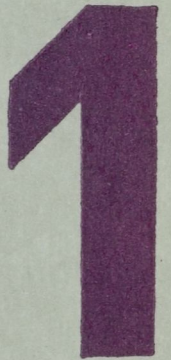

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

535

A tartalomból

DOBOS ISTVÁN :

Az 1968. évi népgazdasági terv

HETÉNYI ISTVÁN :

A népgazdasági tervek nemzetközi
összehangolása és a távlati tervezés

CUKOR GYÖRGY :

Gazdasági kapcsolataink a fejlődő
országokkal

KORNAI JÁNOS :

A többszintű népgazdasági programozás
modellje

GERGELY—MAUSECZ—SOÓS :

Az ipar felkészülése az új gazdasági
mechanizmusra

Jánossy Ferenc válasza könyve bírálóinak

XV. évfolyam

1968. január

TARTALOM

<i>Dobos István</i> : Az 1968. évi népgazdasági terv	1
<i>Hetényi István</i> : A népgazdasági tervek nemzetközi összehangolása és a távlati tervezés	10
<i>Cukor György</i> : Gazdasági kapcsolataink a fejlődő országokkal ...	20
<i>Révész Gábor</i> : Nyereségszabályozás és vállalati érdekelttség	38
<i>Kornai János</i> : A többszintű népgazdasági programozás modellje ...	54
VITA	
<i>Jánossy Ferenc</i> : „A trendvonal nem agyrém, de nem is fátum” ...	69
SZEMLE	
Az ipar felkészülése az új gazdasági mechanizmusra (<i>Gergely István—Mausecz Zsuzsa—Soós Attila</i>)	83
Új forma a magyar—csehszlovák kereskedelemben (<i>Kiss Tibor</i>) ...	94
A norvég gazdasági tervezés (<i>Báger Gusztáv</i>)	100
FOLYÓÍRATSZEMLE	110
Sz. Sztrumilin: A természet „ajándékainak” áráról — W. Brus, T. Kovalik, I. Sachs: A jelenkori gazdaságtan kutatási területei és elemző eszközei — Paul Boccara: Az állammonopolista kapitalizmusról — W. J. Busschau: Az aranytermelés jövőbeli irányzatai — William J. Baumol: A kiegyensúlyozatlan növekedés makroökonomiája: az urbanizációs válság anatómiája — L. Zevin: A szocialista és a fejlődő országok közötti munkamegosztás néhány tendenciája	
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Andorka—Dányi—Martos: Dinamikus népgazdasági modellek (<i>Sivák József</i>)	119
Simka István—Tóth Béla: A gazdaságirányítás új rendszere a mezőgazdaságban (<i>Benet Iván</i>)	120
Kövér Károly: A tőkés világ valutarendszere (<i>Becsky György</i>) ...	122
Michal Kalecki—Ignacy Sachs: A „vegyes gazdaságú” országok fejlesztésének finanszírozásáról (<i>Jan Kulig</i>)	123
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	125

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Báger Gusztáv, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének munkatársa; **Becsky György**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Benet Iván**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Cukor György** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatóhelyettese; **Dobos István**, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője; **dr. Gergely István** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet főmunkatársa; **dr. Hetényi István**, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese, c. egyetemi docens; **Jánossy Ferenc**, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének munkatársa; **dr. Kiss Tibor** kandidátus, az Országos Tervhivatal főosztályvezető-helyettese; **dr. Kornai János**, a közgazdaságtudományok doktora, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője; **Mausecz Zsuzsa**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Révész Gábor**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Sivák József**, a Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének munkatársa; **Soós Attila**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓÍRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovics Mária, Bálint József, Bognár József, Cukor György, Csendes Béla, Csikós-Nagy Béla, Erdős Péter, Fekete Ferenc, Friss István, Ganczer Sándor, Garamvölgyi Károly, Háy László (elnök), Hetényi István, Huszár István, Kornai János, Nagy Tamás, Péter György, Ripp Géza (főszerkesztő), Szabó József, Szabó Kálmán, Vajda Imre.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztőség: Budapest, V., Széchenyi rakpart 3. I. emelet. — Telefon: 313–975, 116–460, 123–570

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111–010
Terjedelem: 8 iv. — Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1967. december 8.

67.1641 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3.
A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111–010. MNB egyszámlaszám: 46., csekkbefizetési számla: 05.915.111–46; az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN, Budapest, V., Váci u. 22. Telefon: 185–612; a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODA 1. számú HIRLAPBOLTJÁBAN, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. és bármely postahivatalban, csekk számlaszám: egyéni: 61 094, közületi: 61 066. MNB egyszámlaszám: 8.

DOBOS ISTVÁN:

Az 1968. évi népgazdasági terv

A legutóbbi két évben a gazdaságirányítási reform szellemében a terv-jóváhagyás és a gazdálkodás egyszerűsítése igen számottevő volt, így ez a két év már bizonyos átmenetet jelentett, előkészítője volt az új gazdaságirányítási rendszerben érvényesülő tervezési rendnek. 1968-ra a leglényegesebb változás, hogy megszűnik a terv irányító szervek által való lebontása, így a tervutasítást felváltja a közvetett, a szabályozó eszközökkel történő irányítás.

Az új gazdaságirányítási rendszerben a vállalati önállóság fokozódását azonban nem annyira a jóváhagyás módja jelenti, hanem az, hogy a szabályozók váltják fel a tervutasításokat. *Az önállóbb vállalati gazdálkodást a tervszerűség feltételeinek javításával egyidejűleg vezettük be, így a tervszerűség határfokának javulásához is el kell vezetnie.*

A népgazdasági tervezés — mentesülve a részletek előírásának terhétől és a címzettekkel való részletvitáktól — a fő összefüggéseket elemezve az eddigénél átgondoltabban jelölheti ki a népgazdaság fejlődésének irányát és az elérendő célokat. Az 1968. évi népgazdasági terv az új gazdálkodási rendszer felfogásában úgy készült, hogy számolt a tervcélok és a szabályozó eszközök összehangolásának szükségességével és lehetőségével. A vállalati döntéseket befolyásoló szabályozók ily módon reálisabb, a jövő követelményeit is jobban tükröző népgazdasági terv alapján határozhatók meg. A gazdaságirányítási reformmal együtt életbelépő tartós szabályozó eszközök a III. ötéves terv, közelebbről annak 1968—1970-re vonatkozó felülvizsgált előirányzatainak megvalósítását szolgálják, az átmeneti szabályozások pedig az 1968. évi népgazdasági terv egyensúlyi és egyéb követelményeit tükrözik.

A szabályozók általában nem tervelőírások, a tervcélok megvalósítására közvetetten hatnak. A szabályozók érvényesülése útján kialakuló feltételek között a vállalatok viszonylag nagy önállósággal dolgoznak.

Mindez csak akkor vezet kiegyensúlyozott és hatékonyabb gazdasági fejlődésre, ha a népgazdasági terv céljai reálisak, a szabályozás fő elemei egymással és a népgazdasági tervvel is megfelelően összehangoltak. Az új irányítási rendszerben *a gazdaság egyensúlyérzékenysége nagyobb és más természetű, mint a tervutasításos rendszerben*, ezért akár a tervezésben, akár a szabályozásban elkövetett hibák az aránytalanságok kiéleződését, az árszínvonal növekedését eredményezhetik. Az ilyen hatások *kifejlődése gyors, megállítása pedig nehéz és hosszú időt vesz igénybe*. Ez különösen aláhúzza a tervelőirányzatok összhangjának a fontosságát.

Az új gazdaságirányítási rendszer általános elveiből és a már elmon-

dottakból következik, hogy az éves népgazdasági terv és konkrétan az 1968. évi terv funkciója és a terv érvényesítésének módja más, mint korábban volt. A népgazdasági terv ma mindenekelőtt az *alapvető társadalmi gazdasági feladatokat, a gazdasági fejlődés ütemét és fő arányait fejezi ki*, és ebből vezeti le a gazdálkodás befolyásolásához szükséges központi intézkedéseket és az intézkedések módját.

A változások az 1968. évi tervezőmunkában is sok újat hoztak. Sokkal inkább, mint eddig, a gazdasági fejlődés összefüggéseit, a gazdasági tendenciákat kellett sokoldalú közelítésben elemezni. Ehhez a tervezésnek számolnia kellett a folyamatosan kialakított tartós szabályozó eszközök várható hatásával, a gazdasági egységek és a lakosság magatartásával és mindezek kombinációjával. Egyúttal megnőtt a részletes, megalapozó számítások jelentősége is.

A tervezés és a szabályozók kialakítása 1968-ra vonatkozóan sajátos módon történt. Az új irányítási rendszer jellemző vonása lesz ugyanis, hogy a népgazdasági tervek megvalósítását szolgáló közgazdasági szabályozók általában hosszabb időszakra lesznek érvényesek, így a későbbi években az éves tervezés már működő szabályozó rendszer hatásait méri majd fel. Az *1968. évi tervezés és a szabályozás* viszont *párhuzamosan folyt*, az összhang ezért menet közben és oly módon jött létre, hogy a terv követelményei hatottak a szabályozók megállapítására, a szabályozók hatásának felmérése pedig alakította a tervet. Eközben figyelemmel kellett lenni arra, hogy az újonnan érvénybe lépő gazdasági szabályozóknak általában a tervcélok, a gazdasági hatékonyság javulása, az arányosabb fejlődés irányában kell kifejteniük hatásukat. Mindez csak fokozatosan következhet be, és számolnunk kell azzal, hogy 1968-ban a változás még nem lesz teljes, a többi között a következők miatt:

A terv és a közgazdasági szabályozók összehangolása *első ízben* az 1968. évi terv kidolgozásakor történt. Megfelelő tapasztalatok hiányában a szabályozó eszközöknek a vállalatok gazdasági cselekvéseire gyakorolt hatását még nem tudjuk kellő biztonsággal előre látni. Emellett, bár törekedtünk a különböző szabályozók összhangjára, feltehető, hogy ez sem valósul meg teljesen minden területen. Ebből a szempontból problémát okozhat például, hogy az új termelői árak kialakítása nagyrészt megelőzte a többi szabályozó meghatározását, vagy nagyságrendjének véglegesítését.

A fogyasztói áraknak a termelői árakkal való összhangja sem teljes és ez csak hosszabb időszak alatt valósulhat meg (a lakossági jövedelemszóródási problémák, a termelőkapacitások nem kellő rugalmassága stb. miatt). Ezért a termelői és a fogyasztói árrendszer közé a kereslet és a kínálat kiegyensúlyozására az úgynevezett pénzügyi hidakat (árkiegészítés stb.) viszonylag széles körben fenn kellett tartani. Ez a keresletnek a gazdaságosabb termelési szerkezet kialakítására ösztönző hatását természetesen mérsékli.

A vállalati nyereségszóródás jövedelmekre gyakorolt hatásának mérséklésére *erősen progresszív adóztatás kerül alkalmazásra*.

Az egységes külkereskedelmi árszorzők mellett az export viszonylag nagy hányada állami visszatérítésre szorul. A visszatérítés vállalati szinten való megállapítása vállalaton belül kedvezően hat az export szerkezetének változására, a kivitel gazdaságosságát fokozó átalakulására, de annak vállalatonként különböző mértéke *csökkenti az egységes szorzóknak mint hatékonysági kritériumoknak a befolyását*.

Az új gazdaságirányítási rendszer kibontakozásához szükséges, hogy a vállalatokat mentesítsük az adminisztratív kötöttségek alól, ezáltal lehetőséget adva ahhoz, hogy a kereslethez való rugalmas alkalmazkodást a termés mennyiségi és minőségi feltételeinek javításával megalapozhassák. Ez szükségessé teszi a központi anyaggazdálkodás (kontingentálás) fokozatos megszüntetését, az importigények teljesebb kielégítését. A gazdálkodás kötöttségeinek feloldása átmenetileg bizonyos gazdasági tehertöbblet vállalását jelenti, főleg a strukturális és minőségi igények miatt. Hogy 1968-ban e téren mekkora lépést tehetünk, annak határt szab gazdasági és ezen belül főként devizális helyzetünk. Az előrelépés azonban így is igen jelentős, bár 1968-ban átmenetileg több korlátozást kell fenntartani, mint amire a későbbi években feltehetően szükség lesz.

Mindezek igen bonyolultan, sok esetben ellentmondásosan befolyásolják a gazdasági fejlődést. Alapvető fontosságú annak megakadályozása, hogy egyik vagy másik tényező hátrányos hatása a gazdaságban uralkodóvá váljék. Ezért az 1968. évi gazdasági fejlődéssel és így a népgazdasági tervvel szemben legfontosabb követelmény az *általános gazdasági egyensúly fenntartása, a fejlődés arányossága és kiegyensúlyozottsága.*

★

Az 1968. évi népgazdasági terv a III. ötéves terv gazdaságpolitikai céljait vette alapul. Emellett azonban az 1968-as évnek sajátos gazdaságpolitikai célkitűzése is van. Ezt az MSZMP Központi Bizottsága az 1967. novemberi határozatában a következőképpen fogalmazta meg: „Az 1968-as évben a legfontosabb gazdaságpolitikai cél a tervezett gazdasági fejlődés megvalósítása és eközben a gazdaság zavartalan átállítása az új mechanizmus viszonyai közé, továbbá a reform minél teljesebbkörű kibontakoztatása, szem előtt tartva a gazdasági fejlődés és az egyensúly követelményeit.”

Az 1968. évi tervezett fejlődés megvalósulása az új mechanizmus érvényesülése mellett attól is függ, hogy a gazdasági fejlődés korábban kialakult tendenciái milyen irányban, milyen intenzitással hatnak.

Ami gazdasági fejlődésünket illeti, a legfontosabb az, hogy *az utóbbi két évben a növekedés üteme meggyorsult.* Ebben a meghatározó vonás az anyagi javak belföldi felhasználásának gyors növekedése volt.

A tervezettnél gyorsabb fejlődés nagyobb nemzeti jövedelmet hozott létre, azonban nem oldódtak meg a gazdasági egyensúly megvalósulását zavaró problémák, sőt néhány ponton, főleg strukturális okok miatt, éleződtek is. Részben a termelés anyagszükségletei, részben a fogyasztás-felhalmozás közvetlen szükségletei miatt erőteljesen nőtt az import. Bár erőteljesen fokozódott az export is, azonban főleg tőkés viszonylatban nem érte el a szükséges mértéket.

A termelés és felhasználás gyors ütemű növekedésében számos kedvező tendencia érvényesül, összességében azonban a fejlődés nem kielégítően arányos és kiegyensúlyozott. Ez nehezíti a későbbi, elsősorban az 1968. évi gazdasági egyensúly létrehozását. Ezért az 1968. évi népgazdasági terv készítése során különös gonddal kellett vizsgálni a fogyasztás-felhalmozás bővítésének lehetőségeit. Olyan arányokat kellett kialakítani, amelyek a belső piac nyugalma szempontjából kellő garanciát jelentenek.

A gazdasági egyensúly általában is, de 1968-ban különösen, csak úgy lehet tartós, ha mind a beruházási, mind a fogyasztási, mind pedig a termelő

felhasználásra kerülő javak piacán megvalósul a kereslet és kínálat összhangja, ha a vállalatok és a lakosság vásárlóerejének és igényeinek megfelelő árualapok rendelkezésre állnak, ha a külkereskedelmi forgalom nyugodt körülmények között bonyolódik és elősegíti a belföldi piac stabilitását.

1968-ban a fő egyensúlyi követelmények nem azonos mértékben eléghetők ki. Mindenekelőtt bizonyos részleges strukturális aránytalanságok okozhatnak problémát. Ebből a szempontból a fő veszélyt az jelentené, ha az ilyen jellegű ellentmondások feloldása a piaci automatizmus segítségével egyfelől a tőkés import tervezettnél gyorsabb ütemű növekedéséhez, másfelől az árak nagymértékű emelkedéséhez vezetne. Ezért is különös gondot kellett fordítani arra, hogy a tervet ne terheljék belső feszültségek.

A terv, számolva az importigények bővülésével és mérlegelve a reális lehetőségeket, rögzítette, hogy az nagyjából hasonló arányban növekedhet, mint az export: ezzel gyakorlatilag az 1967. évi importtöbblet mértékét 1968-ra is elfogadhatónak ítéli. Mivel ennél nagyobb passzívum — különösen kedvezőtlen relációs arányeltolódás esetén — zavarná a forgalom folyamatos lebonyolítását, ezért az éves tervvel összefüggő szabályozók útján olyan intézkedések is történtek, amelyek ezt a folyamatot az elfogadható keretek között tartják.

A kereslet-kínálat várható összefüggései alapján a terv az induló árakhoz képest némi emelkedéssel számol, de ennek nagyságrendje mindössze 1—2⁰/₀. Az árváltozások és a rugalmas ármechanizmus alkalmazásával kapcsolatos intézkedések 1968-ban fontos, de nem döntő elemei a gazdasági fejlődésnek.

Az 1968. évi terv az egyensúlyi követelmény biztosításában a fő eszköznek a felhasználás, a fizetőképes kereslet központi, tervszerű alakítását tekinti. Nagyrészt ezzel kívánja befolyásolni a fejlődés ütemét és arányait is. A terv előirányzataiban az jut kifejezésre, hogy a végső felhasználás növekedése valamivel lassúbb legyen, mint amilyen kínálatemelkedésre a termelés lehetőséget nyújt. A jelenlegi helyzetben ez a biztonságra való törekvés segíti leginkább a kereslet és kínálat közötti összhang javítását, nemcsak összességében, de a főbb áruk vonatkozásában is.

★

Az 1968. évi fejlődés üteme a terv szerint az 1967. évinél némileg mérsékeltőbb lesz. A fő arányok tervezett változásai — bár nagyságrendjükben nem jelentenek alapvető fordulatot — néhány területen tendencia jellegű változást is kifejezésre juttatnak és ilyen értelemben a gazdaság szerkezetének bizonyos módosulását jelentik.

A terv a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem mintegy 5—6 százalékos növekedését irányozza elő, az ipari és építőipari termelés 6—7 százalékos, a mezőgazdasági termelés 3—4 százalékos növekedésével számol. A nemzeti jövedelem növekedésének az 1967. évihez közel álló üteme tehát az ipari termelés növekedésének némileg mérsékeltőbb, a mezőgazdasági termelés növekedésének — az 1967. évi stagnálás után — viszonylag gyors üteme mellett jön létre. Így a mezőgazdaságtól nem kíván meg valamiféle kiugró eredményt, mivel a két év átlagos növekedése mintegy 1,5 százalék.

Jelentősebb a változás a nemzeti jövedelem belföldi felhasználásának arányaiban. Amíg a fogyasztás csaknem az 1967. évi ütemben — tehát mindkét évben viszonylag gyorsan — emelkedik, a felhalmozásnak — az

1967. évi magas növekedés után — csupán 1—2 százalékos növekedésével számol a terv.

A külkereskedelmi forgalom bővülése az 1967. évihez hasonlóan 1968-ban is meghaladja a nemzeti jövedelem növekedésének és felhasználásának az ütemét.

Bár a fejlődés ütemének és a fő arányoknak viszonylag kismértékű változása általában messzemenő következtetések levonására nem ad alapot, mégis figyelmet érdemelnek azok az eltérések, amelyek az 1967. évi növekedéshez, illetve a III. ötéves terv előirányzataihoz képest várhatók. Az 1967. évi fejlődési ütem gyorsabb volt, mint amilyennel a III. ötéves terv számolt. Ez a mezőgazdaság kivételével lényegében minden termelő ágazatra vonatkozik. A mezőgazdaság eredménye az ötéves terv eddig eltelt időszakában évenként jelentősen eltérő volt, de az éves átlagok alapján számítva nagyjából megegyezik a tervezettel. A fogyasztás növekedése az elmúlt években is és az 1968. évi terv szerint is meghaladja az ötéves tervben számítottat. A beruházások az 1967. évi gyors ütemű növekedés után a terv szerint 1968-ban nem emelkednek, így a beruházások színvonala csak kismértékben nagyobb, mint amivel a III. ötéves terv számolt.

Az 1968. évi tervben kifejeződő változások — a fogyasztásnak és különösen a beruházási keresletnek az ez évinél várhatóan mérsékeltőbb emelkedése, s ezzel összefüggésben a termelés alacsonyabb üteme és a kínálat fokozódása — a gazdasági, ezen belül az egyensúlyi követelmények érvényesülését segítik elő.

Az 1968. évi tervben számított *ipari és építőipari termelésre különösen* vonatkozik, hogy az 1968. évi növekedést a kínálat és a kereslet *benyolult kölcsönhatása alakítja*. Az iparvállalatok részéről — az érdekeltségi rendszernek megfelelően — előreláthatólag erőteljes lesz a törekvés, hogy meglévő kapacitásaikat minél jobban kihasználják és a lehetőséghez képest fokozzák mind a belföldi, mind az exportértékesítéseiket. Az értékesítés jelentősebb növelése azonban csak akkor lehetséges, ha megfelelően alkalmazkodik a fizetőképes kereslethez. Így a termékösszetételben már az év elejétől várható bizonyos javulás. Arra kell azonban számítani, hogy egyrészt a keresletnek a terv alapján való korlátozása, másrészt a termelés összetételének a kereslettől még eltérő volta — amiben a kapacitások nem kellő rugalmassága mellett a piac hiányos ismerete is szerepet játszik — *a termelés növekedését fékezni fogja*.

Az ipari termékek belföldi felhasználása 1968-ban csaknem 7 százalékkal, exportja pedig mintegy 5—6 százalékkal emelkedik. A belföldi felhasználásban változatlanul nagy a jelentősége az ipari termékek importjának. A terv szerint a behozatal szocialista viszonylatban mintegy 7 százalékkal, tőkés viszonylatban pedig mintegy 5—6 százalékkal növekszik. Mindezek együttesen az ipar és más ágazatok között olyan kapcsolatokat hoznak létre, amelyek hatására *az ipari termelés kb. 6—7 százalékkal bővül*.

A termelőkapacitások kihasználása általában változatlanul magas fokú lesz. Némely területeken, mint például az acéltermelésben, az építőanyagiparban, a könnyűipar legtöbb ágában a kapacitások teljes kihasználása lehetséges és szükséges. Ezzel szemben a szénbányászat termelése csökken, a kohászatban pedig a hengerdei kapacitások teljes kihasználására csak megfelelő kooperáció esetén lesz mód.

1968-ban számolni kell azzal, hogy a szabadabb árformák hatására, to-

vábbá amiatt, hogy az ipari kínálat, elsősorban összetételben még nem fogja tudni a keresletet teljesen kielégíteni, bizonyos mértékű árszínvonal-növekedés következhet be. A számítások szerint ez éves átlagban 1,5—2,0 százalékot tehet ki. Ebben a változásban 1968-ban már az is kifejezésre jut, hogy a kereslet-kínálat összhangját az ár-, illetve értékváltozások is befolyásolják.

1966—67-ben kedvező tendenciák alakultak ki az *építőiparban* mind a munkaerő-, mind az anyagellátásban (kivéve a betonacélt). Erre alapozva az 1968. évi terv 6—7 százalékos termelésnövekedést tétel fel. Változatlanul számítani kell azonban arra, hogy bizonyos körzetekben munkaerőhiány, s emiatt az igényekhez képest kapacitáshiány is jelentkezhetsen. Bár a folyamatban levő nagy építkezések jelentős részben továbbra is lekötik az építőipari vállalatok kapacitását, mégis várható, hogy az építőipar a korábbi éveknél jobban kielégíti majd a vállalati hatáskörbe utalt beruházások, fenntartások és a lakosság építési igényeit. A megállapodásos árak rendszere és a kivitelezési jogosultság korlátainak feloldása már 1968-ban is bizonyos versenyt eredményezhet az új munkák vállalásában.

A *mezőgazdasági* termelés a terv szerint 1968-ban kb. 3—4%-kal nő. A várható növekedés a mezőgazdaság sajátosságainak megfelelően nagymértékben függ az 1967. évi növénytermelési eredményektől és az állatállomány alakulásától. 1967-ben nagyon kedvező volt a kenyérgabona-termés, készletezésre is lehetőség nyílt, a kukoricatermés viszont rossz volt, ezért a takarmányalap kiegészítésére, vagyis importra lesz szükség. Az állattenyésztés eredményei ellentmondásosak: a szarvasmarha-állomány növekedett, a sertésállomány csökkent, a baromfitenyésztés pedig folyamatosan kedvezően alakul.

Az ez évi mezőgazdasági eredményeket — az utóbbi években hozott intézkedéseken túl — feltehetően kedvezően befolyásolják majd a legújabb intézkedések. Ezek közül a legfontosabb: a felvásárlási árak rendezése és a beruházási ártámogatási rendszer kiszélesítése és növelése. A felvásárlási árszínvonal 8 százalékos emelkedése mellett az árarányok változása várhatóan kedvező irányban befolyásolja a mezőgazdasági termelés szerkezetét, erőteljesen ösztönzi a kenyérgabona és néhány ipari növény termelését, valamint a szarvasmarha- és sertésenyésztés fejlesztését.

A növénytermesztésben a terv (átlagos időjárást feltételezve) 4—5 százalékos növekedéssel számol. Feltételezi tovább, hogy a vetetlen terület kisebb lesz az 1966—67. évinél. Némi szerkezeti változást hoz, hogy a régebbi telepítések eredményeként 1968-ban viszonylag nagy területen fordulnak termőre szőlők és gyümölcsösök.

Az állattenyésztésben a termelés növekedése várhatóan kb. 2—3% lesz. A szarvasmarha-állomány további növekedésével, ezen belül a tehénállomány gyarapodásával is számol a terv. A sertésenyésztésben továbbra sem kedvező a helyzet, de a vágósertés-termelésben az 1967. évi csökkenés után 1968-ban így is bizonyos növekedésre lehet számítani.

Ha a mezőgazdasági termelés a számítottaknak megfelelően alakul, a belső élelmiszer-ellátás további javulása mellett a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek exportja kb. 10 százalékkal növelhető. Az élelmiszeripari késztermékek exportja a terv szerint kb. 15 százalékkal, a mezőgazdasági nyerstermékek exportja pedig 1—2 százalékkal haladja meg az 1967. évit.

Jelentősen nő a tsz-ek önállósága, elsősorban annak eredményeként, hogy az ár- és egyéb intézkedések hatására saját pénzügyi forrásaik bővülnek. A tsz-ek 1968-ban az összes beruházásoknak mintegy 45 százalékát már saját pénzügyi forrásból fedezik.

A lakosság pénzbevételeinek és kiadásainak, valamint a fogyasztás áru-fedezetének tervezésében és szabályozásában elsősorban a fizetőképes kereslet és az árualapok összhangjának biztosítására törekedtünk. A lakosság pénzbevételei a terv szerint az 1967. évihez hasonló mértékben, mintegy 7 százalékkal emelkednek. A bérek összege előreláthatólag mintegy 4,5 százalékkal nő, amelyből 2 százalékra tehető a létszámnövekedés miatt bekövetkező bérkifizetés. Az 1967. évi eredményeken alapuló béren felüli kifizetés (nyereségrészesedés stb.) csaknem 20 százalékkal haladja meg az előző évit.

A lakosság jövedelmeinek felhasználási arányaiban a terv lényeges változással nem számol. Ez egyben azt is jelenti, hogy a megtakarítások nagyságát az 1967. évihez hasonlóan, az árufedezet szempontjából tehát biztonságosan vette figyelembe.

A lakosság fogyasztása 5—6 százalékkal, ezzel összhangban a kiskereskedelmi forgalom várhatóan kb. 7 százalékkal emelkedik. Ez folyó árakon számítva 112—113 milliárdos forgalomnak felel meg, és több mint 10 milliárd Ft-tal haladja meg a III. ötéves tervben az 1968. évre tervezett színvonalat.

A lakossági piac nyugalmit 1968-ban különösen fontosnak tartjuk. A piaci helyzetet az új mechanizmus első évében még kellően fel nem mérhető tényezők is befolyásolhatják és időlegesen átmeneti nehézségek is felléphetnek. Ezt figyelembe véve a terv mind a lakossági bevételek, mind pedig az árufedezet előirányzatainál tartalékkal számolt.

Az áruellátás várható alakulása kellőképpen csak részleteiben értékelhető. A legfőbb összefüggéseket kiragadva a helyzetet az alábbiak jellemzik:

Élelmiszerekből és élvezeti cikkekből az 1967. évihez képest javuló ellátás várható. A *ruházati forgalom tervezett* 6—7 százalékos növekedése — figyelemmel a jelentős készletállományra is — összességében biztonságosan fedezi a keresletet, több termékcsoporthoz választékosabb árukínálatra lehet számítani. *Tartós fogyasztási cikkekből* a forgalom differenciált növekedése várható. A differenciálódás a természetes szerkezeti átalakuláson túl a fogyasztói árak változása miatt következik be.

A lakosság bevételeit és az évközben várható fogyasztói árváltozásokat is figyelembevéve, a *lakosság egy főre jutó reáljövedelmét* a terv mind a munkásoknál és alkalmazottaknál, mind a parasztságnál 3—4 százalékos emelkedéssel veszi figyelembe.

A *beruházások* 1968-ra előirányzott mértékét az egyensúlyi követelmények határozták meg. A tervezés során törekedni kellett arra, hogy a beruházási piacon a fizetőképes kereslet lehetőleg ne haladja meg a kínálatot, ami fontos feltétele a nyugodt munkának és a hatékonyság javulásának. A beruházások forrásait ezért úgy kellett szabályozni, hogy a teljes beruházási tevékenység ne haladja meg az 1967. évi mértéket, azaz ne legyen nagyobb 57—58 milliárd Ft-nál. E mérsékelt előirányzat azonban így is további fejlődést jelent, hiszen az 1967. évi eredmény az előző évhez képest igen nagy, előreláthatólag 11—13 százalékos növekedés, ami a tervnek

kb. 3—4 milliárd Ft-tal való túlteljesítését jelenti. Az 1967. évi beruházási összeg egyedi, soronkívüli importgép beszerzéseket is tartalmaz, amelyeket 1968-ban nem kell megismételni.

A vállalatok döntési hatásköre a beruházások terén növekedni fog. Mivel azonban a beruházási tevékenységre a folyamatosság a jellemző, e változás teljes kibontakozása csak néhány év alatt lehetséges. A folyamatban levő beruházások nagy része már 1968. január 1-től vállalati kategóriába tartozik és finanszírozásukban a vállalatoknak részt kell vállalniuk.

Az átmenet egyébként más módon nem is volna megoldható. A folyamatban levő munkákkal le nem kötött pénzügyi forrásokat a vállalatok általában szabadon használhatják. Ez a hitelfelvételi lehetőséggel együtt már 1968-ban is nagyobb önállóságot és kezdeményezési lehetőséget biztosít, mint amilyen a vállalatok a múltban rendelkeztek. A népgazdaság beruházási programja, amelyen az 1968. évi beruházások alapulnak, a dolog természetéből adódóan hosszabb időszakot ölel fel. A jövőben a pénzforrások ágazati megoszlása fokozatosan alakítja, befolyásolja majd a tervezett ágazati arányokat is. Az állami döntések körébe tartozó beruházások finanszírozásába be kell vonni a vállalatok saját eszközeinek egy részét, ily módon lekötve azt. Ez gyakorlatilag úgy történik, hogy az egyedi nagyberuházásoknál az állami juttatás egy részét kölcsönné alakítják át, továbbá, hogy az ún. célcsoportos beruházásokhoz bizonyos területeken saját erőből is hozzá kell járulni.

A folyamatban levő állami egyedi nagyberuházások 1968. évi munkálatainak összege számottevően magasabb lesz, mint 1967-ben volt. Avégett, hogy új nagy beruházások elkezdése ne feszítse és ne terhelje túl az anyagi és pénzügyi lehetőségeket, a terv csak kevésszámú nagyberuházás megkezdését írja elő, összesen 16-ot (a folyamatban levő nagyberuházások száma jelenleg 82). A célcsoportos és egyéb állami beruházások tervelőirányzatai lényegében megfelelnek a III. ötéves tervben 1968-ra számításba vett nagyságrendeknek.

A tervszámítások szerint a beruházások anyagi-műszaki megalapozása megfelelő. Az építőipar fejlődése 1968-ban lehetővé teszi a tervezett beruházások építési szükségletének kielégítését. A folyamatban levő építkezések meggyorsításának is van némi lehetősége, de új építkezések megkezdése csak korlátozottan történhet.

A hazai gépipar előreláthatólag az eddiginél valamivel jobban fogja kielégíteni a beruházási gépszükségleteket. Erős törekvés várható a gépimport növelésére. Az importgép beszerzés már 1968-ban is némi versenyt támaszthat a hazai gépekkel szemben.

A *külkereskedelmi áruforgalom* a tervszámítások szerint a gazdasági fejlődés általános üteménél gyorsabban, mintegy 8—9 százalékkal nő. A terv az átlagosnál nagyobb szocialista, s valamivel kisebb tőkés áruforgalom bővüléssel számol és az 1967. évihez képest egyik relációban sem vár az áruforgalom növekedési ütemében és egyenlegében számottevő változást. A népgazdasági terv külkereskedelmi előirányzatainak végrehajtása alapvető népgazdasági érdek, ezért a szabályozók e téren az általánosnál határozottabbak, erősebb a befolyásuk a vállalati gazdálkodásban. Ennek ellenére a külkereskedelemre érvényes leginkább, hogy a szabályozók csak tendenciákat határoznak meg. E téren ugyanis a szabályozás nem kapcsolódik

számszerű alsó vagy felső határt jelentő nagyságrendi előirányzatokhoz: az import és export alakulása, volumene a belföldi piac szükségleteitől és a termelés felől jelentkező kínálattól is függ.

★

A gazdasági fejlődés ütemében, arányaiban, a termelés és a felhasználás szerkezetében egyik évről a másikra alapvető változás nem következhet be. Hiba lenne 1968-ban olyan javulást várni, amely az eddigiekkel szemben minden fontos ponton a feszültségek feloldását jelentené és teljesen kiegyensúlyozott fejlődést biztosítana. Még nagyobb hiba lenne, ha a terv feltételezne ilyen változást, vagy éppen központi intézkedésekkel ezt megalapozatlanul erőltetné. A gazdaság szerkezeti változtatása számottevő mértékben a középtávú terv és az azzal összehangolt szabályozók útján lehetséges. Persze az éves terv is hat a gazdaságra, a termelésre, de számolni kell azzal, hogy egy-egy év alatt az elérhető változások viszonylag kismértékűek. Vannak területek, ahol az adott színvonal, vagy az érvényes tendencia uralodik, meghatározó jellegű, a terv realitása szempontjából tehát figyelembevételük és a hozzájuk való alkalmazkodás indokolt. Másutt a gazdasági befolyás lehetősége rövid távon is jelentős. Mindezek mérlegelése alapján vettük számításba az 1968. évi tervben a várható fejlődést és tettük meg — a tartós szabályozók rögzítésén túl — az éves terv megvalósítását célzó intézkedéseket.

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése a III. ötéves terv derekán, éves tervhez kapcsolódva történik. Az új követelményeknek megfelelően információs rendszerünk kialakulóban van, még nem mindenben tud teljesen kielégítő és az új értékelési módnak megfelelő tájékoztatást adni. Emellett nincsenek tapasztalatok az egyes gazdasági mozzanatok megítélésében, hiányzik a tapasztalat a változások értékeléséhez. Ezért a gazdasági munka irányításában és értékelésében két körülményre fokozott gondot kell majd fordítani: 1. Minden lehető eszközt fel kell használni, hogy a gazdaság mozgását, a fejlődés összefüggéseit, a befolyásoló tényezőket a lehető legjobban és leggyorsabban felismerjük és reálisan értékeljük. 2. Az új gazdaságirányítási rendszer hatása csak fokozatosan bontakozhat ki. Ezt figyelembe véve tartózkodni kell a szabályozók általános rendjét érintő menetközbeni változtatásoktól, de minden olyan esetben, amikor a népgazdaság érdekei megkívánják, főképp a reform adta szabályozó eszközöket felhasználva, meg kell tenni a szükséges intézkedéseket.

HETÉNYI ISTVÁN:

A népgazdasági tervek nemzetközi összehangolása és a távlati tervezés*

A népgazdaság tervezése a szocialista országokban lehetővé teszi, hogy a gazdasági feladatokat a társadalmi, politikai célok és a rendelkezésre álló erőforrások mérlegelése alapján jelöljék ki, és a feladatok eléréséhez szükséges gazdasági szabályozókat összehangoltan alkalmazzák. A tervezés eredményességét nagymértékben növeli, ha a tervezési folyamat — mind az elemzés és mind a feladatmegállapítás — megbízható alapokra támaszkodhat a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlődését illetően. A KGST-országok gazdasági együttműködésének ezért lényeges eleme a tervezőmunkában megvalósított együttműködés, a népgazdasági tervek összehangolása. Az összehangolás különösen olyan országokban jelentős, amelyek viszonylag magas gazdasági fejlettségük és kis méretük folytán erősen rá vannak utalva a nemzetközi munkamegosztásra. Magyarországot is ide kell sorolnunk, mivel hazánkban a termelésben foglalkoztatottaknak csaknem 1/5-e közvetlenül vagy közvetve exportra termel. Több kulcsfontosságú ágazatban a nemzetközi munkamegosztásra való ráutaltság (akár az értékesítést, akár az anyagi ráfordításokat tekintve) ennél jóval nagyobb arányú.

Az alábbiakban a KGST-országok távlati népgazdasági tervei összehangolásának *tervezési* vonatkozásait tárgyalom. Nem foglalkozom a tervösszehangolás politikai vonatkozásaival, és nem részletezem az együttműködés más módszereivel való kapcsolatát.

A népgazdasági tervek nemzetközi összehangolása főleg úgy járul hozzá a tervek megalapozottságához, hogy

- fokozza a gazdasági előrelátás megbízhatóságát, nagyobb biztonságot teremt a tervben foglalt fejlesztési feladatok realizálásához. Olyan kis ország számára, mint hazánk, felbecsülhetetlen értékű tájékoztatást nyújt a tervezéshez fontos nemzetközi feltételek jelentős részéről. A tervösszehangolás során ugyanis megismerhetjük a partnerországok olyan távlati, sokszor részletekbemenő elgondolásait, amelyek más módon nem jutnának tudomásunkra. (Figyelembe kell venni, hogy külkereskedelmi forgalmunknak több mint 60 százalékát a KGST-országokkal folytatjuk.)
- A tervösszehangolás lehetőséget nyújt olyan nagy hatékonyságú tervvariánsok kialakítására, amelyek elkülönülten, csak nemzeti

* A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos ülészakán 1967. október 31-én tartott előadás alapján.

feltételek alapján nem irányozhatók elő. (Például a kutatás, beruházás fokozott koncentrációja, a termelés nemzetközi szakosítása stb.)

Végső soron mindkét körülmény olyan tervvariánsok kialakításához vezet, amelyek a nemzetközi munkamegosztás fokozott kihasználása alapján *pótlólagos előnyt* biztosítanak a népgazdaság fejlődésében, miközben a bővülő nemzetközi kapcsolatok *bizonytalansága* a tervek összehangolása révén jelentősen *csökkenthető*.

A nemzetközi tervösszehangolásnak ezek a momentumai természetesen nem merítik ki a szocialista országok gazdasági együttműködésének politikai vagy akár gazdasági jelentőségét; kiemelésük csupán a tervezés szempontjából jogosult.

A népgazdasági tervek összehangolásának eddigi tapasztalatai

A népgazdasági tervek összehangolásában mintegy 12—13 éves tapasztalattal rendelkezünk.* A tervösszehangolás első lépéseit 1955—56-tól kezdve számíthatjuk. Azóta három ötéves tervidőszak — az 1956—1970. évek — tapasztalatai állnak rendelkezésre.

A gazdasági kapcsolatok tervszerűsítését célzó munka 1955—56-tól kezdve nem csupán a külkereskedelmi szállításokra terjedt ki, hanem a főbb ágazatokban a termelés számbavételére, összesítő mérlegek készítésére is.

Az 1961—65. évi ötéves tervek összehangolása további előrehaladást jelentett. Így például korábban lényegében a már jóváhagyott tervek alapján folyt a koordináció; az 1961—65 közötti tervösszehangolás azonban már előzetes tervkonceptiók egyeztetése útján történt. Ily módon széles körű információ valósult meg a résztvevő országok között nemcsak a kölcsönös kapcsolatokról, hanem a gazdaság általános fejlődésének jellemzőiről, mutatóiról is.

Az 1966—70. évi ötéves tervek összehangolása 1964—65-ben folyt. A munkában már felhasználhatók voltak a nemzeti keretekben folyó tervezésnek az ötvenes évek végén kialakult újabb módszerei és a KGST-nek az 1962. évi határozatok alapján kiépített szélesebb apparátusa. Kezdték kialakulni bizonyos egymástól világosan elkülönülő fázisok: az informatív, a problémafeltáró és a megoldási irányú kitzűző munkaszakaszok.

Az 1966—70. évi tervek összehangolásának fő mozzanatai a következők voltak:

- a tervhivatalok közti kétoldalú informatív tárgyalások (1964 első félévében);
- a tájékoztató anyagi mérlegek összesítése a KGST szerveiben és az összesített mérlegekből mutatkozó problémák feltárása (1964 közepén);
- a kölcsönös áruforgalom szerkezetének és a főbb export-import szállításoknak kétoldalú összehangolása a tervhivatalok között;
- a KGST állandó bizottságainak munkája a feltárt problémák megoldására (1966 elejéig; összefoglalva 14 beszámolóban 1200 oldal terjedelemben);

* A hosszú lejáratú kereskedelmi egyezmények 1955 előtt nem közvetlenül a tervfeladatokra épültek.

— a kétoldalú hosszú lejáratú kereskedelmi egyezmények megkötése (1965 végéig).

A munka közvetlen eredménye a kölcsönös áruszállítások egyeztetése és ezzel az országok termelési elgondolásainak alátámasztása volt. (Tájékoztató mérleg készült a KGST szerveiben 233 ipari és mezőgazdasági termékre.) Ezenfelül szervezett tájékoztatás valósult meg a nemzetközi együttműködéssel kapcsolatban álló nagyberuházásokról. Az 1964—1970 között kezdődő nagyberuházások közül 510 beruházás adatairól adtak az országok adatokat, ezek közül csaknem 400-ról kölcsönös konzultációt folytattak. Nem részletezem az egyéb koordinációs munkákat (tranzitszállítások, közlekedési határállomások fejlesztése, tudományos kutatások koordinációja). Kiemelkedő jelentősége miatt mégis megemlítem az olaj-, gáz- és villamosvezetékek összekötését és egyes jelentős termelésfejlesztési akciók és szakosítások létrehozását, például magyar részről az alumíniumipar, az autóbushagyártás, gyógyszer-, zöldség- és gyümölcstermelés fejlesztését megalapozó megállapodások.

A népgazdasági tervek összehangolása főként a hosszú lejáratú külkereskedelmi egyezmények megkötésében realizálódott. A KGST-hez tartozó országok az 1966—70-es évekre vonatkozó egymás közötti várható áruforgalmának legalább 80 százalékára megállapodtak.

A harmadik ötéves tervünk összehangolása alapján az 1966—70. évek között a KGST-országokba irányuló *összkivitelünknek* több mint a felét gépipari termékek, 13—14 százalékát könnyűipari cikkek, mintegy 16 százalékát ipari anyagok teszik ki, a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek aránya kb. 19 százalék.

A KGST-országokból származó *behozatalunkban* az 1966—70. években a nyersanyagok és villamos energia részesedése 57—58 százalékos, a gépek behozatalának részesedése 33—34 százalék. A gépek aránya az előző ötéves tervidőszakban kb. 27 százalékot ért el, a növekedés a gazdasági fejlődés és a szakosítás eredménye.

A tervösszehangolás biztosítja Magyarország számára a gazdasági fejlődéshez alapvetően szükséges anyagok és berendezések döntő többségének beszerzését a KGST-országokból, és lehetőséget nyújt ipari és mezőgazdasági termékeink biztonságos realizálásához.

A népgazdasági tervek összehangolásának általános vonásait a *Szocialista Nemzetközi Munkamegosztás Alapelveiben* foglalták össze, amely az 1962-ig szerzett tapasztalatokat általánosította.* Az Alapelvek szerint a népgazdasági tervek összehangolásának feladata, hogy helyesen vegye számításba az egyes országok és az egész szocialista világrendszer gazdasági fejlődésének objektíven szükséges arányait, amelyek elősegítik az egyes országok gazdasági egyensúlyának elérését; biztosítsa a szocialista nemzetközi munkamegosztás magasfokú hatékonyságát; mozdítsa elő a termelés nemzetközi szakosítását és kooperációját; az egyes országok gazdaságának sokoldalú fejlődését; járuljon hozzá az egyes országok gazdasági fejlettségi színvonalában történelmileg kialakult különbségek fokozatos leküzdéséhez.

Az Alapelvekben néhány módszertani tapasztalat is megtalálható. Ilyenek például: „a tervösszehangolás a tervezési folyamat része”, „e munkában meghatározott kapcsolatot kell biztosítani a két- és sokoldalú formáknak”.

* Megjelent a Társadalmi Szemle 1962. évi 7. számában. (1—21. 1.)

Az Alapelvek lerögzítése óta az 1966—70. évi tervösszehangolás újabb mérvadó tapasztalatokkal szolgált. Ezek között vannak pozitív és a várakozásoknak nem megfelelő, negatív tapasztalatok egyaránt. Mindkettővel foglalkozni kell, az utóbbiaknál megkülönböztetve azt, hogy a gyakorlat vagy a várakozások jogosultsága kritizálendő-e elsősorban.

A kétoldalú konzultációk és a KGST szerveiben folyó tervösszehangolás pozitív szerepét leginkább úgy érzékelhetjük, ha összevetjük azzal a korábbi állapottal, amikor a tervezőszervek közt rendszeres kapcsolatok nem álltak fenn. A konzultációkon nyert rendszeres ismeretek jelentőségét nehéz túlbecsülni, különösen ha meggondoljuk, hogy a tervekészítés előkészítő szakaszában a más úton nyert információk lehetősége csekély, mert az előzetes számításokat csak elvétve publikálják. Az a — gyakran bírálatként elhangzó — tény, hogy az összehangolás leginkább az export-import szállításokban jut kifejezésre, önmagában ugyancsak nem értékelhető negatívan, hiszen az export-import terv a KGST-országok többségében a népgazdasági terv egyik döntő jelentőségű része, és végső soron az együttműködés jelzője. Ha a tervösszehangolás az export-import kapcsolatokat a különféle termékcsoportok tervezési sajátosságainak megfelelő

- időben és időtartamra,
- részletezettséggel és a
- megvalósulást segítő feltételek megteremtésével együtt

határozza meg, akkor ez az egyes országokban a fejlesztés (beruházás, sőt kutatás) tervezésének valóban fontos támpontjává válhat.

Kétségtelen, hogy e három feltétel a gyakorlati tervösszehangolásban nem teljesült kielégítően. *A tervegyeztetés eddig érvényesülő és mereven az 5 éves tervek kialakításának munkaszakaszához kötött rendje sem az összehangolás időpontja, sem az összehangolandó időtartam miatt nem volt elég hatékony.* Kivételektől eltekintve nem adott elég alapot a jelentős beruházási döntések összefüggő megalapozásához, hiszen azok hatásai általában a tervperióduson túl nyúltak.

Az egyeztetés nómenklatúrája sem megfelelő minden tekintetben. Különösen a kétoldalú összehangolásban alkalmaznak olyan részletes központi nómenklatúrákat, amelyek megalapozott központi tervezése nem minden esetben biztosítható. Előfordul olyan eset is, hogy a nómenklatúra csak termékcsoportos bontásig jelöli meg az egyeztetett számításokat, és közelebbi specifikáció hiányában ez nem ad elég támpontot a beruházások megalapozott tervezéséhez.

A koordináció mellett *számos esetben nincs komplex módon összekötve az együttműködés közgazdasági feltételeivel.* Erre csak egy példa: az 1966—70-ben érvényes árakat a koordináció után állapították meg, anélkül, hogy az intézményesen visszahatott volna az egyeztetett tételekre. Az életben a visszahatás bizonyos mértékben érvényesül, de nemegyszer már mint a tervszerűséget zavaró tényező.

A várakozástól jobban elmaradnak a tervösszehangolás eredményei abban a vonatkozásban, hogy mennyire sikerült a tervösszehangolással a KGST-méreteken optimális variánsokat produkálni az egyes országok érdekeltségének figyelembevételével. Az erre irányuló sokoldalú tervegyeztető munka lényegében eredménytelen maradt. Az ezt célzó közös (pontosabban központi) tervezés gondolata irreálisnak bizonyult, nem csupán a technikai-módszertani nehézségek miatt (nemzeti valuták átszámítása, op-

timumkritérium vitatott volta), de közgazdasági koncepciójában is, mert nem vette figyelembe, hogy a sokoldalú összehangolás továbbfejlesztése az eddigi információtól, problémafeltárástól, a lehetséges utak kijelölésétől a tervezési problémák sokoldalú megoldásáig nem egyszerűen módszertani tökéletesítés kérdése, hanem elsősorban politikai, gazdaságpolitikai, érdekeltségi kérdés is, amely nem vetíthető át mechanikusan nemzeti keretből nemzetközi viszonyok közé.

Megjegyzendő emellett, hogy ágazatközi folyamatok optimalizálása nemzeti keretek között sem tekinthető megoldottnak, éppen azokkal a módszerekkel nem, amelyek alkalmazására a közös tervezésben is gondoltak.

A sokoldalú összehangolás és az optimum elérésének ki nem mondott, de sokszor vélt szoros kapcsolata miatt még egy megjegyzést kell tenni a tervösszehangolásban a két- és sokoldalú összehangolási formák szerepéről. Van olyan felfogás, amely a közös központi tervezés gondolatából kiindulva a sokoldalú tervösszehangolást törvénytzerűen a kétoldalúnál magasabb formájúnak tüntette fel, mert ezt tekintette az optimális variánsok kialakításának közvetlen útjának. Ez a nézet nem a kétoldalú és sokoldalú terv-egyeztetés és együttműködési formák kölcsönös kiegészítő rendszerét tartotta egyértelműen kívánatosnak, hanem „fejlődést” a kétoldalútól a sokoldalú formáig. Ilyen szemléletben a sokoldalú összehangolás gyakorlati eredményei kevésnek tűnhetnek.

Kétségtelen, hogy a sokoldalú tervösszehangolás lehetőségeit nem kellően használjuk ki. Eredményei közvetettek, nehezebben konkretizálhatók. A hiányosság azonban nem az, hogy „még mindig” kétoldalú az összehangolás nagy része. A két- és sokoldalú összehangolási formák nem egymás rovására fejlődnek, hanem egymást kiegészítik. Kétségtelen, hogy a sokoldalú összehangolás bizonyos típusú kérdésekben hatékonyabb eredményt biztosíthat, de más kérdésekben a kétoldalú összehangolás mutatkozhat célszerűnek. Sőt a két forma szerepe nemcsak témakörök szerint különíthető el, hanem tapasztalataink szerint egy-egy témamegoldásnak különböző munkaszakaszaiban a sokoldalú munka, más szakaszaiban pedig a kétoldalú összehangolás mutatkozhat célszerűnek. Különbözőképpen kell megítélnünk az informatív, a problémafeltáró, a megoldás útját kijelölő és a konkrét megállapodást biztosító munkaszakaszokat ebből a szempontból is: ezekben a két- és sokoldalú formák váltakozva is alkalmazhatók.

A továbbiakban a tervösszehangolás jövőbeli feladataival foglalkozom. Erre vonatkozólag a fejlődés mai szakaszában az eddigi tapasztalatok csak részben adnak kiindulási pontot. A tapasztalatok érvénye attól függ, hogyan változnak a tervösszehangolás keretétől szolgáló olyan tényezők, mint

- a KGST-országok gazdasági együttműködésének egész mechanizmusa,
- a KGST-országok nemzeti, távlati tervezésének fő vonásai.

A gazdasági együttműködés mechanizmusa és a tervek összehangolása

Talán nem szükséges a tervezés és a szabályozási (irányítási) rendszer közti szoros kapcsolatot bizonyítani. Ennek hazánkban a gazdasági mechanizmus reformja során jelentős irodalma keletkezett. Kevésbé feltártak vi-

szont ennek az összefüggésnek nemzetközi vonatkozásai, pontosabban az, hogy a nemzetközi együttműködés formái milyen feltételeket teremtenek a tervezés, a tervösszehangolás számára.

A tervösszehangolás ma kiépült formája, az összesítő mérlegek időközönkénti széles körű (200—250 termékre kiterjedő) módszeres összeállítása és export-import vonatkozások hosszú lejáratú kereskedelmi egyezményekben való rögzítése feltételezi a nemzetközi együttműködés mechanizmusában

- a bilaterális kapcsolatokat,
- az ármegállapítás központosított módszereit,
- az erősen centralizált irányítást az egyes országokban stb.

Az együttműködés formáinak kritikus vizsgálata jó néhány éve folyik. A KGST-ben megvalósuló együttműködés formáival és módszereivel foglalkozó közgazdászok többsége azonban figyelmét elsősorban nem a tervösszehangolás módszereire, hanem az együttműködés más formáira, főként a termelés szakosítására, a külkereskedelmi szerződések rendszerére, az árakra, a fizetési kérdésekre fordította. Magyar részről elsősorban Ausch Sándor, Balassa Ákos, Csikós-Nagy Béla munkáit kell kiemelni. A legszélesebb körű vizsgálatok az árrendszerrel kapcsolatosak. Hasonlóan a magyar árvitához, itt is egyre inkább elismerést nyer, hogy az árkérdés megoldása nem zárul le az árképzés elveinek megállapításával, hanem magában kell foglalnia az árak formáinak, érvényesülési feltételeinek koncepcióját is. Ez pedig elvezet ahhoz, hogy a KGST-világpiac működésének milyen feltételei, formái, azaz mechanizmusa felel meg az együttműködés perspektivikus követelményeinek.

A különböző témakörök elemzései — ha csak érintőleg is — tartalmazzanak a tervösszehangolás módszereire vonatkozó bíráló megállapításokat is. Ezek közül a fontosabbak a következőkben foglalhatók össze:

a) A népgazdasági tervek összehangolása eddig a termékek túl széles körét ölelte fel. A központi összehangolás gyakran részletesebb volt, mint az országok nemzeti tervei.

b) A széles körű — lényegében naturális — koordináció a KGST-országok között a piaci mechanizmus jelentős korlátozására épült. Ebben a rendszerben a piaci kategóriák — kereslet és kínálat, árak, pénz, hitel stb. — erősen háttérbe szorultak, és ez még a termékek minősége iránti követelmények háttérbe szorulásával is együtt járt.

c) A piaci kategóriák háttérbe szorulása gátolja a tisztánlátást a nemzetközi munkamegosztás hatékonysága tekintetében mind kétoldalú, mind sokoldalú vonatkozásban.

d) A piaci tényezők nem kielégítő működésével összefüggésben a kölcsönös érdekek érvényesítésének uralkodó módjává vált az áruforgalmi struktúrák merev szembeállítása. E strukturális politika közvetett formában is jelentkezik (például tőkeigényesség szembeállítása, dollárigényesség szembeállítása stb.).

e) A beruházások nemzetközi összehangolásának eredményei azért is viszonylag kicsik, mert még nem sikerült kialakítani az egyes országok közötti kölcsönös kompenzáció módját, az előnyök és veszteségek megfelelő megosztását.

f) Hatékony pénzügyi szabályozók híján a fizetési mérlegek kölcsönös kiegyenlítetttségének követelménye a formailag bevezetett multilateralizmussal szemben bilaterálisan és túlzott merevséggel érvényesül, s ezáltal az áruforgalom fejlesztésének gátjává válik.

Az egyes részterületeken alakulóban levő gondolatok hasonló szemléletük ellenére még távolról sem alkotnak egységes rendszert. Az első lépés ezért az lenne, hogy az együttműködés formáinak egymással összehangolt, egységes vizsgálatára, az egész KGST együttműködési mechanizmus tanulmányozására kerüljön sor.

A KGST mechanizmus bírálatának mai állapota a magyar gazdaságirányítási reformtörekvésekkel összehasonlítva, nagyjából azok 1960—62. évi helyzetének felel meg, amelytől még hosszú út vezet egy komplex elgondolás kialakításáig. A tervek összehangolásában a következő teendőkről a mai helyzet annyiban ad támpontot, hogy világossá teszi, milyen korábbi törekvések támogatása mutatkozik előreláthatólag hiábavalónak, és arra is, hogy mely módszerek fenntartása, fejlesztése célszerű és lehetséges a várható feltételek mellett.

Véleményem szerint az együttműködés formái és módszerei a legközelebbi 2—3 évben, tehát a következő tervszakasz összehangolásának idején várhatóan nem változnak lényegesen. Azzal azonban számolnunk kell, hogy 1970 után fokozatos változások lesznek, és a tervösszehangolás módszereinek olyan továbbfejlesztését javasolhatjuk, amely e tendenciákkal lehetőség szerint egybeesik. A változások fő irányai várhatóan a következők:

- a központi tervegyeztetésbe be nem vont termékeknél rugalmasabb ármechanizmus alkalmazása;
- a külkereskedelmi kontingensnek a gazdasági folyamatok természetével összefüggő, esetenként kötött, esetenként rugalmasabb értelmezése;
- a pénzügyi politika növekvő szerepe, a fizetések állandó kiegyenlítetttségére törekvésből és a kizárólagos bilateralizmusból adódó, együttműködést fékező okok fokozatos felszámolása.
- az ágazati irányító szervek és vállalatok közvetlen nemzetközi kapcsolatainak erősödése és a vállalatok anyagi érdekelttségének nagyobb szerepe az együttműködésben.

A távlati tervezés fejlődésének irányzatai

A távlati tervezés egyes vonásainak várható változása ugyanazokból a gyökerekből táplálkozik, amelyekből az irányítási rendszerek egészének reformjai születtek a KGST-országokban, nevezetesen legfőképp a termelőerők magasabb fejlődési fokából és az ennek nyomán változó gazdaságpolitikai feladatokból. Több országban ez a megváltozott helyzet röviden úgy jellemezhető, hogy a fejlődés jövődő üteme elsősorban a működő termelőerők — termelési eszközök és munkaerő — hatékonyabb hasznosításától, és az ennek alapjául szolgáló műszaki fejlődés intenzívebb ütemétől függ. A konkrét gazdaságpolitikai feladatok természetesen országonként lényegesen különbözőek, és nem gondolhatunk arra, hogy a reformokban annyira egységes tervezési és szabályozási rendszer alakul ki a jövőben az egyes országokban, mint az elmúlt évtizedben volt. Arra azonban számíthatunk,

hogy a törekvések és alkalmazott módszerek sok vonásban rokonok lesznek. Lehetséges ezért olyan közös tervezési irányzatokat prognosztizálni, amelyek a tervösszehangolás soronlevő feladatainak kijelöléséhez megfelelő alapot adnak. Ennek magyarázata részben az, hogy a távlati tervezés számos olyan probléma megoldásával adós, amely a direktív, valamint a terv és piac összekapcsolásán alapuló mechanizmusban egyaránt aktuális. Másrészt, a tervek összehangolása távlati jellegű feladat, amelyet a tervezés direktív és nem direktív rendszerének különbségei kevésbé zavarnak.

A távlati tervezést ért kritika hazánkban — de több más szocialista országban is — elsősorban arra irányul, hogy az nem tárja fel időben és a problémák megoldásához objektíven szükséges időtartamra a fejlődés törvényszerű, összefüggő folyamatait, lehetséges gazdaságpolitikai variánsait; nem koncentrálni kellő módszerekkel azokra a fő folyamatokra, amelyek hosszú távú alakulásától a gazdaság lényeges részfolyamatai függnék. E hibák kiküszöbölése végett várhatóan a következő években valamennyi országban intenzív munka fog folyni, amely a következőkre irányul:

- az 5 éves perióduson túlnyúló időtartamú vizsgálatok, tervezés megszervezésére;
- *a különböző időtartamú tervek* tartalmi jellegzetességének olyan irányú tisztázására, hogy azok egymást kiegészítsék; a hosszabb távú tervek mentesüljenek a rövid távra megismerhető folyamatok szabályozása alól;
- olyan — a tervezés keretében szervezett — vizsgálatok, elemzések elvégzésére, amelyek nem csupán valamely gazdaságpolitikai koncepció konkretizálását, hanem éppen a koncepciók kialakítását segítik elő *megfelelő variánsok* feltárása útján;
- *prognosztikus* számítások végzésére, felismerve, hogy a tervgazdálkodásban a prognosztikus elemek nem állnak ellentétben a terv természetével.

A központi tervezést koncentrálni fogják a természetes folyamatok terén az infrastrukturális jellegű fejlesztésekre és a gazdasági szerkezetre jelentősen kiható fejlesztési programokra, miközben a feldolgozó iparban, különösen a meglévő vállalatok további fejlesztésében az érintett vállalatok elgondolásai és a központi gazdasági szabályozók (köztük a külkereskedelmi államközi szerződések adta strukturális keretek) hatása jut érvényre.

Ezeknek a kérdéseknek országonként különböző megoldási módja képzelhető el, megoldásukban a tapasztalatcserének nagy jelentősége lehet.

A feladatok közt nem foglalkoztam külön a tervezés technikai-módszertani fejlesztésével, különösen az ún. matematikai módszerek alkalmazásával. Ennek oka nem az, mintha ezeket nem tartanám fontosnak vagy aktuálisnak. A tárgy szempontjából azonban a felsorolt feltételek a lényegesebbek, mivel a tervezés technikája eredményesen csak a tervezés feltételeinek kellő tisztázása alapján fejlődhet.

Következtetések

A tervek összehangolásában a soronkövetkező feladat az 1970 utáni időszak, elsősorban az 1971—75. évi ötéves tervek összehangolása. Ez a munka nagyrészt a következő 2—3 évben fog folyni, ezért a követendő utak reális kijelölésekor a tervezés és a gazdasági együttműködés mechanizmusának adottságaival és rövid időszak alatt várható fejlődésével kell szá-

molni. Az előző fejezetben foglaltakból következően a tervösszehangolás a közeljövőben jórészt kipróbált módszerek ésszerű továbbfejlesztésére és a formálisnak bizonyult módszerek mielőbbi fokozatos felszámolására törekedhet. Elsősorban a következő javaslatok megvalósítása látszik reálisnak:

1. Megalapozottabbá kell tenni a tervösszehangolás informatív szerepét. A korábbi gyakorlat fenntartása mellett, hogy a tervösszehangolás során az országok tájékoztatják egymást a következő 5 éves terv előkészületeiről és várható főbb előirányzatairól, célszerűnek látszik a *kölcsönös információ kiterjesztése*:

- egyrészt tudományos igényű tanulmányok közös kidolgozására, illetve közös megvitatására, amelyek hosszabb távra előretekintve elemzik a *KGST-országok helyzetének* az együttműködés szempontjából jelentős kérdéseit;
- másrészt a nemzeti tervek kidolgozásának alapjául szolgáló *gazdaságpolitikai* megfontolásokra, beleértve ebbe az együttműködéssel kapcsolatos mechanizmusbeli elgondolásokat is.

Az első csoportba tartozó információk közül mint folyamatban levőket meg kell említeni a KGST szerveiben kidolgozás alatt álló távlati műszaki-gazdasági prognózisokat. Ezek közül a tüzelőanyag-energetikai mérlegről és a színesfémkohászat fejlesztéséről igen értékés tanulmányok születtek. Ezek a prognózisok azonban elsősorban a műszaki tendenciákat ölelik fel. Az eredményes tervösszehangoláshoz a készülő tanulmányokat ki kellene egészíteni a prognosztizálható gazdasági körülmények és az együttműködésre ható társadalmi-gazdasági tényezők perspektívájával foglalkozó informatív tanulmányokkal is.

A társadalmi-gazdasági tényezőkkel foglalkozó informatív munkálatok hatékony hasznosításának előfeltétele e tanulmányok beható megvitatása politikailag felelős fórumokon, mindenekelőtt a KGST Végrehajtó Bizottságában.

Ami az egyes országoknak az együttműködés követendő irányaira vonatkozó *gazdaságpolitikai-irányításbeli* információcseréjét illeti, ezek tematikájának a KGST-ben történt egyeztetése után az egyes országok informatív anyagokat bocsáthatnának egymás rendelkezésére a konkrét tervszámításokat megelőzően.

2. A termelés különböző területeinek összehangolását a jövőben nem kizárólag uniformizált határidők, hanem *a tényleges gazdaságpolitikai döntés szükségszerű időpontja és időtartama szerint kell folytatni*. Ily módon lehetővé válik a távlati tervkonceptiók érdemi összehangolása, és a munka nem mérlegek formális összehangolása lesz. Különösen a KGST szerveiben folyó sokoldalú összehangolásban kell ezt az elvet úgy érvényesíteni, hogy az összehangolás — a szokásos szóhasználat szerint — a műszaki-gazdasági konceptiók kidolgozásának fázisában, tehát a tervezés előkészítő fázisában történjék meg a kérdés természetének megfelelő hosszúságú időszakra. A tervek formába öntésének, a mérlegek egyeztetési munkájának — egyetemes koordinációs időrend és tervperiódus kijelölése alapján — a konceptiók *pontosítására* kell irányulnia. Ezzel a beruházások koordinációja is hatékonyabb lehet, mivel nem kiragadott beruházások, hanem átfogó konceptió beruházási vonatkozásainak összehangolására nyílik lehetőség. Ez a módszer a tervezés, a beruházás és a kutatás komplex kezelését is elősegítené.

A KGST szerveinek ilyen munkája egyben szakítást jelentene azzal a gyakorlatilag nem igazolódott felfogással is, amely a KGST sokoldalú koordinációs munkáját tervmérlegek egyeztetésének tekinti azzal a téves feltételezéssel, hogy kétoldalú tárgyalásokon nem fedezett mérleghiányok sokoldalú döntésekkel küszöbölhetők ki a tervezés legvégső szakaszában.

3. A tervösszehangolás hatékonyságát fokozná továbbá, ha *a tervkoordináció az eddiginél inkább konkrét gazdasági együttműködési problémák komplex egyeztetéseként történne*. Az egyes országok tehát a gazdasági folyamatoknak nem csupán bizonyos vonatkozásait (elsősorban az áruszállítást) rögzítenék, hanem az egyeztetés felölelné az ezzel járó feltételeket is. Különösen a központilag egyeztetett termelési és szállítási előirányzatok gazdasági feltételeinek (például árak) és az együttműködéshez kapcsolódó beruházások és műszaki kutatómunkáknak az egyeztetése segítené elő — főleg a kis országokban — az erők hatékony koncentrálását.

4. A gazdaságirányítás rendszerének különbözősége a KGST-országokban szükségessé teszi, hogy *a tervösszehangolás rendjét, a különböző szervek feladatait és hatáskörét az érintett országok gazdasági irányítási rendszerük sajátosságainak megfelelően kétoldalú megállapodásokban egyértelműen rögzítsék*. Korábban a tervek tételes összehangolása széles körben közvetlenül a tervhivatalok feladata lehetett, hiszen a beruházási és a külkereskedelmi előirányzatok részletes meghatározása hatáskörükbe tartozott. A népgazdasági tervben foglalt központi döntések köre azonban ma az egyes országokban erősen eltérő. Nem lenne helyes viszont, ha a tervkoordináció formálisan csak azokra a területekre szűkülne le, amelyek minden ország irányítási rendszerében közvetlen központi döntés alá tartoznak. A központi irányítás hatóköre ugyanis a gazdasági mechanizmus reformját bevezető országokban is szélesebb körű, mint a közvetlen központi döntés köre, hiszen továbbra is beletartozik a vállalati döntések aktív befolyásolása a gazdasági szabályozás eszközeivel. Segítenünk kell azt is, hogy a vállalati döntésbe tartozó kérdésekben is legyen tervszerű együttműködés az említett szervek között, és ezek megállapodásai is tükröződjenek a hosszú lejáratú külkereskedelmi egyezményekben.

5. Az előző javaslatok — különösen a 2. pontba foglaltak — részben 5 éven túlnyúló tervegyeztetés szükségességét is felvetik, mégis alapjában az ötéves tervek egyeztetésének továbbfejlesztését célozzák. Ezenkívül szükségesnek látszik a hosszú távú tervek koordinációjának lehetséges módjait is vizsgálni. Erre vonatkozólag mind az egyes országokban, mind pedig a KGST szerveiben kevés a tapasztalat. Ezért itt első lépésként azt javasolhatjuk — és ilyen javaslatot magyar részről a KGST-ben tettünk —, hogy a hosszú távú tervezés tartalmi-módszertani kérdéseiről rendezzünk a KGST-ben megfelelő sokoldalú tudományos tanácskozást.

Szeretném aláhúzni azt a meggyőződésemet, hogy a felsorolt javaslatok reálisak, nem rugaszkodnak el a jelenlegi valóságos helyzettől, sőt inkább szerénynek tűnhetnek. Így is jelentős további feladatot adnak azonban a tervösszehangolás fejlesztésében, különösen a KGST szervei számára. A javaslatok arra a felfogásra épülnek, hogy bár a KGST-országok gazdaságirányítási reformjai és ezzel összefüggésben a nemzetközi együttműködés fejlesztését célzó reformok a KGST-országok gazdasági együttműködésének fejlődésében új szakasz kezdetét jelentik, ez a folyamat fokozatos és hosszú ideig tart.

CUKOR GYÖRGY:

Gazdasági kapcsolataink a fejlődő országokkal

A nemzetközi munkamegosztásban való részvétel hatékonyságának fokozása minden országnak, de különösen a Magyarországhoz hasonló kis országoknak elsőrendű érdeke. A hatékonyság növelése általában a kapcsolatok fejlesztésével, a külkereskedelem abszolút és (a nemzeti jövedelemhez mért) relatív volumenének növekedésével jár. Ilyen vonatkozásban érdekünk a kapcsolatok fejlesztése minden országgal, így Afrika, Ázsia és Latin-Amerika ún. fejlődő országaival is.

Itt azonban nem pusztán gazdasági érdekekről van szó. Magyarország elvi álláspontja — a többi szocialista ország álláspontjához hasonlóan —, hogy az antikolonializmus és antiimperializmus jegyében támogatni kell a fejlődő országok nemcsak politikai, hanem gazdasági önállóságra való törekvését is. Ezért a kölcsönös előnyöket biztosító kapcsolatokon kívül erőnkhez mérten segítséget is kell nyújtanunk a fejlődő országoknak.

A kapcsolatok leglényegesebb területét a külkereskedelmi kapcsolatok jelentik. A fejlődő országok importjuk és beruházásaik túlnyomó részét nem fedezhetik segélyekből, az import növeléséhez tehát növelni kell az exportot és természetesen növelni kell a termelést, ami az akkumuláció növelésének feltétele és egyben eredménye.

A mai körülmények között a fejlődő országok exportlehetőségei viszonylag lassan növekszenek, mert a jellegzetes exportcikkek iránt az igény a fő fogyasztási piacokon nem nő olyan ütemben, mint a jövedelmek (élelmiszereknél) vagy a feldolgozóipari termelés (nyersanyagoknál). Ezért a külkereskedelem növelése a fejlődő országokat éppen úgy vagy talán még jobban segíti, mint az egyoldalú segély. Így is fogják fel a dolgot a fejlődő országokban.

A külkereskedelem volumenének növelése viszont a partnerek — így Magyarország — számára is előnyös lehet. Ezek az előnyök persze általában hosszabb távra és a gazdasági fejlődés dinamikáját is figyelembe véve mutatkoznak meg és nem szűkebb kereskedelmi szempontból, hanem a dolgot tágabban értelmezve, a termelés és a fogyasztás várható, illetőleg kívánatos struktúraváltozásának figyelembevételével.

★

Külkereskedelmi forgalmunk a fejlődő országokkal 1966-ban — 1950-hez képest — több mint ötszörösére növekedett. A fejlődés nem volt egészen egyenletes; 1950 és 1960 között mind a behozatal, mind a kivitel több évben is visszaesett. 1960-tól 1964-ig a forgalom növekedésének üteme meggyorsult, és a három fő reláció között a leggyorsabb volt, részben per-

sze az induló színvonal alacsony volta miatt. 1965—67-ben megtorpant, illetőleg vissza is esett.

A fejlődő országok részesedése külkereskedelmi forgalmunkban visszaesésekkel és csekély mértékben ugyan, de növekedett. 1950-ben a behozatal és kivitel aránya egyaránt 4 százalék volt, 1955-ben 6 és 7, 1960-ban 2 és 5, 1965-ben 5 és 6 százalék.

A fejlődő országokból származó behozatalnak kb. $\frac{3}{4}$ -ét a nyersanyagok és félkésztermékek, $\frac{1}{4}$ -ét az élelmiszerek és élelmiszeripari anyagok tették ki. Az ipari termékek importja csekély, az ipari fogyasztási cikkek az egész importvolumennek 1—2 százalékát tették ki; gépeket és gépi berendezéseket gyakorlatilag nem importáltunk. Az egész behozatalon belül élelmiszer- és élelmiszeriparianyag-importunk mintegy 14—18 százaléka, nyersanyag- és félkésztermék-importunk 6 százaléka és ipari fogyasztásicikk-importunk 1—2 százaléka származott a fejlődő országokból. A fejlődő országokba irányuló exportunk 30—40 százaléka volt ipari fogyasztási cikk, 25—35 százaléka gép és gépi berendezés, 22—28 százaléka nyersanyag és félkésztermék, 5—10 százaléka élelmiszer és élelmiszeripari anyag.*

A fejlődő országok a világ kereskedelmi forgalmából több mint 20 százalékkal, Magyarország külkereskedelmi forgalmából viszont csak 5—6 százalékkal részesednek. A tőkésországoknál az arányok az ország nagyságától és a volt gyarmatokkal való kapcsolatuktól függenek.

A fejlődő országok részesedése néhány európai tőkésország, valamint az OECD-hez tartozó összes országok külkereskedelmi forgalmában, 1963-ban és 1965-ben, százalékban

Ország	Import		Export	
	1963	1965	1963	1965
Belgium.....	17	15	9	9
Dánia.....	12	11	10	10
Ausztria.....	8	7	10	10
Hollandia.....	17	16	13	12
Norvégia.....	10	9	11	11
Svédország.....	12	12	11	9
Svájc.....	7	8	17	15
Görögország.....	14	13	10	13
OECD összesen.....	25	23	23	22

Forrás: OECD Commodity Trade. Series B. Jan-Dec. 1965.

Mint a táblázatból látható, Ausztria, Dánia, Norvégia, Svédország, Svájc és Görögország külkereskedelmi volumenében a fejlődő országok 1963-ban és 1965-ben 10 százalék körül vagy e felett szerepeltek. (Fejlődő országon itt Latin-Amerika, Afrika és Ázsia országait értjük, a Dél-Afrikai Köztársaság, Izrael, Japán és az ázsiai szocialista országok nélkül.) A volt gyarmattartó országok, Belgium és Hollandia részesedése ennél nagyobb, az OECD-országok egészének külkereskedelmében pedig a fejlődő országok még nagyobb hányaddal szerepelnek. Ez utóbbit természetesen a legna-

* KSH. Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv. 1965 és Külkereskedelmi Statisztikai Adatok, 1967. I. félév alapján.

gyobb tőkésországok, az Egyesült Államok, Anglia, az NSZK és Franciaország részesedése határozza meg. Mindenesetre érdemes figyelembe venni, hogy a kis és a múltban sem gyarmattartó országok külkereskedelmi forgalmában is csaknem kétszer akkora a fejlődő országok részesedésének aránya, mint Magyarországon. A nemzetközi statisztikából természetesen még önmagában nem következik, hogy a fejlődő országokkal folytatott külkereskedelmünk volumenének vagy arányának növelése akár lehetséges, akár kívánatos volna; annyi azonban igen, hogy érdemes a kérdést vizsgálat tárgyává tenni. Feltételezhető ugyanis, hogy ezek az arányok kölcsönösen előnyös munkamegosztás és nem az érintett országok számára kedvezőtlen, a felek valamelyike számára áldozatokkal járó munkamegosztás alapján alakultak ki.

A gazdasági kapcsolatok fejlesztése szükségessé teszi az export és az import fejlesztési lehetőségeinek vizsgálatát. Ezek szoros összefüggése kézenfekvő. A fejlődő országok, különösen hosszabb távra, saját importjukat csak exportjuk fejlesztésétől függően fokozhatják, és minthogy állandó külkereskedelmi nehézségekkel küzdenek, nyilvánvaló, hogy kénytelenek viszonylati vonatkozásban egy vagy más eszközzel megkülönböztetéseket tenni és előnyben részesíteni azokat a partnereket, akik nemcsak exportálni akarnak, hanem importálnak is.

A fejlődő országokkal folytatott külkereskedelmünk jelentékenyebb növelése elé elég komoly akadályok tornyosulnak mind az export, mind az import vonatkozásában. Mégis Magyarország gazdasági fejlődése, valamint a fejlődő országok várható gazdasági növekedése és különösen iparosítása olyan feltételeket teremt, amelyek mellett a külkereskedelmi forgalom jelentékeny növelése és ezen belül a forgalom arányának növelése is hosszabb távra kölcsönösen előnyös. Ezért véleményem szerint ez a növekedés gazdaságilag szükségszerű és előbb-utóbb létre fog jönni. Létrejöttéhez persze exportunkban és importunkban, termelésünkben és fogyasztásunkban számottevő *strukturális változásokra* van szükség, és az már elsősorban tőlünk függ, hogy ezek a strukturális változások milyen gyorsan és mennyire zökkenésmentesen mennek majd végbe.

A fejlődő országokból származó nyersanyag- és élelmiszerimport

Mint említettük, *nyersanyag- és félkésztermék-importunknak* kb. 6 százaléka, *élelmiszerimportunknak* 15—20 százaléka származott a fejlődő országokból az utóbbi években. Összehasonlítva ezt a világ fontos nyersanyag-importáló országainak a fejlődő országokból származó behozatalával, úgy tűnik, hogy *importunk viszonylag alacsony*, a számokban Magyarország jellegzetesen nyersanyag-importáló gazdasági szerkezete nem tükröződik. A legfontosabb nyersanyagcsoportok tekintetében Magyarország és az európai OECD-országok fejlődő országokból származó importjának hányadát mutatja a következő oldal első táblázata.

A fejlődő országokból származó *élelmiszerimporton* belül külön jelentősége van a kakaó, a kávé és a tea, valamint a déligyümölcsök importjának. Ezek a termékek könnyen beszerezhetők, a piac nem monopolizált. A legtöbb importáló országban a fogyasztás határozza meg ezek importjának volumenét, minthogy hazai termelésre (a gyümölcsök tekintetében a

A fejlődő országokból származó import hányada 1965-ben (%-ban)

SITC	Megnevezés	Magyarország	Európai OECD-országok
0	Élelmiszerek és élő állatok	25	31
1	Italok és dohányárúk	*	30
2	Nem ehető nyersanyagok	13	30
3	Ásványi tüzelőanyagok, kenőanyagok ...	0,1	70
4	Állati és növényi olajok, zsírok	10	42

Forrás: Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv, 1965. és Commodity Trade. Analysis by Main Regions. OECD, 1965. Jan-Dec, Series B.

* Elhanyagolható.

dél-európai országok kivételével) nincs lehetőség. A hazai fogyasztást részben az életszínvonal, részben pedig a fogyasztói szokások határozzák meg.

Néhány élelmiszer egy főre jutó évi fogyasztása

Ország	Év	Kakaó	Kávé	Tea	Gyümölcs összesen	Déli- gyümölcs
		dkg			kg	
Magyarország	1950	5,4	5,7	1,0	..	..
	1960	35,5	14,3	3,4	55,3	1,8
	1965	58,0	69,3	5,9	52,8	2,8
Csehszlovákia	1964	..	58,0	9,0	..	..
Nagy-Britannia	1964	..	118,0	417,0	..	..
Hollandia	1964	..	460,0	70,0	66,9	23,9
NDK	1964	..	170,0	9,0	43,2	5,7
NSZK	1963	..	343,0	12,0	94,8	22,5

Forrás: KSH Statisztikai Időszaki Közlemények. Élelmiszer- és iparcikkfogyasztás 1966.

Mint a táblázatból látható, a hazai kakaó-, kávé- és tea fogyasztás az elmúlt 15 évben számottevően növekedett, de így is jóval kevesebb, mint a nálunk fejlettebb országokban. (Látható a fogyasztási szokások hatása is, Angliában viszonylag magas a tea- és alacsonyabb a kávéfogyasztás, az NSZK-ban és Hollandiában sok kávé és Angliához képest igen kevés teát isznak.)

Magyarországon a fogyasztás az életszínvonal növekedésével a jövőben is növekedni fog, ami a fejlődő országokból származó import növekedését fogja előidézni. A kávé és a tea fogyasztásának növelése magasabb életszínvonalon jobb fogyasztási struktúrát jelent, de nem alapvető népélelmezési követelmény. Más a helyzet a gyümölcsök tekintetében. A déli-gyümölcsök, elsősorban a narancs, a citrom és a banán fogyasztása a lakosság megfelelő élelmezésével is, a nemzetközi munkamegosztásba történő ésszerű bekapcsolódásunkkal is összefügg.

A hazai gyümölcsfogyasztás nemzetközi összehasonlításban alacsonynak, bár nem különlegesen alacsonynak tűnik. Közismert, hogy a gyümölcsök iránti keresletet ez idő szerint nem elégítjük ki, a fogyasztás további növekedését áruhiány akadályozza. Különlegesen alacsony azonban a déli-gyümölcs-fogyasztás: narancsot keveset, banánt gyakorlatilag alig importálunk. (Narancsimportunk egyébként nagyjából nem a fejlődő orszá-

gokból, hanem a narancstermelő dél-európai országokból — Olasz-, Görög- és Spanyolországból — és Izraelből származott.)

A gyümölcsfogyasztás — mégpedig egész éven át — az élelmezés javításának kívánatos és a lakosságnak növekvő mértékben jelentkező igénye. Ezt déligyümölcsök nélkül nem lehet megfelelően kielégíteni. Nyilvánvaló tehát, hogy hosszabb távon itt is végbemegy majd a fogyasztás, valamint az import jelentékeny mértékű növelése.

A gyümölcsök tekintetében azonban nemcsak az import, illetőleg a fogyasztás növeléséről, hanem a nemzetközi munkamegosztásba való előnyös bekapcsolódásról is szó van. A fejlett tőkésországokban a jó minőségű jónatánalma ára kb. azonos a narancs árával. Kézenfekvőnek látszik, hogy a hazai fogyasztásban a narancs (és persze egyéb, a fejlődő országokból beszerezhető gyümölcsök) arányának növelése és az almaexport növelése közvetlenül is nem lebecsülhető gazdasági eredménnyel járna. Feltehetően hasonló a helyzet más hazai gyümölcsök exportlehetősége szempontjából is.

Az előző érveléssel szemben felvetik, hogy a mostani körülmények között minden gyümölcsöt, amit lehet, úgymint exportálunk, a narancs- vagy banánimport növelésével tehát nem állna szemben exportnövekedés. Ez az érvelés rövidebb távra ugyan még helytálló is lehet, hosszabb távra azonban nyilván nem indokolt a gyümölcskereslet tartós kielégítetlenségével számolni. A gyümölcsstermelés területe, amely 1949-től 1959-ig csak kb. 20 százalékkal nőtt, 1959-től 1965-ig 2,4-szeresére növekedett.* Ez a termelésben nyilván rövidesen éreztetni fogja a hatását.

Vannak más helyettesítési lehetőségek is. A hazai étolajtermelés anyagbázisa túlnyomórészt a hazai napraforgómag. Egyéb olajos magvaknak (pl. pálmamag, földimogyoró) a fejlődő országok fontos szállítói, és a világ étolajtermelése nagyrészt éppen a trópusi olajos magvakra épül. Bizonyítható, hogy a napraforgómag helyettesítése importált olajos magvakkal és a felszabaduló terület hasznosítása, például állati takarmány termelésére, ezáltal az állattenyésztés (és export) fejlesztése gazdaságilag kedvező volna.

A *monopolisztikus* (illetőleg oligopolisztikus) helyzet akadályozza a fejlődő országokkal folytatott közvetlen forgalmunk kiterjesztését néhány fontos termék, főként a színesfémek és részben a kőolaj esetében. Ezek termelését és elosztását a tőkés világban néhány nemzetközi nagyvállalat uralja. A mai körülmények között az ilyen termékeket vagy nem is lehet közvetlenül a fejlődő országoktól vásárolni, vagy pedig azok „gyengén fejlett” értékesítési szervezete következtében egyszerűbb, esetleg olcsóbb is a beszerzés valamilyen fejlett tőkésországból. Jellegzetesen ilyen termék a réz, amelyet részben szocialista országokból, részben tőkésországból szerezünk be. 1965-ben például teljes réz- és réztermékimportunk 23,6 ezer tonna volt, ebből 9,8 ezer tonna szocialista és 13,8 ezer tonna fejlett tőkésországból. 12,2 ezer tonna volt a finomított rézimport, ebből 7,2 ezer tonna szocialista és 5 ezer tonna fejlett tőkésországból, ezen belül 4,2 ezer tonna Angliából származott.** Nyilvánvaló, hogy a fejlett tőkésországból a fejlődő országokban, adott esetben főként az Afrikában termelt rezet vásároltuk. Némileg hasonló helyzetben vannak a tőkés nagyvállalatok a kőolajjal, amelynek szintén a fejlődő országok a fő exportálói. A fejlett tőkésorszá-

* A gyümölcsösök területe 1949-ben 101 ezer, 1959-ben 122 ezer, 1965-ben 292 ezer kat. hold volt. (KSH Mezőgazdasági adattár és KSH Statisztikai Évkönyv, 1965.)

** Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv, 1965.

gokból származó magyar kőolajimport azonban elhanyagolható, minthogy a szocialista országokból származó import, valamint a hazai termelés a szükségleteket — eddig legalábbis — fedezte.

A kőolaj nemzetközi kereskedelmének új jelenségei már mutatják a fejlődés valószínű irányát a fejlődő országoknak jelenleg a tőkés monopóliumok kezében levő nyersanyagai tekintetében. Noha a termelés és még inkább a szállítás és az elosztás továbbra is főként tőkés monopóliumok kezében van, mint ahogy kezükben van az elosztás hálózata a fő fogyasztó területeken (Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban), a fejlődő országok fokozódó mértékben rendelkeznek kőolajkincseikkel, és ma már lehet tőlük közvetlenül is kőolajat vásárolni. A jövőben ez a tendencia erősödni fog, és az olajtermelő országok egyre inkább fognak önállóan új piacokat keresni, mert érdekükben áll a termelés nagyobb mértékű növelése, mint amit a tőkés monopóliumok jónak látnának. A fejlődő országok politikai önállóságának növekedésével tovább fog csökkenni a tőkés monopóliumok domináló szerepe. Ez az olaj tekintetében máris megfigyelhető, és első jelei már az afrikai és a latin-amerikai réztermelő országoknál is megmutatkoznak.

Ugyancsak akadályozza, vagy legalábbis akadályozta eddig a fejlődő országokkal folytatott gazdasági kapcsolatok fejlesztését a *hazai ellátás biztonságának* a problémája. A nem szocialista országokból származó olajimporttal kapcsolatban felvetették, hogy az ilyen import túl *nagy kockázattal* jár és könnyebben kieshet, mint a hazai termelés vagy a szocialista országokból származó import.

Az ellátás biztonságára vonatkozó érv természetesen — különösen energiahordozóknál — komoly megfontolást érdemel. Meg kell gondolni azonban azt is, hogy a világgazdaság és a technika fejlődése, különösen kis országoknál, elkerülhetetlenül a kölcsönös függés növekedése irányában halad. Ami a jövőt illeti, azt is figyelembe kell venni, hogy másként vetődött fel az ellátás biztonságának a problémája évi félmillió vagy egymillió tonnás kőolajimport szempontjából az 50-es években, amikor ez 1—2 millió tonna belső fogyasztással állt szemben, és másként fog felvetődni a jövőben, ha ez a mennyiség a fogyasztásnak majd csak 10—20 százalékát teszi ki.

A nemzetközi munkamegosztásba való hatékony bekapcsolódásnak az ellátás biztonsága, ezzel kapcsolatban a beszerzési források diverzifikálása, valamint a tartalékolás általában egyik fontos kérdése. Ilyen probléma vetődött fel a hazai szákgyártással kapcsolatban is (nézetem szerint sokkal kevésbé jogosan, mint az olajimport esetében). A Könnyűipari Minisztérium javaslatot dolgozott ki a hazai szákgyártás leállítására és a felszabaduló telephelyen a gyapjúkötöttáru-gyártás felfejlesztésére. A beruházás állítólag igen gyorsan, 3 év alatt megtérült volna. Az elgondolás mégsem valósult meg, mert az a kifogás merült fel vele szemben, hogy fontos szákigényeket (például az árvízvédelem igényét) nem fogunk tudni hazai forrásból kielégíteni, az import pedig nem eléggé biztonságos. Az ellenérv nem tűnik különösebben meggyőzőnek, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a szákgyártás túlnyomó részének alapanyaga, ti. a juta, amúgy is importanyag. Érdekes volna egyébként megvizsgálni, hogyan változna a javasolt átállítás 3 éves megtérülése, ha az ellátás biztonságához szükséges készletek létrehozását is figyelembe vennék.

A tőkés monopóliumok kezében levő alapvető nyersanyagokon kívül a fejlődő országoknak sok más olyan termékét is a fejlett tőkésországoktól vásároljuk, illetőleg vásároltuk, amelyek tekintetében monopolisztikus helyzetről szó sincs. Ezeknél a helyzet azért alakul így, mert nem eléggé fejlett vagy az eladók értékesítési szervezete, vagy a mi beszerzési szervezetünk és ezért kényelmesebb, esetleg olcsóbb is a fejlett tőkésországbeli közvetítő révén vásárolni. Ha azonban a külkereskedelmi statisztikák a jelenségeket helyesen tükrözik, az utóbbi években elég gyors ütemben térünk át a fejlődő országoktól való közvetlen vásárlásra. Ennek illusztrálására érdemes bemutatni a különböző országcsoportokból származó importunk alakulását néhány termékből.

Importcikk	Mennyiség	Év	Szocialista országok	Fejlett tőkésországok	Fejlődő országok
Egzótafa	m ³	1960	—	23 643	400
		1963	—	11 221	19 351
		1966	—	798	25 725
Kakaóbab	t	1960	518	552	2 362
		1963	—	50	7 071
		1966	250	407	6 636
Olajos mag	t	1960	1155	1 094	711
		1963	597	100	6 701
		1965	293	3 525	5 725
Nyersgumi	t	1960	3929	5 387	91
		1963	340	10 468	2 778
		1966	1071	8 665	5 295

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal: Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv, 1965. és Külkereskedelmi Statisztikai Adatok, 1967. I. negyedév.

Feltehető, hogy az így illusztrált folyamat még nincs befejezve és a fejlődő országokból származó közvetlen import további növelése lehetséges.

Iparcikkimport a fejlődő országokból

A fejlődő országok iparosításával függ össze az onnan származó iparcikk-import növelésének lehetősége. Itt a kérdés két részre osztható: könnyűipari fogyasztási cikkek, főként textíliák és a gépipari termékek importjának növelésére.

A fejlődő országokból ipari termékeket eddig csak igen csekély (bár növekvő) mennyiségben importáltunk. 1962-ben és 1963-ban a fejlődő országokból importált ipari fogyasztási cikkek az egész „fejlődő” importvolumen 1 százalékát, 1964-ben és 1965-ben 2 százalékát tették ki. A gépek importja elhanyagolható nagyságú. Más oldalról nézve: ipari fogyasztási cikk-importvolumenünk 1—2 százaléka származott a fejlődő országokból az utóbbi években. Ez azért is alacsony, mert ipari fogyasztási cikk-importunk általában is csekély: az egész importvolumennek mindössze 5—6 százaléka.

Egyébként nemcsak Magyarország, hanem a szocialista országok álta-

lában, egész importvolumenükhöz képest viszonylag kevés iparcikket vásárolnak a fejlődő országokból. A fejlődő országok (1962-ben) egész exportjuk 6 százalékát szállították szocialista országokba, az exportált iparcikkeknek azonban csak 3 százalékát (1961-ben). A megfelelő arányok a fejlett tőkésországok tekintetében 72 és 51, a fejlődő országok tekintetében 22 és 44 százalék.*

Amennyire a világkereskedelem alakulása alapján erre következtetni lehet, van lehetőség arra, hogy Magyarország fokozza iparcikkimportját a fejlődő országokból. A fejlett tőkésországok iparcikkimportjában a fejlődő országok szerepe ugyan szintén csekély, de így is jóval magasabb, mint Magyarország esetében. Egész iparcikkimportjukban a fejlődő országok részesedése (1962-ben) ugyan csak 4 százalék volt, de a ruházati importban 18 százalék, a pamuttextíliákban 17, egyéb textíliákban 14. bőripari termékekben 21 százalék.** Ezzel szemben — mint említettük — a hazai fogyasztásicikk-importból a fejlődő országok részesedése mindössze 1—2 százalék volt, noha a tendencia határozottan növekvő.

Könnnyűipari fogyasztási cikkeket tehát máris, mégpedig nem jelentéktelen mértékben importálunk, noha a fejlődő országokból származó importunk hányada (és már maga ez az import is meglehetősen alacsony, mind egész külkereskedelmi volumenünkhöz, mind pedig a hazai fogyasztáshoz képest) alacsonyabb, mint a fejlett tőkésországok esetében. (Textilimportunk 5,5 százaléka származott a fejlődő országokból 1965-ben, míg az európai OECD-országok textilimportjának 10 százaléka.) Az import növelése itt vagy a hazai termelés csökkentését, illetőleg a növekedési ütem mérséklését tenné szükségessé, vagy pedig a hazai termelési struktúrának olyan változását, amely a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásunkat növelné, pontosabban: lehetővé tenné, hogy specializálódjunk és többet importálva egyben többet exportáljunk, mégpedig magasabb technikai felkészültséget igénylő, ezáltal egyben drágábban értékesíthető és számunkra gazdaságos termékekből. Bizonyos mértékig valószínűleg mindkét út járható; kérdés, hogy milyen eredménnyel és milyen áldozatok árán.

Ilyen elgondolások már felvetődtek, elsősorban abban a formában, hogy a hazai pamutipari kapacitásokat nem szükséges azonos keresztmetszetekben kiépíteni, gyárthatunk pamutárut importált fonalból (miközben a hazai fonodákat finomabb fonalak termelésére állítjuk át) és végezhetünk továbbfeldolgozást importált nyersszövetek segítségével. Számunkra ugyanis kedvezőbb az értékesebb, finomabb anyagok és nyomottáruk termelése, illetőleg exportja.

A szóban forgó elgondolásokból nem sok valósult meg, elsősorban azért, mert állítólag nem lehetett a fejlődő országokból pamutfonalat importálni. Ez azért meglepő, mert ellentétben áll a fejlődő országok pamuttermelésének alakulásával az elmúlt években.

Mint a táblázatból látható, a fejlődő országok nettó fonalimportja az elmúlt években jelentősen csökkent, az afrikai és a közel-keleti országok pedig számottevő nettó fonalexportórré váltak. Egyébként a fejlett tőkés- és a fejlődő országok között már kialakult a pamutiparban a munkamegosztásnak egy olyan formája, hogy az egyszerűbben előállítható nyersárukból a fejlődő országok nettó exportőrök, míg a magasabb kikészítési fokú

* World Economic Survey. United Nations, New York, 1964.

** Uo.

**A fejlődő országok nettó pamutfonalimportja
1000 tonnában**

Év	Afrika	Közel-Kelet	Ázsia
1960	—10,5	—1,2	63,9
1961	— 8,5	—2,0	48,5
1962	— 7,5	—3,5	30,9
1963	—12,7	—7,1	23,1
1964	—17,4	—8,0	25,0

Forrás: Sectoral Studies for the 1967 International Symposium on Industrialisation in Developing Countries. III. Textiles. November, 1966. The Economist Intelligence Unit Limited, London.

(A – jel fonalexportot jelent.)

termékek tekintetében nettó importőrök. Magyarország és a fejlődő országok között ilyen jellegű munkamegosztás nem alakult ki. Teljes nyerspamutszövet-exportunk (az importot többszörösen meghaladja) főként a fejlett tőkésországokba, kisebb mértékben a fejlődő országokba irányul. Kész pamutszövetet viszont, ha nem is sokat, importálunk a fejlődő országokból is.

**Az OECD-országok külkereskedelme a fejlődő országokkal
(millió US \$-ban)**

SITC	Megnevezés	Év	Import	Export
652-1	Pamut nyersszövet	1964	130,5	20,6
		1965	124,7	21,8
652-2	Pamutszövet, egyéb mint nyersáru	1964	37,7	401,8
		1965	44,0	378,8

Forrás: Commodity Trade Analysis by Main Regions, OECD, 1965. Jan-Dec. Series B.

A gépipari gyártmányok importjának növelése eltérő problémákat vet fel, elsősorban a fejlődő országokból beszerezhető termékek minőségével, az ellátás biztonságával és a kialakítható kapcsolatok stabilitásával összefüggésben. Itt egyelőre aligha van szó olyan mennyiségű importról, amely számottevően befolyásolná a hazai termelési struktúrát; viszonylag kevés fejlődő ország jön számításba ebben a vonatkozásban. Ilyen import például az indiai vagonimport és az EAK hűtőszekrényimport. Ez utóbbi — amennyire erről informálódni lehetett — eléggé hasonló minőségi problémákat vet fel, mint amilyenekkel az 50-es évek első felében nálunk is bőven találkoztunk. Arról van szó, hogy az alapkonstrukcióban megfelelő gyártmány kivitelezése, a technológia és a gyártás szervezettségének hibái miatt gyakran hibás; gondos helyi átvételi ellenőrzésre van szükség. Az ilyen természetű import növelése tehát valószínűleg nem tenné szükségessé a hazai termelési struktúra megváltoztatását, minthogy volumene még hosszú ideig csak elég csekély lehetne, szükségessé tenne azonban speciális intézkedéseket részben a megfelelő minőség biztosítására, részben a hazai felhasználók nem teljesen indokolatlan bizalmatlanságának legyőzésére.

Érdeemes megjegyezni, hogy más szocialista ország ilyen termékek im-

portjában előttünk jár. 1966-ban az Egyesült Arab Köztársaságból 1500 darab 220 literes hűtőszekrényt importáltunk. A kapott információk szerint a jugoszláv import ugyanebből a típusból tavalyelőtt 10 ezer, a csehszlovák pedig 20 ezer darab körül volt.

A fejlődő országokba irányuló gépexport

A fejlődő országokba elsősorban gépipari exportunk fejlesztése kívánatos és egyben lehetséges. Ennek sok oka van. Az általános gazdasági és különösen az ipari fejlődés következtében a fejlődő országokban a gépek iránti szükségletet saját gyártásuk hosszú ideig nem fogja tudni — globálisan sem — kielégíteni. Nem feltétlenül ez a helyzet a könnyűipari termékekénél, amelyeknél az importhelyettesítés folyamata sok fejlődő országban már befejeződött, más fejlődő országokban pedig befejezéshez közeledik.

A magyar gépexport fokozása a fejlődő országokba kívánatos, egyrészt a már meglévő és a jövőben létrehozandó kapacitások jobb kihasználása céljából (a kapacitáskihasználásnak, sőt a nagyobb mennyiségben való gyártásnak a gépiparban különösen nagy a jelentősége), másrészt mert lehetővé teszi a fejlettebb technika exportját, ami közismerten gazdaságosabb, végül mert elősegíti a „szellemi exportot” (műszaki tervek, eljárások, technológia), ami egyfelől szintén gazdaságos lehet, másfelől — az ilyen export elszámolási módjától függően — kisebb-nagyobb mértékben tartalmazza a segítség elemeit is. Itt tehát nem is annyira mai, mint inkább potenciális jelentősége és a problémák nagy hordereje miatt részletesebben csak a gépexporttal foglalkozunk.

Találkozni olyan nézettel is, hogy a gépexport a fejlődő országokba azért kívánatos, mert a magyar ipar éppen az iparosodás első szakaszában levő országok keresletének kielégítésére alkalmas, vagyis technikailag kevésbé bonyolult, vagy éppen kevésbé jó minőségű termékek szállítására. Véleményem szerint ez az érv nem helyes. A műszakilag kevésbé bonyolult, egyszerűbb, ezáltal robosztusabb és olcsóbb termékeknek mindenütt van piaca, nemcsak a fejlődő országokban. E kritériumoknak megfelelő, vagyis kevésbé „korszerű”, de egyben megbízható működésű termékeket, például elektromotorokat és elektromos kapcsolókat előnyösen szállítottunk és szállítunk igényesnek ismert nyugat-európai piacokra. Kevésbé tartós és tetszetős, de olcsó ruházati cikkeknek van piaca egyes fejlett országokban, például az Egyesült Államokban is. A fejlődő országok a jelentősebb beruházásoknál, gép- és termelőberendezés-vásárlásoknál a fejlett országoknál nem kisebb mértékben helyeznek súlyt a technikai korszerűségre. A technikailag elmaradottabb termékek exportjára való specializálódás a magyar gépeknek a legtöbb viszonylatban, illetőleg árucsoport tekintetében megalapozandó jó hírét rontaná és csökkentené versenyképességünket fontos piacokon.

A fejlődő országok piaca a világ egész gépexportjában összehasonlíthatatlanul nagyobb szerepet játszik, mint a magyar gépexportban. Az OECD-ben részt vevő fejlett tőkésországok, melyek a világ gépexportjának túlnyomó részét szolgáltatják, egész kivitelüknek kb. 28 százalékát szállították a fejlődő országokba.* A fejlődő országok részesedése az egész világ

* The Engineering Industries in North America—Europe—Japan. OECD, Párizs, 1966. 50. 1.

gépxportjában 1965-ben kb. 25 százalék volt.* A magyar gépxport a fejlődő országokba ezzel szemben az utóbbi években az egész gépxportnak kb. 5 százaléka volt. A fejlett tőkésországok fejlődő országokba irányuló gépxportjának egy részét olyan országok vásárolják (mint például a latin-amerikai országok), ahol a magyar kivitelnek politikai jellegű nehézségekkel is meg kell küzdenie. A fejlődő országokba irányuló teljes exportvolumennek több mint 60 százaléka, ezen belül az európai tőkésországok exportjának csaknem 70 százaléka Ázsiába és Afrikába irányul, nagyobb részben olyan országokba, ahol nincs politikai jellegű diszkrimináció a szocialista országok exportjával szemben. Ebből arra lehetne következtetni, hogy a gépipar számára a fejlődő országokban nagy exportlehetőségek vannak és hogy e lehetőségek kihasználása elsősorban a magyar gépipar termelésén és szállítási lehetőségein múlik.

A fejlődő országokba irányuló gépxportunk az utóbbi években némileg lassabban növekedett, mint a teljes export, s van olyan nézet, hogy a fejlődő országokba irányuló gépxport jelentékenyebb fokozására nem lehet számítani, mert a kivitel növelését a fokozódó hitelverseny akadályozza. Ezért a fejlődő országok egyre nagyobb mértékben vásárolnak a fejlett tőkésországok által nyújtott igen kedvező hitelekért; a hitelek feltételei olyanok, hogy velük mi nem versenyezhetünk. Részben ennek következtében — és ez a második érv — a fejlődő országokba állítólag csak a nagy országok tudnak exportálni, a kis országok exportja csökken, ideértve a kis fejlett tőkésországokét is. A nagyobb országok általában gépipari termelésüknek valóban nagyobb részét exportálják a fejlődő országokba. De a kis országok egész gépipari exportjának is legalább 10—14 százaléka kerül a fejlődő országokba, szemben a magyar gépxportban mutatkozó 5 százalékos részesedéssel.

Néhány tőkésország összes gépipari exportja és ezen belül a fejlődő országok részesedése 1964-ben

Ország	Teljes gépipari export a termelés százalékában	Fejlődő országokba irányuló export a teljes export százalékában	Ország	Teljes gépipari export a termelés százalékában	Fejlődő országokba irányuló export a teljes export százalékában
NSZK	41,6	20	Norvégia	26,0	23
Belgium	52,7	14	Nagy-Britannia	30,1	49
Franciaország	20,8	38	Svédország	38,6	16
Olaszország	38,6	28	Svájc	62,8	24
Hollandia	50,9	16	Egyesült Államok ..	..	43,5
Ausztria	38,6	11	Japán	..	49,8
Dánia	44,7	21			

Forrás: The Engineering Industries in North America—Europe—Japan. OECD, Párizs, 1966.

Nem helytálló az a feltételezés sem, hogy a kis tőkésországok fejlődő országokba irányuló gépipari exportja visszaesne vagy akár stagnálna.

Az 1963—65-re vonatkozó adatok szerint nemcsak az egész tőkés gépxport növekedett a fejlődő országokba, hanem a kis országok, még olyan,

* Bulletin of Statistics on World Trade in Engineering Products. 1965. UN. ST/ECE/ENG. 4.

nem jellegzetesen gépexportőr országok is, mint Spanyolország és Görögország is, fokozták a fejlődő országokba irányuló gépexportjukat.

Némileg más a helyzet a fejlődő országoknak nyújtott hitelekkel. Nem vitás, hogy a fejlődő országokkal létrejövő külkereskedelmi kapcsolatok és a nekik nyújtott hitel és segély között szoros az összefüggés. Számottevő hitelt és segélyt pedig elsősorban a nagy országok, részben a volt gyarmattartó országok nyújtanak. A fejlett tőkésországok által nyújtott segítségből több mint $\frac{3}{4}$ -részt tett ki az az összeg, amelyet 3 ország, ti. az Egyesült Államok, Franciaország és Nagy-Britannia nyújtott (1965-ben; az előző évek arányai eléggé hasonlóak). Maga az Egyesült Államok az összes segélynek több mint felét adta, Franciacrszág mintegy 13 százalékát. Semmi sem igazolja azonban, hogy az egyes országok a fejlődő országokba irányuló gépexportból valahogy a nyújtott segélyek (vagy exporthitelek) arányában részesülnének. 1965-ben például az Egyesült Államok a gépexport 30 százalékát szolgáltatta, Franciaország kb. 8 százalékát, Nyugat-Németország (amely a segélyeknek mintegy 7 százalékát adta) 14 százalékát. 1965-ben a Dánia által nyújtott teljes segély 16 millió \$ volt, a magánexporthitel 1,7 millió \$, a dán gépexport a fejlődő országokba több mint 80 millió \$*. Persze a tényleges összefüggések megállapításához részletes adatokra volna szükség, annak tanulmányozására, hogy hogyan függnek össze az állami és a magánhitelek, illetőleg egyéb segítség a gépexporttal. Nincs azonban bizonyíték arra, hogy a gépexport növelésének a hitel jelentékeny növelése elengedhetetlen feltétele vagy legfontosabb eszköze volna.

A fejlődő országokba irányuló gépexport növelését nem valamiféle speciális körülmények akadályozzák, hanem ugyanazok, amelyek gátolják az export növelését a szocialista országokba és a fejlett tőkésországokba is, és amelyek akadályozzák a hazai szükségletek megfelelő kielégítését. Ezek az okok — anélkül, hogy itt árnyaltabb és pontosabb elemzésre lehetőség volna — egészen röviden összefoglalva a következők:

Szűk — vagy legalábbis szűknek tűnő — a kapacitás mind a termelés, mind a tervezés-szerkesztés tekintetében, hosszúak a fejlesztési és gyártási átfutási idők, ezért rugalmatlan, a változó igényekhez nehezen alkalmazkodó a termelés.

Nem elég magas a műszaki színvonal, mégpedig (véleményem szerint) nem elsősorban abban a vonatkozásban, hogy a termékek „korszerűsége”, műszaki paraméterei nem megfelelőek, hanem úgy, hogy az egyébként jól értékesíthető gyártmányok meghibásodnak, minőségük nem állandó, működésük nem eléggé megbízható stb.

Mind ez utóbbi körülmény, mind pedig a lassú átfutási idők nagyrészt azzal függnek össze, hogy a termelés előgyártó és kooperációs fázisai (öntés, kovácsolás, erősáramú szerelvények, híradástechnikai és műszeripari alkatrészek stb.) termelési kapacitása szűk és az előállított termékek minősége nem állandó, bár a kapacitás szűk volta rövid távra is gyakran, hosszabb távra pedig többnyire inkább látszólagos.

Eléggé elterjedt nézet szerint a fejlődő, valamint a fejlett tőkésországokba irányuló gépexportunkat gátolja, hogy egész fejlesztési politikánkat, tehát a gyártmányfejlesztést, a technológia fejlesztését és a beruházásokat egyaránt a legfőbb géppiacunk, vagyis a szocialista országok igényei hatá-

* A segélyekre vonatkozó adatok forrása: Development Assistance Efforts and Policies. OECD, September 1966.

rozzák meg. Ezért nem jut elég erőforrás az egyéb piacok igényeinek megfelelő fejlesztésére. Véleményem szerint ez a szemlélet nem helyes (az exportstatisztika adatai sem támasztják alá: éppen azoknál a termékcsoporthoz számottevő a „fejlődő” export, ahol a szocialista országokba való export révén komoly ipari bázis épült ki). Néhány kivételtől eltekintve az a fejlesztés, amely a hazai célú termelés vagy a szocialista országokba történő export szempontjából a legfontosabb, egyben a fejlődő országokba irányuló exportot is szolgálja. A piaci igények, különösen, ha a fejlesztő munka *aktív* (vagyis, ha elébe megyünk a piac igényeinek), nem olyan eltérőek, a legfontosabb fejlesztési feladatok pedig nem annyira a késztermék konstrukciója, hanem inkább az alkatrész- és anyagellátás minősége, a gyártástechnológia stabilitása stb. terén vannak.

A valóban speciális problémák a fejlődő országokba irányuló gépexport tekintetében a következők:

a) Nincsenek megfelelő tradícióink, hiányzik gépexportunk bevezetettsége, a megfelelő referenciák, a good-will, szakembereink ezeket a piacokat nem ismerik (nem is ismerhetik) megfelelően, a kapcsolatok lazábbak, nem utolsósorban a távolságok miatt nehezebben biztosíthatók, mint a szocialista országokkal vagy akár az európai tőkésországokkal.

b) Rendkívül nehéz megtalálni a megfelelő arányokat a *termék- és piaci koncentráció és diverzifikáció* között. A gyártás fejlesztése és gazdaságossága szempontjából nyilvánvalóan kívánatos volna minél kevesebb termékre, illetőleg termékcsoporthoz koncentrálni és egy-egy termékcsoporthoz minél nagyobb exportot lebonyolítani. A koncentráció azonban mindkét vonatkozásban növeli a kockázatot, mert egy ország piacának az elvesztése vagy egy termékcsoporthoz kiesése az egész exportra nagyon nagy hatással lehet. A kevés számú országra való koncentráció egyébként valószínűleg importvonatkozásban is nehezítheti a helyzetet, mivel nehezebb megtalálni az export itthon megfelelően hasznosítható ellentétét.

c) A fejlődő országok speciális körülményei — elsősorban exportnehezégeik és a szakemberhiány — gépimportjuknál, különösen komplett gyárberendezés-importjuknál speciális gazdasági konstrukciókat tesznek szükségessé. Ezek az országok igyekeznek olyan módon importálni, hogy a gépet eladó országok vagy vállalatok az új gyár működésében partnerként lépjenek fel, társas vállalkozás formájában és legalább az indulásnál szolgáltatassák a működéshez szükséges szakismeret, valamint a tőke egy részét, vagy törlesztésként fogadják el a létrehozott üzem termékeit (termékrészesedés), ami a szóban forgó termékek számára egyben piacot biztosít. Az ilyen jellegű kapcsolatok kiépítésében egyelőre alig rendelkezünk tapasztalatokkal.

Magyarország és a fejlődő országok gazdasági kapcsolatainak és különösen a fejlődő országokba irányuló gépexportnak vizsgálatakor néhány olyan probléma vetődött fel, amelynek közelebbi tanulmányozása a jelen vizsgálat keretében nem volt lehetséges, noha indokoltnak látszik.

Elsősorban gépexportőr vállalatok úgy érzékelték, hogy a fejlődő országok vonatkozásában hiányzik a tartós kapcsolatok kiépítéséhez szükséges *stabilitás*. Ez egyrészt az egyes fejlődő országok változékony gazdaság- és importpolitikájában mutatkozik meg, másrészt abban, hogy hazai irányító

szerveink gyakran kénytelenek intézkedéseikben a változásokra reagálni. Minthogy a gépexporthoz szükséges kapcsolatok kiépítése, a piacok „megdolgozása” hosszú ideig tart, a stabilitás igénye kétségtelenül indokolt.

Komoly megfontolást igényel *a fejlődő országoknak való hitelnyújtás* problémája. Magyarország viszonylag tőkeszegény, ezért a külföldi hitelek nyújtása számunkra nagyobb áldozatot jelent, mint gazdagabb országoknak, minthogy vagy hazai beruházások elől kell elvonnunk a tőkét és ezáltal lassítani a nemzeti jövedelem és a termelékenység növelését, vagy magunknak is külföldi hitelt kell felvennünk, amelyért esetleg többet fizetünk, mint amit az általunk nyújtott hitelért kapunk.

Ebben a vonatkozásban mindenestre utalni lehet arra, hogy az általunk nyújtott hitelek jellege különböző. Vannak olyan hosszú lejáratú és alacsony kamatozású hitelek, amelyeket a kormány a fejlődő országok megsegítése végett nyújt. Ezek a hitelek segély jellegűek, így kell őket kezelni, és nem indokolt velük szemben a hitel gazdaságosságának, megtérülésének igényével fellépni, hanem a fejlődő országok megsegítése végett hozott áldozatnak kell tekinteni. (Az áldozat természetesen nem olyan nagy, mint ha egyszerűen ajándékról volna szó.)

A nehézipari termékek tekintélyes részét a tőkés világpiacon általában közép- vagy hosszú lejáratú hitelre adják. Ezt a hitelt viszont az illető termék termelési és értékesítési költségei részének kell tekinteni, mint ahogy annak tekintik és az árban érvényesítik a tőkésországokban is. (Mi is vásárolunk ilyen hitelre és természetesen a kölcsön költségeit felénk is érvényesítik.) Ha mai feltételeink között exportáraink az ilyen hitel költségeinek figyelembevételével túl magasak, mert tőkeszegény országban a hitel indokolt költségei drágábbak, akkor ebből az következik, hogy az ilyen jellegű termékek exportja a hazai adottságoknak nem felel meg, éppen úgy, mint ahogy a hazai adottságoknak nem felel meg sok egyéb termelés, illetőleg export (például a nagyon tőkeigényes termelés vagy az olyan termékek termelése, amelyeket nálunk nem lehet a szokásos sorozatnagyságban előállítani, vagy amelyek olyan jellegű tudományos-kutatási háttérrel igényelnek, amellyel nem rendelkezünk).

Előfordulhat olyan eset, hogy az exporthitel rövid távú és vállalati szempontból nézve ugyan nem indokolt, de hosszabb távra és népgazdasági szemléletben szükséges és helyes, mert lehetővé teszi tartós kapcsolatok kiépítését vagy olyan importot, amely népgazdaságilag előnyös. Ilyen esetben indokolt lehet, hogy kedvezményes hitelt nyújtsunk, illetve, hogy a hitelköltségek egy részét az állam vállalja.

Végül előfordulhat, hogy a meglévő kapacitás jobb kihasználásához van szükség hitellel finanszírozott exportra. Népgazdasági szempontból ez a hitel olyannak tekinthető, mint ami új beruházást helyettesít, minthogy hitel nélkül a termelés és a nemzeti jövedelem növeléséhez új kapacitásokat kellene létrehozni. A kedvezményes hitel ebben az esetben is indokolt lehet, bár feltételezhető, hogy a kapacitás jobb kihasználása a termelővállalatoknál is önköltségcsökkentést okoz.

Az előzőekben már szó volt arról, hogy a fejlődő országok egyre inkább igénylik, főként komplett gyárak építésekor és importjakor az exportörnek a termelésben való részvételét. Ez persze a részvétel módjától függően a hitelnyújtás, illetőleg a tőkeexport egy formája, egyben a szakismereteknek a rendelkezésre bocsátása és a létesítendő gyár termékei számára piac biztosí-

tása lehet. Ilyenféle kapcsolatokban egyelőre nem sok tapasztalattal rendelkezünk. Ez a körülmény óvatosságot indokol, másrészt azt is, hogy igyekezzünk tapasztalatokra szert tenni. Abból lehet kiindulni, hogy ez a fajta kapcsolat akkor kölcsönösen előnyös, ha a részvétel valóban biztosítja a vállalkozás sikerét. Erre egyrészt akkor van remény, ha biztosítani tudjuk a szükséges szakértelmet, mégpedig nemcsak a termeléshez szükséges technikai szakértelmet, hanem a gazdasági, piaci stb. ismereteket is, másrészt ha Magyarországon az előállított termékek elég jelentős része számára tudunk stabil felvevőpiacot biztosítani. Ez azt is jelenti, hogy az együttműködés ilyen formája ipari termelésnél kevésbé, mezőgazdasági termelésnél és ezzel összefüggésben vagy ettől függetlenül az élelmiszeriparban inkább jöhet szóba.

Végül néhány szót, részben az előzőkkel is kapcsolatban a *komplett gyárak exportjáról*, amelyet általában a fejlődő országokba irányuló gép-exportunk kedvező és fejlesztendő formájának tekintenek. A dolog abból a szempontból nyilván kedvező, hogy a gépeken kívül szakismereteket, „know how”-t is eladunk, vagyis olyasmit, amivel — bizonyos ágazatokban legalább — viszonylag bőven rendelkezünk. Figyelembe kell azonban venni, hogy az ilyen export egyrészt tőkeigényes, másrészt általában meg kell küzdeni a helyszíni szerelés és üzembeindítás olyan problémáival, amelyek tekintetében szintén nincs sok gyakorlatunk. Ezért e téren a nagyobb részt pozitív, de főként elvi állásfoglalásokat ki kellene egészíteni az elmúlt években szerzett gyakorlati tapasztalatok vizsgálatával.

Összefoglalás, következtetések

A gazdasági kapcsolatok a fejlődő országokkal természetesen a külkereskedelem útján realizálódnak, de a problémák *elsősorban* nem külkereskedelmi (noha persze ezek is nagyon fontosak), hanem a termelés és a fogyasztás struktúrájának átalakításával összefüggőek. E struktúraváltozás hosszan tartó és nagyon bonyolult folyamat. Például a kávé, tea, kakaó, déli gyümölcsök hazai fogyasztásának növelése összefügg az egész fogyasztási struktúrával, az életszínvonal növekedésével, a fogyasztói árarányokkal, a hazai gyümölcsstermelés növelésével, a szállítási és raktározási problémákkal. A munkamegosztás fokozása a textilipari termékek tekintetében összefügg a hazai ellátás biztonságával (például ha juta helyett zsákot importálunk a fejlődő országokból, de akkor is, ha pamutfonalat és nyersszövetet importálunk), a beruházásokkal, a műszaki fejlesztéssel, a textilipari foglalkoztatás struktúrájával, esetleg az egész foglalkoztatással. Az összes komplex kihatásokat csak átfogó és többnyire hosszú távú terv keretében lehet megítélni. Éppen ezért *a fejlődő országokkal való gazdasági kapcsolatok fejlesztését a távlati tervek keretében kellene kidolgozni és előkészíteni*, egyebek között azért is, mert egyik-másik intézkedés — például a kockázatvállalással összefüggésben — felső szintű politikai döntést igényel.

A fejlődő országokkal való gazdasági kapcsolatok távlati tervkonceptiója a következő, közelebbről vizsgálandó és ellenőrizendő elgondolásokra épülhet:

a) Magyarország és a fejlődő országok gazdasági kapcsolatai lényeges kiterjesztésére hosszabb távon megvannak a lehetőségek. A *tartós tenden-*

ciát az tükrözi, hogy 1950 óta külkereskedelmi forgalmunk a fejlődő országokkal több mint ötszörösére, s 1960 óta a kivitel több mint kétszeresére, a behozatal kb. kétszeresére nőtt, nem pedig azok az aktuális nehézségek, amelyek 1965-ről 1966-ra a teljes export stagnálásában és a gépexport visszaesésében, valamint 1967. I. negyedében az előző év azonos időszakához képest mind az export, mind az import visszaesésében mutatkoztak.

E gazdasági kapcsolatok nagymértékű fejlődése sem fogja Magyarországot legfőbb gazdasági problémáit megoldani; nem fog segíteni például a viszonylagos tőkehiányon, vagy az ellátási nehézségeinken néhány alapvető élelmiszer tekintetében. Abban a keretben azonban, amit egyrészt a fejlődő országok, másrészt Magyarország szállítóképessége és a kölcsönös forgalomnak (az egész külkereskedelemhez képest még jelentékenyebb fejlődés esetén is alacsony) hányada megszab, hozzájárulna a nemzetközi munkamegosztásba való hatékonyabb és ésszerűbb bekapcsolódáshoz.

b) A tartós tendenciák, amelyek Magyarország és a fejlődő országok gazdasági kapcsolatait hosszabb távon meg fogják szabni, e kapcsolatok növekedése irányában hatnak. *A külkereskedelmi volumen jelenleg is alacsonyabb annál, mint ami a gazdasági és ipari fejlettség jelenlegi fokán számunkra is meg a fejlődő országok számára is kedvező lenne.* A további gazdasági fejlődés egyrészt növelni fogja a kapcsolatok fejlesztésének potenciális lehetőségeit, másrészt csökkenteni fogja a jelenleg fennálló akadályokat.

A fejlődő országokkal folytatott külkereskedelmi forgalmunk jelentékeny mértékű növelését nem a világgazdaság vagy a technika egy kis országból valóban nehezen befolyásolható tendenciái akadályozzák, hanem a hazai ipari termelés színvonala, szerkezete, volumene, valamint a hazai import gazdaságpolitikai intézkedésekkel befolyásolható szerkezete.

A kapcsolatokat elsősorban a kölcsönös előnyökre kell építeni. Mint-hogy a fejlődő országok elsőrendű érdeke külkereskedelmi forgalmuk, főként exportjuk növelése, olyan kapcsolatok, amelyek ezt számukra lehetővé teszik, kihatásukban segítség jellegűek. Ez tehát a fejlődő országok gazdasági megerősítésének politikai célját is szolgálja.

c) A fejlődő országok exportképessége növekedni fog, elsősorban tradicionális mezőgazdasági exportcikkekből (kávé, tea, kakaó, déligyümölcsök, olajos magvak), ezzel szemben legfeljebb néhány latin-amerikai ország jelentkezhethet számottevő exportőrként olyan alapvető élelmiszerekből, mint hús és gabona. Ugyancsak növekedni fog a fejlődő országok exportképessége könnyűipari cikkekben (textilipari termelésük megkétszereződésével lehet számolni 10 év alatt) és néhány országé gépipari termékekben. Csökkenni fog a nemzetközi tőkés monopóliumok domináló helyzete fontos nyersanyagok vonatkozásában (olaj, réz) és a fejlődő országok általában önállóbban, a tőkés közvetítők fokozatos kikapcsolásával fognak a világpiacon megjelenni. Mindennek következtében nőni fog számunkra a fejlődő országokból való behozatal lehetősége. Egyben az életszínvonal növekedésével növekedni fog a hazai kereslet a fejlődő országok tradicionális mezőgazdasági exportcikkei iránt, még a mai árak mellett is (árcsökkenés esetén még nagyobb mértékben). Mind a mezőgazdaságban (gyümölcsök, takarmánynövények, olajos magvak), mind az iparban (főként a könnyűiparban) Magyarország és a fejlődő országok gazdasági adottságaiból következően több lehetőség van hazai termékeknek a fejlődő országok termékeivel való előnyös helyettesítésére, vagyis a nemzetközi munkamegosztás fokozására. Ezek a

lehetőségek előbb vagy utóbb realizálódni fognak, mint ahogy ilyesféle munkamegosztás a fejlődő országok és a nyugat-európai tőkésországok közötti kapcsolatokban máris realizálódik.

A fejlődő országok termékeinek növekvő hazai felhasználása általában kisebb, de néhány esetben nagyobb mértékben érintené a hazai termelési és fogyasztási struktúrát, olyan módon azonban, amely végső soron vagy a termelékenység, vagy az életszínvonal növelését (a fogyasztási igények jobb kielégítését) segítené elő.

d) A fejlődő országok termékeiért jelentékeny részben gépipari exporttal fizethetünk. Gépekből a fejlődő országok importja növekvő tendenciájú, jelenleg a világ gépimportjának kb. negyede. Számunkra a gépexport növelése közismerten kívánatos. Kivételes esetektől eltekintve a fejlődő országokba irányuló gépexport növeléséhez ugyanolyan fejlődésre, illetőleg intézkedésekre van szükség, mint ami ahhoz is kell, hogy perspektívában a szocialista országokba tudjunk szállítani és a hazai igényeket jól kielégítsük, tehát megbízható, jó minőségű termékeket kell gyártani és a vevő igényeihez gyorsan és rugalmasan kell alkalmazkodni. Az új mechanizmus ezt elő fogja segíteni, noha más vonatkozásban (főként a piaci munkával és általában a fejlődő országokba való exporttal együtt járó nagyobb kockázatokkal kapcsolatban) indokolt nehézségekkel számolni.

e) A fejlődő országokkal való kapcsolatok intenzitásának növekedését objektíve szükségesnek kell elismerni, ha objektíve szükségesnek ismerjük el, hogy növekedjék a hazai kávé-, tea-, kakaó- és déligyümölcs-fogyasztás (mert van ilyen igény és mert gazdaságosabb a vásárlóerőt ezzel, mint egyéb fogyasztási cikkel lekötni), hogy növekedjék, illetőleg megjelenjen a hazai felhasználásban a fejlődő országokból importált kőolaj (mert ennek a terméknek a fejlődő országok a fő exportőrei), hogy a hazai növényolaj-termelés nagyobb mértékben épüljön importált olajos magvakra (mert az így felszabadítható mezőgazdasági területet másra jobban lehet hasznosítani) stb., és ha szükségesnek tekintjük a hazai gépipar további fejlesztését.

A fejlődő országokkal folytatott gazdasági kapcsolatok kiterjesztésének megtervezése természetesen önmagában nem elég a tervek tényleges megvalósításához. Vannak intézkedések, amelyeket állami szervek közvetlenül megtehetnek és amelyek a kapcsolatok növekedését elősegítik. Ezek általában olyan intézkedések, amelyek állami kiadásokkal járnak együtt. Ilyenek például a déligyümölcsök importjának növelése, esetleg valamilyen központi beruházás. Általában azonban olyan közvetett intézkedésekre, olyan ösztönzőkre is szükség van, amelyek elősegítik az export és az import növekedését és a fentiekben vázolt struktúraváltozást.

Az új mechanizmus bevezetése következtében feltehetően javulni fog általában a kínálat, a rugalmasság a vevők igényeinek kielégítésére, az export és ezen belül a fejlődő országokba irányuló export tekintetében is. Bizonyos speciális nehézségekkel azonban az exportáló vállalatoknak meg kell küzdeniük a fejlődő országok piacain. Ott nehezebb a kapcsolatokat kiépíteni és fenntartani, mint Európában: eltérőek a fizetési kondíciók, esetenként nagyobb a kockázat. Szükségessé válik a diverzifikálás mind a termékek, mind pedig a piacok tekintetében.

Az import növelése, illetőleg a fejlett tőkésországokból a fejlődő országokba való áttérrelése az új mechanizmus körülményei között az export növelésénél előreláthatólag több problémát fog okozni. Az export növelésében

ugyanis a termelési lehetőségek (kapacitások, anyagellátás, munkaerő) háttérig a vállalat mindenképpen érdekelt van. Az import tekintetében azonban ez a vállalati érdekeltség közvetlenül csak akkor nyilvánul meg, ha az új beszerzési forrás lényegesen olcsóbb. Egyébként a (rövid távú) vállalati érdek és a (hosszú távú) népgazdasági érdek nem szükségszerűen azonos. A vállalat számára többnyire előnyösebb az ismert beszerzési forráshoz fordulni, mint technikailag és kereskedelmi szempontból új megoldásokkal kísérletezni.

Sok esetben a fejlődő országokkal való gazdasági kapcsolatok növelése az intézkedések egész komplex rendszerét teszi szükségessé. A már említett példa, ti. a hazai szákgyártás beszüntetése és fejlődő országokból történő importtal való helyettesítése közvetlenül a régi telephelyen új gyártás (a példa szerint gyapjúkötöttáru) megindítása útján fizetődik ki, egyben azonban szükségessé teszi készletek tartását is. Raktározási problémákkal is járhat a gyümölcs termelése, illetőleg fogyasztása szempontjából a nemzetközi munkamegosztás említett fokozása, ti. a déligyümölcsök importjának és a hazai gyümölcsök exportjának növelése.

A kapcsolatok fejlesztéséhez tehát operatív intézkedésekre, ösztönzésre van szükség; olyan feltételek megteremtésére, amelyek között a népgazdaságilag helyesnek felismert strukturális változások a vállalati érdekekkel is összhangba kerülnek. Ennek a megteremtésére, különösen az új mechanizmus körülményei között legcélszerűbbnek tűnik *a bankszervezetnek erre a célra specializált valamilyen intézménye*. Ez ugyanis közvetlenül kapcsolhatná össze és szükség esetén finanszírozhatná a népgazdasági szempontból összefüggő, de a vállalati szervezet következtében egymástól elszakadó termelési, fogyasztási, export és import jellegű intézkedéseket, kezelhetné egyben azokat az eszközöket, amelyeket az állam a fejlődő országokkal való kapcsolat fokozása végett rendelkezésre bocsát, és az operatív vonatkozásokban felelős is lehetne ezeknek a kapcsolatoknak a fejlesztéséért, míg a termelő, exportáló és importáló vállalatok elsősorban saját fő tevékenységükért lehetnek csak felelősek. A bankszervezet egyébként — és erre van nemzetközi tapasztalat — arra is alkalmas, hogy gyűjtőpontja legyen a fejlődő országokkal összefüggő tapasztalatoknak, szakismereteknek és ilyen vonatkozásban a termelő, illetőleg külkereskedelmi vállalatoknak segítséget nyújtson. A pénzügyi forma ezenkívül azért is előnyös lehet, mert a fejlődő országokban a gazdaságfejlesztést gyakran bizzák bankokra, és mind nemzetközi vonatkozásban (Világbank), mind nemzeti vonatkozásban (fejlesztési bankok) ezeknek a tevékenysége messze túlhalad a kölcsönök folyósításán és a szűken értelmezett banktevékenységen.

Végül megítélésem szerint szükség van arra, hogy a fejlődő országokkal való kapcsolatainkra vonatkozó különböző nézeteket, elképzeléseket sajtóban, előadásokon stb. nagyobb nyilvánosság előtt vitassuk meg. E kapcsolatok különböző vonásairól a nézetek eltérőek, és ez természetesen teljesen rendben van, hiszen a leghelyesebb megoldások és az általában elég komplex összefüggések feltárásához szükség is van a különböző nézetek összevetésére, a vitára. Kedvezőtlen jelenség azonban, hogy míg a fejlődő országok általános problematikájának még van némi sajtónyilvánossága, Magyarországnak és ezeknek az országoknak számunkra közvetlenül érdekes kapcsolatairól ilyen nyilvános eszmecsere gyakorlatilag nem folyik.

RÉVÉSZ GÁBOR:

Nyereségszabályozás és vállalati érdekelttség

A Közgazdasági Szemle 1967. évi májusi számában megjelent „Vállalati nyereségszabályozás” című cikkemben a következőket írtam: „... a vállalati kollektívának általában nem érdeke az olyan fejlődés, amely mellett nő ugyan a nyereség, de a létszám emelkedése a nyereség növekedésének ütemét meghaladja. Ilyen esetben a részesedési alap is nő ugyan, a nagyobb létszám folytán azonban csökken annak fajlagos értéke, csökken tehát a személyi jövedelmek színvonala is. A nyereség tömegében való vállalati érdekelttség helyett helyesebb tehát általában az *egy főre jutó nyereség színvonalában való érdekelttségről beszélni.*” (546. l.) És tovább: „Az egy főre jutó nyereség színvonalában való érdekelttség a kialakuló rendszer immanens sajátja...” (547. l.) Ezeket a megállapításokat korrigálnom kell, azok a nyereségszabályozás kialakult rendszerét tekintve nem helytállóak. Itt egyébként kifejezetten az én tévedésemről volt szó, s nem arról, hogy időközben, a nyereségszabályozási rendszer kidolgozása során olyan változásokra került volna sor, amelyek az idézett megállapításokat időszerűtlenekké tették volna. (Az említett cikk 549—551. lapján példászerűen bemutatott nyereségszabályozási rendszer ugyanis konstrukciójában azonos azzal, ami 1968. január 1-vel valóban életbelép.)

Ebben a cikkben — a fentemlített tévedést helyesbítendő — be szeretném mutatni, hogy végül is a nyereségszabályozás hazánkban bevezetett rendszerében a vállalatok nyereségérdekelttsége konkrétan milyen formát ölt, továbbá, hogy ebből a formából egyes vonatkozásokat tekintve milyen következmények adódnak.

A nyereségszabályozás rendszere

Elsőként röviden a nyereségszabályozás rendszerét ismertetem. Néhány — az adott téma szempontjából nem lényeges — elemét elhanyagolom. Így például nem térek ki az úgynevezett tartalékalap-képzéssel kapcsolatos kérdésekre, amelyek a tárgyalt összefüggést tulajdonképpen nem érintik.

Mint ismeretes, az új mechanizmusban — a tartalékalap-képzést figyelmen kívül hagyva — a vállalati nyereség három részre bomlik. Az egyik rész *nyereségadó* formájában a költségvetés bevétele. A második rész a vállalat úgynevezett *fejlesztési alapjába* kerül, amely az amortizációval (illetve annak meghatározott részével) együtt vállalati hatáskörben vállalatfejlesztési célokra, beruházásra, a forgóalap feltöltésére, illetve a fejlesztési

hitelek visszafizetésére szolgál. A harmadik részből az úgynevezett *részesedési alap* képződik; a részesedési alapról fedezi a vállalat a prémiumok, jutalmak, az év végi nyereségrészesedés stb. kifizetésén felül a vállalati bérszínvonal növelését is. Ez utóbbi szempontból az a szabály, hogy hosszabb időszakra előírják azt az átlagbért, amely szerint a bérköltség az állammal elszámolható és a vállalati nyereséget az állammal történő elszámolásban olyan bérköltséggel mutatják ki, amely az előírt ún. bázis-átlagbérnek és az átlagos létszámnak a szorzatával egyenlő. (A továbbiakban az így kimutatott nyereséget „elszámolható nyereség”-nek nevezem.) Az előírt átlagbért meghaladó bérköltségeket ezért csak az elszámolható nyereségből képzett részesedési alapról lehet fedezni.

Az elszámolható nyereségből a részesedési és a fejlesztési alap, továbbá a költségvetésbe befizetendő nyereségadó kimutatása a következő képletek alapján és lépésekben történik:

Első lépés

A vállalati elszámolható nyereség az évi elszámolható beralap és a lekötött eszközök arányaihoz igazodva két részre oszlik:

$$N_r = N \frac{sB}{sB + E}; \quad N_f = N \frac{E}{sB + E}; \quad N = N_r + N_f \quad \text{ahol}$$

N_r = r nyereségrész (azaz az a nyereségrész, amelyből — adó levonása után — a részesedési alap képződik),

B = elszámolható beralap (bázis-átlagbér • tényleges létszám),

s = az elszámolható beralap szorzótényezője (numerikus értéke a legtöbb iparágban 2-vel egyenlő),

= lekötött eszközérték (a vállalatnál lekötött álló- és forgóeszközök évi átlagos állományának árösszege bruttó értéken számítva),

N = elszámolható vállalati nyereség (az elszámolható beralap szerint számított nyereség),

N_f = f nyereségrész (azaz az a nyereségrész, amelyből adóztatás után a fejlesztési alap képződik).

Második lépés

Az r nyereségrésznek — meghatározott adótáblázat szerint — kiszámítják az adóját, a maradék a részesedési alapba kerül. Tehát

$$N_r - \text{adó} = R,$$

ahol R = a részesedési alap.

Az N_r nyereségrész adóztatása progresszív, úgynevezett *sáv*os adórendszerben történik. Ez azt jelenti, hogy az r nyereségrészt, az N_r/B -hányadosot meghatározott értékközei szerint, „sávokra” bontják és ezeket egyre magasabb adókulccsal adóztatják meg. Az 1968. évre érvényes adótáblázat szerint az adókulcsok az N_r/B hányados értékközeinek („sávjainak”) függvényében a következők:

Adósávok az elszámolható beralap százalékában:

0—3   3—5   5—7   7—9   9—11   11—13   13 felett

Adókulcsok százalékban:

0   20   30   40   50   60   70

Az adótáblázat évenként változik. Például 1969-ben már nem a 0—3, hanem a 0—5 százalékos adósáv lesz adómentes, és így ugyanazok az adókulcsok eggyel magasabb adósávra lesznek érvényesek, tehát a 70 százalékos adókulcsok alkalmazására csak a 15 százalékot meghaladó adósávban kerül sor. 1970-ben a 0—7 százalékos adósáv lesz adómentes és a 70 százalékos adókulcs a 17 százalékot meghaladó adósávra tolódik át.

Az adótáblázatból kitűnik, hogy bár az r nyereségrészt terhelő adó progresszív, ez mégsem fölözi le egyetlen adósávban sem az r nyereségrész egész növekményét. Ez azt jelenti, hogy ha $N_r/B < N'_r/B$, akkor ez az egyenlőtlenség az egy főre jutó részesedési alapra nézve is fennáll, vagyis $R/B < R'/B'$.

Ez a tárgyalt kérdés szempontjából lényeges jellegzetessége a nyereségszabályozás rendszerének.

Harmadik lépés

Kiszámítják az f nyereségrészt terhelő adót, a maradék a fejlesztési alapba kerül. Tehát

$$N_f - \text{adó} = F_n, \quad \text{ahol}$$

F_n = a fejlesztési alapnak a nyereségből képződő része. Az f nyereségrész adóztatása lineáris, általában 60 százalékos adó terheli. Így az előbbi képletünk a következőképpen konkretizálódik:

$$F'_n = N_f - 0,6 N_f = 0,4 N_f$$

Lássunk most már a nyereségszabályozás ismertített rendszerére vonatkozóan egy példát, illetve számszerű levezetést. (A felvett adatok arányai közel állnak az 1968. évre tervezett ipari átlagadatokhoz, és r nyereségrész adóztatását is az 1968-ra érvényes adótáblázat szerint vezetem le.) Tételezzük fel tehát, hogy valamely vállalatnál egy adott évben az elszámolható nyereség (N) 100; az elszámolható beralap (B) 200; a lekötött eszközök értéke (E) 1600. A következő eredmények adódnak:

$$N_r = 100 \frac{2 \cdot 200}{2 \cdot 200 + 1600} = 20.$$

Az r nyereségrész adója az 1968. évi adótáblázat szerint $3,0 + 4,0,2 + 4,0,3 + 4,0,4 + 2,0,5 = 4,6$. Tehát

$$R = 20 - 4,6 = 15,4$$

Továbbmenve vállalatunknál

$$N_f = 100 \frac{1600}{2 \cdot 200 + 1600} = 80,$$

az f nyereségrész adója pedig

$$80 \cdot 0,6 = 48,$$

a fejlesztési alapnak az elszámolható nyereségből képzett része tehát

$$80 - 48 = 32.$$

Az adott esetben az elszámolható nyereség a következők szerint oszlik meg:

$$\begin{aligned} \text{Részesedési alap} &= 15,4 \\ \text{Fejlesztési alap} &= 32,0 \\ \text{Nyereségadó} &= 4,6 + 48,0 = 52,6. \end{aligned}$$

A vállalati célfüggvény

A Közgazdasági Szemlében megjelent említett cikkemben rámutattam a nyereségszabályozási rendszer néhány jellegzetes, sajátos vonására. A többi között arra, hogy az a nyereségből a vállalatnál maradó összeget eleve megosztja személyi jövedelmekként kifizethető, továbbá fejlesztési célokra felhasználható részre; a nyereség megosztását az adott vállalat valóságos bér- és eszközigenységének megfelelően rendezi; a nyereségadóztatás eltérően érinti a részesedési és a fejlesztési alapok képződését, hiszen a részesedési alap (a személyi jövedelmek) progresszív, a fejlesztési alap (fejlesztési lehetőségek) pedig lineáris jellegű adóztatás után alakul ki. A fentiek ismeretében most már az a kérdés merül fel — témánk szempontjából talán ez a legfontosabb —, hogy az ismertetett nyereségszabályozási rendszer keretei között végül is miben határozható meg a vállalatok érdekeltsége.

A kérdés megválaszolásánál abból indulok ki, hogy az állami vállalatok érdekeltsége — még voltaképpen a fejlesztéshez fűződő érdekeltség is — a vállalat dolgozóinak érdekeltségében konkretizálódik. De ez egyben bonyolítja is a problémát. Az egyes embereknek egyéniségüktől, hajlamaiktól, szokásaiktól függően sokfélék, sokszor össze sem mérhetők az érdekmotivumaik. Így például némelyek a munka érdekességét, változatoságát helyezik előtérbe; mások viszont arra töreksenek, hogy minél kevesebbet dolgozzanak. Az egyes dolgozókat emellett épp a vállalat belüli munkamegosztásban elfoglalt helyük is objektíve más és más érdekeltségi erővonalak közé állítja. A vezető beosztásban lévők számára például kedvező sokrétű gazdasági kapcsolatokat kiépíteni, mert ennek folytán széles körű szakmai tapasztalatokra tehetnek szert. A vállalati kollektíva — elsősorban a műszakiak és szakmunkások — általában érdekelt a modern, újszerű technika alkalmazásában. Egyes mérnökök, kisebb műszaki kollektívák előnyösnek tekintik, ha a gyártás- és gyártmányfejlesztésben érdeklődésüknek, eddigi munkájuknak megfelelő célok kerülnek a vállalatfejlesztési programba és így tovább.

Mindezek a tarka motivumok, e sokirányú parciális érdekek a vállalat kollektívájának anyagi, pénzügyi érdekeltségében kapják meg a maguk rendezőelvét. Abban tehát, hogy bizonyos, a vállalat munkájával kapcsolatos feltételektől függően egyrészt az egész kollektíva személyi jövedel-

meinek átlagos színvonala magasabb vagy alacsonyabb lehet, másrészt a vállalatfejlesztés lehetőségei is többé-kevésbé e feltételekkel vannak összefüggésben. Végső soron a fejlesztési lehetőségek is hatnak a személyi jövedelmek alakulására, hiszen ha a fejlesztési lehetőségek javulnak, akkor a részesedési alap jövőbeli növelésének feltételei is kedvezőbbé válnak. Ennek alapján itt a *vállalati érdekeltséget mint a vállalati dolgozóknak a személyi jövedelmek minél magasabb és tartósan növekvő színvonalában való érdekeltségét fogom fel.*

Ezek után visszatérhetünk az előbb ismertetett nyereségszabályozási rendszerre. Mint már említettem, az elszámolható beralap az átlagbér előírása miatt részben kívülről meghatározott tényező a vállalat számára. Az előírt átlagbérnél ugyanis — akár bérként, akár prémiumként vagy egyéb címen — csak akkor fizethető több, ha nyereség realizálódik, illetve abból részesedési alap képződik, éspedig annál több, minél nagyobb az egy főre jutó részesedési alap. Az érdekeltség tehát az $\frac{R}{B}$ hányados maximalizálásában áll fenn.

A vállalati nyereség megosztásának második lépésénél már bizonyítottuk, hogy a részesedési alap viszonylagos nagysága az $\frac{N_r}{B}$ hányados nagyságától függ. Ugyanakkor az első lépés első képlete szerint

$$N_r = N \frac{sB}{sB + E}.$$

Az $\frac{N_r}{B}$ kifejezés tehát felírható másként is:

$$\frac{N_r}{B} = \frac{N \frac{sB}{sB + E}}{B} = \frac{sN}{sB + E}.$$

A részesedési alap viszonylagos nagysága tehát — mivel az s komponens állandó szorzó — az

$$\frac{N}{sB + E}$$

hányados értékének függvénye. Ebből következik — és ennyiben kell korrigálnom az említett megállapításaimat —, hogy a vállalat nem az $\frac{N}{B}$, ha-

nem az $\frac{N}{sB + E}$ hányados nagyságában érdekelt, ezért a személyi jövedelmek színvonala szempontjából ennek a hányadosnak a maximálása a vállalat célfüggvénye.

A bér (létszám) növelésének és a kapacitáskihasználás fokozásának alsó határértéke

Ez a helyesbítés nemcsak az én cikkemre vonatkozik. Megyeri Endre a Közgazdasági Szemle tavalyi 7—8. és 12. számában közölt tanulmányai-

ban* éppenséggel abból indul ki, hogy a vállalati érdekelttség az $\frac{N}{B}$ hányados, azaz az úgynevezett bérjövodelmezőségi ráta maximálásában jut kifejezésre. Ez azonban — mint ezt az előbbieken bizonyítottam — nem áll fenn, s ezért a nyereségszabályozás hazánkban alkalmazott rendszerében Megyeri Endre következtetései sem helytállóak.

Megyeri Endre a kapacitáskihasználás fokozásának korlátait vizsgálva kimutatja, hogy az „egy főre jutó nyereség maximalizálásában érdekelt vállalat . . . tevékenységét addig bővíti, amíg a munkabérvnövekményre jutó nyereségnövekmény egyenlővé nem válik a munkabérrre vetített átlagos nyereséghányaddal”.** Továbbá a „vállalat számára mindaddig gazdaságos egy cikk termelését egy másikkal helyettesíteni, amíg a növekménybérrre jutó növekménynyereség az utóbbi cikknél nagyobb, mint az előbbinél. Ha azonban a termelés bővítése csak olyan cikkek termelésének növelésével érhető el, amelyeknél a már programozott termelés kedvezőbb struktúrája miatt a növekménybérrre jutó növekménynyereség kisebb a bérrre jutó átlagos nyereségnél, a termelés bővítése — jövodelmezősége ellenére — ellentétbe kerülhet az egy főre jutó jövodellem növelésével”.*** Ha ezek a megállapítások érvényesek lennének, akkor a kapacitáskihasználás fokozása esetén az eredeti N/B hányadossal egyenlő nyereségtöbblet/bérrtöbblet ráta csak arra lenne elég, hogy a részesedési alap fajlagos nagyságát az eredeti szinten tartsa. Tegyük fel, hogy a létszámnövekedés 20 százalékos, az ennek megfelelő elszámolható bérralaptöbblet 40 egység, a lekötött eszközérték pedig konstans (1600). Ilyen feltételek mellett a nyereségtöbblet/bérralaptöbblet hányados csak akkor lehet egyenlő az eredeti N/B hányadossal $\left(\frac{100}{200} = 0,5\right)$, ha a többletnyereség 20 egységet tesz ki $\left(\frac{20}{40} = 0,5\right)$. Példa-

vállalatunknál azonban a 20 egységnyi többletnyereség a nyereségszabályozás adott rendszerében nemcsak arra elég, hogy a részesedési alap fajlagos nagyságát eredeti szinten tartsa, hanem növeli is azt, mert az új

alapadatok szerint $N_r = 120 \frac{2 \cdot 240}{2 \cdot 240 + 1600} = 27,7$, az adó pedig $(4,8 \cdot$

$\cdot 0,2 + 4,8 \cdot 0,3 + 4,8 \cdot 0,4 + 4,8 \cdot 0,5 + 1,3 \cdot 0,6) = 7,5$ egység. A részesedési alap tehát $27,7 - 7,5 = 20,2$ egység és így egységnyi bérrre

$\frac{20,2}{240} = 0,088$ részesedési alap jut, az „eredeti” helyzetben viszont ugyanez

a mutató csupán $\frac{15,4}{200} = 0,077$ értéket vett fel.****

Hogyan lehet megállapítani azt a meghatározott bérrtöbbletthez kapcsolódó „nyereség minimálkövetelményt”, amelynek elérése esetén a része-

* Megyeri Endre: „Vállalati nyereségérdekelttség és termelési optimum.” Közgazdasági Szemle 1967. 7–8. sz., illetve „Nyereségérdekelttség, árrendszer és a termékek gazdaságossági rangsorolása az új mechanizmusban.” 12. sz.

** Közgazdasági Szemle 1967. 7–8. 879. l.

*** Uo. 880. l.

**** Megyeri Endre említett második cikkében nem csupán a kapacitáskihasználás problémáival foglalkozik, hanem kitér az árrendszerrel és a beruházások vállalati gazdaságosságával összefüggő kérdésekre is. Ebben a cikkben nem kívánok minden megállapításával konkrétan foglalkozni. Le szeretném viszont szögezni, hogy mindazok a következtetések, amelyek a bérjövodelmezőségi érdekelttség feltételezéséből indulnak ki, a hazánkban bevezetett új gazdasági mechanizmus körülményei között nem érvényesek.

sedési alap fajlagos nagysága, azaz az $\frac{R}{B}$ hányados nagysága változatlan?

Mivel — mint bizonyítottuk — a részesedési alap viszonylagos nagysága az $\frac{N}{sB + E}$ hányados nagyságától függ, ezért konstans lekötött eszközérték esetén a következő egyenlőségből lehet kiindulni:

$$\frac{N}{sB + E} = \frac{N + N_{vB}}{s(B + B_v) + E}$$

és ebből $N_{vB} = B_v \frac{sN}{sB + E}$, ahol (csak az új jelöléseket említve)

N_{vB} = az a minimális nyereségnövekmény, amely ahhoz szükséges, hogy az elszámolható beralap (a létszám) növekedése esetén az egy főre jutó részesedési alap változatlan maradjon. (A továbbiakban a fenti követelmény ilyen megfogalmazását „ellensúlyozásnak” nevezem.)

B_v = az elszámolható éves beralaptöbblet.

Ha a beralap-növekedés egységnyi, akkor a fenti képlet az alábbi alakú lesz:

$$N'_{vB} = \frac{sN}{sB + E}, \quad \text{ahol}$$

N'_{vB} = az egységnyi beralap-növekedést ellensúlyozó minimális nyereségkövetelmény.

A felírt összefüggésekből látható, hogy konstans lekötött eszközérték esetén a szóban forgó nyereség minimálkövetelmény függ 1. a vállalat eredeti pozíciójától (minél kedvezőbb az, annál nagyobb az N'_{vB} érték); 2. s nagyságától (minél nagyobb az s értéke, az N'_{vB} érték is annál magasabb).

Példavállalatunk esetén, melynél tehát az ipar átlagos arányai érvényesülnek

$$N'_{vB} = \frac{2 \cdot 100}{2 \cdot 200 + 1600} = 0,1.$$

Ez azt jelenti, hogy — bár az „eredeti” helyzetben az $\frac{N}{B}$ hányados 0,5 nagyságú, mégis már a beralaptöbblet 0,1-ed részét meghaladó éves nyereségtöbblet is biztosítja a részesedési alap viszonylagos nagyságának növekedését.

Példavállalatunknál a beralap 40 egységgel történő növekedése esetén elegendő, ha a nyereség csupán 4 egységgel emelkedik. Ebben az esetben ugyanis a változásokat figyelembe véve vállalatunk alapadatai a következők: $N = 104$; $B = 240$; $E = 1600$. Az új alapadatokkal számolva $N_v = 104 \frac{2 \cdot 240}{2 \cdot 240 + 1600} = 24$ egység, az adó $(4,8 \cdot 0,2 + 4,8 \cdot 0,3 +$

$+ 4,8 \cdot 0,4 + 2,4 \cdot 0,5) = 5,52$ egység, a részesedési alap $R = 24 - 5,52 = 18,48$ egység. Ezzel igazoltuk, hogy ha a nyereség csupán 4 egységgel növekszik, 40 egységnyi elszámolható beralaptöbbslet esetén, akkor a részesedési alap fajlagos nagysága $\left(\frac{18,48}{240} = 0,077\right)$, azonos marad az „eredeti” pozícióval $\left(\frac{15,4}{200} = 0,077\right)$.

Miről is van végeredményben szó?

Adott eszközlekötés esetén a termelés terjedelmének, azaz a kapacitás kihasználásának és a termelés költségeinek, illetve a nyereség arányának meghatározott összefüggése figyelhető meg. A termelés terjedelmének bizonyos tartományában a kapacitáskihasználás fokozása (azaz a termelés növelése) a termelés egységére jutó költségeket csökkenti. A kapacitáskihasználás fokozásával ugyanis — bizonyos határok között — az úgynevezett állandó költségek összege nem változik (vagy csak kevéssé változik), ennél fogva a termelés volumenénél a termelés költségei kisebb, a nyereség viszont nagyobb mértékben emelkedik. Ebben a tartományban tehát a termelés terjedelmének növekedésével csökken a fajlagos költség, növekszik a fajlagos nyereség.

Egy ponton túl aztán a kapacitáskihasználás további fokozását a termelés drágulása kíséri. Harmadik műszak beállításánál például többnyire növelni kell a mérnökök, a művezetők számát akkor is, ha a műszak nem teljesen kihasznált. Emellett egyre nehezebbé válnak a munkafeltételek is, növekszenek a selejtveszteségek stb. Mindezek ellenére bizonyos határig még nőhet ugyan a nyereség, de a növekedés kisebb ütemű, mint a termelésé, amelynek következtében adódhat egy olyan határ, amelyen túl a termelés további növelése csökkenti a nyereséget. A termelés költségeinek emelkedése ebben a tartományban már meghaladja a termelés (és az értékesítés) bővüléséből adódó árbevételi többletet.

A termelés terjedelmének, a kapacitáskihasználás növekedésének tehát ebben az összefüggésben *elméletileg három tartományát lehet megkülönböztetni*: 1. *tartomány*: a termelés növekedésénél a termelési költségek kisebb mértékben emelkednek, a nyereség nagyobb mértékben nő, 2. *tartomány*: a termelés növekedésénél a termelési költségek jobban, a nyereség kisebb mértékben emelkedik. 3. *tartomány*: a termelés növekedésével együtt járó árbevételi többletet a termelés költségeinek emelkedése meghaladja, a nyereség összege és természetesen fajlagos nagysága is csökken.

A nyereségben való érdekeltség konkrét formája tehát befolyásolja azt, hogy a vállalatok érdekeltsége a kapacitáskihasználás fokozásának említett tartományait illetően hogyan alakul.

Mint ismeretes, a tőkés érdeke a profitráta maximálására hajtja.

A profit tömegében való érdekeltség tehát a profitráta (a $\frac{P}{T}$ hányados,

$P =$ a profit tömege, $T =$ a lekötött tőke) növelésében való érdekeltségben konkretizálódik. A tőkésnek — adott tőkelekötés mellett — érdeke a felhasznált élő munka tömegének bármilyen növelése, ha az a profit tömegét csak igen kis mértékben is fokozza. Ebben az összefüggésben megállapítható, hogy a tőkés érdeke — egyéb körülményektől eltekintve — 2. tartomány egészében is növelni a kapacitáskihasználást, mert bár ebben a tarto-

mányban a termelés növekedésénél a termelési költségek jobban emelkednek, ennek ellenére — ha egyre csökkenő mértékben is — emelkedik a profit (a nyereség) is.

A szocialista vállalatoknál a nyereség tömegében való érdekeltség — mint említettük — elsősorban a dolgozók személyi jövedelmeire gyakorolt hatásában jut érvényre. Ha olyan a szabályozás — mint ahogy ezt Megyeri Endre feltételezi —, hogy a nyereség tömegében való érdekeltség az úgynevezett bérjöveldelmezőségi ráta növelésében — azaz a $\frac{N}{L}$ ($L =$ létszám),

illetve a $\frac{N}{B}$ hányados maximálásában — konkretizálódik, akkor a kapacitás-

kihasználás fokozásában való érdekeltség csupán az 1. tartomány határain belül áll fenn, ott ugyanis, ahol a termelés, illetve a létszám növekedésénél a termelési költségek kisebb, a nyereség pedig nagyobb mértékben emelkedik. Sokszor felvetődik, hogy a szocialista állami vállalatoknak a bérjöveldelmezőségi ráta maximálásában való érdekeltsége akadályozhatja a kapacitáskihasználás népgazdasági szempontból még hasznos fokozását. Akadályozhatja, hiszen bár a 2. tartományban még növekszik a nyereség tömege — ami azt jelzi, hogy népgazdasági szempontból még hasznos a kapacitáskihasználás kiterjesztése —, de kisebb mértékben, mint a létszám.

Ez a probléma a nyereségszabályozás hazánkban kialakult rendszerében különösebb élességgel nem vetődik fel. Az ismertett rendszerben ugyanis a vállalat érdekeltsége — mint ezt bizonyítottam — nem a bérjöveldelmezőségi rátának, hanem az $\frac{N}{sB + E}$ hányadosnak a maximálásában

áll fenn. Ilyen formán pedig a vállalati dolgozók személyi jövedelmei akkor is növekedhetnek, ha többletlétszám foglalkoztatásával úgy növelik a kapacitáskihasználást, hogy a nyereség növekedése a létszám, illetve az elszámolható béralap emelkedésénél jóval alacsonyabb ütemű.

A magyar nyereségszabályozási rendszerben ezért a vállalati érdekeltség valahol a *profitráta-érdekeltség és a bérjöveldelmezőségi érdekeltség között helyezkedik el*, és annál közelebb van a profitráta-érdekeltséghez, minél alacsonyabb az s értéke. Ennek megfelelően a hazánkban alkalmazott nyereségszabályozási rendszerben a vállalati érdekeltség a kapacitáskihasználás fokozása 2. tartományának jó részében is fennáll.

Az ismertett hazai nyereségszabályozási rendszer vonásai valóban jellegzetesek. Talán nem felesleges ezúttal röviden kitérni azokra a sok vonatkozásban eltérő megoldásokra, amelyeket Csehszlovákiában és Jugoszláviában alkalmaznak.

Egyik országban sem vezettek be az „előírt átlagbér”-hez hasonló megoldást. Ezért ezekben az országokban elsődlegesen nem a vállalati nyereség, hanem az úgynevezett bruttó vállalati jövedelem jelenik meg a vállalati gazdálkodás elkülönült fogalmaként. (A bruttó vállalati jövedelem = árbevétel — a termelés béren kívüli költségei, ideértve a társadalmi tiszta jövedelem vállalati költségekként megjelenő elemeit is.)

Csehszlovákiában ezt a bruttó vállalati jövedelmet lineáris (18 százalékos) adó terheli. Az adózás után megmaradó vállalati jövedelemből fedezik aztán a vállalatok egyrészt a béreket, a személyi jövedelem egyéb fajtáit és a közvetett juttatásokat, másrészt a fejlesztéssel kapcsolatos kiadásait (beruházás, hiteltörlesztés stb.).

A bruttó vállalati jövedelem felhasználását a vonatkozó adószabályok számottevően befolyásolják. A bruttó vállalati jövedelem fejlesztést finanszírozó részét (beruházás, hiteltörlesztés) további terhek nem sújtják, a személyi jövedelmek kifizetésére

felhasznált részét azonban igen. Csehszlovákiában az előző évi adatok alapján rögzítették azt a bérösszeget, amely minden adóteher nélkül személyi jövedelemként kifizethető. Az ezen felüli személyi jövedelmekre fordított összegeket viszont attól függően terhelik kisebb vagy nagyobb adók, hogy a dolgozók átlagkeresetének emelkedésével, vagy létszámnövekedéssel vannak-e kapcsolatban. Az átlagkeresetek növelésével összefüggő többletkifizetések adóterhe 30 százalék, a létszámnöveléssel kapcsolatos többletkifizetéseké pedig 100 százalék. Jugoszláviában viszont a személyi jövedelmeként kifizetett összegek mintegy kétharmadát kell különféle jogcímenek az állami szerveknek befizetni, és így módon a bruttó vállalati jövedelem fejlesztésre el nem használt részének csupán 60 százaléka fizethető ki a dolgozóknak. $\left(\frac{40}{60} = \frac{2}{3}\right)$.

Így tehát sem Jugoszláviában, sem Csehszlovákiában nincsenek eleve elhatárolva azok az összegek, amelyek a vállalati jövedelemből személyi jövedelmekre, illetve fejlesztésre fordíthatók. Ez választási lehetőséget biztosít a vállalatoknak a rendelkezésre álló összegek felhasználása tekintetében. Persze nem korlátlan elosztási lehetőségéről van szó. A dolgozók már elért személyi jövedelmeinek csökkentésére nyilvánvalóan csupán a vállalat rendkívül szorult helyzete esetén kerül sor. Másfelől a személyi jövedelmeket (Csehszlovákiában azoknak a bázishoz viszonyított többletét) terhelő adók gátolják a rendelkezésre álló összegeknek személyi jövedelmekre való felhasználását és előnyben részesítik azok felhasználását fejlesztési célokra.

A magyar nyereségszabályozási rendszerrel szemben mindez azzal az előnnyel jár, hogy az említett korlátozó tényezők között a vállalatok adott helyzetüket mérlegelve kereshetik az erőforrások számukra optimális kombinációját; attól függően, hogy milyen feladatok előtt állanak, fordíthatnak kisebb vagy nagyobb összegeket fejlesztésre, másfelől — vállalva az adóterheket — a létszám növelésére, illetve az átlagkeresetek emelésére. A magyar nyereségrészesedési rendszer azáltal, hogy a bérek és eszközök adott arányaihoz igazodva határozza meg a vállalatoknál maradó nyereségrész felosztását a fejlesztési és részesedési alap között, korlátozza a vállalatok mozgási lehetőségét, viszont *nagyobb biztonságot teremt a felhalmozás és fogyasztás tervezett arányainak, a különféle egyensúlyi feltételeknek a fenntartásához*, ami elsősorban az áttérés időszakában jelenthet nagy előnyt.

Figyelemre méltó, hogy a Csehszlovákiában alkalmazott adóztatás a létszámemelkedést sokkal jobban sújtja, mint a vállalati átlagkeresetek növekedését, hiszen az előbbi 100 százalékos, az utóbbit 30 százalékos adó terheli. Hazánkban fordított a helyzet: a létszámemelkedés automatikusan növeli a költségként elszámolható bérösszeget, viszont a vállalati tényleges átlagbérnek az úgynevezett előírt átlagbért meghaladó többletét már a nyereség adóztatása után képződő részesedési alaphoz kell felezni.

A fentiekből az is következik, hogy a bruttó jövedelemben való érdekelttség inkább érvényre juttathat korlátozást a kapacitáskihasználás még többletnyereséget hozó fokozásában, mint a hazánkban alkalmazott nyereségszabályozási rendszer. Ha ugyanis a bruttó jövedelem emelkedése kisebb mértékű, mint a foglalkoztatott létszám növekedésének üteme, akkor természetesen csökken az egy főre jutó bruttó jövedelem. Ez csupán az 1. tartományon belül teremt egyértelmű érdekelttséget a kapacitáskihasználás fokozásában. Csehszlovákiában a létszámtöbblet miatt előálló beralap-növekedést terhelő 100 százalékos adó további korlátozást eredményez, illetve olyan érdekelttséget teremt, hogy a kapacitáskihasználás fokozását elsősorban a vállalatban belüli munkaerő-tartalékok mozgósításával valósítsák meg.

Mindebből az következik, hogy a lényegében (típusában) hasonló gazdaságirányítási rendszerekben is az állami szabályozás sokszor aprónak tűnő eltérései mögött olyan érdemi, tartalmi különbségek fejeződhetnek ki, amelyek a vállalati magatartást jelentősen módosítják.

Az eszközök növelésének alsó határértéke

Az előzőekben a nyereségnövekedésnek azt az alsó határát, amely a létszám-, illetve bérnövekedést a fajlagos részesedési alap szempontjából elensúlyozza, azzal a feltételezéssel határoztuk meg, hogy a lekötött eszközök értéke változatlan, és csak a bér- (illetve létszám-) növekedése hat a fajla-

gos részesedési alap alakulására. A továbbiakban a nyereségnövekedésnek azt az alsó határát kívánjuk meghatározni, amely a lekötött eszközérték növekedését a fajlagos részesedési alap szempontjából ellensúlyozza, feltételezve, hogy most viszont a létszám, illetve az elszámolható beralap a konstans. Az ilyen eset az úgynevezett intenzív fejlődés egyik lehetséges formája, amikor a foglalkoztatás változatlan színvonala mellett, például újabb gépek beállítása következtében nő a termelés mennyisége, javul a minősége, csökken az önköltsége és ezek (vagy ezek egyikének) hatására növekszik a nyereség is. A követelmény minimuma itt az, hogy a lekötött eszközérték növekedésének hatását az elszámolható nyereség emelkedése úgy ellensúlyozza, hogy az $\frac{R}{B}$ -hányados, illetve — változatlan nagyságú bér esetén — a részesedési alap ne változzék.

A minimális nyereség követelményét ismét annak a feltételi egyenletnek az alapján célszerű meghatározni, amely a részesedési alap fajlagos nagyságát meghatározó hányadosok egyenlőségét fejezi ki az „eredeti” és a változás utáni helyzetben.

A kiinduló egyenlet tehát

$$\frac{N}{sB + E} = \frac{N + N_{vE}}{sB + E + E_v},$$

ahol N_{vE} = az eszközlekötés változását a részesedési alap nagysága szempontjából ellensúlyozó minimális nyereségkövetelmény,
 E_v = a lekötött eszközök növekménye. Az egyenletet N_{vE} -re megoldva

$$N_{vE} = E_v \frac{N}{sB + E}$$

képletet kapjuk eredményül.

Egységnyi lekötött eszköznövekménnyel számolva a fenti képlet az alábbi lesz:

$$N'_{vE} = \frac{N}{sB + E}, \quad \text{ahol}$$

N'_{vE} = egységnyi lekötött eszköznövekményt a részesedési alap nagysága szempontjából ellensúlyozó minimális nyereségkövetelmény.

Példavállalatunk esetében $N'_{vE} = \frac{100}{2 \cdot 200 + 1600} = 0,05$. Tehát válto-

zatlan elszámolható beralap esetén a lekötött eszköznövekmény 0,05-szörösét (5 százalékát) kitevő nyereségtöbblet szükséges ahhoz, hogy a részesedési alap szempontjából a vállalati kollektíva ne járjon rosszul. (Az „eredeti” pozícióba az $\frac{E}{B}$ hányados $\frac{100}{1600} = 0,0625$.) Feltételezve, hogy vállalata-

tunknál az eszközlekötés 200 egységgel emelkedik, a nyereségnek $200 \cdot 0,05 = 10$ egységgel kell nőnie ahhoz, hogy a részesedési alap ne változzék. Ebben az esetben az új helyzetnek megfelelő alapadatok a következők: $N = 110$; $B = 200$, $E = 1800$. Az r nyereségrész ekkor $N_r = 110 \cdot \frac{2 \cdot 200}{2 \cdot 200 + 1800} = 20$ egységet tesz ki, ami azonos az „eredeti”

(változás nélküli) r nyereségrésszel és így — feltételeink között — változatlan nagyságú fajlagos részesedési alap képzését teszi lehetővé.

Ha a vállalati érdekelttség a bérjovedelmezőségi ráta (azaz $\frac{N}{B}$ hányados) növelésében állna fenn, akkor a vállalati kollektíva számára kedvező lenne az is, ha bármilyen lekötött eszköztöbbletnél valamiféle csekély nyereségtöbblet keletkezne. Ha viszont valamiféle „profitráta-érdekelttségről” $\left(\frac{N}{E}\right)$ lenne szó, akkor a nyereség minimálkövetelmény az „eredeti profitrátához” igazodna, akkor az $\frac{N_{vE}}{E_v}$ hányados minimálisan azonos kellene, hogy legyen az „eredeti” $\frac{N}{E}$ hányadossal (példavállalatunk esetén 0,0625-del). Erről az oldalról is kitűnik tehát, hogy a kettős — a bér- és eszközkötés — bázisú magyar nyereségszabályozási rendszerben a vállalati érdekelttség valahol a profitráta érdekelttség és a bérjovedelmezőségi érdekelttség között helyezkedik el.

Az eszközkötés növelésének alsó határértéke és a kamattényező

Lehet-e azt mondani a példavállalatunkra kapott eredmény alapján, hogy az új mechanizmus a vállalat szempontjából a beruházásokkal szemben alacsonyabb követelményt támaszt, mint amilyen a beruházásgazdaságossági számítások során érvényesül (ahol — mint ismeretes — a kamatos kamatszámítás formuláját alkalmazva többnyire 10—16 százalékos kamattényezővel végzik a számítást)?

Ilyen következtetés nem felelne meg a valóságnak, hiszen a példavállalatunknál kapott 0,05-os N'_{vE} érték a minimális nyereség követelményét nettó alapon fejezi ki, mert csak a lekötött eszköznövekmény miatti veszteségtényező levonása után kell 0,05-szoros nyereségtöbbletnek jelentkeznie ahhoz, hogy a részesedési alap fajlagos nagysága ne változzék. A kamatos kamatszámítás formuláját alkalmazó gazdaságossági számításnál viszont a minimális nyereségkövetelményt a meghatározott kamattényezőhöz kapcsolódó „járadékösszeg” képviseli. (Egyszerű esetet véve: ha a két beruházási variáns között csak az a különbség, hogy az egyiknél az úgynevezett egyszeri, a másiknál az úgynevezett folyamatos ráfordítások nagyobbak, és az évi nyereségtöbblet épp a beruházási többlet után számított járadékösszeggel egyenértékű, akkor a szóban forgó variánsok is egyenértékűek.) A járadékösszeg éppen a veszteségtényezőket tartalmazza, egyfelől magának a tőkének a megtérítését (tehát az amortizációt), másfelől a fizetendő kamatokat. Ezért, ha arra kívánunk feleletet kapni, hogy az új mechanizmusban a részesedési alap nagysága szempontjából a beruházással szemben érvényesülő követelmény miféle kamatnagyságnak felel meg, akkor valamiféle olyan bruttó minimálkövetelményből kell kiindulni, amely már az említett veszteségtényezőket is magába foglalja. Ha ugyanis példavállalatunk programja — változatlan létszámot, illetve bért feltételezve — csak azt a minimális követelményt tartalmazná, hogy a részesedési alap nagysága ne változzék, akkor a termelés növekedése, a minőség javítása stb.

miatt keletkező ártöbbletből, illetve önköltségcsökkentésből *minimálisan annyi bruttó többletre kellene szert tennie, amely az eszközkötéstöbblet 0,05-szorosán felül még az említett veszteségtényezőket is ellensúlyozza.*

Számszerűsítsük e veszteségtényezőket. Saját alapokból finanszírozott beruházás esetén a vállalatnak az eszközkötés növekedése miatt 5 százalékos járulékterhet kell fizetnie, elesik a betéti kamat összegétől (ha nem ruházna be, hanem pénzalapjait a banknál tartósan lekötne, akkor a betét után évi 2—4 százalékos kamatot kapna), végül költségként jelenik meg a várható élettartamtól függően a létesített új állóeszközök után elszámolandó amortizáció is. Ha hitelt vesz igénybe, akkor a hitelkamat (7—8 százalék, tehát körülbelül az eszközkötési járulék és a betéti kamatveszteség együttes értéke) és ugyancsak az amortizációs költség terheli a vállalatot.* A veszteségtényezők számszerűsítésekor abból indulok ki, hogy hitel igénybevétele esetén a kamat évi 7 százalék (illetve saját alapból megvalósuló beruházás esetén az 5 százalékos eszközkötési járulék és a 2 százalékos betéti kamatveszteség együttes összege szintén 7 százalék), a működési időtartam pedig 10 év, vagyis egységnyi eszközkötési többlet 0,1-nyi amortizációs költségtöbblet kapcsolódik. Ebben az esetben tehát a veszteségtényezők együttes értéke 0,17, ami a példavállalatunknál érvényes 0,05 értékű minimális nettó nyereségkövetelménnyel együtt 0,22 értékű *bruttó minimálkövetelményt* jelent.

Most már választ adhatunk arra a kérdésre, hogy ez a 0,22 értékű bruttó minimálkövetelmény milyen nagyságú kamattényezőnek felel meg. A kamatos kamatszámítás formulájának nyelvén a kérdés így hangzik: Milyen nagyságú kamattényező mellett lehet 1 Ft kölcsöntőként 10 év alatt visszafizetni akkor, ha 1 Ft lekötött eszköznövekmény 0,22 Ft értékű bruttó minimálkövetelményét éves járadékösszegnek tekintjük, illetve éves törlesztőként használjuk fel? A számítás — év végi kamatozást feltételezve — az

$$\frac{i}{a} + \frac{1}{(1+i)^{10}} = 1$$

képlet alapján végezhető,

ahol a = az éves járadékösszeg, illetve törlesztőrész (esetünkben tehát 0,22),

i = a keresett kamattényező.

Példavállalatunk adatait a fenti képletbe behelyettesítve az egyenlet $\frac{i}{0,22} + \frac{1}{(1+i)^{10}} = 1$, ami i -re megoldva 0,177 értékű kamatrátát ad eredményül (megközelítő érték). Ez azt jelenti, hogy az adott példában a bevezetett nyereségszabályozási rendszer bruttó minimálkövetelménye (1 Ft lekötött eszköztöbblet után évi 0,22 Ft) a kamatos kamatszámítás formulája szerint évi 17,7 százalékos kamattényezőnek felel meg.

* Az új állóeszközök felújítási és karbantartási költségeire nem térek ki. Ezek a költségek ugyanis a gazdaságossági számításokban is a folyamatos ráfordítások között szerepelnek, és így azokat a vállalati elszámolás és a gazdaságossági számítás az új gazdasági mechanizmusban azonos módon kezeli.

A könnyebb érthetőség kedvéért számszerűen levezetem, mi ennek a 0,22-nek és a 17,7 százalékos kamattényezőnek a konkrét összefüggése. 1 Ft-nyi tőke 17,7 százalékos évi kamat esetén 10 év múlva $1,177^{10} = 5,10$ értéket képvisel. Évi 0,22 járadékösszeg 10 év alatt kamatos kamataival együtt, ugyanilyen kamattényező mellett ugyancsak annyit tesz ki, mert — ismét az év végi kamatozás formuláját alkalmazva — $0,22 \frac{1,177^{10} - 1}{0,177} =$

$= 5,10$. Ezért lehet azt mondani, hogy a 0,22-nyi bruttó minimálkövetelmény évi 17,7 százalékos kamattényező követelményével egyenértékű.

Lássuk milyen eredményekhez jutunk, ha 10 helyett 15 és 20 évi működési élettartamra végezzük el ugyanezeket a számításokat, de változatlanul az ipari átlagot nagyjából kifejező példavállalatunk pozíciójából indulunk ki (vagyis ahol az eredeti helyzetben $N = 100; B = 200, E = 1600$). Ebben az esetben természetesen a bruttó minimálkövetelmény az előbbinél kisebb, hiszen az 1 Ft lekötött eszköznövekmény (beruházás)* miatt fellépő veszteségtényezők amortizációs eleme most már nem évi 0,1, hanem 0,0667, illetve 0,05 Ft veszteségtényezőnek felel meg.

A 15 és 20 éves működési élettartam mellett adódó kamattényezők a következők (összehasonlításképpen a 10 éves élettartamra végzett számítás eredményeit is közlöm):

Megnevezés	10 éves	15 éves	20 éves
	élettartam esetén		
Bruttó minimálkövetelmény, Ft ...	0,220	0,187	0,170
Eszmei kamattényező, %	17,7	16,9	16,1

Milyen értékek mutatkoznak abban az esetben, ha az eredeti (beruházás nélküli) vállalati pozíció az ipari átlagnál kedvezőbb, illetve kedvezőtlenebb?

Ha például a vállalat nyereségének viszonylagos nagysága másfélszerese az ipari átlagnak (ha tehát olyan vállalatra végezzük a számítást, melynél $N = 150, B = 200, E = 1600$), akkor a következő értékek adódnak:

Megnevezés	10 éves	15 éves	20 éves
	élettartam esetén		
Bruttó minimálkövetelmény, Ft ...	0,245	0,212	0,195
Eszmei kamattényező, %	20,8	19,6	18,9

Ha viszont a vállalat nyereségének viszonylagos nagysága fele az ipari átlagnak (ha tehát a kiinduló vállalati adatok: $N = 50, B = 200, E = 1600$), akkor a keresett értékek az alábbiak:

Megnevezés	10 éves	15 éves	20 éves
	élettartam esetén		
Bruttó minimálkövetelmény, Ft ...	0,195	0,162	0,145
Eszmei kamattényező, %	14,4	13,9	13,3

* A könnyebb áttekinthetőség végett ebben a cikkben a forgóeszközöket figyelmen kívül hagyom.

Az elmondottak alapján az alábbi következtetések vonhatók le:

1. Az új gazdasági mechanizmusban egy átlagos nyereséggel rendelkező vállalat — dolgozói személyi jövedelmeinek színvonalára tekintettel — saját beruházásaival szemben általában a hivatalos gazdaságossági számításokban alkalmazott kamattényezőhöz hasonló nagyságrendű követelményeket támaszt.

2. A követelmények nem egységesek, hanem — egyéb, itt elhanyagolt tényezők mellett — függenek a vállalati nyereség eredeti viszonylagos színvonalától és a beruházott állóeszköz működési élettartamától, illetve az elszámolandó amortizáció nagyságától is. Minél nagyobb a vállalati nyereség eredeti viszonylagos színvonala, és minél rövidebb a működési élettartam (illetve minél nagyobb az elszámolandó amortizációs hányad), annál nagyobb a követelmény a vállalati beruházással szemben.

Az előbbieken a nyereségszabályozás és a vállalati érdekelttség összefüggéseinek csak néhány kérdésére tértem ki. Bemutattam, hogy a személyi jövedelmek színvonala szempontjából a nyereségszabályozás adott rend-

szere az $\frac{N}{sB + E}$ hányados maximálásában teremti meg a vállalati dolgozók

érdekelttségét, a személyi jövedelmek színvonala szempontjából e hányados maximálisa a vállalati gazdálkodás úgynevezett célfüggvénye. Ebből következik, hogy az új gazdasági mechanizmusban a vállalati érdekelttség a bérjövödelmezőségi rátának és a profitrátának megfelelő érdekelttség között helyezkedik el. Ezzel függ össze, hogy a vállalat bizonyos határig érdekelt a kapacitás kihasználását újabb létszám foglalkoztatásával (illetve az ehhez kapcsolódó beralaptöbblet felhasználásával) abban az esetben is fokozni, ha a nyereség kisebb mértékben növekszik, mint a létszám (mint a beralap), vagyis ha a bérjövödelmezőségi ráta a változás folytán csökken. Ugyanígy érdekében állhat a vállalatnak a lekötött eszközérték növelése (a beruházás megvalósítása) akkor is, ha emiatt a vállalati profitráta $\left(\frac{N}{E}\right)$ hányados) ala-

csonyabbá válik. Rámutattam, hogy a nyereségtöbblet és beralaptöbblet, illetve a nyereségtöbblet és eszközlekötési többlet viszonyának kritikus pontja, alsó határértéke (minimálkövetelménye) az adott nyereségszabályozás mellett a vállalati személyi jövedelmek színvonala szempontjából összefügg a vállalat változás előtti pozíciójával. Minél kedvezőbb e pozíció, minél magasabb tehát a változás előtti helyzetben a nyereség viszonylagos nagysága, annál magasabbak ezek az alsó határértékek. Bemutattam végül, hogy egy átlagos vállalatnál a beruházások minimálkövetelménye (alsó határértéke) nagyságrendileg azonos a kamatos kamatszámításon alapuló gazdaságossági számításoknál alkalmazott 16—18 százalékos nagyságú kamattényező követelményével.

Természetesen a nyereségszabályozás kialakított rendszerével kapcsolatban ezeken túl még számos kérdés vetődik fel. Külön elemzést kíván az a kérdés is, hogy vajon az r nyereségrész adóztatási rendszere milyen érdekelttséget teremt az N/B hányados növelésében; nem vezet-e ellentmondásokra hosszabb távon az adólépcsők évenkénti változtatása; milyen mértékben biztosítja a fejlesztési alapnak a beruházás révén keletkező növekmé-

nye a hitelvisszafizetés pénzügyi alapjait a nyereségszabályozás adott rendszerében; mi a közgazdasági tartalma a nyereségszabályozásnál alkalmazott bérszorzónak (az s komponensnek)? Végül külön kérdéskomplexumot jelent a nyereségszabályozási rendszer és az árrendszer közti összefüggés vizsgálata.

Nyilvánvaló, hogy mindezekre a kérdésekre egy cikk keretében nem lehet kitérni. Úgy gondolom azonban, hogy a fő kérdések elemzésével és a kapcsolódó kérdések felsorakoztatásával sikerült érzékeltetnem, hogy rendkívül fontos, sok vonatkozásban a gazdasági irányítás alapvető kérdéseiről van szó, mikor a nyereségszabályozás rendszerének és a vállalati érdekeltségnek az összefüggéseit vizsgáljuk.

Bognár József:

A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS IRÁNYÍTÁSA A FEJLŐDŐ VILÁGBAN

Bognár József könyve túllépi a közgazdaságtudományi munkák szokványos kereteit és egyben a politikai tudomány szemszögéből és módszerével elemzi a harmadik világ megoldásra váró problémáit.

A mű a helyes gazdasági és politikai cselekvés szinkronja. Az eddigi munkák ugyanis a fejlődő országok gazdasági növekedésének problémáit elsősorban a közgazdaság oldaláról közelítették meg, a szerző viszont a mélyreható gazdasági elemzés mellett a belső hatalmi viszonyok, az államvezetés és a társadalom kapcsolatának a szemszögéből tárgyalja a fejlődő országok helyzetét. A két nézőpontot a szerző szerencsés módon ötvözi egységes rendszerbe, s a problémákat világgazdasági perspektívában tárgyalja.

A mű a szerző széles körű, közvetlen tapasztalataira, a fejlődő országokban végzett munkáira, azok államférfiaival folytatott beszélgetéseire, valamint az utóbbi évek váratlan, ellentmondást tartalmazó fordulataira támaszkodva sokkal többet igyekszik nyújtani, mint az események magyarázatát; a fejlődés legfontosabb csomópontjainál a helyes, racionális cselekvés normáinak felvázolására vállalkozik.

A könyv nemcsak a fejlődő országok problémájával foglalkozó szakemberek meglehetősen szűk körét érdekli, hanem általában a gazdaságpolitikusokat, a politika tudományával foglalkozókat és a világesemények belső rugóit megismerni vágyó olvasóközönséget is.

660 l., kötve 104,— Ft

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

KORNAI JÁNOS:

A többszintű népgazdasági programozás modellje

Hat éve vetődött fel először az a gondolat, hogy kapcsoljuk össze és egyesítsük népgazdasági szintű számítással a korábban már sikerrel alkalmazott ágazati programozási modelleket. Négy éve indult meg a népgazdasági programozás első számításának gyakorlati előkészítése.* Azóta elméleti közgazdászok, gyakorlati tervezők, matematikusok, számítástechnikusok, mérnökök nagy kollektívája dolgozott a vállalkozáson; a munka tetőzésekor több százan.** Célunk egy kísérlet elvégzése volt: ki akartuk próbálni — mégpedig valóságos számanyagon — a többszintű tervezés módszertanát.

Célunkat — bár a vártnál nagyobb nehézségek árán s hosszabb idő alatt — elértük. *Együttáll és működőképes a népgazdaság 1966—70. évi öt éves tervének matematikai programozásra alkalmas többszintű tervezési modellje.* Igaz, ez még csak „prototípus”, amelyet tovább kell javítani a későbbi alkalmazások céljaira. De mégis él, immár nemcsak elméleti tanulmányok papirosán, hanem számokkal kitöltve, elektronikus számológépbe betáplálható lyukszalagokon, lyukkártyákon, mágnesszalagokon, tervszámítások céljaira készen. Elvégeztük már az első eredményes számítássorozatot azzal a központi népgazdasági modellel is, amely a szektormodellek egyesítéséből keletkezett.

Néhány kiegészítő számítás még hátra van. Fel kell még dolgoznunk — s ez akár egy-két évig is eltarthat — a sokéves kutatás minden gazdaságpolitikai és tervezés-elméleti, tervezés-módszertani tanulságát. A jelen cikkben csupán a modell szerkezetének és információs bázisának rövid összefoglalását adhatjuk; az alkalmazás problémáit egy másik cikkben érintjük majd. A részletesebb, kiforrottabb elemzésekre későbbi publikációkban kerülhet sor.

1. A modell szerkezete

Metodikánk a *matematikai programozás* alkalmazását jelenti a tervezés céljaira. Az első kísérleti számításban ennek legegyszerűbb formáját, a *lineáris* programozást használtuk. A távolabbi jövőben, amint a számítás-

* 1961-ben készült el „A központi és ágazati programozások összekapcsolása” című tanulmányom (Budapest, MTA Számítástechnikai Központ, kéziratban), amely leírta az ágazati tervmodellek összekapcsolásának alap gondolatait. 1962-ben jelent meg először Lipták Tamással közösen készített „Kétszintű tervezés” című tanulmányunk (Budapest, MTA Számítástechnikai Központ, sokszorosítva).

A gyakorlati számítások előkészítése a népgazdasági programozás 1. tájékoztatójának megjelentetésével indult meg 1963. decemberében. („Útmutató a központi és szektormodellek végleges megszerkesztéséhez”, Budapest, MTA Számítástechnikai Központ és OT Tervgazdasági Tudományos Osztály, sokszorosítva).

** A munkát egy központi kutatócsoport vezette a szerző irányításával. E csoport az MTA Számítástechnikai Központ és az OT Tervgazdasági Intézet munkatársaiból állt.

technikai adottságok megengedik, rátérhetünk közgazdasági szempontból megfelelőbb (nem-folytonos változókat és nem-lineáris összefüggéseket is tartalmazó) programozási módszerek alkalmazására.

A cikk későbbi részében, 1.3 szakaszában tárgyaljuk modellünk speciális „többszintű” struktúráját. A leírás első megközelítésében még nem térünk ki erre; egyszerűen *egyetlen* nagy lineáris programozási feladatnak tekintjük a népgazdasági modellt.

1.1. A változók

Modellünk 491 *termék* termelését, elosztását és külkereskedelmét programozza. Egy-egy termék rendszerint nem egy-egy konkrét, minden tekintetben specifikált gyártmányt jelent, hanem azok egy csoportját, aggregátumát. (Például „kőszén és antracit”, „alumíniumtömb”, „fűrógép”, „tégla”, „pamut típusú fonal”, „húskonzerv” stb.) A termékek meghatározásánál igyekeztünk idomulni az Országos Tervhivatal és a minisztériumok tervezésében használt „kiemelt termékek” nomenklatúrájához.*

Egy-egy terméknek a tervperiódus utolsó évében (esetünkben: 1970-ben) történő termelését és külkereskedelmét általában hét „szabványos” változó reprezentálja. Ezek a következők:

1. A termék *termelése* az utolsó tervévben, mégpedig olyan állóalapon, amely már a tervperiódus kezdetén is működött, s a tervperiódus alatt nem változik. Ez tehát a tervperiódus alatt csupán a régi állóalap fenntartását igényli.

2. A termék *termelése* az utolsó tervévben, mégpedig olyan állóalapon, amely már a tervperiódus kezdetén is működött, de technológiája — rekonstrukció révén — a tervperiódus alatt megváltozik. Ez tehát a tervperiódus alatt nem csupán a régi állóalap fenntartását, hanem technikai rekonstrukcióját is igényli.

Az 1. és 2. változó értékének meghatározásával megszabtuk a régi állóalapok sorsát. Ha az 1. változó kap pozitív értéket, úgy a régi állóalapot változatlanul fenn kell tartani, ha a 2. változó, úgy a régi állóalap rekonstrukcióját kell végrehajtani. Ha pedig mindkét változó értéke nulla, úgy a régi állóalapot le kell szerelni.

3. A termék *termelése* az utolsó tervévben, mégpedig a tervperiódus alatt létesített új állóalapon. Ez tehát a tervperiódus alatt beruházást igényel.

Sok terméknel nem egyetlen, hanem több — például 3.1, 3.2 stb. — változó szerepel, az új üzemek különböző technológiai variánsainak reprezentálására.

Az 1., 2. és 3. változók kiszámítása megadja az utolsó tervév *termelésének* szerkezetét. Egyúttal azonban meghatározza a tervperiódus alatti *bruttó beruházás* (fenntartás, rekonstrukció, új beruházás) szerkezetét is. Ez pedig magában foglalja a *műszaki fejlesztés* néhány alapvető előirányzatának kijelölését is: az 1., 2. és 3. változó (esetleg a technológiai variánsokat reprezentáló 3.1., 3.2 stb. változók) aránya nagymértékben determinálja a termelés technológiai szerkezetét.

4. A termék *importja* szocialista piacról.

5. A termék *importja* kapitalista piacról.

* A modell termékeinek jegyzéke megtalálható a népgazdasági programozás 16. tájékoztatójában. („A népgazdasági szintű számítások alapmodellje”, Budapest, MTA Számítástechnikai Központ és OT Tervgazdasági Intézet, 1966. 80–107. 1.).

6. A termék *exportja* szocialista piacra.

7. A termék *exportja* kapitalista piacra.

Mint látjuk, a program nem csupán a külkereskedelem volumeneit, hanem a fő piacok szerinti megoszlásukat is kiszámítja.

Összefoglalva: *a népgazdasági program 491 kiemelt termékre ad komplex termelési, beruházási, műszaki fejlesztési és külkereskedelmi tervet.*

A volumen mérésére lehetőleg a tervezésben szokásos természetes mértékegységet használtuk. (A 491 termék közül 406-nál.) Csupán azoknál a termékeknél, amelyeknek volumene ily módon nem mérhető, alkalmaztunk értékben, termelői árakon alapuló mérést.

Nem mind a 491 termékénél található meg mind a hétféle szabványos változó. Némely termék régi állóalapján nem hajtható végre technikai rekonstrukció. Másoknál nem valósítható meg mind a négyféle külkereskedelmi tevékenység.

A 491 termék nem fogja át a teljes társadalmi termelést. A modellben a változókkal nem reprezentált *külső szféra* két fő részre oszlik. Az egyik kimaradt terület: a modellünkben nem szereplő ágazatok. Így például hiányzik a kohászat és a közlekedés.* A KSH 1965. évi ágazati kapcsolati mérlege 74 ágazatra bontotta a népgazdaságot.** Ebből 52 ágazat kiemelt termékei jelennek meg modellünkben.

A külső szféra másik része: a modellben képviselt ágazatok is csupán *kiemelt* termékeikkel szerepelnek, holott rendszerint van nem kiemelt, egyéb termelő tevékenységük is.

A teljesen kimaradt ágazatok beépítése egy újabb modellbe nem vetne fel érdemleges elvi nehézségeket. Viszont a már bevont ágazatok nem kiemelt termelésének kezelése összefügg mélyebb, bonyolultabb metodikai kérdésekkel, amelyeket majd a második cikkben érintünk.

A modell változóinak definiálásánál feltételeztük: egy-egy termék ugyanazon homogén tulajdonságokkal rendelkezik, akár hazailag termeljük, akár importáljuk; akár hazai, akár külföldi felhasználásra szánjuk. E feltevést alkalmazza minden modell s minden tervezési metodika, amely termékmérlegekkel operál, így a hagyományos szocialista tervezés is.

A modell változóinak definiálásánál kizárólag olyan beruházási akciókat vettünk figyelembe, amelyek nem nyúlnak át a tervperiódus utáni időre. Az ún. „átmenő beruházások” céljaira szolgáló erőforrásokat levontuk a modell által elosztható keretektől.

A modell összes változójának száma 2424. Ez a szám nem tartalmazza az ún. segédváltozókat (a maradék-, felesleg- és mesterséges változókat).

1.2. A korlátozó feltételek közgazdasági tartalma

A feltételi rendszert kétféle osztályozási szempont szerint tekintjük át. Az alábbiakban először közgazdasági tartalmuk alapján csoportosítjuk a korlátozó feltételeket.

* Egyes ágazatok *teljes* kimaradásának kizárólag gyakorlati szervezési okai voltak: nem sikerült megalakítani azokat a kutatócsoportokat, amelyek elvállalták volna a modell megfelelő részének kidolgozását. Nem is törekedtünk minden ágazat átfogására az első kísérleti számításban, hiszen a metodika kipróbálásához erre nem is volt szükség. Még így is jóval nagyobb és átfogóbb lett a modell, mint ahogy azt eredetileg terveztük. A már említett 1. tájékoztatóban pl. mindössze 10–20 ágazat bevonásának szándékát jeleztük.

** Az összehasonlításhoz figyelembe vett 74 ágazat közé nem számítottuk bele a három magánszektor, a három reziduális „egyéb” jellegű szektort, valamint a kézműipari szektort.

A korlátozó feltételek áttekintése

Sorszám	Megnevezés	Mértékegység	Vonatkozási időszak	Hány darab feltétel?			
				Köz-ponti	Főágazati	Szektor	Összesen
1.	Belső termékmérleg	természetes mértékegység vagy forint	utolsó tervév	43	56	405	504
2.	Külső termékmérleg	természetes mértékegység vagy forint	utolsó tervév	10	15	50	75
3.1	Béralap-korlát	Ft	utolsó tervév	3	—	—	3
3.2	Létszám-korlátok	fő	utolsó tervév	4	—	15	19
4.	Föld-korlátok	kat. hold	utolsó tervév	—	7	3	10
5.	Kapacitás-korlátok	azonos az 1. feltételcsoportéval	utolsó tervév	—	10	719	729
6.	Speciális technológiai arányosságok	azonos az 1. feltételcsoportéval	utolsó tervév	—	—	45	45
7.1.-7.3.	Bruttó beruházási keretek: összesített; építés; hazai gép	Ft	egész tervperiódus	3	—	—	3
7.4.-7.5.	Bruttó beruházási keretek: importgépek	rubel, dollár	egész tervperiódus	2	—	—	2
8.1.	Termékenkénti export- és importkorlátok	azonos az 1. feltételcsoportéval	utolsó tervév	—	—	661	661
8.2.	Gépipari export korlátja	rubel, dollár	utolsó tervév	—	2	—	2
9.	Devizamérlegek	rubel, dollár	utolsó tervév	2	—	—	2
Összesen :				67	90	1898	2055

Itt közöljük a feltételeket áttekintő táblázatot. Ebben adjuk meg, hogy egy-egy feltételcsoporthoz hány feltétel tartozik; a használt mértékegységet, s az időszakot (hogy az utolsó tervévre vonatkozik-e, vagy pedig az egész tervperiódusra).

1. *Belső termékmérlegek.* Összehangolják a modellben a változókkal reprezentált források (termelés, import) a változókkal reprezentált felhasználásokkal (termelő felhasználás, export, többletfogyasztás) és a konstansként megadott felhasználásokkal („kötelező” lakossági és közületi fogyasztás, a külső szféra termelő felhasználása, az utolsó tervévben végrehajtandó beruházás és felújítás igénye, készletváltozás).

A legtöbb termékhez egy-egy belső termékmérleg tartozik. Néhány esetben némileg más formában fejezzük ki az input és output egyensúlyát; például olyankor, amikor a kibocsátók másképpen tagolják outputjukat, mint a felhasználók az inputjukat. Ez magyarázza a termékek és a belső termékmérlegek számának eltérését.

2. *Külső anyagmérlegek.* Korlátozzák a modell termelési változóit a *külső anyagok* igénybevételében. Ezek olyan termékek, illetve szolgáltatások, amelyeket a modell termelési változói nem állítanak elő, hanem az összes felhasználható mennyiséget konstansként adjuk meg. (A külső anyagok egy részénél változóként szerepeltettük az anyag importját egyik vagy másik piacról, s csupán a többi importból és a hazai termelésből rendelkezésre álló keretet szabtuk meg konstansként.)

3. *Élőmunka-korlátok.* Korlátozzák az összes béralap és az összes létszám felhasználását. Ezenkívül külön is korlátozzuk a férfimunkaerő igénybevételét, valamint a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági szféra közti munkaerő-áramlást.

4. *A föld korlátai.* A mezőgazdaság szocialista üzemi modellünkben hatféle minőségű földet vehetnek igénybe: laza, középötött és kötött talajt, mindhármát vagy száraz, vagy öntözéses technológiával megművelve. E hatféle agronómiai korláton kívül szerepel még egy hetedik — társadalmi-gazdasági jellegű — földkorlát is: a háztáji földterület.

Itt jegyezzük meg: a geológiai kincsek korlátozottságát nem kellett külön feltételekkel kifejeznünk, hanem ezt a bányászati jellegű termelési változók kapacitáskorlátainak meghatározásával vettük számításba.

5. *Kapacitáskorlátok.* Korlátozott a változatlan technológiával folytatott termelés: határt szab a rendelkezésre álló régi kapacitás. Általában korlátozottak a rekonstrukció, illetve üzembővítés lehetőségei is. Néhány esetben, speciális adottságok miatt, ugyancsak felső korlátja van az új üzem létesítésének.

A négy növénytermelő szektorban külön korlátoztuk az 1970-ben rendelkezésre álló 10 legfontosabb gépfajta állományát.

6. *Speciális technológiai arányosságok.* Rendszerint egy-egy szűkebb termelési szférán belül a különböző termelési változók közötti technológiai arányosságokat írják elő. (Például keverési feltételek a vegyiparban.)

7. *A beruházási erőforrások korlátai.* Korlátozzák az egész tervperiódus alatt a bruttó beruházás — fenntartás, rekonstrukció és új üzem létesítése — céljaira rendelkezésre álló összegeket. E kereteket megadjuk összesítve, továbbá kiemelten az építés, a hazai gépek, a szocialista importgépek és a kapitalista importgépek igénybevételének korlátozására.

8. *Külkereskedelmi korlátok.* Minden termékre külön-külön korlátozzuk valamennyi exportváltozót, a külföldi vevők által tanúsított vételképesség határainak kifejezésére. Hasonlóképpen termékenként adtunk egyedi korlátot minden szocialista importváltozóhoz, az eladók által tanúsított eladási képesség határainak reprezentálására. Viszont nem rendeltünk egyedi korlátokat a kapitalista importváltozókhöz, mivel itt az eladó értékesítési képességének gyakorlatilag nincs felső határa, a korlátot a mi vásárlóerőnk jelenti. (Utóbbit a devizamérlegek fejezik ki.)

Ezenkívül felső korlátot szabtuk a gépipari export összegének is, az értékesítés bővítésénél felmerülő nehézségek reprezentálására.

9. *Devizamérlegek.* Külön-külön devizamérleget adtunk meg a szocialista és a kapitalista piacon folyó külkereskedelemre. A mérlegben pozitív tétel az exportból eredő bevétel. Negatív tételek: a modell importváltozóival kapcsolatos kiadás (kiemelt import költsége) és a modell termelési változóinak a nem kiemelt, a modell 491 terméke közt nem szereplő termékek

felhasználásával kapcsolatos importköltség (a nem kiemelt import költsége).

A modellben összesen 2055 korlátozó feltétel szerepel.

Akárcsak a változók definiálásánál, a termékjegyzék meghatározásánál, a feltételi rendszer kialakításánál is igyekeztünk az Országos Tervhivatal és a minisztériumok mutatószámrendszeréhez igazodni. Ez a helyzet az 1. és 2. feltételcsoport esetében, amely közel áll a hagyományos termékmérlegrendszerhez; a 3. feltételcsoport tartalmazza a hagyományos munkaerőmérlegrendszer egy részét; a 7. csoport a beruházási keretek szokásos bonthatását követi. A 9. feltételcsoport szerkezete — modellünk sajátosságai következtében — eléggé eltér a fizetési, illetve külkereskedelmi mérlegek hagyományos felépítésétől; az eltérés azonban levezethető.

A 4., 5., 6. és 8. feltételcsoport nem jelenik meg közvetlenül a hagyományos tervezés mutatószámrendszerében, bár persze a tervezők gyakorlatilag igyekeznek számításba venni a földterület, a régi kapacitások, valamint a külföldi értékesítési és beszerzési lehetőségek korlátait.

Foglaljuk össze a változók és feltételek számáról mondottakat. Modellünk az ötéves terv összefüggéseit egy lineáris egyenletrendszerben írja le, amelyben 2055 egyenlet és (a segédváltozókat is ideszámítva) 4479 változó szerepel. Több országban — így Franciaországban, Indiában, Csehszlovákiában — használtak már lineáris programozást a népgazdasági tervezés céljaira. Tudomásunk szerint *a magyarországi a legnagyobb méretű, legrészletesebb az eddig ismert népgazdasági tervmodellek közül.*

1.3. A feltételi rendszer „szintjei”

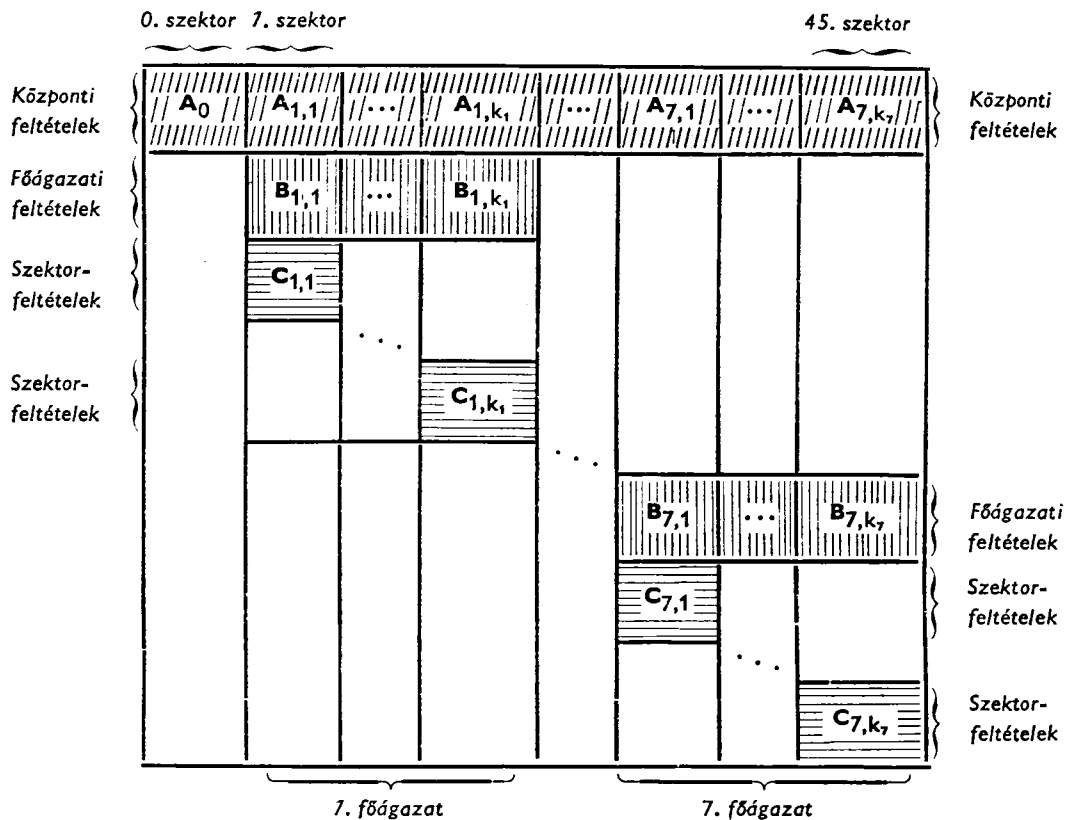
Eddig közgazdasági tartalmuk szerint osztályoztuk a korlátozó feltételeket. Most áttérünk egy másfajta csoportosításra: a „szintek” szerinti osztályozásra. Az áttekintés megkönnyítésére közöljük az egyenletrendszer együttható-mátrixának sémáját a 60. lapon.* A sémára többször hivatkozunk majd a modell tagolásának magyarázatakor.

Modellünket 46 szektorra osztottuk; minden tevékenységváltozót egyértelműen besoroltunk a szektorok valamelyikébe. A tagolás nem önkényes, hanem relális közgazdasági tartalmat tükröz. Az 1—45. szektorok egy-egy olyan szférát képviselnek, amelyek a kiemelt termékek egy-egy együttesének termeléséért és külkereskedelméért felelősek. A szektor termelési tevékenységei általában egy vagy több adminisztratív egységet, intézményt (ipari igazgatóságot, trösztöt, vállalatot) reprezentálnak. Így például a papíripari szektor a Papíripari Vállalatot, az autó- és traktoripari szektor az Autó- és Traktoripari Trösztöt és így tovább. A termelő tevékenységek mellé, ugyanazon szektorba soroltuk a megfelelő export- és importtevékenységeket is. Ez utóbbiakat a gyakorlatban többnyire más intézmény — egy vagy több külkereskedelmi vállalat — bonyolítja. A „szektor” tehát mintegy egyesíti a hozzátartozó termékek előállítását és külkereskedelmét végző intézmények tervezését.

A 0. szektorba soroltuk a több szektorban is igényelt külső anyagok import-változóit. Ez a „külső anyagimportszektor” tehát semmilyen tényleges intézményt sem képvisel.

* A séma csupán a tevékenységváltozók együtthatóit tartalmazza; a programozási feladat együttható-mátrixának egy további — itt nem ábrázolt — blokkját alkotják a segédváltozókhoz tartozó, azok együtthatóit tartalmazó egységvektorok.

Az együttthatók mátrixának háromszintű elrendezése

A 46 szektor függőlegesen 46 keskeny oszlopkötegre tagolja sémánkon az együtttható-mátrixot.

A modellt 7 főágazatra osztottuk. Az 1—45. szektorokat egyértelműen besoroltuk egy-egy főágazatba; a 0. szektor kívülmaradt a főágazatokon. Akárcsak a szektorbontás, a főágazati sem önkényes, hanem a gazdaság minisztériumi tagolását követi. Egy-egy főágazat vagy egy egész tárcát reprezentál (például a könnyűipart vagy az építőipart) vagy egy minisztérium olyan részlegét, amely a valóságban is bizonyos fokig elkülönül a többitől (például a vegyipar az energiatermeléstől és a bányászattól, az élelmiszeripar a mezőgazdaságtól).

A 7 főágazat függőlegesen 7 széles oszlopkötegre tagolja sémánkon az együtttható-mátrixnak a 0. szektor utáni részét.

A függőleges elrendezés után térjünk rá a vízszintesre. A további leíráshoz a szektorokat kettős index-szel jelöljük. Az első index a főágazat sorszámára utal: $i = 1, \dots, 7$. A második index megadja a szektor sorszámát a főágazaton belül: $j = 1, \dots, k_i$. $\left(\sum_{i=1}^7 k_i = 45 \right)$.

A korlátozó feltételeket három fő osztályba soroljuk.

Szektorális feltételek. Kizárólag a szektoron belül tartalmaznak nulától különböző együttthatókat. Néhány példa:

— A változatlan technológiájú, illetve rekonstruált régi üzemekben folyó termelés kapacitáskorlátai.

— A termékenkénti export- és importkorlátok.

— Belső termékmerlegek azoknál a termékeknél, amelyeket a modell más szektora nem használ fel.

A szektorális feltételek a szektor „belügyeit”, illetve a népgazdasági modellen kívüli „külvilággal” való közvetlen kapcsolatát szabályozzák.

A sémán a szektorális feltételek blokkjait vízszintesen csíkoztuk és $C_{1,1}, \dots, C_{1,k_1}, C_{7,1}, \dots, C_{7,k_7}$ jelöléssel láttuk el.

Modellünk összesen 1898 szektorális feltételt tartalmaz.

Főágazati feltételek. Ezek ugyan több szektorban, de csak ugyanazon főágazathoz tartozó szektorokban tartalmaznak nullától különböző együtt-hatókat. Néhány példa:

- A mezőgazdaság közös föld-, létszám- és gépkorlátai.
- A gépipar közös exportkorlátja.
- Belső termékmérlegek azoknál a termékeknél, amelyeket a főágazat egyik szektora bocsát ki és egy vagy több más szektora használ fel, de a főágazaton kívüli szektorok nem jelentkeznek felhasználóként a modellben (például többféle vegyitermék a vegyipari főágazaton belül).

A főágazati feltételek a főágazat szektorait összekapcsoló „belügyeit”, valamint a népgazdasági modellen kívüli „külvilággal” való közvetlen kapcsolatát szabályozzák.

A sémán a főágazati feltételek blokkjait függőlegesen csíkoztuk és $B_{1,1}, \dots, B_{1,k_1}, \dots, B_{7,1}, \dots, B_{7,k_7}$ jelöléssel láttuk el.

Modellünk összesen 98 főágazati feltételt tartalmaz.

Központi feltételek. Ezek több főágazatnál tartalmaznak nullától különböző együtt-hatókat. Néhány példa:

- Az élő munka népgazdasági korlátai.
- A beruházási keretek.
- A devizamérlegek.
- Belső termékmérlegek azoknál a termékeknél, amelyeket az egyik főágazat valamelyik szektora bocsát ki, de más főágazaton belül is termelő felhasználásra kerülnek (például villamos energia, csomagolópapír).

A központi feltételek a főágazatok „közös ügyeit” szabályozzák.

A sémán a központi feltételek blokkjait ferden csíkoztuk és $A_0, A_{1,1}, \dots, A_{1,k_1}, \dots, A_{7,1}, \dots, A_{7,k_7}$ jelöléssel láttuk el.

Modellünk összesen 67 központi feltételt tartalmaz.

A „szektorális”, a „főágazati” és a „központi” jelző utal metodikánk szóhasználatában a korlátozó feltétel „szintjére”. *Népgazdasági modellünk, végleges alakjában, háromszintű.*

A korlátozó feltételeket áttekintő táblázatban, amelyet az 57. lapon közlünk, megadjuk, hogy a feltételek közgazdasági tartalom szerint osztályozott csoportjaiban hány feltétel sorolható a különböző szintekhez.

Modellünknek különlegesen fontos jellegzetessége a többszintű struktúra. Éppen ez a tulajdonsága különbözteti meg legélesebben azoktól a matematikai programozási modellektől, amelyeket eddig akár hazánkban, akár külföldön tervezési célokra használtak.

1.4. A célfüggvények

Számítássorozatunkban alternatívan többféle célfüggvényt alkalmaztunk:

1. A „kötelező” lakossági fogyasztás feletti többletfogyasztás maximálása. A többletfogyasztás összetételét többféle termékstruktúrában adtuk meg.
2. A kapitalista devizamérleg pozitív egyenlegének maximálása.
3. A szocialista devizamérleg pozitív egyenlegének maximálása.
4. Az összes bruttó beruházás minimálása.

5. Az élőmunka-ráfordítás minimalása (két variánssal: létszámminimalás és beralap-minimalás).

6. Néhány rész-számításban: a folyó árakon mért önköltség, valamint kalkulatív árakon mért költség minimalása.

Egyes számításokban kombinálva (például paraméteres programozás keretében) írtuk elő a fenti célokat. Így együttesen optimaltunk a kétféle devizamérleget stb.

2. Modellek rendszere

2.1. Három modell típus — Modellek egyesítése

Modellünk sajátos többszintű szerkezete lehetővé teszi, hogy ne csak egyetlen nagy népgazdasági modellként használhassuk, hanem külön-külön számításokat végezhessünk megfelelően elkülönített *blokkjaival* is.

Háromféle *modell típust* alakítottunk ki.

Szektormodell. Kizárólag egyetlen szektornak — az i -edik főágazat j -edik szektorának — tevékenységeit programozza. A programozási feladat a következő:

$$(1) \begin{cases} \mathbf{A}_{ij} \mathbf{x}_{ij} = \mathbf{g}_{ij}^{(A)} \\ \mathbf{B}_{ij} \mathbf{x}_{ij} = \mathbf{g}_{ij}^{(B)} \\ \mathbf{C}_{ij} \mathbf{x}_{ij} = \mathbf{g}_{ij}^{(C)} \\ \mathbf{x}_{ij} \geq 0 \\ \mathbf{p}'_{ij} \mathbf{x}_{ij} \rightarrow \max! \end{cases}$$

ahol

$\mathbf{x}_{ij}$ = a programvektor
 $[\mathbf{g}_{ij}^{(A)}, \mathbf{g}_{ij}^{(B)}, \mathbf{g}_{ij}^{(C)}]$ = a szektor korlátvektora, a központi, főágazati és szektorfeltételeknek megfelelően partícionálva
 $\mathbf{p}'_{ij}$ = a célfüggvény-együtthatók vektora.

Az (1) szektormodell felállításánál kiszakítjuk a szektort a népgazdaság egészéből. A népgazdaság többi részéhez, s ezen belül a többi modellezett szektorhoz is kizárólag a $\mathbf{g}_{ij}^{(A)}$ és $\mathbf{g}_{ij}^{(B)}$ vektorok, a központi és a főágazati feltételekhez tartozó korlátok alkalmas megadásával kapcsoljuk.

A szektormodellek szokásos mérete: 30—80 korlátozó feltétel, 60—100 tevékenységváltozó.

Főágazati modell. Egyesíti az i -edik főágazat valamennyi, k_i darab szektorát. A programozási feladat a következő:

$$(2) \begin{cases} \sum_{j=1}^{k_i} \mathbf{A}_{ij} \mathbf{x}_{ij} = \mathbf{g}_i^{(A)} \\ \sum_{j=1}^{k_i} \mathbf{B}_{ij} \mathbf{x}_{ij} = \mathbf{g}_i^{(B)} \\ \mathbf{C}_{ij} \mathbf{x}_{ij} = \mathbf{g}_{ij}^{(C)} & j = 1, \dots, k_i \\ \mathbf{x}_{ij} \geq 0 & j = 1, \dots, k_i \\ \sum_{j=1}^{k_i} \mathbf{p}'_{ij} \mathbf{x}_{ij} \rightarrow \max! \end{cases}$$

ahol $\mathbf{g}^{(A)}, \mathbf{g}_i^{(B)}$] = a főágazat korlátvektora, a központi és főágazati feltételeknek megfelelően partíciónálva.

A (2) főágazati modell felállításával összekapcsoljuk egymással a főágazat valamennyi szektorát, de a főágazat összességét kiszakítjuk a népgazdaság egészéből. A népgazdaság többi részéhez, s ezen belül a többi modellezett főágazathoz is kizárólag a $\mathbf{g}_i^{(A)}$ vektor, a központi feltételekhez tartozó korlátok alkalmas megadásával kapcsoljuk.

A főágazati modellek szokásos mérete: 150—300 korlátozó feltétel, 300—500 tevékenységváltozó.

Népgazdasági modell. Egyesíti valamennyi szektormodellt. A programozási feladat a következő:

$$(3) \left\{ \begin{array}{l} \mathbf{A}_0 \mathbf{x}_0 + \sum_{i=1}^7 \sum_{j=1}^{k_i} \mathbf{A}_{ij} \mathbf{x}_{ij} = \mathbf{g}^{(A)} \\ \sum_{j=1}^{k_i} \mathbf{B}_{ij} \mathbf{x}_{ij} = \mathbf{g}_i^{(B)} \quad i = 1, \dots, 7 \\ \mathbf{C}_{ij} \mathbf{x}_{ij} = \mathbf{g}_{ij}^{(C)} \quad i = 1, \dots, 7; j = 1, \dots, k_i \\ \mathbf{x}_{ij} \geq 0 \quad i = 1, \dots, 7; j = 1, \dots, k_i \\ \sum_{i=1}^7 \sum_{j=1}^{k_i} \mathbf{p}'_{ij} \mathbf{x}_{ij} \rightarrow \max! , \end{array} \right.$$

ahol $\mathbf{g}^{(A)}$ = a népgazdaságnak a központi feltételekhez rendelt korlátvektora.

A (3) népgazdasági modell mérete, mint már említettük, 2055 korlátozó feltétel és 2424 tevékenységváltozó.

A háromféle modelltypus az átfogott szféra szélességében különbözik egymástól: egyetlen szektort, 3—11 szektort egyesítő főágazatot, vagy pedig mind a 46 szektort egyesítő népgazdaságot foghat át.

2.2. Dekompozíció — Modellek összekapcsolása

Programozási feladataink megoldására két fő lehetőség kínálkozott:

1. *Direkt megoldás.* Alkalmas algoritmussal (például a szimplex eljárással) közvetlenül megoldjuk a feladatot. Minden esetben ezt tettük a szektormodellekkel. Viszont a felsőszintű modelltypusok esetében — hazai adottságaink mellett — nem volt erre módunk.*

2. *Dekompozíció.* Több „felbontásos”, dekompozíciós eljárás ismeretes, így elsősorban Dantzig—Wolfe módszer**, valamint a játékelméleti megfogalmazáson alapuló módszer***.

Anélkül, hogy a különböző dekompozíciós eljárások részletes ismertetésére vagy összehasonlítására törekednénk, csupán néhány jellegzetes, közös vonásukra térünk ki, mégpedig a mi feladatunk sajátosságaival össze-

* A számítástechnika mai világszínvonala mellett ez nem lenne lehetetlen. Külföldön megoldottak már direkt eljárással, dekompozíció nélkül, több ezer feltételes lineáris programozási feladatokat.

** Lásd Dantzig, G. B.—Wolfe, P.: „The decomposition algorithm for linear programs”, *Econometrica*, 29 (1961) 767—778.

*** Lásd Kornai J.—Lipták T.: „Two-level planning”, *Econometrica*, 33 (1965) 141—169.

függésben. A fejtegetés egyszerűsítése kedvéért nem három, hanem kétszintű modellről szólunk ezen a helyen.

Direkt megoldás alkalmazásakor egyszerre számolunk az egész egyenletrendszerrel. (Esetünkben: mind a 2055 egyenlettel egyszerre végzünk bizonyos műveleteket.) Ezzel szemben dekompozíció alkalmazásakor egyszerre csupán jóval kisebb egyenletrendszerekkel kell dolgoznunk. E kisebb egyenletrendszereket két fő osztályba soroljuk: *felsőszintű és alsószintű egyenletrendszerek*. Ennek megfelelően a velük végzett számításokat is *felsőszintű, illetve alsószintű számításoknak* nevezzük.

A dekompozíciós eljárások négy fő közös ismérve a következő:

a) *Egyetlen* nagy egyenletrendszer *egyszeri* megoldása helyett *több* kisebb egyenletrendszert kell *többször* megoldani.

b) A felsőszintű számítások aggregáltabbak, az alsószintű számítások dezaggregáltabbak, részletezettebbek.

c) Az eljárás iteratív. Minden iterációban sor került mind felsőszintű, mind alsószintű számításokra.

d) Minden iterációban a felsőszintű számítások releváns új információt nyújtanak az alsószintűekhez és viszont. Kétoldalú információáramlás megy végbe; éppen ez ad alapot a számítások többszöri megismétlésére mindkét szinten.

A dekompozíciós eljárások abban különböznek egymástól, hogyan valószínűsítják meg a fenti négy közös ismérvet:

a) Mi a modell felbontásának elve, a felső és alsószintű egyenletrendszerek tartalma és mérete.

b) Mi az aggregáció, illetve dezaggregáció foka és jellege a felső és az alsó szinten.

c) Milyen számításokat kell végezni felső és alsó szinten.

d) Milyen információk áramlanak a két szint között.

Tapasztalatunk szerint az ismert dekompozíciós eljárások rendkívül lassúak. Ezért — jelenlegi számítástechnikai adottságaink mellett — kénytelenek voltunk lemondani használatukról. Helyettük egy erre a célra kialakított *közelítő dekompozíciós eljárással* számoltunk. Alapgondolatait a Dantzig—Wolfe módszerből vettük át; tulajdonképpen úgy tekinthető, mint annak „naiv” változata.* Csupán közelítő jellegű; s ellentétben pl. a Dantzig—Wolfe módszerrel, nem garantálja az exakt optimum elérését véges számú lépésben. Előnyei viszont a következők:

Messzemenően hasznosítja a tervező közgazdász heurisztikus logikáját, s a rendelkezésre álló (az exakt eljárásban elhanyagolt) többlet-információt. Így például kihasználja azt a körülményt, hogy a felsőszintű számítás megkezdésekor már rendszerint ismerünk egy, esetleg több elég jó (bár nem optimális) megoldást. Így a többi között ismert lehet a hagyományos módszerekkel kidolgozott hivatalos program. A közelítő eljárás már az *első* iterációban olyan programhoz vezet, amely biztosan nem rosszabb az ismert megoldásoknál, s nagy valószínűséggel jobb azoknál.** A soronkövetkező

* Az eljárást a szerző dolgozta ki. Részletesebb leírását lásd a népgazdasági programozás 17. tájékoztatójában. („Közelítő eljárás a kétszintű tervezéshez”, Budapest, 1966. MTA Számítás-technikai Központ — OT Tervgazdasági Intézet, sokszorosítva).

** Így például a közelítő eljárás alkalmazásával a népgazdasági modellnél már az első iterációban kb. 150 millió dolláros célfüggvényjavulást sikerült elérni a hivatalos programhoz képest.

néhány iterációban is lényegesen javítja még a célfüggvényt. Ezzel szemben az exakt eljárások rendszerint csak nagyszámú iteráció után adnak közgazdaságilag elfogadható programokat.

A közelítő eljárás alkalmazására számítástechnikai nehézségek szorítottak bennünket; nem akarjuk tehát a kényszermegoldást erénynek feltüntetni. Tény azonban, hogy — tekintettel a kiinduló adatok bizonytalanságára — a tervezés nem tulajdonít túl nagy jelentőséget az exakt optimalitásnak, a szó matematikai értelmében. Ezért a közelítő eljárás alkalmazása gyakorlati célokra egyenlőre kielégítőnek tűnik.

2.3. Mennyiben „rendszer”?

A *rendszer* kifejezést (rendszerelméleti, kibernetikai értelemben) akkor indokolt használni, ha egymással *összekapcsolt* elemek szervezetéről, hálózataról van szó. Ebben az értelemben metodikánk egy *modellrendszert* alakított ki, melynek elemei: különböző modellek.

Kétféle értelemben beszélhetünk ezeknek az elemeknek a kapcsolatról. Az egyik aspektusról a 2.1. szakaszban volt szó: a részmodelleket *egyesíthetjük*. Részmodellek egyesítésével „modell-épületeket” alakíthatunk ki. Így például „kétemeletes” épületet: egy-egy szektormodell-együttes egyesítésével főágazati modellt, vagy mind a 46 szektormodell közvetlen egyesítésével népgazdasági modellt. Vagy „háromemeletes” épületet: a 7 főágazati modell (valamint a 0. szektormodell) egyesítésével egy népgazdasági modellt.

A másik aspektust a 2.2 szakaszban tárgyaltuk: dekompozíciós eljárások alkalmazása esetén nem egyesítünk, hanem *információáramlással összekapcsolunk* részmodelleket, mégpedig a dekompozíciós eljárás konkrét felbontási elveinek megfelelően kialakított alsó- és felsőszintű egyenletrendszereket.

Mind a részmodellek egyesítését, mind pedig információáramlással való összekapcsolásukat egyebek között az tette lehetővé, hogy *valamennyi modell egységes mutatószámrendszerre épül*. Valamennyit szigorúan azonos nomenklatúrák, statisztikai definíciók, osztályozások alapján számszerűsítettük.

Modellrendszerünk egyik lényeges tulajdonsága, hogy *egyértelmű „közlekedés”, kommunikáció van a magasabb szintű és az alacsonyabb szintű modellek, illetve számítások között*. A magasabb szintű számításokban egyebek között aggregált gazdasági mutatókat nyerhetünk, de ezeknek mindig egyértelműen megfeleltethetünk részletes termelési, beruházási és külkereskedelmi programokat. S megfordítva: a termelés, beruházás és külkereskedelmi részletes programjaiból egyértelműen levezethetünk szektorális főágazati és népgazdasági szinten összesített aggregátumokat.

Itt ismét eljutottunk metodikánk egy vonásához, amely megkülönbözteti a tervezési célokra korábban alkalmazott matematikai programozási modellektől. Mind a hazai, mind a külföldi irodalomból csupán olyan kutatások ismeretesek, amelyek egy-egy különálló modellt dolgoztak ki a tervezés céljaira. Most *első ízben sikerült kialakítani a tervmodellek összefüggő rendszerét, aggregált és dezaggregált modellek hálózatát, felső- és alsószintű modellek összekapcsolt hierarchikus struktúráját*.

3. A modell adatai

A gazdasági döntések megalapozására szolgáló számításokban felhasznált adatok, paraméterek meghatározásához többféle módszer áll rendelkezésre. Az alábbiakban három tiszta esetet különböztetünk meg, s később tárgyaljuk majd ezek kombinációit.

1. Teljeskörűen megfigyeljük azt a jelenséget, amelyet a paraméternek számszerűen le kell írnia. Ez történik például akkor, ha egy pontosan körülhatárolt gazdasági egység (vállalat, ágazat stb.) inputjait és outputjait teljeskörű statisztikai megfigyelés alapján határozzuk meg.

A gazdasági számítást végző közgazdász itt közvetlenül a teljeskörű megfigyelést összegező *statisztikustól* kapja a paramétert és azt átalakítás nélkül építi be a gazdasági számításba.

Nevezzük ezt *egyszerű gazdaságstatisztikai módszernek*.

2. Rendelkezésre állnak statisztikai megfigyelések. Ezek azonban nem jellemzik közvetlenül a gazdasági számítás paraméterében leírandó jelenséget, csupán indirekt úton következtethetünk belőlük. Az indirekt következtetést a matematikai statisztika alkalmazásával végezzük el. Például egy idősor alapján trendet számolunk, s azt extrapoláljuk a jövőre. Vagy az adatok eloszlásának matematikai statisztikai elemzése alapján konfidencia-intervallum becslést adunk. Vagy reprezentatív mintavétel alapján alkalmas átlag meghatározásával adunk becslést a paraméterre.

A gazdasági számítást végző közgazdász itt nem közvetlenül a megfigyelések végzőitől, összegezőitől kapja az adatot, hanem az azt feldolgozó *matematikai statisztikustól*.

Nevezzük ezt *matematikai statisztikai módszernek*. (A Nyugaton jelenleg elterjedt szóhasználat ezt nevezi *ökonometriai* módszernek.)

3. Rendelkezésre állnak megfigyelések: statisztikai adatok, műszaki, kereskedelmi információk stb. Ezek azonban nem jellemzik közvetlenül a gazdasági számítás paraméterében leírandó jelenséget, csupán indirekt úton következtethetünk belőlük. Az indirekt következtetést nem a matematikai statisztika szabályainak alkalmazásával végzik el, hanem alapjában véve intuitív úton. Például egy mérnök pontosan ismeri a jelenleg alkalmazott technológia számszerű jellemzőit, s vannak bizonyos információi a jövőben alkalmazható új technológiáról. Ismeri, kvalitatíve, a régítől való eltérés műszaki sajátosságait; esetleg számszerű információi is vannak a szakirodalomból, személyes konzultációkból. Mindezek alapján megbecsüli az új technológia számszerű jellemzőit. Vagy: egy külkereskedő pontosan ismeri az elmúlt évek piaci helyzetét, árait, értékesítési adatait. Személyes beszélgetések alapján rendelkezik némi ismerettel a vevők jövőbeli szándékáról. Mindezek alapján becslést ad a jövőbeli árakra és értékesítési lehetőségekre.

A becslés lehet primitív, ügyetlen, felelőtlen — de támaszkodhat mérnöki számításokra, műszaki képletek felhasználására, nagyon gondos információgyűjtésre, készülhet nagy szakmai rutinnal és felelősségérzettel is. Az utóbbi esetben jóval megbízhatóbb, de még így sem „exakt”. A felhasznált információ és az adott becslés közti út, átalakítás ugyanis — mint-hogy mindig szerephez jut benne az intuíció — nem írható le formálisan, valamilyen rögzíthető szabállyal.

A gazdasági számítást végző közgazdász itt most a *mérnöktől*, a *külkereskedőtől*, a *szakértőtől* kapja az adatot.

Nevezzük ezt a *szakértői becslés módszerének*.

A háromféle módszer eltérésének lényege eszerint a következő:

Az első esetben *közvetlenül* beépítjük a megfigyelt adatokat a gazdasági számításba, míg a második és harmadik esetben csak *közvetve* használjuk fel. A közvetítés, a megfigyelések transzformációja a második esetben *formalizált szabályok alapján*, matematikai statisztikai módszerekkel megy végbe, míg a harmadik esetben *formalizált szabályok nélkül*, szakértői rutin alapján történik.

A valóságban gyakori e három módszer kombinációja. Például az első vagy második módszerrel nyert adatot nem közvetlenül használják fel a gazdasági számításban, hanem előbb szakértői becsléssel *korrigálják*, hogy jobban kifejezze a múltban megfigyelt és a jövőben várható jelenség közti eltérést. Vagy alapján véve a harmadik módszert alkalmazzák, de a szakértői becsléshez messzemenően felhasználnak teljes körű statisztikai megfigyeléseket, s matematikai statisztikai úton nyert információkat (trendszámításokat, különböző átlagokat, ökonometriai módszerrel számszerűsített függvényeket stb.).

A valóságos gazdasági döntések zöme a harmadik módszerrel, szakértői becslésekkel megalapozott számításokon nyugszik, részben — az előbb említett módon — kiegészítve, kombinálva az első és a második módszerrel. Különösen így van ez a beruházási döntéseknél mind a szocialista, mind a kapitalista gazdaságban. A döntésekhez ugyanis messzemenően fel kell használni olyan számításokat, amelyek új, eddig még széles körben meg nem figyelhető technológiákkal, ár-előrebecslésekkel, jövőbeli értékesítési lehetőségekkel kapcsolatosak.

A tervezésben alkalmazott matematikai modellek egy része alapján véve az első, egyszerű gazdaságstatisztikai módszeren nyugszik. Ez a helyzet például a teljeskörű statisztikai megfigyelés alapján számszerűsített ágazati kapcsolati mérlegekkel.

A tervmodellek másik része alapján véve a második, matematikai statisztikai módszeren alapul. Ez jellemzi az ún. „ökonometriai makromodelleket” (a holland tervezés modelljeit, az amerikai Klein—Goldberger modellt, a magyar M—1., M—2. modelleket stb.).

A mi modellünk számszerűsítését alapján véve a harmadik módszerrel, szakértői becslések alapján végeztük. Ez fontos jellegzetessége, amely megkülönbözteti számos más hazai és külföldi tervmodelltől. Modellünk szerkezete — főként a termelési-beruházási és külkereskedelmi változók mély bontása — nélkülözhetetlenné teszi, hogy messzemenően támaszkodjunk műszaki és külkereskedelmi szakértők becsléseire.

Az adatok aránylag kisebb hányada alapult egyszerű gazdaságstatisztikai megfigyelésen; leginkább az 1. típusú változók (változatlan technológiával üzemeltetett régi üzem működtetése) paramétereinek meghatározásánál alkalmaztuk ezt a módszert. Az adatok egy további csoportjánál alkalmaztunk matematikai statisztikai módszereket: így például világszerte ártrendek kiszámításánál, a fogyasztás szerkezetének meghatározásához szükséges keresleti függvények megállapításánál stb. De többnyire még az így kapott adatokat is korrigálni kellett szakértői becslésekkel, hogy valóban gyakorlatilag használható adathoz jussunk.

Adataink egy részét a hagyományos, nem matematikai módon végzett tervezés hivatalos dokumentációs anyagából vettük át, változtatás nélkül

vagy szakértők bevonásával végzett korrekciókkal. Az adatok másik részét — amelyeket a hivatalos dokumentációban nem sikerült megtalálnunk — kifejezetten a mi céljainkra becsülték meg a szakértők, mégpedig rendszerint ugyanazok, akik hasonló feladatokat végeznek a hivatalos tervezés számára. A becslés színvonala feltehetően tehát hasonló volt.

A második cikkben még visszatérünk a hagyományos tervezés információellátására. Egyelőre csupán azt kell leszögeznünk: információs bázisunk alapján véve hasonló jellegű volt, mint a hagyományos tervezésé s a nem matematikai módszerekkel végzett beruházási számításoké; illetve bázisunk részben közös volt. *Azokat az információkat, amelyek egyébként messzemenően befolyásolják a középtávú gazdasági döntéseket, de amelyeket szétforgácsoltan, szigorú logikai sémák nélkül használnak fel, most modellünk egységes osztályozások szerint, következetesen, logikus elrendezésben foglalta össze.*

★

Befejezésül elmondhatjuk: a népgazdasági programozás első kísérleti számításorozata *igazolja, hogy egy többszintű modellrendszer kiépítése lehetséges.*

Ez önmagában is jelentős. Nem elégedhetünk meg azonban csupán az életképességnek, a létezés pusztá lehetőségének igazolásával. További kérdésekre kell felelnünk: vajon hogyan használható ez a metodika a tényleges tervezésben; mi a gyakorlati rendeltetése, szerepe? Melyek az első kísérlet gyengéi; hogyan kellene a modellt továbbfejlesztetni? Melyek a rendszeres gyakorlati alkalmazás feltételei? E kérdésekre a következő cikk lesz hivatott felelni.

Neményi István:

BERUHÁZÁSI POLITIKÁNK

A munka célja, hogy áttekintést adjon a magyar beruházási politika elvi és gyakorlati problémáiról, és bemutassa a beruházási politikát mint a gazdasági fejlődés egyik fő tényezőjét. A szerző tisztázza a gazdaságpolitika és beruházáspolitiká összefüggését, valamint a távlati és középtávú tervezés szerepét a beruházási politika kialakításában. Értékeli eddigi beruházási tevékenységünk hatékonyságát, és ismerteti harmadik ötéves tervünk fő fejlesztési feladatait. A könyv megvilágítja a beruházási politika és a munkaerő-gazdálkodás, valamint az iparpolitika kapcsolatát, elemelve az iparszerkezetre ható tényezőket, így pl. a piaci hatásokat, a beruházásokkal összefüggésben.

A közgazdasági irodalom főbb megállapításaira támaszkodva a szerző bemutatja a nemzeti jövedelem és a beruházási tevékenység néhány lényeges összefüggését. Az itt tárgyalt kérdések (pl. a multiplikátor-akcelerátor hatása, a tőkeigényesség alakulása, az időtényező szerepe) a közgazdasági elmélet és gyakorlat legizgalmasabb problémái. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetéséhez szorosan kapcsolódva elemzi az irányítási formák szerepét, a döntési jogkörök centralizálásának illetve decentralizálásának kérdését a beruházások hatékonyságával összefüggésben. Végül áttekinti a beruházás-gazdaságossági számításokat, és bemutatja a beruházások pénzügyi lebonyolításának módszereit a gazdaságirányítás új rendszerében.

364 l., kötve 49,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

JÁNOSSY FERENC:

„A trendvonal nem agyrém, de nem is fátum”*

Az a priori elutasításról

Könyvem¹ bírálói téziseim túlnyomó többségét olyan fölényel és bizton-
sággal utasítják el, mint egy gyakorlott mérnök a bolond feltaláló világraszóló-
nak képzelt ötletét, mihelyt rájön, hogy perpetuum mobilével áll szemben.
A mérnök *joggal* tekinthet el attól, hogy a feltaláló gondolatmenetét végig-
kövesse és *megértse*; hiszen a készülék nem működhet. Bármit is tartalmazzon
a működési leírás, a feltalálónak *nem lehet* igaza!

Az ilyen a priori elutasítással azonban óvatosan kell bánni, mert a tudo-
mányok története tele van olyan példákkal, amikor a konzervativizmus vagy az
elfogultság a „*nem lehet igaz*” tilalomfáját az egészséges fejlődés útjába állította.
Ezt a tényt közismert tudománytörténeti példák felsorakoztatása helyett — a
rövidség kedvéért — három tömör, jelenkori idézettel szeretném alátámasztani.

A kiváló magyar származású orvos, Selye János — a tudósok közti viták
indítékait elemezve — Jacques Barzuntól idézi: „Minden új igazság eleinte
kivétel nélkül bolondságnak hangzik, minél újszerűbb, annál bolondabbnak.”²

A megrögzött nézetek revideálása helyett ilyenkor mind a tudomány, mind
a közvélemény az érvek egész fegyvertárát mozgósítja a „régii” védelmében.
Mint Heller Ágnes találóan írja: „Ez a konzervativizmus saját múltam védelme,
az »amit megmondtam, megmondtam« védelme, a félelem az újtól, a régiben
való biztonság elvesztésétől, a hagyomány melegének elvesztésétől.”³

Galbraith pedig a közgazdaságtudomány területén ismeri fel ugyanezt a
jelenséget, és annak gyökeréről így ír: „A közgazdasági szakmában sem hiány-
zik az önvédelmi ösztön. Az anyamedve, ha bocsait veszély fenyegeti, fajtájának
fennmaradását látja veszélyben forogni. Ezért reagál oly elvakult dühvel.”⁴

Ha tehát valaki arra vállalkozik, hogy újszerű felismeréseivel részt üssön a
tudomány megingathatatlannak vélt épületén, ne is csodálkozzék, ha „felfor-
gató” elmélete kedvezőtlen fogadtatásra talál.

Előttem is világos volt, hogy aligha számíthatok nézeteim *elfoguitlan meg-
érteniakarására*. Téziseim merev elutasítása mégis váratlanul ért. Pontosabban
mondva: elfogultságra természetesen számítottam, de kizárólag egyfajta dogma-
tikus színezetű — bár indokolatlan, de érthető — elfogultságra. Ez a dogmatikus
hangvételi tiltakozás, a régi elveket védő „*nem szabad, hogy igaz legyen!*”
azonban meglepő módon elmaradt. Helyette egy merőben másfajta elfogultsággal
találtam magam szemben. Az elutasítás inkább — a perpetuum mobile alapján

* Jánossy Ferenc válaszcikkének közzétételével a könyvről lapunkban kibontakozott vitát be-
fejezzük, de nem zárjuk le, hiszen a felvetett kérdések további vizsgálódást, kutatást, eszmece-
rét igényelnek. — *A szerk.*

¹ Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok. Közgaz-
dasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. (A továbbiakban könyvemre J. F. jellel és az oldal-
szám zárójelrel közti megjelölésével hivatkozom.)

² Selye János: Eletünk és a stressz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 206. l.

³ Heller Ágnes: Hit vagy bizalom. Világosság, 1966. 6. sz. 333. l.

⁴ John Kenneth Galbraith: The Affluent Society. Houghton Mifflin Company, Boston, 1958.
142. l.

konstruált találmány elvetéséhez hasonlóan — a „nem lehet igaz” formájában jelenik meg.

Az a négy cikk⁵, amelyekre itt reflektálnom kell, téziseimet — nézetem szerint — egyaránt az a priori elutasítás álláspontjáról bírálja. Mégis hangsúlyoznom kell, hogy az elfogultság a négy szerzőnél alapvetően eltérő módon nyilvánul meg.⁶

Míg ugyanis Erdős Tibor és Stuber Ervin kétségtelenül korrektül érvel nézeteim ellen, Molnár Ferencet és Román Zoltánt téziseim a priori elutasítása annyira túlzott szélsőségekbe sodorja, hogy a vita hevében mindketten — feltehetően akaratlanul, de bizonyíthatóan — megszegik a tudományos viták iratlan játékszabályait.

Mit is tehetek ilyen helyzetben?

A bárány (az ezópusi mesében), melyet a farkas azzal vádol, hogy megzavarta a patak vizét, hasztalan bizonygatja ártatlanságát: a farkas felfalja, mert fel akarja falni. Hasonló helyzetbe kerülnék én is, ha megpróbálnám az ellenem felhozott érveket sorra megcáfolni. Ha ugyanis helytálló az a felismerésem, hogy téziseimet bírálóm *eleve* elvetették és csak a már előzetesen véglegesített ítélet után kísérelték meg, hogy gondolatmenetemben kimutassák a hibákat, hiányosságokat és belső ellentmondásokat, akkor valóban sziszifuszi munkának, sőt szelmalomharcnak bizonyulna a legrészletesebb, minden kétségre és ellenvetésre választ adó reflektálás is, hiszen a megcáfolt érveket új ellenvetések váltanák fel, ahogy a hétfejű sárkánynak is minduntalan új feje nő a levágottak helyébe.

Az adott helyzetben — *teziseim a priori elutasításának tudatában* — számomra egyetlen járható út marad, mégpedig az, hogy bírálóm cikkeiben az *elfogultság tényét* kimutassam, és ezen keresztül — amennyire csak lehet — feltárjam az elfogultság, idegenkedés és elutasítás *indítékait*. Remélem, hogy ennek során néhány fontosabb kérdéssel kapcsolatban világosan kirajzolódik *tényleges álláspontom* az olyan olvasók előtt is, akik téziseimet csak a Közgazdasági Szemle hasábjain megjelent részletek és a vita alapján ismerik.

Molnár Ferenc — önmagával vitatkozik

Mindezek előrebecsátása után Molnár Ferenc cikkével kezdem. Nem mintha ez a cikk tartalmazná a legalapvetőbb ellenvetéseket, hanem mert éppen Molnár Ferenc cikkében nyilvánul meg a legvilágosabban a „nem lehet igaz” álláspontjából fakadó elfogultság. A vitatott nézetek — feltehetően akaratlan — torzítása és kiforgatása ugyanis az a priori elutasítás csálhatatlan jele.

Csak e pont végén mutathatok rá arra, hogy Molnár Ferenc — miközben engem támad — végeredményben egy jó ügyet próbál védeni, de téves alapon.

Molnár Ferenc könyvemről következőképp vélekedik: „megállapításait, alaptéziseit olyan éles, abszolutizált formában fogalmazza meg, hogy így, mivel ellentmondanak a valóság tényeinek, *elfogadhatatlannak tartom őket.*” (M. F.

⁵ Erdős Tibor: A „gazdasági csoda” és a helyreállítási periódusok, Közgazdasági Szemle, 1967. 1. sz. 97–107. 1. A továbbiakban e cikkekre E. T. és a lapszám szövegekzi zárójelben való megadással utalok.

Román Zoltán: A trendvonalak csodája? Közgazdasági Szemle, 1967. 3. sz. 349–360. 1. Utalás mint fent, de R. Z. rövidítéssel.

Stuber Ervin: Két koncepció a gazdasági növekedés magyarázatára, Közgazdasági Szemle, 1967. 5. sz. 611–615. 1.

Molnár Ferenc: Munkaerő versus beruházás? Közgazdasági Szemle, 1967. 7–8. sz. 927–937. 1. Utalás mint fent, de M. F. rövidítéssel.

⁶ Szándékosan nem említem itt a Közgazdasági Szemle hasábjain kialakult vita keretében megjelent ötödik cikket (Kemény István: A gazdasági növekedés és a munkaerő szerepe, Közgazdasági Szemle, 1967. 5. sz. 606–610. 1.), mert Kemény István könyvem téziseit nem bírálja, hanem — tételeim mellett érvelve — Erdős Tiborral polemizál.

927. l.) A szememre vetett „abszolutizálás” bizonyítására egyes mondatokat idéz könyvemből, eredeti összefüggésükből oly módon kiragadva, hogy alkalmassá váljanak az általa kifogásolt *abszolutizálás* bizonyítására. Egyik jellegzetes példa: én könyvem második részében, a kétszektoros modell bevezetésében a következőket írtam: „Avégett, hogy a továbbiakban az oly homályos megszorításoktól, mint »csaknem mindig«, »kevés kivételtől eltekintve« stb. szabaduljunk, mindenekelőtt *három megszorítást* kell előrebocsátanunk. E három megszorítás mellett ugyanis — mint bizonyítani fogjuk — egy ország gazdaságának egészére vonatkozólag valóban érvényes alábbi megállapításunk: — *A gazdasági fejlődés üteme nem gyorsítható a beruházási hányad növelésével*, illetve megfordítva: *gyorsabb gazdasági fejlődéshez sincs magasabb beruházási hányadra szükség.*” (J. F. 170. l.)

Molnár Ferenc az abszolutizálás illusztrálására ebből a szövegrészből csupán az utolsó mondatot ragadja ki, és az általam felsorolt megszorításokat egyszerűen elhallgatja. (M. F. 927. l.) A három megszorítás, amelyek mellett a kiragadott mondat érvényes és amelyeket Molnár Ferenc az olvasó előtt eltitkolt, röviden a következő:

„1. Megállapításunk ugyanis — szigorúan véve — csak a gépi beruházásra, illetve a termelő berendezésekre fordított beruházásokra vonatkozik. — 2. Megállapításunk nem vonatkozik olyan szélsőséges helyzetre, amikor a beruházási hányad ama *minimum* alá csökken, amely még stagnáló újratermelés gazdaságos fenntartásához is elengedhetetlen . . . — 3. Azokat a beruházásokat, amelyek közvetve vagy közvetlenül oktatásra, vagy a munkaerő kiképzésére irányulnak, el kell különítenünk a termelési beruházásoktól.” (J. F. 171. l.)

Ezek a megszorítások aligha kerülhették el Molnár Ferenc figyelmét, hiszen például az első megszorításban érintett összefüggésre egy egész fejezetet („Építési beruházás és gazdasági fejlődés”) szentelek. E fejezet utolsó bekezdése a következőképpen szól: „Összefoglalva megállapítható, hogy az épületek volumene a fejlődéssel egyre nő, és hogy emiatt a nagyobb ütemű fejlődés magasabb építkezési beruházási hányadot, vagyis fokozott mértékű építkezést követel. A nem kielégítő volumenű építkezés tehát — különösen hosszútávra — fékezheti a fejlődést, másrészt viszont az egyéb tényezők által megszabott fejlődési ütem, vagyis *a* fejlődési együttható értéke túlhajtott építkezési tevékenységgel sem fokozható.” (J. F. 216. l.) A harmadik megszorításra pedig könyvem utolsó fejezetében „Fejlődés és »gazdaságtalan« beruházás” címen térek vissza, és kimutatom, hogy az üzemi berendezésekre fordított beruházási hányad fokozása milyen körülmények között *gyorsíthatja* a fejlődést.

Molnár Ferenc tehát először *maga* abszolutizál, utána ezt az abszolutizálást nekem tulajdonítja, hogy végül mint az *én* képtelen álláspontomat cáfolhassa meg.

Tényleges álláspontom, melyet könyvemben részletesen kifejtettem, röviden a következő: A gazdasági fejlődés ütemét *hosszú távra* és *végző soron* a szakmasztruktúra változása határolja be. A termelő berendezésekre fordított beruházások a szakmasztruktúra változási ütemét fékezhetik vagy pedig — bizonyos határok között — gyorsíthatják. A beruházás a szakmasztruktúra változásán keresztül, tehát közvetve, *hosszú távra* is befolyásolhatja a fejlődés ütemét.⁷

Molnár Ferenc nem ezzel az állásponttal, tehát nem az *én* *tényleges nézeteimmel*, hanem az általa nekem tulajdonított, de tőlem merőben idegen állásponttal száll vitába, mégpedig nem is mellékes kérdésben. Hogy „cáfolatának” Molnár Ferenc *maga is* döntő jelentőséget tulajdonít, azt vitacikkének címe „*Munkaerő versus beruházás?*” mutatja.

Talán itt meg is állhatnék, megelégedve azzal, hogy nézeteim kiforgatását

⁷ A beruházási hányad és a termelékenységnövekedés rövid időtartamú ingadozásai közötti korrelációt pedig sehol sem vontam kétségbe, sőt az 5. fejezetben felállított kétszektoros modell helyes működését éppen azzal támasztom alá, hogy bizonyítom, mennyire alkalmas modellem ennek a közismert korrelációnak hűséges leképezésére (lásd könyvemben a 49. ábrát).

ebben az alapvető kérdésben bebizonyítottam. A torzítások felsorolását valóban szívesen abbahagynám, hiszen a vitatkozásnak ez a formája számomra oly mértékben idegen, hogy végleg ki akartam térni e kényszer elől. Már közel álltam ahhoz az elhatározáshoz, hogy a Közgazdasági Szemle hasábjain megjelent cikkekre egyáltalán nem is válaszolok. Csak miután ismételten és jóindulatúan figyelmeztettek, hogy hallgatásomat félreértelmezhetik, változtattam meg elhatározásomat. Egyaránt kellemetlen lett volna, ha azt gondolják, hogy „Jánossynak nem adtak lehetőséget a bírálatok megválaszolására”, vagy azt, hogy „Jánossy a támadások súlya alatt megadta magát”. A késedelmes válasz oka tehát az, hogy még ilyen súlyos érvek hatására is csak nehezen szántam rá magam erre, a számomra annyira ellenszenves polemiára.

De ha már vállalkoztam, folytatnom kell! Molnár Ferenc továbbá azt állítja, hogy szerintem a termelékenység növekedési üteme évi 2⁰/₀-nál valamiféle *plafonba* ütközik. Molnár Ferenc a munkaidő megrövidülésének jelentőségét — látszólag ellenem polemizálva — bizonygatja, majd ezt írja: „az Egyesült Államok feldolgozó iparában a heti munkaórák száma a múlt század 90-es éveiben 60 körül volt, napjainkban pedig 40 alatt van, vagyis egyharmaddal csökkent!” (M. F. 930. l.), de azt már vonakodik hozzáfűzni, hogy ez a megrövidülés a termelékenység növekedése szempontjából átlagosan csupán évi 0,6⁰/₀-ot tesz ki. Ehelyett így folytatja: „A termelékenység egy munkaórára számított növekedése tehát sokkal gyorsabb a Jánossy által számítottnál, és túlhaladja az általa — érzésem szerint — valamiféle plafonnak tekintett évi 2 százalékos is.” (M. F. 930. l.) Molnár Ferenc azon törekvéseben, hogy a nekem tulajdonított „plafont” megcáfolja, megtakaríthatta volna magának azt a fáradságot, hogy a termelékenység átlagos növekedését *munkaórára* számítsa át és bizonyítsa, hogy így nem évi 2⁰/₀, hanem évi 2,6⁰/₀ adódik. Egyszerűbb lett volna, ha ehelyett könyvből kikeresi a megfelelő idézetet. A japán ipari termelés (1900 és 1960 közötti, átlagosan évi 7 százalékos) növekedésére vonatkozóan azt írom, hogy az „... két tényezőtől tevődött össze, mégpedig a munkaerő számának évenkénti körülbelül 4,5 százalékos növekedéséből... és a termelékenység évi 2,5 százalékos fokozódásából”. (J. F. 44. l.) Molnár Ferenc könyvből ezt az idézetet nem használhatta fel, hiszen ezzel aláasta volna annak az állításának hitelét, hogy a 2⁰/₀-os „plafon” tőlem származik.

Lehetséges, hogy Molnár Ferenc a „plafon” számértékét modellemből vette, ahol valóban 2⁰/₀-os értékkel számolok. Ha a „plafont” tényleg innen veszi, akkor hasonló alapon azt is feltételezheti, hogy az értéktöbblet rátája 100⁰/₀, hiszen Marx példáiban ezzel az értékkel számolt, vagy könnyűszerrel meg is cáfolhatja Marxnak ezt az „állítást”.

Molnár Ferenc cikkének egy másik helyén a 2⁰/₀-os „plafon” abszurditását azzal a meglepő fordulattal bizonyítja, hogy a 2⁰/₀-ot most már — ellenvetése ugyanis csak *így* értelmezhető — a nemzeti jövedelem *abszolút* növekedésére is vonatkoztatja. Így érvel: „Ha igaz lenne Jánossy tétele, hogy a termelékenység növekedésének valami 2 százalékos plafonja van, s ez hosszú távon a beruházási hányad növelésével sem emelhető, akkor mindazok a — többszáz millió lakosú — országok, ahol a népesség évente 2 százaléknál gyorsabban nő, valóban teljesen reménytelen jövőnek néznének elébe.” (M. F. 934—935. l.) Molnár Ferenc tagadhatatlanul széles és megalapozott szaktudását ismerve, ilyen melléfogás csak a *mindenáron* való hibakeresés elfogultságával magyarázható. Másképp hogyan is juthatott volna arra a képtelen ötletre, hogy a termelékenység növekedéséből a népszaporodást levonja?!

Saját felfogásomat a gazdasági fejlődés üteméről és annak ún. „plafonjáról” könyvemben olyan részletességgel fejtettem ki, hogy álláspontomat az *elfogulatlan* olvasó aligha érthette félre. Mégis kénytelen vagyok nézeteimet itt — a 2⁰/₀-os plafonnal szembeállítva — egészen tömören megismételni: A tapasztalat szerint az egy lakosra vonatkoztatott nemzeti jövedelem megkétszereződése általában legalább két, de inkább három évtizedet igényel. Az egymást követő

megkétszereződések sorozata ennél gyorsabban eddig sehol sem ment végbe. Ennek az ütemnek többszöröse kizárólag átmeneti jelleggel fordult elő; mégpedig: helyreállítási periódusok folyamán, vagy pedig a válság mélypontjáról a fellendülés csúcsáig tartó rövid időszak alatt. Állítom, hogy huzamosabban nem is tartható fenn.

Amikor tehát ezzel a kérdéssel kapcsolatosan az Egyesült Államok (egy főre jutó bruttó nemzeti termékben mért) gazdasági fejlődési ütemére vonatkozóan azt írom, hogy „E mutatószám trendvonala közel egy évszázadon keresztül *hihetetlenül állandó* ütemben emelkedik: átlagosan évi 1,8%-kal” (J. F. 99. l.), akkor itt a hangsúly azon az állandóságon van, ahogyan az egymást követő megkétszereződésekhez az Egyesült Államokban változatlanul 40 évre van szükség. (Ugyanez vonatkozik a munkatermelékenység növekedési ütemének arra az *állandóságára* is, amely az Egyesült Államok feldolgozó iparában mutatkozik, mégpedig függetlenül attól, hogy a növekedés ütemét egy foglalkoztatottra vagy egy munkaóra-ra vonatkoztatjuk.)

Mondanivalóm félremagyarázásának (mondhatnám torzításának) következő — téziseim szempontjából egyébként lényegtelen kérdést érintő — példájával csupán azt kívánom szemléltetni, hogy Molnár Ferenc valóban a „kákán is csomót keres”, vagy — ahogyan Alfred Kerr közismertté vált aforizmája jellemzi — „Er hat nichts bei den Haaren unherbeigezogen gelassen!” (Magyarul: „Hajánál fogva előrángatatlánul mitsem hagyott!”)

Könyvem első fejezetében rögzítem a helyreállítási periódus klasszikus eseteinek kritériumait, majd megállapítom, hogy azt „... a négy nagy »európai« közül egyik ország fejlődése sem elégíti ki. Az egyetlen kapitalista ország, amelyre vonatkozóan ez a követelmény többé-kevésbé teljesítettnek látszik, Japán;” — és így folytatom — „bár Japán gazdasági életére is kihatott a világválság, azonban csak oly rövid ideig, hogy a zavartalan fejlődésnek megfelelő trendvonal ennek ellenére a háborút megelőző időszakban is világosan felismerhető”. (J. F. 30. l.)

Ebből a két, különálló megállapításból Molnár Ferenc a következő „vádát” fabrikálja ellenem: „E tétel jelentős gazdaságtörténeti események elhanyagolásáról tanúskodik. Ilyen mindenekelőtt a Nagy Válság Japánra gyakorolt hatásának bagatellizálása, amit a könyv 2. sz. ábrája látszólag alátámaszt. Jánossy azt állítja, hogy Japán ipari termelése 1939-ig egyenletesen növekedett.” (M. F. 928. l.) Ebben a „vádban” — az idézett állítás megcsonkításán kívül — különösen jellegzetes Molnár Ferenc hivatkozása a 2. sz. ábrára, amelyen az 1897 és 1935 közötti szakaszt szándékosan pontozott vonallal jelöltem, ezzel félreérthetetlenül érzékeltetve azt a tényt, hogy áthidalásokkal kellett dolgoznom, mert az évenkénti adatok nem álltak rendelkezésemre. Molnár Ferenc nemcsak ezt a tényt hallgatja el az olvasó elől, hanem azt is, hogy mennyire szembeszökően mutatkozik a világválság mélysége a 4. sz. ábrán (Japán acélfogyasztása), amelyhez az adatok évről évre rendelkezésemre álltak.

Molnár Ferenc cikkében található önellentmondásokkal nem kívánok foglalkozni, hiszen szándékosan azoknak a helyeknek a kiemelésére korlátozódtam, amelyekből nyilvánvaló, hogy nem velem, hanem a nekem tulajdonított nézetekkel vitatkozik. Mégis — e szabálytól eltérve — meg kell említenem Molnár Ferencnek egy öngólját, mert ezzel saját maga semmisíti meg modellem ellen felsorakoztatott érveit: Miután csaknem három lapon keresztül — adatokkal és fölényes megjegyzésekkel (pl. „a fentebb idézett állításnak nincs értelmes *gazdasági tartalma*”) (M. F. 932. l.) fűszerezve — cáfolja mindazt, amit könyvemben az idődimenziójú τ értékével és ezen érték állandóságával kapcsolatban kifejtettem, egyszerre csak — látszólag elfelejtve, hogy előzetesen éppen ezt cáfolta (majdnem a freudi elszólásokhoz hasonlóan) — maga szögezi le: „Mint hogy ugyanezen idő alatt a munkatermelékenység megkétszereződött, *az egy termelő munkásra jutó termelőberendezések munkaórában kifejezett mennyisége változatlan maradt.*” (M. F. 934. l.)

Úgy látszik, Molnár Ferenc nem veszi észre, hogy itt maga jutott el τ értékének általam bevezetett meghatározásához, sőt — az Egyesült Államok feldolgozó iparára vonatkozóan — τ értékének állandóságát is kimutatta. Nem veszi észre, mert — ahogy egy további idézettel könnyen bizonyítható — nem értette meg, hogy τ tulajdonképpen mit fejez ki: mit jelöltem én τ -al. Molnár Ferenc azt írja: „Tehát megállapíthatjuk, hogy az *ipari termelésnek mindössze körülbelül egy tizenötöd része ölt testet saját termelő berendezéseinek pótlására és bővítésére fordítható javakban*. Ha tehát τ -nak valami reális gazdasági tartalmat akarunk adni, akkor ennek értéke az Egyesült Államokban az 50-es évek végén az egész ipart illetően *nem 1,0*, mint Jánossy állítja (183. l.), hanem *körülbelül 15!*” (M. F. 933. l.)

Megpróbálom τ értékét és annak gazdasági értelmét még egyszer, de most „paraszti” módon elmagyarázni. (Nem Molnár Ferencnek magyarázom, mert ő a könyvből is megérthetné, ha meg *akarná* érteni. Hanem világossá akarom tenni azok számára is, akik könyvemet nem olvasták, hogy mi az, amit Molnár Ferenc itt összekevert.)

Egy parasztnak leégett a házatája, odavesztek állatai, tönkrementek gépei, szerszámai. A paraszt, aki családjával a kocsmában talált menedéket, így számolgat magában: „Sokba kerül még nekem ez a tűzvész! Veszteségeim pótlására *egy egész év* termését kellene eladnom: mindent, úgyhogy betevő falatunk se maradna. E bevételből természetesen a műtrágya és a vetőmag árát le kell vonnom, hiszen ezek nélkül nem terem semmi.” Tehát a paraszt — helyesen — a „value added”-el számol, és azt állítja szembe az elveszett állóalapok értékével. Az általa kiszámított egy év nem más, mint az, amit én τ -al jelöltem. Ennek, úgy látszik, mégis van gazdasági tartalma!

Ha *egy* parasztagazdaságra vonatkozóan $\tau = 1$, akkor kétségtelenül ugyanennyi egy tucat azonos parasztagazdaságra is, sőt az egész falura. Akkor is ennyi marad, ha az egész falu leégett. De Molnár Ferenc másképpen érvel. Körülbelül így: Paradicsomból és tojásból — azokat téglá helyett felhasználva — nem lehet házat építeni. Sőt, a tojást — ha a kereskedelem jól működik — még aznap megeszik, amikor a tyúk tojja. Ez tehát nem képezheti részét sem a nemzeti vagyonnak, sem az állóalapoknak — se mint használati érték, se mint érték! Eddig Molnár Ferencnek tökéletesen igaza van. Ha nem akarna mindenáron polemizálni velem, akkor idézhette volna első könyvemből⁸ a következő helyet: „... valamely ország évi társadalmi terméke sohasem gyűlik össze, annak mennyisége nem mérhető fel úgy, mint egy raktárkészlet. A társadalmi termék állandó körforgásban van, a termeléstől — az elosztáson keresztül — a fogyasztásig. Leltározni csupán a *folyamatban tartózkodó* termékek mennyiségét lehet, e mennyiségnek viszont semmi köze az évente termelt és fogyasztott társadalmi termékhez.” (96. l.) A „semmi köze” itt úgy értendő, mint ahogy egy tóban tárolt víz mennyiségének *semmi köze* a — tó egyik végén be-, a másik végén kiáramló — folyónak évi vízhozamához. De ebben az esetben is szükség lehet annak kiszámítására, hogy a folyó a tavat — ha az valamely okból kiürült — mennyi idő alatt töltené újra fel.

Parasztunk is ezt számítja; τ -nak ez a gazdasági értelme. Molnár Ferenc azonban mást számít, aminek szintén van értelme, de τ nagyságához *semmi köze*. Számítása a leégett falura vonatkoztatva a következő: A faluban százan dolgoznak, de közülük csak hétnek (a falu dolgozói körülbelül 15-öd részének) van kőműves-, ács- vagy kovács-szakmája. Csak ezek munkájával pótolhatók a leégett házak, szerszámok, felszerelések; de természetesen — nem *egy év*, hanem 15 év alatt. Csak ezen az alapon juthatott Molnár Ferenc előbb idézett állításához, miszerint τ értéke nem egy, hanem 15.

Ezzel azonban Molnár Ferenc újból öngölt lőtt. Hiszen nem ő, hanem *én bizonyítom*, mennyire hosszúra nyúlik a helyreállítási periódus. Vele ellentétben,

⁸ Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlettség mérhetősége és új mérési módszere. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963.

én állítom azt, hogy a helyreállítási periódus nemcsak addig tart, amíg a „falú” úgy-ahogy helyre lesz állítva, hanem addig, amíg a falu olyanná nem épül, amilyenné az adott időszak alatt épült-szépült volna, ha a tűzvész közbe nem jön. Ehhez valóban kell a 15 év, sőt egyes esetekben — mint kimutatom — még ennél is hosszabb idő. Ha viszont τ értéke (mint M. F. állítja) tényleg 15 év volna (és nem annyi, mint azt Colin Clark helyesen számítja), akkor a háború utáni helyreállítás fél évszázadig is eltartana!

Elképzelhető-e, hogy Molnár Ferenc a cáfolat hevében nem vette észre, hogy akaratlanul az én téziseimet támasztja alá?!

Érdemes még szóvá tenni Molnár Ferencnek azt a figyelmeztetését, hogy növekedésméletem, „ha széles körben elfogadásra találna, leszerelő hatású is”. (M. F. 937. l.) Ez a kijelentése nem azért érdekes, mert Molnár Ferenc itt a „nem lehet igaz”-tól észrevétlenül átsiklik a tudománytalan „nem szabad, hogy igaz legyen” álláspontjára, hanem azért, mert erre aligha került volna sor, ha elfogultságának *indítéka* nem taszítaná ebbe az irányba.

És itt szeretnék — Molnár Ferenc védelmében — részletesebben visszatérni arra a már említett tényre, hogy Molnár Ferenc végeredményben jó ügyet véd, bár téves alapon. Molnár Ferenc ugyanis úgy véli, hogy az állami monopolkapitalizmus kérdésében másutt⁹ kifejtett saját álláspontját csak azzal védheti meg, ha az én nézeteimet maradéktalanul és kivédhetetlenül megcáfolja. És ez az a pont, ahol Molnár Ferenc — egy helyes felfogás védelmében — téved.

Mindenekelőtt le kell szögezmem, hogy Molnár Ferencnek az állami monopolkapitalizmussal kapcsolatos alapvető téziseivel egyetértek. (A bizonyító érvelés tekintetében volnának ugyan ellenvetéseim, de nem kívánok ebbe a széles körű vitába itt belekapcsolódni.) Egyetértek Molnár Ferencsel egyebek között abban, hogy a mai kapitalizmus gazdasági elemzésében az állam minőségileg megváltozott szerepéből kell kiindulni. Messzemenően igaza van abban is, hogy az újratermelés ciklikussága „nem szükségszerű velejárója a tőkés termelési viszonyoknak”, vagyis ez a törvény — ugyanúgy, ahogy a kapitalizmus meghatározott fejlődési fokán fellépett — le is léphet a történelem színpadáról, mielőtt még maga a kapitalizmus túlélte volna önmagát. Sőt egyetértek a ciklikusság anyagi alapját meghatározó tényezőkben végbement változásokra vonatkozó fejtegetésével is, különösen azzal a fontos szereppel, amelyet az utóbbi két évtizedben végbement szerkezeti változásoknak tulajdonít. Azt, hogy a nem termelő szféra ily mértékben előretört a termelő rovására, magam is a ciklusmentesség egyik *döntő* okának tartom.

Molnár Ferenc véleményem szerint csak ott kerül tévútra, ahol felismeréseinek alátámasztására a gazdasági csodákat választja. „A harmadik csoportba tartozik végül néhány magasan fejlett nyugat-európai ország (Nyugat-Németország, Olaszország, Franciaország stb.) és Japán, amelyeknek fejlődése a második világháború okozta károk helyreállítása után is gyors ütemű és válságjellegű megszakítások nélküli volt¹⁰ (kiemelések tőlem, J. F.) írja a válságmentesség tényének statisztikai alátámasztására. Úgy vélem, hogy Molnár Ferenc éppen ennek a válságmentes periódusnak bizonyító erejét félti könyvem téziseitől; ezért *nem engedheti meg*, hogy ez az egész időszak helyreállítási periódusnak minősüljön. Nézetem szerint: annak, hogy a ciklikus újratermelés törvénye valóban érvényét veszítette, sokkal meggyőzőbb bizonyítékát nyújtják azok az országok, amelyek fejlődését a világháború egyáltalán nem, vagy csak jelentéktelen mértékben zavarta meg. A — Molnár Ferenc által felsorolt — tőkésországok fejlődése csak akkor fog a ciklusmentességre bizonyítékot szolgáltatni, amikor már meggyőződhettünk arról, hogy a helyreállítási periódus végén fejlődésük, átmeneti zökkenőkkel ugyan, de beérkezik a trendvonalba, *anélkül*, hogy

⁹ Molnár Ferenc: *A mai tőkés gazdaság néhány elvi kérdése*. (K. Sz. 1965. 12. sz. 1431–1446. l.). *Az imperializmus lenini elméletének néhány problémája és a mai kapitalizmus* (K. Sz. 1966. 11. sz. 1336–1348. l.), és *Ciklikus-e a mai tőkés újratermelés?* (K. Sz. 1967. 1. sz. 77–91. l.).

¹⁰ Molnár Ferenc: Idézett cikke a *Közgazdasági Szemle*, 1965. 12. sz. 1437. l.

a gyors fellendülés hirtelen megtorpanása, a növekedési ütem váratlan megtörése valamifajta *ciklikusságot indítana el*. Én azon a véleményen vagyok, hogy az állami monopolkapitalizmus ismeretében előre lehet látni, hogy ezekben az országokban *sem* lesz ciklikus válság. *Jövőbeli* fejlődésük — véleményem szerint — igazolni fogja Molnár Ferenc tézisét.

Román Zoltán leleplezi a bűvészt

Az a fenntartás nélküli merev szembeállítás, amivel Román Zoltán „A trendvonal csodája?” című cikkében könyvem gondolatmenetét elutasítja, talán legpregnansabban éppen „dicsérő” szavaiban jut kifejezésre.

„A szerző szellemes és szenvedélyes érvelése könnyen magával ragad, s csak ha jobban utánagondolunk, kezdjük keresni: tulajdonképpen melyek is azok az új tételek, amelyeket bizonyítani kívánt, s kielégítően bizonyította-e őket? Jánossy Ferenc könyvét magam is nagy élvezettel, szinte egyhuzamban olvastam végig, mint egy detektívregényt, kíváncsian várva a megfejtést: a tettes leleplezését, akarom mondani: a sajátosan értelmezett trendvonalak sajátosan értelmezett állandóságának magyarázatát. De a legjobb detektívregényeknél is nemegyszer utólag, elolvasásuk után, merülnek fel bennünk a kételyek: vajon a nyomozás lázas izalmában pontosan tájékoztattak-e bennünket mindenről? Hasonló érzésem támadt Jánossy Ferenc könyvének elolvasása után is, sőt: felmerült bennem, hogy *egyáltalán, elkövették-e ezt a tettet.*” (R. Z. 349—350. l.) Ez az „elismerés” esetleg hízalgő lehet egy bűvész számára. Hiszen Román Zoltán csaknem teljes leplezetlenséggel azt kiáltja felénk: „Elképesztő, milyen virtuóz a szemfényvesztésben!” Ez a „dicséret” nemcsak téziseim maradéktalan elutasítását foglalja magában, hanem egyben az olvasónak szóló figyelmeztetést is: „Ne hagyjátok magatokat félrevezetni! Figyeljétek a mozdulatait, akkor talán rájöttök a trükkre!”

Hogy a hasonlatnál maradjunk, ennek szellemében folytatom. Ha a bűvész mutatványa abból áll, hogy nyomtalanul eltüntet egy nyulat, minden néző tudja, hogy a nyúl nem vált semmivé, csak éppen nem vettük észre, hogy a bűvész hová rejtette el. Román Zoltán azonban „leleplezett”. Rájött ugyanis, hogy a nyulat a „ceruzahegy vastagságába” rejtettem el. (R. Z. Lábjegyzet, 354. l.) Erre a lábjegyzetben foglalt megjegyzésre itt főleg azért utalok, mert ez a meglepő „ellenérv” egyben jellemző a Román Zoltán által igényelt „egzaktságra” általában. (Mint statisztikus, igazán tudhatná, hogy az itt felhasznált statisztikai adatok maguk sem közelítik meg az általa — az ábrázolási mód tekintetében — megkövetelt precizitást.)

Román Zoltán bíráló cikkében — talán éppen azért, hogy az általa követelt precizitáshoz közelebb jusson — vékonyabb ceruzavonallal kihúzva, megismétli könyvem néhány diagramját, majd ezeket további 8 ország hasonló diagramjával egészíti ki. Ezekre építve megállapítja, hogy ha a maximumokra fektetjük a trendvonalat, „17 országot nézve 7 esetben... »kéttámaszú tartót« kapunk, a trendvonal mindössze két ponton nyugszik”. (R. Z. 354. l.) Ez a megállapítás nem teljesen egzakt. Kétségtelen ugyanis, hogy — kielégítő precizitási követelmény mellett — *mind a 17 esetben »kéttámaszú tartó«* adódik. (Annak valószínűsége ugyanis, hogy tapasztalati adatsorokból származó diagramnak maximumpontjai közül három essék egyazon egyenesre, a pontossági követelmény növelésével a nullához tart.) Ezért tehát aligha dönti meg trendvonal-konceptiómat Román Zoltánnak az a „felfedezése”, hogy „a tényleges termelés a támaszul szolgáló pontok kivételével az összes országban *mindig a trendvonal alatt volt*” (R. Z. 354. l.). Hol is lett volna, ha egyszer a trendvonalat, mint egyenest, a maximumokra fektetjük?!

Ezt követően Román Zoltán azt tanácsolja az olvasónak, hogy — az ipari termelés őáltala felrajzolt idősorai alapján — maga győződjék meg koncepcióm

tarthatatlanságáról. Ezt írja: „Az érdeklődő olvasót azonban arra kérem, vegyen kézbe egy (lehetőleg átlátszó) vonalzót és próbálja követni ezzel az alábbi szerkesztési példákat. Ezek a szerkesztési kísérletek engem arról győztek meg, hogy Jánossy Ferenc tétele a sajátos értelmezésű trendvonalak sajátos értelmezésű állandóságáról nem bizonyított, sőt a jelenség és a választott módszer jellegét figyelembe véve valószínűleg nem is bizonyítható.” (R. Z. 354. l.) Azok közül, akik elvégezték ezt a kísérletet, néhányan felkerestek, mondván: „Megfogadtam Román Zoltán tanácsát és magam próbáltam a vonalzót diagramjaira fektetni. Ez a próba végképp meggyőzött arról, hogy igaza van.”

Nem arról van szó, hogy „ha akarom vemhes, ha akarom, nem az”, hanem arról, hogy gyakran a józan ész többet ér, mint a látszólag precízebb „matematikai” bizonyítás.¹¹ Román Zoltán — úgy látszik — a fától nem látja az erdőt, ezért követel az erdő létezésére „a logikai okfejtés mellett erősebb, szigorúbb bizonyítást”. (R. Z. 350. l.) Módszeremet tudománytalannak tartja, hiszen az nem támaszkodik az idősorok matematikai-statisztikai elemzésének gazdag módszer-tanára. (R. Z. 352. l.)

A tudománytalanság vádja a kellemetlen új elméletek elutasítóinak megszokott, de ritkán eredményes fegyvere. Ezekről írja J. K. Galbraith: „Számos magától értetődő, de kellemetlen nyilvánvalóságot utasítottak már el azon az alapon, hogy befogadhatatlan a tudomány számára.”¹²

Abban a kérdésben, hogy a tudományosságnak *mennyiben kritériuma a matematizálhatóság*, és hogy Román Zoltán egyéb módszertani ellenvetései helytállóak-e, úgy vélem, elegendő, ha ismét a gazdasági összehasonlíthatósággal foglalkozó könyvemre utalok, mégpedig mind arra, amit a „kritikus határról”, a parciális mutatókról, a középvonal meghatározásának matematikai módszeréről, az empirikus összefüggések függvényalakban való ábrázolásáról, a törvényszerű összefüggések kritériumairól stb. kifejtettem.

Úgy látom, Román Zoltánt is csak egyetlen szempont vezérli: *tételeim nem lehetnek igazak, sőt, nem szabad, hogy igazaknak bizonyuljanak!* Ezt a hozzáállását el is árulja, amikor így teszi fel a kérdést: „S tulajdonképpen mi is a tanács, ha az adott ország elérte a trendvonalat, de az ezzel megszabott alacsony növekedési ütembe nem szívesen törődik bele?” (R. Z. 359. l.)

Ez a kérdésfelvetés először is a trendvonal állandóságának olyan túlzott abszolutizálását foglalja magába, amely nem egyeztethető össze a trendvonal stabilitásáról vallott nézeteimmel. „A trendvonal nem agyrém, de nem is fátum” című szakaszban a következőket írom: „... de ennek az extrapolálásnak elengedhetetlen előfeltétele, hogy a trendvonal meredekségét végső soron meghatározó összes döntő tényezők — így pl. a termelési viszonyok — változatlanok maradjanak.” (J. F. 21. l.) Majd később: „A trendvonal meredeksége nem valami istentől kapott adottság, hanem nagyon is szoros összefüggésben áll a termelési viszonyokkal. Megengedhetetlen szimplifikáció volna azonban ezt az összefüggést a kapitalizmus és szocializmus közötti különbségre, vagyis a piaci, illetve tervgazdálkodás ellentétére redukálva elképzelni. Ugyanúgy, ahogy a kapitalista Magyarország trendvonala laposabb, mint más kapitalista országoké, mert a magyarországi, feudális maradványokkal terhelt kapitalizmus nem ugyanaz, mint például a kapitalizmus Svédországban, úgy a szocialista Magyarország trendvonala sem emelkedik olyan meredeken, mint ahogy egy jobban szervezett, a gazdasági fejlődés követelményeinek hiánytalanabban megfelelő tervgazdálkodás esetében emelkedhetne.” (J. F. 86. l.)¹³ Majd ugyanerről a kérdéstről Ma-

¹¹ „... a matematizáltság önmagában nemcsak nem tekinthető a tudományos módszer kiteljesedésének, hanem szükségszerű korlátozását jelenti és bizonyos értelemben esetleges hozzá képest,” írja Bródy Ferenc: „A marxi gazdaságtan egzakttsága” c. cikkében (Közgazdasági Szemle, 1967. 10. sz. 1145. l.).

¹² J. K. Galbraith, i. m. 146–147. l.

¹³ Úgy látszik, Molnár Ferenc és Erdős Tibor figyelmét egyaránt elkerülte, hogy a termelési viszonyok döntő szerepére utaló fenti megjegyzésem *értelemszerűen* a monopolkapitalizmus és az állami monopolkapitalizmus közötti különbség hatására is érvényes.

gyarországra vonatkoztatva: „A helyreállítási periódusban tapasztalt rendkívül gyors ütem újbóli megvalósítására törekedni utópia lenne. Viszont a trendvonal mai tényleges meredekségét mint valamely a jövőben is változtathatatlanul fennmaradó állandót felfogni, a fatalizmussal lenne egyértelmű. A mai trendvonal meredekségének lehetséges fokozásával kapcsolatosan — hogy minden félreértést elkerüljünk — Hegel szavait kell idéznünk: »Ha változásnak kell történnie, akkor valamit meg kell változtatni.«” (J. F. 87. l.)

De ennél a Hegel-idézetnél „konkrétebb” tanácsokat is találhat Román Zoltán könyvében, például a „Fejlődés és »gazdaságtalan« beruházás” című pontban.

Román Zoltánnak az a kérdése, hogy tulajdonképpen mit is tanácsolok egy olyan országnak, amely az alacsony növekedési ütembe nem szívesen törődik bele, egyúttal szokatlanul mélyen gyökeredző *szubjektivismusra* is utal. Ez a kérdés ugyanis azt a hitet, sőt illúziót juttatja kifejezésre, hogy a mindenkori fejlődési ütem szabad elhatározásunktól függ, hogy létezik valamifajta „recept” (például a beruházási hányad növelése), amellyel az óhajtott, tetszőlegesen gyors fejlődési ütem megvalósítható.

Az én „tanácsaim” sajnos ennél bonyolultabbak, és hatásuk is mérsékeltebb, mint amilyen hatást valamikor attól az egyszerű recepttől: „Ne együk meg ma azt a tyúkot, amely holnap aranytojásokat fog tojni!” vártunk. Olyan országnak pedig, amely már maradéktalanul kimerítette a fejlődés gyorsításának összes *reális* lehetőségeit és még mindig elégedetlen az elért ütemmel, valóban nem adhatok tanácsot, mert már elmúltak — és remélem, végérvényesen elmúltak — azok az idők, amikor ilyen esetekben a termelési *indexek* megnövelésével segítettek.

Nehogy valaki „tanácsaimat” mégis megfogadja, Román Zoltán óvatosságra inti az olvasót, amikor a helyreállítási periódusokat követő ütemcsökkenésre vonatkozóan ezt írja: „Néhány ilyen jóslat azonban már nem vált be.” (R. Z. 357. l.) Így! Minden bizonyítás nélkül!

Román Zoltán minden bizonyítás nélkül állít. Én viszont a tényeket szeretném felsorolni:

A diagramok túlnyomó többsége készen volt már 1959-ben, tehát abban az időben, amikor Magyarországon az 1956 utáni gyors — a helyreállítási periódusra jellemző — ütem még nem tört meg. A trendvonalak, amelyeknek irányát és fekvését azóta sem változtattam¹⁴, akkor még valóban jóslatnak tűntek. Az 1956 utáni helyreállítási periódus végpontjának előrelátása kutatásaimnak akkoriban különleges aktualitást adott (lásd: J. F. 83. l., lábjegyzet). Annak, a már akkor kimondott tézisemnek igazolására, hogy a Szovjetunióban a második világháború utáni rohamos fellendülés lelassulása is egy helyreállítási periódus végét jelzi, 1959-ben még kevés támpont volt. Nyugat-Európában és Japánban pedig a termelési görbék még meredeken és töretlenül emelkedtek¹⁵: a „gazdasági csodák” korszakában éltünk.

A diagramok felrajzolása óta 8 év telt el. A termelési görbék azóta mind Magyarországon, mind a Szovjetunióban „meglepő pontossággal” a már 8 évvel ezelőtt meghatározott trendvonalhoz simulnak. A három tőkés „gazdasági csoda” pedig véget ért, a termelési görbék — a trendvonalba, mint egy falba ütközve — megtörttek. Ma már alig akad valaki, aki azt, hogy a „gazdasági csodák” véget értek, kétségbe vonná; legkevésbé az érintett országok közigazdasági és politikusai, akiknek az a gondjuk (jelenleg főként az NSZK-ban), hogy a törés által okozott recesszióból hogyan is lehetne kilábalni.

Ami a „jóslatokat” illeti, 1959 óta ez történt. Nem is beszélve azoknak az

¹⁴ Az akkor behúzott trendvonal egyetlen esetben bizonyult tévesnek, mégpedig a német acéltermelés diagramján. Ezt könyvében nem is titkoltam el, lásd a 19., 20. és 21. ábrát. (J. F. 58–62. l.)

¹⁵ Nehogy Molnár Ferenc a „töretlen emelkedés” kapcsán ismét egy fontos gazdaságtörténeti esemény semmibevevésével vádoljon, megjegyzem, hogy Japánban a fejlődés 1958-ban egy évre megtorpant stb.

országoknak a fejlődéséről (például Egyesült Államok, Svédország, Anglia stb.), amelyekben egyáltalán nem volt helyreállítási periódus, vagy legalábbis nem volt jelentős. Ezek azóta is a trendvonalnak megfelelően fejlődtek. — Amit pedig itt elhallgattam, mind befér a ceruzavastagságba!

Jogosan vetődhet fel a kérdés, miért kerültek a diagramok csak 1966-ban publikálásra, ha ezek már 1959-ben készen voltak. Elsősorban azért nem tudtam és nem akartam ezeket a diagramokat publikálni (és ehhez képest háttérbe szorul minden olyan további ok, amelyre itt nem térhetek ki), mert *egy törvényszerűség létezését felismerni még csak a dolog egyik fele, amely a törvényszerűség okainak feltárása nélkül keveset ér.* Amit ezzel kapcsolatosan Román Zoltán a könyv két részének összefüggéséről ír (R. Z. 349. l.), semmitmondó közhely, és csak azzal a szándékkal íródott, hogy logikailag bizonyítottnak tűnjék következő állítása: „... és ha sikerült is felállítani a gazdasági növekedés olyan elméletét, amely a trendvonalak sajátos állandóságára magyarázattal szolgálhat, ez még nem bizonyítja, hogy a trendvonalaknak ez az állandósága valóban általános törvény.” (R. Z. 349. l.) Ha Román Zoltánnak ez a kijelentése nem csupán a „nem akarom, hogy igaz legyen” kifejezője, akkor nem más, mint agnoszticizmus.

Erdős Tibor áthidalhatatlannak vél egy ellentmondást

Erdős Tibor elfogultsága — érdekes módon — egyetlen okra vezethető vissza, mégpedig arra, hogy *feloldhatatlan ellentmondást* vél felfedezni saját könyvében¹⁶ kifejtett nézetei és az én álláspontom között. Úgy véli ugyanis, hogy a kétféle magyarázat (az övé és az enyém) közül csak *vagy* az egyik, *vagy* a másik lehet igaz. A „gazdasági csoda” utolsó időszaka tehát *vagy* — ahogy E. T. könyvében kifejti — az állami monopolkapitalizmus megerősödési folyamatának tulajdonítható, *vagy pedig* — mint én állítom — a háború utáni helyreállítási periódus befejező szakaszaként értelmezendő. Erdős Tibor az „is-is” lehetőségét fel sem vetve, csak a „vagy-vagy”-ot ismeri el. És e „vagy-vagy” miatt kénytelen az én magyarázatom helytállóságát kétségbe vonni.

Az, hogy Erdős Tibor elfogultságának valóban ez az áthidalhatatlannak vélt ellentmondás a forrása, kitűnik már abból az ismertetésből is, amelyet könyvemről cikke elején nyújt. Éppen, mert ez az ismertetés vitathatatlanul korrekt — sőt annyira korrekt, hogy abból téziseim meggyőző erővel bontakoznak ki —, aligha tekinthető véletlennek az a tény, hogy ismertetőjéből minden lényegeset megtudhatunk, kivéve azt az egyet, hogy vizsgálataim szocialista országokra is kiterjedtek. A szocialista országok gazdasági fejlődését érintő megállapításaimról, a Szovjetunióban és Magyarországon megfigyelt helyreállítási periódusokról Erdős Tibor későbbi érvelésében sem tesz említést, holott saját téziseinek meggyőző bizonyításához a helyreállítási periódusra vonatkozó koncepciómat a szocialista országokra nézve is cáfolnia kellene. De ezen túlmenően azzal a bizonyított ténnyel sem száll vitába, hogy a trendvonal stabilitása olyan kapitalista országokban is kimutatható, mint például Svédország, Dánia, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok, és így adós marad annak a magyarázatával, hogy az *állami monopolkapitalizmus megerősödése* ezekben az országokban — amelyekben nem, vagy alig volt helyreállítási periódus — mikor és mennyire, vagy miért *nem* lendítette fel a fejlődés ütemét.

Csak ez a „témaszűkítés” nyitja meg Erdős Tibor számára a lehetőséget arra, hogy érvelését — az álláspontja alátámasztására alkalmas — *két ország*, az NSZK és Japán gazdasági fellendülésének értelmezésére összpontosítsa, azt híven, hogy ha e két ország esetében bemutatja a „gazdasági csoda” *specifikus* tényezőit, ezzel a helyreállítási periódusokra vonatkozó koncepciómat — nemcsak erre a két országra, hanem *általában is* — megdöntötte.

¹⁶ Dr. Erdős Tibor: A gazdasági növekedés tényezői a nyugat-európai tőkésországokban és Japánban a második világháború után. Kossuth Könyvkiadó, 1966.

Ezen az indokolatlan általánosításon nem változtat *Stuber Ervin* cikke sem, aki Erdős Tibor nézeteit Olaszország példáján igyekszik alátámasztani. Mindazzal, amit Stuber Ervin Olaszországgal kapcsolatosan — állításaim tényszerű cáfolatára — felsorol, már csak azért sem kívánok vitába szállni, mert a helyreállítási periódusról mondottakat magam is csak igen nagy megszorításokkal és óvatossággal vonatkoztattam Olaszországra. Könyvemben magam is inkább az Olaszországra vonatkozó adatok megbízhatatlanságát és azok értelmezésének bizonytalanságát hangsúlyoztam, ahelyett hogy az olasz adatokat tételeim alátámasztására használtam volna fel. Téziseim lényegét, az alapvető kérdésekben kifejtett elvi álláspontomat egyébként az sem ingatja meg, ha Olaszországra (erre a távolról sem klasszikus esetre) nézve Stuber Ervinnek az összes adatszerű kérdésekben — amelyeket ő bizonyára részletesebben ismer, mint én — mara-déktalanul igaza van.

Természetesen mindig könnyebb valamely jelenség minden egyes előfordulására *sajátos* magyarázatot találni (a többi hasonló esetet pedig azzal elintézni, hogy bizonyára azoknak is megvan a maguk sajátos, egyedi magyarázata), mint megkeresni azt a *közös* okot, amelynek alapján mindezek az esetek *általában*, az egyedi módosító okok ellenére, *egységesen* értelmezhetők.

A vélt ellentmondás — amelyet Erdős Tibor annyira kiélez, amennyire csak lehetséges — valójában nem is áthidalhatatlan. És ezt nem kényelemből vagy a kompromisszum kedvéért állítom, hanem azért, hogy a helyes interpretációhoz közelebb jussunk. Erdős Tibor indokoltan hangsúlyozza a keletkező és kibontakozó állami monopolkapitalizmus jelentőségét és hatását. Csakhogy a kapitalizmusnak ez az új formája *más országokban is kialakult, anélkül hogy „gazdasági csoda” látszatát keltő fellendüléshez vezetett volna. Az állami monopolkapitalizmus is csak az objektíve meglevő tartalékokat tudja mobilizálni.* Az állami monopolkapitalizmus kibontakozása tehát kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy a háborút követő időszakban a meglevő tartalékokat — különösen az NSZK és Japán¹⁷ esetében — olyan gyorsan és talán soha nem látott teljességgel lehetett kiaknázni. (Így például a munkanélküliséget minden eddiginél alacsonyabb szintre sikerült leszorítani.) Állítom azonban, hogy a gazdasági élet zavartalan periódusában ilyen *ugrást* az állami monopolkapitalizmus se tudna létrehozni. Nem véletlen tehát, hogy ilyen eredményre nem is található más példa. Erdős Tibor ezért kénytelen az állami monopolkapitalizmus csodatevő erejét a helyreállítási periódusok utolsó szakaszán bemutatni.

A probléma általános vonatkozásaitól függetlenül, az NSZK esetére nem tartom kizártnak — és ebben a kérdésben igazán nem kívánok Erdős Tiborral vitába szállni —, hogy az ipari termelés trendvonala, amelynek fekvését Nyugat-Németországra vonatkozólag amúgy is csak nagy bizonytalansággal lehetett megállapítani (hasonlóan mint Olaszországban, bár egészen más okból), a vitatott időszak folyamán valahol törést szenvedett. Lehetségesnek tartom tehát, hogy az NSZK ipari termelésének trendvonala az 1913 és 1945 közötti időszakban valamivel kisebb szögben emelkedik, mint ahogy berajzoltam; a második világháború után pedig az általam feltételezettnél meredekebb irányú. A dolog lényegén azonban ez mit sem változtat. A trendvonal — a vitatott 50-es években — semmiképpen sem emelkedett olyan meredeken, mint maga a termelés, tehát nem érhetette el az évi 10⁰/₀-os — vagyis a 8 évenkénti megduplázásnak megfelelő — ütemet. A trendvonal aránylag enyhe törését tehát az NSZK-ban nem tartom kizártnak. Ez azonban semmiben sem mond ellent a könyvemben lefektetett téziseknek.

Sőt, könyvemben a trendvonal megtörésének még egy másik lehetőségére is rámutatok, amely az NSZK esetében is szerepet játszhat. (Csodálom, hogy ez

¹⁷ Erdős Tibor magyarázata a japán fejlődés értelmezésére kevésbé tűnik meggyőzőnek, mint az NSZK-ra vonatkozóan, mert kérdéses, hogy Japánban, ahol az állami monopolkapitalizmus viszonylag korán épült rá a túlélő feudális maradványokra, indokolt-e éppen a *legutolsó* időszak gyors fejlődését az állam megnövekedett szerepének tulajdonítani.

a lábjegyzet elkerülte Erdős Tibor figyelmét.) A Közös Piac létrejöttének gazdasági kihatásával kapcsolatban egyebek között a következőket írom: „Az egyesülési folyamat alatt tehát a termelési görbék — az egyes országok külön-külön végbement eddigi fejlődéséből adódó trendvonalától elszakadva — egy új, *valamivel magasabban fekvő, de az előzőnél nem meredekebb* trendvonalba futnak át.” (J. F. 270. l., lábjegyzet.) Ehhez hasonlóan nem tartom kizártnak azt sem, hogy az állami monopolkapitalizmus kialakulásával a gazdasági élet egészének „hatásfoka” megjavul, és ezáltal a trendvonal mentén egy egyszeri lépcső adódik, vagyis egy rövid — a trendvonal szögénél meredekebb — átmenet egy másik, valamivel magasabban fekvő trendvonalba.

Ha mindezeket a — könyvem gondolatmenetéből adódó — lehetőségeket figyelembe vesszük, akkor sorra esnek azok az ellenvetések, amelyeket Erdős Tibor — főleg az NSZK fejlődését elemezve — tételeim cáfolataként felsorakoztat. Talán tárgytalanná válik az az elfogultság is, amely Erdős Tibort arra „kényszeríti”, hogy a fürdővízzel együtt a gyereket is kiöntse, vagy pontosabban: annak érdekében, hogy kedvenc gyermekét a vízbefulladásától megóvja, az egész vízművet felrobbantsa.

Nem kívánok itt Erdős Tibornak a szakmastruktúra szerepével kapcsolatos ellenvetéseire részletesen kitérni. Már csak azért sem, mert ezekre Kemény István (a Közgazdasági Szemle hasábjain megjelent cikkében) véleményem szerint kielégítő választ adott. A „szakmastruktúra”, az „oktatásgazdaságtan” és az ún. „emberi beruházás” kérdéseivel foglalkozó szakirodalom az utóbbi évtizedekben olyan méretűvé duzzadt, hogy a művek leggondosabb felsorolása is hiányosnak tűnne. Az „emberi tényező”, az emberi „erőforrások” (human resources) szerepét a gazdasági fejlődésben annyian és olyan sokoldalúan bizonyították, hogy az általuk felsorakoztatott érvek és adatok mellett eltörpülne mindaz, amit itt, egy rövid cikkben, állításaim védelmére (és Erdős Tibor cáfolatára) felhozhatnék. Érvelés és hivatkozások helyett ezért egyetlen mondatot idézek, mégpedig Alfred Sauvy-tól¹⁸, akivel egyébként sok más kérdésben is egyetértek. De ezt a — végeredményben sokak által bizonyított tényről találóan kifejező — mondatot sem téziseim védelmére idézem, hanem csupán azért, mert Sauvy itt hozzám annyira közelálló módon, találó képpel fejezi ki: hogyan és mily módon határolja be a *szakmastruktúra változása* a gazdasági fejlődés ütemét. Sauvy (idézett cikkében, 376. l.) a következőket írja: „Ha valamilyen okból a szakmaváltozás nem kielégítő ütemben és nem a megfelelő irányban megy végbe, akkor ez fékezi a fejlődést. A helyzetet a hernyó mozgásához lehetne hasonlítani: a hernyó első részével halad előre; de ha ezt nem követi testének hátsó része, akkor az első rész is lefékeződik. Végző soron nincs értelme azt keresni, hogy a folyamatban melyik az ok, illetve az okozat, *ami fontos, az a tehetetlenebb* (le plus inert) *tényező felismerése*. Mert ez a tényező a *döntő*, erre kell a legnagyobb erőfeszítést fordítani.” (Kiemelések tőlem — J. F.)

Téziseim elfogult elutasításának általános indítékai

Valahányszor egy országban a nemzeti jövedelem növekedési üteme — átmenetileg — szokatlanul rohamossá válik (legyen az valamely válság mélypontját követő fellendülés vagy háború utáni helyreállítási periódus), a közgazdászokban és a széles tömegekben egyaránt az az illúzió ébred, hogy ez a gyors „fejlődési” ütem a jövőben is töretlenül fenntartható. Sőt, sokan ezt a hiú ábrándot még akkor is tovább dédelgetik, amikor a megtorpanás már be is következett. Ilyenkor kezdődnek a magyarázkodások és mentegetőzések. Hiszen sokkal kellemesebb a lelassulást valamilyen — a jövőben elkerülhető — hibának tulajdonítani, vagy akár elkerülhetetlen külső körülményekre visszavezetni, mint az — alaptalan, de kecsegtető — illúziókat feladni.

Minden olyan periódusban, amikor az egy főre jutó nemzeti jövedelem növe-

¹⁸ Alfred Sauvy: Développement économique et repartition professionnelle de la population. Revue d'Économie Politique, 1956. 66. évf. 372–396. l.

kedési üteme több éven át meghaladta az évi 5, sőt 7 százalékot (amely ütem — ha tartósan fennmarad — a nemzeti jövedelem másfél évtizedenkénti, sőt évtizedenkénti megkétszereződését eredményezné), a közgazdászok, a technokraták és a politikusok abba a tévhitbe estek, hogy *most végre* felfedezték a bölcsek követ: a gyors ütemű növekedés fenntartásának varázsszerét. Ez történt az Egyesült Államokban a New Deal bevezetésekor éppúgy, mint saját tervgazdálkodásunk kezdeti sikereinek időszakában. És ez játszódik le napjainkban is, amikor némelyek a tudományos-technikai forradalomban, mások pedig a minden problémát áthidaló állami monopolkapitalizmusban vélik a csodaszert megtalálni.

Az „évtizedenkénti megkétszereződést” lehetővé tevő, szédületes ütem illúziójához képest természetesen elégtelennek (sőt fatálisan alacsony szinten behatároltnak) tűnik a ténylegesen lehetséges, vagyis a *trendvonalakban kifejezett* fejlődési ütem, holott még ez az ütem is csak nagy erőfeszítések árán tartható fenn. Bizonyára sokan nem számolnak utána, hogy mit is jelent ez a gyors, az illúzióknak megfelelő ütem. Ha 1945 óta ténylegesen ebben az óhajtott ütemben fejlődünk volna és fejlődőnk továbbra is, akkor már 1975-ben az Egyesült Államok fejlettségi szintjéhez érkeznénk.

Annak ellenére, hogy ma már kevesen élnek ilyen illúziókban, érthető az az ösztönös ellenszenv, amelyet egy ennyire józan elmélet ébreszt; egy olyan elmélet, amely semmi helyet nem hagy a csodavárásnak és nem is ígér új receptet a régi helyébe, sem új varázsszert a remélt növekedési ütem elérésére.

A „gazdasági csoda” nem csoda, hanem helyreállítási periódus. A trendvonal állandósága sem csoda, hanem értelmezhető gazdasági törvényszerűség. Az sem csoda, hogy bírálóim téziseimet elfogultsággal, sőt indulattal fogadták.

Dr. Wilcsek Jenő:

VÁLLALATI TERVEZÉS A GAZDASÁGI IRÁNYÍTÁS ÚJ RENDSZERÉBEN

(„Az új gazdasági mechanizmus gyakorlata” sorozat)

A vállalatok dolgozói egyre sürgetőbben igénylik a konkrét tájékoztatást arról a szemléletbeli és tartalmi változásokról, amelyet az új gazdasági mechanizmus jelent a vállalati tervezésben. Milyen új vonásokkal gazdagodik a gazdasági tervezés, milyen új szempontokat kell érvényesíteni a tervekben, kell-e egyáltalán olyan típusú terveket készíteni, mint eddig, hogyan kell és lehet jobban alkalmazkodni a piaci követelményekhez, miképpen kell érvényesíteni a piac értékítéleteit? Ilyen és ezekhez hasonló kérdésekre kapnak választ a tervgazdasági, a munkaügyi, az anyag- és áruforgalmi dolgozók, valamint a munkájukat irányítók Wilcsek Jenő egyetemi tanárnak — az OT megbízásából írt — új könyvéből.

A könyv már az új mechanizmusra vonatkozó MT és GB határozatok alapján mutatja meg a vállalati tervezésben érvényesítendő változásokat. Így tehát közvetlen segítséget ad — az új követelményeknek megfelelően — az új módszerek és szempontok érvényesítésére kötelezett vállalati dolgozóknak. Tisztázza, milyen okokból és milyen módon változik meg a vállalatok helyzete az új mechanizmusban, tárgyalja a vállalati és az egyéni anyagi érdekelttség tartalmát, a vállalati terv új jellegét, bemutatja a vállalati tervezés információs bázisát és azokat a gazdasági számításokat, amelyeket a reális vállalati tervek kidolgozásáért a jövőben végezni kell. Kitér a könyv a tervmunka megszervezésének új követelményeire és módszereire is.

176 l., füzve 20,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

Az ipar felkészülése az új gazdasági mechanizmusra

Egy reprezentatív vállalati felmérés tapasztalatai

A Közgazdaságtudományi Intézet egyik kutatócsoportja*, amely az új gazdasági mechanizmusnak a vállalatok gazdálkodására gyakorolt hatását tanulmányozza, 1967 októberében kérdőíves felmérést (gazdasági információs tesztet) végzett. Ekkor 106 minisztériumi iparvállalatnál tájékoztató arról, hogy a vállalatok hol tartanak a felkészülésben az új gazdasági mechanizmusra és az 1968. év teendőire.

A gazdasági információs teszt módszere

A gazdasági információs teszt módszerét nálunk eddig még nem alkalmazták. Az effajta teszt az értékelés szemszögéből elfogadhatóan széles körben, mégis az elemzés szempontjából homogén csoportba tartozó egységeket, egységeket vizsgál. Módszere az *információ*: az illető egységektől, azok helyzetéről és elképzeléseiről gyűjt tájékoztatást szóban és írásban. Iránya *gazdasági*, hiszen az érdekeltek gazdasági magatartását, viselkedését, tényleges vagy várható reagálását tanulmányozza bizonyos gazdasági feltételek között. Az alkalmazott teszt sajátossága, hogy *komplex*, mégpedig kettős értelemben. *A vállalaton belül* nem egyetlen gazdasági területre irányul, hanem *átfogja a vállalati gazdálkodás lényeges területeit*: a legfontosabb anyagi és pénzügyi folyamatokat, sőt a vállalat perspektíváit is. Komplex továbbá olyan értelemben is, hogy a vizsgált vállalatok köre *átfogja az ipar*

főbb területeit. Ugyanakkor, mivel az újratermelési folyamatban az egyes vállalatok a piacon közvetlen vagy közvetett módon árukapcsolatban állnak egymással, így ebben a rendszerben a vállalati becslések és várakozások népgazdasági szinten is összevetethetők egymással.

A gazdasági információs tesztet az új gazdasági mechanizmusra való vállalati felkészülés megítélésére kívántuk felhasználni, ezért a kérdések azokra a témakörökre összpontosultak, ahol az új mechanizmus bevezetésekor nehézségekre számíthatunk. A kulcskérdések pontos megállapítása végett a kutatócsoport mintegy 10, más-más iparághoz tartozó nagyvállalatot keresett fel. Az így nyert tapasztalatok alapján állítottuk össze a kérdőívet. Egyes összefoglaló kérdések kapcsán lehetőségük nyílt a vállalatoknak arra, hogy mellékletben bővebben kifejtsek sajátos problémáikat, észrevételeiket. A felvétel ellenőrzését, a részletesebb tájékoztatót szolgálta az, hogy a vállalatok felét személyesen is felkeresték a megbízott szakértők, akik azután jelentésükben beszámoltak egy-egy iparág vagy vállalat speciális problémáiról. A kérdőívekből és a személyes tapasztalatokból nyert információk feldolgozása gépi úton történt.

A tesztrel kapcsolatban vitatható volt a felmérés időpontja. Célszerűnek látszott ugyanis olyan korai időpont megválasztása, amikor még az elkészülő elemzés tapasztalatai figyelembe vehetők, ám ez az időpont nem lehetett túl korai sem, hiszen a gazdasági reform legfontosabb részletes szabályozói várható hatásának már érződnie kellett a vállalati döntésekben, a gazdasági elképzelésekben. Ezért esett a

* A kutatócsoport az Intézet Mechanizmus-kutatási Főosztályának (vezető: Nagy Tamás egyetemi tanár) keretében működik.

választás október közepére, amikor alapelveiben már kialakult a jövedelemszabályozás rendszere is.

A tesztben szereplő kérdéscsoportok kronológiailag is megoszlottak: a kérdések egy része az adott helyzetre, a már elért eredményekre vonatkozott, másik része az 1968. esztendőre szóló elképzeléseket kutatta, míg a harmadik a vállalatok perspektivikus tervei felől érdeklődött. Mint ez a továbbiakban látható is, a mai helyzet megítélésében majdnem minden vállalat tisztán látott. A jövő évi tisztánlátást tekintve már elég nagy különbségeket találunk a vállalatok közt. Ami pedig a hosszú távú terveket illeti, ebben a témakörben van a legtöbb bizonytalanság. Ha a nem teljes tisztánlátást és a bizonytalanság eredőit akarjuk feltárni, az okok között feltétlen ott találjuk az elégtelen vagy pontatlan információt. Persze itt az információ fogalma rendkívül széles körben értendő: az új gazdasági szabályozók ismeretétől kezdve egészen a szorosán vett szakmai felkészültségig és érdeklődésig.

A kapott információk értékelésekor számításba kellett venni azt is, hogy a megkérdezett vállalatok válaszai mennyire végiggondoltak, őszinték, hogy esetleg kívánnak-e — még a tesztvizsgálat kapcsán is — valamilyen befolyást gyakorolni a felettes gazdasági vezetőkre, vagy hogy az adott körülmények között a jövőt illetően megítélésük szubjektíve mennyire bizakodó vagy tartózkodó. Természetesen ezeket a szempontokat csak több egymást követő felmérés után, a tapasztalatok összehasonlítása alapján lehetne teljesen értékesíteni a kérdőívek elemzésénél.

A gazdasági információs teszt eredményességét viszont kedvezően befolyásolta, hogy az új módszer felkeltette a vállalatok érdeklődését, gondolatébresztőnek értékelték a kérdéseket és azért a válasznak viszonylag nagy figyelmet szenteltek még az új mechanizmusra való felkészüléssel együtt járó nagy elfoglaltságuk mellett is. A vállalatok ugyanakkor ígéretet kaptak, hogy közléseiket tudományos célra és csak az általános közgaz-

dasági összefüggések elemzéséhez használjuk fel, megőrizzük a vállalatok anonimitását, továbbá a feldolgozott adatokból készült beszámolót a vállalatok is megkapják. A kutatócsoport ugyanis abból indult ki, hogy az új mechanizmusban nemcsak a népgazdaság irányító szerveinek van szükségük információkra, hanem az operatív döntéseket hozó és gazdálkodó vállalatoknak is meg kell könnyíteni a helyzet megítélését, az új mechanizmusban megnőtt felelősség és kockázat viselését. A teszt természetesen nemcsak a vállalatoknak adhat információkat, hanem az új mechanizmus-sal a népgazdasági tervezésből kiesett láncszemet is helyettesítheti — ha nem is pótolhatja. A vállalatok terve ugyanis ezek után nem jut el a visszatervezés során a felettes szervekhez, de a gazdasági teszt képes közvetíteni a vállalati szándékokat. Így bizonyos fokig segítheti a felső fokú tervezést.*

A reprezentáció mértéke

Az összehasonlításhoz az is szükséges, hogy a felvétel egyrészt áttekinthetést adjon valamennyi iparcsoportról, másrészt képviselve legyenek a nagyvállalatok, a közép- és a kisvállalatok is. A kérdőívet 135 állami iparvállalatnak, trösztnek, gyáregységnek küldtük ki. Ezek közül 113 egység válaszolt. A számadatok összesítésekor azonban — a kettőzések elkerülése végett — el kellett hagynunk 5 vállalatot és 2 gyáregységet, mert adataikat a magasabb egység adatai már tartalmazták. Így alakult ki a 106 egység, amelynek számszerű adataira a továbbiakban hivatkozunk.

A vizsgált minisztériumi iparvállalatok 1968. évi értékesítése az ipari értékesítés 50 százalékát teszi ki (a bányászat, a villamosenergia-ipar és az egyéb ipar nem szerepelt a felmérésben), a reprezentáció pedig minden ágazatban meghaladja a 40 százalékot, az élelmiszeriparban, építőanyagiparban, vegyiparban 60 százalék felett

* Lásd: Gergely István: Gazdasági döntések, információs rendszer és konjunktúra-teszt. Közgazdasági Szemle. 1966. 9. sz. 1043–1054. 1.

van. A felvételen szereplő vállalatok állományi létszáma a szocialista ipar 1968. évi várható állományi létszámának 44 százaléka. Az ipar több mint felét reprezentáló adatok minden bizonnyal elegendő alapot adnak arra, hogy a felmérésből a minisztériumi és állami iparvállalatok jövőbeli magatartására is következtetni lehessen.

A vállalatok felkészülése

A vállalatok felkészülése az új mechanizmusra nem volt zavartalan. Az 1968-ra való gazdasági felkészülés, a vállalati tervek összeállítása korábban történt, még mielőtt az 1968. évre vonatkozó gazdasági előírások, a gazdasági szabályozók és ösztönzők rendszere a vállalatok előtt egyértelműen kialakult.

A megkérdezett vállalatok azonban ennek ellenére igyekeztek gondosan felkészülni 1968-ra, az új gazdasági mechanizmusra. A felkészülés keretében a vállalatvezetés, a párt- és a szak-szervezet a vállalati irányítás különböző szintjein megvizsgálta és megvitatatta azokat a problémákat, amelyek megoldásával elősegíthető, hogy a vállalat minél eredményesebben működjön az új mechanizmus körülményei között. A vállalatok folyamatosan figyelemmel kísérték a gazdasági helyzetüket érintő határozatokat, ezek alapján sorozatosan felülvizsgálták elképzeléseiket és a gazdasági feltételek változását figyelembe véve átdolgozták, módosították őket. Részletes és sokszor alternatív elemzéseket dolgoztak ki arról, hogy az árak, a jövedelemszabályozás, az állami visszatérítés és más szabályozások milyen hatással lehetnek majd gazdasági helyzetükre. Beszámolójukból, a személyes beszélgetésekből, valamint a kapott tájékoztató adatokból kitűnik, hogy megértették a gazdasági mechanizmus reformjának irányelveit és azok szellemében kívánnak dolgozni. Mutatja ezt, hogy kialakulóban van az új szemléletnek megfelelő *vállalati tervezés*, folyamatban vannak a mechanizmusreformnak megfelelő vállalaton belüli *szervezeti intézkedések*, módosulnak a vállalatok

közötti *gazdasági kapcsolatok* és keresik az új körülményeknek leginkább megfelelő vezetési és gazdálkodási *módszereket*.

A *vállalatok terveiket* most már elsősorban saját maguknak készítik. Céljuk a vállalat gazdasági hatékonyságának növelésére sokoldalúan koordinált vállalati akcióprogram kialakítása. A tervek középpontjában a vállalati eredmény, a minél kedvezőbb nyereségalakulás áll. A mechanizmusreform követelményeinek és a vállalatok speciális szakmai-gazdasági sajátosságainak megfelelő új vagy módosult tartalmú vállalati részlettervek vannak kialakulóban. Ilyen például a részesedési és a fejlesztési alap terve, az értékesítési terv, az exportterv, az árterv, a pénzügyi és hitelterv, az állóeszköz-fenntartási terv.

Új *vállalati szervezési formák* bontakoznak ki. A vállalatvezetés tehermentesítése, a vállalat egészét érintő döntések előkészítése sok vállalatnál a tervezési — új elnevezésén: közgazdasági, illetve üzemgazdasági — osztály feladata. Az operatív tervezés sok helyen már nem negyedéves, hanem a rendelésekhez, a szezon igényeihez alkalmazkodik. Kialakulóban van az ártervezési munka és az árképzést, a kalkulációt koordináló ajánlati, illetve árosztály. Az új értékesítési-kereskedelmi osztályok feladata a vevők igényeinek megismerése és a vállalat termékeinek ismertetése, a vevőszolgálat, a reklám és propaganda nemcsak belső, hanem lehetőség szerint az exportpiacokon is.

A központi elosztási rendszer megszűnése új helyzet elé állította a vállalatokat. Piacismeretre van szükségük és az eddiginél tökéletesebb informáltságra. A rövid, közép- és hosszú távú vállalati tervek kidolgozásához információkat gyűjtenek egyes termékekről külön-külön és a vállalat teljes termékválasztékáról is, sőt nemcsak az éppen gyártott, hanem a profilhoz tartozó, a vállalat által potenciálisan gyártható termékek köréről, a keresletről, az igényekről, a vevőköréről és az árakról is.

Az új gazdasági mechanizmusra való felkészülés, a vállalati önállóság növe-

kedése tehát változást idézett elő a vállalatok gondolkodásában, tervezési, értékesítési tevékenységében. Nézzük meg azonban, mennyire érezhető ez a szemléleti változás a konkrét vállalati tevékenységben.

A termelés várható alakulása, létszám- és anyagszükséglete

A vizsgált vállalatok többsége termelését és értékesítését 1968-ban lényegében az előző évekhez hasonló mértékben kívánja növelni. A vizsgált vállalatok átlagosan kb. 7 százalékkal kívánják termelési volumenüket növelni, az átlagosnál csak a kohászat növekedési üteme alacsonyabb számottevő mértékben. A megkérdezett vállalatok összességének termelésnövelési szándéka tehát csaknem egybevág a népgazdasági terv előirányzatával. Kilencc vállalatnál a termelési volumen több mint 30 százalékos növelését tervezik, és csak 10 vállalat tartja azonos szinten vagy csökkenteni termelését 1968-ban 1967-hez képest.

A vállalatok többsége nem, illetve alig tervez struktúraváltozást jövőre. 58 vállalatnál tervbe vették a választék bővítését. Az új cikket és választékot forgalomba hozó vállalatok között azonban a nagy vállalatok száma viszonylag kevés, holott itt kedvezőbbek a kutatási, a műszaki fejlesztési lehetőségek és nagyobb a műszaki gárda is.

A vállalatok tervezett termelésnövelését elég nagy létszámnöveléssel kívánják megvalósítani: összesen 27 300 fővel akarják létszámukat növelni, ami az 1967. évi állományi létszámuk 4,1 százaléka. Ebből munkásállományban mintegy 23 000 dolgozót kívánnak újonnan alkalmazni, és ez 4,5 százalékos növekedést jelent 1967-hez képest. Csupán 22 vállalat nem tervez létszámnövelést és 3 gondol minimális létszámcsökkenésre. Az összes tervezett elbocsátások száma 245 főre terjed. Tehát *a vállalatoknál az új mechanizmus beindulásakor nincs szándék a létszám leépítésére*, nem ismeretes viszont, hogy a munkaerő részéről az új

jogi szabályozás, valamint a jövedelem-differenciák következtében milyen mozgás következik be.

A létszámgigény azonban erősen szóródik is, a vállalatok nem növelik egyenlő mértékben állományi létszámukat. Az építőanyagiparban például az egyik vállalat egymaga 900 fővel, egy gépipari vállalat 1000-rel, egy könnyűipari vállalat pedig 1300 fővel növeli állományi létszámát. A többi vállalat általában ennél jóval kisebb létszámfelfutást tervez. Az újonnan felveendő túlnyomó részét a vállalatok vidéki telephelyein kívánják alkalmazni. Valószínű azonban, hogy a vállalatok munkaerőigényüket strukturális okokból nem fogják tudni kielégíteni; nem találnak például elég férfi segéd munkást és a vasipari karbantartó munkakörökbe sem kapnak szakképzett embereket.

A vállalatokon belül megfigyelhetők a rugalmasabb munkaerő-gazdálkodás kialakulásának előjelei. Több vállalat 1968-ban az értékesítést, a létszámnövelést együtt bírálja el, és többen akarnak gyáron belüli létszám-átcsoportosítást végrehajtani. A vállalatok gondolnak és számolnak a műszaki fejlődés gyorsulásával és igyekeznek ehhez a megfelelő képzettségű és összetételű munkaerő-állományt megszervezni: egy vállalatnál elhatározták a több irányú szakképzést és a szakképzettség színvonalának gyors emelését, mert az adott iparágban a munkaerő-szükséglet gyorsan változik. Számolnak a külföldi piacok igényeinek kielégítésével, amelyet egyes vállalatok csak úgy érhetnek el, ha a munkaigényes termékek arányát növelik.

1968-ban a megkérdezett vállalatok közül 79 kívánja csökkenteni a munkaidőt, ez 405 000 munkást érint, a felvételben szereplő munkáslétszám 76,8 százalékát.

A vállalatok eddigi piaci kapcsolataikon nem kívánnak lényegesen változtatni az anyagbeszerzésben, és a beszerzési kapcsolatok módosulása a vállalatok 1/3-ánál a választéki változások következménye. A vállalatok — gazdálkodásuk folyamatossága és termelésük biztonsága végett — számítanak

a korábban kialakult és a múltban bevált beszerzési forrásokra.

A biztonságra való törekvés az anyagbeszerzésben úgy nyilvánul meg, hogy az 1968. évre való felkészüléskor egyes vállalatok az anyagellátás nehézségeit igyekeztek megelőzni és már 1967-ben az előző évinél nagyobb beszerzésekre határozták el magukat. Rendelés nélküli anyagbeszerzéssel vállalták azt a kockázatot, hogy felesleges készleteik esetleg növekedni fognak.

Az iparvállalatok óvatosságát mutatja az anyagbeszerzési lehetőségekkel kapcsolatban az a sok vállalati beszámolóban szereplő panasz, hogy szállítóik csak igénybejelentést fogad-

tak el, de a szállítási szerződés megkötésére még nem hajlandók. Ugyanakkor egyes szállító szakmák vállalati jelentéseiből az tűnik ki, hogy termelési kapacitásuk még nincs megrendelésekkel kitöltve. A vállalatok közül összesen 31 vállalatnál éri el az 1968. évi rendelésállomány azt a szintet, amely az 1967. évre az előző év hasonló időszakában kialakult. De emellett egyes iparcsoportokban számottevő a visszautasított megrendelések aránya. Ezt az irányzatot tükrözi az is, hogy az *értékesítési formák* közül a legtöbb vállalat a kapacitáslekötési szerződést választotta, amely az eladó számára a viszonylag legkisebb megkötöttséget jelenti.

Visszautasított igények 1968-ban az iparcsoportba tartozó vállalatok értékesítésének százalékában

Kohászat	Építőanyag- ipar	Vegyipar	Gépipar	Könnyű- ipar	Élelmi- szeripar
16	10	12	2	5	2

Az értékesítéshez viszonyítva legmagasabb (20—35%) a visszautasított rendelések aránya a kohászatban 2 vállalatnál, a textiliparban 4, a faiparban 1, a festékiparban 1 és az épületszerelvény-gyártásban 1 vállalatnál. Ötven vállalat eddig még nem utasított vissza igénybejelentést, illetve rendelést. 53 jelölte meg a visszautasítás okát, közülük 41 kapacitáshiányra hivatkozott.

Megtévesztő lehet, hogy a termelő vállalatnál halmozottan jelentkezik az igény, mivel a beszerzést a kereskedelemben (TEK stb.) is megkísérlik.

A szállítók és vevők viszonya attól is függ, hogy belföldi vagy importból származó az anyag, mennyiben van monopolhelyzetben a szállító és a vevők mennyire szervezettek. Az egyik könnyűipari vállalat szerint „szállítóik a kooperációs kapcsolat felszámolására gazdasági intézkedéseket tesznek. Formálisan vállalják a szállítást a partnervállalatnak, de olyan magas árat diktálnak (ahol megegyezéses az ár), hogy ők mint vevők előbb-utóbb kénytelenek lesznek más beszerzési lehetőséget keresni”. (Kiküldött szak-

értőnk közlése.) Másutt, szintén a könnyűiparban „a vállalatok azt tapasztalták, hogy a monopolista az induló áraknál magasabb árakat kíván elérni. Az ilyen törekvések ellen egysegesen kívánnak fellépni, és ezért a vállalatok igazgatói összegyűltek s igyekeztek egységes álláspontot kialakítani a megteendő lépésekben”. (Kiküldött szakértőnk közlése.)

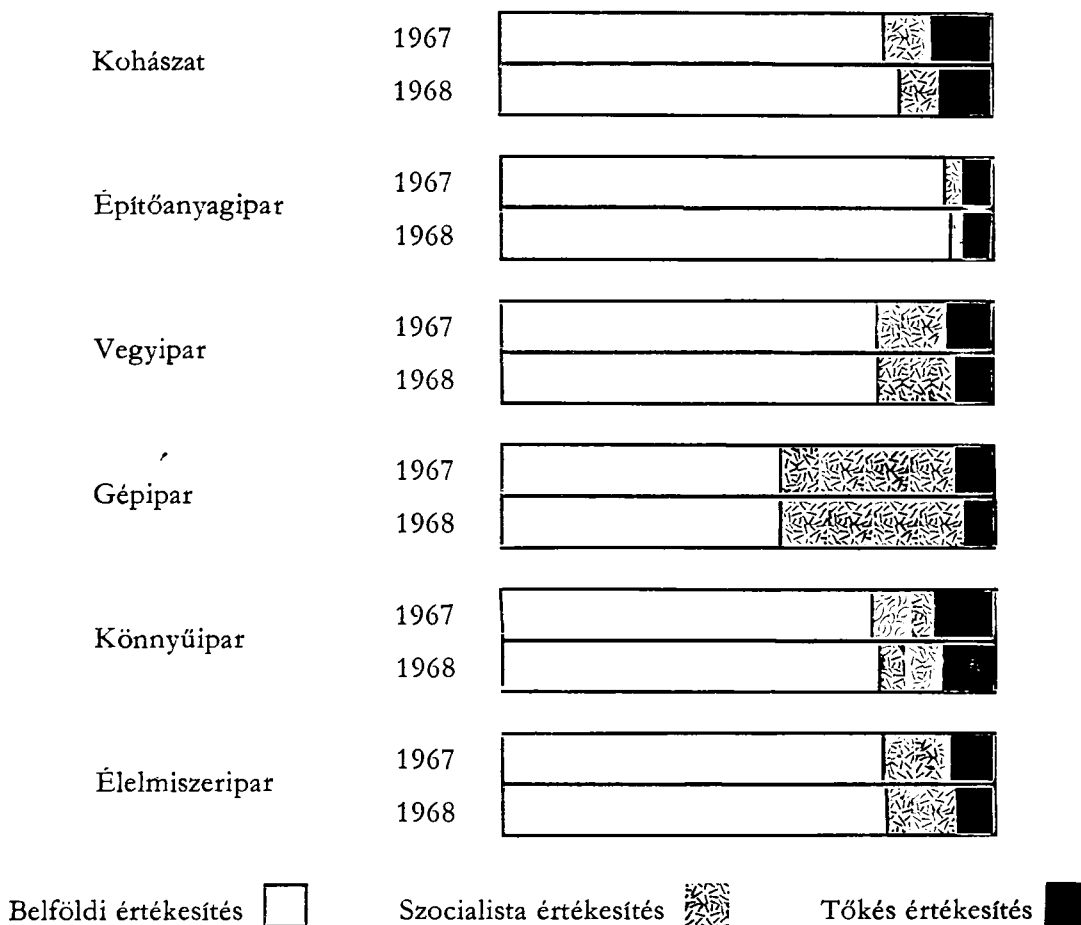
Az értékesítési irányok várható alakulása

A vizsgált vállalatok válaszai szerint a *belföldi értékesítés* megközelítően ugyanolyan részarányú lesz 1968-ban, mint az előző két évben volt. Egyedül a kohászatban várható némi növekedés. A *tőkés export* részaránya a vállalatok 1968. évi tervezett értékesítésében, a vállalatok várakozásai szerint, némileg csökken, egyedül az exportban kis volumennel szereplő építőanyagiparban lenne némi növekedés. A *szocialista export* 1968-ra tervezett részaránya — a vizsgált válla-

latok közlései szerint — a vegyiparban, a gépiparban és az élelmiszeriparban némileg nő, a kohászatban, az építőanyagiparban és a könnyűiparban

kissé csökken. Az értékesítés irányának tervezett változását a vizsgált vállalatoknál 1968-ban 1967-hez képest a következő diagramok szemléltetik:

A vizsgált vállalatok értékesítésének relációk szerinti megoszlása 1967-ben és 1968-ban
(az értékesítés volumenével súlyozva)

Sok vállalat szerint az export — ezen belül a tőkés export — a fennálló nehéz feltételek ellenére is fejleszthető. Ehhez azonban széles áttekintésre volna szükség a külföldi piac várható igényeiről, de a külkereskedelmi vállalat megrendelése — több vállalat véleménye szerint — nem ad elég információt. Szükségesnek látják, hogy ne csak a műszaki igényeket, hanem a termékek áralakulását és az árszínvonalat is figyelemmel kísérjék. Szorosabb kapcsolatot kívánnak a külkereskedelem és az ipar között, kedvezőbb feltételeket, több és jobb információt a külkereskedelmi vállalatoktól.

Tőkés viszonylatban az export-megállapodásokat hátráltatta, illetve kedvezőtlenül befolyásolta, hogy a vállalatok

sok esetben nem ismerték szerződés-kötéskor az új mechanizmus külkereskedelmi intézkedéseit. A vélemények eltérőek arra vonatkozólag, hogy e késedelem miatt a tárgyalások és a szerződés-kötések elhúzódása jelentéktelen vagy nagyobb mértékű. Sok, rendszeresen exportáló vállalat úgy gondolja, hogy jobban megvetheti a lábát a tőkés piacokon, ha nagyvonalúbb piacpolitikát folytat. Nemcsak egy-egy terméket akar eladni, hanem az egész vállalat piaci hírnevét szeretné propagálni — ami a jó terméken kívül nagyobb piacszerzési (marketing) be-ruházást is igényel. Licencvásárlással, termelési kooperációval szeretnének olyan tőkés exportpartnerre szert tenni, aki jobban bevezetett, a külföldi

piacokon ismerős, felvevőképes és kedvező feltételekkel tud értékesíteni.

Több vállalatnál megfigyelhető, hogy értékesítését hazai viszonylatban kívánja növelni. Ezt mutatja az is, hogy 20 vállalat a belföldi piacra kíván többet termelni, ha az állami visszatérítés kért összegét nem kapná meg.

Árformák és áralakulás

A kérdőívben az iparvállalatok mint eladók válaszoltak arra, hogy forgalmukban mekkora súlya van a különféle árformák szerinti értékesítésnek.

A vállalatok 1968. évi értékesítésének árformák szerinti megoszlása az eladók közlése szerint (százalékban)

Iparág	Fix	Maximált	Tól—ig	Meg- egyezős	Választ adó vállalatok száma
	árak				
Kohászat	54	44	0	2	5
Építőanyagipar	0	38	1	61	6
Vegyipar	46	16	2	36	16
Gépipar	5	32	1	62	26
Könnyűipar	7	25	22	46	32
Élelmiszeripar	29	38	8	25	13
Összesen*	21	32	7	40	98

* Az éves népgazdasági terv iparcsoportonkénti értékesítésével súlyozva.

A várható árhelyzet megítéléséhez tartozik a *felárak* rendszere is. A kohászatban eddig is alkalmaztak felárakat az árjegyzéknek megfelelően. Az építőanyagiparban ritka a felár. A vegyiparban vizsgált 17 vállalat közül a felárakkal kapcsolatban 3 vállalat nem adott választ, 9 vállalatnál nincsenek felárak és 5 vállalat akadt, ahol feláras értékesítés is van. A gépiparban 2 vállalat 15 százalékos és 1 vállalat 30 százalékos felárat kíván bevezetni. A könnyűiparban a vizsgált vállalatok fele említi, hogy feláras értékesítésre is számít. A feláras értékesítés várható volumene azonban általában nem jelentős.

A vállalatok mint vevők válaszoltak arra, hogy milyen mértékű áremelkedésekre számítanak 1968 folyamán az anyag- és alkatrészbeszerzésben (így az adatok az importárak változására vonatkozó vállalati előrebecsléseket is tartalmazzák).

Sok vállalat fejezte ki aggályát, hogy az általa vásárolt termelési eszközök ára az induló árakhoz képest emelkedni fog. Az egyik könnyűipari vállalat így ír erről: „Alkatrész-ellátá-

sunk helyzete előreláthatóan romlik a mai szinthez képest. Kis tételekre vonatkozó rendeléseknél a felár mértékét túlzottnak tekintjük.” Egy másik könnyűipari vállalathoz kiküldött szakértőnk véleménye szerint „félő, hogy a változó anyagár és a fix termékar kutyaszorítójából a vállalat úgy keres majd kiutat, hogy a nem fix áras cikkekre terheli árveszteségeit.” Van olyan vállalat, ahol az anyagbeszerzési árak már 1968 elején előreláthatóan meghaladják az induló árakat. Számításaink szerint a vizsgált vállalatoknál a következő táblázat szerinti áremelkedés lesz majd az induló árakhoz képest.

A táblázat adataiban természetesen sok a bizonytalanság. Egyrészt csak bizonytalanok lehetnek a vevő vállalatok becslései, másrészt a vállalatoknak csak fele-harmada adott érdemi választ kérdéseinkre. Végül bizonyos módszerbeli hibalehetőségek rejlenek a vállalati adatok összegezésében.

Az *évközi ármozgások* szorosan összefüggnek az anyag- és áruforgalom egyensúlyával. Ha ugyanis a kereslet akár csak meghatározott szakmákban

Az anyagok és alkatrészek árának a vevők által közölt emelkedése 1968-ban

Az iparág termelési költségeinek százalékában*

Kohászat	Építő- anyagipar	Vegyipar	Gépipar	Könnyű- ipar	Élelmi- szeripar	Összesen
által beszerzett anyagoknál és alkatrészeknél						
6,7	7,8	1,2	5,7	4,3	1,6	3,6**

* Az éves népgazdasági terv AKM-jében szereplő anyaghányaddal súlyozott adat.

** Az iparcsoportoknak az éves népgazdasági tervben szereplő értékesítési aránya alapján súlyozva.

és nem konvertálható termelési területeken meghaladja a kínálatot, akkor ez elősegíti az áremelő tendenciák érvényesülését. Ebből a szempontból tehát fontos szerepet játszik az anyag- és áruforgalomban a kereslet és kínálat globális egyensúlyán belül egyes termékcsoportok, választékok területén érvényesülő egyensúly vagy egyensúlyzavar.

A vizsgált vállalatok nyeresége és a személyi jövedelmek

A vállalatok termékeik iránt megnyilvánuló igényeket, piaci lehetőségeiket, termelési feltételeiket, az állami szabályozók és ösztönzők hatását főképpen a *vállalati nyereség alakulása* alapján ítélik meg.

Nyeresség a lekötött eszközök százalékában

Iparág	Az éves népgazdasági terv számításai szerint induló áron	A megkérdezett vállalatok számításai szerint
Kohászat	3,4	2,5
Építőanyagipar	7,3	5,6
Vegyipar	9,1	4,9
Gépipar	9,2	7,3
Könnyűipar	9,8	5,2
Élelmiszeripar	5,8	6,6
Ipar összesen	6,7*	5,2**

* Ugyanez 1968-ra tervezett folyó áron 7,3%.

** Mivel a felmérés nem terjedt ki a bányászatra, a villamosenergia-termelésre és az egyéb iparra, az iparcsoportok összesítésekor ezeknél a népgazdasági terv adataival számoltunk.

A vállalatok hivatkoznak arra, hogy menet közben a központi szervek jó néhány olyan intézkedést hoztak, amelyek csökkentik a nyereséget (pl. az importált termelési eszközök vámja, a folyamatban levő állóeszköz-átértékelés, a vízdíjemelés, a telekhasználati díj bevezetése stb.), de csak részben vagy egyáltalán nem vették őket figyelembe az induló árakban foglalt nyereségszint központi számításaiban. Az is feltételezhető, hogy a vállalatok várható nyereségszintjüket egyelőre

óvatosan kalkulálják, nem is látják és láthatják előre az 1968 folyamán megnyíló valamennyi nyereségnövelési lehetőséget. Feltételezhető azonban az is, hogy a vállalatok az induló termelői árakba bizonyos „tartalékokat” építettek be, hiszen ez a termelői árak minden korábbi átfogó rendezésénél utólag kiderült, de ezeknek a tartalékoknak a mértékéről ma még semmit sem lehet pontosan tudni. Ezek alapján érthető, hogy a felvételben a vállalati közlések közül a legbizonytala-

nabbaknak és legvitathatóbbaknak a nyereségre vonatkozó adatok tekinthetők.

A nyereségen belül a vállalatokat pillanatnyilag a legjobban a részese-
dési alap várható nagysága érdekli,
hogy dolgozóiknak az 1967. évihez ha-
sonló vagy nagyobb jövedelmet bizto-
síthassanak 1968-ban is. A részese-
dési alap nagyságára vonatkozó vállalati
számítások szerint (91 vállalat adott
választ) 44 vállalatnál — ebből 21
könnyűipari, 12 gépipari vállalat — a
részese-
dési alap összege nagyobb lesz,
mint az az összeg, amelyet 1967-ben
fordítottak azonos célokra (béremelés-
re, prémiumokra, jutalmakra, nyere-
ségrészese-
désre, szociális-kulturális és
egyéb juttatásokra). 4 vállalat számol
azzal, hogy részese-
dési alapja eléri az
előző év szintjét, és 43 vállalat azzal,
hogy a részese-
dési alapja csökken.
A részese-
dés 20 vállalatnál lényeges
mértékű.

A vizsgált vállalatok adatai alapján
úgy tűnik, hogy bár mindegyik vállalat
1968-ban nyereségre számít, az
adott árrendszer és nyereségszabályo-
zási rendszer alapján a vállalatok két,
viszonylag egyforma számú vállalatot
magában foglaló csoportra oszlanak.
Az egyik csoportba olyan vállalatok
tartoznak, amelyeknél az elmúlt két
évhez képest kedvezőnek látszanak
1968-ra a részese-
dési alap képződésé-
nek lehetőségei. A másik csoportba
tartozó vállalatok helyzete kedvezőt-
len. Az első csoportba tartozók már az
induláskor arra számítanak, hogy tar-
tani, illetve növelni tudják a dolgozók
személyi jövedelmeit a korábbi évek
színelhához képest. A másik csoportba
tartozók szerint az 1968-ban
várható részese-
dési alap szintje a dol-
gozók személyi jövedelmének csökke-
nésével jár. Ezek a vállalatok a rájuk
nehezedő nyomás hatására várhatóan
mindent el fognak követni, hogy a piac
feszültségeit és az árformák adta lehe-
tőségeket kihasználják nyereségük nö-
velésére. Ilyen lehetőség pedig nyilván
lesz, mivel az új mechanizmus első
évében még nem alakulhat ki a vevők
piaca.

A vizsgált vállalatok a személyi jö-
vedelmek különböző összetevői közül

elsősorban a *bérek*et kívánják növelni.
58 vállalat szándékozik 1968-ban na-
gyobb összeget fordítani az átlagbérek
növelésére, mint amennyit 1967-ben
fordíthatott. Egyes vállalatok még
akkor is így akarnak eljárni, ha ez a
részese-
dési alap többi tényezőjének a
rovására megy. Így 59 vállalatnál vár-
hatóan csökken a nyereségrészese-
désre fordított összeg 1968-ban.

A 101 vállalat közül 61 tervez 1968-
ra 2 százalékon felüli *bérszintnövelést*,
és ezek 1968. évi állományi létszáma
384 000. Iparcsoportonként nézve a
bérnövelés tervezett mértékét, 2 szá-
zalékon felüli béremelést akar adni
a vegyipari vállalatok 58 százaléka
(63 800 embert érinthet), a gépipari
vállalatok 65 százaléka (állományi lét-
számuk 104 000), a könnyűipari ága-
zatba tartozó vállalatok 63 százaléka
(110 500 embert érinthet). Azok közül
a vállalatok közül, amelyek nem ter-
veznek pillanatnyilag bérnövelést, ket-
tő a kohászatba tartozik, két vegyipari
vállalat szerepel, egy-egy gépipari és
élelmiszeripari vállalat.

A *béren felüli személyi jövedelmek*
1968. évi alakulásáról a vállalatoktól
kapott válaszok nagymértékben szó-
ródnek. Összesen 6 vállalat számít a
béren felüli személyi jövedelmek 10
százaléknál nagyobb csökkenésére, és
ugyancsak 6 vállalat kalkulált 10 szá-
zalék feletti növekedést. Ennek alap-
ján a csökkenést, valamint az 5 szá-
zalékon felüli növekedést összesítve a
következő táblázat szerinti képet kap-
juk az 1968. évi várható állományi lét-
számmal számolva.

Az egy főre jutó *együttes személyi
jövedelmek* (bérek és béren felüli jö-
vedelmek) nagyságának 1968. évi ala-
kulását a vállalatok általában borulá-
tón ítélik meg: a kapott válaszok
összesítése szerint dolgozóik 44 száza-
lékánál csökken vagy változatlan szin-
ten marad az egy főre jutó együttes
személyi jövedelem.

Mivel az új mechanizmusban a dol-
gozók három kategóriája (a vállalati
műszaki és gazdasági vezetők I—II.
kategóriája, valamint a beosztott al-
kalmazottak, munkásállomány kategó-
riája) különbözőképpen részese-
dik a

**Az egy főre jutó béren felüli jövedelmek változása a vizsgált vállalatoknál
1967-hez képest**

A béren felüli jövedelem	A vállalatok száma	Az egy főre jutó béren felüli jövedelemváltozásban érintett létszám (ezer fő)	Az állományi létszám százalékos megoszlása a jövedelemváltozás iránya szerint a választ adó vállalatoknál
csökken	20	178,9	33,4
változatlan	19	130,2	24,3
növekszik { 0,1—1,9%-kal	9	46,0	8,6
{ 2,0—4,9%-kal	17	119,2	22,3
{ 5%-kal és felette	17	60,8	11,4
nem válaszolt	(24)	(151,0)	
Összesen:	106	686,1	100,0*

* 100,0 = 535 100 ember.

felosztható részesedési alapból (maximálisan alapbérük 80—50—15 százalékában), érdekes megvizsgálni e három kategória jövedelmének egymáshoz viszonyított várható alakulását.

A választ adó 73 vállalat közül 36 vállalatnál mind a három részesedési kategóriában 1968-ban nő az egy főre jutó személyi jövedelem 1967-hez képest, bár a növekedés többnyire különböző mértékű; 12 vállalatnál mindhárom kategóriában változatlan marad, 9 vállalatnál pedig mindhárom kategó-

riában csökken. Egy vállalatnál az is előfordul, hogy az I. kategóriába soroltak jövedelme nő, míg a másik két kategóriában csökken, 4 vállalatnál az I. és a II. kategóriába soroltak jövedelme növekszik, míg a III. kategóriába soroltaké csökken.

A három részesedési kategória egy főre jutó összes jövedelmének alakulását 1968-ban 1967-hez képest, az illető kategóriába sorolt vállalati létszámmal súlyozva, a következő táblázat szemlélteti.

Jövedelemalakulás az I., II., III. kategóriában a vizsgált vállalatoknál

Az egy főre jutó jövedelem	Az I. kategóriába	A II. kategóriába	A III. kategóriába
	sorolt létszám százalékos megoszlása		
csökken	20,0	29,2	21,7
változatlan	24,7	24,2	21,9
növekszik { 0,1—1,9%-kal	5,4	6,9	22,1
{ 2,0—4,9%-kal	16,0	15,0	24,6
{ 5,0%-kal és felette	33,9	24,7	9,7
Összesen:	100,0 ¹	100,0 ²	100,0 ³

¹ 4400 fő, 73 vállalat adatai alapján.

² 33 400 fő, 74 vállalat adatai alapján.

³ 442 500 fő, 75 vállalat adatai alapján.

Az I. kategóriában 35, a II. kategóriában 28, a III. kategóriában 10 vállalat tervezi az egy főre jutó együttes személyi jövedelmek 5 százalék feletti növelését.

A jövedelemcsökkenésben érintett

III. kategóriába sorolt összes létszám 44,4 százaléka a vegyiparban dolgozik, 23,1 százaléka a gépiparban, 20,5 százaléka a könnyűiparban. A várhatóan változatlan jövedelemszintet tartó 13 vállalat III. kategóriába sorolt összes

létszámának 45,5 százalékát a gépipar adja, 37,9 százalékát az építőanyagipar. Az 5 százalékon felüli jövedelemnövekedésben érintett összes létszám 72,6 százaléka a gépiparban dolgozik.

Az adatokból kivehető, hogy már 1968-ban a vállalatok között jelentős differenciálódás következik be a személyi jövedelmekben. Valószínű, hogy 1968-ban lesznek olyan vállalatok, amelyek az előző években elért egy főre jutó jövedelem szintjét nem tudják tartani, sőt jelentős csökkenés következik be. Hozzá kell azonban tenünk, hogy több vállalat megírta: az 1967. évi jövedelmek szintjét (vagy ahhoz hasonlót) azért nem tudja 1968-ban tartani, mert 1967 ilyen szempontból nagyon kedvező év volt.

A vállalatok elképzelései természetesen nagyon eltérnek egymástól és valószínűleg attól is, hogy dolgozóik személyi jövedelmei ténylegesen hogyan fognak alakulni. Mégsem érdektelen, hogy a vállalatok többé-kevésbé ismerve a nyereségelvonási rendszert, az adózási kulcsokat, hogyan ítélték meg két hónappal az új mechanizmus beindulása előtt lehetőségeiket a jövedelmek növelésében.

Beruházás és fejlesztési elképzelések

A megkérdezett vállalatok több mint 80 százaléka időszerűnek látja átfogó *vállalatfejlesztési koncepció kialakítását*.

Néhány kivételes piaci helyzetben levő — főképpen — gépipari vállalat szerint 20 éves vállalati terv kidolgozása is elképzelhető. További 18 vállalat szerint 1980-ig lehetne összeállítani a vállalat *perspektivikus tervét*. Nyolc vállalat legfeljebb tízéves tervet tart reálisnak, 26 vállalat pedig 1975-ig terjedő tervet. Mintegy 24 vállalat legfeljebb öt-hatéves terv kidolgozására vállalkoznék, míg 18 vállalatnak az a véleménye, hogy kellő áttekintéssel legfeljebb a harmadik ötéves terv (1970) végéig rendelkezik.

Nem volt azonban olyan vállalat, amely már hosszabb távra *kidolgozott zárt fejlesztési koncepcióról* tett volna említést.

A hosszú távú vállalati fejlesztési elképzelések kialakításához az új gazdasági mechanizmussal teremthetők meg a szükséges előfeltételek. Kialakul a vállalatok olyan mértékű gazdasági önállósága és komplex szervezeti felépítése, amely mellett már lehet a fejlesztés műszaki, technológiai, piaci és jövedelmezőségi összefüggéseit átfogóan felmérni, lehetőségek nyílnak a szükséges információk gyűjtésére és elemző feldolgozására, valamint — fejlettebb tervezési módszerekkel — megfelelő alternatívák kidolgozására. Végül, de nem utolsósorban adott a közgazdasági szabályozók stabil rendszere és olyan pénzügyi alapok, amelyek szükségesek a beruházások, a kutató- és egyéb fejlesztések megvalósításához.

Bár a vállalatok még nem rendelkeznek átfogó hosszú távú fejlesztési elképzeléssel, de a beruházási igényeik a következő néhány évre kialakultak. A rövid távú vállalati beruházási elképzelések — mint a vállalatok írják — a következő néhány évben várható piaci igényeket veszik alapul és termelési problémákat igyekeznek megoldani.

Sok vállalat lehetőséget lát *gyors gazdasági eredményt hozó beruházások* megvalósítására. A vállalatoknak azonban csak egy töredéke jelöli meg a beruházások összegét és a megtérülés várható időtartamát, ami a vállalati javaslatok kiforratlanságára mutat.

A vállalatokat a távolabbi jövőnél jelenleg sokkal inkább foglalkoztatja a következő évi terveik és beruházásaik sorsa.

Arra a kérdésre, hogy a folyamatban levő beruházásaikat megkezdték volna az új gazdasági mechanizmus feltételei között, a választ adó vállalatok közül 78 válaszolt igennel, 14 vállalat pedig nem kezdte volna el a beruházást önálló gazdálkodás esetén.

A megkezdett beruházások felülvizsgálatának előfeltétele — mint több vállalat megállapítja — a felvevőpiacnak a mainál jobb felmérése. Ehhez sokszor hiányoznak az információk, a következő évek állami intézkedéseinek ismerete. Például a mezőgazdasági gépgyártásban való tisztánlátáshoz is-

merni kellene a mezőgazdaság állami hitelezését, egyes termelési eszközöknél nincs áttekintés a következő évek állami és vállalati beruházási pénzforrásairól, a szocialista országokkal való államközi keretmegállapodások nem tartalmazzák a részletesebb igényeket.

Néhány vállalatot érzékenyen érint, hogy a korábban elhatározott, de eddig *elhalasztódott beruházási programot* most saját erejéből kell megvalósítani.

Sok vállalat szeretne tőkésországokból *gépet importálni*. A felvétel szerint a vizsgált vállalatok az illető iparcsoport teljes 1968. évi devizakeretét megközelítő, sőt — a könnyűipart kivéve — meghaladó összegű tőkés gépbeszerzést igényelnek, és úgyszólván mindegyik kifogásolta a korlátozó intézkedéseket: a letéti rendszert, a magas vámot, amelyek együttes hatásukban olyan magas árszorót eredményeznek, hogy az a tőkésországokból való gépbeszerzést gyakorlatilag „meghiúsítja”. Ez véleményük szerint hátráltatja a műszaki fejlődést.

Több vállalat a beruházások pénzügyi fedezetét keveselte; és úgy látják, hogy 1968-ban, valamint a következő években realizálódó fejlesztési alap nem elegendő a tervbe vett beruházások megvalósításához, sőt kedve-

zőtlenebb helyzetbe kerülnek ilyen szempontból, mint az elmúlt években.

A fejlesztés természetesen nemcsak és nem kizárólag új beruházásokból valósulhat meg. A fejlesztés formái közül fontos szerepet töltenek be a *kutatások, a kísérletek és az újítások*.

A legtöbb vállalatnál megállapították, hogy a műszaki fejlesztés hatékonyságának egyik előfeltétele a kutatási témák koncentrálása, komplex kutatási feladattervek kialakítása. Ez azonban összefügg a műszakiak anyagi érdekelttségével, teljesítményeik elismerésével, és azok a vállalatok, ahol a nyereség alacsony vagy nem kielégítő, úgy látják, nem lesz pénzük arra, hogy a műszakiak anyagi érdekelttségét növeljék.

★

A gazdasági mechanizmus reformja a népgazdaság fejlődésének új lehetőségeit nyitja meg. Az 1968-ban bevezetésre kerülő új irányítási és gazdálkodási rendszer alapvető célja a termelés gazdaságosságának fokozása, a műszaki fejlődés meggyorsítása, a termékek minőségének javulása, a választék bővítése, s végső soron az életszínvonal további emelése. Ezek a célok azonban csak fokozatosan és következetes munkával érhetők el, ez a fő tanulság vonható le a felmérésből.

Gergely István—Mausecz Zsuzsa—Soós Attila

Új forma a magyar—csehszlovák kereskedelemben

A Magyarország és Csehszlovákia közötti gazdasági együttműködés fejlődésében újabb fontos lépés, hogy 1968. január 1-től számos fogyasztási cikk a két ország meghatározott vállalatai között teljesen szabadon forgalmazható. A szabadforgalmú cikkek eladása és vásárlása kizárólag a vállalatok közötti megállapodások alapján történik, e cikkek kivitelét és behozatalát az erre kijelölt magyar és csehszlovák vállalatok számára a két ország külkereskedelmi minisztériumai minden korlátozás nélkül engedélyezik.

Ez az új forma a következő célok megvalósítását szolgálja:

— a lakosság igényeinek kulturáltabb, nagyobb választékban való kielégítését; az import szabályozott piaci versenyével a termelés műszaki színvonalának, minőségének és hatékonyságának növelésére való ösztönzést; a termelőknek (szállítóknak) a belső piacon élvezett monopolhelyzetéből eredő káros hatások megszüntetését, vagy legalábbis csökkentését; az eladók piacának átformálását vásárlók piacává.

A szabad áruforgalom cikkeinek lis-

táján szereplő árukat a két ország közül bármelyik exportálhatja és importálhatja. A szállítók gondoskodnak megfelelő alkatrészellátásról és szerviz-szolgáltatásról.

Az első évben a szabad áruforgalmat kísérletképpen viszonylag szűk körben állapították meg. A szabadon forgalmazható áruk nagy hányadát ipari fogyasztási cikkek alkotják, elsősorban gépipari tartós fogyasztási cikkek, valamint könnyű- és élelmiszeripari termékek. Így — a többi között — a listán szerepelnek: rádiók, motorkerékpárok, magnetofonok, mosógépek, centrifugák, porszívók, parkettkefélék, armatúrák, hangszerek, divatcikkek, kozmetikai cikkek, játékok, konyhafelszerelési cikkek stb.

A szabad forgalmazású cikkek köre évről évre bővíthető vagy szűkíthető az előző évek tapasztalatai szerint.

Ez a liberalizálási megállapodás, amelyet mindkét fél úgy értékel, mint hosszabb folyamat első láncszemét, szoros összefüggésben van a két országban végbemenő gazdaságirányítási reformokkal. E változás a szocialista országok közötti kereskedelmi kapcsolatok módszereinek továbbfejlesztése szempontjából általában is jelentős.

A fogyasztási cikkek cseréjének bővítése

A gazdaságirányítás országon belüli reformja Magyarországon szükségszerűen felveti, hogy a KGST-országok közötti külkereskedelmi kapcsolatok sok szempontból bíralt módszereinek továbbfejlesztése milyen mértékben válik lehetővé egy-egy országgal vagy több ország között. A jelenlegi ismereteink szerint a külkereskedelmi mechanizmus reformja legjobban Csehszlovákiában hasonlít a magyarországihoz. Ez kölcsönös érdeklődést, sőt érdekeltiséget teremtett a kapcsolatok új formáinak keresésében, mégpedig — a reform jellegének megfelelően — elsősorban a decentralizálás, a liberalizálás irányában. E folyamat meggyorsítja a gazdasági integrálódás tendenciájának érvényesülését.

A kölcsönös érdeklődés egyébként is

teljesen kézenfekvő. Csehszlovákia a legnagyobb határszakaszon szomszédunk. Történelmi tradíciók, természeti-gazdasági adottságok és nem utolsósorban a két ország közötti őszinte, a proletárinternacionalizmus szellemében kialakult kapcsolatok lehetővé teszik a szélesebb körű együttműködés kialakítását.

A külkereskedelmi forgalom volumene szerint számítva Magyarország külkereskedelmében a Szovjetunió után — és az NDK-val együtt — Csehszlovákia a legnagyobb partnerünk: Csehszlovákia külkereskedelmi forgalmában Szovjetunió, NDK, Lengyelország és Magyarország a sorrend. A természeti-gazdasági feltételek az országaink közötti forgalom további gyors bővülését indokolják. Az ipari termelés szakosodása és kooperációja mindkét országban jelentősen fokozhatja a termelés hatékonyságát. Ezek világosan mutatják, hogy a két ország számára nagy jelentőségű a forgalom bővítését fékező akadályok széles körű felszámolása.

Először az ipari fogyasztási cikkek forgalmának liberalizálására került sor. Ennek jelentősége a gazdálkodás szempontjából azért igen nagy, mert e cikkek forgalma a szocialista országok között nagyon elmaradott. A KGST-országokban az ipari fogyasztási cikkek behozatalának részesedése az összbehozatalból 1966-ban a következő volt: Bulgária 4,6 százalék, Csehszlovákia 5,8, Lengyelország 7,6, Magyarország 6,3, NDK 3,7, Románia 8,0, Szovjetunió 22,3 százalék. A Szovjetunió vette át a többi KGST-ország ipari fogyasztási cikkek exportjának jelentős részét.

Mind Magyarország és Csehszlovákia, mind általában az európai szocialista országok között a fogyasztási cikkek forgalmának alacsony szintjét számos tényező okozta. Főbbek:

1. Bár a KGST-országok jelenlegi gazdasági mechanizmusa keretében a népgazdasági tervek nemzetközi összehangolása nagymértékben járul hozzá a gazdasági együttműködés fejlődéséhez és a gazdasági növekedéshez, a jelenlegi mechanizmus mégis túlzottan korlátozza a belső piacokon más szo-

cialista országok áruinak forgalmát, akadályozza a nemzeti belső piacok közötti megfelelő kapcsolat kialakulását.

2. Az autark tendenciák érvényesülése különösen az ipari fogyasztási cikkeknel nyilvánult meg. Ez — a többi között — azért következhetett be, mert:

— az extenzív gazdasági növekedés mind nagyobb mértékben ütközött bele a fizetési mérleg korlátaiba, a devizák mind nagyobb részét vette igénybe a termelőeszközök termeléséhez szükséges nyersanyagok és berendezések importja;

— a fizetési mérleg adta importkorlátok ellensúlyozására különösen a tömegszükségletekre való termelést hazailag igyekeztek megoldani;

— a KGST-országok között gyakorlatilag megszűnt a pénz általános forgalmi és fizetési eszköz szerepe. Az úgynevezett belkereskedelmi választékcseré igyekezett enyhíteni a fogyasztási cikkek szűk választékán, de ezt is csak meghatározott devizakeretben, az egymás közötti, sokszor azonos jellegű-fajtájú termékek cseréjeként lehetett megvalósítani. A lakosság belső fogyasztását szolgáló belkereskedelmi vásárlásoknál teljesen kiiktatódott a pénz, és ez természetesen szűkítette az áruforgalom lehetőségeit;

— a fenti nehézségekből adódó szemléletben másodlagos jelentőségű lett a lakosság igényeinek minél szélesebb választékban és jobb minőségben való kielégítése.

3. A külkereskedelemben a főbb termékcsoportok export-import egyensúlyára való törekvés az ipari fogyasztási cikkek forgalmára is kiterjedt, s ez közismerten fékezi a forgalom növekedését. A tervegyeztetés során általában azonos (és rendkívül kis) összegű export-import keretnagyságot állapítanak meg e cikkek kölcsönös forgalmára.

4. Az exportáló országok az olyan ipari fogyasztási cikkeket, amelyeknél a tőkésországokból származó import anyaghányada nagy, vagy pedig a fejlett tőkésországokban viszonylag könnyen értékesíthetők, általában

nyersanyagok importjának ellentételezésére használják fel.

5. A gépipari fogyasztási cikkek termelésében nagyon alacsony fokú a termelés nemzetközi szakosítása, a részegységek termelésében és szállításában a nemzetközi kooperáció, ami a késztermékek kölcsönös forgalmának mértékét is lényegesen befolyásolja.

6. A fogyasztási cikkek KGST-országok közötti forgalmát, a választékcserét nagymértékben korlátozza a túlzott centralizmus, a bürokratizmus. Különösen ezen a területen eddig szinte egyáltalán nem sikerült megvalósítani a vállalatok közvetlen kapcsolatát.

Magyarország külkereskedelmi struktúrájának átalakítása szempontjából fontos, hogy — a gátló körülmények ellenére — az ipari fogyasztási cikkek kivitele gyorsabban fejlődött, mint a behozatal (részesezésük az összkivitelből az 1960. évi 19 százalékról 1965-ig 23 százalékra nőtt), és a szocialista országokba irányuló export az átlagosnál nagyobb mértékben (117 százalékkal) emelkedett. A fogyasztási cikkek exportja az 1961—1965-ös években hazánkban jelentős szerepet töltött be a KGST-országokból származó anyagbehozatal ellentételezésében, továbbá tőkés devizák megszerzésében. A textil- és bőripari alapanyagok behozatalának mintegy $\frac{1}{3}$ -a származott szocialista országokból, de a szocialista országokból való behozatal volumene a tárgyalt időszakban hozzávetőlegesen 10 százalékkal csökkent, míg a fejlett tőkésországokból 21 százalékkal, a fejlődő országokból pedig 96 százalékkal emelkedett. Az ipari fogyasztási cikkek exportjának mintegy 70 százaléka a szocialista országokba irányul. A textilipari, bőripari és ruházati cikkek szocialista országokba irányuló kivitelének növelését az anyagellátási nehézségek miatt a tőkés fizetési mérleg egyensúlya korlátozza. Csehszlovákiában is hasonló megfontolásokból korlátozzák például a cipőexportot és más ipari fogyasztási cikkek kivitelét a szocialista országokba.

E komoly problémák mellett a fogyasztási cikkek belkereskedelmi választékcseréje, valamint a könnyűipari kapacitáscsere az 1961—1965-ös

években nagymértékben fejlődött.* A választékcserében a KGST-országokból importált cikkek értéke például 1960-ban 507 millió forint volt, 1965-re pedig 941 millió forintra emelkedett. 1965-ben a kapacitáscsere keretében 224 millió forint értékű árut hoztunk be. A választékcsera növekedése nemcsak a lakosság megnövekedett szükségleteivel és a baráti országok lehetőségeivel volt kapcsolatos, hanem összefüggött azzal is, hogy a csere megkönnyítése végett nem szabtak meg kereteket és kormányhatározat mondta ki, hogy a belkereskedelmi választékcsera — ha devizaveszteséget nem okoz — a két ország belkereskedelmi és a külkereskedelmi minisztereinek megállapodása alapján folyhat. A belkereskedelmi választékcsera keretében gyakran külkereskedelmi árualapokat is értékesítettek és olyan termékeket is beszereztek, amelyek egyébként más úton nem voltak megszerezhetőek.

Az utóbbi években a belkereskedelem textil- és ruházaticikk-forgalmának körülbelül 7—8 százalékát tették ki az importból származó készáruk. Ezek között fontos helyet foglaltak el a korszerű alapanyagú vagy gyártástechnológiájú cikkek. Más iparcikkek belkereskedelmi forgalmában jelentősebb szerepet játszik az import. 1965-ben az értékesített összes lakásbútor 16 százaléka, a rádiókészülékek csaknem 20 százaléka, a villamos hűtőszekrények 24 százaléka, a porszívógépek mintegy 40 százaléka, a lemezjátszók 44 százaléka, a minőségi üvegáruk 37 százaléka, a háztartási porcelánáruk 43 százaléka származott importból. Nagy része volt a lakosság ellátásában még a kozmetikai és vegyi cikkek, papíráruk, fotocikkek, hangszerek, játék- és sportáruk, valamint az óra- és ékszerfélék behozatalának.

A fogyasztási cikkek importja már eddig is kedvezően befolyásolta a la-

kosság ellátását. Ma már a belkereskedelem árukínálata elképzelhetetlen az importcikkek nélkül. Gyakran az importcikkek mennyisége nem is jelentős, de választékbővítés szempontjából nagyon fontos. Például 1965-ben a belkereskedelem 17,9 millió pár bőrlábbelit értékesített, amelyből mindössze 900 ezer pár volt import.

Az importált közszükségleti cikkek egy része korszerű kivitelezésével, új technikai megoldásaival versenyt támasztott a hazai termékeknek. Ez arra készítette az ipart, hogy hasonló vagy magasabb színvonalú termékkel jelenjen meg a piacon.

Magyar és csehszlovák vállalatok közvetlen kapcsolatai további szélesítésének lehetőségei

Magyarország és Csehszlovákia belső gazdaságirányítási rendszerének reformja a két ország közötti nemzetközi együttműködésben szervezeti változásokat tesz lehetővé és célszerűvé. A reformok iránya indokoltá teszi, hogy a vállalatok, gazdasági egységek mindkét országban nagyobb önállóságot kapjanak a nemzetközi együttműködésben is. Az együttműködés alapjává az érintett gazdasági egységek és a fogyasztók közvetlen gazdasági kapcsolatát kell tenni, és növelni kell a gazdasági egységek anyagi érdekeltségét az ésszerű nemzetközi együttműködés fejlesztésében. Tovább kell szélesíteni a két ország belső és külső gazdasági mechanizmusának olyan egyeztetését, hogy a két ország termelő és forgalmi vállalatai megfelelő állami megállapodások keretei között szabadon adhassák el termékeiket egymás szabályozott piacán, a felhasználó vállalatok pedig hasonlóan viszonylag szabadon vásárolhassanak a másik országban is, és így választhassanak a hazai és a másik országban gyártott termékek között.

A nemzetközi gazdasági együttműködés túlcentralizáltsága és bürokratizmus akadályozza a vállalatok, gazdasági egységek együttműködését. Szélsőséges példa a Luxus Áruház és a prágai Dum Módy közötti árucsera esete. A két vállalat 1964 áprilisában

* A belkereskedelmi választékcsera a lakosság ellátását szolgáló árukészletek egy részének cseréje az országok belkereskedelmi minisztériumai közötti megállapodások alapján. A kapacitáscsere az országok könnyűipari üzeminek olyan megállapodása, amely szerint a résztvevők bizonyos cikkekből nagyobb sorozatokat gyártanak és a kapacitás jobb kihasználása révén elért többletermék egy részét kicserélik.

kiválasztotta az egymás számára megfelelő árukat csere céljából, majd megbízta mindkét országban az illetékes külkereskedelmi vállalatot a lebonyolítással. A külkereskedelmi vállalatok az árak és a szállítás kérdéséről több mint egy évig tárgyaltak egymással. Ezalatt a kiválasztott áruk természetesen már más vásárlóra találtak.

Az előzőleg ismertetett főbb okok, amelyek akadályozták a KGST-országok közötti fogyasztásicikk-forgalmat, természetesen Magyarország és Csehszlovákia között is fennállottak. Ezek az okok nehezítették az előrehaladást a két ország közötti fogyasztási cikkekben való forgalom részleges felszabadításában. Ezek mellett számos más nehézséggel kellett és kell megküzdeni. Gátló tényező, hogy a részleges liberalizálás a két ország között kialakult külkereskedelmi áruforgalom szerkezetét a már elmondottak következtében alapvetően nem érinthette.

Akadályozzák az előrehaladást bizonyos szemléleti szélsőségek is. Az államközi megállapodások kötelező kontingenseinek szükségességét a közgazdászok túlnyomó többsége elismeri, a legnagyobb viták azonban ennek szélességi körére vonatkoznak. Rendkívül nehéz megküzdeni egyes külkereskedelmi szakemberek és termelő vállalati vezetők elkényelmesedett szemléletével, akik a kötelező kontingensek fenntartásáért harcolnak a legapróbb cikkeknel is, mert úgy vélik, hogy ily módon megszabadulnak az értékesítés gondjaitól. Más oldalról okoz nehézséget az a szemlélet, amely szerint a kötelező kontingensek szükségképpen nem fejezhetnek ki reális igényeket, szükségleteket, hanem csak központi akaratot, amely kötelezően előír vásárlást és vételt. E két ellentétes nyomás miatt is a legnagyobb problémát a liberalizálásba bevont termékek köre okozta. Mindezek alapján csak az úgynevezett puha cikkeknek egy részére köthettünk megállapodást. Célszerű lett volna kísérletképpen egyes termelőeszközöket is bevonni, például műszereket, ez azonban egyelőre nem sikerült nagyrészt a dogmatikusan értelmezett külkereskedelmi monopólium túlzott előtérbe állítása miatt.

A magyar és csehszlovák vállalatok, gazdasági egységek közvetlen kapcsolatának továbbfejlesztésében azt kell célul kitűzni, hogy a két ország gazdasági együttműködésében is minden döntést azon a szinten hozzanak meg, amelyen a kérdéseket legjobban ismerik és ahol a gazdasági döntésekért a felelősség nyugszik. A kapcsolatok rendszerének továbbfejlesztése bizonyos fokozatosságot követel meg. Figyelembe véve az új mechanizmus által nyújtott lehetőségeket, a következőket lehetne — véleményem szerint — számításba venni:

1. Az ésszerű koncentráció a termelésben és a forgalomban indokoltá teszi, hogy az áruforgalom volumenének nagy részét továbbra is a specializált külkereskedelmi vállalatok bonyolítsák le.

A külkereskedelmi vállalatok részben a termelő és nagykereskedelmi vállalatok ügynökeiként is folytathatják tevékenységüket. Ennek keretében piackutatással, árinformációkkal is foglalkoznak. Jutalékos alapon vásárolnak és adnak el a termelő vállalatok és a nagykereskedelmi vállalatok megbízásából. Emellett önálló tevékenységet is folytathatnak, kompenzációs üzleteket köthetnek, különböző tranzakciókat bonyolíthatnak le stb.

A külkereskedelmi vállalatok monopolhelyzetéből eredő hátrányok kiküszöbölése végett célszerű a versenylehetőség megteremtése olyképpen, hogy az exportáló vagy importáló vállalat ahhoz a külkereskedelmi vállalathoz fordulhasson, amely kedvezőbb feltételek mellett tudja az ügyletet lebonyolítani, tehát például játékexport esetében fordulhatna a Konsumexhez, Artexhez vagy esetleg a Hungarokoop-hoz.

2. A későbbi években — a Belkereskedelmi Minisztérium kívánsága szerint — néhány nagy- és kiskereskedelmi vállalatot is önálló export-import joggal lenne célszerű felhatalmazni. Az első lépcsőben olyan nagyvállalatokat kellene ezzel a jogkörrel felruházni, amelyek a külkereskedelmi lebonyolító szervvel együttműködve képesek a funkciót azonnal átvenni. A második lépcsőben a nyert tapasztala-

tek alapján lehetne újabb vállalatokat bevonni.

3. A határhoz közel fekvő termelőszövetkezetek és állami gazdaságok közvetlenül is értékesíthetnék mindazon termékeiket a csehszlovák piacon, amelyeket a hazai felvásárló szervek megfelelő időben és módon tőlük nem vesznek át.

4. A kapcsolatok decentralizálásának fontos lépcsője lenne, ha a két ország ipari vállalatai közvetlenül is megállapodhatnának egymással termelési kooperációban, alkatrészellátásban stb. és az ebből fakadó kölcsönös szállításokban.

A termelők és felhasználók közvetlen kapcsolatai más eszközökkel is fokozhatók:

— Mindkét ország illetékes szerveinek szorgalmazniuk kell egymás piacain üzletházak, lerakatok, bizományi raktárak létesítését. Ezek működését, a két ország közötti elszámolási rendszert a külkereskedelmi és pénzügyi szervek szabályozzák.

— Célszerű magyar—csehszlovák ágazati kamarákat, szövetségeket, kartelleket, irodákat létrehozni. Közös intézmények foglalkozhatnának egy-egy ágazat termelési problémáinak, műszaki fejlődésének és várható szükségleteinek együttes felmérésével és elemzésével.

— Ösztönözni kell a piackutatást, fokozni és javítani kell az áruk propagandáját (szakmai kiállítások rendezése, árubemutatók, katalógusok stb.).

A két ország piacainak bizonyos fokú összefonódása azt a követelményt is támasztja, hogy az egymás közötti kereskedelem árrendszere jobban igazodjon a kereslethez és kínálathoz. Nyújtson megfelelő tájékoztatást a termelés olyan irányú fejlesztésére, amelyik megfelel a két ország egymást kölcsönösen kiegészítő természeti-gazdasági adottságainak, ösztönöz a két ország szükségleteinek mind jobb kielégítésére. A két ország külkereskedelmi szerveinek megállapodásában fontos, hogy a liberalizált cikkek vállalatok között kialakult árai külön kategóriát képviseljenek és nem dokumentálhatók a külkereskedelmi szervek tárgyalásain és áregyezményeiben.

Az irányárokhoz képest az eladók és a vásárlók felárat vagy árengedményeket alkalmazhatnak a kereslet és kínálat, a kölcsönös előnyök számbavétele szerint. Így például árengedmények adhatók — ismert nemzetközi kereskedelmi szokások szerint — nagyobb tételek vásárlása alkalmából, bizonyos termékek szállítására kötött hosszú lejáratú szerződés érdekében, termékek gyártásának kölcsönös nemzetközi szakosításánál stb. Felárak számíthatók — a többi között — speciális kívánságok teljesítésénél, korszerűbb termékek szállításánál; ösztönző árak alkalmazhatók bizonyos termékek többletszállításának elérésére stb.

Az *import fogyasztási cikkek* belföldi fogyasztói árainál a devizavétel-árból árszorzóval kiszámított áron felül általában forgalmi adót alkalmazunk úgy, hogy az viszonylag állandó legyen, és így a külföldi árak változásainak tendenciája a belföldi áralakulásban is kifejezésre jusson.

Az importcikkek árai — az új belföldi ármechanizmus keretei között — rugalmasan változhatnak, tekintve, hogy a decentralizált forgalom jelenlegi nómenklatúrájába felvett termékek csaknem kivétel nélkül az úgynevezett laza (hatósági korlátozások között mozgó) vagy szabad árformákba tartoznak. Ennek megfelelően a ténylegesen érvényesülő belföldi fogyasztói és termelői árakat a vállalatok alkítják ki a piaci viszonyok figyelembevételével. A rugalmas árváltoztatás egyik indoka lehet a beszerzési ár esetleges változása. A beszerzési árváltozások továbbhárítása a belföldi fogyasztói és termelői árakban általában kívánatos. Erre a belföldi ármechanizmus (a laza és a szabad árforma) lehetőséget nyújt. Az áthárítás és annak mértéke feletti döntést azonban a vállalatokra kell bízni, feltételezve, hogy döntéseiket a piaci viszonyok figyelembevételével hozzák meg.

A Csehszlovákiába *exportált termékek* (fogyasztási cikkek, termelőeszközök) belföldi ára a rubel eladási árából egységes szorzóval képződik. Ez az árbevétel fedezi a külkereskedelmi költségeket is (belföldi fuvar, árrés).

Az exportot elősegítő közgazdasági szabályozókat a decentralizált külkereskedelmi forgalomban exportált termékekre is kell érvényesíteni.

★

A vállalatok közötti közvetlen kapcsolatok eredményei viszonylag gyorsan mutatkoznak majd meg, a konkrét tapasztalatok értékeléséhez azonban néhány év szükséges. Az új mechanizmusban természetesen új ellentmondások megnyilvánulásával, néhány negatív vonás keletkezésével is számol-

hatunk, amelyek leküzdésére a tervgazdálkodás keretei között megvannak a lehetőségek.

A konkrét tapasztalatok alapján a két ország közötti kapcsolatok új rendszerébe fokozatosan lehet bevonni új termékcsoportokat, bővíteni a kijelölt vállalatok számát stb. A tapasztalatok, eredmények arra ösztönözhetnek, hogy más KGST-országokkal is hasonló reformokat valósítsunk meg, ha a feltételek egyébként ezt lehetővé teszik.

Kiss Tibor

A norvég gazdasági tervezés

Az országos szintű gazdasági tervezés a második világháború utáni években a tőkésországok közül Norvégiában vált leginkább a gazdaságpolitikát megalapozó *átfogó rendszerré*. Az első tervévtől — 1946-tól — számított két évtizedben azonban a tervek tartalmában, összeállításában és végrehajtásában mélyreható *változások* történtek. Jelen cikkben — más országokkal való összehasonlítás igénye nélkül — azokat a tervezésben végbement fontosabb változásokat ismertetem, amelyek széles körben érvényes közös tendenciákat fejeznek ki.

Ezek a változások a következők:

1. a tervezőmunkában előtérbe került a közgazdasági szabályozó eszközök meghatározása;
2. a tervekészítés hagyományos államigazgatási módszere kombinált matematikai államigazgatási módszerre alakult át;
3. megnőtt a távlati tervezés jelentősége.

Annak ellenére, hogy e változások mélyrehatóak, nem mosták el az alapvető tartalmi különbséget a szocialista országokban folyó tervezés és a tőkés tervezés között. Országainkban, a tulajdonviszonyokból fakadóan, az állam a gazdaságirányítás (tervezés) átfogóbb feltételeivel (a nemzeti jövedelem sokkal nagyobb hányadát tartalmazó költségvetéssel, teljes körű információ-bázissal stb.) rendelkezik,

mint egy tőkésországban. A szocialista tulajdonviszonyok következtében a társadalmi és részérdekek összeegyeztetése nálunk fokozottan lehetséges. Ezzel szemben a norvég gazdaság alapvetően magántulajdonon alapuló piacgazdaság, ahol a kormány által befolyásolt gazdasági döntések többségét magánvállalkozók hozzák.* Ilyen körülmények között a tervek végrehajtása, a gazdasági befolyásolás gyakran ütközik a magánérdekekkel.

Norvégiában, akárcsak a többi nyugat-európai országban, a tervezés változatlanul a tőkés állam gazdasági életbe történő beavatkozásának eszköze.

Norvégiában a gazdasági beavatkozás (tervezés) rendszere mindenekelőtt az állami költségvetésre épül. A költségvetések felölelik az áru- és értékmozgások egyre nagyobb hányadát. Az állam rendelkezett 1939-ben a bruttó nemzeti termék mintegy 20 százalékával; 1964-ben már 30 százalékával. Ha figyelmen kívül hagyjuk a helyi hatóságok alapjait, a központi kormány költségvetésében akkora összeg *koncentrálódik*, amely a nemzeti jövedelem mintegy 20 százalékának felel meg.

* Az állami tulajdon részaránya viszonylag kicsi. Jelentősebb az állami tulajdon a vasút, a posta- és hírközlés területén, a villamosenergia-termelésben (30 százalék) és az erdőgazdálkodásban (12 százalék).

Az állami beavatkozásban (tervezésben) fontos szerepet játszanak a társadalmi-politikai feltételek is. A 3,6 millió lakosú Norvégia viszonylag homogén ország, a társadalmi és gazdasági érdekkellentétek kevésbé élesek, mint más tőkésországokban.

Előtérben a közgazdasági szabályozó eszközök meghatározása

A tervezőmunkának három tartalmi mozzanata van. E mozzanatok — hangsúlyozva az elhatárolás nehézségeit — a politikai döntést igénylő gazdaságpolitikai célkitűzések, a közgazdasági-szakmai döntést igénylő származtatott célok, illetőleg előirányzatok és a végrehajtást biztosító közgazdasági szabályozó eszközök (kamat, ár, hitel stb.) meghatározása. Példának említjük, hogy a jövedelemelosztás, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok irányának megváltoztatása elsősorban politikai, a termelés növelése, a külkereskedelmi szerkezet módosítása pedig közgazdasági-szakmai döntést igényel. Ilyen döntéssel határozzák meg a közgazdasági szabályozó eszközöket is.

Norvégiában az elmúlt periódusban mindenekelőtt az utóbbi mozzanatot átfogó közgazdasági-szakmai tervezésben történt változás.

Az 50-es évek elejéig — ha eltekinthetünk a gazdaságpolitikai célok meghatározásától, amellyel ez a cikk a problémakör bonyolultsága és az információk elégtelensége miatt nem foglalkozik — Norvégiában a gazdasági tervezés a származtatott célok, illetőleg előirányzatok kitűzését, valamint a tervvégrehajtást biztosító eszközök elosztását jelentette. Majd a tervezésről fokozatosan levált az előirányzatok részletezése és a tervvégrehajtást szabályozó keretelosztás. A közgazdasági befolyásoló eszközök kidolgozásával a tervezőmunka egyre teljesebbé vált. (Az 50-es évek közepétől bekövetkezett változások háttere, hogy a közvetlen állami beavatkozás rendszeréről áttértek a közvetett befolyásolási rendszerre.)

A II. világháború utáni években a norvég gazdaságpolitika alapvető cél-

jai a teljes foglalkoztatottság és a külkereskedelmi egyensúly biztosítása, a beruházások kiugróan magas színvonalon tartása, a gazdasági ágazatok fejlettségében és a lakosság különböző rétegeinek jövedelmében meglévő különbségek csökkentését célzó, ún. kiegyenlítődesi politika érvényesítése, valamint az infláció megelőzése voltak. A beruházások magas színvonalon tartása 1949-ig a rekonstrukció, 1949-től a gyors gazdasági fejlődés céljait szolgálta.

A gazdaságpolitika eme elveit a nyomasztó áruhiány körülményei között alkalmazták, amikor védekezni kellett egyrészt az áremelkedés, másrészt az import túlzott növekedése ellen. Ez a helyzet olyan tervezés kialakulásához vezetett, amely a rendelkezésre álló erőforrások és a felhasználások természetes összhangjának biztosítását szolgálta és a gazdaság direkt befolyásolására — az erőforrások elosztására — épült.

Ez a rendszer az állami beavatkozás olyan formája volt, amelyben nem adtak közvetlen utasításokat a termelésre, hanem adminisztratív utasításokkal korlátozták a felhasználható erőforrásokat. A fogyasztási javak vásárlásán kívül különösen az importanyagok, a nyers-, tüzelő- és építőanyagok felhasználását ellenőrizték szigorúan. Így a tervezés az alapvető erőforrásokat elosztó adminisztratív utasításokon keresztül szabályozta a termelést.

A norvég tervezés éves tervek és 4 éves középtávú programok készítésében ölt testet. A költségvetések (éves tervek) — mint a rövid távú tervezés termékei — jól szemléltetik az előbbi tényezők érvényesülését.

Az éves tervek részletesen átfogták a termelést, az importot, az exportot, a beruházási tevékenységet, a lakossági és közületi fogyasztást és a munkaerő-gazdálkodást. A parlamenti vitára kerülő tervjavaslat felsorolt részei közül az import-, az export- és a fogyasztási előirányzatok árufőcsoport bontásában, a többi tervfejezet előirányzatai pedig ágazati bontásban készültek.

Az 50-es évek közepére a gazdaság direkt módszerekkel történő irányítása

fokozatosan megszűnt. Az importra utoljára 1951-ben, a lakossági fogyasztásra 1952-ben készült terv árufőcsoport szerinti bontásban.*

Fontos megemlíteni, hogy a közvetlen állami beavatkozás a fejlett tőkésországok közül Norvégiában létezett a leghosszabb ideig. Ebben jelentős szerepe volt a már ismertetett célokat követő ambiciózus norvég gazdaságpolitikának és az országban uralkodó társadalmi-politikai viszonyokkal összefüggő kedvező feltételeknek.

Az 50-es évek közepétől a norvég gazdaságpolitikában és tervezésben fokozódott a pénzügyi és hitelpolitikai eszközök jelentősége. A gazdaságpolitikai törekvések homlokterébe — a beruházások állami hite ellenőrzése és megdrágítása révén — a beruházási tevékenység meghatározott irányú, bizonyos strukturális céloknak megfelelő befolyásolása és korlátozása került.

Ugyancsak akkoriban kezdtek foglalkozni a bér-, jövedelem- és árváltozásokkal, a változások egymásra gyakorolt hatásával mint közgazdasági szabályozó eszközökkel. 1963-ig azonban ezen a területen kevés volt az eredmény. Annak ellenére, hogy 1961-től e témakör a parlamenti tervviták része, aktívabb jövedelempolitikát csak 1963 óta folytatnak.

Az 50-es évek elejétől a közgazdasági szabályozó eszközök sorából mind nagyobb figyelem kíséri az állami költségvetések és az éves tervek összehangbáhozatalát.** 1961-ig, amíg az állami költségvetések és az éves tervek egymástól függetlenül készültek, különösen az előbbiekből finanszírozott beruházások és a tervek koordinációjára irányult figyelem. 1961-től az éves tervek „A kormány bevételei és kiadásai” cím alatt már magukban foglalják a költségvetés főbb tételeit; a költségvetés a terv integrált része lett.

A tervezésben és a gazdasági irányításban végbement változás szemléletesen tükröződik abban a szervezeti változtatban is, hogy 1952 óta a terve-

zés gazdája a Pénzügyminisztérium a Kereskedelemügyi Minisztérium helyett.

Tervkészítési eljárások

A norvég tervkészítésnek két változata van; az egyik az államigazgatási, a másik a kombinált matematikai államigazgatási megközelítés.

Államigazgatásinak nevezik azt az eljárást, amikor a terv előirányzatai és a végrehajtást szolgáló közgazdasági eszközök a különböző minisztériumok (igazgatóságok) koordinált együttműködéséből születnek.

Norvégiában ezt úgy valósították meg, hogy a kormány — különböző bizottságok tanácsaira épülő — irányelveket (prioritásokat) adott ki, amelyek alapján a minisztériumok (igazgatóságok) tervjavaslatokat készítettek. A koordinációért felelős Pénzügyminisztérium két szempontból foglalkozott a tervjavaslatokkal. Először azt vizsgálta, hogy a tervjavaslatok „beleférnek-e” a hazai termelés és az import elfogadható kereteibe. Ha nem, akkor a kormány új irányelveket (prioritásokat) szabott a folyamat alapjául. A koordinációt végző szervek a tervjavaslatokat formai-technikai szempontból is megvizsgálták. E vizsgálat során a javaslatokat a költségvetés logikai rendszerébe (az ún. definíciós egyenletekbe) helyezték, és a formai helyességen túlmenően a terv konzisztenciájával összefüggő tartalmi kérdéseket is elemezték.*

Az államigazgatási tervkészítési eljárást — kisebb-nagyobb változtatással — a tervezés megindulásától 1961-ig alkalmazták.

A mintegy másfél évtizedes periódusban azonban ez az eljárás jelentősen fejlődött. A fejlődés — módszertani szempontból — elsősorban Ragnar Frisch tevékenységének köszönhető. Frisch professzor sokoldalúan bizonyította, hogy a matematikai-ökonometriai módszerek felhasználásával az államigazgatási megközelítésen alapuló

* A gépkocsivásárlások korlátozását viszont meglehetősen későn, csak 1960-ban oldották fel.

** Jóllehet a költségvetések állami üzemek finanszírozásával kapcsolatos tételei nem tartoznak a közgazdasági eszközökhöz, a költségvetést egészében szabályozó eszköznek tekintik.

* A tervkészítésben alkalmazott költségvetési definíciós egyenletrendszer Ragnar Frisch munkáján alapult. — Irodalom jegyzék a cikk végén. — (1.)

tervezés (tervek) minősége nagymértékben javítható (2), (3).

A fejlődésben konkrétan három mozzanat játszott jelentős szerepet:

— az input-output módszer kiegészítő alkalmazása a tervezésben. Az 1952 utáni években az input-output módszert elsősorban arra használták fel, hogy kimutassák, hogyan hatott — az ágazati kapcsolatokon keresztül — a végső felhasználás növekedése az importra;

— az 1950-es évek közepén a fogyasztás alakulására ható tényezők vizsgálata a norvég Központi Statisztikai Hivatalban. A háztartásstatisztikai adatokon és az idősorokon nyugvó — addig hiányzó — elemzések nagy segítséget nyújtottak a tervezés számára;

— az 1957-ben számszerű formában is elkészült keynes-i modell alkalmazása a beruházások és az import közötti összefüggések tanulmányozására. A modellre épült a tervezett és a tényleges fejlődés eltéréseinek vizsgálata is (4).

E mozzanatok azonban nem értékelhetők úgy, mint az említett módszerek tényleges alkalmazása a tervezésben; azokat csak az elemzésben használták.

Fordulat 1961-ben következett be, amikor a norvég ágazatközi és fogyasztási modellt (1966-tól továbbfejlesztett változatát) először alkalmazták a tervezésben.

A modell nagymértékben aggregált és egyszerűsített leírása — Per Sevaldson jeleléseivel — a következő (5):

$$(1) \mathbf{x} = \mathbf{A}_x \mathbf{x} + \mathbf{c}_x + \mathbf{y}_x$$

$$(2) \mathbf{b} = \mathbf{A}_b \mathbf{x} + \mathbf{c}_b + \mathbf{y}_b$$

$$(3) \mathbf{r} = \hat{\mathbf{p}}_w \mathbf{w}_x$$

$$(4) \mathbf{c} = \mathbf{c}^0 + \mathbf{D} \left(\frac{1}{\pi} \mathbf{r} - \mathbf{r}^0 \right) + \mathbf{N} \left(\frac{1}{\pi} \mathbf{p} - \mathbf{i}_c \right)$$

$$(5) \mathbf{p}'_x = \mathbf{p}'_x \mathbf{A}_x + \mathbf{p}'_b \mathbf{A}_b + \mathbf{p}'_w \mathbf{W}$$

$$(6) \pi = \mathbf{p}' \frac{1}{\gamma} \mathbf{c}^0$$

$$(7) \gamma = \mathbf{i}'_c \mathbf{c}^0$$

$$(8) \mathbf{y} = \text{adott}$$

$$(9) \mathbf{p}_b = \text{adott}$$

$$(10) \mathbf{p}_w = \text{adott}$$

ahol:

$\mathbf{x}$ = a szektorok termelésének vektora (változatlan áron)

n_x = a szektorok száma

$\mathbf{c}_x$ = a szektorok kibocsátásának vektora a lakossági fogyasztás céljaira (változatlan áron)

$\mathbf{y}_x$ = a szektorok kibocsátásának vektora a végső felhasználás egyéb (export, beruházás, közületi fogyasztás) céljaira (változatlan áron)

$\mathbf{b}$ = az import vektora (változatlan áron)

n_b = az importtermékek száma

$\mathbf{c}_b$ = import a lakossági fogyasztás céljaira (változatlan áron)

$\mathbf{y}_b$ = import a végső felhasználás egyéb (export, beruházás, közületi fogyasztás) céljaira (változatlan áron)

$\mathbf{r}$ = az elsődleges ráfordítások (bér, amortizáció, adó, vállalkozói jövedelem) vektora

$\mathbf{A}_x$ = a közvetlen ráfordítási koefficiensek $n_x \cdot n_x$ dimenziójú mátrixa

$\mathbf{A}_b$ = az import koefficiensek $n_b \cdot n_x$ dimenziójú mátrixa

$\mathbf{w}$ = az elsődleges ráfordítási koefficiensek $n_r \cdot n_x$ dimenziójú mátrixa (a bázisév adatai alapján)

$\mathbf{p}_x$ = a termelő szektorok árindexeinek vektora

$\mathbf{p}_b$ = az importált áruk árindexeinek vektora

$\mathbf{p}_w$ = az elsődleges ráfordítások árindexeinek vektora jövedelemkategóriánként (árindex = a szektorok jövedelme osztva a termelés indexszel korrigált bázisévi jövedelemmel)

$\mathbf{D}$ = a fogyasztási határhajlandóság $(n_x + n_b) \cdot n_r$ dimenziójú mátrixa

$\mathbf{N}$ = a fogyasztás árkoeficienseinek $(n_x + n_b) \cdot (n_x + n_b)$ dimenziójú mátrixa

π = a fogyasztási javak általános árindexe (skalár)

$\mathbf{i}_c$ = $(n_x + n_b)$ dimenziójú összegező vektor

$$\mathbf{c} = \begin{bmatrix} \mathbf{c}_x \\ \mathbf{c}_b \end{bmatrix}, \quad \mathbf{p} = \begin{bmatrix} \mathbf{p}_x \\ \mathbf{p}_b \end{bmatrix}, \quad \mathbf{y} = \begin{bmatrix} \mathbf{y}_x \\ \mathbf{y}_b \end{bmatrix} \text{ stb.}$$

Megjegyzés: (') a transzponálás jele
(^) a diagonálmátrix jele
(°) a bázisév jele

A modell — szerkezetileg — felöleli a termelőszektorok közvetlen és közvetett termelési kapcsolatait (input-output modell), a kereslet alakulását a jövedelmen és a fogyasztói keresleten keresztül (keresleti modell) és azokat az összefüggéseket, amelyek lehetővé teszik az árak meghatározását rövid távon (ármodell).

A modell úgy jellemezhető, mint „behavioural” (viselkedés vagy hatás) modell. Nem alkalmas az erőforrások optimális elosztásának vizsgálatára. A modellel azok a hatások mutathatók ki, amelyeket a modell szféráján kívüli (egzogén) változók a belső, ún. endogén változókra gyakorolnak.

A modell a következő típusú egzogén változókat tartalmazza:

1. változók, amelyek a kormány bizonyos elhatározásait rögzítik (a kormány beruházási és fogyasztási kiadásai, adóráták, árak azokban a szektorokban, ahol a kormány szerepe az ár-megállapításban jelentős)*;

2. rövid távon a norvég gazdasági fejlődéstől (kereslettől) független változók (mezőgazdasági és halászati termelés, az export nagysága, export- és importárak);

3. azok a változók, amelyek közgazdasági tartalmuk alapján nem egzogén változók, de a modell — jobb híján — annak minősíti őket (beruházás, a lakossági fogyasztás bizonyos része**, több szektorban a bér- és a termelékenységváltozás, a profitráta változása a hazai piacra termelő ágazatokban).

Az egzogén változók alapján a modell a jelzett kapcsolatokon keresztül a következő endogén változók programját határozza meg:

— a szektorok és árucsoportok termelése és importja;

— a magánfogyasztás nagysága;

— árak;

— nomináljövedelem, a kormány adóbevétele.

A modell tehát az éves tervek főbb előirányzatait és az említett közgazdasági eszközöket határozza meg. Miközben az eredmény elrendezett táblázatok formájában — változatlan áron és folyóáron, abszolút számmal és százalékokban — a tervezők asztalára kerül, feltételezik, hogy az egzogén változók értékeit államigazgatási tervekészítési eljárással határozzák meg.

A tervekészítésnek ez a módja kombi-

nált matematikai államigazgatási megközelítésnek nevezhető.

E tervekészítés ábrája a következő oldalon található.

Az 1960-as évek elejétől a kombinált tervekészítés talaján fejlődő pénzügyminisztériumi és központi statisztikai hivatali együttműködés számos előny kútforrása lett. Íme közülük néhány:

— a bemenő adatok (egzogén változók) és az eredmények (endogén változók) kölcsönös vitatása-javítása hatékonynak bizonyul, a tervezők az előbbieket pontosabb meghatározására koncentrálhatják erőiket;

— a Központi Statisztikai Hivatalban működő modell a nemzeti statisztikai számlarendszer (national accounts) adataira épül; ez biztosítja az adatok megbízhatóságát és a legfrissebb statisztikai információk rendszeres felhasználását a tervezésben;*

— a számítás megismételhető: lehetővé vált a jövedelem-hatásokat és ár-változásokat kifejező konzisztens tervvariánsok képzése.

A modellezés előnyei aligha vitathatók. Tény azonban, hogy a modellezők és a gyakorlati tervezők kellő kritikával fogadják a modellt és az eredményeket. Ma is nagy erőfeszítéssel dolgoznak a modell továbbfejlesztésén.

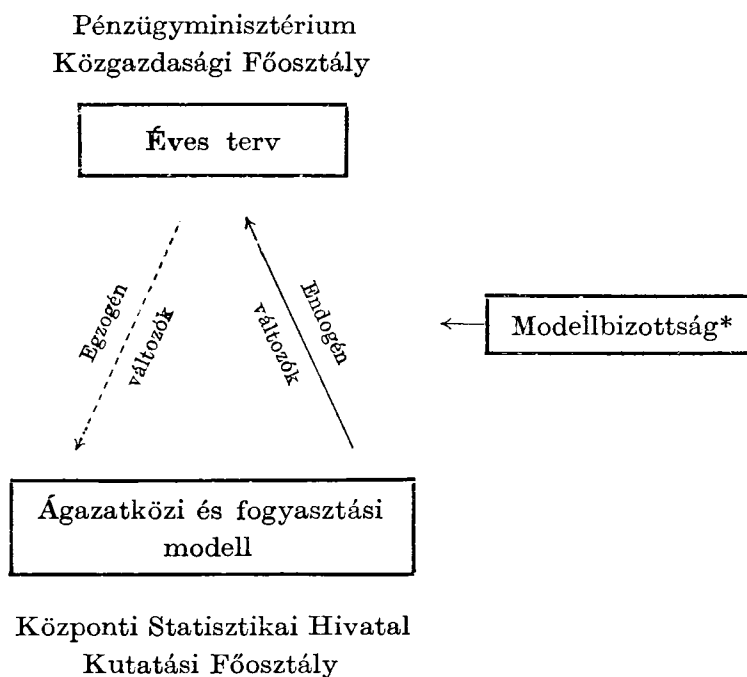
Ezek figyelembevételével szeretném hangsúlyozni, hogy Norvégiában az országos szintű matematikai modellezéssel kapcsolatos kutatás az elmúlt években túljutott az alkalmazás feltételeinek vizsgálatán; a hangsúly már a tervezés részeként működő tervmodell elméleti-módszertani fejlesztésén van.

A kutatások két irányba folynak: a kutatások egyik része az egzogén változók számának csökkentését tűzi ki célul. Ezen a területen különösen fontos a beruházás átminősítése endogén változóvá. Az átminősítés azonban meglehetősen nehéz, ha arra gondolunk, hogy nem kielégítőek azok az ismeretek, amelyek jeleznék, hogy a töb-

* Más szempontból ezek a változók közgazdasági eszközök.

** Például a televízió- és autóvásárlás, amely a televízióhálózat kiépítésétől, illetve a gépkocsivásárlás korlátozásának ideje alatt felgyülemlett kereslettől függ.

* A modell koeficiensei — a munkaráfordítási koeficiensek kivételével — változatlanok. A statisztikai számlarendszerre épülő modell koeficienseit azonban évenként újrabecsülik. A koeficiensváltozások „követése” csökkenti a fix koeficiensek alkalmazásából eredő hibákat.

* A bizottság a modell elvi-módszertani kérdéseivel foglalkozik – a Pénzügyminisztérium, a Központi Statisztikai Hivatal és az Oslói Egyetem Közgazdasági Intézetének képviselőiből áll.

bi változó hogyan hat a beruházási tevékenységre.

Hasonló a helyzet az exporttal is. Ahhoz, hogy olyan egyenleteket lehessen bevezetni a modellbe, amelyek leírják az export alakulását, szükséges tisztázni a hazai és a világpiaci árak, a jövedelem, valamint a kapacitáskihasználás közötti kapcsolatokat. Ugyancsak fontos lenne ismerni az exportelaszticitásokat, amelyek alapvető elméleti kutatásokat igényelnek.

A más irányú kutatások célja, hogy részletes kimunkálással alkalmasabbá tegyék a modellt a közgazdasági befolyásoló eszközök meghatározására. E törekvések elé azonban akadályokat gördít az információhiány és számos megoldatlan elméleti-közgazdasági probléma. Az információhiány különösen a jövedelem- és hitelstatisztikában okoz gondot.

Nagyobb hangsúly a távlati tervezésen

1954 óta a norvég tervezők rendszeresen készítenek négyéves középtávú terveket.

A technikai fejlődésből fakadó előnyök jobb kiaknázása, a hosszabb átte-

kintést igénylő gazdasági döntések (beruházás, oktatás) végett a gazdaság némely szektorára már 1954 előtt is készült távlati terv. E tervekkel kapcsolatban koordinációs igények támadtak. Egyeztetni kellett a kormány és a helyi hatóságok akcióit, a területek között kialakuló arányokat, a szóban forgó szektor és a gazdasági élet többi ágazatainak kapcsolatát és így tovább.

Az a felismerés, hogy a szükségessé váló koordináció leghatékonyabban a gazdasági élet egészét átfogó távlati tervezéssel oldható meg, a távlati tervezés megindulásához vezetett.

Ennek ellenére az első középtávú tervek nem játszottak jelentős szerepet. Úgy tűnt, hogy a szektorok távlati tervei, amelyeket a különböző minisztériumok a parlamenttel és a kormánnyal a gazdaság egészére készített távlati terv megkerülésével — nemegyszer a terv elfogadása után — hagytak jóvá, korlátozták a terv szerepét és számos nehézséget okoztak az éves tervezésben.*

* Az éves tervezés során a kormány rendelkezésére álló alapokból „kötelező” volt finanszírozni vagy támogatni a parlament és a kormány által elfogadott szektorterveket. Ez néha gondot okozott a tervezőknek.

A 60-as években a vázolt körülmény a távlati tervezés súlyának növekedéséhez vezetett. Előmozdította ezt a folyamatot a közvetlen beavatkozásról a közvetett gazdasági befolyásolásra való áttérés is. A 60-as években — az irányítási rendszerben végbement változás késői hatásaként — a középtávú tervezésben is előtérbe került a közgazdasági szabályozó eszközök kidolgozása.

1962-ig a középlejártú tervek cél-, illetve előirányzattervek voltak. Az 1962—65. évi terv az első, amely számszerű közgazdasági eszközöket (néhány költségvetési előirányzatot, adópolitikát) is tartalmazott. A közgazdasági szabályozó eszközök többé-kevésbé egységes, zárt rendszerré csak az 1966—69. évi terv összeállítása során váltak. Ekkor készült először a tervidőszakot átfogó 4 éves állami költségvetés is.

Jóllehet a költségvetés „hivatalos” (belső) használatra készült, nagymértékben hozzájárult a terv megalapozásához.

A fejlődés kétségtelen. Mégis, több jel mutat arra, hogy a távlati tervezés pillanatnyilag nem felel meg a követelményeknek. A távlati tervezés formái, módszerei kevésbé kiforrottak, mint az éves tervezésé.

A távlati tervezésben eddig csak a rövid távú összefüggéseket kifejező ágazatközi és fogyasztási modellt alkalmazták, annak ellenére, hogy az nem tartalmazza a beruházási összefüggéseket, s így ilyen tervezésre alkalmatlan.

Az 1962-ben létrehozott pénzügyminisztériumi távlati tervezési főosztályon nagyarányú munkálatok folynak a távlati tervezési módszerek tökéletesítésére.* Folyamatban van a tervezési nomenklatúrák bővítése és véglegesítése, az éves és a távlati tervek összehangolása koordinált tervezés formájában, 15—20 éves perspektivikus trendek figyelembevételével, valamint a matematikai modellezés. A matematikai

* 1962-ig a távlati tervek összeállítását ad hoc titkárság végezte. A titkárság tagjait minisztériumi szakértőkből a kormány nevezte ki. Többen — jogosan — ezzel a körülménnyel magyarázzák a távlati tervezési módszerek viszonylagos elmaradottságát.

modellezés az ágazatközi és fogyasztási modell tökéletesítését és Leif Johansen többszektoros növekedési modelljének alkalmazását jelenti a gyakorlatban.

Johansen professzor Cobb—Douglas típusú termelési függvényt alkalmazó modellje, amelyben a beruházások összege egzogén módon szerepel, míg a beruházások szektorok közötti megoszlását a modell határozza meg, nagy segítséget nyújthat a tervezés számára* (6).

Csak a módszerek, a tervezési „technológia” fejlődése vezethet oda, hogy a tervkészítésben alkalmazott kombinált matematikai államigazgatási eljárás ne csak formájában, hanem — mint az évesnél — tartalmában is megfeleljen a távlati tervezéssel szemben támasztott igényeknek.

Prognózis vagy program — a terv végrehajtása

A tervezési környezet és a norvég tervezés 20 évéből kiemelkedő változások bemutatása után joggal merül fel a kérdés: milyen is ez a tervezés. Pusztán előrejelző vagy olyan tevékenység, amely a gazdasági élet menetét befolyásolja? A tervek prognózisok vagy olyan programok, amelyek irányt szabnak a cselekvésnek? Norvégiában az elmúlt években nemegyszer csapott magasra a vita e kérdések körül. Ismerve a vitában kialakult főbb álláspontokat, a kormány hivatalosan is deklarált álláspontját, elmondhatjuk, hogy a terv Norvégiában több, mint egyszerű prognózis; a terv — program.

A munkáspárti és a most hatalmon levő koalíciós kormány egyaránt nyilvánította, hogy az éves és a négyéves tervek a gazdaságpolitika alapját képező programok, amelyeket teljesíteni kívánnak. A terveket a kormány a parlament elé terjeszti és a parlament — mint a kormány gazdaságpolitikáját megtestesítő nyilatkozatot — jóváhagyja azokat.

A lényeg azonban mégsem a hivatalos deklaráció, hanem a tervnek a gaz-

* A kísérletet a távlati tervezési főosztály és az Oslói Egyetem Közgazdasági Intézetének munkatársai közösen végzik.

dasági életre gyakorolt tényleges hatása.

A háború utáni években a kötött gazdálkodás idején a terv és a gazdasági élet kapcsolata aligha vitatható. Nehezen lehetett áttekinteni a helyzetet a keresletszabályozó központi utasítások megszűnése után. Először azért, mert nehézségek adódtak a közvetlen állami beavatkozás felbomlása idején a közgazdasági eszközök alkalmazása körül. Másodszor, mert a végrehajtást biztosító eszközök közgazdasági hatása, illetve hatékonysága nehezen értékelhető, és évről évre változik.

Amikor az 50-es években a közvetlen beavatkozást — nem kis részben a nemzetközi egyezmények és a belföldi politikai nyomás hatására — felszámolták, nem voltak készen az alkalmazásra szánt közgazdasági eszközök. (Ez a körülmény — átmenetileg — kedvezőtlenül érintette a tervek végrehajtását.)

Jelenleg a tervvégrehajtás főbb eszközei az árellenőrzés (árpolitika), az építési engedélyezések rendszere, amelyek — részben — a direkt eszközök közé sorolhatók, valamint az állami költségvetés és a hitelpolitika.

A nyugat-európai tőkésországok közül — Hollandián kívül — Norvégiában van aktív árpolitika. Az árpolitikai akciókat egy 1953. évi törvény szabályozza. (A törvény szankciókat ír elő arra az esetre, ha a gazdasági élet résztvevői megszegik az árszabályokat.)

Az árellenőrzést különféle módszerekkel az Ár- és Bérügyi Minisztérium Árigazgatósága és a helyi árhatóságok hajtják végre. Legfontosabb módszerek a maximális ár, az árstopp és a maximális profitot szabályozó egyezmények az árhatóságok és a kereskedelem között. Ez a szabályozás a fogyasztói árak 50, a termelői és importárok körülbelül 40 százalékát érinti.

A norvég árpolitika (árszabályozás) elsődleges célja a jövedelempolitikai szempontok érvényesítése. A termelésre gyakorolható ösztönző („allokációs”) hatás másodrendű. Direkt eszközökkel történő profitszabályozással és bérpolitikával kiegészülve az árellenőrzés mint átfogó jövedelempolitika a teljes foglalkoztatottság, a gazdasági nö-

vekedés és az árstabilitás céljait szolgálja.

Az építési engedélyezéssel ellenőrzik a beruházások összegét, biztosítják a fontosabb területi arányokat és a munkaerő folyamatos foglalkoztatását (7).

A gazdasági befolyásolásban, a tervek végrehajtásában azonban az állami költségvetés és a hitelpolitika játszik döntő szerepet.

Az állami költségvetés főbb tételeit az 1. sz. táblázat tartalmazza:

Elemzés nélkül is látható, hogy a költségvetés tételei nagyságuk és szerkezetük következtében

1. az adókon és a polgári kiadási tételeken (áruvásárlás, bér) keresztül jelentős mértékben meghatározzák a belföldi kereslet alakulását és a jövedelemelosztást;

2. hatnak a fogyasztás és a beruházás arányának alakulására;

3. előmozdítják az árstabilitást.

A költségvetés keresletkorlátozó szerepe 1964 után vált különösen jelentőssé, amióta a kereslet nyomása ránehezedik a gazdaságra.

Hitelpolitikájával az állam a belföldi és bizonyos fokig a külföldi eredetű kölcsöntőke kínálatát korlátozza. A hitel a norvég gazdaságpolitikában a beruházások volumenének és összetételének legfontosabb szabályozó eszköze. A hitelpiac állami ellenőrzése, a hatóságok és a magánbankok együttműködésének alakulása azonban tarka képet mutat.

1955—1958 között a bankok tevékenységükben a Pénzügyminisztérium, a Norvég Bank és a pénzügyintézetek képviselőiből álló Tanácsban kialakított mennyiségi korlátozásokhoz és irányelvekhez alkalmazkodtak. 1958—1961-ig nem voltak mennyiségi korlátozások. 1961-től az állam éves egyezményekkel próbálja a bankműveleteket a gazdaságpolitikai célok irányába terelni. Az eredmény azonban — mint azt a 2. sz. táblázatból is láthatjuk — vitatható.

1964-ig a bankok követték az egyezményeket. Amikor azonban nagyarányú kereslet alakult ki, jóval túllépték az egyezmények nyújtotta kereteket. (Nyilvánvaló, hogy a bankok reagálása nemcsak következmény, hanem ok is:

A kormány bevételei és kiadásai (Millió korona)

Megnevezés	1961	1962	1963	1964	1965	1966
<i>Bevételek</i>						
1. Jövedelemadó	1405	1622	1851	1975	2 175	2 292
2. Forgalmi adó	4558	4892	5240	5817	6 607	7 182
3. Egyéb.....	980	1095	1226	1421	1 443	1 653
Összesen:	6943	7609	8317	9213	10 225	11 127
<i>Kiadások</i>						
1. Szociális kiadás	797	882	970	1136	1 199	1 291
2. Árszubszción.....	803	796	975	855	1 080	1 085
3. Katonai kiadás	1220	1448	1522	1719	1 912	1 998
4. Egyéb polgári kiadás (árúvásárlás, stb)	2896	3161	3644	4073	4 739	5 424
5. Állami vállalatok	754	941	967	1118	1 093	1 164
Összesen:	6470	7228	8078	8901	10 023	10 962
Többlet:	+473	+381	+239	+312	+202	+165

Megjegyzés: a „többlet” nem tartalmazza a kölcsönügyletek egyenlegét.

Adatforrás: Norway Monetary and Economic Developments. 1957–1966. Basle, May 1967.

A kereskedelmi bankok és takarékpénztárak kölcsönkibocsátása
(Millió korona)

Megnevezés	1961	1962	1963	1964	1965
<i>Kereskedelmi bankok</i>					
Egyezményekben rögzített érték	504	501	511	469	450
Tényleges érték	503	433	406	591	698
<i>Takarékpénztárak</i>					
Egyezményekben rögzített érték	364	446	403	344	436
Tényleges érték	368	441	484	458	509

Adatforrás: Hermod Skänland: Politiko- Economic Counseling in Norwegian Stabilization Policies (Kézirat).

hitelkibocsátásaikkal hozzájárultak a gazdaság stimulálásához.)

1965-ben a parlament hiteltörvényt fogadott el. E törvénytől a pénzpiac eredményesebb ellenőrzését remélik. A törvény felhatalmazta a királyt (gyakorlatilag a Pénzügyminisztériumot), hogy a bankok tevékenységét befolyásoló eszközöket alkalmazzon. Ilyen eszköz például a bankok számára kötelező tartalékalap előírása, amit a for-

galom növekedésével tovább bővítenek.

A törvény jóváhagyása után a bankok a Pénzügyminisztériummal folytatott együttműködésüket a Tanácsban megszakították — a Tanács 1965-ben megszűnt. A bankok nyilvánvalóan a törvény szigora ellen „lázdak” fel.*

* 1966-ban megalakult a Hitelpolitikai Bizottság, amely a Tanács örökébe lépett. A Bizottság a viták és az információcsere fóruma; közvetlen szerepe kisebb.

A hitelpolitika gyakorlati végrehajtásában keletkezett nehézségek annál inkább szembetűnőek, mivel a költségvetés terhére kibocsátott hitelekkel — az állami bankokon keresztül — az állam közvetlenül is befolyásolja a pénzpiacot.

Az érintett közgazdasági eszközöknek a fogyatékoságok ellenére jelentős szerepük van abban, hogy Norvégiában a gazdaságpolitikai célok többségét sikerült elérni (8).

A gazdaságirányítás legfontosabb eredményei voltak a teljes foglalkoztatottság biztosítása és a beruházások magas színvonalon való tartása. Az ambiciózus gazdaságpolitika a hatvanas évekre érlelte meg gyümölcseit. Ezt bizonyítja, hogy a társadalmi termék 1950—1960 között évente 3,8 százalékkal, 1960—65 között pedig 5,2 százalékkal növekedett.

Ami a lakosság rétegeinek jövedelmében fennálló különbségek csökkentését illeti, a norvég gazdaságpolitika szintén eredményes volt. A mezőgazdasággal és a halászattal foglalkozó lakosság életkörülményei — a lakosság többi részéhez viszonyítva — ma lényegesen kedvezőbbek, mint a II. világháború előtt.

A fizetési mérleg aktív egyenlegének biztosítása és az infláció megelőzése azonban nem sikerült maradéktalanul. Legkevésbé az utóbbi, ami szemléletesen tükröződik abban, hogy 1960-ban a megélhetési javak árindexe 64 százalékkal volt magasabb, mint 1946-ban. A fizetési mérleg passzív egyenlege nagyrészt a hajóimportból adódik.

Mérlegelve a főbb gazdaságpolitikai célok megvalósulását, valamint a tervek végrehajtása során felvetődő problémákat, megállapíthatjuk, hogy a norvég tervezés a gazdasági élet menetére

gyakorolt tényleges hatás szempontjából is hatékony — a terv megfelel a programmal szemben felállított követelményeknek. Tény azonban, hogy a norvég tervezés elmúlt évtizedében a tervek program jellege gyengült, prognózis jellege erősödött.

E nagymúltú tervezésben minden közgazdasági-szakmai feltétel megvan ahhoz, hogy a tervek program jellege az indirekt gazdasági irányítás körülményei között erősödjék. A lehetőség valóra váltása azonban nem utolsósorban politikai feltételek függvénye.

Báger Gusztáv

Irodalomjegyzék

- (1) *Ragnar Frisch*: Okosirksystemet (The Economic Circulation System) *Economisk Tidsskrift*, 1943. pp. 106—121.
- (2) *Ragnar Frisch*: The Oslo Refi Interflow Table (Memorandum from Institute of Economics), Oslo, 27 June 1960.
- (3) *Ragnar Frisch*: Preface of the Oslo Channel Model (Memorandum from Institute of Economics), Oslo, 22 October 1961.
- (4) *Petter Jakob Bjerve*: Planning in Norway, Amsterdam, 1959. Contributions to Economic Analysis, 16.
- (5) *Per Sevaldson*: A short term model for planning in Norway, Working Papers from the Central Bureau of Statistics of Norway, 8 July 1966. pp. 7—9.
- (6) *Leif Johansen*: A Multi-Sectoral Study of Economic Growth, Amsterdam, 1964. Contributions to Economic Analysis, 21.
- (7) *Hermod Skånland*: Current Problems in Norwegian Economic Planning, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1964. 1. sz.
- (8) *Petter Jakob Bjerve*: Government Economic Control and Planning in Norway, Working Papers from the Central Bureau of Statistics of Norway, 30 December 1963.

Sz. Sztrumilin: A természet „ajándékainak” áráról

(Voproszi Ekonomiki, Moszkva, 1967. 8. sz.)

Az érték kategóriák előtérbe kerülése és az egyes termelő kollektívák teljesítményének objektív mérése egyre erőteljesebben veti fel annak szükségességét, hogy az olyan természeti javak, mint a föld, a víz, a föld méhének kincsei megfelelő értékelést kapjanak.

A feltárás, illetve használatbavétel alatt álló természeti javaknak az árát Sztrumilin a használatbavételkor felmerült költségek társadalmi értékével kívánja meghatározni.

A legfőbb akadálnak a föld értékelésének hiányát tartja. Konkrét módszert ajánl a földérték meghatározására. Javasolata a következő: azokat a ráfordítási összegeket, amelyek 1954—1960 között közvetlenül a szűzföldek és parlagföldek meghódításával voltak kapcsolatosak, e földek művelésbe vonásához szükséges munkabérként fogja fel. A kapott hektáronkénti összeget a népgazdasági $m:v$

aránynak megfelelően egy m összeggel növeli. Ily módon 1958-ban például 1 ha szántóföld átlagos értéke véleménye szerint 165 rubelt tett ki, ami a legalacsonyabb napi szovhoz munkabért számítva, 88 munkanapnyi bérnek megfelelő érték-összeg.

Az új mezőgazdasági földterületekre fordított munka termelékenysége egyre nő és a művelésbevonásra fordított érték-összeg egyre kisebb, minthogy azonban a munkabér és az úgynevezett felhalmozási ráta növekedése rendszerint a mezőgazdasági munkatermelékenység emelkedését megelőzi, a földár a csökkenő értékű valutában kifejezve gyorsan nő. A szerző ezért a föld értékének megalapozottabb összehasonlítása céljából azt javasolja, hogy a mindenkori névleges földár mellett vegyék azt is figyelembe, hogy az hány mezőgazdasági munkanapnak felel meg. (A mezőgazdasági munkás napi munkabére alapján számítva.)

Az előzőek bizonyításaképpen közli az alábbi táblázatot, ahol a föld 1913. évi áráként akkori forgalmi értéke, későbbi áraiként pedig a szerző módszere szerint kiszámított összegek szerepelnek.

Évek	A föld ára 1 ha-ra vetítve		A napi bér (kopejkában)
	rubelben	munkanapokban	
1913	111,5	110	101,3
1958	165,0	85	187,5
1966	177,0	63	280,0

Látható, hogy a föld névleges ára fél évszázad alatt jelentősen megnőtt, a reális, munkanapokban kifejezett értéke azonban erősen csökkent, ami érthető is, hiszen a szűzföldek meghódítása egyre nagyobb munkatermelékenység mellett megy végbe. A szerző rámutat arra is, hogy a földalap figyelembevételével a mezőgazdaság termelési eszközei között hatalmas összegű növekedést jelentene.

Módszerét Sztrumilin feltétlenül finomítandónak tartja, de élesen szembeszáll azokkal a közgazdászokkal, akik a területegységre jutó tiszta jövedelem valami-

lyen formájú tőkésítésével próbálják a föld árát meghatározni.

A természet legértékesebb ajándékai közé tartoznak az általunk felhasznált vizek is. Sztrumilin csupán a napi szükségletekhez képest korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló vizeknek kívánja árát adni és nem az óceánok vagy tengerek vizeinek. Ezt az árat — a föld árának megállapításához hasonlóan — az egységnyi vízmennyiség használatbavételéhez szükséges költségek színvonalára alapján kívánja meghatározni.

Természetesen nem abból kell kiindul-

ni, hogy egy-egy pohár víz mennyibe kerül, hanem arra kell gondolni, hogy a városok és az ipari szükségletek, valamint a néha többszáz kilométer hosszú öntözőcsatornák esetén az elfogyasztott víz hatalmas tömegéről van szó. A vizek nem gazdaságos felhasználására példaképpen hozza fel azt a tényt, hogy a gyárak tavak és folyók százait szennyezik be és hagyják tisztítatlanul, mivel a vizet egyszerűen a természet ajándékának tekintik.

Az ásványkincsekkel kapcsolatosan Sztrumilin azon a véleményen van, hogy azok csak addig tekinthetők a természet ajándékainak, amíg semmit sem tudunk róluk. Már a geológiai kutatások költségeit is beleszámítja a feltárt ásványkincsek termelési költségei közé, minthogy megítélése szerint a tulajdonképpeni termelőmunka első láncszeméről van szó.

A továbbiakban Sztrumilin olyan kérdésekkel foglalkozik, hogy a vállalati kollektívák számára az egyenlő versenyfeltételek szempontjából milyen jelentősége van a különböző minőségű üzemi felszereléseknek.

Végezetül rámutat arra, hogy mivel az eltérő természetű feltételek tartósak és esetükben nem lehet szó a belőlük fakadó termelési feltételek nivellálódásáról, bizonyos vállalatoknál úgynevezett elszámolási árakat kell alkalmazni.

Az elszámolási árakat az egyes vállalatok munkabérialapjának figyelembevételével számítanak ki, mégpedig úgy, hogy a nyereség az átlagos felhalmozási ráta százalékának megfelelően alakuljon.

(Ism.: Szabó Gábor)

W. Brus, T. Kovalik, I. Sachs: A jelenkori gazdaságtan kutatási területei és elemző eszközei

(*Ekonomista*, Varsó, 1967. 4. sz.)

A három szerző cikke egy hosszabb értekezés részét képezi. Ismertetésünk a cikk első részéről számol be. Eszerint a közgazdasági kutatás „szertárát” sokáig a mikroökonómiai elemzésre szolgáló eszközök túlsúlya jellemezte. Az egyes kutatások kiindulópontját olyan kategóriák képezték, mint az ár, a költség, a kereslet, a kínálat stb. Kifejlődött a határelemzés alkalmazása, ami a határköltségek, határtermelékenység stb. fogalmakkal való operálásban jutott kifejezésre, valamint nagy felhasználási területe volt a keres-

let és kínálat ár- és jövedelemrugalmosságának számítása. Az ilyen számításoknak tapasztalati adatokra való alkalmazása képezte az ökonometria fő tárgyát. Hozzátehetjük, hogy ezeknek a mikroökonómiai kutatásoknak az eredményei hasznosak lehetnek a makroökonómiai kutatásban is, főleg a fogyasztás szerkezetének tervezésében. Ötletes eszközök a különféle termelési görbék és a fogyasztók preferenciáit kifejező ún. közömbösségi görbék, alkalmazásuk azonban komoly nehézségekbe ütközik.

Roszsabb a helyzet a makroökonómia területén. A központi fogalom itt a nemzeti jövedelem. Ennek termelése és elosztása vizsgálható különböző szemszögből, így a ráfordítások és a termelés struktúrája, az egyes társadalmi osztályok részeseése, valamint a rendeltetés szerinti felosztás (fogyasztás, beruházás, készletek) szempontjából. A marxi újratermelési sémák egyesítik ugyan e három nézőpontot, de ez csak az aggregálás magas szintjén lehetséges.

A gazdaság pontosabb, részletesebb leírásának igénye azonban olyan továbblépésre vezetett, ahol már nem található meg együtt a három nézőpont. A marxi koncepcióhoz még legközelebb az ágazati kapcsolatok mérlege áll, ez ugyanis lehetővé teszi, hogy a ráfordítások és kibocsátások szerkezetének leírásával egyidejűleg megjelöljük a termékek rendeltetését is. Szem előtt tűnik azonban a társadalmi osztályok részvétele a termelésben és az elosztásban.

Az input-output táblák a szerkezet leírásán túl felhasználhatók még különböző időpontok, illetve különböző országok termelési szerkezeteinek összehasonlítására. Lehetővé teszik a matrixszámítás széles körű alkalmazását. Nagy nehézségekbe ütközik azonban az input-output táblák dinamizálása, mivel a technikai koefficiensek csak exogén tényezőkként kezelhetők.

A népgazdasági szintű számítások két súlyos problémával küszködnek: az aggregálás és a mérhetőség problémáival. Az input-output tábláknak megvan ugyan az a nagy előnyük, hogy elvileg dolgozhatunk fizikai mértékegységekkel, de a termékfélék nagy száma miatt itt is elkerülhetetlen a termékek csoportosítása. Másrészt, mint említettük, nagyon nehéz ezekben a műszaki haladás, a tőke és a munka közti helyettesíthetőség vizsgálata, s ezért szükséges az áttérés a skalármenntiségekkel való számolásra.

A csereérték mint közös nevező nélkül a közgazdaságtan nem létezhetnék. Megállapíthatjuk azonban, hogy mind az össz-

termék nagysága, mind annak szerkezete erősen függ az árrendszertől, amelyben a számítás végezzük. Az árak felhasználásában a következő alternatívák állnak előttünk:

— elfogadjuk, hogy létezik a csereértéknek egy objektív mértéke; ezzel a feltételezéssel élt például Marx, amikor a csereérték nagyságát az árban megtestesült s az újratermeléshez társadalmilag szükséges munkamennyiséggel határozta meg, korrigálva azt az illető munka bonyolultságával (ez utóbbi feltételezés pedig lehetetlenné teszi ennek a mértéknek a gyakorlati alkalmazását, mivel a különböző minőségű munkák átszámításához nincs objektív mértékünk); esetleg bevezethetjük a határhaszon fogalmát, amit azonban nem tudunk mérni;

— elfogadjuk, hogy létezik egy társadalmi mechanizmus, amely automatikusan kialakítja az árakat, s ezeket aztán adottnak vesszük; ezek lennének a piaci egyensúlyi árak, amelyek biztosítják a kereslet és kínálat összhangját; itt azonban újból hibás körben mozgunk, mivel a kereslet és kínálat viszont függ az áraktól; a költségekre való hivatkozás pedig csak annyiban jelent ebből kimozdulást, amennyiben visszatérünk az első feltételezéshez, s pótlólag elismerjük, hogy csak az értékarányos árak biztosítják a piaci egyensúlyt;

— elfogadjuk, hogy kiválaszthatunk egy olyan árrendszert, amely bizonyos preferenciákat fejez ki: ezek bizonyos elszámolóárak, az ún. „árnyékárak”; itt azonban fellép a voluntarizmus veszélye; a gyakorlati alkalmazást pedig nehezíti, hogy a paraméterek minden egyes változásánál az egész árrendszert újból kell kiszámítani.

Az eddigiekben a csereérték mérhetőségének problémájáról volt szó. Nagyon fontos volna azonban a használati értékek mérhetősége és összehasonlíthatósága. A gazdasági nagyságok mérésében elért nyilvánvaló haladás ellenére továbbra is érvényes az a paradox állítás, hogy a gazdaságtan olyan tudomány, amelynek tárgya a gazdaság, amelyet nem tudunk mérni. Mind ez ideig nem sikerült még közös nevezőt találni a különböző használati értékekre, s megoldatlan olyan alapvető fogalmak kvantifikálása, mint jólét, életszínvonal stb. Már a megközelítés első fokán egy sor kétely jelenik meg. Vegyük például a következő kérdést: vajon két azonos jövedelmű egyén életszínvonala azonos-e, ha a kiadásai szerkezete jelentősen eltér? Ha a szerkezet az ő döntésüktől függ, még megmaradhatunk a pozitív válasznál. Olyan esetekben

viszont, amikor ez a szerkezeti eltérés tőlük független tényezők eredménye (vagyis különböző ár- és kínálati viszonyok esetén), már nem vonhatunk le komolyabb következtetéseket abból a tényből, hogy a két egyén jövedelme azonos.

A mérhetőség és aggregálás eddig megoldatlan problémái egyben kijelölik az elemzési eszközök pontosabbá tételét célzó kutatások irányát.

(Ism.: Horváth József)

Paul Boccara: Az állammonopolista kapitalizmusról

(Political Affairs, New York, 1967. április és június)

A tanulmány eredetileg a szerző előadása volt az 1966. májusi Choisy-le-Roi-i elméleti konferencián, amelyet a Francia Kommunista Párt rendezett az állammonopolista kapitalizmus tanulmányozására. A szerző tanulmánya első részében — miután röviden utal kibontakozásának történelmi körülményeire — áttekinti az állammonopolista kapitalizmus marxista meghatározásának alakulását Engelstől napjainkig. Engels az 1880-as évek elején „A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig” című művében hangsúlyozza, hogy már „a kapitalista termelési mód... önmaga mutatja meg az utat...”; azaz a termelési eszközök társadalmasodása már a kapitalizmuson belül magántulajdonformájuk részleges (részvénytársaság, tröszt), illetve — formailag — teljes megszüntetéséhez vezet; a kapitalista állam sok területén kénytelen átvenni a termelés irányítását.

Lenin 1917 októberében — a háborús államgazdálkodás hatására használja először az „állammonopolista kapitalizmus” kifejezést; majd az „Állam és forradalom”-ban — korábbi definíciójától eltérően, így jellemzi az imperializmust: „... a banktőke kora, az óriási kapitalista monopóliumok kora az a kor, amelyben a monopolkapitalizmus átnő az állammonopolista kapitalizmusba”.

A két világháború között a marxista közgazdasági irodalom nem fejleszti tovább ezt a kategóriát, amely egyre inkább háttérbe szorul. Az „imperializmus” tárgyalásánál mindinkább előtérbe kerül Lenin korábbi, eredeti definíciója. Ezen belül is — az 1929-es nagy világgazdasági válság hatása alatt — az imperializmusnak nem azt az oldalát hangsúlyozzák, hogy a szocializmust objektíve előkészíti és köz-

vetlenül megelőzi, hanem azt, hogy a kapitalizmus hanyatló, élősdi szakasza. Az állami beavatkozás ezen mit sem segíthet; csak sikertelen kísérlet marad a válság áthidalására. (Varga Jenő: A nagy válság és politikai következményei, 1934.) Bár ez az állítás igaz a kapitalizmus általános válságára, nem volt igaz a nagy világgazdasági válságra. Magát az általános válságot is a tőkés fejlődés egyfajta (katasztrofá jellegű) víziójaként ábrázolták, ahelyett, hogy — éppen ennek a válságnak a középpontjában — bemutatták volna azokat a változásokat a gazdasági struktúrában, amelyeket az állammonopolista kapitalizmus képviselt.

Még közvetlenül a második világháború után is, Sztálin („A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban”) csak „modern kapitalizmusról” beszélt, amelyet „monopolkapitalizmusnak” minősít, ahol „a monopóliumok alárendelik maguknak az államapparátust”.

1955-től fokozottan tért hódít az új jelenség elméleti szintű tanulmányozása. De az állammonopolista kapitalizmusnak még ma sincs általánosan elfogadott marxista elmélete; ha vannak is hasznos, elfogadott formulák, ezek nem adnak teljes elméletet, inkább csak a jelenség körülhatárolását kísérlik meg. Nem magyarázzák meg az új (és ismert) jelenségek szükségszerűségét, nem tárják fel megjelenésének (belső) törvényeit, fejlődését és különböző mozzanatait. Tanulmánya második részében Boccara éppen ezt kísérli meg.

A szerző hipotézise az, hogy az állammonopolista kapitalizmus az imperializmus külön szakasza. Ebből következik, hogy különböző folyamatai szerves, dialektikus egységet képeznek.

Mivel ez a szakasz a tőkés fejlődés korábbi szakaszából következik, fejlődése során minőségileg új formák jelennek meg, amelyek (viszonylag) ellentétesek a korábbi formákkal. Ez az ellentmondásos fejlődés hasonlít ahhoz, ahogyan a szabadversenyes kapitalizmusból monopolkapitalizmus lett; illetve a kettő dialektikus — egymással szoros logikai-történeti kapcsolatban lévő, ugyanakkor egymást (viszonylag) tagadó — kapcsolatára. Ez a helyzet mind a tőkés koncentráció, mind az állam és a magánmonopóliumok kapcsolatának alakulásánál. Az előbbinek minőségileg új eleme az állami tulajdon

(vállalat, monopólium), amelynek igazgatási gyakorlata — legalábbis részben — szöges ellentétben áll a magánmonopóliuméval, s a tőkés társadalmassítás minőségileg új formáit képviseli.

Az állam és a magánmonopóliumok kapcsolatát Boccara a két szféra kombinációjával jellemzi: „mivel a magánmonopóliumok nem tűntek el, az állammonopolista kapitalizmus nem szünteti és nem is szüntetheti meg a magánmonopóliumot. Az új formák egyetlen szerves egységbe egyesítik a monopóliumok és a kapitalista állam tevékenységét, s ez az egység saját törvényei szerint működik”. Ily módon, ha van is köztük egység, egymásbahatolás és kombináció, de nincs összeolvadás: ellenkezőleg, állandó súrlódások, ellentmondások és konfliktusok keletkeznek ezen a mechanizmuson belül. Az állammonopolista kapitalizmus *állami* formái ugyanis — mind az állami tulajdon, mind az egyéb intervenció („közvetett”) formák — tagadják a gazdaság magánkapitalista formáit, de abból a célból, hogy megpróbálják azt fenntartani az egész egységen belül. Mindkét intervenció forma különleges vonása, hogy társadalmi tevékenységében eltekinthet a profittörvénytől. Ez végül is mélyíti a kapitalizmus belső ellentmondásait, ahelyett hogy — szándékai szerint — megoldaná őket. Ebből származik az is, hogy az állami intervenció formái felhasználhatók a monopolista oligarchia ellen, ha a munkás és demokratikus mozgalom magához ragadja az államhatalmat.

Az intervenció két formája között azonban fontos különbség, hogy az állami tulajdon (vállalat) képviseli a fejlődés végpontját, az állami monopóliumos forma ezen a ponton tagadja legjobban az egyszerű monopóliumos formát. Ezért ad az FKP programtervezete is kiemelkedő helyet az államosításoknak.

Tanulmánya végén Boccara felvázolja az állammonopolista kapitalizmus egységes elmélete kidolgozásának szükséges állomásait. Ezek: a) az új jelenségek felkutatása és leírása; b) részterületek elméleti feldolgozása tanulmányok formájában; c) általános elméleti szintézis. Mindezekben lehet és szükséges „A tőke” módszerét követni, anélkül, hogy történelmileg kötött konkrét megállapításaihoz szolgáian ragaszkodni kellene.

(Ism.: *Becsky György*)

W. J. Busschau: Az aranytermelés jövöbeli irányzatai

(Kyklos, Bázél, 1967. 3. sz.)

A szerző a tiszta aranystandard elvi alapján áll, s az a szándéka, hogy a nemzetközi monetáris reformról folyó vitákat lezáró, a pótlólagos „hitel”-fizetési eszközre vonatkozó, szerinte helytelen végleges döntés előtt felvázolja az aranytermelés jövöbeli lehetséges irányzatait különböző „aranyárak” feltételezése mellett.

A tanulmány első részében áttekinti az aranytermelés és -felhasználás alakulását az utóbbi évtizedekben. Becslései szerint a történelem során 1966-ig kibányászott

arany mennyisége 2,25 milliárd uncia körül mozog, ennek háromnegyed részét a huszadik században termelték ki; s ezen belül is 1931, a font sterling de facto leértékelése óta került napvilágra a fenti mennyiségnek több mint fele. Az aranytermelés jövedelmezősége (a vezető kulcsvalutában kifejezett értéke, azaz az illető valuták paritása) mindenkor nagymértékben befolyásolta a termelés nagyságát. A húszas években a kitermelés évi átlaga 18 millió uncia a megelőző évtized 21 milliójával szemben; 1931 után viszont gyorsan emelkedik. A háborús termeléskorlátozás után az 1949. évi fontleértékelés ad újabb ösztönzést a világ aranytermelésének. 1962-ben a termelés először szárnyalja túl a II. világháború előtti legmagasabb csúcst, s ezt új rekordok követik egészen 1966-ig.

1. sz. táblázat

Az arany termelése, forgalma és felhasználása 1930—1966-ban
(millió uncia)

Év	A kapitalista világ termelése	A Szovjet-unió eladásai	Összes világpia- ci arany- kínálat	Ebből	
				magántezaurálás	monetáris készletek gyarapodása
1930	19,4	1,5	20,9	5,5	15,4
1940	36,1	4,0	40,1	—1,2	41,3
1945	21,2	2,0	23,2	9,3	13,9
1955	27,2	2,0	29,2	10,2	19,0
1962	37,7	6,0	43,7	34,7	9,0
1965	41,7*	16,0	57,7	45,7	12,0
1966	41,7*	—	41,7*	47,3*	—

Forrás: Union Corporation statisztikai adatai.

* Becsült, illetve ideiglenes adatok.

A szerző hangsúlyozza, hogy az 1966. év komoly figyelmeztető jel, mert a világ monetáris készletei nemcsak stagnáltak, hanem első ízben a történelemben csökkentek; azaz a magántezaurálás többet szívott el, mint a folyó termelés. A szerző szerint ez azt mutatja, hogy a mai aranyárakat a magánosok széles körben irreálisnak tartják.

Az aranykínálatban tehát napjainkig nem volt hiány. Az aranytermelés főleg Dél-Afrikában növekedett. (1945: 12,2 millió, 1966: 30,9 millió uncia; +150%) A kapitalista világ összes többi termelője együttesen csak 20 százalékkal haladta meg az 1945. évi alacsony termelési színvonalat. A dél-afrikai termelés gyors emelkedése két tényezőnek volt betudha-

tó: a) az 1945 után újonnan üzembe lépő bányákban viszonylag magas az ércek természetes fémtartalma, b) ezen túlmenően az állandó inflációs költségemelkedés következtében mind a régi, mind az új bányákban csak a magasabb fémtartalmú érceket dolgozták fel.

Ez az utóbbi módszer — bár alkalmas a bányatársasági profitok szintjének fenntartására — azzal jár, hogy a folyó termelést a bányák élettartamának rovására növelik, s amikor a növekvő inflációs költség szint a magasabb érctartalommal már nem ellensúlyozható, a jelenlegi fix (amerikai) aranyár (1 uncia arany = 35 dollár) mellett az aranytermelés viszonylag gyors hanyatlására kell számítani.

A tanulmány második részében a szerző, különböző „aranyarak” és költség-szint-emelkedések feltételezése, valamint egyéb megszorító feltételezések mellett az

aranytermelés várható, alternatív alakulásának felmérését kíséri meg. Ezt ábrázolja a 2. sz. tábla.

2. sz. táblázat

A kapitalista világ aranytermelésének előrebecslése
1966—1980-ra

Év	Megszorító feltételezésekkel				Reális feltételezésekkel	
	35 dolláros ár		70 dolláros ár		70 dolláros ár	
	millió uncia	milliárd dollár	millió uncia	milliárd dollár	millió uncia	milliárd dollár
1966*	41,7	1,46	—	—	—	—
1967	41,4	1,45	—	—	—	—
1968	41,2	1,44	41,5	2,90	44	3,08
1970	41,0	1,44	43,0	3,01	47	3,29
1975	36,0	1,26	43,0	3,01	50	3,50
1980	37,0	0,95	41,0	2,87	50	3,50

* Tényleges adat.

A szerző ún. megszorító feltételezései: Csak azt a termelést veszi figyelembe, amely a ténylegesen termelő vagy felkészülő vállalatoktól és a közeljövőben közismerten megindítandó kutatások eredményeitől várható. A költség-színvonal emelkedése a mai évi 2 százalékos növekedéssel azonos lesz; feltételezi, hogy a magasabb aranyarat 1968. január 1-től vezetik be.

A szerző szerint az „aranyár” kétszerezésére emelése nagyobb ösztönzést adna a kutató-feltáró tevékenységnek (a harmincas évek eseményeihez hasonlóan), s a vegyes uránium-arany termelésének emelkedése is reális perspektíva. Ezek bekapcsolásával jut el a „reális feltételezések” alapján számított adatokhoz.

Az aranyár kétszerezésére emelése természetesen kétszerezésére emelné a meglevő monetáris készletek dollárértékét is, de ez csak azt jelentené, hogy a monetáris aranytartalékok és a világ „pénzellátmánya” közti, háború előtti arány helyreállna, s — ahogy már J. Rueff is kifejtette* — a jelenlegi monetáris tartalékok külföldi devizahányada visszafizethető lenne.

A szerző így a világ monetáris tartalékainak alakulását az aranytermelés alakulásától tenné legszorosabban függővé, jóllehet legoptimistább adatai sem garantálják az aranytermelés számottevő nö-

vekedését 1980 után, s maga sem zárja ki, hogy bizonyos csökkenés akkor is bekövetkezhet.

(Ism.: *Becsky György*)

William J. Baumol: A kiegyensúlyozatlan növekedés makroökonómiája: az urbanizációs válság anatómiája

(The American Economic Review, 1967. június)

Törvényszerű-e a tőkésországokban a gazdasági növekedés ütemének lassulása? Ha igen, miért? Válságba jutottak volna hatalmas új városaink? Lehetséges, hogy ez a két kérdés szorosan összetartozik? Ilyen izgalmas, régen vitatott és újonnan felvetett problémákat boncolgat Baumol professzor.

Napjainkban a gazdasági szolgáltatások egyre szélesebb körre terjednek ki, és ez a tendencia várhatóan a jövőben is tovább folytatódik. Baumol azt állítja, hogy ezeknek a szolgáltatásoknak technológiai struktúrájából olyan leküzdhetetlen hatóerők fakadnak, amelyek a szolgáltatások reálköltségeinek progresszív és kumulatív növekedését váltják ki. Állításának igazolására egy makroökonómiai modellt mutat be.

A modell alapfeltételezése, hogy a gazdasági tevékenységeket, ha nem is telje-

* Rueff interjújának ismertetését lásd: *Közgazdasági Szemle*, 1967. január.

sen önkényesen, két csoportba lehet osztani: Az első csoport a technológiai progresszív tevékenységeket öleli fel, és rájuk az jellemző, hogy termelékenységük növelésére sokféle lehetőség kínálkozik. A második csoportba az ún. nem progresszív tevékenységi fajták tartoznak, és körükben a termelékenység csak korlátozottan vagy egyáltalán nem növelhető. Az állítás nem alaptalan, mivel a termelékenység az egész gazdaságban nem nő egyenlő ütemben és így, még ha tetszőlegesen is húztuk meg a választóvonalat, minden árut és szolgáltatást be lehet sorolni a két ilyen kategória valamelyikébe.

A különbségtétel alapforrását a munkaerőnek az egyes tevékenységi típusokban játszott szerepe adja meg. Ezenkívül még három másodrendű feltevés van a modellben, bár a bizonyítás szempontjából egyik sem lényeges: 1. A munkaköltségek kivül a szerző minden más befektetéstől eltekint. 2. Felteszi, hogy a bérek a gazdaság alapszektoraiban mindkét irányban együtt mozognak, és az órabérek mindkét szektorban ugyanannyinak veszi. 3. A nominálbérek olyan gyorsan nőnek, mint az egy órára jutó termelés abban a szektorban, ahol a termelékenység növekszik.

A szerző a következő tételeket állítja fel:

1. az 1. szektor termékegységre jutó költsége (C_1) korlátlanul nő, míg a 2. szektor egységköltsége (C_2) állandó marad.

2. A kiegyensúlyozatlan termelékenységi modellben tendencia van arra, hogy a „nem progresszív” szektor termelése esőkenjen vagy esetleg meg is szűnjön, feltéve, hogy a szektor termékei iránti kereslet nem túlságosan rugalmatlan. Megvizsgálható, hogy mi történnék, ha a relatív költségekben és árakban bekövetkező változások ellenére a két szektor egymáshoz viszonyított termelésének nagyságát — pl. állami szubvencionálással — fenntartanák.

A vizsgálat eredménye a 3. tétel: Ha a kiegyensúlyozatlan termelékenységi modellben a két szektor termelésének arányát állandósítjuk, akkor az összes munkaerőből egyre többet kell átirányítani a nem progresszív szektorba, a másik szektorban maradó munkaerő mennyisége pedig a zérushoz közelít. Végül azt kell megnéznünk, hogyan alakul a termelés növekedési üteme, ha a két szektor termelési aránya nem változhat.

Választ a 4. tétel ad: Ha a kiegyensúlyozatlan termelékenység világában kísérletet teszünk a kiegyensúlyozott növe-

kedés elérésére, akkor a munkaerő növekedési üteméhez képest a termelés növekedési ütemének csökkennie kell. Különösen így van ez, ha a termelékenység az egyik szektorban változatlan és az összes munkaerő állandó szinten marad, mert ekkor a gazdaság növekedési üteme aszimptotikusan a zérushoz közelít.

A fenti elemzés egyszerűen intuitív módon is felépíthető. Ha ugyanis a termelékenység jobban nő az egyik szektorban, mint a gazdaság más területén, akkor a nem progresszív szektorokban a relatív költségeknek emelkedniük kell, és ezek a költségek halmozódva és korlátlanul nőni is fognak. Mert ha a progresszív szektor termelékenysége nő, akkor ez semlegesítő hatással van a bérnövekedésre, de ez a kiegyenlítő hatás szükségszerűen kisebb a nem progresszív szektorban. Másrészt, ha a nem progresszív szektor termelékenysége állandó, akkor minden bérnövekedésnek megfelelő költségnövekedést kell eredményeznie. Már ebből is látható, hogy a technológiai haladó szektorok pusztá fejlődése is növeli a gazdaság technológiai változatlan szektorainak költségeit.

Itt viszont már közel járunk a probléma gyökeréhez. Világos dolog, hogy a progresszív szektorok fejlődése elősegíti a városiasodást és ezzel együtt növeli a szolgáltatások (iskolák, kórházak, színházak stb.) iránti igényt. A modell szerint az utóbbiak reálköltségei továbbra is nőnek, és ha termelésük viszonylagos szintjét fenn akarjuk tartani, akkor a munkaerő-állomány állandóan növekvő részarányát kell átszivattyúzni erre a területre. A gazdaság növekedési üteme viszont ennek megfelelően lelassul. A modell azt mondja, hogy a feldolgozó ipari ágak valószínűleg tovább csökkentik relatív költségeiket és kivéve azt az esetet, amikor a feldolgozó ipari termékekre irányuló kereslet jövedelemrugalmassága túl nagy, a munkaerőnek egyre kisebb hányadát szívja fel. Ha ez valóban így lesz, akkor a jövőben egyre nehezebbé válhat a gazdaság számára a termelés általános növekedési ütemének fenntartása.

Végeredményben e ponton kapcsolódik ehhez a kérdéskomplexumhoz az ún. urbanizációs válság. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a mai nagyvárosok pénzügyi csőddel küzdenek, egyre nehezebben látják el a szolgáltatások rohamosan növekvő tömegéből a rájuk eső részt. A városok által nyújtott szolgáltatások többsége a gazdaság viszonylag nem progresszív szektorára jut, hiszen az oktatás, a kórházak, a rendfenntartás vagy egy szimfonikus zenekar munkájában alig lehetsé-

ges a termelékenység növelése. A modell viszont nyíltan beszél: nincs okunk rá, hogy a gazdaság progresszív szektorában a tőkefelhalmozás vagy a technikai újítások megszűntét jósoljuk. Éppen ezért nem várhatjuk, hogy a városi szolgáltatások reálkölségeinek felfelé ívelő trendje irányt változtat. A trend mozgásirányát mi sem befolyásolhatjuk, mert a mozgás hatóerői kívül esnek ellenőrzési körünkön.

Láttuk, hogy a két alapszektor között is olyan viszony van, hogy az egyikből kiinduló kumulatív hatások a másikra is rányomják bélyegüket. A városiasodás válságát is sok ilyen tovagyrúzó folyamat mélyíti. Ezek közül a legtöbb olyan jellegű, amely a városok pénzügyi problémáit súlyosbítja. Például kimutatható, hogy azok a költségek, amelyek a város létéből fakadnak (external costs), nem a lakosság számával, hanem annak négyzetével nőnek arányosan. Ezek a nehézségek viszont a korábban említett áttételen keresztül ismét a gazdaság és a termelés növekedési ütemére hatnak vissza.

(Ism.: Müller János)

L. Zevin: A szocialista és a fejlődő országok közötti munkamegosztás néhány tendenciája

(Voproszi Ekonomiki, Moszkva, 1967. 8. sz.)

Az elmúlt tíz esztendő a szocialista és a fejlődő országok közötti gazdasági kapcsolatok gyors ütemű fejlődése jellemzi. A két országcsoport közötti áruforgalom az elmúlt tíz év alatt csaknem 3,8-szere-sére nőtt (1955-ben 1,2 milliárd rubel, 1965-ben 4,5 milliárd rubel volt). Egymással folytatott kereskedelmük növekedése gyorsabb volt, mint bármely más két országcsoport között.

Jelenleg a szocialista országoknak a nem szocialista világgal folytatott kereskedelméből több mint $\frac{1}{3}$ jut a fejlődő országokra. A fejlődő országok legjelentősebb kereskedelmi partnerei a Szovjetunió, Jugoszlávia és a Kínai Népköztársaság. Természetesen ezzel egyidejűleg emelkedett a szocialista országok részaránya is a fejlődő országok kereskedel-

1. sz. táblázat

A világkereskedelem évi átlagos növekedési üteme országcsoportok szerint (%-ban)

	1956—1960	1961—1965	1956—1965
Világkereskedelem összesen	6,6	5,2	5,9
A fejlett tőkésországok egymás közötti kereskedelme	8,0	10,0	9,0
A fejlett tőkés- és a fejlődő országok közötti kereskedelem	4,3	5,2	4,8
köztük: Egyesült Államok	3,2	3,9	3,6
a Közös Piac országai	4,9	4,9	4,9
A fejlődő országok közötti kereskedelem	1,1	4,6	2,8
A szocialista országok közötti kereskedelem	10,8	6,1	8,4
A szocialista és a fejlődő országok közötti kereskedelem	13,1	14,9	14,0
köztük: Szovjetunió	23,6	17,8	20,4
a KGST-országok (a Szovjetunióval együtt)	14,6	13,9	14,2

mében; ez több mint 2,3-szerese a tíz év előttinek. Nagy jelentőségű a fejlődő országok szempontjából a szocialista országok nagy mennyiségű hagyományos gyarmatáru- és nyersanyagimportja, mert ezzel sikerül gátolni vagy lassítani e termékek világpiaci árának csökkenő ten-

denciáját. Új jelenség a világkereskedelemben a fejlődő országok ma még kis volumenű, de a jövőben egyre növekvő késztermékexportja. Azokkal a fejlődő országokkal volt a legsikeresebb a külkereskedelmi együttműködés, amelyek hosszú lejáratú államközi egyezményeket

kötöttek a szocialista országokkal. Előnye ezeknek az egyezményeknek egyebek között az, hogy elősegítik az áruforgalom összehangolását a pénzügyi és technikai segítségnyújtással.

A hitelnyújtásban még jelentősebb a két országcsoport között fennálló kapcsolat. Az 1960-as évek első felében ugyanis a szocialista országok részaránya a fejlődő országok külkereskedelmében 6—7 százalék körüli volt, ezzel szemben a fejlődő országoknak nyújtott hitelek körülbelül 20 százaléka származott szocialista országokból. A kapott hitelek nemcsak az illető ország gazdasági fejlesztését segítették elő, hanem fokozták a két országcsoport közötti kölcsönös áruforgalmat is.

A mai világgazdasági kapcsolatok közepette a szocialista országoknak a fejlődő országokkal való együttműködése lehetőséget nyújt arra, hogy ezek a gazdaságilag elmaradott országok minőségileg más, „új piaccá” váljanak, vagyis megszűnjék eddigi alárendeltségük, egyenjogú partnerekké váljanak. Bár hosszú ideig még a fejlett tőkésországok maradnak a fő hitelnyújtók és áruszállítók, de a fejlődő országoknak a világpiacra játszott szerepük megváltoztatását jelentősen befolyásolja ma is és a jövőben is a szocialista országok tervgazdasága.

A szerző véleménye szerint a szocialista és a fejlődő országok közötti piaci kapcsolatok alakulása két szakaszra osztható. Az első szakaszra mindkét fél részéről a hagyományos termékek exportja jellemző, és az együttműködés egyik fő irányvonala a fejlődő országok élelmi-szer-ellátásának javítása lehet. Ha a kedvező tendenciák továbbra is megmarad-

nak, 10—15 év alatt a két országcsoport részaránya egymás kereskedelmi forgalmában előreláthatólag megkétszereződik. A piaci kapcsolatok alakulásának második szakasza új áruajták nagy tömegű forgalmával kezdődik. Ez a két szakasz időben nem különül el élesen, hanem fejlődésük jórészt párhuzamosan történik.

A termelési együttműködés folyamán a szocialista országok segítségével a fejlődő országok megteremthetik feldolgozó iparukat, és ahol megvannak a természeti és gazdasági előfeltételek, termelési specializációt és kooperációt valósíthatnak meg. Az együttműködés e részterületének további formája lehet célhitelek nyújtása, részegységek, szerelvények szállítása, amelyekből a gépeket a fejlődő országokban szerelik össze.

A fejlődő országok gazdasági szakembereinek egy része attól fél, hogy hazai feldolgozó iparuk termékei hosszú távon nem helyezhetők el a szocialista országok piacán. A szerző kifejti, hogy valóban fokozatosan javítani kell mindkét fél termékeinek minőségét, hogy megfeleljenek a világpiaci követelményeknek. Ehhez a szocialista országok megadnak a fejlődő országoknak minden segítséget a tudományos-műszaki együttműködés keretén belül.

A szocialista és a fejlődő országok közötti munkamegosztás új tendenciái egy sor elméleti és gyakorlati problémát vetnek fel, amelyek közül a legfontosabb egy olyan hosszú távú együttműködési koncepció kidolgozása, amely figyelembe veszi az együttműködő felek gazdasági adottságait.

(Ism.: *Mózesné Bíró Emma*)

Andorka—Dányi—Martos: Dinamikus népgazdasági modellek

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967. 411 l.

A könyv szerzői a matematikai közgazdaságtan egy rendkívül gyors ütemben fejlődő, szélesedő területének rendszerezésére, összefoglalására vállalkoztak.

A közgazdasági matematika területén az 50-es évek elejétől megindult nagy fejlődés együtt járt a publikációk számának rohamos növekedésével. Az eredeti leírások figyelemmel kísérése nehéz feladat elé állítja a szakembereket. A szerzők ezen igyekeztek könnyíteni. A könyv bevezetőjében utalnak is rá, hogy nem adnak új modelleket, hanem csupán ismertetnek. A bemutatott modelleket nem értékelik, használhatóságát nem vizsgálják — ez már az olvasó feladata.

Három nagy fejezetben mintegy 50 makroökonómiai modellt ismerhetünk meg. Az első fejezet a közgazdaságtan elméletéből kifejlődött, a növekedéseméleti irányzattal összefüggő modelleket tárgyalja. A növekedési modellekkel kapcsolatos kutatómunkának nincs hosszú múltja. Az utóbbi egy-két évtizedben a kutatás súlypontja még jobban átterelődött az egyensúlyi kérdésekről a növekedés problémáira. Közrejátszott ebben a trend és ingadozás viszonyának kérdése, a szocialista és a kapitalista országok növekedési rátáinak eltérése és főképpen a gazdasági növekedés stabil vagy instabil voltának kérdése a tervszerűtlen kapitalizmus keretei között. A szabad piac igazolására tett fokozott törekvések a modellek sokaságát eredményezték.

Melyek e modellek jellemző tulajdonságai? Alapvetően elméleti jellegűek, erősen absztraháltak. Bár számszerűsítésük nehéz, a gyakorlati tervező munkában való alkalmazásukról is olvashatunk. Nem sztohasztikus modellek és nem is használhatók fel optimalásra.

A fejezet első részeiben a modern polgári növekedésemélet első képviselőinek, Harrodnak és Domarnak a modelljeit ismerhetjük meg, akik arra a kérdésre akartak választ kapni, milyen beruházási hányad biztosíthatja a válságok elkerülését. (Tulajdonképpen ezt Keynes is vizsgálta, de eltekintett a beruházás kapacitásnövelő hatásától.) A gazdaságot egyszektorúnak tételezték fel, egyetlen erőforrás van, a tőkeállomány, amely örök életű. Implicite feltételezték a másik erőforrás, a munka korlátlan meglétét. A Cobb-Douglas termelési függvény és az ennek továbbfejlesztésén alapuló modellek ezt a feltételezést igyekeznek feloldani és azt vizsgálják, hogyan hat a munka és a tőke a nemzeti jövedelem növekedésére.

A többszektoros növekedési modellek részben a marxi újratermelési sémára támaszkodva épültek fel. Ebben a csoportban legfontosabbak Feldman és Leontief modelljei.

A könyv további részében az újabb kutatásokról olvashatunk, amelyek szerint a klasszikus tényezők fontos elemei a növekedésnek, de további tényezőket is szükséges figyelembe venni. Az ismertetett modellek a csupán hagyományos termelési tényezőkkel számoló modellek egyszerűsítő feltevéseit igyekeznek feloldani a növekedésben fontos szerepet játszó tényezők bekapcsolásával. Egyik ilyen tényező: a külkereskedelem. Tinbergen modellje a külkereskedelemnek a növekedésre gyakorolt hatását vizsgálja. Más oldalról a gyengén fejlett országok jelenlegi helyzete — exportáraik csökkenése importáraikhoz képest további kutatás előmozdítója lett, nevezetesen azt a problémát vetette fel, hogyan hat a külkereskedelemre a növekedés. (Bo Södersten svéd közgazdász modellje.) Káldor modellje pedig a növekedés és egy másik fontos tényező: a műszaki fejlődés kapcsolatát kutatja. Ebben a fejezetben találjuk a növekedés és az „emberi beruházások” kölcsönhatásával, a népesség növekedésével foglalkozó modelleket. (Nelson) Az optimális beruházási, illetve megtakarítási hányad meghatározásával a tőkejavak optimális élettartamával foglalkozó részek az optimalási problémákkal ismertetnek meg.

Népgazdasági optimalási modellekkel foglalkozik a második fejezet. Ez a modell-család nemrégén fejlődött ki a dinamikus modellek rendszerében. Kialakulásának elméleti őse a matematikai programozás elmélete. A kezdetben vállalati szintre kidolgozott optimalási modellekkel folytatott számítások tapasztalatai alapján felvetődött az igény makromodellek összeállítására. Ebben a fejezetben találjuk Chenery modelljét, továbbá a francia és a holland tervezési modellt, amelyek már ismertek az irodalomban. Részletesen foglalkozik a fejezet Ragnar Frisch Oslo-Channel modelljével, amely nemcsak nagy mérete miatt, hanem az egyéb gazdaságmatematikai modelleket egyesítő tulajdonságai miatt is különösen érdekes. A népgazdasági szintű modellek nagy problémája: hogyan lehet a tervezésben fontos szerepet játszó tényezők halmazát modellel átfogni? Frisch modellje részletesen kidolgozott, valóság-hű. Gyakorlati számításokra talán ez a leghasználhatóbb, bár számítástechnikailag elég nehezen kezelhető.

A harmadik nagy fejezet a növekedési és optimalási modellek alapjául szolgáló ökonometriai modellek közül mutat be néhányat.

Az ismertetett modellek leírását a könyv végén bőszeges irodalomjegyzék egészíti ki. A témakörhöz kapcsolódó, főleg angolnyelvű irodalom a könyv felépítésének megfelelő rendszerben van felsorolva.

Összefoglalva: a könyv szerzői sikerrel oldották meg feladatukat; egy nagy és izgalmas terület anyagának egy könyv keretében való rendszerezését és viszonylag egyszerű tárgyalását, bár a szerkesztés időnként érezhetően nehéz probléma előtt állt. Külön érdemes kiemelni a szerzőknek azt a törekvését, hogy a jobb megértés végett helyenként példák segítségével próbálják interpretálni a modellt. Egészében a könyv hasznos kiadvány. A matematikai-közgazdasági módszerek további kutatásában a közgazdászok olyan anyagot kapnak kézhez, amelynek idegen nyelvű tanulmányozása és rendszerezése nagy többletmunka lenne.

Sivák József

Simka István—Tóth Béla: A gazdaságirányítás új rendszere a mezőgazdaságban

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967. 190 l.

Napjainkban a mechanizmusreform végrehajtásának előkészítése befejező szakaszához érkezett. Az új irányítási rendszer alapvető elemei 1968. január 1-től kerülnek bevezetésre. Sikeres funkcionálásának szükséges (de nem elégséges) feltétele a tárgyi tényezők megteremtése. Emellett a reform a gazdasági vezetőket a korábbihoz képest új típusú, az eddiginél nagyobb feladatok elé állítja.

Ez teszi különösen időszerűvé a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó „Az új gazdasági mechanizmus gyakorlata a mezőgazdaságban” címmel indított új sorozatát, illetve e sorozat első kötetét. Simka István és Tóth Béla könyve a mezőgazdaságban bevezetésre kerülő új intézkedésekről és az új feladatokról ad átfogó képet.

A hat fejezetből álló könyv mondanivalóját tekintve három fő részre tagozódik.

„A gazdasági mechanizmus reformjának alapkérdései a mezőgazdaságban” című részben a szerzők a mezőgazdaság népgazdaságban betöltött szerepét, termelőerőinek és termelési eredményeinek alakulását érzékeltetik és felvázolják a fejlődést gátló akadályok megszüntetésének módját is.

A könyv II. fejezete a gazdasági mechanizmus különféle elemeinek változását boncolgatja.

A mezőgazdasági tervezés tárgyalásakor elemzik az ágazat termelési sajátosságainak hatását a tervezésre. A természeti tényezők viszonylag nagy szerepe miatt felhívják a figyelmet a tartalékképzésnek az üzemek belső életében való nagy fontosságára. A tervezési rendszer változásának bemutatásakor jól érzékeltetik a népgazdasági tervek és az üzemi tervek új kapcsolatát, a középtávra szóló üzemfejlesztési tervek növekvő szerepét. „Az üzemi gazdálkodás alapját a gazdaságok által készített, általában öt évre szóló üzemfejlesztési terv fogja képezni.” (57. l.) A gazdálkodás konkrét feladatait azonban az üzemeknek az éves tervben kell kidolgozniuk. A szerzők külön is felhívják a figyelmet arra, hogy a tervezési önállóság az eddiginél jóval nagyobb követelményeket támaszt az üzemi vezetőkkel szemben.

A könyvnek az egyik legjobban sikerült, a gyakorlati szakembereket talán leginkább érdeklő része az *árreform* tárgyalása. A szerzők rámutatnak arra, hogy a mezőgazdasági termelőárrakkal nem egyszerűen az a baj, hogy nem tartalmaztak a termelésbővítéshez elegendő tiszta jövedelmet, hanem az, hogy az esetek jelentős részében a ráfordításokat sem fedezték. Ez a helyzet pedig viszonylag alacsony munkadíjat tartalmazó ráfordítások mellett alakult ki. „Az ipari és a mezőgazdasági árak összhangjához, illetve ahhoz, hogy az üzemek túlnyomó többsége számára biztosítva legyen az önálló gazdálkodás pénzügyi feltétele, a mezőgazdasági árszínvonalat — az 1966. évi mintegy 9 százalékos felvásárlási árszínvonal-emelkedést is beleértve — mintegy 35%-kal kellene emelni.” (61. l.) Ez pedig azt követelné, hogy az átlagos és a legrosszabb között elhelyezkedő üzemcsoport ráfordításainak átlaga legyen az árszínvonal kiinduló alapja. A reform bevezetése során, az 1968—1970. években azonban csak mintegy 10%-os felvásárlási árnövelés várható. A mezőgazdaságban kialakult helyzetet súlyosbítja, hogy a felhasznált ipari termékek ára most is magas és emelkedő tendenciájú. Tehát a kézi- és fogatmunka helyett belépő gép, vegyszer stb. nemcsak a mezőgazdasági munka termelékenységét növeli, hanem annak költségét is, ami csökkenti a bruttó jövedelmet. Így a jelenlegi magas iparcikkárak gátolják a technika behatolását a mezőgazdaságba, s ezáltal fékezően hatnak a mezőgazdasági termelőeszközök gyártó iparra is.

A mezőgazdasági árarányok sem mindig a kívánatos termelési szerkezet irányában ösztönöznek. Az árarányok módosítása több szempontból is szükséges. Egyrészt jobban kell az árakban tükröződniök a külkereskedelmi érdekeknek, másrészt a nagyüzemi ráfordítási arányoknak. A jelenlegi árrendszer még 1957—1958-ban alakult ki, s inkább a kisüzemi ráfordításarányokat tükrözi. A szerzők hangsúlyozzák, hogy az új árakat nem adminisztratív úton kell elsősorban rögzíteni, hanem a piacra kerülő árumennyiség és a fizetőképes kereslet összhangjának biztosításával. Éppen ez utóbbi követeli meg az árrendszer rugalmasságának fokozását, hatóságilag behatárolt árak és szabad árak alkalmazását.

Az új mechanizmusban nő a pénzügyi rendszer jelentősége is. A reform keretében új alapokra kell helyezni az üzemek anyagi érdekelttségét. Meg kell szüntetni az eddig érvényben levő gyakorlatot, amely szerint a „... társadalmi tiszta jövedelem túlnyomó részét központosították és azt ismételten újra elosztották”. (75. l.) Ez a túlcentralizáltság ellentétes az üzemi önállóság követelményeivel. Az új rendszer lehetőséget nyújt a termelésben keletkező jövedelmek nagyobb hányadának üzemben belüli felhasználására. A felhalmozás és a fogyasztás helyes arányát pedig a pénzügyi alapok képzésének közgazdasági eszközökkel való szabályozásával kell kialakítani. A hitel szerepe is módosulni fog. Az állóalapok bővítésében továbbra is jelentős elem marad, de a forgóeszközök növelésének fő forrása a jövőben a saját erő.

A szerzők foglalkoznak az üzemben belüli anyagi érdekelttség kérdéseivel is. Rámutatnak arra, hogy a jövőben az állami és a szövetkezeti szektor anyagi érdekeltiségi rendszere közeledni fog egymáshoz mivel: „... a termelőszövetkezeti tagok jövedelmének egy része... garantált lesz, arra biztosan számíthatnak a dolgozók, míg az állami gazdaságok bérezési rendszerében az eddigieknél szélesebb körben alkalmaznak majd a szövetkezetekben bevált ösztönző formákat.” (104. l.)

Ebben a fejezetben elemzik a szerzők a mezőgazdasági amortizációs alapképzést, ismertetik a szövetkezeti tagok szociális helyzetének megjavítását célzó intézkedéseket. Érintik a szövetkezeti földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztésének kérdéseit. Vizsgálják az állami támogatás rendszerét, az áruértékesítési és felvásárlási, az adózási rendszert, valamint a beruházás és anyagellátás rendszerét is.

A könyvben szektoronként külön is elemzésre kerültek a reform várható hatásai. (Az „Állami gazdaságok” című fejezet Mentényi Miklós, az „Alacsonyabb típusú szövetkezetek” című fejezet Pál József, a „Háztáji és kisegítő gazdaságok” című fejezet pedig Szabó Ferenc munkája.)

A könyvvel kapcsolatosan csupán egyetlen észrevételt szeretnék tenni. A szerzők kritikájának szigorúsága a múltra és a jelenre vonatkozóan különböző. Kritikájuk néha túlzott, néha túl óvatos. Például a mezőgazdasági árarányok elemzésekor csak a negatívumokat említik. A felsorolt észrevételek helytállóak, de egyoldalúak. Az 1957—1958-ban bevezetett új mezőgazdasági árrendszer elvei a gyakorlat próbakövét sikeresen kiállták. Az így képzett mezőgazdasági árarányok — jóllehet a termelési viszonyok megváltozása, valamint a merev ármechanizmus következtében az idő múlásával egyre kevésbé feleltek meg az árképzési elvnek — lényegében jól funkcionáltak, nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a központi intézkedések a

gyakorlatban is megvalósulhassanak. Ezen a területen különösen figyelemre méltó a szerzők által már a Bevezetés-ben említett összefüggés, miszerint a mezőgazdaságban 1957 után hozott intézkedések tapasztalatait mind a mezőgazdaságban, mind a népgazdaság más területén hasznosítani lehetett. Kár volt erről itt megfélekedniük.

Ezzel szemben kívánatos lett volna, hogy a reform bevezetését nehezítő néhány problémát őszintebben és kritikusabban elemezzenek. A könyv első fejezetében a fejlődést gátló tényezők megszüntetésének vizsgálatakor arról írnak, hogy a gazdasági döntéseket decentralizálni kell, a beruházások zöméről maguknak a gazdaságoknak kell dönteniük. Ehhez viszont meg kell teremteni a szélesebb körű vállalati döntések anyagi alapjait is. Helyesen hangsúlyozzák: „Hiába vannak... jól felkészült vállalati vezetők — akiknek a döntési jogát megfelelő jogszabály is biztosítja —, ha a gazdaságok saját pénzügyi alapokkal nem rendelkeznek; a döntési jogkör formális marad.” (46. l.) Ahhoz, hogy az üzemek többsége számára biztosítva legyen az önálló gazdálkodás pénzügyi feltétele, a mezőgazdasági árszínvonalat a szerzők szerint 35⁰/₀-kal kellene felemelni. A reform bevezetése során viszont 10⁰/₀-os emelkedés várható. Milyen hatása lesz ennek? Mennyiben lesz korlátozva az üzemi vezetés beruházási döntéseiben? Hogyan homályosítja ez el a népgazdasági tisztánlátást? Milyen káros következményekkel jár az, hogy a mezőgazdaságban nem lehet érvényesíteni az egységes export- és importszorzókkal számított külkereskedelmi árakat? Milyen problémák származnak majd abból, hogy a mezőgazdaságban elszámolt amortizáció népgazdasági szinten nem fedezi a pótlási szükségletet, mivel a leírást csökkentett állóeszköztérték alapján számolják stb.? Sajnos a szerzők nem vizsgálják meg ezeket a kérdéseket.

Ennek ellenére a könyv alapján jól sikerült munka. A reform előkészítését végző bizottságok anyagait, a tudományos kutatás már meglevő eredményeit is felhasználva, egy-egy kérdéskomplexum beható elemzését a szerzők úgy oldották meg, hogy közben sikeresen elkerülték a részletkérdésekbe való belebonyolódást, de kiterjedt a figyelmük a legújabb intézkedések hatásainak elemzésére. Az olvasó közérthető fogalmazásban, kellő tömörséggel átfogó képet kap a reformmal kapcsolatos feladatokról és intézkedésekről.

Benet Iván

Kövér Károly: A tőkés világ valutarendszere

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967. 243 l.

Kövér Károly legújabb könyvével értékes összefoglaló művel gyarapodott a magyar közgazdasági szakirodalom. A szerző a mai nemzetközi valutáris rendszer fő elméleti és gyakorlati problémáiról ad áttekintő képet, amelyet bőségesen kiegészít az elmúlt félévszázad valutáris eseményeivel, s a belőlük levonható következtetésekkel.

A könyv hat fejezetből áll. Ezek egy része elméleti-gazdaságtörténeti jellegű, míg a többiben a már tárgyalt elméleti összefüggések alapján a mai valutarendszer főbb, konkrét problémáit veszi sorra a szerző. Az első fejezetben („A valutáris kapcsolatok néhány alapvető kérdése”) a legfontosabb alapfogalmakat (valutáris stabilitás, valutáris kooperáció, kulcsvaluta) ismerteti. A másodikban („A kapitalizmus valutáris rendszerének jellemzése”) áttekintést kapunk a két világháború közötti valutáris fejlődésről, az 1929—36-os valutaválságról és tanulságairól. A harmadikban („A valutáris kapcsolatok fejlődését meghatározó fontosabb tényezők”) kerülnek tárgyalásra olyan központi jelentőségű elméleti kérdések, mint a valutaárfolyam, a kamatlábpolitika, az arany szerepe a kapitalizmus jelenkori valutáris rendszerében, a nemzetközi likviditás alakulása.

Az utolsó három fejezetben a mai, aranydeviza-típusú valutáris rendszer konkrét működését és problémáit tárgyalja a szerző. Itt kapunk összefoglaló ismertetést a világ legfontosabb valutáris központjairól, a Nemzetközi Valutaalap működéséről és a nemzetközi valutáris (aranydeviza-) rendszer reformjára vonatkozó tervezetekről és elképzelésekről.

A könyvről mind részleteiben, mind általában elmondható, hogy az említett komplex kérdéseket világosan és közérthetően tárgyalja és foglalja össze. Különösen jó az első és a harmadik fejezet. Az előbbi esetében ki kell emelnünk a kulcsvalutákkal

foglalkozó részt. A szerző — az alapfogalmak világos leírásán túlmenően — tényleges súlyának megfelelően foglalkozik két olyan kérdéssel, amely ma még néha háttérbe szorul a hazai közgazdasági közvéleményben; egyrészt egyértelműen bemutatja, mi az, ami a szabadon konvertibilis kulcsvalutákat a többi szabadon konvertálható valutától megkülönbözteti; másrészt hangsúlyozza a kulcsvalutával rendelkező államoknak azokat a gazdaságpolitikai gondjait, amelyek abból adódnak, hogy egyidejűleg kell eleget tenniük a gazdasági növekedés és a kulcsvaluta (egyben az illető ország nemzeti valutája) stabilitásának sokszor egymásnak ellentmondó követelményeinek.

Talán még ennél is értékesebb a harmadik fejezet; különösen a valutaárfolyam és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok közti összefüggést, a rögzített és szabadon ingadozó valutaárfolyamot, az aranyár és a világ aranytermelésének alakulása, valamint a nemzetközi likviditás közti összefüggéseket tárgyaló részek. A szerző külön érdeme, hogy a szóban forgó kérdéseket a nemzetközi szakirodalom vitáinak fényében minden oldalról megvizsgálja; s — az adott keretek között — nem hanyagolja el egyetlen vonatkozásukat sem.

A negyedik és ötödik fejezetben a szerző röviden bemutatja egyrészt az amerikai és angol valutáris központok szerepét, jelentőségét, valamint Nyugat-Európa mai súlyát a tőkés világ valutáris rendszerében; másrészt a Nemzetközi Valutaalap kialakulását, működésének alapelveit, fejlődésének szakaszait, jelentőségének megnövekedését a nemzetközi valutarendszer jelenkori helyzetében, különös tekintettel a Tízek Klubjára és a Bázeli Egyezményre. Az utolsó fejezetben viszonylag részletes ismertetést kapunk a tőkés nemzetközi valutáris kooperáció reformjára, vagy átalakítására irányuló tervezetetről; egyrészt a Maudling-, Roosa-, Posthuma-, másrészt a Bernstein-, Triffin-, Rueff-tervekről, illetve a kollektív (hitelpénz jellegű) tartalékvaluta megteremtéséről folyó vitáról.

A tartalmi kérdésektől eltekintve, meg kell jegyeznünk, hogy a könyv szerkezete a szerző nyilvánvaló törekvése ellenére — nem mentes a gyakori átfedésektől és ismétlésektől. Különösen az I., III. és IV. fejezetekben vannak ilyenek. Bár az ismétlésekkel kapcsolatban néha az volt a benyomásunk, hogy — tekintettel a kérdések komplex jellegére — a kívülálló olvasó számára kifejezetten hasznosak lehetnek, s megkönnyítik az összefüggések áttekintését. A szerkezeti tökéletlenségek azonban nem változtatnak azon a tényen, hogy Kövér Károly új könyve hasznos eligazításul szolgál a szakemberek, még inkább a laikusok számára a nemzetközi pénzügyek bonyolult és izgalmas világában.

Becsky György

Michal Kalecki—Ignacy Sachs: A „vegyes gazdaságú” országok fejlesztésének finanszírozásáról

Z zagadnien finansowania rozwoju krajów o „gospodarce mieszanej”
Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Varsó, 1967. 147 l.

A könyv az Egyesült Nemzetek Szervezete különféle szervei által rendezett nemzetközi szemináriumok alkalmából írt három tanulmányt tartalmaz. A három tanulmányt összekapcsoló közös téma: az úgynevezett vegyes gazdaságú fejlődő országok (azaz magánszektorral és társadalmi szektorral rendelkező és gazdasági fejlesztésüket tervező országok) belső és külső finanszírozásának problémái. A tanulmányok szigorúan elméleti jellegűek. A szerzők a fejlesztés finanszírozásának kérdését a hagyományos felfogástól eltérő módon értelmezik. Lényege ugyanis főleg a közszükségleti cikkek kínálata és kereslete közötti egyensúly biztosítása, valamint azoknak az utaknak a megtalálása, amelyek a külkereskedelem korlátainak megszüntetéséhez vezetnek — bennük jut felszínre ugyanis a gazdasági növekedési ütem meggyorsításának minden akadálya.

Az első problémát, a belső finanszírozás problémáját M. Kalecki elemzi, s bemutatja az úgynevezett inflációmentes növekedés sémáját. A külkereskedelem tervezésének jelentőségéről és stratégiájáról I. Sachs írt tanulmányt. A két kérdést összekapcsoló harmadik tanulmányt pedig, a külföldi segítség formáinak gazdasági elemzésével foglalkozó cikket a két szerző együttesen írta.

Kalecki inflációmentes növekedési modelljének kiinduló pontja a közszükségleti

cikkek, azaz a lakosság fogyasztásának alapvető részét alkotó cikkek megkülönböztetése a magasabb rendű fogyasztási javaktól. A szerző megállapítja, hogy a gazdasági fejlesztés folyamatában megengedhetetlen a közszükségleti cikkek, ezeken belül főleg az élelmiszerek inflációs áremelkedése, s hogy sem a közszükségleti cikkeket, sem az alacsony jövedelmű lakosságot nem szabad megadóztatni (adót főleg a vagyonosabb rétegekre és magasabb rendű fogyasztási javakra kell kivetni). Majd rámutat arra, hogy az egész gazdaság fejlődésének üteme és jellege az alapvető fogyasztási cikkek kínálatának növekedési ütemétől, azaz a mezőgazdasági termelés növekedési ütemétől függ, a mezőgazdasági termelést viszont az elavult társadalmi és intézményi struktúra korlátozza. Kalecki elméleti elemzését egyébként határozottan igazolja a Harmadik Világ legtöbb országának a fejlődése: a speciális esetek (például a jelentős kőolaj-forrásokkal rendelkező országok) kivételével a gyakorlatban túlnyomórészt két fejlődési típussal találkozunk: vagy viszonylag gyors a fejlődés, de erős inflációs nyomás kíséri, vagy nem nagy a gazdasági növekedés, mert nem kielégítő az újonnan foglalkoztatott munkások munkabérének egyenértékét képviselő javak kínálata. Az ok mind a két esetben: lemaradás a mezőgazdaságban és a városok élelmiszerellátásában.

A külföldi segítségről szóló tanulmány a külföldi segély fogalmának definiálásából indul ki. Eszerint a külföldi segély az adott ország behozatali képességén felüli pótlólagos eszközök beáramlása, amelyeket a segélyezett ország gazdasági tevékenysége színvonalának felemelésére használnak fel. Ebből következik, hogy csak akkor lehet beszélni külföldi segítyről, ha az ország a behozatali képességén felüli eszközök beáramlása révén eléri a nemzeti jövedelem gyorsabb ütemű növekedését anélkül, hogy a dolgozó nép fogyasztása csökkenne, vagy ha az ország az adott növekedési ütemet realizálja a dolgozó nép növekvő fogyasztása mellett. Éppen ez a külföldi segély jellegének, e segély formáinak és a segélyben részesülő ország általános fejlődésére gyakorolt hatásának alapvető kritériuma. A tanulmány ezeknek a kérdéseknek a részletes vizsgálata. A tanulmány függeléke elemzi és értékeli (ENSZ-adatok tükrében) a fejlődő országokba áramló tőkét s tárgyalja a PL 480 törvény keretében nyújtott amerikai „gabonasegélyek” néhány vonatkozását.

A kis kötetet I. Sachsnek a külkereskedelmi tervezés jelentőségéről és stratégiájáról szóló tanulmánya zárja le. A szerző abból a szerepből indul ki, amelyet a külkereskedelem a gazdasági fejlődésben játszik. A külkereskedelmet egyrészt mint akadályt vizsgálja, amely az elégtelen importképesség következtében határt szab az egész gazdaság általános növekedési ütemének, másrészt mint az egyes ágak és szektorok aránytalanságainak a kifejezőjét. A külkereskedelem tehát az elmaradott ország valamennyi belső fejlődési nehézségének szintetikus kifejezője. A szerző vizsgálja a külkereskedelem helyét a távlati tervezésben is. Elemzése elméleti gazdasági modellen alapul, amelyben fontos szerepet játszik a gépeket (beruházási javakat) gyártó szektor, a nyersanyagot termelő szektor, a közszükségleti cikkeket és az úgynevezett luxusjavakat termelő szektor megkülönböztetése. A szerző érvelésének lényege annak kimutatása, hogy minden esetben ez az utóbbi szektor rivalizál a behozatalból származó szállításokért — korlátozott behozatali képességek mellett. A szerző megmutatja az említett szektor expanziójának a többi ág javára való korlátozásához vezető utakat.

Jan Kulig

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Иштван Хетени

Международное согласование народнохозяйственных планов и перспективное планирование

Автор сначала дает короткую оценку двенадцатилетнему опыту координации планов между странами-членами СЭВ. Он отмечает, что согласование планов, с одной стороны, повышает их стабильность, а с другой стороны, предоставляет возможность для организации совместных мероприятий, повышающих эффективность общественного воспроизводства. Координация народнохозяйственных планов, однако, не является настолько эффективной, как это следовало бы из возможностей. Некоторые причины этого кроются в общих формах сотрудничества, другие же суть специфические недостатки координации планов.

Из-за унифицированного регламентирования координации народнохозяйственных планов по времени некоторые концепции развития согласуются раньше или позже действительного срока принятия по ним решения. Единый срок координации — 5 лет — также не везде отвечает требующемуся предвидению. Централизованное согласование взаимных товаропоставок является более детальным, чем это можно планировать, и оно во многих случаях производится без установления сопряженных экономических условий (цен, качественных параметров).

По мнению автора, в отношении будущего координации планов за основу целесообразно принять гипотезу о том, что в ближайшие 2—3 года в формах сотрудничества не появятся существенно новых элементов, зато после 1970 года можно ожидать изменений в направлении применения более гибкого механизма цен, более гибкой графтовой внешнеторговых контингентов, увеличения роли финансовой политики.

Координация планов на период после 1970 года является задачей последующих 2—3 лет. Автор предлагает усовершенствовать методы координации уже в течение этого периода.

Он считает желательным разработку совместных технических прогнозов, проведение общественно-экономических исследований в органах СЭВ.

До координации международных планов следует разработать в важнейших областях сотрудничества технико-экономические концепции на относительно длительный срок с соответствующим выяснением экономических условий.

Страны-члены СЭВ должны на двусторонней основе установить регламент, обеспечивающий должную координацию соображений по развитию, принятие решений по которым относится к компетенции министерств и предприятий.

По мнению автора, механизм сотрудничества стран-членов СЭВ претерпевает постоянные изменения, однако, этот процесс в течение нескольких лет не будет слишком быстрым.

Дьердь Цукор

Экономические связи Венгрии с развивающимися странами

Значительное расширение экономических связей между Венгрией и развивающимися странами вполне возможно; это увеличение одновременно является интересом обеих сторон. Объем и удельный вес (в национальном доходе) нашей внешней торговли с развивающимися странами является более низким, чем это было бы благоприятным на настоящей ступени экономического развития. Это заключение можно подтвердить путем анализа структуры внешней торговли и потребления развитых капиталистических стран.

При увеличении внешнеторгового оборота с развивающимися странами предполагается взаимное повышение импорта и экспорта. Что касается возможностей будущего: экспортная способность развивающихся стран будет расти по их традиционным экспортным товарам (кофе, какао, чай и т. п.), а вследствие сопровождающего повышения жизненного уровня изменения структуры потребления, вероятно, в будущем мы сможем увеличить импорт этих товаров. В направлении рационального международного разделения труда может подействовать повышение импорта цитрусовых и прочих тропических фруктов, и экспорта отечественных продуктов, а также увеличение импорта тропических масличных семян вместо употребления отечественных. В то же время лишь в исключительных случаях можно рассчитывать на импорт основных продовольственных товаров (зерна, мяса) из развивающихся стран. В отношении промышленного сырья (нефти, меди и т. д.) можно считать с тем, что сократится господствующая роль капиталистических монополий, и вследствие этого увеличится прямой импорт из развивающихся стран. По продуктам легкой промышленности развивающиеся страны будут в увеличивающейся мере способны экспортировать продукты текстильной промышленности; увеличение импорта таких продуктов, таким образом, возможно. Увеличивающееся отечественное потребление продуктов развивающихся стран в большей или меньшей мере должно затронуть структуру отечественного производства и потребления, причем таким образом, что это в конечном счете будет способствовать или росту производительности труда, или повышению жизненного уровня (лучшему удовлетворению потребительских потребностей).

В отношении увеличения экспорта в развивающиеся страны проблема заключается, в первую очередь, в экспорте машинного оборудования. Имеются некоторые специфические трудности, связанные с условиями развивающихся стран (кредиты, проблемы монтажа на месте и т. п.), большая часть проблем, однако, связана с гибким и быстрым приспособлением к потребностям и с техническим уровнем, то есть носит такой же характер, с каким следует считаться в усиленной мере при отечественном сбыте и при экспорте в другие страны.

Расширение экономических связей — ввиду того, что оно способствует росту производительности труда и лучшему включению в международное разделение труда — является объективно необходимым, и раньше или позже свершится. В интересах ускорения этого процесса требуются комплексные меры, затрагивающие структуру производства и потребления, которые целесообразно предусмотреть и осуществить в рамках перспективных планов.

Габор Ревес

Регулирование прибылей и заинтересованность предприятий

Автор, рассматривая вопросы взаимозависимости регулирования прибылей и заинтересованности предприятий, — по крайней мере, в первом приближении — исходит из того, что заинтересованность предприятий принимает конкретную форму в стремлении к наиболее высокому среднему заработку своих работников. В системе регулирования прибылей в Венгрии величина среднего заработка может быть выше или ниже в зависимости от того, больше или меньше величина приходящегося на одного человека т. н. фонда распределения (Р), образуемого из прибыли предприятия $\left(\text{т. е. } \frac{\text{Р}}{\text{численность}} \right)$.

При анализе конкретной системы регулирования прибылей можно выявить, что частное $\frac{\text{Р}}{\text{численность}}$

зависит от частного $\frac{H}{SB + E}$ (где $V = \overline{\text{учитываемый фонд заработной платы}}$, то есть предписанная средняя заработная плата, помноженная на численность, $S = \overline{\text{коэффициент учитываемого фонда заработной платы}}$, составляющий, как правило, 2; $H = \overline{\text{учитываемая прибыль предприятия}}$, то есть прибыль, исчисляемая по учитываемому фонду заработной платы; $E = \overline{\text{среднегодовой объем используемых в производстве средств}}$ — основного и оборотного фонда без затрат на заработную плату — по их первоначальной стоимости). Автор доказывает, что частное $\frac{H}{SB + E}$ с точки зрения уровня личных доходов является максимизируемой целевой функцией хозяйственной деятельности предприятия.

Форма представляющего целевую функцию частного показывает, что в указанной системе регулирования прибылей заинтересованность предприятия располагается между заинтересованностью, соответствующей норме рентабельности заработной платы $\left(\frac{H}{V}\right)$ и норме прибыли $\left(\frac{H}{E}\right)$. В соответствии с этим автор критикует позицию тех, кто за целевую функцию предприятий принимает норму рентабельности заработной платы, так как это не соответствует требованиям фактически запланированной системы регулирования прибылей.

В венгерской системе регулирования прибылей предприятие до определенного предела заинтересовано в повышении использовании мощностей путем увеличения численности и в том случае, если прибыль растет в меньшей мере, чем численность, то есть вследствие изменения сокращается норма рентабельности заработной платы. С другой стороны, предприятие может быть заинтересовано в увеличении используемых в производстве фондов (осуществлении капитального вложения) и в том случае, если из-за этого понизится норма прибыли предприятия.

Нижние предельные значения критических точек взаимоотношения добавочной прибыли и дополнительной численности, а с другой стороны, добавочной прибыли и дополнительно используемых фондов зависят от позиции предприятия до изменения. Чем благоприятнее эта позиция, то есть чем больше относительная величина прибыли предприятия до изменения, тем выше эти нижние предельные значения. Можно определить также и то, что для среднего предприятия ниже предельное значение, связанное с приростом используемых фондов (капиталовложением), по своим масштабам означает такой требующийся прирост прибыли, который в расчетах по экономической эффективности, основывающихся на исчислении сложного процента, соответствует процентной ставке в 16—18%.

Янош Корнай

Модель многоступенчатого народнохозяйственного программирования

Нами составлена и пригодна к использованию модель многоступенчатого планирования, применяемая при математическом программировании пятилетнего плана развития народного хозяйства на 1966—1970 гг. При помощи этой модели сделана первая успешная серия расчетов на народнохозяйственном уровне.

В статье представляется, в первую очередь, построение модели линейного программирования. Переменными выражается деятельность, связанная с производством, капитальными вложениями и внешней торговлей, по 491 агрегированной группе продуктов; их число составляет почти 2500. В модели имеется приблизительно 2000 ограничений; их основные группы: внутренние балансы продуктов, внешние балансы материалов, ресурсы живого труда, ресурсы земли, ресурсы мощностей, специфические технологические пропорции, капитальные ресурсы, внешнеторговые ограничения и валютные балансы.

Модель имеет своеобразное трехступенчатое построение, она подразделяется на 7 основных отраслей, которые в свою очередь подразделяются на дальнейшие 45 секторов. Частью ограничений затрагиваются только отдельные сектора (секторальные условия); другой же частью — несколько секторов, относящихся, однако, к той же основной отрасли (отраслевые условия). Такое специфическое построение модели позволяет объединение меньшего или большего числа блоков; то есть могут быть произведены исчисления обособленно по секторным моделям, по объединяющим несколько секторов отраслевым моделям и по объединяющей все модели народнохозяйственной модели. Это же специфическое многоступенчатое построение модели позволяет связывать отдельные детали модели между собой и вместе с этим применять методы т. н. декомпозиции. В конечном счете на основании исследований возникла не одна единственная крупная модель, а целая система моделей, которая может быть построена из небольших моделей, как из элементов.

В конце статьи говорится о базе исходных данных для модели.

Иштван Гергей—Жужса Маушец—Аттила Шош

Подготовка промышленности к реформе экономического механизма

Авторы излагают в статье опыт анкетного опроса, охватившего более чем половину всей промышленности, примененный ими метод и анализ полученных от предприятий данных. При опросе — представлявшем собой «тест» экономической информации — авторы стремились к получению картины о подготовке промышленных предприятий к реформе экономического механизма. При этом исследовалось, как оценивают предприятия новые условия их хозяйственной деятельности и какого экономического поведения можно ожидать от них на основании вступающих в 1968 году в жизнь экономических рычагов.

В соответствии с тематикой опроса в статье говорится о том, какие соображения складываются у предприятий относительно производства и сбыта в 1968 году; насколько будет сказываться воздействие нового механизма на структуре производства и формировании сбыта; насколько обеспечены предприятия заказами, и какое изменение цен предвидится в последующем периоде. Рассматриваются также вопросы снабжения предприятий материалами, их положение в отношении численности рабочей силы и заработной платы. На основании сообщений предприятия авторы анализируют, какое влияние окажут на формирование прибыли предприятий, на личный доход их работников вступающие с января 1968 года в силу реформа цен и новая система регулирования прибылей, насколько и в каком направлении можно ожидать дифференциации в этом отношении между предприятиями и внутри них. Кроме относящихся к 1968 году соображений предприятий, в статье излагается в какой мере стремятся предприятия формировать свои планы с учетом экономической перспективы, и как воплощается это в их соображениях о капитальных вложениях на 1968 год и на последующие несколько лет. Согласно результатам опроса цели экономической реформы были поняты предприятиями, они стараются реагировать на экономические рычаги, и постепенно развертывается влияние нового механизма.

SUMMARY OF THE ARTICLES

István Hetényi:

Problems of long-term planning and the international coordination of national economic plans between CMEA countries

The author first briefly evaluates the experiences gained in the course of 12 years of plan coordination between CMEA countries. He states that coordination of the plans makes them partly more stable and partly provides an opportunity for the formulation of joint actions in order to enhance the efficiency of the social reproduction process. However, the harmonization of national economic plans is not so efficient as would be justified by possibilities. Certain causes for this situation may be found in the general forms of cooperation, others are due to the deficiencies in plan coordination proper.

Owing to the uniform time schedule of plan coordination within the CMEA, certain development conceptions are coordinated earlier or later than would be needed for actual decision-taking. Neither does the uniform 5 year period of coordination everywhere enable the foresight needed. Central coordination of mutual commodity deliveries goes more into details than can be planned and collation often takes place without determination of the accompanying economic conditions (prices, quality etc.).

As regards the future of plan coordination, in the author's opinion, it is expedient to take for basis the hypothesis that in the next two or three years there will be no essentially new elements in the forms of cooperation, but after 1970 changes may be expected in the direction of applying a more flexible price mechanism, of interpreting the foreign trade quotas in a more flexible way; and of giving a greater role to financial policies.

Coordination of the plans to start with 1970 is already the task of the next two or three years. The author advances some feasible proposals for the further development of coordination methods already to be applied in this period.

He thinks it is desirable to elaborate technical pronases and socio-economic studies in common in the organs of the CMEA.

Prior to the international coordination of plans, technical and economic development conceptions covering some longer period should be prepared for the most important fields of cooperation, simultaneously clearing up also the economic conditions.

In view of the growing importance of decentralized decisions, the member countries should bilaterally draw up a working schedule which would make possible proper coordination of development concepts in questions relegated otherwise to the scope of decision of ministries and enterprises.

According to the author the cooperation mechanism of the CMEA countries is in a process of continuous change, but there will be no fundamental changes until the plans covering 1971-75 will be coordinated.

György Cukor:

Hungary's relations to the developing countries

There exists a possibility to develop economic connections between Hungary and the developing countries to a considerable extent; increasing connections are in the interest of both parties. The volume of our foreign trade with the developing countries and its proportions are lower in comparison to our national income than would be justified at the present stage of development. This statement may be supported by an analysis of the foreign trade and consumption patterns of the advanced west-European capitalist countries.

Increasing trade with the developing countries involves the mutual raising of both exports and imports. As regards future possibilities: the export potential of developing countries will grow in respect of their traditional export articles (coffee, tea, cocoa, etc.) and—as a consequence of a rising level of living—due to the changes in the pattern of consumption Hungary may presumably import more of these in the future. It would point in the direction of a rational international division of labour, if the imports of citrus fruits and the exports of domestic fruits were increased and if tropical oil-seeds were imported and used in greater quantities instead of the domestic ones. As against that, only exceptionally can we reckon with imports of fundamental foodstuffs (cereals, meat) from the developing countries. In respect of industrial raw materials, (oil, copper, etc.) we may reckon with a diminishing dominating role of the capitalist monopolies and direct imports from the developing countries may thus grow. With light industrial products, the developing countries will become increasingly potential exporters mainly in the textile industry and, thus, it will become possible to increase the imports of such products. A growing utilization in Hungary of products from developing countries would more or less affect the domestic pattern of production and consumption but in a way that would promote, in the final analysis, either the increase in productivity or in living standards.

As regards the boosting of exports to the developing countries, it is mainly the export of machinery which presents a problem. There are some difficulties which are special and connected with the particular conditions of the developing countries, as credits, assembling at the site, etc., A major part of the problems is, however, connected with a flexible and rapid adaptation to requirements and with the technical level, it is thus of the same character as must be reckoned with to an increasing extent also with domestic deliveries and exports to other countries as well.

It is objectively necessary to develop economic relations and this will happen sooner or later because it promotes the raising of productivity and a better fitting into the international division of labour. To accelerate the process, complex measures affecting both the production and the consumption patterns are needed. These can be purposefully provided for and realized only in the framework of long-term plans.

Gábor Révész:

Profit regulation and enterprise interests

Analysing the connection between profit regulation and enterprise interests, the author starts, as a first approximation, from the thesis that enterprise interests assume their concrete

form in the possible highest average earnings of workers and employees. In the Hungarian system of profit regulation the size of average earnings depends on the size of per capita sharing fund (the quotient $\frac{R}{\text{employment}}$ in the text of the article):

By analysing the concrete system of profit regulation it can be shown that the value of this quotient depends on another quotient: $\frac{N_i}{s \cdot B + E}$, where B = the wage fund (to the extent of prescribed average wages times employment), s = a wage coefficient the usual numerical value of which is 2, N = the enterprise's profits accountable. E = fixed and working capital engaged (gross value of annual average stock excl. wages). The author proves that from the point of view of personal incomes this second quotient is the objective function of enterprise management to be maximized.

From the form of the quotient playing the role of objective function it can be read off that in the system of profit regulation it is situated between the quotients N/B —profits per wages— and N/E —the profit rate proper, symbolizing two different kinds of interest. Accordingly, the author criticizes the standpoint of those who think that the quotient N/B should be considered as the objective function of the enterprise since this would not be in harmony with the requirements of the planned system of profit regulation.

In the Hungarian system of profit regulation the enterprise is interested to a certain extent in increasing the utilization of capacities with the aid of additional labour even if profits grow slower than employment, i.e. even if, due to the change, the value of the quotient N/B diminishes. On the other hand, it may be in the interest of the enterprise to increase the volume of assets engaged (to invest) even if the rate of profits will be reduced on this account.

The critical points, the lower marginal values, of the relation between additional profits and additional labour, on the one hand, and additional profits and additional assets engaged, on the other hand, depend on the position of the enterprise before the change. The more favourable this situation, (i.e. the higher the relative volume of profits before the change), the higher these lower marginal values. It may be equally established that the lower marginal values connected with the increment of fixed assets (investment) mean—in case of an average enterprise—that profits should be increased to an extent corresponding in magnitude to the compound interest factor of 16–18 per cent used in economic efficiency computations.

János Kornai:

The model of multi-level national economic planning

The planning model suited for the multi-level mathematical programming of the five year plan covering 1966–1970 is built up and ready for operation. The first successful series of economy-wide computations with the model has been performed.

The article reviews primarily the structure of the linear programming model. The variables represent production, investment and foreign trade activities connected with 491 aggregate product groups, they number almost 2000. The number of constraints is about 2000, classified into the major groups of internal product balances, external material balances, labour constraints, constraints for land, capacities, particular, technological proportions, investment resources, foreign trade and foreign exchange balances.

The model has a particular three-level structure. It has 7 main branches and by further breakdown it comprises 45 sectors in all. Part of the constraints refer only to individual sectors (sector-constraints); another part several ones but belonging to the same main branch (main branch constraints) and the third part of the constraint system represents the connections of the main branches (central constraints). This special structure of the model enables to unify a few or more blocs; this means that computations may be performed separately with the sector models, with main branch models unifying some sectors and with the national economic model unifying all models. This same special multi-level structure enables that certain parts of the model be *linked up* and, simultaneously, that decomposition methods be applied. In the final analysis, the research project has not resulted in a single great model, but in a system of models to be linked up from smaller models as elements.

Finally, the article deals with the information basis of the model.

István Gergely, Zsuzsa Mausecz, Attila Soós:

Preparation of industry for the reform of the economic mechanism

In their article the authors review the experiences of a survey by inquiry covering more than half of the entire industry. The method and the analysis of data obtained from the enterprises are discussed. The survey—an economic information test—aimed at giving a picture of the preparation of industrial enterprises for the reform of the economic mechanism. It analysed how enterprises judge the new conditions of their economic activities and made endeavours to get acquainted with the expectable behaviour of the enterprises in view of the measures of economic regulation to be enforced in 1968.

According to the scope of the survey the article reviews the production and realization ideas formulated by enterprises for 1968, to what extent can the effect of the new mechanism be felt in the pattern of production and in the development of expected sales. The orders booked and the expected changes in prices are also discussed, as well as the material supply, manpower situation and wage problems. Relying on the data supplied by enterprises an analysis is given of the effects of the price reform to be implemented in January 1968 and the new system of regulation on the profits of the enterprise, the personal incomes of the workers and employees, what changes and in what direction may be expected as regards differentiation in income between and within enterprises. Beyond intentions affecting economic activity in 1968 the survey shows to what extent enterprises aim at the formulation of a longer economic perspective and how this materializes in the investment ideas for 1968 and the next few years.

According to the experiences of the inquiry, the enterprises have understood the objectives of the reform and make efforts to respond to economic regulators; the effects of the new economic mechanism are gradually unfolding.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

2

A tartalomból

WILCSEK JENŐ:

A tervszerű iparfejlesztés szabályozói
a gazdaságirányítás új rendszerében

FACSÁDY KÁLMÁN:

Világpiaci tendenciák és a magyar
gépkülkereskedelem

KORNAI JÁNOS:

A többszintű népgazdasági programozás
gyakorlati alkalmazásáról

EHRlich ÉVA:

Nemzeti jövedelmek dinamikus nemzetközi
összehasonlítása természetes mutatókkal

IVÁN PÁL:

A foglalkoztatottság várható alakulása
1970 végéig

XV. évfolyam

1968. február

TARTALOM

<i>Wilcsek Jenő</i> : A tervszerű iparfejlesztés szabályozói a gazdaság-irányítás új rendszerében	129	
<i>Facsády Kálmán</i> : Világpiaci tendenciák és a magyar gépkülke-reskedelem	143	
<i>Meznerics Iván</i> : A gazdasági verseny jogi szabályozása az új me-chanizmusban	158	
<i>Kornai János</i> : A többszintű népgazdasági programozás gyakor-lati alkalmazásáról	173	
<i>Ehrlich Éva</i> : Nemzeti jövedelmek dinamikus nemzetközi össze-hasonlítása természetes mutatókkal	191	
<i>Benet Iván</i> : A mezőgazdaság beruházásigényességének néhány problémája	213	
SZEMLE		
A foglalkoztatottság várható alakulása 1970 végéig (<i>Iván Pál</i>)	227	
Vietnam: második Korea? (<i>Molnár Ferenc</i>)	236	
FOLYÓIRATSZEMLE		246
Josef Kotrc: Az új gazdasági mechanizmus működésének egy éve Csehszlovákiában — K. Rudnyev: Az iparág új rendszerben termel — Ausztria gazdasági helyzete 1967 őszén — H. Sieber: A terms of trade szekuláris alakulása a fejlődő országok és a fejlett ipari országok között (Kísérlet Prebisch tézisének empirikus bizonyítására) — Eugen Löbl: A terv és piac: egyenlet két ismeretlennel		
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ		
Dr. Jávorka Edit: A fogyasztói árak és dotációk (<i>Balázsy Sán-dor</i>)	252	
Jogi kérdések az új gazdasági irányítás köréből (<i>Sárándi Imre</i>)	255	
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	260	

E SZÁM SZERZŐI:

Balázsy Sándor, a Magyar Alumíniumipari Tröszt gazdasági szakértője; **dr. Benet Iván**, a Köz-gazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Ehrlich Éva**, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének munkatársa; **dr. Facsády Kálmán**, a Külkereskedelmi Minisztérium osztályveze-tője; **dr. Iván Pál**, az Országos Tervhivatal munkatársa; **dr. Kornai János**, a közgazdaságtudo-mányok doktora, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője; **dr. Meznerics Iván**, az állam- és jogtudományok kandidátusa, a Magyar Nemzeti Bank igazgatója; **dr. Molnár Ferenc** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet főmunkatársa; **dr. Sárándi Imre**, az állam- és jogtudományok kandidátusa, egyetemi tanár, az Eötvös Loránd Tudományegyetem dékánja; **dr. Wilcsek Jenő** kandidátus, egyetemi tanár, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezetője.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovics Mária, Bálint József, Bognár József, Cukor György, Csendes Béla, Csikós-Nagy Béla, Erdős Péter, Fekete Ferenc, Friss István, Ganczer Sándor, Garamvölgyi Károly, Háy László (elnök), Hetényi István, Huszár István, Kornai János, Nagy Tamás, Péter György, Ripp Géza (főszerkesztő), Szabó József, Szabó Kálmán, Vajda Imre

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztőség: Budapest, V., Széchenyi rakpart 3. I. emelet. — Telefon: 313-975, 116-460, 123-570

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010
Terjedelem: 8½ ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1968. január 10.

68.0014 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3.
A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:
az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010. MNB egy-számlaszám: 46., csekkbefizetési számla: 05.915.111-46; az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN, Budapest, V., Váci u. 22. Telefon: 185-612; a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA 1. számú HÍRLAPBOLTJÁBAN, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. és bármely postahivatalban, csekk számlaszám egyéni: 61 094, közületi: 61 066. MNB egyszámlaszám: 8.

WILCSEK JENŐ:

A tervszerű iparfejlesztés szabályozói a gazdaságirányítás új rendszerében

A gazdaságirányítási reform a gazdasági növekedés ütemének meggyorsítását szolgálja. Ezt a célt csak a gazdasági fejlesztés tervszerűségének megjavításával lehet elérni. A tervszerűség megjavítása viszont a központi irányítás érdemi megerősítését feltételezi. A reform egyik kulcskérdése a gazdasági döntések jelentős részének decentralizálása a vállalatokra. Nem kevesen akadtak, akik emiatt a központi irányítás és ennek következtében a tervszerűség gyengülésétől félték. A döntési hatáskör decentralizálása azonban — megfelelő végrehajtás, illetve feltételek mellett — éppen a központi irányítás megszilárdítását, és így a gazdasági fejlődés tervszerűségének fokozását szolgálja.

A központi és a vállalati, a folyamatos termelést és a bővítést érintő gazdasági döntések

A gazdasági döntések száma szükségképpen igen nagy. E döntéseket sokféleképpen lehet osztályozni. A nyugati szakirodalomban előkelő helyet elfoglaló döntéselmélet is különféle osztályozási módokat ismer. Most nem ezeknek az elméleteknek a bírálata a célunk és nem kívánjuk elemezni a programozható, a nem programozható, és a rutindöntések problematikáját. Szocialista viszonyok között a döntéseknek két — egészen más jellegű — felosztása tűnik nagy fontosságúnak a döntések decentralizálása és a tervszerűség biztosítása szempontjából.

Mindenekelőtt meg kell különböztetnünk *a központi és a vállalati* — decentralizált — *döntést*. Ez az osztályozás a döntésre jogosultak szerint különböztet. A központi döntést a vállalatok felett álló szervek hozzák, szemben a vállalati döntésekkel, amelyek a vállalatoknál születnek. A kétféle döntés között azonban nem csupán a döntésre jogosultak köre miatt van különbség. A központi döntések meghozatalánál a lehetőségek szélesebbek, a korlátozó feltételek szűkebbek és egy részük gyakran elhárítható. A vállalati döntéseknél általában jelentős korlátozó feltételekkel kell számolni és ezek esetleges elhárítása is jóval nagyobb nehézségekbe ütközik.

A központi és a vállalati döntés között *a korlátozó feltételek* szempontjából fennálló különbségek sem végletesek. A központi döntéseknél sem korlátlanok a lehetőségek, ezt legfeljebb a voluntarista szemlélet tételezhette fel. Ez azonban nyilvánvaló abszurdum, hiszen a gazdasági

erőforrások mindenképpen végesek, ezért a gazdasági törvények és összefüggések figyelmen kívül hagyása súlyos következményeket vonhat maga után. Amennyire nem vitatható, hogy a központi és a vállalati döntések között a jogosultak körén túlmenő minőségi különbségek vannak, annyira nem állítható az sem, hogy ezt a minőségi különbséget egyszerűen azzal lehetne jellemezni, hogy a központi döntés — az állami szuverenitás alapján — korlátlan, a vállalati döntés viszont csak korlátozott lehetőségekkel számolhat. Bizonyos azonban, hogy a központi döntés választási lehetőségei, variánsai lényegesen szélesebbek.

A központi és a vállalati döntés abból a szempontból is eltér egymástól, hogy amíg a vállalati döntés általában *konkrét* gazdasági cselekvésre irányul, addig a központi döntés egyedi jellege nem általános. A központi döntések lehetnek a gazdálkodási feltételeket meghatározó *általános érvényű* döntések, tehát a vállalatok gazdasági döntéseit befolyásolhatják, anélkül, hogy minden egyes gazdasági ténykedést konkrétan meghatároznának.

A központi és a vállalati döntések tehát nem „egyenrangúak”. A központi döntések igen erőteljes befolyást gyakorolnak a vállalati döntésekre akkor is, ha egyedi, konkrét gazdasági cselekvést határoznak meg és akkor is, ha azokat a feltételeket szabják meg, amelyek között a vállalatok dönthetnek. A központi konkrét, egyedi gazdasági döntés a gazdasági cselekvések szoros kölcsönhatása következtében befolyásolja a vállalati döntéseket, a gazdálkodás feltételeit megszabó általános érvényű központi döntések pedig a vállalati döntések irányát terelik a központi akaratnak megfelelően.

A fentiekből következik, hogy a vállalatok önálló döntései gyakorlatilag a központi döntéseknek alárendelt döntések akkor is, ha formailag ilyen alárendeltség nem mutatkozik. A központi döntés primátusa a gazdaságirányítási reform alapkérdése. A tervszerű fejlődést biztosító központi irányítás erősítése ugyanis éppen azért következhetik be, mert a központi döntések számának lényeges csökkentése ellenére a vállalati döntések befolyásolása viszonylag kevés egyedi és általános érvényű központi döntés segítségével valósítható meg.

Szocialista viszonyaink között a döntések osztályozásának másik fontos jellemzője a *folyamatos termelésre és a bővítésre vonatkozó döntések* megkülönböztetése. A fejlesztés tervszerűségét ugyanis elsősorban a bővítéssel kapcsolatos gazdasági döntések határozzák meg. Terminológiánkban a „fejlesztést” igen széles értelemben használjuk. Fejlesztés valósul meg akkor is, ha a kapacitások bővítése nélkül növekszik a termelés, ha javul a termékek minősége, ha korszerűsítik a gyártmányokat, ha bővítik a választékot stb.

Fejlesztés és fejlődés tehát a kapacitások bővítése nélkül is megvalósulhat, sőt, nagyon kívánatos is, hogy ez létrejöjjön. A kapacitások bővítése a fejlesztésnek csupán egyik — bár igen fontos — útja. A tervszerű fejlődés megvalósulása szempontjából azonban lényeges különbség van a bővítést igénylő és nem igénylő fejlesztés, illetve az ezekre vonatkozó gazdasági döntések között.

A folyamatos termelést érintő és a bővítésre vonatkozó döntések között — azok hatásait tekintve — lényegesek a különbségek. Túlságosan leegyszerűsítene a kérdést, ha a folyamatos termelésre vonatkozó dönté-

seket kizárólag azon az alapon különböztetnénk meg a bővítésre vonatkozó döntésektől, hogy előbbiekhöz nincs szükség újabb munkaeszközökre, utóbbiak pedig új munkaeszközök beszerzését igénylik. A folyamatos termelés fenntartásához is szükség van új munkaeszközökre, illetve a régi munkaeszközök cseréjére, pótlására és korszerűsítésére. Kétségtelen viszont, hogy a bővítés *mindig és feltétlenül* új munkaeszközök létrehozásával és beszerzésével jár.

A folyamatos termelést érintő gazdasági döntések megváltoztathatják a termelési arányokat anélkül, hogy a kapacitásarányok megváltoznának. A bővítés azonban általában a kapacitásarányok módosulásával jár együtt. *A fejlesztés tervszerűsége alapvetően a kapacitásbővítés tervszerűségétől függ.* A termelési arányok módosíthatók a kapacitások eltérő kihasználásával, de a potenciális termelési arányok alapvetően a kapacitásarányoktól függenek.

A gazdaságirányítási reform a terv és a piac összehangolt — bár nem teljesen ellentmondásmentes — kölcsönhatását feltételezi. A népgazdasági terv a gazdasági szabályozók széles körű alkalmazásával magát a piacot is szabályozza. A vállalatok a szabályozott piac számára termelnek és arra kell törekedniük, hogy a piac igényeit minél teljesebben kielégítsék. Erre ugyanazok a gazdasági ösztönzők készítetik a vállalatokat, amelyek segítségével magát a piacot is szabályozzuk. A piacon jelentkező igények azonban változnak, szocialista viszonyaink között növekednek és struktúrájukban is fejlődnek. A vállalatoknak ezeket az állandóan növekvő és struktúrájában változó igényeket kell kielégíteniük.

Az igények növekedése és strukturális változása a szabályozott piacon nem spontán módon következik be, hiszen a piac szabályozása a kereslet alakulásának befolyásolását is jelenti. A piac szabályozása azonban nem lehet tökéletes, és ezért a vállalatok csak úgy elégíthetik ki a piac igényeit, ha azokhoz rugalmasan alkalmazkodni tudnak. A rugalmasság követelménye tehát a szabályozott piac feltételei között is fennáll. A szabályozott piac igényeihez azonban könnyebb alkalmazkodni, mint egy anarchikus piac spontánul változó igényeihez.

A piac igényeihez való rugalmas alkalmazkodás elsősorban a folyamatos termelésre vonatkozó döntések kérdése. Adott időpontban, általános piaci egyensúlyt feltételezve, az igények változásához a kapacitáskihasználás igazításával lehet alkalmazkodni. A dinamikus piaci egyensúly fenntartása és biztosítása tehát egyfelől azt kívánja, hogy a kereslet változását tervszerűen befolyásoljuk, másfelől azt, hogy a kapacitásarányokat tervszerűen úgy alakítsuk, hogy azok potenciálisan lehetővé tegyék a változó igények kielégítését is.

A folyamatos termelésre vonatkozó döntéseknek jóval rugalmasabbnak kell lenniük, mint a bővítésre vonatkozóknak. Jóval rugalmasabbnak lehetnek is, hiszen a bővítés hosszabb időt, nagyobb előkészítő munkát igényel. A folyamatos termelést érintő döntések száma összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a bővítésre vonatkozó döntéseké. A folyamatos termelést meghatározó döntések kockázata kisebb, a bővítéseké nagyobb, ennek megfelelően a döntési folyamat maga is lényegesen eltérő sajátosságokkal bír. Mindezek az okok teljesen indokolják, hogy a folyamatos termelést és a bővítést érintő döntéseket megkülönböztessük.

Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy Magyarország gazdasága erő-

sen nyitott jellegű, hiszen a nemzeti jövedelemnek egyre nagyobb hányada — jelenleg is már csaknem 40 százaléka — cserélődik ki a külkereskedelemben. A külföldi piacokon az igények változása más formában jelentkezik. Változnak az igények a szocialista világpiacon is, sőt a KGST-országokban bevezetés alatt álló irányítási reformok kapcsán ezek a változások valószínűleg a korábbinál erőteljesebbek lesznek. Számunkra kulcskérdés, hogy ezeket a változó igényeket is maximálisan kielégítsük. Az államközi egyezmények a külkereskedelem, a lebonyolítható export kereteit meghatározzák ugyan, de a termékcsoportokon belül még széles lehetőség kínálkozik a gyártmányszerkezet módosítására.

A KGST-országok piacai is szabályozottak, tehát ezeken a piacokon sem kell számottevő spontán folyamatokkal számolni. Mivel a szabályozás a baráti országokban sem lehet tökéletes és a többi szocialista ország is fokozottan fogja az áru- és pénzviszonyokat felhasználni, ezért a rugalmas alkalmazkodásnak a szocialista világpiacon is nagy jelentősége van.

Hazánk számára azonban a tőkés piac is fontos. Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy a tőkés piacon csak akkor érhetünk el kedvezőbb eredményeket, ha az eddiginél jobban és gyorsabban tudunk alkalmazkodni az igényekhez. Tőkés devizamérlegünk egyensúlya is fokozottan megköveteli ezt.

A termelés bővítése csak úgy lehetséges, ha bővítjük realizálási lehetőségeinket, szélesítjük a piaci kapcsolatokat. A különböző piacokon a bővítés lehetőségeit új igények keletkeztetésével is elő kell segíteni. Ez azt jelenti, hogy iparunknak nemcsak a jelentkező, a meglévő kereslet kielégítésére kell törekednie, hanem korszerű termékek kínálatával a keresletet aktívan is befolyásolnia kell.

A központi és vállalati, továbbá a folyamatos termelést és bővítést érintő döntések megkülönböztetésének nemcsak elvi, hanem nagyon fontos gyakorlati jelentőséget is kell tulajdonítani. A továbbiakban azt kívánjuk éppen bizonyítani, hogy a döntések fenti típusai között fennálló összefüggések milyen jellegűek és mennyiben, *milyen feltételek mellett alkalmazható a döntések olyan kombinációja, amely leginkább képes összeegyeztetni a fejlesztés tervszerűségét és a szükséges rugalmasságot.*

A központi döntések primátusa a bővítésre vonatkozó gazdasági döntéseknél

A gazdaságirányítási reform bevezetésével a folyamatos termelést érintő döntések túlnyomó része vállalati hatáskörbe kerül. A vállalatok felülről nem kapnak direktívát sem a termelés méreteire és választékára, sem a felhasználható eszközökre vonatkozólag. Maguk állapítják meg, hogy mennyi és milyen munkaerőt foglalkoztassanak, nem írják elő számukra a beralapot sem. A vállalatok döntenek az anyagszükségletük kielégítéséhez szükséges termékek mennyisége és minősége tekintetében is, kivéve azt a valóban elenyészőnek tekinthető terméket, amelyekre vonatkozólag a termékforgalmazás rendje — legtöbbször csak a vállalatok meghatározott körére — bizonyos megszorításokat alkalmaz. Hasonlóképpen általában megszűnnek az értékesítésre vonatkozó előírások is.

A bővítésre vonatkozó döntéseknél a vállalati hatáskör korlátozottabb. A folyamatos termeléssel kapcsolatban a központi döntések elsősorban az általános érvényű gazdasági szabályozók működésére terjednek ki. Ezzel szemben a bővítést érintő döntéseknél az egyedi, konkrét központi döntés kiterjedtebb és emellett központilag meghatározott gazdasági szabályozók is hatnak. A központi döntéseken kívül széles területen érvényesülnek a *közösnek nevezhető döntések is*, például amikor a beruházás finanszírozásához a vállalat hitelt vesz igénybe és a hiteligény gazdasági indokoltságának elbírálásában a központi utasítások alapján eljáró bank is részt vesz.

A központi döntések szélesebb körű fenntartása a bővítések tekintetében több okból is indokolt. A tervgazdálkodásból folyó követelmény, hogy a népgazdaságban az egyensúlyt dinamikusan is biztosítsuk, ami — a piaci mechanizmus működésének fokozott felhasználását feltételezve — a piaci egyensúly biztosítását is megköveteli. A bővítési döntések befolyásolják a kapacitásarányokat, és így a potenciális kínálatra erősen kihatnak. A bővítési döntések azonban nem csupán a kínálat, hanem a kereslet oldaláról is befolyásolják a piacot, részben a kínálatnak a keresletre gyakorolt hatása folytán, részben közvetlenül is. A piac nem szűkíthető le a fogyasztási cikkekre, a kereslet-kínálat egyensúlyát a termelési eszközök forgalmában is biztosítani kell, mert egy esetleges egyensúlyhiány a termelési eszközök piacán hátrányosan befolyásolja a fogyasztási cikkek piacának egyensúlyát is. A fentiekből következik, hogy a felhalmozás és a fogyasztás arányának tervszerűtlen alakulása már önmagában is jelentős egyensúlyi zavarokat idézhet elő.

A fejlesztésre, a beruházásra rendelkezésre álló eszközök végesek. A fejlesztés egyenletes és gyors üteme mellett a beruházások iránti igény nagy, s ezt csak olyan mértékig lehet kielégíteni, amely a fogyasztásnak az életszínvonal emelkedésével járó növekedését nem veszélyezteti, továbbá a kereslet és kínálat egyensúlyát a beruházási eszközök piacán sem bontja meg.

A társadalomnak döntő érdeke fűződik ahhoz, hogy a beruházási célokra rendelkezésre álló eszközöket minél hatékonyabban használják fel. Ez egyes esetekben a vállalatok döntési hatáskörében jobban biztosítható, más esetekben azonban a központi döntés épp az optimális gazdasági hatékonyság biztosítása végett mellőzhetetlen.

Figyelembe kell venni, hogy *a rendelkezésre álló beruházási eszközöket a népgazdaság különböző ágai között kell elosztani*. A nem termelő ágazatokban a központi döntés természetes, legfeljebb abból a szempontból lehet differenciálni, hogy a döntés milyen központi szerv hatáskörébe utalható. A központi döntésre jogosultak köre ugyanis szélesíthető és a központi döntés sem jelenti feltétlenül a teljes centralizációt. Így például centrálisan dönthetők el egyes szociális-kulturális célokat szolgáló beruházások a maguk összességében, de a konkrét, egyedi döntések a táncok hatáskörébe utalhatók.

A beruházási erőforrásoknak termelő ágazatok közötti elosztása is központi döntést igényel. Az erőforrások elosztása nagy népgazdasági ágak — ipar, mezőgazdaság, közlekedés, kereskedelem — között nem bízható vállalati elhatározásokra, ezt a gazdaságpolitikai céloknak megfelelően csak központi áttekintés alapján lehet eldönteni. Az iparfejlesztés

tési politika is alá van rendelve az egységes gazdaságpolitikának és így az ipar fejlesztésére, bővítésére felhasználható eszközök aránya is csak a gazdaságpolitikai összefüggések ismeretében határozható meg.

A nemzeti jövedelem felhalmozási hányadából az ipar számára kihasználható részből *nemcsak az állóalapok, hanem a forgóalapok megfelelő bővítését is fedezni kell.* A központi döntések szélesebb köre indokolt lehet tehát csupán azért is, hogy az ipari felhalmozási alapot megfelelő arányokban osszuk meg az álló- és forgóalapbővítés között. A felhalmozás és a fogyasztás arányának központi meghatározása a népgazdasági terv és a gazdasági egyensúly kialakításának ugyan döntő mozzanata, de nyilván nem elégséges ahhoz, hogy az optimálisnak tartott arányok megvalósulását biztosítsa. A termelés bővítése ugyanis nem csupán az álló-, hanem a forgóalapok növelését is megköveteli, és ha nem gondoskodunk a forgóalapok szükséges mértékéről, akkor az állóalap-bővítés sem hozhatja meg a tőle várt eredményeket. A múltban általában igen élesen választottuk el egymástól a beruházások álló- és forgóalapigényét — ami természetesen sok szempontból helyes és szükséges is —, de nem számoltunk eléggé azzal, hogy ezek összehangolása nélkülözhetetlen a gazdasági egyensúly fenntartásához. A kapacitások növelése esetén azok kihasználása feltételezi a tartósan lekötött forgóalapok növekedését is. Tulajdonképpen a forgóalapok tartós növelése is „beruházás” — ha nem is a szónak nálunk használt értelmezésében.

Mindez indokolja, hogy a bővítések tekintetében a központi döntések súlya, hatóköre szélesebb legyen, mint a folyamatos termelés körében. A beruházások hosszabb időre determinálják a fejlődést, meghatározzák lehetőségeinket, korlátozzák a mobilitást, nagyobb kockázatokkal járnak. Természetesen a különböző beruházásokra mindez különböző mértékben áll fenn.

A népgazdasági ágak közötti strukturális változások előirányzatának központi eldöntése és megvalósítása még tág teret enged az egyes népgazdasági ágak belső struktúrájának módosítására. Ebben a vonatkozásban sem lehet a vállalati döntések szabadságát olyan mértékűvé tenni, mint a folyamatos termelésben. De az is bizonyos, hogy a dinamikus piaci egyensúly fenntartása nem biztosítható úgy sem, ha mindenféle bővítést központi egyedi döntésekkel szabályozunk. *A vállalatoknak bizonyos mértékig döntési hatáskört kell kapniuk a bővítést érintő döntésekben is,* mert különben nem lesznek képesek arra, hogy a szabályozott piac perspektivikus igényeihez alkalmazkodjanak. Számolnunk kell a piac szabályozásának tökéletlenségével, a központi döntés makroökonómiai jelleggel, a vállalati kezdeményezéseknek a piacot formáló hatásával, a rész kérdések tömegével is. Mindez indokolja, hogy a vállalati döntések hatókörét ne korlátozzuk a folyamatos termelésre, hanem — ha szűkebb körben is — lehetőséget adjunk bővítési jellegű döntésekre is.

A vállalati döntések körét jelentősen befolyásolja, hogy a népgazdasági terv és a különböző szabályozók a beruházások elosztását *milyen mélységben* kívánják befolyásolni, helyesebben meghatározni. Az ipari beruházások eloszthatók a népgazdasági tervben iparcsoportokra, iparágakra vagy akár szűkebb szakmákra is. Minél mélyebb ez a tagolás, annál kevésbé engedünk teret a vállalati kezdeményezésnek és annál merevebben értelmezzük a tervszerűséget és az arányosságot.

Tervszerűnek lehet felfogni az olyan iparfejlesztést is, amely az iparon belül csak a népgazdasági ágak (nehézipar, könnyűipar és élelmiszeripar) arányainak változását kívánja az előirányzatoknak megfelelően biztosítani. Lehet természetesen olyan értelmezést is adni a tervszerűségnek, hogy az a *termékcsoportok* arányait is megszabja. Úgy tűnik, mindkét felfogás szélsőséges megoldásokra vezetne. Az előbbi szabályozás túlságosan széles spektrumot jelentene, a termékcsoportok szerinti szabályozás viszont lényegében a beruházások teljes centralizálását követelné meg.

A gyakorlatban aligha lehet hasonló alapon megnyugtató megoldásokhoz jutni. A magyar gazdaságirányítási reform sokkal rugalmasabb módszereket követ és ezt csak helyeselni lehet. Elképzelhető ugyanis, hogy valamely népgazdasági ágban adott időszakban nincs szükség további központi megkötésekre, míg más népgazdasági ágban egyes termékcsoportok kiemelése is indokolt lehet.

Bizonyos azonban, hogy *a fő arányok betartása mellett célszerűtlen lenne megakadályozni mindenféle részarány megváltozását a kapacitások tekintetében is*. Éppen a gazdasági hatékonyság növekedése követeli meg, hogy amikor a fő arányok tekintetében a központi elhatározásoknak érvényt szerzünk, egyúttal ne akadályozzuk meg az olyan bővítéseket, amelyek hatékonyságát központilag még öt évre sem lehet megalapozottan felmérni. Ennek a feladatnak hatékony megoldását csak akkor várhatjuk, ha — a piac központi dinamikus szabályozása mellett — az egyes részletek tekintetében lehetővé tesszük a piaci impulzusok hatásának érvényesülését a bővítésekre. Ez nem a tervszerű fejlődés ellen, hanem éppen annak irányában hat, mert hozzájárul az egyensúlyi feltételek megteremtéséhez.

A kapacitásarányok megítélésének néhány problémája

A kapacitásarányok és ezzel párhuzamosan a potenciális termelési lehetőségek megítélése ugyanis a legbonyolultabb feladatok közé tartozik. Bármennyire fejlődnek is a kapacitások meghatározásának módszerei, a kapacitások mérése a legtöbb iparágban sajátos megoldásokat kíván és az iparágak közötti összehasonlítás már ezért is nehéz feladat. A különböző iparágak kapacitásának összehasonlítása ugyanis még akkor is, ha ilyen mérési problémák fel sem merülnének, csak közgazdasági megfontolások alapján és feltételezésekkel lehetséges.

Mindenekelőtt lényeges a különbség *a konvertálható és a nem konvertálható* kapacitások között. A rugalmasabb konvertálható kapacitások nehezen hasonlíthatók a merev, nem konvertálható kapacitásokhoz és így arányaik a potenciális termelés tekintetében is csak feltételezésekkel és fenntartásokkal vethetők egybe. A termelőerők fejlődésének egyik jellemzője, hogy egyre növekszik a nem konvertálható kapacitások aránya. Ennek számos gazdasági következménye van, amivel eddig nem foglalkoztunk jelentőségének megfelelően. Úgy vélem, hogy a központi és vállalati döntések elhatárolása tekintetében a konvertálhatóság is szerepet játszik.

Lényeges különbségek vannak a különböző iparágak kapacitásai

között a *kihasználás és kihasználhatóság* tekintetében. Az iparágak közötti kapacitáskihasználás hazánkban — de más országokban is — lényeges különbségeket mutat. A kapacitások elméleti kihasználási lehetőségeit nem lehet egyszerűen azon az elvi alapon eldönteni, hogy minden kapacitás teljesen kihasználható. A tények ugyanis nem igazolják ezt a feltevést, és a gyakorlatban szinte minden országban nagyon is lényeges különbségek vannak a kapacitások kihasználásában az iparágak között. Bebizonyosodott az is, hogy határozatokkal és utasításokkal sem lehet lényeges eredményt elérni a kapacitáskihasználás fokozása tekintetében. Ez pedig nem lehet véletlen, amely egyszerűen az állóeszköz-gazdálkodás ismert szubjektív fogyatékoságaival magyarázható.

A termelőkapacitások kihasználása igen sok tényezőtől függ. Nem célunk, hogy erre ez alkalommal részletesen kitérjünk. Annyi azonban bizonyos, hogy az egyes iparágak eltérő kapacitáskihasználását a meglévő kapacitásaránytalanságok, a kapacitások korszerűsége, az értékesítési lehetőségek és a gazdálkodás sok más tényezője egyaránt befolyásolják. Mivel az iparági kapacitások eltérő kihasználása világjelenség, nagyon valószínű, hogy azok alakulásában valamilyen eddig még fel nem tárt törvényszerűség érvényesül.

A folytonos termelést folytató üzemekben szükségszerű a teljes extenzív kihasználás. Ahol azonban a technológia ezt nem kényszeríti ki, szinte általános, hogy az extenzív kihasználásnak tartalékai vannak. Az is megállapítható, hogy a szakaszos termelést folytató üzemekben iparáganként jelentősek az eltérések az extenzív kihasználásban. Így például a textilipari üzemekben jóformán az egész világon jobb az extenzív kihasználás, mint a gépipar legtöbb ágában. Hazánkban a gépipar átlagos műszakszámának növelésére már több határozatot hoztak és az eredmény mégis minimális. Anélkül, hogy az iparáganként eltérő kapacitáskihasználásnak akár a technológiai, akár a gazdasági vagy szociológiai hátterét elemeznénk, feltételezhetjük, hogy *nem csupán szubjektív, hanem objektív okok is szerepet játszanak a szóban levő eltérésekben*, ha nem is feltétlenül a kialakult mértékben.

Ez azonban azt jelenti, hogy a különböző iparágak termelőkapacitásainak összehasonlítása — az elméleti kapacitások alapján — távolról sem adhat tiszta képet a potenciális termelési arányokról. Le lehet vonni tehát a következtetést, hogy *a kapacitások strukturális változásának tervezésénél számos „mellékkörülményt” kell figyelembe venni és már ez is indokolja, hogy a részarányok tekintetében rugalmasabban értelmezzük a tervszerűséget.*

Igen lényegesek a különbségek az iparágak között *a kapacitások gazdasági avulási ideje* tekintetében. A technikai fejlődés nem egyenletes, és így vannak olyan iparágak, amelyekben a berendezések viszonylag gyorsan elavulttá válnak, míg más iparágakban hasonló korú berendezések teljesen korszerűeknek tekinthetők. Az iparágak közötti kapacitásarányok gazdasági megítélését ez a körülmény is zavarja, hiszen a kapacitásarányok gazdaságosságának mérlegelése önmagában is komplex feladat, másrészt a kapacitásarányok változása sem mérhető egyszerű mennyiségi összefüggések alapján.

A teljesség igénye nélkül felsorolt indokok azt a követelményt támasztják, hogy a bővítési, beruházási kérdések egy részét a központi dön-

tések körébe vonjuk és a vállalatok döntési hatáskörét is hagyjuk meg, ha viszonylag szűkebb körben is. Kitűnik továbbá, hogy épp a tervszerűség érvényesülését gyengítenénk, ha a kapacitások strukturális változása tekintetében a tervszerűséget túlságos merevséggel értelmeznénk.

Az állóeszköz-gazdálkodás és az iparfejlesztés tervszerűsége

Az iparfejlesztés tervszerűsége nem egyedül az állóalapok bővítésének tervszerűségétől függ. A kapacitáсарányok és a potenciális termelési arányok sem kizárólag attól függnnek, hogy az állóalapok bővítése hol, milyen iparágakban, milyen arányokban valósul meg. A rohamos technikai haladás velejárója, hogy egyes iparágak nemcsak elmaradnak a fejlődésben más iparágak mögött, hanem egyenesen visszafejlődnek, esetleg idővel el is sorvadnak. Az ipar szerkezeti változásai — és ezek velejárói a tervszerű fejlődésnek — tehát nemcsak attól függnnek, hogy miként bővítjük az állóalapokat, hanem attól is, hogy hol, milyen mértékben gondoskodunk az állóeszközök dinamikus szinttartásáról és hogyan használjuk fel a pótlási alapot. Változhat tehát az ipar szerkezete úgy is, hogy egyes iparágakat preferáltan fejlesztenek, másokat pedig tudatosan visszafejlészteneek. *A tervszerűséget az is veszélyeztetheti, ha egyes iparágak visszafejlődési, elsorvadási tendenciáját nem ismerik fel idejében, mert az „automatikus” szinttartás vagy „fejlesztés” ezekben az ágazatokban végső soron káros — elsősorban gazdaságossági — következményekre vezet.*

Az extenzív jellegű iparosítási szakaszban ennek a problémának kisebb jelentőséget lehetett tulajdonítani, az iparfejlesztés intenzív szakaszában azonban az ilyen tendenciák felismerésének és az ebből eredő konzekvenciák levonásának nagy jelentősége van. A piaci mechanizmus fokozott felhasználása hozzásegít bennünket az ilyen tendenciák felismeréséhez. A központi irányítás ezért objektívebb alapot nyer a visszafejlésztés tervezéséhez, a szükséges intézkedések megalapozásához. A vállalatok pedig lemérhetik — épp saját eredményeiken — e tendenciák hatását, és így közvetlenül is alkalmazkodhatnak hozzájuk.

Iparunk szerkezetének javítása, a munkatermelékenység társadalmi méretekben való növelése, a gazdasági tevékenység hatékonyságának emelése szempontjából ezért az állóalapok bővítése mellett nagy jelentőségű a meglevő állóalapokkal való gazdálkodás is. A régi gazdaságirányítási rendszerben a vállalatoktól elvonták az egész amortizációs alapot és ezt központilag újra elosztották. *Az amortizációs alap újraelosztása hallgatólagosan feltételezte: központilag lehet a legjobban megítélni azt, hogy hol és milyen mértékű pótlásra, cserére, korszerűsítésre van szükség, illetve, hogy ez mennyiben indokolt és gazdaságos.*

Az irányítási reform bevezetése után az amortizáció nagyobb része (mintegy 60 százalék) felett a vállalatok rendelkeznek. A vállalatoknál maradó amortizáció elsősorban pótlásra, cserére és korszerűsítésre szolgál, arra tehát, hogy állóalapjaikat a mindenkori technikai fejlődést követve, dinamikusan szinten tarthassák. Az újonnan megállapított — fel-emelt — amortizációs normák a fizikai kopáson kívül a műszaki avulás fedezetét is tartalmazzák. Bizonyítható — bár aligha szorul bizonyításra,

hiszen ezt már Marx írásaiból tudjuk —, hogy az amortizáció a bővítésre is bizonyos lehetőséget nyújt. Az amortizáció egy részének központosítását ezért egyebek között az is indokolja, hogy *az amortizáció nyújtotta automatikus bővítési lehetőségek általában ne álljanak a vállalatok rendelkezésére*. A cél az, hogy a bővítést a vállalatok a nyereségükből képzett fejlesztési alapjukból valósítsák meg. Ez nagyobb biztonságot nyújt arra, hogy a kedvezőtlen jövedelmezőségű vállalatok automatikusan ne bővíthessék kapacitásukat az amortizációs alap felhasználásával. Meg kell azonban jegyezni, hogy az amortizációnak a vállalatoknál visszahagyott része is a fejlesztési alapba kerül, és végső soron a vállalatok döntenek felhasználásáról abban az értelemben is, hogy azt bővítésre vagy pótlásra fordítsák.

Az amortizáció visszahagyott részének felhasználása nem tekinthető ugyan állóalap-növelésnek (tehát felhalmozásnak), de *része a beruházási javak iránt megnyilvánuló keresletnek*. Az egyensúly elbírálása szempontjából az amortizációból, illetve amortizáció címén fejlesztési alapba helyezett összegből hasonló termékeket, munkaeszközöket vásárolnak, mint az állóalapok növelésére szolgáló fejlesztési (népgazdasági felhalmozási) alapból. A pótlást szolgáló kereslet struktúrája azonban eltér a bővítéssel kapcsolatos kereslet struktúrájától, mert jóval nagyobb arányban irányul gépekre és berendezésekre, mint a bővítésnél, ahol az építési igények rendszerint jelentősek.

Gyakorlati szempontok indokolják, hogy az amortizáció visszahagyott részét a nyereségből fejlesztésre fordítható résszel összevontan kezeljük, s így a pótlást és a cserét is beruházásnak tekintjük.

Az 1968. évre a vállalatoknál visszamaradó amortizáció az ipari beruházásoknak mintegy egyharmadát fedezi, illetve ekkora finanszírozási lehetőséget teremt. Ha az egész amortizációt visszahagynánk a vállalatoknál, ez önmagában az ipari beruházásoknak körülbelül 50 százalékát finanszírozhatná. Ez nehezítené a szerkezeti változások tervszerű megvalósítását és a beruházási lehetőséget is csak kisebb mértékben tenné függővé a vállalati munka eredményességétől. A beruházási lehetőségek ugyanis végesek, így az amortizáció által biztosított automatikus beruházási lehetőségek más beruházások kényszerű csökkentésével járnának együtt.

Miután az amortizáció visszahagyott részével a vállalatok autonom gazdálkodnak, és miután az előzetes számítások szerint ez a visszahagyott rész a dinamikus szinttartást általában biztosítani képes, nyilvánvaló, hogy központi terv alapján egyes iparágak fejlődésének visszafogása vagy visszafejlesztése csak úgy lenne megvalósítható, ha hosszabb időre előre differenciáltan állapítanánk meg az amortizáció visszahagyott hányadát. A problémát emellett bonyolítja, hogy az állóeszközök korszerűsége és pótlási szükségessége tekintetében nem ritkán jelentős lehet a szóródás az iparágak között és iparágon belül a vállalatok között is. A dinamikus szinttartáshoz szükséges fedezetet tehát — még a fejlesztendő iparágakban is — csak az amortizáció visszahagyott részének erős differenciálása biztosíthatná.

Téves az a feltételezés, hogy a különböző iparágak és vállalatok között — helyes amortizációs normákat feltételezve — azonos visszahagyási arány biztosít egyenlő feltételeket. Az azonos arány nagyon is

differenciált feltételeket teremt. Azt ugyanis el lehet még fogadni, hogy a dinamikus szinttartás lehetősége minden vállalat részére fennálljon és a vállalat gazdasági tevékenységének piaci kontrollja bizonyítsa be az esetleges visszafejlesztés szükségességét (bár ez alól is lehetnek indokolt kivételek). *Azonos visszahagyási mérték mellett azonban az egyik vállalatnak esetleg még a dinamikus szinttartásra sem jutna, más vállalatnak viszont bővítési lehetőségei is lennének*, mert a cserére csak jóval később kerülne sor.

A vállalatok közötti szóródások problémáját az amortizáció visszahagyott részének növelése tehát nem oldaná meg, a fejlesztés tervszerűségét pedig egyenesen rontaná.

A hatáskörök megosztása a beruházási döntéseknél és a finanszírozás

Mint ismeretes, a vállalatok adózott nyereségük egy részét a fejlesztési alapba helyezhetik és ezt az alapot investíciós célokra (beruházásokra és tartós forgóalap bővítésre) megkötés nélkül igénybe vehetik. 1968-ban még a régi rendszerben képzett „vállalatfejlesztési alapot” használhatják fel a vállalatok, az új jövedelemszabályozási rendszernek megfelelő fejlesztési alap viszont első ízben csak 1969-ben áll majd rendelkezésükre. A vállalati döntések lehetősége ennek megfelelően 1968-ban még viszonylag szűkebb, 1969-ben már növekszik és feltételezhető, hogy a további években, a nyereség emelkedésével párhuzamosan tovább szélesedik.

Ez a *fokozatosság* nemcsak célszerű, hanem elkerülhetetlen is. A beruházások hosszabb előkészítést igényelnek és eldöntésük után megvalósításuk is legtöbbször hosszabb ideig tart. A régi irányítási rendszerben központilag eldöntött beruházások ezért korlátokat szabnak az újabb beruházási döntéseknek. Szükség van ebből kifolyólag különböző átmeneti intézkedésekre is, amelyekkel ehelyütt nem foglalkozunk és amelyek a folyamatban levő, központilag eldöntött beruházásokra vonatkoznak. Bizonyos, hogy ha a jövőben lényegesen csökken is az állami beruházások volumene, illetve aránya, a vállalati beruházások volumenének és arányának növekedése a fenti korlátozó tényezők miatt csak fokozatosan valósulhat meg.

A fejlesztési alapból végrehajtható beruházások lehetőségét növeli, hogy a vállalatok saját eszközeik kiegészítésére *közép- és hosszú lejáratú hitelek*et vehetnek igénybe. Előreláthatólag komolyabb beruházásokat még jó néhány évig hitel igénybevétele nélkül csak egészen kivételes esetekben lehet majd megvalósítani. A hitel igénybevételenek gyakorlati szükségessége azt jelenti, hogy a vállalati döntések ezekben az esetekben függnék a hiteligeny jóváhagyásától. E döntések tehát tulajdonképpen *közös döntések*, mert a vállalat elhatározását az irányító szervek véleményezése és a bank döntése erőteljesen befolyásolja.

A beruházási célokra szolgáló hitelkereteket népgazdasági ágak szerinti bontásban a népgazdasági terv irányozza elő, egyben külön kereteket — és esetleg feltételeket — állapít meg a *preferált* iparágak számára. A népgazdasági terv kijelölhet olyan iparágakat is, amelyeknél *restriktív* hitelpolitikát kell folytatni. A hitelkeretek megszabása haté-

kony eszköz arra, hogy a központi elgondolások tervszerűen érvényesüljenek. Ez a biztosíték annál nagyobb, minél inkább kényszerülnek a vállalatok arra, hogy beruházásaikhoz hitelt vegyenek igénybe. Mint említettük, az első években a hitel-igénybevétel kényszere a fejlesztési alapok viszonylagos szűkössége miatt jön létre. *A későbbi években jelentősen növekednek ugyan a fejlesztési alapok, de miután a korábban igénybevett hitelek is a fejlesztési alapokat terhelik, ezért a vállalatok újabb beruházásaikhoz ismét hitelek igénybevételére kényszerülnek.* A hitelpolitika így módon válik a fejlesztés tervszerűségének tartós, perspektivikusan is hatékony eszközévé.

Jogosan lehet feltenni a kérdést, hogy mi történik abban az esetben, ha *valamely iparág vállalatai nem veszik igénybe a központi tervben előirányzott hitelkeretet?* A kérdés azért indokolt, mert a fejlesztés tervszerűségét az is befolyásolja, hogy az előirányzott beruházások ténylegesen megvalósulnak-e vagy sem. Ilyen esetben is elsősorban gazdasági szabályozókkal célszerű operálni. A hitel és kamatpolitika szelektív alkalmazása lehetővé teszi, hogy az iparágak között a hitelfeltételeket differenciáltan állapítsák meg, és így módon a tervezett hitelkeret felhasználását biztosítsák.

A beruházási döntéseket — az iparfejlesztés tervszerűségének fenntartása céljából — a gazdaságirányítási rendszer teljes kibontakozása után sem volna célszerű kizárólag a vállalatokra bízni. A vállalati döntéseket a lehetőségek, a pénzügyi források természetesen befolyásolják és ez előnyös és szükségszerű is. *A népgazdaság, illetve az ipar struktúráját érdemben és lényegesen módosító beruházási döntéseket nem bízhatjuk a piac és az értéktörvény által is befolyásolt vállalati döntésekre.* Az eszközök átcsoportosítása iparágak között tehát csak korlátozott mértékben tehető függővé a vállalati döntésektől. Bizonyos, kisebb mértékű arányeltolódások kizárása ugyan akadályozná a piac zavartalan funkcionálását, de az iparágak közti spontán eszköz-átcsoportosítást nyilvánvalóan határok közé kell szorítani.

Ezért a beruházások közül a valóban jelentős nagy létesítményeket és a rekonstrukciókat továbbra is központi döntés alapján, állami beruházásként célszerű megvalósítani. A lényeges strukturális változásokat éppen ezek a nagy beruházások döntenek el. Hasonlóképpen központilag döntenek az úgynevezett célcsoportos beruházások mértéke tekintetében is. *A fejlesztés tervszerűségét tehát a konkrét központi egyedi döntések, a célcsoportok központi meghatározása és a hitelpolitika segítségével befolyásolt vállalati döntések kombinációja biztosítja.*

Egyelőre — a legközelebbi években — a központi döntés alapján megvalósuló beruházások még az ipari beruházások viszonylag nagyobb részét teszik ki. Sokan vitatják ugyan azt az álláspontot, amely szerint a központi és vállalati döntési hatáskört célszerű lenne a vállalati döntések javára módosítani, de jelenleg ez a megoldás, még ha célszerűsége vitán felül állana is, gyakorlatilag kivitelezhetetlen lenne. A beruházási tevékenység ugyanis hosszabb előkészítést igényel és a reform bevezetésekor már korábban eldöntött és folyamatban levő beruházások az új kezdeményeket erősen korlátozzák. Az állami és vállalati beruházások arányának módosítása tehát csak fokozatosan következhet be.

A jövőben is számolni lehet azzal, hogy szükség lesz a vállalatoknál

képződő fejlesztési alapok bevonására (esetleg egy részének bevonására) az állami nagy beruházások finanszírozásába, illetőleg a vállalati alapok központi kiegészítésére.

Ha ilyen lehetőségekről lemondanánk, akkor egyes iparágakban a nagy központi beruházások miatt jelentős felesleges források teremtnének, más iparágakban pedig forráshiány keletkezne. A döntés helye és a finanszírozási forrás tehát két különböző kérdés, elsősorban abban az esetben, ha központi döntés alapján megvalósuló beruházásról van szó.

A központi beruházási döntések egyébként nem állíthatók mereven szembe a vállalati döntésekkel. A központi döntés nem jelenti a vállalatok mellőzését, még kevésbé a vállalatokkal szemben hozott döntést. A népgazdasági tervezés új rendszerében a nagyvállalatokat bevonják a tervek kidolgozásába és feltételezhető, hogy a központi beruházási döntések általában a vállalati elképzelésekkel is találkoznak. Ehhez még hozzá kell számítani, hogy a központi döntés alapján megvalósuló beruházás nem jelenti automatikusan a központi finanszírozást is. Minden olyan esetben, amikor a vállalatoknak részt kell vállalniuk a finanszírozásban — akár fejlesztési alapjuk, akár állami kölcsön igénybevételével —, gyakorlatilag a vállalat is részt vesz a központi döntésben, még akkor is, ha ez formailag nem jut kifejezésre. Előfordulhat természetesen, hogy a vállalat igyekezni fog minél nagyobb költségvetési juttatást és minél kedvezőbb kölcsönfeltételeket elérni, de még ilyen esetben is indokolatlan lenne a vállalat mellőzésével hozott döntésről beszélni. Vitás esetekben természetesen dönteni kell, és ezt a döntést központi döntésnek kell tekinteni. Csak a gyakorlatban alakulhat ki, milyen eljárás követendő akkor, ha például valamely vállalat vonakodik az állami beruházás „elfogadásától”.

A tervszerű iparfejlesztés megvalósulását szolgálják az ágazati műszaki-gazdasági koncepciók is. Ezeket az ágazatokért felelős minisztériumok dolgozzák ki. A koncepciók a központi tervezés fontos „nyersanyagát” képezik. A különböző ágazatokra vonatkozó műszaki-gazdasági koncepciók lehetnek önmagukban igen megalapozottak, mégis előfordulhat, hogy a népgazdasági tervezés során végrehajtott koordináció azok változatlan megvalósításának lehetetlenségét vagy célszerűtlenségét bizonyítja. Ez számtalan okból fordulhat elő. A népgazdaság erőforrásai végesek, így gyakran kényszerű rangsorolásra is sor kerül. A népgazdasági tervvel összehangolt ágazati műszaki-gazdasági koncepciók azonban az iparfejlesztés tervszerűségét nagy mértékben segíthetik. E koncepciók a vállalatok döntéseit is befolyásolják, hiszen tájékoztatást nyújtanak a központi elgondolásokról (mélyebben, mint a népgazdasági terv) és az iparág többi — gyakran egymással versenyben is levő — vállalatának fejlesztési irányairól, lehetőségeiről, valamint a kapcsolódó fejlesztési elgondolásokról.

Annak ellenére, hogy a fejlesztési döntések egy része vállalati hatáskörbe kerül, az iparfejlesztés tervszerűsége legalább olyan hatékonyságú lehet, mint a múltban, sőt a tervszerűség javulásával számolhatunk. A tervszerűséget azonban nem jelentéktelen részletekre, hanem a fontosabb arányokra kell értelmeznünk. A terv és a piac szoros kapcsolata

— és esetleg ellentmondásai is — azt követelik, hogy a piac dinamikus egyensúlyának biztosítása céljából a döntések egy részét decentralizáljuk. Ez lehetővé teszi a jobb, rugalmasabb alkalmazkodást a piac igényeihez. A szabályozott piac változó igényeihez alkalmazkodó vállalati beruházási döntések nem tervszerűtlenségre, hanem az eddiginél nagyobb tervszerűségekre vezetnek.

A központi elgondolások, iparpolitikai koncepciók megvalósulását részben központi, részben közös döntések biztosítják. A központi, egyedi döntések a nagy beruházásokra és rekonstrukciókra vonatkoznak, a hitel igénybevételével megvalósuló beruházások esetében pedig voltaképpen közös döntésről van szó, mert a vállalat mellett gyakorlatilag a központi érdekeket képviselő bank is részt vesz a döntésben. A fejlesztési alapokból megvalósuló beruházások tehát központilag erősen befolyásolt döntések alapján valósulnak meg. A hitelek igénybevételével a vállalatok a későbbi években képződő fejlesztési alapjuk jelentős részét lekötik, mert az alapot a hitel visszafizetésére kell felhasználniok.

Igaz, hogy a hitelkeretek sokszor viszonylag nagy ágazatokra vonatkoznak és ezeken belül a gazdaságossági szempontoknak döntő befolyásuk lesz az elosztásra. Ez azonban csak erősíti a tervszerűséget, mert *a tervszerűség általában nem kerülhet ellentmondásba a gazdaságossággal*. Azokban a kivételes esetekben, amikor valamilyen okból engedelményeket kell tenni, a szelektív hitel- és kamatpolitika erre lehetőséget nyújt.

A vállalatok számára a legnagyobb döntési szabadságot az amortizáció visszahagyott része feletti rendelkezés jelenti. Amennyiben valamilyen okból a restrikció nem indokolt, akkor ez a döntési szabadság helyes és szükséges is. Ezt az önállóságot a hatékony állóeszköz-gazdálkodás is megköveteli, ami szintén erősíti és nem gyengíti a tervszerű fejlesztést.

Miután az amortizáció visszahagyott része elsősorban dinamikus szinttartásra és nem kifejezetten bővítésre szolgál és miután a pótlási igények az állóeszközök életkorától, korszerűségétől, műszaki állapotától stb. nagymértékben függenek, *célszerű lenne a vállalatoknál visszahagyott amortizáció nagyságát az állóeszközök átlagos életkorától függővé tenni*. Annak érdekében, hogy az állóeszköz-gazdálkodásban belátható időn belül rendet teremtsünk, alkalmazható olyan megoldás is, mely szerint *a vállalatok ugyan iparáganként egyforma hányadot tartanak vissza az amortizációból, de állóeszközeik átlagos életkorától függően, a visszatartott résznek kisebb vagy nagyobb hányadát használhatják fel azonnal, a többit pedig kötelesek tartalékolni, mindaddig, amíg az állóeszközök átlagos életkora meghatározott szintet el nem ér*. Ilyen módszerrel az indulásnál legalább részben kiegyenlíthetők azok a különbségek, amelyek a jelenlegi rendszerben a vállalatok között indokolatlan differenciálódást okoznak.

FACSÁDY KÁLMÁN:

Világpiaci tendenciák és a magyar gépkülkereskedelem

Gazdasági vezetőink, szakembereink fő tevékenysége az utóbbi egy-két esztendőben a gazdaságirányítás új rendszerének kidolgozása és minél jobb előkészítése volt. A gazdaságirányítás új rendszerének első időszakában a reformmal kapcsolatos mindennapi feladatok továbbra is a munka dandárját jelentik. Ebben az időszakban, megváltozott gazdasági körülmények között kerül sor az 1971—1985. évekre szóló távlati népgazdasági terv kidolgozására. Az első feladat, hogy az elmúlt időszak gazdasági fejlődéséből adódó következtetéseket levonjuk, a változott körülmények között is hasznosítható megállapításokat gazdaságfejlesztésünk további menetében ésszerűen használjuk fel. Az elmúlt időszak ilyen értelmű elemzése szervezeten, a szakértők széles körének bevonásával folyik.

E cikkben a világpiaci tendenciák és a magyar gépkülkereskedelem néhány összefüggésével kívánok foglalkozni. Az írás terjedelme meghatározza, hogy az elemzés megközelítően sem lesz teljes. Jórészt csak az export vizsgálatával foglalkozom, s ebből is elsősorban a nyugat-európai országokba irányuló kivitel problémáit állítom előtérbe. Ami az elemzett időszakot illeti, az *utóbbi hat esztendő* legfőbb jelenségeinek összefüggő értékelését tűztem ki célul.

Az utóbbi évek általános irányzatai a világ és Magyarország gépkülkereskedelmében

A világkereskedelem hosszú távú fejlődésének fontos jellemzője egyrészt, hogy az ipari termékek világforgalma csaknem kétszer olyan gyorsan növekedett, mint a nyersanyagok világkereskedelmi forgalma; másrészt, hogy az ipari termékek közül *a gépek és járművek nemzetközi árucseréje még gyorsabban, még dinamikusabban bővült*. A legutóbbi időszakban — 1960 és 1966 között — ez az irányzat még tovább fokozódott. (Emellett az utóbbi évtizedben a vegyipari termékek világforgalma is kiugró mértékben nőtt, de a forgalmazott volumen még 1966-ban is csak 23 százaléka a gépek és közlekedési eszközök világforgalmának.)

A rohanó műszaki fejlődés körülményei között ezek az irányzatok indoklásra nem szorulnak. Érthető, hogy a nemzetközi munkamegosztás a specializációra leginkább lehetőséget nyújtó és igen széles kooperációt igénylő gépiparban fejlődött és fejlődik a legnagyobb mértékben. A legáltalánosabban ezt a tendenciát az utóbbi hat évre vonatkozóan a világforgalom és a gépvilágkereskedelem összehasonlító adatai mutatják.

A világkereskedelem és a gépkülkereskedelem növekedésének fő adatai
(millió dollárban)

Megnevezés		Világ összesen	Fejlett	Fejlődő	Szocialista országok	Magyar- ország
			nem szocialista országok			
Összes import:	1960	127 400	81 340	27 610	15 830	976
	1966	203 200	139 100	38 100	23 900	1568
Gép- és jármű- import:	1960	27 740	14 690	8 030	3 950	277
	1966	51 600	32 200	11 750	6 600	430
Összes export:	1960	127 400	85 040	26 780	15 590	874
	1966	203 200	140 500	36 700*	24 100	1594
Gép- és jármű- export:	1960	27 740	23 820	190	3 740	335
	1966	51 600	45 150	440	6 470	499

Forrás: U. N. Monthly Bulletin, March 1967.

Megjegyzés: Az 1966. évi adatok előzetes, részben számított adatok, a nagyságrendet érintő eltérések azonban nem valószínűek.

1960-ban a világforgalom teljes összege (export és import együtt) 254,8 milliárd dollárt tett ki, ebből a gép és jármű külkereskedelemre 55,5 milliárd jutott (21,8 százalék). 1966-ig a világforgalom 406,4 milliárd dollárra (mintegy 60 százalékkal) emelkedett, a gép- és járművilágkereskedelem teljes értéke azonban csaknem megkétszereződött és részesedése elérte a 25,4 százalékot. A gépkülkereskedelem e rohamos mértékű fejlődéséből elsősorban a fejlett tőkésországok vették ki részüket: 1960-ban gépimportjuk és exportjuk együttes értéke kerekén 38,5 milliárd dollár volt. 1966-ig pedig 77,4 milliárdra növekedett.

A szocialista országok gépkülkereskedelme ebben az időszakban lassúbb ütemben fejlődött, mint a gazdaságilag fejlett tőkésországoké. Ebben az időszakban a fejlett tőkésországok gazdaságának konjunktúrája általában kedvező volt. A fejlődés elsősorban éppen a nemzetközi munkamegosztás élénkülésében, a kooperáció széles körű fokozódásában nyilvánult meg. Ez tükröződik abban, hogy 1960 és 1966 között a fejlett tőkésországok külkereskedelmi forgalma általában gyorsabban nőtt, mint ipari termelésük, s ez az arány a gépipar és a gépkülkereskedelem között méginkább az utóbbi javára tér el.

2. sz. táblázat

A termelés és a nemzetközi kereskedelem növekedésének néhány adata
(százalékban; 1960 = 100)

Megnevezés	Világ összesen	Fejlett	Fejlődő	Szocialista országok	Magyar- ország
		nem szocialista országok			
Összes ipari termelés . . .	151	143	155	165	157
Összes import	160	171	138	152	161
Összes export	160	165	137	155	182
Gépipari termelés	165	152	168	193	170
Gépimport	186	219	146	167	155
Gépexport	186	190	232	173	149

Forrás: U. N. Monthly Bulletin különféle számai.

Megjegyzés: 1. A gépiparra, illetve a gépkülkereskedelemre vonatkozó adatok nomenklatúrája országcsoportok szerint nem teljesen azonos, figyelemre méltó eltérést azonban ez nem okoz. 2. A szocialista országok termelési adatai az ázsiai szocialista országok nélkül értendők.

A szocialista országok ipari termelése tehát gyorsabb ütemben fejlődött, mint a tőkésországoké, külkereskedelmi forgalmuk viszont mind a saját ipari termelésüknél, mind a fejlett tőkésországok külkereskedelmi forgalmánál kisebb mértékben nőtt. E jelenség elemzése nem e cikk feladata, csupán utalok arra, hogy ez részben a szocialista országok eddigi, ellentmondásokkal terhes gazdasági mechanizmusának, valamint párhuzamos és — akarva nem akarva — autarkias fejlesztéseinek következménye. A makroökonómiai összefüggések a többi között így mutatnak rá a gazdasági reform időszerűségére.* A szocialista és nem szocialista országok fejlődésének említett eltérése azonban a magyar népgazdaság szempontjából nemcsak azért figyelemre méltó, mert Magyarország maga is szocialista ország, a szocialista országokra jellemző irányzatok nálunk is érvényesülnek, hanem azért is, mert a nemzetközi gazdasági együttműködés természetes iránya Magyarország számára elsősorban a szocialista tábor. Ez fokozattan érvényes a gépkülkereskedelemre, különösen pedig a gépkivitelre.

Mindezek előrebocsátása után vizsgáljuk meg közelebbről a *magyar fejlődés* sajátos vonásait. A teljes ipari termelés és a teljes *külkereskedelmi* forgalom növekedési arányait illetően az 1960—1966 közötti időszakban nálunk érvényesült *tendencia* megegyezik a fejlett tőkésországokban tapasztalható irányzatokkal: külkereskedelmi forgalmunk nagyobb mértékben nőtt, mint az ipari termelés, a nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk viszonylagosan is tovább fokozódott. Nem ez történt azonban a gépipart és a gépkülkereskedelmet illetően. A gépek behozatala a gépipari termeléshez hasonló ütemben növekedett, de *gépxport ennél lényegesen kisebb mértékben*. A szocialista országok 1966. évi gépipari termelése 93, gépxportja pedig 73 százalékkal volt több, mint hat évvel korábban, a magyar gépipari termelés 70, a gépkivitel azonban csak 49 százalékkal növekedett az utóbbi hat esztendő alatt. Ezt a viszonylagos elmaradást méginkább kiemeli, hogy ugyanakkor a gépxportunk fő piacait jelentő szocialista országok a mi exportunknál lényegesen nagyobb mértékben, 67 százalékkal növelték külföldi gépvásárlásaikat.

Megerősíti ezt a képet, ha a gépek és közlekedési eszközök külforgalmának a világkereskedelemben, illetve az egyes főbb országcsoportok, valamint Magyarország külkereskedelmében betöltött *súlyát, szerepét* tekintjük át. A gépek és közlekedési eszközök részesedése 1960-ban és 1966-ban a 3. sz. táblázat szerint alakult.

Statikusan szemlélve a gépek és közlekedési eszközök külkereskedelmének részesedését megállapítható, hogy e cikkcsoport aránya a magyar importban is, de különösen az exportban viszonylag magas. Ha eltekintünk mind az import-, mind az exportforgalom irányától, viszonylati megoszlásától, a kisterületű, gazdaságilag fejlett országok *élvonalának megfelelő arányokat* látjuk 1966-ban is, mind a magyar kivitelben, mind a magyar behozatalban. A gépxport részesedése 1960-ban az összes kivitelben a szocialista országok közül csak a Német Demokratikus Köztársaságban és Csehszlovákiában, a tőkésországok közül a Német Szövetségi Köztársaságban és az Egyesült Királyságban volt nagyobb.

* E kérdés főbb összefüggéseivel részletesebben foglalkozik Vajda Imre a „Külső egyensúly, neotechnika és gazdasági reform” című cikkében. Közgazdasági Szemle. 1967. június.

**A gépek és közlekedési eszközök aránya az országok és országcsoportok
külkereskedelmében**
(százalékban)

Megnevezés	Importban		Exportban	
	1960	1966	1960	1966
<i>Világforgalom</i>	21,7	25,4	21,7	25,4
Magyarország	28,0	27,9	38,3	31,3
Szocialista országok	24,9	27,6	24,0	26,8
Fejlett nem szocialista országok	18,1	23,2	28,0	32,1
Fejlődő nem szocialista országok ...	29,1	31,3	0,7	1,2
Négy nyugat-európai nagyobb ország	10,2	14,4	37,8	39,4
Hat nyugat-európai kisebb ország ..	23,0	26,2	20,7	24,8

Forrás: U. N. Monthly Bulletin különféle számai, Commodity Trade Statistics, Series D. különféle évfolyamai alapján.

Megjegyzés: A négy nyugat-európai nagyobb ország: Egyesült Királyság, Franciaország, Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország. A hat nyugat-európai kisebb ország: Ausztria, Belgium–Luxemburg, Dánia, Hollandia, Svájc, Svédország.

Az a körülmény, hogy a gépek és közlekedési eszközök behozatalának részesedése is viszonylag magas, önmagában ugyancsak pozitív jelenség, mert intenzív nemzetközi munkamegosztásra utal a világgazdasági tevékenységnek ezen a kiemelkedő jelentőségű területén.

Nem ilyen kedvező azonban a kép, ha a magyar gépkülkereskedelem részesedésének alakulását illetően is az utóbbi évek *fejlődési tendenciáit, a dinamikát* nézzük. A gépkülkereskedelem részesedése 1960 és 1966 között mind az importban, mind az exportban, valamennyi feltüntetett országcsoportban nőtt — *kivétel: a magyar gépimport és főleg a gépexport*. 1960-ban összes kivitelünknek 38,3 százaléka állott gépekből és közlekedési eszközökből, 1966-ra ez az arány 31,3 százalékra csökkent. Ily módon Magyarország részesedése a világkereskedelmi forgalomból a 4. sz. táblázat adatai szerint változott.

Magyarország részesedése a világkereskedelmi forgalomból
(százalékban)

Megnevezés	Import		Export	
	1960	1966	1960	1966
Összes forgalom	0,77	0,77	0,69	0,78
Gépek és közlekedési eszközök forgalma	1,00	0,83	1,21	0,96

A magyar gépexport fejlődési üteme az utóbbi időszakban a világ gépkülkereskedelmének fejlődési ütemétől tehát nagymértékben elmaradt. *A gépek és járművek nemzetközi kereskedelmének kedvező konjunktúráját — a gépipar egészét illetően — nem sikerült kihasználni, sőt relatív visszaesés következett be.* Ez a fő következtetés, amelyet az utóbbi években érvényesülő világpiaci tendenciák és a magyar gépkülkereskedelem összefüggéseit illetően le kell vonnunk. A következőkben e jelenség néhány főbb okára szeretnék rámutatni.

Mint ahogy gépexportunknak több mint négyötöde a szocialista országokba irányul, indokolt az elemzést a szocialista gépexporttal kezdeni. Tény, hogy az utóbbi hat évben — az időszakot együttesen tekintve — a szocialista országokba irányuló gépkivitelünk lényegesen lassúbb ütemben bővült, mint a korábbi években. Szocialista viszonylatú gépkülkereskedelmünk évenkénti növekedését mutatják (az előző évihez viszonyítva) az 5. sz. táblázat adatai.

5. sz. táblázat

A szocialista országokkal folytatott gépkülkereskedelmünk évenkénti változása (százalékban)

Évek	Import	Export	Évek	Import	Export
1961/1960	— 2,9	+14,9	1965/1964	— 3,4	+ 5,7
1962/1961	+33,2	+ 3,6	1966/1965	+ 0,6	+ 0,4
1963/1962	+12,7	+ 4,9	1966/1960	+ 53,7	+48,9
1964/1963	+ 8,5	+12,1	1960/1954	+243,7	+91,5

A szocialista országokba irányuló gépexportunk erősen változó, de hosszú távon viszonylag alacsony növekedési ütemének egyik oka a magyar gépkínálat és a szocialista országok gépkereslete közötti eltérés. Ennek a kérdésnek általunk befolyásolható — kínálati — oldalára a következőkben még részletesen visszatérek. E helyütt szükséges külön is kiemelni a — nézetem szerint — legfőbb okot: a szocialista országok külkereskedelmében általában, így Magyarországnak a szocialista országokkal folytatott külkereskedelmében is jelentkező *törekvést az áruforgalom rövid időszakra (minden évre) történő kétoldalú kiegyenlítettiségre*. E rövid távú „null” szaldóra való törekvésnek lényeges szerepe volt a szocialista viszonylatú magyar gépexport hullámozásában, 1962. és 1963. évi megtorpanásában, legújabbban pedig — már bonyolultabb összefüggésekben — a növekedés ütemének 1965-ben bekövetkezett nagymértékű lassulásában, illetve az 1966. évi stagnálásban.

A szocialista országokba irányuló gépkivitelünk dinamikájára egyébként az sem volt elhanyagolható hatással, hogy a Kínai Népköztársasággal bonyolódó áruforgalmunk az 1960. évi szinthez viszonyítva, az ismert okok következtében erősen visszaesett. Ennek szerepe nem jelentéktelen. Ha áruforgalmunk kínai viszonylatban továbbra is csak közepes ütemben fejlődött volna, a szocialista országokba irányuló gépexportunk 1966-ban nem 49, hanem mintegy 55—56 százalékkal haladta volna meg az 1960-ban elért szintet.

1967-ben egyébként előzetes adatok szerint a szocialista gépkülkereskedelem ismét erőteljesen növekedett mind az exportban, mind az importban: az előbbi 8,4, az utóbbi pedig 31,1 százalékkal haladta meg az 1966. évi szintet. Ez a kétségtelenül kedvező eredmény azonban jórészt nem a munkamegosztás ilyenmértékű fejlődését fejezi ki, hanem elsősorban azoknak a különleges körülményeknek következménye, amelyek az új gazdasági mechanizmus bevezetése előtti utolsó évben részben (az importot illetően) központi intézkedések hatására adódtak.

A gépkülkereskedelem áruösszetételéről

Gépkülkereskedelmünk viszonylagos lemaradásának további okait vizsgálva az elemzést a következőkben a magyar exportra korlátozom. Ez azzal indokolható, hogy az 1960—1967 közötti időszakban gépexportunk bővült kisebb mértékben, s ez hazánk külkereskedelmi struktúrája miatt szükségképpen határt szab az import növekedésének.

Az összehasonlítás bázisa 10 nyugat-európai fejlett tőkésország, egyrészt azért, mert az importunk szempontjából fontos nyugat-európai országokba irányuló gépipari export nem bővült kielégítő mértékben, másrészt azért, mert ezek az országok az európai gépkülkereskedelem élvonalában haladnak, így a világirányzatokat is jól reprezentálják. Még inkább indokolja a fejlett nyugat-európai tőkésországok gépkülkereskedelmének közelebbi vizsgálatát, hogy gépkivitelünk fő felvevői — a szocialista országok — az utóbbi években elsősorban ezekből az országokból fokozták gépvásárlásaikat.

A magyar viszonyokhoz való hasonlítás céljából a tíz nyugat-európai országot két csoportra bontottuk, és pedig ebben az esetben nem az integrációs gazdasági csoportoknak (Közös Piac, EFTA) megfelelően, hanem az országok népességszáma alapján.* Ez a megosztás bizonyos szempontból heterogén, amennyiben a négy nagyobb ország közül három a Közös Piac tagja, egy pedig (Anglia) az EFTA vezető hatalma, a hat kisebb országnál pedig a megosztás kettő-négy. A tízmillió Magyarországot szempontjából levonható következtetéseket illetően mégis reálisabbnak látszik az összehasonlítás az 5—12 millió lakosú országokkal.

A magyar gépexport, valamint a hat nyugat-európai kisebb, illetve négy nagyobb ország gépkülkereskedelmének *főcsoportok szerinti részese* *de* *a teljes gép- és jármű-külkereskedelemből* 1966-ban a 6. sz. táblázat szerinti volt.

6. sz. táblázat

A gépkülkereskedelem megosztása 1966-ban áru főcsoportok szerint (százalékban)

Megnevezés	Nem villamos gépek	Villamos gépek	Járművek
<i>Magyarország</i>			
teljes gépexportja	29,6	29,5	40,9
nem szocialista gépexportja	26,0	39,9	34,1
<i>A hat nyugat-európai kisebb ország</i>			
gépimportja	41,1	24,6	34,3
gépexportja	46,1	26,6	27,3
<i>A négy nyugat-európai nagyobb ország</i>			
gépimportja	56,0	21,7	22,3
gépexportja	47,6	17,3	35,1

Forrás: Commodity Trade Statistics, Series D. 1966. évfolyam;

OECD Trade by Commodities, Series C. 1966. jan—dec. adatai alapján számítva.

Megjegyzés: Az áruk csoportosítása az ENSZ statisztikákban használatos (SITC) csoportosításnak megfelelő.

* Felsorolásukat és csoportosításukat lásd a 3. sz. táblázathoz fűzött „Megjegyzés”-ben.

Magyarország gépexportjának megoszlását egyrészt a *kisebb nyugat-európai országok exportjához*, másrészt valamennyi vizsgált nyugat-európai ország *importjához* viszonyítva (tehát a magyar exportlehetőségek szempontjából) célszerű vizsgálni. Megállapítható, hogy a magyar gépexportban viszonylag nagy a villamos gépek, valamint a járművek részesedése. Feltűnően kisebb a „nem villamos gépeknek” (az általános gépipar termékeinek) részesedése a magyar exportban. Ez az eltérés különösen nagy, ha kisebb nyugat-európai országok *exportjához* viszonyítunk.

További következtetéseket vonhatunk le, ha az előbbi statikus szemléletet *dinamikus* nézőpontra váltva a fejlődési tendenciákhoz való igazodást próbáljuk lemérni, oly módon, hogy a nyugat-európai országok, illetve Magyarország 1966. évi gépkülkereskedelmét, a főcsoportok forgalmát az 1960. évihez viszonyítjuk.

7. sz. táblázat

A gépkülkereskedelem 1966-ban az 1960. évihez képest áru-főcsoportok szerint
(százalékban)

Megnevezés	Gépek összesen	Nem villamos gépek	Villamos gépek	Járművek
<i>Magyarország</i>				
teljes gépexportja	149	105	212	174
nem szocialista gépexportja	185	153	202	200
<i>Hat nyugat-európai kisebb ország</i>				
gépimportja	185	200	217	181
gépexportja	202	200	214	206
<i>Négy nyugat-európai nagyobb ország</i>				
gépimportja	234	225	284	219
gépexportja	174	193	184	150

Forrás: mint az előbbi táblázatnál, továbbá ugyanazon kiadványok 1960-ra vonatkozó évfolyamai.

Magyarországnak a tőkésországokba irányuló teljes gépexportja 1960 és 1966 között lényegesen gyorsabb ütemben fejlődött ugyan, mint a szocialista országokba irányuló gépkivitel, de *nem érte el sem a hat kisebb, sem a négy nagyobb nyugat-európai ország gépbehozatalának fejlődési ütemét*. A kisebb nyugat-európai országok exportja is lényegesen gyorsabban növekedett hazánknál. A viszonylagos lemaradás tehát ebben a vonatkozásban is fennáll. Ismét úgy tűnik, hogy a lemaradásban a főszerep a három csoport közül a nyugat-európai országok gépkülkereskedelmében legnagyobb súllyal szereplő *nem villamos gépekre* jut. Magyarországnak a tőkésországokba irányuló nem villamos gépexportja 1966-ban csak 53 százalékkal volt több, mint hat évvel korábban, holott ugyanezen időszakban a kisebb nyugat-európai országok 100, a nagyobbak 125 százalékkal növelték behozatalukat ebben a cikkcsoportban. Különösen feltűnő, hogy a vizsgált hat év alatt a nem villamos gépek magyar *összkivitele* mindössze 5 százalékkal emelkedett, holott a tíz leg-

főbb nyugat-európai ország exportja ezekből a termékekből ebben az időszakban csaknem megkétszereződött. Az általános gépgyártás exportjának tehát nemcsak aránya alacsony nálunk, hanem növekedési üteme is.

Mindebből azt az általános következtetést lehet levonni, hogy gépkülkereskedelmünk, illetve gépexportunk viszonylagos lemaradásában az általános gépipari export alakulásának — legalábbis szerkezeti szempontból — jelentős szerepe van.

A magyar és a nyugat-európai külkereskedelmi szerkezet eltéréseinek elemzéséhez részletesebb, „árucsoport” mélységű vizsgálatra is szükség van. Elsőnek lássuk az árucsoportok részesedését az 1966. évi magyar és nyugat-európai gépkülkereskedelemben. (8. sz. táblázat.)

8. sz. táblázat

A gépkülkereskedelem megoszlása 1966-ban főbb árucsoportok szerint
(százalékban, 100 = teljes gépexport, illetve gépimport)

Árucsoportok	Magyarország		A nyugat-európai			
	teljes gép- exportja	nem szoci- alista gép- exportja	6 kis	4 nagy	6 kis	4 nagy
			ország			
			gépimportja		gépexportja	
Nem villamos erőgépek, ...	1,2	2,6	4,8	4,7	5,0	6,1
Mezőgazdasági gépek	4,1	0,8	3,0	4,1	3,2	3,8
Irodagépek	0,0	—	3,8	9,7	3,5	4,6
Fémmegmunkáló gépek	6,3	7,7	3,0	4,7	3,8	4,1
Textil-, bőripari gépek	0,7	0,8	2,6	4,9	4,9	4,8
Szakiipari munkagépek	4,5	4,4	5,1	5,7	5,2	6,0
Egyéb nem villamos gépek	12,8	9,9	18,7	20,2	20,3	15,7
Villamos erőgépek	2,7	7,0	5,9	5,5	5,8	4,6
Áramelosztó berendezések	2,1	6,6	1,2	0,8	1,2	1,3
Híradástechnikai termékek	11,7	10,4	5,7	3,4	7,8	3,5
Háztartási villamos készülékek	1,7	0,4	3,2	2,2	2,1	2,2
Egyéb villamos gépek	11,3	16,1	8,7	8,5	9,7	3,6
Vasúti járművek	12,9	15,2	0,6	0,2	0,9	0,9
Közúti motoros járművek	21,7	9,4	27,4	16,2	15,5	27,3
Nem motoros járművek	0,5	3,8	1,3	0,5	0,7	0,9
Légi közlekedési eszközök	—	—	2,6	3,6	3,5	3,2
Vízi közlekedési eszközök	5,7	5,4	2,4	1,7	6,8	2,6

Forrás: Ua. mint a 6. sz. táblázatnál.

A nem villamos gépek csoportjában a magyar exportstruktúra a nyugat-európaiktól elsősorban az ott jelentős irodagépkivitelt teljes hiányában, továbbá a nem villamos erőgépek, a textil- és bőripari gépek, valamint az „egyéb nem villamos gépek” (hűtőgépek, szivattyúk, centrifugák stb.) lényegesen alacsonyabb részesedésében különbözik. E termékcsoportokban a magyar kínálat (illetve exporteredmény) lényegesen alacsonyabb a nyugat-európai igénynél, illetve exporteredményénél. Ellenkező előjelű helyzet egyedül a fémmegmunkáló gépekben (főként szerszámgepekben) mutatkozik.

A villamos gépek általában nagyobb mértékben részesednek a magyar gépexportban, mint a nyugat-európai országok gépkülkereskedelmében. Ellenkező tendencia a villamos erőgépeknél, továbbá a háztartási villamos készülékeknél érvényesül.

Lényegesen eltér a magyar járműexport — különösen a nem szocialista országokba irányuló kivitel — struktúrája a nyugat-európai országok közlekedési eszköz külkereskedelmének összetételétől, ami a növekedés eltéréseire is részben magyarázatul szolgál. A vasúti járművek részesedése a nyugat-európai tőkésországok gépkülkereskedelmében az 1 százalékot sem éri el, a teljes magyar exportban viszont a részesedés ke-
reken 13, a nem szocialista exportban 15 százalék. (Ennek túlnyomó része a fejlődő országokba irányul.) Hasonlóan kiemelkedően magas a vízi közlekedési eszközök részesedése a magyar gépexportból. Ennek megfelelő arány csak a nagyjából tengerrel rendelkező nyugat-európai kisebb országok exportjában mutatkozik. Az előbbiekkal ellentétben a nem szocialista országokba irányuló gépkivitelünkben viszonylag alacsony a közúti járművek részesedése.

Miután a nyugat-európai országok és Magyarország gépkülkereskedelmének szerkezetét áttekintettük, a változás tendenciáit ismét az 1966. évi forgalomnak az 1960. évihez mért indexszámaival vizsgáljuk.

9. sz. táblázat

Az 1966. évi gépkülkereskedelem árucsoportok szerint az 1960. évihez képest
(százalékban)

Árucsoportok	Magyarország		A nyugat-európai			
	teljes gép- exportja	nem szoci- alista gép- exportja	6 kis	4 nagy	6 kis	4 nagy
			ország			
			gépimportja		gépexportja	
Nem villamos erőgépek.....	53	71	155	155	154	146
Mezőgazdasági gépek	76	34	174	235	251	153
Irodagépek	—	—	276	405	214	313
Fémmegmunkáló gépek	128	136	150	149	176	202
Textil-, bőripari gépek	108	83	145	173	177	177
Szakipari munkagépek	91	965	195	217	197	191
Egyéb nem villamos gépek	114	252	238	264	220	194
Villamos erőgépek	243	205	216	291	201	188
Áramelosztó berendezések	196	206	223	227	181	174
Híradástechnikai termékek	245	239	189	243	209	158
Háztartási villamos készülékek	244	102	257	296	177	175
Egyéb villamos gépek	183	179	260	257	252	209
Vasúti járművek	165	167	204	153	157	101
Közúti motoros járművek	212	161	202	389	313	162
Közúti nem motoros járművek	132	197	320	287	211	130
Légi közlekedési eszközök	—	—	87	80	483	209
Vízi közlekedési eszközök	103	***	157	148	98	88

Forrás: Lásd a 6. sz. táblázatnál.

*** = ezer százalékon felüli emelkedés.

Megjegyzés: A táblázat könnyebb áttekinthetősége végett dőlt számokkal emeltem ki azokat az indexszámokat, amelyek az átlagnál számottevően magasabb emelkedést mutatnak.

Magyarországon a nem villamos erőgépek, valamint a mezőgazdasági gépek *1966. évi exportja lényegesen kisebb volt*, mint hat évvel korábban, pedig az utóbbiból a négy nagyobb ország importja majdnem két és félszeresére, a 6 kisebb ország exportja pedig kereken két és félszeresére — az átlagost lényegesen meghaladó mértékben — nőtt. Kiemelkedő ütemben fejlődött a nyugat-európai országok irodagép külkereskedelme. A fémmegmunkáló gépek nyugat-európai külkereskedelme általában az átlagosnál kisebb mértékben nőtt, a magyar export növekedési üteme pedig még ennél is lassúbb volt. Bár a szakipari munkagépekben csaknem tízszeresére emelkedett a magyar tőkés viszonylatú kivitel, a volumen még mindig nem jelentős, 1966-ban is csak 2,3 millió dollár (a tíz nyugat-európai ország 1966. évi exportja szakipari gépekből 1589,4 millió dollárt ért el). Az egyéb nem villamos gépek nyugat-európai külkereskedelme az átlagosnál jóval gyorsabban fejlődött. A nem szocialista országokba irányuló magyar kivitel fejlődése ezzel lépést tartott, igaz, hogy a kivitel értéke 1966-ban is csak 5,3 millió dollár volt.

Lényegesen *nagyobb az összhang* a magyar gépexport fejlődési tendenciái és a nyugat-európai gépkülkereskedelem irányzatai között a „*villamos gépek*” áru^főcsoportjában. A magyar gépexport e viszonylag magas részesedésű áru^főcsoportja a tőkésországok külkereskedelmi forgalmát megközelítő ütemben fejlődött. Ez egyben azt is jelzi, hogy a magyar gépipar strukturális helyzete ad bizonyos lehetőségeket a világpiaci konjunktúra tendenciáinak kihasználására. A háztartási villamos gépek konjunktúrája azonban nem tükröződik a nem szocialista országokba irányuló magyar exportban: az 1966. évi kivitel lényegében a hat évvel korábbinak felel meg, holott ugyanilyen összehasonlításban a nyugat-európai országok importja csaknem háromszorosára emelkedett. Különösen figyelemre méltó az egyéb villamos gépek (tranzisztorok, izzólámpák, akkumulátorok, villamos mérőműszerek stb.) exportnövekedésének átlagtól való elmaradása, a nyugat-európai forgalmuk gyors növekedése ellenére.

Eltérőek a változások tendenciái a *közlekedési eszközök* külkereskedelmében a magyar, és a nyugat-európai áru^forgalomban. A nyugat-európai országokban a közúti motoros járművek importja több, mint háromszorosára növekedett, hazánk nem szocialista országokba irányuló exportja viszont csak 61 százalékkal bővült. Ebben alapvető szerepe van az *alcsoporton belüli áruösszetételnek*: Magyarország autóbuszokat és tehergépkocsikat, továbbá motorkerékpárokat exportál, a nyugat-európai országok motoros jármű külkereskedelme viszont elsősorban személygépkocsikból áll.

Összefoglalva megállapítható, hogy a magyar gépkivitel *áruszerkezetének* is lényeges szerepe van gépexportunk viszonylag nem kielégítő fejlődésében. Az utóbbi években a magyar gépexport *árustrukturája nem közeledett* a világpiaci tendenciákat kifejező nyugat-európai struktúrához, sőt inkább még fokozottabban elmaradt a változás tendenciáihoz képest. Ez az irányzat a gépexport-áru^főcsoportok szerinti vizsgálatából is nyilvánvaló, de még inkább megmutatkozik, ha az elemzést tovább részletezett árucsoportokra nézve végezzük el.

Különösen a kisebb nyugat-európai országok elsősorban két módon fokozzák termelésük exportképességét: az egyik mód az úgynevezett

„vivő” iparágak következetes fejlesztése, ami a gépkülkereskedelem *volumenének* erőteljes növelését teszi lehetővé. Ilyen vivő iparágak például az osztrák gépiparban az egyéb nem villamos gépek (illetve azok egyes csoportjainak) gyártása (részesezésük a teljes gépexportból 31,7 százalék), a belga iparban a közúti motoros járműipar (38,1 százalék), a dán iparban ugyancsak az egyéb nem villamos gépek (32,7 százalék), Hollandiában az egyéb villamos gépek (21,9 százalék), illetve a híradástechnika (13,6 százalék), Svájcban a textilgépek (20,3 százalék), valamint a fémmegmunkáló gépek (12,4 százalék) stb. A magyar gépexport is rendelkezik ugyan úgynevezett vivő iparágakkal, ezek azonban természetesen elsősorban a szocialista országok igényei alapján fejlődtek, és így számos esetben nincsenek összhangban a nyugati piacokon jelentkező kereslettel, nem teszik lehetővé a fejlett tőkésországokkal való gépkülkereskedelem kívánatos bővítését.

A másik bevált mód az export expanzió fokozásában *új, előreláthatóan nagymértékben fellendülő iparágak, illetve iparcsoportok időben történő kiépítése*, ezzel az ugrásszerűen megnövekvő kereslet előnyeinek kihasználása. Jellemző példája ennek az olasz ipar ismeretes „berobbanása” a háztartási villamos gépek piacára: 1960-ban e cikkekből Olaszország 32,7, 1966-ban viszont már 185,3 millió dollár értékben exportált. A közúti motoros járművek exportja Belgiumban hat év alatt nemcsak „vivő” ágazattá fejlődött, de a fejlődés üteme — elsősorban a rendkívül nagymérvű kooperációs tevékenység folytán — is robbanásszerű: az 1960. évi 112 millióval szemben 1966-ban az export értéke 537 millió dollárt ért el. Franciaországban pedig az irodagépexport növekedett sokszorosára.

Különösen nagymértékben fejlődött az utóbbi években a nyugat-európai országok gépkülkereskedelmén belül *az alkatrészek* kölcsönös áruforgalma. 1966-ban az említett tíz nyugat-európai ország teljes gépkülkereskedelme mintegy kétszeresére nőtt, az alkatrész külkereskedelem növekedési üteme pedig ennél is lényegesen nagyobb volt, az 1966. évi forgalom a hat évvel korábbinak csaknem három és félszeresét érte el. Ez a fejlődés egyértelműen a nyugat-európai országok *gépipari kooperációjának ugrásszerű fejlődésére utal*. A kooperáció széles körű kiépítése lényeges szerepet játszott abban, hogy az utóbbi időszakban a gazdaságilag fejlett nyugati országok gépkülkereskedelme kiemelkedő mértékben fejlődött.

A magyar gépipar fejlesztése és a világpiaci igények

A külkereskedelem az anyagi javak termelésének egyik ágazatában sem önálló, a termeléstől független tevékenység. Azt, hogy mit lehet exportálni, és milyen feltételek mellett, illetve, hogy mit és milyen feltételek mellett szükséges importálni, alapvetően a belföldi termelés és fogyasztás szerkezete, fejlettsége határozza meg — természetesen a népgazdaság számos egyéb tényezőinek kölcsönhatása mellett.

A magyar gépipari termelés ágazatok szerinti bontása lehetővé teszi, hogy megközelítő pontossággal összehasonlítsuk a korábban is vizsgált három fő árucsoport nyugat-európai külkereskedelmének és a magyar

gépelexportnak fejlődési tendenciáit, gépipari termelésünk lényegében megfelelő adataival (a villamosipari gépek és készülékek gyártása és a híradás- és vákuumtechnikai ipar összevonása adja az alapulvett SITC nómenklatúra szerinti „villamos gépek” csoportot). Az utóbbi hat évben végbement növekedést a 10. sz. táblázat adatai tükrözik.

10. sz. táblázat

A gépipari termelés és gépkülkereskedelem 1966-ban az 1960. évihez képest
(százalékban)

Megnevezés	Gépek és járművek összesen	Nem villamos-gépek	Villamos-gépek	Járművek
Magyarország gépipari termelése	170	143	193	163
A magyar gépelexport összesen	149	105	212	174
Nyugat-Európa gépkülkereskedelme (export-import együtt, tíz ország).....	203	202	211	184

A táblázat adataiból kiderül, hogy a magyar gépipari termelés és export fejlődés nagyjából párhuzamos volt, így a nyugat-európai gépkülkereskedelemben érvényesülő tendenciáktól való eltérések hasonlóak.

Ha gépkülkereskedelmünk fejlődési lehetőségei szempontjából lényeges szerepe van a gépipari termelés fejlődésének, az előbbit nyilván nagymértékben befolyásolja a gépipar fejlesztésének alakulása is, hiszen a termelés áruösszetételében bekövetkező változások, az áruszerkezet fejlődésének iránya elsősorban az iparág fejlesztésétől függ. *Gépiparunk fejlesztési irányát alapvetően a szocialista és a belső piac igényei határozzák meg*, minthogy ez a két nagy piac veszi át a termelésnek több mint 90 százalékát. A gazdaságirányítás régi rendszerében ennek lényeges előnyei, de számottevő hátrányai is voltak. A kötelező kontingensek rendszere a szocialista külkereskedelemben, továbbá a hosszú lejáratú árucsereforgalmi megállapodások biztonságot jelentettek a termelésben, lehetővé tették a gazdaságosabb, nagyobb szériában való gyártást stb. A belső piac a gépipar jelentős területén is „eladók piaca” volt. Ez ismét növelte a termelővállalatok biztonságát, amit még fokozott az a körülmény, hogy a tervutasításos rendszernek megfelelő, „legyártás = tervteljesítés” szemlélet (és ennek minden anyagi konzekvenciája) miatt a termékek realizálásának folyamatában a gyártó vállalatoknak hosszú ideig semmiféle érdekelttségük nem volt.

A realizálásban való érdekelttség hiánya és a nagy és biztos piacok azonban természetesen hátrányokkal is jártak. Nem a piacra, hanem a tervnek termeltek, s ez utóbbi igen gyakran nem tudott alkalmazkodni a piaci igények dinamikus változásához. A gyártó vállalatok monopolhelyezete az országhatárokon belül, valamint a külkereskedelmi kockázat állami átvállalása óhatatlanul a maradiságnak, a piaci szempontok figyelmen kívül hagyásának, a műszaki fejlesztésben való elmaradásnak lett a szülője. Joggal az volt a felfogás, hogy a fejlesztés, így a műszaki fejlesztés elsősorban állami feladat, hiszen a beruházásokat a költségvetésből fedeztük, azt pedig, hogy mit, hol, és hogyan ruházzon be az ipar, a terv több-kevesebb részletességgel előírta.

Hogyan alakultak ilyen körülmények között a *gépipar beruházásai* az 1960—1966 közötti időszakban, és miképpen hatottak ezek a gépipari termelésre, illetve a magyar gépkülkereskedelem alakulására?

A teljes szocialista ipar és a gépipar beruházásainak alakulása a 11. sz. táblázat szerinti volt.

11. sz. táblázat

Az ipar és a gépipar beruházásainak alakulása
(százalékban; 1958—1960. évek átlaga = 100)

Év	Szocialista ipar összesen	Gépipar összesen	Általános gépipar	Villamos gépipar	Járműipar
1961	118	94	99	104	84
1962	131	102	103	110	82
1963	137	106	94	110	91
1964	145	105	90	113	94
1965	139	107	97	99	105
1966	161	136	124	108	155

Forrás: Statisztikai Havi Közlemények különféle számai alapján számított adatok.

A hatvanas évek első harmadában a *gépipar részesedése az állóalapok fejlesztéséből nagymértékben visszaesett*, holott nemzetközi összehasonlításban, a termelési érték arányát tekintve ez a részesedés az 1958—1960 közötti évek átlagában sem volt magas (ellentétben az akkor meg lehetőségen elterjedt közhiedelemmel). Az 1958—1960. években a gépipar részesedése az ipari beruházásokból 18,8 százalék volt, 1964-ben viszont mindössze 13,5 százalék. A gépipari beruházások relatív — sőt, egyes években abszolút — visszaesése összefügg azzal a hatvanas évek elején meg lehetőségen elterjedt téveszmével, hogy a gépipar fejlesztését nem helyes célul kitűzni, hiszen 1961—1963-ban még a szocialista viszonylatú gépexport fejlődése is elakadt. A szocialista gépexport említett években valóban bekövetkezett stagnálásának egyik okát — az éves egyenleg szemléletből következő exportméréséklést — már említettük. A világpiac régi törvényszerűsége azonban, hogy lényegesen könnyebb visszafejleszteni az exporttevékenységet, mint azt erőteljesen fokozni.

Az ütemveszteség éppen olyan időszakban következett be, amikor egyidejűleg *a szocialista országok gépkeresletében is jelentős arányváltozások történtek*: a magyar gépipar áruszerkezetéből és műszaki fejlettségéből adódó kínálati választék a szocialista országok igényeinek is mind kevésbé felelt meg. Ilyen körülmények között a fejlesztés visszafogása nyilván nem a legmegfelelőbb megoldás.

A gépipar beruházásainak általános visszaesésén belül az *ágazati megoszlás* még kevésbé felelt meg a világpiaci tendenciáknak. Mindezt kiélezve tükrözi az 1958—1960. évi bázison számított gépipari „*beruházási olló*” (a gépipari beruházások növekedési indexének aránya a megfelelő évek összes ipari beruházásai növekedésének indexéhez), amelyet a 12. sz. táblázat mutat.

Különösen háttérbe szorult az általános gépipar fejlesztése, holott ez az ágazat — a kooperáció kívánatos, de kellő mértékben be nem következett fejlődése mellett is — az egész gépipar arányos fejlődésének alapja. Ez persze nem jelenti azt, hogy célszerű lenne az általános gép-

A „beruházási olló” alakulása
(%)

Év	Gépipar összesen	Általános gépipar	Villamos gépipar	Járműipar
1961	79,7	83,9	88,1	71,2
1962	77,9	78,6	81,7	62,6
1963	77,4	68,6	80,3	66,4
1964	72,7	61,2	77,2	64,9
1965	77,0	69,8	71,2	75,6
1966	84,5	77,0	67,1	96,3

ipar valamiféle „kiemelt” fejlesztése, különösen valamennyi gyártási ágának beindítása. De az elmaradás túlságosan nagynak tűnik. Ennél is nagyobb és időszerűbb probléma azonban, hogy amíg a nyugat-európai országok gépkülkereskedelme az utóbbi hat évben a legnagyobb mértékben a villamosgépipari termékcsoportban fejlődött, a magyar villamosgépipar beruházási ollója folytonosan csökkent és 1966-ban volt a legkedvezőtlenebb. Ezáltal a fejlesztés arányai ismét lényegesen eltértek a világszintű irányzattól.

Nyilvánvaló, hogy az *állóeszköz-növekedés ütemének rohamos csökkenése mellett* nem lehet számottevő eredményeket várni. Még kevésbé, ha egyidejűleg az elaprózottság fokozódik, a komplex fejlesztés háttérbe szorul, a piaci érdekeltség hiányzik, s mindezekkel összefüggésben az iparág rugalmassága, mozgékonyága általában messze a kívánatos szint alatt marad.

Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a magyar gépkülkereskedelem a világ gépkülkereskedelmének általában kedvező konjunktúráját nem tudta megfelelően kihasználni. Inkább azt kell hangsúlyozni, hogy azok az eredmények, amelyeket gépiparunk főleg a legutóbbi években — és nem kis részben fejlett tőkés piacokon — elért, ha parciálisan is, mégis felhívják a figyelmet arra, hogy e félmillió főt foglalkoztató ágazatnak *van export potenciálja*, s ez az export potenciál nem korlátozódik feltétlenül és kizárólag a szocialista piacokra.

A magyar adottságok mellett *a gépipar és a gépkülkereskedelem erőteljes, komplex fejlesztése lehetséges, sőt szükséges*. Két alapvető kérdés merül fel: mit (mely ágazatokat, illetve mely cikkcsoportokat) és hogyan (milyen gazdaságpolitikai módszerekkel)? Részletes választ e kérdésekre e tanulmány keretében természetesen nem adhatunk, ehhez rendkívül széles körű és konkrét vizsgálatokra, elemzésekre van szükség. Általánosságban azonban megkísérlem a választ.

Nem szorul bizonyításra, hogy egy iparág minden, vagy csaknem minden ágazatának párhuzamos fejlesztése a legkevésbé járható út. A fejlesztés, különösen kisebb országok esetében, csak *iparágak, iparcsoportok preferálásával* oldható meg. A preferálás irányát a piaci igények, a magyar gépipar esetében elsősorban a szocialista piac igényei határozzák meg. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nem szocialista piacfejlődést döntéseinkben teljesen mellőzhetnénk. Igaz, hogy gépexportunkban a nem szocialista országok aránya ma még igen kicsi. Jelentősége azonban nagy lehet, egyrészt a tőkés fizetési mérleg egyenlege szempont-

jából, másrészt azért, mert ettől is függ a tőkés gépimport nagyságrendje, amely a műszaki haladás fontos tényezőjévé válhat. A tőkés gépexport alacsony részesedése jól kiválasztott árucsoportokban emellett lényegesen növelhető is.

A preferálandó gyártási ágak kiválasztásánál alapvető szempont a piaci igény, és pedig a *perspektivikus piaci igény*. Fel kell kutatni azokat a termékcsoportokat, amelyek iránt — a legkorszerűbb minőség és technológia megvalósítása mellett — *perspektivikusan ugrásszerű kereslet-növekedés várható*. (Jó példa erre az olasz háztartási villamosgépipar már említett „kiugrása” a legutóbbi időszakban.)

A másik — alapvető, szocialista viszonylatú exportképességünket is lényegében meghatározó — módszer a *kooperáció széleskörű fejlesztése*.*

A „hogyan” kérdésre válaszként néhány gondolat: a korszerű, rugalmas, a piaci keresletnek megfelelő termelésre *pozitív módon kell ösztönözni*. Ennek érdekében a lehetőséghez képest maximálisan versenyeztetni kell a magyar gyártmányokat belföldön is az importtermékekkel. Ezzel lehet leginkább elősegíteni a piaci követelményekhez való rugalmas alkalmazkodást, a gyorsabb ütemű műszaki fejlődést. Káros lenne a gépipari termelésben az export (lényegében szocialista viszonylatú export) valamiféle — akár közvetett — fékezése útján teremteni feszültebb belső versenyviszonyokat. Ilyen fékezés káros hatásait a többi között az 1961 után kialakult gépkülkereskedelmi helyzet is megmutatta.

Az említett pozitív irányú ösztönzés természetesen csak akkor lehet eredményes, ha a fokozott piaci rugalmasság, műszaki fejlődés és az időben is optimális szerkezeti átalakulás *anyagi előfeltételei* is biztosítottak. A gazdaságirányítás új rendszerében a gazdaságos fejlesztés anyagi fedezetét minél nagyobb mértékben a gépipari vállalatok saját gazdálkodásán belül kívánatos biztosítani (amortizáció, fejlesztési alap, beruházási bankhitel stb.). Természetesen a költségvetési beruházásoknál is gondoskodni kell az ágazatot megillető részesedésről. A központosított eszközök elosztásában figyelembe kell venni a gépipari beruházásoknak az utóbbi években bekövetkezett lemaradását. Emiatt átmenetileg indokolt lehet részben központi eszközökből biztosítani az ésszerű komplex fejlesztés anyagi feltételeit. Ebben bizonyos rugalmasságra van szükség, hiszen a legsürgetőbb és a már megkezdett rekonstrukciók minél korszerűbb színvonalú megvalósítása alapvető népgazdasági érdek. Az új gazdasági mechanizmus irányító eszközei ebben a vonatkozásban elsősorban a mikroökonómiai feladatok hatékonyabb megoldását célozzák. Emellett azonban elengedhetetlen, hogy a *központi gazdasági tervező és irányító szervek a makroökonómiai feladatokat* — például az ágazatköri fejlesztést — oldják meg optimálisan.**

A vállalati és központi döntések összhangja, piaci és tudományos megalapozottsága a gazdaságirányítás új rendszerében kedvez a világpiacon tendenciákkal a szükséges mértékben összhangban levő fejlesztéseknek. Ez legjelentősebb exportiparágunkra, a gépiparra is vonatkozik. A jövő tehát biztatóbb, mint a közelmúlt.

* Ebben a vonatkozásban is nyomatékosan hivatkozni kívánok Vajda Imre már idézett tanulmányára, továbbá a „Gazdaság” I. évfolyam 1. számában megjelent: „Széles körű, tervezett európai kooperációt” című cikkére.

** E kérdéssel részletesebben foglalkozik dr. Csikós-Nagy Béla: A gazdaságpolitikai koncepció című cikkében. (Gazdaság. 1967. I., 14–28. l.)

MEZNERICS IVÁN:

A gazdasági verseny jogi szabályozása az új mechanizmusban

A gazdaságirányítás új rendszerében kialakuló piaci viszonyok fokozzák a vállalatok* közötti gazdasági *verseny* jelentőségét. A piaci mechanizmus szükségszerű velejárója a gazdasági verseny.** A verseny-lehetőség biztosítása, a versenykedv (érdekeltség) fokozása egyik eszköz lehet a szükségletek jó minőségű, korszerű termékekkel, népgazdasági-lag indokolt áron való kielégítésének a biztosítására. De a teljesen szabadjára hagyott verseny — elsősorban a tőkésországokban észlelt tapasztalatok szerint — nemcsak a közvetlenül érintett partner érdekeit sért-heti, hanem a gazdasági élet egésze szempontjából is káros következmé-nyekkel járhat.

A gazdasági verseny jogi vonatkozásai

Elsősorban a *gazdasági* elhatározások és eszközök hivatottak a ver-senyből folyó lehetőségek népgazdaságilag előnyös felhasználásának biz-tosítására és a versennyel gyakran együtt járó hátrányos következmé-nyek korlátozására. Szocialista gazdálkodásban az ilyen eszközök alkal-mazására sokkal több lehetőség van, mint tőkés viszonyok között, ahol az állam nem vagy csak szűk körben léphet fel „*tulajdonosi*” minőség-ben. Ha gátat akar vetni az elvileg helyeselt szabad verseny káros kinö-véseinek, akkor általában a magángazdasági viszonyokba kell beavatkoz-nia. Ez az oka annak, hogy a verseny lehetőségének a biztosítását és a „*tisztességtelen*” verseny kiküszöbölését célzó *jogi szabályozásra* elsősor-ban tőkés államokban került sor. Az Egyesült Államokban már a múlt század végétől, más fejlett kapitalista országokban az utóbbi évtize-dekben, legújabbban pedig a *nemzetközi síkon* való szabályozás (Közös Piac) is előtérbe lépett.

Hazánkban a verseny kérdése gyakorlatilag az új gazdaságirányítási rendszerrel kapcsolatosan merült fel. A piaci verseny a gazdasági élet széles körében csak fokozatosan, évek során fog kibontakozni. Ezért a gazdasági verseny jogi szabályozásánál figyelembe jövő különböző meg-oldások értékelését — az új mechanizmus kezdeti és átmeneti viszonyai

* „Vállalat”-on a továbbiakban szövetkezeteket és más szocialista gazdálkodó egységet is értek.

** Erről bővebben lásd *Wilcsek Jenő: A gazdasági verseny helye és szerepe az új gazda-sági mechanizmusban. Közgazdasági Szemle, 1967. 7–8. sz.*

között való felhasználhatósága mellett — *perspektívában* is vizsgálni kell. Későbbi stádiumban másfajta szabályozásra lehet szükség, mint a reform kezdeti szakaszában. Például: ha mostani viszonyaink között (s feltehetően még jó ideig) *elsősorban* a verseny kibontakozását gátló tényezők — így a termelői (szállítói) oldalon levő *monopolhelyzetből* (tehát a verseny *hiányából*) eredő káros következmények — elhárítását célozzuk jogi eszközökkel, későbbi (nem is távoli) szakaszban nyilván nyomatékosabban fel kell majd lépni a már *kibontakozott versenynek* népgazdasági szempontból káros megállapodásokkal vagy eszközökkel való folytatása ellen is.

Bár a piaci verseny kibontakoztatása elsősorban gazdasági probléma, *jogi* szempontból is legalább két fontos feladatot meg kell ezzel kapcsolatban oldani.* A verseny kibontakoztatását célzó ilyen kodifikációs feladat elsősorban az, hogy hatályos jogrendszerünkben kiküszöböljük mindazokat a jogszabályokat, amelyek az új gazdasági rendszerben *gátolják* a piaci mechanizmus kibontakozását. (Természetesen anélkül, hogy szocialista népgazdaságunk tervszerű irányításának alapvető princípiumáról lemondanánk.) Ennek a feladatnak a megvalósítása — vagyis a korábbi gazdaságirányítási rendszerben született jogszabályoknak *ilyen* szempontból való felülvizsgálata — gazdasági életünk valamennyi jogilag szabályozott területén *folyamatban van*.

Így például: a népgazdasági tervezés új koncepciója; a beruházások finanszírozásának és a hitelezésnek az eszközök gazdaságos felhasználására ösztönző rendszere; az árrendszer merevségének a feloldása; a termékforgalomban a vállalatok közötti kapcsolatok szabadabb és változatosabb lehetősége (ideértve a társulási és közös vállalkozási lehetőségek bővülését); a szerződéskötési kötelezettség minél szűkebb körre szorítása; a vállalati önállóság tartalmának lényeges megváltoztatása; a vállalatok és a dolgozók anyagi érdekeltségének új rendszere; a tanácsai és szövetkezeti vállalkozásoknál az állammal szemben hátrányos diszkrimináció megszüntetése; a vállalati „profilgazda”-rendszer megszüntetése; az exportáló és importáló vállalatok körének kiszélesítése stb.

A másik teendő: kidolgozni, hogy milyen jogi eszközökkel léphetünk fel célszerűen, ha a kialakuló piaci versenyben népgazdaságilag káros jelenségek is mutatkoznak. Vajon szükség van-e már most valamilyen egységes — a monopolhelyzet visszaélésszerű kihasználását, a verseny korlátozását vagy tisztességtelen eszközökkel való folytatását egyaránt akadályozó — „*versenytörvény*” alkotására? Vagy pedig megelégedhetünk — legalább egyelőre — azzal, hogy a jelentkező káros jelenségeket és visszaélési lehetőségeket — a gazdasági eszközök mellett — a jogrendszerünkben már meglévő, illetve hozandó különböző speciális rendelkezésekkel próbáljuk korlátozni.

A monopolhelyzettel, illetve a szerződési szabadsággal való visszaélések megakadályozására elszórtan *már vannak* rendelkezések jogrendszerünkben. A reform során alkotott ilyen új, jogszabályba foglalt rendelkezések: a *szerződéskötési kötelezettségeknek* a termékforgalom bizonyos körében való fenntartása (10/1966. Korm. sz. r.); az állami vállalatról szóló új szabályozásnál a *tröszt* forma *szűk körre* szorítása, és — a vállalatok együttműködési lehetőségeinek biztosításánál — az a rendel-

* E cikkben csak a *kodifikációval* kapcsolatos kérdéseket érintem.

kezés, hogy a felettes hatóság megakadályozhatja az *egyesülésnek népgazdaságilag káros működését* (11/1967. Korm. sz. r.); a *termékforgalomról* szóló új szabályozásban a *piac felosztását* vagy a fogyasztók beszerzési, választási lehetőségének korlátozását célzó *megállapodások* eltiltása [25/1967. (VIII. 20.) Korm. sz. r.]; az *árszabályozás* körében a verseny kialakulását akadályozó vagy jogtalan piaci előnyök biztosítására irányuló megállapodásokra vonatkozó tilalom [56/1967. (XII. 19.) Korm. sz. r.] A piaci verseny körében jelentkező bizonyos nem kívánatos magatartások szankcionálására alkalmas eszköz lehet a *gazdasági bírságra* vonatkozó jogszabály [1/1968. (I. 16.) Korm. sz. r.] is.

Ezek mellett az új jogszabályok mellett korábbi jogszabályainkból felhasználható továbbá a súlyosabb gazdasági visszaéléseknek (árdrágításnak, üzérkedésnek) *büntethetősége* (Btk), valamint az *iparjogvédelmi* (találmány, védjegy, mintaoltalom, újítás) szabályozás is. Sőt, hatályban van a *tisztességtelen versenyről* szóló régi törvényünk (1923:V. tv.) számos rendelkezése is, amelyeknek eddig csak szűk körben (a külkereskedelemben) volt gyakorlati jelentőségük. E törvény bizonyos rendelkezéseinek a felelevenítése is adott esetben szóba jöhet. Végül a meglevő — államigazgatási jellegű — *hatósági engedélyezési* rendszer is egyik eszköz lehet a monopolhelyzettel vagy a megnövekedett versenylehetőségekkel való visszaélések elleni küzdelemben.

A „versenytörvény” koncepciója

A jogrendszerünkben szétszórtnan meglevő, különböző időben és így nem egységes szemléletben hozott, egymással nem is összhangban álló jogszabályok alkalmazásánál a gyakorlatban már eddig is komoly nehézségek jelentkeztek. Ezért — de az ilyen tárgyú szabályozástól várható „pszichológiai” (preventív) hatásra is figyelemmel — a mostani „kazuisztikus” megoldás helyett — véleményem szerint — *elvileg megalapozott, átfogó és a visszaéléseket egyenesen tiltó* (szankcionált) szabályozás („versenytörvény”) alkotása látszik a helyes útnak.

Egy ilyen törvény előkészítésénél különösen nagy körültekintést igényel a *fogalmi kör definíciója*: azoknak a cselekményeknek, magatartásoknak közérthető körülhatárolása, amelyeket a törvény — a verseny szabadságának elismerése mellett, sőt éppen annak biztosítása céljából — meg nem engedettnek nyilvánít. Elsőrendűen fontos szempont természetesen az is, hogy ez a körülírás ne legyen olyan, amely az *ésszerű kockázatvállalást*, a „versenykedvet” lelohasztaná vagy éppen megölné. De a szabadabb piaci viszonyokkal kapcsolatos visszaélések nagyon különböző megnyilvánulásaival kell számolni. A gazdasági körülmények változása is a nemkívánatos jelenségek más és más formáit vonhatja maga után. Ezért a *jogi szabályozás stabilitásának* szempontját oly módon lehet érvényesíteni, hogy a magasabb szintű jogszabályban (kormányrendelet, esetleg tvr.) csak alapelveket rögzítünk és általánosabb jellegű tiltó rendelkezéseket kodifikálunk. Ezt a „keretszabályozást” konkrétabb és a változó viszonyoknak megfelelő *tartalommal* alsóbb szintű jogszabályok, elvi jelentőségű döntések, bírósági (döntőbizottsági) gyakorlat, érdekképviseleti állásfoglalások stb. tölthetik ki.

A leendő magyar versenytörvény megalkotásának *előkészítését* — s ezen belül különösen a verseny meg nem engedett módon vagy eszközökkel való folytatásának körülírását — nyilván megkönnyíti a más államokban már meglevő és a gyakorlatban is alkalmazott ilyen tárgyú kodifikáció áttekintése.

A különböző országokban hozott „versenytörvények” a megoldásoknak meglehetősen változatos képét mutatják.* A szabályozás elemeit mégis két pólus köré csoportosíthatjuk. Az egyik a *monopolhelyzet*, tehát a szabadverseny lehetőségének a *hiánya* és az ebből adódó lehetőségnek a közérdeket sértő módon való kihasználása (a továbbiakban beleértve az „oligopol”-helyzetet is). A másik a versenynek a közmorált sértő, ún. *tisztességtelen eszközökkel* való folytatása („tisztességtelen verseny”). Mindkét esetben kétféle formában jelentkezhet az a károsnak ítélt tevékenység, amely ellen a törvényi szabályozás fellép: vagy a verseny lehetőségét kizáró, illetőleg korlátozó (gyakran monopol- vagy oligopol helyzetet létrehozó) két vagy többoldalú *megállapodás formájában*, vagy pedig *egyoldalú magatartással*. Ez utóbbi lehet az előnyös pozíció közérdekellenes kihasználása, vagy pedig a verseny tisztességét sértő „praktikák”, „machinációk” alkalmazása. A megállapodáson alapuló megjelenési formát a „kartell”, az egyoldalú tevékenységeket a „monopólium” címszó alá szokták vonni. Mindkettőre illenek a „versenykorlátozó”, a „restrictive trade practices”, a „tisztességtelen verseny” (unfair competition) stb. megjelölések. A kétféle megjelenési forma (megegyezés — egyoldalú „praktika”) gyakran kombináltan jelentkezik.

Célszerűnek látszik röviden áttekinteni a külföldi szabályozásokat elsősorban abból a szempontból, hogy a rendelkezések hogyan határozzák meg az említett *fogalmi kört*. A szabályozás *végrehajtására* vonatkozó néhány jellegzetes esetet is érintek, elsősorban azt, hogy a végrehajtásnál az államigazgatási vagy a bírósági szervek játszanak-e fontosabb szerepet.

Példák a külföldi kodifikációból

Egyesült Államok

Annak a tevékenységi vagy magatartási körnek a *meghatározása*, amely kimeríti a versenytörvények által tiltott (rendszerint érvénytelen-ségi vagy büntetőjogi szankcióval terhelt) tényállást, elvileg két nézőpontból indulhat ki. Az egyik az, amelyik az első modern „antitrust” törvényben**, nevezetesen az 1890. évi Egyesült Államok-beli *Sherman-Act*-ben került először megfogalmazásra. E törvény az *abszolút tilalom*

* Több (Jugoszlávia kivételével kapitalista) állam jogrendszeréből másutt (Jogtudományi Közöny 1967. 8. és 9. sz.) összefoglaltam a gazdasági verseny legfontosabb területén — a *termékek és szolgáltatások piacán* — jelentkező verseny szabályozására vonatkozó törvényhozás legjellemzőbb elemeit. Elsősorban azokat, amelyekből egyik-másik megfontolást érdemel, ha új gazdasági viszonyaink között az *újonnan megnyílt versenylehetőségek, valamint a monopolhelyzet visszaélésszerű kihasználásának megakadályozása* jogi eszközökkel is biztosítandónak látszik.

** Kuriózumként megemlítjük, hogy már a római jog (Lex Julia de annona, Dig 48. 12.2) bünteti a kereskedőket, akik áremelésre szövetkeznek. Másrészt Zénó császár törvénye, a *Lex de Monopoliis* (!) (Cod. 4.59), vagyonek Kobzással és száműzéssel bünteti a monopolistákat.

nézőpontjából indul ki, megtiltván a kereskedelmet korlátozó bármilyen megállapodást, szövetkezést, összebeszélést, valamint a kereskedelem monopolizálását és az erre irányuló kísérletet. E széles körű, keretjellegű meghatározást, amelynek elvi alapja a *kereskedelem szabadsága*, a gyakorlatban nagyszámú bírói döntésnek kellett tartalommal kitöltenie, hiszen hamarosan kiderült, hogy a kereskedelem szabadságát korlátozó megállapodásoknak nem minden formája feltétlenül káros. A bírói gyakorlaton keresztül előtérbe került az *indokoltság* fogalma, amelynek eredményeképpen a törvényi tilalmat úgy értelmezték, hogy az csak a szabadverseny indokolatlan korlátozására vonatkozik. Ilyen szabályozás mellett a bírósági gyakorlatra hárult a tisztességtelen verseny-módszerek *fogalmi körének* kialakítása. 1914-ben a létrehozott Szövetségi Kereskedelmi Bizottság is szerepet kapott az indokolatlan verseny-módszerek megállapításánál. Az ugyancsak ebből az évből (1914) való, de később többször módosított *Clayton-Act* már konkrétan is megtiltott *néhány*, a versenyt korlátozó vagy monopóliumot teremtő üzleti gyakorlatot (árdiszkrimináció, kizárólagossági megállapodás, fúzió részvény-felvásárlás útján). A bizonytalanságon azonban alig segített a „vélelmezett törvénytelenység”-nek a legfelső bírósági gyakorlatban kialakított fogalma sem, amely szerint bizonyos fajtájú megállapodásokról (árrögzítés, piacfelosztás) eleve *vélelmezhető* azok szabadverseny-ellenes volta. Az utóbbi évek bírói gyakorlata — az amerikai gazdasági életben tapasztalható rohamos koncentrációs tendencia ellensúlyozására — a „vélelmezhető törvénytelenység” fogalmát kiterjesztette a *vállalati fúziók* bizonyos formáira is.

Hollandia

Az 1956. évi holland törvény viszont *nem* abból az alapállásból indul ki, hogy a verseny szabályozása vagy a domináló piaci helyzet *per se* közérdekellenes. A holland törvény a kartell- és hasonló jellegű megállapodásokat „prima facie” *törvényesnek és megengedettnek* tekinti. Csak *bizonyos esetekre* ad felhatalmazást a hatósági beavatkozásra, nevezetesen ha az egyesülés vagy megállapodás — a *gazdasági miniszter* véleménye szerint — a közérdeket, a kormányzat által követett gazdaságpolitikát sérti. A törvény tehát csak az *esetleges* visszaélések ellenőrzésére állít fel hatósági szervezetet. Minden megállapodást — hacsak a kormány felmentést nem ad — bírság terhe mellett *regisztráltatni* kell. A gazdasági miniszter a *közérdekbe ütköző* megállapodást — részben vagy egészben — *nem kötelezővé nyilváníthatja*, annak végrehajtását azonnal felfüggesztheti.

Monopolhelyzet esetén, ha annak következményei a közérdeket sértik, a kormány, illetve a gazdasági miniszter — a bírság terhe mellett — *utasíthatja* az érintett vállalatot vagy személyeket a közérdeknek megfelelő magatartásra; ez vonatkozhat *szállítási kötelezettségre, árakra*, bojkott vagy más káros piaci „praktikák” *abbahagyására*.

Nagy-Britannia

Valahol az amerikai és a holland rendszer között — az utóbbihoz közelebb — helyezkedik el az angol szabályozás, amelyet két törvény (az 1956. évi „*Restrictive Trade Practices Act*” és az 1948. évi, 1956-ban módosított, „*Monopolies and Restrictive Practices Act*”) tartalmaz.

Az angol szabályozás a versenymegállapodások bizonyos körét kifejezetten *megtiltja*. Nevezetesen azokat, amelyek kikötött eladási árak betartását a szállítás megtagadásával, visszatartásával, bírság vagy kötbér kikötésével akarják kollektíve érvényesíteni. Az említett körbe nem tartozó (számbelileg messze túlnyomó) versenymegállapodások csak *regisztrálási* kötelesség alá esnek. Regisztráltatni kell minden olyan üzleti megállapodást, amelyben két vagy több termelő vagy értékesítő cég a törvényben felsorolt kérdésekben (ár, minőség, mennyiség, gyártási eljárás, szállítási feltételek, vevők vagy eladók köre stb.) *megszorító rendelkezéseket* („negatív kötelezettségeket”) vállal. (A kivételek között szerepelnek — a többi között — az export és más külkereskedelmi szerződések.)

A regisztrálási kötelesség alá eső szerződések tekintetében gazdasági ügyekben szakértő bíróság (Restrictive Practices Court) dönti el — a törvényben felsorolt kritériumok alapján —, hogy azok vagy egy részük *sértik-e a közérdeket*. Igenlő esetben a megállapodás *semmiss*, s a bíróság megteheti a szükséges intézkedéseket arra, hogy a kifogásolt korlátozások ne érvényesüljenek.

Figyelemre méltó az angol szabályozásban az is, hogy a kritériumokat a törvény *negatív*e sorolja fel, tehát azokat a követelményeket, amelyek fennforgása esetén a versenyt korlátozó egyezményt *nem* lehet közérdekellenesnek minősíteni, vagyis amelyeknél a közérdek javára keletkező előny lényegesen jelentősebb, mint az a kár, amely a szerződés megszűnése folytán a köz vagy harmadik személy hátrányára jelentkeznék. („Ésszerű” korlátozó rendelkezések.)

A megállapodás nélkül fennálló *monopolhelyzet* hasonló szempontok szerint való megvizsgálására a *Board of Trade* megkeresésére a *Monopolies Commission* hivatott. E bizottság véleménye alapján a hatóság (Board of Trade) felhívhatja a monopolistát, hogy tartózkodjék a monopolhelyzet visszaélészerű kihasználásától, például a szállítások visszatartásától. A „valódi” (megállapodás nélküli) monopolhelyzet megállapítása különben ritka, mert annak előfeltétele, hogy az egész országban *egy* társaság vagy csoportosulás kezében legyen meghatározott cikket előállító vagy szállító tevékenységnek legalább a harmadrésze.

Belgium

A belga szabályozás (1960) a „gazdasági hatalom”-mal való *visszaélést* tiltja. A „gazdasági hatalom”: a piacon való domináló helyzet, akár megállapodással jön létre, akár anélkül. Az összpontosított gazdasági erő vagy monopolhelyzet *önmagában nem* jelent sérelmet, csak az azzal való *visszaélés*. Ilyen állapítható meg akkor, ha „két vagy több személy gazdasági hatalom birtokában a közérdeknek kárt okoz olyan praktikákkal,

amelyek a verseny normális menetét eltorzítják vagy korlátozzák, vagy amelyek akadályozzák akár a termelők, az értékesítők vagy a fogyasztók gazdasági szabadságát, akár a termelésnek vagy a kereskedelemnek a fejlődését.” Azoknak a „praktikák”-nak a felsorolása, amelyek sértik a közérdeket, a korábbi törvénytervezetekből végül is — mint iránymutatás — a törvény indokolásába került, de a felsorolás ott is csak példaszzerű. Ilyenek: az ár emelésére vagy ésszerűtlen csökkentésére irányuló praktikák; indokolatlan árdiszkrimináció a vásárlók között; a találmányok vagy technikai eljárások fejlesztését gátló kikötések; a termelés mennyiségi korlátozása vagy minőségrontás; piacfelosztás; kizárólagossági szerződések; bojkott; korlátozó vagy diszkriminációs kikötések a nyersanyagok, a termékek, a hitel szétosztásánál; dömpingárak („below-cost prices”).

A belga szabályozás tehát — éppen úgy, mint a holland és javarészt az angol — nem „a priori” tilalmak, hanem a versenyszabadsággal való visszaélések elleni küzdelem elvi alapján áll. Az érvényesítést elsősorban *közgazgatási* (nem bírósági) szervekre bízta.

Franciaország

A meglehetősen komplikált francia szabályozás javarészt az 1945. évi szigorú árszabályozó rendeletnek az 1959. évi kiegészítésével és módosításával jött létre. Itt a „domináló helyzet”-tel vagy a „gazdasági hatalom”-mal való konkrét visszaélések tilalmazásának *büntetőjogi oldaláról* indulnak ki. Határozottan megjelölik viszont azokat a cselekményeket, amelyek ebben a vonatkozásban büntetendők. Ezek: 1. A *fix minimumár* kikötése, elsősorban, ha az vertikálisan, a továbbeladókra is kötelező. 2. Az *eladás* (szállítás) *megtagadása* (amely tilalom alól csak négy kivétel van: a) a szállítónak nincs áruja; b) a tilalom törvényes rendelkezésen alapszik, pl. gyógyszereknél; c) a rendelés „abnormális”; d) a fogyasztó rosszhiszemű). 3. Az eladásnak vagy a szolgáltatás teljesítésének olyan *feltételhez kötése*, hogy a vevő más árut is, vagy legalább bizonyos mennyiségű árut, illetve szolgáltatást köteles venni („árukapcsolás”), 4. *Diszkriminációs* eladási feltételek (árak) alkalmazása (a szokásos, illetve a termelési költségek változásának megfelelő árengedmények és felárak nem tilosak).

A francia szabályozás tiltja a *kartellmegállapodásokat* is. Ez a tilalom vonatkozik minden olyan megállapodásra, amelynek tárgya a verseny szabad érvényesülésének a korlátozása, vagy amely erre vezethet annak folytán, hogy megakadályozza az előállítási vagy értékesítési árak leszállítását, vagy megkönnyíti az árak mesterséges emelését. E tilalom alól kivétel az olyan megállapodás, amely a termékek piacának a megjavítását vagy bővítését szolgálja, vagy amely ésszerűsítéssel és szakosítással gazdasági fejlődést eredményezhet.

Olaszország

Olaszországban már az 1942-ben hatályba lépett általános polgári törvénykönyv (*Codice civile*) megállapította a versenyjogot érintő elve-

ket és korlátozásokat. Eszerint a verseny korlátozható *versenyzáradékok*, kizárólagos jogokat tartalmazó szerződések és vertikális árkorlátozások formájában, ha ez csak meghatározott területre vagy meghatározott tevékenységre szorítkozik. Az ilyen korlátozás azonban öt évnél hosszabb időre nem szólhat. Az úgynevezett *konzorciumok* — amelyek nemcsak a szó szoros értelmében vett kartelleket, hanem általában minden olyan szerződést magukban foglalnak, amelyet azonos vagy hasonló gazdasági tevékenységet végző vállalatok létesítenek a tevékenységük irányítását szolgáló közös szervezet kialakítása céljából — megengedettek, de *legfeljebb tíz évre*, a meghosszabbítás lehetőségével.

A Közös Piac alkotmányában foglalt versenyszabályozó rendelkezések (l. alább) eredményeképpen készült új olasz szabályozás (1960) — az említett rendelkezések fenntartása mellett — megtilt minden olyan megállapodást, amely az árakra, minőségekre, eljárásokra stb. vonatkozó kikötésekkel *korlátozza a versenyt*. Másrészt *domináns pozícióban* levő vállalatok részére tiltja azt, hogy a megrendelőkkel és a fogyasztókkal szemben akár az ár, akár más feltételek tekintetében *méltánytalan* kikötéseket alkalmazzanak.

Német Szövetségi Köztársaság

A Közös Piac még nem említett országai közül az NSZK 1957. évi, 1966-ban átalakított versenytörvénye — az Egyesült Államok-belihez hasonlóan — a versenyt *korlátozó megállapodások tilalmának* elvéből indul ki. Az Egyesült Államokkal ellentétben viszont a tilalmak érvényre juttatását nem elsősorban büntető, hanem *polgári jogi szankciók* (érvénytelenség) biztosítják, s az eljárásra elsődlegesen nem bírósági, hanem *közigazgatási szervezet* (Szövetségi Kartellhivatal) hivatott.

A kartellhatóság a vállalatok között árukra vagy ipari szolgáltatásokra vonatkozólag létrejött *szerződéseket érvénytelenné nyilváníthatja* és újabb, hasonló megkötések alkalmazását megtilthatja. E szankciók feltételei: ha valamelyik szerződő felet korlátozzák a szállított áruk, más áruk vagy ipari szolgáltatások *felhasználásában*; harmadik személyektől való *igénybevételében* vagy harmadik személyek részére történő *elidegenítésében*; kötelezik arra, hogy (ténylegesen vagy a kereskedelmi szokás szerint) *össze nem tartozó árukat*, ipari szolgáltatásokat átvegyen és ezáltal más vállalatok *piaci behatolását* méltánytalanul, illetve *piaci versenyt* lényegesen *korlátozzák*. A kartellhatóság megtilthatja és a szerződéseket érvénytelenné nyilváníthatja, ha valamely vállalat — amely az áruk vagy ipari szolgáltatások meghatározott fajtájára egyáltalán nem áll szemben versenytárossal, vagy a verseny nem jelentős — *piacuralmi helyzetét visszaélészerűen használja ki*.

Svájc

A kartellek; piacsabályozó megállapodások és „gentlemen's agreement”-ek klasszikus hazájában, Svájcban, érthető módon későn került sor beavatkozásra. A kérdés megközelítését fokozott óvatosság jellemzi.

A még 1947-ben kezdeményezett tervezetből csak 1962-ben vált törvény (a „Kartellekről és hasonló szervezetekről”), és az is csak 1964-ben lépett hatályba. E törvény a kartell- és hasonló megállapodások *viszsaélésszerű* megnyilvánulásaival foglalkozik. Elsősorban polgári jogi szankciók (érvénytelenség, kártérítés) alkalmazásával *tiltja a versenynek közös akcióval való korlátozására irányuló megállapodásokat*. Nemcsak a vállalatok közötti horizontális, hanem a *vertikális* megállapodásokat is. E törvény definíciója szerint a piacon domináló vagy döntő befolyást gyakorló vállalatot (vállalati egyesülést is) fogalmilag kartellnek kell tekinteni. De csak a megállapodásokba foglalt *bojkottáló, diszkrimináló, a verseny lehetőségét kizáró* vagy korlátozó rendelkezések törvényellenesek. Az ilyen tilalmak alól is fontos kivételek vannak, például az exportra szánt termékekre, a márkázott áruk tekintetében alkalmazott ár-stb. kikötésekre. Az adminisztratív beavatkozási lehetőség minimális. *Regisztrálási kötelezettség nincs.*

Ausztria

Az osztrák kartelltörvény (1959) viszont a kartellmegállapodásokra elsősorban — érvénytelenségi szankcióval — *regisztrálási* köteleességet ír elő. A kartell *fogalmát* úgy definiálja, hogy az vállalkozóknak vagy vállalkozói egyesüléseknek a verseny szabályozására vagy korlátozására irányuló — horizontális vagy vertikális — megállapodása, különösen a termelés, az értékesítés és az árak tekintetében. A „gentlemen’s agreement”-ek, továbbá a versenyre vonatkozó szabályzatok és ajánlások is e fogalmi körbe tartoznak (kivételek vannak például exportcélú megállapodásokra, kiadói termékekre stb.). A kartellnyilvántartásba történő bejegyzés a megállapodás *érvényességi kelléke*. Csak olyan kartellmegállapodást lehet regisztrálni, amely nem ütközik törvényes rendelkezésbe, a „jóerkölcsbe”, a „közmorálba” és *a nemzetgazdaság szempontjából nem kifogásolható*. Különösen az olyan egyezmény *nem regisztrálható*, amely kizárólagos eladási jog biztosítására irányul, bojkottszerűen diszkriminál, a szállítást az árra vagy a mennyiségre vonatkozó korlátozások elfogadásától teszi függővé, vagy pedig a kartellből való kilépésnek a törvényben megállapított jogát kötbérhez, bírsághoz köti. Az elbírálásnál azonban figyelembe kell venni a „szerződéses szabadság ésszerű mértékét” is.

Európai Gazdasági Közösség

A Közös Piacon belül a gazdasági versenyt már *nemzetközi jogi* síkon szabályozzák. Jogforrás a Közös Piac alkotmányát képező 1957. évi Római Szerződés (85. és 86. cikkek), valamint a közösség irányító szervei (Bizottság, Tanács) által kiadott több szabályzat. Ezek először is az olyan vállalati *megállapodásokat, eljárásokat és magatartási módokat* tiltják, amelyek a tagállamok közötti kereskedelem káros befolyásolására alkalmasak és a Közös Piacon belüli *verseny kizárását, korlátozását vagy eltorzítását* célozzák vagy idézik elő. Másodszer tiltják a Közös

Piacon vagy annak lényeges részén meglevő *uralkodó helyzet visszaélészerű kihasználását* egy vagy több vállalat részéről, amennyiben ez a tagországok közötti gazdasági kapcsolatok káros befolyásolásához vezethet.

A közös piaci versenyszabályozás az *automatikus tilalom* elvén épül fel. Ez kiterjed nemcsak a versenyt korlátozó megállapodásokra (amelyeknél a Bizottság — például bizonyos gazdasági ágak, területek különleges szükségletei, alacsony életszínvonalú területek fejlesztése, technikai fejlesztés stb. — kivételeket engedélyezhet), hanem a monopolhelyzettel való visszaélésre is. Bizonyos típusú szerződéseknél *regisztrálási* kötelezettség van. A rendszert — az Egyesült Államok-belivel és az angollal ellentétben — az *adminisztratív ellenőrzés* túlsúlya, s a bírósági eljárás korlátozottabb lehetőségei jellemzik.

Jugoszlávia

Van már *szocialista versenytörvény* is: a jugoszláv szabályozás. Más szocialista államban a verseny átfogó szabályozására vagy ilyen jogszabálytervezet publikálására, tudomásom szerint, nem került sor. Az *átfogó szabályozás* kérdése azonban nemcsak nálunk van napirenden, ez kitűnik például K. Knap prágai professzor cikkéből is*, amelyben síkra száll a *szocialista versenyjog* sürgős kialakítása mellett.

A *jugoszláv alkotmány* már az alapelveket tartalmazó bevezető részében is foglalkozik a téma szempontjából kiemelendő megállapításokkal. Az ember egyéni és általános érdekeivel, valamint a *társadalmi gazdasági és politikai rendszerrel össze nem egyeztethetőnek* proklamált — a többi között — minden olyan *termelési és elosztási formát*, amely az alkotmányban körülírt emberi státuson alapuló társadalmi viszonyokat eltorzítja. Jelentkezzenek az akár mint bürokratikus önkényesség, akár mint a *monopolhelyzetből eredő privilégiumok* kihasználása, vagy pedig a magántulajdonra jellemző egoizmus vagy partikularizmus formájában. Konkrétan pedig az alkotmány egyik cikke tiltja az állami szervezetek olyan egyesülését, fúzióját vagy egyéb *tevékenységét*, amelyek anyagi vagy nem munkából eredő egyéb előnyök szerzése céljából a javak és szolgáltatások *szabad cseréjének a megakadályozására vagy korlátozására irányulnak*, vagy amelyek a szocialista gazdasági kapcsolatokat alapjukban sértik, a gazdasági tevékenységben *egyenlőtlenviszonyokat* hoznak létre, vagy a szövetségi törvény által meghatározott általános érdeket sértenek.

Egy rendelet 1961-ben megtiltotta a gazdasági szervezetek olyan megállapodások létesítését, amelyek az *árakra*, a *piac felosztására* vagy a tevékenység más feltételeire, vagy formáira vonatkozóan *monopolhelyzet* kialakulásához vezetnek. A *piaci kapcsolatok szabályozásáról szóló törvény* 1962-ben lépett hatályba. Ennek alapvető rendelkezése szerint a gazdasági szervezetek a *piacon*, az ország egész területén függetlenül és *szabadon* működnek, áruforgalmi korlátozásokat csak szövetségi törvény írhat elő. A gazdasági szervezeteknek saját érdekeiket össze kell egyez-

* „Pravnik”, 1967. 1. sz. (Lásd az ismertetést a Magyar Jog 1967. májusi számában.)

tetniük a *társadalmi közérdekkel* és arra kell törekedniök, hogy az áruk a *minimális közvetítéssel* és költséggel jussanak a termelőtől a fogyasztóhoz. A vállalatok közötti *megállapodások és egyesülések* nem korlátozhatják a *verseny szabadságát*, s nem hozhatnak más vállalatokat egyenlőtlen helyzetbe a piacon.

Gondolatok a hazai szabályozásra

Felmerül a kérdés: vajon a különböző külföldi kodifikációs megoldások, azok egyes részei felhasználhatók-e — *mutatis mutandis* — *szocialista gazdálkodási rendünkben*? Ez nem jelentené természetesen azt, hogy a mi szabályozásunknak tartalmilag is azonosnak kellene lennie azokkal, vagy azt, hogy az *elvi alap* megegyeznék.

A kapitalista versenyjog szabályozására eleve rányomta bélyegét — legalábbis kezdetben —, hogy az csak a versenytársak érdekeinek a védelmét szolgálta. Ennek megfelelően a „*tisztességtelen verseny*”, a „*bojkott*”, a „*diszkrimináció*” stb. álltak a szabályozás előterében. Ha az újabb szabályozások némelyikében jobban érvényesül is a *fogyasztói érdekvédelem*, ma sem ez a fő jellemzője a tőkésországok versenytörvényeinek.

Ezzel szemben a szocialista versenytörvény fő meghatározója az *egész népgazdaság* érdekeinek, s ezen belül a *fogyasztói* érdekeknek a közvetlen védelme. Természetesen a versenytársak jogos érdekeinek tiszteletbentartását is biztosítani kell. A szabályozás említett két pólusa: egyrészt a kartell- és hasonló megállapodások, másrészt a domináló gazdasági helyzet. Szocialista gazdaságunk mai viszonyai között az utóbbi, vagyis a gazdasági *monopolhelyzet* az, amellyel kapcsolatosan elsősorban jelentkeznek a népgazdasági szempontból nem kívánatos következmények. Közismert, hogy gazdasági életünk jelentős területein a termelői kapacitás még szűk. De a „szállítói” oldalon — nem is egy gazdasági szektorban — részben egyéb okokból is (nagyvállalati szervezés, területi telepítés) monopol vagy ezt megközelítő („*oligopol*”) helyzet alakult ki. Az is nyilvánvaló, hogy ezen gazdasági eszközökkel (pl. import) vagy szervezeti megoldásokkal máról holnapra változtatni nem lehet. Ezzel a tényleges helyzettel tehát az új gazdaságirányítási rendszerben is még jó ideig számolni kell, akkor is, ha a további monopolhelyzet kialakulását korlátozzuk. Ma már az is mindinkább elfogadott álláspont, hogy a monopolhelyzet nem minden esetben elítélendő.*

Hazai viszonyainknál szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a monopolhelyzet nemcsak megállapodás alapján keletkezhet, hanem „*felülről*” is: jogszabállyal, hatósági rendelkezéssel. Az ilyen „*legális*” monopolhelyzettel is vissza lehet azonban élni. Véleményem szerint a verseny szabályozásnak erre is ki kell terjednie, jóllehet ilyen esetben nem közvetlenül a verseny szabályozásáról van szó (hiszen nincsen versenytárs). A szabályozás ilyenkor nem a monopolhelyzet ellen, hanem annak népgazdaságot sértő módon való *kihasználása* ellen irányul. Ebben a körben — e kör, reméljük, egyre szűkül — „*a megengedett*” monopolhelyzetből,

* Vö. Wilcsek: I. m. 827–828. 1.

tehát a verseny *hiányából* származó káros következmények azok, amelyek ellen jogi eszközökkel is fei kell lépni. Helyes, szerintem, ha ez is az általános versenytörvény keretében történik, együtt az „alulról” (megállapodással) létrehozott monopolhelyzet során jelentkező káros következmények tilalmazásával. (A különbség csak az, hogy az utóbbi esetben a monopolhelyzetnek a *létrehozása* is beleesik a tilalmi körbe.)

Azt a körülményt, hogy a monopolhelyzet fenntartása viszonyaink között bizonyos gazdasági szférákban még szükségszerű lehet, a jogi szabályozás előkészítésénél természetesen figyelembe kell venni. Éppen ezért a nemkívánatos megnyilvánulások körének megállapításánál sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem volna helyes az a megoldás, amelyet több külföldi szabályozásban (elsősorban az Egyesült Államoknál) látunk, ahol a kiinduló pont a monopolhelyzet „a priori” helytelenítése. Abból kell kiindulni, hogy a szocialista gazdasági viszonyok között a kialakult vagy éppen kialakított piaci domináló helyzet *önmagában* nem tiltott kategória, hanem csak az ilyen helyzetnek a *népgazdaságot sértő módon való kihasználása*. Az ilyen helyzettel való *visszaélés* az, amely ellen — ha az szélesebb körben jelentkezik — jogi szabályozással is védekezni kell. Elsősorban a prevenció eszközeivel, de szükség esetén adminisztratív eszközökkel, sőt büntető szankciókkal is.

Ezzel a szabályozással nem „boszorkányok” ellen akarunk törvényt hozni. Ezt bizonyítják a termékforgalomnak az új mechanizmus jegyében fogant első átfogó szabályozása óta eltelt több mint egyéves gazdasági döntőbizottsági tapasztalatok. Feltételezhető, hogy a „szabadabb” piac népgazdaságilag káros vagy veszélyes megnyilvánulásai — a gazdasági ösztönzők egyre szélesebb körben való érvényesülésének nem kívánatos következményeként — a jövőben még nagyobb számban és változatosabban fognak jelentkezni.

Az új mechanizmus kezdetén a piaci kapcsolatoknak és lehetőségeknek olyan *megállapodásokkal* való szabályozása, amelyekből népgazdaságilag káros következmények állhatnak elő, kevésbé látszik gyakorlati veszélynek, mint a monopolhelyzetből adódó visszaélési lehetőségek. De ha nem is kell tartanunk attól, hogy a „piacsabályozó”, a „versenyt korlátozó”, az „árrögzítő”, a „kizárólagossági”, „diszkrimináló” vagy egyéb kartell- stb. megállapodások valaha is olyan jelentőséghez jussanak a szocialista gazdálkodásban, mint amilyen a tőkés világban bírnak, azzal számolnunk kell, hogy az új rendszerben a monopolhelyzet mellett a szerződéskötéseknek, társulásoknak, közös vállalkozásoknak az eddiginél lényegesen szélesebb körű lehetősége teret nyithat majd olyan jelenségeknek is, amelyeknek népgazdasági érdekből határt kell szabni.

Néhány ilyen lehetőségre konkrétan is utalunk. Az állami vállalatokról szóló új jogszabály szerint a vállalatok egymással és a szervezetekkel meghatározott közös gazdasági célok megvalósítására kereskedelmi társaságokat (rt., kft.), illetőleg egyesülést és más polgári jogi társaságot létesíthetnek. A jogszabály által megjelölt közös gazdasági cél fogalmába beleférnek olyan célok, *megállapodások* is, amelyek népgazdasági szempontból adott esetben káros következményekkel járhatnak; zavarhatják, korlátozhatják az egészséges piaci helyzet kialakulását, a szükségletkielégítés biztosítását, a minőségi követelmények érvényesítését, a technológia fejlesztését, a tervezett áralakulást, a fogyasztói ér-

dekvédelmet stb. A *külkereskedelmi vállalatok* és a hazai — szállító vagy megrendelő — vállalatok között új jogszabályaink a szerződési kapcsolatok, társulások még további formáit teszik lehetővé. Ami pedig Polgári Törvénykönyvünket illeti, itt — mivel a szerződéskötések tekintetében a *típusszabadság* az elvi alap — a különös részben szabályozott szerződés-típusok nem alkotnak zárt kört. Mód van tehát további, itt nem szabályozott, együttműködési szerződések létesítésére, és pedig szocialista gazdálkodó egységek között is. Tehát a vállalatok közötti kapcsolatokat szabályozó, a piaci viszonyokat, a gyártási technikát, az értékesítést, az árakat stb. érintő *megállapodások számos fajtája* alakulhat ki, s mindezek a piaci versenyt érinthetik, a verseny kialakulását gátolhatják. (Hogy az aggodalomnak megint reális alapja van, ezt a döntőbizottság elé kerülő megállapodások számos példája mutatja.)

A közérdeket sértő egyéb kikötések mellett a megállapodások egyik lehetséges célja vagy eredménye éppen a monopolhelyzet, a piacon domináló pozíció mesterséges megteremtése. Mindez az egyébként kívánatos verseny korlátozásához vezethet. Így — *paradox módon* — éppen a piaci *verseny korlátlan szabadságának elismerése vonja maga után* a tényleges versenynek megállapodásokon alapuló, gyakran közérdekellenes korlátozásait, a *versenylehetőség hiányát*. Ez viszont dialektikusan ahhoz a felismeréshez vezet, hogy a teljes piaci versenyszabadság káros; éppen a versenyt gátló megnyilvánulásai ellen kell *szabályozással is* fellépni. A piacot tehát *a verseny szempontjából* is szabályozni kell. A versenylehetőségek visszaélészerű kihasználását, az ilyen megállapodások létrehozását vagy érvényesülését éppen úgy meg kell akadályozni, mint a megállapodás nélkül is meglevő monopolhelyzet közérdekellenes kihasználását.

Számolnunk kell a *nyereségre törekvésnek* népgazdasági szempontból nem kívánatos megnyilvánulási módjaival is. Ezek közé tartoznak a vállalatok közötti együttműködést célzó megállapodások bizonyos kategóriái is. El kell ismerni a nyereséges gazdálkodás elősegítését célzó, fejlettebb termelési, értékesítési, technológiai eljárásokra vonatkozó, adott esetben akár árakat vagy piaci feltételeket érintő megállapodások, társulások létjogosultságát. Csak az együttműködési megállapodásokban jelentkező olyan kikötések, feltételek ellen kell jogszabályt hozni, amelyek az *általános népgazdasági érdek*, az *üzleti tisztesség*, a *szocialista vállalati erkölcs*, a *fogyasztói érdek* szempontjából kifogásolhatók. Olyan megállapodások ellen kell tehát fellépni, amelyek a gazdasági versenyt — az említett és megfelelően konkretizált kritériumok alapján — közérdekellenessé tennék.

A megalkotandó magyar *szocialista versenytörvény* legfontosabb részét, a *fogalmi kört* és az általános jellegű tilalmakat véleményem szerint az alábbi elvek szerint lehetne jogszabályi formába önteni:

1. Gazdasági versenyt nem szabad a népgazdaság érdekét sértő, vagy pedig az üzleti tisztességbe és általában a szocialista gazdálkodási erkölcsbe ütköző módon és eszközökkel folytatni.

2. A vállalatok és más szocialista gazdálkodó szervek, valamint az állampolgárok közötti gazdasági együttműködésben, megállapodásokban,

társulásokban tilos minden olyan kikötés vagy feltétel alkalmazása, határozat hozatala, amely

- a) az egészséges piaci verseny kialakulását gátolja;
- b) a népgazdaság érdekét sértő monopol- vagy ehhez hasonló uralkodó helyzetet teremt;
- c) népgazdaságilag nem indokolt áremelkedést céloz vagy idéz elő;
- d) a minőség javítását vagy a műszaki fejlesztést akadályozza;
- e) sérti (veszélyezteti) a versenytársak, a felhasználók, az értékesítők vagy a fogyasztók jogos és méltányos érdekeit.

3. A piacon meglevő túlsúlyi (uralkodó) helyzetet (monopol- és monopolszerű helyzetet) megállapodás nélkül sem szabad olyan cselekményekkel vagy magatartással kihasználni, amelyek az előző bekezdésben felsorolt következményekre irányulnak, vagy ezeket előidéznek, és általában, amelyek révén a népgazdaságot kár éri.

Az ilyen jellegű „generális klauzula”-t esetleg *példaszerű felsorolással* lehetne kiegészíteni, de ez a végrehajtási rendeletbe, vagy „iránymutatás”-ba, elvi állásfoglalásba stb. is kerülhetne.

Helyesnek tartanám viszont azt, hogy az alapjogszabályban — a konkrét tilalom előtt, bevezetőként (preambulum-ként) — *pozitív irányban* is foglaljuk össze a *szocialista versenyjog alapelveit*: a népgazdaság tervszerű fejlesztésében betöltött szerepét, az egész szocialista társadalom érdekeinek védelme szempontjából értékelendő jelentőségét, valamint a közmorál, a tisztesség szempontjainak és követelményeinek a szocialista gazdálkodási rendben fokozottan megkívánható érvényesítését. Ennek helyes megfogalmazásához elsősorban közgazdászok közreműködése szükséges.

A fogalmi kör meghatározását — mint az alkotandó versenytörvény leglényegesebb részét — természetesen még alaposan meg kell vitatni. A meghatározás különböző elemekből indulhat ki: részben gazdaságpolitikai célokból (műszaki fejlesztés, minőségjavítás, társadalmi és ezen belül fogyasztói érdek stb.), részben pedig az emberi magatartás általános erkölcsi normáiból. Véleményem szerint a szabályozásnak a szubjektív elemek mellett „objektív” gazdaságpolitikai célokat közvetlenül is védenie kell. Ez a szempont is szerepel a javasolt definícióban.

Az átfogó szabályozás időszerűsége

Közgazdászok és jogászok körében sok vita folyt arról, itt van-e már az ideje a szocialista verseny *átfogó jogi szabályozásának* vagy — a gazdasági reform első szakaszában — megelégedhetünk az *eseti szabályozás* módszerével.

Az átfogó szabályozás ellenzőinek legfőbb érve szerint nem volna helyes a verseny kibontakoztatásának kezdeti stádiumában máris korlátokat állítani, a versenykedvet „ijesztgetéssel”, „gúzsbakötéssel” csökkenteni. Ilyen tilalmak azonban — mint fentebb láttuk — több (legalább öt) *újonnan* hozott jogszabályunkban már vannak is, s ha az eseti megoldásnál maradunk, még több ilyenre is szükség lesz. Vajon nem helyesebb-e — és az említett aggály szempontjából is nem megnyugtatóbb megoldás-e — az, ha ezeket a szétszórt, egymással összhangban nem álló rendelkezéseket *átfogó, azonos elvi alapra* épített, a még várható jelensé-

gekre is kiterjedő, *egységes szabályozásban* foglaljuk össze, és ebben *pozitív* irányban is megállapítjuk a szocialista verseny legfőbb alapelveit és feltételeit.

Az átfogó szabályozásban (a versenytörvényben) ki kell mondani azt a fő szabályt, hogy a különböző együttműködési megállapodások nem irányulhatnak a piaci verseny akadályozására vagy jogtalan piaci előnyök biztosítására. Ez nem „tilalomfa”, hanem ellenkezőleg, a verseny tényleges kialakulásának *egyik előfeltétele*, tehát a verseny egyik „pozitív” szabálya. Ezt azért kell kiemelni, mert vannak olyan közgazdászok, sőt jogászok is, akik hajlamosak a versenyre vonatkozó minden jogi szabályozásban csak a „tiltó”, „fenyegető”, a „negatív” elemet észrevenni. Pedig, ha a versenynek azt a fő követelményét, hogy a vállalatok között szabaddá tegyük a megállapodáson alapuló együttműködést, nem egészítjük ki egyidejűleg azzal a megszorítással, hogy a megállapodás vagy együttműködés nem irányulhat éppen a verseny (és mások versenye) kizárására, akkor éppen a *verseny szabaddá tétele öli meg magát a versenyt*, bármilyen paradoxonszerűen hangzik is ez. A versenytörvénynek olyannak kell lennie — ebben viszont mindenki egyetért — hogy *elősegítse*, ne pedig akadályozza a piaci verseny kiszélesedését.

A verseny szabaddá tételével, a versenyre ösztönzéssel *egyidőben* világosan meg kell határozni az ilyen szabadságnak a népgazdasági érdekből szükséges korlátait és a szocialista versenykerölcs alapvető szabályait. A versenyjognak a második világháború óta óriási irodalma van. Ennek tanúsága szerint még a tőkés világban is szinte egyöntetű ma már az a felfogás, hogy *igazi gazdasági verseny csak jogilag is szabályozott keretekben alakulhat ki*. A „versenytörvény” — a maga szankcionált tilalmaival együtt — *egyik előfeltétele a szabad vállalati, de a népgazdasági érdekekkel is összhangban álló gazdasági versenynek*.

R. Dorfman:

PIAC ÉS VÁLLALATI ÁRPOLITIKA

A könyv az idevágó amerikai szakirodalom legmodernebb tanulmányait tartalmazza, sokoldalú segítséget nyújt a vállalati döntések tudományos megalapozásához.

A kötet anyagát a vállalatok vezetői előnyösen felhasználhatják olyan vizsgálódásaik során mint a piaci viszonyok és az árak közötti kapcsolatok, a piac sajátosságai, működése, tervszerű befolyásolásának módszerei a vállalatok által, fogyasztói preferenciák kialakulásának törvényszerűségei, a piaci jelzésekre való reagálás stb. Több tanulmány elemzi az új termékek gyártásának megindításához szükséges mérlegelendő szempontokat, foglalkozik a vállalat hosszú és rövid távú döntéseivel, s ezzel összefüggésben a kutató tevékenység szerepével.

A könyv könnyed, olvasmányos stílusa, a szemléletes döntési sémák rendkívül megkönnyítik a bonyolult összefüggésekben való eligazodást, a vállalatvezetési szakismeretek gyarapítását.

Érdeklődési kör: Vállalatvezetők, egyetemi és vezetőképzési előadók, közgazdászok, egyetemi hallgatók.

Kb. 320 l., fűzve kb. 38,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

KORNAI JÁNOS:

A többszintű népgazdasági programozás gyakorlati alkalmazásáról

Előző cikkünk a többszintű népgazdasági programozás modelljét ismertette.* Ez a cikk — amely feltételezi az előző ismeretét — a modell gyakorlati alkalmazásának feltételeiről, lehetőségeiről szól.

Kísérletünk fő célja a matematikai programozás új módszertanának kipróbálása volt.** Hogyan alkalmazható az új metodika a jövőben? Véleményünk kifejtésénél nemcsak az első kísérleti számítás konkrét megvalósulását tartjuk majd szem előtt, hanem a modell továbbfejlesztésének feladatát is. Hasonlóképpen a modell „környezetéről”, a hagyományos tervezésről, valamint a matematikai és nem matematikai módszerek viszonyáról szólva sem kizárólag a jelenlegi helyzetet írjuk le, hanem utalunk a várható — vagy legalábbis remélhető — változtatásokra is. Viszont a jövőről szólva óvakodunk az utópiáktól. Kizárólag olyan változásokról lesz szó, amelyek az objektív adottságok mellett valóban lehetségesnek tűnnek, s megvalósításuk alapján véve a szándékon, s az elhatározások végrehajtásában tanúsított következetességen múlik.

1. Modellünk hatóköre

A többszintű népgazdasági programozás modellje a gazdaság széles körét fogja át, s egyszerre több ezer tervmutatószámot képes meghatározni. Fejlesztésével még tovább szélesíthetjük hatókörét. Mégsem szabad azt hinni, hogy akár ez, akár bármely más modell egymaga elláthatja a tervezés minden funkcióját. Lehetetlen kialakítani egy „supermodellt”, amelybe csak be kell táplálni a kész adatokat, válaszul egy befejezett népgazdasági tervet ad ki.

1.1 Prognózis és előszelekció

Modellünk a *programozási* modellek családjába tartozik. A modellcsalád közös jellegzetessége az *adottság* és a *választási lehetőség* éles

* Közgazdasági Szemle, 1968. 1. sz. 54–68. lap.

** A számításokat — írtuk a kutatás megindulásakor —, „tudományos kísérletnek kell tekintenünk. Fő jelentőségük magának az új tervezési módszernek a kipróbálásában áll... Mind ezt azért hangsúlyozzuk, hogy kezdettől fogva világossá tegyük: csupán másodlagosnak, »ráadásnak« tekintjük azt, hogy számításaink támpontokat adhatnak majd a gyakorlati tervdöntésekhez... Nagyon fontosnak tartjuk, hogy a gazdasági vezetők körében ne keltsünk túlzott várakozásokat számításaink azonnali gyakorlati hasznát illetően”. (Népgazdasági programozás, 1. tájékoztató, Budapest, 1963. MTA Számítástechnikai Központ — Országos Tervhivatal Tudományos Osztály, sokszorosítva, 64–65. l.)

megkülönböztetése. Amikor egy programozási modell szerkezetét és számanyagát meghatároztuk, egyúttal azt is megszabtuk: mit tekintünk adott körülményeknek (ezt fejezik ki a korlátozó feltételek), s ezen belül melyek a választási lehetőségek (az utóbbit reprezentálják a változók). Egyetlen számítás helyett természetesen egész számítássorozatot is végezhetünk, ismételten változtatva akár a feltételeket, akár a változókat. A sorozat minden egyes tagjára külön-külön mégis érvényes marad, hogy a számítás megkezdésekor már eldöntöttük: mit tekintünk változathatónak és mit nem.

Ebből az következik, hogy *a programozás tervezési funkcióját kiegészíti, megelőzi két másik funkció: a prognózis és az előszelekció.*

1. A *prognózis* arra felel: mi várható a jövőtől? Mi az, ami biztosan megvalósul, a döntést hozók elhatározásától függetlenül? Mi az, amibe a gazdasági döntést hozók egyáltalán beavatkozhatnak, s milyen mértékben? Melyek a beavatkozás korlátai? Melyek az alternatív gazdasági cselekvések várható következményei? Mint látjuk, a prognózisok egy része „feltétel nélküli”, másik része pedig különféle „feltételek” függvénye: olyan várható eseményeket, folyamatokat vesz számításba, amelyek csak bizonyos feltételek teljesülése esetén következhetnek be.

Prognózist adhatnak primitív előrebecslésekkel, de körültekintőben is: hazai idősorok gondos elemzésével, matematikai statisztikai feldolgozásával, széles körű nemzetközi összehasonlítással, speciális prognosztikai modellekkel.

2. A valóságban végtelenül sokféle gazdasági tevékenység lehetséges. Közülük *előszelekcióval* választunk ki véges számút, s ezeket változókkal reprezentáljuk a modellben. (Így például a mi első kísérleti modellünkben kb. kétezret.)

Az előszelekció végbemehet önkényesen; lényeges alternatívák ki maradhatnak kellő tájékozódás híján vagy szubjektív előítéletek miatt. De történhet széles körű információgyűjtés alapján, esetleg az előszelekció céljaira kialakított modellekkel is.

A programozási modell megbízhatósága messzemenően függ a prognózis és az előszelekció színvonalától. Az egyenletrendszer tartalmazza-e az összes szükséges, lényeges feltételt? Számszerűen helyesen határoztuk-e meg az adottságokat leíró egyenleteket? Nem tekintettük-e változónak a valójában már determinált tevékenységeket? Szerepelnek-e a modellben a legjellemzőbb, a legfontosabb alternatívák? Mindez a prognózis és az előszelekció eredményességén múlik.

1.2. A modell „tematikája”

Modellünk ajánlásokat, előirányzatokat számít ki a következő gazdasági tevékenységekkel kapcsolatban: termelés, beruházás, műszaki fejlesztés, termékelosztás a termelő szférában, külkereskedelem. Nevezzük ezt a modellt *tematikájának*. Néhány további, a mi modellünk tematikájában *nem* szereplő téma:

1. A modell számára kívülről kell megadni a lakossági és közületi *fogyasztás* szerkezetét. Megszabhatjuk többféle változatban, de meghatározásukat a modellen kívül kell elvégezni.

2. Kívülről kell megadni a beralapkeretet. A modell elosztja ezt az ágazatok között. Ez azonban a *jövedelem-megosztás* tervezésének csak egy kiragadott része, a többit a modellen kívül kell megtervezni.

3. Kívülről kell megadni a létszámkereteket. A modell ezeket is elosztja az ágazatok között. Ez a *munkaerő* tervezésének egyik része — a többit a modellen kívül kell kidolgozni.

4. A modell számára előírásként közöljük a *készletképzés* céljaira menő kibocsátást. A modellen kívül kell kiszámítani a készletek célszerű nagyságát.

5. A modellnek nincsen *regionális* nézőpontja; nem ad ajánlásokat a termelőerők területi elhelyezésére. Nem veszi közvetlenül figyelembe a gazdaságfejlesztés *szociális* következményeit: a városiasodást, a társadalmi átrétegződést. Ez megint a modellen kívüli számításokat tesz szükségessé, s nemcsak közgazdasági, hanem egyéb irányú, például szociológiai elemzéseket is.

6. A modell érzékenységi vizsgálataiból és árnyékárrendszeréből fontos támpontok nyerhetők az *árképzéshez*. Modellünk azonban nem ármodell; figyelmen kívül hagy lényeges összefüggéseket, amelyekkel a gyakorlati árképzésnek okvetlenül számolnia kell.

7. A modell nem nyújt információkat a terv végrehajtásának előmozdításához szükséges eszközök, *gazdasági emelők* célszerű megválasztásához.

A felsorolt témák elegendőek annak illusztrálására, hogy *modellünk tematikája nem fogja át a középtávú tervezés tematikájának egészét, hanem annak csak egy részét.*

A tervezés általános színvonala szempontjából igen lényeges, hogy a felsorolt s az itt nem említett témák tervezése milyen módszerekkel folyik. Durva előrebecslésekkel-e vagy finomabb, körültekintőbb módszerekkel, például matematikai-statisztikai elemzésekkel, nemzetközi összehasonlításokkal, speciális fogyasztási, jövedelemelosztási, munkaerő-tervezési, regionális, árképzési stb. modellekkel. Minél megalapozottabb a mi tematikánkból hiányzó témák tervezése, annál megbízhatóbb adatokat, összefüggéseket használhat fel modellünk.

1.3. Párhuzamos számítások, kölcsönös ellenőrzés

Az 1.1—1.2. szakaszok a tervezés olyan funkcióit tárgyalták, amelyek *kiegészítik* a mi modellünk által ellátható funkciókat. A komplementaritás mellett azonban szükség van bizonyos fokú *párhuzamosságra*, egymással „versenyző” számításokra is.

Modellünk — mint minden tervszámítás — *meghatározott egyszerűsítő feltevéseket alkalmaz. Hasznos lehet, ha párhuzamosan ugyanezeketől az egyszerűsítésektől mentes más számításokat is elvégzünk. A kontrollszámítás alkalmazhat más egyszerűsítéseket.* Például modellünk folytonos változókkal dolgozik, s így kénytelen figyelmen kívül hagyni az oszthatatlanság jelenségeit; elsősorban azt a tényt, hogy meghatározott üzemnagyság alatt gyakorlatilag értelmetlen új üzemet létesíteni. Érdemes tehát párhuzamosan olyan tervszámításokat végezni, amelyek e körülményt nem hanyagolják el, akár a hagyományos, nem

matematikai tervezés intuitív módszerével, akár esetleg diszkrét programozási eljárásokkal.

Modellünk, amint azt az első cikk 3. fejezetében leírtuk, főként szakértői becslésekből vette adatanyagát. *Szükséges ezért, hogy párhuzamosan más adatforrásokon — főleg teljes körű statisztikai megfigyeléseken, valamint ökonometriai becsléseken — alapuló számításokat is elvégezzünk.*

A párhuzamos számítások rendeltetése a kölcsönös ellenőrzés; egymás hibáinak feltárása. A párhuzamos számítások közös javaslataira nagyobb biztonsággal építhetnek a döntést hozók.

2. A racionális tervezés követelményei és a modell

Az előző fejezetben kellően szerényre korlátoztuk azt a hatókört, amelyen belül modellünk meghatározott tervezési funkciókat elláthat. A további fejtegetésekkel ugyanebben a körben maradunk.

A fejtegetések vezérfonalául néhány követelmény szolgál. A szerző felfogása szerint *a tervezés akkor minősíthető érettnek, racionálisnak, ha e követelményeknek megfelel. Csupán a szükséges feltételeket jelöljük meg itt; ezek azonban nem elégségesek, ha a racionális tervezés teljes követelményrendszerét kívánjuk meghatározni.*

A tárgyalás során mindig bevezetőként írjuk le a követelményt, s utána térünk rá a magyarázatra, a fogalmak definíciójára.

1. követelmény. A terv mutatószám-rendszerének egy része legyen címzett jellegű. Tartalmazza a címzettek kezében levő, a gazdaság struktúrájára ható alapvető szabályozási változókat.

A terv meghatározott intézményeknek ad ajánlásokat: a központi gazdasági irányítás, a minisztériumok, középfokú irányítószervek, nagyvállalatok, bankok stb. számára. Nevezzük ezeket az intézményeket a terv *címzettjeinek*. Minden címzett meghatározott, a gazdasági struktúrára ható folyamatok, nagyságok *szabályozására* képes. A szabályozáson itt azt értjük, hogy alapvetően a címzett saját tevékenységétől függ a szóban forgó folyamat, nagyság alakulása. Azt a mutatószámot, amely a szóban forgó folyamat, nagyság tervezett, ajánlott értékét megadja *szabályozási változónak* nevezzük.* A tervmutatószám-rendszer minden egyéb mutatóját, amely az előbbi meghatározás értelmében nem tekinthető szabályozási változónak, *prognosztizált változónak* nevezzük.

Szabályozási változó például a beruházási bankhitelek ágazatközi elosztása vagy a nagy létesítményekre vonatkozó beruházási javaslat, vagy egy hosszú lejáratú külkereskedelmi egyezményben elvállalható exportkötelezettség. Viszont nem szabályozási, hanem prognosztizált változó a nemzeti jövedelem növekedési üteme. A kormány nem határozhatja el, hogy mekkora legyen az ütem, csupán különböző intézkedé-

* Megközelítően azonos értelemben használják más szerzők a „döntési változó”, „instrumentális változó”, „akcióparaméter” kifejezéseket is.

seket hozhat, amelyek végső soron befolyásolják a nemzeti jövedelem növekedési ütemét.

A hagyományos tervezés a régi mechanizmusban többé-kevésbé eleget tett az 1. követelménynek. *A többszintű népgazdasági programozás modelljét — sok más matematikai tervmodelltől eltérően — úgy szerkesztettük meg, hogy ugyancsak teljesítse a követelményt. Ez az egyik fő indoka a modell részletességének, nagyfokú dezaggregációjának.* A beruházások és a külkereskedelem lényeges szabályozási változói ugyanis csupán így építhetők be a modellbe.

Sokan úgy vélik, hogy az 1. követelmény teljesítése csak a régi mechanizmus keretei között volt szükséges. Az új mechanizmusban — mondják — a tervnek csupán „alapvető, fő” mutatókat kell tartalmaznia. A terv további bontása — ami a túlközpontosított régi gazdasági irányítás jellegzetessége volt — feleslegessé válik.

Ez az álláspont — nézetünk szerint — téves. A gazdasági mechanizmus megváltozása természetesen szükségessé teszi a tervmutatószámrendszer felülvizsgálatát, s így a szabályozási változók revízióját is. Gondosan elemezni kell, hogy az új körülmények között mely intézmények lesznek a terv címzettjei. Melyek a címzettek által ténylegesen kézben tartható, szabályozható gazdasági folyamatok? Milyen eszközökkel érheti el a legfelsőbb gazdasági vezetés, hogy a terv alsóbb fokú címzettjei is megvalósítsák a nekik címzett szabályozási változók tervezett értékét?* De ha indokolt is ez a revízió — magához a követelményhez továbbra is ragaszkodni kell. Az a mutatószámrendszer, amely az 1. követelményt nem teljesíti, nem terv, nem cselekvési program, csak prognózis.

Gyakorlatilag: továbbra is szükség van olyan tervmodellekre, amelyek viszonylag részletes bontásban tartalmazzák a legfontosabb (zömében központi elhatározás alapján elindított) beruházási akciók ajánlásait, s a hosszú lejáratú külkereskedelmi egyezmények fő tételeit. Ezzel kapcsolatban is szükség lehet módosításokra (például a beruházások megkülönböztetésére pénzügyi forrásaik szerint). Ez azonban nem érinti lényegesen a modell — s az ehhez kapcsolódó mutatószámrendszer bontásának mélységét.

Az 1. követelmény tulajdonképpen más megfogalmazása annak a hagyományos tervezési gyakorlatnak, amely „kiemelten” vizsgálja a termékek egy különlegesen fontos csoportjának termelését, a beruházások egy különlegesen fontos csoportjának elindítását és így tovább. Ezt a gyakorlatot nem szabad abbahagyni, mert ez a népgazdasági struktúra szabályozásának feladását jelentené. Lehetetlen, s ezért felesleges valamennyi részlet szabályozására törekedni. A legfontosabb folyamatok szabályozását azonban kézben lehet, s kézben is kell tartani. A „kiemelés” azonban ne egyes termékek, beruházási akciók véletlenszerű kiválasztása legyen, hanem valóban azoké a folyamatoké, amelyek — köz-

* A szocialista tervezésről szóló régebbi irodalomban, amelynek a szemlélete a régi mechanizmushoz kapcsolódott, mindig együtt szerepelt a „címzett és az „utasításos” jelleg követelménye. A két fogalom sokak gondolkodásában valósággal összetársult. Márpedig e kettő élesen elválasztható. Az 1. követelmény csak azt igényli, hogy a terv mutatószámrendszerének egy része legyen *címzett jellegű*; de nem írja elő, hogy a címzettek utasításokat kapjanak. Kaphatnak csupán ajánlást, vagy egyszerűen információt; esetleg valamilyen ösztönzést az ajánlás elfogadására stb. Így tehát 1. követelményünk nem áll ellentétben az új gazdasági mechanizmus alap gondolataival.

vetett hatásaikkal együtt — nagymértékben meghatározzák a népgazdasági struktúrát.

2. követelmény. A terv legyen átfogó, tartalmazza a népgazdaság fő globális, aggregált mutatószámait.

A hagyományos tervezés többé-kevésbé kielégítette a 2. követelményt. Ugyancsak kielégítik — a hagyományos tervezésnél következetesebben — a tervezés céljaira használt ágazati kapcsolati mérlegek, valamint a belőlük kifejlesztett összevont programozási modellek.* Ezzel szemben a többszintű népgazdasági programozásnak az első kísérletben alkalmazott modellje nem teljesítette a követelményt. E hiányossága a későbbi alkalmazásoknál kiküszöbölhető. A modell mutatószám-rendszerét úgy kell kibővíteni, hogy az — az eddigi „kiemelt” termelési, beruházási és külkereskedelmi előirányzatok mellett (és nem helyett) — tartalmazza a termelés, az elosztás, a beruházás, a felhasználás globális számait is. Az eddigi naturális mutatók mellett (és nem helyett) jelenjenek meg a modellben a kibocsátás és a ráfordítás alapvető értékbeni előirányzatai is.

A kibővítés, a kiegészítés nehéz módszertani problémákhoz vezet el. Kapcsolatot kell teremteni a kiemelt termékek naturális mutatói és globális értékbeni számok között; meg kell „fogni” a nem kiemelt, reziduális jellegű tevékenységeket és így tovább. Olyan módszertani problémák ezek, amelyek megoldása — a népgazdasági programozás továbbfejlesztési igényeitől függetlenül is — jó ideje napirenden van már a tervezésben.

3. követelmény. Legyen közlekedés a terv aggregált és dezaggregált mutatói között.

Az alternatív országos gazdaságpolitikák következményeinek összehasonlítása, elemzése, s ezek alapján a legfelsőbb szintű döntés csak a 2. követelménynek megfelelő tervjavaslatok, azaz aggregált mutatók alapján történhet. Viszont az elemzést és döntést követnie kell — az 1. követelmény értelmében — a szabályozási változók konkrét meghatározásának. Ezért van szükség *közlekedésre* az aggregált és dezaggregált mutatók között.

A hagyományos tervezés kevésbé tudja teljesíteni a 3. követelményt, bár rendszerint megkísérli a közelítést: az összefoglaló tervszámokban jellemzett gazdaságpolitika „lebontását”.

A legtöbb matematikai tervmodell nem vállalkozik erre a feladatra. A többszintű tervezés módszertanának egyik legfontosabb tulajdonsága, amint arra már az első cikk rámutatott, hogy a maga hatókörében hiánytalanul teljesíti a 3. követelményt. *Minden felsőszintű, összevont népgazdasági programhoz bármikor egyértelműen hozzárendelhető egy részletes — esetünkben kb. kétezer változós — program, azaz a beruházási és külkereskedelmi szabályozási változók dezaggregált meghatározása.*

* Utóbbiakról lásd például Kornai János–Ujlaki Lászlóné: „Összevont programozási modell alkalmazása az öt éves tervezésben”, *Közgazdasági Szemle*, 1967. május.

4. A *tervmutatószám-rendszer legyen konzisztens.*

A további tárgyalásban határozottan megkülönböztetjük a *tervmutatószám-rendszer* konzisztenciáját, logikai ellentmondásoktól való mentességét a mindenkori *terv számainak hasonló tulajdonságaitól*.^{*} Az előbbivel kapcsolatos igényeinket három alkövetelmény formájában tesszük világosabbá.

4. A. *követelmény. A tervmutatószám-rendszer legyen következetes.*

A tervmutatószám-rendszerrel kapcsolatos definíciókat, osztályozásokat, mértékegységeket, ártényezőket stb. olyan egyértelműen kell meghatározni, s olyan következetesen alkalmazni, hogy szigorúan értelmezhetőek legyenek a tervmutatókkal végzett műveletek (összeadás, szorzás stb.); illetve, hogy az összehasonlítandó számok valóban összehasonlíthatók legyenek, azonos körre vonatkozzanak.

Triviális követelménynek tűnik, a tervezés eddigi módszerei mégsem érvényesítették. Ebben a tekintetben a tervezés mutatószám-rendszere elmarad a statisztika, a számvitel következetessége mögött.^{**}

A többszintű népgazdasági programozás modellje — a maga hatókörén belül — szigorúan érvényesíti a 4. A. követelményt.

4. B. *követelmény. A mutatószámok közti összefüggések legyenek indokolhatók, levezethetők.*

Nyitva hagyjuk e követelmény megfogalmazásánál a kérdést, mennyire egzakta a levezetés, az indokolás. Csupán azt igényeljük: képeseknek kell lennünk leírni a logikai folyamatot, amely az egyik tervszámától a másikhoz, általában valamilyen *információs inputtól* a tervszámításon át az *információs outputhoz* vezet.

A hagyományos tervezés sokféle összefüggést képes levezetni, indokolni, legalábbis verbálisan, esetleg egyszerű egyenletek, mérlegek formájában. Számos más összefüggés azonban tisztázatlan marad. Esetleg le sem vezetik, még fejben sem, vagy ha igen — nem írják le, indokolását kellően nem ellenőrzik. A népgazdasági tervet rendszerint nem egészíti ki részletes indokolás; a tervszámítások alapos dokumentációja és magyarázata.

A népgazdasági programozás, a maga hatókörében, szigorúan leve-

^{*} A *tervmutatószám-rendszert* úgy képzelhetjük el, mint kitöltetlen űrlapokat, táblázati sémákat a hozzájuk tartozó kitöltési utasításokkal. A *tervszámok* azok az előirányzatok, amelyeket ezekre az űrlapokra ráírunk. Vagy a *tervmutatószám-rendszert* felfoghatjuk egyenlet-rendszerként, amelyet csupán szimbolikusan írunk fel. Ezzel szemben a *tervszámok*: a szimbólumok helyébe behelyettesített számok.

^{**} Néhány évvel ezelőtt felmerült az Országos Tervhivatalban, hogy rendet kell teremteni a számok kezelésében; ennek egyik eszközeként gépesíteni kell a tervadatszolgáltatást. Erre a célra egységes űrlapok készültek, logikus kódolási rendszerrel. Nem a terv valamilyen „tudományos megalapozásáról” volt itt szó, csupán olyan adatkezelési rendszer bevezetéséről, amely bármely jól szervezett modern nagyüzem adminisztrációjában elemi követelmény. Sajnos, csupán egyetlen részterületen került sor a program megvalósítására (ez a kísérlet egyébként be is bizonyította: az adatok egységes rendszerbefoglalása és gépi adatfeldolgozása igenis lehetséges). Ettől eltekintve a tervadatszolgáltatás egységesítésének és gépi feldolgozásának terve zátonyra futott.

zeti a tervmutatók közti összefüggést. Nagyszámú, mintegy kétezeröt-száz összefüggést formalizál. *Bármikor reprodukálható, hogy az információs inputból (az együtthatókból, a korlátokból és a célfüggvényekből) hogyan állt elő az információs output, a program.* A 4. B. követelmény teljesítésében tehát lényeges előrelépést jelenthet a népgazdasági programozás alkalmazása.

4. C. követelmény. A tervszámítások írják le minél teljesebben azokat az összefüggéseket, arányosságokat, amelyek betartása nélkülözhetetlen a terv végrehajtásához.

A 4. B. követelmény a tervszámok *puszta indokolását* igényli. A 4. C. követelmény, ezt folytatva, messzebbre megy: az összefüggések *minél mélyebb, minél teljesebb körű* leírását kívánja meg.

A matematikai programozás teljes szigorúsággal figyelembe vesz minden olyan összefüggést, amelyet a modellbe beépítettünk, s tökéletesen negligál minden olyan összefüggést, amely a modellben nem szerepel.

Más a hagyományos tervezés viselkedése. A tervhivatali, a minisztériumi, a vállalati apparátus sok ezer rutinos tervezőből áll. Összességük tulajdonképpen sokkal több összefüggést tart szem előtt, mint a legnagyobb matematikai modell, nem néhány ezret, hanem tíz-, vagy talán százezreket. Viszont — amint azt már a 4. B. követelmény kapcsán említettük — mindezeket többnyire nem dokumentálják. Így azután rendszerint nem is ellenőrizhető, hogy a szükséges összefüggéseket figyelembe vették-e.

A 4. B. és 4. C. követelmények kielégítésével kapcsolatos teendők összefonódnak. A feladat több irányú. A matematikai tervezés igényeitől függetlenül is szükséges lenne a dokumentált tervmutatók és tervösszefüggések, tervszámítások körének kiszélesítése. Írásban kellene lefektetni, s a többi tervező számára is hozzáférhetővé tenni azokat az összefüggéseket, amelyek eddig gyakran csak egy-egy tervező gondolkodásában éltek, kimondatlanul, vagy legfeljebb írásztalában tárolódtak, a sokféle számítási anyag között.*

Ugyanakkor teljesebbé kell tenni a matematikai programozás feltételi rendszerét. Az 1. követelmény (szabályozási változók megadása) mellett a 4. C. követelmény, *a terv végrehajthatóságának ellenőrzése is indokolja a matematikai tervmodell részletességét, aránylag mély dezaggregációját.* Az összevont modellek sokkal könnyebben csúszhatnak el végrehajthatatlan ágazati szerkezetek felé, mint a külkereskedelmi, műszaki, természeti stb. adottságokat részletesen számításba vevő többszintű modell.

Természetesen egy matematikai modell feltételi rendszere sohasem lehet tökéletesen teljes, „komplett”. Ennek egyebek között számítás-

* Félreértések elkerülése végett: itt csak a *dokumentáció* kiszélesítését és rendezését igényeljük. Ettől határozottan el kell választani a következő — cikkünkben nem tárgyalt — kérdéseket:

- A tervszámok széles köréből mit kell törvényerővel jóváhagyni?
- A tervszámok és számítások köréből mit kell nyilvánosságra hozni?
- Mely tervszámok végrehajtását kell központi intézkedésekkel előmozdítani?

technikai korlátai is vannak. Ezért a matematikai úton nyert programokat mindig revideálatni kell gyakorlati szakértőkkel. Ellenőriztetni kell, hogy a modell szempontjából megengedett program nem mond-e ellent olyan arányosságoknak, adottságoknak, összefüggéseknek, amelyeket a modell figyelmen kívül hagyott, de a gyakorlati tervező érzékel.

5. követelmény. A terv legyen végrehajtható, biztosítson egyensúlyt.

Miután 4. követelményként logikai ellentmondásmentességet, konzisztenciát igényeltünk a tervmutatószám-rendszerrel, most ellentmondásmentességet követelünk a tervszámoktól is.

Az egyensúly fogalmát következőképpen értelmezzük:

A tervmutatószám-rendszerben számba vett termékekből és erőforrásokból semmiképpen se legyen hiány. Lehet felesleg — a tervezők azonban ismerjék mértékét és számoljanak következményeivel (például a készletek felhalmozódásával, egyes csoportok foglalkoztatásának hiányával stb.).

Lehet, hogy a valóságban, az előre nem látott körülmények következtében akár a források, akár a felhasználások tényleges mértéke eltér majd a tervtől. Az 5. követelmény nem is lép fel a terv hiánytalan megvalósításának irreális igényével. Azt azonban igényli, hogy az adott, illetve előteremthető információk birtokában a tervezéskor a lehető legmondosabban feltárjunk minden olyan tényezőt, amely a terv végrehajtását akadályozhatja. *Informáltságunkhoz képest, relatíve* tehát — a potenciális egyensúlyzavarok minimálásával — legyen egyensúlyban a terv minden összefüggése.

A többszintű népgazdasági programozás modellje — saját hatáskörében, igen nagy részletességgel, kb. kétezeröttszáz összefüggés erejéig — szigorúan érvényesíti az 5. követelményt. De a kísérleti számítás első konkrét modelljében elhanyagoltunk számos egyensúlyi, arányossági összefüggést, amelyek számbavételéhez értékbeli összegezésekre lenne szükség. Ez a hiányosság, amint azt már említettük, későbbi új modelleknél kiküszöbölhető lesz.

Az 5. követelmény teljesítésében a népgazdasági programozás számottevő fölényben van a hagyományos tervezéssel szemben. A matematikai egyenletrendszer szigorú belső logikájával nem versenyezhet az ún. tervkoordináció intuitív módszere; akárhány ismételt szóbeli és írásbeli tárgyalás, egyeztetés.

6. követelmény. A terv legyen legalább megközelítően efficiens.

Egy tervet akkor nevezünk *efficiensnek*, ha végrehajtható, egyensúlyt biztosít (kielégíti az 5. követelményt), s nem állítható vele szemben olyan másik, ugyancsak végrehajtható terv, amely semmilyen szempontból nem rosszabb, s legalább egy szempontból jobb. Például mind az 1., mind a 2. terv lehet *efficiens*, ha az egyik magasabb lakossági fogyasztást, s kedvezőtlenebb fizetési mérleget, a másik pedig alacsony-

nyabb lakossági fogyasztást és kedvezőbb fizetési mérleget irányoz elő. Viszont a 3. terv nem efficiens, ha akár a lakossági fogyasztás, akár a fizetési mérleg szempontjából rosszabb mondjuk az 1. tervnél. Ez esetben az 1. terv *dominálja* a 3.-at.

A hagyományos tervezés még megközelítően sem képes kielégíteni a 6. követelményt. Márcsak azért sem, mert nem képes kellő mértékben teljesíteni a 4. (különösen a 4. B.) és az 5. követelményt. Márpedig nem beszélhetünk efficienciáról, ha egy terv előirányzatai nincsenek részletesen, következetesen indokolva, levezetve; mutatószám-rendszere nem konzisztens, s így egyensúlya sem igazolható. Ily módon az sem tisztázható, vajon dominálja-e a vele szembe állítható terveket.

A többszintű népgazdasági programozás képes kielégíteni a 6. követelményt. Igaz, csak megközelíti az efficienciát. Egyrészt: amint arra az 5. követelményről szólva rámutattunk, nem biztosítja hiánytalanul a végrehajthatóságot. Emellett kénytelenek voltunk egzakt eljárás helyett közelítő módszert alkalmazni. De még így is sikerült a hagyományos eljárással készült terveknel sok szempontból lényegesen jobb (számottevő megtakarítást jelentő) tervjavaslatokat kidolgozni.

Az alábbiakban ismertetjük a népgazdasági szintű számítássorozat keretében készült négy program eredményeit. Egyik sem dominálja a másikat; mindegyik megközelítően efficiens.

Megtakarítások

Megnevezés	Megtakarítás a megengedett keretekhez képest		Túteljesítés az előírt devizaegyenlegekhez képest	
	Beruházás (milliárd Ft)	Létszám (ezer fő)	Szocialista (millió Rbl)	Kapitalista (millió \$)
Beruházási ráfordításokat minimáló program	16,0	201,8	0	0
Élőmunka-ráfordítást minimáló program	11,1	296,5	0	0
Szocialista devizamérleget optimáló program	14,1	196,7	155,4	0
Kapitalista devizamérleget optimáló program	10,7	20,2	0	183,5

A népgazdasági programozás modelljének továbbfejlesztésével, s a számítástechnikai lehetőségek javulásával, egzakt eljárások alkalmazásával a jelenlegi közelítő számítások helyett továbbhaladhatunk előre a 6. követelmény kielégítésében.

7. követelmény. A tervező szervek döntésre előkészített politikai tervvariánsokat terjesszenek a politikai döntést hozó testületek elé. E variánsok adjanak választási lehetőséget az időszerűvé vált politikai döntésekhez, mutassák be a variánsok eltérő következményeit.

Politikai tervvariánsoknak nevezzük azokat a tervváltozatokat, amelyek lényeges politikai konzekvenciákban különböznek egymástól. Pél-

dául a tervezett életszínvonalban, a termelési alap növekedésében, a külkereskedelmi és nemzetközi hitelpolitikai orientációban stb.

Valamely tervvariánst akkor nevezzük *előkészítettnek*, ha megfelel az eddig tárgyalt hat követelménynek. Éppen ez ad módot arra, hogy a legfelsőbb döntéshozó testületek pontosan áttekinthessék az alapvető változatokat, amelyek mindegyike önmagában konzisztens, végrehajtható, megközelítően efficiens — s amely „lefordítható” szabályozási változókra, azaz olyan mutatószámokra, amelyek szabályozása ténylegesen az állam kezében van.

A hagyományos tervezés nem képes szimultán politikai tervvariánsok előkészítésére. Ezzel szemben a többszintű népgazdasági programozás, a maga hatókörében, képes erre. Ebben áll egyik legfontosabb hivatása. Felsőszintű számításainkkal már eddig is számos népgazdasági tervvariáns készült. Metodikánk lehetővé teszi, hogy minden variáns önmagában kielégítse a modellben leírt feltételi rendszert, megközelítően efficiens legyen, s ugyanakkor valamennyi fő mutatóival jellemzett variánshoz megadható a részletes, szabályozási változókra bontott program.

8. követelmény. A szabályozási periódus legyen minél rövidebb, az időhorizont minél hosszabb.

A követelmény megfogalmazásához két fogalmat vezettünk be. Az egyik: a *szabályozási periódus*. Ez az az időszak, amelyre előre *rögzítjük* a gazdaság struktúráját alapvetően befolyásoló szabályozási változók *tervezett* értékét. A definícióban két szót húztunk alá. „Rögzítjük” — tehát a szabályozási perióduson belül nem módosítjuk a szabályozási változók *tervezett* értékét. „Tervezett” — tehát a rögzítés csak a szabályozási változó ajánlott értékére vonatkozik, s nem zárjuk ki annak lehetőségét, hogy az élet eltéríti a tényleges nagyságot a tervezettől.

A másik fontos fogalom: az *időhorizont*. Ez az az időperiódus, amelyre felmérjük, előrebecsüljük a szabályozási változók *tervezett* értékének konzekvenciáit.

A 8. követelmény logikai kiindulópontja: állapítsuk meg minél megbízhatóbban a strukturális szabályozási változók értékét. Ehhez egyrészt az kell, hogy minél frissebb információkon alapuljanak, például minél közelebb essék a beruházási döntés a beruházás megkezdéséhez (rövid szabályozási periódus), másrészt minél gondosabban mérlegeljük a tartós következményeket, s azok összefüggéseit (hosszú időhorizont).

Ideális esetben a szabályozási periódus egy év, az időhorizont legtöbbször 15—20 év, bizonyos összefüggésekben pedig végtelen. Egyelőre, a tervmetodika fejlesztésében tett első lépésként megelégedhetünk kevésbé előnyös megoldással is. A szabályozási periódus lehet például 2—3 év: egy ötéves terv eredeti kidolgozása, majd a közepe táján a terv revíziója. Az időhorizont lehet 12—15 év: az eredeti ötéves terv kidolgozása 15 év, revíziójakor a hátralevő 12 év.

A hagyományos, nem matematikai tervezés megindult ebbe az irányba. A jelenlegi ötéves terv közepe táján elkezdődött a felülvizsgálata. Megindultak az előkészületek ún. „hosszútávú terv” kidolgozására, amely kellő időhorizontot adhatna az új, 1971—75. évi ötéves tervnek.

A többszintű népgazdasági programozási modell első alakjában is

alkalmas a 8. követelmény első felének kielégítésére. (Erre még a 9. követelmény kapcsán visszatérünk.) Az első kísérleti számításnál azonban még nem rendelkezünk a szabályozási perióduson túlmutató, hosszabb időhorizonttal. A modellt úgy kell továbbfejleszteni, hogy az öt éven túlmutató — pl. 15 éves — időhorizontja legyen. Nem szükséges, hogy a második és a harmadik ötéves periódusra is ugyanazzal a mély (kétezer változós) bontással készüljön, mint az elsőre, hiszen a szabályozási változók értékét csak az első szabályozási periódus idejére akarjuk kiszámítani.

A modell dinamizálásának, több-periódusos modellé való átalakításának módszertani kérdéseire ezen a helyen nem térhetünk ki.

9. követelmény. Folyamatos tervezésre van szükség. A tervezés metodikája legyen képes folyamatosan feldolgozni a friss információkat és gyorsan revideálni a tervszámításokat.

A 7. és 8. követelményből logikusan következik a 9. követelmény: a *folyamatos* tervezés igénye. A bennünket körülvevő valóság folytonosan változik. Folytonosan módosulnak műszaki, gazdasági, politikai információink; a jövőre vonatkozó eljárások és előrebecslések; a politikai testületektől kapott instrukciók és így tovább.

Olyan tervezési metodikára van szükség, amely az élet természetes rendjének tekinti az információk folytonos módosulását. A tervmutatószám-rendszer szerkezete legyen viszonylag stabil. Tartalmazzon minél állandóbb osztályzásokat, nómenklatúrákat; a mutatók definíciói lehetőleg ne változzanak, legyenek tartósan összehasonlíthatók; lehetőleg ne változzék a tervadatszolgáltatás rendszere, az űrlapok sémája és így tovább. Ugyanakkor a tervmutatószám-rendszer számszerű tartalma legyen mindig a lehető legfrissebb, a leginkább naprakész. Biztosítani kell a már elvégzett tervszámítások folyamatos revideálását. Az információk feldolgozása, a továbbgyűrűző hatások kiszámítása legyen gyors; a terv-egyeztetések, a koordináció, a revíziók, a variáns-számítások eljárásai legyenek könnyen, gyorsan megismételhetők.

A hagyományos tervezés gyakorlatilag nem tud megbirkózni a 9. követelmény teljesítésével, holott az élet újra és újra erre kényszeríti. Gyakran halljuk a panaszt: „Már megint felborult minden...”; „Már megint mást mondott ez és ez a személy, intézmény, testület, mint a múltkor...” Egy-egy ötéves terv kidolgozása általában több évig tart, s ha szimultán, egyidejű variánsok kidolgozására nem is kerül sor, az időben, tervezés közben újra és újra módosul a terv. Csakhogy rendszerint nem végezhető el a korábbi tervjavaslat következetes korrekciója; egyes részváltozások összes konzekvenciáinak módszeres továbbgyűrűztetése. Ez „kézműves” módszerekkel gyakorlatilag megoldhatatlan.

Ezzel szemben a népgazdasági programozás metodikája módot ad a folyamatos tervezésre. Kialakítunk egy modellt, a hozzátartozó mutatószámrendszerrel. A modell minden adata lyukkártyán, lyukszalagon, mágnesszalagon tárolódik. Egy-egy részszámítás rendkívül gyorsan elvégezhető. Bármely adat vagy adatcsoport változik — ki kell cserélni a megfelelő adattárolási helyen (a régi lyukkártyát újjal kell pótolni

stb.), a számítást újra le kell futtatni —, s máris áttekintjük a módosítás konzekvenciáit.

A matematikai tervezés egyik fő erénye éppen ebben áll: képes egy-egy tervet az új információk birtokában gyorsan újraszámolni. Ez azonban csak a *metodikai lehetőség*, amelynek kihasználása személyi, szervezeti és számítástechnikai adottságokon múlik. Ezekről később még részletesen szó lesz.

3. A rendszeres alkalmazás gyakorlati feltételei

Cikkeinkben nem akartunk hamis illúziókat táplálni. Nem állítjuk, hogy a többszintű népgazdasági programozás megoldja a tervezés minden problémáját. Annyit azonban bizonyosra veszünk — s ezt, néze-tünk szerint, az első kísérleti számítás meggyőzően igazolta —, hogy modellünk alkalmazása számottevően előrevinné a magyar tervezés fejlődését.

Az első számítás a vártnál jobban elhúzódott. Az elméleti előkészítés és a befejezett számítások utólagos részletes értékelése nélkül is mintegy négy évig tartott.* Gyakorlati felhasználásáról csak akkor lehet szó, ha az újabb számításokat ennél jóval rövidebb idő alatt sikerülne elvégezni. A népgazdasági szintű eredményeknek még a szabályozási periódus megkezdése előtt, a tényleges tervdöntések idején készen kell állniok.

A továbbiakban áttekintjük a gyakorlati alkalmazás (s ezzel együtt a gyorsabb megvalósítás) személyi, szervezeti és számítástechnikai feltételeit.

3.1. Apparátus

Az első kísérleti számítás munkálatainak tetőzésekor 6—10 főállású közgazdász-kutató, 4—5 főállású számítástechnikus matematikus, 12—15 mellékfoglalkozású közgazdász, 4—5 laboráns vett részt a kutatásban, s rajtuk kívül még mintegy 150—200 alkalmi közreműködő: adatszolgáltatók, tanácsadók, egy-egy részfeladat elvégzői. E nagy csoport vagy harmincféle intézmény — tudományos intézet, számológéppont, felső- vagy középszintű gazdasági intézmény, vállalat — dolgozóiból tevődött össze.

A kollektíva kizárólag *önkéntes* közreműködőkből állt. Személyesen kértünk fel minden résztvevőt, elsőként azt tisztázva, van-e kedve bekapcsolódni a munkába. Ezután került csak sor a „legalizálásra”, a közreműködő személy feletteseinek megkeresésére, az intézmény közreműködésének hivatalos engedélyeztetésére.

Ezzel az önkéntesekből toborzott, alkalmi együttessel sikerült megszemenő centralizáltságot elérni. A metodika egységét sokkal szigorúbban biztosítottuk, mint amilyennel az állami fegyelemmel érvényesített, de logikailag kevésbé következetes hagyományos mutatószám-rendszer

* Kutatásunk menetközben kapott részeredményeit, például a szektorszintű számítások ajánlásait hasznosíthatták az ötéves terv kidolgozásakor. A népgazdasági eredmények, sajnos, nagyon elkéstek. Így csak közvetve lesznek felhasználhatók a terv revíziójához, illetve általában a további gazdaságpolitika kialakításához.

rendelkezik — noha a kutatás központi irányítóinak nem volt semmiféle „jogkörük” a módszertan végrehajtásának megkövetelésére.

A munka mozgató ereje sajátos keveréke volt többféle csoportalkotó motívumnak. Megtalálhatók benne egy „mozgalom” elemei: az optimista hit egy szép eszmében: a racionális matematikai tervezésben; a lelkesedés, áldozatkészség, önkéntes fegyelem. Megtalálhatók a munkában a tudományos „team” elemei: a közös szellemi izgalom, a közös felfedezés, gondolkodás öröme, mint ösztönző erők. S nincs ok tagadni: megtalálhatók a munkában a jelenlegi viszonyokra nagyon is jellemző „maszek-munka” elemei is: a résztvevők számottevő hányada külön jövedelemhez jutott a kutatás révén.

Az elmondottakból világosan látszik: ez *egyszeri, s megismételhetetlen formája* a munkának. A lelkesedés nem tart örökké; még a legáldozatkészebb résztvevőké is apadt a munka végére. A tudományos érdeklődés is szükségképpen megcsappan, hiszen most már nem felfedezésről, hanem egy új módszer praktikus alkalmazásáról van szó. Ami pedig a „maszek-munkát” illeti: nem lehet tartósan erre építeni egy fontos hivatású módszer rendszeres alkalmazását.

A népgazdasági programozást át kell vinni a „mozgalmi”, „tudományos” és „maszekolási” munkastílusból a hivatalos állami munka stílusába — minél inkább megőrizve persze az előbbi lelkesedését és szellemi színvonalát. A népgazdasági tervezést „műkedvelő” tevékenységből „hivatásos” tevékenységgé kell változtatni.

Az önkéntes fegyelem sokkal jobb a kikényszerítettnél, amíg megvan a szándék a fegyelmezett munkára. Ilyen szándék híján azonban hiányzik minden beavatkozási eszköz.* Sok késés múltott egyik-másik résztvevő fegyelmezetlenségén, lassúságán — vagy azon, hogy saját intézményén belül felettesei más feladatokat róttak rá.** Jellemző, hogy az első szektorszámítások már 1964-ben elkészültek, bizonyítván, hogy szektormodellt háromnegyed év alatt össze lehet állítani. Mégis volt olyan szektor, amelynek modelljére 1967 elejéig várni kellett.

Ha azt akarja a gazdasági vezetés, hogy a jövőben hasonló számítások lényegesen rövidebb idő alatt készüljenek el, akkor megfelelő méretű apparátust kell létrehozni, amelynek főhivatása a népgazdasági programozás, s amely köteles az elvállalt határidőre teljesíteni a feladatokat.*** Ennek az apparátusnak a matematikai tervezéséhez jól értő

* A kohászatban például három kísérletet tettünk közreműködők bevonására; háromszor állapodtunk meg a Vaskohászati Igazgatóság és annak számolóközpontja különböző vezetőivel és munkatársaival, akik sorra el is vállalták a munkát — de végül is egyik sem tartotta meg a szavát. A központi kutatócsoport nem tehetett semmit; semmilyen eszköz nem volt a kezünkben arra, hogy munkára kötelezzük azokat, akik az ígért közreműködést nem végezték el. Hasonló volt a helyzet a vasúttal is. A felkért közreműködők itt is csak ígérettek a részvételt, de nem teljesítették. Ez az egyszerű oka annak, hogy sem a kohászat, sem a vasút nincsen képviselve a modellben.

** Ott, ahol a közreműködő személy valamely intézmény „fedezete” alatt végezte a munkát, sok függött attól, hogy az meddig volt hajlandó támogatni az erőfeszítéseket. Az egyik ipari intézet, például kezdetben buzgógn kapcsolódott a kutatásba, de azután valahogy ráunt. Holott még csak félkész állapotban voltak a modellek. Állítólag a felettes szerv egyik-másik vezetője nem nézte jó szemmel a matematikai programozást; vagy talán az első számítások nem támasztották alá kellőképpen a minisztérium beruházási követeléseit. Tény, hogy az intézet hirtelen levette a kezét a szektormodellekről. Be sem vették a munkatervükbe a megkezdett kutatások befejezését. A továbbiakban szinte félig „illegálisan” kellett befejezni a munkát.

*** Szerencsésebb lett volna, ha ez az apparátus még az első kísérleti számítás idején létrejön. Ez esetben a feladatot stafétaként adhattuk volna át a *kutatók* kezéből a *gyakorlati alkalmazók* kezébe. Legalább „egy fél kört együtt futhattunk volna”: úgy, hogy a későbbi alkalmazók *saját tapasztalataikon* is okulnak. Az ilyesfajta tanulást nem pótolja semmiféle utólagos munkamódszer-átadás, szóbeli vagy írásos oktatás.

káderekből kell állnia, s a tervezés tényleges központi és középszintű szervezetén *belül* kellene működnie.

3.2. A gyakorlati tervezők tájékozottsága

A kutatás kezdetén egyik fő célként jelöltük meg a káderképzést. Az eredménnyel elégedettek lehetünk. A munka kezdetén talán háromnegy olyan résztvevő volt, aki már korábban is foglalkozott matematikai programozás tényleges alkalmazásával, legalábbis ágazati szinten. A többiek vagy az irodalomból ismerték a módszert, vagy egyáltalán nem. A kutatás befejeztével legalább 40—60, a népgazdasági programozás módszertanát alaposan — mégpedig nemcsak könyvből, hanem gyakorlati tapasztalatból ismerő — munkatársat képeztünk ki.

A matematikai tervezés megismerésében — akárcsak a nyelvek elsajátításában — kétféle fokozatot különböztethetünk meg: aktív és passzív tudást. Az említett 40—60 közreműködő eljutott az aktív tudáshoz: a jövőben képes maga is modellt szerkeszteni, azzal számolni. Emellett azonban szükség lenne arra, hogy a gyakorlati tervezők legszélesebb köre legalább a passzív tudást megszerezze. Részletesen rámutattunk arra, hogy hányféle szálon kapcsolódik modellünk környezetéhez, a tervezési munka egészéhez. A gyakorlati tervezők adják az adatokat; nekik kell segíteniök a modell megszerkesztésében: a változók szelekciójában csakúgy, mint a feltételi rendszer kialakításában; majd a modellel nyert eredmények gyakorlati értékelésében. A gyakorlati tervezőknek kell *kérdeznük* a modelltől, majd a kapott *választ* feldolgozniok. Ehhez viszont az kell, hogy legalább elemi fokon értsenek a modell nyelvén. Más szóval: *minden gyakorlati tervező ismerje a matematikai tervezés fogalmi rendszerét és általános logikáját* (még ha technikáját részleteiben nem is sajátította el).

Sajnos, ezen a téren nagyon keveset értünk el. Tapasztalataink szerint a matematikai tervezés gondolköre nagyon kevésbé vált ismertté a sok ezer központi, középszintű és vállalati tervező előtt. Anyagainkat kevésbé tanulmányozzák; a kérdés irodalmát kevesen forgatják. Mészire vezetne az okok elemzése — elégedjünk meg itt a jelenség megállapításával.

A többszintű népgazdasági programozás, s általában a matematikai tervezés rendszeres gyakorlati hasznosításának nélkülözhetetlen feltétele, hogy *a gyakorlati tervezők képzésében, illetve továbbképzésében radikális fordulat történjék. Módszeresen és széles körben oktatni kell a tervezés modern módszereit.*

3.3. Adatszolgáltatás

A népgazdasági programozás modelljét úgy szerkesztettük meg, hogy lehetőség szerint minél inkább igazodjék a hagyományos tervezés mutatószám-rendszeréhez. Azért tettük ezt, hogy minél nagyobb mértékben felhasználhassuk a tervhivatali és minisztériumi apparátus információit.

Az elgondolás, utólag értékelve, nem bizonyult helytelennek. Szinte lehetetlen lett volna a modell valamennyi adatát önállóan előteremteni. Mégis, a dolog sokkal nehezebbnek bizonyult, mint ahogy azt vártuk. Sokkal több adatot kellett a hivatalos dokumentáción kívüli forrásokból összeszedni, vagy speciálisan saját céljainkra megbecsülni, mint ahogy azt eredetileg feltételeztük. Ez volt a munka elhúzódásának egyik fő oka.

Mi okozta az adatszolgáltatással kapcsolatos nehézségeinket, s hogyan küszöbölhetők ki a jövőben?

1. Az egyik problémáról már szó volt a racionális tervezés 4. követelményével, a konzisztenciával kapcsolatban. A hagyományos mutatószámok együttese nem alkot logikai ellentmondásoktól mentes, összefüggő rendszert.

A népgazdasági programozás rendszeres alkalmazása, továbbfejlesztése elválaszthatatlanul összefügg a tervmutatószám-rendszer egészének továbbfejlesztésével. A matematikai modellezés, amely sürgeti, ösztönzi az általános rendezést azzal, hogy megköveteli a következetes adatszolgáltatást, az egységes dokumentációt, az eredmény egyik hasznélvezője is lenne.

A tervmutatószám-rendszer általános továbbfejlesztése — a többszintű matematikai programozástól függetlenül is — napirenden van. *Az eddig alkalmazott tervmutatószám-rendszer alapos felülvizsgálatra szorul.* Ki kell alakítani a stabil definíciókat, osztályozásokat; elő kell írni egységes űrlapokat, adatdokumentációt. Mindezt úgy, hogy *hiánytalanul összehangolják a statisztika, a nem matematikai tervezés és az összes lényeges tervmodellek adatigényét.* Ez egyúttal módot ad majd a tervinformációk gépi adatfeldolgozására is.

2. További probléma: a hagyományos tervezés kevés olyan adatot gyűjt össze, amelyekkel *variánsokat* számolhatnánk, legyenek azok akár alsószintű variánsok (például beruházások különböző technológiákkal), akár pedig felsőszintűek (össznépgazdasági alternatív tervek).

3. Az adatokról szólva külön meg kell említeni az információért való *felelősség* kérdését. Visszatérő tapasztalatunk volt a következő:

A hivatalos tervezés egy munkatársától kaptunk egy adatot, mondjuk egy exportkorlátot. Betettük a modellbe, lefuttattuk a számítást, s kitűnt: a program kimeríti a korlátot, az export eléri a megengedett maximális szintet. Ezt látván az adatszolgáltató maga szívta gyorsan vissza korábbi közlését, azzal, hogy valójában lehetetlen ennyit eladni. A matematikai tervezés egyik legfontosabb tulajdonsága: a modell, a gép nem tud különbséget tenni komolyan gondolt és felelőtlenül odavetett szám között; minden egyes számot egyformán kezel. A hagyományos tervezés vezető munkatársaiban kialakult egyfajta szimat: mikor melyik előterjesztett számból kell valamit levonni, vagy kell valamit hozzáadni, aszerint, hogy mire vonatkozik, s ki terjesztette elő. A számológépnek nincs ilyen szimata. Ez a helyzet eléggé szokatlannak bizonyult adatszolgáltatóink számára, s emiatt sok számítást kellett megismételniük.

Végeredményben a népgazdasági programozás nem igényel sem több, sem más jellegű adatot, mint — ugyanabban a hatókörben — a hagyományos tervezés. Kellő egyeztetések után *arra kell berendezkedni, hogy a hivatalos tervadat-szolgáltatás keretében gyűljön össze mind-*

az az információ, amely a többszintű programozási modell számszerűsítéséhez szükséges.

3.4. Számítástechnika

Az első kísérleti számítás elhúzódásának talán legfontosabb okai a súlyos számítástechnikai nehézségek voltak. Nem az úttörők szokásos nehézségeiről van szó, mint például az első gőzhajósok vagy repülők esetében. Tulajdonképpen minden számítástechnikai feltétel megteremthető lett volna, a jelenlegi színvonalon, országunk adott anyagi erőforrásaiból (sőt az elmúlt években országosan számológépekre költött devizaösszegekből is) a jelenlegi magyar matematikus-számítástechnikus gárdával.

A kutatás négy-öt éve alatt hat számológépközpontot kellett végigvándorolnunk. Mivel, helyesen, arra törekedtünk, hogy az adott időben Magyarországon levő legnagyobb gépen számolhassunk, háromszor cseréltünk géptípust, mindig előlről kezdve a számológépi programok kidolgozásának és bejáratásának fáradságos munkáját. Mindezt rendkívül súlyosbította az a körülmény, hogy a magyar tervezés nem rendelkezik saját számítástechnikai bázissal, amelynek fő feladata a tervezés kiszolgálása. Hol szívesen látott, hol éppen csak megtúrt vendégként kellett különböző intézmények számológépén munkánkat elvégezni, ami hallatlanul lelassította az új gépi programok kidolgozását és a velük végzett számításokat. A népgazdasági tervezés forintok milliárdjairól, dollárok tízmillióiról diszponál. Mégis, azok a számítások, amelyek e hatalmas horderejű tevékenység tökéletesítését voltak hivatva szolgálni, másod-, harmadosztályú munkaként álltak sorban a géptulajdonos-intézmények saját, sokkal kisebb jelentőségű számolási munkái mögött.

A népgazdasági programozás (s általában a matematikai tervezés) üzemszerű alkalmazásának nélkülözhetetlen feltétele, hogy a tervezés rendelkezzen a következő adottságokkal:

1. Számítógéppel, amely műszakilag alkalmas viszonylag nagyméretű, nagy adatigényű matematikai programozási feladatok gyors és megbízható lebonyolítására.

2. A tervezők az 1. pontban említett gépen abszolút hatáskörrel rendelkezzenek; akkor és annyit számolhassanak, amennyi a terv kidolgozásához szükséges. Mivel (a 9. követelménynél kifejtettük) a korszerű tervezés megkívánja a folyamatosságot, ez egyre több gépi kapacitást is igényel.

3. Legyen egy jólképzett, önmagát állandóan továbbképző matematikus-számítástechnikus személyzet, amelynek alapvető feladata a matematikai tervezés kiszolgálása.

4. Álljanak készen azok a gépi programok, amelyek a népgazdasági programozás (és más tervmodellek) számításaihoz szükségesek.

5. Álljon rendelkezésre a számítógépek kiszolgálásához szükséges kiegészítő technikai felszerelés: lyukasztógépek, adatrendezők, kiíróberendezések, a megfelelő kezelő személyzettel. (Ez egyúttal a tervadatszolgáltatás gépesítéséhez is szükséges.)

Ezek az „ideális” feltételek valójában teljesen magától értetődőek, s megteremtésüknek nincsen semmiféle objektív akadálya.

3.5. A tervezés általános fejlesztéséhez kötve

A 3.1.—3.4. szakaszokban felsoroltuk mindazokat a tényezőket, amelyek az első kísérlet elhúzóását okozták — s ezzel együtt azokat a feltételeket is, amelyek a további rendszeres (és gyorsabb) alkalmazáshoz nélkülözhetetlenek. Vajon létrejönnek-e ezek a feltételek?

Vannak közgazdasági modellek, amelyek megszülethetnek csendes kutatóintézeti szobákban, számszerűsíthetők nyomtatásban mejelent statisztikákból, s az eredmények a folyóiratokban publikálhatók — anélkül, hogy a kutatóknak közvetlen kapcsolatban kellene kerülniök a gyakorlat embereivel. A többszintű tervezési modell nem ehhez a típushoz tartozik. Ezer szál köti a tervezés élő gépezetéhez: az adatigénytől és a modell konkrét összeállításához megkívánt gyakorlati tanácsoktól az eredmények hasznosításáig. *Modellünknek vagy sikerül szervesen belenőnie az élő tervezésbe, vagy felszámolódik.*

Sorsa eddig főként a kutatók kezében volt: a kutatók kezdeményezték és végezték az első kísérletet. Eddig csupán jóindulatú támogatást igényelt a gyakorlattól, s ezt többnyire meg is kapta.* Most azonban új szakaszhoz értünk: az alkalmazás szakaszához. A többszintű népgazdasági programozás sorsa áttevődött a gyakorlati tervezők, mindenekelőtt a tervezés felelős irányítóinak kezébe. A kutató matematikai közgazdászoknak a továbbiakban is fontos szerepük lesz: segíteniük kell az apparátus képzésében, a módszertan továbbfejlesztésében. De nyilvánvalóan nincs hatalmukban az alkalmazással foglalkozó hivatali apparátus megszervezése, a gyakorlati tervezők tömeges továbbképzésének elrendelése, a tervmutatószám-rendszer mélyreható átalakítása, a tervezés számítástechnikai kiépítése. Mindez a gazdasági vezetésre, a tervezés irányítóira vár.

Nem szabad azt hinnünk, hogy e feladatok megoldhatók néhány rögtönzött intézkedéssel. Vannak gyorsabban elvégezhető feladatok (például a matematikai tervezés központi apparátusának létrehozása), de a feltételek megteremtésének oroszlánrésze sok éves szívós munkát igényel. Minél előbb megkezdődik ez, annál hamarabb nyújthatnak tényleges segítséget az új módszerek.

A cikkben mindvégig a többszintű népgazdasági programozás alkalmazásának feltételeiről szóltunk. Ezek a feladatok azonban szorosan összefonódnak a tervezés általános továbbfejlesztésével. Nemcsak a mi modellünk igényli a matematikai tervezési szakértők jelenlétét a tervezés hivatalos gépezetében, a gyakorlati tervezők korszerű továbbképzését, a tervadatszolgáltatás újrendezését és a tervezés számítástechnikai bázisának megteremtését. Mindez egyébként is időszerűvé vált. A többszintű népgazdasági programozás gyakorlati alkalmazása csupán a *függvénye* (s egyúttal szemléletes *fokmérője*) lesz, hogyan fejlődünk tovább a tervezés racionalitásában, intellektuális színvonalának emelésében.

* A népgazdasági programozás kollektívája hálával tartozik mindenekelőtt az Országos Tervhivatalnak a kutatáshoz nyújtott anyagi támogatásért; az MTA Számítástechnikai Központjának a számítástechnikai feladatok megoldásában végzett áldozatos munkájáért, s mindazon intézményeknek — minisztériumoknak, kutatóintézeteknek, számológépközpontoknak, vállalatoknak —, amelyek sokféle formában támogatták tevékenységünket.

EHRlich ÉVA:

Nemzeti jövedelmek dinamikus nemzetközi összehasonlítása naturális mutatókkal

Jövőre vonatkozó reális elképzeléseink kialakításához elengedhetetlen a különböző országok múltbeli fejlődésének ismerete. Ezért szükség van olyan módszerekre, amelyek segítségével a különböző országok gazdasági fejlődésének mértéke összehasonlítható. Közismert, hogy a gazdasági fejlődés ütemét legátfogóbban valamely szintetikus mutató változásával mérhetjük.

Ilyen szintetikus mutató például a nemzeti jövedelem. Összetevőinek árák alapján végzett sokoldalú nemzetközi összehasonlítása (a továbbiakban tételenkénti átárazási módszer) mellett egyre nagyobb szükség van a cél viszonylag egyszerűbb eszközökkel való megközelítésére. Több ország egy időpontra vonatkozó nemzetközi összehasonlítására (a továbbiakban statikus összehasonlítás) dolgozott ki Jánossy Ferenc egy viszonylag egyszerű módszert.¹

E módszert felhasználva tettem kísérletet a nemzeti jövedelem változásának mérésére szolgáló sokoldalú nemzetközi összehasonlítási módszer (a továbbiakban dinamikus összehasonlítás) kidolgozására. E dinamikus összehasonlítási módszert, s ennek számszerű eredményeit ismerettem e cikk keretében.²

Néhány szó a Jánossy-módszerről

A különböző társadalmi rendszerű országok gazdasági fejlettségi szintjének összemérésekor két alapvető nehézséggel találkozunk. Az egyik: hogy a szocialista országokban a nemzeti jövedelem számításakor a nem anyagi jellegű szolgáltatások értékét nem veszik figyelembe. A másik: hogy a szocialista országok központilag kialakított, irányított árrendszere nem kismértékben, s az egyes országokban különbözőképpen tér el a valóságos értékviszonyoktól.

E két leglényegesebb nehézség miatt olyan módszert kellett keresnünk, amely megkerüli az árrendszerekben levő torzulásokat és közve-

¹ A módszer részletes leírását lásd Jánossy Ferenc: „A gazdasági fejlettség mérhetősége és új mérési módszere” című könyvben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963.

² A Közgazdasági Szemle 1967. 6. számában Mód Aladárné „A nemzeti jövedelem hosszú idősorainak problémái” című cikkének „Értékbeli mérés – naturális mutatók” címszó alatti fejezetében bírálja e témakörrel szóló korábbi tanulmányom néhány alapvető megállapítását, amely eddig még nyomtatásban nem jelenhetett meg. Ezért – a Közgazdasági Szemle szerkesztőségével egyetértésben – szükségesnek tartom, hogy vizsgálataimat és azok számítási eredményeit a kérdés iránt érdeklődők szélesebb körével is megismertessem.

tett úton, természetes mutatók segítségével képes különböző társadalmi rendszerű országokat összehasonlítani. E vizsgálat alapjául kiválasztott természetes mutatók nagysága összefüggésben van a gazdasági fejlettségi szinttel. A gazdasági fejlettséget e módszer az egy főre eső nemzeti jövedelemmel jellemzi, mégpedig a nyugati országokban használt „Standardised System of National Accounts” (a továbbiakban SNA) koncepciónak megfelelően.³

Jánossy által használt természetes mutatók fogyasztási jellegűek (például egy lakosra eső cementfogyasztás), mert az egyes országok természeti és egyéb adottságai a termelési struktúrát sokkal nagyobb mértékben befolyásolják, mint a fogyasztását. (A természetes mutatókkal szemben támasztott egyéb követelményekről később szólok.)

A vizsgálatba bevont 47 kapitalista országra kiszámított természetes mutatók mindegyikének tényleges értékét először a hivatalos valutakulccsal dollárra átszámított egy lakosra eső (SNA fogalom szerinti) nemzeti jövedelem (továbbiakban hivatalos nemzeti jövedelem) függvényében ábrázoltuk. A mutatónkénti diagramokon levő pontthalmaz alapján korrelációs számítás segítségével határoztuk meg: milyen a kapcsolat a kiválasztott természetes mutatók fejenkénti mennyisége és a nemzeti jövedelem nagysága között.

E grafikonokon levő pontthalmaz alapján egy-egy függvénygörbe határozható meg, mely jellemzi a kérdéses természetes mutató és az egy főre eső dollárban számított nemzeti jövedelem kapcsolatát. E függvénygörbék (a továbbiakban középvonalak, vagy regressziós görbék) alapján bármely ország tényleges természetes mutatójához leolvasható egy-egy — a ténylegestől némileg eltérő — nemzeti jövedelem dollár/fő (a továbbiakban fiktív nemzeti jövedelem) érték. E fiktív nemzeti jövedelmek 16 főmutató alapján kiszámított geometriai átlaga adta az e módszerrel meghatározott gazdasági fejlettségi szintet. A gazdasági fejlettségnek ezt az új, természetes mutatók segítségével nyert mérőszámát — megkülönböztetve a hivatalos nemzeti jövedelemtől — Jánossy „korrigált nemzeti jövedelem, dollár/fő”-nek nevezte.

E módszer tehát lehetővé teszi egyrészt a hivatalos valutakulcs használatából adódó pontatlanságok korrigálását, másrészt mindazon országok fejenkénti nemzeti jövedelmének azonos módszerrel történő megállapítását, amelyekre vonatkozóan a dollárban kifejezett nemzeti jövedelem/fő érték különböző okok miatt ismeretlen, de a természetes mutatók statisztikai adatai rendelkezésre állnak. Ily módon a mutatónkénti függvénygörbék segítségével Magyarország e természetes mutatókra vonatkozó statisztikai adatainak ismeretében állapítottuk meg a fiktív nemzeti jövedelmeket, s ezek geometriai átlaga adta a magyarországi fejenkénti nemzeti jövedelmet, dollárban kifejezve. (A továbbiakban behelyezéssel számított nemzeti jövedelem.)

³ Az SNA koncepciójú nemzeti jövedelem egyfelől a számítás köre, másfelől az alkalmazott árszint tekintetében különbözik a KGST-rendszer szerint számított nemzeti jövedelemtől.

Az SNA minden társadalmilag szervezett tevékenységet termelőnek tekint és beleszámít a nemzeti jövedelembe, az anyagi koncepciónak megfelelő számításban viszont csak az anyagi javak termelését és az ún. anyagi jellegű szolgáltatásokat tekintik termelőnek s ezek nettó értékét számítják a nemzeti jövedelembe.

Ami az alkalmazott árszintet illeti, az SNA a nemzeti jövedelmet a „termelési tényezők költségén” veszi számításba, a forgalmi adók és dotációk egyenlegét nem tekinti a nemzeti jövedelem részének. Az anyagi koncepcióban viszont a nemzeti jövedelmet „piaci áron” számítják, a forgalmi adók és dotációk egyenlege tehát része a nemzeti jövedelemnek.

A behelyezéssel számított magyarországi nemzeti jövedelem értékét is — hasonlóan, mint a többi ország esetében — SNA koncepció szerint kapjuk. Az így nyert nemzeti jövedelem tehát szükségképpen eltér a szocialista országok jelen gyakorlata szerint számított nemzeti jövedelem értékétől.⁴

Az e módszerrel végzett statikus összehasonlításnál a kapitalista országok korrigált, nemzeti jövedelem \$/fő értékeit és Magyarország behelyezéssel számított nemzeti jövedelem értékét is valutaskálán (a továbbiakban K_v skála) mérjük.

Jánossy Ferencsel az első statikus összehasonlítást 1955-re vonatkozóan végeztük. Magyarország behelyezéssel számított nemzeti jövedelmének értéke 320 \$ volt. A különbözőképpen számított átlagértékek (315, 321, 323, 330) szórása elenyészően kicsi volt, a legmagasabb érték csak 5⁰/₀-kal volt nagyobb a legalacsonyabbnál, vagyis a különböző módon nyert fejlettségi mérőszámok 322 \$ $\pm$ 2,5⁰/₀ intervallumban feküdtek.⁵

Bizonyos lehetőség kínálkozott a kapott eredmények egy részének ellenőrzésére: 8 nyugateurópai ország és az USA 1955. évi egy főre eső bruttó nemzeti termékére (GNP⁶) vonatkozóan összehasonlítás készült az OEEC keretében⁷ az úgynevezett „tételenkénti átárazás” — tehát az egyes összetevő elemek dollárra való átszámítása — útján. A két számítás összevetéséből kiderült, hogy a tételenkénti átárazás és a Jánossy módszer az országok fejlettségi szintjét két különböző skálán méri. (A Gilbert-skálát az említett K_v skálától való megkülönböztetésként K_* -gal jelöljük.) A két skálán egy adott időpontra vonatkozóan mért eredmény ugyanúgy átszámítható egymásba, mint a Celsius-skála a Réaumur-ra. A két skálán végzett számítási végeredmény a szükséges átszámítás után minimális mértékben tért el egymástól. Az eltérés általában 2—4⁰/₀ között mozgott, s csupán egy országnál volt 10⁰/₀-os különbség.

Szintetikus mutatók dinamikus összehasonlításának fő követelményei

a) *Az időpont vagy időszak megválasztása* különös jelentőségű a dinamikus összehasonlítás aspektusából. Két fő követelményt állíthatunk fel:

Először: Semmi esetre sem szabad *közelálló évek statikus eredményeiből* dinamikus összehasonlításokat végezni, mert minden ilyen mé-

⁴ Dr. Csernok Attila „Magyarország nemzeti jövedelme a nemzeti számlarendszer alapján” címmel írt cikkében (Statisztikai Szemle. 1968. 1. sz.) kiszámította Magyarország nemzeti jövedelmének értékét SNA koncepció szerint az 1960-as évekre. Megállapította, hogy az így számított forintban kifejezett magyarországi nemzeti jövedelem 7—8⁰/₀-kal alacsonyabb, mint a jelenlegi gyakorlat szerint saját (KGST) rendszerünkben számított.

⁵ Mód Aladárné említett cikkében az alábbiakat írja: „Egyébként a módszer... olyan tág határok között határozza meg az eredményt (Magyarország esetében pl. 1955-re vonatkozóan 300—350 dollár/fő értékek között), ami csak sorbarendezés... céljaira használható”. (Lásd: Közgazdasági Szemle, 1967. jún. 695. lap.)

Mint látható, nem felel meg a valóságnak, hogy Magyarország esetében e módszer a Mód Aladárné által említett határok között adja az eredményt. Jánossy említett könyve 211. lapján csupán azt írja, hogy ha a *nem számszerűsíthető*, burkolt hibalehetőségeket és *tényezőket* is figyelembe vennénk, *akkor is kétségtelen* hogy Magyarország fejlettségi szintje a K_v skálán mérve 300—350 dollár/fő intervallumba esik.

⁶ Bruttó nemzeti termék = (angol nevén Gross National Product, rövidítve GNP) SNA szerinti nemzeti jövedelem + az állóeszközök amortizációja és a termelési tényezők nettó külföldi jövedelmei.

⁷ Lásd: Milton Gilbert and Irving Kravis: „An International Comparison of National Products and the Purchasing Power of Currencies”, OEEC. Páris, 1954., valamint Milton Gilbert and Associates: „Comparative National Products and Price Levels”. OEEC. Paris, 1958.

rési módszerben rejlő „belső hibahatár” rövid időperiódusú vizsgálat esetén nagyobb lehet, mint magának az egy lakosra jutó nemzeti jövedelmeknek a tényleges változása.

Másodszor: Az összehasonlítás alapját képező időpontokat úgy kell megválasztani, hogy az a kiválasztott országok döntő többsége számára „normális gazdasági év” legyen.⁸

E két fő kritérium lehető legjobb teljesítése csökkenteni a különböző zavaró tényezőkből származó bizonytalanságot.

Az egy főre jutó nemzeti jövedelmek dinamikus összehasonlításának céljaira az 1937-es és 1960-as évet választottam. Az 1960-as év kijelölése⁹ viszonylag egyszerűen magyarázható: erre az időszakra már a szóbanforgó országok úgyszólván mindegyikében befejeződött a háború utáni helyreállítási periódus és úgy tűnik, más lényeges tényező sem szól az ellen, hogy ezt az évet „normális gazdasági év”-nek tekintsem.

A statikus összehasonlítás alapjául választott másik időpont indoklásánál haladjunk most kivételesen az idővel visszafelé.

A második világháború befejezését közvetlenül követő éveket nem választhatjuk összehasonlításunk másik tárgyévéül, hiszen az egyes országok háborút követő helyreállítási periódusai országonként más-más időpontban értek véget.

Így tehát csak a második világháborút megelőző évek valamelyikét vehetjük. Nem választhatjuk azonban sem a második világháborút közvetlenül megelőző háborús gazdálkodás, sem pedig a világgazdasági válság éveit.

A vizsgált országok hosszú távú egyedi termelési és fogyasztási idősorainak beható tanulmányozása után úgy tűnt, hogy az összehasonlítható vizsgálat elvégzésére az 1929-es év lenne a legalkalmasabb.

Az adatgyűjtés befejezése után azonban kiderült, hogy nemzetközi statisztikai adatok hiányában és lényegbevágó számítástechnikai különbségek miatt az elemzés erre az esztendőre nem végezhető el. A statisztikai adatok nemzetközi összehasonlíthatóságára irányuló törekvések eredményeként viszont a világgazdasági válságot követő néhány év múlva, 1937-ben, már 26 kapitalista ország nemzeti jövedelmére, valamint termelési és fogyasztási színvonalának különféle jellemzőire vonatkozó idősorok (természetes mértékegységben kifejezve) álltak nemzetközi összehasonlítások céljaira alkalmas, többé-kevésbé egységes módon rendelkezésre. Ez tette lehetővé, hogy az összehasonlítás másik évéül az 1937-et válasszam.

Mindenkor szem előtt kell azonban tartani, hogy ez a 23 éves időszak is (1937-től 1960-ig, mely további vizsgálatunk alapidőszaka) csupán egy „kiszakított időintervallum” az országok gazdasági fejlődési folyamataiból.

Bár a kiválasztott időszak az országok többsége számára megfelelő, nem állítom, hogy minden egyes ország esetében az illető ország hosszú távú gazdasági fejlődésére általában jellemző „trendvonalon” mérem az

⁸ Ez a követelmény az alkalmazott módszertől független s általános érvényűnek tekinthető minden olyan esetben, ahol az elsődleges cél a nemzetközi összehasonlítás vagy a hosszú távú tendenciák megismerése.

⁹ A célból, hogy frissebb adatokkal dolgozzam, néhány hónappal ezelőtt megkísértem az 1963-as évre vonatkozó statikus összehasonlítás elvégzését. Megfelelő számú nemzetközi statisztikai tényadat hiánya miatt azonban az elemzést kénytelen voltam későbbre halasztani.

egy főre jutó nemzeti jövedelem változását. Például az USA és Kanada itt szereplő fajlagos nemzeti jövedelem változásánál figyelembe kell venni, hogy mindkét országban, 1937-ben és 1938-ban visszaesés mutatkozott a gazdaságban. Emiatt 1937-re vonatkozó adataik alacsonyabbak, mint 1936-ban vagy 1939-ben. A „trendvonal”-tól való lemaradás korrekcióként való figyelembevételre az USA-ban kb. 10—15⁰/₀-kal, Kanadában pedig még valamivel nagyobb mértékben csökkentenél az e periódusra megállapított, itt szereplő fajlagos nemzeti jövedelem indexét.

Az országok többségében azonban egyelőre a korrekció becslése sem áll módunkban, hiszen nem ismeretes a gazdasági fejlődés hosszú távú trendvonala.

Olyan országok esetében továbbá, amelyek a vizsgált időszakban — különböző okok következtében — szétszakadtak, majd új országokként más területtel megalakultak, vagy olyanok, amelyek egyesültek, és így egy új gazdasági egységet képeznek, még az adatok teljesen precíz azonosítása mellett is egyelőre lehetetlen a nemzetgazdaságra jellemző saját trend felismerése, s így az attól való eltérés jelenlegi vizsgálatunkban való számbavétele.

Mindezen ismeretek hiányában tehát kénytelen vagyok a nem teljesen megfelelő, de fenti követelményeket lényegében kielégítő időpontok, illetve időszak kiválasztását, mind a körülményekhez képest lehető legjobbat elfogadni.

b) *A természetes gazdasági mutatók kiválasztására vonatkozó kritériumok.*

A természetes mutatók kiválasztására vonatkozó követelményeket a következőkben foglalom össze:¹⁰

1. A kiválasztott természetes mutatók együttese a nemzetgazdaságok minél több területét képviselje, tehát mind az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés, mind a személyi fogyasztás céljait szolgáló konglomerátumokat.

2. A természetes mutatók a különböző fejlettségű országokban egyaránt szoros kapcsolatban legyenek a nemzeti jövedelem nagyságával.

3. A természetes mutatók és a nemzeti jövedelem közötti kapcsolatot kifejező regressziós görbék minél meredekebbek legyenek.

Fenti követelmények minél jobb teljesítése növeli az egész számítás eredményének pontosságát. Mi azonban nem egy, hanem két időpontra végzünk statikus összehasonlítást. Ezért a következő kiegészítő kérdésre kell válaszolnunk:

Azonos természetes mutatókat kell-e használni, ha két — mint az előzőekben leszögeztük, egymástól távollevő — időpontra végzünk összehasonlítást?

Válaszunk: Nem szükséges, sőt nem is célszerű ugyanazokat a természetes mutatókat használnunk a két időpontban.

A különböző termékek köre és választéka az idő előrehaladásával állandóan bővül és szűkül. Ezáltal mind újabb és újabb termékek lépnek a gazdasági fejlettségi szint általános jellemzői közé, míg más természetes helyettesíthetőkké válnak, lépésről lépésre csökkentve, egyes esetekben

¹⁰ Az érthetőség kedvéért röviden összefoglalom Jánossy említett könyvéből (lásd 130—142. l.) a természetes mutatók kiválasztására vonatkozó főbb követelményeket.

teljesen megszüntetve olyan termékek fogyasztását, amelyek korábban a gazdasági fejlettségi szintet jól jellemezték.

Az általam vizsgált 23 éves periódusban az új termékek egész sora jött létre. Ezek közül először csak azokról szólok, amelyekkel bővítettem a természetes mutatók számát, másodsor azokról, amelyek szerepeltetése kívánatos lenne, de különböző okok miatt mégsem lehetséges.

Az első kategóriába tartozik például a televízió. Feltalálása a két világháború között történt. Elterjedése először a gazdaságilag legfejlettebb olyan országokban volt rendkívül gyors ütemű (általában két év alatti megduplázás), amelyek természeti feltételei (az adás-vételt befolyásoló domborzati viszonyok) ezt viszonylag könnyen tették lehetővé. A gazdaságilag közepesen, vagy gyengén fejlett országokban a TV elterjedése később kezdődött s a tulajdonosok száma most is gyorsan növekszik. A TV ma már az általános gazdasági fejlettség egyik fontos jellemzője nemcsak a legfejlettebb, hanem a gazdasági fejlettség alacsony fokán álló országokban is. Ezért 1960-ban természetes mutatóink számát a TV mutatóval bővítettem.

Köztudomású, hogy — különösen az utóbbi években — a vegyipar a rendkívül gyorsan fejlődő, dinamikus ágazatok egyikét képezi. Ezért 1960-ban a különböző országok műanyagfogyasztási szintjét jellemző természetes mutatót is felhasználtam.

A háztartási gépek a legtöbb országban ugyancsak a II. világháború után terjedtek el. A háztartások tartós fogyasztási cikkekkel (mosógép, centrifuga, hűtőszekrény stb.) való ellátottságát jellemző mutató használata igen fontos lenne, hiszen manapság a személyi jövedelmek elég nagy részét (a fejlett országokban kb. 12—15⁰/₀-át) fordítják e célra. Elegendő számú ország statisztikai adatainak hiányában azonban ez a mutató egyelőre nem vonható be az összehasonlításba. Ezért megkíséreltem a kWó fogyasztási mutató szétválasztását abból a célból, hogy megállapítsam; mennyi az a villamos energia, amelyet a lakosság használ fel. Ezzel közvetett úton ugyan, de némi tájékoztatást kaphattunk volna a háztartások elektromos berendezésekkel való ellátottságáról is. Törekvésem azonban kudarcba fulladt. Kiderült, hogy statisztikai adatok hiányában ez a szétválasztás sem lehetséges.

Néhány érdekes példa a helyettesíthető termékek fokozott érvényesítésének kifejezésére.

E folyamat érvényre juttatása céljából az 1937. évi számításban a szilárd tüzelőanyag fogyasztási mutatóját szerepeltettem, míg az 1960. évi számításokban az összes energiahordozó-fogyasztás mutatóját. A szilárd tüzelőanyagok (elsősorban a szén) fogyasztása ugyanis csökkent, s helyét — különösen a II. világháború utáni időszakban — az egész világon fokozatosan a szénhidrogének veszik át.

Említettem a televíziót, mint új terméket. Ez azonban lehetlenné tette egy másik, mégpedig a mozilátogatók számát jelző természetes mutató 1960. évi felhasználását. A TV elterjedésének folyamata ugyanis a mozilátogatók számának csökkenésében is kifejezésre jutott, mégpedig a TV elterjedésénél gyorsabb ütemben. Ennek az az oka, hogy egy televízió kezdetben nem egy, hanem átlagban 5—6 korábbi mozilátogatót vont el. E folyamatot külön vizsgálva azt tapasztaltam, hogy amikor a TV 1000 lakosra jutó állománya megközelíti, illetve eléri a kb. 150-es számot, a

mozilátogatások száma fokozatosan visszatér arra a gyakoriságra, amely a TV létezése előtt fennállt.¹¹ (Vajon a színes TV elterjedése ugyanezt a folyamatot indítja meg? Majd kiderül.) Ezen okok miatt a mozilátogatók mutatójának nemzeti jövedelemmel való összefüggése nem elég szoros ahhoz, hogy felhasználhassam.

A nemzetközi gazdasági fejlettségi szintet a vizsgált időszakban jól jellemző naturális mutatók közül sajnos csupán azok kiválasztására van lehetőség, amelyekre elegendő ország (legalább 20—25) többé-kevésbé egységesen számított statisztikai adata rendelkezésre áll. Ennek hiányában kellett fájó szívvel ugyan, de kihagynom a végső számítások alapjául szolgáló mutatók közül 1937-ben például az elsődleges alumínium-fogyasztás, az egy mezőgazdasági dolgozó által eltartott lakosok száma, valamint az orvosok és gyógyintézeti ágyak mutatóját, 1960-ban pedig

1. sz. táblázat

A reprezentánsként kiválasztott és a végleges vizsgálatban felhasznált naturális mutatók 1937-ben és 1960-ban*

Ágazat	Mutatók száma	
	1937-ben	1960-ban
Ipar fejlettségére jellemző	5 mutató:	6 mutató:
	Acél-, Cement-, kWó-, Csomagolópapír-fogyasztás	
Mezőgazdaság színvonalát tükrözi	Szilárd tüzelőanyag fogyasztása 2 mutató:	Összes energiahordozók és műanyagfogyasztás 2 mutató:
Közlekedés fejlettségét tükrözi	Műtrágyafogyasztás, traktorállomány	
	2 mutató:	2 mutató:
	Vasúton szállított áruk súlya, regisztrált tehergépkocsik állománya	
Ruházkodás szintjére jellemző	1 mutató:	1 mutató:
	Összes textilszál-fogyasztás	
Élelmiszer fogyasztást jellemzi	3 mutató:	5 mutató:
	Állati fehérje, kávé-, tea-, kakaó-, gabonafogyasztás	
Egészségügyi, kulturális és egyéb ellátottság, illetve színvonal jellemzésére szolgál	6 mutató:	Cukor-, tej- és tejtermékfogyasztás 10 mutató:
	Csecsemőhalandóság, regisztrált személygépkocsi, telefon, rádióállomány, belső levélforgalom, újságpapír-fogyasztás	
		Orvosok, gyógyintézeti ágyak száma, televízió állománya, egy kereskedelmi dolgozóra jutó lakosok száma
Összes mutatók száma:	19	26

* A vízszintes vonalakkal határolt sávokban levő mutatókat 1937-ben és 1960-ban egyaránt figyelembe vettük.

¹¹ Sajnos 1937-re nemzetközi statisztikai adatok hiányában e mutató nem számítható.

az egy szobára jutó személyek száma és a lakások vízzel, gázzal és fürdőszobával való ellátottságát kifejező mutatókat.

Ha tehát két vagy több egymástól távollevő időpontokra végzünk statikus összehasonlítást olyan természetes mutatók kiválasztására kell törekednünk, amelyek az átlagos gazdasági fejlettségi szintre a szóban forgó időpontokban leginkább jellemzőek. Ahhoz, hogy a kiválasztott időpontok által felölelt időszakban a gazdasági fejlődés folyamatában végbement változásokat — amennyire lehetséges — figyelembe tudjuk venni, nem szükséges, hogy a természetes mutatók mindkét időszak tekintetében azonosak legyenek.

Az 1937-re megvizsgált 26 és az 1960-ra megvizsgált 32 természetes mutató közül, a végleges elemzések alapját az első időpontra 19, a másodikra pedig 26 mutató szolgálta. Ezt mutatja az 1. sz. táblázat.

Bár kívánatos lenne az 1937. és 1960. évi természetes mutatók számának további növelése, állíthatom, hogy — a lehetőségek szűkreszabott korlátai között — a végleges számítást szolgáló mutatók elegendőek azon célkitűzés megvalósításához, hogy segítségükkel a nemzeti jövedelem különböző időpontokban elért szintjét, majd változását megfelelő pontossággal állapítsam meg.

1937. és 1960. évi nemzeti jövedelem dollár/fő értékek belső hibahatárának ellenőrző számításai

A statikus összehasonlítások éveinek megválasztása, a természetes mutatók adatainak és a hivatalos nemzeti jövedelem dollár/fő értékeinek kiszámítása után meghatározhatók a két időpont (1937 és 1960) regressziós görbéi.

E mutatókénti regressziós görbék alapján kiszámítható mindkét időpontban a fiktív nemzeti jövedelmek országonkénti értéke és ezek geometriai átlagaként a korrigált nemzeti jövedelem (dollár/fő).

A belső hibahatár pontosabb megállapítása céljából a következő kérdés tisztázandó:

Natúrális mutatók kihagyása, illetve mások bevonása milyen mértékű számszerű változást idéz elő az országonkénti korrigált nemzeti jövedelem/fő e módszerrel meghatározott értékében?

Ennek megállapítása céljából az 1937-es statikus összehasonlításoknál az alábbi ellenőrző számítást végeztem el:

Az 1937. évi természetes mutatókat, melyek száma 19, további két mutató (összes energiahordozók és az autók mutatója — amely a személy- és tehergépkocsik együttes számát foglalja magában —) hozzáadása után két csoportra választottam szét, mégpedig úgy, hogy — a lehetőségek korlátai között — mindkét csoportban legalább egy mutató erejéig képviselve legyen minden ágazat. Az I. csoportba 13, a II. csoportba 11 mutató került.¹²

A I. és II. csoportban három olyan mutató (acél, cement és textilszál fogyasztás) van, amely mindkét csoportban szerepel. Erre azért volt

¹² Az I. csoportban a következő természetes mutatók szerepeltek: acél, cement, szilárd tüzelőanyag, műtrágya, állati fehérje, gabona, textilszál, vasúton szállított áruk, tehergépkocsi, személygépkocsi, csomagolóanyag, telefon és csecsemőhalandóság mutatója.

A II. csoportban szereplő mutatók a következők: acél, cement, kWó, összes energiahordozók, traktor, kávé-tea-kakaó, textilszál, összes autók száma, újságpapír, rádió és le-
vélforgalom mutatója.

szükség, mert egynéhány országban kevés a felhasználható mutatók száma, s így az ennek alapján számított fiktív nemzeti jövedelmek geometriai átlagai is bizonytalanok. A mindkét csoportban azonos mutatók szerepeltetése, továbbá a II. csoport két mutatóval való kibővítése miatt a korrigált nemzeti jövedelem dollár/fő (19 mutató fiktív nemzeti jövedelmeinek geometriai átlaga) nem minden esetben esik az I. és II. csoport (13, illetve 11 mutató) fiktív nemzeti jövedelmeinek geometriai átlagai közé.

A 2. sz. táblázaton tüntetem fel a különböző csoportok fiktív nemzeti jövedelmeinek geometriai átlagait és ezek szélső értékeinek százalékos különbségeit.

2. sz. táblázat

Országok	Korrigált nemzeti jövedelem	I. csoport	II. csoport	Szélső értékek %-os eltérése
		fiktív nemzeti jövedelmeinek geometriai átlaga		
		1937-es dollár/fő		
1. USA	570	616	602	8,0
2. Anglia	440	415	470	13,0
3. Ausztrália	430	442	378	17,0
4. Új-Zéland	410	—	372	10,0
5. Svédország	400	395	416	5,0
6. Kanada	356	363	365	2,0
7. NSZK	340	354	335	6,0
8. Dánia	340	352	314	12,0
9. Belgium + Luxemburg	330	334	326	2,5
10. Svájc	320	305	328	7,5
11. Hollandia	306	300	302	2,0
12. Norvégia	300	303	300	1,0
13. Franciaország	265	268	276	4,0
14. Argentína	220	195	240	23,0
15. Finnország	214	222	203	9,0
16. Ausztria	190	196	186	5,0
17. Írország	180	184	175	5,0
18. Délafrikai Unió	155	164	156	5,0
19. Chile	150	140	139	8,0
20. Olaszország	135	134	142	6,0
21. Japán	135	131	148	13,0
22. MAGYARORSZÁG	120	117	124	6,0
23. Spanyolország	95	88	94	8,0
24. Portugália	93	95	91	4,0
25. Görögország	92	92	89	3,0
26. Mexikó	87	89	83	7,5
27. Törökország	60	55	57	9,0

A 26 országból 19 országban a szélső értékek eltérése 0—8 százalék között van, 5 országban 8—13 százalék között, s csupán 2 országban¹³ adódik 13 százalék feletti eltérés.

¹³ Argentínában egyrészt a rendelkezésre álló kevés, másrészt ellentmondó statisztikai adatok miatt a fiktív nemzeti jövedelmekből számított átlagok mindegyik csoportban bizonytalanok, ezért Argentínát kihagytam a dinamikus összehasonlításból.

Annak ellenére, hogy Chilében a különböző csoportok geometriai átlagainak az eltérése csupán 8 százalék, Chilét kihagytam a dinamikus összehasonlításból. Az összes, 19 természetes mutatóból ugyanis — amelyből a korrigált nemzeti jövedelem dollár/fő értékeket számítottam — mindössze 12 áll rendelkezésre.

Ausztráliában az I. és II. csoport geometriai átlaga közötti viszonylag nagy eltérést két mutató (a műtrágya és az állati fehérje) magas fiktív nemzeti jövedelmei okozzák. Mivel az állattenyésztésnek kiemelkedő szerepe van az egész nemzetgazdaságban, indokolt csupán az I. csoport geometriai átlagát figyelembe venni.

Világos, hogy szisztematikus hibát nem követtem el, hiszen az eltérések mértéke és a nemzeti jövedelem nagysága között semmiféle összefüggés nem látható.

A különböző számú naturális mutatókból álló csoportok fiktív nemzeti jövedelmeinek geometriai átlagai közötti százalékos eltérés — az ilyen számításoknál lehetséges pontosságot figyelembe véve¹⁴ — kismértékű.

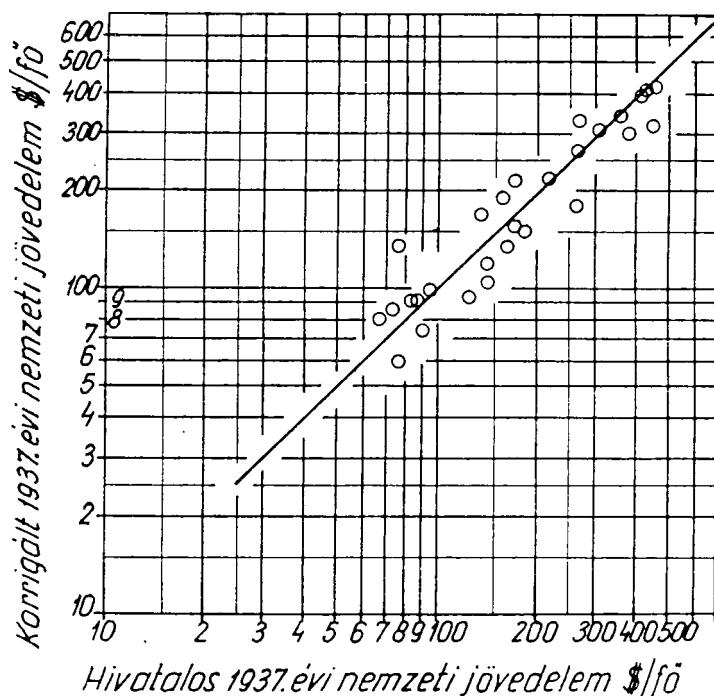
Bizonyítottuk tehát, hogy naturális mutatók kihagyása, illetve mások bevétele kismértékben befolyásolja az e módszerrel meghatározott korrigált nemzeti jövedelem dollár/fő értékeit.

Ábrázoljuk most a korrigált nemzeti jövedelem dollár/fő értékeit a kiindulás alapjául szolgáló hivatalos nemzeti jövedelem függvényében.

Az 1. sz. ábrán az országok megnevezését nem tüntettük fel, hiszen bennünket most nem az érdekelt, melyik országban milyen mértékű volt a korrekció, hanem az: elkövettünk-e szisztematikus hibáit.

1. sz. ábra

**A hivatalos és a korrigált nemzeti jövedelem dollár/fő
1937. évi értékeinek összefüggése**

(Az ábrán a középvonaltól levő eltérések a korrekció mértékét mutatják.)

Látható, hogy a hivatalos és korrigált nemzeti jövedelem adatok függetlenek attól, hogy kis vagy nagy nemzeti jövedelmű országról van-e szó.

A korrekcióval kiigazítottuk egyrészt a valutakulcs használatából adódó durva pontatlanságokat, másrészt a valuta (K_v) skálát megőrizve állapítottuk meg a korrigált nemzeti jövedelem dollár/fő értékeit.

A K_v skálán mért 1937. évi korrigált nemzeti jövedelem dollár/fő értékek belső hibahatárát az elvégzett ellenőrző számítások után maximum $\pm 10\%$ -ra becsülöm.

¹⁴ Az ilyen elemzéseknél szükséges és lehetséges pontosságról később szólok.

Az 1960. évi statikus összehasonlítás számítási menete megegyezik 1937. évi számítás menetével. Az 1960. évi statikus összehasonlítás részletes ellenőrző számításait — terjedelmi okokból — nincs módomban részletesen ismertetni. Ezért csupán annyit jegyzek meg, hogy az 1960. évi statikus összehasonlítást először 16 naturális mutató alapján végeztem. Amikor a naturális mutatók számát 26-ra emeltem fel, a végeredményekben, azaz a korrigált nemzeti jövedelem dollár/fő országokénti értékeiben csak teljesen jelentéktelen, 1—3⁰/₀ közötti változás történt.¹⁵

Az 1960. évi fiktív nemzeti jövedelmek s azok szórásintervallumának részletes megvizsgálása alapján az 1960. évi végeredmények belső hibahatárát is maximálisan $\pm 10^0/0$ -ra becsülöm.

Más számítások eredményeivel való összevetés

A K_{*} skálán végzett számítások sem 1937-re, sem pedig 1960-ra nem állnak rendelkezésre, ezért nincs mód e két skálán végzett statikus összehasonlítás eredményeinek összevetésére.

A *kapitalista országokra* egyetlen statikus összehasonlítás létezik az 1960-as évre, amelyet Wilfred Beckermann angol közgazdász végzett a különböző országok egy főre jutó magánfogyasztásának összehasonlítására.¹⁶ A két különböző módszerrel és nem azonos mutatókból nyert eredmények összevetése során lényeges különbség mutatkozott. Konkrét okait e helyütt nincs módomban részletesen kifejteni, ezért csupán annyit jegyzek meg, hogy a különbségek főként két okra vezethetők vissza: egyrészt Wilfred Beckermann csupán hét naturális mutatót használ, másrészt: az értékek logaritmusaira minden mutatóra vonatkozóan lineáris függvényt alkalmaz. Az általam használt módszerben viszont — a valószínűségi összefüggéseknek megfelelően — más és más függvény adódik a különböző naturális mutatók és a nemzeti jövedelem összefüggésére.

Magyarországra Csernok Attila által számított — már korábban említett — egy főre jutó nemzeti jövedelem dollárban kifejezett értéke áll rendelkezésre. Ezzel hasonlítottam össze saját 1960. évre vonatkozó magyarországi eredményeimet. A két egymástól teljesen különböző módszerrel nyert eredmény közötti különbség 10⁰/₀ alatt maradt.

Az 1937. és 1960. évi nemzeti jövedelem értékek időbeli összehasonlítása

a) Az összehasonlíthatóság megteremtése

Az eddigi számítások alapján az egy főre jutó dollárban kifejezett nemzeti jövedelem az összehasonlításba bevont minden ország esetében két időszakra (1937 és 1960) áll rendelkezésre. Kézenfekvő a nemzeti jö-

¹⁵ Az 1960. évi végeredményeket lásd részletesebben: Ehrlich Éva: An Examination of the Inter-relation between Consumption Indicators Expressed in Physical Units and per Capita National Income. Czechoslovak Economic Papers, 7. szám. Prague 1966. és Ehrlich Éva: „Nemzetközi összehasonlítás naturális mutatókkal” c. cikkben. Statisztikai Szemle 1966. 10.

¹⁶ Wilfred Beckermann (lásd: „International comparisons of real incomes.” Páris. 1965. Development Centre Studies. No. 4.) a különböző országok egy főre jutó magánfogyasztásának összehasonlítására dolgozott ki egy olyan módszert, amely *alapgondolatát tekintve* — amennyiben a szerző is naturális mutatók segítségével határozza meg egy szintetikus mutató értékét dollárban — a Jánossy-módszerhez hasonló.

vedelem országokénti növekedését e két érték hányadosaként (indexével) kifejezni.

Miután azonban a dollár vásárlóereje ezen intervallum alatt változott, az így kapott indexet a vásárlóerő-változásnak megfelelően korrigálni kell.

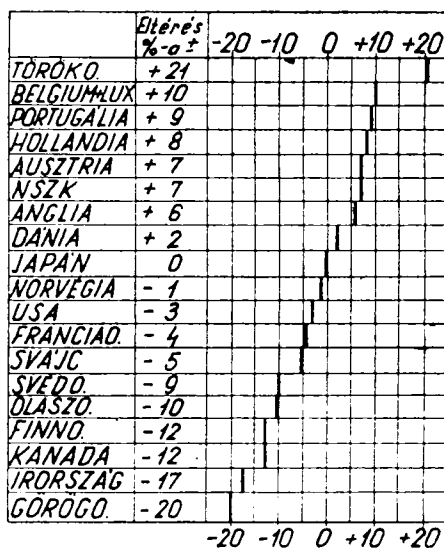
Az Egyesült Államok fogyasztói — consumer — árindexe 2,04¹⁷ osztókulcsot ad a dollárnak mint belső vásárlóeszköznek inflálódására vonatkozólag. Ezt az osztót használtam egységesen a különböző országok egy főre jutó nemzeti jövedelmének 1937. évi 1960-as dollárban történő meghatározása céljából.

b) Az eredmények ellenőrzése

A számítások helyességének ellenőrzésére az alábbi lehetőség kínálkozott: A dinamikus összehasonlításban szereplő 24 ország közül 19 országra rendelkezésre áll ezen országok hivatalos publikációja az egy lakosra eső bruttó nemzeti termék vagy nemzeti jövedelem 1937 és 1960 közötti összehasonlító áras indexe.¹⁸ Saját számításaim eredményei — a 2,04-es index figyelembevételével — így összehasonlíthatók e 19 ország hivatalos indexeivel.

2. sz. ábra

19 kapitalista ország által változatlan áron számított indexek (1960/1937) és a saját számításaimnál nyert indexek (1960/1937) közötti eltérés százaléka

Kiderül, hogy a kétféle módszerrel számított végeredmények közötti eltérés a 19 országból 14-nél ± 10⁰%, vagy ezalatt marad, 5 országnál haladja meg a 10⁰%-ot, s csupán 3 ország (Törökország, Görögország és Írország) esetében éri el a 21, 20, illetve 17⁰%-ot. Az eltérések meglehetősen szimmetrikusan helyezkednek el.

Felmerül azonban az a kérdés, hogy vajon szabad-e a fejlett és fejletlen országok esetében egyaránt egységes árindexet alkalmazni?

¹⁷ Forrás: Statistical Abstract of USA. 1962. New York.

¹⁸ Egnéhány itt szereplő országban lehetőségem volt mind a GNP, mind a nemzeti jövedelem változatlan áron kifejezett indexsorának összevetésére. Ez azt mutatta, hogy a vizsgált időszakban a GNP/nemzeti jövedelem arány jelentéktelen mértékben változott. Ebből arra következtettem, hogy a többi országokban is — ahol csupán az egyik mutató indexsora állt rendelkezésre — e két mutató aránya lényegében változatlan maradt.

A 2. sz. ábrából kiderül, hogy *nem követtünk el szisztematikus hibát*, hiszen ugyanúgy találunk fejletlen országokat fent, ahol az e módszerrel megállapított nemzetijövedelem-változás kisebb, mint az ország saját maga által számított indexe, mint lent, ahol az általunk számított index a nagyobb.

Sőt érdekes módon a legfelső helyet Törökország, a legalsót pedig Görögország foglalja el, s mindkét ország a gazdasági fejlettség alacsony fokán áll.¹⁹

Az egységes osztó alkalmazásával azonban egyben azt is feltételeztük, hogy a K_{∇} és K_{*} skála általános viszonya ugyanaz volt 1937-ben, mint 1960-ban.

A két skála egymáshoz viszonyított arányának megállapítására — mint arról e cikk elején szóltam — *kizárólag 1955-ben volt lehetőségünk*, amikor a Gilbert-Kravis által végzett K^{*} skálán számított országokénti értékeket össze tudtuk vetni az e módszerrel számított értékekkel.

Ilyen feltételek mellett csupán hipotézisszerűen jelenthetem ki, hogy a két skála arányeltolódása nem lehet lényeges, bár egymáshoz viszonyított arányuk a valóságban valószínűleg nem pontosan ugyanaz 1937-ben, mint 1960-ban.

Valószínűsíteni lehet, hogy az alacsony gazdasági fejlettségű országok nemzeti valutáinak belső vásárlóértéke és tényleges világszárműveletereje közötti arány nagyobb volt 1937-ben, mint 1960-ban, továbbá, hogy a magas fejlettségű országok egynémelyikében a valuták belső és külső vásárlóerő aránya közelebb állt egymáshoz 1937-ben, mint 1960-ban.

A két skála egymáshoz viszonyított arányeltolódása egyébként csak akkor visz nagy hibát a számításba, ha egy ország nemzeti jövedelmének változása oly nagymértékű volt a vizsgált periódusban, hogy „lentről felkerült”. Ebben az esetben, az e módszerrel megállapított nemzetijövedelem-változás — a két skála időben azonos arányának feltételezése miatt — torzíthat. Mivel azonban az egy főre jutó nemzeti jövedelem változása sehol sem volt oly mértékű, hogy bármely ország ez időszakban a fejlettségi szint legalsó lépcsőjéről annak legfelsőjére került, a skálák időben változatlan arányának feltételezése csupán jelentéktelen mértékben torzíthatja végeredményeimet.

Megjegyzendő még, hogy a statikus összehasonlításnál a K_{∇} és K_{*} skálán számított értékek jobban térnek el egymástól, mint a dinamikus összehasonlításban, hiszen utóbbi esetben nem a két skála különbözősége, hanem csak ennek változása játszik szerepet.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a különböző módszerekkel nyert végeredmények mindegyike csak a valóságban végbement változás megközelítését adhatják. „Általában mennél hosszabb az időszak, a fejlődés annál inkább nem egyszerűen mennyiségi, hanem a szerkezet változása következtében minőségi változás is”,²⁰ amelyek számszerűsítése úgy-

¹⁹ Csak megjegyezni kívánom, hogy mindkét ország nemzeti statisztikája rendkívül bizonytalan. Erre mutat, hogy mind a török, mind pedig a görög Statisztikai Hivatal által a nemzeti jövedelem/fő hosszúsoros, változatlan áras indexszámai rendkívül ellentmondóak. A statisztikákban a szóban forgó periódusra (azonos évi változatlan árban kifejezett) három egymástól különböző indexsort is találhatunk. Ilyen ingatag alapokon álló nemzeti statisztikák mellett törvényszerű, hogy a *bármilyen módszerrel* végzett nemzetközi összehasonlítás szintetikus mutatókra vonatkozó eredményei ilyen országokban sokkal bizonytalanabbak, mint gazdaságilag fejlettebb országok, megalapozottabb statisztikai adataira ráépülő eredmény.

²⁰ Idézet Mód Aladárné említett cikkéből. (692–693. l.)

szólván lehetetlen, s amelyek *objektív korlátját* képezik *bármely módszer alkalmazása esetén* az összehasonlítás pontosságának.

Ha mindezek hangsúlyozása szükséges *egy ország* hosszú, múltbeli időszakára vonatkozóan, könnyű belátni, hogy ez sokkal inkább így van *sok ország*, tehát nemzetközi összehasonlítás esetén. Indokolhatatlan tehát az előbbinél nagyobb pontosság igényének követelése.

c) *Egy lényeges hibakorlát*

Az előbbieken bemutatott kis hibahatár egyik leglényegesebb okát a következőkben látom:

Az egyes regressziógörbék lényegében a nemzetközi átlagban érvényesülő tendenciát fejezik ki, és az egyes országok természetes mutatóinak tényértékei ettől különböző mértékben térnek el. Ezen eltérésekben (tehát a fiktív nemzeti jövedelmekben) tükröződnek egyrészt az országok egyedi történelmi, földrajzi és természeti adottságai, másrészt mindazon szokás és ízlésbeli sajátosságai, amelyek a „közöstől” különböznek. Az országok ezen adottságai azonban a vizsgált periódusban lényegében nem változtak. A szokások stb. sajátosságaiban bekövetkezett módosulások pedig még ilyen 23 éves periódus alatt is rendkívül kismértékűek, s így a *dinamikus összehasonlítás esetében ennek a „hibaforrás”-nak a kiesése nagymértékben csökkenti az egész számítás végeredményeinek hibahatárát.*

A módszer előnyei, hátrányai és korlátai

A módszer előnyeit a következőkben foglalhatom össze:

1. Segítségével megállapítható a különböző társadalmi rendszerű országok valamely szintetikus mutatója hosszú távú változásának számszerű mértéke összehasonlítható dollárban kifejezve.

2. Lehetővé teszi olyan országok valamely szintetikus mutatója hosszú távú változásának számszerű megállapítását is, amelyekre — különböző okok miatt — e változást kifejező indexek nem ismeretesek.

3. A szintetikus mutatók változásának ismeretében újabb függvénykapcsolatok megállapítására nyílik lehetőség e szintetikus mutató (pl. a nemzeti jövedelem) és olyan természetes mutatók között, melyeket a kiinduló függvénykapcsolatok meghatározásánál — akár azért, mert nem feleltek meg követelményeinknek, akár más bizonytalansági tényezők miatt — nem használtunk fel. E kiegészítő függvényeknek különösen a hosszú távú becslések szempontjából van jelentőségük.

4. Egyszerű, olcsó és viszonylag gyorsan, kis apparátussal elvégezhető eljárást ad, így nem kell óriási költségek mellett éveket várnia a gazdasági vezetésnek a nemzetközi összehasonlítás eredményeinek megismerésére.

E módszer hátrányai és korlátai a következők:

1. E módszer csak sok ország együttes vizsgálatára alkalmazható és csak azzal a feltétellel, ha a különböző gazdasági fejlettségű országok viszonylag nagy csoportjára rendelkezésre áll a hivatalos nemzeti jövedelem.

2. Nem alkalmas rövid (1—2 éves) vagy középtávú (5 éves) változás

mérésére. A módszerben rejlő belső hibahatár ($\pm 10\%$) ugyanis nagyobb, mint például az országok fajlagos nemzeti jövedelmében ilyen rövid periódus alatt bekövetkező változás.

3. Nem alkalmas egy-egy ágazat változásainak jellemzésére, annak ellenére, hogy a nemzetgazdaságok ágazatainak széles körét képviseltetjük a természetes mutatókban, s ezek bizonyos következtetések levonására lehetőséget adnak.

4. Nem fejezi ki a minőségi változásokat (pl. a traktorok országokénti darabszáma nem veszi figyelembe, hogy az egyes országokban milyen különbségek vannak a traktorok nagysága és teljesítménye között; az acélfelhasználáson belül a minőségi acél arányát stb.)²¹

A dinamikus összehasonlítás eredményei

A dinamikus összehasonlítások, ütemvizsgálatok célja esetenként különböző lehet. Mint már korábbiakban hangsúlyoztuk, jelen tanulmányban ún. „normális gazdasági éveket” hasonlítunk össze (nem utolsósorban azért, mert hosszútávú elképzeléseink kialakításánál főként ezeknek van jelentőségük) és figyelmünket az ezek távlatában érvényesülő fejlődési tendenciákra kívánjuk összpontosítani. Nem foglalkozunk tehát azokkal a sajátos, csak ideig-óráig érvényesülő fejlődési ütemekkel, amelyek a II. világháborút követő helyreállítási szakaszban több ország, különösen az NSZK, Japán, de akár Magyarország esetében is tapasztalhatóak voltak. Az 1937 és 1960 közötti nemzeti jövedelem változásról a 3. sz. ábra ad képet.

A vizsgálatban szereplő országokat nemzeti jövedelem/fő növekedésük sorrendjében tüntetem fel a 3. sz. táblázatban.

Megjegyzések a Magyarországra kapott eredményekhez

A Magyarországra kapott eredményt, sajnos semmiféle hivatalos indexszel nem lehet összevetni, mivel SNA szerint számított nemzetijövedelem-adatok e periódusra nem állnak rendelkezésre.

A magyarországi egy főre jutó nemzeti jövedelem e módszerrel meghatározott indexe e 23 éves periódusra 1,64-szeres növekedést ad.²²

Magyarországon e 23 év alatt történt alapvető társadalmi rendszer-

²¹ Szükséges megjegyezni, hogy a minőségi változások számszerű figyelembevétele más módszerekkel végzett különféle összehasonlítások esetében sem kap szerepet. E minőségi változások számszerű kifejezése általában szubjektív megítélés alapján, csupán korrekcióként vehető számításba.

²² Csupán tájékoztatóként vetem össze az e módszerrel számított Magyarországra kapott nemzeti jövedelem növekedést a KSH metodika szerint számítottal abból a célból, hogy bizonyítsam, szó sincs arról a „sokszoros” különbségről, amelyről Mód Aladárné írt. Hangsúlyozni kívánom, hogy egyezés – az eltérő metodika és tartalom miatt – eleve nem lehetséges.

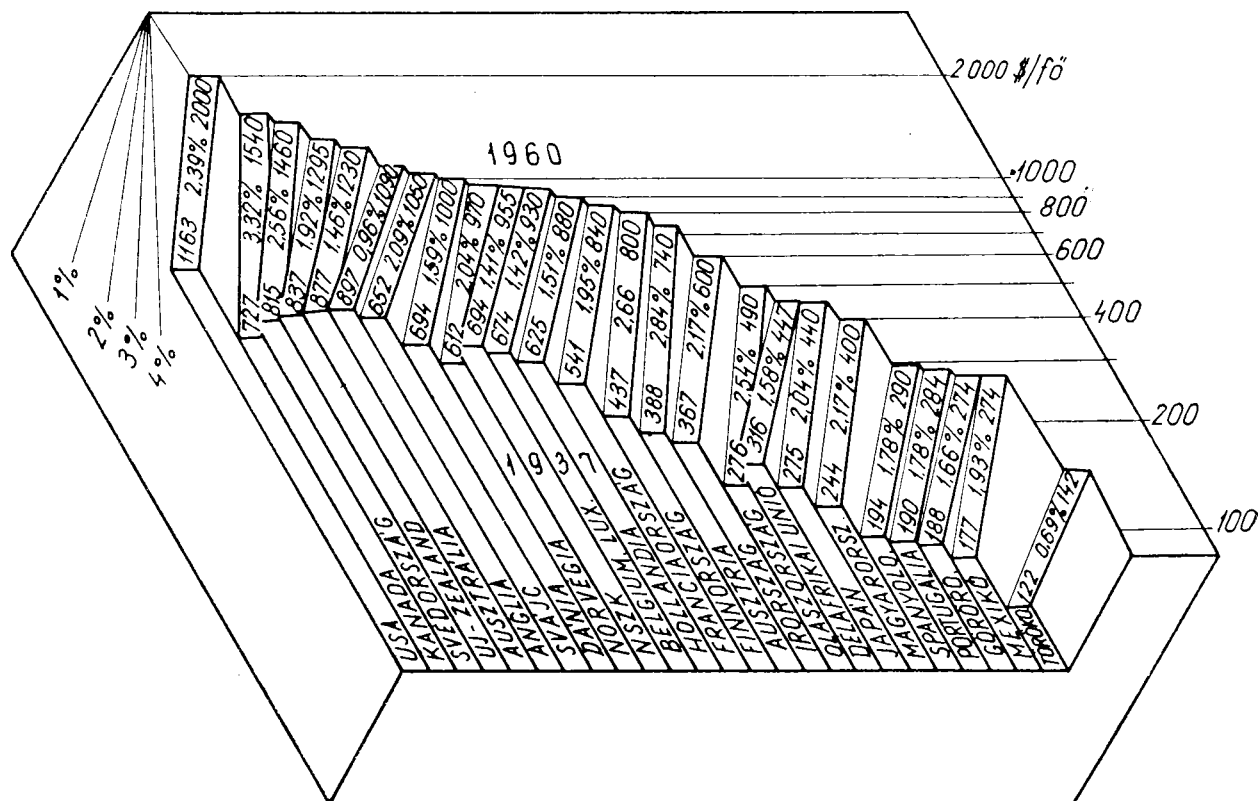
Mód Aladárné említett cikkéből megtudjuk, hogy a KSH metodika szerint a felülvizsgálat után Magyarország nemzeti jövedelme 1938 és 1960 között 2,25-szeresére növekedett, ami egy főre számítva 2,06-szoros növekedést jelent.

Ha figyelembe vesszük, hogy a magyarországi nemzeti jövedelem 1937-ben 4%-kal volt magasabb, mint 1938-ban, akkor a KSH hivatalos statisztikai adatát ezzel kiegészítve, Magyarországon az egy főre eső nemzeti jövedelem 1937 és 1960 között 1,98-szeresére emelkedett.

Az 1,98-szeres indexhez képest az e módszerrel meghatározott egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedés (1,64) magyarországi értéke 17%-kal alacsonyabb.

Egyébként ez, az *ilyen számításoknál* véleményem szerint nem lényeges eltérés – ami különben nem nagyobb, mint a KSH felülvizsgálat előtti és a jelenleg közzétett indexe (2,60–2,25) közti különbség – okai nem ismeretesek, s így egyelőre nem ítéhető meg, hogy mennyiben írható a nemzetijövedelem-növekedés meghatározása módszertani különbözőségeinek s mennyiben e kétféle számítás tartalmi különbözőségeinek terhére.

24 kapitalista ország és Magyarország egy főre jutó nemzeti jövedelmének összehasonlítható értékei 1937-ben és 1960-ban s a változás mértékét jelző évi növekedés

3. sz. táblázat

24 kapitalista ország és Magyarország nemzeti jövedelem dollár/fő növekedése 1937 és 1960 között

Országok	Nemzeti jövedelem \$/fő növekedése 1960/1937	Országok	Nemzeti jövedelem \$/fő növekedése 1960/1937
Kanada	2,12	Új-Zéland	1,55
Ausztria	1,91	Spanyolország	1,50
Finnország	1,83	Portugália	1,50
Svédország	1,79	Görögország	1,46
Olaszország	1,78	Dánia	1,44
USA	1,72	Dél-afrikai Unió	1,42
MAGYARORSZÁG	1,64	Hollandia	1,41
Írország	1,64	Ausztrália	1,40
Svájc	1,61	NSZK*	1,38
Japán	1,59	Belgium + Luxemburg	1,38
Norvégia	1,59	Anglia	1,22
Franciaország	1,56	Törökország	1,16
Mexikó	1,55		

* Mai területre számítva.

beli változás és az ezzel együtt járó gazdasági strukturális átalakulás következtében a módszerben alkalmazott természetes mutatók némelyikének szerepe sajátos megfontolásokat igényel.

Lényegében erre az időszakra esik a szocialista iparosítás végrehajtása. Ennek eredményeképpen az ipari mutatók zömének fejlődési üteme meglehetősen gyors volt, és ez az azonos fejlettségű kapitalista országokhoz képest növelőleg hatott a kimutatott nemzeti jövedelem növekedésére.

A társadalmi rendszerben levő alapvető különbség elsősorban az egyenletesebb jövedelemelosztásban jut kifejezésre, és ezen keresztül abban, hogy a széles néprétegek átlagos életnívóját szolgáló természeti tényezők egy részének fogyasztása gyorsabban növekedett, s az így elért szintjük is magasabb, mint a hasonló fejlettségű kapitalista országokban. Hasonló a helyzet az egészségügy, a szociális ellátás és a kultúr színvonalat jellemző mutatók tekintetében is.

Néhány mutató vonatkozásában a magyarországi fejlődés sajátosságainak hatása oly mértékben érvényesül, hogy a mutatók — amelyek a kapitalista országokban, mint láttuk jól használhatók — Magyarországon nem alkalmasak arra, hogy a vizsgálódás alapjául szolgáljanak.

A vasúti szállítás volumene és növekedése például, nemzeti jövedelmi szintünkhöz képest oly magas, hogy figyelembevétele indokolatlan mértékben növelné a nemzeti jövedelem nagyságára és fejlődési ütemére kapott eredményt. Ezt a növelő tendenciát még az sem képes ellensúlyozni, hogy a tehergépkocsik száma nemzeti jövedelmi szintünkhöz képest nagyon alacsony. A vasút és tehergépkocsi ezen aránya érdekesen juttatja kifejezésre egyrészt, hogy a szállításban a fő szerepet a vasút játssza, másrészt, hogy az elmúlt időszakban a közúti szállítás fejlesztése nem haladt kielégítő ütemben. Ily módon Magyarországon a szóban forgó időszakban alig érvényesült az a világméretű tendencia, hogy a vasúti szállítás szerepét egyre inkább a közúton lebonyolított szállítás veszi át.

Mindezen tényezők következtében, mind a vasút, mind a tehergépkocsi mutatót Magyarország esetében kihagytam a nemzeti jövedelem változása mértékének megállapításául szolgáló mutatók köréből.

A kapitalista országokban az újságpapír-fogyasztás egy része a társadalmi szempontból „haszontalan” reklámcélokat szolgálja. Mivel Magyarországon reklámcélokat az összfogyasztásból minimális rész szolgál, e mutatót szintén kihagytam a nemzeti jövedelem változás meghatározásául szolgáló mutatók köréből.

Részben az egyenletesebb jövedelemelosztás, részben pedig különböző népgazdasági megfontolások alapján „tartották vissza” a személygépkocsik magyarországi számának gyorsabb növekedését. Ezért e mutató nemzetijövedelem-szintünkhöz képest alacsony száma korlátozottan jellemző a nemzeti jövedelem növekedés ütemének megállapítására.

Mindezek a fejlődésbeli sajátosságok abban is kifejezésre jutnak, hogy az egyes természetes mutatókhoz tartozó fiktív nemzeti jövedelmek Magyarországon — a kapitalista országokban tapasztaltakkal ellentétes módon — 1960-ban jobban szóródnak, mint 1937-ben. 1937-ben az összes mutatóknak megfelelő szórás $0/0$ -a 8,5. (A vasút és tehergépkocsi mutató elhagyásával 5,5 $0/0$.) 1960-ban viszont az összes mutatóknak megfelelő szórás 17 $0/0$, 3 mutató (vasút, tehergépkocsi, és újságpapír) elhagyá-

sával a szórás 70%-ra csökken. A megmaradó értékek teljesen szimmetrikus eloszlásúak.

A Magyarországra jellemző említett sajátosságok azonban csak részben tekinthetők a háború utáni fejlődés következményeinek; nem elhanyagolható mértékben olyan természeti, szokás és ízlésbeli specialitások megnyilvánulásai, melyek még ilyen viszonylag hosszú periódus alatt is megőrződnek. A vasúti szállítás volumene például a háború előtti időszakban is magasabb volt, mint amit az ország gazdasági fejlettségi szintje indokolt volna, a tehergépkocsik száma viszont alacsonyabb. Az állati fehérje fogyasztás a felszabadulás előtt is magasabb volt — bár kismértékben — mint a hasonló fejlettségű országoké.

A Magyarországra kapott eredmények értékelését a következőkben foglalhatjuk össze: 23 év alatt az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedési üteme a vizsgált országokéhoz képest magas volt, 24 kapitalista ország közül csupán 6-ban (Ausztria, Finnország, Kanada, Olaszország, Svédország és USA) tapasztaltunk gyorsabb fejlődést.

A fejlődés sajátos elemei között egyaránt találunk *a társadalmi rendszerből adódó előnyös* (egyenletesebb jövedelemelosztás) *s ezen előnyökből fakadó, fejlődési ütemünket gátló hátrányos* (ösztönzés hiánya) *vonásokat, valamint fejlődésünkkel objektíve együttjáró pozitív* (viszonylagosan gyors ütem) *s általunk elkövetett hibákból adódó negatív* (műszaki és technológiai színvonal háttérbe szorítása) *elemeket.*

Mindezek után úgy vélem, nincs okunk azt állítani, hogy a kapitalista országokétól eltérő sajátos körülmények és tényezők Magyarországon nagyobb mértékben torzítják a módszer segítségével kapott eredményeket, mint a kapitalista országok többségében.

E módszert tehát alkalmasnak tartom — az ilyen vizsgálatokban lehetséges pontossági határok között — kapitalista és szocialista országok egy főre jutó nemzeti jövedelem változásának lényegében azonos hibahatárral történő megállapítására.

Néhány szó az eredményekből levonható következtetésekről

E cikk szűkreszabott keretei nem adnak lehetőséget arra, hogy a vizsgált 23 éves időszakból a nemzetközi fejlődés múltbeni tendenciáira általános következtetéseket vonjak le. Ezért csupán arra szorítkozom, hogy egy-néhány megállapítást tegyek. Ezek a következő kérdéseket érintik:

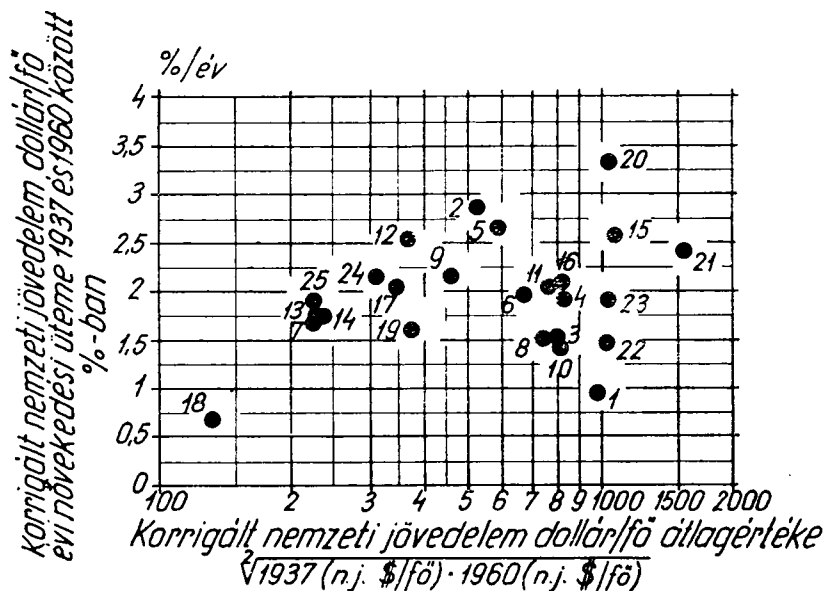
1. Milyen szerepet játszik a nemzeti jövedelem ütemét befolyásoló tényezők közül a nemzeti jövedelem/fő abszolút nagysága?

2. Csökkent-e a vizsgált időszakban a fejlett és fejletlen országok gazdasági fejlettségi szintkülönbsége?

Nézzük az első kérdést: a 4. sz. ábrán a nemzeti jövedelem dollár/fő szintjének és évi növekedési ütemének összefüggése látható.

Az ábrán levő pontok nagymértékű szórását tapasztaljuk. Ennek egyik oka lehet, hogy nem minden ország esetében haladunk a trendvonalon. (Erről a 194. lapon már szóltunk.) Ettől eltekintve sem kapunk azonban az ábrából egyértelmű választ a feltett kérdésre. *Nem állapítható meg olyan tendencia, hogy a magas fejlettségű országoknál az ütem kisebb vagy nagyobb, mint az alacsony fejlettségűeknél.* Csupán annyi

A nemzeti jövedelem változás évi ütemének összefüggése a nemzeti jövedelem \$/fő 1937. és 1960. évi átlagértékével

látható, hogy az itt szereplő országok többségében az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedési üteme a gazdasági fejlettség szintjétől többé-kevésbé függetlenül évi 2% körül van.

E kérdésre kapott nem teljesen kielégítőnek tűnő válaszok szerint a nemzetközi összehasonlítások eredményei nem látszanak alátámasztani azt a sok helyen elterjedt, sőt időnként axiómaként használt tételt, hogy a gazdasági fejlettség alacsonyabb színvonalán álló országok természet-től fogva gyorsabb ütemben haladnak, mint a fejlettek.

A második kérdés megválaszolásához a 4. sz. táblázatot állítottam össze.

4. sz. táblázat

Európai kapitalista országsoportok és az USA 1937. és 1960. évi átlagos nemzeti jövedelme

Országsoportok, illetve országok	Nemzeti jövedelem \$/fő		Nemzeti jövedelem növekedési indexe 1960/1937	USA egy főre eső nemzeti jövedelméhez viszonyított százalék USA = 100	
	1937	1960		1937	1960
1. Közös Piac országainak (Belgium, Franciaország, Luxemburg, Olaszország, NSZK, Hollandia) átlaga ..	516	782	1,52	44,4	39,1
2. Más fejlett európai kapitalista országok (Anglia, Ausztria, Dánia, Finnország, Írország, Norvégia, Svédország Svájc) átlaga.....	684	1050	1,54	58,7	52,6
3. Fejletlen európai kapitalista országok (Görögország, Portugália, Spanyolország) átlaga.....	256	286	1,12	22,0	14,3
4. Egész kapitalista Európa átlaga (1+2+3).....	542	784	1,45	46,6	39,2
5. USA	1163	2000	1,72	100,0	100,0

A felhasznált főbb adatok és a számítás eredményei

Országok	Lakosság száma		Valutakulccsal számított nemzeti jövedelem/fő		Korrigált nemzeti jöv./fő		Korrigált nemzeti jöv./fő		Korrigált nemzeti jövedelem \$/fő indexe 1960/1937	Az egyes országok által számított hiv. nemzeti jöv./fő indexe 1960/1937	Y	Y/H/G
	millió fő		1960-ban		1937-ben		1937-ben					
	A	B	C	D	E	F	G	H	H/G			
	1937	1960	\$-ban kifejezve az adott év árfolyamain		1960-as dollárban kifejezve ³							
<i>Európa</i>												
1. Anglia.....	47,3	52,4	483	1080	440	1090	897	1090	1,22	1,29	1,06	
2. Ausztria.....	6,75	7,08	157	633	190	740	388	740	1,91	2,04	1,07	
3. Belgium + Luxemburg	8,34	9,18+0,3	267	987	330	930	674	930	1,38	1,52	1,10	
4. Dánia.....	3,74	4,58	358	1033	340	1000	694	1000	1,44	1,47	1,02	
5. Finnország.....	3,62	4,45	170	810	214	800	437	800	1,83	1,50	0,88	
6. Franciaország.....	41,2	45,5	266	967	265	840	541	840	1,56	1,62	0,96	
7. Görögország.....	7,03	8,33	86,7	315	92	274	188	274	1,46	1,16	0,80	
8. Hollandia.....	8,59	11,5	306	905	306	880	625	880	1,41	1,52	1,08	
9. Írország.....	2,94	2,83	213	525	180	600	367	600	1,64	1,36	0,83	
10. NSZK.....	38,4	52,2	426 ¹	925	340	955	694	955	1,38	1,47	1,07	
11. Norvégia.....	2,92	3,58	376	957	300	970	612	970	1,59	1,57	0,99	
12. Olaszország.....	42,4	49,4	162	516	135	490	276	490	1,78	1,60	0,90	
13. Portugália.....	7,42	9,12	84	218	93	284	190	284	1,50	1,63	1,09	
14. Spanyolország.....	26,0	30,13	126	246	95	290	194	290	1,50			
15. Svédország.....	6,27	7,48	415	1460	400		815	1460	1,79	1,62	0,91	
16. Svájc.....	4,18	5,35	446	1365	320	1050	625	1050	1,61	1,52	0,95	
<i>Ázsia</i>												
17. Burma.....	15,6	20,7	29,1	50								
18. Ceylon.....	5,71	9,9	38	120								
19. Fülöp-szigetek				107								
20. India.....	304	432,6	34 ⁵	62								
21. Indonézia.....	67,4	92,6	22,8									
22. Irak.....		7,0										
23. Izrael.....	1,39	2,11	100 ⁵	887								

14*	24. Japán	70,0	93,2	76,5	333	135	438	275	438	1,59	1,59	1,00
	25. Pakisztán	14,5	92,7	26,0	100							
	26. Thaiföld	16,7	23,8	77,0	180	60	142	122	142	1,41	1,16	1,21
	27. Törökország.....		27,8									
	<i>Afrika</i>											
	28. Dél-afrikai Unió	9,8	15,7	172	362	155	447	316	447		1,42	
	29. Egyiptom	16,0	26,1	63 ^s								
	30. Francia Marokkó.....		10,8									
	<i>Észak- és Közép-Amerika</i>											
	31. Guatemala		3,76		172							
	32. Honduras		1,96									
	33. Jamaica		1,61									
	34. Kanada	11,4	17,8	356	1540	356	1540	727	1540	1,86	2,12	0,88
	35. Kuba	4,35	6,79	141		105		214				
	36. Mexikó	18,7	34,6	72,8	274	87	274	177	274	1,67	1,55	0,97
	37. USA	129	181	570	2290	570	2000 ⁴	1163	2000 ⁴		1,72	
	<i>Dél-Amerika</i>											
	38. Argentína	13,5	20,9	216	361	220	430	448	430		0,96	
	39. Brazília	38,6	65,7	50 ^s								
	40. Chile	4,84	7,63	183 ^s	268	150	296	306	296		0,97	
	41. Columbia		14,1	72 ^s	233		210		210			
	42. Ecuador	2,3	4,31	83 ^s	166							
	43. Peru	6,69	10,85	62 ^s								
	<i>Óceánia</i>											
	44. Ausztrália.....	6,84	10,3	456	1230	430	1230	877	1230		1,40	
	45. Új-Zéland.....	1,59	2,37	434	1295	410	1295	837	1295		1,55	
	46. Magyarország.....	9,11	9,99	141		120	400 ²	244	400	1,98	1,64	1,21

¹ Németország.

² Behelyezéssel számított nemzeti jövedelem.

³ Az 1937. évi nemzeti jövedelem/fő értékeket 2,04 osztókulccsal számítottuk át 1960-as dollárban kifejezett adatokra.

⁴ Kb.15%-kal korrigálva, a dollár, mint világpénz és mint belső vásárlóeszköz különbségéként. (Becsítés.)

⁵ 1938.

A 4. sz. tábla alapján az alábbi megállapításokat tehetjük:

Az európai fejlett és fejletlen kapitalista országok között a gazdasági fejlettségi szintkülönbség nagymértékben növekedett, s így a köztük levő szakadék tovább mélyült.

Növekedett az európai fejlett kapitalista országok és az USA közötti szintkülönbség is, mivel az USA fajlagos nemzeti jövedelem növekedése gyorsabb volt, mint az európai fejlett kapitalista országoké.

Magyarország és a Közös Piac, valamint a többi európai fejlett kapitalista ország között levő szintkülönbség azonban csökkent. Amíg 1937-ben Magyarország egy lakosra eső nemzeti jövedelme a Közös Piaci átlag $47,2\%$ -át, a többi fejlett kapitalista ország átlagának $35,8\%$ -át tette ki, addig ez az arány 1960-ra 51% -ra, illetve $38,1\%$ -ra emelkedett.

A tanulmányban szereplő főbb adatokat és számítási eredményeket összevontan az 5. számú táblázat tartalmazza.

★

A bemutatott dinamikus összehasonlítási módszer, s annak szám-szerű eredményei csupán egyik kiinduló alapul szolgálhatnak ahhoz a munkához, amely lényegében csak most kezdődik, s amelynek célja Magyarország hosszú távú tervének kidolgozása.

E munka továbbfolytatásával olyan kérdésekre is választ keresünk, mint például hogyan érték el az egyes országok magas gazdasági fejlettségi szintjüket; mennyiben kell nekünk is végigjárnunk „elődeink” útját, s mennyiben vagyunk náluk előnyösebb helyzetben; milyen lehetőségek adódnak gazdasági fejlődésük tapasztalatainak magyarországi hasznosítására stb.

Szeretnénk megismerni azokat az objektív gazdasági fejlődésből adódó nemzetközi tendenciákat, amelyek keretében mi is mozoghatunk, s azokat a közöstől eltérő tényezőket és sajátosságokat, amelyek számunkra lehetővé tehetik a lehető legelőnyösebb fejlődési utak és módozatok jövőbeni megvalósítását.

Dr. Kovács Géza:

GAZDASÁGPOLITIKAI CÉLOK ÉS A MECHANIZMUS

Kovács Géza könyvének célja: a népgazdasági tervezés leglényegesebb fázisának — a gazdaságpolitikai célok meghatározásának — az új mechanizmus szabta leghelyesebb módszerét körvonalazni. A munka tudományos jellegű, de ugyanakkor a népgazdasági szintű tervezés számára módszertani útmutatást is jelent. A szerző vizsgálat tárgyává tette a szocialista gazdaság működésének általános problémáit. Kovács Géza könyve sok dogmaszerűen megcsontosodott korábbi felfogást rombol össze, felhívja a figyelmet olyan törvényszerűségekre, amelyeket eddig alig méltattak tudományos tárgyalásra. Megállapításai feltehetően megtermékenyítőleg fognak hatni a népgazdasági tervezés legdöntőbb fázisát kivitelező dolgozók munkájára, azokra, akik a gazdasági növekedés egyes tényezőit irányozzák elő a népgazdasági hosszú és középtávlatú tervekben.

Kb. 270 l., fűzve kb. 31,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

BENET IVÁN:

A mezőgazdaság beruházásigényességének néhány problémája

A mezőgazdaság fejlesztése az utóbbi években került a közgazdasági érdeklődés középpontjába. Ebben a cikkben a mezőgazdaság beruházásigényességét próbáljuk részletesen megvizsgálni. A távlati tervezés számára nagyon fontos lett volna megbízható trendvonalak számítása, erre azonban a rendelkezésre álló adatok nem nyújtottak lehetőséget. Az elemző munkát az is nehezítette, hogy a föld gazdasági értékelése a szocialista országokban napjainkban még megoldatlan probléma.

A mezőgazdaság ágazati állóeszköz-igényessége az 1959—1964 közötti időszakban*

Valamely népgazdasági ágazat fejlesztésének közgazdasági kihatásait vizsgálva két szempontot szükséges figyelembe vennünk. Az egyik az ágazati nézőpont: Ilyen esetben a vizsgált területet „kiemeljük” az újratermelési folyamatból és mintegy önmagában elemezzük. A különféle népgazdasági ágak beruházásigényességére vonatkozó adatokat tartalmazza az 1. sz. táblázat.

A mezőgazdaság állóeszköz-lekötési mutatói magasak. Ez arra utal, hogy a termelés fokozása az átlagosnál nagyobb befektetéseket kíván.

Az egész ipar és a legtöbb ipari ágazat állóeszköz-igényessége — az alapanyag- és energiaipar kivételével — alacsonyabb a népgazdasági átlagnál és sokkal kisebb a mezőgazdasági átlagnál. A vizsgált hat év alatt az ágazatok közötti rangsor nem változott lényegesen. Az iparon belül elsősorban az élelmiszeripar állóeszköz-igényessége alakult kedvezően. Az ágazat bruttó termelési értéke 53 százalékkal, állóeszköz-állományának bruttó értéke pedig csak 20 százalékkal nőtt. Ennek következtében

* A közölt adatok „A magyar népgazdaság ágazati kapcsolatainak mérlegei 1959—1964”. KSH kiadványból valók. A mérlegek minden évre 1964. évi árakon 1964. évi összehasonlítható szerkezetben vannak összeállítva, tehát lehetővé teszik több év adatainak elemzését és a tendenciák feltárását. A mérleg meglehetősen aggregált, hiszen a népgazdaság csak 13 szektorra van felbontva, másrészt a számadatok magukon viselik a tényleges árrendszer torzításait. Az 1964 utáni időszakra vonatkozóan — a felhasználtakkal összehasonlítható sakktablem-érlegek hiányában — csak rendkívül durva becslésekre kellett szorítkozni. Itt jegyezzük meg, hogy mivel az anyag elsősorban a mezőgazdaság beruházásigényességének konzekvenciáit vizsgálja, ezért a következtetések levonásánál nem törekedtünk teljességre. Azt is előre kell bocsátanunk, hogy a termelés állóalap-igényessége és beruházásigényessége között nem tettünk különbséget. Úgy gondoljuk, ez az egyszerűsítő — de nem problémamentes — feltevés ez esetben megengedhető, mivel nem pontos számadatok közlésére törekszünk, hanem csupán az arányok hozzávetőleges nagyságának jellemzése és néhány tendenciára vonatkozó hipotézis felállítása a célunk. 1959-től 1964-ig minden év adatait elemeztük, itt azonban nem mindegyik év számsorait publikáljuk.

A főbb népgazdasági ágak közvetlen állóeszköz-igényességi adatai az 1959—1964 közötti időszakban

Ágazatok	100 Ft bruttó termelésre jutó állóeszköz Ft-ban			
	1959	1960	1961	1964
Alapanyag- és energiaipar ..	132	132	136	148
Gépipar	55	51	49	48
Vegyipar	76	79	67	72
Könnyűipar	37	35	34	38
Élelmiszeripar	49	48	48	38
Egyéb ipar	79	79	79	79
Szoc. ipar összesen	72	69	69	70
Építőipar	12	13	14	17
Mezőgazdaság	124	135	137	142
Közlekedés	875	800	772	705
.	.	.	.	.
Népgazdaság	113	111	109	107

állóeszköz-igényességi mutatója 1964-ben már a könnyűiparéval azonos lett. Az ipari ágazatok közül szembetűnő az alapanyag- és energiaipar magas állóeszköz-igényessége és ennek határozott fokozódása.

A népgazdasági ágazatok között a beruházásigényességi rangsorban a mezőgazdaság az egész időszak alatt a harmadik helyen állt. Csupán a közlekedés, valamint az alapanyag- és energiaipar előzi meg. 1959-ben a mezőgazdaság állóeszköz-igényessége 72 százalékkal haladta meg az ipari átlagot, 9 százalékkal pedig az egész népgazdaság átlagát. 1964-ben viszont — döntően a mezőgazdasági állóeszköz-igényesség fokozódása következtében — ez a két adat 104 százalék, illetve 32 százalék. Ez persze nem csupán hazai sajátosság, hanem napjainkban a mezőgazdaság fejlődésének általános jellemvonása. A mezőgazdaság magas állóeszköz-igényessége több tényezővel hozható kapcsolatba.

Először: a mezőgazdaságban az újratemelési folyamat lefolyását nem elhanyagolható módon klimatikus tényezők és biológiai törvények determinálják. A mezőgazdasági termelési periódus viszonylag hosszú. A tudomány ugyan jelentősen hozzájárul a termelési periódus lerövidítéséhez, de bizonyos határokon túl képtelen azt leszorítani. Ezért a mezőgazdaságban lekötött eszközök csak hosszabb időszak alatt térülnek meg. Az újratemelési folyamat viszonylagos hosszúsága a mezőgazdasági termelés fokozásának egyik legnagyobb akadálya.

A termelési ciklus másik lényeges sajátossága, hogy a termelési folyamat és a munkafolyamat elválik egymástól, ezért a mezőgazdaságban lekötött állóeszközök kihasználása idényszerű. Bár az univerzális erőgépek alkalmazása, s munkagépekkel való jobb ellátása, a gabonakombájnoknak aprómagcséplésre való felhasználása vagy a kukorica- és napraforgó-betakarításra való alkalmassá tétele stb. javítja az állóeszközök kihasználását, de annak idényszerű természetét megszüntetni nem tudja.

Másodszor: a mezőgazdasági állóeszközök viszonylag alacsonyabb hatékonysági foka kapcsolatos azok anyagi-műszaki összetételével is.

A mezőgazdaságban, az iparral ellentétben, túlsúlyban vannak az épület jellegű állóeszközök. A gépi állóeszközök aránya nő ugyan, de még mindig kicsi, 1965-ben 29,1 százalék volt. Ezzel szemben 1965-ben a népgazdaság átlagában a gépállomány részesedése a termelő állóeszközök állományában 43,4 százalék, az iparban átlagosan 59,7 százalék, az építőiparban pedig 62,6 százalék.*

Harmadszor: a mezőgazdaság kibocsátási struktúrájára jellemző, hogy a termelés nagyobb részét a termelő fogyasztást szolgálja.

2. sz. táblázat

Néhány népgazdasági ágazat termékkibocsátási struktúrája

Ágazatok	Termékkibocsátási struktúra			
	1959-ben		1964-ben	
	termelő fogyasztásra	végső felhasználásra	termelő fogyasztásra	végső felhasználásra
Gépipar	39	61	34	66
Élelmiszeripar	17	83	23	77
Könnyűipar	43	57	36	64
Vegyipar	58	42	54	46
Alapanyag- és energiaipar ..	79	21	69	31
Mezőgazdaság	60	40	61	39
Közlekedés	62	38	63	37

Mint látható, a népgazdaságnak azok az ágazatai, amelyek elsősorban termelő fogyasztásra termelnek, általában az átlagosnál több eszközt igényelnek, azok az ágazatok pedig, amelyek döntően végső felhasználásra termelnek, viszonylag kisebb eszközigenyűek. Megállapítható tehát, hogy a termékkibocsátási struktúra és az ágazatok eszközigenyessége között korrelációs kapcsolat van, és az úgynevezett kiszolgáló ágazatoknak meglehetősen általános vonása a népgazdasági átlagot meghaladó eszközigenyesség.

Negyedszer: az eszközigenyesség elemzésekor gondolni kell arra, hogy a mezőgazdaság állóeszköz-állománya nincs „közös nevezőre” hozva a népgazdaság egyéb ágazatainak állományával. Ez arra vezethető vissza, hogy az 1959. január 1-i árrendezést nem gyűrűztették végig a mezőgazdaságban. Egyebek között ebből a szempontból is örvendetes, hogy az 1965—1966. években csaknem az egész mezőgazdaság állóeszközeit újraértékelték.**

Az újraértékelés eredményei azt tanúsítják, hogy mind az állami gazdaságok, mind a termelőszövetkezetek, mind az állami gépjavító állomások állóeszköz-állományának tényleges értéke nagyobb a nyilvántartottnál. Az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezeti gazdaságokban megállapított szorzószámok — az 1965. december 31-i állapot alapján — 1,099, illetve 1,183, a gépjavító állomásoknál pedig — 1966.

* A népgazdaság állóeszközei 1960—1965. Statisztikai Közlemények 1967/68. 28. I.

** A munkálatokat a PM Pénzügyi Főosztálya irányította. Az újraértékelés kötelezettsége általában az állóeszköz-állomány egészére kiterjedt. Kivételt képeztek az igás- és tenyészállatok, a kisértékű berendezések, felszerelések, a folyamatban levő beruházások és beruházási anyagok. Az állóeszközök új bruttó értékei megállapításának alapjául az 1965. június 30-i népgazdasági újraelőállítási érték szolgált. Az újraértékelést egységes elvi alapokon hajtották végre a mezőgazdaságnak mind az állami, mind a szövetkezeti szektorában.

december 31-i állapot alapján — 1,29. Természetesen ezeket a szorzószámokat nem lehet mechanikusan alkalmazni az 1959—1964 közötti évekre, de annyi teljes bizonyossággal megállapítható, hogy a *mezőgazdaság állóeszköz-állományának tényleges értéke már ebben az időszakban is nagyobb volt a nyilvántartottnál*. Ez pedig azt jelenti, hogy a mezőgazdaság beruházásigényessége még magasabb, mint ahogyan azt a közölt tényszámok mutatják. (Pedig az állóeszközök között az ígás- és tenyész-állatok, valamint a föld nincsenek figyelembe véve.)

Ha a mezőgazdaság állóeszköz-igényességét a többi népgazdasági ágazattal összehasonlítjuk, szintén több tényezőt szem előtt kell tartanunk.

Először: Mezőgazdaságunk viszonylag kevésbé anyagigényes és viszonylag magas munkaigényű ágazat. Ennek megfelelően az ágazat ráfordítási struktúrája specifikus.

3. sz. táblázat

Az ipar és a mezőgazdaság ráfordítási struktúrája 1964-ben

Megnevezés	Egységnyi termelés ráfordítása			
	anyagi jellegűek	munkadíj	felhalmozás	összesen
Szocialista ipar	61,3	12,1	26,6	100,0
Mezőgazdaság	51,4	41,7	6,9	100,0
Népgazdaság	58,4	20,9	20,7	100,0

Magyarországon az iparban az anyagjellegű költségek aránya a bruttó termelési érték 61,3 százaléka, a népgazdaságban pedig átlagosan 58,4 százaléka. Ezzel szemben a mezőgazdaságban csupán 51,4 százalék. Ellenben a bérjellegű ráfordítások aránya a mezőgazdaságban a legmagasabb: 41,7 százalék, mintegy háromszorosa az ipar egészének és kétszerese a népgazdasági átlagnak. *A magas munkaigényesség, párosulva a munkaerő viszonylag alacsony technikai felszereltségével, a mezőgazdasági nemzeti jövedelem viszonylag kis alap- és anyagigényességét eredményezi.* Ez azt jelenti, hogy a mezőgazdasági termelésben az átvitt érték részaránya viszonylag alacsony.

Vizsgáljuk meg a különféle ágazatok beruházásigényességét nem a halmozódást tartalmazó bruttó termelési érték alapján, hanem a nemzeti jövedelem termelése szempontjából.

4. sz. táblázat

Ágazatok	100 Ft nemzeti jövedelem állóeszköz-igénye Ft	
	1959	1964
Szoc. ipar	197	181
Mezőgazdaság	230	292
Népgazdaság	268	257
Mezőgazdaság az ipar %-ában.....	117	181
Mezőgazdaság a népgazdaság %-ában	86	114

A leglényegesebb változás az, hogy a mezőgazdaság a beruházásigényesség vonatkozásában közelebb kerül az ipari és a népgazdasági átlaghoz, sőt 1959-ben még a népgazdasági átlag alatt helyezkedett el.

Másodszor: Szólni kell a tényleges árrendszer torzító hatásáról is az ágazati bruttó termelés értékelésében. Köztudott dolog, hogy az ipar és a mezőgazdaság árszínvonala között feszültség van. Ennek gyökerei végső soron egészen 1946-ig nyúlnak vissza. A valutastabilizáció idején életbe léptetett árrendszer elsődleges jellemzője az agrárrolló kinyitása volt. Már 1938-ban is volt agrárrolló, 1946-ban viszont az ipari termékek termelői árszintje — 1938-hoz viszonyítva — 435 százalékra emelkedett, ezzel szemben a mezőgazdasági termékeké csak mintegy 350 százalékra.

Bár az eltelt 20 év folyamán az ipari és a mezőgazdasági árrendszer jelentősen változott, mégis napjainkban még fennáll a két ágazat vonatkozásában az árak kétszintűsége. Már a ráfordítási struktúra elemzésekor láttuk, hogy a mezőgazdaságban elenyésző a felhalmozás aránya. Mindez főképpen azzal magyarázható, hogy az alacsony mezőgazdasági árszínvonal következtében a mezőgazdaságban megtermelt többlettermékeknek csupán egy része realizálódik közvetlenül az árakban az ágazat számára.

Ha az ipar és a mezőgazdaság termelését egy más, reálisabb — például ráfordításarányos — árkonstrukció alapján számolnánk, akkor a mezőgazdaság árszínvonala 1959-ben 27 százalékkal, 1963-ban pedig 39 százalékkal lenne magasabb a tényáraknál. Az ipari árak színvonala viszont ráfordításarányos árak esetén 13, illetve 14 százalékkal alacsonyabb lenne.* Ezek az adatok arra utalnak, hogy a tényleges árrendszernek az ipar és a mezőgazdaság között meglevő jelentős aránytalansága torzítja a beruházási fajlagosokat, akadályozza a népgazdasági tisztánlátást. Amennyiben tehát az ágazatok termelési értékét „közös nevezőre hozzuk”, a mezőgazdaság abszolút és viszonylagos beruházásigényessége számottevően csökken. Ennek igazolására az általunk is felhasznált sakk-táblamérlegek alapján kiszámolt árindexekkel 1964. évre megbecsültük az ipar és a mezőgazdaság beruházásigényességének hozzávetőleges nagyságrendjeit.

5. sz. táblázat

Az ipar és mezőgazdaság beruházásigényessége 1964-ben

Megnevezés	100 Ft termelés beruházásigénye Ft	
	1964. évi árakon	többszorosítás árakon
Szocialista ipar	70	71
Mezőgazdaság	142	106
Népgazdaság	107	107
Mezőgazdaság az ipar %-ában	203	131
Mezőgazdaság a népgazdaság %-ában	133	99

* Lásd: A főbb népgazdasági arányok alakulása a társadalmi ráfordításokat tükröző árrendszerben, Budapest, 1965. 10. 1. KSH-kiadvány.

A becsült és a tényaras adatok között tehát nagyon jelentősek az eltérések. A ráfordítáсарányos árrendszerrel számolva a mezőgazdaság a beruházásigényesség tekintetében sokkal közelebb kerül az iparhoz, mint ahogyan azt a tényleges árak alapján gondolnánk. Ha 1964. évi többszörös árakon számolunk, akkor a mezőgazdasági beruházásigényesség csak 31 százalékkal múlja felül az ipari átlagot. Ha pedig az állóeszköz-nyilvántartás pontatlanságait nem vesszük figyelembe, azt mondhatjuk, hogy lényegében a népgazdasági átlaggal esett egybe. Az árrendszer tehát a mezőgazdaság beruházásigényességét abszolúte felnagyítja, viszonylagos beruházásigényességét a valóságosnál kedvezőtlenebbnek mutatja.

Harmadszor: A mezőgazdaság népgazdasági és ipari átlagot meghaladó beruházásigényességének értékelésekor, illetve vizsgálatokor nem nélkülözhető a mezőgazdaság ágazati kapcsolatainak elemzése. A vertikális és horizontális ágazati kapcsolatok ugyanis a népgazdasági ágak összefonódásáról tanúskodnak. Ez viszont arra utal, hogy célszerű lehet a népgazdaságban az állóeszköz-lekötés struktúráját kétféleképpen is számításba venni: Egyrészt a közvetlen állóeszköz-lekötések alapján, ahogyan a statisztika közli (ezek az adatok az ágazati termelés utolsó fázisának közvetlen állóeszköz-igényességét mutatják). Másrészt az ágazatközi kapcsolatok figyelembevétele alapján, az ágazatok extern termékének népgazdasági szintű eszközigenye — tehát a más ágazatokban jelentkező másodlagos, harmadlagos... stb. lekötések — alapján is. A 6. sz. táblázat tartalmazza a bruttó termelések közvetlen állóeszköz-igényére, valamint az egyes ágazatok végtermékének halmozott állóeszköz-lekötésére vonatkozó adatokat.

6. sz. táblázat

Az állóeszköz-lekötés megoszlása a magyar népgazdaságban az 1959. és 1964. években

Ágazatok	Állóeszközlekötés 1959-ben				Állóeszközlekötés 1964-ben			
	Közvetlen		Halmozott		Közvetlen		Halmozott	
	mFt	%	mFt	%	mFt	%	mFt	%
Alapanyag- és energiaipar	60 386	16,6	24 623	6,8	93 019	19,42	49 107	10,25
Gépipar	21 371	5,9	40 632	11,2	32 444	6,77	59 846	12,49
Vegyipar	10 686	2,9	10 089	2,8	19 317	4,03	17 573	3,67
Könnyűipar.....	14 910	4,1	23 165	6,4	22 505	4,69	36 359	7,59
Élelmiszeripar.....	16 898	4,7	58 417	16,1	20 254	4,25	74 828	15,62
Egyéb ipar.....	5 570	1,5	4 845	1,3	8 832	1,84	7 340	1,53
Szoc. ipar összesen ..	129 821	35,7	161 771	44,6	196 371	41,00	245 051	51,15
Magánkisipar.....	470	0,1	5 429	1,5	430	0,09	3 057	0,64
Építőipar	3 473	1,0	51 628	14,2	7 226	1,51	57 929	12,09
Mezőgazdaság.....	87 287	24,1	59 228	16,3	107 324	22,41	70 349	14,68
Közlekedés	129 500	35,7	53 022	14,6	151 174	31,56	59 274	12,37
Belkereskedelem	11 804	3,3	23 037	6,3	15 499	3,24	29 781	6,25
Külkereskedelem ...	160	0,0	7 471	2,1	400	0,08	11 195	2,34
Egyéb	414	0,1	1 613	0,4	513	0,11	2 299	0,48
Népgazdaság.....	363 199	100,0	363 199	100,0	478 837	100,0	478 937	100,00

Az adatokból látható, hogy a kétféle szempontból számított állóeszköz-megoszlás ágazonként más és más irányban és mértékben eltérő. Az alapanyag- és energiaiparra, a vegyiparra, a mezőgazdaságra, valamint a közlekedésre az a jellemző, hogy az „újraelosztás” során a népgazdasági összes állóeszköz-állománynak kisebb százaléka kerül ezekbe az ágazatokba, mint ahogyan azt a közvetlen állóeszköz-lekötési adatok alapján gondolnánk. A gépipar, a könnyűipar, az élelmiszeripar, az építőipar esetében, sőt az egész iparban viszont fordított a helyzet. 1964-ben a mezőgazdaságban közvetlenül a népgazdasági összes állóeszköz-állománynak 22,4 százaléka, a közvetett kapcsolatokat is figyelembe véve pedig 14,7 százalék volt lekötve. A mezőgazdaságból tehát „eltűnik” 36 975 mFt állóeszköz.

Ez a jelenség a következőkkel magyarázható. A mezőgazdasági termelés jelentős része más ágazatokban termelőeszközként kerül felhasználásra. Ennek a termelésnek az állóeszköz-igénye felfogható úgy is, mint a felhasználó ágazatoknak a mezőgazdaságban jelentkező állóeszköz-lekötése. De fordítva is igaz az összefüggés. A mezőgazdasági termelés szempontjából nagy jelentősége van más népgazdasági ágazatok — különösen a mezőgazdasági rendeltetésű ipari termelőeszközöket gyártó ágazatok — termelésének. Ez utóbbi ágazatok állóeszköz-igénye viszont felfogható úgy is, mint a mezőgazdaságnak más népgazdasági ágazatokban jelentkező állóeszköz-lekötése. Ilyen értelemben megállapíthatjuk, hogy a mezőgazdaság az iparnak 42 826 millió forint, az egyéb ágazatoknak pedig 3516 millió forint értékű állóeszközt „ad” és 5492, illetve 3875 millió forint értékűt „kap” tőlük. A mezőgazdaság iparral szembeni „pozitív szaldója” 37 334 millió forint, az egyéb ágazatokkal szembeni negatív szaldó pedig 359 millió forint. A két egyenleg együttes eredményeként tehát 36 975 millió forinttal csökken a mezőgazdaság állóeszköz-állománya. Bár csak 1959. és 1964. évi adatokat közöltünk, de számításaink szerint *a magyar mezőgazdaságra az egész vizsgált időszakban jellemző, hogy állóeszköz-állományából az idegen ágazatok terhelő rész nagyobb, mint más ágazatokban jelentkező mezőgazdasági eszközlekötés.* Ebből viszont az következik, hogy végső soron a mezőgazdaságban lekötött állóeszköz-állomány egy része — hasonlóan a vegyiparhoz, az alapanyagiparhoz, a közlekedéshez — más népgazdasági ágazatok termelését szolgálja. Mindez persze semmit sem változtat a mezőgazdaság magas állóeszköz-igényességén és fejlesztésének viszonylag nagy beruházásigényességén, de ezek értékelésekor az említett összefüggést nem szabad elhanyagolni. Mint látható, az ún. kiszolgáló ágazatok eszköz-igényességi adatainak a feldolgozóipari ágazatokkal való összevetése elég problematikus.

A táblázat adatai felhívják a figyelmet az ágazati kapcsolatok további elemzésének szükségességére is.

A magyar mezőgazdaság az ágazati kapcsolatok rendszerében

A mezőgazdaság — mint tudjuk — sokat termel saját felhasználására. A belső anyagmozgás foka itt magas. A termelőerők fejlődésével azonban kettős folyamat játszódik le a mezőgazdaság vonatkozásában.

Egyrészt a specializáció kibontakozásával a termelő üzemek a mezőgazdasági eredetű termelőeszközök mind nagyobb hányadához az áruforgalom csatornáin keresztül jutnak hozzá; másrészt a mezőgazdaság fokozatosan „kinyílik” az ipar felé. Erről tanúskodnak a következő táblázat adatai.

7. sz. táblázat

A mezőgazdasági termelés anyagi ráfordításainak szerkezete
(százalék)

Ágazatok	1959		1964	
	„A”	„B”	„A”	„B”
Szocialista iparból összesen	16,2	14,9	28,9	26,8
Ebből: Alapanyagiparból	1,3	1,2	1,7	1,8
Gépiparból	2,4	2,1	3,8	3,7
Vegyiparból	5,1	4,3	7,5	5,0
Könnyűiparból	1,9	1,9	1,7	1,4
Élelmiszeriparból	3,1	3,1	6,3	8,7
Mezőgazdaságból	77,5	78,7	64,9	66,8
:	·	·	·	·
:	·	·	·	·
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

„A” = a belföldi + import anyagi felhasználás szerkezete
„B” = a belföldi anyagi felhasználás szerkezete

Látható a mezőgazdaság viszonylag nagymértékben önellátó jellege. A közvetlen ráfordítási koefficiensek szerint 1959-ben az ágazat anyagfelhasználásának 77—79 százalékát, 1964-ben pedig 65—67 százalékát saját termékei adták. Ugyanekkor az ipari eredetű termelőeszközök részaránya 15—16 százalékról 27—29 százalékra növekedett.

A mezőgazdaság vertikális ágazati kapcsolatai tehát az ipari termelőeszköz-felhasználás volumenének növekedéséről tanúskodnak. Persze az is igaz, hogy mezőgazdaságunk önellátó jellege Nyugat-Európa-hoz viszonyítva még mindig lényegesen magasabb fokú.

Ezzel egyidejűleg azt is meg kell jegyezni, hogy 1964-ben az ipari össztermelésnek csupán elenyésző hányada — körülbelül 3 százaléka — realizálódott a mezőgazdasági piacon. 1964-ben a termelőfogyasztásra kibocsátott termékeknek az alapanyag- és energiaiparból 1,4 százaléka, a gépiparból 5,1 százaléka, a vegyiparból pedig 11,4 százaléka került a mezőgazdaság szférájába.

Mindezek ellenére az ipar szerepe a mezőgazdasági termelésben 1959—1964 között számottevően fokozódott, a mezőgazdaság önellátó vonása pedig valamit változott. Ez a folyamat 1964 után is folytatódott.

A mezőgazdaság és a szocialista ipar közötti összefonódás erősödését mutatják a következő adatok: 1959-ben a mezőgazdaság össztermelésének 36 százaléka, 1964-ben 40 százaléka, a termelőfogyasztásra kerülő termékeinek pedig 43 százaléka, 1964-ben 50 százaléka talált piacot az ipar szférájában. A mezőgazdaság ágazati kapcsolatai arra hívják fel a figyelmet, hogy az ágazat viszonylagos elmaradottságának felszámolása végett nemcsak a mezőgazdasági beruházásokat kell fokozni, hanem ez-

zel együtt, a növekvő szükségleteknek megfelelően, beruházásokat kell eszközölni az iparban, illetve a népgazdaság más ágazataiban is. Ez viszont a mezőgazdaság beruházásigényességének népgazdasági szinten történő felmérésére hívja fel a figyelmet.

Ezzel elérkeztünk a vizsgált kérdésnek egy újabb aspektusból való megközelítéséhez.

A mezőgazdasági termelés halmozott állóeszközigénye és fejlesztésének népgazdasági szintű beruházásigényessége az 1959—1964 közötti időszakban

A termelőerők mai szintjén, a munkamegosztás jelenlegi fokán az egyes ágazatok fejlesztése közvetlenül vagy közvetve az egész népgazdaság fejlődését, növekedését számottevően befolyásolja. A gazdasági vezetésnek nemcsak azt kell ismernie, hogy milyen folyamatok játszódnak majd le a kérdéses ágazatban, hanem nyomon kell követnie az ún. másodlagos, harmadlagos . . . stb. hatásokat is. Ebből a szempontból állítottuk össze a 8. sz. táblázatot.*

A népgazdasági ágak fejlesztésének másodlagos, harmadlagos stb. beruházási igényeit is figyelembe véve, az 1960-as évek első felében

8. sz. táblázat

A népgazdasági ágak fejlesztésének közvetlen és közvetett beruházási igényei

Ágazatok	100 Ft extern termelés népgazdasági szintű beruházásigénye Ft-ban					
	összesen	ebből		összesen	ebből	
		közvetlen %	közvetett %		közvetlen %	közvetett %
	1959			1964		
Alapanyagipar	258	51	49	252	59	41
Gépipar	170	32	68	134	36	64
Vegyipar	172	45	55	143	50	50
Könnyűipar	101	37	63	96	39	61
Élelmiszeripar	203	24	76	182	21	79
Egyéb ipar	254	31	69	216	37	63
Szocialista ipar összesen	174	41	59	154	45	55
Építőipar	193	6	94	165	10	90
Mezőgazdaság	213	58	42	238	59	41
Közlekedés	948	92	8	761	93	7
•	•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•	•
Népgazdaság	212	53	47	190	56	44

* Itt jegyezzük meg, hogy az ágazati kapcsolatok mérlegét – a gépipar öt szektorára vonatkozóan – a közvetett beruházások kiszámítására a magyar szakirodalomban először Bródy András alkalmazta 1960-ban. Lásd: Az ágazati kapcsolatok mérlege és a közvetett beruházások. Közgazdasági Szemle. 1960. 5. sz.

rendkívül érdekes kép tárul elénk. Mindenekelőtt szembetűnő, hogy a népgazdasági szintű mutatók számottevően, de ágazatonként nem egyenlő mértékben felülmúlják a közvetlen ágazati fajlagosokat. A két-fajta mutatókat szembeállítva egymással több helycsere történik a népgazdaságban, pedig a mérleg csupán 13 szektoros. (Ha egy részletesebb szektorbontású mérleget használnánk fel ilyen vizsgálatokra, akkor a helycserek száma minden bizonnyal növekednék.) Az is észlelhető, hogy a kétfajta mutató alapján vizsgálva a dinamikus változások sem mindig azonos irányúak.

Az iparon belül különösen magas a gépipar, a könnyűipar, az élelmiszeripar közvetett beruházásigényessége. Az utóbbi ágazatnál ez első-sorban a mezőgazdasággal való sokrétű összefonódásra vezethető vissza. Az iparon belüli helycserekre az jellemző, hogy a vegyipar és a gépipar hátrább kerül a rangsorban, az élelmiszeripar pedig előbbre ugrik. Az élelmiszeriparban és a könnyűiparban 1964-ben a fejlesztés beruházásigényessége az ágazati mutatók alapján lényegében azonos volt, népgazdasági szinten a könnyűiparé az élelmiszeriparhoz képest mintegy 50 százalékra csökkent. A legszembeűnőbb az építőipar beruházásigényességének fokozódása, a tizedik helyről a hatodikra került. Nem változik viszont a helyzet abban a tekintetben, hogy a népgazdaság két leginkább beruházásigényes ágazata (a külkereskedelemtől eltekintve) továbbra is a közlekedés, valamint az alapanyag- és energiaipar.

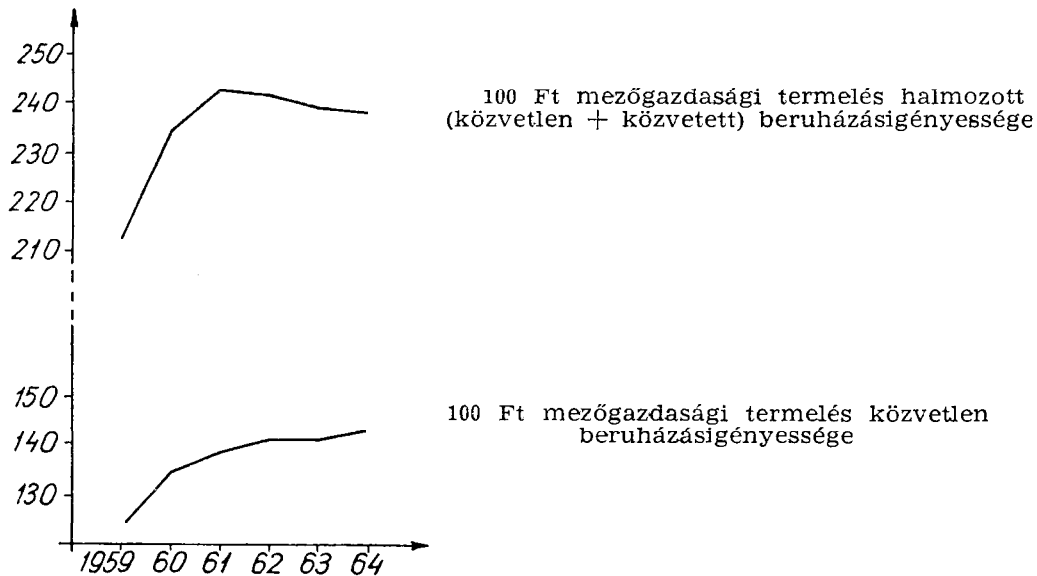
A mezőgazdaság a harmadik helyen marad. 1964-ben például a tényárakon számított halmozott beruházásigényesség tekintetében 55 százalékkal felülmúlja az ipar egészét, a közvetlen ágazati fajlagosok alapján pedig 103 százalékkal. *A két ágazat népgazdasági szinten mért beruházásigényessége között tehát kisebb az eltérés, mint ahogyan azt az ágazati fajlagosok mutatják.* Ahhoz ugyanis, hogy a mezőgazdaságból — 1964. évi adatok alapján — 100 Ft extern terméket kapjunk, mintegy 238 Ft beruházásra van szükség, és ez csupán 67 százalékkal magasabb a közvetlen beruházási koefficiensnél. Az ipari ágazatokban a népgazdasági szintű beruházásigény átlagosan 120 százalékkal haladja meg az ágazati szintű közvetlen beruházásigényt.

A mezőgazdaság viszonylag kisebb közvetett beruházási szükséglete egyrészt azzal kapcsolatos, hogy a mezőgazdasági termelés viszonylag önellátó és magas az állóeszköz-igénye. Másrészt pedig azzal függ össze, hogy az ágazat fejlesztésének közvetett beruházásai túlnyomórészt az iparban jelentkeznek, azaz olyan területen, ahol a fajlagos beruházásigényesség szintje eleve elmarad a mezőgazdaságétól.

Avégett, hogy a mezőgazdaság fejlesztésének beruházási szükségleteiről teljesebb képet alkothassunk, vizsgáljuk meg a beruházásigényesség időbeli alakulását is.

A mezőgazdasági termelés beruházásigényességének dinamikus vizsgálata

Az 1959—1964 közötti időszak ugyan rövid arra, hogy megalapozottan trendvonalakat vázoljunk, de bizonyos fő tendenciák megfigyelésére támpontot adhat. Ebből a célból ábrázoltuk grafikonon a mezőgazdaság közvetlen és halmozott állóeszköz-igényességét.

Az ábrán látható, hogy 1959-től 1964-ig a mezőgazdasági termelés állóeszköz-igényessége (következésképpen fejlesztésének ágazati beruházásigényessége) növekedett. Ezt a tendenciát a közgazdasági szakirodalomban már többen elemezték.* Annál meglepőbb viszont az, hogy a mezőgazdaság népgazdasági szintű beruházásigényességének tendenciája 1961-től nem emelkedő, hanem némileg csökkenő irányú. Ez a több szempontból is érdekes jelenség érthetővé válik, ha alaposabban szemügyre vesszük a vizsgált 6 év alatt történeteket. Először az ágazat termelésének növekvő állóeszköz-igényességéről kell néhány szót szólni.

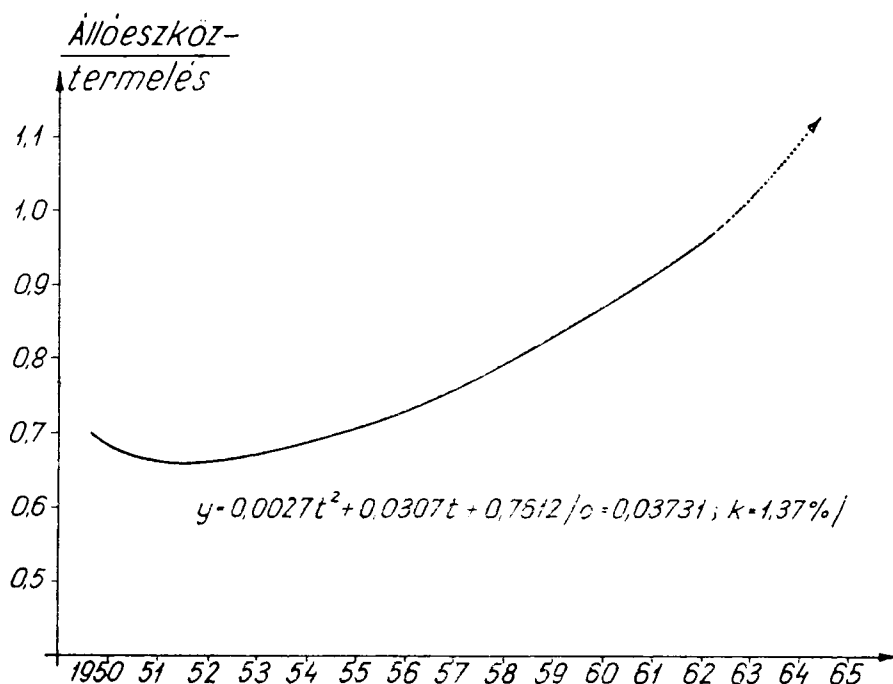
A mezőgazdasági termelés állóeszköz-igényességének fokozódása a II. világháború után megfigyelhető Európa csaknem mindegyik országában, még azokban is, amelyek mezőgazdaságában a kisüzemi jelleg uralkodik. Bár az európai országok nagy részében a mezőgazdaságilag művelt terület csökkent, a szocialista országok többségében pedig a termelési viszonyok is gyökeresen átalakultak, mégsem helyes az emelkedő tendenciát alapvetően ezekre az okokra visszavezetni. Az általános ok abban keresendő, hogy erre az időszakra esik a mezőgazdaság termelőerőinek strukturális módosulása, minőségi újjáalakítása. Ezen kívül persze sok más tényező is közrejátszott. Nagyon tanulságos ebből a szempontból a szovjet mezőgazdaságban lejátszódott folyamat elemzése. A mezőgazdaság eszköz-igényességének fokozódását itt legpontosabban egy másodfokú parabolával lehetett jellemezni.

A szovjet népgazdaságban a II. világháború után is fokozódott az ipar és a mezőgazdaság fejlődésének aránytalansága. A mezőgazdaság 1953-ban csak 3,5 százalékkal termelt többet az 1940. évinél, ezzel szemben a szovjet ipar termelése már 1950-ben 73 százalékkal haladta meg az 1940. évit. Mind sürgetőbbé vált tehát a mezőgazdaság modern technikával való ellátása.** Az SZKP 1953 szeptemberi plénuma után kiterjesz-

* Vági Ferenc: Eszközlektetés és alapigényesség a mezőgazdaságban. Közgazdasági Szemle, 1964. 6. sz.

Csendes Béla: A mezőgazdaság alapigényessége és fejlődése. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 1965. évi ünnepi ülészaka. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966.

** A következő lapon levő grafikont A. N. Nyikolszkaja: Az alapigényesség tendenciájának vizsgálata a szovjet népgazdaság fő ágáiban című cikke alapján szerkesztettük. (Lásd: *Ekonomika i Matyematyicseskije Metodi* 1966. 2. sz.)

tették a mezőgazdasági művelést mintegy 41 millió hektár korábbi szűz-földre, és fokozódtak a mezőgazdasági beruházások is. Az 1950—1966 közötti időszakban azonban még nem sikerült a munkákat agrotechnikailag megfelelő időben elvégezni. Bizonyos munkaszakaszokat ugyan teljesen gépesítettek, másokat viszont egyáltalán nem. A beruházások főleg gazdasági épületek létrehozására irányultak és a gépi eszközöknek az összes állóeszközökhöz viszonyított aránya csökkent. A gépállomások átszervezésével nem járt együtt a javítóbázis szükséges mértékű kiépítése, ami a gépkihasználás csökkenését eredményezte. Az állóeszköz-igényesség fokozódásában több vonatkozásban is szerepet játszott a gazdasági mechanizmus. A termelőeszköz-ellátást a „mindenkinek egyenlő mértékben” elv hatotta át. A gyenge kolhozokba juttatott eszközöket általában kisebb hatékonysággal használták fel. A jó kolhozok viszont a rendelkezésükre álló pénzeszközökért nem tudták a szükséges eszközöket beszerezni. Nemegyszer előfordult, hogy olyan gazdaságokban, ahol a növénytermesztés volt jövedelmező, az állattenyésztést szorgalmazták, más helyeken viszont, ahol az állattenyésztés volt gazdaságos, ott a növénytermesztés fejlesztését erőltették.*

A magyar mezőgazdaság állóeszköz-igényességének fokozódását vizsgálva, *hasonló* tényezőket említhetünk. Nálunk azonban a mezőgazdaság modern technikával való ellátása a Szovjetunióhoz viszonyítva eltérő feltételek közepette ment végbe. Először Magyarországon a beruházások eredményeképpen nem csökkent, hanem növekedett a gépi állóeszközök aránya az összes állóeszközökön belül. (1960-ban még 20,1 százalék, 1965-ben viszont már 29,1 százalék volt a gépek aránya.)

Másodszor: Nemcsak a mezőgazdasági munkaerő nagymértékű elvándorlásának voltunk szemtanúi (1959—1964 között 20 százalékkal csökkent az összes foglalkoztatottak száma), hanem a mezőgazdaságilag művelt terület is kisebb lett.

* Erre vonatkozóan szemléltető példákat hoz fel G. Sz. Liszicskin: Két év múlva című cikkében. Novij Mir 1967. 2. sz. (Ismertetve a Közgazdasági Szemle 1967. 7–8. számában.)

Harmadszor: Nálunk is károsan hatott a megalapozatlan, szakszerűtlen tervezés. A régi mechanizmusban nem volt lehetőség arra, hogy a termelési struktúrát mindig a helyi közgazdasági és természeti feltételekhez igazítsák.

Negyedszer: Mezőgazdaságunk termelőerőinek korszerűsítése együtt járt a mezőgazdaság kollektivizálásával. Ez utóbbi lökészerűen követelte meg a mezőgazdaság termelési tényezőinek minőségi újjáalakítását, hiszen a kieső kisüzemi termelőeszközöket pótolni kellett. Ennek döntő szerepe van abban, hogy a mezőgazdaság állóeszköz-igényessége 1959—1961 között gyorsabban növekedett, mint az 1961—1964 közötti időszakban. A mezőgazdasági termelés nagyüzemi alapokra helyezésével ugyanis a magángazdaságok 1959. január 1-i állóeszköz-állományának körülbelül 30 százaléka használaton kívül került. A mezőgazdaság vonóerő-kapacitásának rendkívül gyors strukturális átalakulása is ebben az időszakban zajlott le. 1958 után ugyanis a mezőgazdaság igaerő-állománya évről évre rohamosan csökkent, ezzel egyidejűleg a traktorok, a tehergépkocsik, a kombájnok száma gyorsan növekedett. Az egész mezőgazdaságra azonban 1961-ig az volt a jellemző, hogy a vonóerő-kapacitás kiesése felülmúlta a gépek növekedését. Ennek következtében az 1961. december 31-én meglevő traktor-, tehergépkocsi- és igaállat-állomány körülbelül 64 000 redukált kettes lófogattal kisebb vonóerőt képviselt, mint az 1957. év végi állomány, illetve körülbelül 50 000-rel kisebbet, mint az 1959. január 1-i állomány.* Ennek következtében az 1961. évi összes vonóerő-kapacitás az 1935. évi színvonalra esett vissza. Mindezekből megérthető, hogy a beruházások mintegy 66 százaléka csupán pótló jellegű volt, és csupán egyharmadnyi része bővítette a termelést.

Hogyan lehetséges mégis, hogy a mezőgazdaság népgazdasági szintű eszköz-igényessége csökkenő tendenciájú? A válasz a mezőgazdasági ágazati kapcsolatainak elemzésében található. A mezőgazdasági extern termék egységének fokozásához ugyanis — az önellátó jelleg csökkenő trendje következtében — abszolúte és relatíve egyre kisebb bruttó termelésre van szükség a mezőgazdaságból. Igaz persze, hogy ennek a beruházásigénye viszonylagos magas és fokozódik. Az is igaz viszont, hogy az önellátó jelleg csökkenésével egyidejűleg a mezőgazdaság mind jobban „kinyílik” az ipar felé. A mezőgazdasági termelés fokozása abszolúte és relatíve egyre több termelést kíván az ipari ágazatoktól. Ezen a területen viszont a beruházási fajlagosok (az alapanyag és energiaipar kivételével) alatta maradnak a mezőgazdaságénak és emelkedő tendenciát nem mutatnak. A viszonylag magas és növekvő beruházásigényességű ágazat csökkenő részaránya, valamint a viszonylag alacsony és nem emelkedő trendű ágazat részarányának növekedése következtében, az 1961-től 1964-ig terjedő időszak alatt a mezőgazdaság növekvő ágazati beruházásigényességének növekedése a népgazdasági szintű mutatóban megszűnt.

A mezőgazdaság ágazati kapcsolataiban mutatkozó két legfontosabb tendencia alapján, feltételezve, hogy gyökeres strukturális változások nem történnek, nem valószínű, hogy a mezőgazdaság népgazdasági szintű beruházásigényessége a közeli években tartósan emelkedőre fordul.

★

* A mezőgazdaság gépesítésének szerepe a fogat- és munkaerő-helyettesítésben 1952—1963. KSH-kiadvány. 14. l.

A kapott eredmények alapján a mezőgazdaság távlati fejlesztésének beruházásigényességéről nem alkotható pontos kép. Annál kevésbé, mert a távlati tervezés szempontjából már egyáltalán nem lehet az állóeszköz-igényességet a beruházásigényességgel azonosnak tekinteni. Mindössze azt lehet mérlegelni, hogy a mezőgazdasági termelés ágazati szintű beruházásigényessége 1959—1964 között fokozódott, a népgazdasági szintű beruházásigényesség viszont 1961-től már némileg csökkent.

A legfontosabb következtetés azonban mégis az, hogy ha a gazdaság-vezetés hosszútávra vonatkozó koncepciójában a mezőgazdaságot gyorsabb ütemben kívánja fejleszteni, akkor elsősorban a mezőgazdasági rendeltetésű termelőeszközöket gyártó iparágak termelésére kell különös gondot fordítani.

A beruházásigényességi problémakört itt két szempontból vizsgáltuk. Emellett azonban a témának újabb, más aspektusból való megközelítése is lehetséges és szükséges. Minden bizonnyal a további kutatások hozzá fognak járulni a kérdéskomplexum eredményesebb feldolgozásához.

Helyreigazítás

Lapunk 1968. 1. számában Révész Gábor: *Nyereségszabályozás és vállalati érdekelttség* című cikkében az alábbi szövegek helyesen a következők:

39. lap utolsó bekezdésének második mondata: Ez azt jelenti, hogy az r nyereségrészt, az N_r/B hányados meghatározott...

40. lapon levő képlet: $F_n = N_f - 0,6 N_f = 0,4 N_f$

40. lap utolsó előtti bekezdése: Az r nyereségrész adója az 1968. évi adótáblázat szerint $4 \cdot 0,2 + 4 \cdot 0,3 + 4 \cdot 0,4 + 2 \cdot 0,5 = 4,6$.

Az ehhez kapcsolódó lábjegyzet: Az elszámolható beralap (B) 200, az r nyereségrész (N_r) pedig 20. Az adótáblázat szerint N_r -nek B zérus és három százaléka közötti részét, azaz 6-ot nem terheli adó. További — B 3 és 5 százaléka közötti — részét, azaz 4-et 20 százalékos adó terhel; erre nézve tehát az adó $4 \cdot 0,2$. Majd a B 5 és 7 százaléka közötti részre 30 százalékos adókulcs érvényes; itt az adó $4 \cdot 0,3$. És így tovább.

48. lap utolsó bekezdésének 5. sorában nem E/B , hanem N/E hányadosról van szó.

A foglalkoztatottság várható alakulása 1970 végéig

Az új gazdasági mechanizmusra való áttérés után — azzal nyilvánvaló összefüggésben — társadalmunk különböző rétegeiben élénk az érdeklődés a foglalkoztatottság várható alakulása iránt. A szakirodalom az 1970. év végéig várható munkaerőhelyzetrel és az abból adódó problémákkal a III. ötéves terv kialakításával kapcsolatban régebben már több elemzésben foglalkozott.* A gazdálkodás megváltozott körülményei azonban indokolttá teszik az 1970 végéig, a III. ötéves tervidőszak lezárulásáig várható tendenciák áttekintését mai szemmel, bizonyos új tényezőket, intézkedéseket figyelembe véve. A következőkben — a felülvizsgált mérlegszámítások alapján — megkísérlem ismertetni azokat a tendenciákat, amelyek várhatóan jellemzik a kialakuló munkaerőhelyzetet és rövid áttekintést adni munkaerő-politikánkról.**

A munkaerőforrás várható alakulása

A népgazdaságban felhasználható munkaerőforrás nagyságát minde-

nek előtt a munkaképes korú népesség száma határozza meg. A munkaképesség szerinti csoportosításban a népesség korösszetétele jelentősen változóban van, főképp azért, mert az 1953—1955. években született nagylétszámú korosztályok ezekben az években lépik át a munkaképes korhatárt.

A munkaképes korba lépők nagy száma okozza, hogy — bár a születések száma a következő években várhatóan emelkedik*** — a munkaképes koron aluliak aránya az össznépességhez képest tovább csökken. (Az 1966. évi 21 százalék helyett mintegy 18 százalék lesz.) Megjegyzem, hogy a népesség összetételében bekövetkező változásnak átmenetileg kedvező hatása is van, amennyiben csökken az általános iskolák és napközis zsúfoltsága.

A munkaképes korúvá váló fiatalok nagylétszámú korosztályai jelentősen megnövelik a munkaképes korú népességet, mindemellett ez a növekmény alig nagyobb a munkaképes

1. sz. táblázat

A népesség munkaképesség szerinti összetételének változása 1970 végéig
(százalékban; 1966=100)

Korcsoport	Férfi	Nő	Együtt
Munkaképes koron aluli népesség (0—13 éves)	86	86	86
Munkaképes korú népesség (14—59 éves férfi, 14—54 éves nő)	104	103	104
Munkaképes koron felüli népesség (60 éves és idősebb férfi, 55 éves és idősebb nő)	114	109	111
Teljes népesség	102	101	101

* Pl. Berettyán László—Timár János: Magyarország munkaerőhelyzete 1961 és 1971 között. Közgazdasági Szemle, 1963. 11. sz. 1257—1270. l.; Fekete György—Hegedűs Gyula—Timár János: A mezőgazdaság munkaerőhelyzete a második és harmadik ötéves terv időszakában. Közgazdasági Szemle, 1964. 5. sz. 592—606. l.

** A cikk az Országos Tervhivatal III. ötéves tervvel kapcsolatos munkaerőmérlege és annak elemzése alapján készült. E számítások keretében több változat kidolgozására került sor, összefüggésben a termelési, teljesítményi stb. előirányzatokkal és összhangban a munkaerőhelyzetet befolyásolni kívánó intézkedési rendszerrel. A cikkben szereplő adatok nem „tervszámok”, általuk a várható munkaerőhelyzet tendenciáit, főbb jellemző vonásait kívánom bemutatni.

*** Erre utal az is, hogy az élveszületések

száma 1967 első tíz hónapjában mintegy 10 ezer fővel, csaknem 7 százalékkal volt magasabb, mint 1966-ban. Ez azt jelenti, hogy amíg 1966-ban ezer lakosra 13,6 élveszületés jutott, addig ez a szám 1967-ben körülbelül 14,5-re nő. A születésszám kedvező alakulását a közvélemény elsősorban a gyermekgondozási segélyezési rendszer bevezetésének tulajdonítja. Ez azonban csak részben van így, mivel az év első hónapjaiban még nem befolyásolhatta a születésszám alakulását az 1966 végén közzétett intézkedés. A gyermekgondozási segély hatása feltehetőleg a születések arányának további emelkedését eredményezi. Lehetséges, hogy e fejlődés eredményeként a következő években az ezer lakosra jutó élveszületések száma megközelíti a 16-ot; ezzel Magyarország eléri az európai országok többségében kialakult szintet.

korból kiöregedő népesség számánál, így a munkaképes korcsoport aránya a lakosság számához viszonyítva az 1966. évi 60 százalékról csak 61 százalékra növekszik. A munkaképes korú népesség száma 225 ezer fővel, körülbelül 4 százalékkal emelkedik. A munkaképes koron felüli népesség aránya az összes népességben 19-ről 21 százalékra nő.

A munkaerőforrást a munkaképes korú népességen kívül a munkaképes koron felüli aktív keresők száma is befolyásolja. Ez a szám 1966 elején 454 ezer volt, 1966-ban és 1967-ben becslések szerint mintegy 15 ezerrel csökkent. A jelenlegi helyzetben várható, hogy a nyugdíjazások mértéke nő és 1971-ig összesen körülbelül 70 ezerrel csökken az idősebb keresők száma.

A munkaképes kornál idősebb aktív keresők száma túlnyomórészt a mezőgazdaságban csökken, mivel 1970 végéig az idősebb szövetkezeti tagok tömegei érik el a nyugdíjjogosultsághoz szükséges minimális tagsági időt. A nem mezőgazdasági ágazatokban a munkaképes kornál idősebb aktív keresők száma a prognózis szerint kevésbé fog csökkenni.

Ha az új gazdasági mechanizmusban az élőmunka-megtakarításra való ösztönzés — amely legalábbis 1968-ban egyrészt az eddigi helyzethez, másrészt a holt munka megtakarítására való ösztönzéshez képest kisebb

lesz — hamarabb érvényesül, mint a gazdasági növekedés gyorsulása, akkor a foglalkoztatott „öregek” száma és aránya nyilván tovább csökken — minden adminisztratív jellegű intézkedés nélkül —, mivel a vállalatok, üzemek inkább a munkára jelentkező fiatalokat fogják alkalmazni. A jelenlegi számítások szerint a foglalkoztatott munkaképes koron felüli népesség aránya az összes aktív keresőkhöz képest 1971-ben 7,6 százalék lesz az 1960. évi 9,5 százalékkal szemben. (Természetesen sokoldalú vizsgálatra van még szükség annak megvalósításához, hogy hosszabb távon a várható munkaerő-kereslet és -kínálat, valamint a munkaképes koron felüliek közül továbbra is dolgozni kívánók jogos társadalmi igényeinek szempontjait hogyan kell és lehet összeegyeztetnünk és ezt hogyan valósítjuk meg munkaerő-politikánkban.)

A foglalkoztatható munkaerőforrás változása a tanulók számának alakulásától is függ. A gimnáziumi tanulók száma — a szakképzettséget nem nyújtó gimnáziumi oktatás tervszerű visszaszorítása miatt — jelentősen csökken 1966-hoz képest, ennek megfelelően viszont tovább nő a szakközépiskolások és a szakmunkástanulók létszáma. A közép- és felsőoktatás elmúlt években végrehajtott gyors mennyiségi fejlesztése egyébként lényegében már befejeződött: a munkaképes korú nappali tanulók száma

2. sz. táblázat

A munkaerőforrásból munkába állítható népesség számának változása
1966. jan. 1. és 1971. jan. 1. között
(ezer fő)

Munkaerőforrás megnevezése	Férfi	Nő	Együtt
Munkaképes korú népesség növekedése.....	135	91	226
<i>Ebből levonva:</i>			
— a munkaképes korú tanulók számának növekedése....	5	14	19
— a munkaképes korú nyugdíjasok számának növekedése	16	11	27
Foglalkoztatásra számításba vehető munkaképes korú népesség növekedése.....			
Munkaképes kornál idősebb aktív keresők számának csökkenése.....	114 —43	66 —31	180 —74
Foglalkoztatásra számításba vehető munkaerőforrás növekedése összesen.....	71	35	106

1961-ben 379 ezer, 1966-ban 574 ezer, 1971-ben 593 ezer, tehát a növekedés a II. ötéves tervidőszakban 195 ezer volt, a III. ötéves tervidőszakban pedig már csak 19 ezer lesz. A tanulólétszám növekedése ezért csak igen kis mértékben csökkenti a munkába állítható munkaerő számát.

A munkába állítható népesség száma tehát végső soron a 2. sz. táblázat szerint változik.

A foglalkoztatható munkaerő száma nagyobb, mint az előző ötéves időszakban volt. Különösen a foglalkoztatható férfi munkaerőforrás alakulása kedvező.

A foglalkoztatottság várható alakulása

A népgazdaságban a felülvizsgált III. ötéves terv szerint 1970-ben a foglalkoztatottak száma, előreláthatólag megközelíti az 5 milliót. A foglalkoztatottság eddigi növekedése lényegében megfelelt az ötéves terv időarányos részének. Néhány ágazatban (például járműipar, könnyűipar) a következő három évben az eddiginél

nagyobb létszámfejlesztésre számíthatunk, főként a termelés gyorsabb növekedése következtében, más ágazatokban (például bányászat) ennek ellenkezője várható.

A számítások szerint az összes foglalkoztatottak száma körülbelül 210 ezerrel növekszik. Az aktív keresők elhalálózása miatt valamivel több mint százezer, a nyugdíjazások miatt mintegy 520 ezer a várható pótlólagos munkaerő-szükséglet. Az eddigi tapasztalatok alapján 1966 és 1971 között mintegy 75 ezer fiatal dolgozó válik ki a keresők közül, hogy a nappali tagozaton folytassa tanulmányait. A gyermekgondozási segély igénybevétele miatt — e kérdésre később még visszatérek — a munkából kilépők száma mintegy százezer lesz.

A népgazdaság munkaerő-állományának teljes utánpótlási szükséglete tehát 1966 és 1971 között több mint 1 millió, ebből 520—530 ezer férfi és 480—500 ezer a nők száma (3. sz. táblázat).

Az új munkaerő-szükséglet döntő

3. sz. táblázat

A népgazdaság teljes utánpótlási munkaerő-szükséglete 1966 és 1971 között
(százalék)

Megnevezés	Nem mezőgazdasági ágazatok			Mezőgazdaság			Összesen		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
Létszámváltozás	34,0	42,1	38,2	-26,0	-22,4	-24,6	14,7	27,8	21,0
Aktív keresők elhalálózása	12,8	4,6	8,6	17,2	5,7	12,7	15,5	5,1	10,5
Aktív keresők nyugdíjazása	45,6	28,5	36,9	73,9	80,2	76,4	59,5	43,1	51,6
Eltartottá válik (pl. továbbtanul)	7,6	2,4	4,9	13,5	9,3	11,9	10,3	4,3	7,4
Gyermekgondozási segély igénybevétele miatt kilép	—	22,4	11,4	—	7,2	2,8	—	19,7	9,5
A nem mezőgazdasági ágazatokba átlép	—	—	—	21,4	20,0	20,8	—	—	—
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

többségét az első ízben munkába lépő fiatalok fedezik (mintegy 900 ezer fő). Ezek szerint a háztartásból, az eltartottak köréből mindössze körülbelül 120 ezer fő munkába lépése lehetséges.

A korábbi években a népgazdaság teljes munkaerő-utánpótlásának csak

65—70 százalékát adták az első ízben munkába lépő fiatalok, és ezek többsége nem rendelkezett szakképzettséggel. Jelenleg a fiatalok fedezik a munkaerő-szükséglet körülbelül 90 százalékát és a végző fiatalok nagyobbik hányada szakképzett (4. sz. táblázat).

A népgazdaság teljes utánpótlási munkaerő-szükségletének fedezete 1966 és 1971 között
(százalék)

Megnevezés	Nem mezőgazdasági ágazatok			Mezőgazdaság			Összesen		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
Első ízben munkába lépő fiatalok	82,0	83,3	82,7	82,8	83,9	83,2	88,7	87,7	88,2
ebből: szakképzett	68,8	32,4	50,2	32,0	12,0	24,1	60,7	28,8	45,3
szakképzetlen ..	13,2	50,9	32,5	50,8	71,9	59,1	28,0	58,9	42,9
Háztartásból (eltartottak közül) munkába lépők.	7,0	10,3	8,6	17,2	16,1	16,8	11,3	12,3	11,8
Mezőgazdaságból átlépők.	11,0	6,4	8,7	—	—	—	—	—	—
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A nem mezőgazdasági ágazatokban 1966—1971 között a munkahelyek száma együtt véve legfeljebb mintegy 290 ezerrel bővül, ezzel szemben a II. ötéves terv időszakában 359 ezer új munkahely nyílt meg. A nem mezőgazdasági ágazatok létszámnövekedése tehát jóval kisebb lesz, mint az előző ötéves időszakban volt.

Népgazdasági szinten mégis mintegy $\frac{1}{3}$ -dal több a megüresedő munkahely, mint 1961—1966 között. Ennek oka az, hogy a mezőgazdaság munkaerő-szükséglete a következő években csak kismértékben csökken. 1961—1966 között a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 201 ezer fővel csökkent; a III. ötéves terv időszakában a mezőgazdasági keresők száma legfeljebb 70—80 ezer fővel csökkenhet a termelési feladatok megvalósításának veszélyeztetése nélkül. Az eddigi adatokból úgy látszik, hogy 1966-ban és 1967-ben együttesen mintegy 25—30 ezer fővel csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma. A termelőszövetkezetek megszilárdulásával kapcsolatos eddigi tapasztalatok szerint, figyelembe véve a mezőgazdasági keresők helyzetének megjavítására hozott legutóbbi intézkedéseket is (garantált díjazási rendszer elterjesztése, szociális ellátás rendezése stb.), számítani lehet arra, hogy a mezőgazdasági keresők létszáma csak a szükséglet változásának megfelelő csekély mértékben fog csökkenni a következő 2—3 évben is.

Komoly gondot okoz, hogy a ked-

vezőtlen munkakörülményekkel rendelkező, nehéz fizikai munkát igénylő, főleg férfiakat foglalkoztató munkahelyek betöltése (különösen Budapesten és az ipari nagyvárosokban) fokozódó nehézségekkel jár. A szállítási, rakodási, anyagmozgatási munkák gépesítése a nehéz fizikai munkát végző férfi munkaerő iránti igény csökkentése szempontjából is igen fontos feladattá vált.

Bár a munkaerő-kínálat főleg a most következő két-három évben nagyobb lesz, mint a korábbi években volt, a mezőgazdaságon kívüli idényágazatok (építőipar, élelmiszeripar, vendéglátóipar és esetleg építőanyagipar) munkaerő-ellátását a munkacsúcsban csak nehezen lehet biztosítani. Ez a probléma is jelzi, hogy a foglalkoztatási egyensúlyt nem szabad „globálisan” értelmezni. Növekvő munkaerő-kínálat mellett is lehetséges, hogy egy-egy időszakban és egy-egy ágazatban, különösképpen a szezonálisan jelentkező munkacsúcsokban munkaerőhiány jelentkezik. Az itt fellépő feszültségek feloldásához szükség van részben a vállalatok közötti tervszerű együttműködésre, részben a háztartásban levő nők, valamint a tanuló ifjúság rész-munkaidőben történő, meghatározott időre szóló foglalkoztatásának a megszervezésére.

Számolnunk kell azzal is, hogy 1970 végére az iparban és az építőiparban a munkaidő heti 48 órától 44 órára csökken. A vállalatok a munkaidő-

csökkentést önerőből kell hogy megvalósítsák, a meglévő munkaerő-tartalékok hasznosításával. Egy-két területen azonban új munkaerők munkába állítása is elképzelhető a kieső munkaidő kiegyenlítésére.

A népgazdaságban *foglalkoztatot-*

tak ágazati megoszlásának változása ebben az ötéves tervperiódusban kisebb, mint a megelőző időszakban volt, amikor a mezőgazdaság szocialista átszervezése a foglalkoztatottsági struktúrát jelentősebben módosította.

5. sz. táblázat

A foglalkoztatottak ágazati megoszlása
(százalékban)

Népgazdasági ág	1961. I. 1.	1966. I. 1.	1971. I. 1.
1. Ipar	29,4	32,2	33,6
2. Építőipar	5,9	6,4	6,7
3. Közlekedés	6,1	6,4	6,4
4. Kereskedelem	6,4	6,9	7,3
5. Egyéb nem mezőgazdasági ágak	15,5	16,8	17,6
1—5. Nem mezőgazdasági ágak együtt	63,3	68,7	71,6
6. Mezőgazdaság	36,7	31,3	28,4
1—6. Népgazdaság összesen	100,0	100,0	100,0
Ebből: Alapvető termelő ágazatok (1+2+6)	72,0	69,0	68,7
Egyéb ágazatok	28,0	30,1	31,3

A népgazdasági struktúra változásának egyik jellemző határát lépjük át a III. ötéves terv időszakában. 1966-ban a foglalkoztatottak száma még lényegében azonos volt az iparban és a mezőgazdaságban, 1971-ben viszont az iparban mintegy 250 ezer fővel többen fognak dolgozni, mint a mezőgazdaságban. Az ipar 1971-re a legnagyobb munkaerő-felhasználó ágazattá válik.

Sajátos és túlnyomó részben a munkaerő-gazdálkodás körén kívül eső intézkedések szükségesek a *mezőgazdaság munkaerőhelyzetének javítására*. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya tovább csökken. A II. ötéves tervidőszakhoz hasonló rohamos létszámcsökkenés azonban a termelési célkitűzések megvalósítását tenné irreálissá. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak és az iskolából kilépő fiatalok megtartását is szolgálja például a termelészövetkezeti családok szociális ellátásának rendezése, a garantált munkadíjazás fokozatos bevezetése, a kisegítő és melléküzemágak fejlesztése. Ezek az intézkedések

részben már megtörténtek, részben folyamatban vannak.

A munkaerőforrás jelenlegi alakulásának sajátos vonása, szemben az 1961 és 1966 közöttivel, a *nemek szerinti összetétel* változása. Az előző ötéves periódusban a foglalkoztatottak számát teljes egészében a nők bevonása növelte, a férfiak létszámának egyidejű csökkenése mellett, a jelenlegi időszakban pedig a létszámnövekedésnek csak mintegy $\frac{2}{3}$ -a jut a nőkre. Mindezek következtében lassul a nők arányának növekedése. Ez az átmeneti változás kedvező a vállalatok szempontjából, de nehezíti az iskolából kilépő, illetve az előző években kilépett és most „háztartásbeliként” munkát igénylő nők elhelyezését.

Az aktív kereső nők arányszáma (a munkaerőforráshoz viszonyítva) az 1966. évi 59,4 százalékról 1971-ben 62,5 százalékra emelkedik. Ez a változás a háztartásbeliek munkába állítását csak mérsékelten teszi lehetővé. A háztartásból való munkába állásra az idősebb korosztályoknál már alig-

A nők aránya az aktív keresők számához viszonyítva
(százalék)

Népgazdasági ág	1961. I. 1.	1966. I. 1.	1971. I. 1.
Ipar	36,2	39,6	41,0
Építőipar	13,7	14,4	14,9
Közlekedés	18,0	21,8	21,9
Kereskedelem	53,2	59,7	61,2
Egyéb nem mezőgazdasági ágak	41,3	45,1	46,9
Nem mezőgazdasági ágazatok együtt	35,3	39,0	40,4
Mezőgazdaság	36,9	39,8	40,0
Népgazdaság összesen	35,9	39,2	40,3

ha számolhatunk, erre mód sem kínálkozik és szükség sincsen. A háztartásból (az eltartottak közül) aktív keresővé átlépő nők köre a fiatalabb korosztályokat érintheti. Olyan fiatalabb nőkről lehet szó, akik korábban valamilyen oknál fogva (iskoláikat nem fejezték be eredményesen vagy családi ok stb. miatt) néhány évig otthon maradtak, s a tervidőszakban munkába kívánnak lépni. A foglalkoztatott nők számának bővítését eddig olyan problémák nehezítették, mint például a háztartási munkák gépesítésének, a gyermekintézmények hálózatának elégtelensége, a rendelkezésre álló munkahelyek kedvezőtlen alakulása (például nők számára nem alkalmas és távoli munkahelyek stb.).

A nők munkavállalását nehezítő körülmények általában továbbra is változatlanok, sőt a népgazdaság munkaerő-szükségletének mérsékeltebb növekedése, a munkaerőforrás összetételének alakulása még fokozza is a nehézségeket. A nők (és elsősorban fiatalabb korosztályok) elhelyezkedési nehézségeit várhatóan — már az eddigi tapasztalatok szerint is — enyhíti a gyermekgondozási (anyasági) segélyezés rendszere és a gyermekgondozási segélyre jogosult fiatal anyák egy részének a háztartásba való visszalépésével (ezek száma 1970-ben várhatóan mintegy 100—130 ezer fő lesz összesen) a helyükbe lépő nők, fiatal lányok számára munkaalkalmat teremt. Az eddigi tapasztalatok alap-

ján arra lehet számítani, hogy a munkából kilépő nők számának mintegy 70—80 százalékát új felvételekkel pótolják a vállalatok, intézmények.

A fiatalok foglalkoztatásának kérdésére, mivel a társadalom széles rétegeit érinti, külön is ki kell térni. A legtöbb gondot az 1953—1955. években született nagy létszámú korosztályok okozzák. Az általános iskolát most végző fiúk és lányok továbbtanulása, munkába állítása a következő néhány évben nem irányozható elő minden igényt kielégítően.

Az általános iskolát végző fiatalok száma 1968-ban és 1969-ben ugrásszerűen megnő. Részükre elsősorban a továbbtanulás lehetőségét kell bővíteni. A középiskolai felvétel növelését az oktatásfejlesztési tervek nem igénylik, de arra egyelőre lehetőség sincsen, sőt várható, hogy a felvételi létszám — a középiskolai oktatási struktúra már említett átalakítása miatt — kissé csökken. A tervek azonban előirányozzák a szakmunkásképzés átmeneti jellegű, jelentős mennyiségi fejlesztését. A szakmunkás tanulóiskolák első évfolyamára 1966-ban 55 ezer általános iskolát végzett fiatalot vettek fel; 1968-ban és 1969-ben körülbelül 70—75 ezer felvételre történnek előkészületek. Ennek megvalósulása esetén az általános iskolában végzők közül továbbtanuló fiatalok száma az 1966. évi 113 ezerről 1968-ban és 1969-ben mintegy 130 ezerre emelkedik, így a továbbtanulók aránya a demográfiai hullám

ellenére is el fogja érni a megelőző évek szintjét.

A fenti intézkedések ellenére az általános iskolában végző, tovább nem tanuló fiatalok száma az előző korosztályoknál kialakult helyzethez viszonyítva 1968-ban és 1969-ben együttvéve mintegy 30—35 ezerrel (többségben lányokkal) növekszik.

Mivel a korábbi évekhez képest a munkahelyet igénylő fiatalok száma

jelentősen megnövekedett, indokolt röviden áttekinteni, hogy a különböző iskolákban végzett (illetve lemorzsolódott), és tovább nem tanuló fiatalok közül mennyien és milyen iskolai végzettséggel állnak munkába.

Az 1966 és 1971 között első ízben munkába álló körülbelül 900 ezer fiatal — akik közül 465 ezer férfi — iskolai képzettség szerinti megoszlása a következő:

7. sz. táblázat

Az első ízben munkába álló fiatalok iskolai végzettség szerinti megoszlása (százalékban)

Megnevezés	Férfi	Nő	Összesen
1. Általános iskolai végzettség vagy annál kevesebb	14,4	37,1	25,3
2. Szakmunkástanuló-iskolákból és középiskolákból lemorzsolódott .	14,0	12,7	13,4
3. Gimnáziumban végzett	3,2	17,3	10,0
Szakképzetlen összesen	31,6	67,1	48,7
4. Szakmunkástanuló iskolában végzett	48,3	15,2	32,4
5. Technikumot végzett	12,5	12,4	12,4
6. Felsőfokú végzettségű szakemberek	7,6	5,3	6,5
Szakképzett összesen	68,4	32,9	51,3
Mindösszesen	100,0	100,0	100,0

A munkába állás elsősorban azok számára biztosítható, akik a szükségletnek megfelelő szakképzettséggel rendelkeznek. Különösen nehéz ezért azoknak a 14—15 éves lányoknak a helyzete, akik az általános iskola elvégzése után kívánnak elhelyezkedni, és nehezen megoldható a gimnáziumi érettségivel rendelkező lányok egy részének foglalkoztatása is, szakképzettségük hiánya miatt. Jelentős azoknak a száma, akik ezekbe a kategóriákba tartoznak és a tervidőszakban előreláthatólag nem is állíthatók munkába. Az ebből adódó társadalmi feszültséget azonban csökkenteni, hogy ezek jórészt falun élnek, és így átmenetileg a háztartásban is megfelelően foglalkoztathatók.

A számítások szerint ezekben az években mintegy 150 ezer tovább

nem tanuló, iskolából kilépő fiatalnak nem jut azonnal munkahely. Nagy részük általános iskolai végzettséggel vagy annál kevesebbel rendelkezik és egy részük — mint már említettem — a falun élő lányokból kerül ki. Szakképzett fiatalokból munkaerő-felesleggel nem számolunk. Foglalkoztatásukhoz hozzájárul, és egyben a szakképzettség fokozását is célozza az a kormányközi megállapodás, amelynek alapján 1967 végétől mintegy 2600 és a következő években a szükségletnek megfelelően néhány ezer fiatal — főleg férfi — szakmunkás, technikus és magasabb végzettségű dolgozó kezdi meg szakmai gyakorlatát a Német Demokratikus Köztársaságban. Ezek a fiatalok az NDK-ból 2—3 év múlva visszatérve hasznos tapasztalatokkal birtokukban állnak

majd munkába hazai üzemeinkben, vállalatainknál. Kétségtelen, hogy a fiatalok külföldi foglalkoztatásának mértéke mind a magyar, mind a német munkaerő-állományhoz viszonyítva elhanyagolható. (1967-ben 5 ezrelék.) E munkaerő-kooperációnak nagy jelentősége van azonban abból a szempontból, hogy a munkaképes korba lépő és tovább nem tanuló fiatalok foglalkoztatási nehézségein oly módon segít, hogy egyúttal egyéni, vállalati és népgazdasági szempontból

is előnyös tapasztalatszerzést tesz lehetővé. Az NDK-val való megállapodás magyar viszonylatban az első jelentősebb lépés, amely a baráti országok közötti, kölcsönösen kedvező munkaerő-kooperációra irányul.

Az 1966—1971-es időszakban a népgazdaság egyes főbb ágazataiban a munkába lépő fiatalok számára a rendelkezésre álló munkahelyek száma az eddigi trendek és a közgazdasági becslések alapján a 8. számú táblázat szerint alakult.

8. sz. táblázat

A megüresedő és új munkahelyek szakképzettségi igénye
(ezer munkahely)

Ágazatok	Szakképzettséggel betölthető munkahely	Szakképzettséget nem igénylő munkahely	Összesen
Iparban	183	103	286
Építőiparban	40	14	54
Közlekedésben	37	15	52
Kereskedelemben	37	29	66
Egyéb nem mezőgazdasági ágazatokban	91	56	147
Nem mezőgazdasági ágazatokban összesen	388	217	605
Mezőgazdaságban	77	212	289
Mindösszesen	465	429	894

A legtöbb fiatalot és a legtöbb szakképzett dolgozót az ipar igényli. A korábbi évekhez képest alapvető változásra van szükség a mezőgazdaság munkaerő-utánpótlásában, ahol jelentős az igény mind a szakképzett, mind a szakképzetlen fiatalok iránt; az itt mutatkozó munkaerő-szükséglet fedezete attól függ, hogy a falusi fiatalok jelenlegénél nagyobb része választja-e a mezőgazdaságban való elhelyezkedést élethivatásának és biztosítható-e, hogy túlnyomó részük ott is maradjon. Az elmúlt egy-két év tapasztalatai és az eddig megtett újabb intézkedések alapot adnak annak feltételezésére, hogy a falusi fiatalok eddigénél nagyobb hányada marad a mezőgazdaságban.

A mechanizmusreform várható hatása a foglalkoztatottságra

Feltehető az a kérdés, hogy vajon az új gazdasági mechanizmus várható hatásai 1968-tól mennyiben módosítják a foglalkoztatottsági helyzetet. A Munkaügyi Minisztérium és a tanácsok vizsgálatai, de saját tapasztalataink is arra engednek következtetni, hogy a vállalatok nem a létszám csökkentésére törekednek „általában”, hanem elsősorban a munkaerő minőségét javító személyi cseréket kívánják végrehajtani a nyereség növelése céljából. Ez némileg növelheti a munkába állítási nehézségeket még akkor is, ha a népgazdaságban foglalkoztatottak összes létszáma a tervezett

szinten alakul. A vállalati nyereség-érdekeltségre vonatkozó szabályozó eszközök elemzése azt mutatja, hogy ezek *nem kényszerítik és nem is ösztönzik* különösebb módon a *vállalatokat a meglevő munkaerő elbocsátására*. Ez ideig a vállalatok a létszámcsökkentésből eredő béralap-megtakarítást egészben vagy nagyjából közvetlenül felhasználhatták a keresetek növelésére, mostantól a nyereségérdekeltségi rendszer a béralap-megtakarítással csak közvetett módon növeli a vállalati dolgozók személyi jövedelmét. Ez nem azt jelenti, hogy az új nyereségérdekeltségi rendszer gazdaságilag nem hatékony ösztönző eszköz, hanem azt, hogy jelenlegi formájában erősebben ösztönöz a holtmunka-ráfordítás csökkentésére, mint az élő munka megtakarítására.

A munkaerő minőségének javítását célzó személycserék gyakoribbá válása hatással lehet a csökkent munkaképességű dolgozók foglalkoztatására a következő években. Ez abból a szempontból kiemelendő, mert ebben az esetben társadalmi ügy, emberi kötelezettség a beavatkozás.

Részben a probléma megoldását, részben új tartalékok feltárását jelenti a népgazdaság szocialista szektora számára az otthoni ipari munka lehetőségeinek a kiszélesítése. Az otthoni munkában való foglalkoztatás nemcsak az iparban, hanem más területeken is (például gépírás, műszaki rajzoló tevékenység) gazdaságosan megvalósítható.

Mindezek alapján feltételezhető, hogy az új gazdasági mechanizmus lényegében nem változtatja meg a tőle függetlenül kialakuló munkaerőhelyzetet. Várható az is, hogy a vállalatok — különösen az új gazdasági mechanizmus bevezetésének első időszakában, a megfelelő tapasztalatok megszerzéséig — munkaerő-gazdál-

kodásukban (felvétel, elbocsátás) körültekintő óvatossággal fognak eljárni.

Az új irányítási rendszer a népgazdaság további fejlődését fogja elősegíteni. A fejlődés meggyorsulása esetén átfogó foglalkoztatási problémáink nem lehetnek, kisebb, helyi és egy-egy csoportot átmenetileg érintő feszültségek pedig nem indokolhatják, hogy az új gazdasági mechanizmus hatását visszafogjuk. Nem tekinthetjük feladatunknak a foglalkoztatási egyensúly „mindenáron” való biztosítását, ez a törekvés korlátozhatná az új gazdasági mechanizmusnak a népgazdasági érdekekkel egyező kibontakozását.

A mechanizmusreform hatásainak kibontakozása után a vállalatok termelése a belső piac vagy a külkereskedelem szükségleteinek kielégítését fogja szolgálni. Az új irányítási rendszerben a piac az ettől való eltérésre az eddiginél hatékonyabban fogja figyelmeztetni a vállalatokat. Ilyen esetben sor kerülhet a termelés csökkentésére és elbocsátásokra is.

Természetesen a népgazdaság irányításában alapvető feladat ma is, hogy a társadalmilag jogos foglalkoztatási igényeket kielégítsük és megfelelő, a mechanizmusreform céljait nem keresztező intézkedésekkel időben feloldjuk a jelentkező feszültségeket.

A munkaerőhelyzet eddig ismert és a következő években várható alakulása azonban előreláthatólag nem vet fel olyan újabb problémákat, amelyek megoldása különleges erőfeszítést igényelne. A központi és tanácsi munkaerő-gazdálkodás elmúlt években bekövetkezett jelentős fejlődése pedig elő fogja segíteni az egyensúly folyamatosan szükséges kialakítását.

Iván Pál

Vietnam: második Korea?

Az Amerikai Egyesült Államok gazdasági fejlődésének, konjunktúrája alakulásának — az 1950-nel kezdődött, immár csaknem két évtizedet felölelő időszakban — egyik nagyon fontosnak tekinthető jellegzetessége, hogy a katonai kiadások, a militarizálás, a háborús készülődést szolgáló fegyverkezés békeidőben példa nélkül állóan magas szinten lett a gazdasági élet állandó elemévé. Ebben az általános keretben kell értékelnünk a vietnami háború gazdasági hatását, amely 1965 közepétől kezdve vált mind kifejezettebbé. Ekkor az amerikai gazdaság erőteljes expanzió állapotában volt. A gazdaságban érvényesülő felhajtó erőket még fokozta az 1964 elején életbe léptetett széles körű adócsökkentés. Azt mondhatjuk, hogy a gazdaság egy több mint 4 éve tartó — az ország XX. századi történetében a két világháborús hadikonjunktúrától eltekintve leghosszabb — erőteljes expanziós szakasz csúcsa felé közeledett. Ugyanakkor nem egy jel arra mutatott, hogy a fellendülés két fő mozgató ereje — az állótőke-beruházás és a tartós fogyasztási cikkek (elsősorban személygépkocsik) vásárlása már túljutott lendületének csúcspontján, és ezért mintegy egy éven belül a gazdasági tevékenység kisebb-nagyobb visszaesésével lehetett számolni.*

Önként adódik a párhuzam a mai helyzet és az elmúlt két évtized másikkal olyan időszakára között, amelyre szintén egy helyi háború hatása nyomta rá bélyegét. Egy ilyen összehasonlítás már csak azért is indokolt, mert a vietnami háborút — gazdasági hatásában — nemegyszer szinte második Koreának tekintik.

Mindjárt az elején hangsúlyoznunk kell a militarizáltság fokában fennálló fontos különbséget a koreai és a

vietnami háború között. Az előbbi bevezetője, *megindítója a minőségre új vonás kialakulásának az amerikai gazdaságban: nevezetesen a militarizálás állandósulásának. Míg a második egy, már nem jelentéktelen mértékben militarizált gazdaságra fejtette ki hatását.*

A háború hatása

főbb gazdasági mutatók tükrében

Áttérve a vietnami háború gazdasági hatásainak közelebbi vizsgálatára, vegyük szemügyre, hogyan alakultak a katonai kiadások abszolúte és a végtermékhez viszonyítva, a vietnami háborúba való fokozódó amerikai beavatkozás két és egynegyed éve alatt, 1967. novemberéig.

A változatlan áras mutatókat tartalmazó 1. sz. táblázatból azt állapíthatjuk meg, hogy a katonai kiadások növekedése a vietnami háborúban 40 százalékos volt eddig. (Említést érdemel, hogy a koreai háborúra a megfelelő adat: 3 és félszeres növekedés!) Megállapíthatjuk azt is, hogy a végterméknek a vietnami háború egész eddigi ideje alatt (1965. III. n. é.—1967. II. n. é.) 7,9 százaléka került hadikiadások formájában felhasználásra. Ugyanis a végtermék volumene 1297,8 milliárd, a hadikiadásoké pedig 102,4 milliárd dollár volt.

A koreai háborúban a végterméknek másfélszer akkora hányadát fordították hadikiadásokra, mint a vietnami háború első két évében. A végtermék katonai célú felhasználásának abszolút összege azonban a vietnami háború alatt nagyobb: évente 51 milliárd, a koreai háborúban pedig 42 milliárd volt. Persze az előbbi összegnek csak egy hányada függ közvetlenül össze a vietnami hadviseléssel, hiszen a vietnami beavatkozás előtt is már évi 43 milliárd dolláros szinten volt a katonai kiadások volumene, a koreai háborúban

* Erről részletesebben lásd a Közgazdasági Szemle 1965. szeptemberi számában közölt „Adócsökkentés és konjunktúra az Egyesült Államokban” c. cikkemben az 1070–1074. lapon írottakat.

1. sz. táblázat

A katonai kiadások alakulása 1965—67-ben
(md dollárban, 1958. évi áron, éves szinten)

Megnevezés	1965			1966				1967	
	II. n. é.	III. n. é.	IV. n. é.	I. n. é.	II. n. é.	III. n. é.	IV. n. é.	I. n. é.	II. n. é.
Katonai kiadások	43,0	43,5	44,6	46,7	49,3	52,6	54,3	58,3	60,3
Katonai kiadások indexe	100,0	101,2	103,7	108,6	114,9	122,3	126,3	135,6	140,2
Katonai kiadások a végtermék százalékában	7,1	7,0	7,0	7,2	7,6	8,0	8,2	8,8	9,1
Katonai kiadások az állami vásárlás százalékában	38,1	37,7	38,0	38,9	40,3	41,5	42,1	43,0	43,5

Forrás: Survey of Current Business. 1967. július. 13. 1., 1967. augusztus 6. és 9. 1.

pedig a hadviseléshez közvetlenül kapcsolódó kiadások az összes katonai célú felhasználásnak minden bizonnyal nagyobb hányadát tették ki.

A katonai kiadások felduzzasztásának a gazdaságra gyakorolt átfogó

hatása jól mérhető azon, hogy a növekedésben — a végtermék növekményében elfoglalt hányadát illetően — a katonai célú felhasználás milyen szerepet játszik. Ezt a 2. táblázat adatai alapján ítéletjük meg.

2. sz. táblázat

A katonai kiadások szerepe a végtermék növekedésében
(md dollár, 1958. évi áron)

Korea

Megnevezés	1950. II— 1951. II.	1951. II— 1952. II.	1950. II— 1952. II.	1952. II— 1953. II.	1950. II— 1953. II.
Végterméknövekmény	33,0	8,1	41,1	26,8	67,9
Katonai kiadások növekménye	21,4	17,5	38,9	4,1	43,0
Katonai kiadások növekménye a végtermék növekményének százalékában	64,8	216,0	94,6	15,3	63,3

Vietnam

Megnevezés	1965. II— 1966. II.	1966. II— 1966. II.	1965. II— 1967. II.
Végterméknövekmény	39,6	15,4	55,0
Katonai kiadások növekménye	6,4	10,9	17,3
Katonai kiadások növekménye a végtermék növekményének százalékában	16,2	70,8	31,5

Forrás: lásd az 1. táblázatot, valamint National Income and Product Account of the United States 1929—1965. Washington. 1966. (a továbbiakban: NIPA) 4. és 5. 1.

Az adatok egyértelműen arról tanúszkodnak, hogy a koreai háború három éve alatt a katonai kiadások sokkal nagyobb szerepet játszottak az amerikai gazdaság növekedésében,

mint a vietnami agresszió első két esztendejében. Egészben véve kétszer akkorát, ha pedig azonos hosszúságú időszakot hasonlítunk össze, akkor azt látjuk, hogy az első évben négy-

szer, a másodikban háromszor, a két évben együtt véve ugyancsak háromszor akkorát. (1951. II. negyedéve és 1952. II. negyedéve között a katonai kiadások növekménye nagyobb volt, mint az egész végterméké. Ez azért volt lehetséges, mert ugyanabban az időszakban a felhalmozás — főleg a készletezés — erősen csökkent. Erre a jelenségre a későbbiekben még visszatérünk.) Látjuk tehát, hogy a koreai háború első évében a gyors ütemű fegyverkezés valóban nagy szerepet játszott az 1948—1949. évi válságból éppenhogy kilábolt gazdaság fellendítésében. 1965—1966-ban ilyen jelenség nem volt ugyan, de azért a katonai kiadások végtermék-növekménybeli 16 százalékos hányadát nem szabad jelentéktelen-

nek minősítenünk, hiszen a megelőző évben a fegyverkezés csökkenő tendenciájú volt, s így éppenséggel negatívan hatott a konjunktúra menetére. Az átcsapás önmagában is jelentős, de mennyisége még inkább azzá teszi. Szemben a koreai háborúval, amikor is a fegyverkezés hányada a végtermék növekményében két év után erősen csökkent, jelenleg erre semmi sem mutat, éppen ellenkezőleg. 1967. I. félévében ugyanis az előző év azonos időszakához viszonyított végtermék-növekményből a katonai kiadások növekményére nem kevesebb mint 73 százalék jutott.

A két háború hatását a gazdasági növekedés globális ütemére a 3. sz. táblázat adatai szemléltetik.

3. sz. táblázat

A végtermék százalékos változása
(1958. évi változatlan áras adatok alapján)

Korea

Megnevezés	1950		1951				1952				1953	
	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.	I.	II.
Növekedés az előző negyedévhez képest..	4,1	2,0	1,3	1,8	1,9	0,0	0,7	-0,5	1,1	2,9	1,7	1,0
Növekedés az előző év megfelelő negyedéhez képest. . . .	11,3	14,5	10,4	9,5	7,1	5,0	4,4	2,1	1,3	4,3	5,3	6,9

Vietnam

Megnevezés	1965		1966				1967		
	III.	IV.	I.	II.	III.	IV	I.	II.	III.*
Növekedés az előző negyedévhez képest ..	1,8	2,2	1,7	0,6	0,8	1,0	-0,1	0,6	1,0
Növekedés az előző év megfelelő negyedéhez képest	6,0	7,8	7,3	6,5	5,5	4,2	2,4	1,5	2,8

Forrás: lásd a 2. sz. táblázatot.
* Becslés.

Ezek az adatok is tanúsítják, hogy a koreai háború — különösen korai és végső szakaszában — erőteljesebben járult hozzá a gazdasági növekedés ütemének fokozódásához, mint a vietnami. (Az 1950. évi adatoknál

persze nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a bázisként szolgáló 1949. évben a válság még határozottan rányomta bélyegét a gazdaság helyzetére.) Érdemes felfigyelni arra is, hogy a vietnami háború alatt a

gazdasági növekedés üteme — az előző év azonos negyedéhez viszonyítva — 1965. IV. negyedét követően negyedévről negyedévre csökken.

A felsorolt különbségek arról tanúszkodnak, hogy a koreai háború idején a militarizálás új és volumene miatt is nagy hatású gazdasági tényezőként érvényesült, ezzel szemben a vietnami háború esetében arról van szó, hogy egy már jelentős fokban militarizált gazdasághoz — amely két másik tényező (állótökeberuházás és tartós fogyasztási cikkek vásárlása) hatására amúgy is erősen expanzív volt — mintegy hozzáadódott, szuperponálódott a militarizálás további fokozásának hatása, de ez már nem tudott alapvetően változtatni a helyzeten akkor, amikor az említett tényezők felhajtó ereje kezdett kimerülni. Mindkét esetben fellépett a háború és a militarizálás közepette egy kisebb meg-

torpanás, visszaesés. Ennek vizsgálatára a későbbiekben még visszatérünk.

A militarizálás szerkezeti eltéréseinek hatásai

A militarizálás, a hadikiadások gazdasági hatása azonban nemcsak e kiadások abszolút nagyságától, viszonylagos súlyától és a gazdaság adott állapotától függ, hanem e kiadások összetételétől, szerkezetétől is. Sokszor, ha azt olvassuk: hadikiadás, fegyverkezés, mindenekelőtt, sőt szinte kizárólagosan a repülőgépekre, tankokra, rakétákra stb., szóval az anyagi formában is megjelenő fegyverkezésre gondolunk, pedig a dolog korántsem korlátozódik erre, fontossága nem merül ki ebben. Ennek szemléltetésére tekintsük át, hogy 1952-ben és 1966-ban hogyan is oszlottak meg a katonai kiadások.

4. sz. táblázat

A katonai kiadások összetétele 1952-ben és 1966-ban
(folyó áron)

Megnevezés	1952		1966	
	Md \$	%	Md \$	%
Katonai kiadás összesen.....	45,9	100,0	60,5	100,0
Ezen belül bérjellegű kiadás.....	15,8	34,5	24,8	41,0
Ebből: katonák zsoldja.....	10,8	23,5	15,8	26,1
Építkezés.....	3,0	6,5	1,1	1,8
Egyéb vásárlás.....	27,1	59,0	34,6	57,2
Ebből: katonai felszerelés.....	19,1	41,6	n. a.	n. n.

Forrás: NIPA 69. 1. US Income and Output, Washington, 1958. 178. 1. és Survey of Current Business 1967. július, 30. 1.

Mint látjuk, a koreai háborúban a kiadásoknak valamivel több mint 40 százalékát tették ki a szoros értelemben vett katonai felszerelésre való ráfordítások, míg az ezt követő legnagyobb tétel bérjellegű, tehát közvetlenül a fogyasztói keresletet növelő, jövedelmet fokozó volt. A vietnami háborúban ehhez képest a katonai kiadások szerkezete az anyagi javaktól a bérjellegű kifizetések javára tolódott el. A katonai felszerelések vásárlására vonatkozó adatok közlését néhány éve megszüntették. De bizonyos megközelítéssel erre

is következtethetünk. 1952-ben ugyanis az állam tartósjószág-vásárlásai, amelyeknek túlnyomó részét éppen a katonai felszerelések teszik ki, összesen 21,5 md dollárra rúgtak. 1966-ra vonatkozóan a megfelelő adat 20,1 md, tehát kevesebb, mint 1952-ben. Semmi okunk feltételezni, hogy ezen belül a fegyverzet nagyobb hányadot tett volna ki, mint 1952-ben, sőt a haditechnikai fejlődés iránya alapján inkább ennek az ellenkezője a valószínű. De mindenképp világos, hogy ez az összeg csak kisebb lehetett, mint 1952-ben, még-

hozzá csaknem 33 százalékkal nagyobb összegű hadikiadás mellett.

Megállapíthatjuk tehát — tekintetbe véve az egyes keresletfajták tovaggyűrűző hatását —, hogy a hadikiadások egésze a kisebb tovaggyűrűző keresletű áruk felé tolódott el, s így hatása a kereslet növelésére jelenleg kevésbé hatékony, mint volt a koreai háború idején. Ezt alátámasztják a következő adatok is. A koreai háború alatt a tartós javak végső felhasználása 1950 és 1953 között (1958. évi változatlan áron) 68,3 milliárdról 89,9 md dollárra, vagyis 21,6 md-dal nőtt. Ebből a növekményből nem kevesebb mint 20 milliárd (92 százalék) jutott az állam — döntően hadfelszerelési — vásárlásaira!* Ezzel szemben 1964 és 1966 között a tartós javak végső felhasználása 124,6 md-ról 150 md-ra, vagyis 25,4 md-dal nőtt, s ebből az összegből csupán 0,5 md (2 százalék) jutott az állami vásárlásokra. A tartós javak keresletének az alakulása a konjunktúramozgás legfőbb eleme, s így elmondhatjuk, hogy a vietnami háborúval kapcsolatos fegyverkezés ebben a vonatkozásban *viszonylag csekély* szerepet játszott.

Más oldalról, ami a katonai kiadások közvetlen jövedelemképző, bérjellegű részét illeti, ezek szerepéről a következő adatok alapján alkotunk képet (a következőkben adataink mindig folyóárasak). A közvetlen katonai bérjellegű kifizetés összege 1950 és 1952 között 4,2 md dollárról 10,5 md-ra, vagyis 6,3 md-dal nőtt, míg az összes bérek és fizetések ugyanabban az időszakban 134,5 md-ról 185,1 md-ra, tehát 50,6 md-dal. Ezek szerint a növekményből a közvetlen katonai „bérek” hányada 12,5 százalékot tett ki. 1964 és 1966 között viszont az összes bérnövekedés 60,9 md dollár volt (333,7-ről 394,6-ra), s ebből a közvetlen katonaiakra — amelyek 11,7 md-ról 14,7 md-ra, vagyis 3 md dollárral nőttek — 5 százalék jutott.** Amint látjuk tehát,

ebben a vonatkozásban a hadikiadások közvetlen hatása nagyobb volt, de az összes jövedelmek alakulása szempontjából ezt is nyugodtan csekélynek minősíthetjük.

Hasonlítsuk össze végül a fegyveres erők két háború alatt végbenment felduzzasztásának a munkaerőhelyzetre gyakorolt hatását. 1949-ben, a válság évében, az összes munkaerő-állomány 63,7 milliót tett ki; ebből 1,6 millió volt a fegyveres erők létszáma és 3,7 millió a munkanélküli (ez az összes munkaerőnek 2,5, illetve 5,8 százaléka). 1950-re még nem sokat változott a helyzet, a megfelelő adatok: 1,65 millió (2,6 százalék) és 3,35 millió (5,2 százalék). 1952-re azonban, amikor is a fegyveres erők létszáma a háború folyamán a legmagasabb volt, már nagy változás ment végbe: a 66,6 milliós összes munkaerőből 3,6 millió ember (5,4 százalék) volt a fegyveres erőkben, míg a munkanélküliek száma csupán 1,9 milliót (2,9 százalékot) tett ki. Az arányok tehát nagyjából megfordultak. Az összes munkaerő létszáma 1950 és 1952 között 1,62 millióval nőtt, a polgári foglalkoztatottaké 1,3 millióval, tehát a polgári foglalkoztatás még a hadikonjunktúra viszonyai között sem tudta a teljes munkaerő-szaporulatot felszívni, s így a munkanélküliség csökkentésében jelentős szerepe volt a fegyveres erők létszámnövekedésének, amely ugyanezen idő alatt csaknem 2 milliót tett ki*.

Ezzel szemben 1965 júniusában a munkaerőlétszám 80,7 millió volt, ebből 2,7 millió ember (3,3 százalék) szolgált a fegyveres erőkben és 4,3 millió (5,3 százalék) volt a munkanélküli. Egy évvel később a megfelelő adatok: 3,1 millió katona (3,8 százalék) és 3,9 millió (4,7 százalék) munkanélküli.** 1966 júniusa és 1967 júniusa között a munkaerőlétszám 1,8 millióval, a fegyveres erőké 0,4 millióval, a polgári foglalkoztatottaké pedig 1,4 millióval nőtt, míg a munkanélküliek száma változatlan

* Forrás: NIPA 8. 1. Survey of Current Business, 1967. július, 14. 1.

** NIP 96. 1.; Survey of Current Business. 1967. július. 34. 1.

* Economic Report of the President, 1967. jan. 236. 1.

** Uo.

maradt.* Tehát ebben az utóbbi évben a katonai létszám növelése nagy szerepet játszott a foglalkoztatás színvonalának fenntartásában, mint-hogy a munkaerő-állomány növekményének 22 százalékát szívta fel.

Úgy vélem azonban, érdemes felsorolni még néhány adatot, amely részletesebben szemlélteti a vietnami háború hatását a munkaerőhelyzetre.** Ezek szerint az 1965-ös és az 1967-es költségvetési évek között — tehát két év alatt — az összes foglalkoztatottak száma (fegyveres erőkkel együtt) 67 millióról 72,3 millióra emelkedett, a növekedés tehát 5,3 millió. Ebből csaknem 0,63 millió a fegyveres erők létszámának a növekedése. Az állami polgári alkalmazottak létszáma a háború következtében 170 ezerrel nőtt, a fegyverkezési kiadások fokozásának a magángazdaságra gyakorolt foglalkoztatottság-növelő hatása pedig 1 millió volt, az összes hatás tehát 1,8 millió, ami az 5,3 milliós összes növekedésnek *több mint egyharmada*. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az 1967-es költségvetési évben *minden tizedik amerikai foglalkoztatása a katonai kiadásokra vezethető vissza*. Ugyanebben az időszakban a gyáripari foglalkoztatottság összesen 1,7 millióval nőtt, s ebből 738 ezer — azaz 44 százalék! — a vietnami háború folytán jutott munkához. Ugyanis az 1967-es költségvetési évben minden egy milliárd dollár katonai vásárlás a magánszektorban 73 ezer embernek teremtett új munkaalkalmat. Természetesen még nagyobb volt a fegyverkezés ilyen jellegű hatása egyes speciális iparágakban. Kiugró e tekintetben a repülőgépgyártás, ahol a foglalkoztatottságnak az említett két időszak közötti 200 ezres növekedéséből 140 ezer — azaz 70 százalék — függött össze közvetlenül a vietnami háborúval.

Az 1967-es költségvetési évben összesen 7,4 millió ember foglalkoz-

tatásának a hadikiadások képezték alapját, szemben az 1965-ös költségvetési évbéli 5,7 millióval. Tegyük hozzá, hogy haladó körökben ezt a számot még magasabbra, 1967. II. negyedére vonatkozóan csaknem 9 millióra becsülik.* Ezek az adatok bizonyítják, hogy a munkanélküliség 1966-ban elért, sokat reklámozott mélypontja (a polgári munkaerő 3,9 százaléka) jelentős részben a vietnami háborúra volt visszavezethető. Hadd tegyük mindjárt hozzá, hogy 1948 óta ennél alacsonyabb szintet a munkanélküliség csak a koreai háború alatt ért el! Mindenesetre ez a háború e vonatkozásban nem olyan „hatékony”, mint amaz volt, mert 1950 és 1953 között a munkanélküliséget 5,3 százalékról 2,9 százalékra sikerült leszorítani.

A katonai kiadások finanszírozása és a szövetségi költségvetés

Az agressziós háborúkkal kapcsolatos megnövekedett fegyverkezési kiadásokat a szövetségi költségvetésből fedezték, s a szövetségi kormány áru- és szolgáltatásvásárlásainak e kiadások tették ki a háborúk alatt mintegy 90 százalékát. Milyen forrásokból finanszírozzák e hatalmas összegű kiadásokat, s milyen feszültségeket teremtett ez az állami pénzügyekben? A szövetségi költségvetésnek az Egyesült Államokban is fő bevételi forrása az adó, s azon belül is elsősorban az egyéni jövedelmi adó és a részvénytársaságok profitját terhelő adó.

Nézzük meg, hogyan alakultak a költségvetési adatok a vietnami háború alatt.

Mint látjuk az 5. számú táblázatban, a szövetségi költségvetés a vietnami háború alatt minden évben deficités volt, bár a hiány a háború első évében valamivel kisebb volt, mint az előző évben. Hadd tegyük ehhez hozzá, hogy 1958-cal kezdődően az egyetlen 1960-as költségvetési évet kivéve a költségvetés

* Survey of Current Business. 1967. 6–12. 1.

** Ezek forrása R. P. Olivernek, a Munkaügyi Statisztikai Hivatal munkatársának cikke: „A védelmi kiadások hatása a foglalkoztatásra.” Monthly Labour Review. 1967. szept. 9–16. 1.

* Labour Research Association, Economic Notes. 1967. szept. 2. 1.

A költségvetési bevételek és kiadások 1965—1968-ban
(Md dollár)

Költ- ség- vetési év	Bevétel	Ebből rt + személyi adó	E két adó a bevétel százaléká- ban	Kiadás	Katonai kiadás	Katonai kiadás az összes kiadás százaléká- ban	Költség- vetési hiány	Bevétel a kiadás százaléká- ban
1965	93,1	74,3	79,8	96,5	50,2	52,0	—3,4	96,5
1966	104,7	85,5	81,7	107,0	57,7	53,9	—2,3	97,9
1967*	117,0	96,6	82,6	126,7	70,2	55,4	—9,7	92,3
1968*	126,9	107,1	84,4	135,0	75,5	55,9	—8,1	94,0

Forrás: Economic Report of the President, 1967. január, 282. és 284. l.

* Hivatalos előirányzatok.

állandóan kisebb-nagyobb, de inkább nagyobb hiányt mutatott (ez a hiány az 1959-es költségvetési évben volt a legnagyobb, amikor nem kevesebb, mint 12,4 md dollárra rúgott, az 1964-es évben pedig 8,2 md volt). A hiány csökkenése az 1966-os költségvetési évben az előzőhöz képest arra vezethető vissza, hogy a katonai kiadások 7,5 md-os növekedését túlkompenzálta a két fő adónemnek az általánosan kedvező konjunktúra-alakulással összefüggő 11 milliárdos emelkedése, s egyidejűleg egyes kiadásfajtákat is mérsékeltek: elsősorban a mezőgazdaság támogatását 1,4 md dollárral, a kereskedelmi és szállítási kiadásokat félmilliárdal stb.

Ami az adózást illeti, emlékeztünk rá, hogy 1964 elején adócsökkentést hajtottak végre, s ennek hatásaképpen például 1965. II. negyedében a részvénytársasági profitok 72,1 md-os összegéből (folyó dollárban, évi szinten) 30,9 md, vagyis 43 százalék volt az adóteher, az adócsökkentést közvetlenül megelőző 1963 IV. negyedévi 46 százalékkal szemben.* 1967 II. negyedében ez az arány 42,5 százalék volt,** tehát *a részvénytársaságok megadóztatása a háborúba való fokozódó beavatkozás folyamán nem növekedett.* Ami a személyi jövedelmek megadóztatását illeti: 1965 II. negyedében az

530,1 md dollár személyi jövedelemből 66,1 md-ot (12,5 százalék) vittek el adóba, míg az adócsökkentés előtt, 1963 IV. negyedében ez a hányad 13 százalék volt.* 1967. II. negyedében pedig 12,7 százalék.** A változás a háború alatt tehát ebben a viszonylatban is jelentéktelen. Mivel az adózás foka változatlan maradt, az adók összege csak a konjunktúra általában kedvező alakulásának megfelelően emelkedett. Ennek következtében a két fő adófajtából eredő bevételek — mint az előző táblából látható — az 1966-os és 1967-es költségvetési év között csak 11 milliárdal nőttek, miközben a katonai kiadások 13,5 md-dal. Az 1968-as költségvetési évben az adóbevételeknek a katonai kiadásoknál nagyobb növekedését (10,5, illetve 5,3 md), s ennek alapján a deficit csökkenését irányozták elő.

A tényleges és a várható költségvetési deficitek tehát nagyjából azonosak a koreai háborúban már tapasztaltakkal, viszonylagosan azonban természetesen kisebbek mind az állami költségvetés egészéhez, mind pedig a végtermékhez képest. Ennyiben tehát a vietnami háború kevesebb feszültséget okoz ez ideig az állami pénzügyekben, mint a koreai. Ez tükröződik abban is, hogy az államadósság az 1965-ös és az 1967-es költségvetési év között 9,4 md dollár-

* Survey of Current Business, 1967. július. 18. l.

** Survey of Current Business, 1967. augusztus. 8. l.

* Survey of Current Business, 1967. július. 20. l.

** Survey of Current Business, 1967. augusztus. 8. l.

ral nőtt, ami relatíve, a dollár azóta végbement elértéktelenedését figyelembe véve pedig abszolúte is, kisebb növekedés, mint amekkora a koreai háború alatti volt. Ehhez azonban a teljesség kedvéért még hozzá kell tenni, hogy az 1967-es, főleg pedig az 1968-as költségvetési évben a hiány minden bizonnyal nagyobb lesz a tervezettnél, mert egyrészt a gazdaság növekedése, s ennek folytán a megadóztatható jövedelmek emelkedése is a vártnál mérsékeltebbnek ígérkezik, másrészt az 1968-as költségvetésben már figyelembe vették a Johnson-kormányzat által javasolt adóemelés hatását (csaknem 5 md dollár többletbevétel), a javaslat azonban még mindig nem ment keresztül az amerikai törvényhozáson.

Itt érdemes megemlítenünk az amerikai gazdaságnak egy olyan vetületét, ahol a helyzet a vietnami háború alatt, s jórészt éppen annak következtében sokkal kedvezőtlenebbül alakult, mint a koreai háborúban. Ez pedig a fizetési mérleg problémája. Noha e fizetési mérleg a koreai háború idején is passzív volt, ennek a passzívumnak a nagysága egy-két milliárdot tett ki és kevesebb volt, mint a háborút közvetlenül megelőző 1950. évben, amikor 3,6 milliárdot ért el. A vietnami háború folyamán azonban a passzívum éppen tavaly ért el igen nagy méreteket: az előzetes jelentések szerint mintegy 3,5—4 milliárd dollárt az előző években tapasztalt 1,3—1,4 milliárd dolláros passzívummal szemben. Ez az állandósult, illetve éppen tavaly magasra szökött fizetésimérleg-hiány az Egyesült Államok aranytartalékának rendkívül erős csökkenéséhez vezetett. A koreai háború idején nem volt olyan erős aranykiáramlás, mint az elmúlt években, s az Egyesült Államok aranytartalékainak értéke a háború alatt állandóan 22—23 milliárd dollár körül mozgott. A 60-as években az aranytartalék állandóan csökkent, és az 1960. évi 17,8 milliárddal szemben 1965 végére 14 milliárd dollárra esett. Azóta további 1 milliárd dollárt tett

ki a csökkenés, s a mostani 13 milliárd dolláros színvonal már az 1938. évit közelíti meg. Ez a helyzet — amelynek kialakulásában a vietnami háborúval kapcsolatos külföldi katonai kiadások növekedése nagy szerepet játszott — tette szükségessé azokat a fizetésimérleg-deficit csökkentését célzó, drasztikusnak mondható intézkedéseket, amelyeket Johnson elnök ez év január elején jelentett be.

A konjunktúraalakulás néhány sajátossága a két háborúban

Közismert, sokszor megvizsgált tény, hogy a koreai háborút a hadikiadások drasztikus csökkentése következtében elég jelentős gazdasági visszaesés követte. Kevésbé köztudott azonban, hogy a nagy hadikonjunktúra közepette, 1952-ben lezajlott egy kisebb visszaesés. A végtermék negyedévi változásait szemléltető 3. táblából már láttuk, hogy a gazdasági expanzió 1951—1952 fordulóján megállt, sőt a végtermék 1952 II. negyedében az előző negyedhez képest absolute is csökkent (0,5 százalékkal). Mire vezethető vissza ez a háborús konjunktúra közepette különösnek tűnő jelenség, és mi volt a jelentősége?

Ennek megértéséhez mindenekelőtt vegyük szemügyre, hogy milyen összetevőkből adódott 1952. II. negyedében a végtermék-volumen globálisan fél százalékos csökkenése. A végtermék (1958. évi változatlan áron, évi szinten) 1951 III. negyedében 388,7 md dollárt ért el, ugyanekkor maradt a következő negyedben, 1952 I. negyedében egy •kissé emelkedett (391,4 md-ra), majd 1,8 md-dal visszaesett (389,6 md-ra). Lényegében tehát a hadikonjunktúra — a katonai kiadások erőteljes növekedése ellenére — háromnegyed éven át stagnált. Ez döntő részben arra volt visszavezethető, hogy a bruttó magánberuházások volumene 1951 II. és 1952 II. negyede között 75,1 md-ról 56 md-ra (azaz több mint 25 százalékkal) esett. Ez a csökkenés viszont — amint ezt közelebbről megvizsgálva megállapíthatjuk — nem a

konjunktúraalakulás szempontjából központi helyet elfoglaló állótökeberuházásoknál (ezek színvonala ez alatt az egy év alatt nagyjából állandó volt), hanem a beruházások legmozgékonyabb eleménél, a készletezésnél következett be.

A készletfelhalmozás 1950 végén és 1951 első felében óriási méreteket öltött, amit a már végbement és még várható áremelkedésektől, a háborúval kapcsolatban várt megszorításoktól, szűk keresztmetszetektől való félelem determinált. 1950 utolsó negyedétől 1951 II. negyedéig terjedő kilenc hónapban a készletek volume-összesen 44,3 md-dal (1958-as áron, évi szinten) nőtt, ezen belül egyedül 1951 II. negyedében 16 md-dal. Hogy ez mekkora aránytalanság, megítélhetjük abból, hogy ebben a negyedévben a készletezés *növelése* (5,3 md) az egész végtermék-növekménynek (6,7 md dollár) nem kevesebb mint 80 százalékát érte el. Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet nem volt sokáig fenntartható. 1951 II. negyedét követően a készletfelhalmozás mértéke valóban esett, 1952 II. negyedében már kifejezetten készletcsökkentés ment végbe 2,5 md-os volumenben. A 16 md-os készletnövelésből a 2,5 md-os csökkentésbe való átcsapás az összes kereslet 18,5 md-os visszaesésének felel meg. (Az előző évnegyedhez képest pedig 8,2 md-osnak, ami az egész végtermék-csökkenésnek több mint ötszöröse.)

Elsősorban ez a „készletkiigazítás” eredményezte a recessziót a hadikonjunktúrán belül. Hozzájárult azonban az is, hogy a lakásépítés és a tartós fogyasztási cikkek vásárlása — az 1951 I. félévében bekövetkezett első jelentős háború utáni visszaesést követően — ebben az időszakban az 1950. évinél jóval alacsonyabb szinten stabilizálódott. A visszaesés hatása különösen élesen mutatkozott meg a részvénytársasági profitok alakulásában, ezeknek bruttó összege ugyanis (évi szinten) 1950 II. és 1951 I. negyede között 38,8 md dollárról 51,2 md-ra (12,4 md-dal, 32 százalékkal) emelkedett, ezt követően azonban 1952 közepére ismét

37,5 md-os szintre esett vissza.* Ez a visszaesés tehát főképp a gyors militarizálás által kiváltott aránytalanságokra vezethető vissza, s miután a gazdaság többé-kevésbé alkalmazkodott az új feltételekhez, az 1952 közepétől a koreai háború végéig terjedő egész időszakban ismét a háborús konjunktúra felhajtó erői kerültek erőteljesen érvényre.

Sok szempontból a leírtakhoz hasonló jelenségekkel találkozhatunk az amerikai gazdaság 1967. évi alakulását véve szemügyre. 1966-ban ugyancsak rendkívül magasra emelkedett a készletezés, noha az áremelkedés most korántsem volt olyan nagy, mint a koreai háború első évében. 1966 utolsó 9 hónapjában volume (1958-as áron, évi szinten) 41,2 md dollárt tett ki (ezen belül egyedül az utolsó negyedben 17,2 md-ot), ez abszolúte is kevesebb, mint 1951-ben, az ugyanabban az időszakban termelt jószágmennyiségnek pedig csupán nem egészen 4 százaléka, tehát *viszonylagosan jóval kevesebb*, mint 1950—1951-ben. Az ilyen fokú készletezést is azonban nyilvánvalóan túlzott méretűnek ítélnéljük, ha figyelembe vesszük, hogy a végső kereslet a készletezhető jószágok iránt 1966 II. és IV. negyedében csökkent, és az utóbbiban a háromnegyedévvel korábbi szintet csak 5,4 md-dal, alig másfél százalékkal múlta felül. Be kellett hogy következzen tehát, és be is következett a készletezés erős csökkenése, sőt 1967 II. negyedében csaknem megszűnt: mindössze 0,4 md-ot tett ki, ami az összes keresletet a félévvel korábbihoz képest 16,8 md-dal csökkentette.** Tehát a „készletkiigazításnak”, vagyis a készletfelhalmozás és a kereslet növekedési üteme közti összhang helyreállítására irányuló törekvésnek ezúttal is jelentős — bár, mint a felsorolt adatokból is kiderült, az 1952. évinél kisebb — szerepe volt a konjunktúra megtorpanásában.

Ugyancsak közrejátszott az úgynevezett fogyasztói beruházások alaku-

* NIPA, 4-5., 8-9., 14-15. l.

** Forrás: Survey of Current Business. 1967. július. 6. l.

lása is. Ezek közül a lakásépítés már 1963 IV. negyedében elérte csúcser-tékét: 25,4 md dollárt (1958. évi áron, évi szinten), azóta állandóan csökkenő tendenciát mutatott, és 1966 IV. negyedében mélypontra süllyedt, amikor is 17 md-ot tett ki, vagyis e külön visszaesés idején volumene $\frac{1}{3}$ -dal csökkent. 1967-ben e téren már csekély javulás mutatkozott. A fogyasztói beruházások másik, összegszerűen mintegy háromszor akkora eleménél — a tartós fogyasztási cikkek vásárlásában — a vietnami háborús konjunktúra és az általánosan jó konjunktúra közepette — a háború óta immár negyedszer — bekövetkezett a nagyjából ötévenként ismétlődő keresletcsökkenés, amely mindenekelőtt a személygépkocsi-vásárlások alakulásában nyilvánult meg, ami 1966 I. negyede és 1967 I. negyede között 27,2 md-ról 22,6 md

dollárra, vagyis 17 százalékkal csökkent.*

A konjunktúraalakulás szempontjából központi jelentőségű tényező, az állótőke-beruházások volumene 1966 IV. negyedében szintén csúcsot ért el, s a következő két negyedében kissé már csökkent. A megfelelő adatok: 74,2 md, 73,0 md és 72,6 md dollár (évi szinten, 1968. évi áron). Csökkentek a részvénytársasági profitok is, bár nem olyan erősen, mint 1952-ben: az 1966 utolsó negyedévi 84,6 md dollárról 1967 II. negyedévére 78,3 md-ra.

Az eddig felsorolt jelenségek nagyjából hasonlóan folytak le a két vizsgált időszakban. A két visszaesés *lényegében mégsem azonos jellegű* és jelentőségű. Erre mutat mindenekelőtt az ipari termelés alakulásában észlelhető eltérés, amit a 6. sz. táblázat adatai szemléltetnek.

Az ipari termelés alakulása
(1957—59 = 100)

6. sz. táblázat

Év	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.
1951	81,6	81,8	82,3	82,5	82,2	81,8	80,6	30,0	80,3	80,1	80,9	81,4
1952	82,2	82,7	82,9	82,2	81,4	80,7	79,1	84,4	47,4	88,3	90,2	90,7
Index 1952/1951	100,7	101,1	100,7	99,6	99,0	98,7	98,1	105,5	108,8	110,2	111,5	111,4
1966	150,6	152,4	153,7	153,9	155,3	156,6	157,2	158,0	157,7	159,4	159,0	159,5
1967	158,1	156,4	156,4	156,3	155,2	155,5	156,7	158,0	156,7	156,4	159,0	
Index 1967/1966	105,2	102,6	101,8	101,6	100,2	99,3	99,7	100,0	99,4	98,1	100,0	

Forrás: Federal Reserve Bulletin, 1962. 1275. l.; Economic Indicators, 1967. szeptember, 16. l.; Survey of Current Business 1967. február S-30. l.; Neue Zürcher Zeitung, 1967. december, 18. l.

Ezek az adatok az ipari termelés nagyobb és tartósabb megtorpanását mutatják 1967-ben, mint 1952-ben. 1952-ben csak négy olyan hónap volt — az év derekán —, amikor az index az előző év azonos hónapjában észlelnél alacsonyabb értéket mutatott, s az év utolsó harmadában ezt növekvő ütemű termelésfokozódás követte. Ennek eredményeképpen az 1952. év egészére vonatkozóan az ipari termelésnek az előző évihez képest 2,4 százalékos növekedése állapítható meg. Ezzel szemben 1967 tizenegy hónapjának adatai alapján arra számíthatunk, hogy ebben az

évben az ipari termelés 1966-hoz képest alig fog növekedni. Ezért talán nem látszik túlzottnak az a következtetés — amelynek helyességét azonban csak a következő fél-egy éves időszak eseményei fogják igazolni vagy megcáfolni —, hogy bizonyos hasonlóságok ellenére a jelen esetben nem egyszerűen arról van szó, hogy a gazdaság a háborúval kapcsolatos egyes aránytalanságokat igyekszik kiküszöbölni bizonyos zökkenők árán, hanem inkább arról, hogy egy a korábbinál lassúbb ütemű fejlődési szakaszra való átmenet jeleit tapasztalhatjuk.

* Survey of Current Business, aug. 7. l.

Josef Kotrc: Az új gazdasági mechanizmus működésének egy éve Csehszlovákiában

(Hospodarské Noviny, Prága, 1967. december 8.)

Az új gazdasági mechanizmus bevezetése (1967. január 1-én) olyan fejlődési szakaszban történt, amikor a csehszlovák népgazdaságban pozitív és negatív tendenciák érvényesültek. E tendenciák figyelembevétele nélkül nem lehet tiszta képet kapni az új gazdasági mechanizmus eredményeiről és fogyatékoságairól.

A legfontosabb pozitív változás, amely az utolsó 3 évben történt, kétségkívül a munkatermelékenység emelése újtán elért gyorsabb ipari és mezőgazdasági termelésnövekedés, a nemzeti jövedelem korábbi növekedési ütemének visszaállítása. Figyelembe véve a vállalatok és központi szervek terveit, valamint a konjunkturális prognóziskísérletek eredményeit, azt mondhatjuk, hogy ez reális, hosszú távú tendencia.

Kedvező jelenségnek kell tekinteni a terv által kitűzött céloknak, a technika, a tudomány fejlesztésének és az új mechanizmus működésének megfelelő strukturális változások kibontakozását a népgazdaságban. E változások mindegyikét az energia- és fűtőanyagmérlegben észlelhetők, másrészt a feldolgozó ipar termelésének a kitermelő és nehézipar termelésénél gyorsabb ütemű fejlődésében nyilvánulnak meg. Bár ezek a változások az állami terv eredményei, mégis bizonyos mértékben függenek a piac működésétől, különösen a feldolgozó iparban.

A piac hatása már ma is érezhető, néhány termék eladása nehézségekkel jár, például a beruházási javakból, különösen a nyugati piacokon csökken az eladás, a mezőgazdasági gépek iránti kereslet is csökkent. Annak ellenére, hogy minden egyes ágazatban a termelés nő, az alapiparágak termelésének lassúbb az üteme; részben ez okozza a feszültséget a nyersanyag-behozatalban, és fékezi a

feldolgozó ipar termelését, holott egy egész sor cikk jó eladási lehetőséggel rendelkezik mind a belső, mind a külső piacon.

A gazdaságos növekedésről tanúskodó jelenségek a makrostrukturális változások mellett kétségkívül az új gazdasági mechanizmus működésével is összefüggnek. Így ebben az évben hosszú évek után először csökkent az anyagi ráfordítások részaránya a társadalmi össztermékben. A foglalkoztatás növekedési ütemének csökkenése mint a célszerűbb munkaerő-gazdálkodás következménye szintén jórészt az új gazdasági mechanizmussal függ össze.

A pozitív jelenségek azonban csak részben ellensúlyozzák a régi utasításos irányítási rendszerre jellemző kedvezőtlen tendenciákat. Éppen emiatt a mai gazdasági fejlődés jelentős fokig újratermeli az egyensúlyhiányt, a beruházási tevékenységet nem sikerült lefékezni, nő a befejezetlen beruházások állománya stb. Persze bizonyos javulás érezhető, így fokozódik a belső piac stabilitása — különösen élelmiszerral és fogyasztási cikkekkel való ellátottsága — az egyensúly visszaállítása végett megtették az első lépéseket a külkereskedelemben is. Ennek következtében, bár az egyensúlyhiány nem szűnt meg, de mértéke nem nő, a források pedig bővülnek, s erősödik az egyensúlyhiány fokozatos csökkentésére való ösztönzés.

A népgazdasági problémák között feltétlenül meg kell különböztetni azokat a problémákat, amelyek a múltban alakultak ki és megoldásuk a gazdaságpolitika, valamint az új mechanizmus várható működésének feladatát képezi, azoktól a problémáktól, amelyek e folyamat közepette jelentkeznek. Az új gazdasági mechanizmust ugyanis egyensúlyhiány mellett vezették be, ami a gazdasági labilitást még fokozta. Emellett tekintettel kell lenni arra a gyakran figyelmen kívül hagyott tényre is, hogy a gazdaságpolitikában nemcsak a tisztán gazdasági-ésszerűségi szempontok fontosak, hanem a politikaiak is.

A további fejlődéshez elengedhetetlen, hogy az új gazdasági mechanizmus — a szükséges adminisztratív intézkedések

kel kiegészülve is — következetesen érvényesüljön, a piaci mechanizmus az árakat viszonylag önállóan szabályozza. Nyilvánvaló, hogy az ilyen fejlődéshez vezető mostani intézkedések semmi esetre sem léphetnek át két határt: egyrészt gazdasági nyomással meg kell gyorsítani a felesleges vállalati készletek leépítését, szigorúbbá kell tenni a hatékonyság kritériumát, de ez nem vezethet társadalmi feszültséghez; másrészt pedig ügyelni kell arra, hogy a gazdasági nyomás érvényesülési módszerei ne ássák alá a gazdasági növekedést.

(Ism.: *Makaruk Ludwik*)

K. Rudnyev: Az iparág új rendszerben termel

(Pravda, Moszkva,
1967. november 28.)

A szerző, a Szovjetunió műszeripari minisztere, cikkében írja, hogy a Szovjetunióban a műszergyártás területén vezették be elsőként az új irányítási rendszert. Az eredmények rövid idő alatt megmutatkoztak. Tíz hónap alatt a termékértékesítés 90 százalékkal nagyobb volt, mint az előző év hasonló időszakában. 1966-ban az iparág vállalatainak összes nyeresége 429 millió rubel volt, 1967-ben viszont 542 millió várható. Az évi növekedés tehát 23—26 százalékos, a reform előtti 7 százalékkal szemben.

E számok értékelésekor két dolgot feltétlenül mérlegelni kell. Az egyik: az új gazdaságirányítási rendszerben rejlő potenciális lehetőségek még korántsem voltak teljességgel kihasználva; másrészt: az elért eredmények mellett néhány negatív jelenség is észlelhető. Ezeket három fő csoportban lehet összefoglalni.

Az *első csoportba* tartoznak az anyagi érdekeltség érvényesítésének problémái. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a vállalatok műszaki állományának és az irányítási funkciót ellátó dolgozóinak az ösztönzése hatékonyabb, mint a közvetlen termelő munkásoké. Az előbbieket a prémiumokat az új elveknek megfelelően képződő anyagi ösztönzési alaptól kapják, a munkások pedig főképp a munkabérialaptól. Ezt a kettősséget célszerű lenne megszüntetni és minden prémiumot az anyagi ösztönzési alaptól kellene fizetni. Így a vállalat minden dolgozója azonos fokon lenne ér-

dekelve a leghatékonyabb vállalati munkában. Sőt, perspektívában a személyi jövedelmeken belül az anyagi ösztönzési alaptól való kifizetések részarányának emelkednie kell.

Az anyagi érdekeltség hatékonyabbá tétele megkívánja a vállalatban belüli ösztönzési alapok képzési rendszerének egyszerűsítését is. A mostani rendszer ugyanis a munkások számára áttekinthetetlen. Célszerű lenne a háromféle (szociális-kulturális, lakásépítési és anyagi ösztönzési) alapot csupán egy mutató alakulásának függvényében képezni. Ha például a nyereség egy meghatározott százaléka kerülne ezekbe az alapokba, akkor a nyereségtömegnek — valamint a százalékkulcsnak — az ismeretében minden dolgozó könnyen nyomon követhetné, mennyit kap a kollektíva munkája eredményeként.

Az is célszerű lenne, hogy a háromféle ösztönzési alap eszközeit a vállalati vezetés az eddiginél szabadabban átcsoportosíthassa. Tulajdonképpen csak a termelésfejlesztési alapot kellene „szigorúan” előírni, a fennmaradó eszközök felhasználását illetően pedig a vállalatvezetésnek szabad kezét kellene biztosítani.

Az anyagi érdekeltséggel kapcsolatosan új problémák vetődtek fel az illetékes minisztériumok számára is. Ezek arra utalnak, hogy tökéletesíteni kell a gazdasági reform módszereit és elveit. Feltűnt például, hogy azokban a vállalatokban, amelyekben az ösztönzési alapok viszonylag nagyok, a vállalatvezetés a termelés további növelését nem szorgalmazza kellőképpen. Ennek a jelenségnek az ismétlődését úgy lehetne elkerülni, vagy megakadályozni, ha a termelés (nyereség) stagnálása vagy lassú növekedése esetén az ösztönzési alapok elért színvonala nem maradna változatlan, hanem valamelyest csökkenne.

A *második* problémacsoport a tervezéssel, illetve a vállalati ügyvitellel kapcsolatos. Sokat beszélnek a tervek tudományos megalapozottságáról. Mégis gyakran előfordul, hogy a vállalatok nem teljesítik a terveket. Mivel magyarázható ez? Egyrészt a tervezés és a vállalatvezetés hibáival, másrészt a hosszú távú fejlesztési koncepció hiányával.

A tervezőknek általában bátrabbnak kell lenniük és több energiát kell fordítaniuk az új módszerek kikutatására és bevezetésére. Nem érthető például az, miért kell a vállalatoknak, minisztériumoknak előírni egyidejűleg a termékértékesítés volumenének és a nyereség-

nek a növelését is. Nem lenne-e helyesebb csupán az első mutatót megtervezni, és ezzel együtt megállapítani, hogy a termelés egységnyi növekedésének meghatározott százalékában a nyereséget is kell növelni? A tapasztalatok azt mutatják, hogy a gazdasági vezetők tevékenységének túlzott szabályozása akadályozza a helyi kezdeményezés kibontakozását.

A tervezés kapcsán meg kell említeni a „kettős elszámolás” problémáját is. Az új elvek szerint működő vállalatoknál a könyvelők és tervezők csaknem kétszeres munkát végeznek. A vállalati munka eredményeit a régi és új mutatók alapján is mérik, számítják. Éppen ebből következően az átmenet időszakában a vállalati ügyvitel nem egyszerűsödött, hanem ellenkezőleg, bonyolultabbá vált.

A harmadik csoportba tartoznak az árproblémák. Nemrég az árakat az árképzés haladó elvei alapján felülvizsgálták. Ezt az intézkedést nem lehet nem üdvözölni, hiszen megszüntette a műszerek áraiban mutatkozó különbséget. De az új árak bevezetése után 4 hónappal azt kellett látni, hogy ismét vannak „előnytelen” és „előnyös” termékek. Ez utóbbiak az erkölcsileg elavult termékek, ezek termelését le kell állítani. Az üzemek viszont ebben nem érdekeltek. Mindez azt mutatja, hogy az árak felülvizsgálata nem egy egyszerű kampány, hanem néhány éven át tartó folyamat. A döntő szó ebben a kérdésben a minisztériumoké kell hogy legyen.

(Ism.: *Benet Iván*)

Ausztria gazdasági helyzete 1967 őszén

(Monatsberichte, Bécs, 1967. nov.)

A *Monatsberichte* — amely havonta értékeli az osztrák gazdaság helyzetét, legfontosabb számait — novemberi számában nem fest túl biztató képet az osztrák gazdaság helyzetéről 1967 őszén. Az ipari termelés 1967 októberében éppen hogy elérte az előző évit, a nyári idegenforgalom csökkenését az utószezon — bár ekkor a forgalom meghaladta az előző évek színvonalát — nem tudta teljesen kiegyenlíteni. Az iparban a termelékenység átlagosan 0,5 százalékkal nőtt. 1967 augusztusában az ipar termelése 0,6 százalékkal volt kevesebb az előző év augusztusához képest, ezen belül a beruházási javakat gyártó ágazatokban 4,6 százalékkal.

1967 szeptemberében ugyan az ipari termelés az előző évihez képest már 0,5 százalékos növekedést mutatott, de a villamos energia termelése és a beruházási javak előállítására 6, illetve 2,9 százalékkal volt kevesebb az előző évi szeptemberi termelésnél.

Az export a kelet-európai országok felé 16 százalékkal nőtt (jórészt gép, közlekedési eszköz és papír). Az EFTA-országok 27 százalékkal több árut vásároltak Ausztriától, mint az előző évben. Így a kivitel 1967 szeptemberében 11 százalékkal haladta meg az 1966 szeptemberit. A behozatal 1967 szeptemberében 7 százalékkal volt alacsonyabb az előző évinél. A font leértékelése nem változtatta meg a schilling stabilitását, bár várhatóan még kihatással lesz egyes iparágak exportjára. A belső piacon a tartós fogyasztási cikkek iránti kereslet viszont körülbelül 1 százalékkal csökkent, a fogyasztói árak pedig (a városi háztartási adatok alapján számolva) az 1966. évi szintnél átlagosan 5,1 százalékkal voltak magasabbak 1967 szeptemberében. A fizetés mérleg továbbra is aktív, a valutatartalékok 712 millió schillinggel nőttek.

A munkaerőpiacon az előjegyzett munkakeresők száma októberre 52 100-ra növekedett, míg a felkínált munkahelyek száma 26 400 volt. Az előző év októberéhez képest 15 100-zal növekedett a külföldi munkások száma Ausztriában (így október közepén mintegy 62 000 külföldi munkást tartottak nyilván). A munkapiac helyzetét nehezíti, hogy elsősorban a nők nem találnak munkahelyet. Ha összevetjük az októberi munkaerő-keresletet és -kínálatot, akkor látható, hogy 100 munkát kereső férfira 109, 100 munkát kereső nőre viszont csak 31 szabad munkahely jutott. Különösen az építőipari munkások elhelyezkedése jelent gondot, sőt várhatóan az építőipar még tovább csökkenti létszámát.

A *Monatsberichte* az adatokat közli — jórészt elemzés nélkül. Az elemzés megtalálható *T. Prager* cikkében a *Weg und Ziel* 12. számának hasábjain.

„Mondjuk ki őszintén — írja a szerző — a következő évekre az osztrák gazdaság kilátásai meglehetősen szomorúak” — majd így folytatja: „...s mivel már nemcsak egyszerűen a gazdasági élet stagnálásáról van szó, a kilátás is egyre nehezebb lesz”. E kedvezőtlen helyzet okait elemezve *Prager* először is az osztrák gazdaság szerkezetéről ír. Az ötvenes évek elején Ausztria még kedvező ipari és termék-

•struktúrával rendelkezett, ma már azonban ezzel a termékszerkezettel (acél, cellulóz, alumínium, nitrogénműtrágya) megélni nem lehet. Az alacsony munkabér és a kedvező termelési költség sem jellemzi többé az osztrák gazdaságot, a világpiacon pedig egyre inkább a minőség és a műszaki újdonság követelménye kerül előtérbe — és sajnos ezekkel a követelményekkel sem tart lépést Ausztria ipara.

A nyugat-európai pangás következtében előjöttek a strukturális gondok; az elhalasztott átállások, a „járt utat el ne hagyd” elve előbb-utóbb megbosszulja magát. Ausztriában évek óta stagnálnak az ipari beruházások, és 1967-ben az ipari termelés nem növekedett. A vállalatoknak a hazai piacon is egyre több külföldi konkurencssal kell szembe nézniük. Korábban abban látták az okot, hogy a magániparban hiányzik a kezdeményezőképeség, az államosított iparban pedig nincs pénz: nos, ma már elmondható, hogy mindkettőben mindkét baj megvan. Nőnek a likviditási nehézségek, a költségvetés deficitje, a legjobb műszaki, tudományos szakemberek pedig elhagyják az országot. A vállalkozások és a munkahelyek bizonytalanok, és ez a helyzet csak abban az esetben javulhat meg, ha a gazdaságban és főleg az iparban a struktúrát rövid idő alatt sikerül átalakítani és előmozdítani a kurrens ágazatok gyors fejlődését. Ehhez az ipari és építőipari kapacitás megvan, és a devizatartalékok is elég nagyok ahhoz, hogy a fizetési mérleg „kibírja” a néhány átmeneti évet. Az adók emelésével és az állami beruházásoknál a csalóka megtakarításokkal ezen a helyzeten azonban már nem lehet segíteni, ezeket az eszközöket alkalmazni már késő — bár úgy tűnik — a kormány ezekhez nyúl.

(Ism.: *Mausecz Zsuzsa*)

H. Sieber: A terms of trade szekuláris alakulása a fejlődő országok és a fejlett ipari országok között

Kísérlet Prebisch tézisének empirikus bizonyítására
(Aussenwirtschaft, Zürich, St. Gallen, 1967. 2. sz.)

Raul Prebisch professzor, az UNCTAD főtitkára állította fel azt a tételt, amely szerint a fejlődő országok és az ipari ál-

lamok gazdasági kapcsolatai hosszú időszakot véve alapul a fejlődő országok számára rosszabbodnak. A cikk írója Prebisch tételének igazságát vizsgálja. Bizonyítási eljárása két oldalú: először is azt veszi szemügyre, mennyiben alkalmazható a terms of trade mutatója a külkereskedelemből származó nyereség kimutatására, másodszor pedig nagy statisztikai anyag alapján nézi hosszú távon Prebisch tételének érvényesülését.

Mindenekelőtt azonban nézzük meg, hogy Prebisch milyen tények vizsgálata alapján jutott el a végső következtetésig. Prebisch az angol külkereskedelmi áraknak a II. világháború előtti reprezentációjával és a II. világháború utáni ENSZ-statisztikák alapján bizonyítja, hogy a fejlődő és a fejlett ipari országok közötti munkamegosztás mai formájában az ipari országok húznak hasznot a külkereskedelemből, az árarányok folytán. Az ipari államokkal folytatott árucserében, a fejlett technika következtében a termékek egyre drágábbak lesznek, a fejlődő országoknak ezekért a termékekért egyre nagyobb mennyiségű primér terméket (nyersanyagot stb.) kell adniuk, és így a technikai fejlődésből származó nyereség az ipari államoknál marad.

Azt, hogy egy ország exportált termékeiért mennyi importterméket tud vásárolni — ezt Prebisch extern reál vásárlóerőnek nevezi — a következő tényezők határozzák meg: az exportjavak ára és eladható mennyisége, az importjavak ára és az exporttermékek költség szintje. Figyelembe kell azonban venni a belső árfolyamot, valamint a valuta-átszámítás árfolyamát is.

Sieber ismerteti a terms of trade mutató különböző változatait, bár szerinte egyik sem alkalmas teljesen a külkereskedelmi nyereség megosztásának kimutatására a fejlődő és fejlett országok között.

Az index számításában különböző eredményt kapunk aszerint, hogy egy bázisév volumenével súlyozzuk-e az árakat, vagy pedig folyamatosan az illető évek volumenével. Ez utóbbiban túlságosan érződik minden árváltozás, míg az előbbi számítás nem veszi figyelembe a külkereskedelem strukturális változásait. Sieber szerint minden terms of trade számításnál csak a mutató nagy számszerű változása jelenthet valóságos változást, különösen hosszú távon, éppen a struktúraváltozások miatt. Elsősorban a fejlett országokban az ipari késztermékek minősége gyorsan változik, s ezt a terms of trade számításoknál nem lehet figyelembe venni, míg az úgynevezett

primér termékeknél ilyen változásokról nem beszélhetünk. Mindenesetre a nyersanyagok árváltozásainak kiküszöbölésére a több év árának átlagával való súlyozást javasolja.

Prebisch globális terms of trade indexekkel dolgozik, és a fejlődő országok összességét állítja szembe az ipari államokkal. Ebből vonja le következtetéseit. Ez azért is problematikus Sieber szerint, mivel a fejlődő országok között nagy különbségek vannak a termékstruktúrában. A kivitelben például a kávénak döntő súlya van Brazíliában, Guatemalában, Kolumbiában, és ennek áralakulása megbízható alap a terms of trade számítására. Általában a fejlődő országok exportstruktúrája két-három primer termékből áll. E termékek áralakulása alapvetően befolyásolja az illető ország exportárait és ezáltal külkereskedelmi nyereségét is. Sieber javaslata tehát, hogy országonként arra az egy-két termékre számolják a terms of trade-t, amelynek a kivitelben döntő súlya van.

Sieber számításai alapján megállapítja, hogy hosszú távon a terms of trade és a külkereskedelmi nyereség termékenként és országonként eltérően alakult. Így trendszerű rosszabbodást állapít meg a cukornál és a kaucsuknál, amely elsősorban Kubát és Malaysiát érintette. A gyapot, kávé és a kakaó terms of trade-jének alakulására erős ingadozás jellemző. A tea terms of trade indexének alakulása azonban ellentmond Prebisch megállapításainak, mivel az árakra hosszú távon a stabilitás a jellemző. Ebből elsősorban Ceylon húzott hasznot, és a reálvásárlóerő évente ennek következtében 2,5 százalékkal növekedett. Az ón terms of trade-je, amely elsősorban Bolívia számára fontos, 1913 óta szintén stabil. Hosszú távon nézve tehát Brazíliában a külső reálvásárlóerő a kávé terms of trade-jét szemmel kísérve 0,86 százalékkal, Kolumbiában 4,7 százalékkal növekedett évente 1913 és 1959 között.

(Ism.: *Mausecz Zsuzsa*)

Eugen Löbl: A terv és piac: egyenlet két ismeretlennel

(Hospodářské Noviny, Prága, 1967. december 8.)

A vitacikként közölt írásában a szerző azon a véleményen van, hogy a terv és a piac egymáshoz való viszonyáról folyó vitában kifejtett nézetekre sok eset-

ben a régi gondolkodásmód jellemző. E vitából úgy tűnik, mintha külön terv és külön piac létezne, mintha egyértelmű és vitathatatlan kategóriákról lenne szó, és hogy a fő probléma abban áll, milyen módon lehet ezt a két kategóriát egymással kombinálni. Mivel axiómának tekintik azt a tételt, hogy központilag kell a népgazdaságot irányítani, fel sem vetik azt a kérdést, lehet-e egyáltalában központilag hatékonyan irányítani, és csupán arról folyik a vita, milyen legyen a terv formája, milyen a tervezés technikája, valamint arról, milyen eszközökkel lehet a népgazdaságot irányítani. Ily módon, az a kérdés, hogy lehet-e általában a terv és a piac kombinációjáról beszélni, fenn sem áll, mivel mindezt definíció szerint döntenek el. Ez természetes, mert még nem létezik sem új típusú terv és ennek következtében piac sem. Éppen ezért a tervet és a piacot úgy definiálják, hogy ebből a definícióból olyan következtetéseket vonhassanak le, mint a terv és a piac kombinációja, kölcsönös korrigálása stb.

A szerző erősen bírálja a vitában használt kategóriák laza, pontatlan fogalmazását, amely előnyös lehet a lexikonok számára, de az elmélet és a gyakorlat szempontjából káros. Az ilyen tisztázatlan kategóriákhoz tartozik mindenekelőtt a piac.

Mikor általában a piacról, tehát olyan amilyen piacról beszélnek, akkor nem lehet tudni, milyen piacról van szó: olyan piacról, amelyen az eladó vagy a vevő dominál? Vagy olyan piacról, amely magas fokon monopolizált és ahol nincs verseny? Ugyanaz az elnevezés itt különböző tartalmat takar.

Hasonló módon nincs tisztázva, milyen legyen a terv, milyenek legyenek funkciói, mi lehet a tervezés tárgya stb. Csak a kérdések tisztázása után lehet olyan tulajdonságú piacot kialakítani, amely a tervvel korrigálható.

Mit is jelent tulajdonképpen, hogy a tervnek kell korrigálnia a piacot? A szerző véleménye szerint gyakorlatilag ez a piaci mechanizmusba való beavatkozást jelent, azaz olyan külső intézkedéseket, amelyek megsértik a piacot. Ebből a szempontból mindegy, milyen eszközökkel történik a szabályok módosítása. A szerző kétségbe vonja azt a tételt, hogy a piac szabályozható, illetve korrigálható tervet. A valóságban szerintem nem a piac fog tervet korrigálni, hanem a tervhivatali dolgozók a piaci jelenségek szubjektív megítélése, valamint a szubjektív elgondolások alapján fognak dönteni arról, milyen jelensége-

ket és milyen irányban kell korrigálni. Ennek következtében a piac, amelyhez eljutunk, csak definíció szerint piac, nem valódi piac.

Számunkra nem a piac definíciójának tisztázása a fontos, hanem annak, hogy milyen piacra van szükség, mihez kell fokozatosan közeledni. A szerző szerint olyan piacot kell kialakítani, amelyre az általános gazdasági érzékenység a jellemző. Ez pedig azt jelenti, hogy a vállalatok reagáljanak azokra az információkra, amelyek a vevők kívánságaként vagy más vállalatok működéséről szóló információként, vagy az országban és a világpiacon érvényesülő tendenciákról szóló információként jelentkeznek. Az információk kényszerítő ereje nagy fokban a piac struktúrájától, a vállalatok nagyságától függ. E tekintetben a szerző az Egyesült Államok példájára hivatkozik. A tények szerinte cáfolják azt a nézetet, hogy az amerikai nemzetgazdaságot néhány monopólium vagy oligopólium alkotja, és azt mutatják, hogy a koncentráció folyamata mellett a kis vállalatok száma is nő. A kis vállalatok száma azért nő, mert a nagyvállalatok alkalmazzák és tovább fejlesztik a tudományt, emelik az életszínvonalat, de ez a fogyasztási cikkek és szolgáltatások osztódásához vezet. Másfelől a nagyvállalatoknak szükségük van nagy számú alszállítókra.

A szubjektív elemektől erősen függő személyi fogyasztás differenciálódása megköveteli az olyan típusú vállalatokat, amelyek érzékenyek a kereslet változásaira, s éppen a kis vállalatok tudják gyökeresen megváltoztatni a termelés szerkezetét, ezért működnek sikeresen a közepes és nagy vállalatok mellett. A kis vállalatok nélkül pedig a kereslet egy része nem adhat megfelelő erejű ösztönzést, illetve a közepes és nagyvállalatok esetében nem válthat ki reagálást. Mivel a vállalat rugalmassága fordítottan arányos a nagyságával, a nagyvállalatok inkább a kereslet szabályozására, mintsem a hozzá való alkalmazkodásra törekszenek.

Ami Csehszlovákiát illeti, ott nincsenek kis vállalatok, hanem kis boltok és műhelyek vannak, amelyek kevés munkaerőt foglalkoztatnak és a legcsekélyebb önállósággal sem rendelkeznek. Ezek a valóságban nagy, adminisztratív módon kialakult és kis önállósággal rendelkező vállalatok szervei, részlegei. Ahhoz tehát, hogy Csehszlovákiában piac legyen, a szerző szerint 100—200 kis üzemet önálló vállalattá kell átalakítani. Ekkor válik lehetővé a tömegtermelés

választékának bővítése és egy olyan választék elérése, amilyent — a kereslet differenciálódása miatt — semmiféle más irányítási eszközökkel sem lehet megteremteni. Éppen ezért ezen a területen nincs szükség központi tervre, és a központnak sem lenne más feladata, mint megteremteni az új mikrostruktúra kialakulásához a feltételeket.

A fogyasztási cikkek termelésében, valamint a szolgáltatások területén létre kell hozni megfelelő számú kis és közepes nagyságú vállalatot, amelyek képesek alkalmazkodni a kereslet változásaihoz. A termelési eszközök gyártásában pedig szükség van az optimális nagyságú nagyvállalatokra, amelyek a piac saját hatására támaszkodva képesek hosszú távra tervezni.

A központi feladat lesz nemcsak ilyen piacnak a kialakítása, hanem ki kell zárnia mindenféle törekvést, amely megsérti a piaci mechanizmust. Másfelől mivel a piaci mechanizmus képtelen arra, hogy alapvető változásokat valósítson meg a makroszférában, a modern gazdaságnak szüksége van a központ segítségére, de nem abban az értelemben, hogy a központ szabályozza, ellenőrizzé a piacot, hanem abban, hogy a makroökonómiai eszközökkel (pénz- és hitelpolitikával stb.) — ösztönözze a mikrostruktúra változását. Ezzel jelentősen fokozódik a mikroszféra ésszerűsége is. A népgazdasági növekedés szempontjából az államnak rendkívül fontos feladata van az infrastruktúra fejlesztésében. Az államnak kell egyre nagyobb mértékben finanszíroznia a kutatásokat. Ebből világosan kirajzolódik a központ önálló funkciója, amely a mikroszféra hatékonyságának növelésére szolgál. Itt a terv tehát nem a gazdasági tevékenységet, hanem a népgazdasági szervek működését irányító eszközként fog szerepelni.

Csehszlovákia mai helyzetében — véli a szerző — két alternatíva lehetséges: vagy visszatérni az utasításos irányítási rendszer valamilyen formájához, vagy létrehozni a tényleges piacot. Ha pedig ilyen piac nem alakul ki, akkor a direktív módon irányított gazdálkodást rendszeresen újra fogják termelni. Ezt sok példa támasztja alá. Ha viszont nem piacot, hanem álpiacot akarnak, akkor vitatható, hogy az új rendszer nem lesz-e ésszerűtlenebb a régi, utasításos rendszernél. Éppen ezért nem lehet csodálkozni azon, ha az álpiacon útján a régi irányítási rendszer regenerálódik.

(Ism.: *Makaruk Ludwik*)

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Dr. Jávorka Edit: A fogyasztói árak és dotációk

Kossuth Könyvkiadó, 1967. 264 l.

A fogyasztói árak és a forgalmiadó-rendszer év eleji reformja különösen nagy aktualitást kölcsönöz Jávorka Edit nemrégiben megjelent könyvének. Az árváltozások nyomán a fogyasztói árak a közérdeklődés előterébe kerültek. Sokan és sokszor teszik fel a kérdést: miért voltak szükségesek a január 2-i fogyasztóiár-változások; miért kellett egyes cikkek árait felemelni, másokét pedig csökkenteni; milyen árváltozások várhatók a továbbiakban és miért? stb.

Jávorka könyvéből éppen ezekre a kérdésekre kap az olvasó bősz és sokrétű tájékoztatást. A szerző a fogyasztói áraknak azt a körét elemzi részletesebben, ahol főként a dotációk a jellemzőek, s nem törekszik a forgalmiadó-rendszer problémáinak részletes kifejtésére, sem azoknak a termékcsoportoknak a részletekbemenő bemutatására, amelyek fogyasztói árait a bennük realizálható jelentős forgalmiadó-bevételek jellemzik. Ez a téma *tudatos* leszűkítése s a könyvben foglalt fejtegetésekből így is értékes ismeretekhez juthatunk. Így: 1. kerek képet alkothatunk a fogyasztói árak további alakításával kapcsolatosan a vezető gazdaságirányító szerveknél és hangadó közgazdászaink körében kikristályosodott nézetekről; 2. megismerhetjük a jelenlegi magyar fogyasztói árrendszer kialakulásának folyamatát; 3. elemzést kapunk öt fontos árucsoport (szolgáltatások, közlekedés, lakbérek, tartós fogyasztási cikkek, élelmiszerek, ruházati cikkek) fogyasztói árainak színvonaláról, arányairól és dotációiról.

A könyv első, „*A célszerű fogyasztói árrendszer kritériumai*” című fejezete röviden sorra veszi az ismert ártípusokat, állást foglal a termelési ár típusa mellett, ismerteti az 1968. évi termelői árakban megjelenő tiszta jövedelem elvonási formáit és ezek kulcsait, majd áttérve a fogyasztói árakra, megokolja, miért célszerű, hogy *a fogyasztói árak általában legyenek arányosak a termelői árakkal*. Jávorka ezt az érvelést először a munka szerinti elosztás elvéből vezeti le. „Annak az elosztási elvnek az érvényesítése, hogy mindenki a végzett munkája szerint részesüljön a termelt javakból, következetesen csak akkor valósítható meg, ha a dolgozók a fogyasztási cikkek vásárlásakor munkabérük minden egyes forintjáért azonos mennyiségű társadalmi munkát kapnak.” (12. l.) Ezzel szemben, „ha a fogyasztói árak különböző módon és mértékben térnek el a ráfordításarányoktól, ... akkor a munka szerinti differenciált nominális bérek aránya el fog térni reálértéküktől, attól függően, hogy a különböző reáljövedelmű családok fogyasztási szerkezete hogyan alakul, tehát ebben az értelemben sérelmet szenved a munka szerinti elosztás elve.” (Uo.)

Másodszor, logikai és tapasztalati érvekre hivatkozva, kifejti, hogy „a ráfordításokhoz igazodó fogyasztói árak elősegíthetik az optimális termelési és fogyasztási szerkezet kialakulását. ... ugyanannyi társadalmi összráfordítással, ugyanannyi társadalmi munka felhasználásával jobban ki lehet elégíteni a lakosság szükségleteit, ha a fogyasztói árak a társadalmi költségekkel arányosak, mintha attól ($\pm$) jelentősen eltérnek. A ráfordításarányos fogyasztói árak mellett... a munkaidővel való takarékoság elve jobban érvényesül.” (14. l.)

Miután megállapította, hogy az áraknak a termelési ár típusú árrendszerben számba vett társadalmi ráfordításokat kell kifejezniük, a szerző rátér annak tárgyalására, miért térnek el és kell is hogy eltérjenek a konkrét árak a szigorúan mért társadalmi ráfordításoktól. Először, a vevők értékítélete az árukról eltérhet (és el is tér) a társadalmi ráfordításoktól. A piacok értékítéletében ugyanis kifejezésre jutnak a kereslet-kínálat mennyiségi arányai és az egymást helyettesítő és rokoncikkek használhatósága. „A kereslet-kínálat egyensúlya érdekében objektív gazdasági szükségletként jelentkezik, hogy a termelői és fogyasztói árak eltérjenek a társadalmi költségektől.” (18. l.) Másodszor, az állam jövedelempolitikai célokból, valamint a fogyasztási szokások befolyásolására törekedve eltéríti egyes termékek fogyasztói árait a ráfordításoktól. Jávorka szerint az elért reáljövedelem-szinten „tulajdonképpen már feleslegessé vált a jövedeleमारányok összeszűkítésére irányuló fogyasztóiár-politika. Ez az árpolitika ma már a nem gazdaságos fogyasztási szerkezet kialakulásának forrása és akadályozza a lakossági szükséglet kielégítésében a társadalmi munka takarékos felhasználását.” „Nem kifogásolható azonban a fogyasztási cikkek árának a társadalmi ráfordításoktól olyan eltérése, amely a fogyasztási szokások helyes irányú befolyásolását célozza.” (21. és 22. l.)

A következőkben a szerző a forgalmiadó- és a dotáció-rendszer alapelveit és fő

vonásait ismerteti. A korábbi kétszintű árrendszerben a forgalmi adók feladata a termelői és a fogyasztói árrendszer közötti színvonalkülönbség áthidalása, s egyúttal a jövedelemelvonás volt. Fogyasztói árrendszerünk az elmúlt 15 évben lényegében nem változott, az egyes termékek előállításának költségei viszont jelentősen differenciálódtak. Egyebek közt ezért is, forgalmiadó- és dotáció-rendszerünk rendkívül bonyolulttá vált, kifejlődött az ún. különbözeti adók rendszere, az 1959. évi termelőiár-rendezést követően pedig nagymértékben kiterjedt a fogyasztói árak tartásához szükséges dotációk köre. A szerző 5 lapon át sorolja fel, hogyan szóródnak 1966-ban az egyes árucsoportokban a forgalmi adók, illetve dotációk. A nagymértékben és széles körben szóródó áreltérítés — állapítja meg — igazságtalan és véletlenszerű jövedelemelosztásra és fogyasztásra, gazdaságtalan kínálati (termelési) és keresleti szerkezet kialakulására vezethet. Emellett az ilyen forgalmiadó- és dotációrendszer nehezen áttekinthető és nehézkesen működtethető is.

Mint látjuk, ez az ismertetés és bírálat egyúttal az ez év elején végrehajtott forgalmiadó-reform fő céljait is meghatározza: a differenciáltság nagyfokú csökkentését, a forgalmiadózás egyszerűsítését, a fogyasztói és termelői árak arányainak közelítését, megtartva és erősítve — ott, ahol ez valóban indokolt — a forgalmi adó aktív árpolitikai szerepét.

Megtaláljuk a könyvben a fogyasztóiár-változtatások lehetséges mértékét korlátozó tényezők leírását is. Amint a táblázatokból kitűnik, egységes adóterhekkel és a reális társadalmi ráfordításokkal kalkulálva a fogyasztói árakat, a mostanítól alapjában és nagymértékben eltérő fogyasztóiár-szerkezet jönne létre. „Ilyen mértékű — és lényegében teljes körű — fogyasztóiár-változás jelentősen megváltoztatná a kereslet összetételét, a lakosság egyes csoportjainak jövedelemarányait, és megkívánná a termelés és külkereskedelem struktúrájának — a kereslet változása miatti — előre szinte fel sem mérhető nagyságrendű módosítását.” (36. l.) A hirtelen végrehajtott, gyökeres fogyasztóiár-reform tehát a piaci egyensúly megzavarásával, s emellett jövedelempolitikai szempontból nem kívánatos hatásokkal járna; ebből következik, hogy a „kívánatos fogyasztóiár-arányok közelítése csak fokozatosan, több „lépcsőben” valósulhat meg, párhuzamosan a termelési és a külkereskedelmi struktúra e célt szolgáló fokozatos változásával, és nem utolsósorban az életszínvonal érezhető emelkedésével, s megfelelő bér-, illetve jövedelempolitikai intézkedésekkel”. (40. l.)

Jávorka ugyanakkor hangsúlyozza: a fogyasztói árak közelíthetők a költségarányokhoz, anélkül, hogy ez sértene a dolgozók életszínvonal-érdekeit, ti. egy-egy cikkcsoporton belül megvalósítható a tisztajövedelem-tartalom nivellálása, anélkül, hogy a cikkcsoport iránti kereslet lényegesen módosulna, illetve a fogyasztók érdekeit sérelem érné. Mint időközben láthattuk, ez az elv érvényesült a forgalmiadó-reform kidolgozásakor.

Az I. fejezet a reform keretében kibontakozó ármechanizmus és az azon belül érvényesülő árformák taglalásával, érvényesülési körük ismertetésével zárul.

Áttekintve az elvi fejezetet, elmondhatjuk, hogy az alapjában tükrözi a fogyasztói árak elvi kérdéseivel, az ár- és jövedelempolitikával foglalkozó szakkörökben kialakult nézeteket. Ennek elismerése mellett is felmerülhet azonban az olvasóban legalább három kérdés:

1. Amikor Jávorka megokolja, miért célszerű, ha a fogyasztói árak arányai közelítenek a termelői árak arányaihoz, *nem hangsúlyozza-e túl* a munka szerinti elosztás követelményeit? Végtére is az, hogy a magasabb keresetűeket arányos vagy azt meghaladó mértékben kívánja-e bevonni az állam a közterhek viselésébe, elsősorban jövedelempolitikai s csak másodsorban árpolitikai kérdés. *Gazdaságetikai* szempontból egyremegy, hogy a pótlólagos vagy jobb munkáért kapott jövedelem-többlet fokozott megadóztatása progresszív egyenesadó vagy pedig a főként magas keresetűek által vásárolt árukat terhelő nagyobb forgalmi adó útján történik. A munka szerinti elosztás elvéből még nem következik, hogy a közterhek viselése kizárólag lineáris arányok szerint lenne lehetséges vagy célszerű. A differenciált forgalmi adókról mint jövedelempolitikai eszközről nem utolsó sorban éppen azért látszik célszerűnek lemondani, mert a fogyasztási szerkezetek gyors fejlődése és bizonyos kiegyenlítődési tendenciák kibontakozása folytán egyre kevésbé alkalmas a *szándékolt* jövedelempolitikai célok elérésére.

2. A fogyasztói és a termelői árarányok közelítését tehát inkább a Jávorka által második helyen említett szempont teszi szükségessé, az, hogy a főként a ráfordításokhoz igazodó fogyasztói árak jobban serkentik az optimális termelési és fogyasztási szerkezet megközelítését, mint az attól eltérőek. Ezt az érvet a szerző kifejti

ugyan, de később el is erőtlentíti, amikor a ráfordításarányos fogyasztói árakra való gyors áttérés esetén várható piaci, ellátási zavarokról szól. Ezeket az idézné fel — a szerző szerint —, hogy a hazai termelés és a külkereskedelem nem tudna gyorsan alkalmazkodni a módosult fogyasztói árszerkezet nyomán megváltozó szerkezetű kereslethez.

Valóban, az árpolitikában messzemenően tekintettel kell lenni a kínálati és a keresleti struktúra összeegyeztetésének szükségességére, áreszközökkel is törekedni kell a dinamikus piaci egyensúly folyamatos elérésére, illetve fenntartására. *Helyenként*, egyes árucsoportokban, indokoltak lehetnek hosszabb távon is a mostanihoz hasonló irányú és mértékű áreltérítések. *Más árucsoportokban* azonban éppen akkor jutnánk közelebb az egyensúlyi állapothoz, ha gyorsan felszámolnánk a termelői és a fogyasztói árak arányaiban meglévő indokolatlan eltéréseket. A magas forgalmiadó-kulcsok nyomán jó néhány fontos közszükségleticikk-csoportban a belső fogyasztás viszonylag alacsony, noha a rendelkezésre álló termelőkapacitások e cikkek gyártásában máris fejlettek, további fejlesztésük pedig viszonylag csekély társadalmi áldozatot kíván. Emellett e termékekből gyakran jelentős exportot is bonyolítunk le — az átlagosnál jóval kevésbé gazdaságos feltételekkel. A belső fogyasztásnak egy nagyszabású áraránymódosítás esetén bekövetkező kibővülése tehát fedezhető lenne áruval.

Ugyanakkor a dotációk segítségével alacsonyan tartott áru termékcsoporthoz jó részében tartós hiány mutatkozik a piacon, a fizetőképes kereslettel szemben álló kínálat elégtelen, vagy csak számunkra terhes importtal egészíthető ki az okvetlenül szükséges mértékig. Tény, hogy a dotációkkal számos olyan cikkből élénkítjük a keresletet, ahol a kínálat szűk, a fejlesztés beruházásigényes, s ezért — ilyen árviszonyok mellett — még hosszabb távon sincs kilátás a piaci egyensúly helyreállítására. A dotált áru hiánycikkek egynémelyike az idők folyamán *privilegiummá* vált, hiszen a dotációból nem részesülhet mindenki, csak azok, akik a szűkös mennyiségben rendelkezésre álló áruhoz (szolgáltatáshoz) hozzájutnak. (Ilyen privilegiummá lett például az olcsó bérű állami lakás.)

3. A fogyasztóiár-struktúra nagyobb arányú és gyorsabb rendbetételét akadályozó tényezők között a szerző — helyesen — utal az áreltérítések jövedelempolitikai hatásaira. Amint azt a reformról szóló KB-határozat leszögezi, „az 1968. január 1-i árreformot úgy kell megvalósítani, hogy az a fogyasztói árak színvonalát lényegében ne érintse, s az árak arányaiban csak olyan indokolt és egymást nagyjából kiegyenlítő változásokat jelentsen, amelyek az életszínvonal emelkedése mellett a lakosság egyetlen nagyobb rétegének a reáljövedelmét sem csökkentik”. Általában is igaz: a fogyasztóiár-struktúra rendbetétele kapcsán kerülni kell, hogy az árarányváltozásoknak a lakosság egyik vagy több nagyobb rétege kárát vallja. Jávorka — mint mások is — e helyes elvből azt a következtetést vonja le, hogy a fogyasztói árstruktúra átalakítása csak az életszínvonal egyidejű emelésével párhuzamosan valósítható meg, s ezért csak fokozatosan hajtható végre. S itt merülhet fel a harmadik kérdés: vajon nem szorult-e e gondolatmenetben háttérbe az ésszerűbb fogyasztóiár-szerkezet pozitív hatása?

Ha ugyanis a ráfordításokhoz igazodó fogyasztói árak nyomán javul a termelés és a fogyasztás szerkezete, akkor e szerkezetjavulás pótlólagos forrásokat tár fel, amelyek az életszínvonal egyidejű emelésére is fordíthatók. Másfelől, ha az életszínvonal emeléséhez szükséges eszközökre várva halogatjuk a fogyasztói árarányok gyorsabb hozzáigazítását a társadalmi ráfordításokhoz, akkor egyúttal elhalasztjuk azoknak a tartalékoknak a feltárását is, amelyek a jobb árarányok nyomán ésszerűbbé váló termelési és fogyasztási struktúrából lenének meríthetők. A szükséges fokozatosság betartása mellett, az *ütem* megszabásakor mérlegelni kell tehát a fogyasztóiár-struktúra javításával járó pozitív hatásokat, illetve — lassú végrehajtás esetén — e pozitív hatások elmaradását is.

Az *elméleti* szempontból érdekes első fejezet után a „Fogyasztóiár-rendszerünk kialakulása” című második fejezet gazdaságtörténeti szempontból bír jelentőséggel. Jávorka sorra veszi a második világháború befejezésétől napjainkig eltelt időszakot és a fogyasztói árak alakulása szempontjából jellemzi annak egyes szakaszait. Őt szakaszt különböztet meg: 1. az infláció időszakát, 2. a stabilizáció és a hároméves terv időszakát, 3. az 1951. december 1-i árreformot, 4. az ettől az 1966. évi részleges árrendezésig terjedő időszakot, 5. az 1966. évi részleges fogyasztóiár-rendezés időszakát. A fogyasztói árak hazai fejlődését a szerző igyekszik a nemzetközi áralakulásba ágyazva is elemezni; táblázatos anyagban közli az 1958 és 1964 között végbe ment jelentősebb áremelkedéseket a Közös Piac 6 országában.

Az ezután következő 6 fejezet árszempontról végzett összefoglaló elemzéseket tartalmaz hat területről (szolgáltatások, személyszállítás, lakbérek, tartós fogyasztási cikkek, élelmiszerek, ruházati cikkek), különös tekintettel az e területeken folyósított dotációkra. A szerző az egyes termékcsoportokról szóló fejtegetéseit az általa legcélszerűbbnek ítélt arányok és formák körvonalazásával kezdi, majd ezt követően rátér a könyv megírásakor fennállott helyzet ismertetésére. Ezek az elemzések viszonylag sommásak; feltehetően a helyhiány akadályozta a szerzőt az elemzés elmélyítésében. Az egyes fejezetek így is bőséges hazai és nemzetközi statisztikai tényanyagot tartalmaznak. Az amúgy is gazdag tájékoztatást tovább egészíti a függelékben 20 lapon át időrendben felsorolt központi fogyasztóiár-inflációk listája.

Összegezve, Jávorka könyve aktuális, elméleti igényű munka, amely úttörő jellegű a maga témájában. Külön elismerést érdemel a nem szakemberek számára is érthető stílus, amely a jobb megértést szolgáló sok diagrammal és a függelékben közölt fogalommagyarázattal együtt élvezetessé teszi a művet.

Balázs Sándor

Jogi kérdések az új gazdasági irányítás köréből

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967. 324 l.

A gazdaságirányítás új rendszerének a megvalósítása számos vonatkozásban jogi rendezést, jogi szabályozást is igényel. Az ilyen gyűjteményes kiadványok célja, hogy tudományos eszközökkel segítséget nyújtson az új mechanizmus jogi szabályainak a kidolgozásához és a jogalkalmazáshoz. Ezt a feladatot a Szilbereky Jenő által szerkesztett kötet tanulmányainak kidolgozásában részt vett tíz szerző különböző színvonalon és más-más oldalról közelítve teljesíti. Az írások között vannak elméleti igényű tanulmányok, több az akkor folyó kodifikációs (jogszabályszerkesztő, előkészítő, rendszerező) munkáról szóló ismertetés, valamint olyan dolgozat, amely tulajdonképpen nem a jog-, hanem az államtudományok körébe tartozik. A felvetett témák sokrétűsége, s mindenekelőtt az új gazdaságirányítási rendszer szabályai iránt megnyilvánuló fokozott érdeklődés miatt ez az olvasmányos tanulmánykötet nemcsak a jogi szakemberek, hanem a gazdasági és politikai élet különböző területein dolgozók számára is hasznos olvasmány.

A kötetben szereplő tanulmányok közül — a téma különös időszerűségének megfelelően — a legtöbb a szerződésekkel kapcsolatos problémákat elemzi. E kérdésben a legátfogóbb, elméletileg is érdeklődésre számot tartó tanulmány *Csanádi György* írása a szerződési rendszer továbbfejlesztésének problémáiról.

A vállalatnak minősülő gazdasági szervezetek (elsősorban az állami vállalatok) együttműködését eddig főként a szállítási szerződés jogi szabályai közvetítették. A szállítási szerződés és a lebontott vállalati terv szoros kapcsolatban állottak egymással. Ez a kapcsolat — amelynek lényege, hogy a szerződés pusztán polgári jogi burka volt a vállalat számára központilag megállapított, adminisztratív módon előírt tervnek — nemcsak a vállalati akarat *motiválására* volt alkalmas, hanem a vállalati akarat *helyettesítésére* is.

Az új vállalati szerződéses rendszer azon az elvi megfontoláson nyugszik, hogy a vállalat konkrét tevékenységére vonatkozó elhatározások a vállalatok szintjén szülessenek meg. A népgazdasági terv és a vállalat terve között nincs adminisztratív utasításos kapcsolat. Sőt, a vállalat saját terve sem „rangosabb” a szerződési akaratnyilvánításnál. (Nem lehet pl. a kötelező szerződéskötési esetekben önmagában a terv alapján a szerződésre kötelezni vagy a kötelezés iránti kérelmet elutasítani.) A szükségletek kielégítése nem a tervszámok közvetítésével, hanem *közvetlenül* jelenik meg feladatként a vállalatok előtt.

A tervhez való adminisztratív kötöttség feloldása a vállalatok szerződésai körében két lényeges változást eredményez. Először: Megszűnik az a helyzet, hogy a vállalatok közötti kooperáció szervezése (amennyiben áruforgalomról van szó) *csak egyetlen szerződés*, a szállítási szerződés körében történhet (típuskénszer feloldása, differenciálódás). Másodsor: a különböző szerződések tartalmának kialakításában *döntő szerepe lesz a vállalati akaratnak* (a szerződés tartalmát a felek állapítják meg).

A differenciálódás ellenére azonban továbbra is jellegzetes szerződésfajta marad a *szállítási szerződés*, de mellé lépnek más olyan szerződésfajták, amelyek megkötése a teljesítést szintén jóval megelőzi (vállalkozási típusú szerződések). A kialakulóban levő vagy már létező, de most szélesebb körben terjedő egyéb szerződésfajták közül a szerző a raktárról való beszerzésnek, a megbízási jellegű megállapodásoknak, a társasági szerződésnek szentel különös figyelmet, majd a változásokból eredő általános problémákról szól.

Az anyagi érdekeltté lével sokféle változata alkalmas a *megbízási jogviszonyok* jogi formáiban kifejeződő vállalati kapcsolatok kialakítására. Ilyen a *közvetítés*, a *bizományi szerződés* vagy a *(közvetítői megbízási)*. Különösen jelentős a külkereskedelmi bizomány. A műszaki fejlesztéshez szükséges információk megszerzése a tudományos- és kutatóintézetekkel kötött *megbízási szerződés* segítségével történhet. Megjelenik a többéves kooperációt létesítő *kapacitásszerződés*. A *fejlesztési szerződés* lehet a műszaki tapasztalatátadás új jogi formája. Az új mechanizmus lehetővé teszi az árukapcsolatok és a vállalatok más együttműködésének megszervezését *társasági szerződés* formájában. (Közös értékesítő irodák, tartós együttműködésre irányuló egyesülések, kereskedelmi társaság formáiban közös vállalatok jöhetnek létre.) A hitelviszonyban a korábban túlnyomó szerepet játszó igazgatási elemek rovására erősödni fognak a *polgári jogi szerződéses* vonások.

Ebben az új, adminisztratív kötöttségektől mentes vállalati szerződéses rendszerben különösen magasra kell emelni az elvtársi együttműködés mércéjét. A feleknek jelentős erőfeszítéseket kell tenni a szerződéses kapcsolat zavartalan létrejöttére (a szerződéskötési kötelezettség ugyanis lényegében megszűnt). Ezt első sorban nem jogi eszközökkel lehet elérni, de az olyan jogi előírások, mint a *tájékoztatási*, az *akadályértesítési kötelezettség*, és a *joggal való visszaélés tilalma* is ebben az irányban hathatnak. A magasabb követelményeknek megfelelően erősebb lesz a szankciós szigor, de a szankcióknak — különös tekintettel a szerződés-választójogra — összhangban kell lenniük a többi polgári jogi szerződés szankcióival. A szállítási szerződésben magasnak bizonyult kötbérkulcsokat, amelyek a szállítási szerződéstől való menekülést idézték elő, azóta már le is szállították — [46/1967. (XI. 5.) Korm. sz. r.]. Azok a gondolatok, amelyeket Csanády György tanulmányában felvetett, már többnyire jogi formát is öltöttek. Újabb jogszabályaink kiterjesztették a vállalati szerződések körét, s új rendelkezések jelentek meg az egyes szerződésfajtákról. Hiányzik viszont a szocialista társasági viszonyok jogi szabályozása, sőt még elméleti megalapozása is. A monopolhelyzet káros kihasználásának megakadályozására jogi eszközöket is igénybe kell venni. Felül kell vizsgálni bizonyos szolgáltatásokra vonatkozó régebbi szabályt, amelyek a fogyasztó (felhasználó) érdekeit a termelő (szolgáltató) vállalat érdekei mögé szorítják. A szerzőnél erőteljesebben kellene szorgalmazni a verseny jogi szabályozását.

Kozma Tamásnak a tervezési és kivitelezési szerződésekkel foglalkozó írása a többi között azt hangsúlyozza, hogy a jogi szabályozás szempontjából különbségeket kell tenni az egyedi nagy beruházások, a célcsoportos beruházások, az egyéb állami beruházások és a vállalati forrásból megvalósuló beruházások tervezése között. Az első két csoportban helyesnek látszik a generáltervezés fenntartása. A tervezési szerződésben különösen fontos a más szerződéseknel egyébként is szélesebb körben érvényesülő együttműködési kötelezettség teljesítése. Helyes — gyakorlati tapasztalatokra támaszkodó — kritikai érzékkel mutat rá a szerző a szavatossági idő meghosszabbításának szükségességére és általában a hibás tervért való tervezői felelősség fokozására. Az építési szerződés körében a szabályokat úgy kell kialakítani, hogy a felek együttműködését formális kifogásokkal ne lehessen megakadályozni.

A tanulmány fő jellemvonása, hogy a gyakorlat igényeinek szinte hiánytalan felsorakoztatása után a jövő jogszabályalkotás (kodifikáció) számára tesz hasznos javaslatokat. A fokozottabb együttműködés biztosítása végett azonban aligha kell újfajta szerződéseket kialakítani, a polgári jogra jellemző akaratérvényesítési lehetőség felhasználásával (diszpozitivitás) a felek közötti együttműködést a jelenlegi keretekben is meg lehet valósítani.

Széll András a vállalatok közötti vállalkozási szerződéssel foglalkozik. A probléma jelentőségét főképp az indokolja, hogy erőfeszítést kellett tenni a szocialista szervezetek közötti vállalkozási szerződés átfogó szabályainak kidolgozására, mert szocialista szervezetek között előbb jöttek létre a vállalkozási jellegű nevesített szerződéstípusok (építési, tervezési szerződés), mint a szocialista szervezetek közötti *vállalkozás általános jogi szabályozása*. Ilyen szabály hiánya a gyakorlatban sok

problémát okozott. Helyesen hangsúlyozza a szerző, hogy a Ptk vállalkozási szabályai nem elégítik ki a szocialista tulajdonon alapuló, magasszintű technikát felvontató vállalkozás igényeit, mivel a jogalkotó a magántulajdon körében végzett, méreteiben kisebb vállalkozást tartotta szem előtt. A több vállalkozót igényelő termelési folyamatok legfontosabb szervezési formái a *párhuzamos vállalkozás* és a *fővállalkozás*. Közös beruházásnál a megrendelői érdekközösséget a *konzorcium* — mint a megrendelők alkalmi szervezete — fejezhetné ki jogilag.

Szász Iván a *külkereskedelem belföldi szerződéses kapcsolatait* elemzi. A külkereskedelem belföldi szerződéses viszonyaival kapcsolatban régebben a fő problémát az jelentette, hogy a külkereskedelmi vállalat az általa érzékelt piaci hatásokat csak kis mértékben továbbíthatta a belföldi fél gazdasági döntései befolyásolásának céljából. A két szerződés független volt egymástól a szerződés létrejöttében, az árban jelentkező piaci impulzusok érzékelésében, a felelősségi szabályok árhatásában. Ezeket a nehézségeket a szállítási szerződésekről szóló új jogszabály [10/1966. (II. 14.) Korm. sz. r.] sem tudta feloldani, de néhány tanulsággal szolgált. A legfőbb az a felismerés, hogy az export-import feladatok gazdasági egységét biztosító kötetmi megoldásokat nem kell szükségképpen a szállítási szerződés keretei között keresni. A külkereskedő belföldi szerződéses viszonyai jól rendezhetők *bizomániai szerződések* keretében. E szerződés jogi szabályait — bizonyos fókig a Ptk szabályaitól eltérően — úgy kell kialakítani, hogy azok tekintettel legyenek a különböző feladatokat végző felek sajátos helyzetére, az árumozgás volumenére, a külkereskedelmi jellegre és fokozottan mozdítsák elő a közös gazdasági érdekeltiséget. A szerző jól ismerte fel, hogy a jogi megoldások területén mi okozta a legtöbb gondot a külkereskedelmi és a belföldi vállalatok kapcsolatában. A bizomániai szerződésnek — pontosabban a külkereskedelmi bizománynak — a szállítási szerződés helyébe állítása mind az export, mind az import tekintetében megszünteti a két vállalat egymás ügyei iránt tanúsított érdektelenségét. Az új bizomániai konstrukcióban javasolt megoldásai helyesen fejezik ki azokat a követelményeket, amelyek a vállalatok közötti e sajátos viszonyból fakadnak (pl. a megbízó bízza a külkereskedőre, milyen kereskedelmi eszközökkel milyen relációból szerez be). Félő azonban, hogy bizonyos javaslatok (a vállalat nem felel a vele szerződő fél teljesítéséért, a szerződést ne biztosítsák kötbérrel stb.) a külkereskedelmi vállalat felelősségének a szükségesnél alacsonyabb fokra való csökkenéséhez vezetnek.

Meznerics Iván: „A bankhitel és a vállalati elszámolások új szabályozása” című tanulmányában a szocialista hitelrendszer általános vonásainak ismertetése után a hitelezés módszereivel és az elszámolási rendszerrel foglalkozik. Ehelyütt a bank és a vállalat mellérendeltségét szorgalmazó néhány gondolatát emelem ki.

A hitelezés jogi eszközei: a *hitelszerződés* és a *kölcsönszerződés*. („Mint „paszszív” hitelügylet említést érdemel a *betéti szerződés* is.) A hitelszerződés keretszerződés, a vállalat és a bank tartósabb (pl. éves) kapcsolatának kialakítását szolgáló polgári jogi ügylet. A bank a konkrét kölcsönszerződésekkel igénybevehető *hitelkeret* nézve egyezik meg a vállalattal. A bank hitelnnyújtási „ígéretéért” a vállalat jutalékot fizet. A hitelszerződéssel teremtett viszony keretében jön létre a bank és a vállalat között a konkrét kölcsönügylet. A hitelszerződésben biztosított keretet azonban másképpen is igénybe lehet venni (váltóleszámitolás, váltóelfogadás, garanciavállalás a bank részéről a hitelkeret erejéig). A célbetét után — ha megfelelő időre lekötik — a bank betéti kamatot fizet.

A vállalat és a bank közötti pénzügyi kapcsolatok alapvető jogintézménye a *számlaviszony* (*számlaszerződés*). Ahhoz, hogy ez az intézmény a változott körülmények között hatékonyabban tölthesse be szerepét, meg kell szabadítani az adminisztratív elemektől, és meg kell szüntetni komplikáltságát. Felveti a szerző a vállalatok közötti *folyószámlaviszony* létesítésének a lehetőségét is.

Farkas Károly az *állami vállalat jogi helyzetének alapvonásait* vizsgálja. Álláspontja szerint az új gazdasági mechanizmusban a jogi szabályozás elsőrendű feladata, hogy az állami vállalat önállóságát *jogszabály erejével* is biztosítsa. A régi polgári jogi és gazdasági igazgatási szabályok ugyanis a tervlebontásos elvhez igazodva ezt az önállóságot nem biztosították kellőképpen. Szükségesnek látszik új ipartörvény alkotása az egyes tevékenységi körök tartalmának meghatározása végett is. A közvetlen utasítási jog területét igen szűkre kell szorítani. Jelenlegi jogrendszerünk nem tartalmaz kielégítő megoldást arra az esetre sem, ha az említett kérdésekben helytelen utasítást ad az alapító szerv. A honvédelmi törvény megfelelő modot ad arra, hogy a gazdasági szervezetek tevékenységébe ilyen okból

beeszlőhassanak. A nemzetközi kötelezettségek teljesítése a polgári jogi szerződések teljesítésével realizálódik, elég tehát a szerződéskötési kötelezettséget kimondani és a közvetlen utasítás itt is elmaradhat. Mindenképpen óvakodni kell minden olyan módszertől, amely visszavezethet a nemkívánatos adminisztratív irányítás rendszeréhez. A vállalatok gazdasági önállóságát az *eszközátcsoportosítás* tilalma védi elsősorban. A vállalati szervezetet a különböző nagyságrendű és típusú vállalatok szerint differenciálni kell.

A szerző vázolt gondolatmenete jogszabályban is hasznosítást nyert. Mégis meg kell jegyezni, hogy a vállalati önállóság sokkal többet jelent, mint az irányítási rendszerek különböző technikai megoldásai. Az állami tulajdonjog újabb fejlődése felveti a vállalat bizonyos irányú tulajdonosi helyzetének elismerését. A tevékenységi kör meghatározásának módja történhetne úgy is, hogy nem minden egyes esetben mondjuk meg, hogy a vállalatok bizonyos köre *mit tehet*, hanem kiemelnénk nem nagyszámú tevékenységet, amit csak bizonyos célra létrehozott szocialista szervek folytathatnak (pl. külkereskedelem, hitelezés) és minden más tevékenységre elvileg minden vállalatnak legyen joga. A Polgári Törvénykönyv jelenlegi „társasági joga” nem lehet a vállalatok áruforgalmon kívüli kooperációinak jogi formája, ehhez a szocialista társasági jog megteremtése szükséges.

Kálmán György a népgazdaság központi irányításának jogi eszközeiről fejt ki értékes gondolatokat. Abból indul ki, hogy az új gazdasági mechanizmusban az utasítások helyett megnövekszik a *jogi* eszközök jelentősége. Jogi eszközökön magasszintű, legalább kormány szintű szabályokat ért. Ez a tudományos megállapítás nemcsak az új mechanizmussal kapcsolatos állami jogi feladatok megoldásának elősegítését célozza, hanem jelentős hatással lehet a jogfogalom korábbi felfogásának módosulására is.

A régi mechanizmusban a *tervezési rendszer, a terv szerepe és társadalmi funkciója* nem volt magasszintű jogszabályban rendezve. Meg kell határozni az egyes tervfajták kötelező erejének tartalmát, terjedelmét és azt, kire terjed ki a kötelező erő. Az *operatív terv* jogi formája a minisztertanácsi határozat. E határozat kötelező ereje a miniszterekre és az országos hatáskörű gazdasági szervek vezetőire terjed ki. A vállalati tervhez semmiféle igazgatási elem nem kapcsolódik. (Kivétel bizonyos nagyobb beruházások.)

Móré András és Szilágyi László a gazdasági ágazati minisztériumok (miniszterek) jogállásáról, legfontosabb feladataikról, illetve felelősségükről írtak tanulmányokat. Az ágazati minisztérium egy-egy ágazat (belkereskedelem, külkereskedelem, építés, mezőgazdaság, közlekedés stb.) *gazdaságpolitikai irányítását* látja el. Részt vesz az ágazati tervek kidolgozásában, a szabályozás rendjének kialakításában. Fontos szerepe van az ágazat gazdasági, műszaki fejlesztésének, beruházási politikájának kialakításában, nemzetközi kapcsolatainak fejlesztésében és a szakemberszükséglet biztosításában. Tevékenysége az ágazaton belül kiterjed a vállalat-alapításra, a vállalatok munkájának ellenőrzésére, s bizonyos körben a kinevezési jogra. Régebben tisztázatlan volt, hogy a gazdaságirányító szervek mikor milyen minőségben járnak el. Korábban háttérbe szorult az irányítás szakmai ágazati jellege. Az ágazati minisztériumok feladatainak ilyen jellegű összefoglalása az első az új gazdasági mechanizmussal foglalkozó jogi irodalomban.

Figyelemre méltóak a két szerzőnek az ágazati irányítási módszerek elvi kérdéseiről kifejtett nézetei is. A szakmai-gazdasági irányításnak a tulajdonformától és az irányítási alárendeltségtől függetlenül alapvetően azonos módon kell történnie. Az ágazati tevékenységnek a gazdálkodó szervekre való széles kiterjedése miatt biztosítani kell az „*érdektelenséget*”. Vissza kell szorítani a többi között az *érdekvépviseleti* gondolkodásmódot is (amely — hozzátehetjük — nem egyszer az ún. házi jogalkotásban is jelentkezett: az irányító szerv által alkotott jogszabály csak az alárendelt vállalatok érdekeit vette figyelembe).

Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás reformjával kapcsolatos felelősségi kérdések című — elméleti és gyakorlati szempontból is kiemelkedő — tanulmányban a következő főbb gondolatokat veti fel.

A kizárólagosan utasításos rendszer felelősségi jellemzői az alá- és fölérendeltség. Kockázatvállalás nincs, érdekelttség sincs, annál inkább van *büntetőtípusú* felelősség. A kizárólagosan érdekelttségi rendszer felelősségi jellemzői: mellérendeltséget mutató horizontális jogviszonyok vannak, van érdekelttség és kockázatvállalás, de nincs büntetőtípusú felelősség. Szocialista viszonyok között egyik modell sem érvényesülhet kizárólag. Ma azonban az érdekelttségi rendszer és a kockázatvállalási

rendszer felé haladunk. A felelősség ezért a társadalomra veszélyes és hátrányos magatartások elleni védekezés második vonalában van, mert ahol a helyes irányban kiépített érdekelttség nagyon hatékony (vállalati és egyéni szempontból egyaránt), ott biztosítottabb az automatikus jogkövetés, és csak valóban *kivételes* esetekben kell a büntetőtípusú felelősség eszközeihez nyúlni.

A reparatív felelősség az *anyagi érdekelttség negatív* oldala. A kötbér és kártérítés nyereségcsökkentő tényező. Ha a nyereségrészesedés valóban a nyereségtől függ, fontos szerepe van a reparatív felelősségnek, amelyhez az a nagyobb kérdés kapcsolódik, hogy a népgazdaságban előálló bármilyen kárt hova kell *telepíteni*. Vizsgálni kell, hogy ez milyen hatást vált ki az érdekelttségi rendszerben (hibaforrások felkutatása vagy felelősségáthárítási kísérletek stb.). Vizsgálni kell azt is, el tudja-e viselni a gazdasági egység a kárt, illetőleg mit kell tenni azért, hogy el tudja viselni.

Lehetnek belső és külső kárforrások. A belső kárforrások között felelősségi szempontból a vállalati kollektíva tagjainak károkozásai a legjelentősebbek. (A segédmunkás elejt valamit — az összetörik —, az igazgató számításai nem válnak be, s így elmarad vagy csökken a nyereség.) A fő kérdés, mi legyen a következménye a különböző károkozásnak? Eörsi számos érv mérlegelése után a következő eredményre jut: a végrehajtó jogkörben eljáró alkalmazott, aki kockázatot nemigen visel, tevékenységének minden mozzanatáért egyenként felelős. Az önálló jogkör gyakorlása körében a vezető inkább „vállalkozó”, döntései anyagi kockázatának megfelelő részét viseli (fizetés, prémium, nyereségrészesedés). Ezért az általa elkövetett hibákból fakadó károk elleni védekezés általában nem egy-egy döntést követő kártérítési kötelezettségben jelentkezik, hanem az anyagi ösztönzésben.

Rendkívül érdekesek a kötbérfelelősséggel kapcsolatos fejtegetések. A tervszerződések szankciórendszerének kiemelkedően fontos eleme volt napjainkig a *kötelezően kikötendő és érvényesítendő, nagyon magas kötbér*. A kikötés kötelezővé tétele azon alapult, hogy a felek korántsem voltak gazdasági pozíciójukat tekintve egyenlőek. A gazdaságilag „fontosabb”, erősebb pozíciókban levő a szerződéses viszonyokban könnyen kibújhatott volna a felelősség alól. Ezért nem lehetett a szankciók megállapítását a felek erőviszonyaitól függővé tenni. Az érvényesítést azért kellett kötelezővé tenni, mert a kötbérnek csak a hátrányt szenvedő oldalán volt jelentősége, azt érzékenyen érintette, és a felek együttműködését zavarta volna, ha kötelezés nélkül érvényesítik a kötbért. Végül, a kötbérkulcsok azért voltak magasak, mert az érdekelttség hiánya miatt éppen a kötbérben jelentkező *erőteljes* ingerre volt szükség ahhoz, hogy a vállalat az érdektelenségéből kimozduljon.

Az új gazdasági mechanizmus viszonyai között kiépül egy valóságos érdekelttségi rendszer a vállalat és a kollektíva tagjai szintjén. Ezért csupán a kötbérkötési kötelezettség marad fenn, mivel a felek egyenlőtlen helyzetét az új gazdasági mechanizmus sem tudja egycsapásra megszüntetni. A kötelező kötbérvényesítés kivételes jelenség máris, a kötbérkulcsokat pedig leszállították. A kötbérkulcsok leszállítása egyébként a külkereskedelmi vállalatok felelősségét is realisabbá teszi. Azok a javaslatok, amelyek szerint az ún. nem komplex szállítás kötbéralapját *nem* az egész szolgáltatás pénzbeli egyenértéke alapján kellene megállapítani, valamint az, hogy az adminisztratív mulasztások súlyos kötbérszankcióit csökkenteni kell, a felelősség „elviselhetőbbé tételét” szolgálják.

Az írások tárgyát képező problémák megoldására a kötet megjelenése óta számos jogszabályt adtak ki. E jogszabályokban a szerzők számos értékes gondolata hasznosításra került. A szerkesztés — nyilvánvalóan a lektorok hatékonyabb közreműködésével — kiküszöbölhette volna az egyes tanulmányok közötti átfedéseket és ellentmondásokat, s ez a kötetnek, de elsősorban az olvasóknak az javát szolgálta volna. A könyv megjelenésének időpontjában éppen hogy csak megindultak az elemző és rendszerző munkálatok a felvetett kérdésekről. A tanulmánykötet kiadása ezért is jelentékeny és hasznos vállalkozás.

Sárándi Imre

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Енэ Вилчек

Регуляторы планомерного развития промышленности в новой системе хозяйственного управления

В новой системе хозяйственного управления принятие большинства хозяйственных решений будет децентрализовано, за исключением деятельности, связанной с капитальными вложениями, так как планомерность развития промышленности может быть обеспечена лишь путем централизации касающихся их решений. Хозяйственные решения могут быть подразделены на решения, принимаемые в централизованном порядке и на уровне предприятий, а в другом аспекте — на решения, затрагивающие текущее производство или расширение производства. Центральные решения могут быть конкретно единичными или же обобщающими предписаниями, определяющими, в первую очередь, экономические рычаги, которые влияют на принимаемые предприятиями решения, зачастую вынуждая их. После введения реформы хозяйственного управления круг принимаемых предприятием решений по вопросам текущего производства будет очень широким, а по вопросам, затрагивающим расширение производства, — гораздо более ограниченным, так как осуществление крупных объектов государственного капитального строительства и так называемых целенаправленных капитальных вложений будет и в дальнейшем регулироваться в централизованном порядке, и в централизованном порядке будут определяться по народнохозяйственным отраслям лимиты используемых для инвестиционных целей кредитов. Поскольку собственные фонды развития предприятий будут недостаточными для осуществления значительных капиталовложений лишь при параллельном использовании кредитов, значительная часть решений, принимаемых предприятиями по капитальным вложениям, будет представлять собой, по существу, совместные решения, так как банк будет устанавливать очередность удовлетворения потребностей в кредите. В то же время предоставление предприятиям возможности принимать в ограниченных рамках решения по капитальным вложениям позволит им приспосабливаться к динамически изменяющимся потребностям рынка.

В статье в дальнейшем рассматриваются проблемы экономической оценки пропорций мощностей. В этом отношении имеется существенная разница между взаимозаменяемыми и незаменимыми мощностями, не все мощности могут быть использованы в одинаковой мере, весьма различен и срок их морального износа. Эти обстоятельства зачастую весьма затрудняют исключительно централизованную оценку пропорций мощностей и потенциальных производственных возможностей.

На величину и пропорции основных фондов может воздействовать и система амортизации, а также темпы их списания. В переходном периоде — в частности, в следствии определяющего влияния прежних решений — круг принимаемых предприятиями решений, как правило, может быть более ограниченным, чем после полного развертывания реформы.

Калман Фачади

Тенденции мирового рынка и венгерская внешняя торговля машинами и оборудованием

Автор сопоставляет развитие венгерской внешней торговли машинами и оборудованием за последние пять-шесть лет с наблюдаемыми на мировом рынке тенденциями. Он констатирует, что за этот период мировая торговля значительно расширилась, а темп роста торговли машинами и оборудованием даже превышал средние темпы. Капиталистическая конъюнктура проявилась как раз в оживлении международного разделения труда, в расширении кооперации. Рост внешней торговли машинами и оборудованием социалистических стран не достиг темпов капиталистических стран, и даже отставал от роста собственной продукции своей машиностроительной промышленности. Таково же положение и в венгерской внешней торговле машинами и оборудованием.

Автор сопоставляет долю машин и оборудования в общем венгерском внешнеторговом обороте с данными по нескольким группам стран и отмечает, что эта доля соответствует развитым странам с небольшой территорией. Эта доля, однако, — в отличие от всех избранных для сопоставления стран — за последние 6 лет сокращалась. Благоприятную конъюнктуру международной торговли машинами, оборудованием и автотранспортными средствами Венгрии не удалось использовать. Причина этого заключалась, в первую очередь, в замедлении темпа роста значительного экспорта в социалистические страны.

Автор обзрывает структуру экспорта машин и оборудования и ее изменения. Он констатирует, что доля неэлектрического оборудования в экспорте Венгрии низка, по сравнению с западноевропейскими странами и растет гораздо медленнее. В этом заключается основная причина замедления темпов роста. Доля электрооборудования высока, и рост его экспорта также почти не отставал от торговли машинами и оборудованием капиталистических стран. По мнению автора, в венгерском экспорте машин и оборудования большим минусом были гарантированность социалистических рынков и недостаток заинтересованности в продаже товаров, чем были вызваны и замедленные темпы роста экспорта. Эта заминка породила неправильное заключение, что вместо машиностроения капитальные вложения следует направлять в другие отрасли. Автор приходит к выводу, что реформа хозяйственного управления создаст стимулы развитию машиностроения, сделает предприятия заинтересованными в техническом развитии и в реализации товаров; при этом, однако, следует предоставить предприятиям возможность того, чтобы для удовлетворения своих самых насущных потребностей в развитии производства они располагали требуемым количеством материальных средств, чтобы они могли преодолеть свое отставание.

Иван Мезнерич

Юридическое регулирование экономической конкуренции при новом механизме

С юридической точки зрения наиболее срочной задачей является ликвидация всех имеющихся ограничений, препятствующих осуществлению здоровой рыночной конкуренции. Однако вместе с развертыванием последней следует считаться с явлениями, нежелательными с точки зрения народного хозяйства. Как правило,

нет нужды в принятии мер против контрактов, направленных на экономическое сотрудничество между предприятиями, однако, если не запретить *злоупотребления* свободой заключения контрактов, то такая свобода может превратиться в «разнузданность», исключающую конкуренцию или препятствующую ей. С другой стороны, следует принимать юридические меры и против злоупотребления *монопольным положением*, использования рыночного положения, против отвечающего интересам народного хозяйства.

Автор в дальнейшем рассматривает, каким образом можно регулировать рыночную конкуренцию, развертывающуюся при новой системе социалистического хозяйствования. С этой целью он дает обзор кодификации конкуренции в ряде капиталистических стран, на Общем Рынке и в Югославии, отмечая, каким образом определяют эти законы деяния, вытекающие из экономической конкуренции или монопольного положения, но противоречащие общественным интересам и поэтому подлежащие запрещению. По мнению автора, неправильно исходить из принципа абсолютного запрета, а, признавая возможность наличия контрактов, регулирующих экономическое сотрудничество, и даже монопольного положения, следует запрещать и применять санкции лишь к злоупотреблениям ими, в частности, карать соглашения, угрожающие реализации интересов народного хозяйства, в том числе, в особенности, интересов потребителей. В создаваемом законе о конкуренции следовало бы в то же время *в положительном направлении* сформулировать основные принципы социалистического права и морали конкуренции.

Янош Корнаи

О практическом применении многоступенчатого народнохозяйственного программирования

В первой части статьи автор пытается указать место модели многоступенчатого народнохозяйственного программирования в системе планирования.

Программированию должны предшествовать два важных процесса планирования: прогноз и предварительная селекция.

При помощи модели многоступенчатого программирования программируются производство, капитальные вложения, техническое развитие и структура внешней торговли. Поэтому она должна дополняться прочими расчетами, служащими для планирования потребления населения, распределения доходов, рабочей силы, образования запасов и прочих — не фигурирующих в модели программирования в качестве переменных — экономических величин.

В статье перечисляются девять требований рационального, зрелого планирования (в частности: консистенция, равновесие, эффективность, планирование на основе вариантов) и рассматривается: насколько удовлетворяют этим требованиям, с одной стороны, традиционное планирование, и с другой стороны, многоступенчатое народнохозяйственное программирование.

Говоря о требованиях систематического применения модели, автор указывает на необходимость собственного организованного аппарата математического планирования, переподготовки планирующих на практике работников, создания единой системы показателей и требуемой базы вычислительной техники.

Наконец, в статье подчеркивается, что судьба применения народнохозяйственного программирования неотделима от развития планирования в целом.

Ева Эрлик

Международное динамическое сопоставление национального дохода при помощи натуральных показателей

Автор в введении указывает, что для получения реальных соображений в отношении будущего невозможно обойтись без знания прошлого долгосрочного развития. Достигнутое экономическое развитие можно лучше оценить в свете экономического развития других стран, поэтому требуются такие методы международного динамического сопоставления, которые позволяют производить многосторонние сопоставления каких-либо синтетических показателей различных стран относительно прошлого.

Автор подчеркивает, что наряду с многосторонними методами сопоставления на основании цен возникает все большая потребность в методах, которые достигают эту цель более простыми средствами.

Такой относительно простой метод был разработан Ференцем Яноши для статичного многостороннего международного сопоставления. Используя этот метод, автор произвела международные динамические сопоставления. В статье ею излагается метод и исчисленные с его помощью результаты.

В целях международного динамического сопоставления автор рассматривает динамику национального дохода в расчете на душу населения в период с 1937 года по 1960 год в различных странах.

Автор детально рассматривает различные требования, связанные с динамизацией метода Яноши, а затем излагает условия выбора используемых при динамических исследованиях натуральных показателей. За основу своих исследований она выбрала для 1937 года 19, а для 1960 года — 27 натуральных показателей, репрезентирующих полную массу продуктов, составлявших национальный доход. Излагается метод исчисления величин национального дохода в расчете на душу населения в 1937 и 1960 гг. в различных странах, и затем устанавливается предел погрешности произведенных по 1937 и 1960 годам расчетов, составляющий $\pm 10\%$.

В дальнейшем автор показывает, как обеспечивается ею сопоставимость значений национального дохода в расчете на душу населения в 1937 и 1960 гг., выраженных в долларах, по различным странам.

Автор приводит также контрольные расчеты по динамическому сопоставлению, в рамках которых она сравнивает индексы роста национального дохода в расчете на душу населения в 1960 году по отношению к базисному 1937 году, исчисленные на основании неизменных цен по 19 капиталистическим странам, с полученными ею при помощи натуральных показателей на этот же период индексами роста. Она констатирует, что из 19 стран по 12 странам разница между конечными результатами не превышает $\pm 10\%$. После этого она детально представляет оценку предела погрешности этих динамических значений, определяемого ею в $\pm 10\%$.

В дальнейшем автор представляет индексы роста национального дохода в расчете на душу населения по 24 капиталистическим странам и Венгрии, рассчитанные при помощи ее собственного метода, а затем обращает внимание на некоторые факторы, лишь ограниченно отражаемые индексами роста указанных показателей. В дальнейшем она занимается вопросом, какую роль играет в числе факторов, оказывающих влияние на темпы роста национального дохода, его абсолютная величина в расчете на душу населения.

Автор исчисляет средний темп роста национального дохода в расчете на душу населения между 1937 и 1960 годами по европейским развитым и неразвитым странам, а также по США и заключает, что различия между уровнями экономического развития европейских развитых и неразвитых стран, а также европейских развитых стран и США возросли.

Далее автор определяет собственным методом средний темп роста национального дохода в расчете на душу населения в период между 1937 и 1960 годами и отмечает, что в каждом из обстоятельств и факторов венгерского развития одинаковым образом отражается влияние связанных с общественным строем благоприятных факторов (например, более равномерного распределения доходов) и частично вытекающих из этого же неблагоприятных факторов (например, недостатки стимулирования), а также положительные эффекты, объек-

тивно сопровождающие венгерское развитие, (например, относительно быстрые темпы) и отрицательные эффекты, связанные с допущенными ошибками (например, отгеснение технического уровня на задний план). Автор подчеркивает что несмотря на различия в общественном строе этот метод пригоден и для определения индексов перспективного роста национального дохода социалистических стран.

Иван Бенет

Некоторые проблемы капиталоемкости сельского хозяйства

Автор рассматривает капиталоемкость сельского хозяйства в 1959—1964 годах, сопоставляя ее с остальными отраслями. Удельные показатели капиталовложений по промышленности и сельскому хозяйству исчисляются им не только по системе действительных цен, но и в ценах, пропорциональных затратам. Он приходит к выводу, что в первой половине 1960-ых годов капиталоемкость развития сельского хозяйства была не столь высока, как это представлялось на основании прежних анализов.

Автор анализирует межотраслевые связи сельского хозяйства. Он отмечает, что за рассматриваемые шесть лет в сельском хозяйстве значительно возросли объем и доля потребления промышленных средств производства, в результате чего связь между двумя отраслями стала более многосторонней.

Наконец, автор анализирует капиталоемкость сельского хозяйства на уровне народного хозяйства. Он указывает на то обстоятельство, что если при развитии отдельных отраслей принимать во внимание и косвенные капиталовложения, то в отношении капиталоемкости сельское хозяйство приближается к промышленности, то есть к среднему по народному хозяйству уровню. При динамическом анализе капиталоемкости автор выявляет, что отраслевая (прямая) капиталоемкость сельского хозяйства в 1959—1964 гг. повысилась, а народнохозяйственная (косвенная) капиталоемкость, начиная с 1961 года, проявляет уже некоторую тенденцию к понижению.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Jenő Wilcsek:

Planned industrial development under the new system of economic management

Under the new system of economic management a considerable part of economic decisions will be decentralised, except for investment activity, since the planned development of industry can be safeguarded only by centralization of investment decisions. Economic decisions may be classified, on the one hand, as central and enterprise decisions and, on the other hand, as those affecting continuous production or expansion. Central decisions may be taken on concrete individual issues or they may be such general prescriptions—mainly those determining the economic regulators—as will influence, often compel enterprise decisions. After the introduction of the reform of economic management the scope of enterprise decisions will be rather wide in problems affecting continuous, current production but it will be much more limited in questions of expansion since individual budget-financed great projects and certain groups of investments will be centrally decided upon even in the future and also the investment credits available to the individual industries (quotas) will be centrally fixed. As the own development funds of the enterprises will suffice to finance major projects only if also credits are resorted to, a considerable part of enterprise decisions will be jointly taken since the bank will rank the claims on credit. In a narrower framework, however, the possibility of enterprise decision is justified since they can conform to the dynamically changing market requirements only in this manner.

The paper then deals with the economic evaluation of capacity proportions. There is an essential distinction between convertible and non-convertible capacities, not all capacities can be used to the same extent. Also the economic obsolescence of capacities is taking place in a deversified manner. These circumstances often render it very difficult to evaluate the capacity proportions and potential production possibilities exclusively from the centre.

Also the system of amortization allowances and the rate of scrapping influences the size and proportions of fixed funds. In the period of transition—owing to the determining character of earlier decisions—the scope of enterprise decisions will, as a rule, be smaller than after full implementation of the reform.

Kálmán Facsády:

World market tendencies and Hungarian foreign trade in machinery

The author confronts the development of Hungarian foreign trade in machinery in the last five or six years with world market tendencies. He establishes that in this period world trade has considerably expanded and the growth rate of trade in machines exceeded the average. The upward trend of capitalist production has been most conspicuous in the growing international division of labour, in expanding cooperation. The growth rate of foreign trade in machinery of socialist countries has been smaller than of the capitalist countries, in fact, it even lagged behind the growth rate of engineering production. The same holds also for the foreign trade in Hungarian machines.

The author confronts the share of exports and imports in machinery within total foreign trade with the corresponding figures of some countries and establishes that this ratio is

comparable to that of economically developed countries with a small area. However, as opposed to all countries (groups of countries) chosen as a basis of comparison—this share has shown a declining tendency in Hungary in the last six years. We have been unable to utilize the favourable business situation in respect of international trade in machines and vehicles. This may be attributed mainly to the decelerating growth rate of exports of machinery into socialist countries.

The pattern of and the changes in exports of machinery are also examined. The author states that the ratio of non-electrical machinery in the machinery exports of Hungary is low in comparison to the western countries and is growing at a considerably slower rate. This is the main cause—from the structural point of view—of the declining growth rate. The share of electrical equipment is high and the increase of exports has almost kept pace with the foreign trade in machinery of capitalist countries. According to the opinion of the author, the security of the socialist markets and the lack of interest in selling the products involved great disadvantages for the Hungarian exports of machinery and was a major cause of the slow development. This decline has led to such incorrect conclusion that investments should be increased in other industries instead of engineering. The author reaches the conclusion that the reform of economic management will create the incentives for development in engineering, it will make enterprises interested in development and realization. In addition, the enterprises should be given the opportunity to get into the possession of the necessary material means in order to satisfy their most urgent development requirements and make up for the lag.

Iván Meznerics:

Legal regulation of economic competition in the new mechanism

From the legal point of view the most urgent task is do away with the restrictions due to earlier regulation which hinder the development of a healthy market competition. However, with the unfolding of competition also the appearance of phenomena unwanted from the aspect of the economy as a whole must be reckoned with. Generally, no measure should be taken against contracts aimed at economic cooperation between enterprises but, if we do not prohibit misuse of the freedom to enter into contracts, this freedom may grow into looseness which excludes or hinders competition itself. On the other hand, legal measures must be taken against misuse of monopolistic situation, against such utilization of the market situation as would contradict the interests of the economy.

The author examines how the regulation of market competition unfolding in the new system of socialist economy could be realized. With this purpose he examines the legal rules regulating market competition in the European Economic Community and Yugoslavia. He stresses the definitions of the scope of activities which are due to economic competition or monopolistic situation but are against the public interest and thus to be prohibited. In the author's opinion, it would not be desirable to start from a principle of absolute prohibition. In fact, the justified existence of agreements on economic cooperation, even of monopolistic situations, should be recognized and only abuse or agreements hurting or endangering the interest of the economy and particularly of the consumers should be prohibited and liable to punishment. At the same time, in the law on competition to be elaborated it would be correct to lay down the principles of socialist competition (its legal and moral aspects) also in a positive way.

János Kornai:

On the practical application of multi-level economy-wide programming

The first part of the article endeavours to find the place of multi-level economy-wide programming in the system of national economic planning.

Programming should be preceded by two important stages of the planning process: prognosis and pre-selection.

The multi-level programming model yields programs for the structure of production, investments, technical development and foreign trade. Therefore, it must be complemented by such other computations as personal consumption, income distribution, labour, stockpiling and others, serving the planning of such economic magnitudes as do not figure in the programming model as variables.

The article enumerates nine criteria of a rational, mature planning (among them: consistency, equilibrium, efficiency, the existence of variants) and proceeds to examine one by one how these criteria are met by traditional planning, on the one hand, and by the multi-level economy-wide programming, on the other.

Talking about the conditions under which the model may be regularly employed, the author points to the importance of an organized separate apparatus of mathematical planning, further training of practical planners, the formulation of a uniform system of indicators and the creation of an adequate technical basis for computations to be performed.

Finally, the article stresses that the fate of economy-wide programming is inseparable from the development of planning as a whole.

Eva Ehrlich:

Dynamic international comparison of national income with the aid of physical indicators

In her introduction the author expounds that in order to formulate realistic conceptions about the future it is indispensable to know how the economy developed over a longer period in the past. A development level attained can be much better evaluated if reflected by the economic development of other countries; therefore, such dynamic international

methods of comparison are needed as will enable a manysided comparison of the past values of some synthetic indicator in different countries.

It is stressed that alongside with methods of manysided international comparisons based on prices there is a growing need for methods that will attain the same purpose with simpler means.

Such a relatively simple method was elaborated by F. Jánosy for the solution of the static manysided international comparison. Utilizing this method, the author performs dynamic international comparisons, reviews the method applied and the results arrived at with its aid.

For the purposes of dynamic international comparison the author examines the changes in per capita national income between 1937 and 1960 in various countries.

She deals in detail with the conditions necessary to render the Jánosy-method dynamic and then she establishes the criteria for the selection of physical indicators to be used for the purposes of dynamic comparison. In 1937 19 and in 1960 27 indicators were chosen to represent the total bill of goods constituting national income. The methods of computing per capita national income for the various countries in 1937 and 1960 are reviewed and it is stated that the error limits of the computations for both 1937 and 1960 are within ± 10 per cent.

In the following it is shown how the comparability between countries of the per capita national income values in 1937 and 1960, expressed dollars, was secured.

The checking computations of the dynamic comparison are also presented. In their framework the author collates the indices for the growth of per capita national income in 19 capitalist countries in 1960 computed at unchanged prices (1937 = 100) with the indices computed according to her method, covering the same period. She states that in 12 cases out of the 19 the difference between the final results according to the two methods was below ± 10 per cent. She also gives an estimation for the error limits of these dynamic values and determines them as being ± 10 per cent.

Next the author presents the growth indices for per capita national income in 24 countries and Hungary computed according to her method. Then she draws the attention to some factors which are reflected by the index number only to a limited extent. Also the problem is dealt with how the absolute size of per capita national income affects the rate of growth of national income itself.

The average growth rates of per capita national income are computed for the advanced capitalist and the underdeveloped countries and for the USA between 1937 and 1960, and it is stated that the differences in economic development level increased between the European advanced and underdeveloped countries and between the first group and the USA as well.

Then the author establishes the average growth rate of per capita national income in Hungary between 1937 and 1960 with her method and states that among the Hungarian circumstances and factors due to the social system there may be equally found such as are favourable (e.g. a more equitable distribution of income) and such as are unfavourable (e.g. the lack of incentives). There are also positive effects accompanying the Hungarian development, as the relatively quick rate of growth, and negative ones due to mistakes made (as e.g. the pushing into the background of technical level). The author emphasizes that, in spite of the differences in social systems, the method is suited also for the determination of long-term growth rates of national income in socialist countries.

Iván Benet:

Some problems of capital intensity in agriculture

The author examines the capital intensity of agriculture between 1959 and 1964, comparing it with other branches of the economy. The investment coefficients of industry and agriculture are worked out not only at actual prices but also at prices proportionate to value. He reaches the conclusion that in the first half of the sixties the capital intensity of development in agriculture was relatively not so high as was assumed on the basis of earlier investigations.

The interindustrial relations of agriculture are also analysed by the author. He establishes that in the six years examined the volume and proportion of industrial products (means of production) used in agriculture considerably increased and the connections between the two sectors have become more diversified.

Finally, the author analyses the total investment requirements necessary to develop agriculture. If also the indirect investments necessary to develop some sector are taken into account, the capital intensity of agriculture will approach that of industry much closer. In the course of a dynamic analysis, the author shows that while the direct capital requirements of agriculture have increased in the period 1959-1964, the indirect requirements have shown beginning with 1961 a somewhat declining tendency.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

3

A tartalomból

CSIKÓS-NAGY BÉLA:

Az új magyar árrendszer

BALASSA ÁKOS:

Új módszerek a népgazdasági tervezésben

MADAS ANDRÁS—

MOLNÁR FERENC:

A műtrágya-felhasználás hatékonysága
hazánkban

BEREND T. IVÁN:

A közép- és kelet-európai gazdasági
integráció kérdéséhez

MIHÁLYFFY LÁSZLÓ—

SZAKOLCZAI GYÖRGY:

A gazdasági fejlődés decentralizált
tervezésének modellje I.

PÓCS ERVIN:

A fejlett tőkésországok gazdasága 1967-ben

XV. évfolyam

1968. március

TARTALOM

<i>Csikós-Nagy Béla</i> : Az új magyar árrendszer	265
<i>Balassa Ákos</i> : Új módszerek a népgazdasági tervezésben	285
<i>Madas András—Molnár Ferenc</i> : A műtrágya-felhasználás hatékonyságának néhány kérdése hazánkban	296
<i>Berend T. Iván</i> : A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez (Történelmi előzmények)	308
<i>Mihályffy László—Szokolczai György</i> : A gazdasági fejlődés decentralizált tervezésének modellje I.	327
S Z E M L E	
A Közös Piac agrárpolitikájának hatása néhány fontos agrártermékünk kivitelére (<i>Gulyás József—Jakus Pál</i>)	343
A fejlett tőkésországok gazdasága 1967-ben (<i>Pócs Ervin</i>)	352
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ	
Doktori értekezések vitája (<i>Simon Péterné és Bors László</i>)	362
FOLYÓIRATSZEMLE	
<i>M. Uszijevis—K. Mukulskij</i> : A szocialista világ gazdaság növekedési üteme: a jelenlegi szakasz problémái — Andrew Shonfield: Stabilizációs politika Nyugaton — a kereslet szabályozásától a kínálatszabályozásig — Vito Antonio di Cagno: Az ENEL, az olasz állami villamosenergia-vállalat — Sz. Cseremuskin: A föld értékének becsléséről — Az Egyesült Államokon kívüli 200 legnagyobb vállalat	376
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
<i>Oskar Lange</i> : Politikai gazdaságtan II. (<i>Radnóti Éva</i>)	383
<i>Dr. Berényi József</i> : Foglalkoztatottság és életszínvonal (<i>Kovács János</i>)	385
<i>Vladimir Andél</i> : A szocialista termelőfelhalmozás (<i>Jana Fojtková</i>)	388
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	389

E SZÁM SZERZŐI:

Balassa Ákos, az Országos Tervhivatal osztályvezetője; **dr. Berend T. Iván**, a történettudományok doktora, egyetemi tanár (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem); **dr. Bors László** kandidátus, a Közgazdasági Szemle munkatársa; **dr. Csikós-Nagy Béla**, a közgazdaságtudományok doktora, az Országos Anyag- és Árhivatal elnöke; **dr. Gulyás József**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem adjunktusa; **Jakus Pál**, a Terimpex osztályvezetője; **Kovács János**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Madas András** kandidátus, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője; **Mihályffy László**, a Budapesti Műszaki Egyetem tanársegéde; **dr. Molnár Ferenc**, az Országos Tervhivatal munkatársa; **Pócs Ervin**, a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa; **dr. Radnóti Éva** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Simon Péterné** kandidátus, az MTA Tudományos Minősítő Bizottságának munkatársa; **dr. Szokolczai György**, az Információfeldolgozási Laboratórium osztályvezetője.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovics Mária, Bálint József, Bognár József, Cukor György, Csendes Béla, Csikós-Nagy Béla, Erdős Péter, Fekete Ferenc, Friss István, Ganczer Sándor, Garamvölgyi Károly, Háy László (elnök), Hetényi István, Huszár István, Kornai János, Nagy Tamás, Péter György, Ripp Géza (főszerkesztő), Szabó József, Szabó Kálmán, Vajda Imre

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztőség: Budapest, V., Széchenyi rakpart 3. I. emelet. — Telefon: 313-975, 116-460, 123-570

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010
Terjedelem: 8 fv. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1968. február 7.

68.0175 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:
az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010. MNB egy számlaszám: 46., csekkbefizetési számla: 05.915.111-46; az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN, Budapest, V., Váci u. 22. Telefon: 185-612; a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA 1. számú HÍRLAPBOLTJÁBAN, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. és bármely postahivatalban, csekk számlaszám egyéni: 61 094, közületi: 61 066. MNB egy számlaszám: 8.

Az új magyar árrendszer

Magyarországon 1968. január 1-én általános árreformot hajtottunk végre. *Az 1968. évi árreform jellegében különbözik a szokásos ipari árrendezésektől és más árpolitikai intézkedésektől.* Erre az árreformra gazdaságirányítási reform keretei között került sor; az új gazdaságirányítási rendszer pedig a piaci mechanizmusra támaszkodva kívánja javítani a hatékonyságot, ami a gyorsabb fejlődés feltétele. A piaci mechanizmus aktivizálása az árak szerepét jelentősen növeli. Az így adódó követelményeknek kellett az árreformmal megfelelni.

Az árreform előkészítését és végrehajtását nagymértékben megkönnyítették azok az intézkedések, amelyeket az elmúlt évtizedben az árrendszer tökéletesítése céljából hoztunk. 1957-ben szüntettük meg a mezőgazdasági termékek kötelező beadását. Az utasításos szabályozást leszűkítettük a kenyérgabona kötelező vetésére és a mezőgazdasági termékek piaci forgalmát korlátozó néhány intézkedésre. Ilyen körülmények között megnőtt a mezőgazdasági árpolitika jelentősége. A mezőgazdaságban a pénzügyi szabályozásokkal együtt az árpolitika vált a termelésszabályozás fő eszközévé. Egy évtized távlatában megállapítható: ez sokkal hatékonyabb szabályozásnak bizonyult, mint az újratermelési folyamat valamennyi részletét felölelő tervutasítás. 1959-ben ipari árrendezést hajtottunk végre, amelynek eredményeként megszűnt a kitermelő ágak vesztesége. Azóta sokkal következetesebben érvényesül az ipari termelői árak igazodása a társadalmilag szükséges ráfordításhoz. 1964-ben megadóztattuk a termelésben lekötött alapokat. Bevezettük az 5⁰/₀-os eszközlekötési járulékot.

Mindezek az intézkedések az 1968. évi árreformnak fontos előkészítői voltak. Az 1968. évi árreformot mégis a forint valuta 1946-ban történt bevezetése óta a legnagyobb szabású és legnagyobb horderejű ár-intézkedésnek tekinthetjük. Az árreform

- kiterjedt a termelés valamennyi ágára,
- érintette a fogyasztói árakat, továbbá
- nem egyszerűen árrendezés volt, hanem egyben a hatósági árrendszerről a piaci feltételeket is figyelembe vevő rugalmas ármechanizmusra való áttérés.

Csak bizonyos idő elmúltával ítéltető meg, milyen területeken és milyen mértékben követtünk el árrendezési hibákat, amelyek miatt az új hatósági árakat (az ezekhez kapcsolódó pénzügyi konstrukciókat) korrigálni kell, és hogy érvényesülnek-e azok a hatások, amelyekre a közgazdasági szabályozók alapozódnak. De már most lehetőség nyílik arra, hogy jellemezzük az árreform révén kialakult árviszonyokat.

A népgazdaság egységes árrendszerének megteremtése

Az árszínvonal és az adószerkezet ezzel összefüggő változásai

Az 1968. évi árreform fontos eleme az 1957 óta megtett árpolitikai intézkedéseknek. Mindezek a népgazdaság egységes árrendszerének megteremtésére irányultak. Ezeknek az intézkedéseknek egyik fő jellegzetessége a forgalmi adó leválasztása a termelői ártól és a termelői árak színvonalának közelítése a fogyasztói árszínvonalhoz.

1968-ig az iparcikkek forgalmi adóját az állami költségvetés az iparvállalatokkal számolta el. De a forgalmi adóval terhelt fogyasztási cikkek egy részét a kereskedelem csak árendeménnyel tudta értékesíteni. Ilyen támogatást nyújtott az állami költségvetés például a szezon végi kiárusításokhoz. Ezért és más okokból volt kívánatos a forgalmi adó levonásának helyét közelebb hozni a termék realizálásának helyéhez. Elvileg az látszanék helyesnek, hogy a forgalmi adót — bizonyos kivételektől eltekintve — a kiskereskedelem fizesse. Ehhez azonban viszonylag egyszerű, kevés adókulcsos rendszer volna szükséges, amelyhez a feltételek ma még hiányoznak. De már most lehetőség nyílt a forgalmi adót a nagykereskedelemből áttenni.

A termelői árszínvonal közelítése a fogyasztói árszínvonalhoz az 1956—1968 közötti időszakban fokozatosan ment végbe. (1. sz. táblázat.)

1. sz. táblázat

A termelői és a fogyasztói árszint különbségének változása (%-ban)

Megnevezés	1956	1957—1967	1968. I. 1.
Termelői árszint	100	147	154
Fogyasztói árszint	100	106	105
Szintkülönbség (a lakossági fogyasztás szerkezetében számítva)	38	14	4

A termelői és a fogyasztói árszintkülönbséget kétféleképpen szoktuk mérni. A 4⁰/₀-os árszintkülönbség akkor adódik, ha a forgalmiadó-bevételt a lakosság teljes fogyasztási alapjára vetítjük. A forgalmiadó-bevétel zöme azonban a kereskedelem által értékesített termékek és a kereskedelem útján nyújtott szolgáltatások árában realizálódik. Vannak termékek (például egyes kisipari termékek) és szolgáltatások (pl. kommunális szolgáltatások), amelyek elkerülik a kereskedelmet. Ha a forgalmiadó-bevételt a belkereskedelmi forgalomra vetítjük, a fogyasztói és a termelői árszint különbsége 10⁰/₀.

A termelői és a fogyasztói árat a forgalmi adó köti össze. Az árintézkedés (a termelői ár közelítése a fogyasztói árhoz) természetesen a forgalmi adó csökkentésére vezetett. Az árintézkedések mögött tehát adóreform húzódik meg. Ennek lényege, hogy az állam a közvetett (fogyasztási) adók helyett egyre inkább egyenes adókkal centralizálja a jövedelmeit. (2. sz. táblázat.)

2. sz. táblázat

Az állami költségvetés bevételi szerkezete
(%-ban)

Állami bevételek	1956	1968
Eszközlekkötési járulék	—	21
Illetményadó és SZTK-járulék .	10	17
Nyereség- és jövedelemadó	21	35
Termelési adó és járadékok	—	3
<i>Egyenes adók összesen</i>	31	76
Forgalmi adó	57	7
Vám- és importforgalmi adó ...	—	4
<i>Közzvetett adók összesen</i>	57	11
<i>Egyéb bevételek</i>	12	13
Összes bevétel	100	100

Termelői arányok és ráfordítási arányok

A népgazdaság egységes árrendszerének megteremtését azért tűztük ki célul, hogy a *ráfordítási és a konkrét piaci viszonyokkal jobban összehangolt árviszonyokat kapjunk*. A termelői árszínvonal közelítése a fogyasztói árszínvonalhoz értékszintre emelést, ugyanígy a termelői árarányok megváltoztatása a ráfordítási arányokhoz való jobb közelítést jelentett.

Az érték és az ár viszonyának számszerű elemzésénél először is tisztázni kell, mit tekintünk társadalmi ráfordításnak. Ennek megközelítő kifejezésére egy olyan „eszmei” árat *határoztunk meg*, amelyben az ár fedezi az önköltségeket, továbbá a bérköltség 12⁰/₀-ának és a termelésben lekötött eszközérték 10⁰/₀-ának megfelelő tiszta jövedelmet realizál. Így nézve az érték és az ár eltérése az új magyar árrendszerben a 3. sz. táblázat szerint alakul.

3. sz. táblázat

Az ágazatok árszintjének aránya az eszmei árhoz képest (%-ban)

Ágazatok	Eszmei ár	1956. évi ár	1968. évi ár
Nehézipar, gépipar ..	100	60	110
Könnyűipar	100	120	115
Élelmiszeripar	100	70	94
Ipar	100	76	106
Építőipar	100	70	106
Mezőgazdaság	100	65	83
Áruszállítás	100	75	100

Az árrendszer alakításánál különböző tényezőket kell figyelembe venni. A mi körülményeink között különösen a világpiaci árak és az egyensúlyi árak van megkülönböztetett jelentősége. Előbbi gazdaságunk nyílt jellegéből, utóbbi a piaci mechanizmus aktivizálásából folyik. Az 1968. évi árreform azonban alapjában véve a hazai ráfordítási viszonyok elismeréséből indult ki, amit a külkereskedelemben érvényesülő „pénzügyi hidak” támasztanak alá. Az új árrendszert ugyanis nem lehetett a magyar gazdasági szerkezet nemzetközi mércével mért „kritikájaként” megalkotni, hanem csak olyan mechanizmusként, amelynek alapján a gazdaság működni és a hatékonyság irányában fejlődni képes.

A mezőgazdasági termékek állami felvásárlási árszínvonala közeledett az iparcikkek árszínvonalához. Az ipar és a mezőgazdaság viszonyában az alapvető változást azonban nem is az arányváltozás, hanem az ipari és a mezőgazdasági árszerkezet megváltozása jellemzi. Az ipari termelői árszínvonal 1968-ban 54⁰/₀-kal magasabb, mint 1956-ban volt. Az iparnak egyenes adók (illetményadók, eszközlekötési járulék, termelési adó, nyereségadó) formájában pótolnia kell a költségvetés számára azt a kiesést, ami a forgalmi adó csökkenése révén állt elő. A mezőgazdasági termelői árszínvonal 1968-ban 48⁰/₀-kal magasabb, mint 1956-ban volt. Ehhez a felemelt árszínvonalhoz viszont csak kismértékben kapcsolódik megnövelt közteherviselés; az árbevételi többlet az 1957—1966-os időszakban döntően a személyi jövedelmeket, az 1966—1968-as időszakban a mezőgazdaság önfinanszírozását javította. Ily módon nemcsak az ipari és a mezőgazdasági árak értékhez való viszonyát kell összehasonlítanunk, hanem az adóelvonások után fennmaradó árrész hányadát. Eről a 4. sz. táblázat szerinti kép adható.

4. sz. táblázat

Az ipari és a mezőgazdasági árszint eltérése az eszmei árak szintjétől
(%-ban)

Megnevezés	Eszmei ár	Fogyasztói ár	Termelői ár	Termelői ár adó nélkül
Iparcikkek	100	114	106	53
Mezőgazdasági termékek	100	84	83	57

Az ipari és a mezőgazdasági árak ilyen egybevetése világosan mutatja, hogy az 1968. évi árreform számára a legtöbb korlátot a fogyasztói ár állította. Más szóval: *a termelési ágak árbevétele szempontjából az arányok közelítésének kérdése megoldottnak tekinthető.* Ha tehát a következő években a fogyasztói árak újabb rendezésére kerülne sor, ez minden bizonnyal inkább a fogyasztási adók (dotációk) újrendezésével, mint az egyes termelési ágak anyagi helyzetének (önfinanszírozó képességének) változtatásával lesz kapcsolatos.

Még egy további körülményt is figyelembe kell venni. Általános — nemzetközi — tapasztalat, hogy az állam mind az egyenes adókat, mind pedig a közvetett adókat elsősorban az iparban (illetve az iparcikkeken) centralizálja; adóterhet nem, vagy csak kismértékben rak a mezőgazdaságra. Mindebben, sok más tényező mellett, a számviteli szervezettség

eltérő foka is szerepet játszik. Közelebbi megvizsgálásra szorul, milyen új feltételek adódnak akkor, ha a szocialista mezőgazdaságban a termelőszövetkezetek vállalati irányban fejlődnek.

A mezőgazdaságon kívüli termelőszerűségben végbement termelői (nettó) árarányváltozásokat mutatja az 5. sz. táblázat.

5. sz. táblázat

Az ágazati termelői árszintek változása
(%-ban)

Ágazatok	1957	1959	1968
Nehézipar (gépiparral)	100	198	176
Könnyűipar.....	~100	122	139
Élelmiszeripar.....	100	114	131
Építőipar.....	100	174	178
Közlekedés, áruszállítás	100	153	165
Összesen	100	165	162

A táblázat jellemzően állítja szembe az 1959. évi és az 1968. évi ipari termelői árrendezés fő irányvonalát. Az 1959. évi árrendezés a termelői árszínvonal nagyarányú megemeléseire vezetett, amit főként két tényező okozott: (1) a kitermelő iparágakban a költségvetési támogatás megszüntetése és (2) a külföldről importált termelési eszközök reálisabb értékelése. A termelési eszközök importköltségének meghatározásával az importdevizaárat nem a hivatalos aranyparitásos jegyzéseknek megfelelően fejeztük ki forintban, hanem vásárlóerő-paritás szerint. Az 1968. évi ipari árrendezést éppen az 1959. évi árreform könnyítette meg nagymértékben, noha az 1968. évi árrendezés irányelvei sok tekintetben eltértek azoktól, amelyeken az 1959. évi árrendezés alapult.

Fogyasztói árarányok és ráfordítási arányok

Az 1968. évi árreform a végrehajtott hatósági árváltozások, a forgalmiadó-reform és az ármechanizmus változása ellenére sem érintette a fogyasztói árak fő arányait. Pedig valójában a fogyasztói árviszonyok elsősorban az 1951-ben végrehajtott fogyasztói árreform folytán nagymértékben eltérnek a ráfordítási arányoktól. (6. sz. táblázat.)

A fogyasztói árak fő arányainak fenntartását és a termelői árszínvonal egyidejű emelését csak viszonylag bonyolult forgalmi adó és dotációs rendszerben lehet végrehajtani. Már az 1957—66-os termelői árintézkedések is odavezettek, hogy kibővült az a kör, amelyen belül a termelési költség meghaladta a fogyasztói árat. Egyfelől újabb termékeket kellett bevonni az állami dotáció körébe, másfelől a dotáció mértéke is megnőtt. Ez a folyamat az 1968. évi árreformmal csak még fokozódott.

A fogyasztói áraknak a ráfordításokhoz való közelítését változatlanul alapvető feladatnak tekintjük. Ez olyan *perspektivikus* cél, amelyet a távlati tervezéssel összhangban *tíz-tizenöt év alatt*, fokozatosan kívánunk megvalósítani. Az elmúlt évtizedben jelentős erőfeszítéseket tet-

**A társadalmi ráfordítások
és a fogyasztói árak viszonya
(%-ban)**

Árucsoportok	Eszmei ár	1968. évi ár
Szén	100	55
Villamos energia	100	82
Vegyésipari cikkek	100	135
Gépipari termékek	100	118
Könnyűipari termékek	100	132
Élelmiszeripari termékek (monopoltermékek dohány, szesz stb.)	100	150
nem monopoltermékek (hús, tej, sütő, konzerv stb. ipari termékek)	100	80
Építőanyag-ipari termékek	100	126
Szállítás, hírközlés	100	74
Lakbérek	100	30

tünk, hogy a termelői árak körében az értékviszonyokat helyesen fejezzük ki és az 1968. évi árreform is ebben az irányban jelent előrehaladást. Ugyanezt a fogyasztói árak körében alapjában véve csak most vesszük programba. Az előttünk álló évtizednek ez a leglényegesebb árpolitikai célja.

A végrehajtott árpolitikai intézkedések végső soron két következménnyel jártak: a termelői árszínvonal közelítése a fogyasztói árszínvonalhoz csökkentette a forgalmi adó volumenét; a fogyasztói árak az értéktől való nagyfokú eltérése miatt a forgalmiadó-bevételnek több mint 80%-a a veszteséges árak kiegyenlítését szolgálja.

Mindez másképp kifejezve azt is jelenti, hogy a forgalmi adó ma már jelentéktelen szerepet játszik az állami kiadások finanszírozásában. Amilyen mértékben megvalósul a fogyasztói árak az értékhez való közelítése, olyan mértékben csökken a forgalmi adó. Végül is a forgalmi adó egy a mainál sokkal szűkebb körű *árpreferencia* érvényesítését fogja szolgálni, s így leszűkített bevételi forrás marad, amit az állam néhány termék (italáru, trafikáru stb.) és szolgáltatás körében fog alkalmazni.

Az ár- és költségszerkezet változása

A tényleges importköltségek érvényesítése

Az új árrendszerben a termelési költségek nagyságrendjének meghatározása az importköltségek reális megközelítésén alapul. A szabályozás a következő:

1. Az árképzés számára külkereskedelmi *árkoefficiens*t vezettünk be, amit az átlagos export-devizakitermelésnek megfelelően alakítottunk ki.

2. Az importtermékeknek viselniük kell a *vámot*. A legnagyobb kedvezményes vám átlagszintje 20% és — követve a nemzetközi konvenciót — a termékek kikészítésének fokától függően növekszik. Eszerint

— a nyersanyagok jellemző tételei	0— 5 ⁰ / ₀ ,
— a félkésztermékek jellemző tételei	0—15 ⁰ / ₀ ,
— a készárúk jellemző tételei	20—50 ⁰ / ₀ .

3. A különböző relációkból eltérő devizaárakon beszerzett termék — általános szabályként — a valóságnak is megfelelő „kevert” áron épül be a kalkulációba. Kivételt képeznek a nehézfémek, a ferroötvözetek és a textilanyagok, amelyeknél az import a drágább reláció árszintjén válik termelési költségé.

A termelési költség teljesebb számbavétele

A termelési költség teljesebb számbavétele végett három feladatot kellett megoldani:

- az amortizációs költség helyes kifejezését,
- a költségek szempontjából azonos feltételeket kellett biztosítani valamennyi termelési ágazat, az ágazatokon belül pedig az állami és szövetkezeti szektorok számára, továbbá
- költségesíteni kellett minden olyan gazdasági erőforrást (termelési tényezőt), amellyel a társadalom korlátozottan rendelkezik.

Az *amortizáció* korábban „felújítási hányad” és „beruházási hányad” részből épült fel. Az új kalkulációs rendszerben a „felújítási hányad” beépült az általános költségek közé, vagyis az amortizáció azonosult azzal, amit korábban az amortizáció „beruházási hányad”-ának tekintettünk. Sor került az állóeszközök nagyvonalú, ún. globális módszeren alapuló újraértékelésére. Végül az amortizációs kulcsokat az állóeszközök fizikai elhasználódása, a reális pótlási lehetőségek alapján és az erkölcsi elavulást is számításba véve határoztuk meg.

A mezőgazdaságban problémát okozott, hogy a termelőszövetkezetek korábban nem képeztek *amortizációs alapot*. A mezőgazdasági termékek árszínvonalának felemelése lehetővé tette az amortizációs alap bevezetését, amelyet az 1968. évi árreformmal minden állóeszközre kiterjesztettünk.

Az állóeszközök átértékelése és a kulcsok módosítása a 7. sz. táblázat szerinti változásokhoz vezetett.

7. sz. táblázat

Az amortizációs kulcsok változtatása (%-ban)

Ágazat	Régi kulcs	Új kulcs
	az eszközérték %-ában	
Nehézipar	3,9	5,2
Könnyűipar.....	2,7	4,1
Élelmiszeripar.....	2,0	3,8
Építőipar.....	5,2	7,8
Mező- és erdőgazdaság..	3,0	4,1
Szállítás, hírközlés.....	3,1	4,4
Népgazdaság összesen ..	3,4	4,8

Az azonos feltételek mellett történő költségszámítást az iparban a tulajdonviszonyok szerint eltérő költségszámítási és árképzési elvek aka-

dályozták. A kisipari szövetkezetek esetében ez főként abban nyilvánult meg, hogy nyers- és segédanyagokat, valamint gépeket általában csak az állami iparnál magasabb áron szerezhették be. Igaz ugyan, hogy az így adódó magasabb önköltséget különböző pénzügyi konstrukciók közböcsítették, de a szektorális árrendszer miatt úgyszólván lehetetlen volt megítélni, melyek azok a tömegcikkek és szolgáltatások, amelyeknek gyártását előnyösebb a kis- és középüzemekben szervezni. A szektorális árakat 1968-tól csak a magánkisiparra korlátozottan tartottuk fenn, ahol ez a közteherviselés egyik formája. A szocialista szektorokban az árdifferenciálást a kis- és nagytételű beszerzéseknél adódó költségkülönbözötekre korlátoztuk.

Ami a gazdasági erőforrások figyelembevételét illeti, a költségszámítás és az árképzés korábbi rendszere arra épült, hogy a tőke és a föld ingyen áll rendelkezésre. A termelési alapok után nem kellett adót fizetni. A beruházási hiteleket nem kellett visszafizetni. A termelés céljaira lefoglalt telkek költségmentesek voltak. A természeti kincsek után járadékjövödelem csak ott és olyan mértékben realizálódott, ahol és amilyen mértékben a helyettesíthető termékek körében a használati értéken alapuló árarányosítás azt indokolta.

Az új árrendszerben már minden erőforrást költségesítettünk. Fenn tartottuk a bérköltség 25%-os bérjárulékát. Ez megközelítően fedezi azokat a társadalmi juttatásokat, amelyeknek költségei nem a vállalatokat terhelik. Már 1964-ben bevezettük a termelési alapok 5%-os járulékát. A mi körülményeink között ezt minimális hatékonyságnak tekint- hetjük.

A földnek mint termelési tényezőnek „költségesítése” konkrét formák között csak akkor merült fel, amikor már folyt az árreform előkészítése. Ezt a költségtényezőt ezért csak fokozatosan építhetjük be az árrendszerbe. 1968-tól bevezettük a telekhasználati díjat, amely a telekérték kb. 5%-a, de az ilyen címen maximálisan fizetendő összeg 1968-ban nem haladhatja meg az állóalapok értékének 0,2%-át, 1969-ben pedig 0,4%-át. Kétszeresére emeltük a vízdíjat, az iparvállalatok pedig közüzemi ivóvízfogyasztásuk után a megállapított vízdíjon felül pótdíjat tartoznak fizetni, ami 1971-ig fokozatosan kerül bevezetésre. Az erdőgazdaságban a tőár, az olajnál a termelési adó a földjáradék elvonását jelenti.

Az új árrendszerben a költség szerkezet alakulását mutatja a 8. sz. táblázat.

Költség szerkezet főágazonként (%-ban)
(az 1968. évi árak alapján)

8. sz. táblázat

Költségnevek	Ipar összesen	Építőipar	Mező- gazdaság	Közleke- dés	Keres- kedelem	Összesen
Anyagköltség	76	67	52	39	35	66
Bérköltség (személyi jöve- delem)	13	27	43	26	42	22
Amortizáció	4	2	4	20	4	5
Eszközlekkötési járulék kamattjáradék	7	4	1	15	19	7
Összesen	100	100	100	100	100	100

Költségpreferenciák

Az árreform során az erőforrásokat az egységes árrendszer követelményének megfelelően általában mindenütt egyformán értékeltük. Lényeges kivételt tettünk ez alól a mezőgazdaságban, amelynek árszintje illetményadó és eszközlekötési járulék nélkül került kialakításra, és ahol az árszint így megközelítőleg e két adó mértékének megfelelően alacsonyabb, mint a népgazdaság egyéb területein.

Az új árrendszerben nem terheltünk eszközlekötési járulékkal és illetményadóval néhány olyan terméket, amelynek a használhatósági paraméterek vagy az import bekerülési költségek alapján kialakított belföldi ára mellett a járulék, illetve illetményadó fizetési kötelezettség veszteséget eredményezett volna (szén, vasérc), vagy ahol az állami szektor ezáltal hátrányosabb versenyhelyzetbe kerül volna (zöldség- és gyümölcskereskedelem; bizonyos szolgáltatások: mosás, vegytisztítás stb.).

Megszüntettük a korábbi még mindig viszonylag széles körben érvényesülő szállítási preferenciákat és ezzel a szállításigényes termékek, különösen az építőanyagok felhasználóinál reálisabb kalkulációra adtunk alapot. Kedvezményes fuvartarifát csak a zöldség- és gyümölcskereskedelemben alkalmazunk.

A mezőgazdaság részére — az alacsonyabb mezőgazdasági árszínvonalal összehangoltan — az ipari termelőeszközöket (gépek, műtrágya stb.) továbbra is kedvezményes áron adjuk, illetőleg az épületeket kedvezményes áron aktíváljuk. Az árkedvezmények köre az importtermékekre is kiterjed. A mezőgazdasági termékek árszintje — mint már láttuk — az eszmei árszint 83⁰/₀-án helyezkedik el. Ezzel összhangban az ipari eredetű termelőeszközöket a mezőgazdaság azok eszmei árának 87⁰/₀-án szerezheti be.

A nyereségképzés

- Az 1968. évi árreform *a termelési ár felé jelent közeledést*, mert
- bevezettük az 5⁰/₀-os eszközlekötési járulékot,
  - az árképzésnél a nyereségrátát a termelési alapokhoz viszonyítva határoztuk meg,
  - a vállalati nyereség adóztatása a termelési ágak eszköz-bér szerkezetéhez igazodik,
  - megszűnt az „ingyen” beruházás,
  - hatályba lépett az önfinanszírozás.

Az új ipari árrendszer induló áraiban az eszközértékekre vetítve átlagosan 6,5⁰/₀ nyereség realizálódik. Az új árak kialakításánál a nyereség mértékét differenciáltan vettük figyelembe. A differenciálásnál különösen tekintettel voltunk az exportban érdekelt termelési ágaknak a nemzetközi árakkal összefüggésben meghatározható hatékonyságára. Az átlagosnál rosszabb hatékonysággal működő termelési ágakban (vállalatoknál) a nyereséget viszonylag alacsonyabban, az átlagosnál jobb hatékonysággal működő termelési ágakban pedig magasabban állapítottuk meg. E szabály érvényesítésének bizonyos esetekben — különösen a

könnyűiparban — ellentmondott az, hogy az új mechanizmusban várható belföldi keresleti és kínálati arányok viszonylag magasabb nyereségkulcs számbavételére vezettek. A kialakult nyereségráták az alapanyagiparokban viszonylag alacsonyabbak. Az induló árakban foglalt eszközarányos nyereség iparági szintű szóródását mutatja a 9. sz. táblázat.

9. sz. táblázat

A nyereség szóródása az induló árakban

Iparág	%	Iparág	%
Bányászat.....	1,6	Könnyűipar.....	9,8
Villamosenergia-ipar.....	2,6	Élelmiszeripar.....	5,6
Vegyipar.....	9,5	Építőanyag-ipar.....	7,3
Kohászat.....	3,4	Ipar összesen.....	6,5
Gépipar.....	9,2		

Megjegyzendő, hogy az átlagos ipari nyereség eltakarja azt a szóródást, amely a valóságban az egyes termékek, termékcsoportok áraiban, illetve az egyes vállalatok árbevételében jelentkeznek. A nyereség részletekbe menő szóródása az új árak egyensúlyi szerepéből adódik, s összhangban van az új mechanizmusban az árakkal szemben felállított követelményekkel.

Az egyes ágazatok a tiszta jövedelmet az új árrendszerben a 10. sz. táblázat szerinti összetételben realizálják.

10. sz. táblázat

A társadalmi tiszta jövedelem szerkezete ágazatonként

(1968. évi folyó áron %-ban)

Megnevezés	Ipar	Építőipar	Mezőgazdaság	Közlekedés	Kereskedelem	Összesen
Eszközlektési járulék.....	26	13	4	74	10	23
Illetményadó és SZTK járulék.....	13	24	30	33	7	14
Nyereség.....	44	57	95	65	25	43
Termelési adó.....	9	—	16	—	1	6
Vám.....	3	—	—	—	9	5
Forgalmi adó és árkiegészítés.....	—	— 1	—45	—74	45	5
Egyéb tiszta jövedelem.....	5	7	—	2	3	4
Összesen:.....	100	100	100	100	100	100

A rugalmas ármechanizmus

Az új ármechanizmus alapjául szolgáló hipotézis

Az 1968. évi árreformmal olyan árrendszerhez közelítünk, ahol *az ár a piaci mechanizmusban formálódik*. Ez a magyar gazdasági reform alapjául szolgáló ama kettős hipotézis folyamánya, amely szerint

— a népgazdaság állami tervezése nélkül nincs céltudatos gazdasági fejlesztés és

— a piaci mechanizmus nélkül nincs racionális gazdasági szervezés.

A magyar gazdasági reform tehát új módon teremtett kapcsolatot a terv és a piac között. A piacszükités politikáját a piac tudatos felhasználása váltotta fel. Amikor a gazdálkodást minden részletében központi-
lag tartottuk kézben, belebonyolódunk az ellentmondásos szabályozás áradatába és a káros *spontaneitásnak* nyitottunk kaput.

A magyarországi árvitában arra a következtetésre jutottak, hogy *hatósági árrendszerben az ár racionális orientáló funkciója csak rendkívül korlátozottan tud érvényesülni*. Az árhatóság működése hármass információs bázison alapul. A vállalatok adnak információt a termelési költségről, a piac arról, miképpen reagál a kereslet egy adott árra, a terv pedig a társadalmi preferenciákat szabályozza. De a termelési költségek és a piaci feltételek rendszeresen változnak. Ezek a társadalmi preferenciákat is befolyásolhatják. A hatósági árszabályozásban képtelenek voltunk a változásokat minden részletében, főként pedig időben nyomon követni. Közigazgatásunk információs rendszere *tendenciózus*, módszereink *bürokratikusak*. Sőt mi több, miután az ár elszakadt a rendszeresen változó piaci feltételektől, eltompult a gazdasági hatékonyság iránti reális érzékünk. Végül is eljutottunk a piaci árrendszerhez való közelítés álláspontjához. Hozzá kell ehhez tenni: olyan piaccal van dolgunk, amely a népgazdaság állami tervezése alapján formálódik. A piac valójában annak a termelési struktúrának és ama jövedelmi viszonyoknak a tükörképe, amit a tervezéssel hozunk létre. Ezért helyezkedtünk arra az álláspontra, hogy *a műszaki fejlesztési és általában a gazdasági korszerűsítési folyamatot* ne elsősorban a *hatósági árkonstrukciókkal*, hanem a piacon végbemenő gazdasági folyamatokat megfelelően jelző *ármechanizmussal* mozdítsuk elő.

Rögzített, maximált, korlátozottan mozgó és szabad ár

Az új árrendszer vegyes árrendszer, ahol egymás mellett léteznek hatóságilag megállapított (rögzített, maximált) árak, a hatósági előírások korlátai között és a vállalatok közötti ármegegyezések szerint szabadon mozgó piaci árak.

Az iparban az árszabályozás rendje eltérő egyfelől a *nyersanyagok és tipikus félgyártmányok*, másfelől pedig a *félgyártmány-továbbfeldolgozás és készgyártmány szférájában*.

A nyersanyagok közül csak az energiahordozóknak, a faanyagoknak

és néhány vegyipari alapanyagoknak van hatósági (rögzített, illetve maximált) ára. Az árak hatósági ármegkötése a tipikus félgyártmányok szintjén történik. Erről a 11. sz. táblázat tájékoztat.

11. sz. táblázat

Termelői árformák a belföldön kitermelt nyersanyagoknál és tipikus félkésztermékeknel
(%-ban)

Árucsoportok	Rögzített	Maximált	Hatósági árelőírások között mozgó	Szabad
	árformákba sorolt cikkek termelése az árucsoportok termelésének %-ában			
Energiahordozók	75	10	—	15
Egyéb bányászati termékek és nehézipari alapanyagok	10	25	—	65
Vas- és fémkohászati termékek	—	85	5	10
Textilfonalak	—	75	—	25
Kézbőrök	—	60	—	40
Szilikát építőanyagok	—	40	—	60
Fa- és papíryananyagok	10	30	—	60
Összesen:	30	40	2	28

A feldolgozó iparban szűk körben alkalmazunk hatósági árat. Erről a 12. sz. táblázat ad képet.

12. sz. táblázat

Termelői árformák a feldolgozó iparban
(%-ban)

Árucsoportok	Rögzített	Maximált	Hatósági árelőírások között mozgó	Szabad
	árformákba sorolt cikkek termelése az árucsoportok termelésének %-ában			
Vegyipari termékek	10	35	5	55
Gépipari termékek	—	30	5	65
Textil- és ruházati termékek	—	10	—	90
Fa- és papíripari késztermékek	—	—	—	100
Szerkezetgyártó építőanyag-ipari termékek	—	—	—	100
Élelmiszeripari termékek	5	5	5	85
Összesen:	3	16	3	78

Az építőiparban megszűntek az árszabályozási kötöttségek az épület- és lakáskarbantartási munkáknál, a tatarozási és javítási munkáknál, az átalakítási munkáknál, a termelő vállalatok fejlesztési alapjának terhére megvalósuló beruházási építkezéseknél és az 500 000 Ft alatti értékű új állami beruházásoknál. Az építési munkákra a korábbiakhoz hasonló módon teljes körű költségszámítási normákat, illetve normatívákat dol-

goztunk ki, a normák, illetve normatívák alapján kialakított árakat azonban az említett területeken csak irányárként kell alkalmazni.

A *mezőgazdaságban* az árstabilitás és az árrugalmasság elvének összehangolása oly módon érvényesül, hogy a fő termékek ára — amelyeknél kisebb mértékű a terméssingadozás — általában több éven át változatlan. De az árakat nem hirdetjük meg több évre, hogy indokolt esetben az ár változtatható legyen. A többi termékre nézve, amelyeknél az évenkénti terméssingadozás nagyobb, a gazdálkodó szervek az árat a termés közelebbi ismeretében alakítják ki. A felvásárlásra kerülő termékek körében az árszabályozás rendjéről tájékoztat a 13. sz. táblázat.

13. sz. táblázat

Árformák a mezőgazdaságban

Termelési ágak	Rögzített	Hatóságilag kötött ármozgás		Szabad	Összesen
		szorosabb	laza		
árformákba sorolt cikkek termelése az árcsoportok termelésének %-ában					
Növénytermelés	42	22	16	20	100
Állat és állati termék	73	—	26	6	100
<i>Mezőgazdaság</i>	59	10	19	12	100

Viszonylag széles körben korlátozzuk az ármozgást a *fogyasztás* szférájában.

14. sz. táblázat

A vásárolt áruk és szolgáltatások megoszlása a különböző árformák között

(Az 1968-ra tervezett forgalom alapján)

Termékcsoportok	Rögzített	Maximált	Laza	Szabad
	árformába tartozó forgalom aránya az összes forgalom %-ában			
Élelmiszerek	31	29	27	13
Ruházat	—	21	54	25
Építőanyagok	20	70	—	10
Tüzelő	100	—	—	—
Vegyes iparcikkek	7	50	22	21
Egyéb	—	—	10	90
Forgalom összesen	20	30	27	23

A rugalmas fogyasztói ármechanizmus kialakításában abból indulunk ki, hogy az állam *továbbra is garantálja az alapvető fogyasztási cikkek és szolgáltatások fogyasztói árát*. Ezért a fogyasztási cikkeket és szolgáltatásokat aszerint csoportosítottuk, hogy alapvetőek-e az ellátás szempontjából, vagy kevésbé érzékenyen érintik az életszínvonal alakulását. A hatósági árak körében jelenlegi értelemben vett fix hatósági árakat csak viszonylag szűk területen alkalmazunk, minthogy a maxi-

mált árnál is kötött a felső határ. E két árforma viszonylag széles területen az árualap 50⁰/₀-ára biztosítja az állami árpolitika közvetlen érvényesülését, és ezzel az árszínvonal szükséges mértékű *stabilitását*.

A forgalom másik 50⁰/₀-ára vonatkozóan különféle (szigorúbb és lazább) hatósági előírások korlátozzák a nagy tömegben gyártott közszükségleti cikkek árának szabad mozgását. Az ide sorolt termékek jellemzője, hogy választékuk gyorsan cserélődik és az új irányítási rendszer első évében még nem várható ezeknek teljes piaci egyensúlya. E jellemzők alapján tartozik ide például a ruházati forgalomnak több mint a fele és a háztartási eszközök jelentős része. Ahol a termékkicserélődés és gyártmánykorszerűsítés miatt gyorsan változnak az értékviszonyok, de a termék nem jelentős az életszínvonal szempontjából, ott a piacra bízzuk az árak kialakítását. Ide tartozik a ruházati divatickek, a rövid- és bőrdíszműárak, az import fogyasztási cikkek egy része stb. A szabad árak körébe tartoznak azok a termékek is, amelyeknek termelésében megvannak a verseny lehetőségei, és várhatóan egyensúlyi helyzet alakul ki.

A termékeknek az egyes árformába való, különböző szempontok szerinti besorolása már induláskor sem jelenti az egyes termékcsoportok *merev elhatárolását*. Például az azonos felhasználásra alkalmas ruházati cikkek közül a tömegfogyasztási cikkek a hatóságilag korlátozott árformába, ugyanezen cikkek exkluzív változatai pedig a szabad árformába kerülnek.

Azoknál a termékeknél is vannak bizonyos hatósági korlátozások, amelyek fogyasztási ára a szabad árformába tartozik. Az ilyen korlátozások a termelői árakra vonatkoznak. A feldolgozó ipar belső kapcsolataiban általában nem alkalmazunk ármegkötést, de azoknál a termékeknél, amelyeknek árváltozása intenzíven továbbgyűrűző hatású — és az esetleges áremelést csak központi kontroll mellett tartjuk helyesnek —, be kell jelenteni az árváltoztatási szándékot. Az árhatóság vétót emelhet az áremelés ellen, de záros határidőn belül megegyezésre kell jutnia a vállalattal. Ezek is elősegítik a fogyasztási cikkek termelői árának stabilizálódását. A bejelentési kötelezettséget viszonylag szűk körben alkalmazzuk, kiterjed néhány vegyipari termékre, valamivel számottevőbb a gépiparban és az építőanyag-iparban, valamint a fa- és papíriparban. A bejelentésre kötelezett termékek összvolumene az ipari termelés 5—8⁰/₀-a körül mozog.

A vasúti és gépjárműszállítási *tarifák* általában maximált árként alkalmazandók: a közlekedési vállalatok az előírt tarifákból engedelményeket nyújthatnak, ha ezáltal a szállító kapacitások optimális kihasználása előmozdítható. A *hírközlési tarifákat* rögzített árként kell alkalmazni.

A kereskedelmi haszonkulcsokat irányárként állapítottuk meg, azoktól a vállalatok bizonyos termékeknél vagy bizonyos körben külön korlátozás nélkül eltérhetnek. Ennek a lazább árformának a magyarázata az, hogy a fogyasztói árat és nem a kereskedelmi tevékenység díját láttuk szükségesnek korlátozni. A fogyasztói ár rögzítése vagy maximalása, illetve limitálása bizonyos korlátozást jelent természetesen az árretek színvonalára, de megengedi azok ésszerű differenciálását, a termelő és a kereskedelem közötti reális áralkut.

Fennmaradtak a *kisipari munkára alkalmazott irányárak* is (különösen a szolgáltatásoknál), amelyeknek betartása eddig sem volt kötelező. Az irányárnak a fogyasztói árbiztonság mellett a kisiparos biztonsága szempontjából is jelentősége van; ha nem kér az irányárnál magasabb árat, akkor ez védelmet nyújt neki a tisztességtelen haszonhoz fűződő konzekvenciákkal szemben.

Az így kialakított ármechanizmus hivatott azt biztosítani, hogy az árrendszernek a reform végrehajtásakor keletkezett hibáit korrigálni lehessen, továbbá, hogy a kereslet és a kínálat az új feltételek között egyensúlyba kerülhessen egymással. Az ármechanizmus jó működésétől jelentős mértékben függ a gazdálkodás hatékonysága. Ez indokolja, hogy különös figyelemmel kísérjük mind a hatósági, mind a szabad árformába sorolt termékeknél a piaci viszonyokat, a ráfordítások alakulását stb. Különösen abban az esetben van erre szükség, ha a termelésben egymás mellett érvényesülnek kötöttebb és lazább árformák, vagy azonos termékeknek az egyes forgalmi szakaszokban (termelés, kiskereskedelem) eltérő árformái vannak. A termelés (forgalom) és az árformák kölcsönhatásairól nincsenek elegendő tapasztalatok. Így lehetséges, hogy az árformákba soroláson a későbbiekben módosítani kell.

Az import- és exportcikkek ármechanizmusa

Az új árrendszerben az importtermékeket vásárló hazai vállalatoknál a forintköltségek alapja minden esetben a devizában felmerült költség. Az ipari termelő szférában túlnyomórészt érvényesülő bizományosi szerződések révén az importtermékek devizaárváltozásai, illetve az importköltségek egyéb okból (pl. a relációs összetétel megváltozásából) adódó változásai az importterméket felhasználó iparvállalatok költségeiben is közvetlenül érvényre jutnak. Azon viszonylag nem nagyszámú esetben, amikor az importtermék készletező vállalaton keresztül jut a termelőhöz és a belföldi árat rögzítettük, illetve maximáltuk, az importtermékre is ezen rögzített, illetve maximált árat kell alkalmazni. Ez a helyzet a jellemző a legdöntőbb vegyipari importnyersanyagoknál.

Mindez azt jelenti, hogy a külkereskedelmi árák mozgása — általános szabályként — a belföldi árák alakulására is hat. Néhány iparágban azonban (mint a bőriparban, a gumiiparban és a színesfémiparban) ún. *árkülönbözeti tartalékalap* létesítésével szabályozzuk a devizaárak változásának hatását a belföldi árakra. Ahol ilyen alapok működnek, ott az anyagok belföldi továbbadása „elszámoló” áron történik, a devizaár-különbözeteket pedig az alap javára írják jóvá, illetőleg az alapterhére számolják el. Ezek az alapok vagy a felhasználó iparvállalatoknál, vagy az anyagelosztó bázisoknál működnek. Ezeket az alapokat a költségvetés — általános szabályként — nem támogatja. Ha tehát a világpiaci ár emelkedik, az „elszámoló” árat is emelni kell, és megfordítva. Az alap létesítése kettős célt szolgál. Először azt, hogy a feldolgozó ipar költségszámítására ne legyenek hatással a rövid lejáratú világpiaci áringadozások, másodsor azt, hogy a kalkuláció egységes árakon alapulhasson még akkor is, ha egyébként a különböző relációkban és időpontban vásárolt termékek devizaára jelentős különbségeket mutat.

Az *exporttermékekért* a termelők a nettó devizaárbevétellel arányos

forintárbevételhez jutnak minden olyan esetben, amikor közvetlenül vagy a bizományos külkereskedelmi vállalat útján értékesítenek. Az iparban nem ilyen közvetlenül, de a külkereskedelmi kalkulációkon keresztül a devizaárakból határozódik meg a belföldi árbevétel akkor is, ha a külkereskedelmi vállalat saját számlára végzi az export értékesítést. A devizaarányos árak alól kivételt képeznek a mezőgazdasági termékek. A mezőgazdasági termelők árbevételében közvetlenül a kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb exportértékesítési árak arányai nem jelentkeznek: a felvásárlási árpolitikában jut kifejezésre az államnak a gazdaságosabb export növeléséhez fűzött érdeke is. Bizonyos esetekben az állam korlátozza a szorzószámos árbevételből adódó magas vállalati nyereséget azért, hogy a nyereségadózás rendszerében az ágazatok között nemkívánatos differenciáltság ne jelentkezzék.

A szorzószámos árképzéssel serkenteni kívánjuk a gazdaságosabb export árústruktúra kialakulását. Mivel azonban az állam érdeke, hogy a külkereskedelmi árszorzonál jelenleg rosszabb kitermeléssel dolgozó vállalatok exportérdekeltsege meghatározott állami tervkeretek között továbbra is fennmaradjon, ezért a szorzószámos árat — tendenciájában a belföldi ár mértékéig — exportszubvencióval egészítik ki.

A jövő feladata annak a kérdésnek a megoldása, hogy a belföldi és a külföldi árak változása a szubvencionált exporthoz fűzött állami érdekeket ne sértse, és az is, hogy a szubvenció némely területen kialakult viszonylag magasabb mértéke egyéb gazdaságpolitikai céljainkat ne keresztezze.

A forgalmiadó-reform

A rugalmas ármechanizmus feltételezi a termelői és fogyasztói árak szerves kapcsolatát, azok együttmozgását.

Az önállósult fogyasztói árpolitika létrehozta a termelői és a fogyasztói árak teljes elkülönülésének tendenciáját. Ilyen árrendszerben lehetőség van arra, hogy *az állam másképp értékelje az árut a termelésben, mint ahogyan az a fogyasztásban értékelődik.* A vállalat természetesen tekintheti, hogy az előállított termékért olyan árat kapjon, amely fedezi a termelési költséget és még valami nyereséget is biztosítson, akkor is, ha az így adódó ár a fogyasztó számára túl magas. Ha a vállalat új, korszerű vagy jobb minőségű terméket vezet be, ezért a termékért legalább annyival kíván többet kapni, amennyivel annak előállítása többbe kerül a már korábban gyártott termékénél. Számára fel sem vetődik az a kérdés, vajon a fogyasztó a használati értékben mutatkozó különbség alapján elismeri-e az így adódó árat.

Az egymástól elkülönült termelői és fogyasztói árrendszer így végső soron *kettős értékítéletet* honosított meg. A rokoncikkek árarányosításának elve a termelői árak szférájában a költség, a fogyasztói árak szférájában a használati érték volt. A forgalmi adó rendszere tette lehetővé, hogy a kétfajta értékítélet egyidejűleg juthasson érvényre. Ha az árrendszer ennek megfelelően alakul ki, akkor a forgalmi adó szükségszerűen *termékrendszerű.* Ilyen árrendszerben a forgalmi adó termékek szerint differenciált, sőt lehetséges, hogy adott termékcsoporton belül vannak választékok, amelyeknek árában a forgalmi adó magas és megint más

választékok, amelyeket esetleg az állam dotál. Néhány jellemző és széles választékban gyártott termékcsoporthoz adódifferenciálásáról a 15. sz. táblázat szerinti áttekintés adható.

15. sz. táblázat

A forgalmiadókulcsok szóródása (%-ban)

Cikkcsoport	Az adókulcsok szóródása (szélső határok)		Cikkcsoport	Az adókulcsok szóródása (szélső határok)	
	alsó határ	felső határ		alsó határ	felső határ
Pamut	+ 20	+ 71	Tej	-260	- 49
Női divatszövet	+ 32	+ 71	Tejtermék	- 71	- 8
Fehérnemű és bélésanyag .	+ 20	+ 65	Rum, likőr, pálinka	+ 43	+ 93
Konfekció	- 55	+ 39	Sör	+ 50	+ 68
Női felsőruházat	- 28	+ 39	Építőanyagok	-150	+ 74
Gyapjúárak	- 47	+ 68	Finomkerámia	- 98	+ 45
Kártolt gyapjuszövet	+ 13	+ 55	Üvegárak	+ 2	+ 55
Fésűs gyapjuszövet	+ 45	+ 59	Fém-tömegcikkék	-120	+ 74
Takarók	- 47	+ 35	Festékek	0	+ 76

* Megjegyzés: + = adó, - = dotáció.

Az 1968-ig érvényben volt árrendszerben a termelői és a fogyasztói árakat több mint 2500 adókulcs és több tízezer különböző adó kötötte össze. A fogyasztói ár mozgása *elkülönült* a termelői ártól. Némely esetben emeltük a termelői árat, ugyanakkor csökkentettük a fogyasztói árat. Még jellemzőbb volt, hogy az egyik ár változtatása nem érintette a másikat. Az általános ipari árrendezések már eleve a termelői árakra korlátozódtak, és csak kivételesen, illetőleg előre meghatározott módon érintették a fogyasztói árakat. Mindezt az a tette lehetővé, hogy az ipari termelői ár lényegében az állami tulajdon körében mozgó termékek ára. Ebben a körben az ár (ha tervutasításos mechanizmus van) nem szabályoz termelési folyamatokat, s a vállalati jövedelmek centralizációja folytán elvileg minden árváltozás kiegyenlítődik a költségvetésen keresztül. (Ez az ún. null-szaldó.) A fogyasztói ár ezzel szemben árucseres folyamatot szabályoz. Így alakulhatott ki a termelői és a fogyasztói ár képzésének eltérő kritériuma. Termelői árrendezést akkor hajtottunk végre, ha a ráfordítási viszonyok jelentősen megváltoztak. Fogyasztói árakat pedig akkor változtattunk, amikor a kereslet és a kínálat követelményei feltétlenül indokolták ezt.

A piaci mechanizmus aktivizálásának objektíve szükséges feltétele, hogy a termékeket a piac értékelje. A szabályozott piaccal nem egyeztetetők össze az öncélú — a realizálástól elvonatkoztatott — műszaki-fejlesztési, gyártmánykorszerűsítési folyamatok. A termelési folyamatban hozott döntéseknek a realizálási folyamatokban kell igazolódniuk. Következésképpen nem tartható fenn a kétféle értékítélet. Ezért kellett a gazdaságirányítási reformmal a forgalmi adó rendszerét megváltoztatni. A forgalmi adó rendszerével szemben a következő követelményeket kellett támasztani:

1. El kellett érni, hogy biztosítható legyen a termelői és fogyasztói árarányok kölcsönös igazodása és a kétféle ár együttes mozgása. Ezért

meg kellett szüntetni az árkülönbözeti adóztatást, kulcsos adóztatásra kellett áttérni.

2. Lehetővé kellett tenni, hogy az új iparcikkek árát hatósági közreműködés nélkül is meg lehessen határozni. Ezért olyan forgalmiadó-rendszert kellett bevezetni, amely egyértelműen ad választ arra, mennyi adót kell leróni, illetve mekkora dotációban részesíthető az új iparcikk.

3. Át kellett helyezni az adó lerovását a termelővállalattól a nagykereskedelmi vállalathoz (tehát közelebb a realizálás helyéhez). Ezért nem lehetett túl sok adókulcsot megállapítani.

Az 1968. évi forgalmiadó-reform végrehajtásával kereken 1000 adókulcs köti össze a termelői árakat a fogyasztói árakkal. Ez még mindig rendkívül differenciált adórendszer, de első lépésként kívánatos volt elkerülni a túlzott ármozgásokat. Az adóreformot a jelenlegi fogyasztói árarányokra tekintettel dolgoztuk ki, így a termékcsoportokon belül a korábbi leglényegesebb ármegekülönböztetések fennmaradtak.

Az egységes piaci értékítélet nem zárja ki a fogyasztói árpolitika fő elveinek érvényesítését. A forgalmiadó-rendszer perspektívában a további egyszerűsítés irányában fog fejlődni. A jelenlegi mintegy 1000 adókulcs később 3—400 adókulcsra fog csökkenni. De a kialakított rendszer már a mai formájában is előrehaladást jelent abból a szempontból, hogy a vállalatok a fogyasztói preferencia rendszerében hozzák meg gazdasági döntéseiket és a termelési folyamatot a realizálási folyamattal szerves kapcsolatban ítélik meg.

A fogyasztói ármozgás és a reálbér

Az új árrendszer életbeléptetésével meghirdettük az új (sok esetben a régivel egyező) fix és maximált árakat, amelyeken — általános szabályként — 1968-ban már nem változtatunk. Így 1968-ban a lakossági áruforgalom 50%-ában áremelkedés nem következhet be.

Az áruforgalom további 27%-ában az áremelkedésnek korlátokat állít az árplafon. Ez az 1968. január 1-i (induló) árak %-ában a 16. sz. táblázat szerint nyert megállapítást.

Számolunk azzal, hogy a szabad és szabadabb árformákra való áttérés következtében az áruforgalom 50%-ában mintegy 4—6%-kal emelkedhet az árszínvonal; az egész fogyasztói árszínvonalra számítva ez 2—3%-nak felel meg. E várható emelkedés részleges ellensúlyozására 1968. január 1-én kereken 1%-kal csökkentettük a fogyasztói árszínvonalat, hogy növekedése 1968-ban 1—2%-os keretben maradjon. A nép-gazdasági terv ennek figyelembevételével határozta meg a bérügyi intézkedéseket úgy, hogy a reálbér az ötéves terv előírásainak megfelelően növekedjék.

Tapasztalataink szerint az önköltség és a termelékenység gyakran mozog egymással ellentétes irányban. Nőhet a termelékenység miközben a nominális önköltség is nő, ha az egy munkaóráért kifizetett nominálbér nagyobb mértékben emelkedik, mint ahogy egy-egy termék előállítására fordított munkaidő csökken. Ha az árviszonyokban is kifejeződnek ezek az összefüggések, akkor a javuló termelékenység ellenére is az áremelkedés tendenciája érvényesülhet. Ez volt egyébként nálunk a helyzet a rögzített árak rendszerében is. A fogyasztói árszínvonal húsz év alatt

16. sz. táblázat

Az 1968. évi induló ár emelésének felső határa

Termékcsoportok	Az áremelés felső határa %-ban
Gépipari termékek	5
kivéve: csavar, szeg, huzaláru, mezőgazd. szerszám és fémtömegcikk, kü- lönféle háztartási célú áruk (tüze- lés, világítás, kisgép, fémeszköz, tűáru, ruházati és cipőipari fém- kellékek stb.)	10
Bútoripari termékek	5
kivéve: színes bútor	4
apró bútor	8
Cipőipari termékek	10
Textilipari termékek.....	5
kivéve: egyes kész gyapjuszövetek (fésült gyapjúból és nyujtott fonalból) .	15
egyes kész gyapjú ruházati és ta- karószövetek, valamint szőnye- gek és lakástextiliák	10
pamut ágynemű-szövet.....	10
egyes szövött és hurkolt rövid- áruipari termékek (férfi és fiúing, alsónadrág, hálórúha, női és leányka alsóruházat)	10
Élelmiszerek és élvezeti cikkek	10
kivéve: pezsgő, különleges likőr.....	5
Nemes fémből készült ékszerek	5

kereken 100%-kal emelkedett, aminek tetemes része az 1946—1952-es időszakra esett. Az 1951—52-es nagyméretű fogyasztói áremelés éppen a hatósági árrendszer széles körű bevezetése útján ment végbe. Éppen ekkor vált világossá, hogy ha nincs piaci egyensúly, akkor az áremelés előbb-utóbb elkerülhetetlen és ezt a problémát pusztán hatósági árrogzítással nem lehet megkerülni. Az 1951—52-es időszakban azért kellett lényegesen emelni a fogyasztói árakat, mert egy túlhajtott iparosítás anyagi alapokat von el a fogyasztástól.

A későbbi években, különösen pedig az 1957-től érvényesülő gazdaságpolitika már realisabb célokat tűzött maga elé, ezért az árszint stabilitása is jobban biztosítható volt. De a piaci egyensúly zavarai nem szűntek meg teljesen, az árak pedig rögzítve voltak, s ezért a gazdasági önműködés más irányokban keresett kiutat: a cikkek egy részénél romlott a minőség, az új iparcikkek viszonylag drágán kerültek forgalomba, s időről-időre szűkült a választék. Ezek az ún. *burkolt áremelés* ismert esetei. Nagyon nehéz az ilyen eseteket válogatás nélkül gazdasági bűncselekménynek, káros spekulációnak tekinteni. Jórészt a régi gazdasági mechanizmusból következett, hogy a vállalatok kiutat kerestek ily módon nehézségeikből, az állam pedig nem tudta mindezt nyomon követni ellenőrzéssel és intézkedéssel. Azért beszélünk „burkolt” áremelkedésről, mert az árszínvonal hivatalos mérésekor az árak használati

értékében történt változásokat nem tudjuk figyelembe venni. A hivatalosan számított árszínvonal változatlan lehet akkor is, ha a társadalom drágulási folyamatot érzékel.

De a gazdaságpolitikai elhatározás mégiscsak a statisztika által kimutatott árszintalakuláshoz igazodik. Ez aligha történhet másként. Így fennállott annak a lehetősége, hogy *az a megítélés, amely a gazdaságpolitika alapjául szolgált, eltért a társadalmi megítéléstől.* Ez szükség-szerűen be is következett, amikor a népgazdaság nagyobb egyensúlyzavarokkal küzdött, következésképpen meggyorsult a termékek kicserélődése, szélesebb körben romlott a termékek minősége és szaporodtak a hiánycikkek.

A gazdaságirányítás reformja egyebek mellett éppen azt a problémát kívánta megoldani, hogy olyan szabályozási rendszert tegyen meg a gazdaságpolitika alapjául, amelyben az ár pontosabban jelzi a kereskedelmi forgalomban végbemenő folyamatokat. Ehhez persze sokkal szélesebb körben kellene szabaddá tenni az áralakulást, mint amilyenben most tettük. De azért az 1968-ban bevezetett fogyasztói ármechanizmusnak is elég nagy a rugalmassága. Ebben a mechanizmusban ármozgásban fejeződik ki a termékekről alkotott piaci értékítélet. Következésképpen elég széles területen jelzi majd a valóságos folyamatokat a statisztikai mérés. Ez jobb helyzetet teremt a társadalom számára. Ha híven nyomon követhető az ármozgás, akkor ez egyértelműen előnyösebb a társadalomnak, mintha az állam csak az árpolitikai intézkedéseken alapuló ármozgást veszi alapul a jövedelmek szabályozásánál. Ilyen körülmények között az életszínvonal-politika reálisabban határozhatja meg a megoldandó feladatokat.

Az azonban biztos, hogy a piaci árrendszerhez való közeledés úgy teszi alkalmas jelzőrendszerre az árat, hogy egyben a gazdaságot az *inflációra érzékenyebbé* is teszi. Ezért kellett óvatosaknak lennünk az árak felszabadításában. Tudjuk azt is, hogy az árrögzítés nem gyógyír az inflációs *okokra*. Ha az volna, minden ország alkalmazná. De nem lehet az, mert objektív gazdasági folyamatokat nem lehet közigazgatási rendelkezésekkel semlegesíteni. Az árrögzítés persze korlátokat állít az áremelkedés elé. De *a negatív hatások ilyenkor más irányt vesznek*, s a burkolt áremelkedés csak az egyik, és nem is a legsúlyosabb kihatás. *A fő kárvallott a gazdasági hatékonyság.*

Az 1968-ra számításba vett 1—2⁰/₀-os árszintemelkedés nem jelent perspektivikus állásfoglalást az árirányzat kérdésében. Alapjában véve még nem is vitattuk meg azt a kérdést, mi az árak objektív irányzata, amikor a gazdaságpolitika

- az *egyensúly* követelményét tartja szem előtt,
- ugyanakkor *teljes foglalkoztatottságot* és rendszeres *gazdasági növekedést* biztosít.

Új módszerek a népgazdasági tervezésben

Ebben a cikkben a népgazdasági tervezésben alkalmazott olyan új módszerekről kívánok tájékoztatást nyújtani, amelyeknek a bevezetését az új gazdaságirányítási rendszerre való áttérés közvetlenül szükségessé tette. Az új mechanizmus jegyében eddig csak az 1968. évi népgazdasági terv készült el, ezért csak ennek tapasztalatait vehettük figyelembe. A tervezési módszereket szűken értelmezzük, vagyis csak a tervszámítások rendszerét és összefüggéseit, nem pedig azok tartalmi megalapozásának kérdéseit tárgyaljuk.

A korábbi gazdaságirányítási rendszerben a népgazdasági tervezés rendszerének és módszereinek egyik fő jellegzetessége volt, hogy a népgazdasági terv egyúttal eszköze saját megvalósításának. A terv megvalósítása az irányító hatóságokra, majd vállalatokra történő „közvetlen” lebontásával történt. Ez azt a követelményt állította a népgazdasági tervezés elé, hogy elsősorban az irányító hatóságok vállalatai által elvégzendő „feladatokat” (termelés, értékesítés stb.) és az általuk felhasználható „eszközöket” (beruházás, létszám, anyagok, devizakeretek stb.) határozza meg. Anélkül, hogy itt teljesen átfogóan értékelnénk a népgazdasági tervezésnek és a terv megvalósításának korábbi rendszerét, meg kell említeni néhány, a népgazdasági tervezés szempontjából hátrányos következményét.

Ezek lényege abban foglalható össze, hogy a népgazdasági tervezés elsősorban a termékekkel és más eszközökkel való központi *gazdálkodás* által támasztott követelmények szolgálatába került. Sőt, a népgazdasági tervezés sok szempontból azonosult a gazdálkodással, vagy legalábbis sokan azonosnak tekintették. Ez — a többi között — a következőkben jutott kifejezésre.

Először: A népgazdaság fejlődésének alapvető céljairól, a makroökonómiai összefüggésekről a népgazdasági tervezésben a fő figyelem nagymértékben elterelődött a megvalósulásnak csak egyik útját kifejező részletmutatókra. Ezek a — népgazdasági szempontból nem elsődleges — „feladatok” önálló célokként funkcionáltak, még akkor is, ha a körülmények változása folytán a népgazdasági terv alapvető céljainak már nem feleltek meg.

Másodszor: A népgazdasági tervezés csoportosítási és mutatószám-rendszere kénytelen volt igazodni a vállalatok felügyeleti rendszeréhez. Ez viszont sok esetben nem közgazdaságilag indokolt szempontok, hanem egyéb tényezők hatására alakult ki. A népgazdasági terv csoportosítási és mutatószám-rendszere — mivel nem felelt meg a közgazdasági követel-

ményeknek — nehezítette a tisztánlátást a népgazdaság fő arányainak a kialakításában.

Harmadszor: A tervezésben alkalmazott mutatószámok kiválasztásának ismérve az volt, hogy milyen gazdálkodási következményekkel jár, ha lebontott mutatószámként alkalmazzák őket. (Elég utalni a termelési feladat legkedvezőbb formában történő kijelölése körüli hazai és külföldi vitára.) Nem érvényesült kellőképpen ezzel szemben az a követelmény, hogy a tervezésben alkalmazott mutatószámok a gazdasági folyamatok és jelenségek lényegét ragadják meg, hogy alkalmazásukkal a gazdasági fejlődés fő összefüggései nyomon követhetők legyenek.

Negyedszer: Az indokoltnál nagyobb mértékben kapott súlyt a gazdálkodást elősegítő naturális tervezés. Az értékviszonyok tervezésének a jelentősége viszont erőteljesen csökkent, és módszerbelileg elkülönült a naturális tervezéstől. A nagyobb gazdasági aggregátumokat is „volumenben”, összehasonlító áron tervezték, az árszínvonal és az árarányok tervezése, valamint az árváltozások következményeinek a tervben való érvényesítése problémaként tulajdonképpen fel sem merült.

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése alapvető változásokat tett szükségessé a népgazdasági tervezés módszereiben is. Ezek a változások több tényezővel kapcsolatosak, amelyek közül a legfontosabbak a következők:

— változott a népgazdasági tervezés helye és szerepe a gazdaságirányítás rendszerében;

— a népgazdasági tervek megvalósítása nem közvetlen módon, azok lebontása, hanem közgazdasági szabályozó eszközök alkalmazása, a piaci mechanizmus felhasználása útján történik;

— az új gazdasági mechanizmusban új gazdasági kategóriák bevezetésére került sor;

— a gazdasági életben az eddiginél sokkal nagyobb mértékben jutnak érvényre az egyes gazdasági kategóriák között fennálló objektív összefüggések; a népgazdasági tervezésnek jobban kell igazodnia a gazdasági fejlődés objektív törvényszerűségeihez és összefüggéseihez;

— a népgazdasági tervekben kitűzött célokat olyan tartalommal és formában kell kialakítani és megfogalmazni, hogy az új gazdaságirányítási rendszer sajátos szabályozó eszközei számára értelmezhetőek és általuk végrehajthatóak legyenek.

Az új gazdasági mechanizmus első népgazdasági terve az 1968. évi terv. Ennek kidolgozása a tervezők elé rendkívül bonyolult feladatot állított. Teljesen egyértelmű volt, hogy az 1968. évi tervet az új gazdasági mechanizmus fogalmai, kategóriái, összefüggései és követelményei alapján kell összeállítani. De a tervszámítások bázisát képező adatok és más információk még a régi gazdaságirányítási rendszer kategóriáit és összefüggéseit fejezték ki. Emellett az 1968. évi terv kidolgozásakor az a sajátos helyzet is érvényesült, hogy a szabályozó eszközökkel egyidőben, párhuzamosan kellett az éves tervet kialakítani. A későbbi években viszont az éves tervezés már a *középtávú* terv alapján kialakított szabályozó eszközök tényleges hatásának az elemzésére és várható hatásának vizsgálatára támaszkodhat. Új — a gazdaságirányítási és tervezési rendszer változásából adódó — helyzet volt az is, hogy a népgazdasági tervezés nem támaszkodott alulról jött „tervjavaslatokra”, hanem elsősor-

ban az önálló tervező tevékenységre épült. S mindez olyan körülmények között, amikor a tervezők még nem rendelkeztek az új irányítási és tervezési rendszernek megfelelő tervezési tapasztalatokkal, általában sem, különösen pedig a gazdasági szabályozó eszközök hatásának felmérésére vonatkozólag.

E nehézségek ellenére az 1968. évi népgazdasági terv teljes egészében az új gazdasági mechanizmus körülményeinek és követelményeinek érvényesítésével készült el.

Az új tervezési módszerek alapvető jellegzetességei

A régi gazdaságirányítási rendszerben lényegében csak az éves terveket bontották le címzettekre. Mivel pedig a tervlebontás volt az irányítás alapvető eszköze, a népgazdasági tervek közül csak az éves terveket közvetítették a végrehajtás számára. Az éves tervek ezért teljeskörűen meghatározták az adott év népgazdasági fejlődését.

Az új gazdaságirányítási rendszer körülményei között az éves terv *intézkedései* nem fogják át az újratermelési folyamat minden mozzanatát, sőt még minden lényeges mozzanatát sem. A népgazdaság fejlődésének alapvető gazdaságpolitikai céljait a középtávú tervek határozzák meg. Az ötéves terv előirányzatai rögzítik azokat a fontosabb részfeladatokat is, amelyeknek a megvalósítása nélkül a fő célok nem realizálhatók, valamint — ezzel összhangban — az alapvető eszközök felhasználásának irányait is. A középtávú terv előirányzataival összhangban állapítják meg a gazdaságirányítás alapvető szabályozó eszközeit. A vállalatok az így meghatározott feltételek (központilag szabályozott piaci viszonyok) között fejtik ki tevékenységüket.

Ilyen körülmények között az éves tervezésnek általában nem feladata, hogy új fejlesztési célokat állapítson meg a népgazdaság egészére és központi elhatározással irányítsa a gazdasági fejlődés minden területét. Az éves tervezés célja az, hogy — a népgazdaság helyzetének és várható fejlődésének ismeretében — kialakítsa az egyensúly biztosítására és az ötéves terv előirányzatainak megfelelő megvalósítására (szükség esetén az utóbbiak módosítására) a javaslatokat, feltárja és megalapozza a szükségessé váló intézkedéseket. Ezek az intézkedések általában nem teljes körűek, hanem csak a gazdasági folyamatok bizonyos területeire terjednek ki.

A népgazdaság azonban egységes egészet alkot. Az operatív intézkedések szükségességének kimutatása és várható hatásuk felmérése viszonylag biztonságosan csak úgy valósulhat meg, ha a *tervszámítások* a népgazdaság minden területére, az újratermelési folyamat egészére kiterjednek. Ennek megfelelően az 1968. évi terv kidolgozása során végzett *számítások komplexek és zárt rendszerben koordináltak*. Különösen fontos követelmény volt az ágazati kapcsolatok, a termékmozgás és a pénzügyi folyamatok tervezésének összehangolása. Ennek keretében az ágazatok közötti kapcsolatok és a kiemelt termékek tervezése egységes elvek szerint történt.

Az éves népgazdasági tervezés komplex jellege és zárt rendszerben történő koordinálása még nem fejezi ki a tervezőmunka *részletességét*,

mélységét. A rövid távú tervezés új feladatai és a gazdaságirányítás új eszközeinek alkalmazása általában a makroökonómiai összefüggések sokoldalúbb vizsgálatát helyezi előtérbe. Mivel a népgazdasági tervezés mentesül a különböző részletfeladatok és az eszközök elosztásának teljes körű meghatározásától, a tervszámítások is általában kevésbé részletezettek. De ahol a koordinált tervszámítások és a vizsgálatok kimutatják az operatív intézkedések szükségességét, ott részletesebb elemzések és számítások elvégzése is indokolt.

A népgazdasági tervezés új módszereit az jellemzi, hogy a tervszámításokat a *népgazdasági mérlegrendszer* következetesebb alkalmazása foglalja egységbe. Eddig a népgazdasági mérlegek — és különösen az ágazati kapcsolatok mérlege — általában csak a tervezőmunka végső szakaszában készültek. A részletes tervszámítások csak közvetett módon kapcsolódtak a népgazdasági mérlegek készítéséhez. Most a tervszámítások a népgazdasági mérlegekkel *közvetlen* összefüggésbe kerülnek. Így a népgazdasági mérlegek egyúttal a tervszámítások összehangolásának közvetlen eszközévé is válnak. Ebből a szempontból különösen megnőtt az ágazati kapcsolatok mérlegének és a pénzügyi mérlegeknek a szerepe. A tervszámítások egységessége és közvetlenül a népgazdasági mérlegek keretében, zárt rendszerben való koordinálásának lehetősége módot nyújt arra, hogy különböző tervváltozatok és különböző intézkedésváltozatok készüljenek, következményeik viszonylag teljes körű felmérésével. Ez megnyitja a matematikai módszerek széles körű felhasználásának a lehetőségét a népgazdasági tervezésben. Az 1968. évi terv készítésekor, a rendelkezésre álló előkészületi idő rövidege miatt, erre még nem került sor. Az 1968. évi tervezőmunka tapasztalatai alapján azonban már az 1969. évi terv készítésénél előreláthatólag nagyobb mértékben lehet alkalmazni a matematikai módszereket.

Tekintettel arra, hogy a népgazdasági terv hatóságokra való lebontása megszűnt, szükségtelen, hogy a népgazdasági terv számításai címzett rendszerben készüljenek. Lehetővé vált, hogy a népgazdasági tervezés áttérjen a címzett tervezésről az *ágazati rendszerű* tervezésre. Az ágazati rendszer a gazdasági egységeket gazdasági tevékenységük jellege és az újratermelési folyamatban elfoglalt helyük szerint viszonylag egynemű csoportokban osztályozza. Az ágazati rendszer természetesen a gazdasági egységeket különböző fokú összevontsággal csoportosítja. A népgazdasági tervezésben olyan ágazati csoportokat kellett alkalmazni, amelyeket az újratermelés fő folyamataihoz való kapcsolat alapján egységeknek lehet tekinteni, és amelyek alkalmasak a népgazdaság főbb összefüggéseinek áttekintésére.

A népgazdaság ágazati rendszere 1968. január 1-én módosult. Az 1968. évi népgazdasági terv kidolgozásakor felhasznált ágazati csoportosítás már alkalmazkodott a népgazdasági tervezés követelményeit is figyelembe vevő új ágazati rendszer csoportosításához. A népgazdasági terv számításainak összehangolása általában „ágazati” mélységben történt, bár gyakorlati megfontolásokból ehhez képest átmenetileg kisebb összevonásokra került sor. Az „ágazati” mélységű csoportosításban az ipar 8 ágazatra, a többi népgazdasági ág egyenként legfeljebb 2—3 ágazatra oszlik. Bizonyos számításoknál ennél mélyebb bontást is alkal-

maztak, azonban a koordinációs rendszert alapjában véve az „ágazati” mélység határozta meg.

Az új tervezési rendszerben módosul a *naturális folyamatok* tervezésének szerepe. Korábban a népgazdasági tervezés keretében több ezer, a régi gazdasági mechanizmus utolsó évében, 1967-ben kb. ezer termékre kiterjedő naturális tervezést alkalmaztak. Ez a termékgazdálkodási utasítások kiadásával is együtt járt. Még 1967-ben is néhány száz termékre központi termékgazdálkodás volt érvényben. Az új körülmények között a termékmozgás tervezésének más céljai, feladatai vannak. A termékmozgás népgazdasági tervezésének célja, hogy segítségével jobban lehessen jellemezni, elemezni és tervezni a népgazdaság alapvető termék-szerkezetét, és megalapozni az ágazatközi kapcsolatokat. Emellett a terméktervezés során feltárulhatnak — és 1968-ra vonatkozóan fel is tárultak — olyan jelentős egyensúlyi problémák, amelyek átmenetileg, bizonyos termékek esetében operatív termékforgalom-szabályozó központi intézkedések érvényesítését teszik szükségessé. A terméktervezés az ártervezés megalapozása szempontjából is elengedhetetlenül szükséges.

A terméktervezés — megváltozott feladatai mellett — csak olyan termékekre terjed ki, amelyek a népgazdasági arányok vagy bizonyos ágazatok belső arányai alakulására meghatározó szerepet játszanak, amelyeknél a központi szabályozó intézkedések fenntartása az adott időpontban valószínűnek látszik, illetve amelyeknél az árváltozás az ágazati árszínvonal-változást jelentősen befolyásolja. A népgazdasági tervezésben kiemelt termékek, termékcsoportok száma ennek megfelelően a korábbinál lényegesen kisebb és összevontabb. Az 1968. évi tervezésben mintegy 280 termékre készült mérlegszerű számítás. (Ebből kb. 40—50 terméket érint valamilyen, általában részleges közvetlen termékforgalom-szabályozó intézkedés.)

Az 1968. évi terv kidolgozásakor arra törekedtek, hogy a kiemelt termékek naturális mérlegszámításait értékbeli számításokkal is kiegészítsék. Ennek célja, hogy ezzel is megalapozhassák az ágazatok közötti kapcsolatok és az árszínvonal tervezését. Statisztikai adatok hiányában azonban erre csak viszonylag szűk területen volt teljes körű lehetőség, míg másutt az értékbeli számítások csak az alapvető mutatókra (termelés, export, import) terjedtek ki.

A kiemelt termékek tervezésének rendszere összhangba került az ágazatközi kapcsolatok tervezésének rendszerével. (Erre később részletebben visszatérünk). Ennek előnyei azonban maradéktalanul csak akkor érvényesíthetők, ha sikerül megteremteni a kiemelt termékek értékbeli tervezésének lehetőségét. A statisztikai előfeltételek biztosítása esetén ez rövid időn belül megvalósíthatónak látszik.

Az új gazdaságirányítási rendszer körülményei között a népgazdasági tervezés számára elkerülhetetlenül szükségessé válik, hogy ne csak a volumenváltozásokat, hanem az *árszínvonal* és az *árarányok* változását is tervezze. A piaci mechanizmus érvényesülése mellett az árak részben központi elhatározások, részben a ráfordítások és a piaci helyzet változásának hatására módosulnak. Az árak változása pedig visszahat a kereslet és a kínálat, a piaci egyensúly alakulására. Az árak változása alakítja a jövedelmek nagyságát és elhelyezkedését, valamint felhasználásuk lehetőségét is. Ezért a népgazdasági tervet nem lehet összehasonlító áron

kidolgozni. Az árszínvonal és a fontosabb árarányok változásának a megtervezése azért is szükséges, hogy a belőle fakadó következményeket a tervszámítás teljes körében következetesen érvényesíteni lehessen,

Az 1968. évi tervet ezért már nem valamely bázisév árain, hanem 1968. évi árakon dolgozták ki. Tekintettel arra, hogy az 1968. évi terv kidolgozása és az 1968. I. 1-i árreform befejező szakasza egyidejűleg történt, a népgazdasági tervezés számításait először 1968. január elsejei, ún. „induló” árakon készítették és koordinálták (az induló árak és az 1967. január 1-i árak árindexeinek a segítségével). Majd a terv véglegesítése előtt megtervezték az 1968-ban év közben várható ármozgásokat, s következményeiket a tervszámításokon komplex módon átvezették. Az 1968. évi tervet az 1968. évi *tervezett átlagárakon* véglegesítették. Ez lehetővé tette, hogy a volumenváltozásokat és az árváltozásokat együtt, kölcsönös összefüggéseikben mérjék fel és számításba vegyék az évközi árváltozásoknak az egyes szektorok és ágazatok jövedelmére gyakorolt hatását, indokolt esetben pedig (mint az a fogyasztói áraknál meg is történt) központi intézkedésekkel részlegesen ellensúlyozzák.

A népgazdasági tervezés számára új feladatot jelentett az új gazdasági mechanizmus *új kategóriáinak* felhasználása is. Ez különösen a különböző vállalati alapok keletkezésének és felhasználásának, a vállalatok és a költségvetés közötti új kapcsolatoknak, a beruházások és a forgóeszközök finanszírozásának és hitelezésének, valamint a külkereskedelmi tevékenységnek a tervezésében kívánta meg a tervezési módszerek jelentős változását. De módosultak — a fentebb elmondottakkal összhangban — a termelés és a felhasználás tervezése során alkalmazott kategóriák is.

Az alkalmazott tervezési módszerek szoros kapcsolatot biztosítottak a termelés és a felhasználás, valamint a jövedelemalakulás és -elosztás számításai között. Ez — a népgazdasági és pénzügyi mérlegrendszer koordinációs szerepének következetes alkalmazása révén — lehetővé tette, hogy a tervszámítások kezdeti szakaszában mutatkozó jelentős számítási jellegű összehangolatlanságot viszonylag könnyen kiküszöböljék. (Az ilyen jellegű koordinátatlanságok megszüntetése a korábbi tervezési módszerek mellett lényegesen nagyobb problémát jelentett.)

Változás a termelés és a felhasználás tervezésében

Áttekintettük a tervezési módszereknek az egész tervezési rendszer szempontjából meghatározó jelentőségű változásait. Ezekkel összhangban lényeges módosítások történtek a tervezés egy-egy területén is. A termelés és a felhasználás tervezésében ezek a módosítások érintették a termelés és a felhasználás *összefüggéseinek* a tervezését, a termelési *kategóriákat*, valamint azok *értékelésének* módját.

A termelés és a felhasználás összefüggéseinek tervezése a jövőben is a mérlegmódszer alkalmazásával történik. De ha a mérlegmódszer korábban, főleg csak a naturális kapcsolatok biztosításának az eszköze volt, az új körülmények között a kereslet és a kínálat szembeállításának, a piaci egyensúly tervezésének, az ágazati kapcsolatok vizsgálatának, az árváltozások gyűrűző hatása felmérésének a fő formájává válik.

A termelést és a felhasználást két vetületben: az egyes ágazatok összes termelése és a kiemelt termékek szerint tervezik.

A tervutasításos rendszer követelményeivel összhangban korábban a termelés és az értékesítés tervezésével a termékek mozgásának tényleges *forgalmi* útját kellett követni. Így az ágazatok (illetve korábban: a címzettek) termelésének a felhasználását nem is lehetett tervezni, ezt az *értékesítés tervezése* pótolta. Olyan kategóriák alkalmazására került sor, mint „értékesítés a belkereskedelem részére”, „értékesítés a külkereskedelem részére”, „értékesítés a készletező vállalatok részére” stb. A tervezés az „értékesített” termelést tényleges realizálásként fogta fel, holott a gyakorlatban ennek egy része gyakran indokolatlanul növelte a készleteket a forgalmi szektorokban.

Az ágazatok termelésének a tervezése teljesen elszakadt az ilyen termékek importjának tervezésétől, sőt az utóbbit a tervezés külön ki sem mutatta. A kiemelt termékek tervezésénél hasonló volt a helyzet, csak a gazdálkodás alá vont *anyagoknál* osztották el együtt a hazai és importforrásokat.

Ezek miatt az okok miatt, közvetlenül a tervek elkészülte után, ún. forgalmi, B-típusú és címzett rendszerű „sakktáblamérlegek” készültek, amelyeknek adatait csak további — és nagyon sok feltételezést tartalmazó — számításokkal lehetett más típusú ágazati kapcsolatok mérlegekre átdolgozni.

A termelés és a felhasználás tervezésénél most új követelményeket kell kielégíteni. Lehetővé kell tenni a piaci helyzet, a kereslet és a kínálat komplex elemzését. Ezenkívül a népgazdasági tervezésben biztosítani kell a makroökonómiai módszerek alkalmazását, az ágazati és termékkapcsolatok — viszonylag stabil összefüggések segítségével történő — előrebecslését, a termelés, a külkereskedelmi forgalom és a végső felhasználás közötti kapcsolatok kimutatását. A végső felhasználás és a termelés közötti kapcsolatok egyértelmű kimutatása azért nagyon fontos, mert rövid távon a központi gazdasági szabályozó eszközök különösen a végső felhasználáson keresztül hatnak.

A termelés és a felhasználás tervezési módszereinek kialakításánál számolni kellett azzal, hogy az egycsatornás forgalmi rendről a többcsatornás forgalmi rendre való áttérés a termékforgalom konkrét útjaiban — főleg az új mechanizmus bevezetésének első éveiben — nagy változásokat okozhat. Ez rendkívül megnehezíti a termékforgalom tényleges útjainak előrelátását. A termelő- és a külkereskedelmi vállalatok közötti új elszámolási formák (a legtöbb esetben a termelővállalat a terméket a külkereskedelem részére tulajdonképpen nem is értékesíti) népgazdasági szempontból lényegében másodrendűvé változtatják az „értékesítés a külkereskedelem részére” fogalmat. A termelő-, de különösen a termelőeszköz-kereskedelmi vállalatoknak közvetlenül a lakosság részére történő értékesítései, valamint a közületi vásárlások szabaddá tétele a kereskedelemben csökkentik az „értékesítés a belkereskedelem részére” és a „kiskereskedelmi forgalom” kategóriák népgazdasági jelentőségét, mert ezekkel már nem lehet jellemezni a lakosság áruellátását.

Megszűnik tehát a szükségessége és a lehetősége annak, hogy a népgazdasági tervezés a termékmozgást a *forgalom különböző csatornáin* (ezen belül a kereskedelmi ágazatokban) nyomon kövesse. Ezért már az 1968. évi terv kidolgozásakor a termelés és a felhasználás tervezésének új, minden vonatkozásban egységes módszerét alkalmazták. Mind az

egy-egy ágazatoknál, mind pedig a kiemelt termékekénél a hazai forrás mellett az importot (az ágazati termelés mellett az ágazathoz tartozó termékekből megvalósuló ún. „kiegészítő” importot) is tervezik és az összes forrást mérleagszerűen egybevetik a felhasználással. A közvetlen értékesítési irányokat nem tervezik meg. A termelő felhasználást ágazatonként, a beruházást, a készletváltozásokat, a fogyasztást (tehát nem a belkereskedelem beszerzési vagy értékesítési forgalmát), valamint az exportot (tehát nem a külkereskedelem részére történő átadást) tervezik meg. Minden felhasználó szektornál a felhasználást ágazati eredet szerint veszik számba. Így történik a termelés, a külkereskedelmi forgalom és a felhasználás ágazati szerkezetben és felhasználási szektorok szerinti teljes körű egybevetése. A kereskedelmi ágazatok forgalmának összetételét a népgazdasági tervezés keretében részletesen nem koordinálják, a kereskedelmi ágazatok csak termelési értékükkel szerepelnek.

Ugyanilyen rendszerben készülnek a kiemelt termékek mérlegei is. A termelésre és a felhasználásra vonatkozó alapvető tervszámítások és ezek koordinációja tehát egységesen az ún. termelői, A-típusú, ágazati bontású ágazati kapcsolatok mérlege rendszerében történik. Emellett bizonyos területeken kiegészítő számításokat is végeznek. (A fogyasztás és a beruházás ágazati szerkezetének tervezése és összehangolása során például a hazai és az importforrásokat külön is kimutatják, a kiskereskedelmi forgalom részletesebb összetételére is számításokat készítenek stb.)

Változások történtek a tervezésben használt *termelési kategóriák*ban is. Korábban az egyes népgazdasági ágak tervezésénél egymástól eltérő tartalmú, az utasításos rendszer követelményein alapuló mutatókat alkalmaztak. Az iparban például az ún. vállalati teljes termelés az iparba sorolt vállalatok ipari és házilagos építőipari termelését (tehát nem a teljes anyagi termelését) tartalmazta, nem terjedt ki más népgazdasági ágak ipari termelésére. Az országos építőipari termelés ezzel szemben nemcsak az építőipari vállalatok termelését, hanem más vállalatok építőipari tevékenységének eredményét is magában foglalta. A tervezett termelési mutatók tartalma a többi népgazdasági ágban is eltért egymástól. Az alkalmazott termelési kategóriák tehát nem voltak egységesek, az ágazatok anyagi termelésének csak egy részére terjedtek ki, nem feleltek meg a vállalati besoroláson alapuló ágazati rendszernek és nem voltak közvetlenül kapcsolhatók a jövedelmek tervezéséhez. (Ez is egyik oka volt, hogy a népgazdasági mérlegek összeállítása a tervezés általános menetétől elkülönült, s nem tölthették be a tervszámítások közvetlen koordináló eszközének szerepét.)

Az új tervezési rendszer ismerttetett követelményei szükségessé tették, hogy a tervezésben használt termelési kategóriákat egységesítsük. Ez oly módon történt, hogy minden népgazdasági ágban az alkalmazott termelési kategóriák közvetlenül kapcsolódnak a népgazdasági mérlegekhez, s egyúttal a jövedelmek tervezéséhez. Így a pénzügyi mérlegek tervezését is elősegítik, s megfelelő közgazdasági tartalommal is rendelkeznek. Ezért az 1968. évi népgazdasági tervezésnél a termelés jellemzésére valamennyi népgazdasági ágban egységesen „*az ágazat társadalmi terméke*” fogalmat alkalmazták. Ez a mutató az ágazatokba sorolt vállalatok teljes anyagi termelését foglalja magában. A csoportosítás alapja

tehát a vállalatok — fő tevékenységükön alapuló — besorolása; a mutató tartalma a teljes anyagi termelés.

Az alkalmazott mutató az iparban például „a vállalati teljes termeléstől” abban különbözik, hogy az ipari és építőipari jellegű termelésen kívül tartalmazza az iparvállalatok egyéb melléktevékenységét is, tehát a mezőgazdasági termelés értékét, a szállítási tevékenység értékét (értékesített szállítási tevékenység), a kereskedelmi tevékenység értékét (a vásárolt anyagok, félkésztermékek és áruk továbbadásával kapcsolatos kereskedelmi árrést és a „mintaboltok” kereskedelmi árrését*). A többi népgazdasági ágban is ugyanilyen tartalmú az ágazat társadalmi terméke mutató. Mivel az új gazdasági mechanizmus bevezetésével valamennyi népgazdasági ágban jelentősen bővül majd az ún. melléktevékenység, e mutató helyesen fogja tükrözni az egyes népgazdasági ágakban folyó termelőtevékenység fejlődését. (Megjegyzem, hogy az egyes népgazdasági ágak társadalmi termékét a népgazdasági ágakra jellemző termelőtevékenységek szerint is megbontják. Ezáltal lehetőség nyílik a népgazdasági ágak szerinti *tevékenységek* teljes körű áttekintésére is.)

A termelés jellemzésére alkalmazott módszerrel összhangban a felhasználás tervezésénél is az ágazatok által termelt társadalmi termék felhasználását tervezik.

Az értékesített termelés *értékelése* korábban rögzített belföldi áron történt. Az árrendszer ismert változásai következtében a népgazdasági tervezésben most az értékesített termelést az értékesítés irányától függő — azaz értékesítési irányonként esetenként eltérő — termelői értékesítési árakon értékelik.** Ez az értékelési mód elsősorban az exportra kerülő termelés értékelésében jelent a korábbihoz képest gyökeres változást. Az új árrendszerben az exportra kerülő termelésre ugyanis nincs belföldi ár (kivéve a külkereskedelmi vállalat saját számlára való átvételét). Ebben tulajdonképpen az a szemlélet fejeződik ki, hogy az exportra termelő vállalat lényegében „devizát termel”, amelyet a társadalmilag szükséges ráfordítások alapján képzett egységes külkereskedelmi árszorzóval számítanak át forintra. Tekintettel arra, hogy az állami visszatérítés (amelyet az állami költségvetés az átlagosnál rosszabb termelékenységgel termelő vállalatok exportjának népgazdasági szempontból szükséges támogatására folyósít), a nemzeti jövedelem újraelosztásából adódik, ez nem növeli a társadalmi terméket, nem része a termelési értéknek.

Külön problémát jelentett a *forgalmi adó* és annak negatív formáját jelentő egységes árkiegészítés tervezésének a beillesztése az új egységes tervezési rendszerbe. Korábban az ágazatok termelését forgalmi adó nélküli, ún. nettó termelői áron értékelték, a népgazdasági mérlegek készítésekor viszont az ágazatok által előállított társadalmi termékbe a forgalmi adót beszámították. Ez lényegében az iparnak a társadalmi termékhez való hozzájárulását növelte.

A forgalmi adónak az új tervezési rendszerben való elszámolása kialakításakor mérlegelni kellett a forgalmi adó funkciójában és realizálási

* A saját termelésű áruk nem külön mintaboltban történő elsődleges értékesítése — akár belföldre, akár exportra — nem minősül kereskedelmi tevékenységnek.

** Termelői értékesítési árak alatt belföldi értékesítés esetén a forgalmi adó nélkül számított értékesítési árat, exportra történő értékesítésnél a külkereskedelmi árszorzóval átszámított értékesítési devizaárat értjük.

helyében beállott változásokat. Korábban a forgalmi adó kettős funkciót töltött be. Egyrészt a termelőeszközöket termelő ágazatok viszonylag alacsony árszintjét az ipari fogyasztási cikkek akkumulációjaként ellensúlyozta, biztosítva ezzel az ún. kétszintű árrendszer létezését. Másrészt levezette a termelői és fogyasztói árarányok eltéréseit. A forgalmi adót általában a termelővállalat realizálta. Most a forgalmi adó népgazdasági szerepe és realizálásának helye számottevően megváltozott. A forgalmi adónak jelenleg már általános árszínvonal-különbözetet biztosító funkciója alig van. A forgalmi adó és az egységes árkiegészítés a fogyasztói árak arányainak a termelői árarányoktól való eltérését egyenlíti ki.

A fogyasztói árpolitika eszközeként a forgalmi adót nem a termelő ágazatokban, hanem általában a kereskedelemben realizálják. (Pontosabban azoknál a vállalatoknál, amelyek az adott terméket a kiskereskedelmi vállalatnak eladják.) Ez a legtöbb esetben nagykereskedelmi vállalat, de sokszor közvetlenül a termelővállalat. Amennyiben a forgalmi adót — a korábbihoz hasonlóan — a realizáló ágazatok társadalmi termékéhez számítanánk, ez mesterségesen felnagyítaná a kereskedelem által létrehozott társadalmi terméket. De ahhoz is vezetne, hogy az ágazatok társadalmi terméke pusztán csak a termékforgalmi csatornák változása következtében jelentős mértékben ingadozna. Ez közgazdaságilag nem indokolható. A népgazdasági tervezés — mint említettük — egyébként sem tervezi meg, hogy az áruk milyen értékesítési csatornákon keresztül jutnak el a végső felhasználóig. Ezért az 1968. évi tervszámításokban a forgalmi adó — és negatív tételként az egységes árkiegészítés — nem az ágazatok társadalmi termékében, hanem külön elszámolási tételként jelentkezik. Ez egyébként lehetővé teszi, hogy a végső felhasználás szerkezetét ráfordításarányos árakon is áttekintsük.

Az import értékelése — az exporthoz hasonlóan — az egységes külkereskedelmi árszorzóval átszámított devizaárak alapján történik. Problémát okozott azonban a vám és az importforgalmi adó elszámolása. E tételek elvileg ugyan növelhetnék a külkereskedelmi ágazat társadalmi termékét, gyakorlatilag azonban számolni kell azzal, hogy az importot sok esetben közvetlenül a felhasználó vállalat bonyolítja le, és ilyen esetben ez a megoldás nem volna alkalmazható. Az 1968. évi népgazdasági tervezésnél ezért — figyelembe véve a forgalmi adó külön sorban történő elszámolását — a vám és az importforgalmi adót is külön elszámolási tételként (természetesen az import összetétele alapján) tervezik meg. Nem vitás, hogy a forgalmi adó, az egységes árkiegészítés, valamint a vám és az importforgalmi adó népgazdasági tervezésének kiválasztott módja a tervezés szempontjából nagy előnyökkel jár. Kétségtelen azonban, hogy a beszámolási rendszer nem nélkülözheti a fenti tételeknek a realizálás helyén történő megfigyelését és — legalábbis egyik változatként — az ott történő elszámolását sem.

Változás a külkereskedelem tervezésében

A külkereskedelem népgazdasági tervezési módszerei az új körülmények között a termelés és a felhasználás ismertett tervezési módszereivel összhangban vannak.

A külkereskedelem tervezése kettős vetületben jelentkezik. Mint termelő népgazdasági ágazat a külkereskedelemhez sorolt vállalatok ösz-

szességének tevékenységét, tehát korántsem a teljes külkereskedelmi tevékenységet öleli fel. Ebben a vonatkozásban a külkereskedelem tervezése hasonló bármely más termelőágazat tervezéséhez.

Másik vetületben a külkereskedelem tervezése a teljes külkereskedelmi áruforgalom — export és import — tervezését jelenti. A népgazdasági tervezés új módszerei mellett az import kiegészítő forrásnak, az export pedig felhasználási szektornak minősül.

A korábbi gyakorlathoz képest a külkereskedelmi áruforgalom tervezésében is jelentős változások következtek be. Ezek összhangban vannak a tervezési módszerek általános módosulásával. A külkereskedelmi áruforgalom népgazdasági tervezésében bekövetkezett változások közül legfontosabbak a következők:

1. A népgazdasági tervezés áttért a szerződéses paritásról a határparitáson történő tervezésre. Ez összhangban van azzal, hogy a külkereskedelmi árszorító és más külkereskedelmi szabályozók is a határparitásos árra vonatkozóan érvényesülnek.

2. Mivel a dollár-, illetve a rubelviszonylatokra az egységes külkereskedelmi árszorító különböző, az áruforgalom tervezésénél is megkülönböztetik a dollár- és a rubelviszonylatokat. Az előbbinek a forgalmát szabad dollárra átszámítva, az utóbbiét pedig transzferábilis rubelben tervezik. A külkereskedelmi áruforgalmat szocialista és nem szocialista országok szerint is megbontják.

3. Az exportot és az importot ágazati bontásban is tervezik, hogy ezáltal a külkereskedelmi áruforgalom az egyéb népgazdasági tervszámításokkal koordinálható legyen. Az export ágazati bontása termelők szerint, az importé viszont a termékek ágazati jellegétől függően („kiegészítő import”) történik.

4. A külkereskedelmi áruforgalom tervezésében eddig olyan áru-főcsoportok szerinti bontást alkalmaztak, amelynek tartalma az export és az import esetében különböző volt. (Az exportban inkább a termelő ágazatokhoz, az importban inkább az importkerettel való gazdálkodáshoz idomult.) Ehelyett új, az exportban és az importban is egységes tartalmú, a nemzetközi csoportosításokkal jobban összhangban levő áru-főcsoportos bontás lépett érvénybe.

5. A külkereskedelmi tevékenység tervezésének szerves részévé vált az állami visszatérítés és a vámok tervezése. Emellett természetesen megtervezik a külkereskedelmi tevékenység más irányító eszközeit és költségvetési kapcsolatait is.

Áttekintettük a népgazdasági tervezés módszereiben az új gazdaság-irányítási rendszer bevezetésének hatására bekövetkezett változások fő jellemzőit. Ismertettük a fontosabb változásokat a termelés és a felhasználás, valamint a külkereskedelmi forgalom tervezésében. Jelentősek a változások a költségek és a jövedelmezőség, a beruházások és a forgóeszközök, a fogyasztás, a pénz- és hitelforgalom népgazdasági tervezésében is. Kialakulóban van az árak népgazdasági tervezése. Végül számottevően megváltozott a minisztertanács által jóváhagyott népgazdasági terv jellege és tartalma. E változások ismertetése azonban már külön cikk tárgyát képezi.

A műtrágya-felhasználás hatékonyságának néhány kérdése hazánkban

A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek termelésének egyenletes növelése fontos feltétele annak, hogy a lakossági fogyasztás megfelelő összetételben emelkedjék és a külkereskedelmi forgalom a szükséges irányban és nagyságban fejlődjék. Ezért egyre nagyobb figyelem irányul a mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés növelését befolyásoló tényezőkre és mindazokra a vizsgálatokra, amelyek célja e tényezők hatékonyságának, fontosságai sorrendjének, egymás közötti összefüggésének részletesebb elemzése és a mezőgazdasági termelés fejlesztésének jobb megalapozása.

A vizsgálati módszer

A mezőgazdasági termelést befolyásoló legfontosabb tényező a tápanyag-utánpótlás mértéke és növekedési üteme. A tápanyag-utánpótlás legfontosabb forrásai és arányai az elmúlt 30 év alatt a következőképpen változtak:

1. sz. táblázat

A tápanyag-utánpótlás alakulása Magyarországon

Megnevezés	1931—1935		1951—1955		1961—1965	
	Hatóanyag t	Százalék	Hatóanyag t	Százalék	Hatóanyag t	Százalék
Műtrágya	6 648	2,0	53 453	13,4	300 230	47,5
Szerves trágya	283 954	87,2	307 592	77,0	274 951	43,5
Egyéb*	35 148	10,8	38 449	9,6	56 917	9,0
Összesen:	325 740	100,0	399 494	100,0	632 098	100,0

* Az „Egyéb” források elsősorban a pillangósok tarlójának feltöréséből és a zöldtrágyázásból származó tápanyagot jelentik.

A táblázat szerint a szerves trágya és az egyéb tápanyagforrások felhasználása az elmúlt három évtized alatt mindössze 4 százalékkal nőtt, míg a műtrágya-felhasználás negyvenötszörösére emelkedett. Így a tápanyag-utánpótlás növekménye lényegében a műtrágya-felhasználás gyors ütemű fokozódásának következménye. A szervestrágya-termelés

tulajdonképpen már kereken egy évszázada stagnál, és növekedése a jövőben sem várható. Ennek oka elsősorban az, hogy hazánkban a szerves trágya-termelés fő forrása, a szarvasmarha-állomány gyakorlatilag ma is akkora, mint a múlt század második felében volt. 100 hektár mezőgazdasági területre szarvasmarhából 1857-ben 28,5, 1935-ben 25,2, 1960-ban 27,6 számosállat jutott (egy 500 kg-os tehén = 1 számosállat). Bár jelentős erőfeszítéseket teszünk a szarvasmarha-tenyésztés fejlesztésére, az állomány olyan növelésével nem számolunk, ami a szerves trágya-termelést nagyságrendileg számba vehető mértékben fokozhatná. Ugyanez a helyzet a pillangósok vetésterületével is, és így a tápanyag-utánpótlás további növelésének egyetlen lényeges forrása a jövőben a műtrágya lesz. Ezért jelen vizsgálatunkban a szerves trágya és az egyéb tápanyagforrások mértékét gyakorlatilag konstansnak tekinthetjük. Mivel tanulmányunkban elsősorban a termésátlagok és a tápanyag-utánpótlás *növekedése* közötti összefüggéseket vizsgáljuk, az állandónak tekintett szerves trágyát és egyéb tápanyagforrást a számításokban nem vesszük figyelembe.

Márton Sándor és Kovács Sándor vizsgálatai szerint („Tanulmány a műtrágya-felhasználás egyes kérdéseiről”) az évszázad első felében, kereken 50 esztendő alatt a szántóterület egységére felhasznált összes tápanyag és a területegységről nyert hozamok lényegében változatlanok maradtak. Ennek fő oka, hogy ebben az időszakban a műtrágya-felhasználás még nem ért el nagyságrendileg számba vehető mértéket, a szerves trágya-felhasználás pedig az előbb említett okok miatt stagnált.

A szerves trágya és egyéb tápanyagforrások számításbavételének mellőzése annál is inkább egyszerűsíti a feladatot és áttekinthetőbbé teszi az összefüggéseket, mivel a nemzetközi összehasonlításokhoz csak a műtrágya-felhasználásra lehet megbízható adatokat szerezni. A szerves trágya-felhasználás az összehasonlításba vont fejlett nyugat-európai államokban is konstansnak tekinthető, mert a helyzet ott is hasonló, sőt a szerves trágya-termelés és -szállítás technológiája nagyon munkaigényes, ezért a termelés és felhasználás bizonyos mértékű csökkenésével lehet számolni. Emellett azonban azt is meg kell jegyezni, hogy a szerves trágya-felhasználás *mértéke* a fejlett nyugat-európai országokban lényegesen nagyobb, mint hazánkban, s ez befolyásolja a kizárólag műtrágyára alapozott összehasonlítás mutatóit. Ezenkívül ezekben az államokban magas a gazdálkodás színvonala, ami a tápanyag-utánpótlás hatékony felhasználásának eszközeit, forrásait már kimerítette, míg hazánkban a termelés színvonalának fokozatos emelése a hatékonyság további fokozódását eredményezi.

Az elmúlt években több tanulmány, cikk, könyv foglalkozott a műtrágya-felhasználás és a termésátlagok közötti összefüggés vizsgálatával. A vizsgálatok egy részéről azonban nem lehetett megbízható következtetést levonni arra vonatkozóan, hogy *országosan és hosszabb távon* mekkora műtrágya-felhasználás szükséges a tervezett termésátlagok eléréséhez. Az eddigi tanulmányok egy részében a hibás következtetések lényegében két alapvető okra vezethetők vissza. Néhány szerző gyakran egy-egy gazdaság vagy kisebb tájegység kisparcellás — egy-egy növényre vonatkozó — vizsgálatából megállapítható összefüggéseket az *egész szántóföldi növénytermelésre és az országos műtrágya-felhasználásra*

vonatkoztatták. A másik jellemző hiba abból fakad, hogy a szerzők ugyan helyesen, az egész ország területéről, viszonylag egyenletes elosztásban több üzemet vizsgálnak, de csak igen rövid időszakra — 2—3 év adatait elemzik. Ilyen rövid időszak alatt azonban az időjárás ingadozása nagyobb hatást gyakorolhat a terméseredményekre, mint amekkora egy hosszabb távon, egyenletesen növekvő anyagi megalapozás ezen rövid időszakra jutó növekedésének a konkrét hatása.

Ezért az Országos Tervhivatal Mezőgazdasági és Élelmezési Főosztályán új vizsgálati módszereket és ezek segítségével új összefüggéseket kerestünk, amelyek alkalmasnak látszanak a tárgyilagosabb és hosszú távra kiható döntések jobb közgazdasági megalapozására. A főosztály dolgozói az elmúlt évben több cikkben és tanulmányban világították meg a keresett összefüggések egy-egy lényeges oldalát.

A módszer lényege a következő. Országosan nem állapítható meg egyértelműen, hogy a felhasznált műtrágya milyen arányban került felhasználásra a különféle növények alá. Ezért először el kellett különíteni a szántóföldi növénytermelésben és az egyéb művelési ágakban felhasznált műtrágya mennyiségét. A továbbiakban célszerűnek látszott csak a szántóföldi növénytermeléssel foglalkoznunk. Egyszerűbb lett volna az egész műtrágyamennyiséget a szántóföldi növénytermelésre számítani, de ma már a kertészeti kultúrák alá is nagy mennyiségű műtrágyát használnak fel, és nő a rét- és legelőterületekre szórt műtrágya mennyisége is. A nem szántóföldi művelési ágak elkülönítése lehetőséget adott arra, hogy a megyék sajátosságait bizonyos mértékben figyelembe vegyük. Mivel sem országosan, sem területileg nem rendelkezünk megbízható adatokkal, a művelési ágak szerinti műtrágya-felhasználásra vonatkozóan azt tételeztük fel, hogy az intenzív kultúrák — a kert, szőlő, gyümölcsös — területegységére számítva kétszer annyi műtrágyát használnak fel, mint a szántóterületre, a rét és legelő területegységére pedig a szántóföldi felhasználás egyötöde jut. Ez a feltételezés lényegében csak a jelenlegi tapasztalatok szerinti irány és nagyságrend jelzésére alkalmas. Ezzel a számítással országos átlagban a szántóterületre az összes műtrágya-felhasználásnak kereken 80 százaléka jut. Hasonló számítás alapján értékeltük a nemzetközi adatokat is. A szántóföldi növénytermelés területegységre jutó hozamait a gabonaegység (GE) alkalmazásával hoztuk közös nevezőre. Ez a pontosság a kitűzött cél eléréséhez elegendőnek bizonyult. A GE olyan mérőszám, amely lényegében azt fejezi ki, hogy valamely termés egy egységnyi mennyiségének módosított tápláló értéke hogyan viszonylik egységnyi mennyiségű búza tápláló értékéhez (1 GE = 1 q búza). A GE használata különösen az NDK-ban terjedt el, de bizonyos számításokhoz más KGST-országok is használják. Használata nálunk az átfogóbb jellegű közgazdasági elemzések szélesedésével kezd terjedni. A szántóföldi növénytermesztés számbavétele a hét főnövény (búza, rozs, árpa, zab, kukorica, burgonya, cukorrépa) gabonaegységre való átszámításával történt. Ezek a növények a vizsgált időszakban a szántóföldi növénytermesztésnek kereken 70 százalékát adták. A maradék 30 százalék termésátlagát a hét főnövény átlagával vettük egyenlőnek.

Az időjárás ingadozásainak zavaró hatását a számításba vehető leg-hosszabb idősor alkalmazásával csökkentettük. A hazai adatok az 1955—

1967. évekre vonatkoznak. A vizsgálat során a továbbiakban a szántóföldi növénytermelés területegységre jutó hozamait gabonaegységben, hektárra számítjuk (GE/ha), a műtrágya-felhasználást pedig hatóanyagban, szintén hektárra vonatkoztatjuk. Visszamenőleg hosszabb idősort nem volt célszerű alkalmazni, mivel 1955-ig olyan alacsony volt a műtrágya-felhasználás, hogy a stagnáló tápanyag-utánpótlás és stagnáló termésátlagok mellett érdemlegesen értékelhető összefüggések már nem állapíthatók meg. A részletes vizsgálatokra rátérve, nyomatékosan szeretnénk hangsúlyozni, hogy a következtetések elsősorban közgazdaságilag értékelhető nagyságrendekre és tendenciákra vonatkoznak és nem jelentenek biztosítékot arra, hogy adott évben, adott műtrágyamennyiséggel biztosan elérhető a számszerűen kimutatott termésátlag. A számításokban szerepeltetjük az 1967. évi előzetes adatokat is.

Nemzetközi összehasonlító vizsgálatok

A nemzetközi összehasonlításokban szerepel — a szocialista államok kivételével — a világ valamennyi olyan állama (41), amelyek közgazdaságilag számításba vehető mennyiségben használnak fel műtrágyát. Az adatok az 1961—1963. évekre vonatkoznak. Kedvezőbb lett volna itt is a hosszabb idősor alkalmazása, de a rövidebb időszak sem kifogásolható, mert

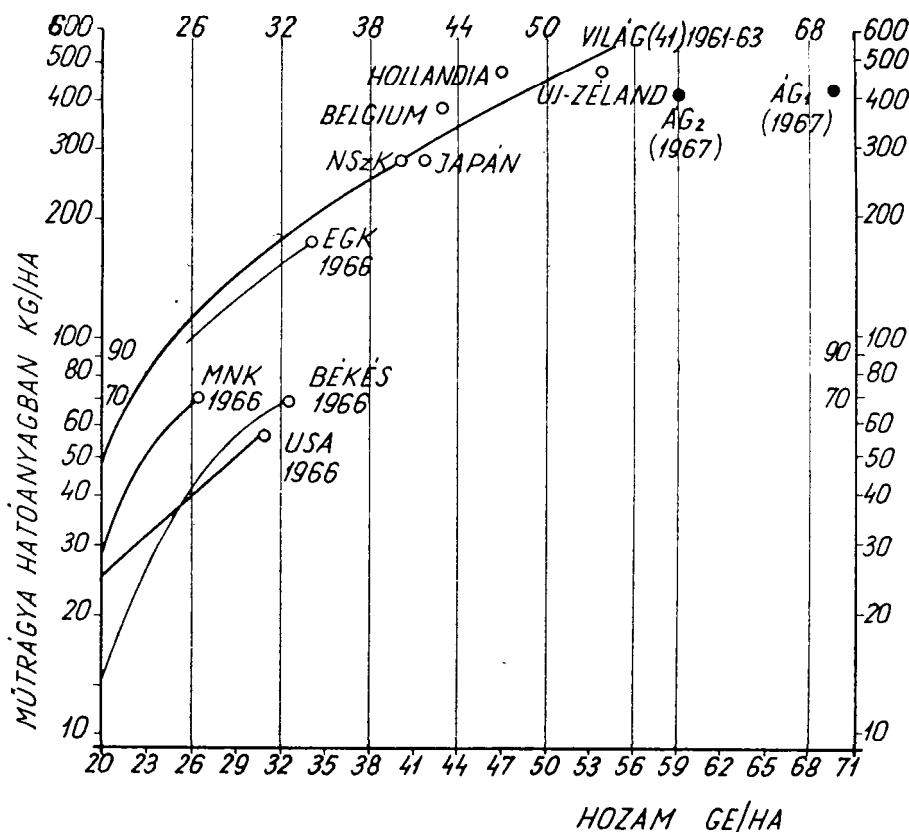
— olyan lényegesen eltérő nagyságrendeket hasonlít össze, amelyeknél az időjárás ingadozásainak nincs érdemleges hatása a nagyságrendi különbségekre;

— a több műtrágyát felhasználó nyugat-európai államokat, az Európai Gazdasági Közösség államait (EGK) külön is feltüntetjük hosszabb idősorban, 1955—1965. évekre vonatkozóan.

Az Egyesült Államokban a műtrágya-felhasználás — az erre jellemző sávban — nagyon hatékony. Ebben a sávban a földrajzi viszonyok igen kedvezőek mind a csapadék mennyiségét és eloszlását, mind az évi hőösszeget, mind pedig a talaj minőségét tekintve. Emellett — mint ismeretes — a termelés erősen szakosodott a jellemző övezetekben, és a műtrágyát — ezen a színvonalon — elsősorban ott alkalmazzák, ahol a legkedvezőbb a felhasználása. Elképzelhető egyébként — a grafikon futása bizonyos mértékig erre mutat —, hogy a magasabb műtrágya-felhasználási szinteken a hatékonyság már nem lesz ennyire kedvező. A mezőgazdasági termékek iránti világpiaci kereslet várható növekedésével a nagyobb mértékű műtrágya-felhasználás valószínűleg a kedvezőtlenebb adottságú területeken is elterjed. Az Egyesült Államok idősora szintén az 1955—1965. évek adatait tartalmazza. Magyarország adatai az 1955—1967. évekre vonatkoznak. Békés megye grafikonját az érdekesség kedvéért tüntetjük fel, mert azt mutatja, hogy ez a megye és a hozzá hasonló adottságú megyéink eredményei elérik a legkedvezőbb feltételek között működő területek hatékonysági színvonalát.

Még egy egészen friss és nagyon érdekes adatot tüntettünk fel az ábrán. A legfejlettebb állami gazdaságok 1967-ben egyszeres keresztezésű jugoszláv és hazai hibridkukoricával és nálunk üzemi méretben

A fajlagos műtrágya-felhasználás hatékonysága

Megjegyzés: Világ (41) = a vizsgált 41 ország.

eddig nem alkalmazott nagyadagú műtrágyával végeztek kísérletet. A kísérletek szinte hihetetlen eredményeket hoztak (AG₁ 1967): 1800 hektáron 432 kg/ha műtrágya-felhasználással 70 GE/ha, illetve (AG₂ 1967) 1400 hektáron 408 kg/ha műtrágya mellett 59 GE/ha hozamot értek el. Az ilyen jellegű kísérletek igen fontosak, mert jelzik azoknak a lehetőségeknek a körvonalait, amelyek Magyarországon a következő évtizedekben az ország bizonyos területein, egy-egy üzemben meghatározott feltételek mellett — pl. kukorica esetében — feltehetően megközelíthetők lesznek.*

A grafikon adatait számszerűsítve mindenképp először arra kell választ kapnunk, hogy megközelítően milyen a világ átlagában a műtrágya-felhasználás hatékonyságának a mértéke és tendenciája? Táblázatba foglaltuk a különböző hozamszintek eléréséhez szükséges műtrágyamennyiség adatait, valamint a hozamok és a felhasznált műtrágya értékkülönbözötét. Ezenkívül feltüntettük az 1 GE előállításához a különböző hozamszinteken szükséges műtrágya mennyiségét és értékét. A hozam egységét, a GE-t 7 \$-ral vettük számításba. Ez határparitásban, a szállítási költséggel növelt importátlagárat jelenti. A műtrágyát 4 \$/q határparitáson, szállítási költséggel növelt átlagáron vettük figyelembe, azaz hatóanyagra átszámítva 0,16 \$/kg értékben számítottuk. Természetesen az árak is csak megközelítően pontosak, éppúgy, mint a műtrágya-felhasználás és a hozamok adatai.

* Itt nem térünk ki arra, hogy a terméshozamot a műtrágyán kívül sok más tényező is befolyásolja (jobb fajták, több növényvédőszer, gép stb.). Ezeknek a tényezőknek a mellőzése azonban nem zavarja a műtrágya-felhasználás hatékonyságának a megítélését.

2. sz. táblázat

A műtrágya-felhasználás és a hozamok mennyiségi összefüggése

Megnevezés	Hozamszintek GE/ha							
	20	26	32	38	44	50	56	68
	Műtrágya-felhasználás kg/ha							
Világ	50	115	170	250	340	460	(580)	—
EGK	—	97	155	—	—	—	—	—
Magyarország	28	66	—	—	—	—	—	—
Egyesült Államok	25	39	62	—	—	—	—	—
Békés megye	13	40	66	—	—	—	—	—
ÁG (1967)	—	—	—	—	—	—	408	430

A mennyiségi adatokat értékmutatókra átszámítva a felhasználás hatékonysága a következő:

3. sz. táblázat

A világ műtrágya-felhasználásának átlagos hatékonysága

Hozamok GE/ha	Hozam-érték \$/ha	Műtrágya-felhasználás \$/ha	Hozamérték és műtrágya-felhasználás különbsége \$/ha	1 GE megtermeléséhez szükséges műtrágya	
				kg	\$
20	140	8	132	2,5	0,40
26	182	18	164	4,4	0,70
32	224	27	197	5,4	0,80
38	266	40	226	6,6	1,06
44	308	54	254	7,8	1,25
50	350	74	276	9,3	1,50
56	(392)	(93)	(299)	(10,4)	(1,66)

A táblázatból az alábbi lényeges következtetések vonhatók le:

1. A műtrágya-felhasználás és a hozamok növekedésével nő az 1 GE megtermeléséhez szükséges műtrágyamennyiség. Az 56 GE/ha hozamszinten már négyszer annyi műtrágya kell 1 GE megtermeléséhez, mint a 20 GE/ha hozamszinten.

2. Annak ellenére, hogy a termésátlagok és a műtrágya-felhasználás növekedésével arányosan romlik a fajlagos, 1 GE előállításához szükséges műtrágya hatékonysága, az 1 hektárról nyert értékkülönbség emelkedik, tehát arányosan növekszik a területi hatékonyság. Ez lényegében az 1 GE előállításához szükséges műtrágya mennyiségének, valamint a gabona és a műtrágya között a világpiacon tartósan kialakult árviszonyoknak a következménye.

Az árviszonyok valószínűen a következő időszakban sem fognak lényegesen változni, ezért megállapíthatjuk, hogy az általunk ma reálisan elképzelt legmagasabb hozamszintekig növekszik a műtrágya-felhasználás területi hatékonysága. Itt nem vettük figyelembe, hogy a nagyobb hozamok esetén nőnek az egyéb költségek is (gép, vegyszer, esetleg öntözés stb.). Ezeknek beszámítása azonban az előbb jelzett alapvető tendenciák jellegét lényegében nem befolyásolja.

Magyarország a jellegzetes térségek és hozamszintek összehasonlí-

tásában az alábbiak szerint helyezkedik el az ország jelenlegi műtrágya-felhasználásának sávjában.

4. sz. táblázat

A hazai műtrágya-felhasználás hatékonysága

Megnevezés	GE/hektár							
	20				26			
	Műtrágya kg/ha	Százalék	Hozam és műtrágyaérték különbsége \$/ha	Százalék	Műtrágya kg/ha	Százalék	Hozam és műtrágyaérték különbsége \$/ha	Százalék
Világ	50	100	132	100	115	100	164	100
EGK	—	—	—	—	97	84	167	102
Magyarország	28	56	135	103	66	57	172	105
Egyesült Államok.	25	50	136	103	39	34	176	107
Békés megye	13	26	138	105	40	35	176	107

A táblázat adatai szerint hazánkban — a mai hozamszinten — a világ átlagos felhasználásánál mintegy 40 százalékkal kevesebb műtrágyával lehetett azonos termésátlagot elérni. Ezen belül a kedvező adottságú megyék 60 százalékkal kevesebb műtrágyát használnak fel azonos termésátlag eléréséhez, mint a fejlett nyugat-európai államok. Ennek valószínű okai között említjük meg az átlagosnál kedvezőbb talajadottságainkat, a talajaink tápanyagtartalmát, a kedvező évi hőösszeget, amelyek — úgy tűnik — ma még nagyobb hatással vannak a műtrágya érvényesülésére hosszabb távon, mint a csapadék évi mennyisége és ingadozása.

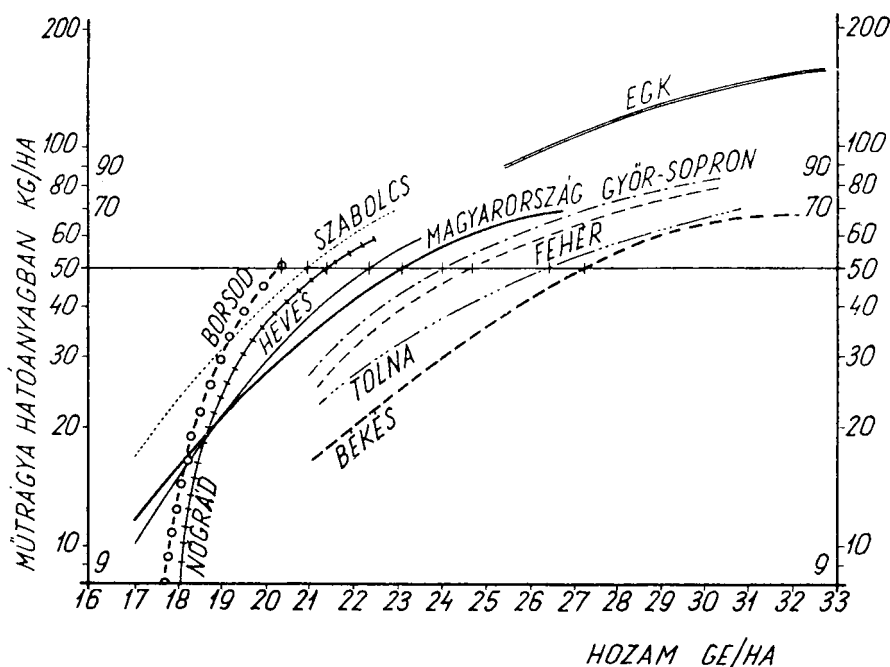
Számolni kell azzal a körülménnyel is, hogy éppen a csapadék szempontjából legkritikusabb területeken, a Tisza mellett épül a legnagyobb öntözőrendszerünk. Hazánk hosszú távon, előrelátható beruházáspolitikai esetén vízkészleteinek hasznosítását még jelentősen bővítheti. Ezért kellő bizonyossággal mondhatjuk, hogy a műtrágya-felhasználás hatékonysága a ma ismert legmagasabb felhasználási szinten is kedvező lesz.

Helyes még egy ellenőrzést elvégezni. A hazai kutatók számos vizsgálatot végeztek arra vonatkozóan, hogy mennyi műtrágya szükséges 1 mázsa termék előállításához. Ennek alapján az egykori Állami Gazdaságok Főigazgatósága utasításban tájékoztatta az állami gazdaságokat az 1 mázsa termék előállításához szükséges hatóanyag mennyiségéről. Eszerint a búzához kereken 5,2 kg/GE szükséges. Más kutatók (például Debreczeni Béla, Szarvas) a tápanyag-szolgáltató képesség szerint három osztályba sorolják a talajokat: vannak gyenge (I.), közepes (II.) és jó (III.) tápanyag-szolgáltató képességű talajok. 1 mázsa búza előállításához az I. osztályban 7 kg, a II. osztályban 5,7 és a III. osztályú talajokon 5,3 kg hatóanyag szükséges. A 4. sz. táblázat szerint a jelenlegi országos szinten 2,6 kg műtrágya szükséges 1 GE előállításához. Ha ehhez hozzávesszük a szerves trágya és az egyéb tápanyagforrás hatóanyagát is, akkor megállapíthatjuk, hogy az 1 mázsa búza előállításához szükséges 5—5,6 kg összes hatóanyag teljes összhangban van a fentebb említett források szerint a jó tápanyag-szolgáltató képességű talajokon szükséges tápanyag-utánpótlási szükséglettel.

A hazai műtrágya-felhasználás területi hatékonysága

Bár számszerű adatokat minden megyére feldolgoztunk, a grafikus ábrázolásban csak a négy legkedvezőbb és négy legkedvezőtlenebb adottságú megye adatait tüntettük fel. Az összes megye ábrázolása már zsúfoltá, áttekinthetetlenné tette volna az ábrát és a szélső értékek jól jelzik a határokat, amelyek között a hatékonyság mozog.

A műtrágya-felhasználás területi hatékonysága

Az összehasonlítás végett a legkedvezőtlenebb adottságú és legkevesebb műtrágyát felhasználó megye — Borsod megye — legmagasabb felhasználási szintjét vettük alapul (50 kg műtrágya/ha), és azt vizsgáltuk, hogy ezen a műtrágya-felhasználási szinten milyen termésátlagokat értek el a különböző megyék.

Az 50 kg/ha műtrágya-felhasználási szinthez húzott vízszintes vonalnak és a megyék trendvonalainak metszéspontjai megadták az e szinthez tartozó hozamértékeket. Ezt a megyék különböző időpontokban érték el. A két szélső érték: Fejér megye 1961-ben, Borsod megye 1967-ben.

Az adatok szerint a legjobb és a legrosszabb feltételek között működő megyék között 30—35 százalékos eltérés van az azonos mennyiségű műtrágya felhasználásával nyert termésátlagok között. A grafikonra berajzoltuk az EGK görbéjét is, bár innen nincsenek adataink az alacsonyabb szintű műtrágya-felhasználásra vonatkozóan. A görbék meghosszabbítása azt valószínűsíti, hogy a legrosszabb feltételek között dolgozó megyék eredményei sem rosszabbak az EGK átlagánál, tehát ma még ezekben a megyékben is a nyugat-európai országokéval azonos hatékonysággal lehet a műtrágyát felhasználni.

5. sz. táblázat

A műtrágya-felhasználás számszerű területi hatékonysága

Megnevezés	Műtrágya-felhasználás kg/ha	Termésátlag GE	
		q/ha	százalék
Borsod	50	20,3	88
Szabolcs.....	50	20,9	90
Nógrád	50	21,4	92
Heves.....	50	22,4	96
Magyarország	50	23,2	100
Győr-Sopron.....	50	24,0	103
Fejér.....	50	24,8	107
Tolna	50	26,5	114
Békés	50	27,4	118

Végezzünk egy rövid számítást Borsod megyére vonatkozóan. A trendvonal alapján a 10 éves fejlődés a következő volt:

6. sz. táblázat

A tápanyag-utánpótlás és a termésátlag összefüggése
Borsod megyében

Év	Termésátlag		Műtrágya-felhasználás	
	GE/ha.	Érték \$	kg/ha	Érték \$
1955	17,5	122,5	5,0	0,8
1965	20,5	143,5	50,0	8,0
Különbség	3,0	21,0	45,0	7,2

Ebben a megyében tehát, amely a legrosszabb természeti feltételek között dolgozik, 10 év alatt a hektáronként megtermelt érték 21 \$-ral, a felhasznált műtrágya értéke pedig 7,2 \$-ral növekedett, tehát ezeken a területeken is érdemes volt a műtrágya-felhasználást növelni.

Megvizsgáltuk azt is, hogy milyen volt a megyék két szélső csoportja között a hatékonyság szóródása alacsonyabb szinten, akkor, amikor a műtrágya-felhasználás növekedése elkezdődött. A 4—4 megye átlagában alacsonyabb és magasabb műtrágya-felhasználás mellett a hatékonyság a 7. sz. táblázat szerinti volt.

7. sz. táblázat

A hatékonyság eltérései

Megyék	Műtrágya-felhasználás kg/ha	Hozam		Műtrágya-felhasználás kg/ha	Hozam	
		GE/ha	Száza- lék		GE/ha	Száza- lék
Győr-Sopron, Fejér, Tolna, Békés	10,4	21,2	100	50	25,5	100
Borsod, Szabolcs, Nógrád, Heves	10,2	19,8	93	50	21,2	83

Az alacsony műtrágya-felhasználási szinten a különbség kicsiny a két szélső csoport között (7 százalék), a műtrágya-felhasználás növekedésével azonban a kedvezőbb talaj- és éghajlati adottságok jobban érvényesülnek, ami növeli a hatékonyságbeli eltéréseket (17 százalék).

A differenciáltság nemcsak a megyék között mutatkozik meg, hanem országosan, a termelési érték alapján rangsorolt termelészövetkezeti kategóriák között is. Ha az 1 kh termőterületre jutó halmozatlan termelési érték alapján a termelészövetkezeteket 3000 Ft alatti és 3001 Ft feletti kategóriákba soroljuk, úgy 1966-ban a magasabb kategóriákba tartozó szövetkezetek átlagosan 25 százalékkal több műtrágyát használtak fel egy területegységre, mint az alacsonyabb kategóriába tartozó szövetkezetek.

Még egy csoportosításban célszerű megvizsgálni a műtrágya felhasználását. Az állami gazdaságok 1966-ban területegységre vonatkoztatva 80 százalékkal több műtrágyát használtak fel, mint a termelészövetkezeti közös gazdaságok, termésátlagaik pedig mintegy 25 százalékkal voltak magasabbak. A különböző csoportosítás szerinti differenciáltság lényegében az elosztásos rendszer fokozatos továbbfejlesztése révén jött létre. Egyrészt az állami gazdaságok az elmúlt években lényegesen több műtrágyát használtak, mint a termelészövetkezetek, másrészt a tanácsi szektorban a megyék a tervezett áruértékesítési mutatók és a szántóegység arányában kaptak műtrágyát. Ugyanezeket az elveket érvényesítették a szövetkezetek közötti elosztás során is. Lényegében arra törekedtek, hogy a műtrágya egyre inkább oda kerüljön, ahol a felhasználása hatékonyabbnak látszik.

Már a termékforgalmazás új rendjére való általános áttérés előtt célszerű volt a mezőgazdaságban tovább csökkenteni a megkötöttségeket. Ennek során a műtrágya is 1967-ben lényegében hatósági elosztás nélkül, kereskedelmi forgalom útján került a felhasználókhoz. Az első tapasztalatok azt mutatják, hogy a kedvezőbb adottságú megyékben a területegységre jutó műtrágya-felhasználás aránya valamelyest növekedett a kedvezőtlenebb adottságú megyékhez viszonyítva. A már említett négy kedvezőbb adottságú megye átlagos műtrágya-felhasználása 1965-ben 25 százalékkal, 1967-ben 33 százalékkal volt magasabb a kedvezőtlenebb adottságú megyék felhasználásánál.

A felhasználás hatékonyságát illetően még egy érdekes tapasztalatra hívjuk fel a figyelmet. A trendvonal induló szakaszában — nagyjából 0 és 60—70 kg/ha között (ez 1,5 q/kh vegyes műtrágyának felel meg) — meredeken emelkedik, tehát erősen nő a műtrágya-felhasználás, de a hozamok még nem emelkednek kellő mértékben. Ez egyébként megfelel annak a hazai gyakorlati tapasztalatnak, hogy a műtrágya hatása 1—1,5 q/kh vegyes műtrágya-felhasználás után kezd észrevehetően érvényesülni. Ezt a hatást lényegében 1967-ben léptük át. Ennek a szintnek a túlhaladása nemcsak azt jelenti, hogy a műtrágyamennyiség már határozottan számbavehető hatással van a termésátlagokra, de azt is jelzi, hogy a mezőgazdasági termelés kulturáltsága egy magasabb fejlődési szakaszba lépett.

Végül tekintsük át, milyen a műtrágya-felhasználás növekedési üteme nálunk és a szomszédos területeken.

Annak ellenére, hogy a műtrágya felhasználásának hatékonysága

nálunk a nyugat-európai átlagnál kedvezőbb, a felhasználás növekedése elmarad mind a nyugat-európai országokétól, mind a fejlettebb mezőgazdasággal rendelkező KGST-országokétól.

8. sz. táblázat

A műtrágya-felhasználás nagysága és növekedésének mértéke
(M. e.: kg/ha)

Ország	1950	1954	1965	Növekmény	
				1950—1965	1954—1965
Magyarország ...	5	10	55	50	45
EGK	—	90	152	—	62
Bulgária	1	.	62	61	—
Csehszlovákia ...	35	.	125	90	—
NDK	104	.	206	102	—

A hazai felhasználás hatékonyságáról az előzőekben elmondottak, valamint a fenti táblázat adatai azt igazolják, hogy nem használjuk ki jól a mezőgazdaságban rejlő lehetőségeket. Érdeemes megfigyelni, hogy Bulgária egy évtizeddel ezelőtt még mögöttünk állt a mezőgazdaság anyagi megalapozása és a termésátlagok területén, ma már elhagyott bennünket mind a két vonatkozásban. Az ismert előirányzatok szerint — amennyiben ténylegesen megvalósulnak — Bulgária 1970-ben pontosan kétszer annyi műtrágyát fog területegységre felhasználni, mint hazánk.

Problémák, feladatok

A gyorsabb ütemű fejlődés azt kívánja meg, hogy a rendelkezésre álló eszközeinket növekvő hatékonysággal használjuk fel, amit részben a szakértelem és tudás állandó bővülése és elterjedése, részben a befolyásoló eszközök differenciáltabb és jobb alkalmazása biztosíthat. Az eddigi tapasztalatok alapján várható, hogy a kedvezőbb adottságú területeken, a fejlettebb állami gazdaságokban, termelőszövetkezetekben erőteljesebben növekedni fog a műtrágya iránti igény. Csak üdvözölni lehet a Külkereskedelmi Minisztérium kezdeményezését, amellyel lehetővé tette az elmúlt évben, hogy a legfejlettebb üzemek nálunk eddig soha nem használt nagyadagú műtrágya-felhasználással, kiváló jugoszláv hibrid vetőmag importjával világviszonylatban is figyelemre méltó termésátlagokat érjenek el.

Az üzlet világpiaci áron kerül lebonyolításra és a gazdaságok a vásárolt műtrágya és vetőmag értékét kukoricával egyenlítik ki. (Egyébként a hazai egyszeres keresztezésű hibridekkel, nagyadagú műtrágyával szintén kitűnő eredményt értek el.) A mind népgazdasági, mind üzemi szempontból kedvező számszerű eredmények mellett felbecsülhetetlen jelentőségű volt a kísérlet olyan szempontból, hogy megmutatta: milyen eredményeket lehet elérni még egy viszonylag száraz tenyészidőszakban is az eddig átlagosan használt műtrágyaadag öt-tízszeresével. Ezek az eredmények a messzi távlatból elérhető közelségbe hozták néhány olyan probléma megoldását, amellyel évek óta küszködünk (pl.

a tőkés takarmányimport jelentős csökkentése). Úgy véljük, hogy a KKM szigorúan üzleti alapokra helyezett akcióinak kiszélesítése a népgazdasági problémák megoldásának meggyorsítása mellett előmozdíthatja az agrotechnikai fegyelem fokozását, magasabb szintre emelését, a gazdaságok szemléletének átállítását és ezzel egy reálisan megvalósítható, gyorsabb ütemű fejlődést.

A magasabb műtrágya-felhasználás azonban fokozott követelményeket támaszt mind a gyártás, mind a felhasználás területén. Eddig eléggé sablonosan, nagyjából 50 N : 36 P : 14 K arányban használták a műtrágyát az ország különböző területein, különböző kultúrák alá. Részben az eddigi tudományos vizsgálatok, részben a már értékelhető gyakorlati tapasztalatok arra mutatnak, hogy a műtrágya összetételét magasabb szinten már jóval differenciáltabban kell megtervezni. Figyelembe kell venni a talajok különböző tápanyagtartalmát, a növények eltérő szükségleteit. A felhasználás növekedéséből adódó változások mellett a termelési struktúra változása is jelentős befolyást gyakorol a műtrágya-felhasználás összetételére. A nagyobb adagú műtrágya felhasználásánál már nem elég az eddigi gyakorlati tapasztalat. Az üzemi talajterképek elkészítése a főbb üzemekben — elsősorban az üzemek érdekében — egyre halaszthatatlanabb feladattá válik. Ezzel összefüggésben fokozódik a jelentősége a kellően megszervezett és jól működő üzemi szaktanácsadásnak ezen a területen.

A gyártás vonatkozásában mennyiségi és minőségi feladatok sürgős megoldása kerül előtérbe. A gyors fejlődés szükségessé teszi, hogy a következő műtrágyagyár létesítéséről mielőbb döntsünk és ennek eredményeképpen a konkrét intézkedések megtörténjenek. A mennyiségi fejlődés mellett a felhasználók fokozódó követelményeket támasztanak a műtrágya minőségével szemben, és egyre inkább keresik a kombinált, nagyobb hatóanyag-tartalmú műtrágyákat. Mindez szorosabb kapcsolatot tesz szükségessé a műtrágyagyártó, forgalmazó és felhasználó üzemek, vállalatok között.

A műtrágya-felhasználás gyorsabb ütemű növelése, ezen keresztül a búza- és a kukoricatermelés erőteljes fokozása új perspektívákat nyithat meg az állattenyésztés megalapozottabb fejlesztése mellett nemzetközi kereskedelmi kapcsolatainkban is. Mindez kedvezően segítheti egész népgazdaságunk fejlődését.

BEREND T. IVÁN:

A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez (Történelmi előzmények)

A modern gazdaságnak oly elkerülhetetlen követelménye a nemzeti keretek között kiépült gazdasági egységek egymáshoz kapcsolódása, hogy az utóbbi években Keleten és Nyugaton, a modern tőkés fejlődésben csakúgy, mint a szocialista gazdaság növekedése során kevés kérdéstről esett annyi szó, mint éppen a gazdasági integrációról. A mai kérdések azonban történelmi kérdések is. Nem kaphatunk rájuk teljes választ, ha nem faggatjuk e táj, Közép- és Kelet-Európa modern gazdasági fejlődésének történelmi útját is, az országok történelmileg kialakult gazdasági struktúráját és egymáshoz kapcsolódását. Nem az integráció történetét kívánom természetesen vizsgálni, hiszen ez — az integráció valódi értelmében, mely egyáltalán nem azonosítható a spontán piaci kapcsolatokkal, s nem is képzelhető el tudatos állami tevékenység nélkül,¹ ami a most vizsgált időszakban még jórészt hiányzott — nem is volt, hanem azokat a folyamatokat, azt a történelmi utat, amely a mai integrációs probléma előzményének tekinthető, a gazdasági integráció — akár éppen negatív értelmű — előtörténetét képezte.

Nem részletesen dokumentált történelmi monográfiával, hanem a fő folyamatok jellemzésére törekvő tanulmánnyal jelentkezem, előre is felhívom tehát az olvasó figyelmét, hogy ne várjon teljességet.

Birodalmi „integráció” az első világháború előtt

A modern tőkés gazdaság születésének periódusához kell visszanyúlnunk. E periódus az európai kontinens nyugati területein a XVIII. század végétől az ipari forradalom folyamatával tetőzött. Ennek eredményeként Nyugat-Európa országai a XIX. század közepére, második felére ipari országokká váltak, s 1870-ben hat nyugat-európai ország állította elő a világ ipari termelésének több mint 60 százalékát.² Közép- és Kelet-Európában nem így alakult a helyzet. Ez a terület már a XVI. század elejétől nem tudott lépést tartani a nyugati fejlődés tőkésedő irányával, az

¹ E kérdést igen határozottan exponálja Vajda Imre: Széles körű, tervezett európai kooperációt (Gazdaság, 1967. 1. sz.) című cikkében.

² S. Clough: Rise and Fall of Civilisation. An Inquiry into the Relationship between Economic Development and Civilisation. New York. 1957. 220. 1.

előrehaladás rendkívül lassú maradt, sőt torz kerülő utakra terelődött.³

A Közép- és Kelet-Európára általában jellemző folyamatok mellett a térség országai között is lényeges fejlődési, fejlettségi különbségek maradtak.

A Habsburg-Monarchia osztrák és cseh területei, ha megkésve is, de követték a fejlődés nyugat-európai irányát, ami a XIX. század végére a gazdasági struktúrának a nagyipar térhódítása jegyében történő gyökeres átalakulására vezetett.

A Monarchia keleti területein, ezen belül Magyarországon, a különböző birodalmakhoz tartozó lengyel területeken és az Orosz Birodalomban a gazdasági fejlődés eltérő vonásokat mutatott. Nemcsak nagy késedelem, de a XIX. és XX. század fordulója körül is, amikor a jórészt külföldi tőkebefektetésekkel kibontakozó sajátos ipari forradalom jellemzi ezen országok gazdaságát — kiépül az infrastruktúra, kibontakozóban van a gazdaság agrár-ipari szerkezete — nem jönnek létre nyugati jellegű modern ipari országok. A Balkánon pedig még az orosz—lengyel—magyar jellegű sajátos ipari forradalom sem játszódik le. A Balkán nem tudott kimozdulni tradicionális agrárelmaradottságából, a lakosság háromnegyede még a mezőgazdaságban dolgozott, s a meglévő kevés iparra még a kisipar túlsúlya volt jellemző.⁴

Mindezek hatására Közép- és Kelet-Európa országainak többsége az európai ipari forradalom korszakának lezárulása után, az első világháborúig sem játszhatott más szerepet az európai gazdasági munkamegosztás rendjében, mint az iparosodott Nyugat agrár kiegészítője.

A mezőgazdasági szállító, iparcikk-importáló szerepkör az európai munkamegosztásban természetesen csak rendkívül nagy vonásokban rajzolhatja meg az egyes közép- és kelet-európai országok gazdaságának más országokhoz fűződő gazdasági kapcsolatát. Egy-egy ország, illetve terület valóságos összekapcsolódása más országokkal és területekkel az ipari forradalom után sokkal bonyolultabb volt. Annál is inkább, mivel ezekben az évtizedekben Közép- és Kelet-Európában alig voltak valóságos nemzeti államok, s a térség legnagyobb részén hatalmas, soknemzetiségű birodalmak terpeszkedtek. Ezek a birodalmak általában különböző jellegű és fejlettségű országokat, népeket szorítottak egyetlen mesterséges egységbe, s a birodalmi keretek a 70—80-as évektől Európaszerte alkalmazott védővámpolitikával, fellendülő árutermeléssel és kereskedelemmel önmagukban is sajátos gazdasági integráció kialakulására vezettek. Ha Nyugat és Kelet általában az ipari és agrárterületek jellegzetes kapcsolatát mutatta, akkor a közép- és kelet-európai birodalmi egységeken belül is fellelhetők az iparosodó vagy iparosodottabb és a megrekedő agrárterületek összekapcsolódásai.

Nem feledhetjük el, hogy például az Osztrák—Magyar Monarchia — első világháborúig 50 millió lakosra bővült — keretébe tartozott a nyugatias fejlődési útra térő Ausztria és a cseh tartományok, a sajátos kelet-európai ipari forradalmat megtett agrár-ipari jellegű Magyarország, a legelmaradottabb, csak az ipari forradalom kezdetéig eljutó lengyel

³ Lásd Pach Zsigmond Pál: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században. Kossuth Könyvkiadó, 1963.

⁴ E kérdésre lásd: Berend—Ránki: Az ipari forradalom kérdéséhez Kelet- és Délkelet-Európában című tanulmányunkat. Századok, 1968. 1. szám.

Galícia vagy délszláv Dalmácia. A mintegy másfélszáz milliós lakosságú Orosz Birodalom egyetlen egységbe foglalta az orosz, ukrán, balti területeket, s ehhez az egységhez tartozott az úgynevezett Lengyel Királyság is. A 3—7 millió lakost számláló, formailag önálló balkáni államok még alig tudták elválni a Török Birodalomhoz kapcsoló köldökzsinórt. Megváltás fizetése, a régi birodalom terhei egy részének előírt átvállalása, külkereskedelmi megkötöttségek s általában a Török Birodalomnak Balkánra vetődő árnyéka még a XX. század elején is, sőt tulajdonképpen a balkáni háborúig besötétítette ezeket az országokat és őrizte a volt nagy birodalom nyomait. Rájuk nem volt még jellemző a modern tőkés fejlődés dinamizmusa, s alig jutottak túl a feudális önellátás szintjén.

Mindez azt jelenti, hogy a modern gazdasági fejlődés Közép- és Kelet-Európa legnagyobb területein eleve nem nemzeti keretek között indult, hanem sajátos nagy birodalmi egységek keretében, tehát ha úgy tetszik, eleve sajátos — s nem modern, XX. századi értelmű — gazdasági integráció jegyében. Különösen hangsúlyoznunk kell a jelenség sajátosságát, hiszen sokkal inkább a spontán piaci hatások érvényesültek, semmint az integráció lényegétől elválaszthatatlan termelési, fejlesztési együttműködés, másrészt az integráció nagy birodalmi keretei tulajdonképpen a feudális formáció maradványai voltak. Ez természetesen meghatározta az integráció további lehetőségeit és jövőjét is. Ennek ellenére a történeti valóság rendkívüli leegyszerűsítése lenne, ha e birodalmakon belüli munkamegosztásban, mint történetírásunk szemléletét sokáig áthatotta, *csak* az elmaradottabb szinten álló országok függő-kiszolgáltatott helyzetét, kifosztására való törekvéseket, egyszóval félgymarmati vagy félgymarmati jellegű függőséget látnánk.⁵

A széles birodalmi piacok előnyei

A birodalmi keretek, a széles kiterjedésű piacok olyan gazdasági lehetőségeket is teremtettek, amelyek e birodalmak minden részének jelentős előnyöket biztosítottak. A szélesebb piaci lehetőségek e birodalmakhoz tartozó országok és területek számára módot adtak arra, hogy gazdaságuknak ne minden ágát kényszerüljenek fejleszteni, hanem általában korlátozottabb erőforrásaikat néhány, számukra az adott helyzetben legkedvezőbb területre koncentrálnak. Így azután a nemzetgazdaság egyik vagy másik ága, az ipar egyik vagy másik ágazata különösen kedvező fejlődési lehetőségekhez jutott, hatalmas birodalmi piacok ellátására rendezkedhetett be. Ez természetesen csakis azért volt lehetséges, mert más nemzetgazdasági ágak, ipari ágazatok viszont a birodalmak más területein bontakozhattak ki, ismét csak összbirodalmi jelleggel. Egy-egy országra tehát a nemzetgazdaság és ipar erős aránytalanságai voltak jellemzőek: erősen kifejlett és úgyszólván teljesen hiányzó ágazatok ellentéte jelentkezett. A főként Lodz körzetében kialakult lengyel textilipar fejlődési lehetőségeit például rendkívül megnövelte, hogy az Orosz Birodalmon belüli vámhatárokat 1850-ben eltörölték, s széles piacok ellátására hatalmas textilközpont épülhetett ki. Az 1827-ben Ludwig

⁵ E nézet legújabb felfrissítését jelenti egy néhány évvel ezelőtt elhangzott felszólalás publikálása: Mód Aladár: Sors és felelősség. Magvető. 1967. 159—164. l.

Geyer által létesített első lodzi pamutüzem nyomán kialakuló textil-központ főként az 1880-as évektől válik birodalmi jelentőségűvé, s az 1860-ban még csak 28 ezer lelket számláló város a századfordulóra 325 ezer lakosú nagy ipari központtá bővült.⁶

De vegyük szemügyre közelebbről Magyarország helyzetét. A Monarchia piaci lehetőségei által nyújtott legfőbb előny kétségtelenül a mezőgazdaság modern tőkés átalakulásában jelölhető meg. A monarchiai hitelforrások, széles védett piaclehetőségek nélkül a XIX. század második felében csak összehasonlíthatatlanul gyengébb fejlődési eredmények alakulhattak volna ki, hiszen a korszerűtlenül és ezért túlzottan költségesen termelő magyar nagybirtok nemcsak néhány évtizeddel később, de már ekkor elvérzett volna a nemzetközi verseny körülményei, a világpiacon utaltság viszonyai közepette.

A Monarchia védett piaci azonban nemcsak a magyar mezőgazdaságot védték és viszonylag gyors tőkés fejlődéshez járultak hozzá, de elég erős védettséget biztosítottak azáltal is, hogy a Monarchia közös pénzürendszere teljesen kiküszöbölte, ismeretlenné tette a devizaproblémát s csökkentette a Monarchián kívüli külkereskedelem jelentőségét. (Ez utóbbi mindössze akkora összegre rúgott, mint a nemzeti jövedelem egynolcada, ami egyben azt is jelentette, hogy külkereskedelmi gondok sem terhelték az ország gazdaságát.)⁷

Mindez a viszonylag kicsiny és a modern tőkés fejlődés kezdetén álló ország számára sok szempontból előnyös volt, s jelentősen elősegítette a gazdasági növekedést.

A mezőgazdaság mellett az országon belül az ipar számára kedvező természeti-gazdasági adottságok kiaknázására is nagy erőkoncentráció jöhetett létre, és az egész ország, sőt bizonyos esetekben az egész Monarchia ellátására képes iparágak fejlődhetnek ki.

Igy jött létre a hatalmas magyar malomipar, amely olyan tömegtermelésre rendezkedhetett be, hogy a technikai találmányok egész sorozatát ösztönözte. Elsősorban a korszerű hengerek révén olyan tömegtermelés vált lehetővé, hogy a magyar malomipar őrlési kapacitása meghaladta a hazai gabonatermelés mértékét is, s balkáni gabona importjával, feldolgozott formában történő továbbszállításával jelentős tényező lett az európai piacon. Budapest az amerikai Minneapolis után a világ második legnagyobb malomipari központjává nőtt!

Valamelyest hasonló volt a helyzet a cukoriparban is, és az akkori szükségletekhez teljesen igazodó szénbányászat, vaskohászat, vasúti járműgyártás és viszonylag fejlett mezőgazdasági gépgyártás épülhetett ki.

Míg a magyar mezőgazdaság és egyes élelmezési ipari ágak az egész Monarchia ellátására rendezkedhettek be, addig az osztrák—cseh területek ipara főként ipari fogyasztási cikkek, textil-, bőr-, papír-, üvegáruk, bizonyos vasipari cikkek, számos gépipari ágazat, szerszámgépek gyártása stb. területén élvezhette ezt az előnyt. Olyan ágakban tehát, amelyekben vagy már korábbról is helyzeti előnyben, fölényben voltak, vagy a nagyobb képzettségű szakmunkás gárda, nagyobb tőkeerő és természeti adottságok révén előnyösebb helyzetet használhattak ki. A ma-

⁶ W. O. Henderson: *The Industrial Revolution in Europe 1815–1914*. Chicago. 1961.

⁷ Berend-Ránki: *Nemzeti jövedelem és tőkefelhalmozás Magyarországon. 1867–1914*. Történelmi Szemle. 1966. 2. szám. Vö.: *A magyar szentkorona országainak 1882–1913. évi külkereskedelmi forgalma*. Budapest. 1923.

gyarországi textilárufogyasztás 70 százalékát például még az első világháború küszöbén is osztrák—cseh gyárak elégítették ki.

A nagyobb birodalmi egységek keretében kialakult belső munkamegosztás tehát szükségképpen erőteljes egyoldalúságokat eredményezett, s igazodni, alkalmazkodni kellett a birodalom kialakult gazdasági struktúrájához. Ez az ipari fejlődést sok ágazatban és éppen a modern iparfejlődés szempontjából fontos területeken hátráltatta, az erősebb osztrák—cseh versenynek szolgáltatva ki a magyar piacot.

A birodalmi keretek káros hatása: látszat és valóság

Az első világháború előtt fennálló nagy monarchiák keretében élő különböző népek együttélését nem az egyenjogúság, hanem az alá- és fölérendeltség, a politikai és kulturális eszközöket egyaránt alkalmazó nemzetiségi elnyomás jellemezte. A kölcsönös gazdasági kapcsolatokat ezért gyakran a fölényben levő nemzetek által alkalmazott erőszakos eszközök, az egyoldalú előnyöket kikényszerítő presszió motiválta. Mennyire jellemző volt, hogy például a még 1828-ban alapított Lengyel Bank igen kiterjedt, hatásos gazdaságfejlesztő — vasútépítő, vasipari alapító stb. — tevékenysége hamarosan szemet szúrt a cári kormánynak, s a lengyel gazdaság önállósulásának akadályozására 1869-ben a Lengyel Bankot — önállóságát egyszerűen megszüntetve — a pétervári pénzügyminisztérium hatáskörébe vonták, majd 1885-ben felszámolták és az Orosz Állami Bank fiókjává alakították, ami egy csapásra véget vetett a bank addigi tevékenységének.⁸

De nem is elsősorban a beavatkozás direkt eszközei és módszerei voltak a döntőek. Tulajdonképpen az elmaradottabb területek szempontjából az is eléggé kedvezőtlen volt már, hogy a széles közös piacokon a fejlettebb, iparosodott partnerrel szemben semmiféle mesterséges védelmet nem alkalmazhatott. Abban a korban ugyanis, amikor elsősorban az 1870-es évek végétől, az 1880-as évektől kezdve egyre erősebben hódított tért a védővamos elzárkózás gondolata és gyakorlata, amikor lassanként egész Európa ilyen fegyverekhez nyúlt már, sőt maguk a nagy birodalmak is körülbástyázták határaikat erősebb, iparosodott nyugati partnereikkel szemben, nyilvánvaló hátrányokkal járt, hogy a birodalmak agrár jellegű területei — mint kezdetben, a merkantilista protekcionizmus idején sem — nem élhettek ilyen eszközökkel. A formailag egyenlő lehetőségeket biztosító közös piacokon, az egyes területekre háramló előnyök mellett bizony jócskán szenvedték a fejlettebb partner fölényéből származó ismert hátrányokat. A probléma tulajdonképpen nem az önálló vámhatárok vagy akár egyszerűen az önálló nemzetállam kereteinek hiányában rejlett.⁹ Az ipari forradalom nyugati jellegű átalakulásán túljutott és az agrárjellegből kivetkőzni még képtelen országok gazdasági kapcsolatait, az állami önállóságtól majdnem függetlenül, ál-

⁸ E. Kohlruss: Die französischen Kapitalanlagen in Südosteuropa in Rahmen der gesamten Auslandsverschuldung der Südosteuropäischen Länder. Leipzig. 1934.

⁹ Vannak, akik csupán a nemzeti önállóság és vámvédelem hiányában vélik felismerni a fejlődés hátráltató tényezőit. Lásd: Tolnai György: A paraszti szövő-fonóipar és a textilmanufaktúra Magyarországon. Akadémiai Kiadó. 1964. E nézetek kritikájára törekedtem „Az iparfejlődés és az úgynevezett parasztipar kérdéséhez” című írásomban. Történelmi Szemle. 1965. 2–3. szám.

talában jellemezték az előbb említett egyenlőtlenségek és az alá- és fölérendelés jellegzetes viszonyai.

A formailag, politikailag részben önálló balkáni államok fokozott gazdasági elmaradottságuk következtében a nyugati hatalmaktól még kiélezettebb formákban szenvedték a gazdasági alárendeltség és egyenlőtlenség hátrányait. Gazdasági kiszolgáltatottságuk a századforduló körül már oda vezetett, hogy nemzetközi pénzügyi ellenőrzés alá kerültek, s az állam bevételi forrásainak legnagyobb részét zálogként lefoglalták. Szerbia 1895-ben, Görögország 1897-ben, Bulgária 1902-ben került erre a sorsra. Ezzel kapcsolatban állapítja meg a kérdés egyik külföldi kutatója: „Minden független állam elég kötelet vásárolhat, hogy felakassza magát, ha eleget fizet érte.”¹⁰

A fejlettebb ipari államok és az elmaradottabb agrárországok közötti sajátos munkamegosztás, illetve az ebből fakadó nemzeti sérelmek képe nem lenne teljes, ha ebben az összefüggésben nem említenénk meg a fejlettebb országok tőkecsoportjainak, vállalkozóinak befolyását az elmaradottabb partnerek gazdaságában. Nemcsak a külkereskedelemben érvényesültek ugyanis kedvezőtlen egyenlőtlenségek, de az elmaradottabb országok gazdaságában, legyenek ezek az országok önálló nemzeti államok vagy birodalmak részei, a belső felhalmozás gyengeségéből fakadóan a gazdaság uralmi pozíciói külföldi csoportok kezében voltak! Az önálló, kicsiny Románia olajiparában például mindössze 8 százalék hazai tőkerészesedés volt az uralkodó nyugati érdekeltségek mellett, s a feldolgozó ipar részvényállományának — a világháború előtt — egyenesen 80 százaléka volt külföldi kézen. A nagyhatalmi helyzetben levő Oroszországban 1914-ben az összes banktőke egyharmada, az iparba fektetett tőkének mintegy fele volt külföldi kézen, ezen belül azonban a bányászat és kohászat több mint 80 százaléka! Az Osztrák—Magyar Monarchiához tartozó Magyarországon még a világháború előtt is a nagybankok részvényállományának több mint fele, az iparvállalatok 36 százaléka külföldi kézen volt. A balkáni országok esetében — s ez tetézte a kérdés jelentőségét — főként a nyersanyag-kitermelés külföldi monopolizálásáról volt szó, míg a gazdag ásványi kincsek belső feldolgozása majdnem teljesen hiányzott.¹¹

A közép- és kelet-európai országok burzsoáziája tehát még saját országterületét sem tudhatta saját vadászterületének, és sokszor kellett megelégednie a gyengébb partner kedvezőtlen szerepkörével.

Európa e táján tehát nemcsak a modern tőkés fejlődés nemzeti piacot teremtő hatására bontakozik ki az erős nemzeti törekvés, a nacionalizmus, de különösen felerősítik azt a fejlődés súlyos akadályai, a fejlettebb, iparosodottabb államokkal szemben kialakuló alárendelődés, a külföldi tőke erős pozíciói saját országaik területén. S mindez a feudális elemeket konzerváló, feudális eredetű nagy birodalmak keretei között zajlott, amely keretek önmagukban is konzerváló hatást gyakoroltak az országok közötti gazdasági kapcsolatok tőkés továbbfejlődésére. Az elmaradottabb, a nemzetközi vagy birodalmi munkamegosztásban sok kedvezőtlen, hátrányos hatásnak kitett országok uralkodó köreiből és az ál-

¹⁰ H. Fels: Europe the World's Banker. 1870–1914. New York. 1964. 264., 266., 272. kk.

¹¹ E kérdésre részletesen lásd: Berend—Ránki: Az ipari forradalom kérdéséhez Közép- és Kelet-Európában. Századok. 1968. 1. sz.

taluk befolyásolt nemzeti tudatban — s a befolyást elősegítette, hogy a kialakult és konzerválódott munkamegosztás következtében az agrár jellegű területeken a proletariátus csak kevésbé fejlődhetett ki — az első világháború előtti évtizedekre mindez úgy jelentkezett, mintha az elmaradottságnak, a nemzetközi munkamegosztásban elszenvedett sérelmeknek egyszerűen csak a nemzeti önállóság hiánya vagy nem teljes biztosítottága lenne az oka, mintha minél szilárdabb nemzeti keretek kivívása vagy megerősítése, a fejlettebb partnerek minél teljesebb kirekesztése, vagyis a minél biztonságosabb nemzeti elzárkózás hozhatna csak gyógyírt e szinte kizárólag nemzetinek vélt sebekre. E feszítő nemzeti törekvések az első világháború után kerültek a megvalósulás stádiumába.

Nemzeti elzárkózás a két világháború között

A politikai és gazdasági tényezők szövevényes együtt hatására az első világháború tűz- és vérözönéből a kontinens keleti felén vagy a fegyvert ragadó proletariátus társadalmi forradalma, vagy éppen az ezzel szembe szegezett nemzeti törekvések, nacionalista felbuzdulás vad indulatai segítségével keresték a kibontakozás útjait. Az orosz forradalom győzelme Kelet-Európa hatalmas területein teremtette meg a társadalmi-gazdasági fejlődés új példáját. A forradalmi Oroszország megbirkózott a különböző jellegű, de egyaránt nemzeti színekbe öltözött ellenforradalommal és imperialista külső beavatkozással. A környező államokban azonban az utóbbiak kerekedtek felül.

A nacionalizmus tetőzésének éveit voltak ezek, amikor a nemzeti ségek feletti uralmat elvesztő magyar uralkodó osztályok fékevesztett irredentizmusa fenyegetett, s a korábbi nemzeti sérelmekért is elégtételt kívántak a háborút követő rendezésből önállóságuk megerősítésével kikerült államok. A nagy birodalmak széthullottak, Közép- és Kelet-Európa politikai térképe a háború után úgyszólván teljesen átalakult, a nagy, egy színnel jelzett területeket sokszínű, kicsiny foltocskák váltották fel. A 7—15 millió lakost számláló kicsiny országok tömege indult harcba a gazdasági létért, mégpedig a korábban is feszítő nemzeti törekvések vezető politikai áramlattá, gazdaságpolitikai irányvonallá izmosodása jegyében.

A protekcionizmus és hatása

A háborút követő gazdasági káoszban az új közép- és kelet-európai államok első törekvése a régi gazdasági szálak minél teljesebb szétvagdálása, a minél teljesebb gazdasági önállósulás volt. A korábban egyetlen gazdasági egységet képező birodalmakból kivált területek és országok egyik legfőbb törekvésüknek tekintették, hogy a korábbi birodalmi munkamegosztás nyomait is eltüntessék, s önállósuljanak azoktól a területektől, melyek korábban természetes piacnak és egyben — más cikkek vonatkozásában — beszerzési forrásnak számítottak. Az Osztrák—Magyar Monarchia osztrák és cseh területeiről 1913-ban Magyarországra

szállított áruk értéke — a háború utáni területváltozásokat is figyelembe véve — 1924-re 60 százalékkal csökkent!¹²

Az új önálló államok sietve barikádozták el magukat behozatali tilalmi intézkedésekkel, újonnan kidolgozott magas protekcionista vámtarifákkal. Az 1920-as évek Európa-szerte, s különösen Közép- és Kelet-Európában a vámfalak minél magasabbra emelésében folytatott versengés, egymásra licitálás jegyében zajlottak. Ha az önálló vámterület követelése már a századforduló utáni Magyarországon nemzeti jelszó volt, most az állami önállóság megvalósulása után a gyakorlati gazdaságpolitika vezérmotívumává válhatott. S ha a békeszerződés előírásai értelmében átmenetileg még az 1907. évi 53. törvénycikkben elfogadott, az egész akkori Osztrák—Magyar Monarchiát körülvevő vámok voltak is érvényben a magyar határokon, az 1920. évi 21. törvénycikk már felhatalmazást adott a kormánynak, hogy rendeleti úton léptessen életbe a külkereskedelem szabályozására vonatkozó intézkedéseket. 1921 júliusától azután sorozatosan jelentek meg a rendeletek, amelyek tilalmi listára vették az addig szabadon behozható áruk egyre nagyobb részét, főként textil- és bőr-, vas- és gépipari cikkeket. Az ipari fogyasztási cikkek 1925-től bevezetett vámtétele azután a Monarchia háború előtti 10—20 százalékos vámtételével szemben átlagosan az érték 50 százalékát is elérve rekesztette ki a magyar piacról a korábbi legfőbb behozatali cikkeket.¹³

A közép- és kelet-európai országok elzárkózása és önálló nemzetgazdaságuk körülbástyázása természetesen minden külső partnerrel szemben védelmet jelentett. Csakhogy a valóságban ez a védelem mégsem volt egyenlő erejű mindenkivel szemben, s leghatározottabban éppen a szomszédos országokat sújtotta. Ez önmagától adódott, hiszen Európa e területein mind a mezőgazdaság, mind az ipar elmaradottabb technikával, drágábban termelt, mint a fejlett országokban, és a világpiacon nem bírta a versenyt ez utóbbiakkal. Ha tehát formailag egyforma akadályt állítottak az osztrák vagy cseh határon minden külföldről származó gabonának és lisztnek, akkor ez mégis súlyosabb, leküzdhetetlenebb akadálnak bizonyult a magyar termékek számára, mint a nagyobb szállítási költséggel terhelt amerikai gabonának. Ha a gépbehozatalt jelentősen megterhelték a balkáni országok határain megerősített vámtételek, akkor az jobban sújtotta Ausztriát, mint mondjuk az angol vagy belga gyárakat.

Az önellátás jegyében kiépített védekezés tehát elkerülhetetlenül nagyobb távolságra taszította egymástól a közép- és kelet-európai országokat, mint a kelet- és nyugat-európai államokat. Rendkívül jellemző, hogy Jugoszlávia külkereskedelme a szomszédos balkáni országokkal a két világháború között mindvégig jelentéktelen volt, kivitelének és behozatalának mindössze 5—9 százaléka között ingadozott. Míg közvetlenül a háború után — még a régi gazdasági kapcsolatok jegyében — Csehszlovákia kivitelének több mint fele a dunai államokba irányult, néhány évvel később, az évtized közepére ez a részesedés már alig haladta meg a

¹² W. Layton—Ch. Rist: The Economic Situation of Austria. Report presented to the Council of the League of Nations. Geneve. 1925. aug. 19. 27. 1.

¹³ Reményi Lajos: Az önálló imperialista protekcionizmus kezdetei Magyarországon az első világháború utáni években (1921—1924). Közgazdasági Szemle. 1960. 2. szám.; Berend—Ránki: Magyarország gazdasága az első világháború után. 1919—1929. Akadémiai Kiadó. 1966. 157. kk.

kivitel egyharmadát.¹⁴ S hogy e folyamatok mennyire kölcsönösek voltak, azt jól mutatja, hogy a dunai országokba irányuló csehszlovák export radikális visszahanyatlásával egyidőben Csehszlovákia lisztszükségletének több mint a felét az 1920-as évek végén — a politikai ellentéktől erősen befolyásolva — nem a szomszédos agrárországokból, hanem a tengerentúlról szerezte be. Ugyanez volt a helyzet Ausztriával, amely búzaszükségletének mintegy egyharmadát vásárolta már Amerikában, s egyidejűleg az agrár jellegű kelet-európai országokban nem tudta eladni például gépiparának termékeit. A balkáni országok, Magyarország francia és angol szerszámgépeket, textilgyári berendezéseket vásároltak, míg az osztrák gépgyártás a harmincas évek közepén csak alig több mint egyharmadát produkálta az első világháború előtti termelésének.¹⁵

A kelet- és délkelet-európai országok egymás közötti kereskedelme végül is a közvetlen szomszédság, természetes lehetőségek és történelmi hagyományok ellenére egészen kicsinyre zsugorodott, összes kereskedelmüknek mindössze 10—15 százalékára rúgott. Hozzá kell tennünk, hogy ebben nem kis szerepet játszott, hogy a Szovjetuniót konzekvensen és makacsul kirekesztették gazdasági életükből. Az a Lengyelország, amelynek nagy területei korábban az Orosz Birodalomhoz tartoztak, s piacai úgyszólván túlnyomóan orosz területen voltak, most külkereskedelmének mindössze 1,5 százalékát bonyolította le a Szovjetunióval. Hasonló volt az arány Csehszlovákia esetében is, míg a többi kelet-európai országnál még ennyi sem.

A közép- és kelet-európai országok külkereskedelme tehát elsősorban Európa nyugati területei felé irányult: a behozatal 75—80 százaléka a második világháború előtt már ezekről a területekről származott, míg a kivitelük 70—80 százaléka ugyanitt talált piacra.¹⁶

A külföldi tőke pozíciói

Az önálló nemzetgazdaságok megteremtésére irányuló elzárkózó törekvések azonban nemcsak a külkereskedelmet befolyásolták, hanem a tőkekapcsolatokat, a külföldi tőke pozícióit is.

Az önálló nemzetgazdaság jelszava ugyanis természetesen tartalmazta azt a követelést is, hogy a gazdaság uralmi pozícióit, amelyek az előző fejlődés sajátosságai folytán a közép- és kelet-európai országokban külföldi tőkés csoportok kezén voltak, az illető országok burzsoáziája saját kezébe kaparintsa. Az önálló államiság és egyes esetekben a területi gyarapodásból eredő megerősödés lehetőségeit Európa e területén az addig általában gyenge, az erősebb partnerektől függő, azoknak kiszolgáltatott burzsoázia most igyekezett saját javára kamatoztatni. Könnyen teheték általános nemzeti ügygé, hogy jól hangzó nemzeti jelszavak zászlai alatt harcba induljanak országuk gazdasági uralmi posztjainak meghódításáért. Ennek egyik első és legkézenfekvőbb mozzanataként sok országban olyan intézkedéseket dolgoztak ki, amelyek előírták a hazai

¹⁴ J. Tomasevich: *Foreign Economic Relations 1918—1941*. United Nations Series. 1949. c. kötetben. 172. l.; Layton—Rist: i. m. 29. l.

¹⁵ H. Hudeczek: *Die Österreichische Volkswirtschaft und ihr Wiederaufbau*. Wien. 1946. 71. l.

¹⁶ N. Spulber: *The Economics of Communist Eastern Europe*. London—New York. 1957. 9. l.

tőke megfelelő — általában vezető — részesedését, ellenkező esetben sok pénzügyi és jogi hátrány sújtotta a vállalatot. Ennek megfelelően az Osztrák—Magyar Monarchiából Jugoszláviához, Romániához vagy Cseh-szlovákiához került területeken az osztrák, illetve magyar vállalatok nagy részét adták át a hazai tőkescsoportoknak. A Kereskedelmi Bank például egész erdélyi fiókhálózatát és az érdekeltségében álló pénzügyi részvényállományt — kicsiny részesedés fenntartásával — eladta a Banque de Credit Romain cégnek, az Angol—Magyar Bank összes erdélyi és felvidéki érdekeltségét értékesítette stb.¹⁷ Ugyanekkor hasonló változások játszódnak le Magyarországon is az osztrák tőke rovására: a háború előtt a magyar ipari részvénytársaságok részvényeinek több mint 27 százaléka volt külföldön (de ezzel az ipar mintegy 36 százalékát ellenőrizték), 1924-re ez az arány 15 százalékra esett vissza!¹⁸

Nemcsak az ellenségesnek nyilvánított tőke rovására alkalmazták azonban a korlátozó intézkedéseket, hanem úgyszólván általános érvényre. Romániában például 1925-ben új bányatörvényt léptettek életbe, s ennek 32. és 33. paragrafusa kimondta, hogy bányakoncessziót csak román társaság nyerhet, a külföldi tőke részesedése pedig nem haladhatja meg a vállalkozás részvényérdekeltségének 40 százalékát. Az előírások a már működő bányatársaságokra is vonatkoztak. Ezeknek tíz éven belül kellett eleget tenni a rendelkezéseknek.¹⁹

A nemzeti tőke előrenyomulásának határozott eredményeként valóban sikerült jelentősen visszaszorítani a volt közép- és kelet-európai nagyhatalmak pénzcsoportjait, az osztrák tőkét, a volt román, horvát, szlovák nemzetiségi területeket monopolizáló magyar, illetve osztrák—magyar tőkét. Elsősorban ennek hatására és egyéb tőkescsoportok rovására is, a két világháború között számos országban erősen csökkent a külföldi tőke befolyása. Romániában például, ahol az első világháború előtt az olajiparban mindössze 8 százalékot tett ki a hazai tőkerészesedés, a külföldi tőkeérdekeltséget 77 százalékra szorították vissza.²⁰ Ugyancsak megnőtt a hazai vállalkozások befolyása a kohászatban, a cellulóz- és papíriparban is. Jugoszláviában a bankok és iparvállalatok részvényállományából a második világháború előtt már csak 44 százalék volt külföldi kézen.²¹

Felesleges lenne hangsúlyozni, hogy ez továbbra is rendkívül magas arány. Naiv elgondolás lett volna azonban azt képzelni, hogy a külföldi érdekeltségeket egy csapásra ki lehet szorítani ezekből az országokból, amelyekben a modern gazdaság kiépítése úgyszólván kizárólagosan a külföldi tőke tevékenysége nyomán játszódott le. A nacionalista felbuzdulás hatására foganatosított külfölditőke-ellenes intézkedéseket később nemegyszer módosítani is kellett. A tőkefelhalmozás belső forrásai oly szegényesek voltak, hogy az államháztartás igényeit és a gazdaságfejlesztés akár szerényebb feladatait sem sikerülhetett ezekből merítve kielégíteni. A későbbiekben ezért nemcsak hogy korlátozni nem kívánták a külföldi tőkét, hanem tevékenységét egyenesen ösztönözni, serkenteni

¹⁷ Berend—Ránki: Magyarország gazdasága az első világháború után. 1919–1929. Akadémiai Kiadó. 1966. 111., 112. l.

¹⁸ Uo. 109. l.

¹⁹ E. Kohlruss: I. m. 13. l.

²⁰ N. Spulber: The State and Economic Development in Eastern Europe. New York. 1966. 98. l.

²¹ J. Tomasevich: I. m. 188. l.

igyekeztek. Így volt ez például a húszas évek végének Lengyelországában. A már említett román bányatörvényt pedig 5 évvel kibocsátása után megváltoztatják, s a külföldi tőkének a hazaival egyenlő mozgási lehetőséget biztosítanak. Jugoszláviában a harmincas években már nem arra törekednek, hogy általában útját állják a külföldi tőke tevékenységének, hanem arra, hogy az addig egyoldalúan a kitermelő ágazatokban vállalt érdekeltségek mellett koncessziók, előnyök, adó- és vámkedvezmények biztosításával a feldolgozó iparban is beruházásokra késztessek.²²

A nagyobb beruházást igénylő vállalkozásokat Európa e térségében a hazai tőkés csoportok változatlanul képtelenek voltak finanszírozni, még a viszonylag fejlettebb Magyarországon is. A két világháború közötti legnagyobb ipari létesítmények, mint az 1922-ben felfedezett dunántúli bauxitkincs kitermelése vagy a költséges kőolajkutatás és a budafapusztai kitermelés 1937-ben történő megindítása nálunk is külföldi vállalkozás jegyében történt. Az előbbi a német Vereinigte Aluminiumwerke AG., az utóbbi az amerikai Standard Oil Co. vezető szerepével, csakúgy, mint ahogy a Bánhidai Centrálé és a Budapestre vezető távvezeték felépítése, valamint a Budapest—Hegyeshalom vasútvonal ezen áramforrásra épített villamosítása az angol Talbot cég kölcsöne alapján válhatott a húszas évek végének legjelentősebb gazdasági akciójává!²³

A két világháború között a nemzetközi pénzpiacon vezető szerepre emelkedő angol—amerikai tőke azonban nem arra törekedett, hogy Közép- és Kelet-Európa térségében minél jelentősebb ipari és bankpozíciókhoz jusson. Ezekben az években nem ezt a területet tekintették igazán érdekesnek és értékesnek. Igaz, hogy az 1920-as években egész kölcsönáradattal öntötték el Közép- és Kelet-Európát. A Dawes-terv hatalmas német hitelakciója mellett a térség minden állama nagy összegekhez jutott. Magyarország 1924-ben nyeri el az első nagy, Népszövetség által nyújtott hitelt, majd néhány év alatt 1 milliárd aranypengő értékű hosszú lejáratú kölcsön áramlik az országba. Jugoszlávia mintegy 150, Ausztria több mint 300 millió dolláros tartozásállományt halmoz fel, Görögország tartozásai az 500 millió dollárt közelítik meg.²⁴ A győztes nagyhatalmak a pénzügyi függőség sűrű hálóját vonták a gyenge, labilis gazdasággal rendelkező közép- és kelet-európai államok köré.

Az 1931 nyarán kirobbant nemzetközi pénzügyi- és hitelválság azonban egy csapásra véget vetett a hiteláradatnak, megszüntette az újabb befektetéseket, kölcsönakciókat, sőt a hitelezők kénytelenek voltak beletörődni, hogy a válság által megrázott országok képtelenek tartozásaik nagy részének visszafizetésére. Így azután a külföldi tőke benyomulása csak átmeneti jelenség, főleg a húszas évek második felének közép- és kelet-európai epizódja marad, s e gazdaságok erőteljesebben kényszerülnek saját forrásaik felhasználására. Magyarországon, ahol az Osztrák—Magyar Monarchia fennállása idején az összes befektetés 40 százaléka származott külföldről, a két világháború között már csak az

²² Uo. 177. l.

²³ Berend—Ránki: Magyarország gazdasága az első világháború után. 1919—1929. 313., 314., 337. kk.; Berend—Ránki: Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában. 1933—1944. Akadémiai Kiadó. 1958. 55. l.

²⁴ OEEC Report on International Investment. Párizs. 1950. 109. l.; K. S. Patton: Kingdom of Serbs, Croats and Slovans. Washington. 1928. 79., 81. l.

1924 és 1931 közötti 8 évben található jelentős külföldi finanszírozás, akkor is az összes befektetésnek már csak egynegyede.²⁵

Ha a finanszírozás és a külföldi tőkepozíciók tekintetében tehát nem is sikerülhetett oly fordulatot elérni, mint a külkereskedelemben, az egyes közép- és kelet-európai gazdaságok kétségtelenül önállóbbak lettek, a külföldi tőke által kézben tartott pozíciók, ha továbbra is nagyok maradtak, mégis meggyengültek, s több lehetőséget biztosítottak a gazdaságfejlesztés nemzeti céljainak érvényesítésére.

Az autarkia fejlesztés és következményei

A nemzeti elzárkózás gazdaságpolitikája természetesen a gazdaságfejlesztés sajátos autarkia koncepciójának eluralkodásával járt együtt. Ausztria és Csehszlovákia nagy erőfeszítéseket tett például mezőgazdasági termelésének, állattenyésztésének növelésére, vagyis olyan cikkek minél nagyobb arányú belső előállítására, amelyeket korábban a Monarchia keleti agrárterületeiről szereztek be. Ausztriában például 1934-ben a háború utáni rekonstrukciós időszak lezárulásához képest is csaknem megkétszereződött a sertésállomány.²⁶ A búzatermelés pedig a húszas évek közepén a belső szükségletnek csak alig több mint egyharmadát elégítette ki, egy évtized múltán már a szükséglet jóval több mint felét fedezte. Csehszlovákia búzatermelése a háborút követő évtized közepe táján még csak 10 millió mázsa körül mozgott, egy évtizeddel később már 17 millió mázsa körül, ami odavezetett, hogy a jellegzetes búzaimportáló országnak már egyes jobb években feleslegei is voltak!²⁷

Nem csoda tehát, hogy az 1929—33. évi túltermelési válság hatására felfokozott autarkia törekvések következtében a dunavölgyi államok egymás számára szolgáltatott piaca egyre inkább összeszűkült. Így Magyarország a háború után kivitelének még egyötödét, egyhatodát szállította Csehszlovákiába, a harmincas évek közepén azonban már csak 5 százalékát. Magyarország viszont lázas erőfeszítéssel a rendelkezésre álló tőkék úgyszólván maximumát irányítja a korábban jórészt hiányzó fogyasztási iparok fejlesztésére. A háború előtti színvonalhoz képest a magyar textilipar termelése például már 1925-re kétszeresére, 1929-re háromszorosára, a harmincas évek végére pedig már egyenesen négyszeresére ugrik, s a textiláru-behozatal a hazai fogyasztás 70 százaléka (1913) helyett a fogyasztás 2—3 százalékára csökken.²⁸ A korábbi munkamegosztásból származó kapcsolatok szétszakításának talán legszemléletesebb példája az Ausztria és Csehszlovákia esetében megfigyelhető ipari önállósulás. A monarchia textiliparának sajátos munkamegosztása következtében a világháború előtt a fonodák jórészt Ausztriába, a szövődék viszont cseh területekre koncentráálódtak. A két ország most sietve akarja önállósítani textiliparát a szomszédos ország területére eső ágazatoktól, s Ausztria megkezdi szövőiparának kifejlesztését: már 1925-ig 5 ezer

²⁵ Berend—Ránki: Magyarország gazdasága az első világháború után. 1919—1929. 171. kk.: Az 1929—1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon. Akadémiai Kiadó. 1955. Szerk. Incze Miklós. 267. kk.

²⁶ K. Hudeczek: I. m. 27. l.

²⁷ H. Wanklyn: Czechoslovakia. London. 1954. 227. l.

²⁸ Vö. Magyar Statisztikai Evkönyvek és Berend—Ránki: Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában. 1933—1944. 216. l.

szövőszéket állít fel, Csehszlovákia viszont a fonodai kapacitás megteremtésében veszi fel a versenyt.

A gazdasági önállóság megalapozása a korábban is önálló balkáni országokban is különösen erősen jelentkező törekvés volt. Ezek az országok nemcsak korábbi gazdasági kiszolgáltatottságuk tényezőit és hatásait akarták felszámolni, amikor önálló gazdaságuk kifejlesztésére törekedtek, de elmaradottságuk foka is oly nagymértékű volt, hogy kevéssé is voltak ráutalva nemzetközi gazdasági kapcsolatokra. Erőfeszítéseik vitathatatlan eredményekre vezettek, amennyiben megszüntették a közép- és kelet-európai országok korábbi rendkívül kirívó gazdasági egyoldalúságát, vagy legalábbis hozzásegítették ezen egyoldalúságok mérsékeléséhez. A balkáni országokban például éppen ezek az erőfeszítések segítik elő az iparosodás valamelyes előrehaladását.

Csak hogy a fejlesztésnek ezek a külön útjai korántsem voltak a leghatékonyabb utak. Mivel a gazdasági együttműködés korábbi formái és a környező dunavölgyi országok szükségszerű együttműködése helyett a korábbi nemzeti sérelmekről elvakítva, a nacionalista törekvésektől felhevítve az egyenként kicsiny és egyoldalú, korlátozott gazdasági lehetőségekkel rendelkező országok gazdaságuk minden oldalú fejlesztését kezdték meg, vállalkozásuk egyrészt rendkívül költségesnek bizonyult, másrészt a térség egészét figyelembe véve felesleges párhuzamos kapacitások kiépítésére vezetett.

Milyen következményekkel járt ez? A jórészt szegény, korlátozott erőforrásokkal bíró országok addig megteremtett gazdasági erejének, mezőgazdasági vagy ipari termelőképessége egy részének elherdálásával. Miután felépült a magyar textilipar, kiegészült az osztrák szövőipar és a csehszlovák fonóipar, az osztrák és a csehszlovák textilipar korábbi piacainak jelentős részét elveszítette, s kritikus helyzetbe került. Ugyanez történt a magyar mezőgazdasággal és malomiparral is, amely viszont osztrák—cseh piacainak nagy részéről volt kénytelen lemondani az új helyzetben, s ez krónikus válságba sodorta. Ausztria ugyanis nagy erőfeszítések árán állami támogatással látott hozzá malomiparának megerősítéséhez, s 1930-ban a cukor-, a sör- és a szeszadó fölemeléséből teremtenek speciális alapot részben a gabonatermelés, részben a malomipar fejlesztésének támogatására. A Monarchia egész piacát ellátni képes magyar malomipar pedig a két világháború közötti legkedvezőbb konjunktúra idején is csak az első világháború előtti termelési szint háromnegyedéig tudta feltornázni magát. A korábban exportra termelő magyar malomóriások egymás után roppannak össze: leállt a Hungária Gőzmalom, az Erzsébet malom üres épületét textilgyár létesítésének céljára adták el, a 12 malomüzemet összefogó Viktória malomkonzern látványos csődbe jutott, vagyonát kiárusították, épületeinek jelentős részét lebontották.²⁹

A közép- és kelet-európai államokban az első világháború után lejátszódó folyamatok egyik legszembetűnőbb következményét tehát abban jelölhetjük meg, hogy az agrárországok megoldhatatlannak tűnő értékesítési nehézségek elé kerültek. Az iparosodottabb országok, de a viszonylag gyenge iparral rendelkező agrár- vagy agrár-ipari országok

²⁹ Magyar Nemzetgazda. 1922. dec. 23.; Pesti Tőzsde 1927. febr. 13.; Ungarisches Wirtschaftsjahrbuch, 1927. 100. 1.

is igen hamar meglevő ipari kapacitásuk egy részét találták feleslegesnek.

A meglevő termelő ágazatok egy részének kihasználhatatlanná válása és a párhuzamos fejlesztés: mindazon ágazatok kiépítésére való törekvés, amely a szomszédos országokban, korábban szélesebb területek ellátására berendezve működött, egyben azt is akadályozta, sőt lehetlenné tette a legtöbb országban, hogy a nemzetgazdaság fejlesztése a technika legújabb vívmányainak hasznosítása jegyében történjék, vagyis korszerű, a világpiacon is versenyképes ágazatok kiépítésére vezessen. Más szavakkal a mezőgazdasági önellátás végett tett erőfeszítések e táj iparosodottabb országaiban és az ipari önellátás célkitűzései az elmaradottabb agrár-, agrár-ipari államokban a gazdasági fejlődés sajátos előrehaladását eredményezték, de egyben súlyos ellentmondásait is kiélezték.

Az elmaradottabb országokban állami közreműködéssel, védővámok segítségével feltétlenül sikerült tehermentesíteni a belső piacot az erős árubehozattal, és ez alapot adott a fogyasztási cikkek előállító iparágak viszonylag gyors fejlődésére. A legjellegzetesebb előrehaladást a textil- és más könnyűipari ágazatok mutatták a legtöbb közép- és kelet-európai országban. Magyarországon — mint említettük — két évtized alatt négyszeresére nőtt a textilipar termelése és a belső fogyasztás egyharmadának kielégítése helyett képessé vált a szükséglet lényegében teljes fedezésére. Jugoszláviában is a textilipar volt a leggyorsabban fejlődő iparág a két világháború között, s ennek hatására az 1920-as évek első feléhez képest, amikor a behozatal csaknem egyharmadát textíliák tették ki, az 1930-as évek második felére e cikkek behozatala már az összes import egytizedére csökken. A gépek, felszerelések behozatala viszont megkétszereződött.³⁰ Romániában a második világháború előtt a gyárpar összes termelési értékének már több mint egyötödét tette ki a textilipar termelése.³¹

Vitathatatlanul a textilipar és más ipari fogyasztási cikkek gyártásának rohamos előretörése adta a legnagyobb lendületet ezen évtizedek kelet-európai iparfejlődésének. Csakhogy ez az önmagában pozitívnak tűnő fejlődés már a kor gazdasági fejlődési tendenciáinak ellentmondó, elavult folyamatokra utal. Nyugat-Európában, a fejlett tőkésországokban ugyanis a XX. század első felében a textilipar által képviselt fogyasztási iparok már általában hanyatló tendenciát mutattak. Angliában például az első világháborútól a második világháborúig eltelt években a textilipar részesedési aránya 19 százalékról 11 százalékra csökkent. A kontinentális Nyugat-Európában 18 százalékról 13 százalékra. Ezzel szemben a kohászat, a fémfeldolgozás és a vegyipar részesedése Angliában 32 százalékról 44 százalékra ugrott, a kontinentális Nyugat-Európában pedig 41 százalékról 50 százalékra növekedett.³²

Az első világháborút követően ugyanis az iparban hatalmas átalakulás játszódik le. Ekkor sikerül új eljárások kidolgozásával jelentősen csökkenteni a villamos áram előállítási költségeit, s az olcsó villamos energia tömeges ipari alkalmazása ezzel lehetővé válik. A villamosság

³⁰ J. Tomasevich: I. m. 178. kk.

³¹ N. Lupu-Kostaky: Aspecte ale economiei Romanesti, Bukarest, 1939. 44. 1.

³² Az 1950-es évekre e folyamat ugrásszerűen meggyorsul. Lásd A. Zauberman: Industrial Progress in Poland, Czechoslovakia and East Germany 1937–1962. London, 1964. 30., 31. 1.

megindul hódító útjára. A nehézkes gőzgép mellett most rendkívüli gyorsasággal terjed a rugalmasan alkalmazható villamos motor. Ezzel egy időben és összefüggésben az ipar átalakulásának másik fontos tényezőjeként tűnik fel az új üstökös: a robbanómotor, melynek gyártásában a háború előtti kisipari jellegű módszerekkel történő előállítás után most gyökeresen új, nagyipari módszerek alakulnak ki. Elsőként éppen az autóiiparban alkalmazzák az új tömegtermelést, a modern szériagyártást, ami a korszerű üzemszervezés új útjait, a termelékenység növelésének új lehetőségeit tárta fel. Nem véletlen, hogy az új tömegtermelési módszerek hamarosan átterjedtek az ipar más területeire is, elsőként a szerszámgépgyártásra, s ezzel az ipar minden ágában új önköltségi viszonyokat teremtettek. Mindezek a folyamatok természetesen az ipar szerkezetében is változásokra vezettek, s a fejlett tőkésországokban a nehézipar ugrásszerű előretörését eredményezték. Európa nyugati felén az ipar termelésének korábbi 25—30 százaléka helyett a nehézipar részesedése általában 50 százalék körüli arányra emelkedett, nemcsak Angliában, Németországban vagy Belgiumban, de még olyan országokban is, mint Hollandia.³³

A közép- és kelet-európai országok többsége azonban nem tudott lépést tartani ezzel a fejlődéssel, s elsősorban éppen a könnyűipari ágak termelésnövekedése mutat csak fel előrehaladást, míg a dinamikus és az új technika hordozójának szerepére egyedül alkalmas korszerű nehézipari ágak általában stagnálnak. A gépgyárak Európa e vidékén majdnem egyetlen országban sem tudnak korszerű tömegtermelésre berendezkedni. Kicsiny piacaik szűk igényeihez igazodó hirhedt „vegyeskereskedés” jelleget konzerválnak. S éppen ezt szeretném hangsúlyozni: a kicsiny elzárt nemzeti keretek nem tették lehetővé, hogy a kor gazdasági-technikai követelményeinek megfelelő fejlődési irány bontakozzék ki ezekben az országokban.

A korszerű ágazatok fejlődését ebben a korban jól kifejezésre juttató egy főre jutó acélfogyasztás 1913 és 1938 között — amikor Angliában és Svédországban 50—100% közötti növekedés ment végbe — még Csehszlovákiában és Lengyelországban is stagnált!³⁴

Az egyes árucikkeknek kirekesztésére s a korábban importált cikkek hazai termelésére való kölcsönös törekvés pedig odavezetett, hogy az ipar egyes ágazataiban nehezen elért termelésnövekedés hasznát nemzetgazdasági szinten más iparágak piac hiányában való visszahanyatlása emésztette fel. Magyarország példája rendkívül jellemző és egyben szemléletes is. Amikor a textilipar négyszeresére növeli termelését, a nehézipar egy helyben stagnál, az élelmezési ipar pedig jelentősen visszaesik, s ennek hatására az ipari termelés egésze csak rendkívül lassan, két évtized alatt nem egészen 30 százalékkal növekedett. A mezőgazdaság stagnálása folytán a nemzeti jövedelem növekedésének évi üteme is csak 1,5 százalék körül mozgott. Hasonló volt a növekedés üteme Ausztriában is. A régen várt önállóságát elnyert Lengyelország pedig képtelen volt bármily kicsiny gazdasági növekedést is elérni a két világháború kö-

³³ Berend—Ránki: Magyarország ipari színvonala az európai összehasonlítás tükrében a második világháború előtt. *Közgazdasági Szemle*. 1961. 1. sz.

³⁴ A. Zauberman: I. m. 175. kk.

zött.³⁵ Közép- és Kelet-Európa országai tehát Európa gazdaságilag leglassabban fejlődő, stagnáló országaivá váltak. Ebben vitathatatlanul szerepet játszott, hogy a csupán alacsony belső tőkefelhalmozásra képes országok a korábbi évtizedeknél mérsékeltbb külföldi tőkeforrások felhasználásával kicsiny önálló gazdasági egységek kiépítésére törekedve elaprózták amúgy is korlátozott fejlesztési lehetőségeiket. A két világháború közötti gazdaságfejlesztési, iparosítási erőfeszítések tehát csak nagyon mérsékelt eredményekre vezethettek.

A térség legnagyobb területein ebben a periódusban is a lakosság foglalkoztatása maradt a legnagyobb gond. A krónikus munkanélküliség leküzdhetetlen volt, hiszen Lengyelországban, Romániában, Jugoszláviában és Bulgáriában a mezőgazdasági lakosság egyötöde, egyharmada semmiféle alkalmazási lehetőséget sem talált, az ipar ugyanis képtelen maradt a mezőgazdasági túlnépesedés felszívására.³⁶

A lassú gazdasági fejlődés és súlyos belső ellentmondások hatására tehát a kívánt gazdasági önállósulás természetesen nem valósulhatott meg, az elmaradottság felszámolására végül is kevés történt: a második világháború előtti Albánia, Bulgária, Jugoszlávia és Románia lakosságának 75—80 százaléka élt a mezőgazdaságból. Lengyelországban is csak néhány százalékkal csökkent az agrárnépesség, a háború utáni 64 százalékról 61 százalékra.³⁷ Nagyjából hasonló mértékű csökkenés után az agrárnépesség aránya Magyarországon a lakosság felére rúgott.

Nyilvánvaló, hogy a növekedés korlátozottságának, az előrehaladás ellentmondásosságának számos egymásraható tényezőhalmazából nem az egyetlen s talán nem is a legfontosabb, hogy a rendkívüli előnyöket biztosító, történelmileg, földrajzilag, gazdaságilag egyaránt szükségszerű együttműködés helyett éppen az összefüggő szálak szétszakítása, a fejlesztés párhuzamosságai, a szűk nemzeti keretek közé zárkózó önellátási tendenciák uralták el a közép- és kelet-európai gazdaságpolitikát. De legalább oly egyértelmű, hogy ennek is súlyos szerepe volt az elmaradottság konzerválásában, a gazdaságfejlesztés alapvető eredménytelenségében a két világháború között.

Az önellátási törekvések erősödése a 30-as években

Az első világháborút követő, nemzeti elzárkózás jegyében kiteljesedő új gazdaságpolitikai irány, amelyet eredetileg a nemzeti törekvések váltottak ki, az 1930-as évektől jelentősen megerősödött. A korábbi indítékok mellett egyre inkább két objektív tényező hajtotta ebbe az irányba a Dunavölgy országait. Az egyik az 1929—1933. évi túltermelési válság, a másik a közeledő háború egyre biztosabbnak látszó veszélye volt. Vegyük szemügyre közelebbről e hatásokat. A nagy világválság rendkívül

³⁵ Berend-Ránki: Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában. 1933–1944. 234. kk.; Berend-Ránki: Magyarország ipari színvonala az európai összehasonlítás tükrében a második világháború előtt. Közgazdasági Szemle. 1961. 1. sz.; Concise Statistical Year Book of Poland 1939–1941. 67. l.; Austria Public Finances, Third Report by the Financial Organisation of the League of Nations. Geneva. 1937. 27. l.

³⁶ P. N. Rosenstein-Rodan: Agricultural Surplus Population in Eastern and South Eastern Europe, The Royal Institute of International Affairs. Közli: Spulber: The Economics of Communist Eastern Europe. 276. l.

³⁷ Economic Demography of Eastern and Southern Europe. Geneva. League of Nations. 1945. 26. l.

megrázta a közép- és kelet-európai országokat, amelyek agrárelmaradottságuk és erős eladósodottságuk következtében különösen kedvezőtlen helyzetbe kerültek: kiviteli lehetőségeik úgyszólván teljesen megszűntek, illetve a példátlan mezőgazdasági áresések következtében — Magyarországon például a világpiaci hatásoknak megfelelően 36-ról 9 P-re esett a búza mázsájának ára! — az exportból származó bevételek minimálisra csökkentek. A román kivitel értéke például 1929-ről 1931-re, két év alatt a felére csökkent. A lengyel export 1929 után 4 év alatt egyharmadára csökkent, és hasonló a visszaesés a többi ország esetében is.³⁸ Ugyanakkor a felgyülemlett hatalmas tartozásállomány visszafizetése — a külkereskedelmi bevételek összezsugorodása mellett — azért is kritikussá vált, mert 1931 nyara után újabb külföldi hitelekre már nem számíthattak. Magyarország, Jugoszlávia és a térség más országainak arany- és devizakészletei úgyszólván hetek alatt szétolvadtak, és a nemzetközi terhek esedékes törlesztése lehetetlen feladatnak bizonyult.

Ebben a különlegesen kritikus helyzetben az állam — ismételt — rendkívüli kényszerintézkedései mellett különlegesen fontossá vált a belső piac minél teljesebb monopolizálása, a külföldi áruk még meglévő piacának lehető teljes felszámolása. A mezőgazdasági és ipari elzárkózás tehát ekkor válik csak igazán teljessé, az önellátás pedig úgyszólván létkérdéssé. Ezen a téren nem változtattak az egyes nagyhatalmak által kezdeményezett és a kisantant országok részéről esetenként felkarolt politikai-gazdasági együttműködés kiépítését meghirdető jól hangzó tervek sem. Ezek vagy megvalósulásuk előtt kudarcba fulladtak, vagy hatástalanul tűntek el az erősödő politikai hullámverésben.

Az autarkias tendenciák válság okozta erősödését azután a háborús készülődés a harmincas évek közepétől alaposan aláhúzta. A fasiszta államok ekkor már egész gazdaságpolitikájukat a háború előkészítésének szolgálatába állították. A Göring vezérletével keresztülvitt német négyéves fegyverkezési terv ennek jellegzetes példája volt. De a burkolt háborús felkészülés a magyar gazdaság helyzetét is erősen befolyásolta már 1935 után.

S ha elsőként a fasiszta, agressziót tervező országok léptek is a fegyverkezés és háborús gazdasági előkészületek útjára, a háborús felkészülés alól egyetlen közép- és kelet-európai ország sem vonhatta ki magát.

A hadikiadások mértékére utal, hogy Jugoszlávia például már 1941-ig két évtized alatt 70—80 milliárd dínárt fordított katonai kiadásokra, ami az 1938. évi legmagasabb ipari termelést alapul véve hat évi termelés értékével volt egyenlő.³⁹ Hatalmas összegeket fordítottak a gazdaságok militarizálására, s ezzel összefüggésben mindenhol igyekeztek háború esetére a lehetőségekhez képest maximálisan függetleníteni gazdaságukat mindenféle partnertől.

Az autarkias politika gyümölcsei tehát egyre inkább érlelődtek, és e folyamat a világháború kirobbanását követően kényszerűen tetőződött. A háborús autarkia szélsőséges megnyilvánulása kétségkívül rendkívüli állapotok tükröződése volt. De a háborús autarkia nem csupán néhány különleges év különleges gazdasági konzekvenciája, hanem negyedszá-

³⁸ N. Lupu-Kostaky: I. m. 225. 1.; P. Douglas: *The Economic Independence of Poland*. Cincinnati. 1934. 44. 1.; E. Kohlruss: I. m. 83. 1.

³⁹ J. Tomasevich: I. m. 201. 1.

zad hasonló irányú törekvéseinek — igaz, hogy rendkívüli jellegű — betetőzése volt. Ez a különbség azért érdemel figyelmet, mert hatásai így maradandóbbak lettek és tartósabban befolyásolták a térség országainak gazdasági struktúráját, mint ha csak néhány kirívó év előzményektől elütő jelenségével állnánk szemben.

Német „nagyter” törekvések és hatásuk

Ugyanezekben az években azonban a közép- és kelet-európai államok autarkias gazdaságfejlesztési politikájával és gyakorlatával a német hódító politika törekvéseiben ellentétes tendenciák is jelentkeztek. A fasiszta Németország ugyanis a háborús előkészületek, majd a világháború évei idején katonai, politikai és gazdasági eszközöket egyaránt felhasználva, módszeresen építette „életterét”, amelybe Európa Németországtól keletre, délkeletre eső területei tartoztak volna, jellegzetes nagybirodalmi munkamegosztást megvalósítva. A német „Lebensraum” kelet-európai „tartozékai” a német nagyipar és fasiszta államhatalom képviselőinek törekvései szerint alárendelt élelmiszer- és nyersanyagszállítóként kapcsolódtak volna az ipari Németországhoz. Evégett a Német Birodalom már a harmincas években értékesítési lehetőséget biztosított az agrárfeleslegeik értékesítésére képtelen dunavölgyi agrárállamoknak. Ezek az országok egyre nagyobb szállítmányokat küldtek az iparcikkekkel fizető Németországba, s kereskedelmileg egyre erősebben kapcsolódtak hozzá. Jugoszlávia behozatalának például 1929-ben csak egyhatoda származott Németországból, kivitelének pedig még egytizede sem irányult oda, 1937-ben viszont a behozatalnak csaknem fele, a kivitelnek pedig egyharmada bonyolódott már le Németországgal. Bulgária esetében az egyötödös-egyharmados külkereskedelmi részesedés növekedett a háborúig több mint 50 százalékra. Ugyanez volt a helyzet a román és a magyar külkereskedelemmel is. A dunavölgyi országok tehát a harmincas évek végére kereskedelmük felét már a Német Birodalommal folytatták!⁴⁰

A Németországgal folytatott kereskedelem a háború éveiben jelentősen tovább erősödött, s általában az egész külkereskedelmi forgalom háromnegyedére emelkedett. Az agresszív hódítás, a világhatalmi tervek megvalósításának programja egyre világosabban juttatta érvényre a közép- és kelet-európai országok gazdasági elnyomásának és kifosztásának rabló jellegét. 1939-ben például határozott tervet dolgoztak ki a magyar gazdasági betagozódásra a német hadigazdaságba. A magyar kormány-
nak átadott német memorandum első részében nyíltan megfogalmazták a követelést: „a magyar mezőgazdaságnak az eddiginél erősebben a német piac szükségleteihez kell igazodnia.” Egyértelműen kifejtették, hogy Magyarországnak az agrárszállító szerepét szánták, s meglévő iparát is lebontásra ítélték. A gazdaság jövőbeli fejlesztésére a német élettérben megvalósítani tervezett gazdasági integrációban csak a magyar élelmiszeripar fejlesztését tekintették elfogadhatónak.⁴¹

⁴⁰ The Bulletin of International News. The Royal Institute of International Affairs. London. 1938.

⁴¹ A német kérdésre lásd: Berend-Ránki: Magyarország a fasiszta Németország „életterében”. 1933–1939. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1960.

Ezekről a tervekről azonban hamarosan le kellett mondania a német nagyiparnak. A moszkvai vereség után szertefoszlottak a villámháborús remények, és a hosszú háborúban a német hadigépezetnek már nemcsak a módszeresen épített létező mezőgazdasági szállítmányaira és nyersanyagaira volt szüksége, de meglevő ipari kapacitásaira is. 1941—42-től maga a német hadvezetőség szorgalmazta már a leigázott vagy csatlós országok hadiipari termelésének fejlesztését. Mi sem jellemzőbb, mint a magyar kormánnyal kötött 1941. évi hosszú lejáratú repülőgépgyártási egyezmény, az úgynevezett Messerschmidt-terv, amely 2,7 milliárd pengős beruházással indította meg Magyarországon a harci repülőgépek gyártását. Ehhez kapcsolódott az alumíniumipar fejlesztése is: a Dunavölgyi Timföldgyár, az ajkai alumíniummű felépítése, ami gyakorlatilag az első komoly lépés volt a bauxit hazai feldolgozásában.⁴²

Szó sincs azonban arról, hogy a háborús erőfeszítések a német nagyipart uralmi terveinek végleges feladására készítették volna. A hadiipar fejlesztését a dunavölgyi országokban átmeneti jelenségnek tekintették, ami nem teheti kétségessé a német ipar későbbi uralmi pozícióit a térségben. Ezért a német gazdaságvezetés féltékenyen vigyázott, nehogy a hadiipar átmenetinek szánt fejlesztése valóságos gazdasági önállósulásra vezessen Közép- és Kelet-Európa országaiban. Megakadályozták minden olyan iparág, alapanyaggyártás fejlesztését, amely a háború utáni önállósulás veszélyével fenyegetett. Így történt ez a magyar kohászat — a Mohácsra tervezett új kohászati bázis felépítése — és a vegyipar — a szódagyártás kiépítése — esetében. A remélt győztes háború utáni német gazdasági tervek felől tehát pillanatig sem maradhat kétség.

S ha a két világháború közötti autarkias gazdaságpolitika, önálló nemzetgazdasági keretek kifejlesztésére tett erőfeszítések maradandó nyomot hagytak a közép- és kelet-európai gazdaságokban, nem kevésbé maradtak meg a német „nagyter”-törekvések nyomai sem. A dunavölgyi országok önállóságának felszámolására, gazdaságának a német gazdasághoz való hozzátartozására törekvő több éves fasiszta mesterkedések olajat öntöttek a tűzre, felkorbácsolták a megsértett nemzeti törekvéseket, megerősítették a gazdasági önállóság fontosságának tudatát.

Negyedszázad többé-kevésbé sikertelen gazdaságfejlesztési törekvése, német érdekeknek alárendelt hadiipari fejlesztés után érkeztek el a közép- és kelet-európai országok a háború súlyos megpróbáltatásain és pusztításán át 1944—45 nagy fordulópontjához: a felszabaduláshoz.

⁴² Berend-Ránki: Német gazdasági expanzió és a magyar gyáripar a szovjetellenes háború idején. 1941—1945. Századok. 1955. 4—5. sz.

A gazdasági fejlődés decentralizált tervezésének modellje I.

A modell és a tervezési mechanizmus*

Ebben a munkában egy olyan *tervezési modell* felvázolását kíséreltük meg, amely közelebb áll az új gazdasági mechanizmus szelleméhez, ami természetesen korántsem jelenti azt, hogy az itt felvázolt módszer kielégítően megold minden problémát. A cikk az eljárás alap gondolatát, valamint a modellt és a modell felírása során feltételezett tervezési mechanizmus működését foglalja össze a matematikai apparátus ismertetése nélkül. A most közölt anyagot egy másik, a matematikai összefüggésekkel kissé részletesebben foglalkozó cikk követi, amely a modell megoldását, valamint a kutatás eddigi eredményeiből levonható következtetéseket ismerteti. A próbaszámításokhoz felhasznált adatoknak, valamint a próbaszámítások eredményeinek leírását külön fogjuk közölni. Ezek az eredmények természetesen bizonyos fokban módosíthatják a következtetéseket is.

Az itt leírt módszer felhasználásával az egyes ágazatok fejlesztésére vonatkozó *távlati* (15—20 éves) *tervek alapján* meg lehet határozni egy *középlejratú* (5 éves) *tervet*. Az ezzel a módszerrel felállított terv a lehető legjobban közelíti meg ezeket az egymástól függetlenül, nem feltétlenül konzisztens módon, a vállalati elképzelések alapján összeállított ágazati szintű távlati fejlesztési terveket. Ez a terv egyben eleget tesz

* A cikk kéziratát 1967 márciusában nyújtottuk be; a közlés a párhuzamos lengyelországi publikációval kapcsolatos technikai jellegű nehézségek miatt késett. Az eredményekről 1967 májusában Budapesten a Centenárium Statiztikai Ülésszak keretében tartott II. Statiztikai Tudományos Konferencián, valamint 1967 szeptemberében Veszprémben az Operációkutatási Konferencián számoltunk be.

A cikk megírásakor felhasználtuk az Országos Anyag- és Árhivatal felkérésére az Információfeldolgozási Laboratóriumban és a Nehézipari Minisztérium Ipargazdasági és Üzem-szervezési Intézetének Elektronikus Számológéppontjában folyó kutatás néhány eredményét. E kutatómunka célja a távlati áralakulás előrebecslését lehetővé tevő modellek felállítása. Az előrelátható, illetve szükségesnek látszó árváltozások irányára és mértékére már ennek a modellnek az alapján is lehet következtetni, e tekintetben sokkal inkább kielégítő eredményekre vezethet azonban a modell továbbfejlesztett változata, amely a mennyiségi változásokkal párhuzamosan elemzi az árváltozásokat. A modell ilyen értelmű kiegészítése folyamatban van. Az itt ismertetett kutatások célja elsősorban a módszer ilyen irányú alkalmazásával kapcsolatos matematikai és számítástechnikai problémáknak egy leegyszerűsített modell segítségével való tisztázása volt. Márcsak a számítások kísérleti jellegéből is következik, hogy a cikkben foglaltak nem szükségképpen azonosak sem az Országos Anyag- és Árhivatal, sem a fenti két másik szerv egyikének álláspontjával. Ez a megállapítás különösképpen vonatkozik a felté-

telezett tervezési mechanizmus működésével kapcsolatos részekre, amelyek természetesen nem tekinthetők konkrét javaslatoknak, hanem kifejezetten illusztratív jellegűek. A munka kísérleti jellegére való tekintettel több esetben eltértünk a statiztikai beszámolórendszerrel is, és egyszerűbb megoldást alkalmaztunk; a statiztikai rendszerrel való teljes párhuzamoság biztosítására csak a végleges modellben fogunk törekedni.

a népgazdaság fejlesztésére vonatkozó központi, makroökonómiai jellegű előirányzatoknak, valamint a népgazdaság egyensúlyát biztosító korlátozó feltételeknek is.

A modell a fentiek értelmében számol a *decentralizáció* követelményeivel. Az ágazati előirányzatokat — a vállalatok elképzeléseinek felhasználásával — maguk az ágazatok készítik el, és a központi előirányzatok csupán a legfontosabb népgazdasági szintű (makroökonómiai) változókkal foglalkoznak. Számol a *távlati szemlélet* követelményeivel is. A 15—20 éves távlati fejlesztési tervek egyeztetését akarja megoldani, és tulajdonképpen annak meghatározására törekszik, hogy mely távlati terveket kell előrehozni vagy késleltetni avégett, hogy az, általános egyensúly fel ne boruljon. Az eredményekből pedig következtetni lehet azokra az *árpolitikai, jövedelem- és pénzügyi politikai intézkedésekre*, amelyek a fejlesztési tervek megvalósításához szükségesek. Ezek a szempontok egyelőre még nincsenek szervesen beépítve a modellbe, és a modell ilyen értelmű általánosítására, elsősorban az árváltozásoknak a modellbe való beépítésére csak a munka további menetében kerülhet sor.

A modell segítségével természetesen más feladatok is megoldhatók. Ha például az ágazati távlati fejlesztési tervek nem, vagy nem minden ágazatra készültek el, az ágazatok fejlődési trendjei, tehát *publikált statisztikai adatok alapján* is elkészíthető egy *előzetes közlépjáratú tervjavaslat*. Minthogy az elgondolás használhatóságát valójában csak *konkrét próbaszámítások* bizonyíthatják, most egy olyan *mintafeladat* felállításával és megoldásával foglalkozunk, amelyben az ágazatok távlati terveit minden esetben a trendértékekkel helyettesítjük, tehát teljesen a már publikált statisztikai adatokból indulunk ki. Ezek a számítások még nem készültek el. A modell leírását és az előzetes jellegű következtetéseket ennek ellenére összefoglaljuk, hogy az esetleges megjegyzéseket az árváltozásoknak a modellbe való beépítése, valamint a próbaszámítások előkészítése során figyelembe tudjuk venni.

Az alapgondolat

Az elgondolás lényegét a legegyszerűsebb módon egy teljesen leegyszerűsített modell — a továbbiakban: az *alpmmodell* — segítségével ábrázolhatjuk. Tételezzünk fel egy zárt és statikus gazdaságot, amelyben (a) nincs külkereskedelem és nincs gazdasági növekedés, amelyben (b) a legfontosabb korlátozó feltételek az input-output-számításokból ismert inverz mátrix segítségével írhatók fel, és amelyben (c) az összes többi célkitűzés és korlátozó feltétel abban foglalható össze, hogy az ágazatok teljes termelése és az ágazatok termeléséből végső felhasználásra jutó mennyiség ne térjen el nagyon az ezekre az értékekre vonatkozó, egymástól függetlenül felállított ágazati szintű előirányzatoktól. Ebben az esetben a *korlátozó feltételek* a

$$((\delta_i^i) - (\alpha_{ij}))^{-1} \mathbf{x}_1 = \mathbf{q} \quad i, j = 1, \dots, n \quad (1)$$

input-output inverzzel írhatók fel, ahol (δ_i^i) az egységmátrix, (α_{ij}) a hazai eredetű ráfordításokat kifejező ráfordítási együtthatók mátrixa, $\mathbf{x}_1$ a hazai eredetű végső felhasználás, $\mathbf{q}$ a (hazai) teljes termelés vektora, i és j

az egyes ágazatokat jelöli, n pedig az ágazatok száma. A *célfüggvény* Theil [6] és Boot [1] eljárását az input-output inverzhez kapcsolva

$$\sum_{i=1}^n S_{q_i} (q_i - \hat{q}_i)^2 + \sum_{i=1}^n S_{x_i} (x_{1,i} - \hat{x}_{1,i})^2 \rightarrow \min. \quad (36a)$$

lesz, ahol a $\hat{q}_i$ -k az ágazatok teljes termelésére, az $\hat{x}_{1,i}$ -k pedig a (hazai eredetű) végső felhasználásra vonatkozó, egymástól független előirányzatokat jelölik, az S_{q_i} és S_{x_i} értékek pedig tetszőlegesen megválasztott súlyok. A $\hat{}$ továbbiakban a később bevezetendő latin betűkkel kapcsolatban is ilyen kiinduló értéket, nem egyeztetett, előzetes előirányzatot, tehát a modell szempontjából adatot fog jelölni, míg a $\hat{}$ nélküli latin betűk számított értéket, egyeztetett, végleges előirányzatot, tehát a modell szempontjából változót jelölnek. Megfigyelhetjük, és ez alapvető, hogy a korlátozó feltételek csak a számított értékekre teljesülnek, az eredeti értékekre nem, vagy legalábbis nem feltétlenül, ami azt jelenti, hogy az eredeti értékek nem, vagy legalábbis nem feltétlenül konzisztensek egymással. A konzisztencia tehát nem az előirányzatokban van, hanem a számítások eredménye.

Ez a feladat szavakkal a következőképpen fogalmazható meg. Ha ismeretesek a népgazdaság ágazatai közötti kölcsönös összefüggést kifejező input-output kapcsolatok, amelyeknek feltétlenül teljesülniük kell, továbbá ismeretesek a termelőknek a termelésre, és a végső felhasználóknak a fogyasztásra vonatkozó előirányzatai, akkor ezek az előirányzatok a *legkisebb négyzetek közismert módszerének* egy általánosított változata segítségével egyeztetethetők egymással. Az így meghatározott egyeztetett előirányzatok a lehető legkevésbé térnek el az eredeti előirányzatoktól, és egyben eleget tesznek az ágazatok teljes termelése és végső felhasználási célú kibocsátása közötti, ugyancsak *jól ismert input-output összefüggéseknek*.

Ebben az egyeztetési eljárásban kritikus fontosságú szerepet játszanak az S_{q_i} és S_{x_i} *súlyok*. Ha megváltoztatjuk a súlyokat, az eredmények is megváltoznak. Ha megnöveljük azoknak az ágazatoknak a súlyát, amely ágazatokban a számított értékek és az eredeti előirányzatok különbsége megengedhetetlenül nagy (például az egyeztetett fogyasztási előirányzat megengedhetetlen mértékben elmarad az eredeti mögött, vagy az egyeztetett termelési előirányzat teljesíthetetlen), olyan számított értékeket fogunk kapni, amelyek közelebb kerülnek az eredeti előirányzatokhoz, ezzel szemben viszont más ágazatokban lesznek nagyobbak a tényleges és számított értékek különbségei. Ezt az *eljárást mindaddig folytathatjuk*, amíg a *kapott eredmény minden szempontból elfogadható* nem lesz. Az így kapott számított értékeket tekintjük korrigált és egyeztetett tervelőirányzatoknak. A korrigált és az eredeti előirányzatok közötti különbségekből következtetni lehet azoknak az árpolitikai, pénzügyi stb. intézkedéseknek az irányára és mértékére, amelyek segítségével ezeknek a korrigált és egyeztetett előirányzatoknak a megvalósulása előmozdítható.

Ez az alapelgondolás úgy hozható közelebb a valósághoz, ha a modellben figyelembe vett változók és korlátozó feltételek körét addig növeljük, amíg a modell a gyakorlati igényeket kielégítő módon meg nem

közelíti a valóságot. A modell kiterjesztésének alap gondolata a következő ábrával szemléltethető:

<p>Ágazati szintű korlátozó feltételek mátrixa</p>	<p>A végső felhasználásra vonatkozó ágazati szintű előirányzatok vektorai</p>
<p>A teljes termelésre és a végső ráfordításokra vonatkozó ágazati szintű előirányzatok és korlátozó feltételek vektorai</p>	<p>Népgazdasági szintű előirányzatok és korlátozó feltételek modellje</p>

Az elgondolás lényege, hogy a négy mezőben szereplő adatok egymástól teljesen függetlenek, és az eredeti koefficiensek, valamint a tervelőirányzatok konzisztenciáját semmi sem biztosítja. A konzisztencia biztosítása már a számítások feladata. A bal felső mezőben szereplő ágazati szintű *korlátozó feltételeket* a jól ismert input-output számítások ráfordítási együtthatói képviselik. Ezek statisztikai úton extrapolált vagy esetleg műszaki becslések felhasználásával korrigált ráfordítási együtthatók. Az alsó szárnyon szereplő és a *teljes termelésre vonatkozó előirányzatokat* az ágazatok egymástól függetlenül állítják fel. A termelési előirányzatok alapján a ráfordítási együtthatókkal azonos módon előrebecsült koefficiensek felhasználásával meg lehet határozni az ágazatok állóalap-, létszám-, beruházás- és importigényeit. Az oldalszárny a *végső felhasználásra vonatkozó előirányzatokat* tartalmazza. Ezeket a végső felhasználók jellegének (fogyasztók, beruházók, közületek stb.) megfelelően különböző hatóságok állítják össze, ismét egymástól teljesen függetlenül. Végül a jobb alsó mező az egész népgazdaságra vonatkozó globális, *makroökonómiai jellegű célokat* (a teljes termelés, a teljes fogyasztás, a teljes beruházás stb.) és az ugyancsak *makroökonómiai jellegű korlátozó feltételeket* (például azt, hogy fenn kell tartani a lakosság pénzbevételei és kiadásai, a külkereskedelem és az államháztartás mérlegének egyensúlyát, hogy az ágazatok összesen nem vehetnek igénybe több munkaerőt, mint a rendelkezésre álló teljes munkaerő-állomány stb.) foglalja össze. Ezeket az előirányzatokat az egyéb előirányzatoktól függetlenül valamely központi szerv, például a Tervhivatal állíthatja fel, esetleg a népgazdaság fejlődését leíró aggregált dinamikus makroökonómiai modell felhasználásával.

Ez az elgondolás a következő, az új mechanizmus irányelveivel teljes összhangban levő felismerésen alapul. Az egyes ágazatok vagy az ágazati szakértőkkel egyetértésben a központi hatóságok ágazati főosz-

tályai képesek arra, hogy saját ágazatukra vonatkozó reális és megalapozott távlati fejlesztési terveket állítsanak fel. E tervek *első megközelítésben* való felállításához elegendő a népgazdaság általános helyzetének és általános céljainak ismerete, és ebben a szakaszban nincs szükség részletekbe menő, és főként az egyes ágazatokkal csak távoli kapcsolatban levő ágazatokra is kiterjedő egyeztetésre. Hasonlóképpen eléggé reális módon felbecsülhető a végső felhasználók igényeinek távlati alakulása is, némely felhasználók (például beruházók) esetében tételesen, más esetben (például lakosság) statisztikai módszerekkel. Ezeknek az *egymástól független előirányzatoknak az egyeztetése* a munkaigényes és megbízhatatlan hagyományos módszerek helyett *statisztikai úton* meglehetősen nagy biztonsággal *meghatározható koefficiensek segítségével* matematikai eszközökkel oldható meg.

Az egyeztetés során természetesen figyelembe kell venni az egész népgazdaságra vonatkozó célokat és korlátozó feltételeket is. Magától értetődik, hogy ezeket az általános előirányzatokat csak a központi hatóságok állíthatják fel. Az ágazatok igazán reális és korszerű előirányzatait viszont csak maguk az ágazatok készíthetik el. Ha tehát ennek a felismerésnek az alapján a távlati elképzelések kialakításában az *ágazatoknak*, amelyek a helyzetet és lehetőségeket sok tekintetben jobban ismerik, *nagyobb szerepet és kezdeményezési lehetőséget* biztosítunk, ezzel a távlati terveket még közelebb hozhatjuk a valósághoz, és egyben a tervezés horizontját is kiterjeszthetjük. Az a törekvés viszont, hogy ezeknek az ágazati terveknek a konzisztenciáját eleve, kidolgozásuk szakaszában biztosítsuk, már megszületésük előtt eltorzíthatja a terveket. Ennek megfelelően ez a modell az ágazati tervek kidolgozásakor az egyeztetésnek, különösképpen a részletekbe menő egyeztetésnek kevesebb szerepet biztosít.

A továbbiakban részletesen ismertetjük az ennek az elgondolásnak alapján felírt modellt.

A modell; a tervezési mechanizmus feltételezett működése¹

A termelő fogyasztás hazai eredetű anyagigényére, illetve a hazai eredetű végső felhasználás és a hazai teljes termelés kapcsolatára felírhatjuk a jól ismert

$$((\delta_i^j) - (\alpha_{ij}))^{-1} \mathbf{x}_1 = \mathbf{q} \quad i, j = 1, \dots, n \quad (1)$$

egyenletet, ahol (δ_i^j) az egységmátrix, (α_{ij}) a hazai eredetű (ráfordításokat kifejező) ráfordítási együtthatók mátrixa, $\mathbf{x}_1$ a hazai eredetű végső felhasználás, és $\mathbf{q}$ a teljes (hazai) termelés vektora, és ahol i és j az egyes ágazatokat jelöli, n pedig az ágazatok száma. Valamennyi termékmennyiséget — továbbá a később definiálandó termékmennyiségeket is — változatlan áron, volumenben fejezzük ki, ahol a mennyiségi egység a bázisidőszakban egy pénzegységért vásárolható mennyiség. Valamennyi változó és valamennyi konstans ugyanarra a vizsgált időpontra — például a középtávú tervidőszak ötödik évére — vonatkozik, és így az időpontot

¹ Újólaj hangsúlyozni kívánjuk, hogy a tervezési mechanizmus feltételezett működésével foglalkozó részek semmiképpen sem tekinthetők az egyes szervezeti kérdések megoldására vagy egyes szervek hatáskörére vonatkozó konkrét javaslatoknak. Amint ez a szövegezésből is kitűnik, a modell a legkülönbözőbb szervezeti formák mellett is alkalmazható, sőt, extrapolációs jellegű alkalmazásának semmiféle szervezeti előfeltétele sincs.

sehol sem tüntetjük fel. A jelölésekkel foglalkozó rész értelmében az X_1 és Q skalárok az x_1 és q vektorok komponenseinek összegét, tehát az egész népgazdaságban (és a vizsgált időszakban) előállított hazai eredetű végső felhasználást, illetve teljes termelést jelölik.

A tervezési mechanizmus működésére vonatkozóan először is feltételezzük, hogy a vizsgált időpontra vonatkozóan *rendelkezésre áll a becsült ráfordítási együtthatók* (α_{ij}) *mátrixa*. Létezik tehát (a) egy olyan szerv — például a KSH egy osztálya —, amely összehasonlítható szerkezetben meghatározza ezeket a ráfordítási együtthatókat az elmúlt időszakra vonatkozóan, és egy másik (b) szerv — például az Országos Tervhivatal egy osztálya —, amely részben extrapoláció, részben becsléseken alapuló korrekció útján előrebecsli ezeket az együtthatókat a vizsgált időszakra. Ennek az előrebecslésnek a során ez a szerv legjobb tudása szerint figyelembe veszi mindazokat a változásokat, amelyekről tudomása van, ennek ellenére azonban semmi sem bizonyítja, hogy az ily módon előrebecsült ráfordítási együtthatók mátrixa konzisztens az egyéb tervekkel és előirányzatokkal. Megjegyezzük, hogy a ráfordítási együtthatók konzisztens előrebecslésének módszerét kidolgoztuk, és ezt a módszert az előbb már említett mintafeladat felírása és megoldása során már alkalmazzuk is. [5]

Feltételezzük továbbá, hogy léteznek olyan ágazati munkacsoportok, amelyek az egyes ágazatok vezetőivel és legjobb szakembereivel egyetértésben (a) kidolgozzák az *ágazatok távlati, 15—20 éves fejlesztési terveit*, továbbá ezeket a terveket (b) folyamatosan karbantartják, azaz az időközben bekövetkezett változások és tapasztalatok értelmében módosítják. Feltételezzük azt is, hogy az ilyen tervmódosítást a fennálló rendelkezések akkor is lehetővé teszik, ha egyes terveket időközben törvényerőre emeltek. Feltételezzük végül, hogy ezek a tervek kellőképpen konkrétak ahhoz, hogy ezek alapján megállapítható a termelés előirányzott felfutása valamely konkrét időszakra, így például a következő öt-éves terv ötödik évére. Ily módon tehát megállapíthatók a q vektor komponensei, vagyis az egyes *ágazatok teljes termelési előirányzatai*.

Ezeknek a távlati fejlesztési terveknek a kidolgozásával kapcsolatban abból indulunk ki, hogy ezek a munkacsoportok (a) jól ismerik saját ágazataik problémáit és műszaki-gazdasági fejlesztési lehetőségeit, (b) pontosan tájékozottak az egész népgazdaság helyzetére és célkitűzéseire vonatkozó makroökonómiai összefüggésekről, és (c) hozzávetőlegesen ismerik a kérdéses ágazattal termelési vagy piaci kapcsolatban levő egyéb ágazatok problémáit és fejlesztési elgondolásait. Ugyanakkor nem gondoljuk azt, hogy ezek a munkacsoportok részleteiben és teljes mértékben fel tudják mérni, hogy terveik konzisztensek-e az egyéb ágazatokra és az egész népgazdaság fejlesztésére vonatkozó ágazati és globális célokkal, valamint az ágazati és globális korlátozó feltételekkel. Ezek a munkacsoportok tehát ismerik ugyan az alapvető célokat és a korlátos erőforrásokkal kapcsolatos globális helyzetet, terveik realitása érdekében törekszenek is ezeknek a figyelembevételére, azt azonban nem tudják pontosan felmérni, hogy terveik beilleszthetők-e ezeknek a korlátozó feltételeknek a rendszerébe. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy feltételezzük az egyes ilyen munkacsoportok közötti készséges együttműködést és állandó kapcsolatot, továbbá annak felismerését, hogy bármiféle irreá-

lis előirányzat magának az irreális irányzatot készítő ágazatnak szempontjából is hátrányos. Erre a kérdésre még visszatérünk.

Ez az itt feltételezett mechanizmus abban különbözik a folyamatos egyeztetésen alapuló *hagyományos tervezési módszerektől*, hogy (a) az információk vonatkozásában a felfelé irányuló adatszolgáltatás helyett az oldalirányú kapcsolatokat helyezi előtérbe, az oldalirányú egyeztetésben viszont (b) nem törekszik konzisztens mérlegek hagyományos eszközökkel való meghatározására. Ez utóbbi eljárás egyrészt nagyon munkaigényes, másrészt sokszor a kiinduló értékek és alapvető törekvések eltorzítására vezet. A javasolt módszer csupán a korlátozó feltételekhez való általános jellegű alkalmazkodási törekvést tételezi fel, és a részletekbe menő egyeztetést matematikai úton bonyolítja le.

A *tervezési mechanizmusra* vonatkozóan az eddigiekből két fontos következtetést vonhatunk le. Egyrészt egyértelműen kitűnik, hogy a tervmunka annál realisabb, minél nagyobb mennyiségű *információ* áll a tervezéssel foglalkozó összes szerv és hatóság rendelkezésére. E téren nem csupán az információk fölfelé áramlásának biztosítására van szükség, hiszen e folyamatban a részletekre vonatkozó információk jórészt elvesznek, hanem az információ *oldalirányú áramlásának* biztosítására is. Ez azért van így, mert az egyes ágazatok terveinek reális felvázolásához, legalábbis ott, ahol a technológiai és a piaci kapcsolatok szorosak, a többi ágazat elképzeléseit is ismerni kell. Másrészt kitűnik az is, hogy az előirányzatok realitása feltételezi a *jövőben várható áralakulás ismeretét* is, hiszen a jövőbeni termelési és felhasználási volumenek, valamint a jövőre vonatkozó technológiai jellegű döntések jelentős részben a viszonylagos árak alakulására vonatkozó elképzelésektől függenek. Ennek értelmében feltételezzük, hogy létezik egy olyan szerv — például az Országos Árhivatal egy osztálya —, amely távlati ártervezéssel, tehát árprognózisok kikészítésével foglalkozik, és emellett még más szervek is — Konjunktúra- és Piackutató Intézet, egyéb piackutató szervek — foglalkoznak az árak előrebecslésével. Ezek a becslések feltételezéseink szerint (a) nyilvános jellegűek, tehát minden ágazat számára hozzáférhetők, emellett ezeket (b) karbantartják, tehát a változásoknak megfelelően folyamatosan módosítják, és végül (c) az egyes ágazatok távlati fejlesztési terveinek készítése során fel is használják.

A tervezési mechanizmus működésével kapcsolatban végül feltételezzük, hogy vannak olyan hatóságok, vállalatok vagy egyéb szervek, amelyek képesek az egyes ágazatokhoz tartozó termékek iránt a *végső fogyasztók* részéről felmerülő *jövőbeli igények* felbecslésére, és hogy ezek alapján fel lehet írni az $\hat{x}_1$ vektort. E vektor meghatározásával csak később, a modell ismertetésének végén fogunk foglalkozni; most csupán annyit jegyzünk meg, hogy az $\hat{x}_1$ vektor előrebecslésének függetlennek kell lennie a $\hat{q}$ vektor meghatározásától. Csak ez teszi lehetővé, hogy a modell egymástól függetlenül felmért igényeket és termelési lehetőségeket egyeztessen, ugyanakkor viszont ez az eljárás logikus is abban az értelemben, hogy a termelők szempontjából közömbös, hogy termékeiknek mely része tekinthető végső felhasználásnak, illetve termelő fogyasztásnak.

A *termelő fogyasztás importból eredő anyagigényére* vonatkozóan felírhatjuk, hogy

$$m_i = \sum_{j=1}^n \mu_{ji} q_j, \quad i = 1, \dots, n \quad (2)$$

ahol m_i az i -edik ágazat importanyagfelhasználása, (μ_{ij}) pedig az import eredetű ráfordítási együtthatók mátrixa. Természetesen ebben az esetben is igaz, hogy az M skalár az $\mathbf{m}$ vektor komponenseinek az összege.

Itt tehát nem tételezzük fel, hogy létezik egy $\hat{\mathbf{m}}$ vektor, vagyis feltevéseink szerint az egyes ágazatok *nem készítenek importterveket*. Az importigényeket a modell az import eredetű ráfordítási együtthatók statisztikai jellegű módszerekkel meghatározott (μ_{ij}) mátrixa segítségével határozza meg. Ennek értelmében fel kell tételeznünk, hogy az előbb tárgyalt szervek a hazai eredetű ráfordítási együtthatók mellett az import eredetű ráfordítási együtthatókat is előrebecslik.

A probléma ilyen megfogalmazása a modell legmerészebb feltevése. Aligha vitatható, hogy a hazai és importráfordítások összevonásával, sőt még a csupán hazai ráfordításokból képzett ráfordítási együtthatók is nagymértékben stabilak és sok esetben határozott trendjük van, ugyanakkor azonban ez sokkal kevésbé állítható az import- (-eredetű ráfordításokból képzett) ráfordítási együtthatókról. Ennek folytán tehát ezek az import ráfordítási együtthatók sokkal kevésbé megbízható módon becsülhetők statisztikai módszerekkel, mint a hazai ráfordítások együtthatói. A modell jelenlegi megfogalmazása során a most elmondottakkal számolva mégis ezt a megoldást választottuk, lényegében azért, mert a termelő fogyasztás importigényének felmérésére semmi más lehetőségünk sem volt. A modell tényleges tervezési célokra való felhasználása esetén célszerű lehet a modell olyan értelmű átdolgozása, hogy a modellban $\hat{\mathbf{m}}$ vektor is szerepeljen, ami azt jelenti, hogy az ágazatok importterveket is készítenek. Az ilyen átdolgozás matematikai szempontból különösebb nehézségekkel nem jár.

Választható olyan megoldás is, amely az import és hazai eredetű ráfordításokat összevontan kezelő ráfordítási együtthatók előrebecsléséből indul ki, és ezeket a ráfordítások importhányadára vonatkozó előirányzatok mátrixával egészíti ki. Ennek az eljárásnak az lenne a legnagyobb előnye, hogy kapcsolatba hozza egymással az import- és hazai ráfordítási együtthatókat, amelyek elkülönített kezelése a modell jelenlegi megfogalmazásának egyik legnagyobb hátránya. Ez a megoldás viszont csökkentette volna a modell szimmetriáját, és ezért ebben az egyszerű modellban nem így, hanem a már ismertetett módon jártunk el. Az ilyen értelmű átfogalmazásnak elvben semmi akadálya sincsen.

Az egyes ágazatok *létszámigényére* felírhatjuk, hogy

$$q_i \lambda_i = l_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (3)$$

az egyes ágazatok *állóalapigényére* pedig, hogy

$$q_i \kappa_i = k_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (4)$$

ahol l_i illetve k_i az i -edik ágazatban foglalkoztatott létszám, illetve állóalap, κ_i és λ_i pedig az egységnyi teljes termelésre jutó fajlagos létszám, illetve állóalap. Az L és K skalárok természetesen ebben az esetben is a megfelelő vektorok komponenseinek összegét jelölik. A munkaerőt itt természetes mértékegységben, tehát munkaévben definiáljuk, az álló-

alap-állományt pedig változatlan áron mért bruttó állományként. Az esetleges minőségi javulás hatásait nem itt, hanem a κ és λ koefficiensek meghatározása során vesszük figyelembe.

Ebben az esetben ismét nem tételezzük fel $\hat{\mathbf{l}}$ és $\hat{\mathbf{k}}$ vektorok létezését, ami azt jelenti, hogy az egyes ágazatok *nem készítenek létszám- és állóalap-előirányzatokat*. Ez megfelel a modell alap gondolatának, melynek értelmében ezeket a korlátozó feltételeket nem ágazati szinten, hanem globálisan vesszük figyelembe. Ez a megfogalmazás az állóalapok esetében mégis kissé mesterkéltnek tűnik, mert míg a létszámra vonatkozóan valóban feltételezhető, hogy tulajdonképpen csak a munkaerő globális mennyisége lehet korlátozó feltétel, az állóalapok esetében ez nem igaz, hiszen az állóalapok távolról sem csoportosíthatók át szabadon az egyik ágazatból a másikba.

Mégis ezt a megfogalmazást választottuk, mégpedig a következő megfontolások alapján. Egyrészt az egyes ágazatok rendelkezésére álló állóalapok a legtöbb esetben a termelés nagyarányú növelését teszik lehetővé, és így, legalábbis egy bizonyos intervallumon belül, nem tekintendők korlátozó feltételnek. Másrészt a programozási eljárás amúgy is arra törekszik, hogy az ágazati teljes termelés $\mathbf{q}$ vektora a lehető legkevésbé különbözzék az ágazati teljes termelési előirányzatok $\mathbf{Q}$ vektorától. Ezek az ágazati tervek az állóalap-állomány figyelembevételével készülnek, az előirányzatok körüli intervallumra vonatkozóan pedig feltétlenül igaz, hogy az állóalapok nem képviselnek korlátozó feltételt. Végül azt a megoldást, hogy a κ és nem a $\mathbf{k}$ vektort tekintettük konstansnak, csupán a modell szimmetriájának megőrzése érdekében választottuk, a modell minden további nélkül átírható olyan alakra, amelyben a $\mathbf{k}$ vektor áll konstans és a κ vektor változó komponensekből.

A modell ilyen megfogalmazása folytán a tervezési mechanizmus működésére vonatkozóan feltételeztük, hogy az előbb említett központi hatóságok megfelelő statisztikai idősorok és egyéb információk alapján, elsősorban a termelési függvények módszerével (vö.: [2] [3] [4]), az (α_{ij}) és (μ_{ij}) mátrixokhoz hasonlóan előrebecslik a κ és λ vektorokat is. E vektorokkal kapcsolatban ismételten hangoztatnunk kell, hogy az egyes κ_i és λ_i értékek évről évre nagyon gyorsan és szisztematikus módon változhatnak, továbbá hogy csak az egyes $\hat{\mathbf{q}}_i$ értékek körüli szűk intervallumon belül kezelhetők konstansként.

A munkabérekre vonatkozóan felírhatjuk, hogy

$$l_i \omega_i = w_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (5)$$

ahol ω_i az i -edik ágazat egy munkaévre jutó átlagos és w_i az i -edik ágazat teljes munkabérfizetése. Feltételezzük, hogy az egyes ágazatok munkabér-kifizetések nagyságától függő *illetményadót* és *társadalombiztosítási hozzájárulást* fizetnek be a központi pénzalapokba, és ennek értelmében felírhatjuk, hogy

$$l_i \tau_i = t_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (6)$$

ahol τ_i az i -edik ágazatban egy munkaévre jutó, t_i pedig az összesen kifizetett illetményadó és társadalombiztosítási hozzájárulás. Az ágazatok *értékcsökkenési leírására* vonatkozóan felírhatjuk, hogy

$$k_i \delta_i = d_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (7)$$

ahol δ_i az egységnyi állóalapra jutó átlagos, d_i pedig az összes értékcsökkenési leírás a vizsgált időszakban és az i -edik ágazatban. A modell feltevései szerint a vállalatok ezt a teljes leírást a központi pénzalapokba fizetik be. Erre vonatkozó realiztikusabb feltevések bevezetése minden további nélkül lehetséges; a modelltől levonható következtetéseket ez a megfogalmazás nem befolyásolja. Feltételezzük végül, hogy a vállalatok *állóeszköz-használati díjat* is fizetnek, és erre vonatkozóan felírhatjuk, hogy

$$k_j \iota_j = i_j, \quad j = 1, \dots, n \quad (8)$$

ahol ι_j az egységnyi állóalapra jutó, i_j pedig a teljes állóeszköz használati díj a j -edik ágazatban. Természetesen ebben az esetben is igaz, hogy a W , T , D és I skalárok a megfelelő vektorok komponenseinek összegét jelölik.

Most áttérünk a *beruházások* és *felújítások* ábrázolására. Az egyes ágazatok összes beruházására vonatkozóan felírhatjuk, hogy

$$b_i = b'_i + m'_i + b''_i + m''_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (9)$$

ahol az egyes betűk rendre az i -edik ágazat teljes beruházását és felújítását, hazai eredetű beruházását, import eredetű beruházását, hazai eredetű felújítását és import eredetű felújítását jelölik. A B , B' , M' , B'' és M'' skalárokat az előbbiekkal azonos módon definiáljuk.

A beruházásokkal és felújításokkal kapcsolatos többi egyenlet, illetve azonosság felírása előtt röviden ismertetjük, hogy az itt feltételezett tervezési mechanizmusban hogyan készülnek el a beruházási előirányzatok. Abból a feltevésből indulunk ki, hogy minden egyes ágazatban van egy *beruházási iroda*, amely a beruházások tervezésével, előkészítésével, valamint anyagi-műszaki feltételeik biztosításával foglalkozik. Ez az iroda természetesen az ágazatok távlati terveit kidolgozó munkacsoportokkal szoros együttműködésben és teljes egyetértésben dolgozik. Ezek az irodák ennek folytán az ágazati teljes termelés előirányzott ütemű növekedésének megfelelően műszaki becslések alapján meg tudják határozni a $\hat{\mathbf{b}}$ vektor komponenseit, vagyis az egyes ágazatok beruházási és felújítási terveinek főösszegét a vizsgált időszakra vonatkozóan. Ezek a beruházási irodák ezen felül, tekintettel arra, hogy a beruházások műszaki-gazdasági feltételeinek felmérésével és biztosításával is foglalkoznak, meg tudják határozni a *beruházások* hazai eredetű és import eredetű *ráfordítási együtthatóinak* (β'_{ij}) és (μ'_{ij}), valamint a *felújítások* hazai eredetű és import eredetű *ráfordítási együtthatóinak* (β''_{ij}) és (μ''_{ij}) *mátrixait*. Ezek alapján felírhatjuk, hogy

$$\chi_i \sum_{j=1}^n \beta'_{ji} q_j = b'_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (10)$$

valamint hogy

$$\chi_i \sum_{j=1}^n \mu'_{ji} q_j = m'_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (11)$$

továbbá hogy

$$\sum_{j=1}^n \beta''_{ji} k_j = b''_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (12)$$

végül hogy

$$\sum_{j=1}^n \mu_{ji}'' k_i = m_i'', \quad i = 1, \dots, n \quad (13)$$

ahol χ_i az i -edik ágazat előirányzott növekedési üteme, és a többi jelölés értelmezését már a korábbiakban megadtuk. Ezek az egyenletek tehát a beruházást a teljes termelésnek és a teljes termelés növekedési ütemének függvényében, a felújítást pedig az állóalap-állomány függvényében írják fel, ami első megközelítésként reális is.

Ezekkel a beruházási és felújítási mátrixokkal kapcsolatban a következőkre kell felhívni a figyelmet. Ezek komponensei semmiképpen sem olyasfajta konstansok, mint a folyó ráfordítási együtthatók mátrixának konstansai. Ezek a tervekben szereplő projektumok jellegétől függő egyedi becslések, amelyek így évről évre különbözők lehetnek. Ennek folytán ezeket az együtthatókat csak meglehetősen pontatlanul lehet statisztikai úton előrebecsülni. Ha viszont valóban vannak távlati ágazati elképzelések, akkor ezeknek a mátrixoknak az elemeire vonatkozóan is kell lenniük meglehetősen konkrét elképzeléseknek.

E koefficiensek statisztikai úton való felbecslésére mégis van bizonyos lehetőség, amely a próbaszámítások és előzetes becslések pontossági követelményeinek alkalmasint eleget is tud tenni. Ismeretesek és előrebecsülhetők a termelés-beruházás hányadosok, és emellett számos évre vonatkozóan ágazati bontásban ismeretes a beruházások belföldi gép, importgép és építés közötti megoszlása. Ezeknek az adatoknak, valamint a néhány évre vonatkozóan rendelkezésre álló beruházási mátrixnak a segítségével meg lehet kísérelni a koefficiensek becslését, itt azonban nem alkalmazhatók olyan egzakt módszerek, mint amelyek például a folyó ráfordítási együtthatók mátrixának előrebecslésére felhasználhatók. Hangsúlyozni kell azt is, hogy e mátrixoknak nem kell feltétlenül négyzetesnek lenniük; nagyon is valószínű, hogy több soruk csupán zérustól alig különböző elemekből fog állni, és komoly súllyal csak a gépipari és építőipari sorok szerepelnek majd.

Az eddigiéknél sokkal fontosabb szempont, hogy a modellben a χ vektoron keresztül *határozott és egyértelmű kapcsolatot* teremtettünk a *beruházás és a teljes termelés nagysága között*. Ezt a megoldást elsősorban azért választottuk, mert a modellt csak egyetlen évre írtuk fel, és ilyen módon akartuk biztosítani, hogy a termelési és beruházási előirányzatok ne szakadjanak el egymástól. Így tehát az egyes ágazatokban a teljes termelésre vonatkozó számított értékek, az egyeztetett előirányzatok csak úgy haladhatják meg az eredeti előirányzatokat, ha egyben a beruházásra vonatkozó számított értékek is azonos arányban meghaladják az eredetieket. Természetesen igaz, hogy valamely adott év termelésnövekménye és beruházásai között szinte semmilyen kapcsolat sincsen, ugyanakkor viszont igaz az is, hogy egy *tipikus év* termelésnövekménye és beruházásai között már kell lennie ilyen kapcsolatnak. Ha viszont a modell alapján több egymást követő évre is végzünk számításokat, a beruházás és a termelés közti ilyen merev kapcsolat feloldható, és a kérdés rugalmasabban, például a χ vektorra vonatkozó független célkitűzések bevezetése útján kezelhető.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy a $\mathbf{k}$ vektor modellbeli kezelése

arra vezet, hogy a termelésnek az eredeti előirányzat fölé való emelése a konstansként kezelt κ vektor folytán a felújítási költségek azonos mértékű növekedésére vezet. Ennek a torzításnak az okát a (4) egyenlettel kapcsolatban már tárgyaltuk; nem valószínű, hogy ez az ábrázolásmód lényegesen befolyásolja az eredményeket.

A ráfordítási együtthatók fenti mátrixainak ismeretében már nem csupán azt lehet meghatározni, hogy az egyes ágazatok beruházási és felújítási célra a többi ágazattól milyen teljesítményeket igényelnek, hanem azt is, hogy az egyes ágazatokkal szemben mekkorák a *beruházásból és felújításból származó igények*. Ennek alapján felírhatjuk, hogy

$$\sum_j^n \beta'_i \chi_j q_j = f'_{1,i}, \quad i = 1, \dots, n \quad (14)$$

továbbá hogy

$$\sum_j^n \mu'_{ij} \chi_j q_j = f'_{2,i}, \quad i = 1, \dots, n \quad (15)$$

továbbá hogy

$$\sum_j^n \beta''_{ij} \chi_j q_j = f''_{1,i}, \quad i = 1, \dots, n \quad (16)$$

végül hogy

$$\sum_j^n \mu''_{ij} \chi_j q_j = f''_{2,i}, \quad i = 1, \dots, n \quad (17)$$

ahol az f'_1, f'_2, f''_1 és f''_2 vektorok rendre a hazai és import eredetű beruházási célú, illetve a hazai és import eredetű felújítási célú végső felhasználást jelölik. Az F'_1, F'_2 és F''_1 és F''_2 skalárok definíciója természetesen analóg a korábbiakkal. E jelölések felhasználásával felírhatjuk, hogy

$$f'_{1,i} + f''_{1,i} = f_{1,i}, \quad i = 1, \dots, n \quad (18)$$

továbbá hogy

$$f'_{2,i} + f''_{2,i} = f_{2,i}, \quad i = 1, \dots, n \quad (19)$$

ahol az f_1 vektor a hazai eredetű, az f_2 vektor pedig az import eredetű beruházási és felújítási célú kibocsátást jelöli. Az F_1 és F_2 skalárok itt is a megfelelő vektorok komponenseinek összegei.

A (14)–(19) egyenletek értelmében tehát a beruházásokra és felújításokra vonatkozó eredmények egyértelműen meghatározzák a beruházási és felújítási célú végső felhasználást is, ami meg is felel a tényeknek. Természetesen igaz, hogy

$$M' = F'_2 \quad (20)$$

és

$$M'' = F''_2, \quad (21)$$

vagyis hogy a beruházási, illetve felújítási célra felhasznált import összege egyenlő a beruházási, illetve felújítási célra importált termékek összegével.

Az egyes ágazatokban elérhető *vállalati nyereségre* felírhatjuk, hogy

$$q_i - \sum_{j=1}^n \alpha_{ji} q_j - \sum_{j=1}^n \mu_{ji} q_j - w_i - t_i - d_i - i_i = z_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (22)$$

ahol z_i az i -edik ágazatban elért nyereség. Ez a nyereség nyilvánvaló módon a belföldi és import eredetű anyagfelhasználással, a munkabérrel, illetményadóval és társadalombiztosítási hozzájárulással, értékcsökkenési leírással és állóeszköz-használati díjjal csökkentett teljes termelési értékkel egyenlő. Ha az egyes ágazatokban elért nyereség egy részét a dolgozóknak fizetik ki, akkor felírhatjuk, hogy

$$z_i'' = \vartheta_i z_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (23)$$

ahol z_i'' az i -edik ágazat dolgozóinak kifizetett *nyereségrészesedés* teljes összege, ϑ_i pedig a teljes vállalati nyereségnek nyereségrészesedés formájában kifizetett hányada. Ekkor természetesen igaz, hogy

$$z_i' = z_i - z_i'', \quad i = 1, \dots, n \quad (24)$$

ahol z_i' a teljes nyereségnek a központi pénzalapokat megillető része. A Z , Z' és Z'' skalárokat az előbbiekkel azonos módon definiáljuk.

Ezen egyenletek értelmében tehát erősen egyszerűsített feltevéseket vezettünk be az *államháztartásra* vonatkozóan. Az államháztartás bevételei illetményadóból és társadalombiztosítási hozzájárulásból, értékcsökkenési leírásból, állóeszköz-használati díjból és vállalati nyereségből tevődnek össze; egyéb bevételeket nem veszünk figyelembe. Ez megfelel annak, hogy a modellben nem szerepelnek árak, és így a termelői, fogyasztói és külkereskedelmi árak különbségei sem. A modellnek egyéb államháztartási bevételekre való kiterjesztése, és így a valósághoz való közelebbhozatala természetesen megvalósítható; a változó áraknak a modellbe való bevezetésével kapcsolatos munkát már megindítottuk.

Most a modell *oldalszárnyával*, tehát a *végző kibocsátás* vektoraival fogunk foglalkozni. E vektorok egyes elemeire vonatkozóan felírhatjuk, hogy

$$x_{1,i} = c_{1,i} + e_i + f_{1,i} + g_{1,i} + g'_{1,i}, \quad i = 1, \dots, n \quad (25)$$

ahol a korábbiakban még nem definiált $\mathbf{c}_1$, $\mathbf{e}$, $\mathbf{g}_1$ és $\mathbf{g}'_1$ vektorok a lakosság hazai eredetű fogyasztását, az exportot, a hazai eredetű közületi fogyasztást és a hazai eredetű készletképzést jelölik. Ezzel azonos módon felírható, hogy

$$x_{2,i} = c_{2,i} + f_{2,i} + g_{2,i} + g'_{2,i}, \quad i = 1, \dots, n \quad (26)$$

ahol a korábbiakban még nem definiált $\mathbf{x}_2$, $\mathbf{c}_2$, $\mathbf{g}_2$, $\mathbf{g}'_2$ vektorok az import eredetű végző felhasználást, a lakosság és a közületek import eredetű fogyasztását és az ugyancsak import eredetű készletképzést jelölik. A korábban még nem definiált C_1 , $\bar{E}$, G_1 és G'_1 valamint az $\bar{X}_2$, C_2 , G_2 és G'_2 skalárok a megfelelő vektorok komponenseinek összegét jelölik. Megjegyezzük, hogy import eredetű exportot, vagyis reexportot a rendelkezésre álló AKM-táblák és külkereskedelmi statisztikák eljárásának megfelelően nem vettünk figyelembe.

Felírhatjuk még, hogy

$$x_{1,i} + x_{2,i} = x_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (27)$$

továbbá hogy

$$c_{1,i} + c_{2,i} = c_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (28)$$

$$f_{1,i} + f_{2,i} = f_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (29)$$

$$g_{1,i} + g_{2,i} = g_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (30)$$

$$g'_{1,i} + g'_{2,i} = g'_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (31)$$

ahol a korábbiakban még nem definiált $\mathbf{x}$, $\mathbf{c}$, $\mathbf{g}$, $\mathbf{g}'$ vektorok a teljes végső felhasználást, a lakosság és a közületek teljes fogyasztását, valamint a teljes készletképzést jelölik, tehát a hazai eredetű és az import termékeket együttesen, és ahol az X , C , G és G' skalárok definíciója analóg a korábbiakkal. Ennek a modellnek a keretei között tételezzük fel végül, hogy

$$x_{2,i} = \xi_i x_{1,i}, \quad i = 1, \dots, n \quad (32)$$

ahol a ξ vektor az import eredetű végső felhasználást a hazai eredetű végső felhasználás hányadában fejezi ki.

Azzal, hogy bevezettük és konstansként kezeljük a ξ vektort, nagymértékben egyszerűsítettük a modellt, mert eleve adottnak tekintjük az egyes ágazatok végső felhasználás céljára rendelkezésre álló termékein belül az *importtermékek és a hazai termékek arányát*. Ez nagymértékben restriktív és kellőképpen reálisnak nem tekinthető feltevés, amelyet csak a modell egyszerűsítéséért vezettünk be.

Vezessük be végül a következő jelöléseket. Legyen H_1 a *lakosság pénzbevételeinek* a fogyasztási kiadásokkal szembeni *többlete*, akkor

$$H_1 = W + Z'' + W' - C, \quad (33)$$

ahol W' a nem termelő szektorok munkabér-kifizetéseit jelöli. Legyen továbbá H_2 a *külkereskedelmi mérleg pozitív egyenlege*, vagyis az exporttöbblet, akkor

$$H_2 = E - M - M' - M'' - X_2 = E - M^*, \quad (34)$$

ahol M^* a teljes importot jelöli, tehát a termelő fogyasztás, a beruházás, a felújítás és a végső felhasználás importigényének összegét. Legyen végül H_3 az *államháztartás bevételi többlete*, ekkor

$$H_3 = T + D + I + Z' + H_1 - F - G' - W' - H_2 \quad (35)$$

ahol feltételezzük, hogy a leírások teljes összege az államháztartásba folyik be, hogy — például hitelek stb. formájában — az állam rendelkezik a lakosság teljes bevételi többletével és hogy a külkereskedelmi mérleg pozitív egyenlegét teljes mértékben az államháztartásból kell finanszírozni. A H_1 , H_2 és H_3 reziduumok természetesen negatív értékeket is felvehetnek, és a modellben figyelembe nem vett változókra vonatkozó becsléseket is magukban foglalják. Könnyen belátható, hogy ezek a népgazdasági egyensúlyt kifejező egyenletek elvben további bevételi és kiadási tételek részletes figyelembevételét is lehetővé teszik.

A modell *célfüggvénye*

$$\begin{aligned} & S_C(C - \hat{C})^2 + S_L(L - \hat{L})^2 + S_E(E - \hat{E})^2 + S_{M^*}(M^* - \hat{M}^*)^2 + \\ & + S_{H_1}(H_3 - \hat{H}_3)^2 + S_B(B - \hat{B})^2 + S_G(G - \hat{G})^2 + S_{G'}(G' - \hat{G}')^2 + \\ & + \sum_{i=1}^n S_{q_i}(q_i - \hat{q}_i)^2 + \sum_{i=1}^n S_{x_i}(x_i - \hat{x}_i)^2 + \sum_{i=1}^n S_{b_i}(b_i - \hat{b}_i)^2 \end{aligned} \quad (36)$$

alakban írható fel, ahol a $\hat{\ }$ jelölésű latin kisbetűk az ágazati szintű, a $\hat{\ }$ jelölésű latin nagybetűk pedig a népgazdasági szintű célkitűzések, az S értékek pedig a tetszőlegesen megválasztott súlyok.

A modell tehát azt a *megoldást* keresi, ahol (a) a teljes fogyasztásra, a teljes beruházásra, a teljes közületi fogyasztásra és a teljes készletképzésre vonatkozó *népgazdasági szintű* előirányzatok, valamint (b) az ágazatok teljes termelésére, az ágazatokhoz tartozó végső felhasználásra és az egyes ágazatok összes beruházására vonatkozó *ágazati szintű célkitűzések* a lehető legnagyobb mértékben teljesülnek, (c) a teljes létszámra, teljes exportra, teljes importra és az államháztartás egyensúlyára vonatkozó *népgazdasági szintű*, valamint (d) az input-output összefüggések segítségével kifejezhető *ágazati szintű korlátozó feltételek* betartása mellett. Az *S súlyrendszer* értékének kiválasztása során célszerű a változóknak a nemzeti jövedelmen, illetve a társadalmi termelésen belüli, kiinduló időponthoz tartozó, pénzben kifejezett értékét figyelembe venni; ez a súlyrendszer az iteratív számítások során az alap gondolatokat ismertető részben leírt módon és szempontok szerint folyamatosan módosul. A számítások eredményeként meghatározott C, L, E, M^*, H_3, B, G és G' skalárok, valamint $\mathbf{q}, \mathbf{x}$ és $\mathbf{b}$ vektorok adják a számított értékek konzisztens rendszerét, vagyis a rendszer megoldását. Ezekből az eredményekből a rendszer konstansai segítségével — a végső felhasználás egyes vektoraitól eltekintve — meghatározhatók a többi, a célfüggvényben nem szereplő változók. Ez utóbbi vektorok meghatározására azonnal visszatérünk.

Meg kell jegyezni, hogy az *újraszámítás* nem csupán a *súlyrendszer*, hanem egyes *együtthatók módosításával* is lehetséges. Ha például kitűnik, hogy a lakosság bevételeinek és kiadásainak egyensúlya a súlyrendszer módosítása útján nem biztosítható, az ω vektor módosításához lehet folyamodni. Hasonlóképpen lehet befolyásolni az államháztartás egyensúlyát a τ vagy a ϑ vektor módosításával.

Kritikus fontosságú lehet a χ vagy a ξ vektorok módosítása. Az elsősre akkor kerülhet sor, ha az egyes ágazatok termelésének feltételezett növekedési ütemére vonatkozó előirányzatok semmiképpen sem látszanak teljesíthetőnek, az utóbbira, ha vagy a külkereskedelmi mérleg egyensúlya látszik a kiinduló konstansok mellett csak nagyon nehezen biztosíthatónak, vagy pedig ha egyes ágazatok hazai termelésének fölöslege vagy elégtelensége az importhányad csökkentését vagy növelését teszi lehetővé, illetve szükségessé.

Tekintettel arra, hogy a végső felhasználás belső megoszlását leíró konstansokkal nem rendelkezünk, a (36) célfüggvénynek megfelelő megoldás nem határozza meg — az $\mathbf{f}_1$ és $\mathbf{f}_2$ vektoroktól eltekintve — a végső felhasználás vektorainak komponenseit. Ezeknek a vektoroknak csak a főösszegük, tehát csak C, E, G és G' skalárok ismeretesek, továbbá az $\mathbf{x}, \mathbf{x}_1$ és $\mathbf{x}_2$ vektorok. A $\mathbf{c}_1, \mathbf{c}_2, \mathbf{e}, \mathbf{g}_1, \mathbf{g}_2, \mathbf{g}'_1$ és $\mathbf{g}'_2$ vektorok egy olyan *kiegészítő feladat* segítségével határozhatók meg, amelynek célfüggvénye a

$$\begin{aligned} & \sum_{i=1}^n S_{c_{1,i}} (c_{1,i} - \hat{c}_{1,i})^2 + \sum_{i=1}^n S_{c_{2,i}} (c_{2,i} - \hat{c}_{2,i})^2 + \sum_{i=1}^n S_{e_i} (e_i - \hat{e}_i) + \\ & \sum_{i=1}^n S_{g_{1,i}} (g_{1,i} - \hat{g}_{1,i})^2 + \sum_{i=1}^n S_{g_{2,i}} (g_{2,i} - \hat{g}_{2,i})^2 + \sum_{i=1}^n S_{g'_{1,i}} (g'_{1,i} - \hat{g}'_{1,i})^2 + \\ & \sum_{i=1}^n S_{g'_{2,i}} (g'_{2,i} - \hat{g}'_{2,i})^2 \end{aligned} \quad (37)$$

alakban írható fel, és amelynek korlátozó feltételei azt fejezik ki, hogy az így meghatározott vektorok ne legyenek ellentétben az eredeti feladat megoldása során kapott eredményekkel.

Az eddigiekben csupán a tervezési mechanizmus működésére vonatkozó feltevéseket vezettük be; most csak egészen röviden szeretnénk foglalkozni a *tervek végrehajtását biztosító mechanizmus* működésével. A fenti modell mennyiségi programot állít elő, ez azonban semmi esetre sem jelenti azt, hogy a hozzátartozó gazdasági mechanizmus e mennyiségek adminisztratív elosztását tételezi fel. Éppen ellenkezőleg, ez eredeti előirányzatoknak és a számított értékeknek az eltérései alapján következtetni lehet azokra a *jövedelempolitikai, árpolitikai, adózási* és egyéb *pénzügyi intézkedéseknek* az irányára és mértékére, amelyekkel a számított értékek megvalósulását elő lehet mozdítani. Ha például kitűnik, hogy egyes termékekből (az eredeti előirányzatnál) kevesebb, illetve több biztosítható a lakosság számára, akkor a kereslet árelaszticitásainak alapján következtetni lehet a *fogyasztói árak* szükséges *átrendezésének* mértékére. Ugyanilyen módon lehet hatni a termelő fogyasztás alakulására stb.

Az így meghatározott rendszer természetesen nem tekinthető absztrakt értelemben véve optimálisnak — ennek a kérdésnek részletesebb tárgyalására a következőkben még visszatérünk —, márcsak azért sem, mert az árrendszert nem lehet optimális módon az így meghatározott mennyiségi rendszer függvényében meghatározni. Az *optimális mennyiségek* és *optimális árak rendszere* feltétlenül összefügg egymással, és *csak együttesen határozható meg*. Ennek értelmében valóban az optimum felé haladó megoldást csak úgy kaphatunk, ha a modellt kiterjesztjük és bevezetjük az árváltozásokat. A modell ilyen értelmű általánosítására irányuló munkát már megindítottuk.

A modell matematikai megoldásával és az eddigi eredményekből levonható következtetésekkel következő cikkünkben fogunk foglalkozni.

IRODALMI UTALÁSOK

1. Boot, John C. G.: Quadratic Programming (Kvadratikus programozás). Amsterdam, North-Holland Publishing Company, 1964, XI + 207. l.
2. Stahl János és Szokolczai György: Obobcsenyije proizvodstvenyije funkcionii sz posztrojannoj elaszticsnosztiju zamescsenyija. *Ekonomika i Matematicseszkije Metodi*, III. (1967) 509—522. l.
3. Szokolczai György és Stahl János: Ágazati termelési függvények a magyar iparban. *Közgazdasági Szemle*, XIV. (1967) 739—757. l.
4. Szokolczai György und Stahl János: Erklärungen von Produktion und Produktionspotential durch CES-Funktionen für Ungarn und USA. *IFO-Berichte*, 14 (1968) előkészületben.
5. Szokolczai György és Vásárhelyi Péter: Az ágazati kapcsolatok mérlege technológiai koefficienseinek előrebecsült mátrixai. *Közgazdasági Szemle*, XIV (1967) 1444—1461. l.
6. Theil, Henri: Optimal Decision Rules for Government and Industry (A kormány és az ipar optimális döntési szabályai). Amsterdam, North-Holland Publishing Company, 1964, XIV + 356. l.

A Közös Piac agrárpolitikájának hatása néhány fontos agrártermékünk kivitelére

1966 májusának közös piaci agrárrendelkezései óta, amelyek az agrárprotekcionista politika további kiszélesítését jelentették, több olyan határozat született, amely a külső országok, így hazánk agrárexportjának jövőjét befolyásolhatja. Az 1967. évi agrárpiaci megegyezések mindenekelőtt a közös agrárárak bevezetésének útján jelentenek fontos mérföldkövet, az új közös árak pedig alapján határozzák meg a lefölözések mértékét, s ezzel az érintett importárak árszínvonalát. Az 1967. október 27-én elfogadott árak közül — amelyek az új gazdasági évre érvényesek — cikkünkben a vágóállat- és a húsárak hatásait vizsgáljuk.

Az EGK-országokba irányuló agrárexportunk szerepe

Külkereskedelmünk áruszerkezetében a felszabadulás óta alapvető jellegű változások mentek végbe, de ezek nem tükröződnek abban a forgalomban, amelyet a fejlett tőkésországokkal bonyolítunk le. Összes kivitelünkben ugyanis a gépek és gépi berendezések, valamint az ipari fogyasztási cikkek dominálnak — ez a struktúra a szocialista országokkal lebonyolított forgalom magas hányadának következménye —, viszont a fejlett tőkésországokba irányuló kivitelünkben ma is az élelmiszerek és az élelmiszeripari anyagok csoportja áll

1. sz. táblázat

Egyes termékcsoportok részesedése a magyar kivitelben
(százalékban)

Termékcsoport	Szocialista országok			Fejlett tőkésországok		
	1960	1963	1966	1960	1963	1966
Gépek és gépi berendezések	51	46	43	5	4	4
Ipari fogyasztási cikkek	17	21	24	21	19	21
Nyersanyagok és félkésztermékek	19	19	18	26	26	30
Élelmiszerek és élelmiszeripari anyagok	13	14	15	48	51	45

az első helyen, ezt követi a nyersanyagok és félkésztermékek csoportja. Jól szemléltetik ezt az utóbbi néhány év adatai az 1. sz. táblázatban.

A képhez hozzátartozik az is, hogy a fejlett tőkésországokba kivitt élelmiszerek és élelmiszeripari anyagok e termékcsoport összes exportjából a vizsgált 3 évben 49, 47 és 49 százalékos arányban részesedtek, azaz

megközelítőleg az export fele a fejlett tőkésországok piacaira került. Ha a fejlett országokon belül az Európai Gazdasági Közösség (EGK) országait külön kiemeljük, amelyek a fejlett tőkésországokkal lebonyolított exportforgalmunknak nagy hányadát veszik fel (1960: 49,9 százalék, 1963: 49,6 százalék, 1966: 52,4 százalék), akkor a következő kép tárul elénk:

**Az élelmiszerek és élelmiszeripari anyagok részesedése
az EGK-országokba irányuló magyar exportban
(százalékban)**

Ország	1960	1964	1966
Belgium és Luxemburg	27,7	18,4	12,9
Hollandia	24,1	16,8	12,3
Franciaország	46,5	68,3	72,8
NSZK	61,4	55,7	52,6
Olaszország	77,3	73,0	77,2

Az utóbbi három EGK-ország, amelyeknek magyar importjában az élelmiszerek és élelmiszeripari anyagok részesedése különösen magas, összes közös piaci kivitelünknek 85 százalékát, a fejlett tőkésországokba irányuló exportunknak pedig 46 százalékát veszik fel (1966-ban).

Az áruforgalom ilyen szerkezete mellett mindenekelőtt szembetűnő, hogy:

— néhány olyan mezőgazdasági és élelmiszeripari termékünk, amelyek a csoport kivitelében meghatározó szerepet játszanak, konvertibilis devizabevételünk alakulását döntő módon befolyásolják. Ezek a termékek a vágómarha és marhahús, a vágósertés és sertéshús, valamint a baromfi. A felsorolt termékek fő elhelyezési piacai: a Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország és Franciaország, valamint a Közös Piacon kívüli Svájc és Ausztria. 1966-ban e termékeknek az NSZK-ba, Franciaországba és Olaszországba irányuló exportja adta a fejlett tőkés exportunkból származó devizabevételnek 20,2 százalékát, a Közös Piacra irányuló exportunknak pedig 38,6 százalékát;

— a Közös Piac agrárpolitikája érzékenyen érintheti — és érinti már ma is — mezőgazdasági exportunkat. Az említett termékek a közös piaci agrárszabályozások alá esnek, ezért nem annyira a világpiaci tendenciák, mint inkább a Közösség agrárpolitikai célkitűzései, mindenekelőtt az ár-

szabályozás határozza meg jövőbeli exportlehetőségeinket;

— a Közös Piacra irányuló exportunk szerkezetének *alapvető* megváltozására a közeli jövőben nem számíthatunk, a mai exportszerkezet mellett pedig a Közösségen belüli agrárpiac alakulását állandóan figyelemmel kell kísérenünk, hogy a lehető legkedvezőbb feltételek mellett értékesítsük termékeinket.

A felsorolt vágóállatokból és húsféleségekből a Közös Piac országai jelentős mennyiséget importálnak, bár távlatilag az önellátottság növekedését tűzték ki célul. Az EGK-országok önellátottsági foka 1965/66-ban marha- és borjúhúsból 84,3, sertéshúsból 97,8, baromfiból 95 százalékos volt, de az utóbbi években marha- és borjúhúsból (beleértve a vágóállatokat is) az önellátottság foka csökkent. Ennek oka mindenekelőtt az, hogy a belső hústermelés nem változott lényegesen, de a fogyasztás, különösen egyes húsféleségekből megnőtt. Az EGK-országok szükségletének fedezésében — bár a marha- és marhahús-exportunk komoly szerepet játszik — nem a magyar eredetű áru a piacot meghatározó tényező, éppen ezért kivitelünk jövőjének kialakításában számításba kell vennünk a versenytársak tevékenységét és a piac igényeit.

Hazánk részesedését a Közös Piac marha- és marhahúsimportjában az elmúlt években az alábbi számok mutatják:

Megnevezés	1960	1962	1964	1966
A Közös Piac nettó importja (1000 t)	221,4	126,8	560,4	526,4
Magyarország részesedése (százalék)	15,3	20,0	5,9	11,1

A marhahúsimport lefölozési rendszere a Közös Piacon

A vágómarha és marhahús importjának közös-piaci szabályozása 1964. november 1-én lépett életbe. A szabályozás fokozatosan módosul, ami része a Közös Piacot a vámunióból a gazdasági unióba vezető útnak. A vágómarha és marhahús forgalmazására hozott rendelet komplikált, mert a szokások és igények különbözőségeit, a termelői és fogyasztói, valamint export- és importadottságokat foglalta rendszerbe.

A rendelet abból indul ki, hogy a marhahústermelés a mezőgazdasági jövedelem egyik fontos tényezője, ezért a marhahústermelésnek megfelelő jövedelmet kell biztosítani, de úgy, hogy az árhullámzások a Közösségen belül minimálisak legyenek, a marhahús kereslete és kínálata egyensúlyban legyen. A Közös Piacon belül a marhahústermelőknek növekvő termelői jövedelmét a tájékoztató áraknak évenként való emelésével szándékoznak biztosítani.

A Közös Piac országai között 1970-ig fokozatosan megszűnnek a vámkülönbségek, harmadik országokkal szemben azonban egységesen megállapított vámok mellett lefölozéseket

vetnek ki, hogy a Közösség piacát harmadik országok alacsony árai ne zavarhassák; azaz feltételezik, hogy a Közös Piac árai tartósan meghaladják a világpiaci árakat.

A Közösség magas belső vágómarha- és marhahúsárait az alacsony világpiaci árakkal exporttámogatások kapcsolják össze, vagyis a közös-piaci exportőr a belföldi magas árak és a külföldi eladási árak közötti különbséget a Garanciális Alapból megkapja.

Harmadik országok a Közös Piacra vágómarhát és marhahúst csak vám és lefölozés mellett vihetnek be. A lefölozés rendszerének megértéséhez ismerni kell a következőket.

Bevezették a *tájékoztató ár* fogalmát. Ez egy árszilip, amely arra szolgál, hogy a piaci ár hozzá való viszonyítása alapján meghatározzák, kell-e lefölozést alkalmazni és milyen mértékűt. A tájékoztató árat az EGK Minisztertanácsa által megjelölt határokon belül a tagország kormányai állapítják meg 1968. április 1-ig, azontúl egységes tájékoztatóár-rendszer lép életbe. A kormányok által megállapított tájékoztató árak főbb piacainkon a következők voltak, illetve lesznek:

4. sz. táblázat

Főbb EGK-országok tájékoztató árai vágómarhára és marhahúsra (pfennig/kg)

Ország	1966/67 április 1— március 31.	1967/68 április 1— március 31.	1968/69 április 1— március 31.
NSZK.....	253,0	259,0	272,0
Olaszország	256,9	262,1	272,0
Franciaország	244,0	254,8	272,0

A tájékoztató ár mellett a lefö-lözés megállapításának másik fontos eleme a *piaci ár*. A piaci ár a tagországok kijelölt piacain a meghatározott ivarok és minőségek súlyozott átlaga. A piaci árat hetenként állapítják meg.

A piacrend harmadik fontos szerkezeti eleme reprezentatív harmadik országok ára, a hetenként megállapított úgynevezett *importár*. Megállapításánál a jellemző piacokat a következők szerint súlyozzák: Dánia 50 százalék, Anglia 25 százalék, Írország 15 százalék, Ausztria 10 százalék. Míg a tájékoztató ár — piaci ár összefüggés arra szolgál, hogy megállapítsák, kell-e lefö-lözést alkalmazni vagy sem, az importárt a lefö-lözés mértékénél veszik figyelembe. Az importár mozgása havi átlagban 1967-ben a következő volt (pfennig/kg): január 152, február 156, március 161, április 168, május 166, június 170, július 156, augusztus 150, szeptember 152.

Az *intervenciós ár* a tagországok tájékoztató árai 96 százalékának felel meg. Célja megakadályozni a belső piaci árak további csökkenését, amikor a piaci ár az intervenciós ár alá süllyed. Ilyenkor az illető tagországnak jogában áll lefö-lözést kivetni a másik tagországból származó importra, illetve pótlefö-lözést megállapítani harmadik országokkal szemben.

A *lefö-lözés mértékét* a piaci ár és a tájékoztató ár viszonya határozza meg. Ha a piaci ár a tájékoztató ár 105 százalékánál magasabb, nincs lefö-lözés. Ha a piaci ár a tájékoztató ár 105 százalékánál alacsonyabb, de a tájékoztató árnál magasabb, akkor 50 százalékos lefö-lözést alkalmaznak. Ha a piaci ár alacsonyabb a tájékoztató árnál, a lefö-lözés 100 százalékos.

A lefö-lözés kiszámítását a következő példán mutatjuk be (a példa az olasz vágómarhaimportra vonatkozik, az árakat pfennig/kg-ban adtuk meg):

5. sz. táblázat

	Lefö-lözés- mentes hét 1967. VI. 5— — VI. 11.	Fél lefö-lözéses hét 1967. VI. 12—VI. 18.	Teljes lefö-lö- zéses hét 1967. XI. 20— — XI. 26.
Tájékoztató ár	262,08	262,08	262,08
Tájékoztató ár 105%-a	275,18	275,18	275,18
Piaci ár	277,29	274,54	259,57
Importár		172,20	147,27
16% vám		+ 27,55	+ 23,56
		<hr/>	<hr/>
		199,75	170,83
A lefö-lözés megállapításához:			
tájékoztató ár		262,08	262,08
— (importár + vám) ...		—199,75	—170,83
		<hr/>	<hr/>
		62,33	91,25
Lefö-lözés:		31,17	91,25

Példánkból megállapítható, hogy a lefö-lözés összegét nemcsak a piaci árcsökkenés növeli, hanem az importár csökkenése is, aminek következtében a lefö-lözés mértéke 1 kg-ra vetítve növekszik.

A marhahús lefö-lözésének kiszá-

mításához úgynevezett koefficienseket használnak, amelyek az egyes minőségekre vonatkoznak, külön friss, hűtött és fagyasztott hússra. Például, feles marhahús: 1,84, hátsónegyed: 2,21.

A húislefö-lözést tehát a követke-

zöképpen számítják ki: az import-árat, amely élőmarhára vonatkozik, növelik a húsvámmal (20 százalék), az így nyert összeget levonják a tájékoztató árból, s a kapott különbséget beszorozzák a koefficienssel.

A marhahúskonzervekre a lefö-
zés nem vonatkozik, ehelyett 22,5
százalékos vám és 6 százalékos for-
galmi adó terheli a marhahúskon-
zerv-importot.

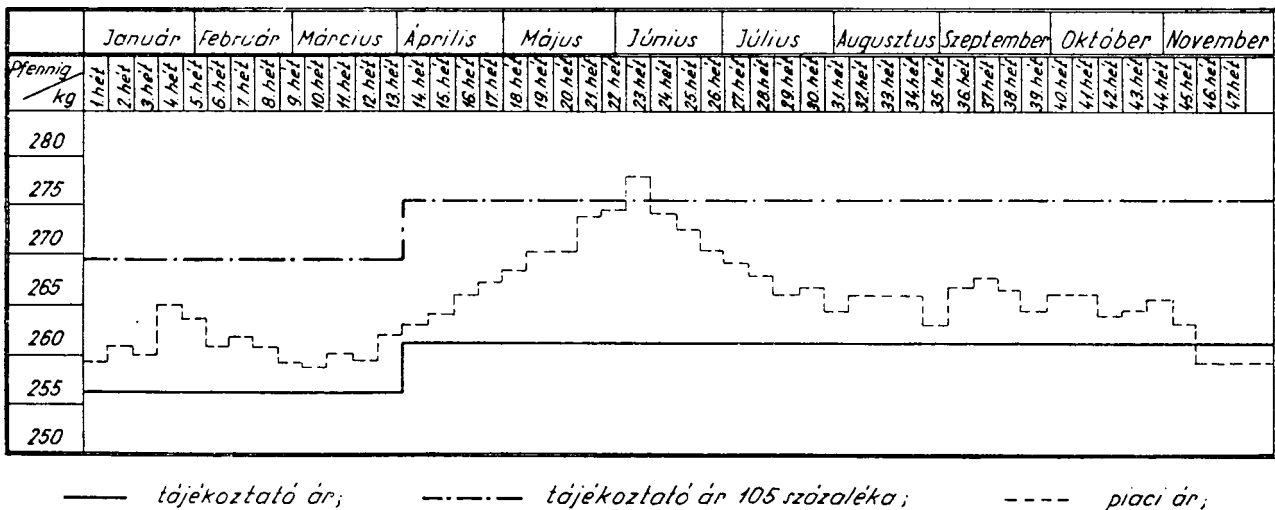
A tájékoztató árak 1964-ben és

látható — a tájékoztató ár és a tá-
jékoztató ár 105 százaléka között
voltak, így a megadott időszak túl-
nyomó részében 50 százalékos volt a
lefölözés. (A magyar marhahúsex-
port tényleges áralakulását 1967-ben
Olaszországban a 2. számú grafikon
mutatja.)

1968. április 1-től a vágómarhára
egységes tájékoztató árat vezetnek
be, amelyet az egységes takarmány-
gabona-árakból vezetnek le. Össze-

1. sz. ábra

Az EGK mechanizmusának alkalmazása a vágómarha olasz importjára 1967-ben

1965-ben jóval alacsonyabbak voltak, mint a piaci árak, így a Közös Piac országai kivitt vágómarha- és húszállítmányainknál nem volt lefö-
lés. Csak egy héten szállítottunk 1965 decemberében Olaszországba és az NSZK-ba lefö-
léssel vágómarhát, marhahúst. 1966-ban a magas tájé-
koztató árak miatt már volt lefö-
lés, 1967-ben pedig több alkalommal 100 százalékos lefö-
lést is alkalmaz-
tak.

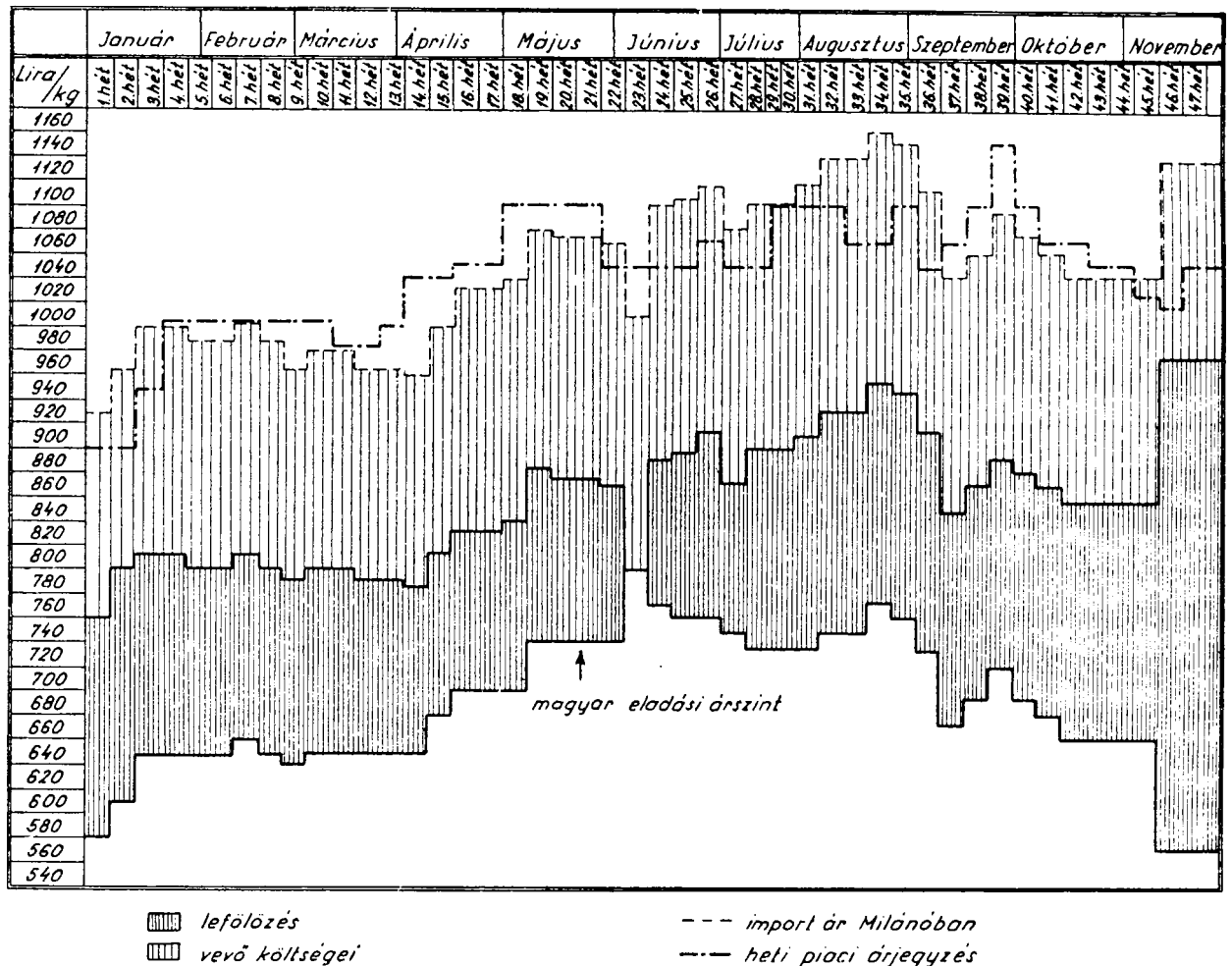
Az 1. sz. grafikonon ábrázolt vá-
gómarha tájékoztató ár, piaci ár és
a tájékoztatóár 105 százalékanak
viszonyából a lefö-
lést és annak
változásait olvashatjuk le. Harmadik
országokból az NSZK-ba és Francia-
országba bevitt vágómarhákra a
megadott időszak nagyobb részében
100 százalékos lefö-
lés volt, mert a
nyugatnémet és a francia piaci árak
a tájékoztató árak alatt voltak. Az
olasz piaci árak — mint a grafikonon

vonják a tagországok piaci árait is.
Ha az 1967. évi piaci árakból szám-
tani átlagot számítunk 1968-ra, s ezt
viszonyítjuk az egységes tájékoztató
árhoz, akkor arra a következtetésre
jutunk, hogy 1968. április 1. után a
Közös Piac minden tagországában —
az egységesített tájékoztató ár és az
egységesített piaci ár várható visz-
nya miatt — 100 százalékos lefö-
léssel lehet csak majd szállítani.

A sertés- és sertéshúsforgalom szabályozása

A sertés és sertéshús forgalmazá-
sára vonatkozó EGK szabályozás
1962. augusztus 1-én lépett életbe.
A rendelet szabályozta a Közösségen
belüli és a harmadik országokkal le-
bonyolítandó sertésforgalmat. Az
akkor érvényben volt különböző ta-
karmánygabona-árak miatt a tagor-

A lefölözési rendszer alkalmazása a magyar marhanegyedek olasz importjánál 1967-ben

szágok egymás közötti forgalomban is lefölözést fizettek, amelynek mértéke a szállító és fogadó tagország árainak változása szerint módosult. A tagországok között meglevő sertés-tenyésztési szintkülönbségek miatt lényegében a takarmányfelhasználás és -hasznosulás árkülönbségét szedték le lefölözésként. Ilyenkor a tájékoztató árból levonták az illető tagországok takarmányár-különbségét. Téríteni kellett 4 százalékos forgalmi adót is.

Ha pedig harmadik ország szállított sertést például az NSZK-ba, akkor a holland árral szemben alkalmazott lefölözésen felül az importőrnek a holland és a világpiaci takarmányár közötti különbséget és a beviteli költségeket kellett térítenie. 1962-ben a tagország és harmadik ország közötti lefölözés-különbség az élősertés mázsájaként még 3, 1966-

ban azonban már 34 nyugatnémet márkára rúgott.

1967. augusztus 1-ével a Közösség valamennyi tagországára érvényes egységes gabonaárát vezettek be, és ennek következményeként egységes sertéspiactot hoztak létre. Az egységes sertéspiact megkövetelte, hogy a tagországok közötti szabad sertésforgalmat gátló valamennyi akadályt (lefölözést) megszüntessék és harmadik országokkal szemben egységes lefölözést vezessenek be.

Az egységes gabonaár bevezetésével *elvileg* megteremtették annak az előfeltételét, hogy a sertéshús előállításának önköltsége valamennyi tagországban azonos legyen, és ennek megfelelően egységes piaci ár alakuljon ki. Azért *elvileg*, mert a takarmánygabona-árak mellett még sok más tényező (a felhasznált takarmány összetétele, hizlaldai berende-

zések fejlettsége, munkabér stb.) határozza meg a sertés hús előállításának költségét, ami nemcsak tagországonként, hanem egy-egy tagországon belül is eltérő.

A sertésre évenként alapárakat állapítanak meg, amelyeknek a Közösségen belüli sertésár-stabilizálást kell szolgálniuk, anélkül, hogy ez túltermeléshez vezetne. Megállapítják a zsilipárát és a lefölözéseket is. Az intervenciós ár az alapár 90 százaléka lehet.

Tagországok egymással szemben ezen túl már nem vethetnek ki lefölözést, csak a 4 százalékos forgalmi adót. Harmadik országokkal szemben azonban a zsilipárak mellett lefölözést és pótlefölözést állapítanak meg.

A zsilipárát háromhónaponként akkor változtatják, ha a takarmánygabona világpiaci ára $\pm$ 3 százaléknál nagyobb mértékben változik.

A harmadik országokkal szemben érvényesített lefölözés két részből áll: az 1 kg sertés előállítására felhasznált takarmánygabona a világpiaci és közös-piaci árainak különbségéből, amit háromhónaponként állapítanak meg, s ezt az árkülönbséget kiegészítve, az előző 4 zsilipár átlagának 7 százalékaiból, amit egy évre előre határoznak meg.

Ha a harmadik országok a megállapított zsilipár alatt szállítanak sertést a Közös Piac valamelyik tagországába, az exportár és a zsilipár közötti különbséget pótlefölözésként vetik ki a szállító országokra. A differenciált pótlefölözés tehát csak azokra a harmadik országokra vonatkozik, amelyek megkülönböztett alacsony áron szállítanak sertést a Közös Piacra.

A tojásimport lefölözési rendszere

A tojásimport lefölözésének rendszerét is 1962. augusztus 1-én vezették be. A lefölözési mechanizmus *zsilipárra* épül, amelyet időszakonként állapítanak meg a világpiaci takarmánygabona-árak, termelési költségek, valamint különféle korrekciók

figyelembe vételével. A zsilipár általában csak akkor változik, ha a takarmánygabona világpiaci ára $\pm$ 3 százaléknál nagyobb mértékben változik.

A zsilipárát harmadik országokból származó import esetében minimális árként kezelik, a zsilipár alatti tojásimportot dömpingnek tekintik, amit pótlefölözésekkel kell megszüntetni.

A korábbi vámok helyett lefölözést állapítottak meg időszakonként, rendszerint a zsilipárakkal egyidőben, mértéke pedig a zsilipárak kialakításakor figyelembe vett világpiaci takarmánygabona-árral függött össze. A tagországok között alkalmazott tojásimport-lefölözések csökkenőek voltak, s az egységes takarmánygabona-ár megteremtésével 1967. augusztus 1-én megszűntek.

Harmadik országokkal szemben — kisebb változásoktól eltekintve — azonos szinten mozgó, tagországonként eltérő lefölözési összegeket vettek ki. Például 1962 augusztus 1-től 1967 augusztus 1-ig ezek tonnánként 66—227,5 dollár között változtak, amit 1967. augusztus 1-e után egy szintre hoztak. Harmadik országok szempontjából az egységes lefölözés az NSZK korábbi lefölözési szintjének a csökkentését, az olaszországinak azonban az emelését jelentette.

Tojásra a lefölözések mellett időszakonként — a tagországok belső piaci ellátottságától és a harmadik országok szállításaitól függően — pótlefölözéseket állapítottak meg. Már 1966 óta a pótlefölözések kivétekor diszkriminációt alkalmaztak, ami abban nyilvánult meg, hogy a tőkés harmadik országok tojásexportjára alacsonyabb pótlefölözést állapítottak meg, mint a szocialista országokéra.

A harmadik országokkal szembeni pótlefölözéseket évről évre emelték, annyira, hogy az importterhek (lefölözés és pótlefölözés) elérik a tojásimport értékének 60 százalékát. Az újonnan megállapított zsilipár 509,7 dollár/t, ez alatt az ár alatt tojást a Közös Piacra pótlefölözés nélkül bevinni nem szabad. A tojáslefölözés

A tojásimport lefőlözése (\$/t)

	Lefőlözés	Pótlefőlözés	Lefőlözés összesen
<i>1966. IV. 1-én</i>			
Olaszország	88,16	100	188,16
NSZK	179,25	100	279,25
<i>1967. VIII. 1. után</i>			
Olaszország és NSZK...	121,25	225	346,25

rendszere védelmet biztosított az EGK-országok termelőinek, ennek következtében a Közös Piac tagországaiban a tojástermelés nagyon felfutott.

A baromfiimport lefőlözési rendszere

A vágott baromfi lefőlözési mechanizmusa azonos a tojásimportéval. Bevezetése a tagországok közül elsősorban Hollandiát és Belgiumot kényszerítette arra, hogy a korábbi években igen magas szinten tartott EGK-n belüli baromfiexportjukat csökkentsék. Az importőr tagország termelőinek, valamint az exportőr tagország kivitelének védelme a harmadik országokból származó importokat minimálisra redukálta vagy teljesen megszüntette. A csirkével a helyzet még kiélezettebb volt. Emlekeztes az 1962—1963. években az Egyesült Államok és az NSZK között kitört „csirkeháború”, amely azzal végződött, hogy az NSZK-ba irányuló amerikai csirkeexport, amely a korábbi években 60—70 000 tonnára rúgott, 1967-re 200—300 tonnára esett.

A harmadik országokból származó baromfiimport lefőlözése annyiban tér el a tojásimport lefőlözési rendszerétől, hogy egyes baromfifélékre, például csirkére, darabolt csirkére, tyúkra, a lefőlözési rendszer bevezetése óta vetnek ki pótlefőlözéseket, míg más baromfifélékre (liba, pulyka, gyöngytyúk) nem vonatkozik. Újabban az Egyesült Államokból származó pulykára is van megkü-

lönbötetett lefőlözés importcsökkentés céljából.

A baromfifélékre vonatkozóan ugyanúgy, mint a tojásra, 1967. augusztus 1. óta tagországokkal szemben nincs lefőlözés. A baromfiimport lefőlözési rendszere védelmet nyújt az EGK-országok termelőinek, s ennek következtében a Közös Piac tagországaiban a baromfitermelés rohamosan nő.

A magyar húsexport kilátásai

Minthogy a Közös Piacra irányuló magyar kivitelben a vágómarha és a marhahús dominál, a piaci kilátások megítélésakor elsősorban e termékek helyzetét kell figyelembe venni.

A Közös Piac marhahús- és borjúhústermelését és -fogyasztását vizsgálva szembevetendő, hogy a fogyasztás valamivel gyorsabb ütemben nő, mint a termelés, így az önellátottság szintje az elmúlt időszakban visszaesett, bár 1966 óta növekedő tendenciát mutat.

A marha- és borjúhúsfogyasztás növekedése a Közös Piac országaiban része annak a folyamatnak, amelynek a fejlett ipari országokban vagyunk tanúi: az állati fehérjék fogyasztásán belül — amely viszonylag magas szinten lényegesen nem változik — nő a minőségi húsok (vesepecsenye, hátszín, rostélyos stb.) fogyasztása. Másrészt — és ez mindegyik előtt Olaszországra jellemző — a hús és egyéb állati fehérjék fogyasztása általában emelkedett. 1960—

7. sz. táblázat

Az EGK-országok marha- és borjúhústermelése és
-fogyasztása (ezer t)

Év	Bruttó termelés	Összes fogyasztás	Önellátottság (százalék)
1960	3326,9	3548,3	93,8
1961	3658,1	3579,8	97,3
1962	3903,9	4030,8	96,9
1963	3866,4	4282,9	90,3
1964	3579,2	4139,7	86,5
1965	3536,9	4149,4	85,2
1966*	3904,6	4431,0	88,1

* Becslés.

1965 között az egy főre jutó olasz marhahúsfogyasztás 5,4 kg-gal nőtt, és jelenleg megközelíti a többi EGK-ország fogyasztását.

A Közösség jövőbeli marha- és borjúhústermelésére és -fogyasztására vonatkozó becslések azt mutatják, hogy a termelés és a fogyasztás közötti mintegy 5—600 000 tonnás évi különbség a jövőben is megmarad. (1970-re a termelést mintegy 4 300 000 tonnára, a fogyasztást 4 900 000 tonnára becsülik.) Mindez arra utal, hogy a lefőlözési rendszer ismertett mechanizmusa mellett a jövőben is lesznek esélyeink arra, hogy vágómarhát és marhahúst vigyünk be a Közös Piac országaiba.

Ennek feltétele mindenekelőtt az, hogy eleget tegyünk az egyre szigorúbb minőségi követelményeknek, szállításainkat mind a minőségek, mind pedig a kedvező piaci periódusok szerint differenciáljuk. Tengerentúli versenytársainkkal szemben jelentkező előnyeink — vágóállatot, illetve friss húst viszonylag közeli piacokra exportálunk — lehetővé teszi, hogy a minőségi igények kielégítésére koncentráljunk. A kiváló minőségű termékek exportját követeli meg az is, hogy a gyengébb minőségeket terhelő magasabb lefőlözés szarvasmarha-tenyésztésünk és -exportunk gazdaságosságát veszélyezteti. Fokozza a probléma súlyosságát az is, hogy vágóállat- és húsexportunk fenntartása és fokozása nagy takarmányimportot igényel.

Ugyanakkor a vágóállat- és húsexport esetleges kiesése nem kompenzálható azzal sem, hogy tejtermék- (vaj, sajt) kivitelünket fokozzuk, hiszen az EGK-országokban éppen tejtermékekből jelentkeznek egyre inkább feleslegek. Az sem jelenthet számunkra megoldást, ha gyengébb minőségű vágóállattal és hússal a Közös Piacon kívüli — elsősorban más európai — országokba irányuló kivitelünket fokoznánk. Ezekben a piacokon — amelyek ugyan egyre több állati terméket vesznek fel — a Közös Piacról kiszorult gyengébb minőségű termékekben rendkívül éles versenyre számíthatunk, de nem pótolhatják ezek a piacok a Közös Piacra irányuló export konvertibilis devizabevételeinek kiesését sem.

A Közös Piacon való kedvező értékesítésnek fontos feltétele az is, hogy szállításainkat azokra az időszakokra ütemezzük, amikor a kívülállók exportját alacsonyabb lefőlözés terheli, azaz amikor a tagországok belső piaci árai magasabbak. A vágóállatárak alakulása szorosan kapcsolódik a belső piaci felhajtások ütemezéséhez. Általában megállapítható, hogy a számunkra legkedvezőbb piaci árak január—szeptember között alakulnak ki, majd szeptember—december között a belső kínálat növekedése a piaci árakat leszorítja, nagymértékben növelve ezzel a lefőlözést. A kedvező piaci árak emellett élénken reagálnak az idegenforgalom alakulására is, például a marha-

hátsónegyedek legjobb árai a tavaszi és nyári turistaszezonban érhetőek el. A szezonális piaci ingadozásokra mindenekelőtt a hazai termelés irányításával lehet és kell reagálnunk; a vágómarha hizlalását az eddiginél sokkal rugalmasabban kell az EGK-igények alakulásához, változásához igazítani.

Vágómarha- és marhahústermelésünknek a piaci igényekhez való alkalmazkodása azért is rendkívül fontos, mert egyéb hagyományos állati termékünk — sertés, baromfi és to-

jás — kivitelének fokozására, vagy akár fenntartására a Közös Piacon egyre kisebbek lehetőségeink. E termékek előállításának sajátosságai lehetővé teszik a Közösség termelőinek és exportőrjeinek a piaci helyzethez való gyors alkalmazkodást. E termékeket számunkra is elfogadható áron csak időszakosan tudjuk exportálni, amikor az esetlegesen jelentkező nagyobb keresletet egyes fajtákban a Közösség belső termelése nem fedezi.

Gulyás József—Jakus Pál

A fejlett tőkésországok gazdasága 1967-ben

A hatvanas évek első felében a fejlett tőkés világ túlnyomó részében (az Amerikai Egyesült Államokban, Kanadában, Franciaországban, az Egyesült Királyságban, hogy csak a legfőbb országokat említsük) a gazdaság növekedésének üteme nemcsak elérte az ötvenes évek átlagát, hanem némileg még fokozódott is. A legnagyobb mértékű a növekedés üteme ezen az időszakon belül is az 1963—1965. években volt. A gazdasági fejlődés e meggyorsulásában azonban szerepet játszottak olyan folyamatok és gazdaságpolitikai döntések is, amelyek pozitív hatását nem lehetett hosszabb időszakra tartóssá tenni. Ilyen volt (különböző országokban különböző erővel) az inflációs tendenciák kibontakozása, az államháztartás túlköltekezése, a külkereskedelmi és fizetési mérleg egyensúlyba hozásának késleltetése, a liberális importpolitika, a hadikonjunktúra, a készletfelhalmozódás, az „olcsó pénz” politikája stb. Mindezzel — a polgári közgazdászok szóhasználatával — „túlfűtötték” a gazdasági életet. Aránytalanságok keletkeztek a felhalmozás és a fogyasztás, az elsődleges és a végső kereslet, a termelékenység és a bérek alakulása között, ami végső soron a belső egyensúly és piaci stabilitás, a fizetési mérleg egyensúlyának a megbomlásához, egyes országokban pedig

a nemzetközi versenyképesség gyengüléséhez is vezetett.

A gazdasági problémák már a fel lendülés idején is nyilvánvalóvá váltak és számos tőkésország gazdasági előrejelző intézete a hatvanas évek második felére a gazdasági növekedésnek a lelassulását jósolta. (Lásd az 1. sz. táblázatot.) Nyugat-Európa néhány országában (NSZK, Egyesült Királyság stb.) már 1966-ban jelentős mértékben — mintegy felére — csökkent a bruttó nemzeti termék* növekedése az előző évekhez képest, de az Amerikai Egyesült Államokban még látszólag a tetőpontján volt a konjunktúra. Az amerikai gazdasági élet két legfontosabb húzóereje a hadikonjunktúra és a készletek feltöltésére történő termelés volt.

1966 végén és 1967-ben a fejlett tőkésországok többségében az évek alatt felhalmozódott gazdasági problémák megoldására bizonyos központi korlátozó intézkedéseket vezettek be. A gyorsuló infláció megfékezésére, a költségvetés és a fizetési mérleg deficitjének rendezésére (a nemzetközi versenyképesség javítására) — és még más pozitív hatásokat remélve — növelték a kamatlábakat, az adó-

* A nemzeti jövedelem amortizációval növelt összege, amely a termelőágazaton kívül magában foglalja a nem termelő ágazatok (szolgáltatások stb.) eredményét is.

kat, gazdaságpolitikai befolyásolással, limitekkel megszigorították a hitelfeltételeket, és több országban korlátozták a bérek növekedését, az importot stb. A „rendcsinálásra” a tőkésországok gazdasága igen hevesen reagált. Az országok többségében jelentősen mérséklődött a gazdasági fejlődés növekedésének üteme.

Az NSZK-ban 1967-ben a bruttó nemzeti termék volumene sem érte el az egy évvel korábbi színvonalat. Az infláció megfékezésére és a belső gazdasági egyensúly helyreállítására hozott gazdasági intézkedések nagymértékben mérsékeltek a belső keresletet (elsősorban a beruházási javak termelésénél), és ezek a tenden-

ciák a termelést még inkább az export irányába terelték, ami az import drasztikus csökkenése mellett tovább fokozta az NSZK külkereskedelmi mérlegének aktív jellegét. Az áru-kivitel növekedése azonban nem tudta ellensúlyozni a belső kereslet csökkenését. Az Egyesült Királyságban a korlátozó intézkedéseket a fizetési mérleg krónikus hiányának csökkentése céljából hozták. A jelentős importtartalmú fogyasztás mérséklésére befagyasztották a bér- és jövedelmi színvonalat és korlátozták a foglalkoztatottságot. Ezt a célt szolgálta a font devalválása is, amely az importárakat becslések szerint 13—14 százalékkal növelte.

1. sz. táblázat

A bruttó nemzeti termék alakulása

(Százalékos növekedés, illetve csökkenés a kezdő, illetve az előző évhez képest, változatlan áron)

Országok	Átlagos évi növekedés 1960—1965. években	Évi növekedés		Előrejelzés: átlagos évi növekedés 1965—1970. években
		1966-ben	1967-ben	
		az előző évihez képest		
Egyesült Királyság	3,0	1,5	1,0	4,1
Franciaország	5,1	4,6	4,0	4,8
Japán	9,6	9,7	12,0	7,5
Kanada	5,5	5,9	2,6	4,8
NSZK	4,9	2,5	—0,7	3,5
Olaszország	4,8	5,4	5,6	5,0
USA	4,7	5,4	2,7	4,5
Más iparilag fejlett országok*	4,9	3,2	3,0	4,2
Fejlett tőkésországok összesen	5,0	4,9	3,0	4,5

* Az EFTA országok (Egyesült Királyság kivételével), valamint Belgium, Luxemburg, Hollandia.

Források: Economic Review. National Institute of Economic and Social Research. 1967 november. — L'Observateur de l'OCDE 1966 október és 1967 június. — Perspectives Economiques de l'OCDE. 1967. július. — Main Economic Indicators. OECD. 1968. január. — Monthly Bulletin of Statistics. U.N. 1968. február. — Statistical Yearbook. U.N. 1966. — Chroniques D'Actualité S.E.D.E.I.S. 1968. január 10.

A gazdasági növekedés üteme változatlanul magas — és 1967-ben nagyobb, mint korábban volt — Olaszországban (5,6 százalék) és Japánban (12 százalék). Ezek az országok egyensúlyzavaraik megszüntetésére szolgáló gazdasági korlátozó intézkedéseiket már az 1964—1965. években meghozták. Ennek következtében e két ország a gazdasági konjunktúra más fázisában van, mint a

többi fejlett tőkésország. Olaszországban a korábbi évekkal ellentétben, amikor az export volt a leggyorsabban növekvő keresleti tényező, 1967-ben a konjunktúra mozgatója a beruházási tevékenység volt. A kapacitásnövekedéssel párhuzamosan gyors ütemben nőtt a munka termelékenysége és csaknem ugyanilyen nagyságrendben — a fogyasztói árak mérsékelt növekedése mellett — a

bérszínvonal. Az elmúlt években a turizmusból és az exportból származó bevételekkel megszilárdított fizetési mérleget 1966. évvel kezdődően meg-ingatta a hosszú lejáratú tőke kiáramlása.

Japánban 1965 után a kormány aktív fejlesztési politikába kezdett, költségvetési deficitet terveztek, csökkentették az adókat és növelték a közületi kiadásokat. A beruházásokra és a készletek feltöltésére irányuló kereslet gyors ütemben nőtt, s ezeknek igen magas az importtartalma. Az import gyors ütemű növekedését a japán export a legutolsó idő-kig ellensúlyozni tudta az exportörök versenyképességével a világpiacon. Másrészt a vietnami háborúval kapcsolatosan az amerikai hadifelszerelés vásárlások az elmúlt években ugrásszerűen megnöttek, ami további lendítője volt a japán ipari konjunktúrának. A világkereskedelmi konjunktúra lanyhulása azonban érzékenyen érintette a japán export nem hadiipari részét. A fizetési mérleg problémáinak megoldására így az év végén a japán központi bank korlátozó intézkedéseket vezetett be. Ez elsősorban az 1968. évi gazdasági fejlődést befolyásolja majd.

Ami általában a fejlett tőkésországok nemzetgazdaságának főbb szektorait illeti, a hatvanas évek első felében, a fellendülés idején — a gazdasági élet egyik legdinamikusabb szektora az ipar volt. Az 1960—1965 évek átlagában például Kanadában a bruttó nemzeti termék 5,5 százalékos növekedésével szemben az ipari termelés 7,1 százalékkal emelkedett, az NSZK-ban, Olaszországban és az Egyesült Államokban a bruttó nemzeti termék csaknem azonos, 4,7—4,9 százalékos emelkedése mellett az ipari termelés 5,5, 6,6, illetve 5,7 százalékkal nőtt. Az Egyesült Királyságban és Franciaországban ugyanebben az időszakban a két mutatószám azonos mértékben emelkedett. Az előbbiben mindkettő mintegy 3, az utóbbiban mintegy 5 százalékkal. 1967-ben a korábbi évekkal ellentétben az országok többségében az ipari nettó termelés növekedési üteme elmaradt

a bruttó nemzeti termék növekedése mögött. (Lásd a 2. sz. táblázatot.)

2. sz. táblázat

A bruttó nemzeti termék és az ipari nettó termelés 1967. évi növekedése %-ban

Országok	Bruttó nemzeti termék	Ipari termelés
Egyesült Királyság ..	1,0	—1
Franciaország	4,0	3
Kanada	2,6	3
NSZK	—0,7	—2
Olaszország	5,6	9
USA	2,7	1

Forrás: Chroniques D'Actualité. S.É.D.É.I.S. 1968. január 10. — Statistical Indicators of Short Term Economic Changes in ECE Countries. 1968. január.

Ipar

A fejlett tőkésországok iparának 1967. évi növekedésében bizonyos ütemcsökkenés mutatkozott. A fejlett tőkés világ egészét tekintve az ipari termelés volumenének az 1960—1966. évek átlagában elért mintegy 6 százalékos növekedése 1967-ben körülbelül 2—3 százalékra csökkent: Az ipar növekedésében a problémák leginkább az NSZK-ban, az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban, a kisebb országok közül Ausztriában és Belgiumban éleződtek ki. A Német Szövetségi Köztársaságban mintegy 2 százalékkal, az Egyesült Királyságban 1 százalékkal csökkent, az Egyesült Államokban, Ausztriában és Belgiumban lényegében az elmúlt év színvonalán maradt az ipari termelés. A kisebb fejlett tőkésországok iparát — az exportlehetőségek visszaesése által — a nagyobb tőkésországok recessziója is sújtotta. Továbbra is változatlanul magas az ipari termelés növekedési üteme Olaszországban és Japánban. 1967 egészére számítva az előbbi országban az ipari termelés 9 százalékos, az utóbbiban 19 százalékos növekedését érték el.

1967-ben a növekedési ütem csökkenésével összefüggésben a korábbi évektől eltérő szerkezeti változások

3. sz. táblázat

Az ipari termelés alakulása
(Százalékos növekedés, ill. csökkenés a kezdő,
ill. az előző évhez képest)

Országok	Átlagos évi növekedés az 1960—1965. években	Évi növekedés	
		1966-ban	1967-ben
Ausztria	5	3	0
Belgium	6	1	1
Egyesült Királyság . .	3	1	—1
Franciaország	5	6	3
Hollandia	6	6	5
Japán	12	12	19
Kanada	7	8	3
NSZK	6	2	—2
Norvégia	6	5	5
Olaszország	7	11	9
Svédország . .	8	3	2—3
USA	6	9	1

Források: Economic Review. National Institute of Economic and Social Research. 1967. november. — L' Observateur de l'OCDE 1967. június. — Perspectives Economiques de l'OCDE. 1967. július. — Main Economic Indicators. OECD. 1968. január. — Monthly Bulletin of Statistics U.N. 1968. február.

történtek a fejlett tőkésországok iparában. Azokban az országokban, ahol az ipari termelés visszaesett vagy stagnált, a beruházási javak termelése az átlagosnál kedvezőtlenebbul alakult. Az NSZK-ban például, ahol az ipari termelés 2 százalékkal csökkent, a beruházási javak termelése mintegy 7 százalékkal esett vissza. Ugyanilyen tendenciák figyelhetők meg, ha mérsékeltebb formában is, Kanadában, az Egyesült Királyságban stb. Japánban, ahol az ipari konjunktúra az elmúlt évben fokozódott, a termelés legnagyobb mértékű növekedése a beruházási javak szektorában figyelhető meg. (4. számú táblázat.)

A leggyorsabban fejlődő ágazat továbbra is a vegyipar volt. Folytatódott a textilipar viszonylagos — több országban abszolút — visszaesése. Franciaországban például a textilipar termelése 6 százalékkal csökkent. A gazdasági konjunktúra kedvezőtlen alakulása nem volt hatással a villamosenergia-termelésre, amely 1967-

4. sz. táblázat

Beruházási javak és fogyasztási cikkek termelésének alakulása
(1967. év az 1966. év százalékában változatlan áron)

Országok	Ipar összesen	Beruházási javak	Fogyasztási javak
Japán	119	129	102*
Kanada**	103	100	102
NSZK	98	93	96
Olaszország	109	113	104
Egyesült Államok	101	101	101

* Nem tartós fogyasztási cikkek. A tartós fogyasztási cikkek termelése 21 százalékkal nőtt.

** Kanadában a beruházási javak és fogyasztási javak csoportosítása helyett tartós javak és nem tartós javak csoportosítása szerepel. Az eltérés itt is a tartós fogyasztási cikkek besorolásában van, ami az elemzést alig befolyásolja.

Források: Economic Review. National Institute of Economic and Social Research. 1967. november. — Main Economic Indicators OECD. 1968. január. — Monthly Bulletin of Statistics U.N. 1968. február. — Statistical Indicators of Short Term Economic Changes in ECE Countries. 1968. január.

ben valamennyi országban továbbra Egyesült Királyságban, az Egyesült Államokban (5—8 százalékkal), stagnált Franciaországban és jelentős

Az acél és a személygépkocsi termelésének alakulása az általános mértékben nőtt Olaszországban (16 konjunktúrához legszorosabban kap-százalékkal). A Német Szövetségi csolódik. Csökkent az acélterme-Köztársaságban annak ellenére nőtt és Ausztriában, Kanadában, az az acéltermelés (4 százalékkal), hogy

az ipari termelés volumene nem érte el az egy évvel korábbi színvonalat. A személygépkocsik termelése a fontosabb autóttermelő országokban — Olaszország és Japán kivételével — csökken. 1967-ben az NSZK-ban és az Egyesült Államokban például 15—18 százalékkal kevesebb személygépkocsit állítottak elő, mint egy évvel korábban. Ugyanakkor Olaszországban és Japánban az ipari termelés fejlődésének egyik „motor”-ja a személygépkocsi-gyártás volt. Japán személygépkocsi-termelése egy év alatt másfélszeresére nőtt. A japán személygépkocsi-export gyors ütemben tért hódít a világpiacon (még Nyugat-Európában is).

Az ipari termelés konjunktúrájának helyzetét a tőkésországokban legjobban az értékesítés, a készletek és az új rendelések alakulásának összehasonlítása jelzi.

5. sz. táblázat

Az ipari értékesítés, készletek, új rendelések alakulása az USA-ban és Kanadában

(1967 első tizenegy hónapja 1966 első tizenegy hónapjának %-ában)

Megnevezés	USA		Kanada
	Ipar összesen	Ebből tartós javak	Ipar összesen
Értékesítés...	102	100	102
Készletek (időszak végén)....	107	109	104
Új rendelések	100	96	101

Forrás: Main Economic Indicators. OECD. 1968. január.

Az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában — ahol az ipari termelés csak kismértékben nőtt — az értékesítésnél és a rendeléseknél nagyobb mértékben nőtték a készletek. A tartós javak termelése is a készleteket növelő és az értékesítést, az új rendeléseket mérséklő szerepet töltött be. Japánban, ahol az ipari termelés gyors ütemben fejlődött, a legnagyobb mértékben az új rendelések nőtték, ezt követték az eladások és az

eladásoknál, a termelésnél egyaránt kisebb mértékben nőtték a készletek. A beruházási javak különleges helyzete itt is megmutatkozik. Japánban az értékesítés legdinamikusabb elemét a beruházási javak képezték.

6. sz. táblázat

Az ipari értékesítés, készletek, új rendelések alakulása Japánban (1967 első tizenegy hónapja 1966 első tizenegy hónapjának %-ában)

Megnevezés	Ipar összesen	Ebből beruházási javak
Értékesítés.....	117	125
Készletek (időszak végén).....	114	121
Új rendelések.....	—	150

Forrás: Main Economic Indicators. OECD. 1968. január.

Mezőgazdaság

1967-ben a fejlett országok többségében a mezőgazdasági termelés növekedése nagyobb volt, mint az ipari termelésé.

A legfontosabb kenyérgabonából, a búzából Nyugat-Európában rekordtermést takarítottak be (50,4 millió tonna), de jó volt a búzatermés az Egyesült Államokban is (42,3 millió tonna). 1967-ben Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban együttesen a búzatermés 15 százalékkal volt több, mint 1966-ban. Azonban jelentősen csökkent a búzatermés Kanadában (30 százalékkal) és Ausztráliában (45 százalékkal), emiatt a fejlett tőkés világban együttesen számítva a búzatermés 1967-ben az előző év színvonalán maradt. (7. sz. táblázat.)

A takarmánygabona-termelés még a kenyérgabonánál is kedvezőbben alakult. A gyengébb mezőgazdasági termést betakarító országok (Kanada, Ausztrália) súlya és termelésének visszaesése itt nem annyira jelentős, mint a búzatermelésnél. A növekedés főbb forrása nyugat-európai rekord árpatermés és az USA rekord kuko-

7. sz. táblázat

A búzatermés alakulása
(millió tonna)

Országok	1965	1966	1967
Nyugat-Európa	48,8	44,6	50,4
Ausztrália	7,1	12,6	7,0
Kanada	17,7	23,0	16,1
USA	35,8	35,7	42,3
Összesen:	109,4	115,9	115,8

Forrás: Agrarwirtschaft, 1967. december.

ricatermése volt. A kukoricatermés Nyugat-Európában kevesebb volt 1967-ben, mint egy évvel korábban.

8. sz. táblázat

A takarmánygabona-termés* alakulása
(millió tonna)

Országok	1965	1966	1967
Nyugat-Európa	60,7	65,0	68
Kanada	12,6	13,9	12
USA	142,8	142,6	160
Összesen:	216,1	221,5	240

* Kukorica, árpa, zab stb.

Forrás: Agrarwirtschaft, 1967. december.

A kedvező takarmánygabona-termeléssel ellentétben csökkent a szálatakarmány termelés Nyugat-Európában, a szálatakarmány-termelés szempontjából az időjárás ugyanis az átlagnál kedvezőtlenebb volt. A 12 legfontosabb nyugat-európai országban 1967-ben mintegy 180 millió tonna szálatakarmányt takarítottak be, 5 százalékkal kevesebbet, mint 1966-ban. A legnagyobb mértékben az NSZK-ban és Franciaországban csökkent a szálatakarmány-termelés.

Nyugat-Európában az időjárás kedvezett a burgonya- és cukorrépa-termelésnek. 1967-ben a Közös Piac tagállamaiban 7 százalékkal több burgonya és 10 százalékkal több cukorrépa termelt, mint egy évvel azelőtt. Nyugat-Európa két legnagyobb szőlőtermelő országában, Franciaországban és Olaszországban 1967-ben

— az egy évvel korábbihoz hasonlóan — 20 millió tonna szőlő termelt. A franciaországi termeléscsökkentést kiegyenlítette az olaszországi növekedés. Az Egyesült Államokban a burgonyatermelés nem változott és a fontosabb gyümölcsfélék termelése némileg csökkent.

1967-ben a fejlett tőkésországok állattenyésztését az jellemezte, hogy a tehén-, a tej-, illetve a vajtermelésnél nagyobb mértékben nőtt a marhahústermelés. Nyugat-Európában elsősorban a marhahús, Észak-Amerikában pedig a sertés-hús termelése fokozódott.

A szarvasmarha-tenyésztésben bekövetkezett változásokat a belső és a nemzetközi piacok árváltozásai eredményezték. Az elmúlt évben — a korábbi vajkészletek következtében — a tejtermékek árai mérséklődtek.

9. sz. táblázat

A vaj, a marha- és a sertés-hústermelés alakulása

(1967. I—III. negyedév 1966. I—III. negyedév %-ában)

Országok	Vaj	Marha-hús	Sertés-hús
Közös Piac	102—103	107	104
Dánia ....., ...	95	104	98
Egy. Királyság ..	111	107	90
Kanada	—	100	122
USA	kb 100*	105	115

* Tejtermelés.

Források: Agrarwirtschaft, 1967. december.
— Allgemeines Statistisches Bulletin, 1967. január-december.

Beruházások

Azokban a fejlett tőkésországokban, ahol recessziós jelenségek bontakoztak ki 1967-ben, a gazdasági tevékenység várható stagnálására már az 1966. év végi beruházási kereslet alakulásából lehetett következtetni. 1967-ben néhány országban csökkentek a beruházások. A csökkenés mértéke különösen az NSZK-ban — ahol a gazdasági problémák a leg-

súlyosabbak — volt jelentős (11 százalék). Az átlagosnál nagyobb mértékű volt a beruházási kereslet visszaesése a magánszektorban. Olaszországban és Japánban a legnagyobb mértékben éppen a beruházási javak kereslete fokozódott. Az említett országokban 1967-ben a beruházások az előző évinél nagyobb mértékben — Olaszországban 10,5 százalékkal, Japánban 15,5 százalékkal — nőttek.

10. sz. táblázat

A bruttó állótőkeképződés alakulása
(százalékos növekedés, illetve csökkenés az előző évhez képest, változatlan áron)

Országok	1966	1967
Egyesült Királyság ...	1,1	0,8
Franciaország	6,3	6,4
Japán	9,3	15,5
Kanada	10,5	0,0
NSZK	0,3	-11,0
Olaszország	3,7	10,5
USA	4,4	-1,0

Forrás: Chroniques D'Actualité. S.E.D.É.I.S. 1968. január 10.

Külkereskedelem

1967-ben a fejlett tőkésországok külkereskedelmi forgalmának alakulását — mintegy félevesi késéssel — mérséklően befolyásolta a gazdasági fejlődés megtorpanása. Az országok összes exportja az év első felében 8—9 százalékkal, összes importja 6—7 százalékkal nőtt. A III. negyedévben az exportnövekedés 3 százalékra, az import expanziója 2 százalékra mérséklődött. Ezen belül a fejlett tőkésországok egymás közötti forgalmának növekedése kevésbé esett vissza, mint a világ többi részével bonyolított forgalomé. Ezt a fejlett tőkésországok, a többi között oly módon érték el, hogy a külső piacokkal szemben vezették be az importkorlátozásokat három hónappal korábban (a II. negyedévben), mint egymás közötti forgalmukban. Növekedett a fejlett tőkésországok termékeinek — különösen a beruházási célokat szolgáló gépeknek — az exportja a szocialista országokba. Az importkorlátozások hatására az országok többségében javult a külkereskedelmi egyenleg. (11. sz. táblázat.)

11. sz. táblázat

Fejlett tőkésországok* külkereskedelmi forgalmának alakulása 1967-ben

Megnevezés	I. negyedév	II. negyedév	III. negyedév	I—III. negyedév
	az előző év azonos időszakának %-ában			
Fejlett tőkésországok				
összesen.....				
Import	107	106	102	105
Export	109	108	103	107
Ebből:				
Egymás közötti forgalom ..				
(Export és import)	107	108	103—104	106
Fejlődő és szocialista országokkal bonyolított forgalom				
Import	106	102	100	103
Export	113	111	102	109
Észak-Amerika — összesen				
Import	113	107	100	106
Export	111	108	102	107
Nyugat-Európa — összesen.				
Import	103	105	101	103
Export	108	108	103	106

* OECD-országok.

Forrás: Main Economic Indicators. OECD. 1967 december.

A gazdasági növekedés mérséklődése nagyon kedvezőtlenül érintette az alapanyagok exportjára berendezkedett fejlett tőkésországok (Ausztrália, Új-Zéland, Dél-Afrikai Köztársaság), valamint az afrikai és az ázsiai fejlődő országok kivitelét.

A fejlett tőkésországokban 1967-ben tovább folytatódott a vámkorlátozások mérséklése.

A konjunktúra változása, ha nem is olyan élesen, mint a termelés és fogyasztás egyes szektoraiban — a külkereskedelmi forgalomban is éreztette hatását. A külkereskedelmi forgalom — főleg az import — elsősorban ott bővült, ahol a gazdasági fejlődés üteme változatlanul magas maradt (Olaszországban és Japánban). Ausztriában, Belgiumban és az NSZK-ban a belső kereslet csökkenésének hatására stagnált vagy visszaesett az importforgalom is. Az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban stagnáló gazdasági tevékenység mellett is tovább nőtt az import (5—8 százalékkal), amely az adott gazdasági helyzetben a fizetési mérlegre olyan további terhet jelentett, hogy az arany- és devizatartalé-

kok ezekben az országokban 1967-ben jelentős mértékben tovább csökkentek.

1967-ben a világpiaci árak — a korábbi évekkel ellentétben — némileg (körülbelül 1 százalékkal) csökkentek. A világpiaci árak elsősorban a nyersanyagoknál és a színes fémeknél csökkentek. Az egy évvel korábbi színvonalhoz képest a nyersanyagok árai körülbelül 2 százalékkal, a színes fémek árai — az előző évek gyors ütemű növekedésével szemben — több mint 10 százalékkal estek. Az átlagostól eltérő volt az ipari feldolgozott termékek áralakulása, amely továbbra is megtartotta lassan növekvő tendenciáját.

A korábbi évek világpiaci áralakulására az volt a jellemző, hogy a fejlett tőkésországok exportárai nőttek, a fejlődő országok 1964 után ismét csökkenő eladási áraival szemben. 1967 annyiban hozott változást, hogy a fejlődő országok termékeinek lassú árcsökkenése mellett a fejlett tőkésországok nyersanyag-, élelmiszer-, fém- stb. exportárai is jelentős mértékben (mintegy 3 százalékkal) visszaestek.

1967 változásokat hozott — mint arról év közben is sok szó esett — a kapitalista országok arany- és devizakészletében is. A fejlett tőkésországok együttes arany- és devizakészletének a korábbi években tapasztalt növekedése megszűnt, és a fejlődő országok eléggé bizonytalanul alakuló készlete jelentősen nőtt. A fejlett tőkésországok közül elsősorban az Egyesült Államok aranykészletei, valamint az Egyesült Királyság és Japán arany- és devizakészletei csökkentek. Az Egyesült Királyságban az arany- és devizakészletek olyan alacsony színvonalra csökkentek, hogy a font elleni roham külföldi kölcsön felvételéhez és a valuta devalválásához vezetett. Az Egyesült Államok fizetési mérlegének krónikus deficitje, a külföldi túlköltekezések, tovább erősítették a dollár iránti bizalmatlanságot.

12. sz. táblázat

**A külkereskedelmi forgalom alakulása
néhány fejlett tőkésországban
(1967. év 1966. év %-ában)**

Országok	Export	Import
Ausztria	107	99
Belgium—Luxemburg.	103	100
Egyesült Királyság....	99	108
Franciaország	104	104
Hollandia	108	104
Japán	106	122
NSZK	108	97
Norvégia	105	108
Olaszország	108	113
Svédország	106	103
USA	105	105

Forrás: Statistical Indicators of Short Term Economic Changes in ECE Countries. 1968. január. — Main Economic Indicators. OECD. 1968. január.

A fejlett tőkésországok arany- és devizakészlete
(Millió dollár)

Országok	1960	1966	1967
	december		
Egyesült Királyság..	3 719	3 100	2 695
Franciaország	2 272	6 733	6 994
Japán	1 949	2 119	2 030
Kanada	1 989	2 693	2 709
NSZK	7 032	8 028	8 155
Olaszország	3 251	4 910	5 460
Svájc	2 324	3 324	3 555
USA	19 359	14 881	14 830
Ebből arany.....	17 804	13 235	12 065

Forrás: Monthly Bulletin of Statistics. U.N. 1968. február.

Bérek, árak, fogyasztás

A fejlett tőkésországok közül az Egyesült Királyságban, az Egyesült Államokban és az NSZK-ban a gazdasági fejlődés mérsékelt üteme vagy stagnálása mellett a korábbi éveknél mérsékeltbben nőtt a bérszínvonal. Az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban a feldolgozó ipari reálbérek növekedése nem haladta meg az 1—1,5 százalékot, Kanadában, Franciaországban és Olaszországban az egy évvel korábbinál némileg nagyobb mértékben nőtték a feldolgozó ipari reálbérek (2—3 százalékkal), Japánban az ipari reálbérek növekedése 1966-ban 6 százalék volt, 1967-ben 8 százalékra fokozódott.

A fejlett tőkésországok többségében nőtt a munkanélküliek aránya, ami a jövedelmi viszonyokat is rontotta.

14. sz. táblázat

**A munkanélküliek
a foglalkoztatottak %-ában**

Országok	1966	1967
Belgium.....	2,7	3,7
Kanada	3,6	4,1
NSZK	0,7	1,9
Hollandia	1,1	2,1
Egyesült Királyság..	1,6	2,5
USA	3,8	3,8

Forrás: Monthly Bulletin of Statistics. U.N. 1968. február.

A jövedelemalakulásnak megfelelően a lakosság áruvásárlásai Ausztriában, az Egyesült Királyságban, az NSZK-ban és az Egyesült Államokban — összehasonlítható árak alapján számítva — az egy évvel korábbi színvonalon maradtak, vagy kismértékben (1—2 százalékkal) nőtték. A lakosság áruvásárlásaihoz hasonló módon stagnált a személyi fogyasztás (szolgáltatásokkal együtt) az NSZK-ban és az Egyesült Királyságban. Franciaországban, Kanadában és az Egyesült Államokban is mérséklődött a megelőző évekhez képest a személyi fogyasztás növekedése. Japánban a tovább folytatódó konjunktúra a beruházások mellett lehetővé tette a személyi fogyasztás növekedési ütemének a meggyorsulását is. A tőkésországokban a közületi fogyasztásnak 1967-ben bizonyos kiegyenlítő szerepe volt: mérsékelt gazdasági növekedés mellett a legdinamikusabb, gyors gazdasági növekedés esetén a legkisebb emelkedést mutatta. A fejlett tőkésországokban az állam egyre erőteljesebben avatkozik a gazdasági életbe, az állami költségek adagolásával — amelyeknek súlya fokozatosan nő — közvetlenül befolyásolja a gazdasági konjunktúrát. Az Egyesült Államokban a közületi fogyasztás ugrásszerű növekedése a vietnami háború fokozásával függ össze.

1967-ben a nyugat-európai fejlett tőkésországokban — a gazdasági fej-

15. sz. táblázat

A személyi és a közületi fogyasztás alakulása
(%-os növekedés, illetve csökkenés az előző évhez képest változatlan áron)

Országok	Magánfogyasztás		Társadalmi fogyasztás	
	1966	1967	1966	1967
Egyesült Királyság.....	1,6	0,9	3,2	3
Franciaország	4,8	3,7	3,1	3,5
Japán.....	8,0	10,0	5,5	6
Kanada	5,3	4,6	0,3	5
NSZK.....	3,3	0,5	0,3	2,5
Olaszország.....	5,7	5,8	3,6	4
USA.....	4,9	3,4	8,0	11,5

Forrás: Chroniques D'Actualité, S.É.D.É.I.S. 1968. január 10. — Perspectives Economiques de l'OCDE. (A közületi fogyasztás 1967. évi adatai az első háromnegyedév összesítésén alapuló előrebecslések.)

lődés mérséklődése, illetve stagnálása árán — az infláció mértéke a korábbi évekhez viszonyítva csökkent. 1967-ben, az előző évhez képest, Franciaországban a fogyasztói árak évi növekedése 3,3 százalékról 2,8 százalékra, az NSZK-ban 3,5 százalékról 1,5 százalékra, az Egyesült Királyságban 4,2 százalékról 2,5 százalékra mérséklődött. Észak-Amerikában a gazdasági recesszió kibontakozása mellett változatlan maradt a fogyasztói árnövekedések üteme: Kanadában 3,6 százalék, az Egyesült Államokban 2,8 százalék. A fogyasztói árak 1967. évi növekedése a többi tőkésországban az egyes országoktól függően 2,5—4 százalék között mozgott. A gazdasági növekedés gyorsulásával összefüggésben Olaszországban fokozódott (3,6 százalékra), Japánban ugyanakkor mérséklődött (3,8 százalékra) a fogyasztói árnövekedés.

1967-ben a fejlett tőkésországokban a belső áralakulást illetően a következő fontosabb tendenciák figyelhetők meg:

1. A nyersanyagok árai általában

csökkenő tendenciát mutattak az év folyamán, vagy az átlagosnál kisebb mértékben nőttek.

2. A beruházási javak árai kisebb mértékben nőttek, mint a fogyasztási cikkek árai. A beruházási javak árai az országok többségében csökkentek vagy nem változtak, a fogyasztói nagykereskedelmi árak ugyanakkor nőttek.

3. A fejlett tőkésországok importjára nagy nyomást gyakorolt az árak alakulása; az importált termékek árai mérsékeltebb ütemben változtak, mint a hazai előállítású termékeké.

4. A mezőgazdasági eredetű termékek árai a legtöbb országban csökkentek.

5. Az építőanyagok nagykereskedelmi árai az átlagosnál nagyobb mértékben nőttek.

6. A fontosabb fejlett tőkésországokban — Japán kivételével — a textilárak csökkentek, vagy mint Észak-Amerikában, az egy évvel korábbi színvonalon maradtak.

Pócs Ervin

Doktori értekezések vitája

Göncöl György értekezésének vitája

A Tudományos Minősítő Bizottság 1967. június 28-ára tűzte nyilvános vitára Göncöl György „A monopolkapitalizmus politikai gazdaságtanának fő problémái” című doktori értekezését.* A bíráló bizottság elnöke *Bognár József*, az MTA levelező tagja volt. A felkért opponensek: *Háy László*, az MTA levelező tagja, *Stefan Heretik* egyetemi tanár (a Szlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének osztályvezetője, a bratislavai Közgazdaságtudományi Egyetem tanszék-vezetője) és *Nyilas József*, a közgazdaságtudományok kandidátusa.

Az opponensek véleménye

Az értekezés mindhárom opponense nagy jelentőséget tulajdonított Göncöl György munkájának. A monopolkapitalizmus politikai gazdaságtanának még sok a vitatható problémája. Az imperializmus további fejlődésének megítéléséhez, a nemzetközi munkásmozgalom harci céljainak helyes meghatározásához szükség van a monopolkapitalizmust érintő nyitott elméleti kérdések tisztázására. Ez a szocializmus politikai gazdaságtanának megértését is megkönnyíti. A jelölt a kapitalizmus politikai gazdaságtanának legaktuálisabb problémájához merészen és átfogóan nyúl hozzá. Célja, hogy a szabadversenyes kapitalizmus marxi modelljéhez hasonló elméleti rendszerben fejtsse ki a monopolizációs akkumuláció fő mozgatóerőit, sajátosságait, a monopolizációs modell működőképességének a feltételeit. A tőketúltermelés marxi elméletét két szerves alkotórészével — a túlhajtott akkumulációval és a tőke elértéktelenedésével — vázolja fel. Elemzésének egyik fontos következtetése, hogy a monopolkapitalizmus egy olyan önmagában működésképtelen rendszer, amely már nem képes külső erő, az állam rendszeres beavatkozása nélkül működni. Ennek alapvető oka, hogy a monopóliumot a tőke elértéktelenedésének (mindenekelőtt az erkölcsi elavulásnak) megakadályozására irányuló törekvés jellemzi, és megvan a lehetősége e törekvés érvényesítésére.

Ezzel állást foglal abban a kérdésben is, hogy az állammonopolista kapitalizmus a monopolkapitalista fejlődés különleges szakaszát képezi-e? *Heretik* professzor véleménye szerint „a megoldás, amely implicite Göncöl György koncepciójában foglaltatik — ti. hogy nem kell két különleges fejlődési stádiumról beszélni — sok racionálist tartalmaz és kellő kidolgozás után pontot tehet egy vita végére, amely sok tekintetben skolasztikus jelleget kezd öltetni”.

A jelölt történeti fejlődésében vizsgálja a monopolkapitalizmus kialakulását, megrajzolja fejlődésének hátterét. Komoly érdeme az is, hogy nagy felkészültséggel és bőségesen bírálja a polgári elméleteket, a régieket és az újakat egyaránt.

Opponensi véleményében *Háy László* megállapította, hogy a disszertáns a marxi kutatási módszereket és elméleti megállapításokat következetesen alkalmazza. Ez a következetesség vezet ahhoz is, hogy felülvizsgálja Marxnak azokat a nézeteit, amelyek a kapitalizmus fejlődése folytán már érvényüket veszítették. Emiatt a munkának még azok a részei is gondolatébresztőek, amelyek az olvasó számára még nem eléggé tisztázottaknak tűnnek.

A szerző komoly absztrakciós képességről tesz tanúbizonyságot. Az absztrakció természetesen leegyszerűsítést is jelent. Ebből következik a többi között, hogy nem

* Az értekezés 1966-ban könyv alakban is megjelent a Kossuth Könyvkiadó gondozásában. A könyvről írt recenziót a *Közgazdasági Szemle* 1967. évi 1. száma közli (123–127. l.).

veszi kellőképpen figyelembe a tőkés gazdaság jelentős nem monopolista részét, amelyet a monopoltóke, bár erős nyomás alatt tart, de meg nem szüntet. Több helyen található a könyvben olyan fogalmazás, amelyből arra a következtetésre lehet jutni, mintha a versenymechanizmus a monopolkapitalizmusban egyáltalán nem funkcionálna. Valóban nem *ugyanúgy* funkcionál, mint a versenykapitalizmusban, de a verseny teljesen nem szűnik meg. Nem szűnik meg a termelési folyamat technikai forradalmasításának kényszere sem. A gyors műszaki fejlődés elkerülhetetlen egyebek között a külföldi piacokért folytatott verseny és a nagyarányú fegyverkezési verseny következtében. A fékező szándék ellenére időnként olyan nagyfokú a technikai haladás a monopolkapitalizmusban, hogy az ebből eredő tőkeérték-csökkenés ellensúlyozásához valószínűleg nem elegendők a monopólium eszközei. A verseny diktálta kényszer tehát csak lecsökken, és nem szűnik meg az ezzel összefüggő akkumuláció sem.

A profitráta süllyedésének törvényét — mondotta Háy László — a monopoltóke képes ellensúlyozni, de a szerző állítása, hogy meg is tudja szüntetni, további vizsgálatot igényel. A versenykapitalizmusban a profitráta süllyedésének tendenciája együttjár a profitráták kiegyenlítődének tendenciájával. A profitráta kiegyenlítődése a tőkeáramlás útján megy végbe, amelyet a monopolkapitalizmusban a monopóliumok korlátoznak. Következésképpen nincs átlagos monopolprofit kialakulására irányuló tendencia. A monopóliumok egyre fokozódó összeolvadása azonban bizonyos mértékig helyettesíti a tőkeáramlást és ezt a folyamatot az átlagos profitráta megközelítéseként lehet felfogni.

A monopolkapitalizmusra jellemző a krónikus és növekvő tőkefelesleg. De „a társadalmilag szükséges tőkemennyiség”, amelyről az értekezésben szó esik, nagyon ingatag nagyság, nehezen dönthető el a tőkefelesleg mértéke. Az abszolút tőketútermelés lényege — a szerző szerint —, hogy a tőkés társadalom termelőereje és fogyasztóereje közötti ellentmondás nagyon kiéleződik. A monopolkapitalizmus megzavarja a tőkés újratermelés automatizmusát, amely a versenykapitalizmusban elvégezte a társadalmilag szükséges tőkemennyiség és a ténylegesen működő tőkék egymáshoz igazítását. Ehhez járul még az — a jelölt által megállapított tény —, hogy a modern technika kiszélesíti a beruházások kapacitásnövelő és piactágító hatékonysága közötti szakadékot. A tőkefelesleg tehát egyre nagyobb, a piacprobléma egyre égetőbb lesz. Elkerülhetetlenné válik az állami beavatkozás. Ezzel kapcsolatban Háy László egyebek között szóvá tette, hogy az állammonopolista kapitalizmus problémáit Göncöl György túlságosan röviden tárgyalja.

Stefán Heretik hangsúlyozta, hogy az értekezésben sok kérdés kerül az elméleti és az empirikus kutatás fényébe. A szerzőnek igaza van abban — mondotta —, hogy a marxista elemzésnek ma elsősorban arra a kérdésre kell felelnie, hogyan érvényesül az értéktörvény olyan feltételek között, amikor a monopoltóke nincs alárendelve a verseny diktálta akkumuláció kényszerének. Ehhez természetesen elemezni kell egyebek között a monopolista és oligopolista verseny lényegét és hatását. Ezeket az összefüggéseket a szerző helyenként, mintegy mellékesen felveti, de nem hasonlítja össze például az ún. szabad verseny nyomásával és következményeivel. A szerző értekezésében kevéssé használja ki a legújabb marxista elemzések eredményeit, nem csatlakozik hozzájuk és nem is vitatkozik velük ott, ahol nincsenek összhangban nézeteivel,

A nem marxista közgazdasági elmélet bírálatához is fűzött néhány megjegyzést az opponens. A szerző ezeket a nézeteket részletesen egybeveti a marxista elmélettel, s ez kétségkívül a doktori disszertáció különösen erős oldala. A mai kapitalizmus gazdasági törvényszerűségeinek elemzése itt tényleg szervesen össze van kötve a nem marxista közgazdászok nézeteinek és elméleteinek kritikájával. Különösen értékes itt Keynes közgazdasági rendszerének az elemzése. A szerző azonban a nem marxista elméletekhez nemegyszer egyoldalúan nyúl hozzá. Konkrétabban kellett volna a marxizmus előtti és a marxizmus kialakulása utáni közgazdaságtan fejlődésében a különböző időszakokat megkülönböztetni. Bizonyára igaz az, hogy a klasszikus ricardói, valamint a klasszikusok utáni vulgáris — mint például a neoklasszikus marginális — közgazdaságtan is a piacprobléma nemlétezésének közös (a Say-féle dogma) feltételeiből indulnak ki. Ennek ellenére nagyon különböző az általuk felvetett és kidolgozott elméleti problémakör. Ha igaz is, hogy Say piactörvényének és a Walras-típusú neoklasszikus elméleteknek voltaképpen semmi közük sincs a tőkés árutermeléshez, még akkor sem érvényes Göncöl György eme állítása Ricardo elméletére. Némely közös vonás még nem zárja ki a lényeges

különbségeket a különböző nem marxista közgazdasági elméletek konkrét problémakörében.

Nem értett egyet az opponens azzal az állítással sem, hogy a klasszikus Say-féle dogma két irreális feltétel — az akkumuláció és a technikai haladás nemlétezése — mellett meg tudja állni a helyét. A szerző szerint Say statikus piactörvénye helyett „a dinamikus piactörvényt” kell feltárni. Ez a megállapítás viszont ellentétben van a szerzőnek azzal a helyes tételével, hogy a piactörvény a profitgazdaság problémája, Say pedig elvonatkoztatott az ártermelés tőkés rendszerétől. Nagyon jól el lehet képzelni ugyanis egy olyan Say-féle absztrakt modellt, amely magában foglalná az akkumulációt és a technikai haladást is, tehát a „dinamikus piactörvényt”. Bizonyos absztrakt feltételezések mellett — főleg amikor a reális motívumoktól, a tőkés termelés hajtóerőitől absztrahálunk — létezhet egy dinamikus egyensúlyi modell, amely a piacproblémát nem ismeri.

A szerző szerint Marx azzal demonstrálja a statikus egyensúly lehetetlenségét és a statikus egyensúlyelmélet képtelenségét, hogy a tőkés kereslet és kínálat sohasem lehet egyenlő, mert a kínálat mindig nagyobb a keresletnél. Ez az érv nem mond semmit a statikus egyensúly lehetősége, szükségessége és megismerésének értéke ellen. Az ilyen elmélet, bár elvonatkoztat a tőkés termelési viszonyoktól és egész más problémákat állít a középpontba, de azért a tiszta ökonómiai elemzés szempontjából fontos problémákat old meg. Különben is Marx elmélete a termelési árról és a profitráta kiegyenlítődéséről, szintén a statikus egyensúly elemeire van felépítve, amit más helyen maga a szerző is megállapít. Hozzá kell még tenni, hogy a tőkés termelés specifikus dinamikája szempontjából Marx említett érve legfeljebb az elégtelen fogyasztás elméletének valamely verziójához vezetne, de ez ellen a szerző több helyen helyesen lép fel.

Nyilas József opponensi véleményében csak bizonyos megszorításokkal értett egyet azzal, hogy a monopolizált rendszer önmagában nem működőképes. Felmerül ugyanis: miért maradhatott fenn a monopolkapitalizmus közvetlen állami beavatkozás nélkül is viszonylag hosszú ideig, ha működésképtelen? Az állammonopolista kapitalizmus valójában a nagy válságot követően, s főleg a II. világháborúval válik jellegzetessé a fejlett tőkésországokban. A monopolkapitalizmus tehát viszonylag hosszú időn át létezett közvetlen állami beavatkozás nélkül is.

A monopóliumok stagnációs szerepével kapcsolatban Göncölnek lényegében igaza van, de kevésbé kategorikus meghatározásokat kellene használnia. Lenin például a technikai haladás mesterséges feltartóztatásának *gazdasági lehetőségéről* beszél a monopolkapitalizmusban. Hogy a stagnáció tendenciája hatott, bár nem tudott általános érvényű lenni, azt egyrészt bizonyítja az Egyesült Államok történeti statisztikája. De ezt mutatják a tőkeképződésről az értekezésben közölt adatok is, amelyek szerint az Egyesült Államokban a nettó tőkeképződés üteme 1889 óta szisztematikusan csökken.

Az is cáfolhatatlan, hogy a kifejlett monopolkapitalizmus létrejötte óta a fejlett tőkésországokban a rendelkezésre álló munkaerőt és állótőkét csak háborús időszakokban, illetve a velük szorosan összefüggő nagyarányú fegyverkezés időszakában használják ki teljes mértékben. Ezek a tények kétségtelenül bizonyítják, hogy a monopóliumok létrejöttével valami új kezdődött a kapitalizmus fejlődéstörténetében. A tények tehát bizonyítják a „teljes beruházásoktól való tartózkodást”, azt, hogy csökkent az akkumuláció kényszere. Csökkent, de nem szűnt meg. Az sem állítható kategorikusan — mondotta az opponens —, hogy a mai kapitalizmusban teljesen megszűnt az anarchia kiegyensúlyozó automatizmusa. A tények alapján a szerzőnek az a következtetése a helyes, hogy „a rendszer funkcióképessége egyre bizonytalanabbá válik”.

Göncöl György válasza

Az opponenseknek azokkal a megjegyzéseivel kapcsolatban, hogy elhanyagolja Ricardo pozitív érdemeit a következőket mondta: Ricardo óriási érdemei a közgazdaságtudomány alapvetésében természetesen vitathatatlanok. Marx mélyen gyökerezik a ricardói tanokban. De az is igaz, hogy a marxizmus politikai gazdaságtanát nem lehet csupán mint a ricardói gazdaságtan egyszerű továbbfejlesztését felfogni. Ez Marx tudományos teljesítményét túlságosan és méltánytalanul lefokozná. Ez ellen a másfajta egyoldalúság ellen harcolva nem tudta elkerülni azt a kockázatot, hogy egy ellenkező előjelű egyoldalúságnak ne essék esetleg áldozatul.

A monopolkapitalizmus és a monopolista államkapitalizmus közötti történelmi és logikai kapcsolat hézagos kifejtésével kapcsolatban a szerző megjegyezte, hogy az állammonopolista kapitalizmusnál az állami gazdaságpolitika összefüggő rendszeréről, az állam új gazdasági funkcióiról van szó, a monopolitókés termelési viszonyok talaján. Abban a folyamatban azonban, amelyben a monopolkapitalizmus rendszere az állammonopolista kapitalizmus rendszerébe nő át, az állam új gazdasági szerepe is a monopolitókés termelési viszonyok szerves új alkotórészévé válik. Többről van tehát szó, mint a rendszer működtetését szolgáló gazdaságpolitikai eszközről. A monopolitókés akkumuláció rugói és a monopolitóke értékesülésének feltételei sem tanulmányozhatók és nem tárhatók fel az állam új gazdasági szerepének figyelembevételével. Az állam új gazdasági szerepe tehát a monopolitókés termelési viszonyok meglehetősen mélyreható módosulását jelenti. A termelési viszonyoknak ezt a jelentős módosulását is a monopolkapitalizmus politikai gazdaságtanának fő problémái határozzák meg. Az értekezés ennek az összefüggésnek a kifejtését kívánta elvégezni.

Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt — válaszolta a jelölt az opponensek megjegyzéseire —, hogy a tőkés gazdaságban van egy jelentős nem monopolista rész, amelyet a monopolitóke erős nyomás alatt tart, de nem szünt meg. A monopolitóke a maga képére gyúrja át az egész gazdaságot. Már módszertanilag is tévútra visz — különösképpen a monopolprofit keletkezésének, rögződésének és elsajátításának vizsgálatánál —, ha a monopolista és a nem monopolista szektorok *egymás mellett* való létezésének feltételezéséből indulnak ki. Nem lehet helytálló; mechanikus az olyan elképzelés — hangsúlyozta a jelölt —, amely szerint a két szektor lényegében saját külön törvényszerűségei szerint működik és fejlődik. A nem monopolista szektortól, mondjuk a nem egyenértékű árucseré révén elszivattyúzott profit a monopolista profittöbbletnek azért nem lehet egyedüli vagy elégséges magyarázat, mert megválaszolatlanul hagyja az ezzel kapcsolatban felmerülő fő kérdést: nevezetesen, hogy mely határig sülyedhet a nem monopolista szektor átlagprofitja ahhoz, hogy az emelkedő monopolista profitrátát lehetővé tegye. A nem monopolista szektornak hamarosan el kell jutnia ahhoz a ponthoz, ahol részére a bővített újratermelés — sőt egy bizonyos ponton túl még az egyszerű újratermelés is — lehetetlenné válik. Kuczinsky, amikor sematikusan felvázolja, hogy a monopolkapitalizmusban csak a monopóliumok képesek a normális újratermelésre, mert csak ők képesek átlagprofitot realizálni, nem veszi észre, hogy következtetéseinek lehetetlensége, kiinduló feltételezéseinek helytelenségére vezethető vissza. A kiinduló feltételezés, hogy a monopolista szektor bővített újratermelése a nem monopolista szektor bővített újratermelésének rovására megy végbe. De ahhoz, hogy ez helyes legyen, éppen a nem monopolista szektor bővített újratermelését kellene valahogyan folyamatosan biztosítani, és mindezt a feltételezés szerint a rohamosan sülyedő átlagprofitráta mellett.

Az előbbivel rokon az a felfogás, amely szerint a nem monopolista szektorban alacsony szinten alakul ki az átlagprofit és a monopolista szektorban — sokkal magasabb szinten — valamiféle monopolista átlagprofit. Ez viszont azt a képtelenséget tételezi fel — hangsúlyozta Göncöl György —, mintha a monopolista és nem monopolista szektor egymástól teljesen elkülönülne és a monopolista szektorban lényegében ugyanazok a versenyfolyamatok érvényesülnek, mint a nem monopolista szférában. Ez alapvetően helytelen felfogás. A versenykapitalizmusban az egyéni tőkét azok a versenymechanizmusok integrálják társadalmi összítőkévé, amelyek az átlagprofit kialakulásának irányában hatnak. A monopolitóke társadalmasodásának, a monopolitókés centralizációnak a folyamata más jellegű.

Göncöl György egyetértett a régi versenymechanizmusok és a monopolista verseny közötti túlságosan kategorikus megkülönböztetésre vonatkozó kritikai észrevételekkel. Fontos e kérdés tisztázása, mivel ez szorosan összefügg a rendszer működőképességével, illetve működőképtelenné válásával. A termelési anarchia kiegyensúlyozó automatizmusai a tőkék centralizációjának egyre magasabb fokán egyre nehezebben működnek. Ilyen automatizmus például az ár és az ármenyiség kölcsönhatása, ahol az áremelkedés automatikusan a termelés megfelelő növekedését, a termelés növekedése automatikusan megfelelő áresést vált ki. Ez feltételezi a kereslet és a kínálat végtelen árelaszticitását, a tökéletes versenyt a tökéletes piacon. Mennél nagyobb és versenyképesebb a tőke, annál hatékonyabban tud ellenszegülni a verseny ilyen szélsőséges kényszerének. A centralizációs folyamat bizonyos átcsapási pontján kialakuló monopolitóke pedig éppen ennek az ellen-

szegülésnek a jegyében születik. Az oligopóliumok világában a termelési anarchiának ez a kiegyensúlyozó automatizmusa egyáltalán nem működik. A modern polgári árelmélet ezt a tényt különféle képpen, különböző elnevezésekkel regisztrálja és különböző teorémákkal támasztja alá. A lényeg az, hogy az oligopóliumok világában a termelési anarchia szóban forgó kiegyensúlyozó automatizmusa, az úgynevezett marginális elv nem működik. Ennek helyére egészen másfajta versenymechanizmusok lépnek és el kell ismerni, hogy e terület megvilágításával a marxista közgazdászok mind a mai napig adósak.

Túlságosan leegyszerűsített magyarázat a monopóliumra az, hogy a legkorszerűbb termelőerők felhasználása, a szükséges nagy beruházások a múlt század utolsó harmadában egyre inkább az egyéni tőkés lehetőségeinél nagyobb anyagi erőket, fokozott szervezettséget követel. Ennek folytatása, hogy a XX. században a termelőerők fejlődése túlnőtte még a monopóliumok lehetőségeit is és szükségszerűvé vált az állam közvetlen gazdasági beavatkozása. Nem lehet a monopóliumok kialakulását — hangsúlyozta Göncöl György — egyszerűen a termelés nagyobb tőkeigényességével, az állammonopolista kapitalizmus kialakulását pedig a technikai haladás folytán bekövetkező még nagyobb tőkeigényességgel magyarázni. Igaz, hogy a termelési viszonyok a termelőerők fejlődése nyomán változnak, de a történelmi materializmusnak ez a tétele még nem jogosít arra, hogy a termelési viszonyok elemzését a termelőerők fejlődésére való egyszerű utalással helyettesítsük.

Göncöl György válaszát az opponensek elfogadták. A tiztagú bíráló bizottság egyhangúlag javasolta, hogy a Tudományos Minősítő Bizottság Göncöl Györgynek ítélje oda a *közgazdaságtudományok doktora* fokozatot.

Simon Péterné

Szabó Kálmán értekezésének vitája

1967. november 14-én nagyszámú érdeklődő jelenlétében védte meg Szabó Kálmán kandidátus, egyetemi tanár „*Tanulmányok az új gazdasági mechanizmus problémaköréből*” címmel benyújtott tudományos értekezését. A Tudományos Minősítő Bizottság Friss István akadémikust, Kovács Istvánt, az MTA levelező tagját és Sipos Aladár kandidátust kérte fel a jelölt munkájának hivatalos opponálására. Az akadémiai bíráló bizottság — Erdei Ferenc akadémikus elnökletével — a vita után egyhangúlag javasolta „a közgazdaságtudományok doktora” fokozat odaítélését.

Az értekezés négy — önállóan is zárt — részét Szabó Kálmán negyven tézisben foglalta össze. Ezeknek jelentős hányada nyomtatásban is kifejtésre került.*

A disszertáció általános értékelése

Az opponensek mindenekelőtt kiemelték a témaválasztás rendkívüli aktualitását, a feldolgozott anyag átfogó jellegét, a jelölt „... több eredeti gondolatát, az egész gazdasági mechanizmusra kiterjedő és a társadalmi haladást képviselő egységes szemléletét... , sok éves, magasszínvonalú közgazdasági alkotómunkáját” (Friss István). A mű egységét elsősorban az biztosítja, hogy „... a tanulmányokban foglalt megállapítások egymásra épülnek, logikailag átgondolt koncepciót tükröznek” (Kovács István). Szabó Kálmán elsősorban a politikai gazdaságtan „... elméleti kérdéseit vizsgálja, de úgy, hogy mindig keresi azt is, mit profitálhat abból a gazdasági gyakorlat” (Sipos Aladár).

Általános bíráló észrevételeit Friss István — közel két szerzői ív terjedelmű, tanulmánynak is beillő, részletes opponensi véleményében — idézetekkel is alátámasztotta. Kiemelte, hogy az értekezésben „...nem ritka az olyan kifejezés, elnevezés, amelyet a szerző elmulaszt világosan, egyértelműen meghatározni..

* Szabó Kálmán: Az új mechanizmus és a munka szerinti elosztás mércéje (Közgazdasági Szemle, 1966. 6. sz.); Szabó Kálmán: A munka áruvonásai a szocializmusban (Közgazdasági Szemle, 1967. 4. sz.); Vita a szocializmusbeli munka áruvonásairól (Közgazdasági Szemle, 1967. 10. sz.); A szocialista gazdaságirányítási rendszer (A szocializmus politikai gazdaságtana. Tankönyv. Hetedik fejezet. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 248–297. l.). A szocialista állami vállalat (I. m. 12. fejezet, 432–466. l.).

A szerző által ezekből levont... következtetések logikai értelemben nem következtetések, mert nem következnek valamely egyértelmű premisszából, s így szükség-szerűen ellenőrizhetetlen megállapítások maradnak. Helyenként ismert szavak, elnevezések önkényes, az általánosan elfogadottól vagy megszokottól eltérő használatával és nem kellően indokolt vagy magyarázott új elnevezésekkel... találkozunk, helyenként bonyolult szókapcsolatok... nehezítik a megértést”.

Példaként a „gazdálkodás” fogalmát, majd a jelölt által azonos értelemben használt „gazdálkodási rendszer”, „termelési viszonyok felszíni konkrét formáinak rendszere” és a „gazdasági mechanizmus” kifejezéseket hozta fel. Szabó Kálmán „a pontos tartalmi meghatározás helyett ad három különböző elnevezést”, amelyeket nem szoktak teljesen azonosnak venni. Friss István ehhez hozzáfűzte: „Valamennyien, akik a közgazdaságtudományt műveljük, használunk nem kielégítően, nem egyértelműen definiált közgazdasági fogalmakat. Ez tudományunk mai állapota mellett elkerülhetetlen. Nagyobb baj nem származik belőle, amíg szövegeinkből világos, hogy milyen feltevésekből vagy állításokból milyen következtetéseket vonunk le és nem követünk el logikai hibát.” Szabó Kálmánnál éppen a világosság hiányát és a logikai hibát kifogásolta, azt, hogy a látszólagos következtetés valójában nem az.

Kovács István külön is kiemelte, hogy a disszertáció számos ponton érintkezik az állam- és jogtudományok területével. Erre azért kell figyelni — mondotta —, mert az utóbbi évek során az állam- és jogtudományok, valamint a közgazdaságtudományok kapcsolatában főleg a jogi oldal kapott hangsúlyt. A különböző társadalomtudományok tárgyköreinek elhatárolását még viszonylagosan sem lehet kialakultnak tekinteni. Jórészt ebből erednek azok a viták, amelyek az utóbbi években néhány szocialista országban kibontakozóban vannak az önálló politikatudomány elismerésével, illetve az úgynevezett politikai tudományok egymáshoz való viszonyával, tárgyköreik pontosabb körülhatárolásával kapcsolatban. „Az a tény, hogy a gazdaságpolitika mint a politikai szférához tartozó jelenség kívül esik a közgazdaságtudományok tárgyán — hangsúlyozta az opponens —, egyben jelzi azt is, hogy a gazdaságpolitika tudományos bázisa csak úgy teljes, ha nem csupán a végrehajtás módozatainak feltárásában, hanem az előkészítés szakaszában is igényli az állami és politikai jelenségekkel foglalkozó társadalomtudományok közreműködését.” Feltétlenül egyet kell érteni ezért Szabó Kálmánnal abban, hogy szocialista viszonyok között a politikai gazdaságtan csak akkor felelhet meg a reál szülő funkcióknak, ha az állandóan fejlődő és kibontakozó új jelenségek közepette folyamatosan hozzájárul a szocialista állam gazdaságpolitikájának tudományos megalapozásához. Az a körülmény, hogy a konkrét formák és módszerek mindig politikailag és jogilag intézményesített keretekben jelennek meg, külön is aláhúzza a közgazdaságtudomány és az állam- és jogtudományok — és hozzátehetjük, a társadalmi viszonyokkal foglalkozó egyéb tudományok (például szociológia, társadalomlélektan stb.) — sokoldalúbb együttműködésének jelentőségét.

Sipos Aladár a jelölt érdemeként említette meg, hogy eddig nem vagy nem kellően tisztázott fogalmak pontos meghatározására törekszik. Ez annál inkább is szükséges, mert gyakran előfordul, hogy azonos fogalmakon mást-mást értünk, vagy használunk fogalmakat anélkül, hogy meghatároznánk értelmét. Szabó Kálmán mindkét hibát igyekszik elkerülni — mondotta. Az esetek többségében a jelölt által adott fogalmi meghatározások közelebb visznek az objektív valóság megismeréséhez. A vállalkozást sikeresnek ítélte, amely nemcsak a hazai közgazdaságtudományt viszi előbbre, hanem sok újat ad a nemzetközi marxista közgazdasági irodalomhoz is. Ő is hiányosságként róta fel a fogalom meghatározások túlzott bonyolultságát, amelyeket — mivel magukon viselik az első próbálkozások jegyeit is — pontosítani és főleg egyszerűsíteni kell.

A szocialista gazdaságirányítási rendszer

A dolgozat első része — egyben az egyetemi tankönyv megfelelő fejezete is — két feladat megoldását tűzte ki célul: 1. A szocialista tervgazdálkodási rendszer általánosítható vonásainak olyan rendszerezése, amely a régi és az új mechanizmus elméleti leírásához is keretül szolgál. 2. Elméletileg kiemelni a régi és az új mechanizmus konkrét rendszeréből azokat az elemeket, amelyek őket szerkezetileg egymástól megkülönböztetik.

Sikeresnek és jelentősnek — bár még korántsem lezártak — ítélve ezt az elméleti vállalkozást *Friss István* a többi között azt emelte ki, hogy Szabó Kálmán nem centralizált és decentralizált modelleket (Brus), hanem a gazdaságirányítási rendszer történelmileg eddig kialakult két — direkt és indirekt — típusát különbözteti meg. Helyes, hogy elutasítja az indirekt szabályozás szembe állítását az adminisztratív módszerrel, mert ezek nem egymást kizáró ellentétek. Hiányosság viszont, hogy az egész fejlődést alapjában véve problémamentesen ábrázolja, gyakran fogalmaz úgy, mintha nálunk a gazdasági fejlődés már teljesen tervszerű és optimális volna. Ez a problémamentes ábrázolás különösen két területen, az árak és a tervezés tárgyalásánál kifogásolható.

A jelölt szintetizáló munkája mellett önálló elemzést is végez számos olyan területen, ahol az utóbbi évek fejlődése megválaszolatlan vagy eddig nem kielégítően megválaszolt kérdéseket tett fel. A gazdaságirányítás rendszerének több olyan elemét új oldalról világítja meg — emelte ki *Kovács István* —, amelyeknek jogi vetületei az utóbbi években különösen foglalkoztatják az állam- és jogtudomány művelőit. Szabó Kálmán megállapításai több vonatkozásban is segítséget adhatnak a tervaktusok jogi természetének megítéléséhez, a szerződési rendszer viszonyának kidolgozásához, továbbfejlesztéséhez, a gazdasági intézkedések és az államigazgatási aktusok közötti viszony pontosabb meghatározásához stb. Nem következetes viszont a politikai és a gazdasági irányítás egységének szemléletében. Különösen azoknál a tételeknél, ahol az állami és a gazdasági, valamint a politikai eszközök, mechanizmusok együttes jelentkezését mutatja be. A politikai hatalom egész mechanizmusának (a hatalmi-képviselői szervek, az államigazgatási szervezet, a politikai hatalom gyakorlásában közreműködő társadalmi szervek és tevékenységi formák) figyelembevételére differenciáltabbá és egyben adekvátábbá tehetné a központi gazdaságirányítási rendszer jellegzetességeinek meghatározását és alapvető funkcióinak kijelölését.

Hasonló megjegyzések vethetők fel a tervezési tevékenység jellemzésével kapcsolatban is. A tervszerűség törvényével* kapcsolatban az opponens megjegyezte: E törvények — legalábbis jelenlegi megfogalmazásukban — tipikusan „kell” törvények, kellést fejeznek ki. De az ilyen törvények a szó filozófiai értelmében nem törvények, legfeljebb szabályként, regulaként foghatók fel; a „kellést” kifejező törvények mindig normatív értelemben vett törvények.

Sipos Aladár elismeréssel méltatta a központi gazdaságirányítási rendszer, illetve a tervgazdálkodás alapfunkciói fogalmának a bevezetését.** Ezek a szocialista társadalmi-gazdasági rendszer lényegéből fakadnak, s nem időleges és véletlen körülmények eredményei, hanem objektív törvényszerűségek által meghatározott funkciók. A tervgazdálkodás adott rendszerének és típusának a hatékonysági fokát, korszerűségét valóban aszerint ítéelhetjük meg — mondotta —, mennyire képes teljesíteni ezeket az alapfunkciókat. Újszerű csoportosítását adja Szabó Kálmán a tervgazdálkodás szerkezeti alapelemeinek is (a népgazdasági tervezés, a központi szabályozás és a szervezeti keretek rendszere). E szerkezeti elemek ismerete feltevéle a helyes gazdaságpolitika kialakításának és megvalósításának.

* „A tervszerűség törvénye azt az objektív összefüggést fejezi ki, hogy ha gépi nagyüzemi termelés és társadalmi tulajdon uralkodik valamely szocialista országban, akkor szükség szerű, hogy:

1. a társadalmi újratermelést a gazdaságosság érdekében tudatos előrelátás alapján arányosan bővítsék . . .

2. . . a tervgazdálkodás mechanizmusát, mindenekelőtt a központi irányítás színvonalát, eszközeit, szabályozóit a konkrét körülményekhez szabva tudatosan fejlesszék, . . . tökéletessékké.” (Tankönyv. I. m. 256. l.)

** „Ezek az alapfunkciók a következők:

a) A központi tervirányítás rendszere segítségével a társadalmi szükségletek kielégítésének szolgálatába kell állítani a szocializmus termelőerőinek, a termelés (a forgalom, az elosztás) egész folyamatának működését és fejlesztését.

b) . . . segítségével kell gondoskodni a szocialista népgazdaság egyensúlyáról, kiegyensúlyozott (arányos) fejlődéséről.

c) . . . segítségével . . . kell . . . optimális népgazdasági növekedést . . . elérni.

d) . . . segítségével kell elérni, hogy az egyéni és vállalati külön érdekek ellentmondásai egymással és a közérdekkel, általában az utóbbiak javára oldódjanak meg, s hogy ezáltal az egyéni és a vállalati gazdasági döntések, valamint azok anyagi követelményei a valóságos társadalmi közérdeket mindinkább kifejező központi (állami) akarat érvényre jutását mozdítsák elő.

e) A szocialista tervirányítási rendszernek gazdaságilag alá kell támasztania a szocialista állam politikáját.” (Tankönyv. Kossuth, 1967. 257–258. l.)

A tulajdon- és az érdekviszonyok

Az értekezés második részében Szabó Kálmán főleg két „feladvány” megoldására vállalkozott. Az egyik: az anyagi érdek kategóriáját oly módon kidolgozni, hogy a marxista közgazdasági elmélet logikai rendszerébe szervesen beilleszkedjék. A másik: meghatározni a szocialista érdekviszonyok legfőbb strukturális és mozgásbeli jellemzőit, megvizsgálva, hogy megfelel-e ezeknek a direkttípusú gazdaságirányítási rendszer.

Opponensi véleményében *Friss István* utalt arra, hogy a disszertációnak ebben a részében is van kétségtelenül sok helyes és vitathatatlan vagy esetleg vitatható, de gondolatébresztő megállapítás. Sok azonban a helytelen megállapítás vagy legalábbis a helytelenül megfogalmazott állítás is, s ez az egész rész értékét lerontja. Emiatt kevésbé tartotta sikeresnek és kidolgozottnak, mint az első részt.

A tulajdon és az elsajátítás fogalmával, valamint az érdekekkel, érdekviszonyokkal kapcsolatban a többi között vitatta azt a fogalmazást, hogy objektivitásuk determináltságukban van. Az sem szerencsés megállapítás, hogy ami tulajdon, az másfelől érdek; vagy az, hogy az érdek az elsajátítás alapvető megnyilvánulása az alanyban. „Igaz, hogy a tulajdon is, az érdek is társadalmi termelési viszony, elválaszthatatlan a történelmileg adott társadalmi termelési rendtől. Ez azonban akkor sem akadály, sőt alapja annak, hogy egyes osztályok vagy rétegek vagy egyének tulajdonviszonyai ellentétben álljanak érdekviszonyaikkal. Az az állítás pedig, hogy az erkölcs, a tudat stb. a tulajdon, a termelés alanyi megnyilvánulása az emberben, nyilvánvalóan a marxizmus leegyszerűsítése, vulgarizálása. Az erkölcs, a tudat stb. az emberek társadalmi létének, társadalmi viszonyainak — de korántsem pusztán a tulajdonnak, a termelésnek vagy általában a gazdasági jelenségeknek — az emberek fejében átalakult megjelenési formája, tükröződése. Továbbá: a társadalmi létnek az emberek tudatát meghatározó számtalan eleme között különös fontossága, elsőbbsége van a gazdaságiaknak.” A szocialista érdekstruktúra alapelemeinek, három alaptípusának meghatározásánál a felszólaló kifogásolta a kollektív érdek azonosítását a vállalati érdekekkel.

Kovács István a tulajdonviszonyok és a termelési viszonyok összességének tartalmi azonosságára vonatkozó megállapításokat emelte ki, amelyek az államjogtudomány számára is értékesek és az új alkotmány előkészítése során feltétlenül hasznosíthatóak. Bírálta, hogy Szabó Kálmán megállapításai elsősorban a szocialista állami tulajdon szférájában jelentkező összefüggéseket vetítik ki. Véleménye szerint általában nem tér ki a szövetkezeti tulajdon szférájában jelentkező specifikumokra, s ezen az sem változtat, hogy több helyen jelzi az eltéréseket és analóg vonásokat.

Az opponens másik megjegyzése a tulajdon jogi fogalmával kapcsolatos megállapításokat érintette. Felhívta a figyelmet arra, hogy a jogirodalom mindig élesen megkülönböztette a közgazdasági értelemben vett tulajdonviszonyokat a jogtechnikai értelemben vett tulajdonjog intézményétől. Hangsúlyozta, hogy a „jogrendszer egésze... átfogja a közgazdasági értelemben vett tulajdonviszonyok egészét és kifejezi azoknak az intézményeknek egész széles hálózatát, amelyen keresztül a tulajdon realizálódik”.

A jelöltnék az érdekstruktúrára vonatkozó új tudományos eredményeit és a probléma újszerű megközelítési módját *Kovács István* főleg azért emelte ki, mert hatással lehet a gazdasági viszonyok szabályozásának egész jogi struktúrájára. Helyeselte, hogy a szerző vitatkozik azokkal az álláspontokkal, amelyek az érdekekben a szükségletek és nem az elsajátítás alanyi megnyilvánulását látják. Az érdeket a tulajdonviszonyokból vezeti le, számos érveléssel bizonyítva, hogy nincs érdek érdekviszonyok nélkül és nincsenek érdekviszonyok tulajdonbeli elkülönültség és egyenlőtlenségek nélkül. Az érdekeltiséget mint a tudat által konkretizált érdeket különbözteti meg. Az érdekstruktúra 3 alaptípusának egymáshoz való viszonyát elemezve Szabó Kálmán rámutat arra, hogy a dolgozói kollektívák érdeke nem egyszerűen a munkaviszonnyal kapcsolatos egyéni érdekek összege, és a közérdek sem egyszerűen az egyéni és a kollektív érdekek summázata. Az egyéni érdek, a közérdek és a vállalati érdek önállósult gazdasági szervezeti létformájában és mozgásformájában látja azt a megkülönböztető jegyet, amely a szocialista érdekstruktúra különböző elemei közül ezt a három alapelemet kiemeli. A közérdek elemzésével kapcsolatban az opponens megjegyezte, hogy „... a közérdek sokkal komplexebb módon tevődik össze és sokkal differenciáltabb formákban fejeződik

ki, mint az érdek másik két alaptípusa, mint ahogy jóval bonyolultabb az érdek és az érdekelttség összefüggése is — a közérdekre vetítve. (Erre az utóbbi problémára egyébként maga a disszertáns is utal.)”

A szerző elemzését az a helyes törekvés jellemzi — hangsúlyozta *Sipos Aladár* —, hogy szakítson a közgazdasági és társadalomtudományi alapfogalmak nem-egyszer felszínes értelmezésével. Helyesen bírálja a tulajdon közgazdasági fogalmának a fogalom jogi kifejezésével való felcserélését és a tulajdon közgazdasági tartalmának a leegyszerűsítését. A tulajdont helyesen mint *folyamatot* fogja fel. Új tudományos eredménynek értékelve az érdekről és érdekviszonyokról szóló elemzést, kiemelte az érdekközvetítés jellemző vonásainak a régi és az új gazdasági mechanizmus körülményei közötti feltárását is.

Mindhárom opponens érintette Szabó Kálmánnak a társadalmi rétegeképződés okairól folyó vitában való állásfoglalását, amelyben azt bizonyítja, hogy a munkamegosztás fejlődése mindig csak a tulajdonviszonyok által válik egy új társadalmi réteg alapjává. Elismeréssel adóztak annak a törekvésnek, hogy az értelmiségi helyzetűek meghatározásának kritériumát az elsajátítás módja szempontjából megkísérelte. Vitatták azonban néhány ezzel kapcsolatos megfogalmazását.

A munka szerinti elosztás mércéje és a munka áruvonásai

A *disszertáció harmadik részében* a szerző kettős feladat elméleti megoldására vállalkozik. Egyfelől levezeti, hogy a munka szerinti elosztásról szóló marxi alap-tételek érvényesítésének, továbbfejlesztésének iránya a társadalmilag szükséges munkamennyiségek objektív makroökonómiai mércéje alapján történő díjazás. Másfelől kimutatja, hogy a munkások és az állami vállalatok kapcsolatának munkapiaci jelenségei a munka áruvonásaira vezethetők vissza.

Annak a gyakorlati tendenciának az elméleti értelmezését, hogy a dolgozók személyi jövedelmeit a vállalati eredmény nagyságváltozásától függővé tegyék, leggyakrabban úgy szokták megoldani — fejtette ki *Friss István* —, hogy kimutatják: mivel a vállalati eredmény alapvetően a dolgozók munkájától függ, indokolt, hogy a dolgozók személyi jövedelmei nagymértékben kövessék a vállalati eredmény alakulását. Szabó Kálmán ennél mélyebbre nyúl — állapította meg. A szocialista bérezés alapelvét, a munka szerinti elosztás elvét veszi nagyító alá annak a követelménynek a középpontba állításával, hogy a társadalmi munkamennyiség legyen az egyének teljesítményeinek a mércéje. „Ebből tulajdonképpen az következne, bár ezt a következtetést Szabó Kálmán... kevésbé szigorú formában vonja le, hogy az egyéni jövedelmek legyenek arányosak az egyének által végzett társadalmilag szükséges munka mennyiségével.”

Helyesen állapítja meg a szerző, hogy azoknak a feltételezéseknek nagy része, amelyekből Marx A gothai program kritikájában kiindult, nem következtek be. Helyesen állapítja meg azt is, hogy a munkateljesítmények tényleges mérése és egymással való összehasonlítása a gyakorlatban mindenféle nehézségekbe és akadályokba ütközik, nem vihető következetesen keresztül, alkalmazása különböző ellentmondásokra vezethet. Levont következtetései azonban nem helyesek. Az a hibájuk, hogy a gyakorlatban egyáltalán nem alkalmazhatók.

Évek óta heves viták folynak arról, elsősorban az árakkal kapcsolatban, hogyan kellene a társadalmilag szükséges munkamennyiséget helyesen megállapítani. Ha ebben kialakulna egységes álláspont, ez akkor is csak az áru egészére volna megállapítható. De az áruban legtöbbször már nagyon sokfajta munka testesül meg, amelyek gyakorlatilag nem választhatók el egymástól. Ha az áruról a piacon kiderül, hogy a társadalmilag szükséges munkamennyiség a tényleges munkaráfordítástól lényegesen eltér, ebből nem feltétlenül következik, hogy minden részmunka is ugyanilyen mértékben tér el a társadalmilag szükségéstől. Továbbá, ekkorra legtöbbször már rég elmúltak azok az időpontok, amikor az áru előállításában részt vett munkásoknak és alkalmazottaknak hozzájárulásukért valamiféle elv alapján bért fizettek. A társadalmilag szükséges munkamennyiség arányában történő jövedelemelosztás kritériuma — állítja Szabó Kálmán — közös elméleti alapra helyezi a szocialista áruviszonyok értéktörvényét és a szocialista jövedelmi viszonyok elosztási törvényét. „Ez a közös elméleti alap — hangsúlyozta Friss István — mint a szocialista jövedelemviszonyok elosztási törvénye, nem realizálható.” Sokkal realisabb következtetésekre jut a szerző az elvi megvalósulás konkrét feltételeinek vizsgálatánál.

A szocialista elosztás eddigi gyakorlatában népgazdasági méretekben valóban nem valósult meg az, hogy a munkával szerzett jövedelmek fő arányai megközelítőleg a tényleges egyéni teljesítmények szerint alakuljanak, állapította meg *Sipos Aladár*. Helyes úton jár Szabó Kálmán, amikor bizonyítja, hogy a munkadíjazást a társadalmilag szükséges munkamennyiségek objektív makroökonómiai mércéje alapján kell megvalósítani. Ő is megjegyezte azonban, hogy a gyakorlatban ez nem könnyen végrehajtható. A kutató — folytatta az opponens —, ha a gyakorlatnak használni akar, nem állhat meg az elméleti bizonyításnál. Kétséges ugyanis, hogy lehetséges-e és hogyan a társadalmilag szükséges munkamennyiségek mérése.

Friss István is, Sipos Aladár is vitatta Szabó Kálmánnak a szocializmusbeli munka áruvonásairól kifejtett nézeteit. Egyetértettek abban Szabó Kálmánnal, hogy a munkaerő a szocializmusban nem áru, kiemelve, hogy ezt a problémát sokkal mélyebben és sokoldalúbban világítja meg, mint ezt eddig tettük. Ezzel kapcsolatban mindketten kifogásolták azt a megfogalmazást, amelyben a gazdasági mechanizmus reformjának következetes megvalósítását és nem a szocialista forradalmat állítja annak a hosszú történelmi folyamatnak a végére, amellyel megszűnik a közvetlen termelőknek a termelőeszközöktől való elválasztottsága.

Friss István részletesen is megindokolta, miért nem tartja sikerültnek a jelölt által kitűzött cél elérését. Szabó Kálmán bizonyítása — mondotta — „lényegében a következő okoskodásból áll: a munkaerő a szocializmusban nem áru, ezt már Marx megállapította, saját tudásunk és tapasztalataink alapján is bőven és alaposan indokolható, illetve bizonyítható. A munkával kapcsolatban mégis tapasztalhatók mindenféle áruvonások. Ha a munkaerő nem áru, akkor ezeket az áruvonásokat valami másból kell levezetni. A problémát azzal oldjuk meg, hogy nem a munkaerőnek, hanem a munkának tulajdonítunk áruvonásokat. Ennek megfelelően a szocializmusban nincs munkaerőpiac, de van munkapiac.” Ez azonban minden, csak nem bizonyítás, hangsúlyozza az opponens. Ha nem is kerülünk ellentétbe Marx ama alapvető felfedezésével, hogy nem a munka, hanem a munkaerő válik áruvá — amit a szerző kiadósan igyekszik bizonyítani — mindenesetre Marxétól eltérő szóhasználatot vezettünk be. Ez pedig nem könnyíti meg a szocializmus kategóriáinak egységes tárgyalását.

Teljesen elfogadhatatlan az is, amit a szerző a munkaerő áruvonásainak teljes mértékű megszűnéséről mond. A három kritérium* együttes és teljes megvalósulása sem vezet önmagában a munkaerő áruvonásainak teljes megszűnéséhez. Ezek az áruvonások — hangsúlyozta az opponens — elsősorban magából a szocialista áru-termelésből folynak, konkrétan elsősorban annak következménye, hogy a fogyasztási cikkek árukként kerülnek forgalomba, megmarad a szocializmusban is a munkabér. Ennek fontossága a dolgozók teljes jövedelmében az új mechanizmus bevezetésével sem csökken, hanem inkább nő. További néhány, a munkaerőnek áruvonásokat kölcsönző másodrendű fontosságú jelenség, mint például a vállalatok rendelkezési és felmondási joga, ugyancsak erősödhet az új mechanizmus következtében. Mindezek miatt a szerző bizonyítása nem fogadható el.

A szocializmusban a munkaerő valóban nem áru. Ez azonban nem zárja ki és a valóság azt mutatja, hogy a munkaerőnek vannak áruvonásai. Ezek a vonások nem szűnnek meg, még csak nem is csökkennek az új mechanizmus bevezetésével. Létezésüket a Szabó Kálmán által említett piaci jelenségek, piaci kapcsolatok is bizonyítják. Ezek indokolttá teszik azt is, hogy munkaerőpiacról beszéljünk. Akadhatnak, akik ezt a szóhasználatot a marxizmuson tett erőszaknak ítélik. Mindenestre kisebb erőszak a szerző által eszközölnél — mondotta.

Szabó Kálmán nem a vállalatok munkaerő iránti keresletéről, hanem munka iránti keresletéről, nem munkaerő-kínálatról, hanem munkakínálatról beszél. Az átkeresztelés indokoltsága és értéke erősen vitatható. Bizonyítékként itt sem hoz fel mást, mint azt, hogy a szocializmusban a munkaerő nem válik áruvá. Ez azonban nem indokolja az új szóhasználatot.

Sipos Aladár hasonló véleményét a következőképpen foglalta össze: A szocialista társadalom az egyének munkájával az elkülönült gazdasági egységekben történő munkavállaláson keresztül rendelkezhet. A munkaerő kifejtésének, funkcionálásának feltétele, hogy a dolgozó munkaerejét valamely vállalat rendelkezésére

* A szocializmusbeli munkaerő áruvonásainak teljes mértékű megszűnéséhez a társadalmi tulajdon... három — egymáshoz szorosan kapcsolódó — lényegi kritériumának kell... teljesülnie: a terméktöbblet közérdekű felhasználásainak, a teljesítmények társadalmi eredményétől függő munka szerinti részesedésnek és a dolgozók gazdálkodásban való aktív részvételének.” (Közgazdasági Szemle, 1967. 4. sz. 406. 1.).

bocsássá. A társadalom közös tulajdonában levő termelőeszközökkel egy meghatározott konkrét gazdálkodási területen kell kapcsolatba kerülnie, itt egyesül azokkal a termelőeszközökkel, amelyek a dolgozó szakképzettségének és képességének megfelelő munka végzéséhez szükségesek. Ennyiben van a szocializmusban munkaerőpiac, s e tekintetben őriz a munkaerő még bizonyos áruvonásokat is. Az érték-törvény is hat a munkabérrre és ezen keresztül a munkaerő áramlását is befolyásolja. „Mindez — hangsúlyozta — éppúgy hozzátartozik a szocializmus lényegéhez, mint az, hogy a munkaerő lényegét tekintve nem áru. Ezért úgy vélem, hogy az új gazdasági mechanizmus egyáltalán nem küszöböli ki a munkaerő áruvonásait.”

Az a bizonyítás, hogy a munkával szerzett jövedelmek nem kevésbé viselkednek piaci jelenségeként, mint az árak, vagy a szolgáltatások tarifái, nem győz meg a szocializmusbeli munka áruvonásairól. „A szerző bizonyítása nagyon gyenge talajon nyugszik. Munkaerő iránti kereslet helyett munka iránti keresletről ír, s tulajdonképpen abból indul ki, amit bizonyítani kellene: hogy tudniillik a szocializmusban a bér a munka ára és nem a munkaerőé. Nézetem szerint ez a kérdés rendkívüli leegyszerűsítése.”

Az opponensi vélemények felolvasása után felszólaló *Kun Ferenc*, a filozófiai tudományok kandidátusa, ezzel a témával kapcsolatban arról szolt, hogy „... a szerző helyesen állapítja meg és meggyőzően bizonyítja azt a tételét, hogy a munkaerő a szocializmusban nem áru és a munkának... vannak áruvonásai...” Szerinte itt is arról van szó, hogy egy kapitalizmusban funkcionáló gazdasági kategória szerepét milyenek tekintjük szocialista viszonyok között. Azoknak a tévedése — feltételezése szerint —, akik e kérdésben nem értenek egyet Szabó Kálmánnal, azon alapszik, hogy figyelmen kívül hagyják a szerző régebbi munkáit. Az a körülmény ugyanis, hogy valaki munkába állásakor a munkaerejét vagy csak a munkáját adja-e el, elsősorban társadalmi-gazdasági helyzetétől függ. Csak mélyebb elemzéssel tisztázható, hogyan lehetnek társadalmi-gazdasági, szociális, politikai stb. szempontból mellérendelt viszonyban olyan emberek, akik a technikai-gazdasági viszonyok síkján alá- és fölérendeltségben vannak.

A szocialista vállalat

A *negyedik részben* a szerző a vállalatot mint politikai gazdaságtani kategóriát elemzi. Rendszerbe foglalja a vállalati jelenségeknek a) az áruviszonyokból következő általános érvényű kritériumait; b) az áruviszonyok szocialista jellege által követelt tartalmi sajátosságait; valamint c) a vállalatnak mint a gazdaság szervezeti alapegységének a szerepét a népgazdaság tervszerű fejlődésében.

Az opponensek elsősorban a jelöltnek azt az érdemét emelték ki, hogy a politikai gazdaságtan eddig elhanyagolt területén „... alapjában helyesen fogja meg a vállalatnak mint alapegységnek a kritériumait, a szocialista vállalat vonásait és a vállalatot mint a mechanizmus láncszemét...” (Sipos A.)

Több konkrét kérdésben vitatták az opponensek a szerző állásfoglalását. *Friss István* — apróságnak jelzett — első megjegyzése, hogy nem a termelőerők, hanem a munka (Marx) vagy a termelés (Lenin) társadalmisítottóságát kellene kiemelni. Az üzemek optimális nagyságát nem a társadalmisítottóság foka, hanem a technikai fejlettség elért foka és néhány más gazdasági adottság határozza meg. A kettő között természetesen szoros összefüggés van, de mégsem azonos. Ezért az optimális üzemnagyság még napjainkban is lehet közép-, sőt kisüzem is, ha szervesen beilleszkedik az erősen társadalmisított és általában nagyüzemi termelésbe. A szocializmusra nem az jellemző, hogy az egyéni munka — mint a nagyüzemekben kifejtett kollektív munka egyik eleme — válik az összes társadalmi munkafolyamat részévé. Itt a társadalmi termelés tervszerűségétől, tervszerű szervezettségétől és ellenőrzésétől függően az egyéni munka eleve az összes társadalmi munkafolyamat részeként lép fel.

Az a megállapítás — említette egyebek között *Friss István* —, hogy az emberek fogyasztói mivoltukban is a nagyüzemek közvetítésén keresztül kapcsolódnak a társadalomhoz, vagy csupán megismétli, hogy a fogyasztásuk tárgyainak beszerzéséhez szükséges pénzt mint nagyüzemi dolgozók kapják, vagy semmit sem jelent. Az igaz, hogy végeredményben a vállalatokon keresztül dől el az, hogy miként alakul a társadalmi újratermelés összes folyamata, de ez szintén csak részgazság. Több más helyen is — például az Országos Tervhivatalban, a minisztériumokban, esetleg kutatólaboratóriumokban is — eldől.

Túl általános és ilyen általánosságban nem helytálló az állami tervezési és egyéb döntéseknek prioritásáról szóló tétel. A vállalatok tervezési és piaci döntéseivel szemben ez csak úgy értelmes dolog — említette —, ha a piac visszahat a tervezési és egyéb állami döntésekre.

A makro- és mikroökonomiai összefüggések elemzésével kapcsolatban Friss István ismételten utalt arra, hogy „Szabó Kálmán megállapításai nemcsak a szocialista viszonyok területén szorulnak helyesbítésre vagy kiegészítésre, hanem a kapitalista viszonyok területén is”. Szabó Kálmán ott tapint rá helyesen a dolog lényegére, amikor megállapítja, hogy tőkés viszonyok között a termelésnek nincs közvetlen ösztársadalmi célja. De a makroösszefüggések tartományában is minden állammonopolista rendszerben hoznak úgynevezett autonóm döntéseket (például a központi bank kamatlábának és a pénzlábnak a megváltoztatása, a külkereskedelem állami szabályozása stb.). Abból, hogy a termelésnek nincs közvetlen ösztársadalmi célja, helytelen arra következtetni, hogy nincs semmi, amit a tőkés fejlődés makroökonomiai célrendszerének lehet nevezni. A különbség a mi társadalmunkkal szemben itt az, hogy a fejlődés célját a tőkésországokban nem a valószínű ösztársadalmi érdek, hanem az uralkodó osztályok érdeke szabja meg.

Végezetül az opponens a vállalatok helyzetének, jogainak, lehetőségeinek a régi mechanizmusban való ábrázolásához fűzött néhány bíráló megjegyzést.

Kovács István a vállalat közgazdasági fogalmáról alkotott megállapítások közül azt emelte ki, hogy „... a szerző a tulajdonviszonyok korábban már jelzett szélesebb felfogásához kapcsolódva határozza meg a vállalat általános jellemzőit, majd... a szocialista vállalat speciális vonásait”. A vállalat általános vonásainak meghatározásánál Szabó Kálmán magából a vállalatból indul ki, a szocialista vállalat speciális vonásait viszont elsősorban a vállalat megváltozott környezetéből, a szocialista népgazdasági viszonyokból vezeti le. Ez utóbbi vonatkozásban — mondotta az opponens — az elemzés semmiképpen sem tekinthető lezártnak. A szocialista vállalat sajátos vonásait a vállalat belső viszonyaiból kiindulva is ki kell dolgozni.

Sipos Aladár az értekezés negyedik részéhez fűzött bíráló megjegyzéseiben néhány fogalom („a termelőerők társadalmassítottága”, „a nagyüzem” stb.) nem elég szabatos meghatározását emelte ki.

Szabó Kálmán válasza

A disszertáció általános értékelésére vonatkozó megjegyzésekre reagálva, a jelölt előljáróban hangsúlyozta: előre számolt azzal, hogy néhány tétele, érvelése ellenvetéseket vált ki. Valószínű volt ez, már csak azért is, mert „... többször voltam kénytelen túllépni bizonyos általánosan elfogadott nézeteknek vagy ítéleteknek azon a szorítógyűrűjén, amely gyakran akadályozta annak, hogy a gyakorlat újabb problémáival elméletileg kielégítően megbirkózhassunk”. Azzal is számolni kellett, hogy a többszöri újrafogalmazás ellenére sem sikerülhetett mindig precízen visszaadni a tartalmi mondanivalót, vagy kellő részletességgel felsorakoztatni az érveket, ellenérveket.

Ugyanazon a két példán, amellyel Friss István bíráló megjegyzéseit alátámasztotta, Szabó Kálmán azt igyekezett megmutatni, hogy e kritikai megjegyzések egy részét jogosnak, más részét indokolatlannak vagy legalábbis vitathatónak tartja.

A definíció pontosságára vonatkozó megjegyzések egy részét elismerve, utalt arra, hogy a már idézett tankönyv szövegében végre is hajtott bizonyos korrekciókat. E változtatásokkal azonban a meghatározás lényege nem változott. Így például azt a megállapítását, hogy a gazdálkodás közvetlen célja nem volt mindig azonos, továbbra is szükségtelennek tartotta az adott helyen konkretizálni. Azok számára ugyanis, akik nem a szocializmus politikai gazdaságtanával kezdik a téma megismerését, ez nem jelenthet problémát. Egyébként is a téma részletes kibontása már nem a definíció kérdése.

A „gazdálkodási rendszer” fogalmára vonatkozólag a disszertáció említett helyére történő utalással szemléltette „... hogy jól vagy rosszul, de adtam tartalmi leírást” arról, milyen értelemben használja a kifejezést. Felhívta továbbá a figyelmet arra, hogy még mielőtt a gazdasági mechanizmus fogalma a ma használatos

értelemben elterjedt volna, a hazai irodalom eléggé körülhatárolta a „gazdálkodási rendszer” és a „tervgazdálkodás konkrét rendszere” elnevezést.*

Az értékezés első részével kapcsolatos észrevételek legfontosabb részével egyetértett. Így például a problémamentes ábrázolástól (optimális variáns, árak, tervezés) óva intó megjegyzésekkel (Friss István), vagy az olyan kiegészítések célszerűségével, amelyek a politikai hatalom és az egyéb társadalmi szervezetek összefonódására vonatkoztak (Kovács István). A tervszerűség törvényére vonatkozó megjegyzéssel — Kovács Istvánnal — vitatkozva kifejtette, hogy a társadalom objektív törvényeinek jellege magában foglalja az emberi tömegcselekvéseknek e törvények által történő determináltságát. Így mindig tartalmazzák a „kell”-t. Ha spontán érvényesülnek, ez utólagos kényszerítő hatású, tudatos alkalmazás esetén viszont követendő normatív szabályként lépnek fel. Ez tehát nem módosíthatja, hogy a tervszerűség filozófiai értelemben törvénynek tekinthető.

A második részhez elhangzott megjegyzésekre válaszolva, Szabó Kálmán — elismerve, hogy néhány helyen az objektivitás elméletileg rosszul lett megfogalmazva — fenntartotta azt a tézist, hogy az anyagi érdek az elsajátításnak, a gazdasági érdekviszonyok a tulajdonviszonyoknak alapvető alanyi megnyilvánulásai. Az opponensi bírálatban elhangzott érvekre reagálva azt mondta, hogy a „...nézeteltérés közöttünk bizonytalannal onnét van, hogy Friss István a megszokott, szűkebb módon, magam pedig — amint ezt a disszertációban is összegeztem — tágan értelmezem a tulajdon terjedelmét. Számomra valamely társadalom termelőmódja más oldalról annak elsajátítási módját jelenti. Ilyen formán, amikor azt mondom: érdek, az másképpen tulajdon, vele ugyanazt mondom, amit Friss elvtárs: az érdek elválaszthatatlan az adott társadalmi-termelési rendtől.” Ha tehát a tulajdonviszonyokat teljes közgazdasági terjedelmük szerint vesszük, akkor nemcsak a bírált tétel nem tekinthető hibásnak, hanem az sem vulgáris, ha a tudati, erkölcsi jelenségekről is azt állítjuk, hogy azok végső soron a tulajdonviszonyok alanyi megnyilvánulásai, csak kevésbé alapvetőek, mint az érdekek.

Az értekezésben — hangsúlyozta a szerző — csupán az érdekstruktúra alap-elemeinek és egymáshoz való kapcsolatainak (önmagában is nehéz) vizsgálatát tűzte feladatául. A vállalati érdek belső struktúrájára, vagy a közérdek érvényesítésére hivatott intézmények jellemzésére stb. vonatkozó szociológiai és közgazdasági elemzések fontos és izgalmas vállalkozások lennének.

A munka szerinti elosztást tárgyaló fejezet (harmadik rész) következtetései irányával — jegyezte meg Szabó Kálmán — az opponensek általában egyetértettek. Mindhárman érintették azt a kérdést, vajon a társadalmi munkamennyiség mércéje gyakorlatilag alkalmazható-e. A teljesítmények mérésének problémája a társadalmi szükségesség, a hasznosság szempontjából kettős: a vállalati összes teljesítményt és a vállalaton belüli egyéni teljesítményeket is értékelni kell. Az első esetben a szabályozott piacnak kell elvégeznie a mérlegelés funkcióját, a másik esetben a vállalati vezetésnek. Ma már tudjuk — mondta —, hogy az új árrendszer nem a korábbi elképzeléseknek megfelelő egységes mértékben tükrözi azokat a ráfordítási arányokat, amelyeket társadalmilag szükségesnek vélünk. Remélhetjük viszont, hogy az ár- és jövedelemszabályozási rendszer elég rugalmas lesz — az ideiglenesen behúzott fékek dacára is — a valóságos viszonyainkban rejlő törvényszerű tendenciákhoz való alkalmazkodásban. Azt is tudjuk, hogy nincsenek olyan módszereink, amelyekkel kellő pontossággal lehetne megállapítani az egyéni teljesítmények hozzájárulási arányát a vállalati eredményekhez. Ezzel szemben áll viszont az, hogy a gazdasági vezetők most érdekelték lesznek abban, hogy a dolgozóik vagy csoportjaik teljesítményét abban az arányban mérjék, amilyen arányban a dolgozók hozzájárulnak a piac által elismert vállalati eredményhez. Ha tehát e két minimális feltétel már az új mechanizmus indulásakor teljesülhet, akkor „...mégis azt mondom: a társadalmilag szükségesnek elismert munka arányában való személyijövedelem-szerzés elve utat fog törni magának...” A gazdasági törvények tendenciatörvények. Nem foghatjuk fel őket úgy, mintha megvalósulásuk a tér és az idő minden mozzanatában mércéjüknek „mérnöki pontosságú” alkalmazását feltételeznék.

A munkaerő áruvonásait tagadó és a szocializmusbeli munka áru-jellegzetes-

* Hegedüs András: A tervgazdálkodás konkrét rendszeréről. *Közgazdasági Szemle*, 1960. 12. sz. 1422–1438. l.; Hegedüs András: A tervgazdálkodás konkrét rendszere kutatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. *Közgazdasági Szemle*, 1961. 12. sz. 1412–1429. l.; Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth, 1964. stb.

ségét igenlő álláspont kritikai reakciója nyomán — fejtette ki Szabó Kálmán — úgy tűnhet, mintha egy teljesen tisztázott igazságon a tudományossággal összeegyeztethetetlen erőszakot követtünk volna el. Holott ez a marxista közgazdaságtudomány egyik még meg nem oldott, méltóképpen nem tisztázott problémája. A politikai gazdaságtan oktatásában feltétlenül érzékelhető az a logikai ellentmondás, amely a munkaerő árjellegéről szóló marxi tanok és a munkaerő szocializmusbeli áruvonásairól nálunk eléggé elterjedt nézet között fennáll. A marxi politikai gazdaságtan nem tudja sokáig károk nélkül elviselni a logikai ellentmondások terhét.

Sipos Aladár szerint azért vannak a szocializmusbeli munkaerőnek áruvonásai, mert a társadalom csak az elkülönült gazdasági egységekben való munkavállalásokon keresztül rendelkezhet a munkaerővel. Kérdés viszont, hogy a munkás, amikor valamely vállalattal munkaviszonyba lép, ezt csak mint munkaerejének tulajdonosa, vagy pedig mint a termelőeszközök társadalmi tulajdonának természetes hordozója teszi. „Ha ez utóbbi az igaz, akkor ő mint a társadalmi tulajdon vállalati elkülönültségének részese, ebben a minőségében nem lehet elkülönült saját vállalatától! A vállalati elkülönültségre való hivatkozás tehát elégtelen magyarázat a munkaerő áruvonásainak verifikálására.”

Vitatkozva az opponensek által elhangzott érvekkel, Szabó Kálmán, a többi között, utalt arra a megjegyzésre, hogy az értéktörvény hat a személyi jövedelmek arányaira és a munkaerő mozgására. Meg kell azonban különböztetni, hogy az árutermékek vagy pedig a munkaerő értékének a törvénye az, ami hat. Ha valaki a munkaerő értékére gondol, akkor két további kérdésre kell válaszolnia: 1. hogyan egyeztethető össze ez az állítás a munka szerinti elosztás követelményével; 2. miként fér ez meg azzal, hogy a munkaerő a szocializmusban lényegileg nem áru?

Hangsúlyozta, hogy a munkaerő gazdasági jellegzetességeit csak a termelőknél a termelési eszközökhöz való tulajdonviszonya alapján lehet feltárni. Ez viszont a termelőmód lényegének és nem felszíni formáinak a kérdése.

Ha a kapitalizmusra Marx alapján — minden kiegészítés nélkül — elfogadjuk, hogy a munkaerő azért válik áruvá, mert tulajdonosa ki van zárva a termelőeszközök feletti rendelkezésből, akkor ezzel csak egy hasonló formula lehet összhangban a szocializmusra is: A szocializmusbeli munkaerőnek azért vannak szükség-szerűen áruvonásai, mert még van maradványa annak is, hogy a dolgozók (gazdasági és nem technikai értelemben) ki vannak zárva a termelőeszközök fölötti társadalmi rendelkezés lehetőségeiből és jogjaiból. De egy ilyen formulával — mondotta — nyilván az opponensek sem értenének egyet. Fenntartva tehát álláspontját ebben a kérdésben elismerte, hogy további vitákra és elmélyültebb vizsgálatokra van szükség. Ha ezek más eredménnyel zárulnak, első lesz — hangsúlyozta —, aki feladja jelenlegi álláspontját.

A negyedik részhez fűzött megjegyzéseket — teljesen vagy kiegészítésekkel — Szabó Kálmán általában elfogadta. Megemlítve egyebek között, hogy a nagyüzemről adott definíció kiegészítésre szorul, megelégedéssel vette tudomásul, hogy az üzem — véleménye szerint fontosabb — fogalmára vonatkozóan nem hangzott el bírálat. Fenntartotta álláspontját abban a kérdésben, hogy az állammonopolista kapitalizmus keretei között a központi döntések (még ha meg is növekszik számuk és szerepük) általában nem sorolhatók az úgynevezett autonóm típusú, hanem inkább az úgynevezett koordinatív típusú központi döntések körébe. Ezzel kapcsolatban tért ki Friss Istvánnak arra a kritikai megjegyzésére, amelyet az állami tervdöntések prioritásával szemben tett. Utalt a disszertációban lévő megállapításokra, miszerint e prioritásnak két kritériuma van. Az egyik: hogy a központi döntéseket általában ne egyszerűen a piac alapján hozzák, hanem legyenek úgynevezett autonóm döntések is. A másik: a legjobb variánst minél inkább a társadalmi közérdekre épített preferenciaskála alapján kell kiválasztani. Sem e meghatározás, sem kifejtésük alapján nem lehet azonban arra következtetni, mintha „... felfogásom szerint a tervdöntések prioritása azt követelné, hogy az államnak kellene általában döntenie a vállalati gazdálkodás kérdésében, s még kevésbé azt, hogy ... az államnak feltétlenül adminisztratív módszerekkel kell rájuk kényszeríteni akarátát”.

Az opponensek elfogadták Szabó Kálmán válaszait. A bíráló bizottság a többi között megállapította, hogy a jelölt tudományos felkészültsége alkalmassá teszi a fokozat elnyerésére.

**M. Uszijejics—K. Mukulszkij:
A szocialista világgazdaság
növekedési üteme: a jelenlegi
szakasz problémái**

(Mirovaja Ekonomika
i Mezdunarodnije Otnosenyija,
Moszkva, 1967. december)

Az anyagi javak termelésének növekedési üteme a fő mutatója annak, hogy a különböző országokban kialakított társadalmi feltételek mennyiben segítik elő a termelőerők fejlődését, milyen ütemben használják fel, illetve teremtik meg a gazdasági fejlődés új és hatékony forrásait. Ma már nemcsak az elméleti fejtegetések, hanem a konkrét történelmi tapasztalatok is bizonyítják, hogy a szocialista társadalmi rendszer kialakulása gyökeres változást jelentett a termelőerők fejlődésében.

Ha összehasonlítjuk egy szocialista ország 1950-es években elért fejlődési ütemét múltbeli kapitalista gazdasági fejlődésével, azt találjuk, hogy az említett időszakban fejlődése háromszor olyan gyors volt, mint a múlt legkedvezőbb konjunktúrája idején. Ugyancsak a szocialista országok javára dől el a fejlett kapitalista országokkal való összehasonlítás is. Amíg ugyanis 1951—1966 között az ipari termelés a szocialista országokban 5,6-szeresére, addig ugyanezen időszak alatt a kapitalista országokban csak 2,4-szeresére emelkedett.

A szocialista társadalomban rejlő előnyök realizálásához olyan tudományos alapokon nyugvó gazdaságpolitikára van szükség, amely az egyes országok gazdasági növekedési ütemének objektív elemzésére támaszkodik, és lehetővé teszi a társadalmi források ésszerű felhasználását. Egyre nagyobb figyelmet kell tehát fordítani a szocialista bővített újratermelés dinamikájának problémáira.

Ismeretes, hogy az 1960-as évek elején csökkent az ipari termelés évi átlagos növekedési üteme a szocialista országokban, 1964—1966-ban viszont újra

9 százalékra emelkedett, ami 6,3 százalékkal haladta meg az 1961—1963-as évek szintjét.

Csupán e mutató alakulása is arra ösztönzi a marxista közgazdászokat, hogy elemezzék és feltárják a lassulás okait, megvilágítsák a gazdasági növekedés gyorsításának lehetőségeit.

Már első közelítésre kitűnik, hogy a 60-as évek elején negatív hatással volt a szocialista világgazdaság fejlődésére a kínai „nagy ugrás” kudarca, és az országban emiatt bekövetkezett termelési visszaesés és gazdasági dezorganizálódás. Ezenkívül hátrányos volt a KNK külkereskedelmi politikája, amely a szocialista országokkal való gazdasági kapcsolatok egyoldalú csökkentésére és felszámolására irányult. Tény, hogy ebben az időszakban a szocialista országok egy része komoly belső problémákkal küzdött, és mind sürgetőbben vetődött fel az optimális növekedési ütem kritériumainak, a helyes gazdaságfejlődési arányok meghatározásának szükségessége.

A gazdasági növekedés tényezői első sorban a termelésben felhasznált munkaidőalap és a munkatermelékenység növelése, ami a termelőfelhalmozás megfelelő volumenével és hatékony kihasználásával valósítható meg. Az utóbbi években egy sor KGST-országban az a tendencia, hogy a munkaképes lakosság teljes foglalkoztatása mellett csökken az anyagi termelésben dolgozók létszáma. Ez a jelenség egy sor szociális és demográfiai tényezővel magyarázható. Ezzel párhuzamosan tervbe vették, illetve megvalósították a munkahét lerövidítését.

A fentiek eredményeként a foglalkoztatottak és az össztársadalmi munkaidőalap dinamikája a termelés növekedésének lassulását eredményezte. Ezért egyre nagyobb jelentősége van az elért gazdasági fejlődési ütem biztosításában a munkatermelékenység növelésének.

Összetett tendencia figyelhető meg az ipari termelés fejlődésében is. Csökkent az ipari termelés éves növekedési üteme 1961—1965-ben 1956—1960-hoz viszonyítva. Erőteljes volt ez a csökkenés azokban az országokban, ahol a munka-

termelékenység és a foglalkoztatottak számának növekedési üteme egyaránt csökkent (NDK és Csehszlovákia). Kisebbségi mértékű volt a csökkenés Lengyelországban, ahol voltak még munkaerő-tartalékok. Bulgáriában nőtt ugyan a munkatermelékenység, de nem tudta kompenzálni a foglalkoztatott létszám növekedési ütemében beállott csökkenést. Egyedül Romániában nőtt gyorsabban az ipari termelés 1961—1965-ben, mint 1956—1960-ban, mert a növekedést eredményező mindkét tényező nőtt.

A legtöbb szocialista országban 1963-ban volt a legalacsonyabb az ipari termelés növekedési üteme, az utóbbi két évben (1965—1966-ban) viszont ismét erőteljesen fokozódott.

Rendszeresen csökken a foglalkoztatottak száma a KGST-országok mezőgazdaságában is, ezt a folyamatot azonban ellensúlyozza a munkatermelékenység állandó növelése. 1966-ban a KGST-országok mezőgazdasági össztermelése 9 százalékkal haladta meg az 1965. évet. Mindemellett a mezőgazdaság fejlődése még nem elégíti ki a növekvő társadalmi igényeket, mert a mezőgazdasági munkaerő elvándorlását kompenzálja ugyan a munkatermelékenység növekedése, azonban az elvándorlás üteme túl-

haladja a mezőgazdaság anyagi-technikai bázisának növekedési ütemét. Éppen ezért egyre inkább szükségessé válik a mezőgazdaság jobb technikai felszerelésének biztosítása, az ágazatok közötti munkaerő-átcsoportosulás lassítása, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak körösszetételének javítása.

Attól függően, hogy a termelés növekedését főként milyen tényezők alkalmazásával érték el, megkülönböztethető az intenzív, illetve extenzív fejlődési szakasz. Bár egyik szakasz sem jelentkezik a másiktól függetlenül, teljesen tiszta formában, a jelenlegi gazdasági fejlődés a szocialista országok többségében intenzív jellegű.

A fejlődésre ható különböző tényezők elemzése után a szerzők megállapítják, hogy az optimális és tartós növekedési ütem biztosításának fő feltétele a gazdasági hatékonyság emelése. Ez utóbbinak viszont előfeltétele a tudományos-technikai haladás fokozása, a gazdasági reformok körütekintő kidolgozása és helyes megvalósítása.

Az intenzív gazdaságfejlesztési tényezők fokozott kihasználását irányozzák elő a KGST-országok 1966—1970-es évekre készített terveikben is.

Az ipari termelés és a munkatermelékenység évi átlagos növekedési üteme (százalékban)

Ország	Bruttó ipari termelés		Munkatermelékenység az iparban		A munkatermelékenység fokozásával elért ipari terméknövekmény aránya	
	évi átlagos növekedési ütem				1961—1965	1966—1970
	1961—1965	1966—1970	1961—1965	1966—1970		
Bulgária	11,6	11,2	6,9	7—7,7	68	70—76
Magyarország	8,0	5—5,6	4,8	..	66	80
NDK	5,9	6,5—7	7,0	7—7,7	100	100
Mongólia	10,4	11,2—12,5	..	..	..	..
Lengyelország	8,6	7,5	4,2	4,6	55	66
Románia	13,9	10,6—11,6	7,6	7—7,7	64	76
Szovjetunió	8,6	8,9	4,6	5,9—6,2	59	74
Csehszlovákia	5,2	5,1—5,4	3,8	4,1—4,3	76	81

A KGST-országok többségében a mezőgazdasági termelés növekedési ütemének fokozását is elsősorban a munkatermelékenység gyors növelésével tervezik.

A következő években a gazdasági növekedés gyorsításában olyan növekedési tényezők játszanak majd lényeges szerepet, amelyek nem igényelnek capaci-

tásbővítő, hanem a népgazdasági hatékonyság emelését elősegítő beruházásokat. Ezenkívül nagy jelentősége lesz a társadalmi termelés hatékonyságának emelésében a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés kiszélesítésének is.

(Ism.: Mózesné Bíró Emma)

Andrew Shonfield: Stabilizációs politika Nyugaton — a kereslet szabályozásától a kínálat-szabályozásig

The Journal of Political Economy, Chicago, 1967. augusztus

A tanulmány a háborús újjáépítés utáni nyugat-európai (nemzeti) gazdaságpolitikák — s főleg azok újabb szakasza — sajátosságait kívánja összefoglalni. Az első szakaszt nagyjából az ötvenes évekkkel azonosítja. Erre a szakaszra jellemző, hogy a kormányok legfőbb gazdaságpolitikai feladata: megtanulni a kereslet rövid lejáratú irányítását a teljes foglalkoztatottság viszonyai között. A következő szakaszban, amelyet a szerző a hatvanas évek elejétől számít, a kormányok figyelme fokozottan a kínálat irányítása felé fordul. Ennek célja: a termelő erőforrások selektív felhasználásával mintegy elébe menni a várható keresletnövekedésnek. Az orientáció változása persze nem jelenti azt, hogy a keresletszabályozás technikáját már jól elsajátították; inkább a tennivalók és a helyzet bizonyos ártértekelését tükrözi.

A fenti értelemben vett kínálat-szabályozásnak két, egymástól különböző oldala van:

a) Általánosságban növelni kell a befektetett munka és tőke hozamát, azaz javítani a tőke/termelés, illetve a munka/termelés hányadost.

Több nyugati kormány úgy véli, hogy könnyebben folytathat hatékony stabilizációs politikát, ha az egy főre jutó jövedelem gyorsan növekszik. Ezért azt a feladatot tűzték ki maguk elé, hogy előre felmérjék és kiküszöböljék az egymást kiegészítő termelési tényezők kínálatában jelentkező, népgazdasági szintű szűk keresztmetszeteket. Ilyen például a szállítási hálózat elégtelensége két egymástól függő ipari központ között, a szakmunkásképzés elmaradása a változó szakképzettségi igényektől.

b) Egyes meghatározott javak termelésének, illetve meglétének biztosítása. Ilyen például a tiszta levegő, a zajcsökkentés biztosítása a túlszűfolt társadalmakban, s általában a természeti erőforrások — föld, víz, levegő — kollektív igazgatása; gyakran idesorolják az új beruházások típusai és elosztása feletti ellenőrzést is, ezek biztosíthatják ugyanis a hosszabb lejáratú árstabilizációt a kívánt termékek nagyobb kínálata útján.

A kínálat-szabályozás módjaival kapcsolatban megkülönböztet közvetlen állami beavatkozást (az ellenőrzése alatt tartott erőforrások körén belül), illetve az adó- és szubvenciópolitika felhasználását a gazdaságpolitikai cselekvés tárgyaként szolgáló termék árának megváltoztatása stb. céljából. Ez utóbbi tulajdonképpen (rövid lejáratú) kereslet-változtatás; a kínálatot ugyanis — a teljes foglalkoztatottság viszonyai mellett — rövid távon nehéz változtatni.

Ezután a teljes foglalkoztatottság és a stabilizációs (kínálat-szabályozási) politika közötti közvetlen okozati kapcsolattal foglalkozik. Szerinte a teljes foglalkoztatottság Nyugat-Európában végleges gazdasági adottságnak és követelménynek látszik. Ebből következik, hogy egyrészt tartósan szűkössé válik az egyik fő termelési tényező, a munka, s a szervezett munkásság ilyenkor elérheti a béreknek a termelékenység növekedésénél gyorsabb emelkedését, másrészt az együttesen jelentkező tartós fogyasztási és beruházási kereslet a gazdaságot általában is csaknem teljes kapacitással foglalkoztatja. Ezért a kormányok legfőbb célja az infláció elkerülése végett, hogy — rövid lejáratú kereslet-szabályozás mellett — emeljék a termelési tényezők összkapacitásának plafonját.

A szerző az állami jövedelempolitikában látja a kínálat-szabályozás új, központi eszközét. Hangsúlyozza, hogy ez a politika — mint a bérek és az árak növelésének egyidejű ellenőrzése — első pillanatra olyan kereslet- (bér-) korlátozó eszköznek látszik, amely a munkanélküliség korábbi, hasonló funkcióit szeretné betölteni. De alkalmazása felveti az árelőmozgás problémáját is, mivel ez feltétele a szakszervezetek együttműködésének. Ez viszont az államilletékes szervét elvezeti ahhoz, hogy az egyes cégekkel és iparágakkal megvitassa a hosszú lejáratú költségkalkuláció, a megfelelő tőkejövedelem kérdéseit, s végül azt, hogy a termelési eljárás megváltoztatása esetén nem lehetne-e biztosítani a kívánt tőkehozamot — a bérkövetelés kielégítését az árak emelése nélkül?

Másrészt az üzleti világ is követelheti, hogy a kormány a beavatkozás esetén világos és egyértelmű kritériumok szerint járjon el, s így az üzleti stratégia kidolgozása során az intervencióval megbízhatóan számolhassanak. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy ez utóbbi intervenciós forma még kezdetleges, s inkább „felfedezhető irányzat”-nak, mint

„tömegesen előforduló tények halmazának” tekinthető. Főleg a legújabb francia és angol gazdaság- (jövedelem-) politikai gyakorlatban mutatható ki.

Shonfield ezután a kínálatszabályozás igényével fellépő jövedelempolitika és a tervezés kapcsolatával foglalkozik. Önmagában az előbbi nem követeli meg átfogó nemzetgazdasági terv kidolgozását, azonban a kínálatszabályozási politikában a hosszú lejáratú és általános jelentőségű szempontok, rendszabályok az uralkodók, s így az egész politika növeli a tervezés sürgősségét. Végző soron tehát a tervezési kísérleteket a teljes foglalkoztatottság váltja ki; ezért marad el ezen a téren az Egyesült Államok Nyugat-Európa mögött. Tervezésen a nyugat-európai, indirekt és alternatív terveket érti, amelyek a piaci mechanizmust nem nyomják el, hanem várható (kedvezőtlen) hatásait korrigálják, s az államot arra képesítik, hogy a követendő gazdasági célokat összehangoltabbá tegye.

A nemzetközi stabilizáció kérdéseivel foglalkozva megállapítja, hogy az EGK tagállamai gazdaságának fokozatos egybeolvadása szükségessé teszi, hogy a brüsszeli EGK-szervek egyre többet foglalkozzanak EGK szintű stabilizációs problémákkal. A Rövidtávú Gazdaságpolitikai Bizottság feladata, hogy évente elemezze a tagországok költségvetését; itt a hangsúly a kereslet ellenőrzésén van. A Középtávú Gazdaságpolitikai Bizottság feladata viszont az, hogy (első ízben) elemezze a közösségnek mint ilyennek kínálati problémáit. 1966-ban kiadott első jelentésében megkísérelte felmérni a gazdaság főbb szektorai fejlődésének alakulását 1966—1970 között. E jelentés megállapítja, hogy a nemzeti tervezési politikákat — amelyeket egyre inkább aláás a gazdasági szuverenitás leépítése — olyan rendszabályokkal kell helyettesíteni, amelyek alkalmasak az EGK mint egész ipari szerkezetének megjavítására. Két legfontosabb javaslata: a) olyan, koordinált kutató- és fejlesztőmunka az iparban, amelyeket közalapokból finanszíroznak; b) olyan határozott politika, amelynek kifejezett célja az európai vállalatok méreteinek növelése fúziók vagy cégek közötti termelési megállapodások révén.

Azonban e funkciókat jelenleg a nemzeti-állami gazdaságpolitikák töltik be nemzeti szinten, s az EGK Bizottságnak nincs megfelelő jogköre, és hatalma, hogy részletes, kidolgozott kínálat- és (kereslet-) szabályozási politikát folytathasson. Hangsúlyozza, hogy ez veszé-

lyezteti a stabilitást; s „... úgy tűnik, hogy veszélyes intervallum állhat elő a régi, periférikus (= nemzeti) hatóságok leépítése, s az új, központi (= EGK) hatóságok megszilárdulása között”.

Végül a (nemzeti) kínálatszabályozó (jövedelem-) politika sikerének társadalmi-politikai feltételeivel foglalkozva a legmakacsabb problémát a bérjövödelmek és a felosztott (résztvénytársasági) profitok közötti megoszlásban látja. Gyakorlatilag ugyanis a szakszervezeti vezetők abban a hitben harcolnak a termelékenység növelésénél nagyobb bérnövekedésért, hogy ezen az úton képesek csökkenteni a felosztott profitok részarányát a nemzeti jövedelemben. Ez azt jelenti, hogy a bértárgyalásokat nem egyszerűen csak a nemzetijövedelem-növekmény, hanem a gazdagság eloszlása változtatásának eszközeként használják.

(Ism.: *Becsky György*)

Vito Antonio di Cagno: Az ENEL, az olasz állami villamosenergia-vállalat

(Banco di Roma. Review of the
Economic Conditions in Italy.
Róma, 1967. szeptember)

Az olasz kormány 1962. december 6-án hozott törvényt az ország villamosenergia-iparának államosításáról. Az ENEL név alatt megalakult hatalmas állami vállalat ezernél több, korábban magánkézen levő energetikai konszert, az iparág teljes egészét foglalta magába. A szerző — a társaság elnöke — beszámoló cikkében a vállalat alapításáról, funkciójáról, eredményeiről és programjáról.

Az ENEL megalapításának a célja az volt, hogy biztosítsa Olaszország kiegyensúlyozott gazdasági növekedését, megfelelően ellássa az országot olcsó, racionálisan és koordináltan elosztott villamos energiával. A vállalat feladata, hogy termelje, exportálja, importálja, szétossza, transzformálja és eladja a belöldi fogyasztóknak a villamos energiát az ország egész területén.

A vállalat vezetését, az elnököt, az igazgató tanácsot és a könyvvizsgáló bizottságot a köztársasági elnök nevezi ki az Iparügyi Minisztérium javaslata alapján.

Az ENEL megalapítása alapítványi tőke nélkül, a korábbi vállalatok eszkö-

zeinek átvételével történt. De a vállalatot felhatalmazták, hogy a volt tulajdonosok kártalanítása céljából meghatározott keretek között kötvényeket bocsásson ki.

Az ENEL 10 év alatt, félévenkénti kifizetésekkel 5,5 százalékos kamatfizetéssel kárpótolja az államosított magánérdekeltségeket. A törlesztésre — a kötvénykibocsátások mellett — a vállalati profitot használja fel. Ez a profit az utóbbi években tetemesen megnőtt, noha a villamos energia ára Olaszországban 1959 óta nem változott, míg a nagykereskedelmi árak 16,9 százalékkal és a kiskereskedelmi árak 35,1 százalékkal emelkedtek. Ez a reálértéken mért energiaár-csökkenés az államosítás által lehetővé vált fokozott centralizáció eredménye.

Az ENEL 86 796 embert foglalkoztat, és 20 millió fogyasztót lát el árammal. 1966-ban az olasz villamosenergia-termelést 60 milliárd kWó volt, s ezt a következő megoszlásban termelték: 51,3 százalékot vízi erőművek, 37,9 százalékot hőerőművek, 4,4 százalékot geotermikus erőművek, 6,4 százalékot pedig atomerőművek állítottak elő. A villamosenergia-felhasználás több mint 50 százalékát teszi ki az ipari fogyasztás.

Az államosítás legfőbb gazdasági előnye abban van, hogy a villamosenergia-termelést és -elosztást a magánvállalatok fennállása idején csak regionálisan lehetett szervezni, most pedig nemzeti méretekben egyetlen irányító központból koordinálják az energiahálózat működését. Ennek eredményeként az átlagos energiaszállítási távolság — a 220 és 380 kV-os összekötő hálózaton — 1962 és 1966 között 186 km-ről 147 km-re csökkent, a figyelembe vett hálózat hossza viszont 7584 km-ről 9690 km-re, a szállított energia mennyisége pedig 11,8 md kWó-ról 23,8 md kWó-ra nőtt. Az átlagos szállítási távolság csökkenése csak részben köszönhető a jobb koordinációs munkának, mert a csökkenésben az a tény is közrejátszott, hogy az újabb általában hőerőművek épültek, s ezeket közelebb tudták telepíteni a felhasználás helyéhez, mint a vízi erőműveket.

Az ENEL nagy súlyt fektet a tudományos kutatásra és a műszaki fejlesztésre. A három legnagyobb villamosipari kutatóintézetnek fő részvényese; közös kutatási programokat folytat a Közös Piac országaival és Angliával, ezenkívül nemcsak az új atomerőművek építésében, hanem az atomkutatások finanszírozásában is részt vesz.

A vállalat pontosan felmérte az ország jövőbeli villamosenergia-igényét (a villamosenergia-fogyasztás várhatóan évi 9 százalékkal nő), s ennek megfelelően kidolgozott egy részletes középlejártú tervet, amelyben 1972-ig meghatározta a belépő új erőművek fajtáját, helyét és kapacitását. Ezenkívül kidolgozott egy hosszú távú programot is az 1972 utáni évekre. Az elkövetkező hat évben a mai 60 md kWó-s évi villamosenergia-termelést meg akarja duplázni, s ezt főként atomerőművek építésével akarja elérni. Az ENEL e feladatok mellett szociális célok megoldására is törekszik: meg akarja valósítani a vidék villamosítását. E téren még sok a tennivaló Olaszországban.

(Ism.: *Bartha Ferenc*)

Sz. Cseremuskin: A föld értékének becsléséről

(Ekonomika Szeljszkogo
Hozjajsztva, Moszkva,
1967. december)

A szerző véleménye szerint a nemzeti vagyón általános értékelésénél a földet is figyelembe kell venni. A földhasználati díj megállapítását tartja a földterület ésszerű felhasználására irányuló intézkedéssorozat legfontosabb láncszemének. Ehhez azonban megfelelő földár kiszámítására van szükség.

Az Összszövetségi Agrárgazdaságtani Tudományos Kutató Intézet munkatársai a szerző vezetésével előzetes számításokat végeztek 1 ha mezőgazdasági termőföld értékelése céljából területenként és köztársaságonként. A földterületet együttesen értékelték, szántóra, rétre és legelőre való felosztás nélkül, a következő formula szerint:

$$O = T_j \cdot K,$$

ahol: $O = 1$ ha mezőgazdasági földterület ára (rubelben),
 $T_j = 1$ ha mezőgazdasági földterületről nyert tiszta jövedelem (rubelben)
 $K =$ a tiszta jövedelem tőkésítési koefficiense = 20.

A tiszta jövedelemnek mind a kolhozban maradó, mind pedig az állam által elvont részét figyelembe vették. A nö-

vénytermesztés és állattenyésztés termelését 1958. évi változatlan áron vették számba. Fenti képlet alapján 1 ha mezőgazdasági területet például a Szovjetunió egészére 309, Moldvában 1780, Ukrajnában 1024, Kazahsztánban azonban csak 112 rubelre értékelnek.

A szerző részletesen indokolja, hogy miért a tiszta jövedelem és miért nem a járadék szolgál képletükben a feltételes földár alapjául.

Érvelésének lényege az, hogy a föld árának okai és lényege a kapitalizmusban és a szocializmusban teljesen különbözők. A *kapitalizmusban* a föld magántulajdonban van, ára tőkésített járadék, és ez az ár az adásvételi ügyletek során keletkezik. A gazdaság szervezésének és intenzív vezetésének szempontjából a földár másodlagos tényező. A *szocializmusban* viszont a föld értékelésének kizárólagos célja a racionális gazdálkodás a földdel mint korlátozott termelési eszközzel. Ezenkívül a szocializmusban az egész tiszta jövedelem ilyen vagy olyan csatornákon keresztül a dolgozók rendelkezésére áll, míg a kapitalizmusban a járadékot a földtulajdonos, a profitot a tőkés bérlő tulajdonítja el.

A különbözőzeti járadékon alapuló földértékelés híveivel szemben azzal érvel, hogy mivel a szocializmusban nincs abszolút földjáradék, így a föld ára erősen csökkentnek tűnne, illetve sok földdarabnak egyáltalán nem tulajdonítanak értéket.

A tőkésítési koeficiens közgazdasági tartalmát elemezve úgy véli, hogy szocialista viszonyok között a bankkamatlábát nem lehet figyelembe venni a földár megállapításánál. A tőkésítési koeficientst az állóeszközök kolhozokbeli megtérülése alapján határozza meg (az összes amortizáció hányszor van meg az ország összes kolhozai állóeszközeinek mérleg szerinti értékében). 1965. évi adatok szerint a megtérülés ideje 20 év, ami azt jelenti, hogy az állóeszközök évi átlagos amortizációja 5 százalék. Hangsúlyozza, hogy a „megtérülési idő” fogalma a föld esetében csupán feltételezett jellegű.

A továbbiakban megkísérli megállapítani mindazon veszteségeket, amelyek a városi és ipari építkezések során fellépnek a földek mezőgazdasági forgalomból való kivonásával kapcsolatosan.

$$V_{mg} = T_j \cdot N \cdot A \cdot K$$

ahol V_{mg} = a mezőgazdaság földelvonás révén keletkezett vesztesége (rubelben)

T_j = az 1 ha-ra jutó tiszta jövedelem (rubelben)

N = a terület (ha)

A = az állóeszközök forgási ideje vagy a veszteségek kompenzálásának ideje

K = földfelhasználás hatékonysága növekedésének koeficiense (1970-re 1,5-nek, 1980-ra 2,0-nek véve).

Az államnak azonban költségei merülnek fel az elvont földek helyébe kerülő új földek meghódítása során (K_{mg}). Ilyen módon a teljes veszteség: $V_t = V_{mg} + K_{mg}$.

A föld teljes gazdasági értékelését azonban még így sem kaphatjuk meg, mert csak a mezőgazdaság érdekeit tartottuk szem előtt. A mezőgazdaság teljes veszteségéhez (V_t) hozzá kell még adni a terület közművesítésével, mérnöki előkészítésével, a közlekedésre fordított kiadásokkal kapcsolatos összegeket (K_k). Utóbbiak igen számottevők: Így Moszkvában, Kijevben, Leningrádban stb. hektáronként 140 ezer, a nagy városokban 100 ezer, a kicsikben 40 ezer rubelig terjed ez az összeg, míg a községekben 20—30 ezer rubel.

A föld *komplex* elszámoló ára tehát a következő képlettel fejezhető ki: $K O_f = V_t + K_k$.

(Ism.: Szabó Gábor)

Az Egyesült Államokon kívüli 200 legnagyobb vállalat

(Fortune, Chicago, 1967. október)

A Fortune immár tizedik alkalommal közli a világ legnagyobb száz, illetve az Egyesült Államokon kívüli legnagyobb 200 ipari társaság évi rangsorát, és ez a tizedik alkalom összehasonlításokra ad lehetőséget. A tíz eddig közölt rangsor alapján elsősorban szembetűnik, hogy 1956—1966 között a fejlett országok gazdaságának fejlődése gyorsabb ütemű volt, mint az Egyesült Államokban, és ez különösen vonatkozik a legnagyobb vállalatokra.

E. K. Faltermayer „A káprázatos fejlődés évtizede a 200-ak világában” című cikkében több szempontból elemzi a fejlődés jellemző vonásait. Megállapítja például, hogy az 1956-ban az első 96 helyre sorolt tőkésvállalat forgalmához viszonyítva az 1966. év első 96 vállalatának forgalma 129 százalékkal volt na-

gyobb, míg az 500 legnagyobb amerikai társaság forgalma ebben az időszakban csak 83 százalékkal növekedett.

Tíz évvel ezelőtt a legnagyobb száz Egyesült Államokon kívüli tőkés társaság között az angol, a nyugatnémet és a francia vállalatok voltak túlsúlyban. Az 1966. évi első 100 között ugyan még mindig többségben vannak az angol (25) és nyugatnémet (18) cégek, de már előretörték és felzárkóztak melléjük a japán vállalatok, amelyeknek száma a rangsor első felében 10 év alatt 2-ről 17-re növekedett. A japán ipari társaságok előretörése nemcsak a rangsorban figyelhető meg, tehát iparágra való tekintet nélkül, pusztán a forgalom alapján, hanem iparágakon belül is: például a japán acélipar 1966-ban az Egyesült Államok után a legnagyobb volt a tőkésvilágban; 1956-ban Japán, még egyáltalán nem rendelkezett petrokémiai iparral, ma már több japán petrokémiai vállalatot találunk a 200 legnagyobb között.

A vegyiparban a forgalom alapján a világ legnagyobb 10 társasága közül 5 európai; második az ICI (angol), negyedik helyen áll a Montecatini-Edison (olasz), 6. helyen a Hoechst (NSZK), 7. helyen a Farbenfabriken Bayer (NSZK), a 10-iken a BASF (NSZK). A leggyorsabban fejlődő vállalatokat is a vegyiparban találhatjuk, közülük is kiemelkedik a Farbwerke Hoechst (NSZK), a Mitsubishi Chemical Industries (Japán) és a Rhone—Poulenc (francia).

A másik — az utóbbi évtizedben — gyorsan fejlődő ágazat az elektronika. Igaz, Faltermayer szerint, Európában ennek az ágazatnak a fejlődési üteme már nem éri el az amerikaiat. (Mint írja, elsősorban azért nem, mert az ötlettől a kivitelezésig, a sorozatgyártásig túl sok idő telik el az európai vállalatoknál.) Egyébként ebben az ágazatban is a leggyorsabban fejlődő vállalatok egyike egy japán cég (Sony), amely viszont már gyorsabb ütemben is fejlődött, mint általában az Egyesült Államok elektronikai vállalatai.

1966-ban 1965-höz képest az autóipar növekedési üteme volt a legmagasabb, 46,9 százalékos. Az utóbbi tíz évet tekintve pedig a legképrázatosabb fejlődést a Volkswagen Művek érte el, az Egyesült Államokon kívüli legnagyobb vállalatok rangsorában 1966-ban a 4. helyen állt, az 1956. évi 25. hellyel szemben.

1966-ban, három éve először, a 200 legnagyobb Egyesült Államokon kívüli ipari társaság forgalma gyorsabban nőtt, mint a profit: a forgalom egy év alatt 9,5 százalékkal növekedett, a profit nettó összege csak 0,7 százalékkal. (Összehasonlításként: 1964-ről 1965-re 10,2 százalékkal növekedett a 200 vállalat profitja.) Igaz, ha a forgalom és a profit növekedését közelebbről vizsgáljuk, elég nagy különbségeket találunk. A japán vállalatok forgalma 18 százalékkal haladta meg az előző évet, a profit összege azonban 34,5 százalékkal. A 7 olasz vállalatnál a forgalom 20,5 százalékkal, a profit 16,9 százalékkal volt magasabb 1966-ban, mint 1965-ben. Az angol, a francia, a nyugatnémet vállalatoknál azonban ezzel ellentétes képet találunk: a 26 nyugatnémet vállalat 5 százalékkal magasabb értékesítés mellett, 10 százalékkal alacsonyabb profitot könyvelhetett el, ennél nagyobb mértékben csökkent azonban a francia és az angol vállalatok profitja: 10,9, illetve 13,3 százalékkal az előző évihez képest.

A 10 legnagyobb Egyesült Államokon kívüli tőkés ipari társaság rangsora 1966-ban a következőképpen alakult:

	Forgalom milliárd dollarban	Dolgozók száma
1. Royal Dutch/Shell	7,71	174 000
2. Unilever	5,30	300 000
3. British Petroleum	2,54	60 000
4. Volkswagenwerk	2,49	124 581
5. ICI	2,478	71 700
6. National Coal Board	2,33	436 238
7. Philips Gloeilampfabriken..	2,22	244 000
8. Montecatini- Edison	1,99	118 906
9. Siemens	1,95	257 000
10. Nestlé	1,70	86 371

A 200-ak sorrendjét legjobban az egyesülések, összeolvadások módosították. A Montecatini például 1965-ben a 81. helyen állt, az Edison az 53. volt a 200 legnagyobb vállalat között, most összeolvadásuk után a 8. helyre kerültek.

(Ism.: Mausecz Zsuzsa)

Oskar Lange: Politikai gazdaságtan. II.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967. 219 l.

A szerző által eredetileg három kötetre tervezett műnek ez a halála után megjelent töredéke voltaképpen a kifejtendő témakörnek csak második *fejezete*.^{*} Meggyőződése volt, „... hogy a politikai gazdaságtannal kapcsolatos számos vitát, nézeteltérést és polémiát csak e tudomány módszeres tárgyalása alapján lehet eldönteni”. (10. l.) Az I. kötetben a szerző tulajdonképpen a politikai gazdaságtan tárgya és módszere szempontjából fejtette ki nézeteit. A II. kötetben az újratерelés elmélete — elsősorban a dologi összefüggések oldaláról — és az árutermelés elmélete síkján kellett volna folytatni az elemzést. (Sajnos ez utóbbi már egyáltalán nem valósulhatott meg.) Csak ezután tért volna át a társadalmi alakulat gazdaságelméleteinek — még mindig általános síkon való — tárgyalására, valamint a kapitalizmus és a szocializmus politikai gazdaságtanának kifejtésére. E nagyszabású tudományos tervekről a könyv függelékében közrebocsátott vázlat ad némi betekintést. E vázlatokból azonban az is kiderül, hogy az egész mű szerkezete nemcsak a szokványostól tért volna el, de az is, hogy a feldolgozás (előadások) során Lange újra és újra módosította, tökéletesítette szerkezeti és tartalmi elgondolásait. A szerző mindenütt a marxi közgazdaságtan felfrissítésére törekszik, s így amellet, hogy alapjában véve a marxi közgazdaságtant tolmácsolja, műve sablonoktól mentesen a szerző egyéni arculatát is tükrözi.

Az első fejezetben — amely „*A termelés és újratерelés társadalmi folyamata*” címet viseli — kiváltképp a termelési folyamat alapvető kategóriáinak szabatos definíciói érdemelnek figyelmet. A korszerű tárgyalás követelményeinek megfelelően a termelési folyamat elemzésén belül helyet kap például az automatizálás elemzése is.

Az *automatizálás* a társadalmi termelési folyamat jellegében bekövetkezett minőségi ugrás. Az automatizálás esetében a munkafolyamat ugyanis abból áll, hogy az automatikus mechanizmus működését programozzák, beindítják és helyes működésére felügyelnek. Amíg a gépesítés csak az ember fizikai teljesítőképességét növeli, addig a termelési folyamat automatizálása az emberi szellem hatalmát és hatékonyságát is.

A társadalmi termelés folyamatát elsősorban a termelőerők oldaláról mutatja be szinte aprólékos részletességgel. De a termelési folyamat társadalmi elemzése sem marad el. A társadalmi oldal viszonylag szegényesebb elemzését indokolja, hogy az ehhez kapcsolódó kategóriák elemzésének egy része már az első kötetben helyet talált. Akárcsak az első kötetnél, itt is vitatni lehetne a csoportosítás teljességét és a termelési viszonyoknak kooperációs és tulajdonviszonyokra való elhatárolhatóságát. Ez a fogyatékos az azonban a kategorizálás általában való metafizikus merevségéből következik, s aligha lehetne olyan csoportosítást javasolni, amellyel szemben a bírálat legalább ennyire jogosult ne volna. Ha Lange csoportosítása az olvasóban nem is tűnik teljesnek és megfelelően körülhatároltnak, feltétlenül érdeme, hogy lényeges vonások alapján csoportosít.

A második fejezet meglepetéssel szolgál az olvasónak. Címében *a termelés mennyiségi összefüggéseinek* vizsgálatát ígéri. Ehelyett azonban a polgári közgazdaságtan egy — a marxista közgazdászok által sokat bírált — tételének, az úgynevezett *csökkenő hozadék törvényének* (vagy általánosabban a termelési tényezők csökkenő termelékenysége törvényének) logikailag, matematikailag és közgazdasá-

^{*} Az 1965-ben magyar nyelven kiadott I. kötetről lásd: Közgazdasági Szemle. 1966. 5. sz. 633–638. l.

gilag egyaránt precíz bírálatát adja. Gondolatmenete a következő: A termelés mennyiségi alapösszefüggése a hozam, a munka-, valamint a termelési eszköz-ráfordítás közötti viszony. Ezt a viszonyt a termelés technikai matrixának segítségével ábrázolja. A műszaki eljárások számbavételénél Lange elhagyja a nem hatékony eljárásokat. Nem hatékony az az eljárás, amelynél a termékegységre jutó ráfordítás vektora nagyobb egy másik eljárás termékegységre jutó ráfordítás vektoránál. Ez akkor következik be, ha a vektor egy eleme sem kisebb, de legalább egy eleme nagyobb a másik vektor megfelelő eleménél. Ha a két eljárás egységre jutó ráfordításának minden eleme azonos, akkor a két eljárást azonosnak tekintjük. A hatékony műszaki eljárások között lehetőség van a *helyettesítés* értelmezésére. Ezekre nézve (ha feltételezzük az eljárások oszthatóságát) a ráfordítások *növekvő helyettesítési arányának törvénye* érvényesül. Ebből következik a *növekvő többletráfordítások törvénye*, amely a helyettesíthetőség korlátait, növekvő nehézségét fejezi ki. Ha a problémát nem azonos hozam különböző ráfordításaira, hanem azonos ráfordítás különböző hozama szempontjából vizsgáljuk, akkor az előbbiekkal analóg összefüggések — a *hozamok csökkenő helyettesítési arányának törvénye* és a *többletráfordítások csökkenő termelékenységének törvénye* — tárhatók fel.

A helyettesítés törvényszerűségeinek tárgyalásánál is, mint annyiszor, ismét megmutatkozik Lange elemzésének az az értékes sajátossága, hogy az ökonometria és a matematikai közgazdaságtan legjobb eredményeit a marxizmus biztos talaján állva értelmezi. Főlényes biztossággal óv meg a téves politikai gazdaságtani következtetésektől. Itt sem ok nélkül hangsúlyozza, hogy az ismertetett „... törvények *praxeológiai törvényszerűségeik*, amelyek a viselkedés bizonyos praxeológiai elveiből következnek, nevezetesen abból az elvből, hogy kizárjuk a műszakilag nem hatékony eljárásokat és a fölösleges, egyenértékű folyamatokat. Ezek a törvények nem a termelési technikának egyetemes törvényei, mint gyakran tévesen mondják. A termelési technika ilyen egyetemes törvényeinek feltételezése, amelyek állítólag minden termelési folyamatban érvényesülnek, függetlenül a termelés ágtól és az arra jellemző technikától, valamint a társadalmi termelőerők történelmi fejlődésétől, olyan általánosítás, amely elhagyja az empirikusan ellenőrizhető tények körét, és metafizikai spekulációval határos.” (84. l.) A termelési eszközök és termékek helyettesítése és e helyettesítés növekvő nehézsége a műszaki folyamatok egymás utáni változtatásánál ugyanis nem a termelési technika természetéből következik, hanem a műszaki eljárások kiválogatásából. Ez tehát — írja — a termelésben alkalmazott praxeológiai eljárási elvek eredménye és nem technológiai kérdés.

A termelés technikai mátrixa viszont még nem ad teljes képet a műszaki eljárások hatékonyságáról, mert nem veszi figyelembe a műszaki eljárás által igényelt műszaki felszerelést, az állóeszköz-készletet. Ezt a feladatot a termelés *teljes* technikai mátrixa segítségével oldja meg. Lange a helyettesítés előbb értelmezett összefüggéseit a termelés teljes technikai mátrixára, vagyis a műszaki felszerelésre is értelmezi.

A műszaki felszerelés szerepének figyelembevétele lehetővé teszi a csökkenő hozadéki, illetve a növekvő ráfordítási törvények általános törvényként való kezelésének további bírálatát is. Ehhez a szerző bevezeti a műszaki felszerelés *harmonikus struktúrájának* fogalmát. A műszaki felszerelés struktúrája akkor harmonikus, ha minden eleme azonos termékmennyiség előállítását teszi lehetővé. Ha a műszaki felszerelés struktúrája nem harmonikus (nem összehangolt), akkor bizonyos elemei kihasználatlanul maradnak. *Harmonizálható*: bizonyos speciális feltételek mellett a műszaki eljárások *keverésével*, kombinálásával, *s minden esetben*, ha a termelést megfelelő módon sokszorosára növelik. Harmonikussá tesszük a műszaki eljárás struktúráját, ha a termelést az egyes elemek kapacitásának legkisebb közös többszörösére oly módon növeljük, hogy az egyes elemek kapacitását különböző arányban növelve azonos termékmennyiség előállítását tegye lehetővé. A termelési felszerelések (álló- és forgóeszközök) struktúrájának az összehangolása tehát a termelés koncentrációjával kapcsolatos s a termelés növelésével elérhető előnyök egyik forrása. Lange kimutatja, hogy a helyettesítésnek a törvénye csak azokban a termelési ágakban érvényesül, amelyekben a műszaki eljárások technikai felszereltsége és kapacitása viszonylag nem nagy, de nem érvényesül, ha a műszaki felszereltség és a termelési kapacitás (és vele együtt az üzem-„nagyság”) növekszik.

Szembevetendő a hasonlóság a csökkenő hozadék „törvényéről” adott Lange-féle bírálat és a közismert lenini bírálat között. Lenin a hétköznapi agitáció egyszerű nyelvén közelíti meg a problémát, Lange viszont ugyanezt a gondolatot *matematikai*

egzaktsággal fejt ki. Ez egyben lehetővé teszi a tudományos bírálat újabb szempontokkal való kiegészítését is. A könyv e részének kidolgozottsága egészen kiemelkedő.

A harmadik fejezet a termelési eszközök megújításának problémáit tárgyalja. Az állóeszközök használható állapotban tartásához karbantartásra, javításra és nagyjavításra (részleges felújításra) van szükség. Ha ezeket megfelelően elvégzik, a termelési eszközök a lehető leghosszabb ideig használhatóak. Ez a maximális használati idő az állóeszközök élettartama. Lange számos analógiát állapít meg az állóeszközök élettartama és a demográfia között. Az állóeszközök meghatározott típusának az egyedeinél az élettartam hosszát, akárcsak az egyes emberek életének a hosszát, a véletlen is befolyásolja. Ez indokolja az állóeszközök élettartamával és felújításával kapcsolatos problémáknál a biztosítási statisztika, matematikai demográfia alkalmazását. A szerző részletesen ismerteti ezeknek a leglényegesebb mutatószámait.

A megújítással kapcsolatos problémák közül a *megújítási ciklus* elemzése a legérdekesebb. A megújítási ciklus akkor keletkezik, ha az új objektumok kezdeti bevezetése időben koncentrált. Ha minden objektum élettartama azonos, akkor a ciklus lökészerű, szabályos periódusokban ismétlődő. De fellép akkor is, ha az egyes objektumok élettartama különböző. Ilyenkor azonban a ciklus ingadozása idővel csökken és a megújítási folyamat asszimptotikusan egyenletessé válik. Idővel tehát a megújítási ciklus kiegyenlítődik, osszcillációja tompul, amíg végül megszűnik és a megújítási folyamat stabilizálódik. A megújítási ciklus keletkezését el is lehet kerülni, kiküszöbölve a ciklus keletkezését kiváltó okot, az új objektumok bevezetésének időbeli koncentráltóságát. Az egyenletes megújítási folyamat feltételeit vizsgálva Lange elemzi azok kapcsolatát az objektumok termelésének megkezdésével és az objektumokat előállító üzemek termelési ciklusaival.

„Az újratermelés egyensúlyi feltételei” című *negyedik fejezet* némileg más metodikával, de lényegében ugyanazokkal a problémákkal foglalkozik, amelyekkel a „Bevezetés a közgazdasági kibernetikába” című könyvének* újratermeléssel foglalkozó fejezete.** Az ágazati kapcsolatok mérlegének segítségével, egyenletrendszerek formájában mutatja be a szerző az újratermelés egyensúlyi feltételeit, vagyis azokat a termelési arányokat, amelyek az egyensúly megvalósításához szükségesek.

A könyvhöz csatolták függelékként az „Ember és a technika a termelésben” című könyvhöz készült bevezetőnek bizonyos alapfogalmak népszerű kifejtésével foglalkozó oldalait. A második és a harmadik fejezet matematikai függelékeként az olvasó megismerkedhet az ismertetett témák matematikai elemzésével. Végül figyelmet érdemel „A politikai gazdaságtan vázlata” címet viselő már említett függelék is, amelyből a szerző gondolatmenete és az általa elképzelt átfogó mű szerkezeti felépítése nyomkövethető.

A könyv tanulmányozása nemcsak a felvetett témákkal foglalkozó kutatók tudományos munkájához nyújt elsőrangú segítséget, hanem a politikai gazdaságtan és más társadalomtudományok oktatásában is.

Radnóti Éva

Dr. Berényi József: Foglalkoztatottság és életszínvonal .

Kossuth Könyvkiadó, 1967. 236 l.

Berényi József könyvének témája ma egyike közgazdasági életünk központban levő kérdéseinek. E téma aktualitását különösképpen fokozza az új gazdaságirányítási rendszerre való áttérés és ennek a foglalkoztatottságra, életszínvonalra várható hatása körül folytatott vita, amely teljesen még ma sem zárult le. Jóllehet e könyv az új gazdaságirányítási rendszer előkészítésének még viszonylag kezdeti szakaszában íródott, mégis a szerző valamennyi kérdés tárgyalásánál igyekszik foglalkozni az új helyzetből várhatóan adódó tendenciákkal is.

A szerző fejtegetéseit annak vizsgálatával kezdi, hogy a szocializmusban a munkaerő megtartja-e és milyen mértékben tartja meg árujellegét. Számára e kérdés megválaszolása mintegy logikai kiinduló pontot jelent nagyon is gyakorlati jellegű és fontosságú problémákhoz való eljutáshoz.

* Lásd: *Közgazdasági Szemle*. 1966. 4. sz. 517–519. l.

** *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*. 1967. 237. l.

Álláspontja az, hogy a munkaerő a szocialista társadalmi rendszerben — a tulajdonviszonyokat és az elosztási viszonyokat tekintve — nem áru. Ami azonban „a termelés folyamatában a munkaerővel történik, az kihat az elosztás és a forgalom területére, tehát kihat a pénz-, az áru- (szolgáltatás) eszközökön keresztül a cserére, a fogyasztásra és fordítva... A társadalom cselekvése tehát mindig egyik területen visszahat a munkaerő mozgására akár akarja a társadalom, akár nem”. (26. l.) S ezzel Berényi megteremti az átvezető hidat a munkaerő-mozgásokat befolyásoló tényezőkhöz, amelyeket könyvének 3. fejezetében vizsgál.

Mielőtt azonban a munkaerő-mozgásokat befolyásoló tényezők vizsgálatába kezdene, a 2. fejezetben részletesen tárgyalja a *foglalkoztatottság* mértékével kapcsolatos kérdéseket mind a munkaerő-kereslet, mind a munkaerő-kínálat oldaláról. Tárgyalási módja itt két vonatkozásban eltér a hazai irodalmunkban megszokott tárgyalási módtól. Ezek közül az egyik a munkaerőforrásoknak a statisztikai gyakorlatunkban a szokásostól eltérő kategorizálása. A másik a munkaerő-kínálat és munkaerő-kereslet elemeinek jól áttekinthető egyenletrendszerbe foglalása. Míg az előbbi szükségessége véleményem szerint vitatható, a második kétségkívül megkönnyíti a téma kezelését és az olvasó számára is az áttekinthetőséget.

Jelentős teret szentel a szerző e fejezetben a nők foglalkoztatottsági színvonalát meghatározó tényezőknek, és áttekinti a demográfiai fejlődés ezzel kapcsolatos kérdéseit. Külön pontban tárgyalja a túlfoglalkoztatás hosszú idő óta oly sok problémát okozó és nem kevésbé sokat vitatott jelenségét. Kitér arra a kérdésre is, hogy a foglalkoztatottság társadalmilag kívánatos színvonalát a szakképzési rendszer, a beruházások és az érdekeltségi rendszer egymással összhangban álló fejlesztésével lehet biztosítani. Ebből kiindulva vizsgálja a munkaerőmozgás indítékait és befolyásolásának módozatait.

A munkaerőmozgás indítékainak tárgyalásánál a következő négy tényezőre helyezi a hangsúlyt: 1. a munka szerinti jövedelem differenciáltsága; 2. a családi jövedelem különbségei; 3. a területi differenciálódás; 4. a munkahely kultúráltsága.

A munka szerinti jövedelem differenciáltságával kapcsolatban nézete szerint három szakaszt kell megkülönböztetni: 1. Amikor a termelőerők színvonala viszonylag alacsony, a létminimumot mindenki számára biztosítani kell, s ez nem teszi lehetővé a bérskála széthúzását. 2. A termelőerők fejlődésével párhuzamosan a bérskálát jobban szét lehet húzni. 3. A termelőerők viszonylag magas fejlettsége időszakában a bér-differenciáltságnak mint munkaerő-indítéknak a szerepe ismét csökken. Ez utóbbi szakasz jellemző vonásának és feltételének tekinti egyúttal a társadalmi tudat magasan fejlett szintjét is.

Az utóbbi években hazánkban fennálló bérarányok konkrét statisztikai elemzése alapján arra a következtetésre jut, hogy: 1. Egyértelműen helyes az, hogy a beosztás a döntő a bérek színvonalának alakulásában, nem pedig az iskolai végzettség. 2. Nem helyes azonban az, hogy sokan a képzettségükönél alacsonyabb színvonalú munkát végeznek, mások pedig nem szerezték meg a beosztásukhoz szükséges iskolai végzettséget.

A családnagyság egy főre jutó jövedelemre gyakorolt hatásának vizsgálatakor a szerző rámutat, hogy az anya munkavállalását a család nagyságán kívül a várható egy főre jutó jövedelememelkedés és ezzel összefüggésben a szakképzettség jelentősen befolyásolja. A családnagyság jövedelemarány-eltérítő hatásának kiegyenlítési lehetőségeit vizsgálva Berényi állást foglal amellett, hogy a gyermekek eltartásához való társadalmi hozzájárulásnak a terhek arányában kell történnie, a terhek nagysága pedig a gyermekek számától és korától függ. Ezenfelül pedig figyelembe kell venni azt, hogy a kiegyenlítés ne menjen a munkavállalási hajlandóság rovására.

A területi eltérések munkaerőmozgást kiváltó hatásai közül viszonylag kevésbé intenzívnek tartja az egyes területek közötti jövedelem-differenciálódást, sokkal fontosabb szerinte a foglalkoztatási lehetőségek területenként különböző volta, valamint — főként a fiatalság számára — az egyes területek kulturális színvonalának különbsége.

A munkaerőmozgás indítékainak vizsgálatában a szerző jelentős szerepet tulajdonít az úgynevezett határmunkahelynek. Léteznek ugyanis olyan munkahelyek, amelyek hozamukhoz képest viszonylag nagy költséggel dolgoznak. Létezik népgazdasági szempontból egy határ, amelyen túl már nem érdemes a munkahelyet fenntartani. Ez a határmunkahely és ehhez tartozik az a határköltség, amelyet a munkahely fenntartására kell fordítani. A munkavállaló szempontjából viszont határmunkahelynek az a munkahely tekintendő, amelynek munkakörülményei

olyanok, hogy még hajlandó az adott munkahelyen a dolgozó munkát vállalni. Az a kereset, amennyiért az ilyen munkahelyen valaki még hajlandó munkát vállalni a dolgozó szempontjából a határkereset. A társadalomnak érdeke arra törekedni — hangsúlyozza a szerző —, hogy ne legyen ellentmondás az életszínvonal, valamint a munkakörülmények között. Ez a probléma a múltban eléggé elhanyagolt volt, pedig a határmunkahelyek elszaporodásának, a bérdifferenciáltság egészségtelen szűkülésén keresztül, objektíve káros gazdasági hatásai vannak.

A szerző rámutat, hogy a különböző rétegek reagálásait a mozgásindítékokra differenciáltan kell vizsgálni. Úgy gondolja, hogy az esetek nagy részében a különböző indítékokra való reagálás alakulása úgynevezett reagenciavonalak segítségével felbecsülhető és ez megkönnyíti a különböző variánsok közötti döntést. A különböző befolyásolási eszközök különböző mértékű hatásokat váltanak ki az alkalmazott területeken, hatékonyságukat pedig éppen a kiváltott hatás mértékén és gyorsaságán lehet megítélni.

A könyv tudományos értéke szempontjából kiemelkedő az utolsó fejezet, amelyben a szerző a foglalkoztatás hatékonyságával foglalkozik. Felveti a következő új gondolatot: A munkahelyek hatékonysága egyrészt a munkahely nettó termelésétől függ, másrészt a munkahely fenntartási költségeitől. A munkahely fenntartási költségeiben jelentős súlyuk van a béreknek és az egyéb bérjellegű ráfordításoknak. Ennek következtében a termelékenységnak az adott munkahelyen való változatlansága esetén önmagában az életszínvonal javulása rontja a munkahely hatékonyságát. Sőt a bérköltségek és a termelékenység alakulása irányának és mértékének ismeretében előre megmondható, hogy egy adott munkahely mikor válik gazdaságtalanná. Ha például a foglalkoztatás hatékonysága az idők folyamán az alábbi képlet szerint alakul:

$$\gamma_t = \frac{\tau_0 \cdot \mu^t}{\varphi_0 \cdot q^t},$$

(ahol τ_0 a munkahely létesítésének időpontjában a munkahely tiszta termelése; φ_0 ugyanabban az időpontban a foglalkoztatás költsége; μ a munkahely termelékenységének évenkénti növekedési üteme; q a munkahely foglalkoztatási költségeinek évenkénti változási üteme), akkor az a T időpont, amikor a $\gamma_t = 1$ lesz, azaz a munkahely nem jövedelmezővé válik, a következőképpen számítható ki:

$$T = \frac{\log \varphi - \log \tau}{\log \mu - \log q}.$$

Ez az eljárás lehetővé teszi a munkahelyek elavulási idejének előrebecsülését már a munkahely létesítésének időpontjában, s ezzel szilárdabb alapra kerül az erkölcsi kopás időtartamának felbecsülése is. Könnyen belátható, hogy e módszer gazdasági gyakorlatban való alkalmazásának megkísérlése nemcsak elméleti szempontból jelentene újat, hanem nagy fontosságú lehetne a gazdasági gyakorlatban is, a gazdaságossági számítások új oldalát alapozhatná meg. E gondolatban egyébként jelentős továbbfejlesztési lehetőség is rejlik. Nevezetesen nemcsak az életszínvonal alakulása hat a munkahelyek hatékonyságára, hanem megfordítva, a munkahelyek (népgazdasági méretben tekintett) hatékonyságának alakulásából következtetéseket lehetne levonni az életszínvonal lehetséges fejlesztésének ütemére vonatkozóan is. E továbblépés csírája a könyv egyes helyein fellelhető, érdemes lenne részletesebb kidolgozását megkísérelni.

A könyv érdemének tartom, hogy nem hanyagolja el a *tudatnak* a szerepét, amint ez az utóbbi időben — a szűkebb értelemben vett *gazdasági vonatkozások* szerepének egyoldalú hangsúlyozása mellett — sajnos egyre inkább szokásos. Megmutatkozik a szerző e törekvése nemcsak a bérdifferenciáltság már említett történeti jellegű szakaszos tárgyalásakor, hanem például a munkahely kultúráltságával szemben jelentkező igényeknek mint objektív tényezőnek a bemutatásakor is. Hasonló a szemlélet a háztartásban lévő nők munkavállalási hajlandóságának vizsgálatakor is.

A másik ilyen kiemelkedő vonása a könyvnek, hogy rámutat: különösen az új mechanizmus bevezetésekor nem elegendő a figyelmet a munkaerő keresleti oldalára fordítani, hanem ezzel összhangban legalább azonos súllyal kell vizsgálni a munkaerő kínálati oldalának tényezőit és ennek befolyásolási (gazdasági eszközökkel való befolyásolási) módjait. Miközben ezt teszi, újat tud mondani a munkaerő keresleti oldalának vizsgálati módszerei tekintetében is.

Úgy tűnik, a könyvben felvetett gondolatok, amelyek első megfogalmazása különböző vitaanyagok formájában évekkal megelőzte a könyv megjelenését, más közgazdászok hasonló gondolataival együtt hatással voltak az új mechanizmus foglalkoztatási és életszínvonal koncepcióinak kialakulására is.

Kovács János

Vladimir Anděl: A szocialista termelőfelhalmozás

(Socialistická výrobní akumulace)
Academia NCSV, Prága 1967. 272 l.

A mű adalék a szocialista bővített újratermelés folyamatának problematikájához, amelyben fontos szerepet játszik a szocialista termelőfelhalmozás. Ennek mérve és hatékonysága lényegesen befolyásolja nemcsak a termelés, hanem a fogyasztás fejlődését és általában a társadalom életszínvonalának alakulását is.

A könyv négy fejezetből áll és mindenekelőtt azzal foglalkozik, hogy milyen tendenciákat mutat hosszú távon a szocialista termelőfelhalmozás hányadának változása a nemzeti jövedelemben és mennyiben függ attól a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem növekedési üteme. E kérdések elemzését a szerző főleg a CSSZK 1948—1957. évi gazdasági fejlődését tükröző adatokra alapítja.

Az első fejezet a szocialista felhalmozás fogalmait és összefüggéseit fejtegeti. Mindenekelőtt bemutatja a társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem felhasználásának folyamatát, részletesen elemzi a szocialista felhalmozás kérdését és foglalkozik a felhalmozás és a fogyasztás közötti kölcsönhatás problémájával.

A második fejezet azokat a statisztikai mutatókat vizsgálja, amelyekkel a szerző a szocialista termelőfelhalmozást, valamint az újratermelési folyamat ehhez kapcsolódó összefüggéseit jellemzi. Az említett gazdasági folyamatokat tükröző statisztikai adatokat főleg a népgazdasági állóalappmérlegből és a társadalmi termék-mérlegből vette át. Ebben a fejezetben elemzi a szóbanlevő mutatók árban való kifejezésével kapcsolatos problémákat is.

A harmadik fejezet, a negyedik fejezettel együtt V. Andel könyvének gerincét alkotja. Ebben elsősorban azokat a legfontosabb közvetlen okokat és körülményeket vizsgálja meg, amelyek a szocialista termelőfelhalmozás fejlődését és nemzeti jövedelembeli részarányának alakulását befolyásolták a CSSZK-ban az 1948—1957 közötti években. (A fejezetet a szerző kiegészíti azokkal a adatokkal is, amelyek bizonyítják, hogy az elmúlt években a szocialista felhalmozás részarányának növekedési tendenciája a nemzeti jövedelemben a szocialista tábor többi országában is érvényesült.) A szerző ennek alapján igyekszik megvilágítani a termelőfelhalmozási hányad hosszú távú fejlődési tendenciáit és arra a következtetésre jut, hogy a felhalmozási hányad és a termelőfelhalmozási hányad növekedése a CSSZK-ban és a többi szocialista országban nem véletlen jelenség, hanem olyan általánosabb tendenciák megjelenési formája volt, amelyek a szocialista országok gazdasági fejlődésének alapvető belső és külső feltételeiből adódtak.

A negyedik fejezetben a szerző megkísérli részletesebben kifejteni a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem növekedési ütemének függését a termelőfelhalmozási hányad alakulásától. Rámutat arra, hogy a termelés és a nemzeti jövedelem növekedési ütemére — a termelőfelhalmozási hányad nagysága mellett — még egész sor olyan tényező hat, amelyet azelőtt sokszor figyelmen kívül hagytak. A szerző komplex módon elemzi azokat a tényezőket, amelyek tárgyi szempontból meghatározzák a társadalmi össztermék és nemzeti jövedelem növekedési ütemét, majd megállapítja, hogy az említett tényezők közül általában a termelőfelhalmozásnak van döntő hatása. Emellett azonban — rövid időszakokban és különleges körülmények miatt — a társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem növekedési ütemét döntő módon befolyásolhatják más tényezők is. A szerző különösen részletesen elemzi a fizikai pótláson felüli úgynevezett leírási többletet, amely 1948 és 1950 között a termelési állóalappok bővítésének egyetlen forrása volt.

Az elemzésből levont következtetések nemcsak elméleti szempontból komoly jelentőségűek, hanem lehetővé teszik azt is, hogy jobban megértsük a csehszlovák népgazdaság fejlődésének néhány múltbeli és jelenlegi problémáját.

Jana Fojtiková

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Бела Чикош-Надь:

Новая система цен в Венгрии

В вводной части статьи автор устанавливает, что венгерская реформа цен 1968 года по своему характеру отличается от обычных пересмотров цен или прочих мероприятий политики цен. Реформой цен охватываются все отрасли производства, ею затрагиваются розничные цены, и при этом были существенно изменены система регулирования цен и их механизм.

Автор в дальнейшем характеризует сложившиеся в результате реформы цен отношения цен. Реформа есть составная часть мероприятий политики цен, предпринимаемых с 1957 года. Одно из их основных направлений заключается в приближении оптовых цен к розничным. Разница в их уровнях по сравнению с 35—40%-ами 1956 года составляет всего лишь 3—4% (учитывая структуру потребления). Вместе с этим значительно сократилась сумма налога с обращения. Государственным бюджетом доходы централизуются посредством прямых налогов в гораздо большей мере, чем прежде.

Автор устанавливает, что реформа цен 1968 года по существу исходила из признания отечественных стоимостных отношений, хотя открытым характером хозяйства и активизацией рыночного механизма и ставятся определенные ограничения приближению цен к национальным стоимостным отношениям. Хотя сельскохозяйственные цены еще и сегодня являются существенно более низкими уровнями цен, выражающих национальную стоимость, все же самофинансирующая способность сельского хозяйства стала тождественной промышленности вследствие различной степени отвлечения доходов. Пропорции розничных цен не изменились существенно, сохранились пропорции цен, сложившиеся при пересмотре цен в 1951 году — со значительным отклонением от соотношений затрат. Сокращение этих расхождений представляет собой перспективную цель, которая может быть постепенно осуществлена в согласованности с перспективным планированием в будуще 10—15 лет.

В интересах реального приближения к производственным издержкам необходимо было решить следующие задачи: 1. Надо было реально оценить импортные затраты. 2. Необходимо было найти правильное выражение амортизационных затрат. 3. Для всех производственных отраслей и секторов следовало создать тождественные условия с точки зрения уровня издержек. 4. Надо было найти стоимостное выражение всем экономическим ресурсам (производственным факторам), которыми общество располагает в ограниченном количестве. Автор показывает, как были решены эти проблемы и затем констатирует, что реформа цен 1968 года означает, в первую очередь, *приближение к ценам производства* в отношении образования и отчисления прибылей. В случае определенных производственных отраслей необходимо было взвесить и вероятную возможность реализации на мировом рынке, и, таким образом, при определении их эффективности — посредством субвенционирования или отчисления — следовало учитывать и международные стоимостные отношения.

В дальнейшем автор рисует картину создания *гибкого механизма цен*. Исходная гипотеза заключалась в том, что 1. без государственного планирования народного хозяйства не может быть целенаправленного экономического развития, 2. без рыночного механизма не может быть рациональной хозяйственной организации. Концепция системы рыночных цен складывалась постепенно. Рынок в действительности является отражением производственной структуры и доходных отношений, создаваемых нами посредством планирования. Если ценой отражаются не эти отношения, то, по меньшей мере, можно предполагать, что она может действовать и против плана. После этого автор показывает основные принципы и пропорции зачисления цен в категории устанавливаемых центральными органами цен, максимализированных — ограниченно движущихся цен и свободных цен в народном хозяйстве, в отдельных отраслях. В этой главе автор подробно анализирует систему регулирования цен экспортных и импортных товаров, реформу налога с обращения и ее взаимосвязь с пересмотром розничных цен. При определении механизма розничных цен цель заключалась в том, чтобы цены точнее отражали процессы, происходящие в торговле. Для этого необходимо было расширить круг свободных цен, что вызывает повышенную чувствительность хозяйства в отношении инфляции. В частности поэтому придает автор особенное значение контролю над ценами и хорошо функционирующей инфляционной системе.

Акош Балашиш:

Новые методы в народнохозяйственном планировании

В статье рассматриваются изменения в методах народнохозяйственного планирования, связанные с введением новой системы управления народным хозяйством в Венгрии.

С переходом от системы осуществления народнохозяйственных планов путем определения для министерств и предприятий обязательных плановых заданий к применению экономических средств регулирования существенно меняется также методика планирования.

Основные средства экономического регулирования устанавливаются на основе пятилетнего плана. Поэтому меры годового плана являются лишь частными. Несмотря на это, *расчеты* годового плана являются комплексными, охватывающими все стороны общественного воспроизводства. Но они становятся менее подробными. Создано методическое единство планирования межотраслевых связей, балансов важнейших видов продукции и финансовых отношений, при этом все основные плановые расчеты непосредственно примыкают к балансу межотраслевых связей и к основным финансовым балансам.

Изменяется роль планирования натуральных отношений. Плановые расчеты ведутся и согласовываются в планируемых ценах, для чего внедрено планирование изменения уровня и соотношения цен. Все плановые расчеты делаются не в адресном, а только в экономически обоснованном, отраслевом разрезе. Внедрены новые экономические категории и показатели, соответствующие новой системе управления.

Производство и использование продукции отдельных отраслей и важнейших видов изделий планируются по единой схеме, конкретные пути (каналы) оборота продукции не планируются. Изменены применяемые показатели производства, использования и внешней торговли, а также методы их расчетов.

Андраш Мадаш—Ференц Молнар:

Некоторые вопросы эффективности использования искусственных удобрений в Венгрии

Постоянное увеличение производства сельскохозяйственных и пищевых продуктов является важным условием создания прочной базы развития всего народного хозяйства. Поэтому уделяется все больше внимания влияющим на увеличение сельскохозяйственной продукции факторам, прежде всего, изучению динамики использования искусственных удобрений и средних урожаев, а также эффективности использования.

Авторы на основании данных FAO рассматривают использование искусственных удобрений и соответствующую этому урожайность в 41 стране, в Европейском Экономическом сообществе, в США и в Венгрии; графически изображают эти данные и приходят к следующим выводам:

1. С повышением использования искусственных удобрений и урожайности увеличивается количество удобрений, требующееся для выращивания одной условной единицы зерновых (1 условная единица зерновых = 1 ц пшеницы). При урожайности в 20 у. е./га для выращивания 1 у. е. требуется 2,5 кг искусственных удобрений, однако, при урожайности в 56 у. е./га — уже 10 кг, то есть значительно понижается эффективность в расчете на продукцию.

2. В то же время, однако, постоянно увеличивается добавочная стоимость, получаемая с 1 га, то есть разница между стоимостью используемых удобрений и получаемых урожаев, то есть эффективность в расчете на единицу площади повышается: при урожайности в 20 у. е./га эта разница составляет 132 доллара/га, а при урожайности в 56 у. е./га — уже 299 долларов/га.

3. Венгрия в результате своих благоприятных природных условий использует искусственные удобрения эффективнее среднего, так как при настоящей урожайности в 26 у. е./га для производства 1 у. е. ею используется на 40% меньше искусственных удобрений, чем в среднем по всем странам мира.

Иван Т. Беренд

Историческая путь средне- и восточноевропейской экономической интеграции

Имперская «интеграция» до первой мировой войны, возникновение современного капиталистического хозяйства, протекание промышленной революции на Западе; ее опоздание, своеобразные процессы на различных территориях Средней и Восточной Европы: различия в австрийском, чешском, русском, польско-венгерском и балканском развитии. Влияние всего этого на европейское разделение труда. Своеобразное разделение труда в рамках империй в Средней и Восточной Европы. Влияние имперских рынков на развитие более отсталых аграрных территорий, в особенности, на капитализацию сельского хозяйства, на развитие определенных промышленных отраслей, на распространение их внешнеэкономических и финансовых возможностей. Неблагоприятное влияние имперских рамок на более отсталые территории, частью вследствие их подчиненности, частью же в результате различий в уровне их развития.

Национальная замкнутость между двумя мировыми войнами. Политические и территориальные изменения после первой мировой войны в Средней и Восточной Европе. Распад прежних государственных рамок, усиленные стремления к ликвидации влияния имперского разделения труда. Стремления к национальной замкнутости. Стремления при помощи таможенной политики к вытеснению заграничного капитала.

Тенденция спада внешней торговли между странами Средней и Восточной Европы. Крепнущие позиции национального капитала и остающаяся и в дальнейшем важная роль заграничного капитала в этих странах. Распространение концепции автаркичного развития хозяйства, стремления к автаркии в области сельского хозяйства и промышленности. Последствия этих основных путей развития, серьезные затруднения в области сбыта, превращение части имеющихся сельскохозяйственных и промышленных мощностей в излишние. Параллельное развитие, распыление имеющихся ограниченных ресурсов. Отставания от основных технических тенденций современного развития промышленности. Замедление под влиянием всего этого экономического роста, скромный прогресс модернизации хозяйства. Усиление сепарации и автаркичных тенденций вследствие экономического кризиса и подготовки к войне. Воздействие территориальных стремлений Германии на экономику стран Средней и Восточной Европы, вызванные этим реакции, стремление к усилению самостоятельных национальных хозяйств.

Ласло Михайфи—Дьердь Саколцаи:

Модель децентрализованного планирования экономического развития. I. Модель и механизм планирования

Эта статья является первой из двух статей, в которых суммируются результаты эксперимента, направленного на построение дезагрегированной модели на основании метода квадратичного программирования для планирования или прогнозирования перспективного экономического роста народного хозяйства. Модель может быть использована или а) для составления consistente среднего долгосрочного плана из планов, строящихся различными правительственными органами или предприятиями по отдельным отраслям или отдельным агрегированным макроэкономическим переменным, не обязательно consistentных или даже противоречащих друг другу, или б) — если такие планы не имеются — для осуществления consistente экстраполяции по народному хозяйству в целом из единичных и по крайней мере частично неconsistentных экстраполяций. Условия consistency выражаются условными технологическими коэффициентами затраты-выпуск и прочими параметрами.

В этой статье развернут основной замысел метода и описана сама модель. Во второй будут даны математическое решение модели и обобщение выводов вместе с математическими приложениями.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Béla Csikós-Nagy:

The new Hungarian price system

In his introduction the author states that the 1968 *price reform differs in its character* from the usual price adjustments and other measures of price policy. The price reform covered all branches of production, affected also consumer prices and changed, in addition, the system of price regulation, the price mechanism in an essential manner.

In the following the author reviews the price relations emerging as a result of the price reform. The reform forms part of the measures of price policy taken since 1957. One of their main trend is to bring producers' prices nearer to consumer prices as regards their level. Today the difference between the two price levels is 3 to 4 per cent as against 35-40 per cent in 1956 (reckoned according to the pattern of consumption). Together with these measures the total of turnover tax has considerably diminished. The state budget centralizes a much greater part of incomes through direct taxes than earlier.

The author states that the 1968 price reform started essentially from the realization of domestic value relations, although the open character of the economy and the activation of the market mechanism set certain limits to approximating prices and national input relations. Though agricultural prices are considerably lower than the price level expressing the national input relations, the self-financing capacity of agriculture has still become equal to that of industry, because of the difference in the measure of income collection. There have been no substantial changes in relative consumer prices, the proportions established on the occasion of the 1951 price reform—which essentially differ from input relations—have remained. The reduction of these differences is a long-term objective to be realized in harmony with long-term planning over a period of 10-15 years.

In the interest of a realistic approach to production costs the following tasks had to be solved: 1. Import costs had to be realistically valued. 2. Correct amortization coefficients had to be established. 3. Equal conditions had to be created for all sectors of the economy. 4. All economic resources (factors of production) which are available in limited quantities to society had to be accounted for among costs. The author gives a short account of the way these problems have been solved and states that the 1968 price reform means an *approach to the production-type price*, mainly in respect of profit formation and collection. In some branches of production also the world market sales possibilities had to be considered; thus, when determining their efficiency, the international value relations had also to be taken into account.

Next the author outlines the *flexible price mechanism*. The initial hypothesis was that 1. there can be no purposeful economic development without national economic planning, 2. there can be no rational economic organization without a market mechanism. The concept of the market price system can be realized gradually. The author then reviews the points of view which served as a basis for classifying prices as fixed, maximized, moving (within limits) or free and their proportions in the economy as a whole and in the major industries. The price regulation of export and import goods is reviewed in detail, as well as the reform of the turnover tax and its connection with the reform of consumer prices. In formulating the mechanism of consumer prices it was an objective that the price should more exactly indicate the processes taking place in trade. To this end the scope of free prices had to be extended, which makes the economy more sensitive to inflation. It is this why, among others, the author attributes particular importance to price control.

Akos Balassa:

New methods in national economic planning

The article reviews the changes in national economic planning connected with the introduction of the new system of economic control and management.

Due to the transition to applying economic regulatory measures, instead of realizing the plan by means of issuing compulsory tasks to ministries and enterprises, also the methods of planning have undergone essential changes. The fundamental means of economic regulation are established on the basis of the five-year plan. Therefore, the measures taken under the annual plan are only partial. Nevertheless, the *computations* of the annual plan are complex and embrace all aspects of the social reproduction process, in spite of their being less detailed. A uniform planning system has been created, covering interindustry relations, the most important product balances and financial relations as well. All fundamental computations are directly related to the input-output table and the major financial balances. The role of physical relations has also changed in planning. The plan-computations are performed and coordinated at planned prices and to this end also the price level and changes in relative prices are planned. The computations are carried out only by economically justified industries (branches of economy) and no more by administrative units. New economic categories and indicators have been introduced which conform to the new system of control.

SUMMARY OF THE ARTICLES

The production and utilization of industries and major products are planned according to a uniform scheme but the concrete channels of distribution are not planned. The indicators as well as the computation methods of production, utilization and foreign trade have also changed.

András Madas-Ferenc Molnár:

Some problems concerning the efficiency of fertilizer utilization in Hungary

A steady increase of the output of agricultural and food products is an important condition of developing the whole economy on a sound basis. Growing attention is, therefore, devoted to the factors influencing the growth of agricultural production, above all to fertilizer utilization, to production yields and to the examination of the efficiency of utilization.

The authors investigate the fertilizer utilization and the corresponding yields of 41 countries, the European Economic Community, the USA and Hungary, relying on the data of the FAO; they also construct a graphical representation of the data and reach the following conclusions:

1. The quantity of fertilizers necessary to produce 1 GE (Grain Equivalent = 1 quintal of wheat) grows with the increase of fertilizer utilization and yields. On the level of 20 GE/hectare yield, only 2,5 kilograms are needed for a unit of GE while on the level of 56 GE/hectare the corresponding figure is 10 kilograms. Thus, efficiency per unit of product is substantially decreasing.

2. At the same time, the difference in value obtained from one hectare, i.e. the difference between the values of fertilizer used and the yields is steadily growing, meaning that the efficiency per unit of area is increasing. On a level of 20 GE/ha this difference in value amounts to 132 \$/ha, while on a level of 56 GE/ha it is already 299 \$/ha.

3. Due to her favourable natural endowments, Hungary utilizes fertilizers more efficiently than the average, since on a level of 26 GE/ha she uses by 40 per cent less fertilizer to obtain a unit of GE than the world average.

Iván T. Berend:

The historical road to economic integration in Central and Eastern Europe.

The major headlines of the article are the following. Imperial "integration" prior to World War I. The birth of modern capitalist economy and industrial revolution in the West, its late arrival, particular processes and lags in Central and Eastern Europe. Differences in development between Austria, Bohemia, Russia, Poland, Hungary, and the Balkan countries.

Effects of the former on the European division of labour. A particular division of labour within the frameworks of the great powers in Central and Eastern Europe. The effect of imperial markets on the development of backward agricultural areas, primarily on the capitalization of agriculture, on the development of certain industries and the expansion of foreign trade and financing possibilities. Certain drawbacks of the imperial frameworks on the backward areas of the empires, owing partly to the subordination relations and partly to the differences in development level.

National isolation between the two World Wars. Political changes and changes in area after the first World War in Central and Eastern Europe. Disintegration of earlier imperial frameworks, forceful efforts at making the effects of the imperial division of labour disappear. National isolation efforts, by means of customs tariffs, and the pushing back of foreign capital.

Declining tendency of trade between the countries in Central and Eastern Europe. Strengthening positions of national capital and the remaining important role of foreign capital in the countries of the region. Domination of the autarkic concepts of economic development, efforts at agricultural and industrial autarky. Consequences of this main path of development: grave realization difficulties, part of the existing agricultural and industrial capacities became superfluous; parallel developments occurred, limited resources available were fragmented. A great lag behind the major technical and modern industrial development tendencies came about. As a result, economic development was particularly slow, progress was especially modest in modernizing the economy. In the wake of economic crisis and preparation for war the isolation and autarkic tendencies still gathered momentum.

Effect of the German "Lebensraum" efforts on the economy of the Central and Eastern European countries, countereffects released to strengthen the independent national economies.

László Mihályffy-György Szokolczai:

A model for the decentralized planning of economic development I: The model and the planning mechanism

This is the first of two papers summarizing the theoretical results of an attempt to develop a disaggregated model based on quadratic programming techniques for the purpose of planning or forecasting the long-range economic growth of a national economy. The model may be used either (a) to formulate a consistent overall middle-range plan from the not necessarily consistent or even conflicting long-range plans set up by different government agencies or enterprises for the individual industries and for some aggregated macroeconomic variables, or (b)—if such plans are not available—to formulate a consistent extrapolation for a whole national economy from a set of individual and at least partly inconsistent forecasts. The conditions of consistency are expressed by extrapolated matrices of input-output technological coefficients and by some other parameters.

This paper outlines the basic idea of the method, and describes the model itself. The second paper will present the mathematical solution of the model and a summary of conclusions, as well as a mathematical appendix.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

4

A tartalomból

VAJDA IMRE:

Integráció, gazdasági unió és nemzeti állam

FALUVÉGI LAJOS:

A pénzügyi politika a reform kezdetén

**KÁRPÁTI ANDORNÉ —
TURÁNSZKY MIKLÓS:**

A lakóterületi rekonstrukció
gazdasági hatékonysága

**MIHÁLYFFY LÁSZLÓ —
SZAKOLCZAI GYÖRGY:**

A gazdasági fejlődés decentralizált
tervezésének modellje II.

ERDŐS TIBOR:

A mai tőkés újratermelés ciklikusságáról

Az európai szocialista országok 1967. évi
gazdasági fejlődése

XV. évfolyam

1968. április

TARTALOM

<i>Vajda Imre: Integráció, gazdasági unió és nemzeti állam</i>	393
<i>Faluvégi Lajos: A pénzügyi politika a reform kezdetén</i>	409
<i>Kárpáti Andorné—Turánszky Miklós: A lakóterületi rekonstrukció gazdasági hatékonysága</i>	426
<i>Kardos Zoltán—Tusnádi Győző—Vanger Éva: Növekedéstervezés a mezőgazdaságban</i>	440
<i>Mihályffy László—Szokolczai György: A gazdasági fejlődés decentralizált tervezésének modellje II.</i>	448
VITA	
<i>Erdős Tibor: A mai tőkés újratermelés ciklikusságáról</i>	459
SZEMLE	
Az európai szocialista országok 1967. évi gazdasági fejlődése (<i>Pócs Ervin</i>)	473
Szíria gazdasága és a magyar—szír gazdasági kapcsolatok (<i>Maczek József</i>)	482
Földérték — földár — földhasználati díj (<i>Szabó Gábor</i>)	491
FOLYÓIRATSZEMLE	499
Alfred Zaubermann: A szovjet tervezési módszerek legújabb fejlődési eredményei — J. Kvasa: A többműszakos munkarend vélt és igazi tartalékai — Jürgen Kromphard: A kamat fő meghatározói és funkciói a növekedésben — Paul A. Samuelson: Az amerikai gazdaság 1968. évi prognózisa — M. Panic: Bruttó állótőke-beruházás és gazdasági növekedés Angliában és Nyugat-Németországban 1954—64	
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Dr. Fazekas Béla: Mezőgazdaságunk a felszabadulás után (<i>Fekete Ferenc</i>)	507
Dr. Stark Antal: A helyiipar Magyarországon (<i>Ferenc Tibor</i>)	510
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	513

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Erdős Tibor kandidátus, egyetemi tanár (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem); Faluvégi Lajos, a Pénzügyminisztérium főosztályvezetője; dr. Fekete Ferenc kandidátus, az Agrárgazdasági Kutatóintézet osztályvezetője; Ferenc Tibor, az OKISZ elnökhelyettese; dr. Kardos Zoltán, a Keszthelyi Agrártudományi Főiskola tanszékvezetője; Kárpáti Andorné, a Városépítési Tervező Vállalat osztályvezetője; Maczek József, a Külkereskedelmi Minisztérium munkatársa; Mihályffy László, a Budapesti Műszaki Egyetem tanársegéde; Pócs Ervin, a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa; Szabó Gábor, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; dr. Szokolczai György, az Információfeldolgozási Laboratórium osztályvezetője; dr. Turánszky Miklós kandidátus, a Magyar Beruházási Bank főosztályvezetője; dr. Tusnádi Győző, a Keszthelyi Agrártudományi Főiskola adjunktusa; dr. Vajda Imre, az MTA levelező tagja, ny. egyetemi tanár; Vanger Éva, a Keszthelyi Agrártudományi Főiskola Termelő- és Termelésfejlesztési Intézetének munkatársa.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovics Mária, Bálint József, Bognár József, Cukor György, Csendes Béla, Csikós-Nagy Béla, Erdős Péter, Fekete Ferenc, Friss István, Ganczer Sándor, Garamvölgyi Károly, Háy László (elnök), Hetényi István, Huszár István, Kornai János, Nagy Tamás, Péter György, Ripp Géza (főszerkesztő), Szabó József, Szabó Kálmán, Vajda Imre

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó Igazgatója

Szerkesztőség: Budapest, V., Széchenyi rakpart 3. I. emelet. — Telefon: 313-975, 116-460, 123-570

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010
Terjedelem: 7¼ ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1968. március 11.

68.0379 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3.
A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010. MNB egy számlaszám: 46., csekkbefizetési számla: 05.915.111-46; az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN, Budapest, V., Váci utca 22. Telefon: 185-612; a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA 1. számú HÍRLAPBOLTJÁBAN, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. és bármely postahivatalban, csekk számlaszám egyéni: 61 094, közületi: 61 066. MNB egy számlaszám: 8.

Előfizetési díj egy évre 120 forint.

VAJDA IMRE:

Integráció, gazdasági unió és nemzeti állam*

A modern világ számos ellentmondása és paradoxona között is feltűnő, mondhatnám kirívó az a jelenség-pár, amelynek Janus-arcú középpontját a nemzet és a nemzeti állam képezi. Történelmi viharként zúg el fejük felett a kolonializmus szétesése során az új nemzetek és államok kialakulási folyamata, aminek viharjellegét csak fokozza, hogy nem készültünk fel rá kellőképpen, nem számoltunk vele, sem azok, akik a nemzet-evolúció fő állomásain és időszakain már áthaladtak — közöttük mi, jóllehet a processzus nincs még régen a hátunk mögött —, sem azok, akik az induló folyamat élén haladtak, a nemzetszületés bonyodalmaival és elkerülhetetlen belső harcaival. Előre kellett volna pedig látnunk, hogy az idegen, elnyomó impérium letűnése *utáni* pillanatokban az addig tudatos rétegeiben többé-kevésbé egységesnek tűnő nemzeteken, ideiglenes osztályszövetségeikkel — gyakran éppen születő nemzeteken — végigfut az osztályokra-szakadás, a hatalmi hierarchiában elfoglalandó helyzetküzdelem váltóláza, megismétlődő lázrohamaival. Saját történelmünk is erre utal, bőséges tapasztalattal szolgálhatott volna más európai vagy Európán kívüli népek sorsa is. Nem tanultunk belőlük, legalábbis nem eléggé és nem elegen.

E vihargóc mellett, bár attól nem egészen függetlenül, tapasztaljuk a nemzet-létük legitimitásának élvezetében már régóta élő népeknél is a nemzeti tudat erőteljes, ha általában talán nem is növekvő, de semmiképpen sem elhalványuló, helyenként azonban kiáltó jelentkezését, jelenlétét. Neonacionalizmusnak is nevezhetném e tünetet, ha a szónak nem lenne némileg szimplifikáló, rosszalló csengése és ha a könnyelműségre csábító szimplifikálástól nem akarnám ott is távol tartani magamat, ahol korábbi rokon- vagy ellenszenvék ugyancsak közrejátszhatnak. S itt említhetem De Gaulle Franciaországát, a francia nemzet proklamált és szenvedélyesen képviselt, bár az amerikai szupremácia csak helyeseltető visszautasításán túl alig definiált elhivatottságát, vagy az „Europe des patries” széphangzású, de ugyancsak nem tisztázott jelszavát. Említhetem az Angliában jelentkező súlyos megrázkódtatásokat, amelyeknek egyik góca az a gond, vajon egy szükségesnek felismert új gazdaságpolitikai orientáció beolvasztja-e Angliát Európába, s ha igen, mi lesz a „splendid isolation” légköréhez alkalmazkodott angol nemzetből? Gondolnunk kell a német nacionalizmusra, amellyel szembeni elutasító magatartásunkat nemcsak múltbeli megnyilvánulásain lánggra lobbant ellenszenvünk, hanem konkrét, állandóan hangoztatott céljai: a német (értsd NSZK) határok újbóli kiterjesztése és eszközei: intenzív politikai és gazdasági nyomás minden ellenállás leküzdésére — is igazolják. De

* A Magyar Tudományos Akadémián 1968. március 20-án tartott akadémiai székfoglaló előadás.

mindemellett itt vannak előttünk a többnemzetiségű országok problémái, legyenek azok kapitalista vagy szocialista államok, Belgium valon—flamand problémája vagy a hirtelen fellobbant francia—angol ellentét Kanadában, hogy csak a tőlünk földrajzilag és rendszerükben viszonylag távol álló országokat említsem, tapintatból a szomszédok iránt, és annak tudatában, hogy bennünket sem erényeink tartanak távol a nacionalizmus agresszív vonásaitól, hanem inkább a történelem már korábban végrehajtott ítéletei. Ezért aligha volna jogunk arra, hogy magunkat, magyarokat, másoknál kiválóbbnak vagy mértékletesebbnek tekintsük.

A nemzet-tudat nem gyengült, de terjedt; intézményes keretéről, a szuverenitásról, amely fogalom és jelenség is egyben, később esik szó. Janus-arcúvá az önmagáért való és önmagában értéket látó nemzetet nemcsak a nemzetközi politikai interdependencia teszi, amely az éppen csak megszületett nemzetet, élete első pillanatában már olyan történések sodrába állítja, amelyek óhatatlanul róla, de nélküle — legjobb esetben vele, de az is mily ritkán! — döntenek, miközben a formális egyenjogúság sokszor félrevezető, de mégis kívánatos attribútumaival kell nemzettestét felcicomáznia. Ugyanakkor a világpolitikai interdependencia a régebbi, megerősödött nemzet önálló, önérékére összpontosuló cselekvését is szűk korlátok közé szorítja, gyakran illuzórikussá is teszi. Mert vajon, ha őszintén, és tekintet nélkül hiúságainkra, a mérleg bal serpenyőjébe helyeznénk a valóban szuverén cselekvés lehetőségét, a jobba pedig az interdependenciából adódó tényleges függőséget — ugyan hány esetet tudunk elképzelni, amelyben a bal serpenyő bizonyulna súlyosabbnak, a független cselekvés erősebbnek? És hányat, ahol ez nem fenyegetne katasztrófával?

Az interdependencia különlegesen sűrű hálózata bontakozott ki a gazdasági tevékenység, a világgazdaság terén és nem minősíthető túlzásnak, ha azt mondjuk, hogy — ha csak egy termonukleáris vagy más hasonnemű, de ma még névvel sem illethető világromlás nem törli el a Földről az emberi kultúrát — a népek, földrészek kölcsönös gazdasági függése állandósul, s mind nagyobb méretű lesz. Új formáiban — az integrációban — mutatkozik talán legközvetlenebbül az ellentmondás, vagy legalábbis a feszültség, a nemzeti állam vitalitása és a nemzeti elkülönülés határait, abszolút voltát bontogató gazdasági interdependencia között. Az Európai Gazdasági Közösség hol lappangó, hol nyíltan felszínre törő válságainak ez a gócpontja: elvezet-e a Római Szerződés a közös piacon, vagyis a vámunióon keresztül a gazdasági unióhoz és azon át a politikai unióig, tényleg ez-e az elképzelhető és megvalósítandó történelmi sorrend? Vajon a gazdasági unió — a gazdasági-jogi intézmények és rendszerek és a gazdaságpolitikai célok egységesítése az unióhoz tartozó országokban — alapozza-e meg és hozza létre mint elsődleges erőáramlás a politikai uniót? (Ami a szokottnál kevésbé szemérmeesen feltárva a dolog lényegét, nem más, mint több, addig önálló, szuverén nemzeti államnak egyetlen, többnemzetiségű államba való összeolvadása, miközben a szupranacionalitás csak közbülső állomás a multinacionalitáshoz — és onnan hová? — vezető úton.) Vagy megtévesztő-e a feltételezett sorrend, a gazdasági unióból nem nő ki a politikai unió; annak történelmi útjai egyelőre tisztázatlanok, előreláthatatlanok? Az in-

tegrációs törekvések eddigi menete és tapasztalatai mindenesetre arról tanúskodnak, hogy a nemzeti állam sokkal szilárdabb jelenség, semhogy az integráció azt felszámolni képes lenne. Nem a gazdasági unió hiánya akadályozza a politikai unió kibontakozását. *A valódi, lényegbevágó el-lentmondás a társadalmi-történelmi egységet képező nemzeti állam és a gazdasági unió síkján bontakozik ki.*

Ehelyütt is hangsúlyoznom kell, hogy a Közös Piac keletkezésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül annak politikai motivációját. Szerepük volt benne a több évszázadra visszanyúló és még oly közeli emlékekkel terhelt német—francia rivalizálás megszüntetésére irányuló törekvéseknek, amelyek a kialakuló világpolitikai konstellációban új hangsúlyt nyertek. Tudjuk, hogy az Európai Gazdasági Közösség létrejötte mennyire az Egyesült Államok akkori politikai magatartásának volt következménye, abban pedig az adott időpontban az Európára koncentrált hidegháború és a NATO létrehozatalának szempontjai uralkodtak. Gunnar Myrdal svéd professzornak adnám át ezzel kapcsolatban a szót: „... ez volt az intenzív hidegháború kora, amikor a nyugat-európai gazdasági integrációban az antikommunista front felépítésének egyik eszközét látták. Az Egyesült Államok számára, amely az EGK létrejöttét saját és más kívülálló országok súlyos diszkriminációja ellenére erősen támogatta, az utóbbi politikai motívum volt a döntő.”¹ Azonban fennállásának tíz esztendeje során a Közös Piac, a megváltozott politikai légkörben, és a szándékok és következmények gyakori diszharmóniájaként, önálló egzisztenciához jutott, bennünket pedig, további vizsgálódásaink menetében elsősorban ez érdekel. Noha a KGST-vel kapcsolatban az integráció fogalmának használata gyakran kételyekbe ütközik és azt regionális csoportosulásnak, vagy az európai szocialista országok gazdasági tömörülésének tekintik, úgy vélem, hogy a problémák nyilvánvaló rokonsága nem enged kibúvót a formalizmusba. Látni fogjuk, hogy sok vonása tényleg eltér a nyugat-európai tőkésországok integrációjától, legszembetűnőbben az, hogy nem a piaci integrációra, hanem a tervek egybehangolására épült, továbbá, hogy a KGST keretében, a közös tervezés koncepciója rövid időszakától eltekintve, nem volt helye a szupranacionalizmus intézményes igényeinek sem — és persze, hogy a benne tömörülő országok társadalmi rendje szocialista, amazoké pedig tőkés. De ha az integráció fogalmát gazdasági tartalmában és elérhető céljaiban akarjuk megjelölni, úgy rá kell jönnünk, hogy a KGST rendeltetése tagállamai gazdasági integrációjának elősegítése, s így az EGK és a KGST egymás mellé állítása nem indokolatlan; nem indokolatlan továbbá azért sem, mert itt is, ott is a nemzeti állam és a gazdasági unió eddig megoldatlan problémájával állunk szemben és *a nemzeti állam feladatkörét az integráció sem itt, sem ott nem vette, nem is vehette magára.*

Az integráció fogalma és gazdasági tartalma

Következő lépésként kívánczok vizsgálatunkban az integráció fogalmának és gazdasági tartalmának tisztázása. Az irodalomban kevés

¹ Gunnar Myrdal: The Effects Toward Integration in Rich and Poor Countries. Lecture in Mexico City, 1966. október 3. (Sokszorosított szöveg.)

támpont áll rendelkezésünkre. B. Balassa a gazdasági integrációt folyamatnak és egyben helyzetnek nevezi. Folyamatként tekintve olyan intézkedések életbeléptetését jelenti szerinte, amelyeknek célja a különböző nemzeti államokhoz tartozó gazdasági egységek közötti diszkrimináció felszámolása; helyzetként pedig a nemzeti gazdaságok közötti diszkrimináció különböző formáinak hiányát.² Lényegében azonos definícióval szolgál Sannwald és Stohler svájci szerzők integrációtanulmánya³, míg Jean Weiller, más francia kutatókra támaszkodva, már érzi az előbbi meghatározások szűk kereteit és azokat polemikusan bővíteni igyekszik: „Integrálás nem egyszerű összeadást jelent, hanem egy adott térben döntési központok tervei összeegyeztethetőségének növelését, azzal a céllal, hogy azok egyetlen gazdasági rendszert képezzenek. Tanulmányozni az integrációt eszerint annyi, mint felülemelkedni a piac szintjén és figyelmünket a döntések, anticipációk és szándékok felé fordítani.”⁴

A „döntési központok” itt nyilvánvalóan a különböző nemzeti államok hatóságai és szervei, értelemszerűen nem nagyvállalatok; a definíció Európára vonatkozik. A piac-szintű gondolkodás elutasítása pedig az integráció és a szabadkereskedelmi övezet közötti különbségtétel szükségességére utal, érthetően, hiszen francia szerzőt idéztünk.

Balassa definíciója az integrációt teljesen a piac szintjére korlátozza, s mint ilyen a neoklasszikus polgári teória szülöttje; legfeljebb annyiban veszi tudomásul a modern gazdaságnak e teória kereteit szétfeszítő tényeit, hogy a *feltételezett* szabadkereskedelem mellett elismeri a *fennálló* protekcionizmust. Az integráció feladata, szerinte, e protekcionizmus által védett terület kibővítése a gazdasági mikroegyedek szabad versenye számára — az integrált országok külső határáig. E formát *piaci integrációnak* nevezem, s ezzel a jelzővel egyben azt is kifejezésre óhajtom juttatni, hogy ez a maga korlátozott hatáskörével távolról sem meríti ki az integráció összes célfunkcióit. Mindamellet vitathatatlan, hogy, korlátozott keretei ellenére is, jelentős mértékben hozzájárult a világkereskedelem kibővítéséhez, a termelés racionalizálásához és az életszínvonal emeléséhez azokban az országokban, amelyek következetesen alkalmazták, bár a meggyorsult gazdasági fejlődés és a régebbi, válságokig élesedő ciklusok kiküszöbölése távolról sem egyedül a piaci integráció műve. Azzal azonban, hogy a versenytérp határai kiszélesültek és egyben lehetőség nyílt az új technológia érvényesülésére a tömegtermelés útján, vagyis, hogy a verseny nemcsak a szűk vámfalak között végzett a gyengébbekkel és eredménytelenebbekkel, hanem bő piacot kellett teremtenie, a nyugat-európai tőkés integrációnak pozitív szerepe volt a munkásosztály reáljövedelmének emelésében is.

De már itt meg kell jegyeznünk, hogy a piaci integráció váratlan következményekkel is járt. A diszkrimináció fokozatos felszámolása ugyanis nemcsak az integrációban részt vevő országok vállalatai számára nyitott meg korábban féltve őrzött kapukat, hanem „harmadik országok” vállalatai számára is, amennyiben az integrált országok egyikében honossággal bírtak vagy letelepedtek. Az objektivitását bizonyítani óhajtó

² B. Balassa: The theory of integration. R. C. Irwin, Inc. Homewood. 1961. 1. l.

³ Rolf Sannwald-Jacques Stohler: Wirtschaftliche Integration, Kyklos-Verlag. Basel, 1961.

⁴ Jean Weiller: L'économie internationale depuis 1950. Presses Universitaires de France, Paris, 1965. 97. l.

elmélet kedveli az ilyesfajta általánosításokat, s az olvasótól elvárja, hogy feltételezze: a „harmadik ország” szerepét betöltheti bármelyik állam — India éppen úgy, mint az Egyesült Államok. (Elméletben valóban, szoktuk mondani, de mit ér az az elmélet, amelynek a valósághoz annyira nincs köze, mint ennek?) Harmadik országgént a gyakorlatban egyedül az Egyesült Államok léphetett és lépett fel; vállalatai az anti-diszkriminációs politika által számukra teremtett légüres teret bőségesen kihasználták.⁵ Őket ugyanis nem zavarta az európai szupranacionalizmus intézményes gyengesége — amerikai vállalatok lévén, élvezhették Európában a nemzetenkivüliség minden előnyét, annak hátrányai nélkül —, hiszen központjuk mégis az USA-ban van. A paradoxont súlyosbítja, hogy a közös vámhatáron „negyedik országok” veszteség nélkül tényleg nem tudnak átjutni, s így a regionális protekcionizmus forgalomgátló és a termelést dezoptimalizáló hatásai fokozódnak. Míg ugyanis az integráció haszonélvezői — közöttük a beépült amerikai vállalatok — részülnek az „economies of scale” minden előnyében, addig a kizárt országok gazdálkodó egységeinek e piacok (az integráció és a hagyományosan protekcionista Egyesült Államok) elzártsága folytán termelésük számos területén „diseconomies of scale” jut osztályrészül, olyan veszteségek, amelyek a piacszűke vagy piachiány következtében optimális nagyságrendre *nem* fejleszthető produkciókból adódnak.

Az integráció fogalmi lazasága — az előbb idézett francia megközelítés sem precíz —, a közelmúltban egy angol szerzőt, John Pindert arra készítette, hogy vitatva az előtte járók kísérleteit, a következő definíciót javasolja: „Gazdasági integrációnak tekinthető mind a tagországok gazdasági egységei közötti diszkrimináció megszüntetése, mind megfelelő fokú egyeztetett és közös gazdaságpolitikai koncepciók kialakítása és alkalmazása, nagyobb gazdasági és jóléti célok biztosítása érdekében. Ebből következik, hogy gazdasági uniónak az a helyzet mondható, amelyben a diszkrimináció már messzemenően megszűnt, valamint közös politikai koncepciók elegendő terjedelemben érvényesülnek.”⁶

Ez a definíció nyilvánvalóan kiszélesíti és némileg körül is írja az integráció fogalmi kereteit. Beolvastja ugyan a piaci integrációt, amiben hátrányos megkülönböztetések felszámolását látja (Jan Tinbergen „negatív integrációja”⁷), de ezen túlmenően a gazdaságpolitikai koncepciók terén a „sans rivages”, a parttalanság ködös távlataival operál, és nem kísérli meg a kontúrok élesebb körvonalazását. A gazdasági unió és integráció közötti határmezsgye pedig teljesen elmosódik, legfeljebb csekély kvantitatív többlettel ruházza fel az előbbit.

⁵ Nyugati forrás szerint (Jean-Jacques Servan-Schreiber: *Le défi américain*. Denoel, Paris, 1967. 25–26. l.) az amerikai vállalatok kontrollálják az elektronika terén Európában (nyilván Nyugat-Európában):

a termelés 15%-át a fogyasztási javakban (rádió- és TV-készülékek, nyilvántartó berendezések);

50%-át a félvezetők gyártásában, amelyek régebben használt elektronikus csövek helyébe léptek;

80%-át a számító- és vezérlőberendezések gyártásában;

95%-át az integrált hálózatok új piacán, a ballisztikus motorok és a számítógépek új generációja számára.

⁶ John Pinder; *Problems of economic integration*. Paper prepared for the Bailey-Conference, 1968. London. (Sokszorosított szöveg.)

⁷ A *negatív* integráción Jan Tinbergen elsősorban a nemzeti gazdaságok közötti piaci gátak redukcióját érti. *Pozitív* integráció olyan új intézmények és centralizált kezelést követelő eszközök létrehozását jelenti, amelyek feladata a jóléti optimum által megkövetelt újraelosztás, különösen akkor, ha a jövedelmek országok közötti újraelosztása a cél. (Vö. Jan Tinbergen: *International Economic Integration*. Elsevier, Amsterdam, 1965. 77–79. l.)

Az integráció pozitív tartalma — szelektív integráció

Az integráció kritériuma, véleményem szerint, és a szó etimológiai csengésétől eltérően, nem valami spontán folyamat, hanem *állami gazdaságpolitikai aktusok intézményesített rendszere*, amelyek a gazdaság egyes területein összehangolt intézkedésekre irányulnak és ezeket érvényesítik, ugyanakkor fenntartva az integrációban részt vevő államok politikai, sőt, számos térségben gazdaságpolitikai szuverenitását. A nemzetközi integrációnak a továbbiakban tárgyalt alapformái a gazdasági fejlettség olyan szintjét tételezik fel, amelyben a modern termelőerők a belső gazdaságnak már messzemenő integrálódását — tőkés rendszerben egységes piac kialakulását, szocialista rendszerben a termelőberendezések társadalmi tulajdona és a termelőtevékenység állami szervezettsége alapján egységes népgazdaság létét — tették lehetővé. A belső integrációból kinövő nemzetközi integráció az a jelenség, amelyre figyelmünket fordítjuk; ennek pozitív feladatkörét a következőkben látom:

a) piaci integráció; a résztvevő országok társadalmi rendszerétől függő intézkedések keretében szabad értékesítés biztosítása egymás termékei számára, amennyiben azt társadalmi-politikai érdekek kivételesen nem akadályozzák és közös termelési megállapodások nem zárják ki. Ide tartozónak tekintem a pénzügyi integrációt; ennek egyik, de döntő fontosságú eleme a transzferálható, a nemzetközi szférában akadálytalanul áramló és lényegében az integrált térségben mindenütt hasonló vásárlóerejű pénz teremtése, továbbá a nemzetközi méretű hitelnyújtás és tőke-transzfer, aminek a nemzetközi értékű pénz az előfeltétele;

b) termelési és fejlesztési integráció; olyan iparágak termelésének és fejlesztésének, valamint az ezekkel összefüggő kutatásnak nemzetközi szintre emelése és programozása, amelyek technikai fejlettségüknél, sokrétű vertikálitásuknál, beruházásaik méreteinél és az átlagot jelentősen meghaladóan gyors felújítási ritmusuknál fogva nemzeti keretben, a nemzetgazdaság belső egyensúlyának megbontása nélkül nem fejleszthetők optimális nagyságra. A termelési integrációt nem tartom szükségesnek a feldolgozó tevékenység minden ágában; az ipari termelés számos szektora optimális méreteket ért el és érhet el olyan nemzeti kereteken belül is, mint amilyeneket a nyugat-európai tőkés- vagy a szocialista országok többsége nyújt. Számos tapasztalat bizonyítja, hogy míg az optimális input-output arányok a nagy tőke- és kutatásigényes, automatizált, a vezetés (management) igen nagy áttekintési kapacitását és mozgékonyágát igénylő iparágakban a kibocsátott termékmennyiség növekedésével párhuzamosan, vagy azt meghaladóan javulnak, az egységnyi termékre jutó ráfordítások jelentősen csökkennek, addig más, a fenti kritériumoktól eltérő iparágakban a méretek nyújtotta előnyök egy bizonyos, szűkebb határon túl már jelentéktelenek vagy negatív értékűek. Az előbbieket köréből szemléltető példaként említeném a legmodernebb iparágakat, az elektronikát, számítógépeket, a járműgyártást, a műanyagipar és a gépgyártás számos ágát, az energiatermelést, a kohászatot; az utóbbiakhoz tartozik a könnyű- és élelmiszeripar majd minden területe, de idesorolható a modern ipari társadalomban egyre nagyobb szerephez jutó szolgáltatási tevékenységek túlnyomó része és végül —

de nem utolsósorban — a mezőgazdaság. Nem totális integrációra van szükség, a fejlődés *szelektív integrációt* igényel.

Integráció és termelési szerkezet modernizálása — amin a termelés jellegét döntő módon befolyásoló és annak megfelelő dinamikus légkört teremtő ágazatok előretörését értem — egymással dialektikus kölcsönhatásban állnak. Minél erősebb a törekvés a termelés szerkezetének modernizálására, annál nagyobb az igény a nemzetközi integrációra, minél következetesebb az integráció programja, annál gyorsabban haladhat előre a korszerűsítési folyamat. Nyugat-Európában, a Közös Piac országaiban, de Angliában is, az integráció fentebb jelzett — és szerintem *elsődlegesnek* számító — feladatát jórészt az amerikai tőke hajtotta végre; az amerikai tőke európai vállalati hálózata — a mögötte álló honi fejlesztő és termelő központokkal — tekinthető ez idő szerint a nyugat-európai gazdaság legintegráltabb szektorának. Az Európai Gazdasági Közösség, éppen kizárólagos piaci orientáltságának köszönhetően, a termelés integrálása terén semmilyen számottevő eredményre sem mutathat. John Pinder, aki, mint Anglia belépésének protagonistája, 1967 végén számba vette az Európai Közösségek addig kimutatható teljesítményeit, a következőket sorolja fel: 1. az 1968. július 1-ével életbe lépő vámuniót; 2. a közös mezőgazdasági termékpiacot; ezt ő sem tekinti a pozitív integrációhoz való hozzájárulásnak, miután funkciója úgyszólván kizárólag fix, közös agrárárak gazdaságtalanul magas szinten történt megállapításából — és tegyük hozzá, egy rendkívül bonyolult lefőlözési rendszerből — áll, a belső fogyasztók és a külső szállítók terhére; 3. a „Kennedy-round”-nak nevezett nemzetközi vámtárgyalások tető alá hozatalát; 4. a közös kartellpolitikát, ugyancsak a „negatív integráció” egyik elemét; és végül 5. egy megállapodást a többletérték-adó egységes rendszerének bevezetéséről, avégett, hogy megszüntessen fiskális torzításokat a versenyben; de itt Pinder is felfigyel, mondván: eddig semmilyen eleme nem mutatkozik pozitív integrációnak, az adóbevételek közös felhasználásának, azon túl, hogy diszkriminációmentességet teremtene.⁸

A termelési és fejlesztési integrációt (Tinbergen pozitív integrációját) a Római Szerződés teljességgel a mikroökonómiának, a piac spontaneitásának, a verseny kényszerének rendelte alá; az EGK fennállásának első évtizede tanúságtétel amellet, hogy ez a polgári neoklasszikus gondolkodáson, az ipari fejlődés tendenciáinak félreismerésén, a tőkés magántulajdon primátusán és az állam gazdasági szerepének lebecsülésén vagy tagadásán alapuló politika elégtelen, a modern követelményeknek nem megfelelő volt.⁹

Megelégedhetünk-e azonban azzal, hogy feltárjuk az eddigi integrációs folyamat elméleti és gyakorlati hibáit, mulasztásait, s nem keres-

⁸ Vö. John Pinder: I. m. 24. l.

⁹ Jean Weiller (I. m. 101. l.) a Római Szerződés következő pontjait sorolja fel:

- a) konjunktúrapolitika alkalmazása, „közös érdekű kérdések” esetében;
- b) közös pénzügyi politika meghatározása, amely kiterjed a valutaárfolyamokra, nehézségek vagy súlyos veszélyek esetében; védelmi intézkedések a fizetési mérleg válságának elhárítására;
- c) közös agrárpolitika meghatározása;
- d) közös kereskedelmi politika keresése;
- e) a társadalombiztosítási törvények harmonizálása;
- f) Európai Beruházási Bank létesítése;
- g) társulási egyezmények olyan tengerentúli országokkal, amelyeket a tagországokhoz speciális (sic!) kötelek fűznek.

sük annak mélyebb okait? Megállhat-e a marxista szemlélő olyan felületi jelenségeknél, mint amilyeneket De Gaulle tábornok széltében-hosszában tárgyalt oppozíciója a közösségi hatóságok „nemzetekfölöttiségével” szemben jelent? A negatívumok mélyebben fekvő okait a következőkben látom:

1. *Az integráció jelen fejlődési szakaszában is, amikor lényegében kormánysszervek közötti megállapodások a jellemzőek, szükségszerűen megkövetelné a nemzeti jövedelem újraelosztásra kerülő részének nemzetközi keretekben történő igénybevételét, fejlesztési célokra.* Általános tapasztalat szerint ma minden fejlesztési politika jelentős állami eszközök felhasználásával történik. Az integráció addig nem lehet hatásos, amíg céljai, feladatai számára nem rendelkezik az állami költségvetési kereteken keresztül újraelosztásra kerülő anyagi eszközök megfelelő részével. Az integrációk eddig fejlesztésre felhasználható anyagi alapok nélkül működtek; fejlesztési politikáik így vagy ki sem bontakozhattak, vagy, anyagi alapok hiányában ajánlott, de nem végrehajtott és ellenőrzött programok kidolgozására szorítkoztak.

2. *A jövedelmek egy részének igénybevétele és újraelosztása az állami szuverenitás egyik legjelentősebb manifesztációja; de szuverenitását az állam tartósan csak demokratikus keretek között, demokratikus intézmények útján és azok ellenőrzése mellett gyakorolhatja.* A nemzeti állam belső szuverenitása az újraelosztásra kerülő jövedelemrész növekedésével párhuzamosan válik teljessé; szerepének gyarapodásával együtt nő a demokratikus kontroll és döntési részvétel jelentősége. Igaz, a demokratikus ellenőrzés növekvő jelentőségével semmiképpen sincs párhuzamban annak valóságos szerepe. Korunk egyik jellegzetessége és súlyos problémája az apparátus — az állami bürokrácia és azzal erősen összenőtt nagyvállalati hierarchia — túlsúlya a demokratikus intézményekkel szemben. Ennek legkiáltóbb példáit a legfejlettebb tőkésállamok, az Egyesült Államok és Nyugat-Németország szolgáltatják; de a probléma jelen van a szocialista államban is, és gazdasági reformjaink, ha azt teljességgel nem is oldják meg, súlyának csökkentésére irányulnak. Az integrációs szervekben a másutt is problematikus helyzet a demokratikus ellenőrzés teljes hiánya következtében még súlyosabb veszélyeket, az apparátus teljes önállósodását hozza magával.

Az integrációk intézményes felépítése mindaddig torzónak tekinthető, s így válságaik örökletessé válnak, míg egyrészt tagállamaik nem engedik át az integráció gazdasági tartalmát képező termelési (fejlesztési, kutatási) feladatok ellátásához szükséges és az újraelosztásból származó anyagi alapokat az integráció szerveinek, másrészt míg azok nem állnak népképviselői, választott, tanácskozó és kezdeményezési jogkörrel felruházott intézmények ellenőrzése alatt.

Hangsúlyozni óhajtom, hogy — a korábban mondtak alapján állva — *az integrációs feladatok optimális fedezése sem igényli az állami újraelosztási alapok túlnyomó részét.* Amint, érvelésem szerint, az integráció feladatkörét sem indokolt a népgazdaság egészére kiterjeszteni, miután annak igen jelentős — a foglalkoztatottak számán mérve nyilván azok erős többségét foglalkoztató — része, nem igényli az integrációt és az, mai ismereteink szerint e szektorokban gazdasági előnnyel nem jár,

úgy az újraelosztásra kerülő nemzetijövedelem-részen belül is az integrációval kapcsolatos allokáció korlátozott terjedelmű.¹⁰

Szuverenitás és újraelosztás

A fentiekben érintett mindkét jelenséggel kapcsolatban, akárcsak az integráció esetében, itt is feladatunknak érezzük a fogalmak pontosabb körülírását, annak rögzítését, hogy mit is értünk azokon magunk.

A szuverenitás jogi meghatározása: „Szuverenitás: belső vonatkozásban az állam korlátlan és osztatlan főhatalma, idegen hatalmakkal szemben pedig függetlensége. Szuverénnek az az állam tekinthető, amely tevékenységének minden területén, elhatározásának minden vonatkozásában független.” (Nemzetközi Diplomáciai és Jogi Lexikon.) Ez a mi szemléletünk szempontjából nem kielégítő.

A szuverenitást a nemzetközi jog oldaláról nem óhajtánánk csorbítani; mégis, engedtessek meg egy közbevetés: nem irreális követelmény-e a „minden vonatkozásban függetlenség”? A fogalom ilyen meghatározása számunkra inkább azt bizonyítaná, hogy tényleges szuverenitás — nincs. Belső vonatkozásban a „főhatalom” sem tűnik kielégítő kritériumnak, mert nem tisztázza, hogy *kik* vagy *mi* feletti főhatalomról van szó; nem tisztázza továbbá, hogy milyen eszközökkel, milyen módon gyakoroltatik a főhatalom. A személyes hatalomnak, Machiavelli „principe”-jének, XIV. Lajos „l'état c'est moi” diktumának éppen olyan kevésbé volt szüksége a szuverenitás szimbólumára, mint későbbi diktátoroknak. A modern szuverenitás-eszme népi-forradalmi vívmány. Tartalmilag, ha megint nem is etimológiailag, politikai-etikai fogalom; nekem, követelményként, ezt mondja: ez az állam az én államom, a nép állama, meghatározott, bár állandóan fejlődő és módosuló társadalmi és humánus célokkal; szuverénne az én akaratom, a nép akarata teszi, az a hatalom, amellyel a nép ruházta fel elfogadott céljainak elfogadott eszközökkel történő megvalósítására, nem az a hatalom, amelyet a nép fölött gyakorol. Engels méltatja az Anti-Dühringben Saint-Simont, aki, mint mondja, már világosan előrelátta az emberek fölötti politikai kormányzat átalakulását dolgok igazgatásává és termelési folyamatok vezetésévé. *A szocialista állam, ilyen értelmezésben és teljes kifejelettségében, szuverénebb, mint a tőkés osztályállam; szuverénebb, mert népe termelőeszközeit, energiáit, képességeit, munkája eredményét nagyobb mértékben bocsátja állama rendelkezésére, mint a tőkés társadalom a maga államának; nagyobb feladatokkal, „dolgok igazgatásával, termelési folyamatok vezetésével” ruházta fel államát, mint amaz az övét. A tőkésállam gazdasági akciósugarát állandóan korlátozza a magántőke (monopoltőke) szabadságnak álcázott és a neoklasszikus elmélet köntösébe burkolt szuverenitási igénye. Legkövetkezetesebb és legdoktrinérabb képviselői az így értelmezett állami szuverenitás korlátozásában vagy kiszélesítésében valami „ordnungspolitische Grundentscheidung”-ot (rendszerjellegű alapkérdést) reklamálnak, ennek jegyében pálcát törnek minden állami*

¹⁰ Az újraelosztás keretén belül igen számottevő rész jut a védelmi és biztonsági kiadásokra. E probléma, noha jelentőségét egy pillanatra sem hagyhatjuk figyelmen kívül, tanulmányunk körétől távol esik, s így értékelésével a szerző adós marad.

intervenció felett — ez lenne a bűnbeesés — és az érdekeiknek megfelelő állami belső szuverenitást inkább a „kik”, mint a „mi” feletti főhatalom gyakorlásában látják. De még így sem tudták megakadályozni — és ebben is nyilvánvaló a szocializmus eszmei és társadalmi vonzása, a tömegeket megragadó gondolat hatalma —, hogy az októberi forradalom óta eltelt fél évszázadban, kiváltképpen az utóbbi két évtizedben, a tőkésállam is lényegesen kiszélesítse a „mi” feletti hatalmát. Ezt ugyan szívesebben nevezik „keynesizmusnak”, mint aminek a marxisták tekintik, de nem az elnevezésen, álcázáson múlik, hanem a lényegen. A nemzeti állam — a tőkésállam is — ma szuverénebb, mint volt a két háború közötti időszakban — bár kevésbé független elhatárolásaiban —, és ehhez a megnövekedett, a szocializmusban kiteljesedő szuverenitáshoz a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem újraelosztásában kiszélesülő szerepe juttatta.

A nemzeti állam gazdasági bázisát az újraelosztásra kerülő magas nemzetijövedelem-hányad képezi. Az újraelosztott nemzetijövedelemrészben nyugszik a „jóléti állam”, vagyis a szociálpolitika, a nevelés és oktatás, a kultúra és az infrastruktúra fejlesztése, azon nyugszik a termeléssel összefüggő állami kutatási és fejlesztési programok bonyolult hálózata, annak keretében kapnak helyet és fedezetet regionális és urbanizációs fejlesztési tervek; az újraelosztás tartályaiból áramlik vissza a termelésbe azoknak a beruházásoknak a pénzügyi fedezete, amelyek célja a „restrukturálás”, a szerkezet radikális megváltoztatása; de az állam által igénybe vett és újraelosztott jövedelemhányadból kíván részesedni a vállalatok és társadalmi rétegek nagyszámú érdekképviselője is, jogosan vagy jogtalanul.

Gazdasági unió

Az integrációs fejlődésben leginkább problematikusnak a befejező szakasznak tekintett gazdasági uniót érzem. Szembetűnő tény, hogy az Európai Gazdasági Közösség koncepciójának szerves része a gazdasági unió, s nyugati kritikusai elsősorban az unió felé való haladás lassú voltát, vagy a francia politika általi akadályoztatását hangsúlyozzák. Maga az a körülmény, hogy a Római Szerződés az integráció kezdetén már *intézményeket* teremtett, amelyekben — brüsszeli és luxemburgi központjaikban — a tisztségviselőknek az egyes nemzeti államok részéről történt delegálása és azok érdekeinek képviselője mellett kialakult egy újfajta belső lojalitás és kohézió, arra utal, hogy a gazdasági uniót, megalkotván annak jövőbeli bürokráciáját, reális perspektívának tekintették. Az így létrejött közösségi apparátus azonban már eddig is számos esetben összeütközésbe került egyes tagállamok kormányai által képviselt álláspontokkal, így például — a közös agrárpiaci vitán túlmenően, amely a Közösség első súlyos válságát idézte elő — a Montánunió keretében a nyugatnémet montánkonszernek koncentrációja kérdésében, vagy, szélesebb síkon, a közösségi tervezés, legújabbán pedig az „európai” (nem nemzeti) vállalatok jogi státusának tárgyában. A szupranacionalizmus ellenzője a közösségi tervezésnél — részben az állami tervezés gondolatát elutasítva — a nyugatnémet kormány volt, az európai vállalatok

tervénél a francia kormány utasítja el a brüsszeli intézmény jogalkotásra és annak jogérvényes interpretálására irányuló igényét. Mindezekben az esetekben a nemzeti állam szuverenitása állott szemben az integráció apparátusával, amely nem állam, és nem is államok fölötti, hanem technikai feladatok ellátására, határozatok előkészítésére hivatott intézmény. De vajon lehet-e ennél több? Elképzelhető-e vajon több állam gazdasági uniója a szuverenitás önkéntes korlátozása — nem feladása — útján, politikai unió nélkül? Elképzelhető-e napjainkban az állam gazdasági funkcióinak elszakítása politikai funkcióitól? Vagy még brutálisabban: politikai funkcióinak formális épségben hagyása mindazon anyagi eszközök fölötti rendelkezési jog nélkül, amelyek azok ellátásához szükségesek? Továbbfűzve a kérdést: másodlagosak-e a mai állam feladatkörében a politikai funkciók? Még ha bizonyítható lenne is — aminek eddig semmi nyomát nem látom —, hogy a gazdasági unió, vagyis a *totális* integráció, a közösség egészében egyenletesen eloszló jelentős eredménytöbblettel járhatna az általam optimálisnak tekintett *szelektív integrációval* szemben, vajon ez önmagában végét jelenti-e a nemzeti állam történelmi létének?

Anélkül, hogy a történelmi példáknak perdöntő jelentőséget tulajdonítanék, mert hiszen nem minden esemény mögött áll precedens, valamikor a dolgok elsőként jelentek meg, mégis figyelemre méltónak érzem, hogy az újabb kor két legjelentősebb államalkotásában: az Egyesült Államokban a XVIII. század végén és, egy évszázaddal később, a német birodaloméban, jelentős gazdasági elemek mellett a politikai-hatalmi motívumok voltak túlsúlyban. Ismeretes, hogy a tizenhárom amerikai gyarmat lázadása Bostonban teásládáknak tengerbe szórásával kezdődött, tiltakozásként a helyi kereskedők érdekeit sértő önkény ellen, de az 1776. július 4-én proklamált Függetlenségi Nyilatkozat az emberi szabadságjogokra appellál és megállapítja, hogy a brit parlament és kormány magatartása, amely az Amerikában letelepedett bevándorlók feje felett törvénykezik, megtagadva képviseleti jogukat, a szakítás valószínű alapja. Az 1871-es „Reichsgründung”-ot pedig, noha azt egy fél évszázaddal megelőzte a Vámegegyet, a porosz túlerő és fennhatóság hozta létre, és az így kibővült Porosz-Németországban még a weimari korszak végéig sem fejeződött be az integráció. Ugyanakkor a nagy terjedelmű, soknemzetiségű monarchiák, noha egységes vámterületet alkottak, a legkevésbé sem integrálódtak gazdasági téren; egységük hordozója bukáskig osztályszerkezetük és hatalmi apparátusuk volt.

Az előbbieken felvetett kérdésekre csak kísérletképpen kockáztatom meg a válaszadást, azzal a céllal, hogy vitát indítsak fölötte, s hogy idővel ebben a számunkra is jelentős kérdésben tisztázódjanak az álláspontok.

A gazdasági unió problematikájához fűződő kísérleti válaszaim a következők:

1. *A gazdasági unió nem lépcsőfok a politikai unió felé vezető úton, hanem annak lehetséges — és azt feltételezve — kívánatos következménye.* Gazdasági uniót, azaz korábban független és önálló történelmi fejlődés eredményeként kialakult nemzeti (vagy többnemzetiségű) államok egységes gazdasági rendszerbe való összeolvadását már megvalósított politikai unió hozhat létre, az internacionalizmus olyan szintjén,

amelytől a létező nemzeti társadalmak még igen távol látszanak állni. (A két Németország speciális problémát jelent, de ebben az esetben is a politikai unió látszik perspektívában közelebbállónak, mint a gazdasági unió.)

2. *A politikai unió — új államalkotás*, annak minden, a történelemből jól ismert imponderabilitásával. További kutatást igényel egy ma még alig feltárt terepen, hogy milyen *átmeneti formák* jöhetnek létre a nemzeti állam és az új államalkotást jelentő politikai unió között; integrációs formák, az egyre növekvő terjedelmű közös érdek és intézmény alapján, amelyekben a részvevő államok, a közösen vállalt feladatokhoz igazodóan önként korlátozzák szuverenitásukat és ruházzák át azt közös, ellenőrzött szervekre, önállóságuk minden más téren való fenntartása mellett.

3. Jóllehet a termelés módja, a termelőerők és társadalmi viszonyok határozzák meg a politikai intézményeket, *a gazdasági érdek, eddigi történelmi tapasztalataink szerint önmagában nem államalkotó erő.*

4. *Mindezek alapján a gazdasági unió koncepcióját irreálisnak tartom.*

Az integráció zárt gazdasági modell jellege

Az integrációs koncepciók a mai világgazdasági helyzettől eltérő körülmények között alakultak ki. A második világháborút megelőző évtizedekben több kísérlet történt az egyes európai és Európán kívüli országok gazdasági kapcsolatainak univerzális rendezésére; e kísérletek, közöttük a Népszövetség konferenciái is, kivétel nélkül kudarcba fulladtak. Az 1929—33-as évek világgazdasági válsága és az azt követő időszak, amely a fasizmus által előkészített és kirobbantott háborúba torkollott, a kölcsönös elszigeteltséget csak fokozták és a világgazdaság szétesésének, dezintegrációjának kísértetét idézték fel. Amellett ebben az időben még nagyjában csorbíthatlanok voltak a gyarmatbirodalmak, sőt úgy tűnt — emlékezzünk csak a fasiszta Olaszország Abesszínia elleni rablóhadjáratára és a Népszövetség többségének szégyenletes cinkosságára —, mintha inkább a gyarmatok újrafelosztása, nem pedig a kolonializmus világméretű felszámolása előtt állnánk.

A dezintegráció sokkja után a regionális integráció eszméje jelentős előrehaladást jelzett a világgazdaság új szerkezetének kibontakozása útján. Azonban a Marshall-tervtől a Római Szerződésig végigvonult, legvilágosabban a NATO-ban megfogalmazott *nyugati exkluzivitás* szemlélete, s ez az integráció intézményeiben is kifejezést nyert. Igaz, a nyugati exkluzivitást gazdasági téren nem sikerült maradéktalanul egységként megvalósítani; a Közös Piac és a Szabadkereskedelmi Övezet között 1957-ben keletkezett szakadékot 1967-ben sem tudták áthidalni, ami az egyszer kialakult társadalmi konstrukciók rezisztens erejéről tanúskodik. Az Egyesült Államoknak ezzel kapcsolatos politikai motívumairól már korábban esett szó; gazdasági téren annyira előnyben volt Nyugat-Európával szemben, hogy a „kizárás” nem kellett komoly kereskedelmi akadálnak tekintenie, aminthogy, jelentéktelen kivételektől eltekintve, nem is bizonyult annak. Tőkeexportjának pedig „kizártsága” szinte felmérhetetlen előnyöket, lehet mondani „kiváltságot” jelentett.

A regionális integráció egy sajátos ellentmondás jegyeit viseli magán. Tinbergen, egyébként kitűnő könyvében a klasszikus szabadkereskedelmi elmélet „jóléti” változatát vonultatja fel védelmében, amikor írja, hogy „... a legnagyobb jólét helyzetére jellemző az összes áruárak egybeesése a szabadverseny során kialakuló árakkal. Kereskedelmi korlátozások összeegyeztethetetlenek ezekkel az optimális követelményekkel és kiiktatásuk a körzet termelői között jobb munkamegosztáshoz és ennek folyamán a körzet egészének fokozott jólétéhez vezet. Minden ország azokra a termékekre specializálódik, amelyekben legnagyobbak komparatív előnyei”. (Kiemelés: V. I.)¹¹

De a teória elnagyoltsága és történelmietlensége mellett tisztázatlanul hagyja a körzet (vagyis az integrációhoz tartozó államok) terjedelmét, határait; tisztázatlanul, hogy *regionális szabadkereskedelem* — *regionális protekcionizmust* is jelent. Nem törődik az integrált körzetek-államcsoportok egymás közötti kapcsolataival, általában az integráción kívüliekkel, azzal sem, hogy a közlekedés és szállítás, az információ-továbbítás és távvezérlés példátlanul gyors fejlődése és olcsóbbodása a gazdasági körzetek régebbi optimális terjedelmét évről évre növelné, egyes termelési ágak optimális lokalizálásán évről évre változtatna — ha a regionális protekcionizmus ennek nem állná útját; hogy a regionalizmus Európában ma már a kölcsönös áruforgalom szerkezeti fejlődése alapján mindinkább túlhaladottnak tűnik — erről tanúskodik az EFTA-tagországok többségének igyekezete a Közös Piaccaal való egyesülésre, és hogy politikailag is mind sűrűsödnek a nyugat-európai regionalizmus-protekcionizmus felett a viharfelhők, ami viszont az ENSZ Világkereskedelmi Konferenciáin mutatkozik a legszembetűnőbb és általánosabb módon.

Politikai szempontból jelentkezik az elmélet ahistorikus elvontsága; hiszen a komparatív előnyök zömükben az ipari társadalomban, amint ezt egy régebbi tanulmányomban kifejtettem, többé nem természeti adottságokon nyugvó *statikus*, hanem a technikai és szervezeti fejlettség, az alkalmazott tudomány színvonalából és a tényleges színvonalkülönbségekből adódóan dinamikus *jellegűek*.¹² Statikus komparatív előnyök alapján elképzelhető volt olyan „jobb munkamegosztás, amely a körzet egészének fokozott jólétéhez vezet”. Dinamikus komparatív előnyök a történelem folyamán alakulnak ki, a fejlődés eredményei, aminthogy a fejlődés számol is fel korábbi komparatív előnyöket. Dinamikus voltuk révén magukban hordják az egyenlőtlen fejlődés, az elnyomás és elnyomottság, a lemaradás, a gyarmatosítás és gyarmati múlt minden örökségét. A *mai* komparatív előnyök egy fejlettségbeli, szervezettségbeli, végső soron *hatalmi hierarchia* eredményei, azt fejezik ki, s a szabadkereskedelem valóságos, nem apologizált piaci mechanizmusa a specializálódást gazdagok és szegények közötti áthághatatlan, állandóan tovább magasodó válaszfallá emeli — mindaddig, míg e mechanizmus helyébe egy újabb, megfelelőbb nem kerül.

Ha az előttünk álló évtizedek két döntő feladatát a nukleáris háború lehetőségének kiküszöbölésében — ami békés koegzisztenciát és koope-

¹¹ Jan Tinbergen: I. m. 77. l.

¹² Vajda Imre: A komparatív költségek elmélete és a szocialista világgazdaság. Közgazdasági Szemle, 1963. 5. sz. 527–542. l.

rációt jelent szocializmus és kapitalizmus között —, valamint a fejlődő és fejlődni akaró országok életkörülményeinek radikális megjavításában látjuk, úgy fel kell ismernünk, hogy az ipari országok integrációinak zárt modell jellege e feladatokat jól nem szolgálja. A fejlődő országok integrációi még fejlődésüknek egy hosszabb szakaszán át lesznek kénytelenek a regionális modellt, annak zártságra irányuló tendenciáival alkalmazni; de hogy ez nem az integráció egyetlen módja, erről majd csak példaadásunk alapján tudjuk meggyőzni őket.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás

A szocialista nemzetközi munkamegosztás európai történelmi fejlődését méltatni nyilvánvalóan meghaladná e tanulmány keretét. Önmagában az a tény, hogy a szocializmus rendszerének, internacionalista szemléletének, a közös feladatok és a termelőerők fejlődési irányzatának helyes felismerése alapján viszonylag rövid idő alatt sikerült egy enygyire heterogén összetételű és fejlettségű területet, mint amilyen a szocialista országok közösségéé, nagyjában egységbe foglalni, sok tekintetben integrálni, hatalmas teljesítményként biztosított magának maradandó helyet korunk történelmében. Az is tény, hogy ennek a folyamatnak eredménye a szocialista országok többségében az ipari termelés túlsúlyba hozatala — egy processzus, amellyel a legyőzött kapitalista-feudális rendszerből fakadó évszázados elmaradottság kerülhetett alájában felszámolásra. Ne bocsátkozzunk most ennek a folyamatnak kritikai elemzésébe; ez részben már megtörtént másutt, jórészt azonban még további gazdaságtörténelmi kutatásokat igényel. Inkább azokra a tanulságokra vessük szemünket, amelyek előző fejtegetéseinkből adódni látszanak. Nem titkolom — miért is tenném? —, hogy az integrációs problematika kutatásánál, még akkor is, amikor a Közös Piac intézményeit elemeztem, állandóan a KGST fejlesztésének gondja kísérete gondolataimat, hiszen — tua res agitur. Úgy gondolom, hogy a levonható fő következtetések, nagy vonásokban, néhány pontba összefoglalhatók. Ezek:

1. *A szocialista nemzetközi munkamegosztásban is alkalmazni kell az integráció mindkét alapformáját: a piaci és a termelési-fejlesztési integrációt, annak szelektív keretében; ez idő szerint egyik alapforma sem tekinthető kielégítő mértékben megvalósítotttnak;*

2. *A szocialista nemzetközi munkamegosztásnak sem kell a totális integráció felé orientálódnia; de annál fontosabb, hogy a műszaki fejlődést meghatározó és az emberi munka termelékenységének növelése szempontjából döntő jelentőségű iparágakban az eddigi mértéket messze meghaladó tervezett és intézményesített kooperáció valósuljon meg, optimalitásra törekvő méretekben és keretekben;*

3. *Az integrált fejlesztési koncepciók megvalósítása a KGST méreteiben, vagy két-, illetve többoldalú megállapodások keretében is az újraelosztásra kerülő nemzeti alapok egy részének internacionalizálását igényli;*

4. *A KGST tekintélyét, cselekvőképességét és kompetenciáját jelentős mértékben növelné, ha népképviselői, tanácskozó, ellenőrző és kez-*

deményezési jogkörrel felruházott szerv működnék a végrehajtó bizottság mellett; a KGST ezzel beilleszkednék a szocialista országok demokratikus rendszerébe, és egyben nagyobb súllyal képviselhetné nemzetközi fórumokon a szocialista országok gazdasági érdekeit;

5. *A KGST-nek is folyamatosan lazítania kell zárt gazdasági modell-jellegén* mind a fejlett iparral rendelkező tőkés-, mind a fejlődő országokkal kapcsolatban. Ezt annál fontosabb hangsúlyozni, mert elképzelhető, hogy a KGST működésének megjavítására, intézményeinek fejlesztésére irányuló törekvések, a zárt modellen belüli hiányosságok láttán, könnyen a zártság erősítésére vezethetnek; az autarkia pedig táborszinten sem bizonyult, nem is bizonyulhatott a gazdaságfejlesztés sikeres módjának. A zártságra irányuló koncepciók feladása és a helyükbe lépő, szélesebb körű, kontinentális, majd globális szemlélet nem jelenti a regionális előnyök mellőzését, de kizárja ezek exkluzivitását és öncélúságát. Nem protekcionizmusra bízva érvényesülésüket, hanem a fejlesztésre.

De a zárt modell — vagy annak valamilyen kevésbé hangsúlyozott, azonban sok helyütt még kísértő változata — politikai szempontból sem tartható fenn. A zártság érdekellentétek, sőt fokozott nacionalizmus keletkezésére vezethet, amiben az országok sokban eltérő sajátosságai jutnak burkoltan vagy nyíltan kifejezésre. A zártság ellen ható mozzanatok és érvek között nagy szerepe van a külkereskedelmi érdekeltég erősen eltérő fokának és tartalmának. Ugyanakkor szükséges — de nem a zártság szellemében — a többi világgazdasági szféra felé irányuló tevékenység értelmes koordinációja.

A zártság ellentétes a szocializmus világgazdaságpolitikájával, erősíti az imperializmust, gyengíti az azzal szemben álló társadalmi és nemzeti erőket, ellentétben áll a békés koegzisztenciára, a béke biztosítására irányuló törekvésekkel. Végül

6. *a KGST-nek gazdasági unióra való fejlesztését ez idő szerint nem kevésbé irreális koncepciónak tartom, mint az Európai Gazdasági Közösség esetében.*

★

Vizsgálatom útját a nemzeti függetlenség és a kölcsönös gazdasági függés paradoxonjának, a nemzeti állam Janus-képének feltárásával kezdtem. Most, végére érve, be kell vallanom, hogy kissé máshová jutottam, mint ahová — régebben — szerettem volna eljutni. Restelkedés nélkül mondom, nem a nacionalizmus, nem a nemzeti érzés, nem a nemzeti állam és nemzeti hagyomány tiszteletében nőttem fel. Szocialisták, kommunisták mindezt mint hitüktől idegent elutasították, az általános munkásszolidaritás és a nemzetközi forradalom nevében elítélték. A nacionalizmus reakciós voltát mind hazai, mind szomszédos változataiban bőségesen volt módom tapasztalni. Abban a hitben éltem, hogy a nemzeti állam napjai — de legalábbis évei — meg vannak számlálva, hogy magam is már életem szebb éveit egy olyan társadalom tagjaként élhettem, amely ezt a nemszeretett, nembecsült jelzót elveti. A két világrendszer: a szocializmus és kapitalizmus (vagy imperializmus) konfrontációja is a nemzeti különállás tagadása, mindenesetre lebecsülése felé irányította szemléletemet. Fájdalmas, önmarcangoló felismerés során jutottam

el e végzetes szimplifikálás elvetéséhez. Látnom kellett, hogy óhajom, várakozásaim, elméleteim ellenére a nemzetek, nemzeti államok élnek, továbbélnék, produktívak, kultúrájuk virul, hogy történelmi pályájuknak még nem értek végére, s az egyelőre nem is látható. Idáig eljutván, nem elégedhettem meg azzal, hogy a nemzet-lét fennmaradásának, sőt erősödésének lélektani és szociológiai, történelmi és nyelvközösségből, kultúrából és hagyományból adódó elemeit vegyem tudomásul; úgy véltem, hogy a marxista közgazdász feladata feltárni a nemzetiállam-felépítmény társadalmi-gazdasági bázisát, azt a szerkezetet, amely a nemzeti államot — minden ellentétes irányzattal szemben is — összetartja. Az ellentétes, államfelbontó irányzatok között az élen az integrációs törekvéseket láttam, s ismét megnehezítette feladatomat az, hogy az integrációban hatásos, sőt nélkülözhetetlen eszközt ismertem fel a modern termelőerők érvényesülésére, szocialista elosztási elvek közepette hatásos eszközt az általános anyagi jólét biztosítására.

Kutatásom két eredményét mutattam íme be. Az egyik: az elkülönült nemzeti állam gazdasági bázisa a nemzeti jövedelem újraelosztásában meghódított, mindinkább növekvő szerepe, amely éppen a szocialista államban teljeseedik ki s teszi azt szuverénné, míg eddig sem a tőkés, sem a szocialista integráció ebbe a szférába el nem jutott. A másik: az integráció mint termelőfolyamatok nemzetközi szervezése szükségszerűen nem öleli fel a gazdasági tevékenység egészét, nem igényli a nemzeti állam felszámolását, annak nem motorja. Az integráció nem antinómiája a nemzeti államnak; integráció és nemzeti állam egymással megférnek, az előbbi beépülhet az utóbbiba és ez kívánatos is, az utóbbi az integrációban nem veszíti el identitását.

És mégis: a nemzeti állam történelmi képződmény, a termelőerők és a társadalmi tudat fejlődésének egy szakaszában. A szocialista humanizmus, az internacionalizmus olvasztótégelyében merevsége, elkülönülése fel fog oldódni — hogy mikor, milyen körülmények közepette, milyen erők hatására —, ezt a jövő dönti el.

A pénzügyi politika a reform kezdetén

A pénzügyek szerepét az új gazdaságirányítási rendszer gyakorlata számára szükséges részletességgel még nem tártuk fel. A témával összefüggő írások eddig inkább azzal foglalkoztak, miként biztosíthatná a pénzügyi rendszer a tervben foglalt célok teljesülését. Ezúttal a reform gyakorlati végrehajtásával felmerülő pénzügyi kérdéseket *a terv és piac kölcsönhatásának szemszögéből* kívánjuk tárgyalni.

Néha találkozhatunk olyan primitív felfogással, amely az új irányítási rendszer keretében a pénzügyek olyasféle „reneszánszát” véli felfedezni, amely a kapitalista piacgazdálkodás viszonyaihoz hasonlít. Ez legtöbbször az ismeretek vagy a koncepció hiányából ered. Képviselői nyilván elfelejtik, hogy a megújulás a gazdasági szférában legkevésbé jelentheti a fejlődés által túlhaladott kategóriák és módszerek egyszerű felelevenítését. Nekünk világosan meg kell különböztetni a minden fejlett ipari országra érvényes jelenségeket és tapasztalatokat azoktól, amelyek csak egyik vagy másik társadalmi formációra érvényesek. Ez más szóval azt is jelenti, hogy *a szocializmus gazdasági törvényeinek talaján kell tovább fejleszteni, tökéletesíteni az új mechanizmus sajátos pénzügyi rendszerét és a reform kezdetén követendő pénzügyi politikát.* A legnagyobb hiba az lenne, ha az utasítgatás és a liberalizmus között tévelyegnénk. Az új irányítási rendszerben nem lehet a piac intenzív befolyásolását, az aktív pénzügyi politikát „imitálni”, mert ahol a piacon szabályozóink légüres teret hagynak, ott olyan spontán erők törnek utat, amelyek céljaink megvalósulását is akadályozhatják.

Gazdasági növekedés, egyensúly és a pénzügyi szabályozók

A kiegyensúlyozott gazdasági növekedés egyértelmű definíciójával és feltételeinek sokoldalú elemzésével közgazdaságtudományunk ez ideig még adós. A szocialista országokban a gazdasági növekedés elméleti kérdései inkább csak az utóbbi években kerültek az érdeklődés homlokterébe, ezért sokféle nézet vár még tisztázásra. Kiegyensúlyozottnak általában annak a gazdaságnak a fejlődését szokták tekinteni, amelyben az egy főre jutó nemzeti jövedelem fokozatos emelkedése a termelő alapok tartós kihasználása és a teljes foglalkoztatottság útján jön létre; a termelés és a szükségletek összhangban vannak s a reálbérek rendszeresen emelkednek. Az ún. nyitott gazdaságokban kiemelkedő jelentősége van a külkereskedelmi és a nemzetközi fizetési mérlegek egyensúlyainak is. E megfogalmazás tehát a tartós növekedés és az egyensúly ellentmondását fejezi ki. A növekedés a dinamizmus, a változás, a fejlődés hordozója, az egyensúly pedig egy adott pillanatot tükröz. Ennek az ellentmondásnak a feloldása, összeegyeztetése — a folyamatos gazdasági növekedés számára a legkedvezőbb feltételeket teremtve — a gazdaságpolitika feladata.

Ártermelés esetén a termelés és a szükségletek kapcsolata a piaci keres-

let és kínálat viszonyaként jelenik meg. A kereslet és a kínálat egyensúlyát részviszonyok juttatják érvényre, amelyeknek a felbomlása új arányokat hoz létre. Az összhang tehát valójában soha sem abszolút; *az egyensúly csak mint tendencia érvényesülhet*. Az árupiacon az egyensúlyból kiindulva a kereslet és a kínálat változásának két tipikus tendenciája különböztethető meg. Ha a kínálat összességében gyorsabban növekszik, mint a kereslet, akkor az eladók kerülnek nehezebb helyzetbe, mert értékesítési nehézségek keletkeznek („vevők piaca”) és a gazdaságot deflációs pénzügyi jelenségek gyötrik. Ha összességében a kereslet nő a kínálatnál gyorsabban, akkor a vevők pozíciója gyengébb („eladók piaca”) és előbb-utóbb inflációs tünetek tapasztalhatók.

A kiegyensúlyozott gazdasági növekedésre vonatkozó meghatározás alapján még az a kérdés is nyitva áll, hogyan lehet az optimális növekedést célul kitűzni. A közgazdasági elemzések keretében szokásos összehasonlításoknál a gazdasági egység fejlődését vagy egy korábbi időszak növekedéséhez vagy más hasonló feltételekkel rendelkező egységekéhez szokták mérni. A gazdasági fejlődésünkre vonatkozó elemzések azt mutatták, hogy a termelési tényezőkben (természeti kincsek, rendelkezésre álló munkaerő és a felhalmozási lehetőségek) meglevő adottságainkat számba véve az előnyösebb fejlődési ütemet hazánkban elsősorban a gazdasági hatékonyság eddigénél gyorsabb javulása alapozhatja meg, ez pedig a gazdasági struktúra kedvező irányú változását igényli.

Az új irányítási rendszerben a strukturális változtatások nagyrészt központi döntések alapján valósulnak meg, de a piaci egyensúly biztosítása gazdasági és főként pénzügyi szabályozás útján történhet. A fizetőképes kereslet és a kínálat találkozását jelentő árucserre pénzbevételek keletkezése és felhasználása útján megy végbe, és jövedelmek realizálásához vezet. A jövedelmek képződésének és felhasználásának üteme és az ezek közötti viszony a kereslet és kínálat alakulásának pénzügyi tükörképe. A népgazdaság egyes „jövedelmi köreit” — az állam, a vállalatok, a lakosság és a külföld — a pénzügyi rendszer fogja egységes egészbe. *A pénzügyi egyensúlyi viszonyokat tehát úgy lehet értelmezni, mint a gazdasági egyensúly fontos tényezőit.*

A pénzügyi egyensúlyra való törekvés abból az általános elvből fakad, hogy az egyes jövedelmi körök bevételeinek és kiadásainak alakulása anélkül sohasem távolodhat el tartósan és nagymértékben az egyensúlytól, hogy ez előbb-utóbb ne gátolná a gazdasági növekedést. Valójában itt az egyes jövedelmi körök pénzügyi pozícióinak az egyensúly felé törekvő irányzatairól van szó, és nem a bevételek és a kiadások feltétlen azonosságáról. Hiszen — megfelelő körülmények között — az egyes területek pénzügyi egyensúlyától való eltérések és a belső jövedelemkülönbségek adhatnak impulzust a gazdasági fejlődéshez. A pénzügyi egyensúly alakulása végső soron a pénz vásárlóértékének változásában jut kifejezésre, amelynek a gazdasági növekedéssel való összefüggését ugyanilyen relatív értelemben lehet felfogni.

A régi mechanizmusban úgy igyekeztük a pénzgazdálkodást megszervezni, hogy az az anyagi mozgásokat híven kövesse. A terveket azonban nem lehet a gazdaságra egyoldalúan és részletesen levetíteni, azokat a piac által kell elismertetni. A helyes szintézis nyilvánvalóan az, hogy a tervek alapján közvetett szabályozókkal befolyásoljuk a piac spontán működését, a piaci viszonyok pedig orientálják a tervezést a valóságos hazai és világpiaci fejlődésről. Ennek a szintézisnek a megteremtése döntően a pénzügyi politikára hárul. *A pénzügyi politika általános feladata kidolgozni a jövedelmek képződésére vonatkozó prognózisok és tervszámítások alapján felhasználásuk stratégiáját.* A pénzügyi politika keretében kell meghatározni a piac pénzügyi szabályozásának rendszerét, összehangolva e szabályozókat a gazdaságpolitikai koncepciót kifejező népgazdasági tervekkel és egymással. Végül figyelemmel kell kísérni működésüket a gyakorlatban és biztosítani kell érvényesülésüket.

Látható, hogy a pénzügyi politika az általános gazdaságpolitikán belül viszonylagos önállóságra tesz szert az új irányítási rendben. Ezt nemcsak az teszi indokolttá, hogy a közvetlen tervutasítások megszűnnek, hanem az is, hogy a gazdasági célokat különböző pénzügyi módszerekkel lehet elérni. Ilyen alternatívák eddig nem álltak előttünk. Az új viszonyok között a pénzügyi politikának éppen az lesz a feladata, hogy ezek közül kiválassza a leghatékonyabbat, a legeredményesebbet.

A pénzügyi politika számára rendelkezésre álló eszközöket különbözőképpen lehet áttekinteni. A szabályozók a piaci egyensúly biztosítását szolgáló *manőverezés szempontjából* két fő csoportra oszthatók aszerint, hogy *tartósok*, hosszú időre előre rögzítettek vagy *rugalmasak*, szükség esetén gyorsan változtathatók.

A középtávú tervekben döntenek a gazdaság fejlesztésének üteméről és arányairól. Ekkor határozzák meg azt is, hogy például milyenek legyenek az arányok a felhalmozás és a fogyasztás között, a termelőerők fejlesztésének központi és decentralizált forrásai között, a személyi jövedelmek közvetlen vagy közvetett formái között stb. A szabályozók egy része ezeknek az *arányoknak a megvalósítását* biztosítja. Másfelől a vállalatoktól előrelátást és kockázatvállalást követelünk. Ez azonban csak a vállalatok tevékenységét orientáló fontosabb tényezők stabilizálása esetén lehet reális. E szabályozóknak ezért „középtávon” általában változatlanoknak kell lenniök.

A legfőbb *tartós pénzügyi szabályozó eszközök* a következők:

— a vállalati jövedelem adóztatásának és felhasználásának általános szabályai,

— az árrendszer (az árstruktúra és az árképzés elvei), ideértve a devizaszorzókat és vámelőírásokat,

— a devizagazdálkodás szabályai,

— a közép- és hosszú lejáratú hitelek általános rendszere,

— a központi pénzalapokkal összefüggő ellátási és elszámolási rendszerek.

A rugalmas szabályozók *a kereslet és a kínálat befolyásolásának operatív eszközei*. Mivel ezek a piaci egyensúlyra rövid távon hatnak, megállapításuk az éves tervhez és az állami költségvetéshez kapcsolódik. A legfőbb *rugalmas szabályozó eszközök* az alábbiak:

— a hitelnyújtás feltételei (kamatlábak, hitelkeretek stb.),

— a dotációk és szubvenciók,

— a bérszínvonalat szabályozó egyes intézkedések,

— a kereslet-kínálat változásai miatt szükségessé váló eseti árintézkedések,

— a beruházások kereteit befolyásoló költségvetési intézkedések.

A pénzügyi szabályozóknak ezt a rendszerezését érdemes még néhány megjegyzéssel kiegészíteni.

A szabályozóknak ez a „természete” és megkülönböztetése a reform előkészítése során alakult ki, abbeli igyekezetben, hogy két egyformán indokolt követelmény teljesüljön. Az egyik, hogy a vállalatok számára a perspektivikus gondolkodás feltételeit megteremtsük. De láttuk, hogy a központi gazdasági vezetés nem töltheti be hivatását, ha nem rendelkezik minden időben olyan befolyásoló eszközökkel, amelyekkel az előre nem várt aránytalanságokat gyorsan megszüntetheti. Kétségtelen, hogy az alkalmazott megkülönböztetésben érvényesül a gazdaságvezetésnek bizonyos szubjektívizmusa, ti. hogy mit *tekint* tartós szabályozónak és mit nem. Közgazdasági szempontból a szabályozókat az általuk gyakorolt hatás intenzitása és gyorsasága alapján kell majd a későbbiek során megkülönböztetni. Ehhez jobban kellene ismerni a vállalati vezetés, a gazdasági közvélemény viselkedésének gazdasági és pszichológiai indítékait, az ilyen típusú elemzések módszerei és rendszere azonban még nincs megfelelően kidolgozva.

Az előbb elmondottak semmit nem vonnak le abból, hogy a tartós és rugalmas szabályozókat egységes, összefüggő rendszernek kell felfogni, amelyen belül az egyes elemek különböző funkciókat töltenek be. Tartós szabályozók nélkül nincs gazdálkodási stabilitás a vállalatoknál; a gyorsan változó körülmények között viszont rugalmas szabályozók nélkül nem lehet a piaci egyensúlyt biztosítani. Zavar akkor állhat elő, ha ezeket a szabályozókat nem természetüknek megfelelően alkalmazzuk, ha például a kisebb „konjunkturális ingadozások” vagy nem várt nehézségek felbukkanása esetén mindjárt a kialakított alapvető szabályozóinkat akarjuk korrigálni.

A kialakított szabályozók a piaci viszonyok szempontjából új körülményeket teremtenek. A vállalatok közvetlen kapcsolataik alapján maguk döntik el, hogy mit termelnek és azt kinek adják el. Nagy hatáskörrel rendelkeznek a termelési feltételek alakításában: munkaerő-szükségletükről maguk gondoskodnak, saját fejlesztési alapokból bővítik és korszerűsítik a kapacitásokat. Rugalmasabb lesz az ármechanizmus és a kalkulációs rendszer. A vállalatok szabadabban mozoghatnak a bel- és külföldi piacon. Mindezt az érdekeltégi rendszer fogja egységes keretbe, amelyben a nyereség növelésétől függ a személyi jövedelmek emelése, és a fejlesztésre rendelkezésre álló összeg nagysága. Az új körülmények között megindulnak majd a vállalatok kezdeményezései az új lehetőségek kihasználására. Nemcsak sikeres és egészséges vállalkozásokra kell azonban számítanunk, mert lesznek törekvések a piaci helyzet egyoldalú kihasználására, sőt itt-ott spekuláció is felütheti fejét. Az egész piac — ezekből kifolyólag — sokkal mozgékonyabb és érzékenyebb lesz a pénzügyi viszonyok tekintetében is. Valahogy úgy vagyunk ezzel, mint a vitorlással: minél karcsúbb, annál kisebb az ellenállás, ezért szabadabb és gyorsabb a mozgása, de annál érzékenyebb és finomabban reagál arra, hogy a haladást befolyásoló irányító eszközöket miként kezelik.

A pénzügyi politika alapvonásai

A pénzügyi politika időszerű céljainak meghatározásánál a piaci egyensúly állapotának elemzéséből kell kiindulni. Nálunk az elmúlt években a felhasználás meghaladta a belföldön termelt nemzeti jövedelmet, a beruházási piacon a termelőeszközök iránti kereslet jobban nőtt, mint a kínálat. A gyorsan bővülő beruházási tevékenység (és kedvezőtlen hatékonyság) nyomán kiáramló vásárlóerő a fogyasztói piacra is állandó nyomást gyakorol. Ebből a helyzetből következően a reform bevezetésének időszakában a pénzügyi politikának az alábbi konkrét célokat kell szolgálnia.

1. A *fogyasztói piacon* biztosítani kell a kereslet és a kínálat szilárd egyensúlyát, elsősorban úgy, hogy egyúttal a termelékenység növekedésének üteme gyorsabb legyen a nominális jövedelmek emelkedésénél. Az árak rugalmassága tegye lehetővé a megfelelő termékstruktúra kialakulását, de a reálbérek és a reáljövedelem folyamatos emelkedése biztosítva legyen.

2. A *beruházási piacon* elő kell segíteni az egyensúly megszilárdulását egyrészt a kínálat gyors növelése útján, de másrészt átmenetileg még a beruházási javak iránti kereslet visszafogásával is. Mivel a vállalati saját fejlesztési lehetőségek a nyereséggel arányosan alakulnak, a kereslet növekedését a költségvetési beruházások és a hitelkihelyezések körében lehet lassítani. A beruházások hatékonyságának javítása: a megalapozottabb döntések, a kivitelezési idő lerövidítése is hozzájárulhat a beruházási piac egyensúlyának kialakulásához.

3. Elő kell segíteni a *külkereskedelmi* előnyök hatékonyabb kihasználását, mert ez javítja a fizetési mérleget.

Az elmondottak megvalósulásának feltétele a *pénzügyi egyensúly* megszilárdítása, más szóval a *forint vásárlóértékének viszonylagos stabilitása*.

A viszonylagosságot azért hangsúlyozzuk, mert nem szükséges — és nem is lehetséges — az árak és a bérek mozdulatlanlansága. Ez a gazdasági növekedés és végső soron az életszínvonal-emelkedés gátja lenne. Az egyensúly nem követel merev pénzügyi politikát, de törekedni kell a relatív stabilitásra: az árak és a jövedelmek együttes és mérsékelt mozgására, a reáljövedelmek tartós növekedése, valamint az ár és jövedelmi arányok egészséges átalakulása mellett.

Milyen okok készítenek arra, hogy kezdetben a pénzügyi politikának elsősorban ezt az aspektusát helyezük előtérbe? Mindenekelőtt azok az aránytalanságok és rejtett inflációs tendenciák, amelyek a régi mechanizmus gazdasági felszíne alatt lappangtak. Ezek a közvetlen utasítások kötött árak mellett látszólag nem okoztak komolyabb gondot, de a szabadabb árak és gazdálkodási körülmények keretei között aktív hatásokat válthatnak ki. Emellett figyelembe kell venni, hogy erőteljesebb az érdekeltség a nyereségben, ezért a vállalatok áremelésekre és nagyobb személyi jövedelem-kiáramlásra fognak törekedni. Az árrendszer rugalmassága és sok esetben a kereslet túlsúlya meg is adja erre a lehetőséget. A magasabb árszínvonal a költségek továbbgyűrűződésére fejthet ki hatást. A kívánatosnál jobban nőnek a vállalatoknál maradó jövedelmek. A folyamatban levő beruházásoknál a vállalatok arra törekednek, hogy a befejezéshez szükséges összegeknek minél nagyobb hányadát az államra hárítsák. Ezek fokozzák a költségvetés amúgy is meglévő egyensúlyi problémáit. Az új gazdálkodási rendszerre való áttéréssel kapcsolatos gazdasági átrendeződés, az új elszámolási módszerek bevezetése — különösen kezdetben — a vállalatok részéről hitelexpanziós igényeket vált ki. Mindez együtt potenciálisan olyan gazdasági nyomást jelent, amely — ellenintézkedések nélkül — inflációs tendenciákhoz vezethet.

Elméletileg elképzelhető inflációs politikával — a gyors keresletnövekedésen keresztül — serkenteni a kínálat fejlődését. A mi körülményeink között ez nem járható út. Nemzetgazdaságunk struktúrája nem eléggé összehangolt és hatékony. Inflációs politika mellett az ebből eredő feszültségek csak akkor csökkenhetnének, ha jelentős szabad beruházási erőforrásaink lennének, amelyeket a legkorszerűbben használhatnánk fel. Jelenleg azonban mérsékelték beruházási lehetőségeink, nem is elég hatékony a beruházási tevékenység. Ezért inflációs pénzügypolitika esetén a struktúra valószínűleg nem javulna, ismét egyszerűen a mennyiségi növekedés lépne előtérbe.

Felmerülhet az is, nem volna-e helyes a reform első éveiben kifejezetten deflációs pénzügyi politikát folytatni. Kétségtelen, hogy ez az egyensúly szempontjából biztonságosabb volna, de más oldalról súlyos hátrányai lennének. A defláció következtében szűkülne a kereslet, s ez a kínálat fejlődését nem serkentené, hanem lassítaná. Végeredményben ez a reform céljával ellentétes hatást váltana ki.

A reform kezdetén a piaci egyensúly biztosítása és a gazdasági struktúra előnyös megváltoztatásának igénye bizonyos fokig szemben áll egymással. Ez annál inkább így van, mert a reformot megelőző évben a gazdasági növekedés meggyorsult, amely pozitív vonásai mellett ezt az ellentmondást nem csökkentette. Hozzá kell tenni ehhez még azt is, hogy a jövedelmek decentralizálásának a hatásai igazán csak az első év után, 1969-ben fognak megjelenni. Tényleges helyzetünk ismeretében azt kell tehát feltételezni, hogy *nem néhány rövid hónapra tehető az az időszak, amelyben a pénzügyi politika a gazdasági problémákat elsősorban az egyensúly és a stabilitás szemszögéből kénytelen megközelíteni.*

A gazdasági hatékonyság érvényrejuttatásához szükséges átalakulást kell a pénzügyi politikának elősegítenie. Ez a törekvés tudatos szelektálást követel a költségvetést érintő beruházási döntésekben, a beruházási hitelpolitikában és növekvő aktivitást a belföldi termelést befolyásoló dotációknál és árkiegészítéseknel, valamint az export támogatásánál. Hogy a gazdaság és a

társadalom vérkeringésében komolyabb zavarok ne keletkezzenek a nagyobb hatékonysági követelményeket csak fokozatosan lehet érvényre juttatni. A gyorsabb növekedés kibontakozására akkor gondolhatunk, ha a gazdaságban az erre irányuló „természetes hajlandóság” feltételei megértek. A gazdálkodás hatékonyságának általános javulása a már említett neuralgikus területeken, lesz az az inflexiós pont, amelyet nemcsak a reform eredményes végrehajtása, hanem a pénzügyi politika aktivitásának kibontakozása szempontjából is majd eredményjelzőnek tekinthetünk.

A pénzügyi politika eszközeiként működő szabályozók tulajdonképpen a *költségvetési rendszer*, vagy a *hitel- és bankrendszer* keretébe tartoznak. Megpróbáljuk körvonalazni, hogy a gazdasági növekedés folyamatában milyen szerepet lehet, vagy kell szánni a pénzügyi rendszer egyes részeinek a pénzügypolitikai célok megvalósításában. Elvileg három lehetőség között választhatunk:

— vihetünk *kiterjesztett költségvetési politikát*, vagyis a vállalatok adó-megterheléseit viszonylag magas szinten tartjuk és a költségvetésben összpontosuló eszközöket használjuk fel a struktúra átalakítására és a gazdasági növekedés meggyorsítására (ezt az eljárást próbáltuk követni a régi mechanizmusban);

— vihetünk *kiterjesztett hitelpolitikát*, ilyenkor általában a vállalatok adó-megterhelése viszonylag alacsony, elegendő saját eszközökkel rendelkeznek, a struktúraátalakítást a vállalatok döntésein kívül főleg a hitelrendszeren keresztüli pénzellátás és jövedelemátcsoportosítás szolgálja (ilyen jellegű sok tőkésország pénzügyi politikája);

— végül: folytathatunk szorosan *összehangolt költségvetési és hitelpolitikát*, amikor a gazdaság aktív befolyásolását a költségvetési rendszer és a hitelrendszer együtt látja el, a jövedelemátcsoportosítás részben a költségvetésen és részben a bankrendszeren keresztül bonyolódik le.

Az állami költségvetésnek nagy a szerepe a piaci egyensúly fenntartásában. Egyrészt, a költségvetés folyamatos elkötelezettsége jelentős a folyamatban levő beruházásokra és a társadalmi közös fogyasztásra. Másrészt, a jövőben is állami hatáskörben marad a népgazdasági struktúrát átalakító beruházások feletti döntés joga. Ezenkívül jelentős forrásokra van ma még szükség a termelés és a fogyasztás bizonyos területeinek támogatására is. Mindezeket együttevve a nemzeti jövedelem felét a költségvetésen keresztül osztjuk el. Adórendszerünk is ennek megfelelő, nagy lépést tesz előre a vállalati gazdálkodás önállóságának akceptálása felé, de az adóterhek színvonalát ezt — a decentralizálás fokozatos végrehajtása céljából — a tervnek megfelelő keretek között tartja.

A hitelrendszer aktivizálódását a termelés és forgalom gazdasági (és nem elszámolási) alapra helyezett pénzellátásán kívül a társadalmi akkumulációnak a gazdasági fejlődés meggyorsítását szolgáló átcsoportosítása, valamint a külföldi források mobilizálása fejezi ki. A vállalati és lakossági megtakarítások — bár állandóan növekednek — előreláthatóan mégsem játszhatnak majd olyan szerepet, mint a fejlett kapitalista államok pénzpiacain. Mindezeket figyelembe véve: *tervgazdaságunk jelenlegi feltételeinek és az állami jövedelmek decentralizálása mostani folyamatának leginkább a szorosan összehangolt költségvetési és hitelpolitika felel meg.*

A költségvetési egyensúlyról

A költségvetési pénzügyek fogalmán azokat a pénzmozgásokat, összefüggéseket és szabályozásokat értjük, amelyek az állami költségvetés bevételeivel és kiadásaival közvetlen kapcsolatban vannak. Ez a meghatározás egyaránt tekintettel van arra, hogy a költségvetés az állam központi pénzalapja,

és arra, hogy ide tartoznak a költségvetéshez kapcsolódó különböző piacsabályozó eszközök is. A költségvetési politikából — nagyobb jelentőségük miatt — kiemeljük a jövedelempolitikát (szűkebb értelemben az adópolitikát és a támogatási politikát), továbbá a társadalmi közös fogyasztásra vonatkozó pénzügyi politikát.

Általában az a felfogás, hogy a költségvetés tipikusan az állami jövedelmek évenkénti centralizálásáról és felhasználásáról gondoskodik. Ebből következik az, hogy eszközeinek túlnyomó része ún. rugalmas szabályozó. A piac szabályozásának általános rendszere alapján megközelítve azonban belátható, hogy a költségvetési politika súlypontja nem lehet egyoldalúan az éves szemlélet. Figyelmet kell fordítani azokra a szabályozásokra is, amelyek *tartósan befolyásolják nemcsak az állami bevételek volumenét, hanem a vállalatok szabadon felhasználható jövedelmeinek alakulását, egész gazdasági tevékenységét is*. Természetesen hasonló értelemben vonatkozik ez a távlati beruházási döntésekre, társadalmi preferenciákra s nem különben a közös fogyasztás keretébe tartozó oktatási, egészségügyi és társadalombiztosítási rendszerekre is.

A költségvetési politika irányelveinek meghatározása ezután sokkal inkább a középtávú gazdasági előrelátást követeli meg, mint az éves szemléletet. Ez nem mond ellent a költségvetés rövid lejáratú piacsabályozó szerepének, de világos, hogy a költségvetési politika döntéseinek szabadságfoka középtávon sokkal nagyobb, mint az éves költségvetés összeállításánál. Azért is kell ezt hangsúlyozni, mert gyakorlatunkban többször volt már arra példa, hogy a középtávú tervek „illúziói” az éves költségvetéseknél kerültek szembe a valósággal. Ilyenkor — mivel már a döntési alternatívák szűk keretei között vagyunk — fennáll annak a veszélye, hogy a gazdasági egyensúly helyreállítására irányuló erőfeszítések társadalmi és gazdasági szempontból torz formát öltenek. Ekkor kerülnek előtérbe improvizált megoldások, koncepciózus döntések helyett. Hogy az ilyen helyzeteket elkerülhessük, a költségvetésben is le kell szokni a „máról-holnapra” való gazdálkodásról és határozott, távlati irányvonalat kell követni.

A költségvetési politikának mindig eminens problémája a költségvetés *egyensúlyi helyzetének* és az általa kifejtett gazdasági hatásnak a megítélése, amely az elmúlt években gyakran képezte elméleti vita tárgyát. A tervgazdálkodás kialakulásának kezdetén a költségvetés bevételi többletének jelentős „önálló” szerepet tulajdonítottak. Voltak olyan nézetek, amelyek a költségvetés bevételi többletét alkalmasnak vélték a népgazdaság egyensúlyának megítélésére is. Más nézetek viszont — hogy a túlsó végletet is említsük — a költségvetés bevételi többletét egyszerűen „tervezési tartalék”-nak tekintették. Minden esetre a költségvetés bevételi többletének közgazdasági jelentőségét a régi mechanizmusban nem volt indokolt túlbecsülni, mert az értékviszonyoktól elszakított árak miatt a költségvetés bevételi többlete vagy hiánya mögött sokszor „ellentétes” tendencia húzódott meg. (Gondoljunk csak a fizetési mérleg alakulására és hiányának vagy többletének a költségvetésre gyakorolt hatására!)

A bevételi többlet szükségességének és nagyságának a megítélésénél — a ma már elég általánossá vált nézet szerint — abból kell kiindulni, hogy a költségvetési gazdálkodás végrehajtásához szükséges pénzmennyiséget a bevételek és kiadások volumene, illetve ütemkülönbsége, vagyis a tiszta jövedelem tömege és forgási sebessége határozza meg. Mivel a forgási sebesség növelésének korlátai vannak, a gazdálkodással párhuzamosan bővülő költségvetési forgalom lebonyolítására mind nagyobb pénzüsszegre van szükség. Ezt úgy tudja fedezni a költségvetés, ha nem költi el jövedelmeinek egy részét, hanem felhalmozza. Ezen a határon túl azonban a költségvetési pénztartalékolás hátrányos lehet a népgazdaság számára, mert akadályozhatja a realizálási folyamatot.

Nem könnyű az állami költségvetés egyensúlyát egy olyan általános gazdasági reform keretében elérni, amely az egész árrendszert, a jövedelemszabályozást és a támogatást új alapokra helyezi. Az 1968. évi költségvetést az jellemzi, hogy a vállalati alapok és önállóság növelése céljából jelentős jövedelemhányadról lemond. A költségvetésnek a nemzeti jövedelem újraelosztásában betöltött szerepe ebből kifolyólag 8—10⁰/₀-kal csökken. A költségvetés azonban nem tudta olyan mértékben csökkenteni kiadási kötelezettségeit, mint amilyen arányban bevételei csökkentek. Ennek oka főleg az, hogy a folyamatban levő beruházások költségeit a vállalatok csak részben tudták át-vállalni. Ebben az is tükröződik, hogy az eddig is meglévő, de kevésbé vagy egyáltalán nem mutatkozó egyensúlytalanságok az új gazdaságirányítási rendszer keretei között most felszínre kerültek. Mindezek következménye a költségvetés hiánya, amit a korábbi évek bevételi többleteiből kell fedezni.

A deficités költségvetés önmagában jelzi, hogy az állam bevételei és kiadásai a reform kezdetén nincsenek összhangban. Ez magában hordja azt a veszélyt, hogy a fizetőképes keresletet a kívánatosnál kevésbé korlátozzuk. De a költségvetési volumen 1—2⁰/₀-ában megjelenő deficit csak akkor válik inflációs jellegűvé, ha tartós tendenciává fejlődve emisszióból kell fedezni. (Az „emisszió” szűkebb értelemben a készpénzkibocsátást, tágabb értelemben pedig általában pénzkibocsátást jelent. Itt és a cikk további részében a fogalmat a tágabb értelemben használjuk.)

Nyitott gazdaságban a költségvetési deficitet a külkereskedelemmel és a fizetési mérleggel szokás összefüggésbe hozni. Ez azonban inkább megjelenési forma és nem ok. A mélyebben fekvő indítékot a gazdasági tevékenység — és főleg a beruházások — hatékonyságában kell keresni. Ebből kiindulva a kiadások drasztikus csökkentésével nem lehet a gazdasági egyensúlyt biztosítani. *Reálisan tehát azt a célt lehet kitűzni, hogy az állami költségvetés egyensúlyát az átmenet időszakában 1970-ig folyamatosan elérjük.* Ennek természetes módja a reform előnyös hatásainak kibontakozása folytán jelentkező bevételnövekedés, ellenkező esetben a standardkiadások csökkentésére is kényszerülhetünk. Addig, amíg a költségvetés szilárd egyensúlya helyre nem áll, a költségvetési és hitelrendszer finanszírozási politikáját ebből az objektív helyzetből kiindulva úgy kell összehangolni, hogy *indokolatlan emisszióval a forint értékállandóságát ne veszélyeztessük.*

Jövedelemszabályozási és támogatási politika

A költségvetési politika egyik kulcskérdése a *jövedelemszabályozás*: a jövedelmek megosztása az állam, a vállalatok és a lakosság között, továbbá a központi és helyi költségvetések között. A vállalati jövedelemszabályozással nemcsak azt kívánjuk biztosítani, hogy az állam és a vállalatok közötti jövedelmek pénzügyi kötelezettségeinknek megfelelő arányban legyenek elosztva, hanem azt is, hogy a jövedelem felhasználásában biztosítva legyen *a tervezett arány* a felhalmozás és a fogyasztás között.

A társadalmi tiszta jövedelem több mint felét realizálják a vállalatok nyereségként. (A többit eszközlekötési járulék, bérjárulékok, járadékok, forgalmi adó és vám címén befizetik a költségvetésbe.) A nyereség felosztásában a vállalati és az állami jövedelmek aránya átlagosan kereken 45 : 55. Ez az arány a következő években — a számítások szerint — valamelyest az állam javára tolódik el.

Az adóztatás szabályainak kialakításánál az volt a törekvés, hogy a vállalatnál maradó nyereségnek a fejlesztésre és a személyi jövedelemre való felhasználása igazodjon az eszköz- és bérigényességhez. Mint ismeretes ez úgy valósul meg, hogy a nyereség két részre oszlik: az eszközök arányában képzett nyereségrészt lineárisan, a bérek arányában képzett nyereségrészt pedig

progresszíven adóztatjuk. Ezzel az a szándékunk, hogy a vállalatok a nyereséggel arányosan differenciálódjanak a fejlesztés és a beruházás tekintetében, de ennél kisebb mértékben differenciálódjon a személyi jövedelem.

A reform kezdetén a vállalatok induló adottságai eléggé determinálják a nyereség nagyságát. Az árreform keretében a különböző iparágak egymástól eltérő nyereséget kalkulálhattak az áraikban. De az ágazatok és a vállalatok nyereségnövelési lehetőségei is eltérőek (különböző árformák, korszerűbb és rugalmasabb technológia, a konvertálható kapacitások nagyobb részaránya, a kereslet-kínálat fennálló viszonyai stb. miatt). Kezdetben nem volna indokolt a kereseteket teljesen ezektől az adottságoktól függővé tenni. Az adórendszer bizonyos kiegyenlítést végez, hogy a személyi jövedelmekben kialakuló differenciák ne legyenek szélsőségesek, ne teremtsenek elviselhetetlen helyzetet.

A vállalati jövedelmeket elég bizonytalanul lehetett számbavenni. Ez nagyobb kockázattal járt, mint eddig. Korábbi árrendezéseknél is volt a költségvetésben egyensúlyi probléma, de mivel a megnövekedett vállalati nyereség túlnyomó részét központosítottuk, ez csak elszámolástechnikai megoldást igényelt. Most azonban másképp áll a helyzet. A vártnál nagyobb nyereség megnöveli a költségvetés bevételeit, elősegíti tehát az egyensúly elérését, de egyúttal növekszik a vállalatok saját alapja is. Ha a nyereségtöbblet a termelés növelésének vagy hatékonyságjavulásának a következménye, akkor semmiféle zavart nem jelent, ha a kiáramló vásárlóerő is magasabb. Ha azonban a nyereségnövekedés indokolatlan áremelésből adódik és ezt a személyi jövedelem növekedése követi, akkor ez inflációs tendenciákat indíthat meg. Mód van az ilyen tünetek ellen gazdasági eszközökkel védekezni: intervenciók állami tartalékokkal vagy importtal, a hitelezési feltételek átmeneti megszorításával, a „tisztességtelen haszon” elvonásával stb. Az *adórendszer megváltoztatása ilyenkor nem segít*, mert minden vállalatot egyformán érint, és megingatja a szabályozók tartós hatását.

A jövedelemszabályozás kialakításánál fontos szempont volt a fogyasztási cikkek piacának a kiegyensúlyozottsága. Ezt szolgálja a progresszív adórendszer mellett az, hogy 4⁰/₀-nál több átlagbérnövelést — függetlenül az első évi gazdasági eredménytől — egyik vállalat sem hajthat végre. A kiáramló fogyasztói vásárlóerő megfelelő határok között tartásának további biztosítéka a részesedésként kifizethető összegek maximálása az egyes foglalkoztatási kategóriáknál. E „biztonsági szelepek” rendeltetése, hogy a kezdetben esetleg kiugróan nagy vállalati tartalékok — amelyek részben jó vállalati munkából, részben az árkalkulációs lazaságokból adódnak — ne az első évben jelenjenek meg a fogyasztói piacon, hanem fokozatosan a későbbi években.

A lakossági jövedelempolitikával kapcsolatban külön kell szólni a *fogyasztói árreformmal* összefüggő forgalmiadó-reformról. A fogyasztói árak reformja szűkebb körben érvényesül, mint ahogy az a reform kezdetén eredetileg kívánatosnak látszott. Ennek az a következménye, hogy a fogyasztói árkiegészítés jóval nagyobb, mint a korábban számított. A termelői áraknál ugyanis érvényesülhettek az értékarányok, megszűnt a különböző kedvezmények elég nagy része, emiatt a termelői árak és a fogyasztói árak közötti „olló” több helyen nyitva maradt, sőt nőtt! A költségvetésből ezért nagyobb támogatást kell adni, hogy a fogyasztói ár ne változzon. A gyakorlati tapasztalatok alapján arra is lehet következtetni, hogy a fogyasztási struktúrában folyamatosan bekövetkező változások a költségvetésnek további terheket okoznak.

A fogyasztói árreform és a forgalmiadó-reform végrehajtásánál az elgondolás az volt, hogy a fogyasztói árakhoz adott támogatások és a forgalmi adó kiegyenlítsék egymást. Az értékarányos fogyasztói árak kialakítása valószínűleg hosszú és keserves munka lesz. Nyilvánvaló, hogy az e szempontból legkedvezőbb helyzetben is szükség lesz olyan adózási eszközökre, amelyek-

nek segítségével a fogyasztási struktúrát tudatosan befolyásoljuk és a kereskedelmi forgalom szférájában megjelenő jövedelmek egy részét az állam lefölozze. A forgalmi adónak mint költségvetési bevételnek a nagyságrendje csökkent ugyan, de mint a fogyasztói árak arányait és a fogyasztási struktúrát is befolyásoló jövedelemszabályozó eszköz még hosszú ideig fenn kell hogy maradjon.

A jövedelempolitikához szorosan kapcsolódik — tulajdonképpen ennek része — a *támogatási politika*, amely részben a belföldi ipari és mezőgazdasági termelés, részben az exporttevékenység ösztönzésére hivatott. A dotációk eddigi funkciója az ár- és költségkülönbsétek automatikus kiegyenlítése volt, függetlenül attól, hogy az hatékonysági problémáknak vagy az árak értéktől való elszakadásának, vagy bármely más körülménynek a következtében volt szükséges. A jövőben az automatikus támogatási rendszer helyébe *aktív* támogatási politikának kell lépni. A támogatást valamely társadalmi cél elérése végett kell nyújtani meghatározott árpolitikai, termeléspolitikai, kereskedelempolitikai megfontolásból. De nem szabad nem jövedelmező vagy kevés jövedelmet biztosító vállalatokat „áhumanitásból” támogatni.

Gazdaságunkban kiemelkedő jelentősége van az exporttámogatási rendszernek. A reform egyik jelentős intézkedése az egységes külkereskedelmi árszorzó, amely a külföldi és a belföldi piacok közvetlenebb kapcsolatát teremti meg. Minthogy az árszorzó a tényleges devizakitermelési átlagköltség alapján került meghatározásra, nyilvánvaló, hogy az exporttermékek egy része az átlagosnál jobb, másik része az átlagosnál rosszabb jövedelmezőségű. Az átlagosnál nagyobb nyereséget biztosító export mind a vállalat, mind a népgazdaság számára előnyös, s az árszorzó közvetítésével a vállalat érdekelt az ilyen export fokozásában. Az átlagosnál kisebb jövedelmezőséget biztosító export átmeneti fenntartása is nélkülözhetetlen, ezért azt az állam „visszatérítésben” részesíti. A visszatérítés odaítélése nem automatikus, ahol lehet, ott a jövedelmezőség javítását célzó feltételeket szabtak meg, a nagyon gazdaságtalan export pedig nem részesül támogatásban. A külkereskedelemben is legalább úgy, mint a többi területeken csak fokozatos javulásról lehet szó, ezért reálisan arra számíthatunk, hogy az első években csak a *leggazdaságtalanabb exportot korlátozzuk*.

A jövedelemdecentralizálás nemcsak a szűken vett vállalati körben megy végbe, hanem a szövetkezeti szektorban is. Az ipari és a mezőgazdasági szövetkezeteknél ugyanolyan jövedelemterheket és jövedelemelvonási formákat alkalmaznak, mint az állami vállalatoknál. A termelőszövetkezeteknél a jövedelmek alakulására a legnagyobb változást a felvásárlási árak emelése jelenti. Ennek pénzügyi-gazdasági háttere, hogy az állam jövedelmekről mond le a szövetkezetek javára avégett, hogy a szövetkezeti szektorban a vállalati gazdálkodás elvei és elemei (mint például a visszafizetendő hitelek követelménye, amortizációs alap képzése és más hasonló pénzügyi szabályozók) következetesebben érvényre jussanak. Az adórendszer annyiban módosult, hogy a földadó rendszere a földminőség alapján progresszív lett, a jövedelemadó terhei egyidejűleg csökkentek. Aktuális feladat a megélenkülő melléküzemi, segédüzemi tevékenység kellő színvonalon való adóztatása.

A termelőszövetkezeti ár- és jövedelempolitikánk felveti a kérdést: az új viszonyok között az adózási és támogatási rendszerünk vajon betölti-e azt a funkciót, hogy a túlzott jövedelemdifferenciálódást a kívánatos társadalmi tendenciák irányában nivellálja? Már most gondolni kell arra, hogy a *nagy társadalmi rétegek átlagos jövedelemszínvonalának kiegyenlítetttsége esetén a különböző adózási terheket és formákat össze kell hangolni*.

A *költségvetésen belüli jövedelemszabályozás* az állami bevételek megosztásának mértékét és formáját határozza meg a központi és tanácsi költségvetések között. A tanácsi gazdálkodás keretei ma már elérik az állami költségvetés egynegyedét. A reform keretében a tanácsi költségvetési gaz-

dálkodásnál az állam három évre előre állapítja meg az adókból átengedett részesedés mértékét és a várható állami hozzájárulást.

A hároméves költségvetési szabályozás jelentős lépés előbbre, de vannak olyan célok, amelyeknek a teljesítése nem sikerült. Az ún. tanácsí bevételek jelenlegi köre alapján nem lehetett jelentősen csökkenteni a tanácsok állami támogatását. Az érdekeltséget úgy lehetne kibővíteni, hogy az adott területen levő nem tanácsí vállalatoktól is bevételek kerüljenek a tanácsokhoz. A tanácsok fejlesztési alapjainál a hároméves perspektívát sem lehetett egyelőre biztosítani. Ezért, ha az ötéves tervből a hátralevő időszak terve újra napirendre kerül, szükséges, hogy a tanácsok a fejlesztési alap tekintetében is egyértelműen lássák az állami elképzeléseket és kapjanak támogatást. Erre annál is inkább szükség van, mert a kommunális adórendszer bevezetésével a városok és a községek rendelkezésére álló összegekben bizonyos átcsoportosítást hajtottunk végre. Ezzel tehát a fejlesztési terveket is szinkronizálni kell. Enélkül a tanácsok azt az alapvető célt, hogy a bevételi lehetőségeket és a beruházásokat, valamint a beruházásokat és a költségvetési gazdálkodást rendszeresen összehangolják, nem tudják megfelelően teljesíteni.

A költségvetési jövedelemszabályozásnál nehézséget okoz, hogy területi egységeink gazdasági fejlettségi színvonala nagyon különböző, legtöbbjük nem rendelkezik a természetes gazdasági körzetekre jellemző ismérvekkel. Így számolni kell azzal, hogy a bevételekben való érdekeltségben és a fejlődésben az egészséges konkurrencia csak nagyon erős korlátok között érvényesülhet. Ezért hosszabb ideig nagy jelentősége lesz a szintkülönbségeket kiegyensúlyozó állami hozzájárulásoknak. Ennek a felismerésnek arra kell vezetnie, hogy a területi gazdasági fejlettség és ellátottsági színvonal ismérveit, s ezeknek a bevételekkel való összefüggését kidolgozzuk. Feltétele ez a tudatos fejlesztési politika megvalósításának és a területek közötti egyensúly fenntartásának is.

A társadalmi közös fogyasztásra fordított eszközök hatékonyságáról

Az állami költségvetés kiadásainak kerekén 40%-a társadalmi közös fogyasztás céljaira szolgál. Ennek nagyobb részét a dolgozók közvetett juttatásként veszik igénybe egészségügyi, szociális és kulturális ellátás formájában. Kisebb hányada pedig az ún. oszthatatlan társadalmi fogyasztás (hónvédelem, igazgatás, kommunális létesítmények fenntartása stb.).

A gazdasági növekedés folyamatában a társadalmi közös fogyasztásra fordított kiadások növekedése és az egy főre jutó nemzeti jövedelem emelkedése között szoros korreláció alakul ki, sőt a legtöbb szocialista országban a társadalmi közös fogyasztás növekedési üteme meg is haladja az egy főre jutó nemzeti jövedelemét. Ennek okai nagyon vázlatosan a következők:

— az életszínvonal-politikában nagy szerepet kapnak a közvetett juttatások, amelyeket a társadalom egyre szélesebb rétegei élveznek;

— a társadalmi átrétegződés és az urbanizáció nyomán rohamosan nő az igény a teljesebb és színvonalasabb szolgáltatások iránt;

— egyre nagyobb az állami eszközökből történő infrastruktúra-fejlesztés.

A voluntarista gazdaságpolitika a társadalmi közös fogyasztás közzgazdasági problémáit szimplifikálta, de ma már tisztában vagyunk azzal, hogy ezek is a gazdasági növekedés tényezői, és ezért *hatékonyságuk vizsgálatáról nem mondhatunk le*.

Hazánkban a társadalmi közös fogyasztás belső arányainak alakulását az jellemzi, hogy évről évre ugrásszerűen nőnek a társadalombiztosítási kiadások. Ez társadalombiztosítási rendszerünkben és a demográfiai körülményekből adódik. A költségvetésben a társadalmi közös fogyasztás céljaira rendelkezésre álló többleteket elsősorban ez köti le. Az egészségügyi ellátás az

elmúlt időszakban az ország egész lakosságára kiterjedt. Az oktatásban pedig társadalmi erőnkhez viszonyítva nagy anyagi áldozatokkal járó és nagy jelentőségű iskolai reformokat hajtottunk végre. Az elmúlt években az egészségügyi és oktatási intézmények hálózatának bővítésén volt a hangsúly. A legelmaradottabb terület a kommunális ellátás; a jó ivóvíz biztosítása, a csatornaépítés, az útépítés, a települések tisztasága és a városfejlesztés. A nagyszerű fejlődés ellenére a szükségletek az elkövetkező években is messze a lehetőségek előtt járnak.

Tulajdonképpen azért van jelentősége a *költségvetési kiadások hatékonysági szempontból való vizsgálatának*, mert minden ágazatot nem lehet egyformán fejleszteni, hiszen a népgazdaság forrásai szűkösek. A rendelkezésre álló eszközöket *a legésszerűbben kell elosztani*. Ez azt jelenti, hogy a lehetséges variánsok közül a legeredményesebbeket, a leghatékonyabbakat kell kiválasztani. E követelmény hangsúlyozása ezen a területen sokak szemében nem népszerű. De végül is tudomásul kell venni, hogy szocialista társadalmi rendünknek nemcsak preferenciái vannak, hanem gazdasági háttére is van és ezeknek kölcsönösen kell hatniuk egymásra.

A kérdések kétirányú megközelítése látszik szükségesnek: *a népgazdasági hatékonyság* elemzése és az *intézményi-üzemgazdasági optimalás*.

A *népgazdasági hatékonyságot* a társadalmi hasznosság oldaláról kell megközelíteni. Ilyenek például az oktatás területén a gazdasági növekedéssel legszorosabb összhangban álló kiképzési arányok kialakítása, a különböző iskolatípusokban való képzés gazdasági hatásainak összehasonlítása, a kiképzési költségek legelőnyösebb megosztásának kidolgozása. Az egészségügy területén például a gazdasági fejlődés és a szolgáltatások iránti igény összefüggésének törvényszerűségei, a szolgáltatások mennyiségi és minőségi növelésének gazdasági szempontból való rangsorolása, az egészségügy egyes ágai közötti viszonyok elemzése és az ellátási optimumot biztosító arányok kialakítása, a termelési kiesések és az egészségügyi ráfordítások közötti összefüggések gazdasági hatásai, egészségügyi hálózat korszerűsítése és a társadalombiztosítási terhek alakulása stb. Hasonlóan lehetne sorolni a problémákat a kommunális ellátás vonatkozásában is (legkedvezőbb telepítési hálózat, tehermegosztási módok stb.).

Az *intézményi üzemgazdasági* vizsgálatoknak az volna a feladata, hogy a létesítendő intézmények kapacitásának és a bekerülési költségek egybevetésének alapján a legkedvezőbb befektetési formákat támogassa. Ez így nagyon egyszerűnek tűnik, a gyakorlatban azonban legtöbbször csak az a kérdés merül fel: hogy szükség van-e egy-egy intézményre vagy sem, de a lehetséges beruházási és fenntartási alternatívák mérlegelésére nem kerül sor. Ilyen és hasonló módszerek alkalmazása különösen a tanácsi fejlesztési alapok felhasználásánál volna fontos.

A gazdasági hatékonyság szélesebb körű érvényesülésének a feltétele az is, hogy a szakmai közfelfogás néhány — az idők folyamán elavult — nézetét korszerűbb megvilágításba helyezzünk. A gazdasági vizsgálatoknál általában költségeket és hozamokat állítanak szembe. De milyen hozamokról lehet itt beszélni? Ha marginális értelemben nincs is hozam, de az ilyen intézmények szolgáltatásait értékelni kell: vagy az érte kapott bevétel alapján, vagy „árnyékáron”, esetleg bekerülési költségen (ha csak a költségek minimalása a cél). A szolgáltatások rendszeres értékelése nélkül aligha lehet szó a hatékonysági követelmények mérlegeléséről.

Vizsgálendő a költségek megtérülése is. Az új irányítási rendszer keretében növeljük a közvetlen jövedelmeket. Ennek a követelményeit azonban a költségvetésben is figyelembe kell venni. Ha ugyanis a közvetlen jövedelmek gyorsabban nőnek, akkor nem lehet azt vállalni, hogy az állam (a tanácsok) ugyanolyan ütemben és feltételek mellett fokozza a közvetett juttatások fejlesztését. Nagyobb rugalmasságra és fakultatív megoldásokra lesz szükség,

hogy a teherviselés a jövedelmek arányában kiegyenlítettebb legyen. Módot kellene adni a tanácsoknak, a vállalatoknak és a szövetkezeteknek közös intézmények létrehozására, fenntartására. Növelni kellene az egyes szektorok közös akcióinak végrehajtásához szükséges alapokat.

A rövid lejáratú hitelezés és a pénzügyi politika új vonásai

A hitelrendszer a pénzügyi rendszernek az a része, ahol a legnagyobb átalakításra van szükség ahhoz, hogy az új irányítási rendszerrel kapcsolatos várakozások teljesüljenek. Talán ebből is következik, hogy az átalakítási folyamat viták között megy végbe. A hitel- és pénzmechanizmus természetéről vallott *különböző felfogások* élnek és hatnak a gyakorlatban is. Ezek közül kettő érdemel megkülönböztetett figyelmet: az egyik a hitelnek a jövedelmek újraelosztási funkcióját hangsúlyozza, a másik a hitel emissziós felfogására épül.

A korábban érvényesült „*újraelosztási*” felfogás szerint a betétek (számlapénz) és a készpénz más-más természetű hitelforrásoknak minősültek. A pénzügyi egyensúlyt a készpénzforgalom minimálásával, a bank- és takarékpénztár-betétek növelésének maximálásával törekedtek megoldani. A hitelforrások növelésére való igyekezet során általában nem tett különbséget aközött, hogy a betétek tényleges megtakarításokat jelentenek-e, vagy a készpénznélküli fizetések technikájából erednek. Emellett a hitelexpanzió kereteit a már *megelevő* források alapján igyekezett szabályozni, viszont a készpénzforgalom legkisebbre szorítását túlnyomórészt adminisztratív intézkedésekkel akarta elérni (általánosan kötelező fizetési formák, beszedési rendszerek, rendkívül szigorú készpénzforgalmi előírások stb.). Talán nem szükséges hosszabban indokolni, hogy *egy dinamikus gazdaságfejlesztési politika számára* a megtakarítások közgazdasági tartalmát nélkülöző felfogás és az erősen kötött elszámolási rendszer nem lehet az aktív hitel- és pénzügyi politika alapja. (A korábbi hitel- és pénzügyi politika effektusának érzékeltetésére hivatkozhatnánk az elmúlt években tapasztalt burkolt inflációs tendenciákra, bár ezeket nem lehet kizárólag a pénzügyi politika terhére írni!)

Az utóbbi években egyre általánosabbá váló „*emissziós*” felfogás lényege az, hogy a szocialista tervgazdálkodás viszonyai között a forgalom lebonyolítását szolgáló pénzmennyiség a hitelek útján kerül forgalomba. Ehhez hozzá kell fűzni, hogy az új mechanizmus viszonyai között komolyabb emissziós forrás lesz a devizák felvásárlása is. Elméletileg nem kizárt a költségvetési kiadások emisszió útján való finanszírozása sem. Az emissziós pénzelmélet szempontjából azonban a forgalomban levő pénznek nem a pénzjelek (számlapénz és készpénz) szerinti megoszlása a fontos, hanem az, hogy a számlapénznek és a készpénznek milyen része tekinthető a termelés és a forgalom „technikai” pénzsükségletének és milyen része tényleges megtakarításnak. Ez utóbbi a pénzforgalmat az *újratermelési folyamathoz* kapcsolódó funkció szerint szemlélteti. A reform kezdetén megelevő gazdasági adottságok és a fejlődés által megkívánt pénzügyi feltételek biztosítása szempontjából egyaránt úgy tűnik, hogy ez a gondolati megközelítés alkalmas a hitel- és pénzügyi politika kibontakoztatására.

A gyakorlati hitel- és pénzügyi politikának mindig központi problémája volt és marad a forgalom lebonyolításához szükséges pénzmennyiség szabályozása. Hajlamosak voltunk eddig arra, hogy a „makroökonómia lelkiismeretét” közzismert pénzforgalmi törvényekre való hivatkozással nyugtassuk meg. Nevezetesen: a forgalomban levő számlapénznek és készpénznek alkalmazkodnia kell az árak változásához, a fizetési módokhoz és a pénz optimális forgási sebességének elérését kell célul kitűzni. Sajnos, be kell vallanunk, hogy közvetlenül az általános pénzforgalmi törvényből kiindulva nem tudjuk a pénzforgalmat

szabályozni. A forgalomba kerülő pénzmennyiség ma sokkal inkább függ a gazdaság „pénzigényétől” és az egyes bankfiókok gestióitól, mint a központi gazdaságirányítás elhatározásaitól. Ez azért van így, mert a hitel- és pénzmechanizmust a direkt gazdaságirányítási rendszerben csupán elszámolási feladatokra kárhoztattuk és elmulasztottuk törvényszerűségeit a gyakorlat számára is alkalmazható módon feltárni. A pénzforgalom általános törvénye mellett hatnak a speciális törvények (a forgalom pénzszükségletének törvénye, a fizetési eszközök forgási sebességének törvénye stb.) is, ezek sajátosságairól, összefüggéseikről és kölcsönhatásaikról vajmi keveset tudunk. Amikor tehát a reform kezdetén az *emisszió szabályozása* merül fel, a gyakorlati és a materiális gazdasági effektusok oldaláról való megközelítés dominál és nem a hitel- és a pénzforgalom törvényszerűségeinek mélyebb elemzése.

A rövid lejáratú hitelezés gyakorlatára korábban az volt a jellemző, hogy minden vállalatnak garantáltuk a *likviditást* — a bevételek és a kiadások egyensúlyát —, a bank terhére. Amint megszüntetjük az automatikus hitelezést, mindjárt másként merül fel a likviditás igénye is. Minden vállalat (a bank és az állam is) arra fog törekedni, hogy optimális összegű és gyorsan mobilizálható eszközökkel rendelkezék. A szükségtelenül nagy likviditás kamatvesztést okoz, az alacsony likviditás pedig fizetési nehézségek kockázatával jár. Az optimális likviditás megállapítását nem lehet kizárólag a bank feladatává tenni, mert annak eredőit igazán csak a vállalat ismeri és kockázatát is ő vállalhatja. Saját pénzügyi alapokkal nem rendelkező, „megkopasztott” vállalatok azonban képtelenek helyes likviditási elveket magukévá tenni.

Ezen kíván segíteni a végrehajtott részleges forgóalap-rende-zés. A finanszírozási nehézségek megoldása, a készletek strukturális átrendeződése, az átárazási bizonytalanságok után tovább lehet majd lépni, hogy a termelés és forgalom gazdaságosságára, a készletek nagyságára nyomást gyakoroljunk és elősegítsük a tartalékok mobilizálhatóbb (pénz-) formában való átrendeződését. A további területeken is úgy kell végrehajtani a forgóalap-rende-zést, hogy a forgalomban levő pénzmennyiség ezáltal arányosan csökkenjen. A forgóalapok feltöltését egyidejű hitelvisszavonással kell összekötni, ami a bank és az állam forrásai között is átrendezést követel meg, és ezért nem egyszerű — de belátható időn belül végrehajtható — feladat.

A gazdasági kategóriák tartalma — így a költségek, árak és hozamok — változó. A racionális gazdálkodás az időtényező figyelembevételét nem nélkülözheti, s ha ezeket a változásokat valóban érzékeltetni akarjuk, akkor kamatokkal (és diszkonttal) kell számolni. A kamat ilyen szempontból nem a kockázati elemek kifejezője, hanem a jövőbeli hozamok és a mai ráfordítások „közös nevezője”, vagyis összehasonlítási alapja.

A *kamatpolitikában* is érvényesülnie kell a terv és a piac kölcsönhatásának. A kamatkondíciók változtatásával a központi célok elérését kell elősegíteni. Nem lehet azonban e változtatásokat a piaci viszonyokkal ellentmondásban megállapítani. A kamatpolitika hatékonysága meglehetősen vitatott kérdés. A piaci viszonyok kibontakozása kezdetén legkevésbé értékelhetjük túl. A mai körülmények között a kamat normálisan elképzelhető legmagasabb színvonala sem elegendő önmagában ahhoz, hogy a rövid lejáratú gazdasági akciónak irányt szabjon, mert azt nagyon könnyen el lehet számolni a költségekben és át lehet hárítani az árakban. Például a forgóeszköz-hitelek után fizetendő átlagos kamat 3,5 százalékról 8 százalékra való felemelése az összes költségekhez viszonyítva az iparban néhány tized százalékot tett ki. A kamat felemelése tehát jelentett valami terhet és orientációt a vállalatoknak, de a rövid lejáratú hitelek felvételével kapcsolatos döntéseiket aligha befolyásolja.

Ha a vállalatok saját forgóalapokkal rendelkeznek vagy rendelkezhetnek, akkor a rövid lejáratú hitelezés fő funkciója a „termelés — értékesítés — pénzjövedelem” körforgás egyenetlenségeinek áthidalása. Ezt a szerepet azon-

ban nem szabad az egyszerű újratermelés szintjén felfogni. A vállalatok előbb-utóbb be fogják látni, hogy a megrendelések *beáramlásának és új piacok szerzésének* sokkal biztosabb útja a termékek korszerűsítése, a választék bővítése, mint a görcsös ragaszkodás a már kialakított termelési profilhoz. Ezt a folyamatot kell elősegítenie a rövid lejáratú hitelezésnek, de nem korlátlan hitelexpanzióval. A dinamikusan fejlődő gazdaságban a *rövid lejáratú hitelemisszió* szabályozásának alapja azonban nem lehet a források szűkösségére való hivatkozás, a forrásokkal folytatott „árnyék-bokszolás”. A makroökonómiai egyensúlytörekvések és a mikroökonómiai döntések legésszerűbb egybekapcsolása által lehetséges, hogy a hitelnyújtásnál szigorúbban kell ragaszkodni a vállalatok hitelképességéhez, amit a folyamatos realizálás tapasztalatai, a megrendeléssel való ellátottság ténye, a forgóeszközök forgási sebességének várható gyorsulása és a pénzügyi tartalékok igazolnak. *Valójában az automatikus hitelezési rendszer fokozatos megszüntetése a cél.* Ez kezdetben restriktív elemek érvényesítését (hitelfeltételek szigorítása, kirívó esetekben a hitel megtagadása) követeli meg. Biztos, hogy ez nem lesz népszerű, de enélkül a gazdasági egyensúly szempontjából kívánt eredményt nem lehet elérni.

A forgalomban levő pénzmennyiségre nemcsak gazdasági, hanem technikai tényezők is hatnak, nevezetesen az *elszámolási és a fizetési forgalom szabályai*. Ezek sokoldalúan jelennek meg, mert mind a vállalatok és a bank, mind a vállalatok és a költségvetés, mind pedig a vállalatok egymás közötti kapcsolatainak hatásait fejezik ki. Az új elszámolási és fizetési formák bevezetése és a fakultatív módszerek elterjedése arra hívta fel a figyelmet, hogy az emisszió élénkebben reagál az elszámolási és fizetési rendszer változtatásaira, mint feltételeztük. Ebből a szempontból a túlzott biztonságra való törekvés kétes értékű eredményekhez vezethet. Igaz, hogy korlátozza a keresletet, de olyan pénzigényeket is eredményez, amely felduzzasztja a pénzforgalmat és a kötöttségek feloldása, a kötelezettségek felszabadulása után potenciálisan terheli a piacot.

A piac szabályozásánál a jövőben számolni kell azzal is, hogy *a pénzforgalom struktúrájában változások következhetnek be a bankok által eszközölt emisszió nélkül is.* Megnőnek a vállalati alapok, fakultatív fizetési formák kerülnek előtérbe. A pénz- és hitelforgalom minden bizonnyal érzékenyebben fogadja a gazdasági impulzusokat, a pénztulajdonosok tehát szabadabban és rugalmasabban fogják konvertálni eszközeiket: a fizetési eszközöket megtakarításokra, a megtakarításokat pedig fizetési eszközökre. Mindebből természetesen nem az következik, hogy a megtakarítások nem kívánatosak. Inkább az, hogy több figyelmet kell fordítani a pénzformában történő felhalmozás alakulására és a megtakarítások viselkedésére.

A megtakarítások szerepéről és az átcsoportosítás formájáról

Gazdaságunkban a felhalmozás finanszírozásában a költségvetési újraelosztásnak döntő szerepe van. Emellett növekszik a decentralizált tiszta jövedelmek és a lakossági jövedelmek pénzformában felhalmozott részének, továbbá — bizonyos esetekben — a külföldi forrásoknak a jelentősége is. A felhalmozás finanszírozásában bonyolult kapcsolatok alakulnak ki a költségvetés és a pénzügyintézetek között. Az utóbbiak részben a költségvetés „megbízásából” államkölcson formájában vagy visszafizetési kötelezettség nélküli juttatás formájában bonyolítják le a beruházások finanszírozását, részben pedig a náluk felhalmozódott pénzügyi jövedelmeket hitel útján átcsoportosítják.

Az elmúlt évek finanszírozási gyakorlatában az a nézet érvényesült, hogy az újratermelés bővítésével kapcsolatos szükségleteket a költségvetésnek, a termelési folyamat során a vállalatoknál felmerülő ideiglenes szükségleteket

pedig a hitelrendszernek kell finanszíroznia. Lényegében erre az elvi alapra épült a költségvetés és a bankok, pénzintézetek kapcsolata. S mivel a pénzellátás tárgyát a részleteiben lebontott népgazdasági terv határozta meg, a költségvetési és hitelrendszer közötti átcsoportosításoknak nem volt önálló jelentősége, ezek meglehetősen szabadosan történtek.

A gazdasági körforgás keretében a felhalmozásokat a társadalmi tiszta jövedelemből kell finanszírozni. Ezek a társadalmi jövedelmek részben az állam központi költségvetési pénzalapjában, a decentralizált állami pénzalapokban, részben pedig a vállalatoknál és a lakosságnál realizálódnak. A központi költségvetésen kívüli jövedelmeknek mindig van egy megtakarított hányada, amely egészséges fejlődés esetén növekvő tendenciát mutat. Ezeket a megtakarításokat a gazdasági növekedés céljából mobilizálandó tényezőknek kell tekinteni. *A pénzmegtakarítások alakulása ezért visszahat a fejlesztési politikára, nemcsak a beruházások terjedelmére, hanem ezek szerkezetére is.*

A megtakarítások alakulása és a beruházási politika közötti kapcsolatot azonban nem szabad számszerű összefüggéssé redukálni. Ahogy növeljük a vállalatok önállóságát és saját alapjait, ahogy emelkedik a lakosság életszínvonal, úgy válik egyre fontosabb feladattá a megtakarítások megszervezése. (Szellemes az a megállapítás, hogy a megtakarítás felhasználása a pénz áttétele egyik zsebből a másikba — de másnak a zsebébe! Ezért vigyázni kell, hogy milyen pénz kinek a zsebébe tehető!) Rendszeresen el kell bírálni a megtakarítások összetételét, tartósságát és gazdasági hátterét is, s azok ismeretében kell döntenie felhasználásukról.

A pénzügyi politikának a megtakarításokkal kapcsolatban hármass feladata van: a megtakarítások általános ösztönzése, konszolidálása és átcsoportosítása.

A gazdasági fejlődés egyik előfeltétele a társadalom felhalmozási képességének állandó növekedése. Ezt segítik a megtakarítások, amelyet ösztönözni kell. Egyidejűleg azonban a tartós pénzügyi egyensúly fenntartása miatt több figyelmet kell fordítani a *megtakarítások folyamatos konszolidálására*. Konszolidálás alatt itt a lakosság és a vállalatok megtakarításainak viszonylag kiegyenlített, tartós lekötését kell érteni.

A megtakarítások közvetlen ösztönzésében nagyobb szerepet kell kapnia a kamatpolitikának. A gazdasági növekedés intenzív időszakában a betéti kamatok viszonylag magas szintje kívánatos, de differenciáltan, a hosszabb időtartamú lekötéseket elősegítve.

Mivel nálunk a szó igazi értelmében vett pénzpiac nem működik, nem mondhatunk le az indirekt módszerekről sem. A vállalatoktól bizonyos beruházási akciókhoz meg kell követelni a saját eszközökből való hozzájárulást is. A lakossággal aktívabb hitelpolitika szükséges (lakás, telek, gépkocsi, tartós fogyasztási cikk stb. eladás fokozása), mert ez nemcsak a jelenben, hanem a hiteltörlesztések révén a jövőben is konszolidálja a jövedelmek felhasználását, az ipar fejlődését pedig serkenti.

A megtakarítások átcsoportosítása a bank- és hitelrendszeren keresztül, vagy a költségvetési rendszer útján történhet. Az átcsoportosítás módot nyújt a hitelpolitikának arra, hogy elősegítse bizonyos gazdaságpolitikai célok megvalósulását. A hitelnyújtásban megfelelő hatékonysági követelmények támaszthatók (gyors megtérülés, hatás a fizetési mérlegre stb.). Kedvezőbb hitel feltételekkel preferálhatók a tervben szereplő konkrét célok (pl. energiaracionalizálás), mások pedig háttérbeszoríthatók, esetleg kizárhatók. A hitelrendszer tehát a megtakarítások ösztönzésén és átcsoportosításán keresztül a tervszerű befolyásolás növekvő jelentőségű és bővülő hatókörű eszköze.

A költségvetési és hitelrendszer (közelebbről az emisszióval foglalkozó bank) szoros és összehangolt együttműködésére van tehát szükség ahhoz, hogy a pénzmegtakarítások összes transzformációs lehetőségét kihasználjuk. E kap-

csolatokat korszerűbb elvekre kell építeni. Célszerűnek tűnik, *hogy az állami költségvetés folyó műveleteit a fejlesztés finanszírozásától különválasszuk.* (A gondolat analóg azzal, ahogy a tanácsok költségvetési rendszerét megreformáltuk és kettéválasztottuk az intézmények fenntartásával összefüggő folyó költségvetést a fejlesztési alap költségvetéseitől.)

A fejlesztési-beruházási költségvetésben kellene összefoglalni az állami költségvetés felhalmozási kötelezettségeivel kapcsolatos bevételeket és kiadásokat. A *bevételek* között szerepelne a folyó költségvetésből beruházásokra kijelölt összeg, a korábbi években államkölcsonból finanszírozott beruházások törlesztési részletei, a hosszú és középlejártú beruházási külföldi kölcsönfelvételek és a hitelrendszer útján igénybevett források. A *kiadások* között az egyedi nagyberuházásokra fordítható államkölcson fedezetek, a nem termelő beruházásokra szánt összeg, a tanácsi fejlesztési alapok támogatása és a felvett hitelek törlesztési részletei, valamint kamata szerepelne. Egy ilyen rendszer nemcsak technikailag teremthetne tiszta képet, hanem közgazdaságilag is. Alkalmasabb lenne a beruházási piac szabályozására, mert világosan elválasztaná a folyó kiadásokat a felhalmozási jellegű tételektől; a hitelrendszer és a költségvetési rendszer kapcsolatai elkülönítve és áttekinthető módon jelennének meg; a költségvetésen kívüli megtakarításokat meghatározott akciókra lehetne igénybe venni (például a lakosság megtakarításait lakásépítésre és a kommunális ellátás javítására, a külföldi beruházási hitelfelvételt meghatározott beruházásra stb.).

Ennek a javaslatnak az elbírálásához még sok részletkérdést kell kidolgozni és megvitatni. Erre itt nincs lehetőség. A félreértések elkerülése végett azért néhány magyarázó megjegyzést teszünk. Az egyik, hogy ez a fejlesztési-beruházási költségvetés koncepció nem érinti a bankok saját hatáskörében átcsoportosítható megtakarításokat, vagyis nem vonja azokat közvetlenül a költségvetés hatókörébe. A másik, hogy a felvázolt megoldás nem azonos a nemzetközi gyakorlatból ismert állampénztári rendszerrel, mert megtartja a költségvetés teljességét és a költségvetés nem végezne közvetlen pénzügyi műveleteket (betétgyűjtés, kötvénykibocsátás stb.), csak az emissziós feladatokat ellátó bankkal állna kapcsolatban. Végül: népgazdasági szinten is kettéválna a két költségvetési gazdálkodási kör és a központi és tanácsi gazdálkodási alapok egységes, összefüggő rendszere alakulna ki.

★

Az előzőek során igyekeztünk eltekinteni minden olyan problémától, amely a pénzügypolitika lényege szempontjából részletkérdésnek tekinthető, mégis nagyon sok témát érintettünk. Ez a pénzügypolitika társadalmi és gazdasági háttéréből következik. Legfőbb törekvésünk annak bizonyítása volt, hogy a pénzügyi politika fő feladata a reform első éveiben a piaci egyensúly biztosítása. Ennek első feltétele a legfontosabb pénzügyi szabályozók stabilitása, hogy megőrizzük a bizalmat és a gazdálkodás nyugodt légkörét. A másik feltétel az, hogy határozottan egyensúlyra törekvő politikát folytassunk. Az inflációs tendencia érvényesülése ugyanis az egyensúly megbomlásához, ezek következményeként a régi irányítási módszerek ismételt alkalmazásához vezethet vissza. A harmadik feltétel a pénzügyi rendszer — különösen a költségvetési és hitelpolitika — összehangolása, mert a pénzügyeknek az új irányítási rendszerben szükséges aktivitása csak ilyen alapon bontakozhat ki.

A lakóterületi rekonstrukció gazdasági hatékonysága

A településfejlesztés és ezen belül a lakásfejlesztés időszerű kérdései közé tartozik a városi lakóterületek rekonstrukciójának problémája. A városok belterületének egyre jelentősebb hányadán az épületek kora eléri és meghaladja a 100 évet, a lakóépületek elértéktelenednek, fenntartásuk egyre költségesebbé válik.

Az, hogy egy városrész, egy lakókörzet mikor érett meg arra, hogy elavultnak minősíthessük, hogy mikor alakultak ki a céltudatos rekonstrukció sokféle előfeltételei és mikor válik a rekonstrukció népgazdasági és városi szinten hatékonyá, az rendkívül bonyolult, igen sok tényezőtől összetevődő problémakör. Az elhatározást politikai, gazdaságossági, egészségügyi, szociológiai, műszaki, esztétikai, kulturális stb. szempontok határozzák meg. Lényeges tényező a települések lakásellátottságának mértéke, vagyis a lakásigények mennyiségi és minőségi kielégítettségéből, illetve kielégítetlenségéből keletkező feszültség nagysága is. E tényezők egy része számszerűen értékelhető, más része nem. A számszerűen nem értékelhető hatások mellett a döntésnél — bizonyos körülmények között — jelentős szerepet játszanak a pénzben értékelhető hatások, különösen akkor, amikor adott fejlesztési cél megvalósítására egyaránt alkalmas változatok, alternatív megoldások között kell dönten.

Az egységes értékelési rendszer ahhoz is igen fontos, hogy a lakásállománnyal kapcsolatos karbantartás, felújítás vagy új létesítmény összfüggéseit tárgyalni és a lakásállományra szánt ráfordítások leghatékonyabb felhasználásáról dönten lehessen.

A lakóterületi rekonstrukció gazdaságosságának elemzése céljából többéves kutatás indult meg az *ÉVM Városrendezési Tudományos és Tervező Intézet keretében*. A kutatás eddigi főbb eredményeit az alábbiakban ismertetjük.

A vizsgált probléma napjainkban egyre inkább úgy merül fel, mint az új lakótelepek telepítésének speciális kérdése. Mikor mi gazdaságosabb: a város szélén, beépítetlen területen létesíteni az új lakótelepeket vagy az elavult belterületi épületeket lebontani és a szanalásnál nyert területen építkezni? *Tehát a városi lakóterületi rekonstrukció gazdaságosságát abból a célból vizsgáljuk, hogy összehasonlíthassuk a beépítetlen területeken létesítendő lakótelepek gazdaságosságával.* Az összehasonlítandó variánsok a különböző területen létesülő lakótelepek.

A telepítés gazdaságosságának meghatározása számos speciális kérdést vet fel. Az értékelési módszer kidolgozásánál azonban a beruházás-gazdaságosság általános értékelési módszereiből kell kiindulni.

A beruházások gazdasági hatékonyságának értékelésére használt mutatók két fő típusra vezethetők vissza: a gazdasági hatás abszolút nagyságát jellemző mutatókra és a relatív értékelés mutatóira.

A gazdaságossági hatást csak akkor lehet abszolút mutatókkal jellemezni, ha a létesítmény használatával és üzemeltetésével elérhető eredmény (termék, szolgáltatás) értékelhető és pénzben kifejezhető. Ez a követelmény a lakóterületi változatoknál nem teljesül, mert a lakótelepek által nyújtott szolgáltatás jelenleg objektív alapon — pénzben — nem értékelhető. Amíg a lakbérek kötöttek, a lakásokért fizetett bér nem fejezi ki használatuk reális értékét.

A gazdasági hatékonyság relatív értékeléséhez nem szükséges a termelés (szolgáltatás) pénzbeli értékelése. Ennek hiányában is elvégezhető az elemzés, azonban *az összehasonlítandó beruházásoknak olyan változatokat kell képezniük, amelynek célja azonos vagy megengedhető egyszerűsítésekkel azonosnak tekinthető.* Az azonos célú változatok gazdasági hatékonyságának kritériuma a ráfordítások minimuma. Ha a célok azonosak, az a változat a leggazdaságosabb, amelynél a ráfordítások összege a legkisebb.

Az optimumot nem a lakóterület beruházója vagy üzemeltetője, de nem is csak a lakók érdekeiből kiindulva keressük, hanem társadalmi szempontból. Ezért a lakóterületi fejlesztések gazdasági hatékonyságát — mint minden a társadalom összességét szolgáló beruházását — népgazdasági szinten kell számításba venni.

Természetesen ez a gyakorlatban csak korlátolt pontossággal valósítható meg. A ráfordítások számbavételét pusztán a gyakorlat szabta határokig irányozhatjuk elő.

Az időtényező számításbavételével kapcsolatos kérdések

A lakóterületekkel kapcsolatos ráfordítások időben való felmerülésük szempontjából háromfélék: egyszeri ráfordítások; évenként szabályosan ismétlődő, folyamatos ráfordítások; időközönként és eltérő nagysággal jelentkező ráfordítások.

Egyszeri ráfordításokat képeznek a lakóterület létesítésével kapcsolatos beruházási költségek. Évenként ismétlődő ráfordításnak tekinthetők például a fűtési költség, a hőeltakarítási stb. vagyis a szorosan vett üzemeltetési költségek. Időben szétagoltak és eltérő nagyságúak a karbantartási és a felújítási, valamint a korszerűsítési költségek.

A ráfordítások időbeli megoszlásától függően az azonos célú fejlesztési változatok gazdaságosságának értékelésekor megkülönböztetünk: „A” és „B” típusú létesítményeket.*

Az „A” típusúak, amelyeknél a beruházási ráfordítások mellett csak az évenként azonos nagyságú üzemeltetési költségek képezik a folyamatos ráfordításokat. Ezeknél a változatoknál az összes ráfordításokat az „egyszintre hozott ráfordítások” képletével számítják a következőképpen:

$$R = E \cdot \Delta + \dot{U}$$

* Országos Tervhivatal „Azonos célú fejlesztési változatok gazdaságosságának értékelési módszere”. 1965.

ahol:

R = összes ráfordítás (Ft/év),

E = egyszeri ráfordítások [(beruházás és forgóeszköz) Ft],

$\dot{U}$ = folyamatos ráfordítás [(éves üzemeltetési költség) Ft/év],

Δ = gazdaságossági együttható (1/év).

Sajnos a lakóterületi fejlesztési változatok gazdaságosságának értékelésére a fenti képlet nem alkalmas, mert ezeknél az üzemeltetési költség nem azonos az élettartam folyamán, hanem szabálytalanul változik. A lakóterületi rekonstrukciók ezért „B” típusú létesítményeknek tekinthetők és összes ráfordításaik számbavételét a ráfordításoknak egy adott időpontra történő átszámításával (diszkontálással) lehet megoldani. A ráfordítások számbavétele általában:

$$R = \sum_{j=1}^n \frac{1}{b_j} \cdot (B_j + \dot{U}_j)$$

R = összes ráfordítás

B_j = beruházási ráfordítás a j -ik évben

$\dot{U}_j$ = üzemeltetési költség a j -ik évben

$\frac{1}{b_j}$ = a diszkont tényező értéke a j -ik évben (ebből b_j a kamatté-

nyező, amely, mint erre később kitérünk, több eltérő közgazdasági tartalmú formulával számítható).

$j = 1, 2 \dots n$; az üzembehelyezést követő évek.

Az alkalmazandó számítási módszer lényege, hogy minden ráfordításelemet tulajdonképpen egyszeri ráfordításnak tekintünk. Korrekció nélkül csak az azonos éven belül felmerülő költségek adhatók össze, viszont ezek összeadhatók tekintet nélkül arra, hogy milyen költségelemezről van szó. Így például az 1975. évi beruházási költség összeadható az 1975. évi karbantartási vagy fűtési költséggel. Nem mindegy azonban a népgazdaságnak, hogy a költségek előbb vagy később merülnek-e fel, ezért a ráfordítások között felmerülésük időpontja alapján különbséget teszünk.

A fő problémát a költségek azonos időpontra való átszámítása jelenti. Nem elégedhetünk meg azzal az ítélettel, hogy a mai 1 Ft költség nagyobb terhet jelent a népgazdaságnak, mint a 10 év múlva esedékes 1 Ft kiadás. Azt is számításba kell vennünk, hogy mennyivel, illetve mennyiszor nagyobb a mai forint értéke az 1, 2 stb. év múlva várható forintértéknél. Azaz ismernünk kell az „időtényező” értékeit.

A beruházások gazdasági hatékonyságának értékelési módszerei abban megegyeznek, hogy az időkülönbségeket számba veszik, a módszereiket illetően azonban eltérnek egymástól.

A nyugati szakirodalomból ismert módszerek általában a kamatoskamat-számítást alkalmazzák, az alkalmazott kamatláb nagysága nem egységes; 2—15% közötti értékeket használnak, aszerint, hogy a vizsgált beruházás milyen pénzügyi konstrukcióban valósul meg. Kommunális („ingyen”) pénzeknél alig tulajdonítanak szerepet az időnek (például városi csatornák tervezésénél). A bankhitel vagy saját tőke igénybevételénél az időtényező alsó határát a bankkamatláb (4—8) százaléka képezi, a felső határ pedig a 10—11 százalékot is elérheti.

A szocialista gazdaságossági metodikákban és a számítási gyakorlatban is többféle módszert alkalmaznak az időtényező értékelésére. Egyértelmű, tudományosan elfogadott és általános érvényű módszer nincs. A szocialista országok tudósai jelenleg is élénk vitát folytatnak e kérdésről. A nagyságrendileg helyes eredmény megközelítésére azonban rendelkezünk módszerrel.

A vita két kérdés köré csoportosul: a) mekkora legyen a kamattényező nagysága és b) a kamatszámítás melyik formáját célszerű alkalmazni: a sima kamatot, a kamatos kamatot vagy a részleges kamatos kamatot?

Az alkalmazandó gazdaságossági együttható (kamatláb) értékére vonatkozóan egyetértés áll fenn a tekintetben, hogy az időtényező számításánál ugyanazzal az értékkel kell számolni, mint az egyszeri és folyamatos ráfordítások átszámításakor az egyszintre hozott költségek képletében, azaz a $(E \cdot \Delta + \dot{U})$ -ben.

Abban is lényegében egyetértés van, hogy a népgazdasági szintű értékeléseknél nem ágazati vagy iparági időtényezőt, hanem a beruházásgazdaságossági együttható *népgazdasági normatív értékét* kell alkalmazni. Kialakultnak tekinthető az is, hogy nem az egyszerű kamattal, hanem a növekedés ütemét kifejező kamatos kamattal kell az időtényezőt számolni.

A beruházásgazdaságossági együttható normatív értékét nálunk 1958-ban az OT 0,20-ban írta elő. Ezt az értéket az 1967-ben kiadott beruházásgazdaságossági számítási útmutató 0,16-ra csökkentette. Ha a fenti elveket kritika nélkül alkalmaznánk, akkor 15—20%-os kamatos kamattal kellene számolni. Ez azonban olyan magas értékeket adna, amelyek irreálisak és nincsenek összhangban általános gazdasági szemléletünkkel.

Vitatható a kamatoskamat-számítás alkalmazása, amelyet azzal indokolnak, hogy a nemzeti jövedelemnek felhalmozásra fordított része újabb nemzetijövedelem-többletet eredményez, amely ismét felhalmozásra kerül, és így tovább. Ezek szerint a gazdasági növekedésnél is ugyanaz a folyamat megy végbe, mint a bankbetétnél: ha a betevő a kamatot nem veszi ki, hanem azt az év végén a tőkéhez csatolja, az a következő évben szintén kamatozik. A hasonlat azonban nem pontos. A szocialista tervgazdaságban a beruházások hatása eltér a bankbetét kamatos kamat sémájától. A beruházás által létrehozott nemzetijövedelem-többletnek csak egy része és pedig *kisebb része (25—27%-a) kerül újra felhalmozásra, a nagyobb rész a fogyasztást szolgálja*. Tehát a kamat jelentős része nem marad benn tovább kamatozásra, hanem kivételre kerül. Matematikailag ezt a folyamatot az egyszeri és a kamatoskamat-számítás kombinációjával lehet követni. Ezt a számítási formát nevezzük *részleges kamatoskamat-számításnak*. 20%-os beruházásgazdaságossági együttható és 25%-os felhalmozási ráta mellett például a részleges kamatos kamat értékeit az 5%-os kamatos kamat és a 15%-os egyszerű kamat értékeinek összege képezi. Ezek értékei — hosszabb távlatra különösen — lényegesen alatta maradnak a kamatos kamat értékeinek, és — véleményünk szerint — megfelelnek a beruházások átlagos gazdasági hatásának.

A részleges kamatoskamat-számítás formulája szerint tehát a kamattényező

$$b_j = \Delta \cdot j + [(1 + \Delta \cdot f)^{j-1} - 1], \text{ ahol}$$

$f =$ a felhalmozási hányad.

Ha a fenti formulába behelyettesítjük a $\Delta = 0,2$ és az $f = 0,25$ értékeket, akkor a

$$b_j = 0,2 \cdot j + [(1 + 0,2 \cdot 0,25)^{j-1} - 1] = 0,2 \cdot j + (1,05^{j-1} - 1)$$

kifejezést kapjuk eredményül, ami azt jelenti, hogy 1 forint beruházástól j éven keresztül 0,2 forint nemzeti jövedelem létrehozását várjuk el, az ebből felhalmozásra fordított 0,05 forinttól viszont $j-1$ éven keresztül $1,05^{j-1} - 1$ nagyságú nemzeti jövedelmet kell kapnunk. Az időtényező (diszkonttényező) tehát esetünkben

$$\frac{1}{b_j} = \frac{1}{0,2 \cdot j + (1,05^{j-1} - 1)},$$

ami azt fejezi ki, hogy a beruházás élettartamának j -ik évében esedékes 1 forint ráfordítás a beruházás üzembehelyezésének évében hány forintot ér. Például $j = 30$ éves időszakot véve alapul az időtényező értéke

$$\frac{1}{b_{30}} = \frac{1}{0,2 \cdot 30 + (1,05^{29} - 1)} \approx 0,1,$$

vagyis a beruházás üzemeltetésének 30-ik évében eszközölt 1 forint ráfordítás a beruházás üzembehelyezésének évében mintegy 0,1 forintot tesz csak ki.

A következő feladat a számításba veendő időszak meghatározása. Minthogy a választott „B” típusú variáns esetén a lakótelepi változatok beruházási és üzemeltetési költségeit évenként kell számításba venni és ehhez az egyes évek költségeit évenként kell megtervezni, a számítás munkaigényessége a választott időtartam hosszával nő. Elvileg a vizsgált létesítmények reálisan várható műszaki élettartama volna a számításban alapul veendő időtartam, tehát a lakóházak esetén 100 év. Gyakorlati okokból azonban ennél lényegesen rövidebb időtartamra javasoljuk lecsökkenteni a számításokat.

Az időtényező konkrét nagysága, mint azt korábban már láttuk, 0,2 értékű gazdaságossági együttható és 25 százalékos felhalmozási hányad esetén 30 év után már megközelítőleg 0,1 értéket vesz fel. Ugyanez a helyzet 40 év után akkor, ha 0,16 értékű gazdaságossági együtthatóval és szintén 25 százalékos felhalmozási rátával számolunk.* A lakóterületi beruházási variánsok összehasonlításakor tehát a 30–40 év utáni és a százéves élettartamig terjedő ráfordításkülönbözések már olyan kismértékben értékelődnek az üzembehelyezés évére való visszaszámításkor, amely feltehetőleg nem idéz elő nagyobb hibát a gazdaságossági mérle-

* $\frac{1}{b_{40}} = \frac{1}{0,16 \cdot 40 + (1,04^{39} - 1)} \approx 0,1$

gelésben, mint amekkora hibalehetőséget a 30—40 évet követő ráfordítások rendkívül bizonytalan prognosztizálása eredményezhet. A fentiekből következik, hogy a lakóterületi beruházási variánsok meghatározásakor csak a 30—40 évig (a gazdaságossági számítás határidőszakáig) terjedő ráfordításokat célszerű számításba venni és az azt követő, a százéves élettartamig terjedő időszak ráfordításait pedig figyelmen kívül lehet hagyni. Ez a megoldás — véleményünk szerint — csak elhanyagolható nagyságrendű befolyást gyakorolhat a gazdaságossági számítások pontosságára, viszont munkaigényességüket jelentősen csökkenti.*

Az időszak első évének és egyúttal a számítás bázisévének a létesítendő lakótelepek üzembehelyezésének *súlyponti évét* célszerű választani.** Ezzel az évenkénti üzembehelyezések közötti eltérések hatását viszonylag legkisebbre csökkentjük. Az így választott bázisévre kell a többi évek ráfordításösszegeit átszámítani. Az üzembehelyezést követő 30—40 év ráfordításait időben visszafelé kell számítani, azaz diszkontálni kell, az $\frac{1}{b_j}$ értékkel való szorzással.

Az üzembehelyezés súlyponti éve (a bázisév) előtt is felmerülnek azonban olyan ráfordítások, amelyeket az üzembehelyezés évére át kell számítani, hiszen a lakótelepi beruházások kivitelezése 2—5 évig is eltarthat, és ezért a kivitelezés különböző éveiben felmerült ráfordításokat is „közös nevezőre” kell hozni.

A bázisév előtt felmerült évenkénti ráfordításokat időben „hátra” kell számítani, azaz az éves ráfordításokat meg kell terhelni a kamatokkal, amely a bázisévig esedékes. Az éves ráfordítási összegeket tehát szorozni kell b_j értékeivel.

Végeredményben tehát a lakótelepek beruházásgazdaságossági vizsgálata két alapvető időszakot ölel fel, a bázisév előtti 2—5 évet, vagyis a kivitelezés időszakát és az üzemeltetés 30—40 éves figyelembe vett időszakát. A fentieknek megfelelően a kivitelezés különböző éveiben felmerült ráfordításokat a „kamattényezővel”, az üzemeltetés különböző éveiben szükséges ráfordításokat pedig a „diszkonttényezővel” számítjuk át a lakótelepi beruházás üzembehelyezésének súlyponti évére.

* Megjegyezzük, hogy a részleges kamatoskamat-számítás formulájával számított időtényezőnek jól megfeleltethető egy vele ekvivalens kamatos kamat formulával számított időtényező. Például a 0,2 értékű gazdaságossági együtthatóval, 25 százalékos felhalmozási rátával és részleges kamatos kamattal számított időtényezőnek egy 12 százalékos kamatos kamattal számított időtényező felel meg. Az utóbbi b_j értékei, az üzembehelyezést követő 12 évben alacsonyabbak, mint az előbbi b_j értékei, a további években viszont fordított a helyzet. A kétféle számítás *halmozott értékei* azonban egy 30 éves időszak esetében igen jól megközelítik egymást.

** Az üzembehelyezés súlyponti éve a gyakorlatban a következőket jelenti: Tegyük fel, hogy egy hatszáz lakásos lakótelepet a következő időpontokban helyeztek üzembe — 1965. IX. hóban 120 lakást (25 százalékot), 1966. X. hóban 180 lakást (30 százalékot) és 1967. XI. hóban pedig 200 lakást (45 százalékot). Az első részleges átadás évének első hónapjától (1965 januárjától) számítva az üzembehelyezésig a 120 lakásnál 9, a 180 lakásnál 22, a 200 lakásnál pedig 35 hónap telt el, vagyis ekkora az egyes részleges átadások átfutási ideje. Ha a részleges üzembehelyezések átfutási időit megszorozzuk a lakások megoszlási viszonyzámaival, akkor megkapjuk a részleges üzembehelyezések *átlagos* átfutási idejét, amely esetünkben

$$0,25 \cdot 9 + 0,30 \cdot 22 + 0,45 \cdot 35 = 24,1 \text{ hónap.}$$

Ez azt jelenti, hogy az első részleges üzembehelyezés évének első hónapjától (vagyis 1965 januárjától) számított 24-ik hónap az adott lakótelep üzembehelyezésének súlyponti hónapja, vagyis 1967. január hó.

A lakótelepi variánsok meghatározása

A szakirodalom és a kérdéssel kapcsolatos viták azt mutatják, hogy az összehasonlítható lakóterületi variánsokat különböző szempontok szerint lehet meghatározni, ami szorosan összefügg az akció céljával.

Ha a lakásépítési akció indítóoka, hogy az elavult lakónegyedeket (esetleg nyomornegyedeket) le kell bontani és az egészségtelen környezetet fel kell számolni, akkor a probléma középpontjában önmagában a szóban forgó terület rekonstrukciója áll, és a döntő kérdés a szanálás időpontjának megválasztása. Nyilván a már teljesen elértéktelenedett épületek lebontása lényegesen kevesebb áldozattal jár, mint a bizonyos nettó értékkel rendelkezőké. Általában a bontás időpontjának előrehozása emeli a rekonstrukció költségeit. *Végeredményben, a döntést politikai és szociális szempontok szerint hozzák, és nem gazdaságiak szerint*, mert az ilyen akciók gazdasági oldala önmagában sohasem lehet előnyös.

A lakóterületi rekonstrukció gazdaságosságát szinte kizárják azok a követelmények, amelyeket sokáig az ilyen rekonstrukciók iránt támasztottak. Ezek szerint a rekonstruált területen a rekonstrukció után sem a lakásszám, sem a bruttó laksűrűség (az 1 hektárra jutó lakosok száma) nem volt emelhető. Továbbá akadályt képezett a lakók kártalanításának az a formája, hogy a lakásigényeket a tényleges lakásviszonyok figyelembevétel nélkül próbálták kielégíteni. Például az együttlakó családoknak külön-külön önálló lakásokat kívántak biztosítani.

A magyarországi szanálások is a fentieket bizonyítják. A kapitalista rendszerből maradt budapesti nyomortanyákat elsősorban politikai okokból bontották le, minden különösebb gazdasági számítás nélkül. Az új lakótelepek létesítésénél az ellenkező értelmű mechanikus gyakorlat érvényesült: az új lakótelepeket igen sokáig kizárólag zöld mezőre telepítették.

Ma már hazánkban a lakóterületi rekonstrukció indítóoka — néhány kivételtől eltekintve — a városrendezési szempontból elavult lakóterületek megszüntetése és az a gazdasági törekvés, hogy az új lakótelepek megvalósítása a leghatékonyabb legyen. A helykijelölés a lakások létesítési és üzemeltetési költségeit nagymértékben befolyásolja, ezért a lakóterületi rekonstrukciók problémáját annak eldöntésében látjuk, hogy az újonnan épülő lakóházakat még be nem épített területekre, vagy beépített és szanálendő területre telepítsük-e. Tehát ma nemcsak az a probléma, hogy bizonyos régi lakóházakat mikor bontunk le, hanem az, hogy az új lakótelepeket *hová* telepítsük. Így váltak a lakótelepi változatok *telepítési változatokká*.

E vizsgálandó változatoknak „azonos célt megvalósító” változatoknak kell lenni. A vizsgálandó változatok olyan különböző telepítésű lakótelepek lehetnek, amelyek a lakásigények kielégítése szempontjából teljesen azonosak, vagy bár méreteik eltérőek, *azonosnak tekinthető rendeltetési egységből* állnak. Azonosnak kell lennie a lakások felszereltségének és járulékos létesítményekkel való ellátottságnak. Így azonosnak kell lennie a közműszolgáltatásnak (víznek, villanynak, gázellátásnak, fűtési módnak, beépített bútoroknak stb.-nek).

Ha a változatok azonossága a lakásszám tekintetében áll fenn, akkor azonosnak kell lennie a lakás összetételének és a lakásterületek ösz-

szegének is. Az ilyen változatoknál „1 lakás”-t kell *rendeltetési egységnek tekinteni* és az 1 lakásra jutó ráfordításokat kell a különböző változatoknál összehasonlítani.

A lakótelepi változatoknak a lakásigény kielégítését jellemző másodlagos követelmények szempontjából már nem kell azonosaknak lenniök. Indokolatlan és célszerűtlen volna előírni a lakóépületek azonos szintszámát, tájolását, a területek bruttó laksűrűségét, a zöldterületek azonos arányát, a városcentrumtól való azonos távolságot stb.-t. Nyilvánvaló, hogy a beépített külső kerületben levő lakóterület a természeti fekvés, a jó levegő és a zöldterület-arány szempontjából általában előnyösebb a szanált területen létesítetténel. Viszont épp a külső fekvése miatt, a közlekedési távolság lényegesen nagyobb, mint belterületi elhelyezésnél. Mind a két változatnak vannak előnyei és hátrányai, ezek azonban objektíve nem meghatározható előnyök és hátrányok.

Külön ki kell emelnünk az engedélyezett laksűrűség kérdését. Régebbi felfogás szerint a lakóterületeknél a bruttó laksűrűséget alig változtatták. Jelenlegi előírásaink szerint is a beépítési magassággal majdnem arányosan növekszik az épületek egymástól való távolsága. Ez a szemlélet főleg egészségügyi (benapozási) előírásokon alapszik, amit a föld és a telek ingyenes értékelése is elősegít. A városi telkek reális értékelése azonban már napirenden levő kérdés. A régebbi telekárak és az újabb számítások is azt mutatják, hogy a városközpontokhoz közelebb levő telkek ára 15—20-szorosát teszi ki a városszéli övezetek telekárainak. Ezért ma már — egyéb városfejlesztési szempontok mellett — *gazdasági szükségesség a bruttó laksűrűség differenciálása és a belterületi laksűrűség lényeges emelése*. Tehát semmiképpen sem lehet az „azonos cél” fogalmába tartozónak tekinteni az azonos laksűrűséget, mint betartandó követelményt.

Ugyanez áll az épületek szerkezeti megoldására, tájolására és alaprajzi elhelyezésére. A lakóterületi változatoktól nem kell ilyen vonatkozásban sem az azonosságot megkövetelni.

Az azonos fejlesztési cél nemcsak a lakás felszereltségben és átlagos területében való azonosságot kívánja meg, hanem a lakások építésének és átadásának azonos ütemezését is. A lakásigények kielégítése szempontjából az időnek nagy a jelentősége. Ezért a változatok megvalósítását úgy kell megkezdni, hogy a lakóterületi változatok súlyozott üzembehelyezési időpontjai csaknem azonosak legyenek.

Az építési időtartamnak nem kell azonosnak lennie. Az építési idő különbsége a gazdaságossági számításokban a beruházás ütemezésében és az üzembehelyezésig lekötött beruházási ráfordítások után számított eszközlekötési teherben (kamat-teherben) jut kifejezésre. Az építési idő tehát nem az igénykielégítésben okoz különbséget, hanem a beruházási ráfordításoknak az üzembehelyezés időpontjára átszámított értékében.

A ráfordítások számbavételének alapelvei

Az összehasonlítandó változatokkal kapcsolatos ráfordítások meghatározásánál a lakásigények maximális kielégítésének előmozdításából kell kiindulnunk. Ez a követelmény egyrészt a lakások építésével és üze-

meltetésével kapcsolatos társadalmi ráfordításokkal, másrészt a lakóknak a lakással kapcsolatos egyéni költségeivel való takarékossgot követeli meg.

A népgazdasági szinten számított állami kiadások minimalizálása teszi lehetővé nagyobb lakásszám megvalósítását azonos költségkeretek felhasználása mellett. A második követelmény a szocialista államhatalom azon törekvésén alapszik, amely a dolgozók életkörülményeinek állandó emelésére vonatkozik. Tehát a ráfordítások körét az állami és az egyéni ráfordításokra egyaránt ki kell terjesztenünk. A ráfordítások magukba foglalják a lakások építésével és üzemeltetésével kapcsolatos összes költségeket.

Az építési költségek között kell figyelembe venni a beépített területeken létesülő lakóterületeknél a bontási, a kisajátítási, valamint a lakók kártalanításának költségeit. Beépítetlen terület elfoglalása esetén számításba kell venni a telek árát is. Ez utóbbit a rekonstrukciós területen csak a tényleges kisajátítási költségek mértékéig vesszük figyelembe, minthogy a terület felhasználási célja nem változik.

A fenti ráfordítások közül vitatott probléma a kisajátítási és kártalanítási költség meghatározása. Ez szorosan összefügg a régi épületek maradványértékének számításbavételével. A probléma természetesen másként vetődik fel a személyi, illetve az állami tulajdonban levő lakóházak esetében.

A *személyi* tulajdonban levő lakóépületek és telkek kisajátítása esetén a tulajdonost kártérítés illeti meg, hiszen személyi vagyon semmisül meg, a kisajátítási költségeket pedig az állam ténylegesen ki is fizeti. A szóban levő költség tehát a rekonstrukció valóságos népgazdasági költsége.

Sokkal bonyolultabb a kérdés az *állami* lakóépületeknél. Itt abból indulhatunk ki, hogy a rekonstrukció céljára igénybe vett területen egyaránt van gazdaságilag elavult és még használható lakás. Gazdaságilag elavult az a lakás, amelyet a tanács új bérlőnek lakásgazdálkodási (szociális, egészségügyi stb.) megfontolásból már nem utalna ki, ha valamilyen oknál fogva megüresedne, gazdaságilag használható lakásnak pedig azt, amit még kiutalna.

A gazdaságilag elavult lakások a nemzeti lakásvagyon szempontjából zérus értéket képviselnek, ezért azok szanálásakor valóságos népgazdasági költség nem merül fel. Szükségessé válik azonban a szanált lakóházak bérlőinek új lakásokban való elhelyezése, amire viszont a rekonstrukciótól függetlenül is előbb-utóbb sor került volna. E lakások megszerzési költsége tehát egyértelműen *szociális költség*, és ezért a lakótelepi rekonstrukció valóságos *gazdasági* költségeként nem vehető figyelembe.

A gazdaságilag használható (még el nem avult) lakás szanálásának már nemcsak szociális, hanem gazdasági költsége is van, amelyek a gyakorlatban természetesen nehezen választhatók el egymástól. A gazdaságilag használható állami lakóház a nemzeti vagyon része, amely szanálás esetén megsemmisül — ez a szanálás gazdasági hatása —, a volt lakók számára pedig lakást kell biztosítani — ez a szanálás szociális következménye. A szanálás miatt megsemmisülő nemzeti lakásvagyon azonban nem egyenlő azzal a társadalmi ráfordítással, amely ahhoz szükséges,

hogy az érvényben levő lakásgazdálkodási szabályok szerint a szanált lakások volt bérlőit más lakásokban helyezték el.

A szanálás következtében akkora nemzeti vagyon semmisül meg, amekkora a szanálandó lakások társadalmi újratermelési értéke. Ez azonban közvetlenül nem határozható meg, mert a szanálttal azonos használhatóságú (felszereltségi fokú, élettartamú, fenttartásigényességű stb.) lakást ma már nem építenek, a társadalmi újratermelési költség (vagy az ezt megközelítő építési költség vagy lakásár) viszont csak az új modern lakásokra számítható ki. A szanált és a modern lakások használati értékének különbségeit jellemző paraméterek alapján azonban a szanált lakások „társadalmi újratermelési költsége” — vagy más néven maradványértéke — is megbecsülhető, és ezáltal a megsemmisülő nemzeti vagyon hozzávetőleges értéke is megállapítható.

A szanált lakások volt bérlői a jelenlegi lakásgazdálkodási elvek szerint azonban nem a szanálttal azonos használhatóságú lakást kapnak, hanem általában annál jobb, esetleg új, modern lakásokat. *A szanált lakások volt bérlőinek elhelyezési költségei ezért általában meghaladják a szanálás következtében megsemmisült nemzeti lakásvagyon értékét.* A szóban levő értékkülönbség azonban nem a szanálás tényéből fakad, hanem az általa kiváltott lakásgazdálkodási akciók következménye, vagyis a ráfordítások nyelvén szólva nem gazdasági, hanem szociális költség. A fentiekből adódik az az elvi álláspontunk, hogy *a rekonstrukció költségei között csak a szanálás miatt megsemmisült nemzeti lakásvagyon értékét, vagy, másként kifejezve, csak „a szanálandó lakásokkal egyenértékű cserelakás megszerzési költségeit” szabad beszámítani és figyelmen kívül kell hagyni minden, a lakásgazdálkodási követelmények érvényesítéséből adódó szociális költséget.* Ha ezt az elvi elhatárolást a gyakorlati számításokban nem érvényesítjük teljes következetességgel, akkor az új területen épített lakótelepekhez viszonyítva a lakótelepi rekonstrukciók eleve gazdaságtalanok lesznek és távlatilag ésszerűtlen települési struktúra kialakulásához vezetnek.

Lakóterületen egyszeri ráfordítások az alapberuházás, a lakótelep kapcsolódó és járulékos beruházásai. Az alapberuházást a lakóépületek létesítési költségei jelentik. Kapcsolódó beruházásként veendőek számba a szükséges iskolák, óvodák, bölcsődék, orvosi rendelők, gyógyszertárak, kereskedelmi és szolgáltató vendéglátóipari intézmények. Járulékos beruházásnak tekintjük a közlekedést és a közművesítést szolgáló létesítményeket, valamint a terület előkészítésével és rendezésével járó tevékenységet. A kapcsolódó beruházások közül azokat, amelyek teljes egészében a vizsgált lakótelepet szolgálják, egyidejűleg vesszük számba. Amennyiben a fejlesztési cél szükséglete az egyedileg számba vett kapcsolódó beruházások termékeinek, illetve szolgáltatásainak csak bizonyos hányadát teszi ki, kapcsolódó beruházásként a létesítménynek csak az igénybevétellel arányos részét javasoljuk figyelembe venni.

Az üzemeltetési költségek a karbantartási, a felújítási, a korszerűsítési költségeket és az üzemeltetés szorosán vett költségeit tartalmazzák. Az üzemeltetési költségek népgazdasági szintű számbavétele beépített területen való építés esetén egy további speciális kérdést vet fel.

Ha a beépítetlen területen építünk, a rekonstrukció szempontjából szóba jövő terület régi épületei és egyéb berendezései megmaradnak,

ezek karbantartási, felújítási, korszerűsítési költségei továbbra is terhelik az állami költségvetést. Ha viszont a beépített terület szanálását, rekonstrukcióját irányozzuk elő, akkor az állami költségvetés mentesül a lebontott régi épületek szoban levő kiadásaitól. Ezért azt az üzemeltetési költséget, amely a rekonstrukció elmaradása esetén a szanált lakóépületeknél a várható műszaki élettartam végéig felmerülne, *a szanálás költségmegtakarító hatásának* kell tekintenünk. A szanálásnak tehát nemcsak negatív gazdasági hatása van (a meglévő nemzeti lakásvagyon egy részének megsemmisülése), hanem pozitív következménye is, ami épp a fenti költségmegtakarító hatásban jut kifejezésre. A szanálás fenti költségkihatásait a gazdaságossági mutatóban úgy juttatjuk kifejezésre, hogy a maradványértéket a szanálási költségek közé számítjuk, a szanálásból adódó üzemeltetési költségmegtakarítást pedig levonjuk a rekonstrukciós lakótelepi variáns üzemeltetési költségéből.

A változatok értékelésének módszere

Az értékelési módszer ismertetésénél abból indulunk ki, hogy a vizsgált telepítési változatok közül az egyik alternatíva egészében rekonstrukciós területre esik, a másik alternatívánál pedig beépítetlen területen irányozzák elő a lakótelep létesítését.

Az ismertetett alapelveknek megfelelő gazdaságossági képleteket az alábbiakban ismertetjük.

Ráfordítások számbavételének általános képletei két különböző formában írhatók fel, aszerint, hogy a bázisidőpont a vizsgált időszak első vagy utolsó éve.

Az első évre diszkontált (az üzembehelyezést követő években felmerült) ráfordítások képlete:

$$R_n = \sum_{j=1}^n \frac{1}{b_j} (B_j + \ddot{U}_j)$$

Az utolsó évre számított (az üzembehelyezést megelőző években felmerült) ráfordítások képlete:

$$R_m = \sum_{i=1}^m b_i (B_i + \ddot{U}_i)$$

A vizsgált lakóterületi fejlesztési változatok esetén a választott bázisév a lakások üzembehelyezési éve (illetve az üzembehelyezések súlyponti éve) így a bázisév előtt és utána is történnek ráfordítások, ezért az összegezett ráfordítások mindkét képletét alkalmaznunk kell.

Ha a ráfordítások első vagy utolsó évét választanánk bázisévül, a ráfordítások összegezésére elég volna az egyik képlet. Ezzel egyszerűsíténénk a számítást. Azonban ekkor külön probléma volna a különböző változatok üzembehelyezési időpontjainak eltérése, amit viszont csak lényegesen bonyolultabb számítással lehetne csak áthidalni.

Bázisévnek az üzembehelyezés évét (illetve a lakások üzembehelyezésének súlyponti évét) véve a ráfordítások általános összegező képlete a következő:

$$R = \sum_{i=1}^m b_i (B_i + \ddot{U}_i) + \sum_{j=1}^n \frac{1}{b_j} (B_j + \ddot{U}_j).$$

Az első összeg az építés megkezdése és az üzembehelyezés éve közötti ráfordítások felkamatozott összegét adja, a második összeg pedig a lakótelep üzembehelyezése és a gazdaságossági számítás határidőszaka (30—40 év) között felmerülő ráfordítások diszkontált értékét mutatja.

A jobb érthetőség céljából a képletek részletes ismertetését a lakóterületi fejlesztési változatok úgynevezett „tisztá” típusaira írjuk fel:

Az I. változat olyan fejlesztés, amely teljes egészében beépített területen történik, a II. változat pedig teljes egészében beépítetlen területen valósul meg.

A képlet egyes tagjai az alábbiakat tartalmazzák: Lakóterület fejlesztése esetében beruházási ráfordításként az alapberuházás, vagyis a lakóépületek megvalósítása (l), a lakótelepi kapcsolódó (k) és járulékos (j) beruházások jelentkeznek. A beépítetlen terület esetén ide tartozik még a terület értéke is (t).

$$B = l + k + j + t$$

A rekonstrukciós terület fejlesztésénél beruházási költségként vesszük figyelembe a szanálás költségét is (sz). Ekkor:

$$B = l + k + j + sz.$$

Az üzemeltetési költségek — a szorosán vett üzemeltetési, a karbantartási (ka), felújítási (f) és korszerűsítési (ko) költségeket tartalmazzák. Az üzemeltetési költségek között szerepeltetni kell a közlekedési költségeket ($kö$) is. Ezeket részben a közüzemi vállalatok önköltségéből, részben a lakók közlekedési idő-ráfordításaiból lehet képezni. Meghatározási módjuk további részletesebb vizsgálatot igényel.

Az üzemeltetési költség részletezve:

$$\dot{U} = \dot{u} + ka + f + ko + kö.$$

Mint már arra korábban utaltunk, a rekonstrukciós lakótelepi variánsnál nemcsak üzemeltetési költségek merülnek fel a gazdaságossági számítás határidőszakáig (30—40 évig), hanem a szanálási akcióból üzemeltetési költségmegtakarítás is adódik, amit le kell vonni az üzemeltetési költségekből. A szóban levő költségmegtakarítás részben az üzembehelyezés súlyponti éve előtt képződik, részben az azt követő években, ezért átszámításuk a bázisévre az előbbieknél a kamattényező, az utóbbiaknál a diszkonttényező segítségével végezhető el. A rekonstrukciós lakótelepi variáns ráfordítási képletében, amit majd később részletesen bemutatunk. Ily módon két negatív előjelű költségtényező is szerepel, amelyek közül az első a bázisév előtt felmerült üzemeltetési költségmegtakarítás felkamatozott értékét, a második pedig a bázisév után felmerült üzemeltetési költségmegtakarítás diszkontált értékét mutatja.

A nagyobb lakótelepeknél a beruházási és az üzemeltetési költségek időben nem választhatók el élesen. Előfordulhat, hogy amikor az utolsó épületek kivitelezése még folyik, az elsőknél már karbantartási munkákat kell végezni. Ezért a ráfordítások általános képleteiben az alábbiakban az összes költségtényezőket feltüntetjük.

Rekonstrukciós területi változatnál:

$$\begin{aligned}
 R_I = & \sum_{i=1}^m b_i(l_{1i} + k_{1i} + j_{1i} + sz_{1i} + \ddot{u}_{1i} + ka_{1i} + f_{1i} + ko_{1i}) + \\
 & + \sum_{j=1}^n \frac{1}{b_j} (l_{1j} + k_{1j} + j_{1j} + \ddot{u}_{1j} + ka_{1j} + f_{1j} + ko_{1j} + k\ddot{o}_{1j}) - \\
 & - \sum_{i=1}^m b_i(ka_{1sz_i} + f_{1sz_i} + ko_{1sz_i}) - \\
 & - \sum_{j=1}^n \frac{1}{b_j} (ka_{1sz_j} + f_{1sz_j} + ko_{1sz_j})
 \end{aligned}$$

Beépítetlen területi változatoknál:

$$\begin{aligned}
 R_{II} = & \sum_{i=1}^m b_i(l_{2i} + k_{2i} + j_{2i} + t_{2i} + \ddot{u}_{2i} + ka_{2i} + f_{2i} + ko_{2i}) + \\
 & + \sum_{j=1}^n \frac{1}{b_j} (l_{2j} + k_{2j} + j_{2j} + \ddot{u}_{2j} + ka_{2j} + f_{2j} + ko_{2j} + k\ddot{o}_{2j}),
 \end{aligned}$$

ahol

- R = összes ráfordítás,
- $\ddot{U}$ = az évi üzemeltetési költség,
- b = a kamattényező értéke,
- l = lakóépületek beruházási költsége,
- k = kapcsolódó létesítmények beruházási költsége,
- j = járulékos létesítmények beruházási költsége,
- t = telekérték,
- $\ddot{u}$ = lakótelep szorosan vett üzemeltetési költségei,
- ka = karbantartási költség,
- f = felújítási költség,
- ko = korszerűsítési költség,
- $k\ddot{o}$ = közlekedési költség,
- sz = szanálási költség,
- ka_{sz} = a szanálással lebontott létesítmények karbantartási költsége,
- f_{sz} = a szanálással lebontott létesítmények felújítási költsége,
- ko_{sz} = a szanálásnál lebontott létesítmények korszerűsítési költsége,
- $i = 1, 2, \dots, m$ = az üzembehelyezés súlyponti éve előtti évek,
- $j = 1, 2, \dots, n$ = az üzembehelyezés súlyponti évét követő évek.

Az előbbieket során ismertetett képletek a tiszta típusú esetekre vonatkoztak. A gyakorlatban nyilván előfordulnak nem tiszta típusú variánsok is. Ekkor a közölt képleteket értelemszerűen ki kell egészíteni. Lehetséges, hogy a belterületi rekonstrukció területét kiegészítik beépítetlen területekkel. Akkor ennél a variánsnál a költségek közé fel kell venni az elfoglalt üres területek telekárát is. Fordított eset: amikor a zömében üres területen épülő lakótelep létesítésénél néhány régi házat szanálni kell. Ekkor a beruházás összegénél a lebontásra kerülő állami lakóépületek maradványértékét, valamint a szanálás miatt elmaradó

karbantartási, felújítási és korszerűsítési költségeket is számításba kell venni.

Az egyes lakótelepi változatoknál a megvalósuló lakások lényegesen eltérhetnek egymástól nagyság és összetétel tekintetében. Ezért a változatok gazdaságosságát nem lehet csak az összes ráfordítási mutató alapján megítélni.

A költségek diszkontált és összegezett értékei akkor válnak egyértelműen összehasonlíthatókká, ha azokat azonos rendeltetési egységre vetítjük, fajlagosítjuk. Így egymáshoz mérhetőek lesznek nemcsak az azonos, hanem a közel azonos nagyságrendű lakótelepek változatai eltérő lakásösszetétel esetén is.

A lakóterület legjellemzőbb mutatói lehetnek: a lakásszám, a tervezett férőhelyszám, a lakóterület egy négyzetmétere. Véleményünk szerint legcélszerűbb a férőhelyszámot választani rendeltetési egységül. *A változatok közül tehát az a gazdaságosabb, amelynél az egy férőhelyre vetített költségek a kisebbek.*

★

A lakóterületi rekonsrukciók különböző változatainak gazdaságossági értékelésére bemutatott képleteket a probléma első megközelítésének tekintjük. Bármennyire törekedtünk is az egyszerűsítésre, a lakóterületi rekonstrukciók összetett hatásainak számbavétele meghaladja a szűken értelmezett gazdaságossági értékelés feladatkörét. A gazdasági hatások mellett számos lakáspolitikai, szociális, városfejlesztési stb. tényezőt is mérlegelni kell a döntésnél. A gazdaságossági számítások ennél a bonyolult döntésnél csak segédeszközt képezhetnek, amelyek az egyéb hatások mérlegelését nem helyettesíthetik.

Sz. V. Mihajlov:

A VILÁGÓCEÁN GAZDASÁGA

248 l., kötve 29,— Ft.

Az Állami-díjas Mihajlov könyve úttörő munka nemcsak a szovjet, hanem a külföldi szakirodalomban is.

A szerző részletesen tárgyalja a Világóceán állat- és növényvilágát, kémiai és energiaforrásait, a tengerfenéken és a tengervízben található hasznos ásványokat, s ezek felhasználásának lehetőségeit. Ezenkívül foglalkozik a Világóceán légi és tengeri közlekedésével, az óceánjáró kereskedelmi és halászfloattával, a hajóépítő iparral, a tengeri kikötőkkel, a Világóceán hajóútjaival és teherforgalmával, az óceánokat összekötő csatornákkal. A szerző hangsúlyozza, hogy az emberiség fejlődésének meghatározott szakaszában lényegében véve nem lesz képes kielégíteni kontinentális forrásokból a növekvő fém-, ásvány-, olaj-, szén-, valamint vegyi alapanyag- és állatifehérje-szükségleteket. Ezeknek gazdag nem kontinentális jellegű forrása a Világóceán.

A szerző egyben számításokat közöl arra vonatkozóan, hogy milyen hasznót húzhat az emberiség a Világóceán természeti erőforrásainak kiaknázásából.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

Növekedéstervezés a mezőgazdaságban*

A közgazdasági szakirodalomban az utóbbi időkben nagy figyelem irányult a gazdasági növekedés tényezőire. Ezt az élénk érdeklődést tükrözte a Közgazdasági Szemle hasábjain Csapó László cikke körül kibontakozott vita.** A szerző egyebek között a népgazdaság adottságaiból, a gazdaság nyitott jellegéből és az ebből fakadó egyensúlyérzékenységből kiindulva arra a következtetésre jut, hogy a mezőgazdaságnak a gazdasági növekedésben sokkal nagyobb szerepe van, mint ahogy azt eddig gondoltuk.

A mezőgazdaság bonyolult belső és a népgazdaság más ágazataival való szerteágazó kapcsolatai nehezítik a növekedéstervezési problémák megoldását. A kérdést nem lehet pusztán speciális ágazati problémának tekinteni. Véleményünk szerint a mezőgazdaság fejlesztését úgy kell felfogni, mint ahogy azt Csapó László vitaindító cikkében találjuk. Magyarországon távlatilag is a mezőgazdaság — a fejlett európai mezőgazdaságok kihasználási mértékéhez viszonyítva — jelentős tartalékkal rendelkezik, és mint ilyen, erősen befolyásolja a népgazdaság fejlesztésének ütemét. Mindez azt is jelenti, hogy a mezőgazdaság fejlesztése számos kapcsolaton keresztül igen sok feltétel megteremtését igényli.

A mezőgazdaság növekedéstervezéséhez olyan jellegzetes változókat kell alkalmazni, mint a biológiai, a technológiai, a technikai tényezők és meg kell határozni azt a közgazdasági környezetet, amelyben a biológiai változások lezajlanak. Természetesen sokféle eljárás kínálkozik a kérdés megoldásához. Vizsgálhatók a mezőgazdasági egységnek mint üzemnek a kapcsolatai abból kiindulva, hogy a mezőgazdasági üzem a piacon keresztül kapcsolódik be a társadalmi munkamegosztásba, és így hasznos lehet az áru-mechanizmusból, az ár, a jövedelem oldaláról jelentkező információk megfigyelése. De látnunk kell azokat a korlátokat is, amelyek ezeknek az információknak a hosszú távú tervezés céljaira való felhasználását megnehezítik. A mezőgazdaság piaca ugyanis jelentősen korlátozott piac, ami befolyásolja az árarányokat és ezen keresztül a jövedelemviszonyokat. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az ipari és a mezőgazdasági árszínvonal jelentős eltérését sem.

A mezőgazdaság összefüggéseinek ábrázolásánál kiindulhatunk a biológiai folyamatok rendszerbe foglalásából is. Ebből a nézőpontból a

* A cikk az MTA Közgazdaságtudományi Intézet növekedéstervezési munkacsoportjában készített előtanulmány legfontosabb megállapításait tartalmazza. A vizsgálatban felhasznált adatok forrása: KSH Nemzetközi Statisztikai Évkönyv. Budapest, 1965. Statisztikai Kiadó Vállalat. KSH Mezőgazdasági Adatok. Budapest, 1966. 9., 12., 16. sz. Statisztikai Kiadó Vállalat.

** Csapó László: Hosszú távú növekedéstervezés nyitott gazdaságban. Közgazdasági Szemle, 1965. 11. sz.

mezőgazdasági termelés közvetlen feladata, hogy a lehetőségekhez képest minél nagyobb tömegű szervesanyagot állítson elő. Ez a bonyolult biológiai folyamat azonban adott gazdasági, társadalmi környezetben működik és visszahat az ár- és jövedelemviszonyokra.

A következőkben bemutatunk néhány elemzést, amelyek alapján növekedésbecsléseket végeztünk.

Fontosabb NG mutatók várható értékének becslése 1985-ig az európai mezőgazdaságok adatai alapján

A vizsgálatok megtervezésekor az volt a kiinduló elgondolásunk, hogy a fejlett mezőgazdaságok alapja a produktív növénytermesztés. Ez a legfontosabb alkotó része annak a termelési-biológiai komplexumnak, amely alatt a szűkebb értelemben vett mezőgazdasági termelést értjük. Ennek a biológiai szervezettségnek első és elsődleges energiaszintje a növényi produkció, amely a napfényenergia segítségével termeli a szervesanyagokat, felhasználva a talajban levő tápanyagkészletet. Az állattenyésztés a második energiaszint, amely a növényi produkció egy részét átalakítja, a fel nem használt szervesanyagot pedig trágya formájában ismét az első energiaszint rendelkezésére bocsátja. A növényi produkció fennmaradó hányada fogyasztásra kerül — tehát ebből a szempontból az ember is a második energiaszinthez sorolható. Az ember ugyancsak visszahat az első energiaszintre, sőt a másodikra is, legfőképpen gazdálkodási tevékenységével, amely egyebek között kiterjed a talaj tápanyagainak pótlására, a talaj művelésére, vagy a második energiaszintnél a tartási és tenyésztési eljárásokra.

Tizenkilenc európai ország 1962/63. évi adatait használtuk fel a vizsgálathoz, hogy tájékozódjunk a növényi produkció, a műtrágya-felhasználás, az állatsűrűség és a traktorsűrűség kapcsolatáról. A korreláció és regresszió analízisekhez a szántóföldi növénytermesztés 7 főnövényének produkcióját vettük alapul keményítőértékben kifejezve. Ezek a növények átlagosan a vizsgált országok szántóterületéből 55,6 százalékban részesültek. Megjegyezzük, hogy a növényi produkciónál csak az illető növények termésének keményítőértékét vettük figyelembe, a melléktermékektől eltekintettünk.

A vizsgált valószínűségi változók a következők: $Y = 1$ ha szántóterületen megtermelt szerves anyag keményítőértékben (ké) kifejezve. A mennyiséget tonna súlyegységben határoztuk meg. $X_1 = 1$ ha szántóterületre jutó műtrágya-hatóanyag kg-ban. $X_2 = 100$ ha mezőgazdasági területre jutó számosállat (db), a FAO által alkalmazott átszámítás szerint. $X_3 = 1$ traktorra jutó szántóterület hektárban.

A négy változó együttes kapcsolatára jellemző totális korrelációs hányados $R = 0,9843$, magas szinten szignifikáns ($P < 0,1$). A független változók külön-külön is szoros kapcsolatban vannak a függő változóval: $r_{y1} = 0,9601$, $r_{y2} = 0,8749$, $r_{y3} = 0,9025$. A befolyásolási mértékszámok szerint ($C_1 = 0,5145$, $C_2 = 0,2315$, $C_3 = 0,2229$) a vizsgált európai országokban átlagosan a műtrágya-felhasználás 53 százalékban, az állatsűrűség 24 százalékban és a traktorsűrűség 23 százalékban járul hozzá a növényi produkció kialakításához.

A kapcsolat egy többváltozós regressziós egyenlettel írható le:

$$\lg Y' = -0,3442 + 0,2172 \cdot \lg X_1 + 0,1889 \cdot \lg X_2 - 0,822 \cdot \lg X_3 \quad (1,1),$$

amelynek megbízhatóságát $S_y = \pm 0,16$ tonna és $H_r = 8$ százalék értékek mutatják.

Figyelemre méltó a műtrágyázás erős befolyása. Ez a tényező közvetlenül hat a szántóföldi növénytermesztés alakulására. Az állatsűrűség és különösen a traktorsűrűség tulajdonképpen a termelés keretét, technológiai szintjét szabja meg, jóllehet az állatsűrűség közvetlen hatása közismert. A kapcsolatok sokoldalúságát szemelőtt tartva, úgy tűnik, hogy a mezőgazdaság fejlesztésének kulcskérdése egy bizonyos technológiai szint elérése után és más tényezők által is befolyásolt mértékig a műtrágya-felhasználás növelése. A vizsgált tényezők viselkedéséből megállapítható, hogy a fejlett mezőgazdaságokban az emberi tevékenység meghatározó jellegű, befolyása egyre inkább háttérbe szorítja a természeti tényezőket. Nyilvánvaló, hogy alacsony műtrágya-felhasználás esetén a termésmennyiségek kialakításában nagyobb mértékben vesznek részt a természeti tényezők, megnő az állattenyésztés közvetlen hatása a növénytermesztésre a trágyatermelésen keresztül. Ilyen viszonyok között lényegesen kisebb a növényi produkció.

Mivel a magyar mezőgazdaság része az európai mezőgazdaságoknak, joggal feltételezhetjük, hogy a kapott összefüggések rá is érvényesek. Ennek az állításnak az igazságát kísérletes becsléssel bizonyíthatjuk, ha a becsült értékek az európai mezőgazdaságok vizsgált halmazából meghatározott matematikai összefüggések hibahatárán belül maradnak. Bizonyítani kívánjuk azt is, hogy egy bizonyos fejlettségi szint eléréséig a műtrágya meghatározó jellegű tényező, ez alatt a szint alatt viszont inkább az állatsűrűség befolyásolja a növénytermesztés produkcióját.

Hazánkra vonatkozóan kiszámítottuk az 1 ha-ra jutó produkciót az 1958—1965. évekre, keményítőértékben kifejezve.

Ennek az idősornak a produkcióját nem lehetett egységes matematikai modellel megbecsülni. 1960-ig egy olyan kétváltozós egyenlettel becsültünk, amelyben az állatsűrűséget szerepeltettük független változóként, majd 1965-ig egyenletünk független változója a műtrágya-felhasználás volt. A becslések eredményei a következők:

Az első matematikai összefüggés:

$$\lg Y' = 0,8307 + 0,6245 \cdot \lg X, \quad (1., 2.)$$

amelyben $Y =$ a 7 főnövény által termelt ké t/ha és $X =$ a 100 ha mezőgazdasági területre jutó számosállat (db). Az egyenlet működési pontosságát $S_y = \pm 0,2$ tonna, illetve $H_r = 10$ százalék értékek mutatják. Az 1. sz. táblázat szerint a becslési hibák a megbízhatóság határán belül maradtak.

1. sz. táblázat.

Megnevezés	1958	1959	1960
	ké kg/ha		
Tényleges	1330	1680	1660
Számított	1500	1540	1500
Különbség	170	140	160

Az idősor további elemeinek becslésére vonatkozóan a következő egyenletet használtuk:

$$\lg Y' = 0,4808 + 0,3891 \cdot \lg X, \quad (1, 3.),$$

amelyben Y' = a ké. t/ha legvalószínűbb értéke, az X pedig az 1 ha szántóterületre felhasznált műtrágya mennyisége hatóanyag kg-ban. Az egyenlet megbízhatóságát $Sy = \pm 0,2$ tonna és $H_r = 10$ százalék értékek jellemzik. A becslések elvégzése után a 2. sz. táblázat szerinti eredményeket kaptuk.

2. sz. táblázat

Megnevezés	1961	1962	1963	1964	1965
	ké kg/ha				
Tényleges	1450	1630	1680	1700	1840
Számított	1410	1560	1610	1700	1730
Különbség	40	70	70	0	110

Feltételezésünk helyessége mellett szól, hogy az 1958., 1959., és 1960. években hazánkban a műtrágyahatóanyag-felhasználás 6—10 kg volt 1 ha szántóra számítva. A műtrágya 1961-ben, az országos 40 kg hatóanyag/ha felhasználás után kezdett előtérbe kerülni. A 6—10 kg-os felhasználás idején az állatsűrűség gyakorolt nagyobb hatást a vizsgált növényi produkcióra.

Az eddigiekből levonhatjuk azt a következtetést, hogy az európai országok adatai alapján kapott összefüggések érvényesek a magyar mezőgazdaságra is. A műtrágya-felhasználás döntő és elsődleges tényezője a fejlett mezőgazdaságnak. Ezt a kritikus fejlettségi szintet a mi mezőgazdaságunk már 1961-ben elérte. Amennyiben feltételezzük, hogy mezőgazdaságunk követi a fejlett európai mezőgazdaságokat a növekedésben, úgy kísérletet tehetünk egy olyan jellegű becslésre, amely megmutatja, hogy mezőgazdaságunk mint természeti erőforrás a vizsgált naturális gazdasági mutatók alapján milyen produkciónövekedésre lenne képes.

A becslést illetően az európai mezőgazdaságok műtrágyafelhasználásából indultunk ki. Előzetes vizsgálatok szerint ugyanazon 10 éves időintervallumban a felhasználás növekedésének sebessége (jelöljük k -val) azokban az országokban nagyobb, amelyek az időszak kezdetén alacsony felhasználási szinten álltak. Más szóval, minél nagyobb az időszak kezdetén a felhasználás, annál nagyobb erőfeszítésbe kerül annak megkészszerzése. Mindezeket figyelembe véve úgy találtuk, hogy az 1970. évi felhasználásunk $k = 0,1278$ értékű sebességi együtthatóval, az 1975—1980—1985. évek felhasználása $k = 0,0590$ együtthatóval becsülhető. Az előbbinél a megkészszerzési idő 5,4 év, az utóbbinál 11,7 év. A műtrágya-felhasználás a következő 20 évben így becsülhető: 1970-ben 140, 1975-ben 187, 1980-ban 248 és 1985-ben 331 kg hatóanyag/ha.

A műtrágya-felhasználás ily módon becsült értékei alapján az (1., 3.) összefüggés segítségével a 7 főnövény ké-ben kifejezett produkciójának növekedési lehetőségét a 3. sz. táblázat szerinti értékek jellemzik.

3. sz. táblázat

Megnevezés	1970	1975	1980	1985
ké t/ha	2,26	2,53	2,82	3,16
Százalék	100	112,8	124,0	140,0

Az adatok szerint a növénytermelés (az első enegiaszint 1970 és 1985 között mintegy 40 százalék növekedésre lenne képes. A növénytermesztés ilyen mérvű növekedése lehetővé tenné az állatsűrűség növekedését is. Az eddig becsült adatokhoz tartozó állatsűrűségi értékeket az (1, 2.) egyenlet változóinak felcserélésével kapott összefüggés segítségével számíthatjuk ki;

$$\lg Y' = 1,4421 + 1,2276 \cdot \lg X, \quad (1. 4.),$$

amelyben $Y' = 100$ ha mezőgazdasági területre jutó számosállat, $X = 1$ ha szántóterületre jutó ké. tonna/ha. A becsült értékek a következők: 1970-ben 75,3, 1975-ben 86,5, 1980-ban 99,0, 1985-ben 113,0 db számosállat 100 ha mezőgazdasági területre számítva.

Ezek a becslések reális lehetőségeket mutatnak a növekedésre vonatkozóan, jóllehet a változók nem teljes értékűek. Hiány például, hogy csak a 7 főnövény produkcióját tudtuk vizsgálni, a műtrágya-felhasználásnak viszont egész volumenét számítottuk. Ilyen okok miatt tekintünk el a traktorsűrűség becslésétől is, mivel az adatok csak természetes egységben (db) vannak megadva. Úgy véljük azonban, hogy makroökonomiai szinten mégis megfelelő tájékoztatást nyújthatnak a becsült értékek, a matematikai összefüggések pedig a változók pontosabb kimunkálásával tökéletesíthetők. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a fenti becslések csupán tájékoztatást nyújtanak a növekedési lehetőségekről és semmiképpen sem prognózisok. A növekedés megvalósítása gazdasági, társadalmi hatások függvénye. Tervezni természetesen csak úgy lehet, ha ismerjük a lehetőségeket. A következőkben olyan vizsgálatokat kívánunk bemutatni, amelyekben előre tervezett növekedéshez tartozó naturális gazdasági mutatókat határozunk meg.

A műtrágya-szükséglet és az állatsűrűség alakulása a növénytermesztés növekedésének függvényében

Ezekben a vizsgálatokban 13 európai ország 3 évi adatait vettük alapul. A vizsgált évek (1962—1963—1964) eredményeit a 7 főnövényre vonatkozóan gabonaegységbe fejeztük ki (GE). Sokan kifogásolták ugyanis, hogy megelőző számításainkban a keményítőérték nem fejezte ki tökéletesen a termelés méreteit. A három változó — a gabonaegység, a műtrágya és az állatsűrűség — szoros kapcsolatban van egymással az $R = 0,9373$ értékű totális korrelációs koefficiens szerint. A növekedés tervezéséhez a szántóföldi növénytermesztés 7 főnövényének GE-ben kifejezett produkcióját vesszük alapul. Bázisnak Magyarország 1964. évi megfelelő adatát tekintjük. Ebben az időszakban a magyar mezőgazdaság a vizsgált szántóföldi növényekből kerekítve 22 GE-et termelt hek-

táronként. A továbbiakban arra szeretnénk választ kapni, hogy ha 1985-ig (vagy bármely időszakra vonatkozóan is) ezt a 22 GE-et 10—40 százalékkal kívánjuk növelni (feltételezve, hogy ezáltal a többi növény termelése is hasonló arányban nő), mennyi műtrágyára lesz ehhez szükség és milyen állatsűrűség kialakítása lehetséges.

A becslésekhez a következő összefüggéseket használtuk fel:

$$\lg Y' = -1,5886 + 2,4815 \cdot \lg X \quad (2. 1.).$$

Az egyenletben $Y =$ az 1 ha szántó-, kert-, szőlő-, gyümölcssterületre jutó műtrágya-felhasználás hatóanyag kg-ban, $X =$ a 7 főnövény GE-ben kifejezett produkciója 1 ha szántóterületre számítva. A két változó kapcsolatára $r = 0,8800$ szignifikáns korreláció értéket kaptunk ($P \ll 0,01$). Az egyenlet becslési pontosságát $S_y = (\pm) 0,2120$, illetve $H_r = 11$ százalék értékek jellemzik. A regressziós együttható $P \ll 0,01$ szintén szignifikáns. $S_b = \pm 0,2202$ konfidencia intervallumban helyezkedik el.

A másik matematikai összefüggés a GE és az állatsűrűség kapcsolatát írja le.

$$\lg Y' = 0,0284 + 1,2527 \cdot \lg X, \quad (2. 2.),$$

melyben $Y =$ a 100 ha mezőgazdasági területre jutó számosállat, $X =$ a már előbb ismertetett GE produkció. A kapcsolat erősségére $R = 0,9084$ értékű szignifikáns ($P \ll 0,01$) korreláció jellemző. Az egyenlet megbízhatóságát $S_y = \pm 0,0916$ hibaszórás és $H_r = 6$ százalék relatív hiba mutatja. A regressziós együttható $P \ll 0,01$ szinten szignifikáns, $S_b = \pm 0,0948$ konfidencia intervallumban helyezkedik el. (Itt jegyezzük meg, hogy az (1, 4) egyenlet és a (2. 2) egyenlet azonos tartalmú. A ké. változó GE változóval történt felcserélése a regressziós együttható értékét nem változtatta meg: 1,23 gyakorlatilag azonos 1,25-tel.)

A becslések eredményét a 4. sz. táblázat foglalja össze. (Bázis 1964, 22 GE/ha.)

4. sz. táblázat

Tervezett növekedése GE/ha	1 ha szántó-, kert-, szőlő-, gyümölcs- területre jutó műtrágyahatóanyag kg-ban	100 ha mezőgazda- sági területre jutó számosállat
24,2 (10%)	70,0	57,8
25,3 (15%)	78,2	61,1
26,4 (20%)	86,9	64,4
27,5 (25%)	96,2	67,8
28,6 (30%)	106,6	71,2
29,7 (35%)	116,0	74,7
30,8 (40%)	127,0	78,2

A kapott növekedési értékek besorozhatók a területtel, és így a vizsgált NG mutatók össz volumenben is megkaphatók.

A halmozott mezőgazdasági termelési érték növekedéséhez tartozó állóvagyon becslése a földminőség figyelembevételével

A termelési érték és az állóvagyon, valamint a földminőség közötti összefüggések meghatározásához 3074 termelőszövetkezet 1965. évi adatait használtuk fel. A figyelembe vett termőterület 8 058 447 kh. Azt kívántuk megállapítani, hogy átlagos földminőség mellett a mezőgazdasági termelési érték különböző mértékű növekedéséhez mennyi állóvagyon-érték tartozik, természetesen statikus árrendszert véve alapul, ami bizonyos korlátokat jelent. A változók a következők: Y = egy kh termőterületre jutó állóvagyon értéke forintban, X_1 = egy kh termőterületre jutó halmozott mezőgazdasági termelési érték; X_2 = egy kh szántó átlagos kataszteri tisztajövedelme aranykoronában.

A három változó együttes kapcsolatára $R = 0,9330$ értékű totális korrelációs koefficienszt kaptunk. A kapcsolatot leíró egyenlet lineáris alakban a következő:

$$\lg Y' = -0,9582 + 1,4022 \cdot \lg X_1 - 0,4294 \cdot \lg X_2 \quad (3. 1.).$$

Az egyenlet megbízhatóságát $S_y = (\pm) 0,0374$, illetve $H_r = 1$ százalékos értékek mutatják. A regressziós együtthatók $P \ll 0,01$ szinten szignifikánsak és $S_{b_1} = (\pm) 0,0264$, illetve $S_{b_2} = 0,0141$ konfidencia intervallumok között helyezkednek el.

A halmozott termelési érték növekedésének tervezéséhez a vizsgálati anyag átlagát vettük bázisul. A becslések eredményét forintban az 5. sz. táblázat mutatja.

5. sz. táblázat

1 kh termőterületre jutó halmozott mezőgazdasági termelési érték különböző tervezett növekedés mellett	1 kh termőterületre jutó állóvagyon	1 kh termőterületre jutó halmozott mezőgazdasági termelési érték különböző tervezett növekedés mellett	1 kh termőterületre jutó állóvagyon
4260 (10%)	4996	5035 (30%)	6315
4454 (15%)	5319	5229 (35%)	6659
4648 (20%)	5647	5422 (40%)	7008
4841 (25%)	5977		

A két számoszlopból kiolvasható, hogy — az elég jelentős reprezentáció, több mint 8 millió kh adataiból számított átlagos földminőség alapján — az egy kh-ra jutó termelési érték növekedése és az állóvagyon között az összefüggés egyirányú. A termelésnövekedés együtt jár a termelés/állóvagyon hányados csökkenésével.

6. sz. táblázat

%-os növekedés	Termelés/állóvagyon hányados	%-os növekedés	Termelés/állóvagyon hányados
10	0,86	30	0,80
15	0,84	35	0,79
20	0,82	40	0,77
25	0,81		

Termelés/állóvagyon hányados *csökkenő tendenciája* is arra utal, hogy az adott földterületen a termelésnövekmény jelentősen elmarad az állóvagyon növekménye mögött. A termelés/állóvagyon hányados nagyságrendjének pontosságát két körülmény befolyásolhatja.

a) A kialakult árarányok, a termelésnövekménynél figyelembe vett mezőgazdasági árak és az állóvagyon értékelése nagyságrendileg más termelés/állóvagyon hányadost is eredményezhet. Valószínű, hogy az általunk vázolt tendenciát — a termelés növekedését — az egyre növekvő állóvagyon nem befolyásolja.

b) Elméletileg elképzelhető, hogy a termelésnövekmény *egyre növekvő tőkeigényességét* a termelési struktúra módosítása bizonyos mértékben csökkentheti. Ennek a tanulmánynak egyrészt azonban nem volt célja a mezőgazdaság termelésének belső struktúráját tanulmányozni, másrészt ilyen jelentős, a növénytermelés mintegy 90 százalékára kiterjedt felmérésnél nem várhatunk oly mértékű struktúraváltozást, amely e tendencia irányát megváltoztatná.

Következtetések

Kutatásaink nyomán a következő főbb megállapításokat tehetjük:

a) A mezőgazdasági termelés növekedését legjobban *befolyásolja a gépesítés színvonala, a műtrágya-felhasználás és az állatsűrűség* alakulása. Ki kellett emelnünk a mezőgazdaságra legjelentősebben ható tényezők (öntözés, vegyszeres gyomirtás stb.) közül, amelyek hatása meg sem közelíti a felsorolt legfontosabb tényezők hatásfokát.

b) Vizsgálataink bebizonyították, hogy a *gépi erő* felhasználásának hatása a *növénytermelés produktivitására nem jelentős*. Ennek okát abban látjuk, hogy a gépesítés fokozása csak addig befolyásolja számottevően a mezőgazdaság produktivitását, amíg nem éri el a fejlesztés optimális arányait. A mai technológiai feltételek mellett a növénytermelés jelentős gépesítése nem fokozza nagymértékben a termelést.

Sokkal jelentősebb a gépesítés hatása az állattenyésztésben.

c) A *növénytermelés produktivitására* a mai technológiai és biológiai körülmények között *a legnagyobb hatású a műtrágya-felhasználás*. A műtrágya-felhasználásnak a növénytermesztésre gyakorolt hatása továbbgyűrűződik az állattenyésztés produktivitására is. A fejlett állattartás a talajba juttatott istállótrágyán keresztül visszahat a műtrágya-felhasználás hatékonyságának színvonalára és ezen keresztül az egész mezőgazdasági termelésre.

d) A termelésnövekmény és az állóvagyon-növekmény összefüggéseiből világosan látható, hogy az adott földterületeken a mezőgazdasági termelést csak az állóvagyon-ráfordítás fajlagos költségeinek növelésével lehet fokozni.

Az elmondottakból is látható, hogy ez a cikk a teljességre való törekvés igénye nélkül, csak néhány olyan összefüggésre kívánta felhívni a figyelmet, amelyek a növekedéstervezéshez szükségesek.

A népgazdasági tervezési módszerek tökéletesítése szükségessé teszi a tervezés koncepcióinak kialakításához szükséges metodikai módszerek kidolgozását.

A gazdasági fejlődés decentralizált tervezésének modellje II.

A megoldás és a következtetések

Előző cikkünkben* ismertettük a gazdasági fejlődés decentralizált tervezésére javasolt módszer alapgondolatát, valamint felírtunk ennek az elgondolásnak az alapján egy konkrét, habár még mindig kísérleti jellegű modellt és ismertettük az ennek a modellnek a felírása során feltételezett tervezési mechanizmust. Most — az előző cikk anyagára építve — összefoglaljuk a modell megoldását, valamint a kutatás eddigi eredményeiből levonható következtetéseket.

A cikk mindenekelőtt a jelölések rendszerét ismerteti.

A jelölések

A felhasznált rendszer alapelvei a következőkben foglalhatók össze. A (természetes számértékű) indexek céljára az i , j és n betűket használtuk fel, ahol i -vel és j -vel az egyes ágazatokat, n -nel pedig az ágazatok számát jelöltük.

A változókat latin betűk jelölik. A latin kisbetűk általában n elemből álló oszlopvektorokat, a latin nagybetűk pedig skalárokat jelentenek, mégpedig általában az azonos latin kisbetűvel jelölt oszlopvektorok komponenseinek összegét.

Igy például
$$\sum_{i=1}^n q_i = Q \text{ stb.}$$

Az indexes vagy index nélküli görög kisbetűkkel a modell paramétereit jelöljük; ezek konstans skalárok.

Szükségünk lesz ezenfelül néhány, a mátrixaritmetikából ismert jelöltre is. A $\lambda_1, \dots, \lambda_n$ elemekből álló sorvektort

$$(\lambda_1, \dots, \lambda_n)$$

-nel, az ugyanezekből az elemekből álló diagonális mátrixot

$$\langle \lambda_1, \dots, \lambda_n \rangle$$

-nel fogjuk jelölni. Transzponálás jelölésére a $( )^T$ szimbólumot fogjuk használni, tehát például a $\lambda_1, \dots, \lambda_n$ elemekből álló oszlopvektoroknak két jelölését, a

$$\begin{pmatrix} \lambda_1 \\ \vdots \\ \lambda_n \end{pmatrix}$$

* Közgazdasági Szemle, 1968. március 327—342. l.

illetve

$$(\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n)^T$$

jelölést tekintjük megengedettnek.

A mátrixok, így például az

$$\begin{pmatrix} \alpha_{11} & \alpha_{12} & \dots & \alpha_{1n} \\ \alpha_{21} & \alpha_{22} & \dots & \alpha_{2n} \\ \vdots & & & \\ \alpha_{n1} & \alpha_{n2} & \dots & \alpha_{nn} \end{pmatrix}$$

mátrix helyett rövidség céljából (α_{ij}) -t írunk. Ennek a mátrixnak a transzponáltját — az előző konvenciótól eltérően — (α_{ji}) -vel jelöljük. Az egység-mátrix jelölésére a (δ_{ij}) szimbólumot használjuk fel. Végül megjegyezzük, hogy a modell matematikai megoldásának leírása szükségessé tesz néhány további, a modell leírásában nem szereplő jelölés bevezetését. Ezek jelentését esetenként adjuk meg, és erre a célra az eddigi jelölésekkel való ütközés elkerülése érdekében a gót (fraktúra) abc $(a, b, \dots, \mathfrak{A}, \dots)$ betűit használjuk. Megjegyezzük továbbá, hogy az anyag áttekintésének megkönnyítése érdekében az egyenleteket a két cikkben folyamatosan számozzuk, tehát az előző cikk (1)—(37) egyenleteit itt is a (1)—(37) számokkal jelöljük, és az ebben a cikkben bevezetett egyenletek számozását (38)-cal kezdjük.

A megoldás

Az (1)—(35) korlátozó feltevésekkel és a (36) célfüggvénnyel meghatározott modell optimális megoldását a modell jellegéből adódóan a Lagrange-féle multiplikátorok módszerével kívánjuk megadni. Az ebben a számunkra érdekes speciális esetben a következőképpen fogalmazható meg:

1. Tétel. — *Tegyük fel, hogy a következő feltételek teljesülnek:*

1° $\mathfrak{G}^T$ m sorból és n oszlopból álló mátrix,

$$\text{rang } (\mathfrak{G}^T) = m, \quad m < n;$$

2° $\mathfrak{B}$ n -szer n -es pozitív definit mátrix.

Legyen továbbá $\mathfrak{a}^T$ konstans n -dimenziós sorvektor, $\mathfrak{f}$ konstans m -dimenziós oszlopvektor és $\mathfrak{y}$ a változók n -dimenziós vektora.

Ekkor a

$$\psi(\mathfrak{y}) = \mathfrak{a}^T \mathfrak{y} + \frac{1}{2} \mathfrak{y}^T \mathfrak{B} \mathfrak{y}$$

(skalár értékű) kvadratikus függvény

$$\mathfrak{G}^T \mathfrak{y} = \mathfrak{f}$$

feltételeket kielégítő egyértelmű minimumának helye a

$$\begin{pmatrix} \mathfrak{B} & \mathfrak{G} \\ \mathfrak{G}^T & 0 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \mathfrak{y} \\ \mathfrak{u} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} -\mathfrak{a} \\ \mathfrak{f} \end{pmatrix}$$

egyenletrendszer megoldásaként adódik:

$$\begin{pmatrix} \mathfrak{y} \\ \mathfrak{u} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \mathfrak{B} & \mathfrak{G} \\ \mathfrak{G}^T & 0 \end{pmatrix}^{-1} \begin{pmatrix} -\mathfrak{a} \\ \mathfrak{f} \end{pmatrix}.$$

Jegyezzük meg, hogy ez a tétel az $m = 0$ esetet is magában foglalja, ekkor közönséges (feltétel nélkül) szélsőérték meghatározásáról van szó.

Ha most az 1. tételt közvetlenül akarnánk alkalmazni a modellre, akkor be kellene látni az 1° és 2° feltételek teljesülését. Ehelyett, mint látni fogjuk, célravezetőbb az az út, amelyet az alábbi tétel tesz lehetővé:

2. Tétel. — *Legyen adott az*

$$\mathbb{G}_1^T \eta = f_1 \quad (38)$$

egyenletrendszer és a

$$\psi_1(\eta) = \alpha_1^T \eta + \frac{1}{2} \eta^T \mathfrak{B}_1 \eta \quad (39)$$

kvadrátikus függvény. Jelöljük az η első r ($r \leq m$) komponenséből álló vektort t -vel, az utolsó $n-r$ komponenséből álló vektort z -vel, és tegyük fel, hogy (38) első r egyenletéből

$$t = \mathbb{G}_z$$

alakban kifejezhető, egyidejűleg az utolsó $m-r$ egyenlet csak z komponenseit tartalmazza:

$$\mathfrak{S}_z = \mathfrak{f} \quad (40)$$

ahol $\mathfrak{f}$ az f_1 utolsó $m-r$ komponenséből álló oszlopvektor. Legyen továbbá

$$\begin{aligned} \psi_2(z) = \psi_1(\mathbb{G}_z, z) &= \alpha_1^T \begin{pmatrix} \mathbb{G}_z \\ z \end{pmatrix} + \frac{1}{2} (z^T \mathbb{G}^T, z^T) \mathfrak{B}_1 \begin{pmatrix} \mathbb{G}_z \\ z \end{pmatrix} = \\ &= \alpha_1^T \begin{pmatrix} \mathbb{G} \\ (\delta_i^j) \end{pmatrix} z + \frac{1}{2} z^T (\mathbb{G}^T, (\delta_i^j)) \mathfrak{B}_1 \begin{pmatrix} \mathbb{G} \\ (\delta_i^j) \end{pmatrix} z \end{aligned} \quad (41)$$

Ha most $\mathfrak{S}$ és

$$\mathfrak{B}_2 = (\mathbb{G}^T, (\delta_i^j)) \mathfrak{B}_1 \begin{pmatrix} \mathbb{G} \\ (\delta_i^j) \end{pmatrix}$$

teljesítik az 1. tétel 1° és 2° feltételeit, a (40) és (41)-ből álló rendszer megoldása ekvivalens az eredeti (38)-ból és (39)-ből álló rendszer megoldásával. ((δ_i^j) itt $(n-r)$ dimenziós egységmátrixot jelöl.)

A tétel jelentősége abban áll, hogy segítségével az 1. tétel alkalmazhatóságát állíthatjuk olyan esetben is, amikor az eredeti rendszerben szereplő $\mathbb{G}_1^T$ -ről és $\mathfrak{B}_1$ -ről nem tudunk semmit. Ezenkívül a (38) és (39) által meghatározott szélsőérték feladatról a (40) és (41) által meghatározott feladatra való áttérés nagyarányú számítástechnikai egyszerűsítésekre is vezethet. A tétel illusztrálására vizsgáljuk meg az alapmodell optimumának meghatározását.

Ebben az esetben a korlátozó feltételeket kifejező egyenletrendszer:

$$x = ((\delta_i^j) - (\alpha_{ij}))q \quad (42)$$

a célfüggvény:

$$\begin{aligned} \psi(x, q) &= \sum_{i=1}^n S_{x_i} (x_i - \hat{x}_i)^2 + \sum_{i=1}^n S_{q_i} (q_i - \hat{q}_i)^2 = \\ &= (x_1, \dots, x_n) \begin{pmatrix} S_{x_1} & & 0 \\ & \ddots & \\ 0 & & S_{x_n} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 \\ \vdots \\ x_n \end{pmatrix} - 2(\hat{x}_1, \dots, \hat{x}_n) \begin{pmatrix} S_{x_1} & & 0 \\ & \ddots & \\ 0 & & S_{x_n} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 \\ \vdots \\ x_n \end{pmatrix} + \\ &+ (q_1, \dots, q_n) \begin{pmatrix} S_{q_1} & & 0 \\ & \ddots & \\ 0 & & S_{q_n} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} q_1 \\ \vdots \\ q_n \end{pmatrix} - 2(\hat{q}_1, \dots, \hat{q}_n) \begin{pmatrix} S_{q_1} & & 0 \\ & \ddots & \\ 0 & & S_{q_n} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} q_1 \\ \vdots \\ q_n \end{pmatrix} + \end{aligned}$$

+ const.

Fejezzük ki (42) alapján x -et q segítségével, adódik:

$$\psi((\delta_i^j) - (\alpha_{ij})q, q) = \psi_1(q) = \frac{1}{2} q^T \mathfrak{B}_0 q + a_0^T q + \text{const.}$$

ahol

$$\begin{aligned} \mathfrak{B}_0 = & 2 \begin{pmatrix} 1 - \alpha_{11} - \alpha_{21} \dots - \alpha_{n1} \\ \vdots \\ -\alpha_{1n} - \alpha_{2n} \dots 1 - \alpha_{nn} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} S_{x_1} & 0 \\ \vdots & \vdots \\ 0 & S_{x_n} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 - \alpha_{11} - \alpha_{12} \dots - \alpha_{1n} \\ \vdots \\ -\alpha_{n1} - \alpha_{n2} \dots 1 - \alpha_{nn} \end{pmatrix} + \\ & + 2 \begin{pmatrix} S_{q_1} & 0 \\ \vdots & \vdots \\ 0 & S_{q_n} \end{pmatrix} \\ a_0^T = & -2(\hat{x}_1, \dots, \hat{x}_n) \begin{pmatrix} S_{x_1} & 0 \\ \vdots & \vdots \\ 0 & S_{x_n} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 - \alpha_{11} - \alpha_{12} \dots - \alpha_{1n} \\ \vdots \\ -\alpha_{n1} - \alpha_{n2} \dots 1 - \alpha_{nn} \end{pmatrix} - \\ & -2(\hat{q}_1, \dots, \hat{q}_n) \begin{pmatrix} S_{q_1} & 0 \\ \vdots & \vdots \\ 0 & S_{q_n} \end{pmatrix} \end{aligned}$$

nyilván pozitív definit. A probléma ez esetben közönséges szélsőérték-feladatra redukálódott; megoldása az 1. tétel szerint:

$$q_0 = -\mathfrak{B}_0^{-1} a_0$$

Térjünk vissza az (1)—(36) egyenletekkel leírt modellhez. Ezt a 2. tétel segítségével igen hatásosan lehet redukálni. A redukált szélsőérték-feladat célfüggvényének és korlátozó egyenletrendszerének — mely az ágazatok számától függetlenül mindössze egyetlen egyenletből áll — leírásához az írásmód tömörsége érdekében vezessük be a következő jelöléseket:

$$\begin{aligned} l &= \begin{pmatrix} \lambda_1 \\ \lambda_2 \\ \vdots \\ \lambda_n \end{pmatrix} \\ u &= \begin{pmatrix} \sum_j (\xi_j(\delta_1^j - \alpha_{j1}) + \mu_{j1} + \chi_1 \mu'_{j1} + \kappa_1 \mu''_{j1}) \\ \sum_j (\xi_j(\delta_2^j - \alpha_{j2}) + \mu_{j2} + \chi_2 \mu'_{j2} + \kappa_2 \mu''_{j2}) \\ \vdots \\ \sum_j (\xi_j(\delta_n^j - \alpha_{jn}) + \mu_{jn} + \chi_n \mu'_{jn} + \kappa_n \mu''_{jn}) \end{pmatrix} \end{aligned}$$

$$v = \begin{pmatrix} \sum_j (\alpha_{j1} - \alpha_{1j} + \mu_{1j} - \mu_{j1} + \chi_1 \mu'_{j1} + \kappa_1 \mu''_{j1}) \\ \sum_j (\alpha_{j2} - \alpha_{2j} + \mu_{2j} - \mu_{j2} + \chi_2 \mu'_{j2} + \kappa_2 \mu''_{j2}) \\ \vdots \\ \sum_j (\alpha_{jn} - \alpha_{nj} + \mu_{jn} - \mu_{jn} + \chi_n \mu'_{jn} + \kappa_n \mu''_{jn}) \end{pmatrix}$$

$$w = \begin{pmatrix} \sum_j (\chi_1(\beta'_{j1} + \mu'_{j1}) + \kappa_1(\beta''_{j1} + \mu''_{j1})) \\ \sum_j (\chi_2(\beta'_{j2} + \mu'_{j2}) + \kappa_2(\beta''_{j2} + \mu''_{j2})) \\ \vdots \\ \sum_j (\chi_n(\beta'_{jn} + \mu'_{jn}) + \kappa_n(\beta''_{jn} + \mu''_{jn})) \end{pmatrix}$$

$$\mathfrak{S}_q = \langle S_{q_1}, S_{q_2}, \dots, S_{q_n} \rangle$$

$$\mathfrak{S}_x = \langle S_{x_1}, S_{x_2}, \dots, S_{x_n} \rangle$$

$$\mathfrak{S}_B = \langle S_{b_1}, S_{b_2}, \dots, S_{b_n} \rangle$$

$$\mathfrak{A} = \begin{pmatrix} 1 - \alpha_{11} & -\alpha_{12} & \dots & -\alpha_{1n} \\ -\alpha_{21} & 1 - \alpha_{22} & \dots & -\alpha_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ -\alpha_{n1} & -\alpha_{n2} & \dots & 1 - \alpha_{nn} \end{pmatrix}$$

$$\mathfrak{x} = \langle 1 + \xi_1, 1 + \xi_2, \dots, 1 + \xi_n \rangle$$

$$\mathfrak{B} = \begin{pmatrix} \sum_j (\chi_1(\beta'_{j1} + \mu'_{j1}) + \kappa_1(\beta''_{j1} + \mu''_{j1})) & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \sum_j (\chi_2(\beta'_{j2} + \mu'_{j2}) + \kappa_2(\beta''_{j2} + \mu''_{j2})) & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & \dots & 0 & \dots \sum_j (\chi_n(\beta'_{jn} + \mu'_{jn}) + \kappa_n(\beta''_{jn} + \mu''_{jn})) \end{pmatrix}$$

$$p = (1 + \xi_1, 1 + \xi_2, \dots, 1 + \xi_n)^T$$

Legyen továbbá az n -szer n -es $\mathfrak{B}_1$ mátrix a következő:

$$\mathfrak{B}_1 = S_L \mathfrak{l}^T + S_{M^*} \mathfrak{u} \mathfrak{u}^T + S_{H_3} \mathfrak{v} \mathfrak{v}^T + S_B \mathfrak{w} \mathfrak{w}^T + \mathfrak{S}_q + \mathfrak{U}^T \mathfrak{X} \mathfrak{S}_x \mathfrak{X} \mathfrak{U} + \mathfrak{B} \mathfrak{S}_B \mathfrak{B}$$

végül definiáljuk az n -dimenziós

$$a_1 = S_L \hat{L} \mathfrak{l} + S_{M^*} \hat{M} \mathfrak{u} + S_{H_3} (\hat{H} - W') \mathfrak{v} + S_B \hat{B} \mathfrak{w} + \mathfrak{S}_q \hat{q} + \mathfrak{U}^T \mathfrak{X} \mathfrak{S}_x \hat{x} + \mathfrak{B} \mathfrak{S}_B \hat{b}$$

és $e = \mathfrak{U}^T p - w$ vektorokat.

Ezek segítségével a redukált feladat mátrixa

$$\mathfrak{B} = 2 \begin{pmatrix} \mathfrak{B}_1 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ 0 \dots 0 & S_C & 0 & 0 & 0 \\ 0 \dots 0 & 0 & S_E & 0 & 0 \\ 0 \dots 0 & 0 & 0 & S_G & 0 \\ 0 \dots 0 & 0 & 0 & 0 & S_{G'} \end{pmatrix}$$

a célfüggvény konstans vektora

$$a = -2 \begin{pmatrix} a_1 \\ S_C \hat{C} \\ S_E \hat{E} \\ S_G \hat{G} \\ S_{G'} \hat{G}' \end{pmatrix}$$

az egyetlen korlátozó egyenlet pedig a

$$e^T q - C - E - G - G' = (e^T, -1, -1, -1, -1) \begin{pmatrix} q_1 \\ q_2 \\ \vdots \\ q_n \\ C \\ E \\ G \\ G' \end{pmatrix} = 0$$

alakban írható fel.

Nyilvánvaló, hogy a $\mathfrak{B}$ mátrix pozitív definit, és így a redukált feladatra az 1. tétel közvetlenül alkalmazható.

A redukálással kapcsolatos számításokról itt csak annyit jegyzünk meg, hogy az (1)—(35) egyenletekből álló rendszer ekvivalens átalakításokkal (egyenletek sorrendjének felcserélése, egy egyenlet konstansszorosának egy másikhoz történő hozzáadása) olyan alakúra hozható, hogy az átalakított egyenletrendszer kielégítse a 2. tétel feltételeit.

A modell optimumának a redukált feladat megoldásának ismeretében való meghatározását, amely kérdéssel már a (37) kapcsán kevésbé egzakt módon már foglalkoztunk, az alábbiakban vázoljuk. Tegyük fel, hogy rendelkezésünkre áll a redukált feladat $q_1, \dots, q_n, C, E, G, G'$ megoldása. Ekkor az (1)—(24), (29) és (32)—(35) egyenletekből a bennük szereplő összes ismeretlennek az optimumhoz tartozó értékei ($x_{1,1}, \dots, x_{1,n}, x_{2,1}, \dots, w_1, \dots, w_n$, stb.) közvetlenül, explicite meghatározhatók.

Más a helyzet a (25)—(28), (30), (31) egyenletekkel. Ezek a bennük szereplő

$$\begin{matrix} c_{1,1}, & \dots, & c_{1,n} \\ c_{2,1}, & \dots, & c_{2,n} \\ e_1, & \dots, & e_n \\ g_{1,1}, & \dots, & g_{1,n} \\ g_{2,1}, & \dots, & g_{2,n} \\ g'_{1,1}, & \dots, & g'_{1,n} \\ g'_{2,1}, & \dots, & g'_{2,n} \end{matrix}$$

ismeretlenekre nézve egy $(2n + 4)$ (skalár) egyenletből álló $7n$ ismeretlenes egyenletrendszert alkotnak. Mivel ennek több megoldása van, az egyértelmű megoldhatóság érdekében ehhez az egyenletrendszerhez hozzávesszük a (37) célfüggvényt, és ily módon egy újabb kvadratikus programozási feladathoz jutunk. Erre az 1. tétel közvetlenül alkalmazható (a célfüggvény mátrixa pozitív elemekből álló diagonálmátrix, tehát pozitív definit). Könnyen belátható, hogy ebben az esetben a 2. tétel alkalmazásának nincs jelentősége. A (25)—(28), (30), (31) egyenletek és a (37) célfüggvény által

meghatározott kvadratikus programozási feladat segítségével tehát egyértelműen meghatározhatjuk a modell $c_{1,1}, \dots, c_{1,n}, c_{2,1}, \dots, g'_{2,n}$ változóinak az optimumhoz tartozó értékeit. Végül megemlítjük, hogy ennek az eljárásnak, amelynek során a redukált modell megoldásának segítségével meghatároztuk a modell teljes megoldását, a jogossága nem következik közvetlenül a 2. tételből, de ahhoz hasonlóan igazolható. A 2. tétel ilyen általános megfogalmazása túlságosan komplikált lett volna, ezért szorítottunk annak kimondásakor egyszerűbb, bár kevésbé általános alakra.

A következtetések

1. A matematikai rész következtetései a következőkben foglalhatók össze. A modellben közölt egyenletek rendszere egyszerűbb, redukált formára hozható, ez az egyszerűsített egyenletrendszer egyértelműen megoldható, és a redukált feladat megoldása azonos a teljes feladat megoldásával. Ez a megoldás néhány vektort nem határoz meg egyértelműen, egy azonos jellegű kiegészítő feladattal azonban ezek a vektorok is meghatározhatók. A redukált feladat megoldása különösebb nehézségekkel nem jár, és nem is számításigényes. *A módszer felhasználásának tehát matematikai oldalról nincs akadálya.*

2. A módszer segítségével ágazati szintű távlati (15—20 éves) fejlesztési programok alapján ki lehet dolgozni egy olyan *középtávú* (5 éves) *tervjavaslatot*, amely a lehető legjobban közelíti meg az ágazati szintű távlati tervet, valamint a népgazdaság általános fejlődésére vonatkozó globális előirányzatokat, és egyben eleget tesz a makroökonómiai és ágazati szintű korlátozó feltételeknek. Amennyiben ezek az ágazati szintű távlati fejlesztési tervek nem, vagy nem minden ágazatra állnak rendelkezésre, a modell segítségével az egyes ágazatok fejlődési trendjei alapján fel lehet állítani egy olyan *előzetes tervjavaslatot*, amely bizonyos mértékig a részletesebb tervmunka kiinduló pontja lehet.

3. A módszer segítségével meghatározott egyeztetett *program realitásának két feltétele* van: többé-kevésbé *reálisnak* kell lenniük mind az eredeti, ágazati szintű, távlati fejlesztési *programoknak*, mind pedig a modellben felhasznált becsült *paramétereknek*. A célkitűzések tekintetében nyilvánvaló, hogy rossz előirányzatok egyeztetése nehezen vezethet jó programra. Ennek a szempontnak a jelentősége mégis csak másodlagos, mert a korlátozó feltételek folytán nagymértékben irreális tervek aligha kerülhetnek bele a programba, és emellett a közelítő eljárás során is korrigálni lehet az irreálisnak tűnő előirányzatokat. Ezek szerint még a célkitűzések realitásánál is fontosabb, hogy megfelelő legyen azoknak a különböző ráfordítási egyeűtthetőknek és más paramétereknek az előrebecslése, amelyekkel az egyeztetés során a korlátozó feltételeket kifejezzük.

4. Feltételezhető, hogy ezek az *ágazati szintű távlati fejlesztési tervek reálisan felírhatók*, sőt hogy sokkal reálisabbak lehetnek, mint a jelenlegi tervmetodika segítségével felállított előirányzatok. Ezek a tervek az ágazatok legalapvetőbb problémáival és fejlesztési elképzeléseivel foglalkoznak nagy vonásokban; nem merülnek el a részletekben és a mechanikus jellegű egyeztetés munkájában. Ennek folytán az ágazat szakemberei, sőt valamennyi dolgozója részéről általános érdeklődésre tarthatnak számot, és így

e program tekintetében szélesebb körű egyetértés alakítható ki. Az ilyen programok reális megfogalmazása sokkal valószínűbbnek tűnik, mint az olyan adatszolgáltatásoké, amelyek felhasználását és rendeltetését az egyes ágazatok, vagy akár még az adatszolgáltatást végző dolgozók sokszor nem is tudják teljes mértékben áttekinteni.

5. A modell *koefficienseiről* ugyancsak feltehető, hogy *kielégítő pontossággal felbecsülhetők*; még inkább valószínűnek látszik, hogy ez a becslés megbízhatóbb lehet, mint a klasszikus programozási eljárások adatigényének biztosítása. Ezek a koefficiensek szilárd statisztikai bázison, a statisztikailag megfigyelt koefficiensek idősorain, illetve ezeknek az idősoroknak a meghosszabbításán nyugszanak. Az idősorok elemzése pontos támpontot adhat a *koefficiensek trendjének* és trendkörüli ingadozásának meghatározására, a műszaki becslések segítségével pedig tulajdonképpen csupán a trendtől való eltérés irányát és mértékét kell felmérni, ami az esetek többségében nem lehet különösképpen nagymértékű. E becslések realitása ezenfelül még keresztmetszeti számításokkal is ellenőrizhető. Az így meghatározott koefficiensek feltétlenül megbízhatóbbaknak tűnnek, mint a különböző, esetleg a valóságban még nem is létező jövőbeni technológiákra vonatkozó műszaki koefficiensek és ráfordítási együtthetők.

6. A modell esetleges gyakorlati alkalmazásával kapcsolatban feltétlenül figyelembe kell venni a bevezetett *egyszerűsítő feltételeket*. Az itt felírt modell egyetlen évre vonatkozik; konstansnak tekinti a ráfordítási együtthetők és a többi mutatószámot, nem veszi figyelembe az árváltozásokat és elhanyagol sok funkcionális kapcsolatot, lineárisan kezel számos olyan összefüggést, ahol a linearitás feltételezése irreális; emellett elkülöníti egymástól a belföldi termelést és az importot, és nem veszi figyelembe az ezek közötti helyettesítés lehetőségét. A modell könnyen kiterjeszthető több év figyelembevételére; a többi egyszerűsítő feltétel egy részének feloldásán most dolgozunk. E problémák súlyát azonban enyhíti, hogy a sorozatos közelítő számításokban az egyes koefficiensek parametrikusan kezelhetők, tehát többféle értékük is figyelembe vehető, továbbá hogy az összes hasonló jellegű modellben ilyesfajta egyszerűsítő feltételekkel találkozhatunk.

7. A modellnek talán az a legnagyobb előnye, hogy közel áll az *új mechanizmus követelményeihez*. Figyelembe veszi az információk és főként a döntések *decentralizációját*, és a közép- és alsószintű döntéseket adottságnak tekinti. Ebben a megfogalmazásban ez a modell jellegzetesen *távlati szemléletű* is. Az eredményekből végül következtetni lehet azokra a *penzügyi, árpolitikai és jövedelempolitikai intézkedésekre*, amelyek az előirányzatok megvalósítása érdekében szükségesnek látszanak. E tekintetben a modell és az új mechanizmus közötti párhuzamosság — legalábbis a modell jelenlegi formájában — nem kielégítő, mert ezek a szempontok nincsenek szervesen beépítve, hanem csak a modelltől függő következtetések formájában szerepelhetnek.

8. A modell ugyanakkor *fel is tételezi az új mechanizmust*, és új mechanizmus nélkül tulajdonképpen nem is használható. Abból indul ki, hogy az ágazatok céljai reálisak, ennek a feltételnek a teljesülése viszont csak akkor remélhető, ha a modell eredményeit nem használjuk fel sem a közép- és alsószintű szervek munkájának értékelésére, sem pedig a korlátos erőforrások közöttük való elosztására. Ha a modellt a jelenlegi mechanizmus keretei között ilyen célokra használnánk fel, joggal lehetne feltételezni, hogy az ága-

zati tervek kidolgozói valamilyen formában érvényesíteni próbálnák azt a törekvést, hogy a modell számukra kedvező eredményeket produkáljon. Ha viszont a számítások célja csak az általános tájékoztatás és egyeztetés, akkor az ágazatok könnyen beláthatják, hogy a lehető legrealisabb kölcsönös tájékoztatás sajátmaguknak is legfontosabb érdekük. Könnyen bizonyítható egyébként, hogy az irreális célok és korlátozó feltételek az eredményeket az ágazatok szempontjából kedvezőtlen irányban torzítják el.

9. A modellből néhány érdekes következtetést lehet levonni a *tervezési mechanizmus optimális működésére* vonatkozóan. Egyrészt egyértelműen kitűnik, hogy a tervek realitása az *információk* minél szabadabb és minél nagyobb mértékű áramlását kívánja meg. E téren az *oldalirányú információknak*, tehát az egyes ágazatok kölcsönös tájékozottságának különösképpen nagy, talán még a felfelé irányuló információknál is nagyobb a szerepe. Másrészt kitűnik az is, hogy a tervek realitása feltételezi a *mozgó árakat*, mégpedig lehetőleg olyan formában, hogy az *áraknak határozott trendjük legyen*. Ennek értelmében a távlati tervek realitása alapvető módon függ az *árak alakulásának helyes extrapolálásától*, és így ezt a feladatot a tervmunkával kapcsolatos egyik legfontosabb feladatnak lehet tekinteni.

10. A *modell* és a *klasszikus programozási eljárások* között az az *alapvető különbség*, hogy ez az eljárás a különböző technológiák közötti választásra vonatkozó döntést ágazati feladatnak tekinti, és a központ csak a ráfordítási és egyéb technológiai együtthetők e döntések folytán bekövetkező módosulásait veszi figyelembe. A klasszikus programozási eljárások alkalmazása esetén viszont a technológiák közötti választás valamilyen formában központi feladat. Az ágazatok az összes különböző technológiára vonatkozó koefficienseket az összes többi ágazat összes technológiájával összehasonlíthatóvá teszik, megadják a központnak, és a különböző technológiák között a korlátozó feltételek alapján a program, tehát a központ dönt. Lényegében ez az alapvető különbség vezet az itt leírt eljárásnak a klasszikus programozási eljárásokkal szembeni előnyeire és hátrányaira.

11. A javasolt eljárásnak a *klasszikus programozási eljárásokkal szembeni előnyei* a következőkben foglalhatók össze.

(a) Az *információigény* határozottan *kisebb*, hiszen az információk nem terjednek ki az ágazatok különböző technológiai lehetőségeire. A rendelkezésre álló *információk* ennek megfelelően *megbízhatóbbak*.

(b) Az eljárás lehetővé teszi *több cél egyidejű figyelembevételét*. Ez a realitás irányában fejleszti tovább az eljárást, ugyanis a gyakorlatban, főként népgazdasági szintű problémák esetében, mindig több célkitűzés egyeztetésére, nem pedig egyetlen szempont szerinti optimálásra kell törekedni. A számítások ezenfelül járulékos információt szolgáltatnak arra vonatkozóan, hogy mely célok teljesítése viszonylag könnyű, és melyeké nehéz; az utóbbi esetben ugyanis a számított értékek viszonylag nagymértékben elmaradnak az eredeti előirányzatok mögött.

(c) A módszer a *korlátozó feltételeket* a klasszikus programozási eljárásoknál *rugalmasabban* fogalmazza meg. Mód van a korlátozó feltételek átlépésére, így például arra, hogy az egyes ágazatok egyeztetett teljes termelése a program értelmében nagyobb legyen az eredeti előirányzatnál, mely utóbbi tulajdonképpen korlátozó feltételnek tekinthető. Ez a megfogalmazás ismét a realitás irányában fejleszti tovább a programozási eljárásokat, mert a korlátozó feltételek a valóságban is kisebb-nagyobb mértékben feszíthetők.

Az eredmények emellett járulékos információt szolgáltatnak egyrészt arra vonatkozóan, hogy a kellő mennyiségben rendelkezésre nem álló erőforrásokból mekkora járulékos mennyiségre lenne szükség, továbbá hogy a megoldás milyen mértékben módosul, ha ezt a járulékos erőforrást nem lehet biztosítani.

(d) Ez az eljárás a *linearitásra* vonatkozó feltevéseket csak az eredeti előirányzatok körüli viszonylag *szűk intervallumra vonatkozóan* vezeti be.

12. A javasolt eljárásnak a klasszikus programozási eljárásokkal szembeni *hátrányai* a következőkben foglalhatók össze.

(a) A módszer *nem ad egzakt optimumot*. Az optimum függ az ágazati programoktól, továbbá a súlyrendszertől, és így az egyeztetést végző központi hatóság értékítéleteitől. Irreális célok vagy helytelen értékítéletek irreális vagy az optimumtól távoleső eredményekre is vezethetnek. Mindenesetre meg kell jegyezni, hogy az egyéb módszerekkel meghatározott optimumokkal kapcsolatban is joggal lehet hasonló megfontolások alapján az optimum realitásának kérdését felvetni.

(b) A modell alapján *nem lehet következtetni* az egyes ágazatok optimális *technológiájára*. Ezzel a kérdéssel a korábbiakban már részletesen foglalkoztunk.

13. Az eddigiek értelmében a *kétféle programozási eljárás szerencsésen egészítheti ki egymást*. Az itt javasolt módszer adottnak tekint néhány fontos koefficiens, például a végső erőforrások árát vagy a fogyasztás és beruházás arányát stb. Ezek a koefficiensek előnyösen határozhatók meg klasszikus programozási eljárásokkal is. E módszerek ugyancsak felhasználhatók az egyes ágazatok távlati előirányzatainak elkészítése során. Végül hasznos lehet bizonyos számítások párhuzamos elvégzése, amikor a klasszikus eljárások segítségével meghatározható optimum felhasználható annak ellenőrzésére, hogy az itt javasolt közelítő eljárás valóban közelebb visz-e az optimális megoldáshoz.

14. Az eddigiek alapján célszerűnek látszik az 1970-re, 1975-re vagy az 1971—75-ös időszakra vonatkozó *előzetes számítások* készítése. E próbaszámításokat először, hogy semmiféle új adatszolgáltatásra ne legyen szükség, csupán a *trendértékek alapján* kellene elvégezni, és ezek eredményei alapján lehetne a munka folytatásáról dönteni. Célszerűnek látszik továbbá a *módszer továbbfejlesztése*, egyrészt az egyszerűsítő feltételek feloldása, másrészt az áraknak, az árpolitikai, pénzügyi és jövedelempolitikai intézkedéseknek a modellbe való szerves beépítése, harmadrészt az árak és mennyiségek kölcsönös összefüggéseinek figyelembevétel, végül pedig a technológiai koefficiensek változásának figyelembevétel irányában. A próbaszámítással, valamint a modell ilyen irányú továbbfejlesztésével kapcsolatos munkát már meg is indítottuk.

Függelék

Feladatunk annak bizonyítása, hogy amennyiben $\mathfrak{z}_0$ a

$$\psi_2(\mathfrak{z}) = \psi_1(\mathfrak{G}\mathfrak{z}, \mathfrak{z}) = \mathfrak{a}_1^T \begin{pmatrix} \mathfrak{G}\mathfrak{z} \\ \mathfrak{z} \end{pmatrix} + \frac{1}{2} (\mathfrak{z}^T \mathfrak{G}^T, \mathfrak{z}) \mathfrak{B}_1 \begin{pmatrix} \mathfrak{G}\mathfrak{z} \\ \mathfrak{z} \end{pmatrix} \quad (41)$$

kvadratikus függvény

$$\mathfrak{G}\mathfrak{z} = \mathfrak{f} \quad (40)$$

feltételeket kielégítő minimuma, akkor

$$\eta = \begin{pmatrix} \mathbb{G}\xi \\ \xi \end{pmatrix}$$

$$\psi_1(\eta) = a_1^T \eta + \frac{1}{2} \eta^T \mathbb{B}_1 \eta \quad (39)$$

kvadratikus függvény

$$\mathbb{G}_1^T \eta = f_1 \quad (38)$$

feltételeket kielégítő minimuma.

ξ_0 definíciója szerint

$$\mathbb{G}\xi_0 = f$$

másrészt a feltételek miatt

$$t_0 = \mathbb{G}\xi_0$$

(38) első r egyenletének megoldása. Tehát

$$\mathbb{G}_1^T \begin{pmatrix} \mathbb{G}\xi_0 \\ \xi_0 \end{pmatrix} = f_1$$

teljesül. Következésképpen

$$\min_{\eta} \psi_1(\eta) \leq \min_{\xi} \psi_2(\xi) = \psi_2(\xi_0)$$

Itt szükségképpen az egyenlőség jele érvényes, ha ugyanis valamilyen η_1 -re

$$\psi_1(\eta_1) < \psi_2(\xi_0)$$

enne, akkor az η_1 -nek megfelelő ξ_1 kielégítené (40)-et és

$$\psi_2(\xi_1) < \psi_2(\xi_0)$$

s teljesülne, ez viszont ellentmond ξ_0 definíciójának.

ERDŐS TIBOR:

A mai tőkés újratermelés ciklikusságáról

A legutóbbi egy-két évben a hazai közgazdasági irodalomban színre kerültek olyan tételek, hogy a II. világháború befejeződése után a tőkés újratermelés nem volt, vagy nem mindenütt volt ciklikus, hogy Nyugat-Európában és Japánban nem következett be periodikus túltermelési válság, sőt hogy a jövőben sem kell a tőkés újratermelésnek feltétlenül ciklikusan alakulnia. E kérdések felvetői közé tartozom magam és mindenekelőtt Molnár Ferenc, aki a „Ciklikus-e a mai tőkés újratermelés” című cikkében* megkísérli feltárni azokat a tényezőket, amelyek a mai kapitalizmusban, a tőkés gazdaság szerkezetén belül részben az állam gazdasági tevékenységén keresztül, de azon kívül is (például az állótőkék újratermelésében) a tőkés termelés ciklikussága ellenében hatnak.

Az én állásfoglalásom óvatosabb volt, mint Molnáré.** Azt írtam, hogy a II. világháború után Nyugat-Európában és Japánban klasszikus értelemben nem volt ciklikus a tőkés újratermelés, mert nem jöttek létre periodikus túltermelési válságok, de ezt nem állítottam az Egyesült Államok újratermeléséről. Továbbá azt sem tartottam kizártnak, hogy Nyugat-Európában és Japánban a termelés ismét ciklikussá válik. Ezzel szemben Molnár Ferenc a ciklus visszatérését a jövőben gyakorlatilag teljesen valószínűtlennek tartja és szerinte a II. világháború befejezése óta egyetlen fejlett tőkésország termelése sem ciklikus. Természetes tehát, hogy Molnár Ferenc támad engem azért, mert *lehetségesnek* tartom, hogy a jövőben a tőkés termelés ciklikusan fog alakulni az állami monopolkapitalizmus rendszerré válása ellenére. Pedig nem ok nélkül voltam óvatos!

Minden tudományágban, így a közgazdaságtanban is, bőven merülnek fel olyan kérdések, amelyekre egy adott időpontban, illetve átmenetileg nem lehet határozott igennel vagy nemmel válaszolni. Szerintem most pontosan ez a helyzet a tőkés termelés ciklikusságával, és különösen azzal kapcsolatban, hogy ciklikus lesz-e a tőkés újratermelés a jövőben. A ciklust előidéző és a ciklikussággal szemben ható tényezőkről, azok erejéről nagyon sok mindent nem tudunk. Viszonylag új még az állami monopolkapitalista rendszer is. Nehéz azt is felbecsülni, hogy *maga az állami monopolkapitalizmus* milyen hatást gyakorol a tőkésországok termelésére. Az pedig, hogy a termelés ciklikus-e vagy sem, már *egyéb tényezőktől is függ*.

Annak illusztrálására, hogy a kérdés mennyire bonyolult, megemlítem, hogy Nyugat-Európa és Japán II. világháború utáni nem ciklikus gazdasági fejlődése sem teljesen bizonyított dolog. Én jobb híján valószínűsítettem, hogy Nyugat-Európában a II. világháború után nem voltak periodikus túltermelési válságok. Valószínűsítettem a termelési és árukészletek, az árak és bérek mozgásának, az állam gazdasági tevékenységének és maguknak a termelési visszaeséseknek, a termelés megtorpanásainak a figyelembevétele alapján. Csakhogy periodikus túltermelési válság — különösen az állami monopolkapitalizmus viszonyai között — akkor is létrejöhet, ha a készletek nem különösebben nagyok, ha nagyjából annyi fogyasztási cikket termelnek, mint amennyit megvásárolnak, ha az árak nem süllyednek, hanem emelkednek, mert *lehet, hogy közben megnövekednek a fölös termelési kapacitások!* Ekkor a profitráta esik, és válságállapot jön létre. Ez is túltermelés, ekkor is a termelés és fogyasztás ellentétének kiéleződéséről kell beszélnünk, mert aránytalanság jött létre a termelőkapacitás és a fogyasztás között. Ha ez az

* Közgazdasági Szemle. 1967. január. 77–91. 1.

** Lásd: Erdős Tibor: A termelési visszaesések jellege Nyugat-Európában. Közgazdasági Szemle. 1966. 6. szám.

állapot periodikusan ismétlődik, a tőkés termelésnek időszakosan meg kell torpannia, vagy az állam gazdasági tevékenysége ellenére több-kevesebb mértékben vissza kell esnie, és a tőkés termelés ciklikus mozgásáról kell beszélnünk. Csakhogy — sajnos mindig jön egy „csakhogy” — ki tudja megbízható pontossággal felmérni a lekötött tőkék értékét, ezen belül a kihasználatlan termelési kapacitások értékét, hiszen még az sem egyszerű kérdés, hogy mi tekinthető kihasználatlan kapacitásnak. Ezért arról írtam, amit láttam, vagyis a termelés, a készletek, az árak, bérek stb. alakulásáról. Megállapítottam, hogy ezek egyszer sem tanúskodtak általános túltermelési válság bekövetkezéséről, és így jutottam arra a következtetésre, hogy a nyugat-európai tőkés újrateermelés *eddig* nem volt ciklikus.

Ami igaz jelenleg, az nem biztos, hogy igaz a jövőben is. Úgy láttam, hogy nincs elég alapunk annak a tételnek a kimondására, hogy a tőkés termelés ciklikussága nem fog visszatérni. Most is ezen a véleményen vagyok. Ezenkívül úgy látom, hogy azok a szerkezeti változások, amelyekről Molnár Ferenc cikkében ír, korántsem bizonyítják be, hogy a ciklikus fejlődéssel a jövőben nem kell számolnunk. Az a meggyőződésem, hogy ezeket a szerkezeti változásokat egyoldalúan elemzi, és egyes fontos, az ítéletalkotáshoz szükséges tényezőkről megfeledkezik. Félreértés ne legyen, nem tartom kizártnak azt sem, hogy a tőkés termelés ciklikussága a jövőben elmarad. Épp azt hangsúlyozom, hogy ezt a kérdést egyelőre nem lehet határozottan eldönteni. Nem tudjuk még kielégítően mérlegelni a ciklikus és anticiklikus tényezők erejét. E nélkül csak szerencsével lehet jó prognózist csinálni. A tudományban pedig nem hagyatkozhatunk a szerencsére.

Molnár Ferenc, szerintem is helyesen, az újrateermelési ciklus anyagi alapját meghatározó tényezőkből indul ki, amikor a ciklikusság megszűnésének okait vizsgálja. Ez az eljárás azért helyes, mert a termelés ciklikus hullámlása mindig feltételezi a beruházások ingadozását, időbeli csomósodását, egyszer az állótőkék tömeges megújítását és kibővítését, másszor a beruházások esését. Ha sikerülne a kapitalizmusban az egyenletes, illetve egyenletesen növekvő beruházásokat megvalósítani, akkor a termelés ciklikus mozgása kétségtelenül megszűnne. Ez gyakorlatilag azt is jelentené, hogy az amortizációs alapot és a nemzeti jövedelemnek a fogyasztási alapon felül megmaradó részét folytonosan beruházásokra fordítanák, és nem is lenne periodikus túltermelési válság. A ciklikusság problémája tehát így is vizsgálható: érvényesül-e tendencia a beruházások ingadozásának, időbeli csomósodásának megszűnésére? Molnár szerint igen, szerintem ennek a tendenciának az érvényesülése, vagy legalábbis kielégítő ereje, nagyon is vitatható.

Molnár Ferenc a beruházásokat egyenletesebbé tevő tényezők közül először az állami beruházásokat, köztük az állami vállalatok beruházásait említi meg. Az állami vállalatok beruházásai többnyire kisebb mértékben függenek a profitráta időszakos ingadozásaitól, mint a magántőkés vállalatok beruházásai, ezért az állami vállalatok beruházásai egyenletesebben alakulnak. A költségvetésből finanszírozott beruházásokról pedig elmondhatjuk, hogy azok egyáltalán nem érzékenyek a profitráta ingadozásaira, mert a költségvetési szervek számára értelmetlen a *saját* profit elérése. Ha a beruházások túlnyomó részét, és főként a vállalati beruházások zömét az állam, illetve az állami vállalatok hajtják végre, akkor a beruházások csomósodása valóban megszűnhetne és vele együtt megszűnne a ciklus is, de akkor a kapitalizmus nem volna kapitalizmus. A kapitalizmusban nem lehetnek túlsúlyban az állami vállalatok, ez összeegyeztethetetlen a tőkés tulajdonviszonyok lényegével. Jelenleg az állami vállalatok állótőke-beruházásai az összes vállalati állótőke-beruházásoknak legjobb esetben a 30%-át érik el, és a legtöbb fejlett tőkésországban ennél kisebb arányúak. Molnár Ferenc is ír erről az általam vitatott cikkében. Ezek szerint a tőkésországok vállalati beruházásainak legalább 70%-a most is érzékenyen reagál a profitráta ingadozásaira, vagyis az

állami vállalatok beruházásai — de hozzátehetjük, az összes állami beruházások — aligha tudják elegendő mértékben egyenletessé tenni az összes beruházásokat. Az állami beruházások csökkentik a beruházások csomósodását, de azt egymagukban meg nem szüntetik.

A beruházások alakulását azonban más tényezők is befolyásolják. Molnár nem is elégszik meg az állami beruházások vizsgálatával. Megnézi azt is, hogy ebben az összefüggésben milyen szerepe van a II. világháború után kibontakozó technikai forradalomnak, és igen érdekes következtetésre jut. Megállapítja, hogy a technikai forradalom hatására megnő az állótőkék erkölcsi kopásának jelentősége, ami szükségessé teszi az állótőkék kicserélését a korábbinál rövidebb időn belül. A technikai fejlődés azonban az egyes iparágakban egyenlőtlen ütemű, ezért az állótőkék kicserélése iparáganként különböző időpontban történik. „Mindez természetesen ahhoz vezet, hogy az erkölcsi kopás által kiváltott beruházási szükségletek a nemzetgazdaság egészét tekintve nem csomósodnak úgy össze, mint a kizárólag az állótőkék fizikai kopása miatt szükségessé váló felújítások.”*

Ebben a megállapításban szerintem sok igazság van, s a szerző érdeme, hogy erre az összefüggésre rámutatott. Úgy vélem azonban, hogy ez csupán a technikai forradalomnak az egyik hatása. Ha a Molnár által nem vizsgált egyéb összefüggéseket is figyelembe veszem, akkor bizony nem merem kimondani, hogy a technikai forradalom a beruházások ingadozásait végül is csökkenteni fogja.

Itt van először is a technikai forradalom munkamegtakarító hatása. Az Egyesült Államokban például 1947—49-től 1960-ig a gyáripari termelés csaknem 60%-kal növekedett, ugyanakkor a gyáripari munkások száma lényegében stagnált. Igaz, hogy a nem termelő szférákban (például a pénzügyi szférában és a kereskedelemben) a foglalkoztatottság jelentősen nőtt, de a technikai forradalom már ezeket a munkahelyeket is fenyegeti. Várható, hogy a foglalkoztatottság növekedése a nem termelő területeken is lelassul. Becslések szerint az USA-ban az automatizálás jelenleg évente 2 millió munkahelyet szüntet meg, s ez a szám még jócskán növekedni fog. Az automatizálás várhatóan lelassítja az összes foglalkoztatottság — és ezzel együtt a bérek és fizetések — növekedését is, és erről a ciklus perspektíváinak vizsgálatánál nem szabad megfeledkezni! Ha *csak ezt az összefüggést* vizsgáljuk, akkor éppen azt kellene megállapítanunk, hogy a technikai forradalom a beruházások *nagyobb méretű csomósodását* idézi majd elő. Azért, mert az automatizálás termelékenységnövelő és munkamegtakarító hatása a tőkés gazdasági viszonyok talaján *önmaga* növeli egy nagyobb válság bekövetkezésének a valószínűségét, s a válságban a beruházások esnek, a válság után pedig felszökkennek. A válságnak akkor is van ilyen hatása, ha az erkölcsi kopás jelentősége megnő. Legfeljebb arról lehet szó, hogy az erkölcsi kopás iparágankénti eltérő jelentősége miatt a válságban a beruházások különböző mértékben *esnek*, és a válság után különböző mértékben *növekednek*.

Természetesen a technikai forradalom munkamegtakarító hatása nem növelné a válság bekövetkezésének valószínűségét akkor, ha a technikai fejlesztés tőkeigényes volna. Növekedne ugyan az értéktöbbletráta, ez azonban nem fokozná a realizálási nehézségeket, mert a növekvő tömegű és rátájú értéktöbblet nagyobb részét szívják fel a tőkeberuházások. Ismeretes azonban, hogy az új technikának lehet tőkemegtakarító hatása, s a technikai forradalommal foglalkozó közgazdászok pedig egybehangzóan azt állítják, hogy a tőkemegtakarítás a technikai forradalom hatására eddig soha nem látott méreteket fog ölteni. Mindenesetre a technikai forradalom ilyen értelmű hatásával számolnunk kell. Ha az egységnyi termeléshez a jövőben kevesebb

* Molnár Ferenc: Ciklikus-e a mai tőkés újratermelés? *Közgazdasági Szemle*, 1967. január, 84. l.

lekötött tőke lesz elegendő, akkor előbb-utóbb csökkennie kell a beruházási hányadnak, ez felboríthatja a megtakarítások és beruházások egyensúlyát, a beruházások elmaradnak a megtakarítások mögött, túltermelési válság lép fel, és ez előbb-utóbb megint csak előidézi a beruházások ritmikus hullámzását. Ismét azt látjuk, hogy a technikai forradalomnak nemcsak anticiklikus hatása van. Molnár Ferenc azt írja: ahhoz, hogy az újratermelés ciklikus legyen, kell valamilyen első lökés; ez lehet egy gazdasági válság, ami a ciklikus folyamatot megindíthatja, és kell egy olyan gazdasági szerkezet, amelynek sajátosságai az említett egyszeri esemény szabályszerű időközökben való megismétlődését fenntartják. Nos, mindeddig ismételtelen eljutottunk az „első lökésig”, a válságig, és a technikai forradalom azt sem zárja ki, hogy a tőkés gazdaság szükségszerűvé tegye a gazdasági válság ismétlődését, illetve nem bizonyítható, hogy ezt az ismétlődést akadályozná.

A technikai fejlődéssel kapcsolatban Molnár Ferenc azt is tanulmányozza, hogy az úgynevezett akcelerátor összefüggés — amely kifejezi, hogy a fogyasztás egységnyi változása mekkora méretű változást tesz szükségessé az állótőke-beruházásokban — hogyan hat az állótőke-beruházások ingadozására. Ennek alapján újból arra a következtetésre jut, hogy a technikai fejlődésnek van anticiklikus hatása. Fejtegetésének alapja az, hogy a gyors technikai fejlődés alapján megnövekvő erkölcsi kopás következtében az összberuházásokon belül nagyobb lesz a pótlás aránya, ezért a fogyasztási cikkek keresletének ütemváltozása kisebb ingadozást vált ki az állótőke-beruházásokban. A technikai fejlődésnek ez a hatása nem vitatható. Az azonban már vitatható, hogy a technikai fejlődés az akcelerátor összefüggésen keresztül csak így hat az állótőke-beruházásokra. Mert mi történik akkor, ha a technikai fejlődésnek jelentős a munkamegtakarító hatása? Ekkor a bérek növekedése — és ezzel együtt a fogyasztási cikkek kereslete — *jelentősen* lelassulhat, nagyobb mértékben, mint a korábbi, lassúbb technikai fejlődés idején, vagyis a fogyasztási cikkek keresletének növekedési üteme nagyobb százalékkal eshet, ez pedig az állótőke-beruházások nagyobb esését válthatja ki. Itt is kétoldalú hatása van tehát a gyors technikai fejlődésnek. Az erkölcsi kopás növekedésén keresztül az állótőke-beruházások ingadozásait csökkenti, de a fogyasztási cikkek keresletének növekedési ütemén, illetve ez utóbbi csökkentésén keresztül az ingadozások mértékét növeli. De mindettől függetlenül, az erkölcsi kopás megnövekedése nem vezet az állótőke-beruházások ingadozásainak megszűnésére, csak az ingadozások mértékének csökkentésére. Ezért az erkölcsi kopás legfeljebb a ciklikus termelésingadozások mértékének csökkenését magyarázhatja.

Külön hangsúlyozni kívánom, hogy amikor csak az akcelerátor összefüggést nézem, akkor egyáltalán nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy a tőkés újratermelésnek feltétlenül ciklikusnak kell lennie. Az akcelerátor összefüggés ugyanis arra hívja fel a figyelmet, hogy a fogyasztási cikkek *növekedési ütemének változatlan*nak kell lennie ahhoz, hogy az állótőkék termelése *változatlan színvonalon* maradjon. Ha pedig előtérbe kerülnek a tőkemegtakarító beruházások, akkor a töretlen ütemben növekvő fogyasztás-cikk-termelés nem is elégséges ahhoz, hogy az állótőkék termelésénél az egyszerű újratermelést biztosítani tudják. De tegyük fel: ahhoz, hogy az állótőkék termelésében ne következzen be válság, elegendő a fogyasztási cikkek termelésének töretlen ütemű növelése. Ez csak úgy lehetséges, ha van kielégítő ütemben bővülő piac. Ez utóbbihoz a bérek és fizetések növekedése feltétlenül szükséges, méghozzá a fogyasztási cikkek termelésénél *gyorsabb ütemben*. A tőkés személyes fogyasztása ugyanis rugalmatlan, fogyasztási-cikk-vásárlásai lassabban növekednek a fogyasztási cikkek termelésénél. Először kérdéses, hogy biztosítható-e évről évre a béreknek és a fizetéseknek a fogyasztási cikkek termelésénél gyorsabb emelkedése. Amennyiben nem — ez elég általános, hiszen kapitalizmusról van szó —, hamarosan túltermelési

válság jön létre, a fogyasztási cikkek termelése beleütközik a kereslet korlátaiba. Ha a bérek és fizetések növekedése megfelelő, a fogyasztási cikkek termelésénél gyorsabb ütemű, akkor emelkedni kezd a bérből és fizetésből élők részesedése a nemzeti jövedelemből — mégpedig viszonylag rövid időn belül —, csökken az értéktöbbletráta, sőt csökken a profitráta. Ekkor a profitráta esése váltja ki az állótőke-beruházások és az egész termelés esését. Megindul az a kumulatív folyamat, amely a beruházások, a termelés, a jövedelmek, a kereslet és az egész gazdasági tevékenység csökkenését eredményezi. A válság után a fogyasztási cikkek kereslete és az állótőkék termelése újból növekedni kezd, de a fogyasztási cikkek termelésének változatlan ütemben való növekedése ugyanúgy akadályokba ütközik, mint korábban, a gazdasági fejlődés ugyanúgy megtorpan, mint korábban. Az akcelerátor összefüggés vizsgálata tehát inkább megerősíti azt a tételt, hogy a tőkés újratermelésnek ritmikusan, nagyjából szabályos időközökben a növekedés, majd az összehúzóadás állapotába kell jutnia, vagyis ciklikusan kell fejlődnie. Az akcelerátor elv ezt sugalmazza, akármekkora is az erkölcsi kopás jelentősége.

Természetesen az akcelerátor összefüggés tiszta formájában csak akkor érvényesülhet, ha a kapacitáskihasználás teljes. Ha kapacitásfelesleg van, akkor nem szükséges, hogy a fogyasztási cikkek ütemnövekedését, az állótőke-beruházások sokkal nagyobb ütemű emelkedése kövesse, következésképpen a fogyasztási cikkek termelése területén létrejövő ütemcsökkenés sem vált ki feltétlenül nagyarányú beruházásesést — mert a beruházások ilyenkor úgyszólván alacsony színvonalúak. A tapasztalatok azonban azt bizonyítják, hogy az állótőke-beruházások ingadozása kapacitáskihasználatlanság esetén is nagyarányú lehet. Az 1930-as években a termelőberendezések kapacitáskihasználatlansága sokkal nagyobb méretű volt, mint amilyen most a II. világháború után. Ennek ellenére a termelési felszerelésekre fordított magántőkés kiadások feltűnően nagymértékben ingadoztak. Összegük 1954-es dollárértékben kifejezve 1933-ban 3,7 milliárd, 1937-ben 10,5 milliárd és 1938-ban 7,3 milliárd \$-t tett ki.* Valószínű, hogy a termelőberendezések kapacitáskihasználatlansága a következő évtizedben növekedni fog, de a 30-as évek tapasztalata alapján kétségesnek tartom, hogy emiatt az akcelerátor összefüggés lényegesen veszít majd az erejéből. Ez számomra azért is kétséges, mert nagyobb arányú kapacitáskihasználatlanság esetén a profitráta általános színvonala alacsonyabb, és ilyenkor a profitráta bármilyen *egyéb* okból bekövetkező esése a magántőkés vállalatokat hamarabb készítheti beruházásaik csökkentésére.

Az eddig elmondottak elsősorban a termelőágazatokban végrehajtott beruházásokra vonatkoznak. Molnár Ferenc külön figyelmet szentel a nem termelő ágazatokban — a kereskedelemben, a pénzügyi szférában és a szolgáltatások területén — megvalósított beruházásokra, és ez szerintem vitatott cikkének, sőt korábban megírt könyvének** egyik legproblematisabb része. Kifejti, hogy a nem termelő szféra előretörése a termelő rovására jelentősen befolyásolja az újratermelés ciklikusságát. „Ez azért említésre méltó változás az újratermelés egészének ciklikusságát illetően”, írja Molnár, „mert a nem termelő, szolgáltató ágazatok kibocsátása iránti kereslet, s ennek következtében az itt befektetett tőke profitabilitása sem mutat olyan kifejezett ciklikusságot, mint az anyagi javak iránti kereslet. Az Egyesült Államokban például a fogyasztók által a különböző szolgáltatásokra költött összeg még az 1958. válságévben sem csökkent. Ha azonban a befektetett tőke profitabilitása nem vagy alig ingadozik, természetesen kevésbé ingadozik és kevésbé torlódik

* Forrás: U. S. Income and Output. 118. l.

** Gazdasági növekedés és válságok az Egyesült Államokban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963.

össze a szóban forgó ágazatba irányuló állótőke-beruházások terjedelme sem.”*

Először arról szólok, hogy mit nem vitatok. Nem vitatom, hogy a nem termelő szféra előretört, hogy az itt végrehajtott beruházások részesedése egyre nagyobbá válik, ez a valóságos helyzet. Azt sem vitatom, hogy a nem termelő ágazatok kibocsátása iránti kereslet rugalmatlanabban reagál a gazdasági élet hullámzásaira a termelő ágazatok felé irányuló kereslethez képest. Magam is állítom, hogy a *kereskedelmi és pénzügyi szférában* felmerülő kiadások (pl. reklámkiadások) viszonylag stabil volta anticiklikus hatású, mérsékli a válságot, ezt többször meg is írtam. De például a reklámkiadások nem egyszerűen azért mérséklők, mert azok ekkor sem vagy alig csökkennek, hanem azért, mert azokat tulajdonképpen az *értéktöbbletből* fedezik. Minden túltermelési válság kapcsolatos azzal, hogy az értéktöbblet teljes felhasználása a tőkés részéről nincsen biztosítva. A válságnak, a többi közt, éppen az a funkciója, hogy a termelést olyan színvonalra szállítsa le, hogy a megtermelt értéktöbblet teljes egészében realizálható legyen. Mivel a reklámkiadások felszívják az értéktöbblet egy részét, a válságveszély kisebb, az értéktöbblet, s vele együtt az egész termelés realizálása kisebb akadályba ütközik, a válság enyhébb lefolyású lehet.

Vitatom azonban, hogy a valóban meglehetősen rugalmatlanságot mutató szolgáltatásvásárlások és a szolgáltatások területén végrehajtott beruházások a reklámkiadásokhoz hasonlóan, anticiklikus hatásúak. Azért vitatom, mert a *szolgáltatások legnagyobb részét a bérből és fizetésből élők vásárolják*, akik jövedelmüket lényegében teljes egészében rendszeresen elköltik, s vásárlásaik túlnyomó részét adott, folyó jövedelmükből fedezik. Ha valamilyen okból termelés-csökkenés következik be, csökkennek a bérek és fizetések is. Ha ilyenkor, mondjuk, az én jövedelmem kevesebb, természetes, hogy némely kiadásaimat változatlanul fenntartom, vagy alig csökkentem. Hogy a szolgáltatások közül néhányat említsek, kifizetem a villany- és gázszámlát, a telefonszámlát, lehet hogy a gépkocsiszervizre ugyanannyit költök, mint eddig, vagy ugyanannyit költök a városi közlekedésre, mint szoktam, fizetem a lakbért, különben kilakoltatnak stb. A felsorolt példák bizonyítják, hogy a szolgáltatások kereslete valóban elég stabil lehet. De mivel jövedelmem kevesebb, mint korábban, *kevesebbet költök másra*, már csak azért is, mert a *szolgáltatásokra fordított kiadásaimat változatlanul fenntartottam*. Még kevesebbet költök emiatt egyébre, például anyagi kiadásokra. Nem veszek rádiót, későbbre halasztom a ruhavásárlást stb. Nem vagyok tőkés, akinek van elég pénze, akinek nem kell az egyéb kiadásait mérsékelni azért, mert mondjuk a reklámkiadásait nem csökkentette. Arról van tehát szó, hogy bizonyos fajta kiadások rugalmatlansága egymagában még nem bizonyít semmit, mert növelheti más kiadások rugalmasságát. Ha egyes rugalmatlan keresletű cikkek, szolgáltatások aránya nő az összvásárlásokon belül, egyre több más cikk vásárlása válhat rugalmasabbá a jövedelemváltozásokkal szemben. Pontosan így vagyunk a szolgáltatásokkal.

Ugyanezt mondhatjuk el a szolgáltatások és az anyagi termelés területein végrehajtott állótőke-beruházásokról. A szolgáltatásoknál eszközölt állótőke-beruházások valóban csekély ingadozást mutatnak. De ha a szolgáltatások keresletének rugalmatlansága miatt más anyagi termékek keresletének rugalmassága nagyobb, akkor ott a profitráta ingadozása is erőteljesebb, ami szükségessé teszi az ott sorra kerülő beruházások nagyobb ingadozását. Ezért az a véleményem, hogy a szolgáltatások részarányának növekedése *társadalmi átlagban* nem mérsékli az állótőke-beruházások csomósodását. Ez nem cáfolható azzal, ha hivatkozunk, hogy a II. világháború után a kereslet és az

* Molnár Ferenc: Ciklikus-e a mai tőkés újrateermelés? Közgazdasági Szemle, 1967. január. 84. 1.

állótőke-beruházások ingadozása a legtöbb más gazdasági szférában sem volt különösebben nagyméretű. Ez nem bizonyítja, hogy a szolgáltatások keresletének rugalmatlansága nem erősíti más cikkek keresletének rugalmasságát. Ha a gazdasági visszaesés kisméretű, akkor a kereslet és az állótőke-beruházások kisebb mértékben ingadoznak. Véleményem szerint a gazdasági válságok enyhe lefolyásában a főszerepet az állam egész gazdasági tevékenysége játszotta. Ne kövessük el a post hoc ergo propter hoc logikai hibáját! A második világháborút követő időszakra a szolgáltatások részaránya jelentősen megnövekedett és például az Egyesült Államokban a gazdasági visszaesések enyhe lefolyásúak voltak. *De nem azért és nem is részben azért, mert a szolgáltatások jelentősége megnövekedett.*

Még a szolgáltatásoknál is problematikusabbnak tartom Molnár Ferencnek az úgynevezett fogyasztói beruházásokkal kapcsolatos fejtegetését. A fogyasztói beruházásokba a lakásépítkezéseket és a tartós fogyasztási cikkek vásárlását sorolja. Véleménye szerint a fogyasztói beruházások a ciklus második anyagi alapját képezik. Azt írja, hogy a tartós fogyasztási javakat ugyanúgy, mint az állótőkét „fokozatosan használják, koptatják el, beszerzések, illetve pótlásuk azonban egyszeri aktus. Ez a sajátosságuk magában hordja annak a *lehetőségét*, hogy újratermelésük ciklikus legyen... Empirikusan megfigyelt tény, hogy beszerzésük abban az országban, ahol a társadalmi termelésben betöltött szerepük a legnagyobb, ti. az Amerikai Egyesült Államokban, a második világháború óta eltelt időszakban jól kifejezett, megközelítően ötesztendő periódusú ciklikus mozgást mutat... Könnyen megérthető, hogy ha a két ciklikusságot mutató mozgás, ti. az állótőke-beruházás és a tartós fogyasztási cikkek vásárlása aszinkron módon, fáziseltolódással megy végbe, ez az egész újratermelés ciklikusságának csonkítása irányában hat. Márpedig semmi sem írja elő e két ciklikus mozgás egybeesését, sőt egybe nem esésük némely országokban és némely időkorszakokban tapasztalati tény. S hogy e »második anyagi alap« hatása milyen súllyal esik latba, ezt megítélhetjük, ha figyelembe vesszük, hogy például az utóbbi évtizedben az Egyesült Államokban a tartós fogyasztási cikkek vásárlásának évi összege általában jóval nagyobb volt a termelőberendezés-vásárlásokénál.”*

A fogyasztói beruházások hullámozása tehát *önálló* folyamat, *független* a ciklus egyébkénti alakulásától. Molnár érvelése első hallásra nagyon meggyőző, el is fogadták sokan, mégis — véleményem szerint — aligha állja meg a helyét.

Nézzük először is, hogy a fogyasztói beruházások valóban függetlenek-e az állótőke-beruházásokon alapuló ciklikus mozgástól. Az önálló mozgáshoz szükséges az, hogy a tartós fogyasztási javak nagyjából azonos idő alatt használódjanak el, mert ekkor, ha előzőleg valamilyen okból tömegesen egyszerre vásárolták — például azért, mert a II. világháború alatt termelésük alacsony színvonalra csökkentében vásárlásuk elmaradt, és a háború után mindenki egyszerre vásárolt tartós fogyasztási cikket —, vásárlásuk időszakosan ritmikusan *felszökkenhet*, illetve *csökkenhet*. Molnár szerint az elhasználódási idő nagyjából öt év. A buktató először is ott van, hogy a fogyasztói beruházásokhoz tartozó javak élettartama *egyszerűen nem lehet azonos*. A lakások élettartama nem felelhet meg a televízió, a gépkocsi stb. élettartamának. Ha mind a tartós fogyasztási cikkek, mind pedig a lakások vásárlási csúcsai elhasználódásukkal volnának kapcsolatban és nem a normális ciklikus gazdasági fejlődés függvényei volnának, akkor a tartós fogyasztási cikkek vásárlási csúcspontjai és a lakásépítkezések csúcspontjai között nagyon jelentős időbeli különbségnek kellene lennie. Ezenkívül gondoljunk arra is, hogy az Egyesült Államokban a bérből és fizetésből élők elég gyakran kicserélik a személygépkocsijukat (tudomásom szerint nem is 5 éves, hanem ennél rövi-

* Uo. 85. 1.

debb időközökben). A legtöbb munkás azonban örül annak, ha életében egy lakást felépít.

Érdeemes fellapozni Molnár Ferenc „Gazdasági növekedés és válságok az Egyesült Államokban” című könyvének 30. lapját. Itt grafikus ábrázolásban láthatjuk a tartós fogyasztási cikkek vásárlásának és a lakásépítkezéseknek az alakulását, illetve csúcspontjait. Azt látjuk, hogy a csúcspontok *egybeesnek*. Csak *egyszer* fordul elő *egyéves* eltérés. A csúcspontok ideje 1950, 1955 és 1959—1960. Azonnal eszünkbe jut, hogy 1949-ben, 1954-ben és 1958-ban az Egyesült Államokban válság volt. A csúcspontok tehát a válságéveket követték. Kérdés: miért estek egybe a csúcspontok? Erre nem ad magyarázatot a tartós fogyasztási javak elhasználódása és különösen a lakások elhasználódása. Ez utóbbiak csúcspontjai csakis az ötévenként megismétlődő fellendüléssel magyarázhatók, vagyis magával az újratermelési ciklussal.

Vitapartnerem szememre veti, hogy az állótőkék élettartama sem egyforma — gondoljunk a gépi beruházásokra és az üzemi építkezésekre —, mégis sokszor egybeesnek a különböző állótőke-beruházások csúcspontjai. Számomra ez problémát nem jelent, mert az állótőke-beruházások hullámmozgását is elsősorban a válságok ismétlődésétől teszem függővé. Meggyőződésem, hogy az állótőke-beruházások ingadozása nem elsősorban élettartamuktól, hanem inkább a gazdasági helyzet alakulásától függ. Molnár Ferenc azonban a tartós fogyasztási javak *saját* elhasználódási sajátosságaiból akarja levezetni a fogyasztói beruházások ingadozását és ez az, ami szerintem nem sikerül.

A továbbiakban a lakásépítkezések ingadozásaival nem foglalkozom, csak a tartós fogyasztási cikkek vásárlásához, pótlásához kívánok néhány megjegyzést hozzáfűzni.

Először: Kérdéses, mennyire szükségszerű a tartós fogyasztási cikkek kicserélése egy adott használati idő eltelte után. Az állótőkék kicserélése erkölcsi kopásuk előrehaladásával egyre fontosabbá válik, mert másképp a tőkés nem tudják a konkurenciában megállni a helyüket. A konkurencia, mint kényszerítő erő, nem indokolja a tartós fogyasztási cikkek kicserélését. Itt inkább a várható jövedelemalakulás, a bérek és fizetések remélt emelkedése egy újra kezdődő konjunktúrában, eredményezi a tömeges vásárlásokat. Eszerint a tartós fogyasztási cikkek vásárlásának felszökkenése a ciklus függvénye.

Másodszor: Igaz, hogy a tartós fogyasztási cikkek vásárlási csúcspontjai és az állótőke-beruházások csúcspontjai általában nem estek egybe, az állótőke-beruházások később érték el legmagasabb színvonalukat. De úgy gondolom, ez mindenegyes cikluson belül teljesen normális jelenség. Az állótőke-beruházásoknak a ciklus időtartamán belül a legtöbbször folyamatosan növekednie kell, a bővített újratermelés ezt általában megköveteli, a tartós fogyasztási cikkek tömeges vásárlása után a fogyasztók jövedelmüket egyéb cikkek vásárlására fordítják, így a televízió, gépkocsi vásárlása *csökkenhet*. (Bár ennek nem kell feltétlenül így lennie.) Az állótőke-beruházásoknak átfutási idejük van, a tartós fogyasztási cikkek vásárlásának nincs. Ezzel azt hangsúlyozom, hogy itt szervesen összefüggő egységes folyamatokról van szó, alakulásuknak ez a természetes képe, ezért helytelennek tartom *két olyan különálló ciklikus mozgásról beszélni, amely az egész újratermelés ciklikuságának csonkítását eredményezi*.

Harmadszor: Fontos tudnunk, hogy az állótőke-beruházásokat kizárólag az amortizációból és a profitból fedezik, a tartós fogyasztási cikkeket pedig nagyjából bérekből és fizetésekből vásárolják. Az állótőke-beruházások pedig tulajdonképpen azért képezik a ciklus anyagi alapját, mert közülük az új beruházások lehetővé teszik, hogy a profit megtakarításra kerülő része beáramoljon a tőkés újratermelésbe, hogy a megtakarítások a termelés emelkedésekor egyensúlyban legyenek a beruházásokkal. Vagyis az állótőke-

beruházások nélkül nem érthető meg a termelés ciklikus hullámzása, hogy válságok és *fellendülések* váltogatják egymást. A tartós fogyasztási cikkek vásárlása azonban a fogyasztási alap körébe tartozik. *Nem az a funkciója, hogy a beruházások kiegyenlítsék a megtakarításokat.* Nincs meg a termelés és a fogyasztás ellentétét áthidaló hatásuk úgy, mint az állótőke-beruházásoknak. *Ezért nem tudom a fogyasztói beruházásokat a ciklus második anyagi alapjának, különösen az állótőke-beruházásoktól független anyagi alapjának tekinteni,* bármilyen nagy összeget is érjenek el.

Negyedszer: A tartós fogyasztási cikkek vásárlása nemcsak úgy van összefüggésben a ciklussal, hogy csúcspontja a ciklustól függ, hanem úgy is, hogy erősíti a gazdasági élet hanyatlását, ha az már bekövetkezett. Minden válságévben vagy abszolút mértékben csökkent a tartós fogyasztási cikkek vásárlása, vagy legalábbis vásárlásuk növekedési üteme csökkent. Az akcelerator elv ismeretében pedig tudjuk, hogy az állótőke-beruházások abszolút csökkenéséhez elegendő a fogyasztás-cikk-vásárlás *növekedési ütemének* csökkenése is. Ezen a fogyasztói hitelpolitika sem változtat. A tények azt bizonyítják, hogy a fogyasztói hiteleknek szabályos ciklikus hatásuk volt. A fogyasztói hitelek csak akkor növelik a tartós fogyasztási cikkek keresletét, ha a fogyasztói hitelállomány növekménye az adott évben nagyobb, mint az előző évben. Ellenkező esetben a maguk részéről csökkentik a tartós fogyasztási cikkek vásárlását. Az Egyesült Államokban ez a növekmény mindig kisebb volt a hanyatlás idején, vagyis a fogyasztói hitelek válságévekben mindig mérsékelték a tartós fogyasztási cikkek vásárlását.

Ötödször: A tartós fogyasztási cikkek vásárlása az Egyesült Államokban 1966-ban több mint ötéves emelkedés után stagnált, s ezen belül a személygépkocsik vásárlása 1966 II. negyedévében csökkent. Az újabb csúcspont tehát anélkül jött létre, hogy előzőleg válság következett volna be. De kérdés, az újabb csúcspont mivel magyarázható? Azzal, hogy a tartós fogyasztási cikkek tömeges kicserélésére volt szükség 1965-ben azért, mert elhasználták, vagy pedig egyéb tényezőkkel? Újból utalok arra, hogy a tartós fogyasztási cikkek vásárlása akkor is visszaeshet, ha előzőleg *akármilyen okból* vásárlásuk gyorsan növekedett. A vásárlások gyors növekedésére pedig 1962-től kezdve éppen elég alapot adott az amerikai gazdaság szokatlanul erőteljes konjunktúrája. A kedvező konjunktúra miatt a „fogyasztási beruházások” növekedése tovább tartott, mint például az 1950-es években. A fogyasztói beruházások növekedésének előbb-utóbb meg kell akadnia a piac telítődése miatt. *S ugyancsak 1966-ban* az elkölthető személyes jövedelmek növekedése lényegesen lelassult, ami a rugalmas keresletű tartós fogyasztási cikkek vásárlását lényegesen befolyásolta.

*Az elkölthető személyes jövedelmek növekedése az USA-ban
1963-tól 1966-ig*

(md \$ 1958-as dollárértékben)*

	1963	1964	1965	1966
Elkölthető jövedelmek:	381,3	407,9	434,4	456,3
Növekedés %-ban:		6,9	6,5	5,0

Az elkölthető személyes jövedelmek negyedévenkénti %-os növekedése az alábbiak szerint alakult 1965-ben és 1966-ban.

1965				1966			
I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.
1,2 ⁰ / ₀	1,2 ⁰ / ₀	3,1 ⁰ / ₀	1,6 ⁰ / ₀	1,0 ⁰ / ₀	1,0 ⁰ / ₀	1,3 ⁰ / ₀	1,1 ⁰ / ₀

* Survey of Current Business 1967. 8.

A személygépkocsik vásárlásának csökkenéséről a következőket olvashatjuk a Federal Reserve Bulletin 1967. januári számában: „A hanyatlás részben a korábbi években gyors ütemben növekvő vásárlások visszahatását, részben a gépkocsik biztonsági jellemzőiről széles körben terjesztett jelentések hatását, részben pedig az elkölthető személyes jövedelmek növekedésének lelassulását tükrözte.* Nos az amerikai központi bankrendszer hivatalos kiadványa is azt támasztja alá, hogy a tartós fogyasztási cikkek vásárlásának ingadozása nem független a tőkés újratermelés menetétől.

Nem vitatom, hogy a Molnár Ferenc által felsorolt tényezők közül némelyek bizonyos vonatkozásban anticiklikus hatásúak. Ilyenek az állami vállalatok beruházásai, az állami fegyvervásárlás, a tiszta forgalmi költségek növekedése, illetve a kereskedelmi és pénzügyi szféra előretörése, az akcelerator hatásnak az a vonatkozása, hogy az erkölcsi kopás növekedése az *amortizációs idő csökkentésén keresztül* az állótőke-beruházások ingadozásait mérsékli. De több tényezőnek korántsem tulajdonítok akkora jelentőséget, mint ő, sőt egyes tényezők anticiklikus hatását — például a fogyasztói beruházásokét — kifejezetten tagadom.

Véleményem szerint az anticiklikus hatású tényezők közül kimagaslóan fontos szerepe van a monopolizált állam egész gazdasági tevékenységének. Ebben Molnár Ferencsel tökéletesen egyetértünk. Ide tartozik az állami vállalati szektor működése, továbbá az, hogy az állam rendelkezik a nemzeti jövedelem, ezen belül a profit elég jelentős része felett. Ilyen körülmények között a gazdasági eseményeket nem csupán a magántőkések profitszemponthai befolyásolják. Állami fix piac keletkezik, ami mérsékli a ciklust erősítő kumulatív folyamatokat, különösen a válság idején. Az állam gazdasági tevékenységének hatására az anarchia mellett megjelenik a tervszerűség. Az árstruktúra, az általános árszínvonal és a pénzforgalom, az iparágak profitrátái ma már nem csupán spontán módon alakulnak, hanem az állam gazdasági tevékenységétől is függnék. Az állam gazdasági szerepe a II. világháborút követő periódusra szerfölött megerősödött, amit jól bizonyít az, hogy több nyugat-európai tőkésországban a nemzeti jövedelemnek csaknem 50%-a fut át a különböző költségvetési szerveken.

Az állam gazdasági tevékenységét természetesen nem csupán anticiklikus megfontolások motiválják. A fizetési mérleg egyensúlyát biztosítani kívánó erőfeszítések is visszaesést válthatnak ki a tőkésországok gazdaságában, vagy legalábbis a gazdasági fejlődés megtorpanására vezetnek. A II. világháború befejeződése után ezek a megtorpanások elég gyakoriakká váltak. Az ilyen jellegű megtorpanások, visszaesések nem ciklikus természetűek, de lehetnek anticiklikus hatásúak, amennyiben akadályozzák a termelés és a fogyasztás ellentétének éleződését. Ilyen értelemben feszültségfeloldó hatásuk van. Miattuk kevésbé valószínű, hogy a periodikus túltermelési válságok nagyjából szabályos időközökben ismétlődnek. Az állam gazdasági tevékenysége tehát alapjában véve anticiklikus hatású. Kérdés, meg tudja-e szüntetni a tőkés újratermelés ciklikus alakulását? Ciklikus lesz-e a tőkés újratermelés a jövőben?

Ha Nyugat-Európa és Japán legutóbbi 20 éves, periodikus túltermelési válságoktól mentes gazdasági fejlődését nézzük, akkor nagyon könnyen olyan következtetésre juthatunk, hogy minden valószínűség szerint nem lesz ciklikus a fejlődés. Az állami monopolkapitalizmus éppen a nagy nyugat-európai tőkésországokban fejlődött ki a legjobban. Itt is a II. világháború után vált az állami monopolkapitalizmus rendszerré, és azóta nincs periodikus túltermelési válság. Ennek ellenére a perspektívák megítélésénél nincs könnyű dolgunk.

Molnár velem vitázva a következőket állapította meg: Európában, Japán-

* Federal Reserve Bulletin 1967. január, 8. 1.

ban stb. „a ciklikusság helyreállításához újra elő kell állnia mindkét feltételének. Vagyis mindenekelőtt ismét szükség van egy »első lökésre«, egy valóban mély, komoly megrázkódtatást kiváltó válság formájában. (Persze ennek sem kell szükségképpen elérnie az 1929—33-as, a kapitalizmus történetében páratlan katasztrófa méreteit.) Egy ilyen válság bekövetkezhet. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy éppen az állami monopolkapitalizmusban milyen hatékony eszközök állnak rendelkezésre egy adott válság mélységének korlátozására, s hogy strukturális változások is hatnak ilyen irányba, akkor egy ilyen »első lökést« adni képes, valóban mélyreható válság bekövetkezését *eléggé valószínűtlennek* kell ítélnünk.

Továbbá: alkalmas közeg lesz-e a közeljövőben a kapitalizmus arra, hogy egy ilyen válság beindítsa az okok és okozatok ciklikusságot szülő láncolatát? Erdős Tibor szerint igen, mert a tőkés gazdaság elmúlt 20 évi fejlődésére érvényes tételeket nem szabad maradék nélkül kiterjeszteni a jövőre, mégpedig lényegében azért nem, mert e fejlődést nem állandóan, hosszú távon érvényesülő tényezők determinálták, hanem *maga az a változás* mint egy ideig ható, egyszeri folyamat, amely az állami monopolkapitalista termelési viszonyok kialakulását eredményezte . . . . De mi indokolja, hogy ezek a viszonyok a közeljövőben megváltozzanak, s ha igen, miért éppen olyan értelemben, hogy visszaálljon a ciklikusság? . . . Nézetem szerint . . . a ciklikusság anyagi alapját módosító változások többségükben *nem ideiglenesek*, hanem a termelőerők fejlődéséből, az állami monopolkapitalizmussal együtt járó szerkezeti változásokból következnek, s ezért az utóbbi megszilárdulása, rendszerré válása után is megmaradnak, tehát *állandó jellegűek*.”*

Először is tiltakoznom kell. *Nem állítottam* sem a cikkemben, sem a könyvemben**, hogy a közeljövőben a nyugat-európai tőkésországok és Japán gazdasági fejlődése *ciklikus* lesz. Éppen az a helyzet, hogy szeretném tudni, a kapitalizmusban meglesz-e az erre „alkalmas közeg”. Azt írtam, hogy számolni kell a ciklikus fejlődés lehetőségével is. *Nem biztos*, hogy az elmúlt 20 éves fejlődés sajátosságai jellemzőek maradnak az állami monopolkapitalizmus rendszerré válása után.

Másodszor: Nem bizonyítható — legalábbis szerintem —, hogy egy *valóban mély, komoly megrázkódtatást* kiváltó válságnak kell mint első lökésnek létrejönnie ahhoz, hogy az újratermelés újból ciklikussá váljon. A túltermelési válság a tőkés gazdasági közeg, a tőkés termelési mód terméke. A tőkés gazdasági viszonyok nem valami passzív közeget képviselnek, amelyek csak arra alkalmasak, hogy egy első válság által kiváltott gazdasági hullámzást egy ideig fenntartsák. Ez a gazdasági közeg *nemcsak közvetíteni, hanem erősíteni is* tudja a már megindult hullámzást, ezért a termelés ingadozásainak nem kell szükségképpen megszűnnie akkor, ha az első válság nem különösebben mély. Egy völgykatlanban állva nagyot kell kiáltanunk, hogy a visszhang tovább tartson. De azért, mert a levegő a hanghullámokat csak közvetíti és nem erősíti, mert a levegő passzív közeget képez.

Harmadszor: Eddig senki sem bizonyította be, hogy az állami monopolkapitalizmus a periodikus túltermelési válságokat *meg tudja szüntetni*, és hogy az állami monopolkapitalista gazdasági viszonyok *alkalmatlanok* egy adott válság által keltett hullámzás közvetítésére, újratermelésére, ilyen értelemben a hullámzás erősítésére. Csupán abban vagyunk bizonyosak, hogy az állami monopolkapitalizmus a válságok mélységét *csökkenti*, s hogy egy válság által kiváltott hullámzást nem közvetíti és nem termeli újjá olyan mértékben, mint a magánmonopolista kapitalizmus. Csak az bizonyos tehát, hogy a ciklus amplitudójának állami monopolkapitalista viszonyok között kisebb mértékűnek kell lennie. Lényegében bizonyított, hogy az 1929—33-as válság-

* Molnár Ferenc: I. m. 90—91. l.

** Lásd: Erdős Tibor: A gazdasági növekedés tényezői Nyugat-Európában és Japánban a II. világháború után. Kossuth, 1966.

hoz hasonló vagy azt megközelítő méretű válsággal teljesen irreális dolog számolni. Ne feledjük, hogy a magántőkés szektor most is nagyobb arányt képvisel a tőkés gazdaságban, mint az állami szektor. Ma a gazdasági jelenségek vizsgálatánál az állami monopolkapitalizmusból kell kiindulni. Ez nem azt jelenti, hogy a magángazdaság talaján érvényesülő törvényszerűségek nem éreztetik a hatásukat. Van magántőkés vállalati szektor, magántőkés profit, a gazdasági tevékenységet továbbra is motiválja a profitráta alakulása. Ráadásul az állami szektor növekedésének a kapitalizmuson belül megvan a szigorú korlátai.

Nézetem szerint az újratermelési ciklusban döntő fontosságuk van a fel lendülést, illetve a válságot erősítő kumulatív folyamatoknak. Mindig hangoztatom, hogy például egy válság attól függően lehet mély vagy enyhe lefolyású, hogy a kumulatív folyamatok érvényrejutását mennyire sikerül akadályozni. *A ciklus megszűnéséhez* feltétlenül szükséges volna, hogy az állam meghatározott időpontban hozza meg a szükséges gazdasági intézkedéseket. Például az állami kereslet növelésére a ciklikus fordulópontot közvetlenül megelőző időben volna szükség, még *mielőtt* a válságot mélyítő kumulatív folyamatok megindulnának, mert ilyenek az állammonopolista viszonyok közt is léteznek. Joseph M. Gillman erről a következőket írja: „Amikor a fordulat megtörtént, az általa megindított kumulatív gazdasági folyamatok már túl erősek lehetnek, semhogy »állami intézkedésekkel« vissza lehetne fordítani, vagy akárcsak meg lehetne állítani őket. Könnyen úgy járhatnánk, mint a nyulat hajszoló teknősbéka.”* Azt pedig, hogy a fordulat mikor fog bekövetkezni, korántsem egyszerű feladat megállapítani.

Molnár Ferenc érdemének tartom, hogy igyekszik felkutatni azokat a tényezőket, szerkezeti változásokat, amelyek az állam gazdasági tevékenységétől függetlenül is a termelés ciklikus mozgása ellenében hatnak. Ezek ugyanis *kiegészíthetik* az állam tevékenységét, *vele együtt* megszüntethetik a ciklust. Fentebb azonban kimutattam, hogy a Molnár által felsorolt változások nagy része vagy kétoldalú hatású — például a technikai forradalom —, vagy pedig kétségbe vonható anticiklikus szerepük. Ilyenek a fogyasztói beruházások és a szolgáltatások. Ezért, szerintem, Molnár Ferencnek nem sikerült bebizonyítania, hogy a ciklikusság visszatérése az előttünk álló néhány évtizedben felettebb valószínűtlen.

Negyedszer: Tény az, hogy Nyugat-Európában és Japánban az újratermelés nem volt klasszikus értelemben ciklikus, mert az elmúlt 20 évben itt nem voltak kimutathatók periodikus túltermelési válságok. Csak az a baj: ez sem bizonyítja, hogy az új körülmények között a ciklikus fejlődés teljesen valószínűtlen. Ugyanis Nyugat-Európa és Japán gyors és a periodikus túltermelési válságoktól mentes fejlődése nemcsak az állami monopolkapitalizmussal magyarázható. A II. világháború után rendszerré vált állami monopolkapitalizmus ugyanis „kifutási” lehetőséget adott a *korábban* Európában és Japánban *akkumulálódott*, de érvényre jutni nem tudó, a termelést és a *piacot* bővítő növekedési tényezők számára.

A gazdasági növekedés tényezőit vizsgáló könyvemben kifejtettem, hogy több nyugat-európai tőkésország és Japán már a II. világháború előtti időkből örökölt relatív technikai lemaradottság talaján, a munka termelékenységét gyors ütemben növelhette. Ehhez azonban nagy és *növekvő arányú* beruházások voltak szükségesek. Az állami monopolkapitalizmus viszonyai között lehetőség nyílt azoknak a külkereskedelmi korlátozásoknak a jelentős mérséklésére, amelyek egészségtelen méreteket öltöttek a 30-as években. Így az európai tőkésországok és Japán exportjukat gyors ütemben bővíthették. A tartós fogyasztási cikkek gyártása Európában a II. világháború után vált

* Joseph M. Gillman: Prosperitás . . . válságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967. 129. 1.

tömeggé, ami megkívánta az ehhez szükséges óriási termelőapparátus kifejlesztését. Ez megint csak nagyarányú beruházásokra vezetett. Lehetne még egyéb speciális piacbővítő tényezőket is felsorolni, például az Európai Gazdasági Közösség megalakulását, a bérek gyorsabb ütemű növelését lehetővé tevő speciális tényezőket, de a felsorolt példák is elegendőek ahhoz, hogy a dolog lényegét megértsük.

A beruházások a II. világháború után kivételesen nagy erővel bővítették a piacot. A beruházások növekménye az 1953-tól 1963-ig terjedő időszakban a végtermék növekményének 36,1⁰/₀-át érte el Ausztriában, 30,6⁰/₀-át az NSZK-ban, 33,4⁰/₀-át Olaszországban, 37,2⁰/₀-át Hollandiában és 53,1⁰/₀-át Japánban. Ugyanekkor ez az arány az Egyesült Államokban csak 15,6⁰/₀-ot tett ki.* A beruházások biztosították tehát a piac bővülésének 1/3-át Nyugat-Európában és több mint a felét Japánban. Vagy nézzük az áruexportot. Ennek átlagos évi növekedési üteme ugyancsak 1953-tól 1963-ig a legtöbb tőkésországban és Japánban csaknem kétszer akkora volt, mint a végtermék növekedési üteme. Ismétlem, az áruexport növekedési üteme, a többi közt, azért lehetett ennyire magas, mert az exportkvóta a 30-as évek merev protekcionista külkereskedelmi politikája miatt abnormálisan alacsony volt. Amíg az exportkvóta a normális színvonalat el nem éri, az export növekedési üteme nagyon magas lehet. Ezt azért hangsúlyozom, mert a most felsorolt speciális piacbővítő tényezők *csupán átmenetileg* nagyon erőteljes hatásúak. Ha a relatív technikai lemaradottság csökken, a magas beruházási kvóta egyre nehezebben tartható fenn. Ha a beruházási kvóták növekedése megáll, sőt ha csökkenő irányzatúak, akkor a beruházások részesedése a piac bővítésében egyszerre a töredékére zuhan (33⁰/₀ helyett lehet 15 vagy akár 10⁰/₀ is). Ugyanígy, az export növekedési ütemének is csökkennie kell, s ezzel a külső piacok jelentősége is mérséklődik. Vagy, ha a tartós fogyasztási cikkek keresletének növekedési üteme lelassul Nyugat-Európában — már le is lassult —, akkor termelésükhöz már jóval kevesebb beruházásra van szükség. Vagy mi történik akkor, ha a font után a dollárt is leértékelik? Sok minden szól a dollár leértékelése ellen, de még a dollár devalválása sem kizárt dolog. Nem számítható ki előre, hogy egy esetleges dollárleértékelés mennyire súlyos zavarokat idéz elő a világkereskedelemben.

Nem szükséges tovább folytatnom. Mint láttuk, Nyugat-Európában és Japánban működtek átmeneti hatású piacbővítő tényezők. Ezeket az állami monopolkapitalizmus élesztette fel. Állami monopolkapitalista rendszer nélkül hiába volt nagy például a relatív technikai lemaradottság, a tőkések mégsem szánták magukat a tömeges beruházásokra, mivel az állam nagyarányú gazdasági tevékenysége nélkül sokkal nagyobb volt a gazdasági bizonytalanság. *De nem az állam teremtette meg őket.* S hiába marad fent az állami monopolkapitalizmus, a piacra gyakorolt kedvező hatásuk előbb-utóbb eltűnik, *mert a bennük felhalmozódott növekedési tartalék nem határtalan.* Nagy kérdés, hogy amennyiben e speciális piacbővítő tényezők kimerülnek, képes lesz-e az állami monopolkapitalizmus arra, hogy a túltermelési válságok kibontakoztatását megakadályozza. Szerintem ez egyáltalán nem biztos, mert az állam gazdasági tevékenysége eddig *a speciális piacbővítő tényezőkkel együtt* gátolta meg a túltermelési válságok kifejlődését. Ezért mondtam azt, hogy a jövőben számolnunk kell a ciklus visszatérésének *lehetőségével is.*

Mindebből következik, hogy nem kell a jelenleg kialakult gazdasági viszonyoknak megváltozniuk ahhoz, hogy az újratermelés ismét ciklikus legyen. Az állam gazdasági tevékenységének eddig is volt és ezután is lesz anticiklikus hatása. Az állam anticiklikus hatása nem ideiglenes, *azonban egyáltalán nem biztos, hogy elégséges erejű!!* Ezért vagyok óvatos a ciklus perspektíváinak megítélésénél.

* Forrás: Yearbook of National Accounts Statistics, United Nations 1964.

Noha Molnár Ferenc cikkével végig polemizáltam, azt mégis értékesnek tartom. Sok mindenben egyetértek vele. Egyetértünk például abban, hogy főként az állami monopolista gazdasági viszonyok kialakulása miatt nem helyes a *súlyos* túltermelési válságok kialakulásának lehetőségével számolni. De mindenekelőtt egyetértek vele abban, hogy *ma* nem szabad a ciklus szükségszerűségéről szóló tételt axiómaként kezelni, eleve feltételezni, hogy a ciklikus újratermelés ugyanúgy, mint a II. világháború előtt, ezután is törvényszerű lesz, hogy feladatunk legfeljebb az, hogy ilyen feltételezett ciklus módosulásainak vizsgálata lehet. Úgy látom: a ciklus problematikáját sokan úgy kezelik, hogy magának a ciklusnak a léte bizonyításra nem szorul.

Ezzel kapcsolatban említést kell tennem Sipos Aladár cikkéről.* Itt azt olvashatjuk, hogy valószínűleg nem lesz klasszikus ciklus, de lesz szabálytalan ciklus. Ha a termelés felfelé ívelését akármilyen okból, akármilyen jellegű visszaesések szakítják félbe — mégha szabálytalan időközökben is — szerinte ciklusról kell beszélnünk. Azt írja, hogy ahol van válság, ott ciklusnak is kell lennie, hozzáteszi ugyan, hogy nem klasszikus értelemben. Én úgy gondolom, hogy az újratermelési ciklus kategóriája feltétlenül magában foglalja a szabályszerűséget. Egyébként a ciklus fogalmán általában is körforgás, szabályosan visszatérő időszak, összefüggő sorozat stb. értendő, miért változtatnánk meg e kategória tartalmát? Az újratermelési ciklusnál is az a tisztázatlan kérdés, hogy jellemző lesz-e továbbra is a tőkés gazdaság *periodikus* visszaeséseken keresztüli fejlődése, lesz-e *ilyen szabályszerűség* az állami monopolkapitalizmusban? Elképzelhető ugyan, hogy lesz „nem klasszikus” ciklus, például úgy, hogy nem túltermelési válságok miatt lesz termelésingadozás, vagy úgy, hogy nem jelentősebb termelési visszaesések, hanem inkább növekedési ütemcsökkenések, megtorpanások miatt marad az újratermelés ciklikus, a szabályszerűséget azonban a ciklus kategóriájából nem hagyhatjuk ki.

A marxizmus kategóriái a világ, a valóság vizsgálatából származnak. A tudományos igazsággként kezelt tételek a tapasztalat eredményeinek logikai, történeti általánosítása útján jöttek létre. Amennyiben helyességük beigazolódtott, bebizonyult, tudományos tételékké váltak és nem szükséges, hogy újra és újra ellenőrizzük őket. *De csak addig, ameddig a valóság nem változott és nem jelentkeztek az axiomatikus tétélekkel ellenkező, azoknak ellentmondó tapasztalati tények.* Ekkor szükséges, hogy a tudományos tételket újra ellenőrizzük, az ellenőrzés során azután eldőljön — gyakran hosszabb idő szükséges ehhez —, hogy tudományos tételek maradnak-e vagy sem.

Úgy vélem, újabban pontosan ez a helyzet a ciklussal. A tőkésországok gazdasági szerkezete megváltozott az állami monopolkapitalizmus kifejlődésével. Nyugat-Európában a II. világháborút követő időszakban nem volt ciklikus az újratermelés, vagyis léteznek a ciklikusságnak ellentmondó tapasztalati tények is. Ezért én is azt mondom, amit Molnár Ferenc: a kérdés vizsgálatában eggyel hátrább kell lépnünk, azt kell vizsgálnunk, hogy továbbra is szükségképpen ciklikusnak kell-e lenni a tőkés újratermelés menetének. Azonban e „hátralépés” közben nagyon ügyelnünk kell arra, hogy vizsgálataink mindenoldalú legyen. Ne csak azokat a tényeket, összefüggéseket vegyük figyelembe, amelyek a ciklikus fejlődést akadályozzák, hanem azokat is, amelyek az újratermelést ciklikussá tehetik. Amilyen helytelen egy valóságnak ellentmondó tételt igaznak tekinteni, olyan helytelen egy még *érvényes tudományos* tételt elvetni. Nézetem szerint a ciklikusságról a mai viszonyok közt még sok mindent nem tudunk, és egyelőre okosabb megoldást nem tudok ajánlani, mint azt, hogy külön kell beszámolnunk a ciklikusság irányában ható és azt akadályozó tényezőkről.

* A tőkés újratermelés néhány elméleti kérdése közgazdasági irodalmunkban. Társadalmi Szemle. 1967. február.

Az európai szocialista országok 1967. évi gazdasági fejlődése*

Az elmúlt évben a szocialista országok többségében a nemzeti jövedelem 6—9 százalékkal haladta meg az 1966. évi színvonalat, ami az 1961—1965. évek átlagos növekedési üteménél nagyobb, de elmarad az 1966-ban elért fejlődéstől. A nemzeti jövedelem 1967. évi növekedésének értékelésénél figyelembe kell venni, hogy ez az ipari termelés gyors ütemű — az 1966. évit meghaladó — növekedése mellett jött létre, a mezőgazdasági termelésben viszont az összehasonlítás bázisa a különösen kedvező időjárású 1966. év.

1. sz. táblázat

A nemzeti jövedelem növekedése (%)

Országok	1961—1965. évi átlagos növekedési ütem	1966. 1967.	
		évi növekedés az előző évhez képest	
Bulgária	6,7	11,6	9,0
Csehszlovákia ...	1,9	10,7	8,0
Jugoszlávia	7,5	9,0	2,0
Lengyelország ..	6,2	6,5	6,0
Magyarország ...	4,5	8,4	7,0
NDK	3,3	4,4	5,0
Románia	9,1	9,8	7,5
Szovjetunió	6,6	7,5	6,7

1967-ben a nemzeti jövedelem, és ezen belül főleg az ipari termelés gyors ütemű növekedése a lakosság pénzjövedelmeinek kedvező alakulása folytán az eddiginél nagyobb mérték-

* Az illető országok Statisztikai Hivatalainak éves tervjelentései és hivatalos adatszolgáltatásai alapján.

ben a lakosság *fogyasztási* keresletének fokozódásával függött össze. A fogyasztási cikkek gyártó ipari ágazatok növekedése több országban megközelítette, vagy túl is haladta a termelőeszközök termelésének növekedését. Jugoszlávia és Csehszlovákia kivételével élénk volt a *beruházási* tevékenység is, amely az építőipari teljesítmények fokozódásával, de legfőképpen az import és a hazai eredetű gépkínálat ugrásszerű bővülésével járt együtt. Az iparban folytatódott a termelés ágazati struktúrájának eltolódása a gépipar, a vegyipar és az építőipari tevékenység irányában. Bulgáriában és Romániában a nehézipar más ágaiban is gyors ütemben bővült a termelés.

A *mezőgazdaságban* a jó természet-eredményeket az országok többségében a hozamok révén érték el. Az időjárás a Szovjetunióban és a többi északi fekvésű országban a kapásnövényeknek, a déli országokban pedig inkább a gabonatermésnek kedvezett. Az állattenyésztésben szintén a hasznosítás javult elsősorban, míg az állatállományban csak kisebb mértékű változás következett be.

A *külkereskedelmi* forgalomban a korábbi tendenciával ellentétben a szocialista országok egymás közötti forgalma az átlagosnál nagyobb mértékben bővült, ami elsősorban a gyors gazdasági fejlődés kapcsán ismét mozgásba indult géppiacca és a tőkés viszonylatban mutatkozó bizonyos realizálási nehézségekkel függött össze.

Valamennyi országban voltak változások a *gazdaság irányításának módszereiben*. Ezek nem elsősorban

a termelés mennyiségi növekedésének fokozását, hanem a keresleti változások figyelembevételét, a műszaki fejlesztési feladatokat és általában a gazdaságos, hatékony gazdálkodást helyezték előtérbe. A változások természetesen nem éreztetik hatásukat egy csapásra. A tervjelentések a termelés és a realizálás olyan jelenségeire is rámutatnak, amelyek — az ipari termelés gyártmányösszetételében és az áruk minőségi-korszerűségi színvonalában mutatkozó hiányosságok nyomán — szűkítik a fogyasztási alap árufedezetét, lassítják a beruházások befejezését és akadályozzák a külkereskedelmi feszültségek megoldását.

Ipar

Az iparban — a szocialista országok legjelentősebb termelőszektorában — 1967-ben az országok egészét tekintve a termelés a korábbi évek átlagát meghaladó mértékben, mintegy 9—9,5 százalékkal nőtt. A növekedés üteme Bulgáriában, Magyarországon és a Szovjetunióban emelkedett számottevően. Ezekben az országokban és Romániában a növekedés 9—14 százalékot tett ki, de figyelembe véve az ipari termelés magas arányát, Csehszlovákiában és az NDK-ban is jelentős volt (7 százalék).

2. sz. táblázat

Az ipari termelés növekedése
(%)

Országok	1961—1965. évi átlagos növekedési- ütem	1966.	1967.
		évi növekedés az előző évhez képest	
Bulgária	11,7	12,0	13,4
Csehszlovákia . . .	5,2	7,2	7,1
Jugoszlávia	10,7	4,0	0,3
Lengyelország ..	8,5	7,3	7,5
Magyarország . . .	7,5	6,6	9,0
NDK	6,0	6,1	6,8
Románia	13,8	11,0	13,5
Szovjetunió	8,6	8,6	10,0

Az ipari termelés gyors ütemű növelésével együtt a legfontosabb fel-

adatok közé tartozott a termelés és a kereslet jobb összhangjának biztosítása, a termelés műszaki színvonalának, minőségének, választékának, gazdaságosságának javítása. A termelés intenzív jellegének erősödését jelzi, hogy a szocialista országokban — Lengyelország kivételével — a *termelékenység* növekedéséből származott a termelés emelkedésének nagyobbik része. Az ipari termelés jelentős növekedését az NDK-ban a korábbival azonos, Csehszlovákiában és Magyarországon 1—2 százalékkal, a többi országban 3,5—5 százalékkal nagyobb létszámmal érték el. Ezzel az iparilag fejlettebb szocialista országokban — Lengyelország kivételével — az ipari munka termelékenysége 6—7 százalékkal, Bulgáriában és Romániában 8—9 százalékkal nőtt. Lengyelországban az ipari foglalkoztatottság 3,8 százalékos bővülését a termelékenység 3,5 százalékos emelkedése kísérte.

A szocialista országokban — a meghirdetett gazdaságpolitikai céloknak megfelelően — jelentős mértékben emelkedett az ipari termelés jövedelmezősége. A Szovjetunióban például az iparvállalatok nyeresége 22 százalékkal nőtt. Az iparvállalatok — az éves tervjelentés szerint — a nagyobb munkatermelékenységet és a többlet-nyereséget elsősorban a termelő állományok jobb kihasználásával, a nyersanyagok racionálisabb felhasználásával és általában jobb, szervezettebb munkával érték el. Különösen jelentős volt az állóeszközök kapacitáskihasználásának a növekedése a Szovjetunióban, valamint a műszaki fejlesztés előrehaladása az NDK-ban, Csehszlovákiában és Romániában stb. Romániában az ipari termelés költség-színvonalára 2,8 százalékkal csökkent.

A kedvező irányzatok mellett a tervjelentések a hiányosságokat a következőkben foglalják össze: a vállalatok egy része (például Csehszlovákiában) a gazdaságosabb termelésre való törekvés helyett a nyereséget az árak emelésével érte el; még mindig elmaradás mutatkozik (például Csehszlovákiában, Romániában, Magyarországon) az ipari beruházások üzem-

behelyezésében; a többlettermelés nem mindig felelt meg a felhasználók igényeinek, ezért kedvezőtlen az ipari készletek szerkezete (Csehszlovákia); az iparcikkek választéka nem érte el az előirányzott színvonalat (Románia). A gazdaságirányítási módszerek tökéletesítése és célszerű szervezeti intézkedések nyomán a munka hatékonysága — a hiányosságok ellenére — általában nagyobb mértékben javult, mint a korábbi években.

Mint már korábban említettem, a szocialista országok többségében 1967-ben az ipari termelés szerkezeti változásainak egyik legfontosabb vonása volt a fogyasztási cikkek termelési ütemének felzárkózása a termelési eszközök gyártásához. A Szovjetunióban és az NDK-ban a termelési eszközök gyártásának emelkedése csak egy százalékkal haladta meg a fogyasztási cikkek termelésének növekedését (10 és 9, illetve 7 és 6 százalék). Magyarországon és Romániában a könnyűipari ágazatok termelése gyorsabb ütemben nőtt, mint a nehézipari termelés. Ezzel szemben Bulgária, Csehszlovákia és Lengyelország iparának szerkezetében tovább nőtt a termelőeszközök aránya.

A *bányászat*, illetve az energiahordozók termelésének aránya — a korábbi évekhez hasonlóan — valamennyi szocialista országban tovább csökkent. Bányászati termékekből az 1967. évi termelés Magyarországon némileg elmaradt a korábbi színvonalától, Csehszlovákiában stagnált, az NDK-ban és Lengyelországban mintegy 4 százalékkal nőtt. Az energiahordozók termelése csak Bulgáriában és a Szovjetunióban nőtt jelentősebb mértékben (9, illetve 7 százalékkal).

Az ipar szerkezetében 1967-ben végbement mozgás — közelebről a feldolgozóipari tevékenység fokozódása — a fejlettebb országokban lehetővé tette az ipari termelés fejlesztését a *villamosenergia-termelés* átlagosnál kisebb mértékű növekedése mellett is. Bulgáriában és Romániában viszont a villamosenergia-ipar termelése az átlagosnál gyorsabb ütemben nőtt (17, illetve 22 százalékkal) és ezzel az egy lakosra jutó vil-

lamosenergia-fogyasztás tekintetében elérték Magyarország, illetve Lengyelország színvonalát (1300, illetve 1600 kWó/fő).

Az ipari termelés leggyorsabb ütemben fejlődő ágazata továbbra is a *vegyipar* és a *gépipar* volt. Általában az átlagosnál nagyobb mértékben bővült az *építőanyag-ipar* termelése is.

3. sz. táblázat

A gépipar, a vegyipar és az építőanyagipar termelésének alakulása

(1967. évi növekedés 1966. évhez képest
%-ban)

Országok	Gép- ipar	Vegy- ipar	Építő- anyag-ipar
Bulgária	20	20	16
Csehszlovákia ...	11	11	8
Lengyelország ..	11	15	8
Magyarország ...	10	13	11
NDK	kb. 8	8	8
Románia	17	23	12
Szovjetunió	12	13	9

A szocialista országok többségében a gép- és vegyipar körében nagyjából azonos termékcsoportban volt a leggyorsabb a termelés növekedése. Ezek: az automatizálási eszközök, elektronika, vasúti villamos mozdonyok, gépjárművek, építőipari gépek, televízióvevő-készülékek, hűtőszekrények, a vegyiparban pedig a műtrágyák, műanyagok, műszálak, gyógyszeres stb.

Bulgáriában és Romániában jelentős erőfeszítéseket tesznek a korábban eléggé elmaradott *vaskohászat* fejlesztésére: 1967-ben Bulgáriában 27 százalékkal, Romániában 16 százalékkal nőtt a termelés. Az egy főre jutó acéltermelés Bulgáriában 149 kg-ot, Romániában 211 kg-ot tett ki, s ezzel a magyar színvonalnak felét, illetve kétharmadát érte el. Csehszlovákiában, ahol a szocialista országok közül a legtöbb az egy főre jutó kohótermék, 4,5 százalékkal bővült a kohászati termelés. A Szovjetunióban a kohászati termelés 1967-ben 8 százalékkal emelkedett.

A nehézipari alapanyagok egy lakosra jutó termelése a következő:

4. sz. táblázat

A nehézipari alapanyagok egy lakosra jutó termelése 1967-ben (kg)

Országok	Acél	Kén-sav	Mű-trágya	Ce-ment
Bulgária	149	43	42	404
Csehszlovákia	699	72	37	452
Lengyelország	327	38	31	348
Magyarország	268	41	33	260
NDK	273	58	167	421
Románia	211	35	28	327
Szovjetunió ..	433	41	40	360

1967-ben a szocialista országokban a könnyűipari ágazatokban a termelés növekedése nagyobb volt, mint a korábbi években. Csehszlovákiában a közszükségleti cikkeket gyártó ága-

zatok termelése a belföldi nyersanyagot hasznosító ágazatokban növekedett gyorsabban. A közszükségleti cikkek gyártása összességében mérsékelten emelkedett. Így több árucsoportban nem volt elegendő az áru-fedezet a lakosság nagyobb vásárlóerejéhez mérten (különösen textilruházati cikkekből és egyes bútorfélékből). Lengyelországban a textilruházati ipar volt a leggyorsabban fejlődő könnyűipari ágazat (9,3 százalékos növekedéssel). Lengyelország és az NDK élelmiszeripari termelésének mérsékelt (2, illetve 4 százalékos) növekedésében a korlátozott nyersanyagellátás hatása fejeződik ki. A textilalapanyagok termelése csak 3,8 százalékkal nőtt. Az NDK-ban a könnyűipari termelés növekedése mintegy 6,5 százalékos volt, Romániában a könnyűipari ágazatok termékeiből 14 százalékkal, a Szovjetunióban 11 százalékkal termeltek többet, mint egy évvel korábban.

5. sz. táblázat

A könnyűipar és az élelmiszeripar termelésének alakulása (1967. évi növekedés 1966. évhez képest %-ban)

Országok	Textilipar	Ruházati ipar	Bőr- és cipőipar	Élelmiszeripar
Bulgária	8	23	15	8
Csehszlovákia ...	4	7	5	4
Lengyelország ..	4	9	7	2
Magyarország ...	8	13	14	9
NDK	7	4	5	5
Románia	13	17	12	9
Szovjetunió	10	14	8	7

Mezőgazdaság

1966-ban — a kedvező időjárás és a növekvő mezőgazdasági ráfordítások hatására — a szocialista országokban rekord mezőgazdasági termést takarítottak be. Bulgáriában, Romániában és Jugoszláviában 1966-ban a mezőgazdasági termelés 14—18 százalékkal, Csehszlovákiában és a Szovjetunióban 10 százalékkal nőtt. Az országok többségében 1967-ben a

mezőgazdasági bruttó termelés az 1966. évi színvonalhoz képest még némileg nőtt is (1—3 százalékkal), tehát a rekordtermést nem követte a korábbi években szokásos nagymértékű visszaesés. Figyelemre méltó a csehszlovák mezőgazdaság termelésének alakulásában bekövetkezett változás: az 1961—1965. évek mezőgazdasági termelésének stagnálása után 1966-ban 10, 1967-ben 3,5%-kal nőtt a mezőgazdaság bruttó termelése.

A mezőgazdaság bruttó termelésének alakulása (%)

Országok	1961—1965 évi átlagos növekedési ütem	1966.	1967.
		évi növekedés az előző évhez képest	
Bulgária	3,2	16,2	—1-2
Csehszlovákia	—0,4	10,2	3,5
Jugoszlávia	1,1	18,0	—2,0
Lengyelország	2,9	5,2	2,3
Magyarország	1,6	6,5	1,0
NDK	1,4	2,8	6,0
Románia	2,5	14,2	1,0
Szovjetunió	2,3	9,8	1,0

A szocialista országokban — a Szovjetunió kivételével — 1967-ben több kenyérgabonát takarítottak be, mint egy évvel korábban. Az utóbbi években — a műtrágyázás, a növényvédelem, a növénynemesítés eredményeinek felhasználásával — a kenyérgabona termésátlagai valamennyi növény közül a legkedvezőbben alakul-

tak. 1967 nyarán a szükségesnél kevesebb csapadékot kaptak a déli szocialista országokban a kapásnövények és szalastakarmányok, ezért termésátlaguk és termésmennyiségük csökkent. Az északibb országokban és a Szovjetunióban a kapásnövények termésátlaga és termésmennyisége jelentősen meghaladta az 1966. évit.

7. sz. táblázat

Néhány növény termésátlagának alakulása (q/ha)

Termények	Bulgária		Csehszlovákia		Lengyelország	
	1966	1967	1966	1967	1966	1967
Gabonafélék	28,2	28,2	22,7	25,3	18,5	19,3
Burgonya ..	113,4	105,0	133,7	137,8	168,0	176,0
Cukorrépa ..	404,0	334,0	330,0	368,0	313,0	356,0
	Magyarország		NDK		Románia	
Gabonafélék	23,4	24,4	26,1	31,0	20,2	kb. 20,0
Burgonya ..	122,8	89,4	184,8	205,0	108,4	97,7
Cukorrépa ..	330,6	324,0	318,5	324,3	224,7	217,0

Bulgáriában rekord — az 1961—1965. évek átlagánál 47 százalékkal nagyobb — búzatermést takarítottak be, elsősorban a termésátlagok emelése nyomán. 1967-ben hektáronként 30,5 q búza termett (az 1961—1965. évek átlagában 18,1 q). Kiemelkedően jó termés volt még napraforgóból (17,7 q/ha). A legfontosabb kapásnövények termése (kukorica, dohány, cukorrépa, paradicsom, szőlő) mérsékelte volt. 1967-ben *Csehszlovákiában* a II. világháború utáni rekordtermést

érték el a hektárhozamok tekintetében. A kedvező körülmények hatására a gabonafélék mellett elsősorban a cukorrépa- és repcetermelés nőtt. *Lengyelországban* — Csehszlovákiával ellentétben — a mezőgazdasági termelés növekedése csaknem teljes egészében a jobb növénytermelési eredményekből adódott. Különösen jelentős volt a termelésnövekedés búzából (9 százalékos) és cukorrépából (14 százalékos).

Az *NDK-ban* az elmúlt évben a nö-

vénytermelés 10 százalékkal nőtt. A fejlődés csaknem egészben a termés-átlagok növekedésével függött össze. *Romániában* a fontosabb szántóföldi növények terméseredményei — a kalászosok kivételével — 1967-ben csökkentek. Búzából 15 százalékkal több, kukoricából és cukorrépából 12—15 százalékkal, burgonyából és zöldségfélékből 8 százalékkal kevesebb termett, mint 1966-ban. A kukorica és zöldségfélék termelésének visszaesésében az előirányozottnál kisebb vetésterület is közrejátszott.

A *Szovjetunióban* 1967-ben a gabonafélék termelésének csökkenését a kapásnövények hozamainak növekedése ellensúlyozta. Szemesterményekből 147,6 millió tonna — az 1966. évi rekordnál 14 százalékkal kevesebb — termett. Ez a termelési színvonal azonban mintegy 13 százalékkal magasabb az 1961—1965. évek átlagánál. Jelentős mértékben nőtt a cukorrépa (17 százalékkal), a napraforgó, a burgonya (7—8 százalékkal) és a különféle zöldségfélék (11 százalékkal) termelése.

8. sz. táblázat

A fontosabb mezőgazdasági termékek termelése

Országok	Búza		Árpa		Kukorica	
	1967 millió	1967 az 1966. évi %-ában	1967 millió t	1967 az 1966. évi %-ában	1967 millió t	1967 az 1966. évi %-ában
Bulgária	3,2	101	1,0	93	2,0	90
Csehszlovákia	2,5	112	1,9	120	0,4	92
Lengyelország	4,0	109	.	.	.	.
Magyarország	2,7	124	1,2	116	3,6	90
NDK	.	.	.	.	.	.
Románia	5,8	115	0,5	111	6,8	85
Szovjetunió	77,3	77	24,6	88	9,1	108
	Cukorrépa		Burgonya		Zöldség	
Bulgária	2,0	81	0,4	90	1,5	88
Csehszlovákia	7,3	99	5,6	96	1,1	91
Lengyelország	15,5	114	49,0	105	.	.
Magyarország	3,3	94	1,8	61	1,8	104
NDK	6,3	101	14,1	110	0,9	72
Románia	3,8	88	3,1	92	2,0	92
Szovjetunió	86,8	117	95,0	108	19,8	111

A szocialista országok többségében az állatállomány jelentős mértékben nem változott. A magasabb termelési eredményeket elsősorban az állomány hozamainak növelésével igyekeztek biztosítani. Ilyen vonatkozásban több országban probléma az állatállomány megfelelő takarmányozása, és a szükséges takarmány mennyiséget csak jelentős importtal tudják biztosítani.

Bulgáriában a belföldi húsfogyasztás emelésének céljából mintegy 17 százalékkal növelték a baromfiállományt. A tejtermelés 8 százalékos, a gyapjútermelés 6 százalékos, a hús-

termelés 2 százalékos és a tojástermelés 12 százalékos növekedése nagyrészt az állati hozamok átlagosan mintegy 10 százalékos növekedésével függött össze. *Csehszlovákiában* a mezőgazdaság bruttó termelésének növekedéséből a nagyobbik rész az állattenyésztésre jutott. 1966-hoz viszonyítva az elmúlt évben az állati eredetű termékek előállítására 5,8 százalékkal nőtt. *Lengyelországban* 1—2 százalékkal nőtt a fontosabb állati termékek termelése. Az állati hozamokra kedvezőtlenül hatott a szűkös takarmányhelyzet. Az *NDK*-ban a szocialista országok közül a legmagya-

Az állatállomány alakulása
(az év végén)

Országok	Szarvasmarha			Sertés		
	1967 millió db	1967 az 1966. évi %-ában	1967 db/1000 lakos	1967 millió db	1967 az 1966. évi %-ában	1967 db/1000 lakos
Bulgária	1,5	98	177	2,3	102	279
Csehszlovákia	4,4	99	307	5,6	106	391
Lengyelország	10,1	101	338	14,4	98	445
Magyarország	2,0	104	200	6,6	109	645
NDK	5,0	102	293	9,3	99	541
Románia	5,3	103	275	5,7	106	296
Szovjetunió	97,1	100	412	50,8	88	216

sabbak az állati hozamok: 1967-ben az egy tehénre jutó tejtermelés 3166 kg volt, 2,5 százalékkal több, mint egy évvel azelőtt. A baromfi-felvásárlás 16,6 százalékkal emelkedett. Az európai szocialista országok közül Magyarország után Romániában nőtt a legnagyobb mértékben az állatállomány: a szarvasmarha-állomány 2,6 százalékkal, a sertés- és baromfiállomány 6,3 százalékkal. Jelentős volt az állati termékek termelésének emelkedése a mezőgazdaság szocialista szektorában: a hús- és tejtermelés 6 százalékkal, a gyapjútermelés 12 százalékkal nőtt.

A Szovjetunióban az állati hozamok kedvezően alakultak a szocialista szektorban (3—7 százalékkal nőttek), ennek következtében vala-

mennyi fontosabb állati termékből több állt az ország rendelkezésére (húsból, tojásból, gyapjúból 6—7 százalékkal, tejből több mint 4 százalékkal).

A szocialista országok — a munkaerő pótlása és a termelés növelése céljából — tovább bővítették a mezőgazdaság anyagi-műszaki alapját. A mezőgazdasági beruházások például Romániában 14, a Szovjetunióban 10 százalékkal nőttek. Némely országban (például Csehszlovákiában) a munkaerőgondok enyhítésére jelentősen fokozódott a kapásnövények ápolásának és betakarításának gépesítése. A déli és kontinentálisabb éghajlatú országokban (Bulgária, Románia, Magyarország) számottevő mértékben nőtt az öntözött terület.

10. táblázat

A műtrágya-felhasználás és a gépesítés színvonala

Ország	Egy hektár szántóterületre jutó műtrágya-felhasználás* (hatóanyagban, kg)		Egy traktorra jutó szántóterület (hektár)	
	1966	1967	1966	1967
Bulgária	103	135	101	96
Csehszlovákia ...	171	kb. 170	42	kb. 40
Lengyelország ..	83	101	115	104
Magyarország ...	69	97	84	kb. 80
NDK	275	kb. 275	37	34—35
Románia	39	48	116	102
Szovjetunió	30	33	141	kb. 135

* Szőlő és gyümölcsösökkel együtt.

A gazdaságilag kevésbé fejlett országokban a műtrágya-felhasználás 20—30 százalékkal, a Szovjetunióban 10 százalékkal emelkedett. Széles körű talajjavító munkákra került sor az országok többségében. Romániában nagy szőlő- és gyümölcsstelepítési tevékenység folyt.

Beruházások — műszaki fejlődés

Bulgáriában, Magyarországon és Romániában a beruházások 17—18 százalékkal, Lengyelországban 11 százalékkal — a lakossági fogyasztás és a kiskereskedelmi forgalom emelkedését meghaladó mértékben — nőttek. A nemzeti jövedelemnél gyorsabb ütemben bővültek a beruházások (8—9 százalékkal) az NDK-ban és a Szovjetunióban is, bár a Szovjetunióban 1967-ben a beruházások és a lakosság fogyasztásának üteme között nem volt olyan nagy különbség, mint a korábbi években. Csehszlovákiában a beruházások — a nemzeti jövedelem gyors emelkedése mellett — csak kismértékben (2,6 százalékkal) nőttek. A növekedésben itt nagyobb szerepe volt a korábbi beruházások üzembehelyezésének és az állóalapok jobb kihasználásának. Jugoszláviában a fejlődés lelassulása a beruházások jelentős (10 százalékos) csökkenésével járt együtt. A beruházások visszatartásával mérsékeltek a termelékenység növekedését meghaladó jövedelemkiáramlást.

A beruházások anyagi-műszaki összetétele országonként eltérően változott: Csehszlovákiában, Romániában az építési és szerelési munkák, Bulgáriában és Magyarországon a gépek és berendezések aránya nőtt.

A beruházások ágazati szerkezetét illetően, Lengyelországban az átlagosnál nagyobb mértékben bővültek az ipari (13 százalékkal) és a kereskedelmi (25 százalékkal) beruházások. Romániában a beruházások növekedése az iparra, az építőiparra és a mezőgazdaságra koncentrálódott. A termelés körén kívül eső beruházások és a lakásépítkezések csak kismértékben (2 százalékkal) nőttek. Több or-

szágban (elsősorban a Szovjetunióban és Magyarországon) a helyi forrásokból megvalósuló beruházások gyorsabb ütemben nőttek, mint a központi beruházások. 1967-ben a Szovjetunióban a központi alapok terhére 5 százalékkal, a helyi erőforrásokból 20 százalékkal több beruházást valósítottak meg, mint 1966-ban.

A beruházási tevékenység általános javuló színvonala mellett néhány országban a vártnál kisebb volumenű beruházást helyeztek üzembe. Az üzembehelyezések elmaradása a legtöbbször az előkészítéssel, a hiányos műszaki-gazdasági dokumentációval, szervezési és anyagellátási problémákkal függött össze. A műszaki, gazdasági színvonal javulását jelzi az építkezések iparosítási fokának, az előregyártott elemek arányának növekedése (Románia), a jobb struktúra és koncentráltóság (NDK).

Jövedelmek — fogyasztás — árak

A szocialista országokban a termelés növekedésére kedvező hatással volt a lakosság jövedelmeinek alakulása. Az országok többségében a lakosság összes jövedelme 7—9 százalékkal, az NDK-ban 4, Jugoszláviában 15 százalékkal nőtt. A reáljövedelmek — a jövedelem nominális növekedéséből leszámítva a fogyasztói árak változásait — ennél valamivel mérsékeltbben, általában 5—6 százalékkal, Jugoszláviában körülbelül 8 százalékkal nőttek. A reálbérek a Szovjetunióban 4, Csehszlovákiában és Magyarországon 3—3,5, Lengyelországban 2,5 százalékkal emelkedtek. Csehszlovákiában a társadalmi alapok stagnáltak, a többi országban — esetenként a személyi jövedelmeknél gyorsabb ütemben — nőttek. Magyarországon és a Szovjetunióban a parasztság életszínvonala az átlagosnál kedvezőbben alakult.

A lakosság jövedelmeinek — a korábbi éveknél nagyobb mértékű — növekedésével összefüggésben a személyi fogyasztási alap Csehszlovákiában, Lengyelországban és az NDK-ban 4—5 százalékkal, Magyarorszá-

gon és a Szovjetunióban 7 százalékkal, Bulgáriában 9 százalékkal nőtt. A jövedelmek emelkedéséhez viszonyítva a fogyasztás bővülése mérsékelt volt Csehszlovákiában és bizonyos fokig magas volt az NDK-ban. A szocialista országokban — az NDK kivételével — a kiskereskedelmi áruforgalom nagyobb mértékben emelkedett, mint a lakosság összes fogyasztása.

A kiskereskedelmi áruforgalomban többnyire emelkedett a lakosság iparcikkvásárlásainak aránya. Az NDK-ban viszont az élelmiszereladások (4,5 százalékos) növekedése meghaladta az iparcikkeladásokét (3,4 százalék). Élelmiszerekből a szocialista országok lakosságának kereslete elsősorban a hús- és hentesárúk, a tejtermékek, tojás, zöldségfélék felé irányult. A textíliák közül a kötöttárúk és a divatcikkek forgalma volt élénk (a Szovjetunióban például a kötöttárúk forgalma 30 százalékkal nőtt).

A fogyasztói árak a szocialista országok közül Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban körülbelül 1—1,5 százalékkal, Jugoszláviában 7 százalékkal nőttek. Több országban az árnövekedés jelentős részben az új termékek és a szolgáltatások áralakulásához kapcsolódott.

A korábbi évekhez hasonlóan a lakosság 1967-ben is tartalékolta a jövedelmének jelentős részét. A takarékbetét-állomány a lakosság fogyasztásánál gyorsabb ütemben — 12—16 százalékkal — nőtt, és az év végére elérte a Szovjetunióban és Magyarországon az éves kiskereskedelmi forgalomnak 22—24, Csehszlovákiában a 36 százalékát.

Külkereskedelmi forgalom

1967-ben a szocialista országokban a kivitel növekedése nagyobb volt, mint az előző évben, s a külkereskedelmi árucseré bővülése — Csehszlovákia kivételével — meghaladta a nemzeti jövedelem növekedésének ütemét. A külkereskedelmi forgalmat — Bulgária és Magyarország mellett

— Románia bővítette a legnagyobb mértékben (22 százalékkal).

11. sz. táblázat

A külkereskedelmi forgalom alakulása
1967-ben
(%-os növekedés 1966. évhez képest)

Ország	Kivitel	Behozatal
Bulgária	13	6
Csehszlovákia .	2	
Jugoszlávia . . .	3	8
Lengyelország .	11	6
Magyarország .	7	13
NDK	8	kb. 6
Románia	22	
Szovjetunió . .	9	

A korábbi évektől eltérően a KGST-tagországok egymás közötti forgalma — főleg a Szovjetunióval folyó árucseré — nagyobb mértékben bővült, mint a tőkésországokkal való kereskedelem. Jugoszlávia 1967-ben jelentős mértékben növelte forgalmát a fejlett tőkésországokkal: az export 8, az import 20 százalékkal nőtt; a szocialista és a fejlődő országokkal külkereskedelmi forgalma — különösen behozatala — csökkent. Több ország külkereskedelmében feszültségeket okoz a tőkésországokkal való kereskedelmi mérleg deficitjének növekedése.

A KGST-országok közötti kereskedelemben főképp az élelmiszerek, a gépek és az ipari fogyasztási cikkek eladása nőtt. A Szovjetunió kivételével a szocialista országok kivitelét a nyersanyagok csökkenő aránya jellemzi. A tőkésországokkal folytatott áruforgalomban a gépimport felfutását az élelmiszerexport fokozásával ellensúlyozták. Az ipari készárúk fejlett tőkésországokba való kivitelének aránya — mivel a kínált cikkek nem mindig feleltek meg a vásárlók igényeinek — csökkent vagy stagnált. A külkereskedelmi forgalom szerkezete és ilyen irányú változásai a cse-rearányokat is kedvezőtlenül befolyásolták.

Pócs Ervin

Szíria gazdasága és a magyar—szír gazdasági kapcsolatok

Szíria a Közel-Kelet kis országai közé tartozik, lakosainak száma körülbelül fele annyi, mint Magyarorszáé, területe mintegy másfélszerese. Nem rendelkezik olyan bőven természeti kincsekkel, mint a gazdag közel-keleti országok. Hazánkhoz Törökország után a legközelebb fekvő közel-keleti ország. 1966 márciusában a Baath Párt balszárnya által végrehajtott hatalomátvétel az ország politikáját határozottan az imperializmus elleni harc és a nem kapitalista fejlődés irányába fordította. A magyar külkereskedelem szempontjából Szíria az adott térség közepes nagyságrendű piaci közé sorolható. Gazdasági kapcsolataink már ma is intenzívek, az egy lakosra számított exportforgalmunk csaknem kétszerese, mint például Egyiptomban.

Szíria földrajzi helyzete alapján három kontinens között hídként szerepelt a történelem folyamán. E szerepében évezredek óta népmozgalmi, gazdasági és eszmei hatásokat közvetít a Földközi-tenger, az Arab Fél-sziget és a Perzsa-öböl népei között. Nincs túlnépesedve, bár művelhető földterülete viszonylag kevés (az összes területnek körülbelül egyharmada). A népszaporulat évi 2—3 százalék. Lakosságának körülbelül kétharmada a mezőgazdaságban talál megélhetést, ezt követő legnépesebb foglalkozási ág a kereskedelem, illetve a szolgáltatás. Az elmúlt években jelentős olaj- és ásványkincseket fedeztek fel az országban (foszfát, só stb.).

Szíria gazdasági szerkezete

Az ország nemzeti jövedelme — az Állami Bank becslése szerint — az első ötéves tervidőszak átlagában (1961—1965) mintegy 36 százalékkal haladta meg az előző öt évet (1956—

1960), ami a fejlődő országok között kiemelkedőnek mondható.*

A jelentős népszaporulat — mint a fejlődő országokban általában tapasztalható — a gazdasági fejlődést Szíriában is erősen befolyásolja, így az egy főre jutó nemzeti jövedelem (1965-ben körülbelül 160 \$) növekedése általában nem érte el a 3 százalékot.

A nemzeti jövedelem ágazatonkénti alakulását az 1. számú táblázat mutatja (millió szír fontban; 4 szír font kb. 1 \$-nak felel meg).

A nemzeti jövedelem ágazati megoszlása egyértelműen mutatja a mezőgazdaság túlsúlyát az ország gazdasági életében. A mezőgazdaság fejlődési üteme a megelőző 5 év átlagához képest meghaladta az egész nemzeti jövedelem emelkedését és ezáltal a gazdasági fejlődés legfontosabb hordozója volt. A mezőgazdaság alapja az extenzív növénytermelés. Az állattenyésztés az egész mezőgazdaság termelésének csak körülbelül egyötödét adja. *A növénytermelésben a legszámottevőbb kultúra a gyapot, amely egyben az ország legfontosabb devizaszerzési forrása.* A terméseredmények nagymértékben függnak a csapadékviszonyoktól, amelyek ebben a térségben erősen ingadoznak. A csapadékviszonyok és terméseredmények szoros kapcsolata jellemző, hogy ha egy kedvező csapadékmennyiségű és eloszlású időszakhoz képest a csapadék mennyisége 35 százalékkal alacsonyabb, ez a termelésben 50—60 százalékos kiesést is okozhat. Bár az ország nagyobb része sivatag vagy félsivatag és az időjárási viszonyok is sokszor mostohák, *a mezőgazdaság általában*

* A fejlődés dinamikájának szokásos mérése a mezőgazdaság évenkénti jelentős terméssingadozása miatt a hosszabb (10 éves) időszakok értékelését olyan mértékben torzítja, hogy az összes döntő mutatók elemzésénél (nemzeti jövedelem, felhalmozás) 5 év összesített adatait is egybe kell vetni a megelőző 5 év adataival.

A nemzeti jövedelem alakulása
(1956. évi változatlan áron)

1. sz. táblázat

Ágazat	Nemzeti jövedelem 1965-ben		1961—1965. évek nemzeti jövedelmé- nek átlaga az 1956—1960. évek átlagához (százalék)	A nemzeti jövedelem megoszlása 1961—1965- években (százalék)
	millió szír font	1960-hoz viszonyítva (százalék)		
Mezőgazdaság	1315	159	142	36,7
Ipar	495	141	142	13,8
Építés	123	105	152	3,4
Ingtatlanok	213	120	126	5,9
Pénzüintézetek	48	150	102	1,3
Kormányiszervek ...	278	137	145	7,7
Szállítás	316	127	119	8,8
Kereskedelem	559	166	141	15,7
Szolgáltatás	242	121	129	1,7
Összesen	3589	144	136	100,0

Megjegyzés: A nemzeti jövedelem számítását az Állami Bank a tőkésországok gyakorlatának megfelelően végzi.

Forrás: Banque Centrale de Syrie, Bulletin Periodique. (Quatrieme année — Numero XV) 1966.

el tudja látni gabonával az ország lakosságát, ami a fejlődő országok gazdasági életében komoly előnynek számít.

Az ipar és az építőipar együttes hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez mintegy 17 százalék, de fejlődési ütemük viszonylag magas. Az ipari termelésnek körülbelül felét adja a textilipar, 15 százalékát az élelmiszeripar. Az utóbbi években nagyobb ütemben fejlődött az energiatermelés, a cement-, az üvegipar, legújabban pedig az olaj- és a vegyipar.

A közlekedés az ország gazdasági életének egyik leggyengébb pontja. Az úthálózat korszerűtlen és nagymértékben elhasznált, ugyanez mondható el a vasutakra is. A nagyobb városok belső közlekedését autóbuszok látják el.

A külkereskedelem a nemzeti jövedelemnek körülbelül $\frac{1}{4}$ -ét közvetíti. Az 1960—1965. évek átlagában a gyapot tette ki az összes export 47 százalékát, a többi mezőgazdasági termék (búza, árpa, gyümölcs, gyapjú, hús) pedig további 30 százalékát. Ezzel szemben az ipari termékek kivitele — főként textiliák — csak 10 százalékot ért el. Az egész gazdasági fejlődés legdinamikusabb tényezőjének, a

gyapotkivitelnek a növekedése magas volt és meghaladta a termelés növekedését. A többi mezőgazdasági termékek (búza, árpa) exportja — a hús kivételével — jobbára stagnált, a magasabb belső fogyasztás, néhány évben pedig a rosszabb termés miatt. Lényegében hasonló stagnálás állapítható meg a textiliák kivitelénél is. Szíria behozatalának több mint fele élelmiszer, nyers- és fűtőanyag, valamint textília. A gépek és közlekedési eszközök importja az összes behozatalnak nem egész $\frac{1}{5}$ -e. Az élelmiszerimport egészében nem haladja meg az import átlagos növekedését.

A 60-as évek első felében Szíria külkereskedelmében a legjelentősebb változás a szocialista országok forgalmának gyors növekedése volt. Ez az alapvető szerkezeti változás az arab Közös Piac országaival, elsősorban az EAK-kal folytatott kereskedelem részesedésének rovására ment végbe. A többi arab országba irányuló export növekedett. Az egyiptomi forgalom visszaesése az elszakadás utáni politikai helyzettel magyarázható. Az import területi megoszlásában nem volt számottevő változás, az ország fő szállítója 1965-ig Nyugat-Európa maradt, bár részesedése valamelyest

A külkereskedelem megoszlása országcsoportonként az 1956—1960., valamint az 1961—1965. években

Megnevezés	Export		Import	
	millió szír fontban	megoszlás százalékban	millió szír fontban	megoszlás százalékban
<i>1956—1960</i>				
Arab országok	941	40	679	19
<i>Ebből: EAK</i>	186	8	147	4
Szocialista országok	414	17	345	10
Európai tőkésországok	730	31	1814	50
Egyesült Államok és Kanada	96	4	384	10
Egyéb országok	149	8	391	11
	2330	100	3613	100
<i>1961—1965</i>				
Arab országok	978	32	671	16
<i>Ebből: EAK</i>	51	2	107	3
Szocialista országok	986	32	560	13
Európai tőkésországok	899	29	1958	47
Egyesült Államok és Kanada	61	2	401	10
Egyéb országok	125	5	581	14
	3049	100	4171	100

Forrás: lásd 1. sz. táblázat.

csökkent. Az európai országok közül legjelentősebb szállítók az NSZK és Anglia (az európai országokból származó import körülbelül 40—45 százalékát e két ország szállításai teszik ki).

Az export az 1961—1965. évek átlagában 30 százalékkal volt nagyobb az 1956—1960. évinél, s ily módon növekedési üteme lényegesen meghaladta az import növekedését (az importban e két időszak közti különbség 16 százalék volt). Az export évenkénti erős ingadozása lényegében a mezőgazdasági terméseredmények alakulásának tükröképe. A *külkereskedelmi mérleg* emellett is minden évben hiánnyal zárult, jóllehet a hiány az 1950-es évek második feléhez képest némileg csökkent. Az éves mérleghiány általában megközelíti a 200 millió szír fontot, rendkívül kedvezőtlen gazdasági években — rossz termés esetén — eléri, illetve meghaladja a 400 milliót.

A kereskedelmi mérleg hiányát elsősorban az olajvezetékek bevételeivel, illetve a külföldi olajtársaságok

3. sz. táblázat

Az export, az import és a külkereskedelmi egyenleg alakulása az 1956—1966. években (millió szír font)

Évek	Export	Import	Egyenleg
1956	515,9	690,0	—174,1
1957	548,0	616,1	— 68,1
1958	436,6	755,1	—318,5
1959	426,6	694,0	—269,4
1960	405,2	858,3	—453,1
1961	394,1	711,3	—316,6
1962	617,2	852,3	—235,1
1963	720,9	897,5	—176,6
1964	672,6	898,4	—225,8
1965	643,7	812,2	—168,5
1966	646,0	1119,0	—473,0

Forrás: lásd 1. sz. táblázat.

számára végzett szolgáltatásokkal fedezik (évi kb. 160 millió szír font), másrészt a külföldön élő állampolgárok hazautalásaival (évi kb. 40—60 millió).

A *felhalmozás* összege a nemzeti jövedelem átlag 15—17%-ának felelt

meg. Az ipari beruházások részaránya kb. 20⁰/₀ volt. Jelentős objektumok jöttek létre az olajiparban (Homs-i olajfinomító, Karatchok-i olajmezők feltárása), az energiatermelésben (hőerőmű Aleppóban, Damaszkuszban és Homsban) stb. A mezőgazdaság kb. ugyanolyan arányban részesült a beruházásokból, mint az ipar (19⁰/₀). Ebben az időszakban épültek: a Gabb-i öntözőrendszer, a Rastan—Mharde-i gátak, az állami mezőgazdasági állomások stb. A közlekedés az összes beruházásokból kb. 14⁰/₀-kal részesült. A beruházások elsősorban a hajózás fejlesztését (Tartus-i kikötő) és a légi közlekedést szolgálták.

Az összes beruházásoknak kb. 30 százalékát fedezték az 5 év alatt külföldi forrásokból és kb. ugyanekkora hányadot magáneszközökből. (Az arányokat kellő részletességű statisztika hiányában csak becslésnek lehet tekinteni.) Az állami vállalatok saját forrásokból végrehajtott befektetése 5 év átlagában csak kb. 13⁰/₀ volt, de a források közül ez növekszik a leggyorsabban, 1965-ben már megközelítette a külföldi forrásokból származó beruházások nagyságrendjét.

Az ország gazdasági vezetése az első 5 éves terv alatt kedvezőtlen terméseredmények és politikai irányváltások ellenére képes volt egyensúlyban tartani, sőt bizonyos területeken meg is szilárdítani az ország pénzügyi helyzetét.

A *költségvetés* 1962—1965 között egyensúlyban volt. A kiadásoknak kb. felét az ország védelme kötötte le, amely jelentősen terheli az amúgy is szűkös erőforrásokat. (A védelmi kiadások mértéke meghaladja a beruházások 50⁰/₀-át.) A költségvetés fő bevételi forrásai a közvetlen és közvetett adók, valamint az állami vállalatok és birtokok bevételei. Szíria *arany- és devizatartalékai* az első öt éves terv kezdetére a megelőző időszak átlagának (200—240 millió szír font) felére csökkentek. 1965-re sikerült a tartalékokat lényegében az eredeti szintre visszaállítani, jóllehet a tartozások is jelentősen megemelkedtek. E tartozások összetételére, le-

járatára megfelelő adatok nem állnak rendelkezésre, de feltételezhető, mivel az ország hosszú lejáratú hiteleket nem vett igénybe, hogy a tartozások növekménye zömében rövid lejáratú hitelekből állt. Az első 5 éves terv idején az *infláció* ütemét sikerült oly mértékben korlátok között tartani, hogy az a gazdasági élet stabilitását nem veszélyeztette és a fejlődés üteme kielégítő maradt. Az infláció fő forrása a költségvetés improduktív jellegű kiadásainak jelentős megnövekedése volt, amelyet még fokozott az illegális utakon külföldre menekülő pénz kiáramlása, elsősorban a szomszédos Libanonba.

A politikai élet fokozatos balrafordulása megteremtette azokat a feltételeket, amelyek a tervgazdálkodás alapját képezhetik. Az 1958. évi *földreformtörvény*, valamint ennek 1963—1964. évi kiegészítő rendelkezései meghatározott földnagyságot meghaladó birtokok kisajátítását tették lehetővé, a birtok nagyságától, földrajzi fekvésétől, az éves csapadékmennyiségtől és öntözöttségétől függetlenül. A kisajátított földekért évi 1,5⁰/₀ kamatozású 40 éves lejáratú állami kötvényekkel fizetett a végrehajtással megbízott állami szervezet. A földjuttatásban részesülők a földárát 20 évig egyenlő részletekben fizetik vissza a szervezetnek. A reform végrehajtásának üteme az 1960-as évek elején általános vélemény szerint nem volt kielégítő, ezzel szemben kétségtelenül pozitív jelenség, hogy a reform végrehajtása átmenetileg sem vetette vissza a mezőgazdasági termelést és az exportot.

1963—65-ben az iparban — több lépcsőben — államosították a termelési eszközök döntő többségét. Az államosítás 106 céget érintett, amelyek összesen 12 000 embert foglalkoztattak. Az államosított ipar irányítására 1965-ben létrehozták a General Organization of the Public Industrial Sector elnevezésű szervezetet, amely független jogi személy és más jogi személyekkel való viszonyában mint kereskedő szerepel. Feladata az állami ipar fejlesztése és irányítása a gazdasági tervek alapján.

Az elektromos energia termelését és elosztását külön szervezet irányítja, amely monopoljogot kapott mind az ipari, mind a háztartási célú energia termelésére. 1964 óta az olajfeltárás és bányászat idegen koncesszióba adását törvény tiltja, de az olajvezetékek továbbra is az IPC (Iraq Petroleum Co.) tulajdonában vannak. A mezőgazdasági iparban döntő fontosságú gyapottisztító üzemeket — számszerint 57 céget — ugyancsak államosították.

A külkereskedelmi forgalom döntő része állami monopolvállalatok kezében van. 1963-ban államosították a bankokat és megtiltották a devizakövetelések (arany, deviza, értékpapír) szabad értékesítését. 1966-ban az öt legnagyobb pénzintézetet egyesítették a Commercial Bank of Syria elnevezésű bank keretében.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatokat az állam a vámok mellett elsősorban az *importengedélyezési rendszerrel* és a *devizagazdálkodással* szabályozza. Az alapvető termékek árát a Közellátási Miniszter állapítja meg (élelmiszerek, textíliák stb.). A gazdasági élet állami irányításának alapjait Szíriában megteremtették. Az irányítási formák és módszerek hatékonyságát azonban egy-két éves működésük alapján még nem lehet egyértelműen megítélni.

A *magánszektor jelentősége* az ország életében, az államosítások ellenére, számottevő. A parasztság után a legnagyobb tulajdonosi réteg a kereskedőké. E rétegen belül igen jelentősek a vagyoni különbségek, többségük azonban tőkeszegény családi vállalkozás, egy-két eladóval, korlátozott üzleti lehetőségekkel. Számuknál fogva a nagyvárosokban mégis politikai tényező jelentenek. A kisipar társadalmilag és gazdaságilag is erősen összefonódott a kiskereskedelemmel. Magánkézben van az építőipar nagy része és a közúti gépkocsi-közlekedés jelentős hányada (tehergépkocsi, autóbusz, taxi). A magánszektor a döntő termelési eszközökkel nem rendelkezik, de lélekszáma alapján nem elhanyagolható a gazdaságpolitikai döntéseknél.

Szíria második ötéves terve

A Baath Párt balszárnya által 1966 márciusában végrehajtott hatalomátvétel politikailag megteremtette a nem kapitalista fejlődésnek, a gazdasági tervezés bevezetésének előfeltételeit. Ugyanezen év augusztusában a kormány úgynevezett „kék könyvben” nyilvánosságra hozta a második ötéves terv irányszámait. A terv fő céljait 11 pontban foglalták össze.

A terv fő célja a nép jólétének emelése, a kizsákmányolás felszámolása, egy önmagát fenntartó gazdasági fejlődés útján. Ehhez évi 7,2% nettó társadalmi termék-növekedést kívánnak elérni. A mezőgazdaságban a gépek széles körű alkalmazására és a vízkészletek hasznosításának növelésére s az iparban is az ország természeti és gazdasági adottságainak messzemenő kihasználására törekednek. Céljuk olyan ipar kialakítása, amelynek termékeivel importot lehet megtakarítani és az exportot bővíteni. Kiemelt cél a tervben a termelékenység növelése, a nép technikai műveltségének emelése, a munkanélküliség megszüntetése.

A tervezett *gazdaságfejlesztés fő mutatóit* a 4. és 5. számú táblázatok ismertetik.

4. sz. táblázat

A gazdasági növekedés ütemének tervezett alakulása

Megnevezés	Évi átlagos növekedés (százalékban)	
	az első ötéves tervidőszakban (1961—1965)	a második ötéves tervben (1966—1970)
Nettó társadalmi termék	7,2	7,2
Lakossági fogyasztás	6,1	6,5
Közületi fogyasztás	7,5	5,0
Beruházás	15,9	16,3

Forrás: Second Five Year Plan. 1966–1970. (Basic elements) Ministry of Planning S. A. R.

Az export 5 évi növekedése az előirányzat szerint 20,9%, az importé

5. sz. táblázat

A fogyasztás és felhalmozás szerkezete*

Megnevezés	Megoszlás a bruttó társadalmi termék százalékában	
	az első öt éves tervidőszakban (1961—1965)	a második öt éves tervben (1966—1970)
Lakossági fogyasztás	69,6	67,2
Közületi fogyasztás .	17,9	16,1
Beruházás	17,6	22,5
Külkereskedelem ...	— 5,1	— 5,8

Forrás: lásd 4. sz. táblázat.

* A megfelelő öt éves időszakok összesített adatai alapján számítva.

26,6%. A kereskedelmimérleg-hiány növekszik az előző tervidőszakhoz képest, főleg azért, mert magasabb importhányadú beruházásokat terveznek.

A nemzeti jövedelem növelésében kitűzött cél — átlag évi 7,2% — reálisnak tekinthető, ha figyelembe vesszük, hogy a megelőző öt éves terv idején nagyjából hasonló volt a fejlődés. A nemzeti jövedelem elosztásának aránya a fogyasztás és a felhalmozás között igen fesztített, mert a beruházások tervezett növekedése öt év alatt mintegy 180%. (Az 1970. évi tervszám az 1965-ös tényszámhoz viszonyítva.) A szerkezeti változást elsősorban a közületi fogyasztás jelentős visszatartásával kívánják elérni, a magánfogyasztás fejlődésének szinten tartása, illetve minimális növelése mellett. Nincs kizárva, hogy a nemzetközi helyzet változása és a legutóbbi izraeli agresszió a tervezett arányok átértékelését, a szükségletek sorolásának megváltoztatását fogja megkövetelni.

A terv fő összefüggései mérlegekre épülnek, a beruházási tervek igen részletesek és a főbb objektumokra előírják a fejlesztés irányszámát. A tervek értékelésénél azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy a tervgazdálkodás számára nélkülözhetetlen statisztikai rendszer alapját most fektetik le. A tervezésnél eddig

felhasznált statisztika fő forrása az ország nemzeti bankjának rendszeres adatszolgáltatása (a bank közgazdasági osztálya végzi a nemzeti jövedelem számítását is).

A terv végrehajtása 1966-ban rendkívül kedvezőtlen mezőgazdasági eredményekkel indult. Különösen a gabonatermés volt rossz, ezért több százezer tonna gabonát kellett behozni, csökkent a gyapottermelés is, amely az ország fő devizaszerzési forrása. Az exportcsökkenés és az importnövekedés együttes hatására a külkereskedelmi mérlegben az átlagos 200 millió szír font hiány 400 millió szír font fölé emelkedett; a nemzeti jövedelem a tervben az adott évre előirányzott 2% növekedés helyett csökkent. Az ország ugyan tagja a Nemzetközi Valuta Alapnak, mégis elsősorban a szocialista országok, a Szovjetunió gazdasági segítségével bízik, kedvezőbb terméseredményeket vár és az olajvezeték díjairól folytatott tárgyalások eredményeként mintegy 50—60 millió szír font bevételi többletre számít.

Az öt éves terv az összes beruházásokra 4,9 milliárd szír fontot irányoz elő. A beruházásokra fordított teljes összeg — számításom szerint — 53 százalékkal haladja meg az I. öt éves tervidőszak tényszámát; 1965-höz viszonyítva a felfutás 1970-ig körülbelül 180 százalék. A beruházások ágazatok közötti megoszlását a 6. számú táblázat szemlélteti.

A beruházások körülbelül kétharmada termelő jellegű, tehát a szociális, kulturális, egészségügyi és kommunális fejlesztés megvalósítására is elég jelentős hányad jut. A táblázatból látható, hogy a termelő jellegű beruházások között nincs különlegesen kiemelt ágazat. Mivel az Eufrátesz-gát megépítése a mezőgazdaság és az energiatermelés fejlesztését egyaránt szolgálja, az ipar, a mezőgazdaság és a közlekedés nagyjából egyforma arányban részesül a termelő beruházásokból. Távolatilag az Eufrátesz-programnak van a legnagyobb jelentősége, mert ez nyújt segítséget a mezőgazdasági ország legérzékenyebb pontján (az időjárástól

A második ötéves terv beruházási előirányzatai.
(1966—1970)

Ágazat	Összeg millió szír fontban	Megoszlás százalékban
Eufratesz-program	650,6	13,1
Öntözés és talajjavítás	305,2	6,2
Mezőgazdaság	436,3	8,8
Ipar és bányászat	398,5	8,0
Olaj és energia	612,0	12,4
Szállítás és hírközlés	894,3	18,0
Helyi szervek	1278,2	25,8
Szolgáltatások	379,8	7,7
Összesen	4954,9	100,0

Forrás: lásd 4. sz. táblázat.

való nagymértékű függést szünteti meg, illetve csökkenti), emellett pedig nagymértékben megteremti a jövőbeli iparosítás energiabázisát. A beruházási politikában, az eszközök elosztásában nagy súlyt helyeztek arra, hogy az új iparágak elsősorban hazai nyersanyagforrásra épüljenek és termékeik minél nagyobb mértékben járuljanak hozzá az importkiadások csökkentéséhez, a fizetési mérleg javításához. Látható az is, hogy a terv jelentős eszközöket igyekszik biztosítani a gazdasági fejlődés másik szűk keresztmetszetének, a közlekedésnek a bővítésére és modernizálására.

A finanszírozást illetően a terv azal számol, hogy az előirányzott összes beruházás mintegy 30%-a (kb. 1,5 milliárd szír font) a magánszektorban valósul meg. A magánberuházások teljes volumene az első ötéves terv felhasználásához viszonyítva számításom szerint kb. ugyanolyan arányban emelkedik, mint az összes beruházásoké. A magánberuházásoknak csaknem 60%-a (kb. 880 millió szír font) a kommunális ágazatra jut, 30%-a pedig a mezőgazdaságra. Az első ötéves tervidőszak magánberuházásainak szektoronkénti megoszlásáról ugyan nem állnak adatok rendelkezésre, mégis az összes beruházással azonos ütemű fejlődés fenntartása feszítettnek tűnik. A magánszektor már az első ötéves terv végén

jelentősen korlátozták. Erre mutat az is, hogy a magánépítési tevékenység az első ötéves terv második felétől csökkenő tendenciát mutat.

Az állami beruházások (mintegy 3,4 milliárd szír font) nagyobb részét (1,9 milliárdot) *külföldi források* igénybevitelével kívánják biztosítani. Az átlagot meghaladó arányban számolnak külföldi részvétellel az ipari és a közlekedési beruházásoknál. Az állam saját eszközökből finanszírozható beruházásai a teljes terv 1/3-át teszik ki, összegük tehát csaknem azonos a magánforrásokból tervezett összeggel. A külföldi forrásokból tervezett beruházási összeg felét (mintegy 957 millió fontot) *kölcsönök* formájában kívánják igénybe venni. A tervben előirányzott 957 millió font külföldi hitelfelvételből az Eufratesz-programhoz 324 milliót használnak fel. Ezt teljes egészében a Szovjetunió finanszírozza. A fennmaradó 633 millió fontból számításom szerint mintegy 430—440 millió font már magánjogi szerződésekkel van biztosítva, zömében a szocialista országokból, a szerződésekkel még ki nem töltött kb. 200 millió fontra pedig kedvező feltételeket nyújtó hitelfelajánlásokkal rendelkeznek (NDK, LNK, Bulgária). *A tervezett 957 millió font hitelfelvét döntő hányadát kb. 1,5—2 év alatt konkrét szerződésekkel lehetett kitölteni.* Ez képezi az egész beruházási terv gerincét az iparban, az

energiatermelésben és a közlekedésben. A másik milliárdos nagyságrendű készpénz devizára előirányzott beszerzés biztosítása sok szempontból problematikusabbnak látszik.

Országaink gazdasági kapcsolatainak fejlesztési lehetőségeit mérlegelve az eddigiekből azt a következtetést lehet levonni, hogy mód van részvételünkre a fejlesztési tervek végrehajtásában, főként az 1 milliárdos, nem kölcsönre tervezett beszerzések keretében, ahol elsősorban a versenyhelyezettől függően merülhet fel hiteligeny.

A szocialista országok gazdasági kapcsolatai Szíriával

A szocialista országok az első öt-éves terv időszakában jelentősen bővítették gazdasági kapcsolataikat Szíriával. Szíria kivitele a szocialista országokba több mint kétszeresére emelkedett az előző ötéves terv időszakához viszonyítva, így részesedésük az ország teljes kivitelében 17⁰/₀-ról 32⁰/₀-ra növekedett. Szíria importja a szocialista országokból ugyan ezen idő alatt csak kisebb mértékben változott (az összes importban való részesedés 10⁰/₀-ról 13⁰/₀-ra emelkedett).

Szíria exportjának az importot lényegesen meghaladó ütemű fejlődése miatt a kereskedelmi mérleg többlete a szocialista országokkal szemben körülbelül hatszorosra emelkedett. (1956—60 között 69 millió szír font, 1961—65 között 426 millió szír font.) Az első ötéves terv öt évre összevont külkereskedelmi mérlegének 357 milliós aktívumából 236 millió Kínára, 100 millió Romániára, 62 millió a Szovjetunióra jutott. Szíria kivitelének nagyarányú növekedését a szocialista országok — ezen belül elsősorban Kína és Románia — gyapotvásárlásai mozdították elő. Szocialista országok vásárolták az összes exportra kerülő gyapotnak kb. 70⁰/₀-át. A Szíria részére aktívumot hozó legnagyobb két ország (Kína és Románia) a rendelkezésre álló információk szerint szabad devizában rendezte a klí-

ringkövetelést meghaladó tartozását. A szír gyapotexport szocialista országokba való terelését nagymértékben segítette elő a nyugati országok magatartása: ezek ugyanis gyapotvásárlásaikkal vagy a vásárlások visszatarásával politikai nyomást akartak gyakorolni az országra.

1966-ban a szocialista országok tovább növelték részesedésüket Szíria külkereskedelmében. Különösen megnövekedett Szíria importja a szocialista országokból. A behozatal jelentős növekedése következtében 1960 óta első ízben zárult hiánnyal Szíria kereskedelmi mérlege a szocialista országokkal szemben. Románia jelentősen fokozta fa- és fűtőolaj-szállítását, segítve ezzel az ország anyagproblémáinak megoldását, de növelte kivitelét Csehszlovákia, a Szovjetunió és Bulgária is.

Magyarország kereskedelmi forgalma Szíriával az 1961—65-ös években — a megelőző öt évhez képest — kb. háromszorosára emelkedett, s ez az ütem lényegesen meghaladta a szocialista országok átlagát. Részesedésünk Szíria külkereskedelmében mégis csak kb. 1—2⁰/₀ volt. Forgalmunk többéves átlagban kiegyensúlyozott. A magyar kivitelben a 60-as évekig a textiláru volt túlsúlyban, a 60-as évektől azonban gyors ütemben növekedett hengereltáru-kivitelünk és 1964-re összes exportunknak mintegy 65 százalékát tette ki. Textilkivitelünk mellett számottevő még élelmiszeripari exportunk is. Importunk áruszerkezete még inkább egyoldalú, túlnyomó részben gyapotvásárlásból áll.

Az elmúlt néhány év alatt, bár szerény mértékben, de Magyarország is részt vett az ország beruházási terveinek megvalósításában. *A szír postának Damaszkuszban 10 000 vonalas telefonközpontot építettünk.* A beruházó a felszerelt központ működésével nem volt teljesen megelégedve, jöllehet a problémát az okozta, hogy a szír posta a központ felépítését a vállalt határidőre nem teljesítette, emiatt a helyszínen felszeretlen állapotban tároló berendezést jelentékeny károsodás érte. Másik na-

gyobb értékű vállalkozásunk az *Orontes folyón épített híd* volt. Ez számunkra előnytelenné vált, mert a felmerült költségeket nem fedezte az építés ellenértéke. A helyi vállalkozásban járatos szakértőknek erről az volt a véleményük, hogy a magyar vállalkozó szükségtelenül nagylétszámú személyzetet utaztatott, illetve foglalkoztatott a helyszínen. Hitelnyújtás igénye egyik vállalkozásnál sem merült fel. Az említett két objektum mellett gépeladásunk nem volt számottevő.

1966-ban a szocialista országok között Magyarország forgalma ismét átlagot meghaladó ütemben fejlődött. Szíria exportforgalmában részesedésünk a megelőző öt évi 1,8⁰/₀-ról 3,7⁰/₀-ra emelkedett. Ezáltal Magyarország — a szocialista országok között — a Szovjetunió, Kína és Románia után a negyedik helyre került Szíria külkereskedelmében.

A magyar export gyors ütemű — az előző évhez viszonyított több, mint 50⁰/₀-os — növekedését az tette lehetővé, hogy hengereltáru-szállításaink kétszeresre növekedtek. Textilexportunk volumene ugyanakkor nem változott számottevően. Bővült importunk választéka is, amennyiben gyapot mellett jelentős mennyiségben vásároltunk takarmányozási célra gyapotmag pogácsát.

A magyar—szír gazdasági kapcsolatok további fejlesztésének lehetőségei

Kivitelünk jelenlegi áruszerkezete egyoldalú; az export mintegy $\frac{2}{3}$ -a két termékcsoportha korlátozódik: hengerelt árura és textíliára. Az ország fejlesztési terveinek ismeretében ez az áruösszetétel előreláthatólag nem tartható fenn a tervidőszak után. A lengyel berendezésekkel épülő homsi hengermű az országot nagymértékben függetleníti a jelenlegi importforrásoktól, jóllehet a belföldi igényeket teljes választékban és többféle minőségben nem fogja maradéktalanul kielégíteni. Emellett nekünk is érdekünk a magasabb műszaki kultúrát megtestesítő áruk kivitelének szorgalmazása.

A textilipar rekonstrukciója szintén az import csökkentésére mutat. A rekonstrukció választéki és minőségi javítást céloz, a műszalak nagyobb mértékű felhasználását, ezért a piac felvevőképessége és ezzel együtt exportlehetőségünk az eddigi tendenciának megfelelően tovább csökken. Az ország fejlesztési tervei alapján tehát arra lehet következtetni, hogy *a kivitelünk jelenlegi struktúrája által nyújtott növekedési tényezők kimerültek*, sőt kétséges, hogy az eddig elért forgalom szintjét is fenn tudjuk-e így tartani. A fejlesztés lehetőségeit tehát új területeken kell keresni, elsősorban a beruházási szükségleteknél.

A beruházási tervek értékelésénél megállapíthattuk, hogy a külföldi közreműködéssel tervezett beruházások azon részét, amelyre hitelt kívántak igénybe venni, a szocialista országok közreműködésével már nagyrészt magánjogi szerződésekkel biztosították. A nem hitelfinanszírozásra tervezett, mintegy 1 milliárd szír font értékű beruházás azonban számos lehetőséget nyújt külföldi partnerek bekapcsolódására. A magyar *híradástechnikai ipar* számára igen kedvező kilátások vannak a posta eddig még le nem kötött híradástechnikai berendezéseinek szállítására, a telefonhálózat bővítésére. *Műszeriparunk* két területen is számolhat megrendelésekkel: jelentős összegeket irányoz elő a terv kórházak és tudományos intézetek (egyetemek) fejlesztésére. A helyi szervek költségvetésében a városi autóbussz közlekedés nagymérvű felújítását, illetve bővítését tervezik, amely *közúti járműfejlesztési programunk* termékei számára teremthet újabb potenciális piacot.

A beruházások nagy részének finanszírozásánál a terv ugyan készpénzfizetést irányoz elő, számolni kell azonban azzal, hogy a tőkés cégek versenye az esetek többségében nem teszi lehetővé a készpénzes eladást. Ennek ellenére nem kell túl hosszú lejáratú, vagy számunkra nehezen viselhető hitelfeltételekkel számolni, mert a piacon szokásos cég hitel-feltételek követelményei többnyire meg-

egyeznek a bērendezések szállításánál világszerte alkalmazott feltételekkel (középlejáratú 4—6 éves hitelek). A kulcsra kész szállítás igénye csak kivételes esetben merülhet fel, az építést rendszerint helyi vállalkozásban végzik.

Meg kell jegyezni, hogy a szocialista országok közül jugoszláv és bolgár építési vállalatok a Közel-Keleten több országban, a többi között Szíriában is, vállaltak magas-, illetve mélyépítési munkákat és általában nem fizettek rá ezekre a vállalkozásokra. Elképzelhető, hogy a gazdaságirányítás új rendszerében körültekintőbb gazdálkodás mellett a magyar vállalatok is nagyobb kockázatvállalásra lesznek hajlandók.

Országunk szükségletei két igen fontos területen találkoznak Szíria fejlesztési terveiben kitűzött célokkal. A várható nyersolajtermelés a tervidőszak végére meghaladja a belföldi szükségletet. A gabonatermelés pedig az öntözéses gazdálkodás bővítésével szintén emelkedni fog. Jó gabonatermes esetén jelenleg is mintegy 350 000 tonna árpát exportál Szíria. Mindkét termékből jövőbeli vásárlási lehetőségeink kihasználása belső ellá-

tásunkon túl beszerzési forrásaink diverzifikálását és a magyar gépipar piacainak kiszélesítését mozdíthatja elő. Emellett figyelembe kell venni, hogy mint minden fejlődő ország, Szíria is elvárja, partnerei ne csak nyersanyagot, hanem fejlődő ipárnak termékeit is vásárolják.

Szíria és Magyarország gazdasági kapcsolatai az elmúlt években gyors ütemben fejlődtek. A fejlődés következő fázisa — mint az elemzésből kitűnik — a kapcsolatok szélesebb alapokra helyezését, az intenzitás fokozását követeli meg. A fejlődés eddigi tendenciája, valamint a szükségletek várható alakulása arra mutat, hogy a két ország közötti forgalom néhány év alatt a jelenlegi szintnek másfél-kétszeresére növekedhet a mindkét irányban való egyensúly fenntartása mellett anélkül, hogy bármelyik ország részéről erőforrásait meghaladó kockázatot, illetve áldozatvállalást követelne. Elemzésemben igyekeztem bemutatni, hogy erre a lehetőségek mindkét fél részéről adottak és kapcsolataink elmélyülése mindkét ország érdekét egyaránt szolgálja.

Maczek József

Földérték — földár — földhasználati díj

Magyarországon számottevő természeti erőforrást jelent a mezőgazdasági termőföld. Mennyisége viszont az utóbbi két évtizedben jelentősen — több mint 1 millió kh-val — csökkent. Az ipar, a közlekedés, a kommunális létesítmények stb. egyre több és több földet hódítottak el a mezőgazdaságtól. Szükséges folyamat-e ez? Kétségtelenül. Arra a kérdésre azonban, hogy mekkora veszteség érte a mezőgazdaságot, és ennek mekkora része lett volna elkerülhető, ma egyszerűen nem tudunk egzakt választ adni. *Ehhez ugyanis szükségünk lenne a föld közgazdaságilag megalapozott, a szocialista termelési viszonyoknak megfelelő objektív értékelésére.* E tekintetben azonban mind ez ideig igen szerény eredményeket ér-

tünk el. Az erre vonatkozó nem túlságosan bő hazai szakirodalom* mellett hasznos lehet a szocialista országok közgazdászainak e témájú tanulmányait megismerni.

* *Kampis György*: A kisajátítás funkcióiról. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1967. 8. sz.; *Dr. Beé Zsolt*: A belterületi (építési) telkek mint új állóeszközök értékelése. Pénzügyi Szemle, 1967. 6. sz.; *Burger Kálmánné*: Tanulmányok a mezőgazdasági árképzés köréből. 1965. (Sokszorosított tanulmány); *dr. Németi László*: A beruházások telepítésénél igénybe vett föld gazdasági értékelésének kérdései 1967. (Sokszorosított tanulmány.); *Kőmíves István*: A föld ára és gazdasági problémái. Pénzügyi Szemle, 1967. 7–8. sz.; *Kovács Csaba-Kőszegi László*: Néhány gondolat a telkek értékelésének kérdéséhez. Közgazdasági Szemle, 1967. 2. sz.; *Lukács Béla*: Fizessenek-e földhasználati díjat az ipari vállalatok? Közgazdasági Szemle, 1966. 6. sz.; *Csendes Béla*: Mezőgazdaságunk fejlesztése és eszközigényessége. Közgazdasági Szemle, 1967. 9. sz.

Természetesen nem véletlen, hogy az európai szocialista országok közgazdasági egyre nagyobb figyelmet szentelnek a föld gazdasági értékelésének, hiszen a Szovjetunióban 1980-ig a tervek szerint 50 millió hektárnyi mezőgazdasági földterület vonnak el ipari célokra, a Német Demokratikus Köztársaságban 1953—1967 között körülbelül 200 ezer hektárral csökkent a mezőgazdasági terület, ami a számítások szerint mintegy 600 ezer ember ellátását biztosította volna. Lengyelországban 1980-ig hozzávetőlegesen 200 000 hektárra lesz szükség városrendezési célokra, Csehszlovákiában pedig a szántóterület több mint 500 ezer ha-ral való csökkenése okoz gondot.

Érthető tehát, hogy a szocialista országok közgazdasági keresik azokat a módszereket, amelyekkel a föld iránti keresletet közgazdasági ösztönzők segítségével helyesen lehet befolyásolni és meghatározott keretek között tartani.

Egy ország földalapjának optimális elosztása a termelési ágak között természetesen elsődlegesen népgazdasági szintű probléma. Legnagyobb jelentősége a földnek azonban a mezőgazdaságban van, ahol alapvető termelési eszköz. A föld gazdasági értékelésének problémái is elsősorban a mezőgazdaságból kikerülő földek elvesztéséből eredő veszteség kompenzálásával kapcsolatosan merültek fel.

A továbbiakban azt a sokrétű, nagyon bonyolult, nemzetközi méreteket öltött vita főbb vonásait kívánom — kommentár nélkül — ismertetni, amely a szovjet, lengyel, csehszlovák, román, német és bolgár közgazdászok között lefolyt e téma kapcsán. A vélemények és ellenvélemények felvázolása révén mintegy helyzetjelentést szeretnék adni a vita állásáról, a főbb vitatott kérdésekről és a javasolt módszerek közgazdasági tartalmáról.

I. A földár meghatározásának kérdése

A föld pénzbeli értékelésénél a közgazdászok elsősorban a föld árának

megállapítására törekednek. Ez érthető is, hiszen a beruházásgazdaságossági számításokhoz, ártípus számításokhoz, sőt a mezőgazdasági termékek árányainak közgazdaságilag megalapozott értékeléséhez a föld számbavétele egyre inkább nélkülözhetetlenné válik.

Az alapvető kiinduló álláspontok

A szocialista országok közgazdasági általában abból indulnak ki, hogy a föld *különleges termelési eszköz*, nem munkatermék, s így értéke sincs, az egyes földdarabok tartósan különbözőek, s a föld a termelés állandó, újra nem termelhető, nem pótolható és korlátozott eszköze, s végül a föld meghatározott és el nem mozdítható helyet foglal el.

Néhány közgazdász (Sz. Sztrumilin, M. Jerzak, T. Rychlik) amellett tör lándzsát, hogy *a művelés alá vett földnek van marxi értelemben vett értéke*. A föld különleges termelési eszköz jellegét azonban ők is elismerik.

A föld gazdasági értékelésére irányuló kísérletek tehát eleve kétféle *alapvető* álláspontot tükröznek.

Mindazok, akik a művelés alá vett földet nem tartják értékfordozónak, a földnek csupán valamilyen árat kívánnak adni, az alábbi 3 módszer egyikének alkalmazásával:

1. A föld területegységre jutó hozadéka alapján;

2. Az ún. szubsztitúciós (helyettesítési) módszer alapján;

3. Az ún. kompenzációs költségek alapján.

Mások a föld árát a marxi munkaérték-elmélet alapján javasolják megállapítani. Véleményük szerint a művelésbe vett föld termővé tételéhez szükséges társadalmi költségek a föld esetében ugyanúgy értékelemmé válnak, mint bármely más termelési eszköz előállítása esetén.

Mivel szocialista termelési viszonyok között a föld árát a föld forgalmi ára alapján elméletileg és gyakorlatilag is lehetetlen megállapítani — ezzel a vita minden résztvevője

egyért —, úgy tűnik, hogy az előbbi alapvető álláspontok alapján kell megoldani a föld objektív gazdasági értékelését.

A) *Van-e a mezőgazdasági termőföldnek marxi értelemben vett értéke?*

M. Jerzak lengyel közgazdász szerint a rendszeresen megművelt földnek van értéke. Véleménye szerint a föld értéke a társadalmi munkaráfordítások révén növekedhet, de megfelelő művelés elmaradása esetén csökkenhet, „amortizálódhat” is. Úgy véli, hogy meghatározott, agrotechnikailag helyes gazdálkodási formák mellett a föld értékében akkumulációs részfolyamat megy végbe: a talajban humusz halmozódik fel, ez pedig a holt munka meghatározott felhalmozási formája.

Természetesen nem akarja csillagászati számokban kifejezni a föld értékét, tekintve, hogy — nézete szerint — a földbe fektetett munka a természet behatásai következtében meghatározott idő után elhasználódik, s ezért ugyanúgy kell amortizálni, mint más termelőeszközt. Meg kell jegyezni, hogy Jerzak a termőföld folyamatos amortizációjáról nem nyújt képet, mindössze arra vonatkozóan közöl számítást, hogy mikor beszélhetünk a föld teljes amortizálásáról.

A mezőgazdasági termékek termelésére fordított munkákat M. Jerzak két részre osztja; először, amelyek növelik a föld termőképességét és így értékét (a föld megművelése és trágyázása, s részben egyes növényápolási munkák), másodsor, amelyek a föld termőképességét nem befolyásolják (pl. aratás). M. Jerzak 1 ha szántóföld értékét 10—11 000 zlotyra, míg T. Rychlik — aki M. Jerzakhoz hasonló állásponton van — 10—12 000 zlotyra becsüli.

Sz. Sztrumilin a szűz- és parlagföldek művelésbeviteléhez szükséges ráfordítások alapján értékeli a földet. Hangsúlyozza, hogy az előbbiek közvetlenül az eddig terméketlen terü-

tek termővétételével kapcsolatosak. Ezen ráfordítási összegeket v elemként fogja fel — a holt munkát is visszavezeti v -re —, és a népgazdasági felhalmozási rátának megfelelő m összeggel megnöveli. Hektáronként a szántó átlagos árát a Szovjetunióban fenti számítás alapján 1958-ban 165, 1966-ban 177 rubelre becsülte.

Sz. Sztrumilin felhívja a figyelmet arra, hogy a földár folyó rubelben történő állandó növekedése lényegében a valuta csökkenő értékének tulajdonítható, annak, hogy a mezőgazdaságon belül a munkabér növekedési üteme megelőzi a munkatermelékenység emelkedését. A föld valódi, munkaérték alapján számba vett — munkanapokban kifejezett — értéke például jelentős csökkenést mutat az elmúlt fél évszázad folyamán, míg a földár szakadatlanul növekszik. Az előbbieket bizonyítására Sz. Sztrumilin a következő táblázatot közli.

Évek	1 ha föld ára		Napi bér (kopejkában)
	rubelben	munkanapokban	
1913	111,5	110	101,3
1958	165	88	187,5
1966	177	63	280,0

Forrás: Sz. Sztrumilin: A természet ajándékainak áráról. Voproszi Ekonomiki. 1967. 8. sz. 64. l.

Megjegyzendő, hogy a földár folyó valutában van kifejezve, illetve az 1913-as adat a földforgalmi árat tükrözi a Parasztbank adatai alapján, míg a későbbi adatokat Sztrumilin számította ki fenti módszere segítségével.

Sz. Sztrumilin igen jelentősnek tartja a földalap beszámítását a vállalati alapokba. Számításai szerint — a fenti földárak alapján — a földnek a termelési állóeszközök közé való besorolása lényeges változást jelent mind az állóeszközök össz volumenét, mind pedig ágazatok közötti megoszlását illetően. Csak az ipar által és a mezőgazdaság (szántó, kert, szőlő, rét, legelő) által elfoglalt földalapot figyelembe véve a népgazdaság 1966. évi (állatállománnyal együtt számított) 312 milliárd forint értékű álló-

eszköz-állománya mintegy 82 milliárd forinttal növekedne meg. Ez a népgazdasági állóalap-állomány 26 százalékos növekedését jelentené, a mezőgazdaság termelési rendeltetésű állóeszköz-állományának pedig mintegy 50⁰/₀-át tenné ki a földalap. Világos — jegyzi meg Sz. Sztrumilin —, hogy a föld számbavétele a termelési alapokban erősen megváltoztatná a termelési alapok értékesülésével, valamint az egyes ágazatok és vállalatok rentabilitásával kapcsolatos ismereteinket.

M. Jerzak, T. Rychlik és Sz. Sztrumilin álláspontját többen élesen kritizálják.

Legalaposabban H. Cholaj lengyel közgazdász fejtette ki ellenérveit a fenti elképzelésekkel szemben, M. Jerzakkal vitatkozva. Véleménye szerint M. Jerzak teóriája alapvetően hibás. Utal arra, hogy még a tőkés gazdaságokban is az adásvétel a földbirtokból pusztán tőkeelhelyezési lehetőséget teremt, fiktív, nem pedig tényleges tőkét hoz létre.

A földben rejlő eleven- és holtmunka-ráfordítást — Marxra hivatkozva — csupán komplikáló tényezőként fogja fel, ami a dolog lényegén nem változtat, mivel a teljesen műveletlen földnek is van ára.

Az amortizációval kapcsolatban H. Cholaj megjegyzi, hogy az csupán olyan termelési eszközökre vonatkozhat, amelyek értéküket az előállított termékekre átviszik. A föld azonban csak a használati értékek megtermelésének folyamatában vesz részt, de nem vesz részt a mezőgazdasági termékek értékének megtermelési folyamatában.

A M. Jerzak által javasolt módszert azért is hibásnak tartja, mert annak alapján nem lehet figyelembe venni a föld kedvezőbb természeti feltételeinek befolyását a mezőgazdasági termelés eredményeire, nem tudjuk kifejezni a természeti készletek bőségének vagy korlátozottságának hatását a gazdálkodás hatékonyságára.

T. Rychlikkel szemben, akinek véleménye végeredményben teljesen megegyezik M. Jerzakéval, H. Cholaj a következő ellenvetéseket teszi a

földnek mint állóeszköznek amortizációját illetően:

a) Az erdőirtással, talajjavítással stb. kapcsolatos beruházások olyan egyszeri beruházások, amelyeknek révén a művelés alá vett föld *üzemelési időszaka végtelen* (a fenntartási költségektől eltekintve).

b) A föld esetében másik sajátosság, hogy itt nem jelentkezik *a tőke „megifjodásának” problémája* sem.

c) A gazdálkodás alá vont, illetve vonható földek *véges mennyisége* ugyancsak figyelemre méltó sajátosság.

A továbbiakban H. Cholaj hangsúlyozza, hogy már Marx rámutatott arra, miszerint az előlegezett talajjavítási tőkéből eredő nyereség tiszta különbözeti járadékká változik, ha a felhasznált tőke amortizálódott. Tartós talajjavítás esetén tehát a föld mesterségesen fokozott differenciális termékenysége azonosul a természetes termékenységgel.

Mindezek alapján — vonja le a végső következtetést H. Cholaj — *a járadék nagyságának értékelése azonosná válik a különböző termékenységtelkek értékelésével általában.*

B) *A földnek marxi értelemben vett értéket nem tulajdonító álláspontok*

1. *A földár kiszámítása az egységnyi földterület valamely „hozadéka” alapján*

A közgazdászok többsége a föld árának megállapítása során a terület-egységre jutó „hozadék”-ból indul ki. Ez a „hozadék” szó meglehetősen sokrétűséget takar.

Vannak ugyanis olyanok: a) akik (Sz. Cseremuskin, S. Hartia, V. Baghinschi, Zs. Sztrasilov) a területegységre jutó egész tényleges, illetve ún. potenciális tiszta jövedelmet; b) mások (M. Tyerentyev, E. Karnauhova, M. Kovaljeva, L. Vaag, M. Bronstejn, I. Szmirnov, H. Cholaj) csupán a különbözeti földjáradékot; c) (M. Vajner) a növénytermelésből származó bruttó jövedelmet; d) (Sz. Ljascsen-

ko) a bruttó termelési értéket tartják a megfelelő kiindulási alapnak.

A föld árának meghatározása a tiszta jövedelem, a bruttó jövedelem és a földjáraadék alapján általában tőkésítési koeficiensek segítségével történik.

A tőkésítési koeficiensek javasolt nagysága általában 5–16⁰/₀ között változik. E százalékot a legváltozatosabb módon igyekeznek közgazdaságilag megalapozottá tenni a munkatermelékenység növekedésének mértéke és az állóeszközök forgási ideje alapján egyaránt.

A legtöbb híve a különözeti földjáraadékon alapuló földár-megállapításnak van.

H. Cholaj lengyel közgazdász álláspontját például a következőképpen fejt ki: „A föld különözeti földjáraadék alapján végzett értékelésének gazdasági értelme, hogy ez az értékelés kifejezi a természeti gazdaságok vagy a természet ingyenes erőforrásainak kihasználásával a társadalmi munkában elért megtakarítás nagyságát.”*

Sajátos közgazdasági megfontolást és számítási módszert tükröz azoknak a közgazdászoknak a véleménye, akik a *Lagrange—Kantorovics-féle szorzószámok* segítségével kísérlik meg a föld gazdasági értékelését.

Ez a módszer a föld „árnyékárának” megtalálására szolgál. A föld árnyékára a föld hiányát, illetve a jobb földeknek a kevésbé jó földekhez mért hiányát méri a többi termelési tényezőhöz viszonyítva.

Z. Czerwinski szerint a termelési tényezők árai egyformán függnek: a) e tényezők meglevő készletének nagyságától, b) az állami terv teljesítéséhez szükséges termelés volumenétől, c) fogyasztói preferenciáktól.

I. Szmirnov szovjet közgazdász szerint abból kell kiindulni, hogy a föld helyes közgazdasági értékelését az optimális népgazdasági terv keretén belül lehet csak meghatározni. Optimális terven azt érti, hogy a társadalom szükségletei volumen és össze-

tétel tekintetében maximálisan lesznek kielégítve minimális népgazdasági költségráfordítás mellett. Ilyen tervet a mezőgazdaság vonatkozásában — folytatja — a lineáris programozás ismert, a mezőgazdasági kultúrák ésszerű elhelyezésére vonatkozó feladatának megoldása révén kaphatunk.

Maximalizáljuk ugyanis a következő lineáris kifejezést:

$$\alpha(X) = \sum_{j=1}^n c_j x_j$$

a következő feltételek mellett:

$$\sum_{j=1}^n a_{ij} x_j = b_i, \quad i = 1, 2, \dots, m,$$

$$x_j \geq 0, \quad j = 1, 2, \dots, n,$$

ahol:

- c_j = a célfüggvény-együtthatók;
- a_{ij} = a technikai koeficiensek;
- b_i = a korlátra vonatkozó konstans értékek.

A föld gazdasági értékelését pedig a lineáris programozás duális feladatának megoldása adja meg e terv keretén belül.

Minimalizáljuk az alábbi lineáris kifejezést:

$$\alpha(Y) = \sum_{i=1}^m b_i y_i$$

a következő feltételek mellett:

$$\sum_{i=1}^m a_{ij} y_i \geq c_j; \quad j = 1, 2, \dots, n,$$

ahol:

- y_i = az i -edik termelési tényező értékelése.

Az i -edik termelési tényező értékelésén az i -edik erőforrás — a többi között a föld — árnyékárát értjük. Az erőforrás árnyékára azt mutatja meg, hogy mennyivel változik a célfüggvény értéke, ha az i -edik erőforrásból egységnyit elvonunk, illetve ha az i erőforrás rendelkezésre álló mennyiségét egységnyivel növeljük.

* Henryk Cholaj: A föld ára a közgazdasági számításokban. Varsó, 1966. (lengyelül) 220. 1.

Azaz, az adott feladatban ennyit ér az *i*-edik erőforrás.

I. Szmirnov konkrét számpéldájában háromféle földminőséggel számolt, s az általa összeállított optimális program alapján a legjobb minőségű föld 127,5 rubelre értékelődött, a közepes minőségű 80,5 rubelre, míg a legrosszabb nulla értéket kapott, tekintve, hogy utóbbin nem keletkezhet különbözeti járadék. A föld árnyékárán, illetve gazdasági értékelésén tehát I. Szmirnov nem mást, mint a tulajdonképpeni földjáradékot érti.

A továbbiakban ezt írja: az optimális termelési terv keretében a föld értékelése, amikor is a termelési terv a népgazdaság legfontosabb kölcsönösen összefüggő ágazatait öleli fel, a föld társadalmi hasznosságának mint termelési eszköznek, társadalmi használati értéknek értékelését jelenti.

Az *a*) és *b*) pont alatti felfogást vallók ellen általában azt hozzák fel érvül, hogy *egyrészt* a különbözeti járadék léte még ma is vitatott és gyakorlatilag nem tudjuk mindmáig elkülöníteni a többi tiszta jövedelem elemtől, *másrészt* azokat a földeket is kell értékelni, amelyeken tiszta jövedelem, illetve különbözeti földjáradék nem jön létre. *Harmadrészt* a földjáradék és a föld árának alakulása között a tőkés országokban sem mutatkozik korreláció.

2. A szubsztitúciós módszer alkalmazása a föld gazdasági értékelésénél

Adott termény a föld és más termelőeszközök különböző kombinációjával állítható elő, utóbbiak tehát bizonyos határon belül helyettesíthetők egymással. E módszer számos hívének ez az alapvető kiinduló pontja. Minthogy a szubsztitútív termékek árai közel állnak egymáshoz, véleményük szerint a földet a helyettesítési tényezők árának megfelelően kell értékelni.

O. Lange a szubsztitúció fokozódó nehézségét abban látta, hogy az egyik termelési tényező másikkal történő folyamatos helyettesítésénél a

második tényező termelékenysége egyre csökken.

H. Cholaj véleménye szerint a szubsztitúciós módszer alapján csak azokat a területeket lehet pénzben értékelni, amelyek többé-kevésbé népesedettek, mivel a népsűrűség a föld árának színvonalára befolyással van. Ezt azzal hozza összefüggésbe, hogy azokban az országokban, ahol az egy lakosra jutó megművelt földterület viszonylag kicsi, a földjáradék és a mezőgazdasági termékek árai relatíve magasak, mivel a mezőgazdasági termelés intenzifikálásának költségei itt magasabbak, mint a lakossághoz képest viszonylag sok mezőgazdasági területtel rendelkező országokban.

A szubsztitúciós módszer hívei a helyettesíthetőség technológiai és társadalmi (mezőgazdasági termelőszövetkezet vagy állami vállalat) optimumaival többnyire sajnos nem foglalkoznak.

3. A földár megállapítása a kompenzációs költségek alapján

A. Tomszen és M. Vitt a földértékelés azon esetével foglalkoznak, amikor például városépítés céljára mezőgazdasági használatban levő földeket sajátítanak ki.

Utálnak arra, hogy a földcsökkenés következtében elsősorban a népgazdaság nem tudja megkapni a megfelelő termékeket. Éppen ezért úgy vélik, hogy a kolhozok és szovhozok számára meg kell téríteni azokat a költségeket, amelyek lehetővé teszik a korábbi termékvolumen megtermelését.

Ez az általuk javasolt módszer lényege.

A helyreállítási költségeket illetően az a véleményük, hogy azokat a mezőgazdasági kultúrák átlagos termelési költségeiből kiindulva kell meghatározni.

Ezeket a költségeket a mezőgazdasági potenciál helyreállításának *időszakára* kell figyelembe venni, a potenciál alatt pedig a helyreállítandó kultúra természetes volumenét értik. A potenciált az adott gazdaságban levő

vetésszerkezet és a kultúrák átlagos termésátlagja alapján állapítják meg. Egyidejűleg számba veszik a termés növelését szolgáló és meg nem térült beruházások révén keletkező költségeket is.

Az adott gazdaság, megye, vidék átlagos költségei egyszeri költségekből és a termelési kultúrák helyreállítási ideje alatt felmerült folyó költségekből tevődnek össze.

Ha a mezőgazdasági termelés szünetel (például az évelő kultúrák pótlása esetén), a kolhozoknak és a szovhozoknak járó kárpótlási költségbe beleszámít az a tisztajövedelem-összeg, amelytől elesnek a pótlás ideje alatt. Ezeket a költségeket szintén a mezőgazdasági kultúrák egész nomenklatúrája alapján javasolják meghatározni.

Amennyiben a földek elvesztése következtében a fogyasztóhoz való szállítási költségek is megnövekednek, az előbbi költségekhez ez a költségtöbblet is hozzáadandó.

A költségek között úgyszintén számításba veszik a termelési és a szociális jellegű épületek és felszerelések újjáépítésének költségeit is, ha azok a kisajátítandó területen fekszenek. Abban az esetben, amikor az épületeket és a felszereléseket gyakorlatilag nem lehet átszállítani koruk miatt, a pótlási költségeket az új épületek és felszerelések helyi újraelőállítási értékén kell figyelembe venni.

E módszernek a szovjet közgazdászok körében sok híve van, gyakorlati felhasználásra is javasolják.

Nem egyedülálló azonban az a vélemény, hogy a helyreállítási költségeket ne az átlagos költségek alapján, hanem a helyi változatok szerint állapítsák meg.

Sz. Cseremuskin és Sz. Ljascsenko véleménye szerint a kompenzációs költségeket valóban figyelembe kell venni, de azokat nem kell a föld árba belekalkulálni, hanem közvetlenül a szovhozoknak és a kolhozoknak kell juttatni.

Figyelmet érdemlőek azok a javaslatok, amelyek értelmében a különböző építővállalatokat kompenzálnák, amennyiben azok mezőgazdasági mű-

velésre nem vagy kevésbé alkalmas területeken építenének, s ebből kifolyólag többletköltségeik merülnének fel.

II. A földhasználati díjról

A földhasználati díj bevezetését sok közgazdász javasolja (H. Cholaj, M. Bronstejn, J. Baca). Bevezetésének jelentőségét általában abban látják, hogy a folyó költségeket növelve *állandóan* a föld legkedvezőbb kihasználására hat. H. Cholaj például kifejezetten utal arra, hogy amíg a beruházás-gazdaságossági számításoknál a földár figyelembevételét tartja célszerűnek, a föld gazdasági értékelését egyéb célokra a földhasználati díj kielégítően tükrözi.

A legkonkrétabb elképzelést a Német Demokratikus Köztársaság Minisztertanácsának 1967. június 15-én kelt rendelete tartalmazza. A rendelet 1968. január 1-étől lépett életbe. Meg kell jegyezni, hogy a rendelet a földhasználati díjat a fentieknél tágabban értelmezi. Pontosabban szólva, a föld használatáért egy meglegelősen magas *egyszeri térítést* ír elő, amit a folyamatos hatás kedvéért évenként fizetendő eszközleltési járulék egészít ki.

Nézzük meg röviden, hogyan javasolják a német közgazdászok a földhasználati díj bevezetését.

A rendelkezés kiterjed minden olyan mezőgazdasági területre, amelyet bármely célra a mezőgazdasági termelésből kivonnak (állami gazdasági, termelőszövetkezeti, társadalmi szervezetek vagy magánszemélyek használatában levőkre egyaránt).

A földért a vállalatnak a föld minőségétől és a művelési ágtól függően jelentős összegeket kell fizetnie. Szántóföldért például 60—400 ezer márkát, rétért és legelőért 35—250 ezer márkát, szőlőért és gyümölcsösért 400 ezer márkát, erdőért pedig 30—150 ezer márkát hektáronként. Ennek az összegnek csak 25%-át kapják meg közvetlenül a kárt szenvedő korábbi földhasználók, a többi 75 százalékot az állam központilag osztja

el olyan állami vállalatok és szövetkezetek között, amelyek üzemi területét, illetve annak tényleges használhatóságát csökkentik.

Ezen összegen kívül, mivel a földek a vállalatok alapjaiba bekerülnek, utánuk eszközlekötési járulékot kell fizetni, akárcsak a többi termelőeszköz után. Utóbbi fizetési kötelezettségnek az a célja, hogy a föld optimális kihasználására folyamatosan ösztönözzön.

Rendkívül figyelemre méltó, hogy a nem külszíni bányaművelés alá vett mezőgazdasági és erdőterületek védelme céljából a bányüzemnek évente 5000 márkát kell fizetnie hektáronként. Amennyiben az előre megállapított határidőre nem kerül vissza a föld mezőgazdasági művelés alá, évenként 15 000 márkára nő a földhasználat díja. Nem megfelelő minőségben való visszaszolgáltatás esetén 20 000 márkát pótlékot fizet a bánya hektáronként.

A rendelet a mezőgazdasági földalap kiterjesztésére is igyekszik ösztönözni. Minden olyan állami vállalat, termelőszövetkezet vagy társadalmi szerv, amely területet tesz művelhetővé — holott ez nem volna kötelessége — a következő pénzbeli jutásokat kapja: először is megtérítik neki a kimutatott rekultiválási költségeket, másodszer kap 5000 márkát alapprémiumot hektáronként, harmadszer a föld minőségének megfelelő ún. minőségi prémiumot.

III. Hogyan értékeljük a földet a különböző népgazdasági ágak számára?

A közgazdászok között megoszlanak a vélemények a tekintetben, hogy szükséges-e egységes elszámolási metodika és a föld értékelésének egységes kritériuma a különféle népgazdasági ágak számára.

Kétféle alapvető álláspont alakult ki: az *első szerint* (M. Vilenszkij, I. Szmirnov, Sz. Sztrumilin) a földre vonatkozó árnak egységesnek kell lennie a népgazdaság valamennyi ága számára, egységes kritériumra és számítási metodikára van szükség. A földnek, mint néhány más termelési eszköznek, az állóeszközök közé kell tartoznia, a vállalat — ipari, építőipari vagy mezőgazdasági — köteles díjat fizetni mindezekért az alapokért, tehát a földért is.

A *másik álláspont* (M. Vajner, M. Kovaljeva, A. Tomszen, J. Baca, egyes német közgazdászok, Sz. Cseremuskin, Sz. Ljacsenko) abban foglalható össze, hogy egységes ár nem szükséges, ha egyszer a föld nem adásvétel tárgya. Néhány szovjet közgazdász véleménye szerint a Szovjetunió gazdálkodási körülményei között a földértékelés különböző kritériumai alkalmazandók: a) az egyik, amikor a föld a mezőgazdasági termelés szférájában marad, b) a másik, amikor kikerül a mezőgazdasági forgalomból. Az utóbbi esetben a föld árának 5—6-szor magasabbnak kell lennie, mivel ekkor figyelembe kell venni a mezőgazdasági termelésből kieső föld révén keletkezett veszteség pótlását a társadalom számára.

A német közgazdászok, amikor azt javasolják, hogy a mezőgazdasági földek igénybevételénél a földhasználati díj csak 50%-át (egészségügyi és szociális létesítmények, lakásépítés), illetve 25%-át (vízgazdálkodási építmények, közlekedési utak stb.) tegye ki az általánosan alkalmazandónak, lényegében szintén az utóbbi nézetet vallják.

J. Baca csehszlovák közgazdász pedig a földet csak azon termelési ágak, illetve ágazatok állóeszköz-állományába javasolja beszámítani, amelyeknél a földnek termelési szerepe van.

Szabó Gábor

Alfred Zaubermann: A szovjet tervezési módszerek legújabb fejlődési eredményei

(Economia Internazionale, Genova, 1967. 2. sz.)

A Szovjetunióban fél évszázada folyik tervezés, tervgazdálkodás. A tervezés együtt fejlődött ki a szovjethatalom megteremtésével. Mivel a gazdaságtörténetben előzménye nem volt, elméleti téren pedig a marxizmus klasszikusainál is csak nagyon általános utalások fordultak elő a tervezésre vonatkozóan, szükségszerű volt, hogy a tervezés empirikus úton fejlődjön. Évtizedeknek kellett eltelniük ahhoz, hogy az elmélet tényleges befolyást tudjon gyakorolni a tervezési módszerek kialakítására.

Még mielőtt az elmélet hatott volna, számos tényező befolyásolta a tervezést. Ilyenek például az általános társadalmi-gazdasági filozófia, a gazdasági környezet típusa, az intézményi struktúra, a kialakított stratégia, valamint a tervezők technikai lehetőségei. Mindezen tényezők hatására kialakult a normatív vagy utasításos tervezés, ennek is a közvetlen, centralizált változata. Ilyen háttér mellett, már a húszas években kifejlesztették a két, egymással összefüggő módszertani elvre alapozott tervezési módszereket:

1. *A mérleg-módszer.* Ez a módszer a húszas évek közepén nem jelentett általános egyensúlyi követelményt, hiszen a stratégia egyes ágazatok gyors felfűtése volt. Az egyensúly követelménye csak nagyon szűk területre és adott időpontra vonatkozott, tehát csak a gazdaság legfontosabb elemeire — fémekre, tüzelőanyagokra, élelmiszerekre, takarmányokra, munkaerőre — készültek mérlegek. Később megpróbálták a mérlegeket kiterjeszteni és egységes rendszerbe foglalni, de megfelelő technika hiányában egy időre felhagytak e törekvéssel. A harmincas évek elejére kristályosodott ki a „népgazdaság tervmérlege”. Fő alkotórészei: a társadalmi termék, a nemzeti jövedelem és a mun-

kaerőmérleg. Ezeket megkísérelték egységbe foglalni, de az ún. összevont mérleg csupán a tervmutatók laza gyűjteménye maradt. Magukat a mérlegeket vagy fizikai vagy pénzbeli egységek alapján dolgozták ki.

2. *A terv-variánsok módszere.* Mivel az egyes ágazatok számára próbálnak tervet kidolgozni, a terv készítői számos ismeretlennel találják szembe magukat. Nem ismerik például az ágazat termékeire irányuló keresletet és az ágazat számára elérhető nyersanyagmennyiséget vagy a beruházási forrásokat. Ezért minden ágazati terv elkészítéséhez szükséges lenne a népgazdasági terv ismerete. Hogy ebből a bűvös körből ki tudjanak törni, az ágazati terveket taláalomra, becslések alapján kellett elkészíteni és a tervezés későbbi szakaszában ezeket a „nyers” terveket finomították. A mérlegegyensúly kialakítását célzó folyamat meggyorsítása végett jelenleg a tervezést a tervidőszak beruházásainak meghatározásával kezdi. A beruházások volumenét a nemzeti jövedelemre vonatkozó tervcélok becslése segítségével történő felosztásával kapják meg. A tervszámot elég durva extrapoláció útján számítják ki. A következő lépésben a beruházási összeget felosztják az ágazatok között és az ágazatok által javasolt kapacitásbővítés költségét szembeállítják a beruházási korlátokkal. Ily módon kapják meg végül az ágazatok kibocsátásának volumenét. A fenti módszer gyengeségei nyilvánvalóak: a tényezőkre bontás és az összegezés rendkívül bonyolult műveleteit kívánja meg; e műveleteket több síkon kell elvégezni (ágazati és termék szinten, regionális és szervezeti szinten). Az árunomenklatúrának csak mintegy ezredrészét tudják átfogni a központi terv készítői. Végül ide tartozik az értékelés közismert problémája, a természetbeni és értékmutatók ellentmondása. Mindez oda vezet, hogy a tervet számos rejtett és ismert aránytalansággal kell életbe léptetni.

A gazdaság fejlődésével és bonyolultabbá válásával hagyományos módszerek tarthatatlanná váltak. A szovjet tervezők a Leontief-iskola által kidol-

gozott matematikai módszerekkel folytatott ágazatközi elemzéseket használták fel. 1959. év vége után kezdték el alkalmazni a nyitott, statikus Leontief-féle input-output modellt. Könnyű belátni, hogy a modell alapegyenlete megoldja a tervezők mérlegproblémáját (akár távlati, akár folyó tervről legyen is szó). A matrix-vektor alakban felírt Leontief-féle egyenletrendszer leírja egy termék termelését és felhasználását, vagyis most már szervezeten reprodukálja a szovjet tervezési gyakorlat hagyományos anyagmérlegét. Ezenkívül a matematikai apparátus számos számítástechnikai módszerrel siet a tervező segítségére.

Az alkalmazás során hamar felszínre törtek a módszer hátrányai és alkalmazásának nehézségei. Így például nyilvánvalóan gyenge pontja, hogy minden belső gazdasági kapcsolat linearitását tételezi fel. A rendelkezésre álló statisztikai információs anyag sem volt megfelelő, hogy a fizikai volumenben és pénzben megadott mutatók összeegyeztethetőségéről ne is beszéljünk. Ide tartozik a „számíthatósági rés” is. Jelenleg a szovjet termelési rendszernek az input-output módszerrel történő rendszerbe foglalásához 10^8 – 10^9 számú egyenletre lenne szükség, ugyanannyi ismeretlennel. A számítógéptechnika viszont ma még csupán 10^4 nagyságrendű rendszert képes megoldani. A „számíthatósági szakadék” tehát a 10^4 – 10^5 nagyságrendű.

A nyílt, statikus input-output modellben a termékek végső kibocsátása adott. A modelltől függetlenül határozzák meg 1. a magán és állami fogyasztást, 2. a beruházásokat és 3. az export volumenét. Így a számításokban nem tudnak kitérni a kapacitások strukturális egyensúlyának biztosítására. A probléma áthidalása végett a modell dinamikus változatát kellett felhasználni a távlati tervezésben. Az új modell alapegyenlete az ún. „kereslet-típusú” tervezés logikáját hozza a rendszerbe, szemben a hagyományos szovjet kínálati vagy forrástípusú tervezéssel. A szovjet tervezési tudományban és gyakorlatban most van folyamatban ennek a módszernek az átvétele.

A belső összhang mellett nagyon fontos a választási döntések meghozatala is. A hagyományos rendszerben nem

volt egyetlen kifinomultabb módszer sem az alternatívák közötti helyes választásra. A nemzeti jövedelem felhasználására vonatkozó fő stratégiai döntés után a további válogatást egy hosszadalmas folyamat kísérte, amelynek során kialakítottak egy mérőeszközt a beruházások hatékonyságának mérésére. Ennek a módszernek is számos gyenge pontja van. Csupán ágazati szintű alkalmazásra dolgozták ki, vagyis a hagyományos módszer a statikus parciális egyensúly módszerével dolgozott. Az általános egyensúly felé való közelítést a programozás kidolgozása jelentette, amelynek Kantorovics volt az úttörője. Az eredeti Kantorovics-féle modell egyetlen gyakorlati követelménye, hogy az előirányzott termelést a lehető legkevesebb költségráfordítással éri el. Annak ellenére, hogy a modellt sok tekintetben tökéletesítették, még számos hiányossága van (pl. a gazdasági kölcsönhatások linearitásának feltételezése, determinisztikus természete stb.). A matematikai apparátus azonban még nem tudott megbirkózni ezekkel a problémákkal. Az is igaz viszont, hogy a programozás módszere jól használható eszközt adott a központi tervezők kezébe, legalábbis egy nagyon tág keretközött mozgó modellezés vonatkozásában. Egy erősen leegyszerűsített, magas fokon aggregált lineáris programozási modell elég jól megközelíti a valóságot ahhoz, hogy alapján stratégiai döntéseket lehessen hozni. (Ezt igazolja az 1966–70-es távlati terv kidolgozása.)

A probléma továbbra is az, hogy az általános stratégiai tervezés mellett, az operatív, részletes tervezés számára nem sikerült megfelelő eszközt találni. Erre a célra a programozási konstrukció nem alkalmas. Ez nem a konstrukció belső korlátai miatt van így, hanem azért, mert a már korábban említett „számíthatósági szakadék” mélyül, ha optimális (hatékony) döntést akarnak hozni és a gazdaság komplexitásának növekedésével még mélyebbé válik.

Mindebből az következik, hogy a tervezők mindmáig képtelenek voltak a végrehajtóegységek kezébe olyan hatékony árakat adni (a készletekre és az árukra vonatkozóan), amelyek elősegítették volna a tervprogram megoldását.

(Ism.: Müller János)

J. Kvasa: A többműszakos munkarend vélt és igazi tartalékai

(Voproszi Ekonomiki, Moszkva, 1967. december)

A többműszakos munkarend bevezetése egyre inkább szükségessé válik. Ez egyrészt a munkaidő általános csökkenésével, másrészt új munkahelyek létesítésének emelkedő beruházási költségeivel magyarázható. Alkalmazásának kedvező hatásai közül a legfontosabb talán az, hogy meggyorsul a termelőberendezések cseréje, ezáltal társadalmi méretekben csökken az erkölcsi kopás következtében előálló veszteség.

Érdemes azonban megvizsgálni, vajon minden esetben célravezető-e ilyen rendszer alkalmazása. E kérdésre válaszolva a szerző nyolc csoportba sorolja az iparágakat. Az egyes csoportokra vonatkozó legfontosabb adatok 1966-ban a következők:

Csoportok	Termelő álló- eszközök md rubel	Munkások létszáma ezer	Technikai felszerelt- ség (R/fő)
I.	21,3	442	48 070
II.	38,7	2 797	13 830
III.	6,7	765	8 777
IV.	16,9	3 704	4 573
V.	12,2	1 244	9 804
VI.	28,5	7 579	3 800
VII.	1,9	2 100	901
VIII.	3,0	1 064	2 808
Egyéb	20,8	2 511	8 284
Ipar összesen	150,0	22 206	6 755

Az első három csoportba azok az iparágak tartoznak, amelyekben a termelés technológiájából, illetve szolgáltatásuk természetéből következően elkerülhetetlen a folyamatos munkarend (például vasúti szállítás, gázszolgáltatás, a vegyipari ágazatok többsége stb.). A negyedik csoportba tartoznak azok, amelyekben a termelés hatalmas gépsorokon történik, az automatizálás magas fokú, új munkahelyeket teremteni csak nagy összegű beruházásokkal lehet (például papírgyártás, nyomdaipar stb.). Itt a több műszak előnyei kétségtelenek. Az ötödik csoportban kizárólag kitermelő ágazatok találhatóak. Bár az automatizálás alacsony fokú, a munka technikai

felszereltsége magas (például kőszénbányászat). A hatodik csoportot főként gépipari ágazatok alkotják. A hetedik csoportra (könnyűipari ágazatok) az alacsony technikai felszereltség a jellemző. A foglalkoztatott munkáslétszámon belül nagy a női munkaerő aránya. A nyolcadik csoportban van például a fakitermelés. Itt nincs állandó munkahely, éjjeli műszak bevezetése rendkívül nehéz vagy éppen lehetetlen.

A táblázatból látható, hogy csoportról csoportra haladva — eltekintve az ötödik csoporttól — a technikai felszereltség egyértelműen csökken. Az első három csoportban található például az összipari állóeszköz-állomány 44,5 százaléka, az ipari munkásoknak viszont csupán 18 százaléka. A hetedik csoportban ellenben — itt az automatizáltság foka a legalacsonyabb — az ipari állóeszköz-állomány 1,3 százalékaival szemben a munkások 9,5 százaléka van lekötvé.

A folyamatos munkarend bevezetése különösen azokban az iparágakban problematikus, amelyekben viszonylag nem nagy beruházásokkal teremthetők új munkahelyek. A problémát még fokozza, hogy ezekben az ágazatokban túlnyomórészt női munkaerőt foglalkoztatnak. Számukra pedig az éjjeli munka különösen megerőltető, hiszen rájuk nehezedik a háztartás és a gyermeknevelés terhe is. A szerző arra törekszik, hogy viszonylag megbízható kritériumot állítson fel a harmadik műszak bevezetésének célszerűségét illetően. Következtetése: a célszerűség egyenesen arányos az új munkahelyek létesítéséhez szükséges beruházások nagyságával, és fordítottan arányos az éjjeli munkáért fizetendő pótdíjjal. Képletben kifejezve a harmadik műszak bevezetése akkor tekinthető célszerűnek, ha

$$N < \frac{0,5 f_1}{\Delta_v}$$

N = normatív megtérülési idő,

f_1 = egy munkahely létesítésének beruházási költségei,

Δ_v = a dolgozók éjjeli munkájáért évi átlagban kifizetendő pótdíj.

A számlálót azért kell 0,5-del szorozni, mivel az új vállalatokban kétműszakos munkarendet kell tervezni, ezáltal egy munkahely létesítésének beruházási terhei felére csökkennek. A ruhaiparra vonatkozóan a tört értéke például 3. Ez azt jelenti, hogy az iparági termelés $\frac{1}{3}$ -nyival való fokozásának beruházási terhei (kétműszakos új vállalatok

létesítése esetén) háromszor nagyobbak az éjjeli munkáért kifizetendő pótdíjnál. Az ipar egészére vonatkozóan viszont ez a szám 22,7.

Végül a szerző utal egy 1965-ös statisztikai felmérésre. A munkaerőre számított műszakszám-koefficiens (összes munkások száma osztva az első műszakban dolgozók létszámával) a szovjet ipar egészére vonatkozóan 1,5-et tett ki. A munkások 66,7 százaléka az első, 23,2 százaléka a második, 9,2 százaléka a harmadik, és 0,9 százaléka a negyedik műszakban dolgozott. Az 1,5-es koefficiens azonban távolról sem jelentheti, hogy tartalékként további 1,5 műszakkal számolhatunk. 1965-ben ugyanis az ipar termelőberendezései átlagosan 2,42 műszakban dolgoztak. Reálisan tehát a szovjet ipar egészét illetően 0,6 műszak tekinthető tényleges tartalékként. Ezt annál is inkább hangsúlyozni kell, mert sokan túlbecsülik a műszakszám fokozásával elérhető termelésnövelés lehetőségeit, s ezáltal elvonják a figyelmet a termelés fokozásának egyéb, tényleges tartalékaitól.

(Ism.: Benet Iván)

Jürgen Kromphard: A kamat fő meghatározói és funkciói a növekedésben

(Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Tübingen. 1967. 4. sz.)

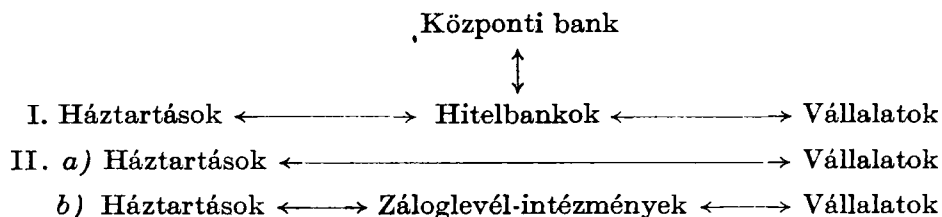
A neoklasszikus növekedési és termelési elméletek a kamat és a tőke határterméke közé egyenlőségjelet tesznek. Ezáltal a kamatelmélet és a növekedési

elmélet közötti összekötő kapocs megszűnik. A szerző célja a két elmélet összefüggésének megvilágítása.

Első lépésként, zárt és átfogó jellegű kamatelmélet híján, azt vizsgálja, hogy *mitől függ a kamat nagysága néhány leginkább ismert (legjelentősebb) kamatelméletben*. Véleménye szerint a Keynes-féle liquiditáspreferencia-elmélet a kamat nagyságát egyoldalúan a kínálat oldaláról, Schumpeter kamatelmélete pedig a kereslet szempontjából kívánja megmagyarázni. Ennek a két elméletnek a felhasználásával egy (átfogó jellegű) teljes, egységes kamatelmélet kidolgozására lenne szükség.

A továbbiakban leírja *a kamatképződés egy leegyszerűsített zárt gazdaságra vonatkoztatott modelljét*. Kiemeli a bankrendszer hatását a kamatképződésre. Azokat a piacokat, amelyeken a kamat kialakul, két csoportra osztja. Az első csoportban a háztartások és a vállalkozók a hitelbankrendszer közvetítésével állnak kapcsolatban egymással. Ebből adódóan két elkülönített piac van, a háztartások bankköveteléseinek (bankbetéteinek) a piaca [az ilyen bankbetétek kamata a „követelési kamat” (Habenzins)] és a vállalkozók bankhiteleivel foglalkozó piac [itt a kamat a „tartozási kamat” (Sollzins)]. A második csoport az értékpapír-piacok s az ipari követelések piacára (Markt für Industrieobligationen), valamint a jelzálog és a záloglevelek piacára bontható. A központi bank közvetlenül csak a hitelbankrendszerrel áll összeköttetésben.

A különféle piacok az alábbi sémával ábrázolhatók:

A vázolt piacok kínálati és keresleti feltételeit elemezve rámutat, hogy a magánháztartások megtakarításának összege független a kamatláb nagyságától. Következésképpen a kamat nagysága alapján véve a bankok kamatpolitikájának van alárendelve. A vállalkozók össz-hitelkeresletét a beruházások kamatrugalmassága határozza meg. Ez (eltekintve a hosszú megtérülési idejű

beruházásoktól, amelyeket jelzálogkölcsönnel finanszíroznak) elhanyagolhatóan kicsi. Az értékpapírok és a bankhitelek túlnyomórészt a rövid és a középlejratú, tehát a kamattól független beruházások céljait szolgálják. A bankhitel iránti összkereslet tehát alapvetően nem reagál a kamatláb nagyságára. Az újonnan kibocsátott értékpapíroknál és a felvett jelzálogkölcsönök-

nél kamatrugalmasság figyelhető meg, amennyiben az ezekből finanszírozott beruházások érzékenyek a kamat megváltozására.

A cikk utolsó részének tárgya: *mi a kamat szerepe egy növekedő gazdaságban és milyen lehetőségei vannak annak, hogy a kamat betöltse funkcióit.* A kamat fő feladata, hogy elősegítse a háztartások megtakarításainak mobilizálását. Ezért pozitív kamatlábra van szükség. Említi még az elosztási, a stabilizálási és a fizetési mérleg funkciókat.

Az általános termelési függvény felhasználásával a kamatlábat a következőképpen határozza meg:

$$i = \frac{n}{s} w_N,$$

ahol n = a tőke termelési rugalmassága,
 s = a beruházási hányad és
 w_N = a Harrod-féle természetes növekedési ráta.

Minél nagyobbak tehát a külső növekedési erők, annál magasabb adott n és s értékek mellett a tőke határtermelékenysége, és ezzel együtt a kamatláb. Minél alacsonyabb a növekedési ráta, annál kisebbnek kellene lennie a vállalkozók beruházási szándékának, úgy, hogy a kamatláb emelkedhet vagy csökkenhet. Erre nem lehet általános szabályt felállítani.

Adott külső növekedési tényezők mellett a beruházási és a megtakarítási hányad megváltozása a kamatláb ellenkező irányú változását vonja maga után. Egy koordinátarendszerben, amelyben az abszcisszán a beruházási kvótát, az ordinátán a kamatlábat ábrázoljuk, a két tényező közötti kapcsolatot egy egyenlőszárú hiperbola mutatja. Ha az ordinátára ezenkívül az egyensúlyi növekedési ütemet mint a beruházási hányadtól független nagyságot is felvisszük, akkor a metszéspont megadja azt a beruházási kvótát, amelynél a fogyasztás minden periódusban maximálva van.

Ebben a modellben az állam gazdasági beavatkozása nélkül nem a kamat határozza meg a beruházási hányadot, hanem fordítva. A cikk az állam gazdaságpolitikai beavatkozása és a kamat funkciói közötti kapcsolat elemzésével zárul.

(Ism.: *Schmidtné Kigyóssy Éva*)

Paul A. Samuelson: Az amerikai gazdaság 1968. évi prognózisa

(The Financial Times, London, 1967. dec. 30.)

Az amerikai gazdaság rövid távú prognózisát illetően nagyon egyeznek a vélemények a tekintetben, hogy 1968 a folyamatos növekedés éve lesz, ugyanakkor megoszlanak a növekedés erejét illetően. GNP modellekkel foglalkozó hivatalos és nem hivatalos szakértők, előrebecslők azt jósolják, hogy a globális dollárkereslet túlságosan nagy lesz, hacsak nem következik be adóemelés vagy a kongresszus által bevezetett egyéb költségvetési korlátozás. Számos üzletember és egyetemi közgazdász nem ért egyet ezzel a divatos előrejelzéssel. Azt hangoztatják, hogy a költségvetési feszültség növekedése az 1967-es lassú növekedési ráta megismétlődését eredményezné. A szerző szerint a kereslet húzó hatására bekövetkező infláció határozott veszélyt jelent 1968-ban, s ha döntenie kellene, akkor az adóemelés mellett foglalna állást, de megelégedne a személyes és a részvénytársasági jövedelmeket terhelő 6 százalékos adóval szemben azzal a 10 százalékkal, amit Johnson elnök már augusztus óta sürget.

A következő oldalon levő — közgazdászok és bankszakemberek által készített — táblázat az amerikai gazdaság 1968. évi prognózisa.

Ennek alapján tehát 7,5 százalékos pénzbeli és körülbelül 4 százalékos volumenbeli GNP-növekedés várható. A különbség a 3—4 százalékos általános áremelkedésnek tulajdonítható. Az 1967 eleji viszonylagos nyugalmat a gyakorlatilag teljes foglalkoztatottság szintjén végbemenő, folytatódó fellendülés követi. A kereslet várhatóan intenzívebb lesz az év első felében. Az 1967 végi autóipari sztrájk 1968 elejére fellendíti az autókeresletet, ugyanakkor acéltermékekben jelentős készletnövekedés lesz egy 1968 közepén lehetséges acélipari sztrájjal szembeni elővigyázatossággént. E prognózis jelentős költségvetési megszorításokat feltételez a szövetségi kormány részéről.

Az üzleti állótőke-beruházásokat tekintve a becslés kisebb növekedésre számít annak ellenére, hogy a McGraw-Hill és a hivatalos kormányközlemények is körülbelül 5 százalékos növekedést irányoznak elő, mivel az eddigi tapasztalat az, hogy a valóság elmarad az előirányzatok mögött azokban az években,

Megnevezés	1966	1967	1968. évi becslés
Bruttó nemzeti termék (1000 millió \$)	743	784	843
Évi százalékos pénzbeli növekedése	$8\frac{3}{3}$	$5\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{3}$
Évi százalékos reálnövekedése	$5\frac{4}{5}$	$2\frac{1}{2}$	4
Munkanélküliségi hányad (százalék)	3,8	3,9	4,1
Részvénytársasági profit az adók levonása előtt (1000 millió \$)	82,2	78,0	83,0
Exporttöbblet (1000 millió \$)	5,1	5,4	4,0

amikor a kihasználatlan kapacitás árnyéka borul a piac fölé. Növekvő költségek mellett a folyó dollár-kiadások növekedése olyan kicsi, hogy ez csökkenést eredményez az 1968. évi reál állótőke-beruházásokban, 1967-hez képest.

A készletnövekmény 1966-os 18 milliárdnyi évi nagysága 1967-re gyakorlatilag 0-ra csökkent, s ezáltal a gazdaság fékjévé vált. Ha a készletnövekmény visszatér normális szintjére, ez jelentős, több ezer millió dolláros lökést ad a gazdaságnak. 1968-ra körülbelül 8—9 milliárdos évi készletnövekedéssel számolnak.

A fogyasztás növekedését illetően, tekintettel az 1967. évi magas megtakarítási rátára, valamint a fogyasztók vásárlási szándékait megfigyelő kedvező közleményekre, kézenfekvőnek tűnik, hogy a globális fogyasztás növekedését nagyobbra becsülnék az elkölthető jövedelem várható növekedésénél.

A szerző röviden összefoglalva a Federal Reserve politikáját, megállapítja, hogy amikor Johnson elnök és a kormány visszautasította az adóemelés felhasználását az 1966-os inflációs nyomás ellensúlyozására, a Federal Reserve olyan szoros hitelpolitikát dolgozott ki, hogy az a pénzkínálat tényleges csökkenéséhez vezetett. 1967 elején számos közgazdász, de különösen a chicagói pénzügyi tekintélyek, elkerülhetetlen recessziót jósoltak, amit a Federal Reserve 1966-os pénzügyi korlátozásaira alapoztak. De még saját elméletük keretein belül is tévedtek, hiszen januártól augusztusig évi 8 százalékos pénznövekedés következett be.

Augusztus óta a pénzkínálat évi 5 szá-

zalékkal nőtt, de a szerző véleménye szerint a növekedés még ennél is lassúbb lesz. Ez azt jelenti, hogy a kamatláb — amely már eddig is a legmagasabb szintet érte el a század során — még magasabbra emelkedhet, s hitelhez valószínűleg még nehezebb lesz hozzájutni.

Ami a novemberi fontleértékelést illeti, a külföldről érkező nyomás magasabb kamatláb kialakulása irányába hatott. Ha a kereslet ténylegesen olyan nagy lesz, mint ahogy ezt a divatos előrejelzés jósolja, akkor a megkezdett lakásépítkezések a hitel hiánya miatt csökkennek. Természetesen a globális kereslet a vártnál gyengébbnek is bizonyulhat, s ez kedvezően hatna a folytatólagos lakásépítkezésekre.

Ha a táblázatban feltüntetett prognózis a valósághoz közel állna, Amerika jó vásárlónak bizonyulna a külföldi exportörök számára. A jelentős hazai kereslet következtében többet kellene importálni, s ezért 1968-ra az exporttöbblet csökkenésével számolnak.

Samuelson megjegyzi, hogy a font leértékelése megteremti a dollár gyengülésének a lehetőségét is, bár a két eset nem hasonlítható össze. Nyilvánvaló, hogy a dollárra nehező nyomás a hivatalos szakembereket arra készíti, hogy inflációellenes költségvetési, pénzügyi és jövedelempolitikát vezessenek be.

Mindent egybevetve, ha az 1968. évi prognózis megvalósul, az jelentős élet-színvonal-növekedést ígér, és kúszó inflációhoz vezet.

(Ism.: Kovács Ilona)

M. Panic: Bruttó állótőke-beruházás és gazdasági növekedés Angliában és Nyugat-Németországban 1954—64

(Bulletin-Oxford University Institute of Economics and Statistics, Oxford, 1967. november)

A szerző arra a kérdésre próbál részleges feleletet adni, hogy mi az oka a két hasonló nagyságrendű, hasonló nyersanyag-ellátottságú, gazdasági fejlettségű, ipari szerkezetű, exportfüggőségű gazdaság szélsőségesen eltérő nö-

vekedési eredményeinek a vizsgált időszakban. (A korábbi különbségek jórészt a kihasználatlan német kapacitások belépéséből fakadtak.) Kísérlete részleges — hangsúlyozza —, mivel csak egy tényezőt vizsgál meg a sok közül; nevezetesen a beruházások alakulását. Ezen belül kitér a bruttó beruházások részarányára a bruttó nemzeti terméken (GNP) belül; valamint megvizsgálja a bruttó beruházások szerkezetének szerepét. Az összehasonlítást — Milton Gilbert és J. B. Kravis számításai nyomán — a nemzeti valuták 1950-es tényleges dollár vásárlóereje alapján és 1950-es bázison végzi.

1. sz. táblázat

1950-es vásárlóerő-egyenértékek
(Egységnyi nemzeti valuta dollár egyenértéke.)

Megnevezés	Anglia	NSZK
Bruttó nemzeti termék (GNP)	4,57	0,394
Állótőkeképzés		
Gépek, berendezések, járművek	3,30	0,228
Építkezés (lakásépítés nélkül)	3,28	0,382
Lakásépítés	7,58	0,730

Az 1. sz. táblázat szerinti számítási módszerrel Panic először a bruttó nemzeti termék és a munkatermelékenység

1954-es és 1964-es színvonalát, illetve évi átlagos növekedésüket hasonlítja össze.

2. sz. táblázat

Év	Bruttó nemzeti termék (GNP)		Az NSZK		Összes foglalkoztatott munkaerő 1000 főre	1 foglalkoztatottra jutó GNP (termelékenység (\$))		Az NSZK termelékenysége (Anglia = 100)			
	1950-es áron mrd US \$		1 főre jutó \$			Abszolút	1 főre jutó		Anglia	NSZK	
	Anglia	NSZK	Anglia	NSZK	bruttó nemzeti terméke (Anglia = 100)						
1954	63,1	54,0	1236	1108	86	90	24029	22284	2627	2421	92
1964	84,9	105,1	1566	1804	124	115	25433	27096	3337	3878	116
Évi átlagos növekedés (1954-64) (%)	3,0	6,3	2,4	5,0	—	—	0,6	1,4	2,4	4,8	

Mi ennek az oka? — teszi fel a kérdést a szerző. Az NSZK az egész időszak alatt sokkal többet ruházott be, mint Anglia — válaszol, de ennek a különbségnek jelentős része az 50-es évek végéig abból adódott, hogy az NSZK töb-

bet fordított lakásépítésre. Ugyanakkor a termelő beruházások is magasabbak voltak az NSZK-ban. A bruttó termelő-tőke-állomány már 1954-ben is a két országban nagyjából azonos volt. Ez a II. világháború alatti német beruházási

hullámmal magyarázható, amely olyan jelentős volt, hogy az akkori új beruházások nagysága túlszárnyalta a háborús pusztításokat, a kiselejtezéseket. Az 1950-es évek végétől ez egy dolgozóra jutó bruttó termelőtőke-állomány az NSZK-ban nőtt gyorsabban. Ennek oka, nemcsak az, hogy az adott periódusban magyarányú beruházási tevékenység

folylt, hanem az is, hogy a háborús károkok, a háború utáni leszerelések következtében a kiselejtezések aránya rendkívül alacsony; következésképpen a helyettesítő beruházások aránya sokkal kisebb volt, mint a legtöbb országban, beleértve Angliát is. Ezt mutatja a következő táblázat.

3. sz. táblázat

Bruttó állótőke-képződés és tőkeállomány

Év	Az összes bruttó állótőke-képződés 1950-es áron mrd. US \$		A bruttó állótőke-képződés aránya a GNP-ben (változtatlan árakon %)		Egy dolgozóra jutó bruttó termelő tőke-állomány (selejtezések kiszűréssel (US \$, 1950-es áron)		Az 1 dolgozóra jutó NSZK-beli termelőtőke-állomány az angliai %-ában
	Anglia	NSZK	Anglia	NSZK	Anglia	NSZK	
1954	9,4	10,7	14,9	19,9	4,684	4,834	103
1964	16,0	24,0	18,8	22,9	6,075	7,307	120

Ezután a szerző azt vizsgálja meg, hogy a bruttó állótőke-képződésben fennálló mennyiségi különbség milyen mértékben befolyásolta a két ország gazdasági növekedésének eltérő alakulását? Ebből a célból Beckerman cambridge-i professzor nemrég kidolgozott módszerét alkalmazza, amely szerint a beruházási kvóták különbségeinek hatását a $(I_D - I_B) \frac{(V_B + V_D)}{2}$ képlet, a beruházott tőke termelékenységének hatását a $(V_D - V_B) \frac{(I_B + I_D)}{2}$ képlet, a kettő együttes (relatív) szerepét a $G = IV$, a növekedési különbségeket $G_D - G_B$ formula alapján méri; ahol I_B ; I_D a két ország bruttó beruházási hányadai (a „B” Anglia, a „D” az NSZK adatait jelöli), V_B és V_D az országok tőke/termelés hányados növekményének reciprokát, azaz az újonnan beruházott tőke termelékenységét, „G” — a növekedési rátát jelölik. A fenti képletekkel végzett összehasonlító számítások alapján a szerző úgy becsüli, hogy az összes termelés százalékos növekedésében fennálló különbségnek csak 42%-a, az 1 főre jutó termelés növekedésében fennálló különbségnek csak 41%-a tudható be a beruházási kvóták nagysága különbségének, az egyéb tényezők együttes súlya tehát nagyobb. Ez azt jelenti, hogy Anglia gazdasági növekedése akkor is elmaradt volna az NSZK-é mögött, ha beruházási kvótája azonos lett volna az utóbbiával.

A szerző ezután megvizsgálja, hogy a beruházásoknak az egyes tőkefajták, illetve a különböző tőkeigényességű és növekedési potenciállal rendelkező iparágak közötti megoszlásával magyarázható-e a növekedéskülönbség fennmaradó része? A megfelelő adatokból az látszik, hogy a tőkefajták szerinti megoszlásban Anglia (abszolúte kisebb) bruttó beruházásainak szerkezete mind az időszak elején, mind a végén valamivel kedvezőbb, mint az NSZK-é. Az előbbi ország esetében az összes építkezések súlya a bruttó beruházásokon belül 1954-ben és 1964-ben 65, illetve 63,9%; az utóbbiában 69, illetve 65,2%. Az iparági megoszlásban fordított a helyzet. Itt az NSZK volt némileg előnyben, azaz a szerző számításai szerint, ha a brit bruttó állótőke-beruházások szerkezete — azonos beruházási kvóta mellett — azonos lett volna az NSZK-ével, a vizsgált időszakban a bruttó nemzeti termék növekedése Angliában nem évi 3, hanem 3,3% lett volna. Így — szemben a beruházások nagyságbeli különbségével — ezek a tényezők nem játszhattak lényeges szerepet a két ország gazdasági növekedésének különbségében. Tekintettel arra, hogy — a szerző idézett számításai szerint — a beruházásokban fennálló különbségek sem szolgálnak teljes magyarázatul, végkövetkeztetése az, hogy itt olyan tényezők hatásáról van szó, amelyek vizsgálatának körén kívül estek.

(Ism.: Becsky György)

Dr. Fazekas Béla: Mezőgazdaságunk a felszabadulás után

Mezőgazdasági Kiadó, 1967. 391 l.

A régóta nélkülözött, magas színvonalú, elemző munka jellegét tekintve *agrár-gazdasági* tanulmány. Sokféleképpen érzékelhető ez. A mezőgazdasági termelés (I. rész) és a mezőgazdaság főbb termelőerői (II. rész) jellemzése kiegészül a tulajdonformák és a sokrétű társadalmi-termelési viszonyok vizsgálatával. Új oldalokról és élesen igyekszik megvilágítani a szerző a mezőgazdaságnak népgazdaságunkban elfoglalt helyét és összeilleszkedését a hozzákapcsolódó ipari, kereskedelmi, szolgáltatató ágazatokkal. Gyakran él a nemzetközi összehasonlítás módszerével. Nagyon fontos feltáratlan agrárközgazdasági problémákat érint, köztük a föld gazdasági értékelését, a mezőgazdaság termelőeszköz-igényét.

Fazekas Béla könyve jó néhány területen feltárja az agrárpolitika, a mezőgazdasággal kapcsolatos gazdaságpolitika és gazdaságirányítási rendszer termelésalakító hatását, ezzel segíti további részletesebb vizsgálatok elvégzését és helytálló következtetések kialakítását szocialista mezőgazdaságunk előtörténetéről, eddigi teljesítményeiről és jövő fejlesztéséről.

Nem közvetlenül a könyv témája, hanem sokkal inkább szerzőjének — címben aligha kifejezhető — szemléleti módja és vonalvezetése teszi a statisztikának, a nagyságrendek tudományának műhelyében készült terjedelmes munkát *korszerű és időszerű agrárközgazdasági kézikönyvvé*.

★

A választott téma „széles körű felfogásáról, kifejezetten agrárközgazdasági kezeléssel tanúskodik már „*A mezőgazdasági termelés jelzőszámai és az árrendszer*” című I. fejezet. Az 1957 és 1965 közötti mezőgazdasági árak jellemzése — rövidege ellenére is — alapos és meggyőző. Az árrendszer termelési mutatókra gyakorolt hatásának bemutatásakor szembejön a szerző kritikus és önkritikus magatartása saját munkaszerszámai, a statisztika jelzőszámai iránt. Az olvasók zöme minden bizonnyal szívesen tudna meg többet a termelési érték számításának metodikájáról, például a befejezetlen termelés, a készletkülönbözet és az állatállomány-változás elszámolásának módjáról. E fejezetben indokolt lett volna kritikusan ismertetni — mégpedig a később következőknél bővebben — a sajátos mezőgazdasági mutatószámok (a számosállat, a takarmányegyenérték, a szántóegység stb. mutatók) természetét is.

A II. fejezetben vázolja a szerző *a magyar mezőgazdaság felszabadulás előtti termelési színvonalát, birtokviszonyait, valamint a mintegy 3,5 milliárd (1938-as) pengő értékű háborús veszteségeit. A III. fejezet a földreformmal és az 1946-tól 1948-ig terjedő időszak termelési eredményeivel összefüggő problémákat tartalmazza. Ebben a periódusban — a szerző következtetése szerint — a sorozatos természeti csapások, a háromesztendő aszály számlájára írható, hogy mezőgazdaságunk a fejlődésben nem tudott lépést tartani a többi népgazdasági ággal. (49. l.) A mezőgazdaság az 1938. évi nemzeti jövedelemhez 32⁰/₀-kal, az 1947/48. évihez 27⁰/₀-kal járult hozzá (1947 januári összehasonlító árakon számolva).*

„*A mezőgazdasági termelés általános fejlődése*” című fejezetben az olvasó az agrártermelés legátfogóbb mutatóit találhatja meg, összehasonlítva az egész népgazdaság, az ipar fejlődésének jelzőszámaival. Áttekinti a szerző ebből a szempontból az iparosítás hatását és a mezőgazdasági nagyüzemek ipari tevékenységét is. 1938 és 1966 között — 1959. évi változatlan árakon számolva — mezőgazdaságunkban az összes (bruttó) termelés 24 százalékkal, a halmozatlan termelés 33 százalékkal, az árutermelés (nettó áruforgalom) 55 százalékkal lett nagyobb. (Valamivel kedvezőbbek a fejlődés mutatószámai, ha 1938 helyett az 1934—38. évek át-

lagához viszonyítunk.) A mezőgazdaság 1966. évi nettó termelése, nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása 1959-es árakon 11 százalékkal kisebb, „értékarányos árakon” számítva viszont 6 százalékkal nagyobb volt az 1938. évinél. E fejezet a termelési színvonalnak és a munkatermelékenységnek nagyon rövidre szabott tárgyalásával zárul. A termelési színvonal tárgyalása leszűkül az egységnyi mezőgazdasági területre jutó termelési értékre. A munka termelékenységét pedig „inkább csak tájékoztató jelleggel”, az egy foglalkoztatottra és az egy aktív keresőre jutó teljes termelés mutatóival jelzi.

Az V. fejezetben a szerző széles látókörrel és biztos módszertani megalapozottsággal fejti ki *mezőgazdaságunk népgazdasági szerepét*. A társadalmi termék és a nemzeti jövedelem arányainak felvázolása után kimutatja, hogy a gazdasági élet különféle termelő területein dolgozóknak a fele — kereken 2 millió kereső — mezőgazdasági (és erdőgazdasági) termeléssel, mezőgazdasági termékek forgalmazásával és feldolgozásával, valamint az agrártermelés ipari eredetű termelőeszközeinek gyártásával foglalkozott 1964-ben. A termelő szférában dolgozók e csoportja hozta létre a nemzeti jövedelem majdnem 40 százalékát (folyó áron számítva). A mezőgazdasági termékek felhasználásáról és ipari feldolgozásáról, a lakosság étel- és fogyasztásáról és agrárkereskedelmünkről elmondottak más oldalokról mutatják be hitelesen és szakszerűen mezőgazdaságunk közgazdasági aspektusait. Megjegyezhető itt, hogy a mezőgazdaság népgazdasági szerepének elemzése még teljesebb lehet, ha kiterjed az adó és „ároló” formájában teljesített hozzájárulásra a társadalmi szükségletek fedezéséhez.

A *növénytermelés és az állattenyésztés* fejlődését jellemzi a VI. fejezet, melyen elemelve a hozamoknak és a termelési szerkezetnek a változásait. Tartalmas tanulmányok számolnak be a fontosabb növényi és állati termékek (ágazatok) termelésének gazdasági/vonatkozásairól. A sokrétű elemzés és a mértéktartó következtetések mellett kivételnek minősíthető a következő mondat második részében kifejezett túlzott általánosítás: „A szocialista gazdaságok területükhöz képest viszonylag kevés baromfit tartanak, de tenyésztési és termelési munkájuk korszerű”. (165. l.) Részletes vizsgálatok szerint a korszerűség például a csirkehústermelő szövetkezeti nagygazdaságoknak legfeljebb egyharmadáról mondható el.

A könyv első részének végén a VII. fejezetben vázolja fel Fazekas Béla a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődését és a termelés alakulását a különböző gazdaságtípusokban: termelőszövetkezetekben, a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságában, állami gazdaságokban és az úgynevezett egyéb gazdaságokban (állami vállalatok, intézmények, tanácsok gazdaságaiban, „egyszerűbb” szövetkezetekben, kisegítő gazdaságokban és egyéni gazdaságokban).

A könyvnek valamivel kevesebb mint felét kitevő második része „*A mezőgazdaság főbb termelőerői*” összefoglaló címet viseli. Ebben a részben tárgyalja a szerző a földhasznosítást, a gépesítést, a mezőgazdaság épületeit, beruházásait, álló- és forgóeszközeit, valamint a munkaerőhelyzetet. A tanulmány a parasztság személyi jövedelmének és a mezőgazdasági termelés költségeinek vázlatos ismertetésével fejeződik be.

Eredeti felfogásban elemzi a szerző a *mezőgazdasági földterület nagyságának és a talaj termőképességének* változásait. E téma teljes körű, monográfiászerű feldolgozása agrárelméleti és gyakorlati szempontból egyaránt rendkívül értékes. Fazekas Béla kimutatja, hogy hazánkban 1938 és 1966 között a mezőgazdasági terület nagysága 8 százalékkal, a szántóföldeké 10 százalékkal csökkent. A mezőgazdaságilag már nem hasznosított területet a legutóbbi öt év átlagában 1,4 millió kh-ra és az éventi termésvesztést 4—5 milliárd forintra becsüli. Hangsúlyozza, hogy a mezőgazdaság termelőerőinek évről évre nagyobb része a hiányzó termőföldet pótolja. A föld termőképességének tartós növekedését a talajjavítás és talajvédelem, a vízgazdálkodás és öntözés, valamint a szőlő- és gyümölcsstelepités területén szemlélteti. Többféle módszerrel fejezi ki számszerűen a földnek, a mezőgazdaság alapvető és sajátos termelőeszközének kapacitását, és a ki nem használt termőkapacitást 6—8 százalékra kalkulálja.

A *gépesítéssel* foglalkozó részből a munkaerőhelyettesítés vizsgálata, az állóeszköz-elemzésből az egységnyi termelésre jutó eszközigeny kimutatása, a *forgóeszköz-vizsgálatból* pedig a műtrágyahasználat és a takarmányfelhasználás jellemzése emelkedik ki. Célszerű lett volna összesíteni a mezőgazdasági termelés állóeszköz- és anyag- (forgóeszköz-) igényességének vizsgálati eredményeit, s e mutatók szerint is összehasonlítani a szocialista nagy gazdaságot és a paraszti kisüzemet, illetve az ipart és a mezőgazdaságot.

A mezőgazdaság munkaerőhelyzetéről a könyvben a keresők számának és összetételének, a szocialista nagygazdaságok munkaerő-állományának és szakemberellátottságának elemzése ad képet.

★

A rövid általános értékelés keretében elsősorban a *szocialista nagyüzemi mezőgazdaság fölényének és lehetőségeinek* tudományos értékű jellemzéséről kell szólni. Egész pontosan kimutatja Fazekas Béla, hogy a mezőgazdasági termelés felszabadulás óta végbement (kétévtizedes) fejlődésének mintegy 60%-a a szocialista termelési viszonyok győzelme (1961) utáni öt évre esik. Azt is bizonyítja, hogy a szocialista átalakulással egyidejű termelésnövekedés tudatos erőfeszítés eredményének és nem a természeti tényezők kedvező hatásának tulajdonítható. (Beszédes ábra szemlélteti a bruttó termelés és a tenyészidőben lehullott csapadék alakulását az 1949—64 években. 62. l.)

Csak néhányat emelünk ki a nagyüzemi fölényt bizonyító gazdag adattárból: A búza termésátlagának felszabadulás előttihez képest 35 százalékos növekedése teljes egészében a legutóbbi 5—6 év eredménye. Gyümölcsstermelésünk több év átlagában háromszorosa a felszabadulás előttinek és a szocialista átalakulás óta minden évben megközelítette az 1 millió tonnát; a fának nagyüzemi ún. árügymölcsösökben levő 10 százaléka a termelés 30 százalékát adta. 1966-ig a szocialista átalakulás előtti utolsó évhez — 1959-hez — képest 11 százalékkal növekedett az állattenyésztés összes termelésének értéke. 5—6 évi jelentős romlás után az átalakulás óta erőteljesen növekedett a föld termőkapacitása. A felszabadulás utáni összes műtrágyafelhasználásnak kb. 80%-a az 1959 és 1966 közötti időben történt. Idézzük a szerző összefoglaló megállapítását: „A mezőgazdasági termelés felszabadulás utáni összes növekedéséből az 1945 és 1957/58 közötti időszakra mintegy negyedrésnyi jutott, az elért eredmények háromnegyede pedig a mögöttünk álló 8—10 év agrárpolitikájához fűződik.” (381. l.)

A tanulmány értékét — úgy vélem — növelte volna, ha nagyobb teret szentel a termelési színvonal, a munkatermelékenység, valamint az ágazati (termék) költség és jövedelmezőség problémáinak. Az állattenyésztés legmodernebb ágazatainak, a nagyüzemi tojástermelésnek és pecsenyecsirkehizlalásnak kiemeltbb tárgyalása mellett szintén érvelhetnénk. A könyv értékelésénél természetesen mérlegelnünk kell az e kérdések és a hozzájuk hasonló „parlagterületek” (például a mezőgazdasági termékek forgalma, a humán termelési tényező: a szakismeret és a tudomány mint termelőerő) tárgyalásához felhasználható adatbázist. Végül megjegyezhetjük, hogy a marxizmus klasszikusaitól vett idézetek és a kortárs szerzők megállapításaira való hivatkozások néhány helyen (például a 217—218., illetve a 235—236. lapokon) nem illeszkednek be igazán szervesen a szerző gondolatmenetébe.

★

Összegezőképpen újból megállapítható, hogy Fazekas Béla 34 éves, 15 fejezetre tagolt és 53 ábrát tartalmazó tanulmánya nagyon gazdag ismeret- és adatforrás. Meg vagyok győződve arról, hogy közgazdánk gyakran és eredményesen „konzultálhatnak” a „Mezőgazdaságunk a felszabadulás után” című tudományos értékű agrárgazdasági kézikönyvvel.

Fekete Ferenc

Dr. Stark Antal: A helyiipar Magyarországon

Kossuth Könyvkiadó, 1967. 202 l.

A helyiiparral, népgazdaságunk e sajátos területével foglalkozó publikációk között kiemelkedő helyet foglal el Stark Antal könyve. A szerző átfogó képet ad, összegezi a korábbi munkákból levonható tanulságokat és széles körű ismereteivel ki is egészíti azokat.

A könyv négy részből áll. Az első három fejezetben a szerző a tulajdonviszonyok szempontjából eltérő szektorok szerint csoportosítva a magánkisipar, a szövetkezeti ipar és az állami helyiipar tevékenységét tárgyalja. A negyedik — összefoglaló — rész (amely két fejezetből áll) a helyiipar szerepével és perspektívájával foglalkozik. Meg kell jegyezni, hogy a tárgyalási mód nem egységes: rendkívül értékes, tudományos igényű elemzések mellett vannak terjedelmes leíró részek, rendeletismertetések és több fontos kérdésben vitatható következtetésekkel is találkozhatunk.

A *magánkisiparral* foglalkozó fejezetben társadalmi és közgazdasági szempontból egyaránt képet alkothat magának az olvasó a kisipar szerepéről és jelentőségéről hazánk fejlődésében. A felszabadulás utáni időszokról szóló rész bemutatja azoknak az intézkedéseknek a rendszerét, amelyek egyfelől a kisipart beillesztették a tervgazdálkodás szervezetébe, másfelől a kisiparosokkal kapcsolatos politika végrehajtását jelentették. Stark rámutat az 50-es évek elején mutatkozó következtetlenségekre. Az eredeti cél a kisiparosok tevékenységének tervszerű befolyásolása lett volna, gyakorlatilag azonban a kisipar nagyfokú visszaszorítása következett be.

A kisiparral foglalkozó fejezet felhívja a figyelmet arra, hogy szakirodalmunkban, gazdasági elemzéseinkben egy-egy társadalmi-gazdasági kérdés taglalásánál a kisipar tevékenységét mint faktort súlyának megfelelően kell számításba venni a népgazdaság működési mechanizmusában.

A *szövetkezetekkel* foglalkozó fejezet előjáróban az ipari szövetkezés történetének nemzetközi áttekintését és fejlődésének fontosabb állomásait ismerteti, majd a felszabadulás előtti és utáni időszakra vonatkozó történeti tényekkel és szemléltető adatokkal mutatja be a mozgalom fejlődését Magyarországon. A szerző összehasonlítást tesz a szövetkezetek és az állami vállalatok működése között, vizsgálja a két szektorban érvényesülő érdekeltségi formák hatásának különbözőségét, a szövetkezetek vagyoni helyzetének alakulását, kritikai elemzést ad a szövetkezeti jövedelemadózás ösztönző hatásáról, végül bemutatja az irányításban fennálló különbségeket. Ebben a fejezetben Stark helyesen mutat rá arra, hogy a szövetkezeti ipar vagyoni helyzetének kedvező alakulása milyen szoros összefüggésben van a termelési kultúra színvonalának emelkedésével, valamint azzal, hogy a tagság érdekelt a szövetkezetek erősödésében és a szükségletekhez való alkalmazkodásban.

Stark Antal részletesen elemzi a szövetkezetek termelését az 1950—1965. közötti időszakban. Az adatok csoportosításával a helyzetet jól érzékeltető tényeket mutat be, így például azt, hogy a tárgyalt másfél évtized alatt a szövetkezetek termelésének mintegy 30 százalékát a belkereskedelem, kereken 20 százalékát a külkereskedelem értékesítette, 15 százalékkal szerepel a lakosság részére közvetlenül végzett tevékenység (javítás, szolgáltatás) és a termelő szféra különféle ágazatai a termelésnek körülbelül harmadát szívták fel. Megtudhatjuk még az adatokból, hogy a szövetkezeti export összetétele megváltozott: 1965-ben legnagyobb része, mintegy 30 százaléka vas-, fém- és gépipari és csak körülbelül 20 százaléka volt kézmű- és háziipari termék. Ismerteti a szerző az átlagkeresetek alakulását is az állami iparral való iparcsoportos összehasonlításban: az elemzés végkövetkeztetése, hogy a munkások, illetve termelők keresetének szóródása (96—115 százalék az átlaghoz képest) az adott iparcsoportban levő szakemberek létszámarányának eltérését tükrözi.

A könyv harmadik fejezete az *állami helyiiparral* foglalkozik. Leírja a tanácsi ipar kialakulását, amelynek fő momentumja a 10 főnél nagyobb létszámmal dolgozó vállalatok államosítása volt. A szervezeti felépítés ismertetésekor különbséget tesz a könnyűipari, valamint a mezőgazdasági és élelmezésügyi minisztérium szakfelügyelete alá tartozó helyi vállalatok között. Ilyen csoportosításban is részletes adatokat közöl a gazdálkodás legfontosabb jelzőszámairól. A tanácsi ipar 1965-ben

106 ezer fő létszámmal 11,1 milliárd forint értékű termelést folytatott, amelynek csaknem fele könnyűipari, 35 százaléka élelmiszeripari és mintegy negyedrésze nehézipari termelés volt.

Külön fejezet foglalkozik a tanácsi iparban keletkező akkumulációval, összehasonlítva a nagyipar és szövetkezeti ipar hasonló adataival. Ebből kitűnik, hogy 1 Ft lekötött eszközre a minisztériumi iparban 0,35, a tanácsi iparban 0,42, a szövetkezeti iparban 0,75 Ft akkumuláció jut. 1 Ft munkabérre jutó akkumuláció viszont a nagyiparban 2,82, a tanácsi iparban 0,93, a szövetkezeti iparban 0,96 Ft. Az akkumulációval összefüggésben részletes, iparcsoportonkénti elemzések mutatják a három szektor költséggazdálkodásának jellemzőit is. A jövedelmezőségi számításoknál a szerző kiemeli az alkalmazotti (szövetkezeti iparban: nem termelői) létszám arányát: a 100 munkásra jutó alkalmazottak száma az állami nagyiparban 29, a tanácsi iparban 22, a szövetkezeti iparban 11.

★

Az egyes fejezetek tartalmi ismertetésén túl foglalkozni szeretnék azzal, hogy a szerző hogyan foglal állást a legfontosabb kérdésben: hogyan határozza meg a helyiipar szerepét a múltban — és főképp — a jövőt illetően? A könyv egyik legértékesebb, legjobban kimunkált és legtöbb új gondolatot tartalmazó fejezete már a címben felteszi a kérdést: „Van-e és milyen jövője van a helyiiparnak?” De a kérdésre adott válasz vitatható.

A bevezető részben Stark Antal a következőképpen határozza meg a helyiipar fogalmát: „a helyiiparba tartoznak a lakosság és közületek szolgáltatási igényeinek, továbbá a kis volumenű, speciális árutermelési igények kielégítését végző, iparba sorolt gazdasági egységek, melyeknek helyileg irányított, önálló elszámolási formában való működése tulajdonviszonyuk, vagy gazdasági okok miatt előnyös.” (9. l.)

Ez a megfogalmazás — mind a tények figyelembevétele, mind a következtetések szempontjából — nem elég szabatos és több fontos kérdésben, éppen a szerző által feldolgozott anyagokból is levonható tanulságokat hagy figyelmen kívül. Vizsgáljuk meg ezeket közelebbről.

Stark felfogásában a helyiipar alapvetően *szolgáltató szektor*. De mi a valóság? A helyiipar szocialista szektorában (tanácsi és szövetkezeti iparban) a lakossági szolgáltatások körülbelül 11 százalékot tesznek ki, a közületi szolgáltatásokkal együtt a tevékenység mintegy 20 százalékra becsülhető. Még a magánszektor tevékenységével együtt sem éri el a helyiiparban a szolgáltatások aránya a 30 százalékot. Stark meghatározása lényegében kifejezi azt az iparszervezési koncepciót, hogy a nagyipar árutermeléssel, a helyiipar pedig szolgáltatásokkal foglalkozzék. Ez a cél mind a mai napig nem valósulhatott meg, mert nem objektív tényeken, nem az ipar termelési struktúrájának és az igényeknek reális számbavételén alapul. A helyiipar eddigi árutermelő kapacitását az áru iránt mutatózó fizetőképes kereslet nemcsak elérte, de meg is haladta. Emellett a minisztériumi ipar egyre nagyobb arányban végez olyan szolgáltatásokat, amelyeket eddig kizárólag a helyiipar végzett (például gépkocsijavítás, rádió-, televízió- és háztartásigép-javítás stb.). Igaz, hogy a helyiipari üzemek méretei sokkal inkább megfelelnek a koncentráltág olyan fokának, amely széles körben inkább alkalmassá teszi őket a szolgáltatások végzésére, igaz, hogy a szolgáltatásokra ezek az üzemek könnyebben specializálódhatnak, de áruik iránt, a termelő- és fogyasztási szférában, sőt a külkereskedelem részéről is jelentkező kereslet ezt mindeddig ellensúlyozta.

A helyiipar fogalmával kapcsolatban egyebek között vitatható az a meghatározás is, hogy „a tőkésországokban a helyiipar fogalmát a kisipar fogalmával azonosíthatjuk...” (171. l.) Úgy vélem, hogy nem helyénvaló az azonosítás a mi „helyiipar” kategóriánk és a kisipar között. A tőkésországokban a kisipar hatóköre a tőke koncentrációjának függvénye. Nálunk a korábbi mechanizmusban, szükségszerűségekből, tudatosan hoztuk létre a helyiipar kategóriáját és ide soroltunk olyan vállalatokat is, amelyek átlagos nagysága semmi esetre sem hasonlítható össze a kisiparéval, hanem még a fejlett ipari országokban is az azonos iparcsoportba tartozó tőkés üzemek átlagos nagyságának felelne meg.

A szerzőnek ki kellett volna mondania egyértelműen — ami egyébként fejtegetéseiből következik —, hogy a *helyiipar* (mint igazgatási fogalom) a régi mechanizmus terméke, a *tervutasításos rendszer kategóriája*. Helyiiparról ilyen értelemben csak a gazdaságirányítás centralizált modelljében beszélhetünk, amikor az ipari vállalatok egy része, a nagyipar, a minisztériumoktól kapja a terவutasításokat,

másik részük pedig a helyiiparhoz tartozik, mégpedig a helyi állami vállalatok a tanácsok, a szövetkezetek pedig a szövetkezeti központok közvetlen irányításával fejtik ki tevékenységüket. A helyiipar létrehozása — először a Szovjetunióban, majd a többi szocialista országban — lényegében a tervutasításos rendszer egyik *ellentmondásának* feloldására való törekvést jelentette. A helyiiparba olyan tevékenységeket soroltak, ahol legteljesebben nyilvánvaló volt, hogy semmiképp sem lehet minden igényt felmérni és apró részletességgel megtervezni. Itt a tervutasításos rendszer virágzása idején sem írták elő apró részletességgel a termelési feladatokat, *a kötetlenségek intézményesítve voltak.*

Mindennek hangsúlyozása azért fontos, mert az új mechanizmusban az irányítás korábbi módszere megszűnik, a gazdasági szabályozók egyformán érvényesülnek minden üzem tevékenységében. Az ágazati irányítás rendszerében — nem egyszerre, bizonyára lassú folyamat keretében — elhalványul a különbség a minisztériumi és a helyiipar között. Stark Antal végkövetkeztetésében viszont — amelyet könyvének 195—200. lapjain kifejt — tovább él az irányítás korábbi szemlélete: országos irányító szerv létrehozásával a helyiipar tevékenységének országos koordinálását javasolja.

Ha az új mechanizmus talaján végbemenő folyamatokkal számolunk, akkor másfajta következtetésre jutunk, mint a szerző. A piaci kapcsolatok várható hatása az lesz, hogy a *jelenleg helyiiparhoz tartozó üzemek fejlődését a gazdasági szabályozók általános rendszerében az ágazati koncepciók határozzák majd meg.* Abban viszont feltétlenül igazat kell adni Stark Antalnak, hogy az ipari létszám 23 százalékat foglalkoztató jelenlegi helyiipari üzemek továbbfejlesztése az új mechanizmusban a nagyiparétól eltérő és sok esetben nehezebben megoldható problémákat vet fel. Ezek a problémák most már *nem helyiipari* problémaként jelentkeznek, hanem mint *az ipar területi elhelyezkedésének, az ipari termelés megfelelőbb struktúrájának, az ipar egészségesebb koncentráltságának, a foglalkoztatottság egyensúlyára is tekintettel levő iparfejlesztésnek a problémája.*

Stark Antal a helyiipar rendkívül heterogén szervezetének témáit jó érzékkel dolgozta fel. Némely fejezetei különösen értékesek, ilyen például a szolgáltatásokkal foglalkozó rész. A könyv jelentősége leginkább abban van, hogy időszerű probléma megoldásához nyújt segítséget.

Ferenci Tibor

Lonti György:

ÚJ AMORTIZÁCIÓS NORMÁK A MAGYAR NÉPGAZDASÁGBAN

164 l., fűzve 14,50 Ft.

A könyv a jelenlegi amortizációs normák korszerűségével, a fizikai és a gazdasági avulás problémáival, a pénzügyi összefüggésekkel, a gazdasági és a fizikai kopás számbavételének lehetőségeivel és módszereivel, az amortizációs normák tér- és időbeli differenciálásának kérdésével, a különböző leírási módszerek értékelésének és alkalmazásának feltételeivel, az új amortizációs normák vállalati alkalmazásának problémáival foglalkozik.

A népgazdaság valamennyi vállalatának és nem termelő intézményének, valamint irányító szervezetének kíván tájékoztatást és konkrét segítséget nyújtani az új amortizációs normák alkalmazásával kapcsolatos kérdések megoldásában és kezelésében. A kiadvány oktatási célokat is szolgál.

Az állóeszközök új amortizációs normái és az ezzel kapcsolatos pénzügyi kérdések valamennyi gazdálkodó szervezetet érintik. Az új gazdasági mechanizmusban e területeken is jelentősen bővül a vállalatok önálló hatásköre.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Имре Вайда

Интеграция, экономический союз и национальное государство

В статье анализируется дающее себя знать во всем мире противоречие, находящее себе выражение, с одной стороны, в возникновении новых и в национализме существующих с давних пор, наций и национальных государств, а с другой стороны, в параллельно этому растущей интердепенденции мировой политики и экономики. Взаимная зависимость наиболее ярко проявляется в международных экономических интеграциях, которые, однако, не были в состоянии устранить раскрытое противоречие. В ЕЭС ближайшей станцией развития интеграции представляют собой создание экономического союза, а в СЭВ несколько лет назад возникла концепция совместного планирования, которая в случае своего осуществления также ориентировала бы на создание экономического союза. Из обоих соображений вытекало, что за политическим союзом — как бы автоматически — последует экономический союз. Однако действительное развитие в последнем десятилетии опровергло эти предположения: интеграция не привела к ослаблению сил, направляемых на самосохранение национальных государств.

Автор с целью выяснения причин вскрытого им противоречия анализирует понятие интеграции и ее экономическое содержание, выпукло представляя ее основные формы: рыночную интеграцию и интеграцию производства и развития. Решающее значение он придает последней и излагает, что хозяйство в сфере производства не нуждается в тотальной интеграции, так как в значительной части хозяйственных отраслей она не выгодна. Селективной интеграцией же должны охватываться технически передовые, динамические отрасли промышленности, оптимальных размеров развития которых невозможно достичь в национальных рамках в силу технической развитости и объемов требующихся капиталовложений. Этот процесс, однако, едва продвигается, так как интеграции не располагают обрабатываемой на развитие частью распределяемых национальных фондов. В то же время распоряжение источниками распределения и их возрастающая роль являются важнейшими экономическими основами существования государств.

В связи с этим автор анализирует понятие суверенитета, затем переходит к вопросу экономического союза, отрицая его реальность и развивая мысль о том, что создание экономического союза можно представить лишь на основании и в результате создания политического союза, что в свою очередь представляет собой создание нового государства. Далее автор говорит о том, что интеграции носят характер замкнутой экономической модели, и рассматривает вытекающий из настоящих интеграционных форм региональный протекционизм, а также его препятствующие развитию и политически вредные черты.

После представления результатов и недостатков социалистического международного разделения труда автор, подытоживая свои исследования, подчеркивает, что интеграция не является антимонией национального государства, последнее не теряет своей идентичности. Все же государство как историческая формация в конце концов растворится в огне социалистического гуманизма и интернационализма.

Лайош Фалувеги

Финансовая политика на начальном этапе реформы

Автор анализирует роль финансового дела и основные задачи финансовой политики в первые годы введения нового экономического механизма. Он исходит из того, что развитие хозяйства может быть уравновешенным лишь в том случае, если при устойчивом использовании основных фондов производства, при обеспечении полной занятости и при систематическом повышении реальной заработной платы будет постепенно расти национальный доход в расчете на душу населения. В новой системе управления структурные изменения производятся, главным образом, на основании решений, принимаемых в централизованном порядке. Рыночное равновесие может быть обеспечено посредством регулирования финансов. Разработка системы финансового регулирования рынка и согласование ее с народнохозяйственным планом входят в задачи финансовой политики.

При новом механизме финансовое регулирование может производиться двояким образом: устойчиво и гибко. Основными орудиями устойчивого финансового регулирования являются правила использования доходов предприятий и обложения их налогами, система цен, правила валютного обращения, общая система средне- и долгосрочных кредитов. Важнейшими средствами гибкого финансового регулирования являются условия предоставления кредитов, дотации и субвенции, определенные меры регулирования уровня заработной платы, принимаемые в некоторых случаях меры по ценообразованию, определенные меры, связанные со сметным делом. Устойчивые и гибкие средства регулирования составляют единую взаимосвязанную систему, в которой орудия устойчивого регулирования воздействуют на важнейшие пропорции, на основные направления развития, и которые остаются в силе по меньшей мере в течение плана на среднюю перспективу, в то время как меры гибкого регулирования представляют собой оперативные средства влияния на спрос и предложение.

Финансовая политика в процессе экономического роста должна обеспечить устойчивое сохранение рыночного равновесия как на потребительском, так и на инвестиционном рынке, а при том и во внешней торговле. Это в первые годы нового экономического механизма требует, с одной стороны, стабильности системы финансового регулирования, а с другой стороны, антиинфляционной финансовой политики. Нельзя отказаться от строгого согласования сметной и кредитной систем. Автор детально анализирует требования, предъявляемые к важнейшим средствам финансового регулирования.

Андорне Карпати—Миклош Турански

Экономическая эффективность реконструкции жилой площади

Рост городов — неизбежный процесс. Для новых жилых массивов требуются все новые территории. Застройка периферийных территорий требует значительных капиталовложений по устройству коммуникаций и благоустройству, приводит к неблагоприятному увеличению затрат времени и издержек на транспорт. В то же время во внутренних кварталах городов старые жилые дома постепенно обесцениваются, их содержание обходится все дороже. В качестве практической проблемы возникает вопрос о том, не является ли экономически более эффективным обеспечивать территории для новых жилых кварталов путем сноса некоторых старых кварталов или районов города.

Экономическая эффективность реконструкции жилой площади рассматривается авторами как экономическая эффективность вариантов размещения. Главный показатель при этом — сумма затрат в расчете на единицу назначения; экономически более эффективным является вариант, у которого этот показатель оказывается меньшим.

Проблеме представляет суммирование различных затрат. Учитываются следующие затраты:

- разовые затраты: капитальные вложения в строительство жилых зданий, сопряженные и сопутствующие капиталовложения, цена участка, издержки по сносу старых зданий и по возмещению нанесенного этим ущерба;
- ежегодно регулярно повторяющиеся затраты: издержки по непосредственной эксплуатации жилых кварталов, ремонтные издержки и затраты, связанные с используемым населением транспортом;
- периодически возникающие затраты различной величины: издержки по капитальному ремонту и реконструкции зданий и коммуникаций.

Анализ достаточно проводить для отрезка времени в 30—40 лет. Затраты, возникающие в различные годы, следует пересчитывать по тому же базисному году по правилам исчисления ссудных процентов. Применяемая процентная ставка должна устанавливаться в соответствии со средней по народному хозяйству нормой экономической эффективности.

Авторы детально излагают экономическое содержание элементов затрат, формулы их исчисления и практическое определение величины фактора времени.

Золтан Кардош—Дьозо Гушнади—Ева Вангер

Планирование роста в сельском хозяйстве

Авторы подытоживают результаты предварительных исследований по сельскому хозяйству, проведенных в группе по вопросам планирования роста Института экономики Венгерской Академии Наук.

На основании сельскохозяйственных данных европейских стран ими рассматривается, какие факторы воздействуют в наибольшей мере на рост сельского хозяйства. Они констатируют, что на рост сельскохозяйственного производства наиболее значительное влияние оказывают, в первую очередь, использование искусственных удобрений, удельное поголовье в животноводстве и механизация.

На основании регрессионных расчетов они выявляют, что на рост венгерского сельского хозяйства в значительной мере воздействуют использование искусственных удобрений и удельное поголовье в животноводстве, в то время как повышение уровня механизации при настоящей структуре не представляет собой первостепенной необходимости.

Использование приведенных методов представляется полезным при планировании роста сельского хозяйства.

Ласло Михайфи—Дьердь Саколцаи:

Модель децентрализованного планирования экономического развития. II.

Эта статья является второй из тех двух статей, в которых суммировались результаты эксперимента, направленного на построение деагрегированной модели на основании метода квадратичного программирования для планирования или прогнозирования перспективного экономического роста народного хозяйства. Модель может быть использована или а) для составления консистентного среднесрочного плана из планов, строящихся различными правительственными органами или предприятиями по отдельным отраслям или отдельным агрегированным макроэкономическим переменным, не обязательно консистентных или даже противоречащих друг другу, или б) — если такие планы не имеются — для осуществления консистентной экстраполяции по народному хозяйству в целом из единичных и по крайней мере частично неконсистентных экстраполяций. Условия консистентности выражаются условными технологическими коэффициентами затраты-выпуск и прочими параметрами.

В первой статье был развернут основной замысел метода и описана сама модель. В этой статье даются математическое решение модели и обобщение выводов вместе с математическим приложением.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Imre Vajda:

Integration—economic union—national state

The study analyses the world-wide contradiction between the emergence of new nations and national states (and the nationalism of the old ones) as well as the parallel growth of interdependence in world economy and policies. Mutual dependence appears most strikingly in the international economic integrations but up to now these were unable to bridge the contradiction revealed. As regards the EEC, economic union was indicated as the next step in the development of integration and a few years ago the idea of common planning emerged in the framework of the CMEA which, if realized, would have similarly orientated towards an economic union. It could be derived from both lines of reasoning that economic union is followed by political union, that the latter is an almost automatic consequence of the former. Actual development of the last decade has, however, refuted these assumptions; integration has not weakened the self-sustaining forces inherent in the national states.

In order to clarify the causes of the contradiction thus revealed, the author analyses the idea and economic content of integration, emphasizes its basic forms: market integration and production-development integration. He points out that it is the latter which is of decisive importance and expounds that in the production field total integration is not necessary nor does it entail any substantial advantages for the majority of industries. A selective integration must, however, embrace the leading, technically advanced, dynamic industries which—owing to their technical level and the magnitude of necessary investments—cannot be developed to optimal sizes in a national framework. But this process makes hardly any progress since the integrations do not dispose of the part of re-distributed national funds which may be used for development. At the same time, disposal of re-distributable resources is the most important economic fundament of the survival of national states.

In this connection the author analyses the concept of sovereignty, then passes to the problem of economic union and negates its reality, expounding that it is conceivable only as a result of political union, involving, as a matter of fact, the formation of a new state. Then, the integrations are treated as a closed economic model and the regional protectionism due to existing forms, as well as their characteristic features—which hinder development and are politically harmful—are shown.

After presenting the achievements and deficiencies of the socialist international division of labour, the author sums up the results of his researches by stressing that integration is not an antinomy of the national state, the latter will not lose its identity in the integration. Still, as an historical formation, it will finally get dissolved in the melting pot of socialist-humanism and internationalism.

Lajos Faluvégi:

Financial policy at the start of the reform

The author analyses the role of finances, the major tasks of financial policy in relation to the first years of the reform. His starting point is that a balanced growth of the economy will take place if per capita national income is steadily rising while production assets are lastingly utilized, full employment exists and real wages are regularly growing. In the new system of management structural changes take place mainly on the basis of central decisions. Market equilibrium is assured by way of financial regulation. It is the task of financial policy to draw up a system for financially influencing the market and to harmonize these financial regulators with the national economic plan.

The financial regulators of the new mechanism are of two kinds: either enduring or flexible. The major lasting financial regulators are: the rules relating to the taxation and utilization of enterprise incomes, the price system, the rules of foreign exchange management, the general system of medium and long-term credits. The major flexible regulators are: the conditions of credits, subsidies, certain measures regulating the wage level, individual price measures, certain budgetary measures. The lasting and the flexible regulators constitute a uniform and coherent system where the lasting regulators influence the major proportions, the major trends of development and are valid at least for the duration of a medium-term plan, while the flexible regulators are operative measures to influence demand and supply.

In the process of economic growth financial policy is called upon to assure lasting equilibrium both on the consumers' market and on that of investment goods, but also in foreign trade. This necessitates in the first years of the new economic mechanism partly the stability of financial regulators, partly an anti-inflationary financial policy. Neither can it dispense with a close harmony between the budget and the credit system.

The author analyses in detail the requirements raised by the major financial regulators.

Mrs. A. Kárpáti–Miklós Turánszky:

Economic efficiency of reconstructions in residential areas

The growth of towns is an inescapable process. Ever newer areas must be secured for the new housing estates. Building in the outskirts involves considerable investment in public utilities and transport and unfavourably raises time and costs of travelling. On the other hand, old residential buildings in the central districts get gradually depreciated, their maintenance costs are growing. The practical problem emerges to examine whether it is not more economical to secure new areas for residential construction by pulling down certain old estates or districts.

The economic efficiency of reconstruction in residential areas is examined by the authors as the *efficiency of choice between location variants*. The input per standard housing unit is considered by them as the main indicator: the variant showing the lowest value is most efficient.

Summarization of various inputs constitutes a problem. The inputs taken into consideration are the following:

- *non-recurrent inputs*, as the investment costs of residential buildings, the connected and complementing projects, the price of the land, the cost of pulling down old buildings and recompensation;

- annually recurring regular costs, as the running costs of the estates in the strict sense, maintenance and the cost connected with the traveling of tenants;

- inputs emerging from time to time in varying order of magnitude, as the renewal and reconstruction costs of the buildings and public utilities.

The period to be investigated should cover 30–40 years. The inputs emerging in different years should be discounted to an identical base year. The rate of interest to be applied should be established according to the general efficiency of investments in the economy.

The authors review in detail the economic content of the input elements, the formulae used and the practical establishment of the size of the time factor.

Zoltán Kardos–Győző Tusnádi–Éva Vanger:

Planning of growth in agriculture

The authors summarize the results of a preliminary study performed in the Growth Planning Group of the Institute of Economics.

They investigate the effects of the factors most influencing the growth of agriculture, relying on agricultural data of European countries. According to their findings agricultural growth is mainly influenced by fertilizer utilization, livestock density and mechanization.

Based on regression analysis the authors prove that the growth of Hungarian agriculture is considerably affected by fertilizer utilization and livestock density, but to raise the level of mechanization is not of primary importance in view of the actual structure of production.

It seems that the methods reviewed may prove useful in planning agricultural growth.

László Mihályffy–György Szokolczai:

A model for the decentralized planning of economic development II.

This is the second of two papers summarizing the theoretical results of an attempt to develop a disaggregated model based on quadratic programming techniques for the purpose of planning or forecasting the long-range economic growth of a national economy. The model may be used either (a) to formulate a consistent overall middle-range plan from the not necessarily consistent or even conflicting long-range plans set up by different government agencies or enterprises for the individual industries and for some aggregated macroeconomic variables, or (b)—if such plans are not available—to formulate a consistent extrapolation for a whole national economy from a set of individual and at least partly inconsistent forecasts. The conditions of consistency are expressed by extrapolated matrices of input-output technological coefficients and by some other parameters.

The first paper outlined the basic idea of the method, and described the model itself. This second paper presents the mathematical solution of the model and a summary of conclusions, as well as a mathematical appendix.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

5

A tartalomból

KARL MARX:

A tőkéről szóló fejezetből

BONTÓ LÁSZLÓ:

Vegyiparunk fejlesztésének irányai

BEREND T. IVÁN:

A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez

SZEBEN ÉVA:

A teljesítménymérés nehézségei és a munka szerinti elosztás

AUGUSTINOVICS MÁRIA:

Az ágazati kapcsolati modell általánosításához

XV. évfolyam

1968. május

TARTALOM

<i>Karl Marx</i> : A tőkéről szóló fejezetből („Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie”)	517	
<i>Bontó László</i> : Vegyiparunk fejlesztésének irányai	535	
<i>Berend T. Iván</i> : A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez	547	
<i>Szeben Éva</i> : A teljesítménymérés nehézségei és a munka szerinti elosztás	568	
<i>Augustinovics Mária</i> : Az ágazati kapcsolati modell általánosításához	583	
<i>Gelei Anna</i> : A tőkés vállalatelmélet átalakulása	600	
SZEMLE		
Mezőgazdaságunk fejlesztésének lehetőségei a nemzetközi munkamegosztás tükrében (<i>Hegedüs Miklós</i>)	618	
Az osztrák gazdasági helyzet néhány vonása (<i>Buzás József</i>) ...	628	
FOLYÓIRATSZEMLE		638
Robert Triffin: A nemzetközi gazdasági integráció monetáris oldalai — Kozlova, K.: J. K. Galbraith „Új ipari társadalom” és Rurarz, Z.: Az új ipari állam a kapitalizmus kapitulációja? — Lutz, Christian: Technikai „szakadék” az USA és Nyugat-Európa között — Vladimir Drasmanovic: A világgazdaság fejlődésének néhány irányzatáról		
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ		
Neményi István: Beruházási politikánk (<i>Horváth Ferenc</i>)	646	
A műszaki haladás problémái (<i>Mausecz Zsuzsa</i>)	647	
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	649	

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Augustinovics Mária kandidátus, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének osztályvezetője; **dr. Berend T. Iván** Kossuth-díjas, a történettudományok doktora, egyetemi tanár (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem); **dr. Bontó László**, az Országos Tervhivatal osztályvezetője; **dr. Buzás József** kandidátus, a Külkereskedelmi Minisztérium bécsi kereskedelmi kirendeltségének vezetője; **dr. Gelei Anna**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Horváth Ferenc**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanársegéde; **dr. Hegedüs Miklós**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Mausecz Zsuzsa**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Szeben Éva** kandidátus, a Budapesti Orvostudományi Egyetem adjunktusa.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovics Mária, Bálint József, Bognár József, Cukor György, Csendes Béla, Csikós-Nagy Béla, Erdős Péter, Fekete Ferenc, Friss István, Ganczer Sándor, Garamvölgyi Károly, Háy László (elnök), Hetényi István, Huszár István, Kornai János, Nagy Tamás, Péter György, Ripp Géza (főszerkesztő), Szabó József, Szabó Kálmán, Vajda Imre

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztőség: Budapest, V., Széchenyi rakpart 3. I. emelet. — Telefon: 313-975, 116-460, 123-570

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010
Terjedelem: 8½ ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1968. április 9.

68.0526 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADEMIAI KIADÓNÁL, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010. MNB egy számlaszám: 46., csekkbefizetési számla: 05.915.111-46; az AKADEMIAI KÖNYVESBOLTBAN, Budapest, V., Váci utca 22. Telefon: 185-612; a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA 1. számú HÍRLAPBOLTJÁBAN, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. és bármely postahivatalban, csekk számlaszám egyéni: 61 094, közületi: 61 066. MNB egy számlaszám: 8.

Előfizetési díj egy évre 120 forint.

A tőkéről szóló fejezetből*

Egyszerű csere. A cserélők viszonyai. Egyenlőség-szabadság- stb. -harmóniák. (Bastiat, Proudhon)

A pénznek teljes meghatározottságában pénzként való felfogását az teszi különösen nehézé — e nehézségek elől a politikai gazdaságtan úgy próbál menekülni, hogy a pénz egyik meghatározásától elfelejti a másikat és amikor az egyiket szembeszegezük vele, a másikra hivatkozik —, hogy itt egy társadalmi viszony, az egyének meghatározott vonatkozása egymásra, úgy jelenik meg, mint egy fém, egy kő, mint rajtuk kívül álló merőben testi dolog, amely mint ilyen a természetben készen található és amelyen egyetlen formameghatározás sem különböztethető meg többé természeti létezésétől. Az arany és ezüst nem magán- és magáért-valóan pénz. A természet éppúgy nem termel pénzt, mint ahogy nem termel váltóárfolyamot vagy bankárokat. Peruban és Mexikóban az arany és az ezüst nem szolgált pénzként, habár díszként előfordult és habár itt kifejlett termelési rendszer volt található. Pénznek lenni, nem természeti tulajdonsága az aranyak és az ezüstnek és ezért a fizikus, a kémikus stb. mint ilyen előtt teljesen ismeretlen. De a pénz közvetlenül arany és ezüst. Mértékként tekintve a pénz még mint formameghatározás dominál; még inkább érmeként, ahol ez külsőleg is megjelenik veretében; de a harmadik meghatározásban, azaz a kiteljesedésében, ahol mértéknek és érmének lenni csupán a pénz funkciójaként jelenik meg, minden formameghatározás eltűnt, illetve közvetlenül egybeesik a pénz fém-létével. Egyáltalán nem látszik meg rajta, hogy a pénznek lenni meghatározás pusztán a társadalmi folyamat eredménye; ez maga pénz. Annál keményebben az, mivel közvetlen használati értéke az élő egyén számára semmilyen viszonyban nem áll ezzel a szereppel, és egyáltalában benne mint a tiszta csereérték testetöltésében a csereértéktől megkülönböztetett használati érték emléke teljesen kihuny. Ezért itt egész tisztaságában előlép az alapvető ellentmondás, amely a csereértékben és a társadalom neki megfelelő termelési módjában bennefoglaltatik. Azokat a kísérleteket, amelyek úgy próbálták ezt az ellentmondást megszüntetni, hogy elvonták a pénztől fémformáját és külsőleg is úgy tételtek, mint a társadalomtól *tételezettet*, mint egy társadalmi viszony kifejezését, aminek a végső formája a munkapénz-forma lenne, már fentebb bíráltuk. Most egészen világossá kellett válnia annak, hogy ez kontárkodás, amíg a csereérték bázisát megtartják, és hogy még az az illúzió is, amely szerint a fémpénz meghamisítja a csereét, abból ered, hogy egyáltalán nem ismerik a csere természetét. Másrészt szintúgy világos, hogy amilyen mértékben nő az ellentét az uralkodó termelési

* Ez év májusában ünnepeljük Karl Marx születésének 150. évfordulóját. Ebből az alkalmából közlünk egy részt a „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie” című (Berlin. 1953. 151–175. l.) eddig még magyar nyelven meg nem jelent írásából, amely Marxnak 1857–1858-ban írt „A tőke” előkészítését szolgáló kéziratait tartalmazza.

Az eredeti szövegben a németen kívül francia és angol nyelvű részletek is vannak. Ezeket — a szokástól eltérően — a könnyebb érthetőség kedvéért nem lábjegyzetben, hanem a szövegben, magyar nyelven közöljük.

viszonyokkal szemben és ezek maguk is erőszakosabban sürgetik az átvedlést, abban a mértékben a polémia a fémpénz vagy egyáltalában a pénz ellen irányul mint a legfrappánsabb, legellentmondásosabb és legkeményebb jelenség ellen, amelyben a rendszer kézzelfoghatóan elénk lép. A pénzzel való mindenféle mesterkedéssel akarják aztán megszüntetni az ellentéteket, amelyeknek ez pusztán érzékelhető jelensége. Éppúgy világos az is, hogy addig lehet némely forradalmi műveleteket végezni vele, amíg úgy látszik, hogy a pénz elleni támadás minden egyebet a régiben hagy és csak kiigazít. Akkor a zsákot ütik és a szamarat gondolják. De amíg a szamar nem érzi a zsákra mért ütések, valóban csak a zsákot találják, nem pedig a szamarat. Mihelyt érzi, a szamarat ütik, nem pedig a zsákot. Amíg a műveletek a pénz mint olyan ellen irányulnak, addig ez csak következmények elleni támadás, melyeknek okai változatlanul megmaradnak; tehát ez a termelő folyamat zavara, amelynek megvan a szilárd alapja, azután az ereje is, hogy többé vagy kevésbé erőszakos reagálás révén ezeket mint pusztán átmeneti *zavarokat* tételje és úrrá legyen rajtuk.

Másrészt a pénzviszony meghatározásában rejlik, amennyire ezt a viszonyt eddig a maga tisztaságában és magasabban fejlett termelési viszonyokra való vonatkozás nélkül kifejtettük, hogy az egyszerűen fel-fogott pénzviszonyokban látszólag kihunytak a polgári társadalom összes immanens ellentétei, és ennél fogva megint hozzá menekülnek, a polgári demokrácia még inkább, mint a polgári közgazdászok (ezek aztán legalább annyira következetesek, hogy visszamenjenek a csereérték és a csere még egyszerűbb meghatározásához), a fennálló gazdasági viszonyok apológiája céljából. Valóban, amennyiben az áru vagy a munka még csak mint csereérték van meghatározva, a vonatkozás pedig, amellyel a különböző árukat egymásra vonatkoztatják, mint a csereértékek egymásra való cseréje, egyenlővé tételük, annyiban az egyének, a szubjektumok, akik között ez a folyamat végbemegy, csak egyszerűen mint cserélők vannak meghatározva. Abszolúte semmi különbség nem létezik közöttük, amennyiben a formameghatározás jön tekintetbe, és ez a gazdasági meghatározás, az a meghatározás, amelyben az érintkezési viszonyban állnak egymáshoz; társadalmi funkciójuknak vagy egymáshoz való társadalmi vonatkozásuknak a mutatója. A szubjektumok mindegyike cserélő; azaz mindegyiknek az a társadalmi vonatkozása a másikkal, ami a másikkal őhozzá. Ezért a csere szubjektumaiként vonatkozásuk az *egyenlőség* vonatkozása. Lehetetlen bármilyen különbséget vagy éppenséggel ellentétet kinyomozni köztük, még különbözőséget sem lehet. Továbbá az áruk, amelyeket cserélnek, mint csereértékek egyenértékek, vagy legalábbis azoknak számítanak (csak szubjektív tévedés történhet a kölcsönös becslésben, és amennyiben az egyik egyén netán becsapná a másikat, ez *nem a társadalmi funkció természetéből* fakadna, *amelyben* szemben állnak *egymással*, mert ez a funkció *ugyanaz*; ebben *egyenlőek*; hanem csak a természetes ravaszságból, rábeszélőképességből, egyszóval csak az egyik egyénnek a másikkal szembeni merőben egyéni fölényéből. A különbség természeti lenne, amelynek semmi köze nincs a viszonynak mint olyannak a természetéhez, és amelyet, ahogy tekintettel a további fejtegetésre mondhatjuk a konkurrenca stb. még gyengít is és megfoszt eredeti potenciájától). Ha a viszony tiszta for-

máját, a gazdasági oldalát vesszük szemügyre — az e formán kívüli tartalom itt tulajdonképpen még egészen kívül esik a gazdaságon, illetve mint a gazdaságitól különböző természeti tartalom van tételezve, amelyről azt lehet mondani, hogy még egészen el van választva a gazdasági viszonytól, mert még közvetlenül egybeesik vele —, akkor csak három mozzanat lép előtérbe, amelyek formailag különbözőek: A viszony szubjektumai, a *cserélők*; ugyanabban a meghatározásban tételezve; a cserék tárgyai, csereértékek, *egyenértékek*, amelyek nemcsak egyenlők, hanem kifejezetten egyenlőknek kell lenniök és mint egyenlők vannak tételezve; végül maga a csere aktusa, a közvetítés, amely a szubjektumokat éppen mint cserélőket, egyenlőket és objektumaikat mint egyenértékeket, egyenlőket tételezi. Az egyenértékek az egyik szubjektum megtestesülései a többi számára; azaz ők maguk egyenlő értékűek és a csere aktusában egyenlő érvényűeknek [Gleichgeltende] és egyszersmind közömbösöknek [Gleichgültige] bizonyulnak egymással szemben. A szubjektumok a csereben csak az egyenértékek révén vannak egymás számára mint egyenlő érvényűek és annak a tárgyiságnak a váltása révén bizonyulnak olyannak, amelyben az egyik a többi számára van. Mint-hogy csak így mint egyenlő érvényűek, mint egyenértékek birtokosai és mint ennek az egyenértékűségnek a csereben való bebizonyítói vannak egymás számára, ezért mint egyenlő érvényűek egyszersmind közömbösök egymással szemben, egyéb egyéni különbségükkel mit sem törődnek, minden egyéb egyéni sajátosságukkal szemben közömbösök. Ami mármost a csere aktusán kívüli tartalmat illeti, amely mind tételezése, mind bebizonyítása a csereértékeknek éppúgy, mint a szubjektumoknak mint cserélőknek, ez a tartalom, amely kívül esik a gazdasági formameghatározáson, csak a következő lehet: 1. A természeti különösége az árunak, amelyet kicserélnek. 2. A cserélők különös természeti szükséglete, vagy a kettőt összefoglalva, a cserélendő áruk különböző használati értéke. Ez, a csere tartalma, amely egészen kívül van gazdasági meghatározásán, ily módon nem hogy nem veszélyezteti az egyének társadalmi egyenlőségét, ellenkezőleg természeti különbözőségüket társadalmi egyenlőségük alapjává teszi. Ha A egyénnek ugyanaz a szükséglete volna, mint B egyénnek, és munkáját ugyanabban a tárgyban realizálta volna, mint B egyén, akkor nem is volna semmi vonatkozás közöttük, nem is volnának különböző egyének a termelésük oldaláról tekintve. Mindkettőnek szükséglete az, hogy lélegezzék; mindkettő számára létezik a levegő mint atmoszféra; ez nem hozza őket társadalmi kontaktusba; mint lélegző egyének csak természeti testekként állnak vonatkozásban egymással, nem személyenként. Csak szükségletük és termelésük különbözősége ad indítékot a cserebe és benne való társadalmi egyenlővé tételükre; ezért ez a természeti különbözőség az előfeltétele társadalmi egyenlőségüknek a csere aktusában és egyáltalában ennek a vonatkozásnak, amelybe mint termelők lépnek egymással. E természeti különbözőség szerint tekintve A egyén mint egy használati érték birtokosa van B számára, és B mint egy használati érték birtokosa A számára. Erről az oldalról a természeti különbözőség megint kölcsönösen az egyenlőség viszonyába helyezi őket. Eszerint azonban nem közömbösök egymásnak, hanem integrálódnak, szükségük van egymásra, úgyhogy B egyén az áruban tárgyasult valamiként szükséglet A egyén számára és vice versa [megfordítva];

úgyhogy nemcsak egyenlő vonatkozásban, hanem társadalmi vonatkozásban is állnak egymással. Ez még nem minden. Hogy az egyiknek ezt a szükségletét a másiknak a termékével és vice versa ki lehet elégíteni és hogy az egyik képes a másik szükségletének tárgyát megtermelni és mindegyik úgy áll szemben a másikkal, mint a másik szükséglete objektumának tulajdonosa, ez azt bizonyítja, hogy mindenki mint *ember* túllép a saját szükségletén stb. és hogy mint emberek viszonyulnak egymáshoz; hogy társadalmi nembeli lényegük valamennyiük előtt tudott dolog. Egyébként nem fordul elő, hogy elefántok tigrisek számára vagy állatok más állatok számára termelnek. Például. Egy méhraj au fond [alapjában véve] csak egy méhet alkot és valamennyien ugyanazt termelik. Továbbá. Amennyiben mármost az egyéneknek és áruiknak ez a természeti különbözősége (termékek, munka stb. itt még egyáltalán nem különbözőek; hanem csak áruknak vagy, ahogy Bastiat úr Sayt követve akarja, *szolgáltatoknak* a formájában léteznek; Bastiat azt képezi, azzal, hogy a csereérték gazdasági meghatározását annak természeti tartalmára, árura vagy szolgáltatásra redukálja, tehát képtelen a csereértéknek mint olyannak a gazdasági viszonyát megfogni, nagy haladást tett az angol iskolához tartozó klasszikus közgazdászokkal szemben, akik képesek a termelési viszonyokat olyanokként való meghatározottságukban, tiszta formájukban megfogni) az indíték ezeknek az egyéneknek az integrálódásához, cserélőkként való társadalmi vonatkozásukhoz, amelyben egyenlőknek *előfeltételeződnek* és *bizonyulnak*, annyiban az egyenlőség meghatározásához még a *szabadságé* járul. Habár *A* egyén szükségletet érez *B* egyén áruja iránt, nem keríti hatalmába erőszakkal, sem vice versa, hanem kölcsönösen elismerik egymást tulajdonosoknak, olyan személyeknek, akiknek akarata áthatja áruikat. Eszerint itt először is bekerül a személy jogi mozzanata és a szabadságé, amennyiben ez benne foglaltatik. Egyik sem keríti hatalmába a másiknak a tulajdonát erőszakkal. Mindegyik önként idegeníti el azt. De ez nem minden: *A* egyén csak annyiban és azért szolgálja *B* egyén szükségletét az *a* áru révén, amennyiben és mert *B* egyén *A* egyén szükségletét szolgálja a *b* áru révén és vice versa. Mindegyik azért szolgál a másiknak, hogy önmagának szolgáljon; mindegyik kölcsönösen mint a maga eszközét szolgálja ki a másikat. Mindkét egyén tudatában megvan most mind a kettő: 1. hogy mindegyik csak annyiban éri el célját, amennyiben a másiknak eszközül szolgál; 2. hogy mindegyik csak mint öncél (magáért-való lét) lesz eszköz a másik számára (másért-való lét); 3. hogy a kölcsönösség, amely szerint mindegyik egyszerre eszköz és cél, és pedig csak annyiban éri el célját, amennyiben eszközzé válik és csak annyiban válik eszközzé, amennyiben magát mint öncélt tételezi, hogy tehát mindegyik magát mint másért-való létet tételezi, amennyiben ő magáért-való lét, és a másik magát mint érte-való létet, amennyiben ő magáért-való lét — hogy ez a kölcsönösség szükségszerű tény, amelyet a csere természeti feltételeként előfeltételeznek, hogy azonban ez mint olyan a csere mindkét szubjektumának közömbös és csak annyiban érdeke ez a kölcsönösség, amennyiben kielégíti az ő érdekét mint a másikat kizárót, arra való vonatkozás nélkül. Ez azt jelenti, hogy a közösségi érdeket, amely az összaktus indítékaként jelenik meg, mint tényt mindkét részről elismerik ugyan, de mint ilyen a közösségi érdek nem indíték, hanem úgy-

szólván csak a háta mögött halad az önmagukba reflektált különérdeknek, a másik érdekével ellentétes egyes érdeknek. Erről az utóbbi oldalról az egyénnek legfeljebb még az a vigasztaló tudata lehet, hogy az ő ellentétes egyes érdekének a kielégítése éppen a megszüntetett ellentétnek, a társadalmi általános érdeknek a megvalósulása. Magánál a csere aktusánál fogva van az egyén, mindegyikük, úgy magába reflektálva, mint ezen aktus kizárólagos és uralkodó (meghatározó) szubjektuma. Ezzel tehát tételezve van az egyén teljes szabadsága: önkéntes tranzakció; egyik részről sincs erőszak; magának eszközként vagy szolgálóként tételezése csupán mint eszköz arra, hogy magát öncélként, uralkodóként és túllépőként tételezze; végül az önző érdek, amely nem valami felette állót valósít meg; a másikról is elismerik és tudják, hogy ugyanúgy a maga önző érdekét valósítja meg, úgyhogy mind a kettő tudja, hogy a közösségi érdek éppen csak az önző érdek cseréjének kétoldalúságában, sokoldalúságában és a különböző oldalakon való önállósulásában van. Az általános érdek éppen az önző érdekek általánossága. Tehát a gazdasági forma, a csere, minden oldal felé a szubjektumok egyenlőségét tételezi, ezzel szemben a tartalom, az anyag — mind az egyéni, mind a tárgyi —, amely a cserére ösztökél, a *szabadságot*. Az egyenlőséget és a szabadságot tehát nemcsak tiszteletben tartják a cserében, amely csereértékeken nyugszik, hanem a csereértékek cseréje a termelő, reális bázisa minden *egyenlőségnek* és *szabadságnak*. Mint merő eszmék ezek pusztán eszményített kifejezései a cserének; jogi, politikai, társadalmi vonatkozásokban kifejtve nem egyebek, mint ez a bázis más hatványon. Ez történelmileg is igazolódott. Az egyenlőség és szabadság ebben a kiterjesztésben éppen az ellentéte az antik szabadságnak és egyenlőségnek, amelynek a kifejlett csereérték éppenséggel nem volt az alapzata, ellenkezőleg, kifejlődésén ment tönkre. Ez az egyenlőség és szabadság olyan termelési viszonyokat előfeltételez, amelyek az ókorban még nem realizálódtak; a középkorban sem. Közvetlen kényszermunka az alapzata az ókornak; a közösség ezen nyugszik mint létező aljazaton; a munka maga mint kiváltság, mint még különülésében érvényesülő, nem mint általánosan csereértékeket termelő, az alapzata a középkornak. Ebben a kiterjesztésben a munka nem kényszermunka; sem nem valami közönségre mint magasabbra való tekintettel megy végbe (céhek), mint a második esetben.

Mármost helyes ugyan, hogy a cserélők [vonatkozása] az indíték, azaz a természeti, a gazdasági folyamaton kívül eső indíték oldaláról szintén bizonyos kényszeren nyugszik; de ez egyrészt maga is csak a másiknak a közömbössége az én szükségletemmel mint olyannal szemben, az én természeti egyéniségemmel szemben, tehát az ő egyenlősége velem és szabadsága, amely azonban éppúgy előfeltétele az enyémnek; másrészt, amennyire engem meghatároznak, kényszerítenek szükségleteim, csak a saját természetem, amely szükségleteknek és törekvéseknek az egésze, alkalmaz erőszakot rajtam, nem idegen valami (vagy az én *érdekem* általános, reflektált formában tételezve). De hiszen éppen ez az oldal is az, amely által én a másikon kényszert alkalmazok, őt a csererendszerbe hajtom.

A római jogban a *servust* [rabszolgát] ezért helyesen határozzák meg mint olyat, aki nem szerezhethet magának csere révén (lásd *Institu-*

tionés). Ezért éppúgy világos, hogy ez a jog, jóllehet olyan társadalmi állapotnak felel meg, amelyben a csere semmiképpen sem volt kifejtett, mégis, mivel meghatározott körben kifejtett volt, kifejtette a jogi személynek, éppen a csere egyénének a meghatározásait, és ily módon anticipálni kellett a jogot (az alapvető meghatározások tekintetében) az ipari társadalom számára, mindenekelőtt azonban a középkorral szemben kellett érvényre juttatnia mint a feltörő polgári társadalom jogát. Fejlődése azonban teljesen egybeesik a római közösség felbomlásával is.

Minthogy a pénz csak a csereérték realizálása, és a csereértékek rendszere csak fejlett pénzrendszerben realizálódott vagy megfordítva, ezért a pénzrendszer valóban csak a szabadság és egyenlőség e rendszerének a realizálódása lehet. Mint mérték adja csak a pénz az egyenértéknek a meghatározott kifejezést, teszi csak egyenértékké forma szerint is. A forgalomban előlép ugyan még egy formabeli különbség: A két cserélő a különböző meghatározásokban mint vevő és eladó jelenik meg; a csereérték egyszer mint általános jelenik meg a pénz formájában, aztán mint különös a természetes áruban, amelynek most ára van; de először is ezek a meghatározások váltakoznak; maga a forgalom nem művel egyenlőtlen-tételt, hanem csak egyenlővé-tételt, a csak tagadott különbség megszüntetését. Az egyenlőtlen-ség merőben formális csak. Végül magában a pénzben, amely forog, úgyhogy hol az egyik kézben, hol a másikban jelenik meg, és közömbös ezzel a megjelenéssel szemben, az egyenlőség most dologilag tételeződik. Mindenki mint a pénz birtokosa jelenik meg a másikkal szemben, sőt mint pénz, amennyiben a csere folyamatát tekintjük. Ezért a közömbösség és egyenlő-érvényűség kifejezetten megvan a dolog formájában. A különös természeti különbség, amely benne rejlett az áruban, kihunyt és a forgalom révén folyton kihuny. Egy munkás, aki 3 shillingért árut vásárol, az eladó számára ugyanabban a funkcióban, ugyanabban az egyenlőségben jelenik meg — a 3 shilling formájában —, mint a király, aki ezt teszi. Minden különbség kihunyt közöttük. Az eladó qua [mint] olyan csak egy 3 shilling árú áru birtokosaként jelenik meg, úgyhogy a kettő tökéletesen egyenlő; csakhogy a 3 shilling egyszer ezüstben, másszor cukorban stb. létezik. A pénz harmadik formájában úgy tűnhetne, mintha egy különböző meghatározás kerülne be a folyamat szubjektumai között. De amennyiben a pénz itt mint a szerződések anyaga, általános áruja jelenik meg, ellenkezőleg kihunyt minden különbség szerződő és szerződő között. Amennyiben a pénz felhalmozás tárgyává válik, úgy látszik, mintha a szubjektum itt csak pénzt, a gazdagság általános formáját, vonna el a forgalomból, amennyiben nem von el belőle ugyanilyen árú árukat. Ha tehát az egyik egyén felhalmoz, a másik nem, akkor ezt egyik sem a másik rovására teszi. Az egyik a reális gazdagságot élvezzi, a másik a gazdagság általános formáját veszi birtokba. Ha az egyik elszegényedik, a másik meggazdagodik, ez az ő szabad akaratuk és semmiképpen sem a gazdasági viszonyból ered, magából a gazdasági vonatkozásból, amelybe helyezték őket egymáshoz. Még az örökség és a hasonló jogi viszonyok, amelyek így keletkező egyenlőtlen-ségeket megörökítenek, sem ártnak ennek a természetes szabadságnak és egyenlőségnek. Ha A egyén eredeti viszonya nem áll ellentmondásban ezzel a rendszerrel, akkor ez az ellentmondás bizonyosan nem idézhető elő azáltal, hogy

B egyén az *A* egyén helyébe lép, megörökíti őt. Ez inkább a társadalmi meghatározásnak a természetes élethatáron túl való érvényre juttatása: megszilárdítása ennek a meghatározásnak a természet véletlen hatásával szemben, melynek behatása mint olyan inkább az egyén szabadságának megszüntetése volna. Azonkívül, minthogy az egyén ebben a viszonyban csak a pénz egyénnéválása, ezért mint ilyen éppúgy halhatatlan, mint a pénz, és örökösök általi képvisellete inkább ennek a meghatározásnak a keresztülvitele.

Ha ezt a felfogásmódot nem történelmi jelentőségében emelik ki, hanem mint cáfolatot szegeznek szembe a fejlettebb gazdasági viszonyokkal, amelyekben az egyének már nem pusztán mint cserélők vagy vevők és eladók lépnek fel, hanem meghatározott viszonyokban egymáshoz, és már nincsenek mind ugyanabban meghatározottságban tételezve, akkor ez ugyanolyan, mint ha azt akarnánk állítani, hogy a természeti testek között nem létezik különbség, még kevésbé ellentét és ellentmondás azért, mert például a nehézség meghatározásában felfogva valamennyi nehéz és ennek folytán egyenlő; vagy azért egyenlő, mert valamennyien a tér három dimenzióját foglalják el. Magát a csereértéket itt szintén egyszerű meghatározottságában tartják meg fejlettebb ellentétes formáival szemben. A tudomány menetében tekintve ezek az absztrakt meghatározások éppen az elsőeknek és leggyatrábbaknak jelennek meg; ahogy részben történelmileg is előfordulnak; a fejlettebb mint a későbbi jelenik meg. A meglevő polgári társadalom egészében ez az árakként és forgalmukként stb. való tételezés mint a felületi folyamat jelenik meg, amely alatt azonban a mélyben egészen más folyamatok mennek végbe, melyekben az egyéneknek ez a látszólagos egyenlősége és szabadsága eltűnik. Egyrészt megfélemednek arról, hogy a csereértéknek mint a termelési rendszer egésze objektív alapzatának *előfeltételezése* már eleve magában foglalja az egyén számára azt a kényszert, hogy közvetlen terméke nem számára való termék, hanem csak a társadalmi folyamatban *lesz* egy ilyen és ezt az általános és mégis külsőleges formát *kell* öltenie; hogy az egyének már csak mint csereértéket termelőnek van létezése, tehát már benne foglaltatik természetes létezésének egész tagadása; tehát egészen a társadalom határozza meg az egyént; hogy továbbá ez előfeltételezi a munka megosztását stb., amelyben az egyén már más viszonyok közé van helyezve, mint a pusztán *cserélőké* stb. Hogy tehát az előfeltételezés nemcsak hogy semmiképpen sem akár az egyén akaratából, akár a közvetlen természetéből eredő, hanem *történelmi* és hogy az egyént már a társadalom által *meghatározottnak* tételezi. Másrészt megfélemednek arról, hogy a magasabb formák, amelyekben most a csereét tételezik vagy a termelési vonatkozások, amelyek a csereben realizálódnak, semmiképpen sem állnak meg ennél az egyszerű meghatározottságnál, amelyben a legfőbb különbség, amelyhez eljut, formai és ezért közömbös. Végül nem látják, hogy már a csereérték és a pénz egyszerű meghatározásában rejtve bennefoglaltatik a munkabér és tőke stb. ellentéte. Az egész bölcsesség tehát arra lyukad ki, hogy megállnak a legegyszerűbb gazdasági viszonyoknál, amelyek önállóan felfogva merő absztrakciók; amelyeket azonban a valóságban ellenkezőleg a legmélyebb ellentétek közvetítenek és amelyek csak egy oldalt ábrázolnak, amelyben ezeknek az ellentéteknek a kifejezése elmosódott.

Másrészt éppúgy megmutatkozik a szocialisták bárgyúsága (főként a franciáké, akik azt akarják bebizonyítani, hogy a szocializmus a *polgári* társadalom eszméinek realizálása, amelyeket a francia forradalom mondott ki), akik azt bizonygatják, hogy a csere, a csereérték stb. *eredetileg* (az időben) vagy *fogalmuk* szerint (adekvát formájukban) minden ember szabadságának és egyenlőségének rendszerét alkotják, de a pénz, a tőke stb. meghamisította őket. Vagy azt is bizonygatják, hogy a történelem eddig még elhibázott kísérleteket tett arra, hogy ezeket az igazságuknak megfelelő módon keresztülvigye és hogy ők, mint például Proudhon, most felfedezték az igazi megoldást, melynek révén e viszonyok valódi történetét kell hamis történetük helyére állítani. Azt kell nekik felelnünk, hogy a csereérték vagy közelebbről a pénzrendszer valóban az egyenlőség és szabadság rendszere és hogy ami a rendszer közelebbi fejlődésében zavaróan lép fel velük szemben, a rendszerben bennerejlő zavarok, az éppen az *egyenlőség és szabadság* megvalósulása, amelyekről kiderül, hogy egyenlőtlenség és szabadságnélküliség. Éppoly jámbor, mint ostoba kívánság az, hogy a csereérték ne fejlődjék tőkévé, vagy a csereértéket termelő munka ne fejlődjék bémunkává. Ami ezeket az urakat a polgári apologetáktól megkülönbözteti, az egyrészt az, hogy érzik az ellentmondásokat, amelyeket a rendszer magában foglal; másrészt az az utópizmus, hogy nem akarják megérteni a szükségszerű különbséget a polgári társadalom reális és eszményi alakja között és ezért abba a fölösleges vállalkozásba akarnak kezdeni, hogy ismét realizálják magát az eszményi kifejezést, hiszen az valójában csak ennek a realitásnak a képmása. Az az unalmas bizonygatás mármost, amely ezekkel a szocialistákkal szemben a lezüllött legújabb gazdaságtan részéről történik (klasszikus képviselőjének, ami az unalmasságot, a dialektika affektálását, a jámbor felfuvalkodottságot, a gyermekeken önelégült közhelyet és a történelmi folyamatok felfogására való teljes képtelenséget illeti, *Frederick Bastiat* tekinthető, mert az amerikai *Carey* legalább a meghatározott amerikai viszonyokat juttatja érvényre az európaiakkal szemben), *amely kimutatja*, hogy a gazdasági viszonyok mindenütt *ugyanazokat* az egyszerű meghatározásokat fejezik ki, és ezért mindenütt a csereértékek egyszerűen meghatározott cseréjének egyenlőségét és szabadságát mutatja ki, ez a bizonygatás merőben gyermeteg absztrakcióra redukálódik. Például a tőke és kamat viszonyát a csereértékek cseréjére redukálják. Tehát miután először az empiriából átvették azt, hogy a csereérték nemcsak ebben az egyszerű meghatározottságban, hanem a tőke ettől lényegileg különböző meghatározottságában is létezik, a tőkét megint a csereérték egyszerű fogalmára redukálják, és a kamatot, amely most a tőkének mint olyannak egy meghatározott viszonyát fejezi ki, ugyancsak meghatározottságából kiragadva, csereértékkel egyenlőnek tételezik; elvonatkoztatnak az egész viszonytól annak specifikus meghatározottságában és visszatérnek az árunak árura való cseréje fejletlen viszonyához. Amennyiben absztrahálok attól, ami egy konkrétumot az absztraktumától megkülönböztet, ez természetesen az absztraktum és semmi attól különböző. *Eszerint valamennyi gazdasági kategória csupán más és más név mindig ugyanarra a viszonyra és ez a durva képtelenség a reális különbségek felfogására képviselné azután a tiszta common sense-t [józan ész] mint olyat. Bastiat úr „gazdasági*

harmóniái” azután *au fond* arra lyukadnak ki, hogy egyetlen gazdasági viszony létezik, amely különböző neveket ölt, vagy hogy csak névleg áll fenn különbözőség. A redukálás még azt a legalább formális tudományosságot sem tartja be, hogy mindent egy valóságos gazdasági viszonyra redukáljon, hogy ezáltal az a különbség, amelyet a fejlődés tesz, elessen, hanem hol ezt, hol azt az oldalt ejti el, hogy hol erről, hol arról az oldalról kihozza az azonosságot. Például a munkabér fizetség olyan szolgáltatást, amelyet egy egyén a másiknak tesz. (A gazdasági formát mint olyant, ahogy már fentebb megjegyeztük, itt elejtik.) A profit szintén fizetség olyan szolgáltatást, amelyet egy egyén a másiknak tesz. Tehát munkabér és profit azonosak és elsősorban a nyelv eltévelyedése az, hogy az egyik fizetséget munkabérnek, a másikat profitnak nevezik. De itt van most a profit és a kamat. A profitban a szolgáltatás fizetsége véletleneknek van kitéve; a kamatban rögzítve van. Minthogy tehát a munkabérben relativement parlant [viszonylagosan szólva] a fizetség véletleneknek van kitéve, míg a profitban, ellentétben a munkával, rögzítve van, a kamat és a profit viszonya ugyanaz, mint a munkabér és a profit viszonya, ami, mint láttuk, egyenértékek cseréje egymásra. Az ellenfelek azután ezt az ízetlenséget (amely azáltal, hogy azoktól a gazdasági viszonyoktól, amelyekben az ellentét ki van fejezve, visszatér azokhoz, amelyekben még pusztán rejtett és el van kenve) szaván fogják és kimutatják, hogy például a tőkénél és kamatnál nem egyszerű csere történik, mivel a tőkét nem egyenértékkel pótolják, hanem miután a birtokos az egyenértéket kamatok formájában hússzor megette, még mindig kapja tőke formájában és megint kicserélheti 20 új egyenértékre. Ezért van azután a sivár vita, amelyben az egyik azt állítja, hogy a fejlett és a fejletlen csereérték között nincs különbség, a többi pedig azt, hogy sajnos van különbség, de méltányosság szerint nem volna szabad lennie.

Tőke. Értékösszeg. — Földtulajdon és tőke. — A tőke a forgalomból ered. A csereérték tartalma. — Kereskedelmi tőke, pénztőke és pénzkamat. — A forgalom előfeltételez más folyamatot. Mozgás előfeltételezett végpontok között.

A pénz mint tőke olyan meghatározása a pénznek, amely túlmegy pénzként való egyszerű meghatározásán. Magasabb realizálódásnak tekinthető; mint ahogy azt lehet mondani, hogy a majom emberré fejlődött. De azután az alsóbb forma mint az átnyúló szubjektum a magasabb fölé van helyezve. Mindenesetre a *pénz mint tőke* különbözik a *pénztől mint pénztől*. Az új meghatározást ki kell fejteni. Másrészt a *tőke mint pénz* úgy tűnik, mint a tőke visszatérése egy alsóbb formába. Ez azonban csupán a tőke tételezése egy olyan különösségben, amely mint nem tőke már előtte létezik és egyike előfeltételeinek. A pénz valamennyi későbbi viszonyban újra előfordul; de akkor már éppenséggel nem mint puszta pénz funkcionál. Ha, mint itt, először is arról van szó, hogy egészen pénzpiacként való totalitásáig kövessük, az egyéb fejlődést előfeltételezzük és alkalmilag be kell számítanunk. Így például itt a tőke általános meghatározását, mielőtt tovább mennénk pénzként való különösségéhez.

Ha azt mondom, mint például Say, hogy a tőke *értékek összege*,

akkor semmi egyebet nem mondok, mint hogy a *tőke = csereérték*. Értékek minden összege csereérték, és minden csereérték értékek összege. Egyszerű összeadással nem juthatok el a csereértéktől a tőkéhez. A pénz pusztá felhalmozásában, mint láttuk, még nincs tételezve a tőkésítés viszonya.

Az úgynevezett kiskereskedelem, a polgári élet mindennapi érintkezése, ahogy a termelők és fogyasztók között közvetlenül végbemegy, a kiskereskedelem, amelyben a cél az egyik oldalon áru cseréje pénzre és a másikon pénz cseréje árura, egyéni szükségletek kielégítése — ez a mozgás, amely a polgári világ felületén megy végbe, az egyetlen, amelyben a csereértékek mozgása, forgalmuk tisztán megy végbe. Egy munkás, aki egy cipó kenyeret vásárol és egy milliomos, aki ezt vásárol, ebben az aktusban csak mint egyszerű vevők jelennek meg, mint ahogy a kereskedő velük szemben csak mint eladó jelenik meg. Minden más meghatározás kihunytt ebben az aktusban. Vásárlásaik *tartalma*, akár csak *terjedelmük*, teljesen közömbösnek jelenik meg ezzel a formameghatározással szemben.

Ha az elméletben az érték fogalma megelőzi a tőke fogalmát, másrészt azonban tiszta kifejlődéséhez megint a tőkére alapozott termelési módot tételez fel, a gyakorlatban ugyanez történik. A közgazdászok ezért szükségképpen is a tőkét az értékek teremtőjének, forrásának tekintik, mint ahogy másrészt a tőke képzéséhez értékeket előfeltételeznek és a tőkét magát csak értékek meghatározott funkcióban levő összegének ábrázolják. Az értéknek a maga tisztaságában és általánosságában való létezése olyan termelési módot előfeltételez, amelyben az egyes termék már nem ilyen egyáltalában a termelő és még kevésbé az egyes munkás számára, a forgalom általi realizálás nélkül pedig semmi. Annak a számára, aki egy rőf karton végtelenül kis részét állítja elő, nem formális meghatározás az, hogy ez érték, csereérték. Ha nem csereértéket, pénzt állított elő, akkor egyáltalában semmit nem állított elő. Magának az értékmeghatározásnak tehát előfeltétele a társadalmi termelési mód egy adott történelmi foka és maga is egy ezzel adott, tehát történelmi viszony.

Másrészt az értékmeghatározás egyes mozzanatait a társadalom történelmi termelési folyamatának korábbi fokain kifejlődnek és e folyamat eredményeként jelennek meg.

Ezért a polgári társadalom rendszerén belül az értékre közvetlenül a tőke következik. *A történelemben más rendszerek megelőzik*, amelyek a tökéletlenebb értékfejlődés anyagi alapzatát alkotják. Ahogy a csereérték itt csak mellékszerepet játszik a használati érték mellett, nem a tőke, hanem a földtulajdonviszony jelenik meg mint reális bázisa. A modern földtulajdon ellenben a tőke előfeltételezése nélkül egyáltalán nem érthető meg, mert nem létezhet, és történelmileg valóban úgy jelenik meg, mint a földtulajdon megelőző történelmi alakjának egy a tőke által előidézett, magához adekváttá tételezett formája. Éppen a földtulajdon fejlődésében, amelyben ezért a tőke fokozatos győzelme és kialakulása tanulmányozható, rejlik az, amiért Ricardo, a modern kor közgazdásza nagy történelmi érzékkel szemügyre vette a tőke, bér munka és földjáraadék viszonyait a földtulajdon határain belül, hogy ezeket specifikus formájukban rögzítse. Az ipari tőkésnek a földtulajdonoshoz

való viszonya mint a földtulajdonon kívül levő vonatkozás jelenik meg. De a modern bérlőnek a földjáradékoshoz való viszonyaként úgy jelenik meg, mint magának a földtulajdonnak immanens viszonya, a másik pedig csak a tőkére való vonatkozásában jelenik már meg létezőnek tételezve. A földtulajdon története, amely a feudális lendlordnak földjáradékossá, az ősi jószágán félig-meddig adót fizető és gyakran nem-szabad hűbéres bérlőnek modern bérlővé és a földhöz kötött letelepített jobbágnak és robotosnak mezőgazdasági napszámossá való fokozatos átváltozását mutatja ki, valójában a modern tőke kialakulásának története lenne. Magában foglalná a városi tőkére, kereskedelemre stb. való vonatkozást. Itt azonban a kialakult, a saját alapzatán mozgó polgári társadalommal van dolgunk.

A tőke eleinte a forgalomból ered, mégpedig a pénzből mint kiindulópontjából. Láttuk, hogy a forgalomba bekerülő és egyszersmind abból magába visszatérő pénz az utolsó követelmény, amelyben a pénz megszünteti magát. Egyszersmind ez a tőke első fogalma és első megjelenési formája. A pénz tagadta magát mint pusztán a forgalomban felolvadót; de éppúgy tagadta magát mint vele önállóan szembelepőt. Ez a tagadás összefoglalva, pozitív meghatározásaiban, tartalmazza a tőke első elemeit. A pénz az első forma, amelyben a tőke mint olyan megjelenik. $P - A - A - P$; hogy a pénzt árura és az árut pénzre cserélik, *az eladásért való vételnek ez a mozgása, amely a kereskedelem formameghatározását alkotja, a tőke mint kereskedelmi tőke*, a gazdasági fejlődés legkorábbi állapotaiban is megvan; az első mozgás, amelyben a csereérték mint olyan a tartalmat képezi, nemcsak forma, hanem a saját tartalma. A mozgás végbemehet olyan népeken belül és olyan népek között, melyek termelése számára a csereérték még semmiképpen sem vált előfeltétellé. A mozgás a közvetlen elhasználásra szánt termelésüknek csak a többletét ragadja meg és határukon megy végbe. Ahogy a zsidók a régi lengyel vagy egyáltalában a középkori társadalmon belül, úgy egész kereskedőnépek is, mint az ókorban, majd később a lombardok, elfoglalhatják ezt a helyzetet olyan népek között, melyeknek termelési módja még nem tette szükségessé a csereértéket mint alapvető előfeltételt. A kereskedelmi tőke pusztán forgótőke és a forgótőke az első formája a kereskedelmi tőkének; ebben a tőke *még semmiképpen sem vált a termelés alapzatává*. Egy továbbfejlődött forma a *pénztőke és a pénzkamat*, uzsora, melynek önálló fellépése szintén egy korábbi fokhoz tartozik. Végül az $A - P - P - A$ forma, amelyben a pénz és egyáltalában a forgalom úgy jelenik meg, mint pusztán eszköz a *forgó áru* számára, amely a maga részéről megint kilép a forgalomból és közvetlenül kielégíti a szükségletet, ez a forma maga is előfeltétele a kereskedelmi tőke ezen eredeti megjelenésének. Az előfeltételek úgy jelennek meg, hogy különböző népekre vannak elosztva vagy hogy a társadalmon belül a kereskedelmi tőkét mint olyat ez a merőben a fogyasztásra irányuló forgalom teszi szükségessé. Másrészt a *forgó áru*, az az áru, amely csak azáltal realizálódik, hogy egy másik áru formáját ölti, amely kilép a forgalomból és közvetlen szükségleteket szolgál, szintén első formája a tőkének, amely lényegében *árutőke*.

Másrészt éppúgy világos, hogy a csereértékek egyszerű mozgása, ahogy az a tiszta forgalomban megvan, sohasem realizálhat tőkét. A pénz-

nek a forgalomból való elvonásához és felhalmozásához vezethet, de mielőtt a pénz megint a forgalomba lép, egy sor cserefolyamatra oldódik fel olyan árukkal, amelyeket elfogyasztanak, ennél fogva veszendőbe megy, mielőtt vásárlóereje kimerült. Éppúgy az az áru, amely a pénz közvetítésével árura cserélődött, kilép a forgalomból, hogy elfogyasszák, megsemmisítsék. Ha azonban a pénzben a forgalommal szemben önállósítják, akkor már csak a gazdagság szubsztancia nélküli általános formáját testesíti meg. Minthogy egyenértékeket cserélnek ki egymásra, a gazdagság pénzként rögzített formája eltűnik, mielőtt árura, az áruban meglevő használati érték pedig, mielőtt pénzre cserélik ki. A csere egyszerű aktusa révén csak az történhet, hogy mindegyik veszendőbe megy meghatározásában a másikkal szemben, mielőtt realizálódik benne. Egyik sem tarthatja fenn magát meghatározásában azért, hogy átmegy a másikba. Ezért a polgári közgazdászok szofisztikájával szemben, akik azzal szépítgetik a tőkét, hogy a tiszta csere akarják redukálni, megfordítva azt az éppoly szofisztikus, de velük szemben jogos követelést állították fel, hogy a tőkét *valóban* redukálják tiszta csere, ami által mint hatalom eltűnne és akár az áru formájában, akár a pénz formájában megsemmisülne.*

A folyamatnak a két pontról, a pénz vagy az áru pontjáról való megisméltése nincs tételezve magának a csereének a feltételeiben. Az aktus csak addig ismételhető, amíg ki nem teljesedik, azaz amíg a csereérték összegéig meg nem történt a csere. Nem gyulladhat ki önmagán újra. *A forgalom azért nem hordozza magában az önmegújítás elvét. Az önmegújítás mozzanatai előfeltételezve vannak számára, nem ő maga tételezi őket.* Mindig újra és kívülről árukat kell a forgalomba dobni, ahogy fűtőanyagot dobnak a tűzre. Különben közömbösségben huny ki. A forgalom kihunyna a pénzben mint közömbös eredmény, amely, amennyiben nem állna többé vonatkozásban árukkal, árakkal, forgalommal, nem lenne többé pénz, nem fejezne ki termelési viszonyt; már csak fémlétezése maradna meg belőle, gazdasági létezése azonban megsemmisülne. A forgalom, amely tehát mint közvetlenül meglevő jelenik meg a polgári társadalom felületén, csak annyiban van, amennyiben állandóan közvetítik. Önmagában tekintve a forgalom előfeltételezett végpontok közvetítése. De nem a forgalom tételezi ezeket a végpontokat. Tehát nemcsak mindegyik mozzanatában, hanem a közvetítés egészeként, totális folyamatként is közvetítve kell lennie. Közvetlen léte ezért merő látszat. *A forgalom egy mögötte végbemenő folyamat jelensége.* Most tagadva van mindegyik mozzanatában — mint áru — mint pénz — és mint a kettő vonatkozása, mint a kettő egyszerű cséréje és forgalma. Ha eredetileg a társadalmi termelés aktusa csereértékek tételezéseként, ez pedig további fejlődésében forgalomként jelent meg — a csereértékek teljesen kifejlett mozgásaként egymással szemben —, most maga a forgalom visszatér a csereértéket tételező vagy termelő tevékenységbe. Úgy tér vissza abba, mint alapjába. Előfeltételei áruk (akár a különös formában, akár a pénz általános formájában), amelyek egy meghatározott munkaidő megvalósulásai és mint ilyenek, értékek; tehát előfeltételük mind az,

* Ahogy a pénzben a csereérték, azaz az áruk valamennyi vonatkozása csereértékeként, dologként jelenik meg, úgy a tőkében a csereértékeket létrehozó tevékenységnek, a munkának meghatározása jelenik meg így.

hogy a munka árukat termeljen, mind az, hogy mint csereértékeket termeljék őket. Ez a forgalom kiindulópontja, és a saját mozgása által visszatér a csereértékeket létrehozó termelésbe mint eredményébe. Tehát megint a kiindulóponthoz, a csereértékeket tételező, létrehozó *termeléshez* érkezünk, de ezúttal úgy, hogy *ez a forgalmat mint fejlett mozzanatot előfeltételezi* és mint állandó folyamat jelenik meg, amely a forgalmat tételezi és belőle állandóan visszatér önmagába, hogy újra tételezze a forgalmat. A csereértéket tételező mozgás itt tehát most sokkal bonyolultabb formában jelenik meg, mivel már nemcsak az előfeltételezett csereértékek mozgását, illetve e csereértékeket formálisan mint árakat tételezi, hanem egyszersmind mint előfeltételeket létrehozza, megteremti. Maga a termelés itt többé nem az eredményei előtt meglévő, azaz előfeltételezett; hanem úgy jelenik meg, mint ami ezeket az eredményeket egyszersmind maga idézi elő; de többé nem úgy idézi elő őket, mint az első fokon, mint ami pusztán forgalomhoz vezet, hanem egyszersmind mint ami folyamatában feltételezi a forgalmat, a fejlett forgalmat. (A forgalom au fond csak abban a formális folyamatban áll, hogy a csereértéket egyszer az áru meghatározásában, másszor a pénz meghatározásában tételezik.)

Átmenet a forgalomból a tőkés termelésbe —

A tőke tárgyiasult munka stb. — Értékösszeg értékek termelésére

Ez a mozgás különböző alakokban jelenik meg, mind történelmileg az értéktermelő munkához vezetően, mind másrészt magának a polgári, azaz a csereértéket tételező termelésnek a rendszerén belül. Fél vagy egész barbár népeknél először a kereskedést űző népek lépnek közbe, vagy pedig a törzsek, melyeknek termelése természetesen különböző, érintkezésbe kerülnek egymással és kicserélik feleslegüket. Az előbbi eset a klasszikusabb forma. Maradjunk tehát ennél. A fölösleg kicserélése cserét és csereértéket tételező érintkezés. De pusztán a fölöslegre terjed ki és maga a termelés mellett mellékszerepet játszik. Ha azonban a cserére serkentő kereskedők megjelenése ismétlődik (a lombardok, normannok stb. csaknem valamennyi európai néppel szemben ezt a szerepet játsszák) és folytatólagos kereskedelem fejlődik ki, amelyben a termelő nép még csak úgynevezett *passzív* kereskedelmet űz, mivel a csereértéket tételező tevékenységre az ösztönzés kívülről jön, nem termelésének belső alakjából, akkor a termelés többletének nemcsak véletlenszerűnek, alkalmilag meglévőnek, hanem állandóan ismétlődőnek kell lennie, és ily módon maga a belföldi termelés a forgalomra, csereértékek tételezésére irányuló tendenciát kap. A hatás eleinte inkább anyagi. A szükségletek köre tágul; a cél az új szükségletek kielégítése és ezért a termelés nagyobb szabályossága és gyarapítása. Magának a belföldi termelésnek a szervezetét már módosítja a forgalom és a csereérték; de még nem ragadja meg sem egész területén, sem egész mélységében. Ez az, amit a külkereskedelem *civilizáló hatásának* neveznek. Részben ennek a külső hatásnak az intenzitásától, részben attól, hogy milyen fokban fejlődtek már ki a belföldi termelés elemei — a munka megosztása stb. — „függ azután, hogy a csereértéket tételező mozgás mennyire ragadja meg a termelés egészét. Angliában például a XVI. században és a

XVII. század elején a németalföldi áruk behozatala lényegileg döntővé tette a gyapjútöbbletet, amelyet Anglia cserébe adhatott. Hogy több gyapjút termeljenek, szántóföldeket juhlegelőkké változtattak, a kisbérleti rendszert eltörölték stb., clearing of estates [birtokok megtisztítása] ment végbe stb. A földművelés tehát elvesztette a használati értékért való munka jellegét, többletének kicserélése pedig a földműveléssel szemben, annak belső konstrukcióját tekintve, közömbös jellegét. A földművelést bizonyos pontokon merőben a forgalomra szánt, csereértéket tételező termeléssé változtatták. Ezzel nemcsak a termelési módot változtatták meg, hanem felbomlasztottak minden régi népesedési és termelési viszonyt, gazdasági viszonyt, amelyek ennek a termelési módnak feleltek meg. Így a forgalom itt olyan termelést előfeltételezett, amely csak többletként hozott létre csereértékeket. De olyan termelésbe tért vissza, amely már csak a forgalomra való vonatkozással ment végbe, csereértékeket mint kizárólagos tartalmát tételező termelésbe.

Másrészt a modern termelésben, amelyben a csereérték és a fejlett forgalom előfeltételezve vannak, egyfelől az árak határozzák meg a termelést; másfelől a termelés határozza meg az árakat.

Amikor azt mondják, hogy a tőke „felhalmozott (realizált) munka (tulajdonképpen *tárgyasult* munka), amely eszközül szolgál új munkához (termeléshez)”, akkor a tőke egyszerű anyagát veszik tekintetbe, figyelmen kívül hagyva a formameghatározást, amely nélkül ez nem tőke. Továbbá ez nem jelent semmi egyebet, mint azt, hogy a tőke — termelési szerszám, hiszen a legtágabb értelemben minden tárgyat, még azt is, amelyet merőben a természet nyújt, mint például köveket, először valamilyen tevékenységgel el kell sajátítani, mielőtt szerszámmá, termelési eszközül szolgálhat. Eszerint tőke a társadalom minden formájában létezett volna, valami teljesen történetietlen. Eszerint a test minden tagja tőke, mivel mindegyiket tevékenységnek, munkának kell nemcsak fejlesztenie, hanem táplálnia, újratermelnie is ahhoz, hogy mint szerv tevékeny lehessen. A kar, főleg a kéz ily módon tőke. A tőke csak új név lenne egy dologra, amely oly régi, mint az emberi nem, mivel a munka minden faja, a legfejletlenebb is, a vadászat, a halászat stb. előfeltételezi, hogy megelőző munka termékét felhasználják közvetlen, eleven munka eszközeként. A fenti definícióban foglalt további meghatározás az, hogy teljesen elvonatkoztatnak a termékek materiális anyagától és magát a múltbeli munkát tekintik egyetlen tartalmuknak (anyaguknak); ugyancsak elvonatkoztatnak a meghatározott, különös céltól, amelynek eléréséhez ez a termék megint eszközül kell hogy szolgáljon és célként ellenkezőleg csak egy általában való termelést tételeznek — mindez csak az absztrakció művének tűnt, amely valamennyi társadalmi állapotban egyaránt igaz és csupán az elemzést vitték tovább és fogalmazták meg absztraktabban (általánosabban), mint ahogy ez különben történni szokott. Ha ily módon elvonatkoztatnak a tőke meghatározott formájától és csak a *tartalmat* hangsúlyozzák, *amelynél fogva a tőke szükséges mozzanata minden munkának, akkor természetesen mi sem könnyebb, mint bebizonyítani, hogy a tőke minden emberi termelés szükséges feltétele.* Bizonyítani éppen azzal bizonyítanak, hogy elvonatkoztatnak a specifikus meghatározásoktól, amelyek a tőkét az emberi termelés egy különösen fejlett *történelmi* fokának mozzanatává teszik. A vicc az, hogy ha

minden tőke tárgyasult munka, amely új termelés eszközéül szolgál, akkor nem minden tárgyasult munka, amely új termelés eszközéül szolgál, tőke. *A tőkét dolognak fogják fel, nem viszonynak.*

Ha másrészt azt mondják, hogy a tőke értékek összege, amelyet értékek termelésére alkalmaznak, akkor ez a következőt jelenti: a tőke az önmagát újratermelő csereérték. De formálisan az egyszerű forgalomban is újratermeli magát a csereérték. Ebben a magyarázatban megtartották ugyan a formát, melynél fogva a csereérték a kiindulópont, de a tartalomra való vonatkozást (amely a tőkénél nem *közömbös*, mint az egyszerű csereértéknél) elejtették. Ha azt mondják, a tőke olyan csereérték, amely profitot termel, vagy amelyet legalábbis azzal a szándékkal alkalmaznak, hogy profitot termeljen, akkor a tőkét már előfeltételezték saját magyarázatához, hiszen a profit a tőke meghatározott viszonya önmagához. A tőke nem egyszerű viszony, hanem *folyamat*, amelynek különböző mozzanataiban ez mindig tőke. Ezt ebből kell kifejtteni. A *felhalmozott* munkában is van már valami csalárdul szerzett, mivel a fogalmi meghatározásban csak *tárgyasult* munkának kellene lennie, amelyben persze meghatározott mennyiségű munka halmozódott fel. A felhalmozott munka azonban már bizonyos mennyiségű olyan tárgyat fog át, amelyekben munka realizálódott.

„Kezdetben mindenki megelégedett, a csere csak azokon a tárgyakon nyugodott, amelyek egy-egy cserélő számára értéktelenek voltak: nem tulajdonítottak neki fontosságot, mint olyan tárgyaknak, amelyek értéktelenek voltak egy-egy cserélő számára; nem tulajdonítottak neki fontosságot és mindenki megelégedett azzal, hogy hasznos dolgot kapott cserébe egy haszontalanért. Amikor azonban a munka megosztása mindenkit kereskedővé, a társadalmat pedig kereskedelmi társasággá tette, senki nem akarta odaadni termékeit, csak egyenértékük ellenében; meg kellett tehát határozni ezt az egyenértéket, meg kellett ismerni az *értékét* annak, amit kapnak.” (*Ganilh*, 12. b.) Ez más szóval azt jelenti, hogy a csere nem állt meg csereértékek formális tételezésénél, hanem szükségszerűen továbbment odáig, hogy magát a termelést alávetették a csereértéknek.

1. A forgalom és a forgalomból eredő csereérték a tőke előfeltétele

Hogy a tőke fogalmát kifejtsük, nem a munkából, hanem az értékből kell kiindulnunk, mégpedig a forgalom mozgásában már kifejlődött csereértékből. Éppoly lehetetlen közvetlenül a munkától a tőkére átmenni, mint a különböző emberfajoktól közvetlenül a bankárra vagy a természettől a gőzgépre. Láttuk, hogy a pénzben mint olyanban a csereérték már önálló formát kapott a forgalommal szemben, de csak negatív, eltűnő vagy illuzórikus formát, ha rögzítettet is. Csak a forgalomra való vonatkozással létezik és mint lehetőség, hogy bekerüljön abba; de ezt a meghatározást elveszti, mihelyt az realizálódik, s ekkor visszaesik a két előző meghatározásba mint a csereértékek mértéke és mint csereeszköz. Mihelyt a pénzt mint olyan csereértéket tételezik, amely nemcsak önállóan a forgalommal szemben, hanem fenntartja benne magát, nem pénz többé — mert ez mint olyan nem jut túl a negatív meghatározáson —, hanem *tőke*. Hogy a pénz az első forma, amelyben a csereérték to-

vábbmegy a tőke meghatározásához és hogy ezért a tőke első *megjelenési formáját* összetévesztik magával a tőkével vagy a tőke egyedül adekvát formájának tekintik, történelmi tény, amely így korántsem mond ellent fejtegetésünknek, hanem ellenkezőleg, megerősíti azt. A tőke első meghatározása tehát ez: hogy a forgalomból származó és azt ezért előfeltételező csereérték a forgalomban és általa fenntartja magát; nem veszíti el magát azáltal, hogy belekerül; nem eltűnésének mozgásaként, hanem ellenkezőleg a tőke csereértékként való valóságos magát-tételezésének mozgásaként, csereértékként való realizálásaként van. Nem lehet azt mondani, hogy az egyszerű forgalomban a csereérték mint olyan realizálódik. Mindig csak eltűnésének pillanatában realizálódik. Ha az árut a pénz közvetítésével árura cserélik ki, akkor érték meghatározása eltűnik abban a pillanatban, amelyben realizálódik, és kilép a vonatkozásból, közömbössé válik vele szemben, már csak a szükséglet közvetlen objektuma. Ha pénzt árura cserélnek, akkor még tételezik is a csere formájának mint pusztán formális közvetítésnek az eltűnését, hogy megszerezzék az áru természeti anyagát. Ha árut pénzre cserélnek, akkor a csereérték formája, a csereértékként tételezett csereérték, a pénz csak addig marad meg, amíg a cserén kívül tartózkodik, elvonja magát tőle, tehát merőben illúzórikus megvalósulás, merőben eszmei ebben a formában, amelyben a csereérték önállósága kézzelfoghatóan létezik. Ha végül pénzt pénzre cserélnek — a negyedik forma, amelyben a forgalom elemezhető, de au fond csak a csere formájában kifejezett harmadik forma —, akkor nem is jelenik meg többé formai különbség a különbözők között; distinction without a difference [megkülönböztetés különbség nélkül]; nemcsak a csereérték tűnik el, hanem eltűnésének formai mozgása is eltűnik. Au fond az egyszerű forgalom e négy formameghatározása kettőre redukálható, amelyek persze magánvalóan egybeesnek; a különbség abban áll, hogy a kettő közül melyiken van a hangsúly; a két mozzanat — pénz és áru — közül melyik a kiindulópont. Tudniillik pénz áru ellenében: azaz az áru csereértéke eltűnik anyagi tartalmával (szubsztanciájával) szemben; vagy áru pénz ellenében, azaz tartalma (szubsztanciája) eltűnik csereérték formájával szemben. Az első esetben a csereérték formája huny ki, a másodikban szubsztanciája; tehát realizálása mindkettőben eltűnő. Csak a *tőkében* van a csereérték mint csereérték tételezve, azáltal, hogy a forgalomban fenntartja magát, azaz sem szubsztancia nélkülivé nem válik, hanem mindig más szubsztanciában, ezek totalitásban megvalósítja magát, sem nem veszíti el formameghatározását, hanem a különböző szubsztanciák mindegyikében megtartja azonosságát önmagával. Tehát mindig pénz és mindig áru marad. Minden pillanatban mind a kettő a forgalomban egyikből a másikba tűnő mozzanatok közül. De csak azáltal ilyen, hogy maga is cserék folyton megújuló körforgása. Forgalma ebben a vonatkozásban is különbözik az egyszerű csereértékek mint olyanok forgalmától. Az egyszerű forgalom valójában csak a szemlélő álláspontjáról forgalom, vagyis *magán-valóan*, nem ilyennek tételezve. Ez nem ugyanaz a csereérték — éppen mert szubsztanciája egy meghatározott áru —, amely először pénzzé és azután megint áruvá válik; hanem mindig más csereértékek, más áruk jelennek meg a pénzzel szemben. A forgalom, a körforgás csupán az áru és pénz meghatározásának egyszerű ismétlődésében vagy váltakozásában áll, nem abban,

hogy a valóságos kiindulópont a visszatérés pontja is. Ezért, amennyiben az egyszerű forgalmat mint olyant vesszük szemügyre és csak a pénz a megmaradó mozzanat, annyiban ezt pusztán *pénzforgalomnak*, pusztán *pénzforgásnak* nevezték.

„A tőkeértékek megörökítik magukat.” (Say, 21.) „A tőke — permanens” (a „magát megsokszorozó” még nem tartozik ide) „érték, amely nem pusztul el többé; ez az érték elszakítja magát az árutól, amely teremtette; egyenlő maradt egy metafizikus, nem szubsztanciális minőséggel mindig ugyanannak a *cultivateurnek*” (itt közömbös: mondjuk *birtokosnak*) „a birtokában, aki számára különböző formákat viselt”. (Sismondi VI.)

Azt a maradandóságot, amelyre a pénz törekedett, amikor negatíván tételezte magát a forgalommal szemben, elvonta magát tőle, a tőke akkor éri el, amikor éppen azzal tartja fenn magát, hogy odaadja magát a forgalomnak. A tőke mint a forgalom által előfeltételezett vagy a forgalmat előfeltételező és magát benne fenntartó csereérték nemcsak hogy minden pillanatban eszmeileg mindegyike az egyszerű forgalomban benne foglalt két mozzanatnak, hanem váltakozva felölti az egyik és a másik formáját, de már nem úgy, hogy csupán átmegy az egyikből a másikba, mint az egyszerű forgalomban, hanem a meghatározások mindegyikében egyszersmind vonatkozás az ellentetre, azaz eszmeileg magában foglalja azt. A tőke felváltva áruvá és pénzzé válik; de 1. *ő maga e két meghatározás váltakozása*; 2. áruvá válik, de nem ezzé vagy azzá az áruvá, hanem *árúk egy totalitásává*. Nem közömbös a szubsztanciával szemben, de közömbös a meghatározott formával szemben; erről az oldalról mint e szubsztancia állandó metamorfózisa jelenik meg; amennyiben tehát a tőkét mint a csereérték különös tartalmát tételezik, ez a különösség maga is különösség egy totalitása; ezért nem a különösséggel mint olyannal szemben közömbös, hanem az egyes vagy elszigetelt különösséggel szemben. Az azonosság, az általánosság formája, amelyet kap, az, hogy csereérték, és mint ilyen, pénz. Ezért a tőkét még mint pénzt tételezi, valóban mint áru cserélődik ki pénzre. De pénzként tételezve, azaz a csereérték általánosságának ezen ellentétes formájaként, a tőkét egyszersmind benne tételezik, hogy ne az általánosságot veszítse el, mint az egyszerű forgalomban, hanem ellentétes meghatározását, vagy csak eltűnően öltse magára azt, tehát megint az árura cserélődik, de mint olyan áru, amely még különösségében is a csereérték általánosságát fejezi ki, ezért állandóan váltogatja meghatározott formáját.

Amikor itt tőkéről beszélünk, ez itt már csak név. Az egyetlen meghatározottság, amelyben a tőkét a közvetlen csereértéktől és a pénztől megkülönböztetve tételezik, *a magát a forgalomban és a forgalom által fenntartó és megörökítő csereérték meghatározottsága*. Eddig csak az egyik oldalt vettük szemügyre, a forgalomban és a forgalom által való önfenntartást. A másik éppoly fontos oldal az, hogy a csereértéket már nem mint egyszerű csereértéket *előfeltételezik*, ahogy az áru pusztán eszmei meghatározásaként létezik, mielőtt a forgalomba lép, sem mint ellenkezőleg csak vélt meghatározást, mivel csak a forgalomban válik eltűnően csereértékké; sem mint azt a csereértéket, amely a forgalom egy mozzanataként létezik, mint pénzt; a csereérték itt mint pénz, mint tárgyiasult csereérték létezik, de úgy, hogy az imént leírt vonatkozást

tételezik benne. Az, ami a második meghatározást az elsőtől megkülönbözteti, az, hogy 1. a tárgyiaság formájában létezik; 2. a forgalomból ered, tehát azt előfeltételezi, de egyszersmind magából mint előfeltételből indul ki vele szemben.

Két oldal van, amelyről az egyszerű forgalom eredménye kifejezhető:

Az egyszerűen negatív: A forgalomba dobott áruk elérték céljukat; kicserélték őket egymásra, mindegyik a szükséglet objektumává válik és elfogyasztják. Ezzel tehát a forgalom véget ér. Nem marad más hátra, mint a pénz egyszerű residuumként. De mint ilyen residuum már nem pénz többé, elveszti formameghatározását. Összeomlik anyagává, amely mint az egész folyamat szervesetlen hamuja marad hátra.

A pozitíven negatív: A pénzt nem mint tárgyiasult, magáért való — nem pusztán a forgalomban eltűnő — csereértéket tagadják, hanem az *ellentétes* önállóságot, a pusztán absztrakt általánosságot, amelyben megtelepedett, azt tagadják; de

harmadszor: A csereértéknek mint a forgalom előfeltételének és egyszersmind eredményének, ahogy a forgalomból kilépettnak feltételezik, éppúgy megint ki kell lépnie abból. Ha ez csak formális módon történik, akkor a csereérték megint egyszerűen pénzzé válik; ha mint valóságos áru lép ki, mint az egyszerű forgalomban, akkor egyszerűen a szükséglet tárgyává válik, mint ilyent elfogyasztják és szintén elveszti formameghatározását. Hogy a kilépés valóságos legyen, a csereértéknek ugyancsak a fogyasztás tárgyává kell válnia és mint ilyet el kell fogyasztani, de a munkának kell elfogyasztania és ily módon újra kell termelődnie.

Másképp kifejezve: A csereérték eredetileg tartalma szerint munkának vagy munkaidőnek tárgyiasult mennyisége volt; mint ilyen a forgalmon át haladt tovább tárgyiasulásában a pénzként, kézzelfogható pénzként való létezésig. Most megint neki magának kell tételeznie a forgalom kiindulópontját, amely a forgalmon kívül volt, amely előfeltétele volt és amelynek számára maga a forgalom mint egy őt kívülről megragadó és önmagán belül átváltoztató mozgás jelent meg, tudniillik a munkát; de most már nem a munka egyszerű egyenértékűként vagy egyszerű tárgyiasulásaként, hanem a tárgyiasult és önállósult csereértékként, amely csak a munkának adja oda magát, annak anyagává válik, hogy önmagát megújítsa és önmagától újra megkezdje a forgalmat. Ezáltal ez nem is egyszerű egyenlővétel többé, azonosságának megőrzése, mint a forgalomban, hanem önmagának *megsokszorozása*. A csereérték csak azáltal tételezi magát csereértékként, hogy értékesíti magát, tehát értékét gyarapítja. *A pénz (mint a forgalomból magához visszatért) tőkeként elvesztette merevségét és kézzelfogható dologból folyamattá vált.* Másrészt azonban a munka megváltoztatta viszonyát tárgyiasságához: vissza is tért magához. A visszatérés azonban az, hogy a csereértékben tárgyiasult munka az eleven munkát újratermelésének eszközeként tételezi, míg eredetileg a csereérték csak mint a munka terméke jelent meg.

Vegyiparunk fejlesztésének irányai

A vegyipar a legutóbbi néhány évtizedben a világgazdaság egyik legdinamikusabb szektorává vált. A növekedés üteme mind az európai tőkésországokban, mind a szocialista országokban lényegesen meghaladja az egész gazdaság fejlődésének ütemét. A gyors növekedés hajtóereje, hogy ma már a termelés szinte egyetlen ága sem fejleszthető gazdaságosan a vegyipar termékei nélkül, és a lakosság fogyasztásában is ugrás-szerűen növekszik a vegyipar termékeinek, vagy az azokat nagy mennyiségben tartalmazó fogyasztási cikkeknek a tömege. Mindez valamennyi országban szükségszerűvé teszi a vegyipar fejlesztését.

A magyar vegyipar a második világháborúig nem volt jelentős, és a háború a vegyipar kapacitásának mintegy 30 százalékát el is pusztította. Az 1948. évi márciusi államosítás utáni gyors fejlesztés eredménye volt, hogy vegyiparunk már 1949-ben 75 százalékkal többet termelt, mint 1938-ban. Ezután is gyors volt a termelés növekedése, jelentősen meghaladta az ipari termelés egészének növekedését.

1. sz. táblázat

Az ipari és a vegyipari termelés növekedése (%)

Megnevezés	1950	1955	1960	1965	1970 becsült
Állami vegyipar	100	234,0	444,3	840,2	1500,0
Állami ipar összesen	100	186,2	268,3	393,9	535,0
A vegyipar az ipar százalékában	4,5	5,6	7,4	9,6	12,7

A magyar vegyipar eddigi fejlődésében a legjelentősebb fordulat a szénalapról a szénhidrogénre való áttérés volt. Ezt a gyors műszaki fejlődés tette szükségessé: csak így fejleszthető korszerűen, a mai követelményeknek megfelelően és gazdaságosan a vegyipar.

Az ötvenes évek végéig a vegyiparban még a szénkémiai irányzat dominált. Az első ötéves tervben kokszolómű, mübenzinyár, színezék-, műanyag-, valamint műkaucsukgyárak építését vettük tervbe. Az előirányzatok túlzottan bizonyultak, végrehajtásukra sem anyagilag, sem hozzáértő szakemberek tekintetében nem voltunk felkészülve. 1955—1957-ben éves tervek alapján dolgoztunk. 1957 és 1960 között két fejlesztési elgondolás valósult meg, az egyik a régi hagyományok alapján

a gyógyszeripar fejlesztése volt, a másik a párszáz tonnás kapacitású kísérleti üzemek építése (PVC, kaprolaktám). Ezek jelentősége elsősorban az volt, hogy segítették a később feltétlenül szükségessé váló szakembergárda kialakítását.

Az 1960-as év fordulatot jelentett a magyar vegyipar fejlődésében. Ettől az évtől számíthatjuk az egységes koncepció alapján történő fejlesztés kezdetét. Az 1960-as párthatározat iránymutatásai alapján megkezdődött a magyar vegyiparnak az eddiginél lényegesen gyorsabb ütemű fejlesztése.

A vegyipar gyors ütemű fejlesztése a beruházott összegek gyors növekedését jelentette. A felszabadulástól 1965 végéig kerekén 30 milliárd Ft-ot ruháztak be a hazai vegyiparba. Az időbeli megoszlás nem volt egyenletes. Az 1960 óta végrehajtott beruházások összege lényegesen több, mint az azt megelőző 15 esztendőben együttvéve. 1950—1960 közötti évtizedben évi átlagban 1,3 milliárd Ft-ot, 1961—1965 közötti 5 évben évi átlagban csaknem 3 milliárd Ft-ot fordítottak vegyipari beruházásokra. Ugrásszerűen növekedett a vegyipar részesedése is az ipari beruházásokban.

2. sz. táblázat

A beruházások megoszlása az iparágak között (%)

Ágazatok	1956—1960 összesen	1961—1965 összesen	1966—1970 összesen
Bányászat	24,2	19,4	17,6
Kohászat	9,4	10,2	11,2
Villamosenergia-ipar	17,6	14,7	13,4
Vegyipar	10,6	16,4	17,4
Építőanyag-ipar	5,5	6,4	4,5
Gépipar	17,1	14,1	17,2
Könnyűipar	8,3	10,5	10,5
Élelmiszeripar	7,3	8,3	8,2
Ipar összesen	100,0	100,0	100,0

Népgazdaságunk egyik legalapvetőbb gazdasági problémája a *beruházások időbeli elhúzóda, elnyújtása*, mivel így a beruházások hosszú ideig kihasználatlanul lekötik a pénzügyi forrásokat és rontják a műszaki, anyagi javak felhasználásának határfokát. A vegyiparban — a gyors műszaki fejlődéssel összefüggésben — különösen veszélyes ez, mert nemegyszer előfordul, hogy mire elkészül egy a tervezéskor korszerűnek ítélt üzem, gazdaságossága *kétségessé válik* (pl. kaprolaktám üzem). A mai gyors technikai fejlődés időszakában nem engedhető meg, hogy egy 15—20 millió dolláros létesítmény megvalósítása 3,5—4,5 évig elhúzódjék.

Néhány példa egy-egy vegyipari beruházás hazai kivitelezési idejére:

2000 t/év kapacitású poliamid-selyem üzem:	4 év
24000 t/év kapacitású polietilén üzem:	5 év
24000 t/év PVC üzem:	6 év

Ilyen üzemeket, a nyugati országok beruházási, kivitelezési ütemezését figyelembe véve, 2—2¹/₂ év alatt meg lehet valósítani.

A beruházások kivitelezésével kapcsolatban arra is fel kell figyelni, hogy a vegyipari beruházások már 1965-ben viszonylag magas szintet értek el. Nézetem szerint ez 1965—1970 között nagyobb előirányzat teljesítését is lehetővé tenné. A vegyipari fejlesztést illetően a népgazdaság nagyobb feladat végrehajtására is képes lenne: ez a tervező kapacitásra és beruházást kivitelező apparátusra vonatkozik elsősorban. Akut probléma ez azokon a területeken, ahol a jelenlegi építőipari felvonulás nagyobb arányú beruházás kivitelezésének folyamatos végzésére készült fel. Ilyen helyeken a néhány évig csökkentett feladat, esetleg a feladat hiánya miatt el kell vonulni, vagy jelentősen át kell csoportosítani az erőket és később majd nemcsak újra vissza kell állítani, hanem jelentősen bővíteni kell a meglévő kivitelező kapacitást. Fokozottabban tekintettel kell tehát lennünk arra, hogy a területi *fejlesztési koncepciókat egyenletes, folyamatos leterhelésre*, a lehetőséghez képest maximális időbeli koncentrációval *kell kidolgozni*.

Bár a vegyipar fejlesztésére — különösen 1960 óta — igen nagy erőfeszítéseket tettünk, mégis megállapítható, hogy a vegyipari termékek *importja* gyorsabban nőtt, mint a hazai termelés. Vegyipari importunk 1966-ban az 1955. évinek 315,8 százaléka volt. Ez azt bizonyítja, hogy a vegyipari termékek iránti szükséglet jóval nagyobb, mint a termelés. Ez azt is jelenti, hogy a következő időszakban a fejlesztésnél — vállalati és központi szinten — ösztönözni kell az import csökkentését elősegítő beruházásokat: ezzel a népgazdaság fizetési mérlegét javíthatjuk. Mindez nyilván nem jelenthet autark törekvést, hiszen a vegyipar fejlődésének természetes iránya ma nálunk az importhelyettesítés. Különösen figyelemre méltó, hogy amíg a szocialista országokból származó import növekedése az említett időszakban 172 százalék volt, addig a nem szocialista országokból származó import 314 százalékkal emelkedett.

3. sz. táblázat

Vegyipari termékek importjának
megoszlása relációnként
(százalékban)

Év	Szocialista országokból	Nem szocialista országokból
1955	69,2	30,8
1960	70,4	29,6
1965	59,3	40,7
1966	59,6	40,4

A vegyipari export az egész világon 1960-ról 1966-ra jelentősen nőtt, s megmutatkozik a teljes exportban való részesedés alakulásában is.

A magyar vegyipar exportja, annak ellenére, hogy az 1950—1965 közötti 15 évben több mint 20-szorosára nőtt, jelenleg is csak mintegy fele a vegyipari importunknak.

Különösen jelentős eredményeket ért el a magyar gyógyszeripar, amely jelenleg termelésének 62 százalékát exportálja. Az export négyötödét szállítjuk szocialista országokba, egyötödét pedig nem szocialista relációba. Külön ki kell emelni, hogy 1955-től 1966-ig szovjet gyógyszer-

Vegyipari export az összes export százalékában

Országok	1960	1966	Országok	1960	1966
Szocialista országok	4,4	4,6	NSZK	11,5	12,5
Tőkésországok	6,0	6,5	Olaszország	7,2	8,3
Fejlett tőkésországok	7,6	8,1	Anglia	8,9	9,3
Hollandia	8,4	11,5	Svájc	19,3	20,0
Franciaország	8,7	10,8	Magyarország	7,0	10,3

exportunk a 34-szeresére növekedett. A szocialista országokba 1966-ban 12-szer, a nem szocialista államokba 6,5-szer több gyógyszert exportáltunk, mint 1955-ben. A népgazdasági teljes export 5 százalékát gyógyszeripari termékek adják.

Gyógyszerexport relációként
(százalékban)

Év	Szovjetunió	Szocialista országok összesen	Nem szocialista országok
1955	17,4	71,3	28,7
1960	47,5	72,9	27,1
1965	59,6	81,8	18,2
1966	57,8	81,9	18,1

A vegyipar számos iparágból áll. Fejlesztésének kérdéseit nem is lehet anélkül tárgyalni, hogy a legfontosabb ágak fő problémáira külön is ki ne térjünk. A legfontosabb és legdinamikusabban fejlődő ágak: a műtrágyagyártás, a műanyagipar és a műszálgártás.

Elsőnek a műtrágyagyártás és — ezzel összefüggésben — az ellátás kérdésével foglalkozom. Az 1945—1965 közötti időszakban a vegyipar fejlesztésére fordított beruházási összegnek mintegy 50 százalékát a műtrágyagyári beruházások vették igénybe, s még 1965 után is jelentős összegeket fordítunk a műtrágyagyártás fejlesztésére. A mezőgazdaság műtrágyaellátása 1950-től a 6. sz. táblázat szerint alakult.

A mezőgazdaság műtrágyaellátásának alakulása

Megnevezés	Mértékegység	1950	1960	1965	1970. terv
Hazai termelés hatóanyagban	ezer t	40,0	102,6	265,5	564
Import hatóanyagban	ezer t	4,3	64,1	81,2	157
Felhasznált hatóanyag összesen	kg/ha	6,0	29,4	63,3	133,9

Ha figyelembe vesszük, hogy a mezőgazdaságban a terméshozamok növekedése tartósan főképp a műtrágya-felhasználás arányos és egyenletes növelése útján érhető el, tájékozódásul összefüggésbe hozhatjuk a hozamok alakulását a műtrágya-felhasználás mértékével.

7. sz. táblázat

A műtrágya-felhasználás és a mezőgazdasági termelés növekedésének viszonya

Év	1 kg vegyes műtrágya hatóanyag többletre	1 Ft műtrágya költségre
	jutó termeléstöbblet Ft-ban	
1956—1960. átlag	20,74	4,02
1960—1964. átlag	22,67	4,39

Forrás: KNEB: „A műtrágyázás és növényvédelem kérdéséről” című összefoglaló jelentés.

A többlethozamok kialakításának természetesen egyéb feltételei is voltak (agrotechnika, szakember-ellátottság, intenzív fajták stb.).

A műtrágyázás termelést növelő hatását világviszonylatban a 8. táblázat szerinti néhány adat mutatja.

8. sz. táblázat

A műtrágya hatékonysági mutatóinak alakulása

Műtrágyafelhasználás	Vegyes műtrágya hatóanyagban kg/ha	Búzatermés ingado- zásainak szélső határai q/ha
Kis adagú	0—50	7—20
Közepes adagú	50—100	16—24
Nagy adagú	100—150	26—35
Világszínvonalnak megfelelő nagy adag	150 felett	30—40

Forrás: az 1962. évi FAO évkönyv adatai alapján.

A műtrágya-felhasználásról elmondottak, s a táblázatban bemutatott számok úgy gondolom, bizonyítják, hogy az eddigi műtrágyagyártási, fejlesztési koncepció helyes volt (sőt lehetett volna magasabb előírányzatú is). Ha távlati célul a mezőgazdaság a hektáronkénti „Gabonaegység” (GE) hozamot jelentősen 35 GE fölé akarja emelni, melyhez több mint 250 kg/ha műtrágya-hatóanyag tartozik, ez már a vegyipar távlati műtrágyagyártás-fejlesztési koncepcióját meghatározza. Annál is inkább helyes ilyen irányú fejlesztéssel foglalkozni, mert hazai nyersanyagbázison (földgáz) a nitrogénműtrágya világszínvonalon is gazdaságos termeléséhez az adottságunk megvan. 1 t nitrogén műtrágyát (20,5 százalék N₂ hatóanyag-tartalom) kb. 1200 Ft ráfordítással tudunk előállítani, és ezt a műtrágyát 27—30 \$-ért tudjuk exportálni. Figyelembe kell venni, hogy importunk 1966-ban 145,6 százalékkal haladta meg az 1960. évit.

A másik kérdéscsoport a műanyag- és műszálipar fejlesztése. 1960 után kerültünk olyan döntés elé, hogy milyen mértékű műanyag- és műszálipari fejlesztést tűzzünk ki célul. A kérdés azt is tartalmazta, hogy adott lehetőségek mellett melyiket fejlesszük először.

A műanyagok hazai gyártásának és felhasználásának alakulását ér-

demés más országok hasonló adataival összevetni. Lemaradásunk mind a gyártásban, mind a felhasználásban nagyon jelentős.

9. sz. táblázat

Az egy főre jutó műanyaggyártás és -felhasználás nemzetközi és magyar adatai

Országok	Műanyag-gyártás kg/fő			Műanyag-felhasználás kg/fő		
	1950	1960	1965	1950	1960	1965
Ausztria	0,12	4,08	9,4	0,48	7,70	17,1
Franciaország	0,80	7,62	13,8	0,90	7,68	14,6
Hollandia	1,13	6,63	19,2	1,25	9,16	16,6
Norvégia	0,27	7,84	17,5	0,28	7,26	19,0
NSZK	1,80	18,08	34,7	1,61	15,00	29,6
Olaszország	0,49	6,02	16,4	0,58	5,06	10,8
Svédország	2,06	7,82	16,8	2,29	11,90	24,1
Magyarország	0,15	0,99	3,0	0,21	2,25	4,4

Forrás: OMFB. „A magyar műanyagipar fejlődése” című ismertető tanulmány. 410. sz.

Az egy főre jutó mennyiségek összehasonlítása önmagában nem elegendő, hiszen az egyes országok gazdasági fejlettsége egymástól más tekintetben is eltérő. Ha arra a kérdésre keresünk választ, hogy vajon műanyagiparunk fejlettsége eléri-e azt a szintet, amely népgazdaságunk általános fejlettsége megkívánna, a műanyagipar fejlettségét jelző mérőszámokat más olyan mutatószámokhoz kell viszonyítanunk, amelyek valamilyen vonatkozásban népgazdaságunk általános fejlettségére jellemzőek. Az OMFB 1962. évi „A világ műanyagiparának fejlődése” című kiadványban Macskássy Hugó számításában kimutatta, hogy 15 ország, 10 évi adatai alapján, meglehetősen szoros a korreláció a vizsgált országok fém és műanyag felhasználása között.

10. sz. táblázat

Magyarország tényleges és a fémfelhasználás alapján számított műanyag-felhasználásának alakulása

Év	Tényleges fémfelhasználás dm ³ /fő	Tényleges műanyag-felhasználás, dm ³ /fő	Számított műanyag-felhasználás, dm ³ /fő	Tényleges műanyag-felhasználás a számított százalékában
1952	10,6	0,425	0,483	87,6
1955	13,6	0,626	1,003	62,5
1960	16,2	1,920	2,127	90,0
1965	20,6	4,050	4,620	87,7

Forrás: OMFB. „A magyar műanyagipar fejlődése” című ismertető tanulmány. 410. sz.

A tényleges műanyag-felhasználásunk mindvégig a számított érték alatt volt, de a tényleges és a számított értékek viszonyszáma az utóbbi években kedvezően módosul. Mégis az a helyzet, hogy műanyagiparunk az elmúlt évtized kétségtelenül jelentős fejlődése ellenére sem éri el a népgazdaság egésze fejlettségének megfelelő szintet.

A műszálgártás textiliparunk fejlesztésével függ össze. A könnyűipar textilszál-felhasználásának szerkezete a következőképpen alakult:

11. sz. táblázat

A könnyűipar textilszál-felhasználásának alakulása

Megnevezés	1955	1965	1970. becslés	Felhasználás 1970-ben az 1965. évi %-ában
	részarány százalékban			
Természetes szálak	87,8	76,4	68,8	104,4
Cellulóz-alapú szálak	12,1	20,4	22,5	128,0
Szintetikus szálak	0,1	3,2	8,7	312,5
Textilszálak összesen	100,0	100,0	100,0	116,2

A textilipar nyersanyag-felhasználásának tervezett 16 százalékos felfutása mellett a felhasznált természetes szálak mennyisége gyakorlatilag változatlan marad, s a növekedést a szintetikus szálak termelésének bővítésével kell biztosítani.

A szintetikus szálak részarányának növekedése a felhasználásban ennek ellenére eléggé szerény, különösen, ha a világátlaghoz vagy a fejlett ipari országok szintjéhez viszonyítjuk.

12. sz. táblázat

Egy főre jutó szálás textilanyag-felhasználás struktúrájának alakulása néhány iparilag fejlett tőkésországban 1965-ben és Magyarországon

Ország	1 főre jutó felhasználás kg/fő			Részarány az 1 főre jutó felhasználás százalékában			
	Termé- szetes szál	Vegyiszál		Termé- szetes szál	Vegyiszál		Textilszál
		Összesen	Szinteti- kus szál		Összesen	Szinteti- kus szál	
Egyesült Államok	11,3	8,2	4,7	57,7	42,3	24,1	100
NSZK	6,3	6,7	2,6	48,4	50,6	20,4	100
Franciaország ...	7,5	3,6	1,6	67,4	32,6	14,2	100
Ausztria	4,6	4,9	1,3	49,0	51,0	12,7	100
Belgium	12,6	6,5	2,4	66,2	33,8	12,4	100
Magyarország							
1955	6,49	1,28	0,01	83,4	16,6	0,1	100
1960	6,12	2,40	0,20	71,9	28,1	2,2	100
1965	7,59	3,47	0,47	68,6	31,4	4,2	100
1970*	7,66	5,24	1,46	59,4	40,6	11,3	100

* Előrebecslés.

Forrás: Rónaszéki László: „Műszálfejlesztés a IV. ötéves tervidőszakban” című tanulmány. 1967.

1970-ben a hazai textilipar 1 főre jutó szintetikus szál felhasználása az előirányzat szerint tehát 1,46 kg/fő lesz, amit csak az import jelentős növelésével tudunk elérni. A hazai termelés csak 0,65 kg/fő felhasználást tenne lehetővé.

A fejlesztés különböző lehetséges irányai közül való választás szempontjából érdemes megvizsgálni a műanyagok és a szintetikus szálak árának alakulását. Az áralakulás a *belföldi fejlesztés vagy* (esetleg csak időlegesen) *import* alternatíva eldöntésében lehet befolyásoló tényező.

A Konjunktúra- és Piackutató Intézet fenti információja szerint va-

A világpiazi árak alakulása
(\$/t)

Árucikkek	1960	1965	1970	1975
			b e c s l é s	
Műanyagok:				
PVC	350	290	250	210
Polietilén (nagynyomású) ..	680	335	290	220
Szintetikus szálak:				
Poliészter-szál				
Vágottszál	2860	1750	1300	1100
Poliamid-szál				
Vágottszál	1700	1400	1100	900
Selyemszál	2600	2200	2000	1600
Poliakrilnitril-szál				
Vágottszál	2480	1396	1100	1000

Forrás: A Konjunktúra és Piackutató Intézet „Vegyipari termékek és nyersanyagok forgalmának és árainak alakulása” című összeállítása alapján.

lamennyi műanyag- és műszálfajta világpiazi ára csökken, de a leggyorsabb az árcsökkenés a polietilénnél. Ez a tendencia a prognózis szerint folytatódni fog.

A fejlesztési irányok közti időbeli rangsorolás szempontjából talán még fontosabb a műszaki fejlődéssel összefüggésben az új létesítmények gyors avulása, az optimális kapacitásnagyság rohamos növekedése. A *műanyaggyártó* üzemek 1955-ben 5—10 ezer tonnás optimálisan gazdaságos méretűek voltak. 1970-ben az optimális üzemnagyság 50—100 to/év kapacitás körül alakul, ez tíz-hússzoros méretnövekedést jelent. A *szintetikus szálaknál* az 1955. évi 1—2 ezer tonnás kapacitásoptimum helyett 1970-re mintegy 5—10 ezer tonna lesz az optimum. A növekedés mértéke 5—10-szeres. Az arányok eltérése tehát a két gyártási ágban nem jelentéktelen.

Ha az optimális üzemnagyság változását, az árak alakulását és a hazai szükségleteket mérlegeljük, úgy tűnik, 1965 után helyesebb lett volna a műanyagipar fejlesztésénél csak az egyik műanyagfajta, a PVC gyártására összpontosítani és a másik műanyagfajta, a polietilén termelésének bővítését kissé elhalasztani. A rendelkezésre álló beruházási összegből a műszálgyártás fejlesztésére lehetett volna többet fordítani.

Ezeket a megfontolásokat alátámasztja a 14. sz. táblázat is, amely a különböző gyártási ágakban folyamatban levő, illetve megvalósult beruházásaink kapcsolatáról, összegéről és a várható termelési értékről ad képet.

Beruházási költség és termelési érték a műanyag- és műszáliparban

Gyártási ág	Kapacitás et/év	Beruházás összege milliárd Ft	Termelési érték millió dollárban 1970-es becsült áron
Polietilén-gyártás	24	2,6	6,9
Poliészter-szál gyártása	6	1,0	7,8
Poliakrilnitril-szál gyártása..	5	0,7	5,5
		1,7	13,3

Igaz, hogy a szintetikus szálak előállításához felhasznált anyagok jelentős része — egy ideig még — import, ezzel szemben az etilén, illetve a polietilén hazai nyersanyagból gyártható. Az etilén előállításánál ezenfelül több olyan alapanyag keletkezik, amelyek további feldolgozását esetleg csak később tudjuk megoldani (pl. polipropilén) és így addig ezek csak nyersanyagáron vagy kalorikus áron számolhatók el.

A rangsorolás természetesen nemcsak az eddigi fejlesztés értékelése, hanem a jövő szempontjából is fontos. A vegyiparnak nézetem szerint a műtrágya-fejlesztés mellett második helyen a műszál-programra kell koncentrálnia és amennyiben a textilipar nagy kiviteli expanziót kíván folytatni, ahhoz nem elaprózott üzemeket, hanem két legalább minimálisan gazdaságos nagyságú, szintetikus szál üzemet célszerű előírni.

★

A tőkés árviszonyok nemcsak az áralakulás, hanem az árszint szempontjából is befolyásolhatják döntéseinket. A nyugati nagy tőkésvállalatok több vegyipari termékénél kettős árpolitikát folytatnak, huzamosabb időn keresztül. A kettős árpolitika lényege: a kiépített nagy termelőkapacitások kihasználása végett a belföldi árak színvonalát magasabban tartják, mint az exportárát. Nem ritka az olyan eset, amikor az exportár *a tényleges ráfordítás alatt*, vagy azzal azonos szinten van. Viszont a belföldi eladási ár viszonylag nagyon magas.

Néhány példa:*

<i>Viszkóz-rost</i>	
exportár	360 \$/t
olasz és NSZK belföldi ár	460—480 \$/t
 <i>PVC</i>	
exportár	240 \$/t
olasz belföldi ár	300 \$/t
 <i>Polietilén (nagynyomású)</i>	
exportár	310 \$/t
olasz, NSZK belföldi ár	400 \$/t

Felvetődik az a kérdés, hogy ebben az esetben mikor szabad hazai beruházást előírni, illetve a gazdaságossági rangsorolás milyen alapon végezhető el. Nézetem szerint azon termékek gyártásához célszerű ilyen körülmények között hazai beruházást megvalósítani, amelyeknél

— a termék előállításához szükséges nyersanyaggal rendelkezünk és a termék az importért fizetendő ár alatt állítható elő,

— a hazai szükséglet és az export gazdaságos méretű üzem termelésének kihasználását lehetővé teszi,

— az ikertermékek, melléktermékek — amennyiben azok keletkeznek — gazdaságosan feldolgozhatók vagy értékesíthetők,

— olyan technológiával rendelkezünk — vagy ilyen technológiát beszerezhetünk —, amely kellően kiforrott és nem várható gyors avulása,

* A Konjunktúra- és Piackutató Intézet „Vegyipari termékek és nyersanyagok forgalmának és árainak várható alakulása” című összeállítása alapján. 1966.

— a továbbfeldolgozást végző üzemek kalkulációja a belföldi árat elbírja, még export esetén is.

Véleményem szerint ezek azok a feltételek, amelyek szerint lehet rangsorolni a hazai fejlesztésben, és ahol ezek a feltételek teljesen hiányoznak, ott a beruházástól célszerűbb eltekinteni, és a tőkés piac kettős árrendszeréből adódó kedvező lehetőségeket kihasználni.

★

Több ízben szó esett már arról, hogy a vegyipar jelenlegi fejlődési szakaszát a *műszaki technológiai eljárások rendkívül gyors fejlődése* (új eljárások bevezetése, nagy kapacitások, új nyersanyagok alkalmazása) jellemzi.

A szükségletek nagyarányú növekedése a vegyiparban meggyorsította azt a jelenleg nemzetközi méretekben megnyilvánuló tendenciát, hogy a fontos alapanyagokat — a többi között az ammóniát, olefineket, aromás szénhidrogéneket — gyártó üzemek kapacitásai nagyságrendekkel növekednek.

Megfigyelhető ez még az olyan hagyományosnak mondható gyártási ágban is, mint az ammóniagyártás. Ma a minél nagyobb kapacitású ammónia üzemek építésére törekednek, mert így a beruházási és az üzemeltetési költségek nagymértékben csökkennek.

Különböző kapacitású földgázalapú ammónia üzemek beruházási és üzemeltetési költségeit a 15. sz. táblázat szemlélteti.

15. sz. táblázat

Különböző kapacitású földgázalapú ammónia üzemek költségei

Megnevezés	Kapacitás		
	1000 t ammónia/nap	500 t ammónia/nap	100 t ammónia/nap
Beruházási költségek összesen ezer \$	19 775	11 675	3455
1 t ammónia /év kapacitásra jutó beruházási költség (\$)	58,1	68,6	102,5
Üzemköltségek (\$/t):			
Nyersanyag- és energiaköltség	12,60	12,60	15,40
Állandó költségek:			
Munkabér	1,68	2,69	9,56
Kamat, értékcsökkenés stb.	10,71	12,58	18,51
Teljes üzemköltség	24,99	27,87	43,47

Hasonló jelenséggel találkozunk az olefinkémianál alkalmazott nagy benzínpirolíziseknél, ahol a kapacitás függvényében jelentős mértékben degresszív a fajlagos beruházási költség, valamint a termék előállítás költsége.*

* Preisich Miklós: „Olefinkémia egyes kérdései” című tanulmány. 1968.

**A beruházási költség és az önköltség alakulása az etilénüzemek
kapacitásának függvényében**

Kapacitás	Beruházási költség millió \$	Fajlagos beruházás \$/t etilén	Önköltség \$/t etilén
100 ezer t etilén/év	12—13	120—130	60
200 ezer t etilén/év	18—20	90—100	40—45
500 ezer t etilén/év	32—33	65	30

A viszonylag kiskapacitású, szétaprózott olefintermelő üzemek helyett egy nagy kapacitású olefinforrás létrehozása tehát jelentős gazdasági előnnyel jár.

Milyen álláspontra lehet helyezkedni a nagyüzemek létesítésénél, ha a nagyságrendi optimum hosszú ideig jelentősen meghaladja a belső szükségletet? Például Magyarországon az olefin termékekből a szükséglet az optimális kapacitás 40 százaléka körül alakul 5—7 év távlatában. Egy ilyen létesítmény, különösen, ha a vertikális fejlesztési igényekre is tekintettel vagyunk, jelentős beruházást igényel. A vizsgálódások arra mutatnak, hogy *ilyen beruházásokat csak nemzetközi munkamegosztásban célszerű megvalósítani*. Ebben a tekintetben a hasonló fejlesztési stádiumban levő szocialista országok jöhetnek szóba elsősorban lehetséges partnerként. Az együttműködés különböző formákban képzelhető el. A következő alapvariációk lehetségesek:

1. A nyersanyaggal rendelkező ország egy nagy kapacitást hoz létre, más szocialista ország szükségletét is figyelembe véve. A külkereskedelem jelenlegi gyakorlata megköveteli, hogy ellentétként a másik ország hasonló beruházásigényes termékkel egyenlítse ki a szállítást.

2. A szocialista országok közös vállalatot létesítenek, közös tőkével és a vállalat haszna is a bevitt tőke arányában közös. Valószínűleg gyakran indokolt lehet olyan változat is, hogy a közös vállalat csak az alapanyagokat állítaná elő, s a további feldolgozás már külön minden országban is optimális gazdaságossággal kiépíthető kapacitású üzemekben történne. Probléma azonban — mint a szocialista ország közös vállalatainak létrehozásában általában — a vállalati közös tőke képzésének és a haszon tőkehozzájárulás alapján történő felosztásának módja.

Esetenként megvalósítható, hogy nyugati cégekkel kooperációban létesüljön az üzem (a tulajdonjog érintése nélkül), tőke-meghitelezéssel és hosszú lejáratú szerződésben biztosítva a termék átvételét, amelynek egy része a meghitelezett tőke visszafizetését jelenti. Ilyenkor nehézséget okoz, hogy milyen áron történjen a termék szállítása, illetve az önköltség milyen haszonrarakódást bír el, hogy a tőkemeghitelezés is még kedvező legyen. Ez a kérdés pontosan az olefinkémiában forradalmi technológiai változások kapcsán merül fel, amelyek kihatásai az árak jelentősen csökkenő tendenciáját eredményezik.

Megoldásként számításba jöhet némely esetekben az is, hogy a beruházási igény csökkentése végett eltekintünk a komplex feldolgozástól és olyan nyersanyagot, technológiai eljárást alkalmazunk, mely egy

vagy kevés számú termék létrejöttét teszi lehetővé, (például benzinpirolízis helyet etánpirolízist).

Befejezésül szeretnék kitérni egy olyan problémára, amelynek megoldása nézetem szerint a vegyipari fejlesztést nem kevésbé befolyásolhatja. A vegyiparba mint ágazatba, a kőolajfeldolgozás tervezésileg, statisztikailag beletartozik, de jelentkezik a hajlam arra, hogy a kőolajfeldolgozást csak mint a kőolajipar vertikumát kezeljék és egyedül mint energiahordozó termelőt vegyék számításba. Emiatt előfordul, hogy olyan változatok kerülnek előtérbe, amelyek a kőolajiparnak mint országos gazdasági egységnek előnyösek, holott a népgazdaság számára a *továbbfeldolgozás* folytatása még több hasznot jelentene. Két példa ennek alátámasztására: 1. Az aromások egy része, az oktánszám javítására, bekeverésre kerülhet a benzinbe, ugyanakkor ezekre a fontos alapanyagokra a vegyiparnak szüksége van — jelentős beruházást fordítottunk e termékek szétválasztására — és ezt magasabb értékű termék előállítására lehet felhasználni. 2. A krakkbenzin előállítása a kőolajiparnak csak másodlagos érdeke, de ha mégis szükséges ennek előállítása a vegyipar számára, akkor a költségfelosztásnál azt jelentősen megterhelik és ezzel már a vegyiparnál a továbbfeldolgozás gazdaságosságát veszélyeztetik.

A világtendencia az, hogy az aromás kémia, sőt az egész petrokémia fejlesztését összekapcsolják a kőolajfinomítókkal, hisz minden cent feldolgozott olaj értéke vegyipari eljárással száz cent fölé is emelhető. Ha tehát népgazdasági szemlélet érvényesül és nemcsak papíron, hanem a gyakorlatban is besoroljuk a kőolaj- és gázfeldolgozó ipart a vegyiparba, akkor együttesen nagyobb hatásfokú gazdasági eredményt érhetünk el. Ehhez az is szükséges, hogy a kőolajfeldolgozó vállalatoknál megfelelő érdekeltségi rendszer érvényesüljön. Erre minden adottságunk megvan, mert a kőolajipar vezetői is igyekeznek ezt a helyes törekvést magukévá tenni. A távlati koncepciókban a szénhidrogének feldolgozásánál a népgazdaság érdekeinek kell érvényesülniök.

Buda István—Pongrácz László:

**SZEMÉLYI JÖVEDELMEK, ANYAGI ÉRDEKELTSÉG,
MUNKAERŐ-GAZDÁLKODÁS**

Milyen összefüggés van a nyereség és a vállalati dolgozók személyi jövedelme között? Hogyan hatnak a különböző gazdasági ösztönzők a vállalati bérszint alakulására? Hogyan képződik és miképpen használható fel a részesedési alap? Ezekre és a vállalati dolgozók anyagi érdekeltségét érintő sok egyéb kérdésre ad választ ez a könyv. A vállalatok dolgozói és a gazdasági vezetők példákkal is alátámasztott pontos és részletes tájékoztatást kaphatnak a könyvből, az anyagi érdekeltség rendszeréről, e célokról és lehetőségekről, a követendő gazdálkodási módszerekről.

192 l. Fűzve 21,50 Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa.

BEREND T. IVÁN:

A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez

(Integráció és szocialista gazdaságpolitika)

Az esetleges félreértések elkerülése végett szükséges talán előre bocsátani, hogy az itt következő oldalakon nem a szocialista országok közötti integráció, nem is a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa történetének feldolgozására vállalkozom. Nem azt vizsgálom, hogy a gazdasági élet valóságában — immár közel negyed század leforgása alatt — mennyire haladt előre az integráció, mi segítette, s mi akadályozta fejlődését. A bonyolult összefüggések szövetéből ezúttal csupán *egyetlen* fonalat szeretnék megragadni: *a gazdaságpolitikáét*. A közép- és kelet-európai országok megelőző gazdasági fejlődése — amiről a történelmi előzmények tárgyalása során esett szó¹ — és a felszabadulással bekövetkező nagy fordulat után vajon milyen helyet kapott a szocialista gazdaságpolitikában az integráció gondolata? Milyenek voltak a tudatos felismerések és gazdaságpolitikai lépések? Hogyan változtak ezek az elmúlt évtizedekben? Nyilvánvaló, hogy az e kérdésekre adott válaszok még nem magyaráznak meg mindent, ami az integráció útján történt, vagy éppen elmaradt. A folyamatok objektív oldalainak vizsgálata mellett azonban ezekre a válaszokra is szükség van a történelmi út felismeréséhez, s ezen keresztül a gazdasági integráció jelenének és kilátásainak mérlegeléséhez.

Társadalmi és politikai átalakulás, új kereskedelmi orientáció a felszabadulás után

A közép- és kelet-európai országok számára a szovjet katonai győzelmek hozták meg a felszabadulást a német megszállás alól. Nyomban szocialista vagy sajátosan átmeneti jellegű népi demokratikus rendszerek jöttek létre, amelyek radikális vagy fokozatos tőkekorlátozást hajtottak végre.

A régi uralkodó osztályokkal való leszámolás és az új népi demokratikus rendszerek kifejlődése, úgy tűnt, megszünteti a tradicionális — s helyenként még 1945 után is vadul fellángoló — ellenségeskedést a Duna völgyében. A közös antifasiszta, majd antiimperialista célok, a

¹ A tanulmány első része a Közgazdasági Szemle, 1968. évi 3. számában jelent meg.

hatalomra került munkáspártok internacionalista céljai gyökeresen új politikai feltételeket teremtettek Európa e térségében. Ehhez járult az a tudatos felismerés, hogy a két világháború közötti nacionalista elzárkózás — politikában és gazdaságban egyaránt — mérhetetlen károkat okozott Közép- és Kelet-Európa országainak, s a káros politika maradványait is el kell tüntetni az új kibontakozás érdekében. A népi demokratikus országok egyik legfontosabb feladatuknak éppen a Szovjetunióval és egymással való kapcsolataik új rendezését, együttműködésük kiépítését és megszilárdítását tekintették. Ezért, főként 1947—48 folyamán, széles körű szerződés-rendszerrel szentesítették a kialakuló új politikai gyakorlatot.²

A közép- és kelet-európai országok történelmi jelentőségű egymásra találásának már közvetlenül a háborút követően fontos gazdasági konzekvenciái is kialakultak. A háború utáni rendkívül kritikus gazdasági helyzetben ugyanis a háborútól éppen legjobban sújtott országok úgyszólván kizárólag egymásra voltak utalva a helyreállítás nehéz feladatainak megoldásában. Magyarországnak, Lengyelországnak és Jugoszláviának korábban elképzelhetetlen mértékű háborús pusztítás következményeivel kellett megküzdenie. E szörnyű sebek begyógyításához a dunavölgyi országok nem számíthattak régi külkereskedelmi és tőkekapcsolataikra. Úgyszólván egyik napról a másikra kellett kiépíteni új kapcsolataikat, újjal helyettesíteni a régi, megszokott gazdasági szálakat.

Bár Jugoszlávia és Lengyelország jelentősebb UNRRA és egyéb támogatást kapott,³ az angol—amerikai hitelezők a háború után általában egy ideig a várakozás álláspontjára helyezkedtek és nem voltak hajlandók semmiféle akcióra. Amikor a Magyar Általános Hitelbank egyik igazgatója 1946-ban Londonba utazott, hogy a bank régi kapcsolatait felelevenítse a Rotschild-házzal, a tárgyalások után üres kézzel kellett hazatérnie, mert, mint Anthony Rotschild az előzetes ígéretek után végül is közölte vele: illetékes hatóságoktól „azt a választ kapta, hogy a Magyarországnak nyújtandó hitelekkel egyelőre várni kell”.⁴ Hasonló volt a helyzet a kereskedelmi kapcsolatokban is. A legtöbb nyugati ország addig egyáltalán nem volt hajlandó kereskedni, amíg a dunavölgyi országok nem rendezik tetemes háború előtről fennmaradt tartozásaikat, s főként míg politikailag bizonytalannak érezték a helyzetet. Amikor azután a kereskedelmi és a hitelkapcsolatok felújítására már lehetőség nyílt, lényegesen megváltozott a politikai helyzet, eluralkodott a hidegháború légköre, amikor minden eszközzel nyomást akartak gyakorolni a szocialista országokra, utóbbiakban viszont tért nyert a külföldi hitelekkel szembeni általános elvi tagadás álláspontja. Ebben a helyzetben a politikailag egymásra talált közép- és kelet-európai országok gazdaságilag is egymáshoz fordulnak. Míg korábban kereskedelmüknek csak 10—15 százalékát bonyolították le egymás között, s

² E szerződéseket lásd: Szabad Nép 1947. nov. 22., dec. 10., Magyar szó. 1948. jan. 16., 18., 19.

³ Jugoszlávia az 1945. március 24-én aláírt egyezmény értelmében a szállítások befejezéséig, 1947. júniusáig az UNRRA-tól 3,7 milliárd dollár értékű juttatást kapott. E szállítmányok összege a háború előtti évek (1934—1938) egész importjának 50—60 százalékát tette ki. (J. Tomasevich: Jugoslavia. Postwar Foreign Economic Relations. United Nation Series. 1949. 403—405. l.) Lengyelország 1945—47 folyamán 481,3 millió dollár UNRRA-támogatást kapott. (T. Alton: Polish Postwar Economy. New York. 1955. 240. l.)

⁴ K. G. L. Hitelbank 239. csomó. (Berend: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 176. l.)

elsősorban Nyugat-Európára orientálódtak, addig most — különösen a háborút követő első években — a nyugati kereskedelem egészen jelentéktelenné vált, s külkereskedelmi forgalmuk döntő többsége egymás közötti árucseréből származott. A legnagyobb fordulat az előzőleg úgyszólván teljesen kirekesztett Szovjetunióval folytatott kereskedelemben következett be. A megelőző 1—1,5 százalékos vagy teljesen hiányzó forgalom időszaka után most az egyoldalú vagy szerény nyersanyagforrásokkal rendelkező dunavölgyi országok elsősorban éppen a Szovjetunióhoz fordulhattak. Magyarország külkereskedelmének pedig mintegy 92 százaléka (az importnak 1946-ban is 70 százaléka) a Szovjetunióval folyt.⁵ S, bár az újjáépítési periódus végére a gazdasági kapcsolatok már fokozatosan más országokkal is normalizálódtak, 1946 tavaszán köti meg Magyarország első nyugati kereskedelmi megállapodását Svájjal, Lengyelország a skandináv országokkal — a gazdasági kapcsolatok új irányvétele vitathatatlaná vált. 1948-ban Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország kereskedelmének 10—20 százalékát a Szovjetunióval és ugyanekkor hányadát a többi népi demokratikus országokkal bonyolította, vagyis külkereskedelmüknek nagyjából egyharmada terelődött a közép- és kelet-európai országok felé. A balkáni országok esetében ez az arány még jóval nagyobb volt: Románia például kereskedelmének egynegyedét a Szovjetunióval, s csaknem felét a népi demokratikus országokkal folytatta, Bulgária pedig — fordított belső arányban ugyan — külkereskedelmének háromnegyedét bonyolította le a közép- és kelet-európai országokkal!

A gazdaságfejlesztés szocialista programja, az integráció koncepciója

Az elpusztult, megrongálódott termelőkapacitások helyreállításának feladatával Lengyelország, Magyarország és a térség többi országa meglepően hamar és eredményesen birkózott meg. 1947—1948 körül ezek az országok már távolabbra néztek! Most már nem a háború következményeinek orvoslása, nem az elpusztult, leromlott gazdaság helyreállítása volt a fő feladat, hanem ennél is nehezebb, bonyolultabb kérdésekkel kellett szembefordulni: a gazdasági elmaradottság történelmi teherével, az alacsony felhalmozási szint és a lassú növekedési tempó örökségével. A gazdaság továbbfejlődésének egész jövője, a gazdaságpolitika útjai, módszerei; a hogyan tovább kérdése került napirendre. Erre a kérdésre nem lehetett választ adni a közép- és kelet-európai gazdasági integráció problémájának megválaszolása nélkül. S a második világháború után a dunavölgyi országok a gazdasági együttműködéshez is merőben új utakat kerestek.

Az 1940-es évek vége felé került sor a gazdaságfejlesztés új programjainak kialakítására. Elkanyarodnánk választott témánktól, ha most részletesebben tárgyalnánk az új gazdaságpolitikai törekvések kialakulását és koncepcióját. Elégedjünk meg most egyszerűen annak jelzésével, hogy a dunavölgyi országok gazdasági elmaradottságuk felszámolásának legcélravezetőbb eszközeként az országok gyors iparosításának politikáját, a gazdaságfejlesztés Szovjetunióban megvalósított útját és módsze-

⁵ Magyar Nemzeti Bank gazdasági helyzetjelentése a bankvezetőség részére. 1946. jún. 1.; Wiadomości Statystyczne. Speciális kötet. 1. 1947. 5.

reit választották. Ebben nyilván szerepet játszott a szovjet gazdaság fejlődésének, háborúban lemért sikereinek impozáns példája csakúgy, mint az a dogmatikus felfogás, amely a szovjet gazdaságfejlesztési utat és módszereket a szocialista fejlődés egyetlen és örök érvényű modelljének tekintette. Témánk kapcsán különösen fontos azonban felhívni a figyelmet azokra az új tendenciákra, amelyekben kifejezésre jut, hogy ezek az országok — okulva a két világháború közötti évek keserű tanulságából — a szovjet gazdaságfejlesztési modellt az új politikai lehetőségekhez alkalmazva, nem az egyes nemzetgazdaságok zárt keretei között kívánták követni. A gazdaságfejlesztési célok hasonlósága az elvi világnézeti közösség, a politikai barátság és összetartás végre elérkezett állapotát kihasználva a gazdaságfejlesztés együttes útjait keresték. Az együttes, összehangolt gazdaságfejlesztés, Közép- és Kelet-Európa integrált iparosításának programja 1947—1948-ban a fejlesztési tervekben és a gyakorlati megvalósulásban egyaránt egyre nagyobb szerepet kapott.

Ez időtől a szocialista útra lépő dunavölgyi országok jelentős része a gazdasági integráció lehetőségével már ugyanúgy számolt, mint objektív adottságaival. 1947-től, amikor a legtöbb dunavölgyi ország 2—5 éves tervekbe foglalta gazdaságpolitikai elképzeléseit, lehetőség nyílt a gazdasági integráció, a fejlesztési együttműködés módszeres kialakítására. Az új típusú együttműködés első lépéseként 1947. július 4-én született meg a csehszlovák—lengyel megállapodás, amely négy területen tűzte ki célul a gazdasági együttműködést: a kereskedelemben, a szállításban, néhány gazdasági szektor speciális fejlesztésében és a tervezésben. Mint az utóbbival kapcsolatban leszögezték, céljuk: „a két fél ipari fejlődésének elősegítése és a felesleges beruházások elkerülése”. E tudatos, összehangolt fejlesztési terv megvalósítása végett állandó Lengyel—Csehszlovák Gazdasági Bizottságot hoztak létre nagylétszámú titkársággal, nyolc iparági, illetve ágazati koordinációs állandó bizottsággal. Az együttműködés realizálását 1947—48-ban már több termelési megállapodás előkészítése jelezte. A két fél ezekben mindkét ország iparának specializálására, a gépipar termelésének standardizálására törekedett, hogy egymás piacait közösen lássák el kedvezőbb költséggel előállítható termékekkel. Az együttműködési tervekben egy 150 MW kapacitású közös erőmű felépítése is szerepelt Nowy Dworyban.⁶

A lengyel—csehszlovák megállapodás csak része volt a közép- és kelet-európai országok gazdaságát egymáshoz fűző, közös fejlesztési tervek tartalmazó egyre sokasodó megállapodás-rendszernek. 1947 májusában született például a magyar—jugoszláv bauxit-alumínium egyezmény is. Igaz, hogy ez nem átfogó gazdasági összehangolás volt, de rendkívül jelentős speciális fejlesztési program, amelynek keretében Jugoszlávia állandó mennyiségű timföld vásárlására és marónátron szállítására vállalt kötelezettséget, 32 millió dollár értékben pedig alumíniumipari telepek felépítését rendelte meg Magyarországtól. Ez a terv az alumíniumipar fejlesztését a két ország együttműködése alapján kívánta megvalósítani.⁷

⁶ H. Wencel: Wspolpraca Polsko—Czechoslowacka. Zycie Gospodarcze. 1948. dec. 16—31.; Sprawy Miedzynarodowe I. évf. 1. sz. 1948. okt.—dec.; D. Warriner: Revolution in Eastern Europe. London. 1950.

⁷ Megállapodás a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság és a Magyar Köztársaság között az alumíniumipar terén való gazdasági együttműködésre vonatkozólag. 1947. május 14. (Párttörténeti Intézet Archivuma. 2/9—18. 00242.)

A gazdasági integráció legátfogóbb és legtöbbet ígérő tervei azonban a Balkán országok közötti együttműködésben kovácsolódtak. Ennek első lépéseként 1946 decemberében ratifikálták azt a harminc évre szóló jugoszláv—albán megállapodást, ami „a gazdasági tervek koordinálásáról, vámunióról és valuta egységesítésről” szolt.⁸ Legyen szabad azonban összefoglalóan megismételnem e kérdésre már egyik megelőző tanulmányomban is közzé tett főbb tényeket: 1947 júliusában Bledben, majd novemberében Várnában a Dimitrov, illetve Tito vezette bolgár és jugoszláv kormányküldöttségek a gazdasági együttműködés új útjairól folytattak tárgyalásokat. Itt a barátsági, kölcsönös segélynyújtási egyezmény megkötése mellett, mint a tanácskozásokról kiadott jegyzőkönyv hangsúlyozta, a résztvevő felek „elhatározták, hogy még jobban kimélyítik az együttműködést, a lehető legnagyobb mértékben kiszélesítik a kölcsönös árucseret forgalmat, a lehető legteljesebben összeegyeztetik gazdasági terveiket, meggyorsítják a vámunió megkötését”.⁹

A közép- és kelet-európai országok gazdaságának összehangolt fejlesztése, a tervegyeztetések útján megvalósítandó integráció, amelyet fokozatosan kiépítendő vámközösség segít elő, úgyszólván általános törekvés volt, s a sűrű kormányközi tárgyalásokon állandó napirendként szerepelt már. 1947 decemberében a magyar—jugoszláv szerződés aláírása után a jugoszláv követségen tartott sajtófogadáson Tito kijelentette: „A most aláírt szerződésnek nagy hatása lesz gazdasági viszonylatban is. A baráti népek, így Magyarország és Jugoszlávia is összehangolják gazdasági építő terveiket, a magyar hároméves és a jugoszláv ötéves tervet.”¹⁰ Ugyanezekben a hetekben a magyar Országos Tervhivatal elnöke, Vajda Imre, egyik prágai nyilatkozatában bejelentette: „Felvetődött az a terv, hogy Magyarország és Csehszlovákia hosszú lejáratú gazdasági együttműködési egyezményt kössön. Hasonló egyezményt kötött a közelmúltban Magyarország Jugoszláviával, Csehszlovákia Lengyelországgal. Az együttműködési egyezményben nemcsak az árucseret forgalmat állapítanak meg, hanem összeegyeztetik az egyes iparágak fejlesztését is. Az az elképzelésünk, hogy a kelet-európai népi demokráciák között a gazdasági szerződések révén többé-kevésbé összefüggő gazdasági rendszer jöjjön létre.”¹¹

S a már úgyszólván összefüggő rendszerré szélesedő gazdasági integrációs tervek, újabb fontos állomásaként került sor 1948 januárjában a román—bolgár tárgyalásokra. A két ország gazdasági együttműködéséről aláírt jegyzőkönyv, majd Dimitrov bukaresti nyilatkozata leszögezte: „Gazdasági terveinket koordinálni fogjuk, kereskedelmi forgalmunkat kiszélesítjük, együttműködést valósítunk meg országaink kereskedelmében nemzetközi méretekben, előkészítjük és megvalósítjuk a vámuniót.” A vámunió a fejlődés elkerülhetetlen útja, hangsúlyozta egyébként Dimitrov újságírók kérdéseire válaszolva a tanácskozások után „ezért tudatosan és bátran beszélünk a vámunió megteremtéséről

⁸ J. Tomasevich: i. m. 412., 413. A szerző az 1949-ben megjelent munkájában azt a nézetét hangoztatta, hogy az együttműködési megegyezések megkötésének folyamata a Marshall-terv bejelentése után meggyorsult, s talán válasz is arra. „Úgy tűnik, a délkelet-, kelet- és egyes közép-európai országok fokozatos politikai és gazdasági föderációja kialakulóban van.”

⁹ Magyar Szó. 1947. nov. 29. E kérdésről a Gazdaságpolitika az első ötéves terv megindításakor 1948–1950. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1964.) című munkámban már említést tettem.

¹⁰ Szabad Nép. 1947. december 10.

¹¹ Népszava. 1947. nov. 29.

a szövetséges országokkal, s ez meg is valósul majd”.¹² Nyilvánvaló, hogy a tényleges megvalósítás nem lett volna könnyű, hogy hosszú évek munkájával lehetett volna csak legyőzni a szükségképpen jelentkező gazdasági-politikai nehézségeket, s a gazdasági integrációnak, a fejlesztési tervek egyeztetését megvalósító rendszere mérhetetlen sok technikai, sőt politikai nehézség leküzdése után juthatott volna csak el a megvalósulás stádiumába.

Egy azonban vitathatatlan: rendkívüli jelentőségű gazdaságpolitikai kezdeményezés tanúi lehettünk a második világháború utáni években. A születő, sőt már előkészítő tárgyalások és megállapodások kezdeti fokáig is eljutó tervek gyökeres fordulatot ígértek a megelőző nemzeti elzárkózás és szűklátókörű autarkias fejlesztési koncepciók után. Fordulatot, amely e földrész viszonylag kicsiny és egyoldalú erőforrásokkal rendelkező országai számára a leghatásosabb gazdasági növekedéssel kecsegtetett. Ezek a tervek lehetőséget kínáltak a párhuzamos fejlesztésből eredő szükségszerű pazarlás elkerülésére, felvillantották annak reményét, hogy az integráció segítségével minden ország az adottságainak leginkább megfelelő gazdasági ágak fejlesztésére koncentrálja erőit, s ott — széles, több népgazdaságot átfogó piacokra építve — a kor legmagasabb gazdasági és technikai szintjére emelkedhessen.

A gazdasági integráció ezen elképzelései és tervei azonban nem bizonyultak hosszú életűnek, s kialakulásuk után tragikusan hamar lekerültek a napirendről.

Az integrációs tervek elvetése

Nem egy közgazdász a szocialista országok közötti munkamegosztás és gazdasági együttműködés jelenének gondjai alapján arra az álláspontra helyezkedik, hogy a tervek és elgondolások ellenére a dunavölgyi országok integrált iparosítása az 1940-es évek végétől nem volt reális, valóban járható program. „Aki ismeri azt a gazdag irodalmat, amely a szocialista országok nemzetközi együttműködésének nehézségeivel foglalkozik — olvasható egy vitacikkben —, az semmiképpen sem tételezheti fel, hogy a többi szocialista ország között egy már nagyon megérett nemzetközi együttműködési szükséglet”-ről lett volna szó.¹³ Vitathatatlan igazság, hogy nem az egyes országok gazdaságának magas fejlettségi szintjéből fakadó, úgyszólván égető gazdasági kényszerűség vetette felszínre az integrációs terveket. A közgazdasági irodalomban az utóbbi években számos munka tett kísérletet éppen annak bizonyítására, hogy a gazdasági fejlettségnek milyen fokán válik objektíve elkerülhetetlenné az integráció, mikor „növik ki” a termelőerők a nemzeti keretek szűkké vált ruháját, mikor válik döntővé, hogy bizonyos alapvető termelési ágazatok továbbfejlesztését nemzetközi piacokra alapozzák. Igaz inkább empirikus kiindulással, jelenünk tanulságainak elméleti általánosításával, megkísérlik az egy főre jutó villamosenergia-termelés és más fontos gazdasági mutatók segítségével mérhetővé tenni az „integrációra érett-

¹² Pravda. 1948. január 23.

¹³ Friss István: Berend T. Iván könyvéről. Közgazdasági Szemle. 1966. 1. sz. 104. l.

ség” kritériumait.¹⁴ Az ilyen érdekes-értékes kísérletek szerint is nyilvánvaló, hogy 1947—48 körül a szocialista fejlődés útjára lépő közép- és kelet-európai országok még nem álltak azon a gazdasági fejlettségi szinten, amelyen belülről fakadó gazdasági kényszer formájában jelentkezik az újtípusú együttműködés igénye. Az is nyilvánvaló, hogy az 1949—1950-től mindenhol kiépülő, kötelező utasításokra alapozott gazdaságirányítási rendszer az egyes országokban, s a szocialista országok közötti nemzetközi kapcsolatokban olyan intézményes kereteket teremtett, olyan „nemzetközi mechanizmust” hozott létre, amely határozottan akadályozta az egyes népgazdaságok integrált, összekapcsolt fejlesztését. Ezeket az objektív akadályokat figyelembe véve sem lenne helyes belebocsátkozni a mélyen történelmietlen találgatásba, hogy mi lehetett volna az integráció készülő, nyilvánosságra hozott terveiből. Annyi azonban mégis leszögezhető, hogy az együttműködési elgondolások, még ha elkerülhetetlenül magukon viselték is a politikai, gazdaságpolitikai naivitás jegyeit, a történelmi helyzet objektív termékei voltak. Nem egyszerűen elsietett illúziók nyertek megfogalmazást, hanem a súlyos háborús sebektől éppen felgyógyulóban volt, és súlyos történelmi lemaradásának felszámolására készülő országok ismerték fel, hogy lehetséges az egyenlőtlen fejlődés, lehetséges, hogy az addig elmaradottabb országok átvegyék a kor modern gazdaságának, technikájának eredményeit, s hogy ez eleve, már a fejlesztés, az iparosítás kezdeti szakaszában újszerű összehangolást és — kicsiny országokról lévén szó — nemzetközi piacokat igényelt. Ez nyilvánvalóan a fejlesztés olcsóbb útjait nyitotta volna meg, lehetővé tette volna jelentős beruházások megtakarítását és olyan technikai szint kialakítását, amelyre nemzeti keretekben még gondolni sem lehetett. A tudatos, tervszerű fejlesztés politikája tehát anticipálhat, előre hozhat csak a fejlődés magasabb szintjén elérkező, de akkor már spontánul felszínre törő és döntővé váló igényeket. Ha ezt nem ismernék el, éppen a tervszerű gazdaság értelmét tagadnánk.

De maradjunk a szigorú tényeknél. A közép- és kelet-európai országok közötti gazdasági integráció széles körű tervei végül is nem azért hiúsultak meg néhány hónap alatt, már a negyvenes évek végén, mert megvalósulásuk túlzottan bonyolult, korai, végül is lehetetlen volt. A gazdasági integrációra alapozott fejlesztési koncepció azért került le röviddel jelentkezése után a napirendről, mert *másik* fejlesztési koncepciót szögezték szembe vele, s vittek keresztül elsődlegesen politikai okokból. A szemtanú hitelességével szögezi le az alakuló KGST egykori magyar delegáltja, hogy tevékenységének legelső szakaszában, első háromnegyed évében a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa központi szervezetében a szocialista országok iparosításának nemzetközi koordinálására törekedtek. „Csak amikor kitűnt, hogy ez az út az adott körülmények között járhatatlan, akkor tértek át arra, hogy főként a külkereskedelem útján próbálják a szocialista országok iparosításának összehangolását elérni.”¹⁵ Ennek ellenére meglepő lenne, ha néhány hónapi gyakorlat sikertelensége miatt adták volna csupán fel e nagy horderejű terveket. A gyors változásnak más, mégpedig nyomósabb oka lehetett.

¹⁴ Vö. Vajda Imre: *The Role of Foreign Trade in a Socialist Economy*, Corvina Press, 1965. 222., 223. l.

¹⁵ Friss István: I. m. 104. l.

Erre utal, hogy a rendelkezésre álló, egyelőre szerény források tanúsága szerint a népi demokráciák gazdasági integrációs tervei Sztálin határozott ellenkezésével találkoztak. Ez abban a ritka formában jutott kifejezésre, hogy Dimitrovnak a gazdasági integráció, a vámunió előkészítését célzó bukaresti tárgyalásait és a tárgyalásokat követő sajtókonferencián kifejtett nézeteit Sztálin a sajtó hasábjain, nyilvánosan is élesen megbíráltatta. Dimitrov sajtókonferenciájának minden kommentár nélküli közlését követően, 1948. január 28-án rövid szerkesztőségi nyilatkozat jelent meg a Pravda hasábjain, amelyben leszögezték, hogy Dimitrov álláspontjának közlése egyáltalán nem jelenti azt, hogy a szerkesztőség szolidaritást vállal a nyilatkozatban foglaltakkal. „Ellenkezőleg, a Pravda szerkesztősége úgy gondolja — olvashatjuk a közleményben —, hogy ezeknek az országoknak nem ez a kiagyalt föderáció vagy konföderáció, illetve vámszövetség a problémájuk, hanem a *függetlenségük és szuverenitásuk* megvédése és megszilárdítása a belső népi demokratikus erők szervezése és mozgósítása útján.”¹⁶

Tévedés lenne elsiklani a lényeges felfogásbeli különbségek felett, amit a vámszövetség által kifejezett gazdasági integrációs koncepció és a függetlenség és szuverenitás megvédését, a *belső* erők mozgósítását előtérbe állító sztálini felfogás juttatott kifejezésre. A sztálini elgondolásoknak azután a hivatalos sajtó állásfoglalásánál jóval nagyobb nyomtatékot adott a Jugoszláviával néhány hónap múlva kirobbant és elmérgesített konfliktus, amely végképp útját állta a készülő, kialakuló gazdasági együttműködési terveknek. 1948 nyarától már nem esett szó többé tervegyeztetésről, az iparfejlesztés összehangolásáról. A gazdasági koordináció ilyen attribútumait az 1949-ben létrehozott Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, ha az előkészítés első hónapjaiban fűződött is hozzá ilyen törekvés és elképzelés, tevékenységének megindítása idején nyilvánosságra hozott dokumentumaiban, megfogalmazott programjában már nem hangoztatta, gyakorlatában nem képviselte.

A KGST és jellege működésének első szakaszában

A KGST történetének első évei természetesen híven tükrözik a szocialista országok gazdaságfejlesztésében ez időben érvényesülő szemléletet, s ezért az 1949 januári megalakulástól 1954-ig a KGST történetének világosan elhatárolható első szakaszát különböztetjük meg. Mi jellemezte ezt a szakaszt, s egyáltalán mi vezetett a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának megalakulására?

Válaszként talán két majdnem egyenrangú tényezőre utalhatunk. Mindenekelőtt a szervezet létrehozásának *politikai* jelentőségét kell kiemelnünk, annál is inkább, mivel a megalakulás időpontjában a KGST kezdeményezői és létrehozói számára is talán ez állt az első helyen. Nyilvánvaló, hogy elsőrendű politikai kérdés volt a szocialista országok egységének ily módon történő kifejezésre juttatása. Ez egyben — s ez ugyancsak politikai indítéknak tekinthető — válasz is volt a hidegháborús nyugati kereskedelmi szankciókra. A politikai célok szolgálatába állított Marshall-terv gazdasági programjával állították szembe a szocialista

¹⁶ Pravda. 1948. január 28.

országok gazdasági együttműködésének szervezetét. Ezzel a politikai indítékkal a kérdés marxista vagy polgári szakértői egyaránt számolnak.¹⁷ Az előzmények bemutatása után azonban az elmondottakhoz hozzátehetünk még egy — megítélésünk szerint indokolatlanul elhanyagolt — politikai tényezőt, s ez éppen a jugoszláv ügy volt. 1949 folyamán a szocialista országokon belül egyik legjelentősebb, legnagyobb horderejű — a bel- és külpolitikára, valamint a gazdaságpolitikára egyaránt rendkívül nagy hatást kiváltó — kérdést a jugoszláv konfliktus tette fel. Nemcsak a Nyugatnak felelt, hanem erre is fogalmazta a választ a sztálini politika a KGST kezdeményezésével. Efelől első nyilatkozatai, állásfoglalásai sem hagyhatnak kétséget. Ha a környező szocialista országoknak igen kiterjedt kapcsolatai és távolba tekintő megállapodásai voltak Jugoszláviával, akkor politikailag nem lehetett mellékes szervezeti keret adni a Jugoszlávia nélküli szocialista gazdasági együttműködésnek.

A politikai indítékok mellett, sőt azokkal egyenlő súllyal említhetjük a másik tényezőt, a *gazdaságit*. A kettő, a politikai és gazdasági indíték, aligha elválasztható. A KGST természetesen politikailag csak akkor lehetett hathatós válasz, ha nem csupán politikai szerepre szánják, hanem tényleges gazdasági hatásokat várnak tőle. S kétségtelenül nyilvánvalóvá vált, hogy a gyors iparosítás megindítása küszöbén álló, öt-éves terveiket megkezdő vagy előkészítő országok külkereskedelmi szükségletei rohamosan bővülni fognak. Az egyre éleződő hidegháború körülményei között a nyugati tőkéshatalmak által meghirdetett bojkottpolitika idején a fejlesztési tervek realitása önmagában is megkövetelte a maximális együttműködést. Lehetőségek kínálóztak a kölcsönös technikai segítségre, beruházási objektumok és gyártási eljárások tervdokumentációjának kicserélésére is, ami a fejlesztés együttesen kívánt meggyorsításának fontos eszköze lehetett. A KGST 1949 januári moszkvai alakuló ülését követően, az első, áprilisi moszkvai, majd a második, augusztusi szófiai ülészakon a külkereskedelem egybehangolásáról és fejlesztéséről és a tudományos technikai együttműködésről folynak tárgyalások. Ezekon a tárgyalásokon készítették elő a hosszú lejáratú kereskedelmi egyezményeket.¹⁸ Hogy ennek milyen jelentősége volt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a szocialista országok egymás közti kereskedelmének rendkívüli fellendülése. 1950 és 1955 között a Szovjetunió másfélszeresre növelte áruforgalmát Bulgáriával és Magyarországgal, csaknem kétszeresére Csehszlovákiával. Magyarország külkereskedelme Bulgáriával másfélszeresre, Csehszlovákiával kétszeresre, a Német Demokratikus Köztársasággal három és félszeresre ugrott.

Kezdetét vette a nagy beruházási objektumok, gépi berendezések dokumentációjának ellenszolgáltatás nélküli kicserélése is. Ennek jelentőségére utal, hogy egyedül a Szovjetunió tíz év alatt több mint 20 ezer tudományos és technikai dokumentációt adott át a népi demokratikus országoknak, s az utóbbiak egymás közötti cseréje is jelentős volt.¹⁹

¹⁷ Lásd: N. Szilujanov cikkét a *Voproszi Ekonomiki* 1959. 3. számában, F. L. Pryor tanulmányát a *Soviet Studies* 1959–60. 2. számában, vagy M. Kaser: *Comecon. Integration Problems of the Planned Economies* c. munkáját. London–New York–Toronto. 1965.

¹⁸ *Zehn Jahre Rat für Gegenseitige Wirtschaftshilfe*. Berlin. 1960.

¹⁹ Vö. *Voproszi Ekonomiki* 1959. 2. szám. V, Gorelov cikke „A szocialista országok közötti tudományos és technikai együttműködés szerepéről”, továbbá: *Voproszi Ekonomiki*. 1961. 5. szám, I. Olejnik cikke „A nemzetközi munkamegosztás formái a szocialista táborban” címmel.

Mindez nyilvánvalóan nagy jelentőségű volt a gyors gazdasági fejlődés előmozdításában, s kétségtelenül a szocialista országok közötti gazdasági integráció előrehaladását is segítette. A külkereskedelem útján való gazdasági kapcsolat ugyanis a partnerországok gazdaságát, illetve a gazdaságok egyes ágazatait valamilyen formában természetesen összekapcsolja; az egyik ország kitermelő ágazatai összefüggésbe kerülnek a másik ország feldolgozó ágazataival, feldolgozó ágazatok egészítik ki egymást, illetve egyik is, másik is egyidejűleg valósul meg. Az egyes gazdaságok spontán belső igényeitől, importszükségleteitől és exportlehetőségeitől vezérelt külkereskedelmi kapcsolat azonban mégsem azonosítható a gazdasági integráció fogalmával. Ha a fejlesztési, termelési koordinációra irányuló tudatos állami, államközi gazdaságpolitika, illetve annak megvalósítása hiányzik, ekkor a külkereskedelmi együttműködés még nem vezethet valóságos integrációra, csak annak elemeit, egyik oldalát testesítheti meg. Ha az integráció fogalmát — hiszen többféle értelmezése lehetséges — nem tartjuk fenn a tudatosan, államilag irányított, a gazdasági kapcsolatokat az egyes népgazdaságok működésének és fejlesztésének koordinálásával is kiteljesítő, tehát a külkereskedelmet is magában foglaló, de annak körét egyben jelentősen túlhaladó kategóriának, akkor az integráció fogalma csak a külkereskedelem fogalmának szinonimájává degradálódik, s használata végül is stiláris kérdéssé válik. Az integrációt tehát magasabb és szélesebb követelményrendszerként fogjuk fel, mint a külkereskedelmi kapcsolatot, s éppen ezért nem látszik elfogadhatónak, ha a KGST keretében történő kereskedelem jelentős kiterjedését, mégha az része is az integrációs folyamatnak, egyszerűen azonosítják — mint azt gyakran teszik²⁰ — az integráció nagymérvű előrehaladásával.

Fontosnak tartom tehát, hogy az integráció előrehaladását ne egyszerűen a külkereskedelmi forgalom szintjével mérjük. Ez esetben pedig a megvalósuló együttműködést a KGST működésének kezdeti szakaszában vitathatatlanul egyoldalúnak, szemléletében korlátozottnak kell tekintenünk.

Az önmagában nagy jelentőségű kereskedelmi és technikai együttműködés ugyanis nemcsak a gazdasági együttműködés szükségességének felismerését tükrözte, hanem azt a szemléletet is, hogy a szocialista országok gazdaságfejlesztését *nemzeti* keretek között, a fejlesztés, a beruházások, az iparágak, a népgazdasági tervek valóságos *összehangolása nélkül* kell megvalósítani. A kereskedelmi-technikai együttműködés tehát nemcsak fontos szükségletek felismerése volt, hanem egyben egy még nagyobb lehetőség, sőt korábbi kezdeményezés *elvetése* is és az együttműködés leszűkítése, elszegényítése. Ez természetesen arra vezetett, hogy a kereskedelmi összehangolás sem juthatott túl a bilaterális, kétoldalú megállapodások körén. Mindez egyben a KGST tevékenységét is fékezte, amit jól mutat, hogy az említett 1949. évi megalapozó ülések után csak 1950 novemberében került sor még egy ülészakra, amely lényegében a szófiai elvek konkretizálását célozta. 1951 és 1952-ben a külkereskedelmi típus szerződés és az egységes külkereskedelmi klasz-

²⁰ Lásd például Tallós György: A KGST-országok közötti kereskedelem módszereinek fejlesztéséről. *Közgazdasági Szemle*. 1966. 1. sz.

szifikáció elfogadásában merült ki a KGST tevékenysége, sőt 1950-től 1954 tavaszáig egyáltalán nem is rendeztek újabb tanácskozásokat.²¹

Ismét autarkias gazdaságpolitika

A negyvenes évek végén, ötvenes évek elején az egyre kedvezőtlenebbé váló nemzetközi helyzetben, a tőkésvilág egyre növekvő nyomása idején — amelynek elsőrendű hatása volt a szocialista országok gazdaságpolitikájára — végül is a szocialista országok úgy láttak hozzá a húszas évek végén speciális helyzetben kialakított szovjet gazdaságfejlesztési politika és módszerek átültetéséhez, hogy még a legnyilvánvalóbb különbségeket is figyelmen kívül hagyták. A szovjet gazdasági modell olyan körülmények között alakult ki, amikor valószínűleg nem volt más választási lehetőség, mint a tőkés világtól függetlenedő, önállóságot és önvédelmet biztosító autarkias fejlesztési út. Így a szovjet népgazdaságot mint önálló gazdasági egységet kezelték, fejlesztették, s erre a Szovjetunió méretei és adottságai — ritka kivételként — *lehetőséget is nyújtottak*. Csakhogy a második világháborút követő években a szocialista útra lépő országok esetében más volt a helyzet: több ország egyidejűleg és nem egyedül indult neki a gazdaságfejlesztés új útjainak, s többségükben viszonylag kicsiny országok, amelyek a gazdasági önellátásra adottságaik révén eleve képtelenek voltak. Ezt hagyta figyelmen kívül, ezt vetette el az előbb idézett állásfoglalás. A közép- és kelet-európai országok tehát a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején megkezdett új gazdaságfejlesztési programjukban, az úgyszólván egyidőben meginduló iparosítási politikában végül is nem vették figyelembe a gazdasági integráció adta lehetőségeket és a két világháború közötti évek keserű tanulságát, ismét a különálló nemzeti keretek közötti autarkias fejlesztés politikáját választották. Ez a gazdaságpolitika bár gyors, történelmileg jelentős iparfejlesztési eredményeket is hozott, nem kerülhetett el súlyos ellentmondásokat, amelyek számos eredményre árnyékot vetettek és fékeztek a valóságos lehetőségek teljes kiaknázását.

Miben és milyen formában jutott ez kifejezésre? Talán abból kell kiindulni, hogy a megoldásra váró feladat a térség legtöbb országában sok hasonlóságot mutatott. A megelőző gazdasági fejlődés és részben a fejlettségi szint hasonlóságai azt a közös követelményt támasztották, hogy az alacsony felhalmozási színvonal emelésével és az országok iparosításának megvalósításával küzdjék le a gazdasági elmaradottságot. Bár Közép- és Kelet-Európa országai között fontos különbségek voltak — például egyfelől a német—cseh-szlovák, másfelől a román—bolgár gazdasági fejlettségi szint között —, a szocialista országok mégis úgyszólván egységes gazdaságpolitikát követtek. Ezt fejezték ki a helyreállítási tervek befejezése után kidolgozott, s csaknem egyidőben, 1949 és 1951 között megindított középlejratú fejlesztési tervek. Ezek alapján majdnem különbség nélkül láttak hozzá a szovjet fejlesztési célok átül-

²¹ 1952 volt az első év, amikor a KGST-országok kereskedelme már hosszú lejáratú tervek alapján folyt. (Vö. Háy László cikkével a Tartós békéért, népi demokráciáért. 1952. nov. 14-i számában.)

tetéséhez olyan eltérő adottságokkal rendelkező országokban, mint például Bulgária, Csehszlovákia és Magyarország. Az ötvenes évek fejlesztési tervei kicsiny nagyságrendi különbségekkel a szocialista országokban rendkívül hasonlóak voltak: az ipari termelést a különböző országok általában 5 év alatt 2—3-szorosára, ezen belül a nehéziparét 3—4-szeresére, az utóbbi keretében a fémiparét 3—5-szörösére, a gépgyártását 3—6-szorosára, a fogyasztási iparokét viszont általában 2-szeresére kívánták emelni. Minden népgazdaságot elkülönült egységként kezelve indult meg a feszített ütemű iparfejlesztés. Ilyen körülmények között az iparágak egymáshoz fűződő kapcsolatai, összefüggései miatt az ipar minden területének fejlesztése és különösen az alapanyag-ellátás maximális belső biztosítása vált szükségessé. A kiélezett nemzetközi helyzetben a közelinek és elkerülhetetlennek tartott háborúra készülve általános törekvés volt a belföldi ipari bázisok gyorsabb kiszélesítése, a szén-, acél- és villamosenergia-termelés ugrásszerű bővítése. Az ötéves tervek időszakában Romániában, Bulgáriában és Jugoszláviában a szén-termelést egyaránt háromszorosára kívánták növelni, az acéltermelést Magyarországon kb. négyszeresére, Romániában ötszörösére. A villamosenergia-termelés előirányzata szerint Csehszlovákia több mint háromszor, Lengyelország csaknem háromszor, Magyarország hatszor annyi energiát akart előállítani az ötéves terv végén, mint 1938-ban. Ugyanakkor a mezőgazdaság fejlesztésének tervei általában mérsékeltek. A gabonatermelésben hat ország átlagában csak a háború előtti szint 10 százalékos meghaladását tervezik. Az állatállományt illetően már nagyobbak az eltérések. Néhány ország a háború előtti szint megközelítését tervezi (például a szarvasmarha esetében Csehszlovákia és Lengyelország), mások annak elérését (szarvasmarhánál Jugoszlávia, sertésnél Csehszlovákia), ismét mások valamelyes vagy éppen jelentős túlszárnyalását (Bulgáriában például a sertésszám megháromszorozását) tűzik ki.²² Az autarkias gazdaságfejlesztés soha nem tapasztalt mértékben uralta a közép- és kelet-európai országok gazdaságpolitikáját.

A gazdaságfejlesztés kitűzött céljait a dunavölgyi országok rendkívüli gyorsasággal és maximális áldozatvállalással, erőfeszítésekkel igyekeztek valóra váltani. Azokban az országokban, amelyekben a két világháború között a nemzeti jövedelemnek csak átlagosan 5—8 százalékát halmozták fel, most a tervgazdálkodás centralizált rendszerében a felhalmozás mértékét — anélkül, hogy az árrendszer változása miatt pontosan meghatározhatnánk — 25—35 százalékra vagy ennél is magasabbra emelték.²³ S ha ez önmagában szemlélve egyrészt kétségkívül jelentős eredmény és a lassú növekedés periódusából a dinamikus gazdaság időszakába való átlendülés kifejezése volt, nyilvánvalóan tükrözte egyben a fejlesztés önellátó koncepcióját. Két vonatkozásban is. Az autarkias gazdaságfejlesztés — mint már utaltunk rá — különösen hatalmas beruházási igényeket támaszt, mivel a népgazdaság úgyszólván minden ágának egyidejű fejlesztését követeli és éppen a legberuházásigényesebb ágazatok iránt támaszt különleges követelményeket. De az autarkias politika következményének tekinthető a különlegesen magas

²² A tervek irányelveit összegezi: N. Spulber: *The Economics of Communist Eastern Europe*. London—New York; 1957. 288. kk., 294—296. l.

²³ Vö. Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához 1949—1955. Bp. 1957. KSH.

felhalmozási-beruházási hányad abban a vonatkozásban is, amelyről ritkábban ejtünk szót; az „önálló” gazdaságot lényegében kizárólag belső forrásokra alapozva kívánták megteremteni. A finanszírozási önellátás *szemlélete*, ami a szovjethatalom első évtizedére egyáltalán nem volt jellemző, és sajátos módon a szocialista útra lépő országokban sem kezdettől fogva jelentkezett, a negyvenes évek végétől, sőt pontosan meghatározhatóan 1947 ősztől már úgyszólván áthághatatlan elvi tézissé merevedett. A felhalmozás viszonylag szerényebb lehetőségeivel rendelkező országokban — s mint a felszabadulás előtti évtizedek áttekintése során (jelen munka első részében) láttuk, Kelet- és Délkelet-Európa országainak többsége az ilyen országok közé tartozott — a gazdaság finanszírozásában, s különösen nagyobb létesítmények megteremtésében, úgyszólván mindvégig jelentős szerepet játszott a külföldi tőke. Most jóval gyorsabb fejlődési ütemet a külföldi tőkével való együttműködés nélkül, saját erőből kellett biztosítani. Az erőfeszítés és a maximálisan centralizált gazdaság kétségkívül lehetővé tette, hogy hatalmas új ipari létesítmények segítségével valóban rendkívül gyors termelésnövekedés bontakozzék ki. Ezekben az években például Lengyelországban is, úgyszólván általában cáfolták azokat a nézeteket, hogy az iparfejlesztés üteme nem érhetné el a helyreállítási korszak mértékét.²⁴ Az első ötéves tervek idején az ipari termelést a legtöbb szocialista országban mintegy megkétszerezték, s gyorsan növekedett a nemzeti jövedelem. A nagy erőfeszítések hatására a gazdaság belső struktúrája is mindenhol lényeges változáson ment keresztül. Az ipar részesedésének aránya a nemzeti jövedelem termelésében erősen közelített a mezőgazdaság korábban egyoldalú túlsúlyban lévő részarányához. A közép- és kelet-európai országok ipari vagy ipari-agrár országokká váltak. Az iparon belül pedig a termelési eszközök előállítására mutatott különösen gyors előretörést. 1948-ról 1953-ra Csehszlovákiában 56-ról 62, Lengyelországban 54-ről 62, Magyarországon 48-ról 58 és még Bulgáriában is 34-ről 39 százalékra.

Az első ötéves tervek idején elért fejlesztési eredményeket természetesen hosszan sorolhatnánk, de most nem ez vizsgálódásunk tárgya. Nem is általában szándéksom elemezni az ötvenes évek gazdasági növekedését, mérlegre tenni eredményeit és árnyoldalait. A téma ebben az összefüggésben csupán azt kívánja, hogy feltegyem a kérdést: vajon milyen következményekkel járt az autarkias gazdaságpolitika, és a közép- és kelet-európai országok közötti gazdasági integráció törekvésének háttérbe szorítása?

Az integráció elmaradottságának következményei

A válasz természetesen nem egyszerű. Már csak azért sem, mert az autarkias gazdaságpolitika a valóságban nem realizálódhatott a törekvések szintjén. Az autarkiaira alkalmatlan országok a feszített és nehéz-iparra koncentrált fejlesztés következtében egyre inkább szorultak nyersanyagok és beruházási javak importjára, s önellátás helyett egyre jobban kiterjedtek nemzetközi kereskedelmi kapcsolataik.

²⁴ Lásd: H. Minc beszéde a két munkáspárt egyesülési kongresszusán 1948 decemberében. Idézi Alton: 1. m. 116., 117. l.

Az autarkias gazdaságpolitikai szemlélet és az autarkiával átszótt, de ugyanakkor egyre nyíltabbá váló gazdaság ellentmondása mellett az integrációs tervek hiánya következményeinek lemerését különösen bonyolultá teszi, hogy úgyszólván lehetetlen megkülönböztetni a gyors iparosítás során jelentkező ellentmondások komponenseit. A feszített ütemű iparosítás idején valamelyest kisebb vagy nagyobb mértékben a szocialista országokban hasonló negatív jelenségek léptek fel. Egy aránt jelentkeztek például a népgazdaság kiéleződő szerkezeti aránytalanságai, s ezek sorában a mezőgazdaság egyre súlyosbodó elmaradása az iparhoz képest. Lengyelországban a mezőgazdasági termelés 10 százalékkal maradt el a háború előtti szint mögött. Csehszlovákiában mint 1953 nyarán megállapították, míg az ipari termelés megkétszereződött, a mezőgazdaság növekedése oly lassú volt, hogy még mindig elmaradt a háború előtti szinthez képest.²⁵ Ez volt a helyzet — az egyes években eltérő mértékben — Magyarországon is. Egyaránt túlzottan bizonyult a belső erőből történő, feszített ütemű fejlesztésből a lakosság tömegeire háruló teher, ami az életszínvonal stagnálására, sőt helyenként súlyos visszaesésére vezetett. Magyarországon a reálbérek (1949—1953-ban) csaknem 20 százalékkal estek vissza.²⁶ Egyes számítások hasonlóra becsülik Csehszlovákiában és Lengyelországban végbement visszaesést is.²⁷ A gyors iparosodás idején fellépő ismert aránytalanságok, a mezőgazdaság elmaradása és az ebből származó külkereskedelmi nehézségek, az életszínvonal megtorpanása, visszaesése, a fejlesztés alacsony hatékonysága, a gazdálkodás pazarló jellege stb. számos, egyidejűleg fellépő, együttesen ható tényező következménye volt. Amint az okok, úgy az okozatok halmaza sem választható természetesen szét, s nem is az a feladat, hogy megpróbáljuk „kiszűrni” mi volt az egyik, s mi a másik hibaforrás következménye, hanem inkább azt kell megállapítanunk, hogy az autarkias gazdaságpolitika és annak érvényesülő elemei a keletkező ellentmondások *egyik* forrását képezték. Ha például a népgazdaságon belül minden szocialista országban szerkezeti aránytalanságok léptek fel, abban a túlzottan feszített fejlesztési ütem önmagában is jelentősen közreműködött, de nem vitatható, hogy a népgazdaság ön-ellátó fejlesztési koncepciója is erősen éreztette hatását. Ha az életszínvonal az ötvenes évek elején stagnált, vagy helyenként nem is jelentéktelen mértékben visszaesett, abban a túl magas felhalmozási ráta és túl gyors fejlesztési ütem mellett az is szerepet játszott, hogy az autarkias elvek éppen a legerőteljesebben beruházásigényes bányászati és alapanyaggyártó területek fejlesztését állították előtérbe.

Az autarkias fejlesztés koncepciója következtében a gazdaságfejlesztési és gazdálkodási szemléletből úgyszólván eleve hiányzott a nemzeti sajátosságok, nyersanyagforrások, lehetőségek, termelési tradíciók adottságainak figyelembevétele. Nemegyszer az adottságoktól teljesen elütő, a lehetőségeket messze túlszárnyaló, irreális előirányzatok uralták el a terveket. Ez Magyarországon abban az ismeretes, kiélezetten visszás

²⁵ Economic Survey of Europe Since the War. 24.; ESE in 1955. U. N. Geneva. 191.; Tartós békéért, népi demokráciáért! 1953. szept. 18.

²⁶ Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához 1949—1955. Bp. 1957. KSH. 361., 362. l.

²⁷ A. Zauberman: Industrial Progress in Poland, Czechoslovakia and East Germany. 1937—1962. London—New York—Toronto. 1964. 95. l.

jelenségben öltött testet, hogy az ötéves terv alapkérdésének a vas-, acél- és hengereltárutermelés leggyorsabb fejlesztését határozták meg, s Magyarországot a „vas és acél országává” akarták tenni.²⁸ Mindez vitathatatlanul oda vezetett, hogy a hatalmas áldozatokkal elért gyors iparosodás egyrészt túlzottan megterhelte a lakosságot, másrészt a fejlődés eredményei elmaradtak az érték hozott áldozatok mértékétől. Ez rövid távon nem akadályozta meg a növekedés gyors ütemét. Az erőket azonban kevésbé gazdaságos területeken kötötte le, nem tette lehetővé a korszerű technika követelményeinek alkalmazását az új technika hordozására éppen legalkalmasabb területeken. A termelés túlzottan költségessé, alacsony hatékonyságúvá vált, igen hamar súlyos egyensúlyzavarokat váltott ki és hozzájárult bizonyos periodicitás megjelenéséhez a gazdasági növekedésben.

Különösen hangsúlyozni kell azonban, hogy az önálló népgazdaság autarkias fejlesztési politikája az önellátás adottságaival nem rendelkező országok számára, mivel az autarkia valóságos realizálása lehetetlen volt, paradox módon *az eredeti célokkal ellentétes következményekkel járt* a gazdasági önállóság és önellátás vonatkozásában. Ha a negyvenes évek végén az új típusú integráció lörekvéseivel szembeszegezett és keresztül vitt autarkias fejlesztési politika a nemzeti szuverenitás és függetlenség jegyében bontakozott ki, eredményében mégsem jól segítette azt elő. Autarkia és önállóság, integráció és kiszolgáltatottság a modern gazdaság valóságában csak a formális logika megközelítésével összetartozó fogalmak! Az autarkia jegyében meghirdetett erőltetett iparfejlesztés a valóságban olyan nyersanyagigényeket támasztott, ami az önellátásra alkalmatlan országokat nem tehetette gazdaságilag önállóvá, hanem éppen fordítva fokozottabban nyílt gazdaság kialakulására vezetett. Más szavakkal: növelte a gazdaságok labilitását és a nyersanyagimporttól, illetve devizaforrásoktól való kiszolgáltatottságát. Az ötvenes évek gyakorlatában ez történelmi tényé vált, s ennek alapján megfogalmazható az állítás elvi ellenpárja is: az integráció egyes ágazatokban oly erőssé és versenyképessé teheti a kis országot is, ami alapot teremt a gazdasági helytállásra, ami gazdasági kölcsönösséget feltételez és hatásaiban végül is jobb eszköze a szuverenitásnak is.

Kanyarodjunk azonban vissza a tényleges történelmi fejlődés menetéhez. Az integráció elmaradottságának hatása is közrejátszott tehát a gazdaság belső ellentéteinek kiéleződésében, s ez a politikai feltételek változása talaján oda vezetett, hogy az első ötéves tervek befejezése körül úgyszólván minden szocialista országban a gazdaságpolitika felülvizsgálata és módosítása vált szükségessé.

1953—54. évek folyamán az addigi fejlesztési út elemzése és felülvizsgálata az autarkias szemlélet súlyos ellentmondásainak felismeréséhez vezetett és ez szükségszerűen vetette fel a fejlesztési tervek belső korrekciója mellett, azzal egyidejűleg, az együttműködés addig érvényesülő formáinak és tartalmának korrekcióját is. Hosszú szünet után 1954 tavaszán ült össze a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának 4. ülészaka, s ezt az időpontot a szocialista országok gazdasági együttműködé-

²⁸ „... ötéves tervünk alapkérdése a vas- és acélermelésünk fejlesztése olyan ütemben, amelyre nincs példa a magyar ipar történetében.” (Gerő Ernő: Harcban a szocialista népgazdaságért. Szikra. 1950. 529., 530. l.) Lásd még Gerő Ernő: A vas, acél és gépek országáért. Szikra. 1952.

sének történetében új szakasz kiindulásának tekinthetjük.²⁹ A több éves szünet után most gyors egymásutánban kerül sor a három ülészakra: a 4. ülészak megrendezése után három hónappal ismét Moszkvában, majd 1955 decemberében Budapesten kerül sor az 5., és a 6. ülészak lebonyolítására. Ezek az alkalmak az együttműködés új útjainak feltárása felé nyitották meg a kapukat. A 3. ülészakon részben a már hagyományos utat járták a tagországok, amikor a hosszú lejáratú kereskedelmi tervek egyeztetésére törekedtek, de ezekben az években merült fel számos új törekvés is. Ezek közül kiemelhető, hogy már 1954 nyarán szóba került az egyesített villamos hálózat terve, s megteszik az első lépéseket — még változatlanul kétoldalú megállapodásokra alapozva — a közös tervezés, fejlesztés megvalósításához. 1954-ben Magyarország például szerződést köt Romániával és Csehszlovákiával közös alumínium- és vegyi vállalatok létesítésére, megegyezik Csehszlovákiával és Lengyelországgal bizonyos hengerelt acél típusok gyártásában, Romániával és Lengyelországgal pedig a traktorgyártás specializációjában. 1955-ben hasonló jellegű megállapodásokat kötnek a Német Demokratikus Köztársaság és Lengyelország, valamint Románia, Csehszlovákia és Bulgária között.

Az 1955 végi budapesti KGST tanácskozáson a legnagyobb jelentőségű momentum azonban az volt, hogy először került napirendre a szocialista országok termelési, tervezési koordinálásának és — a gépipar vonatkozásában — a termelés specializációjának szükségessége.³⁰

Mindez a szemlélet fokozatos átalakulására, a KGST lehetőségeinek és szerepének megváltozott értelmezésére utal. Annál is inkább, mert nemcsak elveket fogalmaznak meg, hanem a KGST történetében először gyakorlati intézkedéseket is tesznek az autó, traktor, vasúti gördülőanyag és bizonyos mezőgazdasági gépek gyártásának specializációjára.

Nem állíthatjuk, hogy a gazdasági együttműködés jellege ezekben az években már valóban átalakult volna. Az együttműködés még továbbra is főként és majdnem kizárólag a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatokra épült. Ami 1954 és 1955 folyamán oly jelentős: az a szemlélet átalakulásának kezdete, a lehetőségek és szükségességek jobb felismerése volt. Ezen átmeneti periódus betetőzését és egyben a KGST történetének újabb szakaszhatárát az 1956 májusában Berlinben megtartott 7. ülészak jelentette.

Elegendő ennek bizonyítására a napirenden szereplő főbb kérdések egyszerű felsorolása is. Az ülészak megtárgyalta a nyers- és tüzelőanyag-ellátás közös megoldásának lehetőségeit. Vitára került a gépipari termelés egymás közti specializációjának kérdése és több mint 600 gépipari csoportra, árucikkre dolgoztak ki specializációs javaslatokat. A jobb együttműködés szervezeti alátámasztása céljából elhatározzák 12 állandó bizottság felállítását.³¹

S ekkor a KGST történetének rendkívül dinamikus szakasza nyílt meg. 1957 június és 1963 nyara között kilenc alkalommal ült össze a

²⁹ E periodizációs határvonalban a kérdés minden kutatója megegyezik. Lásd a Mirovaja Ekonomika i Mezsduarodnije otnosenija 1963. 3. számának szerkesztőségi cikkét, „A KGST mai helyzete” címmel. (E cikk 1954-től 1962-ig lényegében egységes szakaszról beszél, de ez már egyáltalán nem tekinthető általánosan vallott nézetnek.)

³⁰ Társadalmi Szemle. 1958. 11. szám. 84. l.

³¹ W. Mosterty: Spezialisierung und Kooperation in Maschinenbau zwischen den sozialistischen Länder. Wirtschaftswissenschaft. 1958. 5. sz. 659., 671. l.

KGST ülészsaka, mind zsúfoltabb és gyakorlatibb napirenddel. Ezúttal felesleges lenne a 8-tól 18-ig terjedő ülészsakok részletes tárgyalása. Általános tendenciájuk érdemel figyelmet. E tárgyalásokon ugyanis mindvégig egyetlen kérdés állott a középpontban: a fejlesztési tervek koordinálása, a termelés és a fejlesztés egymás közötti specializációja és kooperációja. 1957-ben Varsóban ennek a kérdésnek, egyebek között, azt az oldalát ragadták meg, hogy egyes dunavölgyi országok természetbeni szállításokkal kapcsolódjanak be a lengyel szén- és szulfur-kitermelés fejlesztésébe, mert az ott gazdaságosabb, a beruházások előnyösebben térülnek meg. 1958 decemberében Prágában a gépipar további specializációjának gyakorlati lehetőségével, valamint a közös olajvezeték építésével foglalkoztak. 1959 tavaszán Szófiában a termelés koordinálását már kiterjesztették a cukor-, húsfeldolgozó- és papíriparra is, egy évvel később Budapesten pedig a mezőgazdasági specializáció is napirendre kerül.

A közép- és kelet-európai országok annyi tévedés, annyi leküzdhetetlenül kedvezőtlen történelmi adottság évszázados előzménye után végre felismerték a fejlesztés szűk nemzeti keretek közül kivezető, integrációra orientálódó útját. Új megállapítások ösztönözték az előrehaladást. Számos tanulmány mutatta ki a meglevő kis szériák kedvezőtlen gazdasági hatásait, a nagy szériák gazdaságosabb lehetőségeit.³² Ma már nem jelentéktelen irodalma van — s a tételeiket ezúttal felesleges lenne megismételni — a hatvanas évek elejéig bekövetkező termelési koordinációnak, a specializáció első lépéseinek, amelyek főként az energia- és nyersanyagtermelésben, a gépgyártásban és vegyiparban következtek be.

Mindez azonban csak kezdeti lépésnek tekinthető, hiszen az iparban főként olyan termékek specializálására került sor, amelyeket az egyes országok már gyártottak, s a specializálás nem segítette elő a termelési skála szűkítését, legfeljebb megakadályozta a további kiszélesedést.

Az egyes tagországok gépipari termelésében a céltudatosan specializált termékek részaránya — a kereskedelmi kapcsolatok spontán specializáló hatásait természetesen nem tudjuk lemérni — mindössze 2—6 százalék között mozgott. Lengyelországban például 1964-ben is csak 6 százalékot tett ki.³³ „A szocialista tábor — állapította meg találóan egy szovjet szerző, 1962-ben — a legnagyobb előrehaladást a munkamegosztásban eddig a kitermelő iparokban érte el, vagyis a munkamegosztás leg-egyszerűbb, főként természeti viszonyok által meghatározott területén.”³⁴

Valóban a kitermelő ágazatokban került sor a legszélesebb körben a többoldalú együttes beruházások alapján történő fejlesztésre: a szovjet—csehszlovák vasércbányászati; német, lengyel, csehszlovák szénbányászati; lengyel—szovjet, magyar—bolgár—német—csehszlovák közös vállalkozások jelzik az új típusú együttműködés útját; csakúgy mint a közös vegyes vállalatok, amelyre a lengyel—magyar HALDEX vállalat szolgáltat példát.

³² Vö. például Dugyinszkij cikkével a *Mirovaja Ekonomika i Mezsduarodnije Otnosenija* 1962. 12. számában és A KGST mai helyzete c. szerkesztőségi cikkel a folyóirat 1963. 3. számában.

³³ O. Bogomolov: Gazdasági kooperáció a KGST-országok között. *Planovoje Hozjajsztvo*. 1964. 4. szám.

³⁴ I. Dugyinszkij: I. m.

Mindez már utal a KGST keretében végbement olyan fontos változásra is, hogy a szocialista országok közötti együttműködés fokozatosan kimozdult a korábbi szűk kétoldalúság keretéből és megjelentek a sokoldalú kooperáció első fontos jelei. Ezek közül is hadd emeljem ki, mint legfontosabbat, az 1957-ben megkötött első multilaterális egyezményt, amelyet a fizetési mérleg kliring egymásközti kiegyenlítésére kötöttek, vagy az 1958-ban elhatározott barátság olajvezeték megépítését, amely 1964-ben vitte az első szállítmányt a Szovjetunióból Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia és Magyarország felé.

A közös villamos távvezeték, mely összekapcsolja a közép- és a kelet-európai szocialista országok villamos hálózatát, 1962-ben lépett működésbe. A sokoldalú gazdasági kapcsolatok kibontakozását célozta a közös KGST-bank létrehozása.

1962 novemberében pedig — e folyamat betetőzéseként — már megfogalmazták a közös, egységes tervehivatal felállításának gondolatát, s bejelentették az integráció e lényeges továbbfejlesztését célzó KGST csúcstalálkozó napirendre tűzését.³⁵

Az újtípusú integráció indítékai és realitása

Évtizedünk elejére tehát Közép- és Kelet-Európa országainak gazdaságpolitikájában váratlanul gyors ütemű előrehaladás következett be az integráció irányában.

Elkerülhetetlenül felmerül ezzel kapcsolatosan a kérdés, hogy vajon milyen tényezők hajtották előre ily gyorsasággal az új integrációs szemlélet kialakulását. Az indítékok nyilván ezúttal is sokrétűek voltak, s talán első helyen arra a már említett tényezőre utalhatunk, amelyet az ötvenes évek elején követett autark fejlesztési politika érvényre jutó hatásai idéznek elő. Az ellentmondások felismerése valóban általános érvényű igényt támasztott a korábbi hibák kiküszöbölésére, s jó talajt teremtett az integrációs törekvések térhódításához. Az indítékoknak ez általános alkotóeleme volt, de mégis feltételezhető, hogy éppen az akkor leghatározottabban kezdeményező Szovjetunió esetében nem főképp ez játszott vezető szerepet. A szovjet gazdaság önmagában kiteljesedő egysége ugyanis nem sínylette az önellátó fejlesztési célkitűzést, s az integráció még megvalósulása esetén is csak viszonylag marginális jelentőségre tehetne szert. A szovjet gazdaságvezetés előtt az ötvenes-hatvanas évek fordulója körül tehát elsősorban politikai indítékok álltak, a tőkés világgal való verseny, s e versenyben a lehető leggyorsabb szocialista előretörés óhaja. E politikainak nevezhető indítékból eredő kezdeményezés a legmelegebb fogadtatásra, támogatásra talált azon szocialista országok részéről, amelyek magas ipari fejlettségük folytán — elsősorban Csehszlovákia és az NDK — vagy különösen egyoldalú nyersanyagadottságaik következtében — például Magyarország — az integráció kiteljesítését belső gazdasági szükségszerűségből is létkérdésnek ítélték.

A fogadtatás azonban korántsem volt egyöntetű, s ez igen hamar felszínre hozta a merészen szárnyaló tervek realitásának problémáját.

Egy olyan homogén gazdasági egység koncepciójának megfogalma-

³⁵ Pravda. 1962. november 20.

zása amely a közös tervezésig kiteljesített multilaterális kapcsolatokra épülne, határozott ellenhatásokat is kiváltott, s a valóságos integrációs előrehaladás fékjavé vált. A fejlődés megelőző történelmi útja és a fejlesztés kialakult, történetileg meghatározott szemléleti rendszere a szocialista gazdaságfejlesztés és gazdaságirányítás nagy lehetőségeinek képét sem szívesen láttatja keret nélkül, s csak *nemzeti keretben* fogadja el teljesnek. Olyan történelmi politikai adottságról van ez esetben is szó, amellyel korunkban számolni kell, s amelynek figyelmen kívül hagyása irracionális elemeket ültet minden elképzelésbe.

A politikai adottságok mellett a gazdasági adottságok is több olyan elemet tartalmaztak, amelyek az integráció kibontakozásához nem szolgáltattak megfelelő alapot. Most nem bocsátkozom a tervutasításokra épülő gazdaságirányítási rendszer integrációra gyakorolt hatásának taglalásába. Már utaltam rá, hogy az eddig érvényben volt irányítási rendszer önmaga is erőteljes fékező hatást gyakorolt, amikor is a politikai és gazdasági vezetés integrációs kezdeményezései nemegyszer az érintett vállalatok — egész ösztönző rendszerből fakadó, s az utóbbi időben oly sokszor tárgyalt — érdektelenségén, közönyén, nehézkességén vagy ellenállásán feneklettek meg.

A kötelező tervmutatókra épülő gazdaságirányítási rendszer azonban nemcsak ebben az összefüggésben volt alapvető akadály. Bonyolult, sokoldalú nemzeti és nemzetközi hatásaiban — mint azt a közgazdasági irodalom már nagyszerűen kimutatta³⁶ — eleve anakronisztikussá tette, „születése pillanatában halálra ítélte” az irányítás régi rendszerének, a tervezés régi módszereinek nemzetközi kiterjesztésére alapozott új típusú integrációs gazdaságfejlesztési programját. Ehhez járultak azután az egyes szocialista országok eltérő gazdasági adottságaiból eredő hatások, amelyek nem egy kérdésben eltérő, sőt ellentétes érdekek kifejezésre juttatására is vezettek.

Mindezek együttesen irreálissá tették a hatvanas évek elején meghirdetett nemzetközi tervezésre alapozott együttműködést.

Ahogy korábban a külkereskedelmen túlmenő integráció elvetése volt elhibázottnak tekinthető, úgy most az integráció valóságos politikai lehetőségeit és gazdasági szükségleteit egyaránt túlugró gazdaságpolitikai koncepció volt az. Egyértelmű céljai ellenére rendkívül ellentmondásosan hatott, s nem kevéssé hátráltatta a szocialista országok közötti egészséges gazdasági integrációs fejlődést.

★

A szocialista országok szélesebb értelmezésű gazdasági integrációja tehát — mint láttuk — nem sokkal a második világháború után napirendre került, de számos akadálytól hátráltatva, elsősorban csak az integráció egyik elemét megtestesítő külkereskedelmi együttműködésben haladt előre. Hogy a legtöbb közép- és kelet-európai ország számára oly fontos és előnyös integráció előrehaladása két évtized leforgása alatt csak igen lassú lehetett, annak nyilván rendkívül fontos objektív akadályai voltak a gazdaság valóságában. Ez az írás — mint előrebocsátottam — nem lépett fel azzal az igénnyel, hogy a gazdasági kapcsolatok ilyen

³⁶ Lásd Ausch Sándor: A KGST-országok együttműködésének fejlesztése. Közgazdasági Szemle, 1966. 3. szám.

oldalait is vizsgálja. A témaként kiragadott gazdaságpolitikai megközelítés viszont egyértelműen olyan tanulság levonását teszi lehetővé, hogy az objektív akadályok mellett az integráció előrehaladását kétségkívül súlyosan akadályozták a gazdaságpolitika hibái. A negyvenes évek végén, ötvenes évek első felében a szélesebb értelmezésű integráció elvetése, az ötvenes évek végén és főként a hatvanas évek elején a valóságtól elszakadó, irreális célok. Bár az említett két periódusban az integrációval kapcsolatos gazdaságpolitika gyökeresen ellentétes jelleget öltött, ellentétes célokat fogalmazott meg, sajátos módon, más és más hatásokkal és formákban, de egyaránt akadályozta az egészséges, fokozatos előrehaladást.

Ha a gazdaságpolitika e hibáit felismerjük, akkor nyilván tévesnek kell ítélnünk azokat a nézeteket amelyeket a kérdés nem egy nyugati szakértője vall³⁷, s amelyek a KGST történetének 1963—1964-től származtatható legújabb szakaszát a szocialista országok egymástól való fokozódó gazdasági önállósulása, gazdasági kapcsolataik lazítása és a nyugati gazdasági kapcsolatok felé orientálódásuk által vélik meghatározottnak.

A legutóbbi években, fél évtizedben lejátszódó események természetesen még túl frissek, semhogy lehetőséget nyújthatnának a történelmi tendenciák egyértelmű felismeréséhez. Az együttműködés további előrehaladásában az utóbbi években fontos lépéséről, de nem egy ellentmondásáról, kudarcról is számot adhatunk. Némely esetekben a nemzeti érdekek (vagy ami annak látszik) szembe került az integrációs elvvel, s a nyugati kereskedelem erősödött. Igaz viszont, hogy a Nyugattal való kereskedelem fejlesztését hibás lenne egyértelműen a KGST-n belüli együttműködés *ellen* ható tényezőnek felfogni. Mint azt meggyőzően és szellemesen bizonyították³⁸ annak velejárója, kiegészítője és egyben alátámasztója is lehet, sőt, kell is hogy legyen, hiszen a szocialista országok egymás közötti munkamegosztása szükségszerűen összeurópai keretek között bontakozhat csak igazán ki. Annyi máris — néhány év gyakorlata alapján — bizonyos, hogy nem az integráció, hanem annak bizonyos formái és elképzelt módszerei szenvedtek kudarcot. Hogy nem az integráció megvalósíthatatlan, csak annak valósággal nem számoló, már nemzeti keretekben is elavult módszerekkel való kiteljesítése kerül összeütközésbe az étellel. Hogy a KGST-t létrehozó országok túlnyomó többsége nem akar függetlenedni az együttműködéstől, hanem járható, reális, valóban előrevivő utakat, a szocialista gazdaság új fejlődési szakaszának, átalakulóban levő tervezési-irányítási rendszerének megfelelő utakat keres.

Könnyen nyúlhatunk ahhoz az önmagában igaz, de általánosságában mégis keveset mondó magyarázathoz, hogy az integráció útja nagyon rögzös, s ezt természetesnek is kell tartanunk. Sokkal fontosabb azonban, hogy a jelenben néhol mutatkozó előrehaladás és a számos megtorpanás vagy visszaesés látszólagos útvesztőjében is megkíséreljünk figyelni az előrehaladás, a továbbjutás reális lehetőségeinek jelzéseire. A jövőbe nyúló jelen elemzése természetesen nem elsősorban a gazdaságtörténeisz,

³⁷ Pl. W. Gumpel: Fortschritte und Grenzen der Zusammenarbeit im Rat für gegenseitige Wirtschaftshilfe. Osteuropa Wirtschaft. 1967. 3. sz.

³⁸ Ausch Sándor: I. m. 354. l.

hanem a közgazdász vizsgálódási területe. A mai gazdaság integrációs problémáinak, lehetőségeinek és buktatóinak megítélésénél figyelembe kell azonban vennünk mindazt, amit egy évszázad óta levethetetlenül magunkkal hordunk, ami hatásaival benyúlik jelenünkbe és befolyásolja azt. A szocialista országok gazdasági integrációjának jelenét és a jövőjét az elvi felismerések, politikai és gazdasági szükségszerűségek mellett nem kevéssé befolyásolja a közép- és kelet-európai országok között történelmileg kialakult fejlettségi szintkülönbség. Meglepően intenzív még annak a hatása is, hogy a századforduló körül mit jelentett a nagybirodalmi „integráció”, hogy milyen nemzetiségi sérelmek járultak előnyeihez. A bizalmatlan nemzeti elzárkózás autarkias fejlesztési politikájának tradíciói is túlzottan súlyosak még. Hogy az integráció fejlődése nem lehet töretlenül egyenes vonalú, s hogy szívós, fokozatos, kitartó, s nem száguldóan gyors előrehaladást lehet csak elérni, abban ezek a tényezők is szerepet játszanak, s ezt a gazdaságpolitikában is figyelembe kell venni.

A legutóbbi évtizedben ellentmondásai ellenére kétségkívül valami egészen új van születőben, amely elveti a régmúlt nagybirodalmi integrációjának alá-fölérendeltségi rendszerét, de ennek ellentétét nem a szűkkeblű nemzeti elzárkózásban találja már meg, hanem az egyenlőségen alapuló, kölcsönös előnyöket biztosító gazdasági integrációban. A jelenben azonban számos elemével kísért a múlt. Rossz tapasztalatok és előítéletek, bizalmatlanság és egyenlőtlen előnyökre törekvés csakúgy felbukkan — naivitás volt azt hinni, hogy mindez varázsszóra tűnik el a józan ész diktálta tudatos felismerés hideg fényében —, mint ahogy találkozhatunk — a fejlettségi szintkülönbségekből, adottságokból eredően — a mind erőteljesebb együttműködésre való igénnyel, vagy éppen annak hiányával is. A birkózó tendenciák ellentmondásos helyzetéből a tudatos helyzetfelismerés mind az illúzióknak, mind a szkepszisnek tagadása mutathat kiutat. A reálisan adódó lehetőségek megragadása és kimunkálása, a két vagy többoldalú regionális kapcsolatok, esetenként a gazdálkodás bizonyos részterületeire kiterjedő, közös vállalkozásokban testet öltő együttműködés egyengetheti igazán eredménnyel az előrehaladás útját.

SZEBEN ÉVA:

A teljesítménymérés nehézségei és a munka szerinti elosztás

A gazdaságirányítási rendszer reformja kapcsán az utóbbi években a legtöbb szocialista ország közgazdasági irodalmában ismét előtérbe kerültek a bérezés és általában az anyagi ösztönzés problémái. A teljesítménymérés vállalati szintű nehézségeiről, valamint a különböző bonyolultságú munkák összevetéséről folyó viták pedig még régebbi keletűek, s még szélesebb körűek.

A szocializmusban követett eddigi bérezési gyakorlatot vizsgálva sok hibát és fogyatékoságot találunk. Az elmélet pedig több vonatkozásban is elmaradt a gyakorlat támasztotta követelményektől. Részben ennek tudható be, hogy nálunk az utóbbi években elterjedt az a felfogás, hogy a munka szerinti elosztás elve egy-egy időszak konkrét munkabéripolitikájának a kimunkálásához nem sok gyakorlati segítséget ad.

Ebben a helyzetben Szabó Kálmánnak *Az új mechanizmus és a munka szerinti elosztás mércéje* című gondolatébresztő, eddigi elméleti és gyakorlati tevékenységünk kritikai felülvizsgálatára ösztönző cikke komoly előrelépést jelentett.* Ez után még kevésbé elégedhetünk meg a munka szerinti elosztásnak már eddig sem kielégítő, csak „kizárásos alapon” történő meghatározásával, amely nem megy túl azon az általános megállapításon, hogy a szocializmusban az egyéni fogyasztási javak elosztásának alapvető módja még nem lehet a szükségletek szerinti elosztás, és már nem érvényesülhetnek a kapitalizmusra jellemző elosztási viszonyok sem.

Szabó Kálmán sok fontos és tisztázatlan elvi kérdést állított az elméleti vizsgálat középpontjába. Elemzése sok problémát tisztázott, de némely állításának helyessége vitatható.

A szerző mindjárt a cikk elején világosan összefoglalja a szocialista elosztás ma is érvényes alaptételeit. A közgazdasági irodalomban található óvatoskodó utalásokkal ellentétben határozottan leszögezi, hogy melyek azok *A góthai program kritikájá*-ban tükröződő marxi kiinduló feltételezések, amelyek a szocializmus építésekor nem következtek be. A munkateljesítmények mérésénél és egybevetésénél a gyakorlatban je-

* Közgazdasági Szemle. 1966. 6. szám.

E cikk része a szerző „Tanulmányok az új gazdasági mechanizmus problémaköréből” című, azóta már megvédett doktori értekezésének. A disszertáció vitájáról a Közgazdasági Szemle 1968. 3. számában megjelent ismertetés tartalmazza az opponensek e fejezettel foglalkozó kritikai észrevételeinek összefoglalását is. Az ismétlések elkerülése végett egyáltalán nem kívánok kitérni „A munka áruvonásai a szocializmusban” című cikkel összefüggő problémákra, bármilyen szoros kapcsolatban legyenek is azok az itt felvetett kérdésekkel. (Lásd Közgazdasági Szemle 1967. 4. sz. 406–416. 1. és 10. sz. 1254–1259. 1.)

lentkező nehézségek és ellentmondások elemzéséből arra a következtetésre jut, hogy nem a munka szerinti elosztást mint *alapelvet* kell kétségbe vonni, hanem annak jelenlegi *mércéjén* kell változtatni.

Mint ismeretes, Marx abból a feltételezésből indult ki, hogy a szocialista társadalomban nem lesz többé gazdasági elkülönültség, s így nem lesz árutermelés sem. Ilyen körülmények között lehetségesnek tartotta a termelés olyan magas fokú megszervezését, amely mellett biztosítható, hogy — azonos idejű és intenzitású munka mellett — a teljesítmények is nagyjából azonosak legyenek. Ebben a feltételezésben nem merült fel természetesen az állami vállalatok árutermelői különérdekeinek (kollektív érdekelttségének) az objektív szükségessége sem. A gyakorlatban az is bebizonyosodott — hangsúlyozza Szabó Kálmán —, hogy helytelen és megvalósíthatatlan az a törekvés, amely a munkával szerzett jövedelmek arányainak mércéjévé az egyéni munkateljesítményeket teszi. „Az élet olyan nagyságrendben tér el itt az elvi mércétől, amely jóval meghaladja a közgazdasági törvények szocializmusbeli tendencijellegével még összeegyeztethető legtágabb tűrési határokat.” (I. m. 677. l.) *Az államilag előírt kereseti arányok a teljesítmények arányai helyett többnyire a teljesítőképesség komponensei által megszabott arányokra redukálódtak* (szakképzettség, beosztás, munkában eltöltött idő). *Ez azonban kerülőút.* De még az így megállapítható személyi jövedelmektől is eléggé gyakran és tartósan eltértünk (nyereségrészesedés, prémiumok, a kiemelt nagy építkezéseknél fizetett munkabérek stb.).

A nehézségek gyökerét kutatva Szabó Kálmán rámutat a legfontosabbra: mivel a termelőerők mai fejlettségi fokán a szocialista tulajdonviszonyok szükségessé teszik az árúviszonyokat, ezért az egyéni teljesítmények közvetlen mérése és egybevetése lehetetlen.

Ezzel a megállapítással egyet kell értenünk. Vitathatónak tartom azonban a szerző néhány egyéb következtetését és javaslatát. Mindenekelőtt azt, hogy „... az egyéni teljesítmények makroökonómiailag amúgy is irreális összemérése helyett *mindinkább az egyének valóságos társadalmi teljesítményeinek mércéjét kell megtenni a munka szerinti elosztás marxista alapelvének kritériumául.*” „Ez a mérce, amely adva van a szocializmusbeli árúviszonyok által, e viszonyok nyelvén kifejezve nem lehet egyéb, mint *a társadalmilag szükséges munkamennyiség.*” (679. l.)

Problematikusnak, illetve rendkívül egyoldalúnak tartom, hogy a szerző az általa javasolt elosztási gyakorlatot *A góthai program kritikájában* foglaltakkal úgy „szembesíti”, hogy közben eltekint attól, amivel Lenin a marxizmust e téren is továbbfejlesztette, s amit a szovjet építés rövid gyakorlati tapasztalatai alapján — a fennmaradó árutermelést is figyelembe véve! — már 1921-ben általános érvennyel így összegezett: „... *a népgazdaság minden jelentős ágát a személyes érdekeltségre kell építeni.*”*

Nem állíthatjuk, hogy akár a munka szerinti elosztás elvének konkretizálásában és továbbfejlesztésében, akár az anyagi ösztönzés más területein teljesen negligáltuk volna az árúviszonyokat. Még kevésbé mondható el az, hogy nem törekedtünk valamilyen módon az egyes munkák „társadalmi hasznosságának” figyelembevételére. Esetenként az elvi nehézségek megkerülésével, empirikus módon is sikerült az egzakt teljesít-

* Lenin Művei. 33. kötet. Szikra. 1953. 53. l.

ménymérés néhány olyan akadályát feltárni, amely nem vagy nem kizárólag az áruviszonyokból fakad.*

Igaz, hogy az utóbbi felismerések elsősorban nem makro-, hanem mikroökonómiai jelentőségűek. Az is tény, hogy eddig a bérezésben sem különböztettük meg következetesen a makroökonómiai és mikroökonómiai feladatokat, s ezek keveredése elég gyakran komoly zavarokat okozott. A munka szerinti elosztás továbbfejlesztése során azonban bizonyos makroökonómiai tényezőket — kisebb-nagyobb következetességgel — már eddig is figyelembe vettünk. Úgy tűnik, hogy Szabó Kálmán ezeket figyelmen kívül hagyja.

Tulajdonképpen három fő kérdés szorul további tisztázásra:

1. Mi a szerepe a munka szerinti elosztás elvének (törvényének) az anyagi ösztönzés rendszerében és az állami munkabérlpolitikában, s mi legyen (mi lehet) a munka szerinti elosztás makroökonómiai mércéje?

2. Mi legyen (mi lehet) az egyéni munkateljesítmények mércéje a vállalaton belül?

3. Milyen megközelítési mód felel meg leginkább a társadalmi, a vállalati és az egyéni anyagi érdekek optimális összeegyeztetésének aktív szocialista piaci kapcsolatok esetén?

A munka szerinti elosztás és az anyagi érdekelttség**

Marx és Engels még kizárólag a munka szerinti elosztáson keresztül tartotta szükségesnek az anyagi ösztönzést és nem általános érvénnyel, nem úgy, ahogyan azt Lenin a szovjet építés kezdeti tapasztalatai alapján megfogalmazta. A munka szerinti elosztás elvének alkalmazhatóságát (és így az anyagi ösztönzés szükségességét is) csak a közvetlen termelőkre vonatkoztatták. Minden egyéb területen a helyes szocialista elvnek a különböző munkák egyenlő díjazását, az „átlag-munkásbér” alkalmazását tartották szükségesnek. Marx és Engels állásfoglalása a párizsi kommün bizonyos rendelkezéseivel kapcsolatban is világosan mutatja, hogy a különböző fizikai, adminisztratív, oktatási stb. munkák egyenlő díjazását összeegyeztethetőnek tartották a munka szerinti elosztással.

Ami a különböző munkák egyenlő díjazását illeti, az ezzel kapcsolatos marxi elképzelések „hosszú távon” nem bizonyultak megvalósíthatóknak, éppen azért, mert a szocializmus építésének konkrét körülményei más vonatkozásban sem esnek részleteiben egybe a marxi előfeltételezésekkel. De ez nem jelenti egyúttal azt, hogy figyelmen kívül hagyhatjuk azokat a rendkívül nagy jelentőségű elvi és politikai okokat és érveket, amelyeket a marxizmus klasszikusai a különböző munkák egyenlő díjazásával kapcsolatban felhoztak.

A marxizmus klasszikusai ugyanis alapvetően nem elosztási problémának, hanem *elvi-politikai* kérdésnek, a szocialista demokratizmus egyik alapelveként tekintették a különböző munkák egyenlő díjazását.

* „A bérezési rendszer dönti el, hogy maga a munkafolyamat, vagy a munka eredménye-e a bér megállapításának kiindulópontja. A bérezés alapja a szocializmusban mindenképpen maga a munka, mint termelőfolyamat, amelyet azonban sok esetben a munka eredményével lehet a legjobban mérni.” (Hegedüs András: A munkásbérezés rendszere iparunkban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960. 90. l.)

** A részletesebb történeti ismertetéstől itt eltekintünk, annál is inkább, mert azt e lap hasábjain Friss István már elvégezte, „A személyes érdekelttség kérdésének néhány elvi és aktuális vonatkozása” című cikkében. Közgazdasági Szemle, 1961. 12. szám.

Lenin számos utalásából is félreérthetetlenül kiderül, hogy a párizsi kommünnek az említett bérezési intézkedését az állami tisztviselőkre vonatkozóan (a teljes választhatósággal együtt!) *mindenekelőtt politikai kérdésnek tekintette, s nem az elosztás szempontjából való jelentőségét tartotta elsődlegesnek*, „... hogy tettekkel és ne szavakkal harcoljanak a karrierizmus ellen...”*

De a gyakorlati tapasztalatok alapján azt az elképzelést, hogy e célok a „munkás-munkabér” alkalmazásával megvalósíthatók, módosítani kellett. Alapvetően politikai eszközöket kell alkalmaznunk. Mindenekelőtt rendkívül szigorú demokratikus társadalmi kontrollra van szükség.

Az anyagi érdekeltség elve a munka szerinti elosztás elvének általánosításából született meg, abban az értelemben, hogy közös magjuk a több, illetve jobb minőségű munkára való anyagi ösztönzés. Történelmileg rendkívül rövid idő alatt valósult meg a munka szerinti elosztásnak a szocialista valóságra konkretizált továbbfejlesztése. De a szocialista építés gyakorlata során a munka szerinti elosztás mind elméletileg, mind gyakorlatilag az anyagi érdekeltségi rendszer részévé vált. Bár a munka szerinti elosztás az anyagi érdekeltségi rendszernek csak egyik eleme, mint ilyen is tágabb alkalmazást nyert a marxi elképzelésekhez képest. De *a munka szerinti elosztás mai, szélesebb értelmezésünkben is csak az egyes egyénekre alkalmazható*. Ez abból következik, hogy ez a személyes fogyasztási cikkek (fő) elosztási elve a szocializmusban. Az anyagi érdekeltségi rendszer minden szocialista országban számos olyan elemet tartalmaz, amely csak áttételeken keresztül, esetleg az egész népgazdaság érdekein át hat vissza az egyes egyének *anyagi helyzetére*, de nincs *közvetlen* összefüggésben végzett munkájukkal. Az anyagi érdekeltségi rendszer számos eleme az áru- és pénzviszonyok létezésével, az értéktörvény működésével kapcsolatos.

Ma már közhelynek számít az a megállapítás, hogy az anyagi érdekek a gazdasági folyamatban nem általánosan és egységesen lépnek fel, hanem mindig specifikus formában, mégpedig a társadalmi (népgazdasági), a kollektív (vállalati) és az egyéni érdekek hármasságában. Relatív önállóságuk és a közöttük levő sokoldalú kölcsönhatás ténye is közismert. Ha azonban az egyes területeket behatóbb elemzés alá vesszük, kitűnik, hogy az egyes érdekeltségi formák jelentősége és tartalma lényeges változáson ment át a szocialista fejlődés tapasztalatainak elméleti általánosításával. Ez mindenekelőtt az anyagi érdekeltség második, „közbülső” elemére vonatkozik. Ennek szerepét és jelentőségét hosszú ideig elhanyagoltuk. S amikor kezdtük már felismerni szükségességét, akkor sem láttuk még viszonylag hosszú ideig világosan azt, hogy a kollektív érdekeltségnek a szocialista állami vállalatokra vonatkozólag is mindenekelőtt *árutermelői* érdekeltségnek kell lennie.**

De az anyagi érdekeltségi rendszer egyes elemei kapcsolatának a helyes értelmezése még ma sem problémamentes. Hajlamosak vagyunk pl. a dolgozók személyi anyagi érdekeltségét úgy értelmezni, mintha az csupán a társadalmi termékből bér, prémium stb. formában való részesedésre terjedne ki. (Korábban pedig úgy véltük, hogy a társadalmi és a

* Lenin: Válogatott Művek. II. kötet. Szikra. 1949. 370. l.

** A mezőgazdasági termelőszövetkezetekre ez korábban is világos volt. (Más kérdés, hogy a mezőgazdasági termékek ára, és általában egész árrendszerünk, mennyiben felelt meg, illetve nem felelt meg az árutermelői érdekeltség követelményeinek.)

személyes érdek sok területen „automatikusan” egybeesik.) De a dolgozók személyes anyagi érdekei tulajdonképpen a *munka- és életfeltételek egészére* is vonatkoznak. Például a munkahelyek kulturáltságára, az alkotó tevékenységre, a munkaidő csökkentésére, a munka megkönnyítésére, a szociális és kulturális gondoskodásra, a munkaképtelenség esetén való ellátásra, a közlekedési viszonyokra stb.*

Lenin már a szovjet hatalom első néhány hónapjának tapasztalatai alapján felismerte, hogy nem lehet a különböző munkák egyenlő díjazását bevezetni. Nem véletlen, hogy az anyagi érdekeltség alkalmazásának szükségességét legelőször a szakemberek (a tudósok és mindenekelőtt a műszaki és gazdasági szakemberek) fokozott anyagi megbecsülésével kapcsolatban vetette fel. Ez — a többi között — annak a felismerésén alapult, hogy a termelőerők fejlődésének bizonyos szakaszában *megváltozik a tudomány és a termelés kapcsolata*, s ennek következtében bővül az üzemen belüli termelőszervezet is. A termelés és főleg a termelékenység gyors növekedése már egyre kevésbé múlik a — régebbi értelemben vett — közvetlen termelőmunkásokon, hanem mindinkább a műszaki fejlesztés kielégítő ütemétől és a helyes üzemszervezéstől függ. Alapvető fontosságúvá vált tehát a termelés alakulását döntően befolyásoló nem „közvetlenül termelő” műszaki (és egyéb) szakemberek helyes anyagi érdekeltségének megteremtése munkájuk minél jobb, hatékonyabb elvégzésében.

Lenin rámutatott többfajta olyan csoportérdekre is, amely nem vezethető le közvetlenül az árutermelés fennmaradásának szükségességéből, és nem kapcsolódik közvetlenül az árutermelői érdekeltséghez. (Noha természetesen nem is választható el attól szigorúan, hiszen szükségességük azonos okokra vezethető vissza). Ilyen értelemben ír a szakemberekről is, akik „külön társadalmi réteg”-et képeznek, amíg a fizikai és szellemi munka közötti lényeges különbségek el nem tűnnek.

A szocializmus építése tehát megkövetelte és megköveteli, hogy az anyagi ösztönzés elvét lényegében minden olyan foglalkozásra, szakmára kiterjesszék, ahol az ésszerűen megvalósítható. Ilyen körülmények között azonban — megint nemcsak az árukapcsolatok okozta közvetlenség miatt — valóban lehetetlenné vált a végzett munkák hajszálpontos összevetése, s kellett más, *makroökonómiai szinten is* valamennyire használható „kerülő utakat” (képzettség, gyakorlati idő stb.) választani.**

Az egyéni teljesítmény mérésének nehézségei. Okok és következtetések

Viszonylag könnyű annak elvi tisztázása, hogy *milyen irányú* kereseti különbségeket kell kialakítani. A munka szerinti elosztás követelménye a különbségek fő irányát tekintve teljesen egyértelmű: „Aki idő-

* Az 1950-es évek közepéig a munka szerinti elosztás és az anyagi ösztönzés kapcsolata néhány alapvető területen sem volt teljesen tisztázott. A gyakorlatban egyértelműen uralkodott az a szemlélet, amely a munka szerinti elosztást olyan elemi megvalósulási formáiban, mint az alabbér, személyi bér, nem tekintette anyagi ösztönzési formának, sőt még a munkásoknál az időbért sem tekintette annak. Anyagi ösztönzési formának gyakorlatilag (és legalábbis „hallgatólagosan” az elméletben is) a darabbért kivéve csak a béren kívüli ösztönzőket, így mindenekelőtt a prémiumot és a különböző jutalmakat tekintették.

** A „... társadalom kénytelen az elosztásban bár nem pontos, de mégiscsak meghatározott mennyiségi mértéket használni: mindenkinek munkája szerint” — írja N. I. Alekszejev (Truzsenyik, predpriyatyije, obszcsesztvo. Voproszi Filozofii, 1966. 12. sz. 5. l.)

ben több, vagy összetettebb, vagy bonyolultabb, vagy jobb, vagy nehezebb, vagy felelősségteljesebb, vagy a társadalom számára fontosabb stb. munkát végez, az nagyobb mértékben részesül a társadalom termékeiből, mint aki egyidőben kevesebb, vagy egyszerűbb, vagy rosszabb, vagy könnyebb, vagy kevésbé felelősségteljes, a társadalom számára kevésbé fontos stb. munkát végez.”*

Ezek a különböző tényezők azonban tudományos szempontból nem hozhatók közös nevezőre. Ha ez meg is történnék, akkor sem kaphatnánk azonban egyértelmű választ arra, hogy *mekkora* különbségek legyenek az egyes fizetések között. *Egyáltalán nem könnyű feladat tehát annak a megállapítása* — még egy-egy viszonylag rövid időszakon belül sem —, hogy a pontosan megjelölhető irányú eltérések a fizetésekben *milyen mértékű* eltéréseket jelentsenek.**

A Szovjetunióban például a szocialista építés kezdeti éveiben a *magasabb képzettséget* igénylő bonyolultabb munkát szükségszerűen nagyobb mértékben kellett ösztönözni, mint amilyen mértékben az valóban hatványozott egyszerű munkának felelt meg, hogy az emberek tömegeken vállalják a magasabb képzettség megszerzésével járó erőfeszítést és nem egyszer áldozatot. Az utóbbi évtizedekben azonban megváltozott a helyzet. A végbement hatalmas kulturális átalakulás következtében a tanulás már a szovjet dolgozók életformájának tartozékává vált. A legmagasabb és legalacsonyabb bérek közötti nagy különbségeket tehát már csak *ezért is* csökkenteni kellett.

Az európai népi demokratikus országokban, a konkrét körülmények miatt éppen ellenkező irányú eltérés vált szükségessé. A munkanélküliség megszűnése, a rendelkezésre álló munkaalkalmak közötti válogatás lehetősége, és nem utolsósorban a már eleve magasabb kulturális színvonal következtében éppen a fizikailag nehéz, de szakképzettséget nem vagy csak alig igénylő munkákat kell „túlfizetni”, különben az ellátásukra nem lenne elegendő munkaerő.

További példák felsorolása nélkül is nyilvánvaló: a szocializmusban kialakult anyagi érdekeltségi rendszernek van az *egyéni anyagi érdekeltséggel* kapcsolatosan több olyan eleme is, amely a munka szerinti elosztás elvéből közvetlenül nem vezethető le. *A munkabér tehát tartalmaz számos olyan elemet, amely nem esik egyértelműen egybe a munka szerinti elosztás tágabban, „lazábban” értelmezett követelményeivel sem.*

Egy adott időszak konkrét bérarányainak a megindokolásakor a leggyakrabban *a néggazdaság munkaerőszükségletének biztosítására* hivatkoztak. Bizonyos ágazatok, földrajzi körzetek, kiemelt új létesítmények stb. esetében a magasabb bér *nem kivétel volt* — ahogyan Szabó Kálmán állítja — a munka szerinti elosztás (pontosabban annak az egyéni teljesítményekkel való mérése) alól. Ellenkezőleg: ezeket a tényezőket az *állami munkabér-politika rangjára* emeltük, mert úgy véltük, hogy éppen ezáltal juttatjuk a bérben kifejezésre a különböző munkák, illető-

* Friss István: I. m. 1399. l.

** „Kétszer annyi munkáért nem feltétlenül kétszer annyi, háromszor annyi munkáért nem feltétlenül háromszor annyi bért kell fizetni. *A végzett munkák arányaitól a bérek eltérhetnek és el is térnek a szocializmusban.*” (A szocializmus politikai gazdaságtana. Jegyzet. Kossuth. 1963. Falusné Szikra Katalin: A fogyasztási javak elosztása a szocializmusban. 184–185. l.)

leg munkahelyek társadalmi hasznossági fokát („társadalmi szükségességét”).*

De — a fizikai munkák viszonylag szűk körétől eltekintve — még a végzett munkák mennyiségének és minőségének egzakt mérése és precíz összehasonlítása is egyre megoldhatatlanabb. Még kevésbé mérhető és vethető egybe az alkotó jellegű munkafajták. Az egyéni teljesítmények precíz mérése már a közvetlen termelő munkáknál is egyre kevésbé oldható meg. S ami legalább ilyen fontos: *egyre vitathatóbbá válik ennek a célszerűsége is.*

Ha azonban valamely elvi követelmény gyakorlati megvalósítása ennyi nehézségbe ütközik, s annyi ellentmondással jár, akkor — a jövőbeli helyes megoldás végett — nem érektelen az eddigi, nem kielégítőnek bizonyult gyakorlati megközelítés *miértjét* is elemezni.

A probléma makroökonómiai szinten

Makroökonómiai szinten az a fő probléma, hogy a konkrét bér-, illetve kereseti arányokban kifejezésre jutó tényezők „rendezésekor” tisztázzuk, mely tényezők képezik a munka szerinti elosztás konkretizálását, melyek egészítik ki, s melyek „korrigálják” azt.**

A konkrét megvalósítás szempontjából *látszólag* csak az a lényeg, hogy helyesen alakítsák ki a konkrétan szükséges bérearányokat. De a pillanatnyilag helyesnek látszó megoldások később nagyon megbosszulhatják magukat, ha *elvi kiindulópontjuk* helytelen volt. (Természetesen voltak, vannak és feltehetően lesznek olyan kényszermegoldások is, amelyeket „szükséges rosszként” kell kezelnünk. De a szükségből nem szabad erényt csinálni.)

Vannak tehát olyan népgazdasági feladatok, amelyeket hosszabb-rövidebb ideig béremeléssel kell és lehet csak sikeresen megoldani. Ez gyakran egybeeshet a munka szerinti elosztás követelményeivel is. De a munkaerő-problémák megoldásának fő eszköze nem lehet a — munka szerinti elosztás követelményeitől független — béremelés. Anyagi fedezet hiányában ilyen bérpolitika mellett nem vagy csak ritkán kerülhet sor olyan foglalkozási ágakban a fizetések rendezésére, amelyekben a bérek kétségtelenül elmaradtak mind a népgazdasági átlagtól, mind a szocialista elosztás elvének következetes megvalósításától, de amelyekben a munkaerőhiány „szorító hatását” nem (vagy még nem!) érezzük. Némely értelmiségi szakmában viszont máris jelentős szellemi igénytelenség és bizonyos fokú „kontraszelekció” jelentkezik.

A munkaerő-kereslet és -kínálat alakulásában jelentős szerepe van a munkaerőigény szerkezetének is. Ha tehát a népgazdaság tervszerű fejlődése által megkövetelt munkaerő-szükséglet és a munkaerő-kínálat alapján határoznánk meg mindenkor a béremelést, akkor ez bizonyos rétegeknél állandó követelmény lehetne, míg olyan foglalkozási ágakban, ahol a népgazdaság munkaerő-szükséglete nem vagy alig emelkedik (s arányuk is kicsi), ott alacsony fizetések mellett is be lehetne minden ál-

* Sőt, nem egy munkaügyi szakember véleménye szerint gyakorlatilag számos esetben nem is annyira a végzett munka, mint inkább a *munkahely*, esetenként pedig nem is az átlagosnál rosszabb munkakörülmények, hanem a kedvezőtlenebb *életkörülmények* pénzbeli kompenzálására kényszerülünk.

** A társadalmi juttatásoktól itt eltekintünk.

lást tölteni. Mindig lenne ugyanis kevés olyan jelentkező, akinél a szakma szeretete háttérbe szorítaná az anyagi megfontolásokat.

Munkaügyi gyakorlatunkban sokáig uralkodott, s még ma sem a múlté az a felfogás, amely minden szükségmegoldást „a munkaerővel való tervszerű gazdálkodás” fogalomkörébe sorolt be. A munkaerőhiányból fakadó „bértoldozgatás” nem azonosítható a tervszerűséggel. Perspektivikusan például nem a segédmunkák „túlfizetése” a népgazdaság és az egyének érdeke, hanem a kisegítő munkák minél magasabb fokú gépesítése.

A béreket (bérarányokat), a munka szerinti elosztástól nemcsak a viszonylag rövid (átmeneti) időszakban érvényesülő tényezők térítik el szükségszerűen vagy vitatható módon. *Számolnunk kell a munka szerinti elosztást viszonylag hosszú ideig és jelentősen korlátozó tényezővel is. Ez a viszonylag alacsony és nem eléggé gyors ütemben növekvő nemzeti jövedelem.*

A munka szerinti elosztás elve — minden mérési nehézség ellenére — mégis ad határozott támpontot *a kereseti arányokra* vonatkozólag. A bér színvonalának a meghatározásához azonban nem elegendő, ha csak a munka szerinti elosztás követelményéből indulunk ki. Ezt mindenekelőtt a nemzeti jövedelem, pontosabban annak a végzett munkák arányában felosztható része, határozza meg. Ha azonban az anyagi lehetőségek eléggé korlátozottak, ez bizonyos mértékig szükségszerűen meghatározza — leszűkíti — a keresetek differenciálásának lehetőségét és akarva-akaratlanul az „egyenlősi” irányában hat.

Az egyenlősi a bérezésben jellegzetesen kispolgári, antimarxista irányzat. Ha viszont az egyenlősítési törekvések elleni minden intenció és permanens kritika többé-kevésbé hatástalannak bizonyult, akkor ennek történelmileg a „mechanizmushibáknál” mélyebb okai is voltak.

A munka szerinti elosztás a szocializmus specifikus törvénye. De a szocializmus lényegéből következik az az igény is, hogy a kapitalizmustól örökölt nyomort minél gyorsabban felszámoljuk.

Azoknak az országoknak a túlnyomó többségében, ahol eddig győzött a szocialista forradalom, az induláskor meglevő alacsony életszínvonal általában „egyenes arányban” állott a gazdasági elmaradottsággal. Ennek egyik velejáráója a különböző munkafajták közötti lényeges különbség, amelynek bérben való figyelembevétele elvileg a szocializmus építése során is indokolt lenne, éppen az elmaradottság minél gyorsabb felszámolása céljából. A nagyobb szakértelem megszerzése és a termelés, valamint a termelékenység gyorsütemű emelésének anyagi ösztönzése is a bérek viszonylag jelentős differenciálását követelte volna meg. A bérek *alsó határa* viszont nem maradhatott olyan alacsony, mint a kapitalizmusban volt, hiszen akkor bizonyos rétegeknek csak a létminimumot (vagy még azt sem) biztosította volna. A bérek *felső határát* viszont semmiképpen sem lehetett felemelni (sőt gyakran csökkenteni kellett), mert ez az adott alacsony nemzeti jövedelem és a legalacsonyabb fizetések emelése következtében lehetetlen volt.

Természetesen a szocializmus egyik sajátossága és a kapitalizmus feletti fölényének egyik bizonyítéka éppen az, hogy a munkabérek (és béren kívüli juttatások) nagysága és a megtermelt nemzeti jövedelem között népgazdasági szinten közvetlen összefüggést teremt, amit a tőkés

tulajdonviszonyok lehetetlenné tettek. De ez a közvetlen kapcsolat egyben azt is jelenti, hogy a bérszínvonal és a bérdifferenciálás megváltoztatásának a lehetőségeit az említett országokban behatárolta a termelőerők viszonylag alacsony színvonala.

Véleményem szerint ez a sajátosság nemcsak egyszerűen a munka szerinti elosztás tendencia jellegéből fakad, hanem a szocializmus — vagy legalábbis a szocializmus építésének — egyik sajátos ellentmondása mindazokban az országokban, amelyek a kapitalizmus megdöntésekor nem rendelkeztek eléggé fejlett termelőerőkkel. (Itt nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a technikai elmaradottság mellett az európai szocializmust építő országokban még a világháború — a Szovjetunióban a polgárháború és az intervenció — okozta pusztításokat is helyre kellett állítani.)

A kapitalizmus megdöntésekor „örökölt” életszínvonal bizonyos mértékig általános érvénnyel téríti el a kereseti arányokat a munka szerinti elosztás követelményeitől. Ez az eltérítés általános szükségesség, az eltérítés mértéke azonban országonként is és időszakonként is nagyon különböző lehet. Magyarországon például közrejátszott az a körülmény is, hogy feltétlenül munkához kellett juttatnunk a munkanélküliek egész tömegét, s ennek „terhét” ilyen értelemben az egész társadalomnak viselnie kellett. A gazdaság fejlesztésének ez az extenzív módszere pedig általában is nehezíti a bérek erőteljes differenciálását, amennyiben a meglévővel nagyjából azonos technikai felszereltségű új munkahelyek létesítése jellemzi.

Mindezeknek a tényezőknek az elismerése természetesen nem lehet menlevél a munka szerinti elosztással merőben ellentétes bérnivellálás konzerválására.

*A probléma mikroökonómiai szinten**

A teljesítménymérés mikroszintű nehézségei is több körülményre vezethetők vissza. Az egyéni teljesítmények mérését és összevetését erőltető bérezési rendszerrel kapcsolatban vállalati szinten sem kielégítő, ha ezért kizárólag a marxi szöveg szó szerinti, dogmatikus értelmezését okoljuk, amely nem veszi figyelembe a szocializmusbeli árutermelés létét. A munkásbérezésben elhanyagoltuk egy más jellegű tényező figyelembevételét is, nevezetesen a *technika fejlődését*.

Lenin annak idején felhívta a figyelmet arra, hogy a taylorizmusból a szocializmusban mindent át kell venni, ami tudományos. Az üzemszervezésben nem hasznosítottuk kellőképpen ezeket az eredményeket, de a bérezésben hosszú évekig egyoldalúan a taylorizmusra támaszkodtunk (Leninre hivatkozva és anélkül is). Sőt, ennek hatása bizonyos mértékben még ma is érződik. Pedig a taylorizmus felett már a fejlett tőkésországokban is régen eljárt az idő. (Nem véletlen, hogy főleg az Egyesült Államokban, már az 1920-as években megkezdődött a taylorizmus bírálata.)

* Ebben a részben csak azt igyekszem felvázolni, hogy az egyéni teljesítmények mérésének a nehézségei a mikroökonómiai szinten is élesen és már régóta jelentkeznek. E problémák tehát nem oldódnak meg „automatikusan” azáltal, hogy az új gazdasági mechanizmusban lényegében a vállalati vezetés gondjává válik, *hogyan* kell a belső értékelést elvégezni. E problémák felvetésénél tehát *nem* Szabó Kálmánnal vitatkozom.

Mennél fejlettebb a technika, annál kevésbé számítható ki, hogy az üzemi összeredményhez milyen mértékben járult hozzá az egyes munkás*. Ez még akkor is így van, ha elvonatkoztatunk a termék árjellegétől, s csak azt akarjuk tisztázni — például a munkanormázás szempontjából —, hogy az egyén munkája milyen szerepet játszott a terméktömeg előállításában.

A teljesítménymérés gyakorlati nehézségei az elmúlt években nagy vitát váltottak ki a Német Demokratikus Köztársaságban a *teljesítmény fogalmáról* is. A teljesítmény fogalmának teljes körű meghatározása sem ad azonban kielégítő támpontot a konkrét bérezési problémák megoldásához.** Általános érvénnyel csak az állapítható meg, hogy az egyéni munkateljesítményhez kapcsolódó bérezési formák a mai modern technika mellett egyre kevésbé alkalmazhatók. Szükségszerűen megváltoznak tehát a *munkabér kiszámításának módszerei és formái*. Egyre inkább előtérbe kerülnek a különböző kollektív bérezési rendszerek. Továbbá egyre kevésbé kielégítő csupán az *eleven munkán* alapuló bérezés, amely figyelmen kívül hagyja a termelés tárgyi feltételeit.

Problémát okoz továbbá, hogy ha a munka szerinti elosztást már egzakt módon nem mérhető tevékenységet kifejtő dolgozókra is kiterjesztjük (sőt a pénzbeli bérezésben a végzett munka mennyiségétől és minőségétől nem függő tényezőket is kifejezünk), akkor az egyéni bérek alakulását olyan tényezők is befolyásolhatják, amelyek tulajdonképpen még az anyagi ösztönzés speciális területeivel sincsenek közvetlen kapcsolatban. Munkásoknál az órabér emelésekor, műszaki stb. alkalmazottaknál a magasabb fizetési kategóriába történő besoroláskor gyakran döntő szerepet játszanak például a családi körülmények is. (Nős vagy nőtlen, hány gyermeke van stb. Férjes asszonyoknak pedig a férfiakkal azonos beosztásban és ugyanazért a munkáért gyakran azzal az indokolással fizetnek kevesebbet, hogy ők nem családfenntartók.)

A makro- és a mikroszint összekapcsolása

A szocialista termelés bizonyos fejlettségi szintjén mindinkább nyilvánvalóbbá válik, hogy a vállalati különérdeket és a *vállalati elkülönültséget* is komolyan kell venni. A különböző szintű érdekek összekapcsolásának a szükségessége már régen nem vitatott. Módszere és mértéke tekintetében azonban országonként (de egy-egy országon belül is) eltérők mind a vélemények, mind a gyakorlatban alkalmazott formák. Az egyik leglényegesebb kérdés mindjárt az, hogyan értékelhető a vállalatok (vállalati kollektívák) tevékenységének végeredménye?

A szocialista országok közgazdászainak zöme egyre inkább úgy fogalmaz, hogy a közvetlen termelők anyagi ösztönzését mind szorosabb

* „Nem létezik olyan tudományos módszer, amelynek segítségével hibátlanul meg lehetne oldani a mérlegelés problémáját” — írja I. Wibbe ismert német munkaszakértő. (Entwicklung, Verfahren und Probleme der Arbeitsbewertung. 1961. München, 35. l.)

** Az idézett vitában például ilyen meghatározások születtek:

„A munkateljesítmény gazdasági értelemben egy bizonyos tevékenységhez — a meghatározott tudományos és technikai feltételek mellett — *objektíve szükséges képzettség* és az időegységre jutó, tárgyasúlt munka *valamennyi elemének optimális felhasználásán* alapuló *minőségi és mennyiségi munkaeredmény* egysége.” „A munkaráfordítás közgazdasági tartalma az egyéni teljesítmények esetén az elvégzendő munkafeladatokhoz szükséges képzettség.” (Werner Kalweit-Heinrich Swoboda: Grundfragen der materiellen Interessiertheit beim umfassenden Aufbau des Sozialismus in der DDR. Wirtschaftswissenschaft, 1966. 1. sz. 12. l.)

kapcsolatba kell hozni munkájuk *végtermékével*. A szovjet közgazdasági és filozófiai irodalomban ebben jelölik meg a munka eddigi anyagi és erkölcsi ösztönzőinek a hatására jelentkező ellentmondások feloldásának a módját is.*

A Német Demokratikus Köztársaságban — mindenekelőtt H. Bley és E. Bienert** — már 1965 februárjában felvetették, hogy a „teljesítményelv” következetes alkalmazása szükségessé teszi az érték kategóriák felhasználását. Álláspontjuk a következőkben foglalható össze: a bértervezés deduktív módszere (a nemzeti jövedelemből bérezésre szánt rész lebontása ágazatokra, s végül vállalatokra) már eleve bizonyos passzív jelleget ad az állami bérpolitikának és csökkenti aktív, ösztönző hatását. *A bérek ösztönző szerepének növelése végett azokat függővé kell tenni a munka társadalmi hasznosságától is.* „Az értéket meghatározó társadalmilag szükséges munka az az egységes norma és egységes mérce, amelynek segítségével a szocialista állam a dolgozóknak a társadalmi termelésben való részvételét és az egyéni fogyasztási alapból való részesedését mérni tudja.” (Uo.) A gyakorlati megvalósításra vonatkozólag Bley és Bienert azt javasolta — az NDK tervezési rendszerének megfelelően, amelyben az utasítási rendszer továbbra is alapvető szerepet játszik —, hogy olyan komplex mutatószám-rendszert kell kialakítani, amely egyrészt a vállalatoknak egzakt mennyiségi, választék, határidő, önköltségi stb. feladatokat szab, másrészt ezeket gondosan összehangolja a termelési részlegek és az egyének, illetve kollektívák teljesítmény-előírásaival. Felfogásuk szerint a dolgozók keresetét kapcsolatba kell hozni a vállalati nyereséggel, illetve az üzemi rentabilitással. A vállalati gazdálkodás jövedelmezőségét nézetük szerint az előírt tervek teljesítése és túlteljesítése biztosítja, mert az előírt tervmutatók összessége a garancia arra, hogy a vállalat valóban társadalmilag szükséges munkát végzett (a társadalom számára szükséges árukat termelt).

Véleményük éles vitát váltott ki. „Ily módon a munkateljesítmény szerinti elosztás törvényét felváltaná a munkatermelékenység szerinti elosztás. Így azonban sok üzem dolgozóit azért büntetnék, mert a társadalom még nem tudta előteremteni azokat az eszközöket, amelyekkel az ő üzemeiket is modern felszereléssel lehetne ellátni . . .” — írja Kalweit és Swoboda.***

N. I. Alekszejev viszont azt a követelményt, hogy a termelőmunkást a munka végterméke alapján kell bérezni, úgy tartja megvalósíthatónak, ha „. . . a termelő munkájának egyéni termelékenysége alapján történő bérezését összekapcsolják a vállalat kollektív végtermékében való részesedésével (a termelékenységgel arányosan).”****

A gyakorlati tapasztalatok elméleti általánosításában és a felmerülő érdekellentmondások megoldására tett javaslatokban Szabó Kálmán a legkövetkezetesebb. Világosan rámutat arra, hogy a szóban forgó érdekellentmondások feloldása nem biztosítható a szocializmusban valóságosan

* Több szerző is felhívja a figyelmet arra, hogy a kollektíva felelősségét az egész üzem tevékenységéért nem lehet csupán az egyéni teljesítményekhez igazodó keresetekkel biztosítani. A társadalmi morál senkiben nem erősödik attól, ha mindenki csupán saját munkaterületéért felelős és csak e szerint kapja a fizetését.

** H. Beley-E. Bienert: „Neue Gesichtspunkte für die Planung und Verwendung des Lohnes. (Die Wirtschaft, 1965. 8. sz. 18–19. 1.)

*** I. m. 11: 1.

**** „Truzsenyik, predpriyatije, obscsesztvo” Voproszi Filozofii, 1966. 12. sz. (11–12. 1.)

létező árutermelési viszonyok megkerülésével. Az elméleti általánosítás során azonban tételét annak érvényességi körén túlhajtja. Kutatásainak eredményeként olyan új összefüggést tár fel, amelyet több szocialista ország közgazdaszai már évek óta feszegetnek, mégsem tudtak olyan világosan és következetesen rátapintani a lényegre. Ez azonban nem a munka szerinti elosztás új makroökonómiai mércéje. A szerző azért jut koncepciójának az új gazdasági mechanizmus viszonyai között való alkalmazhatóságát vizsgálva sokkal realisabb következtetésekre, mert éppen a szocialista elosztás makro- és mikroökonómiai szintjének találkozási pontján megtalálta az érdekek összeegyeztetésének egyik objektív szükségszerű módját.

Helyesebb kerülőút?

„Az egyéni munka tehát — eltérően Marx feltevésétől — nem teljes közvetlenséggel része az összmunkának, hanem kerülő úton, a termékek dologi alakjában, a megvalósult árucseré által válik azzá” — írja Szabó Kálmán (687. l.) Ezért a munka szerinti elosztás „... szokásosan értelmezett mércéje elméleti módosításra, a szocialista valóságra konkretizált továbbfejlesztésre szorul.” (679. l.) Koncepciója szerint a cél az, hogy: „... a személyi jövedelmek arányainak általános mércéjévé a társadalmilag szükséges munkateljesítmény váljék.” (683. l. Az én kiemelésem — Sz. É.) Véleménye szerint az a munka szerinti elosztás megvalósításának a helyes kerülőútja, ha a dolgozók személyes jövedelmének együttes összegét egyre inkább a vállalati jövedelmekhez kötik, mert árutermelő társadalomban végső soron szocialista viszonyok között is az árucseré révén ismerik el az egyéni munkát a társadalmi összmunka részeként.

S e csomópontban sűrűsödnek azok a problémák, amelyek Szabó Kálmán következtetéseit mind elméleti, mind gyakorlati szempontból problematikussá teszik.*

Induljunk ki abból, hogy helyes a társadalmilag szükséges munkateljesítményt a személyes jövedelmek mércéjéül megtenni. De mikorra valósítható meg az ehhez szükséges valamennyi előfeltétel? Szabó Kálmán ezzel kapcsolatban (683—684. l.) — nem a teljesség igényével — felsorolja az ehhez szükséges konkrét feltételek egész rendszerét, s nagyon hangsúlyozza a fokozatosságot. De vajon a tények nem arra engednek-e következtetni, hogy belátható időn belül a munka szerinti elosztás általa javasolt új módszere — *mint egységes és általános mérce* — több okból kifolyólag nem verifikálható jobban, mint az egyéni teljesítmények mérésére és összevetésére irányuló törekvés? Ha pedig ez így van, akkor mennyivel konkrétabb ez az új kerülőút?

Ami a kérdés elvi vonatkozásait illeti: a szocializmusban a vállalatok az árutermelő egységek. Tehát a vállalati kollektívák, s nem az önálló egyéni termelők termékei válnak áruvá. Ezért vitatható, szükséges-e ilyen értelemben „... az egyéni munka visszavezetése társadalmilag

* A doktori értekezés védésekor adott válaszában Szabó Kálmán ismételtlen leszögezte azt a véleményét, hogy a társadalmilag szükségesnek elismert munka arányában való személyijövedelem-szerzés elve minden nehézség ellenére utat fog törni magának.

szükségesnek elismert munkamennyiségre . . .” (683. l.) Az a marxi tétel, hogy a piacon az egyéni munkának kell bebizonyítani azt, hogy a társadalmi összmunka része, csak az egyszerű ártermelés viszonyai között érvényes. Ha a munka szerinti elosztás helyes konkretizálása azt jelenti, hogy az egyes termelő jövedelme *mindenekelőtt* attól függjön, mennyire kelendő az általa termelt áru a piacon, akkor arra a furcsa következtetésre kellene jutnunk, hogy nálunk a munka szerinti elosztás — korszerűbb felfogásában — mindenekelőtt a kereslethez ügyesen és rugalmasan alkalmazkodó magánkisiparosoknál valósul meg.

De tételezzük fel, hogy ez a probléma csak terminológiai jellegű aggályoskodásból fakad. Felmerülnek azonban itt kétségtelenül tartalmi jellegű kérdések is.

A szocializmus termelési viszonyainak egyik sajátossága éppen az, hogy az állami vállalatok dolgozói nemcsak az őket alkalmazó vállalatokhoz kötődnek, hanem „résztulajdonosai” az egész állami (össznépi) társadalmi tulajdonnak.* (Ezen a tényen nem változtat az sem, hogy megvalósulásának a közvetettsége — eddig részben éppen a „mechanizmushibák” miatt — nehezíti a tulajdonosi szemlélet és tudat kialakulását. Ez a szemlélet vállalati szinten erősebb, noha vállalatunk nincsenek a munkáskollektívák tulajdonában.) Éppen ezért dolgozóink mint a társadalom iránti kötelességüket teljesítő (dolgozó, munkát végző) tulajdonosok mindenek előtt ilyen minőségükben — s nem mint az őket foglalkoztató üzem tulajdonosai — rendelkeznek bizonyos alapvető jogokkal. A társadalmi összmunka termékének bizonyos része mint az összes (állami) termelőeszközök tulajdonosát illeti meg őket, végzett munkájukkal arányosan.

Úgy vélem, az új gazdasági mechanizmusnak azt a konstrukcióját, amely a személyi jövedelmek nagyságát érzékenyen hozzákapcsolja a vállalati jövedelem volumenéhez, de a nem vezető beosztásúak bérét 100 százalékosan garantálja, nemcsak a fokozatosságot követelő óvatosság gyakorlati szempontja indokolja, hanem elvi megfontolások is. Bár a jövőben az új mechanizmus jó funkcionálása helyesen és szükségszerűen növelni fogja az egyéni jövedelmeken belül a vállalati nyereségtől függő részt, ez nemcsak gyakorlatilag, hanem elméletileg sem fogja a Szabó Kálmán javasolta új kerülőutat megtenni a munka szerinti elosztás általános és egységes mércéjévé.** Egyébként az a konstrukció, amely a felosztható vállalati nyereség csoportmaximumait a dolgozók kategóriájára vonatkozólag jelentősen differenciálja, mindenekelőtt a vállalati összes tevékenységért való *felelősség mértékén* alapul.

A *szakképzettséget* — mint a kereset nagyságának egyik fontos tényezőjét, az eddiginél lényegesen tágabb alsó és felső határok között — már csak azért is fontos bértényezőnek kell tekinteni, hogy a vállalat így is érdekelt legyen a munkaerővel való ésszerű takarékoskodásban. A képzési költségek túlnyomó része ugyanis nem a vállalatot, hanem a központi költségvetést terheli. Ha a vállalat működése veszteséges vagy

* Ez az össznépi tulajdonban való „résztulajdonosi jog” furcsa módon a nem termelő szférában dolgozóknál sokkal kézenfekvőbbnek tűnik, mint a termelővállalatok alkalmazottainál.

** Természetesen a szerzőnek az a nézete, hogy hosszabb időt tekintve alapvetővé és nem kiegészítővé kell tenni a vállalati nyereségtől függő egyéni jövedelmeket, elvontan és elméletileg *attól még* elfogadható lenne — ha elvi indokok nem szólnának ellene —, hogy az, különböző gyakorlati megfontolásokból, nem vág egybe reformunk szellemével.

csak minimális nyereséget biztosít, akkor ez — de csak utólagosan — azt is mutatja, hogy a vállalat a társadalmilag szükségesnél több munkaerőt kötött le, illetve a lekötött szakképzett munkaerőt nem használta fel eléggé hatékonyan.*

Szabó Kálmán koncepciójával kapcsolatban meggondolásra készítet az is, hogy a csoporttulajdonon alapuló mezőgazdaságban a nagyjából azonos egyéni teljesítmények mellett jelentősen eltérő egyéni jövedelemképződés — éppen a felosztható jövedelem nagyfokú különbsége miatt — milyen komoly probléma. Az természetesen nem számítható ki, hogy melyik tényezőnek mekkora szerepe volt a mezőgazdasági munkaerő-gondok létrejöttében.**

Végül, de nem utolsó sorban, felmerül a kérdés: *ha a Szabó Kálmán által javasolt új kerülőút válna a munka szerinti elosztás megvalósításának általános mércéjévé, akkor mitől függ majd a nem árutermelő szférában dolgozók jövedelme?* Náluk megmaradunk a régi mércék alkalmazásánál? Ha igen, nem okoz-e majd ez az eddigieknél sokkal nagyobb — és nem előrevivő, nem serkentő! — feszültségeket? Vagy pedig az e területen dolgozók bérét valamilyen módon „bearányosítjuk” majd a többi kerestekhez? S ha igen, milyen elv szerint? Mégis csak az azonos szakképzettség stb. szerint? Vagy e rétegek bérezésénél a társadalmilag szükséges munka mércéjét a munkahelyek létszámszükséglete és az elhelyezkedni kívánók száma (és rátermettsége) közti arányosság, illetve aránytalanság fogja eldönteni? Ha bizonyos egyetemeken (pl. a tanárszakokon és az orvoskarokon) rendszeres a többszörös túljelentkezés, akkor e szakmákban a béremelés kedvezően növekvő nemzeti jövedelem mellett sem lesz „társadalmilag szükséges”?

Minden jel egyértelműen arra utal, hogy a nem termelő szférában a Szabó Kálmán által javasolt új kerülőút járhatatlan. Már pedig az itt foglalkoztatottaknak sem a száma, sem a nem áru jellegű társadalmi szükségletek kielégítésében való tevékenysége nem jelentéktelen, s ezért nem hanyagolható el a kellő anyagi érdekeltségük biztosítása sem. Közvetlenül természetesen itt sem mérhetők az egyéni teljesítmények, de az eddig is használt, hagyományos kerülőutak még mindig realisabb megközelítést tesznek lehetővé.

Mindezek a problémák azonban nem okoznának elháríthatatlan nehézségeket, ha a munka szerinti elosztás új mércéje a legfontosabb területen, a termelő szférában egyértelműen jobban alkalmazható volna, mint az eddigi kerülőutak, sőt helyettesíthetné azokat. Közvetlenül ugyanis itt dől el az, hogy sikerül-e hatékonyan növelnünk nemzeti jövedelmünket, amelytől végső soron a társadalom valamennyi tagja élet-színvonalának az emelkedése függ. De — mint azt az előzőekben már jeleztük — az alapvetően a vállalati nyereségtől függő bérezés a nemzeti

* Meghaladja e cikk kereteit annak az utóbbi időben több szempontból is kutatott problémának a tárgyalása, hogy miért, hogyan és milyen mértékben kell a bérekben figyelembe venni a szakképzési költségeket. Itt csak utalhatok arra, hogy a helyes berárányok kialakítását szolgáló elemzéseknél ezt a kérdést egyre kevésbé lehet megkerülni.

** Ismeretes, hogy a korábbi években nagy mértékű munkaerőeláramlást váltott ki a mezőgazdasági lakosság köréből az ipari fix keresetek vonzereje. Ez a mezőgazdaságból szerzhető jövedelmek bizonytalansága (és alacsonyabb szintje) miatt olyan paraszti rétegek városba áramlását is eredményezte, amelyeknek egyéb munka- és életkörülményei ezáltal gyakran egyértelműen romlottak. A biztos keresetek vonzereje eredményezte a termelőszövetkezetekben a nem tag alkalmazottak számának nem kívánatos növekedését is.

jövedelmet termelő ágazatokban is komoly gyakorlati problémákat vetne fel.

Továbbá: ha a központi bérarányokban az eddigieknél is kevésbé érvényesülne az a törekvés, hogy az azonos képzettségű (és képességű) szakemberek keresete nagyjából azonos legyen — például a vállalati, illetve a felsőfokú oktatásban, az irányítóapparátusban és bizonyos kutatóintézetekben dolgozó műszakiaké —, akkor *a nem kívánt bérfeszültség* csak tovább fokozódnék, s a kedvezőtlen irányú munkaerőmozgás fejlődésünket végső soron akadályozná.

Szabó Kálmán, a munka szerinti elosztás konkretizálásának általa megjelölt értelmezésével szemben esetleg felmerülő ellenvetésekre is számítva, úgy érvel, hogy azoknak csak akkor lenne létjogosultságuk, ha választ adnának arra: milyen más elosztás irányában jelentene ez eltérést? De a kérdés ilyen általánosságban való felvetése önként kínálja a „visszakérdezést”: vajon a jövedelemelosztási rendszerünkben eddig tapasztalható negatívumok milyen más elosztási elv irányában torzítottak? A múltra és a jelenre vonatkozólag is csak az a válasz adható — Szabó Kálmán szóhasználatával élve —, hogy sem a vagyon alapján, sem a személyi szükségletek alapján, sem a munkaerő értéke alapján való elosztás felé.

Bármilyen oldalról közelítjük is meg a kérdést, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a Szabó Kálmán javasolta kerülőútra is feltétlenül szükségünk van, *de nem az eddigi kerülőutak helyett*, hanem azok mellett.

Vitatható, hogy a vállalati nyereségtől függő személyi jövedelemrész a munka szerinti elosztás *egyik* (későn felismert, de rendkívül fontos!) eleme, vagy pedig ezt a tényezőt az értéktörvényből kell „levezetnünk”.

De bármelyik következtetés bizonyul is helyesnek, annak a felismerése, hogy a dolgozók egyéni anyagi érdekelttségét kapcsolni kell a vállalatok realizált árutermeléséből származó nyereségéhez is, még nem teszi — nézetem szerint — a munka szerinti elosztást általában és egyértelműen az árutermelés kategóriájává.

Semmilyen valóságos gazdasági folyamat nem vezethető le kizárólagosan egyik vagy másik gazdasági törvényből. A szocialista bérezés különböző elemeinél is ez a helyzet. A szocializmus építése a marxi feltevéseknél bonyolultabb viszonyok közepette megy végbe, s ez az egyéni anyagi ösztönzésben is összetettebb követelményeket támaszt. Következésképpen *a szakképzettséghez, a beosztáshoz stb.-hez kötődő kerülőutak, s a központilag is irányított bérarányok — mint a munka szerinti elosztás megvalósításának makroökonómiai szinten is fontos eszköze — a jövőben sem avulhatnak el*. Sőt, jelentőségük fokozódni fog, hiszen a hatékonyabb gazdálkodás fokozni fogja a differenciálás lehetőségét népgazdasági szinten is.

AUGUSTINOVICS MÁRIA:

Az ágazati kapcsolati modell általánosításához

Sokszor tapasztaltam, hogy aki a nyílt, statikus ágazati kapcsolati modell egyszerű technikáját elsajátította, önkéntelenül is megpróbál más, néha látszólag távoleső, közgazdasági problémákat ugyanezen a formanyelven megfogalmazni és megoldani. Meglepő, hogy ez milyen gyakran sikerül. Az így ábrázolt probléma tisztábban áll előttünk, mint azelőtt; egyébként kínlódvá körülírt összefüggések maguktól áttekinthető rendbe sorakoznak; az eredmény egyszerű és világosan értelmezhető lesz. Mindez arra int, hogy megvizsgáljuk, milyen közös sajátosságok jellemzik azokat a közgazdasági problémákat, amelyekre ez a formanyelv alkalmazhatónak bizonyul, és erre alapozva megkíséreljük *a modell általánosítását* mind a közgazdasági értelmezés, mind a számítási technika tekintetében.

Az alábbiakban három olyan kérdést tárgyalok, amelyek ezzel az általánosítási törekvéssel függenek össze. Az első meglehetősen alapvetőnek látszik minden input-output elemzés esetében; a második kettő főként időbeli és nemzetközi összehasonlításoknál vetődik fel. Egy vagy több későbbi cikkben megpróbálom majd a modell általánosításának más — például pénzforgalmi vagy külkereskedelmi — vonatkozásait is kifejteni.

Az elemzés általánosított kerete*

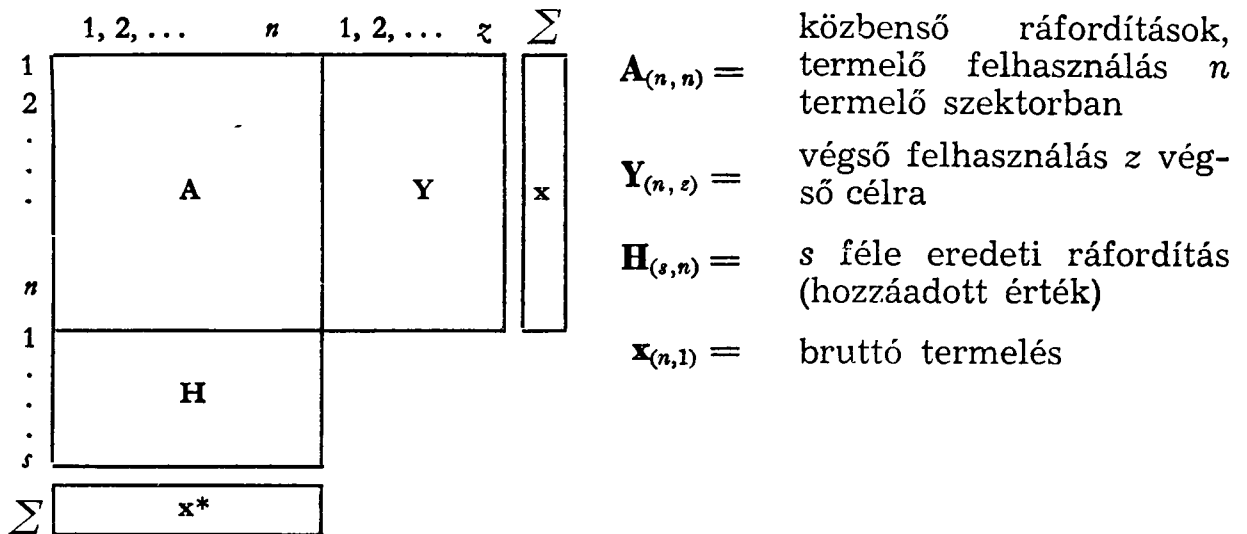
(1) Az input-output modellt kezdetben csupán úgy tekintették — és gyakran még ma is úgy tekintik —, mint eszközt a bruttó és a nettó kibocsátás közötti kapcsolat meghatározására, egy adott végterméktől meg előállításához szükséges teljes (bruttó) termelés kiszámítására. Valójában azonban mind az elméleti vizsgálatokban, mind a gyakorlati tervező- és elemzőmunkában kiderült, hogy a modellben rejlő lehetőségek ennél nagyobbak és sokfélék. Ez nemcsak a modell továbbfejlesztett, bonyolultabb — például dinamikus — változataira vonatkozik, hanem az eredeti, nyílt, statikus formára is. Szükségesnek látszik ezért, hogy ezt az eredeti formát is általánosabban kezeljük, a benne rejlő lehetőségeket — legalább részlegesen — rendszerezzük.

(2) Ebben az általánosabb felfogásban a modell a társadalmi termék termelése és felhasználása során keletkező strukturális kapcsolatok sok-

* Innen a cikk azonos a szerzőnek a IV. Nemzetközi Input-Output Konferenciára (Genf, 1968. január) benyújtott előadásával.

oldalú leírására szolgál. Nyílt, statikus jellegénél fogva a termelési folyamat „kezdőpontjának” tekinti az eredeti ráfordításokat, „végpontjának” a végső felhasználást; leírja a kezdő- és a végpont között közvetítő ágazatközi termelési kapcsolatok rendszerét; ezáltal kiküszöbölhetővé is teszi az e rendszerben bekövetkező „halmozást”, közvetlen kapcsolatot létesít a kezdő- és a végpont között.

(3) Vizsgáljuk meg a következő rendszert, amely a szokásos ágazati kapcsolati mérlegtáblázatok elvont sémájának tekinthető:

A következő jelöléseket fogjuk még használni:

$I_{(n,n)}$ = egységmátrix

$$1 = \begin{bmatrix} 1 \\ 1 \\ \cdot \\ \cdot \\ 1 \end{bmatrix}$$

rendszáma mindig azonos a vele megszorított mátrix oszlopainak számával

* = transzponált vektor

$1^* = [1, 1, \dots, 1]$ rendszáma mindig azonos a vele megszorított mátrix sorainak számával

$\langle \rangle =$ diagonálmátrix, elemei a belülrít vektor elemei

A mátrixok rendjére utaló indexek a továbbiakban elmaradnak.

(4) Ez a rendszer a bruttó társadalmi termék elosztását vagy más szóval felhasználását írja le (sorirányban) és létrehozásának ráfordításait (oszlopirányban). A rendszer teljességét és egyértelműségét biztosítják az

(1) $A 1 + Y 1 = x$ és

(2) $1^* A + 1^* H = x^*$

elszámolási azonosságok. A strukturális kapcsolatok leírása is ezekre épül és ezeknek minden lépésben eleget kell hogy tegyen; ellenkező

esetben — mint a gyakorlatban sokszor előfordul — a számítások zavarossá válnak és a különböző összetett mutatószámok szilárd elszámolási háttér nélkül maradnak.

(5) Ez a rendszer a termelési folyamatban részvevők kapcsolatait kétoldalúan írja le: egyaránt képes válaszolni a „ki kitől mit kap” és a „ki kinek mit ad” kérdésre. Ennek megfelelően a kapcsolatok struktúrája is két szemléletben közelíthető meg. Vizsgálhatjuk, hogy valamilyen célra — akár végső célra, akár valamely ágazat egységnyi kibocsátásához — mi szükséges, mennyi igényeltetik a korábbi, megelőző vertikumok termeléséből vagy az eredeti forrásokból; ez a *ráfordítási szemlélet*. De vizsgálhatjuk azt is, hogy valamiből — akár az eredeti forrásokból, akár valamely ágazat egységnyi kibocsátásából — mi lesz, mire fordítatik a későbbi, következő vertikumokban vagy a végső felhasználásban; ez az *értékesítési szemlélet*.

(6) E két szemlélet a termékek és az értékek áramlását két ellentétes irányban ábrázolja: az egyik azt kutatja, hogy „honnan jön”, a másik azt, hogy „hová megy” a termék vagy az érték. Ha dinamikus modellt szerkesztenénk, az egyiknek az időben visszafelé, a másiknak az időben előre kellene haladnia; két különböző *folyamatról* lenne szó. Az itt tárgyalt statikus ábrázolásban azonban valóban csak egy és ugyanazon folyamat két különböző irányba tekintő *szemléletéről* van szó. A párhuzamos tárgyalás egyrészt mélyebb és általánosabb betekintést nyújt a folyamat természetébe, másrészt bizonyos esetekben számítástechnikai kényelmet jelent, amit e dolgozat második részében ki is fogunk használni. (A két szemléletben felállított összefüggések ugyanis egyszerű azonosságok segítségével mindenkor átvezethetők egymásba; az átvezető azonosságokat az 1. függelék sorolja fel.)

(7) Képezzük a fenti rendszer alapján a következő ráfordítási, illetve értékesítési* együtthatómátrixokat:

$$(3. a) \quad \downarrow \mathbf{A} = \mathbf{A} \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} \quad (3. b) \quad \vec{\mathbf{A}} = \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} \mathbf{A}$$

$$(4. a) \quad \downarrow \mathbf{Y} = \mathbf{Y} \langle \mathbf{1} * \mathbf{Y} \rangle^{-1} \quad (4. b) \quad \vec{\mathbf{Y}} = \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} \mathbf{Y}$$

$$(5. a) \quad \downarrow \mathbf{H} = \mathbf{H} \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} \quad (5. b) \quad \vec{\mathbf{H}} = \langle \mathbf{H1} \rangle^{-1} \mathbf{H}$$

Függőleges nyíllal jelöljük tehát a ráfordítási (oszlopirányú), vízszintes nyíllal pedig az értékesítési (sorirányú) együtthatókat.

(8) Ezek felhasználásával a rendszer elszámolási azonosságai (1) és (2) helyett a következő alakot nyerik:

$$(6. a) \quad \downarrow \mathbf{A} \mathbf{x} + \mathbf{Y} \mathbf{1} = \mathbf{x} \quad (6. b) \quad \mathbf{x} * \vec{\mathbf{A}} + \mathbf{1} * \vec{\mathbf{H}} = \mathbf{x}^*$$

és ebből

$$(7. a) \quad (\mathbf{1} - \downarrow \mathbf{A})^{-1} \mathbf{Y} \mathbf{1} = \mathbf{x} \quad (7. b) \quad \mathbf{1} * \vec{\mathbf{H}} (\mathbf{1} - \vec{\mathbf{A}})^{-1} = \mathbf{x}^*$$

(9) Vezessük be továbbá az alábbi jelöléseket:

$$(8. a) \quad \downarrow \mathbf{Q} = (\mathbf{1} - \downarrow \mathbf{A})^{-1} \quad (8. b) \quad \vec{\mathbf{Q}} = (\mathbf{1} - \vec{\mathbf{A}})^{-1}$$

* Az értékesítési együtthatók gondolata számos szerzőnél szerepel, többé-kevésbé kifejlesztett formában. Lásd például [1], [2], [3], [4]. Itt az értékesítési szemlélet módszeres, a ráfordítási szemlélettel párhuzamos kifejtését adjuk.

A $\overset{\downarrow}{Q}$ inverz jól ismert; q_{ij} eleme a j -edik szektor egységnyi végtermékéhez szükséges i -edik szektorbeli teljes termelést adja meg. A $\bar{Q}$ „értékesítési” inverz $\bar{q}_{ij}$ eleme viszont az i -edik szektor egységnyi eredeti ráfordításából a j -edik szektorban keletkező teljes termelési értéket határozza meg. Míg tehát a megszokott $\overset{\downarrow}{Q}$ a bruttó termelést a *végtermékre* vonatkoztatja, az ágazatközi rendszerből a folyamat végén *kilépő* termék egységére, addig az értékesítési szemléletű $\bar{Q}$ a bruttó termelést az *eredeti ráfordításokra* vonatkoztatja, az ágazatközi rendszerbe a folyamat elején *belépő* érték egységére.

(10) Ebből következik, hogy a (8) szerint átirított (7) összefüggések

$$(9. a) \quad \overset{\downarrow}{Q} Y 1 = x \qquad (9. b) \quad 1 * H \bar{Q} = x^*$$

az x bruttó társadalmi termék két sajátos keresztmetszetét, kétfajta felosztását írják le. A $\overset{\downarrow}{Q} Y$ mátrix az egyes kibocsátó szektorok bruttó termelését felosztja végső felhasználási célok között, amelyeket az végső soron szolgál; más szóval leírja a bruttó társadalmi termék végső felhasználását. A $H \bar{Q}$ mátrix viszont ugyanezt a bruttó termelést felosztja azon eredeti ráfordítások között, amelyekből értékösszege keletkezik; más szóval leírja a bruttó társadalmi termék értékösszetételét.

(11) A „strukturális” (azaz fajlagos, egységre vonatkoztatott) elemzést kiterjeszthetjük természetesen a végső felhasználásra és az eredeti ráfordításokra is, azaz bevezethetjük az

$$(10. a) \quad \overset{\downarrow}{Q} \overset{\downarrow}{Y} = \overset{\downarrow}{Q} Y \langle 1 * Y \rangle^{-1} \qquad (10. b) \quad \bar{H} \bar{Q} = \langle H 1 \rangle^{-1} H \bar{Q}$$

„összetett együtthatómátrixokat”. (Ekkor az egyes végső célokra szolgáló terméktömegek $\overset{\downarrow}{Y}$ összetételét, illetve az egyes eredeti források $\bar{H}$ ágazatközi felosztását ugyanolyan értelemben „adottnak”, „rögzítettnek” tekintjük, ahogyan az ágazatközi kapcsolatokat leíró $\overset{\downarrow}{A}$, illetve $\bar{A}$ mátrixokat szokás „adottnak” tekinteni.) Nyilvánvaló, hogy $\overset{\downarrow}{Q} \overset{\downarrow}{Y}$ az egyes végső célok egységnyi felhasználásához (pl. egységnyi exporthoz vagy egységnyi fogyasztáshoz) *szükséges* bruttó termelést adja meg, míg $H \bar{Q}$ az egyes eredeti ráfordítások egységnyi mennyiségéből (pl. egységnyi munkabérből) *keletkező* bruttó termelést írja le, mindkettőt kibocsátó ágazatonként.

(12) A termelésnek egyfelől a végső felhasználásra, másfelől az eredeti ráfordításokra való vonatkoztatása azonban nem kapcsolódik szükségképpen az egyik vagy másik — ráfordítási vagy értékesítési — szemlélethez. Mindkét szemlélet alkalmas mindkét összefüggés ábrázolására. Ennek bemutatására most fordítsuk meg az előbb követett eljárást és írjuk át a (2) elszámolási azonosságot a ráfordítási, az (1) elszámolási azonosságot pedig az értékesítési együtthatók segítségével:

$$(11. a) \quad 1 * \overset{\downarrow}{A} \langle x \rangle + 1 * \overset{\downarrow}{H} \langle x \rangle = x^* \qquad (11. b) \quad \langle x \rangle \bar{A} 1 + \langle x \rangle \bar{Y} 1 = x$$

ebből

$$(12. a) \quad 1^* \overset{\downarrow}{\mathbf{H}} (\mathbf{1} - \overset{\downarrow}{\mathbf{A}})^{-1} = 1^*$$

$$(12. b) \quad (\mathbf{1} - \bar{\mathbf{A}})^{-1} \bar{\mathbf{Y}} \mathbf{1} = \mathbf{1}$$

azaz

$$(13. a) \quad 1^* \overset{\downarrow}{\mathbf{H}} \overset{\downarrow}{\mathbf{Q}} = 1^*$$

$$(13. b) \quad \bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}} \mathbf{1} = \mathbf{1}$$

Most a ráfordítási szemléletű $\overset{\downarrow}{\mathbf{H}} \overset{\downarrow}{\mathbf{Q}}$ „összetett együttható mátrix”, (amelynek egyes sorai egyébként a gyakran számított „teljes tartalommutatók”) bontja az egységnyi végtermékértéket eredeti értékösszetevőire; míg az értékesítési szemléletű $\bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}}$ „összetett együtthatómátrix” fejezi ki az egységnyi eredeti ráfordítás megoszlását végső célok között.

(13) Végül, a bruttó termelésben rejlő „halmazást” most már teljesen kiküszöbölve, a termelési folyamat kezdő- és végpontját, az eredeti ráfordításokat és a végső felhasználást köti össze a

$$(14) \quad \overset{\downarrow}{\mathbf{H}} \overset{\downarrow}{\mathbf{Q}} \mathbf{Y} = \mathbf{H} \bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}}$$

mátrix, amely az egyes végső célokra szolgáló eredeti ráfordítások nagyságát, vagy más szóval az egyes eredeti forrásoknak a végső célok közötti felosztását írja le. (A kétféle — a ráfordítási és az értékesítési szemléletben levezetett — mátrix azonosságáról az olvasó könnyen meggyőződhet az 1. függelék áttekintésével.) Erre a mátrixra a (3)—(5) definíciókból, valamint (9)-ből és (13)-ból adódik, hogy

$$(15) \quad \overset{\downarrow}{\mathbf{H}} \overset{\downarrow}{\mathbf{Q}} \mathbf{Y} \mathbf{1} = \mathbf{H} \bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}} \mathbf{1} = \mathbf{H} \mathbf{1} \quad \text{és}$$

$$(16) \quad \mathbf{1}^* \overset{\downarrow}{\mathbf{H}} \overset{\downarrow}{\mathbf{Q}} \mathbf{Y} = \mathbf{1}^* \mathbf{H} \bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}} = \mathbf{1}^* \mathbf{Y}$$

azaz sorösszegei az egyes eredeti ráfordítások ténylegesen felhasznált mennyiségével, oszlopösszegei pedig az egyes végső célokra fordított terméktömegek tényleges értékével azonosak. A mátrix által adott felosztás tehát teljes és egyértelmű.

(14) Az eredeti ráfordításoknak ezt a végső allokációját, az egész rendszer működésének ezt a sűrített végeredményét ismét érdemes az összes együtthatómátrixok felhasználásával vizsgálni. Akkor a

$$(17. a) \quad \overset{\downarrow}{\mathbf{H}} \overset{\downarrow}{\mathbf{Q}} \mathbf{Y} = \overset{\downarrow}{\mathbf{H}} \overset{\downarrow}{\mathbf{Q}} \mathbf{Y} \langle \mathbf{1}^* \overset{\downarrow}{\mathbf{H}} \overset{\downarrow}{\mathbf{Q}} \mathbf{Y} \rangle^{-1} \quad (17. b) \quad \bar{\mathbf{H}} \bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}} = \langle \bar{\mathbf{H}} \bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}} \mathbf{1} \rangle^{-1} \bar{\mathbf{H}} \bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}}$$

„végső struktúramátrixokat” kapjuk. Nevezzük a $\overset{\downarrow}{\mathbf{H}} \overset{\downarrow}{\mathbf{Q}} \mathbf{Y}$ mátrixot a végső célok eredeti ráfordítási struktúrájának, a $\bar{\mathbf{H}} \bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}}$ mátrixot pedig az eredeti források végső felhasználási (allokációs) struktúrájának.

(15) További kommentár helyett a következő oldalon illusztrációképpen bemutatjuk a magyar népgazdaság 1964. évi „végső struktúramátrixai”-t. (A Közös Piaci országok hasonló mátrixait a 2. függelék tartalmazza.)

(16) A tapasztalat azt mutatja, hogy a nyílt statikus input-output modellnek az itt bemutatott általánosabb felfogása hasznos kerete minden ágazati kapcsolati mérlegen alapuló elemzésnek. Teljesebb, átfogóbb és egyértelműbb képet ad az egész társadalmi termelési folyamat szerkezetéről, mint ha vizsgálatunkat néhány kiragadott összefüggésre kor-

	H $\overleftarrow{Q}$ $\overleftarrow{Y}$					H $\overleftarrow{Q}$ $\overleftarrow{Y}$				
	Export	Fogyasztás	Bt $\overleftarrow{t}$ o beruházás	Készlet-változás	Összesen	Export	Fogyasztás	Bt $\overleftarrow{t}$ o beruházás	Készlet-változás	Összesen
Import ...	0,19	0,14	0,15	0,20	.	0,32	0,41	0,22	0,05	1,00
Amortizáció	0,10	0,10	0,11	0,11	.	0,25	0,44	0,25	0,06	1,00
Bérek	0,30	0,41	0,39	0,29	.	0,22	0,50	0,24	0,04	1,00
Tiszta jövedelem	0,41	0,35	0,35	0,40	.	0,29	0,44	0,21	0,06	1,00
Összesen ..	1,00	1,00	1,00	1,00	.	.	.	.	.	.

látozzuk. Természetesen érvényes ez az időbeli és nemzetközi összehasonlításokra is. Sőt, a modellnek éppen az általánosítás során bevezetett, kevésbé „megszokott” elemei az ilyen összehasonlítások szempontjából két különösen kedvező tulajdonsággal rendelkeznek. Ezeket tárgyaljuk a továbbiakban.

Az árrendszer megkerülése

(17) A nemzetközi összehasonlítások egyik legnehezebb problémája — de az időbelieké is — az árrendszerek különbözősége, illetve változása. Az ágazati kapcsolati mérlegek tételes átárazása közös — vagy változatlan — árakra olyan fáradságos és információigényes feladat, amely egyszer-egyszer megkísérelhető, de széleskörű és rendszeres megoldására a közeljövőben nem számíthatunk. A problémának nem megoldását, de éppen az összehasonlítások szempontjából elfogadható megkerülését teszi viszont lehetővé, hogy a modell számos eleme bizonyos feltételek mellett független a mérleg összeállításánál alapul vett árrendszertől.

(18) Tegyük fel, hogy adott a termékek termelése és elosztása természetes mértékegységekben kifejezve. Adottak tehát a közbenső, illetve a végső felhasználást, valamint a teljes termelést leíró $\underline{A}_{(n,n)}$, $\underline{Y}_{(n,z)}$ és $\underline{x}_{(n,1)}$ mátrixok, ahol az aláhúzással éppen a természetes mértékegységbeli kifejezést jelöljük. Ugyancsak adott a külső ráfordítások közvetlen elosztását leíró $\underline{H}_{(s,n)}$ mátrix, ahol az aláhúzás azt jelöli, hogy itt az eredeti ráfordítások valamilyen, az egyes külső források természetének megfelelő egységben vannak kifejezve.

(19) E „naturális” adatokból szintén megadhatók mind a ráfordítási, mind az értékesítési szemléletű modell együttható-mátrixai (a végső felhasználás „ráfordítási” együtthatómátrixa kivételével, amely itt nem értelmezhető, mert a természetes mértékegységben kifejezett végső felhasználás nem összegezhető):

$$\begin{array}{ll}
 (18. a) & \underline{\dot{A}} = \underline{A} \langle \underline{x} \rangle^{-1} \\
 (18. b) & \underline{\dot{A}} = \langle \underline{x} \rangle^{-1} \underline{A} \\
 (19. a) & \underline{\dot{Q}} = (\mathbf{I} - \underline{\dot{A}})^{-1} \\
 (19. b) & \underline{\dot{Q}} = (\mathbf{I} - \underline{\dot{A}})^{-1}
 \end{array}$$

$$(20. b) \quad \tilde{\mathbf{Y}} = \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} \mathbf{Y}$$

$$(21. a) \quad \underline{\mathbf{H}} = \underline{\mathbf{H}} \langle \mathbf{x} \rangle^{-1}$$

$$(21. b) \quad \underline{\mathbf{H}} = \langle \underline{\mathbf{H}} \mathbf{1} \rangle^{-1} \underline{\mathbf{H}}$$

(20) Tegyük fel továbbá, hogy az értékben kifejezett ágazati mérleg részei ezekből a „naturális” adatokból egy $\mathbf{p}_{(n)}$ termékár-vektor és egy $\mathbf{v}_{(n)}$ értékelési vektor segítségével a következőképpen származtathatók:

$$(22) \quad \mathbf{x} = \langle \mathbf{p} \rangle \mathbf{x} = \langle \mathbf{x} \rangle \mathbf{p}$$

$$(23) \quad \mathbf{A} = \langle \mathbf{p} \rangle \underline{\mathbf{A}}$$

$$(24) \quad \mathbf{Y} = \langle \mathbf{p} \rangle \underline{\mathbf{Y}}$$

$$(25) \quad \mathbf{H} = \langle \mathbf{v} \rangle \underline{\mathbf{H}}$$

(21) A (22) feltevés triviális, ha a termékek valóban egyes termékek; aggregált modell esetében pedig azt jelenti, hogy értelmezzük az egyes szektorok elméletileg egységnyi, átlagos összetételű és minőségű termékét valamint ennek átlagos árát. Természetesen az ilyen értelmezés világossága és használhatósága azon múlik — mint sok más is —, hogy milyen vonatkozásban és mennyire „homogének” az aggregált modell szektorai. A (23) és (24) feltevések szerint az egyes termékek egyetlen, minden felhasználóra azonos áron vannak értékelve — ez az ágazati kapcsolati mérlegek statisztikai összeállításánál általánosan elfogadott kiindulópont. A (25) feltevés azt jelenti, hogy értelmezzük az egyes eredeti ráfordításfajták átlagos összetételű és minőségű, elméleti egységét, valamint ennek átlagos értékelését, például az átlagos összetételű, szak-képzettségű és intenzitású munkát, valamint az ennek megfelelő átlagbért.* A (25) feltevés ezenkívül azt is implicálja, hogy a tiszta jövedelem és egyes alkotórészei szintén valamiféle reális külső ráfordításnak — a munkának és/vagy a tőkének — egy átlagos értékelési tényezővel megadható függvényei.

(22) Ezek a feltevések természetesen többirányú absztrakciót rejtenek magukban, amelyek a szektorok „homogén” jellegét feltételező alapvető absztrakcióból következnek. Egyrészt a valóságban vannak „termékek” és vannak külső ráfordítások, amelyek természetes mértékegységben nemcsak nem mérhetőek, de egészen pontosan nem is definiálhatók (például a szolgáltató szektorok „terméke” vagy a tőkeráfordítás). Másrészt a valóságban azonos termékek és azonos külső ráfordítások különböző felhasználóknál különböző árakat, illetve értékelést kaphatnak, mint ahogyan azonos külső ráfordításokhoz szektoronként eltérő tiszta jövedelem ráta is tartozhat. Ezekről a konkrét, belső arány-eltérítő tényezőktől azonban eltekintünk — illetve ezeket az $\mathbf{A}$, $\mathbf{Y}$ és $\mathbf{H}$ mátrixokban érvényesülőnek tekintjük —, és csupán az egyes termelő szektorok átlagos kibocsátási árát, illetve az egyes eredeti ráfordítások társadalmilag átlagos értékelését vesszük figyelembe. Nyilvánvaló viszont, hogy ezzel éppen az átlagos árak egymáshoz viszonyított arányát,

* Ha a modell az importot a magyar statisztikai gyakorlatban „A változat”-nak nevezett módon tartalmazza, akkor az importtermékekre — a hazai előállítású termékekkel együtt — a (23) és (24) feltevéseket kell alkalmazni. A „B változat” esetén viszont az import általában eredeti ráfordításnak minősül, amelynek elméleti egységéül például egy devizaforint választható; ilyenkor a (25) feltételnek kell teljesülnie, tehát minden felhasználónál azonos import-szorozót kell érvényesíteni.

illetve az egyes eredeti ráfordításfajták egymáshoz viszonyított értékelését (például munka és tőke egymáshoz viszonyított értékelését, vagy a tiszta jövedelem átlagos rátáját) állítjuk előtérbe, vagyis azt az *árrendszert*, illetve *értékelési rendszert*, amely a gazdaság egészét *átlagosan* jellemzi.

(23) Könnyen belátható, hogy a (22)—(25) feltevések mellett az értékben kifejezett *értékesítési szemléletű modell független az árrendszertől és az értékelési rendszertől*.^{*} Ugyanis

$$(26. b) \quad \vec{\mathbf{A}} = \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} \mathbf{A} = \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} \langle \mathbf{p} \rangle^{-1} \langle \mathbf{p} \rangle \mathbf{A} = \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} \mathbf{A} = \vec{\mathbf{A}}$$

$$(27. b) \quad \vec{\mathbf{Y}} = \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} \mathbf{Y} = \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} \langle \mathbf{p} \rangle^{-1} \langle \mathbf{p} \rangle \mathbf{Y} = \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} \mathbf{Y} = \vec{\mathbf{Y}}$$

$$(28. b) \quad \vec{\mathbf{H}} = \langle \mathbf{H1} \rangle^{-1} \mathbf{H} = \langle \mathbf{H1} \rangle^{-1} \langle \mathbf{v} \rangle^{-1} \langle \mathbf{v} \rangle \mathbf{H} = \langle \mathbf{H1} \rangle^{-1} \mathbf{H} = \vec{\mathbf{H}}$$

és így

$$(29. b) \quad \vec{\mathbf{Q}} = \vec{\mathbf{Q}}$$

$$(30. b) \quad \vec{\mathbf{Q}} \vec{\mathbf{Y}} = \vec{\mathbf{Q}} \vec{\mathbf{Y}}$$

$$(31. b) \quad \vec{\mathbf{H}} \vec{\mathbf{Q}} = \vec{\mathbf{H}} \vec{\mathbf{Q}}$$

$$(32. b) \quad \vec{\mathbf{H}} \vec{\mathbf{Q}} \vec{\mathbf{Y}} = \vec{\mathbf{H}} \vec{\mathbf{Q}} \vec{\mathbf{Y}}$$

(24) Az értékesítési struktúrát — mind a közvetlen és összetett együtthatókat, mind a végső struktúrát — tehát úgy ismerjük meg *bármely* árrendszerben és értékelési rendszerben összeállított ágazati mérlegből, mintha a „*naturális*” mérleg és az eredeti ráfordítások $\mathbf{H}$ mátrixa állna rendelkezésünkre. Ez nagyon hasznos az időbeli és nemzetközi összehasonlításoknál. Nehézséget okozhat viszont, hogy az értékesítési szemlélet kevésbé megszokott, az ismert elemzések és elemzési módszerek a ráfordítási szemléleten alapulnak. Ezért érdemes áttekinteni, hogyan függenek a modell ráfordítási szemléletű változatának elemei az áraktól és az értékelésektől, és hogyan lehet ezekből is árfüggetlen mutatószámokat előállítani.

(25) A (3. a)—(5. a) és a (18. a)—(21. a) definíciókból könnyen levezethető, hogy a (22)—(25) feltevések mellett

$$(26. a) \quad \downarrow \mathbf{A} = \langle \mathbf{p} \rangle \downarrow \mathbf{A} \langle \mathbf{p} \rangle^{-1}$$

$$(27. a) \quad \downarrow \mathbf{Y} = \langle \mathbf{p} \rangle \downarrow \mathbf{Y} \langle \mathbf{p}^* \mathbf{Y} \rangle^{-1}$$

$$(28. a) \quad \downarrow \mathbf{H} = \langle \mathbf{v} \rangle \downarrow \mathbf{H} \langle \mathbf{p} \rangle^{-1}$$

és így

$$(29. a) \quad \downarrow \mathbf{Q} = \langle \mathbf{p} \rangle \downarrow \mathbf{Q} \langle \mathbf{p} \rangle^{-1}$$

^{*} Egyes mutatók, illetve egyes számítási eredmények függetlensége az árrendszertől régóta ismeretes. A kérdés részben az árszámításokkal [3], részben a nemzetközi összehasonlításokkal [5], [6] kapcsolatban vetődött fel.

$$(30. a) \quad \overset{\downarrow}{\mathbf{Q}}\overset{\downarrow}{\mathbf{Y}} = \langle \mathbf{p} \rangle \overset{\downarrow}{\mathbf{Q}}\overset{\downarrow}{\mathbf{Y}} \langle \mathbf{p}^*\mathbf{Y} \rangle^{-1}$$

$$(31. a) \quad \overset{\downarrow}{\mathbf{H}}\overset{\downarrow}{\mathbf{Q}} = \langle \mathbf{v} \rangle \overset{\downarrow}{\mathbf{H}}\overset{\downarrow}{\mathbf{Q}} \langle \mathbf{p} \rangle^{-1}$$

$$(32. a) \quad \overset{\downarrow}{\mathbf{H}}\overset{\downarrow}{\mathbf{Q}}\overset{\downarrow}{\mathbf{Y}} = \langle \mathbf{v} \rangle \overset{\downarrow}{\mathbf{H}}\overset{\downarrow}{\mathbf{Q}}\overset{\downarrow}{\mathbf{Y}} \langle \mathbf{p}^*\mathbf{Y} \rangle^{-1}$$

(26) Látható, hogy minden esetben az ár-, illetve értékelési rendszertől független, „reális” mátrixok balról és jobbról egy-egy „értékelő” diagonálmátrixszal szorzandók, azaz elemeik soronként és oszloponként egy-egy skaláris szorzót kapnak. Nyilvánvaló, hogy minden ilyen mátrixon belül, bármely két sor megfelelő elemeinek hányadosai függetlenné válnak a jobboldali értékelő tényezőtől (az oszloponként azonos skalár az osztásnál „kiesik”); továbbá az ilyen hányadosok bármely két oszlopra vonatkozó értékeiből képzett újabb hányados függetlenné válik a baloldali értékelő tényezőtől is (a soronként azonos skalár a második osztásnál szintén „kiesik”).*

(27) A ráfordítási szemléletű modellben tehát *bármely két felhasználási célt szolgáló bármely két ráfordítás relatív arányai függetlenek az árrendszertől és az értékelési rendszertől.* (Például a kohászat kőolaj/szén felhasználási aránya a közlekedés kőolaj/szén felhasználási arányához viszonyítva; vagy a fogyasztás amortizáció/munkabér hányadosa a felhalmozás megfelelő hányadosához viszonyítva.) Így az ilyen típusú „kettős-hányadosok” országok között és időben közvetlenül összehasonlíthatók.

(28) Ilyen „kettős-hányadosok” képezhetők természetesen nemcsak az értékbeli modell belső elemeiből, hanem a külső ráfordítások együttműködéséből is. Az értékben kifejezett és a „naturális” külső ráfordítások közötti kapcsolat a „belső” eredeti ráfordításokra vonatkozó (25) feltetéssel analóg módon értelmezhető; következésképpen a külső ráfordítási együttműködésből képezett „kettős-hányadosok” függetlensége az ár- és értékelési rendszertől hasonló módon belátható. Az ilyen típusú mutatók közül az export és a — negatív végső felhasználásként kezelt — import tőke/munka intenzitásának hányadosa kitüntetett szerephez jutott az ágazati mérlegekre alapozott vizsgálatokban.**

(29) A külső ráfordításokra vonatkozó adatok hiányában azonban a modellen belüli eredeti ráfordítások — éppen a (25) feltevés alapján — és még inkább a belőlük képezett „kettős-hányadosok” kellő óvatossággal felhasználhatók a külső ráfordítások megközelítő jellemzésére.

(30) Illusztrációként a túloldalon közöljük a Közös Piac tagországainak amortizáció/munkabér hányadosait a fogyasztásban és a felhalmozásban, az átlagos amortizáció/munkabér arányhoz viszonyítva.

(31) Ha az amortizáció/munkabér hányadost — tőkeállományi adatok hiányában — elfogadjuk megközelítő tőkeintenzitási mutatónak, akkor ezekből az adatokból például megállapíthatjuk, hogy a fogyasztás mindezen országokban jóval „tőkeintenzívebb”, mint a felhalmozás.

* Az értékelő tényezők „kijéjtésének” másik nevezetes lehetősége a $\frac{q_{ij}}{a_{ij}} = \frac{p_i q_{ij} p_j^{-1}}{p_i a_{ij} p_j^{-1}} = \frac{q_{ij}}{a_{ij}}$

hányados, amelynek árfüggetlen voltát [5]-ben bizonyították.

** Lásd [7] vagy [8]; az egész problémakör összefoglalása és gazdag irodalomjegyzék található [9]-ban.

Ország	Amortizáció/munkabér	
	Fogyasztás	Felhalmozás
	az egész végső felhasználás átlagos amortizáció/munkabér hányadosához viszonyítva	
Belgium	1,20	0,61
NSZK	1,14	0,78
Franciaország	1,10	0,72
Olaszország.....	1,13	0,80
Hollandia	1,10	0,51

(Ha nem is olyan *mértékben*, mint ez a hányados mutatja. — Lásd a 2. függelékét!)

A stabilitás tapasztalati vizsgálata

(32) Az összehasonlító vizsgálatok eredményei közül azokat a következtetéseket szokták — joggal — megbízhatóbbnak tekinteni, amelyekről kimutatható, hogy stabilabb struktúrák elemzésén alapulnak. Úgy tűnik, hogy az általánosított input-output modell elemei közül *a bonyolultabb formák a stabilabbak*.

(33) Bonyolultabb formáknak nevezzük itt az összetett együtthatómátrixokat az egyszerű (közvetlen) együtthatómátrixokhoz képest; továbbá a végső struktúramátrixokat az összetett együtthatómátrixokhoz képest.

(34) Nagyobb stabilitáson azt értjük, hogy a bonyolultabb formák az egyszerűbbekhez képest 1. az időben kevésbé változnak, s így a vizsgált időszak időköznyezetére jellemzőbbek, kevésbé esetlegesek; 2. országok között kevésbé — de karakterisztikusan — különböznek; 3. ezek szerint feltehetően kevésbé érzékenyek a statisztikai hibákra. Ezen állítások közül az első kettőt egzakt bizonyítás hiányában megkíséreljük tapasztalati adatokkal alátámasztani. A harmadik egyelőre feltevés marad.

(35) Egy együtthatómátrix megváltozásának, illetve különbözőségének jellemzésére az átlagos abszolút eltérést választottuk, mint egyszerű, de közgazdaságilag jól értelmezhető mértéket:

$$(35) \quad \alpha^{(b,c)}(\mathbf{R}_{(n,m)}) = \frac{2}{n \cdot m} \sum_{i,j} \frac{|\mathbf{R}_{ij}^{(b)} - \mathbf{R}_{ij}^{(c)}|}{\mathbf{R}_{ij}^{(b)} + \mathbf{R}_{ij}^{(c)}}$$

ahol $\alpha^{(b,c)}$ az $\mathbf{R}_{(n,m)}$ mátrix b és c időszak közötti megváltozásának — vagy b és c ország közötti különbségének — mérőszáma. A mátrix egyes elemeinek változását (különbségét) a két összehasonlított időszak (ország) megfelelő elemeinek átlagához viszonyítjuk tehát, s e relatív változások súlyozatlan számtani átlagát számítjuk. Egészen durván szólva, a mérték az együtthatók átlagos százalékos változása (különbsége), tekintet nélkül mind az együttható, mind a felhasználó és kibocsátó szektor termelésének nagyságára.

(36) Meghatároztuk α értékeit Magyarország 1959—1964. évi ágazati kapcsolati mérlegei alapján mind a ráfordítási, mind az értékesítési

szemléletű modell mátrixaira. Az eredményeket az 594. lapon található ábrák szemléltetik. (A számadatokat a 3. függelék tartalmazza.)

(37) Az 1—4. ábrákból megállapítható, hogy a bonyolultabb forma változása általában kisebb, mint az egyszerűbbeké, amelyeknek függvénye. Többnyire mindkettőnél alacsonyabb, de legalábbis a kettő közé esik. Érdekes módon kivétel a $\overset{\downarrow}{\overset{\downarrow}{\overset{\downarrow}{\mathbf{Q}}}}\mathbf{Y}$ és $\overset{\downarrow}{\overset{\downarrow}{\overset{\downarrow}{\mathbf{Q}}}}\mathbf{Y}$; ezeknél egy-két esetben előfordul, hogy változásuk mind $\overset{\downarrow}{\mathbf{Q}}$, illetve $\overset{\downarrow}{\mathbf{Q}}$, mind $\overset{\downarrow}{\mathbf{Y}}$, illetve $\overset{\downarrow}{\mathbf{Y}}$ változásánál nagyobb. Megállapítható továbbá, hogy az egész rendszer legváltozékonyabb eleme a $\mathbf{H}$ eredeti ráfordítási mátrix. (Ennek $\mathbf{H}$ függvényéről feltehetnénk, hogy a munkatermelékenység növekedésére reagál, $\mathbf{H}$ hasonlóan éles változásai azonban arra utalnak, hogy itt más tényezőknek is szerepet kell játszaniuk.) Világosan látható, hogy a rendszer legstabilabb elemei a $\overset{\downarrow}{\overset{\downarrow}{\overset{\downarrow}{\mathbf{H}}}}\mathbf{Q}\mathbf{Y}$ és $\overset{\downarrow}{\overset{\downarrow}{\overset{\downarrow}{\mathbf{H}}}}\mathbf{Q}\mathbf{Y}$ mátrixok; elemeik átlagos változása a „normális” években 3—7 százalék.

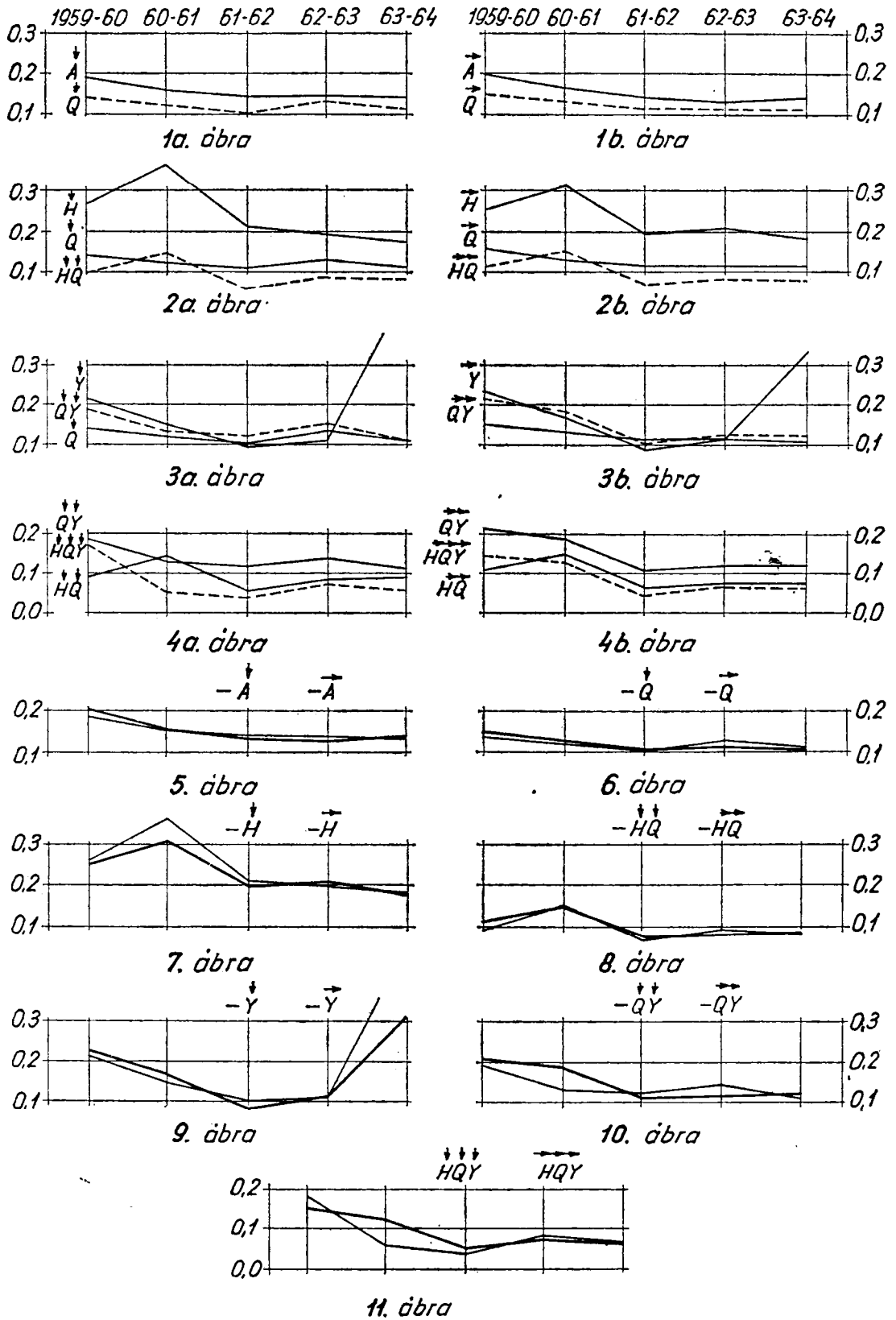
(38) Az 5—11. ábrákat viszont egy hiedelem cáfolatának szántuk. Gyakran úgy vélik, hogy az értékesítési struktúra szükségképpen változékonyabb, az értékesítési együtthatók labilisabbak, tehát például tervezésre kevésbé alkalmasabbak. Ezzel szemben a tények azt mutatják, hogy a ráfordítási és az értékesítési együtthatók változása között — legalábbis Magyarország esetében — általában nincs nagyságrendi különbség, és az eltérés nem is feltétlenül egyirányú: gyakran előfordul, hogy az értékesítési struktúra kevésbé változik, mint a ráfordítási.

(39) Egyébként valamennyi ábra világosan jelzi a magyar népgazdaságban 1960—61-ben végbement jelentős strukturális változásokat, majd e változások fokozatos csillapodását és végül a végső felhasználás összetételének kiugró átalakulását 1964-ben. Ez arra a megállapításra bátorít, hogy a mátrixok megváltozásának ez az egyszerű mértéke — a modell minden elemére és kellőszámú időszakokra alkalmazva — általánosabb értelemben is alkalmas a strukturális változások intenzitásának mérésére.

(40) Meghatároztuk továbbá α értékeit a Közös Piaci tagországokból (Hollandia kivételével) képezett országpárokra. Az adatokat ugyancsak a 3. függelék tartalmazza; áttekintésükkel az olvasó meggyőződhet róla, hogy a bonyolultabb formák országok között is kevésbé különböznek, mint az egyszerűek. Itt csupán egyetlen összefüggést emelünk ki, ezúttal annak alátámasztására, hogy a végső struktúramátrixok — nagyobb hasonlóságuk ellenére — karakterisztikus különbségeket mutatnak.

Országok	$\alpha(\overset{\downarrow}{\overset{\downarrow}{\overset{\downarrow}{\mathbf{H}}}}\mathbf{Q}\mathbf{Y})$	$\alpha(\overset{\downarrow}{\overset{\downarrow}{\overset{\downarrow}{\mathbf{H}}}}\mathbf{Q}\mathbf{Y})$	Országok	$\alpha(\overset{\downarrow}{\overset{\downarrow}{\overset{\downarrow}{\mathbf{H}}}}\mathbf{Q}\mathbf{Y})$	$\alpha(\overset{\downarrow}{\overset{\downarrow}{\overset{\downarrow}{\mathbf{H}}}}\mathbf{Q}\mathbf{Y})$
Belgium-Franciaország	0,60	0,63	Franciaorsz.-Olaszorsz.	0,27	0,31
Belgium-Olaszország	0,52	0,79	Franciaország-NSZK	0,26	0,43
Belgium-NSZK	0,50	0,71	Olaszország-NSZK	0,17	0,36

(41) Látható, hogy Belgium végső ráfordítási és végső felhasználási struktúrája jobban (mintegy kétszer annyira) különbözik a többi országtól, mint ezek az országok különböznek egymástól. A 2. függelékben

közölt mátrixok tanulmányozása megmutatja, hogy a HYQ ban az import sorok, a $\bar{H}\bar{Y}\bar{Q}$ -ban pedig az exportoszlopok lényegesen nagyobb szerepe okozza az eltérést. A végső struktúramátrixokban tehát — nagyobb stabilitásuk mellett — egyértelműen kifejezésre jutnak a gazdasági szerkezet olyan alapvető jellegzetességei, mint például a külkereskedelmi forgalom relatív nagysága, súlya a gazdaságban.

HIVATKOZÁSOK

- [1] A. Ghosh: Input-output approach in an allocation system (Economica, 25, No. 97, 1958.).
- [2] V. S. Dadajan—V. V. Kosszov: „Az ágazatközi mérleg, mint a területi tervezés eszköze” (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963.).
- [3] Ganczer S.: „Árszámítások modern matematikai módszerekkel” (Budapest, 1962. Kandidátusi értekezés.).
- [4] Morva T.: „A társadalmi termékmérleg szerepe a népgazdaság tervezésében” (Budapest, 1963. Kandidátusi értekezés.).
- [5] Ausch S.—Bródy A.: „Az ágazati kapcsolati mérleg nemzetközi összehasonlítása” (Közgazdasági Szemle, 1961. 2.).
- [6] Augustinovic M.: „Az ágazati kapcsolati mérlegek felhasználása nemzetközi összehasonlításra — az árrendszertől független arányok számítása” (OT Tervgazdasági Intézet Közleményei, 1966. 5.).
- [7] W. W. Leontief: „Domestic Production and Foreign Trade; the American Capital Position Re-examined” (Proceedings of the American Philosophical Society, 97, September 1953.).
- [8] Rácz A.: „Magyarország külkereskedelmének jellege a munkaráfordítás és állóeszköztartalom figyelembevételével” (Közgazdasági Szemle, 1966. 2.).
- [9] J. S. Chipman: „A Survey of the Theory of International Trade” (Econometrica, Vol. 34. No. 1. — January 1966.).

1. FÜGGELÉK

A ráfordítási és az értékesítési szemléletet összekötő azonosságok

$$\begin{array}{ll}
 \downarrow \mathbf{A} = \langle \mathbf{x} \rangle \bar{\mathbf{A}} \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} & \bar{\mathbf{A}} = \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} \downarrow \mathbf{A} \langle \mathbf{x} \rangle \\
 \downarrow \mathbf{Y} = \langle \mathbf{x} \rangle \bar{\mathbf{Y}} (1 * \mathbf{Y})^{-1} & \bar{\mathbf{Y}} = \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} \downarrow \mathbf{Y} \langle 1 * \mathbf{Y} \rangle \\
 \downarrow \mathbf{H} = \langle \mathbf{H}1 \rangle \bar{\mathbf{H}} \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} & \bar{\mathbf{H}} = \langle \mathbf{H}1 \rangle^{-1} \downarrow \mathbf{H} \langle \mathbf{x} \rangle \\
 \downarrow \mathbf{Q} = \langle \mathbf{x} \rangle \bar{\mathbf{Q}} \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} & \bar{\mathbf{Q}} = \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} \downarrow \mathbf{Q} \langle \mathbf{x} \rangle \\
 \downarrow \mathbf{QY} = \langle \mathbf{x} \rangle \bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}} & \bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}} = \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} \downarrow \mathbf{QY} \\
 \downarrow \downarrow \mathbf{QY} = \langle \mathbf{x} \rangle \bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}} \langle 1 * \mathbf{Y} \rangle^{-1} & \bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}} = \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} \downarrow \downarrow \mathbf{QY} \langle 1 * \mathbf{Y} \rangle \\
 \downarrow \downarrow \mathbf{HQ} = \mathbf{H} \bar{\mathbf{Q}} \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} & \mathbf{H} \bar{\mathbf{Q}} = \downarrow \downarrow \mathbf{HQ} \langle \mathbf{x} \rangle \\
 \downarrow \downarrow \mathbf{HQ} = \langle \mathbf{H}1 \rangle \bar{\mathbf{H}} \bar{\mathbf{Q}} \langle \mathbf{x} \rangle^{-1} & \bar{\mathbf{H}} \bar{\mathbf{Q}} = \langle \mathbf{H}1 \rangle^{-1} \downarrow \downarrow \mathbf{HQ} \langle \mathbf{x} \rangle \\
 \downarrow \downarrow \mathbf{HQY} = \mathbf{H} \bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}} & \mathbf{H} \bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}} = \downarrow \downarrow \mathbf{HQY} \\
 \downarrow \downarrow \downarrow \mathbf{HQY} = \langle \mathbf{H}1 \rangle \bar{\mathbf{H}} \bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}} \langle 1 * \mathbf{Y} \rangle^{-1} & \bar{\mathbf{H}} \bar{\mathbf{Q}} \bar{\mathbf{Y}} = \langle \mathbf{H}1 \rangle^{-1} \downarrow \downarrow \downarrow \mathbf{HQY} \langle 1 * \mathbf{Y} \rangle
 \end{array}$$

2. FÜGGELÉK

A Közös Piaci tagországok adatai

Az adatok forrása: „Input-Output-Tabellen für die Länder der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft.” (Statistisches Amt der Europäischen Gemeinschaften, 1964.)

Az általunk végzett számítás-sorozat célja az 1961. évi magyar ágazati kapcsolati mérleg összehasonlító elemzése volt. Ezért — az összehasonlíthatóság érdekében — a SAEG táblázatokat némileg át kellett alakítanunk:

1. A mérlegeket összevontuk 14 termelő + 1 szolgáltató szektorra. A szolgáltató szektort — amelyben a magyar nómenklatúra szerint nem termelőnek minősülő szolgáltatások összegeződtek — kizártuk a belső négyzetből.

2. Kibocsátó szektoronként egységes kulcsot alkalmazva, az importot visszaszámítottuk CIF árakra.

3. A külkereskedelmi forgalomból kihagytuk a reexportot, továbbá az importált közlekedési és kereskedelmi tevékenységet.

4. Mindezen átalakítások csökkentőleg hatottak a termelő szektorok anyagi ráfordításaira; a különbözettel a **H** mátrix „egyéb jövedelmek” sorát növeltük.

Az így átalakított mérlegeken alapulnak a közölt táblázatok, s ezekből számítottuk a dolgozat (30) bekezdésében szereplő adatokat. Az utóbbiak értelmezésénél azonban figyelembe veendő, hogy a SAEG mérlegekben a saját tulajdonon alapuló (például kisparaszti) munka értékterméke nem a „munkabérek”, hanem az „egyéb jövedelmek” között szerepel. Az amortizáció/munkabér hányados tehát ebben az esetben nemcsak a tőke, hanem a munka oldaláról sem jellemzi kielégítően a tőke/munka hányadost. Becslésszerű korrekciókkal végzett ellenőrző számításaink azonban azt mutatják, hogy a (31) bekezdésben kvalitatíve megfogalmazott *tendencia* mindenképpen érvényesül; a saját tulajdonon alapuló munka figyelembevétele csökkenti a fogyasztás és felhalmozás közötti különbséget, de a fogyasztás akkor is jellegzetesen tőkeintenzívebb marad.

A Közös Piaci tagországok HQY mátrixai

Megnevezés	Export I.	Export II.	Fogyasztás	Beruházás és felújítás	Készlet növekedés
<i>BELGIUM</i>					
Import I.	0,1237	0,1227	0,0730	0,1063	0,0061
Import II.	0,1791	0,1922	0,1220	0,1141	0,2602
Amortizáció	0,0905	0,0957	0,0870	0,0633	0,1174
Munkabér	0,3694	0,3845	0,2898	0,4155	0,3316
Forgalmi adó	0,0498	0,0438	0,0728	0,0477	0,0491
Egyéb jöved.	0,1875	0,1611	0,3554	0,2531	0,2356
Összesen	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
<i>NSZK</i>					
Import I.	0,0307	0,0323	0,0260	0,0266	0,0357
Import II.	0,0875	0,0886	0,0960	0,0673	0,1088
Amortizáció	0,0821	0,0789	0,0738	0,0682	0,0735
Munkabér	0,4052	0,4059	0,3291	0,4594	0,3567
Forgalmi adó	0,0938	0,0907	0,1250	0,0932	0,0981
Egyéb jöved.	0,3007	0,3036	0,3501	0,2853	0,3272
Összesen	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
<i>FRANCIAORSZÁG</i>					
Import I.	0,0342	0,0329	0,0141	0,0297	0,0006
Import II.	0,0672	0,0747	0,0678	0,0339	0,0537
Amortizáció	0,0912	0,0941	0,0765	0,0679	0,0850
Munkabér	0,3838	0,4040	0,3255	0,4467	0,2963
Forgalmi adó	0,1379	0,1381	0,1467	0,1267	0,1116
Egyéb jöved.	0,2857	0,2562	0,3694	0,2951	0,4528
Összesen	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
<i>OLASZORSZÁG</i>					
Import I.	0,0312	0,0342	0,0179	0,0295	0,0260
Import II.	0,0898	0,1005	0,0803	0,0565	0,0886
Amortizáció	0,0868	0,0938	0,0802	0,0981	0,0876
Munkabér	0,3068	0,3501	0,2643	0,4681	0,2666
Forgalmi adó	0,0747	0,0826	0,1252	0,0601	0,0934
Egyéb jöved.	0,4107	0,3388	0,4321	0,2877	0,4378
Összesen	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
<i>HOLLANDIA*</i>					
Import I.	0,2634		0,2459	0,2504	0,5447
Import II.					
Amortizáció	0,0729		0,0685	0,0431	0,0350
Munkabér	0,2735		0,2691	0,3605	0,2291
Forgalmi adó	0,0526		0,0580	0,0494	0,1264
Egyéb jöved.	0,3376		0,3585	0,2966	0,0648
Összesen	1,0000		1,0000	1,0000	1,0000

Export I., illetve Import I.: export-, illetve importforgalom a Közös Piaci országokkal.
 Export II., illetve Import II.: export-, illetve importforgalom a világ többi részével.

* A külkereskedelmi forgalom bontását az 1964. évi kiadvány nem közölte. Az I. relációban feltüntetett adatok az egész holland exportot, illetve importot tartalmazzák.

A Közös Piaci tagországok $\bar{H}\bar{Q}\bar{Y}$ mátrixai

Megnevezés	Export I.	Export II.	Fogyasz- tás	Beruházás és felújítás	Készlet növekedés	Összesen
<i>BELGIUM</i>						
Import I.	0,2051	0,2265	0,3907	0,1776	0,0001	1,0000
Import II.	0,1980	0,2365	0,4349	0,1270	0,0036	1,0000
Amortizáció	0,1666	0,1959	0,5174	0,1174	0,0027	1,0000
Munkabér	0,1709	0,1980	0,4355	0,1937	0,0019	1,0000
Forgalmi adó	0,1295	0,1269	0,6169	0,1251	0,0016	1,0000
Egyéb jövedelem	0,1088	0,1046	0,6521	0,1330	0,0015	1,0000
<i>NSZK</i>						
Import I.	0,0596	0,1651	0,5100	0,2279	0,0374	1,0000
Import II.	0,0530	0,1417	0,5892	0,1803	0,0358	1,0000
Amortizáció	0,0595	0,1509	0,5419	0,2188	0,0289	1,0000
Munkabér	0,0576	0,1523	0,4739	0,2887	0,0275	1,0000
Forgalmi adó	0,0454	0,1159	0,6132	0,1997	0,0258	1,0000
Egyéb jövedelem	0,0494	0,1316	0,5826	0,2072	0,0292	1,0000
<i>FRANCIÁORSZÁG</i>						
Import I.	0,0634	0,1690	0,4562	0,3111	0,0002	1,0000
Import II.	0,0406	0,1250	0,7115	0,1158	0,0071	1,0000
Amortizáció	0,0436	0,1246	0,6395	0,1834	0,0089	1,0000
Munkabér	0,0393	0,1146	0,5811	0,2584	0,0066	1,0000
Forgalmi adó	0,0361	0,1001	0,6700	0,1874	0,0064	1,0000
Egyéb jövedelem	0,0309	0,0767	0,7023	0,1794	0,0107	1,0000
<i>OLASZORSZÁG</i>						
Import I.	0,0428	0,1470	0,5036	0,2896	0,0170	1,0000
Import II.	0,0360	0,1261	0,6590	0,1619	0,0170	1,0000
Amortizáció	0,0314	0,1061	0,5935	0,2535	0,0155	1,0000
Munkabér	0,0298	0,1065	0,5257	0,3252	0,0128	1,0000
Forgalmi adó	0,0221	0,0767	0,7594	0,1273	0,0145	1,0000
Egyéb jövedelem	0,0326	0,0828	0,7036	0,1637	0,0173	1,0000
<i>HOLLANDIA*</i>						
Import I.	0,4153		0,4240	0,1557	0,0050	1,0000
Import II.						
Amortizáció	0,4419		0,4539	0,1029	0,0013	1,0000
Munkabér	0,3842		0,4133	0,1998	0,0027	1,0000
Forgalmi adó	0,3864		0,4651	0,1431	0,0054	1,0000
Egyéb jövedelem	0,4010		0,4350	0,1580	0,0060	1,0000

Export I., illetve Import I.: export-, illetve importforgalom a Közös Piaci országokkal.
Export II., illetve Import II.: export-, illetve importforgalom a világ többi részével.

* A külkereskedelmi forgalom bontását az 1964. évi kiadvány nem közölte. Az I. relációban feltüntetett adatok az egész holland exportot, illetve importot tartalmazzák.

3. FÜGGELÉK

 α értékei Magyarországra

	1959—1960	1960—1961	1961—1962	1962—1963	1963—1964
α (A)	0,1895	0,1606	0,1457	0,1459	0,1430
α (Y)	0,2136	0,1470	0,0962	0,1083	0,5145
α (H)	0,2666	0,3697	0,2077	0,1964	0,1766
α (Q)	0,1411	0,1185	0,1046	0,1340	0,1117
α (QY)	0,1922	0,1336	0,1232	0,1450	0,1111
α (HQ)	0,0940	0,1461	0,0577	0,0860	0,0817
α (HQY)	0,1826	0,0536	0,0361	0,0777	0,0599
α (Ā)	0,1963	0,1665	0,1399	0,1357	0,1424
α (Ȳ)	0,2318	0,1722	0,0878	0,1106	0,3351
α (Ĥ)	0,2634	0,3182	0,1977	0,2104	0,1811
α (Q̄)	0,1480	0,1286	0,1090	0,1120	0,1068
α (Q̄Ȳ)	0,2141	0,1882	0,1154	0,1239	0,1185
α (ĤQ)	0,1121	0,1477	0,0717	0,0851	0,0808
α (ĤQȲ)	0,1555	0,1281	0,0539	0,0728	0,0584

 α értékei a Közös Piaci tagországokból képezett országpárookra

	Belgium— Francia- ország	Belgium— Olasz- ország	Belgium— NSZK	Francia- ország— Olasz- ország	Francia- ország— NSZK	Olasz- ország— NSZK
α (A)	0,6716	0,6733	0,7981	0,7255	0,8276	0,8689
α (Y)	0,4293	0,6523	0,7353	0,7776	0,8855	0,8286
α (H)	0,7402	0,6026	0,7218	0,5215	0,6051	0,0959
α (Q)	0,5228	0,6319	0,6909	0,5440	0,6572	0,6965
α (QY)	2,7061	0,4861	0,3138	0,4960	0,3934	0,5760
α (HQ)	0,6928	0,5982	0,5803	0,3731	0,3443	0,3572
α (HQY)	0,6038	0,5192	0,5023	0,2736	0,2550	0,1692
α (Ā)	0,6942	0,7378	0,8125	0,7632	0,8087	0,9015
α (Ȳ)	0,3056	0,0717	0,9149	0,6663	1,1041	0,7327
α (Ĥ)	0,3822	0,4299	0,9861	0,5489	0,5348	0,1267
α (Q̄)	0,6411	0,6836	0,7232	0,5550	0,6207	0,6825
α (Q̄Ȳ)	2,4647	1,1623	0,5998	0,3836	0,6649	0,6592
α (ĤQ)	0,0463	0,3687	0,4359	0,4863	0,3854	0,5141
α (ĤQȲ)	0,6328	0,7890	0,7136	0,3098	0,4308	0,3640

GELEI ANNA:

A tőkés vállalatelmélet átalakulása*

A tőkés vállalatelmélet kialakulása eredeti („hagyományos”) formájában azzal a törekvéssel magyarázható, hogy feltárják a vállalat *ésszerű* magatartásának kritériumait és szabályait, elemezzék azokat a kapcsolatokat, amelyek az egyes vállalatok között továbbá az elszigetelt vállalatok és termékeik, illetve az általuk felhasznált termelési tényezők piaca között kialakulnak.

A kidolgozott vállalatelmélet beilleszkedett az egyensúly, a gazdaság nagy egységei működéséről szóló korabeli elméleti rendszerbe. Ez utóbbinál elsősorban a vizsgálat parciális jellege dominál, ami abban jut kifejezésre, hogy a gazdaság egészének harmonikus működését meghatározó feltételeket, a működési elveket az egyes piacokra jellemző feltételekből és működési szabályokból építették fel.

Ennek megfelelően a kis gazdasági egységek döntési mechanizmusáról és kritériumáról szóló vállalatelmélet hosszú időn át lényegében változatlanul a Marshall-féle neoklasszikus alapokon, vagyis a *tökéletes szabadverseny* körülményeinek feltevésén épült fel. A 30-as években Chamberlin és J. Robinson kutatásai, a monopolista verseny fogalmának bevezetése és a monopolista versenyformák hatásainak elemzése már kiindulópontot teremtettek a vállalatelmélet továbbfejlesztéséhez. Mégis, az egyes vállalatoknak a piacon játszott szerepét, az árak, a kereslet és a kínálat alakulását, a piaci egyensúly kialakulásának törvényszerűségeit, egészen az 1950-es évekig, lényegében a hagyományos, absztrakt, marginalista szabadverseny modellek szellemében tárgyalták. Emiatt az a vállalatelmélet, amely létrejöttkor — a magatartási szabályok általános jellemzőinek keresése közben — még a gazdasági valóság néhány reális eleméből indult ki — noha az absztrakciók során attól igen gyakran eltávolodott — most már teljesen elszakadt attól.

A mai kapitalista vállalat alapjaiban különbözik a klasszikus tőkés-vállalattól mind méretét és szervezetét, mind a piacon betöltött szerepét és helyzetét illetően, következésképpen megváltozott a döntési mechanizmusa és a döntések alapját képező kritérium is. (Sőt, a valóság az, hogy általában kritériumsorozat lépett az egyetlen kritérium helyébe.)

A *kialakulófélben* lévő új vállalatelmélet több úton párhuzamosan haladva kísérli meg, hogy a valóságos változásokat absztrakt matematikai modellek formájában általánosíthassa. A gazdaság működését az új vállalatelmélet is az elkülönült gazdasági egységek működéséből, alul-

* A cikk célja, hogy áttekintést nyújtson a tőkés vállalatelmélet fejlődéséről, de nem törekszik az ismertettét irányzatok behatóbb bírálataira.

ról felfelé épített szerkezet létrehozásával vezeti le, amely megegyezik a hagyományos elmélettel. Alapvető különbség köztük az, hogy a gazdasági valóság (illetve egy-egy részének) megváltozása az alapegységnek elemzését is szükségessé tette. A tulajdonosi és vállalkozói funkciók szétválása következtében már a vállalatot sem lehetett többé homogénnek, ellentmondásoktól mentes egységnek tekinteni, szükségessé vált a vállalat működését meghatározó mozgatórugók részletesebb elemzése. Termékenyítőleg hatott a szemléletmódra az úgynevezett magatartáselmélet és a szervezéselmélet, amelyek a vállalatot élő organizmusként (mely változik, fejlődik, sőt el is hal) fogják fel, és kutatják a vállalati organizmus belső mozgató rugóit és az ezeknek megfelelő magatartási szabályokat.

Egységes egészlet alkotó elmélet eddig még nem alakult ki. A különböző vállalati modellekre éppen az a jellemző, hogy a megváltozott valóság egészének csak egy-egy aspektusát igyekeznek megragadni.

E tanulmány célja az, hogy átfogó képet adjon az úgynevezett mikroelmélet *matematikailag formalizált* modelljeinek jelenlegi kérdésfeltevéseiről, vizsgálati szempontjairól és részeredményeiről, illetve néhány kritikai megjegyzést fűzön azokhoz. Mivel a „hagyományos vállalatelmélet” nem tartozik a polgári közgazdaságtan hazánkban legismertebb diszciplinái közé és az új kísérletek azzal szoros rokonságban állnak, röviden ismertetjük a szabadverseny modellek lényegét is.

A hagyományos vállalatelmélet legfőbb sajátossága: a szabadverseny feltételezése

A hagyományos vállalatelmélet legfontosabb jellemzője, hogy valamennyi feltételezése és az elméletbe implicite vagy explicite beépített „játékszabályok” csak *szabadverseny piaci struktúrában* érvényesek.

A szabadverseny piact jellemző legfontosabb — elméleti — feltételezések a következők:

a) A vállalatok *atomizált piacon* lépnek fel eladókként és vevőkként. A piacon megjelenő vállalatok egymással versenyeznek, de erre a versenyre az a jellemző, hogy egyetlen vállalatnak sincs akkora befolyása a piacon, hogy egymaga ármeghatározóként szerepelhetne. Ez abból adódik, hogy — feltételezés szerint — a piacon fellépő vállalatok száma igen nagy és ezek egymástól elszigetelten működnek. Ily módon az egyes vállalatok kínálata és kereslete az összpiacon szempontjából nem számottevő és emiatt sem az egyes vállalat által kínált, sem az általa keresett áruk mennyiségének nem lehet hatása a szóban forgó termék árának alakulására. Ezért az árakat az egyes vállalat külső adottságnak tekinti, amelyet a piaci összkéréslet és összkínálat egyensúlyi helyzete (a keresleti és kínálati görbék metszéspontja) határoz meg.

b) Az egész piacon eladásra kínált, sok vállalat által gyártott egyes termékfajták minőségileg teljesen *homogének*. Emiatt a vásárlónak teljesen mindegy, hogy melyik vállalat termékeit vásárolja meg (cipő egyenlő cipő).

c) A szabadverseny piact a termelési tényezők *beáramlása* az egyes termelési ágakba és *visszaáramlásuk* teljesen *akadálytalanul* *mehet végbe*.

d) A piaci műveletek — a termelési tevékenységet is beleértve — célja kettős. Ami a termelőket illeti, azok profitjaik maximálása törek-szenek, míg a fogyasztók hasznossági függvényeik értékét maximálják.

e) Igen fontos feltételezés, hogy a piaci akciókban részt vevők tökéletes ismeretekkel rendelkeznek a fennálló eladási és vételi lehetőségekről. Ezzel egyszersmind kizárják a bizonytalansági tényezők hatását a piaci magatartásra.

f) E feltevéssel szorosan összefügg a modell változóinak folytonosságáról szóló további alapvető feltevés.

A fenti explicit feltételezéseken kívül a klasszikus polgári vállalatelméletnek egy alapvető implicit feltevése is volt: figyelmen kívül hagyta a tőkés újratermelési összefolyamat ciklikus mozgását és azoknak a tényezőknek a vizsgálatát, amelyek a társadalmi össztermék zavartalan realizálását megghiúsítják. Ezáltal a klasszikus tőkés vállalatelmélet funkciózavaroktól mentes gazdaságként ábrázolta a tőkés nemzetgazdaságot, noha nyilvánvaló, hogy ez a kritérium épp a tőkés gazdaság szabadverseny korszakában érvényesült a legkevésbé.

A fenti alapvető feltevésekből egy sor, a matematikai modellek megfogalmazását determináló egyéb feltevés is következik. Ezek közül a legfontosabbak: a termelési függvények homogenitásának, illetve meghatározott tulajdonságú keresleti és kínálati függvények létének feltevése. Feltételezik például, hogy az összkereslet az ár függvényében csökken, azaz nagyobb árhoz kisebb kereslet tartozik (mégpedig egyszerűsítésként lineáris összefüggésekről beszélnek), az összkínálatra pedig az ellenkező összefüggések érvényesek. Ez utóbbi két feltevés folyománya, hogy rövid távon növekvő kereslet esetén emelkedik az ár és a hozzá tartozó össztermelés egyensúlyi értéke, csökkenő kereslet esetén viszont a fordított összefüggés áll fenn. Az egyedi vállalat keresleti függvénye ezért meghatározott, kívülről adott, és így az előbb vázolt összefüggés alapján kialakult ár mellett horizontális. Ez azt jelenti, hogy a vállalati keresleti görbe teljesen elasztikus, vagyis, a rövid távú piaci összkereslet és -kínálat alapján kialakuló ár mellett az egyes vállalat minden mennyiséget el tud adni, hiszen termelését rövid távon oly mértékben nem növelheti, amellyel az összkínálatot befolyásolhatja.

A szabadverseny modellek fő összefüggései és következtetései

A piaci magatartás matematikai eszközökkel való leírása kvantitatív megfogalmazását adja a szabadverseny körülményei között „optimálisan” gazdálkodó vállalat költség, ár és profit függvényei közötti összefüggéseknek. Valamennyi elemzés célja az úgynevezett egyensúlyi helyzet fő ismérveinek meghatározása.*

A tökéletes szabadverseny körülményei között működő vállalat matematikailag megfogalmazott két legfontosabb piaci magatartási szabálya és egyúttal a piaci egyensúly feltétele, hogy

1. a vállalat a termeléshez szükséges egyes termelési tényezők mindegyikét olyan mennyiségben és kombinációban használja fel, hogy

* E helyen eltekintünk a speciális modellekből levont következtetésektől és csak a legáltalánosabb az 1, ... M terméket kibocsátó és ehhez 1, ... N ráfordítást felhasználó termelési függvénnyel jellemezhető modellt ismertetjük.

az ezek pótlólagos felhasználásából eredő árbevétel-növekmény még éppen fedezze a tényezők többletfelhasználásával együtt járó költségeket (vagyis a határtermékük egyenlő legyen a termelési tényezők árával). Ez annyit jelent, hogy az egyik termelési tényezőtől több ráfordítást már nem érdemes eszközölnie a vállalkozónak, mert e ponton túl nem nő a ráfordításokkal azonosan vagy arányosan a hozam, például a növekvő költségek eredményeként keletkező többletbevétel nem fedezi e költségeket;

2. a vállalat termelését addig a pontig növeli, ahol az *előállított termékek határköltsége egyenlő a piaci eladási árukkal*. Ha többet termel, mint amekkora termelési mennyiség mellett ez az összefüggés teljesül, akkor az árbevétel-növekmény már nem fedezi a költségnövekményt. Ez azt jelenti, hogy a termelés további bővítése már nem növeli, hanem csökkenti az összprofitot.

Az 1. és 2. alatt kifejtett viselkedési szabályokhoz azt is hozzá kell fűzni, hogy a szóban forgó vállalatokra mindezek csak akkor érvényesek, ha céljuk a profit maximálása és ha — a szabadverseny piac feltevése következtében — a piaci árak kívülről *adottak*.

A fenti összefüggések csak rövid távra vonatkoznak. A modell statikussága (változatlan körülmények feltételezése mind a piaci viszonyokra, mind pedig a vállalaton belüli termelési feltételekre vonatkozóan) megakadályozza, hogy a vállalatelmélet a legfontosabb döntési probléma, a beruházások allokációja kérdésében bármiféle érdemleges következtetésre juthasson.

A fenti korlátozó feltétel feloldása céljából a rövid távú szemléletmódot a hosszú távúval kellett kiegészíteni, elemezni kellett a hosszú távú egyensúly kialakulásának feltételeit a szabadverseny körülményei között, és szükségessé vált a hosszú távú profitmaximálás is. Ez utóbbi viszont elkerülhetlenné tette a költségfüggvény megfelelő átalakítását. A költségek közé most már be kellett számítani a vállalatok fejlesztésével kapcsolatos költségeket is. Ily módon a vállalatok összköltsége két részből tevődik össze; egyrészt azokból a költségekből, amelyek *adott kapacitás mellett* csak a termelés nagyságának függvényei (ez tehát csak a kapacitáskihasználás függvénye), másrészt a beruházási költségekből. Ez utóbbiakat úgynevezett „jelenértéken” számolják el.

A vállalatelmélet ekkor arra a kérdésre kereste a választ, hogy szabadverseny piacon, adott árak mellett, milyen feltételei vannak a piaci egyensúlynak, ha a vállalatok profitjukat hosszú távon maximálják. E kérdés mögött konkrétan az a két alkérdés húzódik meg, hogy mennyit termeljen a vállalat és mekkora beruházást valósítson meg a gazdaságossági elv, vagyis profitmaximálás, illetve költségminimálás alapján.

A tőkés vállalatelmélet szerint tökéletes szabadverseny esetén a hosszú távú piaci egyensúly szükséges és elégséges feltétele, hogy az iparág valamennyi vállalatának termelése optimális üzemméret* mellett akkora legyen, hogy határ- és átlagos összköltségei mind hosszú, mind pedig rövid távon egybeessenek az árakkal. Csak úgy tudtak „magyarázatot” adni a termelés allokációjának kérdésére, ha közben feltételezték

* Optimális az az üzemméret, ahol a termelés akkora, amely mellett a rövid távú átlagos összköltségek minimuma egybeesik a hosszú távú átlagos költségekkel.

egy sor, a valóságtól távol álló körülmény fennállását, mint például a kapacitások teljes kihasználását, a termelési tényezők változatlan arányú felhasználását, a fix költségszintet és a technológia változatlanságát. Ilyen körülmények között valójában megválaszolatlan maradt, hogy mi határozza meg a termelők arra vonatkozó döntését, hogy benyomulnak-e valamely iparágba vagy ellenkezőleg, felhagynak-e az iparágat jellemző termék termelésével.

Törekvések a hagyományos elmélet feltevéseinek feloldására: A piac nem atomizált

Az atomizált piac feltételezésének feloldása azt jelenti, hogy a piacon csak egy vagy néhány vállalat lép fel és az egyes vállalatoknak van hatása az árak alakulására, sőt e tekintetben interdependencia uralkodik a vállalatok között.

A tőkés vállalatelmélet foglalkozik az úgynevezett tökéletlen, azaz a monopóliumos, oligopóliumos és duopóliumos versenyharcra. A módosult versenyharcra egyrészt az jellemző, hogy folyhat a piacot uraló vállalatok között, de a piacot kézbentartó és az újonnan a piacra betörni készülő vállalatok között is. Szemben a szabadversenyessel helyzettel, árverseny szintén lehetséges, de előtérbe kerülnek a verseny egyéb formái is.

Az újonnan betörni készülő riválisok elleni harc a tőkés vállalatelméletet új következtetések levonására készítette mind a célfüggvény optimális értékét, mind az áralakulás módját, mind pedig az egyensúlyi feltételeket illetően.

Itt kell megemlíteni, hogy az erősebb vállalat, illetve a piacra betörni szándékozó vállalat szempontjából a „rég”i vállalatok ármeghatározóként szerepelnek. Ezek árpolitikáját a többi vállalatoknak, az „árkövető” vállalatoknak számításba kell venniük.

Ilyen körülmények között nem érvényesülhet az a Marshall-féle elméleti tétel, hogy az árakat a kereslet és kínálat kölcsönösen meghatározza, illetve az, hogy épp ezek határozzák meg.

Új vállalat belépése nem mellékes

A termelési tényezők szabad áramlásának feltételezése a szabadversenyessel modellekben egyben — s ez a modern gazdaság megváltozott körülményeinek elméleti tükröződése szempontjából jelentős — a piacon működő vállalatok számbeli változása iránti érdektelenséget is jelentette. (Egyetlen vállalat sem hat a piacra.) A modern piac sajátosságait kutató — és e helyen is hivatkozott — írások éppen e tekintetben különösen hangsúlyozzák a változásokat.

Az új vállalatok belépése a piacra, illetve ennek a veszélye a már meglévő vállalat magatartását — elsősorban hosszú távon — az alábbi területeken, „döntési szférában” befolyásolja:

- a) preferenciájában, célfüggvénye kiválasztásában;
- b) fejlesztési politikájában;
- c) árpolitikájában.

E kérdés tárgyalásánál nem szabad szem elől téveszteni azt a tényt, hogy a monopóliumok korában egyetlen új versenytárs fellépése is igen jelentős mértékű változást okoz a piacot előzőleg már ténylegesen uraló vállalatok helyzetében. Tekintettel arra, hogy a meglévő és egyben ár-meghatározó, illetve a piacra benyomulni készülő, tehát árkövető vállalatok a piac szerepét is másként ítélik meg, az új versenytárs szempontjából is számításba kell venni a várható helyzetet, hiszen elég éles különbség van az úgynevezett árkövető és ár-meghatározó vállalatok döntési kritériumai között.

A fenti három döntési szféra természetesen nem szétválasztható, már azért sem, mert mindhárom terület döntései egymás függvényei is; itt valóban érvényesül az interdependencia. A három döntési szféra interdependenciája azonban a szabadversenyos modell egyensúlyi helyzetét megváltoztatja, hiszen ha ugyanezek a vállalatok a szabadverseny körülményei között működnének, akkor a piaci egyensúly az egész piac és az egyes vállalatok szempontjából is másutt és más feltételek mellett „állna be”.

Nem lehet eltekinteni a többi vállalat magatartásától

Cournot vezette be a duopolista egyensúly fogalmát. Ehhez két, egymás döntéseit figyelembe vevő, azonos terméket gyártó vállalat létét tételezte fel. A piaci ár a két vállalat együttes termelésének függvénye, mégpedig az össztermelés szintjeinek csökkenő függvénye. Tekintettel arra, hogy mindkét vállalat maximálni akarja profitját, mindkettő összes árbevételének növelésére törekszik. (A profit egyenlő az árbevétel mínusz az összköltség.) Felteszi továbbá, hogy ha az „A” vállalat növeli termelését, az nem vonja maga után a „B” vállalat termelésének emelését. Az „A” vállalat ugyanis profitját saját termelése olyan szintjén maximálja, amely a másik vállalat termelési szintjét adott nagyságúnak tekinti. Az „A” vállalat összbevételeinek növelése céljából bővíti termelését. Mivel az ár a termelés növekedése esetén csökken, „A” vállalatnak ez az akciója mindkét vállalat összbevételeinek változásához, csökkenéséhez vezet. A fordítottak igazak a „B” vállalat működésére.

Kérdés, hogy ebben az esetben milyen vállalati termelési volumen mellett jön létre a piaci egyensúly, azaz az a pont, ahol már egyik vállalatnak sem érdeke változtatnia termelése volumenén, mert nem növelheti a profitját. A matematikai megoldás eredménye: *mindegyik vállalat olyan volument termel, amely mellett saját határárbevétele egyenlő saját határköltségével*, miközben mindkét vállalat árbevétele függ a másik vállalat termelési volumenétől és az adott termék iránti összkereslettől. Ezt az összefüggést fejezik ki az úgynevezett reakciófüggvénnyel, amely két vállalat esetén azt mutatja, hogy „A” vállalatnak a „B” vállalat minden egyes termelési szintje mellett mekkora termelési volument kell elérnie, hogy profitja maximális legyen. A két vállalat reakciófüggvénye metszéspontjában van a „Cournot-féle egyensúlyi pont”.

A hagyományos marginalista vállalatelmélet továbbfejlesztésén alapuló modellekben a piacon működő vállalatok interdependenciája két fő vonatkozásban jut kifejezésre. Az egyik terület az áralakítás, illetve az áralakulás, a másik pedig a rivalitás számításba vétele, illetve a verseny kiküszöbölésére való törekvés.

Árösszefüggések

A vállalati modellekben az egyik legjelentősebb módosítást az jelentette, hogy feladták azt a feltételezést, amely szerint az ár az egyes vállalatok számára meghatározott adottság és ezáltal megpróbálták elméletileg tükrözni az oligopolista verseny részvevőinek árpolitikáját. Az *áralakító* és *árkövető* vállalatok megkülönböztetése is ezt a célt szolgálta. A vállalati árpolitika figyelembevétele ugyanis szinte elválaszthatatlan a riválisok elleni küzdelem módjaitól, valamint a kínálati és keresleti függvények alakjára bevezetett módosításoktól.

Baumol* a Cournot modell átalakításával két duopolista vállalat árpolitikáját mutatja be. Az ő modelljében nem a termelési volumenek, hanem az árak szempontjából van kapcsolat a két vállalat között. Az egyik az árkövető, a másik az áralakító vállalat. Az „A” vállalat profitjai — a két vállalat egymástól való függése miatt — növekszenek, ha „B” emeli az árakat. Az interdependenciát ebben az esetben ugyanis csak úgy lehet kifejezésre juttatni, hogy az „A” és „B” vállalat profitja mindkettőjük ármeghatározásának függvénye (ha adott az A vállalat által meghatározott ár). Egyensúlyi profit indifferencia görbéket vázol fel. (E görbe minden egyes pontja a különböző árkombinációkhoz tartozó azonos profitszintet adja.) E görbék az egyik vállalat optimális árreakció pontjait tartalmazzák, ha a másik vállalat árai adottak. Az optimális pontokat összekötő görbét nevezi árreakció görbének. Baumol megvizsgálja, hogy a hagyományos egyensúlyi esetek miként módosulnak, ha e görbe mentén a vállalatok árszintváltozást hajtanak végre és a másik vállalat — optimális módon — reagál is ezekre az árszínvonal-módosításokra. Bizonyítja, hogy a Cournot-egyensúly nem stabil, hiszen az egyik vállalat követi a másik vállalat ármozgását (vagyis az árreakció-görbével való metszéspont keresése során egyre magasabb indifferenciagörbére tér át), és így elszakad az alacsonyabb indifferenciagörbe egyensúlyi pontjától.

Bain** és Early*** cikke viszont, más elméleti írásokra hivatkozva azt fejtegeti, hogy a marginalista feltételek nem érvényesülhetnek a monopolista—oligopolista piaci körülmények között.

Az első fontos megállapításuk az, hogy általában a szabadverseny egyensúlyi feltételei (vagyis a 602—603. lapon jellemzett 1. és 2. feltételek) nem az *egyed* vállalatokra, hanem csak egész iparágakra teljesülhetnek. De még ez sem mindig következik be. Rövid távon a megváltozott körülmények miatt nem a régi értelemben vett egyensúly jön létre, mert az iparág határkötségei általában magasabbak, mint az egész iparág határbevételei, hosszú távon pedig az iparági határjövödelmek még negatívak is lehetnek. Ez annyit jelent, hogy a monopóliumok alacsonyabb profitrátaival is megelégszenek, mint a szabadversenyesek modell profitmaximáló vállalatai. A duopolista vállalatok ugyanis avégett, hogy megakadályozzák új vállalatok betörését a piacra, többet termelnek, mint a szabad versenyesek vállalat termelne, engedik leesni az árakat, addig a határig, amíg ez összprofitjukat hosszú távon kevésbé csökkenti annál, mint

* W. J. Baumol: *Business Behaviour, Value and Growth*, The Macmillan Co. N. Y. 1959.

** J. B. Bain: *Pricing in Monopoly and Oligopoly* — AER Vol. XXXIX. p. 448—464.

*** J. S. Early: *Marginal Policies of „Excellently Managed” Companies* — AER. Vol. 46. p., 44. p. 1956. II.

amekkora profitsökkenést az új vállalat piaci benyomulása eredményezne. Ezért inkább meghaladják a szabadverseny modellel optimális termelési pontját, hogy az új vállalat piaci benyomulását megnehezítsék vagy lehetetlenné tegyék. Az elméleti hipotézisek szerint — írja Early — a vállalatok nem képesek marginalista módon viselkedni, mert irányítási elveiket hosszú távú szempontoknak megfelelően alakítják. Amikor a vállalat hosszú távra határozza meg az árakat, akkor — e szerzők állítása szerint — a keresleti függvény inelasztikus szakaszához kapcsolódó árakat is elfogad. Ez az állítás már eleve ellentmond a szabadverseny feltételeknek, mivel ott a kiindulás az volt, hogy az egyedi vállalat számára a keresleti függvény teljesen elasztikus. Azt a tényt pedig, hogy a monopólium bizonyos „áldozatok” vállalására is késznek mutatkozik, annak kell betudni, hogy minden lehetséges módon harcol az új riválisok ellen és így defenzív politikát folytat.

Új vállalatok versenye és az ár

A megváltozott kritériumok teszik lehetővé a hagyományos vállalatelméletben soha sem szereplő és tulajdonképpen azzal összeegyeztethetetlen *limitár* fogalmának megjelenését a monopolista piac egyik legjelentősebb elméleti szakembere, Bain írásában. Ez a fogalom nyíltan kifejezi azt — a későbbiekben részletesen tárgyalásra szoruló — állítást, hogy a vállalatok nem maximális, hanem „elfogadható” profitokat kalkulálnak áraikba. A limitár ugyanis az az ár, amely még hoz profitot, de elég alacsony ahhoz, hogy az új vállalat piaci betörését megakadályozza.

Már említettük azt a szabadverseny feltevéseitől eltérő árösszefüggést, ami a meglévő vállalat termelési, illetve árképzési következtében jön létre. Most azokat az árpolitikai összefüggéseket vázoljuk, amelyek a meglévő és a piacra újonnan betörni kívánó riválisok akciói miatt válnak fontossá.

A „belépő” vállalatok áralakító szerepe kettős. Egyrészt maguk is lehetnek *ármeghatározók*, másrészt — s ez általában az egész piac szempontjából még fontosabb — lehetnek *árkövetők* is, mégpedig a piacot az új rivális belépéséig kézbentartó, azon osztozkodó vagy éppenséggel a piacot addig egyedül uraló vállalat áralakító akciói szempontjából.

Tulajdonképpen az előbb említett „kielégítő profit” fogalom megjelenése is már ezzel függött össze. A meglévő vállalat többféle árpolitikai módszerrel harcolhat új riválisa ellen: 1. költségeinek csökkentésével (Lester* szerint ez az elmélet ezt a lehetőséget általában nem veszi figyelembe), 2. saját expanziójának csökkentésével, mivel expanziós készsége annál nagyobb, minél magasabb a profitja, illetve az ár. Ez pedig vonzza a riválisokat. Megjegyezném, hogy — bár erről Nutter** nem beszél — ez az eset csak akkor lehetséges, ha a keresleti függvény elasztikus. Sőt, ehhez még azt is hozzá kell tenni: az az általános feltevés sem helytálló, hogy mind a vásárlók, mind a versenytársak reakcióidője elég lassúak. (Ha ugyanis lassúak a reakcióidők, akkor a kedvezőtlen követ-

* R. A. Lester: Equilibrium of the Firm. — AER. Vol. XXXIX. p. 478.

** G. Warren Nutter: Competition: Direct and Devious — AER. Vol. XLIV. No. 2. Papers and Proceedings.

kezmények nem azonnal éreztetik hatásukat, ami előnyt jelentene.) 3. Tulajdonképpen a verseny egyik módja, ha árcsökkenést hajtanak végre. Ennek több lehetséges módja közül az egyik az, ha a „meglévő” vállalat lemond profitja egy részéről és nem a „maximális profit” elérésére törekszik. Ez ugyan megnöveli a rövid távú keresletet — ha a keresleti függvény elasztikus — és emiatt a piac vonzóvá válik a riválisok betörésére. Ilyenkor azonban előtérbe léphet a hosszú távú profitok maximálásának célja, s ezért mérlegelni kell, hogy az azonnali előnyök kárpótlást nyújtanak-e a hosszú távú veszteségekért, esetleg a piac egy részének tartós elvesztéséért.

E kérdéscsoporton belül vetődik fel — és a valóságot tükrözi — a riválisok közötti versenyellenes megállapodások létrejöttének számításbavétele. Bain modelljében, amely összefüggést keres a limitárhoz* tartozó termelés nagysága, a keresleti görbe és a határbevétel között tárgyalja az oligopolisták közötti ármegállapodás esetét is.

Modelljének főbb következtetései a következők: a hosszú távú árak és profitok alacsonyabbak abban az esetben, ha a termelők száma várhatóan bővül és azt árreakciók követik. Ha viszont az új vállalatok a piacra való betörés után ármegállapodást kötnek, akkor árszempontból ugyanaz a helyzet alakul ki, mintha a rivalitás tekintetében bizonytalan-ság uralkodnék.

A piacra utólag belépő vállalatoknak a belépés idején érvényben lévő árakat figyelembe kell venniük. Végso soron azonban döntéseiket az határozza meg, hogy milyen reakcióra, illetve árváltozásra számíthatnak a piacra való betörésük után, illetve hogy a piac mekkora hányadát tekinthetik biztosítottnak a maguk számára és mindez megfelelő profitvárakozásaiknak.

Noha az ármozgásokkal foglalkozik, mégis egyetlen szempontból itt kell megemlíteni Mueller** munkáját, aki a monopolista piacon folyó versenyharc egyik jellegzetes és igen jelentős tényezőjét, a *hirdetési tevékenységet* és elsősorban annak költségalakító hatását elemzi. A hirdetést a teljesen elvont modellek is külön döntési változóként kezelik és Mueller is ezt teszi ökonometriai modelljében. E költségtényezőknak a szóban lévő modellben a vállalati áralakítás szempontjából van jelentősége, mert egyrészt szoros kapcsolat mutatható ki az adott vállalat hirdetési ráfordításai és eladási forgalma között, másrészt adott iparágban belül is szoros kapcsolat van az egyes vállalatok reklámköltségei között. A mindennapi élet igazolja, hogy például ha egy mosószergyár nagyarányú reklámakciót indít, akkor a többi mosószergyár is kénytelen fokozni reklámtevékenységét.

A vállalatok működését nem egyetlen cél határozza meg

Eddig megnéztük, hogy a szabadversenyessé vállalatok elméletétől milyen lényegesebb vonatkozásokban tért el a mai vállalatelmélet. Most áttérünk a változtatások egyik legfontosabb területére, a *célfüggvény megváltoztatásának* áttekintésére. A vállalatelméleti kutatások egyik

* Ez itt valamiféle egyensúlyi árat reprezentál.

** D. C. Mueller: *The Firm Decision Process: An Econometric investigation* — Q. J. E. Vol. LXXXI. No. 1. p. 58–87.

legfontosabb eredménye a profitmaximálási célfüggvény kizárólagosságának megszüntetése és a helyét betöltő számtalan, de legalább olyan fontos célfüggvény beépítése. A hagyományos vállalatelméletet elsősorban épp a célfüggvény tekintetében érte a legtöbb bírálat és ennek következtében az irodalom is legbősegebben ezt a kérdést taglalja. Ezen túlmenően a matematikai kezelés szempontjából is ez a leghálásabb területe az új irányzatnak, hiszen az egyes modell típusokat a célfüggvény szempontjából a legkönnyebb átalakítani. Arról viszont, hogy milyen alapvető irányzatok alakultak ki a modern nagyvállalatok motivációit illetően, ma még nem lehet teljes képet adni, hiszen ez a tudományág még fejlődőben van.

Mielőtt véglegesen rátérnénk a formalizált modellek célfüggvény-módosításának elemzésére — az esetleges félreértések elkerülése céljából — szükségesnek látunk néhány gondolatot előrebocsátani.

Először is egyértelművé kívánjuk tenni a „profitmaximáló vállalat” fogalmát. Minden olyan esetben, amikor profitmaximáló vállalatról van szó, profitnak a neoklasszikus értelemben *szabadverseny piacon működő vállalat* speciális, könyveléstechnikailag valójában nem egyértelmű kategóriáját tekintjük. Ez a profitkategoria elméletileg az *összes nettó árbevételekkel* azonos, de ennek meghatározása a valóságban soha sem lehetséges oly módon, ahogy azt az elmélet teszi. (A gyakorlatban nem olyanok a költség- és termelési függvények, ahogy azokat az elmélet az egyszerűsítő feltevések alapján meghatározza, sohasem érvényesek tisztán a növekményköltségek és -hozamok közötti összefüggések, nincs abszolút szabadverseny stb.)

Ha a profitmaximáló modellel szembeállítjuk az újabb vállalati modelleket, akkor a fenti értelemben vett „elméleti” modellel állítjuk szembe. Az új irányzatok e túl leegyszerűsített, a valóságtól távol eső vagy attól idegen feltevések korlátait kívánják feloldani.

Valamennyi „nem profitmaximáló modellből” világosan kiderül, hogy a vállalat racionális működésének alapelve ilyen vagy olyan módon, direkter vagy áttételesebb formában *a hosszú távú profitok lehető legnagyobb összegének biztosítása*. A valóságos profitmaximálási motívációk azonban nem azonosak a profitmaximáló vállalati modellek feltevéseivel, ami természetesen nem jelenti azt, mintha a valóságos gazdálkodás célja nem éppen a profit lehető legnagyobb növelése lenne. A tőkésvállalat, különösen pedig a mai, szintén profitmaximáló vállalat, de nem a cikk elején kimutatott módon profitmaximáló. A mai vállalat a korai kapitalista vállalathoz képest sokkal *közvetettebb* módon igyekszik optimalizálni nyereségét. Nem téveszthető szem elől ugyanis, hogy a profitmaximálás mint fő motíváció a vállalaton belül (és a piacokon belül is) sokszor csak az egymással ellentétes részérdekek ütközésén keresztül, tehát ellentmondásosan jut érvényre. Ha ezek az ellentmondások nem léteznének, ha nem kellene figyelembe venni a hosszú távú célokat, ha a részarányok valóban az optimális összgazdasági arányok szerint rögzödnének, akkor az optimális profit feltehetően abszolúte is nagyobb lehetne a ténylegesnél. Ez azonban más kérdés. A gyakorlatban a tőkésvállalatok csak *az adott feltételek mellett elérhető*, tehát az ellenható tényezők hatását is számításba vevő *optimum felé törekedhetnek*. Éppen ezért a tőkés vállalatelmélet új irányzatai a célfüggvény újra-

fogalmazásával kísérlik meg parciálisan kifejezésre juttatni azokat a valóságos összefüggéseket és motivációkat, amelyek a tényezők nagy száma miatt formalizált modellben egyelőre még nem fejezhetők ki.

Az egyszerűsítés céljából most két nagy csoportba osztjuk a célfüggvényeket. Először a profitmaximáláshoz legközelebb álló, annak továbbfejlesztéseként értelmezhető felfogásokat ismertetjük, azt követően pedig azokat a célfüggvény-típusokat, amelyek teljesen elszakadtak a régi elmélettől és a vállalat működését szabályozó célokat már a monopolkapitalizmus rendszerében működő vállalatok tényleges gyakorlata alapján fogalmazzák meg.

Módosított „profitmaximálás”

Legismertebb ezek közül a bevételmaximáló modell, amelynek célja az eladások árösszegének maximálása egy minimálisan előírt profitösszeg — mint korlátozó feltétel — mellett. Ez a modell, hasonlóan Baumol egy másik modelljéhez, a célfüggvény módosításától eltekintve tulajdonképpen az eredeti szabadversenyos modellek feltevésein alapszik. A szerzőnek egy másik módosított modellje olyan profitmaximáló modell, amely korlátozó feltételként a növekedés ütemét is optimalja.

A módosított Baumol* típusú modell nem az összbevétel, hanem az értékesítés *növekedési rátájának maximálását* írja elő. Modelljének az a sajátossága, hogy a célfüggvény a beruházások növekedésének és a profitnak a függvénye. (A beruházások a pénztőke százalékos növekedéseként, a profit pedig a részvények százalékban kifejezett értéként szerepelnek.) Két korlátozó feltételt ír elő. A profit az osztalék és a fel nem osztott jövedelmek, illetve egy, a profit és osztalék által meghatározott függvény összegének függvénye. (A fel nem osztott jövedelmet időegységben, az osztalékot pedig a részvények százalékában fejezi ki.)

Averch és Johnson** modellje a megtérülési rátát optimalja, miközben a vállalat profitot maximál.

Egyéb érdekeket kifejező kritériumok

A profitmaximálást és a magatartás-elméletet kapcsolja össze Williamson*** modellje, amelynek érdekessége, hogy a valóság fokozottabb közelítése céljából egyelőre még nem alkalmazott összefüggést kapcsol be modelljébe. Ez pedig a *managerek ügynevezett haszonfüggvénye*. A haszonfüggvény elvont kategória, bár alkalmazásának célja az volt, hogy kifejezésre juttassa a tőkésvállalati érdeket meghatározó tényezők közül *a vezetők elkülönült érdekeit* a mai modern vállalatnál. A vállalatvezetés — amely már elvált a tulajdonosi funkciótól — közvetlenül érdekelt saját bérjévedelmeinek emelésében, és néhány, közvetlenül nehezen meghatározható, részben presztízs jellegű cél megvalósításában (például érdekelt az általa vezetett vállalat nagyságának vagy a

* W. J. Baumol: On the Theory of Expansion of the Firm. — AER. Vol. LII. p. 2078.

** H. Averch and L. L. Johnson: Behaviour of the Firm under Regulatory Constraints — AER Vol. LII. p. 1052.

*** O. E. Williamson: Managerial Discretion and Business Behaviour — AER. Vol. LIII. No. 5. p. 1032–1057.

vezetése alá beosztott részleg nagyságának növelésében). A managerek érdekeltsége kifejezésre juttatható a bérüket meghaladó „juttatásokkal”, a presztízscélú személyi kiadásokkal és a hatáskörükbe utalt, úgynevezett szabadrendelkezésű profit nagyságával. Ezek *legfontosabbika*, a beruházások szabadon meghatározható része.*

A managerek hosszú távon még további, saját nem „profitmaximáló” szempontjaik szerint is irányítják a vállalatot. Ezek közül a manager közvetlen érdeke *saját beosztása biztonságának távlati megalapozása*, amelynek egyik feltétele a részvényesek megelégedettsége. Emiatt célja lehet — a piaci- és versenyszempontoktól függően — „ésszerű” vagy „lehetséges” maximális profit elérése. Irányítói mivoltában közvetett érdeke lehet a vállalat vezetőségének az is, hogy fenn tudja tartani a vállalat pozícióját és részesedését a piacon. (Ez utóbbi különösen sok tanulmányban említett cél.)

A fenti távlati célok egyike sem igényli, sőt nem is teszi lehetővé a profit maximálását hagyományos értelemben. Lester szerint egyébként jól meghatározható intervallumon belül megállapítható az ésszerűen hasznathajtnak tekinthető működési zóna (az egységkötségek konstans zónája környezetében). Miközben a vállalat vezetősége biztonságra is törekszik, árait nem emeli túlzottan az egységkötség fölé, és ily módon igyekszik a lehetséges legnagyobb termelést elérni.

Baumol is azt állítja, hogy a profit nem elsőrendű célja az oligopóliumnak, sokkal inkább az értékesítés volumenének mérete (amelynek maximálása viszont a nettó bevételt is maximálja).

A fenti „kompromissziumos” célok mögött nyilvánvalóan az a valóságnak egyébként nagyon is megfelelő megfontolás húzódik meg, hogy a modern kapitalizmus feltételei között a vállalat fennmaradásának és biztonságos létének a garantálása vagy legalábbis biztosítása az elsőrendű cél. Ennek ellenére meg kell említeni, hogy a fenti modellek — természetesen — igen alapvető valóságos összefüggésektől kénytelenek elvonatkoztatni. Nem képesek figyelembe venni a helyzet változását, tehát a feltárt összefüggések csak *adott helyzetben* érvényesek. Eltekinthetnek például a kapacitások kihasználásának változásától, a termékstruktúra és a termelési tényezők kombinációinak a technikai fejlődés következtében végbement módosulásaitól stb.

Fontos, összvállalati érdek fűződik a *likviditási helyzethez*, vagyis a pénzügyi egyensúly biztosításához. Ennek jelentősége a pénzügyi biztonság megteremtésében van. Cooper** modelljében kísérletet tesz a likviditási helyzet és profitcélok együttes figyelembevételére. Kimutatja, hogy a vállalat adott profit- és likviditási helyzetében a termelés változásainak következtében végbemenő módosulások mely esetekben járnak stabil és kiegyensúlyozott, illetve változó piaci magatartással.

Cooper modelljében formálisan is kísérletet tesz arra, hogy a vállalatvezetőség magatartását elméletileg a pénzügyi egyensúlyra való törekvés és üzleti megfontolások alapján elemezze. (Eddig a vállalatelmélet csak az utóbbival, a bankjellegű vállalatok — sokkal vérszegényebb — elmélete pedig csak az előbbivel foglalkozott.)

Mindent összevetve a korábbi ellenvetések és a célok komplexitásá-

* Williamson modelljét kissé részletesebben is be fogjuk mutatni.

** W. W. Cooper: Theory of the Firm. — AER. Vol. XXXIX. No. 5. p. 1204.

ról elmondottak együttesen indokolttá teszik a „profitmaximálás” mint egyedüli célfüggvény realitásával szemben gyakorolt bírálatokat.

Új típusú keresleti-kínálati függvények — a folytonosság hiánya

Lester azt állítja, hogy a vállalatok, a termelési döntésekhez felhasznált keresleti becslések során nem folytonos függvényekkel dolgoznak. (Különösen igaz ez a kívülről adott árat figyelembe vevő úgynevezett árkövető vállalatokra.) Az ár és mennyiség összefüggését mutató diagrammon a becslések során csak egyes pontok határozhatók meg.

Nutter számol a keresleti elaszticitások hosszú és rövid távú különbözőségével, ami annak következménye, hogy a vállalatelmélet két tényező hatásával — legalábbis általánosságban — számot vet. Az egyik tényező az, hogy a piaci folyamatok időt vesznek igénybe és a vásárlók reakciói lassúak. A másik tényező viszont az információs utak hosszúsága és a reakció-idők együttes hatása, ami a riválisok lassú reagálásában jut kifejezésre. Következésképpen — szerinte — a hosszú távú elaszticitás magasabb a rövid távúnál, minthogy rövid idő alatt a reakciók nem tudnak érdemlegesen hatni.

Bain abból indul ki, hogy a rövid időszaki árak alapján nem határozható meg a kereslet-kínálat hosszú távú tendenciája, ezért azt külön kell meghatározni a várható ármozgások figyelembevételével. A különböző lehetséges ármozgásokhoz ezért különböző kereslet-kínálati görbék, vagyis egyetlen görbe helyett csak görbesorozat rendelhető.*

Szorosan szervezeti-strukturális és gyakorlati szempontot vet fel Early, amikor a több terméket előállító és több, különböző piacra szállító vállalat vezetési módszerét elemzi. Ő is megállapítja, hogy — legalább is elvileg — nem tételezhető fel egységes, az egész vállalatra érvényes keresleti és bevételi görbe. Szerinte a vállalat üzletpolitikai döntéseit — legyenek azok termelési, fejlesztési vagy piaci magatartásra vonatkozóak — a termelési folyamatok, a termékek jellege és a piaci relációk szerint differenciáltan alakítja ki, és nem viselkedik „átlagos” módon. Ezzel a hagyományos absztrakt elmélet vonatkozó feltevéseit teszi kérdésessé.

Cyert és March** modellje teljesen „hagyományos”, duopolista. Nem módszereiben tér el a „profitmaximáló” modelltől, hanem abban, hogy két olyan vállalatot feltételez és működésükben formalizál, amelyek egyike lassan, a másik gyorsan reagál a piaci feltételek változására. Az egyik alá-, a másik — az optimista — felülbecsüli a várható keresletet,

* E nézet mögött valószínűleg a valóságnak azok a kétségtelenül leegyszerűsített megfogalmazású jelenségei húzódnak meg, hogy a technikai haladás következtében a kereslet-kínálati, illetve az árgörbék alakulása szempontjából a termékek néhány különálló csoportra oszlanak. (E problémát a műszaki szakemberek a termékek élettartam problémájaként ismerik.) 1. Olyan termékek, amelyeknél a műszaki haladás elsősorban nem a termék gyártási technológiájának fejlődésében, hanem a gyártmányok gyors „erkölcsi kopásában” jut kifejezésre. E csoportra a kezdeti igen magas profitabilitás és viszonylag rövid idő alatt bekövetkező — a kereslet és kínálat mozgásával összefüggő — hirtelen árzuhanás a jellemző (például divatcikk, gyógyszerek). 2. Olyan termékek, amelyek előállításának technológiája gyorsan változik, s ez a termék minőségi jellemzőinek állandó javulását vonja maga után, az árak pedig az állandó nagy kereslet mellett is viszonylag stabilak maradnak (például autók). 3. Olyan termékek, amelyek termelési technológiája, kereslete és kínálata, következképp áraik is viszonylag változatlanok (például a kenyér). Végül megemlítjük azokat a termékeket, amelyek ára a műszaki haladás következtében, a kereslet állandósága illetve növekedése mellett is csökken.

** R. M. Cyert—J. G. March: *Organizational Structure and Pricing Behaviour in an Oligopolistic Market.* — AER. Vol. XLV. No. 1. p. 129—139.

illetve az egyik felteszi, hogy termelésének változtatása esetén a másik fél is tesz valamit (azonos irányban), a másik vállalat viszont ezt nem teszi fel. Ilyen feltevések mellett a szerzők a Cournot-megoldástól eltérő megoldásra jutnak, amely szerint az optimista vállalat uralja a jövőben a piacot. A megoldás ebben az esetben csak akkor lesz stabil, ha a két vállalat vezetősége ezt az új helyzetet egyaránt elfogadja. Modelljük megalkotásával a szerzők inkább csak jelezni mintsem bizonyítani kívánták azt, hogy a szabadverseny feltételek feloldása piaci (szerkezeti) változásokhoz vezethet.

Néhány modell összefüggéséről

A cikkben vázlatosan tárgyalt modellek mindegyike a hagyományos marginalista vállalati modellekből nőtt ki. A továbbiakban tulajdonképpen a következő három hagyományos modell típust mutatjuk be részletesen: az úgynevezett profitmaximáló, a bevételt vagy az eladási forgalmat maximáló és az egyéb motivációkon alapuló úgynevezett discretionary modelleket.

A modellek matematikai interpretálásával az a célunk, hogy ismerethessük a tárgyalt problémák matematikai megfogalmazásának módszerét és a legfontosabb összefüggések matematikai kifejezőmódját, illetve összehasonlítást tehessünk a hagyományos (szabadverseny) és a módosított modellek között.

A tárgyalás során a következő jelöléseket alkalmazzuk:

P = ár,

R = árbevétel,

C = termelési költségek: a vállalat hatékony működéséhez szükséges összes költségek (folyó és fix ráfordítások együtt) lásd még: S és M ,

X = a termelés szintje,

S = olyan, például a személyi állomány presztízscélú növeléséből vagy reklám jellegű célok finanszírozásából eredő, C -ben nem szereplő költségek, amelyek meghaladják a vállalat hatékony működéséhez szigorúan véve szükséges hasonló ráfordítások összegét. Röviden: presztízscélú költségek,

M = managerek bérét meghaladó olyan „juttatások” összege, amelyekhez privilegizált helyzetük következtében jutnak (például a vállalat által fenntartott személyi használatú gépkocsik költségei stb.), röviden: manageri juttatások. C -ben ezek sem szerepelnek.

T = adók,

t = adóztatási ráta a bevallott profit után,

I_D = az a profitrészt, amelynek felhasználásáról a managerek szabadon döntenek (általában fejlesztési kiadások), röviden: „szabadrendelkezésű” profit,

U = hasznossági függvény; célja kifejezésre juttatni a managerek érdekeltségét. Absztrakt kategória, amely a modellben azt jelöli, hogy a manager érdekeltsége S , M és I_D tényezők függvénye,

E = a kereslet megváltozását kifejező, a külső világ hatását közvetítő paraméter,

$\rho = \frac{\tilde{I}I_R}{I\tilde{I}_A}$ = profitbevallási együttható,

$\tilde{I}I$ = tényleges profit,

$\tilde{I}I_0$ = minimális profit (az adók levonása után),

$\tilde{I}I_A$ = „ténylegesen” rendelkezésre álló profit,

$\tilde{I}I_R$ = bevallott profit (az adócsalástól a szerzők eltekintenek),

$\tilde{I}I^*$ = maximális profit (az a profitösszeg, amelyhez a vállalat akkor jutna, ha profitmaximáló vállalat lenne),

λ = Lagrange szorzó.

Definíciók:

$$\tilde{I}I_A = R - C - S, \quad \tilde{I}I_0 = (R - C - S - M)(1 - t)$$

$$\tilde{I}I_R = \tilde{I}I_A - M = R - C - S - M$$

$$U = U(S, M, \tilde{I}I_R - \tilde{I}I_0 - T) = U(S, M, I_D)$$

$$C = C(X); \quad R = P \cdot X; \quad P = P(X, S, E)$$

$$I_D = \tilde{I}I_R - \tilde{I}I_0 - T$$

az az összeg, amelynek felhasználásáról a manager szabadon dönthet.

A következő táblázatban párhuzamosan mutatjuk be a modellek által megfogalmazott feladatokat, a legfontosabb feltételezéseket és eredményeket, az egyensúlyi feltételeket.

Profitmaximáló modell	Szabad döntést megengedő modell	Árbevételt maximáló modell
A feladat megfogalmazása		
1. Max. $\tilde{I}I = \tilde{I}I^*$	2. Max. $U = U(S, M, \tilde{I}I_R - \tilde{I}I_0 + T)$ miközben $\tilde{I}I_R \geq \tilde{I}I_0 + T$. E feladat visszavezethető	4. Max. $R = P \cdot X$ miközben $\tilde{I}I_0 = [(1 - t)(R - C - S - M)] \geq \tilde{I}I_0$
	3. Max. $U = U[S, M, (1 - t)(R - C - S - M), I_D, \tilde{I}I_0]$ feladatra.	
Feltételek		
5. $\frac{\tilde{I}I_R}{\tilde{I}I_A} = \rho = 1$	6. $\rho = 1$	8. $\frac{\partial P}{\partial S} > 0$
	7. $\frac{\partial P}{\partial S} > 0$	
10. $M = 0$	9. $\frac{\partial P}{\partial X} < 0$	

Megoldások, egyensúlyi feltételek

11. $\frac{\partial \tilde{\Pi}^*}{\partial X} = \frac{\partial R}{\partial X} = \frac{\partial C}{\partial X}$	12. $\frac{\partial R}{\partial X} = \frac{\partial C}{\partial X}$	13. $\frac{\partial R}{\partial X} = \frac{\lambda(1-t)\partial C}{1 + \lambda(1-t)\partial X}$
	17. $\frac{\partial R}{\partial S} =$	vagyis
15. $\frac{\partial \tilde{\Pi}^x}{\partial S} = \frac{\partial R}{\partial S} - 1 = 0$	$-\frac{\partial U}{\partial S} + \frac{\partial U}{\partial M}(1-\rho) + \frac{\partial U}{\partial I_D}(1-t)\rho$	14. $\frac{\partial R}{\partial X} < \frac{\partial C}{\partial X}$
vagyis	$= \frac{\partial U}{\partial M}(1-\rho) + \frac{\partial U}{\partial I_D}(1-t)\rho$	19. $\frac{\partial R}{\partial S} = \frac{\lambda(1-t)}{1 + \lambda(1-t)}$
16. $\frac{\partial R}{\partial S} = 1$	vagyis	20. $\frac{\partial R}{\partial S} < 1$
	18. $\frac{\partial R}{\partial S} < 1$	$\frac{\partial R}{\partial S} = \frac{\partial R}{\partial X}$
	21. $\frac{\partial R}{\partial S} < \frac{\frac{\partial R}{\partial X}}{\frac{\partial C}{\partial X}}$	22. $\frac{\partial R}{\partial S} = \frac{\frac{\partial R}{\partial X}}{\frac{\partial C}{\partial X}}$
	23. $\frac{\partial U}{\partial M} = \frac{\partial U}{\partial I_D}(1-t)$	

Verbális kifejtés:

1. Keresik a legmagasabb vállalati profitot, miközben X és S optimális értékeit is meghatározzák.

2. A 2 feladat azért vezethető vissza 3-ra, mert az eredeti feltétel bennefoglaltatott a hasznossági függvény utolsó tagjában is és egyéb feltevésekkel is élt a szerző.

3. Az ebben a feladatban maximálandó függvény a vállalatvezetőség hasznossági függvénye, amely kifejezi a managerek közvetlen anyagi érdekeltségét (az U révén), a presztízserdekeltségét abban, hogy nagyvállalatot vezet (S révén) külön érdekeltségét a neki szánt nem bérjellegű juttatásokban (M révén), valamint a vállalat fejlesztésében való érdekeltségét (I_D révén). A modell keresi X , S , ρ optimális értékeit olyan mellékfeltétellel, hogy a tényleges profit nem kisebb a minimálisan elvárt profit és az adóbefizetési kötelezettség együttes összegénél.

4. Maximálandó a vállalat értékesítésből származó árbevétele azzal a feltétellel, hogy egy előre meghatározott minimális profitösszeget biztosítanak.

5. Nincsenek eltérő profitkategóriák, ezért egybeesik a bevallott és tényleges profit.

6. Szintén egybeesik a két profitkategória.

7. Az árbevétel az S költség (például reklámköltség) növelése esetén nő, vagyis S tényezőbe sorolt kiadások növelik a vállalat termékei iránti keresletet.

8. Ugyanaz, mint 7.

9. Minél nagyobb a termelés, annál inkább csökken a kereslet./

10. Minden ráfordítás a C tényezőbe sorolt költségek között szerepel.

11. A termelés határtermelékenysége optimális esetben egyenlő a határköltséggel.

12. Azonos 11-gyel.

13. A termelés határtermelékenysége kisebb határköltségénél, vagyis a modellben a termelés mennyisége nagyobb lehet, mint a másik két modell esetében.

14. Azonos a 13-mal.

15. A profitmaximáló vállalat csak addig emeli a presztízscélú költségeket, amíg azok határhozama egyenlő lesz a határköltséggel.

16. Azonos 15-tel.

17. Az egyenlet egzakt összefüggést fejez ki a presztízscélú költségek, a managerek külön juttatásai, a szabadrendelkezésű profit növelése és a bevételnövekmény között.

18. A vállalat az S típusú költségeket tovább emeli, mint a profitmaximáló vállalat, mert azt még akkor is kifizetődőnek találja, ha már bevételnövelő hatása kisebb, mint a költségnövekmény.

19. és 20. Tartalmában azonos az előbbivel.

21. A managerek pozitív preferenciáját fejezi ki a presztízscélú többletköltségek növelése tekintetében, mivel megengedi, hogy az e költségek felhasználásával elért bevételnövekmény kisebb lehessen, mint a szóban levő költségnövekmény.

22. Itt a vállalat megköveteli a bevételnövekmény és a költségnövekmény egyenlőségét, vagyis nincs különös preferencia a presztízscélú kiadások növelése iránt.

23. A szabadon felhasználható beruházási eszközök határhasznossága arányos a managerek külön juttatásainak hasznosságnövelő hatásával. 1 \$ ilyen beruházáshoz $\frac{1}{1-t}$ \$ még meg nem adóztatott profitot kell

elkölteni. Mindaddig amíg a kétfajta költség határhasznossága meg nem egyezik, a kiadások átcsoportosítása növeli az összhasznosságot.

Megjegyzések

A hagyományos vállalatelmélettel kapcsolatos álláspontok meglehetősen polarizálódtak, egyrészt a reális világgal való összevetés alapján kialakult bírálatok, másrészt a magatartás- és szervezéselmélet szempontjainak érvényesülése következtében.

Az eddigiekben elmondottak alapján úgy tűnhet, hogy mi is azonosítjuk magunkat a régi elméletet teljesen tagadók nézeteivel. Tekintettel arra, hogy nem egészen így áll a helyzet, szükségesnek tartjuk megemlíteni a hagyományos vállalatelmélet néhány „érdemét”.

Az eredeti elmélet látszólag semmiféle gyakorlati hasznosításra sem volt alkalmas. Ezzel szemben megemlíthető, hogy a kifejezetten *gyakorlati* döntési problémák megoldását szolgáló *lineáris programozás* módszere a hagyományos elmélet jó néhány elemét felhasználja.

A lineáris programozás operál a keresleti és a kínálati, valamint a termelési függvényekkel, s végeredményben megfelel a feltételes szélső-

érték-számítás egyik, egyszerűsített esetének. Nem lehet állítani, hogy a döntési problémák megoldásának haszontalan módszere lenne, noha teljesen világos, hogy a valósághoz képest erősen egyszerűsít.

A régi módszereket felhasználó modern, tisztán elméleti modellekről is köztudott, mert explicite ki is fejezik, hogy feltételezéseiket milyen, a valósághoz képest leegyszerűsített feltételezések alapján vonják le. Ha azonban ezek ismereteseek, márpedig a vállalatelmélet egzakt, tehát ismereteseek, akkor e körülmények fennállása esetén a modellek pontos összefüggéseket definiálnak. Az újkeletű elméleti modellek arra mutatnak, hogy a régi keretek közé beépíthető egy sor új tényező, magatartásbeli elem, sőt maga a célfüggvény is „modernizálható”.

Világos, hogy a valósághoz képest még ekkor is leegyszerűsített összefüggést nyerünk. Mégis előrelépünk, mert kimutatható a körülmények megváltozásából eredő néhány új *tendencia*, általános, de a valóságban *konkrétan* soha sem éppen a leírtaknak megfelelő formában érvényesülő törvényszerűség.

A vállalatelmélet gyengéi nagyrészt a felhasznált matematikai apparátus korlátainak tudhatók be, pontosabban az eddig alkalmazott módszereknek. Az eddig alkalmazott analitikus módszerek túlzott egyszerűsítéseket követeltek meg a matematikai kezelhetőség végett, ami azonban nem tartós, hanem csak átmeneti problémát jelenthet.

A megismert modellek mindegyike valamely szempont szerint bővíteni kívánta a hagyományos modellek által elemzett problémakört. Nem állítható, hogy sikertelen kísérleteknek tekinthetők abból a szempontból, hogy új összefüggésekre, mozgásirányokra hívták fel a figyelmet. Az új irányzatok ezért figyelemre méltóak lehetnek a szocialista vállalatok néhány alapvető viselkedési formájának elemzése szempontjából is. Ilyenek az egyes érdekeltségi motívumok, a különböző adóztatási előírások, az alapképzési megfontolások alternatíváinak absztrakt, de eddig soha nem vizsgált, egzakt módon történő leírása és a főbb összefüggések kimutatása.

Az elvont modellekből származtatható következtetések „lefordítása” esetleg igen fontos információkra vezethet. Alátámaszthat vagy cáfolhat eddig csak sejtett összefüggéseket. Fontos azonban, hogy pontosan „fordítsunk”, illetve jól értsük a mondanivalót.

Mezőgazdaságunk fejlesztésének lehetőségei a nemzetközi munkamegosztás tükrében

A társadalom termelőerőinek fejlődése a mezőgazdaságban is előmozdítja és egyben megköveteli a munkamegosztás további elmélyítését. Hasonlóan a népgazdaság más ágazataihoz, a fejlődés bizonyos fokán a mezőgazdasági munkamegosztás is átlépi a nemzeti határokat. Sőt, mivel a mezőgazdasági termelést a természeti és földrajzi feltételek még jobban meghatározzák, mint a gazdaság más ágazatait, ezért a mezőgazdaságban a nemzetközi munkamegosztás bizonyos körülmények között szélesebb területen és hatékonyabban alkalmazható. Mégis azt tapasztaljuk, hogy a mezőgazdaságban a munkamegosztás általában fejletlenebb, mint más ágazatokban. Az élelmiszer-fogyasztás szerkezete még a legfejlettebb tőkésországokban is a belső mezőgazdasági termelés jegyeit hordozza, s csak a legutóbbi időkben kezd függetlenné válni a hazai mezőgazdasági termeléstől. Ennek okát elsősorban a mezőgazdasági termelőerők viszonylagos fejletlenségében találhatjuk meg, de részük volt benne a mezőgazdasági termékek ismert sajátosságainak — romlandóság, szállítási igényesség stb. —, továbbá a hagyományos fogyasztási szokásoknak is.

A munkamegosztás elmélyítését nemcsak a termelés fejlesztése, hanem a szükségletek jobb kielégítése is sürgeti. Az életszínvonal emelkedése, az életkörülményekben bekövetkező változások folytán sokoldalúvá válnak a mezőgazdasági termékek iránti igények, s hatnak a tömegszerűség, az egyenletes minőség, továbbá a megfelelő árszínvonal kö-

vetelményei is. Ezeket a követelményeket a hazai mezőgazdaság csak néhány óriási és változatos természeti, földrajzi feltételekkel rendelkező országban tudja kielégíteni.

Külkereskedelmi kapcsolataink az iparban összehasonlíthatatlanul szélesebb körűek, változatosabbak, nagyobb volumenűek, mint a mezőgazdaságban. Véleményem szerint van ennek a jelenségnek egy nagyon reális mozzanata, mégpedig az, hogy bár területileg kis ország vagyunk, mégis olyan természeti és földrajzi feltételekkel rendelkezünk, amelyek szinte minden — a népélelmiszer szempontjából alapvető fontosságú — élelmiszer előállítását lehetővé teszik. Bár a belső fogyasztás minőségi változásai nem elhanyagolhatók, mégis véleményem szerint ma a magyar mezőgazdaságnak a nemzetközi munkamegosztásban való fokozott részvétele elsősorban nem erről az oldalról indokolt.

Ismeretes mezőgazdasági termékeink jelentősége exportunkban. Mezőgazdasági export-import egyenlegünk pozitív, ami lehetővé teszi más ágazatok — elsősorban az ipar — importigényeinek kielégítését. Nemzetközi vonatkozásban azonban élesedik a mezőgazdasági termékek elhelyezéséért folyó harc. Versenyképességünk tartása, illetve bizonyos mérvű fokozása a mezőgazdasági termelés hatékonyságának emelését sürgeti, amelynek fontos tényezője a hozamok növelése. Ez utóbbi magában foglalja annak a követelménynek teljesítését is, hogy maradék nélkül használjuk ki kedvező természeti adottságainkat a szakosodás, a spe-

cializáció útján. A hozamok növelése végett előnyben kell részesíteni azoknak a mezőgazdasági termékeknek a termelését, amelyeket nálunk jobb minőségben vagy olcsóbban tudunk előállítani, mint versenytársaink, és fordítva, bizonyos termékek termelését indokolt megszüntetni, illetve korlátozni. Minden bizonnyal növe-

kedni fog a mezőgazdasági termékek importja, de ezt ellensúlyozza más mezőgazdasági termékek fokozott exportja.

A közvetlenül a mezőgazdaságból származó termékek külkereskedelmi jelentőségét mutatja az 1. sz. táblázat.

Az összes import 1959—1964 között

1. sz. táblázat

Év	Mezőgazdasági eredetű termékek aránya az összes importban százalékban	Mezőgazdaság százalékos aránya		Eltérés az export-import között
		exportban	importban	
1959	13,3	9,5	2,0	+7,5
1960	13,5	8,1	2,6	+5,5
1961	13,5	7,2	3,7	+4,5
1962	13,3	6,6	5,4	+1,2
1963	11,5	8,4	5,0	+3,4
1964	10,0	7,2	4,0	+3,0

Forrás: Az ágazati kapcsolatok mérlegei. 1959—1964.

mintegy kétszeresére emelkedett, a mezőgazdasági eredetű termékek importja nem egészen 50 százalékkal. Ez a jelenség — függetlenül attól, hogy külkereskedelmi mérlegünk egyensúlyban tartása szempontjából kedvezően vagy kedvezőtlenül ítérendő-e meg — arra mutat, hogy a népgazdaság más ágazataiban a nemzetközi csere dinamikusabb volt, mint a mezőgazdaságban. Persze az import szerkezetének ilyen változása nem okvetlenül jelenti azt, hogy a nemzetközi munkamegosztás e termékcsoport vonatkozásában szűkült.

Feltételezve, hogy az összes export nagyjából azonos az importtal, látható, hogy mezőgazdasági termékekből jelentős exporttöbbletünk van. A

mezőgazdasági export volumene nőtt, az összexportban elfoglalt súlya azonban csökkent. Mezőgazdasági exportunk súlyának viszonylagos csökkenése összefügg azzal, hogy mezőgazdasági termékeink egyre nagyobb részét feldolgozott formában értékesítjük. Ezért indokolt a mezőgazdasági és az élelmiszeripari termékek exportjának együttes vizsgálata.

A mezőgazdaság tényleges részvétele a hazai külkereskedelemben, közvetlen és közvetett (élelmiszeripari) hatásokat is figyelembe véve, megközelítő számításaim szerint a 2. sz. táblázat adatainak megfelelően alakult.

Mezőgazdaságunk részvétele a

2. sz. táblázat

Év	Mezőgazdasági termékek aránya		Eltérés
	exportban*	importban	
1959	21,5	3,4	+18,1
1962	17,1	6,2	+10,9
1964	18,1	4,6	+13,5

Forrás: Az ágazati kapcsolatok mérlegei 1959—1964.

* Az élelmiszeripar exportja átlagosan 75 százalékos mezőgazdasági anyagtartalommal számolva.

nemzetközi munkamegosztásban bemutatható az élelmiszeripar oldaláról is. Itt is lényegesen magasabb az

export aránya, mint az importé. Néhány ország erre vonatkozó adatait a 3. sz. táblázat tartalmazza.

3. sz. táblázat

Élelmiszeripari termékek részesedése a kivitelből és a behozatalból néhány országban, 1963-ban

Ország	Összes		Kivitel a behozatal százalékában
	kivitelből	behozatalból	
Egyesült Királyság	6,3	34,8	15,2
NSZK	2,0	21,3	10,4
Olaszország	13,6	17,6	52,0
Belgium és Luxemburg	6,6	12,0	51,7
Svédország	3,3	12,1	25,5
Norvégia	14,9	10,9	80,4
Ausztria	5,5	13,2	33,0
Magyarország (1964)	20,5	8,8	208,3
Dánia	51,3	13,4	338,7
Jugoszlávia	30,5	18,9	120,6
Görögország	66,2	13,2	180,9

Forrás: Az ipar ágazati szerkezete, 1966. KSH.

Megjegyzés: Kivitel és behozatal dollárparitáson, Magyarország esetében devizaforintos áron.

Hazánkban a mezőgazdasági termékek exportja mind a termeléshez, mind az összes exporthoz viszonyítva jelentős, az importban való részarányuk azonban nagyon alacsony. Ebből arra következtethetünk, hogy jelenleg minden olyan terméket magunk termelünk — függetlenül attól, hogy számunkra az gazdaságos-e vagy sem —, amelynek természeti feltételei többé-kevésbé megvannak. Véleményem szerint hiányoznak azok a megalapozott közgazdasági számítások és elemzések, amelyek megbízhatóan mutatnák a mezőgazdaságnak a nemzetközi munkamegosztásba való fokozottabb bekapcsolódásával járó előnyöket. Mindez részben a nemzetközi munkamegosztás viszonylagos fejletlenségével magyarázható, de valószínűleg azzal is összefüggésben van, hogy nagyon sokoldalú, a társadalmi termelés egészét átfogó, a külkereskedelemmel és a világgpiaccal összefüggő komplex kérdésekről van szó, amelyek gyakran alig számszerűsíthetők. Anélkül, hogy akár módszertani, akár közgazdasági szempontból teljes mélységű vizsgálá-

lat lenne, számítást végzünk egy ilyen jellegű problémára.

Kiindulópontként az a gondolat szolgált, hogy mai körülményeink közepette kívánatos külkereskedelmi forgalmunk bővítése a fejlődő országokkal. A kapcsolat bővítésének — sok más probléma mellett — egyik akadálya, hogy a szóban levő fejlődő országok fizetőképessége — ismert okok miatt — korlátozott. A fejlődő országokba irányuló ipari exportunk növelése végett meg kell találnunk azokat az importlehetőségeket, amelyek stabilan és hosszú távon is megfelelnek népgazdaságunk fejlesztési lehetőségeinek és szerkezetének. A közeljövőben, de valószínűleg hosszabb távon is nagyrészt mezőgazdasági termékek kínálatával számolhatunk ezekből az országokból. Így az vizsgálandó, hogyan kapcsolódhatnak a kínált termékek közvetlenül a belső fogyasztáshoz, illetve a feldolgozó ipar nyersanyagszükségletéhez.

Kézenfekvőnek látszik az olajosmagvak importjának növelése a fejlődő országokból. Mint ismeretes, a magyar növényolajipar legfontosabb

belföldi nyersanyaga a napraforgómag. Bár az utóbbi időben növekedett egyéb olajosmagvak — például repcemag, lenmag, szója — felhasználása is, de a napraforgómag megtartotta vezető szerepét. 1957-ben a növényolajipar összesen 138 166 tonna olajosmagot, ebben 132 919 tonna napraforgómagot használt fel. De még 1965-ben is a növényolajipar 113 023 tonnányi olajosmagfelhasználásából 73 995 tonna napraforgómag volt.*

A napraforgómagnak a nyersolaj előállításában elfoglalt súlya nem csökkent ilyen mértékben. Először is a napraforgó olajtartalma több mint kétszerese a szója olajtartalmának, másodsor a napraforgó olajtartalma időközben jelentősen nőtt. A vizsgált időszakokra esik ugyanis a nagy olajtartalmú szovjet fajták elterjedése a magyar mezőgazdaságban.

Jelenleg 1 tonna nyers napraforgóolaj előállításához 2,6 tonna napraforgómag szükséges, korábban több mint 3 tonna kellett. Bár az egységnyi területre jutó hozamok nem nőttek, mégis ugrásszerűen változott az egységnyi területen termelt hasznos anyagtartalom. A magyar növényolajipar 1950-ben a napraforgóolaj 41,1 százalékát még sajtolással, 58,9 százalékát extrahálással állította elő, ma már a sajtolásos technológiát nem alkalmazzák. Egy tonna napraforgómagból sajtolással 227 kg, extrahálással 277 kg olajat termeltek, most — az olajtartalom és a technológia változásának eredményeként — 383 kg-ot.

A napraforgó ipari feldolgozása tehát minőségileg sokat javult, s ennek eredményeként lényegesen csökkent az olajtartalom-különbözet a trópusi magvak és a napraforgó között.

Ezek után vizsgáljuk meg a napraforgó-termesztés mezőgazdasági helyzetét. Magyarországon a napraforgó termelése nagyobb mértékben a második világháború alatt és után terjedt el. Az 1950-es évek elején, 1949—1953 között, mintegy 500 ezer kh

szántón 300 ezer tonnát termeltek. Ettől kezdődően 1956-ig egyenletesen, majd 1957—1960 között hirtelen, 140 ezer kh területre csökken, 1961—1963 között ismét emelkedik és eléri a 220 ezer kh-at. Ma ismét erősen csökkenő irányzatú a termelés. Közben a hozamok gyakorlatilag nem változtak: 1960—1965 között 4,6—6,1 q/kh volt az átlagtermés.

Érdekes, hogy a vetésterület változása nem befolyásolta az átlagtermés alakulását, sőt 1960—1965 között, amikor a vetésterület mintegy 30 százalékkal volt kisebb, mint 1951—1960 között, az átlaghozam is körülbelül 10 százalékkal alacsonyabb, mint az 1951—1960. években.* Összefüggés található a napraforgótermelés ingadozása és a mezőgazdaság központi irányítása között. A háborút megelőző években gyakorlatilag fő növényként nem termelték. Amikor a mezőgazdasági termelők központi utasításos irányítása gyengült — 1957—1960 között és 1965 után —, gyors ütemben csökkent a napraforgó vetésterülete is. Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy az adott árviszonyok és mezőgazdasági hozamok mellett a mezőgazdasági termelők nagyon sok más mezőgazdasági terméket előnyben részesítettek a napraforgóval szemben. Valószínűnek látszik, hogy hazai körülmények között a napraforgó termelése a mezőgazdasági üzemek számára nem gazdaságos.

Ezt a megállapítást támasztják alá a búza-, kukorica- és napraforgó-termelésre vonatkozó költség- és jövedelemszámítások.

A napraforgónál az egységnyi területre, valamint a munkanapra jutó jövedelem — különösen a nettó jövedelem — kevesebb, mint a búzánál vagy a kukoricánál. Igaz, hogy a mezőgazdaságban egyetlen év adataiból nem szabad messzemenő következtetéseket levonni, továbbá, hogy az átlagadatok mögött nagyon jelentős különbségek húzódnak meg. Amikor tehát azt mondjuk, hogy a napraforgó termesztése gazdaságaink szá-

* Élelmiszeripari adattár. 1967. és Magyar Élelmiszeripar. 1962.

* Élelmiszeripari Adattár. 1967.

Termelőszövetkezetek 1965. évi termelési adatai

4. sz. táblázat

Megnevezés	Mérték- egység	Búza	Kukorica	Napra- forgó	Búza	Kukorica
					a napraforgó százalékában	
Ár	Ft/q	238	195	417	57,1	46,8
Önköltség*	Ft/q	176	162	404	23,0	24,9
Nettó jövedelem	Ft/q	62	33	13	477,0	254,0
Bruttó jövedelem	Ft/q	111	113	215	51,6	52,6
Átlagtermés*	q/kh	12,2	15,9	4,9	249,0	324,0
Nettó jövedelem**	Ft/kh	756	525	64	1180	819,0
Bruttó jövedelem**	Ft/kh	1354	1797	1054	128,5	170,0

Forrás: Az ágazati költség és jövedelem a mezőgazdaságban. KSH. 1966.

* Az összes termelőszövetkezetekre vonatkoztatva.

** A táblázat adataiból számolva.

mára általában nem jövedelmező, ezzel még nem állítjuk, hogy minden gazdaság számára — a termésátlagtól függetlenül — kedvezőtlen.

Alacsonyak a napraforgó-termelésünk átlaghozamai nemzetközi viszonylatban is. Az egy hektárra jutó hozam 1964—1965-ben Bulgáriában 14,1, Jugoszláviában 17,8, Szovjetunióban 13,0, hazánkban 11,6 q volt. A világ napraforgó-termelésének döntő részét a Szovjetunió adja.*

További lényeges tényező a napraforgó-termesztés munkaigénye. A napraforgó termesztésének munkaigénye — ha kézi technológiát feltételezünk — azonos a kukoricáéval, amely tudvalevő, viszonylag munkaigényes termék. Jelenleg a napraforgó termesztése jobban gépesítve van, mint a kukoricáé, ezért munkaigénye körülbelül 20—25 százalékkal kisebb. A magas munkaigény mellett további probléma, hogy vetése, növényápolása, betakarítása egybeesik a mezőgazdasági munkacsúcsokkal. További kérdés, hogyan épül be a hazai vetésforgóba, illetve milyen mértékben veszi igénybe a talaj termőképességét. Ami az első kérdést illeti, a napraforgó azonosnak tekinthető a kukoricával. Talajerő-igénybevétele nem rosszabb, mint sok más növényünké, a talajerő-visszaadás szempontjából azonban — a takarmányozásban játszott jelentéktelen szerepe miatt — kedvezőtlen.

* Elelmiszeripari Adattár. 1967.

Összefoglalva: A napraforgó hazai termelése több szempontból is problematikus:

— a jelenlegi árak és átlaghozamok mellett gazdaságaink nagy többségében viszonylag kedvezőtlen jövedelmezőségi viszonyok közepette termelhető;

— a hazai terméshozamok nemzetközi vonatkozásban is kedvezőtlenek;

— inkább mélyíti, mintsem enyhítene mezőgazdaságunk munkaerő-problémáját, különösen azáltal, hogy munkacsúcsa egybeesik más fontos termékek (kukorica, cukorrépa, burgonya) munkaigényével;

— az átlagosnál kedvezőtlenebbnek ítéltető meg a talajerő-gazdálkodás szempontjából is.

A napraforgó hazai termelése pótolható más olajosmagvak importjával. Ez találkozna a korábban már említett kívánalommal, hogy fokozni kell a gyengén fejlett országokkal kereskedelmi kapcsolatainkat. Ezek után az vizsgálandó, egyáltalán lehetséges-e és milyen áron a szóban forgó trópusi olajosmagvakat importálni.

Az olajosmagvak külkereskedelmének vizsgálata önmagában is nagyobb lélegzetű tanulmányt kívánna. Anélkül, hogy részletesen megvizsgálánánk e témát, két kérdés felvetése szükségesnek látszik: a) mivel indokolható, hogy hosszú távon megbízhatóan beszerezhetőek a fejlődő országokból az olajosmagvak; b) az előző kérdéssel összefüggésben — hogyan változnak külkereskedelmi feltételeink a fej-

lődő országok azon törekvése következtében, hogy nyersanyagaikat maguk dolgozzák fel?

A fejlődő országokban a külkereskedelem a gazdaság fejlesztésének fontos tényezője. A hazai ipari ágazatok fejletlensége, illetve hiánya miatt felemelkedésük anyagi eszközeit nagyjából importálják. Kínálatuk viszont a hagyományos nyersanyagokból — ezek között az olajmagvakból — áll, amelyek termeléséhez megfelelő természeti adottságaik és termelési hagyományaik vannak. Bizonyosra vehető, hogy később növekedni fog a fejlődő országok félkész- és késztermék-kínálata, de még hosszú ideig legfontosabb kiviteli cikkek a hagyományos termékek maradnak. A fejlett nyugat-európai országok — elsősorban Nagy-Britannia, Franciaország, Hollandia — növényolajipara már nagyon régen ezekből az országokból származó olajmagimportra épül.

Az olajmagvak külkereskedelmi

forgalma az elmúlt 15—20 évben alig változott. Az importáló országok — a fejlődő technika és technológia következtében — változatlan volumenű nyersanyagból nagyobb tömegű hasznosanyagot kapnak, amely többé kevésbé fedezi a viszonylag lassan növekvő fogyasztást, másrészt a kialakult világpiaci árak nem kedveznek a növényolajipari termékek exportjának.

A külkereskedelmi szervek megítélése szerint földidiómagot és pálmamagot a fejlődő országokból, szójababot döntő részben a fejlett tőkésországokból importálunk. 1965-ben összesen szójaimportunk 30 ezer tonna volt (ebből Egyesült Államok 27 ezer, Törökország 1 ezer, Nigéria 2 ezer tonna).*

Pálmamagot és földidiómagot 1965-ben összesen 9500 tonna mennyiségben importálunk: 300 tonnát szocialista országból, 3500 tonnát fejlett tőkésországból, 5700 tonnát fejlődő országból hoztunk be.**

5. sz. táblázat

Néhány olajmag kihozatali normája a magyar növényolajiparban

Megnevezés	Minőségi jelleg: olaj/víz-tartalom százalékban	1 tonna olaj	
		szükséges nyersanyaga	mellékterméke (pogácsa)
t o n n a			
Szójabab	20/14	5,8	4,4
Földidió	46/5	2,2	1,1
Pálmamag	47/7	2,1	1,1
Napraforgó	40,14	2,6	1,0

Forrás: Növényolajipari Vállalat.

Nagyon eltérőek tehát a kinyerési lehetőségek, nemcsak a nyersolajat, hanem a másik nagyon fontos terméket, az olajospogácsát illetően is. A melléktermék jelentőségének szemléltetésére csak azt említjük meg, hogy 1 tonna szójadara importbeszerzési ára 112 \$. Az 1965. évi Külke-

reskedelmi Statisztikai Évkönyv szerint olajpogácsa- és daraimportunk 165 ezer tonna.

Számításaink során a 6. sz. táblázat adataiból indultunk ki.

Napraforgó-termelésünk értéke — az 1960—1965. évek átlagában és 120 \$/t áron számolva — 12,4 millió \$, a területegységre jutó hozam pedig 66 \$/kh. Ha a növényolajipar által előállított termékek értéke alapján vizsgáljuk a hozamokat, lényegében

* Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv, 1965.

** Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv, 1965.

6. sz. táblázat

Napraforgó	Mérték- egység	1963	1964	1965	1960—1965 átlaga
Vetésterület	1000 kh	209,4	187,3	165,4	187
Termelés	1000 t	126,2	113,7	75,4	103
Átlagtermelés	q/kh	6,0	6,1	4,6	5,5
Élelmiszeripari felhasználás	1000 t	102,6	113,3	74,0	96,0*

Forrás: Élelmiszeripari Adattár, 1967.
* 1963–1965. évek átlaga.

ugyanilyen értéket kapunk. A közölt kihozatali mutatók alapján a feldolgozott napraforgómagból 37 000 tonna növényolajat állítottunk elő; körülbelül ugyanilyen mennyiségben nyertünk olajpogácsát is. E termékek együttes értéke évenként 12,1 millió \$. A mezőgazdaságban megtermelt napraforgó nem mind kerül feldolgozásra, az átlagtermés szerint 1 kh terület hozama a feldolgozott termékek értéke alapján 71 \$.

A továbbiakban feltételezzük, hogy változatlan volumenben állítunk elő növényi olajat az elkövetkező években is. Kiszámítandó, hogy változatlan növényolajipari termelés mellett — a hazai nyersanyag-felhasználás helyett — milyen mennyiségű és értékű olajsmagimporttal számolhatunk. A várható import volumenét — naturálisan és dollárban —, valamint a belőlük előállítható termékek \$-értékét a 7. sz. táblázat tartalmazza.

7. sz. táblázat

Megnevezés	Mérték- egység	T e r m é k		
		szója	földdió	pálmamag
Import mennyisége	1000 t	215	81	78
Import értéke	millió \$	24,7	14,6	12,2
Feldolgozott termékek értéke	millió \$	26,7	15,4	13,5
ebből: olaj	millió \$	8,5	11,1	10,0
olajosdara	millió \$	18,2	4,3	3,5

A nyersanyagérték és a belőle előállítható késztermékek értékei között nagyon kicsi a különbség. Bizonyosan sok összetevő eredőjeként alakul ez így. Közülük talán a legfontosabb, hogy az ipari feldolgozás mértéke nagyon kicsi, így alacsony az ipari hozzáadott érték is.

Bármelyik termék importjával kívánjuk helyettesíteni a hazai napraforgó-termelést, jelentős összegű valutára van hozzá szükség. Mit termeljünk tehát a napraforgó helyett, hogy ezt a valutát kitermeljük? Valószínűleg nagyon sok variáns elemzése indokolt lenne. Közülük csupán egyet emelek ki.

Mezőgazdasági termékeink közül nagyon jelentős a vágómarha kivitele. 1965-ben vágómarhaexportunk 71,6 ezer t volt, 453 millió dFt értékben. Az export fejlett európai tőkésországokba, elsősorban Olaszországba és az NSZK-ba irányult.*

Az elmúlt évtizedben a vágómarhapiac az exportáló országok számára tartósan kedvező volt. A kereslet nőtt, a termelés pedig csak lassan emelkedett. A világgpiaci árak a legutóbbi időszakig emelkedtek és ma is kedvezőek. Bár az utóbbi években

* Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv, 1965.

a Közös Piac országai megnehezítettek számunkra a vágómarhaexportot, mégis azt kell mondanunk, megtartottuk piacainkat, sőt növeltük kivitelünket. Ennek okát alapvetően ezeknek az országoknak csökkenő önellátóképességében találhatjuk.

A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet 1970-ig szóló prognózisa szerint a marha- és a borjúhús tekintetében az EGK országai-ban a hiány várhatóan 600 ezer t lesz, míg az EFTA országai-ban eléri a 480 ezer tonnát. A prognózis szerint a nyugat-európai marhahúspiac hiánya 1970-ben mintegy 810 ezer tonna lesz.* Ismerve a marhahústermelés növelésének nehézségeit és időigényét, továbbá, hogy várhatóan az egy főre jutó fogyasztás tovább emelkedik, a nyugat-európai országok viszonylag még hosszú ideig nem képesek a növekvő szükségleteket belső termelésből fedezni.

Milyen nehézségekkel kell számolnunk vágómarhaexportunknál? Először is azzal, hogy a mai viszonylag kedvező ár ösztönzi az importáló országokban a belső termelést. Másodszor, a Közös Piac országai — éppen a belső termelés előmozdítása végett — „korlátozzák” exportunkat.

A Közös Piac által eddig kialakított — és a közeljövőben várhatóan tovább erősödő — agrárprotekciónizmus nehéz helyzetet teremtett a kívül álló országok számára. Magyarországot különösen közelről érintik a Közös Piac által létrehozott — a külkereskedelmet és a nemzetközi munkamegosztást korlátozó — akadályok és bizonytalansági tényezők. A nehézségek ellenére is alapvetően kedvezően ítélnélük meg marhahúsexportunkat. Legalábbis abban az értelemben, hogy a most Nyugat-Európába irányuló agrárexportunkban nemigen találhatunk a vágómarhán kívül olyan — volumenében is jelentős — terméket, amelynek hosszú távon rentábilisabb és kedvezőbb piaci lehetőségei lennének.

Van ezen túl egy hazai tenyésztési probléma is. Bizonyos tenyész-

tési, nemesítési törekvések éppen azon a ponton érintik szarvasmarhatenyésztésünket, amely eddig exportképességünk alapja volt. Az a törekvés, hogy növeljük a tejhozamokat, ezen keresztül a tejtermelést, háttérbe szoríthat tenyésztésünkben más, éppen a marhahús minőségét javító törekvéseket. A hagyományos magyar tarka szarvasmarhának kitűnő minőségű húsa van, tejhozama meg éppen nem mondható jónak. Ha a tejhozam növelése végett lemondunk a magyar tarka tenyésztéséről, ezzel rontjuk vágómarhánk jelenlegi exportképességét, pontosabban: ha lemondunk a magyar tarka minőségi előnyeiről, akkor csak olyan olcsó áron tudjuk exportunkat elhelyezni, amely mellett a termelés már nem lehet gazdaságos.

Mindezek ellenére, a vágómarha-export jelenlegi színvonala a közeljövőben — de hosszú távon is — tartható, sőt tovább fokozható. Az export szinten tartása már önmagában is a termelés fokozását sürgeti, hiszen a növekvő belső szükségletet csak így lehetséges kielégíteni.

Kézenfekvő tehát, hogy az olajos-mag importja által felszabadított szántóterületet olyan takarmányok termelésére kell felhasználni, amely lehetővé teszi szarvasmarha-tenyésztésünk fokozását és ezen keresztül vágóállatexportunk növelését. A helyettesítés gazdaságosságát az dönti el, hogy az így elérhető exporttöbblet fedezi-e az import növekedésének többletköltségeit. Ez legalább két dologtól függ: a természeti kívánt takarmánynövény hozamától, s attól, hogy milyen színvonalon értékesíti állattenyésztésünk a felhasznált takarmányokat.

Ha az 1 kh takarmányterületen előállítható élősúly adatait az 1960. és 1964. évi tényleges adatok alapján számítjuk, a 8. sz. táblázat szerinti fajlagos mutatót kapjuk.

Néhány év alatt jelentősen megnövekedett az egységnyi takarmányterületen előállított hús mennyisége. Ebben kétségtelen szerepet játszott mind a növénytermesztés átlaghozamainak, mind pedig a nagyüzemi ál-

* Agrardienst, Hamburg, 1967. 51. sz. 3. 1.

Év	Takarmány- terület 1000 kh	Összes élősúly- termelés ezer tonna	1 kh-ra jutó élősúly kg
1960	5287	969	180
1964	4870	1203	247

Forrás: Mezőgazdasági Adattár. 1965.

lattartás hatékonyságának emelkedése, továbbá állatállományunk összetételének gyors és nagyarányú változása, valamint a takarmányimport növekedése.

Az Állattenyésztési Kutatóintézetben végzett számítások szerint átlagos takarmánytermesztési hozamok és átlagos tartási, takarmányozási viszonyok közepette ma hazánkban egy 20 hónapos 600 kg-os magyar tarka bika előállításához 3,30 kh takarmányterület szükséges. Egy kh szántón tehát szarvasmarha-tenyésztés esetén 182 kg élősúly állítható elő.

Vágómarha-kivitelünk fokozása esetén — változatlan kihozatali mutatók mellett — növelnünk kell tehénállományunkat is. Az utóbbi 5—6 évben a 100 tehenre jutó hasznos szaporulat az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben tartósan meghaladta a 80 darabot.*

Változatlan — bár viszonylag alacsony — hasznos szaporulatot feltételezve, egy borjú előállításához évenként és átlagosan 1,25 tehen szükséges. Ugyancsak az Állattenyésztési Kutatóintézetben végzett számítások szerint egy tehen 3000 liter tejtermelés mellett 2,2 kh takarmányterületet igényel. Megközelítőleg 1963-ban egy szarvasmarhára országosan 1,5—2,0 kh szántó-, rét- és legelőterület jutott, 2200 liter évi tejtermelés mellett.** Ahhoz tehát, hogy évenként egy 600 kg-os hizott marha produkálható legyen, a jelenlegi körülményeinket figyelembe véve, a tehéntartással együtt 6,2 kh szántó

szükséges. Erről a területről nemcsak 600 kg élősúly nyerhető, hanem jelentős mennyiségű tej is. (A trágyatermelést most elhanyagoljuk, korábbi becslések szerint a szarvasmarha összes termelési értékének mintegy 10—15 százalékát adja.)

A tejtermelés fokozása — mint ismeretes — a lakosság friss tej- és tejtermékellátása szempontjából rendkívül fontos követelmény. De ha ettől eltekintünk is, a tejtermelés fokozása külkereskedelmi mérlegünk javítása szempontjából is fontos, hiszen 1965-ben 9700 tonna tejpport importáltunk a fejlett tőkésországokból 38 millió dFt értékben.*

Mind a bázisadatok, mind az állattartással kapcsolatos számítások szerint, a mostani hozamok mellett hazánkban 1 kh szántón 180—200 kg marhaélősúly állítható elő, illetve ezzel egyenértékű tej és tejtermék. Átlagosan 190 kg/kh hozammal számolva, szarvasmarha-tenyésztés esetén 1 kh szántóról 95 \$ biztosítható. Ha a növényolajipari nyersanyagként felhasznált napraforgó vetésterülete (175 ezer kh-ra) számítjuk, akkor mintegy 33 300 tonna élősúlyt tudunk termelni, amelynek értéke (á 0,5 \$/kg) 16,6 millió \$.

Foglaljuk össze ezek után, hogyan is alakul a növényolajipar által felhasznált nyersanyagok értéke, továbbá a gyártás során nyert termékek értéke a különböző olajosmagvak felhasználása esetén.

A feldolgozott termékek értékkülönbsége minden termékénél jobban növekszik, mint a nyersanyagérték, így a viszonylag magasabb értékű

* Mezőgazdasági Adattár. 1965.

** Mezőgazdasági Adattár. 1965. és Dr. Nagy Imre: A szarvasmarhatenyésztés helyzetének közgazdasági elemzése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1967.

* Külkereskedelmi Statisztikai Evkönyv. 1965.

9. sz. táblázat

Megnevezés millió \$	Felhasznált nyersanyag			
	Napra- forgó	Szója	Földidió	Pálmamag
Nyersanyagérték	11,6	24,7	14,6	12,2
Eltérés a napraforgóhoz viszonyítva	—	+13,1	+ 3,0	+ 0,6
Előállított érték	12,1	26,7	15,4	13,5
Eltérés a napraforgóhoz viszonyítva	—	+14,6	+ 3,3	+ 1,4
Az előállított és a nyersanyagérték külön- bözete a napraforgóhoz viszonyítva	—	+ 1,5	+ 0,3	+ 0,8

nyersanyagérték a feldolgozás során megtérül. A feldolgozott termékek értékkülönbözete különösen a növényolajipar melléktermékeként keletkező olajpogácsa növekedéséből ered.

A 9. sz. táblázat adatai szerint a hazai napraforgó-termelés importtal való helyettesítése önmagában is gazdaságos. Ha pedig a napraforgó nyersanyagértéke helyett az ugyanazon a területen termelhető takarmány, s az erre épülő szarvasmarhatenyésztés adatait számítjuk, az eredmény még jobb.

Feltételezve, hogy a hazai növényolajipar nyersanyagaként több termék együttesen kerül majd felhasználásra — a beszerzési lehetőségeknek megfelelően —, az olajosmagvak importja és nagyarányú marhaexport révén évi 5,5—6,0 millió \$ többletbevétel érhető el, az 1 kh területegységre jutó hozam pedig 66 \$/kh-ról 95 \$/kh-ra emelkedik. Az egységni területre jutó hozamnövekedésen túl — az állatállomány növekedése miatt — javulna mezőgazdaságunk szervezetrágya-ellátása és — a munkacsúcsok eltolódása miatt — munkaerőhelyzete.

A jelenlegi napraforgó-vetésterület 70—75 százalékán a termelés megszüntetése és helyette a takarmánytermesztés és ezen keresztül a szarvasmarhatenyésztés fokozása legalább 50 százalékkal növelné e területek hatékonyságát.

Részletesebb elemzés nélkül szólni kell még a javasolt termékcsere az élelmiszeriparban és a mezőgazdaságban kiváltandó hatásairól is. A növényolajiparban — a szója kivéte-

lével — lényeges változás nem várható, hiszen a helyettesítő termékek — földidió, pálmamag — a napraforgóval nagyjából azonos minőségűek. A szójafeldolgozás esetén növekszik a feldolgozott nyersanyag mennyisége, és ezáltal a feldolgozás költsége. Valószínű azonban, hogy a kapacitás jobb kihasználásából fakadó költségcsökkenés, továbbá a feldolgozás során nyert termékek értékének növekedése ezt ellensúlyozza. Annyi bizonyos, hogy számottevő beruházásra nincs szükség és a költségek sem nőnek lényegesen.

Mezőgazdaságunkban a javasolt termékcsere több irányú hatást vált ki, amelyek közül a beruházási igény növekedése — mivel a szarvasmarhatartás nagyon eszközigenyes — igen jelentős. Megközelítő számítás szerint mintegy 70 000 szarvasmarhaférőhelyet kellene építeni, ami — ha a mai 15 000 Ft/férőhely költséggel számolunk — több mint 1 milliárd Ft beruházást jelent. Feltételezve a számított 5,5—6 millió \$ többletbevételt, a beruházás 5 év alatt térülne meg.

A javasolt termékcsere — éppen a külkereskedelemmel való összefüggése miatt — további kérdéseket is felvet, amelyek részletes kifejtése ugyancsak fontos, külön feladat. Ilyenek például, hogy az adott árviszonyok, továbbá a hazai növényolaj-fogyasztás várható alakulása mellett helyes-e a hazai növényolaj-termelés fejlesztése és fenntartása, milyen exportlehetőségeket teremt a hazai ipar számára a mintegy 12—14 millió \$-os évenkénti import a fejlődő országok vonatkozásában, továbbá a fejlett tőkésországokból a közel 17 mil-

lìó \$-os exporttöbblet ellenében megvalósítható import hogyan hat más ágazatok technikai feltételeire és az anyagi-műszaki ellátás színvonalára.

A termékhelyettesítés nemcsak a fejlődő és a fejlett országok irányában képzelhető el, hanem a szocialista országok irányában is. Részletesebb elemzés nélkül is megállapíthatjuk, hogy növényolajiparunk nyersanyag-ellátása egy szovjet—magyar kooperáció keretében is gazdaságosan megoldható. Először, mert — mint láttuk — a szovjet napraforgó-termesztés hozamai jobbak a miénkénél, másodsor, a szovjet mezőgazdaságban — a mezőgazdasági terület viszonylagos bőssége és növelhetősége

miatt — az egységnyi területről elért hozam kérdése más súllyal vetődik fel, harmadszor, a napraforgó-termelés jól gépesíthető, és külterjes viszonyok mellett is aránylag jó hatékonysággal termesztendő.

Persze napraforgó-termelésünk ilyen vizsgálata csak kiragadott példája a nagyon széles területen megvalósítható nemzetközi munkamegosztásnak. Bizonyosan van ennél nagyobb jelentőségű és hatékonyabb együttműködési terület is. Ezek feltárása és mezőgazdaságunk távlati fejlesztésében való figyelembevétele — véleményem szerint — nagyon is indokolt.

Hegedüs Miklós

Az osztrák gazdasági helyzet néhány vonása

Ausztria gazdasága a második világháború után jelentősen fejlődött. A bruttó nemzeti termék (GNP) 1960-ban a háború előttinek kétszerese volt, az egy főre jutó nemzeti jövedelem 1937 és 1960 között 91 százalékkal nőtt. Különösen az ötvenes évek második felében és a hatvanas évek elején volt gyors a fejlődés. 1957 és 1966 közötti évtizedben a bruttó nemzeti termék — változatlan áron számítva — 48,5 százalékkal nőtt. A bruttó nemzeti termék létrehozásában emelkedett az ipar és a szolgáltatási ágak részesedése, a mezőgazdaság aránya jelentős mértékben csökkent. Az általános gazdaságfejlődéssel együtt nőtt a lakosság reáljövedelme, fogyasztása és élet-színvonala is.

Ha nem is azonos mértékben és nem is azonos arányban, mégis a gazdaság expanzív növekedésének ugyanazok a jelenségei megtalálhatók Ausztriában is, amelyek jellemzőek voltak a második világháború után az iparilag fejlett európai tőkésországok gazdasági fejlődésére. Cikkemnek nem az a célja, hogy Ausztria háború utáni, vagy akár a legutóbbi 10-éves gazdasági fejlődé-

séről adjak képet, hanem kizárólag az, hogy a jelenlegi osztrák gazdasági helyzet néhány olyan problémájára és ellentmondására mutassak rá, amelynek megoldása nélkül a következő években — véleményem szerint — nem látszik megvalósíthatónak hasonló gazdasági fejlődés, mint a közelmúlt időkben. Ausztria jövőbeli gazdasági helyzete nagymértékben attól függ, hogy ezeket a problémákat hogyan, milyen módszerekkel és milyen ütemben sikerül vagy nem sikerül megoldani.

1967-ben az osztrák gazdaság helyzete rosszabbodott. A nemzeti termék növekedését 1967-ben, változatlan áron számítva, 1,0 százalékra becsülik (1966-ban 4,5 százalékkal volt a növekedés), ennek nagy része is az igen jó mezőgazdasági terméseredményekből adódik.

Az ipari termelés nem érte el az 1966. évi színvonalat. Az 1967. évi szint az 1956. évi 64,2 százalékkal haladta meg, az 1966. évi 65 százalékkal szemben. A beruházási javakat gyártó iparágak 1967-ben 2,3 százalékkal, a fogyasztási cikket gyártó iparágak pedig 4,6 százalékkal ter-

meltek kevesebbet, mint 1966-ban.* Az építőipar termelése egyharmaddal esett vissza.** 1967-ben jelentősen csökkent a beruházási tevékenység az iparban. Az ipari beruházások összege 13 százalékkal maradt el az előző évitől. A munkanélküliség, különösen az utóbbi hónapokban — a szezonális tényezőket is figyelembe véve — jelentősen növekedett és jelenleg munkanélküliek számát Ausztriában százezerre becsülik. Az iparban foglalkoztatottak száma 1966. június és 1967. június között 22 000 fővel csökkent.*** A gazdasági helyzet romlása összefüggésben van a tőkés világgazdaság, elsősorban a nyugat-európai országok konjunktúrájának visszaesésével. A tőkés világgazdasági helyzet alakulására az osztrák gazdaság érzékeny, mivel Ausztria bruttó nemzeti termékének mintegy 25 százalékát külső piacokon értékesíti, és exportjának 65 százaléka az európai tőkésországokba irányul.

Az osztrák gazdasági helyzet romlásában szerepet játszik a Közös Piac diszkriminációja is és különösképpen a nyugatnémet konjunktúra romlása. A közös piaci országok részesedése Ausztria kivételében az 1966. évi 44,6 százalékról 1967-ben 40,8 százalékra esett vissza. Különösen jelentős volt a Nyugat-Németországba irányuló export visszaesése, ahová Ausztria 1,24 milliárd schillinggel kevesebbet exportált 1967-ben, mint az előző évben, ami körülbelül 12 százalékos csökkenés.

A jelenlegi osztrák gazdasági helyzet problematikája azonban mélyebb okokra és összefüggésekre vezethető vissza. A jelenlegi gazdasági nehézségek fő forrását az *osztrák gazdaság strukturális problémáiban* kell keresni. Az általános konjunktúra rosszabbodása és a közös piaci diszkrimináció persze még tovább rontja a strukturális bajokkal terhes gazdaság képét, de ez a két tényező hosszabb távra nem meghatározó. Ebből az is következik, hogy a nyugat-euró-

pai konjunkturális helyzet esetleges javulása nem vonja automatikusan maga után az osztrák gazdasági helyzet javulását is, hanem ahhoz alapvető strukturális problémákat kellene megoldani.

E strukturális problémák közül a következőket szeretném kiemelni:

— az utóbbi két évtizedben végrehajtott ipari beruházások kedvezőtlen szerkezete;

— az ipari beruházások viszonylag alacsony hatékonysági foka,

— az ipari termelés széles körű specializálódásának hiánya és ennek következtében az önköltség magasabb szintje, a nem kellő versenyképesség.

E problémák különösen súlyosan jelentkeznek egy olyan gazdaságban, amely ipari fejlettség és műszaki szint szempontjából nem érte el a fejlett tőkésországok színvonalát.

A bruttó nemzeti termék évi növekedési rátája csökkenő tendenciát mutat: 1951—1966-ban az évi átlagos növekedés 6,1 százalék, 1956—1960-ban 5,2, 1961—1965-ben 4,1, 1965—1967-ben 2,8 százalék volt.*

Az ütemcsökkenés fő okát nézetem szerint az ipari beruházások strukturális összetételében kell keresni. Ez okozza ugyanis, hogy az iparnak a világpiac és a belső piac igényeihez való szerkezeti alkalmazkodása igen lassan megy végbe. Az osztrák ipari termelés szerkezete egyre inkább lemarad a fejlett tőkésországok iparának szerkezeti változásai mögött, ami elsősorban az ipari nyersanyagok és félkészárúk termelésének változatlanul magas arányában és ennek következményeként a világpiaci szükségletekhez viszonyított kedvezőtlen árstruktúrában mutatkozik meg.

A termelés és a beruházások szerkezete

Az osztrák ipari termelés szerkezetének kedvezőtlen volta részben történelmi összefüggésekre vezethető

* Monatsberichte des Österr. Institutes für Wirtschaftsforschung 2/1968. szám.

** Die Presse 1967. december 30.

*** Wiener Zeitung 1967. december 31.

* Handbuch des Österr. Osthandels, 9. 1.

vissza. Az osztrák ipar alapjait még az első világháború előtt rakták le, amikor az osztrák-magyar monarchia által biztosított nagy piac követelményei és lehetőségei határozták meg a fejlesztés ütemét és szerkezetét. Így például az osztrák vas- és acélipar túlméretezettsége és szerkezete már a két világháború között sem felelt meg az ország adottságainak. A két világháború közötti 20 évben a politikai helyzet nem engedte meg az osztrák gazdaság „aklimatizálódását” a viszonyokhoz, az ország nagyságának és a nemzetközi munkamegosztás szükségességének megfelelőbb strukturális átalakítást. A német megszállás és a második világháború alatt a náci Németország, amely a Harmadik Birodalomba olvasztotta be az osztrák gazdaságot, jelentős beruházásokat hajtott végre a részben osztrák, részben német tulajdonban levő ipari üzemekben azáltal, hogy Ausztriát a német ipar nyersanyagszállítójává és a német hadiipar egyik alapanyagbázisává tegye. Ennek megfelelően elsősorban a vas- és acélipart és a hadianyaggyártást fejlesztették, aminek következményeként a második világháború után Ausztria, amely 1938 és 1945 között a német birodalom gazdaságának része volt, még inkább aránytalan szerkezetű ipari termelést örökölt.

A második világháború után 1950-ig Ausztriában lényegében az ipar újjáépítése történt meg, nagyobb szerkezeti változás nélkül. Ez azáltal, hogy Ausztria önálló gazdasági egység lett, vagyis kiszakadt a Német Birodalom gazdaságából, magában véve is jelentős strukturális aránytalanságokat hozott felszínre.

Ebben az időszakban átlagosan az évi bruttó nemzeti termék 23 százalékát fordították beruházásokra, a beruházási ráta tehát magas volt. Az ipari beruházások azonban nem a gazdasági struktúra kialakulása szempontjából kedvező és kívánatos termelési szektorokban, iparágakban történtek, amelyek cikkei iránt gyorsan növekvő kereslet mutatkozott a világpiacon. Az állami szektorban a

beruházások döntő része az alapanyagtermelő iparágakba irányult (nyersolaj, acél, alumínium, szén, villamos energia, nehézszerkezet), a magánkézben levő ipar pedig elsősorban a papír-, az építőanyag- és a faiparba ruházott be jelentős összegeket. Ennek volt a következménye, hogy 1950 és 1960 között, amikor a teljes ipari termelés évi növekedési rátája 7,4 százalék volt, a vas- és acéliparban a termelés évente 13,2 százalékkal, a vegyiparban 9,2 százalékkal nőtt. Ennél sokkal kisebb mértékben nőtt például a gépjármű-, a műszer- és elektromos ipar évi termelése, ellentétben a legtöbb nyugateurópai országgal, ahol éppen ezek az iparágak fejlődtek sokkal gyorsabban, mint az alapanyagokat és félkészárúkat előállító iparágak.

1960—1965 között az ipari termelés évi növekedési rátája már csak 4,1 százalék, az ipar évi növekedési üteme a nyugat-európai országok átlagában ezzel szemben 1960—1966 között 5,2, a Közös Piac országaiban pedig 6,4 százalék volt. A termelés növekedésének lelassulásával összefüggésben csökkent a beruházási tevékenység és a beruházások nem közvetlenül az ipari termelés szektorraiba összpontosultak; súlypontjuk az útépitési, lakásépítési, idegenforgalmi és szolgáltatási beruházások területére tolódott át.

Az *ipari beruházások visszaszorulásának folyamata* tükröződik a népgazdasági beruházások összetételében. 1961 és 1966 között az összes beruházások összege 44 milliárd schillingről 73 milliárd schillingre, vagyis 65 százalékkal növekedett, s ekközben az ipari beruházások 12 milliárd schillingről 9,7 milliárd schillingre, vagyis 19 százalékkal csökkentek. Az ipari beruházások aránya ezáltal az 1961. évi 27 százalékról 1966-ban 13 százalékra esett vissza. 1968-ra 75 milliárd schilling összes beruházással számolnak, de annak már a prognózisok szerint is csak 12 százaléka jutna ipari beruházásokra. 1966-ban a mezőgazdasági beruházások 51,4 százalékkal, a költségvetésből finanszí-

rozott beruházások 62,2 százalékkal voltak magasabbak, mint 1961-ben.

Felvetődik ezzel összefüggésben az a kérdés, miért ilyen a beruházások struktúrája? Nézetem szerint ez elsősorban Ausztriának a második világháború utáni sajátos helyzetével függ össze. Az államszerződés megkötéséig (1955) Ausztriában önellátásra irányuló törekvésekhez hasonló jelenségek voltak tapasztalhatók. Ezek egyik oka, hogy a német tulajdonból átmenetileg a szövetségesek tulajdonába került iparágak, amíg nem adták át azokat az osztrák államnak, a belföldi piacon a legtöbb termékük tekintetében monopolhelyzetben voltak, néhány külföldi piacon biztosított értékesítési lehetőségekkel rendelkeztek, és ezért a termelés struktúrális átalakításának szükségessége nem merült fel olyan sürgetően. Ezenkívül az államszerződésig Ausztria nem rendelkezett minden vonatkozásban a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásnak összes lehetőségével. Végül pedig szerepet játszott ebben a viszonylagos tőkehiány is. A meglevő iparágak továbbfejlesztése, kapacitásuk bővítése vagy korszerűsítése kevesebb tőkebefektetést igényelt, mint olyan új termelési profilok létesítése, amelyek termékei iránt a világpiacon gyorsan növekvő kereslet mutatkozott.

Ez a beruházási politika tükröződik a jelenlegi osztrák ipari termelés struktúrájában is. Az osztrák ipari termelésben 1966-ban a nyersanyagokat és félkészárúkat előállító iparágak aránya (bányászat, kohászat, vas- és fémipar, olajipar, színesfémipar, vegyipar stb.) 47,1 százalék volt, az élelmiszeriparé 13,5 százalék és a könnyűiparé (textil, konfekció, fa, bőr stb.) 22,4 százalék, a gépipar részesedése (beleértve az elektromos- és járműipart is) pedig csak 17,0 százalék volt.* Ezekből a számokból is látható, hogy az úgynevezett „tudományos bázisú” iparágak az összes ipari termelésből csak viszonylag kis százalékban részesednek.

* Österreichische Wirtschaft in Zahlen, Jahr 1966.

Ebből következik az osztrák ipari *export-struktúra* kedvezőtlen volta is. 1966-ban az osztrák exportban a mezőgazdaság és élelmiszeripar termékeinek részesedése 4,5 százalék, a nyers-, fűtő- és vegyianyagoké 20,8, a félkészárúké 40,7, a gépeké 20,4, más készárúké (beleértve a fogyasztási cikkeket) 13,6 százalék volt.*

A készárú részesedése tehát mintegy 34 százalék. Ez a szám sokkal alacsonyabb, mint a készárú részesedése az egész világkereskedelmi forgalomban (1965-ben körülbelül 55 százalék), igaz azonban, hogy az iparilag fejlett kis országokban az arány változó, és általában a világátlag alatt marad. Mindenesetre a különösen alacsony részesedés a külső piacoktól jelentősen függő osztrák gazdaság számára természetesen viszonylag kedvezőtlen versenyfeltételeket teremt és nem eléggé gazdaságos exportot jelent. A világpiacon egyre jobban keresett termékek (például elektronikai, műanyagipari termékek, speciális gépek, precíziós műszerek stb.) gyártásának felfutása lassú.

Az osztrák ipar strukturális gyengeségével függ össze az ipari termelés *termelékenységének* viszonylag nem kielégítő volta. A nyugat-európai országokban, különösen Nyugat-Németországban a termelékenység

1. sz. táblázat

**Az ipari termelés és termelékenység
növekedése százalékban
(1956=100)**

Év	Az ipari termelés növekedése	Az ipari termelékenység növekedése
1960	127,0	121,3
1961	132,9	123,5
1962	135,9	125,0
1963	141,6	132,1
1964	152,7	142,7
1965	158,4	147,8
1966	165,0	154,9

Forrás: Österreich's Wirtschaft in Zahlen, Jahr 1966. 12. 1.

* Handbuch des österreichischen Osthandels, 18. 1.

növekedése az iparban általában gyorsabb volt, mint az ipari termelés felfutása. Ausztriában fordított az arány: a termelékenység növekedése lemaradt az ipari termelés növekedési üteme mögött, bár ahhoz elég közel áll. A termelés és a termelékenység alakulását mutatják az 1. sz. táblázat adatai.

A beruházások gazdasági hatékonysága

Az osztrák ipari struktúra és a fentebb vázolt beruházási irányok következménye, hogy az ipari beruházások gazdasági hatékonysága Ausztriában alacsonyabb, mint a legtöbb nyugat-európai, iparilag fejlett tőkésországban. Az újonnan beruházott termelő berendezések értéke a bruttó nemzeti termék növekedéséhez viszonyítva (1954. évi változatlan áron számítva) a 2. sz. táblázat szerinti koefficienseket eredményezi.

2. sz. táblázat

A beruházási koefficiensek alakulása

Országok	1950— 1955	1955— 1960	1960— 1964
Ausztria	3,0	4,2	5,5
Svédország	6,0	6,1	4,1
Svájc	3,5	5,0	4,6
Franciaország	3,7	3,9	3,7
Anglia	5,1	5,8	4,9
Egyesült Államok	3,9	7,0	3,6

Forrás: Egon Matzner, Modell Österreich. Europa Verlag, 25. 1.

Az 1960—1964-es években tehát 1 százalék nemzetijövedelem-növekedéshez Ausztriában 5,5 százalék beruházási növekedés volt szükséges. Ez az arányszám ugyanebben az időszakban Franciaországban 3,7, Svédországban 4,1, Angliában 4,9 volt, vagyis Ausztriában a legkedvezőtlenebb és az előző két periódushoz viszonyítva lényegesen romlott.

Az államosított ipar termelésének aránya az osztrák ipar nettó termelésében 1965-ben 26,8 százalék volt. Az államosított ipar Ausztria összes

exportjában 1965-ben 23,8 százalékkal részesedett. Állami kézben Ausztriában elsősorban a beruházásigényes iparágak vannak: olyan iparágak, ahol a beruházás megtérülési ideje hosszú és olyan iparágak, amelyek termékei iránt az utóbbi két évtizedben a kereslet az átlagosnál kisebb mértékben növekedett. Ezek közé tartozik a szén-, érc- és olajbányászat, a vas- és fémkohászat, az energiaipar, a hajóépítőipar és így tovább.

Az osztrák ipar számos ága — és ez vonatkozik elsősorban az államosított iparra — viszonylag szűk saját tőkefelhalmozással rendelkezik, ami különösen a nagyobb beruházási összegeket igénylő fejlesztésnél okoz nehézségeket, akadályozza új, modern, olcsón termelő kapacitások létrehozását. Ennek bizonyítéka a többi között, hogy az utóbbi időben elhátározott nagyobb beruházások az állami iparban is külföldi, elsősorban nyugatnémet tőke segítségével jönnek létre. Így például a műanyaggyártó ipart a nyugatnémet BASF részvételével fejlesztik, az elektromos iparban egyre döntőbb szerephez jut a Siemens nyugatnémet konszern és hasonló törekvések vannak az alumíniumiparban, az acéliparban és a vegyipar néhány más ágában is. Nyugatnémet vállalatok 1952 és 1967 június 30. között összesen 516,3 millió márkát ruháztak be az osztrák iparba és az európai tőkésországok között a nyugatnémet tőkeberuházásokat illetően Belgium, Svájc és Franciaország után Ausztria áll a negyedik helyen.*

Az ipari termelés specializálódása

Az ipari termelés fenti struktúralis problémáihoz még hozzájárul, hogy a gyártó üzemekben a többi nyugat-európai, iparilag fejlett ország üzemeihez viszonyítva *alacsony a specializálódás foka*, ami rendkívüli mértékben megnehezíti új, műszakilag magas színvonalon álló termékek kihozatalát, új, termelékeny techno-

* Merkbblätter für den Aussenhandel, 20. 12. 1967.

lógiai eljárások alkalmazását. Az üzemek közötti specializálódás, valamint az üzemen belüli munkamegosztás, és ennek következtében a nagy szériában való gyártás az osztrák iparban sokkal alacsonyabb szinten van, mint a hasonló nagyságú más nyugat-európai országban (például Svájcban, Hollandiában, Svédországban). A specializáció alacsony foka összefügg, illetve kölcsönhatásban van azzal is, hogy a tudományos kutatásokra fordított összeg a nyugat-európai tőkésországok közül Ausztriában a legkisebb.

Általános nézet az, hogy e vázolt helyzet oka az ipari termelés viszonylag *alacsony koncentrálttsága*, a kis- és középüzemek jelentős száma. Igaz az, hogy az osztrák iparban viszonylag nagy a kis- és középüzemek száma, hiszen a 4700 ipari üzemből 4200 üzem 250-nél kevesebb dolgozót foglalkoztat. Mégsem ezt tartom az alapvető oknak, hiszen akár Svájcot, akár Dániát és Svédországot nézzük, ott is sok a kis- és középüzem. Az osztrák termelési struktúrával ellentétben azonban ezekben az országokban a kis- és középüzemek termelése viszonylag szűk nomenklatúrában mozog, magasan specializált gyártással optimális szériában termelnek. Ezekben az országokban a kis- és középüzemek szoros kooperációban dolgoznak a nagy konszernekkel, azokkal rendszeres és szerves munkamegosztásban vannak, kiegészítik a nagy konszernek termelési profilját.

Ezzel szemben Ausztriában a nagy konszernek termelése (ez főleg az állami tulajdonban levő ipari üzemekre vonatkozik) is igen széles profilú, sok terméket kis szériában, gazdaságtalanul gyártanak. A kis- és középüzemek így nem is egészíthetik ki szervesen a nagyüzemek termelési programját. Számos termékből párhuzamos gyártás folyik a nagy konszernekkel, s emiatt a nagy konszernek erős konkurrenciát jelentenek a kis- és középüzemek számára. Ezenkívül éppen a specializáció viszonylag alacsony foka miatt a nagyüzemekben szétaprózott a termelési program. Nincs kiépítve a kooperáló

és beszállító üzemek széles hálózata, hanem általában a nagy üzemek is a teljes profilt gyártják (például a Steyr cég).

Az európai, iparilag fejlett tőkésországok közül az osztrák iparnak van viszonylag a legszélesebb termelési palettája, ami azzal jár, hogy számos terméket viszonylag kis szériában gyártanak. Nincs tömegtermelés, akadályokba ütközik a termelés automatizálása, a legmodernebb technika felhasználása és ezzel együtt a világpiaci versenyképesség javítása önköltség és termelékenységi szempontjából. Így például a viszonylag szűk belső piaccal rendelkező acélipar 1400 fajta acélt állít elő, a fémfeldolgozó-ipar 10 000 különböző terméket és nem eléggé specializált a modern követelményekhez viszonyítva olyan fontos iparág, mint az elektromosipar vagy a vegyipar.

Az ipari termelés struktúrája emiatt sem tud elég gyorsan és rugalmasan alkalmazkodni a belső és külső piacok struktúrális változásainak megfelelő új igényekhez, nem tudja elég gyorsan követni a kereslet struktúrájának változásait. Ehhez hozzájárul a termelékenység nem megfelelő növekedése miatt magas önköltség. Ez az előállított ipari termékek nem versenyképes világpiaci áraiban mutatkozik meg több iparágban, valamint abban, hogy sok osztrák iparcikket a saját belső piacairól is kiszorít az olcsóbban előállított, importált külföldi áru (például az elektromosipari, a híradástechnikai termékek, gépkocsik, cipő stb.). Ennek hatása az is, hogy számos iparágban krónikus a kapacitáskihasználatlanság, mint például a kohászatban, az erőáramú elektromosiparban, a fafeldolgozó-iparban stb. olyan időpontokban is, amikor ezt a világpiaci, vagy nyugat-európai országok konjunktúrája nem teszi indokolttá.

A külső gazdasági kapcsolatok

Ha egy országban a nemzetgazdaság hatékonysági foka magas, akkor

a nemzetközi munkamegosztásban, árucserében való részvételnek nemzeti jövedelmet gyarapító, gazdasági erőforrást megnövelő hatása van. Olyan országban, ahol a gazdasági tevékenység nem eléggé hatékony, a belső munkamegosztás alacsony színvonalon áll, a strukturális feltételek nem teszik lehetővé kellőképpen az alkalmazkodást a világpiac keresleti viszonyaihoz, ott a külföldi piacra való ráutaltság fékezi a gazdasági élet fejlődését és fokozza a belső és külső aránytalanságokat, egyensúlyzavarokat idéz elő.

Ez a következő jelenségekben nyilvánul meg:

1. Az export lassan növekszik vagy stagnál, míg az import gyorsan nő.

2. Krónikussá válik a kereskedelmi mérleg és — ha a láthatatlan exportból származó bevételek nem elég nagyok — a fizetési mérleg deficitje is.

3. A nemzeti jövedelem növekedési üteme lelassul, illetve tartós ellentmondás keletkezik a nemzeti jövedelem növelésére irányuló törekvés és a külső egyensúly megbomlása között.

A fenti ismérvek közül mind a három megtalálható az osztrák gazdaságban.

Azt, hogy az utóbbi években az import gyorsabban növekedett, mint az export, a 3. sz. táblázat adatai tükrözik.

3. sz. táblázat

Az export és az import alakulása
(százalékban, folyó áron; 1963=100)

Év	Import		Export	
	Öszszesen	A közös piaci országokból	Öszszesen	A közös piaci országokban
1964	111	112	109	104
1965	126	127	121	113
1966	139	140	127	114

Különösen szembevetendő az import lényegesen gyorsabb növekedése a közös piaci országokkal folytatott külkereskedelmi forgalomban.

A külkereskedelmi mérleg deficitje az utóbbi években a 4. sz. táblázat szerint alakult.

4. sz. táblázat

A külkereskedelmi mérleg deficitjének alakulása

Év	Millió osztrák schillingben	Az export értékének százalékában
1962	7 380	21,9
1963	9 047	26,0
1964	11 159	29,6
1965	13 642	32,7
1966	17 450	39,8

1962 és 1966 között a kereskedelmi mérleg deficitje két- és félszeresére emelkedett. 1962—1964. években a kereskedelmi mérleg deficitjét a nem áruforgalmi bevételekből származó devizabevétel fedezte és a fizetési mérleg aktív szaldóval zárult (az idegenforgalom nettó devizamérlege évi 9—10 milliárd schilling aktívumot mutat), 1965-ben a fizetési mérleg már deficitessé vált (930 millió schilling). 1966-ban a fizetési mérleg hiánya 4,9 milliárd schilling volt. A kereskedelmi mérleg krónikus deficitjéről lehet tehát beszélni Ausztria esetében, amit 1965-ben és 1966-ban a láthatatlan exportból származó bevételek sem tudtak fedezni. A nemzeti jövedelem növekedési ütemének lassulásáról már az előzőekben szóltam.

Az osztrák gazdaság strukturális betegségeinek gyógyítására a közgazdászok egy része, de a hivatalos kormányálláspont is egy orvosságot ajánl: csatlakozást vagy asszociálást a Közös Piacba. Nézetem szerint a közös piac gazdasági tömörülésben való szorosabb részvétel Ausztria számára a strukturális bajokat nem hogy nem orvosolná, hanem még jobban elmélyítené. Természetes ugyanis, hogy egy integrált nagy gazdasági egységből az az ország húz elsősorban hasznot, amelynek ipara magasan specializált, modern technikával felszerelt és ezért gyorsan és eredmé-

nyesen tud alkalmazkodni a nagy piac megváltozott körülményeihez és igényeihez, át tud állni a nemzetközi munkamegosztás magasabb fokának megfelelő termelési struktúrára, az üzemek közötti széles körű kooperációra (beszállítás, kiegészítő gyártás stb.) nemzetközi méretekben is. Ehhez az átálláshoz megfelelő anyagi erőforrások is kellene a szükséges beruházások megvalósítására, a nagy szériákban való termelésre történő átállásra, fejlett technológiai eljárások bevezetésére vagy továbbfejlesztésére stb.

Az osztrák gazdaság — mint azt az előzőekben igyekeztem bizonyítani — ezekkel a feltételekkel nem rendelkezik. Hogy egy nagy integrált gazdasági egységben való részvétel ilyen körülmények között mit jelent és milyen következményekkel jár, arra jó példa Belgium, amely — ha nem is azonos — de hasonló strukturális adottságokkal bír, illetve bírt a Közös Piachoz való csatlakozás idején, mint Ausztria. A hasonlóság Ausztriával elsősorban abban mutatkozik, hogy Belgium ipari termelésében is nagy a félkészárú és a nem magas műszaki és minőségi paraméterekkel rendelkező nehézipari termékek, valamint a fogyasztási cikkek aránya. Hasonlóság van abban is, hogy az ipari termelés belső specializációja alacsony színvonalú. A Közös Piachoz való csatlakozás óta eltelt 10 évben a belga ipar ágazati struktúrája nem javult meg, a termelés specializációja, gazdaságossága nem fejlődött. Ez megmutatkozik a többi között abban, hogy Anglia kivételével a nyugat-európai tőkésor-

szágok közül Belgiumban volt az elmúlt években a legalacsonyabb a nemzeti jövedelem és az ipari termelés növekedésének évi üteme (alacsonyabb, mint Ausztriában).

Évről évre nő Belgiumban is a kereskedelmi mérleg deficitje és a munkanélküliség rátája kétszer olyan magas, mint közös piaci partnereinél.

Ausztriának a Közös Piachoz való csatlakozása szempontjából a feltételek még rosszabbak, mint Belgium esetében voltak, legalább két oknál fogva. Az egyik az, hogy tíz év telt el a Közös Piac megalakulása óta és egy már folyamatban levő integráció esetén a csatlakozás sokkal nehezebb, mint az integrálási folyamat kezdetkor. A másik probléma abból származik, hogy Ausztria számára a Közös Piachoz való viszony elsősorban Ausztria és az NSZK közötti kereskedelmi kapcsolatok problémáját jelenti: a közös piaci országokkal bonyolított árucseréből exportban 60 százalék, importban pedig 70 százalék az NSZK aránya. Már pedig az NSZK és Ausztria közötti kereskedelmi kapcsolatok helyzete Ausztria szempontjából rendkívül előnytelen. Az osztrák exportnak kétharmad része nyersanyag, fűtőanyag és ipari félkészárú, vagyis éppen strukturális szempontból a legkedvezőtlenebb összetételű. A közös piaci országokkal bonyolított áruforgalom deficitje lényegében az osztrák—nyugatnémet forgalom deficitjéből adódik. Ez a deficit 1960-ban 6,9 milliárd schilling volt, 1966-ban pedig 14 milliárd, vagyis 6 év alatt megduplázódott (1967-ben 14,4 milliárdra tovább nőtt). Ebből a két tényből is következik, hogy a Közös Piachoz való csatlakozás, a vámdiszkrimináció megszűnése nem tudja lényegesen javítani Ausztria pozícióit a Közös Piac országaiban. Ha Ausztria exportja számára megszűnne a közös piaci vámdiszkrimináció, akkor Ausztriának is kedvezményes vámoikat kellene biztosítania a közös piaci országok ipari termékei számára és nem kétséges, hogy ezt a fokozódó versenyt nem az osztrák ipar, hanem elsősorban a nyugatnémet és a fran-

5. sz. táblázat

Az ipari termelés évi növekedési ütemének alakulása (százalékban, előző év = 100)

Megnevezés	1964	1965	1966
Nyugat-Európa.....	7,2	4,4	4,2
Közös Piac.....	6,8	4,3	4,8
Belgium.....	6,0	2,7	1,6
Ausztria.....	7,8	3,7	3,5

cia ipar nyerné meg. Ez az osztrák termelés visszaeséséhez és a belső piac egyensúlyának megbomlásához vezethetne.

Az osztrák gazdaság további útja

Ausztria strukturális problémáinak megoldásában fontos szerepet játszhatna a tőkés gazdálkodás körülményei között is megvalósítható, a gazdasági tevékenységet és fejlesztést tervszerűen befolyásoló *központi irányítás*, amire Ausztriában — éppen az államosított ipar nagy súlya miatt — az adottságok megvannak. Mód lenne arra, hogy központi állami elhatározások és intézkedések útján az ország gazdasági erőforrásait összpontosítsák olyan gazdaságfejlesztési, beruházási, műszaki fejlesztési, tudományos kutatási célokra, amelyek a gazdaság hatékonyságát ugrásszerűen javítanák és elsősorban az ipar termelési struktúráját befolyásolnák kedvező irányban. Központi intézkedésekkel segíteni lehet a nagy-, kis- és középüzemek közötti kooperáció racionális létrehozását is, elsősorban az állami kézben levő iparvállalatokra támaszkodva, azok rentabilitásának jelentős megjavításával. Ez természetesen azt is feltételezné, hogy egységes iparpolitika valósuljon meg függetlenül attól, hogy az egyes üzemek állami vagy magántulajdonban vannak.

Ausztria számára kétségkívül előnyös lenne széles körű *nemzetközi ipari kooperáció* megvalósítása az európai országokkal, köztük az európai szocialista országokkal is.

A termelési kooperációk létrehozása az Ausztriánál fejlettebb színvonalon álló iparral rendelkező országokkal elsősorban azt az előnyt biztosítaná az osztrák gazdaság számára, hogy gyorsabban és gazdaságosabban lehetne emelni a termelés műszaki színvonalát, a nagyobb szériákkal csökkenteni lehetne az önköltséget és tartós elhelyezési piacot lehetne biztosítani számos ipari termék számára.

A tervgazdálkodást folytató szocia-

lista országok elsősorban a gazdasági fejlődés stabilitása, a tervszerűség és az állandóan bővülő piac következtében biztosíthatnának Ausztria számára kedvező és széles lehetőséget termelési kooperációk létrehozásában.

A nemzetközi ipari kooperációk segítségével végre lehetne hajtani elsősorban a kooperációkat megvalósító üzemekben a termelés rekonstrukcióját, specializált, magas termelékenységű gépekkel való felszerelését, a technológiai folyamatok racionalizálását, az önköltség csökkentését, s így a termelés nemzetközi méretekben is versenyképessé válhatna. Ez egyben elősegítené az ipari termelés belső specializálását és szakosítását is, ami nemcsak a nagy konzernekre, hanem a kis- és középüzemekre is kedvező hatással lenne.

A szocialista országok iparvállalataival való kooperáció gyorsan iparosodó, állandóan növekvő felvevőképességgel rendelkező piaccal jelentene tartós és szerves kapcsolatot, amely az osztrák ipar strukturális problémáinak megoldását a leghasznosabb módon tudná elősegíteni anélkül, hogy az osztrák ipar gazdasági önállóságát veszélyeztetné és az osztrák gazdaságot — ahogy az a tőkés kooperáció esetében történik — egy nagyobb gazdasági egység függvényévé tenné.

A termelési kooperáció széles körű kibontakozása úgy lehet hatékony, ha beleilleszkedik egy központi osztrák *gazdaságfejlesztési koncepcióba*. Egy ilyen központi koncepcióra azért van szükség, mert az osztrák gazdaság az utóbbi évtizedben jelentősen veszített fejlődési dinamikájából és az európai tőkésországok között a gazdasági fejlődés ütemét tekintve az utolsók között van.

A korszerű iparfejlesztést nem pótolhatja más ágazatok, főként a szolgáltatások nagyarányú fejlődése. A fejlett idegenforgalom például — bármilyen nagyok is az ebből származó devizabevételek — a gazdaságfejlesztés szempontjából nem elég szilárd bázis.

Ausztria nem termel szükséges

mértékben a világpiacon is jól elhelyezhető árukat, mert az átállás a belső és külső piacokon keresett termékek előállítására lassan megy végbe. Az ipari üzemek jelentős része a fentiekben körvonalazott okok miatt nem tud olyan nyereséget elérni, mely biztosítaná a szükséges új beruházásokat, rekonstrukciókat. Ezért is csökken, illetőleg stagnál az utóbbi években az ipari beruházási tevékenység. A szérianagyság és az üzemi optimális nagyság a legtöbb iparágban nem teszi lehetővé az önköltségnek és a munka termelékenységnek olyan szintjét, amely biztosítaná a termelési struktúra korszerű fejlesztését. Ausztriában még meg sem kezdődött az ipari termelés olyan specializációja és koncentrációja, mint amilyen nemcsak a közös piaci országokban ment végbe az integráció következményeként az

utolsó 10 évben, hanem olyan országokban is, mint Svédország vagy Svájc.

Az osztrák gazdaságnak nincsen olyan 10—15 éves központi fejlesztési koncepciója, amely meghatározná a jelenlegi helyzet objektív elemzése alapján a fő fejlesztési irányokat.

Felmerül persze az a kérdés, hogy lehetséges-e egy tőkés gazdaságban, mint Ausztria, ilyen távlati gazdaságfejlesztési központi koncepció kidolgozása és megvalósítása. Franciaországban, Svédországban felmerült ilyen elgondolás, de Ausztriában még kísérlet sem történt ebben az irányban. Ennek oka az ország belpolitikai helyzete és irányvonala. Egy ilyen központi koncepció kidolgozásának nem objektív, hanem főleg szubjektív, politikai akadályai vannak jelen pillanatban.

Buzás József

Ota Sik:

A SZOCIALISTA ÁRUVISZONYOK

Az új gazdasági mechanizmus szükségességét a gazdasági gyakorlat jelzései mellett, a szocialista közgazdaságtudomány fejlődése is felszínre hozta. Átfogó mű azonban e témakörben kevés született. W. Brus után Ota Sik vállalkozott arra, hogy a marxista elmélet tudományos eszközeivel elemezze azokat a fő összefüggéseket és társadalmi-gazdasági kapcsolatokat, amelyek a korábbi gazdaságirányítási rendszer nyugodott, valamint azokat a nézeteket is, amelyek eme összefüggések és kapcsolatok elvi alapjául szolgáltak. Ota Sik elméleti fejtegetések mellett tapasztalati példákkal is megvilágítja a tervszerűség és a piaci viszonyok, a szocialista árképzés, a pénzügyi folyamatok szabályozása rendkívül összetett problémáit, valamint azok megoldásának módját.

A könyv magyar nyelvű közreadása nemcsak elméleti megfontolásokból indokolt, hanem azért is, mert igen sok segítséget nyújthat az új gazdasági mechanizmus gyakorlatának állandó tökéletesítésében.

Kb. 350 l., kötve kb. 45,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa.

Robert Triffin: A nemzetközi gazdasági integráció monetáris oldalai

(Acta Oeconomica, Budapest,
1968. 1. sz.)

A neves amerikai professzor cikke a Budapesten rendezett kelet—nyugati közgazdászkonferencián megtartott előadását tartalmazza. A szerző hangsúlyozza, hogy a gazdasági integráció évszázadok óta tartó, fokozatos folyamat, amelyben először városok, majd tartományok, hercegségek olvadtak össze modern nemzeti államokba. Ma viszont már a nemzeti szuverenitás is egyre inkább elveszti reális tartalmát. Döntéshozatalkor a felvilágosult nemzeti érdek ténylegesen sokkal előbb folyomodik a nemzetközi konzultációk módszeréhez, mintsem azt formális nemzetközi kötelezettségek előírnák. (Sokszor az erősebb nemzet egyoldalúan ki is kényszeríti ezt a gyengéktől.) A nemzeti határok fokozatos elolvadása, a szuverenitás korlátozódása legnyilvánvalóbb perze a kül- és hadügyek területén, de ez a helyzet a nemzeti gazdasági és monetáris szuverenitással is.

Noha itt egy világméretű folyamatról van szó, látni kell, hogy az út a homogénebb regionális integrációs csoportosulásokon át vezet. Ezek — egyes elvont „laissez-faire” ellenvetések ellenére — nem a világkereskedelmi forgalom gátjai, hanem ösztönzői. Ezt jól mutatja a Közös Piac esete. De minden integráción belül biztosítani kell a decentralizációnak azt a fokát, amely még összeegyeztethető a hatékonysággal.

A fenti általános állítások teljes mértékben igazak a nemzetközi fizetési rendszerre is. Ez ma arany-dollár-font sterling alapon nyugszik, de az arany viszonylagos súlya a tartalékokban csökken a dollár javára, különösen a legkevésbé likvid fejlődő országokban. A dollárban és font sterlingben tartott monetáris tartalékok csak a két kulcsvalutájú ország ma is meglevő fizetési mérleg-deficitjének növelésével fokozhatók. Más szóval a többi országnak — folyamatos gazdasági növekedés esetén — állandóan fokoznia kellene rövid lejáratú hiteleit e két valutaközpontnak, függetlenül attól, hogy a szóban forgó dollár- vagy fontkibocsátás milyen célokat szolgál. Ezt az állapotot egyrészt ma is csak a fokozott nemzetközi valutáris kooperáció képes megvédeni az ismét-

lődő spekulációs rohamokkal szemben, másrészt a dollártartalékok további növekedése a tartalékoló országoknak Egyesült Államokkal szemben fennálló pénzügyi és politikai alárendeltségéhez vezetne.

Ez a háttere a nemzetközi fizetési rendszer reformjáról folyó tanácskozásoknak. Itt azonban gyors megoldás nem várható, viszont részleges regionális megállapodások a probléma részleges megoldásához vezethetnek még a világméretű megállapodás előtt, s a későbbiekben beilleszthetők lennének az utóbbi kereteibe.

Triffin szerint e részleges megállapodásoknak a legegészségesebb és a legtöbbet ígérő kiindulópontja olyan regionális tartalékegyezmények megkötése lehetne, amelyekben a részt vevő országok köteleznék magukat arra, hogy összes monetáris tartalékaik meghatározott részét betétként tartják egy közösen igazgatott regionális „Tartalékközpontban”, vagy „Tartalékrendszerben”. Ez semmiféle pótlólagos kockázatot sem jelentene számukra, mivel a Központnak ily módon nyújtott „hitel” csak helyettesítené a kulcsvalutás országok kincstárának és jegybankjának jelenleg nyújtott (rövid lejáratú) hiteleit; ti. a nemzeti (valuta-) tartalékok jelentős részét itt tartják, kamatfizetés fejében.

Ezen az úton az övezet államai kulcsvaluta- (arany-) megtakarítást érhetnének el, mivel az egymással folytatott kereskedelemben az egyes tagállamoknak csak az övezet egészével szemben fennálló deficitjük mértékében kellene arannyal (kulcsvalutával) fizetniük, illetve a Központnál ilyenkor csökkenő tartalékaikat feltölteniük. A nettó aktívumok deviza-egyenértékét az illető tagállamok minden nehézség nélkül szabadon kivonhatnák a központból és felhasználhatnák. Az egyéb övezeten belüli (kompenzálható) műveletek havonta kölcsönösen beszámításra kerülnének; a kölcsönös elszámolások nagy része (körülbelül 75 százaléka) ily módon valuta-felhasználás nélkül menne végbe.

A Tartalékközpont a nála elhelyezett (kulcsvaluta-) betétek jelentős részét hosszabb lejáratra, s így nagyobb kamatjövedelemmel, kisebb fluktuációval helyezhetné el a nemzetközi valutaközpontokba, mint ma a tagállamok saját betéteiket külön-külön. Még ennél is nagyobb előnyökkel járna, ha a Központot felhatalmaznák, hogy (nemzetközi) tartalékai egy részét nem a külföldi pénzpiacokon, hanem belföldi (= övezeti) hosszú lejáratú kölcsönökbe és

egyéb beruházásokba fektetné be, s így az egyébként lekötött tartalékok mozgósításával előmozdítsa a tagországok valutáris stabilizációs és gazdaságfejlesztési céljainak elérését. A fennmaradó devizaeszközök az esetleges harmadik felekkel szembeni deficitek kiegyenlítésére szolgálnának.

Mindaddig, amíg a csoportnak mint egésznek a külkereskedelmi forgalma egyensúlyban van a világ többi részével, bármely tagország övezeten kívüli deficitjét ellensúlyozza — sőt túlkompenzálja — más tagországok többlete, s a Központ tartalékai változatlanok maradnak vagy még változhatnak is.

A kelet- és nyugat-európai országok valutáris együttműködésének — a kelet-európai országok lehetséges IMF (Nemzetközi Valutaalap) tagságán túlmenően — megfelelő formája lehetne, ha mindkét régió rendelkezne ilyen tartalékközponttal, s ezek egymásnál is elhelyeznének betéteket. Ily módon a két övezet közötti gazdasági kapcsolatok s a nemzetközi valutáris stabilitás egyidejűleg növelhetők lennének.

(Ism.: *Becsky György*)

Kozlova, K.: J. K. Galbraith „Új ipari társadalom”

(Mirovaja Ekonomika i Mezsdu-narodnoje Otnosenija, Moszkva, 1968. január.)

Rurarz, Z.: Az új ipari állam a kapitalizmus kapitulációja?

(Nowe Drogi, Varsó, 1968. január.)

J. K. Galbraith az utolsó harminc év amerikai társadalmának szociális, gazdasági és politikai változásait vizsgálja, hogy megállapítsa annak tényleges méreteit, jellegét és következményeit.

Galbraith a részvénytársaságban (korporáció) végbement változásokkal akarja bizonyítani a kapitalizmus átalakulását; csak az óriás rt.-okkal foglalkozik, amelyek az USA egész gazdaságát ellenőrzik. Ezek adják az ipari termelésnek csaknem felét. Jelentéktelen, hogy az 500 óriás-rt. mellett 183 ezer kisebb rt. is létezik. Mivel az USA-ban jogilag tilos az azonos profilú vállalatok egyesülése, az óriás-rt.-ok egysze-

rűen elnyelik az egyéb profilú kisebb rt.-okat. Így alakulnak ki az óriás vegyes profilú rt.-ok.

A rt.-ok méreteinek bővülésével szükségessé vált a tervezés.

Galbraith szerint nem a rt.-ok méreteiből ered a tervezés szükségessége, hanem fordítva, a tervezés határozza meg a rt. nagyságát, működését. Szerinte a tervezés a kínálat, a kereslet, a tőkeellátás feletti ellenőrzés, a kockázat minimumra csökkentése végett kívánatos. Konkrét, meghatározott felső tőkehatár nem ismeretes. De figyelmen kívül hagyja, hogy tőkés viszonyok között a piacellenőrzés módszerei egyben a kívánatos piaci helyzet kialakításának és kiaknázásának módszerei is — írja K. Kozlova. Galbraith csak az ipari tervezést látja, de nem látja, hogy ez egyben az éles konkurrenciaharcnak és a piac kiaknázásának eszköze is.

A modern rt. előnyét Galbraith abban látja, hogy a vertikális integrációval piacot helyettesítenek. A marxisták már régen hirdetik, hogy a kapitalizmus monopolista szakaszán a termelők ellenőrzést gyakorolnak a piac felett. Érdekes, hogy ezt a tényt a polgári közgazdászok igazolják, nem látva ebben a tökéletlen konkurrenciát semmiféle következményeit, sőt, az új körülmények között anakronizmusnak tartják a piac létezését. A piac hatalma azonban nem tűnt el. Persze itt nem arról van szó, hogy a nagy rt.-ok a szuverén fogyasztótól függenek, hanem arról, hogy a verseny az óriás vállalatok között olyan reális erőt képez, ami a tervezés biztonságát és az egyes rt.-ok piaci helyzetét veszélyezteti.

Galbraith szerint az óriás rt.-ok csak kezdetét jelentik annak a változásnak, amely az egész kapitalizmust megváltoztatja. Mivel a társadalom gazdasági szerkezetét nem az ideológia, hanem a termelési technológia és a szervezés követelményei határozzák meg, szükségszerűen alakultak ki a nagy rt.-ok, amelyek ipari rendszert alkotnak. Ez pedig az új ipari társadalom legfőbb vonása. Egész fejtegetésével azt akarja bizonyítani, hogy a jelenlegi rt., az ipari rendszer érdekei egybeesnek a társadalom érdekeivel. Ez azonban nem sikerült neki, és fejtegetései során halmozta az ellentmondásokat.

Nézzük meg először a rt.-ok és az állam közötti kapcsolatok alakulását. Ennek vizsgálatánál Z. Rurarz szerint kívánatos visszatérni az 1929. évi válságra. Bár ez az év sok tanulságot nyújt

tott, nem érdektelen — írja — feltenni a kérdést, hogy akkor tulajdonképpen mi nem felelt meg a termelőerők színvonalának, fejlődésének: a rt.-ok vagy az állam? Szerinte az állam elmaradt a már kialakulóban levő ipari rendszertől. A nagy rt.-oknak más államra volt szükségük, amely túlhaladja az eddigi gazdasági funkcióját, a hagyományos éjjeliőr-funkciót! Ismeretes, hogy a nagy cégek nem voltak képesek önállóan kilábalni a csődből, s az állam sietett segítségükre. A belső és külső változások következtében a nagy rt.-oknak sikerült átalakítani az államot saját igényeik szerint. Így az USA-ban az állam lett a legnagyobb fogyasztó, a hadiipar nemzeti iparrá vált. Az állam fedezi a kutatás költségeinek kétharmadát és irányítja a kutatást.

Másodszor, hogyan lehet a rt. és a társadalom érdekeinek egybeeséséről beszélni, amikor országos szinten nincs tervezés? Nemcsak Galbraith, hanem más közgazdászok is kormány szintű tervezést követelnek.

Hibás lenne — hangsúlyozza T. Rurarz — azt képzelni, hogy a rt.-oknál így gondolkodnak. Galbraith is elismeri, hogy a rt.-ok a külső kapcsolatokban, különösen az állammal való kapcsolatokban 19. századbeli magatartást próbálnak tanúsítani, féltékenyen védve szuverénitásukat. Tehát nyilvánvaló, hogy a rt.-ok saját, szűk érdeküket képviselik, ami gyakran az állammal való kapcsolatok feszültségéhez vezet.

Nem sikerült Galbraithnak megvédeni alapvető koncepciója szempontjából azt a tételt, hogy a jelenlegi rt. haladóbb a réginél.

A mai rt. szervezeten és technikai-ig kétségkívül magasabb szintű. Sokkal nehezebb Galbraithnak azt bizonyítani, hogy a társadalmi tartalmat illetően a jelenlegi rt. különbözik a régitől. Nem fontos az a tétele, hogy a mai tőke névtelen, kollektív jellegű, fontos azonban, hogy mi a célja a rt. tevékenységének. Ez pedig — a marxisták szerint — a profit a hagyományos rt.-nál, a maximális profit a modernnél.

Galbraithnál nem illeszkedik egymáshoz koncepciójának két alapvető — a technokrácia céljáról és a modern állam funkciójáról szóló — tétele. Szerinte az érett rt.-nak saját technokráciája van, amelynek érdekében kénytelen terjeszkedni, és tervezéssel biztonságosabbá tenni a profitszerzést. Emellett azonban az állam is saját technokráciá-

val rendelkezik, amiről Galbraith nem beszél, csak a bürokráciát említi, ami a jelenség leszűkítése. Az állami technokrácia is — a rt.-hoz hasonló okok miatt — szükségszerűen bővíti tevékenységét.

Mivel csak a technokrácia rendelkezik a nélkülözhetetlen áttekintéssel, csak ez képes elbírálni a benyújtott javaslatokat, tehát gyakorlatilag kritikán és ellenőrzésen kívül áll. Hasonló a helyzet — írja Rurarz — állami technokráciánál.

Kétséges az új ipari államról szóló tétel is. Az állam — mondja Galbraith — különböző okok miatt a gazdasági stabilizációban és fejlődésben, továbbá a technika és a tudomány haladásában és mindenekelőtt a nemzetvédelemben érdekelt. E céllal a technokrácia egyetért, mivel ez lényegében a társadalmi céloknak a technokrácia érdekeihez való igazítását jelenti. Ugyanakkor a rt.-ok — állításával szemben — közömbösek az olyan állami intézkedések iránt, amelyek nem közvetlenül kapcsolódnak érdekeikhez. Így az ipari rendszer nem támogatja a kormány szociális politikáját. Felmerül a kérdés: az állami technokrácia képviselheti-e az egész társadalom érdekeit? Ez a kérdés annál is fontosabb, minthogy szerinte az USA-ban az ipari rendszeren kívül maradnak még a szegény rétegek, valamint a művészek és az értelmiség. E két csoport az ipari rendszerrel szemben áll. Az első csoport már kezd tevékenyen fellépni a technikai haladás ellen, a másik harcol a levegő, a víz szennyeződése és az ipari üzemek nem megfelelő elhelyezése ellen. Mindkét esetben az ipari rendszer viselné a terheket, ha kénytelen lenne teljesíteni e követeléseket.

Időnként az állam kénytelen védekezni az ipari rendszeren kívüli társadalmi irányzatok érdekeit. Sok függ ezek aktivitásától. Más esetekben bizonyos szerepet játszik a hagyományok, a demokratikus eredmények és vívmányok fenntartásának szükségessége.

Az ipari technokrácia és politikai-katonai lobby szövetsége jelentős túlsúlyal rendelkezik az egyéb csoportok konglomerátuma felett.

Galbraith tisztán látja, hogy az Egyesült Államokban a társadalom tehetetlen az ipari rendszerrel és a politikai-katonai komplexummal szemben. Elismeri, hogy az amerikai elnökök könnyebb növelni a fegyverkezési kiadásokat, mint csökkenteni. Sajnos nem vonja le a következtetést, hogy az adott vi-

szonyok között ez szükségszerű. Felismeri, hogy az ipari rendszer úgy alakítja a bel- és külpolitikát, ahogy számára hasznos, de a civilizáció számára halálos lenne, ha útját nem állnák. De hol vannak az erre képes erők?

A helyes válasz az lenne, hogy az USA-ban levő belső erők. Galbraith ezeket az erőket az értelmiségben látja. Ezzel azonban csak részben lehet egyetérteni. Ha az értelmiségnek kell aktív szerepet betölteni az ipari rendszer célját kiszolgáltató állam átformálásában, akkor erős szervezettel és meghatározott politikai arculattal kell rendelkeznie. Ez csak bizonyos belső és a külső körülmények kombinációjából jöhetne létre.

Galbraith hangsúlyozza, hogy csak a kapitalizmus jövőjéről és nem az ipari rendszer jövőjéről vitázik. Ez az állítás olyan színezetű, mintha két különböző dolgról lenne szó, holott a kettő ugyanaz. Az ipari rendszer a kapitalista ipari forradalom második fázisának jellemzője, ugyanúgy, mint ahogy az első fázist a szabad piac jellemezte.

Mivel az ipari rendszer nem képes az egész keresletet szabályozni, kénytelen számítani az állam segítségére. A teljes foglalkoztatás mellett sem ellenőrizheti az árakat és a béreket, s itt szintén az államban bízik. Az államot terheli a káderek képzése is. Mindezek következtében — állapítja meg — az amerikai ipari rendszer hasonlít a szovjet ipari rendszerhez, és ez a hasonlatosság egyre fokozódik. Galbraith ezt a körülmények kedvező találkozásának tekinti és hozzáteszi, hogy éppen Marx nem bízott.

Marxnak volt igaza és nem Galbraithnak. Először is Galbraith túl egyszerűen fedezi fel az ipari rendszert a szocializmusban. Bár bizonyos külső hasonlóságról lehet szó, de lényeges különbség van a szocialista és a kapitalista állam funkciója között. Hiszen maga Galbraith állítja, hogy az USA-ban az állam az ipari rendszert szolgálja ki, a szocializmusban pedig az egész társadalmat. Ez pedig lényeges különbség! Továbbá kijelenti, hogy az USA-ban a technostruktúra az állammal egyesült. Amint ironikusan megjegyzi: a nyugállományba helyezett tábornoak és tengernagyok a rt.-okban vállalnak tisztséget és ennek következtében azokat félig államosították. Ha ez igaz, akkor honnan ered az a nézet, hogy e két alapvetően különböző rendszer közelíteni fog egymáshoz?

Nem fogadható el az általa felvázolt

megközelítési módszer sem. A technikai és a szervezési haladáson alapuló tervezéssel helyettesített piac mit sem változtat a kapitalizmus lényegén. Igaz, hogy a kapitalista tulajdonviszonyok anakronizmusa még leplezetlenebbé vált, de világos az is, hogy a szocializmus nem jöhet önmagától, valamint az is, hogy az ipari rendszert a romantikus értelmiség nem tudja megváltoztatni.

Galbraith érdeme a problémák fellelése, és nem lehet elmarasztalni azért, mert nem talált kiutat a bűvös körből. E kiút a kapitalizmus megsemmisítése nélkül nem képzelhető el.

(Ism.: *Makaruk Ludwik*)

Lutz, Christian: Technikai „szakadék” az USA és Nyugat-Európa között

(Neue Zürcher Zeitung, Zürich, 1968. január 7., 13., 16., 17.)

1965 óta sok szakember vizsgálja: mennyire megalapozott az a megállapítás, hogy a műszaki fejlődésben Nyugat-Európa lemaradt az Egyesült Államok és a Szovjetunió mögött; s hogy Európa miképpen zárkozhatna fel. A „technological gap” tényét az OECD 1965-ben készült tanulmánya — elsősorban a kutatási és a fejlesztési ráfordításokat vizsgálva — adatokkal támasztotta alá.

Európa műszaki lemaradása — vagy legalábbis a lemaradástól való félelem — nem új tünet, írja a szerző. Már a múlt században több „műszaki inváziót” élt át. Az utóbbi években azonban a gyarmatok elvesztése, a világháború utáni újjáépítés (főképp amerikai tőkével) és — különösen napjainkban — az amerikai beruházások gyors növekedése Nyugat-Európában kifejezetten aggodalmat keltett az érdekeltek között. Sokan már az európai magánvállalatok „kolonizálódásáról” kezdenek beszélni. A kiszolgáltottság érzését és az amerikai fölényt Európa az utóbbi időben egyre jobban érzi. Elsősorban Franciaországban félnek attól, hogy a kőolajiparban és a számítógépiparban az USA világalomra tör. Ezt igazolni látszik például az is, hogy az amerikai kormány megtiltotta az IBM-nek nagy computer szállítását Franciaországba a nukleáris program végrehajtásához.

A „személyes” ügyektől eltekintve tény — állapítja meg Lutz —, hogy a nyugat-európai piacon a változásokra az amerikai vállalatok gyorsabban reagálnak, és ezzel sikerül is vásárlóerőt elszívniuk a nyugat-európai cégek előtt. Ez az előny nemcsak a dinamikus amerikai vezetés következménye, hanem az amerikai „gigantizmus” eredménye is. A koncentrált ipar, az óriás tőkék, a hatalmas belső piac és az állam segítségével teszi lehetővé a gyors piaci reakciókat.

Éppen ezért az amerikai „uralom” ellen Nyugat-Európában megerősödtek az integrációs törekvések, elsősorban a Közös Piac országai között, és a lemaradástól való félelem egy sor koordinációs tárgyalást indított meg, amelynek kezdeményezői a franciák és az olaszok.

Megvan-e valójában a technikai elmaradás általában és milyen tényezőknek tulajdonítható? — teszi fel a kérdést a szerző cikke második részében. A választ mindenekelőtt a kutatási és a fejlesztési kiadások összevetésével igyekszik megadni. Ennek alapján a három legnagyobb nyugat-európai országban — amelynek népessége együttvéve csak 1/5-del marad el az amerikai mögött — a kutatási és fejlesztési kiadások az USA hasonló kiadásainak csak 1/7-ét érik el. Az EFTA és a Közös Piac országainak összesített kutatási, fejlesztési ráfordításai az amerikaiaknak csak harmadát teszik ki. Pusztán a ráfordítások összehasonlítása azonban nem tükrözi a valóságos helyzetet, mivel Európában a kutatás és a fejlesztés olcsóbb — hozzávetőleges számítások szerint kb. 1/3-dal — mint az Egyesült Ál-

lamokban. A műszaki színvonal összehasonlító adatai az USA-ban és a legfejlettebb nyugat-európai országokban a múlt évben az 1. sz. táblázat szerint alakult.

Svájc kivételével a kutatási erőfeszítések hatékonysága a nyugat-európai országokban nem megfelelő. Ez azt jelenti, hogy a licencia vásárlás költségei nem hoznak megfelelő bevételt, ez főképp Nagy-Britanniára jellemző. Az újdonságok bevezetése nem elég gyors, nem elég hatékony. A cikk szerint itt tulajdonképpen nem is kutatási és a fejlesztési ráfordítások a döntőek, hanem a műszaki fejlesztési kapacitás. Európában pedig nem a kutatási, hanem a fejlesztési kapacitások elégtelenek. Az amerikai knowhow-k importja Európának sokat jelent, azonban az amerikai példa korlátlan átvétele és alkalmazása, nem jelentene optimális ráfordítást, hiszen a gazdasági növekedés kis része függ csak közvetlenül a kutatási és a fejlesztési ráfordításoktól.

Az amerikai ipar nyugat-európai előretörésének és gyors műszaki fejlődésének okait keresve, a szerző megállapítja, hogy egyik ok az állam nagyarányú részvétele a kutatások és a fejlesztések finanszírozásában, elsősorban a kulcspárágokban. Az állami finanszírozás az elektrotechnikában például exportszubszencióként hatott, és lehetővé tette a nagy amerikai monopóliumoknak, hogy az európai piacon vezető helyet szerezzenek.

Az állami eszközök arányát a vállalati kutatási és fejlesztési kiadásokban néhány iparágban mutatja a 2. sz. táblázat.

1. sz. táblázat

Megnevezés	USA	Franciaország	Nyugat-Németország	Nagy Britannia	Japán	Svájc
1 lakosra jutó bruttó termék (\$-ban)	3560	1920	1900	1810	850	2350
1 munkaóra jutó termelés USA áron USA = 100	100	50	50	47		48
Kutatási és fejlesztési kiadások a bruttó termék %-ában	3,7	1,9	1,6	2,3	1,5	2,5
1 lakosra jutó kutatási és fejlesztési kiadás (\$-ban).	110,5	27,1	24,6	39,8	9,3	54,3
10 000 lakosra jutó kutatók és műszakiak száma	35,8	17,9	18,0	29,4	19,5	
1 millió lakosra jutó számítetek száma (1966) ...	152	32	50	35	22	59

Megnevezés	USA	Franciaország	Nyugat-Németország	Nagy-Britannia	Japán	Svájc
Repülőgépgyártás	90,4	78,3	—	84,3	—	—
Elektrotechnika	61,8	29,9	4,0	36,0	0,5	—
Vegyipar	15,9	2,8	—	—	0,1	—
Összesen:	51,7	32,0	14,0	37,3	0,5	1,1

Az elektrotechnika nélkülözhetetlen előfeltétele egy sor más iparág fejlődésének, és ezért — nem utolsósorban persze politikai okokból is — az amerikai állam rendkívüli mértékben elősegítette fejlődését. A computer ipar fejlődése — az elektrotechnikán belül — rendkívül tanulságos Európa számára: a számítógép ma már „kulcstermék”, amely egyidejűleg eszköze is a vezetési stílus gyökeres átalakításának. A computer elemeit Európában fedezték fel, és Európa ma Amerikától vásárolja a computereket. Az amerikai ipar főlényét e téren jórészt az teremtette meg, hogy a tudományos ismereteket rendkívül gyorsan alkalmazták a gyakorlatban és ebben nagy szerepe van az amerikai management szoros együttműködésének az egyetemekkel és az állammal. Az IBM társaság „karrier története” — a computer gyártásban 1954-ben világpiaci részesedése 0 volt, 1966-ban 73%, Európában 80% — az amerikai vezetési stílus eredménye, amelyben megmaradt az úttörő szellem és a dinamizmus.

Mindez azonban nem jelentheti azt, hogy Nyugat-Európának más területeken le kellene mondania a gazdasági versenyről. Sőt, most éppen azokra az ágazatokra kell koncentrálnia erőit, amelyek még erősségei. Az amerikai technika és vezetési stílus importja ebből a szempontból nem is feltétlenül negatív Nyugat-Európa számára. Az európai autóipar konkurrenciaképes, éppen azért mivel másfajta termékeket gyárt, mint az amerikai autóipar, és megfelelő piaccal is rendelkezik. Az európai hajóipar, gépipar és vegyipar szintén azok az ágak, amelyek világszinten megállják helyüket. A készülékgyártás — bár ebben Japán jelentős eredményeket ért el az utóbbi időben — szintén versenyképes. A textilipar, a szintetikus szálak gyártását tekintve, például egyáltalán nincs lemaradva az amerikaitól.

Az európai vas- és acélipar példája pedig azt mutatja, hogy modernizálása gazdaságilag nem fizetődne ki, elvonná a gazdasági eszközöket más iparágaktól, és nem hozná meg a kellő gazdasági eredményt. Japán ebben az ágazatban még az amerikainál is fejlettebb technikával rendelkezik. Japán példája más szempontból is érdekes; a technikát eddig túlnyomórészt importálta, mivel számára olcsóbb volt, mint a hazai kutatási és fejlesztési bázis kiépítése.

A tudás nélkülözhetetlen, de nem legfontosabb előfeltétele a gazdasági sikernek, sokkal inkább eredménye az aktív vezetés, a szorosabb piaci kapcsolatok, az alapkutatás és a piaci értékesítés időbeli közelítése. Az amerikai ipar példájának tanulsága Nyugat-Európa számára az, hogy az optimális üzemenagyság mindenkor a piac függvénye, s hogy a monopolista konkurrencia igen hatékony eszköz a fejlesztés gyorsítására. Nyugat-Európában a megfelelő vállalatnagyság az európai piac kitégítésével érhető el a vámsorompók „felemelése” és az egységes szabadalmi rendszer útján.

(Ism.: *Mausecz Zsuzsa*)

Vladimir Drasmanovic: A világgazdaság fejlődésének néhány irányzatáról

(International Problems, Belgrád, 1967.)

A világgazdaság valósága, amelyről nyugodtan állíthatjuk, hogy még mindig kialakulásának szakaszában van, olyan mértékben ellentmondásos, hogy komplex elemzésének kísérlete gyakran módszertani akadályok miatt hiúsul meg. Folyamatai sokszor eltérnek attól, amit a társadalom jelenlegi fejlettségi fokán

elérhetne vagy megvalósíthatna. A cikk csupán az általános világgazdasági folyamatokon belül kísérel meg bizonyos fontos belső összefüggéseket kimutatni, és a fejlődés néhány érdekes trendjére rámutatni.

A modern tudományban nem annyira az új találmányok nagy száma a lenyűgöző, hanem inkább a technika fejlődésének dinamizmusa, állandó gyorsulása. Ez egyben bizonyítja, hogy a *tudományos műszaki forradalom* korába lépünk. Ennek fő erői a gazdaságilag fejlettebb két országban, az USA-ban és a Szovjetunióban koncentrálódnak. Nagy árat fizetnek azért, hogy külön-külön próbálják bevezetni a legújabb technika vívmányait. Más oldalról a verseny komoly hajtóerőt jelent, s mivel a verseny a katonai fölény vagy egyensúly elérésében csúcsosodik ki, napjaink groteszk vonása, hogy a legnagyobb előrehaladást a katonai célokra termelő ágazatokban érik el. A műszaki forradalom serkentő változásokat eredményezett a modern gazdaságban: a mezőgazdaság a fejlett tőkésországokban ipari ágazattá vált; a termelés és a fogyasztás szerkezete gyorsan változik — a fejlett tőkésországok többségében a kereslet még mindig, főleg, a késztermékekre irányul, az USA-ban viszont a hangsúly már a szolgáltatásokra tolódott át. Ezekben a fejlett országokban a termelőkapacitások erősen telítődtek, és ezért a műszaki átalakulás egyre inkább a már meglévő kapacitások modernizálását jelenti és nem újak létesítését. Az óriásira duzzadt kapacitások az automatizálás tömegtermelést tesznek lehetővé, ehhez viszont elengedhetetlen a piacok kiterjesztése. Ez a követelmény elősegíti a mammutvállalatok és óriásmonopóliumok kialakulását. A tudományos-technikai forradalom egyik következménye a társadalom egyre fokozódó etatizálása.

A háború utáni kapitalizmus működésében számos új vonás figyelhető meg. Ezek egy része hosszú távon ható, strukturális jellegű. Így a háború után a fejlett tőkésországok fejlődési üteme gyorsabb volt, mint bármely korábbi, hasonló időszakban. A gazdasági növekedés stabil volt, a katonai termelés a gazdaság elválaszthatatlan részévé vált. A teljességre törekvés igénye nélkül felsorolja a háború utáni kapitalizmus főbb jellemzőit: a) A ciklikus ingadozások jellege, tartóssága, intenzitása és hatása megváltozott. Az ingadozások gyakoribbak, de rövid ideig tartanak és igen enyhék. A termelés visszaeséseinek szá-

zalékai sokkal alacsonyabbak, mint a háború előtt. Különösen fontos, hogy megszűnt az Egyesült Államok és Nyugat-Európa ciklikus ingadozásainak korábbi szoros kapcsolata. b) Változások következtek be a profitráták trendjében is. Az utóbbi húsz év fejlődési eredményei növelték a tőkejövedelmek megszerzésének egyenlőtlen lehetőségeit, és ezáltal tovább növelték a profitráták trendjének bizonytalanságát. A modern etatiztikus kapitalizmusban a profitráták kiegyenlítődének és az átlagprofitráta csökkenésének tendenciája még inkább absztrakciónak tűnik, mint korábban. c) Új jelenség a haditermelés beépülése a modern gazdaságba. A haditermelés hatása a konjunkturális mozgásokra kettős: az összkereslet, a foglalkoztatottság és a kapacitáskihasználás befolyásolásán keresztül stabilizáló hatást fejt ki; a kereslet mesterséges növelésével viszont az inflációs nyomás egyik forrása. Hosszú távon pozitív hatása, hogy fokozott felhalmozásra és a kutatások koncentrálására kényszeríti a gazdaságot. Ugyanakkor elmélyíti a strukturális problémákat azzal, hogy tartósan deformálja a gazdaság normális fejlődését. d) A kereslet szabályozásának új eszközei, ami elsősorban a kereslet mesterséges növelésének meg-megújuló rohamait jelenti. e) A háború után csökkent a fejlett tőkésországok gazdasági érdeklődése a fejlődő országok iránt. Ma már sem tőkeelhelyezési, sem áru-felvevő piacként nem játszanak elsődleges szerepet a fejlett tőkésországok számára.

A háború után a világgazdaságban átrendeződtek az erőviszonyok és az ipari policentrizmus kialakulásának tendenciái figyelhetők meg. A fejlett tőkésországok viszonylag gyors növekedési ütemet értek el, bár ez az ütem az utóbbi években enyhén csökkenő irányzatú. A szocialista országok sokkal gyorsabban növelték gazdaságukat a tőkésországoknál, de az ütemcsökkenés sokkal élesebb irányzatot öltött, mint ott. A fejlődő országok nagy részében a gyors növekedési szakaszt drasztikus lassulás követte. Ez a fejlődés oda vezetett, hogy a három országcsoport növekedési üteme 1964-ben megközelítően azonos volt: a szocialista országokban mintegy 6%-os, a fejlődő és fejlett tőkésországokban mintegy 5%-os volt a növekedési ütem. Ez talán azt jelenti, hogy a szocialista és a tőkésországok közötti távolság csökkentésének üteme erősen lassult az elmúlt években. Nyugat-Európa nagymértékben előretört az USA rovására, bár

az eredményeket nem szabad abszolútizálni, mert az USA-ban a bruttó termésnek csupán a növekménye 18 hónap alatt annyi, mint Kína vagy Olaszország egy évi termelési értéke. A növekedési ütem alapján mindenesetre két csoportba sorolhatók a fejlett tőkésországok. A rendkívül dinamikus fejlődő országok közé tartoznak — Belgium kivételével — a kontinentális Nyugat-Európa fejlett tőkésországai és Japán, a másik csoport növekedési üteme viszonylag

lassú volt, ide tartozik USA, Kanada, Nagy-Britannia és Belgium.

A háború után — a világgazdaság viszonylag gyors fejlődése ellenére — *elmélyültek a gazdasági fejlődés és a nemzetközi munkamegosztás egyenlőtlenségei*. Különösen érzékenyen érinti ez a jelenség a fejlődő országokat. A nemzetközi kereskedelem összvolumene erősen bővült, de ezen belül az egyes országcsoportok részesedése eltérően változott:

Az egyes országcsoportok részesedése a világkereskedelemből	1938	1948	1953	1961	1964
Fejlett tőkésországok	67,7	64,2	64,8	67,0	69,4
Szocialista országok	8,4	6,2	9,5	11,7	10,9
Fejlődő országok	23,9	29,6	25,7	21,3	19,7

A három csoporton belüli kereskedelem a világkereskedelemnek kb. 63%-át teszi ki, amelyből a fejlett tőkésországok 52%-kal, a szocialista országok 7%-kal és a fejlődő országok 4%-kal részesednek, vagyis így még kedvezőtlenebb a táblázatban bemutatott kép.

A világgazdaság előbb vázolt fejlődési tendenciái mindhárom országcsoportban kettős folyamatot váltottak ki: az integrációs és a dezintegrációs törekvések érvényrejutását. Ezek a folyamatok közvetlen kapcsolatban vannak az állam és az állami intézmények szerepének megnövekedésével. Ezzel elérkeztünk a szerző talán legérdekesebb fejtegetéséhez, *az etatizmus és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok kérdéséhez*. Az etatizmus nemzeti és nemzetközi kategória, a nemzetközi gazdasági kapcsolatokba a nemzetgazdaságok és nemzeti érdekek képviselőjeként hatolt be, majd a társadalmi rendszer nevében lépett fel, és így fejlődött tovább. Ez a dualizmus vitalitásának és egyetemességének forrása. Az uralkodó állami és politikai mechanizmuson felül, az etatizmus az újratermelési és elosztási folyamatban fejt ki funkcióit, ellenőrzi az anyagi forrásokat, a szociális és gazdasági infrastruktúrát, utat tör a tudományos-technikai forradalomnak, monopóliummal bír a külső gazdasági kapcsolatok felett. Önmagában nem önálló társadalmi viszony, nem is termelési viszony, mégis olyan sok új elemet vitt a termelési viszonyokba,

hogy szinte úgy érezzük, helyettesítette az alapvető társadalmi viszonyt.

A külső gazdasági kapcsolatok terén az etatizmus a politikai és ideológiai tényezők — sokszor káros — jelenlétét vezet be, az autarchia és a protekcionizmus elemeit táplálja, valamint a nagy gazdasági formációk és blokkok kialakításának és a nemzetközi áru- és tőke-mozgás szabályozását célzó rendszerek és mechanizmusok létrehozásának tendenciáját váltja ki. Szabályozni igyekszik a világ jövedelmének elosztását és az országok és országcsoportok közötti munkamegosztást. A fejlődés oda vezetett, hogy különböző etatisztikus rendszerek kerülnek szembe egymással és végeredményben ez napjaink nemzetközi gazdasági kapcsolatainak központi problémája. Ugyanakkor rá kell mutatnunk, hogy a közvetlen vagy közvetett gazdasági viszonyokat nem a szocializmus és a kapitalizmus — mint termelési módok — hozzák létre, hanem meghatározott nemzetgazdaságok, regionális piacok és etatisztikus rendszerek. Ez az oka, hogy ezek a viszonyok politikai és ideológiai összeütközésekkel, blokk-korlátokkal és nem gazdasági eszközök alkalmazásával terhesek. Mindazonáltal a negatív aspektusoktól eltekintve, a két rendszer egymás mellett létezése a társadalmi és gazdasági fejlődésnek sok esetben pozitív ösztönzést ad.

(Ism.: Müller János)

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Neményi István: Beruházási politikánk

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967. 362 l.

Neményi István már több ízben készített értékes, összefoglaló, elemző munkát a gazdaságpolitika egyik leglényegesebb részterületét képező beruházáspolitikáról. Ez a könyve is, hasonlóan a korábbiakhoz, széles szakirodalmi bázisra támaszkodik, ami különösen a vitatott kérdések sokoldalú tárgyalásában mutatkozik meg. A ki-lenc fejezetre tagolódó könyv a beruházási tevékenység szinte minden lényeges kér-désével foglalkozik, gyakran részletesen ismertetve a kapcsolódó szakterületek problémáit is.

A szerző könyvét a gazdaságpolitika, beruházáspolitika definíciójával, illetve e kategóriák összefüggéseinek elemzésével kezdi, amelyeket a különböző időtartamú népgazdasági tervekkel kapcsol össze, és így bizonyos történeti áttekintés után el-jut az új gazdasági mechanizmus feltételrendszerében érvényesülő kölcsönhatásu-kig. A hosszú és középlejártú népgazdaságfejlesztési és az ezekhez kapcsolódó beruházási tervek tárgyalása során főként a tervek közgazdasági tartalmával fog-lalkozik, mellőzve — bizonyos mértékig érthető okokból — ezen tervek kialakítá-sának problematikáját.

A második és harmadik fejezet a beruházási politika, illetve pontosabban a *beruházási tevékenység történeti elemzését*, valamint a harmadik ötéves terv fej-lesztési céljainak ismertetését tartalmazza. A szerző a második ötéves tervidőszak tárgyalása kapcsán különös figyelmet szentel az ágazati szerkezet, a műszaki fej-lődés és a telepítéspolitika kérdéseinek.

A harmadik ötéves terv beruházási előirányzatainak sokoldalú tárgyalását azonban megalapozottabbá tehetné a szerző, ha a vizsgált időszakra vonat-kozó beruházáspolitika ismertetését összekapcsolja azon megfontolásokkal, ame-lyek végül is az ismertetett előirányzatok kialakításához vezettek. Talán, ha nem is a fentiekkel szoros összefüggésben, de szintén érdemes lett volna felvetni a kö-zéptávú népgazdasági tervekhez tartozó beruházási tervek kimunkálásának né-hány sajátos problémáját.

A könyv IV. fejezete a *beruházási tevékenység és az iparszerkezet* változásá-nak összefüggéseit elemzi. A szerző jelentős terjedelemben tárgyalja azokat a piaci, illetve ezzel szorosan összefüggő tényezőket, melyek megítélése szerint hatnak az ipar struktúrájára. Az egyébként érdekes, tartalmas fejezet jelentőségét azonban fokozta volna a technikai haladás struktúraalakító hatásának részletesebb tárgya-lása. A műszaki fejlődés és a beruházások kapcsolatának átfogó elemzése sajnos mindvégig hiányzik a könyvből.

A szerző az V. fejezetet a *beruházások foglalkoztatási kihatásainak* szenteli. A fejezet tulajdonképpen a jelenlegi munkaerőhelyzet értékelése, néhány vonatko-zásában a közeljövő perspektíváinak felvázolásával kiegészítve. Az olvasók szá-mára a fejezet legtöbbet adó része a munkaerőhiány beruházási konzekvenciáival foglalkozik.

A könyv VI. és VII. fejezete a *nemzeti jövedelem növekedése és a beruházások összefüggését, illetve a beruházások népgazdasági hatékonyságát* vizsgálja. A könyv-nek ez a része kétségtelenül a legérdekesebb kérdéseket veti fel, bár feltehetően célszerűbb lett volna a kevesebb kérdésre koncentrált kifejtés. Így ugyanis a téma fontos vonatkozásait a szerző a különböző vélemények ütköztetésén túlmenően csak egyes esetekben tárgyalja. Például vagy nem kellett volna érinteni a nemzeti jöve-delem felhalmozási és fogyasztási alapra való megosztásának módszertani problé-máit, vagy ha mégis, akkor semmiképpen sem ilyen lezárt, kategorikus formában. Hasonlóképpen idegenül hat a könyv szerkezetében a multiplikátor és akcelerator hatás szükségességének tárgyalása. Ezzel szemben nagyon színvonalasan elemzi a szerző az időtényező szerepét a beruházási tevékenységben. Hasonló érdeklődésre tarthat számot a gazdasági irányítás és a beruházások megvalósításának összefüg-géseit tárgyaló rész is.

A VIII. fejezet a *beruházás-gazdaságossági számítások* módszertani kérdéseinek elemzését tartalmazza és részletes kifejtést ad — s nemcsak módszertani szempont-ból — az áraknak a beruházások gazdaságosságára, hatékonyságára gyakorolt ha-tásáról. Különösen érdekes a beruházási javak piacának, illetve az itt kialakult áraknak az értékelése. Itt is, a könyv egyéb fejezeteihez hasonlóan, képet kapunk a szocialista országokban alkalmazott módszerekről is.

A könyv egyik legterjedelmesebb fejezete a *beruházások finanszírozásának problematikáját* vizsgálja. Az új gazdasági mechanizmus követelményeit is figyelembe vevő fejezet az állóalap-gazdálkodás pénzügyi konzekvenciáiból kiindulva, a vállalati alapok képzésével összekapcsolva ismerteti a különböző beruházásfinanszírozási formák sajátosságait, különös tekintettel a hitelre. Nagyon értékesek a beruházási hitelpolitikára vonatkozó, korántsem a végleges lezárás igényével kifejtett elvek. Kár azonban, hogy a szerző nem elemezte részletesebben a fejlesztési, beruházási tervek és a beruházási szférában ható gazdasági szabályozó eszközök kapcsolatát a jelenlegi helyzetben. Kétségtelenül nagy érdeklődésre tarthatna számot a beruházási tervek és a gazdasági szabályozóeszközök összehangolásának bemutatása az adott terv kapcsán.

Neményi István könyve az első olyan hazai munkának tekinthető, amely a beruházások problémakörében az új gazdasági mechanizmus követelményeit figyelembe véve ad átfogó ismertetést nagyrészt gazdaságtörténeti jellegű elemzés alapján. Különösen jelentős, hogy az áru- és pénzviszonyokat a korábbinál szélesebb körben felhasználó új irányítási rendszerrel összhangban tárja fel a korábbi időszakhoz képest megváltozott beruházásdöntési jogköröket és a beruházásokra ható piaci tényezőket. Ugyanakkor kiemeli azokat a tevékenységi köröket, melyek a fejlesztésben betöltött sajátos szerepüknél fogva továbbra is központi döntés tárgyát képezik.

Lehetséges, hogy kevesebb témára koncentrálva, Neményi István könyve többet adhatott volna, azonban még így is értékes tájékoztatást, hasznos útmutatást ad a szakterületen tevékenykedő, a beruházások iránt érdeklődő szakemberek számára.

Horváth Ferenc

A műszaki haladás problémái

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1967. 349 l.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó gondozásában, Ádám György szerkesztésében jelent meg a közelmúltban ez a tanulmánykötet, amelyet voltaképp egy korábban megjelent kötet („A műszaki fejlődés társadalmi és gazdasági hatása”) folytatásának tekinthetünk. Reméljük a további folytatás sem marad el, hiszen most is rendkívül értékes és érdekes, nehezen hozzáférhető tanulmányok, könyvrészletek, cikkek fordítását kapja az olvasó. Ilyen tanulmánykötet kiadásánál alapvető feladat a tanulmányok jó kiválogatása. A szerkesztő — ismerve az e témakörben megjelenő cikkek, könyvek sokaságát — ezt a feladatot, mindent összevetve, alapján jól oldotta meg.

A szerkesztő előszavában hangsúlyozza, hogy elsősorban Nyugat-Európa társadalmi jelenségeivel és a műszaki fejlődéssel kapcsolatos problémáival kívánja megismertetni az olvasót. Ebben az esetben viszont jó néhány — és éppen számunkra érdekes — ország ilyen fajta irodalmát hiányolhatjuk a válogatásból. Francia, angol, német, olasz szerzőktől olvashatunk tanulmányokat, de Ausztria, Svájc és a Benelux államok irodalma hiányzik a kötetből. Egyébként úgy vélem, a már eddig megjelent két válogatás után jogosan vetődhet fel az igény: a szocialista országoknak a műszaki fejlődéssel foglalkozó irodalma is megérdemelne már egy kötetet, figyelembe véve azt is, hogy az e témák iránt érdeklődők közül többen tudnak angolul, németül, franciául, mint csehül vagy lengyelül.

A kötet erénye, hogy a tanulmányok felvetnek átfogó elméleti problémákat is. (Ilyen például a termelő—nem termelő munka megkülönböztetése a technikai fejlettség magas fokán.) De majdnem ugyanilyen arányban szerepelnek a tanulmányokban ún. gyakorlati kérdések (például a szakszervezetek szerepe elbocsátások esetén).

A kötet 18 tanulmányt foglal magában. A továbbiakban csupán útmutatóként emelnék ki néhány érdekes problémát az egyes tanulmányokból.

B. *Trentin* előadásrészlete — „Új technika — Szakszervezetek — Osztályharc” címmel — a nyugat-európai országok mai foglalkoztatottsági szerkezetét, a II. világháború utáni reálbővönök mértékét ismerteti. Felveti az abszolút elnyomorodás elméleti problémáját, amelyet szerinte a marxizmus követőinek felül kellene vizsgálni. A munkásarisztokrácia fokozatos eltűnését is a mai kapitalizmus egyik ismertetőjegyének fogja fel. Szerinte az osztályharc új formái vannak kiala-

különbözően a gyors műszaki fejlődés talaján, és a munkásmozgalomnak — ezeket a tendenciákat felismerve — új utakon kell tevékenykednie. Ezzel kapcsolatban a modern vállalat jövedelempolitikáját elemzi, és ebben a szakszervezetek szerepét is.

S. *Mallet* francia szociológus figyelemre méltó tanulmányában a termelő és nem termelő munka megkülönböztetését teszi mérlegre, amelyet az automatizálás teljesen új módon vet fel: E két kategória „ma már mindinkább elszakad a fizikai és a szellemi munkával való azonosításon alapuló régi fogalmától, és elméletibb-gazdaságibb tartalmat nyer”. (93. l.) A munka átalakul, az ember a feltalálás és az ellenőrzés munkáját végzi. A foglalkoztatottság stabilitása is az automatizálás egyik legfontosabb jellemzője. A munkabér az automatizálás korában konstans költségelemmé válik, és egyre kisebb az aránya a költségekben.

Integráció megy végbe az új munkaszervezet következtében; az egyéni bér egyre kevésbé mérhető. A béreket a vállalat gazdasági helyzete határozza meg. A szerző sok francia példával támasztja alá tételeit, főképp ezért kiemelkedő tanulmánya.

A. *Barjonet* „A műszaki haladás és a munkásosztály struktúrája” című előadásában a munkásosztályban bekövetkező változásokat elemzi. A munkásosztályba beleérti a vállalati alkalmazottakat és a közalkalmazottakat is, mivel munkakörülményeik és munkájuk manapság már nem különbözik a munkásokétól.

G. *Friedrichs* könyvrészlete a vállalati automatizálást tűzi napirendre, és ezzel kapcsolatosan a szakszervezetek kettős szerepét; hogy egyrészt elősegítik a műszaki fejlődést, másrészt pedig védik a dolgozókat az indokolatlan elbocsátásoktól. A vállalatnak legalább 5 évre meg kell terveznie létszámszükségletét, és ha ezt nem teszi, viselnie kell a terheket, ha a gépesítés miatt hirtelen kénytelen elbocsátani embereit.

J. *Goldthorpe* és D. *Lockward* „A bőség és a brit osztálystruktúra” című cikke a munkásosztály elpolgáriasodásának tendenciáját vizsgálja, pontosabban azt, mennyiben van igazuk azoknak, akik a brit társadalomban a munkásosztály polgári életmódjáról beszélnek. Erről a kérdéstről több ízben vita folyt Nagy-Britanniában. Ez a szociológiai tanulmány tényekre alapozva állapítja meg, hogy az elpolgáriasodás sok szempontból nem bizonyított, és a bőségnek a munkásosztályra gyakorolt hatása még nem mérhető fel teljesen.

C. *Durand* szociológiai tanulmánya — „Társadalmi mobilitás és az osztálytudat” — egy felmérés következtetéseit írja le, amelyet 5 különböző iparágba tartozó párizsi nagyvállalatnál folytattak le. Munkásokat, alkalmazottakat, vezető és besorozott műszakiakat kérdeztek meg arról, milyen lehetőségeket látnak a társadalmi felemelkedésre.

H. P. *Bahrdt* könyvrészlete a többi között azt a jelenséget elemzi, hogy nyugat-német megfigyelések szerint az automatizálás kétféleképpen hat a munkásokra: vagy felemelkednek az üzemi „létrán” (ha a szakmai követelményeknek megfelelnek), vagy lecsúsznak. Ez a folyamat azonban gyáranként különböző; az is előfordul, hogy mindkét folyamatot egymás mellett megtalálhatjuk egy gyárban.

A. *Murcier* francia újságíró cikksorozata „A fehérgallérosok kiárusítása” az irodalmi szociográfia eszközével ír egy speciálisan francia gondról: az idős vezetőállásúak állástalanságáról. A francia vállalatok fiatal erőket akarnak alkalmazni, ezért átszervezések esetén — amelyek esetleg nem is lennének szükségesek — az idős vezetőket elküldik. *Murcier* megállapítja, hogy nem megoldott a szakemberek munkaközvetítése Franciaországban.

A kötet szövegében sok olyan átvett kifejezést találunk, amelyeket esetleg nem ártott volna közelebbről megmagyarázni vagy lefordítani. Ezzel szemben sok olyan szó is akad, amelynek magyar megfelelőjét is nyugodtan használhatták volna (pl. „legszervilisebb”). Még mindig nem megoldott egyes amerikai kifejezések fordítása (ezek nagy részét például a német szakirodalom is angolul használja). Ilyen az „industrial relations” kifejezés, amelynek merev fordítása (ipari kapcsolatok) nem fedti teljesen az eredeti értelmet. A szerkesztő érdeme, hogy lábjegyzetekben közzétett jó néhány tartalmi utalást olyan tanulmányokra, amelyek a kötet anyagának véglegesítése után láthattak napvilágot, valamint az is, hogy tájékoztatásként valamennyi szerző jelenlegi munkahelyét, foglalkozását megjelölte, tájékozódásképpen.

A kötethez Hegedüs András írt színvonalas bevezetőt.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Иван Т. Беренд

К вопросу средне- и восточноевропейской экономической интеграции

Освобождавшиеся от немецкой оккупации страны Средней и Восточной Европы, в которых происходили радикальные политические и общественные преобразования, нуждались во взаимной поддержке при решении своих трудных задач послевоенного восстановления. Прервались их старые торговые отношения и связи в области капиталов. Это вскоре привело к полной переориентировке внешней торговли. В исключительной мере возросла их торговля с Советским Союзом и между собой.

В скором времени возникли планы, согласно которым последующее восстановление развитие должно было бы строиться на экономической интеграции придунайских стран, на координации планов развития, на создании таможенного союза, на промышленной кооперации.

Помимо объективных затруднений осуществлению этих стремлений воспрепятствовало, главным образом, противостояние Сталина, и реализовалась концепция экономической политики, направленной на автаркическое развитие. Этим определялся и первый этап деятельности СЭВ, длившийся до 1954 года. Политические и экономические мотивы создания этой организации способствовали развитию ограниченной интеграции, осуществлявшейся путем двусторонней внешней торговли. Экономическая политика отдельных стран была проникнута автаркической концепцией. Отсталость интеграции в пятидесятых годах стала одним из важных источников экономических неурядиц — обострения структурных диспропорций, понижения жизненного уровня и т. д. Автаркическая политика развития в конце концов, вывернувшись наизнанку, оказалась непригодной для осуществления ее собственных исходных целей.

В 1954 году начинается новый этап истории СЭВ: страны приступают к пересмотру концепции экономической политики, связанной с сотрудничеством. С 1956 года снова наблюдается определенное продвижение вперед: усиливаются стремления к координации планов развития и к специализации производства и развития. Все же и в эти годы в действительности произошло лишь исключительно скромное развитие интеграции.

Соображения нового типа об интеграции осенью 1962 года достигают уровня совместного планирования, создания совместной плановой комиссии. Бурное развитие интеграционной экономической политики наряду с опознанием автаркических ошибок в большой мере объясняется политическими мотивами. Ее стремления, однако, в начале шестидесятых годов уже оторвались от реальных политических и экономических условий. Вопреки тому, что ее цели были направлены на развитие, эта экономическая политика также стала преградой на пути здорового развития интеграции.

Прошедшие чуть ли не четверть века свидетельствуют о том, что экономическая политика средне- и восточноевропейских социалистических стран в отношении их сношений между собой — с различными целями и характером, но, в конце концов, с аналогичными воздействиями — была проникнута серьезными ошибками как в конце 40-ых и первой половине 50-ых годов, так и в конце 50-ых и начале 60-ых годов. Для последнего десятилетия, которое еще не может стать предметом изучения с точки зрения истории экономики, во всяком случае характерно искание более реальных путей, что посредством новых решений, а главным образом, новых стремлений сможет представить новые возможности для продвижения вперед.

Ева Себен

Трудности измерения производительности и распределение по труду

Автор, в первую очередь, дискутирует с некоторыми положениями статьи Кальмана Сабо: «Новая система хозяйственного управления и мера распределения по труду» («Кэзгаздаги Семле» 1966 г. № 6). Она оспаривает, что есть необходимость в новом, общем макроэкономическом мерило распределения по труду, выражаемом на языке товарных отношений при социализме общественно необходимыми затратами труда.

По ходу строительства социализма материальное поощрение надо было распространить на все сферы, где его можно было разумно осуществить. Из-за этого — и не только вследствие косвенного характера воздействия товарных отношений — точное сопоставление выполняемых работ стало, действительно, невозможным, и пришлось и на макроэкономическом уровне искать хоть в какой-то мере применимых «обходных путей» (как квалификация, стаж и т. п.). Все же принцип распределения по труду — вопреки любым трудностям измерения — представляет твердую точку опоры в отношении пропорций зарплаток. Уровень заработной платы зависит от величины и темпов роста национального дохода.

На макроэкономическом уровне основная проблема заключается в том, чтобы при рассмотрении факторов, выражаемых конкретными пропорциями заработной платы, зарплаток, можно было выяснить, которые из них представляют собой конкретизацию распределения по труду, которые дополняют, и которые «корректируют» его. Трудности измерения производительности на микроэкономическом уровне также связаны с рядом обстоятельств.

В результате своих исследований Кальман Сабо в точке схождения макро- и микроэкономического уровней социалистического распределения нашел один из объективно необходимых способов согласования интересов. Этот способ, однако, — по мнению автора — не может служить новым макроэкономическим мерилом распределения по труду. В конечном счете обходные пути, связанные с квалификацией, должностью и т. п., а также пропорции заработной платы, регулируемые в централизованном порядке — как важные средства распределения по труду и на макроэкономическом уровне — не потеряют своей действительности и в будущем.

Мария Аугустинович

К общему применению межотраслевой модели

Открытая, статическая модель «затраты-выпуск» пригодна не только для определения связей между выпуском «брутто» и «нетто», но и для многостороннего описания структурных связей, возникающих по ходу производства и потребления. Обобщенная модель анализа, представляющая связи первоначальных затрат,

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

валовой продукции и конечного потребления параллельно разворачивается в двух аспектах: на основании коэффициентов затрат и коэффициентов выручки (абзацы 1—16). Модель, составленная в аспекте выручек независима от системы цен. В модели, составленной в аспекте затрат, относительные соотношения любых двух затрат, обращаемых на любые две цели потребления, независимы от системы цен. Эти показатели, таким образом непосредственно сопоставимы между странами и по времени без пересчета цен по статьям межотраслевых балансов (абзацы 17—31). Согласно фактическим данным составные коэффициентные матрицы и матрицы конечного потребления менее изменяются во времени и между странами, чем простые коэффициентные матрицы затрат и выручек (абзацы 32—41).

Анна Гелеи

Преобразование буржуазной теории о предприятии

В статье рассматриваются модели предприятий — микроэкономические модели, — строящиеся на математических методах.

В качестве первой проблематики автор анализирует основные теоретические упрощающие предположения традиционных моделей, действующих в условиях свободной конкуренции предприятий, и основные выводы из этих моделей в отношении рыночного равновесия.

Цель второй части заключается в представлении главных проблем, вытекающих из монополистического характера хозяйства, с точки зрения теории о предприятиях. С одной стороны, она указывает на несостоятельность упрощающих предположений моделей, действительных в условиях свободной конкуренции, в том случае, если цель этих моделей заключается в — каком бы то ни было абстрактном — объяснении функционирования предприятий. С другой стороны, она излагает основные типы моделей, каждая из которых старается приблизить абстрактные теории к новым — вытекающим из наличия монополий — явлениям хозяйства с какой-нибудь новой стороны. Автор выявляет, как изменяются в силу вышесказанного предположения моделей их целевые функции, а следовательно и выводы как относительно поведения предприятий на рынке, так и принципов их функционирования.

Наконец, наряду с критическими замечаниями она указывает и на некоторые аспекты, которые могут быть полезными с точки зрения разработки теории о социалистическом предприятии.

Миклош Хегедюш

Возможности развития венгерского сельского хозяйства в свете международного разделения труда

Продукты сельскохозяйственного происхождения играют важную роль во внешней торговле Венгрии, в особенности в отношении капиталистических стран. Однако форсированное участие нашего сельского хозяйства в международном разделении труда не только отвечает потребностям быстро развивающегося внешнеторгового обращения, но в то же время является и средством развития и повышения эффективности отечественного сельского хозяйства, а вместе с тем — и народного хозяйства. Автор делает попытку определить порядок величины преимуществ, вытекающих из конкретной замены продуктов. Прекращение выращивания подсолнечника и импортирование сырья для отечественного производства растительного масла, при этом повышение экспорта говядины в результате одновременного расширения выращивания кормовых может принести добавочную прибыль порядка 5,5 миллиона долларов. По мнению автора, в результате указанной замены продуктов выручка с сельскохозяйственной территории, переведенной на выращивание кормовых, увеличится приблизительно на 50%, значительно расширится ввоз из капиталистических стран, что в свою очередь позволит повысить нашу экспортную способность — а это выгодно как для развивающихся стран, так и с точки зрения отечественной промышленности.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Iván T. Berend:

To the problem of economic integration in Central and Eastern Europe

The Central and Eastern European countries liberated from German occupation underwent radical political and social changes. In the difficult task of after-war reconstruction they had to rely on each other. Their old commercial and capital connections had been severed. This soon led to a full re-orientation of foreign trade. Trade with the Soviet Union and among each other rapidly increased.

Soon plans were born which intended to found the development following reconstruction on a broad economic integration of the countries in the Danube basin, on a coordination of development plans, the realization of a customs union and industrial cooperation.

In addition to objective obstacles these efforts met mainly with the resistance of Stalin and became frustrated; instead, an economic policy of independent development was asserted. The first period of CMEA, up to 1954, was also determined by this kind of approach. The political and economic motives which had brought about the organization promoted a limited integration to be realized by way of bilateral trade. Economic policy in the individual countries was dominated by autarkic views. The backwardness of integration was an important source of the economic disturbances appearing in the fifties (growing structural disproportions, declining level of living, etc.). Finally, the autarkic development policy—having defeated its own purpose—proved to be inefficient for attaining its original objective.

With 1954 a new phase in the history of CMEA has begun: a revision of the concepts of economic policy connected with cooperation has started. A new decided progress can be observed from 1956: increased efforts are made at coordination of plans and at specialization in production and development. But the progress towards real integration was still modest even in these years.

By autumn 1962, the new-type integration ideas arrived at the concepts of common planning and a common Planning Office. This rapid development of integration policies is to be explained — in addition to the realization of the mistakes of autarkic development — mainly by political motives. However, these efforts left the ground of political and economic realities already at the beginning of the sixties. In spite of its progressive objectives, even this economic policy has become a hindrance to advancing towards a sound economic integration.

The almost 25 years of recent past have proven that the economic policies of the Central and Eastern European socialist countries relating to their mutual connections were permeated by grave mistakes both at the end of the forties and in the fifties, as well as at the beginning of the sixties. Even if policies had at different periods different aims and different character, they had finally the same effects. The last five years—which cannot yet be subject to investigations of economic history—are at any rate characterized by a more realistic approach which may open new possibilities of progress with its solutions and, mainly, with its aims.

Eva Szeben:

Difficulties of measuring performance and the principle of distribution according to the work done

The author challenges mainly some statements in an article by Kálmán Szabó, entitled „Az új mechanizmus és a munka szerinti elosztás mércéje” („The new economic mechanism and the standard of distribution according to work”) published in *Közgazdasági Szemle*, 1966. No. 6. She doubts the necessity of a novel macroeconomic measure of distribution according to work done which is, in terms of commodity relations under socialism, the socially necessary labour input.

In the course of building socialism, material incentives should be extended essentially to all fields where they can be purposefully applied. Therefore—and not merely because of the “indirect relationship” due to commodity relations—an accurate comparison of works performed has, indeed, become impossible and other “roundabout” ways had to be chosen which might be somehow used also on macro-economic level (qualification, length of service, etc.). Still, in spite of all the difficulties of measurement, the principle of distribution according to the work done provides a firm basis for relative earnings. The wage level depends on the size and growth rate of national income.

The major difficulty on macro-economic level is to clear up when “settling” factors influencing the concrete proportions between wages and earnings, which of them conform actually to distribution according to work done, which complement it and which should be considered as “corrections” of the principle. The difficulties of measuring performance may be traced back to several reasons even on micro-economic level.

As a result of his researches, Kálmán Szabó has found an objectively necessary method of harmonizing interests at the point where macro- and micro-economic levels of socialist distribution intersect. In the author's opinion, however, this cannot be considered to be a new, macroeconomic measure of distribution according to work. In the final analysis, the “roundabout” ways connected with qualification, appointment, etc., as well as the centrally directed wage proportions—as important means even on macro-level of realizing the principle of distribution according to work done—cannot fall into disuse in future, either.

Mária Augustinovics:

On the generalization of the input-output model

The open static input-output model is suited not only for establishing the connection between gross and net output, but also for a many-sided description of the structural relationships emerging in the course of producing and utilizing the social product. This generalized framework of analysis is presented parallelly, according to two approaches: on the basis of the input and the output coefficients. The model based on the output approach is independent of the price system. In the input approach the ratios between two types of inputs used in two absorbing sectors are also independent of the price system. Indicators of these types may be directly compared between countries and over time without re-pricing input-output tables. According to empirical data, the more complex parts of the model change less over time and differ less between countries than the simpler ones.

Anna Gelei:

Transformation of the capitalist theory of the enterprise

The article treats the microeconomic (enterprise) models relying on the application of mathematical methods.

First the author analyses the major theoretical simplifying assumptions of the traditional competitive models of the firm and the major conclusions to be derived from them in respect of market equilibrium.

The second part aims at presenting the major problems for the theory of the firm emerging from the monopolistic character of the economy. On the one hand, it points out that the simplifying assumptions of the competitive models are untenable if the aim of the models is to give an explanation—however abstract—of the enterprises' operation. On the other hand, it reviews the major types of models, each of which tries to approximate by abstract theories from some new aspect the new phenomena of the economy emerging from the existence of the monopolies. The author proves how—owing to the above—the assumptions of the models, their objective functions get modified and, together with them, also the conclusions to be drawn for the market behaviour and operation principles of the enterprises.

Finally, in addition to some critical remarks, a few points are stressed which may be useful in working out a socialist theory of the firm.

Miklós Hegedüs:

Possibilities of developing Hungarian agriculture, as reflected by the international division of labour

Commodities of agricultural origin play an important role in Hungarian foreign trade, particularly in capitalist relation. An increased participation of agriculture in the international division of labour meets, however, not only the requirements of a rapidly expanding foreign trade but is also a means to develop and raise the efficiency of Hungarian agriculture and the economy as a whole. On hand of a given exchange of commodities the author attempts to quantify the advantages emerging. By abolishing sunflower production and importing the raw materials for domestic vegetal oil production, and simultaneously increasing fodder production, the additional beef to be exported may yield a surplus of 5,5 million dollars. According to the author this exchange would increase the yield of the agricultural area converted to fodder production by about 50 per cent and expand considerably imports from advanced capitalist countries, which enables us again to improve our export situation.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A tartalomból

FRISS ISTVÁN :

Közgazdasági kutatások a népgazdasági tervezés szolgálatában

ESZE ZSUZSA :

A devizaárszorzó és az árrendszer

AUSCH SÁNDOR :

A bilateralizmus és multilateralizmus problémái a KGST-országokban

LUKÁCS LÁSZLÓ :

Az iparosítás lehetősége Fekete-Afrika fejlődő országaiban

SZITA JÁNOS :

Az európai szocialista országok gazdasági integrációja kérdéséhez

XV. évfolyam

1968. június

TARTALOM

<i>Friss István</i> : Közgazdasági kutatások a népgazdasági tervezés szolgálatában	653
<i>Esze Zsuzsa</i> : A devizaárszorzó és az árrendszer	676
<i>Ausch Sándor</i> : A bilateralizmus és multilateralizmus problémái a KGST-országok külkereskedelmében és fizetési forgalmá- ban	687
<i>Husztli Ernő</i> : A népgazdaság pénzforgalmi kapcsolatainak össze- vont mérlege (1961—1966)	702
<i>Lukács László</i> : Az iparosítás lehetősége Fekete-Afrika fejlődő országaiiban	721
VITA	
<i>Szita János</i> : Az európai szocialista országok gazdasági integrá- ciója kérdéséhez	739
SZEMLE	
Sertésciklusok a tőkés és a szocialista gazdaságban (<i>Kövesi Já- nos</i>)	753
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ	
Doktori értekezés vitája (<i>B. L.</i>)	767
FOLYÓIRATSZEMLE	
L. V. Kantorovics—A. L. Vajnstejn: A beruházások differenciá- lis hatékonyságának kiszámítása aggregált makroökonómiai mo- dell alapján — J. Kahn: A font, a dollár és a francia gazdaság — Algéria gazdasági helyzete — W. Leontief: Az input-output analízisban és a nemzetgazdasági számvitelben végzett aggregá- lás egy alternatívája	775
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Dr. Kovács Géza: Gazdaságpolitikai célok és a mechanizmus (<i>Bors László</i>)	782
Papp Sándor: A különbözőzeti földjáraadék és a gazdaságpolitika (<i>Halasi László</i>)	785
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	788

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Auch Sándor kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője; **dr. Bors László** kandidátus, a Közgazdasági Szemle munkatársa; **dr. Esze Zsuzsa** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet főmunkatársa; **Friss István** akadémikus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója; **Halasi László**, a Budapesti Műszaki Egyetem adjunktusa; **dr. Husztli Ernő**, a Magyar Nemzeti Bank osztályigazgató-helyettese; **dr. Kövesi János** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Lukács László** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Szita János** kandidátus, a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságának vezetője.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovics Mária, Bálint József, Bognár József, Cukor György, Csendes Béla, Csikós-Nagy Béla, Erdős Péter, Fekete Ferenc, Friss István, Ganczer Sándor, Garamvölgyi Károly, Háy László (elnök), Hetényi István, Huszár István, Kornai János, Nagy Tamás, Péter György, Ripp Géza (főszerkesztő), Szabó József, Szabó Kálmán, Vajda Imre

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztőség: Budapest, V., Széchenyi rakpart 3. I. emelet. — Telefon: 313—975, 116—460, 123—570

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010
Terjedelem: 8^{3/4} ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1968. május 8.

68.0664 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010. MNB egy-
számlaszám: 46., csekkbefizetési számla: 05.915.111—46; az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN,
Budapest, V., Váci utca 22. Telefon: 185—612; a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODA 1. számú
HIRLAPBOLTJÁBAN, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. és bármely postahivatalban,
csekk számlaszám egyéni: 61 094, közületi: 61 066. MNB egyszámlaszám: 8.

Előfizetési díj egy évre 120 forint.

FRISS ISTVÁN:

Közgazdasági kutatások a népgazdasági tervezés szolgálatában

Kiindulási alap

Vizsgálódásainkban döntően ama kutatások természetével, jellegével foglalkozunk, amelyek az országunk egész gazdaságát átfogó tervvel és tervezéssel, röviden a népgazdasági tervvel és tervezéssel kapcsolatosak. Persze, a népgazdasági tervezés magában foglalja például a munkaerő-tervezést, a külkereskedelmi tervezést stb., de ezeket és a tervezés egyéb területeit a népgazdasági tervvel való összefüggésükben, a népgazdasági tervezés részeként tartalmazza. Végső fokon ugyanis a tervezéssel kapcsolatos kutatásokat azzal a céllal vizsgáljuk, hogy népgazdasági tervünk tudományos megalapozottságát növeljük, a tervet mennél tökéletesebbé tegyük.

Népgazdasági tervek készülhetnek — amint mondani szokták — hosszú távra: tíz, tizenöt vagy húsz évre, rendszeresen készülnek ötéves és éves népgazdasági tervek, néha, illetve egyes országokban féléves vagy ennél rövidebb időre szóló tervek is. Vannak vonások, amelyek mindezekben a népgazdasági tervekben előfordulnak, tehát közösek, és megfelelően van e terveknek közös problematikájuk is. Emellett azonban a különböző időtávokra készülő terveknek megvan a maguk külön problematikája. A következőkben főleg az ötéves tervezés igényeit tartom szem előtt, nem valamilyen elvi vagy tudományos okból, hanem egyrészt mert az új mechanizmusban az ötéves tervek szerepe megnő, másrészt mert személyes körülményeim folytán elsősorban ezekkel foglalkoztam. Megállapításaim nagy része viszont nemcsak ezekre a tervekre érvényes, ezért a továbbiakban nem is beszélek a tervek időtartamáról.

Központi, az ország egész gazdaságát átfogó tervezés ma nagyon sok, a társadalmi-gazdasági fejlettség különböző fokát elért államokban folyik. Nálunk, illetve a szocialista államokban folyó népgazdasági tervezésnek az ad különleges jelleget és fontosságot, hogy a terv a társadalmi-gazdasági fejlődés tudatos központi irányításának alapja és nagyon fontos eszköze. Nekünk tehát nem arra a kérdésre kell választ keresnünk, hogy általában milyen legyen egy népgazdasági terv, hanem arra, hogy *milyen követelményeket kell kielégítenie a társadalom gazdasági irányítását szolgáló tervnek*, és hasonlóképpen a kutatásra vonatkozó kérdéseknél is helyes szem előtt tartanunk vizsgálódásaink említett alapvető célját.

Nálunk a vezető osztály és egyre inkább az egész társadalom bizal-

mából a társadalmi érdek képviselője és ezért a társadalmi fejlődés központi tudatos irányításának szerve a párt. A népgazdasági tervet kidolgozó szerv az Országos Tervhivatal. Mindkét megállapítás leegyszerűsíti a tényleges helyzetet. Ténylegesen ugyanis a központi irányítás sem csak a párt feladata, a terv kidolgozásában pedig a Tervhivatalon kívül szervezetek, szervezetek stb. széles köre vesz részt. De tekintsünk el az egyszerűség kedvéért mindezekről, még a kormánynak és az országgyűlésnek a tervvel kapcsolatos feladataitól is, és akkor a pártnak és az Országos Tervhivatalnak a tervvel kapcsolatos teendőit röviden abban összegezhetjük, hogy a párt (a kongresszus, két kongresszus között a Központi Bizottság) mint a társadalom egészének képviselője, mint a központi politikai szerv hozza meg a társadalmi-gazdasági fejlődés tudatos irányítását szolgáló döntéseket, az OT pedig mint a központi tervező szerv, egyrészt előkészíti a döntéseket, illetve ezek gazdasági vonatkozású részét, másrészt a döntések alapján elkészíti a tervet. Kutatni mindazokat a kutatás számára egyáltalán hozzáférhető, általa megközelíthető kérdéseket szükséges, amelyek a terv tudományos megalapozottságát növelhetik akár a döntésekkel, akár a tervekészítéssel kapcsolatosak.

A népgazdasági tervezésnél általában kiindulási alapul szolgáló, többé-kevésbé magától értetődő elvként szögezhetjük le a következő néhány megállapítást:

1. Csak az *adottságokból* lehet, tehát ezekből *kell kiindulni*. Ezért a tervezést mindig az adottságok széles körű felmérésének kell megelőznie.

2. A kitűzhető feladatok feltételeinek adottaknak, illetve a feladatok végrehajtása előtt vagy végrehajtása során az adottságokból, illetve ezek segítségével megteremthetőknek, létrehozhatóknak kell lenniök.

3. A népgazdasági terv lehet különböző terjedelmű, részletesebb vagy kevésbé részletes, de feltétlenül tartalmaznia kell a legfontosabb, egymást kiegészítő és meghatározó *cselekvések*, illetve cselekvés-csoportok, cselekvés-sorozatok, az ezek hatására lezajló fő folyamatok és kialakuló fő népgazdasági arányok előirányzatát. A népgazdasági terv ugyanis a társadalom (gazdasági) egységei gazdasági jellegű cselekvéseinek összehangolt terve. Ilyen cselekvés azonban naponta sokmillió van, csoportok egész cselekvés-sorozatát megszabók, tehát a népgazdasági tervbe tartozók és jelentéktelenek, illetve a megtervezettekől következők, azoknak nem ellentmondók. Nyilvánvaló, hogy még a legrészletesebb népgazdasági terv is csak erősen leegyszerűsített képe, modellje lehet a valóságnak, tehát a tervnek mindenképpen *szelektálnia* kell, kiválasztania a legfontosabbat, s aggregálnia is kell, összevonnia a valamilyen fontosabb ismérv, jellemző alapján egy csoportba sorolható egységeket. Hasonlóképpen a kutatható és kutatandó kérdéseknek se szeri, se száma. Itt csak a legfontosabb kutatásokra hívhatom fel a figyelmet, pontosabban kutatási irányokra, kutatás-csoportokra, nem egyes kutatásokra.

4. A legfontosabbaknak tekinthető, a népgazdaság egészének alakulását megszabó cselekvések és folyamatok annyira áthatják, kölcsönösen befolyásolják egymást, hogy egyetlen csoportjukat sem lehet a többitől elszakítva, összefüggéseiből kiragadva, elkülönítve megtervezni. A félreértések elkerülése végett hozzáteszem, hogy természetesen lehet

bármely területen egy, esetleg több fontos elérendő célt kitűzni, ha azután minden ezáltal érintett területen az összes ebből adódó következtetést levonjuk és ez nem vezet ellentmondásokra. De tisztában kell lennünk azzal, hogy minden fontos cselekvés-csoport, cselekvés-sorozat — induljunk ki bár a mezőgazdaságból vagy a külkereskedelemből, vagy a beruházásokból stb. — végighullámszik az egész népgazdaságon. Ebből a megállapításból az következik, hogy eleve célt tévesztett vállalkozás elkészíteni egy ország ötéves mezőgazdasági (vagy ipari vagy külkereskedelmi stb.) tervét másképp, mint az egész népgazdasági terv részeként. Bizonyos célok kiemelése e céloknak más célok elé való helyezését jelenti, tehát azt, hogy a tervben a rendelkezésre álló erőforrásokból először ennek a kiemelt célnak elérését kell biztosítani — és persze a cél csak akkor érhető el, ha az erőforrások erre elegendőek —, egyéb célok csak oly mértékben tűzhetők ki, csak olyan mértékben tervezhetők, amilyent a fennmaradó erőforrások lehetővé tesznek. Világos, hogy egy egész nagy területet — például a mezőgazdaságot — nem lehet így kiemelni, illetve ha egy nagy terület ilyen kiemelésére teszünk kísérletet, a következmények, az összes kölcsön- és visszahatások gondolati végigkísérése és kielemezése jóformán felér egy egész népgazdasági terv elkészítésével, vagyis egy ilyen nagy terület valóban teljes terve valójában már nem *egy* terület terve, hanem eldönti a többi területét is.

A döntések és a tervezés közti kapcsolatok

A dolog természetéből kifolyólag a népgazdasági tervre vonatkozó döntés általában nem lehet egyszeri aktus. Először dönteni kell a fejlődésre vonatkozó fő elképzelésről, a terv bizonyos alapvető irányairól. Ez annyit jelent, hogy a központi politikai szerv leszögezi a gazdasági fejlődés néhány — kevés — legfontosabb célját azzal, hogy a gazdasági fejlődés egyéb céljait ezek után kell rangsorolni. Például dönthet úgy, hogy minden egyéb fejlődést meg kell előznie néhány alapanyag-, mondjuk a szén-, a vas- és az acéltermelés fokozásának, esetleg előtérbe állíthatja a kenyér, a takarmány, a hús és a zsír termelésének maximális emelését stb. Hogyan juthat a politikai szerv ilyen döntésre? Tudományos megalapozottsággal csak úgy, ha már ezt az első döntést megfelelő előkészítés előzi meg. Általában tehát az alapelképzelésre vonatkozólag is a tervező szerv tesz javaslatot. Ez a javaslat azonban még nem nevezhető tervnek, tehát nem egymással összehangolt részekből álló és a népgazdaság minden fontos területét felölelő terv, nem is ennek elnagyolt képe, vázlata. Az alapelképzelés (konceptió), legalábbis első megfogalmazásában, inkább hasonlít tudományos munkahipotézishez, kétségbevonhatatlan tényekkel, józan érvekkel és sokoldalú megfontolással alátámasztott javaslathoz arra vonatkozólag, hogy miért látszik tanácsosnak a fejlődésnek éppen ezt és ezt az alapirányát választani. Ha aztán a politikai szerv dönt, ez a döntés már rengeteg fontos következménnyel jár a népgazdaság legkülönbözőbb területein, a többi között azért, mert bizonyos fajta szakemberek biztosítását, a beruházások, a közlekedés és külkereskedelem bizonyos alakítását követeli meg, mert a termelés és a fogyasztás különböző ágai egymásba fonódottsága következtében kihat

a népgazdaság minden területére. Egyúttal azonban nyitva is hagy még nagyon sok kérdést. Ezeket különbözőképpen és különböző kombinációkban lehet megoldani.

Az alapelképzelés első megfogalmazása alapján tehát megszületett az első döntés. Ezen, vagyis egyelőre még mindig az alapelképzelésen kell a tervező szervnek tovább dolgoznia. Most már azonban a tényleges tervhez közelítő, a népgazdaság minden fontos területét felölelő tervvázlatokat kell kidolgoznia, vagyis ugyanabból az alapelképzelésből kiindulva, olyan változatokat, amelyek különböző fontos kérdésekre alternatív megoldásokat adnak, kimutatva mindegyiknek következményeit, várható előnyeit, hátrányait. Természetesen az is előfordulhat, hogy e vázlatok napvilágra hoznak olyan, az alapelképzelésben foglalt ellentmondást vagy ellentmondásokat, amelyek más koncepció választását teszik indokolttá, illetve szükségessé. Ilyenkor előről kell kezdeni az egészet. De ha erre nem kerül sor, akkor a beterjesztett változatok közül a központi politikai szerv újabb döntéssel kiválaszt egyet. Ettől kezdve az alapelképzelés most már egy tényleges terv vezérgondolata. Lehetséges persze az is, hogy az alapelképzelés ilyen szentesítése előtt a politikai szerv újabb kérdésekre kér választ, további vázlatokat dolgoztat ki. Megfelelően a tervkonceptió — véglegesítése előtt — többször is megjárhatja az utat a központi politikai szerv és a központi tervező szerv között, egyre konkrétabb, teljesebb alakot öltve.

Az előzőekből úgy tűnhet, hogy a központi tervező szervnek a döntésben semmi része sincsen, azt készen kapja. Valójában a döntés elvileg ugyan világosan elválik a tervezéstől, de a terv mindig magában rejti a döntés elemét is. Már maga a csoportosítás, az aggregálás — amelyre elkerülhetetlenül szükség van, amely nem is független a politikai döntéstől, de amelyet a politikai döntés még sem határoz meg — befolyásolja azt, hogy egyáltalán mi kerül döntésre. Továbbá, döntésre csak a politikai mérlegelést követelő kérdések kerülnek. Vannak technikai jellegű vagy szakkérdések, amelyek nem igényelnek politikai döntést. A kétfajta kérdés azonban sokszor nem válik el élesen egymástól. A központi tervezőknek tehát mindenképpen van bizonyos részük a döntésekben is, és ennek a résznek a mértékében terheli őket a döntésekért a felelősség. Amilyen mértékben tőlük függ, hogy milyen kérdéseket terjesztenek elő döntésre, olyan mértékben ezért is felelősek. Azért viszont már teljesen őket terheli a felelősség, hogy milyen előkészítés után és milyen formában terjesztik elő a kérdéseket.

Politikai döntést követelnek azok a kérdések, amelyeknek hatása a társadalom egészét, egy vagy több osztályát, vagy valamely nem elhanyagolható rétegét vagy csoportját, az illetők által jelentős mértékűnek érezhető módon érinti. Ez lehet például egy falu áttelepítését szükségessé tevő víztároló építése vagy fontos közszükségleti cikkek árának megváltoztatása, vagy egy városban a foglalkoztatottságot megváltoztató nagyüzem létrehozása, vagy nagyobb lakásépítési program végrehajtása stb. Magától értetődik, hogy a honvédelemmel kapcsolatos gazdasági kérdések — hogy nemzeti jövedelmünkből mennyit költünk honvédelemre, ebből mennyit beruházásra, mennyit fegyverkezésre — politikai döntést követelnek. Világos az is, hogy a nagy bizonytalansági tényezőt tartalmazó kérdéseket, illetve azokat, amelyeknek eldöntése a társadalom számára

bizonyos, esetleg nagyfokú kockázattal jár, olyan szervnek kell eldöntenie, amely a társadalom bizalma alapján erre illetékes, tehát a vezető politikai szervnek. De ami nagy vonásokban világos, még nem feltétlenül világos részleteiben is. Például világos, hogy a mezőgazdaság fokozatos iparosítása társadalmunk jelentékeny rétegének jóformán összes életviszonyát érinti. A tervnek tehát tartalmaznia kell — és a központi politikai szervnek kell dönteni róla —, hogy bizonyos időtartam alatt a társadalom a mezőgazdaság milyen méretű iparosítását tűzze célul maga elé, és a politikai szervnek legalább tudnia és jóváhagynia kell, hogy a tervező szerv szerint ebből milyen következmények adódnak a társadalmi élet és a népgazdaság különböző területein. Lényegében azonban hasonló kérdéseket vet fel a népgazdaság szerkezetében végbemenő sok más változás is. Bizonyos fokú kutatás szükséges tehát annak megállapítására is, hogy milyen kérdések követelnek politikai döntést.

Döntés és tervezés kapcsolata a múltban korántsem az éppen leírtak megfelelően alakult. Gyakorlati tapasztalatunk ezért a leírt módszerrel nincs. Egyelőre elképzelésünkről van szó. Ez az elképzelés ésszerűnek és célszerűnek látszik. De az ilyesfajta kérdések megoldásának végső fokon a gyakorlatban kell vizsgáznia. Ma azonban elképzelésünket még a mai vagy tegnapi gyakorlattal sem tudjuk igazán összehasonlítani, azon egyszerű okból kifolyólag, hogy igazában ezt a gyakorlatot sem ismerjük. Egy jobb rendszer jó bevezetéséhez ezért szükség van olyan tudományos kutatásokra, amelyek kritikailag elemzik tervezésünk és döntési rendszerünk történetét, a közelmúltig bezárólag.

A döntés és a tervezés kapcsolatának kérdése az új mechanizmussal került szőnyegre. Már ez valószínűsíti a döntés, a tervezés, a terv és a mechanizmus szoros kapcsolatát. Valószínű, hogy az eddigi — mint említettem: kevésbé ismert — döntési rendszer összefüggött a régi mechanizmussal. Biztos, hogy az új mechanizmus parancsolólag követeli a tervezés és a döntés valóban tudományos színvonalra emelését. Ez egyben, szükségszerűen demokratizmusuk fokozását is jelenti. 1. Megköveteli a központi irányításnak a helyi önállóságra és kezdeményezésre építését; 2. szervek, szakemberek, érdekeltek szélesebb körét vonja be a tervezésbe; 3. világossá, hozzáférhetővé, bírálhatóvá, ellenőrizhetővé teszi a döntéseket, szemben az eddig sokszor nem eléggé ismert indokokból fakadó döntésekkel. Mindezek az állítások azonban nem teljesen bizonyítottak. Tudományos kutatások szükségesek a döntés, a tervezés, a terv és a mechanizmus kapcsolatainak feltárására. *A terv mindenké előtt az erőforrások elosztásának terve.* A piac az új mechanizmusban ennek az elosztásnak lehet részben előzetes alapja, utána mindenképpen eszköze, ellenőre és kiigazítója. Kutatni szükséges a többi között, hogyan működik, hat, érvényesül a piac a modern monopolkapitalizmus körülményei között, amelyek bizonyos tekintetben összehasonlíthatók viszonyainkkal, milyen különbségek vannak ebből a szempontból a gazdasági élet különböző területei között, milyen kölcsönhatások érvényesülnek a piac és a monopóliumok gazdaságpolitikai törekvései között stb.

A módszer

A népgazdaság távlati tervezésével kapcsolatban nagyon sok módszertani kérdés vár tisztázásra. Ez a tisztázás az esetek többségében csak megfelelő tudományos színvonalú kutatás alapján lehetséges. Tanulmányunk elején leszögeztük, hogy a tervezésnél csak az adottságokból lehet és kell kiindulni. Ezért a tervezést mindig az adottságok széles körű felmérésének kell megelőznie. Már ennek a feladatnak megoldása is kutatást követel. Fel kell mérni a terepet: milyen adottságokat kell, illetve volna kívánatos ismerni a tervezéshez, ezek közül melyek állanak rendelkezésünkre, illetve melyeket tudjuk valahonnan megszerezni és milyen másokat lehet milyen módon megismerni vagy megközelíteni. Hol vannak jelentősebb fehér foltok és hol van csak további pontosításra szükség. Tanulmányozni kell a piac- (kereslet-) kutatás kérdéseit, a különböző információs rendszereket, részben azt is, hogy mit milyen mélységig érdemes tanulmányozni. Tanulmányozni, matematikai-statisztikai módszerekkel tisztázni kell azt is, hogy az ismeretlen tényezők, a bizonytalanságok milyen veszélyeket rejtenek magukban, mennyiben 'deformálhatják' a terv alakulását. Tudni kell, milyen körülmények tényleges alakulására kell az átlagosnál nagyobb figyelmet fordítanunk, mert tervezésükkor az átlagosnál több hozzávetőleges becsléssel dolgoztunk.

Rendkívül fontos és eddig kielégítően meg nem oldott kérdése a távlati tervezésnek, hogyan lehet a terv belső konzisztenciáját, ellentmondásmentességét biztosítani. Itt most nem arra a múltban ismételt előfordult esetre gondolunk, hogy az illetékes szervek esetleg elfogadnak és törvényerőre emelnek egy olyan tervet, amelynek belső ellentmondásai ismertek, hanem arra, *hogyan lehet elméletileg a terv mennél teljesebb ellentmondásmentességét biztosítani*. A problémát tulajdonképpen az okozza, hogy — mint bevezetőnkben ugyancsak említettük — bármely népgazdasági terv csak erősen leegyszerűsített képe lehet a valóságnak. Mennél egyszerűbb modellben ábrázoljuk az egész népgazdaságot, annál könnyebb e modell alapján, ennek megfelelően a teljes belső összhangot, ellentmondásmentességet biztosítani, de annál kevésbé lehetünk biztosak abban, hogy a valóságban sem fognak ellentmondások mutatkozni. Olyan modellekkel kell tehát dolgoznunk, amelyek a lehetőséghez képest biztosítékot nyújtanak mindenféle kellemetlen meglepetések ellen. A Szovjetunióban kialakított és hosszú évek munkájával kifinomított mérlegmódszer csak nagy vonásokban oldotta meg ezt a problémát. Az ágazati kapcsolatok mérlege magasabb színvonalra emelte, matematikailag könnyebben kezelhetővé tette a megoldást. A modern számítástechnika ezen a területen is nagy segítséget nyújtott a tervezőknek, a többi között rendkívül megkönnyítette variánsok készítését. Itt is különböző feladatok várnak azonban a kutatókra, egyebek között a lehetséges hibaforrások megkeresése, kiküszöbölésüknek, illetve megelőzésük lehetőségeinek a tanulmányozása.

Tulajdonképpen az éppen tárgyalt problémának része, de fontosságánál fogva külön tanulmányozandó problémaként is kiemelendő a pénzben kifejezett értékviszonyok és az anyagi (naturális) viszonyok kölcsönös megfelelésének, összhangjának biztosítása. Hiába alkalmazták akár a hagyományos mérlegmódszert, akár az ágazati kapcsolatok mér-

legének módszerét értékmennyiségekre is, anyagi javak mennyiségére is, a különböző természetükből folyó nehézségeket, problémákat nem tudjuk tökéletesen kiküszöbölni. A legnagyobb nehézséget elfedi, leplezi, ha az értékben történő tervezés változatlan árakat feltételez, illetve feltételezi, hogy a termékek értéke állandó, s az is, ha a tervezésben figyelmen kívül hagyjuk az anyagi kapcsolatok (ráfordítások, együttthatók) változását. A valóságban azonban ez is, az is változik, ráadásul gyakran nemcsak egymástól eltérő mértékben, de egymástól eltérő irányban is. Kutatásra vár annak felderítése, tudunk-e ilyen lehetséges, de bizonytalan változásokat a tervezésnél egyáltalán, s ha igen, milyen módon és milyen mértékig figyelembe venni, illetve hol tudjuk ezt megtenni és hol nem.

A tervezés különböző területein, különböző összefüggésekben *nagy fontosságuk van a modelleknek*. Fontos kutatási feladat megfelelő, vagy az egész népgazdaságot, vagy annak valamely kisebb-nagyobb részét, vagy valamely folyamatát mennél hívebben ábrázoló modell keresése, illetve találása. Azt, hogy a modell megfelelő-e, természetesen csak a gyakorlattal, a tapasztalattal való összevetés döntheti el. Tehát a modell jóságát a jelenség természetének megfelelő számú esetnek kell igazolnia. A modellek azonban, ha nem is elegendőek egy népgazdasági vagy részterületre vonatkozó terv elkészítésére, nélkülözhetetlenek tervvariánsok kidolgozásánál, és hasznos szolgálatot tehetnek a terv ellentmondásmentessége ellenőrzésénél.

Említettem, hogy a népgazdasági tervnek feltétlenül tartalmaznia kell a legfontosabb, egymást kiegészítő és meghatározó cselekvés-sorozatokat, folyamatokat. Nem tudjuk azonban, hogy melyek ezek, milyen mélységig kell a tervnek felölelnie őket, mit lehet a terv megbízhatóságának veszélyeztetése nélkül elhanyagolni és mit nem. Ennek felderítése külön kutatási feladat.

Rendkívül fontosak azok a kutatások is, amelyek valamely tervfeladat legkedvezőbb megoldásának, tehát valamely *optimumnak* megtalálására irányulnak. Optimális megoldást természetesen csak akkor kereshetünk, ha tudjuk, hogy minek az optimális megoldását keressük, tehát ha kielégítő pontossággal meghatározható a cél (célfüggvény) és ismertek, illetve meghatározhatók a feltételek. Az egész népgazdaságra vonatkozólag a cél és a feltételek ilyen adottsága, illetve meghatározhatósága eddig elérhetetlennek bizonyult, ami nem jelenti, hogy az erre irányuló kutatásokat abba kell hagyni. Szerényebb s amellet nagy jelentőségű feladatok megoldásánál azonban az optimalizálás már eddig is részben kielégítő eredményeket hozott, részben elgondolkoztató és további vizsgálatot igénylő irányokba mutat (pl. az Országos Tervhivatalban lefolytatott, korábban kidolgozott részlettervek javítására irányuló kétszintű tervezési munka). Újabb kutatások további értékes eredményekre vezethetnek.

Fontos része a tervezési módszertani kutatásoknak a fejlett tőkésországok tervezési módszereinek, továbbá a nemzetközi szervek keretében összegyűjtött anyagoknak rendszeres és beható vizsgálata. Bizonyos tőkésországokban — pl. Franciaországban, Norvégiában, Hollandiában stb. — a tervezők sok olyan mérési, becslési, hibakeresési és egyéb módszert dolgoztak ki, amely, esetleg több-kevesebb módosítással nálunk is

hasznosítható. Tanulságos számunkra az is, ahogy a fejlett tőkésországokban a tervezést a gazdaságpolitikához kapcsolják, vagy ahogy a fejlődő országok számára kidolgozott tervezési módszerekben a gazdaságpolitikai döntések előkészítését és befolyását szerepeltetik.

A terv alapvető irányjaival, alapelképzelésével kapcsolatos kutatások

A népgazdasági terv elkészítése a terv alapvető irányainak kidolgozásával kezdődik, pontosabban: annak a javaslatnak elkészítésével, amelyet a terv alapelképzelésére vonatkozólag a központi tervező szerv a központi politikai szerv elé terjeszt. Ebből következik, hogy az alapelképzelésnek, s megfelelően az alapvető irányokra vonatkozó javaslat elkészítésének is nagy jelentősége van. Népszerűen azt mondhatnám, hogy itt lehet először elszúrni a tervet, bár erre később is még nagyon sok lehetőség van.

E nagy fontossága ellenére nálunk az alapelképzelés kérdésének semmiféle tudományos múltja vagy alapja nincs. Igaz, hogy maguknak az alapvető irányoknak sincs meg az őket megillető szerepe a terv készítésében. Ennek elsősorban a múltban gyökerező, tehát történelmi okai vannak: a minden tudományos alapot nélkülöző tervkonceptiókkal szerzett rossz tapasztalatok. Ezekkel itt felesleges foglalkoznunk. De az okok közé sorolhatjuk azt is, hogy a kész terven általában már nem látható, hogy gondosan kidolgozott alapvető irányokban épült-e fel vagy sem. (Erre az összefüggésre még visszatérünk.)

A terv alapvető irányait semmiképpen sem azonosíthatjuk a népgazdaság fejlesztésének fő vagy alapvető céljával. Ez utóbbi természetesen minden szocialista országban a társadalom és tagjai legkedvezőbb fejlődésének biztosítása. Csakhogy ez egy olyan szélesen és általánosan megfogalmazott cél, hogy belőle jóformán semmiféle konkrét következtetést a népgazdasági tervre vonatkozólag nem tudunk levonni. Magában véve még arra a kézenfekvő kérdésre sem ad választ, vajon ezt a legkedvezőbb fejlődést milyen időpontra vagy időszakaszra kell érteni. Nyilvánvalóan egészen más következtetések adódnak, ha úgy értelmezem a követelményt, hogy a társadalomnak maximális fejlettséget kell elérnie adott idő, például tíz év múlva, függetlenül attól, hogy közben milyen színvonalon, hogyan él a társadalom, mintha úgy értelmezem e követelményt, hogy tíz éven keresztül egyenletesen, a legnagyobb elérhető mértékben kell a társadalomnak fejlődnie. Világos, hogy a követelménynek még másfajta értelmezéseket is adhatunk.

De menjünk tovább. Az sem világos, hogy mit kell egyáltalán fejlődésen vagy fejlettségen érteni. Ismét leegyszerűsített példát véve: az a társadalom fejlettebb-e, amelyben a társadalom minden egyes tagjára naponta átlag 3000 kalória értékű ételmiszer-fogyasztás és egy lakószobára átlag két ember jut, vagy az társadalom, amelyikben minden főre 2500 kalória értékű ételmiszer-fogyasztás és egy szobára átlag egy lakó jut. Világos, hogy a kérdést itt is nagyon sokféleképp variálhatjuk. Am tegyük fel, hogy az illetékes politikai szerv már eldöntötte, hogy mit kell fejlettségen és fejlődésen érteni, és azt is, hogy a legkedvezőbb fejlődés alatt hosszabb időn át tartó megközelítően egyenletes és maximális fejlő-

dést értünk. Ezek a döntések még semmit sem mondanak az elérendő fejlődés üteméről, illetve nagyságáról. Nem is mondhatnak, mert hiszen a fejlődés nagysága, a fejlődés üteme nem lehet egy előre, tehát a fejlődés feltételeitől, körülményeitől, módjától függetlenül elhatározott mennyiség, hanem csak a fejlődés konkrét tényezőinek és tényeinek alakulásából, ezek eredményeként adódik.

Megfelelően a központi tervező szerv feladata az alapvető irányok kidolgozásánál éppen abban áll, hogy olyan alapelképzelést, olyan tervvázlatot terjesszen a politikai szerv elé, amely az életszínvonal emelkedése elfogadott értelmezésének megfelelően a legkedvezőbb fejlődést eredményezi. De már a feladat megfogalmazásának bizonytalanságaiból is következik, hogy nemcsak egyetlen megoldás lehetséges. A tervezőknek tehát nagy vonásokban megadott, megközelítően egyenlő értékű, vagyis megközelítőleg egyenlő fejlődési ütemet lehetővé tevő legalább két, esetleg több variánst kell döntésre előterjeszteniök. De hogyan, minek az alapján készítsenek a tervezők ilyen variánsokat? Sem eddigi tervező-, sem eddigi tudományos kutatómunkánk nem szolgáltatott megfelelő bázist alapvető irányok kialakítására. Különböző próbálkozások azonban már történtek, és ezeket tovább építve van mód a megoldás tudományos megközelítésére.

A tudományos megközelítés első kínálkozó módszere természeti, gazdasági, történeti stb. adottságaink elemzése. Sokszor elhangzott már, hogy a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején készített terveinknek egyik nagy hibájuk az volt, hogy nem vették kellően figyelembe országunk adottságait és különlegességeit. De az elkövetett hibáktól függetlenül is kézenfekvő, hogy terveinknek elsősorban ezekre a sajátosságokra kell építeniük. Nem tisztáztuk viszont, hogyan kell ezt megvalósítani. Az utolsó években sokszor hangsúlyoztuk, hogy gazdaságunkban nagy és növekvő szerepe van külföldi gazdasági kapcsolatainknak. Nem csökkentette-e ez az adottságainkból való kiindulás fontosságát a tervezésnél? Semmiképpen sem. A külföldi gazdasági kapcsolatok szerepe valóban kimagasló és ma már az is közhelynek számít, hogy gazdaságunk hatékonyságát jelentékenyen növelhetjük, ha nem törekszünk rá, hogy minden terméket itthon állítsunk elő, amelyet végső fokon elő tudnánk állítani, hanem ezek egy részét külföldről hozzuk be, cserébe olyan termékekért, amelyeket viszont nagyobb mennyiségben termelünk itthon, mint amennyi belőlük a belföldi szükséglet. Ez azonban nyilván nem szól saját adottságaink és sajátosságaink fontossága ellen, hiszen csak ezek alapján dönthetjük el, mit termeljük és mit hozunk be. Sok termék van, amelyik jóformán nem kerül nemzetközi kereskedelmi forgalomba, mert nem bírja el a szállítási költségeket. Rendelkezünk azonkívül olyan természeti kincsekkel, amelyek nálunk nem rosszabb körülmények között termelhetők ki, mint amilyenek között más országokban általában vagy legalább némely országokban kitermelik őket. Ilyenek például a bauxit, a mangán, az olaj, a gáz, az urán, sőt a szén egy része is. Talaj- és éghajlati viszonyaink alkalmasak rá, hogy a növénytermesztés és az állattenyésztés számos ágát az európai átlagos viszonyoknál nem rosszabb, másokat azoknál jobb körülmények között műveljük. Ezek a termékek egyúttal az élelmiszeripar nyersanyagai. Külföldi, a mienknél fejlettebb nyersanyagkitermeléssel vagy mezőgazdasági és élelmi-

szeripari termeléssel rendelkező országok példáján behatóan és részletekbe menően tanulmányozhatjuk, hogy milyen beruházások és milyen ráfordítások mellett a különböző termelési ágak és ágazatok milyen fejlődése és milyen rentabilitása érhető el. Ezzel bizonyos támpontokat nyerhetünk az alapvető irányok vagy legalább azok egy részének kidolgozásához.

Egy másik ilyen megközelítő módszer a történelmileg adott példák elemzése. Itt számba jönnek

1. először is saját múltunk különböző szakaszai, elsősorban azok, amelyekben a fejlődés kielégítően vagy éppen kimagaslóan gyors volt. Természetesen az időszakoknak megfelelő hosszúságúnak, legalább 5 évesnek kell lenniük ahhoz, hogy tanulságaikat érdemes legyen figyelembe venni;

2. a gazdaságilag legfejlettebb országok;

3. a történelmüknek legalább egy hosszabb szakaszában különösen gyors fejlődést elért országok;

4. a fontos adottságok — terület, lakosság, természeti körülmények, kultúra színvonala, gazdasági fejlettség — szempontjából hasonló helyzetben lévő országok. A múlt általános elemzése mellett elsősorban arra kell törekedni, hogy az elérhető tudományos megbízhatósággal képesek legyünk válaszolni rá, adott esetben mi volt vagy legalábbis elsősorban mi volt az eredmény forrása, mi befolyásolta azt, mik voltak az emberi, a természeti, a történelmi adottságok, feltételek, változások és az adott esetekben a legkedvezőbb fejlődést lehetővé tevő tényezőkből mi van meg, vagy mi teremthető meg nálunk. Ezeknek a kérdéseknek tisztázása ugyancsak ad bizonyos támpontokat egy (esetleg több) alapvető irány kidolgozásához.

Egy harmadik lehetséges tudományos megközelítési módszerhez külkereskedelmünk nyújthat kiindulási alapot. Abból kiindulva, hogy milyen országokkal vagy országcsoportokkal milyen nagyságrendű külkereskedelmet bonyolítunk le s ez a külkereskedelem döntően milyen cikket forgalmaz, kiválaszthatjuk a gépipar, a könnyűipar, vagy a mezőgazdaság ama ágait, amelyeket elsősorban érdemes fejlesztenünk. Nem azt kutatjuk tehát, hogy adott körülmények között külföldi viszonylatokban mivel kereskedjünk. Akkor az adott körülményekből adódó komparatív előnyöket kell figyelembe vennünk. Most azonban a népgazdasági terv koncepciójához keresünk a külkereskedelemben kiinduló alapot. Ilyen kiindulási alapként különösen kínálkozik a Szovjetunióval folytatott külkereskedelmünk, amely egész külkereskedelmünk jelentékeny részét teszi ki, s amely azonkívül jóformán tálcán hozza eléink bizonyos cikkekre vonatkozólag a hosszú időre és nagy volumenekre szóló megállapodásokat. Ezek két-három iparágban — amilyen például a járműipar, a távvezetékek elektronikája, némely élelmiszeripari berendezés — s azonkívül a mezőgazdasági termelés meghatározott ágaiban is — például bizonyos gyümölcsfélékben, főzelékfélékben — lehetnek olyan méretűek, hogy együtt megszabják egy alapelképzelés körvonalait. De bizonyos területeken az egyes cikkekben nagy lehetőségek — a többi között nagy kooperációs lehetőségek — adódhatnak más szocialista országokkal és nem szocialista országokkal is. Itt a kutatásnak a többi között az a feladata, hogy külföldi és hazai példákon elemezze

az egyes említett ágak vagy ágazatok, termékek, cikkek gyors felfutásával kapcsolatos tapasztalatokat, termelésük tőkeigényességét, anyagigényességét és munkaerőigényességét (beleértve a magasan kvalifikáltakat és vezetőket), a bevezetéshez és a felfutáshoz szükséges időt, a morális kopásból és a műszaki szintentartás követelményeiből fakadó következményeket, s mindezek alapján azt, hogy az adott koncepció alapján kialakuló egész termelés mennyire gazdaságos és hogyan járulhat hozzá a gazdasági fejlődés egészéhez, milyen szerepet játszhat abban.

Mindezek a kutatások részben ötleteket, gondolatokat adnak a tervezőknek, másrészt alátámasztják, valószínűsítik feltételezéseiket, következtetéseiket. Lehetővé teszik, hogy megalapozottan vessenek fel két vagy három legjobbnak látszó fejlődési sémát (alapisíratot), reálisan, a valóságtól el nem szakadva vegyék számba, mi van meg az egyikhez vagy másikkhoz szükséges feltételekből és lehetőségekből, milyen előnyökkel és milyen nehézségekkel járhat egyik vagy másik elképzelés elfogadása. Ezeknek az irányzatoknak alapján nagy vonásokban fel kell vázolni az összes rendelkezésre álló erőforrások elosztását. El kell tehát készíteni a terv vázlatát olyan részletességgel, amely lehetővé teszi a fejlődési ütem nagyságának megközelítő, hozzávetőleges határok közé szorítható megállapítását, s ily módon több, hasonló módon kidolgozott tervvázlat esetén azok egymással való összehasonlíthatóságát, egymáshoz mért értékelését. A közgazdasági-matematikai kutatás feladata a vázlat követelményeinek megfelelő modell felállítása és ellenőrzése.

Az alapelképzelés és a terv viszonya

Látva ennek az éppen felvázolt eljárásnak bonyolultságát és bizonytalanságát, felvetődik először is az a kérdés, szükség van-e valóban több ilyen vázlat kidolgozására, s arra, hogy a politikai szerv ezek közül válassza ki a legmegfelelőbbet. Történeti példát erre felhozni nem tudok. Arra több példa is van, hogy egy népgazdasági tervet valamilyen alapvetőknek tekintett irányoknak megfelelően építettek fel. Ilyen alapisírat volt például Magyarországon az ötvenes évek elején a szén, vas és acél országa. Persze, ennek az iránynak alátámasztására is léteztek bizonyos elgondolások, indokolások, de tudományos megalapozottsága nem volt. Feltételezhetően mindig és mindenütt, amikor és ahol valamilyen alapelképzelés képezte egy népgazdasági terv alapját, az elképzelés mellett, ha nem is támaszkodtak tudományos kutatásokra, jó érveket tudtak felsorakoztatni. Viszont *a terv tudományos megalapozása parancsolólag követeli, hogy már az alapelképzelés előterjesztését és elfogadását is tudományos vizsgálódások és mérlegelések előzzék meg.*

Felmerül másodszer az a kérdés: szükség van-e egyáltalán valamiféle alapelképzelésre? Hiszen most nem indultunk, nem indulunk ki semmiféle a leírtaknak megfelelő alapelképzelésből és anélkül is megvagyunk. Emellett — mint már említettük — a kész népgazdasági ötéves terven általában már nem látható, hogy alapjául tudományosan kidolgozott fő irányzatok szolgáltak-e vagy sem. Persze, megfelelő hozzáértéssel ezt a terv tanulmányozása alapján meg lehet állapítani. Ha a terv egy vagy több alapelképzelésre épült, akkor ez a tervből kiolvas-

ható, vagyis megállapítható, hogy melyik az az egy vagy néhány fő elképzelés, amelyik mintegy uralkodik a terven, amelyiknek a terv többi részei mintegy alá vannak rendelve. Ha viszont ilyen alapelképzelések a tervből nem olvashatók ki, ha a tervben sok helyes cél egymással egyenrangúan vagy csaknem egyenrangúan kapott helyet, akkor a tervnek nincs koncepciója. Ilyen esetben tehát, ha a tervezőknek nem szolgál iránytűként valamely alapelképzelés, bajos a tervet másképp összeállítani, minthogy egymás mellé rakják a jónak tűnő elképzeléseket és azokat egy egységes tervvé illesztik össze. Itt azonban feltétlenül bizonyos nehézségekkel kell számolni. Nem valamely elvont spekuláció alapján elképzelt, hanem valóságos, elkerülhetetlen nehézségekkel, mint azt ezerszeres, drágán megfizetett tapasztalatunk bizonyítja. Az anyagi termelés jóformán minden területén, de hasonlóképpen a gazdasági ráfordításokat igénylő egyéb területeken is vannak helyes, ésszerű, jól átgondolt és megindokolt, esetleg ki is dolgozott elképzelések a fejlesztésről. Ezeket az elképzeléseket, természetesen, legjobban az egyes területek szakemberei ismerik, ők tehát a legalkalmasabbak a legjobb fejlesztési elgondolások, tervek kialakítására és képviselésére. De éppen, mert minden — vagy majd minden — területen vannak ésszerű fejlesztési igények és az illető területek szakemberei ezeket meggyőződéssel és meggyőzően képviselik és védik, az összes ilyen alapon számba vehető igények mindig messze felülmúlják a lehetőségeket.

Annyi tehát világos, hogy az igények egy részét nem lehet kielégíteni vagy csak részben lehet kielégíteni, vagy csak jóval hosszabb idő alatt lehet megvalósítani, mint az kívánatos volna. Szó sem lehet róla, hogy az igényeket azon az alapon hasonlítsuk össze, milyen gazdasági előnyt biztosít kielégítésük. Egyrészt az igények egy része olyan természetű, hogy kielégítésüknél a gazdasági szempont csak másodrendű szerepet játszik vagy semmilyen. Másrészt még a gazdasági jellegű fejlesztési igények is nehezen vethetők össze egymással, ha különböző területeken jelentkeznek. Népgazdasági hasznosságuk ugyanis valójában nemcsak és nem is elsősorban közvetlenül kimutatható megtérülési idejüktől vagy valamely hasonló könnyen kiszámítható mutatójuktól függ, hanem attól, hogy bonyolult áttételek szövevényén keresztül az egész népgazdaság számára milyen végső eredményt hoznak. Ez általában határt szab a gazdaságossági számítások felhasználásának.

Ha van már döntés arra vonatkozóan, hogy egy cementgyárat kell építeni, akkor általában meg tudjuk állapítani, hogy — pusztán gazdasági szempontból nézve — milyen technológiára épülő, milyen nyersanyagot felhasználó, milyen méretű és hová telepített cementgyár adja a legkedvezőbb megoldást. Ez önmagában technológiai jellegű kérdés, ahol tehát nincs is szükség politikai döntésre. (Egyéb, például településpolitikai vagy munkaerő-gazdálkodási szempontok természetesen itt is indokoltá tehetik, hogy ne a gazdaságilag legkedvezőbb megoldást válasszuk.) Arra azonban már nincs megfelelő mércénk, hogy megállapítsuk: inkább a cementtermelést vagy inkább a műtrágya-, illetve a kukoricatermelést kell-e fokoznunk, erre — a fentiek értelmében — nem adhatnak választ a használatos export- és importgazdaságossági számítások, sem a rendelkezésünkre álló, illetve ismert modellek.

Megfelelő mérce híján a tervezők nem tehetnek mást, minthogy

igyekeznek minden igényből valamit lefaragni, amíg aztán együtt véve annyi marad, amennyit a rendelkezésre álló erőforrásokból ki lehet elégteleníteni (tapasztalati tény, hogy sok esetben a tervezők nem mennek ilyen messze, hagynak bizonyos fedezetlen részt abban a reményben, hogy menetközben majd csak adódik valamilyen megoldás). Ilyen módon senki sem kapja meg azt, amire igénye ésszerű módon való kielégítéséhez szüksége volna, erőink szétforgácsolódnak, fejlődésünk lassúbb a lehetségesnél. Ennek — mondják — tőkeszegénységünk az oka, hiszen mindenki látja, hogy nincs annyink, amennyiből minden jogos igényt kielégíthetnénk. De nyilvánvaló, hogy amíg így járunk el, mindig is tőkeszegények maradunk. Hiszen a tőkeszegénység — ha ugyan nem egyszerűen azt értjük alatta, hogy a tőkével, mint minden korlátolt mennyiségben rendelkezésre álló erőforrással, gazdálkodni kell — nyilvánvalóan viszonylagos, a tőkeigényekhez mért dolog. A konjunktúra változásának megfelelően ugyanabban a gazdag tőkésországban is váltakozhat tőkehiány és tőkefelesleg. Mármost nálunk, ha a fent leírt módon járunk el, mindig több józanul indokolható igény támasztható, mint amennyire erőnkől telik. Az éppen jellemzett módszer (amely a jobb megjelölés híján „ágazati szemléletnek” nevezett, egész gazdasági életünket károsan befolyásoló betegség megnyilvánulása) nemcsak termelőerőink szétforgácsoltságát eredményezi, hanem azt is, hogy az ún. termelői érdekek és az ún. fogyasztói érdekek lehetséges összeütközése esetén rendszerint a fogyasztók azok, akik az erőforrások elosztásánál később jelentkeznek, és ezért a rövidebbet húzzák (lásd például a húsellátást, a lakásellátást).

Az alapelképzelés azért olyan fontos, mert általa a népgazdaság legkedvezőbb fejlődésének titkához akarunk közelebb férkőzni, keressük a legkedvezőbb fejlődés lehetőségét, és közben arra a felfedezésre jutottunk, hogy ehhez soha nem érünk el az egyes részek legkedvezőbbnek tűnő fejlődésének összerakása útján. *Kérdésünk: hogyan kell elosztanunk a termelés feltételeit, a munkaerőt és a termelési eszközöket, hogy abból tartósan a legkedvezőbb fejlődés bontakozzék ki?* Más szóval: az ember és természeti, valamint maga teremtette környezete a termelés folyamatában úgy kapcsolódjanak egymásba, hogy e folyamat eredménye a társadalom egyre magasabb színvonalon álló ellátása legyen, s egyben egyre magasabb színvonalon jöjjenek létre a további fejlődés, felemelkedés feltételei.

Nem oszthatunk el többet, és mást, mint amink van. Ez egyaránt igaz, akár a fogyasztási cikkek, akár a termelőerők elosztásáról van szó. De sokféleképpen oszthatjuk el a termelőerőket és a különböző elosztások nagyon különböző eredményekre vezetnek. Egy tonna acélból semmilyen módszerrel sem tudunk két tonna acélt csinálni. De egy tonna acélból még ugyanarra a célra is nagyon különböző gépeket lehet csinálni. Közülük egyiknek a teljesítőképessége nem is csak kétszerese, hanem sokszorosa lehet a másikénak. De két egyforma gépből is nagyon különböző teljesítményeket lehet kihozni, attól függően, hogy milyen hozzáértéssel kezelik, hány kezelője van, vagy mennyi a kezelőjétől független külső körülmények okozta veszteség, állásidő, milyen nyersanyagot dolgoznak fel rajta stb. Hasonlóképpen nagy különbségek lehetnek két dolgozó között, részben képzettségüktől, részben gyakorlatuktól,

részben személyes tulajdonságaiktól, koruktól, nemüktől, tehetségüktől, erejüktől stb. függően. Itt aztán különösképpen igaz, hogy két nagyjából egyenlő tudású és képességű dolgozó is rendkívül különböző teljesítményt nyújthat attól függően, hogy milyen feladatot bízunk rá, milyen körülmények között dolgozik, mennyire érdekelt munkája eredményében, milyen kedvvel vagy lelkesedéssel dolgozik stb.

Mindez nyilvánvaló igazság. Mégis vannak, akik főleg azt látják, érzik, érzékelik, hogy cselekvési szabadságunk a gazdasági élet irányításában minimális. Az adott lakosság — úgy vélik — adott igényeivel, vásárlóerejével, szokásaival beavatkozásunk nélkül dönti el, mit és mennyit kell ellátására fordítanunk, illetve forgalomba hoznunk, a rendelkezésünkre álló munkaerő és termelési eszközök pedig adott összetételükben és elosztásukban, külkereskedelmi csere- és hitellehetőségeink figyelembevételével alapjában eldöntik, mit és mennyit termelhetünk, sőt azt is, hogy milyen irányban és mennyivel bővíthetjük a termelést. Akik így látják, hajlamosak rá, hogy eltúlozzák az adottságoknak cselekvésünket megszabó jelentőségét, és lekicsinyeljék döntési szabadságunknak és tudatos irányításunknak a súlyát, szerepét, jelentőségét jövőnk formálásában. Alapjában ennek a felfogásnak hódolnak azok is — még ha tudatosan nem is adnak erről számot maguknak —, akik az általunk ágazati szemléletnek nevezett, ma nálunk kétségbevonhatatlanul uralkodó felfogás hívei.

A félreértések elkerülése végett ehhez két megjegyzést kell fűznöm. Először is: az adottságokat — mint arra rögtön visszatérek — a legalaposabban, a legsokoldalúbban számba kell venni, szerepüket nem szabad elhanyagolni, figyelmen kívül hagyni. Másodszor: tudatos irányítás alatt a társadalmi érdek által megkövetelt általános, fővonalakban való irányítást kell érteni. Ez nemcsak összefér az egyének döntési szabadságával személyi ügyekben, dolgaikban, amennyiben az mások szabadságát nem korlátozza, hanem éppen erre a döntési szabadságra épül.

Az itt bírált, alapjában véve fatalista felfogásban csak annyi az igazság, hogy adottságainknak valóban döntő súlyuk, jelentőségük van, nem függetleníthetjük magunkat tőlük, nem ugorhatjuk át őket. Minden olyan gazdaságpolitikai vagy tervezési kísérlet, amely az adottságokat nem veszi teljes mértékben számba, káros és veszélyes voluntarizmus. De gazdaságpolitikánk és tervezésünk szempontjából még adottságainknál is sokkal nagyobb a jelentősége annak, hogy adottságainkat hogyan használjuk ki jelenünk szépítésére és szebb jövőnk építésére, mert ettől függ, mennyire tudjuk fejlődésünket meggyorsítani.

A tapasztalat azt mutatja, hogy minden tervezés és tudatos irányítás nélkül, vagy ha úgy tetszik, a tervezésnek és a gazdaságirányításnak azzal a minimális fokával, amely különböző mértékben a fejlett tőkésországokban is kimutatható, sikerült huzamos időn, az 1960. évet megelőző több évtizeden keresztül a nemzeti jövedelemnek évi átlagban Svédországban csaknem 4 százalékos, Angliában mintegy 2 százalékos, az Amerikai Egyesült Államokban kb. 3 százalékos emelkedését elérni.

A tervező, tudatosan irányító szocialista országok eredményei ennél sokkal kedvezőbbek, de nagy különbségeket és ingadozásokat mutatnak. Magunkról tudjuk, hogy népgazdaságunk tervezésében és irányításában sok és sokféle hibát követtünk el, tehát bizvást mondhatjuk, hogy fejlő-

dési ütemünk legkedvezőbb szintjét még távolról sem értük el. Feltehető, hogy a többi szocialista országok sem teljesen mentesek a nálunk tapasztalt hibák egyikétől-másikától. Ezért nem látszik túl merész feltevésnek, hogy a szocialista világrendszer egésze számára, de külön-külön minden egyes szocialista ország részére is, elérhető a gazdaság egészének a mainál jóval magasabb és a tőkésországokét messze felülmúló fejlődési üteme. Ehhez azonban fokozatosan fel kell számolnunk a felismert hibákat, hiányosságokat. Mechanizmusunk reformjával ráléptünk erre az útra. A legközelebbi lépést a népgazdaságunk fejlődésének irányítására vonatkozó döntések magasabb színvonalra emelésével kellene megtennünk, hogy azok valóban tudományosan megalapozottak legyenek és megfeleljenek a szocialista társadalom érdekeinek.

Fogyasztás, szükségletek, jövedelem

Az alapelképzelésre vonatkozó döntés megtörténte után a központi tervező szerv megkezdi a tulajdonképpeni tervezést, azaz a terv részletesebb kidolgozását. Nem tekintjük természetesen feladatunknak, hogy a terv kidolgozásának módjára, vagy magára a tervezésre kitérjünk. (Ehhez mások ezerszer jobban értenek.) Itt elég utainunk arra, hogy magától értetődően egyáltalában nem szükséges, nem is hasznos a részletezésben bizonyos határon túlmenni. Hogy hol ez a határ, az — mint már említettem — külön kutatás tárgya. Általában: olyan mélységig kell feltárni a teendőket, amilyen ahhoz szükséges, hogy egyrészt felmérhető legyenek a legfontosabb hatások, kapcsolódások, összefüggések, a megvalósítandó cselekmények szükséges — tehát ugyancsak megvalósítandó — feltételei és ezzel együtt a kiválasztott alapvető irányzatokban esetleg benne lévő, de eddig rejtve maradt ellentmondások (amelyek újabb politikai döntést is megkövetelhetnek), másrészt az egyes területek vezetői és bizonyos fokig kollektívái is nagyjából lássák, milyen hozzájárulást vár tőlük a társadalom a gazdasági fejlődéshez. Eddig és nem tovább kell részletezni a tervet, de hogy ez konkrétan mennyi, azt csak hosszas gyakorlat és a gyakorlaton alapuló megfontolások és kutatások eredményeként lehet eldönteni.

Utaltunk már arra, hogy az alapvető irányok kérdése csak az időrendben első, de korántsem egyetlen a politikai döntést követelő fontos kérdések között. Az alapelképzelésről hozott döntéssel, akkor is, ha az a további munka eredményeinek fényében sem szorul felülvizsgálatra, még csak az alapvető fejlődési irány dőlt el. Ennek ismerete még nem ad útbaigazítást a konkrét megoldási módokra, felvilágosítást a konkrét tennivalókról. További nagyon fontos politikai és technikai kérdések várnak eldöntésre, vagyis részben a tervező szerv, részben a politikai szerv hatáskörébe tartozó kérdések. Ezeknek is, azoknak is jó része tudományos színvonalon álló döntést követel és megfelelően legtöbbször tudományos vizsgálódást, kutatást tesz szükségessé. Az itt számba jövő legfontosabb kutatásokat — megjegyezve, hogy távolról sem törekszünk és nem is törekedhetünk teljességre — az áttekinthetőség kedvéért, tehát tisztán gyakorlati indokból, nem pedig tudományos igényű osztályozás alapján, két csoportban tárgyaljuk: előbb az életszínvonallal (szükség-

letekkel) összefüggő, aztán a termelőerőkkel kapcsolatos kérdéseket. Megemlítjük, hogy e csoportok között ölelkezések és átfedések vannak.

Az *életszínvonallal* kapcsolatban az első helyen az időhorizont kérdését említjük, elsősorban a kérdés bizonyos vonatkozásainak tisztázása céljából. Szocialista országban, mint már említettük, magától értetődik, hogy a tervezés és a központi irányítás a társadalom és tagjai legkedvezőbb fejlődésére irányul. Ez a fejlődés értelemszerűen magában foglalja a társadalom anyagi és szellemi alapjának állandó bővülését, mennyiségi és minőségi fejlődését, magában foglalja tehát állandóan szélesedő termelés alapján egyre több és fejlettebb termelési és fogyasztási cikk, egyre jobb és gazdagabb kulturális és szociális ellátás létrehozását.

Egy kissé eltérő szempontból úgy is összefoglalhatjuk a mondottakat, hogy ez a fejlődés magában foglalja egyrészt a társadalom birtokában lévő termelőeszközök és fogyasztási cikkek egyre növekvő mennyiségű és egyre javuló minőségű tömegét, vagyis a társadalom vagyonának állandó gyarapodását, másrészt a társadalom tagjai életszínvonalának állandó emelkedését. De mind ennek konkrét tartalmára vonatkozólag abból az általános megállapításból, hogy célunk a társadalom és minden tagja legkedvezőbb fejlődésének biztosítása, semmiféle konkrét következtetést sem tudunk levonni. Ahhoz, hogy tervezni lehessen, további politikai döntések szükségesek, így először annak megállapítása, hogy a legkedvezőbb fejlődést milyen időszakokra vonatkoztatjuk.

Példaként említettük már azt a lehetőséget, hogy hosszabb időn át megközelítőleg egyenletes, legkedvezőbb fejlődést irányzunk elő. Ezt a feltevést bizonyos meggondolás indokolja. Induljunk ki a valósággal általában egyező abból a feltevésből, hogy a társadalomban bővített újratermelés folyik, tehát adott időszakban a társadalmi össztermék valamilyen hányaddal nagyobb az előző időszakénál. A következő időszakban a termelés terjedelme az elméletileg lehetséges két véglet között lesz. Az egyik véglet az, hogy a társadalom beszünteti a bővített újratermelést, elfogyasztja amivel többet termelt, mint az előző időszakban és a következő időszakban nem termel többet, mint előzőleg. Itt tehát a gazdasági fejlődés, a társadalmi vagyon gyarapodása megállt. Az adott időszakban a társadalom fogyasztása, amit az egyszerűség kedvéért azonosíthatunk az életszínvonallal, a lehetséges legnagyobb mértékben nőtt, de már a következő időszakban egyáltalán nem nőhet, mert a termelés nem emelkedik. Ellentétbe kerülünk tehát alapvetőnek nyilvánított célunkkal.

Az elméletileg lehetséges másik véglet esetén a társadalom a termelés bővítésére fordítja a társadalmi összterméknek az adott időszakban elért egész növekményét, többletét. Ebben az esetben a társadalom vagyona a lehetséges legnagyobb mértékben gyarapodik, de semmivel sem emelkedik az életszínvonal. Ez is ellentmond tehát alapvető célunknak. A helyes megoldás nyilvánvalóan a két véglet között van. Elvontan, nagy általánosságban — a valóságban ezt nagyon sok minden módosítja — a felhalmozás növelésével meg lehet gyorsítani a fejlődést. Ebből az is következik, hogy a jelen alacsonyabb életszínvonalaért (fogyasztásáért) kárpótlást nyújt a jövő magasabb életszínvonala (fogyasztása).

Elképzelhető olyan társadalmi döntés, hogy a fogyasztást öt vagy tíz,

vagy húsz évig nagyon alacsonyan, közben a felhalmozást megfelelően magasán tartják, azután az arányt a fogyasztás javára módosítják. Nyilvánvalóan más és más fejlődési ütem adódik aszerint, hogy a viszonylag alacsony életszínvonal-emelkedést és magas felhalmozási arányt öt vagy tíz, vagy húsz évre irányozzák elő. De az is nyilvánvaló, hogy a társadalom tagjai az egyik esetben öt, a másokban tíz, a harmadikban húsz évi alacsonyabb életszínvonallal fizetnek azért, hogy később az életszínvonal gyorsabban emelkedhessék. Közben azonban emberek születnek és halnak meg, a társadalom részben kicserélődik. Némi leegyszerűsítéssel: a mai nemzedék alacsonyabb életszínvonalával fizet azért, hogy a jövő nemzedék életszínvonala gyorsabban növekedhessék. Vannak, akik valamilyen elképzelés alapján, pl. 20 éves (Sztrumilin) vagy $12\frac{1}{2}$ éves (Minc), vagy 8—9 éves (Notkin) időhorizontokat javasolnak, de bármelyiket is nehéz meggyőzően indokolni. Ez szól normális körülmények között a hosszabb időn át megközelítőleg egyenletes, maximális fejlődés előirányozása mellett. Az egyenletes fejlődés — mint arra már ugyancsak utaltunk — csak a mérhető, számszerűsíthető fejlődésre, népgazdasági szinten csak az összes felhasználásra, illetve ráfordításra stb. vonatkozik, arra is csak bizonyos feltételezésekkel, egyszerűsítésekkel, korlátozásokkal. A normális körülményeket pedig azért említettük, mert akadhatnak rendkívüli, például közvetlenül háborúval fenyegető helyzetek, amelyek megváltoztathatják magát az alapvető célt is. Aligha szorul például bővebb magyarázatra, miért volt indokolt a Szovjetunióban az első ötéves terv idején a lehetségesnél alacsonyabb színvonalon tartani a fogyasztást. Kutatni az időhorizont kérdésével kapcsolatban elsősorban azt érdemes, hogy legalább 15, de inkább 20 éves vagy hosszabb időszakokat véve, az ilyen időszak alatt legnagyobb fejlődést elért szocialista országoknál a fejlődés mennyiben és milyen okokból tért el a megközelítőleg egyenletestől és ez az eltérés milyen kimutatható pozitív és negatív hatást gyakorolt a fejlődésre.

Az életszínvonallal kapcsolatos kérdések között tárgyaljuk azokat a kutatásokat, amelyek a gazdaságirányítás és a tervezés egyik fő kérdéséből, a társadalmi szükségletek felméréséből adódnak. Ezekben belül külön nagy kutatási terület a fogyasztás várható, valószínű, tervezhető fejlődésének, alakulásának kutatása. Ezeknek a kutatásoknak említésre méltó érdekes vonása, hogy a szocialista tervezéssel való összefüggéseiktől eltekintve, nem különböznek a legfejlettebb tőkésországokban folyó hasonló irányú kutatásoktól. Lényeges különbség van abban, hogy nálunk a terv a társadalmi fejlődés tudatos irányításának fő eszköze, a nem szocialista országokban pedig legfejlettebb formájában is legfeljebb egy eszköz a szűkebb vagy szélesebb uralkodó körök gazdaságpolitikai orientációjához.

Nálunk a fogyasztás tervezése, ha sikerül a mainál lényegesen magasabb színvonalra emelni, szolgálhatja a többi közt a fogyasztás alakulásának központi befolyásolását, már amennyire ez egyáltalán lehetséges és kívánatos. A nem szocialista országokban ilyen befolyást a közérdektől jelentősen eltérő irányban és mértékben a reklám- és propaganda gépezet, elsősorban a nagy monopóliumok óriási reklám- és propaganda gépezete gyakorol. Ez a különbség természetesen a kutatások eredményét is egymástól eltérően alakíthatja. A módszerek azonban, mint említett-

tük, lényegében azonosak. A kutatások egyrészt a legfejlettebb országok fogyasztási struktúrájának és e struktúra kialakításának gondos tanulmányozására irányulnak, másrészt — a modern matematikai módszereket és számítástechnikai eszközöket is felhasználva — a jövedelemeloszlás, keresletfüggvények, hosszabb idősorok, fogyasztási keresztmetszetek stb. kutatásai. Ugyanazt a nehézséget jelenti a különböző társadalmi berendezésű országokban a fogyasztás várható alakulásának vizsgálatánál az ismeretlenség tényezője, tehát az, hogy esetleges új cikkek, új fogyasztási szokások előrelátásának lehetősége nagyon csekély.

Nagy kutatási területet képez az egyéb társadalmi szükségletek kutatása. Ezek egy részére, nevezetesen az oktatással összefüggőkre a következő, tehát a termelőerőkkel kapcsolatos csoport kérdéseinél még visszatérünk. De ezeken kívül még itt vannak a társadalmi ellátás, a szociális gondozás kérdései, a gyerekekkel és az öregekkel kapcsolatos különleges problémák, a kultúra különböző területein jelentkező kérdések. Mindezek rendkívül sokoldalú és mélyreható nem gazdasági jellegű kutatást is követelnek. De valamennyiüknek megvannak a gazdasági hatásai és vonatkozásai, az anyagi igényei, amelyekkel a tervezésnél rendkívül sokoldalúan kell számolni. Megemlítjük, hogy itt sokkal nagyobb mértékben érvényesül a társadalom tudatos irányítása, mint az imént tárgyalt fogyasztási kérdéseknél. A rendelkezésre álló eszközök elosztása a különböző hasznos és szükséges célok között társadalmi döntést követel. Mivel a döntések a társadalom különböző rétegeit érintik, méghozzá fontos anyagi és kulturális oldalukon, a döntés nem technikai, hanem politikai döntés. Az említett kutatások tehát nemcsak a terv elkészítését, hanem a politikai döntések előkészítését is szolgálják.

Hasonlóképpen nemcsak a tervezést, hanem a politikai döntés előkészítését szolgálják a jövedelemeloszlással kapcsolatos kutatások. A politikai döntést követelő kérdések száma e téren rendkívül nagy. Ilyenek például a következők: a nemzeti jövedelem öt vagy többéves, illetve ennek az egyes évekre eső növekményéből mennyi jusson felhalmozásra, mennyi fogyasztásra? A növekménynek a fogyasztásra jutó részéből mennyi jusson bérekre, mennyi nyugdíjakra, mennyi a gyerekintézményekre, mennyi és milyen elosztásban a különböző egyéb célokra? A bérekből mennyi jusson a termelésben és mennyi a másutt foglalkoztatottakra? Változzon-e a bérek korábbi alsó és felső határa és változzék-e, ha igen, milyen irányban a kettő közötti viszony stb.?

Azok a kutatások, amelyek a döntés előkészítéséhez szükségesek, részben történeti jellegűek, tehát azt vizsgálják, hogy a nálunk vagy más szocialista országban, vagy a nem szocialista országokban végbe ment fejlődés során a gyakorlatban hogyan oldották meg az említett kérdéseket, ennek alapján a történelemből milyen törvényszerűségeket lehet kiolvasni. A kutatások más része elvi, elméleti, részben statisztikai, illetve spekulatív jellegű. E kutatások azzal foglalkoznak, hogy milyen összefüggések mutathatók ki a jövedelemeloszlás és az életszínvonal, a jövedelemeloszlás és a műszaki fejlesztés között, milyen következtetések adódnak a jövedelemeloszlásra a műszaki fejlesztés modern irányzataiból és különösen az automatizálásból kifolyólag, milyen következtetések adódnak a termelőeszközök szocialista tulajdonából és ennek két formájából, milyenek a szocialista etikából stb.

Termelőerők

Azok között a tervezéssel kapcsolatos kutatási feladatok között, amelyek a termelőerők fejlődésének problematikájához fűződnek, különösen fontos helyet foglalnak el a munkaerővel, illetve a munkaerő-tervezéssel kapcsolatos kutatások. Fontosságuk részben abból következik, hogy a munkaerő a legfontosabb termelőerő, mennyiségi és minőségi alakulása döntően befolyásolja a népgazdaság fejlődésének lehetséges ütemét. Másrészt abból, hogy az ide tartozó problémák egy része a legnagyobb időtávra való előre tekintést, tervezést követeli meg. A társadalomban és ezen belül a termelésben ugyanis nemcsak abszolút számban, de viszonylagosan is egyre több magas és legmagasabb képzettségű munkaerőre, technikusra, mérnökre, szakemberre, tudósra van szükség, s ezeknek kiképzése az alapképzésen túlmenő 4—8—10 vagy több évet követel. De magát az alapképzést is a továbbképzés fajtáinak és igényeinek megfelelően kell megszervezni.

Ezenkívül nemcsak azt kell figyelembe venni, hogy a társadalom anyagi és szellemi szükségletei milyen igényeket támasztanak a munkaerővel (széles értelemben véve) szemben, hanem azt is, hogy a társadalom minden egyes tagja képességeinek sokoldalú kifejlesztése önmagában is a társadalom fontos célja. Eszköz arra, hogy a társadalom tagjai ne csak a társadalom számára lehessenek hasznosak, hanem mint egyének megelégedettek és boldogok legyenek. Ennek fontossága ellenére a munkaerő távlati tervezése népgazdaságunk távlati tervezésének egyik legelhanyagoltabb és legelmaradottabb területe. A tudományos kutatásnak itt az összehasonlító és történeti módszereken kívül matematikai módszereket is igénybe kell vennie: modellezést, gazdasági számításokat stb.

A termelőerők fejlődésével kapcsolatos tervezési kérdések kutatásához tartoznak egyes, a népgazdaság egészére vonatkozó átfogó jellegű kutatások is. Ezek között előkelő helyet foglalnak el azok, amelyek szocialista és nem szocialista országok gazdasági fejlődésének és fejlettségének összehasonlítására irányulnak. Ide tartoznak az országok gazdasági fejlettségének mérésére, a termelésre vagy a fogyasztásra jellemző fő mutatószámok megállapítására, az ezekkel kapcsolatos problémák elemzésére vonatkozó vizsgálódások. Ide tartozik a különböző lehetséges fő vagy fontosabb fejlődési irányoknak történelmi példákból való levezetése, a fejlett és kevésbé fejlett országok, a szocialista és nem szocialista országok gazdasági szerkezetének összehasonlítása, különböző típusok, különböző jellegzetességek alapján való elkülönítése, annak tanulmányozása és elemzése, hogy a különböző fejlődési típusok és ezek változásai hogyan függnek össze a természeti adottságokkal és fejlődéssel, a termelőerők fejlődésével, a nemzetközi munkamegosztással stb.

Hasonló természetű összehasonlító és elemző kutatások végezhetők és végzendők külön-külön a fő népgazdasági ágakra, ezeken belül egyenként a legfontosabb ágazatokra, de ennél szűkebb területekre is. Feltétlenül érdemes például kutatni a tervezésben levonható következtetések szempontjából ilyesféle kérdéseket: hogyan fejlődött az acélgyártás az e téren vezető országokban, milyen nyersanyagbázisra támaszkodva, milyen technológiai irányokban, hogyan fejlődött a termelőékenység, a fel-

szereltség, a választék, hogyan fejlődött az autógyártás, a szerszámgépgyártás; milyen helyet foglalnak el egy-egy fejlettebb ország ipari termelésében a műanyagok, hogyan változik ezek viszonya a természetes anyagokhoz, milyen irányba mutat a fejlődés stb.

Külön beható vizsgálatokat igényelnek a műszaki fejlesztéssel, kutatással, tervezéssel, szerkesztéssel közvetlenül összefüggő kérdések. Elemzendő a gazdaságilag legfejlettebb országok műszaki fejlesztése, ennek anyagi és szellemi bázisa, módszerei, mechanizmusa, az alapkutatásoktól a gyakorlati megvalósulásig vezető út hossza, időtartama, egyes részeinek egymáshoz való aránya, a kutatások megoszlása, koncentrált-sága, szervezeti formái, a gyártás és gyártmányfejlesztés módszerei, gyártási eljárások, licencek külföldről való megvásárlása, szocialista és nem szocialista országok közötti termelési kooperáció lehetőségei, külföldön vásárolt gyártási eljárások belföldi elterjesztésének gyakorlata, tapasztalatai, a műszaki fejlesztés és a hadiipar kapcsolatai stb. Itt természetesen, csak a műszaki fejlesztés tervezésével kapcsolatos közgazdasági jellegű kutatásokról beszélünk. Ezek semmit vagy csak nagyon keveset mondhatnak arról, hogy milyen konkrét célokra irányuljon és milyen konkrét feladatokat oldjon meg a műszaki fejlesztés. Az utóbbi kérdésekkel kapcsolatos bizonytalanságok, amelyek abból fakadnak, hogy a műszaki fejlődés ütemét és tartalmát a világ szellemiekben és anyagiakban leggazdagabb hatalmai irányítják, titkait féltve őrzik, nekünk pedig mégis világszínvonalra kell törekednünk, népgazdasági tervezésünk legsúlyosabb problémáihoz tartoznak. A közgazdasági kutatás ezeket a problémákat nem oldhatja meg, de a műszaki munka gazdasági oldalainak feltárásával hasznos tájékoztatást ad arra nézve, mit érdemes saját erőinkkel kutatni és mit nem, milyen gazdasági elágazásai, továbbhullámozásai vannak egyes fejlesztéseknek, mire milyen anyagi erőt fordíthatunk stb.

A termelőerők elosztásának tervezésével kapcsolatos kutatások fontos tárgya a termelőerők területi elhelyezése. Politikai döntést követel, a lakosság legszélesebb tömegeit legfontosabb érdekeiben érinti, hogy hol, mit, milyen mértékben fejlesszünk. Gazdasági kutatómunkát követel annak megállapítása, hogy melyik megoldásnak milyen gazdasági előnyei és hátrányai vannak, a kapcsolódó beruházások, a munkaerő-ellátás, a szállítás figyelembevételével mik a népgazdasági teljes költségei. Kutatási feladat a politikai döntés alapján a termelési ágak területi szerkezeti optimális arányainak megtalálása.

Nemzetközi kapcsolatok

A távlati népgazdasági tervezésben nagy szerepet játszik a népgazdaság külső nemzetközi kapcsolatainak kérdése. Egész termelésünk irányának megszabásánál — mint azt a fő irányok kérdésével kapcsolatban már említettük — mérlegelnünk kell nemzetközi kapcsolataink kívánatos, lehetséges és várható alakulását. Ebből a feladatból adódnak a nemzetközi kapcsolatok fejlődéséhez fűződő kutatások is. Itt is szükség van összehasonlító, történeti és matematikai jellegű kutatásokra egyaránt. Utóbbiak elsősorban külkereskedelmünk gazdaságosságának kérdéseire,

külkereskedelmünk bizonyos feltételek mellett való optimalizálására irányulnak. Ezek a kérdések azonban nem szakíthatók el termelési szerkezetünk kérdéseitől, tehát a beruházások kérdéseitől sem, tehát a műszaki fejlesztés kérdéseitől sem. Ezek együttes, komplex vizsgálatára van szükség, politikai döntések előkészítésére és politikai döntések alapján.

Ismételten említettük már, hogy szükség van a többi szocialista ország és a fejlett tőkésországok fejlődésének egy vagy más szempontból — például a fogyasztás vagy a műszaki fejlődés alakulása szempontjából — való tanulmányozására. De ugyancsak tanulmányoznunk kell önmagukban, történeti fejlődésükben mindezeket az országokat, sőt ezeken túl a velünk kereskedelmi összeköttetésben levő, esetleg a jövőben kereskedelmi partnereinkké váló fejlődő országokat is, nemzetközi, külkereskedelmi kapcsolataink szempontjából. Vagyis tanulmányozni kell őket lehetséges behozatalunk és kivitelünk szempontjából, mint nyersanyagok vagy fejlett technikát jelentő termelőeszközök, vagy fogyasztási cikkek beszerzési forrásait és mint ipari és mezőgazdasági kivitelünk lehetséges felvevő piacait, saját fejlődésük alapján, számításba véve gazdasági viszonyaik, teljesítőképességük jövőbeli alakulását.

Nemzetközi kapcsolataink tervezésének jellemző vonása, hogy az átlagosnál is több bizonytalanságot rejt magában, mivel ezeknek a kapcsolatoknak alakulása nemcsak tőlünk, hanem külföldi kapcsolatainktól is függ. Itt tehát különösen indokolt különböző lehetőségekkel számolni, különböző variánsokat tervezni. Az átlagosnál nagyobb mértékben befolyásolhatják ezeket a kapcsolatokat politikai szempontok, sőt honvédelmi szempontok is. És fordítva: maguk ezek a kapcsolatok nagymértékben befolyásolhatják politikánk, sőt honvédelmünk alakítását. Mindez érinti a tervezést és a tervezéssel kapcsolatos kutatásokat is.

Egyes problémák

Eddig általában a népgazdasági tervezéssel kapcsolatos olyan közgazdasági kutatási feladatokról beszéltünk, amelyek vagy a tervezés módszerével, vagy a terv alapelképzeléseivel, vagy a tervkérdések valamely nagy, fontos csoportjával (társadalmi szükségletek, termelőerők) függtek össze. Számtalan kutatási feladat adódhat ezeken kívül, konkrétan a népgazdaság előtt álló feladatokból. Ha ugyanis a terv valóban — mint mondtuk — a népgazdaság központi irányításának alapja és nagyon fontos eszköze, akkor kézenfekvő, hogy a gazdasági fejlődésben megvalósítandó fontosabb célok külön figyelmet érdemelnek és külön megoldást követelnek a tervezésben is, és tervezésükkel kapcsolatban külön kutatási feladatok is adódhatnak. Példaképpen három ilyen problémát említek.

Nemcsak Magyarországon, hanem a Szovjetunióban és minden európai szocialista országban is megoldatlan vagy legalábbis nem kielégítően megoldott probléma, hogy a mezőgazdaság fejlődése általában elmarad a terv és a népgazdaság egésze fejlődése mögött. A tervek ez államok többségében — a magyarországi ötéves tervek is — a mezőgazdaságnak lényegesen gyorsabb, az egész népgazdaság fejlődésével sokkal inkább összhangban álló fejlődését irányozták elő. Míg azonban a népgazdaság

egyéb ágainak fejlesztésében legtöbbször sikerült a tervet teljesíteni, sőt túlteljesíteni, a mezőgazdasági termelés tényleges fejlődése kisebb-nagyobb és sokszor jelentős mértékben elmaradt az előirányzattól. A tervek tehát rosszaknak bizonyultak. A kutatók elé azt a feladatot kell állítani, kutassák ki és mutassák meg, mi volt ennek az oka, hol és milyen hibákat követtünk el és hogyan lehet ezeket a hibákat a jövőben elkerülni; mi a mezőgazdasági termelés emelkedésének legnagyobb elérhető mértéke és ennek mik a feltételei; a mezőgazdasági termelés fejlődésének milyen mértéke irányzandó elő ahhoz, hogy a népgazdaság egészének fejlődése a legkedvezőbbben alakuljon, milyennek kell lennie a tervnek, hogy e fejlődés megvalósulását megfelelően szolgálja.

Ugyancsak közös problémája a Szovjetunióknak és az európai szocialista országoknak a műszaki fejlődés nem teljesen kielégítő alakulása. Igaz, hogy a fejlődés üteme minden szocialista országban e téren is rendkívül gyors. De az is igaz, hogy azért általában nem biztosít kellő fölényt a legfejlettebb tőkésországokkal szemben, sőt műszaki szakembereink tekintélyes részének véleménye szerint — azért erre a véleményre hivatkozunk, mert mérési eredmények e téren nem állanak rendelkezésre és nehezen is képzelhetők — Magyarország műszaki színvonala az elmúlt tíz évben nem közeledett a nálánál fejlettebb nyugati országok színvonalához (pl. az USA vagy Nyugat-Németország színvonalához), sőt azok előnye vele szemben még nőtt. A munka termelékenységéről a KGST-országok között végzett összehasonlító vizsgálatok arra engednek következtetni, hogy a műszaki fejlődés Magyarországon lassúbb, mint a többi KGST-országban. Ha a terv a gazdasági irányítás fontos eszköze, akkor a tervnek olyan tételeket is kell tartalmaznia, amelyek a gyorsabb műszaki fejlődést, illetve az ehhez szükséges feltételek létrehozását legalábbis megkönnyítik, elősegítik. A kutatók elé azt a feladatot kell állítani, derítsék fel, hogy tényleges fejlődésünkben eddig mi hátráltatta, nehezítette vagy akadályozta a műszaki fejlődést, ez mennyiben függött össze a tervezés hibáival vagy hiányosságaival, mit lehet, illetve mit kell tenni a legkedvezőbb műszaki fejlődés eléréséhez a valóságban és ezt hogyan, milyen módon lehet a tervezés oldaláról elősegíteni. Itt is, mint az előző témánál, a kutatások egy része történeti jellegű, Magyarország és az összehasonlítás szempontjából érdekesebb külföldi országok fejlődésére vonatkozik, más része gazdaságossági számításokkal kapcsolatos, ismét más része nem nélkülözheti a modellezést stb.

A tervezésnek külön problémája a fejlődés egyenletessége vagy ingadozása, vagy ciklikussága. Erre a problémára csak az utolsó években kezdtünk figyelmet fordítani. Azt, persze, általános megfontolások alapján korábban is tudtuk, hogy a fejlődés legjobb esetben is csak nagyon megközelítőleg lehet egyenletes. Folyik ez a többi között az időjárásnak a mezőgazdasági termelést és ezen keresztül a népgazdasági fejlődés egészét erőteljesen befolyásoló ingadozásaiból. Folyik egyebek között a beruházások eltérő időtartamából és megtérülési idejéből. Mert még ha a felhalmozásra és ezen belül a beruházásokra eszközölt ráfordítások évről évre egyenletesen emelkednek is — amit szintén csak megközelítőleg lehet elérni —, akkor is, az eltérő beruházási időtartamokból és megtérülési időkből az következik, hogy évről évre különböző meny-

nyiségű és értékű terméket adó új termelő kapacitások lépnek be. Azt is tudtuk, hogy például Magyarországon a gazdasági fejlődés, attól az időtől számítva, hogy tervgazdálkodást folytattunk és a szocializmus alapjainak lerakására, illetve ennek megtörténte után a szocializmus teljes felépítésére törekszünk, nemcsak nem volt egyenletes, hanem igen nagy ingadozásokat mutatott. Tudtuk azt is, hogy a szocialista országok többségében hasonló volt a helyzet. Általában azonban hajlottunk rá, hogy ezt rendellenességnek, nálunk a korábban uralkodott voluntarizmus, azután az ellenforradalom hatásának tartsuk.

Mióta azonban tudatosan számba vettük ennek az egyenetlen fejlődésnek általános, minden európai szocialista országra jellemző voltát, azt a feladatot kell a kutatók elé állítani, hogy állapítsák meg, milyen körülmények következtében mutatkoztak a népgazdaság különböző területein vagy a népgazdaság egészében nagyobb ingadozások; hibák, illetve csupán hibák következtében léptek-e fel. Ha igen, mennyiben mutathatók ki ezek a hibák a tervezésben is, mennyiben voltak külső, a tervezők által nem, vagy csak korlátozott mértékben számba vehető események következményei, milyen mértékig van lehetőség arra, hogy a jövőben a fejlődés egyenletesebb legyen, mit követel ez a tervezésben stb. Magától értetődik, hogy itt is egyaránt szükség van történeti és összehasonlító és matematikai és spekulatív kutatási módszerekre.

Néhány gyakorlati tennivaló

Bár ennek az írásnak elején hangsúlyoztam, hogy nem törekszem és nem törekedhetem teljességre, s hogy inkább kutatási irányokra, kutatási csoportokra akarok utalni és nem egyes kutatásokra, az előzőekben mégis kétségtelenül impozáns mennyiségű kutatási feladat van kijelölve. Összességükben ezek a feladatok messze túlmennek a ma Magyarországon létező minden kutatási lehetőségen. Ez rendkívül kívánatosná teszi, hogy megfelelő fórum, például, az MTA Közgazdaságtudományi Bizottsága

1. válogatást végezzen a feladatok között, kijelölve azokat, amelyek a legközelebbi években feltétlenül munkába veendőek;

2. kidolgozzon egy javaslatot arra vonatkozólag, hogy az országban ezeknek a kutatásoknak milyen fejlesztését, milyen keretekben, milyen intézményeknél tartaná célszerűnek, illetve megvalósítandónak;

3. más illetékes szervekkel együtt tervet dolgozzon ki arra nézve, hogyan tudnánk a tervezéssel kapcsolatban más országokban folyó tudományos munkába bekapcsolódni, elsősorban, hogy hogyan használjuk ki azokat a lehetőségeket, melyeket e téren a KGST Közgazdasági Állandó Bizottsága és ennek keretében a KGST-országok közgazdasági intézetei igazgatói tanácskozása nyújt, továbbá az UNESCO égisze alatt működő bécsi Centre Europeen de Coordination en Sciences Sociales lehetőségeit.

ESZE ZSUZSA:

A devizaárszorzó és az árrendszer

A gazdasági reform egyik fő célja és fő feltétele is volt olyan árrendszer bevezetése, amelyben az árak kifejezik a társadalmilag szükséges ráfordításokat és a kereslet-kínálati viszonyokat.

Népgazdaságunk „nyílt” gazdaság. Nemzeti jövedelmünk mintegy 40 százaléknak megfelelő értéket konvertálunk külső piacokon. A társadalmi termelésben felhasznált anyagmennyiségnek több mint felét importáljuk. Ilyen körülmények között az árak csak akkor fejezhetik ki a termelés feltételeit, ha tükrözik az importráfordításokat is és így a piaci feltételek tükröződése az árakban is csak akkor valósulhat meg, ha az árak reagálnak nemcsak a belső, hanem a külső piac feltételeire is. Ebben az értelemben *objektíve szükséges, hogy a forintárok közelebb kerüljenek a devizaárokhoz*, amelyeken külkereskedelmünk importál és exportál.

Az új forintárok és a devizaárak közti kapcsolat mérhető azon, hogy az új árrendszerben a forintárok mennyire reagálnak a devizaárak változásaira, továbbá, hogy a forintárok és a devizaárak színvonala és arányai mennyire közeledtek egymáshoz az árreform eredményeként.

Nagyrészt maguknak a forintáraknak a rugalmasságától függ, hogy ezek az árak hogyan reagálnak a devizaárak változásaira. Ez tehát elsősorban az árformák kérdése. Ami pedig a forintárok és a devizaárak színvonala, valamint arányai közti kapcsolatot illeti, ezt a kérdést itt csak egy szempontból vetem föl: az árszínvonalak egymáshoz való viszonyát meghatározza, hogy mekkora az egységes devizaárszorzó, amellyel minden külkereskedelmi árat átszámítunk forintra, és a devizaárszorzóval átszámított forintárok színvonala is determinálja, hogy a forintárok arányait mennyire kell eltérítenünk vámokkal, exporttámogatásokkal és más ilyen „hidakkal” a devizaárak arányaitól. Ebben az értelemben az árszínvonal és az árarányok problematikája szorosan összetartozik.

A forintárok reagálása a devizaárak változásaira

Külkereskedelmünknek mintegy 70 százaléka a szocialista országokkal folyik, kivételektől eltekintve, általában *évekig változatlan szerződéses áron*. A nem szocialista relációjú külkereskedelem az egész külkereskedelmünknek mintegy 30 százaléka, de a forintárok reagálása a devizaárak változásaira nemcsak ezen a 30 százaléknyi területen, hanem szélesebb körben lehetséges. Ugyanis a szocialista országok közti keres-

kedelem ún. szerződéses árai is változnak. De nem is csak ezek az árváltozások vetik fel, hogy új árrendszerünk mennyire tud reagálni, mennyire „engedi be” a belső árrendszerbe a devizaár-változásokat, hanem van a szocialista országokból származó importunknak olyan területe is (például egyes vegyipari anyagok, textilipari anyagok), ahol nem az évekig változatlan rubelárból, hanem a változó dollárárból számítjuk át a belföldi forintárat.

Hogy a forintárak mennyire reagálnak a devizaár-változásokra, ebből a szempontból az új árrendszerben meg kell különböztetni 1. az import- és exportdevizaárak változásainak hatását a külkereskedelmi forgalomba nem kerülő, hanem belföldön termelt és belföldön eladott áruk forintárára, valamint 2. az import- és exportdevizaárak változásainak hatását maguknak a külkereskedelmi forgalomban részt vevő import- és exportárúknak a forintárára.

Ami az elsőt illeti, egyes, szabadáras termékek forintára az importált anyag forintátadási árától kezdve a termelés összes vertikumain át, végig, a fogyasztói árig reagál az importdevizaárak változásaira, és egyes, szabadáras exporttermékek belföldi ára is reagál az exportált terméknek az exportpiacon elért devizaárára. Általában és egészében azonban ma még a belföldi árrendszer nem eléggé rugalmas, hogy reagáljon a devizaár-változásokra.

Az árreformmal a korábbinál rugalmasabb vegyes árrendszert hoztunk létre:

1. hatóságilag rögzített árakat, amelyek sem fölfelé, sem lefelé nem mozdulhatnak el hatósági intézkedés nélkül,
2. hatóságilag maximált árakat, amelyek csak lefelé mozdulhatnak el hatósági intézkedés nélkül,
3. hatósági korlátok közt (megjelölt felső határig vagy alsó és felső határ közt) mozgó árakat és
4. szabad árakat.

A rögzített és a maximált árak közös vonása, hogy ezek *tételesen*, vagyis termékenként *szabályozott* árak. A fogyasztói árrendszerben elsősorban a létfenntartás, az életszínvonal szempontjából elsőrendűen fontos árukra, a termelői árrendszerben pedig leginkább azokra az anyagokra állapítottunk meg tételes, főképpen rögzített hatósági árakat, amelyeket nagy mennyiségben, széles körben használnak fel, ezért mozgásra képes ár esetén árváltozásaik továbbengedése túlságosan széles körű ármozgásokat okozna a következő vertikumokban, továbbá, amelyek szabad ármozgása úgy sem tudná kellően befolyásolni a keresletet és a kínálatot, valamint amelyek ráfordításai úgyis viszonylag lassan változnak. Tételesen szabályozott, főképpen maximált áruk van a széles körben, nagy mennyiségben felhasznált (úgynevezett tipikus) félkésztermékeknek (amilyen a fonal, a kohászati termékek), hogy ezek ára is a következő vertikumokban *emelkedésre képtelen* és ebben az értelemben stabil ártényezőként kerüljön be az árakba (az önköltségen keresztül).

Az importanyagok forintátadási ára rendszerint szabad ár, és általában a belőlük termelt félkésztermékekre megállapított hatósági, főképpen maximált árakkal „fogjuk le” az importanyagok szabad importárának a továbbgyűrűzését is a többi termék forintárába. Bár a maximált ár mint árforma, önmagában, elvileg csak az importárak emelkedésének

továbbgyűrűzését „fogja le”, mégis gyakorlatilag — mivel az árakra sokféle tényező hat — a maximált árak sokszor merevek maradnak, nem reagálnak az importárak csökkenésére sem és ennyiben az importárak mindenféle változásának továbbgyűrűzését „lefogják”. Kivételes esetekben pedig már magukra az importanyagokra hatósági forintátadási árat állapítottunk meg.

Ha az importanyagra vagy a belőle készülő félkésztermékre hatósági árat állapítottunk meg, akkor *a hatósági ár kiszámításakor mindig figyelembe vettük a valamikori devizaárat és általában a tényleg bekövetkező devizaár-változásoktól függően akarjuk a hatósági árat megváltoztatni is*. De a devizaár akkor is hatósági árként gyűrűzik be a belső árrendszerbe. Így a belföldön termelt és a belföldön eladott termékek ára csak utólag, hatósági érintésként eredményeként reagálhat a devizaár-változásokra, kivéve, ha egyes maximált árak esetleg valóban elmozdulnak lefelé a devizaár-csökkenés hatására.

Az életszínvonal szempontjából kevésbé fontos, de nagy és gyorsan cserélődő választékú fogyasztási cikkekre, valamint a termelői árrendszerben általában a feldolgozó ipari termékekre (a nagy volumenű tipikus féltermékek kivételével) lazábban, közvetettebb közgazdasági eszközökkel szabályozott (határok közt mozgó és szabad) árakat léptettünk életbe.

Az egész árrendszerben nagyjából 50 százalékos részarányú a hatóságilag tételesen szabályozott árak köre, durván számítva körülbelül egynegyed rész a hatóságilag megjelölt határok közt mozgó áraké és csak nagyjából negyedrészen érvényesülnek szabad árak. Az árformáknak ezek a részarányai nagyrészt meghatározzák annak lehetőségét, hogy az importdevizaár-változások begyűrűzzenek a belföldön termelt és a belföldön eladott termékek árába vagy az exporttermékekért a külső piacon elért devizaárak változásai hassanak ugyanezeknek a termékeknek a belföldi eladási áraira.

Az árreform egyik célja volt, hogy — amennyire lehet — szűk területre korlátozza a közvetlen hatósági árszabályozást. De számolnunk kellett adottságokkal mint korlátokkal. Elsősorban azzal, hogy népgazdaságunkban évek óta vannak feszültségek. Az elmúlt időszakban *kialakult az eladók piaca*, mert a kereslet általában tartósan nagyobb volt a kínálatnál. Ebben a helyzetben a szabad árak, amelyek az eladók és a vevők egymás közti megállapodásai vagy közvetlenül az import- és az exportdevizaárak szerint alakulnak, legtöbbször erősen emelkedhetnek *anélkül, hogy az áremelkedés a kínálat növelésére ösztönözve, a keresletet pedig korlátozva belátható idő alatt enyhíteni tudná a feszültséget*. A vállalatoknak ma még csaknem minden területen *objektíve* megvan a lehetőségük, hogy áremeléssel oldják meg problémáikat. Ehhez járulnak *szubjektív* adottságok: például az évtizedes rutin, amely szinte kizárólag az árakat igazította a kereslet és a kínálat viszonyához, de nem szokta meg, hogy a kereslet és a kínálat viszonyát, magát a kínálatot is változtassa az árak hatására. Ezekkel az adottságokkal számolva viszonylag szélesebb körben érvényesítünk tételes hatósági (rögzített és maximált) árakat.

A devizaár-változások hatása a belföldi termékek árváltozásaira a

belföldi árrendszer rugalmassága mellett más tényezőktől, egyebek közt attól is függ, hogy a külkereskedelem mennyire liberalizálható.

A gazdasági reform perspektivikus célja a külkereskedelemben, hogy a vállalatok szabadon választhassák meg a legelőnyösebb hazai vagy importbeszerzési forrásait, értékesítésük hazai vagy külföldi irányait és arányait, de a vállalatok döntési szabadsága a népgazdasági egyensúlyt segítve, hozza létre a feltételeket a devizahelyzet fokozatos javításához.

E perspektivikus célok megvalósításához szükséges volna, hogy minimálisra csökkentsük a vállalatok külkereskedelmi tevékenységének adminisztratív korlátozását, s a külkereskedelem fő specifikus szabályozója az egységes devizaszorzó legyen, amelyet az importoldalón hatékony (az árakra ható) vámrendszer, az exportoldalón ésszerű exporttámogatási rendszer egészít ki. Az új mechanizmus első éveiben azonban még *adottságnak kell tekintenünk kialakult devizahelyzetünket és azt, hogy rövid távon milyen reális lehetőségekkel számolhatunk.* Ezt szem előtt tartva most több adminisztratív korlátot építettünk be a külső piacok és a belső gazdaság kapcsolatának szabályozásában is, mint amennyi egyébként az új gazdasági mechanizmus „modelljéhez” hozzátartozna.

Így az új árrendszerben a tételesen szabályozott, hatósági áraknak még eléggé széles köre és más tényezők, köztük a külkereskedelem viszonylag még sok adminisztratív korlátja miatt is *a devizaárak változásai inkább, mint a reform előtt, de még most is csak kevésbé hatnak* közvetlenül, automatikusan a belföldön termelt és itt eladott áruk forintár-változásaira. A további előrehaladás lehetőségei sok feltételtől függenek, de nem utolsósorban attól, hogy mennyire sikerül enyhíteni, megszüntetni a népgazdaságban meglévő feszültségeket. A feszültségek most objektíve is *szükségessé teszik* a viszonylag szélesebb körű hatósági beavatkozást az árrendszerbe, a külkereskedelmi tevékenység alakulásába stb. De egyúttal bizonyos esetekben szükségtelen óvatosságot is előidézhetnek a rugalmasabb formákkal, módszerekkel szemben olyan területeken is, ahol a helyzet objektíve nem kívánná meg ezt.

Ami a másik összefüggést illeti, hogy *maguknak az import- és az exporttermékeknek a forintára reagál-e* az import- és az exportdevizaárak változásaira, az árrendszerben és egyebek közt a külkereskedelem irányításában meglévő korlátok erre is hatnak. Mégis, *az árreform ezen a területen fordulatot ért el* a reform előtti helyzethez képest. Az új árrendszerben az a gyakoribb, az általános, hogy *maguknak az import- és exporttermékeknek a forintára együtt mozog a devizaárral.*

Az új árrendszerben általános, hogy magának az importárúnak a forintára annyi, amennyi a mindenkori tényleges devizabeszerzési ár forintára átszámítva az egységes devizaárszorzóval és különféle „hidakkal” (vámval, vám-forgalmiadóval stb.). Az exportárú forintára is általában annyi, amennyi az exportpiacon tényleg elért devizaár forintára átszámítva az egységes devizaárszorzóval és az esetek nagy többségében exportártámogatással. Az exporttermékekért az exportőrnek térített forintár akkor is együtt mozog a devizaárral, ha ugyanennek a terméknek a belföldi eladási ára nem szabad (pl. maximált) ár. A „hidak” alkalmazása nem akadályozza meg, hogy a forintárak változásai kövessék a devizaárak változásait.

Devizaárszorzó, árszínvonal, árarányok

Az árreform az egységes és a realitást a korábbinál jobban megközelítő devizaárszorzó bevezetésével megteremtette az alapfeltételét annak, hogy szerves és közvetlen kapcsolat jöjjön létre a forintárak és a devizaárak között. Minden devizaárat az árreform részeként bevezetett új egységes devizaárszorzóval számítunk át forintra, és a korábbi árkiegyenlítési rendszer helyébe vám-, exporttámogatási rendszer stb. lépett. A vám, az exporttámogatás stb. azonos termékre vagy azonos vállalatra minden külkereskedelmi ügyletben egyforma nagyságú „híd”, változatlan kapcsolat a devizaár és a forintár között, ellentétben az árkiegyenlítéssel, amely külkereskedelmi ügyletenként is különböző nagyságú leföldözést vagy támogatást tett lehetővé. Önmagában az, hogy „hidakat” is beiktatunk a devizaárak és a forintárak közé, nem zárja ki, hogy szerves kapcsolat legyen köztük. Többé-kevésbé mindig kell alkalmazni ilyen „hidakat”. Nincsen olyan ország és olyan történelmi, gazdasági szituáció, amelyben el lehetne viselni, hogy minden devizaárat mechanikusan csak az egységes devizaárszorzóval (vám, exporttámogatás stb. nélkül) számítsunk át belföldi árrá.

Az egységes devizaárszorzónak és a „hidaknak” 1968-ban bevezetett rendszerében csak a nagyságok miatt van még jelentős eltérés a forintárak és a devizaárak színvonala, valamint arányai között. Az egységes devizaárszorzó, amellyel minden devizaárat átszámítunk forintra, kisebb, mint az átlagos népgazdasági exportráfordítás, amellyel megszerezük a devizát. És minél kisebb az egységes devizaárszorzó, 1. annál alacsonyabb a szorzóval átszámított forintárak színvonala a devizaárakéhoz képest, 2. annál szélesebb körben kell alkalmaznunk „hidakat” (vámokat, exporttámogatást stb.), amelyek ugyan felemelik, bár nem egyformán, a forintra átszámított árak színvonalát, de egyúttal el is térítik a forintra átszámított árak arányait a devizaárakétól.

Az egységes devizaárszorzó nagyságát úgy állapítottuk meg, hogy amikor az árreform előkészítő számításai alapján már ismertük, milyen lesz az 1968. január 1-én bevezetendő új árrendszer színvonala, akkor ilyen árszínvonalon kiszámítottuk az 1968. évi tervezett export forintban kifejezett árösszegét és elosztottuk az 1968. évi exportért várható devizaárösszeggel. Így megkaptuk, hogyan aránylik egymáshoz az 1968. évi export forintrafordítása és a vele megszerzett devizaösszeg, vagy más szóval, mennyi lesz 1968-ban a népgazdasági átlagos forintrafordítás a megszerzett devizák egységére (1 rubelre, 1 dollárra stb.). Ezt az átlagos devizaárszorzót azonban már jóval az árreform munkáinak befejezése előtt ki kellett számítani. Szükséges volt ez magához az árreformmunkához is. S mire az árreformmunkák befejeződtek, az új árrendszer színvonala magasabb volt, mint amit az átlagos devizaárszorzó kiszámításához alapul vettünk, de akkor már nem változtathattuk meg a korábban kiszámított egységes devizaárszorzót.

Ez önmagában is aktuálissá tenné a kérdés tanulmányozását. De ettől függetlenül is vizsgálni kellene az egységes devizaárszorzót, mert ellentétben a korábbi vizsgálódásokkal, most először van alkalmunk a gyakorlatban, funkcionálás közben is tanulmányozni a természetét, hatásait. Megalapozott következtetésekhez ezek a tapasztalatok biztosan

nem nélkülözhetők. Ilyen értelemben voltaképpen most válik igazán aktuálissá ez a vizsgálódás, amelyet már a gazdasági mechanizmus reformjának kidolgozása idején megkezdtünk. Ahogyan a gyakorlati tapasztalatok felhalmozódnak, úgy egyre alaposabban elemezhető az egységes devizaárszorzó optimális nagysága.

Korábban már folytak viták erről a kérdéstről. Ezek is megvilágították, hogy az egységes devizaárszorzó nagysága mennyire jelentős az olyan „nyílt” gazdaságú országban, mint a mienk. A vitákban annak idején már felsorakoztattak fontos érveket egymással szemben az átlagos nagyságú devizaárszorzó és az átlagosnál nagyobb, úgynevezett józan határszorzó hívei.

Az árrendszer oldaláról nézve figyelemre méltó volt a „józan határszorzó” híveinek például az az érve, hogy az átlagos devizaárszorzó *nem funkcionálhat egységes szorzóként*. A külkereskedelemnek van olyan, nem is jelentéktelen sávja, amelyben a tényleges Ft/deviza arányok rosszabbak az átlagosnál, mégis *a népgazdaság szempontjából ez a külkereskedelem még gazdaságos*. Ezért ebben a sávban különféle „hidakkal” (vámokkal, exporttámogatással stb.) meg kell emelni a devizaárszorzókat, hogy nagyobbak legyenek az átlagosnál, és így a vállalatok számára is nyereségessé válják, ami a népgazdaság szempontjából gazdaságos külkereskedelmi tevékenység.

De a devizaárszorzók széles körben szükségessé váló megemelése — az import területén *termékenként, termékcsopontonként különböző* nagyságú vámokkal, vám-forgalmiadókkal és más leföldözési formákkal,

— az export területén *vállalatonként különböző* nagyságú exporttámogatásokkal túlságosan nagy számú *egyedi*, az egységes devizaárszorzótól eltérő Ft/deviza arányt ad. Ez nehezíti mind az import, mind az export gazdaságosságának megítélését és a helyes ösztönzést, de nehezíti az import és az export gazdaságosságának együttes szemlélését és megítélését is.

Az árrendszer szempontjából ennek azért van nagy jelentősége, mert ha túlságosan sok különböző nagyságú vám, exporttámogatás és más „híd” egészíti ki, a hivatalos devizaárszorzót, akkor túlságosan sok az olyan forintár, amelyet végeredményben nem az egységes devizaárszorzóval, hanem különböző nagyságú „egyéni” Ft/deviza koefficiensekkel számítunk át a devizaárakból, és akkor végeredményben a forintárak arányai elszakadnak a devizaárak arányaitól. Ellenben, ha az egységes devizaárszorzó nagyobb volna az átlagosnál (ilyen az úgynevezett józan határszorzó is, de lehet ez az átlagosnál nagyobb szorzó más nagyságú is), akkor csak kivételesen, szűk körben kellene alkalmazni „hidakat”, amelyek az egységestől eltérő „egyéni” Ft/deviza arányokat eredményeznének, és az árak nagy többségét ugyanazzal az egységes devizaárszorzóval lehetne átszámítani forintra, így a forintárak arányai nem szakadnának el a devizaárak arányaitól.

A devizaárak és a belőlük átszámított forintárak arányai közti szerves kapcsolat feltételének látszik tehát, hogy a devizaárszorzó nagyobb legyen a deviza átlagos megszerzési költségénél. Az átlagosnál nagyobb devizaárszorzó pedig megemeli az átszámított forintárak színvonalát a devizaárak színvonalához képest.

Van olyan felfogás, amely azonosítja a devizaárból átszámított forintáraknak ezt a megemelését az egész forintárszínvonal felemelésével és az egész forintárszínvonal megemelését az inflációval. Pedig ha az átlagosnál nagyobb devizaárszorzó bevezetése miatt az árszínvonal egyszerre, egyik napról a másikra valóban megemelkedne, ez az árszínvonal-emelkedés akkor sem lenne inflációs jelenség, ahogyan semmi köze az inflációhoz annak, hogy a mostani árreform bevezetésekor a termelői árak színvonala valamelyest megemelkedett.

Az infláció lényege nem az, hogy az árszínvonal magasabb lesz, hanem nagyon leegyszerűsítve az, hogy a kereslet általában és részleteiben egyaránt tartósan felülmúlja a kínálatot. (Ilyen hatású például a tőkésállamnak az a gazdaságpolitikája, hogy a költségvetési kiadások fedezésére több pénzt bocsát a forgalomba, mint amennyit a forgalom felvenne, és ezzel a többlettel előidézi, hogy a kereslet tartósan nagyobb legyen a kínálatnál.) A tartósan nagyobb kereslet *állandóan (nem egyszer) húzza fölfelé az árszínvonalat*. 1946-ban a stabilizáció alapfeltételeként a termelést, a stabil kínálatot szerveztük meg.

A kereslet és a kínálat egyensúlya szempontjából *az átlagosnál nagyobb devizaárszorzó — ha egyáltalán köze volna az inflációhoz — nem az infláció irányában, inkább ellene hatna*, mert fokozottan ösztönözne a devizaszerzésre (az exportra) és az importmegtakarításra. Így az átlagosnál nagyobb devizaárszorzó úgy hatna, hogy enyhüljön a feszültség a devizakereslet (az importigények) és a devizakínálat (az exportáló „kedv”) között, szűküljön az inflációs tendenciák ilyen forrása.

De lényegesebb az, hogy *az átlagosnál nagyobb devizaárszorzó nem is emeli meg az egész forintárszínvonalat*. Az árrendszer felépítésekor szét kell osztani az árakban a népgazdasági teljes tiszta jövedelmet különféle formákban. Mostani árrendszerünk felépítésekor három fő részre: eszközarányos, bérarányos részre és nyereségre, valamint kicsi részben járadék jellegű jövedelmekre osztottuk szét a népgazdaság teljes tiszta jövedelmét. Minden ilyen tisztajövedelem-formának van megfelelő elvonási csatornája: eszközleköltési járulék, bérjárulékok (illetményadó és SZTK-járulék), nyereségadó és a járadék jellegű jövedelmeket elvonó vállalati termelési adó. Ha úgy döntenénk, hogy az átlagosnál nagyobb egységes devizaszorzót vezetünk be, akkor *ugyanazt a társadalmi tiszta jövedelem mennyiséget osztanánk el az árakban*, de úgy, hogy jusson belőle egy negyedik fő részre vagy a mostani járadékokhoz hasonló kisebb részre. Esetleg ennek megfelelő elvonási csatornát is kellene létesítenünk — ez még vizsgálendő. Így összesen kevesebbet osztanánk el a most meglévő három-négy elemre vagy közülük egyikre-másikra. De *ugyanazt a társadalmi tiszta jövedelem mennyiséget osztanánk el, tehát az árszínvonal nem változna, csak az arányok módosulnának egy kevéssé*.

Az egységes devizaárszorzó nagysága tehát *nem az egész belső árrendszer színvonalának a kérdése, hanem az arányok kérdése: az árrendszer típusának a kérdése*. Az árrendszer szempontjából az egységes devizaárszorzó nagysága azt a kérdést érinti, hogy *az arányok mikor tájékoztatnak helyesen a ráfordításarányokról?*

Az átlagos devizaárszorzó híveinek egyik fő érve éppen ezzel függ össze: abból indulnak ki, hogy a devizaárszorzónak, amely voltaképpen

a devizának mint árunak forintára, annyinak kell lennie, amennyi a népgazdaság átlagos forintráfordítása a devizaáru megszerzésére. Az árarányok csak így tájékoztatnak torzítás nélkül a ráfordításarányokról.

Ez magától értetődőnek tűnő álláspont. De érdemes visszaemlékezni az árviata korai szakaszára, amikor nagy szerep jutott az ilyen maguktól értetődő álláspontoknak. Akkor a termelési ár típusú árak ellenfelei is azt állították, hogy a társadalmilag szükséges ráfordítások arányait csak az érték típusú árak fejezik ki torzítás nélkül. Arra hivatkoztak, hogy a termelési ár típusú árak „meghamisítva” fejezik ki a ráfordításarányokat, mert „drágábbnak tüntetik fel” az eszközigényesebb termékeket. Sok évig kellett vitatkozni, amíg tisztázódott, hogy a gépi nagyipari termelés viszonyai közt, amikor a *társadalmi munkaráfordítás óriási része lekötött eszközök formájában vesz részt a termelésben*, az árarányok helyesebben tájékoztatnak a társadalmilag szükséges ráfordításokról, ha termelési ár típusúak, vagyis a lekötött eszközök értékével arányos tiszta jövedelmet tartalmaznak és ezért valóban „drágábbnak tüntetik fel” azt a terméket, amelynek termeléséhez több termelőeszközt kell lekötve tartani a termelésben.

Olyan típusú „nyílt” gazdaságban, amilyen a mi népgazdaságunk, ahol a *társadalmi munkának olyan óriási részét kell devizaszerzésre fordítani és deviza formájában felhasználni*, vajon az árrendszer biztosan „meghamisítva” tájékoztat-e a ráfordításarányokról, ha az árarányok az átlagosnál nagyobb devizaárszorzó miatt valamivel „drágábbnak tüntetik fel” azt a terméket, amelynek termeléséhez több devizát kell megszerezni, felhasználni? Ellentmond-e a ráfordítási elvnek, ha az átlagosnál nagyobb devizaárszorzó, a drágább devizaár olyan elemet is bevisz az árrendszerbe, hogy az *árarányokban nemcsak a nagyobb vagy kisebb eszközigényesség fejeződik ki az eszközbekötési járulék hatására, hanem a nagyobb vagy kisebb devizaigényesség is a „devizajáradékon”, az átlagosnál nagyobb devizaáron keresztül?*

Semmire sem megyünk leegyszerűsített válaszokkal ilyen kérdésekre.

További vizsgálódás nélkül számomra az is leegyszerűsített válasznak tűnik, hogy éppen az annak idején javasolt úgynevezett józan határszorzó az optimális nagyságú egységes devizaárszorzó.

Lehet a „józan határszorzó” a leghelyesebb nagyság a külkereskedelem irányítása szempontjából, abból a szempontból, hogy a lehető minimumra csökkentjük az egységes szorzótól való eltéréseknek, a „hidaknak”, a beavatkozásoknak a szükségességét stb. De ezeken a szempontokon túl más szempontok, egyebek közt elsősorban az árrendszer típusa, a helyes árarányok szempontjai szerint is meg kell ítélni, hogy az *egységes devizaárszorzó mennyivel legyen nagyobb az átlagosnál*.

Az árrendszer típusa szempontjából ez a kérdés úgy fogalmazódik meg, vajon *mennyit helyes a teljes népgazdasági tiszta jövedelemből úgy elosztani az árakban, hogy ez a rész az átlagos fölé emelje a devizaárat, a szorzót*, és mennyit kell eszközarányos tiszta jövedelemként bekalkulálni az árakba, hogy az árak termelési ár típusúak legyenek, mennyit kell nyereségként realizáltatni, hogy a nyereség elegendő legyen a nagyobb vállalati önállóság, a fokozott anyagi ösztönzés, a rugalmasabb áralakulás szempontjából, mennyi tiszta jövedelemnek kell különféle já-

radékok formájában realizálódnia, hogy meghatározott termékek árai közt a szükséges arányok fenntarthatók legyenek stb. Például, ha fenn akarjuk tartani árrendszerünk típusát, akkor *nem mondhatunk le a kellő nagyságú eszközarányos tiszta jövedelemről* az árakban, mert ez nélkülözhetetlen ahhoz, hogy árrendszerünk termelési ár típusú legyen. Tehát nem fordíthatjuk a társadalmi teljes tiszta jövedelem egy részét a devizaárszorzó emelésére úgy, hogy csökkentjük azt a tiszta jövedelmet, amelyet eszközarányosan osztottunk szét az árakban.

Igen sok szempontot figyelembe véve kell meghatároznunk, hogy milyen arányokban osztandó el a teljes társadalmi tiszta jövedelem az árakban eszközarányos, bérarányos, „devizaarányos” részre és nyereségre, termelői járadékokra. A sokoldalú vizsgálat elvezethet éppen oda is, hogy a „józan határszorzó” a helyes nagyság, és a tiszta jövedelem akkora részét kell bekalkulálni a devizaárakba, a szorzókba, hogy elérjük a „józan határszorzó” magasságát. De ugyanúgy lehetséges, hogy nem éppen ekkorát. A vizsgálat kiindulópontja csak az, hogy az átlagosnál nagyobb (még nem tudjuk, mennyivel nagyobb) devizaárszorzó *közgazdaságilag helyesebb*, mint az átlagos, mert az olyan „nyílt” gazdaságban, *amilyen a miénk, az átlagosnál nagyobb devizaárszorzó hatására az arányok helyesebben tájékoztatnak a ráfordításarányokról, mint ha átlagos a devizaárszorzó.*

Ha átlagos devizaárszorzót alkalmazunk, akkor „hidak” emelik az import- és az exporttermékek forintárát a szorzós ár fölé. Az import esetén egyidejűleg többféle „hidat”, vámot, vám-forgalmiadót, import-forgalmiadót alkalmazunk ilyen célból. Ezért nem is vetődik fel a kérdés, hogy ezek a „hidak” valamiféle *egységes módon fölemelt szorzókat* hoznak létre az importnak ebben a sávjában.

Az export esetén azonban lényegében egyetlen „híddal”, az exporttámogatás egységes rendszerével emeljük meg — persze eltérő arányokban — a szorzókat. Itt már nem joggal a kérdés: vajon az átlagos devizaárszorzóhoz társuló exporttámogatási rendszer helyes módszerekkel végeredményben elérhet-e valami hasonlót ahhoz, ahogyan az export területén az átlagosnál nagyobb egységes devizaárszorzó hatna?

Nem. Az átlagos szorzó és a hozzá illeszkedő exporttámogatási rendszer az exportösztönzésben is korlátozottabb hatású, mint az átlagosnál nagyobb egységes devizaárszorzó, és nem érheti el az átlagosnál nagyobb egységes devizaárszorzó sok egyéb hatását sem.

Az átlagos szorzóhoz kapcsolt exporttámogatási rendszer hatása az exportösztönzés szempontjából kisebb és minőségileg más, mint az átlagosnál nagyobb egységes szorzóé:

Az átlagosnál jobb export számára az átlagosnál nagyobb devizaárszorzó több nyereséget biztosít, mint az átlagos szorzó. A nagyobb nyereségből — helyes jövedelemszabályozási rendszerben — a vállalatoknak is több marad anyagi ösztönzésre és fejlesztésre — éppen az export leg-gazdaságosabb sávjában. A legjobb exportsávban tehát más, nagyobb az ösztönzés és a lehetőség is az export növelésére, és ezzel végeredményben a leggazdaságosabb export népgazdasági arányának a növelésére is.

— Az átlagosnál rosszabb, de *népgazdaságilag gazdaságos export-sávban* is az átlagosnál nagyobb egységes devizaárszorzó több nyereséget biztosít a jobb exportőröknek. Ezzel szemben, ha a devizaárszorzó átl-

gos, és ezért ez az exportsáv már támogatásra szorul, akkor itt a támogatási rendszer a jobb és a rosszabb exportőröknek egyaránt *elvileg* a hazai nyereséget biztosítja, vagyis a jobb exportőröknek csak annyiban van több nyereségük, amennyiben a hazai nyereségük több, mint a rosszabbaké.

— Önmagában az is korlátozza az ösztönző hatásokat, hogy az átlagos devizaárszorzó *egyáltalán szükségessé teszi* az exporttámogatást az átlagosnál rosszabb, de népgazdaságilag gazdaságos exportsávban. Az exporttámogatásra szoruló vállalatnak mindig számítania kell arra, hogy bizonyos idő után — most nálunk általában három év múlva — újra be kell adnia támogatási igényét. Akkor majd ismét belenézhetnek, hogy az exportjának milyen forintrafordításával számolt, hogyan osztotta el a költségeket, milyen exportstruktúra-változásokat tervez stb. Ilyen körülmények közt a vállalat nem használja ki mind a mozgósítható tartalékait, mert a legközelebbi támogatásigényéből még „faraghatnak” is. Ha az egységes devizaárszorzó nagyobb az átlagosnál és támogatás csak a legrosszabb exportsávban szükséges, akkor csak ebben a sávban érvényesül az exporttámogatási rendszernek ez a hátrányos velejárója és ebben a sávban ez el is viselhető.

Az átlagosnál nagyobb devizaárszorzó alapján exporttámogatás csak a népgazdasági és a vállalati szempontból egyaránt veszteséges exportsávban szükséges, és itt úgy funkcionál, mint *egyértelműen veszteséges* gazdasági tevékenység támogatása, amelyre azonban rákényszerülünk. De ha az egységes devizaárszorzó átlagos nagyságú, akkor az exporttámogatás rendszerének még egy funkciója van: támogatnia kell az exportnak a vállalatok számára az átlagszorzó miatt már veszteséges, de a népgazdaság szempontjából még gazdaságos sávját is. Ezt az exportot azonban természetesen más módszerekkel helyes támogatni, mint az egyértelműen gazdaságtalan exportsávot.

Új exporttámogatási rendszerünk *elvileg* az átlagos devizaárszorzóra felépülő rendszer (amely azonban most gyakorlatilag az átlagosnál kisebb devizaárszorzó kiegészítőjeként funkcionál). Más módszereket alkalmaz a népgazdaság szempontjából gazdaságos, csak az *elvileg* átlagos szorzó alkalmazása miatt támogatásra szoruló és másokat a népgazdaság szempontjából sem gazdaságos exportsávban. *Elvileg* az átlagosnál, gyakorlatilag a hivatalos egységes szorzónál rosszabb exportsávban bizonyos határig *elvileg* megtéríti a hazai nyereséget és nem kisebbet ennél. Ezzel azt az alapelvet érvényesíti, hogy ebben az exportsávban *nem kívánjuk korlátozni az exportérdekeltséget*, hiszen ez gazdaságos export, ha támogatásra szorul is. De probléma, hogy az exporttámogatási rendszer ebben az exportsávban *elvileg* csak a *belföldivel azonos és nem nagyobb* nyereséget biztosít. Ugyanis, ha *elvileg* helyesnek tartjuk, hogy az átlagosnál jobb szorzóval exportálók — az átlag felé közeledve egyre kisebb mértékben ugyan, de — a belföldit felülmúló nyereséget realizáljanak és nagyobb vállalati alapokat képezzenek, nagyobb fejlesztési lehetőségekhez jussanak, akkor *elvileg* helyesnek kell tartanunk ezt — vizsgálendő, hogy milyen formában és milyen mértékben — *a népgazdaság szempontjából gazdaságos export egészére is*, ott is, ahol most támogatásra kényszerülünk az *elvileg* átlagos szorzó alkalmazása miatt.

A belföldinél nagyobb exportnyereség az árrendszer nagy részében, a hatóságilag tételesen szabályozott árak esetén *nem „húzhatja föl” a belső árak színvonalát, hanem csak ösztönzi az exportot.* A szabad árak szűk körében a belföldinél nagyobb exportnyereség „felhúzhatja” a belső árakat, vagyis a nagyobb exportnyereség hozzájárulhat, hogy a vállalat *elhatározza* a belföldi áremelést — de csak akkor, ha a belföldi piaci helyzet egyébként is lehetővé teszi ezt. *A belső árszínvonal felemelésének lehetőségeit elsősorban a belső piac egyensúlya és nem az export nyereségessége határozza meg.* Ha a belső piacon a kereslet és a kínálat közti feszültség lehetővé tesz áremelést és a vállalat rá is szánja magát az áremelésre, akkor megteheti ezt akár még változatlan vagy éppen csökkenő exportár és benne exportnyereség esetén is.

Tény, hogy ha gyenge az export-nyereségérdekeltség, akkor sokkal erőteljesebb lehet az export-árualapok átáramlása a belföldi piacra, és ha a szabadáras területen a belföldi piaci helyzet eleinte lehetővé teszi is az áremelést, az export-árualapok egy részének felkínálása a belső piacon előbb-utóbb letöri a belföldi áremelkedést. Csakhogy eközben kiszorulhatunk elhanyagolt exportpiacokról. Ezzel szemben a gazdaságos export különféle módszerekkel való ösztönzése, köztük az ösztönző nagyságú nyereség ugyan kevésbé kedvez annak, hogy az export-árualapok egy részét belföldön értékesítsék, de ösztönöz és lehetőséget is ad *az egész árualap növelésére.* Így is tendencia bontakozik ki a belső piacon a kereslet és a kínálat közti feszültség megszüntetésére és a rugalmas belföldi árak emelkedésének megállítására, de nem exportpiacok elvesztése árán és nem lényegében statikus árualappal.

Exporttámogatási rendszerünk nem mechanikus. *Konkrét elbírálás alapján* különféle nagyságú prémiumokkal is fokozottan ösztönözni kíván az exportra. A prémiumok betölthetik azt a funkciót, hogy a gazdaságos exportsávban, ha ez látszik a helyes módszernek, a belföldinél nagyobb nyereséggel érvünk el kellő exportösztönzést. De a prémiumrendszer is éppúgy, mint az exporttámogatási rendszer valamennyi fő eleme kevésbé hatásos, mivel a hivatalos devizaárszorzó kisebb a valóságos átlagnál.

Ezért most a feladat nemcsak az, hogy gyakorlati tapasztalatokat gyűjtve vizsgáljuk tovább elméletileg is az egységes devizaárszorzó helyes nagyságának kérdéseit, hanem az is, hogy vizsgáljuk: vajon jelenlegi viszonyaink között az exportösztönzés elégtelensége egyáltalán *hol, az exportnak mely területein idéz elő tényleges exportvisszaesést?* Hol engedhetjük meg ezt az exportvisszaesést és *hol kell tennünk ellene?* De ahol nagyobb exportösztönzés — mégpedig éppen a nagyobb exportnyereséggel és nem valamilyen más módszerrel való fokozott exportösztönzés — látszik szükségesnek, ott sem volna helyes az exporttámogatási rendszer módosítására gondolni, mert ezt a rendszert három évre előre meghirdettük. Ennek keretei között kell fokozni a gazdaságos export ösztönzését.

A bilateralizmus és multilateralizmus problémái a KGST-országok külkereskedelmében és fizetési forgalmában*

A tőkésországok nemzetközi pénzügyeinek második világháború utáni fejlődéséből — amellyel e helyütt nem foglalkozhatunk — az a legáltalánosabb tanulság vonható le, hogy a legfejlettebb európai tőkésországoknak is jó néhány évre volt szükségük ahhoz, hogy fokozatos fejlődéssel a bilaterális kereskedelmi és fizetési rendszerről a multilaterális rendszerre, és jelentős külső segítség ellenére is mintegy 15 év kellett ahhoz, hogy az — egyébként jelenleg válságba jutott — konvertibilitásra áttérjenek.

Ha pusztán ezt és a fejlett tőkés-, illetve a szocialista országok fejlettségi színvonalának különbségét vennénk számításba, akkor természetesen tűnhetne, hogy azok a kísérletek, amelyeket a KGST-országok eddig a multilateralizmus irányában való előrehaladás útján tettek (1957-ben és 1963-ban) eddig nem vezettek eredményre. Ez a párhuzam azonban megtévesztő. A továbbiakban bizonyítani fogjuk: a szocialista országok bilaterális klíringje sajátos bilaterális klíring, lényeges vonásait a szocialista országok áruviszonyai, termelési viszonyainak konkrét rendszere, a direktív export és import tervutasításokon alapuló rendszer jellemzői szabják meg. Ezek a teljes konvertibilitásra való áttérést — még megfelelő arany- és devizatartalékok esetén is — mindenképpen lehetetlenné tennék, sőt, a regionális multilateralizmust és transzferabilitást is megakadályozzák. A következőkben bizonyítani igyekszünk, hogy a bilateralizmusról a multilaterális kereskedelmi és fizetési rendszerre való áttérés a KGST-országok egész belföldi gazdálkodási rendszerének és külső kapcsolatainak gyökeres minőségi változtatását kívánja meg.

A bilateralizmusnak az a sajátos rendszere, amely a KGST-országokban a direktív tervutasításos rendszerek talaján valósult meg, az együttműködés kezdeti szakaszában kétségtelenül pozitív szerepet is betöltött, különösen a fejletlenebb országok szempontjából, mert a belföldön elsősorban extenzív források mobilizálásával végrehajtott gyors ütemű iparosítás számára egyben biztosított külső piacokat is teremtett.

Ahhoz hasonlóan azonban, ahogyan a direktív tervutasításos rendszer előbb-utóbb minden országban a hatékony fejlesztés fékjévé vált, a nemzetközi együttműködés erre felépülő rendszere, a piac, az értéktör-

* E cikk a szerző „A KGST-országok együttműködése és fejlesztésének perspektívái” c. kiadásra előkészített könyvének egy rövidített fejezete. A cikk második része folyóiratunk egyik következő számában jelenik meg. Minthogy a nemzetközi pénzügyi kérdésekben a vita — legalábbis a szocialista országokban — gyakran a fogalmak nem egyértelmű használata miatt folyik, a szerző e cikk mellékletében az általa használt alapfogalmak értelmezését is összefoglalta.

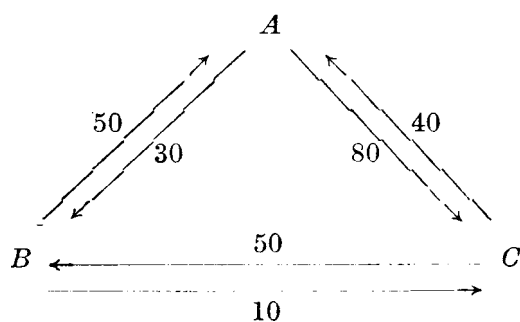
vény és a vele kapcsolatos kategóriák és törvények aktív szerepének hiánya a nemzetközi együttműködés legfontosabb akadályává váltak. E kategóriák és törvények hiánya összefoglalóan a pénzfunkciók maradéktalan betöltésére alkalmas szocialista világpénz — a multilateralizmus, transzferabilitás, illetőleg konvertálhatóság — megteremtésének lehetetlenségében fejeződik ki. Az ebből származó hátrányok az együttműködés és nemzetközi munkamegosztás *minden* területére (specializáció nehézségei, közös vállalkozások létrehozásának nehézségei, tőkeáramlás hiánya, a gazdaságpolitikák, tervek nemzetközi koordinálásának nehézségei stb. a kompenzálás lehetetlensége, illetőleg bonyolultsága miatt) kihatnak. A transzferabilis valuta megteremtése, a multilateralizmus megvalósítása tehát nem öncél, hanem a piaci rendszerű együttműködés szükséges előfeltétele, egyben pedig az e felé tett apró lépések végső eredménye, summázata is lesz.

Bilateralizmus — multilateralizmus és a külkereskedelem volumene

A bilateralizmus, illetőleg a KGST-országok sajátos bilateralizmusának hátrányait most külön nem bizonyítjuk.* Mégsem tartjuk feleslegesnek, hogy a külkereskedelem volumenének alakulására gyakorolt hatását szemléltetőbben ábrázoljuk (teljesen önkényesen választott számokkal), annál is inkább, mert e bizonyítás a multilateralizmus néhány jellemző sajátosságára és követelményére is rámutat.**

Tegyük fel, hogy A, B és C ország között kétoldalú a forgalom és az elszámolás. Az egyes országok között egy időszakban pl. egy év alatt lebonyolódott forgalmat és az ennek ellenében keletkezett tartozásokat és követeléseket az alábbi sémán nyilak, mellettük az összegeket pedig számok jelzik.

1. ábra

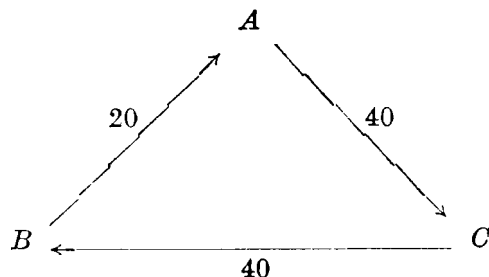

A ország egy évi szállításai fejében 80 egységet követel C országtól, az viszont 40-et A országtól. A országnak tehát 40 egységnyi nettó követelése áll fenn C országgal szemben, C országnak ugyanennyi B országgal szemben, B országnak pedig 20 A országgal szemben:

* E hosszú kifejtést igénylő kérdésekkel foglalkozik a szerző a következő tanulmányokban Ausch Sándor: „Nemzetközi munkamegosztás és gazdasági mechanizmus” Közgazdasági Szemle, 1965. 7–8. sz., valamint „A KGST-országok együttműködésének fejlesztése”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 1965. okt. (Sokszorosított kiadvány).

** E bizonyításnál felhasználtuk A. Kruse: Aussenwirtschaft, Berlin–München, 1965. könyvének idevonatkozó sémáit is, a következtetéseknél azonban alkalmazkodva a KGST-országok sajátos feltételeihez.

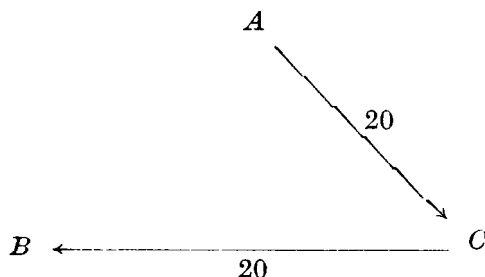
2. ábra

Ezeket a követeléseket, illetőleg tartozásokat kétoldalú klíring esetén nem lehet elszámolni. A valóságban tehát vagy létre sem jönnek, vagy a következő, illetőleg harmadik, negyedik stb. év forgalmát csökkentik (a hitelkondícióktól függően) a kisebb szállítóképességű fél színvonalára. Bilaterális klíring esetén tehát a valóságos forgalom nagysága mindössze 80 egység lehet (40 A és C ország között, 10 B és C ország között és 30 B és A ország között), illetőleg 60 egységgel csökken a következő évi forgalom, ha kétoldalú hitelnyújtás nincsen. A kétoldalú hitel azonban, amennyiben a gyengébb szállítóképességű fél lehetőségei időközben nem növekednek, a fizetési problémát csak időben tolja el.

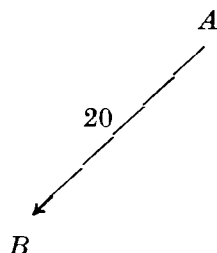
Ha a három ország között körklíring (ún. „szaldókompenzáció”) jön létre, akkor B ország törli 20 egységnyi követelését A országgal szemben, C ország ugyanannyit B országgal szemben, A ország pedig C országgal szemben. Végeredményben tehát összesen 40 egységnyi követelés marad kiegyenlítetlenül.

3. ábra

Minthogy tehát 3×20 egységnyi követelést kölcsönösen beszámíthattak, a forgalom — minden hitellehetőség nélkül — a bilaterális elszámolások lehetőségeihez képest 60 egységgel, tehát 140 egységre növekedhet. Ha azonban körklíring („szaldókompenzáció”) helyett olyan klíring jön létre, amelyben az egyes országok nem egymás között, hanem egy központi klíringszámlával szemben követelnek vagy adósodnak el (tehát az elszámolások nem bilaterális elszámolásokra épülnek rá), akkor a rendszer a forgalom további növelését teszi lehetővé. Az előbbi példában a jóváírások után C országnak még 20 egységnyi követelése volt B országtól, maga pedig ugyanennyivel tartozott A országnak. Ezeket a követeléseket nem lehetett egymás között jóváírni, mert A és B ország bilaterális kapcsolataiban nem volt elszámolatlan összeg. Ha egy olyan klíringsközpontot hozunk létre, ahol minden ország mint hitelező vagy adós ezzel a központtal áll szemben, akkor ez a jóváírás is létrejöhet:

4. ábra

A ország hitelez a klíringközpontnak 20-at, B ország pedig tartozik a központnak ugyanennyivel. A forgalom tehát ismét 40 egységgel növekedhet (B és C ország között 20-szal, valamint C és A ország között is 20-szal), összesen 180-ra, a bilaterálisan lehetséges 80-nal szemben, mindössze 20 egységnyi hiteleszköz felhasználásával, amelyet valakinek a klíringközpont rendelkezésére kell bocsátania.

A fenti elvont példa tehát azt mutatta, hogy a külkereskedelem volumene bilaterális elszámolás esetén 80, körklíring („szaldókompenzáció”) esetén 140, multilaterális elszámoló központ és 20 egységnyi hiteleszköz rendelkezésre bocsátása esetén pedig 180 egységnyi külkereskedelmi forgalom lebonyolítását teszi lehetővé, azáltal, hogy megteremti az egyes országok különböző export- és importképességéből adódó deficitok pénzügyi elszámolásának a lehetőségét. A körklíring („szaldókompenzáció”) és az egy központban való elszámolás között azonban — amint a sematikus példákból is nyilvánvaló — minőségi különbség van, illetőleg kell lennie. A körklíring abból a követelményből és lehetőségből indul ki, hogy a követeléseket az elszámolási körön belüli áruszállításokból keletkezett tartozásokkal lehet és kell kiegyenlíteni; a követelések és tartozások globálisan egyensúlyban vannak. Ha bármelyik résztvevő ország (vagy több ország) nem képes olyan vagy annyi árut szállítani, amennyire a többi országnak szüksége van, akkor nem jöhet létre globális egyensúly. A strukturális hitelezőnek vagy hitelezőknek követeléseiket ilyenkor vagy a központ tartalékalapjából kell fedezniök, vagy a körön kívüli forrásból kell az adós országok tartozását rendezni.

A valóságban azonban a forgalom bővülése körklíring esetén csak elenyésző mérvű lehet, mert nem változik a kiinduló helyzet — megmarad a bilateralizmus egyik jellemző vonása, az ti., hogy az egyes országok valutái „keményebb” és „puhább” valutákra oszlanak meg. Amíg tehát a bilateralizmust csak egyszerű „szaldókompenzáció” váltja fel (arra épül rá), a hitelező országok gyakran vonakodnak attól, hogy puhább valutában keletkezett adósságokat átvállaljanak „keményebbek” helyett, még akkor is, ha ezeket szabad tőzsdei adásvételi viszonyok mellett — diszázsióval — értékesíthetik.*

Elszámoló központ létrehozása viszont — amikor az adósságok és követelések ezzel a központtal szemben állanak fenn — azt követeli meg,

* 1948–1950 között a nyugat-európai országokban a „szaldókompenzáció” módszerével a hiányoknak mindössze 3–4 százalékát lehetett kölcsönösen kompenzálni. A Marshall-segély keretében rendelkezésre bocsátott Conditional Aid-re volt szükség ahhoz, hogy a deficitek 32 százalékos kiegyenlítése lehetővé váljék. A Conditional Aid olyan segély volt, amelyet az USA bocsátott dollárban rendelkezésre, azzal a kikötéssel, hogy az engedményezett ország a fizetési mérleg egyensúlyba hozatalára saját valutában ugyanilyen összeget bocsát harmadik adós ország rendelkezésére.

hogy a fizetések egy „edényen” folyjanak át, a közös kasszában ne legyen többé „kemény” és „puha” valuta. Ez pedig egységes (legalábbis egy minimális fokig egységes) pénzt követel, más szóval olyan pénzt, amely a pénzfunkciók teljesítésére nemzetközi fizetésekben is alkalmas.

A következőkben majd elméletileg igyekszünk bizonyítani azt, hogy ilyen pénz csak az lehet, amely vagy az áruvilág minden tagjára és minden országban átváltható, tehát *konvertibilis*, vagy legalábbis *transzferábilis*, tehát a regionális körben résztvevő országok bármelyik árujára (belső valutájára) minimális külkereskedelmi korlátozások keretében átváltható, tehát ott vásárlásra szabadon használható fel. Az utóbbi esetben azonban mindig számolni kell azzal, hogy a bilaterális forgalom fokozatos felszámolása esetén is felszínre kerülnek azok a strukturális feszültségek, amelyeket a bilateralizmus eltakar: egyes országok tartósan adóssá („puha” valutájúvá), mások hitelezőkké („kemény” valutájúvá) válnak.

A bilateralizmusról multilateralizmusra, illetőleg egymás között transzferábilis, majd konvertábilis rendszerre való áttérés folyamatában a kezdetben még „keményebb” és „puhább” valuták egységesítését, „keményítését” a gyakorlatban elsősorban azzal érik el, hogy a deficiteket, amelyeket az elszámolási körön belüli eladásokkal nem lehet eltüntetni, (vagy legalábbis azok egy részét) aranyban vagy konvertibilis valutában térítik meg. (Ilyen módszert alkalmaztak Nyugat-Európában az EPU keretében is.)

Ismeretes, hogy a KGST-országok egymás közötti forgalmában 1964-ben az egy központban történő multilaterális elszámolásra tértek rá, amelynek keretében minden ország mint adós vagy hitelező a Nemzetközi Gazdasági Együttműködés Bankjával, (továbbiakban NGE) áll szemben. Az egyezmény II. cikkelyének d) pontja kimondotta, hogy „a bank megalapításától számított egy év múlva . . . a Banktanács tanulmányozni fogja a bank által átváltható Rubelban végzett műveletek aranyra vagy szabadon konvertálható valutára való átváltásának lehetőségét.”

Az átváltásnak a lehetőségét azóta sem teremtették meg. Ennek hatása kétirányú:

1. A KGST forgalomban az adott körülmények között a „transzferábilis” rubel mit sem változtatott a forgalom kétoldalúságán (azon ti., hogy a tagországok *egy éven belül* — és szigorúan kétoldalúan — kiegyensúlyozott forgalomra törekednek).

2. A „transzferábilis” rubel nem konvertálható más, a KGST klíringkörön kívüli valutára. Más szóval: külkereskedelmi vetületben a nettó hitelező ország nem vásárolhat eszközeiért a KGST-országokon kívül, ha abszolúte vagy választékban, minőségben, árban szükségleteit nem elégíti ki az az áru, amely a KGST-országokban vásárolható. Ilyenformán a transzferábilis rubel önmagában pénzügyi oldalról mit sem módosított a regionális szintű autarkia és protekciónizmus kialakult fokához képest.

Az eddig elmondottakból azt a következtetést lehetne levonni, hogy az aranyra és konvertibilis valutára való kiválthatóság hiányát jelöljük meg a fenti jelenségek okaként: nyilvánvaló, ha akármelyik KGST-n kívüli 3. ország „transzferábilis” rubelben tartott eszközeiért aranyat is követelhetne, vagy ha a KGST klíringen belül keletkezett követelésekért

végső soron aranyat is követelhetne a külföld (jegybank szinten), akkor a „transzferábilis” rubel a körön belüli és kívüli kétirányú műveletekre alkalmassá válna és megszüntetné a kétoldalúan kiegyensúlyozott forgalmakra való törekvést a transzferábilis körön belül (ebben a körben tartalékvalutává válna).

Kézenfekvőnek tűnhet tehát a javaslat: hozzunk létre néhány száz millió \$ értékű arany, vagy konvertibilis valuta alapot és ezzel megoldhatjuk a KGST-országokon belüli multilaterális fizetési forgalom problémáját. Ilyen javaslatok már elhangzottak* és gyakran kap hangot a leegyszerűsített, nem a valóságos okokat kutató válasz is: nincsenek tartalékaink.**

A következőkben azt igyekszünk bizonyítani, hogy:

1. A „transzferábilis” rubel aranyra, illetve konvertibilis valutára való átválthatóságának hiánya nem egyszerűen a tartalékok meglétének vagy hiányának a kérdése, sőt nem is a likviditás (arany, konvertibilis valuta vagy árutartalékok) hiánya az elsődleges, multilateralitást akadályozó ok.

2. A regionális multilaterális körnek a körön kívüli konvertibilis valutákhoz való kapcsolása a mai feltételek mellett ugyancsak nem *elsődlegesen* az arany- vagy konvertibilisvaluta-tartalékok meglétének vagy hiányának a kérdése. Amennyiben ilyen módon akarnánk a kapcsolatot megteremteni, ez nagy mennyiségű aranyra vagy konvertibilis valutának a multilaterális körbe való állandó betáplálását kívánná meg.

Pénzfunkciók. A bilateralizmus három fajtája

A világpénzfunkció maradéktalan teljesítésére csak külső és belső konvertibilitással bíró valuta képes.

A nemzetközi fizetések általában adósságkötelezvények (váltók, csekkek) beszámítása útján, ritkábban közvetlenül arannyal vagy konvertibilis valutával (ti. mai értelemben konvertibilis, l.: Alapfogalmak) történnek. A konvertálhatóság minden korlátozása (a folyó fizetésekre vonatkozóan) egyben valamilyen pénzfunkció korlátozását is jelenti a nemzetközi metamorfózisokban az egyik vagy a másik, vagy mindkét pénz és árutulajdonos szempontjából. Ha a konvertibilitás például csak devizakülföldiekre vonatkozik (pl. jelenleg Görögországban) ez annyit jelent, hogy a drachma minden korlátozás nélkül átváltható a külföldiek számára világpénzre; fizetési eszköz, általános vásárlóeszköz a devizakülföldieknek, de nem az a görög importőrök szempontjából.

Fizetési eszközként a pénz azonban csak akkor funkcionálhat, ha kifejlődött a társadalmi vagyon kincs-funkciója és ezáltal a fizetés elhalasztása esetén a pénz általános egyenérték szerepe biztosítva van.

Ha a pénznek nincsen sem *belső*, sem *külső* konvertibilitása, ez annyit jelent, hogy csak belföldön fogadják el pénzként. Az adós a fizetést ilyenkor saját országa belföldi valutájában nem teljesítheti közvetlenül külföldi hitelezőjének. A vételárat saját jegybankjánál fizeti be belföldi

* Lásd pl. a lengyel javaslatot a KGST Valuta és Pénzügyi Állandó Bizottságában.

** Például K. Larionov előadásában a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a szocialista vilárendszer” c. moszkvai tudományos konferencián, Moszkva, 1967.

valutában. Bilaterális klíringek esetén a befizetésekről a két jegybank az adós és a hitelező megjelölésével értesíti egymást és a hitelező ország jegybankja a hozzá befolyt összeg erejéig teljesíti az adós ország jegybankjától kapott fizetési megbízásokat. Az ilyen klíringpénz nemzetközi vonatkozásban közvetlenül nem, csak közvetve — két bank, rendszerint két jegybank garanciája alapján és előre meghatározott körben és feltételek között (kereskedelmi és fizetési korlátozások) végzett jóváírás mellett — tölthet be kétoldalúan is korlátozott pénzfunkciókat.

Az ilyen kétoldalú klíringelszámolások és a nekik megfelelő klíringvaluták a külkereskedelmi és fizetési forgalom kiterjedt állami korlátozásának a hatására jönnek létre: vagy olyankor, amikor a nemzetközi likviditás általánosan csökken (az 1929—1933-as világgazdasági válság idején, a második világháború alatt és után) vagy olyankor, amikor egyes országok vezetnek be kiterjedt külkereskedelmi és fizetési korlátozást a legkülönbözőbb okok következtében támadt likviditási nehézségek miatt.

A klíringvalutáknak nemcsak az általános fizetési és vásárló eszköz, valamint kincs funkciója korlátozott azáltal, hogy csak meghatározott irányban, körben, időpontban használhatók fel pénzként, hanem az előbbiekkal kapcsolatban értékmérő funkciójuk is.

A klíringvaluta a külkereskedelmi és fizetési korlátozások következtében az exportált áru nemzetközi értékét nem világpénzben, hanem csak a két piac közös elszámolási egységében, meghatározott piacokon való értékét méri, általában úgy, hogy a pénzegységnek más az értéke az exportban és az importban, sőt rendszerint az áruk használati értékcsoportjai szerint is.

Azonban a bilaterális klíringvaluták pénzfunkcióinak korlátai, így egyben a konvertibilis valutáktól való különbözősége is más fokú, sőt más természetű a klíringvaluták különböző típusai esetén:*

1. *Az 1929—1933-as világgazdasági válság után* létrejött klíringegyezmények és kontingentálási rendszerek közös jellemzője az volt, hogy előre csak az egy-egy viszonylatban árucsoportonként exportálható és importálható árumennyiségek értékhatárát szabták meg. A mérleg-egyensúly megőrzését a kiviteli és behozatali engedélyek rendszerével, egyik vagy másik viszonylatban időről időre változó tilalmak alkalmazásával, valamint az ezzel szorosan összekapcsolódó devizakényszer-gazdálkodással igyekeztek elérni. Egy-egy ügyletre vonatkozóan így a vevő, illetőleg az eladó számára kisebb vagy nagyobb fokú választási lehetőséget hagytak az eladás vagy a vétel relációjának a megválasztásában és teljes szabadságot az ügylet árának a kialakításában. A külföldön elért ár valamilyen valutaárfolyamon átszámítva az eladó árbevételét, illetőleg a vevő vételárát testesítette meg. Ezek az ügyletek csak abban az esetben jöhettek létre, ha a belföldi költségekhez viszonyítva a külföldön elért eladási ár még nyereséget biztosított, a vevő esetében pedig akkor, ha a külföldön fizetett vételár mellett a belföldi eladási árnál még nyere-

* A klíringrendszereknek szinte megszámlálhatatlanul sokféle konkrét formája van, amelyek az egyedi ügyletekre vonatkozó kompenzációktól az egyik (konvertibilis valutájú) fél, másik (nem konvertibilis valutájú) országgal kötött klíringegyezményeit is magába foglalja.

A következőkben általunk használt csoportosítás mégis jogos, mert a termelési viszonyok konkrét rendszereinek keretében a külkereskedelmi mechanizmus jellegzetességeiből indul ki.

ség volt realizálható. (Természetesen az ebben az időben széleskörűvé vált támogatási, illetőleg importkorlátozó rendszereket is figyelembe véve.) Ha az exportra termelt árut az eladó a partnerországban kialakult feltételek mellett nem vagy nem elegendő nyereséggel tudta volna értékesíteni, akkor a számtalan korlátozás mellett és azok keretei között megkísérelhette, hogy a 3., 4. stb. országban jövedelmezőbb elhelyezési lehetőséget keressen.

Ilyen módon a belföldi pénz, illetőleg a klíring-számoló pénz korlátozottan és tökéletlenül ugyan, de mérte a belföldi áruk nemzetközi értékét is. A számoló pénzben keletkezett aktívum korlátozottan és tökéletlenül („szaldókompenzációk” és esetleges diszáziók útján) alkalmas volt nemzetközi fizetési és vásárlási eszköz funkcióra is.

2. A bilaterális klíring egy második típusa jött létre a *háborús gazdálkodásban*, elsősorban Németország és csatlósállamai, de más háborús gazdálkodást folytató országok között is.

Ezekre a klíringekre Németország esetében egyrészt az nyomta rá a bélyegét, hogy alkalmas eszköznek bizonyultak az alárendelt országok kifosztására, másrészt azonban — más államokban és általában is — formájukat és konstrukciójukat a háborús kötött gazdálkodás rendszabályai határozták meg (rögzített belföldi árak, anyaggazdálkodás, munkabér-rögzítés stb.). Ezekben a klíringekben a kontingensek nagyobb része nemcsak az engedélyezett export vagy import felső határát jelölte meg, hanem egyben államközi szinten árufajtánként garantált szállításokat is jelentett.

E „kötelező kontingensek” egyben valamilyen formában rögzített államközi ármegállapodásokat is tartalmaztak. A német—magyar forgalomban 1944-ben ezek már a forgalom 50 százalékára terjedtek ki. Mind a szállított áruk fajtája és mennyisége, mind az exportárak vonatkozásában államközi szintű junktimálások is érvényesültek.

Ez a klíring tehát a klíringpénz funkcióinak további minőségi korlátozását is jelentette a klíring korábbi fajtáihoz képest.

A korábbi bilaterális klíringekben az állami külkereskedelmi és devizális korlátozások — amint láttuk — kisebb vagy nagyobb mértékben korlátozták ugyan a pénz valamennyi funkciójának érvényesülését, de a „nem tökéletes” kétoldalú piacokra szabdalt „világpiacok” külkereskedelmi forgalmában is érvényesült — korlátozottan és szűk körben — a nemzeti és nemzetközi érték összemérhetőségének és a komparatív előnyök alapján maximális nyereségre való törekvésnek az elve. Korlátozottan és deformáltan, de végső soron ez alakította a külkereskedelmi árakat (visszahatva a belföldi árakra is), valamint az adásvételek irányát és mértékét is.

A fentebb vázolt klíringekben a forgalom jelentős részében ezt állami utasítások helyettesítették, megszabva a forgalom irányát és mértékét, valamint azt is, hogy a fix belföldi ár és külkereskedelmi ár különbségeként mennyi nyereség vagy (állami dotációval a vállalat számára kompenzált) veszteség realizálódhat. Az ilyen deformált piacon a klíringpénz többé-kevésbé már a természetes csere elszámolási egységévé vált, a pénzfunkciók maradványai abban a körben érvényesülhettek, amelyre az állami adminisztratív beavatkozást nem akarták vagy nem tudták kiterjeszteni.

A bilaterális klíringnek az 1. és 2. típushoz országoként eltérő mértékben hasonló rendszere (*természetesen alapjában ellentétes politikai céllal és tartalommal*) működött a második világháború után a későbbi KGST-országok egymás közötti forgalmában is.

A bilateralizmust a háborús pusztítások, a velejáró általános elszegényedés, pénzügyi vonatkozásban pedig az arany és konvertibilis devizatartalékok csaknem teljes hiánya, hasonlóan mint Európa más részeiben, önmagában is elkerülhetetlenné tették. A legtöbb országban — vagy a háborús gazdálkodás folytatásaként, vagy az újonnan kialakított tervszerű állami beavatkozások keretében — a belföldi árszínvonalat a későbbi árszabályozásoknál kisebb körben és rugalmasabb módszerekkel ugyan — rögzítették, anyaggazdálkodást, deviza-kényszergazdálkodást folytattak. A külkereskedelmet kontingentálták és engedélyhez kötötték. A külföldi árak azonban a vállalatok szabad megállapodása alapján alakultak. Így mind az export, mind az importstruktúra alapján véve a vállalati nyereségérdekeltség szerint alakult. 1947—1948-ig a gyors újjáépítés, a gazdasági helyzet javulása következtében, bár a deviza-kényszergazdálkodás megmaradt, a külkereskedelmi korlátozások köre a legtöbb országban szűkebbé vált. Olyan kiinduló helyzet volt ez, amely megfelelő feltételek esetén a távolabbi jövőben multilateralitáshoz és a valuták konvertibilitásának kialakításához vezethetett volna. Az európai népi demokratikus országok gazdasága ugyanis ebben az időszakban a mechanizmus típusa tekintetében alapvonásaiban hasonlított ahhoz, amelyet most alakítunk ki néhány országban (pl. Magyarországon és Csehszlovákiában).*

A II. világháború utáni években a Szovjetunió részesevé minden népi demokratikus ország külkereskedelmében gyors ütemben növekedett. Ismeretes, hogy a Szovjetunió külkereskedelmében a tervgazdálkodás rendszerének, valamint a külkereskedelmi és a valutamonopólium értelmezésének megfelelően (a 20-as évek egy rövid időszakától eltekintve, amikor a cservonyec a külföldi tőzsdéken is jegyzett valuta volt) szigorú kétoldalúság, centralizált export- és importutasítási rendszer és a rubel konvertálhatóságának a hiánya érvényesült. A népi demokratikus országokkal folytatott bilaterális forgalom sajátosságai azonban különböztek mind a Szovjetunió tőkésországokkal akkor és korábban folytatott kereskedelmének formáitól, mind attól, amely a szocialista országokkal való forgalomban később alakult ki. A külkereskedelmi szerződéseket éves lejáratra kötötték, azonban már 1947-re egyes termékeknél és termékcsoportoknál több évre szóló vállalati megállapodások is létrejöttek. Az export- és importstruktúra a népi demokratikus országokban részben kötelező kontingensek (például jóvátételi szállítások) útján, részben belföldi piackutatás és vállalati felajánlások alapján, azonban mindkét esetben a *nyereségérdekeltség* alapján alakult ki. Az ármegállapodások általában egy éves időtartamra, a hosszabb lejáratú szerződéseknel

* L. Ausch Sándor: „A stabilizáció 20. évfordulójára”. Népszabadság. 1966. aug. 1. Nem feladatunk természetesen e helyütt annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a direktív tervutasításos rendszer bevezetése minden szocialista országban, az akkor adott gazdasági, történelmi, politikai ideológiai helyzetben elkerülhetetlen volt-e vagy sem. Minden bizonnyal igen. Mindenesetre ez a rendszer a multilateralizmusra való áttérést — amint látni fogjuk — lehetővé tette.

A multilateralizmusra és transzferabilitásra való áttérés lehetőségét az irányított, szervezett piacgazdaságokban viszont majd később, egy második cikkben, a jelenlegi helyzetből kiindulva tárgyaljuk.

több évre történtek. Ez a rendszer lényegében annak felel meg, amelyet egyrészt a szabályozott piaci gazdálkodást folytató, másrészt a direktív tervutasítások alapján működő szocialista országok egymásközti forgalmában ma igyekszünk megvalósítani.

Elvileg — a pénzfunkciók korlátait illetően — e bilaterális klíringekre ebben az időszakban megközelítően az érvényes, amit a bilaterális klíringek 1. és a 2. típusával kapcsolatban fejtettünk ki.

3. *A direktív tervutasítások alapján működő tervgazdaságok kétoldalú kapcsolataiban sajátos bilaterális klíring alakult ki.*

A pénzfunkcióknak azok a korlátai, amelyek a tőkés háborús gazdálkodás talaján keletkezett bilaterális klíringkapcsolatokban fennállottak, teljes körben és teljes következetességgel érvényesülnek a *direktív tervutasítások alapján működő* sajátos bilaterális klíringekben. Ez annak a következménye, hogy a mechanizmus itt a termelési tényezőkkel való rendelkezés teljes körű állami centralizációját vonja maga után. Ebből következne, hogy amikor ennek a „klíringpénznek” a funkcióit vizsgáljuk, kénytelenek vagyunk röviden — a részleteket és a bizonyítást is elhagyva — ebből a szempontból is összefoglalni olyan kérdéseket, amelyeket egy korábbi cikkben már részletesen tárgyaltunk.*

a) *A belföldi és külföldi árak elszakítottága, a külkereskedelmi árak képzése, a klíringrubel értékmérő funkciója.*

A direktív tervutasítások alapján működő szocialista tervgazdaságokban a belföldi árak (intézményesen és teljes körben) el vannak szakítva a külföldi áráktól. A gazdálkodó egységek az exportált áru ellenértékét belföldi, fix áron kapják meg és az importért ugyancsak belföldi — fix áron fizetnek.

Ennek — témánk szempontjából — két lényeges következménye van:

— Nincs és nem is lehetséges olyan valutaárfolyam, amely a belföldi és a külföldi árak összemérése alapján a cserét a komparatív előnyök alapján szelektálná.

— Amennyiben két vagy több, ilyen rendszerben gazdálkodó ország folytat egymással külkereskedelmet, akkor a közöttük levő cserében az egyes termékek árainak semmilyen objektív (érték) korlátja (felfelé és lefelé) nincsen. Ezek az árak szükségképpen és véletlenszerűen elszakadnak a nemzetközi értékviszonyoktól, valamint a keresleti és a kínálati viszonyoktól is.

E tételt könnyű belátni. Induljunk ki a komparatív előnyök alapján folytatott külkereskedelem egyszerű esetéből:

A országban egységnyi x terméket 10 munkaórával B országban 12 munkaórával állítanak elő. A országban egységnyi y termék termeléséhez 20 munkaóra, B országban pedig 30 munkaóra szükséges.

B országnak, annak ellenére, hogy az x termék termelése nála többbe kerül, mint A országban, érdemes ezt a terméket exportálnia A országba és onnan y terméket importálnia, mert nála az y termék termelése viszonylag kevésbé termelékeny, mint A országban.

A csere azonban csak meghatározott korlátok között jöhet létre. A országnak 1 egységnyi y termékért legalább 2 egységnyi x terméket

* Ausch-Barta: Az árak elméleti problémái a KGST-országok közötti kereskedelemben. Közgazdasági Szemle, 1967. 3. sz.

kell kapnia, *B* ország 1 egységnyi *y* termékért legfeljebb 2,5 egység *x* terméket adhat.

A világpiacon a cserearányokat azonban nem munkaórákban, hanem pénzzel mérik. Ha a belföldi árak arányosak a munkaráfordítások arányaival, akkor *A* országban belföldi árakon 1 egységnyi *x* termék 2 egységnyi *y* terméket, *B* országban 2,5 egység *y* terméket ér. Ha feltesszük, hogy mindkét országban a pénzláb ugyanakkora és a fizetési mérlegek egyensúlyban vannak, akkor a fenti arányok a külföldi pénzben mért arányokkal is egyenlők és a lehetséges cserearányok így sem változnak. Ha csak e két ország vesz részt a két termék világpiacon kialakításában, akkor a világpiacon árak arányának szükségképpen a két belföldi árarány közé kell esnie, mert másképpen a csere egyik vagy másik fél számára nem lehet kifizetődő. Olyan bilaterális klíringekben (1. típus), ahol a belföldi árak nincsenek elszakítva a külföldiektől, a külkereskedelmi ár mindenképpen a két határ közé esik, sőt, minthogy a nyereség-érdekeltség alapján (és a lazább, csak a felső határt megszabó kontingenztálás miatt) cserére van lehetőség 3., 4. stb. országgal is, a külkereskedelmi ár kialakításába még a 3., 4. stb. ország belföldi árarányai is a fentebbiekhez hasonlóan belezácsolódnak. Ilyenkor az árhatárok szűkebbek. Amennyiben ugyanis *A* és *B* ország a határtermelő (például a legdrágábban termelő) és a magas költségeket nem kompenzálják például szubvencióval, akkor a csere nem e két ország között, hanem egy 3., 4. stb. országgal jön létre. A két termék világpiacon árának így a termékek belföldi árai által meghatározott *objektív* korlátai vannak. Minél nagyobb a világpiacon cserében részt vevő országok száma, annál nagyobb lehetőség van a világpiacon ár *objektív* (az adott csereaktustól független és azt megelőző) kategóriaként való létrejöttére.*

A fentiekből tehát következik, hogy a direktív tervutasításos rendszerre épülő kétoldalú klíringben, ahol a belföldi árak *szükségképpen és törvényszerűen* elszakadnak a külkereskedelmi áraktól**, a külkereskedelmi áraknak *még a két-két oldalú* piacokon sincsen gazdasági korlátja. A KGST-országok nemzeti „piacai” mint az értékkepző folyamat előfeltételei és eredményei ebben sem vesznek részt a (regionális, KGST-szintű) érték kialakulásában. *Következésképpen a külkereskedelmi árak nem lehetnek alkalmasak arra, hogy az áruk (regionális) világpiacon értéket fejezzék ki.*

Ez a többi között a következőkben fejeződik ki:

— Egy ország *ugyanazon* termékeinek áreltérései (a legmagasabb áruviszonylat ára a legalacsonyabb áru-viszonylat árának százalékában) soha, semelyik klíringrendszerben sem voltak még akkorák, mint a szocialista országok egymás közötti forgalmában.

— A nyersanyagok és mezőgazdasági termékek (amelyekből a szocialista világpiacon hiány van) árai kevésbé haladják meg a világpiacon árakat, mint a gépeké és egyéb késztermékeké (amelyekből felesleg van).

* A legteljesebben ez akkor érvényesül, ha nincsenek kereskedelmi és fizetési korlátozások és a valuták konvertibilisek. Ilyenkor a világpiacon árak is leginkább egységesek a különböző piacokon. (Monopolhelyzetektől, gazdaságon kívüli tényezőktől, spekulációtól és számtalan más tényezőtől eltekintve.)

** Ez a szükségyszerűség abból következik, hogy a direktív tervutasításos rendszerben a tervfeladatokat a vállalatok számára csak volumenfeladatként lehet (fix áron mérve) megadni. Ha a változó világpiacon árakat valutaárfolyamon számolnák át belföldi árra, akkor mind a tervfeladat, mind annak teljesítése meghatározhatatlanná, illetőleg mérhetetlenné válna.

— Az árak arányai a főárucsoportokon belül — különösen a késztermékeknél — sincsenek arányban a keresleti és kínálati viszonyokkal.

A fentiekből következik, hogy amíg a belső és külső mechanizmus ilyen külkereskedelmi árrendszert hoz szükségképpen létre, ez megakadályozza, hogy bármilyen multilaterális forgalom, konvertibilis valuta megteremthető legyen.

b) *Fizetési, vásárlási eszköz és kincsképző funkció*

Olyan elszámolási egység (a klíringrubel), amely — a fentiek szerint — alkalmatlan az általános egyenérték funkció betöltésére, már e tulajdonságánál fogva is — ab ovo — alkalmatlannak kell lennie arra, hogy a nemzetközi vásárlások, fizetések (hitel), kincs- (vagyon-) felhalmozás általános eszközeül szolgáljon. Éppen ezért — vagy fordítva — a nemzetközi árkülönbségek, a kereslet és kínálat viszonya és a nyereséghez fűződő érdekeltség hatására alakuló külkereskedelmi csereaktusok *helyettesítésére* a direktív tervutasításos rendszer kötelező export- és importutasításokkal („kötelező kontingensek”) adminisztratív úton szabályozza, hogy a gazdálkodó egységek egymástól milyen árut, hol és mikor vásároljanak.

Ezekben az aktusokban tehát a „pénz” csak formálisan töltheti be funkcióit, következésképpen: keletkezése alapfeltételeinek *minőségi* megváltoztatása nélkül nem tehető sem transzferábilissé, sem konvertibilissé. A gyakorlatban nap mint nap ki is derült, hogy ez a pénz még egyetlen viszonylat forgalmán belül sem általános egyenérték, nem hitelköz (mind rövid, mind hosszú lejáratra), hanem meghatározott struktúrájú használati értékek volumenének mércéje, nem kincs, vagyon, tőke (az NGEB „tőkéjéért” semmit sem lehet kapni). S ha a pénz nem pénz, a tőke nem tőke — akkor, amint a gyakorlat igazolja, a kamat is csak formálisan és nem funkcióját illetően lehet kamat.

Hitel és kamat. A jelenlegi „multilateralizmus” és Nemzetközi Bank

Olyan „pénzt”, amely az eddigiekben jellemzett okok miatt nem valóságos pénz, valóságos pénzként (nem használati értékben is meghatározott áruként) természetesen nem is lehet *hitelezni*.

A KGST-országok között jelenleg érvényben levő elszámolási és hitelrendszer arra épül, hogy az országok közötti „pénz- és hitelforgalom” a külkereskedelmi terv teljesítésének megfelelően, annak *következményeként* automatikusan alakul ki. A rövid és középlejártú hitelek az országok egymásnak nem „adják”, hanem „veszik” a külkereskedelmi forgalom alakulásának eredményeképpen. A követelések felhalmozásában, a hitelek nyújtásában az országok nem érdekeltek, de a követelések tudatos felhalmozására nincs is lehetőség, hiszen a kialakult rendszerben egyensúlytalanságok csak a kötelező import-export előirányzatok és a tényleges forgalom esetleges eltéréseinek erejéig jöhetnek létre, a hitelmozgások automatikusan adódnak. (A jelenleg működő NGEB hitelrendszer részletesebb ismertetésére a későbbiekben térünk vissza.)

Az államközi szinten nyújtott hosszú lejáratú hitelek (természetesen a konvertibilis devizákban nyújtott hiteleken kívül) minden esetben naturális meghatározottságúak és — a beruházási hozzájárulásoktól eltekintve — bennük a gazdasági (jövedelmezőségi) motívumok általában alárendelt szerepet játszanak.

A kamat a sajátos bilaterális klíringben ugyancsak sajátosan korlátozott funkciókat tölthet csak be. Minthogy a pénzfunkciók teljesítésére alkalmas nemzetközi pénz nincsen, a kamat mint a kölcsöntőke ára is csak alárendelt, nem aktív szerepet játszhat. De hasonló módon hiányoznak azok a láncszemek is, amelyek a nemzetközi kamatszint hatását a nemzeti gazdaságra közvetítenék. A cég hitel a KGST-országok között nem jut szerephez, a külföldi kamatteher a központi devizagazdálkodó hivatalnál jelentkezik. Továbbá: olyan gazdaságban, ahol nincsen leszámítolási kamatláb, nincsen valutaárfolyam (a tényleges funkciók értelmében) és nincsen tőkeforgalom, ott természetesen nem működik a kölcsöntőke, a fizetési mérleg, a valutaárfolyam és a kamatláb közötti ismeretes, az export és az import irányát és nagyságát a kamatszint oldaláról is befolyásoló mechanizmus, kölcsönhatás sem. Nincs az áruforgalomtól elkülönült, ennek sokszorosát kitevő, a nemzetközi kamatkülönbségek hatására is működő rövid és középlejáratú hitelezés sem.

Direktív tervutasítások alapján működő gazdaságokban a nemzetközi piacokon érvényes kamat mértékének sem az önállósult pénzforgalomra (amely nem is létezik), sem az áruforgalom bővítésére vagy szűkítésére, irányára önálló hatása nincs és nem is lehet.

A nemzetközi áruforgalommal kapcsolatos hitelekért járó „kamatok” ugyanis éppen úgy — sőt, ha lehetne még jobban — el vannak szakítva a gazdálkodó egységek érdekeltségétől és gazdasági eredményeitől, mint ahogyan az export- és importárak külföldi ára közömbös a vállalatok számára. A kamat csak a központi gazdálkodó szervek (pénzügyminisztériumok) számára jelent többletbevételt vagy többlet fizetési kötelezettséget — de nem „pénz”-ben, hanem meghatározott struktúrájú áruszállításokban, meghatározott viszonylatokban, amelyekről viszont más államigazgatási szervek (tervhivatalok, külkereskedelmi minisztériumok) szintjén döntenek. Minthogy pedig e struktúra előre meghatározott és sajátos módon ki van egyensúlyozva („kemény” cikk „keményért”, „puha” cikk „puháért”), magasabb (pl. 6 százalék) kamatláb az alacsonyabbal szemben (pl. a tényleges 0,75, vagy a most elfogadott 4 százalékkal szemben) önmagában nem lehet eléggé ösztönző sem arra, hogy az exportáló hitelt nyújtson (több árut szállítson olyan „kemény” struktúrában, amely a vevő számára is csereértéket képviselő használati érték), sem arra, hogy az adós előbb fizessen (hasonló, a hitelezőnél csereértékként még elismert „kemény” használati értékben).

A kamatszint emelése ilyen körülmények között éppen úgy hatástalan marad az áruforgalom bővítése szempontjából, mint az árak néhány százalékos emelése, illetve csökkentése lenne (pl. a „kemény” cikkek többlet exportjára, vagy a „puha” cikkek többlet importjára). Lényegében közömbös tehát, hogy a kamat alacsony-e vagy magas, mert sem az egyik, sem a másik eset nem hat önállóan a forgalom bővülésére vagy szűkülésére. Amint említettük, a mai rövid, illetőleg középlejáratú „hitelek” automatikusan alakulnak ki többletszállítások vagy elmaradá-

sok eredményeként. Ha ezután valamelyik ország akaratán kívül a többi ország hitelezője lesz (mint pl. Magyarország volt az utóbbi egy-két évben) vagy valamelyik ország előre látja, hogy *akaratán kívül* ilyené válik a jövőben, akkor ennek megfelelően változik az „ideológia”, a kamat kívánatos szintjéről alkotott és érvényesíteni akart vélemény is: az overdrafton felüli hitelekért magasabb kamatlábat követelnek.

Ez a magasabb kamatigény tehát csak a kereskedelmi mérleg spontán alakulásának „post hoc”, vagy spontán alakulásának „anticipált” következménye, teljesülése semmiképpen sem idézné elő a kamat aktívabb szerepét a hitel- és az ezzel kapcsolatos áruforgalom bővítésére vagy szűkítésére.

A *jelenleg működő „multilaterális klíring rendszer”* lényeges vonásairól összefoglalásul annyit lehet mondani, hogy ez a rendszer a multilaterális elszámolásoknak csak a formai követelményeit hozta létre, a tényleges multilateralizmus tekintetében semmiféle előrehaladás nem történt és nem történhetett. A külkereskedelmi tárgyalásokon továbbra is szigorú kétoldalúságra törekednek.

Az elszámolások ugyan az NGEB-n mint klíringközponton keresztül történnek. Az NGEB-nek azonban nincsen „pénze”, ez a központi nyilvántartás a forgalomra — gazdaságilag — se bővítően, se szűkítően nem hat.* Semmi egyéb nem történt, mint hogy az eddig kétoldalúan nyilvántartott számlákat most egy központban tartják nyilván.

Az NGEB jelenlegi elszámolási és „hitel”-rendszerében a meghatalmazott nemzeti bankok a tervszerű forgalom bonyolításának megfelelően vehetnek igénybe hitelt. A hitelek (a direktív tervutasításos rendszer belföldi hitelrendszeréhez hasonlóan) a terv teljesítésével kapcsolatos célok szerint csoportosították (pl. áruforgalom-bővítő, elszámolási stb. hitel). Ezeknek elemzésével nem érdemes e helyütt foglalkozni. A fontos az, hogy a központi nyilvántartás megteremtése — a hitelfajták lényeges közgazdasági tartalom nélküli felaprózása miatt — a korábbi állapothoz képest, amelyben két-két oldalúan kevesebb megkötést alkalmaztak az áruforgalom által automatikusan megkövetelt „hitelek” tekintetében, kezdetben inkább bürokratikus nehézségeket okozott. Csak hosszas tárgyalások után lehetett a régebbi állapothoz hasonló feltételeket létrehozni.

A multilaterális elszámolási központ néhány évig — formai okokból — a korábban kivételesen előfordult szaldókompenzációkat is akadályozta. Csak a legutóbbi években lehetett ismét jogcímet találni ezek lebonyolítására. Arról, hogy milyen kis lehetőség van a kétoldalú forgalmak kiegyensúlyozása után az ilyen szaldókompenzációkra (még a természetes, strukturális „keménységtől” és „puhaságtól” is eltekintve) bárki meggyőződhet, ha a KGST valamelyik külkereskedelmi évkönyve rendelkezésre áll.

* Év végén vannak ún. multilaterális tárgyalások is: ezeken a kétoldalúan el nem adott rendszerint „legpuhább” termékekre igyekeznek vevőt találni. A forgalom itt elenyésző. Nem haladja meg a teljes forgalom 1 százalékát. Ehhez a konstrukcióhoz nagyon hasonló volt az 1957. évi „multilaterális egyezmény”. Ennek keretében ugyancsak a kétoldalúan el nem adható „legpuhább” cikkeket ajánlották fel sokoldalú tárgyalásokon. Az e körben lebonyolított forgalom soha sem haladta meg az összforgalom 2-3 százalékát. Ez az egyezmény formailag „tökéletesebb” volt a mainál, mert az egyenlegek aranyban, illetve konvertibilis valutában való kiegyenlítését is megkövetelte. Erre természetesen sohasem került sor.

FÜGGELÉK

Alapfogalmak

1. *Bilaterális fizetési forgalomnak* nevezzük a nemzetközi fizetések olyan rendszerét, amikor két ország áruforgalmában keletkezett tartozások és követelések csak egymásközt használhatók fel.

„Szaldókompenzációnak” nevezzük a kettőnél több ország bilaterálisan keletkezett egyenlegeinek utólagos, egymás közötti jegybanki szinten történő elszámolását.

2. A *multilaterális fizetési forgalom* azt jelenti, hogy az egyes országok más országokkal szemben fennálló fizetési többletüket folyamatosan, más országokkal szemben fennálló deficitjeik finanszírozására használhatják fel.

A *multilateralizmusnál* a fizetési forgalom csak a — többnyire regionális — rendszer tagjai között folyik multilaterálisan, míg a többi kívülálló ország és a regionális rendszer tagországai között a fizetési forgalom vagy bilaterálisan, vagy konvertibilis devizában bonyolódik, a körön belül keletkezett követelések, vagy tartozások azonban a körön kívüli országokba nem utalhatók át szabadon. A körön belül átutalható valutát *transzferábilis valutának* nevezik. A transzferábilis valutának *minimálisan* a következő tulajdonságokkal kell rendelkeznie: a) az áruk és szolgáltatások övezeten belüli forgalmával összefüggő tartozások bármelyik, a transzferábilis körbe tartozó országba való szabad átutalhatósága, jegybanki szinten; b) az átutalt összeg belföldi ellenértékének a kedvezményezett javára, előre meghatározott árfolyamon való szabad jóváírhatósága.

3. *Konvertibilitáson* régebben (1929-ig) azt a lehetőséget, illetve jogot értették, amely szerint a valuta belföldi birtokosa azt szabadon és piaci árfolyamon aranyra vagy bármilyen más valutára válthatta át. Ebben az értelemben pl. az amerikai dollár ma nem konvertibilis. A dollárkövetelések birtokosa bármelyik amerikai banknál bármilyen más valutára átválthatja ugyan dollárkövetelését, de dollár ellenében aranyat amerikai vállalatok vagy személyek nem vásárolhatnak. Ilyen joga csak a külföldi jegybankoknak és kormányoknak van monetáris célokra. Más valutánál ez az aranybevéltési kötelezettség sem áll fenn.

Az 1929—1933-as válság és a második világháború között *konvertibilitáson* (minimális feltételként) a papírvaluták egymás között mozgó árfolyamon való átváltási lehetőségét értették, amely árfolyamot a fizetésimérleg-pozíció és a vásárlóerő-paritás határoztak meg. *Jelenleg konvertibilitásról* akkor van szó, ha az átváltás az érvényben levő rögzített árfolyamon megtörténhetik.

Konvertibilitáson tehát — a korszerű értelmezésnek megfelelően — azt értjük, amikor a valuta birtokosa a bármilyen úton hozzá jutott valutát tetszése szerint más konvertibilis valutára rögzített árfolyamon átválthatja. A konvertibilitásnak azonban — ezen belül — különböző fokozatai vannak:

A jelenlegi fogalmak szerint *teljes konvertibilitásról* akkor beszélünk, ha az kiterjed a fizetési mérleg minden tételére, tehát a tőkeforgalmi tételekre is. *Korlátozott konvertibilitásról* akkor beszélünk, ha a konvertibilitás a folyó mérlegben szereplő műveletekre van korlátozva. A konvertibilitás vonatkoztatható mindkét esetben vagy csak valutakülföldiekre, vagy valutakülföldiekre és valutabelföldiekre egyaránt. Ha a teljes vagy korlátozott konvertibilitás csak a valutakülföldiekre érvényesül, ez esetben *külső konvertibilitásról* beszélünk, ha valutabelföldiek számára is, ez esetben *belső konvertibilitásról* van szó.

Jegybanki szintű a konvertibilitás, ha az elszámolások kizárólag a jegybankokon keresztül szabadok. Ahol ez nincs kikötve, bármilyen fokozata a konvertibilitásnak úgy értelmezendő, hogy a külkereskedelmi vállalatok, egyének közvetlenül magánbankokon, illetve devizapiacokon keresztül a jegybankok megkerülésével is átutalhatják egymásnak kölcsönös követeléseiket.

A konvertibilitásnak az utazási és turistaforgalom területén a fentiekén kívül még számtalan formájú (főként mennyiségi) korlátozása lehet érvényben.

A Bretton-Woods-i egyezmény VIII. cikkelye szerint a valuta már akkor is konvertibilis, ha a forgalom szabadsága csupán a fizetési mérleg folyó tételeinél biztosított.

Amikor a tanulmányban bilateralizmusról, multilateralizmusról, transzferálható vagy konvertálható valutáról írok, e szavakat a fenti értelmezésekben használom, kivéve, amikor a *jelenleg érvényben levő KGST-szintű multilateralitásról* és *transzferabilitásról* van szó. Ezek a fogalmaknak sajátos válfajai. Elemzésükkel és értelmezésükkel a cikk részletesen foglalkozik.

HUSZTI ERNŐ:

A népgazdaság pénzforgalmi kapcsolatainak összevont mérlege

(1961—1966)

Az utóbbi években hazánkban, Augustinovics Mária koncepciója alapján megkezdődött a pénzforgalmi kapcsolatok mérlegének összeállítására vonatkozó kutatómunka. Kidolgozták a pénzforgalom néhány matematikai modelljét. A témáról és az első modellről a Közgazdasági Szemleiben is jelentek meg tanulmányok.* A kutatómunka tapasztalatai lehetővé tették, hogy hat évre (1961—1966) összeállítsuk a pénzforgalmi kapcsolatok ténymérlegeit, amely azonban a hagyományos adatfeldolgozási technika és a pénzforgalmi statisztikák csaknem teljes hiánya miatt meglehetősen idő- és munkaigényes feladat volt. A ténymérlegeket csak erősen aggregált formában állíthattuk össze, és nem volt módunk az említett cikkekben kifejtett részletezésre. A pénzforgalmi kapcsolatok mérlegének összeállítására irányuló kutatómunkának mégis jelentős állomásához értünk, mert megszülettek az első tényleges kapcsolatokat tartalmazó, közgazdasági elemzésre alkalmas ténymérlegek.

A pénzforgalom közgazdasági elemzésének előfeltételeiről

Az utóbbi évtizedben külföldön és hazánkban egyaránt fokozódott az érdeklődés a pénzforgalom jelenségei és belső összefüggései iránt. A pénzforgalom mélyreható elemzését azonban meglehetősen hosszú ideig gátolta a pénzforgalmi folyamatok iránti érdektelenség és az állományszemlélet uralkodó szerepe, amely a pénzügyi élet csaknem valamennyi területén — így a pénzügyi statisztikában is — megnyilvánult. Mivel a pénzügyi irányítás gyakorlata nem igényelte a pénzforgalmi adatok ismeretét, az elemzés elsősorban a pénzállományok változására korlátozódott, amely azután visszahatva a kutatásra, szinte lehetetlenné tette a pénzforgalmi folyamatok törvényszerűségeinek feltárását.

Nyilvánvaló — és ismétlése triválisnak tűnik —, hogy a pénzforgalom és a pénzállomány *a folyamat és az állapot dialektikus egységét* alkotja: a pénzállomány a forgalom elengedhetetlen feltétele, kiinduló állapota, a forgalom viszont — visszahatva — megváltoztatja az állományt, mivel a pénzállomány pénzforgalom nélkül nem jöhet létre. Ily

* Augustinovics Mária: A pénzforgalmi kapcsolatok mérlegéről. Közgazdasági Szemle. 1962. 10. sz.; Egy pénzforgalmi modell. Közgazdasági Szemle. 1965. 2. sz.

módon a pénzállomány elszigetelt vizsgálatára korlátozott elemzés nem tudott választ adni a pénzállományokban bekövetkezett változásokra sem. Ezért erőfeszítéseket kell tennünk, hogy a pénzforgalmi kapcsolatok vizsgálatára — az azok elemzéséhez nélkülözhetetlen adatok biztosítására — a korábbiaknál nagyobb figyelmet fordítsunk. Ennek egyik kitűnő eszköze a pénzforgalmi kapcsolatok mérlege.

A Magyar Nemzeti Bankban 1960 óta mélyreható és egyre kiterjedtebb kutatómunka folyik a pénzforgalmi adatok közgazdasági elemzésre való fokozottabb felhasználására. A kutatást az teszi lehetővé, hogy a Magyar Nemzeti Bank — pénzforgalmi és hitelmonopóliuma révén — egyben a *népgazdaság elszámolási központja* is, tehát népgazdasági szinten, folyamatosan és naponta rendelkezik az egyes pénztulajdonosok közötti elszámolások adataival, amelyek tükrözik a társadalomnak — pénz közvetítésével lebonyolított — csere-, elosztási és újraelosztási folyamatait. Ezeket a folyamatokat a bankhoz benyújtott megbízások halmaza „hordozza” (ezek az úgynevezett „elsődleges információhordozók”). Hasznosíthatóságuk attól függ, hogy miként lehet a napi mintegy kétszáz ezer adat és információ feldolgozását, rendszerezését és megfelelő csoportosítását ésszerűen megoldani. Ilyen tömegű információ feldolgozása hagyományos módon már nem valósítható meg, ezért szükségessé válik a *korszerű adatfelvételező és -feldolgozó eszközök* (elektronikus számítógépek), *illetve módszerek* alkalmazása.

A közgazdasági munka fejlesztésének igényével nagyjából egyidőben merült fel az a gondolat, hogy a Magyar Nemzeti Bank ügyvitelét korszerűsítsék és magas fokú gépesítsék. Ezt a feladatot viszonylag rövid időn belül meg kell oldani. A két — kezdetben egymástól független — törekvés szerves egységgé kovácsolódott, s kölcsönösen hatottak és napjainkban is hatnak egymásra. A technikai feltételek fejlesztésénél már nem lehetett figyelmen kívül hagyni a közgazdasági jellegű követelményeket, elsősorban azt, hogy lehetővé váljon a Magyar Nemzeti Bank — mint szocialista központi bank — közgazdasági-elemző munkájával szemben támasztott növekvő igények maradéktalan, magas szintű kielégítése. A közgazdasági szellem csapongó fantáziáját viszont a realitások oldaláról jótékonyan korlátozták a technikai lehetőségek. A viszonylag magas technikai felkészültség biztosításának lehetősége ellenére is csak így érhető el, hogy szinte napra készen és közgazdasági elemzésre alkalmas rendszerben álljon rendelkezésre a népgazdasági pénzforgalmi kapcsolatokat tükröző teljes információhalmaz mint az operatív gazdaságirányítás eszköze.

A szóban lévő információk rendszerezésének módszerül, az elemzés alapjául, leginkább a pénzforgalmi adatok sakktáblarendszerű (input-output) ábrázolása és a hozzá kapcsolódó matematikai apparátus kínálkozott. *A pénzforgalmi kapcsolatok mérlege* tehát nem más, mint *a banki bizonylatok adatainak statisztikai jellegű, sakktáblaszerű elrendezése, a pénzforgalom teljes körű és operatív ábrázolása.**

Úgy véljük, hogy a következőkben bemutatásra kerülő aggregált ténymérlegek — amelyek kidolgozásához a bevezetőben említett pénz-

* A pénzáramlások elemzésével elsőnek Morris A. Capeland foglalkozott, aki „A study of money flows in USA” címmel ismertette kutatásai eredményét. (Az Országos Gazdaságkutató Iroda kiadványai, New York, 1952. 54. sz.)

forgalmi modell matematikai apparátusát használtuk fel — bizonyítják az eddigi kutatás eredményeit. Ebben a cikkben nem törekedtünk újabb modell vagy modellek alkotására, inkább a meglévőket kívántuk a valós összefüggések elemzéséhez felhasználni. Véleményünk szerint ugyanis elérkezettnek látszik az idő az ilyen és hasonló jellegű vizsgálatokhoz. Reméljük, hogy a modell aggregált változatának első statisztikai verifikálása elősegíti az elméleti kutatás továbbfejlesztését is.

Hat év (1961—1966) valóságos, teljes körű pénz- és hitelforgalmi adataiból — a pénzforgalmi kapcsolatok mérlegének és matematikai apparátusának felhasználásával — *első ízben kíséreltük meg a pénzforgalom kapcsolatainak strukturális vizsgálatát*. Korábban a Magyar Nemzeti Bankban széles körű reprezentatív jellegű vizsgálatok folytak a pénzforgalmi kapcsolatok „feltérképezése” céljából, amelyek előfeltételét képezték a pénzforgalmi kapcsolatok mérlege összeállításának. Például az 1962. december 29-i állapotnak megfelelően feldolgoztuk az MNB-hez benyújtott valamennyi megbízást, elsősorban „jogcím” (a pénzmozgás oka, tehát áruvásárlás, bérfizetés, nyereségbefizetés, ártámogatás, storno stb.) szerint, és ezek felhasználásával állítottunk össze a pénzforgalmi kapcsolatoknak egy olyan reprezentatív mérlegét, amely tükrözte a felmérés napján lebonyolított teljes pénzforgalmat. Az előtanulmányok elsősorban nem a pénzügyi események közgazdasági hátterét kívánták feltárni, hanem inkább a pénzforgalmi kapcsolatok mérlege összeállításának módszertani-technikai megvalósíthatóságát vizsgálták.

A pénzforgalmi kapcsolatok strukturális összefüggéseinek feltárását célzó elemzésünk során *négy lépésben mutatjuk be vizsgálataink eredményét:*

— először a pénzáramlások összevont mérlegét tárgyaljuk, amely tartalmazza a főbb pénztulajdonosok (állami és szövetkezeti vállalatok, költségvetés, lakosság és pénzintézetek) összes egymás közti pénzforgalmát, a hitel teremtését és kivonását, továbbá a pénz leülepedését, illetve felhalmozódását;

— másodsor a főbb pénztulajdonosok valódi (hitelmentes) pénzforgalmát tekintjük át;

— ezután kerül sor a hitelforgalom bemutatására;

— és végül a pénzkészlet-változás vizsgálatával zárjuk cikkünket.

A pénzáramlások összevont mérlege

A pénzáramlások összevont mérlege, amely valamennyi pénzáramlást magában foglal, *a pénzforgalmi kapcsolatok mérlege általános modelljének egy konkrét, teljes körű, valóságos mennyiségeket kifejező, de erősen aggregált változata*. A pénzforgalmi adatok rendszeres, gépi úton történő feldolgozása — ha horizontálisan, körét és volumenét tekintve teljesebbet nem is, de — az itt tárgyaltaknál vertikálisan mélyebb és részletesebb mérleg összeállítását teszi majd lehetővé.

A továbbiakban a vizsgált hat év pénzforgalmi kapcsolatait tárgyaljuk, de táblázat formájában csak az 1966. évre vonatkozó kapcsolatokat mutatjuk be, mégpedig valamennyi vetületében. Az 1. sz. táblázat első-

sorban demonstrációs célt szolgál, azt, hogy bemutathassuk a teljes pénzkapcsolatok körét, az ezen belül kialakult arányokat. Az összefüggések megalapozott elemzéséhez azonban számos más táblázat összeállítására és kiszámítására is szükségessé vált, ezekre részletesen az egyes kapcsolati körök elemzésénél térünk majd vissza.

1. sz. táblázat

A pénzforgalmi kapcsolatok összevont mérlege (1966)

Kiadás Bevétel	Vállalatok	Költségvetés	Lakosság	Pénzintézetek	Összes	Hitel-igénybev.	Pénz-bevételek
Vállalatok	0,28695	0,04053	0,04468	0,00491	0,37707	0,37853	0,75560
Költségvetés	0,04644	0,07780	0,00219	0,00232	0,12875	—	0,12875
Lakosság	0,03622	0,00860	—	0,00923	0,05405	—	0,05405
Pénzintézetek	0,00575	0,00219	0,00707	0,04133	0,05634	0,00526	0,06160
Összes	0,37536	0,12912	0,05394	0,05779	0,61621	0,38379	1,00000
Hiteltörlesztés	0,37887	—	—	0,00491	0,38378	—	—
Pénzkiadások	0,75423	0,12912	0,05394	0,06270	0,99999	—	—
Pénzkészletv.	0,00137	0,00037	0,00011	-0,00110	0,00001	—	—
Pénzbevételek	0,75560	0,12875	0,05405	0,06160	1,00000	—	—

Ebben a mérlegben a főbb pénztulajdonosok képezik a főbb mérlegrészeket és a hitelforgalom — külön mérlegrészként szerepelve — teszi teljessé a táblázatot.

Az oszlopok a pénzkiadásokat, a sorok a pénzbevételeket tartalmazzák. A táblázatban a teljes pénzbevétel összegét tekintettük egységnek, minden kapcsolat ennek részeként került kifejezésre. Az egyes metszetek tehát azt mutatják, hogy az ott lebonyolított pénzforgalom a teljes pénzforgalomnak milyen hányadát tette ki.

A pénzáramlások mérlege három lényeges, önálló jelentőséggel bíró kapcsolati területből tevődik össze:

a) Az „összes” oszloppal és sorral határolt terület a pénztulajdonosok egymás közti forgalmát, *valódi (hitelmentes) pénzbevételeit és -kiadásait* tartalmazza. A valódi pénzforgalomban — amely a teljes pénzforgalom 61—62 százalékát teszi ki — a különböző pénztulajdonosok pénzbevételeinek együttes összege egyenlő kiadásaik összegével. Ebben a forgalomban pénz nem keletkezik és nem szűnik meg. Úgy tűnhet, hogy csak a már meglévő pénztömeg önálló átcsoportosítását, újraelosztását követhetjük nyomon. Valójában — mint később látni fogjuk — ez csak a hitel közvetítésével történhet. Külön-külön az egyes pénztulajdonos-csoportok pénzbevételei és -kiadásai természetesen nem egyenlők, az eltérést a többi pénztulajdonos-csoport pénzbevételeinek és kiadásainak együttes — ellenkező előjelű — különbsége ellensúlyozza.

b) A pénztulajdonosok pénzforgalmuk 38—39 százalékát a Magyar Nemzeti Bankkal bonyolítják le, azaz a központi banktól rövid lejáratú hitelt vesznek igénybe, illetve törlesztik fennálló hiteltartozásaikat. Ebben a minőségben a bank tulajdonképpen nem pénztulajdonos, illetve különleges pénztulajdonos, mert anélkül vesz részt a pénzforgalomban, hogy magának pénzkészletei lennének. A bank által kihelyezett hitelek a pénzteremtés, a törlesztés pedig a pénz kivonásának arányait mutatják, a kettő különbsége a nettó hitelkibocsátás, a hitelemisszió.

A teljes pénzforgalom gyakorlatilag a valódi pénzforgalom és a hitelforgalom együttes összegéből tevődik össze, mivel a pénzkészlet-változás a teljes pénzforgalom elenyésző része, töredéke.

c) A népgazdaságban kintlévő pénzmennyiség az összes pénzbevétel és kiadás különbségével, s ennek analógiájára az egyes pénztulajdonosok pénzállománya ugyancsak *pénzbevételeik és -kiadásaik különbségével* változik.

A mérlegek adatai szerint a népgazdaságban kintlévő *pénzvolumen változása egyenlő a teljes hitelállomány változásával* (hiteligénybevétel és törlesztés különbségével), ami kifejezi azt az ismert tényt, hogy pénz csak hitelnyújtással keletkezhet és hiteltörlesztéssel szűnhet meg.*

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy állításunk, amely szerint a pénzállomány változása mindenkor egyenlő a hitelállomány változásával, csak a népgazdaság egészére érvényes, de nem áll az egyes pénztulajdonosokra vagy pénztulajdonos csoportokra. Ezeknél — mint később részletesen tárgyaljuk — a pénzkészlet-változás több tényezőtől tevődik össze, amelynek a hitelállomány-változás csak egyik eleme.

A pénzáramlások összevont mérlege tehát — a különböző kapcsolati területeken keresztül — bemutatja a pénz útját: keletkezésétől az egyes pénztulajdonosok közti forgásain keresztül — megszűnéséig, illetve felhalmozásáig.

A pénzforgalmi kapcsolatok első megközelítésben felfoghatók úgy is, mint *a különböző pénztulajdonosok pénzbevételeinek és kiadásainak összessége*. Ennek megfelelően a pénzbevételeket és a pénzkidadásokat — tulajdonosuk szerint — négy tartományra oszthatjuk: az állami és szövetkezeti vállalatok, a költségvetési szervek és intézmények, a lakosság, valamint a pénzintézetek és egyéb szervek által lebonyolított forgalomra.

Az egyes pénztulajdonosok pénzforgalmának volumene az idő függvényében általában növekedést mutat, ugyanakkor viszont részarányuk az összes pénzforgalomban ellentétes irányban változhat. A 2. sz. táblázat azt szemlélteti, hogy az egyes főbb pénztulajdonosok pénzforgalmának aránya az összes pénzforgalomban — vagyis relatív pénzforgalma — hogyan változott 1961 és 1966 között.

2. sz. táblázat

Az összes pénzforgalom megoszlása pénztulajdonosok szerint (1961—66)

Időszak	Vállalatok		Költségvetés		Lakosság		Pénzintézetek	
	bevétel	kiadás	bevétel	kiadás	bevétel	kiadás	bevétel	kiadás
1961	0,800	0,806	0,134	0,129	0,053	0,053	0,013	0,013
1962	0,798	0,803	0,133	0,130	0,051	0,051	0,019	0,016
1963	0,782	0,784	0,133	0,134	0,051	0,050	0,034	0,032
1964	0,759	0,762	0,138	0,138	0,051	0,050	0,052	0,049
1965	0,760	0,758	0,125	0,128	0,052	0,052	0,063	0,062
1966	0,751	0,754	0,129	0,129	0,054	0,054	0,062	0,063

* A gyakorlatban a Magyar Nemzeti Bank nemcsak hitelnyújtással bocsát ki vagy hiteltörlesztéssel von el pénzt, hanem úgy is, hogy forintért devizát vagy valutát vásárol, illetve ad el. Az egyes pénztulajdonosok — elsősorban a pénzintézetek — pénzforgalma az utóbbit is magában foglalja.

Az adott pénztulajdonos relatív pénzforgalmának alakulása nemcsak gazdasági tevékenységnek természetes bővülésétől, hanem más tényezőktől, például a termelés összetételének változásától, a vevőszállító kapcsolatok alakulásától, a szervezeti és technikai tényezők módosulásától is függ. A 2. sz. táblázat alapján egyértelműen megállapítható, hogy a pénzüintézetek pénzforgalmi térhódítása lényegében a vállalatok rovására történt, mivel a költségvetés és a lakosság bevételei, illetve kiadásai a teljes pénzforgalom bővülésével csaknem arányosan növekedtek.

A vállalatok meghatározó szerepe a pénzbevételek és kiadások pénztulajdonosok szerinti összetételének alakulásában már pénzforgalmi súlyuk miatt sem vitatható. Az 1961—1966. évek együttes pénzforgalma alapján számítva a vállalati és a költségvetési pénzforgalom között 0,84, a vállalatok és a lakosság pénzforgalma között 0,87, a vállalatok és a pénzüintézetek pénzforgalma között pedig 0,81 értékű korrelációs együtthatót kaptunk eredményül, ami szoros pénzforgalmi kapcsolatra utal a vállalatok, illetve a többi főbb pénztulajdonos-csoport között.

A vállalatok pénzforgalmának relatív csökkenése tulajdonképpen 1963—1964-ben következett be és abban két tényező játszott meghatározó szerepet. Az egyik *a vállalati átszervezés és összevonás* volt, amelynek hatására a vállalatok egymás közti pénzforgalmában a halmozódás csökkent, a másik pedig az *áruforgalom relatív visszaesése*. Ez utóbbi mérsékelte a vállalatok valódi pénzforgalmát, amit viszont a hitelforgalom bővülése nem egyenlített ki. A fentiek hatása 1965—1966-ban már alig érvényesült, amelynek eredményeként a vállalati pénzforgalom aránya az összes pénzforgalomban stabilizálódott.

A költségvetés pénzforgalmi súlya az adott időszakban csak minimális mértékben változott, ami annak következménye, hogy a vállalati összevonások hatására csak a vállalatok egymás közti pénzforgalma csökkent, de változatlanok maradtak a vállalatok mint főbb pénztulajdonos-csoportok együttes költségvetési befizetési kötelezettségei. Hasonló a helyzet *a lakoságnál* is, ahol a vállalati összevonások nem eredményeztek olyan változásokat a vállalati szféra foglalkoztatottsági színvonalában és struktúrájában, amelyek bérfizetési kötelezettségeiket számottevően módosították volna.

A pénzüintézetek és egyéb szervek súlya rapid módon növekvő. 1961-ben a vállalatok forintnyi pénzbevétele mellett még csak 0,02 forint pénzüintézeti bevétel keletkezett, 1965—1966-ban már 0,08 forint (tehát a négyszerese). A lakossági megtakarításokkal kapcsolatos növekvő forgalom, a rövid lejáratú hitelek kamatának emelése, valamint számos nagy volumenű feladat pénzüintézeti lebonyolítása (például a turista forgalommal kapcsolatos devizaügyleteknek a Magyar Nemzeti Banktól az Országos Takarékpénztárhoz történő átadása) miatt ez a forgalom a pénzüintézeteknél megkettőződött, gyors aránynövekedést eredményezett.

A pénzforgalom további, mélyebb összefüggéseinek bemutatásához nem elég a teljes pénzforgalom pénztulajdonosok szerinti összetételével zárni az elemzést, ezért vizsgáljuk meg a teljes pénzáramlások mérlege egyes főbb kapcsolati területeit.

A következő pontokban tárgyaltak elemzéséhez szükséges számítá-

sok, levezetések könnyebb megértése céljából már most bemutatjuk a vizsgált mérlegek matrix alakban történő jelölését. Ennek megfelelően a valódi pénzforgalmat $\mathbf{A}$ matrix-szal jelöljük, amelynek — mint az 1. sz. ábrában látható — 16 eleme van. Ehhez kapcsolódnak a valódi pénzforgalmat összegező $\mathbf{s}$, illetve $\mathbf{s}'$, továbbá a $\mathbf{h}$ hiteligenybevétel és a $\mathbf{h}'$ hiteltörlesztés vektorpárok. Az összes bevételt a $\mathbf{b}$, a pénzkészletváltozást a $\mathbf{p}'$ vektor jelöli. (A vesszővel jelzett vektorok minden esetben sorvektorok, a jelzés nélküliek pedig oszlopvektorok.)

1. sz. ábra

a_{11}	a_{12}	a_{13}	a_{14}	s_1	h_1	b_1
a_{21}	a_{22}	a_{23}	a_{24}	s_2	h_2	b_2
a_{31}	a_{32}	a_{33}	a_{34}	s_3	h_3	b_3
a_{41}	a_{42}	a_{43}	a_{44}	s_4	h_4	b_4
s'_1	s'_2	s'_3	s'_4			
h'_1	h'_2	h'_3	h'_4			
k'_1	k'_2	k'_3	k'_4			
p'_1	p'_2	p'_3	p'_4			
b'_1	b'_2	b'_3	b'_4			

Az egyes elemek közötti összefüggések az előzőekben tárgyaltakból és az 1. sz. ábrából annyira nyilvánvalóak, hogy általános formában csak a rendszer alapvető összefüggéseit mutatjuk be, amelyek a következők:

$\mathbf{s} + \mathbf{h} = \mathbf{b}$, vagyis a valódi pénzforgalom plusz a hiteligenybevétel egyenlő a teljes pénzbevétellel;

$\mathbf{s}' + \mathbf{h}' = \mathbf{k}'$, tehát a valódi pénzforgalom plusz a hiteltörlesztés egyenlő a pénzkiadással;

$\mathbf{b}' - \mathbf{k}' = \pm \mathbf{p}'$, azaz a pénzbevétel és a -kiadás különbsége egyenlő a pénzkészlet-változással.

Az általános formulákat a pénzáramlások összevont mérlege főbb kapcsolati területeinek — a valódi (hitelmentes) forgalomnak, a hitel-forgalomnak és a pénzkészlet-változásnak — elemzésekor fogjuk alkalmazni.

A pénzforgalmi kapcsolatok mérlegével a pénzbevételek és -kiadások — eddigieknél teljesebb — struktúráját kaptuk: rendelkezésünkre áll, hogy az egyes pénztulajdonosok kiktől, milyen arányban jutottak bevételekhez, s ezeket mely pénztulajdonosok felé, milyen összetételnek megfelelően költötték el.

A népgazdasági pénzkapcsolatokban kialakult kiadási szerkezetet az alábbi táblázat mutatja:

3. sz. táblázat

Az összes pénzforgalom alapján számított kiadási struktúra (1966)

Bevétel \ Kiadás	Kiadás						
	Vállalatok	Költségvetés	Lakosság	Pénzintézetek	Összes	Hiteligénybev.	Pénzbevételek
Vállalatok	0,37976	0,31483	0,82657	0,07970	0,37707	0,98629	0,75560
Költségvetés ...	0,06146	0,60430	0,04049	0,03766	0,12875	—	0,12875
Lakosság	0,04793	0,06683	—	0,14981	0,05405	—	0,05405
Pénzintézetek ..	0,00762	0,01700	0,13078	0,67087	0,05634	0,01371	0,06160
Összes	0,49677	1,00296	0,99784	0,93804	0,61621	1,00000	1,00000
Hiteltörlesztés ..	0,50142	—	—	0,07970	0,38378		
Pénzkiadások ..	0,99819	1,00296	0,99784	1,01774	0,99999		
Pénzkészletv. ..	0,00181	-0,00296	0,00216	-0,01774	0,00001		
Pénzbevételek ..	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000		

A 3. sz. táblázat „összes” megnevezésű sorral, illetve oszloppal határolt része, vagyis a valódi pénzkapcsolatokat kifejező **K** matrix — az 1966. évre jellemző kiadási szerkezetet ábrázolja, tehát azt, hogy a vizsgált pénztulajdonosok egy forint bevételükből mennyit fizetnek ki a többi pénztulajdonosnak.

A pénztulajdonosok valódi (hitelmentes) pénzforgalma

A pénztulajdonosok valódi pénzforgalma a gazdasági tevékenység körét, a pénzforgalmi sajátosságokat jellemző ismérveket tekintve, ugyancsak a már említett *négy, homogénnek elfogadható pénztulajdonos csoport* — a vállalatok, a költségvetési szervek és intézmények, a lakosság, valamint a pénzintézetek és egyéb szervek — *hitelmentes kapcsolataiból tevődik össze.*

Illusztrációként — az elemzés igénye nélkül — bemutatjuk a valódi pénzforgalom kiadási szerkezetét. Megjegyezzük, hogy *azok a pénztulajdonosok, amelyek rövid lejáratú bankhitelt nem vesznek, illetve nem vehetnek igénybe* — tehát a költségvetési szervek, valamint a lakosság — *relatíván nagyobb súllyal szerepelnek a valódi, mint a teljes pénzforgalomban.*

4. sz. táblázat

A valódi pénzforgalom alapján számított kiadási struktúra (1966)

Bevétel \ Kiadás	Kiadás				
	Vállalatok	Költségvetés	Lakosság	Pénzintézetek	Összes
Vállalatok	0,76446	0,31390	0,82836	0,08496	0,61191
Költségvetés	0,12371	0,60251	0,04057	0,04015	0,20893
Lakosság	0,09650	0,06663	—	0,15970	0,08772
Pénzintézetek	0,01533	0,01696	0,13107	0,71519	0,09144
Összes	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000

A pénzáramlások összevont mérlege főbb kapcsolati területeinek tárgyalásánál már utaltunk arra, hogy spekulatív úton el lehet jutni ahhoz a következtetéshez, miszerint a hitelforgalomban keletkezik a pénz, illetve szűnik meg, a valódi pénzforgalomban pedig a már meglévő

pénztömeg önálló újraelosztása történik. Logikailag persze lehetséges — bár gyakorlatilag nehezen képzelhető el — olyan helyzet, hogy adott évben a népgazdaságban egyetlen vállalat vagy szervezet sem vesz igénybe hitelt és nem is törleszt. Ebben az esetben természetesen csak a meglévő pénzállomány felhasználásával, annak újraelosztásával lehetne a forgalmat lebonyolítani.

A pénzforgalmi kapcsolatok ismertetett modellje *feltételezi*, hogy a valódi pénzforgalomban az összes pénztulajdonos bevételei és kiadásai egyenlőek, mert a hitelforgalom és a pénzkészlet-változás a modellben a valódi pénzforgalmon kívül bonyolódik le. A gyakorlatban azonban az egyes pénztulajdonosok kiadásai és bevételei nem egyenlőek. Egyesek bevételi többlettel rendelkeznek, amelyet hiteltörlesztésre vagy pénzkészletük növelésére fordítanak, másoknak pedig kiadási többlettük keletkezik, tehát hitel felvételére vagy pénzkészletük felélésére kényszerülnek. Ezért a valódi pénzforgalom fogaskerekei is akadoznak, ha a kiadási többlettel rendelkező pénztulajdonosok hiányukat pénzkészletükből vagy hitelfelvételből nem tudják fedezni. *Ahhoz tehát, hogy a valódi pénzforgalom zavartalanul lebonyolódjon vagy hitelfelvételre vagy induló pénzkészletre van szükség.* A valódi pénzforgalomban az egyes pénztulajdonos-csoportoknál kialakult bevételi többlet felhasználási, illetve a kiadási többlet fedezeti formája különböző. Tapasztalataink szerint szinte biztosra vehető, hogy ha a kiadási többlet a vállalati szektorban keletkezik, akkor ezt hitel igénybevételével fedezik, ha viszont ugyanitt bevételi többlet áll elő, akkor ezt elsősorban hiteltörlesztésre fordítják. A többi pénztulajdonos-csoportnál ugyanakkor hitel-igénybevételi lehetőség hiányában a bevétel és kiadás különbségeinek kiegyenlítése a pénzkészlet változtatásával történik. Ezért beszélhetünk majd a későbbiekben arról, hogy egységnyi hitel mekkora pénzforgalmat indukál a valódi pénzforgalomban.

A pénzforgalomban a valódi pénzforgalom és a hitelforgalom csak egymás rovására bővíthet, részarányuk pedig a finanszírozás rendszer függvénye. Mivel a vállalatok forgóeszköz-szükségletük egyik részét *saját forgóalapjaikból*, másik részét pedig *alapszerű hitelből* fedezik, a hitelforgalom arányát a pénzforgalomban a vállalatok saját forgóalapokkal való ellátottsági színvonala határozza meg.

Az 1961—1966. években a vállalatok saját forgóalapokkal való ellátottsági színvonala szinte töretlenül csökkent. Ennek okai a következők voltak: 1. A direkt típusú gazdaságirányítási rendszerben a vállalati jövedelemszabályozás csak rendkívül szűk határok között tette lehetővé a gazdasági növekedés forgóalap-szükségletének vállalati saját erőből (nyereségből) való kielégítését. 2. A már működő vállalatok a gazdasági növekedés forgóalap-szükségletét általában költségvetési juttatásból sem fedezhették, mert azt elsősorban az új vállalatok kapták. Ilyen feltételek mellett szükségszerű volt, hogy a vállalatok a gazdasági növekedés forgóeszköz-szükségletét elsősorban az ún. üzemviteli hitelállomány bővítésével fedezzék, amelynek következtében *a vállalati finanszírozásban a bankhitel vált a pénzellátás legfontosabb eszközévé.**

* Az alapszerűen kezelt üzemviteli hitelek állománya az állami iparban 1961—1966 között több mint 75, a forgóalapok és az üzemviteli hitelek állománya együttesen körülbelül 55 százalékkal emelkedett. Ezzel szemben a teljes termelési érték 30, a nettó árbevétel pedig 32 százalékkal nőtt.

A kialakult helyzet részletesebb elemzése nélkül megállapítható, hogy a vizsgált időszakban a népgazdasági és a vállalati érdek között bizonyos ellentmondás jött létre. A népgazdasági érdek, azaz a forgóeszközök minél hatékonyabb felhasználása helyett a vállalati érdek került előtérbe, mert a finanszírozási rendszer lehetővé tette, hogy *a vállalatok a szükségesnél több eszközzel, rendkívül nagy túlbiztosítással és kockázat nélkül olyan pénztömeggel gazdálkodjanak, amelyek együttesen kizártná teszik a fedezethiányt bármilyen gazdálkodás mellett.* A bővebb pénzellátottság ugyanis gazdaságilag csak akkor fogadható el indokoltnak, ha ezt a szükségletre történő termelés, a munka termelékenységének emelkedése, a költséghányad csökkenése, a társadalmi tiszta jövedelem növekedése stb. váltja ki, s ezek hatása a vállalat saját alapjainak bővülésében is tükröződik. Az ilyen jellegű törekvést tehát önmagában nem is lehet elmarasztalni (hiszen a gazdálkodó szervek részéről szinte ösztönös magatartásról van szó), inkább azt, hogy az anyagi eszközök pazarlásával együtt járó gazdálkodás pénzügyileg megvalósíthatóvá vált, mert a központi bank biztosította hozzá a pénzeszközöket. A Magyar Nemzeti Bank reális hitelpolitikai döntéseit és intézkedéseit, legjobb szándékát is keresztülhúzta azonban az a körülmény, hogy a *hitelpolitika sem függetleníthette magát az általános gazdaságpolitikával szorosan összefonódó pénzügyi mechanizmustól, amely a passzív szerepre kárhozottatott pénzt az extenzív gazdaságnövekedés eszközévé tette.*

A tárgyalt években a főbb gazdasági folyamatokhoz képest romlott a hitel hatékonysága, bár — mint később látni fogjuk — egységnyi hitel növekvő pénzforgalmat indukált. Vizsgáljuk meg röviden a forgóalapok és az üzemviteli hitelek „hatékonyságának” alakulását (a felhasználás fajlagos mutatóit) a szóban levő években. A következő táblázat azt mutatja be, hogy a tágabb értelemben vett forgóalap (forgóalap + üzemviteli hitel) 1 forintjára hány egység termelési érték, értékesítés és különböző eredmény jutott:

5. sz. táblázat

A forgóalapok felhasználásának „hatékonyságát” jellemző mutatók alakulása

Időszak	Teljes termelési érték	Árbevétel		Forgalmi adó	Vállalati eredmény	Visszatartott nyereség
		Bttó	Nttó			
1961	7,80	8,80	7,70	1,09	1,07	0,17
1962	7,30	8,27	7,25	1,01	1,06	0,16
1963	7,11	8,14	7,07	1,07	0,98	0,12
1964	7,10	8,21	7,11	1,09	0,74	0,11
1965	6,82	7,74	6,83	0,91	0,51	0,09
1966	6,56	7,43	6,60	0,83	0,57	0,10

A fenti táblából is világosan kitűnik, hogy a tágabb értelemben vett forgóalap fajlagos mutatói valamennyi főbb összefüggést tekintve évről évre rendszeresen romlottak, a forgalmi adó 1963—1964. évi, az árbevételi mutató 1964. évi és az eredményadatok 1966. évi mérsékelt javulását kivéve. Ez utóbbiak javulása azonban csak az 1963., illetve az 1965. évihez képest tapasztalható, mert a fajlagos mutatók értékei ezekben a ja-

mulást mutató években is alacsonyabbak maradtak, mint amekkorák a javulást megelőző években voltak.

A vizsgált mutatók kétséget kizáróan bizonyítják, hogy a termelési tevékenységhez az indokoltnál több pénzeszköz került felhasználásra. A hitelállománnyal kapcsolatos néhány megjegyzésünket a következő pontban, a hitelforgalomnál tárgyaljuk.

A valódi pénzforgalom egyes metszeteiben kialakult kapcsolatok arányai 1961—1966 között számottevően módosultak. A változások különösen a pénzintézeteknél szembetűnőek, de a lakosságnál is észrevehetőek. Ezt szemléltetik a 6. sz. táblázat adatai.

6. sz. táblázat

A valódi pénzbevételek megoszlása pénztulajdonosok szerint (1961—1966)

Kinek	Kitől	Vállalatok		Költségvetés		Lakosság		Pénzintézetek	
		1961	1966	1961	1966	1961	1966	1961	1966
Vállalatok	.....	0,77	0,76	0,11	0,11	0,11	0,12	0,01	0,01
Költségvetés	.....	0,42	0,36	0,56	0,60	0,01	0,02	0,01	0,02
Lakosság	.....	0,74	0,67	0,10	0,16	—	—	0,16	0,17
Pénzintézetek	....	0,55	0,10	0,05	0,04	0,37	0,13	0,03	0,73

A valódi pénzforgalom elemzésekor eltekintettünk azoktól a gazdasági okoktól, amelyek miatt a fizetések történtek, noha tudjuk, hogy a valódi pénzforgalom a főbb pénztulajdonos csoportok áru- és jövedelemkapcsolatainak összessége. A valódi pénzforgalomban az árukapcsolatokat közvetítő pénzforgalom teszi ki a nagyobb hányadot, bár a változás tendenciája — az áruforgalom állandó és abszolút növekedése ellenére — a jövedelemkapcsolatokat közvetítő pénzforgalom növekvő arányára mutat. A 7. és 8. sz. táblázatok az áru-, illetve a jövedelmi kapcsolatokat közvetítő pénzforgalom 1966. évi struktúráját mutatják.

7. sz. táblázat

Az áruforgalmat közvetítő pénzforgalom struktúrája (1966)

Beszerzés	Vállalatok	Költségvetés	Lakosság	Pénzintézetek	Áruforgalom	
Értékesítés						
Vállalatok	.....	0,27694	0,02575	0,04468	0,00023	0,34760
Költségvetés	...	0,01253	0,00459	—	—	0,01712
Lakosság	.....	0,00453	—	—	—	0,00453
Áruforgalom	...	0,29400	0,03034	0,04468	0,00023	0,36925

8. sz. táblázat

A jövedelmi kapcsolatokat közvetítő pénzforgalom struktúrája (1966)

Kiadás	Vállalatok	Költségvetés	Lakosság	Pénzintézetek	Pénzjövedelembevételek	
Bevétel						
Vállalatok	.....	0,01001	0,01478	—	0,00468	0,02947
Költségvetés	.....	0,03391	0,07321	0,00219	0,00232	0,11163
Lakosság	.....	0,03169	0,00860	—	0,00923	0,04952
Pénzintézetek	.....	0,00575	0,00219	0,00707	0,04134	0,05634
Pénzjövedelemkiadás	.....	0,08136	0,09878	0,00926	0,05756	0,24696

1961-ben az árukapcsolatokat közvetítő pénzforgalom a valódi pénzforgalom 66 százalékát tette ki, amely 1964-ig fokozatosan 60 százalékra csökkent és ez az arány 1966 végéig már nem is változott. Ez másfelől azt jelenti, hogy a jövedelemkapcsolatokat közvetítő pénzforgalom a valódi pénzforgalom 34 százalékáról annak 40 százalékára emelkedett. A fenti összefüggések jellemzésére a pénzkészletváltozás vizsgálatánál még visszatérünk.

A teljes pénzforgalmi kapcsolatok matrixát a közvetlen kapcsolatokat tartalmazó koefficiens matrixából* (**K**) számított inverz (**E—K**)⁻¹ segítségével kaptuk meg. Az 1966. évi inverz matrixot a 9. sz. táblázat tartalmazza.

9. sz. táblázat

Az egységnyi hitel által indukált teljes (közvetlen és közvetett) pénzforgalom matrixa (1966)

Kiadás Bevétel	Vállalatok	Költségvetés	Lakosság	Pénzintézetek	Összes
Vállalatok	1,97447	1,96280	1,91920	1,57625	7,43272
Költségvetés	0,33151	2,80798	0,47407	0,62766	4,33122
Lakosság	0,13426	0,33722	1,20635	0,62018	2,29801
Pénzintézetek	0,11661	0,33019	0,55193	3,35559	4,35432
Összes	2,55685	5,52819	4,15155	6,17968	18,41627

Az inverz matrix koefficiensei azt fejezik ki, hogy *egységnyi hitel-igénybevétel milyen bevételt indukál a többi pénztulajdonosnál*, más szóval milyen multiplikátor-hatás érvényesül. Az inverz koefficiensek visszatükrözik a pénzbevételek elköltésével elindított pénzhullámokat, amelyek — mivel a bevételek jelentős hányadát hiteltörlesztésre fordítják — csillapodóan, csökkenő intenzitással gyűrűződnek tovább. Az *inverz koefficiensek* — a közvetlen kapcsolatokon kívül — *tartalmazzák a másodlagos, harmadlagos stb. kapcsolatokat, más szóval az eredeti elköltést, az ebből visszaérkezett pénzüsszeg újbóli, majd az ebből visszaáramlott rész ismételt elköltését, és így tovább.* Azáltal, hogy az egy forintnyi hiteligenybevétel az adott metszetben hány forintnyi bevételt eredményezett, illetve kiadást tett lehetővé, tulajdonképpen a pénz adott metszetben kialakult fordulatainak számát, azaz forgási sebességét is megfigyelhetjük.

Mivel hitelt lényegében csak a vállalatok vesznek fel (1966-ban az összes hitel 98,6 százalékát a vállalatok kapták) a pénzforgalmi kapcsolatok inverz matrixa azt mutatja, hogy 1 forint vállalati hiteligenybevétel mekkora teljes (közvetlen és közvetett) pénzforgalmat indukált a főbb pénztulajdonosok közti valódi pénzforgalom különböző metszeteiben. A 9. számú táblázat az inverz matrix sor- és oszlopírányú összegezését is tartalmazza, amelynek végösszegei — a bevételek és kiadások feltételezett egyenlősége miatt — természetesen szintén egyenlőek. Az összegező sorok „sarokösszege”, a 18,41627 értékű mutató, a pénz *népgazdasági* forgási sebességét jelöli.

* Lásd a 3. számú táblázat összesen rovatokkal határolt, 16 elemet tartalmazó négyzetes blokkját.

A teljes kapcsolatokat ábrázoló matrix olyan összefüggésekre hívja fel a figyelmet, amelyek a közvetlen kapcsolatok alapján nem tárhatók fel. Az egyes koefficiensek olyan metszetekben is kimutatják a kapcsolatokat, ahol a pénzforgalom empirikus megfigyelésével és mérlegszerű összeállításával ez nem lehetséges. Például a lakosság belső forgalmára a készpénzforgalomból nincs információnk, az inverz matrix viszont jelentős mértékű egymás közti forgalomra utal.

Az egyes pénztulajdonos csoportok bevételeinek és kiadásainak struktúráját — a lakosságot kivéve — a közvetlen, illetve a közvetett kapcsolatokban egyaránt, az egyes pénztulajdonos csoporton belüli forgalom határozza meg. Ezek jelentős volument képviselnek, s ha a közvetlen kapcsolatokban mutatkozó koefficienseket diagonálisan, átlósan összeadjuk, akkor a forgalomnak több mint 50 százalékát, ha a közvetett kapcsolatokat ugyanígy vizsgáljuk, akkor ismét körülbelül 50 százalékát kapjuk.

Az adott pénztulajdonos-csoport nagyobb pénzelköltésével egyben saját bevétele növelésének lehetőségeit is megteremti. Természetesen ezt úgy kell értelmezni, hogy a pénzelköltés elsősorban az adott pénztulajdonos-csoporton belül teremt vásárlóerőt, mert a továbbgyűrűződés hatására, közvetve a pénzt elindító pénztulajdonosnál is realizálódik bevétel.

Vizsgálataink tapasztalatai szerint megállapítható, hogy az *adott pénztulajdonos bevételeinek szerkezete meghatározza a kiadások struktúráját is*, elsősorban az igénybe vett rövid lejáratú hitelek törlesztési kötelezettségén, az értékesítéshez tartozó beszerzéseken, a munkabérfizetéseken, a társadalmi tiszta jövedelem befizetési kötelezettségén stb. keresztül. Ugyanakkor azonban fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a bevételek szerkezetének aktív hatása mellett az adott pénztulajdonos-csoport kiadásainak struktúrája *vissza is hat* a bevételek összetételére, mivel a tartósan magas beszerzési hányad végső soron bővülő áruértékesítést, nagyobb költségvetési bevételt, fokozódó beruházási lehetőségeket teremt.

Az előzőekből következik, hogy adott pénztulajdonosnál *tulajdonképpen nem is lehet egymástól alapvetően független bevételi és kiadási struktúrát meghatározni*: pontosabban csak a bevételeknek megfelelő kiadási szerkezet alakítható ki és fordítva: adott kiadási struktúra mellett csak a hozzátartozó bevételi szerkezet jöhet létre. Egybevetve tehát a tapasztalatokat, megállapíthatjuk, hogy ha egy ágazat bevételi struktúráját megváltoztatjuk, úgy azzal implicite — főbb vonásaiban — kialakítjuk a szükséges kiadási szerkezetet is. Ez utóbbi pedig a folyamatos működés során visszahatva a bevételek szerkezetére — végső soron — olyan pénzbevételi és kiadási struktúrát hoz majd létre, amely feltételezhetően el fog térni az eredetileg kialakított összetételtől.

A rövid lejáratú hitelek forgalma

A teljes pénzáramlások mérlegének második fontos kapcsolati területét a hitelforgalom alkotja. A hitel-igénybevételeken és -törlesztéseken keresztül figyelhetjük meg, hogy mely pénztulajdonosoknál keletkezik

a pénz és ez hol hagyja el a forgalmat, illetve halmozódik fel. A nettó hitelkibocsátás összege, vagyis a hitelnyújtás és -törlesztés különbsége mindenkor egyenlő a népgazdaságban kintlévő pénztömeg változásával. A nettó hitelkibocsátás összetétele azonban lényegesen eltér a pénzkészletváltozás szerkezetétől, más szóval a pénz nem ott halmozódik fel, ahol keletkezik. E pontban a kutatás feladata éppen az, hogy feltárjuk és bemutassuk a pénz keletkezésének és az egyes pénztulajdonosok közötti tovaáramlásának útját (a pénzfelhalmozás kérdéseire a következő pontban kerül sor).

A tárgyalt időszakban a rövid lejáratú hitelek túlnyomó hányadát — 99,0—99,5 százalékát — a vállalatok és a szövetkezetek vették igénybe és törlesztették. A költségvetési szerveknek és intézményeknek, továbbá a lakosságnak közvetlen rövid lejáratú bankhitel kapcsolatai nem voltak. Emellett a pénzintézetek és egyéb szervek részére nyújtott még a Magyar Nemzeti Bank minimális mértékű forgóeszközhitelt (az összes hitel 0,5—1 százalékát), ami végül ugyancsak a vállalatokhoz és a szövetkezetekhez áramlott, elsősorban a Magyar Beruházási Bank közvetítésével.

A hitelforgalmat ilyen összevont formában és önmagában vizsgálni nem célszerű, mivel csak a népgazdaságban kialakult hitelkapcsolatok képesek bemutatni a hitel által létrehozott pénzforgalmi folyamatokat, s ezek eredményét, illetve következményeit. Ezért meg kell vizsgálni a hitel-igénybevételből keletkező bevételi folyamatokat, a hitelfelvételből teljesített hiteltörlesztés, illetve pénzkészletváltozás alakulását.

Ha azt kívánjuk meghatározni, hogy *az egységnyi hitel-igénybevételből mennyi bevétele keletkezett az egyes pénztulajdonos-csoportoknak, illetve mennyi kiadást teljesíthettek ebből*, úgy a valódi pénzforgalomnál tárgyalt inverzmatrix — $(\mathbf{E}-\mathbf{K})^{-1}$ — elemeit ebben az összefüggésben is alkalmazhatjuk, illetve felhasználhatjuk.

Az inverz koefficiensek tanúsága szerint az egységnyi hitel-igénybevétel 1961 és 1966 között tehát ebből a szempontból növekvő hatékonysággal működött. Az 1 forint hitel által lebonyolított teljes pénzforgalom az egyes években sorrendben a következő volt: 15,48, 15,16, 16,38, 17,92, 18,53 és 18,42 forint. Részletezve, az 1 forint hitelből

- a vállalatok és a szövetkezetek 2,55—2,64,
- a költségvetési szervek és intézmények 4,74—5,81,
- a lakosság 3,79—4,15,
- a pénzintézetek és egyéb szervek 3,88—6,46

forint kiadást teljesíthettek részben közvetlenül, részben közvetve, a hitelt igénybe vevő pénztulajdonostól származó pénzbevételeiken keresztül.

Az eddigi fejtegetésekből megismertük az egységnyi hitel-igénybevételből származó kiadások arányait, de még nem vizsgáltuk meg, hogy az egységnyi hitel-igénybevételből mennyi kerül hiteltörlesztésre.

Az egységnyi hitel igénybevételre jutó teljes (közvetlen és közvetett) hiteltörlesztést megkaphatjuk, ha az inverzmatrix — $(\mathbf{E}-\mathbf{K})^{-1}$ — minden elemét megszorozzuk hiteltörlesztési arányokból* képzett diagonál matrix-szal, a $\langle \mathbf{h}' \rangle$ -val, azaz

$$\langle \mathbf{h}' \rangle (\mathbf{E}-\mathbf{K})^{-1}.$$

* Ezt a 3. számú táblázat hatodik sora tartalmazza.

**Egységnyi hitelfelvétre jutó teljes (közvetlen és közvetett)
hiteltörlesztés (1966)**

Bevétel \ Kiadás	Kiadás			
	Vállalatok	Költségvetés	Lakosság	Pénzintézetek
Vállalatok	0,99001	0,98419	0,96233	0,79036
Költségvetés	—	—	—	—
Lakosság	—	—	—	—
Pénzintézetek	0,00929	0,02631	0,04399	0,26744
Összes	0,99930	1,01050	1,00632	1,05780

A 10. számú táblázat értelmezésekor abból indulhatunk ki, hogy vannak közvetlen hitelkapcsolatokkal rendelkező és nem rendelkező pénztulajdonos csoportok. Az előbbiekhöz a vállalatok és a pénzintézetek, az utóbbiakhoz a költségvetés és a lakosság tartozik. A táblázat fő diagonálisában szereplő mutatók azt jelzik, hogy a pénztulajdonos-csoportok egységnyi hitelfelvételükből mennyit fizettek *közvetlen* hiteltörlesztésre. Így például 1966-ban a vállalatok egy forint hitel-igénybevételükből közvetlenül 0,99 forintot fizettek vissza, a pénzintézetek pedig 0,267 forintot. A közvetlen hitelkapcsolatokkal rendelkező pénztulajdonosok azonban nemcsak közvetlenül, hanem *közvetve*, más pénztulajdonosokkal fennálló kapcsolataikon keresztül is törleszthetik hitelfelvételeiket. Így például a vállalatok egy forint hitelfelvételükből 0,00929 forintot, azaz kerekén egy fillért pénzügyi kapcsolataikon keresztül egyenlítették ki, a pénzintézetek pedig egy forint hitelfelvételükből 0,79 forintot vállalati kapcsolataik közvetítésével. A fentiek alapján nyilvánvaló az is, hogy a közvetlen hitelkapcsolatokkal nem rendelkező pénztulajdonosok csak *közvetve* vehetnek részt a hitelforgalomban, például a lakosság, amelynek az eredetileg hitelből eszközölt vállalati kiadásokból bevételei (bérjövödelmei) keletkeznek, ez viszont folytonosan vállalati bevétellé alakul át (a kereskedelemben), és így *közvetve* hiteltörlesztést is lehetővé tesz.

A vizsgált időszakban az egységnyi hitelfelvételekre jutó teljes hiteltörlesztés mutatói a következőképp alakultak:

A *vállalatok és a szövetkezetek* egységnyi hitelfelvételükből általában 0,98—0,99 forintot közvetlenül hiteltörlesztésre fordítottak, 0,001—0,009 forint törlesztést pedig pénzügyi kapcsolataik tettek lehetővé.

A *pénzügyi intézetek és egyéb szervek* az igénybe vett hitel minden forintjából 0,75—0,85 forintot közvetve vállalati kapcsolataikon keresztül, 0,03—0,27 forintot pedig közvetlenül fizettek vissza.

A *költségvetési szerveknél és intézményeknél, illetve a lakoságnál* — mivel közvetlen hitelkapcsolataik nincsenek — az egyes koefficiensek a más pénztulajdonosoknál eredetileg hitelfelvételeiből teljesített kiadás útján kapott pénz tovaáramlását és hiteltörlesztésre való felhasználásának lehetőségét jelenti. A közvetlen hitelkapcsolatokkal nem rendelkező pénztulajdonosok jóval szélsőségesebb módon használták fel bevételeiket, mert az általában erőteljesebb pénzfelhalmozás mellett egyes években nagyobb arányú pénzkészletfelélés is tapasztalható, szemben

a hitelből is gazdálkodó vállalatok és szövetkezetek mérsékeltebb, de kiegyensúlyozottabb pénzkészletképzésével. A pénzüintézetek és egyéb szervek — törlesztési arányukból következően — erőteljesebb pénzkészletnövelést hajtottak végre.

A pénzkészletek változása

A pénzkészletek változása a főbb kapcsolati területek harmadik, a pénzforgalmi kapcsolatok mérlegét lezáró, de jelentőségében az előzőeknél semmivel sem kevésbé fontos része. Ezért a változások megfigyelése, okainak feltárása túlnő a pénzforgalmi kapcsolatok rendszerének jelentőségén, mert sok olyan összefüggésre ad választ, amelyek a pénzállományok önmagukban vett elemzésénél nem derülnek ki.

Arról már többször és több vonatkozásban volt szó, hogy a népgazdaságban csak annyi pénz keletkezhet, amennyi a nettó hitelkibocsátás (hitel-igénybevétel és -törlesztés különbsége), más szóval a hitelállomány változása mindenkor egyenlő a pénzállomány változásával. A pénzforgalmi kapcsolatok rendszerének vizsgálata azonban újabb problémaként vetette fel az egyes pénztulajdonosok pénzkészletének változására ható tényezők elemzését. Ez már olyan kapcsolati terület, amelynél nem érvényes a népgazdaság egészére vonatkozó megállapításunk, mivel az egyes pénztulajdonos-csoportok pénzkészlete több tényező együttes hatását fejezi ki. Ily módon az egyes pénztulajdonos-csoportok pénzkészlete három — pénzállományra ható — tényezőt sintetizál:

- az áruforgalom (értékesítés és beszerzés különbsége),
- a jövedelemáramlások (pénzjövedelem mozgását tükröző bevételek és kiadások különbsége), és
- a hitelforgalom (hitel-igénybevétel és -törlesztés különbsége) eredményét. A 11. sz. táblázatban pénztulajdonosok szerint levezettük a pénzkészletek változását, amelyeket a teljes pénzáramlások mérlegében bemutatott arányokkal egyezően határoztunk meg. (Lásd a 7., 8. és 1. számú táblázatok megfelelő rovatait.)

A pénzkészletváltozást kialakító tényezők fontosabb jellemzői pénz-

11. sz. táblázat

A pénzkészletváltozás alakulása pénztulajdonosok és gazdasági okok szerint
(1961—1966)

Megnevezés	Vállalatok	Költségvetés	Lakosság	Pénzüintézetek
Értékesítés	0,34760	0,01712	0,00453	—
Beszerzés	0,29400	0,03034	0,04468	0,00023
1. Áruforgalom miatt	0,05360	—0,01322	—0,04015	—0,00023
Jövedelem pénzbevétel	0,02947	0,11163	0,04952	0,05634
Jövedelem pénzkidadás	0,08136	0,09878	0,00926	0,05756
2. Jövedelem miatt	—0,05189	0,01285	0,04026	—0,00122
Hiteligénybevétel	0,37853	—	—	0,00526
Híteltörlesztés	0,37887	—	—	0,00491
3. Hitelállomány változás	—0,00034	—	—	0,00035
Pénzkészletváltozás (1+2+3).....	0,00137	—0,00037	0,00011	—0,00110

tulajdonosként eltérőek, s ezeket — a hat év kapcsolatain keresztül — pontosan megfigyelhettük, nyomon követhettük.

Vegyük sorra a főbb tényezőket. Az *áruforgalom miatti pénzkészlet-változást* a következők jellemezték:

— *A vállalatok és a szövetkezetek* — mint legfőbb árutulajdonosok, akik elsősorban árutermelők és csak másodsorban fogyasztók — áruforgalmukból jelentős pénzkészleteket képezhettek, tekintettel arra, hogy értékesítési bevételeik rendszeresen meghaladták beszerzésre fordított kiadásukat.

— *A költségvetési szervek és intézmények, a lakosság, valamint a pénzüintézetek és egyéb szervek* elsősorban fogyasztói és csak kisebb mértékben termelői, illetve forgalmazói az áruknek, tehát az áruforgalommal kapcsolatos pénzkészletváltozások negatív előjelűek, mivel rendszeresen több árut vásárolnak, mint amennyit értékesítenek.

— A hat év során tapasztalt változások tendenciája az *áruforgalomból származó pénzkészletek azonos irányú mozgását* mutatja minden pénztulajdonos-csoport esetében. A vállalatoknál és a szövetkezeteknél ugyanis csökkenő jellegű az áruforgalomból származó pénzkészlet aránya, a többi pénztulajdonosnál pedig növekvő irányzatú az áruforgalomból adódó pénzkészletcsökkenés.

A jövedelemáramlások eredménye ugyancsak jellemző az egyes pénztulajdonos-csoportokra, s ennek megfelelően különböző a változások irányzata is:

— A jövedelemáramlásoknak, azaz a jövedelem mozgását tükröző bevételeknek és kiadásoknak a pénzkészletre gyakorolt hatása — az áruforgalom hatásával ellentétben — a *vállalatoknál* negatív előjelű (ami természetes következménye árutermelő jellegüknek), a *többi pénztulajdonos-csoportnál* viszont a pénzkészlet képződésének legfontosabb eleme, s mint ilyen, természetesen rendszerint pozitív előjelű.

— *A vállalatoknál* 1961 és 1964 között a jövedelemforgalomból adódó pénzkészletcsökkenés meghaladta az áruforgalomból adódó pénzkészlet-növekedést, a hiány ezért csak a hitelállomány számottevő bővítésével volt fedezhető. 1965—1966-ban viszont már az áruforgalomból adódó pénzkészlet-növekedés haladta meg a jövedelemforgalomból adódó pénzkészletcsökkenést, ami lehetővé tette a hitel-igénybevételi többlet minimumra történő mérséklését, illetve a hitel-igénybevételt meghaladó törlesztést (a hitelállomány csökkentését).

1961. és 1964. évek között a vállalatok és a szövetkezetek rendszeren olyan jövedelmeket költöttek el, amelyeket valójában még nem realizáltak, vagyis *jövedelemkiadásuk egy részét hitelből fedezték*. Ez egyenértékű azzal, mintha munkabérfizetési vagy költségvetési befizetési kötelezettségeik teljesítéséhez rendszeresen hitelt vettek volna igénybe.

— *A többi pénztulajdonos-csoportnál* viszont nem, vagy csak rendkívül korlátozottan volt lehetőség (a pénzüintézeteknél) rövid lejáratú hitel igénybevételére, így pénzkészleteik képzésében elsősorban saját jövedelmeikre támaszkodhattak.

A költségvetési szervek és intézmények pénzállománya — jövedelmeikből származó pénzkészlet képződésük csökkenő aránya és növekvő tendenciájú áruvásárlásaik következtében — mindinkább zsugorodik,

ezért ez a pénztulajdonos-csoport 1963 óta lényegében meglévő pénzkészleteit éli fel.

A lakosságnál a jövedelemforgalomból adódó pénzkészlet-növekedés 1964-ig egyre nagyobb mértékben haladta meg az áruforgalomból adódó pénzkészletcsökkenést, vagyis a háztartásokban bár kismértékű, de egyre emelkedő pénzkészlet halmozódott fel. Külön vizsgálatot igényelne annak feltárása, hogy milyen tényezők játszottak szerepet a lakossági megtakarítások fenti növekedésében és miért kezdődött meg 1965-ben a korábban felhalmozott pénzkészletek felélése és a lakossági megtakarítások változásának a minimumra való összezsugorodása.

A pénzüintézetek és egyéb szervek jövedelemből származó pénzkészlet-növekedése rendszerint meghaladta áruvásárlásaik pénzkészlet-emésztő hatását. Kivételt az 1966. év képezett, amikor az áru- és jövedelemváltozásból adódó pénzkészlet csökkent és ezt a hitelállomány növekedése sem ellensúlyozta.

Végezetül kiegészítésként a hitelforgalom pénzkészletet képző hatásával kapcsolatban annyit szükséges ismét megjegyezni, hogy a vállalatok és a pénzüintézetek rendszerint több hitelt vettek igénybe, mint amennyit törlesztettek. A vállalatoknál a hitelállomány növekedése meghaladta az áru- és jövedelemváltozásból adódó pénzkészletváltozás negatív egyenlegét, ami lehetővé tette a pénzkészletek kismértékű emelését. Az 1965—1966. évek — mint már említettük — ebben a tekintetben is kivételt képeztek, mert ekkor a pénzkészlet-növekedés a hitelállomány csökkenése mellett következett be. A pénzüintézetek pénzállományának változása viszont minden évben meghaladta hitelállományuk növekedését.

A közvetlen pénzforgalmi kapcsolatok alapján meghatározhattuk és bemutathattuk a pénzkészletváltozást közvetlenül kiváltó okokat, ezek hatását és eredményét. A teljes kapcsolatokon keresztül viszont arra kapunk választ, hogy az egységnyi hitel-igénybevétel mely pénztulajdonos-csoportoknál és milyen arányban eredményezett pénzkészletváltozást. Ezeket az összefüggéseket tartalmazza a 12. sz. táblázat, amely az inverzmatrix és a pénzkészletváltozási arányokból* képzett diagonálmatrix szorzata, azaz

$$\langle p' \rangle (E - K)^{-1}$$

A 12. számú táblázat fő diagonálisában található mutatók azt jelzik, hogy az egyes pénztulajdonos-csoportok az egységnyi hitelfelvét által

12. sz. táblázat

Egységnyi hitelfelvétre jutó teljes (közvetlen és közvetett) pénzkészletváltozás

Bevétel \ Kiadás	Kiadás			
	Vállalatok	Költségvetés	Lakosság	Pénzüintézetek
Vállalatok	0,00357	0,00355	0,00347	0,00285
Költségvetés	-0,00098	-0,00858	-0,00140	-0,00186
Lakosság	0,00029	0,00073	0,00261	0,00134
Pénzüintézetek	-0,00207	-0,00586	-0,00979	-0,05953
Összes	0,00081	-0,01016	-0,00511	-0,05720

* Lásd a 3. számú táblázat nyolcadik sorát.

indukált teljes (közvetlen és közvetett) pénzforgalmuk alapján *közvetlenül* mekkora pénzkészletet képezhettek, a többi mutatók pedig azt a közvetett hatást, amelyet a többi pénztulajdonosokkal fennálló pénzforgalmi kapcsolataik pénzkészletképzési lehetőségeikre gyakoroltak. A táblázatból jól kivehető, hogy 1966-ban a vállalatok valódi pénzforgalma közvetlenül 0,00357 forint pénzkészlet-növekedést eredményezett, a költségvetéssel és a pénzintézetekkel fennálló pénzforgalmi kapcsolataik viszont közvetve — a költségvetési és pénzintézeti befizetési kötelezettségeik miatt — csökkentették pénzkészlet-növelési lehetőségeiket.

Az egyes pénztulajdonos-csoportok általában pénzbevételeik nem túl nagy hányadát fordították pénzkészleteik változtatására. Egy-egy évben természetesen meglehetősen nagy pénzfelhalmozási arányokat tapasztalhattunk — mind pozitív, mind negatív értelemben — elsősorban a költségvetési szerveknél és intézményeknél, valamint a pénzintézeteknél és egyéb szerveknél.

A pénzkészletváltozás vizsgálatával a pénzáramlások mérlegét lezáró utolsó témakört is elemeztük. Befejezésül néhány megjegyzést kívánunk tenni a pénzforgalmi kapcsolatok mérlegéről.

Hogyan lehetne röviden összefoglalni azokat az újszerű felismeréseket, amelyeket a pénzforgalmi kapcsolatok mérlegének statisztikai verifikálása tett lehetővé? A legfontosabb talán az, hogy *alapját képezi egy ésszerűen elrendezett, korszerű technikával elkészített, komplex és operatív pénz-, illetve hitelforgalmi statisztikai rendszernek.* Ezzel a pénzügyi információk olyan területét szervezi meg, amely eddig kívül maradt az elemzés körén, és így sok tekintetben „fehér foltja” volt a pénzügyeknek. Ez a népgazdaság általános információrendszerének kiépítésében is jelentős előrelépés lehet, a Magyar Nemzeti Bank munkájában viszont elengedhetetlen.

Az új gazdasági mechanizmusban a Magyar Nemzeti Bankkal szemben fokozódnak a gazdasági helyzet gyors megítélésével összefüggő igények, ugyanakkor összezsugorodtak az információs lehetőségek. Ezért a Magyar Nemzeti Banknak — operatív pénz- és hitelpolitikai döntéseinél — fokozottan kell támaszkodnia saját adatbázisára. Ebből a szempontból kétségtelenül a legfontosabb a pénz- és hitelforgalom teljes körű és részletes vizsgálata, az ebből nyerhető információk hasznosítása.

A pénzforgalmi kapcsolatok mérlege bemutatta a teljes pénzbevételek és kiadások struktúráját, a valódi pénzforgalom szerkezetét és a hitelnyújtással teremtett, illetve a hiteltörlesztéssel kivont pénz forgalmát és nagyságrendjét. Az egyes metszetekben, illetve kapcsolati pontokon érvényesülő tendenciák megállapítása — mivel a hat év vizsgálata megfelelő idősort képez — megmutatta az új gazdasági mechanizmust közvetlenül megelőző időszak jellegzetességeit a pénz- és hitelforgalom tükrében. Ennek jelentőségét teljes egészében akkor mérhetjük fel, ha majd rendelkezésünkre állnak az 1968—1972. évek ténymérlegei, és az ezekből kialakított tendenciákat összevethetjük a jelenleg vizsgáltakkal. Ezzel egy olyan bázist teremtettünk, amely lehetővé teszi *a direkt és indirekt típusú gazdaságirányítási rendszerek pénzforgalmi törvényszerűségeinek feltárását.*

LUKÁCS LÁSZLÓ:

Az iparosítás lehetősége Fekete-Afrika fejlődő országaiban

A probléma felvetése

Korunk történelmének egyik legfontosabb jelensége a gyarmati rendszer felbomlása és ennek is legrohamosabb szakasza, az afrikai országok függetlenné válása az ötvenes évek legvégén és évtizedünk első felében. Afrikában 1967 közepén 42 politikailag független állam, valamint 14 nagyobb és 11 apró gyarmat vagy egyéb függő terület van. Ezek összlakossága 1964-ben 303 millió volt, a lakosság nettó növekedési rátája 1958 és 1964 között évi 2,2 százalék; a legalacsonyabb: 0,9 százalék Sierra Leonében, a legmagasabb: 3,6 százalék Líbiában. Az egy főre jutó becsült nemzeti jövedelem¹ 1961-ben átlagosan 72/\$ év, a szélső értékek: 40 \$ Etiópiában, 325 \$ Szenegálban (Dél-Afrikáé magasabb)².

A rendkívül alacsony jövedelmi szint következményeképp hihetetlenül elmaradott az oktatás és az egészségügy. Az utolsó gyarmati és az első független évek valóban jelentős iskola- és kórházépítése az amúgy is fejlettebb városokban összpontosult és alig érintette a falusi tömegek helyzetét.

Ismeretes az afrikai országok gazdaságának a gyarmati időszakban kialakult mono- vagy oligokultúrás jellege, amely a mai napig is rendkívüli mértékben kiszolgáltatja ezeket az országokat az általuk exportált mezőgazdasági és bányászati nyersanyagok világpiaci keresletének és áringadozásainak. A hagyományos exporttermékek felhasználása a fejlett országokban nem nőtt olyan arányban, mint ezeknek a fejlett országoknak az összes importja vagy összes termelése. Így az alapanyagok ártrendje az utóbbi két évtizedben tartósan csökkenő volt. Ezzel egyidejűleg a fejlődő országok által importált fogyasztási késztermékek és beruházási javak árszínvonala kitartóan emelkedik. Egyre romlik tehát a fejlődő országok külkereskedelmi cserearánya, a növekvő export sem képes biztosítani az import megkívánt mértékű növekedését. A külkereskedelmi hiányon a kölcsönök és adományok, valamint befektetés formájában beáramló tőke sem segít. 1960-tól 1964-ig terjedő öt év átlagában az összes tőkebeáramlást Afrikában 6—7 milliárd dollárra becsül-

¹ Az átlagos fejenkénti jövedelem értékelésénél három tényezőt szem előtt kell tartani: a) a megtermelt nemzeti jövedelemből sok évben és sok országban jelentős a nettó tőkekiáramlás; b) a nemzeti jövedelem személyes jövedelemre jutó része a lakosság különböző jövedelmi csoportjai között rendkívül egyenlőtlenül oszlik meg; c) a lakosság körülbelül $\frac{1}{4}$ -ét foglalkoztató önellátó zárt házi gazdaságok jövedelmét a nemzeti statisztikák hajlamosak felfelé becsülni.

² A következőkben nem egész Afrikáról, hanem Fekete-Afrikáról lesz szó, amin ebben a cikkben az afrikai kontinenst és a környező nagyobb szigeteket értem, a Földközi-tenger menti arab országok, továbbá Dél-Afrika és tartozékai nélkül.

ték. Ugyanakkor a terms-of-trade romlása (1958-at 100-nak véve a terms-of-trade 91 volt 1965-ben) 2—2,5 milliárd dollárral csökkentette az afrikai országok jövedelmét, az Afrikából történő tőkekiáramlás (főleg a külföldi vállalatok profitátutalásai és az adósságok törlesztése és kamatai) pedig 8—11 milliárd dollárt tett ki.

Évente a lakosság nettó növekedése körülbelül 2,2 százalék. A cse-rearányromlás a nemzeti terméknek körülbelül 1,4 százalékát, a nettó tőkekiáramlás körülbelül 1,8 százalékát teszi ki.³ Következésképp a nemzeti jövedelemnek évenként *legalább 4—5 százalékkal kell növekednie* csak ahhoz, hogy az életszínvonalat az eddigi szinten lehessen tartani. De minden olyan párt és politika, amely nem képes az életszínvonalat a jelenlegi hallatlanul alacsony szintről, ha lassan is, de állandóan emelni, eleve bukásra van ítélve.

Nos, az életszínvonalat feltétlenül emelni kell. Tegyük fel, hogy évi 1—2 százalék emelés elegendő. (Figyelembe véve, hogy az életszínvonal-emelkedés a beruházások, a fejlesztés során megnövekedett foglalkoztatás nyomán elsősorban a városokban fog bekövetkezni — pusztán 1—2 százaléknyi növekedést nagyon nehéz úgy „teríteni”, hogy abból a falusi tömegek is részesüljenek. 1—2 százalékos emelés tehát valóban nagyon szerény kívánalom.) Láttuk, hogy a lakosság növekedése, a terms-of-trade romlása és a nettó tőkekiáramlás a nemzeti jövedelemnek évi 4—5 százalékát emészti fel. Következésképp a nemzeti jövedelemnek minimálisan 5—7 százalékkal kell növekednie, még hozzá rendszeresen. Ilyen ütemű növekedésre számos példa van a modern gazdaságtörténetben. Egy dolog azonban éppen a modern gazdaságtörténetből is világos: ilyen ütemű gazdasági növekedést megindítani és *fenntartani* csak *modern ipar* képes. Az afrikai országokban azonban nincs jelentős ipar. A gazdaság két számottevő szektora: 1. a külföldi monopóliumok kezében levő kitermelő, alapanyag-előállító üzemek, vagyis bányák és ültetvények, 2. az elmaradott, zárt földművelő, halászó házigazdaságok hatalmas tömege. A feladat tehát a gyors ütemű iparosítás.

Ez annyira nyilvánvaló, hogy nincs afrikai kormány, amely ne vette volna programjába, még hozzá előkelő helyen, az iparosítást és ne törekednék a gyakorlatban is annak megvalósítására. Annyira nyilvánvaló ez, hogy 5—6 éve nincs már olyan szerző a kérdéssel foglalkozó irodalomban, aki az afrikai országok iparosítását nyíltan ellenezné. A vita ma már az ipar és a többi ágazatok fejlesztésének viszonyáról és arról folyik, hogy mi legyen az iparosítás útja-módja Afrikában.⁴

Történeti tanulságok az iparosításhoz

Az iparosítás történetileg ismert útjai, a teljesen eltérő történelmi feltételek miatt, az afrikai országok számára járhatatlanok. Úgy látszik,

³ A számítások forrásai: United Nations Economic Commission for Africa: Statistical Bulletin for Africa No 2. March 1967. 1. és 3. rész, U. N. Economic Commission for Africa: Annual Report 1963—1964. (Ecosoc. XXVII. Session. 10. sz. melléklet), Okonjo, C.: Economic Unity through Co-ordinated Development in Africa (kézirat).

⁴ A fejlődő országok iparosítása körüli irodalom tömör ismertetését lásd Cukor György: A fejlődő országok iparosítása, Közgazdasági Szemle, 1965. 11. sz. 1340. és köv. lapokon; A. F. Ewing: Some Recent Contributions to the Literature on Economic Development, The Journal of Modern African Studies, 1966. november, 335—348. 1.; Szentés Tamás: A gazdasági elmaradottság értelmezései, MTA Afro-Azsiai Kutató Központja, Budapest, 1967. (Tanulmányok a fejlődő országokról, 16. sz.) Az irodalomnak, persze, csak töredéke foglalkozik Afrikával, még kevesebb Fekete-Afrikával.

Fekete-Afrikának minden eddiginél nehezebb feladatot kell megoldania. A történelmi példák alkalmatlanságából azt lehetne következtetni, hogy Afrikán már csak valamiféle önkéntes nemzetközi akció, a monopoltőke és az imperialista nagyhatalmak jobb belátásra bírása segíthet. Márpedig *kell lennie* ennél gyorsabb és biztosabb megoldásnak. És ennek a megoldásnak nem kívülről, hanem magából Fekete-Afrikából kell kiindulnia. Állítom, hogy van ilyen megoldás.⁵ A következőkben ennek a gondolatmenetét vázolnám. Én is történelmi tanulságból indulok ki, tudniillik abból, hogy az angol ipari forradalom óta minden *újonnan érkező* iparosításában felhasználja elődei tapasztalatát. Gondolatmenetünk szempontjából három tapasztalat látszik fontosnak:

a) az ipar fejlődésének viszonylag előrehaladott fokán kezdődött csak igazán a mezőgazdaság, a közlekedés és a hírközlés komoly fejlődése, forradalma;

b) az iparilag fejlett országokban a műszaki színvonal igen magas;

c) az „ősidők” autarkias törekvéseivel szemben ma a nemzeti iparok egyre specializáltabbak, az ipari termékek növekvő hányada kerül külkereskedelmi forgalomba, de már a termelésben is általános a nemzetközi kooperáció.

Szinte törvényszerű, hogy annak az új iparnak, amely a világ bármely pontján ma akar kifejlődni és meg akar állni a maga lábán:

— *nem kell megvárnia* a mezőgazdaság és az infrastruktúra fokozatos kiépítését (ez fogja amazt maga után vonni);

— *modernnek és nagyüzeműnek* kell lennie, hogy versenyképes, sőt jövedelmező legyen;

— be kell illeszkednie a *nemzetközi munkamegosztásba*.

Majdnem ez az a három kérdéskör, amelyben az iparosítás mikéntjéről annak hívei és többé-kevésbé burkolt ellenzői között vita folyik.⁶

Az iparosítás burkolt ellenzői két egymás mögötti lövészárokban helyezkednek el. Az első vonalban harcolnak azok, akik szerint az iparosítás előtt ki kell építeni az infrastruktúrát, ki kell fejleszteni a modern, a magas termelékenységgű mezőgazdaságot. A második vonal védői nem tagadják az iparosítás prioritását, de olyan iparosítási stratégiát javasolnak, amely nem oldja meg az iparosítás említett feladatát. Ebben a második lövészárokban olyan lesipuskások vannak, mint a munkaigényes technológiákra, szétszórt kisüzemekre, importhelyettesítésre, a könnyűipar vezető szerepére alapozott iparosítás hívei. Vegyük őket sorjába.

Ami az ipar és az *infrastruktúra* fejlesztésének sorrendjét illeti: Igaz, hogy az ipar fejlődését befolyásolja az infrastruktúra (értve ezen mind az egészségügy, az oktatás általános ügyét, mind szorosabban vett

⁵ A megoldásnak, pontosabban egy olyan konzisztensnek vélt gondolatmenetnek, amely választ ad a feltett fő kérdésekre, tudtommal sehol sincs nyomtatott, szakirodalmi forrása. A gondolatmenet *elemei* sokfelé érlelődtek és részben napvilágot is láttak. (Lásd pl. F. Perroux: L'Économie des jeunes nations, Paris, 1962. Presses Universitaires de France.) Az elgondolás körvonalai azoknak a kutatásoknak és vitáknak a során bontakoztak ki, amelyek az ENSZ Afrikai Gazdasági Bizottságában 1963–1964-ben folytak. (Az elgondolások egy része első ízben az Industrial Growth in Africa című ENSZ kiadványban – United Nations Economic Commission for Africa, New York, 1963. – került nyilvánosságra.) Az iparosítás lehetőségeit kerestük és konkrétan azt vizsgáltuk, hogy milyen modern, nagyüzemű ipar jöhetne létre az országok kisebb-nagyobb csoportjainak az iparágak egymás közötti felosztására és piacaik egyesítésére vonatkozó megegyezése alapján. Az egyik ilyen mérnök-közgazdász munkacsoportnak, amely a tágabb értelemben vett Kelet-Afrika ilyen iparosítását vizsgálta, én voltam a vezetője. Ily módon tevékeny részt vehettem mind az „elméleti”, mind a helyszíni vizsgálatokon alapuló konkrét, iparágankénti ajánlások kidolgozásában.

⁶ A vita ismertetését részletesebben lásd Cukor György idézett cikkében. Vele általában egyetértek, álláspontjának ismétlését igyekszem kerülni.

gazdasági ágazatokat: közlekedést, hírközlést stb.), az infrastruktúrát pedig könnyebben (és kevesebb devizából) lehet fejleszteni, ha van honi ipar. A sorrend mégsem a tyúk és tojás kérdése. Mert az ipar képes finanszírozni és rendszerint maga után vonja az infrastruktúra kiépítését és fenntartását, de fordítva nem.

Valójában persze nem közömbös az iparosítás szempontjából, hogy az utolsó 15—20 évben az infrastruktúra fejlődése, ha nem is volt túl gyors, még kevésbé kielégítő, de egy kissé megelőzte az ipar fejlődését. Az a tény, hogy a beruházások nagyobb része ment infrastruktúrára, mint iparra, két következménnyel jár: a most következő szakaszban könnyebb lesz iparosítani, mint — mondjuk — közvetlenül a függetlenség előtt vagy akörül; és egy darabig el lehet vonni beruházásokat az infrastruktúrától az ipar javára.

A *mezőgazdaság* produktív szektor; a mezőgazdaság és az ipar is kölcsönösen egymásból táplálkozik. Közvetlenül úgy, hogy szállítói egymásnak, közvetve pedig úgy, hogy piacot teremtenek egymásnak. Ha azonban a mezőgazdaság fejlesztését komolyan vesszük és nagyüzemi, gépesített, magas termelékenységű mezőgazdaság kialakítását értjük rajta, akkor mindjárt kibúvik a szög a zsákból. Akkor már nem mindegy, hogy melyiknek a fejlesztésével kezdjük. A modern mezőgazdasági beruházások általában tőkeigényesebbek, lassabban térülnek meg, mint az ipari beruházások átlaga. A modern mezőgazdasági technológiához nem kevesebb szakember és szakmunkás kell, mint az iparhoz. Ráadásul — mint több kísérletből kitűnt — a modern európai és amerikai mezőgazdasági technológiák az afrikai talaj- és éghajlati viszonyok között nem váltak be, a nagyüzemi, gépesített mezőgazdaság kifejlesztésével várni kell, amíg a még csak most alakulató mezőgazdasági kutatóintézetek kidolgozzák Afrika *sajátos* modern mezőgazdasági technológiáját.

Több nagyszabású, rendkívül drága mezőgazdaságfejlesztési intézkedés-rendszer (például a „paysannats indigenes” Kongóban, a Native Land Husbandry Act Rhodesiában, az Office du Niger a mai Maliban, a Niger Agricultural Project Nigériában) azért volt eleve kudarcra kárhoztatva, mert a földek összeszántásával, a földművelők áttelepítésével, akármilyen ésszerű is volt az technológiai szempontból, elidegenítette a még erősen a rokonsági kötelékekben és az abból fakadó földhasználatban gyökerező, eszerint gazdálkodó és abban bízó afrikaiakat.⁷

Ha érintik is az ipart az olyan dolgok, mint a klíma és a társadalmi kötelékek, az ipar fejlesztése kisebb mértékben és kisebb tömeget bolygat, s ezért fájdalommentesebben és hamarabb telepíthető még számára idegen környezetbe is, mint a mezőgazdaság.

Ebben az összefüggésben még egy kérdést kell tisztáznom. Előfordulhat, hogy valaki a mezőgazdaság (elsődleges) *fejlesztéséről beszél*, de valójában nem a mezőgazdasági termelésnek a gépesítésen, a kemizálásán, a nagyüzemesítésen stb. alapuló gyökeres reorganizálására *gondol*, hanem a mezőgazdaság jelenlegi, hagyományos szerkezetén belüli termelékenység-növelésre (egyszerű mezőgazdasági eszközök, növényvédelmi és állattenyésztési elemi ismeretek terjesztése stb.). Ebben az esetben persze semmi vitatkozni valóm sincsen, méghozzá több okból. Elő-

⁷ B. F. Johnston: *Changes in Agricultural Productivity*, a Herskovits-Harwitz (szerk.): *Economic Transition in Africa* című kötetben, London, 1964.

ször is a mezőgazdaság ilyen „fejlesztése” igazában nem veti fel a sorrendiség most boncolt kérdését, mert nem kívánja meg nagy beruházási összegek és nagy tömegek mozgását, egyik szektorból a másikba való átdobását. Másodsor, éppen azért, mert nem von el sok eszközt a nagyüzemi iparosítástól és mert a nagy tömegek számára lehetővé teszi annak az első néhány évnek az átvészelését, amely az iparosítás hatásának kibontakozásához kell, magam is lelkesen helyeslem. Harmadsor, attól függetlenül, hogy helyeseljük-e azt, a mezőgazdaság ilyen egyszerű, fokozatos fejlesztésének munkája Fekete-Afrikában majdnem minden országban rég folyik, legtöbbször már a gyarmati közigazgatás elkezdte és az a mai afrikai kormányok legtöbbször is szívügye, amihez többkevesebb külső támogatást is kapnak. De térjünk vissza a mezőgazdaság modern fejlesztése és az iparosítás sorrendjének kérdésére.

Végül is nemcsak általában, hanem Afrikában is igaz, hogy az ipari fejlődés elvezet a teljes, a mezőgazdaságot is magába foglaló fejlettséghez, a mezőgazdaság fejlesztésén kezdve ez az út nem járható.⁸

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének az ötvenes években kelt javaslatai, de sok más forrás is (főleg az *ázsiai* fejlődő országok helyzetéből kiindulva) azt állította, hogy elsődleges feladat a foglalkoztatottság növelése és ezért munkaintenzív technológiájú (értsd: korszerűtlen) üzemeket kell létesíteni. Úgymond: ezek kevesebb beruházást igényelnek és a tanulatlan munkaerő úgyis kárt tenne a bonyolult gépekben. Nos, Afrikában a munkanélküliség korántsem olyan jellegű és mértékű, hogy komolyabb távlati érdekeket miatta fel kellene áldozni az elavult technológia elfogadásával. A teljesen korszerű üzem előnye itt nemcsak az, ami egyebütt is, hogy olcsóbban és jobban termel, hanem az is, hogy a termelés *volumenéhez* viszonyítva kevesebb szakmunkásra és még magasabb képzettségű szakemberre van szükség. Egyébként előnye épp az is, hogy az új, most felnövekvő ipari munkásság már a legújabbat sajátítja el, azt a technológiát, ami a jövő felé mutat. Az ipar fejlesztésére rendelkezésre álló szegényes erőforrások felparcellázása emellett semmilyen komoly külföldi tőkét nem vonz.

Vita folyik arról, hogy az afrikai országok iparosítása az *importhelyettesítésre* vagy exportnövelésre épüljön. Ez a vita talán még távolabb keveredett a reális lehetőségektől és szükségletektől, mint az előző kető. A tisztán importhelyettesítő iparosítás vagy

a) nagyon drágán termel, mert kis méretű és mert túlzott vámvédelemre szorul,

b) vagy csak az egyszerű fogyasztási cikkeket termelő ágazatok jönnek létre és ez aligha szolgálja a valódi, a gazdasági függetlenség megvalósítását, vagy — ha a nehéziparra, azon belül a gépiparra is kiterjed — akkor nem importot helyettesítettünk, csak anyagimporttal és munkaeszközimporttal „helyettesítik” a késztermékimportot.⁹

Az exportnövelésre alapozott iparosítás tulajdonképpen csak nevében iparosítás. Amit eddig exportáltak, az mezőgazdasági termék vagy

⁸ Éppen ezért ellentmondásosnak érzem Kádár Bélának (Gazdaságfejlesztés és nemzetközi munkamegosztás a fejlődő országokban, Közgazdasági Szemle. 1966. 5. sz. 590–592. l.) érvelését, amikor Cukorral (i. m.) vitatkozva a mezőgazdaság elsőbbségét fejtegeti. A táplálkozási színvonalat sem fogja tudni tartósan és tömegesen növelni, ha minden pénzt a mezőgazdasági beruházás feneketlen kútjába önti; a mezőgazdasági exporttermékek piaca és ára tartósan romlik. Könnyen előfordulhat, hogy ha ez helyenként szükségessé válik, a gabona importálása gazdaságosabb lesz, mint helyi előállítás.

⁹ Lásd ennek részletes kifejtését Kádár Béla idézett cikkében.

nyers érc és ásvány. Ilyen export növelése megy komoly ipari fejlődés nélkül is. De a *hagyományos* exportok növelése sohasem fog olyan méretű felhalmozásra vezetni, amiből komolyan iparosítani lehetne. Ha az exportnövelési stratégia úgy értendő, hogy exportra termelő iparokat kell építeni, akkor ez sem egészen helyes, mert ez túlságosan kockázatos vállalkozás: új, ismeretlen iparoknak hihetetlenül nehéz a nemzetközi piacra bejutniuk még akkor is, ha a termék minősége, korszerűsége, a szállítások biztonsága eléri a versenytársak színvonalát, márpedig ezeknek a követelményeknek a teljesítése olyan költséges, hogy csak hatalmas állami szubvenciókkal képzelhető el. [Ez alól valószínűleg kivétel lehetne egy néhány olyan nyersanyag helyi feldolgozására épült ipar, amelynek kitermelésében Afrikának monopolhelyzete, vagy legalábbis vezető szerepe van. Afrikában termelik például a világ kobaltjának 85 százalékát (Szovjetunió nélkül), pálmaolajának 85 százalékát, kakaójának 60 százalékát, foszfátjának 35 százalékát (Szovjetunió nélkül), krómjának 35 százalékát, rezének 22 százalékát.] Mind az importhelyettesítő, mind az exportnövelő iparosítás látszólag helyes alapgondolatból indul ki, de hatástalan, ha kizárólagosan alkalmazzuk. Önmagában egyik sem oldja meg még a fizetési mérleg egyensúlyban tartását sem.

Arról, hogy miért nem szabad megelégedni olyan iparosítási stratégiával, amely tartósan csak a könnyűipart fejlesztené, bizonyára elegendő annyit mondani, hogy egy ilyen féloldalas ipar továbbra is kiszolgáltatott marad, és nem biztosítja a gazdasági függetlenséget.

Ebből az érvelésből adódik, hogy — véleményem szerint — a Fekete-Afrikában lehetséges iparosítás útja elég jól körvonalazható.

Az iparosítás sajátos afrikai útja¹⁰

Az afrikai iparosításnak modern, a legmodernebb technológiára kell épülnie, hogy kifizetődő, versenyképes legyen. Az üzemek nagysága érje el a gazdaságossági optimumot (modern technológia alapján bizonyos iparágakban ez lehet olyan „kis” üzem is, ami régebben biztos nem lett volna gazdaságos). Csak ilyen iparosítás elég vonzó ahhoz, hogy biztosítsa a további tőkebeáramlást.

E két követelmény (a modernség és a gazdaságilag minimális üzemméret) nyilvánvalóan össze is függ. Ahhoz, hogy a gazdasági optimumhoz eleget lehessen gyártani, jelentős piacok kellenek, ilyenek pedig csak akkor alakulnak ki, ha a termék a jó technológia eredményeképp olcsó és megbízható lesz. És viszont: csak modern üzemről képzelhető el, hogy a gazdaságilag optimális termelési volumen az új piacok által diktált alacsony értéken tartható.

Az iparosítás során nemcsak *könnyűipari*, hanem *nehézipari* üzemek létesítésére is törekedni kell. Ez elsősorban a valóságos, gazdasági függetlenség elnyeréséhez szükséges. Gondoljuk meg azonban, hogy végső elemzésben a gazdasági függetlenség sem csupán politikai, hanem par excellence gazdasági kérdés, a termelési és szállítási költségek kér-

¹⁰ A felvázolandó iparosítási stratégia csak annyiban „sajátosan afrikai”, amennyiben Fekete-Afrikában általában alacsony a népsűrűség, sok a még kihasználatlan terület és egy-egy ország lakossága — tehát piaca — nagyon kicsi.

dése. Ha pedig a termelési eszközöknél sikerül megtakarítást elérni, az nyilván végighullámoztatható az ipar egészén, mellékesen újabb felhalmozási forrást is megnyitva ezzel.

Az importhelyettesítés vagy exportnövelés stratégiája a devizahelyzet javítását célozza, de ezt a célt általában nem éri el. Meg kell őrizni ezeknek az elgondolásoknak a helyes magvát, megszabadítani az egyoldalú túlzásoktól és korszerű módon kell alkalmazni. Magyarán ez azt jelenti, hogy az iparosítás irányainak megválasztásakor nem az adott ország jelenleg nyilván hézagos termelési szerkezetéből, a *jelenleg* importált és exportált termékekből kell kiindulni, és azok termelését pótolni illetőleg növelni helyileg, mert — mint sokan rámutattak — ez többször rontja, mint javítja a *teljes*, országos devizamérleget. Csak a *belső adottságok* és a *külső ellátó és felvevő* piacok, valamint a saját, a szomszédok és a partnerek fejlődési tendenciáinak *együttes* vizsgálata alapján lehet helyesen meghatározni, hogy milyen ágazatok, termékcsoportok növelik leggyorsabban a nemzeti jövedelmet, adnak eszközt a legtöbb további belső felhalmozáshoz és adnak maximális nettó devizabevételt.

Az ipar különböző ágazatai e három kívánalmat más-más mértékben elégítik ki. Előfordulhat, hogy az egyik kívánalom csak a másik rovására elégíthető ki. *Általában* olyan ipart kell választani, amelyiknél ez a konfliktus a legkisebb. *Konkrétan*, olyan iparágat, amely a három kívánalom közül az adott ország helyzete szerint legfontosabbat valószínűleg meg leginkább. Sebjaj, hogy így nem helyettesítettünk *egyszerre* minden importot, de javítottuk a kereskedelmi mérleget annyira, hogy importálhatjuk a profil egyelőre elhanyagolt részét. Sebjaj, hogy nem növeltük ugrásszerűen az export volumenét, de javítottuk a kereskedelmi mérleget annyira (nem romló terms-of-trade-ú termék exportját kezdtük meg), hogy a nem kedvező exportokat is tovább fenn tudjuk tartani a szükséges devizák megszerzésére. Ez a nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedésnek, a nemzetközi szintű specializálódásnak a tanulsága Fekete-Afrika számára.

Az iparágak közötti választás a javasolt iparosítási stratégiának nemcsak a devizaszerzés miatt fontos kérdése. Az ágazati kapcsolatok mérlegének tanulmányozásából tudjuk, hogy vannak iparágak, amelyek sok más iparág termékét használják fel, de kevés más iparágat látnak el, s vannak iparágak, amelyeknek kevés az ipari ellátójuk, de sok a továbbfeldolgozó vevőjük és közöttük az átmenet mindenféle fokozata. Iparszegény területek iparosításánál kívánatosnak látszik azokat az iparágakat előnyben részesíteni — ha egyébként van választásra lehetőség —, amelyek az első csoportba vagy annak közelébe tartoznak, tehát amelyek a legtöbb további ipar létesítésére adnak ösztönzést.¹² Az előzőekből következik, persze, hogy ezeket a „növekedést gerjesztő” iparokat nem a jelenlegi fejletlen, hanem a tervezett struktúra és a várható külkereskedelem együttes vizsgálata alapján kell kiválasztani.

Iparágak abban is különböznek, hogy a legújabb technológia mennyire drága, beruházásigényes, üzemnagyság-növelő a korábbihoz képest. Ismét csak azokat az iparágakat kell választani, amelyben az új technológia megszerzése nem jelent veszélyesen nagy áldozatot (de ha

¹² Vö. U. N. ECA: Industrial Growth in Africa.

lehet, inkább az iparágról lemondani, mint a modernségről). Más kérdés, de idekiváncsozik, hogy új technológián a legjobbat, a legmodernebbet kell érteni, de olyat, ami *már nagyjából bevált*. A most iparosító ne kockáztasson vadonatúj technológia kikísérletezésével.

A minimális gazdaságos üzemméret iparáganként különböző. Ha ki is zárjuk a gazdaságtalanul kicsi üzemeket, még mindig lesz olyan iparág, amelyből egy vagy több üzemnek van esélye egy-egy afrikai ország piacán és lesznek olyanok, amelyek csak több ország összevont piacán boldogulnak. (Ennek feltételeiről alább lesz szó.) Mind a „nemzeti”, mind a nemzetek feletti iparágakat támogatni kell, de az utóbbira kell több figyelmet fordítani, annak van szüksége több támogatásra, gondosabb előkészítésre, tudatos együttműködésre. A modern ipar bizonyos ágaiban egy-egy üzem rendszerint szűk profilú, más iparágak üzemének profilja meglehetősen széles. Az elsőre példa a gumiabroncs, a cement, a cukor, a villanykörte, az olajfinomító, a nehézszevegypár legtöbb ága, a ruházati ipar, az élelmiszeripar jó része stb. Ha komolyan vesszük azt, amit fentebb nagyüzemről, alacsony önköltségről, nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedésről mondtunk, akkor tudomásul kell venni, hogy egy most születő új ipar nem támadhat egyszerre széles fronton, hogy egy-egy iparág kiválasztásakor, azon belül is annak viszonylag *szűk profiljára* kell szorítkozni. Ez nem is baj, mert a helyi adottságokat (bizonyos ásványokban való gazdagságot, klimatikus feltételeket) így változtathatják Fekete-Afrika országai olyan monopolhelyzetté, amely nemcsak belső felhalmozást, hanem exportlehetőséget, tehát devizát teremt. Felmerül azonban a kérdés, hogy a termelési profilok szűk volta nem vezet-e újabb kiszolgáltatottságra. Valóban van ilyen veszély, de nem rendkívüli mértékű és nem elháríthatatlan. Tekintsük át az iparágak fenti csoportosítását. Az iparágak egy része olyan, hogy az *egész iparág profilja* szűk (pontosabban a termelés túlnyomó része homogén). És valóban, ilyen üzemeket a nagytőke bátrabban épített már eddig is Afrika-szerte. Csak egy néhány példát. Zambiában most épül 2 millió font költséggel a Dunlopéknak egy óriási gumiabroncs-üzeme. Cementben Afrika 1965 óta nettó exportőr. Csak Kelet-Afrikában hat modern olajfinomító van (Assab, Mombasa, Dar-es-Salaam, Tamatave, Beira, Umtali). (Mellesleg: az a tény, hogy ilyen viszonylag kis területen hat komplett olajfinomító épült, arra is rámutat, hogy azokban az iparágakban, ahol késhegyre megy a verseny, a nagytőke *kénytelen* beruházni még reménybeli piacokra is. A 6 finomító együttes kapacitása 5,2 millió tonna, az érintett terület együttes fogyasztása 1965-ben kis híján 3 volt, 1967-ben kb. 3,5 millió t lesz és 1970-re talán 5.)

A szélesebb profilú iparágaknak is vannak már jelentősebb képviselői, de — mint várható — a szokásos profilnak csak egy szűkebb rétegével. Ilyenek például a gépkocsi-összeszerelő üzemek (Mercedes Ugandában, Rover és Jeep Zambiában stb.), gyógyszer-, festékgyárak stb.

Osztályozhatjuk végül az iparágakat a szerint az ismérv szerint, hogy mi a szállítási költségek részaránya. A szállítási költségekre való reagálás egyébként nemcsak iparágak szerint különbözik, hanem ugyanazon az iparágon belül a feldolgozás fázisai szerint is. Közismert például, hogy a hal, a hús, a gyümölcs szállítása friss állapotban hasonlíthatatlanul drágább, mint feldolgozott, konzervált állapotban.

A legtöbb rostnövényt és növényi olajat adó terményt elvileg érdemes volna helyileg feldolgozni, legalább elsődlegesen. A gazdag vastartalmú vasércet feldolgozatlanul szállítják el Afrikából, a rézércet viszont kiolvasztják, sőt a rezet nagyobb részben finomítják is.

Látható, hogy a vázolt iparosítási stratégia megvalósításában nagyon sok múlik az iparágak megválasztásán és úgy tűnik, hogy kellő választékban vannak olyan iparágak, amelyek megfelelnek a stratégia követelményeinek. Ezt az alábbiak is alátámasztják: 1963-ban az ENSZ Afrikai Gazdasági Bizottságában előzetes piacbecslések alapján összeállítottuk azoknak az üzemeknek a listáját, amelyek Kelet-Afrika 11 országában, ez országok piacát egységesnek feltételezve, a következő 5—7 éven belül *kifizetődően* létrejöhetnének és számítások alapján ki tudtuk jelölni a leggazdaságosabb telepítési országot is. Annak illusztrálására, hogy nem kevés iparág látszott ilyennek és hogy jelentős ágazatok is szóba kerültek, közzéteszem ezt a listát, az országokat számmal jelölöm:

1. Cellulóz és papír (papíráru- és dobozgyár a 3. sz. országban).
2. Vas- és acélmű. Gumigyár.
3. Bőráru- és kerékpár.
4. Pamuttextil. Étolaj. Cukor (a többfelé már működő cukorgyárakon felül).
5. Szénleptérlés. Vasötvözők. Esetleg ide kerülne a vas- és acélmű.
6. Nitrogénműtrágya. Rézféltermék.
7. Gyógyszer. Kis acélmű (szállítási költség miatt önálló).
8. Horganyzott lemez.
9. Izzólámpa. (Egyébként más nem jutna ennek az országnak; e cikknek a szállítási költsége kicsi.)
10. Textil. Húskonzerv.
11. Húskonzerv. Kénsav. Cement (a meglévőkön kívül). Műkö.

Mire 1965-ben ugyanezek az országok összejöttek, hogy már konkrétan vitassák meg az iparok egymás közötti ésszerű elosztását a közben végbement fejlődés alapján, a vitára a gazdaságossági számítások, a technológiai és telepítési változatok összehasonlítása alapján előkészített alaposabb tanulmányok már 57 komoly nagyüzem létesítését javasolhatták. Hangsúlyozni szeretném, hogy a javaslatok alapjául szolgáló tanulmányok a piac — mégpedig az országok érintett csoportjának együttes piaca — várható fejlődését gondosan felmérték. A következőkben szereplő évszámok épp azt jelzik, hogy a piac előreláthatólag mikorra lesz „érett” egy a jelzett méretű üzem befogadására. Mind az 57 gyárat nem sorolhatom fel, de tán meggyőző, ha egy bizonyára meglepetésként ható iparág, a *nehézszevegypár* egységeit hozom fel példának:

1970-re - kenőolajgyár (a meglévő 6 finomító egyikére telepítve) 15—18 millió \$ beruházási költséggel;

1970-re 1 vagy 2 DDT, PVC és egyéb vegyi alapanyagot gyártó üzem, ha egy: 12, ha két egységben: 15 millió \$ költséggel;

1973/74-re 1 polietilén üzem, 24 millió dollár beruházással;

máris 2 nitrogénműtrágya és ammóniagyár, összesen 29 millió dollárért;

máris 1 foszfátműtrágya- és kénsavgyár (a meglévő 2 mellé), költség 2 millió \$;

1 viszkóza műszálüzem, amelynek beruházási költsége 52 millió \$.

Ez csak Kelet-Afrikára vonatkozik. Nyugat-Afrika sok tekintetben előrehaladottabb és ott közelebből adottak a komoly iparosítás feltételei.

Felváztuk egy iparosítási stratégia fő vonásait. Rá szeretnék mutatni, hogy a Fekete-Afrikában 1960 óta épült jelentős ipari nagyüzemek (jelentősnek számítva a 200—300 000 \$-nál nagyobb beruházással létesült üzemeket)¹³ majdnem kivétel nélkül olyanok, hogy megfelelnek e stratégiának: modernek, nagyüzemek és nemzetközi értelemben specializáltak. Ez nem lehet véletlen. Arra utal, hogy a stratégia nemcsak a formális logika, hanem a hideg üzleti számítás szerint is helyes.

Meglevő és potenciális bírálóim felvethetik, hogy példáim nem pótolják az átfogó statisztikai adatokat. Ezért — vonakodva bár, de — közlök a 731. lapon néhány statisztikai adatot az ipari termelés volumenének növekedéséről és a bruttó nemzeti termékhez való hozzájárulásáról. Azért „vonakodva”, mert a jószerint csak 1964-ig nyúló adatsorokban még nincs benne éppen az a modern, nagyüzemi ipari fejlődés, amelyet (ti. részben a kész gyárakat, részben a beruházási programokat és építkezéseket) tulajdon szememmel láttam és azóta is figyelemmel kísérem a statisztikán kívüli hírforrásokból. Nem lehet mindig csak a statisztikát bizonyító erejűnek tekinteni.

Azokban a fekete-afrikai országokban, amelyekben — a telepések nagyobb száma miatt — már régebben is nagyobb volt az ipar szerepe, mind az ipar volumene, mind annak részaránya, bár az utóbbi lassabban, a függetlenség után is tovább nőtt. Ilyenek Kongó (Kinshasa) és Rhodesia. A többiek ipara a függetlenségig vagy közvetlenül az előttig, kicsi maradt és lassan nőtt. Azok az országok, amelyek a politikai függetlenség mellé már korán igyekeztek megszerezni a gazdasági függetlenséget is, tehát már előbb kezdték a tudatos iparosítási politikát, a táblázatban is a viszonylag nagyobb és gyorsabban növekvő ipari országok közé tartoznak. Ilyen: Elefántcsontpart, Kenya, Nigéria. Továbbá, azok az országok, amelyek csak később tértek a tudatos gazdaságfejlesztés útjára, csupán az idősor legvégén mutatnak fel számottevő javulást. Ilyen: Szudán, Uganda. Végezetül: ahol nincs is tudatos iparosítás, ahol nem törekedtek külföldi tőkét és vele modern nagyüzemeket vonzani az országba, ott az ipari termelés volumenének és arányának számai is alacsonyok. Ilyen: Malawi (ti. a táblázatban szereplő országok közül, de ilyen majdnem minden olyan ország, amely nem szerepel a táblázatban, mert még csak ipari statisztikai adatszolgáltatása sincs).

Egyszóval: a táblázat is azt mutatja, hogy az ipar ott fejlődött gyorsan és ott növelte gyorsan a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulását, ahol azt tudatosan elősegítették, ezt pedig általában modern és nagyüzemű iparosítással tették.

Nos, ha ez így van, akkor miért nem törte még át az iparosítás a nemzeti jövedelem — szaporodás — nettó tőkekiáramlás bűvös körét?

Ennek oka egyrészt és főleg az, hogy az országok egy része még nem foghatott hozzá egy ilyesfajta iparosításhoz, vagy az még nem haladt eléggé előre; másrészt a felvázolt stratégia olyan fogyatékosága, amely miatt Fekete-Afrika kormányai mozgási szabadságuk, a tömegnyomás

¹³ Durva és futólagos becslések szerint 1960-tól 1966-ig körülbelül 150–200 ilyen jelentős nagyüzem épült. Közöttük legalább két tucat olyan, amelynek beruházása meghaladta a 3 millió dollárt. Forrás: Overseas Survey 1966. és 1967. és saját adatgyűjtés.

Az ipar termelése és hozzájárulása a bruttó nemzeti termékhez (GDP)
 folyó önköltségen néhány fekete-afrikai országban¹

Országok	1955		1958		1959		1960		1961		1962		1963		1964		1965	
	millió \$-ban	GDP %-ában	millió \$-ban	GDP %-ában	millió \$-ban	GDP %-ában	millió \$-ban	GDP %-ában	millió \$-ban	GDP %-ában	millió \$-ban	GDP %-ában	millió \$-ban	GDP %-ában	millió \$-ban	GDP %-ában	millió \$-ban	GDP %-ában
Kamerun					32	6			60	6,6			41 ²	5,9	47 ³	6,3		
Kongó	123 ⁵	11,8	202	17,4									233	20,0	225	20,4		
(Kinshasa) ⁴ ..													70	7,1				
Etiópia													13	6,2				
Gabon													75	9,0	89	9,0	15	6,2
Elefántcsontpart	53	10,4	64	10,5	64	10,6	48	7,3	57	8,0	62	8,2	78	11,2	92	11,6	110	10,9
Kenya	5	5,4	8	7,1	8	7,2	8	7,1	9	7,8	9	7,5	9	6,6			100	12,4
Malawi	72	3,0	115	4,7	137	5,4	160	6,2	170	5,8	173	5,4	224	7,0				
Nigéria	87	16,7	126	18,0	137	18,4	152	19,3	168	20,0	178	21,2	188	21,5	204	22,1	227	22,9
Rhodesia					49	7,2	52	7,5	57	7,7	60	7,5						
Szenegál	38	4,8	46	5,2	49	5,1	52	5,3	58	5,1	62	5,5	67	5,8	75	6,1		
Szudán	28	6,9	37	8,0	39	7,9	19	3,6	23	4,3	26	4,4	25	3,9	29	4,3	34	4,9
Tanzania	33	8,5	33	8,1	33	8,0	33	7,8	35	8,6	34	7,8	42	8,6	46	8,2		
Uganda	20	4,3	33	8,4	34	6,4	35	6,0	40	7,1	40	7,3	45	7,8	49	7,5	72	9,4
Zambia																		

Forrás: UNECA: Statistical Bulletin for Africa, No. 2. 1967. március I. rész. 16. táblázat.

¹ Bővebb értelmezéshez I. még az idézett forrás lábjegyzeteit is.

² 1962-63.

³ 1963-64.

⁴ Változatlan önköltségen.

⁵ 1954.

és az általuk megszokott vezetési stílus körülményei között vonakodnak e stratégiát alkalmazni. Arról van szó, hogy az iparosítás ilyen módszerét választva a megépülő ipari üzemek eleinte, bizonyos kezdeti időszakban — de hangsúlyozom, hogy csak egy kezdeti időszakban — szigetként fognak kiemelkedni az egyébként még elmaradott mezőgazdaság és közben azért lassan fejlődő elavult berendezésű kisüzemek tengeréből. E tekintetben hasonlatosak lesznek a külföldi tőkével alapított és kizárólag exportra dolgozó alapanyag-kitermelő nagyüzemekhez.

Nehéz ma afrikai politikusok előtt olyan iparosítás mellett érvelni, amely ha csak átmenetileg is, de stagnálni hagyja a mezőgazdaságot, az infrastruktúrát. Nem is állítom azt, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokból kizárólag az ipart szabad fejleszteni. Hiszen a többi ágazatok fejlődését a növekvő (és éppen az iparosítás hatására is növekvő) belső piac spontánul is kiváltja. Vannak olyan erőforrások, amelyek az ipar fejlesztésére nem is alkalmasak, más ágazatok fejlesztésére való felhasználásuk a gyorsított iparosítással párhuzamosan is történhet. Ilyen például a földművelés technikájának fokozatos javítása, az adott termelési rendszer keretein belül. Az iparosítás is megköveteli és *maga után vonja* a többi ágazatok fejlődését. Amit állítok tehát, az csupán annyi, hogy a kisipart, a mezőgazdaságot, a közlekedést, az oktatást sem elhanyagolva eleinte az erőt az ipar fejlesztésére kellene koncentrálni.

A sajátos út járásának feltételei

Az iparosítás vázolt útjának több olyan feltétele van, amelyet külön meg kell teremteni, fel kell kutatni vagy el kell határozni. E feltételek közül itt most csak háromról szólok: 1. A helyi erőforrások felhasználása, 2. az állam aktívabb szerepe és 3. a nemzetközi összehangolás.

Melyek azok a helyi adottságok, erőforrások, amelyek — kellő előkészítés után — az iparosítás tényezőivé válhatnak Afrikában? Természeti erőforrások, munkaerő és szakember, tőke, vállalkozói készség és kedv, piac stb. A természeti erőforrásokról, vagyis ásványokról, ércek-ről, fűtőanyagokról, vízierőpotenciálról, klimatikus tényezőkről itt nem lesz szó. Köztudott, hogy Fekete-Afrika természeti erőforrásokban igen gazdag. Alig van egyetlen országa, amelyben legalább egy fontos ásványi vagy mezőgazdasági nyersanyag ne volna — sokszor hihetetlen gazdagságban — fellelhető. Természeti erőforrás van bőven és megosztása, „terítése” viszonylag egyenletes.

Foglalkoznom kell azzal, hogy a többi felsorolt iparosítási tényezőt hogyan ítéljük meg mennyiségi, minőségi szempontból, aszerint, hogy miféle iparosításra alkalmasak és aszerint, hogy szunnyadó erőforrásból valóban működő iparosítási tényezővé való kimunkálásuk mibe kerül.

Valószínűleg éppen az utóbbi kérdéssel — ti. „munkábaállításuk” költséges és viszonylag hosszas voltával — magyarázható (meg persze azzal, hogy nem mindenki akarja őszintén Fekete-Afrikában a modern ipar megvalósítását), hogy az iparosításról szóló közgazdasági irodalom a helyi erőforrásokat vagy nem is említi, vagy egyáltalán nem tekinti számbavehetőnek, vagy a falusi, önszegély jellegű kisipar körébe utalja. Az afrikai honi politikai sajtó, a vezetők beszédei annál inkább hangsúlyozzák a helyi erőforrások szerepét és hogy ez nem pusztán politikai

mozgósítás, azt majdnem minden állam számos gazdasági intézkedése (pl. afrikai üzletembereknek adott beruházási hitelek) is jelzi. Érthető ez a hangsúlykülönbség, hiszen egyrészt a helyi erőforrás felhasználása nincs feltételekhez kötve, az újratermelt profit nem áramlik ki; másrészt az így megindult gazdasági tevékenység vonzóbbá teszi az országot a külföldi tőke számára. Mindez azt mutatja, hogy a helyi tényezők vizsgálata, felmérése igen fontos kutatási feladat,¹⁴ tényleges mozgósításuk egyre időszerűbb.

Fekete-Afrikában az iparosítás tényezői nagyobb tömegben és alkalmazásra érettebb állapotban vannak meg, mint ezt bárhol előzőleg elismerték volna.

Munkaerő abban a nyers állapotában, amit — az egyszerűség kedvéért — segédmunkásnak neveznék, mindenütt bőségesen található. Béré alacsony, fegyelmezett és — ami a legfontosabb — gyorsan és szívesen tanul. Termelékenységé betanított munkásként eléri vagy megközelíti a nem élenjáró európai üzemek hasonló munkahelyein dolgozó női munkások termelékenységét. Szakmunkás a „piacon”, hirdetésre nincs. Van azonban a szakmunkásszerzésnek számos tartaléka: a gépekhez, az üzemi élethez szokott közlekedési munkások, az építőipari, az asztalos, a vasas, a villanszerelő, a telefonszerelő, az autójavító stb. műhelyek képzett, tapasztalt munkásai; a már most is szakmunkásmunkát végzők, akiknek szakmunkáját csak a faji bérkaszt-rendszer miatt nem ismerik el; a kézművesek, és még sokan mások. A szakmunkástartalékok valódi nagyüzemi szakmunkásokká való fejlesztése nem könnyű, de lehetséges. A képzést nem kell előlről kezdeni, inkább csak átképzésre van szükség, ezért kevesebb költséggel és idő alatt megoldható. Viszont több politikai és szervező munkát igényel.

A szakmunkások természetes tartaléka a képzés is. Sajnos a gyarmati rendszerek — de a független kormányok is — viszonylag kevés gondot fordítottak az egyébként örvendetesen fejlődő iskolahálózat ilyen irányú kiépítésére. Pedig erre nemzetközi szervezetektől (UN, UNESCO) — és bilaterálisan is — viszonylag könnyen lehet pénzt, oktatót és felszerelést kapni. Megemlítendő még sok nagyvállalat és nagyüzem nagystílusú szervezett belső tanonciskolája (kár, hogy a tanoncidő — különösen a volt angol gyarmatokon, a régi angol szokás szerint — irgalmatlanul hosszú: 5 év) és felnőtt munkásokat továbbképző tanfolyama.

Szakember még kevesebb van, mint szakmunkás. Afrikaiak külföldi egyetemre küldése eddig mintha csak két célra történt volna: hogy középiskolai tanárok és köztisztviselők legyenek belőlünk. Csak kevés országnak (például Etiópiának, Nigériának, Szenegálnak) van valamilyen nyire is számottevő saját műszaki és közgazdász gárdája. Mindössze 15—16 afrikai országban van technikai középiskola és — bár többfelé van ilyen szándék — egyetlen egyetemen sincs műszaki és csak 4 egyetemen van érdemleges közgazdasági fakultás. Furcsa módon a meglévő modern ipari üzemek sem képeznek jelentős számú műszaki vezetőt, mert az üzemek többsége leányvállalat, amely az anyavállalattól készen kapja a receptet, a technológiát, a rajzot stb. és a központba küldik a bizonylatokat könyvelésre. Azért a szakembertartalékok nem teljesen üresek. Először is vannak a fiatal technikumi végzősök, a gyakorlottabb

¹⁴ Afrika egy-két egyetemén, kutatóintézetében már hozzáfogtak ilyen munkához.

szakmunkások, van sok „kotta nélkül” tanult üzemvezető, csoportvezető, aki szívesen venne részt műszaki-elméleti továbbképzésben. A szakemberekkel való ellátásban sokkal inkább lehet importra és külföldi tudományos és műszaki segítségnyújtásra támaszkodni, mint a szakmunkás-ellátásban. (Ha ezt a lehetőséget az afrikai kormányok nem zárják ki, akkor a szakemberkérdés majdnem leszűkül költség-kérdésre.) .

Tőke is van, tőkeakkumuláció is van Fekete-Afrikában. Szerény mértékben, szétszórtan, sokszor teaurált és befektetéstől még idegenkedő formában — de van. Ha mindet össze lehetne szedni, vaskos milliók lennének font sterlingben. Akkumulál, újrabefektet a működő vállalatok többsége. Más ágazatokból: nagykereskedelemből, szállítmányozásból, biztosításból és bankból, de nem ritkán a mezőgazdaságból is megindult a főként telepes és fél-honos tőke érdeklődése — és sokfelé már áramlása is — az ipar felé.¹⁵ Eredeti ágazatából szorítja a telítettség, a könnyebben elsajátítható és vasaltnadrágos szakmák (kereskedelem, hitel) nagyobb sebezhetősége az afrikanizálás során; a különféle földbirtokrendező intézkedések stb. Az iparba vonzza a gyorsan növekvő piac és az Afrika-szerte ma még könnyen elérhető 25—40 százalékos évi nettó profit. Az ilyen tőketartaléknak az iparba való befektetéséhez elsősorban ipari és beruházási szaktudás hiányzik. (Nagyon pozitív hatású lenne, ha sok műszaki, tervezői, közgazdasági tanácsadó cég működne.) A többi szétszórt tőketartalék: a teaurált vagyonok és a kismegtakarítások koncentrálásához, ipari akkumulációvá való emeléséhez az említett ipari és beruházási ismeretek hozzáférhetővé tételén kívül rengeteg feltáró- és propagandamunka; tőkepiac, tőkeáramlási gépezet (helyi bankok, beruházási, fejlesztési vállalatok, tőzsdék, takarékpénztárak) és a szövetkezetek terjesztése és támogatása szükséges. Mindez persze csak nehéz és hosszadalmas munka eredménye lehet, de még így is könnyebb feladat, mint tőke nélkül vagy külső tőkével iparosítani. Az előbbi lehetetlen, az utóbbi nem nagyon kívánatos.

Vállalkozói kedv és készség talán bővebben van, mint szakember és tőke. A meglévő vállalkozók között — a telepeseken és fél-honosokon és azok fiain kívül — ott találjuk a nyugat-afrikai, piacra termelő afrikai farmert, aki haladó termelési módszerekkel dolgozik és sokat fordít termelő beruházásra is (ilyen farmer Kelet-Afrika egyes körzeteiben pl. a Kilimandzsáró alatt, a Nagy Hasadék völgyben, a Victoria-tó körül is sok akad); az autóbuszvállalkozót, aki egytől húszig terjedő kocsiparkjával sok pénzt keres és hangadó városkája pártszervezetében; a néhány-tízezer legügyesebbet a milliányi boltos és vendéglős közül. (Habozok ideszámítani azt a néhány száz afrikait, aki strómanként tölt be sokszor hatáskör nélküli funkciót telepes-tulajdonú nagyvállalatban, vagy igazgatósági tagja több külföldi konszernnek — bár néhányan közülük „önállósítani” fogják magukat.)

Az iparosítás lényeges belső erőforrása a *piac*. Éppen a piac az a tényező, amelynél az „erőforrás” majdnem kizárólag csak belső lehet, még akkor is, ha a nemzetközi munkamegosztásról fentebb mondottakat elfogadjuk. Mindenképpen szükséges ismernünk a belső piac természetét, növekedési ütemét. Először is le kell szögezni, hogy mind a fo-

¹⁵ „A helyi magántőke, mint minden elmaradt területen, kevés az ipar számára, jöllehet a nagy kereskedelmi vállalatok újabban érdeklődést tanúsítanak az iparba való befektetés iránt.” H. Rose (szerk.): *The industrialists' guide to Northern Nigeria*, é. n., 31. l.

gyasztási, mind a beruházási iparcikkek piaca Fekete-Afrikában az elmúlt években rendkívül gyorsan növekedett. Jelzi ezt az import növekedése (1961. évi 7,9 milliárd dollárról, 1964. évi 9,3 milliárd dollárra)¹⁶ és a hazai ipari termelés növekedése, amelynek összafrikai (Dél-Afrika nélküli) átlagos évi rátája 7,3 százalék volt 1948-tól 1960-ig.¹⁷ Tegyük ehhez hozzá, hogy az import növekedése esetenként több is lett volna, ha kisebb a vám és lazább az importkorlátozás. A fogyasztói piac kiterjedésének két fő oka van. Az egyik a zárt házigazdaság gyorsuló, de még korántsem befejezett felbomlása, a mezőgazdasági termelés árutermeléssé való átalakulása. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak számarányának ismeretében még akkor is hallatlanul gyorsnak kell ítélnünk a piac növekedését, ha abból indulunk ki, hogy egy-egy személy — különösen eleinte — kevés iparcikket fogyaszt (de ez nem egészen így áll). A másik ok a városi (élelmiszert már nem, vagy alig termelő) bérből és fizetésből élők, a városi és vidéki államapparátus, katonaság, infrastruktúra stb. részarányának növekedése; *ebben a körben* az egy keresőre jutó tiszta jövedelem (ez esetben majdnem teljesen *pénzjövdelem*) növekedése, *ebben a körben* a családok létszámának lassú csökkenése.

A termelő fogyasztás piacának növekedése egyfelől ismét a mezőgazdaság árutermelő gazdasággá való átalakulásából fakad. Másfelől nő a belső akkumuláció, szaporodik a belső üzleti vállalkozások száma, az állam is többet fordít gazdasági és más fejlesztésre, s mindehhez anyagokra, építőanyagokra, berendezésekre, felszerelésekre van szükség.

Az iparcikkpiac növekedésének megítélésénél tudni kell azt is, hogy Fekete-Afrikában a mienkétől gyökeresen eltérő a fogyasztás jövedelemrugalmassága. A táplálkozási normáknál lényegesen kevesebbet fogyasztó és a fizikailag minimálisan indokoltnál kezdetlegesebb körülmények között lakó afrikai majdnem biztosan nem táplálkozása és lakása javítására fordítja első „többlet”-jövedelmét, hanem rég áhított olyan javakra, amire az európai szegény csak akkor kezdett gondolni, amikor az előbbi két igénye már telítődött. Ezek a javak többnyire iparcikkek, néha egészen igényes és bonyolult iparcikkek: jó minőségű ruha, cipő, rádió, kerékpár, karóra, majd a használt gépkocsi stb.

A fogyasztói kereslet ilyen típusú jövedelemrugalmassága a számításból ki nem hagyható tényezője minden iparosítási elgondolásnak.

Az iparosítás néhány tényezőjének belső erőforrásait futólag áttekintve azt kell mondanom, hogy ezek az erőforrások távolról sem tekinthetők nemlétezőnek, biztosan nem helyes az a mód, ahogyan ezeket eddig vagy kihagyták a számításból, vagy alábecsülték növekedésüket, amikor az iparosítás lehetőségeit taglalták. Világos, hogy ezek a belső erőforrások ma még erőtlenek. Erőtlenek, mert abszolúte is kisszámúak, fejletlenek és erőtlenek, mert szétszórtak és kiforratlanok. A feladat újmódon vetődik fel. Eddig úgy tűnt, hogy *minden* erőforrást előlről és a semmiből kell előteremteni, megvásárolni. Most — legalábbis számomra — úgy tűnik, hogy az erőforrások egy részét (számszerűen még most is kisebb részét annak, ami a felvázolt típuson iparosításhoz fog kelleni) belül is meg lehet találni. A feladat épp ezeknek az erőforrásoknak a

¹⁶ Forrás: United Nations Economic Commission for Africa. Statistical Bulletin for Africa. No 2. 1967. Márc. 1. rész.

¹⁷ Forrás: Industrial Growth in Africa. 10. 1.

felkutatása, mozgósítása és azoknak a politikai, társadalmi, szervezeti, gazdasági lépéseknek a megtervezése és megtétele, amelyek a külön-külön egymástól függetlenül meglévő, de ipari beruházásra csak *együttesen* képes tényezőket (nyersanyag, szaktudás, tőke, vállalkozó stb.) összehozzák, erre az együttműködésre rábeszélnek, azt megszervezik.

Az állam aktívabb szerepe

Közös vonása a fejlődő országoknak — társadalmi és gazdasági berendezkedésre és politikai hitvallásra való tekintet nélkül —, hogy az állam akár akar, akár nem, aktívabb szerepet vállal a gazdasági életben, annak irányításában, mint a többi nem szocialista országban. Következik ez mindenekelőtt abból, hogy a fejlődéshez szükséges belső erőforrásokat fel kell deríteni és meg kell szervezni, meg kell teremteni a külföldi segítség és tőkebeáramlás feltételeit stb. Az így nehezen előteremtett emberi és anyagi tényezőket el kell osztani, tudatosan kell gazdálkodni velük, mert rendkívül szűkösek és mert csak így szolgálhatják a gyors fejlődést. Igen ám, de ezeket a célkitűzéseket is meg kell fontolni, a különböző egyidőben jelentkező igényeket rangsorolni kell, az állam és a gazdaság vezetésének elvi, módszerbeli problémáit meg kell oldani.

Ahol a gazdasági élet önmozgó gépezete még nem bontakozott ki, az államra vár ezeknek a feladatoknak a megoldása. Sok fejlődő országban a szokásos közszolgáltatási üzemek mellett az államnak termelőüzemei, vagy azokban szerzett részérdekeltségei is vannak. Ezek úgy kerültek állami tulajdonba, hogy az állam hitelből épített új üzemeket, vagy megvette meglévő vállalatok részvényeit. Állami tulajdon vagy résztulajdon gyakran úgy is keletkezett, hogy az ugyancsak részben vagy egészen állami tulajdonban működő fejlesztési bankok új létesítményekhez a hitelnyújtás mellett úgy is adtak tőkét, hogy azzal a létrejövő vállalatban részérdekeltséget nyertek. Nem egy esetben, a vállalat gazdasági helyzetének további alakulása miatt, a fejlesztő bank később megvette a tőkeérdekeltségnek addig magánkézben tartott részét is.

Az állam feladata olyan intézkedésrendszer kidolgozása és működtetése, amely a külföldi tőke vonzását célozza (adó- és vámkedvezmények, vámvédelem, gyorsított értékcsökkenési leírás stb.). Állami funkció a ma már majdnem minden afrikai országban bevezetett és néhol valóban komolyan vett népgazdasági tervezés.

Az állam gazdaságfejlesztési és vele határos igazgatási és tulajdonosi tevékenységének továbbfejlődését főképpen a káderhiány lassítja. Jóllehet e munka káderbázisa (mind a belső, mind a külső) az utóbbi 5—7 évben már kezd kibontakozni és megerősödni, a további ellátás, képzés gondja semmivel sem kisebb, mert az igények is nőnek.

Az iparfejlesztés nemzetközi összehangolása

Harmadik feltétel az iparfejlesztés nemzetközi összehangolása. Bizonyos iparágak és bizonyos országok vonatkozásában a harmadik feltétel egyben sine qua non. Fekete-Afrika országainak többsége kis ország területét tekintve, de majdnem mindegyik az lakossága szerint. Csak Nigéria és a Kelet-Afrikai Közösség kivétel.

Kis országok piacai is kicsinyek. Egyenként egyik nemzeti piac sem elég nagy ahhoz, hogy egy a fentiekben vázolt típusú ipart, vagy akár csak annak egyes ágait is jövedelmezővé tegye. Ilyen iparok létesítése nem lehetséges, ha azok csak egy-egy nemzet piacára számíthatnak. Ha a nemzeti piacokat országok kontinentális vagy annál kisebb csoportosulásai egyesítenék, egyszeriben lehetségessé válna sok olyan ipari ágazat megvalósítása Fekete-Afrikában, amelynek műszaki-technológiai jellemzői és méretei megfelelnének a vázolt követelményeknek. Ez egyben magas jövedelmezőséget is jelent, ami viszont vonzóerő a külföldi (és belföldi) tőke számára. A magas jövedelmezőséget átmenetileg jelentősen, de hosszú látra is, valamennyire korlátozhatja a szállítási többletköltség. Számítások szerint ez a többletköltség nem fordítja visszajára a piacok egyesítéséből származó előnyöket. Először is egyéb okokból (stratégiai és presztízssokok és a nagy nemzetközi pénzügyi szervezetek, pl. a Világbank preferenciája az út- és egyéb közlekedési létesítmények javára) már megkezdődött — és a gazdasági fejlődés többi frontjánál gyorsabban halad előre — az Afrika-közi közlekedési vonalak kiépítése (különösen gyorsan javult a kontinensen belüli légi közlekedés, de az úthálózat is nagyon kiterjedt az elmúlt 10 év alatt). Másodszor, a tengerentúli szállítások fajlagos és abszolút költsége 1953—1954 óta folytonosan nőtt. Márpedig nincs az afrikai gazdasági fejlődésre vonatkozóan egyetlen olyan elméleti stratégia sem, amely ne tartalmazná akár az export, akár az import szállítások, de inkább mindkettő növekedését. E tekintetben a piacegyesítés tehát nem a szállítási költségek abszolút növekedését jelenti, hanem a tengerentúli szállítási költségek egy részének Afrikán belüli szállítási költségekkel való felváltását. („Afrikán belüli” költség az afrikai hajóstársaságoknak fizetett fuvardíj is.)

A szóban forgó piacegyesítés nem jelenti okvetlenül a gazdasági közösség vagy közös piac valamilyen ma ismert, zárt formájának azonnali bevezetését. A modern, nagyüzemű iparosítás lehetővé tételéhez a piacok egyesítésének egy viszonylag laza formája is tökéletesen elegendő. Elegendő például országok kisebb-nagyobb csoportjainak megállapodása abban, hogy az egyébként esélyes iparágakat egymás között elosztják, az egyik megállapodó országnak jutó ipar fejlesztésétől a többi ország tartózkodik és annak termékeit vámmentesen (vagy legnagyobb kedvezményrel) és korlátozás nélkül beengedi. Az ilyen megállapodás egyik alapfeltétele, hogy minden részvevőnek jusson legalább egy számottevő ipar. Persze, ha az iparok ilyen elosztásán alapuló megegyezés és egyéb tényezők fokozatosan elmélyítik a megállapodásban részt vevő országok együttműködését és az vámunióvá, közös piaccá vagy gazdasági közösséggé fejlődik, az csak hasznos lehet számukra és magát a harmonizált iparfejlesztést is előmozdítja.

A három fő feltétel megvalósítása sokak számára első látásra kissé merésznek, távolinak tűnhet. Ezért fontosnak tartok itt még valamit. Arra szeretnék rámutatni, hogy mindhárom feltétel kibontakozása máris megkezdődött. A belső erőforrások felkutatására, szervezett munkabaállítására maguk a kormányok, de a segítségnyújtó országok és a szervezetek is egyre több gondot, pénzt és kutatómunkát fordítanak. Az afrikai

kormányok: javítják iskolahálózatukat, forszírozzák a kereskedelem és ipar afrikanizálását és hatalmas összegeket fordítanak kezdő afrikai üzletemberek „önállósítására” stb. Az államok beavatkozása a gazdasági életbe egyre aktívabb és egyre tudatosabban jelenik meg a kormányok hivatalos megnyilvánulásaiban és rendeleteiben már nemcsak a szándék, hanem a valóságos cselekvés is abban az irányban, hogy a külső és a belső erőforrásokat a már majdnem mindenütt készített középtávú tervek teljesítésére összpontosítsák. Egyebek között abban is megnyilvánul a fekete-afrikai államok fokozottabb gazdasági tevékenysége, hogy kialakult egy olyan államkapitalista kormánypolitika és -tevékenység, amely a külföldi tőke vonzására irányuló intézkedések rendszerét (vám, adó, leírás, bevándorlás, munkáslakás, tőkegarancia stb.) hozta létre. Ez a tőkevonzó intézkedésrendszer (az államok gazdasági és társadalmi berendezkedése közötti különbségek ellenére) Afrika-szerte hasonló.

Az afrikai országok ipari fejlesztésének összehangolására is megtörténtek a kezdő lépések. Az ENSZ Afrikai Gazdasági Bizottságának égisze alatt Afrika 4 körzetének (Észak-Afrika, ami tulajdonképpen kivülesik e cikk horizontján, Kelet-, Közép- és Nyugat-Afrika) kormányai 1963 óta értekezletek és munkamegbeszélések során át jutottak el addig a pontig, hogy a konkrét, iparonkénti megegyezés már a napirendre került. (Közép-Afrika országai — Kongó kivételével — vámuniót alkotnak, a gazdasági együttműködés több formáját valósítják meg és megkezdték az érdemi előkészületeket az iparfejlesztés összehangolására. Kelet-Afrikában megalakult az elvileg már 1965-ben elhatározott közös piac és gazdasági közösség legalább 6—8 tagjának miniszteri végrehajtó tanácsa. (Mint ismeretes, Kenya, Tanzánia és Uganda már a gyarmati idők óta közös piacot alkot, amelynek közlekedése és vámügyei továbbra is közösek.)

Három feltételünkről három kategorikus megjegyzés:

1. E három feltétel egymás között is szorosan összefügg. Mindegyik javulása, javítja a másik kettő kibontakozásának esélyeit is. 2. Mindhárom feltétel sok más, az afrikai országok számára fontos változásnak is feltétele, ezért ezeken azok is munkálkodnak, akik nem ugyanezt az iparfejlesztési stratégiát vallják, amit itt kifejtettünk; majdnem az a helyzet, hogy feltételeinknek — bizonyos fokig — spontánul is fejlődniük kell. 3. Három feltételünk együtt *elégészes* feltétele a felvázolt iparosítási stratégiának. Annak nincs más lényeges feltétele, vagy nincs olyan akadály, amit e feltételek együttes megvalósulása ne közömbösítene.

SZITA JÁNOS:

Az európai szocialista országok gazdasági integrációja kérdéséhez

I.

E cikk hozzászólás Berend T. Iván „A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez” című, a Közgazdasági Szemle 1968. évi 3. és 5. számában megjelent tanulmányához. Pontosabban: e hozzászólás csak a tanulmány második részét érinti, amely az európai szocialista országok gazdasági együttműködését tárgyalja a II. világháború után. Az együttműködés fejlődését, az ezzel kapcsolatos nézeteket természetesen nem lehet elválasztani az integráció jövőjére vonatkozó nézetektől sem, de ezeket csak röviden fogom érinteni, mert e cikk keretei nem engedik meg az integráció problémáinak széleskörű kifejtését.

Berend tanulmánya olyan kérdést tárgyal, amelynek történeti feldolgozása elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt igen fontos. Az elmúlt két évtized tapasztalata valóban sok anyagot nyújt az európai szocialista országok gazdasági együttműködésének feltárására és értékelésére. Ezért csak üdvözölni lehet a szerző témaválasztását és a vita lehetőségeinek biztosítását a Közgazdasági Szemle hasábjain.

Hozzászólásom célja nem Berend munkájának általános értékelése, hanem, hogy néhány kérdést felvessek a cikkben foglaltakkal kapcsolatban. Ezért nem érintem a tanulmány sok pozitív vonását. A szerző helyesen mutat rá arra, hogy az integrációban való lassú előrehaladás hátrányos volt az európai szocialista országok gazdasági fejlődésére: az e téren kínálkozó lehetőségek kihasználása esetén a gazdasági fejlődés gyorsabb lehetett volna. A népgazdaság olyan irányú fejlesztése, amely nem eléggé vette figyelembe a nemzetközi együttműködés lehetőségeit, összefüggött azokkal a hibákkal is, amelyek többé-kevésbé hasonló módon érvényesültek a KGST-ben részt vevő országok gazdaságpolitikájában, mindenekelőtt az ötvenes évek elején. Nem foglalkozom azokkal a megállapításokkal sem, amelyek Magyarország gazdasági életének fejlődését és a magyar gazdaságpolitika kritikáját érintik, nemcsak azért, mert e megállapítások nagy része ma már általánosan elfogadott (bár egyesek közülük elnagyoltnak vagy egyoldalúnak tűnnek), hanem azért is, hogy a vita ne tolódjék el a nemzetközi együttműködés problémáiról. Megjegyzéseim két kérdéssel függenek össze: a gazdasági együttműködés elemzésének alkalmazott módszeréből származó problémákkal és a gazdasági integráció koncepciójával.

Vitathatónak, szubjektívnek tartom azt a módszert, ahogyan a szerző a gazdasági együttműködés fejlődésének problémáihoz közelít. A cikk második részének elején* kifejti, hogy „A bonyolult összefüggések szövetéből ezúttal csupán *egyetlen* fonalat szeretnék megragadni: *a gazdaságpolitikáét.*” Majd

* Közgazdasági Szemle, 1968. 5. sz. 547. lap.

alább, hogy „Milyenek voltak a tudatos felismerések és gazdaságpolitikai lépések?”

Minden cikkírónak és a történelem minden kutatójának elvitathatatlan joga, hogy témája feldolgozásához megválassza azt a nézőpontot, a kérdésnek azt a vetületét, amelynek szemszögéből munkája tárgyát elsősorban vizsgálni akarja. Ebben az esetben azonban egyetlen szempont kiválasztása és különösen annak olyan értelmezése, ahogy azt a cikk teszi, nem bizonyul szerencsésnek a kérdés összefüggéseinek feltárására, mert téves következtetésekre vezethet. A szerző ugyanis a II. világháborút követő periódusban nem a szocialista országok nemzetközi együttműködését, a köztük kialakult *integráció folyamatának fejlődését* vizsgálja, hanem csak azokat a törekvéseket, amelyek az együttműködésben részt vevő országok vezetésében különböző időpontokban kialakultak. Míg a cikk első részében, amely a II. világháború előtti időszakra vonatkozik, a tényleges gazdasági folyamatok kerülnek vizsgálat alá és a gazdasági együttműködés története a tényeken alapszik, addig a cikk második részében a szerző célul sem tűzte ki a tényleges gazdasági kapcsolatok alakulásának vizsgálatát, hanem — az ő kifejezésével élve — csak a gazdaságpolitikáét.

A kérdés azonban az: lehet-e az integráció történetének feldolgozásánál a gazdaságpolitikát a tényleges fejlődéstől függetlenül megítélni. Erre máris nemmel kell felelni, mert ez olyan kiinduló pontot és módszert eredményez, amelyből több téves következtetés adódik. A szerző alapján a gazdasági együttműködéssel kapcsolatos szándékokat, törekvéseket, nyilatkozatokat és határozatokat dolgoz fel, egyes szervezetek létrehozására utal — *függetlenül az együttműködés tényleges alakulásától*. Ez úgyszólván lehetlenné teszi az integráció fejlődésében mutalkozó problémák megértését, de még a szóban forgó határozatokat helyességének, időszerűségének, a létrehozott szervezetek alkalmasságának kritikáját is. Ez a módszer tehát azzal a veszéllyel jár — és ez a cikkben be is következik —, hogy éppen a legfontosabbra nem kapunk választ: a törekvések és a határozatok milyen eredményre vezettek? Nem mellékes persze, hogy a gazdaságpolitikát irányító emberek, szervek milyen gazdaságpolitikai célokat állítanak maguk elé, de ezek felállítása önmagában még nem biztosíték arra, hogy az objektív helyzet meg is érett az adott célok kitűzésére és elérésére. Ezt egyébként a szocialista országok együttműködésének története több esetben is világosan bizonyítja.

Még egy kérdés felmerül a gazdaságpolitika értelmezésével kapcsolatban. Ha el is fogadnánk az integráció történetének csak a gazdaságpolitika oldaláról való megközelítését, lehet-e a gazdaságpolitikát azonosítani a törekvésekkel és határozatokkal? A már idézett bevezető szavak utalnak arra, hogy a szerző gazdaságpolitikai *lépéseket* (tehát megvalósított intézkedéseket) is vizsgálni kíván, erre azonban alig kerül sor, mert a vizsgálat általában megáll a határozatoknál és nyilatkozatoknál. A gazdaságpolitika fogalmát többféleképpen lehet értelmezni. Olyan szűk értelmezés azonban aligha volna helyes, amely ez alatt csak általános irányelveket ért. A gazdaságpolitika részét képezik az általános célkitűzések mellett azok a legfontosabb eszközök, módszerek is, amelyek a célok megvalósítását biztosítják, tehát a gazdaságpolitikai célkitűzések megvalósításának mechanizmusa is.

Külön kérdés az, hogy ha történelmi szempontból vizsgáljuk egy vagy több ország gazdaságpolitikáját, ez ugyanolyan módszert követel-e, mint a jelenkori gazdaságpolitika vizsgálata. A jelenben a gazdaságpolitika helyességének, célszerűségének vizsgálata, ha nem akarunk a szubjektív véleménynyilvánítás hibájába esni (tehát, hogy tetszik-e vagy nem), objektíven leginkább úgy közelíthető meg, ha behatóan elemzésre kerülnek azok a gazdasági és politikai körülmények, amelyek között a gazdaságpolitika kialakult. A múlt gazdaságpolitikájának elemzésénél azonban ezen a támponton kívül még egy

másik is rendelkezésre áll (mégpedig sokkal szilárdabb támpont): a gazdasági fejlődés tényleges alakulásának története.

E megfontolások alapján tartom szubjektívnek az elemzés módszerét, vagyis azt, hogy a gazdaságpolitikai megnyilvánulásokkal, tehát a deklarált szándékokkal és a határozatokkal kapcsolatban hiányzik a határozatok születése időpontjában érvényes gazdasági és politikai helyzet elemzése és emellett a szerző lemond arról a másik lehetőségről is, hogy összehasonlítsa a régebben meghirdetett gazdaságpolitikát a ténylegesen bekövetkezett gazdasági folyamatokkal. Az ezer nehézség mellett, amivel a történésznek meg kell küzdenie, ez a lehetőség óriási előnyt nyújtana számára a múlt gazdaságpolitikájának bírálatánál azokkal szemben, akiknek a jelenkor gazdaságpolitikáját kell kialakítaniuk vagy bírálniuk. Az a körülmény viszont, hogy a szerző nem elemzi a gazdaságpolitikai elhatározások idején fennállott politikai és gazdasági helyzetet és lemond arról, hogy összevesse a gazdaságpolitikai célokat az események tényleges alakulásával képezi — véleményem szerint — a fő okát a nem mindig helytálló következtetéseknek.

II.

Nem kismértékben az említett módszerbeli problémák mutatkoznak meg az európai szocialista országok együttműködésével kapcsolatos következtetésekben. Ezek szerint ugyanis 1947-től kezdve lehetőség nyílt a gazdasági integráció módszeres kialakítására, Közép- és Kelet-Európa „integrált iparosításának” megvalósítására, amely a KGST-országok terveinek szoros összehangolásán alapult volna.* E megállapítás bizonyítására a szerző a cikkben nem is törekszik, pedig ez legalábbis erősen vitatható.

1948—49 körül kezdett kialakulni az európai népi demokratikus országokban a szocialista gazdálkodás rendszere. Ekkor tüzték napirendre a tervgazdálkodás megszervezését ebben az időben készültek az első tervek és erősen kérdéses, hogy amíg az országok még meg sem szervezték a tervgazdálkodást, nem rakták le a szocializmus alapjait, nem szereztek *saját* tapasztalatokat a szocialista tervgazdálkodásban, reális lett volna-e már a tervek szoros összehangolását, „integrált iparosítás” megvalósítását célul kitűzni, meg voltak-e ennek objektív előfeltételei? Ebből a szempontból objektív adottságnak kell tekinteni azt a tudást és tapasztalatot is, amelyet a széles értelemben vett gazdasági vezetőgárdának el kell sajátítania, amikor egy ország a szocialista tervgazdálkodás útjára lép. Ehhez kétségtelenül idő kellett, mégpedig nem is kevés, és talán nem sokat tévedünk, ha ezt legalább egy évtizedre becsüljük.

De arra a kérdésre, hogy megérett-e a helyzet az integrált iparosítás megvalósítására, még ennél is objektívebb alapon kell a választ keresni. Ehhez abból kell kiindulni, hogy megkövetelte-e már a gyorsabb integrációt a termelőerők fejlettségének állapota 1948—1949-ben. Erre aligha lehet egyértelműen nemmel válaszolni, de az egyértelmű igenlés ugyancsak vitatható. Az európai szocialista országok ebben az időben fejezték be a háborús károk helyreállítását és a következő években kezdték kialakítani új alapokon a szocialista bővített újratermelés hosszabb lejáratú terveit. Ez már kétségtelenül tartalmazott olyan elemeket, amelyek vonatkozásában a termelőerők fejlődése erősen túlnötte a kisebb országok szükségleteit, vagy legalábbis a fejlesztés összehangolása — mai szemmel nézve — rendkívül hasznos lett volna. Ilyen volt például a vaskohászat fejlesztése, amely az összes KGST-országban párhuzamosan történt, nem sok tekintettel az egyes országok gazdasági adottságaira, nyersanyagforrásaira. Annak ellenére azonban, hogy *egyes ágazatokban* a termelőerők fejlődése már a fejlesztés sokkal előrelátóbb összehangolását követelte volna meg, csak a következő évek, sőt mondhatni évtized

* 550. 1. és 552. 1.

érlelte meg azt a helyzetet, amelyben a termelőerők fejlődése már parancsolóan követelte meg a fejlesztés tervszerű összehangolását egy szorosabb integráció keretében. Ez különösen akkor vált nyilvánvalóvá, amikor több országban fokozatosan kimerültek a gazdaság extenzív fejlődésének meglevő lehetőségei és egyre élesebben merült fel, hogy a további fejlődést zömmel nem új kapacitások létesítésével, extenzív úton kell megvalósítani, hanem határozottabban kell napirendre tűzni az intenzívebb gazdasági fejlődés, a meglevő lehetőségek jobb kihasználásának követelményeit és ezzel összefüggésben azt, hogy a hatékonyság optimumát nemcsak nemzeti, hanem nemzetközi méretekben is keresni kell.

Ebből a szempontból érdemes volna behatóbb vizsgálat alá venni egyes fontos termelési ágakat. A villamosenergia-gazdálkodást például a háború előtt és még kb. egy évtizedig a háború után az jellemezte, hogy a távvezetékek általában csak a határokig vitték az áramot, és csak az 50-es években került napirendre a távvezetékek összekötése, egységes villamosenergia-hálózat kiépítése. A felszabadulást követő első évtizedben a gépiparban a fő probléma az országok egy részében — így az NDK-ban, Csehszlovákiában és részben Magyarországon is — a szabad gépipari kapacitások jobb kihasználása volt, míg a gazdaságilag kevésbé fejlett országokban, pl. Bulgáriában és Romániában a gépipar alapjainak lerakása állt előtérben. Ez nem azt jelenti, hogy a gépipar egyes ágazataiban nem lett volna célszerű már ebben az időszakban is a termelés és különösen a fejlesztés összehangolása, különösen azokban az ágakban, amelyeknél a gazdaságosság kulcskérdése a tömegtermelés, mint például a közlekedési eszközök gyártásánál. Mégis a gépiparban is a szorosabb termelési kapcsolatok kiépítése az ötvenes évek derekán vált időszerűvé. A termelőerők fejlettségi állapotának behatóbb vizsgálata, a termelési viszonyok fokozódó internacionalizálódása az, amit elsősorban vizsgálni kell annak eldöntéséhez, hogy megértek-e közös vagy összehangolt fejlesztési politika kialakításának előfeltételei egy integráció keretében. Emellett már korábban is megérhetnek olyan, az integrálódás irányába ható intézkedések, amelyek a piac oldaláról közelítve, az integrálódni kívánó országok piacainak egymás előtt történő fokozatos megnyitása útján, például vámunió vagy szabadkereskedelmi övezet létesítésével segítik elő az integráció létrejöttét, terelik az országok gazdasági egységeit a szorosabb együttműködés irányába. A termelőerők állapotának behatóbb vizsgálata a felvetett kérdésre előreláthatóan azt a választ adná, hogy a fejlesztés széleskörű összehangolásán nyugvó integráció előfeltételei nem a 40-es, hanem az 50-es évek végén értek meg. Nem tekinthető véletlennek, hogy a nyugat-európai országok integrációjára sem közvetlenül a háború után került sor, hanem csak jóval később, bár ezekben a termelőerők jóval fejlettebbek voltak. Ugyancsak nem véletlen az sem, hogy integrációjuk ott kezdődött, ahol a termelőerők fejlődése legkorábban követelte meg a termelési viszonyok internacionalizálódását: a vaskohászatban és az energetikában.

Az előző problémával összefüggő és szerintem erősen vitatható tézis az, amelyet a szerző úgy fogalmaz, hogy „A gazdasági integráció ezen elképzelései és tervei azonban nem bizonyultak hosszúéletűnek, s kialakulásuk után tragikusan hamar lekerültek a napirendről.”* (Vagyis még 1949-ben.) A cikk a továbbiakban is többször említi, hogy az integrációs terveket „elvetették”. Az integráció problémájával kapcsolatban még vissza kívánok térni arra, hogy valóban az integrációs tervek elvetéséről volt-e szó, vagy csak az integrációhoz való más oldalról történő közelítésről, mint ahogyan először felmerült. Az „integráció elvetésének” tézise azonban arra utal, mintha ez megakadályozta volna az előrehaladást az integráció irányába. A tények azonban azt mutatják, hogy az európai szocialista országok gazdasági együttműködése

* 552. l.

gyors ütemben fejlődött és ez nemcsak gazdasági fejlődésük egyik fontos tényezőjévé vált, hanem ez az időszak — minden fogyatékosága ellenére — az integráció előjátékának is tekinthető.

Az integráció felé vezető úton fontos — bár távolról sem egyetlen — jellemző, hogy a szorosabb együttműködésre törekvő országok külkereskedelmük milyen részét bonyolítják le egymással. A vizsgálat a cikkben azonban csak 1946-ig terjed.* 1946-ban az európai szocialista országok valóban külkereskedelmi forgalmuk kb. egyharmadát bonyolították egymással, azonban az 1950-es évek elején ez az arány már kb. 60⁰/₀-ot ért el és azóta nagyságrendileg ezen a szinten mozog (bár néhány országban történtek eltolódások). Nagyfokú átorientálódás következett tehát be a nemzetközi kapcsolatokban, s ez az orientáció tartós maradt és ma is egyik alapvető tényezője a KGST-országok gazdasági integrációjának. A KGST-ben részt vevő országok egymás számára biztosították a fejlődéshez legfontosabb nyersanyagokat. Ebben döntő szerepe volt a Szovjetuniónak, de a többi ország között is jelentősen nőtt a nyersanyagforgalom. A KGST-országok igen nagy, gyorsan növekvő és tartós piacot biztosítottak egymás termékei számára, s ez különösen fontos volt azoknak az országoknak — mint például Magyarországnak is —, amelyek nagymértékben szorulnak a feldolgozó ipari termékek és mezőgazdasági cikkek exportjára. Az együttműködés nagymértékben elősegítette a kevésbé fejlett országok gyors iparosítását, amelyet Bulgária, Románia és részben Magyarország és Lengyelország iparának eredményei tükröznek. Csak egyetérteni lehet a szerzővel abban, hogy az együttműködésben elkövetett gazdaságpolitikai hibák és tévedések fékeztek az egész gazdasági fejlődést. De legalább ugyanilyen hangsúlyt igényel ez az összefüggés pozitív értelemben is. A KGST-országok gazdasági együttműködése egyik alapvető tényezője volt mindazoknak a történelmi jelentőségű eredményeknek, amelyeket az európai szocialista országok az elmúlt két évtizedben kiváltak. A KGST-országok egymás közti külkereskedelmi forgalma 1950 és 1965 között évi átlagban több mint 11⁰/₀-kal nőtt, másfélszer gyorsabban, mint a tőkés világ külkereskedelme. Ennek is volt szerepe abban, hogy a KGST-országok nemzeti jövedelme ugyanebben az időszakban kétszer olyan gyors ütemben emelkedett, mint a kapitalista világnak.

Mindez távolról sem azt kívánja bizonyítani, hogy a gazdasági együttműködés területén minden a lehető legjobban alakult; erről még később lesz más összefüggésben is szó. A gazdasági fejlődés minden jel szerint lényegesen gyorsabb lett volna, ha valóban olyan integrációs folyamat indult volna meg — a tervek tudatos, kezdettől való egyeztetése, valamint az országok piacainak egymás előtt való megnyitása útján —, amelynek keretében összehangolásra kerül a KGST-országok gazdaságának fejlesztése a második világháborút követő időszakban. Kétségtelenül meggyorsíthatta volna a fejlődést a rendelkezésre álló erőforrások olyan optimális kihasználása, amelyben az optimum keresése nemcsak nemzeti keretben folyik, hanem a KGST-országok együttesének nagyobb térségében. Ebben az esetben valóban bekövetkezhetett volna az, amit a szerző a következőképpen jellemez**: „Ezek a tervek lehetőséget kínáltak a párhuzamos fejlesztésből eredő szükségszerű pazarlás elkerülésére, felvillantották annak reményét, hogy az integráció segítségével minden ország az adottságainak leginkább megfelelő gazdasági ágak fejlesztésére koncentrálja erőit, s ott — széles, több népgazdaságot átfogó piacokra építve — a kor legmagasabb gazdasági és technikai szintjére emelkedhessen.”

De világosan kell látni, hogy mindez csak akkor következhetett volna be, ha azt nem a már megérett helyzet, vagyis elsősorban a termelőerők fejlődése

* Az 549. lapon az 1946-ra vonatkozó magyar vonatkozású adatok tévesek. A KKM adatai szerint 1946-ban a Szovjetunió részesedése a magyar exportban 31,8, az importban 28,2 százalék volt, szemben a cikkben szereplő, az összeforgalomra vonatkozó 92 és az importra vonatkozó 70 százalékkal.

** 552. l.

váltja ki, hanem olyan előrelátás és egyúttal nemzetközi összefogás, ami ilyen módon megelőzte volna korát. A szerző ezt a következőképpen fejezi ki: „A tudatos, tervszerű fejlesztés politikája tehát anticipálhat, előre hozhat csak a fejlődés magasabb szintjén elérkező, de ugyanakkor spontánul felszínre kerülő és döntővé váló igényeket. Ha ezt nem ismernénk el, éppen a tervszerű gazdaság értelmét tagadnánk.” Tény, hogy ez az anticipálás nem következett be és nehéz, sőt Berend szavaival élve történelmietlen volna azt meghatározni, hogy ebben az esetben milyen lett volna a fejlődés. Amit mégis e helyütt hangsúlyozni akarok: mindezek ellenére kétségtelen, hogy az 1949-et követő periódus fő jellemzője nem a cikk által hangsúlyozott integrációs tervek „elvetése”, hanem az együttműködés nagyarányú kiszélesedése és az integráció folyamatának előkészítése a KGST-országok között.

III.

A szerző által alkalmazott módszerrel függ össze az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején bekövetkezett változások értékelése is. „Ekkor (vagyis 1957-től — Sz. J.) a KGST történetének rendkívül dinamikus szakasza nyílt meg”^{***} és ezt azzal bizonyítja, hogy 6 év alatt 9 KGST ülészakra került sor. Az 1962-ben hozott határozatokkal kapcsolatban azt állítja,^{***} hogy „Évtizedünk elejére tehát Közép- és Kelet-Európa országainak gazdaságpolitikájában váratlanul gyors ütemű előrehaladás következett be az integráció irányában”. Ez a felfogás részben összefügg az integrációnak azzal a koncepciójával, amelyet a cikk képvisel és amelyre később térek rá. E helyütt azonban arra kívánok rámutatni, hogy a 60-as évek elején — minden KGST ülészak és határozat ellenére — az együttműködés egyes vonatkozásaiban, így például a kölcsönös külkereskedelmi forgalom alakulásában lassúbbodás következett be. Az integráció fejlődése szempontjából ugyanakkor valóban igen érdekes és mozgalmas periódus ez, mert több olyan lépés is történt, amelyek közvetlenül az integráció megvalósítására irányultak és amelyek közül egyesek már azóta bizonyos eredményre is vezettek. Ilyenek a tervkoordináció rendszerének kiépítése, egyes ágazatokban a termelés szakosításának megkezdése, néhány közös intézmény szervezése, mint például az Egyesített Energiarendszer, a Közös Vagonpark, Csapágyipari Szervezet stb. Hogy mégis ebben a periódusban miért érvényesültek erősen az együttműködést fékező tényezők, annak okait és összefüggéseit itt nincs mód részletesen elemezni. Ezek részben az európai szocialista országok gazdasági fejlődésében bekövetkezett bizonyos ütemcsökkenéssel, az extenzív fejlesztési irány helyett az intenzív fejlesztés előtérbe kerülésével függnek össze, de azzal is, hogy az együttműködés módszerei ebben az időszakban lassan fejlődtek és már több olyan tényező kezdte éreztetni fékező hatását, amelyek világosan csak napjainkban kerültek felszínre. Összefüggnek ezek azokkal a jelenségekkel is, amelyeket az utóbbi években az országok belső gazdasági irányítási rendszereinek mélyreható elemzése és bírálata tárt fel. (A piac jelentőségének elhanyagolása, a kellő gazdasági ösztönzés hiánya az együttműködésben, a túlzott centralizáció és állami beavatkozás stb.). Az 50-es évek végén kezdődő periódus elemzésénél tehát — bár ellenkező előjellel — az alkalmazott módszer ismét helytelen következtetésekre vezet. A cikk ezt a periódust az erről szóló határozatok alapján az integráció erőteljes fejlődésének szakaszaként tünteti fel, holott — bizonyos, az integrációs folyamatok elősegítő intézkedések ellenére — ebben az időpontban bontakoztak ki világosabban az együttműködés fejlődését fékező tényezők és lassúbbodás következett be a KGST-országok gazdasági

* 553. l.

** 562. l.

*** 564. l.

együttműködésében. Éppen ez a lassúbbodás érlelte meg azokat a kérdéseket az integráció új útjának kialakításával kapcsolatban, amelyek napjainkban kerülnek napirendre.

Még egy példa arra, hogy mennyire megtévesztő, ha a törekvéseket összetévesztjük a tényleges gazdaságpolitikával. A cikk szerint* a finanszírozási önellátás szemlélete a szovjethatalom első évtizedére egyáltalán nem volt jellemző. Ezzel szemben a valóság az, hogy a szovjethatalom sehonnán sem kapott kölcsönöket fennállásának első évtizedében. A cikk szerint viszont a többi európai szocialista országban 1947 ősztől úgyszólván áthághatatlan elvitézissé merevedett a finanszírozási önellátás szemlélete. Ténylegesen azonban ebben az időszakban a Szovjetunió — összesen 10 milliárd rubelt meghaladó értékben — egész sor szocialista országnak nyújtott hiteleket, sőt konkrét objektumokkal összefüggésben hitelezésre került sor a többi ország között is.

Az az igény, hogy a régebbi évek gazdaságpolitikai elhatározásait nem összefüggéseiből kiragadva, hanem az akkori történelmi helyzetbe beágyazva kell vizsgálni, teljes mértékben érvényes a kérdés politikai összefüggései tekintetében is. Ez vonatkozik a KGST megalakulásának körülményeire is. A szerző a KGST létrehozásának egyik alapvető okát a „jugoszláv ügyben” látja. A KGST létrejöttében azonban nem ennek volt döntő szerepe. Nem akarom kizárni annak lehetőségét, hogy a jugoszláv ügy is befolyásolhatta a helyzet értékelését és a teendő lépések kialakítását. 1949-ben azonban jelentősen nőtt a harmadik világháború veszélye. Ez kétségtelenül szerepet játszott a KGST-országok politikai tömörülésében és ez volt egyik tényezője annak, ami a KGST-ben részt vevő országokat gazdasági tömörülésre is készítette.** Lehetséges, hogy a háborús veszélyt túl is értékelték, de ennek bizonyítása nyilván további kutatásokat igényelne. Kétségtelen azonban, hogy a nyugati országoknak az Egyesült Államok befolyására kialakított gazdaságpolitikája a szocialista országokkal szemben ugyancsak ésszerűvé tette a KGST létrehozását. A KGST létrejöttének legjelentősebb tényezője azonban mégis az, hogy a 40-es évek végén alakult ki a szocialista világrendszer. Ez volt ennek az időszaknak legnagyobb történelmi eseménye. Kézenfekvő volt, hogy a szocialista világrendszerhez tartozó országok szövetségbe lépnek egymással gazdasági téren és megalkotják ennek szervezeti kereteit is.

A történésznek kényes feladata a múlt gazdasági politikájának értékelése. Nyilvánvaló, hogy az értékelés egyik mércéje a jelenleg vallott gazdaságpolitikai nézetek rendszere, és ezért természetes, hogy ma, a felgyülemlett tapasztalatok birtokában, másképp ítéljük meg a korábbi évek gazdaságpolitikáját, mint kialakulásuk idején. De a mai mércéhez történő hasonlítás mellett nem lehet figyelmen kívül hagyni azokat a körülményeket, azt az egész történelmi helyzetet, amelyben a korábbi gazdaságpolitika kialakult. A cikk több olyan megállapítást tartalmaz, ahol ez utóbbi összefüggés keresése háttérbe szorult. Ezt mutatja például az az értékelés, amely egyszerűen dogmatikus felfogásnak nevezi, hogy a háború után a szocializmus útjára térő országok „a szovjet gazdaságfejlesztési utat és módszereket tekintették a szocialista fejlődés egyetlen és örök érvényű modelljének”*** Alapjában a szerzőnek igaza van, ha azt akarja ezzel hangsúlyozni, hogy *mechanikusan* vettük át a szovjet gazdasági irányítás rendszerét. De ez csak a kérdés egyik oldala. A másik oldala az, hogy akkor a világon másutt még nem volt tervgazdálkodás, csak a Szovjetunióban, ahol az igen nagy eredményekre vezetett és ezért érthető, hogy a szovjet módszerek kerültek átvételre. *Az, hogy mechanikusan*

* 559. l.

** A cikk többször használja a „dunavölgyi országok” kifejezést, de ez a kérdés tárgyalása szempontjából nem látszik szerencsésnek. Az integráció nem földrajzi, hanem politikai alapon jött létre és nem is kétséges, hogy a szerző az európai szocialista országok integrációjára gondol. Az általa használt kifejezés azonban kizárná a Szovjetuniót, Lengyelországot és az NDK-t, viszont ide értené például Ausztriát.

*** 550. l.

vettük őket át, elkerülhető lett volna; a szovjet tervezési módszerek átvétele — aligha.

Hasonlóképpen legalábbis félreérthető az a megállapítás is,* hogy a kötelező utasításokra alapozott gazdaságirányítási rendszer a szocialista országok között olyan nemzetközi mechanizmust hozott létre, amely „határozottan akadályozta az egyes népgazdaságok integrált, összekapcsolt fejlesztését”. Ha ez így lett volna, akkor a szocialista országok gazdasági együttműködése nem fejlődött volna és nem válhatott volna egész előrehaladásunk, a szocializmus építésének egyik alapvető tényezőjévé. A kérdés ebben a vonatkozásban is bonyolultabb annál, mintsem hogy egyetlen mondattal el lehetne intézni. Jelentős fejlődés következett be az összes szocialista országokban a kötelező tervutasításokra alapozott és centralizált gazdaságirányítási rendszer alapján is — belsőleg és a nemzetközi együttműködésben egyaránt. Ma már világosabbak azonban ennek fogyatékosai is, és így már a legtöbb országban megérett az irányítás rendszerének reformja, és ezzel összefüggésben a nemzetközi együttműködés reformja is. Kétségtelen, hogy a belső mechanizmus-hoz hasonlóan a szocialista országok nemzetközi együttműködésének mechanizmusa is tartalmaz olyan fékező tényezőket, amelyek nélkül az együttműködés lényegesen gyorsabban fejlődhetett volna.

IV.

Különösen fontosnak tartom a Szovjetunió szerepének helyes értékelését az európai szocialista országok gazdasági életében és gazdasági együttműködésükben. A cikk — véleményem szerint — aláértékeli a Szovjetunió szerepét, sőt néhány helyen negatív értékelést tartalmaz. Azt hiszem, hogy nagyon részletes bizonyítást nem igényel a Szovjetunió pozitív szerepe az európai szocialista országok gazdasági fejlődésében még akkor is, ha a kapcsolatokban akadtak fékező tényezők is. Már a háborús károk említése kapcsán** a szerző figyelmen kívül hagyja azt a segítséget, amit a Szovjetunió — amely pedig elsősorban viselte a háború terheit — nyújtott az újjáépítésben a háború-sújtotta európai szocialista országoknak. Lényegében a Szovjetuniót — akkori vezetőjét, Sztálint — teszi felelőssé azért, hogy a gazdasági integrációnak a szerző által helyesnek vélt elképzelései 1949-ben „tragikusan” lekerültek a napirendről, és ezzel a Szovjetunió fékezte volna le a szocialista országok gazdasági integrációját.

Az említett megjegyzések összességükben könnyen kelthetik az olvasóban azt a benyomást, mintha a Szovjetunió alapján negatív, fékező szerepet játszott volna a szocialista országok együttműködésében. Ezzel szemben a Szovjetunió biztosította a KGST-országok nyersanyag-szükségletének döntő részét és ez egyik szilárd alapja volt a KGST-országok biztos, kiegyensúlyozott gazdasági fejlődésének az elmúlt két évtizedben. Óriási szerepet játszott — különösen az energiaforrásokban szegényebb országok, mint pl. Magyarország esetében is — az energiaprobléma megoldásában. A Szovjetunió hatalmas felvevő piacnak bizonyult a KGST-országok ipari és mezőgazdasági termékeinek egész skálája tekintetében, szovjet megrendelések váltak egész gyárak, sőt iparágak fejlesztésének bázisává. Ezért a Szovjetunióval való gazdasági kapcsolatok a felvevő piac oldaláról nézve is legszilárdabb támpontját jelentették annak az iparosításnak, amely nélkül lényegesen nehezebb körülmények között mehetett volna végbe a KGST-országokban. Ha mindehhez hozzávesszük a Szovjetunió által szállított ipari berendezések, az általa nyújtott technikai segítség és hitelek jelentőségét, akkor kibontakozik a Szovjetunióval történő együttműködés hatalmas szerepe a KGST-országok háború

* 553. 1.

** 548. 1.

utáni gazdasági fejlődésében. Mindehhez hozzátartozik, hogy e kapcsolatok hosszú lejáratú államközi megállapodások keretében fejlődtek, tehát sokkal nagyobb biztonság mellett, mint a gazdasági kapcsolatok a nem szocialista országokkal. Kétségtelen, hogy e kapcsolatokban, különösen az első időszakban, a mennyiségi szemlélet dominált és például a magyar szállításokkal szemben mutatkozó igényeknél is háttérbe szorultak a minőségi, a műszaki színvonallal összefüggő követelmények. Ez talán túlságosan nagy biztonságot és kényelmet is jelentett a KGST-országok iparának és csökkentette az igényt a technikai fejlődés iránt. Azonban rögtön megjegyezhetjük, hogy ennek a periódusnak vége és a Szovjetunió részéről mutatkozó nagy mennyiségi igények mellett egyre határozottabban jelenik meg a magas technikai színvonal követelménye is. Megjegyzendő, hogy az európai szocialista országok gazdasági kapcsolatai — éppen az említett körülmények következtében — leggyorsabban a Szovjetunióval fejlődtek. Ez a gyors fejlődés kétségtelenül bizonyos értelemben csökkentette azt a nyomást, amely a többi KGST-ország egymás közti kapcsolatainak fejlesztésére és ezen országok között kialakítandó többoldalú együttműködésre irányult.

Az autarkiaira vonatkozó érdekes fejezet kapcsán néhány fogalom használatához szeretnék hozzászólni. A szerző autarchikus törekvésekkel kapcsolja össze, hogy az európai szocialista országok gazdasága nyílt gazdasággá fejlődött.* A nyílt gazdaságot azonosítja az országok kiszolgáltatottságával és ennek ellenpárjaként említi az integrációt. Magyarország azonban nyílt gazdaság — nagymértékben ráutalva a nemzetközi együttműködésre — akkor is, ha nem táplál autarchikus törekvéseket és akkor is, ha részt vesz az integrációban. A gazdaság nyílt jellege független az autarkiától. Az összefüggés legfeljebb az, hogy nyílt gazdaság — amely tehát erősen szorul rá külföldi nyersanyagforrásokra és külföldi piacokra — még kevésbé tud autarkiaira berendezkedni, mint a természeti kincsekben gazdag és jelentős belső piaccal rendelkező nagyhatalmak.

Az autarkiaival kapcsolatosan el kell választani annak kétféle megnyilvánulását: az egyik az az autarkias törekvés, amely az egyes országokban érvényesült és arra irányult, hogy lehetőleg az ipar (sőt a mezőgazdaság) minden ága minden országban egyöntetűen, a természeti és gazdasági adottságoktól függetlenül fejlődjen. Ez azonban nem az iparosítás következménye volt, hanem az iparosításnak az a *módja*, ahogyan ez több országban, és így Magyarországon is elsősorban 1949 és 1953 között érvényesült. Ez kétségtelenül a hatékonyság csökkenésére, az erőforrások jelentős pazarlására vezetett. Háttérbe szorultak a termelés minőségi, a technikai fejlődéssel összefüggő tényezői, a technikai forradalom szempontjai. Ezért Berend fejtegetései azzal kapcsolatban, hogy mindez milyen nagymértékben fékezte az előrehaladást, csak helyeselhetők.

Emellett azonban létezik egy másik autarkias törekvés is. Eszerint a KGST-országok együttműködésének célja, hogy minden, vagy minden lényeges termékben fedezzék egymás szükségleteit és függetlenné váljanak a világ többi részétől. E felfogás a KGST megalakulása idején és az 50-es évek elején volt nagyon erős, amikor érvényesült a Marshall-terv hatása, a szocialista országokkal szemben bevezették az embargót, amikor igen jelentősnek értékelték a háborús veszélyt és a hidegháború tetőpontján volt. Később ez a felfogás fokozatosan halványodott, de még ma is él. Ezért célszerű tisztázni, hogy az integrálódás folyamatánál a hangsúly a világ többi részétől, különösen a tőkésországoktól való függetlenség megteremtésén és ily módon nagyfokú, a világ többi részétől való elszigeteltségen, „egy KGST értelemben vett” autarkian van-e — vagy pedig a KGST-országok gazdasági együttműködésének fejlődése, integrációja együtt járhat a világ többi részével való gazdasági

* 560. 1.

kapcsolatok fejlesztésével. A két alternatíva közül külpolitikánknak és gazdaságpolitikánknak egyaránt az utóbbi felel meg. A „KGST értelemben vett autarkia” nemcsak a két rendszer békés együttélésének elvével ellentétes, hanem azt eredményezné, hogy a szocialista országok a világ más részeivel kialakított ésszerű munkamegosztás helyett csak óriási áldozatok árán biztosíthatnák önellátásukat. A világ többi részével, tehát az integrációban részt nem vevő szocialista országokkal, a fejlődő és a fejlett tőkésországokkal való kapcsolatok növekedése nem teszi feleslegessé az európai szocialista országok integrációját, sőt pozícióikat sokkal szilárdabbá teheti például a Nyugat-Európában kialakult tőkés integráció országaival való gazdasági kapcsolatokban.

Az autarkióval kapcsolatos fejtegetések azonban összekeverednek egy másik problémával, amely a cikkben nem szerepel és amelyet legcélszerűbb néven nevezni: a protekcionizmussal. Ennek megvilágítása azért is fontos, mert helyes megközelítése az integráció továbbfejlesztésének is egyik kulcskérdése. A KGST-országok külkereskedelmében a felszabadulás után továbbra is — csak úgy, mint a háború előtt — számos burkolt protekcionista vonás élt. A gazdaságpolitika és a gazdasági mechanizmus különböző eszközei bizonyos védelmet nyújtottak az egész külvilággal szemben, különösen a hazai ipar fejlődése érdekében. Ez teljesen érthető volt a fejlődés adott szakaszában. Hozzá kell tenni, hogy a tervgazdálkodás kiépítésének első szakaszával együtt járó centralizáció még növelte is ezt a protekcionizmust. A kétoldalú klíringmegállapodások — amelyek fontos tényezői voltak a háborút követő időszakban a gazdasági fejlődésnek, a szocialista országok közötti kapcsolatok erőteljes fellendülésének — ugyancsak a protekcionista politika eszközei voltak. A protekcionizmus a fejlődés adott szakaszában aligha lett volna elkerülhető, sőt a háborút követő gazdasági fejlődés egyik fontos tényezője volt. A termelőerők fejlődésével együtt azonban szükség lett volna, és szükség van ma is a protekcionizmus rendszerének átértékelésére és átalakítására. Arra a mai adottságok mellett sincs lehetőség, hogy a protekcionizmus teljesen megszűnjön. Átalakítani azonban úgy kell, hogy a protekcionizmus az integrálódó országok együttes körét védje, például aktív, hatásos és összehangolt vámpolitika révén. Ez felel meg annak a koncepciónak — erre még később utalok —, amely összekapcsolná a tervgazdálkodást, illetőleg a tervek egyeztetését a piaci kapcsolatok szélesítésével, a KGST-országok piacának egymás előtt történő fokozatos megnyitásával.

V.

Érinteni szeretném az integráció fogalmával és a gazdasági együttműködés fejlesztésének útjaival kapcsolatos kérdések körét. Berend cikke nem határozza meg, hogy mit ért integráció alatt és ez különböző problémákra vezet. Előre bocsátom, hogy ezt nem kritikailag élelem, mert az integráció meghatározása inkább a kérdéssel közvetlenül foglalkozó közgazdászokra vár, mint a gazdaságtörténészekre. A gazdasági integráció olyan folyamat, amely ma a világ sok szférájában lezajlik, a többi között az európai szocialista országok régiójában is. Egy alkalmas meghatározás (magam sem tudnék e helyütt vállalkozni, hogy arra javaslatot tegyek) közelebb vihet viszont annak megállapításához, hogy ez a folyamat mikor éri el azt a pontot, amely valóban az integrálódás kezdetét jelenti és amely előtt helyesebb — általánosabb formában — a nemzetközi együttműködés fejlődéséről beszélni, mint integrációról. E bizonyos ponton túl azonban az együttműködő országok gazdasága olyan mértékben fonódik össze, hogy már nem egymástól függetlenül fejlődő gazdaságokról és azoknak a nemzetközi együttműködés keretében való bizonyos összekapcsolódásáról van szó, hanem a gazdasági fejlődés olyan szorosabb kölcsönhatásának kialakulásáról, amelyben az újratermelés bővülése — egyre szélesebb körben — nemcsak egy-egy nemzetgazdaság lehetőségeire, hanem az integrációban részt vevő országok együttes lehetőségeire épül.

Az integráció túlságosan széles értelmezése azonban azzal a veszéllyel jár, hogy ha nem is a külkereskedelemnek, de a szélesebb értelemben vett gazdasági együttműködésnek feltétlenül szinonimájává válik, ha meg sem kíséreljük a két fogalmat elhatárolni egymástól és nem igyekszünk az előbb említett kritikus pontot megkeresni. Több okmányból kiderül, hogy a KGST-országok által közösen kitűzött cél — a kezdetben felmerült elképzelések ellenére — az 50-es években nem az integráció megvalósítása, hanem együttműködésük új elvi alapokra való helyezése volt, a politikai szövetség és a szocialista tervgazdálkodás alapján. Ezek az új elvi alapok alkalmasnak bizonyultak arra, hogy hozzájáruljanak az együttműködés fellendítéséhez és ez — az európai szocialista országok termelőerőinek gyors fejlődésével együtt — afelé vezetett, hogy az 50-es évek végén és évtizedünk elején az integráció megvalósítása nagyon is reális szükségletté vált. Jelenleg valóban egyre nő az ellentmondás a termelőerők fejlődése és az integrálódás lassú előrehaladása között. Ennek feloldása az integráció megvalósítása útján ma az európai szocialista országok elsőrendű politikai és gazdasági feladatává vált.

Annak ellenére azonban, hogy rendkívül időszerű volna az integráció fogalmának tisztázása, a fő problémát nem a definíció hiánya okozza, hanem az, hogy rendkívül különböző elképzelések láttak napvilágot és élnek ma is a tekintetben, hogy mi legyen az integrálódás fő útja. Ebben az alapvető kérdésben nem tudom elfogadni Berend koncepcióját. Ez a cikkben nincs ugyan teljes összefüggésben kifejtve, nem is mindenütt egyformán jelenik meg, de a cikk sok megállapítása (az 565. és 566. oldalon szereplő néhány utalás kivételével) mögött az a koncepció húzódik meg, hogy az európai szocialista országok integrációjának útja a tervek szoros egyeztetése. Ez derül ki abból a negatív állásfoglalásból, amellyel a szerző a KGST-országok együttműködésének első szakaszát jellemzi, amikor a figyelem a külkereskedelmi kapcsolatokra összpontosult és ezt az irányvonalat azonosítja a tervek és kapacitások szoros egyeztetésére épülő integráció tragikus módon történő elvetésével. Ugyanez a felfogás derül ki azokból a rendkívül pozitív értékelést tükröző megjegyzésekből, amelyeket a szerző az 1962-ben hozott határozatokhoz fűz. E határozatokhoz vezető folyamat *betetőzéseként* említi a „közös, egységes tervhivatal” felállításának gondolatát.*

Az elmúlt évek tapasztalatai bebizonyították, hogy az integráció ilyen felfogása nemcsak egyoldalú, hanem meg sem valósítható. Meg kívánom jegyezni, hogy ez az egyoldalú szemlélet 5—6 évvel ezelőtt elég általános volt és e sorok írója is ilyen értelemben vett egyoldalú nézeteket vallott. Ez az egyoldalú közelítés az integráció problémáihoz azonban irreális volt egyrészt azért, mert nem vette kellően figyelembe, hogy a történelem nem egy egységes politikai és gazdasági unió, új, politikai és gazdasági szempontból teljesen integrált egység létrehozását tűzte napirendre, hanem önálló országoknak a korábbinál szorosabb gazdasági együttműködését. Nem vette kellően figyelembe, hogy az országok közötti kapcsolatok zömmel árukapcsolatok és igen hosszú ideig azok is maradnak, habár egyes területeken megkezdődött — különösen ott, ahol a termelőerők fejlődése ezt parancsolóan megkövetelte — a termelési kapcsolatok kialakulása. A „közös tervezés” koncepciója ellentétben állt volna az országok önállóságával, vagy legalábbis ez olyan kifejezés, amely nem tisztázta, hogy az országok önállósága milyen mértékben marad meg a tervezést illetően. A „közös tervezés” problémájával azért nem célszerű azonban részletesen foglalkozni, mert az sohasem képezte a KGST-országok közösen elfogadott célkitűzését.** Az a koncepció azonban, hogy a KGST-or-

* 564. l.

** *Megjegyzés:* Az 562. lapon téves, hogy *közös tervezés* kifejlesztésére állapodtak meg az országok 1954-ben. Ugyanitt téves a *közös* alumínium és vegyi vállalatok létesítése Romániával és Csehszlovákiával. Itt kooperációra került sor, amelyben új üzemek létesítéséhez segítséget nyújtottunk műszaki tanácsadással és berendezések szállításával.

szágok közötti gazdasági együttműködés fejlesztésének, az integrálódási folyamat meggyorsításának egyetlen fő útja van, mégpedig a tervek szorosabb és átfogó egyeztetése, valóban uralkodó nézet volt az 50-es évek végén és a 60-as évek elején. Az azóta eltelt évek tapasztalatai azonban egy sor olyan új gondolatot érleltek meg, amelyek tükrében ma már az együttműködés ilyen koncepciója nem tartható fenn.

Ebben a tényezők két csoportja játszott közre. Az egyik abból a folyamatból származott, amely a KGST-országokban a gazdasági irányítás reformjához vezetett. Nyilvánvalóvá vált, hogy az az eszmeáramlat, amely a gazdasági irányítási rendszer reformját napirendre tűzte és amely hazánkban is az ez évben bevezetett reformhoz vezetett, nem maradhatott hatástalanul a nemzetközi együttműködés eszmevilágára sem.

A nemzetközi együttműködés eddigi rendszerének reformját megkövetelő tényezők másik csoportja magában a nemzetközi együttműködésben szerzett tapasztalatokból származott, de kísértetiesen hasonlít azokra a tényezőkre, amelyek a belső mechanizmus reformját is kiváltották. Ilyen tapasztalatok voltak például, hogy a KGST-országok együttműködésében is háttérbe szorultak a piaci és értékkategóriák, csökkent vagy sokszor meg sem volt a gazdálkodó egységek önállósága és érdekeltisége az együttműködés fejlesztésében, a nemzetközi együttműködés rendszere is túlzottan centralizáltnak és bonyolultnak bizonyult. Ezért megérett annak szükségessége is, hogy bizonyos reformra kerüljön sor a KGST-országok gazdasági együttműködésében. Ennek részleteit illetően sok vita van még hátra, amelyet az együttműködésben részt vevő országok között kell lefolytatni.

A KGST-országok szorosabb együttműködését, az integrálódás folyamatának meggyorsítását csak az szolgálhatja, ha a kitűzött célt két oldalról, párhuzamosan közelítjük meg. Az egyik a tervek összehangolása, vagy pontosabban már a tervek alapjául szolgáló gazdaságpolitikai elképzelések bizonyos fokú egyeztetése, mindenekelőtt a gazdaságpolitika azon kérdését illetően, amelyek több országot kölcsönösen érdekelnek, vagy bármilyen formában érintik a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat.

De — és ez az eltérés lényege — ez csak az egyik út lehet. Ezzel párhuzamosan előre kell haladni a másik úton, a piaci kapcsolatok kiépítésében, a KGST-országok belső piacának egymás előtt történő fokozatos megnyitása útján is. Ehhez az integrálódás keretében olyan szabályozott nemzetközi piaci mechanizmust kell kialakítani, amely feltételezi a kereskedelmi megállapodások rendszerének, az ármechanizmusnak, a monetáris rendszernek a reformját, a bank- és hitelrendszer továbbfejlesztését, valamint közvetlen kapcsolatokat a KGST-országok termelő és felhasználó egységei között és ezek gazdasági érdekeltiségének megteremtését a nemzetközi együttműködésben. A gazdasági kapcsolatokban az eddiginél sokszorta nagyobb szerepet kell kapniuk a gazdálkodó egységeknek és az eddig központilag, adminisztratív módon eldöntött kérdések zömének az egyes vállalatok és egyéb gazdálkodó egységek között kialakuló közvetlen gazdasági kapcsolatok útján kell megoldódnia. Az államok feladata az említett vonatkozásban elsősorban a gazdaságpolitikai problémák megoldása, de nem közvetlen adminisztratív beavatkozással, hanem olyan gazdasági feltételek, olyan gazdasági környezet megteremtésével, amely a leghatékonyabban segíti elő a nemzetközi együttműködést és ebben az irányban ösztönzi a vállalatok tevékenységét. Az államok e tekintetben részben önállóan járhatnak el, de egész sor problémánál célszerű, egyeseknél pedig elengedhetetlen megvalósítani a gazdaságpolitika harmonizálását, hogy a piaci kapcsolatok valóban *szabályozott* piac keretében fejlődjenek, az tehát, hogy a piaci kapcsolatok az államok között összehangolt célok és részben harmonizált szabályozás mellett fejlődjenek. Ha az idősebb követelményektől való lemaradásról beszélhetünk, az ma elsősorban erre a második körre, a piaci kapcsolatok körére érvényes és ezért az integ-

rációban való előrehaladás kulcsa a gyorsabb ütemű előrehaladás ezen a téren.

A szemléletbeli különbség a gazdasági integráció útjának kérdésében részben visszavezet a KGST-országok együttműködésének első szakaszának értékeléséhez, amelyben a fő hangsúlyt a külkereskedelmi kapcsolatok fejlesztésére helyezték. A külkereskedelmi kapcsolatok előtérbe helyezésének negatív értékelése a cikkben részben az árukapcsolatok jelentőségének és szerepének alábecsüléséből adódik. Emellett azonban szűken is értelmezi a külkereskedelmet. A külkereskedelemben — és különösen napjainkban — nem lehet csak az országban felesleges áruk eladását és a hiányt képező áruk beszerzését látni. A külkereskedelem fogalma világszerte szélesedik és az áruk egyszerű cseréjén túl egyre szélesebb körben közvetít technikai tapasztalatokat és műszaki eredményeket; a külkereskedelem a nemzetközi munkamegosztásnak, a szakosításnak és kooperációnak is közvetítője, nem kis mértékben hordozója, vagy ha tetszik, megjelenési formája. Az elmúlt két évtizedben a KGST-országok között igen sok olyan egyezmény jött létre, amely a tervek összehangolásából indult ki, jelentős termelési kooperációt takar, de végül is külkereskedelmi szállítások formáját ölti.

Az elmondottakat figyelembe véve olyan benyomás is keletkezhet az olvasóban, mintha e vitacikk célja Berend cikkével szemben annak alátámasztása lenne, hogy a KGST-országok együttműködése az elmúlt két évtizedben a lehető legjobban fejlődött. Erről azonban szó sincs. A kérdés, amelyet meg kell válaszolni az: igaz-e, hogy 1949-ben az integráció „elvetése” és a külkereskedelmi kapcsolatok előtérbe állítása kizárólag a Szovjetunió akkori vezetésének politikailag motivált döntése eredményeképpen jött létre, vagy indokolt és reális volt-e az első időben a KGST-országok együttműködésének fejlesztését a külkereskedelem oldaláról megközelíteni. Másképpen fogalmazva: az integráció említett két útja közül csak az első úton, a tervek egyeztetése útján kellett volna előrehaladni és csak a tervek szorosabb egyeztetését kell ma is az integráció fejlesztésében előtérbe állítani?

Mai szemmel, két évtized tapasztalatával mögöttünk természetesen könnyebb e kérdésekre válaszolni. Az elmúlt két évtized tapasztalatai arra engednek következtetni, hogy valószínűleg a párhuzamos előrehaladás lett volna a legeredményesebb az integráció kettős útján: egyrészt a fejlesztési és tervelképzelések összehangolása, másrészt a külkereskedelmi kapcsolatok fejlesztése a KGST-országok piacainak egymás előtt való fokozatos megnyitása, a KGST-országok szabályozott piacának, s e piac megvalósulásához szükséges kereskedelmi és pénzügyi előfeltételek megteremtésének útján. Hogy ez nem így következett be, annak több oka van. Nem kétséges, hogy közrejátszottak politikai, részben a szerző által is említett tényezők. Szerepet játszott az, hogy a tervgazdálkodást folytató szocialista országok együttműködésére semmiféle tapasztalat nem állott rendelkezésre a szocialista világrendszer kialakulása idején. Szerepet játszott mindemellett az — és a szerző erre helyesen utal —, hogy a gazdasági irányításnak az európai szocialista országokban kialakult és a Szovjetunióéhoz igazodó erősen centralizált rendszere nagymértékben meghatározta az együttműködés rendszerének alakulását, illetve annak sematikus átvitele a gazdasági együttműködés szféráiba, pozitívumai mellett, jelentős fékező tényezőkkel is terhelte a gazdasági kapcsolatokat.

Az elsősorban kétoldalú külkereskedelmi kapcsolatok, hosszú lejáratú megállapodások keretében fejlődő együttműködés a háború utáni időszakban fontos szerepet játszott a KGST-országok kezdeti gyors gazdasági fejlődésében. A fejlődés magasabb fokán azonban egyre inkább mutatkoztak az együttműködés kialakult rendszeréből, valamint a belső irányítás túlzottan centralizált és főleg a tervutasításokra támaszkodó mechanizmusából adódó fékező tényezők, és a KGST-országok gazdaságának fejlődése az együttműködés ma-

gasabb színvonalú, fokozódóan multilaterális, a gyorsabb integráció felé mutató módszereit követelte meg.

Mindehhez hozzájárul, hogy a szocialista országok nemzetközi gazdasági együttműködésének elmélete is rendkívül elmaradott. A tervgazdálkodás elmélete a Szovjetunió évtizedes tapasztalatai alapján fejlődésnek indult; az együttműködés elmélete azonban akkor, amikor az együttműködés megkezdődött, még tapasztalatokra nem építhetett és — be kell vallani — még a tapasztalatok alapján is lassan fejlődött. Nem töltötte be azt a szerepét, hogy utat mutasson a gyakorlatnak és ezért a gazdaságpolitika előbb járt, mint az elmélet. Ez kétségtelenül hozzájárult a gazdaságpolitikában elkövetett hibákhoz, mégis rendkívül túlzottnak, egyoldalúnak tartom azt az értékelést, amellyel a szerző a KGST-országok gazdaságpolitikáját e téren jellemzi.* „Bár az említett két periódusban az integrációval kapcsolatos politika gyökeresen ellentétes jelleget öltött, ellentétes célokat fogalmazott meg, sajátos módon, más és más hatásokkal és formákban, de egyaránt akadályozta az egészséges, fokozatos előrehaladást”. *Minden KGST-ország az egész tárgyalt időszakra vonatkozó gazdaságpolitikájának ilyen általános és súlyos elítélése — tehát, hogy „akadályozta” az előrehaladást — ellentétben áll az európai szocialista országoknak a gazdasági építésben és a nemzetközi együttműködésben elért sikereivel. Nem kétséges, hogy az integráció követelményeit korábban felismerő gazdaságpolitika nagyobb eredményekre vezethetett volna, különösen, ha ez az összes KGST-országokban érvényesül. De a „volna” szemlélet nem helyettesítheti a gazdaságpolitikának a tényleges eredmények és fogyatékoságok tükrében történő reális értékelését és kritikáját.*

Hozzászólásom befejezésekképpen még egyszer szeretném üdvözölni azt a törekvést, hogy folyik a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés történetének feldolgozása. Ez elvezethet a gazdasági együttműködés fejlődésének mélyebb elemzéséhez, az összes, ebből a szempontból számításba jövő tények és összefüggések feltárásához. De az együttműködés fejlődése ma elkerülhetlenné tette a történelem következő fejezetének megírását is, annak kialakítását, hogy az elmúlt 20 év hazai és nemzetközi tapasztalata és az európai szocialista országok jelenlegi helyzete milyen következtetések levonását követelik meg a gazdasági együttműködés, az integráció jövőjére vonatkozóan. Az elmélyült történeti kutatás ehhez is adhat további hasznos támpontokat.

* 566. 1.

Sertésciklusok a tőkés és a szocialista gazdaságban

A mezőgazdaság egyik lényeges sajátossága a termelés jelentős ingadozása, amely különösen nagymértékű a zöldség-, a gyümölcs- és a takarmánytermelésben, valamint az állattenyésztésben. Ezekben az ágazatokban a termelési volumen egyik évről a másikra rendkívül nagymértékben megváltozhat.

Az állattenyésztésen belül a sertésállomány változik a leggyorsabban és a legnagyobb mértékben. Ezzel összefüggésben igen nagyfokú a vágósertés-termelés ingadozása is.

A legtöbb országban úgynevezett *sertésciklus* figyelhető meg, amely a sertés-termelés, illetve -kínálat többékevésbé szabályos időközökben megismétlődő ingadozásában fejeződik ki. A ciklus időnként rendkívül nagy problémákat okoz a sertéspiacon, különösen a tőkésországokban, ahol a sertéskínálat és az ár egyik évről a másikra erősen ingadozik. A sertésciklus jelenségeire azért elsősorban a tőkésországokban figyeltek fel, vizsgálatával rendszeresen foglalkoznak és nagy irodalma van.

A ciklikus jelenségek azonban a szocialista országokban, a tervgazdálkodás viszonyai között sem szűntek meg. Ezekben az országokban is többkevesebb szabályszerűséggel megfigyelhetők, és zavarják a tervgazdálkodást, időnként nehézségeket okozva a sertéshúsellátásban. A ciklikus jelenségek a sertés-termelés lehetőségeit messzemenően előre befolyásolják. Ezért fontos, hogy e jelenségek okait kutassuk és megfelelő eszközökkel kísérjük meg mérsékelni a sertésállomány alakulásában és a sertés-termelésben jelentkező nagy kilengéseket.

A sertésciklus problémáira először az Egyesült Államokban figyeltek fel,

az itteni kutatások mintegy 100 éves múltra tekintenek vissza. A vonatkozó munkák szerzői — G. F. Warren, A. Wallace, M. Ezekiel, E. F. Elliot, újabban különösen A. H. Harlow, R. Kohls és a többiek — főként a sertésárak és a kukoricaárak közötti összefüggéseket, a hizlaláshoz felhasznált takarmányok ciklikus áringadozásait, a sertésár és kukoricaár relációit és a sertésvágás ingadozásait, nemkülönben a farmereknek a sertés- és kukoricaárak változására tanúsított reagálását vizsgálták.

Európában elsősorban A. Hanaunak a német sertéspiacról foglalkozó kutatásairól kell megemlékezni. Művei ösztönzést adtak az ilyen kutatásokhoz más európai országokban is, Angliában K. A. Murray, a Német Szövetségi Köztársaságban R. Plate, W. Fischer, H. Stamer, E. Böckenhoff, G. Schmidt, Ausztriában Emil Peter nevét kell e kutatásokkal összefüggésben megemlíteni.

Hazánkban a felszabadulás előtt Rác Jenő és Ihrig Károly, a felszabadulás után pedig Csendes Béla idevonatkozó kutatásai jelentenek úttörő munkásságot.

Újabban a szocialista országokban is fokozódik az érdeklődés a ciklikus ingadozások kérdései iránt. Ez összefügg a sertéshúsellátásban időnként jelentkező nehézségekkel. Különösen Lengyelországban van egyre kiterjedtebb irodalma ennek a kérdésnek.

Mind a tőkés, mind pedig a szocialista országokban általában a hosszú idősorok vizsgálati módját és a trendszámítás módszerét alkalmazzák a ciklikus mozgások megállapítására és okainak feltárására. Rövid szakaszok vizsgálata nem vezetne kellő eredményhez.

Sertésciklusok néhány tőkésországban

A tőkésországok sertés piacain a második világháború után is jelentős mértékű — a korábbi időszakokban tapasztalt ciklikus mozgásokhoz hasonló — ingadozások figyelhetők meg. A ciklikus jelenségek vizsgálatának célja nemcsak a ciklus mechanizmusának a megállapítása, hanem ezen túlmenően főként a sertés piac jövőbeli alakulására vonatkozó prognózisok kidolgozása. A prognózisok készítése és gyakorlati alkalmazása elsősorban a Német Szövetségi Köztársaságban igen széles körben vált általánossá, de egyre inkább tért hódít több más tőkésországban is.

A prognózisok készítésének fő célja a sertésstartó gazdák tájékoztatása a sertés piac várható helyzetéről. Ezzel kívánják elérni azt, hogy a gazdák helyesen döntsenek a tenyésztés és a hizlalás kérdéseiről és elkerüljék a téves döntésekkel járó kockázatot, illetve veszteséget. A prognózisok készítése és ismertetése természetesen a sertés piac ingadozásainak mérséklését is célozza.

A tapasztalatok szerint azonban a sertés kínálat prognózisai — széles körű elterjedésük ellenére — nem járultak hozzá a sertés tenyésztésben és -hizlalásban jelentkező ingadozások megelőzéséhez, illetve mérsékléséhez. Ez részben azzal is magyarázható, hogy e prognózisok ismeretében a gazdák spekulációs törekvéseket is érvényesítenek és a spekulációs törekvések nemkívánatos hatást fejtenek ki.

A sertésciklusok meghatározott mechanizmusán* a tőkés állam árszabályozó intézkedései sem sokat változtatnak.

* E mechanizmus lényege: A takarmányárak növekedésével az élősertésár és a takarmányár közti arányok romlanak, s ennek folytán csökken a tenyésztés jövedelmezősége. A sertésstartó gazdák erre a termelést csökkentik, az élősertés-kínálat tendenciája süllyed. A termelés csökkenése maga után vonja a takarmány iránti kereslet csökkenését, ami a takarmányárak eséséhez vezet. A csökkent élősertés-kínálat az élő sertésárának növekedését idézi elő. Ez maga után vonja az élősertésár és a takarmányár kedvezőbb arányának kialakulását, ez pedig a gazdákat a sertés termelés növelésére ösztönzi.

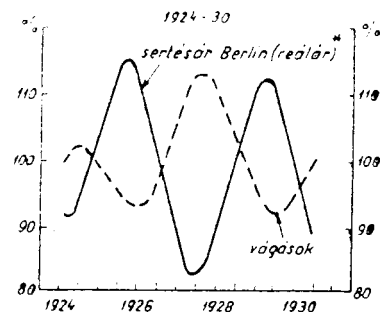
A tőkésországokban a sertésállomány — és különösen a sertés kínálat — az áralakulás és ezzel összefüggésben a jövedelmezőségváltozás hatására továbbra is nagy kilengéseket mutat. Ez összefügg a sertés tenyésztésnek és -hizlalásnak a piaci tényezők iránti nagy érzékenységével, ami viszont kapcsolatos a sertésállomány biológiai adottságaiból eredő gyors újratermelési lehetőségeivel és általában a termelés nagy mozgékonyásával.

A sertésciklusok a tőkésországokban általában három-négyéves periódusokban ismétlődnek. A sertésciklusok tartamát befolyásolják a hizlalási módszerek, a hizlalási átlagsúly, a sertésfajták stb.

A következő ábrák néhány tőkésországban megfigyelt sertésciklusok alakulását, a sertés termelés és az árak ellentétes irányú, váltakozó mozgását szemléltetik. A sertésvágások és sertésárak görbéi a két világháború között nagyobb és hosszabb időtartamú kilengésekről tanúskodnak, mint az 1950—1961 között e mozgásokat tükröző görbék. (1., 2., 3., 4., 5., 6. sz. ábrák.)

1. sz. ábra.

Ciklikus ingadozások a német sertés piacon

* 1913 = 100, a napi ár és a nagykereskedelmi árindex hányadosa.

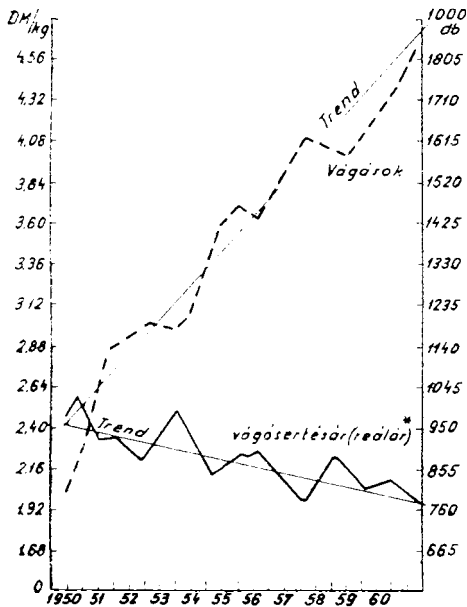
Forrás: Plate-Fischer: Landwirtschaftliche Marktkunde. 1964. Bayerische Landwirtschaftsverlag, GmbH, München, 151. l.

A sertés termelés erőteljesen emelkedő, a sertésárak ugyanakkor csökkenő irányzatot képviselnek. Az árak csökkenő irányzata különösen erőteljes Belgiumban, Olaszországban és Hollandiában. Ez azzal függ össze, hogy ezekben az országokban a takarmánygabona-árak a vizsgált idő-

szakban szintén csökkenő irányzatúak.

A sertés piacot jellemző két — a sertéstermelésre és a sertésárakra vonatkozó — görbe a ciklusra jellemző ellentétes irányú hullámvonalat ír

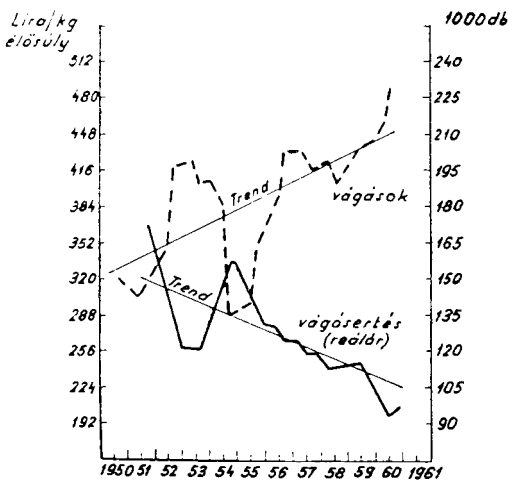
2. sz. ábra.
Sertésciklus az NSZK-ban

* Reálár alatt a normálár (folyó ár) és a létfenntartási árindex hányadosát érti a szerző. A további ábrákon a reálár ezt a hányadost jelenti.

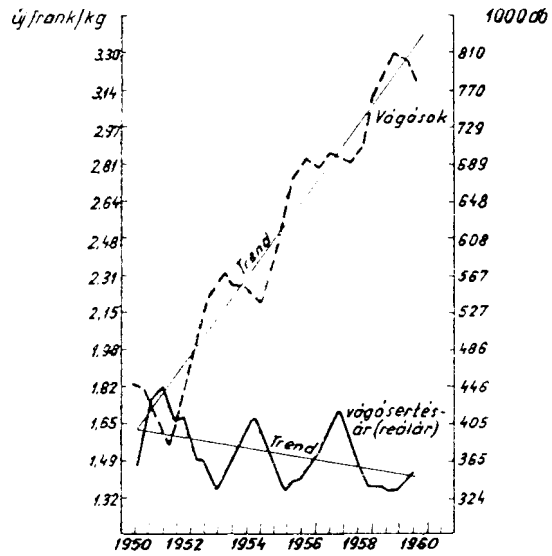
Forrás: Plate-Fischer: I. m. 152. l.

3. sz. ábra.
Sertésciklus Olaszországban

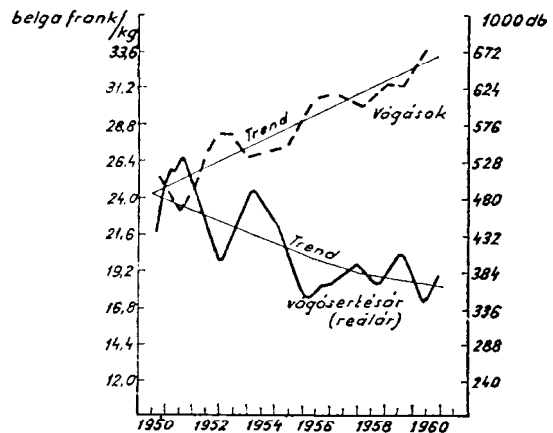
Forrás: H. Stamer: Landwirtschaftliche Marktlehre I. Verlag Paul (Parey, Hamburg und Berlin, 1966. 122. l. (Plate-Böckenhoff: Möglichkeiten zur Stabilisierung des Schlachtschweinemarktes in der EWG Bilanzen und Studien. Reihe A. EWG-Kommission (Brüssel) 1962. 15. b. l. szerint.)

4. sz. ábra.
Sertésciklus Franciaországban

Forrás: I. m. 123. l. (Plate-Böckenhoff i. m. 15. a. l. szerint.)

5. sz. ábra.
Sertésciklus Belgiumban

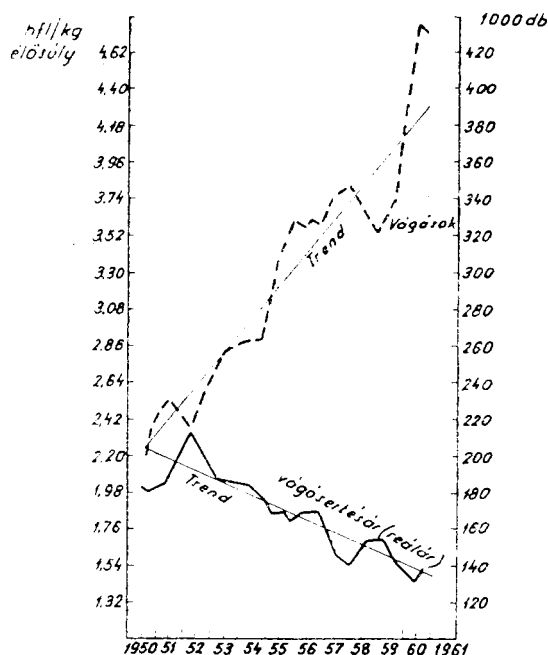

Forrás: I. m. 124. l. (Plate-Böckenhoff i. m. 15. b. l. szerint.)

le a Közös Piac minden országában, a hullámok nagysága azonban országonként különböző. Nagyobbak a kilengések Olaszország, Franciaország és Belgium, kisebbek a Német Szövetségi Köztársaság és Hollandia sertés piacain. A kisebb ingadozások — írja Hans Stamer — visszavezethetők arra, hogy ez utóbbi két országban a sertéshús nagyobb szerepet játszik a külkereskedelemben és jobb a statisztikai és az erre épülő piaci megfigyelés.*

* H. Stamer: Landwirtschaftliche Marktlehre I. Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin, 1966. 125. l.

6. sz. ábra.
Sertésciklus Hollandiában

Forrás: I. m. 125. l. (Plate-Böckenhoff i. m. 15. b. l. szerint.)

A ciklikus ingadozások maximum- és minimumpontja a különböző országokban általában nem azonos időre esik. Ezzel kapcsolatban felvethető a kérdés, hogy a Közös Piac országai közötti gazdasági határok fokozatos megszüntetése nem vezet-e a ciklikus ingadozások lassú kiegyenlítődéhez; vagy inkább azzal lehet számolni, hogy idővel az egységes ciklikus mozgás fog kialakulni valamennyi ország sertéspiacaiban. Ha az utóbbi következik be, a külkereskedelm kereteinek szűkülése miatt az is várható, hogy az egységes ciklikus ingadozások még nagyobb méreteket is ölthetnek.

A másik ilyen kérdés, amit a vizsgált jelenségekkel kapcsolatban feltehetünk, az, hogy a KGST-országok és elsősorban Magyarország sertéstermelésének ciklikus ingadozása mennyiben tér el, illetve esik egybe néhány, különösen külkereskedelmi szempontból érdekelt Közös Piachoz tartozó ország sertéspiacának ingadozó alakulásával. Az ilyen jellegű összehasonlító vizsgálat rendkívül hasznos lehet külkereskedelmi lehetőségeink jobb kihasználása szempontjából.

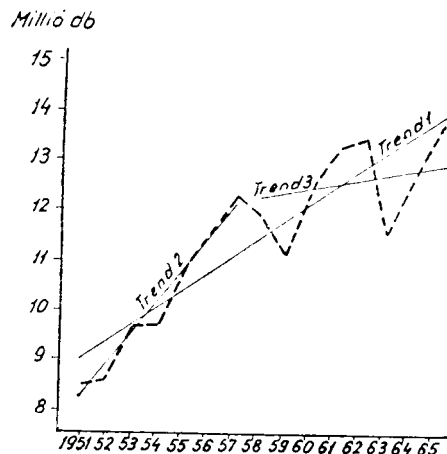
Sertésciklusok Lengyelországban és a Német Demokratikus Köztársaságban

Lengyelországban a sertéstenyésztés 1951–1965 közötti adatai a sertésállomány és a sertés kínálat nagyfokú ingadozására utalnak. A sertéstenyésztés fejlődését az ingadozások elmélyülése jellemzi.

A sertésállomány alakulásában a csúcsokat jelentő évek: 1953, 1957, 1961 és 1965, tehát a ciklusok négyévesek.

A sertésállomány vázolt fejlődési tendenciáit jellemzi a 7. ábra.

7. sz. ábra.
A sertésállomány fejlődésének irányzatai

Trend 1 – 1951–1965. Trend 2 – 1951–1957. Trend 3 – 1958–1965.

Forrás: J. Malkowski: Wzmożona wahlwose i osłabienie trendu rozwojowego w produkcji i podazy trzody chlenwej w latach 1961–1965. Wles Współczesna, Varsó, 1966. 11. sz. 35. l.

A sertés kínálat alakulására vonatkozó adatok szoros kapcsolatot mutatnak a sertésállomány alakulásával. Valamely év sertésállományának csökkenését követi legalább két következő éven át az élősertés-kínálat csökkenése.

A ciklikus ingadozásokkal foglalkozó lengyel szerzők között vannak, akik a sertésciklus létezését tagadják és csak a termelés ütemének lassulását ismerik el, amit végeredményben helytelen gazdaságpolitikai intézkedésekkel hoznak összefüggésbe. Mások elismerik a ciklusok jelentkezésé-

nek lehetőségét, és ennek veszélyét elsősorban a takarmányhiányban látják. Végül vannak nézetek, amelyek szerint Lengyelországban a jelenlegi gazdasági feltételek között léteznek sertéstenyésztési ciklusok, amelyek jellegükben teljesen megfelelnek az ismert „sertésciklus” hullámzásának.

A szerzők a sertéstenyésztésben érvényesülő fokozott ingadozás és a trendvonal meredekségének csökkenése okait több tényező együttes hatásában látják. Az okok között főként a sertéstenyésztés jövedelmezőségének a vágómarháéhoz képest bekövetkezett romlását, a gabonatermés nem kielégítő növekedését és egyidejű nagy ingadozását, a gazdaságpolitikában elkövetett hibákat stb. jelölik meg.

A Német Demokratikus Köztársaságban az elmúlt másfél évtizedben a sertésállomány alakulására vonatkozó adatok szintén a sertésállomány nagyfokú ingadozásáról tanúskodnak anélkül azonban, hogy szabályszerűen

megismétlődő periódusokról beszélhetnénk.

A sertésállomány kisebb mértékben csökkenő tendenciájú. Ebben közrejátszik az, hogy az NDK-ban a baromfiállomány gyorsabb ütemben fejlődik, mint a sertésállomány.

A kocaállomány még nagyobb kilengéseket mutat, mint az összállomány. A sertések átlagsúlya — kisebb mértékű ingadozással — ellentétes irányban változik, mint az állomány.

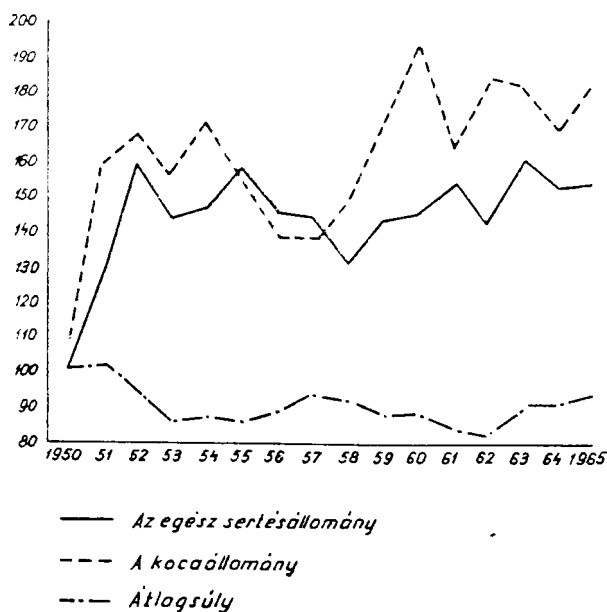
A sertéstenyésztés fejlődésében érvényesülő tendenciákat más tényezők mellett főként a takarmánybázis — burgonya és gabona — hatásával hozhatjuk összefüggésbe. Az NDK-ban például 1958-ban gyenge volt a burgonyatermés, ennek következtében a sertésállomány 1958 második felében és 1959-ben nem fejlődött kielégítően. Az 1962 után hozott gazdasági intézkedések hatása azonban már megmutatkozik az állomány fejlődésében és mérsékeltebb ingadozásában.

A fejlődés tendenciáit szemlélteti a 8. ábra.

8. sz. ábra.

A sertésállomány, a kocaállomány és a sertések átlagsúlyának alakulása 1950—1965-ig az NDK-ban

(Index: 1950 = 100)

fejlődést képviseli. Az átlagvonal körüli ingadozásokat — mind a maximum-, mind a minimumpontokat — a tervgazdálkodást zavaró körülményeknek kell tekinteni, s ezért ezek mérséklésére kell törekedni. A csúcspontoknak megfelelő állomány fenntartása ugyanis nem lehet cél, mert állandó feszültséget okozna a nép-gazdaságban — takarmány, állatférőhelyek, munkaerő stb. tekintetében —, a mélypontoknak megfelelő sertésállomány viszont már meglévő gazdasági kapacitások kihasználatlanságát jelentené.

A sertésállomány alakulását azonban nemcsak az évenkénti változások és az ismétlődő ciklikusság jellemzi, hanem nagyok az éven belüli hullámzások is, amelyek meghaladják az évenkénti ingadozások mértékét.

A sertésállomány éven belüli ingadozása rendkívül nagymértékű, a fő állatfajok közül mindjárt a baromfi után következik. A sertésállomány a legmagasabb létszámot októberben éri el, a legalacsonyabbat pedig már-

ciusban. A júniusi állomány általában megközelíti az évi átlagos létszámot.

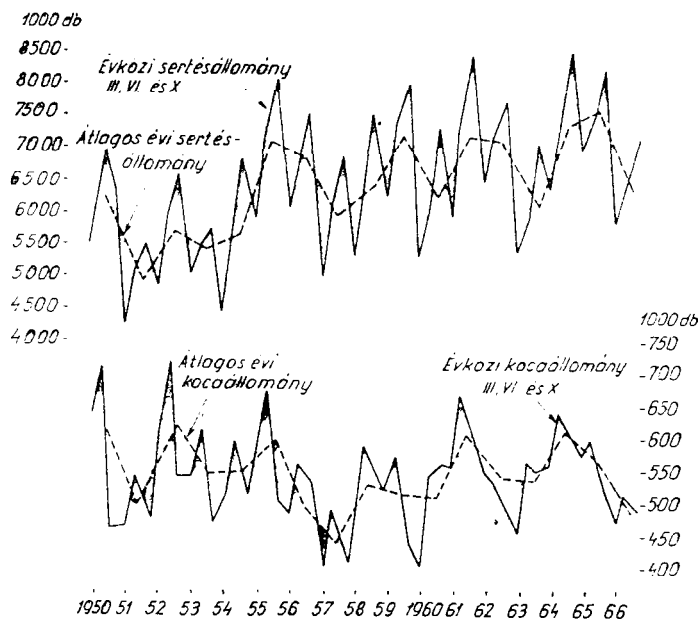
A sertésállomány éven belüli hullámzásai a kocaállomány egyenetlen malacoztatásával függnek össze. Ebben döntően az a körülmény játszik közre, hogy a téli elletés — az ehhez szükséges feltételek hiánya miatt — általában még nincs megoldva. Ennek következtében a malacsaporulat éven belüli megoszlása nem egyenletes, a malacállomány idényszerű hullámzása nagy, ami egyik fő oka az egész sertésállomány éven belüli nagy mozgásának.

A kocaállomány éven belüli ingadozása már lényegesen kisebb mértékű, mint az összállományé; ez az előbbi fejtegetésekkel függ össze. Az évi átlagos kocaállomány legjobban a márciusi állományt közelíti meg.

A sertésállomány, illetve ezen belül a kocaállomány éven belüli nagy kilengéseit és átlagos évi létszámának alakulását igen szemléltetően mutatja a 9. ábra.

9. sz. ábra.

A sertés- és kocaállomány éven belüli ingadozása és évi átlagos létszámának alakulása

A közgazdasági kutatásnak különösen fontos és bonyolult feladata a szocialista tervgazdálkodás körülményei között a sertésállomány alaku-

lásában jelentkező, s szabályszerűen ismétlődő ciklikusság vizsgálata, okainak feltárása és megmagyarázása.

A kutatásnak — megítélésünk szerint — abból kell kiindulnia, hogy mivel a sertésstenyésztési ciklusok a szocialista gazdaság feltételei között is bekövetkeznek, azokat nemcsak a tőkés gazdaságban rejlő okok idézik elő, hanem olyanok is, amelyek a szocialista gazdaságban is előfordulnak, s aránytalanságokat, egyensúlyzavarokat okoznak.

Feltételezéseink szerint az alapvető okok között elsősorban a takarmánybázis és az állattenyésztés közötti összhang hiányát, illetve a takarmánybázis folytonos változását kell keresnünk. A takarmánybázis mellett szerepük van természetesen más tényezőknél is, így különösen a jövedelmezőségi viszonyok változásának, a felvásárlási rendszernek stb. A sertésállomány ingadozásának mértékét befolyásolja a különféle társadalmi szektoroknak a sertésstenyésztésben elfoglalt súlya, illetve részarányának változása is. A különböző szektorok ugyanis többé-kevésbé eltérő mértékben és ütemben reagálnak a sertésstartást befolyásoló tényezők változására. Valamennyi tényező hatásával e helyen nem foglalkozhatunk. Mivel az ingadozó tendencia kialakításában a takarmánybázisnak van meghatározó szerepe, a továbbiakban annak változását és a változás hatását vizsgáljuk.

A takarmánybázis hatása a sertésállomány és vágósertésstermelés alakulására

A rendelkezésre álló szemes és ipari takarmányok — a továbbiakban abraktakarmányok — mennyiségi változása és a sertésstenyésztés — az állomány és a hizlalás — alakulása közötti kapcsolat vizsgálata jelenleg is fontos és időszerű feladat. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése óta eltelt években, tehát a nagyüzemi sertésstartás térhódításával a sertésstenyésztés fejlődését továbbra is az erősen ingadozó tendencia jellemzi. A lakosságnak sertés hússal való folyamatos és zavartalan ellátásában ezért a nehézsé-

gek nem csökkentek, sőt időnként — például az 1966. és 1967. évben — még fokozódtak is.

A sertésstenyésztés fejlődésében továbbra is érvényesülő ingadozó tendencia kialakításában egyrészt az abraktakarmánybázisnak van meghatározó szerepe, emellett azonban ebben az állattenyésztési ágazatban fokozottabban érvényesül a piaci tényezők hatása is.

A takarmánybázis és az állattenyésztés kapcsolatának vizsgálata keretében a sertésstenyésztéssel való összefüggések vizsgálata tartozik a legnehezebb, a legbonyolultabb feladatok közé. Az összefüggések helyes megítélését nehezíti az a körülmény, hogy a sertésállomány nem kizárólagos — bár legnagyobb arányú — fogyasztója az abraktakarmányoknak.

A baromfitenyésztési ágazat különösen az utóbbi években egyre növekvő arányban használja fel a rendelkezésre álló abraktakarmányokat. Mivel a baromfi- és a sertésstenyésztési ágazat fejlesztése lényegében azonos takarmánybázison folyik, más tényezők, főként a jövedelmezőség dönti el, hogy melyik ágazat fejlődik gyorsabb ütemben.

A szarvasmarha-állomány is jelentős mértékben veszi igénybe az abraktakarmánybázist. Számítások szerint a szarvasmarha-állomány összes takarmányfogyasztásán belül abraktakarmányfogyasztásának aránya meghaladja a biológiailag indokolt mértéket. A szarvasmarha túlzott mértékű abrakfogyasztása főként a szálas- és lédústakarmányok termelésének csökkenő tendenciájával függ össze.

Számításokat végeztünk arról, hogy a különféle állatfajok milyen arányban veszik igénybe a rendelkezésre álló abrak-, illetve egyéb takarmányokat, továbbá arra vonatkozóan is, hogy az állatfajok által elfogyasztott összes takarmánymennyiségben belül milyen arányt képviselnek az abraktakarmányok és a többi takarmányfélék. Az arányok ismerete fontos a takarmánybázis és az állattenyésztés kapcsolatának vizsgálá-

lata szempontjából. Feltételezhető például, hogy valamely takarmánycsoportból az alacsonyabb részesedési arány kisebb, a magasabb arány pedig nagyobb mértékben hat az érin-

tett állattenyésztési ágazat fejlődésére.

A részesedési, illetve megoszlási arányokat szemléltetően tükrözik az 1. sz. táblázat adatai.

1. sz. táblázat

Az állatállománnyal feletetett takarmánymennyiség megoszlása állatfajok és takarmánycsoportok szerint az 1965. évben*

Állatfaj	Szemes és ipari	Szálás	Lédús	Összes
	takarmánymennyiség keményítőértékben			
<i>a) M. e. 1000 tonna</i>				
Szarvasmarha	1135	1182	278	2595
Sertés	1963	94	57	2114
Ló	166	297	7	470
Juh	78	381	28	487
Baromfi	883	—	4	887
a) Összesen	4225	1954	374	6553
<i>b) Százalékos megoszlás állatfajonként</i>				
Szarvasmarha	27	61	75	40
Sertés	47	5	15	32
Ló	4	15	2	7
Juh	2	19	7	7
Baromfi	20	—	1	14
b) Összesen	100	100	100	100
<i>c) Százalékos megoszlás takarmánycsoportok szerint</i>				
Szarvasmarha	44	46	10	100
Sertés	93	4	3	100
Ló	35	63	2	100
Juh	16	78	6	100
Baromfi	99	—	1	100
c) Összesen	64	30	6	100

* *Forrás:* Összeállítás a KSH adatai alapján.

A megoszlási arányok összehasonlításából látható, hogy a szarvasmarha-állomány 40 százalékos részarányával a legnagyobb mértékben veszi igénybe a teljes takarmánybázist, ez után a sertésállomány következik 32 százalékos részarányával, majd a baromfiállomány sorrendben a harmadik helyet foglalja el 14 százalékos részesedéssel. A ló- és juhállomány részesedése 1965-ben összesen csupán 7—7 százalékos volt.

A sertésállomány az abraktakarmányoknak legnagyobb fogyasztója

47 százalékos részesedésével, és összes takarmányfogyasztásán belül rendkívül magas, 93 százalékos az abraktakarmányok részaránya. A szarvasmarha-állomány viszont a szálás- és lédústakarmányok legnagyobb fogyasztója 61, illetve 75 százalékos részarányával, de jelentős mértékben, 27 százalékosban veszi igénybe az abraktakarmány-bázist is. Figyelmet érdemel, hogy összes takarmányfelhasználásán belül 56 százalékos a szálás- és lédústakarmányok aránya és igen magas, 44 szá-

zalékos az abraktakarmányoké. A baromfiállomány takarmányfogyasztását a majdnem kizárólagos abrakfogyasztás jellemzi, amely az összes takarmányfogyasztáson belül 99 százalékos részarányt képvisel és 1965-ben az abraktakarmány-bázisnak már 20 százalékat vette igénybe.

A takarmánybázis igénybevételét jellemző megoszlási mutatókból végeredményben azt a következtetést vonhatjuk le, hogy helyesen járunk el akkor, ha a rendelkezésre álló abraktakarmány-mennyiség változásának a sertéstenyésztés alakulására gyakorolt hatását vizsgáljuk.

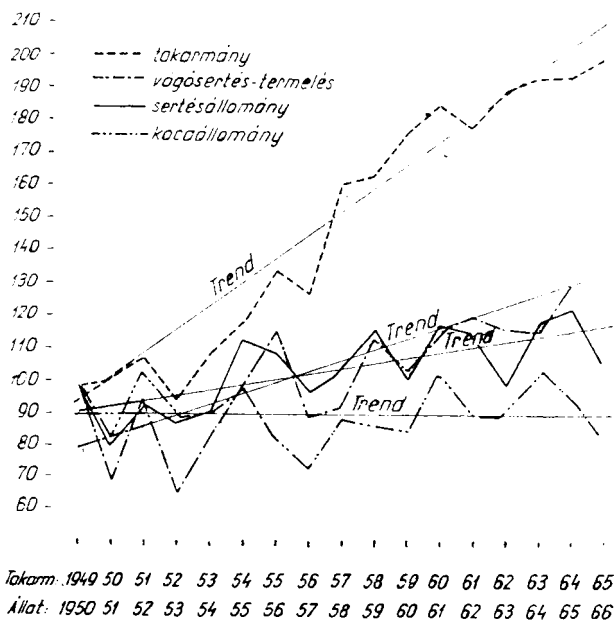
A rendelkezésre álló abraktakarmány-mennyiség a felszabadulás után hosszú éveken át nem érte el a háború előtti színvonalat. Fordulat csak 1957-től következett be, amikor az abraktakarmány-bázis gyorsan növekedett, és ebben az évben 5041 ezer tonna keményítőérték-mennyi-

séggel először érte el, illetve meg is haladta az 1938-ban rendelkezésre állott 4366 ezer tonnát. A sertésállomány — tavaszi összeírás szerint — már 1950-ben elérte, illetve 5,5 millió darabos létszámmal meg is haladta az 1938. évi 5,2 milliós állományt. A vágósertés-termelés szintén már 1950-ben jelentős mértékben felülmúlta a háború előtti színvonalat. Az összehasonlítás időszakában a viszonylag alacsony színvonalú abraktakarmány-bázis mellett a sertéstenyésztési ágazat gyorsabb fejlődését tette lehetővé, hogy ebben az időszakban a többi állattenyésztési ágazat lassabban fejlődött.

Az 1949., illetve 1950. évtől vizsgált időszakban a rendelkezésre álló abraktakarmány volumenének és a sertésállomány, valamint a vágósertés-termelés mennyiségének alakulását és trendvonalát a 10. ábra igen szemléltetően tükrözi.

10. sz. ábra.

A rendelkezésre álló abraktakarmány, keményítőérték-mennyiségének, az évi átlagos sertés-, illetve kocaállomány és a vágósertés-termelés darabszámának alakulása, illetve trendvonala (Index: 1950 = 100)

A trendvonalak tükrözik az abraktakarmány-bázis tartósan emelkedő irányzatát, továbbá azt, hogy trendvonalának erős meredekségét csak mérsékelten követi a sertésállomány és vágósertés-termelés trendvonala,

miközben a kocaállomány trendvonala kismértékben, de tartósan csökkenő irányzatú. A vonatkozó adatok szerint ugyanis 1965-ben a rendelkezésre álló abraktakarmány keményítőértéke 98 százalékkal haladta

meg az 1950. évi színvonalat, az évi átlagos sertésállomány* viszont csak 21 százalékkal, a vágósertés-termelés darabszáma pedig 28 százalékkal volt magasabb, a kocaállomány viszont 6 százalékkal volt kisebb.

Az alapirányzatok vázolt alakulása a takarmányfelhasználásban érvényesülő, s korábban már ismertetett tendenciát tükrözi, amely szerint egyrészt növekszik a sertés mellett más állattenyésztési ágazatok abrakfogyasztása, másrészt pedig az a kedvezőtlen körülmény játszik közre, hogy a nagyüzemi állattartásban általában növekedett a fajlagos takarmányfelhasználás. Kedvezően kell viszont megítélni, hogy a vágósertés-termelés növekedési üteme meghaladja az összállományét, ami egyéb tényezők mellett főként az egyre növekvő abraktakarmány-bázis hatásának köszönhető. Kedvező fejlődési tendencia továbbá az is, hogy csökkenő alapirányzatú kocaállomány mellett növekszik az összállomány (a kocatartás ugyanis a sertésitenyésztés legköltségesebb ágazata). Hangsúlyozni kell azonban, hogy a kedvező, alapjaiban egészséges fejlődési tendenciák nem érvényesülnek még elég erőteljesen, korántsem bizonyítják sertésitenyésztésünk kielégítő fejlődését, a sertésállomány, főként pedig a kocaállomány kellő produktivitását.

Az abraktakarmány volumenének ingadozására mind a sertésállomány, mind a sertésitenyésztés élénken reagál. Az abraktakarmány mennyisége változásának hatására először a kocaállomány, majd általában azt követően, tehát a második évben az egész sertésállomány változik és követi a takarmánybázis mozgási irányát. A vágósertés-termelés szintén rendszerint a második évben emel-

kedik, illetve csökken az abraktakarmánybázis mozgási irányának megfelelően. Az időbeli eltolódásokat a görbék csúcseit, illetve mélypontjait jelentő évek megjelölésével tehetjük szemléltetőbbé.

A maximumpontokat jelentő évek

- a) a takarmánybázis alakulásánál: 1951, 1955, 1957, 1960, 1963, 1965
- b) a kocaállomány alakulásánál: 1952, 1955, 1958, 1961, 1964
- c) a sertésállomány alakulásánál: 1952, 1955, 1959, 1961/62, 1965
- d) a vágósertés-termelés alakulásánál: 1952, 1956, 1959, 1962, 1965

A minimumpontokat jelentő évek

- a) a takarmánybázis alakulásánál: 1952, 1956, 1958*, 1961, 1964*
- b) a kocaállomány alakulásánál: 1953, 1957, 1960, 1963, 1966
- c) a sertésállomány alakulásánál: 1953, 1957, 1960, 1963, 1966
- d) a vágósertés-termelés alakulásánál: 1953, 1957, 1960, 1963/64.

Az abraktakarmány volumenének változása a vágósertés-termelés alakulására a vizsgált időszak korábbi éveiben általában inkább egy évi eltolódással hatott, később viszont, az 1957 utáni időszakban már a két évi eltolódás a jellemző. Az időbeli eltolódások elsősorban annak a következményei, hogy a takarmánymennyiség évenkénti változása nem közvetlenül hat a sertésitenyésztésre, hanem főként közvetve, az állomány nagyságának alakításán keresztül. A mindenkori sertésállomány nagyságától függ tehát elsősorban a levágható sertések darabszámának alakulása.

Az abraktakarmány-bázis alakulásában is bizonyos ciklikusság ismerhető fel, hasonlóan a sertésállomány alakulásánál tárgyalt ciklusokhoz, bár a folyamat ismétlődése nem min-

* Az abraktakarmány mennyiségi változásának hatását az évi átlagos sertés- és kocaállomány alakulására vonatkoztatva vizsgáltuk. Az évi átlagos állomány a márciusi-júniusi és októberi állomány átlagát jelenti. Vizsgálataink ugyanis azt mutatják, hogy az abraktakarmány-bázis ezzel az állománnyal szorosabb kapcsolatot mutat, mint a tavaszi, a nyári, vagy őszi állománnyal. A grafikus ábrázolásnál a takarmánybázis görbéje alá egy évi eltolódással rajzoltuk be a többi görbét azzal a céllal, hogy az időeltolódással érvényesülő hatást jobban tükrözzék.

* Stagnálást jelentő évek.

dig következik be olyan szabályszerűen, mint az állomány alakulásánál. Ebből következik, hogy a sertésállomány alakulásában megfigyelhető ciklusok kialakításában az abrak-takarmány-bázis mellett a piaci tényezőknek is része van. A sertésenyésztési ágazatban a többi állattenyésztési ágazathoz képest ugyanis fokozottan kell számolni a piaci tényezők hatásával, mert a szabadpiacon viszonylag jelentős malac- és süldőforgalom bonyolódik le, s nem jelentéktelen a hizott sertés és abrak-takarmány forgalma sem. A szabadpiacon gyors és jelentős mértékű árváltozások figyelhetők meg. A piaci tényezők hatására különösen a háztáji, a kisegítő- és az egyéni gazdaságok élénken reagálnak, ami rendszerint abban fejeződik ki, hogy gyorsan változtatják kocaállományukat. Ez viszont kihat az egész sertésállomány alakulására, mert ezek a gazdaságok a kocaállomány igen jelentős hányadával rendelkeznek (1966-ban több mint 45 százaléka volt még birtokukban). Az utóbbi évek tapasztalatai azonban azt mutatják, hogy termelőszövetkezeti nagyüzemeink is eléggé élénken reagálnak a piaci viszonyok változására.

Anélkül, hogy a sertésenyésztést érintő áralakulások hatását itt elemeznénk, csak utalunk arra, hogy például a malac piaci átlagára 1957 és 1964 között 16—25 Ft/kg, a süldőé 15—22,50 Ft/kg, a vágósertésé pedig 15—19,30 Ft/kg között ingadozott, a morzsolt kukorica átlagára pedig 240—390 Ft/q között alakult.*

A vágósertés-termelésből a kétirányú felhasználás, az értékesítésre kerülő mennyiség és a személyi fogyasztásra történő saját vágások alakulása érdemel figyelmet. Felvetődik a kérdés, hogy az abrak-takarmány volumenének változása milyen kapcsolatban van a kétirányú felhasználással.

A vágósertés-termelésből a kétirányú felhasználás fejlődési irányát, ütemét és arányait a takarmánybázis

mellett már más tényezők erőteljesebben befolyásolják. A fejlődés irányára jellemző, hogy az értékesítésre kerülő sertések darabszáma növekvő, a saját vágások darabszáma pedig csökkenő irányzatú. A vágósertés-termelés 1965-ben 28 százalékkal, az ebből értékesítésre kerülő mennyiség már 113 százalékkal haladta meg az 1950. évi színvonalat, miközben a saját vágások darabszáma 25 százalékkal csökkent. Az arányváltozásokra jellemző, hogy míg 1950-ben a termelt 4674 ezer darab vágósertésből 1781 ezer darab került értékesítésre és 2893 ezer darab saját vágásra, 1965-ben a termelt 5971 ezer darab vágósertésből 3788 ezer darabot értékesítettek és a saját vágás már csak 2183 darab volt.

A vágósertés-értékesítés és a saját vágások alakulása jól tükrözi egyrészt felvásárlási és árpolitikánknak, másrészt a mezőgazdaság szocialista átszervezésének hatásait. Így például az 1950-es évek első felében a kötelező beadási rendszer előírásai, a sertéshizlalási szerződések kiszélesítése és feltételeinek kedvezőbbé tétele, a szerződéses átvételi árak 1954-től történt nagyarányú emelése, a sertéshizlalásra szerződő gazdaságok mentesítése a szerződéses kukorica beadása alól mind olyan tényezők, amelyek a vágósertés-ártermelés növekedése irányába hatottak. A mezőgazdaság szocialista átszervezése után meggyorsult a vágósertés-ártermelés és erőteljesebben csökkentek a saját vágások. Ez annak a következménye, hogy a termelőszövetkezetekben — mint ártermelő nagyüzemekben — minimálisra csökkent a saját vágás.

Vizsgálni kell még az abrak-takarmánynak és a vágósertés-termelésnek az átlagsúlyok alakulásával való összefüggéseit. A kapcsolatot a 11. ábra görbéi szemléltetik.

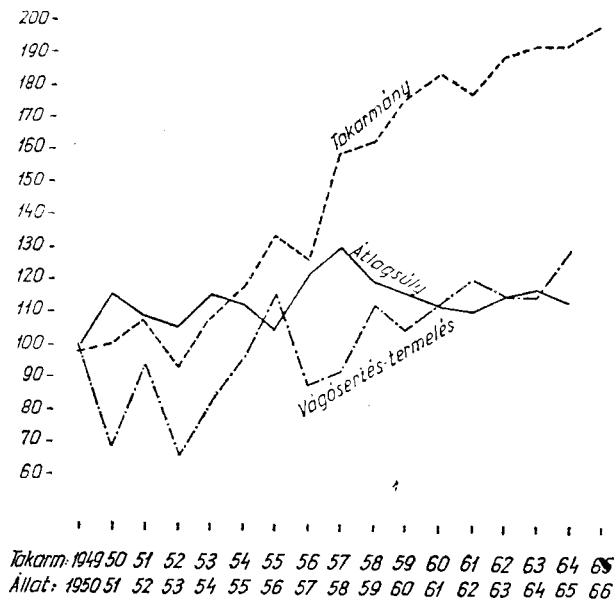
Az abrak-takarmány és az átlagsúlyok alakulása között annyira nem volt kapcsolat, hogy a takarmánybázis növekedését a vágósertések átlagsúlyának csökkenése kísérte. Laza kapcsolat figyelhető meg 1962-től,

* Mezőgazdasági Adattár II. KSH. Budapest, 1965. 370—371. 1.

11. sz. ábra.

A rendelkezésre álló abraktakarmány keményítőérték-mennyiségének, a vágósertés-termelés darabszámának és egy vágósertés átlagsúlyának alakulása (Index: 1950 = 100)

amely időponttól a takarmánybázis mozgását azonos irányban követte az átlagsúlyok alakulása.

Az ábrán a vágósertés-termelés és az átlagsúlyalakulás között törvényszerűnek mondható, fordított kapcsolat figyelhető meg. A vágósertés-termelés növekvő tendenciájával szemben az átlagsúlyok csökkenő tendenciát követnek, amikor pedig a vágósertés-termelés darabszáma csökkenő irányzatú, az átlagsúlyok növekednek. Végeredményben ez a jelenség is az abraktakarmány mennyiségi változásának közvetett hatására vezethető vissza: magas sertésállomány esetében — a csúcspontokat jelentő években — a takarmányellátottságban feszültségek keletkeznek, a megnövekedett vágósertés-termelés alacsonyabb vágósúlyok mellett történik, mert a sertéstartó gazdaságok lerövidítik a hizlalási időszakot. Alacsony sertésállomány esetében ennek fordítottja következik be, a viszonylag kedvezőbb takarmányhelyzet és a vágósertés-termelés csökkenése lehetővé teszi a magasabb súlyra való hizlalást.

Következtetések

Sertésenyésztésünk fejlődését a két világháború között és a felszabadulás utáni időszakban is az évenkénti ingadozások és a törvényszerűen megismétlődő ciklusok jellemzik. A ciklusok időtartama mindkét időszakban általában három év.

A két világháború közötti időszakban a ciklusok a tőkés gazdaságban ma is érvényesülő mechanizmus szerint alakultak. A felszabadulás utáni időszakban azonban az érvényesülő tényezők között meghatározó szerephez jut a mindenkor rendelkezésre álló takarmánybázis. Ugyanez a jelenség figyelhető meg más szocialista országokban is.

A rendelkezésre álló abraktakarmány mennyiségének változását szorosán követi a sertésállomány és a vágósertés-termelés azonos irányú változása. Először a kocaállomány, majd azt követően — általában a második évben — az egész sertésállomány követi a takarmánybázis mozgási irányát. A vágósertés-termelés szintén rendszerint a második év-

ben emelkedik, illetve csökken a takarmánybázis változásának megfelelően. E folyamatok vezetnek a sertés-tenyésztésben a szabályszerűen megismétlődő ciklikussághoz.

A szocialista tervgazdálkodásban fontos követelmény a sertés-tenyésztés egyenletes fejlődési ütemének biztosítása. Ebből a célból a sertés-tenyésztés kiegyensúlyozott fejlődését segítő eszközök és módszerek hatékonyabb alkalmazására kell törekedni. Elsősorban egyenletesen fejlődő abraktakarmány-bázist kell létrehozni. Ennek egyik feltétele olyan eszközök fokozottabb alkalmazása, amelyek a takarmánytermelés ingadozását csökkentik. Szükséges továbbá megfelelő központi és üzemi takarmánykészletek képzése és az esetleges hiány pótlására a szükségletnek megfelelő és időben megvalósítható takarmányimport feltételeinek megteremtése.

A sertés-tenyésztés fejlődésére jel-

lemző, szabályszerűen ismétlődő ciklikusság a közép- és hosszútávú tervezés problémakörébe tartozik. E tervek készítésénél a ciklusok létezésének tényét és népgazdasági hatásait figyelembe kell venni. Ezért fontosak a sertés-tenyésztés fejlődésének előrejelzésére vonatkozó kutatások.

A sertésállomány alakulására jellemző évenkénti és éven belüli ingadozásokat, illetve azok hatásait a rövid távú tervezés és a gazdasági intézkedések területén kell alaposabban vizsgálni. A sertésállomány alakulásában mutatkozó csúcs-, illetve mélypontokból bizonyos következtetéseket lehet levonni meghatározott későbbi időpontokban levágható sertések mennyiségének alakulására. Ennek ismeretében az illetékes szervek időben tehetik meg a szükséges intézkedéseket a lakosság húsellátásában esetleg várható nehézségek áthidalására.

Kövesi János

Timár Mátyás:

GAZDASÁGI FEJLŐDÉS ÉS IRÁNYÍTÁSI MÓDSZEREK MAGYARORSZÁGON

A könyv az első részben elemzi az elmúlt húsz év fontosabb gazdaságpolitikai intézkedéseit és hatásukat. Foglalkozik azzal a gazdasági örökséggel, amelyet a régi rendszer a háború után a demokratikus Magyarország számára hátrahagyott. Elemzi a felszabadulást követő korszak kiemelkedő eseményeit a földreformot, az államosításokat, a stabilizációt, a hároméves terv beindítását. Foglalkozik a fordulat évét követő időszak gazdaságirányításával egészen a forradalomig. Olyan intézkedéseket és tényeket tárgyal, mint az első ötéves terv és annak felemelése, az 1951-es ár- és bérreform, az úgynevezett új kormányprogram gazdasági intézkedései, a kettős vonalvezetés éveinek gazdasági eseményei stb. A továbbiakban elemzi az ellenforradalom utáni időszak gazdaságát, az életszínvonal emelésére tett intézkedéseket, a konszolidáció éveit, a mezőgazdasági kollektivizálás körülményeit és lefolyását, a második hároméves terv és a második ötéves terv elképzeléseit és megvalósítását.

A könyv második része három fejezetre oszlik. Az elsőben a szerző egyrészt visszapillant az elmúlt 20 évben végbement fejlődésre és számos összehasonlító adatot közöl a háború előtti magyarországi adatokkal. Ezt követően Magyarország jelenlegi gazdasági helyzetét elemzi. A gazdaságirányítás reformjáról szóló fejezet azokkal az előzményekkel foglalkozik, amelyek a reform kidolgozását szükségessé tették és azokkal a körülményekkel, amelyek a reform megvalósításával kapcsolatosan fennállnak. A könyv utolsó fejezete gazdaságfejlesztésünk és beruházási politikánk koncepcióit fejtegeti.

Kb. 270 lap, kötve kb. 36,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

Doktori értekezés vitája

1967. november 21-én védte meg Kovács Géza kandidátus, tanszékvezető docens doktori értekezését, amely „Gazdaságpolitikai célok és a mechanizmus” címmel 1968-ban könyvalakban is megjelent.* A Tudományos Minősítő Bizottság Erdei Ferenc akadémiát, Seres Imrét, az állam- és jogtudományok doktorát és Benke István kandidátus, egyetemi tanárt kérte fel opponenseknek. A bíráló bizottság elnöke Háy László akadémiai levelező tag volt.

Az opponensek véleménye

Erdei Ferenc az értekezés jellegét méltatva kiemelte, hogy a disszertáció mint gazdaságpolitikai tanulmány a legnagyobb igényű: a szocialista gazdaságpolitika szaktudományi koncepciójának a megfogalmazására tesz kísérletet. Nem bővelkedünk olyan tudományos munkákban — hangsúlyozta —, amelyek a szocialista gazdaságpolitika egész területét fogják át, s szaktudományi egzaktsággal tárgyalják a szocialista gazdaság fejlesztésének a problémáit.

Kovács Géza koncepciójának lényegét — amelynek értelmezéséhez a logikus és jól áttekinthető gondolatmenet ellenére is az olvasónak erőfeszítésre, interpretálásra van szüksége — egyebek között a következőkben foglalta össze:

— a szocializmus megvalósulásának a történelmi adottságai döntően befolyásolják a követendő politika és gazdaságpolitika útját;

— a politika és a gazdaságpolitika helyességének a kritériuma, hogy megfelel-e a törvények meghatározott szerkezetben kialakuló követelményrendszerének;

— a politika az elsődleges, az határozza meg a gazdaságpolitika irányát és kereteit, s a szocialista fejlődés szakaszának a meghatározásában biztonságosabban mozgunk a termelési viszonyok, mint a termelőerők területén;

— a terv az előrelátás és a cselekvési program egysége, amelyben a távolabbi célok tekintetében a politikai és gazdaságpolitikai célok összefonódnak, a közelebbi célok tekintetében a politikai és a gazdaságpolitikai programok külön, önálló rendszerbe foglalást igényelnek;

— alapvető szerepe szocializmusban a felhalmozás törvényének és az életszínvonal-növekedés törvényének van, amelyeket a szerző „pólustörvényeknek” nevez;

— a másodlagos célrendszernek, a működő mechanizmusnak a törvényei a szocializmusban az értéktörvény és az X törvény (alá- és fölérendeltség, központi utasítás stb.), amelyek „hordozó törvények”;

— a mechanizmus mozgásiránya az elsődleges célok alakulásától függ, üteme pedig attól, hogy milyen mértékű változások következtek be az elsődleges célok elérésében;

— a megalapozott fejlődés útja nem az egyik mechanizmus-modellről a másikra való gyors átállás, hanem az átállás folyamatosságának és az elsődleges gazdaságpolitikai célok szilárdságának a biztosítása.

A koncepciót annak alapján értékelve, hogy megfelel-e a gazdaságpolitika mint szaktudomány követelményeinek és fogalmi rendszere elfogadható-e, Erdei Ferenc egyértelműen igennel válaszolt. Kiemelte a jelölt történelmi szemléletét, hogy minden történelmi jelenséget a célok és teljesülésük kettősségében szemlél, tehát következetesen tartja magát a politikai tudományok alapvető természetéhez. Éppen azokat a törvényszerűségeket kutatja, amelyek a politikai és gazdaságpolitikai fejlődés egyes fázisaiban és az egyes országok eltérő viszonyai között érvényesülnek. Következtetéseit és felismeréseit összefüggő rendszerbe, lényegében egy koncepció összefüggésébe állítja.

A koncepció érdemi bírálatával kapcsolatban Erdei Ferenc a többi között a következőket mondta: „A törvényekről általában helyes a szerző felfogása és a párosan szembeállított kétféle törvény szétválasztása is meggyőző. Valóban úgy tűnik, hogy ezekkel a kategóriákkal feltárható a szocialista gazdaságpolitika lényege, s megbízható új ismereteket szerezhetünk ezek révén a cselekvés számára. A helyeslést azonban mégsem lehet elsietni.”

Az elsődleges célok síkján a felhalmozás és az életszínvonal-emelés törvényeinek az egymással való szembeállítása még nagyobb ellentmondás nélkül értelmez-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968. 222. 1. A könyvről szóló ismertetést ebben a számban a 782–785. lapokon.

hető, mert nemcsak ellentétei egymásnak, hanem önálló tartalmuk és külön mozgási pályájuk van. „Az értéktörvény és a vele szembeállított X törvény esetében azonban már gyanú támasztható, hogy voltaképpen nem egyszerűen az értéktörvény érvényéről van-e csupán szó, s ahol és amikor ez nem jut érvényre, akkor különféle más hatások érvényesülnek, s ezek közös jellemzője csak az, hogy az értéktörvény ellenében hatnak (ezek egyébként főleg nem gazdasági kategóriák).”

De ha elfogadjuk e két síkon érvényesülő kétféle törvényt, „akkor egy még nagyobb kétség támad. Ezt körülbelül így lehet megfogalmazni: az így felállított koordináta-rendszerben nem fér-e el minden lehetséges összefüggés a célok és az eszközök között, tehát az így felállított törvények alapján juthatunk-e egyáltalán objektív felismeréshez a cselekvés számára? A gyanú onnan támad, hogy az elsődleges célok szintjén is, a »hordozó« mechanizmus szintjén is olyan egymással ellentétesen ható törvényeket tételezünk fel, amelyek *minden* helyzet számára »törvénytörő« magyarázatot adnak, tehát a gazdaságpolitikai döntés számára *semmi* sem marad támpontul. Illetőleg csak annyi, hogy fel kell ismerni a **bonyolult törvényhatások egyediségét** és erre alapozni a lehetséges alternatívákat és a döntést. Mivel azonban az X törvénybe minden belefér, ami az értéktörvényen kívül esik mind a helyzetmegítélés, mind a döntés a Kovács-féle »törvénykomplexum« alkalmazása nélkül is körülbelül ugyanolyan érvénnyel lehetséges.”

Olyan bonyolult és jelentékeny dologról van itt azonban szó — hangsúlyozta Erdei Ferenc —, hogy csak újabb megközelítésekkel, vitákkal dönthető el: valóban egy jelentékeny és eredeti felismerésről van-e szó, vagy csak egy figyelemre méltó, érdekes, hasznos és termékenyítő, de végeredményben sikertelen kísérletről.

A részleteiben is gazdag tanulmány legfőbb megállapításai közül Erdei Ferenc egyebek mellett kiemelte, hogy a *tervek és a gazdaságpolitika* összefüggését jól sikerült pontossággal fejezi ki a szerző. Elsősorban az érdemel figyelmet, hogy a terv eszközjellegét is hangsúlyozza, ami különösen a régi mechanizmusban homályosult el. Azt is csak helyeselni lehet, ahogy a prognózist és az alakító szándékot összekapcsolja, s azt is, ahogy a tudatos alakító szándékot és a tervezés mechanizmusát megkülönbözteti.

A progresszív és nem progresszív termelési ágak megkülönböztetéséről lényegében helyesen problémázik a szerző, de a teljes tisztázásig nem jut el. Kovács Géza megállapítja, hogy ez a megkülönböztetés önmagában véve nem sokkal gazdagította a marxista újratermelési elméletet, de hasznos lehet nemcsak a különböző népgazdasági tervek gazdaságfejlesztési elképzeléseinek kialakításánál, hanem bizonyos olyan jellegű félreértések, tévedések tisztázásánál, amelyek a termelőerők fejlődésének figyelmen kívül hagyásából és az újratermelési elmélet bizonyos tételeihez való dogmatikus ragaszkodásból táplálkoznak. A pontosabb és helyesebb tétel a tanulmány más helyén tárgyalt vezető láncszem elvének az érvényesítése — állapítja meg az opponens.

Annak hangsúlyozása is helyes, hogy a vertikális egymásraépülés megjelenhet szervezeti alá- és fölérendeltségben éppen úgy, mint piaci kapcsolatokban. De „...itt is feltűnik a szerző szemléletének egy olyan eleme, ami gyakran visszatér és ugyanazt a veszélyes tendenciát tartalmazza. Itt abban a formában: *vagy piac vagy szervezeti alá- és fölérendeltség*. Másutt: az új mechanizmusra való átállás elrelativizálása, s tulajdonképpen az X törvény feltételezése is. Mindennek olyan kicsengése van, mintha az értéktörvény vagylagos érvényű lenne, a szervezeti alá- és fölérendeltség pedig gazdasági eszközöket pótolhatna. Innen már csak egy lépés a terv lebontása, ezért kifogásolni kell az értekezés ilyen elemeit.”

A mechanizmusmodellekről a tanulmányban egyebek között a következő megállapítást olvashatjuk: „A működő mechanizmus helyességének vagy helytelenségének... *nem kritériuma, hogy tiszta vagy vegyes jelleg érvényesül-e*. Ez annál kevésbé lehet kritérium, mert a mechanizmust hordozó törvények követelményrendszerének struktúrája végül is erősen meghatározott az elsődleges céloknak megfelelő pólustörvények révén. Nem lehet a mechanizmus helyességét vagy helytelenségét annak alapján sem meghatározni, hogy a jellemző megoldások közül a centralizált vagy a piaci forma érvényesül-e. Hiszen mindkét megoldás mögött objektív gazdasági törvény áll. *A mechanizmusmodellek fő hibája éppen az, hogy a mozgást iktatják ki a vizsgálatból, és helyette állapotot ábrázolnak.*”*

Ebben a jellemzésben természetesen van igazság — jegyezte meg az opponens —, de „...sem a folyamatossággal, sem az átmenet hosszabb vagy rövidebb idő-

* I. m. 177. 1.

szakával, sem a gazdaságpolitikai célok objektív törvényeinek az érvényesülésével nem lehet elhomályosítani, hogy egyik vagy másik mechanizmusmodellről van szó, s a meghaladottat ujjal kell felváltani.”

A gazdaságpolitikai célok tudományosabb megalapozása és a gazdaságirányítás továbbfejlesztése két gazdaságpolitikai szférájának a szétszakítása elleni óvás is természetesen indokolt. De ez szintén nem ok arra, hogy a mechanizmus reformja a gazdaságpolitikai célok tudományosabb megalapozásával együtt, vagy azt megelőzően ne valósuljon meg. E reform szükségessége önmagában is vitathatatlan.

„Mindamellett mégsem mondható, hogy a szerző ellene lenne a mechanizmus reformjának. Mellette van, egész munkája alátámasztja azt, éppen ezért kell felhívni a figyelmét gondolatmenetének erre a két kifogásolt részére.”

Kiemelkedően érdekes az üzem- és vállalatnagyság alakulásának az elemzése. A gazdasági szervezet fejlődéséről szóló befejező rész viszont az értekezésnek nem az erősebb hányadához tartozik. Pedig tulajdonképpen hozzátartozik az egész koncepcióhoz, hiszen a gazdasági mechanizmus el nem hanyagolható részét képezi. „A gazdaságirányítás rendszerére vonatkozó elemzések során, még inkább a reform előkészítése időszakában nyilvánvalóan feltárult, hogy lényegében háromféle eleme van a mechanizmusnak: a közgazdasági szabályozók, a szervezeti viszonyok és a jogszabályozók. Ezek közül nem a leglényegesebbeket ragadja ki a szerző, illetőleg nem is törekszik a legfőbb elemek jellemzésére.”

Összefoglalva és értékelve, Erdei Ferenc megállapította, hogy „...rendkívül időszzerű és nagyigényű feladatra vállalkozott a jelölt. E feladatot ugyan csak részben oldotta meg, de ez is olyan tudományos teljesítmény, amely teljes mértékben megfelel a doktori fokozat követelményeinek, sőt ezen felül elismerésre méltó. Lényeges elemekkel járult hozzá... a szocialista gazdaságpolitika szaktudományának a megalapozásához. ...Olyan alapmunkát, amelyet a gazdaságpolitika művelésében figyelembe kell venni és számos lényeges elemét fel kell használni.”

Seres Imre opponensi véleményében a témaválasztás alapvető jelentőségét a közgazdasági és jogi tudományos munka szoros kapcsolata, valamint a reális gazdaságpolitikai célok kitűzésének megalapozása szempontjából méltatta. Az értekezésben felvetett problémák közül néhányat azért emelt ki, mert bizonyos szempontból ezek fokozott figyelmet érdemelnek, vagy azért, mert a szerző álláspontját tartotta vitathatónak, illetve olyanokat, amelyekkel véleménye szerint a szerzőnek foglalkoznia kellett volna.

Kovács Géza a törvények tendencia jellegét hangsúlyozva kifejti, hogy e törvények csak bizonyos határok között szabályozzák a fejlődést, s e határok között szabad döntési lehetőségeket biztosítanak a különböző változatok közül való választást illetően anélkül, hogy a törvény követelményeit megsértenénk. Ezért viszont nem elég általános formában meghatározni a törvény követelményeit, hanem elfogadható pontossággal szélső értékeiket is be kell határolnunk. E megállapításokhoz logikusan kapcsolódik a tervvariánsok elemzése „... ahol a szerző színvonalasan fejtegeti a különféle problémákat, eljutva egészen a tervért való felelősség kérdéséig. Ha a szerzőnek ezt a helyes logikai okfejtését tovább visszük... akkor legalábbis két lényeges következtetést kell levonnunk. Az egyik..., hogy amennyire a törvény követelményének szélső értékei között szabad választási lehetőség van..., úgy a jogban is többféle megoldási lehetőség között lehet választani ahhoz, hogy a gazdaságilag kiválasztott változat sikeresen megvalósuljon.” Vagyis a gazdaságilag kiválasztott változat sikeres megvalósulása nem kis mértékben függ attól is, hogy a jogi eszközök elősegítik-e, intenzíven támogatják-e, vagy csupán mintegy „közömbös”, „lehetséges” formát adnak ehhez.

Az optimális megoldási lehetőség kiválasztása azonban nem olyan egyszerű, mint első pillanatban tűnik. Ha ugyanis a közgazdaságtudomány — mondotta Seres Imre — tudományos pontossággal csak azt tudja megjelölni, hogy hol vannak a törvény követelményeinek a szélső értékei, s a gazdasági mechanizmus adott rendszerében e határok között bármely kedvező változat kiválasztásra kerülhet, „... abban az esetben a jognak aligha lehet más választása, mint hogy a gazdasági mechanizmus adott rendszerében egy olyan optimális eredményt biztosító lehetőséget találjon, amely minden kiválasztásra kerülhető változat megvalósítását lehetővé teszi, illetőleg elősegíti.” A jogban tehát az optimális eredményt biztosító lehetőséget nem közvetlenül a gazdasági törvények követelményeinek szélső értékei, hanem a gazdasági mechanizmus adott rendszere, az alapját képező tulajdonviszonyok és az erre épülő forgalmi viszonyok határozzák meg.

A gazdaságpolitikai célok és a mechanizmus kétoldalú kölcsönhatásának az

elemzése egészében sikeresnek mondható, bár kevésbé a másik oldal, a mechanizmus visszahatása a gazdaságpolitikai célokra. Ezzel összefüggésben említette az opponens az úgynevezett automatizmusok tárgyalásának nem elegendő mélységét.

A szocialista automatizmus kérdésének elnagyolt vizsgálata — mint az értekezésben található néhány vitatható megállapítás is — az opponens szerint elsősorban a *tulajdonviszonyok* áttekintésének lényegében való mellőzésére vezethető vissza. Ez utóbbit tekintette az értekezés legnagyobb fogyatékoságának. Ha magyarázható is a szerzőnek ez a *szándéka*, mégsem lehet elkerülni az új gazdasági mechanizmus általános kérdései között — még a gazdaságpolitikai célokhoz való viszonya szempontjából sem — a tulajdonviszonyok, a tulajdonjogi rendszer alapvető kérdéseit. Elismerte azonban az opponens, hogy e lényeges kérdésnek a megoldása nem ennek a disszertációnak a feladata.

E kérdés fontosságának és nehézségének érzékeltetése szempontjából felvetve néhány gondolatot, Seres Imre hangsúlyozta, hogy a szocialista gazdasági mechanizmus alapja nem egyszerűen a társadalmi tulajdon, hanem — annak két formájával — az adott szocialista államban érvényesülő tulajdonrendszer. „Megítélésem szerint az 1950—1960-as évek mechanizmusának számos hibája abból eredt, hogy nem kellő differenciáltsággal számolt az adott és kialakulóban levő tulajdoni rendszerrel, ... a valóságos helyzetet jelentősen túlhaladva úgyszólván egyetlen és kizárólagos tulajdoni alapjának az állami társadalmi tulajdont tekintette, az erre épített irányítási rendszert és módszereket igyekezett kiterjeszteni az egész népgazdaságra, de különösen a mezőgazdasági termelészövetkezetekre. Az a tény tehát, hogy a mezőgazdasági termelészövetkezetek »nehezebben« viselték el ezt az irányítási rendszert ... az elsősorban nem a mezőgazdaság sajátosságaiból adódik ...”

Ma már az is világos, hogy a társadalmi tulajdon elméletét és gyakorlatát is meg kell változtatni az új gazdasági mechanizmusban. A régi mechanizmusnak az a felfogás felelt meg, hogy ez a tulajdon egységesen az államé, a tulajdonjog alanya az állam, s az egyes vállalatok csupán kezelésbe kapják meghatározott részét. Őket tehát csak operatív igazgatási jog illeti meg, de tulajdonosoknak nem tekinthetők. Ez adta az alapot a tervutasításos rendszer kiépítésére, arra, hogy az állami irányítás közvetlenül, direkt eszközökkel valósuljon meg elsősorban, s az ösztönző és indirekt eszközök csak másodlagos és nagyon alárendelt szerepet játszottak.

„Az állami tulajdonnak és állami irányításnak ebben a központosított felfogásában az ellentmondás ott van, hogy az irányítást oda központosítja, ahol a tulajdonjog zömében csak statikus állapotában fogható fel, s nem oda, ahol a tulajdon mozgásában, élő gazdasági valóságában létezik, tehát magukhoz a vállalatokhoz.” Tehát „... módosítani kell az eddigi »államcentrikus« tulajdoni elméletet...” E nagy és nehéz feladat megoldása során egy dolog bizonyosnak látszik, „... és pedig az, hogy ... az állami vállalatot nem lehet egyszerűen az operatív igazgatás jogával felruházott vagyonekezelőnek tekinteni, hanem úgy kell felfogni, hogy az állami vállalat mintegy *tulajdonosa* a nála elkülönített állami vagyonnak. Ennek megfelelő gazdasági önállósággal kell rendelkeznie és a külső, úgynevezett árukapcsolatokban mintegy önálló tulajdonosként vesz részt még más állami vállalatokkal való kapcsolatában is. Ez nem mond ellent annak, hogy ... a vállalat az állam tulajdona, s így a vállalat az állammal szemben nem állhat úgy tulajdonosként, mint ahogyan ezt a külső árukapcsolataiban meg lehet és meg is kell tennie.”

Befejezésül Seres Imre, a doktori értekezés elfogadását javasolva, kiemelte gondolkodásra készítő, vitára ösztönző jellegét és tudományos értékét.

Benke István bevezetőben hangsúlyozta, hogy a széles területet átfogó, magas színvonalú disszertáció tiszteletre méltó bátorsággal és igényességgel elemzi társadalmunk fejlődésének egyik kulcskérdését, a gazdaságpolitikai célok és a gazdasági mechanizmus kapcsolatát, amelyben a gazdaságpolitikai célok az elsődlegesek.

Az értekezés tulajdonképpen négy részre különíthető el. Tematikai szempontból az első és harmadik részben az általános, elvi kérdések dominálnak, míg a második és negyedik részben a konkrét gyakorlati kérdések. Az első rész értékes megállapításai közül — a többi között — kiemelte annak a kapcsolatnak a sokoldalú bemutatását, amely a szocialista országok gazdaságában fellelhető aránytalanságok és a történelmi adottságok között fennáll. A politika és a gazdaságpolitika kapcsolatának elemzésével megmutatja a szerző, hogy a politika primátusának követelménye nem korlátozható olyan időszakokra, amikor éles osztályharc folyik. A politika és a gazdaságpolitika helyessége (és a dogmatizmus, revizionizmus) mindenekelőtt a törvényekhez való viszony kérdése, s figyelembe kell venni, hogy a törvények követelményrendszerének szerkezetében vannak erősödő és elhaló elemek.

A gazdaságpolitika és a terv kapcsolatát részletesen elemezve Kovács Géza kiemeli, hogy az nem korlátozódhat az elsődleges célrendszerre. „Az értekezés elhatárolja magát attól az állásponttól, amely szembeállítja a tervezés tökéletesítésére irányuló munkát a végrehajtással kapcsolatos tevékenység javításával.”

Ehhez a részhez fűzött kritikái megjegyzéseiben bírálta az opponens a többi között a vállalati önállóságnak olyan szemléltetését, amely szerint, ahogy a kártyabűvész előre tudja, melyik lapot választja ki a csomagból a néző, lehetőleg azt kell biztosítanunk, hogy a vállalatok úgy döntsenek, ahogy mi akarjuk, miközben az a benyomásuk alakuljon ki, hogy szabadon, önállóan döntöttek. De „... a vállalati önállóság abban a tekintetben is tényleges önállóságot jelent az új mechanizmusban, hogy már nem csak a társadalmi érdek *érvényesítése* hárul a vállalatra, hanem... jelentős részének felismerésére, a társadalmi érdek *elsődleges értelmezése* is.”

Nem válik világossá a disszertációban a törvények követelményrendszerének szerkezete, struktúrája. „Úgy tűnik, hogy a követelményrendszer szerkezete annyival konkrétabb fogalom az egyébként jól értelmezhető követelményrendszerénél, hogy utal már az egyes elemek változó súlyára és nemcsak a törvények felszíni kapcsolatára, hanem a legszorosabb funkcionális kapcsolatokra is. De hogy ez pontosan így van-e, a disszertációból csak részben hámozható ki...”

A tervezésmódszertani és struktúraelemzések nagy érdeme — hangsúlyozta Benke István —, hogy a politika, gazdaságpolitika és a terv összefüggéseinek elemzéséből leszűrt tapasztalatokat következetesen érvényesíti a tervezésmetodológia oldalán is, a tervvariánsok, a választási lehetőségek, a tervek optimalása, a bizonytalansági tényezők figyelembevétele és a tervért való felelősség kérdésében is. A jelölt értékeli az ágazati struktúravizsgálatok szempontjait és bírálja azt a felfogást, amely nem tett megfelelő különbséget az ágazati struktúra és a hatósági struktúra között, felruházza ez utóbbit túlzott jelentőséggel. A strukturális változások alapvető politikai jelentőségének a megvilágítását, valamint az ütem és az ágazati struktúra összefüggéseinek az elemzését a szerző legalább annyira kardinális kérdésnek tekinti, mint a nemzeti jövedelem fogyasztási és felhalmozási alpra való felosztását.

A disszertáció elméletileg legtöbb újat adó részeként emelte ki az opponens a 8—9. fejezeteket. „A szerző itt rendkívül sokoldalúan elemez négy gazdasági törvényt, úgy is mondhatjuk, hogy két-két ikertörvényt. Álláspontja az, hogy a gazdasági fejlődésben az elsődleges célokkal kapcsolatban két törvénynek van kiemelkedő szerepe: a felhalmozás törvényének és az életszínvonal növekedése törvényének. Ezeket — pontosabb megjelölés hiányában — pólustörvényeknek nevezi. Ugyanakkor a másodlagos célrendszerrel összefüggésben is kiemel két törvényt, mint a gazdasági mechanizmus hordozótörvényeit. Az egyik ilyen törvény az érték-törvény, a másik pedig az úgynevezett X törvény, amely utóbbinak a szerző nevet nem ad, de ha a körvonalazást jól értem, talán az erőforrások társadalmi, állami centralizálása és centralizált felhasználása törvényének lehet tekinteni.”

„A disszertáció e magasra értékelhető fejezeteiben a jelölt az említett négy törvény *működésére, kapcsolatára* fordít figyelmet és az egyes törvények *mibenlétét, követelményét* vagy ismertnek veszi, vagy pedig — az X törvény esetében — még nem eléggé pontosan megfoghatónak. Úgy gondolom, hogy ezt még tudomásul lehet venni. Fenntartással fogadom azonban azt a gyakorlatot, hogy a jelölt a törvényekről vallott felfogását nem mindig helyezi más felfogások mellé, hogy össze-mérje és — ha szükségét érzi — összeütköztesse azokat.” Nem lehet tudni például, hogy a szocializmus alaptörvényével tulajdonképpen a két pólustörvényt azonosítja-e.

A disszertáció utolsó részében a szerző a mechanizmusmodelleket elemzi és a mechanizmus továbbfejlesztésének a kérdéseit vizsgálja. A modell nála nem elsősorban a valóság lekicsinyített mása, hanem annak egyszerűsített mása. Megmutatja azokat a nehézségeket, amelyek az egyszerűsítésből, valamint abból fakadnak, hogy a modellből újra felépítjük a valóságot. Részletesen értékeli Brus modelljeit, s „...igaza van, amikor felemásságot mutat ki Brus álláspontjában. Azt azonban túlzásnak tartom, hogy Brus a maga modelljeit »a mozgás kiiktatásával vulgarizálta«”, és hogy az erre a két modellre felépített koncepciót a gyakorlati munkában nem vagy csak nagyon kis mértékben lehet hasznosítani. „Mindamellet — folytatta Benke István —, ha a kérdést a modellekhez fűződő koncepció *továbbfejlesztésének* irányából nézzük, Kovács Gézának nemcsak fő vonásokban, hanem a legtöbb rész kérdésben is igaza van. Különösen meggyőző az olyan felfogások bírálata, amelyekben az utasítások igenlése is, de az utasítások elvetése is a tehe-

tetlenségből táplálkozik. Jogosan marasztalja el azt a módszert is, amellyel a centralizált modell túlcentralizált válfaját hasonlítja össze a piaci modell eszményített válfajával. És helyesen szögezi le, hogy az egyes időszakok mechanizmusát csak az akkori célok és az akkori felismerések együttes elemzése alapján lehet értékelni.”

Befejezésül Benke István javasolta a közgazdaságtudományok doktora cím odaítélését.

Hozzászólások

Bors László kandidátus (Közgazdasági Szemle) nem tartotta elég világosnak azt a tételt, hogy a termelési viszonyokkal kapcsolatos ismérvek területén biztonságosabban mozgunk, mint a termelőerők fejlettsége tekintetében. Végigvezetve ezt a gondolatot, vajon ez azt jelenti-e, hogy jobban ismerjük a társadalmi viszonyok törvényeit, mint a termelőerőket? Felvetette továbbá, mi a kapcsolat a pólus- és hordozótörvények szerinti megkülönböztetés, valamint Lange mérlegtörvényei, s általában a Lange-féle rendszerezés között.

Schmidt Ádám kandidátus (Közgazdaságtudományi Intézet) a „rejtvénytörvény” X törvény homályos tartalmi meghatározását kifogásolta. Az a gyanú is felmerülhet, hogy itt talán nem is annyira törvényről, mint inkább gazdaságpolitikai vagy gazdaság szervezési elvről van szó. Az X-jel használata is kétértelmű: nincs megfelelő, találó kifejezés vagy a tartalom nem eléggé ismert. „Remélem — mondotta —, hogy itt inkább az első esetről van szó...”, bár számára a tartalom sem rajzolódt ki. Benke István feltételezett meghatározása mellett („... az erőforrások társadalmi, állami centralizálása és centralizált felhasználása...”) más feltételezések is helytállóak lehetnek. Ehhez alapul szolgálhat egyrészt az, hogy az X törvény az értéktörvény párja, pandantja, másrészt az, hogy az értéktörvénnyel együtt, mindkettő a gazdasági élet megszervezésére vonatkozik. Az értéktörvény hatását tekintve a gazdasági élet önszabályozó szervezési törvénye, s ebben az esetben párja, az X törvény, a gazdasági élet tudatos szervezési törvényének tekinthető.

Kovács Géza válasza

Válaszában a jelölt mindenekelőtt azokkal az észrevételekkel foglalkozott, amelyekkel egyetértett. Egy szerző szabadságába bár beletartozik az is, hogy — meghatározott korlátok között — esetleg a témához tartozó kevésbé lényeges kérdéseket elemezze, nem mentesülhet az alól a kötelezettség alól, hogy az olvasót a problémák tényleges nagyságrendjéről (és a nagyságrendekkel kapcsolatos véleményéről) orientálja. Ezt a követelményt a disszertáció írásakor mindig szem előtt tartotta.

A *mechanizmus három fontos elemére* vonatkozó észrevétellel (Erdei Ferenc) kapcsolatban megjegyezte, hogy „... a gazdasági mechanizmus egyes fontos elemeiről — a gazdasági szabályozókról, a jogszabályokról és azok szerepéről — viszonylag többet írtak, a gazdasági mechanizmusnak a gazdasági célokra való hatásáról is... több szó esett, mint a szóban forgó összefüggés másik oldaláról. Én éppen a mechanizmus szerepének fontossága miatt hangsúlyoztam a gazdasági célok elsődlegességét.” Éppen a kedvezőnek ítélt elemek szerepének a növelése, a hasznosnak vélt fejlődéstendenciák erősítése végett szükséges tisztázni azokat a határokat, amelyeken belül a fejlődéstendenciák tényleg kedvezőek és amelyeken túl esetleg károsakká válhatnak. A személyi jövedelem differenciálódási határainak példáját arra hozta fel, hogy hangsúlyozza: „... nagyobb arányú átalakulások napirendre kerülése idején... két irányban merül fel veszély. Egyrészt a túlzott óvatosság miatt nem engedünk kibontakozni olyan fejlődési tendenciákat, amelyeket elvben elfogadunk, másrészt, ha gyorsan nyitunk utat az új fejlődési tendenciák érvényesítésének, az új irányzatok olyan elemi erővel »zúdulnak ránk«, hogy szinte megijedünk tőlük és esetleg annak előtte »visszafordulunk«, az újtól, még mielőtt az új pozitív hatása érvényesülne, vagy mielőtt tényleg átléptük volna azokat a határokat, amelyek után az új tendenciák már valóban károsak.” A disszertációban a gazdaságpolitikai célok szemszögéből nézve, egyebek között e határok, korlátok megkeresésének fontosságára kívánta a figyelmet felhívni. A gazdasági törvények törvénytárhoz formájában való tárgyalása is innen származik.

A *tulajdonviszony mechanizmusbeli szerepével* kapcsolatos megjegyzésekre válaszolva Kovács Géza a többi között kifejtette, hogy az ágazati és szektorális sajtá-

tosságok együttes tárgyalásának azért van különös jelentősége, „...mert egyrészt mind a pozitív, mind a negatív tapasztalatokat illetően együttesen jelentkeztek, másrészt pedig tényleges és egyben elkülönült szerepüket az eddigiekben még nem tárta fel kielégítően a tudományos kutatómunka.”

Számos mechanizmushiba nemcsak abból eredt, hogy nem kellő differenciáltsággal számoltunk az adott és kialakulóban levő tulajdonrendszerrel. A kép teljességéhez az is hozzátartozik, hogy az állami iparra, sőt nehéziparra, gépiparra épített irányítási rendszer kevésbé felelt meg az ugyancsak állami tulajdont képező állami gazdaságoknak, és kevesebb bajt okozott a kisipari vagy szolgáltató szövetkezeteknek, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek. Következésképpen a mezőgazdaság az ágazati és szektorális sajátosságok miatt viselte el nehezebben a korábbi irányítási rendszert és nemcsak a szektorális sajátosságok miatt, állapította meg a jelölt (Seres Imrének válaszolva). „Feltehetően nem véletlen az sem, hogy a korábbi gazdasági mechanizmuson az első, koncepcionális problémákat is érintő változás éppen a mezőgazdaság vonatkozásában valósult meg a kötelező beadás megszüntetésével.”

A szocialista tulajdon és a vállalat viszonyával kapcsolatos problémákat érintve a jelölt részletesen kitért a szövetkezetek (és azok szövetségeinek) új szerepére, majd hangsúlyozta, hogy az állami tulajdon esetében a vállalati elkülönültség, a vállalati tulajdon szerepének a növelése nyilván nem eredményezhet hátrányosabb konzekvenciákat. „A kollektívának vagy a kollektíva vezető testületének sáfárkodnia kell a rábizott vagyonnal egymással versenyezve is, vállalva természetesen bizonyos kockázatot is. A kockázat vállalásából származó hátrányok a tulajdon egészét illetően azonban nem lehetnek semmiképpen sem nagyobbak, mint a vagyonek kezelésből származó hátrányok voltak.”

Az államcentrikus szemlélet feladásának tehát ilyen értelemben van jelentősége. Nyilvánvaló, hogy az állami tulajdon összállami jellege a tekintetben még akkor sem csorbulhat — ha a tulajdon alanyai a gazdasági kérdésekben dinamikusan felfogva mindinkább a vállalatok lesznek is —, hogy „... ezek a vállalatok együttesen éppen állami jellegükből adódóan képviselnek nagy erőt, nagy potenciális lehetőségét. Ezt az összefüggést is hangsúlyozni kell.”

A tudatosan elindított automatizmusok negatív hatásainak nehezen kiküszöbölhető jellegére vonatkozó gondolatot tovább folytatva a jelölt megjegyezte, hogy itt „... arról is szó van, hogy a központi tervekre, a központi elgondolásokra — elsősorban rövid és középtávon — növekvő befolyásuk lesz az alsó, tehát a vállalati törekvéseknek. Itt tehát megint éppen a vállalati törekvések biztonságos ösztönzése végett is jó előre ismernünk kell a befolyás elfogadható határait. Példaként szoktam említeni, hogy az új mechanizmus esetében sem gondolhatunk arra, hogy mondjuk a Csepeli Vasmű, Dunaújváros vagy a Lenin Kohászati Művek külön-külön vagy esetleg együttesen olyan alulról jövő nyomást gyakorolhatnak a központi kormányra, annak gazdaságpolitikájára, mint teszem fel valamelyik hatalmas amerikai monopólium az Egyesült Államok kormányára. A tulajdonosi mivolton való osztozásnál — az új mechanizmusban is osztozásról van szó, nem pedig tulajdonosi szerepcseréről — a fenti összefüggést ugyancsak két oldalról kell figyelembe venni.”

A szocializmus gazdasági alaptörvényének, valamint a tervszerű arányos fejlődés törvényének a vizsgálatban való mellőzésére vonatkozó megjegyzésekre válaszolva Kovács Géza a következőket hangsúlyozta: „Minthogy véleményemet e két törvény elemzése nélkül is el tudtam mondani, azt a kényelmesebb utat választottam, hogy megkerültem ezt a problémakört.” Az értekezésben felvetett problémák elemzése kapcsán azonban az a véleménye alakult ki, hogy „... az alaptörvényben tulajdonképpen két törvény, az általam pólustörvényeknek nevezett törvények vannak együttesen megfogalmazva, továbbá, hogy a tervszerűség több törvény együttes működésének, illetve azok felhasználásának eredménye. A tervszerűség nem lehet az értéktörvény ikertörvénye a működő mechanizmusban, szerintem ez az X törvény, következésképpen a tervszerű arányos fejlődés törvénye sem állítható az értéktörvénnyel szembe, mint ahogy a terv és a piac sem egymás mellett, még kevésbé egymással szemben álló fogalmak, ha a tervet nem azonosítjuk annak utasításjellegű lebontásával.”

Megállapította továbbá, hogy a törvények rendszerében létezik bizonyos rangsoroltság, amely időnként változhat is. Tehát „... e rangsoroltság hangsúlyozása az alaptörvény és az arányos fejlődés törvény vonatkozásában jó gondolat volt, legfeljebb az okozhatott problémát, hogy a rangsoroltság alá- és fölérendeltség formá-

jában jelenik-e meg, tehát úgy-e mint egy centralizáltan felépített irányítási, szervezeti rendszer.” A törvények kapcsolatának rendszerezésében, valamint egyéb megállapítások kialakításában több fontos munkának — így természetesen Oskar Lange nézeteinek áttanulmányozása is szerepet játszott.

Végezetül részletesebben foglalkozott a jelölt a legtöbb vitát kiváltó és még sokáig vitatandó problémával, a *törvénytörvények* elemzésére vonatkozó észrevételekkel. Legalább olyan mértékben lehet érveket felhozni amellett, hogy az értéktörvényen kívül egy másik hordozótörvény is létezik, mint amellett, hogy nem létezik. Ha ugyanis „... az objektív törvények a tartós, lényeges, ismétlődő összefüggésekre vonatkoznak, akkor vajon az értéktörvény korlátozásaként szubjektív törekvéssorozatok véletlenszerű összeeséséről...” lehet-e szó. Vajon a több évtizedes fejlődés ilyen mértékben lehetséges lehetett volna-e, csupán annak alapján, hogy a társadalom működési mechanizmusának — állítólag — egyetlen törvényét tartósan és ismétlődően korlátozták?

Kovács Géza elismerte, hogy az X törvénynek valóban főleg a nem gazdasági kategóriáit hozta fel példának. De azt is figyelembe kell venni, hogy a pénz, ár stb. mint az értéktörvény valóban gazdasági kategóriái mellett a központi ár- és pénzügyi szabályozás legalábbis kétarcú, mert kategóriája az akkumuláció központi elosztásának is, ha a gazdasági, jogi és szervezeti rendszerek külön szféráknak minősülnek. „Ilyen alapon ugyanúgy nem tisztán gazdasági kategória a piaccal kapcsolatos, két vállalat egyenjogúságán alapuló szállítási szerződés sem. E szállítási szerződéseknek tényleg nincs semmi közük az X törvényhez. Az értéktörvény és az X törvény tehát nem abban különböznek egymástól, hogy kategóriái között vannak-e gazdaságiak és nem gazdaságiak.”

Azokkal a megjegyzésekkel szemben, amelyek szerint úgy tűnik, mintha az X törvénybe minden belefér, ami az értéktörvényen kívül esik (Erdei F.), a jelölt mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy az értéktörvény körét nem lehet egyszer s mindenkorra adottnak tekinteni. (Látható jelenlegi törekvésünk az értéktörvény működési körének kiszélesítésére.) De ami az értéktörvényen kívül esik, az még nem biztos, hogy belefér az X törvény követelményébe. „Képletesen szólva, e koordináta-rendszerbe csak azok az összefüggések férnek bele együttesen, amelyek nemcsak egy L halmaznak megfelelő térben helyezkednek el, hanem az L halmaz' A jelű alterében is. Ezt az alteret próbáltam az objektív törvények követelményrendszerének a struktúrájaként jelölni. Ezen az alteren belül lehet beszélni cselekvési szabadságról. Ez a cselekvési szabadság persze nem korlátlan. Bár lényegesen halványabban, kevésbé osztják fel, de felosztják e teret a különböző működő törvények sávjai. E belső sávok jobban átléphetők, mint az alter határai és bizonyos fokig, mérlegelés kérdése a választás. A követelményrendszerrel azt próbáltam érzékeltetni, hogy ebből az alterből mindkét irányba ki lehet lépni és mindkét irányú kilépés ösztönösséget von maga után.” Természetesen nemcsak a törvénytörvényekkel, hanem az egész elemzéssel „és”-eket, nem pedig „vagy”-okat kellett középpontba állítani, hangsúlyozta a disszertáns.

Az X törvény „rejtvénytörvény” jelölésére vonatkozó megjegyzéssel kapcsolatos válaszban a jelölt arra hivatkozott, hogy a nyelvi kötöttségekből, félreértésekből adódó fölösleges vitákat akarta elkerülni. Tartalma abból a szempontból, hogy a mechanizmust hordozó értéktörvény ikertörvénye, egyértelmű. Természetesen azzal is számolni kell, „... hogy ha egy törvény kategóriarendszerét teljes egészében hosszabb időszak alatt tárják fel, akkor a kategóriák köre a továbbiakban jelentős mértékben bővíthet, minthogy kevés törvény kategóriarendszerét írták le egy-egy kísérlet alkalmával.”

A bíráló bizottság kilenc szavazattal, egyhangúlag hozott határozata javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Kovács Géza számára a „közgazdasági tudományok doktora” fokozatot ítélje oda.

B. L.

**L. V. Kantorovics—
A. L. Vajnszejn: A beruházások
differenciális hatékonyságának
kiszámítása aggregált makro-
ökonómiai modell alapján**

(Ekonomika i matyematyicseszkiye
metodi, Moszkva, 1967. szeptem-
ber—október)

A polgári közgazdászok figyelmét a válságok irányították a nemzetgazdaság dinamikájának vizsgálatára. Marx újratermelési sémái nem voltak ilyen értelemben véve tulajdonképpen modellek, hanem csak „számítási példák”, bár Marx fontosnak tartotta a matematikai módszerek alkalmazását. A XX. század elejétől kezdve már nemcsak a válságot, hanem a konjunktúrát is — tehát az egész gazdasági ciklust — tanulmányozták (Sombart). Keynes munkássága nyomán — nyugaton elsőként ő vizsgálta a szintetikus nemzetgazdasági mutatók összefüggéseit — a makroökonómiai modellek területén igen széles körű kutatásokat végeztek. Mindezt azonban megelőzte G. A. Feldman (1928) utóbb félbeszakadt munkája.

A szerzők célja, hogy egyszektoros népgazdasági modell alapján kiszámítsák a beruházás differenciális hatékonyságát. Ismerete azért fontos, mert szükség van rá mind a konkrét beruházások várható hatékonyságának megbecsüléséhez, mind pedig akár a termelési árak, akár az optimális tervezésből folyó árak megállapításához. Nem volt azonban eddig megfelelő, gyakorlatilag is felhasználható módszer a beruházás hatékonyságának kiszámítására, és ennek tulajdonítható, hogy az új árak megállapításakor (1967. júl.) minden elméleti alap nélkül 15%-nak vették.

A szerzők a következő eljárást javasolják: kiindulva a szokásos $Y(t) = U - K(t), L(t)$ elsőfokú homogén függvényből, vezessük be az $S(t) = \frac{K(t)}{L(t)}$ „szükségigényességi függvényt”. Segítség-

vel a beruházás hatékonysága a következőképpen írható fel:

$$\eta_K = \frac{(U - K, T)}{K} = U_s, (S, I).$$

Ennek az összefüggésnek a felhasználásával olyan formulát sikerült felállítaniuk, amelyben csak a nemzeti jövedelem és a munkaerő növekedési üteme, valamint az eszközigényesség és a fogyasztási hányad — tehát csupa globális népgazdasági mutatószám — szerepel, a termelési függvény pedig, legalábbis közvetlenül, nem.

A számításokat azonban nemcsak ezzel a modellel végezték, hanem többféle módon módosították az alapmodellt, figyelembe véve:

1. a műszaki haladást,
2. a fizikai és az erkölcsi kopást,
3. az állóeszközök üzembehelyezéséhez szükséges időt.

Az egész koncepció két olyan feltévesen alapul, amely a valóságos gazdaságban csak tökéletlenül érvényes, ti. hogy egyrészt az állóalapok bármely termelési ágazatba átvihetők, másrészt a termelés optimális módon folyik. Viszont az alapmodell módosításai gyengítik ezeket a hipotéziseket, amelyek maguk sem olyan jogosulatlanok, mint amilyenek első pillantásra látszanak, hiszen például az új beruházások a következő években szükséges termékeket adnak, gazdaságilag hatékonyak lesznek, tehát nem is igen lesz szükség más irányú felhasználásukra.

A kiindulási adatok a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalától származnak. A számítások néhány fontosabb eredménye az 1. táblázatban látható.

Az első oszlop adatai (η_K) úgy készültek, hogy az összes lekötött eszközállományt számításba vették, a második oszlopéi (η_{K_0}) pedig úgy, hogy a számításokban csak az anyagi termelés szférájában lekötött eszközök szerepeltek.

Az 1. és 4. alapján számított értékek meglehetősen nagyok. A 3. és 5. modellekből származó η_K értékelésekor fi-

1. táblázat

A számítás alapjául szolgáló modell	η_K	η_{K0}
1. Alapmodell	0,22	0,21
2. Cobb-Douglas függvény ($\alpha = 0,382$, más számításokból)	0,13	0,183
3. A műszaki fejlődést figyelembe véve	0,146	0,159
4. Az erkölcsi és fizikai kopást, va- lamint az állóalapok késedelmes belépését (2 év) figyelembe véve	0,30	0,27
5. A műszaki haladást és a kopást figyelembe véve	0,166	0,169

gyelembe kell venni, hogy a műszaki haladással együtt az önköltség is csökken, vagyis a számítottnál valamivel nagyobb beruházási hatékonyság volna reális.

Mindent összevetve, indokoltnak látszik Kantorovics régebbi becslése, amely szerint $\eta_K = 20-25\%$, vagy még nagyobb. Amíg azonban más úton nem lehet a beruházás differenciális hatékonyságát kiszámítani, nem ellenőrizhető ennek a módszernek a pontossága sem.

(Ism.: *Tényi György*)

J. Kahn: A font, a dollár és a francia gazdaság

(*Économie et politique*, Páris, 1968. január)

Az FKP gazdasági és politikai folyóiratának januári száma két tanulmányban is foglalkozik a nemzetközi monetáris rendszer problémáival. Ezek közül mutatjuk be Kahn írását.*

Az első rész felvázolja a nemzetközi monetáris és gazdasági erőviszonyokat az 1967-68-as angol és amerikai valutáris intézkedések előestéjén. Megállapítja, hogy az USA és a fő nyugat-európai hatalmak viszonya ellentmondásosan alakult, mivel a gazdasági hatalom nem esett egybe a szilárd valutáris pozícióval. A tőkés világ domináns hatalma, az USA (és Anglia) gyenge valutáris helyzetben van, míg a Közös Piac valutáris pozíciói erősek. Ez még az 1950-60 közötti periódusban alakult

* A másik tanulmány (J. Robet: A nemzetközi valutáris helyzet és a dollár) a monetáris rendszert és a jelenlegi helyzet kialakulásának szakaszait ismerteti.

így ki, párhuzamosan a nyugat-európai országok gazdasági talpraállásával. Ellenben a mai helyzet lényeges pontokon különbözik is a fenti periódustól: míg 1950 és 1960 között a Közös Piac országainak gazdasága gyorsabban nőtt, mint az USA-é, jelenleg aggasztóan csökkent a gazdasági tevékenységük üteme. Viszont az USA-ban a gazdasági tevékenység üteme élénk, amit részben mesterségesen táplál a vietnami háború és a fegyverkezési verseny, de az ország technikai fölényére is támaszkodik.

A jelenlegi monetáris válság oka nem valamilyen hagyományos ciklikus gazdasági válság — hangsúlyozza Kahn —, eredetében viszonylag független az egyes országok közvetlen gazdasági problémáitól, de az ellene hozott különböző monetáris jellegű védekező intézkedések olyan természetűek, amelyek súlyosbítják a gazdasági helyzetet. A monetáris válság mögött a hatalmas gazdasági potenciálú USA mértéktelen külföldi dollárköltekezése (katonai kiadások + állami és magán tőkekivitel), s ezért deficités fizetési mérlege áll; egyre növekszik a külföldi (pl. közös-piaci) kézen levő dolláregyenlegek és az amerikai aranytartalék szintje közötti szakadék. Ez a körülmény viszont arra sarkallja a jelentős dollártartalékokkal rendelkező külföldi jegybankokat, hogy tartalékaik egy részét az USA terhére aranyra váltsák át. Ez a dollár helyzetét fokozatosan gyengíti. Még látványosabb a font válsága, ahol az elégtelen angol exportképesség nem képes ellensúlyozni az állandóan nagy importot, továbbá a jelentős külföldi katonai kiadásokat és a tőkekivitel. Ez végül is a brit valuta leértékeléséhez vezetett, s e leértékelés kielezte a dollár elleni spekulációt is. A dollár leértékelése mégsem biztos és elkerülhetet-

len — folytatja a szerző —, mivel a nemzetközi tőkés monetáris kooperáció felszínén tarthatja. Bár a jelenlegi nemzetközi valutarendszert általában túlhaladottnak tartják, szabadon határozható meg, milyen rendszer kövesse; éppen ez a tőkés hatalmak közti szembenállás egyik tárgya. Az új rendszert a felállítása idején érvényes erőviszonyok határozzák meg; minden hatalom arra törekszik tehát, hogy — egymás rovására — már előre biztosítsák a legelőnyösebb pozíciókat maguknak. Ebbe a keretbe illeszthető be a novemberi brit valutaértékelés és a január elsejei Johnson-féle dollárvédelmi program.

A szerző ezután a fenti intézkedéseket a francia gazdaságra gyakorolt várható hatásaik szempontjából vizsgálja.

A brit valutaértékelés — s a nyomában várható nagyobb brit exportképesség és importmegtakarítás — még akkor sem jár komoly következményekkel a francia gazdaságra, ha figyelembe vesszük, hogy ez kiváltotta több más valuta (spanyol, dán, izraeli, egyes Commonwealth országok) leértékelését is. Ezek az országok együttesen is a francia exportnak csak 10%-át szívják fel; ezenkívül a leértékelés nem jelentheti az illető országok importjának leállítását, bármibe is kerüljön ez nekik. Ami a fenti országok nagyobb exportképességét illeti, exportáraiknak várható átlag 5—10%-os csökkenése nem túl jelentős ahhoz, hogy már kialakult stabil külkereskedelmi kapcsolatokat zavarjon; annál kevésbé, mert az ár csak az egyik meghatározó tényező a szállítók kiválasztásánál, illetve megtartásánál. Figyelembe véve a harmadik országok piacán várható nagyobb versenyt (mind angol, mind a megszorított brit importban jobban érdekelt országok részéről), a font leértékelése a francia export összértékének alig 1—2%-os csökkenését válthatja ki, feltéve, ha más, exportösztönző hatások nem ellensúlyozzák ezt. Ez a hatás elhanyagolható ahhoz képest, hogy milyen nagy befolyása van a francia kereskedelmi mérlegre az NSZK-beli konjunktúrának.

A brit intézkedések közül a „kóbor tőke” beáramlását célzó kamatlábemelés az, amely a legkomolyabb következményekkel járhat. A kamatlábemelés — a hitelek, s így a beruházások drágítása révén — fékezi a növekedés ütemét és a berendezések modernizálását; ez az a fertőzés, amely a novemberi intézkedések nyomán az eddiginél is jobban fenyegeti a különböző tőkésországokat, így Franciaországot is.

A január 1-én előirányzott amerikai intézkedések hasonló irányba hatnak, amennyiben a már Európában levő amerikai vállalatok ezentúl fokozottan támaszkodnak a helyi pénzügyi erőforrásokra önfinanszírozás és helyi valutában és eurodollárban kibocsátott kölcsönök révén; s kevesebb dollárt visznek ki az USA-ból. A fenti intézkedéseket a szerző szerint főleg a közöspiaci országok ellen hozta az USA, s valószínűleg tartósan meg akarja gyengíteni ezen országok gazdaságát amennyiben nem elég engedelmeselek. A szerző álláspontja szerint az amerikaiak helyi tőkekereslete ugyanis a kamatláb emelkedését, s ezen keresztül (a már eddig is lassult) expanzió fékezését váltja ki; ez fokozza az amerikai és a nyugat-európai konjunktúra alakulása közötti eltérést. Az USA-beli élénk gazdasági tevékenységet a Johnson-program nem nagyon érinti; ellenben a többi tőkésországban Washington a „deflációt”, a gazdasági stagnálást próbálja bevezetni. Ha a közöspiaci kormányok nem ezt tennék, a keletkező inflációs feszültségek nyomán a nyugat-európai országok monetárisan gyengülnek meg. Mindkét kormánypolitika esetén növekedne a nyomás a dolgozók életszínvonalára.

Kahn valószínűnek tartja, hogy a fenti amerikai nyomás a Közös Piac országait abba az irányba szorítja, hogy közelítsék gazdaságpolitikájukat, vagy akár létrehozzák a közös valutát, s mindenesetre közös monetáris és pénzügypolitikát dolgozzanak ki. Ugyanakkor az ipari és kereskedelmi konkurrencia kisebb lesz az EGK-en belül, annál is inkább, mivel 1968. július 1-én végleg megszűnnek az ipari vámok az EGK-en belül, s ráadásul a Kennedy-forduló első részlet-vámcsökkentése is akkor esedékes. Az EGK-en belül így az erősebbek igyekeznek majd nehézségeiket a többiekre áthárítani, s ezért a francia gazdaság sebezhetősége az NSZK-val szemben erősebben érződik majd, mint eddig.

Befejezésül a szerző egy demokratikus kormány gazdaságpolitikáját vázolja fel, amelynek célja az lenne, hogy a jelenlegi helyzet ellenére inflációmentes konjunktúrát valósítson meg a nagy monopóliumok hatalmának korlátozása, államosítások és a valutaforgalom ellenőrzése, a műszaki fejlődés, a termelékenység, az export és az életszínvonal növelése révén.

(Ism.: *Becsky György*)

Algéria gazdasági helyzete

(Notes et Études Documentaires,
Párizs, 1967. július 6)

Algéria függetlenné válása után a több mint egy milliós francia lakosság kiáramlása nehéz gazdasági helyzetet teremtett. Számuk 1963-ig körülbelül 400 ezerre, 1966-ig 50 ezerre csökkent.

Az algériai mezőgazdaság „hagyományos” szektorát a prekapitalista tulajdonviszonyok tarka egyvelege jellemzi. Ennek a mezőgazdasági lakosság 9/10-ét foglalkoztató szektornak a helyzete a gyarmati időszak utolsó éveiben romlott: a gyors ütemű népszaporodással szemben a tulajdonviszonyok jellege, az eszközök, a szakképzettség hiánya nem tette lehetővé a termelés fejlesztését. A gyarmati kormányzat által nyújtott pénzügyi és technikai segítség a szükségletekhez képest elenyésző volt. A függetlenség elnyerése után az egész ország gazdasági nehézségei miatt ez a támogatás csökkent. A szegényparaszt-tömegek viselték a felszabadító háború terheinek legnagyobb részét és 1962 után súlyosabb helyzetben voltak, mint korábban bármikor.

A tőkés földművelést francia telepek honosították meg. A két szektor között nem vonható éles határ, mert az algériai gazdaságok is kapitalizálódni kezdtek. A fejlett szektor piacát egyrészt az algériai nagyvárosok, másrészt Európa (főleg Franciaország) képezik. 1962 óta a tulajdonosok által elhagyott mezőgazdasági üzemek vezetését dolgozók vették át; így született meg az „önigazgatás”, amely végül is a fejlett szektor egészére kiterjedt, s 1963 tavaszán jogszabályban is elismerést nyert. Ennek a kollektív szektornak sajátos helyzete van: a megművelt terület egyharmadán, a mezőgazdasági lakosság egytizedét foglalkoztatva, a mezőgazdasági bruttó jövedelem felét, és a mezőgazdasági exportnak majdnem 100 százalékát adja. E szektor legfőbb nehézségeit a szakemberhiány, a mezőgazdasági pénzügyi és hitelrendszer szervezetlensége, a bel- és külkereskedelmi problémák okozzák.

1966 aszályos év volt, a termelés jelentősen visszaesett, az amúgy is csökkent szinthez képest. 1965-ben a bor és a primőrök termelése és kivitele visszaesett, a korábban kenyérgabonát exportáló ország importra szorult, az állati termékek termelése — 1957-hez képest — felére csökkent. A termelés vissza-

esése teljes egészében a modern szektorban következett be, míg a hagyományos szektor termelése stagnált: a gazdasági nehézségek az utóbbi szektort — éppen elszigetelt helyzete miatt — nem érintették lényegesen.

Algéria kőolajtermelésében jelentős eredmények csak a második világháború után megélenkült kutatások hatására születtek. 1962-ben 20 millió t kőolajat termeltek, ez 1964-re 26 millió t-ra emelkedett, 1965-ben azonban stagnált. Ennek okai voltak a kormány egyes intézkedései, amelyek bizonytalanra tették a külföldi magántársaságok algériai működésének jövőbeli feltételeit, sőt lehetőségét. Hosszas tárgyalások után 1965 nyarán kötötték meg Algirban a francia—algériai egyezményt, amely szabályozta az együttműködés pénzügyi, szervezeti feltételeit az algériai kőolajkincs hasznosításában. A kormány a korábbinál nagyobb százalékban részesül a haszonból, a társaságok kötelesek profitjuk egy részét Algériában befektetni, és Algéria hosszú lejáratú hitelt kap Franciaországtól iparfejlesztésre. Az algiri egyezmény is hozzájárult ahhoz, hogy 1966-ban a kutatások ismét fellendültek, a termelés az előző évihez képest 40 százalékkal nőtt.

A kitermelő ipar másik fontos ága a vasércbányászat. A bányák egy részét már 1963-ban állami kezelésbe vették, 1966-ban pedig a legfontosabb bányatársaságokat államosították. Átmeneti visszaesés után — amely nemzetközi konjunkturális okoknak tulajdonítható — 1964-től a termelés a korábbi színvonalra emelkedett. A vasérc túlnyomó részét exportálják, de már épül Annabában egy nagy kohászati kombinát, amelynek egységei 1968-tól kezdve folyamatosan lépnek üzembe.

A feldolgozó ipar fejlődése csak a második világháború után bontakozott ki, de akkor is kedvezőtlen körülmények között: a képzett munkaerő nagyon kevés, emiatt drága volt; néhány nagyvárosra koncentrált, amelyekből viszont az energiaforrások estek távol; a vertikális alacsony foka miatt beépített importanyagok és -alkatrészek szállítási költségek magasak voltak, mindezek következtében az egyébként is szűk belső piacon az anyaország exporttermékei nyomasztó versenyt jelentettek.

A függetlenség elnyerése után a francia népesség kiáramlása súlyos szakemberhiányt, piacvesztést, a tőke kivonás pedig tőkehiányt eredményezett. A nehézségeket az is fokozta, hogy a keres-

let túlnyomó részét képviselő városi lakosság a francia importcikkek jobb minőségéhez szokott. Az iparban a mezőgazdaságnál említett öngazgatás szerepe nem jelentős, főleg kisebb vállalatokra terjed ki, súlya csak az élelmiszeriparban nagy. A társadalmisítás másik formája állami megbízottak kiküldése a vállalatokhoz, akiknek jóváhagyása szükséges minden lényeges döntés végrehajtásához. A tulajdonosok ezeket a vállalatokat elhagyták, irányításuk a megbízottak kezébe került. Ismét más forma a nemzeti vállalat, ilyen működik a konfekció- és a bőriparban, a kőolajszállításban. Van néhány állami-magán vegyesvállalat is. Az ipari és építőipari termelésben (kőolajipar nélkül) 75 százalékos súlyával a magánsektornak van döntő szerepe.

A gépipar fejletlen, inkább csak összeszerelő üzemekről beszélhetünk, amelyek a külföldi konkurenciával nehezen birkóznak meg. A textil- és ruházati ipar 1963 után fellendült, egyrészt a nagy állami beruházások, másrészt az import korlátozása miatt. Pamutszövetből a kapacitások exportot is lehetővé tesznek, de az összes többi iparág termelése kiegészítő importra szorul. A bőr- és cipőiparban — részben a szocialista országok segítségével — nagy beruházásokat eszközölnek, a 60-as évek végére a megnövekedett termelés az importot teljesen kiszorítja. Az élelmiszeripar legfontosabb új létesítménye egy cukorgyár, ez jól tükrözi a kormány iparfejlesztési politikájának elveit: főleg azokba az iparágakba ruház be, amelyeknek termelése — lehetőleg hazai alapanyagok felhasználásával — jelentős volumenű importot helyettesíthet, ugyanakkor gazdaságos termelésüket a belső piac mérete biztosítja.

A kereskedelem, a közlekedés és a szolgáltatások (közigazgatás nélkül) az ország fejlettségéhez képest igen magas mértékben, körülbelül 50 százalékkal járulnak hozzá a bruttó belföldi termék termeléséhez. Az algériai gazdaságot 1962-ben ért súlyos megrázkódtatás ezt a szektort sokkal kevésbé érintette, mint az ipart és a mezőgazdaságot, mert az innen viszonylag lassan kiáramló francia szakemberek mellett volt egy jelentős, gyakorlatlalt algériai szakemberállomány is.

A belkereskedelem majdnem teljes egészében magánkézen maradt. Az első években az árak gyorsan emelkedtek, részben egyes mezőgazdasági termékek hiánya, részben a kereskedelmi közve-

títők számának növekedése miatt. Ezért az állami szervek fokozatosan kiterjesztik az alapvető cikkekre már korábban életbe léptetett árszabályozást. A külkereskedelem legnagyobb részét specializált, kizárólagos joggal rendelkező állami monopolvállalatok bonyolítják le.

A közületi szektor vállalatainak hitellellátása 1962-től az algériai jegybankra hárult, amely erre nem volt felkészülve. 1966-ban az algériai kormány átvette egy francia magánbank jól kiépített algériai fiókhálózatát és káde-reit, hogy megoldja ezt a fontos problémát.

Algéria külföldi gazdasági kapcsolatairól pontos adatok csak 1964-re vonatkozóan vannak, akkor a külkereskedelmi mérleg minimális aktívumot mutatott. A kőolaj az export 60 százalékat tette ki, az ebből származó bevételnek csak körülbelül fele került vissza az országba. Az áruforgalmon kívüli tételek aktívuma csekély volt ahhoz, hogy a fizetési mérleget egyensúlyba hozza. A hiányt kölcsönökkel és segélyekkel egyenlítették ki. Algéria importjának 70 százalékat fogyasztási cikkek, ezen belül 30 százalékat élelmiszerek teszik ki. A kivitel körülbelül háromnegyed részben Franciaországba irányul, ennek bővítése, új piacok szerzése nagyon nehéz: Algéria legfontosabb exporttermékei, a szénhidrogének, a mediterrán élelmiszerek (bor, citromfélék, primőrök, datolya), a vasérc, nyersbőrök, különleges fafélések piacán egyre élesebb a nemzetközi verseny.

A gazdaság egyik fő belső aránytalansága a foglalkoztatottság rendkívül alacsony színvonala. Az 5 millió főt számláló aktív lakosságból csak 1 milliónak van állandó munkája, félmillió külföldön, jórészt Franciaországban dolgozik, a többi az év túlnyomó részében vagy állandóan munkanélküli. A tőkehiány korlátozza a foglalkoztatottság növelésének lehetőségeit, a munkaképes korúak száma pedig rohamosan nő.

A gyarmati időszak területi aránytalansága, a gazdag, europaizált Nyugat és a szegény Kelet ellentéte „felborult”, mert a gazdasági zavarok az előbbit sokkal súlyosabban érintették. Algír az ország gazdasági és politikai életének központja lett, helyzetének a függetlenség első éveiben folytatott nemzetközi presztízs politika is kedvezett. A főváros kivételes helyzete, ellentéte az ország összes többi részével, a független Algéria fontos területi aránytalansága.

A beruházásnak a fogyasztáshoz ké-

pest alacsony színvonala az algériai gazdaság legfőbb aránytalansága. A magánvállalkozók beruházási kedvének fokozása céljából az államosításokkal, a profitok repatriálásával kapcsolatos biztosítékokra lenne szükség. 1966-ban tettek is bizonyos kezdeti lépéseket ebben az irányban. A közületi szektorban dezinvestíció folyik: 1962 óta nem számolnak el amortizációt. A kormánynak még ki kell alakítania a közületi vállalatok gazdálkodási rendszerét.

(Ism.: Soós Attila)

W. Leontief: Az input-output analízisban és a nemzetgazdasági számvitelben végzett aggregálás egy alternatívája

(The Review of Economics and Statistics, Cambridge, USA 1967. Aug.)

Az input-output táblák, illetőleg az ezekből származtatott technológiai koefficiensmatrixok (**A** matrix) felhasználását két népgazdaság szerkezeti sajátosságainak (vagy ugyanazon népgazdaság különböző időszakokra vonatkozó szerkezetének) összehasonlítására általában megnehezíti az eltérő ágazati bontás. Ez az eltérés részben abból származik, hogy az egyik népgazdaságban vannak olyan termékek, amelyek a másikban nem találhatóak és viszont. Ebben az esetben tehát még az sem segít, ha az ágazati bontást azonos szempontok szerint végzik. Az ágazati különbségek kiküszöbölésének a statisztikai gyakorlatban használt módszere az aggregálás. A réz és a nikkel közti különbség eltűnik, ha „színes fémek” címszó alatt egy csoportba rakjuk őket, és nem különböztetjük meg tőlük az acélt sem a „fémek” elnevezés esetében. Tény azonban, ha az összehasonlíthatóságot aggregálás révén próbáljuk megmenteni, úgy csökkentjük a szóban forgó szerkezeti viszonyok leírásának analitikai élességét.

Ebben a cikkben egy olyan módszert

mutatunk be, amely lehetővé teszi, hogy két input-output táblát közös nevezőre hozzunk anélkül, hogy az alapvető szerkezeti összefüggéseket elferdítenénk. Ez a módszer annyiban korlátozott, hogy az összehasonlítható gazdaságok szerkezetét csak azon termékek input-output relációival jellemzi, amelyek közvetlenül összehasonlíthatók. Az összehasonlítás azonban mégis teljesnek mondható, minthogy a táblában nem szereplő ágazatok közti kapcsolatok is figyelembe vannak véve.

Az alább bemutatott eljárás eredményeként tehát egy olyan redukált technológiai koefficiensmatrixot kapunk, amelyben csak az általunk bizonyos célból (összehasonlítás, tervezés) kiválasztott ágazatok szerepelnek, de a koefficiensnek változása tükrözi a többi ágazatok technológiai viszonyainak változását is. Az eljárás lényege, hogy az általunk kiválasztott ágazatokat mintegy „fővállalkozóknak” (I. csoport), míg a többi „alvállalkozóknak” (II. csoport) tekintjük, s így a kiválasztott ágazatok ráfordítási együtthatói az e csoport ágazatai termeléséből eszközölt közvetlen ráfordításokon kívül tartalmazzák még azokat a közvetett ráfordításokat is, amelyek a II. csoport termékeinek felhasználása révén kerülnek bele termelésükbe. Így — bár az ágazati kapcsolatok az I. csoport termékeiben vannak kifejezve — az I. csoport ágazatai közötti termékáramlások implicite a II. csoport termelését is magukban foglalják, s ezért ha a redukált ágazati kapcsolatok mérlege kiegyensúlyozott, biztosak lehetünk abban, hogy a táblában nem szereplő ágazatok ráfordításai és kibocsátásai közt is fennáll az egyensúly.

★

A bruttó és nettó kibocsátások vektora közti összefüggést az alábbi egyenlet mutatja:

$(E - A) X = Y$, ahol
E egységmatrix,
A technológiai koefficiensmatrix,
X bruttó kibocsátások vektora,
Y nettó kibocsátások vektora.

Az ágazatok csoportosításának megfelelően a vektorokat is két részre osztjuk [az $(E - A)$ matrixot megfelelően blokkokra bontjuk]

$$\begin{bmatrix} E - A_{11} & -A_{12} \\ -A_{21} & E - A_{22} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} X_1 \\ X_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} Y_1 \\ Y_2 \end{bmatrix}$$

Az egyenletet $\mathbf{X}$ -re megoldva kapjuk:

$$\begin{bmatrix} \mathbf{X}_1 \\ \mathbf{X}_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \mathbf{B}_{11} & \mathbf{B}_{12} \\ \mathbf{B}_{21} & \mathbf{B}_{22} \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} \mathbf{Y}_1 \\ \mathbf{Y}_2 \end{bmatrix}, \quad \text{ahol } \mathbf{B} \text{ az } (\mathbf{E}-\mathbf{A}) \text{ inverze}$$

A szorzat első része:

$$\mathbf{X}_1 = \mathbf{B}_{11}\mathbf{Y}_1 + \mathbf{B}_{12}\mathbf{Y}_2$$

szorozzuk be mindkét oldalt balról $\mathbf{B}_{11}^{-1}$ -val

$$\mathbf{B}_{11}^{-1}\mathbf{X} = \mathbf{Y}_1 + \mathbf{B}_{11}^{-1}\mathbf{B}_{12}\mathbf{Y}_2.$$

A kapott egyenlet az eredeti $[(\mathbf{E}-\mathbf{A})\mathbf{X} = \mathbf{Y}]$ redukált változatának tekinthető. Ugyanazokat a szerkezeti viszonyokat tükrözi, azonban csak az I. csoport termékeiben kifejezve, míg a II.

csoport termelését jelölő változókat ($\mathbf{X}$, vektor elemeit) a kettős invertálással sikerült kiküszöbölnünk.

Bevezetve a következő jelöléseket:

$$\mathbf{A}_{11}^* = \mathbf{E} - \mathbf{B}_{11}^{-1}$$

$$\mathbf{Y}_1^* = \mathbf{Y}_1 + \mathbf{B}_{11}^{-1}\mathbf{B}_{12}\mathbf{Y}_2,$$

formálisan is visszkapjuk az eredeti egyenletet:

$$(\mathbf{E} - \mathbf{A}_{11}^*)\mathbf{X}_1 = \mathbf{Y}_1^*.$$

Az $\mathbf{A}_{11}^*$ matrix a_{ij}^* eleme azt mutatja meg, hogy a j -ik szektor $\mathbf{X}_j$ kibocsátásának egy egységében mennyit használ fel az i -edik szektor termeléséből, beleszámítva a II. csoport termékeinek felhasználásán keresztül ráfordítást is ebből a termékből. $\mathbf{Y}_1^*$ elemei pedig tartalmazzák egyrészt az I. csoport termékei iránti közvetlen keresletet ($\mathbf{Y}_1$), másrészt pedig a II. csoport termékei iránti keresleten keresztül az I. csoport termékei iránt jelentkező igényeket ($\mathbf{B}_{11}^{-1}\mathbf{B}_{12}\mathbf{Y}_2$).

A redukált tábla alkalmazható az árak számításánál is, minthogy a benne maradó termékek árarányait változatlanul hagyja, míg a többi termék árai nem szerepelnek benne.

$\mathbf{P}$ -vel jelölve az árvektort, $\mathbf{V}$ -vel pedig a hozzáadott érték vektorát, a két vektor közti összefüggést az alábbi egyenlettel fejezhetjük ki:

$$(\mathbf{E} - \mathbf{A}')\mathbf{P} = \mathbf{V} \quad (\text{a ' jel transzponáltat jelöl}).$$

Megoldva (itt is alkalmazva a felbontást)

$$\begin{bmatrix} \mathbf{P}_1 \\ \mathbf{P}_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \mathbf{B}'_{11} & \mathbf{B}'_{21} \\ \mathbf{B}'_{12} & \mathbf{B}'_{22} \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} \mathbf{V}_1 \\ \mathbf{V}_2 \end{bmatrix}$$

A beszorzást és a megfelelő átalakításokat elvégezve itt is az alapegyenlettel

formailag megegyező egyenlethez jutunk:

$$(\mathbf{E} - \mathbf{A}_{11}^*)\mathbf{P}_1 = \mathbf{V}_1^* \quad \text{ahol} \quad \mathbf{V}_1^* = \mathbf{V}_1 + (\mathbf{B}'_{11})^{-1}\mathbf{B}'_{21}\mathbf{V}_2$$

Ebből

$$\mathbf{P}_1 = (\mathbf{E} - \mathbf{A}_{11}^*)^{-1}\mathbf{V}_1^*.$$

Itt $\mathbf{P}$ vektor ugyanazokat az árakat tartalmazza, mint amelyeket az I. csoport termékeire az alapegyenlet $[(\mathbf{E}-\mathbf{A}')\mathbf{P} = \mathbf{V}]$ megoldása révén kapunk. $\mathbf{V}_1^*$ elemei egyrészt a közvetlen, másrészt a II. csoport termékei révén beépülő hozzáadott értéket tartalmazzák.

A továbbiakban egy redukált input-output táblát mutat be a cikk, amely az Egyesült Államok 1958-as, 83-szektoros bontású saktábla mérlegéből készült,

két lépésben. Először 34 szektort 8 aggregált szektorra vontak össze, majd a következő lépésben az itt leírt módszerrel az 57 szektoros táblából a nem aggregált 49-et kiküszöbölték. Az adatok nem koefficiensek, hanem a teljes termékáramlatot mutatják. Összehasonlításként közlik zárójelben a redukálás előtti (57-szektoros) tábla megfelelő helyen álló adatait is.

(Ism.: Horváth József)

Dr. Kovács Géza: Gazdaságpolitikai célok és a mechanizmus

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968. 222 l.

A népgazdasági tervezés hatékonyságának tudományos megalapozása és elsősorban a gazdasági célok oldaláról való elemzése az új gazdasági mechanizmus bevezetésével különösen aktuális feladattá vált. Kovács Géza könyve ezért széles körű érdeklődésre tarthat számot. A gazdaságpolitikai célok és a gazdasági mechanizmus közötti szoros kölcsönhatásnak, s ezen belül a gazdaságpolitikai célok elsődlegességének a vizsgálat középpontjába való állítása azért is fontos, mert e két probléma mesterséges szétszakítása komoly veszélyeket rejt magában.

Az elemzés kiindulópontját a *Történelmi adottságok* (I. fejezet) vizsgálata képezi. A gyakorlati tapasztalatok hasznosításával kapcsolatos bizonyos helytelen nézetek bírálata, s a forradalmi átalakulás közvetlen előzményeinek a bemutatása is a fő koncepció kifejtését, megalapozását szolgálják. Érdekes szempontokat találhatunk például a szovjet mechanizmus kialakulásának történelmi előzményeire vonatkozólag is. „A NEP-nek visszavonulásként való értékelése azzal a következménnyel is járt, hogy az első 5 éves terv... kapcsán kialakított... és szükségszerűen centralizált... mechanizmusba »beépítették« a hadikommunizmus több olyan elemét is, amelyek... hadigazdálkodási elemek voltak.” Pedig — állapítja meg a szerző — „... a centralizált irányítási rendszer nem feltétlenül azonos a részletes központi, naturális tervezéssel és termékgazdálkodással.” (20. l.)

A *politika és a gazdaságpolitika* kapcsolatával, egymáshoz és a gazdasági törvényekhez való viszonyuk változásával foglalkozik a szerző a második fejezetben. Tulajdonképpen már itt is szükség volna bizonyos alapfogalmak egyértelmű meghatározására. Ez az igény azonban „A politikai és gazdaságpolitikai célok általános megfogalmazása” címet viselő alfejezet után sem tekinthető kielégítettnek. Érdekes fejtegetéseket találunk viszont a kommunizmus fejlődési szakaszai meghatározásának feltételeiről, a termelőerők és termelési viszonyok közötti kapcsolatok és ellentmondások elemzésének feladatairól, sőt még a szocialista országok közötti nivellálódási tendenciáról is. Már ebben a fejezetben felvetődik az a később többször is elemzett probléma, hogy milyen határok között lehet egy adott időszakra kitűzött célokban a minimum és a maximum között választani. Ezzel szorosan összefügg, hogy milyen időszakot kell figyelembe venni, hosszú távon ugyanis a gazdaságpolitikai célokat, követelményeket nagyon átfogó, összevont formában körvonalazták. Minimális vagy maximális program viszont nem téveszthető össze az előrehaladás maximális vagy minimális ütemével.

A harmadik fejezetben Kovács Géza a *gazdaságpolitika és a terv* kapcsolatát elemzi. Megvizsgálja, hogy miért kell középtávon a politikai és a gazdaságpolitikai programokat — szövegesen és számszerűen — külön-külön is rendszerbe foglalni. „A gazdaságpolitikai program bizonyos vonatkozásai hangsúlyozottan *céljellegűek*, mások inkább *eszközjellegűek*, tehát a célok végrehajtására vonatkoznak.” (43. l.) Minél hosszabb az időszak, annál inkább érvényesül a céljelleg, s a rövidebb időszakok terveiben az intézkedési (operatív) jelleg erősödik. Ez az alapja az *elsődleges és másodlagos célok* megkülönböztetésének, ahol az elsőt a távlati célok, a másodikat az elsődleges célok végrehajtási eszközöként kijelölt célok jelentik. Így például, ha a középtávú tervet a hosszú távú terv végrehajtási eszközének tekintjük, akkor „a középtávú terv a maga egészében másodlagos célrendszerként fogható fel.” (Uo.)

Ez a megkülönböztetés a későbbi elemzésben is fontos szerepet játszik, s ehhez kapcsolódik a népgazdasági tervek egységes rendszerét tárgyaló, sok eredeti gondolatot tartalmazó alfejezet is. E rendszert hosszú időn keresztül alapvetően formai vonások alapján értelmeztük. Ez azt jelentette, hogy a különböző időtartamú ter-

veket nagyjából azonos mutatószámok, mutatószámrendszerek alapján dolgoztuk ki. A helytelen szemléleti módok — bázisszemlélet, statikus szemlélet, éves szemlélet stb. — nemcsak bizonyos tervezési módszerek (elsősorban is a mérlegmódszer) szerepének „abszolutizálásához”, hanem egy hosszabb (5 vagy 20 éves) időszak közbülső állomásainak bizonytalanabb meghatározásához is vezettek. „A tervek egységes rendszere azt jelenti, hogy a távlati célokat és a végrehajtást össze kell hangolni egymással, és az összhangnak a terv tartalmi megfogalmazásában kell megnyilvánulnia.” (54. l.)

A gyakorlati tervezőmunka szempontjából is fontosak az ezzel összefüggő megállapítások: „A középtávú terv sikerének kulcskérdése, hogy mennyiben tudja egyensúlyban tartani a múlt következményeiből és a hosszú távú perspektívából adódó követelményeket”. (56. l.) Helyesen hangsúlyozza a szerző, hogy a jelenlegi időszakban — legalábbis hazánkban — a nagyobb veszélyt az jelenti, hogy a korábbi fejlődés következményei túlzott mértékben hatnak a középtávú tervek kialakítására. A jövőben azért is a hosszú távú célok kidolgozására kell a fő figyelmet fordítani, nehogy a másodlagos célok, a korábbi fejlődésen alapuló végrehajtási eszközök alakítsák, szabják meg az elsődleges célokat.

A terv jellegének cselekvési programként és nem prognózisként történő tárgyalása vezet át a „Néhány tervezésmódszertani probléma” címet viselő, de tulajdonképpen több fontos elméleti kérdést vizsgáló negyedik fejezethez. Ezek közül a *tervvariánsok* sokoldalú bemutatása külön is kiemelhető. Tervvariánsok lehetnek azonos koncepción belül is, de képviselhetnek eltérő fejlesztési koncepciókat is. Azok a változatok azonban, amelyek az objektív lehetőségeken („a törvények követelményrendszerének struktúráján”) kívül maradnak — hangsúlyozza a szerző — már nem tekinthetők tervvariánsoknak, mert reális választási lehetőséget nem képviselnek.

A népgazdaság különböző időtartamú generáltervei nem lehetnek a résztervek összesítései. Következésképpen a népgazdasági terv sem épülhet fel az alsóbb egységek tervéből alulról felfelé, bár az alsóbb egységek törekvéseivel számolni kell. „A központi akaratra való reagálás, a központ felé való visszaáramlás nem egy konkrét mechanizmus, hanem a társadalmi tulajdon következménye.” (76. l.) Ez a gondolat alapozza meg a következő fejezet fő mondanivalóját is, amely *A tőkés tervezési törekvésekkel* kapcsolatos elméleti kérdéseket — osztályjellegét, a tervgazdálkodás lehetetlenségének valódi okait stb. — elemzi.

A gazdaságpolitikai célok meghatározásában alapvető szerepük van a különböző struktúraelemzéseknek. Nem véletlen tehát, hogy a szerző e problémákat több fejezetben is elemzi. Ennek mintegy bevezetését szolgálja a VI. fejezet, amelyben az *ágazati struktúrávizsgálatok szempontjaival* foglalkozik. A népgazdasági termelés ágazati arányainak alakulásában, változásában az úgynevezett progresszív termelési ágak szerepe a többi között azért jelentős, mert több más termelési ág korszerűsítését, technikájának forradalmasítását is megalapozzák. Fontos — és még sok kutatást igénylő — feladat a vertikális kapcsolatok strukturális elemzése is. A vezető láncszem elvének helyes alkalmazása — emeli ki ezzel kapcsolatban egyebek között a szerző — a vertikálisan egymásra épülő ágazatok (komplexumok) együttes fejlesztését jelenti. Külön foglalkozik a mezőgazdaságnak az ágazati struktúrában elfoglalt helyével (VII. fejezet), mert ezt a termelési ágat nem sorolhatjuk a progresszív termelési ágak közé, de közbülső termelési ágak sem tekinthetjük.

Az ágazati struktúra gazdaságpolitikai elemzésének megalapozását szolgálja a felhalmozás és az életszínvonal-növekedés törvényeinek mint törvénytársaknak az elemzése is. (Lásd VIII. fejezet: *A pólustörvények és az elsődleges célok*). Megállapítja, hogy a felhalmozási és a fogyasztási alap optimális arányára vonatkozó elméleti tétellel nem sokat tudunk kezdeni a gyakorlati tervezőmunkában. Ennek oka, hogy a két alap arányát nem lehet önmagában optimalálni, „... mert a fogyasztási és a felhalmozási alap aránya nem optimumkritérium. A népgazdasági tervet másként optimalizálják akkor, ha a felhalmozási törvényre — mint pólustörvényre — helyezik a hangsúlyt, és ugyancsak másként akkor, ha az életszínvonal növekedésének törvényét állítják előtérbe.” (126. l.)

A termelési struktúra alakulásában is különböző e törvények szerepe. „Ha a felhalmozás törvénye kap nagyobb hangsúlyt, akkor... általában a termelés korszerűsítésében leginkább jelentős termelési ágak fejlesztése kerül előtérbe”. Ezzel egyidejűleg természetesen az életszínvonal is emelkedik, a fogyasztási cikkek gyártó termelési ágakat is fejlesztik. De itt az életszínvonal emelkedése a felhalmozás eredményeként megvalósult termelésnövekedés lehetséges következménye,

és ugyanígy „... a progresszív termelési ágak fejlődésének hatása a fogyasztási cik-keket előállító nem progresszív termelési ágak fejlődése.” (127. l.)

Az ágazati struktúraváltozások gyorsaságának technikai feltételeit mint alapvető korlátozó tényezőket is elemzi a szerző. Rámutat egyebek között arra is, hogy a gyorsabb vagy lassúbb fejlesztés attól is függ, alkalmazzuk-e a döntő láncszem elvét. Ennek érvényesítése ugyanis azt jelenti, hogy a termelés bizonyos ágazataiba összpontosítják az erőforrások lehető legnagyobb részét, és ez a szóban forgó ágazatok fejlődési ütemét a többihez képest meggyorsítja. (Ezt az elvet azonban csak fejlesztési módszerként kell kezelni.)

A tapasztalatok azt látszanak igazolni, hogy a felhalmozási törvény előtérbe állításával a progresszív termelési ágakon mint vezető láncszemekben nyugvó fejlesztés rendszerint gyorsabb növekedési ütemet eredményez, állapítja meg a szerző. Hozzáfűzi azonban, hogy az életszínvonal növekedése fokozott szerepének *ténylegesen ütemnövelő hatását* még nem tudjuk elegendő gyakorlati tapasztalattal lemérni. Ebben a fejezetben részletesen elemzi a termelési struktúraváltozás lehetőségei és az életszínvonal növelése közötti ellentmondást is.

A *gazdasági mechanizmust hordozó törvények* (IX. fejezet) a gazdasági fejlődést meghatározó másodlagos célokkal kapcsolatos lényegi összefüggések, amelyek az elsődleges célok rendszeréből adódó követelmények megvalósulását szolgálják. Ezek közül az összefüggések közül a szerző kettőt (az értéktörvényt és az úgynevezett X törvényt) részletesen megvizsgál. Megállapítja, hogy az értéktörvény követelményeinek a korlátozását hiba önmagában tévedésnek minősíteni. De ez nem jelentheti az értéktörvény követelményeinek a figyelmen kívül hagyását.

Az 1920-as években lezajlott szovjet közgazdasági elméleti vita különböző állásfoglalásaiban is már megtalálható az említett összefüggések bizonyos mértékű felismerése, megsejtése. Preobrazsenszkij például, a szocialista eredeti felhalmozás törvényeként tulajdonképpen két gazdasági törvényt, a felhalmozás törvényét és — a szerző által X törvénynek nevezett — mechanizmust hordozó törvényt fogalmazott meg. A felhalmozás nagyságának és gyorsabb vagy lassúbb növekedésének a problémája ugyanis az elsődleges célok rendszerével kapcsolatos, állapítja meg Kovács Géza. A felhalmozási alap forrásainak felkutatása és eltérő mértékű központi igénybevétele viszont a gazdasági mechanizmussal, a másodlagos célok rendszerével összefüggő probléma. Buharin viszont az egyensúlyi követelményeket, az arányokat, a társadalmi munka helyes elosztását hangsúlyozza a termelés és a fogyasztás egyenletes fejlődése szempontjából. Részletesen idézi a szerző Brus erre vonatkozó értékelését, de bírálja, hogy Preobrazsenszkij nézeteit — „aki mind a gazdasági fejlődést, mind a működő mechanizmust illetően jobban, helyesebben ismerte fel a történelmi adottságok parancsoló szükségszerűségét, s így a gazdasági törvények követelményeit is” (146. l.) — nem megfelelően tárgyalja. Nem véletlen — állapítja meg —, hogy a szovjet gyakorlat végül is Preobrazsenszkij álláspontjához állt közelebb.

A két törvénytárs kapcsolatának különböző kombinációit vizsgálva a szerző folytatja a népgazdaság ágazati struktúrájának elemzését. A felhalmozási törvény és az értéktörvény egyidejű előtérbe állítása elvileg akkor lehetséges, ha a népgazdaság ágazati struktúrája hosszabb időszakra kialakultnak tekinthető. Kisebb változások a gyártmánystruktúrájának a piaci követelményekhez való igazításával, esetleg bizonyos vállalatok szanálásával is megoldhatók. Az ágazati struktúra nagyobb változásával járó ütemnövekedésről le lehet mondani, mert nagyobb társadalmi hatékonyság származik a meglévő kapacitások jobb kihasználásából.

Érdekes gondolatokat találhatunk a *mechanizmusmodellekről* szóló és önálló tanulmánynak is beillő X. fejezetben, ahol elsősorban Brus modelljeit bírálja. A *gazdasági mechanizmus továbbfejlesztésének kérdései* című XI. fejezetben egyebek között a gazdasági kísérletek szerepét, a nemzetközi kapcsolatoknak egy adott ország gazdasági mechanizmusára való hatását, az ágazati és szektorális sajátosságokat vizsgálja.

Csak támogatható a szerzőnek az egész munkán végigvonuló ama törekvése, hogy az állandóan mozgásban, változásban levő valóság ellentmondásos összefüggéseit nem igyekszik kész vagy kreált kategóriarendszerbe kényszeríteni. Bizonyos kategóriákat is csak a dimenzió, a behatárolás érzékeltetésére használ, s nem tekint végleges — önmagában csillogó — felfedezéseknek. Némelykor azonban az olvasónak mégis úgy tűnik, nem mindig sikerül e törekvésnek maradéktalanul eleget tenni. (Erre utal — véleményem szerint — például a „működő törvények” nem szerencsés megfogalmazása is.)

A szerző objektív kritériumokat keres és tár fel bizonyos politikai és gazdaságpolitikai célok helyességének a megítéléséhez. Ebben rejlik munkájának a gyakorlatban való széles körű felhasználhatósága. Bármennyire is a politika, gazdaságpolitika és az objektív törvények viszonya, főleg *változásuk*, mozgásuk lehetséges kombinációja az elemzés tárgya, bizonyos alapfogalmak (például a gazdaságpolitika körének az általános politikától való elhatárolása, a törvények követelményrendszerének struktúrája stb.) definíciószerű meghatározása az olvasó számára mégis hiányzik.

A gazdaságpolitikai célok és a gazdasági mechanizmus közötti kapcsolatok tudományos vizsgálatának szentelt tanulmány végeredményben hasznos vállalkozás, amelyet remélhetőleg több hasonló tárgyú elemzés követ.

Bors László

Papp Sándor: A különbözeti földjáraadék és a gazdaságpolitika

Kossuth Könyvkiadó, 1967. 192 l.

Papp Sándor könyve a második e tárgykörben megjelent mű magyar szerző tollából a felszabadulás óta. A szerző a tárgykör marxista irodalmának mélyreható tanulmányozása alapján dolgozta ki értekezését. Foglalkozik a mezőgazdasági termelés monopolizálható természeti feltételeivel, a különbözeti földjáraadék anyagi alapját alkotó úgynevezett tartós extra többlettermék és tartós extra jövedelem lényegével, nagyságával, ennek különbözeti földjáraadék formájában való megjelenésével. Fontos helyet foglal el a könyvben a különbözeti földjáraadék elosztása eszközök vizsgálatát. Részletes fejtegetést találunk a mezőgazdasági termékek értékének a szocializmus viszonyai közti meghatározásáról, a mezőgazdasági termékek árcentrumáról, árszínvonaláról, a különféle típusú árak képzésének problémáiról, s nem utolsósorban a mezőgazdasággal kapcsolatos ár- és adópolitikáról. S ha mindehhez hozzávesszük, hogy a szerző e kérdésekre vonatkozó álláspontja kifejtése közben polemizál is az övétől eltérő felfogásokkal, felvetődik a kérdés, hogy hogyan fér el mindez egy nem egészen húsz ív terjedelmű könyvben. Bizony nehezen, s ezért a marxista földjáraadék-elmélet egyik vagy másik kérdésében a Papp Sándor véleményével ellenkező állásponton levő szerzők nézeteinek ismertetése a szükségesnél vázlatosabb, s így bírálatuk is néha óhatatlanul egyoldalú.

A szerző a marxi földjáraadék-elmélet alapján jut el olyan kategóriák bevezetéséhez, mint a tartós extra többlettermék, illetve a tartós extra jövedelem. Kifejti, hogy a pótlólagos többlettermék, illetve a pótlólagos termék kategóriái nem fejezik ki jól a különbözeti földjáraadék anyagi alapját alkotó többlettermék, illetve tiszta jövedelem lényegét. Ezzel kapcsolatban ki kell emelni a II. számú különbözeti földjáraadék anyagi alapjának meghatározásával foglalkozó részt. Meglehetősen vitatott (s Marx által kevésbé kidolgozott) kérdésben színvonalas fejtegetést tartalmaz, bemutatva a pótlólagos ráfordítások főbb eseteit, illetve ezek hatását a II. számú földjáraadék anyagi alapjának képződése szempontjából. Újszerűségével tűnik ki a különbözeti földjáraadék kiszámításának módszerével foglalkozó rész, amelyben néhány — korábban javasolt — számítási módszer megalapozott bírálatát is megtaláljuk.

A különbözeti földjáraadék alapját képező tartós extra jövedelem érték nagyságának meghatározása feltételezi a mezőgazdasági termékek értékalakulásának vizsgálatát. Viszonylag jelentős helyet foglal el ez a kérdés Papp Sándor könyvében is. A földjáraadékkal foglalkozó irodalomban — mutat rá a szerző — gyakran előfordul az értéknek és az árnak, valamint az érték objektív kialakulásának és a tervezés árra gyakorolt hatásának a felcserélése. Helyesen hangsúlyozza, hogy az árak értékének kialakulása objektív folyamat, s ezért a mezőgazdasági termékek értékének vizsgálatánál el kell tekintenünk az árpolitikától és a tervezés szubjektív oldalaitól.

Ezektől a nyilvánvalóan helyes kiinduló elvektől azonban véleményem szerint a szerző eltávolodik, amikor vitatja, hogy a mezőgazdasági termékek értékét a szocializmusban is a legrosszabb földdel rendelkező termelőszövetkezetekben átlagos feltételek között kifejtett munka határozza meg. A szerző itt feladja azt a ko-

rábban hangsúlyozott tételt, hogy az érték kialakulása objektív folyamat, és ehelyett az „indokolt érték” koncepcióját fejti ki. Ez az „indokolt érték” az az értékösszeg, amelyet a legrosszabb minőségű földeken átlagos gazdasági feltételek mellett az önköltség és egy „társadalmilag indokolt” tiszta jövedelem határoz meg (példája szerint, ha a tiszta jövedelem általános rátája 20 százalék, a „társadalmilag indokolt” tiszta jövedelem rátája 5 százalék). Mivel azonban az önköltség fogalmának — Marx kifejezésével szólva — semmi köze az áru értékének képzéséhez s a „társadalmilag indokolt tiszta jövedelemnek” még kevésbé, véleményem szerint az „indokolt érték” koncepciója nem nyújt elégséges alapot a többségi felfogás elvetéséhez.

A termelészövetkezetek jövedelme egy részének a társadalmi szükségletek kielégítésére való elvonásával kapcsolatban a szerző kifejti, hogy bár e célra az adópolitika előnyösebb, mint az árpolitika, mégis gazdaságpolitikai szempontból indokoltnak tartja, hogy az elvonás elsősorban az árakon keresztül történjen, mert „jelentős adóváltoztatásra a termelők nagyon érzékenyen reagálnak”. (175. l.) Miért kellene azonban a gazdasági tisztánlátást feláldozni a „könnyebb megoldások” oltárán, amely megoldásoknak egyebek között fetisizáló szerepük is van? Ugyanitt említhető meg a szerzőnek az az érvelése is, hogy nem helyes a munka szerinti elosztás törvénye követelményével indokolni a tartós extra jövedelem elvonásának szükségességét. Szerinte ez csupán a személyes jövedelmek elosztásának törvénye, s nem érvényesül a termelőkkollektívák között a tiszta jövedelem elosztásának területén, „itteni érvényesülése ugyanis érték típusú termelői árat követelne... Ma már viszont általánosan elfogadott az a vélemény, hogy az érték típusú ár a mezőgazdaságban sem alkalmazható.” (80. l.)

Az említett példák azt mutatják, hogy Papp Sándornak az a helyes törekvése, hogy a politikai gazdaságtan tudományos tételeiből következtetéseket vonjon le a gazdaságpolitika számára, esetenként — s nem kis jelentőségű kérdésekben — visszájára fordul, s ez nyilvánvalóan nem hasznos a gazdaságpolitika fejlődése szempontjából sem.

A mezőgazdasági termékek értékének alakulásával kapcsolatban vetődik fel az úgynevezett hamis társadalmi érték kérdése. Erről is érdekes fejtegetést olvashatunk Papp Sándor könyvében, de nagyon ellentmondásos megállapításokkal is találkozunk. A hamis társadalmi érték létezése — írja a szerző — azt jelenti, hogy a társadalom túlfizeti a mezőgazdasági termékeket, s az értéknek megfelelő árak esetén a cserében a mezőgazdaság és az ipar között „kisebb tömegű mezőgazdasági egyszerű munkamennyiség és egy nagyobb tömegű egyszerű ipari munkamennyiség azonos nagyságú piaci értéket képvisel”. (71. l.) De ugyanott azt is kifejti, hogy a jobb földeken végzett munka kivételes termelékenységgű munka, s ezért időegység alatt több értéket *termel*, s ebből adódik a tartós extra jövedelem. Aki pedig azt állítja — írja a szerző —, hogy e jövedelem forrása nem az adott földterületen, hanem az egész nemzetgazdaságban dolgozók munkája, az csupán egy régen megcáfolt elméletet igyekszik felújítani, sőt elveti Marx azon tételét, hogy az érték nagyságát a társadalmilag szükséges munkaidő határozza meg. És mindezek után megállapítja: „az a tétel, hogy a tartós extra jövedelem forrása a jobb földeken végzett munka, ellentmondásban áll azzal, hogy a társadalom túlfizeti a mezőgazdasági termékeket. Ez az ellentmondás azonban az érték két oldala (átlagérték és piaci érték) közötti valóságos ellenmondás tükröződése.” (75. l.) Az életnek valóban vannak ellentmondásai, de vannak az elméleti koncepcióknak is, s nem vagyok meggyőződve arról, hogy ez esetben az előbbiről van szó.

A könyv leglényegesebb hibája — véleményem szerint — a tartós extra jövedelem különbözőti járadékká való átalakulásának helytelen magyarázata. Papp Sándor szerint a tartós extra jövedelem különbözőti földjáradékká való átalakulásának oka a földnek mint a gazdálkodás tárgyának a monopóliuma, s határozottan leszögezi, hogy „Marx és Lenin már bebizonyították, hogy a különbözőti járadék keletkezésének nem oka a tulajdonforma”. (104. l.) Igaz, Marx leszögezi, hogy a földtulajdon nem hozza létre a különbözőti földjáradéknak megfelelő értékreszt, de szerinte a földtulajdon az oka annak, hogy ez az értékreszt mint különbözőti földjáradék jelenik meg. „A földtulajdon — írja — nem az extraprofit létrejöttének az oka, hanem annak, hogy az földjáradékká változik át...” (A tőke. III. kötet. Kossuth. 1967. 628. l.) Marx szerint a földnek mint a gazdálkodás tárgyának monopóliuma csak az itt szereplő extraprofit keletkezésének az oka, s nem a különbözőti földjáradéké, s ha egyetértünk Marxszal, ezt a szocializmus viszonyai között

is igaznak kell tartanunk, s a tartós extra jövedelem különbözeti járadékká történő átalakulásának okát a földtulajdoni viszonyokban kell keresnünk.

Bizonyos tételek, illetve tények pontatlan kezelése nyilvánul meg a föld nacionalizálásáról szóló alaptörvény 17. §-ára hivatkozók véleményének elutasításában. A szerző azzal érvel, hogy ez a paragrafus nem a bolsevikok követelése volt, s Lenin — habár aláírta — nem értett egyet az egyenlősítő földhasználat követelésével, s fel is lépett ellene. Valójában ebben a paragrafusban nem is az egyenlősítő földhasználat elvéről van szó, hanem a különbözeti földjáradék elvonásáról. De az sem felel meg a valóságnak, hogy ez a paragrafus már az 1917-es földdekrétumban is szerepelt. S végül az sem helytálló, hogy az egyenlősítő földhasználat elve sohasem valósult meg. Maga Lenin mondta el, hogy a földosztás során az esetek túlnyomó többségében a családtagok száma alapján osztották el a földet, s mi más ez, mint a fenti elv érvényesülése.

Hiányérzetet támaszt az olvasóban, hogy a könyvben fel sem vetődik az abszolút földjáradék kérdése. A kérdés művelői el kellene hogy gondolkozzanak azon, hogy vajon a föld nacionalizálásával megszűnt-e az abszolút földjáradék. A marxizmus klasszikusainak a föld nacionalizálása tartalmáról szóló megállapításai fényében ez kétségesnek látszik.

Papp Sándor könyve a felvetett kritikai észrevételek ellenére értékes hozzájárulás a hazai közgazdasági szakirodalom gazdagításához. Hasznosan forgathatják a marxista földjáradékelmélet iránt érdeklődők, s jó alapul szolgálhat a szocializmus földjáradékelméletének továbbfejlesztését előmozdító vita kibontakozásához.

Halasi László

**Értesítjük olvasóinkat, hogy a
KÖZGAZDASÁGI SZEMLE
július—augusztusi száma
augusztus elején jelenik meg**

A szerkesztőség

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Иштван Фриш

Экономические научные исследования на службе народнохозяйственного планирования

Автор в своей статье занимается, в первую очередь, природой, характером научных исследований, связанных с народнохозяйственным планированием, а также направлениями важнейших научных исследований, их тематической группировкой. В статье говорится о взаимосвязи между принятием экономических решений и планированием, о необходимости научного обоснования принимаемых решений и проведения научных исследований, направляемых на разработку альтернативных вариантов по осуществлению основной концепции, а также критически анализирующих историю планирования и системы принятия экономических решений.

В связи с перспективным планированием развития народного хозяйства необходимо еще выяснить ряд методических вопросов. Особенно важный и пока еще не решенный полностью вопрос состоит в том, как достичь отсутствия противоречий в плане. Проблема в этом отношении заключается, в первую очередь, в том, что любой народнохозяйственный план как модель может представлять о действительности лишь весьма упрощенную картину. Важной областью методических исследований является в частности разработка критериев оптимальных решений.

Составление народнохозяйственного плана начинается с разработки его основных направлений. Охарактеризовав проблемы, возникающие при исследованиях, связанных с определением основных направлений плана, его основной концепции, автор детально рассматривает взаимоотношение между основной концепцией и планом, а также вопросы, связанные с научными исследованиями по планированию потребления, потребностей и доходов. В числе научно-исследовательских задач, связанных с планированием и касающихся проблематики развития производительных сил, особенно важное место занимают исследования по планированию рабочей силы и научно-технического развития. В заключение автор коротко излагает научно-исследовательские задачи, вытекающие из международных сношений, технического развития, обеспечения равномерности развития и т. д.

Жужа Эсе

Коэффициенты пересчета валют и система цен

Автор в трех аспектах рассматривает, какую взаимосвязь установила введенная в рамках экономической реформы реформа цен между внешнеторговыми ценами, выражаемыми в валютах, и внутренними промышленными оптовыми ценами. Эти аспекты: 1. в какой мере связаны изменения внутренних цен с изменением валютных цен, а также насколько приблизились к уровню и пропорциям валютных цен 2. уровень внутренних цен и 3. их пропорции.

Автор устанавливает, что цены продуктов, участвующих во внешнеторговом обращении (то есть импортных и экспортных), как правило, реагируют на изменения валютных цен. Цены остальных внутренних продуктов, однако, менее чувствительны по отношению к движению валютных цен, в первую очередь, из-за широкого круга ведомственных цен.

Другой аспект заключается в том, каково отношение между *уровнями* внутренних и внешнеторговых цен. Автор устанавливает, что коэффициент пересчета внешнеторговых цен ниже средних народнохозяйственных издержек по приобретению валют. Поэтому уровень внутренних цен, исчисляемых при помощи коэффициентов пересчета цен, ниже уровня выражаемых в валютах внешнеторговых цен. В то же время в стране с открытым хозяйством, какой является Венгрия, было бы правильнее пересчитывать внешнеторговые цены при помощи валютного коэффициента, даже превышающего средние издержки. В этом случае повысились бы уровни внутренних цен импортных и экспортных продуктов, но не всей системы цен. Ибо при установлении коэффициента пересчета цен выше средних издержек в ценах реализовывался бы совокупный общественный чистый доход неизменной величины. Таким образом изменился бы не общий уровень всех цен, а только их пропорции — и то в небольшой мере. Подобно тому, как в результате введения платы за пользование фондами в пропорциях цен находит себе выражение различная фондоемкость продуктов, так и вследствие применения коэффициента пересчета цен, превышающего средние издержки, отражалась бы различная «валютоемкость» продуктов. Таким образом, величина коэффициента пересчета цен есть вопрос пропорций цен, типа системы цен, а не уровня цен.

Третий аспект сопоставления: насколько приблизились *пропорции* внутренних цен к пропорциям выражаемых в валютах внешнеторговых цен. Автор исходит из того, что в случае относительно низкого (по отношению к издержкам по приобретению валют) коэффициента пересчета внешнеторговых цен приходится в широком кругу прибегать к субвенционированию экспорта, применению таможенных пошлин и т. д. Из-за этого пропорции внутренних цен в слишком широком кругу отклоняются от пропорций валютных цен.

Шандор Ауш

Проблемы двух- и многосторонних расчетов во внешнеторговом и платежном обороте стран-членов СЭВ

Автор в первой части своей статьи, публикуемой в данном номере, (вторая часть будет опубликована в одном из следующих номеров) рассматривает взаимозависимости между системой хозяйствования в странах-членах СЭВ, основывающейся на плановых директивах, и их внешнеторговыми и платежными связями. Он теоретически доказывает, что система внутреннего хозяйствования, создавшая в свою очередь соответствующую систему внешних связей («своеобразные двухсторонние клиринги»), не позволяет создать трансферабельную, обратимую валюту. Он анализирует, как выполняет единица расчета («трансферабельный рубль») функцию мировых денег, и указывает на границы этого. О категориях «кредита» и «процентов» в этой системе

автор выявляет, что они выполняют свою роль только в отношении их наименований, а не действительных функций. Наконец, он приходит к выводу, что в интересах осуществления трансферабельности, обратимости следовало бы (по крайней мере в трех странах-членах СЭВ) перейти к организованному и планируемому рыночному хозяйствованию. Структурные проблемы, вопрос ликвидитета, а также небольшие шаги в направлении осуществления трансферабельности и обратимости рассматриваются в следующей части статьи.

Эрнэ Хусты

Сводный баланс денежного обращения народного хозяйства за 1961—1966 гг.

Венгерский национальный банк — как народнохозяйственный центр расчетов — ежедневно располагает данными расчетов между владельцами финансовых средств. Рационально классифицируя и соответствующим образом группируя информации, можно составить указанный в заглавии баланс денежного обращения. Баланс имеет шахматную систему, в его строках указан приход, а в столбцах — расход денег по основным владельцам финансовых средств (предприятиям и кооперативам, сметным организациям и учреждениям, населению, а также финансовым учреждениям и прочим органам), что дополняется столбцом используемых и строкой возвращаемых кредитов. В итоге баланса выявляется приход и расход денег, разница между которыми показывает изменение денежных запасов.

Автор в качестве метода анализа применял, в первую очередь, уже разработанные модели денежного обращения. Вопреки этому при цифровом исчислении моделей возникло и несколько еще нерешенных теоретических и практических проблем. В статье обобщается опыт, накопленный по ходу составления фактических сводных балансов денежного обращения на 1961—1966 гг., а затем наглядно показываются взаимозависимости по 1966 году.

Автор представляет сводный баланс денежных потоков, отражающий путь денег от их возникновения — через их обращения — до прекращения их существования, до их накопления. Сводный баланс денежных потоков определяет рамки анализа денежного обращения, которыми охватывается три важных, взаимозависимых, но все же располагающих определенной самостоятельностью сфер взаимосвязи: действительное (безкредитное) денежное обращение между владельцами финансовых средств, кредитное обращение и, наконец, изменение денежных запасов.

Составление баланса денежного обращения представило собой первый шаг, позволивший на основании оперативного изучения денежных потоков сделать заключения относительно динамики общественного продукта и национального дохода.

Ласло Лукач

Возможность индустриализации в развивающихся странах Черной Африки

Перед странами Черной Африки стоит огромная задача ежегодно повышать свой национальный доход на 5—7%, дабы противостоять ухудшающимся воздействиям пропорций внешнеторгового обмена, уравнивать вывоз нетто капитала и обеспечить быстро растущему населению хотя бы скромное повышение жизненного уровня. Эта задача может быть решена лишь путем индустриализации. В этом отношении в литературе господствует согласие.

Зато ведется оживленный спор о том, какую — соответствующую африканским обстоятельствам — стратегию промышленного роста следует избрать. Проанализировав исторический опыт индустриализации, происшедшей в других местах земного шара, и приняв во внимание недостатки представляемых нынешней литературой стратегий индустриализации, автор предлагает в статье новую возможную стратегию. Ее основные черты заключаются в следующем: индустриализации не должно предшествовать полное развитие сельского хозяйства и инфраструктуры; новую промышленность следует базировать на самую современную технологию, предприятия должны достигать по крайней мере минимума рентабельной величины; в числе отраслей, которым должно оказываться преимущество, наряду с легкой промышленностью должны фигурировать и некоторые жизненно важные отрасли тяжелой промышленности; при выборе соответствующих отраслей промышленности преимущество следует оказывать тем из них, которые наиболее благоприятно влияют на международный платежный баланс, и которые с наибольшей вероятностью побуждают к созданию дальнейших отраслей промышленности (точки роста) и т. д.

Автор отмечает, что имеется целый ряд отраслей, отвечающих требованиям этой стратегии. В действительности в Черной Африке все созданные заграничным крупным капиталом значительные промышленные предприятия точно отвечают данному выше описанию. Из данных свежих промышленных статистик некоторых стран можно выявить, что промышленный рост был гораздо более быстрым в тех странах, в которых была принята политика развития промышленности, аналогичная этой стратегии. Успех ее обуславливается тремя основными предпосылками: полным использованием местных ресурсов, более активной ролью государства и соглашением между соседними африканскими странами о координации развития промышленности. Эти предпосылки детально разворачиваются автором, который отмечает, что начался более или менее быстрый процесс осуществления этих условий.

Янош Сита

К вопросу экономической интеграции европейских социалистических стран

Автор в своей статье высказывает свои соображения в связи со статьей Ивана Т. Беренда «К вопросу средне- и восточноевропейской экономической интеграции», опубликованной в №№ 3 и 5 журнала «Кэзгадшаги Семле» за 1968 год. Эти соображения касаются лишь второй части статьи, в которой рассматривается экономическое сотрудничество европейских социалистических стран после второй мировой войны.

Признавая положительные стороны статьи Беренда, автор оспаривает прежде всего метод, при помощи которого Беренд рассматривает проблему развития сотрудничества, так как считает этот метод субъективным. Ибо Беренд, ссылаясь на то, что он изучает вопрос лишь в аспекте экономической политики, на самом деле и ее не раскрывает полностью, так как им обрабатываются главным образом связанные с экономической политикой постановления и заявления. По мнению автора, однако, такой метод не всегда приводит к правильным выводам, так как при его применении не только упускается из виду часть экономической политики, то есть система мер по осуществлению постановлений, но к тому же связанная с интеграцией экономическая политика рассматривается совершенно независимо от происшедшего в действительности развития. Это приводит к тому, что в то время, как Беренд подчеркивает обстоятельство отклонения в 1949 году интеграционных планов,

разработанных в предыдущие годы, на самом деле в быстром экономическом развитии социалистических стран важную роль играло и их развивавшееся экономическое сотрудничество. Подлежит сомнению и то, созрели ли уже к концу сороковых годов условия для более быстрой интеграции, учитывая, что развитие производительных сил еще безоговорочно не требовало этого, и, с другой стороны, европейские социалистические страны в это время еще не располагали достаточным собственным опытом в отношении организации планового хозяйства.

Оспаривает автор и утверждение Беренда о том, что в начале шестидесятых годов в сотрудничестве наступило быстрое развитие. Хотя в это время, действительно, принимались некоторые решения по ускорению сотрудничества, на основании которых были сделаны важные шаги по ускорению интеграции, например, организация нескольких совместных учреждений, однако в то же время на поверхность всплыли значительные проблемы, связанные с экономическим сотрудничеством европейских социалистических стран, и вместе с замедлением темпов развития их экономической жизни медленнее развивались и их внешняя торговля, их сотрудничество.

Автор спорит и с концепцией Беренда относительно интеграции, устанавливая при этом: дискуссию затрудняет то обстоятельство, что понятие интеграции не сформулировано безоговорочно. Однако в то время, как Беренд видит путь интеграции лишь в более тесной координации планов, автор считает такой подход односторонним, так как по его мнению, интеграцию следует осуществлять одновременно двумя путями: с одной стороны, путем координации планов и лежащих в их основу решений, принимаемых в экономической политике, а, с другой стороны, посредством постепенного открытия рынков стран-членов СЭВ перед друг другом, организации регулируемого рынка этих стран.

SUMMARY OF THE ARTICLES

István Friss:

Economic research in the service of economy-wide planning

The author treats primarily the nature and character of researches connected with economy-wide planning, the most important directions and subject groups of research. He speaks about the connections between decisions and planning, the scientific foundation of decisions and the necessity of research aimed at drawing up various alternatives for the realization of the same basic conception. Research is also needed critically to analyse the history of planning and the decision system.

In connection with long-term planning many methodological problems are waiting for solution. It is a particularly important and not yet satisfactorily solved problem how to secure that the plan should be free of contradictions. The fundamental problem is caused by the fact that as a model any economy-wide plan can be only a strongly simplified picture of reality. Another important field of methodological research is to elaborate the criteria of an optimal solution.

The drawing up of an economy-wide plan starts with outlining the basic directions of the plan. After surveying the research problems connected with the basic directions, conceptions of the plan, the author treats in detail the relation between the basic conception and the plan, as well as the research problems of planning consumption, needs and income. Among the research tasks connected with planning and related to the problem of developing the forces of production, a particularly important place is taken by those dealing with manpower the planning of manpower and those connected with scientific and technical progress. In conclusion, the author briefly outlines the research tasks following from international relations, technological progress, balanced growth, etc.

Zsuzsa Esze:

The foreign exchange coefficient and the price system

The connections between foreign trade prices in terms of foreign exchange and the domestic industrial producers' prices established by the price reform in the framework of the reform of economic management are analysed by the author from three aspects: 1. to what extent do changes in domestic prices follow the changes in foreign trade prices, 2. the level of domestic prices, and 3. to what extent have domestic price proportions approached the level and proportions of foreign trade prices.

She states that the prices of products which are either imported or exported generally respond to the changes in foreign trade prices but the domestic prices of other commodities—primarily because of the wide scope of official prices—are less sensitive to the fluctuations of foreign trade prices.

Another point of view of the investigation is to establish the relation between the levels of domestic and foreign trade prices. The author states that the foreign exchange coefficient used in foreign trade is smaller than the average (economy-wide) cost of acquiring foreign exchange. Therefore, the level of domestic prices computed with the aid of the foreign exchange coefficient is lower than the level of foreign trade prices. In a country with an open economy like Hungary it would be more advisable to apply—according to the author—a foreign exchange coefficient higher than the average "input". This would raise the domestic price level of imported and exported products, but not the level of the whole price system. It would be possible, namely, to realize in prices an unchanged amount of total net social income even if the coefficient were raised above the average "input". Thus, the combined level of all prices would not change, only relative prices would shift somewhat. Just as the differing capital intensity of various commodities is expressed in prices because of the charge imposed on assets, the differing "foreign exchange intensity" of various commodities

would be expressed in relative prices through the application of an above-average coefficient. Thus, the magnitude of the foreign exchange coefficient is not a problem of the price level, but that of relative prices, of the type of the price system.

The third aspect is, to what extent have *relative* domestic prices approached the proportions of foreign trade prices. The author starts from the fact that in case the foreign exchange coefficient is relative small (in comparison to the necessary inputs of acquiring it), then subsidies, customs duties, etc. have to be widely applied. Therefore, the proportions of domestic prices will substantially deviate from those of foreign trade prices in terms of foreign exchange.

Sándor Aush:

Problems of bilateralism and multilateralism in the foreign trade and international payments of the CMEA countries

In the first part of his article (the second follows in one of the next issues) the author examines the interrelations between planned economy relying on plan-instructions, as prevailing in some CMEA countries, and the foreign trade and international payments relations. He gives a theoretical proof that once the system of internal economy had brought about a necessarily defined system of external relations (the peculiar bilateral clearings), this renders the creation of transferable and convertible currencies impossible *in the trade among each other*. He also analyses the world-money functions of the accounting unit ("the transferable Rouble") and highlight its limitations. It is also shown that the categories of credit and interest retain in this system only their names but not their actual functions. The author reaches finally the conclusion that in order to establish transferability or convertibility, in at least three countries organized and planned market economy should be introduced. The next part will treat the structural problems, liquidity and the small step that may lead towards the creation of transferability and convertibility.

Ernő Huszti:

The aggregate table of money circulation relations in the Hungarian economy 1961—1966

The National Bank of Hungary, being the accounting centre of the economy, has a continuous, daily information about settlements between money holders. If these informations are reasonably arranged and suitably classified, the table mentioned in the title can be compiled. The table has a chessboard-like arrangement, its rows show the money receipts, its columns the money outlays by major holders of money (enterprises and co-operatives, budgetary organs and institutions, private sector as well as financial institutions and other bodies) and the table is complemented by a column for credits raised and a row for credits repaid. The summarizing items are total receipts and total outlays, the difference being the change in the stock of money.

The author used as a tool of analysis mainly the models of money circulation already constructed. Still, when quantifying the models some unsolved theoretical and practical problems emerged. The article summarizes the experiences gained in the compilation of the aggregate fact tables for 1961—1965 and then reviews the relations in the 1966 table.

The author reviews the aggregate table of money flows reflecting the road of money from its origin through its revolutions up to its extinction or accumulation. The aggregate table of money flows provides a framework for analysing the circulation of money which summarizes three interconnected but still independent fields: the true money circulation between holders of money (excl. credit), the credit turnover and, finally, the changes in the stock of money.

Compilation of the table of money circulation is the first practical step enabling us to draw conclusions from the operative observation of the flows of money on the development of social product and national income.

László Lukács:

A Strategy of Industrialisation in the Developing Countries of Tropical Africa

Countries of Tropical Africa are to solve the formidable task of achieving at least 5 to 7 per cent to cope with the affects of the adverse trend of terms-of-trade, to counter growth of the net national product p.a. balance the net capital outflow and to provide for a modest rise in the living standard of a fast growing population. Nothing but industrialisation can do the job. In the literature there is general consensus on this.

There is, however, a lively discussion on the choice of a strategy of industrial growth suited to African conditions. Analysing the historical lessons of the industrialisation of other regions of the world and considering the inadequacies of the strategies suggested by current literature, a possible new strategy of industrialization is offered in the article, whose main features are the following: industrialisation need not wait till a previous development of agriculture and infrastructure is completed; new industries should be based on the most up-to-date technology, plants should be at least of the minimum economic size; the branches of industry given priority in the course of industrial development should, besides light industries, also include several heavy, strategic industries; when choosing from among the different branches of industry preference should be given to industries most favourably influencing the balance of payments, to industries most likely to induce more industrial development (growth points), etc.

It is shown that a fair number of industries can be found that would be in conformity with the requirements of the strategy. As a matter of fact all the major industrial plants recently established in Tropical Africa by big foreign capital are exactly of the said descrip-

SUMMARY OF THE ARTICLES

tion. Recent industrial statistics of several countries also demonstrate that the industrial growth has been far quicker in countries where industrial development policies akin to our strategy have been adopted.

There are three basic conditions of the success of the strategy: the full utilisation of local resources, a more active role of the government and the harmonisation of the industrial development of groups of neighbouring African countries. These conditions are discussed in some detail and in conclusion it is shown that they are already on the way of coming true sooner or later.

János Szita:

To the problem of economic integration of the European socialist countries

The article contains remarks on the study of Iván T. Berend published under the title of: "The historical road to economic integration in Central and Eastern Europe" in Nos. 3 and 5 of the *Közgazdasági Szemle*. The contribution relates only to the second part of the study, treating the economic cooperation of socialist countries after World War II.

Acknowledging the merits of Berend's article, János Szita challenges mainly the method of approach applied by Berend since he considers it to be subjective. Berend says, namely, that he examines the problem only from the aspect of economic policies, but not even this treatment is full-scope since he processes preponderantly the decisions on and the declarations connected with economic policy. According to the author, this method will not always lead to correct conclusions because it not only neglects part of economic policies—the system of measures aimed at the realization of the decisions—but treats the economic policies connected with integration quite independently of the development actually having taken place. It is this kind of approach that leads to such emphasized statements by Berend that in 1949 the integration plans emerged in previous years were flung aside—while the rapid economic development of the socialist countries was due to no small extent to their developing economic cooperation. Similarly, it is debatable whether the conditions of a quicker integration had become mature already at the end of the forties since, on the one hand, this was not yet demanded by the development of productive forces at that time and, on the other, the European socialist countries had not gained sufficient own experience in the organization of a planned economy.

The author also refutes the statement by Berend that a rapid development of cooperation set in at the beginning of the sixties. Though, indeed, decisions were taken on accelerating cooperation and also some important measures to this effect were taken, as e.g. the organization of some joint institutions, still important problems emerged in the economic cooperation of the socialist countries and with their diminishing growth rate also the development of foreign trade and cooperation slowed down.

The author also challenges Berend's conception in connection with integration, stating that discussion is difficult because the concept of integration has not yet been unequivocally defined. However, while Berend thinks that the road to integration leads essentially through a closer harmonization of plans, the author considers this approach as one-sided since, in his opinion, integration should be approached by two parallel ways: partly by harmonizing the plans and the decisions on economic policy which serve as a basis for the plans and partly by gradually opening the markets of the CMEA countries to each other, by organizing the regulated market of the CMEA countries.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

535
7-8

A tartalomból

DIMÉNY IMRE :

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar
1967. évi eredményei

BALASSA ÁKOS :

Új módszerek a népgazdasági tervezésben

FÖLDES KÁROLY :

Az érték mint dinamikus szabályozó

AUSCH SÁNDOR :

A multilateralitás és transzferabilitás
megteremtésének előfeltételei
a KGST-országok egymás közötti forgalmában

DEÁK ANDREA :

A reformot előkészítő pénzügyi számítások
néhány tapasztalata

FORGÁCS ZOLTÁN :

A magyar szénbányászat termelékenységéről

XV. évfolyam

1968. július—augusztus

TARTALOM

<i>Dimény Imre</i> : A mezőgazdaság és az élelmiszeripar 1967. évi eredményei	793
<i>Balassa Ákos</i> : Új módszerek a népgazdasági tervezésben	808
<i>Földes Károly</i> : Az érték mint dinamikus szabályozó	820
<i>Ausch Sándor</i> : A multilateralitás és transzferabilitás megteremtésének előfeltételei a KGST-országok egymás közötti forgalmában	836
<i>Deák Andrea</i> : A reformot előkészítő pénzügyi számítások néhány tapasztalata	854
<i>Forgács Zoltán</i> : A magyar szénbányászat termelékenysége nemzetközi összehasonlításban	869
<i>Radmila Stojanovic</i> : Beruházási ciklusok a szocialista tervgazdaságban	888
<i>Bartke István</i> : A termelékenység és a hatékonyság területi különbségei az iparban	907
<i>Antal István</i> : Vállalati érdekelttség és létszámstruktúra	925
<i>Korán Imre</i> : A kutatások eredményeinek mennyiségi értékelése	936
<i>Groó István</i> : A nyugati fogyasztásemélet újabb állomásai	946
SZEMLE	
Munkaidő — munkaidő-csökkentés — szabadidő (<i>Timár Sándor</i>)	965
A pénzügyi politika lehetőségei az afrikai országokban (<i>Kemenes Egon</i>)	976
FOLYÓIRATSZEMLE	
O. Bogomolov: A gazdasági együttműködés növekvő lehetőségei — Cholaj, Henryk: A föld ára mint közgazdasági kategória a szocializmusban — Franklin, R. S.: Adalékok a városi néger—fehér gazdasági különbségek elemzéséhez és Faltermayer, E. K.: Több dollár, több diploma? Bearwood, R.: A négerek mai hangulata — S. R. Dixon—Fyle: A magánberuházások gazdasági ösztönzői Afrikában — Alexander Tarn: A Szovjetunió és az USA ipari termelésének összehasonlítása dollárban és rubelben	985
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Bognár József: A gazdasági növekedés irányítása a fejlődő országokban (<i>Cukor György</i>)	995
Kádár Béla: Gazdaságfejlesztés és nemzetközi munkamegosztás a fejlődő országokban (<i>Orosz Árpád</i>)	999
Adorján Bence: A termelés koncentrálásának új szervezési irányai (<i>Gergely István</i>)	1001
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	1004

E SZÁM SZERZŐI:

Antal István, a Ganz-MÁVAG Gazdasági Igazgatóságának munkatársa; **dr. Ausch Sándor** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője; **Balassa Ákos**, az Országos Tervhivatal osztályvezetője; **dr. Bartke István** aspiráns, az Országos Tervhivatal osztályvezető-helyettese; **dr. Cukor György** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatóhelyettese; **dr. Dimény Imre** kandidátus, mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter; **Deák Andrea**, a Pénzügyminisztérium osztályvezetője; **dr. Forgács Zoltán** kandidátus, a Nehézipari Műszaki Egyetem docense; **dr. Földes Károly** kandidátus, az MSZMP KB alosztályvezetője; **Gergely István** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet főmunkatársa; **dr. Groó István**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Kemenes Egon**, az MTA Afro-Azsiai Kutató Központjának munkatársa; **dr. Korán Imre**, a Vasipari Kutató Intézet főmunkatársa; **dr. Orosz Árpád**, a Külkereskedelmi Minisztérium osztályvezetője; **dr. Radmila Stojanovic** egyetemi tanár (Belgrád); **Timár Sándor**, a Munkaügyi Minisztérium munkatársa.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovic Mária, **Bálint József**, **Bognár József**, **Cukor György**, **Csendes Béla**, **Csikós-Nagy Béla**, **Erdős Péter**, **Fekete Ferenc**, **Friss István**, **Ganczer Sándor**, **Garamvölgyi Károly**, **Háy László** (elnök), **Hetényi István**, **Huszár István**, **Kornai János**, **Nagy Tamás**, **Péter György**, **Ripp Géza** (főszerkesztő), **Szabó József**, **Szabó Kálmán**, **Vajda Imre**

DIMÉNY IMRE:

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar 1967. évi eredményei

A harmadik ötéves terv — a IX. pártkongresszus határozataival összhangban — a mezőgazdasági termelés növelésének meggyorsítását tűzi ki célul. 1966—1970 között a megelőző öt év átlagához képest a mezőgazdasági termelésnek 13—15, az élelmiszeripari termelésnek pedig 28—32 százalékos növekedését irányoztuk elő.

A mezőgazdaság és élelmiszeripar feladatainak megvalósításában kiemelkedő jelentőségű az új gazdaságirányítási rendszer. A harmadik ötéves terv jóváhagyása idején még csak az alapelvei rajzolódtak ki az új gazdaságirányítási rendszernek. A részletek kimunkálására csak ezt követően, főként 1967-ben került sor. Az 1967-es év tehát a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban is — mint az egész népgazdaságban — az új mechanizmusra való felkészülés éve volt.

Az 1968. év első 5 hónapjában szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy ez a felkészülés sikeres volt. A kialakított ösztönzők általában a várt irányban és megfelelő mértékben hatnak a termelőüzemek gazdálkodására. Az élelmiszer-ellátás folyamatosságát is sikerült biztosítani. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy minden problémát megoldottunk: a végrehajtás közben világossá vált, hogy bizonyos részletkérdésekben a kialakított szabályozó eszközök nem helyesen befolyásolnak. Az is nyilvánvaló már, hogy egy-egy feltételezésünket az élet megcáfolta. Ezért a tapasztalatok gondos elemzése után néhány intézkedésünket felül kell vizsgálni.

A termelőerők fejlődése

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar fejlődésében 1967-ben is folytatódtak a korábbiakban kialakult és a harmadik ötéves terv céljaival összhangban álló tendenciák. A mezőgazdasági terület csökkenése mellett gyarapodtak az állóalapok és a forgóeszközök. Ezen belül is növekedett az eredetű termelőeszközök aránya, csökkent viszont a rendelkezésre álló munkaerő.

Az ipar fejlődése, a különböző építkezések és kommunális beruházások, valamint az erdősítés és fásítás 1966. május 31 és 1967. május 31 között 25 ezer kh-val csökkentették a mezőgazdaságilag megművelt területet. A mezőgazdasági megművelt területen belül tovább csökkent a szántó (19 ezer kh-val), de nőtt az intenzív kert, szőlő és gyümölcsös

termőterülete. Külön meg kell említeni, hogy a szőlő- és gyümölcsültetvényekből 1967-ben 32 ezer kh fordult termőre. Ezek a változások összességükben nem kedvezőtlenek, bár újra figyelmeztetnek, hogy *a termőföld védelméről szóló törvény szigorú betartását állandóan napirenden kell tartani*. Külön említést érdemel az erdőterület 16 ezer kh-val való növekedése. A felszabadulás után folytatott céltudatos politika következtében ugyanis a fakitermelés a hazai faszükségletek egyre nagyobb hányadát fedezi és potenciálisan tetemes importteherrel tudja a népgazdaságot mentesíteni.

Figyelemre méltó eredmény — a juh- és lóállomány kivételével — az állatállomány 1967-ben bekövetkezett számbeli gyarapodása. (1. sz. táblázat.) A kialakított árarányok és ösztönzők hatására tovább nőtt a szarvasmarha-állomány, megállt a tehénlétszám csökkenése és bár csekély mértékben (13 000 darabbal), de megindult a tehénállomány növekedése. Fordulat következett be a sertéslétszám alakulásában is. A koca létszám 23 000-rel, az összes sertéslétszám pedig több mint félmillióval volt nagyobb 1967 végén, mint egy esztendővel korábban.

1. sz. táblázat

Az állatállomány alakulása

Megnevezés	Állatállomány		Index 1967/1966.
	1966 végén	1967 végén	
	ezer darab		
Szarvasmarha	1 968	2 049	104,1
Ebből: Tehén	772	785	101,7
Sertés	6 123	6 647	108,6
Ebből: Koca	486	509	104,7
Juh	2 340	2 300	98,3
Baromfi	30 000	30 000	100,0
Ló	292	284	97,6

Tovább folytatódott a mezőgazdaság és élelmiszeripar állóalapjainak bővítése. 1967-ben a mezőgazdasági és élelmezésügyi minisztérium területén 11,2 milliárd forint értékű, az 1966. évinél 20 százalékkal nagyobb beruházást végeztünk. A megvalósított beruházások 75 százalékát a mezőgazdaságban, 21 százalékát az élelmiszeriparban, 4 százalékát pedig az elsődleges faiparban használtuk fel. A beruházások eredményeképpen *a mezőgazdaság területegységre jutó termelési rendeltetésű állóeszközértéke 16,5 százalékkal növekedett*. Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezeti közös gazdaságok területegységre jutó épületértéke 8,5 százalékkal, a gép, a berendezés és a jármű értéke pedig 9,7 százalékkal nőtt. (2. sz. táblázat.)

A mezőgazdasági beruházások jelentős részét (több mint egyötödét) a mezőgazdasági üzemek a hústermelés fokozására — elsősorban a szarvasmarha- és sertésférőhelyek létesítésére — fordították. Ennek eredményeképpen javult a férőhely-ellátottság. Igaz, csak egészen minimális mértékben, mert a beruházások jelentős része a termelésből kieső, korszerűtlen szerfás épületek pótlását szolgálta. (A létesített tehénférőhelyeknek például csak 70 százaléka jelentett kapacitásbővítést, a nagy-

A mezőgazdaság termelőeszköz-ellátottsága

Megnevezés	1961.	1966.	1967.	Index 1967/1966.
Termelési rendeltetésű állóeszköz ¹ , Ft/kh	6387,1	7506,4	8743,8	116,5
Összes forgóeszköz ² , Ft/kh	1933,2	2992,0	3094,6	103,4
Épületérték ² , Ft/kh	1419,0	3742,1	4059,9	108,5
Gépek-berendezések és járművek értéke ² , Ft/kh	779,4	1590,8	1745,0	109,7
Műtrágya ³ abszolút mennyiség, kg/kh	76,0	122,0	163,7	133,2
hatóanyagban, kg/kh	17,5	32,2	42,8	132,9
Növényvédőszer ³ , kg/kh	45,0	62,4	70,0	112,2

¹ Bruttó érték változatlan áron, országos területre számítva.

² Állami gazdaság és tsz. közös gazdaság könyvelési értékeadata, állami gazdaság és tsz. közös + háztáji területre számítva.

³ Országos területre számítva.

üzemi sertéshizlalo férőhelyek száma pedig lényegében változatlan maradt.)

A mezőgazdasági beruházások további egyötöd része a szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermelés céljait szolgálta. Ennek jelentős hányada a korábban telepített, már termő szőlők és gyümölcsösök járulékos beruházásaira jutott, az új szőlő- és gyümölcsstelepités csupán 10 ezer kh volt.

Növekedett a mezőgazdasági üzemeknek a gépek iránti kereslete. Az 1967. évi tapasztalatok szerint minőségben és választékban sem a hazai gépipar, sem a külkereskedelem nem tudta a gépigényeket teljesen kielégíteni. Ezzel egyidőben a kínált gépek egy része nem talált vevőre.

Az *élelmiszeripar beruházásai 1966-hoz viszonyítva több mint 30 százalékkal növekedtek.* A harmadik ötéves terv céljainak megfelelően ezek a beruházások a konzerv- és hűtőipar, a takarmányélesztő-gyártás, továbbá a mezőgazdasági termények és termékek tárolására alkalmas létesítmények kapacitását bővítették.

Az állóalapok gyarapodása mellett folytatódott a forgóeszközök növekedése is. (A növekedés üteme azonban 1967-ben lassult, csak 60 százaléka volt az 1966. évi gyarapodásnak.)

A korszerűsítés eredményeként 1967-ben is folytatódott az élő munka egyre nagyobb hányadának a helyettesítése holt munkával. A mezőgazdaság bruttó termelési értékében növekedett az anyaghányad, ezen belül pedig nőtt az ipari eredetű anyagok részesedése és az amortizáció súlya.

Az ipari eredetű anyagok között kiemelkedő jelentőségű a műtrágyák és növényvédőszer felhasználása. *1967-ben a mezőgazdaság műtrágyaellátása számottevően javult,* hiszen $\frac{1}{3}$ -dal több műtrágyát használtak fel, mint 1966-ban. A megnövekedett műtrágyaköltség a hozamok emelkedésében bőven megtérült. Az 1967-ben elért termelési színvonalnak a műtrágya-felhasználás döntő tényezője volt. *A növényvédőszer felhasználása 12 százalékkal szintén növekedett.*

A mezőgazdaságban a munkaerőlétszám tartósan csökkenő irányzatot mutat. A harmadik ötéves terv irányelvei szerint *a mezőgazdaságból való elvándorlás ütemét célszerű fékezni. Ennek alapján került sor a mezőgazdasági dolgozók szociális juttatásainak fokozására.* Az intézkedések nyomán már 1966-ban lényegesen lelassult az elvándorlás, 1967-

ben pedig gyakorlatilag az előző évi szinten maradt a mezőgazdasági aktív keresők száma. Ebbe a folyamatba az is beletartozik, hogy az iparból bizonyos munkaerő-visszatérés is tapasztalható. (3. sz. táblázat.)

3. sz. táblázat

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar munkaerőhelyzete

Megnevezés	1960.	1966.	1967.
	1000 fő		
Mezőgazdaság ¹	1871,7	1450,7	1448,7
Állami élelmiszeripar ² . .	129,9	150,0	153,5
Állami erdőgazdaságok ² .	53,4	47,8	45,2

¹ Aktív keresők száma január 1-én állami erdőgazdaságok nélkül.

² Évi átlagos állományi létszám.

A termelőszövetkezetekben a taglétszám az előző évinek 99,2 százaléka, a dolgozó tagok száma 98,4 százalék volt. Bár 1967-ben növekedett a termelőszövetkezeti tagok foglalkoztatottsága, mégis a következőkben gondosan tanulmányoznunk kell a mezőgazdaság munkaerő-ellátásában bekövetkezett új helyzetet. Ennek az a lényege, hogy a korábbi években általános munkaerőhiány már nem tapasztalható, bár a munkacsúcsok idején helyenként akadnak problémák. *Egyre inkább előtérbe nyomul a tagok foglalkoztatási igénye.* Nem egy helyen még a szezonmunkák idején sem tudnak a munkára jelentkező tagoknak megfelelő elfoglaltságot adni. Ezt a problémát a mezőgazdaság saját erejéből nem tudja megoldani. *Más népgazdasági ágakkal, elsősorban az iparral való kooperáció jelenthet döntő segítséget.*

Az élelmiszeripar területén dolgozók évi átlagos állományi létszáma 1967-ben 2,3 százalékkal növekedett, az állami erdőgazdaságokban pedig csökkent a létszám.

A munkaerőhelyzet ilyen alakulásának és a termelés növekedésének eredményeképpen *tovább javult mind a mezőgazdaságban, mind az élelmiszeriparban a munka termelékenységé.*

Az 1967. évi eredmények

A mezőgazdasági termelés 1967. évi növekedése — a nagyarányú belvízkárok, majd azt követően a tartós csapadékhiány miatt — csak 1,3 százalékkal haladta meg az 1966. évit. Ha viszont az 1966-ban, 1967-ben elért eredményeket együtt számítjuk, akkor az évi átlagos növekedés 3 százalék fölött van. Az első két év eredményei alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a *harmadik ötéves terv időarányos feladatait a mezőgazdaság teljesítette.*

A két fő ágazat közül az állattenyésztés mintegy 2,7 százalékos növekedése mellett a növénytermesztés lényegében az 1966. évi szinten maradt. Ilyen módon a mezőgazdasági termelésen belül az állattenyésztés aránya valamelyest nőtt. (4. sz. táblázat.)

4. sz. táblázat

A mezőgazdasági termelés szerkezete
(1959. évi változatlan ár alapján)

Megnevezés	1960.	1966.	1967.
Növénytermesztés	56,9	56,5	55,9
Állattenyésztés	39,4	39,9	40,5
Erdőgazdálkodás	3,7	3,6	3,6
Mezőgazdaság összesen ¹ .	100,0	100,0	100,0

¹ Szolgáltatás nélkül.

A növénytermesztés szerkezete alig módosult (5. sz. táblázat), így eredményét alapvetően a hozamok változása szabta meg. A kalászos növények hozamai általában nagyobbak (a búzáé eddig soha el nem ért szinten), a legtöbb kapásnövényé és a szálás takarmányoké viszont alacsonyabbak voltak az 1966. évinél. (6. sz. táblázat.) Külön ki kell emelni, hogy a kenyérgabona-termés az előző évivel lényegében azonos területen 500 ezer tonnával volt több, és így nemcsak a hazai ellátást fedezte, hanem tartalékok képzését is lehetővé tette.

5. sz. táblázat

A fontosabb növények vetésterülete a szántóterület %-ában

Megnevezés	1960.	1966.	1967.
Kenyérgabona	25,5	24,3	24,8
Takarmánygabona összesen	38,6	36,3	36,5
ebből: kukorica	26,4	24,4	24,4
Ipari növények	4,6	5,1	4,7
Szálás és lédús takarmány összesen .	18,7	19,2	18,3

6. sz. táblázat

A termésátlagok alakulása

Megnevezés	1961—65.	1966.	1967.
	átlaga		
Búza	10,7	12,4	14,9
Árpa	10,8	10,8	12,0
Kukorica	15,0	18,2	16,4
Burgonya	45,5	70,7	51,4
Lucernaszéna	17,1	25,0	23,1
Rét	9,9	11,1	10,7
Legelő	5,4	7,6	7,5

Az abraktermés mintegy 200 ezer tonnával volt kevesebb az 1966. évinél. Emiatt abrakot kellett importálni és kenyérgabonát is használtak fel takarmányozásra.

Az ipari növények termése az 1966. évi szinten alakult, napraforgóból azonban mind a vetésterület, mind az átlagtermés csökkent.

A *zöldségféléből* az előző évinél 4 százalékkal kisebb területről azonos termésmennyiség került betakarításra. *Gyümölcsből* 200 ezer tonnával nagyobb volt a termés, mint az előző évben. Különösen almából, őszibarackból, kajsziból és szamócaból termelt sok. A szőlőtermés is több mint egyharmadával haladta meg az előző évit.

Az állattenyésztés fejlődését részben az állatállomány növekedése, részben pedig a fajlagos hozamok javulása eredményezte. Az elmúlt esztendőben is folytatódott az utóbbi években elindult folyamat: nőtt a szarvasmarha-tenyésztés részaránya, ugyancsak növekedő a baromfiteyésztés részesedése is, míg a sertéstartás aránya 1965-től kezdve állandóan csökken. (7. sz. táblázat.)

7. sz. táblázat

Az állattenyésztés szerkezete %-ban
(1959. évi változatlan ár alapján)

Nagyüzemi	1960.	1966.	1967.
Szarvasmarha	34,7	31,0	31,5
Sertés	36,4	36,2	34,9
Baromfi	24,1	27,4	28,3
Juh	3,3	3,2	3,2
Egyéb	1,5	2,2	2,1

A *vágóállat-termelés* kereken 3 százalékkal volt kisebb, mint az előző évben. Vágósertésből jelentős — kereken 8 százalékos — csökkenés következett be, a vágómarha-termelés szinten maradt és a vágóbaromfi-termelés 8 százalékkal nőtt. Jelentősen javultak az állattenyésztés hozammutatói. (8. sz. táblázat.) Az üzemi és a személyes anyagi érdekelttség növelésére, az állattenyésztés korszerűsítésére tett erőfeszítések kezdik meghozni az eredményeket: *1966-hoz képest szinte mindegyik fajlagos állattenyésztési mutató javult.* (9. sz. táblázat.)

8. sz. táblázat

A 100 kh mezőgazdasági területre jutó állati terméktermelés

Megnevezés	1961.	1966.	1967.
Vágóállat, q	89,8	100,3	97,7
Ebből: szarvasmarha	20,1	22,0	22,0
sertés	50,9	57,7	53,3
baromfi	13,3	17,5	19,1
Tej, hl	149,6	149,1	157,3
Tojás, 1000 db	15,4	20,2	22,9
Gyapjú, kg	76,4	82,5	83,7

Az *élelmiszeripari termelés* 9,1 százalékkal haladta meg az 1966. évi színvonalat. Figyelemre méltó jelenség, hogy ez a növekedés az 1965. és 1966. év viszonylag mérsékelt 2—3 százalékos fejlődés után következett be. Különösen meggyorsult a *konzervipar* fejlődése. Az élelmiszeripari

Az állattenyésztés fajlagos mutatói

Megnevezés	1965.	1966.	1967.	Index 1967/66
Egy tehén évi átlagos tejtermelése, liter	2150	2300	2450	106,5
Egy tyúk évi átlagos tojástermelése, db	92	99	100	101,0
Egy juh évi átlagos gyapjútermelése, kg	4,2	4,5	4,6	102,2
Sertéshizlalásnál egy kg súlygyarapodáshoz felhasznál- nált abrak a tsz-ek közös gazdaságaiban, kg.	4,9	4,9	4,8	97,9
Pecsenyecsirke nevelésnél egy kg súlygyarapodás- hoz felhasznált abrak a tsz-ek közös gazda- ságaiban, kg	.	4,0	3,6	90,0

növekedés azzal függ össze, hogy az életszínvonal emelkedésével a mezőgazdasági termékek egyre nagyobb hányada élelmiszeripari kikészítés után kerül fogyasztásra, továbbá az élelmiszeriparon belül is nő a feldolgozottság foka. Azonos mezőgazdasági nyersanyagból egyre nagyobb értékű élelmiszeripari terméket állítanak elő.

A mezőgazdasági termelés növekedésénél *gyorsabban emelkedett az ártermelés volumene*. 1967-ben az állami felvásárlás 6,6 százalékkal volt nagyobb a megelőző évinél. Emellett a mezőgazdasági termelés közvetlen szabadpiaci értékesítése is mintegy 6 százalékkal volt magasabb, mint 1966-ban.

A felvásárolt mezőgazdasági termékeknek kerekén $\frac{1}{4}$ része került nyertermékként hazai fogyasztásra vagy exportra, $\frac{3}{4}$ -ét pedig az élelmiszeripari üzemek dolgozták fel. Az ipari feldolgozásra átadott mezőgazdasági termékek értéke mintegy 5 százalékkal haladta meg a múlt évi színvonalat. Különösen számottevő a tojás (33 százalék), a baromfi (18 százalék) és a gyümölcs (12 százalék) szabadpiaci forgalmának növekedése. E termékek, illetve termékcsoportok szabadpiaci ára az 1966. évi színvonalnál alacsonyabb volt.

A *felvásárlás* volumene valamennyi termékcsoportból meghaladta az 1966. évit. Legnagyobb volt az emelkedés a gyümölcsfelvásárlásban (több mint 40 százalék), a borsfelvásárlásban (24 százalék), legkisebb az állat és állati termék csoportban, ahol csak 1 százalék emelkedést értek el.

A fontosabb szántóföldi növények közül különösen kenyérgabonából nőtt a felvásárlás. A gyümölcsfélék jó terméseredménye következtében a tárolás, a raktározás és a szállítás nagy gondot okozott. A továbbiakban ezek fejlesztése nem tűr halasztást. Az állatok és állati termékek közül a növekedés a vágómarha, baromfi, tojás és tej felvásárlásának emelkedéséből adódott. A vágósertés-felvásárlás viszont a sertésállomány 1966. évi csökkenése következtében visszaesett. Jelentős problémát okozott, hogy a felvásárlásra kínált tejmenyiség növekedésével nem tartott lépést a tejipar feldolgozókapacitásának bővülése. Emiatt értékesítési gondjaink voltak. A megoldás irányában mutat, hogy több helyen a mezőgazdasági üzemek — részben a helyi tejcsarnokok átvételével — közvetlenül dolgozzák fel és értékesítik a tejet és a tejtermékeket, s ezzel a falusi tejellátás is javul.

1967-ben a lakosság élelmiszer-ellátása tovább javult, és az alapvető

élelmiszerekből a fogyasztók igényeit zavartalanul ki lehetett elégíteni. Az előző évekhez képest megélenkült az élelmiszer-forgalom is. Ez kifejeződik egyrészt a központi ellátás növekedési ütemének fokozásában. 1966-ban 3,9 százalékkal, 1967-ban 5,1 százalékkal nőtt az előző évekhez képest az élelmiszeripar kereskedelmi kiszállítása. Másrészt — az új mechanizmus szellemében — erőteljesen fellendült a mezőgazdasági üzemek közvetlen értékesítése is.

Az élelmiszeripar belkereskedelmi értékesítésében 1967-ben az alapvető és egyéb fontos élelmiszerek forgalma viszonylag mérsékeltebben (4,7 százalékkal), az italárúk, édesipari és dohányipari termékek forgalma pedig az átlagnál gyorsabban (6 százalékkal) emelkedett.

A vázolt — összességében kedvező — kép ellenére sem mondhatjuk, hogy a hazai élelmiszer-ellátásban minden rendben volt. Egyrészt a nyersanyag mennyisége és minősége, a csomagolóeszköz-ellátás színvonala, másrészt az exportkötelezettségek időnkénti előtérbe kerülése, továbbá bizonyos termékeknél a feldolgozókapacitások korlátozott volta miatt helyenként és időnként voltak választéki, minőségi és mennyiségi problémák. Husból és húskészítményekből Budapest és néhány ipari város ellátása számottevően javult, a húsellátás a fővárosban megközelítette az igények teljes kielégítését. A mezőgazdasági területek ellátása viszont alig javult. Jobb volt az ellátás a konzervipari termékekből is, bár a választék nem mindig kielégítő volta miatt a forgalom csak mintegy 3 százalékkal növekedett. A sörtermelés az ipar kapacitáshiánya miatt évek óta nem fedezi a szükségleteket.

Az új gazdasági mechanizmusra való felkészülés időszakában tovább fejlődtek azok az új kereskedelmi módszerek, amelyek kísérleti jellegű alkalmazása az év folyamán egy-egy iparágban az értékesítés fokozását szolgálta. Kialakultak az igényfelmérés új módszerei, megnövekedett a vállalatok piackutatási tevékenysége. Az iparágak többsége létrehozta a piackutató és vevőszolgálati tevékenység ellátásához szükséges marketing szervezeteket.

Új kereskedelmi módszerek terjednek. Ilyenek: az új termékek bevezetését, sorozatgyártását megelőző kísérleti értékesítés, a kóstolóval egybekötött árubemutatók a fogyasztóközönség vagy a kereskedelem képviselői részére, főzési tanácsadással összekötött áruismertetés; a kereskedelemmel közösen kialakított szakboltok stb.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek külkereskedelmi forgalma mind a szocialista, mind a tőkésállamok relációjában tovább növekedett. Kedvezőnek mondható, hogy a forgalom emelkedése az aktív egyenleg további javulásával járt együtt.

Kedvezőnek ítélnélhető az a jelenség, hogy mind 1966-hoz, mind a harmadik ötéves terv 1967. évi előirányzatához képest javult a tőkés-egyenleg. A mezőgazdasági és élelmiszeripari kivitel szerkezete is javult. Az állatok és állati eredetű termékek részaránya 55,5 százalékot, a növényi eredetű termékeké 38,8 százalékot, az egyéb cikkek részaránya pedig 5,7 százalékot tett ki.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek kivitelében egyre fokozottabban érvényesül a gazdaságosság. A nemzetközi piacon kialakult árakhoz és értékesítési lehetőségekhez való rugalmas alkalmazkodás, a

hazai fogyasztás és az export között a megfelelő kiegyenlítés révén — amibe beletartozik az exportra jól értékesíthető termékek differenciált belföldi ármegállapítása is — jobban meg kell találnunk a lehető legkedvezőbb megoldásokat. Természetesen — és ezt hangsúlyozni kell — nagyon sok múlik azon, hogy a mezőgazdasági és élelmiszeripari üzemek hogyan tudják gazdálkodásukat hatékonyabbá tenni, költségeiket csökkenteni. Ez a következő évek egyik legnagyobb feladata, ennek a megvalósítását szolgálja — egyebek között — az új gazdasági mechanizmus is.

Alapvető feladat volt 1967-ben is a szocialista nagyüzemek, az állami gazdaságok és a termelészövetkezetek erősítése és fejlesztése. Emellett változatlanul nagy gondot fordítunk a termelészövetkezeti tagok háztáji gazdaságainak és a kisegítő, valamint az egyéni gazdaságok termelési kedvének fenntartására is.

Változott az árutermelés szektorális megoszlása. A nagyüzemek árutermelésének részaránya az 1966. évi 79,8 százalékról 80,9 százalékra növekedett, a háztáji és egyéb gazdaságoké pedig 20,2 százalékról 19,1 százalékra csökkent. A háztáji és kisegítő gazdaságokkal kapcsolatban folytatott politikánk helyesnek bizonyult, annak fenntartása továbbra is indokolt.

A mezőgazdasági nagyüzemek gazdálkodása

A termelészövetkezeti közös gazdaságok 1967-ben tovább erősödtek, jelentősen nőtt termelésük és javult a gazdálkodás színvonala. Különösen ki kell emelni azt a tényt, hogy a termelési érték 12,9 százalékos emelkedése majdnem teljes egészében a termelés növekedéséből ered, míg az 1966. évi 12,2 százalékos növekedésben jelentős része volt az árszínvonal emelkedésének.

Az össztermelésnél jobban — 17 százalékkal — nőtt a termelészövetkezetek árúértékesítése. A termelészövetkezetek árúértékesítésének fő iránya továbbra is az állami és a szövetkezeti felvásárlás volt. Számottevően (14,2 százalékkal) gyarapodott a termelészövetkezetek közös vagyona, az előző évit meghaladón nőtt a közös vagyon tehermentes része is. A zárszámadások szerint a közös vagyonnak 72,1 százaléka tehermentes.

1967-ben 13,6 százalékkal nőtt a termelészövetkezetek felhasználható bruttó jövedelme. Ez 77 százalékban a termelés növekedésének és a felhasznált erőforrások hatékonyságának, 12 százalékban pedig a felvásárlási árszínvonal emelkedésének a következménye volt. (10. sz. táblázat.)

A termelészövetkezetek a rendelkezésre álló bruttó jövedelemből az előző évinél nagyobb hányadot fordítottak a közös gazdaságok fejlesztését szolgáló célokra. Az üzemi felhalmozásra fordított jövedelem az előző évi volument 28,2 százalékkal haladta meg. A felhalmozásra fordított jövedelem a felhasználható jövedelemnek 1967-ben 23,2 százalékát tette ki, szemben az 1966. évi 20,6 százalékkal. Tehát az álló- és forgóalapfelhalmozás előző évi arányait a termelészövetkezetek javították, s 1,4 százalékkal növelték a felhalmozás arányát a fogyasztás terhére.

10. sz. táblázat

A termelőszövetkezeti bruttó jövedelem és felhasználása

Megnevezés	1966.	1967.
	az 1965. évi %-ában	az 1966. évi %-ában
Szövetkezeti bruttó jövedelem	123,9	116,9
Üzemviteli állami támogatás	105,4	115,9
Felhasználható bruttó jövedelem	111,2	113,6
ebből: központi elvonásra	98,7	102,3
szoc. kulturális célra	146,1	146,8
biztonsági célra	197,3	277,5
álló- és forgóalap-felhalmozásra ...	108,4	119,1
földjáradékra	122,6	100,6
alkalmazotti munkabérrre	134,0	126,8
tagok részesedésére	109,2	107,4

11. sz. táblázat

Egy kh területre jutó termelési érték, anyagi ráfordítások és bruttó jövedelem (ezer Ft)

Megnevezés	Év	Kedvezőtlen	Jó és közepes
		adottságú	adottságú
tsz-ekben			
Halmazott termelési érték	1966	3,154	5,282
	1967	3,484	5,989
Anyagjellegű termelési költség	1966	2,120	2,933
	1967	2,266	3,246
Szövetkezeti bruttó jövedelem	1966	1,005	2,276
	1967	1,118	2,764
Szövetkezeti bruttó jövedelem a halmazott termelési érték %-ában	1966	31,9	44,8
	1967	34,0	46,2

Az állóalap növekedésére fordított jövedelemnek 1967-ben több mint fele az eszközök növekedését eredményezte, míg 1966-ban több mint $\frac{2}{3}$ -a a beruházási hitelek visszafizetésére esett. A termelőszövetkezetek 1967-ben az állóalapot 1,7 milliárd forint amortizációs kötelezettség mellett növelték (1966-ban 1,1 milliárd forint volt az állóeszköz-elhasználódás pótlása).

A forgóalap-felhalmozás összege csak 1,4 milliárd forint volt (azonos az 1966. évivel). Ennek mintegy $\frac{2}{3}$ -a az üzemviteli célra tartalékkolt eszközök növekedését szolgálta, valamivel több mint $\frac{1}{3}$ -a pedig csökkentette a hitelállományt. Fel kell figyelni arra, hogy a forgóalap változása nincs összhangban az állóalapot és a termelés növekedésével, és ez a hatékony gazdálkodás fékjévé válhat.

Személyes jövedelemre (a tagok részesedésére és az alkalmazottak munkabérére) 1967-ben a rendelkezésre álló jövedelemnek 62,4 százalékát használták fel a termelőszövetkezetek, szemben az 1966. évi 64,2 százalékkal. A személyes jövedelem volumenén belül tovább nőtt az alkalmazotti munkabérré aránya. Az alkalmazotti létszám a termelőszövetkezetekben növekszik. Ezt egyrészt a termelés egyre fokozódó technikai színvonala, továbbá a mellék- és kisegítő üzemágak fejlesztése követeli

meg, mert mindinkább szüksége van speciális képzettségű foglalkoztatására.

A tagok összes részesedésén belül tovább nőtt a nem szerinti és a pénzbeli részesedés aránya. 1967-ben a tsz-e tagra számítva az előző évinél 17⁰/₀-kal több előleget fizett.

Érdemes megjegyezni, hogy a termelőszövetkezetek teléből növekvő hányad származik a nem mezőgazdasági te. 1967-ben az összes árbevételnek 13,8 százalékát a segédü gozó- és melléküzemek, valamint a termelőszövetkezetek kenysége adta. (1966-ban ez az arány 10,5 százalék volt.)

Évek óta nagy problémát okoznak azok a mezőgazdasá vetkezetek, amelyek — kedvezőtlen természeti és gazdasá nál fogva — saját bevételükből nem tudják a termelés költ illetve termelésüket bővíteni. Ebbe a csoportba a termelő nek — többéves átlag alapján — 30—33 százaléka tartozik társadalmi erőfeszítések hatására a megkülönböztetett á tásra kijelölt termelőszövetkezetek gazdálkodásának ered tak, a többi szövetkezetekhez viszonyított lemaradásuk mérséklődött.

A gyenge termelőszövetkezetek gazdálkodási színvona tényezők befolyásolják. A termőterület minősége ezekben lényegesen elmarad a többi szövetkezetétől, rosszabbak a borzati viszonyok. Ez kifejeződik a földek minőségét mu tiszta jövedelem értékében is. Egy kh területre jutó kat. ti. a jó és a közepes adottságú termelőszövetkezetekben 11,7 a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetekben 7,7 aran kh szántóterületre jutó kataszteri tiszta jövedelem a jó és ságú üzemekben 15,6, a gyengébb adottságúakban 9 aranyk

Kedvezőtlenebbek ezekben a gazdaságokban az üzem. Alapvetően természeti és települési viszonyaik sokszor a nagyüzemi gazdálkodás kialakítását, a korszerű agro- és z kalmazását, illetve a termelőeszközök kapacitásának A piactól való távolságuk nagyobb, az átlagosnál rosszabb ellátottságuk.

A kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek helyz sára számos intézkedés történt. Az eltérő természeti és ga telek mellett azonban a termelőeszközök és a munkaer eredményeiben eltérően hasznosultak. (11. sz. táblázat.) A adottságú termelőszövetkezetek fejlődési üteme, ráfordítás nyasága jelentősen elmarad a másik csoport eredmény

tás megfelelő arányú és mértékű bővítése össze van kötve a termelés, illetve az ártermelés színvonalával.

A kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek termelésének fenntartása — sőt bővítése — társadalmi érdek, hiszen az általuk előállított termékmennyiségre is szüksége van a népgazdaságnak. Ezért az önhibájukon kívül kialakult kedvezőtlenebb eredményeket az állam megkülönböztetett támogatásával kell továbbra is ellensúlyozni.

A termelőszövetkezetek gazdálkodásában az 1967. év folyamán már érezette hatását az új gazdasági mechanizmus. Egyrészt az önálló gazdálkodás feltételeinek megteremtése, másrészt az a lehetőség, hogy szabályozott keretek között módjuk volt a termelőszövetkezeteknek választaniok a különböző értékesítési formák között, továbbá a melléküzemi tevékenység lehetőségének intézményes biztosítása megnövelte termelőszövetkezeteink vállalkozási kedvét. Bátrabban kell ezen az úton haladni, de úgy, hogy a túlzásokat — mind az állami vállalatok monopolisztikus törekvései, mind pedig a termelőszövetkezetek részéről helyenként tapasztalható megalapozatlan lépések tekintetében — elkerüljük.

Az állami gazdaságok 1967. évi eredményei általában kedvezőek. Pénzügyi eredményük számottevően javult. A vállalati nyereség 1967-ben 1167 millió Ft-ot tett ki az előző évi 798 millióval szemben.

Kedvező az is, hogy mérséklődött a gazdaságok közötti szóródás. A 204 állami gazdaság közül 1966-ban 47, 1967-ben már csak 30 gazdaság nem teljesítette eredménytervét. A kedvezőtlen adottságú gazdaságok 1967-ben 146 millió Ft veszteségtérítésben részesültek.

A kalászosok, valamint a szőlő és az alma termése — 1966-hoz képest — kedvezőbb volt, az őszi betakarítású növények hozama azonban nem érte el az 1966. évi eredményt. Összességében a növénytermesztés egészének hozamértéke 1966—1967 között 9,8 százalékkal növekedett. Az állami gazdaságok növénytermelési eredményeit megalapozta az általában jól végzett talajmunka, a rendelkezésre állott műtrágya koncentráltabb és tervszerűbb felhasználása, a gépi kapacitás növekedése és ennek jobb kihasználása. Ezek a tényezők pótolták a belvizek, valamint az aszály okozta károkat.

Az állattenyésztési fő ágazat összes hozamértéke az előző évivel szemben 5,9 százalékkal emelkedett. Ez az emelkedés a jövedelmezőség kedvező alakulásával járt együtt. Az állattenyésztésből származó nyereség több mint kétszerese volt az 1966. évinek.

A hozam növekedése mellett javultak a szaporulati mutatók is és a takarmányhasznosulás is kedvezően alakult. Az egy tehénre jutó tejhozam az 1966. évi 3016 literről 1967-ben 3175 literre nőtt, a sertés-hizlalásnál 1 kg súlygyarapodásra felhasznált abrak mennyisége 4,8 kg-ról 4,6 kg-ra csökkent.

A hozammutatók javulása következtében az összes állati termékek termelése növekedett. Kedvezőtlen jelenség azonban állami gazdaságainkban a tehén, koca és anyajuh létszámának — bár kismértékű — csökkenése.

Az állami gazdaságok 1967-ben jelentős lépéssel haladtak előre. Az előző évihez viszonyítva 4,7 százalékkal több költséggel 6,3 százalékkal nagyobb hozamértéket állítottak elő. A költségek belső megoszlása is kielégítő és jelzi a termeléstechológia fejlődését. Megközelítően azonos

értékcsökkenési leírás mellett ugyanis — az előző évihez képest — az anyagköltség 8 százalékkal növekedett, a munkabérek emelkedése pedig csak 2,1 százalékos volt. Az összes foglalkoztatottak átlagos létszáma 1967-ben 2,3 százalékkal csökkent.

A kedvező irányú fejlődés kifejeződik az élő munka termelékenységének javulásában. Átlagos évi létszám alapján az egy dolgozóra számított halmozott termelési érték 81,2 ezer Ft-ról 91,4 ezer Ft-ra nőtt.

Az állami gazdaságok 1967. évi fejlődése azt mutatja, hogy a nagyobb anyagi, műszaki megalapozás, a szakszerűbb vezetés, valamint a gazdaságok önállósága meghozták az eredményt: *állami gazdaságaink nagy többsége valóban példamutató, kiváló teljesítményt ért el.*

A paraszti népesség életszínvonalának alakulása

Az elmúlt esztendőben az egy főre jutó paraszti reálfogyasztás értéke 13 473 Ft volt, 6,2 százalékkal több, mint az előző évben.

A paraszti lakosság zömét a termelészövetkezeti parasztság alkotja. A termelészövetkezeti parasztság életkörülményei az elmúlt években jelentősen javultak és az egy tagra jutó átlagos részesedés évről évre emelkedett. A termelészövetkezetek termelési körülményei azonban erősen differenciáltak és ennek következtében mind az egyes üzemek közötti, mind az üzemeken belüli jövedelmek jelentősen szóródtak.

A termelészövetkezeti tagok közös gazdaságból származó jövedelme nagyban attól függ, hogy a tag milyen színvonalon és milyen termelési feltételek között gazdálkodó üzemhez tartozik. A vizsgálatok szerint az átlagosnál jóval alacsonyabb színvonalon gazdálkodó termelészövetkezetekben dolgozott a tagok 27 százaléka, akik e szektorban kiosztott összes részesedés 19 százalékát kapták meg, az átlagosnál magasabb színvonalon gazdálkodó szövetkezetek dolgozó tagsága pedig — az összes dolgozó tagok mintegy fele — a részesedés összes tömegének 60 százalékához jutott.

A munka után járó jövedelmek üzemenkénti differenciálódása elsősorban a pénzbeli részesedés nagyfokú különbözőségében mutatkozott meg. Amíg a természetbeli részesedés egy dolgozó tagra jutó értékében a termelészövetkezetek között lényegében nem volt különbség, a pénzbeli részesedés a magas színvonalon termelő üzemekben csaknem kétszerese volt az alacsony szinten termelő üzemekének.

12. sz. táblázat

Egy dolgozó tagra jutó részesedés (Ft)

1 kh termőterületre jutó halmozatlan termelési érték	Természetbeli	Pénzbeli	Összes	Évi munkateljesítmény (8 órás munkanap)
3000 Ft alatt	2133	8 195	10 328	204
3001—4000 Ft	2482	10 428	12 910	223
4000 Ft felett	2308	16 037	18 345	248

A termelészövetkezeti tagság jövedelem differenciálódásának alapvető oka nem kereshető a tagok munkához való jó vagy rossz viszonyá-

ban, illetőleg a gazdaságvezetés gyengének vagy kiválónak hitt színvonalában (természetesen befolyásolják ezek is). A *termelés színvonalát és a tagok közösből származó jövedelmének alakulását 1967-ben is a földek természetes termőképessége, a termelés szerkezete, illetve színvonala határozta meg.* A termelészövetkezetek között e tényezőkben meglevő különbségek okozták elsősorban a jövedelem üzemenkénti nagymértékű szóródását.

13. sz. táblázat

Egy kh termőterületre jutó aranykorona érték, közös vagyon, termelési érték és részesedés alakulása

1 kh termőterületre jutó halmozatlan termelési érték	Kat. tiszta jövedelem (aranykorona)	Közös vagyon	Termelési érték	Részesedés Ft-ban
		(százalék)		
3000 Ft alatt	7,5	100	100	826
3001—4000 Ft	10,3	121	143	1155
4000 Ft felett	13,2	160	227	1902
Együtt	10,7	131	166	1378

A *személyi jövedelem* nemcsak a különféle termelészövetkezetek közt, hanem a *termelészövetkezeteken belül is differenciálódott.* Ennek egyik magyarázata a rendelkezésre álló munkaerő összetétele. 1967-ben például a dolgozó nyugdíjas, illetve járadékos tagok száma több mint 120 ezer volt. (A közös munkában részt vevők száma összesen 761 ezer.)

A zárszámadási adatok szerint a termelészövetkezetek 1967-ben tagjaik közül 410 ezret foglalkoztattak rendszeresen, s mellettük 88 ezer volt az állandó alkalmazottak száma. Ez az állandó foglalkoztatottnak tekinthető mintegy 500 ezer főnyi dolgozó teljesítette az évi összes munkanap $\frac{2}{3}$ -át és kapta meg az összes kiosztott részesedés és munkabér 73 százalékát.

14. sz. táblázat

A rendszeresen dolgozó tagok és az állandó alkalmazottak évi munkanap-teljesítménye

Egy dolgozó tagra jutó részesedés	A rendszeresen dolgozó tagoknál	Az állandó alkalmazottaknál
12 000 Ft alatt	211	240
12 001—18 000 Ft ..	238	234
18 000 Ft felett	251	225

A gyengén gazdálkodó, alacsony jövedelmi színvonalú termelészövetkezetekben az állandó alkalmazottak évi munkabére 20 400 Ft volt, tehát 9000 Ft-tal haladta meg ugyanezen üzemek rendszeresen dolgozó tagjainak évi részesedését. A magas személyi jövedelmet adó üzemekben a rendszeresen dolgozó tagok és alkalmazottak évi munkateljesítménye, illetőleg javadalmazása megközelítően azonos. Ezért ezekben az üzemekben nem okozott nagy feszültséget az alkalmazottak foglalkoztatása. E feszültség a kisebb jövedelmű üzemekben jelentkezik erőteljesen,

és abból adódik, hogy nagy a tagok és alkalmazottak egy munkanapra jutó keresménye közötti különbség.

15. sz. táblázat

A rendszeresen dolgozó tagok és állandó alkalmazottak napi keresete

Egy dolgozó tagra jutó részesedés	A rendszeresen dolgozó tagok	Az állandó alkalmazottak
	10 órás munkanapra jutó részese-dése, illetve munkabére (Ft)	
12 000 Ft alatt	54	85
12 001—18 000 Ft ..	74	92
18 000 Ft felett	96	103
Összesen:	78	93

A termelőszövetkezetek közös gazdaságából és a háztáji gazdaságból származó jövedelem szoros kapcsolatban van egymással. A szocialista át-szervezés időszakában és közvetlenül befejezése után a termelőszövet-kezeti családok jövedelmének több mint fele a háztáji gazdaságokból származott. 1967-ben ez az arány — a közös gazdaságok gyorsabb fejlődése következtében — már nem érte el az 50 százalékot. 1967-ben a ház-táji gazdaságokból származó jövedelem 1,6 százalékkal növekedett az előző évhez képest, a jövedelemnövekedés azonban együtt járt a háztáji termelőalapok — elsősorban a szarvasmarha-állomány — csökkenésével.

★

A mezőgazdaság és élelmiszeripar 1967. évi eredményei tehát bizta-tóak. A korábbinál nagyobb mértékben és hatékonyabban szolgálták népgazdaságunkat, javították a lakosság élelmiszer-ellátását és hozzá-járultak az export fokozásához. A fejlődés azonban nem zavartalan. *Munkánkban — az új gazdasági mechanizmus körülményei között — különös figyelmet kell fordítani a lakosság jobb élelmiszer-ellátására, és külkereskedelmi szempontból különösen fontos termékek előállításá-nak a fokozására.* Élni kell üzemeinknek az önállóság adta lehetőségek-kel. Termelésük szerkezetét úgy kell kialakítani, a hozamot és a minő-séget úgy kell fokozni, hogy a termelés számunkra jövedelmezővé, az egész népgazdaság számára pedig gazdaságosabbá váljék.

Nagy erőpróba a mezőgazdaság és az élelmiszeripari dolgozók számára. 1968-ban a csapadékban rendkívül szegény tél után beköszöntött szeszé-lyes tavasz. Erőinket most arra kell összpontosítani, hogy az aszály okozta súlyos károkat mérsékeljük, a kieső termelést pótoljuk, s minden lehető tartalékot megmozgassunk e súlyos gond közös erőfeszítéssel való enyhítésére. Mind a hazai, mind a nemzetközi tapasztalatok azt bizonyít-ják, hogy a természeti tényezők okozta terméingszűkítések a modern ter-melőeszközökkel felszerelt mezőgazdaságban is megvannak. De mivel az ingadozás magasabb szinten következik be, annak hatásai kevésbé súlyosak. Tovább kell tehát haladnunk szocialista mezőgazdaságunk anyagi technikai bázisának kiszélesítésében, töretlenül folytatva pártunk és kormányunk jól bevált, a dolgozó nép érdekeit szem előtt tartó agrár-politikáját.

Új módszerek a népgazdasági tervezésben

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése szükségessé tette a népgazdasági tervezés módszereinek a megváltoztatását is. Előző cikkemben* ismertettem e változások fő jellegzetességeit, részletesebben a termelés és a felhasználás, valamint a külkereskedelem tervezésének új módszereit. Már ott utaltam arra, hogy a különböző tervszámítások rendszerét, a tervezésben alkalmazott új *kategóriák tartalmi összefüggéseit*, nem pedig a számítások megalapozásának módszereit tárgyalom. Ebben a cikkben a változások jellemzését néhány további területtel egészítem ki, s végezetül ismertetem a népgazdasági terv új tartalmát.

Változások a költségek, a vállalati jövedelmek és alapok tervezésében

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésével a népgazdasági tervezés rendszerében megnőtt a költségek és különösen a vállalati jövedelmek és alapok tervezésének a szerepe. A jövedelmek népgazdasági tervezése korábban főleg a népgazdasági mérlegek összeállítása szempontjából volt fontos. A gazdasági irányítás alapvető módszerét képező tervlebotás az úgynevezett költségcsökkentést írta elő. Ezért a tervező munkában is e feladat címzettenkénti meghatározása volt az elsődleges. A költségeket — és a jövedelmeket is — azzal a feltételezéssel tervezték, hogy az árak változatlanok. Így tulajdonképpen a tervezés azt vizsgálta, hogy a változatlan (összehasonlítható) áron kifejezett termelés ráfordításainak a volumene hogyan alakul. A ráfordítások fő elemeit: a felhasználható létszámot és a fontosabb anyagok mennyiségét viszont természetesen is előírták. (Az anyagok tekintetében ezek a természetes előírások a költségcsökkentési feladattal nem is voltak kellően összehangolva.) Mivel pedig a természetes előírások betartásának ellenőrzése gyakorlatilag közvetlen módon, operatíván történhetett, még a költségcsökkentés tervezése is másodrendű jelentőségűvé vált. A népgazdasági tervezésben — a régi mechanizmus gyakorlatával összhangban — nem teremtettek szerves kapcsolatot a jövedelmezőség alakulása és az ágazatok (címzettek) fejlesztésére vonatkozó tervek között. A fejlesztési tervek az elért, illetve a fejlesztés eredményeképpen elérendő jövedelmezőségtől gyakran független központi elhatározásokon alapultak.

A vállalatok és a dolgozók új anyagi érdekeltségi rendszere mellett a

* Balassa Akos: Új módszerek a népgazdasági tervezésben. *Közgazdasági Szemle*, 1968. 3. szám. 285–295. 1.

népgazdasági tervezésben is előtérbe kerül a jövedelmezőség tervezése. A tervezés számol azzal, hogy a dolgozók személyi jövedelmeinek alakulása és a termelés bővítési lehetősége — meghatározott mértékben — a vállalati jövedelemtől, illetve az ebből képzett vállalati alapoktól függ. Ezért a népgazdasági terv megvalósítását szolgáló szabályozó eszközök hatása általában a jövedelmeken, illetve a vállalati alapok képzésén és felhasználásán keresztül érvényesül. E szabályozó eszközök nagyobb részét azonban — a gazdaságirányítási rendszer alapelveivel összhangban — az ötéves terv alapján több évre határozzák meg. A rövid távú éves tervezésnek általában a jövedelmekre és vállalati alapokra ható alapvető szabályozó eszközök kialakult, érvényes rendszerével van dolga.* Adott szabályozási rendszer mellett a rövid távú népgazdasági tervezés a jövedelmezőség és vállalati alapok tervezésén keresztül következtetéseket vonhat le a vállalatok várható magatartásáról és annak eredményeiről. Emellett következtethet bizonyos operatív központi intézkedések szükségességére és felmérheti azok várható hatását is. A jövedelmek és vállalati alapok tervezésének tehát a rövid távú tervezés számára is rendkívül nagy a jelentősége.

A vállalati jövedelmek és vállalati alapok tervezése a népgazdasági tervezés keretében — a termelés és a felhasználás tervezésével összhangban — ágazati rendszerben történik. Ezeket a számításokat a pénzügyi mérlegrendszer keretében koordinálják.

A vállalati *eredményt* (a nyereséget) — ágazati bontásban és összevontan — a népgazdasági tervezés a vállalati bevételek és költségek, illetve kiadások különbségeként számítja.

A vállalati *bevételek* a termelt áruk és szolgáltatások értékesítéséből származó árbevételből és egyéb vállalati bevételekből állnak. Az *árbevétel* a ténylegesen értékesített termeléstől, a ténylegesen elért bel- és külföldi áraktól függ és az eredmény nagyságának egyik fő tényezője. Ezért az árbevétel — mint gazdálkodási és tervezési kategória — jelentősége a korábbihoz képest megnőtt. A népgazdasági tervezés az árbevételt a társadalmi termékkel összefüggésben tervezi. A társadalmi termék és a közvetlen árbevétel közötti különbséget a félkész-, a befejezetlen- és a készáruállomány változása adja. Ezen kívül az úgynevezett nettó (forgalmi adó nélküli) árbevételhez számítják az állami visszatérítést is, amely nem része a vállalat által előállított társadalmi terméknek. Végül a nyereséget alakító bevételek között veszik számba az úgynevezett *különféle bevételeket*. A népgazdasági tervezés ideszámítja a tartós juttatásokat, termelési dotációkat stb. (Tartós juttatásnak tekintik pl. az eszközkötési járulék és az illetményadó elengedését bizonyos ágazatokban. A népgazdasági tervezés ugyanis — a számviteli elszámolástól eltérően — e tételeket ezekben az ágazatokban is ráfordításnak tekintti és a költségek között elszámolja, majd eme ágazatok tartós juttatásaként a bevételek között szerepelteti.)

Az eredményt alakító bevételekkel szemben tervezik a termelési költségeket és különféle kiadásokat. A *termelési költségek* fogalma és tartalma alapvetően nem változott, ezért erre nem szükséges külön kitérni. Célszerű azonban rámutatni arra, hogy a tényleges ráfordítási ele-

* Ettől eltérően az 1968. évi népgazdasági terv kidolgozása egyidejűleg, időben és tartalmilag összehangoltan történt a több évre szóló szabályozó eszközök kialakításával.

meken kívül a vállalatoknál termelési költségek a társadalmi tiszta jövedelem részét képező bérközterhek, az álló- és forgóeszközök után fizetett eszközköztési járulékok és a kamat is, amelyeket így a népgazdasági tervezésben is költségnek tekintenek. A különféle kiadások között tervezik a termelési adókat, a részesedési alap garantált (nyereségtől független) részét, a központi műszaki fejlesztési hozzájárulást és néhány más, kisebb jelentőségű tételt.

A népgazdasági tervezés — a korábitól eltérően — nem számít úgynevezett üzemi eredményt (a teljes termelés alapján), hanem a (realizált) vállalati eredmény alakulására összpontosítja figyelmét. Ebben kifejezésre jut a jövedelemtervezés megnövekedett szerepe. Megkülönböztetünk azonban tényleges és adóalapul szolgáló eredményt. Az adóalapul szolgáló eredmény kiszámításánál nem a tényleges, hanem csak a bázisidőszak átlagbérével kiszámított bérköltséget tekintik költségnek, mivel a bázisátlagbérhez viszonyított átlagbér-növekedés a nyereségnek az — adózás alá vont — R részét terheli.

A népgazdasági tervezés azzal is számot vet, hogy az eredmény első sorban vállalati érdekeltségi kategória és korántsem tükrözi az egyes ágazatokban létrehozott *tiszta jövedelmet*. Ezért a tervezés kimutatja ágazatonként a létrehozott összes tiszta jövedelmet is. Emiatt az eredményhez hozzáadják a vállalati költségek és különféle kiadások között elszámolt eszközköztési járulékokat, illetményadót, SZTK járulékokat, kamatot, termelési adókat, központi műszaki fejlesztési hozzájárulást stb. Levonják viszont az eredményhez hozzájáruló, de a termelő szféra más területein létrehozott — az adott ágazathoz újraelosztás révén került — különböző állami juttatásokat (állami visszatérítés, tartós juttatások, termelési dotációk stb.). Az összehasonlító elemzések során az eredményt és a tiszta jövedelmet a társadalmi termékhez, a lekötött eszközök értékéhez, a foglalkoztatott létszámhoz stb. viszonyítják.

A termelés és a költségek tervezésében alkalmazott új módszerek lehetővé teszik az egyes ágazatok nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásának közvetlen kiszámítását és elemzését is.

(Itt csak a rend kedvéért utalok arra az előző cikkben említett tényezőre, hogy a forgalmi adó és az egységes árkiegészítés egyenlegét, valamint a vám és az importforgalmi adó, illetve a vámvisszatérítés és az importár-kiegészítés egyenlegét a népgazdasági tervezés nem az egyes ágazatoknál, hanem elkülönítetten mutatja ki. Természetesen ezek az egyenlegek a nemzeti jövedelem és a társadalmi tiszta jövedelem részét képezik.)

A költségek és jövedelmek tervezésénél a korábbi helyzethez képest alapvetően új elem az is, hogy ezek nagyságára és ágazatok közötti megoszlására számottevő az árváltozások hatása is. Az árváltozásoknak emellett jelentős szerepük a termelés és a felhasználás összehangolásában, az egyensúly kialakításában. Az ártervezéssel — mint a népgazdasági tervezés fontos új elemével — ezért külön foglalkozom.

A költségek és az eredmény tervezése (ágazati bontásban) alapul szolgál a *vállalati alapok* alakulására vonatkozó számításoknak. Természetesen itt is a jövedelemszabályozási rendszerrel összhangban álló kategóriákat kell alkalmazni.

A vállalati alapok számítása az adóalapul szolgáló nyereségből in-

dul ki, amelyet a bérköltségek és a lekötött eszközök arányától függően, az érvényben levő „bérszorozók” figyelembevételével „R” és „F” részre osztanak. Az érvényes adózási kulcsok figyelembevételével számítják a nyereségadó-befizetést, a tartalékalapok képzésére vonatkozó szabályok alapján pedig a tartalékalapba történő átutalásokat. Így ágazatonként kialakul a nyereségből a részesedési és fejlesztési alapba helyezhető összegek nagysága.

Jövedelemszabályozási rendszerünk fontos jellemzője, hogy a nyereségnek a részesedési és fejlesztési alapokba történő átutalása csak a következő évben történhet. Ezért az említett alapok számításánál is az előző évi nyereségből kell kiindulni. (Természetesen az adott év nyereségét figyelembe veszik a vállalatok, a hitelrendszer és az állami költségvetés közötti kapcsolatok tervezésénél.)

A *részesedési alap* az előző évi nyereség „R” részének adózás utáni összegén kívül tartalmazza a nyereségtől független, garantált — a külföldre kiadások között elszámolt — tételeket is. A részesedési alap felhasználásának a tervezésében átlagbérnövekedést, személyi részesedést és közvetett juttatásokat különböztetnek meg. Ennek megfelelően az átlagkeresetek számításánál nemcsak az egy főre jutó átlagbéreket, hanem az egy főre jutó összes személyi jövedelmet (bér és részesedés együtt) is tervezik.

A *fejlesztési alap* az előző évi nyereség „F” részének adózás utáni összegén kívül tartalmazza az amortizáció vállalatnál visszahagyott hányadát (a kötelező tartalékolás, illetve kiegészítés figyelembevételével), a használt állóeszközök értékesítéséből származó árbevételt, bizonyos állami kiegészítéseket és néhány más kisebb tételt. A fejlesztési alap felhasználásánál megtervezik a kommunális adó fizetését, az álló- és forgóeszköz hitelek, valamint a beruházási államkölcsön törlesztését, a saját forgóalapok bővítését, valamint a fejlesztési alapról történő beruházásokat és meghatározott esetekben az importgépek vásárlásával kapcsolatos letételeket. A fejlesztési alap képződésének és felhasználásának tervezése tehát kifejezésre juttatja azt a szervez. összefüggést, amelyet az új gazdaságirányítási rendszer a termelés jövedelmezősége és bővítésének lehetősége között, valamint a termelés növeléséhez szükséges álló- és forgóeszköz-bővítés között létrehozott.

Látható tehát, hogy a vállalati alapok képződése és felhasználása a legszorosabb kapcsolatban van a termeléssel, az árakkal, a ráfordításokkal, az állami juttatásokkal, a hitelrendszerrel, az állami költségvetéssel, a személyi jövedelmekkel és így a lakosság fogyasztásával, valamint a felhalmozással. Ennek megfelelően a vállalati alapok képződésének és felhasználásának tervezése az új gazdaságirányítási rendszerben a népgazdasági tervezés egyik alapvető fontosságú területévé vált.

A népgazdasági ártervezés

A népgazdasági tervezés keretében a régi gazdaságirányítási rendszerben a jelenlegi értelemben vett ártervezéssel nem foglalkoztak. A népgazdasági terv számításai változatlan, illetve összehasonlító áron készültek. Az új körülmények között viszont szükségessé vált, hogy

az ártervezés a népgazdasági tervezés szerves részévé váljék. Ennek oka nemcsak abban kereshető, hogy *tervezett (folyó) árakat* kell alkalmazni. (Erről az előző cikkben volt szó.) Szükségessé tette ezt az árváltozások megnövekedett szerepe a termelés és a felhasználás összehangolásában, a költségek, a vállalati jövedelmek és alapok alakulásában és ágazatok közötti megoszlásában, a vállalatok és a költségvetés közötti kapcsolatokban stb.

A népgazdasági tervezés keretében történő ártervezés természetesen nem jelenti egyedi árak tervezését. A népgazdasági tervezés keretében egyrészt figyelembe veszik a kül- és belföldi árváltozásoknak a termelés és felhasználás szerkezetére, a jövedelmek nagyságára, elosztására, újraelosztására és felhasználására gyakorolt hatását, másrészt kialakítják az árrendszer továbbfejlesztésének, az állami árszabályozásnak a fő irányát. Ennek megfelelően a népgazdasági ártervezés az árszínvonal és az árarányok tervezését jelenti.

A népgazdasági tervezés keretében folyó ártervezésben a tervezés általános koordinációs rendszerének megfelelő mélységű aggregátumokat alkalmaznak. Így tervezik az egyes ágazatok, felhasználási szektorok és a fontosabb kiemelt termékcsoportok árszínvonalának a változását. Ennek keretében a termelői, beruházási, fogyasztói, valamint az export- és importárak színvonalát külön-külön és kölcsönös összefüggésekben tervezik.

Az árváltozások tovaggyűrűző hatását az ágazati kapcsolatok mérlegével és más modellek segítségével lehet kimutatni. Ez az általános árszínvonal-változás pontosabb tervezését és az árszínvonal-változások által a jövedelmek alakulására és megoszlására gyakorolt hatások pontosabb felmérését eredményezi.

A népgazdasági tervezés keretében megvalósuló árszínvonal-tervezéshez szervesen kapcsolódik, azzal összehangoltan folyik, de természetesen annál sokkal részletesebb elemzéseken, vizsgálatokon alapul az egyedi árak képzésének, illetve szabályozásának tervezése.

Változások a felhalmozás tervezésében*

A népgazdaság összes felhalmozásának a meghatározásánál a népgazdasági tervezés az eddigiekhez hasonlóan a gazdasági fejlődés üteméből és a népgazdaság fő arányaiból indul ki. A felhalmozást a gazdaságpolitikai célok figyelembevételével, a népgazdasági egyensúly követelményeinek megfelelően irányozzák elő. Az összes felhalmozás megvalósítása a népgazdasági mérlegek segítségével történik.

Az új gazdaságirányítási rendszerrel összefüggésben a népgazdasági tervezési módszerek változása a felhalmozás területén mind a forgóeszközök, mind a beruházások tervezését érintette.

A régi gazdaságirányítási rendszerben a forgóeszközök és a beruházások finanszírozása között csak népgazdasági szinten volt kapcsolat. Az egyes ágazatoknál a termelés bővítésének e két alapvető elemét egymástól elkülönítetten biztosították. Ennek megfelelően a forgóeszközök és

* Az e részben írottak nemcsak a nemzeti jövedelemből történő felhalmozásra, hanem a „bruttó” felhalmozásra, tehát a beruházásokra és a forgóeszköz-növekedésre vonatkoznak.

beruházások népgazdasági tervezése is külön-külön, a közöttük fennálló objektív kapcsolat figyelembevétele nélkül történt.

Az új gazdaságirányítási rendszerben a vállalatok — a csak szűk kört érintő költségvetési juttatás mellett — az álló- és forgóeszközök bővítésére egyaránt a vállalati jövedelmektől függő fejlesztési alapot és az erre felvehető hiteleket használhatják fel. Ezzel a forgóeszközök és beruházások finanszírozásának elkülönítettsége megszűnt. Ezért a népgazdasági tervezésben is szoros kapcsolat alakulhatott ki a forgóeszközök és beruházások tervezése között.

A *forgóeszközök* tervezése korábban csak összevontan, népgazdasági szinten történt. Ettől eltérően a forgóeszközök alakulását — a forgóeszköz-mérlegek segítségével — az új tervezési rendszerben ágazati bontásban is tervezik. A forgóeszköz-mérlegben a szükséges eszközöket az összes (anyag, befejezetlen, félkész- és késztermék) készletállomány és a követelések állománya határozza meg. A források között tervezik a saját forgó- és egyéb alapokat, az egyéb állandó forrásokat, valamint a közép- és rövid lejáratú bankhiteleket. A forgóeszköz-mérleg ágazatonkénti tervezése lehetőséget ad arra, hogy megalapozzák a fejlesztési alap forgóeszközökkel kapcsolatos tételeinek (forgóalap-bővítés, forgóeszköz-hitel visszafizetése stb.) tervezését és így pontosabban határozzák meg a beruházásokra ágazatonként rendelkezésre álló vállalati forrásokat.

A *beruházások* népgazdasági tervezése ágazatonként, beruházási kategóriánként (döntési körönként) és pénzügyi forrásonként történik.

A beruházások közül az állami beruházásokat központi döntések alakítják ki, míg a vállalati beruházásokat (a rövid távú tervezés esetében) az adott jövedelemszabályozási rendszer mellett rendelkezésre álló vállalati források és a központilag meghatározott — a képződő forrásokkal összehangolt — hitelkeret alapján tervezik.

Az állami beruházások közül először felmérik a korábban megkezdett egyedi nagyberuházások továbbfolytatásához, illetve befejezéséhez a tervében szükséges összegeket, majd pontosítják, konkretizálják az ötéves tervnek a célcsoportos és egyéb állami beruházásokra vonatkozó előirányzatait. Ezután az állami beruházások összes lehetőségeiből kiindulva (a későbbi évekre való kihatást is beleértve), a népgazdaság ötéves és távlati fejlesztési terveit figyelembe véve tételesen meghatározzák a tervében indítható új egyedi nagyberuházásokat. (Az egyedi nagyberuházások kiválasztásánál alkalmazott új kritériumok ismertetése túlhaladná e cikk kereteit.)

Az állami beruházások finanszírozása állami költségvetési juttatásból, az egyedi beruházási javaslatok jóváhagyásánál megállapításra kerülő állami kölcsönből és bizonyos célcsoportos beruházásoknál részlegesen vállalati fejlesztési alapokból történik.

A vállalati beruházások ágazatonkénti tervezésénél előbb megállapítják a fejlesztési alapoknak a nem beruházási jellegű terhelések (kommunális adó, forgóalap-bővítés, hitelvisszafizetés stb.) levonása után beruházási célra fordítható részét.* Ebből levonják az állami beruházásokhoz történő hozzájárulást és hozzáadják a bankhitelből várhatóan megvalósuló vállalati beruházások összegét. A bankhitelből megvalósuló be-

* Eközben figyelembe veszik, hogy a vállalatok fejlesztési alapjuk egy részét betét formájában tartalékolhatják; ennek mértéke a többi között a betételehelyezési feltételektől is függ.

ruházások ágazatonkénti tervezésénél figyelembe veszik a beruházási hitelekre kialakított összes keretet és az egyes ágazatok várható hitelképességét. Az egyes népgazdasági ágakra — és ha a népgazdaság arányos fejlődésének követelményei ezt szükségessé teszik, azon belül néhány ágazatra vagy célra — ún. hitelkontingenseket határoznak meg és kialakítják a beruházási hitelek nyújtására vonatkozó preferenciákat és korlátozásokat. A vállalati beruházások összegét a fentiekén kívül még azok az állami támogatások is befolyásolják, amelyeket meghatározott célokra (pl. az 1968. előtt állami döntéssel megkezdett, volt értékhatár feletti vállalati beruházások támogatása), illetve bizonyos ágazatok részére (pl. mezőgazdaság) nyújtanak a vállalati források és hitelek kiegészítésére.

Így alakul ki a népgazdasági tervezés keretében a beruházások ágazatonkénti, kategóriánkénti és pénzügyi források szerinti összetétele. Ez megfelelő kombinációban tükrözi a népgazdasági terv keretében történő közvetlen állami elhatározások és a szabályozó eszközrendszer, valamint a vállalati gazdasági tevékenység közös hatását.

Ily módon a felhalmozás népgazdasági tervezésének új módszerei egyrészt figyelembe veszik, hogy a vállalatok — termelésük és ráfordításaik függvényében alakuló fejlesztési alapjuk szerint — milyen fejlesztést valósítanak meg saját elhatározásukból, másrészt biztosítják, hogy a felhalmozás volumenére, finanszírozási forrásaira és bizonyos arányok betartására, bizonyos célok megvalósítására irányuló, a népgazdasági tervekben rögzített elhatározások megvalósításra kerüljenek.

A beruházások és a forgóeszközök tervezése alapján a népgazdasági tervezés keretében az eddiginél nagyobb gondot fordítanak a termelés, a foglalkoztatottság, valamint az álló- és forgóeszközállomány alakulása közötti összefüggések elemzésére és tervezésére.

Változások a fogyasztás tervezésében

A népgazdasági tervezés korábbi rendszerében a teljes fogyasztást és ezen belül a lakosság fogyasztását csak a népgazdasági mérlegek keretében tervezték. A fogyasztást a termeléssel anyagi összetételében nem hangolták össze. A lakosság fogyasztásának, helyesebben csak az áruvásárlásoknak a részleges jellemzésére a kiskereskedelmi áruforgalom tervezése szolgált. A kiskereskedelmi áruforgalom tervezése ugyanis lehetőséget adott arra, hogy a kereskedelmi szervek részére megfelelő tervutasításokat adjanak ki. A kiskereskedelmi áruforgalom megalapozására tervezték és előírták a belkereskedelem beszerzését a különböző tervező hatóságok vállalataitól. Tekintettel arra, hogy a lakosság áru-beszerzésének döntő része a kiskereskedelmi hálózatból történt, másrészt a kiskereskedelmi vállalatok a „közületeket” csak központilag meghatározott korlátok között szolgálhatták ki, a tervezésnek ez a módja a kitűzött célnak alapjában megfelelt.

Az új népgazdasági tervezési rendszerben — amint azt korábban kifejtettem — a termelést és felhasználást teljeskörűen és a közbenső forgalom kiiktatásával hangolják össze. Ennek megfelelően lehetőség nyílt arra, hogy a népgazdasági tervezés előtérbe állítsa a fogyasztás —

ezen belül a lakossági fogyasztás — színvonalának és összetételének a tervezését.

A fogyasztás színvonala a belföldön felhasználható nemzeti jövedelemtől, a fogyasztás és a felhalmozás arányától, valamint a lakosság jövedelmeinek alakulásától és a költségvetési szervek ellátásától függ. A fogyasztás összetételét a jövedelmi szerkezet, a kereslet, a kínálat, a fogyasztói áralakulás és ezek kölcsönhatása, valamint más tényezők határozzák meg. A fogyasztás, a jövedelmek és árak összehangolásának, valamint a fogyasztás összetételének sajátos tervezési módszerei külön tárgyalást igényelnének, ezért itt kifejtésükre nem vállalkozhatom.

A fogyasztás a népgazdasági tervezés új rendszerében mind volumenben, mind összetételében több vonatkozásban is összehangolásra kerül. A fogyasztás összetételének, anyagi megalapozásának tervezése több módon történik:

- a fogyasztás ágazati eredete szerint, a tervezés ágazati rendszerében, a hazai- és az importforrások megkülönböztetésével;

- a fogyasztás csatornái szerint (a lakosság vásárlása a kiskereskedelemben, a vendéglátásban és kiskereskedelmen kívül, fogyasztás intézményekben, fogyasztás piaci vásárlásból, fogyasztás saját termelésből és anyagi jellegű szolgáltatások);

- árucsoportonként és fontosabb cikkekben.

Emellett természetesen megtervezik a kiskereskedelmi áruforgalom színvonalát és összetételének alakulását is. Itt a lakosság fogyasztási célú kiskereskedelemben történő áruvásárlásán kívül figyelembe veszik a lakosság által a kiskereskedelemben vásárolt termelőeszközök forgalmát, valamint a vállalatok és intézmények kiskereskedelmi áruvásárlásait is. A kiskereskedelmi áruforgalom összetételét árucsoportonként, a korábbiaktól eltérően összevont árucsoportonként (mintegy 40 árucsoport) és fontosabb cikkek szerint is megtervezik.

A rend kedvéért jegyzem meg, hogy a fentiekén kívül az általános népgazdasági tervezési rendszer követelményeivel összhangban megtervezik a belkereskedelmi ágazatban létrehozott társadalmi terméket (azaz a kereskedelem árását és a kiegészítő melléktevékenység — például ipari tevékenység — értékét), ennek felhasználását, valamint az ágazat jövedelmeit, felhalmozását stb. is. Eközben a belkereskedelmi ágazat keretében figyelembe veszik a termelőeszköz-kereskedelmet, a felvásárló kereskedelmet, a nagy- és a kiskereskedelmet együttesen.

A fogyasztás és a belkereskedelem tervezésével összehangoltan kerül sor a forgalmi adó és az egységes árkiegészítés, valamint a fogyasztói árak tervezésére.

Változások a pénz- és hitelforgalom tervezésében

A pénz- és hitelforgalom népgazdasági tervezésének jelentősége az új gazdaságirányítási rendszerben szintén nagymértékben nőtt. A vállalatok és az állam közötti pénzügyi kapcsolatok normatív szabályozása, a vállalati önállóság növekedése, az önfinanszírozás bővítése a jövedelmek központosított elosztásával szemben, a hitelezés szerepének kiszélesítése stb. előtérbe állította a pénzbevételek és kiadások közötti egyen-

súlyt, mégpedig nemcsak összességében, népgazdasági szinten, hanem a pénz- és hitelforgalomban résztvevő különböző kategóriáknál (állami költségvetés, bankok, vállalatok és szövetkezetek, lakosság) külön-külön is. A szabályozó eszközök új rendszerében az e kategóriák közötti kapcsolat egyúttal bonyolultabbá is vált.

A pénz- és hitelforgalom népgazdasági tervezésének szerepét fokozza az is, hogy a szabályozó eszközökkel történő gazdasági irányítás körülményei között a központi, állami intézkedések nagy része közvetlenül pénzügyi jellegű, más része pedig pénzügyi kihatásokkal, a pénzmozgások változásával jár. Ezért a pénz- és hitelforgalom tervezése a népgazdasági tervezésnek egyik legfontosabb területévé vált.

A pénz- és hitelforgalom népgazdasági tervezése felöleli a népgazdaság összevont pénzügyi mérlegének, az állami költségvetésnek, a hitelmérlegnek, a decentralizált pénzügyi alapoknak, a lakosság pénzbevételeinek és kiadásainak, a nemzetközi fizetési mérlegnek és a devizamérlegeknek a tervezését.

A pénz- és hitelforgalom népgazdasági tervezése módszerbelileg már korábban is jelentős mértékben idomult a népgazdasági tervezés összefoglaló, általános követelményeihez. Ezért a pénz- és hitelforgalom tervezésében az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével kapcsolatos módszerbeli változások főleg az új gazdasági-pénzügyi kategóriák érvényesítésében, a kapcsolatok jellegének és szerepének a megváltozásában jutottak kifejezésre. Ez önmagában is olyan nagy és szerteágazó feladatot jelentett a pénzügyi tervező szervek számára, hogy még nem kerülhetett sor más, egyébként a népgazdasági tervezés egységes rendszere szempontjából szükséges módszerbeli változások bevezetésére.

A népgazdasági tervezés új rendjének követelményei különösen két vonatkozásban tesznek szükségessé módszerbeli változásokat. Fontosnak látszik olyan egységes, komplex pénzügyi mérleg kidolgozása, amely teljeskörűen átfogja az állami költségvetés, a bankok, a vállalatok és szövetkezetek, az intézmények, a különböző pénzügyi alapok és a lakosság közötti sokrétű pénzforgalmi és hitelkapcsolatokat. Emellett a pénzügyi tervezésben meg kell valósítani a népgazdaság egységes ágazati rendszerének következetes alkalmazását. E problémák megoldása nagymértékben növelné egyrészt a pénz- és hitelforgalom tervezésének ráhatási lehetőségét a népgazdasági tervezés egész folyamatára, másrészt lehetővé tenné a népgazdasági tervezés következtetéseinek jobb megalapozását az összefüggések teljes körű felmérésével.

★

A népgazdasági tervezés módszereinek tökéletesítése állandó folyamat. Az ismertetett változások a korábbi módszerekhez képest minőségileg új szakaszt jelentenek. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével kapcsolatos követelmények érvényesítésén kívül e változások természetesen tartalmazzák a már korábban megérett módszerbeli módosításokat is. Megállapítható, hogy a népgazdasági tervezés olyan új, egységes rendszere alakult ki, amely hozzájárul a népgazdasági tervek jobb megalapozásához.

Korántsem állítható azonban, hogy a népgazdasági tervezés mód-

szerei minden vonatkozásban megfelelnek a tudományos tervezés követelményeinek. A tervezés új rendszere csak a lehetőségét adja meg a hatékonyabb népgazdasági tervek készítésének. A tervezési módszereket a jövőben elsősorban úgy kell továbbfejleszteni, hogy növekedjék az egyes tervszámítások tudományos megalapozottsága, minden vonatkozásban biztosítva legyen a tervezési módszerek egységessége és ennek alapján olyan új népgazdasági tervezési modellek legyenek kialakíthatók, amelyek az újratermelési folyamat valamennyi fő (anyagi és pénzügyi) vonatkozását átfogják és amelyek korszerű tudományos módszerekkel feldolgozhatók. Ezáltal lehetőség nyílik több tervváltozat párhuzamosan történő kidolgozásának rendszeres megszerzésére és a legelőnyösebb tervváltozat objektív kritériumok alapján való kiválasztásának a biztosítására is.

A népgazdasági terv

Eddig a népgazdasági tervezés, a *tervszámítások* módszereivel, rendszerével foglalkoztam. A népgazdasági terv tartalmával kapcsolatban hangsúlyozni kell azokat a különbségeket, amelyek az új gazdaságirányítási rendszerben kialakítandó népgazdasági tervek tartalmában a korábbi tervek tartalmához képest mutatkoznak, valamint azokat az eltéréseket, amelyek a tervszámítások és a terv tartalma között fennállnak.

Az új gazdasági mechanizmusban a rövid távú népgazdasági tervek (a hosszú és középtávú tervekkel itt nem foglalkozunk) tartalma alapvetően különbözik a korábitól. A népgazdasági terv megvalósításának eszköze a minisztériumokra, majd vállalatokra történő közvetlen lebontás volt, így az éves terv is címzett, utasításjellegű tervmutatók összességét jelentette. E tervmutatók a címzett feladatok és a teljesítéséhez felhasználható eszközök egész rendszerét határozták meg. A népgazdasági terv jóváhagyásának egyszerűsítése, az alsóbb szervek és vállalatok önállóságának fokozatos növelése, az elmúlt években azt eredményezte, hogy a tervekben kezdtek megkülönböztetni ún. „kötelező mutatókat” és „számítási anyagokat”. Gyakorlatilag azonban a tervmutatók e két kategóriája között jelentős különbség nem volt. A felsőbb szervek gyakran a számítási anyagok teljesítéséről is beszámoltatták a vállalatokat. A fentiekből következett, hogy a népgazdasági terv gyakorlatilag az adminisztratív kötelezettség egy fajtájává vált. Ezzel a terv fogalma is eltorzult: népgazdasági terven nem a népgazdaság fejlesztésére vonatkozó társadalmi-gazdasági célokat és megvalósításuk eszközeit, hanem a különböző részletfeladatokat és eszközöket magukban foglaló tervutasítások összességét értették.

Az új gazdasági mechanizmusban a népgazdasági terv alapvetően makroökonómiai tervvé válik. Helyreáll eredeti rendeltetése: a gazdasági növekedés haladó tendenciáit, a gazdaságfejlesztés céljait fejezi ki és így mindenekelőtt a fejlődés ütemét, a fő arányokat és a fejlesztés alapvető társadalmi-gazdasági feladatait, valamint az ezek megvalósítását szolgáló eszközöket, illetve döntéseket tartalmazza.

Az éves tervek az új gazdaságirányítási rendszerben — mint láttuk

— széles körű, komplex és koordinált tervszámításokon alapulnak. A népgazdasági tervező munka végzésekor

- elemzik a gazdasági fejlődést és a népgazdaság helyzetét;
- ennek alapján, valamint a középtávú terv szerint végrehajtott gazdasági szabályozás, a korábban elfogadott intézkedések és a gazdasági fejlődés objektív külső és belső feltételeinek előrebecslése alapján felméri a gazdasági fejlődés tervévi menetét;
- értékeli a gazdaság tervében várható fejlődést a gazdasági egyensúly, a középtávú tervben kijelölt gazdaságpolitikai célok megvalósulása szempontjából és ennek alapján meghatározzák a tervév jellemző, sajátos gazdaságpolitikai céljait és feladatait;
- megtervezik a szükségessé váló operatív központi szabályozást megfelelő gazdasági intézkedések formájában.

A tervező munka elemzései, számításai és vizsgálatai, ezek komplex koordinált rendszerben való összefoglalása azonban az éves népgazdasági tervnek csak a megalapozását szolgálják és korántsem azonosak magával a tervvel.

Az éves terv — a fenti számítások és vizsgálatok alapján — a gazdaságpolitika adott évre jellemző sajátosságait, a népgazdaság fejlődésének főbb jellemzőit és a tervben rögzített célok megvalósításához szükséges központi intézkedéseket tartalmazza.

A fentiekkel összhangban készült az 1968. évi népgazdasági terv. Tekintettel arra, hogy ez az új gazdaságirányítási rendszer első népgazdasági terve, tartalmának részletesebb jellemzése bizonyára nem érdektelen.

Az 1968. évi terv két részből áll. A terv első része tartalmazza az 1968. évi gazdasági fejlődés fő *gazdaságpolitikai céljait* és az ezzel kapcsolatos *szabályozás alapelveit*. Ennek keretében:

- meghatározza az 1968. évi fő gazdaságpolitikai célt;
- meghatározza, jellemzi az 1968. évi gazdasági fejlődés ütemét és fő arányait (ennek keretében a nemzeti jövedelem, az ipari-, építőipari- és mezőgazdasági termelés, a lakossági fogyasztás és a reáljövedelmek növekedésének ütemét, a népgazdasági beruházások színvonalát, valamint a fizetési mérleg elérendő egyenlegét);
- megfogalmazza az operatív szabályozás alapvető területein (lakossági jövedelmek, fogyasztás, áruellátás; beruházás; külkereskedelmi áruforgalom) a gazdaságpolitika konkretizált céljait és a szabályozás alapelveit.

A terv második része tartalmazza az első részben megfogalmazott gazdaságpolitikai célok megvalósítása végett elhatározott *operatív intézkedéseket*. A kiindulási alap az, hogy a tervcélok össze lettek hangolva a középtávú terven alapuló szabályozó eszközökkel, amelyeket az 1968. évi terv jóváhagyása előtt határoztak el. Így az 1968. évi terv ezekre nem tartalmaz külön előírást. A tervben foglalt operatív intézkedések a következők:

1. Az 1968. évi hitelpolitikai irányelvek. Ezek tartalmazzák a beruházások és a forgóeszközök hitelezésére vonatkozó irányelveket (a hitelezés alapfeltételeit, az alkalmazandó preferenciákat és korlátozásokat stb.).

2. Az 1968. évi termékgazdálkodásra vonatkozó intézkedések. Ide tartoznak:

— a központi termékgazdálkodásra vonatkozó utasítások (két termékre);

— a termelői felhasználású beszerzések kontingensei bizonyos vállalatok számára (28 termékre); a belkereskedelem részére megállapított beszerzési kontingensek (12 termékre); behozatali kontingensek (21 termékre); kiviteli kontingensek (22 termékre);

— az értékesítő, illetve a beszerző vállalatok kijelölése (57 termékre);

— a szállítók szerződés-kötési kötelezettségének meghatározása bizonyos megrendelésekre (pl. egészségügyi szervek megrendelései, kontingensekre, állami beruházásokra történő megrendelések stb.).

3. Az 1968. évi devizakeretek bizonyos devizákra és felhasználási célokra (belkereskedelem, költségvetési szervek, tanácsok, állami egyedi nagy- és célcsoportos beruházások, hitelből finanszírozott új beruházások összesen).

4. Az 1968. évi beruházásokkal kapcsolatos előírások:

— az 1968. évi befejezésre és 1968. évi kezdésre tervezett állami egyedi nagyberuházások és az egyedi nagyberuházásokkal kapcsolatos állami kölcsönre vonatkozó elvi előírás;

— az állami célcsoportos beruházások előirányzatai és némely területeken vállalati források bevonása a célcsoportos beruházások finanszírozásába;

— az egyéb állami beruházások keretei.

5. Az állami tartalékok 1968. évi előirányzatai.

6. A közép- és felsőiskolák I. évfolyamára felvehető hallgatók száma.

Az 1968. évi népgazdasági terv felépítése és tartalma a gyakorlatban juttatja kifejezésre az új gazdasági mechanizmusnak a népgazdasági tervek tartalmára és megvalósítási módjára vonatkozó alapelveit.

Az 1968. évi népgazdasági terv a gazdasági irányító szervek egységes, összehangolt tevékenységét határozza meg és tartalmaz bizonyos állami döntéseket az új gazdasági mechanizmus alapelveivel összhangban körülhatárolt esetekben. A népgazdasági tervet — bizonyos konkrét intézkedéseitől eltekintve — nem bontják le a minisztériumokra és a vállalatokra. A vállalatok terveiket — a népgazdasági terven alapuló gazdasági szabályozó eszközök, a piaci helyzet és a saját lehetőségeik figyelembevételével — önállóan alakítják ki. Ennek elősegítését szolgálja, hogy az Országos Tervhivatal a népgazdasági tervről, valamint az előkészítéskor végzett számítások következtetéseiről tájékoztatta és tájékoztatni fogja a vállalatokat.

A népgazdasági és vállalati tervek közötti *mechanikus, adminisztratív* kapcsolat megszűnése folytán a vállalatok maguk alakítják ki tervezési módszereiket, terveik tartalmi körét és jóváhagyásának rendjét is. Természetesen előnyös, ha eközben nem hagyják figyelmen kívül a népgazdasági tervezés módszereiben az új gazdasági mechanizmus bevezetése kapcsán bekövetkezett változásokat.

Az érték mint dinamikus szabályozó

Az értéktörvény lényege a cserearányoknak a munkaráfordítás-arányoktól való függése és a cserearányok visszahatása a termelési arányokra. Az értéktörvény ott érvényesül, ahol az áruk egységárainak tartós változásai az áruk előállításához (újratermeléséhez) társadalmilag szükséges munkaráfordítások változásait meghatározott arányokban követik. Időszerű áttekinteni a munkaráfordítások alakulásának folyamatait, hatását a termelésre és azokat az arányokat, amelyek szerint az ár-alakulás az értékmozgásokat követi.

Munkaráfordítások és termelési arányok

Az értékalakulás folyamata

Tegyük fel, hogy például két gépgyár (vállalat) azonos műszaki színvonalú termékeket gyárt és ezer dollár/tonna átlagáron hozza forgalomba. Egy termelő munkás egy órai társadalmi értékterméke legyen tíz dollár. Mindkét gyárban ezer munkás dolgozik és hetenként 480 ezer dollárnyi új értéket hoznak létre, amely egymillió dollár értékű áruban testesül meg. Mindkét gyár heti ezer tonna terméket bocsát ki.

A tőkés rendszerben olyan közvetlen vállalati ösztönzők működnek, amelyek ennek a helyzetnek a megváltoztatására irányulnak. A konkurrencia klasszikus és egyben a legkönnyebben számszerűsíthető eszköze a vállalati szintű termelékenység növelése. Ezt vizsgálva, a termékvolume túlságosan irreális lenne változatlanak tekinteni. Abból indulunk ki, hogy a két vállalat csak egy kis részét termeli az adott gazdaságban létrehozott áruknek, s hogy az utóbbiak társadalmi értéke nem változott. Tételezzük fel, hogy a munka termelékenysége az *A* vállalatnál változatlan, míg a *B* vállalatnál kétszeresére növekedett, azonos fajlagos anyagi ráfordítások mellett. (Figyelmen kívül hagyjuk, hogy a termelékenység miért növekedett; új technológia bevezetése, a gyártmányserkezet változtatása, vagy a jobb munkaszervezés volt-e a forrása. Itt a tendencia a fontos, amelynek érzékeltetése végett eltekintünk ezektől a részletektől.)

A termelékenyebb vállalat munkása egy óra alatt kétszer annyi társadalmi értéket hoz létre, mint a kevésbé termelékeny vállalaté. De az áruegység (társadalmi) értéke változatlan: továbbra is ezer \$/tonna. Az *A* vállalat áruinak egyéni értéke megfelel ennek a társadalmi értéknek.

A *B* vállalat viszont feleannyi (egyéni, vállalati) munkát fektet be egy tonna áru előállításába, mint régebben. A heti 480 ezer dollárnyi egyéni értéktermék nála már kétezer tonna árura oszlik meg. (Az áruegység egyéni értéke azonban nem csökkent a termelékenység növekedésének megfelelő mértékben, mert a fajlagos anyagi ráfordítások „átvitt” értékét változatlanul tételteztük fel.) Egy tonna tehát feleannyi újonnan termelt egyéni értéket képvisel, mint régen, de ugyanannyi társadalmi értéket. Ilyen módon *B* vállalat a kétszeres mennyiségben 960 ezer dollár új értéket realizálhat.

Ha a fenti összefüggéseket az érték-többlet-elmélet szempontjából vizsgáljuk, akkor végletes esetként — 120 ezer dolláros változatlan munkabérösszeget feltételezve — *B* vállalat esetében az egy dolgozóra jutó társadalmi értéktermék növekedése teljes egészében profitnövekedésben csapódik le. *B* vállalat társadalmi értékterméke kétszeres, de a tiszta jövedelem ennél gyorsabban nő, mivel a *v*-re jutó növekedés — a feltételezett változatlan munkabér miatt — teljesen a tőkének jut. Az áruegység önköltsége viszont csak körülbelül egynolccaddal csökken, hiszen az előbbihez képest kétszer annyi árut állítanak elő, amelynek költségei között a bér súlya csak mintegy 10 százalékos. Sem ezek a különbségek, sem az, hogy a tőkés a konkurrencia során lemond a nyereség egy részéről a fogyasztó javára, sem az, hogy a munkabért is kénytelen növelni, nem változtatnak a fentebb elmondottak értékelméleti lényegén.

Nem változtat az sem, ha értékárak helyett más árakon számítjuk a terméket, a külön-érték-többletet. Az arányok fognak változni az iparág tőkeösszetételétől, lekötött tőkéjétől függően. De az a megállapítás, hogy az iparági átlagosnál termelékenyebb munka az átlagosnál nagyobb új értéket, érték-többletet, profitot hoz létre, itt is érvényesül. Általában nagy tévedés azt hinni, hogy az értékelmélet által tükrözött összefüggések csak az értékárakra érvényesek. Más centrumú árak esetén is függenek a cserearányok a redukált fajlagos munkaráfordításoktól. Ezt a függést testesíti meg az érték-törvény és tükrözi az értékelmélet.

A társadalmi értékterméknek az átlagosnál magasabb munkatermelékenység következtében megnövekedett mennyisége — és ezen belül a külön-érték-többlet — tőkés viszonyok között az extraprofit jelenségében nyilvánul meg. A szocialista gazdaságban sem csak a nyereség kategóriája létezik, hanem a különnyereség is. Ha a fajlagos munkaráfordításokat helyesen tükröző árak mellett valamely vállalat növeli nyereségét, ez a szóban forgó esetben azt mutatja, hogy egyébként azonos feltételek mellett növelte a nemzeti jövedelem értékéhez való hozzájárulást is.

Érték és csereérték különbségének a gazdaság bonyolultabb szintjén az érték-törvény tartalmi folyamatainak és mechanizmusának különbsége felel meg. Ebből következik, hogy az érték-törvény úgynevezett szabályozó szerepének is van egy — a közgazdasági irodalom által már feltárt — tartalmi és egy formai mozzanata, amelyeket nem lehet mereven elkülöníteni egymástól, de nem is szabad összekeverni.* E kérdés tartalmi oldala nem szűkíthető le arra az önmagában véve statikus összefüggésre, hogy a kereslet és a kínálat az értéknek vagy az érték módosu-

* E témának széles körű irodalma van, említett a részletes felsorolástól eltekintek.

lásának megfelelő áron kerüljön egyensúlyba. Az érték *dinamikus szabályozó* szerepének érvényesülése, attól is függ, hogy a termékek előállításához szükséges fajlagos munkaráfordítások arányai mennyiben befolyásolják a társadalmi termelés szerkezetét, és attól is, hogy megállapítható-e a termelésfejlesztés különböző variánsainak hatékonysága a munkaráfordítások összevetéséből. Mindez röviden úgy is megfogalmazható, hogy — tendenciális módon — az értéktörvény határozza-e meg a különböző áruajták termelési arányait?

Az egyszerűsítő feltételezések és a gyakorlat

Az a tudományos válasz, amelyet e kérdésekre a marxista gondolkodás a múlt évszázadban kidolgozott, egy sor szükséges és helyes egyszerűsítő feltételezést foglalt magába. Ezek között az egyik legfontosabb a külkereskedelemtől való elvonatkoztatás volt. Marx és Engels nem tagadták a külkereskedelem szerepét, de egy zárt kapitalista gazdaság modelljét vizsgálták, mivel az újratermelés alapvető belső törvényszerűségeit az ilyen gazdaságra vonatkozóan tudták a legtisztábban kimutatni. Elvonatkoztatni azonban nem annyit jelent, mint elfelejteni. A külkereskedelemtől elvonatkoztató elmélet alkalmazásával nem lehet megelégedni a világpiactól jelentős mértékben függő gazdaság konkrét vizsgálatakor. A tudományos kommunizmus megalapítói a szocialista gazdaságot is úgy fogták fel, mint a legfejlettebb országokban egyidejűleg győztes forradalom által létrehozott egységes világgazdaságot. Ezért sem lehet a megfelelő konkrét feltételek figyelembevétel nélkül közvetlenül a mai szocialista gazdaságra alkalmazni elméletüket. Az ilyen kísérletek rendszerint a tőkés termelés szabályozásának mozgóterőről alkotott felszínes elképzelésekkel is együtt járnak.

Marxnak az áruviszonyokkal kapcsolatos feltételezése mindvégig az volt, hogy az árak nem változatlanok, hanem követik a munkaráfordítások változásait. Ez a gyakorlatunkban eddig kevésbé érvényesülő feltevés bővebb kifejtést érdemel.

A munkaráfordításokat követő áron olyan ár értendő, amely az egyéni (vállalati) munkaráfordításokat a munka társadalmi termelékenysége szerint értékeli. A társadalmi munkatermelékenységet kifejező árak — függetlenül attól, hogy milyen elvek szerint realizálódnak tiszta jövedelmet — alapvetően különböznek a merev, változatlan árak rendszerétől. A klasszikus termelési ár természetesen más relációkban követi a munkatermelékenység változásait, mint az értékár, de követi, amivel merev árak mellett nem találkozunk. Az ártípusok két fő csoportja tehát a termelékenységnöveléshez rövid időn belül alkalmazkodó és az attól elkülönült mozgást végző vagy merev ártípusok. Csak e csoportokon belül van azután értelme a tiszta jövedelem elosztása szerinti ártípusok megkülönböztetésének.

A munkaráfordításokat nem követő változatlan árak a volumenmérésben állandóan szerepelnek, a valóságos árak merevsége viszont a cserearányok változatlanóságát fejezi ki, amely ellentétes a gazdaság dinamikáját kifejező értékmozgással. Az ár merevsége is viszonylagos. Minél rövidebb ideig rögzített az ár, annál kevésbé merev, bár a gyakori

hatósági átárzás nem megvalósítható. Másfelől a változó ár, ha monoplista, ciklikus, inflatorikus tényezők szabályozzák, olyan mozgást is végezhet, amely teljesen elszakad a munka termelékenységétől. Ennek következményei hasonlóak lehetnek a merev árrendszeréhez.

A mi körülményeink között a több évre megállapított árak a termékek kicserélődése nyomán ténylegesen változtak. A folyóár mindig eltért a változatlan ártól. De a tervutasítások rendszerének belső logikája szükségszerűvé tette, hogy az ilyen ár ne csak jelzőszám legyen, hanem a valóságos cserearányt is meghatározza.

A történelmi múltban az állandósult árárányok a primitív, egyszerű árutermelés rutintechnikájának maradandóságát, évszázados stagnálását tükrözték. Valamikor volt tehát közgazdasági realitásuk. A fajlagos munkaráfordítások arányainak viszonylagos állandósága a hagyományossá kövesedett átlagos csereviszonyokban fejeződött ki. Az árak természetesen dologi tulajdonságának tünt, nemcsak kicserélhetőségük, hanem az is, hogy éppen az adott arányokban egyenlők egymással.

Az ilyen ár nemcsak az említett társadalmi képződmény velejárója. Olyan gazdasági állapotot jelez, amikor a társadalmi öszmunka egyes ágazatokban funkcionáló részeinek hatékonysága többé-kevésbé egyenletesen változik. Ezért elméletileg a tőkés egyszerű újratermeléssel, továbbá a változatlan vagy egyenletesen növekvő tőkeösszetétel mellett végbemenő felhalmozással is összeegyeztethető. De a tőkés újratermelésnek ezek a válfajai ma valójában sehol sem találhatóak meg. A fajlagos munkaráfordítások szerkezetét a szocialista és a tőkésországokban is a dinamikus mozgás jellemzi. A termelékenység-arányok az egyes termelési ágak sajátosságaitól és az újratermelés bővülési ütemétől függő gyorsasággal változnak.

Mint ismeretes, az értéktörvény tartalmi szabályozó szerepét nem lehet egyszerű igennel vagy nemmel eldönteni. De — dinamikájában szemlélve a dolgot — azzal a konkrét megoldással, amely az egyszerű újratermelés és a beruházások megkülönböztetéséből indul ki, ma már nem elégedhetünk meg. Alapelnnek kell tekintenünk azt is, hogy ez a szabályozó funkció bizonyos mechanizmust feltételez.

Azt a kérdést, mi az értéktörvény dinamikus szerepe a termelési arányok szabályozásában — vagyis milyen gazdaságpolitikai következtetésekre vezet — három megkülönböztetésben kell megválaszolni.

Rugalmas keresletű áruk termelési arányai

Az országon belüli viszonyokat vizsgálva kitűnik, hogy a fajlagos munkaráfordítások tendenciaszerűen szabályozzák a rugalmas keresletű egymást helyettesítő termékek termelési arányait.

Merev (rögzített) árak esetén a társadalom eltekint a termelékenységnövekedésből származó társadalmiérték-változásoktól. Ha az ár alakítása idején értékár volt, pusztán azáltal, hogy nem változott, értéktől eltérített ár lett, amely egy régebbi időszak társadalmiérték-szerkezetét képviseli. Így az ármegállapítás alapjául szolgáló társadalmi érték is egyéni értéként jelentkezik. Ezen az sem változtat, ha az árakban igyekeznek számításba venni az elérhető technikai fejlődést. A szóban forgó törekvés csak csökkenti, de nem szünteti meg a változatlan árak

említett hatásait. Ma már közismert, hogy ha a változatlan árban figyelembe vett értéket tekintik társadalmi értéknek, ehhez képest a legtöbb termelő normális körülmények között csökkenteni tudja áruinak egyéni értékét és így valamennyien „külön nyereséghez” jutnak, vagyis csökken (esetleg megszűnik) az ár ösztönző szerepe.

Arra is utaltak már, hogy a merev ár gátolja a termelésben egymást helyettesítő termékek előállítási költségeinek a megítélését. Könnyen előfordulhat, hogy egy termék előállítására, amelynek még a költségei is a jelenlegi társadalmi érték felett vannak, megnövekedett nyereséget hoz a vállalatnak, s egy olyan terméknél, amelyet társadalmi értéken állít elő, nem növekszik annyira. Ilyen esetben csak az árban figyelembe vett költségszinthez képest elért javulás látható, ami nem vethető össze a munka megnövekedett társadalmi hatékonyságával. A vállalati tevékenység valamely ágának fejlődését sohasem abszolút módon, hanem a társadalmi ráfordításarányokhoz képest kell megítélni. Ezek azonban nem tükröződnek a változatlan árakban.

A munkaráfordításokat követő árak esetén a társadalom világos képet nyer az egyes termékek költségviszonyairól, a vállalatok pedig — amennyiben a nyereség növelésében érdekeltek — a viszonylag alacsonyabb ráfordítással előállított termék arányának fokozására törekcszenek. Itt egyelőre a népgazdaság belső viszonyairól van szó, de látni fogjuk, hogy mindez a világpiacra termelő vállalatokra is érvényes.

Egy országon belül a kereslet és kínálat általános egyensúlya esetén a társadalom érdeke az, hogy mindegyik vállalat a számára legkedvezőbb — vagyis adott ráfordításokkal a legnagyobb — eredményt biztosító termelészerkezetet alakítsa ki, mert így a termelés fajlagos költségei is csökkennek. A termelékenység változásait követő árak nemcsak a termelésben egymást helyettesítő, hanem a felhasználásban egymást helyettesítő áruk előállítási arányait is befolyásolják.

Ha két egymást helyettesítő termék közül az egyik — azonos szükségletet kielégítő mennyisége — átlagosan olcsóbban állítható elő, akkor a társadalomnak érdeke e termék termelésének arányát növelni. Tehát a munkaráfordítások viszonyát és ezek változásait követő árak a kereslet szerkezetének ésszerű átalakulását eredményezik. Így alakulhat át végső soron a kínálat és a termelés szerkezete is. Ily módon a fajlagos munkaráfordítások arányai a felhasználásban szoros helyettesítési kapcsolatban álló termékek makroökonómiai termelési arányait is befolyásolják. *De csak akkor, ha a beruházások megfelelő része a termékszerkezet megváltoztatására — tehát decentralizáltan — használható fel,* a helyettesítő cikkek árai pedig rugalmasan követik a munkaráfordítások változásait.

A második megközelítés, az egymással szoros helyettesítési kapcsolatban nem álló, rugalmatlan keresletű áruk termelési arányainak elemzése bonyolultabb képet ad.

Különböző termelési ágak viszonyai

A cikk elején említett példát alkalmazva tegyük már most fel, hogy a munkatermelékenység emelkedése elszigetelt jelenségből az adott iparág egészére kiterjedt. Egyébként azonos feltételek mellett ekkor a válto-

zatlan ár oda vezet, hogy a munka megnövekedett termelőerejének gyümölcsei nem egyenletesen oszlanak el az árakban, hanem az adott termelési ág különnyereségét növelik. Értéket követő árak esetén viszont megszűnik az ideiglenesen privilegizált termelési feltételekkel rendelkező vállalatok külön nyeresége. A munkások itt is ugyanannyi értéket állítanak elő, mint a többiek. A többi munkás által termelt érték is nagyobb tömegű használati érték között oszlik meg. Ilyen feltételek között az egész iparág áruinak társadalmi értéke fajlagosan csökken, az iparágban foglalkoztatott munkások időegységre vonatkozó értéktermelő képessége pedig végeredményben változatlan marad. Ezért az egy munkásra jutó értéktermék azonos lehet a különböző műszaki fejlettséget képviselő iparágakban és nem nyújt információt arról, hogy a pótlólagos beruházási és munkaerőforrásokat milyen területek felé kell irányítani. Az értéktörvény dinamikus tartalmi szabályozó szerepének ez a korlátozottsága nem jelenti az értéktörvény mechanizmusának a korlátozottságát, és nem zár ki bizonyos statikus egyensúlyi tendenciákat. Például azt a tendenciát, hogy az egyensúlyi értékárak mellett alakuljon ki.

Egy zárt gazdaságban a technikailag különböző szintű iparágakban egy időegység alatt azért nem hoznak létre különböző értéktömeget, mivel az értéknagyság az adott árufajta előállításához szükséges munkaráfordítások súlyozott átlagából adódik, a különböző árak termelési feltételei nem mérhetők össze, valamely ágazatban a kiugróan megnövekedő termelékenység pedig áruinak kiugró értékcsökkenését eredményezi akkor is, ha a többi ágazatban a termelékenység változatlan marad vagy akár csökken.

Az egyes iparágak termékeinek az értéknagysága az ott alkalmazott átlagmunka társadalmilag szükséges fajlagos ráfordításaitól függ. Ezeket pedig a hasonló áruegyedek előállítási feltételei határozzák meg. Ha zárt gazdaságban két — feltételezetten azonos kibocsátású és műszaki színvonalú — iparág közül az egyikben a termelékenység növekszik, akkor pusztán e tény miatt itt nem fog nagyobb értéktömeg keletkezni, mint a másokban. Ugyanaz az értéktömeg most több használati értékben oszlik meg.

Zárt rendszerben és viszonylag hosszabb időszakban az értékáron számított nemzeti jövedelem nem változna a munkatermelékenység növekedése következtében. Az értékek (értékárak) csökkenése ugyanis megfelel a termelékenység növekedésének. Az elemzett összefüggést nem cáfolja az, hogy értékáras nemzetijövedelem-mérleget még sokáig nem lehet a kellő mélységgel összeállítani.

A kérdés úgy merül fel, vajon a népgazdaság fő arányait, a pótlólagos termelési tényezők felosztását meghatározó alapvető hatékonysági kritériumok az értéktörvényből következnek-e? A gondolatmenetnek azon a fókán, amely kizárólag a belső feltételekből indul ki, erre a kérdésre a nemleges válasz a helyes. A gazdasági növekedésnek ezt az alapvető problémáját nem lehet az értéktörvényből „levezetni”.

A volumenváltozásokat tükröző változatlan árakkal ellentétben a munkatermelékenység-arányok mozgását viszonylag szorosan követő árakkal realizált új érték általában csökken a felhasznált összes tőkéhez képest, ha azt ugyanilyen árakon értékelik. Ezért ilyen esetben a rendelkezésre álló felhalmozási eszközök alapvető elosztásának hatékonysági

kritériumai — a helyettesítés eseteit kivéve — az adott tőkével „létrehozott” új érték alapján sem mutatható ki. A nyereség, amely a fajlagos munkaráfordításokat tükröző árak mellett viszonylag pontos információt tartalmaz a helyettesítő termékekhez szükséges ráfordítások relatív hatékonyságáról, elveszíti ezt a szerepét, mihamarabb olyan alapvető termelési ágak arányairól van szó, amelyeknek termékei nem helyettesíthetők egymással. A közvetlenül nem helyettesíthető, és emiatt rugalmatlan keresletű áruk árárányai hosszabb időre is rögzíthetők. Figyelembe véve azonban a közvetett helyettesítési kapcsolatokat (például azt, hogy a költség-tényezők arányai a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek áraitól is függenek), ezt a tételt is módjával kell alkalmazni.

A merev keresletű áruk árváltozása általában jövedelmi hatást vált ki. Az árváltozás itt nem az adott áru, hanem más áruk keresletére és ezen keresztül kínálatára hat. A rugalmasabb keresletű végtermék viszszahat némely merevebb keresletű közbeeső termék keresletére és azt is rugalmasabbá teszi. A fizetőképes szükséglet elaszticitása a fogyasztói rétegződéstől, az árszínvontól és más tényezőktől is függ, de aligha találunk olyan területet, amelyre (különböző mértékben és formában, közvetve vagy közvetlenül) ne lenne jellemző. Amikor azt a következtetést vonjuk le, hogy az értéktörvény dinamikus szabályozó szerepe éppen ettől a formától, mértéktől közvetett vagy közvetlen hatástól függ, akkor ezt a szerepet nem szűkítjük le a népgazdaság valamelyik területére vagy szektorára.

Mivel a kevésbé rugalmas keresletű áruk tekintetében az ármozgás közvetlenül főleg jövedelmi hatásokat vált ki, e területen erőteljes monopolista tendenciák léphetnek fel. A monopóliumok által irányított ármozgás a fogyasztási struktúra sajátos torzulásaihoz vezet, amivel a termelési struktúra torzulásai is együtt járnak. Ebből következik, hogy a monopóliumok kialakulását elsősorban a merevebb keresletű áruk területén szükséges korlátozni.

A marxista közgazdászok jól tudják, hogy az értékviszonyok zárt rendszere semmi esetre sem tartalmaz elegendő hatékonysági kritériumot a teljes társadalmi összmunkának az egyes termelő ágazatok közötti elosztásához és ilyen értelemben nem szabályozhatja a termelést. Az értékarányos árak követelményeket is támasztanak a termelési szerkezettel szemben, de különféle — az ágazati mérlegek összefüggései és egyéb technikai koefficiensok által is meghatározott — termelési arányok mellett érvényesülhetnek. Az egész újratermelést egyébként nem egyetlen gazdasági törvény, hanem a termelési viszonyok és gazdasági törvényeik egész rendszere szabályozza. Végül: az elvont értéktörvény (a világgpiactól elvonatkoztatva) semmiféle választ nem ad arra, hogy — értékarányos csere és ennek megfelelő termelés alapján — melyik termelési ágazatot kell a termelésben előnyben részesíteni, hogyan kell befolyásolni magukat az értékarányokat.

A fajlagos munkaráfordítások összevetéséből nem kapunk választ arra, hogyan osszuk el a beruházásokat a teljesen különböző szükségleteket kielégítő ágazatok között, *a helyettesítők termelési arányaira nézve választ választ kapunk*. Értékarányos árrendszerben az azonos szükségletet egyre olcsóbban kielégítő áruk kereslete gyorsabban növekszik, mint helyettesítőiké, tehát az előbbieket termelését kell nagyobb ütemben

fokozni. A szocialista társadalomban ezt az összefüggést is a tervgazdaság piaci viszonyainak segítségével kell érvényesíteni.

Ha lemondunk a zárt gazdaság csak időlegesen megengedhető absztrakciójáról, akkor a szóban forgó probléma megint más megvilágításba kerül. A nemzetközi munkamegosztásban való részvétel különösen nagy jelentőségű a Magyarországhoz hasonló kis országok szempontjából.

A nemzetközi munkamegosztás és az értékarányok

Hazánk szempontjából többé-kevésbé állandó tényezőnek minősíthető, hogy a nemzeti jövedelemnek csaknem kétötödét teszi ki a társadalmi terméknek az a része, amely keresztülmegy a nemzetközi cserén. A nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás létfontosságú folyamatában az értéktörvény ott játszik szerepet, ahol a tényleges hazai és a nemzetközi piacokon elismert munkaráfordítások viszonya szabályozza a külkereskedelem szerkezetét. Ebben a vonatkozásban — mint az közismert — a termelési arányoknak, és így a beruházások elosztási arányainak a meghatározásában fő szempontnak kell tekinteni, hogy hosszabb távon melyik exportcikken lehet azonos forintráfordításokkal nagyobb devizanyereséget elérni, valamint hogy mekkorák az importcikkék devizaráfordításai. A vállalati nyereség erről csak akkor informál pontosan, ha sikerül helyesen összekapcsolni a hazai árakat a világpiaci értékviszonyokkal. Csak e feltétel mellett lesz a vállalatnak is gazdaságos az, ami az országnak is több devizát hoz kevesebb forintért. A vállalati nyereség ez esetben az ország devizahelyzetére ható tényezőket, a létrehozott nemzetközi értékterméket is mutatja. A nyereséggel összefüggő külkereskedelmi érdekelttség az említett szabályozó szerepet közvetíti.

A szocialista gazdaságpolitika feladata, hogy a népgazdaság alapvető szerkezetét a nemzetközi munkamegosztás előnyeinek felhasználásával alakítsa. Ez megköveteli a világpiac, valamint a regionális piacok értékviszonyainak az ismeretét. A külkereskedelmi tevékenység tartalmára vonatkozó döntések egyben az árpolitika fő vonásait is meghatározzák. A külkereskedelemmel intenzív kapcsolatban álló termelési szférák a világpiaci áralakulástól nem függetleníthetők. A decentralizált döntéseket itt is az árak szabályozzák. A külkereskedelem, az exporttermelés szabályozása természetesen még a tőkésországokban sem a világpiacival automatikusan egybeeső árak funkciója. De ott, ahol a tömeges döntéseket vezérlő árak túlságosan elszakadnak a világpiactól, biztosra vehető a népgazdaság termelési és fogyasztási szerkezetének a nemzetközi munkamegosztás szempontjából ésszerűtlen alakulása. Egyébként azonos körülmények között ez annál jobban terheli egy ország népgazdaságát, minél inkább rá van utalva e munkamegosztásra.

Piacnak azokat az adásvételi viszonyoknak az összességét tekintjük, amelyekben a munkamegosztás szereplőinek tevékenységcseréje egységes (összefüggő) újratermelési folyamattá tevődik össze. Az újratermelés központi szabályozása a nemzeti szuverenitás eleme. A nemzeti piacok még sokáig megtartják önálló jelentőségüket, de belőlük integrálódva, egységükként léteznek, és egyre több területen dominál a világpiac fejlődése is.

A nemzeti érték is a regionális és a nemzetközi értékalakulás kiinduló mozzanatává válik.

Ha olyan helyzet alakul ki, hogy döntést kell és lehet hozni, melyik nemzeti piacon adják el az árut, kitűnik, hogy a tendenciájában egységes világpiacon mellett egy árunak sokféle nemzeti értéke lehet. Természetesen nem a piac határozza meg az azonos áruk különböző érték-nagyságait. Minden importtétel elvileg ugyanolyan — volumenétől függő — szerepet játszik az érték kialakításában, mint a hazai termelés. Azt jelenti, hogy a külföldi termelő az adott ország termelőivel lépett munkamegosztásra, az adott ország újratermelési folyamatába kapcsolódott be. Tehát a piac csak a társadalmilag szükséges munkaidőket meghatározó termelőtevékenységek kicserélésének formája, mechanizmusa és színtere. A hazai árjelenségek a nemzetközi gazdasági viszonyok által módosított értékalakulás alapján fejlődnek.

Az importált, de hazailag is jelentős volumenben előállított termékek értékét a munkamegosztás mindkét körének viszonyai alakítják. A felhasználáshoz képest csekély mértékű importnál az áru értékéhez a hazai átlagrafordítás, nagymértékű (arányú) importnál a külföldi értéknagyság visz közelebb. Az adott piacon az érték egységes, az ár azonban különböző lehet a devizára irányuló kereslet és kínálat hatására. A belföldön termelt és a különböző helyekről importált azonos vagy hasonló termékek árának az eltérése azonban a termelési és a fogyasztási arányokra vonatkozó elhatározásokat is magában foglalja.

Az értéktörvény megfelelő hatékonysági kritériumokat tartalmaz a fő arányaiban irányított külkereskedelmi tevékenység súlyára és belső szerkezetére vonatkozólag akkor, ha a világpiacon áralakulás végig hat az importtermékek, a felhasználásukkal készült termékek és az exportcikk hazai árára, a külkereskedelemben elért nyereség pedig a vállalati eredmény integráns részévé válik. A nemzetközi pénzügyi terhek és források mellett az országban megtermelt és a felhasználható nemzeti jövedelem különbségei, nagyarányú külkereskedelem esetén jelentős részben a nemzeti érték és a világpiacon érték különbségeiből fakadnak. Az értéktörvény fokozott érvényesülése tehát a felhasználható nemzeti jövedelem gyorsabb növelését eredményezi. Más kérdés, hogy termékeinkért sokszor a világpiacon értéket sem kapjuk meg, például a Közös Piac diszkriminációs politikája miatt. Ez a politika ellentmond az értéktörvénynek és akadályozza a munkamegosztás előnyeinek kihasználását.

A fentiekből főleg a kisméretű és ezért a nemzetközi munkamegosztásban különösképpen érdekelt országok szempontjából vizsgáltuk a kérdést. A világpiacon ható értéktörvény azonban nemcsak ezeknek az országoknak nyújt támpontot a termelési arányok meghatározásában. A gazdaságosság fokozása, a nemzetközi méretben optimális sorozatnagyság kialakítása, a komparatív előnyök felhasználása, tehát végső soron a gazdasági növekedés érdekei minden ország számára előnyössé teszik termelőtevékenységüknek más területi egységekkel történő funkciómegosztását és kombinálását. Természetesen ott, ahol a külkereskedelmi forgalom aránya a nemzeti jövedelemhez képest magas, a nemzetközi munkamegosztásban érvényesülő értéktörvény szabályozó szerepe sokkal erőteljesebb, mint másutt.

Az értéktörvény termelési arányokat szabályozó dinamikus tartalmi

szerepe a tőkés gazdaságban is a rugalmas keresletű, helyettesítő termékekkel, továbbá a világgazdaságba való bekapcsolódás szerkezetével függ össze. A szocialista gazdaságban, ahol az alapvető termelési eszközök társadalmi tulajdonban vannak, a népgazdaság fejlődésének lényeges makroökonómiai kérdéseit központilag döntenek el. A növekedés üteme, a felhalmozás és a fogyasztás aránya, a költségvetési beruházások szerkezete, az életszínvonal-politika, a műszaki fejlesztési irányai és legfontosabb programjai ebbe a döntési szférába tartoznak.

E központi döntések közül a termelés szerkezetére vonatkozóak köre, szükségessége és tartalma — egyebek mellett — lényeges kapcsolatban áll az érték dinamikus szabályozó szerepével. Zárt gazdálkodási rendszerben csak abban a körben van szükség központi döntésekre, ahol a munkaráfordításokat érvényre juttató piaci mozgás és áralakulás nem tájékoztat a termelésfejlesztési irányok hatékonyságáról, vagyis az egymással nem helyettesíthető tevékenységi területek közötti választás szintjén. Más jellegűek azok a központi döntések, amelyeket az állam mint a nemzetközi munkamegosztás alapegysége hoz. Az első esetben a központi elhatározások az értéktörvény által dinamikájukban nem szabályozott globális arányokra, nagy aggregátumokra vonatkoznak, a második esetben viszont a nemzetközi értékalakulás hatásait közvetítik. Körük és jelentőségük egyenesen arányos az egyes országok világpiaci függőségével és fordítottan arányos azzal a folyamattal, amelyben a nemzetközi munkamegosztás alapegységeivé maguk a termelővállalatok válnak.

A szocialista gazdaságban különösen nagy a jelentősége azoknak a belső viszonyokra vonatkozó (mindenekelőtt a lakosság életszínvonalának rendszeres emelésével, a nagyobb fogyasztói rétegek életkörülményeinek biztosításával összefüggő), továbbá a nemzetközi munkamegosztásban alkalmazott állami érdekrangsorolásoknak, preferenciáknak, amelyek az értéktörvény dinamikus szabályozó szerepét ott is korlátozzák, ahol annak érvényesülését az áruviszonyok indokolttá tennék. Mindez szorosan összefügg a szocialista népgazdaság tervszerűségével.

A gazdaságpolitika fő céljait és eszközeit a jövőben is a népgazdaság tervszerű irányítása juttatja érvényre. A fejlődés fő arányainak meghatározásában és koordinálásában az értéktörvényt akkor lehet helyesen alkalmazni, ha a munkaráfordítások arányainak a változásai a már említett módon kifejeződnek az arányok — és ezen keresztül a kereslet-szerkezet, a termelési mikrostruktúra — változásaiban is. De a termelés összetételét vállalati szinten sem csak az értéktörvény, hanem a terv fő arányai, az újratermelés mérlegkövetelményei és az érvényesülésüket szolgáló szabályozás határozzák meg.

A követendő cél tehát olyan racionális termékstruktúra kialakítása, amely — egyébként változatlan feltételek mellett — maximális nemzeti jövedelmet és a felhalmozás és a fogyasztás optimális nagyságát biztosítja. Hosszabb időszakban ugyanis csak ilyen feltételek között nő a leggyorsabban a fogyasztási alap és javulnak a legnagyobb ütemben a lakosság életkörülményei. Az értékarányos termelői és fogyasztói árak elérését olyan keresleti és kínálati szerkezet kialakításának rendeljük alá, amely mellett az országon belül felhasználható nemzeti jövedelem a lehető legnagyobb legyen. Hosszabb időszakot tekintve tehát az összes fogyasztás maximálására törekszünk, nem pedig az értékarányoktól való

eltérések minimalálására. De ez utóbbi a növekedési arányok javítását segíti elő.

A termelői ráfordítások érvényesítése, a valóságos devizaköltségek megtérítése nem mint gazdaságpolitikai cél, hanem mint a racionális termékszerkezet kialakításának hatékony eszköze játszik szerepet.

Árcentrum és árarányok

Az árcentrum az a központi vonal, amelytől az árak spontán piacgazdaságban felfelé és lefelé ingadoznak, illetve amelytől — vagy számított nagyságától — a tudatos árszabályozás eltéríti őket. A konkrét árak mellett tehát meg kell különböztetni az átlagárat, amely az érteken kívül a termelési tényezők társadalmilag szükséges ráfordításait is kifejezi. Ezeket a ráfordításokat a különböző árcentrumokban az egyes termékek, termékcsoportok (illetve az egyes vállalatok) által előállított árak átlagáraiban realizált többlettermék (profit, tiszta jövedelem) eltérő nagysága képviseli.

Az árcentrum az átlagár uralkodó típusa. Az értéktörvénnyel többféle ártípus lehet összhangban. Általában a termelőerők fejlettségi szintjétől, a termelési viszonyok állapotától függ, hogy az értéktörvénnyel összeegyeztethető átlagárfajták közül melyik uralkodik.

Az árcentrumok körül egyenlítődnek ki a konkrét cserearányok. Az árcentrum nemcsak az értéktörvény, hanem az uralkodó sajátos termelési viszonyok mennyiségi kifejezője, az árak termelési és felhasználási arányaira vonatkozó piaci és ráfordítási impulzusok egysége. Csak ezért lehet a konkrét árak vonzási központja, a kereslet és a kínálat közötti egyensúly kritériuma is. Az árcentrum az értéktörvény mechanizmusának része. Az értéktörvény kifejezési formáit és módosulását mindenekelőtt az újratermelésnek az adott termelési módban uralkodó társadalmi-gazdasági és anyagi-technikai feltételei határozzák meg. Az árcentrum mint a történelmi átmeneti törvények szerint fejlődő sajátos termelési viszonyok kifejezése befolyásolja az újratermelés menetét. Érvényes-e mindez a piaci értékre?

A piaci érték kategóriája

A piaci érték nem ár. Először is azért, mert körülötte ingadoznak a piaci árak. Másodszor azért, mert semmilyen esetben sem lehet nagyobb vagy kisebb, mint a legrosszabb, illetve a legjobb feltételek között termelt árak egyéni értéke, az ár viszont meghaladhatja, illetve elmaradhat attól. Harmadszor: a piaci értéket közvetlenül mindig a munkaráfordítás határozza meg, s a kereslet még a szélsőséges esetben is csak a termelőknek azt a csoportját jelöli meg, amelynek munkaráfordításairól szó van.

A piaci értéknek azonban vannak bizonyos *ártulajdonságai* is. Közülük éppen az a leglényegesebb, hogy nagyságára bizonyos mértékig hat a kereslet és a kínálat. Ebből *nem* az következik, hogy e kategória „érték is”, „ár is”, hanem az, hogy nem azonosítható sem az értékkel, sem az árral.

A *piaci érték mindenekelőtt: átlagár*. Az értéktől (átlagértéktől) nagyságában is különböző piaci érték olyan átlagár, amely annak hatására jön létre, hogy a kereslet és a kínálat bizonyos monopoltényezők miatt értékáruk mellett nem jön egyensúlyba. E tényezők nemcsak a piaci árat, hanem vonzási középpontját is szabályozhatják. Az ilyen átlagárnak az a sajátossága, hogy a tiszta jövedelem újraelosztási alapelveként az árukínálat elégtelenségét jelöli meg. Másik sajátossága, hogy csak egy bizonyos határon belül, a marginális ráfordítás mértékéig érvényesül. A piaci érték itt tehát olyan átlagár, amely mennyiségileg a marginális munkaráfordításoknak felel meg.

Érték típusú árrendszer esetén is meg kell különböztetni az értéket és az (érték típusú) árcentrumot. A piaci értéknek az az esete például, amely mennyiségileg egybeesik a súlyozott átlagértékkel, nem más, mint az iparágon belüli versenyben kialakuló érték típusú árcentrum. Ez az árcentrum kifejezi az értéket, ekvivalens módon realizálja azt, de minőségileg nem azonos vele. Más a dimenziója. Átlagos cserearány, nem pedig átlagos munkaráfordítás.

A piaci érték másik esete mennyiségileg sem azonos az értékkel. Ez marginális munkaráfordítások által meghatározott cserearány, amely bizonyos termelési tényezők monopolizáltsága miatt alakul ki. Nem egyéges árcentrum, de — „hamis érték”-ként — a társadalmi munka újraelosztását eredményezi. Ez az újraelosztó szerepe olyan monopoltényezőkből fakad, amelyek a keresletet és a kínálatot az átlagértéktől eltérő szinten tartják egyensúlyban. Ez teszi lehetővé, hogy bizonyos termelési ágak termékeinek eladásakor a bennük levőnél nagyobb érték — hamis érték — realizálódhassék, vagyis hogy (a marginális határokon belül) több munkával rendelkezessenek, mint amennyi előállításukhoz átlagosan szükséges. Ha ez valamennyi termelési ágban egyforma mértékű, akkor ilyen jellegű újraelosztási funkció nem valósul meg. Ebből azonban nem következik, hogy amennyivel a hamis érték bizonyos áruk árát növeli, annnyival más áruk ára csökkenni fog.

A piaci érték sokáig a marxista gazdaságtan egyik legmostoháiban kezelt kategóriája volt. A Szovjetunióban a húszas években lefolyt vitákban is általában azonosították az értékkel. Az úgynevezett „közgazdasági verzió” hívei a marginális piaci érték meghatározását vitték át az értékre. A „technikai” verzió hívei viszont az érték meghatározását terjesztették ki minden további nélkül a piaci értékre. E hibás azonosításoktól az elmélet mindmáig nem szabadult meg.

A termelési ár

Az értéktörvénynek az a sajátossága, hogy saját megsértésén keresztül érvényesül, a maga teljességében a kapitalizmusban fejlődött ki. A középkori városi iparos a vevők meghatározott szűk, tradicionális köre számára termelt, akiknek szükségleteit többé-kevésbé pontosan fel tudta mérni. A társadalmi munkamegosztás fejlődésével a helyi piac nemzeti, majd nemzetközi méretűvé vált. A kapitalizmus által létrehozott gépi nagyipar, amely a termelés óriási, lökészerű kitérőit tette lehetővé és szükségessé, egyre inkább ellentmondásba került a termelőeszközök

magántőkés tulajdonával, amelynek a termelés tervszerűtlensége és aránytalan fejlődése volt a természetes velejárója. Ám e jól ismert tények csak azt magyarázták volna meg, hogy a társadalmi érték körüli ciklikus és konjunkturális ingadozás eredményeként — mint átlag — esnek egybe az egyes áruk árai értékükkel.

A kapitalizmus gyakorlata azonban ennél jóval bonyolultabb képet tárt Marx elé. Az állandóan ingadozó piaci árak ugyanis még átlagukban sem esnek egybe az értékkel. Tehát valamely árunak nemcsak mindenkori piaci ára, de átlagára is eltér az újratermelési vagy társadalmi értékétől (munkaértékétől), sőt még a marginális munkaráfordításoktól is.

Ismeretes, hogy ezt a kérdést a *termelési árról szóló elmélet* oldotta meg. Az értéktörvény kiegyenlítő mechanizmusa, amely az arányokat az értékarányokkal hozza összhangba, a kapitalizmusban módosult formában működik: a piaci árakat a termelési ár körül ingadoztatja. Ebben az esetben az érték és az ár eltéréseben megnyilvánuló egyenlőtlen csere nem folytonosan megsemmisülő, kiegyenlítő, hanem állandó, átlagmennyiségként is érvényesülő jelensége lesz a gazdaságnak. Az ártérés most is a keresletben kifejeződő társadalmi szükségletek kielégítését, az egyes árukra irányuló konkrét társadalmi szükséglet intenzitását jelzi. De most a társadalmi szükségleteket a tőke értékesülésének a szükségletei határozzák meg. Ezért az áruk nem egyszerűen mint áruk, hanem mint a tőke termékei cserélődnek ki.

Az árhullámozás még tendenciájában sem vezet a kicserélődő árukban megtestesült munkák egyenlőségéhez. Itt tehát az árak és az értéknek az eltérése — amely az értéktörvény mechanizmusának fő eleme — nem eredményez egyenértékű cserét. A többlettermék egy része nemcsak ideiglenesen, véletlenül, hanem állandóan és rendszeresen másutt realizálódik, mint ahol termelték. A különböző áruk árcentrumai ciklusátlagban eltérnek az értékektől (a magasabb tőkeösszetételű termelési ágakban felfelé, az alacsonyabbakban lefelé). Az értéktörvény mechanizmusa most más eredményekhez vezet, mint az egyszerű árutermeleésben.

Az értéktörvény mechanizmusának a megváltozása nem jelenti az értéktörvény megszűnését. E törvény két működési módjáról van szó, amely egyik esetben az értékár, másik esetben egy ettől eltérő ár megvalósulására rejt magában tendenciát. Ezért az árcentrumnak az értéktől való eltérése nem jelenti az értéktörvény követelményeinek a megsértését, mert ez az árcentrum sem független az értéktől. Marx valamennyi „argumentuma”, amelyet sok kritikusa támadott, éppen annak bizonyítását szolgálta, hogy ez az átlagár is követi az értékarányokat és azok változásait. A termelési ár végül is nem más, mint az érték módosulása. Ettől azonban az értéknagyság meghatározásában a legcsekélyebb változás sem következik be. Az értéktörvény módosulása abban áll, hogy az érték típusú árcentrum termelési ár típusú árcentrumnak adja át a helyét.

A termelési ár újraelosztó funkciói különböznek a marginális piaci érték hasonló funkcióitól. Marx rámutatott arra, hogy a különböző termelési területek között a tőke aszerint oszlik meg, vajon a profitráta emelkedik-e ott avagy süllyed. „E folytonos ki és bevándorlás révén . . .

a kínálat és kereslet olyan viszonya alakul ki, hogy az átlagprofit a termelés különböző területein azonossá lesz, s így az értékek-termelési árakká változnak át.”*

A kereslet és a kínálat összhangja kifejezett kapitalizmusban nem alakulhat ki értékár mellett. Az átlagosnál alacsonyabb vagy magasabb tőkeösszetételű ágakban értékár mellett a kínálat nagyobb vagy kisebb lesz a keresletnél. Az árcentrum tehát itt el fog térni az átlagértéktől és az értéknél alacsonyabb vagy magasabb lesz. Az árak és a bérek továbbgyűrűzése miatt a kereslet és a kínálat összhangja rendszerint az átlagos tőkeösszetételű termelési ágakban sem értékáron alakul ki.

Az árcentrumnak ez a mozgása különbözik a piaci érték mozgásától, mert nem a legjobb és a legrosszabb feltételek között termelt áruk egyéni értékeinek különbségeire korlátozódik. Az árcentrum itt elszakad a marginális egyéni értékektől és előfordulhat, hogy az átlagérték és a termelési ár közötti különbség jóval nagyobb, mint az átlagérték és a végléteket képviselő egyéni értékek közötti különbség. A piaci érték az iparágon belüli, a termelési ár az iparágak közötti konkurrenciá viszonyait fejezi ki.

Amikor a kisárutermelők voltak a csere és a termelés szereplői, akkor a nemzeti jövedelemből való részesedésük mértéke végső soron a társadalmilag szükséges munkaráfordításaiktól függött. A tőkeprofit elosztása nem történhet „munka szerint”, mivel élvezői nem munkát fordítottak a termék előállítására, hanem tőkét. Pontosabban: nem saját munkát, hanem idegen munkát. A bővített újratermelés ármodellje azért különbözik az egyszerű újratermelésétől, mert minél fejlettebbek a termelőerők, minél nagyobbak a felhasznált tőkék, s a tőkeösszetétel különbségei, annál nagyobb a jelentősége a termelési árnak a bővített újratermelés követelményei szempontjából.

Az áruérték m része nem saját nagyságában kerül be az árba, hanem az egyes termelési ágak tőkeisei által átlagosan előlegezett összes tőkével arányosan. A profitmegoszlás ilyen rendje — mivel a kereslet és a kínálat most már a termelési árakon kerül egyensúlyba — másként hat a termelésre, mint az értékarányos csere elosztási rendje.

Az eszközarányos tiszta jövedelem

Az árarányok kialakulásának a szocializmusban is fontos tényezője az eszközkötés, amely a legközvetlenebb módon eszközkötési járulékon és a hiteleszközök után fizetendő kamaton keresztül befolyásolja a tiszta jövedelem realizálását és a cserearányokat. A szocialista vállalatokban termelt tiszta jövedelem ebből a szempontból felosztható kamatra (hitelkamat + járulék) és egy másik részre, amelyet (bár egészen különböző összetevői vannak) az egyszerűség kedvéért vállalkozói nyereségnek lehet nevezni. Arra a kérdésre, hogy érvényesül-e nálunk az „azonos tőkére azonos haszon” tendenciája, csak a tiszta jövedelem e két részének elemzése alapján lehet választ adni.

A kamat eszközarányossága nem szorul bizonyításra. A „vállalkozói

* K. Marx: A tőke. III. kötet. Kossuth. 1967. 207. 1.

nyereség" eszközarányosságát csak közvetve, az egész árrendszer és az abba beépülő jövedelemszabályozók alapján lehet megítélni.

Termelői áraink az ágazatok és nagyobb termékcsoportok közötti viszonylatokban nemcsak az „azonos tőkére azonos haszon”, hanem az „azonos bérre azonos haszon” elvéhez, vagyis az értékarányos árelvhez is közeledtek. Tekintetbe véve az átlagos eszköz-, bérarányt, mégis azt mondhatjuk, hogy ezek a termelői árak jobban közeledtek a termelési ár, mint az értékár arányokhoz. A fogyasztói árak területén ez a tendencia a cikkcsoportokon belüli arányokban kezdett megvalósulni.

A „vállalkozói nyereség” eszközarányos alakulásának tendenciájára közvetve következtethetünk abból is, hogy a nyereségképzés egyik kiinduló pontját képezték a vállalati visszatartásokra vonatkozó számítások, amelyek az eszközarányos fejlesztési alapot voltak hivatva biztosítani. Ilyen értelemben a beruházási mechanizmus ártípusalakító hatása kétségtelen. Ez a hatás akkor mutat a termelési ár irányába, ha a fejlesztési alap az eszközigényesség szerint és nem a beruházási tervek függvényében alakul. Az amortizáció visszahagyott részének differenciálása és néhány egyéb eszköz, amellyel a beruházási igények (perspektívák) és a forráselosztás ellentmondásait kívánják enyhíteni (feloldani), a nyereségképzést közvetlenül nem érinti.

Az eszközarányosság érvényesülésének mértéke és módja a jövőben nagymértékben függ majd a rugalmas ármechanizmus kibontakozásától. Az eszközarányosság ellen ható tényezők közül hosszú távon is a legfontosabb marad a bérarányos nyereség tendenciája, amely még fokozódhat is az életszínvonal növekedésével, ha ebben a növekedésben a pénzjövedelmek az eddiginél nagyobb szerepre tesznek szert, és így az eszköz/bérrány is megváltozik.

A rövidebb távon ható tényezők között a nyereségdifferenciáltság akadályozza a termelési ár és voltaképpen bármiféle egységes árcentrum domináló szerepét. 1968-ra tervezett eszközarányos nyereség (az Országos Anyag- és Árhivatal szerint) a bányászatban 1,6, a villamosenergiaiparban 2,6, vegyiparban 9,5, a kohászatban 3,4, a gépiparban 9,2, a könnyűiparban 9,8, az élelmiszeriparban 5,6, az építőanyagiparban 7,3 százalékos lesz. Az ipari átlag 6,5 százalék. A tervek teljesítése ezt a szóródást minden bizonnyal növelni fogja.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek költségszerkezete más, mint az iparé, nem fizetnek például eszközkötelezési járulékos és illetményadót. A mezőgazdasági árak szintje — a sok kedvező intézkedés ellenére — nemcsak annyival marad el az iparitól, amennyivel ez a két tétel indokolná. Ezért van szükség jelenleg is a mezőgazdaság által vásárolt termelőeszközöknél árdotációra, a devizavásárlásban kedvezményre stb. Csak a kedvező áron kívüli feltételek alapján lehet lényegében megoldottnak tekinteni az átlagos körülmények között termelő mezőgazdasági vállalatok pénzügyi helyzetét.

Néhány következtetés

1. Az árarányokkal kapcsolatos legfontosabb tartalmi kérdés nem az ártípus, hanem az, hogy az árak mennyire fejezik ki a társadalmilag

szükséges munkaráfordítások arányait. Az értéktől eltérő árcentrumok is csak akkor tekinthetők az érték módosult formáinak, ha dinamikájuk a munkaráfordítás-arányokhoz igazodik.

2. Az értékarányok termelési arányokat befolyásoló szerepe feltételezi a cserearányokat befolyásoló szerepüket, de közvetlenül ebben az esetben is csak az árral szemben rugalmas keresletű áruk tekintetében érvényesül. Rugalmatlanabb keresletű áruk fogyasztói árainak változása — például az értékarányokhoz való közelítése —, mint ismeretes, alapjában véve nem az újratermelés arányait, hanem a reáljövedelem elosztását változtatja meg.

3. A nemzetközi munkamegosztással összefüggésben egy országon belül a hazai munkaráfordítások mellett a külföldi — a szocialista vagy a tőkés piacokon érvényesülő — munkaráfordítások válnak társadalmilag szükségessé és határozzák meg (önmagukban vagy a hazai munkaráfordításokkal együtt) az áruk értékét. Ennek az árakban és az irányító eszközökben történő minél következetesebb kifejeződése előnyösen hat a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás regionális és ágazati szerkezetére.

4. Az érték nagyságát meghatározó társadalmilag szükséges munkaidőtől (munkaráfordítástól) világosan meg kell különböztetni a lekötött eszközöknek az árak centrumát meghatározó ráfordításait. Az érték nagysága a folyamatos munkaráfordítások tárgyiasult mennyisége. A termelési ár nagysága nem azonos a lekötött eszközök ráfordításának mennyiségével. Két alkotó része: a folyamatos („eleven és holt”) munkaráfordítások pénzben kifejezett költsége és a lekötött eszközök után számított tiszta jövedelem. Amennyiben ez utóbbi szintén költséget képez, a termelési árat (vagy annak válfajait) költségráfordításként is fel lehet fogni. De a munka-, az eszköz- és a költségráfordításokat világosan meg kell különböztetni, ellenkező esetben a „ráfordítás” több értelmű használata az érték és a termelési ár összekeveréséhez vezethet.

5. Mivel az áron kívüli vagy az ártól különböző gazdasági formák (adó, hitel, vám, exportvisszatérítés, differenciált bérszorzó és amortizáció, különféle dotációk és kedvezmények) még előreláthatólag hosszabb ideig szerepet fognak játszani, az értékarányok érvényesülésének sem csak a cserearányok megfelelő alakulása a feltétele. Az említett szabályozók még értékarányos árak mellett is alapjában megváltoztathatják a társadalmi munka elosztási arányait. Ez azt a kötelezettséget rója az irányító szervekre, hogy az áron kívüli szabályozó eszközök formálása közben — a szocialista gazdaságban uralkodó szerepet játszó egyéb összefüggések mellett — az értéktörvény követelményeivel is számoljanak.

A multilateralitás és transzferabilitás megteremtésének előfeltételei a KGST-országok egymás közötti forgalmában*

E tanulmány első részében¹ kifejtettek azt bizonyították, hogy a multilaterális forgalom és a regionálisan transzferálható pénz megteremtésének követelményei a direktív tervutasítások alapján működő gazdaságok egymás közötti kereskedelmében nem egyeztethetők össze e gazdaságok alapvető jellemzőivel.

A multilateralizmus alapvető követelményei a mechanizmus oldaláról nyilvánvalóak:

1. A belföldi és külföldi árak között a valutaárfolyamon keresztül egyértelmű kapcsolat jöjjön létre, ezáltal a külföldi ár határozza meg mind az exportra termelő, mind az importot felhasználó vállalatok eredményét (természetesen a szubvenciók és vámok kisebb-nagyobb körét és mérvét is mindig beleértve).

A vállalatok — és ezáltal az országok is — közvetlenül legyenek érdekeltek a külföldön keresett, jó minőségű és magas technikai színvonalú termékek termelésében és exportjában, és ezek ára a szocialista világpiacian valóban a kereslet és kínálat viszonyainak megfelelően magasabb, a rossz minőségűeké vagy feleslegesen termeltéké pedig alacsonyabb legyen: az árak (és más eszközök: pl. hitelnyújtás, tőkeexport) termelésre való visszahatása révén szűnjön meg, vagy legalábbis jelentéktelenre zsugorodjék, a „kemény” és a „puha” cikkek köre.

2. A vállalatok, illetőleg más gazdálkodó szervek (az állami külkereskedelmi szabályozás keretében) a termékek elegendően széles körére vonatkozóan viszonylag szabadon választhassanak, hogy az adott piaci helyzetben a terméket belföldön vagy bármelyik szocialista országban, mely időpontban és milyen feltételek mellett (milyen árakon, hosszabb vagy rövidebb lejáratú szerződéssel vagy egyenkénti csereaktus keretében) vásárolják meg.

A vállalatok tehát — az állami szabályozás keretében — maguk határozhassák meg exportjuk és importjuk mennyiségét és irányát (érdekeiknek megfelelően előnyben részesítve a hosszúlejáratú, biztos exportot biztosító szerződéseket), olyan árfeltételek mellett (adott esetben

* E cikk számos olyan kérdést vet fel, amelynek megvitatását mind az elmélet, mind a gyakorlat szempontjából különösen hasznosnak tartanánk. Szerkesztőségünk ezért hozzászólásokat szívesen látna.

¹ A tanulmány első része a Közgazdasági Szemle ez évi júniusi számában jelent meg.

hosszabb időre stabil vagy bizonyos feltételektől függően változó árat is beleértve), amely számukra a legnagyobb nyereséget biztosítja.²

A direktív tervutasításos rendszer 17 éves működése, valamint a mechanizmusreform előkészítése idején nyert tapasztalatok alapján Magyarországon talán nem szorul részletekbe menő bizonyításra, hogy mindezek a célok a direktív tervutasításos rendszerben nem érhetők el.³ Ami pedig a nemzetközi mechanizmust illeti, a nemzetközi kapcsolatokban nem lehet valóságos piacot teremteni, ha ilyen nincs az egyes nemzeti gazdaságokban.

Ahhoz tehát, hogy a KGST-országok forgalmában (vagy legalábbis három ország egymásközi forgalmában) multilateralitást és regionálisan transzferálható pénzt teremthessünk, fel kellene számolni a direktív tervutasításos rendszer ebből a szempontból lényeges két tulajdonságát: 1. a belföldi és külföldi árak elszakítottóságát, 2. a direktív export- és importutasítások rendszerét.⁴

Eddigi mondanivalóink után tehát akár pontot is tehetnénk: először a direktív tervutasításos rendszertől *minőségileg* különböző (szabályozott és tervezett) piacgazdálkodásra kell belföldön is áttérni ahhoz, hogy a külső kapcsolatokban is valóságos piac és az annak megfelelő ár-, érték- és pénz-kategóriák létrejöhessenek. Ez a multilateralitásra és transzferabilitásra való áttérésnek valóban *sine qua non*-ja, legfontosabb előfeltétele.⁵

Az elmondottak ellenére a kérdést még több okból is tovább kell vizsgáljunk:

a) mert nagy jelentősége van azoknak a *lépéseknek*, amelyeket a

² Ez nem zárja ki, hogy az *államok között* is létrejöjjenek hosszú lejáratú együttműködési, kooperációs szerződések. A termelőerők mai fejlettségi fokán ez nemcsak a szocializmusban magától értetődő, de az állammonopollista kapitalizmusban is gyakori jelenség (a számtalan lehetséges példa közül emlékeztethetünk az Euratomra, a Montánunióra, az angol-francia „Concorde” repülőgép-együttműködésre stb.). De ilyen esetekben is nélkülözhetetlen információt nyújt a központi szervek számára az érdekelt vállalatnál vagy vállalatoknál jelentkező nyereség vagy veszteség. Amennyiben az utóbbi jelentkezne, de az államközi szerződés egészében mégis rentabilisnak vagy más okból célszerűnek mutatkozik, akkor szubvencióval a vállalati veszteséget kompenzálni lehet és kell.

³ Persze nem szűnt meg mindenütt annak feltételezése, hogy a tervutasításos mechanizmust lehet „tökéletesíteni”, „átalakítani” úgy, hogy végül olyan tulajdonságai legyenek, amelyek elvileg idegenek tőle. A KGST Külkereskedelmi Állandó Bizottságának 1968. január 10–18-a között, a külkereskedelmi mechanizmusok tárgyában tartott szimpózium anyagaiból azonban kiderül, hogy mindazokban az országokban, ahol a direktív tervutasításos rendszer érvényben van, eddig alig eszközöltek olyan változtatást (hozzátehetjük: nem véletlenül), *amelyek Magyarországon 1957 és 1967 között valamilyen formában kipróbálásra ne kerültek volna*. Ezekről pedig tudjuk, hogy ha hoztak is bizonyos fokú javulást a fentebb vázolt irányban a korábbi időszakokhoz képest, *minőségi változást nem eredményeztek* és nem eredményezhettek.

⁴ Olyan hatalmas méretű ország, mint a Szovjetunió, amelynek külkereskedelmi forgalma nemzeti jövedelméhez viszonyítva mindössze 5–6%, és amely emellett jelentős aránytalakkal is rendelkezik, elsősorban ezek felhasználásával (és esetleg különleges konstrukciókkal a külkereskedelemben) megteremthetné saját belföldi valutájának *külső* konvertibilitását a többi, akár direktív tervutasításos, akár piaci gazdálkodású *KGST-országgal* is. Ez köztvetve — a gazdálkodás rendszerétől függetlenül — a többi KGST-ország egymás közötti forgalmában is lehetővé tenné a transzferabilitást, sőt ezek valutáinak egymás közötti *külső* konvertibilitását is. Gyakorlati alternatívaként ez mégsem vehető számba, mert — amint a 849. lapon bizonyítani fogjuk — azt feltételeznék, hogy a Szovjetunió folyamatosan lényegében saját gazdasági érdekeinek mellőzésével kereskedjék a többi KGST-országgal, és olyan *összegű arany*, illetve konvertibilis deviza folyamatos kifizetését vállalja, amely még a Szovjetunió lehetőségeit is meghaladja.

⁵ Ezt már korábban is leszögezték. (L. pl. Sulyok Béla: Multilateralizmus és konvertibilitás a tőkés és a szocialista viszonyok között, Pénzügyi Szemle. 1965. 7. sz. és Aulich Sándor: Nemzetközi munkamegosztás és gazdasági mechanizmus, Közgazdasági Szemle. 1965. 7–8. sz.)

Minden más kérdés, mint például a likviditás kérdése — bármennyire fontos is — logikailag is és a valóságos történelemben is csak ez után merül fel. Másrészt éppen az ilyen szabályozott, tervezett piacgazdaságok nagyobb népgazdasági hatékonysága hozhatja elsősorban létre — külső források mellett — azokat a szükséges tartalékokat, amelyek a nemzetközi likviditás biztosításához szükségesek.

mai rendszer keretében is meg lehet tenni és amelyek *előkészíthetik* a feltételeket a jövőbeli minőségi változások számára;

b) mert e lépések lehetséges *határaitra* való utalás talán hozzájárulhat a multilateralizmus, a transzferálható, illetőleg konvertálható valuta megteremtésére irányuló nagyon is egészséges, nagyon is jó irányú és sürgető követelés jelenlegi megvalósíthatóságának reális értékeléséhez.

Ebben a pillanatban az összes KGST-ország közül csak Magyarországon és Csehszlovákiában vezettek be olyan gazdasági mechanizmust, amely multilaterális elszámolásoknak alapjául szolgálhat.

Olyan mértékben azonban, ahogyan a direktív tervutasításos rendszer keretében is nő az áru-, érték-, pénzkategóriáknak — mint ösztönzőknek — a szerepe, előrehaladást lehet és kell megvalósítani három területen:

1. a „kontingentálás” (direktív export- és importutasítások) rendszerében;
2. az ármegállapodások és
3. a hitel- és kamatfeltételek terén.

1. Kontingentálási rendszer:

Amint ismeretes, a kötelező „kontingensek”, az export- és importutasítások rendszere ma sem, sőt soha, az 50-es évek elején sem, terjedt ki az egész forgalomra. A magyar KGST viszonylatú külkereskedelemben például körülbelül a forgalom 50—60 százalékát (különböző viszonylatokban különböző mértékben) teszik ki a mennyiségileg megjelölt, egyedileg meghatározott áruk.⁶ E kontingensek keretében a vállalatok csak a megnevezett áru szállítására hozhatnak létre kötést. Van e kontingenseknek lazább formája is, amelynél a vállalatok a minőség, a típus, a választék tekintetében (pl fenyőfűrészáru) az ügyletkötéskor állapodhatnak meg. Az ún. értékkontingensek csak az adott árucsoportban kötelező szállítás összegét határozzák meg. Ennek keretében a vállalatok, bármely e cikkcsoportba tartozó árura kötést hozhatnak létre. A globális kontingensek az árucsoportok fajtái tekintetében is lazább választást engednek. Az egész rendszer lényege azonban az, hogy szigorúan kontingentálják a legkeményebb termékeket (főképp a nyersanyagokét), de általában minden olyan késztermék forgalmát is, amelynek termelése és elosztása belföldön is a tervmérlegek szerint folyik.

Olyan országban, mint Magyarországon — ahol a belföldi gazdálkodás rendszere lényegében ellentmond a „kötelező kontingensek” rendszerének — természetesen számos javaslat születik ennek rugalmasabbá tételére. Például „olyan termékek, illetve termékcsoporthoz esetében, amelyeknél a termelőkapacitások konvertálhatók, növelni lehet a nem specifikált, csupán értékben megállapított kontingensek arányát”; „Egyes áruszállításokra vonatkozó kontingenseknél pontos mennyiségi és értékadatok helyett »től—ig« megjelölés szerepeljen”, „a naptári évhez kö-

⁶ Ez a megállapítás a hosszú lejáratú ötéves szerződésekre vonatkozik. Az éves megállapodásokban — amelyek az előbbiektől hasonló okok miatt térnek el, mint belföldön az öt-éves tervek az évesektől — a specifikáltság foka természetesen nagyobb. Igazi jelentőségük, a belföldi tervezéshez hasonlóan, ezeknek van.

tött meghatározás helyett a vállalati szerződések szállítási határidőihöz alkalmazkodjanak”, „az éves államközi jegyzőkönyvek rendszerének fokozatos csökkentését, majd pedig megszüntetését kell elérni. E jegyzőkönyvek funkcióját a hosszú lejáratú megállapodás és a külkereskedelmi vállalatok — saját kormánysszerveik által rendszeresen ellenőrzött — szerződéskötő tevékenysége és gazdálkodása váltsa fel.”⁷

E javaslatoknak azonban az *itt tárgyalt téma szempontjából* két lényeges hibájuk van: a) számos országrelációban inkább óhajok, mint reális lehetőségek, b) megvalósulásuk esetén sem elegendőek a multilaterális forgalom és transzferabilitás megvalósulásához.

ad a) Azokban az országokban, ahol a direktív tervutasítások rendszere érvényben marad, de valamilyen formában közvetett érdekelttség jön létre a külföldi árakban (valuta-bonus rendszer, külkereskedelmi jog megadása, külkereskedelmi és iparvállalatok nyereségmegosztása, devizakitermelés „hatékonyságának” ösztönzése, új típusú specializációs megállapodások stb.), bizonyos fokig nő a vállalatok szerepe a kontingentálásban és abban is, hogy az államközileg kötelező értékkontingensek köre bővüljön.

Jelenleg és még hosszú ideig azonban határt szabnak ennek a strukturális feszültségek, valamint az egész rendszer következtében ismert naturális arányokra való törekvés („kemény”, „puha” cikkek, „a gép gépért” stb.). Távolilag azonban lényegesebb, hogy amíg belföldön a direktív tervutasítások (éves, negyedéves feladatütemezés, anyaggazdálkodás, lényegében fix árak stb.) megmaradnak, nem lehet a vállalatoknak megengedni, sem képezzé tenni őket arra, hogy ott, azt, annyit és olyan áron vegyenek, ahogy azt elhatározzák, de nem is lehet olyan mechanizmust teremteni (a direktív rendszeren belül), amely erre a vállalatokat egyrészt képezzé tenné, másrészt ösztönözné. Ilyen rendszerben a vállalatok „biztonságot”, specifikálást követelnek — és joggal. Felesleges a gondolatmenetre részletesen kitérni. Ez közismert a magyar és a cseh új mechanizmus kidolgozásakor nyert tapasztalatokból.

ad b) A multilateralizmushoz való előrehaladáshoz a kiinduló feltételeknek legalább az előző cikkben (693. l.) 1. típusúként jellemzett bilaterális forgalmakban alkalmazott kontingentálási rendszernek (államilag engedélyezett felső importkeretek, engedélyezési rendszer stb.) kell megennie, mert ez mint protekcionista rendszer is nagyobb szabadságot engedélyez, mint a fentebb vázolt lehetőségek együtt véve. A fokozatos liberalizálást *ehhez képest* kell értelmezni. (Emlékeztetünk arra, hogy ilyen kiinduló helyzethez képest az EPU keretében a liberalizált import hányada az összes importban az 1950. évi 47—57 százalékról 1958-ban 91—98 százalékra növekedett.⁸

2. Ármegállapítások

A jelenlegi rendszerben is törekedni lehet a fő árucsoportoknál reálisabb árarányokra és általában bizonyos fokig rugalmasabb (től—ig) ár-

⁷ Ezek, és ehhez hasonló javaslatok, már a magyar mechanizmusreform párt és később állami szintű előkészítésekor megszülettek. Részletesen elemzi és összefoglalja ezeket Tallós György: A KGST-országok közötti kereskedelem fejlesztéséről című cikkében (Közgazdasági Szemle, 1966. 1. szám).

⁸ OEEC: 10th Annual Economic Review.

megállapodásokra. Az előbbi változás ismeretes módon, számos ország akarata ellenére mindenképpen érvényesülni fog centralizált döntések útján, az utóbbi pedig az egyes vállalati szintű ármegállapodásokban (pl. specializált termékeknél).

Mint hogy a jelenlegi fő árárányok ellentmondanak néhány ország — elsősorban a Szovjetunió — érdekeinek, jogos igényeinek, nagyon is valószínűnek lehet tartani, hogy a következő években jelentős árváltozások fognak végbemenni.

Korábbi írásainkban már részletesen bizonyítottuk, hogy a direktív tervfeladatok rendszere nem tűri meg a gyakran változó külkereskedelmi árat, főként pedig nem teszi lehetővé, hogy a külkereskedelmi ár viszsza-hasson a termelésre (csak szűk körben, külön „konstrukciók” útján — és mindig ezernyi tökéletlenséget, ellenérdekeltséget szülve). Következésképpen, amíg ez a rendszer belföldön érvényben lesz, nem lehetségesek nagyobb (előre nem tervezhető) áringadozások a kétoldalú forgalomban sem. Az ármegállapodásokra, árárányokra akarva-nemakarva is azok a központi junktimálások lesznek meghatározóak, amelyek a direktív tervutasításos rendszer szükségszerű velejárói.

Ami pedig a tranzferábilis valuta megteremtéséhez szükséges árendszert illeti, röviden összefoglalva: az áraknak általában piaci áraknak kell lenniük. Azok az árak lehetnek stabilak, vagy előre meghatározott egyezmények keretében (tőzsdei jegyzés, sorozatnagyság, technikai jellemzők stb.) mozgóak, amelyekről a vállalatok, a vállalatok egyesülései vagy az államok hosszabb lejáratú (specializációs, kooperációs) szállítási szerződéseik keretében, a nyereségérdekeltség alapján így tartják célszerűnek megállapodni. Az integrációs folyamat előrehaladása esetén természetesen néhány fontos árucsoportra vonatkozólag — megfelelő kompenzációs rendszerekkel összekapcsolt — sokoldalú nemzetközi ármegállapodások is létrejöhetnek.

3. Hitel és kamatfeltételek

Ha az előbbieket szerint akár a kontingentálás rendszerében, akár az árak területén bizonyos előrehaladás elérhető lesz — ennek eredményeképpen felborulhat a kétoldalú forgalom év elején tervezett egyensúlya. Ahhoz tehát, hogy e rugalmasabb módszerek érvényesülni tudjanak, arra van szükség, hogy egy-egy viszonylatban több évre szóló hitelekben előre állapodjanak meg abban az esetben, ha a későbbi kétoldalú visszafizetésre remény van. Egyelőre azonban tisztában kell lenni azzal is, hogy az ilyen hitelnyújtás csak strukturális garanciákkal fog történni. Lehetséges például, hogy a hitelnyújtást eleve bizonyos kötelező kontingenseken felüli szállításokhoz kapcsolják, meghatározott keretben. Önmagában az ilyen hitel semmit sem old meg, de ideiglenes lehetőséget nyújt a más területen (kontingens, ár) bekövetkező előrehaladásra azért, hogy az éves egyensúly követelményét több évre tolja ki. Az ilyen kétoldalú hitelnyújtásokban nagyobb szerepet kaphat a kamat is.

Lehetőség lenne arra is, hogy a szaldókompenzációk körének bizonyos bővítése céljából a bilaterális fizetések utáni egyenlegeket az országok egymás között olyan diszázszióval adják el, amely kárpótolná az egyes viszonylatok strukturális és árszínvonalbeli különbségeit.

Ezekhez a részleges előrelépésekhez tartozik, ezek variációjának, illetőleg konkrét árucsoportokra való alkalmazásának tekinthető az, amit a *fogyasztásicikk-forgalom „liberalizálásának”* neveznek. Nyilvánvaló, hogy ez a „liberalizálás” a direktív rendszer keretében csak azokig a határokig terjedhet, amelyeket a fentebb 1., 2. és 3. pont alatt felsoroltak külön-külön és együtt véve lehetővé tesznek.

Komolyabb értelmet nyer ez, ha olyan két ország valósítja meg (például Magyarország és Csehszlovákia), amelyek belföldön piaci mechanizmusra tértek át. Ilyen esetben az áruforgalom kétoldalú „liberalizálásának” a külső feltételek tekintetében „csak” az szab határt, hogy a külkereskedelmi ármegállapodásokat is széles körben szabaddá kellene tenni, és meg kellene szüntetni a régi rendszerű kontingentálást. Ez — amíg két országról van szó — elvben is csak az előbb említett 1. típusú kliringekben szokásos határokig történhet, mert ügyelni kell a kereskedelmi és fizetési mérleg kétoldalú egyensúlyára (hosszabb lejáratú eladósodás esetén nem zárva ki a részben arannyal vagy konvertibilis valutával való fizetés kötelezettségét stb). Ezért is csak viszonylagosan lehet értelmezni a „liberalizálás” kifejezést, mert legfeljebb olyan állapotot hozhat létre, amelyet egyébként „kiterjedt kereskedelmi és fizetési korlátozások” jelzővel jelölnek meg.

Amint a gyakorlat ismert tényei mutatják, a tényleges előrehaladás valóban nem gyors, és a következők miatt is csak nagyon fokozatos lehet: A piac belföldön még — ismert okoknál fogva — rendkívül tökéletlen. Bár ideiglenesen, de nagy számban működik mindenféle korlátozás, „pénzügyi híd”, sőt esetenként direktív utasítás az egyik vagy a másik országban a gazdaság egyes területein, a többi között a külkereskedelemben is. Például a külkereskedelmi árakból valutaárfolyamon keresztül a két ország viszonylatában alakított importárakat belföldön igen sokszor nem lehet érvényesíteni hagyni, mert ez számos esetben olyan fokú konkurrenciát jelentene a belföldi termelők számára, amelyet azok a jelenlegi feltételek mellett alig viselhetnének el. Nem állnak ugyanis rendelkezésre elegendő mennyiségben vállalati vagy központi hitelek, költségvetési eszközök a vállalati termelésátállítások, még kevésbé a termelés adott üzemekben való leállítása és új kapacitások létrehozása számára. Emellett a jelenlegi feltételek között egyes termékcsoportokban különösen szembetűnő szerepe van a tőkés importtartalomnak is.

Mindezek ellenére a fogyasztásicikk-forgalom „liberalizálása” terén eddig elért előrehaladás — és ennek remélhető fokozatos kiterjesztése más termékekre is — nagy jelentőségű lesz a két ország termelési struktúrájának és áruválasztékának javítása szempontjából. De azért is, mert „propagandát” fog teremteni más országok számára a piaci mechanizmus nemzetközi érvényesítésére.

Strukturális feszültségek és a likviditás problémája a transzferabilis valutára való áttérés esetén

Ismeretes, hogy a KGST-országok népgazdaságának hatékonysága (a társadalmi ráfordítások és a végső felhasználásra rendelkezésre álló belföldön előállított termék egymáshoz való viszonya) az utóbbi 15 év-

ben nem alakult kedvezően. Ezzel összefüggésben — részben mint ok, de mint okozat is — igen jelentős strukturális feszültségek jelentkeznek mind az egyes országokban, mind a KGST-együttműködés egész rendszerében. Mindezt csak vázlatyszerűen jellemezzük a következőkben: A népgazdaságok alacsony hatásfokát minden KGST-országra vonatkozóan több szocialista és polgári szerző számításai egyértelműen igazolják. Magyarországra nézve saját — a KSH hivatalos adatain alapuló — számításainkra hivatkozunk: 1950 és 1965 között a végső, nem termelési célú felhasználás (egyéni és közületi fogyasztás, nem termelő állóalapok) *egységnyi növeléséhez* (a külföldi eladósodást is figyelembe véve) a termelő álló- és forgóalapok, valamint a termelőszerződésben foglalkoztatott munkaerő költségének 3,88-szoros növekményére volt szükség. Ugyanez a mutatószám ugyanebben az időszakban Ausztriában 2,2, Olaszországban 1,9, az NSZK-ban 1,2 volt.

A Csehszlovákiára nem ugyanilyen, de hasonló tartalmú mutatószámokkal többen bizonyították a hatékonyság kedvezőtlen voltát.⁹

A népgazdaság alacsony hatásfoka belföldön a „hiánygazdaság” jólismert jelenségeiben, ti. abban mutatkozik meg, hogy minden termelési tényezőtől állandó relatív hiány van a népgazdaság fejlődési ütemének adott fokán. A hatékonyság alacsony voltának a megjelenési formája a késztermékek alacsony műszaki, minőségi színvonala is. Ez okozza végeredményben a nyersanyaghiányt is, mert a késztermékeket a világpiacon általában nem lehet olyan áron eladni, hogy a vételárból az összes termelési tényezők, köztük a nyersanyagok költségei is, nyereséggel térüljenek meg.

Ez abban is jelentkezik, hogy állandó hiány van a beruházás céljára fordítandó eszközökben is. Az ütem fenntartásához nagyon sokat kell beruházni (rossz a tőke/termelés együttható). Emiatt egyik ország sem ruház be szívesen exportcélra a kitermelő iparágakba, ahol egyszerre nagy összegekre van szükség és azok lassan térülnek meg; viszont számos feldolgozó ipari ágazatban párhuzamos fejlesztés folyik, sok termék csak nagy nehézséggel vagy egyáltalában nem adható el sem belföldön, sem egymás piacain, még kevésbé a tőkés piacokon. Ugyanakkor számos jó minőségű, magasabb technikai színvonalú termékből hiány van; az életszínvonal megfelelő ütemű növelése nehézségekbe ütközik; tendenciaszerűen növekszik az eladósodás a tőkésországokban.

Képzelnék el ezek után, mi történne, ha a multilaterális kereskedelmi és fizetési forgalomra tervezett áttérés *szükséges* előfeltétele, a szabályozott piaci mechanizmusra való áttérés minden KGST-országban és azok egymás közötti kapcsolataiban egyszeriben, a *jelenlegi hatékonyság és termelési struktúrák mellett lépne működésbe*.¹⁰

A nyersanyagok ára egyszeriben jelentősen emelkedne. Ez a nyersanyagtermelő vállalatokat (és egyben a nettó nyersanyagexportőr országokat) többletnyereséghez juttatná. E nyereség akkumulálása bizonyos

⁹ O. Sik: „A csehszlovák gazdasági fejlődés elemzésének néhány kérdése” *Politická Ekonomie*, 1966. 1. sz., valamint I. Nachtigal cikke uo. Más országokra is hasonló tartalmú cikkek, könyvek sorát lehetne idézni. A KGST-országok és néhány tőkésország 1957–1966 közötti fejlődésének — és ezen belül a hatékonyság alakulásának — összehasonlítására értékes kutatások folynak az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Kovásznai Gyula által vezetett munkacsoportjában.

¹⁰ Hangsúlyozzuk: ez kizárólag a problémák élesebb körvonalazását szolgáló absztrakció. A valóságban a piaci kapcsolatokra való áttérés csak nagyon fokozatosan történhetne, olyan módon, hogy a jelenlegi „szuperprotekciónizmus” eszközeit: pl. az árkiegyenlítést és

idő múlva az exportra való nyersanyagtermelés növekedéséhez vezetne (amennyiben az újabb lelőhelyek kitermelési költségei nem növekednének jobban, mint a nyersanyagárak). A nyersanyagárak növekedésének azonban határt szabna a nettó nyersanyagimportőr országok vállalatainak fizetőképessége.

Ezek számára a következő lehetőségek, illetőleg azok kombinációi adódnának:

1. A kevésbé rentábilis vállalatok csökkentik (vagy beszüntetik) a nyersanyagimportot, valamint ennek nyomán a termelést — és munkanélküliség keletkezik.

2. A növekvő nyersanyagár mint költségtényező hatásának kompenzálását engedik meg a vállalatok számára oly módon, hogy

a) csökkentik az adókat és egyéb állami bevételeket, vagy

b) csökkentik a reálbéretet (központi intézkedésekkel, vagy a vállalatok maguk növelik az árakat).

Az a) variáns, amennyiben a kiadásokat nem csökkentik, inflációs úton egyenlő a b) variánssal. Ha a kiadásokat csökkentik, ez különböző szektorokban eltérő és mindenképpen deflációs hatású lenne. A közvetlen állami kiadások csökkentése, a hitelkibocsátás csökkentése stb. végső soron ugyancsak munkanélküliséggel járna.

3. A KGST-országok csökkenthetnék a nyersanyagimportot egymástól és növelhetnék harmadik országok piacairól. Ennek határát az oda irányuló többletexporthoz szükséges egységnyi deviza kitermelésének többletköltsége és a KGST-árnövekedések szembeállítása szabná meg. Népgazdasági hatását tekintve ez az 1. és 2. variánssal lenne egyenlő.

A késztermékforgalomban meglevő hiányok és feleslegek az egyik csoport árainak csökkenéséhez, a másik árainak emelkedéséhez vezetne; távlatban pedig a hiányzó vagy a jobb termékek termelésének növelését eredményezné. Ez azonban a felesleges vagy rossz minőségű termékeket gyártó vállalatoknál (országoknál) egyszerűen nagy átállítási, racionalizálási eszközszükséglettel járna, népgazdasági hatása tehát éppen olyan lenne, mint a nyersanyagárak emelésének.

Különösen élesen jelentkeznének ezek a problémák olyan országokban, ahol a nyersanyaghiány és a késztermékek adott választéka és minőségi színvonala egyaránt nehézségek forrása.

Eddig „tisztá” szabad piaci hatásokat feltételeztünk. Ha ezek helyébe *szabályozás* (szelektív rövid lejáratú hitelpolitika, árszabályozás, vám, szubvenció, kontingentálás stb.) és *tervezés* (beruházásoknál, átállításoknál, hosszú lejáratú hitelpolitikában stb.) lépne nemzeti szinten — és nemzetközi szinten is (rövidebb és hosszabb lejáratú hitelek odaítélésénél a Nemzetközi Bankban vagy közös létesítményekre, specializációt célzó átállításokra stb.), amely ilyen mechanizmusban *lehetőségessé* válna, akkor (helyes szabályozás és tervezés esetén) az egyensúlyhiányok nem egyszerre jelentkeznének, kisebb együttes áldozattal oldódnának meg.

a lefőlézést először a megfelelő piaci kategóriákra: szubvenciókra és vámokra alakítjuk át. A liberalizálás azután ezekből kiindulva csak nagyon fokozatosan történhetne: olyan fokban és mértékben, ahogyan például az átállításokhoz, racionalizálásokhoz stb. szükséges összegek a hatékonyság javulása következtében rendelkezésre állanak.

A problémák élesebb körvonalazása céljából — tiszta absztrakcióként — egyelőre még a „szabályozott” és „tervezett” jelzőt is elhagyjuk, s piaci kapcsolatokról beszélünk korlátozás nélkül. A „szabályozás”-nak, a többi között, ugyanis éppen a vázoltni kívánt feszültségek rövidebb lejáratú enyhítését, a „tervezésnek” pedig hosszabb lejáratú felszámolását kellene szolgálnia.

A lényeges azonban az, hogy a „strukturális feszültségek” (amelybe természetesen a késztermékek technikai és minőségi színvonala is beleértendő) feloldása mindenképpen pótlólagos eszközöket kíván meg.

Milyen összegre lenne szükség ahhoz, hogy ezeket a strukturális feszültségeket felszámoljuk? Valamennyire is megalapozott becslést végezni erre természetesen lehetetlen, de szükségtelen is, mert az adott körülmények között a strukturális feszültségek feloldása csak rendkívül lassan és fokozatosan történhet. Emellett ezek szoros kölcsönhatásban vannak a mechanizmusváltozásokkal, gyorsabb vagy lassúbb előrehaladás az egyik területen segíti vagy akadályozza a másikat, és fordítva.

Végeredményben — alapjában véve — csak a belső és a külső mechanizmus változása és a gazdaságpolitika ezzel szoros összefüggésben levő változásai következtében *növekvő népgazdasági hatékonyság* hozhatja létre azokat az összegeket, amelyek a multilateralitásra és transzferabilitásra való áttéréshez, pénzügyi oldalról a nemzetközi likviditás növeléséhez (hitellehetőségek, devizatartalékok) szükségesek, még akkor is, ha ehhez *külső eszközök igénybevétele lehetséges is és szükséges is*.

Mindezek mellett természetesen megfelelő nemzetközi egyezményekre és intézményekre is szükség van, valamint ezek birtokában olyan állandó *alap- és forgótőkére*, amely a nemzetközi likviditás *fenntartását* szolgálja a nemzeti fizetési mérlegek rövidebb vagy tartósabb egyensúlyzavarai esetén, hiszen ilyenek — még a leírt struktúraváltozások esetén is — nap mint nap a legkülönbözőbb okokból keletkezhetnek. Az, hogy milyen nagyságrendűnek kell lenniük e tőkéknek és milyen valutában kell rendelkezésre állniuk, attól függ, hogy transzferabilitás illetőleg a konvertibilitás milyen fokát érvényesítik a KGST-országok egymás közti forgalmukban, valamint attól, kiterjesztik-e ezt az egész világgazdasággal való kapcsolatukra is. Ezekkel a kérdésekkel a következőkben foglalkozunk.

A valuta transzferálhatóságának, mint láttuk, egyik feltétele, hogy a külkereskedelmi szabályozás ne lépjen túl bizonyos mértéket. De összegegyeztethető-e az állami beavatkozások szükséges mérvű korlátozása (liberalizálás) a szabályozott, tervezett szocialista piactudomány követelményeivel?

A magyar mechanizmusreform eddigi eredményei és a további — fokozatos — előrehaladás terveinek ismeretében e kérdés felvetése nálunk talán feleslegesnek tűnik. E témakörrel összefüggő kérdések konkrét megválaszolása mégsem felesleges, mert gyakran találkozhatunk olyan felfogással, hogy a multilateralitás a szocialista termelési viszonyokkal összegegyeztethető fogalom — a konvertibilitás azonban nem.¹¹

¹¹ A transzferálhatóságnak vagy később a konvertálhatóságnak a KGST-körben való megvalósítása esetén is különböző fokozatali lehetőségek. (Vö. Alapfogalmak az előző cikk függelékében.) Elvben lehetséges például, hogy a (regionális) transzferálhatóság először csak valutakülföldiekre (ebben az esetben csak a KGST-körön belüli országokra, azok vállalataira) vonatkozzék. Ez azzal a kötelezettséggel jár, hogy például a forintra szóló követelésekért valutakülföldiek szabadon vásárolhassanak magyar vállalatoknál vagy ha itt pénzüket nem tudják elkölteni, más KGST-n belüli országban vásárolnak a mi terünkre. (Ha persze ilyen módon tartósan nettó adóssá válnánk, akkor felmerülne az aranyban vagy valamilyen tartalékvalutában való fizetés szükségessége. Ennek lehetséges változataira még visszatérünk.) Ebben az esetben a magyar vállalatok egész importja még a legmesszebbmenő szabályozott, kontingentált, letételekkel terhelt stb. is lehet (mint pl. jelenleg Görögországban). Ha a belső konvertibilitást is bevezetjük, ez annyit jelent, hogy a belföldi vállalatok is szabadon (persze: import esetén vámokkal, exportnál szubvencionálással befolyásolva, sőt bizonyos esetben engedélyezéssel is korlátozva) vásárolhatnak valamilyen szocialista országban. Nyilvánvaló, ha a kiinduló feltételek minden országban teljesülnek, ez teljes egészében lehetséges.

— Az ellenvetés az irodalomban¹² a következő: bárki importálhat tehát termelőeszközöket? Nyilvánvalónak tűnik, hogy ennek a kérdésnek kevés jogsultsága van.

Mindenekelőtt: a tőkeforgalom szabadsága a multilateralizmusnak és transzferálhatóságnak nem szükséges feltétele. Elegendő, ha a korlátozások megszüntetése a folyó fizetésekre vonatkozik. (Más kérdés persze, hogy a strukturális arányok nemzetközi mérvű befolyásolása, tervezése, valamint a fejlettebb országok érdekeltté tétele a fejletlenebbek segítségével nemzetközi vállalati egyesülések létrejöttét és tőkeforgalmat is követelne.) Nyilvánvaló az is, hogy szocializmusban az importálhat (és exportálhat), akinek erre joga van: nem a magánszemély, hanem az a gazdálkodó egység, amely erre az államtól jogot kap.

Magánszemélyek vonatkozásában (belső konvertibilitás esetén) a belföldi pénz szabadon konvertálható külsőre, és ott szabadon használható fel olyan célra, amilyenre a szocializmusban általában s a jogszabályok értelmében is felhasználható (fogyasztásra és bizonyos szűk körben — a kisiparban — termelőeszközök vásárlására is). Ami pedig a mértékét illeti: ismeretes, hogy időnként a legfejlettebb tőkésországok is (pl. Anglia) korlátozásokat vezetnek be a magánszemélyek által konvertálható (pl. turista célokra átváltható) pénz mennyiségét illetően. A társadalmi tulajdonban levő *vállalatok* egy távoli időpontban lehetővé váló tőkeexportját és -importját más szocialista országok vonatkozásában az állam (a KGST erre felhatalmazott nemzetközi bankja és más közösen létrehozandó nemzetközi szervekkel együttműködve) nyilván szabályozni fogja. Tőkésországok vonatkozásában ez a szabályozás nyilván szigorúbb és centralizáltabb lesz és az egyes konkrét esetek célszerűségi szempontjai alapján dönthető el, olyan módon, hogy a termelési eszközök társadalmi tulajdonának alkotmányban foglalt alapelve ne szenvedjen csorbát. De a tőkés világban is ritka kivétel ma már az olyan ország, amely a tőkeexportot és -importot valamilyen módon ne szabályozná. Ezeknek a kérdéseknek tehát a valuta konvertibilitásához kevés közük van.

Ha tehát lehetségesnek tartjuk a szocialista termelési viszonyok konkrét formájaként a szabályozott, tervezett piacgazdaságot egy szocialista ország keretében, akkor logikailag, szükségképpen a valuta egymás közötti transzferálhatósága és konvertálhatóságának fokozatos létrehozása mellett is állást foglalunk.

Hogyan működhetne mármost az ilyen — egyelőre KGST-körön belüli — multilateralizmus és transzferálhatóság? Ha a külső mechanizmusok e szempontból lényeges két jellemzője (az ár- és kontingensrendszer) megváltozna, s a likviditáshoz szükséges eszközök fokozatosan létrejönnének, akkor erre a célra nem lenne egyébre szükség, mint: 1. a már működő Nemzetközi Bank hitelfeltételeit módosítani és bővíteni kellene, 2. a hitelek után tényleges, magasabb kamatot kellene fizetni.

Ez természetesen azt jelentené, hogy tényleges (ti. mechanizmusukat és színvonalukat tekintve valóságos) valutaárfolyamok funkcionálnak minden (vagy legalább három) KGST-országban és ezáltal a jelenlegi „elszámolási rubel” — valóságos pénzként — valóságos kapcsolatba kerüljön minden (vagy legalább három) KGST-ország (valóságos)

¹² Lásd az 1967. évi budapesti KGST árkonferencia anyagait.

belső valutájával — gyakorlatilag elsősorban a szovjet (belföldi) rubellel is. Ebben az esetben (ismét hangsúlyozzuk, hogy a strukturális feszültségek, pl. nyersanyaghiány feloldását is feltételezzük) a rubel mint a legnagyobb gazdasági erejű és domináns gazdaság valutája e körön belül *tartalékvalutává* válhat.

Ez — elvben, a reexport lehetőségekkel is számolva — még arany vagy más tőkés konvertibilis valutában való fizetési kötelezettség megletét sem okvetlenül feltételezné, mert a hitelezők követeléseikért a körön belül naturálisan lehetséges bármely árut megkaphatnának (minimális kereskedelmi korlátozásokkal).

Gyakorlatilag természetesen a transzferábilis rendszer létrehozásának kezdő periódusában — sőt éppen ekkor — szükség volna e tartalékvaluta aranyra vagy konvertibilis valutára való átválthatóságára *bizonyos* határokkal és feltételekkel, hiszen a kezdő időszakban még sok kisebb-nagyobb mérvű strukturális feszültség gyors és akadálytalan levezetése csak a konvertibilis valutájú piacokkal való kapcsolat biztosításával lehetséges (az aranyra vagy konvertibilis valutára való átválthatóság mértéke a későbbiekben növekedhetne).

A fentieknek egyetlen további szükséges feltétele van: az átváltási árfolyamok fixek maradjanak és a rubel (relatív) értékállandósága biztosítva legyen (a rubel belföldi árszínvonala ne emelkedjék jelentősen, mindenesetre ne gyorsabban mint a többi KGST-ország árszínvonala).

Az ilyen — regionális — multilateralitás és transzferabilitás természetesen egy (csak a nagyon távoli jövőben elképzelhető) világszintű pénzügyi együttműködéshez képest, nem kívánatos hatású lenne, mert a regionális autarchia és protekcionizmus fenntartását szolgálná. Ahhoz, hogy a fent jellemzett transzferábilis rubel (és rajta keresztül minden tagország valutája is) a körön kívül is konvertálható legyen, e rubel aranyra vagy más tartalékvalutára (jelenleg dollárra vagy fontra) való átváltását is egyre nagyobb mértékben kellene biztosítani. Előnyös lenne-e ez — tisztán pénzügyileg — a Szovjetunió számára? Igen, mert mindenki, minden tőkésország vagy cég rubel aktívumai erejéig automatikusan hitelt nyújtana e pénz kibocsátója, a Szovjetunió számára.¹³

★

A multilateralizmus és konvertálhatóság *reális* lehetőségeit vizsgálva a KGST-országok adott gazdasági és politikai helyzetében, mindenekelőtt a Szovjetunióéban, mint a KGST-országok domináns gazdaságának, a többi ország fő szállítójának és fő vásárlójának várható lehetőségeiből és magatartásából kell kiindulnunk.

A helyzet ismerői számára minden részletes indokolás nélkül is vitán felül állónak lehet tekinteni, hogy a Szovjetunió különböző, ideológiai, tradicionális, nem utolsósorban védelmi stb. okokból a direktív tervutasításokon alapuló gazdaság rendszeréről belátható perspektívában nem fog letérni, bár a mechanizmus ott is a rugalmasság irányában változik. Ez önmagában is bizonyos objektív határokat szab a multilaterális rendszer felé haladás útján. A tőkésországokkal a Szovjetunió — hatalmas gazdasági potenciáljára és aranytartalékaira támaszkodva — való-

¹³ Más kérdés, hogy a Szovjetunió számára ez milyen kötelezettségekkel járna és hogy egyéb — politikai — szempontból belátható időn belül a Szovjetunió és a tőkésországok számára elfogadható lenne-e. Erre még visszatérünk a következőkben, amikor a *közelebbi* perspektívák fentiekéntől nagyon is eltérő lehetőségeit fogjuk tárgyalni.

színűleg a centralizáltan irányított kétoldalú kereskedelmet fogja előnyben részesíteni, mert úgy itéli meg, hogy az biztosítja számára a legnagyobb politikai és gazdasági manőverezési lehetőséget, kevésbé szolgáltatja ki más országok valutáris helyzeté alakulásának és nem követel ezekkel koordinált valutapolitikát. A tőkésországokkal való multilaterális forgalom és konvertibilitás létrejöttéhez — akár a (jelenleg egyébként válságba jutott) tőkés tartalékvalutákon, akár a korábbiakban vázolt elképzelésen (a rubel mint a világ harmadik tartalékvalutája), akár egy később kialakuló egységes világ-tartalékvalután alapulna is ez — mélyreható változásoknak kellene bekövetkeznie a világ egész politikai struktúrájában.

Az elmaradt, fejlődő országok részéről természetesen állandó nyomás érzelhető a rubel *külső* konvertibilitásának a megteremtésére. Lehetséges, hogy a Szovjetunió — a dollár helyzetét is figyelembe véve — ennek a kívánságnak a tőkésországokkal szemben valamilyen formában, megfelelő korlátozásokkal, eleget fog tenni. A kérdésnek bármilyen formájában is kevés köze van az egymás közötti KGST szintű transzferabilitáshoz és konvertibilitáshoz.¹⁴

A Szovjetunió és a többi európai KGST-ország egymás közti kereskedelmi forgalmában mindössze az valószínű, hogy saját mechanizmusváltozásainak megfelelően és számolva a többi szocialista ország mechanizmusváltozásaival, alkalmazkodva azokhoz, előrelépést tesz a nem részletesen specifikált (érték) kontingensek irányában. Ami az árakat illeti, a nyersanyagárak emelésére vagy (és) a késztermékek csökkentésére irányuló ismert törekvés keretében reálisabb, a világpiaci árakat jobban megközelítő ármegállapodások várhatók. Alig valószínű azonban, hogy egyhamar szélesebb körben piaci ármechanizmusra térhetnénk át.

A Szovjetunióval tehát a többi európai KGST-ország több különböző, de hatásukban egyirányú okból belátható ideig még inkább a régi mechanizmus feltételeihez hasonló módon fog kereskedni és elszámolni.

Ha a fentieket valószínűnek lehet elfogadni és joggal lehet feltételezni, hogy a többi KGST-országban a direktív tervutasításokon alapuló rendszer távlatban való felszámolásának a valószínűsége mindenesetre nagyobb, mint a Szovjetunióban — az a kérdés tehető fel, nem lehetne-e regionálisan multilaterális, transzferabilis kört kialakítani a többi KGST-ország vagy legalább három ország egymás közötti forgalmában?

Hangsúlyozzuk, hogy e kérdés felvetése merőben akadémikus (csak a „tres faciunt collegium” illusztrálására szolgál), mert jelenleg nincs három olyan KGST-ország, csak kettő, amely a szabályozott és tervezett piacgazdálkodás rendszerére tért át. Amennyiben azonban a jövőben lenne, akkor az ilyen kisebb valutáris együttműködés és transzferabilitás jelentős mértékben segíthetné elő e három ország *egymás közötti* kereskedelmének és más formájú együttműködésének fejlődését.

Az ilyen együttműködés objektíve sem politikailag, sem gazdasági-

¹⁴ Amint ismeretes B. Suharda Csehszlovákia pénzügyminisztere nemrégiben bejelentette, hogy tervbe vették a korona 5–7 éven belül konvertibilissé tételét. Bár e terv részletei nem ismeretesek, valószínűnek lehet tartani, hogy a korona tőkés valutákra való (először valószínűleg) *külső* konvertálásának tervéről van szó. Minthogy Csehszlovákia piaci rendszerű gazdálkodásra tért át, ennek, vagy akár a *belső* konvertálhatóságnak a bevezetése tőkés viszonylatokban valóban csak a népgazdasági hatékonyság (versenyképesség) általános emelkedésének, megfelelő devizataralékok felhalmozásának, illetőleg nemzetközi pénzügyi intézmények és más jegybankokkal való együttműködés megteremtésének a függvénye.

lag nem mondana ellent a KGST-országok együttes érdekeinek sem, sőt kifejezetten azt is szolgálná. A Szovjetunióval való kereskedelmet és egyéb gazdasági kapcsolatokat a szűkebb valutáris együttműködés országai természetesen továbbra sem együttesen, hanem külön-külön folytatnák, illetőleg építenék ki. A közös politikai célok, az együvé tartozás a szocializmus és a kommunizmus felé való előrehaladás útján, a nyersanyagszállítások és a Szovjetunió hatalmas felvevő piaca, a Szovjetunióval való termelési kooperációs együttműködés bővülése mind magától értetődővé teszi, hogy a sugárszerű kapcsolatok a Szovjetunióval a legtávolabbi jövőben is, ilyen feltételezett szűkebb körű valutáris együttműködés kialakulása esetén is, igen szorosak maradnak. Egyszersmind ezáltal a Szovjetunió mentesülne számos olyan jelenleg viselt tehertől is, amelyet a többi KGST-ország nem kielégítő egymás közötti együttműködése miatt kell vállalnia. Ezekben a kérdésekben azonban — a tapasztalatok szerint — igen sok múlik szubjektív tényezőkön: egyrészt a szándékok őszinteségén, az érvelés világos és meggyőző voltán, másrészt a megértés készségén is. Gazdasági szempontból azonban egy ilyen szűkebb, regionális transzferabilitás megvalósulása esetén legalább a következő nehézségekkel kellene számolni:

1. E körön belül is lennének strukturálisan adós országok, amelyeknek deficitjét fedezni kellene (még abban az esetben is, ha ez csak három viszonylag fejlett ország között valósulna meg). Minthogy azonban az egész elgondolás egyébként is csak a távolabbi jövőben képzelhető el, a) magasabb lesz ezeknek az országoknak a fejlettségi színvonala is, b) az országok népgazdaságának hatékonysága nő, tehát hitelezésre jobban képesek lesznek, mint most, c) továbbra is számolni lehet a Szovjetunió támogatásával és a nemzetközi pénzügyi szervezetek támogatásával is.

2. Ha a Szovjetunióval való kereskedelemben és elszámolásokban lényegében a maihoz hasonló rendszer maradna érvényben, akkor a kisebb multilaterális kör kialakulásának a stádiumában, minthogy három árszínvonal — tőkés, egymás közötti és szovjet — alakulna ki, a részt vevő országokban legalább három valutaárfolyammal (szubvenciós rendszerrel stb.) kellene számolni.¹⁵ Idővel — a még távolabbi jövőben — ez kettőre csökkenhetne, olyan mértékben, ahogyan a belföldi árrendszer és az egymás közötti külkereskedelmi árak közelednek a világpiachoz.

★

Az eddigiekből úgy gondolom nyilvánvaló, hogy a multilaterális kereskedelmi és fizetési forgalomra, transzferabilitásra, különböző fokú konvertibilitásra a KGST-országok egymás közötti kapcsolataiban nem lehet egyszerű „intézkedésekkel”, egyedül pénzügyi reformokkal rátérni. Ez csak koncentrált kifejeződése lehet egyrészt az országokon belüli és az együttműködési mechanizmus fokozatos változásainak, amelyeknek azonban *minőségi változásokhoz*, a direktív tervutasításos rendszerről való letéréshez kell vezetniük; másrészt a népgazdasági hatékonyság általános javulásának, nemzetközi méretben — a szocialista és tőkésországok kapcsolataiban — pedig ezenfelül a világpolitikai struktúra alapvető változásainak.

¹⁵ Eltekintünk itt attól a mai helyzettől, amelyben — az ismert okok következtében — viszonylatonként is két alapárfolyam: egy külkereskedelmi „árszorzó” és egy másik, a személyes fogyasztás vásárlóerő-paritásához közelebb álló árfolyam működik.

Az is kétségtelen azonban, hogy az ok és az okozat itt is kölcsönhatásban van: minimálisan transzferábilis, később konvertibilis valutára lenne szükség ahhoz, hogy az együttműködés számos mai nehézségét megoldhassuk és ezáltal is emelhesük a népgazdaságok hatékonyságát. Külső körülmények (például a Közös Piac léte és perspektívái) is abba az irányba ösztönöznek, hogy a mai helyzetben elég távolinak tűnő megoldás lehetőségei megteremtődjenek, *az ilyen irányú fejlődés lényegesen meggyorsuljon*. Éppen ezért minden erővel szorgalmazni kell azokat a lépéseket, amelyek a mai helyzetben is megvalósíthatók. Egyértelművé kell tenni a célt és vitatkozni kell a hozzá vezető utakról. Ez egyben azt is feltételezi, hogy igyekezzünk értékelni azt a számos elképzelést, amely e kérdéssel kapcsolatban szóban vagy írásban kifejezésre jut.

Saját nézeteink kifejtése után ezért röviden jellemzünk néhány tipikus álláspontot, valamint igyekszünk azok kritikáját adni.¹⁶

1. *„Teremtsék meg a mai feltételek között a rubel konvertálhatóságát — ez megoldja majd az egymás közötti konvertálhatóság kérdését is!”*

Mit jelent ez a gyakorlatban? Ha ilyen körülmények között valamely exportőrnek nem felel meg a neki felajánlott szovjet áru választéka, minősége vagy ára, ezért vagy bármely más okból inkább aranyat vagy dollárt kér, akkor a szovjet bank fizet. Az idézett elképzelés tehát azt is jelenti, hogy *ugyanaz vonatkoznék bármelyik szocialista ország Szovjetunióból származó importjára is*.

Ettől ugyan formálisan még nem lenne konvertibilis a többi szocialista ország egymás közötti elszámolási egysége, valamint hazai valutája sem, a gyakorlatban azonban — minthogy a Szovjetunió részesedése mindegyik ország forgalmában igen nagy — mi sem lenne egyszerűbb, mint a Szovjetuniótól elegendő aranyat vagy dollárt kérni az oda szállított árukért. Ez azután valószínűleg elegendő lenne arra is, hogy első sorban kifizessük belőle tőkés deficitjeinket és onnan többet importáljunk, a maradékból pedig — felszámolva ezzel az összes strukturális feszültségeket — egymásnak is — részben — arannyal vagy dollárral fizessünk. Úgy gondoljuk, ez mindenesetre irreális elképzelés, márcsak azért is, mert a jelenlegi termelési strukturák, áruminőségek, a kétoldalú junktimálások keretében kialakult árszintek, a hosszú évek alatt felhalmozódott tőkés adósságok és a konvertibilis devizák adott kitermelési költségei mellett ez olyan összegű arany, illetve konvertibilis deviza folyamatos kifizetésére köteleznék a Szovjetuniót, amely annak lehetőségeit is messze meghaladja.

2. *„Kötelezzék az adósokat a mai mechanizmusban és a mai strukturális feltételek között a kamatok és az év végi egyenlegek egy részének (fokozatosan 100 százalékgig növekvő részének) aranyban, illetőleg szabadon konvertálható tőkés devizákban való térítésére.”*

Ezt a javaslatot Lengyelország már évekel ezelőtt előterjesztette a KGST Valutáris és Pénzügyi Állandó Bizottságában. Nemrég újra megismételte. Lényegtelen változtatással — ún. swop-konstrukcióval,

¹⁶ Tekintve, hogy e nézeteket nem mindig fejtették ki írásban, az álláspontok képviselőinek nevét nem említjük. A felsorolás emellett nem teljes. Mint számtalan hasonló esetben, amikor egy káros jelenség az egész rendszer működésének a következménye (például ütemtelen termelés, készletek növekedése, burkolt áremelés stb.), mindig nagy számban születnek „radikális” javaslatok és határozatok felszámolásukra. *A tüneményeket azonban nem lehet megszüntetni a kiváltó okok nélkül*. A „csodaszerek”-re vonatkozó javaslatok talán egyetlen területen sem burjánzanak úgy, mint a KGST-országok közötti transzferabilitás megteremtése területén. E javaslatok nagy része a hajnövesztőszerekhez hasonlatos.

amelyre még visszatérünk — csatlakozott e javaslatához az NDK és Csehszlovákia is. E javaslat hatását célszerű kettébontva, külön a „puha” és külön a „kemény” cikkek körében vizsgálni.

a) Amennyiben az arannyal való fizetés kötelezettségét (az „aranszankciót”) a „puha” cikkek (vagy azok egy naturálisan meghatározott részére) körére is kiterjesztenék — ez csak a forgalom még az eddiginél is szigorúbb kétoldalú kiegyensúlyozásához vezetne, mert egyik ország sem kockáztatná meg, hogy arannyal kelljen fizetnie. A rossz „pénz” — a Gresham törvény szerint és minden eddigi gyakorlat szerint is (példa az 1957-es „multilaterális klíring”) — kiszorítja a jó pénzt.

b) Amennyiben a fenti kötelezettség a „kemény” cikkek egész forgalmára vonatkozna, ez aligha vezethetne e forgalom multilateralizálásához. A javaslat szerint ezt diszáziók alkalmazásával lehetne megközelíteni. De a jelenlegi árkülönbségek és naturális összekapcsolások mellett a nemzeti valuták és a közös transzferábilis valuták közti árfolyamban nem lehet olyan diszáziókat kialakítani, amelyek minden a multilaterális klíringben szereplő ország számára elfogadhatók és *egyben* minden ország konvertibilis deviza kitermelési költségeivel is egy szintre hozhatók lennének.

De még ha ettől el is tekintünk, akkor is fennmarad az a probléma, hogy a „puha” struktúrájú országok képtelenek lennének arannyal vagy tőkés devizával fizetni. Ezen az úgynevezett swop-konstrukció (hogy további egy-két év múlva legyen módja az adósnak a konvertibilis devizafizetést visszavásárolni) sem segít. Teljesen irreális ugyanis, hogy ha egy „puha” struktúrájú ország a jelenlegi körülményei között tartósan eladósodott többi KGST-partnereivel szemben is, akkor ugyanebben az időszakban képes lehet a tőkésországokban kitermelni a swop-konstrukcióban kölcsönkapott összegek visszafizetéséhez szükséges konvertibilis devizákat.

Ha pedig az aranszankciók csak a kétoldalúan egyeztetett kontingenseken felüli szállításokra vonatkoznának, akkor ez a javaslat lényegében alig különbözik a jelenlegi gyakorlattól: bizonyos kontingenseken felül szállított „kemény” cikkekért — „tőkés árualapért” eddig is tőkés konvertibilis devizában fizettek. Ennek azonban a rubelelzsámolásokhoz semmi köze sincs.

3. *„Hozzunk létre multilaterális és transzferábilis elszámolást a két- vagy többoldalúan specializált gyártmányok forgalmában, külön központi pénzalapot teremtve a specializációval kapcsolatos átállítási, racionalizálási szükségletek fedezésére.”*

Ha feltesszük, hogy a specializációs szerződések ár- és egyéb feltételeinek hatására a késztermékek e körben éppen úgy „megkeményednek”, mint például ma a legfontosabb nyersanyagok, akkor erre a körre is az vonatkozik, amit a 2/b pont végén elmondottunk. A „központi pénzalapot” is mindenképpen tőkés konvertibilis valutában kellene létrehozni, mert más „pénz” egyelőre nincs.

4. E javaslatokkal rokon a *Nemzetközi Gazdasági Együttműködés Bankja (NGEB) alaptőkéje egy részének aranyban és szabaddevizában való létrehozására* irányuló (részben már megvalósult) elképzelés is. Ilyen alaptőkét eddig csak jelentéktelen összegben hoztak létre, és a tőkés pénzpiacokról ennek néhányszorosát, mint pótlólagos hiteleszközt si-

került bevonni. Az alaptőkének egyelőre nincs különösebb jelentősége, mert az országok betétjüket egyben le is hívják. A pótlólagos eszközök valóban előnyösek a kétoldalúan is megszerezhető tőkés rövidlejáratú hitelek mellett, de lényegesen nagyobb alaptőkére lenne szükség, hogy összegükben is jelentőssé válhassanak.

Amennyiben a KGST tagországok rendelkeznének megfelelő nagyságú arany- és konvertibilis devizakészletekkel erre a célra, akkor meg lehetne teremteni az NGEB megfelelő arany- és konvertibilisdeviza-alapját. Be lehetne vonni ebbe a körbe a 2. és 3. pont alatti ügyletek rövid lejáratú hitelezését és hosszú lejáratú tőkés devizahiteleket lehetne nyújtani a specializációval kapcsolatos átállítási, racionalizálási célokra, vagy a hiánycikkek termelésének fokozását célzó beruházásokra.

Egy magyar irányítószerv javaslata szerint a hitelnyújtás versenytárgyalás-szerűen történhetne. Az egyes országok tennének javaslatot beruházásokra, megjelölve azokat az országokat, amelyek a tervezett objektum termékeinek vásárlásában érdekeltek. A NGEB az érdekelt országok számának, valamint az objektíve várható termelési kapacitásának figyelembevételével döntene a hitelnyújtásról. A hitelnyújtás bizonyos esetekben csak kiegészítené a tőkés szállító által nyújtott fizetési kedvezményeket. Ilyen esetben a beruházó ország az NGEB által nyújtott hitelből fedezné a tőkés szállító részére esedékes törlesztéseket addig, amíg az illető ország a beruházással kapcsolatos összes tőkés devizában felmerülő kiadását már az objektum termeléséből tudná fedezni.

Az érdekelt országok vállalatai hosszú lejáratú szerződést kötnének az objektum termékeinek vásárlására, vállalva, hogy az áruszállítások bizonyos hányadát szabad devizában egyenlítik ki. Ez szolgálna az NGEB, illetve a tőkés szállítók által nyújtott hitelek törlesztésének fedezetéül.

A javaslat leszögezi: hatékonyabb lenne a már eddig is befizetésre kerülő kis összegű, konvertibilis deviza-alaptőke felhasználása is, ha nem rövid lejáratú bankhitelként, hanem a fenti módon *beruházási* hitelként kerülne folyósításra.

E javaslatok azon az egyszerű tényen buktak meg, hogy az egyes országok nem tudtak vagy nem akartak megfelelő nagyságú ilyen alapot létrehozni.

Ennél lényegesebb azonban az, hogy az egész konstrukció kevéssé, a korábban elmondottak szerint csak nagyon közvetetten (a struktúrák javítása útján) függ össze az egymás közötti jelenlegi ún. transzferábilis rubelben elszámolt forgalom tényleges multilaterálissá tételével.

5. „A jelenlegi elszámolási rubelt kell transzferábilissé tenni.” E felfogás képviselői szerint a transzferabilitásnak nem lényeges feltétele az, hogy a nemzetközi valuta („transzferábilis rubel”) előre meghatározott ténylegesen ható árfolyamon keresztül kapcsolatban legyen a belföldi valutákkal, és ilyen módon hasson a forgalomra és a termelésre.

Illetőleg, ha elvben ez szükséges is lenne: „20 évig nem lehet számítani arra, hogy a KGST-országokban ilyen rendszer megvalósulhat”. Nem kell tehát egyebet tenni, mint „fel kell szabadítani a külkereskedelmi árakat és meg kell szüntetni a kontingentálási rendszert. Ez csak elhatározás kérdése”. Ha valamely ország vagy országok számára ez nehézséget okoz — ez az ő dolguk. Az egész áttérést tehát pénzügyi megegyezéssel kell elkezdni.

Úgy gondoljuk, korábbi érvelésünk e felfogás illuzórikus voltát már bizonyította. Csupán arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy az ilyen „transzferábilis” (önkényesen annak nevezett!) rubel — ha létre is lehetne hozni, úgyszólván semmit sem oldana meg abból, ami egy ténylegesen transzferábilis pénz feladata. Egyetlen vonatkozásban jelentene könnyebbséget: könnyebbé tenné a kétoldalú kapcsolatokra ráépülő szaldókompenzációkat.

6. Van olyan elgondolás is (Magyarországon), hogy a transzferabilitásra, illetőleg konvertálhatóságra való áttérést a *likviditás oldaláról* kell megközelíteni. Elsősorban nagy arany- vagy konvertibilis devizakészlettel kellene rendelkezünk. De ilyeneket nehéz és nem is célszerű létrehozni, mert az arany „ára”, mint ismeretes, a tőkésországok hatalmi helyzetétől és a spekulációs tényezőktől is függ, a konvertibilis devizákat pedig leértékelhetik. Ezért hatalmas áruraktárakat kellene létesíteni olyan viszonylag kis térfogatú és nagy értékű nyersanyagokból (illetőleg az egyes országok birtokában levő ilyen készletek egy részét a közös bank részére zárolni), amelyek az árutőzsdéken mindig eladhatók (adott esetben reexport útján). Megjegyezzük, hogy ezeknek az ára is jelentősen ingadozik, általában pedig hosszú távon csökkenő tendenciájú. Ettől eltekintve azonban — úgy gondoljuk — az elgondolás általánosabb érvekkel is könnyen cáfolható. A válasz hasonló lehet ahhoz, amelyet az 1. számmal jelzett elgondolásról kifejtettünk. Az áru nem pénz, nem általános egyenérték (a legkisebb térfogatú sem). De ha ettől el is tekintünk, valakinek, valamelyik országnak az árukat olyan mennyiségben, annyira korlátozások nélkül kellene folyamatosan rendelkezésre bocsátania, mint az első pont szerint kellene az aranyat. Ez pedig ugyanúgy valószínűtlen.

7. Van olyan nézet, amely lényegében mindazzal egyetért, amit e tárgyra vonatkozóan eddig leírtunk, pusztán egy kérdésben, a jövő fejlődés lehetőségeinek megítélésében van „csekély” eltérés.

Az érvelés a következő: igaz, hogy a multilaterális kereskedelmi és fizetési forgalomhoz, transzferabilitáshoz elsősorban piacra van szükség az egymás közötti kereskedelemben. Ehhez változások kellene legalábbis azokon a területeken (ár, kontingens, hitel), amelyek a külső kapcsolatok hordozói. Minthogy azonban csak két KGST-ország tért eddig át a szabályozott és tervezett piacgazdaság rendszerére, ne várjunk, ne is elégedjünk meg azokkal az apró előkészítő lépésekkel, amelyekről ebben a cikkben szó volt. Cselekedjünk, mégpedig pénzügyi oldalról kiindulva. Egyezzünk meg ezeknek az elemeknek a megváltoztatásában, tekintet nélkül arra, hogy milyen gazdálkodási rendszer van az egyes országokon belül. Hiszen a direktív tervutasításos rendszerek is általában vannak, fokozatosan majd „hozzáigazítják” őket a transzferábilis rendszer követelményeihez „pénzügyi hidak” segítségével.

E nézettel kapcsolatban arra szeretnénk emlékeztetni, hogy a) az elmélet régen tisztázta azt a különbséget, amely az áru-, érték- és pénzkategóriák ösztönzés céljára való felhasználása között van a direktív tervutasítások keretében, azzal a rendszerrel szemben, amelyben ugyanezen kategóriáknak és a velük kapcsolatos törvényeknek aktív érvényesülését engedik meg; b) ha a direktív tervutasításos rendszert, *megőrizve annak alapvonásait*, fokozatosan át lehetne alakítani olyanná,

hogy a többi között, de nem utolsósorban a külső kapcsolatokban is piaci mechanizmus módjára működjenek, akkor az egész magyar mechanizmus-reformot feleslegesnek kellene minősítenünk. Nem lenne igaz mindaz a tapasztalat, amelyet az 1957—67. évek közötti fokozatos átalakítások során szereztünk és az a sok kötetnyi anyag sem, amelyet a mechanizmus-reformot megelőző kritikai elemzéseként írtunk és tárgyaltunk meg. Ismételjük: az érvelést még gyakorlati példák alapján hosszan folytathatnánk, de e kérdések más összefüggésben, de ide is vonatkozóan meg tárgyalt és eldöntött volta miatt ezt feleslegesnek tartjuk.

8. Végül — nem utolsó sorban azért is, hogy saját korábbi tévedéseinket elismerjük — foglalkoznunk kell egy az eddig tárgyaltaktól lényegében eltérő elgondolással, az úgynevezett „megtervezett multilaterális” koncepciójával. Ennek lényege abban állott volna, hogy a termelés néhány fontos elemének és a külkereskedelmi forgalomnak központi egyeztetése alapján központilag határoztuk volna meg az egy év folyamán kialakítandó országonkénti aktívumokat és passzívumokat és központilag előre döntöttünk volt ezek kompenzálásáról is.¹⁷

Ez az elgondolás abban az időben született, amikor a KGST-országok együttműködésében fokozódó nehézségek megoldását *távlatban* központi direktív jellegű nemzetközi tervezéssel véltük megoldhatónak.

Ennek az elgondolásnak a szerzőiként már annak idején rámutattunk azokra a strukturális, mechanizmusbeli és árrendszerbeli okokra, amelyek az aktuális megvalósítást lehetetlenné tették volna. De sajátos módon ez a javaslat tovább élt akkor is, amikor a KGST-ben folytatott elszigetelt és alkalmatlan módszerű „nemzetközi tervezés” kísérlete a gyakorlatban már régen csődöt mondott és lekerült a napirendről. Sőt, a javaslatot ma is sokszor gyakorlati alternatívaként hangoztatják azok, akik (hallgatólagosan) nem értenek egyet a szabályozott és tervezett piaci mechanizmus alkalmazásával a szocialista országokon belül, és nyíltan ellenzik azt a KGST-országok egymás közötti kapcsolataiban.

E helyütt nem áll módunkban a direktív jellegű KGST-szintű központi tervezés elméleti és gyakorlati lehetetlenségét bizonyítani önálló, szuverén, nemzeti tervezést folytató országok vonatkozásában. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy a különböző nemzeti értékviszonyok különböző érdekviszonyokat is létrehozhatnak és direktív jellegű tervezés esetén nincs mód sem ezek egyértelmű felmérésére, sem kompenzálására.

E kérdések részletes elemzése nélkül, a korábban elmondottaktól is világos azonban külkereskedelmi vetületben annyi, hogy a sajátos módon bilaterálisan kiegyensúlyozott export és import forgalmak eléggé jelentős naturális meghatározottságáról a *direktív utasításos rendszerben* egyetlen ország sem mondhat le. Sem központi szervek, sem az érdekelt országok együttes döntései nem lehetnek képesek arra, hogy a különböző „puhaságú” és „keménységű” aktívumok és passzívumok mértékét és harmadik ország egyenlegével való kiegyenlítését nagyobbra, kisebbre vagy más viszonylatokra „tervezzék”, mint ahogyan az az elenyésző mérvű szaldókompenzációk keretében egyébként is megtörténik. A lehetséges diszázsiókkal kombinált adásvétel lehetőségéről pedig már korábban szoltunk.

¹⁷ Ausch Sándor—Kovácsnai Gyula: „A KGST-országok gazdasági együttműködésének néhány fő vonása a külkereskedelem tükrében”. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 1961.

A reformot előkészítő pénzügyi számítások néhány tapasztalata

A gazdaságirányítási reform irányelveinek kialakulása után sok gyakorlati kérdést kellett tisztázni, mindenekelőtt a szabályozás módszereit és technikai megoldásait. A pénzügyi szabályozó eszközökkel kapcsolatos konkrét intézkedéseket széles körű számítások, viták, elemzések előzték meg*, amelyek információkat adtak a döntést hozó szerveknek a kvantifikálható intézkedések különböző variációinak kihatásairól. E számításoknak, vitáknak néhány — a további munkánk szempontjából hasznosítható — tapasztalatáról számolunk itt be.

A pénzügyi számítások lényege: *prognózist* készítettünk a reform utáni három évre a termelés mennyiségére és költségeire, valamint az értékesítés mennyiségére és áráira, ezek következményeként a várható nyereségre. A prognózisban az elmúlt évek tendenciáit, gazdasági folyamatait vetítettük ki a jövőre, s nem vettük — nem is vehettük — figyelembe azt a struktúraváltozást, amely várhatóan a reform hatására bekövetkezik. Majd a prognózis által meghatározott termelési, értékesítési és költségstruktúrában *variációs* számítását végeztünk: több változatban vizsgáltuk a pénzügyi szabályozók hatását a vállalati alapokra és a költségvetésre, elemeztük a vállalati és a népgazdasági érdekek összekapcsolásának lehetőségeit.

A *prognózisszámításban* többféle változást vettünk figyelembe. A vizsgált időszakban módosul — a termelékenység növekedésének és a beruházások üzembehelyezésének hatására a trendek szerint többnyire évről évre nő — a termelés mennyisége, csökkennek a termelés egységére jutó költségek. Ezek nagyságrendjét a tervezők vállalatonként megbecsülték. A reform intézkedései alapján módosultak a belföldi árak és a külkereskedelmi árszoroké., ennek következtében az anyagköltségek és az árbevétel, de a készletek és a lekötött eszközök értéke is, változtak a költségtényezők (amortizációs kulcsok, műszaki fejlesztési és garanciális kulcsok), szélesebb körben került bevezetésre az eszközlekötési járulék és a bérjárulék, változtak a dotációk és a támogatások. Ezek hatását — szintén vállalatonként — a mérlegbeszámolók és a statisztikák adataiból kiindulva, többnyire átlagos indexekkel számoltuk ki.

Nem tudtuk a számításban figyelembe venni a reform néhány intéz-

* A számítások szervezése és az eredmények elemzése kollektív munka volt, amelyben részt vettek a Pénzügyminisztérium ágazati és funkcionális főosztályain kívül az Országos Tervhivatal, az Országos Arhivatal, a Központi Statisztikai Hivatal, a Magyar Nemzeti Bank, a Magyar Beruházási Bank, a Külkereskedelmi Minisztérium és a Közgazdaságtudományi Intézet illetékes főosztályainak a dolgozói.

kedését, mint például a forgóeszköz-ellátottság változását, a hitelfeltételek módosulását, az új vámrendszert, az arányok termékcsoportokon belüli változását. A reform jelentős változást idéz majd elő a vállalatok „viselkedésében” is, amelynek hatására feltehetően — és reméljük jelentős mértékben — módosul a vállalatok gazdálkodása, kezdeményező-készsége, a jövedelmező, hatékony gazdálkodás érdekében változik a termelés és az értékesítés szerkezete, a gyártás és a gyártmányok korszerűsége, a készletek alakulása, a beruházások hatékonysága stb. A vállalatok „viselkedését” azonban — mint már említettük — prognózisunkban változatlanul tételeztük fel, mert számításaink idején ez a változás nem volt kvantifikálható. Az árreform intézkedései közül figyelembe vettük az új induló árakat, de azokat a három év alatt stabilnak tételeztük fel. Nem számoltunk azonban azzal a hatással, amit az árak rugalmassága következtében a kereslet-kínálat alakulása gyakorol a költségekre, az árbevételre és a nyereségre. A vállalatok viselkedésének és az árak változásának figyelmen kívül hagyása nyilvánvalóan erőteljesen távolítja a kiszámított várható adatokat a valóságos adatoktól, de még ma sem tudjuk megbecsülni ennek a „távolságnak” a mértékét.

A prognózissal felvázoltuk tehát a vállalatok, ágazatok, népgazdasági ágak új anyagi körülményeit, amelyben a szabályozók működnek, s megbecsültük a reform első éveiben — fenti feltételek mellett — várható társadalmi tiszta jövedelem, s azon belül a nyereség nagyságát.

A társadalmi tiszta jövedelem képződése

Köztudott, hogy a *társadalmi tiszta jövedelem különböző elemekben realizálódik* a termékek árában. Az árreformmal összefüggő döntések hatására új realizálódási formák jöttek létre és lényegesen módosultak ezek. Ennek több oka van:

- megszűnt számos — az eszközlekötési járulék és illetményadó fizetési kötelezettségére vonatkozó — engedmény, illetve mentesítés. A fennmaradó mentesítések következtében a tényleges járulékok körülbelül háromnegyed részét teszik ki annak a járuléknak, amely akkor realizálódna, ha kivétel nélkül minden vállalat és minden ágazat kalkulálna az árban eszközlekötési járulékot és illetményadót;

- az egyes termékek — főleg az olaj és gáz — árában járadék képződik; termelési adó terhel egyes különleges feltételekkel működő vagy exportáló vállalatokat a nyereség túlzott és nem kívánatos differenciálódásának elkerülése végett;

- az importtermékek egy részét ár-, illetve kereskedelempolitikai okokból vám vagy importforgalmi adó terheli;

- a hatóság által megállapított, illetve limitált belföldi árak, valamint az átlagos devizasorzóval átszámított exportárak mellett számos vállalat termelése, illetve exportja veszteséges lenne. E termelés, illetve export egy része azonban nélkülözhetetlen a népgazdaságnak. Ezért dotációval, termelési árkiegészítéssel, állami visszatérítéssel kellett biztosítani e vállalatoknál a költségmegtérülést, sőt nyereségességet;

- a fogyasztói árak mindkét irányban eltérnek a termelői áráktól, bizonyos esetekben tudatos központi befolyásolás idézi ezt elő, más ese-

tekben a piaci viszonyok okozzák. Ahol ez az elétérés — néhol átmenetileg, néhol tartósan — fenntartandó, ott fogyasztói árkiegészítés, illetve fogyasztói forgalmi adó ékelődik a termelői és fogyasztói árak közé.

Az 1. sz. táblázat bemutatja, hogy az állami vállalatok számításba bevont körében a társadalmi tiszta jövedelem realizálódási formáinak megoszlásában milyen változás következett be a reform hatására.

1. táblázat

A társadalmi tiszta jövedelem megoszlása %-ban

Megnevezés	A reform előtt	A reform után*
Eszközleketési járulék	17	30
Bérrajulék	17	19
Termelési adó és járadékok	.	8
Nyereség	56	63
Vám és importforgalmi adó	5	7
Fogyasztási forgalmi adó	46	23
Realizált jövedelem	141	150
Dotáció, támogatás és állami visszatérítés	—21	—34
Fogyasztói árkiegészítés	—20	—16
Társadalmi tiszta jövedelem	100	100

* A prognózis 1968. évi adatai szerint.

Szembetűnő — elsősorban az arányok átrendeződése következtében —, hogy a realizált jövedelmek 50%-kal haladják meg a társadalmi tiszta jövedelmet a reform előtti 41%-kal szemben. A jövedelmek közül a legerőteljesebben az eszközleketési járulék aránya emelkedik, de jelentős a nyereség emelkedése is, amely a realizált jövedelem legnagyobb része. Lényegesen csökken a forgalmi adó aránya, s bár kisebb mértékben, de csökken a fogyasztói árkiegészítés súlya is. A termelési támogatások sokkal magasabbak a reform előttinél.

A támogatások magas aránya — véleményünk szerint — közvetve éppen az árreform szükségességét mutatja. Az árak újrendeződéséből kiderült, milyen sok termék termelése, illetve forgalmazása szorul valamilyen formában támogatásra. Természetesen ezek egy része tartósan fennmarad, mert árpolitikai, termeléspolitikai vagy kereskedelempolitikai okokból szükséges azon túl is, hogy az átlagos devizaárfolyam természetes velejárója bizonyos támogatás. Elég jelentős azonban az olyan támogatás, amely gazdaságosabb termelés-szervezéssel, korszerűsítéssel vagy más intézkedés útján megszüntethető volna. Nyilvánvalóan a vállalatok törekedni is fognak arra, hogy ne legyen szükségük ezekben az esetekben támogatásra, különösen, ha nem lesz nekik „kellemes” támogatást kapni, mert a központi szervek nem feltételek nélkül, automatikusan folyósítják azt, hanem komoly ellenőrzés után, tehát némileg korlátozva a vállalatok manőverezési lehetőségét. Ha a gazdálkodás hatékonyságának fokozásával a támogatások csökkenthetők lennének, akkor ezáltal a központi pénzalapból más társadalmi célok megvalósítására nyílna lehetőség.

Vizsgáltuk azt is, hogy a tiszta jövedelemből népgazdasági áganként mennyi realizálódik. Feltételezzük, hogy az ágazatok eszköz- és elevenmunka-lekötése (a bérköltségben kifejezve) némi információt nyújt az ágazat „népgazdasági súlyáról”, ezért a tiszta jövedelem arányát is ezekhez hasonlítottuk.

A 2. sz. táblázatban bemutatjuk — a szocialista szektorban — az egyes ágazatok arányát a lekötött eszközértékben, a bérekben, valamint a társadalmi tiszta jövedelem realizálásában.

2. táblázat

Az ágazatok aránya a tiszta jövedelem realizálásában

Ágazatok	Lekötött eszközök	Kifizetett bérek	Társadalmi tiszta jövedelem
	százalékban		
Ipar	55	53	56
Építőipar	2	10	7
Mezőgazdaság	8	9	3
Közlekedés	21	13	6
Kereskedelem	9	9	19
Egyéb	5	6	9
Összesen:	100	100	100

Látható, hogy eléggé azonos arányban veszi igénybe az eleven munkát és a holt munkát az ipar — bár az iparágak között természetesen ebből a szempontból is nagy a differenciáltság — a mezőgazdaság és a kereskedelem. Az építőipar részesedése lényegesen magasabb az eleven munkában, mint a holtmunkában, a közlekedésnél pedig fordítva. A tiszta jövedelem realizálódásának megoszlása nagyjából hasonló az eleven és a holtmunka-lekötésbeli arányokhoz. A kereskedelemben realizált tiszta jövedelem azonban lényegesen magasabb, mint az eszközök, illetve az eleven munka igénybevétele, de ezt a kereskedelemben realizálódó forgalmi adó okozza, amelyet ebből a szempontból vizsgálva figyelmen kívül hagyhatunk. A mezőgazdaságban és a közlekedésben realizált tiszta jövedelem viszonylag alacsony színvonalra pedig nagyrészt az életszínvonal-politikával összefüggő áreltérítéseket tükrözi.

A tiszta jövedelem egy része a költségvetésben központosításra kerül (centralizált pénzalap), s ebből társadalmi szükségleteket elégítenek ki (központi beruházásokat valósítanak meg, nyugdíjat, ösztöndíjat, családi pótlékot adnak, kórházat, iskolát, igazgatási intézményeket tartanak fenn stb.), másik része a vállalatnál marad (decentralizált pénzalap), s abból személyi jövedelmet növelnek, vállalati beruházásokat finanszíroznak, kockázati tartalékot képeznek, vállalati jóléti intézményeket tartanak fenn stb. A nyereség kivételével az összes realizált tiszta jövedelmet a vállalatok általában a központi pénzalapba fizetik be. A nyereségen osztozkodik az állam és a vállalat. A nyereség az összes realizált tiszta jövedelemnek 42⁰/₀-a, de ez az arány ágazatonként eltérő. (A további elemzéshez figyelmen kívül hagytuk a vámot és a forgalmi adókat, mert ezek megjelenési helye erőteljesen torzítja a tiszta jövedelem realizá-

lási arányait.) A vám és forgalmi adók nélküli realizált tiszta jövedelemnek 52⁰/₀-a a nyereség.

3. táblázat

A nyereség aránya ágazatonként

Ágazatok	A figyelembe vett tiszta jövedelem megoszlása	A nyereség a tiszta jövedelem %-ában	A nyereség megoszlása
Ipar	59	47	54
Építőipar	7	61	8
Mezőgazdaság	3	63	3
Közlekedés	10	37	7
Kereskedelem	12	56	13
Egyéb	9	86	15
Összesen:	100	52	100

Ha a termékek áraiban a társadalmi tiszta jövedelem közgazdaságilag indokolt arányokban jelenik meg, akkor az volna kívánatos — a megfelelő nyereségérdekeltségi rendszer szempontjából —, hogy a nyereségarányok is a tisztajövedelem-arányoknak megfelelően alakuljanak. Mégis — a 3. sz. táblázatból látható — más az ágazatok aránya a társadalmi tiszta jövedelemben, mint a nyereségben. Ennek az az oka, hogy a nyereséghányad nem azonos minden ágazatban. Az iparban és a közlekedésben az átlagnál kisebb a nyereséghányad. E két ágazat magas eszközlektése miatt eszközlektési járulékként a tiszta jövedelemnek viszonylag nagy része (37, illetve 47⁰/₀-a), s nyereségként viszonylag kisebb rész realizálódik. A legnagyobb — a speciális „egyéb” ágazattól eltekintve — a mezőgazdaság nyereséghányada a tiszta jövedelemből, miután mentesítették az eszközlektési járuléktól, továbbá az építőipar, nagyon alacsony eszközlektése miatt. Az eltérő nyereséghányadok már jelzik az ágazatok differenciált induló jövedelmi viszonyait, ami az egységes érdekeltségi rendszer kialakításának egyik fő problémája.

Az összes nyereségnek több mint a fele az iparban realizálódik. Elemzésünk további részében figyelmünket az ipar nyereségére összpontosítottuk.

A nyereség várható alakulása, szóródása, dinamikája

Több prognózist számítottunk. A prognózisok három fő csoportját különböztetjük meg a felhasznált árindexek „érettségétől” — valamint egyes feltételezések pontosbitásától — függően. Az 1. számúhoz az árindexeket az 1967. év elején kaptuk meg, amikor az árszámítási munkák szinte sehoh sem fejeződtek be. Ezt a számítás elsősorban metodikai kísérletnek szántuk, de eredményei már így is megmutatták a legfőbb tendenciákat. A 2. számú árindexei 1967 júniusában készültek el, amikor már lényegében lezárult az iparágak egy részében az árreform, de a feldolgozó ágazatokban, s főleg a gépiparban még nem fejeződött be.

A 3. számítás árindexei 1967 szeptemberében álltak rendelkezésre, s ennél pontosabb árindexek a reform bevezetése előtt nem is kerültek kidolgozásra.

A nyereség alakulása tekintetében a legtöbb problémát az 1. számítás tárta fel, mert ez volt az első alkalom, hogy a tisztajövedelem-elvonás új mértékeinek és az árreformnak a hatását áttekintsük. A következő problémák jelentkeztek:

1. A *nyereség mértéke* nagyobbak mutatkozott, mint azt eredetileg feltételeztük. Az eszközökhöz viszonyítva az ipar várható nyeresége 1968-ban 8,5⁰/₀, de ha ezt a veszteségesnek bizonyuló vállalatok veszteségével csökkentjük, akkor a számításokban 7⁰/₀ körül alakult. (Kétséges azonban, hogy a veszteség levonható-e. Feltételezhető ugyanis, hogy a veszteség a vállalatok törekvésének eredményeképpen — vagy ha erre nincs kilátás, akkor egyedi pénzügyi, illetve árintézkedéssel a reform kezdetére — megszűnik.) Megfigyelhető volt, hogy az árindexek pontosításával egyidejűleg az eszközarányos nyereség állandóan csökkent: az 1. számítás 8,5⁰/₀-a helyett a 2. számításban 7,9⁰/₀, s a 3. számítás szerint már csak 7,3⁰/₀ volt az iparban 1968-ban, s ez a tendencia az 1970. évi várható nyereségben is (9,7⁰/₀, 9,3⁰/₀, 8,8⁰/₀).

Valószínűnek látszott, hogy ez a tendencia csak részben a pontosítás, részben viszont a vállalatok, „egyirányú tartalékolási törekvése”, amely egyre erőteljesebb volt az ármunkák előrehaladása során. Ez utóbbi csak a számításokat módosítja, de a valóságban nem csökkenti a nyereséget.

2. A *nyereség szóródása* a vállalatok között kezdetben rendkívül nagyoknak mutatkozott. A vállalatok nem tömörültek az átlag körül, hanem többségük a szélső kategóriákban helyezkedett el.

4. táblázat

A nyereség szóródása a különböző számítások szerint

Az eszközarányos nyereség	A vállalatok aránya százalékban					
	a vállalatok száma szerint			az eszközök aránya szerint		
	1	2	3	1	2	3
	számítás			számítás		
0 alatt	14	26	20	15	32	17
0-tól 10%-ig	25	30	34	50	40	64
10-től 20%-ig	25	19	22	26	18	14
20% felett	36	25	24	9	10	5
Összesen:	100	100	100	100	100	100

A szóródás nagyobb a vállalatok számát tekintve, mint a lekötött eszközeik arányában. A szélsőségeket nagymértékben csökkentik egyfelől a támogatások, másfelől a termelési adó. A számítások előrehaladásával — a viták és döntések alapján — egyre több támogatással és termelési adóval számoltunk, ennek hatására csökkent a szóródás, de továbbra is elég jelentős maradt.

A nyereségeloszlásban az iparágak között sem mutatkoznak határozott csoportok. Szinte minden ágazatban vannak kiugróan magas és alacsony nyereségű vállalatok. Az eszközökre vetített nyereség mértéke a főbb iparágak között nem egyenletes.

3. A *nyereség dinamikáját* az jellemzi, hogy a figyelembe vett tényezők változásának hatására a nyereség — minden számítás szerint lényegében azonos mértékben — mintegy 50%-kal nő 1968. és 1970. évek között. Ez azonban a számítások legbizonytalanabb része, minthogy a reform technikai hatását lehetett elsősorban számszerűsíteni, de — amint azt már említettük — nem sokat tudtunk arról, hogy a vállalatok hogyan reagálnak a reformra. (Valószínűsíthető, hogy nagyon különböző lesz a vállalatok és az ágazatok nyereségének növekedési üteme, de még becsléseket sem tudtunk egyelőre végezni arra, hogy a következő években mennyire változik a nyereségképződés vállalatok közötti differenciáltsága.)

A pénzügyi szabályozók közül a nyereséget alakító tényezőket (ár-változásokat, költségjellegű elvonásokat és támogatásokat) a prognózisszámításban vettük figyelembe. A szabályozók hatásának elemzését — a *variációs számítást* — elsősorban a *nyereségadóztatási és alapképzési szabályok* vizsgálatára koncentráltuk. A különböző variációk elemzésekor a következőkre kerestünk feleletet: Hogyan kapcsolja össze a népgazdasági, vállalati és egyéni érdekeket a nyereségérdekeltség rendszere? Hogyan alakulnak a decentralizált pénzalapok, milyen intervallumban várható az alapok szóródása, a szabályozók biztosítják-e a terv által kívánatos vállalati alapok arányainak kialakulását?

Az érdekeltség és a nyereségszabályozás

A nyereségérdekeltségi rendszer olyan metodikáját kellett kialakítani, amely eleget tesz a gazdasági mechanizmus reform irányelveiben meghatározott alapvető követelményeknek. Megjegyezzük, hogy itt — önkényesen — az irányelvek közül azokat emeltük ki, amelyekre a szabályozás *metodikájának* kialakítása során elsősorban figyelemmel kellett lennünk. Ezek a következők:

— A vállalatok *a nyereség tömegének* alakulásában legyenek érdekelték, mert a nyereség alakulásában összefoglalóan kifejeződik a vállalatok gazdasági tevékenységének valamennyi oldala. A vállalatok akkor érdekelték a nyereség tömegében, ha nagyobb összegű nyereségből több marad náluk és megfordítva.

— A nyereségben *osztozkodjon* a vállalat és a költségvetés. Az osztozkodás arányai biztosítsák egyfelől a központi pénzalap szükségleteinek kielégítését, másfelől a vállalatok önálló gazdálkodásának pénzügyi feltételeit.

— A nyereségérdekeltségi rendszer *ne akadályozza* meg a nyereség alakulása alapján történő erőteljes *differenciálódást* a vállalatok fejlődése között és — ésszerű határokon belül — a személyi jövedelmekben sem.

— Központilag szabályozzák, hogy a vállalatoknál maradó nyereségnek *mekkora hányada* kerül a vállalat *fejlesztési*, illetve a *részesedési alapjába*, főleg azért, hogy ne következzen be a személyi jövedelmek indokolatlan mérvű növekedése a vállalatfejlesztés és tartalékolás rovására. Figyelemmel kell lenni arra is, hogy a nyereségből bizonyos — a terv által meghatározott — iparágakban több jusson fejlesztésre, mint más iparágakban.

— A vállalati dolgozók személyi jövedelmének szintje (mind a bérek, mind a bérkiegészítések szintje) attól is függjön, hogyan alakul a vállalat nyeresége és ennek következtében részesedési alapja. A várható *nyereségnek* akkora *hányadában* kell a *részesedési alapot* megszabni, amely — az iparág bérigenyességét figyelembe véve — biztosítja, hogy a nyereség terv szerinti alakulása esetén a személyi jövedelmek a terv szerinti ütemben növekednek.

— A nyereségérdekeltség szabályai legyenek előre rögzítettek, a lehetőség szerint hosszabb időre stabilak és áttekinthetők.

E követelmények együttes kielégítése nehéz feladat, mert egyrészt bonyolult összefüggéseket kell áttekinteni, másrészt sokszor a követelmények sem egyértelműek. A nyereségszabályozás több lehetséges módszere került megvitatásra. Ezeknek közös jellemzőjük volt az a felismerés, hogy a vállalatok és ágazatok lehetőségei a nyereség elérésében nagyon különbözőek elsősorban az induló adottságoktól, de ezen túl a technikai differenciáktól függően is. Ebből következett a javasolt megoldásoknak az a közös törekvése, hogy *a nyereség tömege és a vállalati adottságok együttesen determinálják az osztozkodás arányait az állam és a vállalatok, valamint az alapok között*. A különbség e javaslatok között éppen abban volt, hogy a nyereségen kívül milyen tényező legyen az osztozkodás szempontjából meghatározó:

- előírt norma, amely a nyereségből „visszatartható”,
- az induló nyereséghez viszonyított többletnyereség mértéke,
- az anyagmentes árbevétel,
- a lekötött eszközök értéke,
- a lekötött eszközök és kifizetett bérek együttes (vagy valamilyen arányban összegezett) nagysága.

E javaslatokat — az utolsó kivételével — a vitákban elvetették. Az elsőt azért, mert túlságosan nagy „biztonságot” ad a vállalatnak és a további erőfeszítésben kevéssé teszi érdekelté őket. A második a reform előtti érdekeltségi rendszer fő jellemzőit megtartja, s az nem mutatkozott elég hatékonynak. Az árbevétel és a lekötött eszközök értéke — mint a nyereség viszonyítási alapja — túlzottan kiemeli a gazdálkodás egy-egy tényezőjét, s adott esetben a népgazdasági érdeknek ellentétes manőverezésre ösztönzi a vállalatokat.

Széles körű vitában alakult ki tehát az az álláspont, hogy a javaslatok közül leginkább a lekötött eszközök és bérek együttes nagyságával helyes az adózást összekapcsolni.

Különösen nagy gondot okozott a vállalatoknál maradó nyereség alapok közötti felosztásának központi meghatározása. Ennek három variációja került megvitatásra. Az első variáció szerint az alapok közti arálynak csak közvetett meghatározására, azaz befolyásolására került volna sor azzal, hogy a vállalatok a részesedési alapba helyezett összegek után magas és erősen progresszív adót kötelesek fizetni. Ha ugyanazt az összeget a fejlesztési alapba helyezik, akkor pedig lényegesen alacsonyabb adóbefizetés lett volna kötelező. E javaslatot a döntésre hivatott szervek elvetették, mert csupán meglehetősen széles hibahatárok között lehetett volna ezzel a módszerrel megközelíteni a fogyasztás-felhalmozás kívánatos arányát.

A második javaslat szerint a nyereség fogyasztásra-felhalmozásra

fordított arányai központilag konkrétan előírásra kerültek volna (pl. minden egységnyi nyereség 70⁰/₀-a fejlesztési alapba, 30⁰/₀-a részesedési alapba helyezhető). Ez a megoldás sem mutatkozott megfelelőnek, mert az ágazatok eszközigenységétől, illetve bérigenységétől teljesen függetlenül csak a nyereségalakulás determinálta volna az alapok nagyságát. Úgy látszott azonban, hogy nem lehet a vállalatok, illetve ágazatok eltérő eszköz/bér arányát figyelmen kívül hagyni, mert ha azonos a nyereség megosztási aránya a nagyon bérigenyes és kevésbé bérigenyes vállalatoknál, akkor azonos nyereségből az egyik helyen egy főre kevesebb részesedési alap jut, mint a másik helyen. Ez népgazdasági szempontból elméletileg indokolt, mert ha azonos nyereséget — egyforma eszközökkel — kevesebb munkaeő produkál, akkor az hatékonyabb. És ugyanígy, ha azonos nyereségből egyforma összeg helyezhető a fejlesztési alapba, az is elvileg indokolt, de az a termelés eszközigenységétől függően nagyon különböző kapacitásbővítést tesz lehetővé. Ennek az elvnek a következetes alkalmazása egyrészt erőteljes munkaeő-áramlást eredményezett volna, s másrészt csak akkor segíthetné elő a struktúra hatékony átalakulását, ha a termelőalapoknak a vállalatok és a népgazdasági ágak közötti szabad áramlása érvényesülne. (Ebben az esetben is jelentkeznének hátrányai e megoldásnak is, de elemzésétől eltekintünk.) Az erőteljes munkaeő-áramlás nem kívánatos, a termelőalapok szabad áramlását az új döntési hatáskörök szerint is főleg a tervben elhatározott és a költségvetésből finanszírozott beruházásoknak kell pótolni. A vállalatok tehát az eszköz/bér arányt csak kismértékben tudják befolyásolni, akkor viszont azt lényegében az induló adottságok határozzák meg. Így az induló adottságok nem hagyhatók figyelmen kívül.

Az eszköz/bér arány nagyon eltérő a vállalatok között, s annak alakulása az eddigiekben nem is a vállalat tevékenységétől, elhatározásától függött. Számításokat végeztünk arra, milyen szoros a kapcsolat a nyereség nagysága és a bérek, valamint az eszközök mennyisége között. A számítások azt mutatták, hogy a nyereség nagyságára az eszközök és a bérek volumenén kívül más tényezők is erőteljesen hatnak.* Önmagában mind a bérek, mind az eszközök nagysága csak nagyon laza kapcsolatban van a nyereség nagyságával.

Keresni kellett tehát, melyik az a módszer, amely szerint központilag úgy határozható meg a nyereség felosztása az alapok között, hogy az biztosítsa népgazdasági szinten a fogyasztás-felhalmozás kívánatos arányát, de másfelől alkalmazkodjon a vállalati adottságokhoz is. Így került fel a harmadik javaslat, a nyereség olyan felosztása az alapok között, amely a vállalatok egyedi sajátosságai szerint a lekötött eszközök és bérek arányában történik. Ez — a reform bevezetésének időszakában — előnyösnek tűnt mind a népgazdaságilag, mind a vállalatontként kívánatos arányok szempontjából.

Szenvedélyes vitákat váltott ki, hogy helyes-e az érdekeltségben az eszközök és bérek nagyságát, valamint azok arányát ilyen erőteljesen érvényesíteni. Felmerültek e megoldásnak hátrányai is. Kétségtelen, hogy az individuális adottságok figyelembevétele — bár látszatra és formailag egységes érdekeltségi rendszert jelent — tartalmában differenciált érdekeltséget eredményez. A fejlesztési befektetések hatékonysági

* A nyereség korrelációs együtthatója: bér + eszközhöz 0,64; bérhez 0,20; eszközhöz 0,37.

kritériuma ugyanis vállalatonként különböző, mert azt az induló adottságok (az eszköz/bér arány és a nyereség szintje) határozzák meg. A népgazdaság szempontjából azonos hatékonyságú — azonos nyereséget eredményező — beruházás az egyik vállalatnál nagyon előnyösnek mutatkozhat (nagyobb a jövedelmezősége a jelenleginél), míg a másik vállalatnál nem tűnik hatékonynak (a jövedelmezősége nem éri el a vállalat jelenlegi jövedelmezőségét). Ugyanígy a személyi jövedelem növelésének a lehetősége népgazdasági szempontból az elért nyereség szerint lehetne különböző a vállalatok között, de a dolgozók érdekében a személyi jövedelem növelésének lehetősége a nyereség tömegétől és a létszámtól (tehát az egy főre jutó jövedelemtől) együttesen függ. A nyereségfelosztásnak ez a módja a vállalati érdekeltiséget preferálja — az induló adottságoktól függően. Jóllehet e hátrány nem látszott kiküszöbölhetőnek, mégis a felmerült javaslatok közül a nyereség kettéosztásának ezt a módszerét lehetett egyedül olyannak tekinteni, amely — a reform bevezetésének időszakában — a fogyasztás-felhalmozás kívánatos arányait leginkább biztosítja, amellet, hogy lehetővé teszi a vállalatok egyedi érdekeinek érvényesülését is.

Nehéz feladat volt kielégíteni a bérszínvonal szabályozásának a követelményét. Hosszas elemzés és viták után alakult ki az a szabály, hogy a vállalatoknak az átlagbéremelésből származó költségeket is a részesedési alpból kell fedezniök. E szabály kétségtelen előnyei mellett kitűntek a hátrányai is. Az lett volna kívánatos, hogy ne tegyünk különbséget az érdekeltiségben, s különösen az ösztönzésben a különböző költségtényezők, nyereségalkító tényezők között. Ez a szabály kiemeli az eleven munka felhasználását és adott esetben külön manipulációra ösztönözheti a vállalatokat. Nem teszi kellőképpen érdekeltté a vállalatokat a laza munkaerő-gazdálkodás megszüntetésében. Mégis e szabály bevezetése alkalmasnak látszott annak biztosítására, hogy a vállalatok csak akkor emeljék a dolgozók átlagbérét, ha erre az eredményeik fedezetet nyújtanak.

A vázolt módszerek között főleg logikai megfontolások — és a vállalatok szűkebb körére kidolgozott számítások — alapján történt választás. Széles körű számításokat végeztünk a vitában kiválasztott módszer több variációjára. E módszer lényege a nyereség fejlesztésre szolgáló (továbbiakban f) és személyi jövedelem növelésére szolgáló (továbbiakban r) része elosztásának módszere

$$f = Ny \frac{E}{E + sB}; \quad r = Ny \frac{sB}{E + sB}; \quad f + r = Ny, \quad \text{ahol } Ny = \text{a nyereség,}$$

E = a lekötött eszközök értéke, B = bérköltség, s = a bérszorzó.

A képletben az Ny , az E és a B a vállalat egyedi körülményei szerint alakul. Az s szorzót központilag határozzuk el. Ennek indokolt nagyságára is kerestünk információkat a számítások útján.

A nyereség kettéosztása és a bérszorzó

Az ipari lekötött eszközök értékének és a béreknek aránya kereken 10 : 1. Ha a várható nyereséget is — természetesen vállalatonként a tényleges eszköz/bér arányában differenciáltan, de — globálisan a 10 : 1

arányban osztják el, akkor az r nyereségrészbe 1968-ban alig jutna nagyobb összeg, mint amennyi összesen a nyereségből képzett részesedési alap kívánatos nagysága. Nem volna tehát szükség s egyben mód az r nyereségrész adóztatására. Ez pedig a következő problémát jelentené: a részesedési alap — a bérek egységére vizsgálva — a nyereséggel azonos arányban differenciálódna. Így a részesedési alap szóródásának szélső határai 0,1-től 80-ig terjednének 100 Ft bérré vetítve (a veszteségeket figyelmen kívül hagyva). Az irányelvek szerint pedig az lenne kívánatos, ha a részesedési alap zöme $\pm 60\%$ -os határon belül lenne, ami négyszeres különbség a legkisebb és legnagyobb 1 Ft bérré jutó részesedési alap között.

Ha a nyereséget progresszíven adóztathatjuk, akkor a kis nyereséget produkáló vállalatnál viszonylag kisebb adóval, a nagy nyereséget produkáló vállalatnál viszonylag nagyobb adóval tompítható a túlzott differenciálódás (bár természetesen az csak csökken, de nem szűnik meg, nem is volna jó, ha megszűnne). Adóztatni csak akkor lehet az r nyereséget, ha az globálisan nagyobb, mint a részesedési alap kívánatos nagysága. Ezért növeltük meg az s szorzóval központilag és — általában — egységesen a bér arányát az eszköz + bér együttes összegében. A bérszorító hatására az r nyereségrészbe több nyereség kerül, mint bérszorító nélkül kerülne, az f nyereségrész terhére. A bérszorító azonban az 1 Ft bérré jutó nyereségrész nagyságán túl annak szóródását is befolyásolja. A bérszorító hatásában ugyanis nemcsak a bér nagysága, hanem az eszköz/bér arány is szerepet játszik. Az eszköz/bér arány pedig nagyon differenciált az iparágak, s különösen a vállalatok között.

Az 5. sz. táblázat bemutatja, hogy egyformán 100 nyereséget és azonos bért feltételezve a bérszorító és az E/B arány függvényében hogyan alakul az r nyereségrész.

5. táblázat

Az r nyereségrész alakulása változó bérszorító és E/B arány esetén

bérszorító \ $\frac{E}{B}$	bérszorító esetén 100 Ft nyereségből képezhető r nyereség forintban				bérszorító esetén képezhető r nyereség az $\frac{E}{B} = 1$ r nyereség %-ban			
	1-es	2-es	3-as	4-es	1-es	2-es	3-as	4-es
1	50	67	75	80	100	100	100	100
5	17	29	38	44	34	43	51	55
10	9	17	23	29	18	25	31	36
15	6	12	17	21	12	18	23	26
20	5	9	13	17	10	13	17	21
25	4	7	11	14	8	10	15	17
30	3	6	9	12	6	9	12	15

Látható, hogy azonos nyereség és bér esetén

— ha nagyobb a bérszorító, természetesen több jut az r részbe azonos E/B arány esetén,

— ha azonos a bérszorító, nagyobb E/B arány esetén kevesebb nyereség jut az r részbe helyesen, mert azonos eleven munkával, de több holtmunka-lekötéssel azonos nyereséget produkált a vállalat,

— de nagyobb bérszorzónál kevésbé csökken az r rész az E/B növekedése esetén, mint kisebb bérszorzónál. Vagyis a kisebb bérszorzó szigorúbban bünteti az eszközlekötés növekedését, ezért hatékonyabb esz-
közgazdálkodásra ösztönöz, mint a nagyobb bérszorzó.

A bérszorzó növelése tehát csökkenti az esz-
közgazdálkodással szemben támasztott hatékonysági követelményt. Egyben azonban csökkentheti a nyereségszóródás hatását is az r nyereségrészre, mert minél nagyobb a szorzó, annál inkább preferálja az eszközigenyes vállalatokat. A nélkülözhetetlen nivellálást azonban elegendő mértékben elvégezheti a progresszív adóskála is. A bérszorzónak tehát ilyen szerepet nem szánunk.

Az a legkisebb bérszorzó látszott tehát megfelelőnek, amely már lehetővé teszi, hogy a progresszív adótáblázattal a kiugróan magas nyereséget csökkentse a progresszív skála felső sávja, emellett átlagosan a nyereségnek a bérekhez viszonyított tervezett százaléka maradjon a vállalatoknál az adózott r részben, a részesedési alapon. A 2-es bérszorzó ebből a szempontból általában már elégségesnek mutatkozott. (Amely ágazatban a 2-es szorzóval nagyon kevés r nyereség képződött volna az alacsony induló nyereségszínvonal miatt, ott magasabb bérszorzót alkalmaznak.)

A nyereség kettéosztását meghatározó módszer kialakítása és a bérszorzó meghatározása után a két nyereségrész megfelelő adóztatásának módját és mértékét kellett számításokkal alátámasztani.

A progresszív adóztatás

A személyi jövedelem növelésére szolgáló r nyereség és annak differenciálódása arányos a nyereséggel. — A személyi jövedelemben ennél kisebb mértékű differenciálódás kívánatos a vállalatok között, ezért az r nyereség után progresszív adót fizetnek a vállalatok az r nyereség bérhez viszonyított arányától függően. A progresszió lépcsőzetes, így a magasabb kulcsok csak a nyereségtöbbleteket sújtják.

A progresszió arányának meghatározása abból kiindulva történt, hogy egyrészt a kis nyereséget elérő vállalatok is tudjanak személyi jövedelmet növelni, s másrészt a nagy nyereséget elérő vállalatok a nagy személyi jövedelem növelése mellett viszonylagosan is nagyobb mértékben járuljanak hozzá a társadalmi közös terhek viseléséhez, nyereségük aránylag nagyobb részét fizessék be adó útján a költségbe. Ezért a bér kevés százalékát kitevő nyereség után egyáltalán nem, illetve alig kell adót fizetni, s ahogy a nyereség bérhez viszonyított aránya nő, a több nyereség után egyre magasabb az adókötelezettség. A progresszió legfelső sávjában már magas az adókulcs, de a vállalatok még az ebbe a sávba jutó nyereségből is részesednek.

Az r nyereség progresszív adóztatása csökkenti a vállalatok közötti különbségeket — ezt „térbeli” hatásnak nevezzük —, de ezenkívül van egy másik hatása is — az ún. „időbeli” hatás —, az hogy az r nyereségből a vállalatnál maradó rész, a részesedési alap évről évre lassabban nő, mint a nyereség. Az átlagbérnövelést a részesedési alapról kell fedezniük a vállalatoknak azért, hogy csak az a vállalat emelhesse a dolgozók átlagbérét, amelyiknek a jövedelmezősége erre fedezetet biztosít.

A részesedési alap csak akkor biztosíthatja globálisan a népgazdasági tervekben előírányzott átlagbérnövelést is, ha a progresszív adó ellenére nem lassabban, hanem valamivel gyorsabban nő, mint a nyereség. Ha például „nyereségrészesedés”-re az előző éveknek megfelelően kb. a bér 5⁰/₀-a fordítható, s átlagbérnövelésre 2⁰/₀, akkor az a követelmény, hogy a reform első évében a részesedési alap a bér 7⁰/₀-a, a második évében a bér 9⁰/₀-a, a harmadik évében 11⁰/₀-a legyen. Ez pedig a részesedési alap átlagosan mintegy 25⁰/₀-os évenkénti növekedését kívánja meg. Nem képzelhető el azonban, hogy a nyereség várható növekedési üteme biztosíthatja a részesedési alap kívánatos növekedési ütemét.

Azt kerestük, hogyan lehetne összehangolni a nyereség és a részesedési alap várható növekedési ütemeit az életszínvonal-politikai elhatározásoknak is megfelelően. Különböző javaslatok hatását vizsgáltuk meg, amelyeket itt nem ismertetünk. Végül is célravezetőnek találtuk, ha az r nyereségrész átlagos adóterhe évenként csökken, mert így a nyereségből képzett részesedési alap viszonylag gyorsabban növekszik. Ezt a módszert az „adó tábla csúsztatásának” nevezzük. A csúsztatásnak is — mint a kényszermegoldásoknak általában — vannak hátrányai. A vállalatok egy részét, minden erőfeszítés nélkül, mind kedvezőbb helyzetbe hozza az évek folyamán. A perspektivikus gondolkodásba némi bonyolalmat visz, mert ugyanannyi nyereségnek nem ugyanannyi minden évben az adója stb. Az adó tábla csúsztatása esetén — az r nyereségekből adót nem fizető vállalatok¹ kivételével — valamennyi vállalat adott r nyereségből az évek egymásutánjában egyre nagyobb részesedési alapot képezhet. A módszer tehát a progresszív adó időbeli hatását ellensúlyozza (csökkenti vagy megszünteti), de a személyi jövedelemnövelés továbbra is a nyereség függvénye marad. A módosítás az adó terhére történik, tehát az f nyereséget, és így a nyereségből képzett fejlesztési alap nagyságát nem érinti.

Az alapok várható alakulása

A részesedési alap szóródását több tényező befolyásolja. Ezek közül a legfontosabbak: az induló (a reform első évében elért) nyereség nagysága; az eszköz/bér arány, amely a nyereség kettéosztásának arányát meghatározza adott bérszorzó esetén; az r nyereség/bér arány, amelytől függ a progresszív adó tábla hatása a vállalatokra, ideértve az adó tábla csúsztatásának hatását is; a nyereség növekedési üteme; az eszköz/bér arány változása az évek folyamán.

A részesedési alap várható szóródása — számításaink szerint — a nyereséghez hasonlóan erőteljes, bár ez utóbbinál kisebb a progresszív adózás hatására. Itt a tendenciákat még lényegében csak az általános szabályok ismeretében számítottuk, s az általános szabályoktól való egyedi eltérések — adóengedmények, támogatások, termelési adó kivételek stb. — nyilvánvalóan éppen a kiugró tényezőket ellensúlyozzák. Ezek nagy részének hatása azonban csak egy későbbi időpontban szám-szerűsíthető. A mi vizsgálódásunkkor ezekből az egyedi szabályokból még csak néhány volt ismeretes.

A részesedési alap szóródását elsősorban abból a szempontból vizsgáltuk, hogy várhatóan a vállalatok hány százaléka marad az átlagos

részesedési alaphoz számított $\pm 60\%$ -os intervallumban, illetve a vállalatok hány százalékánál lesz ennél kiugróan magasabb vagy alacsonyabb a részesedési alap.

6. táblázat

A részesedési alap várható szóródása*

A részesedési alap/bér eltérése az átlagostól	A vállalatok arányában	A kifizetett bérek arányában
1968		
+ 60% felett	41	25
$\pm 60\%$ között	54	68
- 60% alatt	5	7
1970		
+ 60% felett	18	12
$\pm 60\%$ között	75	78
- 60% alatt	7	7

* A 2. számítás szerint.

Látható, hogy a vállalatok zöme — különösen a kifizetett bérek arányában — az átlagos, középső kategóriában helyezkedik el.

A reform egyik fontos alapelve, hogy a vállalatok fejlesztési alapja a nyereséggel azonos arányban változzon. Azonos szerves összetételű vállalatok közül annak legyen több pénze fejlesztésre, amelynek több a nyeresége, és fordítva.

Az f nyereséget a nyereség nagysága és a vállalatok eszköz/bér aránya határozza meg. A különböző eszköz/bér arány — mint láttuk — módosítja az f nyereség differenciálódását. Nem térünk itt ki arra a hatásra sem, hogy a bérszorító az f nyereség terhére növeli az r nyereséget, így hatása az f nyereség nagyságára és szóródására éppen fordított, mint az r nyereségre.

A nyereség növekedési üteme jelentősen determinálja a nyereségből képzett fejlesztési alap nagyságát, mert azt az f nyereség általában egységes, 60% -os nem progresszív, hanem lineáris adózása után képezik. A fejlesztési alap differenciálódását tehát erőteljesebben határozza meg a nyereség növekedési üteme, mint a részesedési alapét. A fejlesztési alapnak kereken a fele képződik a nyereségből, a másik fele az amortizációból. Érdekes, hogy az iparágak között a nyereségből képzett fejlesztési alapok másképp differenciálódnak, mint az amortizáció. A kétféle differenciálódás hatására az együttes fejlesztési alapok szóródása lényegesen kisebb, mint a szóródás forrásonként.

A villamosenergia-iparban a fejlesztési alapnak $\frac{1}{6}$ -a, a gépiparban és a könnyűiparban pedig csaknem $\frac{2}{3}$ -a képződik nyereségből. Minél nagyobb az összes fejlesztési alapon belül a nyereségből képzett fejlesztési alap, annál inkább tud a vállalat — illetve az ágazat — saját eredményei alapján továbbfejlődni, beruházni, mert a fejlesztési alapja rugalmasabban alkalmazkodik a nyereséghez. A differenciálódás tehát annál inkább a hatékonyság függvénye lehet.

Végezetül elemeztük még — nemcsak az iparban, hanem az egész népgazdaság termelő szférájában — a társadalmi tiszta jövedelem fel-

A fejlesztési alap forrásai*

Iparágak	Fejlesztési alap az eszközök százalékában		
	nyereségből	amortizációból	együtt
Az ipar átlagában	2,4	2,6	5,0
ebből:			
villamos energia	0,5	2,5	3,0
gépipar	3,7	2,0	5,7
könnyűipar	3,2	1,8	5,0
élelmiszeripar	2,8	1,7	4,5

* Becsült adatok.

osztását a központi és a decentralizált alapok között. A számítások szerint várhatóan az egész népgazdaságban a realizált összes társadalmi tiszta jövedelem mintegy negyed része kerül a decentralizált alapokba, az elmúlt években viszont a tiszta jövedelemnek mindössze 5—6%-a maradt a vállalatok döntési hatáskörében. A reform után tehát kétségtelenül jelentősen megnő a vállalatok nagyobb döntési lehetőségét megalapozó anyagi önállósága. A nyereség osztozkodási arányát tekintve fentiek azt jelentik, hogy átlagosan minden egységnyi nyereség 56%-a kerül központosításra, s 44%-a a decentralizált alapokba. Az iparban együttesen körülbelül — várhatóan — ugyanolyan az osztozkodás aránya, mint az egész népgazdaságban, de az iparágak között ez az arány nem egyenletes.

A népgazdasági számítások továbbfejlesztése

Az eddigi számítások a reform előkészítését szolgálták, a jövőben elsősorban a reformmal létrehozott új gazdasági mechanizmus működésének elemzésével kívánjuk a további döntések előkészítését segíteni.

A legfőbb kérdések, amelyekre a kialakítandó modellünkben választ keresünk:

— A kialakított pénzügyi szabályozók a várt hatást váltották-e ki, vagy attól eltérő pénzügyi körülményeket és folyamatokat hoztak létre?

— Ha eltérő körülmények alakultak ki, miért és miben tértek el a pénzügyi szabályok hatásai a várttól — és ha nélkülözhetetlen a kívánt hatások eltérése —, milyen intézkedések módosítására van szükség, különböző módosítási variációk mit eredményeznek?

— Melyek a vállalatok „viselkedésében” az általános — pénzügyekkel összefüggő — törvényszerűségek, amelyeket a reform váltott ki?

— A vállalatok viselkedésében feltárt törvényszerűségek alapján prognózisok készíthetők a központi pénzalapok és a decentralizált alapok várható alakulásáról, s ez újabb eszköze lehet bizonyos pénzügyi szabályozó intézkedések előkészítésének.

FORGÁCS ZOLTÁN:

A magyar szénbányászat termelékenysége nemzetközi összehasonlításban*

Az érdeklődés a nemzetközi termelékenységi összehasonlítások iránt világviszonylatban és hazánkban is fokozódik. Tanulmányunk célja átfogó helyzetképet adni az ipar egy speciális ága, a szénbányászat termelékenységének fejlődéséről, nemzetközi színvonaláról.

Megkíséreljük olyan termelékenységi mutatószámrendszer kidolgozását, amely lehetővé teszi a hazai és a külföldi szénbányászat, továbbá a szénbányászat és az ipar közgazdasági alapokon nyugvó, átfogó termelékenységi összehasonlítását.

A mélyművelésű szénbányászat termelékenységi színvonalának ki-
fejezésére lépésről lépésre olyan mutatókat vonunk be a vizsgálatba, amelyek lehetővé teszik, hogy azok a termelékenység színvonalát meghatározó tényezők egyre szélesebb körét tükrözzék, vagyis a statisztikai lehetőségek korlátai között törekszünk a termelékenységi színvonal komplex megközelítésére.

A termelékenységi összehasonlítást az 1964. évre Anglia, Ausztria, Belgium, NSZK, Franciaország viszonylatában végeztük el. Összesen 72 medence (tröszt) termelékenységi adatait hasonlítottuk össze trösztjeink, illetve szénbányáink termelékenységével. Az adatokat a felsorolt nyugat-európai országok éves átfogó jelentéseiből, az Európai Gazdasági Bizottság** Szénbizottságának kiadványából, valamint a nemzetközi és a hazai statisztikai évkönyvekből vettük.

Az összehasonlító vizsgálat nem elégedhetett meg az országos adatok elemzésével, mert az átlagok eltakarják a szénmedencék és a vállalatok között fennálló lényeges termelékenységi különbségeket. A természeti feltételek és telepviszonyok differenciáltsága folytán a belső szórás igen nagy.***

Az összehasonlításnál általában a hazai trösztök átlagadataival dolgoztunk. A hazai trösztökön belül meglévő jelentékeny termelékenység-szóródás miatt esetenként az iparági teljes szerkezetet (üzemenkénti bontásban) is összehasonlítottuk a nemzetközi adatokkal.

* A cikk „A hazai és nyugat-európai széntermelés gazdaságosságának összehasonlítása” című OMF B tanulmány (1-506 ET) felhasználásával készült. A tanulmány kidolgozásában közreműködtek: Dr. Dányi Dezső, Dobay Aladár, Dr. Forgács Zoltán, Hegyi Antal, Jäger Gyula, Reményi Viktor, Rinágel József, Dr. Tóth Tamás.

** Economic Commission for Europe, New York, 1965.

*** Részletes vállalati struktúra csak Anglia és Ausztria esetében állt rendelkezésünkre. A többi ország statisztikája csak a szénmedencék összevont adatait tartalmazza.

A termelékenység naturális mutatóinak elemzése

A termelékenység nemzetközi összehasonlításánál naturális és értékbeli mutatókat alkalmaztunk. A termelékenység naturális mutatói

P_{fa} = földalatti teljesítmény, tonna/műszak,

P_1 = összüzemi teljesítmény, tonna/műszak,

P_2 = kalorikus teljesítmény, kalória/műszak,

P_3 = redukált kalorikus teljesítmény, redukált kalória/műszak.

Földalatti teljesítmény (P_{fa})

A földalatti teljesítmény olyan parciális termelékenységi mutatószám, amely a természetes mértékegységben mért termelést a föld alatt felhasznált élőmunkával veti egybe.

$$P_{fa} = \frac{Q_t}{M_{fa}}, \text{ ahol:}$$

P_{fa} = földalatti teljesítmény, tonna/műszak,

Q_t = teljes keresztmetszetű termelés tonnában,

M_{fa} = földalatti műszakszám.

A földalatti teljesítmény közgazdasági szempontból a legkevésbé tekinthető komplex termelékenységi mutatószámoknak, mert érzéketlen a termék minőségére, nem mutatja a holtmunka-felhasználás és a külszíni élőmunka-felhasználás mértékét. A P_{fa} színvonalából a földalatti természeti-technikai feltételek különbségeire következtethetünk. Ez a mutató a földalatti műszakarány közvetítésével funkcionális kapcsolatban áll az összüzemi teljesítménnyel (P_1). Előnye az egyértelműség, numerikus összehasonlítása legkevésbé okoz problémát.

A földalatti teljesítményt Nyugat-Európában a nettó (előkészített), míg hazánkban a nyers (teljes keresztmetszetű) termelésre vonatkoztatják. Ez az eltérés nagyságrendileg jelentős, mert Nyugat-Európában az intenzív előkészítés folytán nagy a különbség a bruttó (nyers) és az előkészített termelés volumene között.*

A vizsgált országokban a földalatti teljesítmény relatív színvonala az 1952. és 1964. években az 1. sz. táblázat szerint alakult:

1. sz. táblázat

Országok	Földalatti teljesítmény, P_{fa}	
	1952	1964
	Magyarország = 100 százalék	
Anglia	110,0	145,0
Ausztria	98,0	139,9
Belgium	72,0	109,2
Franciaország ...	93,0	121,3
NSZK	101,0	161,8

* A nyers termelés 1,21–1,59-szerese az előkészített termelésnek.

1952-ben a hazai földalatti teljesítmény — Anglia kivételével — elérte a nyugat-európai szintet, sőt a belga és a francia színvonalat meg is haladta. Az 1964. évi adatok viszont azt mutatják, hogy a földalatti teljesítmény tekintetében jelentős különbség jött létre a nyugat-európai szénányászat javára. Mi ennek az oka?

Mint ismeretes, az energiasztruktúra korszerűsítése a nyugat-európai országokban az 1950-es évek közepén kezdődött meg, amely viszonylagos energiabőséget — és egyúttal széndekonjunktúrát — is eredményezett. Ebben a helyzetben a nyugat-európai szénányák különös gondot fordítottak a szén versenyképességének növelésére, a termelés csökkentésével egyidejűleg fokozták az üzemek koncentrációját és gépesítését, ami lehetővé tette, hogy a földalatti teljesítményt jelentősen — 50—77 százalékkal — növeljék.

Hazánkban viszont az 1950-es évek közepén az energiasztruktúra korszerűsítése még nem került napirendre és energiagazdálkodásunkra a „hiánygazdálkodás” nyomta rá a bélyegét. Ebben a helyzetben egy sajátos „széndekonjunktúra” alakult ki; a széntermelés jelentős — 58,9 százalékos — növelése a beruházási erőforrások extenzív felhasználását eredményezte, és így nem meglepő, hogy ebben az időszakban a földalatti teljesítmény csak 10,4 százalékkal emelkedett. Mivel az energiasztruktúra korszerűsítése az 1960-as évek közepén hazánkban is megkezdődött, várható, hogy a földalatti teljesítmények tekintetében a nyugat-európai országokhoz képest fennálló szintkülönbség a jövőben mérséklődni fog.

Összüzemi teljesítmény (P_1)

A bányászatban a termelékenység alakulását bányászati, trösztii és iparági szinten egyaránt évtizedek óta az összüzemi teljesítmény (össz-koeficiens) segítségével mérik hazai és nemzetközi viszonylatban is.

A mutató képlete:

$$P_1 = \frac{Q_t}{M}$$

ahol: P_1 = összüzemi teljesítmény,

Q_t = a termelés mennyisége tonnában,

M = összes üzemi műszakszám.

Az összüzemi teljesítmény nem tükrözi híven a munka társadalmi termelékenységét. A számlálóban levő tonna nem fejezi ki a termék társadalmi használhatóságát, a nevezőben szereplő műszakszám pedig csak a munkások által teljesített munkaidőt tartalmazza. A holtmunka-felhasználás különbsége más-más feltételt teremt az élő munka termelékenysége színvonalának kialakulásához is. Ezért a termelékenység komplex színvonalát csak a holtmunka-felhasználás és a termék minőségi különbségeinek figyelembevételével lehet megközelíteni.

Az összüzemi teljesítmény legnagyobb előnye, hogy a termelékenység színvonalát az adott termelési szakaszban felmerülő élőmunka-ráfordítások tekintetében minden ismert módszernél egyszerűbben méri. Ezért a nemzetközi termelékenységi összehasonlításoknál ma is elsősorban a P_1 mutatót alkalmazzák. Szükséges az összüzemi teljesítmény

elemzése azért is, mert minden más termelékenységi mutatószámnak ez a kiinduló tényezője. Ha tisztában vagyunk a P_1 mutató belső tartalmával, sajátosságaival, összefüggéseivel, akkor azt felhasználhatjuk számos más értékes következtetés levonására is.*

A P_1 mutató relatív értékeit az 1952. és 1964. években a 2. sz. táblázat mutatja.

2. sz. táblázat

Országok	Összüzemi teljesítmény P_1	
	1952	1964
	Magyarország = 100 százalék	
Anglia	121,0	150,0
Ausztria	111,3	147,7
Belgium	75,0	114,2
Franciaország ...	89,0	124,5
NSZK	111,0	181,7

A 2. sz. táblázat adatai szerint amíg hazánkban 1952. és 1964. évek között 13,1 százalékos, addig Nyugat-Európában 56—85 százalékos termelékenységnövekedés következett be. Ennek folytán kinyílt az ollo nemcsak a földalatti, hanem az összüzemi teljesítmény mutatói alapján számított szintkülönbségek között is. Ez azt jelenti, hogy az említett országokban a földalatti-külszíni létszámstruktúra kedvezően változott.

A nemzetközi összehasonlítások céljából kidolgoztuk a medencénkénti teljesítményadatokat is, amelynek szóródása bizonyítja, hogy műszaki-gazdasági összehasonlításoknál — különösen a bányászatban — milyen nagy jelentőségű az átlagtól való eltérés, a belső szerkezet elemzése.

A vizsgált országok átlagteljesítménye (P_1) a hazai trösztökhöz viszonyítva (1964. évben) a 3. sz. táblázat szerint alakult.

3. sz. táblázat

Országok	A vizsgált országok összüzemi átlagteljesítménye a hazai átlag százalékában	A vizsgált országok összüzemi átlagteljesítménye a	
		legrosszabb	legjobb
		teljesítményű hazai tröszt százalékában	
Anglia	150	211	94
Ausztria	148	207	92
Belgium	114	160	71
Franciaország ...	125	175	78
NSZK	182	255	113

* Szoros kapcsolat állapítható meg az egyes országokban az összüzemi teljesítmény és a tonnára vetített fajlagos önköltség mutatója között, tehát az összteljesítmény alapján — bizonyos hibahatáron belül — már következtethetünk az önköltség nagyságrendjére. Ez az összefüggés azonban a nemzetközi összehasonlításoknál nem használható fel, mert az egyes országok között nagyarányúak a különbségek az ár-, a bérszínvonal, a kalkuláció belső tartalma, az amortizáció elszámolási módja és az önköltségben elszámolt tisztajövedelem-elemek tekintetében.

A korrelációs index a P és a Ft/tonna dimenziójú önköltségmutató között hazánkban az évek óta rendszeresen végzett nagytömegű vizsgálatok alapján 0,70—0,95 érték között mozog, míg angliai viszonylatban az 1964. évi adatok alapján 0,955 értéket mutat (a relatív hiba 5,8 százalék).

Az átlagos P_1 mutatók alacsony színvonalára ellenére hazánkban találunk olyan trösztöket, amelyeknek teljesítménye jobb, mint a nyugat-európai országok átlaga (kivéve az NSZK).

Vizsgáljuk meg a nemzetek közötti teljesítménykülönbségek alapvető tényezőit az összüzemi teljesítmény alapján. A teljesítménykülönbségek okait elsődlegesen a geológiai-természeti tényezőkben és ezzel összefüggésben a műszaki fejlettségben, továbbá a szervezési-gazdasági faktorokban kereshetjük. A teljesítményt befolyásoló adottságok közül a természeti tényezők befolyása egyike a legfontosabbaknak, amelyek a bányászatban hatnak, és jelentős mértékben meghatározzák a teljesítmény színvonalát a különböző szénmedencékben, illetve országokban.

Geológiai-természeti tényezők

A vizsgált országok bányageológiai jellemzőit mutatják a 4. sz. táblázat adatai.

4. sz. táblázat

Országok	Átlagos művelési mélység	Telepek átlagos vastagsága (méter)	1000 tonna szénvagyorra jutó termelés jellemző értékei (tonna)
Anglia	295 m (100—700 m között)	1,26	1,4
Belgium	719 m (613—810 m között)	1,36	3,3
Franciaország ...	463 m	1,51	6,3
NSZK	656 m (Ruhr 688 m, egyéb: 285—626 m)	1,44	2,0
Magyarország ...	178 m (Dunántúl 170 m Észak-Magyarország 80 m Feketeszen 350 m)	2,00	9,0 20,0 8,3 5,6

Szénkészleteinknek folyó termeléssel való leterhelése a Szovjetunió nélkül számított európai átlagnál körülbelül 6-szorosan nagyobb, különösen magas szénvagyonyunk leterhelése Angliához, az NSZK-hoz és Belgiumhoz viszonyítva.

Az ásványvagyony intenzív leterhelése folytán kevésbé van lehetőségünk a telepek közötti válogatásra, mint olyan országokban, amelyek jelentős ásványvagyonnal rendelkeznek. Ez a kényszerítő körülmény természetesen gátat szab a teljesítmény gyors fokozásának.

A közfelfogással ellentétben — amely a hazai bányászati feltételeket a nyugat-európainál lényegesen rosszabbnak tételezi fel — az átlagos művelési mélység hazánkban a legkedvezőbb a vizsgált országok közül. A viszonylag alacsony hazai termelékenység az átlagos telepvastagsággal sem magyarázható, mert művelt telepeink vastagabbak a nyugat-európainál, és dőlésük sem kedvezőtlenebb. A hazai összes fajlagos anyagfelhasználás \$-ban kifejezett viszonylag kis értéke szintén bizonyítja, hogy geológiai adottságaink nem a legkedvezőtlenebbek. A vizsgált jel-

lemző paraméterek alapján megállapítható, hogy hazánkban a fekete-szén-bányászat természeti, illetve telepviszonyai közelítik meg leginkább a nyugat-európaiakat, míg a közép-dunántúli és észak-magyarországi bányászati feltételek kedvezőbbek. A művelési mélység, a telepvastagság és a telepek dőlése csak részben jellemzi a teljesítményt befolyásoló természeti tényezőket. A regressziós vizsgálatok azt mutatják, hogy e paramétereknek nincs feltétlenül döntő befolyásuk a termelékenységi színvonal alakulására.

A teljesítményt befolyásoló lényeges tényezők: az egyes telepek kiterjedése, beágyazottsága, a mellékközetek szilárdsága, a telepek gázossága, illetve tektonikai zavartsága, a víz- és tűzveszélyesség, a bányalevegő hűtőképesége stb. Ez utóbbi paraméterek hazánkban kedvezőtlenek, összehasonlító vizsgálatra azonban statisztikai adatok hiányában nem volt módunk. Lehetséges, hogy hazánkban az általunk számszerűen nem jellemezhető tényezők esetenként annyira kedvezőtlenek, hogy lerontják a kedvező mélység- és telepvastagság hatását.

A gépesítés színvonal

A vizsgált országok összüzemi teljesítményének gyors növekedése elsősorban az intenzív gépesítés eredménye. A nagyarányú gépesítés következtében — a csökkenő bányászati termelés ellenére — a bányászat összüzemi teljesítménye gyors ütemben növekedett, és megelőzte az ipari termelékenység növekedési ütemét is. A gépesítés gyors fejlődését ösztönzi a szénbányászat rendkívül magas bérigényessége (58—65 százalék), továbbá az, hogy Nyugat-Európa egyes országaiban (például Belgiumban) főleg a külföldi munkások vállalják csak a bányászati munka nehézségeit. Munkahelyi gépesítettségünk, tehát technikai színvonalunk többszörösen elmarad Nyugat-Európa, sőt a fejlett bányászattal rendelkező szocialista országok mögött is.

5. sz. táblázat

Országok	A szénjővesztés gépesítése a kitermelt mennyiség százalékában		
	1956	1962	1965
Anglia	10,7	49,3	75,0
Belgium	18,0	48,5	59,4
Franciaország	6,7	33,6	41,5
NSZK (Saar-vidék nélkül) ..	11,1	63,3	80,0
Szovjetunió	...	63,9*	70,4
Lengyelország	...	24,7*	50,8
Csehszlovákia	36,2*	47,9	47,0
Magyarország	2,1	3,7	6,0

* 1961. évi adatok.

Látszólag éles ellentmondás tapasztalható a nyugat-európai országok szénbányászatának magas szintű technikai felszereltsége és beruházáspolitikája között. 1956/1966 között a szénbányászati beruházások 30—50 százalékkal csökkentek, bár e csökkenés 1960—1964 között lelassult.

Hazánkban a szénbányászati beruházások értéke 1960—1964 között még némileg növekvő tendenciájú. Az ellentmondás alapvető oka, hogy hazánkban a beruházások túlnyomó hányadát mély- és magasépítésre fordítjuk (1964-ben 72,4 százalékát), a gépesítési ráfordítások aránya pedig mindössze 19,6 százalék, amelynek csak kisebb hányada jut munkahelyi gépekre. A szénbányászat összes állóeszközértékéből a munkahelyi szálítóberendezések és gépek értéke alig éri el a 10 százalékot. Ezzel szemben Nyugat-Európában új üzemet alig létesítenek (jelenleg már nálunk sem), és ezért a beruházások jelentős részét rekonstrukcióra, gépesítésre fordíthatják.

Szénbányászatunk gépesítettségének rendkívüli elmaradása talán már önmagában is indokolja az összüzemi teljesítmény dinamikájának eltérő ütemét Nyugat-Európa és hazánk között.

A bányászat gépesítése jelentősen megnöveli a termékegységre jutó holtmunka-felhasználást és hozzájárul ahhoz, hogy Nyugat-Európában a teljesítmények gyors ütemű növekedése ellenére a széntermelés önköltsége évről évre növekvő tendenciát mutat.

A teljesítménykülönbségek további okát az egyes termelési folyamatok munkaigényességének különbségében kereshetjük.

A termelés munkafolyamatonkénti *munkaigényességét* (műszak/tonna) mutatják a 6. sz. táblázat adatai.

6. sz. táblázat

Országok	Fejtésnél	Előkészítésnél	Egyéb földalatti munkafolyamatoknál	Külszíni munkafolyamatoknál	Egyéb + külszíni munkafolyamatoknál	Az összes munkafolyamatnál
NSZK	89,9	61,5	58,9	43,3	51,6	61,2
Anglia	109,7	...	...	45,2	...	64,5
Franciaország	95,6	93,9	63,6	81,6	72,0	79,7
Belgium ...	118,6	80,7	76,1	84,2	79,9	88,6

Munkahelyi gépesítettségünk elmaradottsága ellenére a fejtések munkaigényessége közel áll a nyugat-európai színvonalhoz, tehát a fejtésekben dolgozó vájárok és csillések munkaintenzitása elég magas. Az egyéb földalatti és a külszíni munkafolyamatok munkaigényessége hazánkban nagyfokú, tehát a kiszolgáló folyamatok gépesítésére, racionalizálására az eddiginél több figyelmet kell fordítani. (Nemzetközi adatok szerint az évi 400—600 ezer tonna termelésű üzemek földalatti munkaigénye mintegy kétszerese az évi 2 millió tonna termelésű üzemekének.)

Üzemi koncentráció

Hazai és nemzetközi adatokkal bizonyítható az üzemi koncentráció (az egy bányára jutó napi termelési volumen) és az önköltség szoros korrelációja*, ami arra utal, hogy az üzemkoncentráció mértéke a bá-

* Az egy bányára jutó napi átlagtermelés és önköltség közötti korrelációs index értéke hazánkban: $I = 0,923$, $Hr = 9,7$ százalék.

nyászati termelés ráfordítási színvonalát leginkább jellemző naturális mutató.

A koncentráció kedvező műszaki-gazdasági hatását egyértelműen bizonyítja a fejlett bányászattal rendelkező szocialista és tőkésországoknak az a törekvése, hogy termelésüket gyors ütemben igyekeznek nagyüzemekbe koncentrálni, nem riadva vissza kisüzemek szüneteltetésétől sem.

Az Európai Szén- és Acélközösség országaiban* lezajló koncentrációs törekvéseket a 7. sz. táblázat adatai jellemzik.**

7. sz. táblázat

Időszak	Bányák száma db	Egy bányára jutó napi átlagtermelés vagon/nap	Földalatti teljesítmény tonna/műszak
1957	416	208,5	1,594
1960	329	263,0	1,958
1964	262	331,0	2,395

A 8. sz. táblázatban összehasonlítjuk az üzemkoncentráció mértékét az iparilag fejlett széntermelő országokéval.

8. sz. táblázat

Ország	Egy bányára jutó napi átlagtermelés tonna/nap		
	1961	1963	1964
Magyarország	582	685	770*
Belgium	1290	1361	1396
Franciaország	2145	2650	...
Hollandia	4026	3770	4118
NSZK	4166	4750	4938
Anglia	1105	1313	1436

* 1961. évi adat.

A 8. sz. táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy az üzemkoncentráció tekintetében messze elmaradunk a vizsgált nyugat-európai tőkésországok mögött.

A hazai szénbányászat dekoncentrálttsága bizonyos mértékben szénvagyonadottságunk következménye. Nem tűzhetjük ki célul magunk elé a nyugat-európai országok koncentrációs színvonalának elérését, az 1970-ben várható napi átlagtermelés 1020, 1975-ben pedig 1200 tonna/nap, amely még mindig alatta marad a kevésbé koncentrált nyugat-európai szénbányák jelenlegi színvonalának.

Vessük egybe a 100 vagon/nap alatt és az 50 vagon/nap alatt termelő aknaüzemek számát a vizsgált országokban.

* NSZK, Belgium, Franciaország, Olaszország, Hollandia.

** Forrás: Information und Kommentare No. 5/66. 2. 2. 1966.

Ország	Összes bányá- üzemek száma		Ebből		
			100 vagon/nap alatt		50
	1961	1964	1961	1964	19
Magyarország	147	131	125	100	7
NSZK	75	62	52	40	2
Franciaország	95	79	27	16	
Belgium	126	...	13	9*	
Anglia	665	533	382	244	19

* 1963-as adat.

50 vagon/nap alatt termelő szénbányákat az iparilag fejlettebb országokban gyors ütemben csökkentik. Ez az irányzat hazánkban is figyelhető, számuk 1961—1966. évek között egyharmaddal csökkent (ről 44-re). Az 50 vagon/nap alatti teljesítményű bányászati üzemek részaránya hazánkban 14,2, Angliában 5,9, Belgiumban 6, Franciaországban 1,0, az NSZK-ban pedig 0,5 százalékot tesz ki.

A 100 vagon/nap alatti teljesítményű üzemek hazánkban jelenleg körülbelül 55 százalékát, viszont Angliában 18,2, Belgiumban 12, Franciaországban 7,0, az NSZK-ban 1,0 százalékát szolgáltatják.

A bányászatban nemcsak az üzemi, hanem a munkahelyi hatékonysági ráció is — főleg a komplex gépesítés következtében — gyorsan változik olyannyira, hogy ma már nem ritka az olyan fejtségi munkahely, ahol a termelés a napi 500, sőt az 1000 tonnát meghaladja. A 180 forntfejtési munkahely közül 159 az 50 vagon/nap termelésű, és csak 21 haladja meg azt. Ugyanakkor a hazai termelés mindig jelentős hányadát adják a kiskapacitású kamrafejtési munkahelyek szító vágatok.*

Az általánosan használatos vagon/nap koncentrációs mutatóval a nemzetközi összehasonlítást kalória/nap koncentrációs mutatóval is elvégeztük, amely lehetővé tette, hogy a számítások mellett a termelés volumene, hanem a termék minőségének egyik jellemző métere — a fűtőérték — is kifejezésre jusson.

$$K_c = K_t \cdot F$$

ahol: K_c = a fűtőérték alapján számított kalorikus üzemi teljesítmény (kalória/nap),

K_t = a termelési volumen alapján számított üzemi teljesítmény (tonna/nap),

F = átlagos fűtőérték (kalória).

Országok	10 ⁶ kcal/nap	Index	Országok	10 ⁶ kcal/nap	Index
Magyarország ..	218,7	100	Belgium	852,7	390
Ausztria	286,1	131	Franciaország .	1687,0	771
Anglia	846,9	387	NSZK	3202,9	1465

A hőérték figyelembevételével tehát a hazai szénbányák átlagtermelése mintegy 25 százaléka a legalacsonyabb koncentrátságú angol és belga és mindössze 7 százaléka a nyugatnémet szénbányák átlagtermelésének.

A kalorikus koncentráció és a kalorikus önköltség meglehetősen szoros kapcsolata alapján valószínűsíthető, hogy a hazai relatíve alacsony termelékenységi szint fő okait az alacsony koncentrációs fokban (ami elsősorban a tektonizáltság függvénye) és gyenge minőségben kereshetjük. Amíg ugyanis 50 vagonnál kisebb napi átlagtermelésű szénbányákat Belgiumban és Angliában is találhatunk, addig napi 150 mkcal fűtőértéknél — 50 vagon hazai szén ekkora fűtőértéket képvisel — kisebb szénbányát — Ausztria kivételével — egyetlen nyugat-európai országban sem üzemeltetnek. Hazánkban viszont ezek a szénbányák adják a széntermelés mintegy 47 százalékát, ami már önmagában jól érzékelteti elmaradottságunkat az üzemi koncentráció és a fűtőérték szempontjából.

Kalorikus teljesítmény (P_2)

A P_1 mutató elemzésénél tárgyaltuk azokat a természeti és technikai feltételeket, amelyek az összüzemi teljesítmény nagyságrendjét befolyásolják. A kalorikus üzemi koncentráció elemzésénél már rámutattunk azokra az alapvető minőségi különbségekre, amelyek a termék hőértékében jutnak kifejezésre.

Az egy műszakra jutó kalória mennyiségét megkapjuk, ha a széntermelés volumenét kalóriában kifejezve elosztjuk az összes üzemi műszakszámmal.

$$P_2 = \frac{Q_t \cdot F}{M}$$

ahol: P_2 = egy műszakra eső kalória, kalória/műszak,
 Q_t = a széntermelés mennyisége tonnában,
 F = átlagos fűtőérték, kalória.
 M = összes üzemi műszakszám.

Ha a hazai mélyművelésű szénbányászat termelékenységi szintjét a fűtőérték figyelembevételével vizsgáljuk, akkor a P_1 mutatónál lényegesen kedvezőtlenebb képet kapunk. Ennek okát szintén kedvezőtlen természeti viszonyainkban, széntelepeink relatíve gyenge minőségében kereshetjük. Ha a hazai átlagos fűtőértéket a vizsgált országokéhoz viszonyítjuk, akkor a 11. sz. táblázat szerinti képet kapjuk.

11. sz. táblázat

Országok	Fűtőérték	Százalék	Országok	Fűtőérték	Százalék
Anglia	6450	202	Franciaország .	6373	200
Ausztria	3663	114	NSZK	6743	211
Belgium	6265	196	Magyarország .	3193	100

Ausztria kivételével a nyugat-európai szenek átlagos fűtőértéke mintegy duplája a hazainak, ami kiélezi a termelékenységi szintkülönbségeket.

A vizsgált országok átlagteljesítményét (P_2) a hazai teljesítményhez viszonyítva (1964. évben) mutatja a 12. sz. táblázat.

12. sz. táblázat

Országok	A vizsgált országok teljesítménye a hazai átlag százalékában		A vizsgált országok átlagteljesítménye a hazai trösztökhöz viszonyítva a (hazai trösztök P_2 -je = 100 százalék)	
	P_1	P_2	legrosszabb	legjobb
			teljesítményű hazai tröszt százalékában	
Anglia	150	303	553	204
Ausztria	148	170	309	114
Belgium	114	224	408	150
Franciaország	125	249	452	167
NSZK	182	383	699	258

Míg a P_1 alapon a nyugat-európai országok termelékenységi színvonalja átlagosan 14—82 százalékkal haladja meg a hazai színvonalat, addig a P_2 alapján 70—283 százalékkal magasabb annál.

A P_2 alapon a hazai termelékenységi szint az NSZK szénbányászatainak mintegy $\frac{1}{4}$ -e, Angliának $\frac{1}{3}$ -a, Belgiumnak és Franciaországnak mintegy 40—45 százaléka, Ausztriának 59 százaléka. P_2 alapon már nem találunk olyan hazai trösztöt, amelynek teljesítménye meghaladná bármelyik nyugat-európai ország átlagértékét.

Redukált kalorikus teljesítmény (P_3)

Az egy műszakra jutó redukált kalória mennyiségét megkapjuk, ha a hamutartalom alapján korrigált kalóriában kifejezett széntermelés volumenét elosztjuk az összes üzemi műszakszámmal:

$$P_3 = \frac{Q_t F_{korr}}{M}$$

$$F_{korr} = F \cdot \frac{101,5 - 0,2 b_f}{100}, \text{ ahol}$$

F_k = korrigált fűtőérték kcal/kg-ban,

b_f = fajlagos hamutartalom (1000 kilokalóriára jutó hamumennyiség grammiban).

P_3 értékét három tényező határozza meg: az összüzemi teljesítmény, a szén fűtőértéke és ballasztanyag-tartalma, tehát komplexebben fejezi ki a termelékenységi színvonalat, mint a kalorikus teljesítmény.

A redukált kalorikus teljesítmény mutatójának kialakításakor azt a hatásfokcsökkenést vesszük figyelembe, amely a magasabb hamutartalom folytán a legnagyobb szénfogyasztónál — az erőműveknél — jelentkezik a szén igen jó hatásfokú eltüzelése mellett. Emiatt ez a mutató egyrészt túl „szolidan” juttatja kifejezésre a hamutartalom technológiai hatását az átlagos szénfogyasztó szempontjából, másrészt érzéketlen a szén használhatóságát jellemző egyik legfontosabb paraméterre, a kokszolhatóságra és más minőségi jellemzőkre.

A nyugat-európai szenek hamutartalma — a már említett intenzív előkészítés folytán — lényegesen kisebb a hazainál. Mivel szeneink fűtőértéke csak mintegy fele a nyugat-európainak, a hamutartalmuk pedig magasabb, a P_2 alapján kialakított helyzetkép módosul, szeneink relatív termelékenységi színvonala tovább romlik. A vizsgált országok átlagteljesítményét (P_3) a hazai teljesítményhez viszonyítva (1964. évben) tükrözik a 13. sz. táblázat adatai.

13. sz. táblázat

Országok	A vizsgált országok teljesítménye a hazai átlag százalékában		A vizsgált országok átlagteljesítménye a hazai trösztökhöz viszonyítva a (hazai trösztök P_3 -ja = 100 százalék)	
	P_2	P_3	legrosszabb teljesítményű hazai tröszt százalékában	legjobb
Anglia	303	351	720	243
Ausztria	170	194	397	134
Belgium	224	259	529	193
Franciaország	249	285	585	198
NSZK	383	444	909	309

A P_3 -alapon — amely csak igen óvatosan veszi figyelembe a minőségi különbségeket — a nyugat-európai termelékenységi szint már 94—344 százalékkal haladja meg a hazai színvonalat.

A termelékenység értékbeni mutatóinak elemzése

A termelékenység nemzetközi összehasonlításánál háromfajta értékbeni mutatóval dolgoztunk:

P_4 = egy műszakra jutó széntermelési érték, \$/műszak,

P_5 = egy műszakra jutó nettó széntermelési érték, \$/műszak,

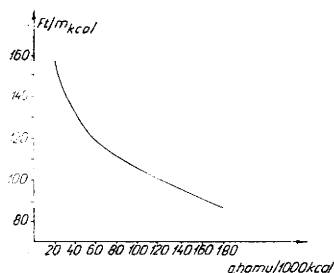
P_6 = egy műszakra jutó anyagmentes széntermelési érték \$/műszak.

Egy műszakra jutó széntermelési érték (P_4)

Az egy műszakra jutó termelési érték nemzetközi összehasonlításra alkalmas mutatójának meghatározása céljából először azt kell kiszámítanunk, hogy hány dollárt érne a hazai átlagos fűtőértékű és hamutartalmú szén a vizsgált nyugat-európai országokban (zérus szállítási távolságot

véve figyelembe). A számításhoz a NIM által hivatalosan elfogadott limitárgörbét* használtuk fel, amely a fajlagos hamutartalom függvényében fejezi ki a Ft/mkcal értékeket.

A szénár alakulása a relatív használati érték (g hamu/1000 kcal) függvényében

A fenti grafikon alapján végzett számítás menete a következő volt:

1. Az árgörbéről leolvastuk a hazai átlagos hamutartalmú és fűtőértékű szén Ft/mkcal értékét (p_h).

2. Ugyancsak leolvastuk az árgörbéről a vizsgált (i -ik) nyugat-európai ország átlagos hamutartalmú és fűtőértékű szénének Ft/mkcal értékét (p_{hi}).

3. Megállapítottuk minden egyes vizsgált nyugat-európai országra az átlagos hamutartalmú és fűtőértékű szén $\$/mkcal$ értékét (p_i).

4. A fentiek figyelembevételével a hazai átlagos fűtőértékű és hamutartalmú szén dollárban kifejezett árát az i -ik nyugat-európai országban a $p_h/p_{hi} \cdot p_i$ szorzat eredményeként kaptuk meg, amely a *belföldi árarányok és a külföldi árszínvonal* függvényében fejezi ki a keresett dollárát.

A felhasznált limitárgörbe a hamutartalomnak a termék használhatóságára és így dollárban kifejezett árára gyakorolt hatását a redukált kalorikus teljesítmény számításakor alkalmazott mértéknél erőteljesebben veszi figyelembe, mert a hamutartalomnak nem a legnagyobb és legjobb hatásfokú szénfogyasztónál — a korszerű hőerőműveknél — érvényesülő hatását, hanem az általános felhasználói értékítéletet juttatja kifejezésre, illetve azt közelíti meg. Az ismertetett számítás segítségével tehát a hazai szén olyan dollárban kifejezett *feltételezett átlagárait* kaptuk meg a vizsgált nyugat-európai országok relációiban, amelyek a szén használhatóságát jellemző főbb paraméterek közül csak a fűtőértéket és a hamutartalmat veszi figyelembe és nem tükrözi az egyéb, elsősorban a kokszolhatóság szempontjából fennálló használhatósági különbségeket. A hazai szén dollárban kifejezett feltételezett átlagára ezért egy olyan határát közelít, amelynél a hazai átlagminőségű szén egyetlen vizsgált nyugat-európai országban sem „érhet” többet, illetve amelynél — elsősorban az alacsonyabb fokú kokszolhatóság miatt — valószínűleg kevesebbet „ér”. További korlátja a fenti módon számított feltételezett dollár átlagárnak, hogy a segítségével számított egy műszakra jutó ter-

* Rendelet a hasznos ásványi nyersanyagkészlet művelés alatt levő bányában történő visszahagyásának, illetve az ásványi nyersanyagok művelés alá vonásának feltételeiről. NIM, 1965. július.

melési érték csak két ország (a magyar és valamelyik vizsgált nyugat-európai ország) páronkénti (kétoldalú) termelékenységi összehasonlítását teszi lehetővé és kizárja a vizsgált nyugat-európai ország egymásközi termelékenységi színvonalának összehasonlítását. Ez a korlát azonban vizsgálatunk szempontjából nem lényeges, mert célunk a magyar szénbányászat termelékenységi színvonalának kétoldalú egybevetése volt néhány nyugat-európai országgal. Számításaink szerint a hazai szén dollárban kifejezett feltételezett átlagára relációkként a 14. sz. táblázat szerinti értékeket veszi fel.

14. sz. táblázat

Országok	Feltételezett átlagár	Országok	Feltételezett átlagár
Anglia	1,42	Franciaország .	1,57
Ausztria	1,53	NSZK	1,69
Belgium	1,82		

A 14. sz. táblázatban a feltételezett átlagárak szórása 28 százalék, az önköltségé viszont 60 százalék, ami azt mutatja, hogy a nyugat-európai országok belföldi szénárai nem az önköltséghez, hanem a nemzetközi piaci értékítélthez igazodnak. Emiatt a szénbányászat Belgiumban és Franciaországban veszteséges (a veszteséghányad 53, illetve 18 százalék), Angliában veszteségmentes és csak az NSZK-ban nyereséges.

A kétoldalú nemzetközi termelékenységi összehasonlításokra alkalmas egy műszakra jutó termelési érték mutatója az eddig elmondottaknak megfelelően a következő:

$$P_4 = \frac{Q_i \cdot \bar{p}}{M}, \text{ ahol}$$

$\bar{p}$ = a hazai szén dollárban kifejezett feltételezett átlagára (\$/tonna).

Az egy műszakra jutó termelési érték mutatója már a termelékenység színvonalát meghatározó tényezők szélesebb körét tükrözi, mint az eddigi mutatók, de még mindig figyelmen kívül hagy fontos tényezőket; a termék használhatóságát jellemző kokszolhatóságot és egyéb minőségi jellemzőket, továbbá a holtmunka-ráfordításokban meglévő különbségeket. A P_4 mutató képzésével tehát a termelékenység színvonalát meghatározó tényezők hatását komplexebbül juttattuk kifejezésre, mint korábban.

15. sz. táblázat

Országok	A vizsgált országok átlagtermelékenysége a hazai átlag százalékában		A vizsgált országok átlagtermelékenysége a hazai trösztökhöz viszonyítva a (hazai trösztök P_4 -e = 100 százalék)	
	P_3	P_4	legrosszabb	legjobb
			teljesítményű hazai tröszt százalékában	
Anglia	351	424	862	293
Ausztria	194	233	476	157
Belgium	259	313	641	217
Franciaország	285	350	709	242
NSZK	444	538	1099	372

A hazai átlagos termelékenységi szint alig $\frac{1}{5}$ -e a nyugatnémetnek, mintegy $\frac{1}{4}$ -e az angolnak, $\frac{1}{3}$ -a a franciának és a belgának, és még a viszonylag kedvezőtlen osztrák termelékenységi színvonal felét sem éri el. A 15. sz. táblázatból az is egyértelműen kitűnik, hogy a P_4 mutató alapján már nincs olyan nyugat-európai ország a vizsgáltak közül, ahol a szénbányászat átlagtermelékenysége ne haladná meg a legjobb hazai szénbányászati tröszt termelékenységi színvonalát.

Egy műszakra jutó nettó széntermelési érték (P_5)

Az egy műszakra jutó nettó termelési érték mutatóját a következő képlet segítségével határoztuk meg:

$$P_5 = \frac{Q_i \cdot \bar{p} - R}{M}, \text{ ahol}$$

R = a dollárban kifejezett holtmunka-ráfordítások költsége.

Korábban az egy műszakra jutó termelési értéket feltételezett átlagárak alapján számítottuk ki, és így ez a mutató megközelítően azt fejezte ki, hogy mekkora lenne egy hazai „átlagbánya” termelékenységi színvonala a vizsgált nyugat-európai országokban, ha az ottani és a magyar bányák holtmunka-ráfordításai azonosak lennének. A holtmunka-ráfordítások azonban az eltérő termelési feltételek miatt különbözőek és ezért azokat külön is ki kell számítanunk, vagyis meg kell állapítanunk, hogy mekkora lenne egy magyar „átlagbánya” holtmunka-ráfordítása (anyag + amortizáció) a kiválasztott nyugat-európai országban. A szóban lévő számítást azonban statisztikai korlátok miatt csak magyar—angol relációban végezhetjük el, külön az anyagköltségekre és külön az amortizációra.

Az anyagráfordítások átszámításához olyan *intern devizaárfolyamot* használtunk fel, amelyet a külkereskedelmi forgalomba kerülő bányászati anyagok magyar határparitáson számított világpiaci és hazai árai, illetve ezen termékek hazai ráfordítási szerkezete alapján számítottunk. (A hazai áron számított anyagköltségeknek mintegy 80 százalékát teszik ki a külkereskedelmi forgalomba kerülő és 20 százalékát a nemzeti — külkereskedelmi forgalomba nem kerülő — termékek.) Tehát:

$$D_a = \frac{\sum_{i=1}^n A_{ki} p_{bi}}{\sum_{i=1}^n A_{ki} p_{vi}}, \text{ ahol}$$

D_a = a kalkulált devizaárfolyam;

A_{ki} = ráfordítási volumen az i -ik külkereskedelmi forgalomba kerülő bányászati anyagfajtából;

p_{bi} = az i -ik anyagfajta belföldi ára;

p_{vi} = az i -ik anyagfajta világpiaci ára magyar határparitáson.

A devizaárfolyamot külön-külön kiszámítottuk a barna-, fekete és lignitszenet termelő átlagbányák anyagráfordítási szerkezete mellett, amelynek eredményeként 51—54 Ft/\$ között mozgó devizaárfolyamokat

kaptunk. A fenti kalkulált devizaárfolyammal az összes hazai bányászati anyagráfordítás forintértékét átszámítottuk dollárra
$$\frac{\sum_{i=1}^n A_i \cdot p_{bi}}{D_a} = R_a,$$

ahol A_i = ráfordítási volumen az i -ik bányászati anyagfajtából — a külkereskedelmi forgalomba nem kerülő anyagfajtákat is beszámítva; R = a dollárban kifejezett hazai anyagráfordítások költsége), amelynek egy tonnára jutó hányada azt fejezi ki, hogy *mekkora lenne egy hazai átlagbánya dollárban kifejezett fajlagos anyagköltsége* mondjuk Angliában.

Különböző közgazdasági számítások és becslések — amelyek részletes ismertetésére ezúttal nem térünk ki — azt mutatták, hogy a hazai bányászati amortizáció forintértékét 1964-ben körülbelül 56 Ft/\$ devizaárfolyammal célszerű dollárra átszámítani. A fentiek alapján a hazai átlagbánya dollárban kifejezett holtmunka-ráfordítási költsége $R_a + R_i = R$, ahol R_i a dollárban kifejezett amortizációs költség.

Az eddig elmondottakból kitűnik, hogy a szénbányászati termelékenység nemzetközi összehasonlításának az egy műszakra jutó nettó termelési érték — tehát a legkomplexebb termelékenységi mutató — alapján két alapvető feltétele van: 1. a hazai szén dollárban kifejezett átlagárának meghatározása, 2. a hazai holtmunka-ráfordítások átszámítására alkalmas (intern) devizaárfolyam meghatározása. A fenti módon számított egy műszakra jutó nettó termelési érték — amelyet mint már említettük, csak angol relációban tudunk kiszámítani — ezért olyan mutató, amely azt fejezi ki, hogy *mekkora volna egy magyar átlagbánya hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez Angliában* abban az esetben, ha az angol és a magyar átlagszén figyelmen kívül hagyott paraméterei (a kokszolhatóság és az egyéb minőségi jellemzők) azonosak lennének.

Iparági szinten a magyar szénbányászat (mélyművelés) átlagos hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez egy műszak alatt 2,01 \$. Ugyanez a mutató Angliában 13,35 \$. P_5 alapon tehát a hazai mélyművelésű szénbányászat termelékenysége az angol átlaghoz viszonyítva körülbelül 15 százalék. A P_5 mutató értékét az összes aknaüzemre is kidolgoztuk.

Megállapítható, hogy az iparági termelés 4,6 százalékát képviselő aknaüzemek (9 üzem) fogyasztják a nemzeti jövedelmet, a termelés 14,1 százalékát adó üzemeknek (32 üzem, az üzemek 24,2 százaléka) a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása pedig 1 \$/műszak alatt marad. Ugyanakkor a 2 \$/műszak alatti nemzeti jövedelmet termelő üzemek a széntermelés 41 százalékát, 3 \$/műszak felett termelő üzemek pedig mintegy 33 százalékát adják.

A szénbányászat hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez

Az egy műszakra jutó nettó termelési érték (P_5) üzemenkénti kidolgozása lehetővé tette, hogy kiszámítsuk a magyar szénbányászat által megtermelt nemzeti jövedelem volumenét.

A nemzeti jövedelem, a termelés és a létszám szénfajtánkénti részarányát a magyar szénbányászatban (1964) a 16. sz. táblázat adatai tüntetik fel.

16. sz. táblázat

Szénfajtacsoportok	Termelés százalékos megoszlása		Összes állományi létszám százalékos megoszlása	Megtermelt nemzeti jövedelem százalékos megoszlása
	tonnában	kalóriában		
Feketeszén.....	13,1	16,9	15,4	10,9
Dunántúli barnaszén.....	38,7	43,4	37,0	53,6
Észak-magyarországi barnaszén.....	32,2	29,6	36,0	25,8
Lignit.....	16,0	10,1	11,6	9,7
Iparág.....	100,0	100,0	100,0	100,0

A *feketeszén-bányászat* a tonnatermelés mintegy 13, és a kalóriatermelés 17 százalékát adja. Részaránya az összlétszámban közel áll a kalóriatermelés alapján számított termelési részarányhoz, míg a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása — a nagymértékű holtmunka-felhasználás folytán — viszonylag alacsony.

A *dunántúli szénbányászat* termelési részaránya tonna, különösképpen pedig kalória alapján számítva kedvezőbb a lekötött létszám részarányánál. A jó minőségű szén és a viszonylag alacsony holtmunka-felhasználás folytán a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása a legkedvezőbb, a szénbányászat által megtermelt nemzeti jövedelem 53,6 százalékát adja.

Az *észak-magyarországi barnaszénbányászatban* fordított a helyzet. Létszámaránya magasabb a termelési részaránynál (különösen fűtőértékre számítva), míg a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása a 36 százalékos létszámarányával szemben csak 25,8 százalék.

A *lignitbányászat* tonnában mérve az iparági széntermelés 16, kalóriában számítva viszont csupán 10 százalékát adja. A nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás aránya itt is kisebb a termelési, illetve a létszámarányánál.

A nemzeti jövedelem és az állományi összlétszám ismeretében kiszámítható az egy foglalkoztatottra jutó évi nemzeti jövedelem értéke.

17. sz. táblázat

Termékcsoportok	1 foglalkoztatottra jutó nemzeti jövedelem \$/fő, év	Az iparági átlag százalékában
Feketeszénbányászat.....	336	70,6
Dunántúli barnaszénbányászat.....	688	114,7
Észak-magyarországi barnaszén....	341	71,7
Lignitbányászat.....	398	83,7
Iparág.....	475	100,0

Egy műszakra jutó anyagmentes termelési érték (P₆)

Az egy műszakra jutó anyagmentes termelési érték már nem a klasszikus értelemben vett termelékenység-különbségeket mutatja, mert

ennél az amortizációs költségeket nem vonjuk le a termelési értékből, és így az élömunka-felhasználást az amortizációval növelt új értékkel állítjuk szembe. Képlete:

$$P_6 = \frac{Q_t \cdot \bar{p} - R_a}{M}$$

E mutató előnye, hogy kiküszöböli az amortizáció különböző elszámolási módjából fakadó eltéréseket. Működő üzemek esetében kiszámításának azért van létjogosultsága, mert *a bányászatban kevés a lehetőség a múltbeli ráfordítások konvertálására*. Ezért amikor arról kell dönteni, hogy egy bányát érdemes-e üzemeltetni — ha újabb beruházásokat nem kell eszközölni —, akkor a P_6 mutatóból célszerű kiindulni.

Iparági szinten (mélyművelés) az egy műszakra jutó nettó termelési érték 2 \$/műszak, az anyagmentes termelés értéke pedig 2,75 \$/műszak. P_6 alapon a legkedvezőtlenebb tröszt érték 1 \$/műszak, a legkedvezőbb 4,89 \$/műszak.

Az egy foglalkoztatottra jutó ipari- és széntermelés alakulása

Lehetőségünk nyílt néhány szocialista és tőkésország relációjában azt is megvizsgálni, hogy a szénbányászat termelékenységeinek elmaradása hogyan viszonylik az ipari termelékenység szintkülönbségeihez.

Az ipar és a bányászat termelékenységi szintkülönbségeinek összehasonlítását az ipari termelési struktúra eltérő összetétele folytán természetesen csak fenntartással lehet fogadni, az inkább csak nagyságrendeket tükröz.

18. sz. táblázat

Országok	Egy foglalkoztatottra jutó termelés		
	az iparban*	a szénbányászatban P_2 (mkcal/műszak) alaján**	Pontkülönbség
	a magyar színvonal százalékában		
Magyarország	100	100	—
Anglia	221	303	+ 82
Ausztria	190	169	— 21
Belgium-Luxemburg	199	224	+ 25
Csehszlovákia	160	205	+ 45
Franciaország	205	249	+ 44
Hollandia	190	245	+ 55
Lengyelország	125	246	+121
NSZK	190	348	+194
Szovjetunió	160—180	326	+146, +166
Egysült Államok	591	2872	+2281

* Román Zoltán: A magyar ipar nemzetközi összehasonlítások tükrében. Statisztikai Szemle. 45. évf. 12. sz. 1195. l.

** Az adatok nagyságrendeket tükröznek.

A pozitív pontkülönbség azt jelzi, hogy a hazai szénbányászat termelékenységi színvonala relatíve kedvezőtlenebb, mint az iparé*, a

* Az ipar tartalmazza a szénbányászatot is.

negatív különbség pedig ennek ellenkezőjére utal. Ilyen negatív különbséget csupán a legfejletlenebb szénbányászattal rendelkező országhoz, Ausztriához viszonyítva találunk. A 18. sz. táblázatból kitűnik, hogy a hazai szénbányászat iparhoz viszonyított relatív elmaradottsága Angliához, Lengyelországhoz, a Szovjetunióhoz és az NSZK-hoz viszonyítva a legnagyobb. Az Egyesült Államok szénbányászatának termelékenységi szintje — elsősorban kedvező települési viszonyai és az ezzel összefüggő magas szintű gépesítés miatt, a szénbányászat dekoncentrálttsága ellenére — nagyságrenddel haladja meg a legfejlettebb szénbányászattal rendelkező országokét.

Az iparági termelékenységi szint — mint átlagérték — nem mutatja differenciáltan a hazai iparágak relatív helyzetét. Feltételezhető, hogy néhány iparág (vállalat) termelékenységi színvonala megközelíti a fejlett országokét, mások — a szénbányászathoz hasonlóan — az átlagosnál jelentősen elmaradottabbak. Ezért szükségszerű a termelékenységi vizsgálatok iparági, sőt vállalati, illetve termékszintű továbbfejlesztése, hogy helyzetünkről teljes körű képet kapjunk.

Szénbányászatunk termelékenységeinek elmaradása számos okra vezethető vissza. Döntő okok: ásványvagyon-ellátottságunk alacsony színvonala, szeneink gyenge minősége, a dekoncentrálttság, az alacsony gépesítési fok. Míg világviszonylatban a bányászatban foglalkoztatott létszám 1950—1965 között szinte kivétel nélkül valamennyi fejlett országban csökkent, nálunk kétszeresére növekedett (az utóbbi időben elkezdődött a csökkenés). A bányászat létszámaránya az iparban mintegy 11 százalék (ennek körülbelül 80 százalékát a szénbányászat foglalkoztatja), míg a fejlett tőkésországokban 2—7 százalék között mozog. A hatalmas bányászattal rendelkező Szovjetunióban a bányászat létszámaránya az iparban csak 5—6 százalék. Míg az országok többségében — a fokozott gépesítés és nagyarányú racionalizálás következtében — az élő munka termelékenységeinek növekedési üteme a bányászatban annyira felgyorsult, hogy számottevően meghaladja az iparét (például Szovjetunió, Bulgária, Svédország, Belgium), addig hazánkban ez ideig fordított helyzet állott fenn.

Termelékenységi mutatóink 1949—1964. évek között csak tonnára vetítve emelkedtek erőteljesebben, az értékbeli növekedés viszont a minőség romlása miatt még a teljes termelési érték alapján számítva is csak 29 százalék. Ugyanakkor megnőtt a holtmunka-felhasználás aránya. Mindez azt jelenti, hogy az utóbbi másfél évtizedben aligha beszélhetünk a munka társadalmi termelékenységeinek emelkedéséről a szénbányászatban. Ez is egyik oka, hogy a nemzetközi termelékenységi szinthez viszonyítva iparunk elmaradása lényegesen kisebb, mint a szénbányászaté. A termelékenység növekedésének trendértékei alapján ezért joggal feltételezhetjük, hogy a fejlett széntermelő országokkal szemben fennálló elmaradottságunk hatékony racionalizálási és szervezési intézkedések nélkül még tovább fokozódhat.

Beruházási ciklusok a szocialista tervgazdaságban

A közgazdasági elméletben már régóta folyik vita arról, hogy vajon megvalósítható-e a gazdasági fejlődés folytonos arányossága és a gazdasági növekedés egyenletes üteme a szocialista tervgazdálkodás feltételei mellett, vagy pedig az egyes gazdasági ágazatok eltérő ütemű fejlődése miatt itt is bekövetkezhet a gazdasági fejlődés általános növekedési rátájának ingadozása?

Csaknem egy évtizeddel az első szocialista ország létrejötte előtt már *Aftalion* feltette a kérdést: Nem fenyeget-e majd a szocializmusban is az új állótökébe való túlzott befektetések veszélye, amely megfelelő időbeli késleltetéssel természetesen kiváltja a termelés növekedési ütemének ingadozását. *Hilferding* ugyanebben az időben azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy az elhasznált állóeszközök kicserélésének egy-egy időszakra sűrűsödő folyamata okozhat-e állandó jelleggel bizonyos ingadozásokat a szocialista termelés össz folyamatában. A Szovjetunió létrejöttével még gyakrabban adódtak hasonló kérdések, különféle empirikus elemzésekkel alátámasztva, de ezek gyakran a szerzők a priori álláspontját voltak hivatva igazolni. Az a vita, amely a húszas-harmincas években a Szovjetunióban a tervgazdaságról folyt, nem érintette különösebben ezt a kérdést. 1949-ben azonban az egyesült államokbeli National Bureau of Economic Research-ben szervezett tanácskozáson már több ismert közgazdász megkísérelte bizonyítani, hogy a szocialista tervgazdaságban is lehetséges a gazdasági tevékenység időközönkénti lanygulása, sőt még depresszió is, továbbá hogy lényegében a Szovjetunió is anticiklikus politikát folytat.

A második világháború után már sok tanulmány jelent meg a szocialista termelőfolyamat ciklikusságának problémájáról, ezeket jórészt a Szovjetunióban megjelent statisztikai elemzések alapján készítették. Tekintet nélkül a szóban forgó jelenség elnevezésére (gazdasági ciklusok — business cycles — növekedési ciklusok — growth cycles — beruházási ciklusok — investment cycles; bővített újratermelési ciklusok, a gazdasági ténykedés hullámzásai stb.), valamint arra, hogy e tanulmányok mit jelölnek meg a jelenség fő okaként, szembetűnő, hogy a szerzők sora nagyon kibővült, az utóbbi időben a szocialista országok közgazdászai is. Ha eltekintünk azon véleményektől, amelyek szerint a szocialista országokban bekövetkezett társadalmi-gazdasági változásokban a fő hangsúly a gazdaságon kívüli tényezőkn, mindenekelett az úgynevezett

politikai tényezőkön van¹, az összes többi véleményt nagyjából két fő csoportba sorolhatjuk: egyrészt azokra, amelyek a fő okot a *gazdaság működésének konkrét rendszerében* jelölik meg², másrészt azokra, amelyek a fő okot *az anyagi termelés strukturális változásaiban látják*.³

★

A szocialista népgazdaságban tapasztalható ciklikus folyamatok viszonylag késői észlelése azon különleges feltételek következménye, amelyek mellett a szocializmus gazdasági elmélete kialakult és fejlődött. Ez az elmélet leegyszerűsített formában jött létre, ahogyan az logikus is egy új társadalmi-gazdasági rend kezdeti időszakában. E kezdeti fokon ugyanis úgy tűnik, mintha a szocialista társadalmi tulajdon létrejöttével a gazdasági élet egyetlen gondja — az anyagi termelés állandó növelése mellett — az anyagi mérlegek kiegyensúlyozása és az arányosság fenntartása lennének. E felfogásból következett hosszú időn keresztül a társadalmi termelés belső ellentmondásainak negligálása és ezzel együtt a gazdasági növekedés egyenletességének feltételezése.

A szocialista termelés ciklikusságának lehetőségeiről szóló elméleteket elutasították mint a tőkés és a szocialista ártermelés rossz szándékú azonosítását, amelyek maguktól is minden tekintetben teljesen ellentétesek. Természetesen nem feltétlenül szükségszerű, hogy a tervgazdaság is átélje a tőkés termelésre jellemző sajátos hullámzásokat (az ún. „business cycles”-t) és a gyakorlatban ilyen jelenségei nem is voltak. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a szocializmus építésének kezdeti szakaszán a gyors iparosítás, később pedig a technikai fejlődés egyenlőtlensége és az ezzel összefüggő rangsoroláson alapuló gazdaságpolitikai döntések olyan gyors és mély struktúraváltozásokat eredményeztek az anyagi termelőfolyamatban — minden más belső és külső tényező hatásától függetlenül —, amelyekhez a népgazdaságnak állandóan alkalmazkodnia kellett.

E tanulmányban nem vállalkozhatunk arra, hogy a gazdasági fejlődés, az anyagi termelés, illetve az egész gazdaság valamennyi mozgásformájának elnagyolt vázlatát adjuk az összes gazdasági és nem gazdasági okokkal, különböző tényezőkkel együtt, amelyek gyakran egymással ellentétes irányban is hatnak.

Tanulmányunkban csak az anyagi termelés egyetlen problémáját vizsgáljuk, a beruházási folyamatot, illetve e folyamat ciklikusságát, mert az kifejezi az összes alapvető gazdasági jelenség mozgásában állandóan ismétlődő változások sorozatát. Ez a változássorozat a *technikai fejlődés egyenlőtlenségének* hatására jön létre, és az általános gazdasági egyensúly állapotával kezdődik, illetve fejeződik be. *E két egyensúlyi állapot közötti időszakot beruházási ciklusnak nevezzük.* Itt a gazdasági ingadozásoknak nem azon formáiról van szó, amelyek valamilyen előre nem látott kedvezőtlen körülmények következményei — tekintet nélkül

¹ Itt pl. G. W. Nutterra, G. J. Stallerra, Naum Jasnyra és hasonló álláspontot képviselő szerzőkre gondolunk.

² Például Julie H. G. Olivera, Josef Goldmann és talán Eugéne Zaleski, bár ez utóbbi mind a két véleményt magáévá teszi.

³ Ide sorolhatók a következő szerzők: Tadeus Czechovski, Jozef Pajestka, Richard Chelinski és mások. Oskar Langenak ugyancsak ez a véleménye, azzal az eltéréssel, hogy szerinte a ciklusok csak az iparosítás kezdeti időszakára jellemzőek, amelyeket erős és hirtelen strukturális változások kísérnek. A jugoszláv szerzők közül már korábban hasonló álláspontot képviseltek Nikola Cobeljic és Radmila Stojanovic.

azok eredetére —, hanem a gazdasági növekedési ütem olyan ingadozásairól, amelyek pusztán a technikai fejlődés hatására jönnek létre. Értethető, hogy a gyakorlatban a gazdasági ingadozások eltérő formái és az azokat előidéző különböző tényezők egybeszővődnek, ami bizonyos mértékig komplikálja az empirikus elemzéseket. A szocialista gazdaság fejlődési feltételeinek összetettsége szükségessé teszi a gazdasági fejlődés különböző mozgásformáinak elhatárolását, az állandó, ismétlődő mozgásformák meghatározását és az általános érvényű mozgásformák kiemelését.

A beruházási ciklus mint a gazdasági fejlődés állandó és alapvető mozgásformája, a technikai fejlődés gazdasági következménye.⁴

Az új technika alkalmazásának megvan a saját útja: azoktól az ágazatoktól indul el, amelyek az „új technika közvetlen termelői”, és halad azon ágazatok felé, ahol az új technika alkalmazást nyer. Azonnal feltehetően a kérdés felé, miért szükségszerű, hogy az új technikát olyan egyenlőtlenül alkalmazzák, mint amilyen egyenlőtlenül alakul a tudománynak és a technikának a fejlődése — és továbbmenve, vajon nem lehet-e anyagi tartalékokkal csökkenteni ezt az egyenlőtleniséget? Továbbá, nem csökkenti-e a hirtelen ugrások és az ennek megfelelő gyors strukturális változások szükségességét az a körülmény, hogy a szocialista iparosítás kezdeti szakasza után lehetővé válik a legfejlettebb tőkésországok megközelítése a termelés technikai színvonalában?

Mivel a fejlett szocialista társadalom további gazdasági fejlődését elsősorban a technikai fejlődés, vagy pedig az ezen alapuló emelkedő munkatermelékenység indukálhatja, nincs okunk feltételezni, hogy a társadalom lemondjon az olyan új technikai vívmányok lehető leggyorsabb alkalmazásáról, amit a tudomány fejlődése már lehetővé tesz. Ami viszont a tartalékokat illeti, azok sohasem létezhetnek, amikor az új technikát alkalmazó termelésről van szó, mivel anyagi tartalék nem alakítható ki olyan termékekben, amelyek eddig még ismeretlenek voltak. Ezért a társadalom tervszerűen és a rangsoroláson alapuló választás ésszerű politikájával közeledik minden technikai újdonsághoz, különösen akkor, ha az jelentős horderejű és kumulatív hatásai kiterjedtek, ez azonban nem biztosíték arra, hogy az anyagi termelés egyes ágazatai között jelentkező ideiglenes aránytalanságokat is kiküszöbölje. A technikailag és gazdaságilag vezető ágazatoknak a rangsorolási politikán alapuló gyors fejlesztése ugyanis a népgazdaság gyorsabb fejlődését teszi

⁴ Ismeretes, hogy Marx a tőkés árutertermelés összes dinamikus törvényét a technikai fejlődés gazdasági következményeként értelmezte; a munka társadalmi termelékenységére növekedésének törvényét, a tőke szerves összetétele növekedésének törvényét, a koncentráció és centralizáció törvényét, a tőkefelhalmozás általános törvényét, az átlagprofitráta csökkenő irányzatának törvényét — és Lenin szerint még ide kell sorolnunk a társadalmi termelés I. ágazata gyorsabb növekedésének törvényét is. A tőkefelhalmozás általános törvénye és az átlagprofitráta süllyedő tendenciájának törvénye kivételével, az összes felsorolt törvény mind egyenes és közvetlen következménye az állandó technikai fejlődésnek, és így a szocializmusban is érvényesülnie kell, hiszen itt a technikai fejlődés még hangsúlyozottabb alaptényezője a gazdasági fejlődésnek, mint a kapitalizmusban. Kár, hogy mindezek a törvények egészen a közelmúltig a tőkés termelési módhoz kötődnek és azok tanulmányozására a szocialista gazdaság feltételei mellett nem szenteltünk kellő figyelmet. Sok időre volt szükségünk ahhoz, hogy különválasszuk; mely törvényeket tekinthetjük a tőkés termelési mód specifikus törvényeinek és mely törvényeket a társadalmi termelés általános — a termelési mód jellegétől függetlenül érvényesülő — törvényeinek. Nem kellett-e ugyancsak sok idő annak a kézzelfogható ténynek a felismeréséhez, hogy az állóeszközök erkölcsi kopása magában véve sem nem kapitalista, sem nem szocialista sajátosság, hanem a társadalmi munkatermelékenység szakadatlan növekedése törvényének hatását fejezi ki a termelőeszközök értékének alakulására?

lehetővé, mint amilyen fejlődés ilyen politika hiányában valósulna meg (ha teljes hiányának feltételezését egyáltalán el lehetne fogadni).⁵

Azt, hogy a gyorsított szocialista iparosítás első, sőt néhol első két évtizedét is változóan gyorsuló és lassuló növekedési ráta jellemzi a társadalmi termelés meghatározott területein (ez egyik lényeges jellegzetessége a beruházási ciklusoknak), ma már statisztikailag is bizonyítani lehet az európai szocialista országok fejlődésének példáján. Jellemzőek maradnak-e a beruházási ciklusok a későbbiekben is — ahogy Oskar Lange⁶ és más közgazdászok tették fel a kérdést — vagy pedig olyan mértékben enyhülnek, hogy fokozatosan eltűnnek?

A szocialista fejlődés első szakasza, az ipar további fejlődéséhez szükséges anyagi bázis gyorsított kiépítése után az összes európai szocialista ország válságút elé került, mielőtt az iparosítás ún. „középső szakaszába” lépne. E „középső szakasz” nem jelent mást, mint szakosítást, a világgazdaságra való integrálódást és a legfejlettebb technika egyidejű alkalmazását, valamint a jövő ipari forradalmának előkészítéssel együtt a termelési folyamatok automatizálására való felkészülést. Ilyen feltételek között a beruházási ciklusok ismét felerősödhetnek, de a technikai fejlődés eltérő intenzitása és komplexitása miatt nem olyan mértékben, mint korábban és így az életszínvonal rövid lejárátú alakulására gyakorolt hatásuk sem lesz azonos.

A beruházási ciklusok tanulmányozásának tehát ma már nem pusztán történelmi jelentősége van, nemcsak a megtett út jobb megismerését és pontosabb értékelését segíti elő, hanem a szocialista országok jövőbeli gazdaságfejlesztési politikájának kialakítását is.

A továbbiakban a szocialista országok beruházási ciklusairól szóló, egyik átfogó, nagyobb méretű tanulmány⁷ alapján egy leegyszerűsített kvantitatív modellt ismertetünk, amely alkalmas arra, hogy álláspontunkat a beruházási ciklusok tekintetében kifejtessük.

★

A beruházási ciklus leegyszerűsített modelljének meghatározásakor abból indulunk ki, hogy a népgazdaság nettó (értéken számított) termelődőkéjének növekedési rátája a beruházási és pótlási ráta különbségeként fejezhető ki. Tehát:

$$\frac{K_{1n}}{K_{0n}} = 1 + r_I - \gamma_I, \quad \text{ahol} \quad (1)$$

r_I = a népgazdasági beruházási ráta,

γ_I = a népgazdasági pótlási ráta,

K_{0n} = a népgazdaság nettó termelődőkéjének évi átlagos állománya a beruházási ciklus első szakaszának nyitó évében,

K_{1n} = a népgazdaság nettó termelődőkéjének évi átlagos állománya a beruházási ciklus első szakaszának záró évében.⁸

⁵ Ehhez az állításhoz igen argumentáltan ragaszkodik: B. N. Mihalevszkij, a „Perspektivnyije rascsoiti na osznove proztihi dinamiceszkijih modelej”. Moszkva, 1964.

⁶ Oskar Lange „Wstep do ekonometrii”, I. kiadás, Warszawa, 1958.

⁷ Nikola Cobeljic—Radmila Stojanovic: „A szocialista gazdaság beruházási ciklusainak elmélete”. Belgrád, 1966.

⁸ A vizsgált folyamatok félreérthetőségének elkerülése céljából — az alábbi jelölésformákat használjuk:

— római számmal jelölt felső futóindexet az I. és II. szektor megkülönböztetésére. A felső futóindex hiánya ezért értelemszerűen azt jelzi, hogy az adott kategória népgazdasági szintű,

— római számmal írt alsó futóindexet annak jelölésére, hogy a beruházási ciklus melyik szakaszáról van szó.

— arab számmal jelölt alsó futóindexeket a beruházási ciklus adott szakasza nyitó és záró évének megkülönböztetésére.

A népgazdasági beruházási ráta azt fejezi ki, hogy a beruházási ciklus első szakaszában mekkora volt a beruházási (a termelő állóalapot pótlására és bővítésére, illetve a munkatárjakban lekötött tőke állománynövelésére felhasznált) termékek volumene a társadalmi össztermék hányadában. Tehát *egyéb információk hiányában*

$$r_I = \frac{K_{1b} - K_{0b}}{T_1 + T_0} = \frac{\Delta B_I}{T_I} \quad (2)$$

r_I = a népgazdasági beruházási ráta a beruházási ciklus első szakaszában,
 K_{1b} = a népgazdaság *bruttó* (értéken számított) termelőtőkéjének évi átlagos állománya a beruházási ciklus első szakaszának *záró* évében,
 K_{0b} = a népgazdaság *bruttó* termelőtőkéjének évi átlagos állománya a beruházási ciklus első szakaszának *nyitó* évében,
 T_0 = a társadalmi össztermék volumene a beruházási ciklus első szakaszának *nyitó* évében,
 T_1 = a társadalmi össztermék volumene a beruházási ciklus első szakaszának *záró* évében,
 $\Delta B_I = K_{1b} - K_{0b}$ = a beruházott termékek *volumennövekedése* a beruházási ciklus első szakaszában,

$$T_I = \frac{T_1 - T_0}{2} = \text{a társadalmi össztermék } \textit{átlagos} \text{ volumene a beruházási ciklus első szakaszában.}$$

A fentieknek megfelelően a pótlási ráta a következőképp értelmezhető:

$$\gamma_I = \frac{(K_{1b} - K_{0b}) - (K_{1n} - K_{0n})}{T_1 - T_0} = \frac{\Delta B_I - \Delta F_I}{T_I} = \frac{\Delta P_I}{T_I}, \quad \text{ahol} \quad (3)$$

ΔP_I = a *pótlás* céljából beruházott termékek *volumennövekedése* a beruházási ciklus első szakaszában,
 ΔF_I = a *felhalmozás* (bővítés) céljából beruházott termékek *volumennövekedése* a beruházási ciklus első szakaszában.

Az általános gazdasági növekedési rátát (vagyis esetünkben a társadalmi össztermék növekedési ütemét) azonban nemcsak a népgazdasági beruházási ráta és a népgazdasági pótlási ráta alakulása befolyásolja, hanem a tőkeigényesség (tőke-koefficiens) változása is. Ennek alapján az általános növekedési ráta az alábbi képlettel fejezhető ki:

$$R_I = \frac{k_0}{k_1} (1 + r_I - \gamma_I), \quad \text{ahol} \quad (4)$$

$k_0 = \frac{K_{0b}}{T_0}$ = a népgazdasági tőkekoefficiens a beruházási ciklus első szakaszának *nyitó* évében

$k_1 = \frac{K_{1b}}{T_1}$ = a népgazdasági tőkekoefficiens a beruházási ciklus első szakaszának *záró* évében.

További egyszerűsítő feltevés, hogy a *beruházási javakat teljes egészében az I. osztály állítja elő*, tehát

$$K_{1b} - K_{0b} = \frac{T_0^I + T_1^I}{2} = T_I^I, \quad \text{ahol} \quad (6)$$

T_0^I = az I. osztályban előállított társadalmi termék volumene a beruházási ciklus első szakaszának *nyitó* évében,

T_1^I = az I. osztályban előállított társadalmi termék volumene a beruházási ciklus első szakaszának *záró* évében,

T_I^I = az I. osztályban termelt társadalmi termék *átlagos* volumene a beruházási ciklus első szakaszában.

Újabb egyszerűsítő feltevés, hogy a beruházási javak felhasználása az I. és II. osztályban lineárisan arányos az ugyanott létrehozott társadalmi termékkel. Ezen egyszerűsítő feltevés mellett az I. osztály beruházási volumene a beruházási ciklus első szakaszában

$$T_I^I \cdot \beta_I, \quad \text{ahol} \quad (6)$$

$\beta_I = T_I^I / T_I =$ az I. osztályban előállított társadalmi termék átlagos volumenének részaránya a társadalmi össztermék átlagos volumenének hányadában a beruházási ciklus első szakaszában.

A fentiek alapján az I. osztály beruházási rátája a beruházási ciklus első szakaszában az

$$r_I^I = \frac{T_I^I \beta_I}{T_I} \quad (7)$$

formula alapján adódik.

További egyszerűsítő feltevés, hogy az I. és II. osztály pótlási rátái és tőke-koefficiensei azonosak a népgazdaság pótlási rátájával és tőkekoefficiensével, vagyis $k = k^I = k^{II}$. Ezen egyszerűsítő feltevés mellett az I. osztály gazdasági növekedési rátája (az I. osztályban előállított társadalmi termék növekedési üteme) a beruházási ciklus első szakaszában a következő:

$$R_I^I = \frac{k_0}{k_1} (1 + r_I^I - \gamma_I) \quad (8)$$

A fenti elemzés után a népgazdaság és az I. osztály gazdasági növekedési rátája adott és így a II. osztály gazdasági növekedési rátája — a beruházási ciklus első szakaszára — az alábbi egyenlet segítségével határozható meg:

$$R_I = \frac{R_I^I \cdot T_I^I + R_I^{II} \cdot T_I^{II}}{T_I}, \quad \text{amelyet a } R_I^{II}\text{-re megoldva az} \quad (9)$$

$$R_I^{II} = \frac{R_I \cdot T_I - R_I^I \cdot T_I^I}{T_I^{II}} \quad \text{formulát kapjuk eredményül, ahol} \quad (10)$$

$R_I^{II} =$ a II. osztály gazdasági növekedési rátája a beruházási ciklus első szakaszában,

$T_I^{II} =$ a II. osztályban termelt társadalmi termék átlagos volumene a beruházási ciklus első szakaszában.

A beruházási ciklusmodell kialakításakor alkalmazott egyszerűsítő feltevések mellett végeredményként azt kapjuk, hogy az I. és a II. osztály gazdasági növekedési rátái egyenlőek egymással. A konkrét analízis során ezért az egyszerűsítő feltevéseket egymás után fel kell oldanunk, hogy a gazdasági valóságot adekvát módon tükröző modellt kapjunk. A beruházási ciklusmodell azonban már ebben az egyszerű formájában is jól kifejezi a gazdasági növekedés és a beruházási tevékenység között fennálló szoros kölcsönhatásokat.

★

Állandó technikai fejlődés mellett (a gazdasági ingadozások összes más okaitól eltekintve) az anyagi termelés szintetikus mutatói olyan változásokat mutatnak, amelyek az állandó és ismétlődő ingadozások formáját öltik magukra: változnak a felhalmozás mozgásának alapvető irányai, az anyagi termelés struktúrája és ezzel fő osztályainak növeke-

dési rátái is, továbbá változnak a tőkekoeficiensnek mint a termelés és a lekötött termelőtőke együttes strukturális módosulásainak kifejezői. Ezek a változások egymással szorosan összefüggnek mind nagyságuk, mind pedig irányuk, történelmi idejük tekintetében. A felsorolt tényezők bármelyikének bármilyen változása visszahat a többire, vagyis kölcsönösen meghatározzák egymás mozgási kereteit. Időbeli összefüggésük abban nyilvánul meg, hogy e változások némelyikének párhuzamosan kell végbemennie, míg mások időben kizárják egymást.

A gazdasági növekedés megjelenési formái a beruházási ciklus két különböző szakaszában szabály szerint eltérőek. Az *első szakaszban a hangsúly a felhalmozás anyagi elemeinek kialakításán van, vagyis a termelőapparátus növekedésén, amely a második szakaszban — a termelési bázis kibővülése folytán — a fogyasztási javak termelésének emelésére tevődik át.* Az első szakaszban azon pótlólagos termelőeszközök előállítása, amelyekben a technikai fejlődés anyagilag megtestesül, a termelőeszközök felhalmozásának fokozását feltételezik, emiatt kibővül az I. osztály termelése és emelkedik a tőkekoeficiens. Az I. osztály termelésének kibővülése növeli az állóeszközök népgazdasági állományát, ami szükségessé teszi, hogy a termelés anyagi és személyi tényezőinek másfajta kombinációi alakuljanak ki. Az első szakaszban tehát a beruházási termékek (tőkejavak) olyan többlet teremtődik meg, amelynek végső felhasználása csak akkor biztosítható, ha a hangsúly a fogyasztási javakra tevődik át és ily módon *e két ellentétes mozgás eredőjeként a népgazdaság ismét egyensúlyi állapotba kerül, de a gazdasági fejlettségnek a korábbinál magasabb színvonalán.* Az első szakaszból a másodikba való áttérés menetét a fentebb ismertett beruházási ciklusmodell is tükrözi, de anélkül, hogy annak időbeli vetületét is ábrázolná. Azt az áttérési időszakot, amely a népgazdaságnak a technikai fejlődés által teremtett új feltételekhez való alkalmazkodásához szükséges, *adaptációs periódusnak* nevezzük.⁹ Az adaptációs periódus időtartama az adott társadalom gazdaságirányító képességétől és gazdasági szervezettségétől függ, attól tehát, hogy az anyagi erőforrásokat időben, tervszerűen tudja-e a technikai fejlődés követelményeinek megfelelően átcsoportosítani. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az ilyen átállási folyamat nem mehet végbe szervezett társadalmi intervenció nélkül is, de a *szocialista társadalom tudatos gazdasági tevékenységével rövidítheti ezt az időszakot, hogy ily módon elkerülje az erőforrások és az idő felesleges pazarlását*, ami egy spontán átállási folyamat esetén elkerülhetetlen lenne.

A beruházási ciklusmodellnek az a sajátossága, hogy mindkét osztály összes ágazataiban egyenlő gazdasági növekedési rátát eredményez, tisztán elméleti jellegű és a gazdasági fejlődés konkrét elemzésénél az egyszerűsítő feltevések feloldásával kiküszöbölhető. A valóságban — tekintet nélkül valamely népgazdaság strukturális változásainak mértékére és az általános gazdasági növekedés ütemére — az egyes termelő-

⁹ Szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy az adaptációs periódus általunk adott meghatározása eltér attól, amit ez alatt például Wladislaw Sadowski lengyel közgazdász ért. Szerinte az adaptációs periódus sokkal hosszabb, és felöleli a kiinduló és a technikai fejlődés által indukált új egyensúlyi állapot közti egész időszakot. (Wladislaw Sadowski „Przyspieszenie dlugofalowego wzrostu w gospodarce socjalistycznej”, *Ekonomista*. Warszawa. No 4. 1961.)

ágazatoknak a népgazdasági jelentőségüktől és szerepüktől függően különböző intenzitással kell fejlődniük.¹⁰

Ez a tétel attól függetlenül érvényes, hogy a népgazdaság milyen mértékben közelítette meg az általános arányosság állapotát. Ezek a különbségek ugyanis az általános egyensúly állapotában is fennmaradnak az egyes ágazatok növekedési rátái között, bár relatív mértékük ekkor a legalacsonyabb. Az általános egyensúlytól való eltávolodással viszont a termelőágak növekedési rátái között fennálló különbségek egyre fokozódnak. Lenin például a bővített újratermelést tükröző sémáiban, amelyekben egy fejlődő gazdaság keresztmetszetét adta azokban a pillanatokban, amikor az általános egyensúly létrejön, az anyagi termelés egyes ágazatainál az 1. sz. táblázat szerinti növekedési rátákat kapta eredményül.¹¹

1. sz. táblázat

Év	Termelési eszközök gyártásához felhasznált termelési eszközök	Fogyasztási javak gyártásához felhasznált termelési eszközök	Fogyasztási javak	Társadalmi összes termék
1	100,00	100,00	100,00	100,00
2	111,25	105,00	102,00	107,00
3	123,75	107,50	104,00	114,00
4	136,70	109,50	106,00	120,00

Az egyes termelőágazatok, illetve ágazatcsoportok növekedési rátáinak eltérését egy olyan leegyszerűsített példán mutatjuk be, amit szintén Marx bővített újratermelési sémájának alapján dolgoztunk ki. A numerikus példa közlésének az a célja, hogy a beruházási ciklus minden szakaszára bemutassa a növekedési ráta két egyensúlyi állapot között bekövetkező változásait.

A 2. számú táblázat a strukturális változásokat tükrözi, amelyből világosan kitűnik ezen változások hármias iránya:

1. Az egyes ágazatok különböző nagyságú növekedési rátája.

2. A beruházási ciklus *első szakaszában* az I. osztály növekedési rátájának felgyorsulása a II. osztály rendkívül mérsékelt fejlődési üteme mellett, a *második szakaszában* pedig az I. osztály növekedési rátájának lelassulása a II. osztály fejlődési ütemének felgyorsulása mellett.

¹⁰ Azt, hogy a valóságban milyen mértékű az egyes termelőágazatok növekedési rátájának eltérése az átlagos növekedési rátájától, a szovjet ipari termelés 20 év alatt végbenem fejlődésének példájával szemléltethetjük. A vizsgált időszak, melyre az átlagokat számították (1941–1961) elég hosszú ahhoz, hogy világosan megmutatkozzanak a strukturális változások kölcsönhatásai. Az egyes iparágak növekedési üteme az alábbi mértékben haladta meg az átlagos (népgazdasági) növekedési rátát:

Osszipar	5,7-szer
Vaskohászat (beleértve az ércfitermelést)	5,2
Üzemanyag-termelés	3,7
Villany- és hőenergia-termelés	7,6
Vegytermék és gumiazbeszt gyártása	8,8
Gépipar	14,0
Erdőkitermelés és fagegmunkálás	2,9
Cellulózetermelés	4,9
Építőanyagipar	13,0
Könnnyűipar	2,9
Élelmezési ipar	2,4

Forrás: Z. Z. Dugyics: „Ekonomiceszkiye zakoni i ih iszpólzovanyije v sztroityelszta kommunyizma”. Minsk. 1965. 109. l.

¹¹ Lenin: „Az úgynevezett plackérdésről”, a „Társadalmi újratermelés és a gazdasági ciklusok” gyűjteményében. Belgrád. 1957. 85. l.

Gazdasági növekedés a beruházási ciklus különböző szakaszaiban

A beruházási ciklusok szakaszai	I/A osztály társadalmi terméke						I/B osztály társadalmi terméke					I. osztály társadalmi terméke	II. osztály társadalmi terméke	Társadalmi összetérnök
	Gépek és berendezések	Nyersanyagok	Kohászati termékek	Építmények	Energia	Összesen	Gépek és berendezések	Nyersanyagok	Építmények	Energia	Összesen			
A beruházási ciklus nyitó éve (A kiinduló egyensúlyi helyzet)	1500	1300	1000	600	200	4600	800	800	300	100	2000	6600	3200	9800
A beruházási ciklus 1. szakaszának záró éve (Az I. osztály gazdasági növekedésének felgyorsulása)	2120	1790	1250	720	230	6110	885	870	325	110	2190	8300	3350	11650
Gazdasági növekedés a ciklus 1. szakaszában százalékban	141,33	137,69	125,00	120,00	115,00	132,83	110,63	108,75	108,33	110,00	109,50	125,75	104,69	118,88
A beruházási ciklus 2. szakaszának záró éve (Az I. osztály gazdasági növekedésének lelassulása és a II. osztály növekedésének felgyorsulása). Gazdasági növekedés a ciklus 2. szakaszában százalékban	2420	2065	1490	850	275	7100	1090	1075	400	135	2700	9800	3700	13500
Gazdasági növekedés a beruházási ciklus teljes időszakában százalékban	114,15	115,36	119,20	118,05	119,56	116,20	123,16	123,56	123,08	122,72	123,28	118,07	110,45	115,88
Gazdasági növekedés a beruházási ciklus teljes időszakában százalékban	161,33	158,84	149,00	141,66	137,50	154,35	136,25	134,38	133,33	135,00	135,00	148,48	115,62	137,75

3. sz. táblázat

Növekedés változási ráta a beruházási ciklus 2. szakaszában az 1. szakaszhoz képest

Megnevezés	Gazdasági növekedés százalékban			Növ. változási ráta a beruhá- zási ciklus 2. szakaszában az 1. szakasz- hoz képest százalékban 100 — (a:b)
	A beruházási ciklus 1. szakaszában	A beruházási ciklus 2. szakaszában	A beruházási ciklus teljes időszakában	
	a	b	c	
<i>I/A osztály</i> társadalmi terméke az				
I. osztály termelőfogyasztásához	132,83	116,20	154,35	—15,55
Gépek és berendezések	141,33	114,15	161,33	—19,23
Nyersanyagok	137,69	115,36	158,84	—16,22
Kohászati termékek	125,00	119,20	149,00	— 4,64
Építmények	120,00	118,05	141,66	— 1,63
Energia	115,00	119,56	137,50	+ 3,97
<i>I/B osztály</i> társadalmi terméke a				
II. osztály termelőfogyasztásához	123,28	109,50	135,00	—11,18
Gépek és berendezések	110,63	123,16	136,25	+11,32
Nyersanyagok	108,75	123,56	134,38	+13,61
Építmények	108,33	123,08	133,33	+13,61
Energia	110,00	122,72	135,00	+11,55
I. osztály társadalmi terméke	125,75	118,07	148,48	— 6,10
II. osztály társadalmi terméke	104,69	110,45	115,62	— 5,50
<i>Társadalmi össztermék</i>	118,88	115,88	137,75	+ 2,53

3. Az egyes ágazatok felgyorsulása az első szakaszban, illetve lelassulása és felgyorsulása a második szakaszban különböző mértékű.

A 2. számú táblázat a népgazdaság keresztmetszetét adja egy beru-

4. sz. táblázat

Az A csoport nagyobb méretű növekedésének koefficiensei a Szovjetunióban
(Változások a két ágazat közötti viszonyokban)

Ciklusidőszakok	Az átlagos évi növekedés rátája		Az A csoport növekedési koeffi- ciense a B csoport százalékában (a:b)
	A csoport	B csoport	
	a	b	
<i>Első ciklus 1928—1933</i>	23,4	11,4	2,06
I. szakasz 1928—1931	29,4	13,5	2,17
II. szakasz 1932—1933	12,3	7,5	1,64
<i>Második ciklus 1934—1938</i>	20,4	15,1	1,35
I. szakasz 1934—1936	27,6	18,2	1,52
II. szakasz 1937—1938	10,5	13,0	0,81
<i>A harmadik ciklus kezdete 1939—1940</i>	17,0	9,5	1,80
<i>Negyedik ciklus 1948—1953</i>	20,0	13,8	1,45
I. szakasz 1948—1950	26,7	14,6	1,83
II. szakasz 1951—1953	13,6	13,0	1,05
<i>Ötödik ciklus 1954—1959</i>	12,3	9,5	1,30
I. szakasz 1954—1956	13,3	10,3	1,29
II. szakasz 1957—1959	11,4	8,7	1,31
<i>Hatodik ciklus—I. szakasz 1960—1963</i>	10,5	6,5	1,62

házási ciklus alatt három periódusban: a ciklus kezdetét, amikor a gazdaság az általános egyensúly állapotában van, majd az első fázis végén, amikor a legnagyobb az eltávolodás az általános egyensúly állapótól, és végül a második fázis végén, amikor ismét létrejön az általános egyensúly állapota, csak más arányok mellett és a termelés más szintjén. A fenti folyamatot érzékelteti a valóságban a 4. számú táblázat, amely a szovjet gazdasági fejlődés alakulását mutatja be beruházási ciklusonként. (A többi szocialista ország hasonló jellegű ciklikusságot mutató adatsorait e tanulmányban — terjedelmi korlátok miatt — sajnos nem közölhetjük.)

Az I. és a II. osztály gazdasági növekedési rátái a beruházási ciklus különböző szakaszaiban tehát ugyanúgy eltérőek voltak a szovjet népgazdaság valóságos fejlődésében, mint a 3. számú példánkban feltételezett fejlődésnél. A szovjet népgazdaság valóságos fejlődése során a beruházási ciklus második szakaszában szinten szabály szerint lelassult az első osztály növekedési rátája, de a II. osztályé (szemben a 3. sz. táblázatban feltételezett fejlődési folyamattal) nem gyorsult fel, ami eddig még közelebről fel nem tárt speciális okokkal magyarázható.

Abból azonban, hogy a két ciklusszakasz végén adtuk meg az újratermelési összefolyamat keresztmetszetét, illetve a növekedés jelzőszámait és a növekedési ütemváltozások rátáit (3., illetve 4. sz. táblázat), még nem tűnik ki a változások időbeli sorrendje az egyes szektorokban, és az a benyomás támad, mintha az összes változás egyidőben történt volna. Ez a valóságban nem lehet így. Egyes termelőágaknak már a termelés technológiai folyamatának belső logikája szerint is valamivel hamarabb kell kezdeniük gyorsulásukat, amely azután fokozatosan áttevődik a többi ágazatra is. Azért, hogy a növekedési ráta változásainak időrendi fokozatosságáról legalább nagy vonalakban valamilyen képet nyerjünk, az 1. számú táblázatunkat módosított formájában is bemutatathatjuk a növekedés időbeli sorrendjének világosabb elválasztásával. Az 5. számú táblázatban változatlanul hagytuk az I. és II. osztálynak a 2. számú táblázatban feltüntetett arányait és az áttekinthetőség céljából az I. osztály kilenc ágazatát öt olyan *fejlesztési komplexumra* bontottuk, amely a *népgazdaság azonos időfázisban egyidejűleg fejlesztendő területeit* foglalja magába. Kiinduló feltételezésünk itt az, hogy a termelés növekedése az egyes fejlesztési komplexumokban *csak időbeli fáziseltolódással mehet végbe*, mert a 2. fejlesztési komplexum termelése nem növelhető az 1. komplexum termelésének emelése nélkül, a 3. komplexumé viszont a 2. komplexum fejlesztése nélkül és így tovább. Emellett még azt is feltételezzük, hogy a II. osztály — szemben az I. osztállyal — egyetlen fejlesztési komplexum.

Az 5. számú táblázat a következőképp értelmezhető: a táblázat sorai ($k_1, k_2, \dots, k_i, \dots, k_n$) a népgazdaság egyes *fejlesztési komplexumait* mutatják a fejlesztési időfázisok sorrendjében, a táblázat oszlopai ($t_1, t_2, \dots, t_j, \dots, t_m$) pedig a *fejlesztési időfázisokat* fejlesztési komplexumonként. Az 5. számú táblázat első sorának és első oszlopának megfelelő adat (1800) tehát az 1. fejlesztési komplexum termelési volumenét mutatja az 1. fejlesztési időfázisban ($Q_{1,1}$). Ennek megfelelően az i -ik fej-

Az időbeli arányosság sémája

Fejlesztési komplexumok	Fejlesztési időfázisok							
	t_1	t_2	t_3	t_4	t_5	t_6	t_7	t_8
k_1 (Az I. osztály 1. számú fejlesztési komplexuma)	1800	2445	2780	0	0	0	0	0
k_2 (Az I. osztály 2. számú fejlesztési komplexuma)	0	1600	2050	2400	0	0	0	0
k_3 (Az I. osztály 3. számú fejlesztési komplexuma)	0	0	1200	1525	1800	0	0	0
k_4 (Az I. osztály 4. számú fejlesztési komplexuma)	0	0	1000	1180	1420	0	0	0
k_5 (Az I. osztály 5. számú fejlesztési komplexuma)	0	0	0	1000	1180	1420	0	0
k_6 (A II. osztály mint egyetlen fejlesztési komplexum)	0	0	0	0	0	3200	3350	3700

lesztési komplexum termelési volumene a j -ik fejlesztési időfázisban $Q_{i,j}$ szimbólummal fejezhető ki. Mivel azonban a fejlesztési időfázisok nem azonosak a beruházási ciklus szakaszaival (az előbbi ugyanazt az időszakot nyolc periódusra, az utóbbi pedig csak három periódusra bontja szét — a ciklus nyitó éve, a ciklus első szakasza és a ciklus második szakasza, amelynek termelési volumene egyenlő a ciklus záró évének termelési volumenével), a fenti jelölésformák felhasználásával azt is jelezni kell, hogy a *beruházási ciklus melyik szakaszának felel meg a j -ik fejlesztési időfázis*. Valamelyik fejlesztési komplexumnak a j -ik fejlesztési időfázisban létrehozott termelési értékét — mint azt a továbbiakban numerikusan is bemutatjuk — a $Q_{i,j-i}$ szimbólum segítségével transzponálhatjuk át a beruházási ciklus valamelyik szakaszára. Ennek megfelelően például az 1. fejlesztési komplexum termelési volumene a beruházási ciklus nyitó évében $Q_{1,1-1} = Q_{1,0} = 1800$ egység, a 6. fejlesztési komplexum termelési értéke a beruházási ciklus második szakaszában viszont $Q_{6,8-6} = Q_{6,II} = 3700$ egység.

Érthető, hogy az átalakított táblázat sem a valóság hű képe, hanem csak szemléltetőbben mutatja az egyes ágazatok fejlődésének időbeli kapcsolódását, vagyis azt, hogy a gazdasági növekedés során létezik egy meghatározott idősorrend a technikai fejlődés eredményeinek hasznosításában. Ugyanis aligha feltételezhető, különösen ha szocialista gazdaságról van szó, hogy egy beruházási ciklusnak tekinthető időszakban megvalósítható a termelés magasabb szintjére való áttérés az új technika alapján, anélkül, hogy egyidejűleg és állandóan ne fejlesztenék az összes termelési ágakat. Ha a technikai fejlődés állandó, akkor állandóak a hatására létrejött változások is. Ez azt jelenti, hogy például a II. osztály alkalmazhatja az új technikát, és annak alapján emelheti a munka termelékenységét, illetve a termelés volumenét, de csak akkor, ha néhány fejlesztési időfázissal korábban a bányászat már növelte a kitermelt ércmennyiséget, a kohászat a fémmennyiséget, a gépipar a II. osztálynak szánt gépek mennyiségét és így tovább. Mivel azonban a gazdasági növekedés minden fejlesztési komplexumban folytonos, tehát például a bányászat *minden fejlesztési időfázisban* növeli termelését, nyilvánvaló, hogy a bányászat *bármely* időfázisban elért termelési volumene meghatározza a kohászat fejlesztési lehetőségeit egy *újabb* időfázisban, a kohászat létrejött termelési volumene pedig a gépipar fejlesztési lehetőségeit egy *további* időfázisban és így tovább. A fenti folyamatokban ezért az *újratermelési összefolyamat időbeli arányosságának biztosításához szükséges feltételek* tükröződnek.

Az 5. számú táblázat adatai alapján az is meghatározható, hogy az i -ik fejlesztési komplexumban a j -ik fejlesztési időfázisban mekkora gazdasági növekedési rátát kell elérni, mert:

$$\frac{Q_{i,j}}{Q_{i,j-1}} = R_{ij}.$$

A fentiek szerint annak feltétele, hogy például a 4. fejlesztési komplexum az 5. fejlesztési időfázisban 1,800 értékű gazdasági növekedési rátát érjen el, tehát az, hogy a 3. komplexumban a 4. időfázisban 1,2708 értékű, a 2. komplexumban a 3. időfázisban 1,2813 értékű és az 1. komplexumban a 2. időfázisban 1,3583 értékű gazdasági növekedési ráta valósuljon meg. Vagyis:

$$\frac{Q_{4,5}}{Q_{4,4}} = R_{45} \left| \frac{Q_{3,4}}{Q_{3,3}} = R_{34}, \frac{Q_{2,3}}{Q_{2,2}} = R_{23}, \frac{Q_{1,2}}{Q_{1,1}} = R_{12} \right| \text{ illetve numerikusan}$$

$$\frac{1800}{1000} = 1,8000 \left| \frac{1525}{1200} = 1,2708, \frac{2050}{1600} = 1,2813, \frac{2445}{1800} = 1,3583 \right|.$$

Ugyanezt a feltételt *általános érvénnyel* a következőképp fogalmazhatjuk meg: Annak, hogy az i -ik fejlesztési komplexumban a j -ik fejlesztési időfázisban R_{ij} gazdasági növekedési ráta valósulhasson meg, az a feltétele, hogy a megelőző fejlesztési komplexumok a korábbi fejlesztési időfázisokban $R_{i-1,j-1}, R_{i-2,j-2}, \dots, R_{i-k,j-k}$ gazdasági növekedési rátát érjenek el. (A k szimbólum az i -nél kisebb sorszámú fejlesztési komplexumot jelöli, tehát $k < i$.) Az elmondottnak megfelelően tehát *a gazdasági növekedés időbeli arányosságát biztosító feltételi követelmény* a következő:

$$R_{ij} \left| R_{i-1,j-1}, R_{i-2,j-2}, \dots, R_{i-k,j-k} \right|.$$

A fentiekben azonban még csak az egyes fejlesztési komplexumok gazdasági növekedési rátáit határoztuk meg a fejlesztési időfázisok sorrendjében, anélkül, hogy az egyes fejlesztési időfázisok nagyságát megszabtuk volna. Tudjuk, hogy az egyes fejlesztési komplexumokban a beruházások kivitelezési ideje és az üzemelési (aktivizációs idő) különböző nagyságú és ezért a fejlesztési időfázisok is különbözőek fejlesztési komplexumokként. Tegyük fel, hogy ismerjük az I. osztály 5 fejlesztési komplexumában a fejlesztési időfázisok nagyságát a beruházási ciklus valamelyik szakaszában. Ebben az esetben a szóban levő fejlesztési komplexumok időfázisainak összegét is kiszámíthatjuk és az I. szektor valamelyik fejlesztési komplexuma időfázisának nagyságát ezen összeg hányadában is kifejezhetjük. A továbbiakban ezeket a hányadokat *az időbeli rangsorolás koefficiensének* nevezzük és y_i szimbólummal jelöljük. Ha például azt feltételezzük, hogy az I. szektor 5 fejlesztési komplexumában az időfázisok nagysága sorrendben 2,5, 2, 1,5, 1 és 0,5 év, akkor a hatodik fejlesztési komplexum (a II. osztály) gazdasági növekedését társadalmi célnak tekintve, az időbeli rangsorolás alábbi koefficiensait kapjuk eredményül:

$$1. \text{ fejlesztési komplexum } y_1 = \frac{2,5}{7,5} = 0,33$$

$$2. \text{ fejlesztési komplexum } y_2 = \frac{2}{7,5} = 0,27$$

$$3. \text{ fejlesztési komplexum } y_3 = \frac{1,5}{7,5} = 0,20$$

$$4. \text{ fejlesztési komplexum } y_4 = \frac{1}{7,5} = 0,13$$

$$5. \text{ fejlesztési komplexum } y_5 = \frac{0,5}{7,5} = 0,07$$

$$6. \text{ fejlesztési komplexum } y_6 = \frac{0,0}{7,5} = 0,0$$

Az időbeli rangsorolás koefficienseinek összege 1, vagyis

$$\sum_{i=0}^k y_i = 1.$$

Annak feltétele tehát, hogy a 6. fejlesztési komplexumban (a II. osztályban) a termelés megfelelő növekedését biztosíthassuk, az, hogy 0,07 koefficienssel hamarabb kezdjük meg a termelési bázis kibővítését az 5. fejlesztési komplexumban 0,13-mal korábban az 5. fejlesztési komplexumban és így tovább. Az időbeli rangsorolás koefficiensének kidolgozásával tehát még inkább közeledtünk a valósághoz, amelynek feltárásához legalább még egy momentumot szükséges megemlíteni.

Eddigi fejtegetéseinkben feltételeztük, hogy a technikai fejlődés egyidejűleg és ugyanolyan mértékben öleli át az anyagi termelés egész területét, de emellett van valamilyen sajátos logikus sorrendje: az I. osztály különböző fejlesztési komplexumain keresztül halad a társadalmi termelés II. osztályáig az időbeli rangsorolás koefficienseinek megfelelően. Azonban realisabb azt feltételezni, hogy a technikai fejlődés a beruházási ciklus valamely szakaszában először csak egyes termelési ágazatokra hat és nem az összesre. Nyilvánvaló az is, hogy ez a hatás a különböző ágazatokban eltérő intenzitású. Amikor a technikai fejlődés közvetlenül hat némely ágazatra, közvetve nagyszámú más ágazatot is érint, azokat, amelyek az ágazati kapcsolatok következtében függenek az említett első ágazattól (például mint nyersanyagszállítók, gépszállítók, villamosenergia-szállítók stb.). Ezek szerint tehát nem lehet például korszerűsítő beruházásokat eszközölni a kohászatban a termelés növelése és a minőség javítása céljából, úgy, hogy annak ne legyen semmiféle kihatása a bányászatra, a villamosenergia-termelésre stb. Hacsaturov szerint például minden pótlólagos befektetés a vaskohászatban jóval nagyobb beruházásokat tesz szükségessé a kapcsolódó ágazatokban, mert az úgynevezett közvetett beruházások a teljes vaskohászati

beruházások 60 százalékát teszik ki, vagyis a kíséresi koefficiens $\frac{0,6}{0,4}$

1,5. Még nagyobb kíséresi koeficiense van az alumíniumipari termelésnek, ahol a koeficiens értéke 3,2—3,7 között mozog, a gépkocsiiparban és a vegyiparban pedig 4,0 értéket is felvehet.¹²

Az ágazati kapcsolódások miatt a technikai fejlődés gyakorlatilag állandóan változtatja az egész anyagi termelés szerkezetét, annak ellenére, hogy csak néhány ágazatra van közvetlen hatással, és arra is különböző intenzitással.

Az eddigi fejtegetésekből négy következtetést kell levonnunk:

a) Általános arányosság alatt az egyes gazdasági területek és ágazatok különböző növekedési rátáinak meghatározott viszonyát értjük;

b) Az egyes ágazatok gyorsabb fejlesztése bizonyos időszakokban minden esetben megköveteli az összes többi ágazatok növekedési rátájának meghatározott mértékű módosítását, hogy időközönként elérhető legyen az általános egyensúly állapota;

c) A növekedési ráták változásai — a technikai fejlődés hatása alatt — sajátos, logikus, technológiailag meghatározott időbeli sorrendet követelnek meg, ez az időbeli rangsor¹³ azonban tartama szerint különböző a termelés egyes ágazataiban a beruházások kivitelezési ideje és az üzembelépési (aktivizációs) idő tartamától függően.

d) Azok az ágazatok, amelyek a beruházási ciklus valamely szakaszában a technikai fejlődés hatása alá kerülnek, bizonyos mértékben magukkal vonják a többi ágazatokat is. Az a mérték, amelyet egyes ágazatok a kapcsolódó ágazatok fejlesztésével szemben támasztanak („kiséresi koeficiens”) nem mindenütt ugyanaz, így a technikai fejlődés közvetett hatása teljesen eltérő intenzitású.

A fenti általános megállapítások, következtetések mellett szükséges még kiemelni azokat a sajátosságokat, amelyek közelebről jellemzik az egyes termelőágazatok *átállítási rugalmasságát* az adaptációs periódusban. Ez a táblázatokban nem juthatott közvetlen kifejezésre, mert azok a társadalmi termelés főbb területeire korlátozódtak. A különböző empirikus elemzések, amelyek a növekedési ráta mozgását közelítették meg a különböző országokban, függetlenül céljuktól, lehetővé teszik az ágazatok legáltalánosabb rendszerezését azok elasztikusságának, dinamikusságának fokozata szerint. Bizonyos ágazatok igen érzékenyek a technikai fejlődés által *indukált* változásokra, mások viszont kevésbé, néhány ágazat pedig majdnem semlegesnek tekinthető. Ebből a szempontból a legérzékenyebbek közé kell sorolni azokat az ágazatokat, amelyek az I. osztály termelési bázisának bővítésére termelnek anyagi javakat, mint a fémkohászat, a gépipar megfelelő része, a vegyipar és

¹² T. S. Hacsaturov, „Ekonomiczeszkaja efektyivnoszty kapitalnih vlozszenij”. Moszkva. 1964. 43. l.

¹³ Különböző ágazatok technikai és hatékonysági rangsorolása során Mihalevszkij szerint azt kell mérlegelni, hogy milyen az aránytalanság (amit egy ilyen rangsorolási politika elkerülhetetlenül előidézik) miatt keletkező veszteség és a hatékonyabb ágazatok gyorsabb fejlesztéséből adódó nyereség egyenlege. „A rangsorolási rendszer legmagasabb hatékonysági pontján — mondja Mihalevszkij — a preferált ágazatok fejlődésének meggyorsításából eredő nyereség és a nem preferált ágazatok lassított fejlesztéséből adódó veszteség egyenlővé válik.” A szerző továbbá az alábbi következtetést vonja le: „az aránytalan növekedés a technikailag vezető és gazdaságilag leghatékonyabb ágazatok fejlesztésével — ha azt meghatározott és eléggé szűk területen hajtják végre — meggyorsítja a népgazdaság felhalmozását és növekedését”. (B. N. Mihalevszkij) „Perszpektyivnyje raszcsoti na osznove proszth dinamiceszkijh modelej”. Moszkva. 1964. 261. és 279. l.) A szerzői kiemelései.

építőipar megfelelő részei. A II. osztályban ugyancsak eltérő az ágazatok érzékenysége; például a tartós fogyasztási cikkeket gyártó ágazatoknál sokkal nagyobb, mint az élelmiszeriparban.

Ugyanakkor a termelőágazatok *alkalmazkodóképessége* sem egyforma a technikai fejlődés által indukált strukturális változásokkal szemben. Emellett magának az *alkalmazkodásnak a lehetőségei* sem egyformák az egyes ágazatokban. Így például viszonylag alacsony alkalmazkodóképességet követelnek meg a technikai fejlődés által indukált strukturális változások a nyersanyagtermelő iparban, a bányászatban és a fémkohászatban, mert termékeik *végső rendeltetése* csak a feldolgozás későbbi folyamatában kerül meghatározásra és ezért konvertálhatóságuk foka igen magas. Ezekben az ágazatokban a termelés alakulása egyirányú mindaddig, amíg a termékek technológiai természete nem követeli meg azok specifikációjának előzetes meghatározását. Ez a specifikálás nagyobb részt csak akkor kezdődik, amikor azokat a gépiparban és a feldolgozó ipar egyéb ágazataiban felhasználják. Ezért, hasonlóan a korábbi felosztásunkhoz, a termelőágazatokat az *alkalmazkodási lehetőségek szempontjából* ugyancsak több csoportra oszthatjuk. Azok az ágazatok, amelyeknek tevékenysége a kitermeléstől a feldolgozás elsődleges fázisáig terjed, ahol megkezdődik a termékek specifikálódása, az átállás problémájával nem kerülnek szembe. Ezzel ellentétben a termelés új struktúrájához való alkalmazkodás problémája legerősebben jut kifejezésre azokban az ágazatokban, amelyekben végbemegy a termékek specifikációja és a használati értékek rendeltetése szerinti szétosztása a társadalmi termelés alapvető osztályai között, vagyis elsősorban a gépiparban, a fémfeldolgozó iparban és a vegyiparban. Épp ez az oka annak, hogy ezek az ágazatok kivételesen jelentősek az első és második osztály növekedési rátájának és az egész gazdasági egyensúlynak az alakulása szempontjából. Ugyanakkor ezek azok az ágazatok, amelyeknek technológiailag is a legszélesebb lehetőségeket nyújtják a termelés átállítására, konvertálására, ami az adaptációs periódus általános tartama szempontjából kedvező körülményt jelent.

Ami az adaptációs periódust illeti, emlékeztetni kell arra, hogy előbbi vizsgálataink feltételezték a technikai fejlődés azonosságát, a tőkeefficiens egyenlőségét, valamint ugyanazt a munkatermelékenységet az I. és II. osztályban, amelyek mellett az adaptációs periódus sokkal gyengébben jut kifejezésre. Ilyen feltételek esetén az alkalmazkodás folyamata a termelési tényezők mennyiségének egyszerű átcsoportosítására vezethető vissza az egyik osztályból a másik osztályba, ugyanolyan kombinációkkal és arányokkal, illetve ugyanabban a minőségi összetételben, ahogy ezek a tényezők korábban is működtek. A valóság jobb megközelítése szükségessé teszi az említett feltételezések elhagyását. A technikai fejlődés az I. osztályban általában gyorsabb ütemű, ezért a tőkeefficiens, a tőke szerves összetétele jóval nagyobb, a munkatermelékenység színvonala pedig magasabb. E tény következménye, hogy a beruházási ciklus szakaszai a valóságban élesebben határolandók el, mint modellünkben és az adaptációs periódus is sokkal összetettebb, mivel nemcsak a termelési tényezők egy részének egyszerű átcsoportosítása megy végbe az egyik ágazatból a másikba, hanem egyben azok minőségileg új kombinációinak kialakítása is. További momentum, amely

komplikálja az adaptációs periódus valóságát az, hogy az egyes termelési tényezők mozgékonyasági foka, valamint a termelőágazatoknak a kereslet új struktúrájához való alkalmazkodóképessége különböző. A többi között ez idézi elő azt, hogy az adaptációs periódus kezdete — a beruházási ciklus egyik szakaszából a másikba való áttérés is — megköveteli az I. osztály termelési struktúrájának megváltoztatását, vagyis a II. osztály bővítését szolgáló termelési eszköztöbblet előállítását. Ebben az átállásban döntő szerepe a gépiparnak és a vegyiparnak van, amelyeknél megkezdődik a felhalmozás természetes elemeinek áramlása a II. osztály felé.

A fenti fejtegetések leglényegesebb következtetéseit összefoglalva szükséges mindenekelőtt hangsúlyozni, hogy *a gazdasági fejlődés és a vele kapcsolatos strukturális változások egy kiinduló egyensúlyi állapot elhagyását és megbontását, valamint a gazdaságnak egy új egyensúlyi állapot felé való mozgását jelentik.* A szocialista gazdaság fejlődésében időközönként törvényszerűen beáll a gazdasági egyensúly állapota mint a rövid tartamú lélegzétvétel valamilyen fajtája, amely azt jelzi, hogy a technikai fejlődés által indukált strukturális változások valamely sorozata befejeződött és egyúttal megkezdődött a strukturális változások új sorozata. A beruházási ciklus, a két egymást követő egyensúlyi állapot közötti időt átfogva, olyan fejlődési szakaszok mozgástere, amelyeken a gazdaság áthalad a ciklus folyamán és amelyek kiterjednek összes mennyiségi viszonyaira, de különbözőek intenzitásuk, időtartamuk és megjelenési formájuk szempontjából.

Abból a célból, hogy érzékelhetőbb képet alkossunk arról, ami a gazdaságban végbemegy a beruházási ciklus időszaka alatt, ezúttal csak az alapvető változásokat és azoknak az általános gazdasági növekedési rátára gyakorolt hatását vizsgáljuk.

A beruházási ciklus folyamán változnak az I. és a II. osztály gazdasági növekedési rátái, amelyek különböző mozgásukkal a legközvetlenebbül határozzák meg az általános gazdasági növekedés rátáját, a beruházási ciklus mozgásformáját és annak két szakaszra való elkülönülését. Emellett változnak az anyagi termelés összes lényeges strukturális mutatói: a felhalmozás természetes struktúrája, az I. és II. osztály beruházásainak volumene és aránya, a termelési alapok és a foglalkoztatottak struktúrája, a termelőkapacitások kihasználtsági foka, vagyis a termelés alapfeltételeinek felhasználási struktúrája. Az I. osztály növekedési rátájának gyorsulása feltételezi az I. osztály bővítését szolgáló termelési eszközök nagyobb részarányát, a beruházási tevékenység kibővülését, a foglalkoztatottság gyorsabb növekedését és a pótlólagos termelőkapacitások gyorsabb megteremtését ebben az osztályban, amelyek egyben eszközei a szerves összetétel növekedésében is. A beruházási ciklus első szakaszában az I. osztály termelőkapacitásainak gyors kibővülése következtében átmenetileg fokozódik ezeknek a kapacitásoknak a kihasználatlansága, a második szakaszban viszont ez a folyamat a II. osztály növekedésének meggyorsulása folytán az ellentétébe csap át. Ez azt mutatja, hogy az osztályok növekedési rátáinak variációi az összekapcsolódó változások láncát képezik, amelyek aztán a gazdasági ingadozások fő jellegzetességét adják, a beruházási ciklus két szakaszának kereteibe ágyazva. Ezek a dinamikus változások, a termelés fejlődésének logikája szerint, nem érinti azonos intenzitással az összes termelési ágazatokat: egyesekre

a nagy hullámok erejével hatnak, míg másokra sokkal enyhébb mértékben. Amellett a különböző ágazatok sem alkalmazkodnak egyformán az adott változásokhoz: egyesek rendkívül rugalmasak, mások kevésbé.

A változások második csoportját a *kereslet struktúrájának változásai* képezik, az áru- és pénzforgalom egész szférájában. Az I. osztály növekedési ütemének felgyorsulása — a ciklus első szakaszában — az áru és pénzáramlások erőteljesebb mozgását váltja ki az I. osztály irányába. Az I. osztályban eszközölt naturális felhalmozással és a beruházási eszközök gyorsabb bővülésével összhangban — a beruházási ciklus első szakaszában — gyorsabban nő az I. osztályban felhasznált termelési eszközök és munkaerő iránti kereslet, mint a II. osztályban, az említett mutatók inverz mozgásai viszont a ciklus második szakaszában következnek be. Ezeknek a transzformációs folyamatoknak különböző az időtartamuk és nem is kezdődnek egyidőben, belső és kölcsönös összefüggésük, feltételezettségük miatt azonban mégis igen fontos végső hatásuk *szinkronizálása*. Nem kevésbé jelentős a ciklus egyik szakaszából a másikba való átmenet különböző momentumainak idejében való felismerése, mert a társadalmi hatás lehetőségei mind az egyes folyamatok időtartamának rövidítése, mind azok koordinációja tekintetében nem mindig azonosak. Azokban az esetekben, amikor a folyamat időtartamát a természeti feltételek vagy biológiai törvények határozzák meg, illetve amikor az időtartam a tudomány és technika fejlettségi fokától függ, az aktív ráhatás lehetősége viszonylag korlátozott. Ha viszont az átmenet momentumai előreláthatók és befolyásolhatók, akkor a lehetőségek sokkal nagyobbak, és ezért az időben hozott helyes döntések végső gazdasági hatékonysága igen nagy lehet az összesített eredményben.

Bár a gazdasági fejlődés feltételezi a gazdasági aránytalanságok kialakulását, a társadalom nem lehet értéktelen azok mértékével szemben, vagyis mérlegelnie kell, hogy az aránytalanságok olyan határok között jönnek-e létre, amelyek között pozitív hatásuk van a gazdasági fejlődésre, vagy pedig túllépi ezeket a határokat és a fejlődés viszonylagos lelassulásához vezetnek. *Mivel az aránytalanságok — szabály szerint — az időbeli összehangolatlanúságokra vezethetők vissza* (kivéve azokat az aránytalanságokat, amelyek téves beruházások eredményei és így időbeli kiegyenlítődéskük sem lehetséges), *rendkívül fontos feladat a döntő beruházási akciók időbeli koordinálása, mert csak ez teszi lehetővé, hogy az aránytalanságok a társadalmilag szükséges mértékre korlátozódjanak*. A tapasztalat azt mutatja, hogy a gazdasági fejlődés szempontjából nem azonos a súlya a különböző jellegű gazdasági aránytalanságoknak. Az I. osztály termelési ágazatainak lemaradása miatt létrejövő aránytalanságok és azok következményei például sokkal súlyosabbak és nagyobb hatósugarúak, mint azok, amelyek a II. osztály elégtelen fejlődéséből erednek. Az aránytalanságok első fajtájának felszámolása ugyanis nemcsak sokkal több időt és anyagi erőfeszítést követel, hanem a társadalom veszteségei is sokkal nagyobbak, mert a beruházások elégtelen üzembe lépése miatt lelassul a termelés és a nemzeti jövedelem növekedési üteme. A második típusú aránytalanság kiküszöbölése viszont nemcsak kevesebb időt és anyagi erőfeszítést tesz szükségessé, hanem hatása is lokalizált, mivel nem tevődhet át olyan nagy erővel az egész népgazdaságra, mint az I. osztály, különösen az I. A. osztály elmaradása.

Reméljük, hogy a beruházási ciklusokról adott e nagyon összevont és tömör elemzésünkéből egyértelműen kitűnik, hogy mit tartunk mi a beruházási ciklus fő okának, és miben különbözik álláspontunk az ismertetett szerzők véleményétől. Bár véleményünk szerint a beruházási ciklusok fő oka a szocializmusban a technikai fejlődés egyenlőtlensége, még sem állítjuk, hogy ez az egyetlen ok, sem azt, hogy nem lehet igazuk bizonyos szempontból azoknak a szerzőknek is, akik más tényezőket helyeznek előtérbe. De az alapkérdés, mégis az, hogy melyik tényezőkön van a fő hangsúly. Teljesen világos és ezt ma már bizonyítani sem kell, hogy a gazdasági változások, mozgások összetettsége olyan nagy — mind a mozgások fajtái, mind az egyidőben ható tényezők száma tekintetében —, hogy minden kísérlet, amely valamely tényezőt alap okként határoz meg, illetve minden próbálkozás, amely az anyagi termelés alapvető mozgásformájának különválasztására irányul, a rendkívül összetett valóság sajátos szimplifikálását eredményezheti. Természetes azonban az is, hogy az ilyen egyszerűsítések meghatározott kutatási célok megvalósításakor bizonyos mértékig elkerülhetetlenek.

Nem említettük, hogy még magának a technikai fejlődésnek az anyagi termelés alakulására gyakorolt egyenlőtlen hatása is eltérően jut kifejezésre a különböző országok népgazdaságaiban, attól függően, hogy milyen a gazdasági fejlettség színvonala és a nemzetközi munkamegosztásba való integrálódás foka. Emellett még léteznek pótlólagos tényezők is, amelyek valamely meghatározott beruházási ciklus kilengéseit felerősíthetik vagy letompíthatják. Ennek és még sok más problémának a tárgyalása azonban már meghaladja e cikk kereteit.

Dr. Bujtás László:

KOMPLEX MŰSZAKI-GAZDASÁGI ELEMZÉS VEZETŐK SZÁMÁRA

Az új mechanizmus részben új elemzési módszereket is követel. A gazdasági döntésekhez a jelenleginél szélesebb körű információkra lesz szükség, ezt a követelményt biztosítják a komplex műszaki és gazdasági elemzések. Következtetések megismerhetik a cselekvés irányát, kellő rugalmasság mellett biztonságot adhatnak: elkerülhető a túlzott merészség és túlzott óvatosság, csekély kockázat mellett növelhető a hatékonyság, feltárhatják a tartalékok képzésének lehetőségét. Megalapozott elemzési munkáival csökkenthetők az átállási veszteségek.

A komplex elemzés révén a vezető felismerheti az összefüggéseket, tendenciákat és gazdasági távlatokat. Az eszközök és feladatok összehangolásával a gazdasági élet stabilitása is növekszik.

Az említettek megvalósítását segíti a munka, amely mintegy 140 számszerű példán és szöveges magyarázaton mutatja be a korszerű vállalatvezetés elemzési gyakorlatát.

492 l., kötve 51,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

A termelékenység és a hatékonyság területi különbségei az iparban*

A termelőerők tervszerű területi fejlesztésének két alapvető követelménye, hogy a fejlesztés népgazdasági szempontból is gazdaságos legyen és hogy elősegítse a népesség életszínvonalának viszonylagos területi kiegyenlítését. A fenti két követelmény optimális összehangolása bonyolult politikai és gazdaságpolitikai feladat.

A tervszerű területfejlesztés keretében fontos szerep hárul az iparra, amely a népgazdaság igen dinamikusan növekedő ága, s termelőerői elméletileg korlátlanul fejleszthetők. Néhány ágazatát kivéve, viszonylag könnyen telepíthető és területileg koncentrálható. A gazdaságilag elmaradott területek fejlesztése, a nemzetközi tapasztalatok szerint, nem valósítható meg az adott terület gazdasági struktúrájával összhangban levő iparfejlesztés nélkül. Mivel az ilyen iparfejlesztés a népgazdaság felhalmozási alapjának területi újraelosztását teszi szükségessé, az elmaradott területek fejlesztésére csak annyi — viszonylag korlátozott mennyiségű — gazdasági erőforrás köthető le, hogy a népgazdaság fejlődési üteme jelentősebben ne fékeződjék. A gazdaságos iparfejlesztés lehetőségeinek feltárása tehát az elmaradott területek helyi szerveinek közvetlen érdeke és feladata.

Az ipar területi fejlesztésének gazdaságossága különböző szempontokból kiindulva vizsgálható. Elhatárolódik egymástól egyrészt a népgazdasági és az ágazati szinten (az ipar szintjén) értelmezett gazdaságosság, másrészt az üzemelési hatékonyság és a fejlesztés (beruházás) gazdaságossága. A népgazdasági szinten értelmezett gazdaságossági vizsgálat (szemben az ágazatival) nemcsak az iparon belüli társadalmi munkaráfordításokat (üzemelési költségeket és ipari beruházásokat), illetőleg ezek területi különbségeit veszi számításba. Az előbbiekkal együttesen értékeli az adott ipari fejlesztés miatt más népgazdasági ágakban (például a közlekedés, kommunális ágazatok) szükségessé váló folyamatos és egyszeri munkaráfordításokat is.

Ebben a cikkben az ipari termelés területi hatékonyságának fogalmát az általánosnál *szűkebben* értelmezzük, azt lényegében *adott időpontban és adott iparstruktúra mellett csak a folyamatos ráfordítások gazdaságosságára vonatkoztatjuk*, amely tükrözi az üzemeltetési feltételekben fennálló különbségeket. A hatékonyság fogalmának ilyen leszűkítése azért indokolt, mert egyrészt a jelenlegi statisztikai adatokat

* A tanulmány az OT Tervgazdasági Intézet Területi Tervezési Osztályán folyó kutatások egyes számítási anyagainak felhasználásával készült.

— a nevezett célra — csak ilyen értelmezés mellett lehet felhasználni, másrészt pedig a gazdasági feltételek területi eltéréseinek hatása — komplex formában — elsősorban az üzemeltetés gazdaságosságán keresztül jut kifejezésre.

A vizsgálat módszere

a) Az iparban termelt „korrigált” nemzeti jövedelem meghatározása

A területi tervezés, amelynek — a gazdaságpolitikával összhangban — egyik feladata, hogy meghatározza a gazdaság fejlesztésének irányát és mértékét az ország különböző területein, nem mellőzheti e területek gazdasági fejlettségének vizsgálatát, a színvonalkülönbségek feltárását és okainak elemzését. A gazdasági fejlettség legáltalánosabb ismérve a termelt nemzeti jövedelem egy lakosra jutó mennyisége. Valamely ország gazdasági fejlettsége azonban felfogható úgy is, mint különböző részei, területi egységei gazdasági fejlettségének súlyozott átlaga. Adott — országon belüli — terület egy lakosra jutó nemzeti jövedelme tehát alkalmas mutatószám a területi gazdasági fejlettség mérésére is.

Ha valamely terület gazdasági fejlettsége a nemzeti jövedelem nagyságával mérhető, akkor az iparosodottság fokát annak iparában termelt nemzeti jövedelem (abszolút vagy a lakosság egységére jutó) volumenével jellemezni lehet. Problémát jelent azonban, hogy a területi egységenként az iparban (és a népgazdaságban) termelt nemzeti jövedelem közvetlen méréséhez hazánkban nincsenek kialakult módszerek, nem áll rendelkezésre a szükséges adatbázis. Ezért áthidaló megoldásként olyan módszer kidolgozására került sor, amelynek alapján lehetővé vált az iparban termelt nemzeti jövedelem közgazdaságilag megalapozott felosztása az ország területi egységei között. Az ily módon kialakított mutatót a statisztikailag mért tényleges nemzeti jövedelemtől való megkülönböztetés céljából korrigált nemzeti jövedelemnek nevezzük.

Az iparban termelt korrigált nemzeti jövedelem területi egységenkénti összegének kiszámítási módját a Közgazdasági Szemle 1967. évi 7—8. számában ismertettem.* Fő vonásaiban áttekintve, ez a következőképpen történik: Statisztikai adatok alapján területi egységenként meghatározható az iparban foglalkoztatottak munkabére és az ipar állóeszközeinek bruttó értéke. (A forgóeszközök értékét ipartelepenként nem tartják nyilván, ezért az összes termelésben lekötött eszközértéket — területi megoszlásban — az állóeszközök értékének pótlékolása alapján számítottuk; figyelembe véve az álló- és forgóeszközök iparcsoportonként eltérő — egymáshoz viszonyított — arányait.) A munkabér a nemzeti jövedelem egyik komponense, a társadalmi tiszta jövedelmét részint bér-, részint eszközarányosan képezzük. A többszintű árcentrumséma „b” variánsa szerint a lekötött eszközök értékének 10%-át, a társadalmi tiszta jövedelem egyik összetevőjének; fennmaradó részét pedig — bérarányosan elosztva — a másik komponensének tekintjük. Az iparban termelt korrigált nemzeti jövedelem technikailag tehát (területegységenként és az ország egészét tekintve is) három részből áll: az iparban

* Bartke István: Területi egységek iparfejlettségi fokának meghatározása.

foglalkoztatottak munkabéréből, továbbá a társadalmi tiszta jövedelemnek egyrészt eszközarányos, másrészt pedig bérarányos részéből.

Általánosságban tehát:

$$N_i^k = B_i + B_i \cdot b + E_i \bar{e}; \text{ továbbá:}$$

$$N^k = \sum_{i=1}^n (B_i + B_i \cdot b + E_i \bar{e}); \text{ ahol}$$

N_i^k = a korrigált nemzeti jövedelem az i -ik megyében,

B_i = az iparban foglalkoztatottak munkabére az i -ik megyében,

b = bérjárulék,

E_i = az összes lekötött eszközök értéke az i -ik megyében,

$\bar{e}$ = az árcentrumban eszközarányosan realizált tiszta jövedelem együtthatója,

N^k = iparban termelt korrigált nemzeti jövedelem országosan,

$i = 1, 2 \dots n$.

b) Az iparban termelt „tényleges” nemzeti jövedelem meghatározása

Az iparban termelt korrigált nemzeti jövedelem területi egységenkénti számításának módszeréből adódó sajátosság, hogy a kapott eredmény nem tükrözi közvetlenül az ipar hatékonyságának területi különbségeit. Ez abból következik, hogy a korrigált nemzeti jövedelmet egyrészt a munkabérek, másrészt a termelésben lekötött eszközérték alapján határoztuk meg; az utóbbit az ország egész területén egységes vetítési alapnak tekintve. Az eredmény — területi egységként — az iparban eszközölt élőmunka-ráfordítással és lekötött eszközmennyiséggel arányos. A korrigált nemzeti jövedelem tehát felfogható úgy is, mint az *ipari nettó terméknek a tényleges munkaráfordítások alapján — országos átlaghatékonyság mellett — „indokolt” mennyisége*. A korrigált nettó termék homogén termelékenységű tér feltételezése mellett értelmezhető. A tényleges nettó termék ezzel szemben nemcsak a munkaráfordítás mennyiségeit fejezi ki, hanem a társadalmi preferenciákat és a piaci értékítéletet, továbbá azt is, hogy adott területen az ipar átlagosnál kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb üzemelési feltételei a nettó termék mennyiségére növelően vagy csökkentően hatnak-e. A korrigált és a tényleges nettó termék aránya tehát területi bontásban a hatékonyság területileg differenciált különbségeit mutatja. A szóban levő két mutató — területi egységenkénti — összehasonlítása ezért alkalmas az ipari hatékonyság területi különbségeinek mérésére.

A korrigált nemzeti jövedelem kiszámítását azonban — első megközelítésben — az a körülmény tette szükségessé, hogy a tényleges nemzeti jövedelem meghatározásához nem állnak rendelkezésre a szükséges statisztikai információk. Hogyan lehet mégis összehasonlítás céljára a megfelelő mutatószámokat kialakítani? Ehhez olyan, más tekintetben absztrahált séma megszerkesztésére van szükség, amely megfelelő szerkezeti elemében összehasonlítható a korrigált nemzeti jövedelemmel. Az utóbbit az *iparban termelt nemzeti jövedem tényleges* mutatójának nevezzük.

A feladat megoldása során az iparvállalatok mérlegbeszámolóinak adataiból indultunk ki. Megvizsgáltuk a folyó áron, forgalmi adó nélkül

számított termelési érték szerkezetét. A forgalmi adó figyelmen kívül hagyását — egyéb szempontok mellett — elsősorban azért tartottuk cél-szerűnek, mert anélkül a tényleges ipari tevékenységre, a területi arányokra vonatkozóan tisztább képet kapunk; továbbá, mert egy, árpolitikai okokból eredő, torzító tényezőt iktattunk ki a számításokból. Az iparvállalatok termelési értékét alkotó komponensek közül kiválasztottuk azokat, amelyek a nettó terméknek is összetevői; nevezetesen a munkabért, a munkabérek közterheit, az eszközlekötési járulékat és az üzemi eredményt. Ezeket külön-külön összegeztük az ország összes iparvállalatára vonatkozóan és azt tapasztaltuk, hogy a) a munkabérek összege pontosan megegyezik a korrigált mutató kialakításakor számított munkabérek országos összegével, b) az eszközlekötési járulék és az üzemi eredmény együttes összege közelítően azonos a korrigált mutató eszközarányos tényezőjének országos volumenével. A munkabérek közterhei, illetőleg a korrigált mutató bérarányos tényezője országos, abszolút értékeiket tekintve ugyan nem egyeznek meg; minthogy azonban mindkét mutató területi egységként is a munkabérekkel arányos, az eltérés okát nem tartalmi, hanem számítástechnikai tényezőnek foghatjuk fel.

A fenti összefüggések figyelembevételével két olyan (korrigált és tényleges) mutató szerkeszthető, amelynek három komponense közül (munkabér, bérarányos és eszközarányos tényező) kettő abszolút értékeiben területi egységenként is megegyezik egymással (a munkabér és a bérjárulék, vagy másképpen: a munkabérek közterhei), a harmadik komponens pedig (az eszközarányos tényező, amely a tényleges mutatóban mint a vállalatok egyedi eszközlekötési járulékának és üzemi eredményének összege jelenik meg) népgazdasági szinten ugyan azonos, de területi egységenként eltér egymástól.

A tényleges nemzeti jövedelem mutatójának tartalma tehát általánosságban kifejezve a következő:

$$N_i = B_i + B_i \cdot b + \sum_{k=1}^z E_{ik}(e + n_{ik}); \quad \text{ahol:}$$

N_i = tényleges nemzeti jövedelem az i -ik megyében,

E_{ik} = k -ik vállalat eszközértéke az i -ik megyében,

e = eszközlekötési járulék,

n_{ik} = k -ik vállalat egyedi nyereségrátája a lekötött eszközök alapján az i -ik megyében,

$k = 1, 2 \dots z$.

Az iparban termelt tényleges nemzeti jövedelem (N) országos összege tehát:

$$N = \sum_{i=1}^n (B_i + B_i \cdot b) + \sum_{i=1}^n \sum_{k=1}^z E_{ik}(e + n_{ik})$$

A korrigált és a tényleges nemzeti jövedelem összefüggése:

$$N^k = N; \quad \text{továbbá} \quad \sum_{i=1}^n E_i \bar{e} = \sum_{i=1}^n \sum_{k=1}^z E_{ik}(e + n_{ik}), \quad \text{de}$$

$$E_i \bar{e} \neq \sum_{k=1}^z E_{ik}(e + n_{ik}).$$

Ha tehát kielégítő pontossággal megoldható a tényleges eszközkö-tési járulék és az üzemi eredmény összegének területi egységenkénti meghatározása, akkor két olyan mutatóhoz jutunk, amelynek 1—1 komponense hordozza a vizsgálatához szükséges alapinformációkat. A két mutató összehasonlítása a hatékonyság területi különbségeit tárja fel.

Az eszközkö-tési járulékot és az üzemi eredményt az iparvállalat egészére számítják ki, ipartelepenként nem mérik azokat. A területi egységekre — jelen esetben megyékre — jellemző adatokat — az iparvállalat-ipartelep területi ellentmondásából következően — nem lehet közvetlenül meghatározni. Ezért a következő *közelítő eljáráshoz* folyamodtunk: Az iparvállalatokat a központi telephelynek megfelelő megyében vettük számításba. Megyénként összegeztük az iparvállalatok 1965. évi eszközkö-tési járulékát, üzemi eredményét és a termelésben lekötött eszközeinek értékét. Az előző kettő együttesét az utóbbi 0/0-ában fejeztük ki. (Pontosabban: meghatároztuk az 1 Ft eszközértékre jutó eszközkö-tési járulék és üzemi eredmény együttes összegét, megyénként a szocialista ipar egészére.) Az így nyert megyei koefficiensekkel megszoroztuk az ipartelepi adatok alapján számított megyénkénti tényleges eszközértéket.

Választ kellett adni arra, hogy a tényleges nemzeti jövedelem ilyen közelítő módszerrel történő meghatározása nem rejt-e magában olyan hibaforrást, amely az eredményeket kétségessé teszi. Ennek feltárására elvégeztük a szükséges számításokat. A hiba forrása az ipar termelésben lekötött eszközei értékének — egyrészt a vállalati, másrészt a telepi adatok megyénkénti összegezéséből eredő — két eredménye közötti konkrét eltérés. A hibát az okozhatja, hogy a nevezett eltérés miatt az eszközállomány egy részét nem megfelelő koefficienssel vesszük számításba. Ha a lehető legnagyobb eszközértérest és a koefficiensek lehetséges szélső értékét tételezzük fel, akkor az adott területen a nemzeti jövedelem egészére számítva $\pm 4,5\%$ -os különbség tapasztalható. A lehetséges eltérés hatásainak vizsgálatára kategóriánként meghatároztuk a lehetséges maximális torzításokat. Ezekkel módosítva az eredetileg kapott eredményeket, összehasonlítottuk a korrigált és a tényleges mutatókat. Bebizonyosodott, hogy a korrigált és a módosított tényleges mutatók egymáshoz való viszonya maximális torzítást feltételezve sem változik. A lehetséges számítási hibák miatt tehát a tendenciák nem változnak.

A hatékonyság területi eltérései

A hatékonyság viszonylagos fogalom, önmagában általában nem értelmezhető. Az ipari munka hatékonyságának, pontosabban hatékonyságkülönbségeinek feltárása ebben a megközelítésben azért válik lehetségessé, mert területi egységenként fennálló differenciákat, illetőleg országos átlagtól való eltéréseket vizsgálunk. A viszonyítási alap (és ebben az összefüggésben egyben mérce) szerepét számításainkban az iparban termelt nemzeti jövedelem korrigált mutatója tölti be, amely azon a feltételezésen alapszik, hogy az ipari munka hatékonysága minden területen a népgazdasági átlagnak felel meg. Az iparban termelt korrigált nemzeti jövedelem a tényleges nemzeti jövedelem első megközelítése a társa-

dalmi munkaráfordítások alapján, amely figyelmen kívül hagyja a társadalmi preferenciáknak és a piaci értékítéletnek, valamint az élő munka termelékenységének és a termelőkapacitások kihasználásának ágazati és vállalati differenciáltságát. Ez az oka annak, hogy a tényleges és a korrigált nemzeti jövedelem hányadosában a szóban levő figyelmen kívül hagyott és — ebből a szempontból — az üzemeltetés hatékonyságát tükröző tényezők összhatása jut kifejezésre. A továbbiakban a korrigált nemzeti jövedelemmel szinonim fogalomként használjuk a „ráfordításarányos” nemzeti jövedelem fogalmát, amelyet a fenti szemléletben az *üzemeltetés gazdasági hatékonyságát kifejező mércének* (az átlagos hatékonyság mértékegységének) tekintünk.

a) *A hatékonyság a „korrigált” nemzeti jövedelem alapján
(komplex hatékonyság)*

Az 1. sz. táblázat tartalmazza az iparban termelt korrigált és tényleges nemzeti jövedelem volumenét területi egységenként és a kettő hányadosait (1., 2. és 3. rovat). A koeficiensek — vagyis a tényleges nemzeti jövedelem és a korrigált nemzeti jövedelem hányadosai — az ipar hatékonyságának területi egységenkénti mutatószámai. Az országosan átlagos hatékonyságot 1-es koeficiens jelzi. A területi egységek együtthatói kifejezik, hogy a tényleges nemzeti jövedelem pozitív vagy negatív irányban tér-e el a társadalmilag indokolt nemzeti jövedelemtől; az ipar hatékonysága magasabb vagy pedig alacsonyabb az országos átlagnál és milyen mértékben.

A táblázat a megyéket az ipari fejlettség sorrendjében tünteti fel, fejlettségi csoportokba összevonva. A számításokat 1965. évi adatok alapján végeztük, ezért a kategóriabesorolás a korábbi (1964. évi adatok alapján történő) számítások eredményeihez képest némileg módosult. Bővült az iparilag közepesen fejlettnak tekinthető megyék csoportja. Pest megyét és Budapestet kiemeltük eredeti kategóriájukból és külön csoportba soroltuk. Erre Budapest speciális helyzete, adottságai, Pest megyével alkotott szoros kapcsolata, továbbá a főváros tervezési szempontból történő külön megítélése miatt volt szükség.

Az iparilag elmaradott területekre az iparnak az országos átlagot jelentősen meghaladó hatékonysága jellemző. E csoporton belül — Bács-Kiskun és Hajdú-Bihar megyétől eltekintve — az ipar hatékonysági együtthatója minden megyében eléri, illetőleg meghaladja az 1-et. Különösen kiemelkedik Vas megye 1,4579 és Szolnok megye 1,4231 értékű hatékonysági koeficiense. Az iparilag közepesen fejlett területek iparának átlagos hatékonysága nem éri el az 1-et (0,9092). Egyedül Győr-Sopron megye mutatószáma jelez országos átlag feletti szintet. A többi megye — különösen pedig Nógrád — jelentősen elmarad tőle. Az ipar hatékonysága az iparilag fejlett területek átlagában a közepesen fejlett területekénél is kedvezőtlenebb (0,8664). Minden egyes — e csoportba tartozó — megye mutatószáma, Komárom kivételével — általában jelentős mértékben — az országos átlagszint alatt marad. Pest megye iparának hatékonysága megközelíti az 1-et; Budapesté pedig 1,0650-es értékkel felülmúlja az országos átlagszínvonalat. Általánosságban tehát

1. sz. táblázat

Az ipar területi hatékonyságának mutatószámai
(Az 1965. évi adatok alapján)

Terület egység	Az ipar területi hatékonyságának mutatószámai (Az 1965. évi adatok alapján)									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Korrigált nem-zeti jöv. (md Ft)	Tényleges nem-zeti jöv. régi árendszerben (md Ft)	Komplex hatékonysági ártrend-szerben 2/1	Ágazati korr. nemz. jöv. régi árendszerben (md Ft)	Területi hatékonysági ártrend-szerben 2/4	Strukturális hatékonysági ártrend-szerben 4/1	Ágazati korr. nemz. jöv. új árendszerben (md Ft)	Strukturális ártrend-szerben új árendszerben 7/1	Komplex hatékonysági ártrend-szerben 5 × 8	A komplex hatékonysági ártrend-szerben 9/3
Szabolcs-Szatmár	0,76	0,76	1,0000	0,73	1,0411	0,9605	0,74	0,9737	1,0137	101,37
Bács-Kiskun	1,32	1,30	0,9848	1,35	0,9629	1,0227	1,36	1,0303	0,9921	100,74
Somogy	0,91	1,11	1,2197	0,89	1,2471	0,9780	0,88	0,9670	1,2059	98,87
Tolna	0,65	0,80	1,2308	0,68	1,1765	1,0461	0,66	0,0154	1,1946	97,06
Hajdú-Bihar	1,38	1,32	0,9565	1,39	0,9496	1,0072	1,46	1,0579	1,0046	105,02
Békés	1,27	1,56	1,2283	1,25	1,2480	0,9842	1,25	1,9842	1,2283	100,00
Szolnok	1,56	2,22	1,4231	1,56	1,4231	1,0000	1,62	1,0385	1,4779	103,85
Vas	1,07	1,56	1,4579	1,14	1,3684	1,0654	1,11	1,0374	1,4196	97,37
Csongrád	1,71	1,92	1,1228	1,86	1,0322	1,0877	1,79	1,0468	1,0805	96,23
Iparilag elmaradott megyék összesen:	10,63	12,55	1,1806	10,85	1,1567	1,0207	10,87	1,0226	1,1828	100,19
Zala	1,22	1,17	0,9590	0,98	1,1938	0,8033	1,04	0,8524	1,0176	106,11
Héves	1,86	1,51	0,8118	1,68	0,8988	0,9032	1,76	0,9462	0,8504	104,75
Győr-Sopron	2,70	2,79	1,0333	2,89	0,9654	1,0704	2,85	1,0555	1,0189	98,61
Nógrád	1,49	1,14	0,7651	1,42	0,8028	0,9530	1,38	0,9262	0,7435	97,18
Iparilag közepesen fejlett m.-k. össz.	7,27	6,61	0,9092	6,97	0,9483	0,9587	7,03	0,9670	0,9170	100,86
Fejért	2,87	2,37	0,8258	3,06	0,7745	1,0662	2,69	0,9373	0,7259	87,90
Baranya	3,23	2,51	0,7771	2,74	0,9160	0,8483	2,84	0,8792	0,8053	103,63
Veszprém	3,27	3,04	0,9297	3,02	1,0066	0,9235	3,09	0,9449	0,9511	102,30
Borsod-Abaúj-Zemplén	7,23	5,93	0,8202	7,25	0,8179	1,0028	6,79	0,9391	0,7681	93,65
Komárom	3,83	3,85	1,0052	3,41	1,1290	0,8903	3,54	0,9243	1,0435	103,81
Iparilag fejlett megyék összesen:	20,43	17,70	0,8664	19,48	0,9086	0,9534	18,95	0,9275	0,8427	97,26
Budapest	24,61	26,21	1,0650	25,63	1,0226	1,0414	25,90	1,0524	1,0762	101,05
Pest megye	3,29	3,16	0,9605	3,30	0,9576	1,0030	3,48	1,0577	1,0128	104,24
Budapest és Pest megye összesen:	27,90	29,37	1,0527	28,93	1,0152	1,0369	29,38	1,0530	1,0690	101,55
ORSZÁG ÖSSZESEN:	66,23	66,23	1,0000	66,23	1,0000	1,0000	66,23	1,0000	1,0000	100,00

az a következtetés vonható le, hogy — Budapestet és Pest megyét kategóriákon kívül, illetőleg külön csoportonként kezelve — az ipari termelés az iparilag elmaradott területeken hatékonyabb, mint az iparilag fejletteken. Az ipar hatékonysága tehát lényegében csak az iparilag elmaradott területeken és Budapesten megfelelő, az iparilag fejlett vidéki területeken azonban nem éri el a társadalmilag indokolt mértéket.

A hatékonyság ilyen alakulása — területi egységek szerint — nemcsak az ipar munkájának eredményességével függ össze, hanem az ágazati szerkezettel is. Az ipari termelői árak eszközarányos tiszta jövedelem tartalma ugyanis eltérő mértékű.

A nemzeti jövedelem korrigált mutatójában az eszközarányos tényezőt az ipar egészére egységesen 0,1 Ft-os kulcsszám alapján számítottuk. Ezzel azt is feltételeztük, hogy a társadalmi értékítélet az ipar elé hatékonyság szempontjából egységes követelményt állít. A gyakorlatban azonban ez nincs így, a társadalmi követelmények ágazatonként eltérő mértékűek. Ágazatonként különbözik a ráfordításarányos nettó termék. Ezzel összefüggésben érdemel figyelmet az a körülmény, hogy az ipar ágazati szerkezete területi egységenként és kategóriánként alapvető eltéréseket mutat.* Ezt a 2. sz. táblázat néhány adatával illusztráljuk.

2. sz. táblázat

A szocialista ipar állóeszköz-állományának %-os megoszlása
(1965. év eleji adatok)

Megnevezés	Iparilag elmaradott területek	Iparilag közepesen fejlett területek	Iparilag fejlett területek	Budapest és Pest megye	Ország összesen
Bányászat	8,3	31,8	25,9	0,7	15,0
Villamosenergia-ipar.	17,3	13,1	20,6	15,8	17,6
Kohászat	0,2	6,7	21,5	6,4	11,4
Gépipar	14,0	15,7	4,6	32,5	17,2
Építőanyag-ipar	4,1	6,4	5,9	6,2	5,8
Vegyipar	6,2	2,2	12,7	12,4	10,5
Könnyűipar	20,2	9,1	3,8	18,1	11,9
Élelmiszeripar	29,7	15,0	5,0	7,9	10,6
Ipar összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az ipar területi szerkezetének lényegi vonása, hogy az iparilag elmaradott területeken viszonylag magas a könnyű- és élelmiszeripar aránya, és alacsony a nehézipar részesedése az összes iparban. Különösen kicsi a bányászat részaránya. Az iparilag közepesen fejlett és a fejlett területek egyrészt a kitermelő iparágak országos átlag feletti, másrészt pedig a könnyűipar országos átlag alatti súlyával tűnnek ki. Budapest és Pest megye kiegyensúlyozottabb ipari szerkezete több hasonlóságot mutat az iparilag elmaradott területekével. Minden kategóriától és az országos átlagtól is megkülönbözteti azonban a gépipar kiemelkedő hányada.

* Vö: Kóródi József: A magyar ipar területi elhelyezkedésének és településének sajátosságai. Földrajzi Értesítő, 1967. 2. szám.

Az ipar országos átlagtól eltérő szerkezete a különböző iparfejlettségű területeken lényegesen befolyásolhatja a területi hatékonyság, illetőleg a hatékonyságkülönbségek megítélését. Ezért indokolt megvizsgálni az ipar hatékonyságát módosított társadalmi követelmények tükrében is.

b) *A hatékonyság az „ágazati korrigált” nemzeti jövedelem alapján (területi hatékonyság)*

Az iparban termelt korrigált nemzeti jövedelem mellett tehát olyan mutatót is kell szerkeszteni, amely figyelembe veszi a társadalmilag elismert ágazati hatékonyságkülönbségeket. Ez az ágazati korrigált mutató a tényleges ágazati szerkezetnek megfelelően határozza meg területi egységenként a „ráfordításarányos” nemzeti jövedelem nagyságát. A számítás módja az, hogy a korrigált nemzeti jövedelem eszközarányos tényezőjét — területi egységek szerint — az ipar eszközállományának ágazati volumene és — az országos átlagban 1 Ft eszközértékre jutó eszközleltési járulék, valamint üzemi eredmény együttes összegeként meghatározott — ágazati koefficiensek alapján (a kettő szorzata útján) képezzük.

Általánosságban:

$$N^a = B_i + B_i \cdot b + \sum_{j=1}^m E_{ij}(e + n_j) : \text{ ahol}$$

N_i^a = ágazati korrigált nemzeti jövedelem az i -ik megyében,

E_{ij} = a j -ik iparcsoport eszközértéke az i -ik megyében,

n_j = a j -ik iparcsoport átlagos nyereségrátája a lekötött eszközök alapján,

$j = 1, 2 \dots m$.

E számítás eredményeit is az 1. sz. táblázat (4. rovata) tartalmazza. Az iparban termelt tényleges nemzeti jövedelem és ágazati korrigált nemzeti jövedelem hányadosai — vagyis az $\frac{N_i}{N_i^a}$ értékek — mutatják az adott területeken működő üzemek üzemelési feltételeiből adódó területi hatékonyságkülönbségeket (1. sz. táblázat 5. rovat). Ezek tehát az ipar területi hatékonyságának az árrendszerbeli, illetőleg az ágazati struktúrális eltéréseket kiküszöbölő együtthatói.

A koefficiensek változása — tendenciáját tekintve — megfelel a korrigált nemzeti jövedelem alapján számított, komplex hatékonysági mutatók változásának. Az iparilag elmaradott területek iparának hatékonysága jelentős mértékben felülmúlja az országos átlagot. A budapesti ipar mutatója szintén 1 felett van. A közepesen fejlett és a fejlett területek iparának területi hatékonysági együtthatója is csak 0,9483, illetve 0,9086. A változás azonos tendenciája mellett azonban a koefficiensek szóródásának terjedelme kisebb. A szélső értékek a komplex hatékonysági mutatónál 0,7651 és 1,4579; a területi hatékonysági együtthatónál pedig 0,7745, illetve 1,4231.

Az ipar ágazati szerkezetének területi eltérései tehát nem okoznak olyan irányú és mértékű módosulást, amely a területi hatékonyság együtthatóját az átlag alattiból átlag felettivé változtatná, vagy fordítva, és ilyen értelemben minőségi rangsorcserét eredményezne. Az ágazati szerkezetből adódó sajátosságok általában csak az átlag alatti vagy feletti hatékonyság mennyiségi sorrendjében okoznak változást. A területi hatékonyság minőségi rangsora csak három megyénél változott, anélkül azonban, hogy a területi fejlettségi kategóriák változásának tendenciájára ez befolyást gyakorolna. Győr-Sopron megye iparának hatékonysága 1 alá esett, Zala és Veszprém megyéé pedig az átlag fölé emelkedett.

Ha összehasonlítjuk az ipar ágazati korrigált nemzeti jövedelmét a korrigált nemzeti jövedelemmel, vagyis, ha az $\frac{N_i^a}{N_i^k}$ értékeket képezzük (1. sz. táblázat 4 : 1 rovat), akkor a társadalmilag elismert ágazati hatékonyságkülönbségekből eredő területi hatékonysági differenciák mutatószámait kapjuk meg (1. sz. táblázat 6. rovat). Ezeket *strukturális hatékonysági együtthatónak* nevezzük. Változásuk tendenciája az előző két koefficiens változásának felel meg. Azt fejezik ki, hogy az ágazati szerkezet adottságai mellett — az egyes ágazatok hatékonyságának differenciált társadalmi megítélése miatt — az iparilag elmaradott területeken, Budapesten és Pest megyében nagyobb az ipar hatékonysága az országos átlagnál, az iparilag közepesen fejlett és a fejlett területeken viszont kisebb annál. A három hatékonysági együttható számítástechnikai összefüggése, hogy a komplex hatékonysági együttható a területi és a strukturális hatékonysági együtthatók szorzata.

Képletben kifejezve:

$$\frac{N_i}{N_i^a} \cdot \frac{N_i^a}{N_i^k} = \frac{N_i}{N_i^k}$$

Az ipar komplex hatékonyságának területi különbségei tehát egyrészt abból adódnak, hogy az ország meghatározott területein a különböző hatékonyságú iparcsoportok struktúrája eltér az országos átlagtól, másrészt abból, hogy az ország meghatározott területein működő vállalatok hatékonysága sem azonos az adott iparcsoport átlagos hatékonyságával.

c) Komplex hatékonyság az új árrendszerben

A hatékonysági mutatók összefüggései alapján lehetővé válik a komplex hatékonyság meghatározása az új árrendszerben is. Az 1968-ban bevezetett új ipari termelői árak az eszközarányos társadalmi tiszta jövedelmet egyrészt eszközkötési járulék, másrészt pedig ágazatilag differenciált mértékű eszközarányos nyereség formájában realizálják. Az iparcsoportonként meghatározott nyereségkulcsok felhasználásával* kiszámítható területi egységenként az ipar 1965. évi ágazati korrigált nemzeti jövedelmének összege az új árrendszer feltételei alapján.

* Forrás: Csikós-Nagy Béla: Az új magyar árrendszer. Közgazdasági Szemle, 1968. 3. szám.

A számítás a már ismertetett módon történik, vagyis:

$$N_i^{a1} = B_i + B_i \cdot b + \sum_{j=1}^m E_{ij}(e + n_{j1}); \text{ ahol}$$

N_i^{a1} = ágazati korrigált nemzeti jövedelem az i -ik megyében, új árrendszerben,

n_{j1} = a j -ik iparcsoport átlagos nyereségrátája, új árrendszerben.

A számítás eredményeit az 1. sz. táblázat 7. rovata tartalmazza. Az ágazati korrigált nemzeti jövedelem összegei módosulnak, minthogy az új ipari termelői árak az ipar egyes ágazataival szemben megnyilvánuló hatékonysági követelményeket megváltoztatták. Az új árrendszerben számított strukturális hatékonysági együttható az $\frac{N^{a1}}{N^k}$ összefüggés alap-

ján képezhető (1. sz. táblázat 8. rovat). A régi árrendszerben számíthatóhoz képest növekszik a strukturális hatékonyság koefficiense az iparilag elmaradott és a közepesen fejlett területek átlagában, valamint Budapesten és Pest megyében is. Csökken viszont az iparilag fejlett területek átlagában. *A strukturális hatékonyság területi változásának iránya tehát az új árrendszerben sem módosul, differenciáltságának mértéke azonban növekszik.*

A komplex hatékonyság együttesen fejezi ki a strukturális és a területi hatékonyságot. Ha feltételezzük azt, hogy a „tiszta” területi hatékonysági mutató — a régi árrendszerben számítva — helyesen tükrözi az ipar üzemelési feltételeinek területi különbségeit, vagyis, hogy *a vállalati egyedi és iparcsoporti átlagos nyereségráták eltéréseit az árrendszerváltozás nem befolyásolja*, akkor meghatározhatjuk a komplex hatékonysági együtthatót is az új árrendszerben (1. sz. táblázat 9. rovat). Végül kifejezzük az új árrendszerben számított komplex hatékonysági együtthatót a régi árrendszer alapján számított koefficiens %-ában (1. sz. táblázat 10. rovat). Az eredmények egyrészt azt mutatják, hogy a komplex hatékonyság területi különbségei az új árrendszerben a régihez képest hogyan változnak. Másrészt arra utalnak, hogy az új árrendszer reális hatékonysági követelményeinek tükrében az egyes területek hatékonyságkülönbségei élesebb formában jutnak kifejezésre, mint a régi árrendszerben.

A hatékonysági területi eltéréseit kiváltó okok részletes elemzése még megoldandó feladat, amelynek nemcsak a statisztikai előfeltételeit kell megteremteni, hanem a cikkben kifejtett módszertani elgondolások mellett a vizsgálat további más módszertani változatait is fel kell tárni, és azok egybevetésével a legcélszerűbb megoldást kiválasztani.

A termelékenység területi eltérései

A termelékenység fogalmát többféle értelmezésben használják. A legszélesebb értelemben véve a munka hatékonyságának fokát jelzi, amely az egységnyi folyamatos (élő és holt munka), valamint lekötött ráfordítás által létrehozott termékmennyiséggel mérhető. A termelé-

kenység szűkebb értelemben az egységnyi élől munka-ráfordítással elő-állított nemzeti jövedelemben fejeződik ki. Ez utóbbi értelmezés szerint vizsgáltuk meg az ipar termelékenységének területi eltéréseit.

3. sz. táblázat

A termelékenység mutatószámai
(Az 1965. évi adatok alapján)

Területegység	Tényleges nemzeti jöve- delem (md Ft)	Foglalkoztatottak száma (1000)	1 foglalkozta- tottra jutó nemzeti jöve- delem eFt
	az iparban		
Szabolcs-Szatmár	0,76	19,9	38,2
Bács-Kiskun	1,30	44,0	29,5
Somogy	1,11	22,5	49,3
Tolna	0,80	19,4	41,2
Hajdú-Bihar	1,32	34,8	37,9
Békés	1,56	34,7	44,9
Szolnok	2,22	37,1	59,8
Vas	1,56	29,7	52,5
Csongrád	1,92	54,3	35,4
Iparilag elmaradott megyék összesen	12,55	296,4	42,3
Zala	1,17	21,5	54,4
Heves	1,51	37,0	40,8
Győr-Sopron	2,79	67,4	41,4
Nógrád	1,14	33,3	34,2
Iparilag közepesen fejlett megyék össz.	6,61	159,2	41,5
Fejér	2,37	46,8	50,6
Baranya	2,51	55,6	45,1
Veszprém	3,04	59,0	51,5
Borsod-Abauj-Zemplén	5,93	123,5	48,0
Komárom	3,85	65,8	58,5
Iparilag fejlett megyék összesen	17,70	350,7	50,5
Budapest	26,21	611,0	42,9
Pest megye	3,16	80,9	39,1
Budapest és Pest megye összesen	29,37	691,9	42,4
Ország összesen	66,23	1498,2	44,2

A 3. sz. táblázatban összefoglaltuk területi egységenként az iparban ténylegesen termelt nemzeti jövedelem volumenének, az iparban foglalkoztatottak számának adatait, valamint az 1 ipari foglalkoztatottra jutó tényleges nemzeti jövedelem (a továbbiakban tényleges termelékenység) adatait. A tényleges termelékenység és az ipari fejlettség között szoros kapcsolat mutatható ki. A termelékenység átlagmutatója az iparilag elmaradott területeken az országos átlag alatt van. Figyelemre méltó, hogy a szóródás terjedelme e kategórián belül a legnagyobb. Szolnok megye kiemelkedően magas tényleges termelékenységi mutatója a

vegyipar viszonylag magas arányával magyarázható. A szabályszerűtől eltérő a közepesen fejlett területek iparának tényleges termelékenysége, mert az elmaradott területek átlaga alatt marad, ami elsősorban Nógrád megye iparának igen alacsony termelékenységre vezethető vissza.

A tényleges termelékenység ilyen alakulása részben a technikai felszereltség függvénye. Az 1 ipari foglalkoztatottra jutó ipari bruttó álló-eszköz-állományának (mint a technikai felszereltség mutatójának) az országos átlag %-ában kifejezett értékei — iparfejlettségi kategóriák szerint — az alábbiak:

Iparilag elmaradott területek	71,9
Iparilag közepesen fejlett területek	105,8
Iparilag fejlett területek	167,0
Budapest és Pest megye	76,6
Országos átlag:	100,0

Budapest és Pest megye iparának az országos átlag alatti technikai felszereltsége magyarázza tehát a termelékenység viszonylag alacsony színvonalát. A technikai felszereltségben kifejezésre jutó számottevő területi különbségek ugyanis azt is jelentik, hogy az ipari munka gépesítésének foka területileg eltérő. Erre utal a 4. sz. táblázat néhány közvetett mutatószáma.

4. sz. táblázat

Területek	1 munkásra jutó	
	villamosenergia-felhasználás mWó	beépített kapacitás kW*
Iparilag elmaradott	2,8	2,4
Iparilag közepesen fejlett	6,2	4,7
Iparilag fejlett	16,0	9,7
Budapest és Pest megye	4,4	3,0
Országos átlag:	7,0	4,7

* Munkagépek hajtására használt erőgépek, valamint a villamos motorok teljesítőképessége.

Ha tehát a tényleges termelékenységet az egységnyi élőmunka-ráfordítással előállított tényleges nemzeti jövedelem alapján vizsgáljuk, akkor figyelembe kell venni, hogy a magasabb fokú gépesítéssel lekötött eszköztöbblet közvetlenül élő munkát helyettesít. Ezt a következtetést húzza alá a termelékenység és a technikai felszereltség közepesnél erősebb pozitív korrelációja. A korrelációs együttható értéke 0,63.

A termelékenység és a hatékonyság összefüggései

Az ipar termelőerőinek komplex hatékonysága és tényleges termelékenysége, területi egységek szerint vizsgálva, ellentétes irányú tendenciát mutat. A komplex hatékonyság foka az iparilag elmaradott területeken és Budapesten meghaladja az országos átlagot, az iparilag fej-

lett területeken viszonylag alacsonyabb annál. A tényleges termelékenység színvonala viszont Budapesten és az iparilag fejletlen területeken az országos átlag mögött marad, és egyedül az iparilag fejlett kategóriában haladja meg azt.

5. sz. táblázat

Területek	A komplex hatékonyság	A tényleges termelékenység
	színvonala	
Iparilag elmaradott	118,1	95,7
Iparilag közepesen fejlett	90,9	94,0
Iparilag fejlett	86,6	114,2
Budapest és Pest megye	105,3	96,0
Országos átlag:	100,0	100,0

A jelenség okai a tényleges termelékenység és a komplex hatékonyság mutatóinak tartalmi összefüggése alapján tárhatók fel.

A komplex hatékonyság mutatószáma: $\frac{N}{N^k}$; a tényleges termelékenységé: $\frac{N}{L}$;

ahol: N = tényleges nemzeti jövedelem,
 N^k = korrigált nemzeti jövedelem,
 L = a foglalkoztatottak létszáma.

A komplex hatékonyság és a tényleges termelékenység összefüggése az alábbiak szerint írható fel:

$$\frac{N}{N^k} = \frac{N}{L} \cdot \frac{L}{N^k}; \text{ ez átalakítva:}$$

$$\frac{N}{N^k} = \frac{\frac{N}{L}}{\frac{N^k}{L}}; \text{ amiből:}$$

$$\text{komplex hatékonyság} = \frac{\text{tényleges termelékenység}}{\text{korrigált termelékenység}}$$

Az $\frac{N^k}{L}$ kifejezést, amelynek számlálója a korrigált nemzeti jövedelem, nevezője pedig a foglalkoztatottak létszáma, a korrigált nemzeti jövedelem analógiájára, *korrigált termelékenységi mutató*nak nevezzük. Ez lényegében a ráfordításos nettó termék alapján számított termelékenységi mutató, amely nem tükrözi a társadalmi preferenciák és a piaci értéktételek hatását. A komplex hatékonyságot tehát a tényleges és a korrigált termelékenység hányadosa fejezi ki.

A korrigált termelékenységi mutató mellett meghatározható az ágazati korrigált termelékenységi mutató is, amely az ágazati korrigált nemzeti jövedelem és a foglalkoztatottak létszámának a hányadosa. Ebben kifejezésre jut a termelékenység iparcsoportok közötti — társadalomilag elismert — eltérő színvonala. A tényleges és az ágazati korrigált termelékenység hányadosa a területi hatékonysági együtthatót adja eredményül. A fenti összefüggéseket konkrét adatok alapján a 6. táblázatban összefoglaltuk, és egyben feltüntettük, a „technikai felszereltség” mutatószámait is (1 ipari foglalkoztatottra jutó ipari bruttó állóeszközérték).

6. sz. táblázat

A termelékenység és a hatékonyság összefüggései
(Az 1965. évi adatok alapján)

Terület egység	Tényleges termelékenységi mutató eFt	Korrigált termelékenységi mutató eFt	Komplex termelékenységi együttható 1/2	Ágazati korrigált termelékenységi mutató eFt	Területi termelékenységi együttható 1/4	Technikai felszereltség mutatója eFt
	1	2	3	4	5	6
Szabolcs-Szatmár	38,2	38,2	100,0	36,7	104,1	134,7
Bács-Kiskun	29,5	30,0	98,3	30,7	96,3	65,7
Somogy	49,3	40,4	122,0	39,5	124,7	151,1
Tolna	41,2	33,5	122,9	35,0	117,6	90,2
Hajdú-Bihar	37,9	39,6	95,7	39,9	95,0	127,6
Békés ?	44,9	36,6	122,7	36,0	124,8	119,6
Szolnok	59,8	42,0	142,4	42,0	142,3	152,8
Vas	52,5	36,0	145,8	38,3	136,8	101,3
Csongrád	35,4	31,5	112,4	34,3	103,2	81,8
Iparilag elmaradott megyék összesen:	42,3	35,9	117,8	36,6	115,7	109,4
Zala	54,4	56,7	95,9	45,6	119,4	280,5
Heves	40,8	50,3	81,1	45,3	89,9	194,1
Győr-Sopron	41,4	40,1	103,2	42,8	96,5	120,8
Nógrád	34,2	44,7	76,5	42,6	80,3	127,9
Iparilag közepesen fejlett megyék összesen:	41,5	45,7	90,8	43,8	94,8	161,0
Fejér	50,6	61,3	82,5	65,3	77,4	294,7
Baranya	45,1	58,1	73,9	49,2	91,6	242,1
Veszprém	51,5	55,4	92,9	51,2	100,7	241,5
Borsod-Abaúj-Zemplén ...	48,0	58,5	82,1	58,7	81,8	259,6
Komárom	58,5	58,2	100,5	51,8	112,9	237,1
Iparilag fejlett megyék összesen:	50,5	58,2	86,8	55,5	90,9	254,0
Budapest	42,9	40,3	106,5	42,0	102,3	114,7
Pest megye	39,1	40,7	96,1	40,8	95,8	131,0
Budapest és Pest megye összesen:	42,4	40,3	105,2	41,7	101,5	116,5
Ország összesen:	44,2	44,2	100,0	44,2	100,0	152,1

A különböző módokon értelmezett termelékenység színvonala, a területi hatékonyság foka és a technikai felszereltség mértéke — iparfejlettségi kategóriák szerint — az országos átlagérték 0/0-ában kifejezve a 7. sz. táblázat szerint alakul:

7. sz. táblázat

Megnevezés	Területi hatékonysági együttható	Tényleges termelékenység	Ágazati korrigált termelékenység	Korrigált termelékenység	Technikai felszereltség
Iparilag elmaradott területek	115,7	95,7	82,8	81,4	71,9
Iparilag közepesen fejlett területek . . .	94,8	94,0	99,0	103,4	105,8
Iparilag fejlett területek	90,9	114,2	125,6	131,7	167,0
Budapest és Pest megye	101,5	96,0	94,5	91,2	76,6
Országos átlag:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
A szóródás terjedelme	24,4	20,2	42,8	50,3	95,1
A technikai felszereltséggel számított korrelációs együttható		0,6336	0,8784	0,9742	

A tényleges, az ágazati korrigált és a korrigált termelékenység színvonalának változása lényegében azonos irányú, de eltérő mértékű. Ezt a tendenciát követi a technikai felszereltség változása is. A változás mértékét jelen esetben jól kifejezi a szintek közötti szóródás terjedelme. Ez a tényleges termelékenységnél a legkisebb, ennél mindkét korrigált mutatóé nagyobb, de egyik sem éri el a technikai felszereltség változásának mértékét. A hatékonyság és a termelékenység ellentétes irányú változásának közvetlen oka tehát az, hogy a társadalmi ráfordítások alapján számított ágazati korrigált termelékenység azonos irányban, de szélesebb határok között változik, mint a társadalmi preferenciákat és a piaci értékítéleteket is tükröző tényleges termelékenység.

Amint a 7. sz. táblázatból látható, a kialakított termelékenységi mutató típusok közül egyik sem növekszik a technikai felszereltség emelkedése által indokolt mértékben. (A változás társadalmilag szükséges mértékét — két különböző szempont alapján — egyrészt az ágazati korrigált, másrészt a korrigált termelékenységi szintek szóródásának terjedelme jelzi.) A technikai felszereltség emelkedése a tényleges termelékenység növekedését csak 40,10/0-ban, az ágazati korrigált termelékenységet 77,20/0-ban és a korrigált termelékenységet 94,90/0-ban határozza meg. Ez egyrészt arra vezethető vissza, hogy az állóeszköz-igényes ágazatok többségében az állóeszközök teljes kihasználtságának mértéke alacsony, ami az iparilag fejlettebb és egyúttal a magasabb technikai felszereltségű területeken fokozottan érezteti kedvezőtlen, termelékenységet viszonylagosan csökkentő hatását. Másrészt azonban abból ered, hogy az állóeszköz-állomány kihasználtsági foka magasabb az iparilag elmaradott területeken és Budapesten, mint a fejlettebb vidéki területeken.

Az iparilag közepesen fejlett és a fejlett területeken az ipar termelő-erőinek átlagon aluli hatékonysága tehát elsősorban az állóeszköz-állomány alacsony kihasználtsági fokára vezethető vissza. Ezt húzza alá az is, hogy a hatékonyság szintjeinek és a technikai felszereltség mértékének változása ellentétes irányú. A technikai felszereltség növekedésével a hatékonyság csökken.

Az állóeszköz-állomány kihasználtságának fokát és hatékonyságát iparfejlettségi kategóriák szerint az állóeszközök egységére jutó nettó termék, valamint az ezekből képzett állóeszközhatékonysági együtthatók tükrözik.

8. sz. táblázat

Területek	1 Ft állóeszközre jutó		
	tényleges	ágazati korrigált	korrigált
	nettó termék Ft		
Iparilag elmaradott	0,39	0,33	0,33
Iparilag közepesen fejlett	0,26	0,27	0,28
Iparilag fejlett	0,20	0,22	0,23
Budapest és Pest megye .	0,36	0,35	0,34
Országos átlag:	0,29	0,29	0,29

Az állóeszközök kihasználtsági foka, a nettó termék mindhárom mutatója alapján vizsgálva, azonos tendenciát követve változik. Az iparilag közepesen fejlett, valamint a fejlett területeken az országos átlagszínvonal alatt marad és legalacsonyabb az iparilag fejlett területeken. Az iparilag elmaradott területek, valamint Budapest és Pest megye esetében viszont kivétel nélkül meghaladja az országos átlagot. A fenti mutatók alapján állóeszköz-hatékonysági együtthatók képezhetők az 1 Ft állóeszközértékre jutó

- tényleges nettó termék és ágazati korrigált nettó termék (területi);
- a tényleges nettó termék és a korrigált nettó termék (komplex) és
- az ágazati korrigált nettó termék és a korrigált nettó termék (strukturális) hányadosaiból. Az együtthatókat mutatja a 9. sz. táblázat.

9. sz. táblázat

Területek	Állóeszköz-hatékonysági együtthatók		
	Területi	Komplex	Strukturális
Iparilag elmaradott	1,183	1,183	1,000
Iparilag közepesen fejlett	0,963	0,929	0,965
Iparilag fejlett	0,910	0,870	0,958
Budapest és Pest megye .	1,027	1,060	1,030
Országos átlag:	1,000	1,000	1,000

Az állóeszköz-hatékonysági együtthatók változásának tendenciája megfelel az ipar hatékonysági együtthatói változásának.

★

E tanulmány az ipari termelés területi hatékonyságkülönbségeit vizsgálta. A területi hatékonyság fokában az ipar — adott ágazati szerkezet mellett érvényesülő — üzemelési feltételei területi egységenként összevontan jutnak kifejezésre. Az üzemelés hatékonysága azonban csak a fejlesztés (beruházás) gazdaságosságával együttesen értékelve ad viszonylag teljes képet, informál helyesen az ipartelepítés hatékonyságáról. Más vizsgálatok arra utalnak, hogy az ipari beruházások gazdaságosságának változása nem egyezik meg az üzemelési hatékonyság változásának tendenciájával. Az elmaradott területek ipara például kedvezően alkalmazkodik az üzemeltetés helyi feltételeihez, hatékonysága ebből a szempontból viszonylag magas. Ellenben az itt létesített ipari beruházások gazdaságosságának színvonala az országos átlag alatt van. Budapesten az átlagon felüli üzemelési hatékonyságot és az ipari beruházások eddig viszonylag kedvező közvetlen gazdaságosságát lerontja az egységnyi ipari fejlesztés miatt más ágazatokban felmerülő igen magas (kapcsolódó) beruházás. A területi iparfejlesztés gazdaságossága tehát csak a folyamatos és az egyszeri ráfordítások — gyakran ellentmondó — szempontjainak mérlegelése alapján ítélni lehet meg.

Adorján Bence:

A TERMELES KONCENTRÁLÁSÁNAK ÚJ SZERVEZÉSI IRÁNYAI

A könyv a hazai szakirodalomban az első olyan munka, amely a termelés koncentrálásának rendkívül széles körű problémáit átfogóan tárgyalja. A szerző a társadalmi — tudományos — technikai haladás tükrében vizsgálja azokat a szervezeti formákat, amelyeken keresztül a koncentráció folyamata érvényesül.

Elemzi e folyamat optimalizálásának kritériumait, illetve a vezetéssel szemben támasztott követelményeit. A szakirodalom által publikált hazai és külföldi kutatási eredmények és statisztikai adatok alapján igyekszik megválaszolni az optimális vállalat- és üzem nagyság kérdéseit. Végül állást foglal a tekintetben, hogy az egyes ágazatokban a termelési és a kiegészítő tevékenységeket kölcsönös gazdasági kapcsolataik alapján milyen típusú termelési, gazdasági szervezetekbe célszerű koncentrálni. E vizsgálódásokban nagy szerepet kap a korszerű vállalatvezetési módszerek, a számítógépes termelés-irányítás és az automatizálás koncentrációra gyakorolt hatásának bemutatása. Különösen érdekes a könyv utolsó fejezete, amely felvázolja, hogy a jelenlegi tudományos felfedezések és kutatások alapján a közeljövőben milyen új termékek és technikák bevezetése várható, és ezeknek milyen termelési szervezet felelhet meg.

A könyv rendkívül fontos ismereteket nyújt a termelés irányításával, szervezésével elméletileg és gyakorlatilag foglalkozó szakemberek számára. Mivel a termelési koncentráció hatékony szervezése napjainkban a kutatás — fejlesztés — termelésértékesítés integrálásának ésszerű formáit követeli meg, a könyv érdekes és hasznos olvasmány nemcsak az e területen dolgozó közgazdászok, hanem mérnökök és kereskedelmi szakemberek részére is.

312 l., fűzve 37,— Ft.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa.

Vállalati érdekeltség és létszámstruktúra

Ma már általánosan elismert, hogy a szocializmusban létező csoport-érdekek között kiemelkedő szerepe van a vállalati érdekeknek. Ennek iránya, a népgazdasági érdekekkel való összehangoltságának, illetve attól való eltérésének foka — főleg hosszabb távon — a társadalmi és gazdasági, sőt közvetve a politikai-tudati fejlődésre is igen jelentős pozitív vagy negatív hatással lehet.

Már a mechanizmusreform első hónapjai bizonyították, hogy a létrehozott szabályozásrendszer — elsősorban a nyereségérdekeltség és bérszínvonal-szabályozás konkrét formája — a vállalati érdekeltségben is sajátos, nem várt tendenciákat hív életre. Aligha kétséges, hogy ezeknek a tendenciáknak és kiváltó okaiknak elemzése az új gazdaságirányítási rendszer kezdeti időszakában különösen időszerű és fontos feladat.

Az új vállalati érdekeltségi rendszer egyes elemeinek kialakítását hosszú és beható viták előzték meg. Úgy tűnik azonban, hogy elmaradt a rendszer valamennyi lényeges elemét egységbe foglaló teljes modell — logikai és matematikai (a fő összefüggések teljes körének számszerűsítésére alkalmas) — megfogalmazása, és így nem kerülhetett sor a rendszer egészének elemzésére sem.*

A vállalati érdekeltség** fő motívuma: a személyi jövedelemérdekeltség

Még ma is elterjedt nézet, hogy az új gazdasági mechanizmusban „tömegérdekeltség” jön létre, a vállalat nyereségtömegének maximalizálásában lesz érdekelt. Ezzel a szélsőségesen leegyszerűsítő felfogással rokon nézet: az érdekeltség „eszközarányos” lesz, mert a „bevezetett” termelési ártípusnak ez felel meg.***

Megyeri Endre tanulmányai fejtettek ki legrészletesebben egy másik álláspontot: az új vállalati érdekeltségi rendszer úgynevezett „bérjöveldelmezőségi” érdekeltség lesz. Ezek a tanulmányok sokoldalúan elemzik

* A tanulmány megírása után jutott tudomásomra, hogy a tárgyalt problémákat a gazdaságirányítás központi szervei is felismerték, a megoldási lehetőségeket tanulmányozták.

** Jelen cikkben „vállalati érdekeltség”-en mindig rövid távú érdekeltséget értek. A mai szabályozásrendszerhez tartozó hosszú távú vállalati érdekeltség elemzése — a mindössze három évre szóló „távlat” és az érdekeltségi rendszer egyes lényeges elemeinek még korábban várható módosítása miatt — nézetem szerint kevés gyakorlati eredményt (pl. a vállalati fejlesztések, beruházások várható tendenciáinak jelzése) adhatna.

*** Megyeri Endre igen helyesen mutat rá: „Objektíve... nem az ártípus határozza meg az érdekeltségi rendszer alaptípusát, hanem megfordítva, az „érdekeltségi rendszer” hat (ha nem is meghatározó) az árrendszer típusára.” (Közgazdasági Szemle, 1967. 12. sz. 1440. l.)

a bérjövételmezősségi érdekelttség optimumkritériumait és objektíven leírják az ilyen érdekelttséget teremtő feltételrendszer is.*

Az új gazdasági mechanizmus valóságos feltételrendszeréhez legjobban igazodó érdekelttségi modellt eddig Révész Gábor dolgozta ki és elemzte.** Modellje már helyesen jellemzi a létrejött konkrét jövedelem-érdekelttségi rendszer néhány — de nem valamennyi — lényeges összefüggését.

Az eltérő vélemények is jelzik, hogy az új szabályozásrendszernek a vállalati érdekelttséget objektíve meghatározó összefüggései meglehetősen bonyolultak, nem könnyen áttekinthetők és beláthatók. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szabályozásrendszerhez nem tartozik egy abból objektív szükségszerűséggel következő érdekelttségi rendszer, amely egyértelműen — a döntést hozók akaratótól és tudatótól függetlenül — meghatározza, hogy egy-egy gazdasági akció a vállalat szempontjából milyen mértékben racionális.

Az érdekelttség törvényszerűségeinek felismeréséhez és megfogalmazásához mindenképp azt kell tisztáznunk, *mi az a döntő kritérium, amelynek alapján egy vállalat helyzetét javulónak vagy romlónak tekinthetjük.* Ma már aligha szorul bizonyításra, hogy a szocialista vállalat különérdeke — bár kétségtelenül vannak emellett más komponensei is — *elsősorban a vállalatot alkotó dolgozók jövedelemszintjének emelésére* irányul. Ez a szocialista vállalat érdekeltségének kérdését vizsgáló szerzők többségének egyértelmű és meggyőző érvekkel bizonyított álláspontja*** és igazolják ezt a szocialista építés eddigi tapasztalatai is. A relatív beralap-ellenőrzés időszakában például, amikor a felhasználható beralap, a dolgozók átlagbére, a műszakiak prémiuma a termelési tervteljesítés függvénye volt, ez lett — minden mást messze megelőzve — a vállalati cselekvés célja és meghatározója. Az átlagbérelőrzés, a hányad- és tömegérdekelttség sajátos kombinációjával kialakított nyereség-érdekelttséggel párosítva, ugyancsak tendenciameghatározó szerepet játszott a vállalatok akcióiban, bár az —, a rendszer összetettsége és belső ellentmondásai miatt — nehezebben volt követhető.

A „vállalati dolgozók jövedelemszintjének emelése” kifejezés azonban korántsem egyértelmű. Rendszerint a két végtetes értelmezés valamelyikével találkozunk (ha nem is szabatosan megfogalmazva): az irányítószervek a csak statisztikai mutatószámként létező egy főre jutó vállalati átlagjövedelem emelkedését, a vállalatok viszont a valóban létező, konkrét dolgozók ténylegesen elért többletjövedelmét — az egyéni bérek és részesedések növekményének összegét — értik a jövedelemszint emelésén. Ha a vállalat jövedelemérdekelttségi célfüggvényét akarjuk meg-

* Megyeri Endre: Vállalati nyereségérdekelttség és termelési optimum. (Közgazdasági Szemle, 1967. 7–8. sz.). Nyereségérdekelttség, árrendszer és a termékek gazdaságossági rangsorolása az új mechanizmusban. (Közgazdasági Szemle, 1967. 12. sz.). A tanulmányok még jóval a szabályozásrendszer végleges kidolgozása és közzététele előtt készültek, s így nem róható fel hibájuknak, hogy a leírt feltételrendszer több igen lényeges eleme távolról sem felel meg a ténylegesen létrejött feltételeknek.

** Révész Gábor: Nyereségszabályozás és vállalati érdekelttség (Közgazdasági Szemle, 1968. 1. sz.); Jövedelemszabályozási rendszerünk várható hatásainak elemzéséhez (Pénzügyi Szemle, 1968. 2. sz.)

*** Jellemző például, hogy csehszlovák közgazdászok, Ward modelljének következtetéseivel vitázva, illetve az általa kimutatott várható tendenciák ellenszerét keresve, nem vitatják a modellnek azt a kiinduló feltételezését, hogy a szocialista vállalat elsődlegesen dolgozói jövedelemszintjének emelésében érdekelt. (Pelikán-Kocanda: The Socialist Enterprise as a Participant in the Market. Czechoslovak Economic Papers 9. Academia, Prague, 1967.; B. Ward: The Firm in Ilyria: Market Syndicalism. The American Economic Review. No. 4. 1958.) Az idézett magyar szerzők ugyancsak ezen az állásponton vannak.

fogalmazni, mindkét szemlélet tévútra vezet: az előbbi teljesen elhanyagolja a dolgozók közötti lényeges — tömegszerűen és szabályszerűen fellépő — minőségi különbségeket is, az utóbbi viszont ezeket a lényeges, minőségi különbségeket egy szintre helyezi az egyszeri és eseti tényezőkkel, érdekmotívumokkal, amelyek vizsgálata nem lehet a közgazdasági tudományok feladata.

A helyes út nyilván csak az lehet, hogy a fő összefüggések szempontjából lényegtelen egyedi eltéréseket elhagyjuk, de számolunk azokkal a tömegszerű, szabályszerű differenciákkal, amelyek a dolgozók egymástól lényeges (jól megválasztott és objektív*) ismérvek szerint különböző rétegeinek érdekmotívumai között fennállnak.

Így rétegátlagokkal és rétegarányokkal kell dolgoznunk, ami kétségtelenül nem kevésbé bonyolítja modellünket, de lehetőséget nyújt olyan lényeges tendenciák felfedésére, amelyek egyébként rejtve maradnának. „Információvesztéségünk” természetesen kellő mértékben homogén rétegezés megvalósítása esetén is lesz: eltűnnek a rétegen belüli (véletlenszerű) eltérések, valamint a rétegelemek (a rétegbe sorolt dolgozók) cserélődésével járó változások (be- és kilépés, rétegváltás); ezek vizsgálata azonban nem a közgazdasági, hanem a szociológiai tudományok feladata.**

Mindezek alapján a szocialista vállalat jövedelemérdekeltségi célfüggvényét a következőképpen fogalmazhatjuk meg: *a dolgozók viszonylag homogén rétegeinek tényleges létszámarányaival súlyozott réteggjövdelemek átlagos szintjének maximális emelése*. Vezessük be a következő fogalmakat, illetve szimbólumokat:

$\mathbf{b}^*$ = a rétegátlagbérek vektora

$\mathbf{r}^*$ = a rétegrészesedések vektora

$\mathbf{l}$ = az összlétszám megoszlási vektora ($\mathbf{l}^* \mathbf{l} = 1$)

Jelöljük továbbá „0” indexszel a viszonyítási alapot képező bázisidőszaki, vagy az intézkedést megelőző állapotra vonatkozó, „1” indexszel pedig az összehasonlítani kívánt — tárgyidőszaki, illetve az intézkedést követő — állapotra vonatkozó vektorokat. Bár, mint a fentiekből érzékelhető, szélesebb körű értelmezés is adható; alkalmazzuk a következőkben a „bázisidőszaki” és „tárgyidőszaki” megjelölést.

Ezekkel a szimbólumokkal célfüggvényünknek a következő matematikai alakot adhatjuk:

$$z = (\mathbf{b}_1 - \mathbf{b}_0)^* \mathbf{l}_1 + (\mathbf{r}_1 - \mathbf{r}_0)^* \mathbf{l}_1 \rightarrow \max. \quad (1)$$

Az így megfogalmazott célfüggvény legfontosabb jellemzőit a következőkben foglalhatjuk össze:

— nemcsak szavakban rögzíti az összjövedelem növelésére irányuló érdekeltséget, hanem a célfüggvény képlete is tartalmazza a személyi jövedelem mindkét alapvető komponensét;

* „Jól megválasztott”-nak ez esetben azokat a *rétegezési ismérveket* tekinthetjük, amelyek biztosítják, hogy a különböző rétegekbe sorolt dolgozók bérszintjük és a rájuk eső részesedés mértéke szempontjából többségükben erősebben eltérnek egymástól, mint a velük azonos rétegbe sorolt társaiktól. „Objektív”-nak pedig az az ismérv tekinthető, amelynek alapján egy konkrét dolgozó egyértelműen egy és csak egy rétegbe sorolható be. (Kétségtelen, hogy tökéletesen soha meg nem oldható probléma bújtatásokat és manipulációkat kizáró ismérveket találni. Egy probléma létezésének tagadása azonban sokkal kevésbé elfogadható és valóságos megoldása a problémának, mint egy nem teljesen tökéletes megoldás).

** A rétegváltás például olyan minőségi változás, amelyet joggal azonosíthatunk az egyik rétegben egy kilépéssel, a másikban pedig egy belépéssel.

— megkülönböztetés nélküli, strukturálatlan 1 főre jutó átlagok helyett — az egyéni jövedelemszintek tömegszerűen érvényesülő változásának jellemzésére — rétegarányok és rétegátlagok szerepelnek benne;

— egyelőre — legalábbis közvetlenül — sem a nyereségtömeg, sem az r nyereségrész, sem a részesedési alap nincs bevonva a függvénybe.

A jövedelemérdekeltségi célfüggvény ebben a formájában olyan általános tartalmú, hogy igen különböző jövedelemszabályozási rendszerekre is érvényesnek tekinthető. Az adott gazdasági mechanizmus konkrét jövedelemszabályozási rendszerének elemzésével levezethető feltételrendszer az, amely specifikus, megkülönböztető jellemzője a jövedelemérdekeltségi konkrét rendszerének.

A jövedelemérdekeltségi függvény mint a vállalati akciók általános határfeltétele

Az (1) függvényt a vállalat személyi jövedelemérdekeltsége szempontjából maximálandó célfüggvényként fogalmaztuk meg. Felfoghatjuk azonban a jövedelemérdekeltséget más oldalról is. A vállalat döntéseinek, akcióinak rendszerint van valamely speciális, *nem közvetlenül* a jövedelemszint növelésére irányuló célja (új piac szerzése, termelés növelése, termelőberendezések jobb kihasználása, foglalkoztatás biztosítása, műszaki fejlesztés stb.). Ezek a célok önálló célfüggvényként is megfogalmazhatók, könnyen belátható azonban, hogy ezek a speciális célfüggvények nem függetlenek a jövedelemérdekeltségtől. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a vállalat akkor cselekszik ésszerűen, *ha minden ilyen speciális döntési problémához hozzárendel egy, a dolgozók jövedelemszintjére vonatkozó korlátozó feltételt (határfelvételt): a döntés megvalósítása, a tevékenység végrehajtása ne csökkentse a dolgozók rétegenkénti jövedelmét.* Azaz:

$$z = (b_1 - b_0) * \mathbf{l}_1 + (r_1 - r_0) * \mathbf{l}_1 \geq 0. \quad (2)$$

A $z = 0$ érték ez esetben a döntési határfeltétel: ez választja el egymástól a jövedelemérdekeltség szempontjából kedvező vagy legalább indifferens döntéseket a vállalat dolgozói számára káros — rétegjövedelmek elért színvonalát csökkentő — döntésektől.

A különféle vállalati akciók szinte minden esetben hatással vannak a (2) függvény komponenseire, illetve az őket meghatározó „külső” tényezőkre (ilyenek elsősorban az $\mathbf{r}^*$ vektor kialakításában döntő szerepet játszó nyereségtömeg, összlétszám és eszközvolumen).

A jövedelemszabályozási rendszer konkrét szabályai — mint a következőkben igyekszem bemutatni — a vállalat számára olyan objektív, tőle független feltételrendszerként képeznek, amely meghatározza azt, hogy a döntés által érintett tényezők különböző irányú és mértékű elmozdulása milyen irányban és milyen mértékben hat végül is a vállalat dolgozói jövedelemszintjének alakulására, függvényünk értékére. Csak ebből a feltételrendszerből vezethető le, hogy végeredményben a jövedelemszint nem csökken-e (a függvény nem vesz-e fel negatív értéket). Ha az intézkedés egy vagy több tényezőre kedvező, egy vagy több más tényezőre

viszont kedvezőtlen irányban hat, rendkívül fontos a vállalat számára, hogy *ki tudja számítani*, hol van az a határérték, ahol az ellentétes irányú hatások épp kiegyenlítik egymást.

A rétegjövendelmek szinttartási követelményrendszere, változó létszámstruktúra esetén

A (2) határfeltételt a *rétegjövendelmek szinttartási követelményének* nevezhetjük. Ebben a cikkben a rétegjövendelmek szinttartásának az 1968. január 1-ével bevezetett szabályozásrendszerre érvényes követelményeit — a vizsgált problémának egyéb, zavaró hatásoktól megtisztított bemutatása végett — olyan vállalati akció esetére vezetjük le, amely egyedül a vállalat létszámstruktúráját változtatja meg, de sem az összlétszám, sem a lekötött eszközállomány változásával nem jár. Mielőtt a rétegjövendelmek szinttartásának — összetett — követelményét elemeznénk, bontsuk ketté függvényünket, vizsgáljuk meg külön a rétegátlagbérek és külön a rétegrészesedések szinttartási feltételeit.

1. A rétegátlagbérek szinttartási követelménye

Az új jövendelmiszabályozási rendszer centrális szerepet betöltő mutatója: a „*bázis átlagbér*” (hivatalos néven: „*bázis bérszínvonal*”). Ez lényegében az 1967. évi állománycsoportonkénti átlagbéreknek az ugyanazon évi létszámárányokkal súlyozott átlagát *rögzíti*. Modellünkben nem állománycsoportok, hanem más ismérvek szerinti rétegezést alkalmazunk, a szükséges adatokat azonban megkaphatjuk a bázis átlagbér számításánál figyelembe vett létszám- és beralapadatok megfelelő csoportosításával. Így a bázisátlagbért (b_0) előállíthatjuk az összlétszám bázisidőszaki megoszlási vektora és a bázisidőszaki rétegátlagbérek skaláris szorzataként:

$$b_0 = \mathbf{b}_0^* \mathbf{l}_0 \quad (3)$$

A bázisátlagbér a következő években a létszámösszetétel változásától és a nyereség tömegétől, illetve arányától függetlenül biztosítva van a vállalat számára. Ezért a részesedési alapot nem terhelő „*elszámolható beralap*” (B_{01}) *egyedül a tényleges összlétszám függvénye*: $B_{01} = b_0 L_1$ (ahol: L_1 = tényleges tárgyidőszaki összlétszám).

Ha azonban a tényleges átlagbér *bármely okból* meghaladja a bázis átlagbért, a többlet már a nyereségből képződő részesedési alapot, illetve az 1 főre jutó átlagos részesedést terheli. Más szóval: *a bázisátlagbér az elszámolható átlagbér (b_e) felső korlátja*. A vállalati kollektíva érdekeltiségéből viszont az következik, hogy a vállalat a bázisátlagbér által biztosított felhasználási lehetőségeket ki is fogja meríteni: ezért a bázisátlagbér *együttal a vállalati átlagbér alsó korlátja* is. Tehát:

$$b_0 \leq b_e \leq b_0 \quad \text{azaz:} \quad \mathbf{b}_0^* \mathbf{l}_0 \leq \mathbf{b}_e^* \mathbf{l}_1 \leq \mathbf{b}_0 \mathbf{l}_0 \quad (4)$$

Ez a formula jelzi, hogy — bár a vállalati bázisátlagbér, a bázisidőszaki rétegátlagbérek és létszám megoszlás adottak — az elszámolható tárgyidőszaki rétegátlagbérek ($\mathbf{b}_e^* \mathbf{l}_1$) nem adottságok, hanem a létszám-

megoszlási vektor függvényei. Az összlétszám megoszlási vektorának komponensei — a vállalati tevékenységet befolyásoló belső és külső, illetve tudatos és spontán tényezők által alakított — változók. Ezért a bázisátlagbéren belül csak abban az esetben valósulhat meg a rétegátlagbérek szinttartása, ha a $\mathbf{b}_0^* \mathbf{I}_1$ szinttartó átlagbérré nézve teljesül az alábbi egyenlőtlenség:

$$b_0 - \mathbf{b}_0^* \mathbf{I}_1 \geq 0. \quad (5)$$

Az (5) képlettel leírt szinttartási követelmény azt jelzi, hogy az érvényes szabályozásrendszerben a rétegátlagbérek szinttartásának az a feltétele, hogy a vállalat létszámösszetételében minőségi javulás ne következzen be (a magasabb átlagbérű rétegek aránya ne növekedjen, vagy ha növekszik, akkor ezt a vállalati bázisátlagbér betartása szempontjából ellensúlyozza az alacsony átlagbérű rétegek arányának megfelelő mértékű emelkedése).

Ha az (5) egyenlőtlenség baloldalán levő különbség pozitív értéket vesz fel, akkor ez a különbség azt a reális tényleges bérfelvezetési lehetőséget jelzi, amelyet a vállalat az elszámolható beralapon belül — tehát a nyereség alakulásától függetlenül — nyújthat dolgozóinak. Ha viszont az (5) feltétel nem teljesül, akkor a negatív különbség azt a nem kevésbé reális, tényleges jövedelemszint-csökkenést jelenti, amely a létszámmegoszlás változása miatt (ugyancsak függetlenül a nyereség alakulásától) következik be. Minthogy a már elért bérszintből való levonásra csak rendkívüli kényszerhelyzetben kerülhet sor, az utóbbi esetben a különbség látszólagos bérnövekményként jelenik meg, s így a csökkenés formálisan nem a bérből, hanem a részesedésből való levonással valósul meg. A dolgozók bruttó jövedelemszintje szempontjából azonban a jövedelemcsökkenés megjelenési formája tökéletesen indifferens.

2. A rétegrészesedések szinttartási követelménye

Vizsgáljuk meg most önmagában — a bérszinttől elkülönítve (illetve: azt a határesetet feltételezve, hogy a szinttartó átlagbér pontosan meg egyezik a bázisátlagbérrel) — a rétegrészesedések szinttartási követelményét, amelyet így fogalmazhatunk meg: a vállalat ne hajtson végre olyan gazdasági akciókat, amelyek a rétegenkénti egy főre jutó átlagrészesedést a bázisidőszak szintje alá csökkentenék.* Teljesüljön tehát a következő egyenlőtlenség:

$$(\mathbf{r}_1 - \mathbf{r}_0) * \mathbf{I}_1 \geq 0. \quad (6)$$

Az eddigi nyereségrészesedési rendszerben a „nyereségrészesedési napok száma” a rétegrészesedések színvonalát minden rétegre egyértelműen meghatározta, mert a nyereségrészesedési alap dolgozók közti felosztása lényegében „bérarányosan” valósult meg. Ezzel szemben az új jövedelemszabályozási rendszernek lényeges eleme, hogy a vállalaton belüli nyereségérdekeltség nem bérarányos, hanem „csoportmaximumarányos”. Rendelet írja elő — véleményem szerint a mechanizmusreform alapelveivel alig összeegyeztethető mélységben belenyúlva a vállalat

* Egyszerűsítés céljából tekintsünk el a „csoportmaximumot nem terhelő pénzbeli részesedés”-től, illetve tegyük fel, hogy ez a bázis- és a tárgyidőszakban azonos mértékben terheli a rétegrészesedéseket.

belső ösztönzési rendszerébe —, hogy a dolgozókat három részesedési csoportra kell osztani és az I. részesedési csoport éves bérének maximálisan 80 százalékát, a II. részesedési csoport 50 százalékát, a III. részesedési csoport pedig 15 százalékát kaphatja részesedésként. (Nevezzük ezeket az értékeket — 0,8, 0,5, illetve 0,15 — a következőkben „maximális részesedési koefficiensek”-nek.) Ha a részesedési alap felosztható része nem éri el az így meghatározott maximális részesedés összegét, akkor mindegyik részesedési csoport a ráeső maximális részesedésnek *azonos arányban* csökkentett részét kapja.

Az összlétszámnak érdekeltégi modellünkben alkalmazott rétegmegoszlása természetesen nem azonos a részesedési csoportok szerinti megoszlással, hanem annál lényegesen részletesebb is lehet. A maximális részesedési koefficiensek fontos szerepe miatt azonban kívánatos, hogy az egy-egy rétegbe sorolt dolgozók mindannyian ugyanabba a részesedési csoportba tartozzanak, s így minden réteghez egy meghatározott koefficiens legyen rendelhető.

Vezessük be a következő jelöléseket:

- r = vállalati átlagos (1 főre jutó) részesedés
- $\mathbf{C}$ = maximális rétegrészesedések koefficiensmátrixa
- $\mathbf{r}'^* = \mathbf{b}'_0 \mathbf{C}$ = maximális rétegrészesedések vektora
- $\mathbf{C}$ = diagonális matrix. A főátlójában elhelyezkedő ii -edik elem értéke:

$$c_{ii} = \begin{cases} 0,8 & \text{ha az } i\text{-edik réteg az I. részesedési csoporthoz tartozik,} \\ 0,5 & \text{ha az } i\text{-edik réteg a II. részesedési csoporthoz tartozik,} \\ 0,15 & \text{ha az } i\text{-edik réteg a III. részesedési csoporthoz tartozik.} \end{cases}$$

(A többi — c_{ij} , $i \neq j$ — elemek értéke zérus.)

A maximális rétegrészesedések vektorának elemei modellünkben konstansok (az adott réteg bázisidőszaki átlagbérének ugyanezen réteg maximális részesedési koefficiense által meghatározott hányadai). A bázis- és tárgyidőszaki részesedési szint csak ennek a konstans $\mathbf{r}'^*$ vektorának a segítségével válik összehasonlíthatóvá, tehát a modellben a tárgyidőszakban is ezzel kell számolni.

További jelölések:

$$r' = \mathbf{r}'^* \mathbf{1} = \text{maximális vállalati átlagrészesedés,}$$

$$\alpha = \frac{r}{r'} = \text{részesedési szint.}$$

A „részesedési szint”-nek nevezett mutató tehát azt fejezi ki, hogy a *tényleges vállalati átlagrészesedés milyen hányadát teszi ki a maximális vállalati átlagrészesedésnek.*

Az előzőekből következik, hogy a vállalati átlagos részesedés meghatározható a részesedési szint mutatója és a maximális vállalati átlagrészesedés szorzataként. Írjuk fel az összefüggést a tárgyidőszakra:

$$r_1 = \alpha_1 r'_1 = \alpha_1 \mathbf{r}'^* \mathbf{1}_1. \quad (7)$$

Az eddigiekből levezethető, hogy abban a határesetben, amikor a bázisátlagbér éppen kielégíti a rétegátlagbérrek szintentartási követelmé-

nyét, a rétegrészesedések szintentartásához szükséges vállalati átlagrészesedés a bázisidőszaki rétegrészesedésnek ($\alpha_0 \mathbf{r}^*$) a tárgyidőszaki létszámmegoszlással súlyozott átlaga:

$$r_{01} = \alpha_0 \mathbf{r}^* \mathbf{l}_1 \quad (7.a)$$

és (minthogy $\mathbf{r}_1^* \mathbf{l}_1 = r_1$, $\mathbf{r}_0^* = \alpha_0 \mathbf{r}^*$) a rétegrészesedéseknek a (6) egyenlőtlenségben megfogalmazott szinttartási követelményét a következő formában írhatjuk fel:

$$r_1 - \alpha_0 \mathbf{r}^* \mathbf{l}_1 \geq 0. \quad (6.a)$$

Ez a formula azt fejezi ki, hogy a bázis átlagbér betartása esetén vállalati érdeknek csak olyan gazdasági döntés felelhet meg, amely biztosítja a szinttartó átlagrészesedés elérését vagy meghaladását.

3. A rétegjövedelmek (bér + részesedés) szintentartási követelménye

Most már visszatérhetünk a rétegjövedelmek (rétegátlagbérek és rétegrészesedések) szinttartásának követelményét tartalmazó (2) függvényünkre. Helyettesítsük e függvény első — a rétegátlagbérek szintentartására vonatkozó — részét az (5), második — a rétegrészesedések szintentartására vonatkozó — részét pedig a (6. a) egyenlőtlenség bal oldalával:

$$(b_0 - \mathbf{b}_0^* \mathbf{l}_1) + (r_1 - \alpha_0 \mathbf{r}^* \mathbf{l}_1) \geq 0. \quad (2.a)$$

Az új függvény változói: az összlétszám megoszlási vektora ($\mathbf{l}_1$) és a vállalati átlagrészesedés a tárgyidőszakban (r_1). A többi komponens konstanis vektor, illetve skalár.

Ezzel tovább közelítettük a valóságot; a rétegátlagbérek és a rétegrészesedések szinttartási követelményeit egymástól kölcsönösen függő követelményekként határoztuk meg, az elszámolható beralap és a részesedési alap közötti valóságos átcsoportosítási lehetőségekkel összhangban (a rétegátlagbérek növelése, prémiumok, jutalmak, újíttási díjak a bér és a részesedés terhére egyaránt elszámolhatók).

Jelöljük r_{01} -gyel a vállalati átlagrészesedésnek azt a határértékét, amely éppen kielégíti a rétegjövedelmek szintentartási követelményét, és fejezzük ki r_{01} -et (2. a)-ból:

$$r_{01} = (\mathbf{b}_0^* \mathbf{l}_1 - b_0) + \alpha_0 \mathbf{r}^* \mathbf{l}_1. \quad (8)$$

A (8) egyenlet azt jelzi, hogy a rétegjövedelmek szintentartásához legalább olyan vállalati átlagos részesedés szükséges, amely a rétegrészesedések szintentartását úgy biztosítja, hogy emellett kiegyenlíti a szinttartó és a bázisátlagbér közötti különbözetet is.

4. A rétegjövedelmek szintentartását biztosító r nyereségrész

A rétegjövedelmek szintentartásához szükséges r_{01} átlagrészesedés olyan — már megadóztatott — nettó részesedés, amely az átlagbérnövekményt még tartalmazza. Ahhoz azonban, hogy ez a szinttartó átlagrészesedés rendelkezésre álljon, olyan bruttó (még adózatlan) átlagrészesedést (egy főre jutó r nyereségrészt) kell a vállalatnak elérnie, amelyből a részesedési adó és tartalékalap levonása után éppen a szinttartó nettó át-

lagrészesedés marad vissza. A rétegjövedelmek szinttartásához szükséges bruttó átlagrészesedést (n_r^{01}) a következő képlettel fejezhetjük ki:

$$n_r^{01} = \frac{r_{01}}{0,9} + a_r^{01}, \quad \text{ahol} \quad (9)$$

$\frac{1}{0,9}$ olyan konstans, amely a 10⁰/0-os kötelező tartalékolást megelőző, de már adóztatott r nyereségrész kiszámításához szükséges; a_r^{01} pedig a szinttartó átlagrészesedéshez tartozó fajlagos részesedési adó.

Az érvényben levő rendelkezések — a részesedési alap lépcsős adóztatásának megfelelően — az adósávokat az n_r/b_0 hányados meghatározott értékközi szerint szabják meg, ezekhez rendelve a progresszív adókulcsokat.

Amikor azonban a részesedési adót nem a nyereségtömeg és az r nyereségrész ismeretében, hanem (amint ez például a vállalati tervcél kifizetéséhez szükséges) ellenkező irányból, az elérendő részesedésből kiindulva kell számítanunk, a részesedési adósávok határértékeit az r/b_0 hányadosra, az adókulcsokat pedig a bázis átlagbérre (illetve az elszámolható beralapra) vonatkoztatva célszerű átdolgozni.

Alkalmazzuk a következő jelöléseket:

h_k = a k -edik adósáv alsó határértéke az n_r/b_0 hányadosra vonatkoztatva.

h'_k = a k -edik adósáv alsó határértéke az r/b_0 hányadosra vonatkoztatva,

a_k = a k -edik adósáv adókulcsa az adósávba eső (adózándó) összegre vonatkoztatva,

$a_k^{(b)}$ = a k -edik adósávba jutó összeg adója a bázis átlagbérre vonatkoztatva.

A k -edik adósávnak az r/b_0 hányadosra vonatkoztatott alsó határértékét a következő képlet segítségével határozhatjuk meg:

$$h'_k = h'_{k-1} + 0,9(1 - a_{k-1}) \cdot (h_k - h_{k-1}); \quad (a_0 = a_1 = 0 \quad \text{és} \quad h_0 = h_1 = 0)$$

A k -edik adósávba jutó összegnek a bázis átlagbér hányadában kifejezett adókulcsát pedig a következő többértékű függvény adja:

$$a_k^{(b)} = \begin{cases} \frac{h'_{k+1} - h'_k}{0,9(1 - a_k)} \cdot a_k & \text{ha } \frac{r}{b_0} \geq h'_{k+1} \\ \frac{\frac{r}{b_0} - h'_k}{0,9(1 - a_k)} \cdot a_k & \text{ha } h'_k < \frac{r}{b_0} < h'_{k+1} \\ 0 & \text{ha } \frac{r}{b_0} \leq h'_k \end{cases} \quad (9.a)$$

Ezek a számítások tehát megadják az r_{01}/b_0 hányados konkrét értékéhez tartozó — b_0 -ra vonatkoztatott — adókulcsok $a^{(b)}$ vektorát. Ennek $\mathbf{1} * \mathbf{a}^{(b)}$ összegét a bázis átlagbérral beszorozva megkapjuk a rétegjövedel-

mek szinttartásához szükséges átlagrészesedéshez tartozó fajlagos részesedési adó (a_r^{01}) konkrét összegét:

$$a_r^{01} = b_0 \mathbf{1}^* \mathbf{a}^{(b)}, \quad \text{amit (9)-be helyettesítve:}$$

$$n_r^{01} = \frac{0,9}{r_{01}} + b_0 \mathbf{1}^* \mathbf{a}^{(a)} \quad (9.b)$$

megkapjuk a rétegjövedelmek szinttartásához szükséges vállalati bruttó átlagrészesedést (fajlagos r nyereségrészt).

5. A rétegjövedelmek szinttartását biztosító fajlagos nyereség

A nyereségfelosztás előírt képletének átalakításával ezek után kiszámíthatjuk azt is, mekkora a fajlagos (1 főre jutó) nyereségtömegnek az a kritikus értéke, amelyet el kell érnie a vállalatnak ahhoz, hogy a rétegjövedelmek szinttartását — dolgozóinak a bázisidőszakival azonos jövedelmét — biztosítani tudja.

Vezessük be a következő új jelöléseket:

N_{01} = a rétegjövedelmek szinttartását (a tárgyidőszaki létszámmegoszlás mellett) biztosító nyereségtömeg,

L_1 = tárgyidőszaki vállalati összlétszám (lekötött munkaerő),

E_1 = tárgyidőszaki lekötött bruttó eszközérték (évi átlagos állomány),

N_r = az r nyereségrész tömege,

N_r^{01} = rétegjövedelmek szinttartását biztosító r nyereségrész tömege

s = „bérszorzó”,

s' = „létszámszorzó”, illetve „eszközszintű” bázisátlagbér (egységnyi létszám „eszközszintű” egyenértéke).

A rétegjövedelmek szinttartásához szükséges r nyereségrész tömegének definícióját — a megszokottól eltérő formában, de azonos tartalommal — adjuk meg a következő képlettel:

$$N_r^{01} = \frac{sb_0 L_1 N_{01}}{sb_0 L_1 + E_1} = \frac{s' L_1 N_{01}}{s' L_1 E_1}; \quad s' = sb_0 \quad (10)$$

ebből:

$$N_{01} = \frac{N_r^{01} (s' L_1 + E_1)}{s' L_1} = n_r^{01} \left(L_1 + \frac{E_1}{s'} \right) \quad (11)$$

és a rétegjövedelmek szinttartásához szükséges fajlagos nyereség:

$$n_{01} = n_r^{01} \left(1 + \frac{E_1}{s' L_1} \right) \quad (11.a)$$

Az r nyereségrész (10) képletében az ún. „elszámolható beralap”-ot — keletkezési módjának megfelelően — a bázis átlagbér és az összlétszám szorzatára bontottuk. Erre szükség van, ha világosan külön akarjuk választani a képlet konstans és változó komponenseit. Az N_r függvény változói: a nyereségtömeg, a lekötött bruttó eszközérték és a lekötött összlétszám (munkaerő). Konstansok: az s bérszorzó és a b_0 bázis

átlagbér (amely az adott vállalat szempontjából három évre rögzített állandó).

A különböző felírási módok különösen a nevező értelmezése szempontjából figyelemre méltóak. (Véleményem szerint egy olyan mutatószámnak a közgazdasági elemzése, amelynek a mechanizmus szabályozásrendszerében lényeges szerepe van, akkor is elegendhetlenül szükséges, ha megszerkesztői nem kívántak a mutatónak ilyen „elméleti” értelmezést adni.)

Ha a nevezőt $sB_0 + E_1$ alakban írjuk fel, a bérszorzó úgy jelenik meg, mint egy folyó ráfordítást, a bérköltséget az egyszerű ráfordításokkal (lekötött bruttó eszközértékkel) összeadhatóvá tevő együtttható. Az $sb_0L_1 + E_1$ alak azonban jelzi, hogy itt nem valóságos „folyó” bérköltségről, hanem változatlan átlagbérrel számított, fiktív — bár a jövedelemszabályozási rendszerben igen fontos határérték szerepét betöltő — „bérköltségről” van szó.

Az $s'L_1 + E_1$ felírási mód viszont feltárja, hogy a nevező felfogható a vállalat által lekötött termelőerők (erőforrások) együttes volumenmutatójaként is. Ez esetben s' úgy jelenik meg, mint az egységnyi munkaerőt egységnyi termelőeszközre átszámító egyenértékszám.

A jövedelemszabályozás és nyereségérdekeltségi rendszer fő összefüggéseinek egzakt megfogalmazásával így eljutottunk a vállalat számára — a létszámstruktúrát módosító gazdasági akciók megítélése, sorolása szempontjából — igen fontos határértékhez: annak a fajlagos nyereségnek a kiszámításához, amelyet — ceteris paribus — feltétlenül el kell érnie ahhoz, hogy a rétegjövedelmek bázisidőszaki szintje a létszámstruktúra megváltozása után fenntartható legyen.

★

Egy cikk keretében természetesen a vállalati jövedelemszabályozás és nyereségérdekeltség új rendszerével kapcsolatban felvethető kérdéseknek csak egy vetületét vizsgálhattuk meg: bizonyítottuk, hogy a vállalati létszámstruktúrában bekövetkező változások — a jelenlegi szabályozásrendszerben — el nem hanyagolható befolyással vannak arra, hogy az egyes lehetséges vállalati akciók egybeesnek-e a vállalat dolgozóinak jövedelemérdekeltségével, vagy ellentétben vannak azzal. A létszámstruktúrának ez a hatása éppen azért különösen intenzív az új szabályozásrendszerben, mert a szabályozás tudatosan és következetesen (érthető, de elégségesnek nem tekinthető okból: a visszaélések lehetőségének kizárására) *strukturálatlan tömegként* kezeli a vállalati létszámot mind a bázisátlagbér rögzítésekor, mind a lekötött létszám „eszközszintű” értékelésekor.

Eddigi elemzéseinkkel azonban még a szóban levő problémakört sem meríthettük ki. További vizsgálatot kívánnak a rétegjövedelmek szinttartási követelményei a lekötött összlétszám változása esetén, valamint — a szinttartási követelményekből levezetve — az új szabályozásrendszer és a munkaerő-gazdálkodás közötti kölcsönhatás problémái.

A kutatások eredményeinek mennyiségi értékelése

A kutatási tevékenység fontosabb állomásain, így a többi között a témaválasztáskor, a kutatási eredmény értékelésénél szinte mindenkor jelentkezik a mérhetőség igénye. A kutatási eredményeket, a kutatómunka eredményességét „társadalmi hasznosságuk” alapján, tudományos, műszaki, valamint gazdasági kategóriák szerint igyekeznek számszerűsíteni kutatóintézeti, iparági és népgazdasági szinten. De a kutatómunka termékeinek mennyiségi és minőségi mérése mind a mérési módszerek, mind a mérce tekintetében ma még kezdeti fokon van. A tudományos munka termékét meghatározó, illetve minősítő mennyiségi, minőségi, s hasznossági ismérveket ugyanis általában fogalmilag sem rögzítették egyértelműen, s a mértékegységeket sem állapították meg. Nyilván még sok kísérlet, de még több felgyülemelő tapasztalat fogja az eddigi kezdeményezéseket, valamint a jövőbeli elgondolásokat általánosabb érvényűvé érlelni.

Ez a folyamat a szaktudományok történetében is szinte törvényszerű. A kémiában például a kvalitatív jellegű fogalmak egy részét csak századunkban, a fizika eredményeit felhasználva lehetett mennyiségileg is meghatározni. A vegyész-mérnöki tudományok alapjainak kvantitatív rendszerezése pedig csak az utolsó évtizedek vívmánya, nagy részben a matematika újabb fejlődésére, különösképpen a korszerű programozási módszerekre és az elektronikus számítógépek nyújtotta lehetőségekre támaszkodva. De hivatkozhatunk más fiatalabb természettudományokra, például a biológiára, amely sok esetben szintén csak kvalitatív jellegű fogalmakkal tud eredményre jutni. A tudományágak fejlődése, a kapcsolatok pontosabb megismerése, új szemlélet kialakulása és az új értelmezések következtében a kvalitatív ismérvek fokozatosan mérhetővé válnak, mennyiségileg is meghatározhatóvá lesznek.

Egy zárt fogalmi rendszer mennyiségi meghatározásánál általában az első teendő a fogalmak, illetve azok értelmezésének lehető legpontosabb rögzítése. Ilyenkor a fogalmak alkalmazhatóságának határait rendszerint tapasztalati úton vagy kísérletek segítségével kell megvonni. A tapasztalatoknak bele kell férniök a rendszerbe, az ellentmondásokat, amennyiben nem oldhatók fel, a legszűkebb körre kell szorítani és meg kell tudni indokolni. A számszerűsítésre használt matematikai megoldásoknak viszont ellentmondásmenteseknek kell lenniök, s a tapasztalati vagy kísérleti eredmények sokféleségét *egyforma realitással* kell számításba venniök. Ez utóbbi általában a jelenleg alkalmazott mennyiségileg értékelő eljárásoknak a leggyengébb oldala.

A soroló módszerek

Közös jellemzőjük, hogy a kvalitatív fogalmakat általában pontos eljárással alakítják át kvantitatív tényezőkké. Leggyakrabban alkalmazott változataikat a témaválasztó elemzésekkor és a kutatások eredményességének általános értékelésére használják.

A témasoroló eljárás

A témaválasztásra használt és a tőkésországokban leginkább elterjedt módszertípusok alapelve az, hogy kutatni olyan, a termelési profilba illő új termék, új technológia témáját célszerű, amely a szokványos profittal szemben, maximális „monopolprofitot” biztosít. Ezt a szemléletet fejezi ki az

$$e = [w_1 \cdot w_2 \cdot (Q \cdot h) \cdot i] : R = w_1 \cdot w_2 \cdot e_0$$

formula, ahol e a várható eredményesség fokát kifejező „sorolómutató”; Q a szóban forgó termék évi termelése naturális egységekben; h a termékegység ismert, általános profitja, például dollárban; i a termékfelettség normális piaci értékesíthetősége, azaz gazdasági élettartama években; $e_0 = (Q \cdot h \cdot i) : R$, a kutatásfejlesztés teljes R költségráfordításának egy dollárjára jutó általános profit; w_1 és w_2 valószínűségi tényezők, w_1 a monopolprofitot ígérő kutatás sikerének, w_2 pedig az új minőség vagy megoldás értékesíthetőségének a valószínűsítése (mindkét tényezőt külön-külön, rendszerint 0, 1, 2, ... 10. helyezési számmal értékelik).

A formulából és w_1 , illetve w_2 tényezők lehetséges alkalmazásából kitűnik, hogy az eredményességi mutató

$$e = (0, 1, 2, \dots, 81, 90, 100) e_0$$

értéksort vehet fel, a kutatás várható sikerétől, valamint a piaci értékesíthetőségtől függően. A piaci monopolprofit felosztásán alapuló licenCIAÉRTÉK-ELEMZÉSEK azt tanúsítják, hogy a nagy sikerű és magas piaci rangú kutatásoknál a $w_1 \cdot w_2$, az első képlet értelmezésében zömében 10—60 közötti szorzatot mutat. A megfelelően irányított és sikeres ipari kutatás tehát nemcsak a piaci versenynek, s a műszaki színvonal tartásának, illetve emelésének egyik szükségszerű eszköze, hanem egyike a legjövődelműbb (de természetesen nagy kockázattal járó) befektetéseknek is.

A fejlett tőkésvilágban a kutatás, a termelés és az értékesítés koncentrációja bizonyos gazdasági ágakban előrehaladott. Ezért az eléggé homogén szektorok zárt rendszerében a bemutatott soroló eljárás és a vele rokon módszerek — a kutatási potenciál és a piac széles körű ismeretére támaszkodva — témasorolásra alkalmasak. A kapitalista ipari kutatómunkának egyik gazdasági jellemzője a vállalkozási indíték. Témavizsgálataik súlypontja ennek megfelelően a témaválasztás szakaszára esik.

A VASKÚT—Kecső-féle módszer

A kutatások általános értékelésére szolgál a VASKÚT—Kecső-féle komplex logikai módszer, amelyet a Vasipari Kutató Intézetben is bevezettek. Ezt a módszert a terminológia pontos meghatározása, valamint a bőséges, de zárt pontszámrendszer alapján logikai szabályozással irányított mennyiségi értékelés jellemzi. A szubjektív hatásokat a zárt, kérdés-felelet interjú logikai rendszere igyekszik csökkenteni, a pontozás bősége viszont az esetleg előforduló szélsőséges ítéletek hatását tompítja.

A módszert elsősorban egy-egy ipari kutatóintézet időszakonként — például évenként, ötévenként stb. — lezárt kutatásainak rendszerezésére dolgozták ki, nyolc minőségi osztályba való besorolás lehetséges. Kísérleti kipróbálás után 1967-ben a Vasipari Kutató Intézetben az előző évben lezárt 46 kutatás sorolására alkalmazták. Az intézet heterogén jellegű, mégis az új termékre, új terminológiára vagy mérési elvire irányuló kutatásokat általában reálisan sorolta. Csak a szaktudományt fejlesztő kutatási zárójelentések értékelése tekintetében szorult módszertani kiegészítésre. A kutatások eredményességi mutatója (százalékban):

$$e = (p_{\delta} : V_{\delta}) \cdot 100,$$

ahol a p_{δ} tényező az egy válaszra eső vagy plusz vagy mínusz előjelű átlagos (súlyozott) pontszám, amelyet az 52 lehetséges, súlyozott pontozással számított pozitív, nulla vagy negatív válasz algebrailag összevont értékéből (a nulla helyértékű válaszokat nem számítva) vezettek le, a V_{δ} vetítési alap pedig az interjú kérdéscsoportjainak az egyforma előjelű pontszámválaszok összeadott halmazának egyikét jelenti. (7 kérdéscsoport van összesen 52 válaszlehetőséggel.) (Ugyanis a $+V_{\delta}$ és $-V_{\delta}$ közül a $+p_{\delta}$ -vel, illetve a $-p_{\delta}$ -vel egyező előjelűt használjuk vetítési alapnak.)

A kutatás e eredményességi mutatóját tehát az átlagos p_{δ} és a vele azonos előjelű V_{δ} pontszámtényezőkből vezetjük le. Ennek értéke a -100 és 0 , illetve 0 és $+100$ százalék közé eshet. A -100 és $+100$ százalék értékközt azután 8, egyenként 25 százalékos terjedelmű intervallumra tagoljuk. A kutatásokat így módon az e eredményességi mutatóik alapján, ezek egyikébe besorolva minősítjük. Így például a $+75$ százaléknál nagyobb eredményességi mutatójú kutatások az I. (kiváló); vagy az $e = - (75 \text{ és } 100)$ százalék közötti mutatóival a VIII. (érték-telen) minőségi osztály értékhelyét kapják.

Mivel az értékítélet alapja a zárt interjú, amelynek logikai lépcsőzete, valamint a pontozása (és ennek súlyozása) állandó, így homogén rendszerben a kutatás általános értékelésére használható. Alkalmazásukhoz különösen a pontozási szintek szórása tekintetében még további tapasztalatok gyűjtése szükséges. Hasonló módszereket külföldön főleg bizonyos ágazatok (például vegyipar) technológiai kutatásainak vizsgálatára alkalmazták.

A soroló-minősítő eljárások csak szükségszerű kiegészítő megoldásoknak tekinthetők. Jelentősebb eredményt adhat a tudományos kutatási struktúra vizsgálatát szolgáló mennyiségi értékelési módszer az ágazati

kapcsolatok mérlege segítségével. Az egyik ilyen eljárás a Claude Maestre-féle francia modell, ismertetése a Közgazdasági Szemlében* is megjelent.

A kutatások önálló gazdasági értékelése

A Vasipari Kutató Intézetben kidolgozott módszer a kutatási eredményeket nem pontozással értékeli. A megoldás a licencakereskedelemből ismert elvre épül. Ennek az az előnye, hogy a kutatási eredményeket, egy kutató termékét, összességükben pedig egy kutatóintézet vagy kutatóhálózat „termelését” egy piackategóriából, a licenciaértékből levezetve számszerűsíti.

Ilyen módszert használtak már például a lengyel vegyipari kutató apparátusban annak eldöntésére, hogy hazai kutatást végezzenek-e vagy külföldről vásároljanak licenciat. A licenciaérték mutatórendszerének használatának alaptétele az, hogy a vegyiparban a hazai kutatások mindaddig kifizetődnek, míg a ráfordítási költségek a szóban forgó új termék 3 évi termelési értékének 5 százalékát nem haladják meg. Ezt tekintik a tőkéspiaci licenciadíjjal egyenértékűnek.

A kutatások licenciaértékének kiszámításakor alapul vettük:

— a találmányok és a technológiai eljárások (know-how) nemzetközi kereskedelméből a licenciadíj számításának elméleti szabályait és gyakorlati szokásait;

— módszertani vonatkozásban a komplett termelőberendezések világpiaci árszintjének és szellemi többletértékének meghatározására kialakított metodikai megoldásokat;

— s végül a matematikai logika és a zárt interjú elemző módszereinek értékelő, illetve rangsoroló eljárásait.

Ezzel — úgy vélem — sikerült, legalábbis iparági viszonylatban, olyan értékelő módszert kialakítani, amely mindegyik kutatás önálló gazdasági értékét pénzben (forintban) méri.

A licenciadíjak képzésének alapelve az új technika (például találmány) felhasználása révén keletkezett többletnyereség megosztása a feltaláló és az új technikát hasznosító között, feltételezve, hogy az új technika az azt alkalmazó számára kiváltságos helyzetet teremt. A többletnyereség megosztásának eszköze a licenciadíj, amelyet az éves haszon (H) vagy az éves termelési érték (T) százalékában számítanak ki. A licenciadíjak (L) kalkulációiban szerepel tehát a H vagy T , a díjszázalékot képviselő z rangfaktor és az új technika várható gazdasági élettartamát figyelembe vevő i időtényező években. A dimenziók: H és T például Ft/év; z a százaléknak megfelelő pozitív szám; i év; és ezek szorzata $L = z_h \cdot i \cdot H$ vagy $L = z_t \cdot i \cdot T$ dimenziója forint lesz. A H haszonbázisú számításoknál z_h alkalmazott tartománya rendszerint 10—15 százalék; míg a T termelésiérték-bázisú díjképzésnél z_t általában 0,5—10 százalék közötti értékekben fordul elő.

A valóságos licenciapiac tendenciáinak differenciáltabb és szabatosabb alkalmazhatósága végett kutatási eredményeinket ilyenkor a következő megoldások szerint csoportosítjuk: új termék (gyártmány), új

* Lásd 1967. 7–8. sz. 938–942. 1.

technológia, új szerkezet (konstrukció), újszerű vizsgáló módszer, valamint eredeti elvi tanulmány. Számítástechnikai okokból a gyártmány- és gyártásfejlesztési technológia megoldására irányuló kutatások licenciatértékét azonos módon képezzük.

Ha a kutatási eredmény alkalmazásának várható haszna számszerűsíthető, akkor a kutatás licenciatértékét az

$$L_h = z_h \cdot i \cdot H$$

képlettel számítjuk ki, ahol az előzőek szerint z_h a haszontípusú rangfaktor százalékban, i a gazdasági időtényező évben és H a várható éves haszon Ft-ban. A rangfaktort és az időtényezőt, főleg a kvalitatív összefüggések értékelése alapján a

$$Z_h = f(u, b, o, t),$$

illetve az

$$i = f(v, h, é)$$

szimbolikus függvények segítségével vesszük számításba a licencpiacon szokásos licenciadíj (százalékszám) és a gazdasági élettartam (évszám) intervallumaiban. A szimbolikus függvények független változói z_h meghatározására:

- u az újszerűség lépcsője,
- b a feladat bonyolultsági foka,
- o a megoldás saját kategórián belüli nivója,
- t az alkalmazhatóság tömegtényezője.

Ehhez hasonlóan az i számszerűsítésére:

- v az ágazat fejlődési sebessége,
- h a kutatás helyi részvételi aránya,
- $é$ a bázistermelés értékvolumenének osztálya.

A szimbolikus függvényeket az egyszerű és gyors számításra, a célnak elegendő z_h , illetve i skála bontásában az alábbi 1. és 2. sz. táblázatos sémák szimbólumai szerint használjuk fel. A Vasipari Kutató Intézetben a z_h rangfaktort négy rangsorral a (10, 20, 30, 50) százalékhaszonrész (díjszázalék) és az i időtényezőt szintén négy időosztály (ez esetben 1, 2, 3, 5 év) szerint képezzük.

1. sz. séma

Rangsor	u	b	o	t	z_h %
1.	u_1	b_1	o_1	t_1	50
2.	u_2	b_2	o_2	t_2	30
3.	u_3	b_3	o_3	t_3	20
4.	u_4	b_4	o_4	t_4	10

Példa: $z_h = (u_2 + b_4 + o_3 + t_3) : 4 =$
 $= (30 + 10 + 20 + 20) : 4 = 80 : 4 = 20$ százalék.

Az (u, b, o, t) független változók rangsorainak értelmezését a következőképpen vezettük be.

Az u rangsorának értelmezése: $u_1 =$ új világszínvonalú; $u_2 =$ ismert világszínvonalú; $u_3 =$ javított korszerű; $u_4 =$ elterjedt korszerű. (Világszínvonalú az átlagon felüli élenjáró, míg korszerű a nemzetközi jó átlag színvonala. A korszerűség fejlődő tendenciát is kifejez.)

A b rangsorának értelmezése: $b_1 =$ a feladat tartalmilag nagyon bonyolult, de a megoldás teljes értékű; $b_2 =$ különleges megoldású; $b_3 =$ közepesen bonyolult feladat sajátos megoldással; $b_4 =$ viszonylag egyszerű feladat szokványos megoldással. (Ilyenkor a feladat és a megoldás tekintetében a belső tartalom, a belső szerkezet stb. nehézségi, bonyolultsági fokát, illetve ezek kutatásigényességét elemezzük).

Az o rangsorának értelmezése: $o_1 =$ kiváló képességű megoldás; $o_2 =$ jó képességű; $o_3 =$ jó közepes (javított) képességű; $o_4 =$ közepes (szokásos) képességű megoldás. (Képesség alatt például szerszámok teljesítményét, gyártási technológiák termelékenységi, kihozatali stb. szintjét értjük.)

A t rangsorának értelmezése: $t_1 =$ nem nagy volumenű, de nélkülözhetetlen; $t_2 =$ közepes volumenű fontos; $t_3 =$ közepes volumenű szükséges, de nem kizárólagosan; $t_4 =$ nagy volument érintő szükséges új vagy javított változat. (A bázistermelés tömegtényezőjét a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően rangsoroljuk, vagyis a kisebb volument érintő, de nagyon keresett, vagy nagy monopolprofitú iparágak — például műszer, elektronika stb. — által használt kutatásokat nagyobb, a tömegtermelést javító kutatási eredményeket kisebb díjszázalékra értékeljük.)

2. sz. séma

Időosztály	v	h	$é$	i — év
1.	v_1	h_1	$é_1$	5
2.	v_2	h_2	$é_2$	3
3.	v_3	h_3	$é_3$	2
4.	v_4	h_4	$é_4$	1

Példa: $i = (v_4 + h_2 + é_3) : 3 = (1 + 3 + 2) : 3 = 2$ év.

A $(v, h, é)$ független változók rangsorának értelmezését a következők szerint rögzítettük.

A v időosztályának értelmezése: $v_1 =$ a témakör fejlődési sebessége nagy (az erkölcsi avulás átlaga például 4—5 év); $v_2 =$ a fejlődés gyors ütemű (az erkölcsi avulás átlaga például 10 év); $v_3 =$ a fejlődés közepes (a jellemző erkölcsi avulás 15—20 év); $v_4 =$ a fejlődés lassú ütemű.

A h időosztályának értelmezése: $h_1 =$ a témakörben csak a kutatás eredményét alkalmazzák; $h_2 =$ elsősorban alkalmazzák; $h_3 =$ más megoldásokkal körülbelül azonos elterjedtséggel alkalmazzák; $h_4 =$ a kutatási eredmény nehezen tör utat magának. (Ennél a változónál a tárgyi tényezőkön kívül a szemléleti akadályok mérlegelése is célszerű.)

Az $é$ időosztályának értelmezése: $é_1 =$ az értékvolumen kicsi, de a fejlődés gyorsításához nélkülözhetetlen (például különleges miniatürizálási megoldások céljára); $é_2 =$ az értékvolumen nem nagy, de a műszaki fejlesztésnek fontos eszköze (például a szuperötvezetek); $é_3 =$ az értékvolumen közepes és korszerűsítéshez szükséges (például az igényes

hő- és saválló acélok); ϵ_4 = nagy értékvolumenű korszerű megoldások (például a növelt folyáshatárú járműszerkezeti és hídacélok). Az ϵ változó értékelésénél a kutatás emelőhatását és a hatás továbbgyűrűzését is kívánatos elemezni.

Mind a $z_h = f(u, b, o, t)$, mind az $i = f(v, h, \epsilon)$ értékeit azonos súllyal kezeljük és ezért a z_h rangfaktort, illetve az i időtényezőt az $f(u, b, o, t)$, és $f(v, h, \epsilon)$ kiszámított sorok számtani középértéke adja. (Lásd az 1. és a 2. sz. sémákhoz írt példákat.)

Az éves haszon, H , biztonsággal nem mindig becsülhető. Ekkor a kutatás által befolyásolt, várható éves termelési érték T ismeretéből indulunk ki és a kutatás licenciaértékét az

$$L_i = z_i \cdot i \cdot T$$

képlettel határozzuk meg. Itt a z_i rangfaktort rendszerint — például a Vasipari Kutató Intézetben — a (0,5, 1, 2, 3, 5, 10) díjszázalék tartományból az 1. sz. sémában bemutatott elv és eljárás szerint, de 6 rangsorral értékeljük. Az i időtényezőt ez esetben is a 2. sz. séma szerint számszerűsítjük.

A kutatási eredmény lehet új műszaki alkotás. Például az új technológiát vagy konstrukciókat megvalósító berendezés, beruházás stb. Ekkor a licencértéket az

$$L_k = z_k \cdot B$$

formulával számítjuk ki. A z_k -t itt a mérnöki alkotó-tervezőmunka nemzetközileg elfogadott $z_k = f(B)$ alkotói díjszázaléksorozatból (körülbelül 3—13 százalék között), az alkotás létesítési költségének (B) függvényében választjuk ki.

A vizsgáló-mérő kutatási eljárások licenciaértékét eredetileg az

$$L_v = a \cdot R$$

képlettel számszerűsítettük, ahol a az alkalmazási gyakoriság faktora és R a kutatás teljes költségráfordítása. De a nagyszámú alkalmazási kísérlet azt igazolta, hogy az L -t differenciáltabban, néhány alapvető minősítő, illetve meghatározó tényező figyelembevételével kívánatos képezni. Ezért a kísérletek alapján 1967-ben új L_v számszerűsítő modellt állítottunk fel, amely szerint:

$$L_v = z_v \cdot R$$

ahol z_v a rangszorzó (az a sokszorozó faktor helyett) és a

$$z_v = f(r, u, h)$$

szimbolikus függvény segítségével tapasztalati alapon a (0,5, 1, 2, 5) számtartományból a 3. sz. séma négy rangsorával kvantáljuk.

3. sz. séma

Rangsor	r vagy r'	u	h	z_v
1.	r_1	u_1	h_1	5,0
2.	r_2	u_2	h_2	2,0
3.	r_3	u_3	h_3	1,0
4.	r_4	u_4	h_4	0,5

Az $f(r, u, h)$ függvényben, az r realizálódás, az u az újszerűség és a h az alkalmazási kör változásának a szimbóluma. A vizsgáló-mérő módszereket fejlesztő kutatás kétféle alaptípusát kellett megkülönböztetni:

1. a kutatási eredmény csak újszerű mérőberendezéssel realizálható, tehát az alkalmazás előfeltétele az újszerű berendezés valamilyen gyártásának megvalósulása; vagy

2. a kutatási eredmény, vagyis az újszerű vizsgáló eljárás a meglévő (esetleg csekély költségű kiegészítéssel) berendezéssel alkalmazható.

Ezért az r kutatás-realizálási szimbólumot — mint független változót — ennek megfelelően kétféleképpen kellett értelmezni.

Az r rangsorának az értelmezése: r_1 = az új berendezés sorozatban gyártható; r_2 = ipari előállítás egyedi vizsgálatokra lehetséges; r_3 = házilag már elkészíthető; r_4 = a megoldás és a konstrukció még további kísérleti alkalmazásra szorul.

Az r' (alternatív) rangsorának értelmezése: r'_1 = az új eljárás a meglévő berendezések használati területét sokoldalúan bővíti vagy finomítja; r'_2 = a mérési, vizsgálati tartományt valamilyen irányban bővíti; r'_3 = az eddigi eljárást pontosabbá, gyorsabbá és olcsóbbá teszi; r'_4 = a mérések minősége nem javul, de végrehajtásuk gyorsabb és olcsóbb lesz.

Az újszerűség u és az alkalmazási kör, illetve versenyképesség h rangsorát elvben az L_h számításához hasonlóan értelmezzük, figyelembe véve a vizsgáló-mérő módszerkutatások sajátosságait.

A $z_v = f(r, u, h)$ lehetséges (0,5, 1, 2, 5) számtartományát e kutatócsoport licenciaértéke képzésének az elemzéseiből empirikus úton, elég nagyszámú (57 kutatás) valóságos esetből származtattuk, amikor is az elért tudományos és műszaki, valamint a várható közvetett gazdasági eredményességet igyekeztünk a z_v rangszorzó számszerűsítésével kifejezni.

Bonyolultabb feladatot jelent az elméleti tanulmányok licenciaértékének (L_e) képzése. A második ötéves tervben szereplő, vagyis az 1961—1965. években végzett ilyen kutatásoknál a Vasipari Kutató Intézetben azt az elvet követtük, hogy a tanulmány a megrendelőnek (a tapasztalat szerint) a ráfordítási költséget (R) általában megéri. Ezért az $L_e = R$ egyszerű összefüggést alkalmaztuk a számszerűsítésre. De a nagyszámú (64 db) tanulmány licenciaértékének sokoldalú elemzése felvetette a differenciáltabb L_e -képzésének az igényét. Külön nehézséget jelentett, hogy az elvi tanulmányokat nem nagyon lehet, de nem is mindig észszerű gazdasági oldalról megközelíteni. Ezért e kutatások egy részénél, ha mód van rá, a közvetve becsülhető H , T vagy B kategóriákban jelentkező hatásaik alapján az L_h , L_t vagy L_k , némelykor pedig értelemszerűen az L_v típusú licenciaértéket számszerűsítjük. Egyéb lehetőség híján L_e -t mint a tudományos munka termékét

$$L_e = z_e \cdot R$$

képlettel számítjuk, ahol a z_e rangszorzó $z_e = f(u, p, h)$ szimbolikus függvényében u az újdonsági, p az eredetiségi, illetve színvonalbeli és h a hatásterületi független változókat jelöli. Logikai megfontolások alapján az empirikusan levezetett 0,7, 1,0, 1,5, 2,5 számtartomány 4 rangsorával számszerűsítjük őket a 4. sz. séma szerint. Az $f(u, p, h)$

értékeket itt is azonos súlyozással kezeljük és a z_e rangszorzót a négy rangsor számtani középértékeként számítjuk ki.

4. sz. séma

Rangsor	u	p	h	z_e
1.	u_1	p_1	h_1	2,5
2.	u_2	p_2	h_2	1,5
3.	u_3	p_3	h_3	1,0
4.	u_4	p_4	h_4	0,7

A $z_e = f(u, p, h)$ -ban a független változók rangsorának értelmezését a kutatócsoport sajátosságaira tekintettel felsoroljuk.

Az u rangsorának értelmezése: u_1 = eredeti új elmélet vagy módszer; u_2 = élvonalbeli új elvek, módszerek átültetése; u_3 = élvonalbeli új elvek, módszerek kritikai ismertetése; u_4 = ismert probléma hazai tárgyalása vagy szolgáltató tanulmány stb.

A p rangsorának értelmezése: p_1 = bonyolult, főleg saját vizsgálatokon, kísérleteken alapuló előre vivő elemzések és ajánlások; p_2 = bonyolult, de főleg irodalmi eredetű, átlagon felüli elemzések, ajánlások; p_3 = fontos és hasznos ismereteket rendszerez és értékkel; p_4 = rutinmunka jellegű, de szükséges adatokat feldolgozó tanulmány.

A h rangsorának értelmezése: h_1 = több tudományág területére átvihető vagy azokra közvetlenül ható elv, illetve módszer; h_2 = a szóban forgó szaktudomány egész területére alkalmazható eredmény; h_3 = a szaktudománynak csak egyik ágában használható; h_4 = csak a szorosan vett témára érvényes.

A licenciatérték szerinti értékelés tapasztalatai a Vasipari Kutató Intézetben már jelentős számú (258 db) kutatással több éve végzett kísérletre támaszkodnak. A licenciatérték mutatószámát mint reális és szolid mértékegységet használjuk a kutatóosztályok, de még inkább az intézeti tudományos munka „termelésének” a mérésére. Így például az 1961—1965. évek időszakában 212 kutatás esetében egy forint kutatási ráfordítás 5,4 Ft, míg az 1966-ban lezárt 46 kutatás ráfordításának egy forintja átlagosan csak 2,4 Ft licenciatértéket mutatott. Az eredményeket a későbbi években a kutatómunka tervezésének javítására kívánjuk felhasználni.

A módszer alapján ma már megállapíthatjuk, hogy az L_h , L_i és L_k típusú licenciatérték-képzés — mivel a piaci licenciatéradásvétel díjkiszámításának alapján fejlesztettük ki és bázisát a kutatás hasznosításának, H , T vagy B eredménye képezi — a vasipari kutatóhálózat határain túl is alkalmazható. [Természetesen a z rangfaktorok és i gazdasági időtényezők értéktartományának a kutatási (iparági) szektor sajátosságait figyelembe vevő megválasztásával.]

Ugyanez még nem mondható a módszer L_p és L_e licenciatérték-képzési változatairól, mert itt a számszerűsítésnél meg kellett elégednünk az R kutatási ráfordítás bázissal. Ezt ezért csak a Vasipari Kutató Intézet zárt rendszerére tekintjük alkalmas módszernek és mindegyik kutatóhelyen újra kell a modellek z_p és z_e rangszorzóinak számtartományát elemezni.

A licenciaérték-képzés olyan módszer, amely a piaci kategóriáknak a kutatási tevékenység területén való alkalmazását is előkészíti. Gyakorlati alkalmazása a kutatóintézeti tevékenység eredményének a mérésén, valamint a saját kutatás vagy licenciavásárlás közti döntés előkészítésén túl is lehetséges. (Például a KGST-országok közötti tudományos-műszaki dokumentációcserék pénzben kifejezett licenciaértékének ily módon való számszerűsítésére.) A kutatások önálló gazdasági értékelésének licenciaértékben történő számbavétele és annak piaci realizálhatósága feltételezi a kutatások szellemi tulajdonjogának a megfelelő védelmét is.

A bemutatott eljárások néhány módszertípust képviselnek, de nem tükrözik e módszerek sokféleségét. Utalhatunk a fizikai teljesítménnyel, az információáramlás analógiájával kísérletező, a „TEST” módszerekkel, s a különféle termelési függvényekkel próbálkozó eljárásokra. Némi-lykor a gazdaságossági mutatókat — így például a megtérülési időt — is felhasználják a mennyiségi sorolásokra.

Hárs Ernő:

AZ EURÓPAI GAZDASÁGI BIZOTTSÁG HÚSZ ÉVE

A tartós béke és gyümölcsöző nemzetközi együttműködés biztosításának vá-
gya jelentkezett elemi erővel a második világháború után, amikor az embe-
riség felelős vezetői az Egyesült Nemzetek Szervezetét létrehozták. A kezdeti
magból azóta — a meglévő régi intézmények bekapcsolásával, valamint újak
alapításával — óriási nemzetközi apparátus lett, amelyet ENSZ-család néven
ismerünk és amelynek szerteágazó tevékenységével a politikai, gazdasági,
tudományos és kulturális élet minden területén nap mint nap találkozunk.
Ennek az ENSZ-családnak egyik legjelentősebb tagja a Genfben székelő
Európai Gazdasági Bizottság, amely 1967-ben ünnepelte fennállásának hu-
szadik évfordulóját. Erre a csendben, de nagyon is hasznosan működő intéz-
ményre eddig viszonylag kevés jutott a nemzetközi érdeklődésből. Hazai kö-
zönségünk is csak felületesen, néhány alkalomszerű újsághírből szerezhetett
tudomást a tevékenységéről. Pedig az EGB mindenképpen megérdemli köze-
lebbi érdeklődésünket.

Az Európai Gazdasági Bizottság létrehozásának okairól és céljairól, a bizott-
ság húszéves működéséről számol be Hárs Ernő az évforduló alkalmából.
A szerző, aki a Külügyminisztériumban végzett munkája révén több mint
tíz év óta állandó, közvetlen kapcsolatban áll a bizottsággal, a könyv szakmai
megalapozottságát és élményközelségét egyaránt biztosítani tudja.

160 l., fűzve 14,— Ft.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa.

A nyugati fogyasztásemélet újabb állomásai

A közgazdaság malmát patakozó fogyasztási vágyaink tartják forrásban. De mifélek ezek a nagy erejű és csillapíthatatlannak tűnő kívánások? Milyen képet alkottak róluk a fogyasztáskutatók? Minő keletkezést, változékonyságot és befolyásolhatóságot tulajdonítanak nekik? Miként képzelik átfedéseiket és egymással való egyéb viszonyaikat?

Ezekről a kérdésekről szeretnék összefoglaló áttekintést nyújtani anélkül, hogy átfogó kritikára vállalkoznék. Hiszen a fogyasztásemélet a gazdaságtudomány egyik sarkköve és önmagukban egyszerű, ám összefüggéseikben igen bonyolult fogalmainak a kellő tisztázása nélkül az ökonómiai eszmefüzérek könnyen tévedhetnek álitakra.

A fogyasztásemélet kutatóinak figyelme elsősorban az egyedi fogyasztóra irányul, s így szükségképpen gazdasági mikroszemlélet. A mikroökonómia — így különösen a jóléti gazdaságtan, a napjainkban szélesen előrenyomuló welfare-economics — alapjait azonban elengedhetetlenül az általa kicsiszolt elemekből lehet megérteni.

A közgazdaságtan kezdetben megelégedett a szükséglet fogalmával, amely arra utal, hogy az egzisztenciánkhoz szükséges valamiféle „természetes” járandóságunknak a szűkében vagyunk. Ennek az ősképe a kalóriaigény: az éhség, illetve a kalóriavédelem: a káros hőveszteségtől való óvakodás. Ez az elemi képzet uralta a klasszikus gazdaságtudomány elméjét. Ezen ne is csodálkozzunk, hiszen az ő korukban, a 18. század végén és a 19. elején, a munkásság jövedelmének még java részét kenyérre, méghozzá árpa- vagy rozskenyérre költötte.

A fogyasztási folyamat magyarázatának így jó évszázadon át szimpla racionalista (egyben deista és teleologikus) utilitarizmus maradt az alapja: a jóságos teremtő egy sor szükségletet oltott belénk, amelyek kielégítéséhez, mint a kulcsokat a zárakhoz, megadta a megfelelő javakat is (deizmus). Mivel azonban ezeket már csak homlokunk verejtékével szerezhethetjük meg, a bölcs előrelátás megfelelő buzdítóiról: a fogyasztással járó belső haszonról, a kielégülési élvezetről, az „utilityről” is gondoskodott (teleológia).

A szükségletkielégítési élvezet (az utility) eszméje — amelynek a józan magját különben ma sem vethetjük el, hiszen a szükségleteket bizonyos értelemben most is hiányként, azaz az élvezetek és a hasznok negatív megfelelőjeként értelmezzük* — csak lassan finomodott. Mindössze száz éve fogalmazta meg Gossen — a szükségletkielégítés fokoza-

* Lásd erre nézve Hoch Róbert: Az indifferencia felületekről szóló tanítás elméleti alapjainak bírálata [MTA Közgazdaságtudományi Intézete Evkönyve, 1962. 349. l.].

tosságáról, illetve sürgősségi rangsoráról és egyenletes telítettség történő maximalizálásáról szóló — két „törvényét”.

Ez után jött, három (osztrák, svájci és angol) változatban szoniskola, amely — mivel az értéktöbbség-elmélet cáfolatának célja — alaposan összekeverte a jellegében szubjektív, az objektív *utility* eszméjét az objektíve meghatározott, társadalmilag közzé tett *értékkel*.

A csökkenő határhaszon gondolatának az a magja, hogy a cikkek megbecsülése függvényyszerű kapcsolatban van azzal, hogy a cikkek objektíve milyen élvezetet okoz a felhasználásukkal elért szükséglettel. Így a javak megbecsülése mindig csak az adott helyzetben a szükségleteink aktuális nyomásától függ. Az értékelésnél tehát a szükségleteinkből indulhatunk ki, hogy mekkora a rendelkezésünkre álló javak utolsó egysége által kielégített szükséglet intenzitása.

A hasznossági függvény

A közgazdaságtudomány művelői ebben a korszakban, az utolsó negyedében érkeztek el ahhoz, hogy gondolataikat matematikailag (pontosabban: a differenciálszámítás egyre közismertebb alkalmazásaiba öltöztetve) fejezzék ki.

W. S. Jevons hasznossági függvény szerkesztését javasolta, az egyes javakhoz tartozó hasznosságokat (*utility*) külön-külön meghatározta, azokat összeadja és az eredményt összhasznosságnak nevezi.

$$U = V_1(x_1) + V_2(x_2) + \dots + V_n(x_n),$$

ahol U az összkielégülést (összeadott *utility*), az egyes V -k pedig az egyes javak bizonyos mennyiségének (azaz az x -eknek) az elfogyasztásból fűződő részkielégülések.

Ebben az egyenletben a V_i funkció (hasznossági függvény) a határhaszon törvényét, mégpedig úgy, hogy a mindenkori szükséglet intenzitásának és a cikkek elfogyasztott mennyiségének megfelelően újabb és újabb adagjaihoz kisebb és kisebb szükségletfelelőtlenséget kapcsol.

Indítványozta Jevons azt is, hogy az előbbi egyenletet matematikai értelmezéssel egészítsük ki:

$$\begin{aligned} V'_i[x_i] &> 0 \quad \text{és} \\ V''_i[x_i] &< 0 \quad [i = 1, 2, \dots, n] \end{aligned}$$

Az első derivált [V'] azt mutatja, hogy az érték mindig nő, ha újabb adagok jönnek; a második derivált [V''] viszont azt mutatja, hogy ez hogyan történik: az ütem csökken, azaz a növekedés

ahol a φ az összes cikkek mennyiségének és minőségének közös (azaz egymást korlátozó és kiegészítő) hatása (funkciója)*.

A hasznosság kardinális fogalmának megrendülése

A fogyasztás elmélete már korán finomodott, de hosszú ideig megőrizte (ezt az érték-többlet-fogalom elleni világnézeti csatában nélkülözhetetlennek vélték) azt az alaptételét, hogy a fogyasztással járó szubjektív élvezet (az utility) valamiféle abszolút valóság és egyben egynemű (tehát közös nevezőjű részlegekből valamiképpen egységes összeggé szummálható), amint a nyugati közgazdasági irodalom nevezi: *kardinális* érzet.

Ezzel szemben ma a nyugati közgazdák szóhasználatában a hasznosság (utility) nem utal semmiféle, a tárgyakban (vagy szolgáltatásokban) rejlő, megfogható nagyságrendű szükségletkielégítési potenciára. Még a fogyasztóknak a javakkal való egyértelműen meghatározott kapcsolata sem. Az általuk felépített utility rendszerben csak „rangbeli” (azaz *ordinális*) viszonyításról, kielégülési szintekről van szó. Így nincsenek is itt olyan mennyiségek, amelyekkel bármiféle aritmetika is művelhető lenne.**

Metafizikusan mondva: a hasznosságot valamikor a külső világ javaiból nyert kielégülésünk mennyiségileg is meghatározható visszfényének képzelték. Ez azonban úgy módosult, hogy ma (Little szavaival) az utility logikailag rendezett viszonylagos kielégülések vetülete lett.***

Ennek teljesen érthető magyarázata van.

A nyugati fogyasztáskutatásban ma az a fő kérdés, hogy miképpen lehet a közönségnek mennél több és mennél drágább árut eladni. Voltaképpen az a legjobb vevő, akinek pénze van, és alapvető szükségleteit már kielégítette. Nem az az érdekes tehát, hogy mik is a vásárlók abszolút szükségletei. A mai vásárlóknak, jövedelmeik bizonyos százalékáig, a statisztika szerint elég állandó, a pusztá létfenntartási szükségleteiket messze túlszárnyaló vásárlási hajlandóságuk van. Mivel pedig jövedelmeiknek ezt a százalékát „biztosan” elköltik, a kérdés így vetődik fel: minő árut, illetve milyen áruösszetételt *szeretnének jobban* („preferálnának”) egyéb cikkeknel, illetve kombinációknál?

Ezért nyomult a szükséglet-fogalom helyébe az előszeretet, a „preferencia”. Egy olyan társadalomban, ahol az egész anyagi körforgás jórészt a fogyasztó izlésének az eltalálásán — az erszényének kinyitásán — múlik, az előszeretetének, a veleszületett, a belenevelt, illetve a felébresztett áruválasztási hajlamának a megállapítása elsőrendű jelentőségű.

A közgazdasági íróknak tehát megrendült a bizalma a szükséglet-

* Ezzel persze azt is mondtuk, hogy nem tudjuk szabatosan meghatározni az egyes cikkek elfogyasztásából származó hasznosságérzetek egymáshoz való viszonyát. A zárójelbe foglalt különböző cikkek hatásai egymást erősíthetik, de le is ronthatják, illetve közömbösen is hagyhatják. A kifejezés tehát mindössze annyit állít, hogy a fogyasztásból *valamiképpen* összefüggő összhasznosság származik ránk.

** Végeredményben nem tehetjük meg pl. egy pohár sör felhörpintését élvezeti egységnek (utility-unit-nak). Megjegyezzük, hogy az idézett Jevons- és Edgeworth-féle matematikai kifejezésekben szereplő értékeket sem sikerült eddig senkinek konkrét mennyiségekkel — számokkal — behelyettesítenie.

*** J. M. D. Little: „A critique of Welfare Economics” (Oxford, 1957).

kielégítés élményének bármilyen megfogható mennyiségi vagy minőségi mérhetőségében.

Ha azonban így állnak a dolgok, miért is fordítjuk figyelmünket ilyen mélyen befelé a szükségletkielégítés élményére? Hiszen az emberek napról napra maguktól kinyilvánítják preferenciáikat.

Paternalisztikus kormányzatok könnyen vállalkoztak a múltban annak a meghatározására, hogy alattvalóiknak mire van és mire nincs szükségük. Ma azonban mindenki egyetért abban, hogy az emberek maguk nyilvánítsák ki — éspedig nem is szavakkal, hanem inkább piaci választásaik útján, azaz valódi tettekkel —, hogy mik is a kívánságaik. Pontosabban: az emberek viselkedésükkel adják tudtul, hogy a beszerzési lehetőségek közül mit is preferálnak.*

Ma tehát a nyugati fogyasztáselméletben az az alapvető feltételezés, hogy a fogyasztó kiadásait különböző cikkekre — illetve cikksoportokra — egy bizonyos meghatározott „preferenciaskála” alapján osztja el. Az a feltételezés, hogy a vásárló — aki nagy szabadsággal mozog egy áttekinthető piacon — olyan biztos ízléssel, illetve ítézőképességgel bír, hogy a cikkek minden lehető kombinációját könnyedén be tudja sorolni preferencia rendszerébe. Így, ha a beszerzés két alternatív árucokra (set-je) kínálkozik részére, *vagy* azt tudja megmondani, hogy ezek közül melyiket kívánja jobban (preferálja**), *vagy* azt, hogy közömbös számára, hogy a kettő közül melyik jut neki.

A preferencia egyenértékűségének hipotézisén alapuló keresletelmélet kiindulása voltaképpen nem más, mint a rangsorolás logikájának gazdasági alkalmazása. J. R. Hicks megkülönbözteti a rangsorolás két lehetőségét.***

Az egyik az *erős* rangsorolás, amely szerint minden egyes tételnek egymáshoz képest megvan a maga szigorúan meghatározott helye a saját rangszintjén belül is. Így például az abc betűi a rendszeren belül.

A másik a *gyenge* rangsorolás, amely meghagyja annak a lehetőségét, hogy az egyes tételek (egységek) egymással felcserélhetők legyenek. (Ugyanazt az igényt elégítsék ki!) Ezzel a módszerrel csoportokba lehet osztani a sokaságot: az egyes kategóriák egymáshoz való viszonya „erősen rangsorolt”, azonban ezeken belül nem indokolt szigorú rang-megkülönböztetéseket tenni.

Világos, hogy egy-egy csoportba sorolt áruk „gyengén rangsorolt” rendszert alkotnak egymás között. Voltaképpen itt egyenértékűséget, elvileg teljes választási indifferenciát találunk, és csak azért beszélhetünk valamiféle rangsorról, mert végül is a vásárlási döntés mindig valamelyik árukombináció előnyére (illetve a többi hátrányára) történik. (Ezért vannak szerzők — például Samuelson és Little —, akik ugyan nem tagadják az indifferens pozíciók lehetőségét, azonban mégis állít-

* Ez a J. B. Watson-féle „behaviourism” hangja a fogyasztáskutatásban. Ez az észak-amerikai iskola az előlányek viselkedését szigorú objektív módon igyekezett tanulmányozni és elvetette az európai kutatók (Freud, Jung stb.) introspektív módszerét és egész terminológiáját.

** Ennek a preferenciának a kifejezésére a mai jelzémód előszeretettel használja a következő kifejezést:

$x^0 P x^1$.

Ez azt mondja, hogy az x^0 cikkegyüttest előnyben részesítjük az x^1 árukombinációval szemben. A P szimbólum *előtt* áll az előnyben részesített és *utána* az elutasított áru együttes.

Megjegyezzük még, hogy ha az x -et alsó indexszel látjuk el, általában egyedi cikket, ha pedig felsővel, cikk-kombinációt értünk alatta.

*** J. R. Hicks: „A Revision of Demand Theory”, Oxford, 1956.

ják, hogy azok a tételek, amelyek között e vásárlói választás a gyakorlatban lefolyik, empirikus alapon „erősen” rangsorolhatók; Hicks ezt a felfogást nem kifogásolja.)

Mégis ez már csírája annak a Little-vallotta álláspontnak, hogy az egész ordinal-utility-analízis csak akkor kap reális értelmet, ha a preferenciát a megtörtént választás (choise) bekapcsolásával magyarázzuk.

Így lett a lényünk ösztönös mélyén lejátszódó szükségletkielégítési élményből a szükségletkielégítés külső mozzanata a megfigyelés tárgya. Illetve még csak ez sem: csupán az erre való előkészület, a piaci választás aktusa.

A szubsztitúció elve. Az optimális fogyasztási egyensúly

A gazdaságkutatók már csaknem egy évszázada gondoltak arra, hogy ma már nem lehet az egyes cikkek és a fogyasztók valamiféle személyes és konkrét kielégítési-kielégülési viszonyát igazolni (ez alatt persze kvantifikáló, illetve kauzális bizonyítást értettek), jó lenne legalább az egyes javak egymáshoz való *szubjektív értékarányát* tisztázni! A múlt század végén — az eluralkodott határhaszonelv bővületében — azt a kérdést, hogy miként értékeli önmagában a fogyasztó a cikkeket *egymáshoz viszonyítva*, így fogalmazták meg: minő átváltási arányban lenne hajlandó az egyik cikket egy másikkal helyettesíteni (szubsztituálni)?

Más szavakkal: ha a cikkegyüttesben valamelyikük mennyiségét egy egységgel növeljük, mennyivel kell a másikkal a mennyiségét csökkenteni, hogy a fogyasztó számára a hasznosságok (élvezetek, kielégülések) együttes nagysága (az össz-utility) ne változzék? — A lényeg az, hogy a cserélgetés a fogyasztónak valamiféle belső egyensúly-szintjén történjék — azaz a régi és az új helyzet a fogyasztó szemében „mind egy” (indifferens, egyenértékű, egyensúlyi jellegű) legyen.

A cserélgetés, azaz a *szubsztitúció elve*, a mai nyugati fogyasztás-elemzés sarkköve és valóságos bűvészmutatvány a közgazdaság matematikai jellegű elemzésének. Ez végre az az elméleti — és majd gyakorlatilag is kitöltendő — rés, hitték, amelyen át az ökonómia beleláthat a belső értékelések, fogyasztási vágyak és kielégülések mikrovilágába!

A hasznosságok egyensúlyi helyettesítésének és a fogyasztó így elért legkedvezőbb helyzetének a tana ma a minden részletében átgondolt és kifejlesztett „közömbösségi görbe analízisben” táruul élénk.* De mi-

* Az eredetileg Edgeworth-tól származó közömbösségi (azaz indifferenciális, egyensúlyi, szubsztitúciós) vonalak elméletének igazi kifejlesztője (és egyben a társadalom, illetve a közgazdaság mechanisztikus felfogásának a legerőteljesebb hirdetője) Vilfredo Pareto volt. Azt vallotta, hogy az ember mint társadalmi egyed, éppen olyan szoros és mennyiségileg rögzíthető indítékoknak engedelmessékedik, mint a fizikai rendszerben a molekula. Nála is energiagócokat látunk, amelyek addig lökik és vonzzák egymást, amíg mind inter-, mind intraperszonálisan kialakul valamiféle egyensúly.

Ez azonban nem más, mint egy *bármintő egyensúlyrendszer* általános feltételeinek elvonatkoztatott felállítása. Mint ilyen, persze helyes. Azonban miként jutunk el ettől az absztraktumtól (amely önmagában olyan üres, mint minden más matematikai formula) a gazdasági élet konkrétumához, akkor, ha kilátásunk sincs rá, hogy görbékhez valódi numerikus indexeket határozhatunk meg?

Hiszen még az is lehetséges, hogy ezeknek a konkrét mennyiségeknek a behelyettesítése *nem* pusztán technikai nehézségekbe ütközik! Képtelenségünk az emberi indítékok rögzítésére talán éppen abból származik, hogy cselekvéseink előzményei — azaz mozgató vágyaink — nincsenek is mennyiségileg determinálva. Pareto és követői ezekre a kérdésekre adások maradnak a feleletekkel.

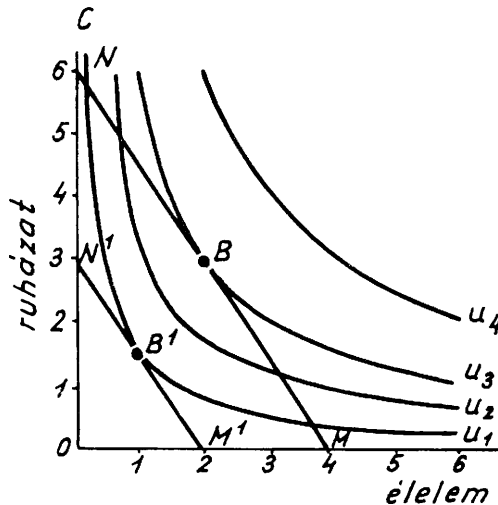
ként éri el az ember ebben a modellben a legmagasabb kielégítettségi szintet?

Kövessük a közömbösségi görbék alkotóinak gondolatmenetét a koordináta rendszer felrajzolásában. A vízszintes tengelyen az egyik választható cikket (mondjuk az élelmiszereket), a függőlegesen pedig a másik beszerezhető árut (mondjuk a ruházati cikkeket) helyezzük el. Mennél jobban távolodunk a tengelyeken a 0-tól, annál több egységet veszünk birtokunkba az illető cikktől. Kérdés, hogy a két árufajta minő kombinációja (csokra) az, amely részünkre a legmagasabb kielégülést nyújtja?

Az analízis alapja az a feltételezés, hogy vannak a két cikknek olyan kombinációi, amelyek belső kielégülésünk szempontjából egyenértékűek. A kombinálást meghatározza, hogy ha az egyik cikkből többet akarunk, a másiból kevesebbet kapunk; azaz az egyik cikktől határegységeit „feláldozzuk” a másik megszerzett határegységeiért. Az egyenértékű kombinációkat jelölő pontok alkotják a „közömbösségi” görbéket.

A szokásos ábrázolást az 1. sz. ábrában mutatjuk be.

1. sz. ábra

Ábránkon e görbék mellett az azokat átszelő két vastag harántvonal ötlük szemünkbe. Ezek erszényünknek fogyasztási kedvünket korlátozó tartalmát jelentik: úgynevezett budget-egyenesek. A felső (M—N) egyenes két végpontjával azt jelöli, hogy legfeljebb vagy 4 egység élelmet fogyaszthatunk, vagy 6 egység ruházati cikket. Mivel azonban pusztán ruházatkódással nem élünk meg, s nem költhetjük minden pénzünket élelemre, világos, hogy a két cikktől valamely együttesét fogjuk választani. Így megállapodhatunk magunkban abban, hogy elemi szükségletünket nagyjából fedező, talán ezt meg is haladó 2 egység élelmiszerelelégsszünk meg, hogy így maradjon még vásárlóerőnk 3 egység ruházati árura is.

A budget-egyenes persze a pénz bilincseit rakja választásunkra. Be-

széljük tehát pénzösszegben: van 6 pénzegység költőpénzünk; egy ruházati egység ára éppen egy pénzegység, egy élelmiszeregységé pedig másfél pénzegység. Ha minden pénzünket élelemre költjük, 4 egységet fogyasztathatunk ebből, ha teljes vásárlóerőnket a ruhára fordítjuk, 6 egységet szerezhetünk belőle. Ha pedig lehetőségünket a két cikkfélére a fentiek szerint megosztjuk, 3 egységet költünk mind az élelemre, mind a ruházkodásra.

Lehet azonban, hogy kedvezőtlen anyagi körülmények közé jutunk. Vásárlóerőnk, amint azt az 1. sz. ábra alsó ($M'—N'$) budget-vonala mutatja, a felére esik, azaz 6 pénzegységről lecsökken háromra. Lehet, hogy így is megőrizzük eredeti ízlésünket (felosztási preferenciánkat) és fele pénzünket (1,5 pénzegységet) élelemre, a másik felét (ugyancsak 1,5 pénzegységet) pedig ruházkodásra áldozzuk. (Azaz az élelemből egy áruegységet, ruházatból másfél áruegységet szerzünk be; persze lehet, hogy másképp döntünk.) Az a hely, ahol a görbe a budget-egyenest érinti, olyan cikksokrot jelöl, amely belső értékelésünkben egyenlő súlyú a maga görbéjén helyet foglaló többi pont által jelölt árukombinációval. Azonban csak ezen a ponton érinti a görbe a budget-egyenest, azaz megtalálja a „legolcsóbb” kombinációt a belsőleg egyenértékűek között. (A görbék alakját persze nem valami külső törvényszerűség, de a cikkek „vegyítésére” bennünk kialakult előszeretet — preferencia — szabja meg; tartsuk szemünk előtt: szívesen válogatnánk magasabb görbéken szereplő árukombinációk közt, de a budget-vonal által szimbolizált anyagi kényszerűség nem enged rájuk feljutni!)

Az integrabilitás

Ha a szubsztitúciót, azaz az egyenrangú helyettesítések fogalmát komolyan vesszük, feltételeznünk kell, hogy egymást követő cserék láncolatán át fenntarthatjuk vagy legalábbis visszaállíthatjuk a fogyasztó kiindulási szükségletkielégítési szintjét. Ez a feltételezett fenntarthatóság (vagy visszaállíthatóság) az integrabilitás.*

Samuelson hangsúlyozza, hogy az integrabilitás nem teszi az utilityt kardinális fogalommá.** Ezt az állítását bizonyítandó — és egyben az integrabilitás értelmének a megvilágítására is — eszmei sétára visz bennünket egy vasalószzerűen égnek meredő háromoldalú toronyház emeletin.

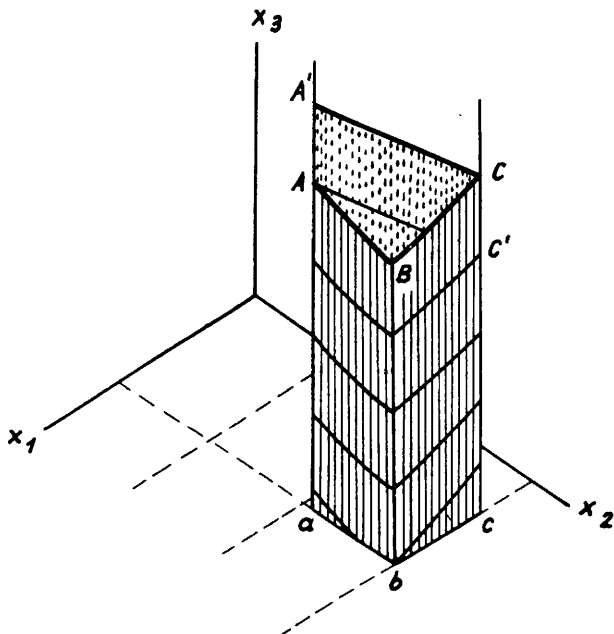
Amint a 2. sz. ábrán látjuk, az épület egyik oldala az $a—b$ utcarész felett függőlegesen emelkedik, míg a másik látható oldala a $b—c$ utcarészlet fölé tornyosul. A harmadik oldalát — amely a kép háta felé néz — nem láthatjuk, kivéve a legfelsőbb szintet, ahol az $A—B—C$ falpárkány alacsonyabb és betekintést enged a hátfal innenső oldalára.

A szerző most megismertet bennünket egy olyan fogyasztóval, akinek nincs szilárdan kialakult ízlése, illetve bizonyos cikkeknek más

* Az integrabilitás értelmezése a mai nyugati fogyasztáselemzésben nem esik egybe a mennyiség-tani integrálás fogalmával. Gondoljunk itt inkább az integrális megjelölés jelentésére (teljes, hiánytalan) vagy az integer szó értelmére (ép, csorbítatlan). Az integrabilitás alatt tehát az adott esetben egyszerűen az eredeti kiindulási pontra való visszajutás lehetőségét kell értenünk.

** Paul A. Samuelson: „The Problem of Integrability in Utility Theory”, *Economica*, 1950. novemberi szám.

2. sz. ábra

cikkekkel való helyettesítésében (a szubsztitúciós mértékekben) nem egészen következetes. Ezt a figurát Gusztávnak nevezi.

Indítsuk el hősünket most az ábra A pontján. Az x_1 cikk mennyiségét az első szereplés folyamán tekintsük változatlanoknak (a lépés az x_1 tengelyre merőlegesen történik, ezen tehát nincs elmozdulás), azonban adjunk neki többet az x_2 cikkből. (Az x_2 tengelyen $a-b$ távolsággal jutunk előre!) Hogy azonban utazónk indifferencia helyzetét megőrizzük (ne járjon jobban!), valamit el kell tőle vennünk a harmadik cikkből, azaz a függőleges tengelyen ábrázolt x_3 mennyiségéből. Így csúszik le most Gusztáv a fekete vonalon A ponttól a B pontra.

Most végezzük el ezt a kísérletet más változatban. Ez alkalommal az x_2 cikk mennyiségét tekintjük konstansnak (ezen a tengelyen nincs elmozdulás) és az x_1 kvantumát csökkentjük. Kiegyenlítéskeppen az x_3 cikkből juttatunk többet az utazónknak, aki most $B-C$ szakaszon felfelé tart. (Amint tudjuk, az x_3 mennyiségi módosulása mindig függőleges irányú változást jelent!)

Végül úgy manipulálunk, hogy Gusztáv kevesebbet kapjon az x_2 áruból (ezen a tengelyen az origó felé mozdulunk el!), azonban megfelelően többet kapjon mind x_1 -ből, mind x_3 -ból. Most vevőnk az épület hátfalán mozog lejtősen és átlósan felfelé a C pontról az A pontra.

Mi történik tehát kísérleti alanyunkkal? Az egész úton az egyik cikk mennyiségi csökkenését egy vagy két másik cikk növekedésével törekedtünk ellensúlyozni. Elvileg az egyensúlyi kielégítési helyzetet megőriztük. Mégis, bár állítólag mindig csak közömbös kiegyenlítő műveletek — egyenrangú cserék: szubsztitúciók — történtek, Gusztáv *nem*

az eredeti kiinduló helyére érkezett vissza, hanem jóval afölé! Nyilvánvaló: nem voltak pontosak az át- és visszaváltás mértékei.

A leírt szellemi kísérlet sor folyamán hősünk jól járt. De ugyanígy a terhére is végződhetett volna a játék, amikor is esetleg alacsonyabb szinten, mondjuk C' ponton végez.

Mindez nem eshetett volna meg egy olyan másik emberrel, aki mindig hajszálpontos kiegyenlítő mértékkel él a cserélgetések (szubsztitúciók) kapcsán. Ezt a „pozitív hőst” szerzőnk Jeremy-nek nevezi. Ha ezzel végeztük volna a sétát, pontosan a kiinduló helyre ért volna vissza: A' pontosan egybeesett volna A-val! Azaz Gusztáv következetlennek, Jeremy következetesnek mutatkozott.

Az eredeti helyzetet tehát csak az utóbbi utazónál lehetett pontosan visszaállítani (integrálni) a változtatások során.

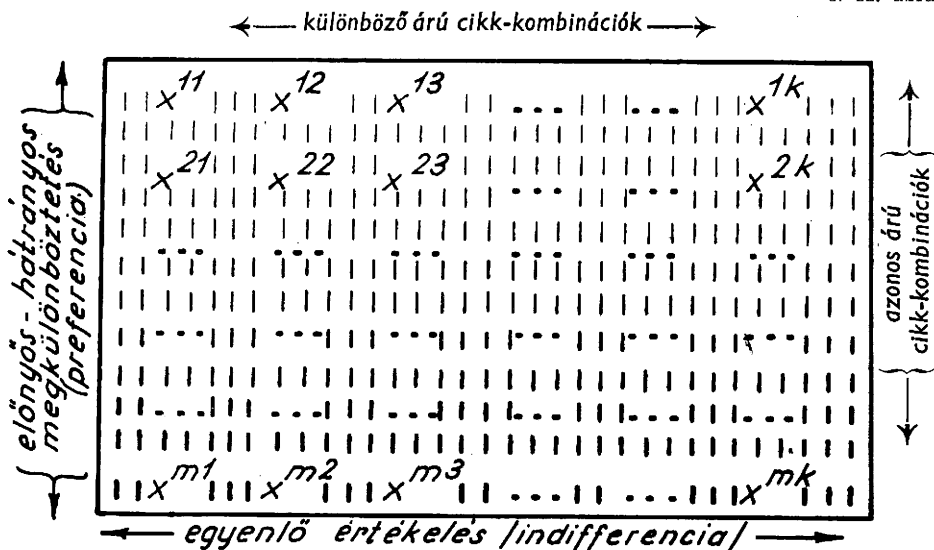
Samuelson a fentiek után úgy véli, hogy az integrálhatatlanság az általánosabb eset, míg az integrálhatóság (pontosabban: integrable utility) a speciális változat. Ez az állítás azonban aláassa a Pareto-féle szubsztitúció fogalomra — illetve az ezt ábrázoló indifferencia-preferencia görbékre — épülő elméleteket.

A tranzitivitás

A fogyasztói magatartás integrabilitása azt jelentette, hogy egy következetes vásárló (cserélgető) képes adott szükségletkielégítési szintjét egyenlő értékű beszerzési lehetőségek közötti döntésekkel fenntartani. A tranzitivitás az integrabilitás kiegészítője: ennek az egyes szükségletkielégítési intenzitások következetes megkülönböztethetősége (alá-, illetve egymás fölé való sorolása: ordering) a tárgya.

A preferenciák, indifferenciák és diszpreferenciák az egész „árumindenséget” mintegy megszínezik a fogyasztók egyéni előszeretetével,

3. sz. ábra

illetve közömbösségével. Ábrázoljuk most ennek a sajátos univerzumnak egy határok közé szorított részét egy matrix keretében, ahol az egyes sorok tagjai egyenlően kedveltek, ám az oszlopok tagjai egymással szemben előnyben részesítettek. A fokozódó előszeretetet a sűrűsödő árnyékolás jelzi!

Ha ezt az „előszeretet mezőnyt” szilárdnak (statikusnak) képzeljük, megállapíthatunk két jellegzetességet:

az első az egyenlőség (egyensúly, illetve egyenlő súly).

$$\begin{array}{l} x^{11} = x^{12} = x^{13} = x^{1k} \\ \dots = \dots = \dots = \dots \\ x^{m1} = x^{m2} = x^{m3} = x^{mk} \end{array}$$

a második az ún. *transzitivitás*:

$$\begin{array}{l} x^{11} < x^{21} < x^{31} = x^{m1} \\ \dots < \dots < \dots < \dots \\ x^{1k} < x^{2k} < x^{3k} < x^{mk} \end{array}$$

A modern fogyasztáselemzés tehát az egyenlőségi jeleket a *különböző árakkal bíró*, a különbségi jeleket pedig az *egyenlő árú* cikk-kombinációk közé teszi.*

Mindehhez, a magunk részéről, hozzáfűzhetjük: a mai nyugati keresetelemzést uraló, vele teljesen egybefonódott indifferencia-preferencia hipotézis fő bökkenője az a kérdés, hogy mennyiben tükröznek megkülönböztetései valóban reális, begyökerezett fogyasztási rangsort, illetve mennyiben válik a modell szétmáló pókhálóvá azzal, hogy műlt szeszélyeket igyekeznek rögzíteni? Lehet ugyanis, hogy azok a bevásárlási lehetőségek, amelyek az egyik alkalommal egymással egyenértékűnek tűnnek, a következő esetben élénk megkülönböztetésben részesülnek. Az egyszer előszeretettel választott árutól legközelebb közönnel fordulhatunk el. Az ábrázolási rendszer fő kérdése tehát az, hogy nem fog-e a vevő önmagának ellentmondani?

Valóban reális gazdasági gondolat tehát a transzitivitás fogalma? Egyáltalán lehetséges a piaci választásokat matematikai sorokba — meg nem változó, azaz monoton irányú függvényekbe — foglalni? Az az axióma, hogy ha a vevő inkább az 1. számú áruösszetételt választja a 2. számú helyett — és tovább a 2.-t a 3. helyett, a 3.-at a 4. helyett — egyenletesen továbbvihető-e odáig, hogy most már nem is részesítheti előnyben az n. számú összetételt az 1. számúval szemben?

Erre nehéz lenne határozott igennel felelni.**

* Little szerint az „indifferencia” fogalom magyarázata nem könnyű feladat. A „preferenciát”, ami ugyanis magából a választásnak az értelméből adódik, könnyebben megvilágíthatjuk: ha valaki az A árukollekciót szívesebben veszi a B kombinációval szemben, döntése kézenfekvő. Az indifferenciánál (közönytől egyértékűségénél) azonban nehezebben igazítanak el a gyakorlati tények. (L. a szerző idézett művét.)

Egyébként mindenben osztjuk Hoch Róbert kételyeit a közömbösségi görbéknek több ársíkon való átvezetése (azaz különböző árú cikkekgyűtése szubjektív „mindegyesége”) tekintetében: „Az ársíkon kívül nem létezik közömbösség... ténylegesen fel sem merül a probléma, hogy az adott ársíkon *kívül* mely jószágkombinációk közömbösebbek (a fogyasztó számára.” I. m. 346. l.)

** Nincsenek megfelelő, széles körben begyűjtött részletes és feldolgozott tapasztalataink. Utalunk itt arra, hogy a változatosságot, illetve a választást Karl Mannheim merőben új — a régi társadalmi szerkezetekben ismeretlen — jelenségnek tartja. (Essays on Sociology and Psychology, London, 1953. 288 l.)

A preferencia időkerete

A közömbösségi görbék szokványos koordináta rendszerében az egyik tengelyen az élelem, a másikon a ruházat szerepel. Azt jelentené ez, hogy kimegyünk a piacra és — a legkedvezőbb fogyasztási egyensúlyra törekedve — az egyik árustól egy füstölt sonkát, a másiktól egy kalapot vásárolunk? A dolog nem ilyen egyszerű. Ha szerteágazó szükségleteinket valóban arányosan fedezni kívánjuk, nagyszámú cikket kell bevásárlókosarunkba tennünk. Ezeket nem is lehet egy alkalommal begyűjteni. Ezért Samuelson már egy olyan fogyasztóról szól, aki *egységnyi időtartam alatt* vásárolja meg cikkeit. (Pontosabban a fogyasztásnak egy bizonyos időhatáron belüli folyamatos áramáról.)*

De mekkora ez az időtartam (óra, nap, hét, hó, év)? És ha a cikkésztesztétel keretét így kitágítjuk, hova jutunk? A preferált életszínvonal fogalmához? De akkor mit mondanak a preferencia, illetve a tranzitivitás kis jelei ($\succ$) az egyes árukombinációk között? Ha realitással kívánjuk megtölteni, szemünk előtt esik szét az egész szerkezet. Nyilvánvaló, hogy a közömbösségi görbék megalkotói ebből a szempontból nem gondolták át művüket.

Miként ábrázolhatjuk a fogyasztók megnyilvánult előszeretétét?

A „megnyilvánult preferencia” fogalomkörében a vevő, ha különféle árukötegeket raknak elébe (mint valami kísérleti nyúl) valóságos piaci magatartásával tárja fel előszereteti skáláját.

Ha két cikk (x és y) eseténél maradunk, ismert koordináta rendszerünkben minden vásárló részére nagyszámú ár-mennyiség helyzetet szerkeszthetünk. Mivel pedig csupán a viszonylagos árak (egymással szembeni árviszonyok) bírnak jelentőséggel, minden esetben három jellemző adatot kapunk: x cikknek az abszcisszán, y cikknek az ordinátán mért koordinátáját (illetve az ezek által kijelölt pontot), valamint p_x/p_y , azaz a két cikk árhányadosát.

Ha az árakat és a jövedelmet manipuláljuk (azaz ezek különböző változatait állítjuk fel), elérhetjük azt, hogy a vevő, legalábbis adott kiadási keretében, egyensúlyba kerüljön bármelyik x — y ponton.

Ehhez hozzáfűzhetjük — mondja Samuelson** — azt az egyszerűsítő feltételezést, hogy x és y bárminő kombinációjához csak egyetlen árviszony tartozik. (Azaz csak *egy* bizonyos árösszetétel van, amelyik egy *cikkegyüttesre* nézve kiválthatja a vevő vásárlási elhatározását; erre a kérdésre, illetve a benne rejlő optimalizálási tendenciára még visszatérünk!)

Elméletileg tehát — folytatja Samuelson — az x — y kapcsolat minden pontjához egyetlen p_x/p_y hányadosot állapíthatunk meg. Vagy:

$$p_x/p_y = f[x, y],$$

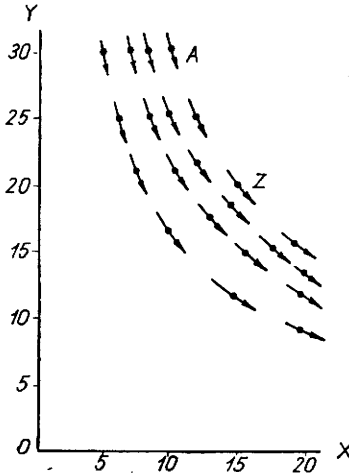
* P. A. Samuelson: „Foundations of Economic Analysis”, Harvard University Press, 1949, Cambridge, USA.

** Paul A. Samuelson: „Consumption Theory in Terms of Revealed Preference”, *Economica*, 1948. 234. l.

ahol f egy megfigyelhető függvény, mégpedig feltételezeten folyamatos parciális deriváltakkal.

Ha meghúzzuk ezeket az érintőket — pontosabban az egyensúlyi pontokon át az ár- (budget-) egyeneseknek egy-egy kis darabját, mégpedig olyan hajlásszöggel, amit az észlelt árviszony ad meg —, a 4. sz. ábra szerinti képet kapjuk.

4. sz. ábra

Ilyen helyzetben mindazon cikkegyüttesek, amelyek a budget-egyenesen vagy az alatt fekszenek, megszereshetők lettek volna — ha ugyanis a vevő előszeretete feléjük fordult volna — azon kombináció helyett, amit ténylegesen megvásárolt. De hát ezeket elhanyagolta, nem vette meg! Így kitűnt („revealed”), hogy ezek mind inferiorisabbak a szemben bármely más — mondjuk az A jelű — cikk-kombinációnál.

Samuelson kiemeli, hogy az ábrázoláson a kontúrvonalak — amint azok összeadódnak a darabkákból — azonosak a fogyasztáselemzésben közismert (az 1. sz. ábránkba berajzolt) függvénymezőben szereplő hiperbolával, és így az $f[x, y]$ függvény a következő egyszerű formát ölti: $p_x/p_y = y/x$. (Azaz egész piaci magatartásunk a cikkek iránti előszereteteünk arányán — egyensúlyán — múlik!)

Azonosítsuk most a kis meredekséget (dy/dx) az egyes árarányokkal: $(-p_x/p_y)$. Ekkor az előző egyenletből megkapjuk a következő legegyszerűbb differenciál egyenletet:

$$\frac{dy}{dx} = -f[x, y].$$

Az így meghatározott kontúrvonal olyan határ, amely elválasztja azokat a pontokat, amelyek inferiorisnak (kisebbértékűnek) tűntek ki. Magán a kontúrvonalon fekvő pontok viszont indifferensek A-hoz viszonyítva.

A revealed preference axiómája mindenesetre feltételezi azt, hogy ha a fogyasztó bevásárlási körútján ténylegesen az x^0 jószágalmazt vá-

lasztja — ugyanakkor amidőn az x^1 -et is *választhatná* —, akkor az utóbit most már soha nem fogja megvenni egy olyan piacon, ahol kedvelt x^0 áruösszetételét is megtalálhatja. (Ügyelnünk kell itt arra, hogy az elhanyagolt x^1 cikk-kombináció vagy az ársíkon, vagy ez *alatt* fekszik!)

$$[p^0, x^0] \geq [p^0, x^1], \text{ ahol } x^0 \neq x^1.*$$

Összefoglalva: A fogyasztót nem objektív körülmények (pénzszükéje), de szubjektív indítékok (preferenciái) akadályozták meg abban, hogy x^0 árukombináció helyett más elérhetőt válasszon. Az az összeg, amely szükséges lett volna az x^1 (mellőzött) áruösszetétel megvásárlásához a p^0 árakon, nem volt magasabb annál a pénzmennyiségnél, amit ténylegesen a kiválasztott x^0 áruösszetételre költött.

A revealed preference axióma így legegyszerűbben a következőt mondja:

$$\text{ha } x^0 P x^1, \text{ akkor } \overline{x^1 P x^0}.**$$

Azaz, ha jobban szeretjük x^0 -át, mint x^1 -et, akkor nem szeretjük jobban x^1 -et, mint x^0 -át. Egyrészt tehát ársíkokon (kiadási lehetőségeink keretében) megkeressük a részünkre legjobban tetsző (maximalis-optimális) változatot, másrészt nem ereszkedünk soha ársíkonk alá. (Ez ugyanis a rövidebb, azaz a kisebb értékű vektort — az árukombinációnak az origótól való kisebb távolságát — jelentené!)

Tegyük hozzá azt is, hogy az x^1 (amely az eddigiekben az *ársíkon* és az *ez alatt* fekvő mellőzött árukombinációkat *egyszerre* ábrázolta!) nem fekket az ársík *fölött!* (Ha ugyanis itt helyezkednék el, már nem volna választható, illetve megvásárolható: tőle éppen az ársík, azaz kiadási keretünk felső határa választ el bennünket!) A kör tehát bezárult: az ársík alá nem megyünk, föléje nem mehetünk, rajta kell megtalálni — esetleg egyenlő értékű beszerzési kombinációkat mérlegelve — a legjobb változatot.

Mishan szerint*** a revealed preference feltalálása — benyomást-keltő technikákat szolgáltatva — felélesztette a kedvet régi teóriák új alakban való kifejezésére. Ez a technikai virtuozitás azonban nem segíti a gyakorló közgazdászt, mivel nem más, mint szükségtelen vitézkedés a gazdasági analízis apparátusán. A kifejlesztést ugyanis inkább az algebra bővölete inspirálta, mint a gazdasági elmélet valódi fejlesztésének a vágya. Maga a kifejezés is: „kinyilatkoztatott előszeretet”, félrevezető, mert az alapvető fogalom voltaképpen a „következő választás” a vevő részéről.

Maximalizálás a budget-síkon

Ha az egyes fogyasztási cikkeket tekintjük a bennünk rejlő (illetve belénknevelt) fogyasztási vágyak konkrét kiváltóinak (mint kulcsokat

* L. I. F. Pearce-nek, a southamptoni egyetem gazdaságmélet tanárának „A Contribution to Demand Analysis” című könyvét (Oxford, 1964.)

** Az általános matematikai, illetve statisztikai jelzősmódot követve, ha egy vonást húzunk x fölé ($\bar{x}$), ez azt jelenti, hogy az x változónak számtani átlagáról van szó. De az ilyen fölötte húzott vonásnak más jelentősége is van: lehet ugyanis, hogy egy viszonylat *tagadását* jelöli. Így például ez a kifejezés: $x^0 P x^1$ azt mondja, hogy x^0 -át *nem* részesítjük előnyben, azaz diszpreferáljuk x^1 -gyel szemben.

*** E. J. Mishan: „Theories of Consumer's Behaviour: a Cynical View.” *Economica*, 1961. 1. 2. 1.

a zárban), és vesszük egy-egy személyre nézve végtelen tömegüket is, nyilván gondolnunk kell a fékre is, amely tőlük bennünket távol tart, illetve csak egy arányos kis részt juttat nekünk belőlük.

Világos az is, hogy a fékező mechanizmus *erejének* — nehogy a mozgó egyensúly felboruljon — a közgazdaságban is meg kell felelnie a fogyasztásra mozgósító ingerek nagyságrendjének! A kellően hatásos gátláshoz tehát csak egy olyan szélesben elfogadott és kényszerűen respektált „intézmény” nyújthat segédkezet, mint a pénz. (Pontosabban: ennek hiánya, illetve szűkössége; amint mondják, pénzünk lehet kevés, lehet sok — de sohasem elég!) A gátló erő, amely bennünket a cikkektől visszatart, illetve saját érdekünkben (optimalizálási szempontból) gondos válogatásra kényszerít, egyrészt ezeknek megszabott ára, másrészt a pénzből nekünk jutó rész korlátoltsága.

A társadalom által nekünk nyújtott részesedési lehetőség (jövedelem: I) keretében tehát minden piacon maradt cikk megvásárlására gátlólag hat ki az, hogy az összkínálat csekély hányadát *már magunkhoz váltottuk*. A választás — fogalmi természetű szerint — nemcsak preferálás, de egyúttal mindig más kombinációk elutasítása, azaz diszpreferálás: kizárás is. Az így keletkező gátlásoknak egy egész összefüggő hálózata fogja le — illetve engedi még — a kezünket, amikor valamely cikk után nyúlunk. Ezt mondja az ún. budget-egyenlet:

$$I = x_1 p_1 + x_2 p_2 + \dots + x_n p_n = \sum_1^n p_i x_i.$$

(Az I a teljes vásárlóerő (a jövedelem), az x -ek pedig a cikkeket szolgáltatásokat, végül a p -k az árakat jelölik.)

Megjegyezzük végül, hogy az életben az egyes cikkek vonzereje — és persze keresztirányú kölcsönös gátlásaik is — nem csak egymással vannak konkurenciában. Tekintetbe kell vennünk a fogyasztás és a megtakarítás közötti belső tusát is. Azt jelentené ez, hogy a fogyasztó visszahúzódik sajátos személyi budgetje (vásárlási, tüzetesebben: hova-fordítási lehetőségei) keretében, azaz most alája száll kielégülési optimumának?

Nem szükségszerűen! A megtakarítás értelme csak az, hogy a holnap is részt kér a ma jövedelméből. (Megtakarítás = elhalasztott fogyasztás!) Azaz a jövedelem (I) megtakarított részét is belehelyezhetjük az egyenletekbe, mint adott esetben a *jelen* kielégülésünket is fokozó jövőbeli $x_i P_i$ kiadáscsoportot. (Ugyanezen logikával kielégülésnek tekinthetjük a jogilag nem kötelező juttatásokat — ajándékozásokat, tartásvállalásokat: $x_i P_a$ — is; az anticipálás és a „vikárius kielés” nem jelentéktelen tényezője személyi motívációnknak!)

Így tehát ismét csak arra az eredményre jutunk, hogy a fogyasztó soha nem száll le az ársíkja (áregyenes-budget-line-je) alatt fekvő (azaz a koordináta rendszerben az origóhoz közelebb eső, csekélyebb vektor értékű) pontra. (Illetve csak akkor ereszkednék le ide, ha a pénzét a folyóba dobja, ami természetesen képtelenség!)

Ezek szerint a kölcsönös összefüggések a következőképpen alakulnak:

A fogyasztó preferenciái alapján egy bizonyos keresleti függvény-

hez jutunk, mégpedig minden egyes cikk-összetételnek az árakhoz és a jövedelemhez való viszonylatában:

$$x = f [p, I].$$

Az I (jövedelem) meghatározása értelmében ez a függvény alá van vetve a fogyasztó személyes budget-je feltételeinek:

$$[p, x] = I, \quad \text{illetve, amint említettük } \sum p_i x_i = I.$$

Pearce utal arra, hogy a függvénynek inverze is van. Más szavakkal: ha adva van bármilyen x^0 áruegyüttes és néhány I^0 , akkor csak egy egyedüli p^0 ár-szet van, amely arra bírja a fogyasztót, hogy éppen x^0 -át vásárolja meg. (A többi megoldás kizárás — gátlás — alá kerül a vevők preferencia-diszpreferencia szerkezetében!)

Így jutunk el a fogyasztók szubjektív optimumához: a „maximális összhasznú megvásárolható jószágalmazhoz”, azaz a maximalizáláshoz a budget-sikon.*

A fogyasztás társadalmi meghatározottsága

A nyugati fogyasztáselemzők utalnak arra, hogy a fogyasztóközönység nem is annyira magukat az egyes árukat kívánja, hanem — bizonyos közvetlenül elfogyasztott cikkektől (pl. élelmiszerektől) és élvezett szolgáltatásoktól eltekintve — azért vágyik a piac „kínálmányai” után, hogy azokkal egy vagy több lépéssel hátrább álló céljait szolgálja. (Gondoljunk itt arra, hogy egy fiatal nő miért vásárol magának illatszert?)

Megjegyezzük itt, hogy olyan cikkek, amelyeket eredetileg eszközi jellegűnek tekintettünk, könnyen változhatnak át önmagukért keresettké. Vannak viszont olyan igényeink, amelyek, ha beteljesítjük őket, csak lépcsőjévé válnak további vágyainknak. Tucker szerint** minden szükségletünknek egyaránt van cél- és eszközfunkciója, illetve a pénz lenne talán az a „cikk”, amelyik legkevésbé tekinthető öncélnak. (Sokak szemében azonban — mint a hatalom eszköze — mégis ez válik a végső céllá!)

A fogyasztással szerzett élvezeteink nemcsak a cikkek sajátos konkrét tulajdonságaitól függenek —, hanem tőlünk is. Feltehetnénk, hogy azért fordulunk a *jobb minőségű javak* felé, mert ezek fokozott szükségletkielégítő hatékonysággal bírnak. (Gyakorlatilag: magasabb fokon felelnek meg a jó íz, kényelem, szépség stb. irányadó mértékének!) Azt azonban, hogy a probléma nem ilyen egyszerű, világosan látjuk abból, hogy vannak (illetve voltak) társadalmak (fejlődési lépcsők), amelyekben az általunk élvezett cikkek varázsa — bár maguk ismertek és elérhetőek is voltak — hatástalannak bizonyult. Fogyasztási hozzáállásunk tehát ismereteinktől — tudatos vagy kevésbé tudatos kondicionáltságunktól — függ. Jórészt ez dönti el azt is, hogy mit is kapunk a cikkektől, nemcsak azt, hogy mit keresünk. (Tudjuk, hogy ha egy tehéntejen nevelt kölyök-

* Elvi tisztázás végett idézzük itt Hoch Róbertet: „A fogyasztók kétféle, egymástól minőségileg különböző törekvését vonja egy kalap alá az indifferencia-tan; méghozzá mindkettőt: a maximális előnyre való törekvés címén. Az egyik: a fogyasztónak az a törekvése, hogy kiadási szerkezetének alakításával valaminő egyensúlyi helyzetet teremtsen a maga számára... A másik: a fogyasztó törekvése a magasabb reáljövedelemre, vásárlóképességre.” (l. m. 347. l.)

** W. T. Tucker: „The Social Context of Economic Behaviour”, New York, 1964.

kutya elé húst teszünk, kíváncsian szagolgatja, még nem ismeri, mint azok a testvérei, amelyeket az anyjuk úgy nevelt fel, hogy azt meg is lehet enni.*)

A fogyasztási processzus igazi megértése tehát túlmutat az egyéni: ez a szükségletkielégítési szokványok (minták, sablonok) társadalmi természetének a felismerésével kezdődik. Ebben a kiindulásban — ami voltaképpen nagyon közel áll az egyéni tudat társadalmi meghatározottságának marxi tételéhez — nincs is ellentét a nyugati fogyasztáselemzők között.

Surányi-Unger szerint** tudjuk az egyes emberek fogyasztási döntéseiről, hogy azok nem személyi ízléseiket tükrözik — és nem szoros függvényei a keresett cikk objektív sajátosságainak sem —, de bizonyos társadalmi (köztudati) nyomás alatt képződött preferenciák-indifferenciák keretében alakulnak ki.

Oscar Morgenstern viszont arra utal***, hogy csaknem lehetetlen az összkeresletet ez egyéni keresletekből úgy összerakni, hogy azokat függetleneknek tekintjük egymástól.

James S. Duesenberry szerint a fogyasztási-megtakarítási elhatározásokat nem lehet kellően megmagyarázni a mai elemzési szemlélet alapján. A tapasztalati tények más irányba mutatnak, a társadalmi befolyásoltság nagy jelentősége felé.****

Mindezek a megállapítások akkor nyerik el igazi jelentőségüket, ha kiinduló megkülönböztetéseinkre — az öncél és az eszköz jellegű fogyasztásra — térünk vissza. Nyilvánvaló, hogy az utóbbinál különös erővel érvényesül a helyes és helytelen, az alacsonyabb és a magasabb rendű utakat megkülönböztető társadalmi befolyásolás.

Egymásra rakódó fogyasztási kívánságok

Mi a gyakorlati jelentősége a fogyasztás társadalmi meghatározottságának a nyugati tőkés gazdaságban? Mielőtt erre a kérdésre felelnénk, utalni kell arra, hogy az észak-amerikai közönség vásárlásai újabban bekövetkezett megugrásából az oroszánrész az ún. discretionary income-nak, azaz annak a jövedelemrésznek jutott, amivel a család az élelemre, a lakásra, a ruházkodásra és egyéb mindennapi, illetve kikerülhetetlen kiadásra szükségelt összegeken *felül* rendelkezik.

Ennek a sajátos fejlődésnek a párdarabját észlelhetjük a nyugat-európai magasan iparosodott társadalmakban, és a szocializmust építő országokban is. A vásárlóalapot egyre nagyobb hányadát fordítják olyan cikkekre, amelyeket nemcsak az előző generációk tagjai tekintettek főlegesenek — illetve nem is ismertek —, de amelyek még egy évtized előtt is luxusnak számítottak. (Ebből is kitűnik, milyen fontos, hogy az

* Tucker utal arra (idézett művében), hogy az üzleti világnak nem csekély feladat annak az előrelátása, hogy milyen irányú és mértékű a közönség változás-elfogadási készsége, azaz újdonsági toleranciája. Ezt kikérdezésekkel nem nagyon lehet tisztázni, hiszen a vevőközönség tagjai gyakran maguk sem tudják, hogy mit is akarnak, illetve előzetes véleménynyilvánításukat sajátosan keresztezheti a valóságos vásárlási környezetben tanúsított tényleges magatartásuk.

** Individual and Collective Wants. „The Journal of Political Economy”, Vol. 56. 1948.

*** Demand Theory Reconsidered. „The Quarterly Journal of Economics”, Vol. 62. 1948.

**** Income, Saving and the Theory of Consumer Behaviour — Harvard University Press, 1962. A szerző a Harvard egyetem tanára.

ilyen újonnan képződött plusz-vásárlóerő anarchisztikus kötetlenségét elkerülendő, megfelelően felépített igényekkel a hovaforulást fix csatornába tereljük; azaz a közönség azt vegye és kívánja, amit a piac kínál, az ipar pedig a közönség kialakult preferenciáira termeljen!

Ez persze azt jelenti, hogy egyre tágabb lesz az a kör, amelyik az alapvető létfenntartási cikkek kapcsán az ún. fogyasztói járadékot, a consumer's surplus-t élvezi. (Marshall szerint ez az az ártöbblet, amit a konkrét fogyasztó hajlandó lenne a tényleg fizetett áron felül is téríteni, csak hogy ne maradjon bizonyos cikkek nélkül.)

Ügyelnünk kell persze arra, hogy életük adott szakaszaiban a vevők által szorosan alapvetőnek tekintett áruk vásárlása is elkezdődött valamikor, mégpedig éppen ilyen szabadon felhasználható — disposable — jövedelemrészből. Azaz a szükségletek berögződnek és preferenciáruk preferenciára alakul ki az emberek nagyon részletes és állhatatos szükségletrendszerére.

Ez a rendszer azonban csak a kontrakció és nem az expanzió irányában merev. A rendelkezésre álló jövedelem betáblázására, a fogyasztással társadalmi befolyás folytán, újabb és újabb fogyasztási preferenciák alakulnak ki az emberekben. Ez néha azt jelenti, hogy valamiből többet vagy jobbat fogyasztanak, de gyakori az az eset is, hogy valami mást, eddig nem használtak kívánnak meg. Az észak-amerikai fogyasztópiacra — mindazokra nézve legalábbis, akik mint pénzes vevők számba jöhetnek — az üzletemberek ma természetesen veszik a következőket:

a) azt, hogy a fogyasztó megvásárolja a már birtokában lévő tárgyak kiegészítő (komplementer) cikkeit. Így például a késéhez villát is vesz, ha kertés házat szerzett, a fűnyíráshoz motoros fűkaszálót is rendel, zenegépéhez megfelelő lemezeket is választ stb.;

b) akármennyire bővelkedő is azonban, nem veheti hasznát olyan cikkeknek, amelyek egymást „ütik”, azaz helyettesítési — szubsztitútív — viszonyban vannak egymással. Így például két tápláló étel közül az átlagember csak egyiket választja reggelire; ha légkondicionáló berendezéssel bír, nem érdeklik a kályhák; ha villannyal fűtött takarói vannak, nincs szüksége pehelypaplanra stb.

Mindezek a komplementaritások és szubsztitúciós lehetőségek a szükségletképződésnek bizonyos irányokat és korlátokat szabnak. (Nyilvánvaló, hogy mind a két fenti pontban foglaltak bizonyos megkötöttséget is jelentenek!) Ezért fordul az észak-amerikai üzleti élet figyelme egyre inkább olyan cikkek felé, amelyek függetlenek az eddigi beszerzésektől.*

Ezek az új akvizíciók mindig hozzáadnak valamit a vásárló szubjektív jólétéhez, azaz kisebb-nagyobb lépcsővel emelik szükséglet-kielégítési szintjét. Ez a *hozzáadhatóság* az, amivel a nyugati közgazdák „additive preferences” néven foglalkoznak. (Ez egyébként bűnbánó viszsztatérésnek látszik az általunk idézett Jevons-féle egyenlethez, ahol az egyes hasznosságok függetleneknek, azaz összeadhatóknak minősültek!)

Felötlik azonban bennünk a kérdés: valóban egyre és egyre tovább,

* I. F. Pearce említett könyvében ezt a „független” keresletet a már kielégített igényekkel szemben „semlegeseknek” nevezi: neutral want associations.

azaz a végtelenségig fokozhatók a vásárlók preferenciái? Egy szélsőséges fogyasztóvilág kapujában állunk?

Az amerikai David Riesman a fogyasztási vágyak korlátairól szól: a jobbmódúak lassan elveszítik eddigi lendületes kedvüket egyre több fogyasztási cikk megvásárlására. Aggódva veti fel a kérdést, hogy mi lesz ennek a fenyegető vágnélküliségnek az üzleti következménye?*

Julian Huxley szerint**, a „népesedési robbanáshoz” hasonlóan, a nyugati világ nagy jólétben élő országaiban ma tapasztalható „fogyasztási robbanás” sem folytatódhat már sokáig. Előbb-utóbb el kell térnünk egy olyan rendszertől, amely az emberi igények mesterséges elburjánztatásán alapszik. Olyanra kellene átváltanunk — az angol biológus szerint —, amely a józanul indokolható szükségleteink minőségileg legteljesebb kielégítését célozza.

A szükségletkielégülési élmény feltárása és mérhetősége

Amint élünk, úgy gondolkodunk — fogalomalkotásunk anyagi létünk visszfénye. Nem csoda, hogy a fogyasztáselemzésnek most átfutott nyugati fogalmai gyakran idegenszerűek, sőt műproblémák a mi szemünkben.

Térjünk vissza kiindulásunkhoz, az „utilityhez”, a dolgok „hasznosságához”. A polgári kutatók a határhasznot, a legutolsó egység, a végső korty élvezetét hangsúlyozzák. Nézetünk szerint ez az utility-atomizálás indokolatlan: az egész tál ételnek, a tele pohár italnak egy-egy (egészen közönséges és érezhető intenzitású: kardinális) haszna van.

Lehet hogy az üzleti vállalkozásokban a ráfordítás minden fokát (így az utoljára munkába állított ember vagy gép eredményét) külön-külön kell mérlegelni. A fogyasztás, e mélységesen személyes emberi művelet kapcsán azonban a határhaszon mai megjelenítőinek, a preferenciáknak (pontosabban: a „közömbösségi görbék” analízisének) a túlhajtása mesterségesnek tűnik előttünk. Végeredményben csak merő lépcsőzetességet (ordinalitást, azaz egymás fölé — illetve alárendeltséget) látunk ebben a szerkezetben. A belső emberi világban azonban karakterisztikus vágy-, érzelem és tudatküszöbök találhatók! Így a mennyiségi megkülönböztetések — az egyre újabb kis eltolódások — nem folytathatók a végtelenségig anélkül, hogy más dimenzióba ne érkezzünk. Végre is, preferenciáról preferenciára lépve, minőségi változáshoz (a kardinális különbség jelentkezéséhez, esetleg a Huxley- vagy Riesman-féle határhoz) kell jutnunk. Az ilyen lényegi változásra azonban a mai nyugati fogyasztáselemzésben hiába keresünk magyarázatot.

A nyugati fogyasztáskutatás kikerülhetetlen bökkenőjének véli azt a kérdést, hogy lehet-e egyáltalán, és ha igen, minő értelemben *mérni* az utilityt? Nem látszik előttük lehetségesnek a fogyasztói előszeretet (a preferencia) fogalmát másként tisztázni, mint a fogyasztók tényleges piaci viselkedése alapján. Ezt követeli szerintük a tudományos szigor.

Pedig, ha befelé néznek — azaz igénybe veszik az általuk annyit

* A szerző „Abundance for What” című könyvére utalunk — New York, 1964.

** Vö. „The Humanist Frame” c. tanulmányával (ugyanilyen című, általa szerkesztett kötetben, London, 1962, 25. 1.)

gúnyolt introspekción —, megkaphatják a választ. Hányszor mondjuk magunkban azt, hogy a kávé sokkal nagyobb élvezetet ad nekünk, mint a tea. Még azt is tudjuk, hogy a különbség nagyobb-e annál, amit az egyes teafajták „jósága” között találunk. Persze nincs mértékegységünk, amivel az abszolút kielégülési fokokat és a különbségeket mérhetnénk. Nem jelölhetünk meg szatiszfakciós nulla pontot sem.

Vannak azonban kutatók — így Little —, akik nem vetik el teljesen annak a kilátását, hogy — pszichológiai tudásunk előrehaladtával —, egyszer majd fogódzkodópontot szerzünk belső hasznossági érzéseink világában is. Megérhetjük még azt — vagy talán inkább csak az unokáink —, hogy az utility fogalom pontosabb jelölései átmennek a közhasználatba. Az emberek az ínnyükkel érzett édességet sem vélik közelebbről meghatározhatónak, pedig mérhető. Valamikor a hő sem volt egységekben kifejezhető jelenség — az emberek csak úgy beszéltek, hogy hideg vagy meleg van —, azonban az utóbbi évszázad során megszokták, hogy fokokban gondolkodjanak.

Ha valóban eljutnánk az utility mérhetőségéig, akkor látnánk csak tisztán a matematikai hajlamú fogyasztáskutatók túlzásait. Kitűnne, hogy bensőnk nem a súlyok és ellensúlyok egyenleteinek az arányos rendszere.* Ha egyszer a „ráfordításokat” és a velük elért „kielégüléseket” egymással pontosabban szembeállíthatnánk, világossá válna, hogy az emberek magatartási indékai egyáltalán nem simulnak szorosan és szolgálai a dolgok hasznaihoz. Ebben az esetben — Little legalábbis úgy véli —, *vagy* gyorsan szertefoszlan a naiv hit, hogy a boldogság kielégülési érzetéből áll (és talán beigazolódná a belső hasznok maximalizálásának a csalókasága is), *vagy* be kell vallanunk, hogy az az elégtétel (szatiszfakció), ami az emberileg helyes cselekvéssel jár, nem azonos azzal a kielégüléssel, aminek a mérését a tudósok végre kieszték.

* C. H. Waddington szerint az élő anyagról bírt fő információ az, hogy ez a komplex szerkezet hihetetlenül termékeny váratlan eredmények produkálásában. (Lásd „The Human Animal” c. tanulmányát, J. Huxley által kiadott „The Humanist Frame” c. kötetben, London, 1962.)

Munkaidő — munkaidő-csökkentés — szabadidő*

A munkaidő csökkentése a munkásosztály követeléseinek mindig egyik kulcskérdése volt. A munkaidő hossza a munkásosztály életszínvonalának egyik mutatója minden országban. A modern munkatudomány, a munka hatásfokának elemzése is arra a felismerésre vezetett, hogy a túlságosan hosszú munkaidő nemcsak a dolgozók egészsége, társadalmi tevékenysége szempontjából hátrányos, de kedvezőtlenül befolyásolja a termelés mennyiségét és minőségét is. A tőkésországokban a két világháború között, a gazdasági válság éveiben a munkaidő csökkentése mellett szóló érvekhez sorolták a gazdasági depresszió következményét, a mind jobban terjedő munkanélküliséget.

A második világháború után a munkaidő-csökkentés az egész világon elterjedt. A szocialista és a nem szocialista országokban egymásután láttak napvilágot állami törvények, rendelkezések, kollektív szerződések, amelyeknek tartalma a munkaidő valamilyen formában történő csökkentése volt.

A munkaidő különböző értelmezése, a munkaidő hosszát meghatározó tényezők

A munkaidő mértékét különböző szempontok alapján, különböző vetületekben lehet és szükséges is vizs-

* A munkaidő-szabadidő problémaköre rendkívül változatos és sokirányú. Egyetlen cikkben ilyen sokoldalú téma megközelítően sem dolgozható fel a teljesség igényével. E cikk főleg a téma gazdálkodási kérdéseivel foglalkozik. Nem tárgyalja például a társadalmi-gazdasági fejlődés hatását a munkaidő-szabadidő alakulására és csupán az egyes kérdésekkel kapcsolatban utal erre.

gálni. Az általában szokásos vizsgálatok céljaira a következő kategóriákat különböztetjük meg:

— *Törvényes munkaidő.* Törvény, rendelet, kollektív szerződés által megállapított munkaidő. Általában külön rendeletekben szabályozzák a különleges dolgozó kategóriák (kisgyermekes anyák, fiatakorúak, egészségre ártalmas munkát végzők, váltásos beosztásban dolgozók stb.) munkaidejét. Nálunk a Munka Törvénykönyve szabályozza a dolgozók munkaidejét. Eszerint a munkaidő az iparban-építőiparban heti 44. a megszakítatlanul, illetve három műszakban termelő üzemekben 40—44, az egészségre ártalmas üzemekben 36—42, a népgazdaság egyéb területein 48 óra.

A törvényes munkaidő alakulása a fejlődés általános tendenciáját mutatja.

— *Tényleges munkaidő.* A tényleges munkaidőt a törvényeshez képest növeli a túlóra. Csökkentti viszont a különböző okokból előforduló indokolt és indokolatlan (igazolt és igazolatlan, törtnapi) hiányzás, valamint a rész munkaidőben történő foglalkoztatás. (A tényleges munkaidő kiszámítása úgy történik, hogy a teljesített munkaórák számát osztják a munkára megjelölt létszámmal napra, hétre stb. vonatkozóan.)

A tényleges munkaidő a törvényesnél közelebbről mutatja a dolgozók tényleges terhelésének mértékét. A törvényes és a tényleges munkaidő közötti különbség többé-kevésbé arra is rámutat, hogy az előbbit mennyire valósan állapították meg.

— *A kereső tevékenységgel közvetlenül kapcsolatos összes időráfordítás.* Tartalmazza az összes munka-

helyen töltött időt, tehát a munkaidőbe be nem számítható megszakításokat is (pl. ebéidő), továbbá a munka előtti, illetve a munka utáni átöltözéshez, tisztálkodáshoz szükséges időt is. Magában foglalja az előbbieken kívül a munkába és a munkából utazásra fordított időt is.

A dolgozók munkaidejének mértékére sok tényező hat. Ezek némelyike objektíve korlátozza a végezhető (napi, heti stb.) munkaidő felső határát (pl. a nap 24 órája). Mások bizonyos — szűkebb-tágabb határok közé szorítják a munkavégzés idejét (például az alvásra, étkezésre, tisztálkodásra, személyes szükségletekre fordított idő). Gazdasági, politikai okok (foglalkoztatás-politika, konjunktúra, dekonjunktúra) befolyásolják a munkaidő alakulását, mind annak meghosszabbítását, mind rövidítését. A munkaidő alakulását befolyásolják még a társadalmi tényezők, az éghajlat, a szokások, a hagyományok stb. és természetesen a technikai fejlettség.

A törvényes (normál) munkaidő mértékét alapvetően meghatározzák egyrészt a *biológiai ritmus követelményei*. Egy gép élettartama — a legtöbb esetben — nem változik lényegesen azért, ha működését 10 év helyett például 5 évbe sűrítik oly módon, hogy egy műszak helyett két műszakban üzemeltetik. Sőt, miután a gép az állásidő alatt is ki van téve fizikai elhasználódásnak, a több műszakban történő üzemeltetés még kedvező is lehet, nemcsak az erkölcsi, hanem a fizikai kopás szempontjából is. Az ember azonban nem gép. Meghatározott időszakonként szükséges számára a pihenés, az alvás, személyi szükségleteinek kielégítése, a fizikai és idegi kikapcsolódás is. Az eddigi tapasztalatok arra mutatnak — mind a hazai, mind a külföldi példák alapján —, hogy a munka gépesítésével, automatizálásával csökken ugyan a fizikai igénybevétel, de legalább azonos mértékben nő az intenzitás és az idegi terhelés. Mindebből következik, hogy a munkaidő csökkentésének nagy a jelentősége a munkaképesség fenntartása, a regenerálódás, a munkaerő újratermelése szempontjából.

A törvényes munkaidő hosszát másrészt befolyásolják a *kialakult társadalmi szokások, hagyományok, a szabadidő növelésére irányuló politikai, szociális és kulturális törekvések*. Ilyen törekvésekből fakadt például a „háromszor 8” (8 óra munka, 8 óra pihenés, 8 óra szabad idő) követelménye.

A tényleges munkaidő hosszát befolyásolja ezeken túl a *túlórázás* mértéke is. Nálunk a túlóra az összes teljesített órák mindössze 1—2 százaléka között mozog. Ezzel szemben az USA-ban kb. 10 százalék, Franciaországban még ennél is több a túlórák aránya. A *munkából való hiányoztatás* a tényleges munkaidőt elvben a törvényes munkaidő alá szoríthatná, a gyakorlatban azonban csaknem mindig a növelő tényezők vannak túlsúlyban.

A dolgozók időbeli leterheltségét végsősoron nem a szorosan vett munkaidő, hanem a kereső tevékenységgel kapcsolatos összes időráfordítás jelzi. Ezt befolyásolja

— a *munkaközi szünet mértéke*, amely értelemszerűen csak abban az esetben növeli a keresőtevékenységgel kapcsolatos időráfordítást a tényleges munkaidőhöz képest, ha nem számít bele a munkaidőbe. Nálunk például a munkásoknál a munkahelyen töltött idő 48 órás heti munkaidő mellett, általában 50,5 óra (szombaton az ebéidőt nem kell a munkahelyen tölteni), az alkalmazottaknál viszont legtöbb esetben a heti 48 órás munkaidő tartalmazza az étkezési szünetet is;

— a munkához szükséges, illetve a munka utáni *átöltözés, tisztálkodás* céljára felhasznált idő;

— a *munkahelyre és onnan hazautazáshoz szükséges idő*. Ennek mértéke függ az iparvállalatok és egyéb munkahelyek, valamint a lakóhely közötti távolságtól, továbbá a közlekedés fejlettségétől. Budapesten például a városon belüli forgalomban a munkahelyre és onnan a hazautazáshoz szükséges idő átlagosan 60—80 perc. Ennél jóval hosszabb időt töltenek utazással a vidékről bejárók,

akik a Budapesten dolgozók számának mintegy 20 százalékát teszik ki.

Sok vagy kevés a szabadidő?

A több szabadidőre való igény tulajdonképpen olyan cselekvés igényét jelenti, amelyre tényleges vagy vélt időhiány miatt nem kerülhet sor. Sok a szabadidő vagy kevés? Ez egyértelműen nem mindig határozható meg. Egyrészt nem helyes a szubjektív megítélést elfogadni. A társadalmi megítélésnek azonban nincsenek kiforrott kritériumai. Másrészt eltérő lehet maga az igény egy-egy nap vagy hosszabb időszak, például hétvége vagy nyári szabadságidő vonatkozásában. Vannak esetek, amikor egyértelműen a társadalmi megítélés szerint is kevésnek bizonyul mind a napi, mind a hétvégi szabadidő (pl. a háztartást is ellátó nőknél, továbbtanuló dolgozóknál).

Emellett a szabadidőre való igényt számos tényező befolyásolja (az anyagi és kulturális színvonal, az életkor, a nem, a foglalkozási csoport, az adott terület kulturális, sport és szórakozási lehetőségei stb.).

A szükséges vagy szükségesnek vélt szabadidő hiányát általában a

munkaidő mértékével hozzák összefüggésbe. Valóban, a munkaidő mértéke, meghosszabbítása a szabadidőre mint a legrugalmasabb tényezőre hat ki elsősorban. Ez azonban nem jelenti azt, hogy feltétlen korreláció van a munkaidő hossza és a rendelkezésre álló szabadidő mértéke fölött. Befolyásolják ezt olyan tényezők is, mint házimunka, élettani szükségletek stb. A nap 24 órájából a legfontosabb tevékenységekre fordított időt mutatják az UNESCO és a KSH reprezentatív felvételeinek az 1. sz. táblázatban közölt adatai.

A keresőtevékenységgel kapcsolatos időráfordítás a férfiaknál az összes rendelkezésre álló napi 24 óra mintegy 37 százaléka, a nőknél pedig mintegy 30 százaléka. (Mint látható, a különböző helyen és időpontban, valamint létszámra vonatkozóan történt felmérések adatai csaknem azonosak.) A fennmaradó összes egyéb tevékenységre szolgáló idő — az alvást és a személyi szükségletekre fordított időt is beleértve — tehát 63, illetve 70 százalék, amiből a nők 16—20 százalékot fordítanak házimunkára. Ebből következik, hogy — a rövidebb munkaidő ellenére — csak kb. 10 százalék szabadidővel rendelkeznek, szemben a férfiakra jutó kb. 15

1. sz. táblázat

A munkaidő és szabadidő alakulása

(óra, tized óra)

Időkategóriák	UNESCO ¹		KSH ²	
	felvétel eredményei			
	férfi	nő	férfi	nő
I. Keresőtevékenység				
a) Főfoglalkozással munkahelyen töltött idő..	7,2	6,2	7,3	6,5
b) Másodállás, fizetett külön munka	...	...	0,1	0,0
c) Közlekedés a munkahely és a lakóhely között	...	...	1,2	0,9
d) Saját gazdaság ellátása	...	...	0,2	0,1
Együtt:	8,8	7,4	8,8	7,5
II. Házimunka és egyéb	...	...	1,4	3,8
III. Élettani szükségletek				
a) Alvás	7,6	7,4	7,9	7,8
b) Személyi ellátás	...	...	2,6	2,4
IV. Szabadidő	3,7	2,4	3,3	2,5

¹ Az UNESCO védnöksége alatt 1965-ben Győrben 2000 személyt érintő adatfelvétel eredményei.

² Statisztikai Időszaki Közlemények 75. sz. 63. l. „A nap 24 órája” (12 000 ember napi időbeosztása).

százalékkal. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a keresőtevékenységet folytató nőknek tényleges munkanapjaikon lényegében nincs szabadidejük.

Az előzőekből következnek: a legtöbb dolgozó számára azért kívánatos a munkaidő csökkentése, hogy ezáltal több szabadidővel rendelkezzenek. Más kérdés az, hogy az időfelhasználást bemutató táblázat tanulmányozása rávilágít arra, hogy amire a munkaidő csökkentése által nyert időt fordítják — vagy kívánják fordítani —, az sok esetben nem tartozik a szabadidős tevékenységek körébe. A munkaidő ugyanis meglehetősen merev, ezzel szemben a szabadidő rugalmas tényező. Ez azzal is együtt jár, hogy a munkaidő csökkentése a legtöbb esetben nem jelent ugyanolyan mértékű szabadidő-növekedést. Más oldalról viszont a szabadidő növelhető a munkaidő csökkentése nélkül is (pl. a házimunka gépesítése, a közlekedésre fordított idő csökkentése révén).

A munkaidő-csökkentés jelentőségéből egyáltalán nem von le, hogy az általa nyert idő nem válik teljesen szabadidővé. Mindenesetre az így nyert időt a dolgozó saját tetszése szerint oszthatja be. Bizonyos korlátok között választhat, hogy a munkaidő csökkentése következtében nyert időt szabadidős vagy keresőtevékenységre, házimunkára, illetve személyi szükségletei jobb kielégítésére fordítja-e.

A szabadidő hiánya mellett, azzal egyidejűleg előfordulhat, hogy túl sok a szabadidő. Olyan településeknél például, amelyek távol esnek a nagyvárosok adta kulturális, sport- stb. létesítményektől, lehetséges, hogy nem tudnak mit kezdeni a napi szabadidővel. Ugyanakkor a hétfégi szabadidő rendszerint kevés az utazáshoz, vagy más, tartalmas időkihasználáshoz. Ez egyes vidéki létesítményeknél már ma is akut probléma és a munkaidő-csökkentéssel összefüggésben nyomasztó súlyra csak növekszik, ami arra figyelmeztet, hogy az eddigieknél nagyobb gondot kell fordítani a szakmai, a kulturális képzés,

a sportolás, egyszóval a szabadidő tartalmas, társadalmi célokkal egyező felhasználása lehetőségének a biztosítására.

Technikai fejlődés, foglalkoztatáspolitikai, munkaidőcsökkentés

Munkára az egyén és a társadalom anyagi-szellemi szükségletei kielégítése céljából van szükség. Ennek alapján a szükséges munkaidő hosszát két fő csoportba lehet foglalni: 1. az egyéni szükségletek kielégítéséhez; 2. a társadalmi szükségletek kielégítéséhez szükséges idő. Az előbbi magában foglalja: a fizikai életfenntartáshoz — alvás, étkezés, tisztálkodás —, valamint az általános és szakmai műveltség növeléséhez, sporthoz, szórakozáshoz, kikapcsolódáshoz stb. szükséges időt.

Mind az egyéni, mind a társadalmi igények kielégítéséhez szükséges javak, s ennél fogva az ehhez szükséges munkaidő mennyisége is rugalmas tényező. Ezért fordulhat elő például az, hogy a fejlett és a fejletlen országok között meglevő technikai, termelési szintek között nagy eltérést a munkaidő hossza egyes esetekben nem, más esetekben pedig csak kevésbé tükrözi. Egy eléggé pontos mérce mégis van ebben a tekintetben. Hosszabb távon ugyanis a fejlettebb országokban megfigyelhető mind a törvényes, mind a tényleges munkaidő csökkenése. Ennek alapja pedig a technikai termelési szinten való növekedése, különben ez a munkaidő-csökkenés a szükséges javak megtermelésének, vagyis az anyagi ellátottságnak rovására történhet csak.

Mint láttuk, a munkaidő csökkenésének óhaja elsősorban a több szabadidő iránti igényből fakad. A munkaidő csökkentésének lehetőségét a technika fejlődése adja. A munkaidő csökkentése csak később, fáziseltolódásokkal követheti a technikában bekövetkezett előrehaladást.

Az élettani okokból, valamint a különböző szociális, kulturális stb. szük-

ségletekből adódó törekvések a több szabadidőre csak a munkaidő-csökkentési igényekre nyújtanak kielégítő választ. A technikai haladás is csak a lehetőségét teremti meg a szabadidő csökkentésének, a szükségességét azonban önmagában és közvetlenül nem. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a napi és a heti munkaidő csökkentése csak meghatározott mértékig időszerrű. Az eddigi vizsgálatok arra mutatnak, hogy általában az optimális az 5×8 , vagyis az ötnapos munkahét napi 8 órás munkaidővel. Ez a munkaidőmérték mind a biológiai ritmus, mind a hétvégi szabadidő-szükséglet szempontjából általában kielégítőnek látszik.

Felvetődik ennek alapján a kérdés, hogy akkor mi az oka a négynapos, illetőleg 35 órás munkahétről szóló jóslatoknak, elgondolásoknak. Hiszen például folyamatosan, illetve három műszakban termelő üzemből annak megvalósítása igen nagy nehézségekbe ütközne, rendkívül bonyolulttá válna a munkaszervezés és bizonyos kapacitáskiesésekkel is számolni kellene.

A különböző időszakokban a munkaidő hosszának alakulására (csökkentésére) ható tényezők szerepe nem egyforma. A múlt század második felében, századunk első felében, de különösen a két világháború között a munkásosztály harcának eredménye volt a munkaidő csökkentése. Ma, de különösen a legközelebbi évtizedekben, a munkaidő csökkentése irányába ható tényezők közül várhatóan a foglalkoztatáspolitikai inkább előtérbe fog kerülni.

A foglalkoztatáspolitikai kérdések ma másként vetődnek fel a szocialista országokban és másként a kapitalista országokban. Az előbbieken a tervezésben kifejeződő *társadalmi érdek* a foglalkoztatáspolitikai — és így a munkaidő-csökkentéssel kapcsolatos programok — alapvető meghatározója, az utóbbiakban a tőkésérdektől különválva, a munkásosztály harca ma és a jövőben egyaránt determináló tényező. A fejlett tőkésországok, éppen a társadalmi megrázkódtatások elkerülése végett, legalábbis az adott

foglalkoztatási színvonal tartására törekcsenek.

A foglalkoztatottság aránya a legtöbb országban természetes növekvő tendenciát mutat. Pontosabban, ha a munkát vállalni kívánók el is tudnának maradéktalanul helyezkedni, a foglalkoztatottság aránya minden országban nőne. Ez nemcsak a fejlődő országokban van így, hanem a fejlett országokban is, ahol viszonylag magas a foglalkoztatottság színvonala. Ennek oka a társadalmi fejlődés, a társadalmi szokások, a női munkáról alkotott felfogás megváltozása és a természetes szaporodás. Ahol a foglalkoztatás arányának növekedésére irányuló társadalmi nyomás van, ott még inkább a foglalkoztatáspolitikai követelmények teszik szükségsszerűvé a munkaidő csökkentését. A technikai fejlődés és a foglalkoztatottság növelése vagy szinten tartása mint követelmény ennél fogva ellentmondásba kerül egymással.

Korunkban tehát a technika rohamos fejlődése közepette — legalábbis az iparilag fejlett országok nagy részében — a munkaidő csökkentését a foglalkoztatás arányának növelése, illetve színvonalának tartása is szükségsszerűvé teszi. Azokban az országokban, amelyekben a termelés növekedésének üteme viszonylag gyors — tehát az európai szocialista országok többségében, a tőkésországok közül például Olaszországban, Japánban stb. — a foglalkoztatáspolitikai okok jelenleg nem követelik meg a munkaidő csökkentését. Ezzel szemben például az USA-ban, ahol a technikai fejlettség színvonala kiemelkedően magas és gyorsan emelkedik, a termelés növekedésének üteme pedig viszonylag lassú, mindennaposok az elbocsátások elleni sztrájkok. A munkások az elbocsátások helyett a munkaidő csökkentését követelik.

A munkaidő hossza és a munkaidő-csökkentés folyamata hazánkban

Nálunk jelenleg a bérből és fizetésből élők mintegy 80 százalékának törvényes munkaideje heti 48, illetve

havi 210 óra. Miután a túlóra mértéke mindössze kb. 2 százalékos, a tényleges munkaidő lényegében meg-egyeznek a törvényes munkaidővel.

A heti 48, illetve a havi 210 óránál rövidebb munkaidőben dolgozók száma kb. 400 ezer, az összes bérből és fizetésből élők mintegy 10 százaléka. Megközelítően ugyanennyi dolgozó munkaideje jelentősen meghaladja a heti 48, illetve havi 210 órát. A KPM felügyelete alá tartozó közlekedési ágakban (vasút, gépkocsi, hajózás stb.) 100–120 ezer dolgozó munkaideje (szolgálati óraszám) az 1967. évi felmérés szerint havi 220–280 óra között volt. Jelentősen meghaladja a munkaidő a heti 48 órát a mezőgazdaság egyes területein (állattenyésztés, erdőgazdaság), az egészségügy (ápolók stb.), a kereskedelem (vendéglátás stb.) egyes munkakörében. Összesen kb. 370 ezren dolgoz-

nak heti 48, illetve havi 210 óra feletti munkaidőben. (Lásd 2. sz. táblázat.) Ezeknél a dolgozóknál tehát a túlságosan hosszú munkaidő „normális” szintre csökkentése különleges probléma.

Ami a nemzetközi összehasonlítást illeti, *Magyarország (a 48 órás munkahétet véve alapul) azok közé az országok közé tartozik, amelyekben jelenleg a leghosszabb a munkaidő.* A viszonylag alacsony mértékű túlórázás ellenére ez a helyzet nemcsak a törvényes, hanem a tényleges munkaidő tekintetében is. A munkaidő terén fennálló viszonylagos elmaradottságunk részben a történelmileg kialakult állapotok, részben annak következménye, hogy a szocializmus alapjai lefektetésénél elsősorban a népgazdaság fejlődésének meggyorsítása volt a cél. A gyors gazdasági fejlődés nemcsak biztosítékot nyújtott a

2. sz. táblázat

Törvényes és tényleges munkaidő a népgazdaság állami szektorában a 44 órás munkahét bevezetése előtt

A népgazdaság szektorai	Munkás és alkalmazotti létszám, 1964 (1000)	Törvényes munkaidő (heti, havi óraszám)	Tényleges munkaidő (heti, havi óraszám)
<i>Ipar</i>			
Bányászat	120	48	49,4
Textilipar	70	45,3	..
Egészségre ártalmatlan területek	100	36–42	36–42
Folytonos üzemek	7	42	42
Ipar egyéb területei	1000	48	48,5
Építőipar	250	48	49
<i>Mezőgazdaság</i>			
Növénytermelés-állattenyésztés ¹	215	56	58–60
Mezőgazdaság egyéb területei	55	48	..
<i>Közlekedés</i>			
Utazó forgalmi személyzet	24	210	240
Állomási személyzet	25	240	240
Egyéb utazó személyzet	70	210	270
Közlekedés egyéb területei	180	48	—
<i>Kereskedelem</i> ²	220	48	49–50
<i>Egyéb</i>	504	48	...
ebből egészségügyi ápoló, stb. személyzet	50	48	52–54
Összesen:	2840		

¹ A heti 56, illetve 58–60 óra a téli és nyári munkaidő átlaga.

² Felvásárló ágazat nélkül.

foglalkoztatáspolitikai célok megvalósításához (közte az egyik legfontosabbhoz, a régi Magyarországon krónikussá vált nagyarányú munkanélküliség felszámolásához), hanem — mint közismert — a szükséges munkaerő biztosítása lett az egyik legnagyobb probléma. Ilyen körülmények között természetesen a munkaidő csökkentése nem úgy vetődött fel,

mint azonnali gazdaságpolitikai feladat. Mindez determinálta a munkaidő alakulását, amelyet az összehasonlítás szempontjából leginkább jellemző országokhoz viszonyítva, a 3. sz. táblázat mutat.

A heti, illetve évi munkaidő adatai arra mutatnak, hogy nálunk a munkaidő csökkentésének igénye a jelen fázisban elsősorban a szabadidő nö-

3. sz. táblázat

Törvényes és tényleges munkaidő az egyes országokban 1966-ban

Ország	Jelölés	Törvényes		Tényleges
		heti	évi ¹	heti
munkaidő (óra)				
Franciaország	a	40	1920	45,9
Egyesült Államok	b	40	1984	41,3
Szovjetunió	a	41	1988	40,3
NSZK	b	40—44	1995	43,7
Svédország	a	42	1952	162,0 ²
Jugoszlávia	b	42	2042	196,0 ²
Dánia		42—44	2280—2288	...
Egyesült Királyság	a	42—44	2137	45,0 (férfiak)
Egyesült Királyság	a	42—44	2137	38,0 (nők)
NDK		43,75	2109	...
Csehszlovákia	a	44	2118	39,6 ³
Magyarország	a	48	2318	179,3 ^{2,3}
Ausztria	b	45	2296—2304	43,6
Belgium	a	45	2212	40,4
Hollandia	a	45	2320—2352	46,1 ⁴
Finnország	a	45	2116	42,1
Norvégia	a	45		38,1 (férfiak)
Norvégia	a	45	2068	33,9 (nők)
Bulgária		46	...	...
Lengyelország	a	46	2184	7,87 ⁵
Svájc	b	46	2309	44,8
Görögország	b	48	2408	43,3
Olaszország	a	48	2288	7,88 ⁵
Portugália		48	2376	44,0 ⁶
Törökország		48	2344	...

a = Ténylegesen ledolgozott órák.
b = Fizetett órák.

¹ = Heti munkaidő egy évre vetítve a törvény (kollektív szerződés) szerint járó fizetett ünnepnapok és fizetett szabadság figyelembevételével.

² = Havi munkaidő.

³ = Munkások állományi létszáma osztva a teljesített munkaórákkal.

⁴ = 1965. évi adat.

⁵ = Napi munkaidő.

⁶ = 1963. évi adat.

Források: *Törvényes heti munkaidőre:* International Labour Conference VIII. napirendi pont, 23, 25—27. 1. Genf 1963., International Labour Review: 1962. március, 1965. április, június, Sbirik Zakonu Ceskoslovensko Socialisticke Republiky; 1966; augusztus 5. 257—266. 1. — Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik 1967. május 38. sz.

Törvényes évi munkaidőre: A fentiekén kívül: International Labour Review 1962. június, 1963. október, 1964. május, 1964. október.

Tényleges munkaidőre: Year Book of Labour Statistics 1967. 421—422. 1. Genf.

velése miatt merül fel. A szabadidő abszolút mértéke és felhasználási módja, illetve annak lehetősége szempontjából emellett szükséges vizsgálat tárgyává tenni a munkanapok és a munkától mentes (pihenő, illetve szabad) napok arányát is. Szükség van erre mind a munkaidő-szabadidő arányának, mind a változtatás indokolt és valószínű tendenciájának megállapítása céljából. A munkanapok száma (aránya) ugyanis erősen hat a szabadidő felhasználási módjára és bizonyos fokig (például a munkába utazáshoz szükséges időráfordítás következtében) annak mértékére is (például azonos heti munkaidő mellett hosszabb munkanap és ezáltal több szabadnap esetén, a munkaviszonyból következő közlekedésre fordított idő csökken). Másként alakul az időfelhasználás a házimunka, a tanulás, a sport, a kirándulás stb. szempontjából. Különbséget okoz természetesen az is, hogy a két szabadnap egymást követi és a hét végére esik-e.

sodik leghosszabb a vizsgált országok közül), hanem a hét szabadnapjainak növelése igényében jelentkeznek.

★

A munkaidő heti 48 óras, illetve havi 210 óras szintje kb. két évtizede áll fenn. Egészen 1967-ig e tekintetben — eltekintve az egészségre ártalmas munkakörökben megvalósított munkaidő-csökkentésektől és a textiliparban a szombat éjszakai műszak megszüntetésétől — jelentősebb változás nem történt. A népgazdaság fejlődésének jelenlegi mérsékeltébb üteme — a fejlődés gyorsasága helyett az arányosság és a hatékonyság központba állítása — lehetővé teszi azt, hogy e téren is kielégítsük a társadalmi igényeket, előbbre lépjunk és kezdetként felszámoljuk a fejlettebb baráti és tőkésországokhoz viszonyított lemaradásunkat. Ennek első, jelentősebb lépésként 1967-ben — a szénbányászattal — megkezdődött az ipari és építőipari általános

4. sz. táblázat

A szabadnapok megoszlása néhány országban (férfiak)*

Ország	Munkaidő a ledolgozott napokon (óra)	A szabadnapok	A szabad szombatok	A szabad vasárnapok
		aránya százalékban az összes		
		naphoz	szombathoz	vasárnaphoz
Magyarország	8,3	15	7	69
NSZK	8,6	26	45	76
Franciaország	8,1	21	17	72
Belgium	7,7	22	28	80
Jugoszlávia ¹	7,7	17	6	72
Csehszlovákia ²	7,6	24	11	84
Egyesült Államok ...	7,6	21	47	63
Lengyelország	7,6	15	6	70

* Cseh-Szombathy László-Ferge Sándorné: Egy nemzetközi időmérleg-kutatás néhány eredménye (Statistikai Szemle, 1967. április, 309. l.)

¹ A 42 órás munkahét bevezetése előtt.

² A kéthetenkénti szabad szombatok bevezetése előtt.

Figyelembe véve a szabadnapok — többi országhoz képest — viszonylag alacsony arányát, teljesen érthetővé válik az, hogy a munkaidő csökkentésének igénye nálunk nem a napi munkaidő leszállítása (bár ez is má-

munkaidő-csökkentés: a 44 órás munkahétre történő áttérés.

A jelen szakaszban a 44 órás munkahét bevezetésénél a munkaidő csökkentését *elsősorban a több szabadidő iránti társadalmi igény* indo-

kolja, nem játszanak komolyabb szerepet foglalkoztatáspolitikai megfontolások. Helyenként azonban (például a szénbányászattal kapcsolatban a termelés korlátozása miatt) felmerültek foglalkoztatási problémák is. Hatása van ebből a szempontból annak is, hogy a munkanélküliség felszámolása mint foglalkoztatáspolitikai cél a múltban bizonyos mértékig háttérbe szorította a gazdaságossági szemléletet. Ebből következik ugyanis, hogy a munkaidő heti 44 órára való csökkentése (sok esetben még ennél rövidebbre is) a népgazdaság legtöbb területén a kapun belüli munkanélküliség felszámolása útján is megvalósítható. A munkaidő csökkentése erről az oldalról nézve foglalkoztatáspolitikai kérdés is, mert hozzájárul a kapun belüli munkanélküliség felszámolásához.

A 44 órás munkahétre való áttérést 1967 folyamán a szénbányászatanak kezdték el. 1968. I. felében tapasztalatszerzés céljából kijelölt 70 vállalat (pontosabban: 62 vállalat és 8 szövetkezet) tért át rövidített munkaidőre. Ezáltal a heti 48 óránál rövidebb munkaidőben dolgozók száma mintegy 400 ezerre emelkedett.

1969-ben és 1970-ben fognak áttérni a 44 órás munkahétre.

A rövidített munkaidő további bevezetése során körültekintően figyelembe kell venni a 70 vállalatnál nyert tapasztalatokat. A legfontosabb ebben a tekintetben az, hogy beigazolódott: a munkaidő csökkentése megfelelően ellensúlyozható a termelékenység növelésével. Ennek jelentőségét jól mutatja, hogy 1970-ben a munkaidő csökkentése következtében kieső munkaidőalap — 1965-höz képest — mintegy 200 ezer dolgozó munkaidejének felel meg, az érintett mintegy 2 millió főt alapul véve. Ezt kell pótolni termelékenységnövevéssel. A vállalatok intézkedési tervei és a megvalósított intézkedések mutatják, hogy a vállalatoknál rendelkezésre állnak az ehhez szükséges tartalékok. Harminc kísérleti vállalatnál — amelyek ebből a szempontból mérvadónak tekinthetők — a munkaidő-csökkentés következtében kieső időalap létszámra átszámítva 3818 fő volt, a különböző intézkedésekkel elért megtakarítás pedig 3877.

Bebizonyosodott emellett az is, hogy az áttérés ütemezését központiilag szabályozni kell, már csak azért

5. sz. táblázat

Az eddigi munkaidő-csökkentés szakaszai

A munkaidő-csökkentés köre	Létszám	Munkaidő (óra, hét)	A bevezetés ideje (év)
Egészségre ártalmas munkahelyeken dolgozók	100 000	36—42	1956—1960
Textilipar (szombat éjszakai műszak megszüntetése)	70 000	45,3	1957
Folytonos termelésre áttért vállalatok	7 000	40—42	1962—1964
Szénbányászat	93 000	44	1967
70 ipari, építőipari vállalat (üzem, gyár-részleg)	120 000	44	1968. I.—VI.

Az eddig megvalósított munkaidő-csökkentéseket figyelembe véve, mintegy másfél millió lesz a következő időszakban (1968. július 1 — 1970. december 31 között) rövidített munkaidőre áttérők létszáma. Ebből 1968. II. felében előreláthatólag több mint félmillióan, a fennmaradók pedig

is, mert körültekintő intézkedések szükségesek mind a tartalékok feltárásához, mind a szabadidő célszerű felhasználásának biztosításához, az ebből adódó igényekhez és a változó időbeosztáshoz való alkalmazkodáshoz.

Ebből a szempontból különösen a

szabad szombatok számának növekedése fontos. A 70 vállalat közül, amely 1968. I. félévében vezette be a 44 órás munkahetet — mindössze egynél csökkentették a napi munkaidőt, de a tapasztalatok alapján két hónap után itt is áttértek a szabadnap-rendszerre. A szabadnapok számának növekedése jelentősen befolyásolja a vásárlások időbeli megoszlását, a kulturális igényeket, kihat az utazások rendjére, vagyis a közlekedés igénybevételének irányára és időpontjaira, az egészségügyi ellátásra stb. Mindez a különböző intézmények számára olyan feladatokat jelent, amelyek szükségessé teszik ebből a szempontból a megfelelő koordinálást.

★

Tekintettel a gazdaság tervszerű fejlesztésére, munkanélküliség veszélye a jövőben sem fenyeget. Belátható ideig — ha nem is az elmúlt években tapasztalt mértékben — továbbra is nagyobb feladatot jelent a szükséges munkaerő biztosítása, mint a — társadalmi méretekben — viszonylag kismértékű elhelyezkedési problémák megoldása. Ezért a munkaidővel kapcsolatban nemcsak a lehetősége, de a szükségessége is megvan annak, hogy a társadalmi igényeken és lehetőségeken alapuló tervszerű program szerint járjunk el. A korszerű üzem- és munkaszervezés követelményeinek megfelelően kell haladni mind a munkaidő hossza, mind annak beosztása tekintetében. Másrészt a munkaidőt mint szabályozót — ha nem is olyan jelleggel és mértékben, mint egy kapitalista országban — előbb-utóbb foglalkoztatáspolitikai szempontból is számításba kell venni. Mindez szükségessé teszi a munkaidő eddiginél alaposabb elemzését és tervezését.

A munkaidő problematikája nem szűkíthető le a heti törvényes, illetve tényleges munkaidő mértékére. Az előzőekből kitűnik, hogy a munkaidő komplex értelmezésébe beletartozik egyrészt az egész munkaidőalap, másrészt a keresőtevékenységgel kapcsolatos egyéb időráfordítás. A munka-

idő csökkentése programjának kialakításában sem a munkaszervezés, sem a dolgozó szempontjából nem közömbös annak megvalósítási módszere. A munka- és üzemszervezés optimalizálása érdekében nyilvánvaló például az, hogy a heti munkaidő csökkentése csak egy bizonyos határig (körülbelül 40 óráig) célszerű. Ezen túlmenően a munkaidő csökkentését helyesebbnek látszik másfépp — például az évi szabadságidő növelésével — megvalósítani. Az erre irányuló vizsgálatok szerint az öt nap munka, 8 órás munkanappal (műszakkal) + két nap pihenő-, illetve szabadnap eredményez olyan munkaritmust, amely mellett a termelékenység kedvezőbben alakul, mint más ugyanilyen óraszámnál szóba jöhető beosztásoknál.

Az úgynevezett kísérleti vállalatok tapasztalatai azt mutatják, hogy általános a törekvés az egymásutáni két pihenő-, illetve szabadnap elérésére. A másik oldalról viszont a gyors technikai fejlődés következtében mind értékesebb gépek, felszerelések kerülnek a termelésbe és ez a folyamat emellett párosul az erkölcsi kopás gyorsulásával. Az állóeszközök az időbeli kihasználástól függetlenül gyorsan avulnak el. Az egész társadalomnak elsődrendű érdeke tehát, hogy a gépek, a berendezések minél hosszabb üzemidőben működjenek és ezáltal fizikai elhasználódásuk minél jobban megközelítse erkölcsi kopásukat.

Az üzemidő és a munkaidő tekintetében tehát egyes esetekben ütköznek a társadalmi és az egyéni érdekek. Azonban a technikai fejlődés előzőekben vázolt hatása — elsősorban a technológiailag folytonosan működő berendezések növekvő ára miatt — az üzemidő-kihasználás növekedése irányában hat a munkaidő csökkentése mellett, illetve annak ellenére is. Ezt bizonyítja például a legutóbbi 6—8 évben a dolgozók műszakok közötti megoszlásának változása a többműszakos munka javára, illetve a műszak-együtthatók növekedése, amely egyik — ha nem is komplex — mutatója az állóeszközök

időbeli (extenzív) kihasználása növekedésének. Az említett években a kétműszakos beosztásban dolgozók arányszáma 2,4 ponttal, a 3, illetve 4 műszakban dolgozók arányszáma 5,6 ponttal nőtt.

A munkaidő megállapításánál, illetve csökkentésénél tehát arra is tekintettel kell lenni, hogy ez ne rontsa az állóalapot eddigi kihasználásának színvonalát. Ha a munkaidő csökkentésére vonatkozó intézkedéseknél nem vennék kellően figyelembe az üzemidő helyes kihasználásának követelményeit, könnyen kihasználatlan gépi kapacitások keletkezhetnek, illetve a műszakon belül a dolgozók megfelelő foglalkoztatása nehézségekbe ütközhet.

Mindezeket figyelembe véve, a munkaidő csökkentésében 1980—1990-ig a következő előrehaladást tartom célszerűnek, illetve megvalósíthatónak:

1. A folyamatban levő szakasz: a 44 órás munkahét bevezetése az iparban és az építőiparban, majd ennek megvalósítása az egész népgazdaságban.

2. Az ötnapos 40 órás munkahét fokozatos bevezetése.

3. A fizetett szabadság három hétre, majd egy hónapra emelése. (A hosszabb munkaviszony elismeréseként ehhez 3—5 évenként további egy-két hónap szabadság járulhatna. Ennek alapján a dolgozónak minden harmadik-ötödik évben egy hónap helyett két-három hónap szabadság járna.)

4. A fizetett munkaközi szünet (a 30 perc ebéidő beszámítása a napi 8 órás munkaidőbe). A 40 órás munkahét tehát tartalmazná a 30 perces munkaközi szünetet is.

E program megvalósításánál megfontolandó még az, hogy nem volna-e célszerű a *munkaidő mértékében* is kifejezésre juttatni, illetve honorálni a *többszszakos munkaidő-beosztást*, illetve a több műszakban végzett munkát. Nálunk jelenleg az ipari munkásoknak kb. a fele dolgozik

többszszakos beosztásban. Ezt, sőt az ennek bővítésére irányuló törekvést indokolja a gépi kapacitások mind jobb kihasználásához fűződő osztályadalmi érdek. A többszszakos beosztás csökkentésére irányuló óhajjal szemben az objektív okok tehát a bővítés irányában hatnak. Ezért arra kell törekedni, hogy a többszszakos beosztás minél elfogadhatóbbá váljon a dolgozók számára. Ezt a célt szolgálhatná nézetem szerint egyebek között a műszakok hossza közötti differenciálás. Természetesen különösen nagymértékű különbségeket e tekintetben nem szabad létrehozni, mert ez ellentmondana a 8 órás munkanapról szóló elvnek. Azt azonban teljes mértékben megengedhetőnek tartom, hogy például az első műszakban 8,5, a másodikban 8, a harmadikban 7,5 óra lenne a napi munkaidő. Ennek alapján ötnapos munkahetet feltételezve, a heti munkaidő a reggeli műszakban 42,5, a délutániban 40, az éjszakaiban 37,5 óra. A csak egy (délelőtti) műszakban dolgozók munkaideje ily módon 42,5, a két műszakban dolgozóké 41,25, a három műszakban dolgozóké 40 óra lenne heti átlagban. Ez nem különösebben nagy differenciálás, azonban azonos keresetek mellett és a szokásos éjszakai (esetleg délutáni) pótlékokkal további vonzást jelentene az ilyen beosztás elvállalására. Az állóalapot jobb kihasználásából ily módon származó előny messze ellensúlyozná a rövidebb éjszakai műszakokra adott bérkiegyenlítés miatti többlet ráfordítást.

Van még egy érv is, amely egy ilyen rendszer bevezetése mellett szól: a munka hatékonysága a nagyobb megterhelést jelentő éjszakai műszakban az utolsó órákban nyilvánvalóan és természetesen gyorsan csökken. Az a félóra, amellyel az éjszakai műszak megrövidülne, nyilván nem tartozik a leghatékonyabb munkaperiódusok közé.

Timár Sándor

A pénzügyi politika lehetőségei az afrikai országokban

Napjaink polgári közgazdasági irodalmában a fejlődő országok pénzügyi problémái általában a klasszikus pénzügytan szemléletével kerülnek megfogalmazásra. Sok esetben ilyen szemlélet érvényesül a követhető pénzügyi politika irányelveire vonatkozó nézetekben is, felfrissítve a neoklasszikus polgári közgazdasági elmélet némely megállapításaival. A fejlődő országok legtöbbszörében ezek a nézetek befolyásolják a pénzügyi politika gyakorlati döntéseit is, amit a fejlett tőkésországokkal fennálló szoros gazdasági és kulturális kapcsolataik érthetővé tesznek.

A klasszikus pénzügytan tételei és megállapításai azonban a fejlett tőkésországokban alakultak ki. Már létrejöttükkor olyan gazdasági rendszert feltételeztek, amely döntően monetáris volt és ahol a pénzügyi intézmények már kifejlődtek. A klasszikus pénzügytan által alkalmazott feltételezésektől a fejlődő országok mai tényleges helyzete jelentősen eltér, bár az eltérés iránya és mértéke a fejlődő országok egyes típusainál különböző. Az általános jellemzők közül elég itt emlékeztetni a gazdaság duális szerkezetére (a tradicionális szektor kiterjedt volta miatt), a termelés és a világgazdasági kapcsolatok egyoldalú (differenciálatlan) voltára, a gazdasági intézmények hiányára, a lakosság tömegeinél a műveltség és ezzel a számolási készség alacsony színvonalára, valamint arra, hogy a gazdasági növekedés a fejlődő országokban sürgetőbb követelmény, mint bármikor és bárhol a történelem során.

Ezért a pénzügyi politikának itt más szemléletet kell alkalmaznia, mint a fejlett országokban. A fejlődő országokban a pénz-folyamatoknak nincs olyan „varázsos” hatásuk, mint a fejlettekben; nem mobilizálnak automatikusan olyan jóság- és munkamennyiséget, mint egy fejlett tőkés gazdaságban, ahol — köznapian szólva — elég, ha pénz van, és a

szükséges áru és munka máris rendelkezésre áll.

A fejlődő országokban — a fejlettség fokától függő mértékben — a termelési folyamatok megindításánál elsősorban bizonyos alapvető jóság- és munkafolyamatokat kell átgondolni és megtervezni (például természetes egységekben való tervezés, termékmérlegek készítése révén).^{*} A pénzügyi folyamatok pedig eszközt nyújtanak a kívánt jóság- és munkaerő-áramlás lebonyolításához és ellenőrzéséhez. A pénzügyi folyamatok itt sokkal inkább következményei a tervszerűen megszervezett jóság- és munkaerő-folyamatoknak, mint kiváltó okai.

Fejlődő országokban a pénzügyi politika céljainak és eszközeinek megválasztásánál saját gazdasági, társadalmi és politikai helyzetükből kell kiindulni. Sok tanulságot kínál azonban — mutatis mutandis — a népi demokratikus országok is, amelyek gazdaságtörténete immár 20 évet ölel fel. Ez az idő már elég hosszú ahhoz, hogy bizonyos kísérletek és tapasztalatok értékelhetők legyenek a pénzügyi politika vonatkozásában is. Elég itt arra emlékeztetni, hogy Magyarország nemzeti jövedelme az elmúlt 20 év során évi átlagban mintegy 6 százalékkal emelkedett, lényegében külső segítség nélkül. A gazdasági növekedésüket meggyorsítani kívánó fejlődő országok figyelmét mindenképpen felkelti, hogy ezt a kedvező gazdasági növekedést milyen pénzügyi politika kísérte. A fejlődő országok és a szocialista országok társadalmi rendszerének eltérő volta ellenére ennek a pénzügyi politikának némely elemei a fejlődő országokban is alkalmazhatók. Ehhez először is a fejlődő országok befolyásos köreinek meg kell ismerniük a szocialista országok eredményeit, tapasztalatait. Nemcsak olyan találkozókat adnak erre lehető-

^{*} Lásd Cukor György: Gazdasági tervezés a fejlődő országokban. Közgazdasági Szemle. 1967. 6. sz. 708–722. 1.

séget, mint az 1967 decemberében Dakarban, Szenegál fővárosában megtartott II. Nemzetközi Afrika-nisztikai Kongresszus, amelyen a legtöbb szocialista ország, köztük hazánk is, delegációval képviseltette magát. Ilyen hatása van az oktatási kapcsolatok bővülésének (ösztöndíjasok fogadása és oktatószemélyzet küldése), a magyar szakértők fejlődő országokban való helyszíni tevékenységének, valamint annak a ténynek, hogy a magyar gazdaság működéséről és tapasztalatairól egy idő óta folyamatosan jelennek meg elemzések és tanulmányok a fejlődő országokban elterjedt nyugati nyelveken. A másik oldalról a szocialista gazdálkodás tapasztalatainak, valamint a szocialista közgazdasági irodalom fejlődő országokra vonatkozó elemzéseinek figyelembevételét ez utóbbiak részéről elősegíti, hogy számos fejlődő ország — elsősorban Afrikában — a gazdasági fejlődés olyan módját választotta, amelyet „nem kapitalista útnak”, sőt (általuk sajátos értelemben vett) „szocialista útnak” neveznek.

Fejlődő országokban a pénzügyi politika feladatai a gazdasági növekedés meggyorsításának követelményeiből vezethetők le. A pénzügyi problémák szorosan hozzátapadnak olyan kérdésekhez, hogy miként lehet növelni a nemzeti jövedelmet, a fogyasztást, a felhalmozást, hogyan lehet végrehajtani a szükséges struktúraváltozásokat.

E feladatokra tekintettel kell állást foglalni a pénzügyi politika olyan alapvető kérdéseiben, hogy miként kell befolyásolni a *forgalomban levő pénzmennyiséget, a pénzforgalom és a tőkeállomány struktúráját és mozgási irányát*, milyen pénzügyi intézkedésekkel lehet elősegíteni az *akkumulációt*.

A pénzforgalom körének kiterjesztése és nagyságának szabályozása

A fejlődő országokban (elsősorban az újonnan függetlenné váltakban) a bankhálózat és más pénzügyi intéz-

mények (biztosítók stb.) fejletlensége miatt ezek automatikus fizetéseszköz-teremtő, pénzteremtő képessége is kicsi. A forgalomban levő *fizetési eszközök mennyiségét* túlnyomórészt az állam befolyásolja, részben közvetlenül, a költségvetés révén, részben a jegybanknál felvett kölcsöneinek kihitelezése útján. Ily módon nemcsak a forgalomban levő fizetési eszközöknek az állam és a magán-szektor közötti megoszlása tolódhat el az állami szektor javára, hanem a jegybank által az államnak nyújtott kölcsönök révén is növekedhet a forgalomban levő fizetési eszközök állománya. A kezdetben még igen csekély mértékű megtakarítások mellett a belső felhalmozás megindításának ez lehet az egyik eszköze.*

A fizetéseszköz-forgalom ilyen növelésének kétségtelenül lehet inflációs hatása is. Sok nyugati szerző a fejlődő országok fizetéseszköz-forgalmának növelésében inflációs politikát lát, kiemelve annak káros következményeit, s abban a fejlődő országok „gazdaságpolitikai éretlenségének” jelét véli felismerni.

Különböséget kell azonban tenni a pénzmennyiség vertikális és horizontális, vagy más kifejezéssel: intenzív és extenzív növekedése között. Fejlett országokban a monetáris szektor egybeesik a nemzetgazdasággal, itt a kiáramló fizetési eszközök határok közé zárt pénzmennyiséget duzzasztanak. Fejlődő országokban azonban a pénzforgalom horizontális irányban, *extenzív módon is bővíthet, a naturálgazdálkodó szektor felé*. Ez elsősorban azokra az országokra érvényes, ahol a naturálgazdálkodó szektor még erősen kiterjedt, mint például Afrikában. Ehhez természetesen a pénzforgalomnak céltudatos *irányítása*, „kanalizációja” kell, ami sajátos pénzügyi intézményeket is szükségessé tehet. Mindenesetre az a tény, hogy a fejlődő országokban — típusonként és országonként el-

* Az e forrásból finanszírozott beruházási tevékenység mértékével és hatáiraival Hanna Ezekkel foglalkozott bővebben. (Monetary Expansion and Economic Development. Staff papers of the IMF, Vol. XIV. No. 1. 80-86. 1.)

térő mértékben — a nemzetgazdaság köre meghaladja a monetáris szektor körét, expanziós pénzpoltika mellett is *manőverezési lehetőséget nyújt* az infláció elleni védekezésre.

Ennek a manőverezési lehetőségnek az az objektív alapja, hogy az egységnyi terméktöbblet létrehozásának serkentéséhez szükséges pénzmennyiség egyrészt az egyes gazdasági ágazatokban, másrészt azokon belül a növekedés egyes szakaszaiban eltérő nagyságú. Az ágazati különbségeket illetően különös figyelmet érdemel a mezőgazdaság — annál is inkább, mert az infláció politikailag is legveszélyesebb következménye a fejlődő országokban a tömegfogyasztási élelmiszerek drágulása. Azonban a tradicionális gazdálkodás a mezőgazdaságban a legtöbb fejlődő országban még annyira elterjedt, hogy a termelés bizonyos mértékű növelése egyelőre még viszonylag csekély mennyiségű fizetési eszköz kibocsátásával is megvalósítható. Azt az impulzust ugyanis, amelyet monetáris mezőgazdaság esetén az áremelkedés, hitelfolyósítás stb. képvisel, a tradicionálisan gazdálkodó mezőgazdaságban esetleg más impulzusokkal is pótolni lehet és kezdetben célszerű is. Ilyen impulzus lehet az olyan szervező tevékenység, amely a helyi munkaerőt mezőgazdasági beruházásokra mozgósítja, a hadsereg vagy az ifjúsági szolgálat egységeit ilyen beruházások létesítésére használja fel, fejlesztési tanácsadást végez, megszervezi a termék-felvásárlást. Ezután már mindenképpen pénzfolyamatok következnek. Ezért az ilyen szervezőmunka beindítását úgy kell időzíteni, hogy — a mezőgazdasági termelési folyamat időtartamától függően — megelőzze annak a fizetési eszköztöbbletnek a kibocsátását, amelyet majd a tisztán vagy túlnyomórészt szervezési munkával létrehozott mezőgazdaságitermék-többlettel kívánunk lekötöni.

Az ilyen szervező tevékenység a mezőgazdasági termelést viszonylag csekély fizetési eszköz-mennyiséggel kibocsátásával lökészerűen növelheti, és az így létrejött termékmennyiséget

a növekedési folyamat táplálására, a belső fizetési egyensúly alátámasztására lehet felhasználni. Persze nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az ilyen termelésnövelő akciók hatása időben korlátozott, jellegük hullámszerű és a kapcsolódó intézkedések elmaradása esetleg jövátéhetetlen késedelmet jelenthet.

Az infláció elleni védekezés eszköze a *hitelfegyelem, a hitelvisszafolyások biztosítása* is. E téren a fejlődő országokban esetleg sajátos intézkedésekre is szükség lehet. Szenegálban például, ahol egy halászatfejlesztési program keretében a halászsok állami hiteletet kapnak felszerelések, hajómotor stb. vásárlására, a hitelt folyósító Banque de Développement azzal biztosítja a hitelek visszaáramlását, hogy megbizottja jelen van a kikötőben a halászhajók befutásakor, s a halászsákmány értékesítésekor a kikötőben azonnal inkasszálja a halásztól a fogás ellenértékének 25 százalékát, mindaddig, amíg a hitel nem törlesztik le.

Ha a hitelkiáramlás megfelelő hitelszervezeti keretek között történik és más mezőgazdaság-szervezési intézkedésekkel is párosul, akkor a fejlődő országok sajátos körülményei között is kielégítő hatásokkal biztosítható a hitelek produktív felhasználása, a kiáramlott pénzmennyiségnek megfelelő jószágmennyiség megtermelése és az értékesített termelés ellenértékéből a hitelek visszafolyása. Az 1961—1965. éves időszakra kidolgozott I. szenegáli ötéves terv folyamán például a mezőgazdasági szövetkezetek részére folyósított hitelek visszafizetési aránya az egész ország viszonylatában 93,8 százalék volt, a viszonylag fejlettebb gazdasági körzetekben azonban elérte a 99,7 százalékot. Ez tanúbizonysága annak, hogy céltudatos hitelpolitikával és szervezési intézkedésekkel a kiáramló pénzmennyiség inflációs hatása kivédhető — különösen ha tekintetbe vesszük, hogy az ország mezőgazdaságában ez volt az első nagyobb szabású mezőgazdasági hitelakció.

Az expanziós pénzügyi politika inflációs veszély nélküli folytatásának

azonban nemcsak hitelszervezeti, hanem *társadalomszervezési és institutionális feltételei* is vannak. A fejlődő országoknak nagyrészt még naturálgazdálkodó jellegű mezőgazdasága csak akkor lesz képes a feléje áramló pénzmennyiség produktív módon való felszívására, ha ennek a mezőgazdaságnak hagyományos társadalmi formációit, elsősorban a falvakat, „beoltjuk” a korszerű pénzgazdálkodás valamilyen funkciójával. Ellenkező esetben a felülről kezdeményezett pénzügyi politika nem kap rezonanciát a termelési tevékenység társadalmi alapegységeiben. Előfordulhat, hogy a kiáramló pénzmennyiség a hiteluzsorával összefonódott elősdi jellegű felvásárló kereskedőknél halmozódik fel.

A *hitelszövetkezetek* különösen alkalmasak arra, hogy egyrészt hitelakciók lebonyolítását, másrészt a pénzforgalom bővülésével párhuzamosan jelentkező megtakarítások összegyűjtését és felhasználását az egész közösség bevonásával, a gazdasági gondolkodásmódra nevelő módon végezzék el.

A hitelszövetkezetek ilyen tevékenységére jó példa a Ghanában levő Jirapa község hitelszövetkezetének története.* A hitelszövetkezetet 1955 végén alakította meg a falu egyik tekintélyes és népszerű vezetője, sok vitában győzve meg a falubelieket annak előnyeiről. E vitákban mindazok a jellegzetes ellenérvek felmerültek, amelyek a szélesebb körű pénzgazdálkodástól idegenkedő, bizalmatlan falusi lakosság gondolkodását ilyen dolgokban jellemzik: hogy nem léphetnek pénzügyi kapcsolatba olyanal, aki nem tartozik a családhoz vagy a törzshöz, hogy pénzügyeket nem lehet közösen, hanem csak egyénileg intézni stb. Végül azonban többhónapos előkészítés után megalakult a hitelszövetkezet. Egyéni hitelek nyújtásával kezdték. Később boltot nyitottak iparcikkek, mezőgazdasági szerszámok és kerékpár árusítására és helyben, valamint

a környező falvakban kukoricadarálókat létesítettek. Azután házépítési hiteleket kezdtek folyósítani. Olcsó tipustervek alapján 200 korszerű lakóház épült fel a községben, ezeket a tagok maguk építették közös munkával, a szövetkezet által folyósított hitelből a szövetkezet boltjában vásárolt anyaggal. A szövetkezetnek ma már sok tagja van a környező községekben is, jelentős anyagi bázissal rendelkezik, a tagok eleven részvételével széles körű gazdasági tevékenységet fejt ki. Meg kell említeni azt is, hogy mindez a gazdasági gondolkodásmód mellett — a szövetkezés elveinek megfelelően — az önzetlen közösségi munkára is nevel, mert a szövetkezet valamennyi vezetője és aktívája fizetés nélkül végzi munkáját. A szövetkezeti tagok gyarapodása egyébként igényesebb életmódra, nagyobb gazdasági erőfeszítésekre sarkallta azokat is, akik valamilyen oknál fogva nem léptek be a szövetkezetbe — de anyagi helyzetük javulásában, életkörülményeik látható külső jeleiben, s ezzel együtt társadalmi helyzet tekintetében nem akarnak lemaradni a szövetkezeti tagok mögött.

Ezt a példát csak azért ismertettem kissé részletesebben, mert megmutatja azt a folyamatot, amely az afrikai fejlődő országokban elemi szinten feltétele a modern gazdasági élet kialakulásának, a naturálgazdálkodásból pénzgazdálkodásba való szerves átmenetnek.

A növekedési és egyensúlyi követelményeknek a pénzügyi politikában való összehangolására a gyorsított gazdaságfejlesztés időszakában gyakorlati példát szolgáltatottak a szocialista országok. Magyarországon például 1951-től kezdve sikerült olyan pénzügyi politikát megvalósítani, amely expanzív volta mellett sem járt *spontán* inflációs következményekkel, az áremelkedés ellenére sem. Az expanzív hatású pénzügyi intézkedéseket ugyanis mindig megfelelő intézkedések kísérték a reál-folyamatok síkján, így egy-egy gazdaságpolitikai szakasz tartamára a pénzügyi egyensúly biztosítható volt.

* „Co-operative Credit Union at Jirapa”, „The Co-Operator Accra”, 1962. decemberi szám. 8. 1.

Ezt illusztrálja az a tény, hogy 1960-tól 1966-ig a nemzeti jövedelem 32 százalékkal emelkedett, a fogyasztói árszínvonal pedig gyakorlatilag változatlan maradt. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az 1951-től napjainkig tartó időszak alatt nem történt változás az árszínvonalban. Amikor a fejlődés egy-egy periódusa után az egyensúly eltolódott és belső feszültségek kezdtek jelentkezni, sor került az árarányok és az egész árszínvonal felülvizsgálatára és változtatására. A termelés bővülése azonban mindig lehetővé tette, hogy az egyensúly új, magasabb szinten helyezze el. Így annak ellenére, hogy a fogyasztói árindex hosszú távon, 1950-től 1966-ig 68 százalékkal emelkedett, a munkások és alkalmazottak egy főre jutó reáljövedelme ugyanezen idő alatt 107 százalékkal (vagyis több mint kétszeresére) nőtt.* Mindezt természetesen megkönnyíti az, hogy Magyarországon mint szocialista gazdaságban, az állam a gazdasági élet minden döntő tényezőjét kezében tartja (termelés, árak, bérek, külkereskedelem).

Ha azonban a fejlődő országok kormányzatai a fejlesztési és korszerűsítési feladatok által megkívánt expanziós pénzpolitikával párhuzamosan befolyásolják a termelési folyamatokat és azokat tudatosan bővítik, akkor többé-kevésbé jó hatásokkal tudják kivédeni vagy enyhíteni az esetleges inflációs hatásokat.

A pénzforgalom és a tőkeállomány struktúrájának alakítása

A fejlődő országokban nemcsak a pénzforgalom mennyiségét kell adaptálni a fejlesztési követelményekben, hanem *struktúráját és mozgási irányát* is. Különösen fontos ez, hiszen

1. az egyenlőtlen jövedelemeloszlás még a meglévő monetáris szektoron belül is csökkenti a felvevőképes piac terjedelmét, ami gátolja a hazai termelés bővítését;

2. a beruházásokat tápláló megta-

karítások színvonala alacsony, a keletkező nyereségeket és megtakarításokat nem a fejlesztési követelményekkel összhangban használják fel;

3. a tőkeképződés folyamata hagyományos csatornákon halad és a már kialakult struktúrát erősíti, és ezzel fékezi a struktúra átalakítására irányuló törekvéseket.

A kedvezőtlen tőkestruktúra a legtöbb esetben abban nyilvánul meg, hogy túlteng a kereskedelmi tőke (amelyet kereskedelmi, elsősorban külkereskedelmi ügyletek rövid lejáratú meghitelezésére használnak), és túlságosan kevés az olyan tőke, amely tartósan lenne leköthető, mezőgazdasági és ipari beruházási hitelként.

Ezért a fejlődő országok pénzügyi politikájára nemcsak a tőkeképzés, hanem a *tőkeirányítás* feladata is hárul.

Az újonnan képződő tőke irányítása, illetve a már meglévő pénztőke indokolt mértékben való átdiszponálása más-más természetű feladat. Az újonnan keletkező tőke diszpozíciója könnyebb, már csak azért is, mert ebben az esetben magának a tőkének a keletkezése is esetleg már a tervszerű gazdaságfejlesztés eredménye. Elsősorban az adóztatással centralizált felhalmozásra érvényes ez, valamint az állami vállalatok által — különböző jogcímenek — létrehozott akkumulációra. Amellett az újonnan keletkező tőke allokációjánál többnyire tisztán gazdasági szempontok érvényesíthetők, míg a már meglévő, de kedvezőtlen struktúrájú tőke átdiszponálásánál nemcsak gazdasági szempontok merülnek fel, hanem társadalmi és más egyéb tényezők is közrejátszanak. Ezért a meglévő tőke mozgósításánál külön céltudatos intézkedéseket kell tenni, mert a spontánul ható, pusztán gazdasági tényezők nem elégségesek a tőkestruktúra célszerű átalakítására.

Az ilyen beavatkozás fő területe a mezőgazdaság. Nemcsak azért, mert a fejlődő országok legtöbbszörében a mezőgazdaság adja a nemzeti jövedelem nagyobb részét (Afrikában 80—90 százalékát) és így szükségképpen minden gazdaságpolitikai akció-

* Statisztikai Évkönyv 1966. 276. és 286. 1.

nak az adott helyzetben ez a működési területe, hanem azért is, mert a mezőgazdasági termékeket *felvásárló magánkereskedelem* jelentős mennyiségű pénzt forgat és halmoz fel — részben a parasztság életszínvonalának, részben a fejlesztés akkumulációjának a rovására. Sok fejlődő országban a mezőgazdasági felvásárlást finanszírozó magán-pénzforgalom egyik kísérőjelensége az *uzsora hitel* is.

A felvásárló kereskedelemben cirkuláló és felhalmozott pénztőke, valamint az uzsora hitel mögött meghúzódó tőke mozgósításának jelentősége a fejlesztés finanszírozása szempontjából e tőke nagyságától függ. Ennek pontos felmérése a jelenség természeténél fogva lehetetlen. Bizonyos azonban, hogy a felvásárló kereskedelmi tőke indokolatlan többletének, valamint az uzsoratőkének a terjedelme és ennek következtében közgazdasági hatása a fejlődő országok többségében elég nagy ahhoz, hogy pénzügyi források számbavétele során számoljunk vele.

A latin-amerikai országok szövetkezeti mozgalmáról írt tanulmányában Fernando Chaves közli, hogy Peruban a hitelszövetkezetek csak havi 1 százalékos kamatot számítanak fel a még hátralevő tartozás után, míg a magánpénzkölcsönzők *heti 20 százalékos* kamatot követelnek a *teljes* felvett összeg után.* Egy másik forrás szerint Nepalban a magánhitel kamata 20 százaléktól 50 százalékgig terjed. A kamat ilyen rendkívüli nagyságából arra lehet következtetni, hogy a *lappangó pénztőke növekedési üteme rendkívül gyors*.

Még akkor is, ha tekintetbe vesszük, hogy az uzsora kölcsön általában csak idényjellegű (előleg a termésre), személyes jellege miatt köre is korlátozott, és az uzsoratőkét is érik veszteségek, meggondolandó, hogy a pénztőke növekedési folyamata évtizedek óta tart. Így ma már egy-egy fejlődő országban az uzsora-

tőke nagysága jelentékeny lehet. Megcáfolva a piaci automatizmus minden szabályát, az így felgyülemlett tőke a magas kamat ellenére sem bővíti a kihitelezéseket, mert az uzsoratőke elsősorban nem *kamatérzékeny*, hanem *kockázaterzékeny*. A kihitelezés alapja a személyes ismeretség, a kölcsönzők egy-egy faluban monopolhelyzetben vannak, amelyek növekedése a klasszikus elmélet szerint csökkentené a kamatlábat. Vagyis nemcsak a termelés, hanem a hitel szférájának is megvan a maga „tradicionális” szektora, amelyben az események nem gazdasági, hanem szociológiai és társadalmi-lélektani törvények szerint folynak le.

Mi ennek az „akkumulációnak” a vetülete a reálfolyamatok síkján? Az uzsoratőkének ezt az akkumulációját a hitelt igénybe vevők (elsősorban a parasztság) többletmunkája táplálja, vagyis azon többleterőfeszítése, amelynek eredményéből a hatalmas kamatterhet fizeti. A népesség, elsősorban a parasztság részéről tehát megtörténik annak a többlettermék-mennyiségnek a létrehozása, illetve a fogyasztásnak az a korlátozása, amelynek eredményéből egészséges gazdasági akkumulációt lehetne táplálni és produktív beruházásokat finanszírozni. Jelenleg azonban ennek az „akkumulációnak” az eredménye (az uzsora- és az ezzel összefonódott kereskedelmi tőke növekménye) vagy fényűző módon kerül elköltésre, vagy elhagyja a hazai gazdasági vérkeringést, sőt: a normális gazdasági törvények hatásának „mágneses erőterét” is, és külföldön való fogyasztásra (esetleg befektetésre) fordítják vagy tezaurálják.

Az uzsoratőke a többi között a jövedelemeloszláson keresztül is fékező hatást fejt ki a gazdasági növekedésre. Ez a fajta akkumuláció egy szűk réteg személyes jövedelmeként jelentkezik és nemkívánatos módon kerül felhasználásra ahelyett, hogy szélesebb körben való áramlás révén a tömegek vásárlóerejét növelné, ami azután indukálná a kisdimenziójú ipari tevékenységet vagy akár a tö-

* F. Chaves: Die Genossenschaftsbewegung in Lateinamerika, Zeitschrift für das gesamte Genossenschaftswesen, Band XI., Göttingen, 1961. 185. 1.

megfogyasztási cikkek nagyüzemi termelését.

A *lappangó pénzeszközök fejlesztési célok felé való orientálása* többirányú összehangolt intézkedést kíván. Elsőként említhetjük a gazdaságilag „normális” hitelezés körének kibővítését, hitelintézmények (főleg hitelszövetkezetek) létesítése révén, vagy a mezőgazdasági felvásárló szövetkezetek keretében. Ezek állami eszközökkel való támogatása elvben kétségtelenül inflációs veszéllyel jár. A gyakorlatban azonban itt nem egyszerűen *hitelexpanzióról*, hanem *hitelszubsztitúcióról* van szó, az uzsora- és kereskedelmi tőke rovására. Emellett a létesítendő hitelintézmények ésszerű mértékű állami támogatása esetén a pénzgazdálkodó szektor bővülése adóforrásokat nyit, amelyeken keresztül a pénzforgalom le is csapolható. Végül nemcsak pénzkirámlás, hanem beáramlás is történhet, ha az amúgy is piacát és a magas jövedelmezőség kilátásait veszített uzsoratókét sikerül a hitelintézményekbe csalogatni s ezeken keresztül beruházások felé irányítani.

Kezdetben azt is elképzelhetőnek tartom, hogy a teaurált tőkék lecsapolása végett az állam a szokásosnál magasabb kamatot fizet az intézményeinél elhelyezett hosszú lejáratú betétek után (bár természetesen kisebbet a korábbi uzsorakamat szintjénél). Ugyanakkor pedig a hitelezés fejlesztési célokra alacsony kamattal történik. Vagyis az uzsoratóke kiszorítása magából az uzsoratókéből feltöltött hitelforrások segítségével megy végbe. A hiteleknel alkalmazott ilyen kamatszubszidió jelentős teaurált tőkéket mobilizálhat fejlesztési célokra. E beavatkozás azért előnyös, mert még mindig kevesebb pénzügyi eszköz kell néhány százalékos negatív kamatrés áthidalásához, mint az ennek híján távolmaradó tőkemennyiség teljes összegben való helyettesítéséhez, esetleg külföldi hitelekkel.

A negatív kamatrés fedezése révén tőketranszformáció valósítható meg, mégpedig a túltengő kereskedelmi és

uzsoratóke transzformálása fejlesztési tőkévé. A negatív kamatrés fedezésére fordított összegnek az így mobilizált beruházható tőkére vonatkoztatott multiplikáló hatása igen kedvező lehet. Végül az így begyűjtött tőkék valóban produktív felhasználása esetén a gazdasági tevékenységnek (és a pénzgazdálkodás körének) bővülése az adóforrások olyan szaporítását, illetve bővítését eredményezheti, amely — természetesen időbeli fáziseltolódással — fedezetet nyújt a kamatrés támogatásához.

Az ilyen kényes pénzügypolitikai műveletek természetesen a megfelelő reálfolyamatok gondos párhuzamos felmérését és szabályozását kívánják meg. A hitelexpanzióval párhuzamosan szervezett termelésexpanzió, például a hitelekkel ösztönzött mezőgazdasági termelés többlete ellensúlyozhatja az inflációs hatást is. Megjegyzem, hogy a mozgósítandó teaurált „tradicionális” tőke némely esetekben olyan materiális javakban (például „kincsként” tartott állatállományban) testesül meg, amelyek eredeti formájukban is bekapcsolhatók a gazdasági körforgásba.

A fentebb leírt, új, komplex pénzügyi feladatok új *hitelszektor*t kívánnak. Az államháztartás és a magán-pénzpiac mellett egy olyan harmadik szektorra is szükség van, amelyet az állam alapít és támogat, de egységei a lakosság csoportjainak birtokában vannak, s helyi szinten működnek.

Az ilyen harmadik szektor elvi és szervezeti *alpjaként* kínálkoznak a mezőgazdasági hitel- és termelőszövetkezetek. Ezek támogatásával és célszerű fejlesztésével a magánfelvásárló-kereskedelem a fejlődő országok mezőgazdaságából kiszorítható, illetve működése korlátozható. Szenegálban például a felvásárló magán-kereskedelem funkcióját szövetkezeti felvásárlás foglalta el. A magán-kereskedelem visszaszorításának módja igen radikális volt. Fő módszerként a kereskedők lajstrombavételét alkalmazták. Lajstromba csak azt vették, aki írni és olvasni tudott — s ezzel a kiadott működési engedélyek száma máris lecsökkent. További korlátozó

hatása volt a jelentős nagyságú illetékeknek, amit az engedélyért fizetni kellett. Végül sok esetben az engedélyt nem a kereskedő lakó- és működési helyére adták ki, ahol kialakult üzletköre volt, hanem esetleg többszáz kilométer távolságra eső másik faluba — ami gyakorlatilag arra készítette, hogy tevékenységével felhagyjon.

A fejlesztési célokra mobilizált lappangó tőke természetesen nem, vagy csak részben konvertálható devizára, s emiatt nem finanszírozható vele bármilyen fejlesztés, de a belső finanszírozás alapjainak kibővítésével a külföldi hitelek iránti igényt részben csökkentheti. Bizonyos mezőgazdasági fejlesztési vagy lakásépítési programok például külföldi kölcsönök helyett nemzeti valutában akkumulált tőkével is megvalósíthatók lennének, ha ilyen tőke rendelkezésre állna.

Fejlődő országokban az *árpolitika* is változatos eszközöket szolgáltathat a keletkező jövedelmek és nyereségek átcsoportosítására, a pénzügyi folyamatok hatékony ellenőrzésére és irányítására. A belső felhalmozás árpolitikai eszközökkel való elősegítése elsősorban a mezőgazdaságban valósítható meg. Szenegálban a földmőgyoronak helyi szinten a magánkereskedelem helyébe lépett szövetkezetek, regionális szinten pedig — más fejlődő országokhoz hasonlóan — az állami felvásárló monopolvállalat által szabályozott áron történő felvásárlása lehetővé teszi, hogy az ebből származó költségvetési bevételből beruházásokat finanszírozzanak. Ily módon tehát az országos szinten fejlesztési célokat szolgáló akkumulációt jelent. Ugyanakkor ágazati és regionális szinten akkumulációs forrás az, hogy a szövetkezetek nyereségüknek csak 75 százalékát fizetik ki a tagoknak (termés előtt, pénzszűke idején) nyereségviszterítés formájában, a fennmaradó 25 százalékot a mezőgazdasági szövetkezetek fejlesztésére tartalékolják (raktárépületek építése, szállítóeszközök és mezőgazdasági gépek beszerzése stb.). Helyi szinten pénzügyi akkumuláció a szö-

vetkezeti tagok által befizetett részjegytőke is. Szenegálban a halászszövetkezetek összes alaptőkéje 300 ezer dollár, a mezőgazdasági szövetkezeteké 400 ezer dollár, a zöldségtermelő-szövetkezeteké 25 ezer dollár.*

Az ilyen mezőgazdasági árpolitikának azonban strukturális és intézményi feltételei vannak. Elsősorban az, hogy a felvásárlást a kizsákmányoló jellegű (és a hiteluzsorával összefonódott) közvetítő kereskedelem helyett az állam által ellenőrizhető szervezetek végezzék. A felvásárlási áraknak a kormányzat által való előírása vagy befolyásolása nyilvánvalóan csak ebben az esetben lehet hatékony.

Mindez az egész jövedelemeloszlásban változást jelent: azon a (többnyire aránytalan) hasznon, amely azelőtt teljes egészében a felvásárló magánkereskedelemnek jutott, most az állam és a termelők osztoznak; egyszerre valósul meg a termelők jövedelmének emelkedése és a mezőgazdaság fokozott bekapcsolása a belső tőkefelhalmozásba. Ilyen párhuzamosság nélkül a mezőgazdaság terhére aligha lehetne akkumulációt megvalósítani, a paraszti jövedelmek abszolút és relatív értelemben egyaránt alacsony volta miatt. Szenegálban a 60-as évek elején az egy főre jutó átlagos évi jövedelem a parasztnál 174 \$, a magánalkalmazottaknál 1330 \$, a közalkalmazottaknál 1770 \$ volt.**

A mezőgazdasági népesség nagy száma miatt viszont a mezőgazdasági jövedelmeknek már viszonylag szerényebb mértékű emelkedése is jelentős vásárlóerővolumen jelent és így tényezője a belső piac bővülésének. Mindez arra utal, hogy a pénzügyi politika a jövedelemeloszlás ala-

* Situation du mouvement coopératif sénégalais. Rapport de l'Office National de Coopération et d'Assistance pour le Développement (ONCAD) à la mission de la Banque Internationale de Reconstruction et de Développement, 1966.

** Deuxime Plan Quadriennal de Développement Economique et Social 1965-1969. Tome I.

kitásával is elősegítheti a gazdasági növekedést.

★

A fejlesztés szolgálatában álló pénzügyi politika nem ér véget pénzeszközök mozgósításával. A pénzügyi akkumuláció csak az első lépés, s ezt a fejlődő országok integrálatlan gazdasági életében nem követik automatikusan továbbgyűrűző hatások a hitelmechanizmuson keresztül. Annál kevésbé, mert a fejlődő országokban (elsősorban Afrikában) a fejlesztési követelményeket szolgáló hitelmechanizmus sem épült ki — meglevő elemei pedig gyakran külföldi tulajdonban vannak vagy a meglevő torz gazdasági struktúra felépítményei. Így a pénzügyi politikának végig kell kísérnie az akkumuláció felhasználására irányuló további lépéseket. Ellenkező esetben az első lépésben bonyolult szervezési és politikai jellegű taktikával sikeresen végrehajtott akkumuláció eredménye a további lépések során szertefoszlik, mert a pénzeszközök a gazdasági életbe való visszatáplálása nem indukál termelésnövekedést, s ennek követke-

tében a kihitelezett pénzeszközök sem térülnek vissza. Az akkumuláció felhasználása során tehát a pénzügyi intézkedéseknek bele kell illeszkedniük a fejlesztés egész rendszerébe.

A gazdaságilag elmaradott országokban folytatandó fejlesztési politika szempontjából azért nem beszélhetünk pénzügyi politikáról önmagában és elkülönülten. A pénzügyi politika csak egyik alkotóeleme a pénzügyi és jószágfolyamatok, sőt ezen túl a társadalmi folyamatok szabályozására irányuló összefüggő gazdaságpolitikai cselekvésrendszernek. A materiális jószágfolyamatok talán még előbb hozzák létre a maguk vetületét pénzügyi síkon, mint a pénzügyi folyamatok a magukét a reálfolyamatok síkján. A pénzügyi intézkedések azonban mind a pénzforgalom és akkumuláció itt részletesebben tárgyalt befolyásolásával, mind a fejlesztés orientálásával jelentős szolgálatot tehetnek a *bővített újratermelésnek* — amely az anyagi és pénzügyi folyamatok egysége — fellendítésében, hatásfokának javításában.

Kemenes Egon

Kovács János:

SZAKKÉPZÉS ÉS NÉPGAZDASÁG

A nemzetközi közgazdasági irodalomban az oktatás és a szakképzés közgazdasági vonatkozásainak megvilágítása az utóbbi években kitüntetett helyet kapott. A hazai szakirodalomban azonban ez az első könyv, amelynek kizárólagos tárgya a gazdasági növekedés és a szakemberképzés közötti összefüggés elemzése. A szerző által felépített oktatásgazdaságossági modell a többi között módot nyújt a bérarányok, a népgazdasági ágak nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásának, a beruházások hatékonyságának a vizsgálatára. A szerző figyelemre méltó következtetéseket von le a modell alapján végzett számításaiából.

Az olvasó e témakörbe való bevezetését nagymértékben megkönnyíti az idevágó irodalom rövid, de pregnáns ismertetése **Adam Smith**től és **Marx**-tól a human capital fogalmi körében mozgó XIX. és XX. századbeli közgazdászokig, valamint a szovjet oktatásgazdaságossági irodalom művelőiiig.

178 l., fűzve 17,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

O. Bogomolov: A gazdasági együttműködés növekvő lehetőségei

(Kommunyiszt, Moszkva, 1968. 5. sz.)

A termelési volumen állandó növekedése, a termelőkapacitások szakadatlan bővítése és műszaki-technikai színvonaluk emelkedése eredményeként nemcsak az egyes országokon belül mélyül el a munkamegosztás, hanem egyre szükségsebbé válik a nemzetközi munkamegosztás kiszélesítése is. Bogomolov cikkében ismerteti a szocialista országoknak a KGST-n belül megvalósított nemzetközi munkamegosztásának eddigi eredményeit, az együttműködés új lehetőségeit, valamint a kapcsolatok további tökéletesítésének módozatait és szükségességét.

A KGST tagországok társadalmi termékük jelentős részét a szocialista országok nemzetközi piacán realizálják. A KGST keretén belül gyártott összes fémmegmunkáló szerszámgépek, traktorok, teherautók 5—6%-a, a teherautók 10%-a, a személyszállító vasúti kocsik 25%-a kapcsolódott be a kölcsönös áruforgalomba.

A tagországok közötti tervszerű kereskedelmi forgalom és munkamegosztás a résztvevőknek lehetőséget nyújt a termelésükhöz szükséges növekvő mennyiségű energia, nyersanyag-, gép- és berendezésigényük folyamatos kielégítésére. Együttal biztos piacot teremt az általuk előállított termékeknek. A Szovjetunió például egyrészt fontos nyersanyag- és energiaszállítója, másrészt hatalmas felvevő piaca a baráti országok feldolgozó iparának. Az 1956—1965 között eltelt 10 év folyamán a Szovjetunió 2000 villanymozdonyt, 13 600 személy- és több mint 40 000 teherautót vásárolt a KGST-országoktól.

Az 1956—1965 között eltelt időszak alatt a tagországok közötti áruforgalom 2,2-szeresére nőtt. 1966-ban a kölcsönös áruforgalom értéke mintegy 23 milliárd

rubelt tett ki, ez az összeg — a hosszú lejáratú egyezmények alapján számítva — 1970-ig előreláthatólag 35—37 milliárd rubelre nő. Az elmúlt 10 év folyamán a KGST tagországok piacán 205 millió tonna szén, több mint 163 millió tonna kőolaj és kőolajipari termék, 175 millió tonna vasérc, 45 millió tonna cső és hengerelt áru, 3 millió tonna gyapot, 95 millió tonna gabona, 2 millió tonna hús és húsipari termék, mintegy 7 millió tonna friss zöldség és gyümölcs, 1,5 milliárd méter pamutszövet, 240 millió pár cipő került eladásra.

A jelentős volumenű kereskedelmi kapcsolatok mellett az elmúlt időszak nagy eredménye a szocialista országok között kidolgozott hosszú távra szóló célszerű munkamegosztás, amelynek eredményeként az egyes országok gazdasági struktúrája ésszerűbbé és hatékonyabbá tehető. A munkamegosztás továbbfejlesztésére egyeztették a legfontosabb tervmutatókat, és kidolgozták több mint 2000 gép és berendezés, valamint 2200 vegyipari termék KGST specializációs ajánlását. Emellett nagy számban jöttek létre kétoldalú meg egyezések alkatrészek és részegységek szállítására, koordinálták a tudományos kutatási és a tervezőkonstrukciós munkákat.

Az 1967. év adatai is azt bizonyítják, hogy a KGST tagországok gazdasági együttműködése mind szilárdabbá és eredményesebbé válik. Ebben az évben a KGST közös vagonparkjával több mint 100 millió tonna árut fuvaroztak, a Barátság kőolajvezetéken kb. 18 millió tonna kőolajat szivattyúztak át, a közös Béke energiahálózaton keresztül teljesített kölcsönös energiaszállítások csaknem 2 milliárd kilowattórát tettek ki, az „Intermetall” pedig több mint 1 millió 250 ezer tonna hengerelt árut forgalmazott.

A jövőben a gazdasági együttműködés elmélyítése és eredményesebbé tétele érdekében fokozni kell a termelési kooperáció és specializáció szerepét. Csak így válnak a kapcsolatok igazán tartóssá, ily módon növelhető a termelési koncentráció és emelhető fokozott

ütemben a termelési kapacitások műszaki-technikai színvonala, valamint javíthatók a gyártmányok minőségi paraméterei. Ez a termelési munkamegosztás a most kialakulóban levő (elektronikus számítógépek, automatizálási mechanizmusok, programvezérlésű szerzőgépek) gyártó ágazatoknál viszonylag könnyen megvalósítható. Egyéb ágazatokat illetően kezdetben főként kétoldalú megállapodások alapján, részegységek és alkatrészek gyártásában valósítható meg a termelési munkamegosztás. Ez vonatkozik különösen az autó- és traktoriparra. Például a szovjet Togliatti városban a személyautógyártáshoz Bulgáriában, Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban előállított alkatrészeket használnak majd fel. A Szovjetunió cserébe kész autót fog szállítani ezeknek az országoknak. A másik példa: Magyarország és Lengyelország széles körű kooperációt valósított meg a teherautó és az autóbusz gyártásban. Magyarország szállítja a kormányműveket, a hátsó hidakat, a hengeres dugattyúkat és cserébe rádióberendezéseket, üzemanyagporlasztó felszereléseket, sebességváltókat és csapágyakat kap Lengyelországtól.

A KGST-országok közötti tudományos-technikai együttműködés is új szakaszba lépett. Az 1964—65. évekre elfogadott első koordinált tudományos kutatási terv eredményeként 500 konkrét megoldás született az alap- és alkalmazott kutatásokban.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a munkamegosztásban részt vevők érdekeinek optimális egyeztetéséhez a gazdasági együttműködés mechanizmusának állandó tökéletesítésére, a kapcsolatokban rugalmas formák és módszerek alkalmazására van szükség. A KGST-országok tekintetében az együttműködés hatékonyabbá tétele nagymértékben függ a jól szervezett két- és többoldalú népgazdasági tervezetésektől, valamint a szocialista országokban megvalósított gazdasági reformok azon intézkedéseinek összehangolásától, amelyek a gazdasági együttműködés elmélyítésére irányulnak.

A specializáció és a kooperáció előtérbe kerülésével az eddigi éves és öt-éves tervezetetések mellett nagy jelentősége lesz a tagországok távlati tervei (pl. beruházási program) összehangolásának, illetve a legfontosabb a kérdésekre vonatkozóan közös távlati prognózisok kidolgozásának.

A szocialista országokban megvalósí-

tott gazdasági reformok során bevezetett új ösztönzési rendszerek megteremtették a gyártó és a külkereskedelmi vállalatok közös érdekelttségét a rentábilis exportot illetően. E változások eredményeként új helyzet alakult ki a KGST tagországok piacán is. Fokozódott a gazdasági kritériumok szerepe, és szükségessé vált az előállított termékek minőségének a világszínvonalat megközelítő szintre való emelése.

A nemzetközi kooperációs kapcsolatok nagymértékben kihatással lesznek majd az egyes országok gazdasági életére, éppen ezért olyan jogszabályok kialakítása szükséges, amelyek a termelési technikai, tudományos és kereskedelmi kérdéseket komplexen döntenek el, biztosítják a kapcsolatok tartósságát.

A gazdasági együttműködési rendszer eredményessége az új feltételek mellett nagymértékben függ a multilaterális pénzügyi és kereskedelmi elszámolások rendszerének megvalósításától. A KGST Nemzetközi Bankjának létrehozása fontos lépés volt ebben az irányban.

(Ism.: *Bíró Emma*)

Cholaj, Henryk: A föld ára mint közgazdasági kategória a szocializmusban

(Nowe Drogi, Varsó, 1968. 5. sz.)

Lengyelországban, más szocialista országokhoz hasonlóan, a társadalmi beruházó számára nem létezik a föld ára. Ennek következtében a gazdasági döntéseknél úgy tekintik a földet, mint korlátlan mennyiségben meglévő jószágot. A föld ára nélkül pedig nem lehet optimalizálni se beruházási és termelési ráfordításokat, sem megállapítani a földhasznosítás hatékonyságát. Ha a gazdasági számításokból kimarad a föld ára, akkor a gazdasági ösztönzési rendszere nem működhet tökéletesen, és nem biztosítható a források ésszerű kihasználása. A források ingyenessége nemcsak hogy nem ösztönzi intenzív kihasználásukat, hanem megnehezíti a különböző kihasználási módszerek közötti ésszerű választást is. Eppen amiatt szükséges a ráfordításokat a föld árával emelni, hogy a kevésbé hatékony kihasználás kiküszöbölhető legyen.

A szocializmusban — a kapitalizmushoz hasonlóan — a föld pénzbeli ér-

tékelésének alapját a földjáradék képezi. A kapitalizmustól eltérően viszont a szocializmusban csak a különbözeti járadékról van szó. Ehhez az értékelési módszerhez nagyon közel áll a szovjet közgazdászok — Kantorovics, Novozsikov, Nyemcsinov — által képviselt földértékelési módszer. Az említett közgazdászok a föld értékelését a népgazdaság optimális tervezésének rendelik alá, és a földjáradékot a természeti források ritkasága értékelési módjának tekintik. Szerintük az optimális tervben minden korlátozott forrásnak van objektív, kvantitatívan meghatározott ára. E fel fogás szerint a különbözeti járadék a jobb minőségű és korlátozott termelési tényezők optimális kihasználása révén megtakarított társadalmi munka mennyiségét fejezi ki. Ha mennyisége korlátlan, akkor a föld ára a nullával egyenlő.

A föld értékelésének másik módszere a földnek a ráfordításokkal való helyettesítéséből indul ki. A föld és a ráfordítások közötti helyettesítési arány lehet állandó, emelkedő vagy csökkenő. Elméleti szempontból nincs különbség aközött, hogy mivel helyettesítik a földet — a tárgyasult ráfordításokkal vagy élő munkával. Csupán az a feltétel, hogy a termelési tényezők megfelelő súlyt kapjanak a gazdasági számításokban.

Bár a két értékelési módszer különböző nézőpontból indul ki — a földjáradékon alapuló módszer a termelés eredményéből a különbözeti járadékot megfelelő tiszta jövedelem formájában, a helyettesítési módszer pedig a föld helyettesítésével összefüggő ráfordításokból —, mégis sok közöttük a közös vonás. Ennek megfelelően a szocializmusban alkalmazott földértékelési módszer járadék helyettesítési módszernek tekinthető.

A különbözeti járadékon alapuló földértékelésnek — a szerző szerint — csak akkor van közgazdasági értelme, ha a jobb és nem a rosszabb föld kihasználásából származó társadalmi munka megtakarítást fejezi ki. Ugyanakkor a föld vegyes értékelési módszere — a járadék helyettesítési módszer — azoknak a ráfordításoknak a megtakarítását tükrözi, amelyek a különbözeti járadékot létrehozó föld kihasználásának tudható be.

Ahhoz, hogy kvantitatívan megállapítható legyen a különbözeti járadék tisztázandó, mekkora a szocializmusban a tiszta jövedelem rátája. A definíció szerint a különbözeti járadék nem-

csak a termelési költség feletti, hanem a nyereség feletti felesleget képez. A nehézség a földjáradék elemzésénél abban áll, hogyan magyarázható a mezőgazdasági nyereségnek az átlagos nyereség feletti többlete.

Egyes közgazdászok a nyereség rátáját (nettó jövedelem) úgy fogják fel, mint a bővített újratermelés feltételét a mezőgazdasági üzemekben és nem úgy, mint a termelési eszközök más területen való használásának alternatíváját. Tehát a nyereség rátája azonos lenne a mezőgazdaság bővítésének tőkeigényességével. A szerző kifogásolja az ágazati nyereség alkalmazását és a népgazdaság egységes nyereségrátája mellett foglal állást. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy a népgazdasági szintű nyereségrata elfogadása feltételezi a termelőeszközök átcsoportosítását, ami pedig a szocialista gazdaság dinamikus koncepciójával és hosszabb időszakoszon alapuló nagyfokú absztrakcióval függ össze. Végül megállapítja, hogy elvi szempontból nincs alapvető különbség a között, hogy ágazati vagy népgazdasági szintű nyereségrátával számolunk, a különbség csupán a számítás eredményében mutatkozik.

A különbözeti járadékon alapuló földhasználati díj nem lehet a szocializmusban lehetséges egyetlen földár. A szerző szerint szükség van a föld általános pénzbeli értékelésére is, vagyis olyan földárra, amely hasonló az eladási árhoz. Az ilyen ár megállapítását nem a mezőgazdasági termelés indokolja, mert ott elegendő a föld használati díja, hanem a beruházások hatékonysági számítása. Az ésszerű gazdasági számításoknál közös mércét kell találni az egyszeri beruházási ráfordítás és a földhasználat évről évre ismétlődő költsége között.

Ha a mezőgazdaság a földterület csökkenése következtében évenként veszteséget szenved, amely egyenlő a különbözeti járadékkal, akkor felmerül a kérdés, milyen nagyságú egyszeri eszközráfordításnak felel meg ez a veszteség, mivel a különbözeti járadék a tőke megtakarítását fejezi ki. Ha pedig nem lenne különbözeti földjáradék, akkor a tőke befektetése egyenlő lenne annak az eredménynek az elvesztésével, amelyet a ráfordítások más alkalmazása biztosított volna.

Mivel a ráfordítások megtakarítása évről évre ismétlődik, míg a tőke befektetése — amellyel a járadékot összehasonlítjuk — csak egyszeri beruházási költség, szükség van a közös mér-

tékre. Elfogadható, hogy a föld, amely évenként X megtakarítást hoz, ekvivalense Y tőkének. Ha ismert a beruházások hatékonysági koefficiense Z , akkor a föld általános árát a következő képlet szerint állapíthatjuk meg:

$$Y = \frac{100}{Z} \cdot X,$$

ahol Y = a föld általános ára,
 Z = a beruházások hatékonysági koefficiense,
 X = különbozeti járadék.

Igy kombinálva a munkaráfördítések megtakarítását a beruházások hatékonysági koefficiensével, megkapható a föld kalkulatív (elszámolási) ára. Ez az ár lehetőséget ad arra, hogy összehasonlítsuk a különböző hasznot vagy veszteséget, amely egyrészt a föld beépítésre való felhasználásából, másrészt az adott beruházás létesítéséből származik. Az összehasonlítás alapján a beruházási tevékenységben választani lehet a tőkeigényes és a föld-(telek-) igényes módszer között.

A föld használati díja szerepelhet mint reális költség, a föld általános ára pedig mint elszámolási ár (duális ár). A föld általános ára nemcsak az egyszerű közgazdasági számítás nélkülözhetetlen eleme, hanem önálló szerepet tölthet be a föld különböző használati módszereinek optimális kiválasztásánál is.

A föld általános árának megállapításánál fontos szerepet játszik az időtényező. Ahhoz, hogy a folyamatosan ismétlődő ráfordításokat az egyszeri ráfordítással egybevevhessük, a ráfordításokat közös nevezőre kell hozni. Enélkül nem vehető figyelembe az időtényező. A kapitalizmusban ezt a problémát a kamat oldja meg. A szocializmusban pedig, mivel a kamatlábat más elvek szerint állapítják meg mint a beruházások hatékonysági koefficiensét, ez nem lehet az össznépgazdasági ráfordítások hatékonyságának általános mértéke. Centralizált tervezés mellett az alternatív költség makroökonómiai számításának elve teljes mértékben indokolt. Kifejezetten a beruházások hatékonyságának makroökonómiai rátájában a megtérülési idő felel meg a terv optimalizálási követelményének. Azonban a beruházások átlagos hatékonysági koefficiensének alkalmazása a föld általános árának megállapításánál komoly következményekkel jár. Mivel a föld

ára fordított arányban áll a kamatláb magasságával, Lengyelországban a jelenlegi 6 éves megtérülési idő mellett a föld ára túl alacsony. Azonkívül az abszolút földjáradék hiánya szintén csökkenti a föld árát. Ebből látható, hogy a szocializmusban — ellentétben a kapitalizmussal — a földjáradék csökkenő, a kamatláb pedig növekvő.

A szerző megállapítja, hogy Lengyelországban ugyan már tíz éve vitatkoznak a föld áráról, mégis a vita a kiinduló tézisek megfogalmazásán kívül nem hozott eredményt. Eppen emiatt tartja szükségesnek, hogy mindenekelőtt a következő kérdésekre koncentráldjék a vita: milyen legyen a megtérülési idő, milyen minőségű földet tekinthetnek határértékűnek és végül fel lehet-e tételezni a föld szövetkezetek közötti adásvételi forgalmát?

(Ism.: *Makaruk Ludwik*)

Franklin, R. S.: Adalékok a városi néger-fehér gazdasági különbségek elemzéséhez

(Industrial and Labor Relations
 New York, 1968. 3. sz.)

Faltermayer E. K.: Több dollár, több diploma Bearwood R.: A négerék mai hangulata

(Fortune, Chicagó, 1968. január)

Az év elején jó néhány cikk jelent meg amerikai folyóiratokban a négerék helyzetéről. A szerzők mindegyike igyekszik mélyrehatóan elemezni a feketék és a fehérek között kialakult „különbségek” — a feketékkel szemben tapasztalható diszkrimináció — okait és következményeit. Az Industrial and Labor Relations 1968. 3. számában pl. R. S. Franklin a négerekkel szemben alkalmazott diszkrimináció lényeges következményeit először is abban látja, hogy a négerék jövedelme általában alacsonyabb, mint a fehéreké, másrészt pedig abban, hogy bizonyos ipari foglalkozásokból teljesen kirekesztették őket — alacsonyabb képzettségűre hivatkozva. A megkülönböztetés szerinte abban is megnyilvánul, hogy a néger a fehérekkel azonos képzettség esetén is rosszabbul fizetett munkát vagy azonos

munkáért kisebb fizetést kap. A fehérek lebecsülik a négerek munkáját, s így, mivel alacsonyabb a jövedelmük és bizonytalanabb a munkahelyük, már eleve alacsonyabb szintű életre kényszerülnek. Ezt a szerző visszacsatolási effektusnak nevezi.

Mindezeket a megállapításokat látszik alátámasztani a Fortune januári számában E. K. Faltermayer cikke, „Több dollár, több diploma” címmel. Az Északon lakó négereknek még mindig $\frac{1}{3}$ -a lakik nyomornegyedekben. Az itt élő családok jövedelme az elmúlt 5 évben csökkent, vagy alig nőtt. A nyomornegyedekben lakók között lényegesen magasabb a munkanélküliek aránya is. Így Észak-Philadelphia néger negyedében 34,2%-os, New Orleansban 45,3%-os volt a munkanélküliség, a nem fehérek 8,8%-os és a fehérek 3,8%-os átlagos arányával szemben.

Bár a néger lakosság területileg erősen átrétegződött — 1940-ben még 77%-uk délen élt, ma már csak 55%-uk —, viszont jelentősen koncentrálnak a nagyvárosok külterületein, ahol helyzetük viszonylag jobb.

A néger családok az amerikai lakosság $\frac{11}{10}$ -át teszik ki, viszont a tiszta pénzjövedelem 6—7%-ával gazdálkodnak csak. Ez azonban már jelentős fejlődésnek tekinthető, ha az előző évek adatait vesszük alapul. Bár 1960—66 között a néger családok jövedelme átlagosan $\frac{1}{3}$ -dal növekedett a fehér családok $\frac{1}{5}$ -ös jövedelemnövekedésével szemben, a négerek jövedelme még így is a fehérek átlagos jövedelmének 55%-áról csak 60%-ára emelkedett. Jelentősen csökkent azoknak a néger családoknak a száma, amelyek az államilag megállapított minimum jövedelemmel sem rendelkeznek: ez a minimum 3300 \$ évente, és 1959-ben a nem fehér családok felét, 1966-ban pedig 35%-át kellett idesorolni. Az ún. középosztálynak megfelelő jövedelemszintet, a 7000 \$-os évi szintet, 1966-ban a néger családoknak már 30%-a érte el az 1950. évi 50%-kal szemben.

A cikk szerzője a továbbiakban nagy javulásról számol be a négerek foglalkoztatását illetően is. A nem fehér munkát keresők száma 1961—1966 között csak 1 millióval növekedett, és így a munkanélküliség aránya a feketék között 12,4%-ról 7,3%-ra esett vissza. Ebben az időszakban majd 1 370 000 új nem mezőgazdasági munkaalkalmat teremtetek a gazdaság gyors fejlődése révén.

A négerek jövedelmi viszonyait jelentősen befolyásolja, hogy túlnyomórészt szakképzettséget nem vagy alig igénylő munkahelyeken dolgoznak. Igaz, ebben is jelentős változás következett be: 1950-ben több mint 90%-a a néger foglalkoztatottnak ún. alacsonyabb státuszban dolgozott (betanított munkás itt a legmagasabb kategória), 1966-ban már csak 72%-uk (szemben a fehér lakosság 35%-ával).

A fehérek és négerek közötti megkülönböztetés abban is lemérhető, hogy bár a fiatal négerek ugyanannyi évig vesznek részt az oktatásban, mint a fehérek, az oktatás színvonala azonban alacsonyabb és ez szociális indokokkal magyarázható.

A néger szakképzett réteg napjainkban nagyon gyorsan növekszik és az utóbbi években összetételében is jelentősen megváltozott: régebben elsősorban olyan szakmákat választottak, amellyel saját „fajukat” szolgálták — ügyvéd, orvos, lelkész —, manapság azonban nagyon gyorsan növekszik a divatos szakmát választók száma, így pl. 1950—60 között a néger építésszek száma 72%-kal emelkedett, a mérnököké pedig a kétszeresére nőtt. Ennek megfelelően az ún. fehérgalléros munkát végző négerek tábora 5 év alatt 45,9%-os növekedést mutat, és talán még jobban jellemzi a helyzetet az, hogy míg 1956-ban a nem fehérek a foglalkoztatottak 10,3%-át tették ki, de csak 3,7%-uknak volt egyetemi vagy főiskolai végzettsége, 1967-re ez az arány már 5,9%-ra nőtt.

A négerek persze messze vannak még a teljes egyenjogúságtól, hiszen akkor minden foglalkozásban $\frac{1}{10}$ -ét az állásoknak négerek foglalják el. Ma viszont az iparban a szakképzetlen fizikai munkások $\frac{1}{4}$ -e nem fehér. Ha azonos szintű munkát végeznek is a fehérekkel, ez még nem jelenti azt, hogy egyenrangúnak is kezelik őket, és megszünnie a faji előítélet. Egyetlen terület van, ahol úgy tűnik, a négerek egyenrangúak a fehérekkel, ez pedig a katonai szolgálat.

R. Beardword cikke (A négerek mai hangulata) a négerek véleményét írja le a néger kérdésről. 13 amerikai városban több mint 300 négerrel készítettek interjút, s így ez tulajdonképpen kontrollja is az előbb idézett adatoknak. A felmérés szerint, a korábbi hasonló felmérésekkel összehasonlítva, a négerek — bár az események megcáfolni látszanak ezt — kedvezőbben ítélik meg helyzetüket; ez megnyilatkozik abban,

hogy a kérdezettek 3/4-ed része úgy érzi, javult a helyzete, 10 közül 8-an úgy érzik, kilátásuk van jobb munkahelyre és lakásra, 4 közül három reményteljesebbnek itéli a négerprobléma megoldását (bár 40%-uk reménytelenebbnek látja). A megkérdezettek fele ugyanakkor „dühösebb”, mint pár évvel ezelőtt (csak egy tizedük kevésbé). Többségük helyesli Martin Luther King politikáját, bár többen erőszakosabb politikát szeretnének. 37%-uk úgy érzi, kapcsolatuk a fehérekkel javult, 33%-uk ellenben rosszabbodást észlelt.

A felvétel megcáfolta azt a tévhitet, hogy hiányzik belőlük az akarát az éltetőreához és nem akarnak segíteni magukon. A következő táblázat éppen azt mutatja, hogy e célok minden néger számára egyformán fontosak, akár öreg, akár fiatal.

Mit tartanak elsősorban szükségesnek?

A célok fontossági sorrendben:

	Az összes válasz %-ában
A gyermekek magasabb képzettsége	97
A faji megkülönböztetés megszüntetése az iskolában . .	93
Jobb munka	87
Különleges képzés	77
Nagyobb rendőrségi védelem . .	69
Nagyobb szakképzettség saját maga számára	62
Olyan környezet, ahol jobban lehet élni	60
Több pénz	53
Elköltözni a környékről	20

A néger közösségek reális célokat tűznek ki maguk elé és világosan felismerik milyen haladást tettek az utóbbi időben és bíznak ennek folytatásában. Abban, hogy az amerikai rendszer képes lesz megoldani a néger kérdést, a válaszok eléggé megoszlanak (0%):

	Képes lesz	Nem	Lehetséges, nem biztos
Összes	53	43	4
16—25 évesek . .	53	45	2
26 éven felül . .	53	42	5
Nem-Dél	46	51	3
Dél	67	27	6

A megkérdezettek csaknem 35%-ának az volt a véleménye, hogy a néger céljait csak erőszak árán érhetik el.

A cikk írója rendkívül érdekes és figyelemre méltó ténynek tartja azt, hogy a néger büszkébbek, mint korábban. Ebben az USA-ban elért előrehaladás mellett az afrikai független országok sikerei is szerepet játszanak. A cikk írója szerint ez a tény hátrányos is, mivel feltámasztja a bizalmatlanságot, elsősorban a fiatalokban, a fehér kultúrával szemben. Sok néger fejezte ki azt az érzését, hogy a fehérek hazudnak és a feketéket még mindig alárendelt embereknek tartják. Ezzel magyarázható, hogy noha a néger helyzete tagadhatatlanul javult az utóbbi években, mégis, többségükben változatlanul „dühösebb”, mint hangoztatják: túl alacsonyról indultak és ez a fehér Amerika bűne. A jogokért való harcot úgy érzik, megnyerték, és most az egyenlőségért kell harcolniuk.

(Ism.: *Mausecz Zsuzsa*)

S. R. Dixon—Fyle: A magánberuházások gazdasági ösztönzői Afrikában

(The Journal of Development Studies, London, 1967. október)

Bevezetőben a szerző utal arra, hogy a magántőke-beáramlást ösztönző afrikai gazdaságpolitikák azt tartják, hogy ha a tőkebeáramlás újból áll meg, meghatározott akadályokat feltárják, megfelelően szabályozzák, elhárítják, a beáramlás mintegy automatikusan nő. A külföldi cégeket máris sokfajta egyezmény védi a kockázatoktól. Az afrikai országok a legkülönfélébb ösztönzőket nyújthatják a külföldi — s a hazai — tőkének: teljes vagy részleges mentesítés a profit-, jövedelem- és forgalmi adóktól, viszonylag liberális gyorsított leírási kedvezmények, s egy sor adórögzítési garancia; továbbá indirekt ösztönzők, így főleg a beruházások biztonságának garantálása, a profitátutalások, tőkerepatriálás teljes vagy változatosan szabályozott engedélyezése, a bürokratikus és politikai jellegű beavatkozástól való mentesítés. A védőrendszabályok sok esetben odáig mennek, hogy „de facto” garantálják a piacokat és a profitot. Mégis, kevés jele van annak,

hogy a legutóbbi 5 évben a közvetlen nettó külföldi beruházások lényegesen emelkedtek volna Afrikában. Ennek az az oka, hogy amikor a gazdaságpolitika és a törvényhozás olyan ösztönzőket kínált, amelyek kifejezetten elismerik a külföldi beruházó néhány specifikus szempontját, leegyszerűsített és bizonytalan feltételezésekből indult ki az ösztönzők és a (külföldi) beruházó döntései közti kapcsolatot illetően. Mint a fejlesztéspolitika számos egyéb kérdésében, ezen a területen is az elmélet nélküli politika vált általánossá. A vizsgált kérdés szempontjából az ilyen elméletnek kombinálnia kellene egyrészt a külföldi beruházó döntéseinek egy olyan koncepcióját, amely a döntéseket a cég általános beruházási és növekedési politikájának részeként fogja fel, másrészt egy olyan elmélet elemeit, amely a fejlődő országokba irányuló tőkeexport alapvető meghatározó tényezőit világítja meg mind a kereslet, mind a kínálat oldaláról. Az így kialakult, átfogó koncepcióra már lehetne megfelelő gyakorlati politikát alapozni.

A szerző ezután empirikus alapon kísérel meg a beruházó társaságok döntését befolyásoló tényezőket, továbbá Afrika súlyát a társaságok döntéseiben felmérni. Adatainak forrása egyrészt a Stanford Research Institute (SRI) 1961-ben kérdőíves módszerrel összegyűjtött adatai, másrészt J. N. Behrman 1961-es tanulmánya, valamint a Survey of Current Business adatai. A SRI jelentés 205 társaságot, ebből 178 amerikai, 8 japán, 6 angol, 5 franciát, 5 nyugatnémetet és 3 svédet, továbbá ezeknek 67 országban, 1961-ben meglévő 2444 közvetlen és társult beruházását, valamint külföldi cégekkel való társulását fogta át. A beruházások közül 1155-öt 1955–1961 között hajtottak végre. Az 1955 óta

végrehajtott új beruházásokból 870 volt közvetlen beruházás. Ebből 80 jutott Afrikára, a társult beruházásoknál a vonatkozó számok 60, illetve 6, a társulásoknál 225, illetve 22. Ezenkívül 1955 után Afrikában mintegy 45 pótlólagos (bővítő) beruházást hajtottak végre, már meglévő érdekeltségekben. Mind az új, mind a pótlólagos külföldi beruházások növekedési rátája sokkal kisebb volt, mint Európában vagy Latin-Amerikában, bár nagyjából azonos a közel-keletivel, az ázsiaival és óceániaiival. Az összes beruházások 51 százaléka Dél-Afrikába (23,6%), Algériába, Rhodesia-Nyassa-földre, Marokkóba és Líbiába irányult, míg a fennmaradó 49 százalékon 26 afrikai ország osztozott.

A Behrman jelentés 115 *amerikai* társaság 2301 leányvállalatát vizsgálta meg, amelyek az amerikai külföldi beruházások csaknem kétharmadát képviselték. A mintavételből ugyanakkor kizárt sok kisebb társaságot (1–5 külföldi leányvállalattal). Ezek közül nem lehetett jelentéktelen azoknak a száma, amelyek rendelkeznek afrikai érdekeltségekkel, ezt erősítik meg az amerikai kereskedelmi minisztérium adatai is.

A szerző szerint az SRI jelentés egyik legfontosabb felfedezése volt az a meglepő különbség, amely a fejlődő országok tőkeimport ösztönző politikai stratégiája, illetve annak súlypontjai és a külföldi vállalatok részéről előnyben részesített szempontok között fennállt. Jól mutatja ezt a következő táblázat, amely 20 fejlődő ország kormánya és a vállalatok széleskörűen kiválasztott reprezentatív csoportjának válaszait hasonlítja össze. A kormányok közül nem ismeretes az afrikaiak száma, de az afrikai gyakorlat más forrásokból származó ismerete az alábbiakhoz nagyon hasonló eredményt ad.

Az ösztönzőknek tulajdonított relatív fontosság — kormányoknál és beruházóknál (SRI-jelentés alapján)

<i>Kormányok</i>		<i>Magánberuházók</i>	
(Súlyozás az említések száma szerint)		(Az említések száma a megvizsgált esetek százalékában)	
Adókedvezmények	41	Hatékony fejlesztés-tervezés és végrehajtás	79
Bel- és külföldi vállalatok egyenlő kezelése	37	Liberális profit és tőkehazautalás	79
Pozitív üzleti légkör	31	A külföldi tulajdon és ellenőrzésel szembeni diszkrimináció hiánya	67
Tőke és profit hazautalása	30	A kül- és belföldi vállalatok egyforma kezelése	66
Kormány által irányított hitelintézetek	15	Minimális bürokrácia	54

Különösen szembetűnő az adókedvezmények rendkívül eltérő értékelése. A kormányok egyik legfontosabbnak tartott ösztönző eszköze tehát ezért nem éri el a kívánt hatást. Ugyanakkor az afrikai kormányok még a táblázat eredményeinél is nagyobb fontosságot tulajdonítanak a fenti eszköznek.

A fejlődő országokba irányuló tőke-mozgás célja — empirikus felmérések alapján — hosszabb-rövidebb távú profitmaximalizálási törekvésekben jelölhető meg. Ez nem jelenti szükségszerűen az adott leányvállalatba fektetett tőke profitjának maximalizálását és gyors megtérülését; különösen nagy, vertikális vállalatok számára egy ilyen beruházás szolgálhatja általános — külföldi és belföldi egységeinek együttes — profitszínvonalra maximalizálását, kereskedelmi pozíciójának általános megszilárdítását is (pl. a számára szükséges nyersanyagforrások tulajdonosi ellenőrzése révén). Ez utóbbi esetben az illető kormányok adókedvezményei vagy más pénzügyi ösztönzői eleve sokkal hatástalanabbak, mint más, nem közvetlenül az adott leányvállalat profitnagyságára ható ösztönzők. Általában is igaz, hogy egy pozitív ösztönzőnek olyannak kell lennie, hogy valamilyen nyilvánvaló, meglevő negatív akadályt elhárítson, ellenkező esetben nem hatékony. Ez az adókedvezmények legnagyobb gyengéje a profitmaximalizálás (vagy legalább egy minimális alsó profithatár biztosítása) szempontjából. Adókedvezmények egyrészt nem tesznek rentábilissá alapvetően nem hasznosító projektumot. Másrészt a magas adók nem jelentik szükségszerűen azt, hogy a (nettó) profit alacsony lesz, s fordítva. Továbbá: jöllehet az afrikai országokban sem a nemzetgazdasági számveteli, sem az adóbevételi statisztikák nem állnak megfelelő részletességgel rendelkezésre, ismeretes, hogy a dekolonizációt követő új és módosított beruházási törvények és szabályozások áradatának előestéjén a társulati adók jóval alatta voltak az ipari országokban még elviselhetőnek tartott szintnek. Ezen túlmenően az adóköteles társulati és személyes jövedelem liberális értelmezése, a gyenge adóelhárítási szervezet s az osztalékjövédalom kettős adóztatásának széles körű kiküszöbölése következtében a tényleges adózás szintje viszonylag alacsony volt.

Ami a vállalatok külföldi és belföldi befektetései rentabilitásának viszonyát illeti, a rendelkezésre álló (átlagos és regionális) adatok azt mutatják, hogy — különösen amerikai feldolgozó ipari cégek esetében — nem volt lényeges különbség a bel- és külföldi ráták között (1950—1959 között mindkettő 12—13%, 1961 után a belföldi nagyobb); az angol külföldi beruházások profitrátája általában magasabb, mint a belföldieké. Bár ezek az adatok keveset mondanak arról, hogy az illető cégek eredetileg milyen rátákra számítottak, azt elárulják, hogy ténylegesen milyeneket *fogadtak el*. A szerző — összevetve mindezeket a közölt táblázat adataival — arra a következtetésre jut, hogy magántőke már akkor is fog a fejlődő (s az afrikai) országokba áramlani, ha a profitkilátások csak kismértékben jobbak, mint otthon; viszont nagymértékben elrettentik őket a külföldi beruházásokat érintő politikai és adminisztratív korlátozások, azaz a közvetlenül profiton kívüli tényezők.

Befejezésül a szerző javaslatokat tesz az afrikai országok megfelelő tőkeimport-ösztönző politikájának kidolgozására. Véleménye szerint a fentiek figyelembevételével az ösztönzőket nagymértékben egyedivé, cégesszabottá kell tenni, általános rendelkezések nem elegendőek. Ez adminisztrációs technikai szempontból lehetséges és kivihető. Az ösztönzési politikának arra kell irányulnia, hogy a külföldi cégek és fiókok növekvő arányú helyi önfinanszírozását, s az újonnan beáramló konvertibilis devizaalapok arányának csökkenését elmentesítse, és mindkettőt maximalizálja. Ez lehetne az adópolitika legfőbb feladata megfelelő pozitív és negatív ösztönzők (pl. fel nem osztott és felosztott profit különböző kezelése) alkalmazásán keresztül. Az afrikai országok regionális együttműködésétől ugyanakkor jelenleg nem várható sok eredmény; egyrészt már ma is sok országban nagyjából hasonló (de elégtelen) rendelkezések vannak érvényben, másrészt ezek együttes, hatékony megváltoztatása már az országok széles körűbb gazdaságpolitikai integrációját tételeznél fel, ami jelenleg nem látszik kivihetőnek.

(Ism.: *Becsky György*)

Alexander Tarn: A Szovjetunió és az USA ipari termelésének összehasonlítása dollárban és rubelben

(Soviet Studies, Oxford, 1968. 4. sz. 482—500. l.)

A szovjet ipar termelésének mértéke és összehasonlítása az USA-val — különösen 1957 óta — a kutatások középpontjába került. Ekkor bocsátotta fel a Szovjetunió az első szputnyikot és ekkor határozta meg Hruscsov újból a régi célt: utol kell érni és túl kell szárnyalni a fejlett kapitalista országokat. Az ipari termelés nagyságát viszont a Szovjetunió csak az USA-val tudja összehasonlítani, így ez a fejlesztés az USA-val

litása azért is rendkívül fontos, mert az USA gazdasági vezetőszerpét csak egyetlen ország fenyegetheti, a Szovjetunió. Az újabb statisztikai információk, az 1960—61-es szovjet input-output táblák és a statisztikai évkönyvek, az ipari adattár (1964), valamint az 1964. évi USA ipari census alapján végre lehetővé vált a két ország ipari output-jának rubelben és dollárban való összehasonlítása is.

A fejlődési ütemek összehasonlítása azt mutatja — írja a szerző —, hogy az ötvenes és hatvanas években a Szovjetunió képes volt az USA-val szemben csökkenteni az ipari termelésben tapasztalt lemaradását. 1955-ben a lemaradás mértékét 16 esztendőben határozták meg, ez 1967-re 5 évre csökkent.

A Szovjetunió 1955. évi ipari terme-

A szovjet és az amerikai ipari termelés, nettó érték (1959. évi millió rubelben)

Iparcsoport	USA 1963	Szovjetunió 1963	Szovjetunió/USA arány 1963
Élelmiszer, dohány	10,113	5,660	56,0
Könnyűipar	11,796	5,964	50,6
Fa- feldolgozás	5,169	5,568	107,7
Papír és papírtérmékek	3,239	,389	12,0
Nyomdaipar	1,403	,480	34,2
Vegytérmékek, azbeszt, gumi	8,222	2,966	36,1
Ásványi építőanyag, üveg, porcelán, fazekasipar	3,450	4,010	116,2
Vas, fémek (kivéve öntődék, kovácsoltvasak és egyebek)	4,076	3,721	91,3
Nem vas fémek	1,897	1,212	63,9
Fűtőanyag	5,729	3,993	69,7
Vegyés ipar	3,120	1,218	39,0
Nem gépipar	58,214	35,181	60,4
Gépipar	35,891	21,647	60,4
Ipar összesen:	94,105	56,828	60,4

való versennyé változott. Az amerikaiak hevesen reagáltak erre a programra, hiszen az első szputnyik egyben a Szovjetunió katonai erejét is reprezentálta. A Szovjetunió ebben az időszakban rendkívül gyorsan fejlődött, az USA növekedési rátája pedig alacsonyabb volt a korábbi évekhez viszonyítva. A 60-as évek első felében azonban a helyzet változott: az USA növekedési rátája 6 százalékra növekedett és körülbelül ugyanennyi volt a Szovjetunióban is. A cikk szerzője szerint a két ország összehason-

lításának (a dollár és rubel számtani átlagával képzett arány) az 1939. évi amerikai ipari termelés 99,7 százaléka volt, 1967-ben a szovjet ipari nettó termelés az amerikai ipari termelés 75,1%-át tette ki.

Az 1950—60 közötti fejlődést az ipari termelés indexei szemléltetik a legjobban. (994. lap első táblázat.)

A szovjet ipari termelés indexei a különböző számítások alapján 1963-ra — 1955-öt 100-nak véve — a következő lap második táblázata szerint alakultak.

Év	A SZU outputja az	Az USA outputja
	az 1963. évi USA output százalékában	
1955	31,8	70,2 (1954)
1960	52,4	85,5 (1959)
1963	68,3	100,0
1965	79,6	115,4
1966	95,0	126,7

Megnevezés	Ipar összesen	Gépipar	Nem gépipar
A szovjet hivatalos index.....	212	290,1	192,2
A dollárral súlyozott számítás szerinti index	224	295	180
A rubellel súlyozott index	205	283	175

Az összehasonlításban igyekeztek figyelembe venni a teljes szovjet ipari termelést és a hiányzó adatokat becslésekkel pótolták. Valamennyi szovjet iparágban a termelés dollár értékét az USA értékében kifejezve határozták meg, figyelembe véve a szovjet—amerikai természetes mértékben mért termelési arányt. Ez az arány a termelési adatokon — vagy a legfontosabb termékekre és csoportokra készült becsléseken — alapszik.

A korábban készült hasonló számításokhoz képest a következő módszerbeli változásokat kell megemlíteni, amelyek befolyásolják az eredményeket: egyes ágazatok termelésének pontosabb meghatározására törekedtek — például a széntermelést kalóriaérték alapján számolták — és a hiányzó adatokat a foglalkoztatottak, és más statisztikák szerint becsülték meg. Mindezek ellenére — írja a szerző — vannak ágazatok, ahol nem állt elegendő információ rendelkezésre (pl. a vegyiparra vonatkozóan.) Az 1959. évi szovjet nettó termelési adatokat (benne van az amortizáció), az 1959-ben kiadott input-output táblák anyaginputja alapján számították ki. Néhány iparcsoporthoz vonatkozóan a rubel nettóértékét az anyaginput levonásával becsülték meg, így a forgalmi adót (pl. a vegyipar adatainál) más módszerrel próbálták kiküszöbölni. A nyomdaipar és a vegyesipar nettó termelési értékét a foglalkoztatottság alapján becsülték, míg pl. a vasérc és a különféle fémek nettó termelési értékének kiszámításához V. Treml számításait vették alapul. Természetesen a nettó termelésiérték-becslések még rubelben sem százszázalékosan pontosak,

mivel az inputadatok nem voltak teljesekek.

A szovjet nettó termelési érték a számítások szerint az egyes ágazatokból összesítve 1958-ra 40 965 millió rubelt tett ki. Ehhez hozzáadták az elektromos erőművek javító üzemeinek outputját, amely így 44 523 millió rubelt eredményezett. A természetes mértékegységben mért termelési arányok számításánál 66%-ban a hivatalos termelési adatokon alapuló dollár—rubel táblázatok értékei, 28%-ban többé-kevésbé megbízható becslések, és 6%-ban elnagyolt becslések szerepelnek.

A két ország gépipari kibocsátását például igen nehéz összehasonlítani az eltérő termékösszetétel miatt, s a hadiipar termelési adatai sem nyilvánosak, ezért a szerző különböző egyéb becsléseket is felhasznált. Például az amerikai gépipar outputjának 1963. évi értékét is különböző viszonyszámok alapján számították.

A korábbi számításokhoz képest ebben a szovjet nem gépipari kibocsátás az USA számaihoz viszonyítva magasabb, a gyáriparra vonatkozó kissé alacsonyabb. Az eltérések egy része a nagyobb pontosság eredménye, de a nem gépipari ágazatokban a növekedés részben az amerikai áremelkedésnek tulajdonítható, amely eltorzította az arányokat.

A fűtőanyagiparban az összetétel különböző: a Szovjetunióban a szén, az USA-ban az olaj a döntő. Viszont az olaj ára a Szovjetunióban alacsonyabb, mint az USA-ban, a szén pedig az USA-ban olcsóbb. Ez szintén torzítja az indexeket.

(Ism.: *Mausecz Zsuzsa*)

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Bognár József: A gazdasági növekedés irányítása a fejlődő országokban

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967. 660 l.

Bognár József könyve jelentős mű, amely kiemelkedik nemcsak a fejlődő országokkal foglalkozó hazai szakirodalomból, hanem a témakör nemzetközi terméséből is. A könyv ismertetése a recenzió készítőjét nehéz feladat elé állítja. Nemcsak, sőt nem is elsősorban azért, mert nehéz egy több mint 600 oldalas munkáról a könyvismertetés céljára rendelkezésre álló terjedelemben megfelelően beszámolni. Inkább azért, mert újszerűsége nem annyira az egyes részletekben, hanem a probléma megközelítésének módjában, felfogásában, az egész tárgyalás koncepciójában van. Ezért egy fejezetről fejezetre haladó tartalmi ismertetésben könnyen elveszhetne éppen a lényeges mondanivaló.

A fejlődő országok politikai, gazdasági, szociális, kulturális, belső és nemzetközi, a természeti környezet és a történelmi körülmények által meghatározott problémáit Bognár József komplex és egységes egészként szemléli és mutatja be. Figyelmét elsősorban a gazdasági és a politikai szférára és ezek kölcsönös kapcsolataira összpontosítja; arra, hogyan lehet megvalósítani ebben a körben a *racionális emberi cselekvést* — amely gondolati rendszerének egyik központja — oly módon, hogy az a gazdasági növekedés megindítását és meggyorsítását szolgálja, mégpedig az eredményekkel arányban álló és azokat nem veszélyeztető áldozatok árán.

A szerző nem becsüli le a hatalmi osztály-, csoport- és egyéb patrikuláris érdekek szerepét, sőt ellenkezőleg: mélyrehatóan boncolja az ezekből következő ellentéteket és összeütközéseket, mégis úgy véli, hogy a nemzeti, sőt nemzetközi értelemben vett racionális cselekvésre megvan a lehetőség. Kétségtelen, hogy ez — különösen az utóbbi — problematikusnak tűnhet. Bognár Józsefnek erről egyértelmű és határozott véleménye van. Úgy látja, hogy a jelenlegi nemzetközi gazdasági mechanizmus nem vezet a gazdag és a szegény országok közötti fejlettségbeli színvonalkülönbségek csökkenéséhez. A jelenlegi helyzet következménye — nézete szerint — még a volt gyarmatok nagyobb részének politikai önállósága és a szocialista országok megléte és segítségével által biztosított nagyobb gazdasági függetlenség körülményei között is a további polarizálódás. (E felfogása egyébként közel áll Gunnar Myrdall „circular causation” elméletéhez, amely szerint a tőkés piac által szabályozott munkamegosztás — politikailag motivált és nem a belső gazdasági erőkből következő beavatkozás nélkül — az egyes országokon belül éppen úgy, mint nemzetközi vonatkozásban a fejlett és elmaradt régiók közötti különbségek állandó növekedését hozza létre, nem pedig kiegyenlítődést.) A jelenlegi világgiazi mechanizmus, amely részben a gyarmati rendszer öröksége és következménye is, a fejlett tőkésországoknak kedvez. Megváltoztatása tehát ezek — rövid távra értelmezett — érdekeibe ütközik. Hosszú távon azonban a további polarizálódás olyan feszültségeket eredményezhet, amelyek katasztrófára, háborúra, az egész emberi civilizáció pusztulására vezethetnek. Ezért remény van arra, hogy a változásért síkra szálló progresszív erők fokozatosan elérjék egy *új világgiazi mechanizmus* elemeinek kifejlesztését. Fokozatoság azért is kell, mert a fejlődő országoknak a jövőben szükségük van a tőkésországokkal való kapcsolatok fenntartására, sőt fejlesztésére, szükségük van ezekre az országokra mint piacra és szállítóra, valamint a hiányzó szakértelem és az alacsony belső felhalmozás kiegészítése céljából.

A szerző szerint az új világgiazi mechanizmus egyik fő elemeként *új típusú nemzetközi munkamegosztás* kell, amelyben a fejlődő országok növekvő mértékben szállítanának feldolgozó ipari (főként könnyűipari) termékeket a fejlett országokba, mégpedig nem a világgiazi utólagos ellenőrzése alapján, hanem biztosított piaccal, hosszú lejáratú beruházási és külkereskedelmi megállapodások alapján. Ez természetesen szükségessé teszi a fejlett tőkésországok jelenlegi ipari protekcionizmusá-

nak a felszámolását. Az ilyen munkamegosztás előnye a fejlődő országok számára kézenfekvő, hiszen iparosításukat elősegíti. A fejlett tőkésországok számára annyiból lenne előnyös, hogy bizonyos munkaigényes iparágak termelésének némi korlátozása csökkentené munkaerő-problémáikat és egyben növelné a beruházási javak piacát a fejlődő országokban. Szükségesnek tartja ezenkívül a szerző a jövedelmek újraelosztását a Genfi Világkereskedelmi Konferencia ajánlásai szellemében, hogy tudniillik a fejlett országok évi nemzeti jövedelmük 1 százalékát bocsássák a fejlődő országok rendelkezésére, de nem ilyen mechanikusan, hanem a teherbíróképesség és egyéb körülmények figyelembevételével, szelektívebb módon. Szükségesnek tartja ugyanakkor a fejlődő országoknak nyújtott hitelek struktúrájának és hatékonyságának megjavítását, hogy e hitelek ne főként a fejlett országok rövidtávú érdekeit szolgálják (az elhelyezési nehézségek megoldását), hanem a fejlődő országok hosszú távú érdekeit. Ehhez kereskedelemfejlesztési hitelek helyett olcsóbb és hosszabb lejáratú beruházási hitelekre van szükség, nemcsak több, hanem stabilabb segélyforrásokra, a hitelek és segélyek — fejlesztési célú — komplexitására és igazságos, a gazdasági helyzet és szükségletek szerinti elosztására. Szükséges persze a fejlődő országok rendelkezésére bocsátott erőforrások hatékony felhasználása is, de a hatékonyság maga nem független a segélyek struktúrájától, komplexitásától, stabilitásától.

Az új nemzetközi gazdasági mechanizmus egyik elemeként meg kell reformálni a nemzetközi nagyvállalatok státuszát. Ezek egészségtelenül jelentős szerepet játszanak a fejlődő, különösen a kis országok gazdaságában és tevékenységüket nem ezek érdekeivel összhangban fejtik ki. El kellene érni, hogy a profit nagyobb részét repatriálás helyett reinvesztálják, és általában jobban részt vegyenek a gazdasági fejlődés támogatásában.

Bognár József koncepciójában kiemelkedő szerep jut a nemzetközi intézményeknek. Az új munkamegosztást elősegítő — bilaterális vagy multilaterális iparfejlesztést célzó — beruházásokat nézete szerint nemzetközi szervezetnél kellene bejelenteni, amely ismeri a folyamatban levő akciókat és várható hatásukat, hogy a túltermelés és a hiteleszközök ésszerűtlen felhasználása elkerülhető legyen. A nemzetközi nagyvállalatok státuszának megreformálására vonatkozó javaslatok közül legjobbnak azt tartja, amelynek értelmében a nagyvállalatokban a fejlődő és fejlett országok képviselői mellett a nemzetközi szervezetek képviselői is helyet kapnának. Az egész segélyezési rendszer és a technikai segítség irányításának internacionalizálására gondol: olyan nagy problémáknak, mint a Távol-Kelet élelmezése nemzetközi irányítás alatt történő megoldására; világsszintű konjunktúrakutatásra és -tervezésre a nemzetközi szervezetekben. A jelenlegi helyzetet ismerő és abból kiinduló olvasó talán még könnyebben tudja elképzelni a fejlett tőkésországok és a nagy monopóliumok magatartásának fokozatos megváltoztatását és közeledését a könyvben felvázolt normákhoz, mint olyan nemzetközi intézményeket, amelyek a szerző koncepciójában — ha ezt így talán nem is mondja ki — a világgazdasági értelemben vett racionális emberi cselekvés fő hordozói.

El kell azonban ismerni, hogy a dolog lehetőségét tekintve a szerző is fenntartásokkal él, és hogy a szükségesség tekintetében érvelése meggyőző. Kétségtelen az is, hogy nemcsak a technikában, hanem a gazdaságban — ezen belül nemzetközi gazdasági intézmények tekintetében is — sok olyasmi létezik ma, amit 20—25 évvel ezelőtt kevés szakértő tekintett volna valószínűnek. A szerző koncepciója a jelenlegi nemzetközi erőviszonyok fennmaradása esetén is békés és elvileg járható utat mutat a világ erőforrásainak az egész emberiség érdekeit jobban szolgáló felhasználására.

Bognár József koncepciója szerint a fejlődő országokban a racionális gazdasági és politikai cselekvés fő hordozói a progresszív kormányok. Voltaképpen erre a kérdésre, tudniillik a fejlődő országok kormányainak gazdasági és politikai cselekvésére, szerepére, lehetőségeire vonatkozatható a könyv nagyobb része. Közvetlenül ezt tárgyalja a könyv III. része (A racionális gazdasági cselekvés kivitelezése), közvetve az I. rész (Elmaradott gazdaság — nagy potenciális energiák), amely a gazdasági elmaradottság ismérveinek és a növekedést befolyásoló tényezőknek az elemzése, valamint a IV. rész (A növekedés világgazdasági feltételei). Részben közvetve, részben közvetlenül ezzel foglalkozik a II. rész is (A gazdaságpolitika szerepe a növekedés meggyorsításában), amely a gazdasági növekedés fő problémáinak (felhalmozás, mezőgazdaság, ipar stb.) részben analitikus ismertetését, részben pedig a megoldás módszereinek taglalását tartalmazza.

A szerző abból indul ki, hogy hosszú távon a gazdasági növekedés problémáit a fejlődő országokban csak a hatalmon levő progresszív kormányzatok oldhatják meg sikeresen és (noha persze nem hiszi, hogy a hatalmon levő kormányzat minden fejlődő országban progresszív) ezek számára kívánja kidolgozni a racionális cselekvés normáit. Progresszív kormányzatnak azokat tekinti, amelyek a társadalmi egyenlőség és szociális igazság megvalósítására törekkenek és így fokozatosan, a valóságos erőviszonyok és a tradíciók által meghatározott emberi magatartás figyelembevételével a vagyonban, a társadalmi helyzetben és a műveltségben gyökerező monopóliumok megszüntetésére. A szerző a fejlődő országokban a következő évtizedekben olyan viszonyokkal számol, amelyek *átmenetiek*, sem kapitalistának, sem szocialistának nem tekinthetők. Úgy látja, hogy a fejlődés eredményeként kialakuló helyzetet tekintve a szó eddigi értelmében vett kapitalista alternatíva kizárható és noha a fejlődő országok történelmi és egyéb körülményei, valamint a következő 2—3 nemzedéken át várhatóan követhető útja is nagyon eltér az európai szocialista országokétól, gazdaságukban és társadalmukban valószínűleg túlsúlyra fognak kerülni a szocialista elemek.

A könyvnek kétségtelül egyik legfőbb érdeme a politikai és a gazdasági problémák szoros összekapcsolása, amelyek egymást kölcsönösen meghatározzák, de ahol a fejlődő országok körülményei között a politikáé az aktívabb szerep. A szerző *szükségesnek* tekinti, hogy a fejlődő országok gazdasága központilag irányított gazdaság legyen — noha a termelési eszközök döntő többsége nincs társadalmi tulajdonban —, mert a gazdasági fejlődés csak így indítható meg. *Lehetségesnek* is tartja, hogy a kormányzat a gazdasági életet eredményesen irányítsa, annak ellenére, hogy kevés a gazdasági hatalma és irányítási tapasztalata.

A központilag irányított gazdaságban, szemben a kapitalizmussal (ahol a mammutvállalatok és az állam fokozódó gazdasági tevékenysége növeli ugyan a makroökonómiai elemek szerepét, mégis a mikroökonómiai cselekvések a leglényegesebbek), a makroökonómiai szintű központi—kormányzati döntések meghatározóak a gazdasági fejlődés szempontjából. Ezeket a döntéseket, minthogy központi döntések, az ország politikájáért felelős szervezet hozza meg. Ennek a körülménynek sok előnye van. Az például, hogy együttesen vehetők figyelembe a politikai és gazdasági következmények, vagy hogy a tömegek könnyebben mozgósíthatók gazdasági célok megvalósítására. Az említett körülmény azonban azt is jelenti, hogy általában elsősorban politikai megfontolások alapján hozott döntésekről van szó. Ez utóbbi szempontból a problémák jellege különböző lehet. A szerző kifejezésével élve, az első szférába olyan döntések tartoznak, amelyek a hatalom megtartásával, konszolidálásával, a politikai tömegkapcsolatokkal függnek össze és ezeknél indokolt a politikai szempontokat előtérbe helyezni a szűkebben vett gazdasági racionalitással szemben. A második szférába olyan problémák tartoznak, amelyek abból következnek, hogy a politikai hatalom nem teljesen egységes: vannak nézetkülönbségek és reális érdekellentétek. Ezek azonban kompromisszumra vezetnek és esetleg eltávolodást okoznak a gazdasági szempontokat is magában foglaló társadalmi optimumtól, például ha lényeges gazdasági döntéseket emiatt elodáznak. Végül a harmadik szférában olyan társadalmilag már nem indokolt meggondolások befolyásolhatják a döntéseket, amelyek — a közérdek lepleiben jelentkező — személyi harcok, egyéni érvényesülési törekvések eredményei.

A szerző rámutat arra is, hogy a fejlődést meghatározó gazdasági döntések központi volta bizonyos hátrányokkal is jár, például azzal, hogy a fejlődésben bizonyos lökésszerűségeket eredményez. Ezért is, és más megfontolásokból is, szükségesnek tekinti, hogy a döntéseket a lehetőségek szerint maximálisan decentralizálják és korlátozzák azoknak a gazdasági problémáknak a körét, amelyek eldöntését a politikai szervek a maguk számára tartják fenn.

Érdekesen elemzi a könyv a fejlődő országokban kialakult politikai erőket, egyfelől a haladó, másfelől a kapitalizmus kialakítására törekvő kormányokat és különösen újszerű megvilágításba helyezi a végrehajtó hatalom és a hadsereg szerepét.

A kormányzat központi szerepéből is következik az átfogó, hosszú időre szóló *gazdaságpolitikai koncepció* szükségessége, a döntések koordinálása és az esetleges hibák csökkentése céljából. Itt is rámutat a gazdasági és politikai problémák szoros kapcsolatára, s a hosszú időre szóló gazdasági koncepció egyik fő előnyét abban látja, hogy lehetővé, sőt szükségessé teszi a gazdasági döntések hosszú lejáratú politikai és társadalmi konzekvenciáinak áttekintését. Az egész könyv mintegy

vezérmotívumának tekinthető az a megállapítás, hogy: „A rendszer sorsa a gazdasági növekedésen múlik, a gazdasági növekedés azonban a racionális emberi cselekvéseken, a társadalmi és egyéni érdek egybeesésén, valamint a gazdasági cselekvésben részt vevő egyének és csoportok céltudatosságán és dinamizmusán.” (147. l.)

A szerző részletesen és több fejezetben elemzi a gazdasági növekedésnek olyan kulcsfontosságú kérdéseit, mint a felhalmozás és a pénzügyek, a külkereskedelem és a nemzetközi együttműködés, a mezőgazdaság fejlesztése és az iparosítás, az oktatás és a tudománypolitika stb. Ezekben a kérdésekben nem ajánl recepteket az egyes problémák megoldására, mert tisztában van az egyedi körülmények jelentőségével, de határozottan állást foglal a fejlesztési stratégia fontos kérdéseiben. Ezeknek az állásfoglalásoknak kritikai ismertetése nem lehet egy rövid recenzió feladata, a beható elemzés egyébként is külön-külön pénzügyi, agrár- stb. szakembert igényelne. Talán szabad megemlíteni, hogy azon a területen, ahol a recenzió készítője eléggé tájékozottnak érzi magát — tudniillik az iparosítás kérdésében —, a szerző állásfoglalását megalapozottnak, indokolttnak vagy legalábbis saját véleményével azonosnak vagy ahhoz igen közelállóknak találta.

Külön ki kell emelni azt, amit a könyv a politikai vezetés és a tudomány, az államférfiak és a tudósok kapcsolatairól mond. Abból kiindulva, hogy „korunkban a tudomány nemcsak megismer, felfedez és publikál, hanem... a racionális társadalmi cselekvés akcióprogramjának kidolgozására is képes” (357. l.), hangsúlyozza a szerző a politika és a tudomány kapcsolatának szükségességét. A kapcsolat nem egyszerű, minthogy szerepükből, helyzetükből és feladatukból kifolyólag eltérő a tudósok és a politikusok gondolkodásmódja, de fontos, mivel a tudomány pozitív módon befolyásolhatja a politikai közegben kifejlődő folyamatokat és jelenségeket.

A szerző könyvében külön részt (négy fejezetet) szentel a racionális *gazdasági cselekvés kivitelezése* problémáinak. A központi gondolat itt az, hogyan lehet a gazdaságpolitikai koncepciót megvalósítani a fejlődő országok körülményei között, amelyeket a labilis hatalmi egyensúly, az eszközök szűkössége és sokféle gazdasági szektor egyidejű jelenléte jellemez. Különösen nagy problémát jelent a külföldi tőkés szektor (amelynek hatalma túl nagy és érdekei az országétól eltérőek), valamint a tradicionális naturálgazdálkodás (amely nem kapcsolódott be a modern gazdasági vérkeringésbe). Behatóan fejtegeti, hogyan lehet a gazdasági, adminisztratív-utasítási, a politikai-társadalmi, valamint a tudományos-szervezési jellegű eszközöket legjobban felhasználni a különböző szektorok irányítására. Alapállása, hogy a progresszív rezsimnek ügyes, taktikus, de konzervens politikát kell folytatni, vagyis hogy a fejlődésbe minél szélesebb rétegeket, minél több szektort aktívan kell bekapcsolni — éppen az alapvető fejlesztési erőforrások szűkössége miatt — nem tévesztve szem elől a fő fejlesztési célokat.

Előre látható, hogy — mint majdnem minden fontos közgazdasági munka — ez a könyv is vitát fog előidézni, különösen az angol nyelvű változat küszöbön álló megjelenése után. Vitatni fogják az egyes megállapításokat és állásfoglalásokat és esetleg a könyv egész alapkonceptióját. Vitathatatlan azonban, hogy a könyv gondolatokban és jól felhasználható ismeretekben és elemzésekben rendkívül gazdag. Az olvasónak talán néha az lesz az érzése, hogy a szerzőnek leginkább a fejlődő Afrika körülményei lebegtek a szeme előtt és talán legkevésbé a latin-amerikai viszonyok. Bizonyos megállapítások viszont (például a tervezés és a hosszú távú gazdasági koncepció tekintetében) nemcsak valamennyi fejlődő országra vonatkoztatva, hanem a hazai viszonyok között is figyelmet érdemelnek.

Cukor György

Kádár Béla: Gazdaságfejlesztés és nemzetközi munkamegosztás a fejlődő országokban

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 230 l.

A fejlődő országok problémáival foglalkozó magyar közgazdasági kutatás számottevő eredményeket mutathat fel. Könyvek, monográfiák sorát egészíti ki és gazdagítja új színekkel Kádár Béla munkája a fejlődő országok nemzetgazdasága fejlesztésének és a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásának fontosabb összefüggéseiről.

A szerző vizsgálatának középpontjába a gazdaságfejlesztés és a nemzetközi munkamegosztás közötti makroökonomiai jellegű összefüggések tanulmányozását állítja. A fejlődő országok nagy száma, helyzetük és növekedési problémáik differenciáltsága miatt csak a tudományos absztrakció alkalmazásával juthatott általánosítható, átfogóbb érvényű megállapításokhoz. Kádár Béla ezzel sikeresen megbirkózik, úgy, hogy eközben a gazdasági valóság keretei között marad, nem válik fejtegetése túlzottan elvonttá.

A szerző által vázolt folyamatok és példák túlnyomórészt a latin-amerikai országokra vonatkoznak és hiányoznak a rövidebb múltú államisággal rendelkező afrikai és ázsiai országok példái. Ez az olvasóban néha olyan érzést kelt, hogy az általánosítások nincsenek minden esetben elégséges bizonyító anyaggal alátámasztva, bár kétségtelen, hogy a latin-amerikai országok politikai, valamint gazdasági fejlődésének tanulságai számottevőbbek és az elemzés legfőbb kérdései szempontjából jelentékenyebbek, mint a legutóbbi évtizedben függetlenné vált fejlődő országok tapasztalatai.

A tanulmány a fejlődő országok gazdaságfejlesztésének és a nemzetközi munkamegosztásnak kérdéseit főleg a fejlesztés koncepciója szempontjából vizsgálja. Először a fejlődő országokban elsőként és általánosan kialakult *befeléforduló fejlesztési stratégia* ismertetésével és értékelésével foglalkozik, majd az utóbbi évtizedben mutatkozó *kifeléfordulás tapasztalatait* vizsgálja. A két fejlesztési irány elvi és gyakorlati tapasztalatait elemezve, alapjában véve eredményesen közelíti meg a gazdaságfejlesztés és a nemzetközi munkamegosztás optimumának legfontosabb ismérveit.

A fejlődő országok többsége ráutalt arra, hogy bekapcsolódjék a nemzetközi munkamegosztás rendszerébe. Csak a nagy területű és tekintélyes lélekszámmal rendelkező — ún. kontinens jellegű — fejlődő országok (mint India, Brazília vagy Argentína) függetleníthették magukat bizonyos mértékig a nemzetközi munkamegosztás rendszerétől. A kisebb fejlődő országok nem választhatnak a befeléfordulásal vagy kifeléfordulással összefüggő fejlesztési stratégia között: adottságaik és gazdasági növekedésük kialakult feltételei meghatározzák számukra a nemzetgazdaság fejlesztésének útját, a nemzetközi munkamegosztás rendszerébe való minél szélesebb bekapcsolódást.

Mi a magyarázata mégis a befeléforduló gazdaságfejlesztés elterjedésének? A szerző megállapítja: a befeléforduló gazdaságfejlesztési stratégia kialakításához *sajátos történelmi feltételek* kialakulása adott ösztönzést. A két világháború között kialakult helyzetben a fejlődő országok nem alapozhatták nemzetgazdaságuk fejlesztését az export bővítésére, hanem *rákényszerültek* az importhelyettesítő termelési ágak fejlesztésére. E gazdaságpolitika kialakulása tehát kényszerhelyzet következménye volt. Ezek az országok hosszabb távon is valószínűleg tartották, hogy a nemzetközi munkamegosztásra nagyobb mértékben támaszkodjanak. Így a befeléfordulás, vagyis a protekcionizmus és a nemzetgazdaság belső erőire való támaszkodás számos fejlődő ország számára nem átmeneti gazdaságpolitika, hanem hosszú távon érvényesülő fejlesztési stratégia lett.

A nemzetgazdaság fejlesztésének így kialakult irányzata — amint ezt a szerző által felhozott bőséges bizonyító anyag mutatja — a kezdeti szakaszban gyors növekedést eredményezett. Ezzel együtt járt a nemzetgazdaság szerkezetének bizonyos átalakulása és a külső gazdasági függés bizonyos enyhülése is. A kezdeti eredmények után azonban egyre jobban megmutakoztak a nehézségek is. A szerző az elmúlt tíz esztendő számos jelenségét sorakoztatja fel, amelyek mind arra mutatnak, hogy ezek az országok egyre nagyobb és alig megoldható problémák elé kerülnek. Fokozódik a gazdaság egyensúlyhiánya, növekszik az eladósodás mértéke és csökken a gazdasági növekedés üteme. Mindez széles körű korlátozások

bevezetését teszi szükségessé, ami természetszerű következménye a fejlődés tartalékai kimerülésének.

A befeléforduló és importhelyettesítést előnyben részesítő gazdaságpolitika főbb negatívumai között a szerző először is a gazdasági struktúra kedvezőtlen alakulását elemzi, különösen a *mezőgazdaság fejlődésének problémáit*. Bár a fejlődő országok többségében a mezőgazdaság a népességnek több mint 60 százalékát tartja el és a termelés, valamint az árúexport vezető ágazata, mégis a beruházásoknak aránylag kis részét — mintegy 10—12 százalékát — kapta. A mezőgazdaság fejlesztésének elhanyagolása és a mezőgazdasági termelés növekedésének stagnálása szükségszerűen az egész nemzetgazdaság lassuló ütemű fejlődéséhez vezetett. A szerző helytálló és lényeges felismerése: a befeléfordulás egyik legnagyobb elmentmondása abban mutatkozik meg, hogy a helytelen fejlesztési alapkoncepció következtében az importhelyettesítés éppen abban a szektorban nem valósul meg, ahol egyébként ennek a feltételei a legjobban fellelhetők és ahol ez az egész gazdasági fejlődés szempontjából a leglényegesebb lenne.

A befelé forduló fejlesztési stratégia alkalmazása nyomán végrehajtott iparosítás — ezt a szerző is leszögezi — bizonyos eredményeket hozott, s a növekedési ütem lelassulása az iparban lényegesen kisebb mértékű, mint a nemzetgazdaság más szektoraiban. Az iparfejlesztéssel kapcsolatban Kádár Béla a kérdést — jogosan — úgy teszi fel, hogy mennyiben képes a felhalmozáshoz hozzájárulni, vagy érdemi szerepet vállalni a felhalmozás növekedésében. A szerző álláspontja szerint — ezt számos példával igazolja — a belső felhalmozás növelésében az ipar nem képes számottevő szerep betöltésére.

Jelentős megállapítása a szerzőnek, hogy a befeléforduló növekedési stratégiát alkalmazó fejlődő országok az egyes ágazatok fejlesztését a kellő szakképzettségi és szervezeti szinten elérése és biztosítása nélkül hajtották végre. Hosszú távon a fejlődő országok nagy részében a szakképzettség és a szervezeti hiánya az egyik legsúlyosabb, megoldást váró problémá.

A szerző részletesen foglalkozik a kifeléforduló fejlesztési stratégia főbb kérdéseivel is és azt a fejlődő országok nagy többsége számára kedvezőnek minősíti. Főként arra a tételre alapozza ezt, hogy a szűk belső piaccal rendelkező fejlődő országok nem iparosodhatnak gazdaságosan a *nemzetközi felvevő piacokra* való támaszkodás nélkül. Ebből az is következik, hogy ezek a kis országok szükségleteik egy részét gazdaságosan csak import útján fedezhetik. A nemzetközi munkamegosztásba való fokozottabb bekapcsolódás gazdasági és társadalmi fejlődésükre jótékony hatást gyakorol. Nemzetközi fórumokon is sokoldalúan bizonyították, hogy a fejlődő országok nagy részének gazdasági növekedése jelentős mértékben exportképességük fokozódásától függ. Bizonyítottak tekinthető az is, hogy a kifeléforduló politika nem ellentétes a regionális együttműködés kibontakozásával sem.

A fejlődő országok gazdasági növekedésével foglalkozó kutatók körében, a nemzetközi és hazai fórumokon egyaránt vitatott kérdés, hogy a fejlődő országok számára általában mely ágazat fejlesztése biztosítja a legnagyobb gazdasági előnyöket. Sem a marxista, sem a polgári közgazdasági elmélet nem képes még használni és a gyakorlat próbáját is kiálló útmutatást adni arra, hogy a mezőgazdaság fejlesztése után célszerű az iparosítás végrehajtása, vagy fordítva, esetleg a kettő párhuzamos fejlesztése. Kádár Béla mindenesetre joggal hangsúlyozza, hogy számos fejlődő országban a mezőgazdasági termelés elhanyagolása az országot a tömeges éhezés szélére sodorta. A kifeléforduló fejlesztési stratégia részleteinek vizsgálata is olyan általános konzekvenciák levonására ad lehetőséget, amely a mezőgazdasági termelés gyors ütemű fejlődését írja elő.

A kifeléfordulás fejlesztési stratégiája az exportintenzív iparosításra támaszkodik. A nemzetközi munkamegosztásba való fokozódó bekapcsolódás a fejlődő országok számára szükséges, de rendkívül tökeigényes. Kérdés, hogy ezek az eszközök mennyire és milyen módon biztosíthatók. A fejlődő országok ráutaltsága a külső erőforrásokra igen nagy. A külső források igénybevétele és a nemzetközi segítségzés a fejlesztés problémáinak csak egyik oldala, másik oldalról viszont mind égetőbbé válik a felvevő piacok megfelelő növekedése.

A könyv témái közé tartozik a *fejlődő országok és a szocialista országok* közötti nemzetközi munkamegosztás lehetőségeinek vizsgálata. A szerző e kérdéseknek aránytalanul szűk teret szentel. Kiegészítésként kell rámutatnom arra, hogy a szocialista országok és a fejlődő országok közötti gazdasági kapcsolatok az utóbbi években a világereszkedelem legdinamikusabban fejlődő szektorát alkották. A két

országsoport közötti kereskedelmi forgalom értéke az elmúlt 6 csztendőben több mint kétszeresére növekedett. Nem elhanyagolható szempont, hogy a fejlődő országok mezőgazdaságitermék- és nyersanyagexportja növekedésének jelentékeny része a szocialista országok fokozódó vásárlásának tulajdonítható (kivéve az ásványolaj-export-növekedést). A szocialista országok fejlődő országokból származó iparitermék importja szintén igen gyors ütemben emelkedett, aminek az utóbbiak számára különösen nagy jelentősége van. E növekedés következtében a fejlődő országok lakosságának 60 százalékát magában foglaló országsoport exportjából a szocialista országok részesedése az 1960. évi 12 százalékról jelenleg közel 25 százalékra emelkedett. Ez a világkereskedelem és a nemzetközi munkamegosztás átalakulásának egyik új iránya.

Összefoglalva megállapítható, hogy Kádár Béla tudományos igényű, színvonalas, hasznos és figyelmet érdemlő munkát végzett, eredményesen bővítette a fejlődő országokkal foglalkozó magyar szakirodalom körét.

Orosz Árpád

Adorján Bence: A termelés koncentrálásának új szervezési irányai

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968. 309 l.

Adorján Bence könyve a termelés koncentrálásának, az ipari szerkezet és szervezet, a szakosítás és az együttműködés műszaki-gazdasági, illetve szervezési problémáinak rendkívül időszerű és nagyon bonyolult szövevényében segít eligazodni. A munka tudományos hasznosságát fémjelzi a feldolgozott hatalmas irodalmi anyag, a tények sokoldalú bemutatása, az alapos és a lényegyet megragadó elemzés. Nemcsak széles és megalapozott áttekintést ad, hanem — és ez a jelentősége a gyakorlat számára — számos eredeti gondolattal, gazdaságpolitikai szempontból alapos megfontolást igénylő meglátással és módszertani javaslattal járul hozzá a minéi hatékonyabb ipari fejlesztés és szervezeti struktúra kialakításához.

A termelés koncentrálásának és specializálásának helyes iránya és mértéke, hatékony megszervezése az új gazdasági mechanizmusban különös jelentőséget kapott. Egymással versenyző termelőkre, termékekre van szükség ahhoz, hogy a népgazdasági tervezés hatékonyságának növelése és a kereslethez fokozottan igazodó rugalmasabb és korszerűbb szükségletkielégítés céljából felhasználjuk a szabályozott piaci mechanizmust. Ugyanakkor a termelési tényezők hatékony kombinációja világviszonylatban is sokszor a verseny kibontakozása ellen hat: a nagy termelési egységek, a szélesedő kooperációs kapcsolatok irányába mutat. Hazánk méretei, szellemi és anyagi erőforrásaink korlátozottsága, nyersanyaghelyzetünk miatt olyan iparfejlesztésre kell törekednünk, amely *súlyponti területekre koncentráll* és ott fejleszt, ahol adottságaink, lehetőségeink a legkedvezőbbek. A nemzetközi munkamegosztásba való beleilleszkedésünk során kell kialakítanunk termelési, beruházási és kutatásfejlesztési politikánk helyes irányát. Ezek és sok más — egymást erősítő, de egymással ütköző — szempont tisztázatlansága, a megoldáskeresés sürgető igénye teszi aktuálissá mindazokat a kezdeményezéseket, amelyek a koncentráció és az iparfejlesztés témakörével foglalkoznak.

A téma a szerző „testére szabott”. Műszaki-technikai áttekintése lehetővé teszi, hogy műszaki megalapozottsággal, a különböző szakmák sajátosságaival is számolva tárgyalja a koncentrációt és ne csak a ma termelési adottságaiból induljon ki, hanem bevonja vizsgálataiba a természettudományi felfedezésekre alapozott műszaki fejlődés várható hatásait is. Közgazdász szemléletmódja viszont megövoja attól, hogy ábrándokat kergessen. Reálisan törekszik arra, hogy a műszaki lehetőségekben felismerje és mérlegelje a gazdasági előnyt. *Könyvének célja annak elemzése, hogy miként növelhető a termelés és a beruházások, a szervezés és a vezetés hatékonysága, a szakosítás és fejlesztés, a horizontális és a vertikális kooperáció, az optimális üzem- és vállalatnagyság, a termelési színvonallal adekvát szervezési formák révén.*

A könyv mindenekelőtt az ember termelőtevékenységének *történelmi hátterét* elemzi. A történeti áttekintés széles ívben fogja át az őskortól napjainkig az anyagi termelés, a társadalmi munkamegosztás, a termelési viszonyok fejlődését, hogy fedje bennük az emberi munka differenciálódásának, a tevékenységek koncentráló-

dásának és átalakulásnak alapvető fázisait és különböző változatait. A társadalmi fejlődés, a civilizáció és az új technika hatására dialektikus folyamat bontakozik ki a termelés sokoldalú koncentrációja és decentralizációja, állandóan megújuló differenciálódása és integrálódása irányában. A történelmi tapasztalat alapján a szerző szerint indokolt „a termelés teljes szférájára kiterjedő” (54. l.) átfogó és komplex tárgyalásmód, ahol a hatások és kölcsönhatások egyaránt megvalósíthatók.

Az alapproblémák tisztázása végett a szerző különbséget tesz a *centralizálás* és a *decentralizálás* mint irányítási igazgatási módszer, valamint a termelési folyamat egészére értelmezett *koncentráció*, illetve a szakirodalomban használt *integrálás* és *differenciálódás* fogalma között. „A fokozódó differenciálódás és a szükségszerűen vele együtt járó integrálódás csak látszólag ellentmondó folyamatok. Ez a látszólagos ellentmondás feloldódik azáltal, hogy a homogén tevékenységek horizontálisan integrálódnak és a heterogén tevékenységek vertikálisan integrálódnak.” ... „A homogén termelőtevékenységek horizontális integrációjának megvalósítási módja a specializáció, mely lényegében egy szervezeti egységben egyesíti az azonos szakmai felkészültséget igénylő, azonos — vagy konvertibilis — állószköz-állománnyal elvégezhető, homogénizálható tevékenységeket.” (57. l.) A vertikális integrációnak két jellemző típusa van. „A funkcionális vertikális integráció a különféle típusú termelőtevékenységeket egy szervezeti egységben — s nemegyszer ezzel együtt a különféle termelést kiegészítő tevékenységeket is ugyanazon szervezetben — egyesíti.” (58. l.)

„A technológiai vertikális integráció az egymástól függő, egymással szoros kapcsolatban levő résztevékenységek folyamatos láncolatából álló termelési eljárásokra (pl. különféle vegyi folyamatok) jellemző.” (58. l.)

A szerző bemutatja, hogy a termelésben a vertikális és a horizontális integrációs formák kialakulásában milyen szerepe van a végtermékek felhasználási irányának, a termelési költségeknek, a kooperáció- és forgószköz-igényességnek, a műszaki fejlesztés ütemének, a fogyasztói igények gyors változásának, a gyártási technológiának, a termékek időállóságának, az állószközök több irányú felhasználási lehetőségének.

Általános vállalati törekvés, hogy a gyártást, valamint az előkészítő, kiszolgáló, kiegészítő tevékenységeket minél hatékonyabban működő egységbe fogják össze. Az *optimális vállalat és üzemméret* méretei és kritériumai az irodalom sokat vitatott témája. Nemcsak azért, mert sem általános érvényű elvek, sem konkrét feltételek nem alakultak még ki a leghatékonyabb termelési méret kritériumaira, hanem azért is, mert a nemzetközi méretű kooperáció — a külkereskedelmen túl — fontos előfeltétele a nemzetközi termelészakosításnak és gazdasági együttműködésnek.

A tudomány és a termelés integrációjának kibontakozásához szükség van az olyan szervezeti rendre, amely kihasználja a szakosítás és az együttműködés, a technikai fejlődés előnyeit. Ebből a fontos — eddig sokszor elhanyagolt — nézőpontból kiindulva tárgyalja Adorján a lineáris és a funkcionális szervezet, a törzskari és a vegyes szervezet, a termelési és a területi szervezési elvnek a termelési kooperációban beföltött szerepét. Arra a következtetésre jut, hogy a *termelés folyamatossága, tömegszerűsége, térbeli elhelyezkedése mellett főképpen a gépesítettség és az automatizáltság növekvő foka az a tényező, amely magasabb szintű és egyre hatékonyabb szervezeti formák és irányítási eljárások alkalmazását követeli meg.* A szervezetségi optimum meghatározása keretében tárgyalja a modern vezetéselmélet és az információrendszerek adta lehetőségeket. Rendkívül érdekesek azok a példák, amelyekkel a központi számítógépek szerepét mutatja be különböző termelési formák és szakmák (pl. cementgyár, atomerőmű, hengermű stb.) központi termelésirányításában, a teljes feldolgozási folyamat vezérlésében, az ügyvitelben és az ellenőrzésben.

A munka új kutatási eredményekre vezet a *koncentráció mértékének egzakt statisztikai módszerekkel való meghatározása tekintetében.* A szerző szerint „Azt megállapítani, hogy hol, milyen ágazatban vagy szakterületen, mely cikksoportok, illetőleg cikkek termelésénél kell koncentrálni... legvilágosabban olyan típusú összeállításokból lehet, melyek ... számszerűen kimutatják a különféle termelőterületek és a fogyasztás, valamint a végtermék felhasználók közötti áruforgalmat”. (167. l.) Ebben felhasználhatók az ágazati kapcsolatok mérlege, a termelés, az export és az import arányainak vizsgálata. Általában szükség van a technológiai eljárás mélységig terjedő és nem csak statikus, hanem dinamikus elemzésére. A sza-

kosítottság mérésére javasolt mutatórendszer a szakosítottság mértékét jellemzi az illető terméket előállító termelőegységek (termelőhely, műhely, üzem, gyáregység, vállalat, iparág, szakminisztérium és az ipar egésze) szintjén a különböző termelési fázisok (megmunkálási művelet, alkatrész, rész-szerelvény, terméktípus, gyártmány és termékcsoport) szakosítottsága, illetve szétszórtsága tekintetében. A mutató általában a szakosított termelés arányát fejezi ki az egyes fázisok össztermelésében. A szakosítás nem öncél, hanem a termelési költségek csökkentésének eszköze. A szerző szerint „minél alacsonyabb fokú függvénye a specializáció a technikai felszereltségnek, annál nagyobb mértékű a gyártási költségek csökkenése”. (192. l.) Gyakorlati módszereket ad a szakosítással elérhető viszonylagos megtakarítás számításához. Ez a számítási módszer azonban csak a *termelés* specializálására vonatkozik. Elvonatkozott a piaci viszonytól, attól, hogy a kereslettől is függ a kapacitáskihasználás, és így a termelési folyamatban elérhető megtakarítás.

Gyakorlati szempontból különösen tanulságosak azok a *nemzetközi összehasonlítások*, amelyek a magyar ipar koncentráltóságát más országokkal való egybevetés fényében vizsgálják. A magyar ipar egyes ágazataiban — elsősorban a nehéziparban — már a felszabadulást megelőzően is viszonylag magas volt a koncentráció. Az államosítások nyomán és az ötvenes évek elején ez még csak tovább fokozódott. Az 1963—64. években végbement ipari átszervezés nem annyira az ipartelepeket érintette, hanem a vállalatok számát csökkentette. A nemzetközi összehasonlítás adatai szerint ma a magyar ipar koncentrációja világviszonylatban is magasnak mondható. A gépesítettség, az energiafogyasztás mutatói alapján pedig a nemzetközi összehasonlítás arra utal, hogy a fejlődésnek hazánkban nem a létszámnövelés a helyes útja, hanem a fokozott gépesítés.

A monográfia befejező része túlmutat a főtémán: a koncentráció problematikája mellett az iparfejlesztés és beruházási politikánk jövőbeli irányához ad fontos, megszívlelendő — de mert nem kellően bizonyított, ezért még alaposabb kutatásra váró — szempontokat. A tudományos kutatás, a műszaki fejlesztés egyes legújabb eredményeit áttekintve Adorján arra a következtetésre jut, hogy „... a viszonylag kevésbé fejlett ipari országoknak... lényegesen előnyösebb a fejlődési lépcsők jelentős részének kihagyása, s a rendelkezésre álló szellemi és materiális kapacitásoknak a lehető legújabb eredmények megvalósítására történő koncentrálása.” (269. l.) Mivel pedig egyetlen kis ország sincsen, amely minden területen fejleszthet, ezért hazánk számára elengedhetetlen a nemzeti termelési koncentráció összekapcsolása a szocialista országok közötti nemzetközi termelési integrációval. Itt torkollik bele a könyv sajátos mondanivalója gazdaságpolitikánk legégetőbb problémájába, a nemzetközi együttműködés kereteibe való ésszerű és hatékony beilleszkedésünk útjainak és lehetőségeinek tisztázásába.

Gergely István

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Имре Димен

Результаты сельского хозяйства и пищевой промышленности в 1967 г.

В вводной части статьи автор ссылается на то, что 1967 год и для сельского хозяйства и пищевой промышленности был годом подготовки к реформе хозяйственного управления. Опыт до сих пор показывает, что подготовительные работы были проведены успешно.

Занимаясь вопросом развития производительных сил, автор констатирует, что в 1967 году продолжали действовать ранее сложившиеся, соответствующие целеустановкам третьего пятилетнего плана тенденции: сокращение сельскохозяйственных площадей, увеличение основных фондов и оборотных средств, в том числе повышение доли средств производства промышленного происхождения. Численность сельскохозяйственных зарабатывающих в 1967 году практически осталась неизменной по сравнению с предыдущим годом; общая численность работников пищевой промышленности увеличилась на 2,3%. Такое положение рабочей силы и повышение производства говорят о дальнейшем росте производительности труда.

В дальнейшем в статье излагаются производственные результаты, достигнутые в 1967 году. Объем сельскохозяйственной продукции возрос на 1,3%, а пищевой промышленности — на 9,1%. Возрос и внешнеторговый оборот сельскохозяйственных и пищевых продуктов: экспорт — на 6,9%, импорт — на 16,4%; активное saldo этих продуктов было на 8% выше, чем в предыдущем году.

Продолжали в 1967 году укрепляться коллективные хозяйства производственных кооперативов, значительно увеличилось их производство и повысился уровень хозяйственной деятельности. Это позволило повысить личные доходы, а также и накопления. Производственные кооперативы на осуществление целей развития коллективного хозяйства обратили большую долю располагаемого или валового дохода, чем в предыдущем году.

Особое внимание уделяется автором проблемам производственных кооперативов с неблагоприятными условиями хозяйствования. Он устанавливает, что в интересах обеспечения расширенного воспроизводства в таких хозяйствах, им и в дальнейшем следует предоставлять государственное субвенционирование.

Благоприятными были и результаты государственных хозяйств: в 1967 году их прибыль увеличилась на 350 миллионов форинтов. Укрепление материально-технической базы, квалифицированное управление, а также самостоятельность хозяйств принесли ожидаемые результаты.

В дальнейшем автор рассматривает динамику жизненного уровня сельскохозяйственного населения, в том числе, в первую очередь, крестьянства производственных кооперативов.

В заключение автор касается задач, предстоящих в 1968 году, акцентируя внимание на решение проблем, связанных с серьезным ущербом, причиняемым засухой.

Акош Балашиа

Новые методы в народнохозяйственном планировании

Автор продолжает рассмотрение важнейших изменений, происшедших в методах народнохозяйственного планирования в результате введения новой системы управления народным хозяйством (начало см, в № 3, 1968 г.).

В статье указывается на рост значения планирования доходов и фондов предприятий и в связи с этим освещаются новые методы исчисления и планирования поступлений, расходов и прибыли предприятий, частных доходов, образования и расходования фонда распределения и фонда развития. Новым в народнохозяйственном планировании является то, что планирование уровня и важнейших пропорций цен становится его составной частью, воздействуя на объем и структуру производства, потребления и накопления, на образование и распределение доходов между отдельными сферами.

Анализируя новые методы планирования накопления, автор указывает на неразрывную связь планирования оборотных средств и капитальных вложений и освещает методы планирования государственных капитальных вложений и капитальных вложений предприятий, а также их финансирования.

В статье, далее, освещаются изменения, связанные с планированием потребления и, особенно, потребления населения. Подчеркивается, что роль планирования денежно-кредитного обращения резко возросла в результате того, что действие всех основных экономических регуляторов связано с денежно-кредитным обращением.

Автор указывает, что освещенные им новые методы народнохозяйственного планирования касались методов плановых расчетов. После этого в статье рассматриваются изменения, происшедшие в содержании самих народнохозяйственных планов. В качестве примера показывается содержание плана 1968 года. Характеризуются утвержденные в нем задачи, а также меры, обеспечивающие их выполнение.

Карой Фэлден

Стоимость как динамический регулятор

В первой части статьи автор рассматривает, в каком отношении воздействуют пропорции удельных затрат труда, требующихся для воспроизводства товаров, на динамику производственной структуры. Стоимость как критерий статического равновесия требует лишь структуры, складывающейся на основе пропорциональных стоимостям цен равновесия (их модификаций), а также структуры могут быть нескольких видов. В том случае, если стоимость действует как динамический регулятор, она представляет информацию об эффективности различных вариантов развития производства. В замкнутой системе хозяйствования пропорции затрат труда и соответствующие им пропорции цен содержат достаточно эффективный критерий относительно выбора из продуктов, взаимозаменяющих друг друга в производстве и в потреблении.

В упомянутой хозяйственной системе производственные отрасли, находящиеся на различном техническом уровне, как правило, за ту же единицу времени не производят различных объемов стоимости. Поэтому ни из последних, ни из соотношения новой стоимости и использованного совокупного капитала невозможно выявить те регулирующие критерии, на основании которых можно было бы установить, как следует распределить средства накопления между производственными отраслями, имеющими фундаментальную важность и не заменяемыми друг другом.

Закон стоимости, действующий на международных рынках, регулирует в отношении основных единиц международного разделения труда: отдельных государств или предприятий — с какой производственной и внешнеторговой структурой участвовать им в обмене деятельностью между собой.

Во второй части статьи автор занимается вопросами рыночной стоимости и центра цен. Он различает среднюю рыночную стоимость и складывающуюся под влиянием монополий крайнюю рыночную стоимость,

и затем устанавливает, что расхождение между ценой производства и стоимостью может быть больше, чем между рыночными стоимостями этих двух видов. В социалистическом хозяйстве чистый доход конвенционально может подразделяться на проценты и прибыль предприятий. Проценты пропорциональны используемым фондам, а прибыль предприятий — частью фондам, частью же заработной плате.

Шандор Ауш

Предпосылки создания многостороннего характера и трансферабельности в обращении между странами-членами СЭВ

Первая часть статьи была опубликована в предыдущем номере журнала. Продолжая анализ, автор указывает на то, что для создания трансферабельной валюты во взаимосвязях между странами-членами, следовало бы изменить хотя бы два определяющих внешние связи элемента настоящих систем управления, основывающихся на директивных плановых указаниях, а именно: соотношение внутренних и внешнеторговых цен и систему директивных указаний по экспорту и импорту. Он анализирует, какие варианты могут быть реально предусмотрены в системе установления контингентов, в установлении цен по договоренности, а также в вопросе кредитных условий и процентов в отношении стран, где система директивных плановых указаний остается в силе.

Автор анализирует взаимозависимости настоящих напряженных моментов структурного характера, на роднохозяйственной эффективности и международной ликвидности, а также возможности принципиальные обратимости во взаимосвязях между социалистическими странами. Он дискутирует с различными взглядами относительно трансферабельности и обратимости.

Андреа Деак

Некоторый опыт в области финансовых расчетов по подготовке реформы

В статье автор занимается расчетно-аналитическими работами по подготовке введенной с 1-го января 1968 года новой системы финансового регулирования; возникшими при этом проблемами и способами их решения; а также общими экономическими и методическими заключениями, касающимися равным образом проблем и их решения.

Суть этих финансовых расчетов: подготовка прогнозов относительно последующих за реформой трех лет, а затем расчет вариантов возможного действия различных финансовых регулирующих мер в определяемых прогнозом обстоятельствах. В отдельных вариантах фигурировали различные способы и степени обложения налогом. Отвлечением доходов (системой налогов) должны обеспечиваться оптимальные пропорции централизованных и децентрализованных финансовых средств, для чего необходимо найти налоговую конструкцию, способную выполнить эту функцию.

Вопрос согласования интересов народного хозяйства, предприятий и индивидуальных интересов автор рассматривает в том аспекте, как взаимосвязаны между собой эти интересы, то есть в данных обстоятельствах какая система финансовых мер регулирования способна привести к гармоническому соотношению этих трех компонентов. Она на конкретных данных показывает, как воздействует созданная система регулирования доходов на фондообразование предприятий и на доходную часть бюджета.

Золтан Форгач

Производительность венгерской угледобычи в международном сопоставлении

В статье автор сопоставляет производительность угледобычи в Венгрии и в западноевропейских странах на основании стоимостных и натуральных показателей. Чем более комплексным является показатель, на основании которого производится сопоставление, тем резче выявляется отсталость отечественной угледобычи.

Причины низкого уровня производительности связаны частично с неблагоприятными природными условиями нашей страны, с ее ограниченными минеральными ресурсами и со слабым качеством наших углей. Значительны различия — не в нашу пользу — и в отношении производительной концентрации, механизации и организации производства.

Национальный доход в расчете на одного рабочего составляет приблизительно 80% среднего промышленного уровня. Используя результаты анализа, производимых в ЦСУ, предоставляется возможность и для иллюстрации того, каково в международном плане взаимоотношение уровня производительности нашей промышленности и угледобычи.

На основании анализа значений тренда производительности можно установить, что уровень производительности отечественной угледобычи — в отличие от западноевропейской тенденции — за последние полтора десятилетия не изменяется, вследствие чего увеличилась наша относительная отсталость. Эта отсталость производительности по отношению к развитым странам, в которых добывается уголь, без соответствующих мер по техническому развитию и организационных мероприятий в будущем будет лишь увеличиваться.

Иштван Бартке

Территориальные различия в производительности и эффективности промышленности

Учет аспектов экономической эффективности при территориальном развитии промышленности требует изучения эффективности промышленного производства по территориальным единицам. Эффективность может быть определена путем сопоставления произведенного в промышленности фактического и скорректированного национального дохода по комитатам. Корректированный национальный доход — это «общественно необходимый» национальный доход, исчисляемый на основании средней по стране эффективности промышленных отраслей и отраслевой структуры промышленности данного района.

В статье анализируется динамика территориальных, структурных и комплексных коэффициентов эффективности по территориальным единицам в старой системе цен и производится попытка исчисления комплексного коэффициента эффективности по новым ценам. Динамика коэффициентов показывает, что эксплуатационная эффективность промышленности превышает средний по стране уровень в промышленно отсталых районах и в Будапеште и не достигает его в развитых промышленных районах.

Территориальные различия в производительности рассматриваются на основании объема чистой промышленной продукции в расчете на одного занятого в промышленности — по комитатам. В статье анализи-

руются взаимозависимости между производительностью и эффективностью, а также их взаимосвязь с технической оснащенностью. Автор устанавливает, что производительность не повышается в такой степени, как это мотивировалось бы технической оснащенностью, так как из-за различной промышленной структуры отдельных комитатов дифференцируется и степень использования имеющихся промышленных основных средств.

Иштван Антал

Заинтересованность предприятия в прибыли и состав его работников

В статье анализируются взаимозависимости между заинтересованностью предприятий и составом их работников в своеобразной системе регулирования доходов, введенной в новом экономическом механизме. При анализе автор исходит из того, что решающий мотив заинтересованности социалистического предприятия — это повышение уровня дохода своих работников. В чем бы ни заключались конкретный предмет и цель принимаемого предприятием решения, с точки зрения заинтересованности предприятий существенным предельным условием всегда остается требование того, чтобы вследствие выполнения решения не понизился уровень дохода трудящихся. Из-за изменений наступающих в силу необходимости, в составе работников, однако, вышеуказанное требование выражается в соблюдении определенного уровня валового дохода (зарботной платы и участия в прибылях) работников предприятия не в среднем по предприятию, а по отдельным слоям работников.

Анализ, распространяющийся и на изменение состава работников, приводит к выводу, что в системе регулирования доходов центральную роль играет устанавливаемый для предприятий на 3 года (независимый как от формирования прибыли, так и от состава работников) базисный уровень средней заработной платы. Ибо данная система регулирования доходов не облагает налогом фонд заработной платы, сэкономленный в результате повышения доли словес с уровнем заработной платы, не достигающим базисной средней заработной платы предприятия, и не ограничивает его постоянного использования, в то же время она косвенно облагает налогом, сильно прогрессивным, превышение фонда заработной платы, получающееся вследствие повышения доли словес с уровнем заработной платы, превышающим базисную среднюю заработную плату (путем возмещения превышения за счет облагаемого налогом фонда распределения).

Автор детально анализирует зависимость участия в прибылях, требующегося для соблюдения определенного уровня валового дохода отдельных слоев, а также обеспечивающего этот объем прибыли в расчете на одного человека от изменения состава работников — в конкретной системе регулирования нового экономического механизма.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Imre Dimény:

Results of agriculture and the food industry in 1967

In the introductory part of his article the author mentions that 1967 was a year of preparation for the new economic mechanism also in agriculture and the food industry. According to the experiences gained up to now, the preparation was successful.

Dealing with the development of productive forces the author states that the tendencies which had emerged earlier and are in harmony with the objectives of the third five-year plan continued also in 1967. Among them he mentions the reduction of agricultural area, the increase in fixed and circulating assets, within the latter the growing proportion of production means of industrial origin. The number of agricultural earners remained in 1967 practically on the level of the preceding year, while employment in the food industry increased by 2.3 per cent. This development of the manpower situation and the growing production meant an increase in the productivity of labour.

The article reviews the production results of 1967. Agricultural output increased by 1.3 per cent, food production by 9.1 per cent. Also foreign trade in agricultural and food products increased: exports by 6.9, imports by 16.4 per cent. The active balance of agricultural and food products was by 8 per cent higher than in the preceding year.

The common farms of cooperatives further strengthened, their output considerably increased in 1967 and also the level of farming improved. This created the possibility to raise personal incomes and to accumulate as well. From the gross income available the cooperatives used a greater part for purposes of developing the common farm than in the preceding year.

Next the author treats the problem of the cooperatives with poor endowments. He states that to secure expanded reproduction in these farms state subsidies must be maintained.

The achievements of state farms are also favourable: profits have grown in 1967 by more than 350 million Forints. A greater material-technical foundation, competent leadership and a greater independence of the farms have brought the expected results.

The article also deals with the level of living of the peasantry and mainly with that of the cooperative peasantry.

In conclusion, the author refers to the tasks to be solved in 1968 and calls attention to the grave problems arising from the draught.

Акос Баласса:

New methods in economy-wide planning

The author continues to review the major changes in the methods of economy-wide planning which are due to the introduction of the new system of economic management. (For the first part see No. 3. 1968.)

The article points out the growing importance of planning the incomes and funds of enterprises and reviews the new calculation and planning methods used to compute enterprise revenues, outlays, profits, net income and those relating to the formation and utilization of the development and sharing funds. It is a new feature in economy-wide planning that

the planning of the price level and the most important relative prices—those affecting the volume and pattern of production, consumption and other utilization, the formation of incomes and their distribution among certain sectors—has become an organic part of planning.

Analysing the new methods of planning accumulation, the organic connection between planning circulating assets and investments is pointed out and the planning methods of state investments and enterprise investments as well as their financing are surveyed.

The article continues by reviewing the changes in planning consumption, particularly that of the population. It is, further, stressed that the role of planning money circulation and credits has increased since the operation of all fundamental economic regulators is in connection with money circulation and credits.

The author emphasizes that the methods reviewed affect the computational material of the plan. Then he shows the changes having taken place in the contents of the economy-wide plans themselves. As an illustration the contents of the annual plan for 1968, is reviewed, and the tasks involved by the 1968 plan and the measures securing their are surveyed.

Károly Földes:

Value as a dynamic regulator

In the first part of his article the author investigates how changes in the pattern of production are influenced by the relative inputs necessary for the reproduction of a unit of output. Value as a criterion of static equilibrium requires only a structure conforming to value—proportionate equilibrium prices (or their variations) and there are more than one such structures. Where value plays the role of a dynamic regulator, it yields information about the efficiency of various development variants. In a closed system of economy, the relative labour inputs and the relative prices conforming to them provide sufficient efficiency criteria in respect of choice between products substitutable in production and utilization.

In a system of economy mentioned the branches of production on different levels of technology generally do not create differing amounts of value per time unit. Therefore, neither from that, nor from the relation of new value to total capital used can we derive any criteria that would regulate the allocation of the means of accumulation between the productive branches which are of fundamental importance and cannot be substituted for each other.

The law of value asserting itself on the international markets regulates how the basic units of the international division of labour—the national states or enterprises—should participate in the exchange of their activities, what should be their production and foreign trade pattern.

The second part of the article treats the problems of market value and the price centre. The author distinguishes the average market value from the marginal market value coming about as a result of monopolies. Then he states that the deviation of the production price from value may be greater than the difference between these two market values.—In a socialist economy the net income may be divided, as a rule, into interest and enterprise profits. The interest develops proportionately to assets while profits are proportionate partly to assets and partly to wages.

Sándor Ausch:

Conditions of multilateralism and transferability in the trade between CMEA countries.

The first part of the article has been published in the previous issue of this periodical. Continuing his analysis, the author points out that only two elements of the mechanism resting on directive plan instructions and determining external connections should be essentially changed to bring about a transferable currency in mutual trade: the relation between domestic and foreign prices and the system of directive export and import targets. He examines the realistic variants that may be contemplated in respect of such problems as the setting of quotas, price agreements, as well as credit and interest conditions in relation of such countries where the system of directive planning remains in force.

In the further part of the article the interrelations between the present structural tensions, national economic efficiency and international liquidity as well as the possibility of convertibility between the socialist countries are analysed. The author also enters into argument with other ideas about transferability and convertibility within the CMEA.

Andrea Deák:

Some experiences gained in the financial calculations preparatory to the reform of economic management

The author treats the preparatory calculations, and analyses connected with establishing the new system of financial regulators on Jan. 1st, 1968, the problems emerged and their solutions, as well as the general economic and methodological statements affecting both the problems and their solutions.

The substance of these financial calculations was to draw up a prognosis for three years after the introduction of the reform and to compute variations for the effect of various financial regulators under the conditions determined by the prognosis. In the individual variants the manner and extent of taxation were different. The system of income collection (taxation) must secure an optimal proportion between the central and the decentralized funds and, therefore, a taxation system had to be devised that would fulfil this function.

The harmony between the interests of the economy, enterprises and individuals is examined by the author from the point of view how they are related to each other or, rather, what system of financial regulators can, under the given conditions, bring about a harmonious relation among the three components. The effects of the system of income regulation introduced on enterprise funds and budgetary incomes is shown with the aid of some data.

Zoltán Forgács:

Productivity in Hungarian coal mining—an international comparison

The study compares productivity in the Hungarian coal mining with that in Western Europe on the basis of both physical and value indicators. The more complex the indicator chosen for comparison, the sharper emerges the backwardness of Hungarian coal mining.

The causes of the low level of productivity must be sought for in the unfavourable natural conditions, the scarce mineral deposits and the low quality of coal. But differences are detrimental in international comparison also in respect of concentration, mechanization and organization.

National income per worker in coal mining is 80 per cent of the industrial average. Utilizing the results derived from the surveys of the Central Statistical Office it became possible to illustrate the relations to each other of productivity in Hungarian industry as a whole and in coal mining.

From an analysis of productivity trends it may be established that—as against Western European trends—productivity has been stagnating in Hungarian coal mining in the last fifteen years and, thus, its relative backwardness increased. In lack of rapid and efficient technological development and organization measures the productivity lag may even increase.

István Bartke:

Regional differences in industrial productivity and efficiency

Assertion of the viewpoints of efficiency in the regional development of industry necessitates that industrial efficiency should be analysed by territorial units. The method applied is to compare by counties the national income actually produced by industry with the so-called corrected national income. The latter means the "socially necessary" national income computed on the basis of the average national efficiency of industrial branches and the distribution by branches of the industry in the county under investigation.

The study analyses the changes in regional, structural and complex efficiency indicators by territorial units in the old price system and makes also an attempt at quantifying the complex efficiency indicator in the new price system. The changes in the coefficients indicate that the operative efficiency of industry is above the national average in Budapest and the industrially backward areas, while it is below it in the developed country areas.

Analysis of deviations in productivity is performed by counties on the basis of actual net industrial product per industrially employed. Also the connections of productivity and efficiency and their relations to technological equipment are examined. It is stated that productivity does not increase at the rate justified by technological equipment, because—owing to county differences in industrial structure—also the utilization of equipment is differentiated.

István Antal:

Interest in profits and the pattern of employment in enterprises

The article analyses the interrelations between material interests and the pattern of employment in enterprises under the system of income regulation introduced in the new economic mechanism. It starts from the decisive motivation of enterprise interest: to raise the income level of the staff. Whatever the concrete subject and object of an enterprise decision may be, from the point of view of enterprise interest it is always an essential constraint that the income level of the staff should not diminish as a consequence of the decision to be taken. However, owing to necessary changes in the pattern of employment, the above requirement will be met not in the form of keeping the general, average level, but the gross income level of the staff has to be maintained by strata (wages and profit shares combined).

An analysis covering also the changes in the pattern of employment arrives at the conclusion that in the system of income regulation the basic average wage level of the enterprise which had been fixed for three years (independently of the development of profits or changes in the pattern of employment) has a central role. Namely, the system of income regulation in question does not tax away the savings in wages due to a growing share of strata receiving lower wages than the basic average wage of the enterprise, nor does it put limitations on its use. As against that, in an indirect manner (by putting it to the account of the taxable sharing fund) it prescribes a highly progressive tax on additional wage fund due to a growing share of strata with higher than average (basic) wages.

The author analyses in detail how the profit shares necessary for maintaining the gross income of the various strata, as well as the volume of profits per head ensuring it, depend on the changes in the pattern of employment in the concrete system of income regulation.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó Igazgatója

Szerkesztőség: Budapest, V., Széchenyi rakpart 3. I. emelet. — Telefon: 313-975, 116-460, 123-570

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010

Terjedelem: 13 $\frac{1}{2}$ iv. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1968. június 17.

68.0812 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADEMIAI KIADÓNÁL, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010. MNB egy-számlaszám: 46., csekkbefizetési számla: 05.915.111-46; az AKADEMIAI KÖNYVESBOLTBAN, Budapest, V., Váci utca 22. Telefon: 185-612; a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA 1. számú HÍRLAPBOLTJÁBAN, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. és bármely postahivatalban, csekk számlaszám egyéni: 61 094, közületi: 61 066. MNB egy számlaszám: 8.

Előfizetési díj egy évre 120 forint.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A tartalomból

BÍRÓ JÓZSEF :

Hazánk kereskedelmi kapcsolatai
a fejlett tőkésországokkal

KOZMA FERENC :

A szocialista nemzetközi együttműködés
mechanizmusa és a technikai forradalom

TÜŰ LÁSZLÓNÉ :

Az ipari tévékenység és az ipari
szervezetek koncentráltága

HAVAS GÁBOR :

A beruházási hatáskör és források megoszlása
az új mechanizmusban

ANTAL ISTVÁN :

Vállalati érdekeltség és
munkaerő-gazdálkodás

XV. évfolyam

1968. szeptember

TARTALOM

<i>Bíró József</i> : Hazánk kereskedelmi kapcsolatai a fejlett tőkés-országokkal	1009
<i>Kozma Ferenc</i> : A szocialista nemzetközi együttműködés mechanizmusa és a technikai forradalom	1026
<i>Tüü Lászlóné</i> : Az ipari tevékenység és az ipari szervezetek koncentrálttsága	1039
<i>Havas Gábor</i> : A beruházási hatáskör és források megoszlása az új mechanizmus kibontakozásának időszakában	1055
<i>Antal István</i> : Vállalati érdekelttség és munkaerő-gazdálkodás	1072
<i>Benet Iván</i> : Az élelmiszer-termelés beruházásigényessége	1087
VITA	
<i>Sulyok Béla</i> : A devizaárszorító kérdéséhez	1102
SZEMLE	
A harmadik ötéves terv első két éve gazdasági növekedésének statisztikai elemzése (<i>Szamosvölgyi Elemér</i>)	1103
A gazdasági fejlődés kulcskérdései Japánban (<i>Bíró Klára</i>)	1117
FOLYÓIRATSZEMLE	
François Perroux: Az integráció és a külkereskedelem hagyományos elméletének kudarca — Branko Horvát: A felhalmozás szabálya tervgazdaságban — Erich Egner: A fogyasztói társadalom: valóság vagy feladat?	1123
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Kovács János: Szakképzés és népgazdaság (<i>Frigyes Ervin</i>) ...	1133
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	1136

E SZÁM SZERZŐI:

Antal István, a Ganz-MÁVAG Gazdasági Igazgatóságának munkatársa; *dr. Benet Iván*, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; *dr. Bíró József* külkereskedelmi miniszter; *dr. Bíró Klára* kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem osztályvezetője; *dr. Frigyes Ervin* kandidátus, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének osztályvezetője; *dr. Havas Gábor*, a Magyar Beruházási Bank főcsoportvezetője; *dr. Kozma Ferenc* kandidátus, a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságának főosztályvezetője; *Sulyok Béla* ny. pénzügyminiszterhelyettes; *Szamosvölgyi Elemér*, a Központi Statisztikai Hivatal Gazdaságkutató Intézetének munkatársa; *Tüü Lászlóné*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovicz Mária, Bálint József, Bognár József, Cukor György, Csendes Béla, Csikós-Nagy Béla, Erdős Péter, Fekete Ferenc, Friss István, Ganczer Sándor, Garamvölgyi Károly, Háty László (elnök), Hetényi István, Huszár István, Kornai János, Nagy Tamás, Péter György, Ripp Géza (főszerkesztő), Szabó József, Szabó Kálmán, Vajda Imre

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztőség: Budapest, V., Széchenyi rakpart 3. I. emelet. — Telefon: 313-975, 116-460, 123-570

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca. 21. Telefon: 111-010
Terjedelem: 8 $\frac{1}{4}$ iv. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1968. augusztus 5.
68.0989 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:
az **AKADEMIAI KIADÓNÁL**, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010. MNB egy-számlaszám: 46., csekkbefizetési számla: 05.915.111-46; az **AKADEMIAI KÖNYVESBOLTBAN**, Budapest, V., Váci utca 22. Telefon: 183-612; a **POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODA** 1. számú **HIRLAPBOLTJÁBAN**, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. és bármely postahivatalban, csekk számlaszám egyéni: 61 094. közületi: 61 066. MNB egy számlaszám: 8.
Előfizetési díj egy évre 120 forint.

Hazánk kereskedelmi kapcsolatai a fejlett tőkésországokkal

A békés egymás mellett élés politikája gyakorlati megvalósításának követelménye, hogy a kölcsönös érdekek figyelembevételével, a teljes egyenjogúság biztosítása mellett fejlesszük gazdasági kapcsolatainkat a fejlett tőkésországokkal. Napjainkban, amikor a termelőerőknek a tudományos-műszaki haladásra alapuló fejlődése nagyarányú méreteket öltött, az emberiség, szorosabban véve hazánk számára még inkább szükséges a kölcsönös árucserében, a nemzetközi kereskedelemben való egyre növekvő részvétel. Az egyenjogúságon és a kölcsönös előnyökön nyugvó külkereskedelem fejlődése a gazdasági haladás fontos tényezője, amely lehetővé teszi a nemzetközi munkamegosztás előnyeinek kihasználását. Emellett a külkereskedelem egyik sarkköve az államok békés egymás mellett élésének, a népek békéjének és kölcsönös megértésének. Ezért arra törekszünk, hogy minden állammal, tekintet nélkül annak társadalmi, gazdasági berendezkedésére és gazdasági fejlettségi szintjére, bővítsük kereskedelmi és gazdasági kapcsolatainkat.

Hazánk természeti adottságai, a termelés struktúrája, dinamikája és gazdaságossága szükségessé teszi, hogy a nemzetközi munkamegosztásban fokozottabban vegyünk részt; az exportnak a nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya 32—38% között ingadozik, amely arány több fejlett tőkésország hasonló adatát meghaladja.

Nemzetközi gazdasági kapcsolatainkban szilárdan támaszkodunk a szocialista országokra, amelyekkel 1967-ben külkereskedelmünk forgalmának 67%-át bonyolítottuk le. A szocialista országokkal folytatott kereskedelmünknek ez az aránya politikai és objektív gazdasági adottságokon alapul.

Külkereskedelmi forgalmunknak 26%-a jut a fejlett tőkésországokra.

1. sz. táblázat

A fejlett tőkésországok részesedése
Magyarország külkereskedelmében (%)

Megnevezés	1963	1964	1965	1966	1967
Export	24,8	23,8	23,9	26,7	26,0
Import	25,0	26,5	26,5	27,9	27,6

Külkereskedelmi forgalmunk a fejlett tőkésországokkal bővül. A további fejlődés megkívánja, hogy az árucserre eddig alkalmazott egyszerűbb formáit a kölcsönös érdekeken alapuló összetettebb kereskedelmi-gazdasági-ipari együttműködési módszerek alkalmazásával egészítsük ki. Ezért tovább kell szélesíteni kereskedelmi műveleteinket, ipari és kereskedelmi kooperációs megállapodásokat kell létrehoznunk.

A gazdasági kapcsolataink alakulásának főbb jellemzői

A fejlett tőkésországokkal való kereskedelem bemutatása és a kellő következtetések levonása végett a következőkben elemeznünk kell a forgalom fejlődését, struktúráját, ezen belül a kereskedelem viszonylati megoszlását, a piaci helyzetet, a devizapolitikát és a piacszerzés néhány kérdését.

A forgalom fejlődése

Magyarország és a fejlett tőkésországok közötti forgalom szakaszonként fejlődött. 1949-ben — noha alacsony szinten volt — az export 1,5 milliárd, az import 1,7 milliárd devizaforintot ért el, majd az 1950-es évek elején — a hidegháborús időszakban — visszaesett.

Ezt az időszakot követően lassú fejlődés indult meg. 1967-ben már az 1949. évinek 3,5-szörösét érte el a külkereskedelmi forgalom ezekkel az országokkal.

1963—1967 között a forgalom átlagosan évi 12,4⁰/₀-kal bővült (export 12⁰/₀, import 12,9⁰/₀), s ez a világkereskedelem dinamikájához képest is jelentős. A forgalom fejlődésének értékeléséhez hozzátartozik az is, hogy Magyarország külkereskedelmi forgalmának bővülése a fejlett tőkésországokkal meghaladta összes külkereskedelmi forgalmának fejlődését (az exportban évi 1,7⁰/₀-kal, az importban 3,6⁰/₀-kal). Ezt tükrözik a 2. sz. táblázat adatai is.

2. sz. táblázat

A világkereskedelem és a fejlett tőkésországokkal való forgalmunk növekedése (%)

Év	A világkereskedelem fejlődése	Magyarország fejlett tőkésországokkal való kereskedelmének fejlődése
1963	100,0	100,0
1964	112,4	115,1
1965	121,7	122,3
1966	133,5	138,1
1967	139,7	149,6

A fejlett tőkésországokkal fenntartott kereskedelmi kapcsolataink népgazdasági jelentősége nagy, mert

a) számos fontos nyersanyagot, félkészgyártmányt — a többi között rezet, hengerelt árut, vegyianyagokat, szintetikus szálakat stb., illetve

b) az iparfejlesztéshez szükséges gépeket, komplett berendezéseket importálunk tőlük számos iparág számára (különösen a legdinamikusabban fejlődő iparágaknak, mint a vegyiparnak és elektronikai iparnak stb.).

A fejlett tőkésországokkal folyó áruforgalmunk struktúrája az elmúlt években jelentősen nem változott. A gép- és finommechanikai import növekvő tendenciát mutat, ellenben e szektor részesedése az exportban meglehetősen alacsony szinten stagnál. A termelési rendeltetésű gépek és finommechanikai cikkek részesedése az exportban ugyanis csak 3,2⁰%. A behozatalban a nyersanyagok és félkészárúk 57,7⁰%-ot, a kivitelben a mezőgazdasági termékek 39,6⁰%-ot reprezentálnak. Könnyűipari áruk kivitelünkben 19,8⁰%-kal részesednek, behozatalunkban csak 5,6⁰%-ot érnek el.

A forgalom áruszerkezeti megoszlása 1967-ben

Az áruforgalomnak a — következőkben közölt — struktúrája kisebb változásokkal megfelel a több éves arányoknak.

3. sz. táblázat

A fejlett tőkésországokkal folytatott
áruforgalom szerkezete 1967-ben (%)

Megnevezés	Export	Import
Gépek és berendezések.....	3,2	26,2
Anyagok.....	37,4	57,7
Mezőgazdasági termékek.....	39,6	10,5
Közsükségleti iparcikkek....	19,8	5,6
Összesen.....	100,0	100,0

Figyelemre méltó exportunkban a mezőgazdasági termékek kivitele, amely az 1965—1966. évi több mint 42⁰%-os arányról 39,6⁰%-ra esett vissza, az importban pedig a gépek és berendezések behozatala, amely az 1965. évi 20⁰%-os, illetve az 1966. évi 22,6⁰%-os arányról 26,2⁰%-os arányra emelkedett.

A forgalom viszonylati megoszlásának értékelésénél kitűnik, hogy a fejlett tőkésországokba irányuló exportunk 94,8⁰%-a, importunk 93,6⁰%-a az európai tőkésországokra, a forgalmunk mintegy 87⁰%-a pedig a nyugat-európai integrációk országaira jut. Az elmúlt években a viszonylati megoszlásban — kisebb eltérésektől eltekintve — lényeges változás nem következett be, és pedig azért, mert a viszonylati megoszlást nagymértékben kiviteli és behozatali árustruktúránk határozza meg.

Forgalmunk viszonylati szerkezetének alakulását befolyásolták ugyan politikai tényezők, mint például az 1956. évi ellenforradalom, arra törekedtünk azonban, hogy népgazdasági céljainknak megfelelően szélesítsük és erősítsük kapcsolatainkat.

A fejlett tőkésországokkal való forgalom megoszlása országcsoportonként (%)

Országcsoportok	Export		Import	
	1966	1967	1966	1967
Közös Piac tagországai	50,0	49,2	47,1	45,8
EFTA tagországok (Finnországgal együtt)	38,3	38,2	38,2	40,4
Egyéb európai országok	7,1	7,4	7,2	7,4
Tengerentúli fejlett tőkésországok	4,6	5,2	7,5	6,4
Fejlett tőkésországok összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Az ellenforradalom után ennek eredményeként sikerült — partnereink politikai fenntartásai ellenére is — viszonylag gyors konszolidációt elérni, a szerződéses kapcsolatokat fenntartani, és a forgalmat gyors ütemben fejleszteni.

Közvetlenül az ellenforradalmi időszak után is eleget tudtunk tenni összes pénzügyi kötelezettségeinknek, ami jelentősen növelte jó hírnevünket. Jellemző, hogy Franciaország már 1957-ben 20 millió dollár beruházási hitelt ajánlott fel, és 1958 második felében a piacok részéről már nem jelentkeztek politikai jellegű problémák. A gazdasági kapcsolatok fejlődése lényegesen megelőzte és megalapozta a politikai kapcsolatok normalizálását és kiszélesítését. Miután a „magyar kérdés” az ENSZ napirendjéről lekerült, a fejlett tőkésországokkal való politikai kapcsolataink fejlődése meggyorsult. A nemzetközi erőviszonyok és a nemzetközi politikai helyzet alakulása által teremtett kedvezőbb feltételek a tőkésországokkal való gazdasági kapcsolatainkban, különösen az embargós politika jelentős lazításában, a szocialista országok által régóta követelt kereskedelempolitikai célok részleges megvalósításában (hosszú lejáratú árucsereforgalmi megállapodások, beruházási hitelkondíciók javulása, kontingens-rendszer rugalmasabb kezelése, illetve részleges liberalizáció alkalmazása), valamint ipari és kereskedelmi kooperációk realizálására való készségben mutatkoztak meg. Mindezek a tendenciák számos ellentmondás, ütközés közepette és országoként eltérő módon érvényesültek. Így például az NSZK-val való politikai kapcsolatok fejlődése lényegesen elmarad a gazdaságiak mögött, míg például Franciaország esetében jelenleg a politikai kapcsolatok fejlődése megelőzi a gazdasági kapcsolatok fejlődését. A politikai légkör változása megmutatkozott a nemzetközi gazdasági szervezetekben is. Így az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságában, ahol magyar elnököt is választottak, az úgynevezett kelet-nyugati kereskedelem problémájáról szóló viták konkrétabbá és tartalmasabbá váltak. Az elfogadott ajánlások nagy része ugyan továbbra sem realizálódott, mégis a kereskedelempolitikai viták ugyanarról a tárgyról folyamathoz, amelynek eredményeképpen egyes tőkésországok megkezdték irányunkban követett kereskedelempolitikájuk liberalizálását, és egyes esetekben mérséklődött a diszkrimináció gyakorlati kihatása. Meg kell azonban azt is mondanunk, hogy ennek ellenére a diszkrimináció ma is túlsúlyban van.

A nemzetközi gazdasági szervezetek jelentősége a jövőben előreláthatólag növekedik, és ezért célunk, hogy ezek munkájában továbbra is aktívan vegyünk részt.

A fejlett tőkésországokkal kapcsolatos piaci problémák

A fejlett tőkésországok termelése és külkereskedelmi forgalma 1963—1967 között dinamikusan fejlődött. Az export és az import gyorsabban nőtt az ipari termelésnél.

5. sz. táblázat

Nyugat-európai országok exportjának, importjának,
illetve ipari termelésének növekedése
(%-ban; az előző évhez viszonyítva)

Megnevezés	1963	1964	1965	1966	1967
Export	9,2	11,9	11,0	9,2	5,3
Import	11,1	12,3	8,6	8,1	3,1
Ipari termelés	4,4	12,6	4,7	4,5	1,7

Ezek az adatok is mutatják, hogy a piaci feltételek külkereskedelmünk számára általában kedveztek. Emellett negatív tényező volt a fejlett tőkésországok piacain egyre élesedő verseny és az ebben jelentős szerepet játszó nyugat-európai integrációk.

A következő évekre a piaci helyzet megítélésénél — a többi között — figyelemmel kell lennünk arra, hogy a fejlett tőkésországok gazdaságában mutatkoznak a gazdasági fejlődési ütem csökkenésének jelei, a világkereskedelemben ellentmondások jelentkeznek, számolnunk kell az integrációk előrehaladásával és azzal, hogy e folyamat mind több akadályt jelent majd exportunkban, versenyképességünket csökkenti. Kétségtelen azonban, hogy az integrációk létét és továbbfejlődését objektív tényezőnek kell tekinteni. Tekintettel kell lenni az integrációk intézkedései folytán velünk szemben jelentkező káros megnyilvánulásokra, amelyek főképp az alábbiak:

a) az integrációkon belüli széles körű vámtarifa-csökkentés — amely az iparcikkeknél mind az EFTA, mind a Közös Piac országaiban 100%-ot ér el — exporteladási versenyképességünket nehezíti. Ezek részbeni ellensúlyozása céljából már eddig is éltünk az aktív vámpolitika eszközeivel; a jövőben törekednünk kell ezek hatásosabb alkalmazására;

b) különösen súlyosan érintik a Közös Piac országaival folytatott kereskedelmünket a szervezet mezőgazdasági rendtartásának azok a szabályozásai, amelyek exportlehetőségeinket egyes árucikkekben jóformán megszüntették, más áruk exportjánál pedig nagyfokú bizonytalanságot okoznak. Mindezek szükségessé teszik, hogy az integrációkkal szembeni kereskedelempolitikánk módszereit felülvizsgáljuk. Olyan új célkitűzések kialakítását látjuk szükségesnek, amelyek lehetővé tennék, hogy politikai elveink fenntartása mellett, a szocialista országok gazdaságpolitikai céljait figyelembe véve, a saját gazdasági érdekeinkkel összhangban levő rugalmas kereskedelempolitika keretében, a károsodás mértékét csökkentsük. Ehhez azonban szükséges megvizsgálni, hogy mekkora a fejlett tőkésországok gazdasági érdekeltisége a velünk való kereskedelemben. A szocialista országok általában 70%-ban részesednek a fejlett tőkésországok forgalmában, amelyeknek az aránya 20—30% a szocia-

lista országokéban. Az átlagok körül lényeges szóródások vannak. Így például Ausztria külkereskedelmének mintegy 15⁰/₀-a jut a szocialista országokra, míg Belgiumnál ez az arány 1—2⁰/₀ körül mozog. Több fontos nyugati partnerünk külkereskedelmében a magyar részesedés minimális nagyságrendű: NSZK 0,40⁰/₀, Anglia 0,15⁰/₀, Franciaország 0,19⁰/₀, Svájc 0,50⁰/₀, Ausztria 1,50⁰/₀, Olaszország 0,90⁰/₀, Svédország 0,30⁰/₀.

Az aránybeli különbségek mutatják, hogy a kereskedelempolitikai érdekeltségek súlya lényegesen eltérő. Figyelemre méltó azonban, hogy még ilyen arányok mellett is több tőkésországban politikai viták folynak a szocialista országoktól való függőség kérdéséről és egyes országokban olyan arányszámot is kialakítottak, amelyen belül kívánják tartani a szocialista országokkal való kereskedelmüket. Általánosságban megállapítható, hogy a fejlett tőkésországok gazdasági körei a szocialista piacokra irányuló exportban érdekelték, mivel ezeket bővülő, stabil, kockázatmentes és perspektívát jelentő piacoknak tekintik és mert néhány fejlett tőkésország egyes iparágai exportjuk jelentős részét a szocialista országok piacain realizálják.

Exportunk kereskedelempolitikai jelentősége a tőkés piacokon viszonylag kisebb az importénál. Ez mindenekelőtt a világpiacon kialakult helyzet következménye, mert itt most már több mint tíz éve változatlanul a vevő van előnyös helyzetben. Ebből következően kereskedelempolitikánk egyik alapvető követelménye, hogy exportunk fejlesztését tudatos importpolitikával alapozzuk meg. Az államközi tárgyalásokon is világosan megmutatkozik, hogy érdekeinknek megfelelő eredményeket attól függően tudunk elérni, hogy milyen mértékben vagyunk képesek a partnerország fontos gazdasági köreinek érdekeltségét felkelteni.

A perspektíva szempontjából alapvető kérdés, hogy milyen a külkereskedelmi árustruktúra. Kivitelünk igen kevés kivétellel olyan termékekből áll, amelyeknél a fejlett tőkés piacokon igen éles az eladók versenye, viszont a termékek egy részénél iparunk termelése nem érte el a legfejlettebb tőkésországokban megkívánt műszaki és minőségi szintet. Egy további részénél pedig a kikészítés elégtelensége, a piaci igényekre való reagálások rugalmatlansága, a szállítási határidők vállalásának és teljesítésének lassúsága miatt kerülünk hátrányos helyzetbe. Ez arra vezetett, hogy az e piacokon fennálló elhelyezési lehetőségeket nem használtuk ki megfelelően és exportáraink szintje nem tudta elérni az optimális határt. A tőkésországokba irányuló exportunk fejlesztésének egyik kulcskérdése tehát, hogy az árustruktúrában és a minőségi, korszerűségi követelmények teljesítésében előrelépünk.

Külkereskedelmünk egészét tekintve a fejlett tőkésországok szektorában a legkedvezőtlenebbek a cserearányok, minthogy a versenyben nem tudunk gazdaságosan helytállni.

A gépek és a gépjárműmechanikai áruk exportjában fokozottabban figyelembe kell vennünk a legfejlettebb tőkésországokban végbement fejlődést, amely éppen a gépiparban volt a leggyorsabb. A gépexport a kereskedelem legdinamikusabb ága, s ahhoz, hogy forgalmunkat a fejlett tőkésországokkal megfelelő ütemben növelhessük és gazdaságosabbá tegyük, gépexportunk minőségi és mennyiségi fejlesztése alapkövetelmény. E folyamat elősegítésére és gyorsítására fokoznunk kell a fejlett tőkésországok vállalataival való ipari-termelési kooperációt, gyártás-

megosztást és a fejlesztésben való együttműködést. Ez azért is indokolt, mert ilyen kooperáció keretében remélhetjük, hogy kereskedelmi téren is viszonylag leggyorsabban érhetünk el eredményeket, főképp áruink bevezetésével és ipari termelésünk egyes szektorai műszaki színvonalának fejlesztésében.

Az ipari fogyasztási cikkek kereslete a fejlett tőkés piacokon jelentősen növekedett, de a műszaki fejlődésnek megfelelően a jobb minőségű, korszerűbb termékek irányába tolódott el. E téren a fejlett tőkésországok az importot korlátok közé szorítják és belső iparuk védelmében elsősorban a szocialista országokból származó behozatalt akadályozzák. Ez a szektor a világkereskedelem kevésbé dinamikusan fejlődő ága és a piaci lehetőségek korlátozottak. Ennek ellenére egyes könnyűipari ágazatainkban jelentősen fokozhatnánk exportunk volumenét és devizahozamát a piaci igényekhez való alkalmazkodással. Ezt célozza több, már folyamatba tett kísérlet, az ipar és a külkereskedelem együttműködésében. Számításba kell venni, hogy ez esetben magasabb igényű vevőkört elégíthetünk ki, de ezt a vevőkört ki is kell alakítani.

Mezőgazdasági kivitelünk jelenlegi nagyságrendje — bár a fejlett tőkésországokban erős agrárprotekciónizmus érvényesül, és piaci bizonytalanságokkal kell számolnunk — fenntartható. Elengedhetetlen továbbá, hogy az élelmiszeripar gyors ütemű modernizálása megkezdődjék, ide értve a kiegészítő beruházások (raktár, hűtőház, szállítóeszköz stb.) és a korszerű csomagolás megvalósítását is.

A devizapolitika egyes kérdései

Az elmúlt évek folyamán a szerződéses kapcsolatainkra általában jellemző kliringegyezményekről egész sor nyugati partnerünkkel áttértünk a multilaterális kereskedelem irányában ható konvertibilis fizetési egyezményekre. (A fennmaradt kliringegyezmények: Svájc, Finnország, Ausztria, Görögország, Törökország, Spanyolország, Portugália.) Megállapítható, hogy az elszámolási rendszerben végrehajtott változások a kereskedelmi forgalomra és a hitelkapcsolatokra egyaránt pozitívan hatottak; éspedig: elősegítették a tőkés partnerek oldaláról a lassú liberalizációs folyamatot, lehetővé vált a konvertibilis devizákban való szabad mozgás, az import finanszírozása kedvezőbben hajtható végre. Figyelemre méltó jelenség, hogy a multilateralitást hirdető partnereink vetik fel, ha kereskedelmi forgalmunk kétoldalúan nem kiegyenlített.

Az ellenforradalmat követően rövid idő alatt sikerült elég széles körben egy éven túli, közép- és hosszú lejáratú kereskedelmi és beruházási jellegű áruhitelket igénybe venni. Eredményesnek bizonyult a szocialista országokkal szemben diszkrimináló berni hitelkonvenció elleni sokrétű fellépés. Ma már gyakorlatilag minden fejlett tőkésország a berni konvenciónál lényegesen kedvezőbb hitelfeltételeket ajánl és piacunkon hitelversenyről beszélhetünk. Hitelfelvételi politikánk szolid. A nyugati partnereinknél rendelkezésünkre álló több tízmillió dollár nagyságrendű, hosszú lejáratú kedvező fizetési feltételű beruházási hiteleket nem, vagy csak olyan mértékben vesszük igénybe, ahogy ennek

a visszafizetését biztosítani tudjuk. Ez a szolid gazdaságpolitika, valamint fizetési kötelezettségeink pontos teljesítése alapozta meg hazánk jó hírnevét a pénzpiacon.

A piacszervezés egyes kérdései

Az állami külkereskedelmi szervezet kiépítésének 1948-ban kezdődött szakaszában azzal a feladattal állottunk szemben, hogy az új szervezet keretében építsük ki újból a tőkésországokkal megszakadt gazdasági kapcsolatainkat. Két évvel később a nemzetközi helyzet, valamint a hidegháborús politika kiéleződése következtében alacsony szinten stagnált a tőkésvilággal való gazdasági kapcsolat. Az 1954 után megindult fejlődésben újabb törést jelentett az ellenforradalom. A politikai és piaci problémák mellett az évek folyamán a legnagyobb nehézséget az okozta, hogy gazdasági mechanizmusunk a külkereskedelemnek az iparra való hatását kevésbé támasztotta alá. Ez, valamint a sokszor túlfeszített tervkövetelményeknek a piaci helyzetet figyelembe nem vevő mennyiségi teljesítésére irányuló törekvések egyebek között azt eredményezték, hogy a piaci munka színvonala és határfoka elmaradt a fejlődő forgalom és a növekvő verseny követelményeitől. Gazdasági életünk és a gazdasági kapcsolatok erőteljesebb fejlődése lehetővé és parancsolóan szükségessé tette, hogy nagyobb gondot fordítsunk piaci munkánk minőségi színvonalára, a piacokon való szervezettebb fellépésünk követelményeire. Néhány éve indultak meg a gazdasági delegációcserék. Egész sor fejlett tőkésországból jártak reprezentatív gazdasági delegációk Magyarországon is, párhuzamosan magyar ipari delegációk látogattak a partnerországokba. A reprezentatív látogatásokat sok területen szakdelegációk cseréje követte. Ezek nyomán egyes országokkal műszaki-gazdasági együttműködési keretszerződések, ipari-kereskedelmi kooperációk jöttek létre, illetve a felek ilyen lehetőségek fejlesztését tanulmányozzák. Hozzájárulnak a befolyásos ipari körökkel való közvetlen kereskedelmi kapcsolatok kiépítéséhez, a kereskedelmi munka színvonalának emeléséhez. Az ipari és kereskedelmi kooperációkban elsősorban osztrák, nyugatnémet, svéd és francia vállalatokkal értünk el konkrét eredményeket.

Mielőtt tovább folytatnám, néhány szóban foglalkoznom kell új gazdasági mechanizmusunk néhány kereskedelempolitikai vonatkozásával.

Az a körülmény, hogy gazdaságirányításunk reformja a többi között célul tűzi ki, hogy az általános tervgazdálkodási keretek között jobban támaszkodjunk a piaci mechanizmusokra, több valódi önállóságot adjunk vállalatainknak, mélyrehatóan megváltoztatja kereskedelempolitikánk fegyvertárát is. Mennyiségi korlátozások és előírások helyett a keresletet és kínálatot főleg az árakon, illetve az azokra ható államilag megszabott kereteken és támogatásokon keresztül fogjuk központi jellegű, egyebek között kereskedelempolitikai célú elhatározásainkat „közölni” a belső és külső piaccal.

Ennek a kereskedelempolitikai „nyelvnek” két előnye van: egyrészt teljesen összhangban van a gazdaságirányítás reformjával, tehát megfelel belső szükségleteinknek, másrészt „érthető” a tőkéspartner számára is,

ami alatt nem a terminológia azonosságát értjük, hanem az eszközök egyenértékűségét. Így azután fel sem merülhet többé az az abszurd követelés, hogy például mi konkrét mennyiségi importkötelezettséget vállaljunk, mert ezt a mi rendszerünk „megengedi”, anélkül, hogy ilyet kaphatnánk a tőkésektől, mert ezt az ő rendszerük „nem engedi meg”.

Kereskedelempolitikánk néhány elvi kérdése

Gazdasági érdekeink hatásos érvényesítése céljából a fejlett tőkésországokkal szemben aktív kereskedelempolitikát folytatunk. Ennek alapja a feltétel nélküli, korlátlan, legnagyobb kedvezmény elve, amely magában foglalja az egyenjogúság, a kölcsönös előnyök, a szuverenitás tiszteletbentartásának követelményeit. A tőkésországok a második világháború végén a havannai chartában fektették le a világkereskedelem alapelveit. Ezek érvényesítésére létrehozták a GATT-ot, amelyet a kereskedelempolitikai kérdések és vámkedvezmények megtárgyalása szempontjából kompetens, nemzetközi fórumnak tekintenek. Diszkriminatív kereskedelempolitikát hirdettek a szocialista országokkal szemben. Tagadták, hogy a szocialista országokkal való kereskedelemre alkalmazható lenne a feltétel nélküli, legnagyobb kedvezmény elve, azon az alapon, hogy a szocialista tervgazdálkodás és állami külkereskedelmi monopólium feltételei mellett a tőkések az általuk nyújtandó legnagyobb kedvezményért nem kaphatnak egyenértékű ellenszolgáltatást. A hidegháború korszakában ezenkívül létrehozták az embargó-rendszert.

A nemzetközi gazdasági fórumokon és a bilaterális kapcsolatokban a békés gazdasági verseny elvéből és abból indulunk ki, hogy a társadalmi és gazdasági rendszerek különbözőségének nem szabad akadályoznia a gazdasági kapcsolatok békés fejlesztését. A történelmi változásoknak megfelelően kell a modern gazdasági szerződéseket megkötni és a legnagyobb kedvezmény elvét alkalmazni. Elveink következetes képviselője fokozatosan bővülő forgalomhoz vezetett. Igazolta, hogy kereskedelempolitikánk megfelelő eszköz gazdasági eredmények eléréséhez. Kereskedelempolitikánk legfontosabb elvei nyertek nemzetközi megfogalmazást a Világkereskedelmi Konferencia által elfogadott ún. alapelvekben.*

A legfontosabb kereskedelempolitikai kérdések összefoglalva a következők:

— A gazdaságilag fejlett tőkésországok többségével a korábbi éves kontingenslistákat megállapító áruforgalmi jegyzőkönyvek helyett hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodásokat kötöttünk. Ezek számos olyan elemet tartalmaznak, amelyeket általában kereskedelmi szerződések rögzítenek. Kifejezésre juttatják a legnagyobb kedvezmény elvének az adott viszonyok között elérhető legjobb megközelítését. A kereske-

* Az Alapelvek tartalmazzák:

- hogy a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok a szuverén egyenlőség, a népek önrendelkezési joga és egymás belügyeibe való be nem avatkozás elvein alapulnak (I. elv),
- a diszkriminációs kereskedelmi gyakorlatok és mesterséges megkülönböztető intézkedések alkalmazásának tilalmát (II. és VI. elv),
- új típusú nemzetközi munkamegosztás kialakítását (V. elv),
- a nemzetközi kereskedelem legnagyobb kedvezmény elve alapján történő kölcsönösen előnyös fejlesztését (VIII. elv).

delmi forgalom számára több évre nyújtanak bázist, legtöbbször a fejlesztési célokat is tartalmazzák. Mind több kereskedelmi megállapodás egészül ki a gazdasági-műszaki együttműködést előirányzó megállapodásokkal.

— A tőkésországok exportunkat mereven alkalmazott beviteli kontingens-rendszerrel korlátozták. Ezt fokozatosan liberálisabb beviteli politika váltotta fel. E fejlődési folyamat keretében elért eddigi eredmények:

a) Kanada, Japán és Ausztrália teljes egészében liberalizálta Magyarországról történő behozatalát, Svájc és Dánia ugyan szerződésileg ezt nem biztosította, de gyakorlatilag széles körű liberalizációt alkalmaz. Szerződésileg is liberalizációt biztosított Svédország, Norvégia, Spanyolország, valamint a Benelux-országok. Részleges liberalizációt nyújtott Franciaország, Anglia, Ausztria, Olaszország, Finnország. Ezek az országok a még nem liberalizált áruk kontingenseit szállítási lehetőségeinknek megfelelően sok esetben bővítették, valamint exportunkat akadályozó szűk kontingenseket már csak néhány konjunkturálisan nagyon érzékeny cikkre állapítottak meg (pl. textiláruk).

b) Azok az országok, amelyek még nem biztosítottak liberalizációt, évről évre növelik a kontingenseket. E folyamatok eredményeképpen a Közös Piac mezőgazdasági rendtartás által érintett árukon kívül szűkült diszkriminatív elbírálás alá eső exportcikkeink köre.

— Vámtarifánk bevezetésével megteremtettük az aktív vámpolitika elvi alapjait. Korábban ugyanis a tőkésországok azzal zárkoztak el a vámtárgyalások elől, hogy Magyarországnak nincs hatásos vámrendszere. Ma az USA-n kívül valamennyi partnerünk a GATT-on belüli vámkedvezményeket nyújtja számunkra. Szívós és sokoldalú munka ellenére sem értünk el eredményt a Közös Piac és az EFTA integrációs vámpolitikájának területén. Ugyancsak nem értünk el érdemleges eredményeket ama törekvésünkben, hogy egyes speciális magyar árukra különleges vámkedvezményeket, vámkontingenseket kapjunk. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy a vámpolitikában lehetőség van további eredmények elérésére, ehhez azonban három feltétel szükséges:

a) a háromhasábos vámtarifa* érvényesítése gazdasági eszközök útján a termelésnél és a kereskedelmi partnereknél,

b) a GATT-tal való együttműködés politikai, gazdaságpolitikai elveinkkel összhangban,

c) a nyugati integrációkkal való gazdaságpolitikánk módszerének és gyakorlati vonalvezetésének az élet által felvetett problémákhoz való igazítása.

* A háromhasábos vámtarifa I. hasábjában tartalmazza azokat a preferenciális vámokat, amelyek az UNCTAD (Kereskedelem és Fejlesztési Konferencia) határozataival és nemzetközi megállapodásokkal összhangban a fejlődő országokból származó árukra kerülnek alkalmazásra. A II. hasábjában azokat a vámokat tartalmazza, amelyek szerződésviszonyosság alapján vagy autonóm módon a „legnagyobb kedvezmény” elvének érvényesítése esetén kerülnek alkalmazásra. A III. hasábjában az olyan országokból származó áruk vámjait tartalmazza, amelyekkel a legnagyobb kedvezmény elve sem szerződésileg, sem más okból nem kerül alkalmazásra és (vagy) áruinkat harmadik országhoz képest diszkriminálja.

Az integrációba tömörült fejlett tőkésországokkal folytatott kereskedelem időszerű kérdései

Forgalmunk az Európai Szabadkereskedelmi Társuláshoz tartozó országokkal

Az EFTA — mint ismeretes — tulajdonképpen a Közös Piacból kimaradt nyugat-európai országok integrációja, amely Anglia kezdeményezésére jött létre 1960-ban, Anglián kívül Ausztria, Norvégia, Dánia, Portugália, Svájc és Svédország részvételével. Az EFTA-hoz egy évvel később társult Finnország. Az EFTA-ba tömörült országok lakosságának száma és gazdasági ereje némileg elmarad a Közös Piacétól, de ezt részben ellensúlyozza, hogy az EFTA-országok egy főre jutó nemzeti jövedelme — Portugáliáét és Ausztriáét kivéve — a legmagasabbak közé tartozik Európában, és gazdasági életükben a külkereskedelemnek igen fontos szerepe van. Ezzel magyarázható, hogy az EFTA sokkal kevésbé diszkriminatív a kívülállókkal szemben, mint a Közös Piac.

Az EFTA célja, hogy a Közös Piac hatásait ellensúlyozza és az egymás közötti kereskedelmet gátló akadályokat lebontsa. Az EFTA fő tevékenysége az egymás közötti vámsorompó leépítésére irányult; 1960 és 1966 között évente meghatározott kulcs szerint csökkentették az iparcikkek vámtételeit; január 1-re a vámok teljes megszüntetését érték el.

A tagországok kereskedelempolitikai tekintetben is megtartják önállóságukat a kívülálló országokkal szemben; nem hoztak létre — harmadik országokkal szemben érvényesülő közös vámtarifát. Az EFTA — a Közös Piactól eltérően — nem rendelkezik mezőgazdasági piaci rendtartással. Azok az EFTA-országok, amelyek termelési struktúrájuk folytán erősen érdekeltek mezőgazdasági termékeik értékesítésében — az iparcikkekre vonatkozó vámok megszüntetésének ellensúlyozásaképpen — mezőgazdasági termékeik elhelyezése céljából bilaterális megállapodásra kényszerülnek a többi EFTA-országgal.

Az EFTA az egymás közötti vámfalak lebontásán kívül más eszközökkel is igyekezett az egymás közötti kereskedelmet előmozdítani. Ezek: a versenyt gátló üzleti gyakorlat megszüntetése, hatósági előírások egyeztetése, külföldi cégek letelepedési jogának kiterjesztése. Az intézkedések hatékonysága elmarad a Közös Piac intézkedései mögött, ennek ellenére hét év alatt az egymás közötti kereskedelmi forgalom több mint 60%-kal — évente átlag 9,2%-kal — bővült, messze túlszárnyalva a kívülálló országokkal folytatott kereskedelem növekedését. Noha az EFTA intézményes szabályozást a mezőgazdasági termékek forgalmára nem állapít meg, az együttműködés erősödését bizonyítja, hogy az EFTA-országok egymás közti mezőgazdasági exportja 1967-ben 50%-kal volt magasabb, mint 1961-ben. Mindezek megállapítása mellett figyelembe kell venni, hogy az EFTA-országok külkereskedelmi forgalmának abszolút volumene elmaradt a Közös Piac forgalma mögött; továbbá, hogy az EFTA léte igen nagymértékben Anglia magatartásától függ. Angliának a Közös Piac felé irányuló törekvései más EFTA-országok közös piaci orientációját ösztönzik. Emellett a mezőgazdasági és általában a közös piaci országokba irányuló exportban érdekelt EFTA-országok

(különösen Dánia) számára is vonzó ez az orientáció (elsősorban a mezőgazdasági rendtartás szempontjából).

Az 1968. április 5-i közös piaci tanácsülés egy időre szétfoszlatta azt a reményt, hogy Anglia hamarosan a Közös Piac tagjává válik. Ennélfogva az elkövetkező időszakban az EFTA tevékenységének erősödésével lehet számolni.

Magyarországnak az EFTÁ-val hivatalos kapcsolata nincs; a szocialista országok közül egyedül Jugoszlávia tart kapcsolatot a szervezettel, több bizottságban meghívott megfigyelőként részt vesz.

Magyarországnak az EFTÁ-hoz tartozó nyolc országgal való kereskedelmi forgalma a fejlett tőkésországokkal folytatott forgalmának mintegy 35—40⁰/₀-át tette ki (az export 2014,5 millió, az import 2281,8 millió devizaforint); ez az összes export 9,9 és az összes import 11,2⁰/₀-a alatta marad a közös piaci országokkal lebonyolított kereskedelmi forgalom részesedésének (1967-ben az összes export 12,8⁰/₀-a irányult a közös piaci országokba, és az összes import 12,6⁰/₀-a származott innen).

6. sz. táblázat

Az EFTA-országok részesedése Magyarország külkereskedelmében 1967-ben (%-ban)

Országok	Export	Import	Országok	Export	Import
Anglia	2,4	3,2	Norvégia	0,3	0,2
Ausztria	2,7	3,7	Portugália*	—	—
Dánia	0,5	0,5	Svájc	2,5	2,4
Finnország	0,4	0,3	Svédország	0,9	0,8

* Az ENSZ határozata értelmében kereskedelmi kapcsolat nincs.

Magyarország külkereskedelmi forgalma az EFTA-országokkal 1960 és 1967 között mind exportban, mind importban megkétszereződött. Ezen belül azonban itt is, akárcsak a Közös Piac országainál, országonként különböző tendenciákkal találkozunk. Ausztriával például exportunk az elmúlt 7 év alatt csupán 51,2⁰/₀-kal emelkedett, míg az importnövekedés ugyanezen periódus alatt 86,2⁰/₀. Angliával (amely a nyugat-európai tőkésországok között elsőnek vezetett be viszonylag számottevő részleges liberalizációt) exportunk 114,2⁰/₀-kal, importunk pedig 84,5⁰/₀-kal növekedett. Exportunk zavartalan növekedését azonban három éven át korlátozta a külön importilleték és az angol részről alkalmazott más importfékező intézkedés.

Az EFTÁ-n és egész Nyugat-Európán belül legliberálisabb importpolitikát a szocialista országok irányában Svájc és a skandináv országok és közülük is elsősorban Norvégia és Svédország alkalmazzák. Bevételi korlátozásaik mennyiségileg csak néhány magyar cikk exportját érintik. Ezek kivételével általában nem alkalmaznak külön diszkriminációkat más kívülálló országokkal szemben.

A még meglévő mennyiségi korlátozások azonban a kereskedelmi akadályok csak egyik részét jelentik. Az EFTA-országoknak a vámok terén megtartott szuverenitása (az a körülmény, hogy nem hoztak létre közös külső vámtarifát) azt jelenti, hogy országonként eltérő akadályokat kell leküzdenünk az EFTÁ-n belül. Anglia és Finnország például megle-

hetősen magas vámfalakkal rendelkeznek, így — miután az iparcikkeknel az EFTA-országok között a vámok megszűntek — a magyar vállalatoknak tekintélyes vámdifferenciát kell áthidalniok, ha EFTA-országbeli szállítókkal versenyezni kívánnak. Más oldalról Dánia, Svédország, Svájc viszont Európában a legalacsonyabb vámokat alkalmazza, ez pedig kedvező perspektívát jelenthet eladásaink számára.

Magyarország és az EFTA-országok közötti kereskedelem fejlesztésének — az áruforgalom struktúráját tekintetbe véve — reális lehetőségei vannak. Egyes speciális problémáktól eltekintve (pl. könnyűipari cikkek exportja), Magyarország számos olyan termékkel rendelkezik, amelyek ezen országok importjában jelentős súlyt képvisel (ilyen pl. Anglia élelmiszerimportja, de az eddigi gyakorlat azt is mutatta, hogy ezek az országok szívesen vásárolják a magyar gépipar, műszeripar, vegyipar stb. termékeit) és Magyarország számára is értékesek a tőlük vásárolható árucikkek (főként gépek, berendezések, általában beruházási javak, egyes anyagjellegű termékek stb.). Jelentős lehetőséget biztosít a kapcsolatok fejlesztésére a műszaki-ipari kooperáció, amelyhez az EFTA Gazdasági Fejlesztési Bizottsága általában segítséget nyújt mind kormányközi szinten, mind pedig a magáncégek között. Magyarország már kötött EFTA tagországgal (pl. Ausztriával) ilyen együttműködési megállapodást, ezenkívül több, cégek közötti kooperáció jött létre, s mindez a felek számára kétségtől eredményes együttműködést, a forgalom bővítését jelentette és jelenti. Magyar részről fokozottabb gondot kell fordítani a piaci munkára, a lehetőségekkel jobban kell élni. Az ide irányuló export struktúráját ezen országok szükségleteire alapozva kell kialakítani, figyelembe véve, hogy csökkenjen a fuvarigényes anyagfélék és félkésztermékek s növekedjék a feldolgozott áruk és késztermékek részesedése.

Számítunk azonban arra is — és magunk is törekszünk rá —, hogy az EFTA-országok szélesítik a liberalizációt oly módon, hogy a sajátos magyar exportstruktúrájának megfelelő cikkeinket beviteli korlátozás nélkül szállíthatjuk.

Forgalmunk a Közös Piac országaival

A magyar külkereskedelemben a Közös Piac tagországainak részesedése a fejlett tőkésországokkal lebonyolított forgalmunknak mintegy a fele. Az utóbbi években a Közös Piac tagországaiba irányuló exportunk dinamikus fejlődött, növekedési üteme megegyezett a fejlett tőkésországokba irányuló teljes exportunk növekedésével. 1967-ben az 1960. évihez képest kivitelünk 2,2-szeresére emelkedett, behozatalunk viszont csak az 1960. évi 1,7-szerese volt. E fejlődés következtében a Közös Piac tagországaival szemben 1960-ban fennálló, még jelentősnek tekinthető, passzív áruforgalmi egyenleg 1965-ig csökkent, majd 1967-ben 9 millió devizaforintos aktívumot mutatott.

Tagországonként vizsgálva a forgalmat azonban már különböző tendenciákkal találkozunk. 1966-ig az NSZK volt a legnagyobb tőkés exportpiacunk. 1966-ban a teljes magyar kivitelben 5,5%-kal részesedett. Ez az arány 1967-ben 4,5%-ra csökkent, és pedig a Közös Piac mezőgazda-

sági intézkedéseinek hatására. Az elmúlt években az NSZK-val lebonyolított forgalmunk 290 millió devizaforint passzívummal zárult. Viszont Olaszország a múlt évben 5%-os részesedéssel az első helyre került. Olaszországból származó importunk aránya 1967-ben 3%-ra emelkedett. Franciaország a magyar exportban 1960-ban csupán 1,6%-os részesedést ért el, a legmagasabb arány — 1,8% — 1966-ban mutatkozott. Franciaországnak az importunkban való részesedése igen hullámzó volt (1960-ban 2,6%, 1965-ben 1,7%, 1966-ban 2,1% és 1967-ben 2%). A Franciaországgal lebonyolított kereskedelmünk krónikusan passzív, egyedül 1966-ban sikerült a hiányt leszorítani. A Benelux-országokkal forgalmunk kiegyensúlyozottan fejlődik.

Az export növelését akadályozó tényezők közül a Közös Piac területére irányuló kivitelünk 60%-át (1967-ben 1 milliárd 580 millió devizaforintot) kitevő agrárimportunk helyzete a Közös Piac tagországaival való kereskedelmünk kulcskérdése. Ismeretes, hogy ezen a területen növekednek a nehézségek. A mezőgazdasági politika a Közös Piac egyik legérzékenyebb problémája, de a tagországok közötti ellentmondások ellenére válságok és időbeli eltolódások árán ugyan, de sikerül lényegesen előrehaladnia. A Közös Piac célja, hogy 1970-ig egyetlen mezőgazdasági piaccá váljék. Ez a többi között azt is jelenti, hogy a tagországok közötti mindennemű kereskedelmi akadálnak el kell tűnnie és a kívülálló országokkal szemben egységes importszabályozásnak kell érvényesülnie. Ez az egységes piac 1967 közepén létrejött a gabona, a sertés, a baromfi, a tojás és a zsiradék forgalmában, a cukornál 1967 végén. A vágómarha és marhahús, valamint tejtermékek esetében az előírányzott 1968. április 1-i határidőt nem sikerült betartani, ezek egységes piacának megvalósítását ez év augusztus 1-re halasztották el. A továbbiakban a rizs, a zöldség, a gyümölcs, a bor, a dohány és az egyéb agrártermékek piacát is egységesíteni kívánják; eszerint 1970-ig a tagországok mezőgazdasági piacának olyan módon kell működnie, mintha az egyetlen ország piaca lenne. A közös agrárpolitika előírányozta egységes állategészségügyi szabályzat bevezetését, termelési és értékesítési normák és további nemzeti rendelkezések egységesítését, amelyek a közösségen belüli agrárkereskedelem teljes szabadságához szükségesek. A közösség céljai között szerepel a mezőgazdaság struktúrájának átalakítása is. E téren azonban az előrehaladás lassúbb. Minthogy az egységes agrárpolitika csak 1962 óta, termékenkénti szabályozások fokozatos bevezetésére alakult ki, az agrárimport eddigi alakulásából a jövőre nézve még részletekbe menő következtetések nem vonhatók le. Néhány tendencia azonban megállapítható. 1961 és 1966 között a kívülálló országokból származó mezőgazdasági import évi átlagban 6%-kal emelkedett, a tagországokból származó import viszont 7%-kal. Az összes import 1967-ben már 0,1%-kal csökkent, ezen belül azonban a tagországokból származó import 9%-kal nőtt, és a kívül álló országokból származó import 4%-kal csökkent. A kívül álló országokból származó mezőgazdasági import 1961 és 1966 közötti évi átlagos 6%-os emelkedése 600 millió dollárnak felel meg, s ennek egyharmada Olaszországra, mintegy 30%-a az NSZK-ra és mintegy 18%-a Franciaországra jutott.

A termelés ott emelkedett igen gyorsan, ahol a termék előállítására ipari módszerekkel lehetséges és ahol a ciklus rövid (baromfi, tojás).

Ahol a ciklus közepes (sertés), ott a lefölezési rendszer időszakonként jelentősebb importot még lehetővé tesz. Várható azonban, hogy a sertés-húsnál az import mindinkább sonkára és egyes nemes húsrészekre koncentrálódik. A vágómarha- és marhahúsimport perspektívái kedvezőbbek, mivel a termelés távlatilag nem fedezi a Közös Piac belső szükségletét. A Közös Piac gyümölcs- és zöldségimportjának tendenciája általában csökkenő, de egyes magas minőségű árukban és fajtákban (vöröshúsú gyümölcsök: málna, meggy, cseresznye, szamóca) a behozatalt továbbra is bővítik.

A magyar mezőgazdasági kivittelt érintő korlátozás

A Közös Piac országaiba irányuló jelentősebb magyar mezőgazdasági exporttermékek forgalma 1966-ban és 1967-ben a 7. sz. táblázat szerinti volt.

7. sz. táblázat

Magyarország mezőgazdasági exportja (millió devizaforint)

Árucikkek	1966	1967	Árucikkek	1966	1967
Összes mezőgazdasági export	1500	1580	Sertéshús	119	81
Vágómarha	438	523	Vágott baromfi	73	48
Marhahús	162	169	Friss gyümölcs	46	53
			Friss zöldség	49	41

A legnagyobb összeget kitevő vágómarha- és marhahúsexportunk perspektivikusan is fenntarthatónak látszik. Számítanunk kell azonban arra, hogy az év egyes szakaszaiban vágómarhát nem engednek be a Közös Piacra, s ennek következtében a volumen is csökken.

Állatiternék-exportunk struktúráját változtatnunk kell részben a gazdaságosság javítása, részben a Közös Piac mezőgazdasági rendtartása következtében exportunkból kieső termékek pótlására. (Például a piac által kívánt minőségi állatok — marha, borjú —, valamint nyerssonka, továbbá szalámi, gyulai kolbász, dobozos sonka stb. exportja fokozhatóknak látszik.)

Gyümölcs- és zöldségexportunk fenntarthatónak mutatkozik, ha a választékot bővítjük, a vöröshúsú gyümölcsök részesedését fokozzuk, a mélyhűtött áruk és konzervek exportját növeljük. Az egész mezőgazdasági szektorra vonatkozik, hogy a jelenleg csupán 15%-ot kitevő feldolgozott termékek arányát mindenképpen növelni kell. A Közös Piac a mezőgazdasági exportunk korlátozását a lefölezési rendszerével szabályozza. A lefölezési rendszer működésbe lépésének alapja a Közös Piacon belül magasan tartott nagykereskedelmi ár. Amikor ez az ár valamilyen oknál fogva — általában a kínálat növekedése következtében — csökken, az importőrnek, aki a Közös Piacon kívüli országból importál, lefölezést kell befizetnie. A lefölezés befizetésének nagyságát meghatározza a belső nagykereskedelmi ár csökkenésének mértéke. Ennek megfelelően az importőr az importár 10 vagy 20%-át fizeti be a lefölezési

alapba. Természetesen az importőr ezt a befizetési kötelezettséget áthárítja az exportőrre. A rendszer következtében az exportőrt anyagi hátrány éri, hiszen a piacon elért exportárból illetéket, lefölözést kell térítenie. A Közös Piac országában azonban nemcsak a mezőgazdasági rendtartás, hanem a vámpolitika is változott. A Közös Piac — korábbi határozat szerint — ez év július 1-én megszüntette az iparcikkekre vonatkozó belső vámjait, a legfőbb mezőgazdasági termékek közös piacának bevezetését 1968. augusztus 1-ére tervezik. Ily módon bevezetésre kerül a külső vámtarifa, és a vámunió létrejön. A tagországok jogait tehát a vámpolitika és a mezőgazdasági politika tekintetében átruházták a Közös Piac szerveire.

A Közös Piaccal kapcsolatos álláspontunkat Fock Jenő, a kormány elnöke ez év februárjában a Budapesti Műszaki Egyetemen tartott előadásában úgy fogalmazta meg, hogy a Közös Piac reális valóság, s nekünk — akik mindig és mindenben realisták vagyunk — tudomásul kell hogy vegyük a Közös Piac létezését. Politikai elveinkhez híven továbbra is elítélünk mindenfajta diszkriminációt a gazdasági kapcsolatokban, továbbra sem szűnünk meg harcolni az ilyen törekvések ellen. Ha azonban kereskedelmi kapcsolataink úgy kívánják, hogy a Közös Piac valamely brüsszeli szervéhez forduljunk, ezt nem tekintjük elveink feladásának. Ha országunknak hasznos, nyilvánvalóan ezt a lehetőséget is fel kell használnunk.

A gazdasági irányítás reformja megteremtette hatékony kereskedelempolitikánk alapjait. Van hatásos vámpolitikánk és vámrendszerünk, export- és importengedélyezési rendszerünk, eredményesen alkalmazható ösztönző és szabályozó külkereskedelmi eszközökkel rendelkezünk. Gazdasági fejlődésünk dinamikája és perspektívája egyre növekvő importot tételez fel. Mindez nem közömbös a piacokat minduntalan kereső fejlett tőkésországok, ezek között a Közös Piac országai számára.

Gazdasági életünk bázisa a szocialista országok együttműködésére alapozott kereskedelmi forgalmunk. A szocialista országok gazdasága hatalmas erő, amelyet a KGST-be tömörült országok gazdasági fejlődése bizonyít. A szocialista országok a békés egymás mellett élés elvéből kiindulva, fokozni akarják kapcsolataikat a világ valamennyi országával. A gazdasági kapcsolatok fejlődése elősegíti a szocialista országok gazdaságának, műszaki-technikai bázisának erősödését. A szocialista országoknak megvannak a feltételeik az együttműködésre, és ha a szándékok találkoznak, megvan a lehetőség a kölcsönös előnyökön alapuló célok megvalósítására.

Az előzőekben kifejtettek főképp a nyugat-európai fejlett tőkésországokkal való kereskedelmünk kérdéseit érintették. A tengerentúli fejlett tőkésországokkal (Kanada, USA, Japán és Ausztrália) való kapcsolatunk az említettektől eltérően alakul, ezek az országok azonban összes külkereskedelmi forgalmunkban nem képviselnek jelentős súlyt. Az USA-t kivéve a többi három országgal forgalmunk fokozatosan fejlődő tendenciát mutat. Kanadával 1964-ben jött létre államközi megállapodás, ennek alapján a forgalom ugrásszerűen emelkedett: importunk három év alatt mintegy 30 millió dollárt tett ki és hasonló nagyságrendű exportot értünk el. Japánnal való forgalmunknak határt szab a nagy

földrajzi távolság, de azért tovább fejleszthető mind a közvetlen áruforgalom, mind a magasabb szintű gazdasági ipari együttműködés (ipari kooperáció). Ausztráliával való kereskedelmi kapcsolatainkat erősítette a múlt év végén a két ország között létrejött kereskedelmi megállapodás. Ez, valamint az utóbbi időben történt néhány kezdeményezés, a kereskedelmi forgalom jövőbeli jelentős fejlődésének reményére jogosít. Az USA-val való kereskedelmi forgalom — a legnagyobb kedvezmény elve szerinti elbánásnak 1950-ben az USA által való visszavonása következtében — szűk keretek között stagnál. Noha sok magyar árucikket szívesen vásárolnának az USA-ban — s a magyar vállalatok is kötnének üzletet USA-termékek importjára —, az USA hatósági rendelkezései (hitel, embargó, diszkriminatív elbánás) fékezik a kereskedelmi kapcsolatok fejlődését.

★

Hazánk gazdasági növekedésének gyors üteme, az ipar fejlettségi szintje, a nagyüzemi mezőgazdasági termelés eredményei, a tudományban és a technikában elért sikerek — különös tekintettel az új gazdasági mechanizmus nyújtotta lehetőségekre — megteremtették az anyagi bázisát a további fejlődéshez szükséges gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok bővítéséhez. Eljött az ideje annak, hogy a még előttünk álló akadályok forgalmunkra gyakorolt hatását aktív kereskedelempolitikával kiküszöböljük, s a piaci munka javításával, a termelésnek a piac követelményeire való rugalmas igazításával a kapcsolatainkat tartósan és hosszú időszakra előirányozva fejlesszük.

DAVID RIESMAN:

A MAGÁNYOS TÖMEG

A mű első megjelenése 1950-ben valóságos forradalmat idézett elő a szociológiában és általában a társadalomtudományokban. A könyv alapvető fogalmai — a tradicionális, a kívülről irányított és a belülről irányított társadalmi jellem — olyasféle szerepet játszanak az elmúlt másfél évtized szociológiájában, mint az osztály vagy a hatalom, vagy a rétegződés közéletű terminusai. Sőt ezek az alapvető fogalmak a szociológusok közvetítésével a szépirodalomban, az irodalomtörténetben, a zsurnalisztikában is elterjedtek.

A szerző baloldali szempontból bírálja az amerikai társadalom atmoszféráját. Alapvető célja az amerikai társadalmi jellem átalakulásának vizsgálata. Mélyrehatóan elemzi az amerikai átlagember életformájának hátrányos és kedvezőtlen vonásait. Riesman olyan élesen és plasztikusan tárgyalja az elidegenedés, a konformizálódás, a végzett munka üressége és emberhez méltatlan jellege és az amerikai életforma más, jól ismert hátrányos jellemvonásait, mint a múlt század nagy realista írói.

A szociológusok és az érdeklődő, művelt nagyközönség számára ajánljuk a könyvet.

400 l., kötve 42,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

KOZMA FERENC:

A szocialista nemzetközi együttműködés mechanizmusa és a technikai forradalom

Napjainkban mindinkább világossá válik, hogy a KGST-országok közötti együttműködés működési mechanizmusa nem elégíti ki az igényeket: inkább fékezi, mintsem elősegíti a tagországok fejlődésének meggyorsításához szükséges munkamegosztás elmélyülését. Az is köztudattá formálódik, hogy főleg az együttműködésünk rugalmatlansága, nehézsége az a kulcspont, amely köré a hiányosságok csoportosíthatók. A megoldás az első pillanatban nagyon egyszerűnek látszik. Meg kell változtatni az együttműködési mechanizmust, s ez mindent meg fog oldani. Ez persze önmagában igaz — valóban meg kell teremteni a KGST-népgazdaságok egymáshoz kapcsolódásának új módszereit: de hogyan?

A direktív tervek merev összekapcsolása a népgazdaságok tisztán, vagy csaknem tisztán természetes arányainak egymáshoz való illesztése útján, az erre épülő merev, kétoldalú kontingenslisták alapján kialakított szállítási rendszer, a fixáras elszámolás stb. stb. méltán váltja ki elégedetlenségünket, mert már jó évtizede nem alkalmazkodik az együttműködő országok fejlődési követelményeihez.

Nagyon kell viszont vigyáznunk az együttműködési mechanizmus reformjának előkészítésekor, hogy javaslatainkat igen következetesen idomítsuk a valóság követelményeihez. Bármely gazdasági működési modell csak akkor életképes, ha szorosan kapcsolódik a gazdaság működési feltételeihez. Még a műszaki tudományban is, amelynek terminológiai raktárából a „mechanizmus” szót kölcsönöztük, közismert, hogy a gépezet működésének megbízhatósága és határfoka nemcsak az alkalmazott műszaki megoldásoktól függ, hanem a beépített anyag szerkezeti tulajdonságaitól is. A gazdaság pedig még sokkal bonyolultabb, érzékenyebb valami, mint a fém.

Hiba volna azt gondolni, hogy egyforma módszerekkel irányítani lehet olyan különböző gazdasági képződményeket, amelyek azonos impulzusokra egymással ellentétes módon képesek csak reagálni. Ha nemzetközi együttműködésünk elavult mechanizmusát — amelynek éppen ez az „uniformizáltság” az egyik alapvető hibája — egy, az eddigiekkel ellentétes előjelű, „uniformisba” bújtatjuk, az egyik hibából a másikba esünk. Igen célszerű ezért alaposan átgondolni a fejlődés anyagi feltételei és a működési mechanizmus összefüggéseit, nehogy a dogmatizmus elleni harc közben valamiféle „neodogmatizmus” áldozataivá váljunk.

A nemzetközi árutermelés szerkezeti sémája

A mai, bonyolult árutermelés három alapszférából áll.

Az *első szféra* a tulajdonképpeni termelőkollektívák, a *vállalatok* köre. A vállalatokat bizonyos fokú *döntési autonómia* jellemzi a termelés árúválasztéka, technológiája, továbbfejlesztésének iránya és módja, a bejövő és kimenő árukapcsolatok megválasztása stb. terén. Szélsőséges esetben a vállalat maga választja anyag- és félkésztermék-szállítóját, de berendezkedhet vertikális gyártásra is, maga határozza meg, hogy miből mit termel, milyen technológiával, milyen munkaszervezéssel; maga választja meg vevőit, és maga szabja meg portékáinak árát; maga dönt a fejlesztés irányáról és mértékéről, azaz arról, hogy mit szándékozik a jövőben termelni, milyen mennyiségben, milyen technológiával stb. Azonnal világos, hogy ez az autonómia *nem abszolút*: minden oldalon összeütközésbe kerül az egyéb gazdálkodó egységek, szállítók, felhasználók, konkurrenszek törekvéseivel. A vállalati autonómia igen fontos mozzanata ezért az *aktív alkalmazkodás* a fennálló viszonyokhoz. A vállalat nem azt teszi, ami neki jól esik, hanem *több alkalmazkodási variáns között választhat*, amelyek között vannak szerencsésebb és kevésbé szerencsés variánsok. Az autonómia szerves része az is, hogy a vállalat a „maga szakállára” választ az alkalmazkodási variánsok között. Ha a szerencsésebbet választja, több jövedelemhez jut, ha a kevésbé szerencsését — kevesebbhez. A gazdálkodási eredmény hat a döntésekre, s a döntések jövedelmi következményekkel járnak. Kölcsönhatás lép fel a vállalati önállóság e két mozzanata között; ez az a *mozgásforma*, amelyben a vállalati újratermelés árúviszonyok között végbemegy.

A *második szféra* a nemzetgazdaság szintje. A nemzetgazdaságok magasabb rendű gazdálkodási egységek, amelyek adott történelmi körülmények között jöttek létre*, vállalatok, gazdasági körzetek, ágazatok integrációjának eredményeképpen.

Az adott területen funkcionáló árutermelők kapcsolatai oly szorosakká váltak, hogy közös növekedési és egyensúlyi feltételek léptek fel. Egyben a saját feltételekből kiinduló, s a környezet feltételeit csak másodlagosan számba vevő döntések összeütközései olyan gyakoriakká váltak, hogy zavarokat okoztak az újratermelésben.

E fejlődés elismerése az állam gazdaságsszervező, koordináló, irányító funkcióinak kialakulása, amely tevékenységeket az állam csak úgy tudja gyakorolni, ha ilyen vagy olyan eszközökkel megszabja a vállalati tevékenységek irányát. Ezek az eszközök adott körülmények között ölthetik a direkt utasítások formáját — ez esetben az állam a döntési autonómiától, vagy annak egy részétől formálisan, nyíltan megfosztja a vállalatot —, de ölthetik a piaci mechanizmusok szabályozásának formáját is. Ez esetben a vállalat döntési autonómiája formálisan megmarad, azonban egy, az összes vállalat feletti erő szabja meg azon feltételek nagy

* Azt, hogy a nemzetgazdaság mint gazdasági összefogó erő milyen területre terjed ki, a gazdasági célszerűségeken kívül (sokszor annak ellenére!) számos politikai-történelmi tényező befolyásolja. A realitások körén belül akarván maradni adottságnak vesszük ezeket a tényezőket, nem firtatjuk és vitatjuk a nemzetgazdasági egységeket behatároló történelmi körülmények közgazdasági racionalitását; annál is inkább, mert a gazdasági élet, szívós alkalmazkodóképességéről téve tanúságot, előbb-utóbb hozzáigazítja a maga erővonalait ezekhez a korlátozó tényezőkhöz. (Így lettek az Osztrák-Magyar Monarchia apró utóállamaiból változagos népgazdaságok, egy rész-Németországból egy önálló újratermelési processussal rendelkező NDK-gazdaság stb.)

részét, amelyekhez a vállalat tevékenységének alkalmazkodnia kell. Mindezt a funkcióját persze az állam akkor tudja hatásosan gyakorolni, ha anyagi erőforrásokkal rendelkezik. A döntési autonómia megnyirbálásával tehát az állam a jövedelmek bizonyos hányadát is centralizálni kénytelen.

Nem mellőzhető körülmény, hogy az állam milyen *mértékben* veszi át a vállalatok döntési autonómiáját. A döntési autonómia centralizálása három fokozatú lehet:

1. Az *egyszerű* újratermelési folyamatra is kiterjedő centralizáció, vagyis a termelési tényezők és a termék feletti teljes rendelkezés;

2. Az egyszerűre nem, csak a *bővített* újratermelésre kiterjedő centralizáció, tehát a vállalati terméktöbblet egésze vagy oroszlánrésze feletti rendelkezés;

3. Csak a normálisnál nagyobb ütemű bővített újratermelésre, a *makroökonómiai célok kiemelésére irányuló* centralizáció, amely a vállalat döntési körét csak a terméktöbblet kisebb hányadának felhasználására vonatkozóan korlátozza, vagyis fenntartja magának a lehetőséget a fejlődés fő irányának és arányainak meghatározására.

A *harmadik szféra* a regionális nemzetközi gazdasági tömörülések szintje, amelyeknek kialakulása nemzedékünk szeme előtt játszódik le azokban a gazdasági körzetekben, ahol a nemzeti integráció kisebb állami egységeket hozott létre, mint amilyeneket a modern termelőerők fejlődése megkövetel, vagy pedig amelyek, részben az előbbi ok miatt, részben egyéb történelmi körülmények következtében, elkéstek a gazdasági fejlődéssel.

A regionális egységek rendkívül bonyolult viszonyokon alapulnak. Egyfelől az elsődleges szféra nemzetközi összefonódásából jöttek létre, s ez egy ellentmondást hoz felszínre: azok a vállalatok, amelyek tevékenységüknek jelentős hányada más országok termelőihez, illetve felhasználóihoz való kapcsolódásban merül ki, a saját nemzetgazdaságuk és más nemzetgazdaságok vérkeringésébe egyidejűleg kapcsolódnak. A nemzetközi gazdasági mechanizmus úgy köti össze a különböző mechanizmusokba bekapcsolt termelőegységeket, mint egy hidraulikus tengelykapcsoló.

A regionális egységekben azonban nemcsak az elsődleges szférák együttműködését kell harmonizálni, hanem a másodlagos szférákat, a népgazdaságokét is. Amint megerősödik, konszolidálódik ugyanis a nemzetgazdaság mint magasabb rendű gazdasági alakzat, úgy kezdi érezni gazdálkodói mivoltát. Mit jelent ez? Azt, hogy a vállalatok külpiaci tevékenységének *végző összhatása* befolyásolja a nemzetgazdaságnak mint makroökonómiai alakzatnak az eredményességét. A nemzeti munka hatékonyságát befolyásolja az, hogy mit termelnek az országban exportra és mit *nem* termelnek, mert importálják (komparatív költségek), továbbá az is, hogy a munkamegosztás eredményeképpen hogyan nő az egyes exportra termelő, illetve importtermékeket felhasználó ágazatokban a munka hatékonysága. Ez a külső növekedési faktor annál nagyobb jelentőségű, minél nyíltabb a nemzetgazdaság, s minél nagyobbak a hatékonysági kontrasztok a különböző termelőtevékenységek között. Az államnak tehát nemcsak az a gondja a nemzetközi együttműködéssel kapcsolatban, hogy tisztára söpörje az utat az egyes vállalatok

külső árukapcsolatai és termelési kooperációja előtt (biztosítsa a „ten-gelykapcsoló”-mechanizmusok működését), hanem arra is kell vigyáznia, hogy a nemzetgazdaság egésze mint magasabb áru-gazdálkodási egység is megtalálja-e számítását. Ilyen értelemben az állam hasonló módon lép fel a külpiacon, mint a vállalat a nemzeti piacon, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy az állam maga is árutermelő egységek komplexuma (míg a vállalat belülről homogén), s az áruvilág jelentős hányadát „kínálja megvételre”, illetve „keresi megvétel céljából”, vagyis a versenyképesség kritériumán kívül a komparatív előnyök kritériumát is figyelembe kell vennie.

Ennek a rendszernek a megkonstruálásában, s az alapját képező egyensúlyi és növekedési céloknak a kitűzésében az állam ugyancsak *autonóm*. Autonómiájának legfontosabb mozzanata ugyancsak nem a „mindenhatóság”, hanem az aktív alkalmazkodási variánsok közötti választási szabadság. A gazdasági kapcsolatoknak egy kritikus intenzitási fokán túl a nemzetgazdaságok tevékenységének koordinálási szükségessége is fellép: egyeztetni kell a vállalatok külső és belső kapcsolatainak országonként eltérő áthidalási módjait; egyeztetni kell az államok mint makroökonómiai gazdálkodási egységek érdekeit, s egyúttal az egyes államok távlati, kulcsponti fejlesztési céljait is. Amikor az egyeztetés már közös, vagy legalábbis koordinált egyensúlyi és növekedési célokban, együttműködési politikában fejeződik ki, amikor létrejönnek azok a nemzetközi intézmények, amelyeknek feladata a fejlődés közös programjainak kidolgozása, a nemzetközi együttműködés mechanizmusának „kezelése”, s általában a mind szinkronizáltabbá váló újratermelés zavartalanságának biztosítása — akkor beszélhetünk a gazdasági régió integráltságáról.

Az együttműködési mechanizmust determináló feltételek és feladatok a KGST-régióban

Az együttműködés fentebb leírt három kulcspontja — a fejlesztési célok koordinálása, a makroszféra kapcsolódási mechanizmusa és a mikroszférák összekapcsolásának mechanizmusa, tehát a belső- és külső mechanizmus szinkronizálása — közül *az első határozza meg a többieket*.

A KGST-országok, a szervezet fennállásának első évtizedeiben iparuk megteremtésén fáradoztak. Erre az időszakra esik az ipari alapstruktúra kiépítésének *első* periódusa Romániában és Bulgáriában, ugyanezen struktúra kiépítésének *végző* fázisa az NDK-ban és Csehszlovákiában. Magyarország, Lengyelország és a Szovjetunió a kettő között foglalt helyet. A fejlettebb országok (NDK, Csehszlovákia, SZU, részben Magyarország és Lengyelország) *már képesek voltak* arra, hogy sajátmagukat is, egymást is és az iparosítás kezdeti stádiumában lévő országokat is ellássák az iparosítás adott fázisához szükséges berendezésekkel.

Ugyanakkor megvolt a lehetőség arra is, főleg a Szovjetunió nyersanyagtermelő kapacitásai jóvoltából (amelyekhez hozzájárultak a többi országok kisebb-nagyobb nyersanyagexportálási lehetőségei is), hogy a fejlődő ipar nyersanyagellátási szükségleteit is ki lehessen elégíteni

(beleértve az élelmiszereket is). Egészen addig, amíg ez a kölcsönös egymásra utaltság megvolt, az egymás közötti áruforgalom anyagi eszközöket szolgáltatott a fejlődés kölcsönös meggyorsításához. Kimutatható, hogy ez a kölcsönös áruforgalom társadalmimunka-megtakarítást eredményezett a késztermékelexportőr országok számára is és a nyersanyagexportőröknek is. Az iparosodás kezdetibb stádiumában lévő országok fejlődési üteme nem maradt le a fejlettebbeké mögött, ami nagyrészt annak tulajdonítható, hogy az igen kevésbé hatékony mezőgazdaságból az iparba és egyéb nem mezőgazdasági ágazatokba átcsoportosított munkaerő termelékenységére nagymértékben megnőtt, s e növekedés mértéke meghaladta a technikai felszereltségükben bekövetkező változás mértékét. Ezért az említett időszakban a fejlődés többé-kevésbé *párhuzamos* volt.

Az iparosodó szocialista országok igen erőteljes *protekciónizmust* valósítottak meg kibontakozó iparuk védelmére. A protekciónizmus két alappillérre épült: a külkereskedelmi forgalom igen szigorú és részletes kontingentálására, s a termelővállalatok szinte hermetikus izolálására, a külső piac impulzusaitól. Ez utóbbi keretében nagyon határozottan elkülönítették a belső és külső árakat, de a külkereskedelmi tevékenységet is a belpiacon történő tevékenységtől. A két piac ilyen mértékű izolációja értelmetlenné tette a protekciónizmus néhány olyan „klasszikus” eszközének fennmaradását, mint például a vám. Nem célozom részletesebben időzni e rendszer jellegzetességeinél, csupán egy gondolatot tartok szükségesnek felvetni.

A fejlesztés célja világos és egyértelmű volt. Minden országban ki kell alakítani a modern gazdaságra jellemző gazdasági szerkezetet, mindenekelőtt a termelőeszközöket gyártó ipart; ennek alárendelték az egyes, meglévő ágazatok *egyszerű* újratermelését is. (A mezőgazdaságból és a könnyűiparból, de a meglévő nehézipar viszonylag komplettebb ágaiból, üzemeiből is nemcsak az „m”, de az amortizáció jó része is átcsoportosításra került az újonnan kifejlesztendő ágazatokba.) Bizonyos ágazatokat nagymértékben kiemelték, a termelés fő célja a termelt *mennyiség* növelése volt. Az együttműködést is e politika szolgálatába állították: ahogyan a belső kiemelések történtek, úgy irányították az importot a berendezések és nyersanyag biztosítására, s az exportot ennek fedezésére, illetve a keletkező ágak belső szükségletet meghaladó termelésének realizálására. Az egyes vállalatok a belpiacon is korlátozva voltak döntési autonómiájukban, számos esetben az egyszerű újratermelés feltételei tekintetében is. Természetes, hogy a külpiaci impulzusoktól is elzárták őket.

A külpiaci impulzusainak felfogói részben a specializált külkereskedelmi vállalatok voltak (bár a lefölözés és dotáció rendszere nagymértékben neutralizálta ezeket is), részben pedig az *állam maga*.

A fejlesztési modell és a belső mechanizmus együttesen meghatározta a nemzetközi mechanizmust. Az országok termelővállalatai semmi külső kapcsolattal nem rendelkeztek. A makroszférák összekapcsolásával sem volt kezdetben sok baj, mivel a gazdaságok természetes komplementaritása megvolt, s ahol zavarok mutatkoztak, ott mindig „kéznél volt” a hatalmas szovjet gazdaság, amely képes volt minden realizálható felesleget felszívni és a felmerülő importigényeket kielégíteni.

A KGST-munkamegosztásnak ez a kezdeti rendszere addig működött viszonylag zavarmentesen, amíg

a) a tagországok struktúrája nem vált kompetitívvé, vagyis amíg ki nem épültek mindenütt azok a termelőeszközyártó ágak, amelyek az előző importstruktúrát feleslegessé teszik, s az exportstruktúra radikális megváltoztatását követelik meg;

b) ezzel egyidejűleg, amíg minden országban meg nem nőttek a beruházási javakkal szemben támasztott minőségi követelmények. A korábban iparosodott országok utolsó cseppig kimerítve a fejlesztés extenzív jellegű tartalékait, életszükségletüknek kezdik érezni a gazdaság technikai rekonstrukciójának mihamarabbi elkezdését. A későbbben fejlődött országok pedig, el akarván kerülni azokat a gazdasági zavarokat, amelyek az extenzív fejlődés túlhajtásaiból a fejlettebb KGST-országokban keletkeztek, a terjeszkedő szakasz utolsó éveit össze akarják kapcsolni a technikai rekonstrukció határozott előkészítésével. Mindez modernebb beruházási javakat követel azoknál, amelyeket általában egymástól be tudtak szerezni.

A fejlődési feladatok megváltozása megváltoztatta a fejlődés feltételeit az egyes KGST-országokban, következésképpen megváltoztak az egymásrahatás feltételei.

A kölcsönös egymásrautaltság helyébe mindinkább *egyoldalú ráutaltság* kezd lépni. Az iparosodó országok egyszerre gép- és nyersanyag-importőrök, de ahogyan diverzifikálódik az iparosodás nyomán a struktúrájuk, egyben késztermékexportőrökké, nem utolsósorban gépexportőrökké válnak. *Az a körülmény, hogy az iparosodó országok struktúrájának diverzifikálódásával egyidejűleg az iparosodottabb országokban a technikai fejlődés lassan megy végbe, ahhoz vezet, hogy folyamatosan csökken a nyersanyagexportőr ország komparatív előnye akkor, ha ellentételként a szocialista országból importál gépi berendezéseket.* Ez nehezíti az áruáramlást, és nehéz helyzetbe sodorja a széles, de technikailag viszonylag elmaradott feldolgozó iparral rendelkező, nyersanyagszegény országokat. Ugyanakkor bármelyik szocialista ország, amely nyersanyagot tud exportálni a fejlett tőkésországokba, komparatív előnyhöz jut, mivel ezekből az országokból be tudja szerezni azokat a berendezéseket, amelyek segítségével népgazdaságának hatásfokát jelentősen javítani tudja. Az iparosodottabb országok termelőeszközöket termelő ágazatainak lassú technikai fejlődése tehát akadályozza a nemzetközi munkamegosztás továbbfejlődését az alapanyaggyártó és végterméktermelő szektorok között.

Az egyes ágazatokon — különösképpen a végterméktermelő ágazatokon — belüli munkamegosztás, kooperáció és specializáció kibontakozását ugyanez a tényező hátráltatja. A jelenlegi közepes technikai színvonalat képviselő, főleg az extenzív gazdasági fejlődés igényeinek megfelelő munkaeszközök gyártásában kialakítható specializáció és kooperáció — a technikai fejlődés viszonylag lassú üteme mellett — e gyártmányok szerény költségsökkentésére alkalmas. A gyártmányok színvonala nem emelkedik a megkövetelt mértékben. Ezért az esetek jelentős részében az elérhető költségmegtakarítás nem téríti meg a beruházási, az átállítási költségeket.

A fejlettebb országok által termelt gépi berendezések iránti kereslet

nem tart lépést egyéb termékekével, viszont ezek nyersanyag- és élelmiszerimport-igényei tovább is fennállnak, sőt növekednek. Az erőviszonyok így eltolódnak a nyersanyagexportáló és gépiportáló országok javára.

A legnehezebb helyzetbe tehát a legrégebben iparosodott országok jutottak: valóságos zsákutcába, amelyből csak a saját fejlődési irányuk és a nemzetközi gazdasági együttműködés jellegének együttes, gyökeres megváltoztatása útján tudnak kijutni.

A Szovjetunió, amely nem lebecsülendő erőfeszítések árán megpróbálja a KGST-ben felbomlott kereslet-kínálati egyensúlyt rendelkezéseivel és szállításaival fenntartani, sokirányú belső és külső kötelezettségei miatt egyre nehezebben viseli a „kiegyenlítő tartály” terhes tisztét.

Mindezek következtében a KGST-együttműködés a jelen körülmények között nem képes jelentős előrehaladást tenni, sőt, minden tagállam megpróbálja a mind sürgetőbbé váló technikai rekonstrukciót KGST-n kívüli forrásokra támaszkodva meggyorsítani. A felületes szemlélő azt gondolhatná, hogy a kis országok közötti nivellálódási tendencia kedvez az együttműködés fejlődésének, a kis országok és a Szovjetunió fejlődésének differenciálódó tendenciája viszont gátolja azt. Az általában igaz, hogy a modern nemzetközi munkamegosztásnak a kiegyenlített fejlődési szint kedvezőbb táptalaja, mint a nagy fejlettségi kontrasztok, azonban a nivellálódás *adott formája* mellett a valóságban éppen fordított a helyzet. Az, hogy a kis országok olyan szinten nivellálódnak, ahol valamennyien megrekednek egy fejlődési lépcsőfokon, egyben annyit is jelent, hogy nemigen van mit keresniük egymásnál: elavult gépi berendezéseket hovatovább mindegyikük tud maga is termelni korlátlan mennyiségben és választékban. Munkamegosztást kiépíteni egymás között azért, hogy ezeket az elavult berendezéseket valamivel olcsóbban termeljék — nem nagyon éri meg a befektetett energiát. Különben is, összességükben is meglehetősen szűk gazdasági potenciált jelentenek a világ gazdaságban vezető szerepet betöltő gazdasági alakzatokhoz, tehát a Szovjetunióhoz, USA-hoz, Közös Piachoz képest. Nyersanyagot szállítani egymásnak nem különösebben előnyös üzlet, márcsak azért sem, mert a meglévő nyersanyagokért a fejlett tőkésországokban korszerűbb berendezéseket vásárolhatnak, mint egymásnál.

Hasonló következtetést vonhat le a Szovjetunió is a kis szocialista országokkal folytatott gazdasági együttműködésére vonatkozólag. Ez egyébként látszik is: a Szovjetunió felé irányuló exportban az ipari fogyasztási cikkek jelentősége mindinkább nő a gépi berendezésekkel szemben. Ezen a ponton még kiépíthető időről időre az érdekegység, egészen addig, amíg a Szovjetunió modern könnyűipari kapacitásai ki nem épülnek. Az azonban a Szovjetunió számára sem előnyös perspektíva, hogy a kis szocialista országok elavult gépgyártó és vegyipari kapacitásaival strukturális munkamegosztást építsen ki, éppen akkor, amikor maga nagy erőfeszítéseket tesz iparának tömeges modernizálására. *A kis KGST-országok technikai fejlődésének elégtelen volta tehát a Szovjetunióval való mélyebb munkamegosztás kiépítésének is legfontosabb akadály.*

Ezzel szemben a Szovjetunió széles fronton való technikai kiugrása a KGST-átlagszínvonalból számos kedvező lehetőséget rejt magában az

egész országsoport továbbfejlődése szempontjából. Önmagában az a tény, hogy *egy ilyen hatalmas gazdasági egység gyors technikai fejlődésbe lendül, alkalmas arra, hogy a hozzá kapcsolódó kis egységek fejlődését kilendítse a holtpontról*. Persze csak abban az esetben, ha a kis országok egyeztetik a fejlődési politikájukat a Szovjetunióval és egymás között. Az egyeztetésnek elsősorban nem mérlegszerű módszereire gondolunk, hanem olyan igen *differenciált* módszereire, amelyek megfelelnek minden egyes ország sajátos gazdasági helyzetének, belső működési rendszerének, nemzetközi kapcsolatainak.

A szorosabb munkamegosztást, s az együttműködés modern szervezeti formáinak kialakulását a jelen helyzetben tehát főleg az akadályozza, hogy *a technikai fejlődés elégtelen üteme miatt az országok nagy része egyelőre nem lépte még át a tudományos-technikai forradalom küszöbét*. A termelés összefonódásának olyan mértéke és olyan mélysége, amelynek racionális megszervezése a nemzeti kereteken átnyúló gazdaságpolitikát és intézményeket követel meg, ezen a fokon még nem jön létre. Másrészt ugyancsak *a technikai fejlődésben bekövetkezett elmaradás miatt olyan feszültségek jöttek létre a munkamegosztásban, amelyek miatt nem is keletkeztek kedvező szubjektív feltételek a szorosabb együttműködésre*.

Ahhoz tehát, hogy a munkamegosztás fejlettebb formái felé előrehaladhassunk, *meg kell gyorsítani a technikai fejlődést az egyes népgazdaságokban, vagyis minden belső forrást ennek a szolgálatába kell állítani*. A belső források racionális megmozgatása szükségszerűen kiváltja a munkamegosztás fejlettebb formái iránti szükségleteket.

A munkamegosztás különböző fejlett formáinak további szélesedése és mélyülése tehát a KGST-ben is, mint mindenhol, a termelőerők fejlődésének függvénye. Ezt meggyorsítani mindenekelőtt a társadalmi munka megszervezésének olyan korszerű módszereivel tudjuk, amely megfelel fejlettségünk jelenlegi fokának és képes azt előre is hozni.

A KGST-együttműködés fejlesztésének elsőrendű kulcsproblémája annak felismerése, hogy *a tudományos-technikai forradalom küszöbét a kis országok kizárólag együttes erőfeszítéssel tudják átlépni, a Szovjetunió számára pedig jelentősen meggyorsíthatja és olcsóbbá teheti a technikai haladást* az, ha a többi iparosodott szocialista országgal koordináltan fejleszti a népgazdaságot.

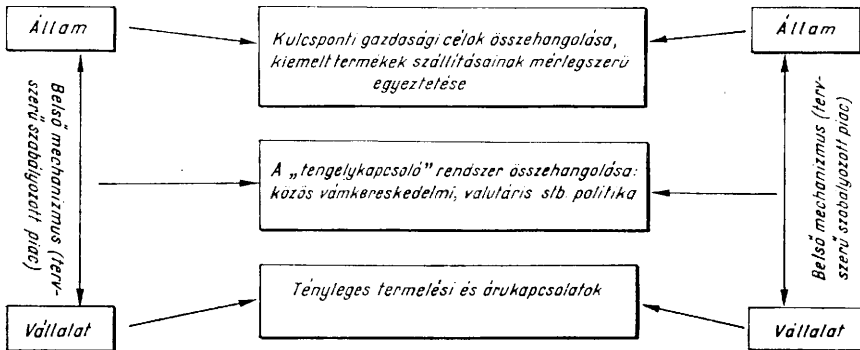
A technikai fejlődés meggyorsítása olyan feladat, amely megköveteli az egyes népgazdaságok fejlesztési koncepcióinak, hosszú lejáratú terveinek koordinálását. Nem a terv részletes koordinációjáról van szó, különösképpen nem a tervmérleg mechanikus „összeecsiszolásáról”, hanem mindenekelőtt a haladás irányának és ütemének egyeztetéséről a legfontosabb ágakban. Valamivel konkrétebben megfogalmazva: valamennyi KGST-országnak célszerű ismernie azt, hogy a termelőberendezések, energia, modern szerkezeti és technológiai anyagok gyártásának modernizálása területén a többi országok mely irányban, mely ágazatokban milyen idő alatt milyen előrehaladást kívánnak elérni, mennyiben számítanak egymásra mint berendezés- és nyersanyagszállítóra és felvevőpiacra, milyen technikai rendszereket, kultúrákat honosítanak meg; mindez a tájékozódás egyben *előrendeződést* is indukálhat, források

felszabadulását, párhuzamosságok elkerülését, tőkés devizamegtakarítást.

Amennyiben ez a távlati cél világos, s a kulcspontokon kialakul a feladatok országok közötti távlati megosztása, a legfontosabb teendő a népgazdaságok mint makroökonómiai egységek és a vállalatok mint ténylegesen munkamegosztásban levő (vagy munkamegosztásba kerülő) árutermelők közötti kölcsönhatás rendszerének célszerű kialakítása.

A vállalati és népgazdasági szintek nemzetközi kapcsolódásainak problémái a KGST konkrét viszonyai között

Azzal, hogy a belső gazdaságirányítási rendszerek differenciálódtak a KGST-n belül, semmi tragédia nem történt. Mindössze kézzelfogható, napi nehézséggé vált az az elméletileg már régen tisztázott speciális nehézség, hogy ti. a KGST országösszetétele minden szempontból igen heterogén. Viszont a KGST-re vonatkozó munkamegosztási sémát ez a tényező rendkívüli módon bonyolítja az első fejezetben elméletileg felvázolt sémához képest. Ott ugyanis hallgatólagosan feltételeztem, hogy az együttműködő országokban az állam és a vállalat egymáshoz való viszonya alapvonásaiban megegyezik, tehát az együttműködés mindhárom szférában megvalósítható.

De mi történik abban az esetben, ha például az együttműködő országok egyik csoportja alapjaiban fenntartja a tervutasításokon alapuló centralizált irányítási rendszert? Ez esetben ugyanis már a „tengelykapcsoló”-rendszer kölcsönös összehangolása sem aszerint megy végbe, mint a kiindulásunk alapjául szolgáló sémában, nem is beszélve a vállalatok közötti együttműködésről.

Ismét folyamodjunk extrém példához. Tegyük fel, hogy a tervszerűen irányított piacgazdaság egy szigorúan centralizált tervgazdasággal áll kapcsolatban. Ez a többi között annyit jelent, hogy

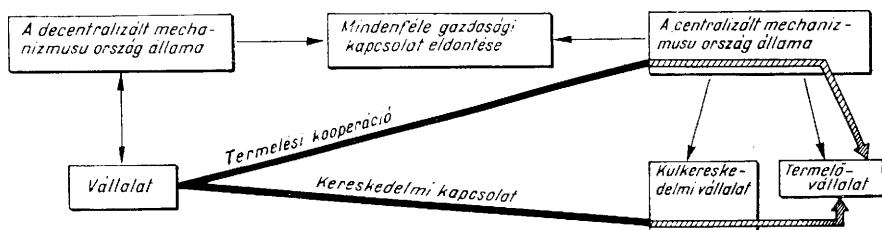
a) a távlati, kulcspontri célok összehangolása végbemehet, a kiemelt termékek kontingens-szállításainak egyeztetése szintűgy, ellenben a centrális mechanizmusú fél gyakorlatilag egész exportját kontingentálja.

A decentralizált mechanizmusú fél bajba kerül, mert nem tud kötelezettséget vállalni a részletes nomenklatúrájú árustruktúra importjára: az import ilyen részletezésű lekötése ugyanis kívül esik az állam kompetenciáján. Hasonló problémát jelent az export is, amit a centralizált fél fix mennyiségben és áron követel meg. Ez összeütközésbe kerül a decentralizált fél szervezetével, ahol a vállalat döntésére van bízva, hogy exportál-e vagy sem, illetőleg X országba exportál-e vagy Y-ba.

b) A „tengelykapcsoló”-rendszer összehangolása már eleve nehezen áthidalható akadályokba ütközik. Márcsak azért is, mert a centralizált országban a külső piacnak a gazdaságra való hatását „leföldelik” az országos gazdaságirányító szerveknél, amelyek aztán a saját belső irányítási rendszerükkel konform impulzusokat továbbítanak a termelő- és felhasználó egységek felé (tervutasítás, dotáció, exportprémium stb.). Ez mindenképpen oda hat, hogy az egyik ország vállalata nem, vagy csak igen nehézkesen tud szót érteni a másik országban élő *tulajdonképpeni* ügyfelével, a kooperáló partnerrel, a szállítóval, illetve a felhasználóval. A másik oldalon ugyanis a két vállalat között áll vagy a specializált külkereskedelmi vállalat, vagy az államnak valamelyik központi irányító szerve (tervbizottság, ágazati minisztérium), amelyek felfogják és a centralizált mechanizmus nyelvére „lefordítva” sugározzák tovább a külső impulzust (pl. megváltoztatják az árakat, megtiltják a hitelkapcsolatokat stb.). Ezért a tényleges partner, a termelő vagy felhasználó egység nem biztos, hogy ugyanabban lesz érdekelt, mint ami a külföldi partnernek is érdeke volna, más érdekeltségek fogják kötni a határidők betartásához, pótalkatrész-ellátáshoz, szervizeléshez, kooperációs megállapodások betartásához stb. Különösen bonyolítja a helyzetet a mechanizmus ellentétesége a termelői közvetlen kapcsolatok esetében, amikor ugyanis az együttműködés nem is képzelhető el a vállalatok kölcsönös érdekeltségén alapuló folyamatos érintkezése nélkül.

Hasonló nehézségeket támaszt a gazdaságirányítási rendszerek különbözősége a centralizált irányítási rendszerű népgazdaságok számára is a decentralizált rendszerű gazdaságokkal való együttműködésben. A centrális irányítású gazdaságokban a tervezőszervek, valamint az ágazati irányító minisztériumok széles körben diszponálnak a termelés, a kapacitások, az áruforgalom felett, a specializált külkereskedelmi vállalatok úgyszintén egy-egy terület külkereskedelmi árualapjával, valamint importjával rendelkeznek. Egyelőre még kidolgozatlan ezek kapcsolódási módja a decentralizált gazdaságok lényegesen tagoltabb szervezeteivel. Amíg pusztán külkereskedelmi ügyletről van szó, maga az üzletkötés megoldható. Azonban a nemzetközi együttműködés fejlettebb formáinál (mint például az iparági jelentőségű kooperációs együttműködések, a műszaki-tudományos együttműködés stb.) mindenképpen nehézséget fog okozni a centralizált gazdaság számára az, hogy ágazati szervei nem mindig találják meg azt a partnert a decentralizált gazdaságban, amelynek hatásköre, diszponibilis anyagi eszközei megfelelnek az együttműködés által felvetett követelményeknek. Másrészt, ami igaz az egyik oldalról, az a másik oldalról nézve is igaz: a decentralizált gazdaságok közvetlen nemzetközi együttműködési hatáskörrel rendelkező egységei olyan impulzusokat is sugározhatnak a centralizált gazdaságok felé, amelyeket ez utóbbi nem is lesz hajlandó teljesen változatlanul

továbbítani a saját termelőegységei felé, mivel azok nem esnek egybe gazdaságpolitikai céljaival. Ez főleg abban az esetben lehetséges, ha a decentralizált gazdaság belső mechanizmusa nem képes híven továbbadni a saját vállalatának a felső szinten egyeztetett fejlesztési célokat és módszereket, vagy ha a fejlesztési célok egyeztetése tökéletlen. Itt tehát a centrális gazdaságban működésbe lép a „védelmi reflex”, jelezve azt, hogy a másik fél által kezdeményezett együttműködés vagy kapcsolat nem felel meg az ország gazdasági érdekeinek.

Az egymástól erősen különböző belső gazdaságirányítási rendszerű országokra tehát igen nehéz feladatokat várnak. A nemzetközi együttműködés mechanizmusának kialakításakor sem a decentralizált, sem a centralizált rendszerű országok nem léphetnek fel azzal az igényvel, hogy az egyiknek egyoldalúan alkalmazkodnia kell a másikhoz. Mindkettőnek figyelembe kell vennie azt, hogy a belső irányítási rendszerek eltérő vonásai az újratermelés eltérő jellegéből fakadnak. Mindegyik országnak bizonyos fokig alkalmazkodnia kell a másikhoz.

Más kérdés persze az, hogy a *legintenzívebb együttműködés feltételei leginkább az egymáshoz hasonló irányítási rendszerű népgazdaságok között adóttak*. Ez, ha megvizsgáljuk, nemcsak a mechanizmusok hasonlósága miatt van, hanem a hasonló fejlettségi fok, egymást kiegészítő ágazati rendszer, a költségek viszonylag egyszerű összehasonlíthatósága, hasonló történelmi hagyományok stb. miatt is: hiszen a gazdaságirányítási rendszer hasonlósága mindezeket a feltételeket óhatatlanul tükrözi. Következésképpen a KGST-n belül várhatóan ki fognak alakulni olyan kettes-hármas országcsoportok, amelyek között az együttműködés intenzívebb, és olyan viszonylatok is, ahol az együttműködés lazább szervezeti formában valósul meg. Ebben sincs semmi különös. Ha megvizsgáljuk a KGST-együttműködés jelenlegi erővonalait, akkor is azt látjuk, hogy nem egyforma erősségű kapcsolatok tartják össze a különböző országokat. Nos, az irányítási rendszerek differenciálódása annak is lehetőséget szab, hogy azon országok között, amelyek egymásnak a leginkább természetes kooperáló partnerei, az átlagosnál gyorsabban mélyüljön el az együttműködés. Ez nem vezet a KGST egészének gyengüléséhez, ellenkezőleg, a kisebb ország-kollektívákban megerősödő együttműködés jelentősen gyorsítani fogja a technikai rekonstrukció menetét ezekben az országokban. Ez az egész közösség számára jelentős előny, mivel a fejlett termelőeszközipar termékei gyorsan el tudnak terjedni a többi országokban is.

Külön megfontolást kell hogy képezzen a *kis gazdaságok és a nagy*

gazdaságok között kiépült együttműködés fejlesztése. Függetlenül fejlettségi színvonalától, például a szovjet gazdasággal való együttműködés minden KGST-ország számára elsőrendű fontosságú kérdés. A Szovjetunió a jövőben is a kisebb KGST-országok legfőbb nyersanyag- és energiahordozó-szállítója és legfontosabb piaca marad. Azt világosan kell látnunk, hogy az európai kis szocialista országok fejlődési lehetőségei rendkívül korlátozottak, még akkor is, ha piacukat teljesen egyesítenék. Figyelembe véve a lakosság lélekszámát és a gazdasági fejlettség színvonalát, a kis európai országok együttesen a piac nagyságát tekintve nem érik el a Közös Piac $\frac{1}{3}$ -át; s ehhez számítsuk hozzá azt is, hogy mind több igen komoly vélemény hangzik el manapság azzal kapcsolatban, hogy a Közös Piac termelőkapacitásának és befogadóképességének terjedelme sem teszi lehetővé a legmodernebb termelőerők kifejlesztését. Ahhoz, hogy a kis európai szocialista országok *tényleg* modernizálni tudják termelőapparátusukat (s ne elégedjenek meg egy-egy bizonytalan félmegoldással a modernizálás területén), valamilyen formában kapcsolódnok kell a szovjet gazdasághoz, be kell szállniok abba a modernizációs folyamatba, amely a szovjet gazdaságban mind erőteljesebben és mind szélesebb körben végbemegy. Durva becslés szerint a KGST egészenek termelési potenciálja és piaci befogadóképessége mintegy kétszerese a Közös Piacénak és már ma is meghaladja az USA-énak a felét. Potenciálisan, a KGST-közösség *egésze* legalább ugyanolyan fejlődési lehetőségekkel rendelkezik, mint az USA. Ha a kis KGST-országok jelentős eredményeket akarnak elérni népgazdaságuk széles frontján a tudományos-technikai forradalomban, minden tekintetben támaszkodniok kell a szovjet gazdaságra.

Arra viszont a belátható jövőben nem lehet számítani, hogy a Szovjetunió a centrális tervezésről áttér a tervszerűen irányított piaci modellre, ami belső gazdaságirányítási rendszerét illeti. Ez a szovjet gazdaság sajátos szerkezetének, sajátos feladatainak ismeretében érthető is. *A különböző irányítási modellű gazdaságok közötti együttműködés problémája tehát éppen az együttműködés legéletbevágóbb fontosságú területén vetődik fel a legerősebben.* A „kis decentralizált gazdaság — nagy centralizált gazdaság” probléma persze nem szűkíthető le egyoldalúan a szovjet gazdasággal való viszonyra. Vannak csaknem minden országban olyan ágazatok, amelyek a vállalatok számánál, a termelés volumenénél, a belső munkamegosztás és szervezési séma sajátosságainál fogva úgy viselkednek, mintha egy nagy gazdaság részei volnának. Az NDK-ban, Lengyelországban például hatalmas horizontális iparági egyesülések tartják kezükben a termelést, a kooperációs, a specializációs szerződések kötése feletti jogot és a külkereskedelmi tevékenységet részben ezek az egyesülések, részben a központi szervek, illetve külkereskedelmi vállalatok gyakorolják. Megoldandó feladat még ezeknek a hatalmas egységeknek a zavartalan „összekötetési” formája a lényegesen kevésbé centralizált egységekkel például a magyar vagy a csehszlovák népgazdaságban.

Igaz, hogy a többi irányítási reform is az áru kategóriák szerepének növelése irányában halad, s ezért van reális remény arra, hogy a külső piaci impulzusoknak a saját mechanizmusuk impulzusáivá való átalakítása hatásos és célravezető lesz. Arra azonban sem a szovjet, sem a lengyel és NDK gazdaság egyelőre nem készül, hogy a külső piac impul-

zusait egy, a piaci mechanizmus eszköztárán épülő „tengelykapcsoló”-rendszerrel *közvetlenül* sugározza a termelő- és felhasználó egységek felé.

Ha jól átgondoljuk, a centralizált gazdaságokkal fennálló kapcsolatainkban egy olyan kritikus pont van, amelynél erősen fog zavarni a mechanizmus különbözősége: az ipari kooperációk. (A nyersanyagellátással kapcsolatos együttműködésünk jelentős része olyan termékekre terjed ki, amelyeknek a gazdálkodása a decentralizált mechanizmusú országokban továbbra is központi ellenőrzés alatt marad.) Mind a centralizált gazdaságok részéről, mind pedig a decentralizált rendszerű kis országok részéről jelentős elemző munka és sok tapasztalatszerzés szükséges ahhoz, hogy a kapcsolódás célszerű módjait megtaláljuk. Viszont a szovjet, lengyel, NDK iparral — különösen a gép- és vegyiparral — kiépítendő szorosabb kooperációs kapcsolat igen fontos, éppen a technikai fejlődés meggyorsítása szempontjából.

*

Mindezek olyan kérdések, amelyekről messzemenően nem lehet „ex cathedra” beszélni, s a kifejtett vélemények akkor is kérdőmondatként értelmezendők, ha egyébként kijelentőmódban fogalmazódnak is meg. Elméleti kérdések sorát reméljük tisztelni azáltal, hogy az élet kényszerűsége löki előre a közgazdasági gondolkodást; a gyakorlati kérdésekkel küszködők pedig az elmélettől várnak rendszerezést, a jelenségek tömege közül a szükségyszerűség kibányászását. A kérdések tömkelege napirenden van minden országban. A fenti eszmefuttatás *mondani-valóját* egy mondatban össze lehet foglalni: *Éppen azért kell az egyes országok konkrét viszonyaihoz maximálisan idomítani nemzetközi együttműködésünk mechanizmusát, hogy mindenütt következetesen a technikai fejlődés szolgálatába állíthassuk országaink munkamegosztását.*

VEZETÉSI ISMERETEK II.

A „Vezetési ismeretek” című kiadvány nagy sikere (néhány hónapon belül kb. 10 000 példány fogyott el) és elismerő visszhangja készítette a kiadót arra, hogy újabb vezetési témájú könyvet adjon ki. A Vezetési ismeretek II. című kötet — hasonlóan az előzőhöz — a Borsodi Vezető Továbbképző Tanfolyam előadásainak tanulmányait tartalmazza. Az egyes tanulmányok témái a következők:

A vezető szerepe a szervezésben. Vállalatvezetési döntések gazdaságmatematikai alapjai. A vezetés és az ember. Döntési játék (beruházási példán). Az erkölcsi és az anyagi ösztönzés kérdései. Társadalmi konfliktusok műszaki gazdasági döntésekben. A vezetőképzés módszerei. Szervezeti egységek összehasonlító vizsgálata. A vállalati eredmény tervezését megalapozó információrendszer kialakítása.

344 l., füzve 31,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

TÜÜ LASZLÓNÉ:

Az ipari tevékenység és az ipari szervezetek koncentrálttsága

A gazdaságirányítási módszerek felülvizsgálata gazdasági életünk számos jelenségét, tényezőjét vette egészen újszerű módon szemügyre. Időszerű ennek szellemében a gazdasági egységek koncentrálttságának, nagyságrendi struktúrájának problémáját is részletesebben megvizsgálni. Ez joggal nevezhető alapkérdésnek, hiszen mind közvetlen, mind közvetett hatásai rendkívül sokrétűek. Elegendő például azon cikkek megállapításaira utalni, amelyek a vállalatok ún. monopolhelyzetéből származó előnyöket és hátrányokat vagy a termelők közötti verseny kibontakozásának lehetőségeit és célszerűségét vizsgálták a gazdasági élet egésze szemszögéből.¹ A közgazdasági irodalomban megjelent, e témakörrel foglalkozó elemzések végső soron arra a következtetésre jutnak, hogy az ipari szervezetek jelenlegi struktúrája eléggé szűk térre korlátozza, számos esetben pedig teljesen kizárja a termelők versenyét. E szervezeti struktúra azonban lényegesen csak a gazdasági élet komoly megrázkódtatása árán lenne változtatható, létével és sajátosságaival tehát számolnunk kell a fejlesztés további irányának kijelölésekor. Így nem érdektelen megvizsgálni:

- milyen célok irányították a végbement koncentráltódási folyamatot és mennyiben felel meg a kialakult helyzet ezeknek a céloknak;
- milyen mértékben tér el a magyar iparnak vagy egyes ágazatainak koncentráltós színvonala, a nemzetközileg szokásostól.

A konkrét adatok² vizsgálata előtt azonban feltétlenül szükséges közelebbről meghatározni: mit értünk a koncentráltió fogalma alatt, és melyek a méréséhez rendelkezésre álló mutatók használhatóságának feltételei és korlátai.

¹ Zala Júlia: A monopóliumok a tervgazdálkodásban (Pénzügyi Szemle, 1966. január 9–15. l.). Wilczek Jenő: A gazdasági verseny helye és szerepe az új gazdasági mechanizmusban (Közgazdasági Szemle, 1967. 7–8. szám).

² A cikkben külön forrás megjelölése nélkül szereplő adatok a KSH „Az ipar koncentráltója” című, 1967/3. sz. (Statisztikai Időszaki Közlemények, 98. kötet) kiadványán alapulnak.

A koncentráció fogalmának értelmezése és mé

Mint ismeretes, a koncentráció eredeti marxi értelmezésében a nagy és tőkeerősebb vállalatnál való összpontosítás, a centralizáció pedig tőkésnek tőkés által való kisajátítását, sok kevesebb számú nagyobb tőkévé való átváltozását jelent. A koncentráció a meglévő tőkeállomány gyarapodását, a centralizációt csak annak újraelosztását feltételezi, a továbbiakban a koncentrációt az ipari tevékenység koncentrációjaként, a centralizációt az ipari szervezetek koncentrációjaként értelmezem. Az ipari koncentrációt azt értem koncentrálódás alatt, ha *adott* — vagy csökkenő — *termelőegység az ipari termelésnek nagyobb hányadát állítja elő valamely korábbi (bázis) időszakban.* A termelőegység területeleményem szerint, a területi különállóságot a legcélszerűbb tényezőnek tekinteni. Az ipari tevékenység koncentrációjának mértékénél tehát az iparvállalatok területileg különálló és főként ipari termelőtevékenységet folytató egységét: az ipartelevizsgálati egységnek. Ez az értelmezés biztosítja, hogy a koncentráció termelőegységek nagyságának növekedése esetén mutatkozik meg a koncentrálódás. Az iparvállalatok szervezeti koncentrációja — iparvállalati összevonások után azonos számú és nagyságú iparvállalat keretében működik tovább — ezért önmagában nem jelölhatja az ipari tevékenység koncentrációs színvonalát.

Természetesen igen fontos közgazdasági szerepe van az iparvállalatok elemzéseinek is, amelyek nem a termelési és technikai fejlődésről, hanem a szervezeti struktúra szemszögéből vizsgálják az iparvállalatok egységei, az iparvállalatok nagyságrendi megoszlásának változását, a nagyságrendi arányainak változásában azonban a termelési koncentráció mellett elsősorban más tényezők: leginkább a szervezeti hatása jut kifejezésre. A már korábban is működő — és területileg különálló — üzemek (ipartelevizsgálati egységek) szervezeti egyesítése viszonylag kevésbé jellemző a termelőtevékenység koncentrációjának. Ilyen koncentrációról, hanem centralizációról, a termelés irányításának pontosításáról beszélhetünk.

A világos megkülönböztetés azért is lényeges, mert a közgazdasági használatban a „nagy létszámot foglalkoztató” vállalatok megnevezésével azonosítják a „nagyüzemi termelést folytató” vállalatokat. A nagyüzemi fogalom nem esik szükségképpen egybe. „Nagy létszámot foglalkoztató vállalat létrejöhet — és számos esetben létre is jött nálunk — úgy, hogy a termelés alapfeltételeiben, a konkrét termelőegységekben, gyártásuk tömegszerűségében, gépesítettségében lényegesen nem változik meg. E vállalati összpontosítások tehát inkább

A koncentráció mérésének problémái

Az előzőkben az ipari koncentráció fogalmát elméletileg az ipari tevékenység — közelebről az ipari termelés — nagyobb hányadának azonos vagy kevesebb termelőegységnél való összpontosulásaként határoztuk meg. A gyakorlatban azonban igen nehéz olyan mérőszámot találni, amelynek alapján a termelés koncentrációja közvetlenül jellemezhető akár dinamikus, akár térbeli — országok közötti — összehasonlítás céljából.

A konkrét feladat az ipari termelőtevékenység és az ipari termelőegységek nagyságarányainak érzékeltetése. Tulajdonképpen tehát a koncentráció termelőegységei által létrehozott *termékvolumen összevetését* kellene megoldani. Az értékmutatók időbeli és térbeli vizsgálatának ismert problémái (a termelési mutató tartalmának a halmozódásokból, az átvitt munka eltérő arányából származó különbségei, az árrendszerek torzításai stb.) azonban kizárják a termelés ilyen közvetlen jellegű összehasonlításának lehetőségét.

E nehézségek áthidalására a koncentráció problémájával foglalkozó külföldi közgazdasági művek is legáltalánosabban a foglalkoztatottak (vagy a munkások) számát fogadják el az ipari tevékenység nagyságának jellemzőjeként. E mutatószám valóban mentes a teljes termelési érték halmozódásából, vagy az árak használatából adódó problémáktól. Hosszabb távú dinamikai vizsgálatoknál — már pedig a koncentráció folyamatának elemzésénél elsősorban ilyen jellegű vizsgálatnak van létjogosultsága —, illetve nemzetközi összehasonlításoknál azonban nem hagyható figyelmen kívül egy másik, a létszám adatok használhatóságát korlátozó tényező: *a termelőtevékenységi különbségek hatása*. A termelőfolyamatok gépesítésének, automatizálásának fejlődésével az egyes ipari ágazatok létszámigényében — hosszabb távon — nagyarányú változások következhetnek be. Különösen nagyok lehetnek az eltérések — részben a gépesítettség, részben a munkaintenzitás különbségei folytán — az egyes országok, illetve ipari ágazataik termelőtevékenységi színvonala között. E különbségek a létszám adatokkal jellemzett koncentrációs színvonal országok közötti összehasonlításánál nagyságrendileg behatárolhatók, és így a következtetések levonásánál számolni lehet e tényező hatásával is.

A következtetések biztonságát természetesen nagyban növelné, ha a termelőüzemek nagyságkategóriákba való sorolását a létszám adatokon kívül például *a rendelkezésére álló gépi hajtóerő alapján* is el lehetne végezni. A külföldi statisztikai kiadványok azonban ilyen adatokat egyáltalán nem tartalmaznak, sőt az ismert tudományos munkákban is csak elvétve, legfeljebb egy-egy ágazatra vonatkozóan találhatók meg a gépi kapacitás szerinti megoszlást megközelítően kifejező adatok. Több ország iparára kiterjedő vizsgálatnál tehát e lehetőséget érdemben nem lehet számításba venni.

A termelőtevékenység terjedelmének jellemzése mellett problematikus a vizsgálat alapjául szolgáló termelőegységek kiválasztása is, elsősorban szintén nemzetközi összehasonlítások esetében. A hazai koncentrációs vizsgálat alapegysége az *ipartelep*. Ezzel fogalmilag megegyező „*helyi egységekre*” (örtliche Einheit) vonatkozó adatokat közölnek a

nyugatnémet források is. A tőkésországok többségének adatközlései azonban az ún. „*establishment*”-re vonatkoznak, amelynek a területi elkülönülése mellett a „termelőtevékenység viszonylagos homogenitása” is kritériuma. Az azonos telephelyen működő, de különböző gyártási ágakhoz tartozó üzemegységeket ugyanis külön egységként veszik számba, ha számvitelileg biztosítható a termelés és a ráfordítások (felhasznált anyag, a munkabér, a munkaerő és állóeszközök stb.) elhatárolása. Tapasztalataink szerint viszont a számviteli szétválasztás követelménye a „homogén tevékenységek” megfigyelésének elvi lehetőségét a gyakorlatban eléggé korlátozza. Így végső soron az ipartelepekre vonatkozó hazai adatok elég jó közelítésként vehetők össze a tőkésországok „*establishment*” adataival. A szocialista országok azonban iparvállalatnál kisebb egységekről nem közölnek adatokat, a tényleges koncentrációs vizsgálat tehát rájuk nem terjeszthető ki.

Éppen fordított a helyzet a szervezeti koncentráció vizsgálatánál, ahol az iparvállalat hazai fogalmának megfelelő gazdasági egységek nagyságcsoportos adataival csak a szocialista országok publikációiban találkozunk. A tőkésországok közül az NSZK ad esetenként közre részletes adatokat iparvállalatokról (industrielle und bergbauliche Unternehmen) is, amelyek — tartalmi meghatározásuk alapján — a magyar adatokkal számottevő torzítás veszélye nélkül szembeállíthatók. A tőkésországok iparvállalataira az esetek nagy részében a hazainál heterogénebb profil, a más népgazdasági ági tevékenységekkel való jelentősen nagyobb összefonódottság jellemző. A kapitalista részvénytársaságok kezében gyakran a különböző ágazatokba tartozó iparvállalatok egész sora összpontosul, s közzétett adataikban a termékeik értékesítésével foglalkozó szervezetek (üzlethálózat, áruházak, szállítóvállalatok stb.) is szerepelnek. A felszabadulás után kialakult magyar iparra viszont a vállalatok erős filiozottsága, a melléktevékenységek leválasztása és önálló gazdálkodó egységekbe való tömörítése volt a jellemző. A tevékenységi körük szempontjából erősen különböző szervezetek nagyságrendi arányainak összehasonlítása könnyen téves következtetésekre vezethetne, ezért a szervezeti koncentráció vizsgálatával csak a szocialista országok, illetve az NSZK adatai alapján foglalkozom.

Az ipari termelőegységek koncentrálttsága hazánkban és néhány fejlett iparú tőkésországban

Az ipar koncentrációs színvonalát elsősorban időbeli változásában célszerű vizsgálni. A változások mértékének megítéléséhez, elemzéséhez pedig a térbeni vizsgálat és az országok közötti összehasonlítás eredményei szolgálnak kiindulási alapul.

Hazánk nehéziparában már a felszabadulást megelőzően is elég magas volt a koncentráció színvonala. Az 1942. évi adatok szerint a nehéziparba tartozó ipartelepek összes munkásainak több mint fele (54,4⁰/₀-a) 1000-nél nagyobb létszámú ipartelepeken dolgozott. A koncentráció a kohászatban volt a legnagyobb mérvű: a 30 ezer munkáslétszám 64,0⁰/₀-át négy ipartelepen foglalkoztatták. A gépipar és a bányászat munkásainak ugyancsak több mint 60⁰/₀-a dolgozott — viszonylag cse-

kély számú — 1000-nél több dolgozót foglalkoztató ipartelepeken. A három említett ágazatban a rendelkezésre álló hajtóerő a létszámnál is fokozottabb mértékben koncentrált a legnagyobb termelőegységekben.

A könnyű-, illetve élelmiszeripari ágazatok többségére viszont a felszabadulás előtt a közép- vagy kisüzemi gyártás volt a jellemző. Munkásaiknak alig több mint 10%-a (a könnyűiparban 12,7%-a, az élelmiszeriparban 12,0%-a) dolgozott 1000-nél nagyobb létszámú ipartelepeken (a textil-, papír-, cukor-, illetve dohányiparban). A munkások kb. 30%-át 100-nál kisebb, további 23—23,5%-át pedig a 101—300 létszámú középüzemi kategóriába tartozó ipartelepeken foglalkoztatták. *A negyvenes évek első felében tehát a nehézipari ágazatok koncentrációs színvonala erősen különbözött a könnyűipari és élelmiszeripari ágazatokétól.* Az eltérés elsősorban az ágazatok szakmai sajátosságainak tulajdonítható, mivel a könnyű- és élelmiszeripari ágazataink koncentrált-sága nem volt lényegesen alacsonyabb, mint ez idő tájt a fejlett iparú országok megfelelő ágazataiban.

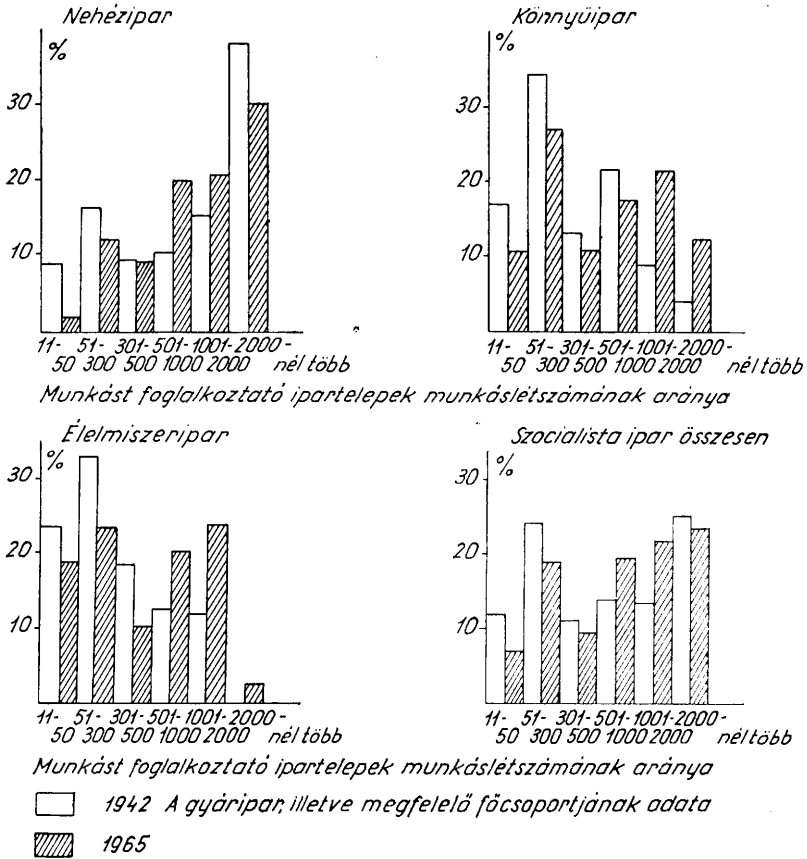
Az ipari termelőegységek nagyságrendi megoszlásában az ipar államosítása után igen nagyarányú változások történtek. Egyrészt az államosítás előtt vegyes profillal működő nagyüzemeket homogénebb, tisztább profilú egységekre választották szét, másrészt a korábbi kis magánüzemeket és termelőberendezéseiket összpontosították a létrehozott nemzeti vállalatok kereteiben. A nehézipar egészét tekintve a koncentrációs színvonal csökkent: az 1000-nél több munkást foglalkoztató nehézipari ipartelepeken 1942-ben az összes nehézipari munkás 54,4%-a, 1955-ben 45,4%-a dolgozott.

Az államosításokat követően különösen nagyarányú összeolvasztások történtek a könnyű- és élelmiszeriparban. 1942-ben a könnyűipari üzemek munkásainak mindössze 12,7%-a dolgozott 1000 főnél több dolgozót foglalkoztató ipartelepeken, 1955-ben pedig már csaknem 33%-uk. Az élelmiszeriparban, a termelés műszaki feltételeiből következően, a nagy létszámú munkást foglalkoztató telepek aránya szükségszerűen csekélyebb, de az 1000-nél magasabb létszámkategóriába tartozó ipari üzemek aránya a jelzett időszakban itt is növekedett (12,0%-ról 15,3%-ra).

A következő 10 év folyamán a nehéziparban és az élelmiszeriparban a koncentráció fokozatosan nőtt, míg a könnyűiparban — az 1955. évi arányokhoz képest — már nem történt számottevő változás. Új ipari létesítmények bekapcsolódása, a meglévők létszámnöveléssel járó fejlesztése és nem túlságosan nagyszámú további telepösszevonások együttes hatására 1965-ig a következő koncentrációs arányok alakultak ki: 1000-nél nagyobb létszámú ipartelepeken a munkásoknak a szocialista nehéziparban 52,9%-a, a könnyűiparban 33,8%-a, az élelmiszeriparban 26,7%-a, átlagban 45,3%-a dolgozott. Az 50 létszám alatti ipartelepek munkásainak aránya viszont a szocialista nehéziparban mindössze 3,7%-ot, a könnyűiparban 10,8%-ot, az élelmiszeriparban 18,9%-ot, a szocialista ipar egészében 7%-ot képviselt.

Az államosítások óta eltelt időszak alapvető iparpolitikai célkitűzése a korszerű, a fejlettebb ipari országokkal versenyképes hazai nagyipar kifejlesztése. E törekvések hatása jól érzékelhető az ipar rendelkezésére álló hajtóerő koncentrációs folyamatán. A szocialista ipar felszerelt

A munkáslétszám megoszlása az ipartelemek nagyságcsoportjai szerint

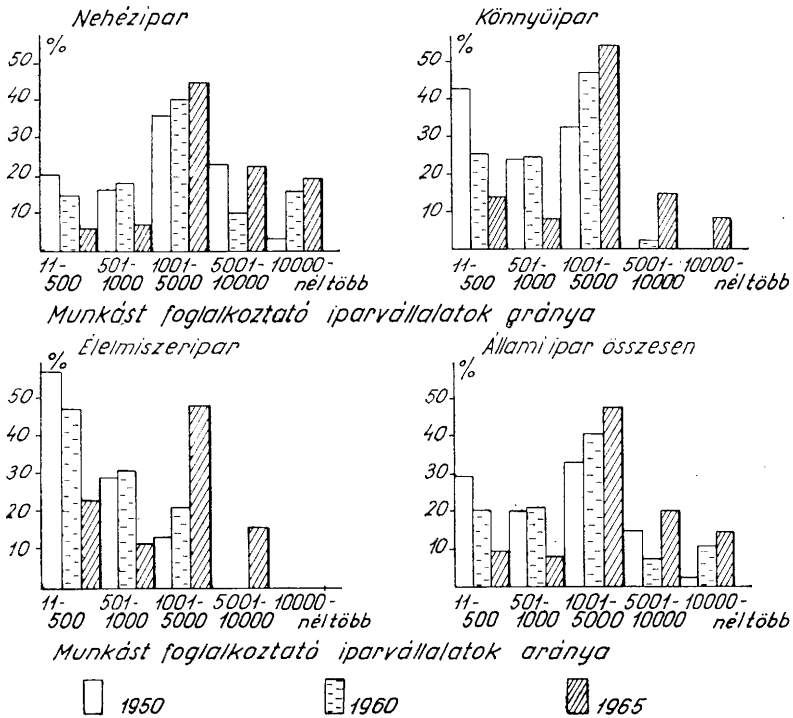

erőgépeinek és villamos motorjainak összes teljesítőképessége 1965-ben több mint 2,8-szorosa volt az 1942. évben rendelkezésre állónak. Legnagyobb arányú (több mint ötszörös) volt az emelkedés a nagyüzemek — az 1000-nél több dolgozót foglalkoztató ipartelemek — kategóriájában. A nehéziparban, s ezzel összefüggésben az ipar egészénél is, a hajtóerő a létszámnál is nagyobb arányban koncentrált. (Ebben természetesen a lényegesen eltérő hajtóerőigényű és -ellátottságú ágazatok különböző ütemű fejlesztése is szerepet játszott. A viszonylag magasabb fajlagos hajtóerőigényű és az erősen koncentrált villamosenergia-ipar, a kohászat, majd később a vegyipar az átlagosnál lényegesen gyorsabban fejlődött a vizsgált időszakban.)

Az erőgépek és villamos motorok teljesítőképességének a kis-, közép- és nagyüzemek közötti megoszlása 1942 óta az 1. sz. táblázat szerint változott.

A rendelkezésre álló külföldi adatokkal való összehasonlítás alapján megállapítható, hogy a magyar iparban a legutóbbi húsz évben lejátszódott koncentrációs folyamat sokkal gyorsabb ütemű, s eredményeit

Az állami ipar munkáslétszámának megoszlása az iparvállalatok nagyságcsoportjai szerint

1. sz. táblázat

A gépi hajtóerő* megoszlása az iparágak nagyságcsoportjai szerint

Ipar	Év	11—50	51—300	301—1000	1000-nél több	Összesen
		munkást foglalkoztató iparágak rendelkezésére álló hajtóerő aránya (%)				
Nehézipar	1942**	8,6	26,2	34,6	30,6	100,0
	1965	1,7	8,9	34,7	54,7	100,0
Könnyűipar.....	1942**	10,7	26,9	38,7	23,7	100,0
	1965	5,2	20,9	32,5	41,4	100,0
Élelmiszeripar	1942**	34,8	34,7	25,2	5,3	100,0
	1965	16,1	25,0	42,8	16,1	100,0
Szocialista ipar	1942**	11,7	27,2	34,0	27,1	100,0
	1965	3,0	11,1	35,0	50,9	100,0

* Az összes erőgépek és villamos motorok hajtóereje.
 ** A gyáripar, illetve megfelelő főcsoportjának adata.

tekintve radikálisabb volt a nemzetközileg szokásosnál. Világos ugyan, hogy *nincs semmiféle olyan abszolút mérce*, amely megmutatná, hogy az ipari fejlődés meghatározott szakaszában milyen koncentrációs színvonal vagy milyen mértékű koncentrálódási ütem kívánatos, illetve szükséges.

Néhány tőkésország adatainak hosszabb távú dinamikai vizsgálata alapján mégis levonhatók az alábbi *általánosabb érvényű következtetések*:

— bár az ipari termelés koncentrálódása (a kedvezőbb technikai és pénzügyi feltételekkel rendelkező nagyüzemek viszonylag gyorsabb fejlődése révén) a gazdasági fejlődés törvényszerű vonása, a folyamat — a tőkés termelés nagyobb válságoktól mentes szakaszában — viszonylag lassú;

— az ipari termelés koncentrálódása nem eredményezi szükségszerűen a kisüzemi kategória megszűnését vagy a középüzemi réteg jelentős leszűkülését, sőt adott periódusokban — például erős gazdasági fellendülés időszakában — arányuk időlegesen növekedhet is;

— a koncentrálódási folyamat az ipar más-más ágazatában lényegesen eltérő intenzitású lehet, sőt a változások irányában (koncentráció — dekoncentráció) is mutakozhatnak különbségek.

E megállapítások számszerű alátámasztására Kanada és az Egyesült Államok feldolgozó iparának adatai szolgálhatnak példaként, amelyek Kanada esetében több mint 30 éves időszak, az Egyesült Államokra vonatkozóan pedig 12 év koncentrációs folyamatát szemléltetik. (Természetesen figyelembe kell venni, hogy a két ország gazdasági adottságai lényegesen eltérnek a hazaiaktól, például területük sokszorosán nagyobb, népsűrűségük viszont alacsonyabb. Az ipari arányok érzékeltetésére: 1961-ben Kanada feldolgozó iparában kb. 1,2 millió dolgozót foglalkoztattak, ami nagyságrendileg elég közel van a magyar ipar összlétszámához. Az Egyesült Államok feldolgozó iparában 1958-ban mintegy 15 millióan dolgoztak. A termelékenység színvonala — hozzávetőleges számítások szerint — az Egyesült Államok iparában mintegy hatszorosa lehet a hazainak.)

Megállapítható, hogy Kanada feldolgozó iparában a kis- és középüzemek igen lényeges szerepet játszanak, és arányuk a vizsgált több mint 30 év folyamán gyakorlatilag alig változott.

2. sz. táblázat

Kanada feldolgozó ipari üzeinek létszámmegoszlása
a foglalkoztatottak nagyságcsoportjai szerint

Év	5*—49	50—199	200—499	500-nál több	Összesen
	munkavállalót foglalkoztató üzemek létszámának aránya (%)				
1929	21,7	29,2	20,6	28,5	100,0
1944	15,3	20,1	16,5	48,1	100,0
1954	21,0	24,2	18,0	37,8	100,0
1961	25,3	26,8	21,0	31,9	100,0

Forrás: General Review of the Manufacturing Industries of Canada 1961.

* A jelenlegi magyar statisztikai gyakorlatban csak a 10-nél több munkást foglalkoztató ipartelepeket tekintjük gyáripari jellegűnek, de az 5–10 dolgozót alkalmazó üzemek adata külön nem ismeretes.

Az *Egyesült Államok* feldolgozó iparában* 1947 és 1958 között a 10 vagy több személyt foglalkoztató üzemek (establishments) száma

* Forrás: Statistical Abstract of the United States, 1964. Az összesítés Alaszka és Hawaii adatait nem tartalmazza.

125 ezerről 141 ezerre emelkedett. Közülük 1500—2000 tartozott az 1000-nél több dolgozót foglalkoztató üzemek kategóriájába, 60%-ot meghaladó hányaduk viszont 50-nél kevesebb személyt foglalkoztat.

A vizsgált időszakban elsősorban a kis- és középüzemek, valamint ezek munkavállalóinak száma és aránya nőtt. Az 1000-nél több dolgozót foglalkoztató nagyüzemek kategóriájában az üzemek és a munkavállalók száma csökkent ugyan, de termelésük aránya — feltehetően a relatíve nagyobb beruházások révén — az ipari termelés össz volumenén belül növekedett.

3. sz. táblázat

**Az Egyesült Államok feldolgozóipari üzemeinek megoszlása
a foglalkoztatottak nagyságcsoportjai szerint**

Év	10—49	50—249	250—499	500—999	1000 és több	Összesen
	munkavállalót foglalkoztató üzemek arány (%)					
	az üzemek száma alapján					
1947	64,8	26,4	4,8	2,4	1,6	100,0
1958	65,6	26,9	4,3	2,1	1,1	100,0
	a foglalkoztatottak száma alapján					
1947	13,1	25,5	14,0	13,5	33,9	100,0
1958	14,0	27,0	14,5	12,8	31,7	100,0
	a termelési érték (value added) alapján					
1947	12,0	25,5	14,5	14,1	33,9	100,0
1958	11,6	24,3	14,1	13,2	36,8	100,0

A kisüzemeknek a hazainál lényegesen magasabb arányát és az annál jóval lassú ütemű koncentrálódási folyamatot mutatja más tőkésországok — az Egyesült Királyság, NSZK — ipari adatainak hosszú távú vizsgálata is.

A fenti adatokból úgy tűnik, mintha a „nagyüzem fölényét” meghatározó műszaki, szervezeti és vezetési tényezők hatása nem érvényesülne olyan mértékben, mint ahogy azt az elmélet feltételezi, és ez eredményezi a koncentráció stagnálását. Nagyon valószínű azonban — aminek a bizonyítása természetesen külön kutatást igényelne —, hogy elsősorban nem erről van szó, hanem arról, hogy egyes iparágakban a kisüzem olyan előnyökkel rendelkezik (ezek elsősorban a nagyobb piaci alkalmazkodóképességben jutnak kifejezésre), amelyek a nagyüzem fölényét nagyrészt ellensúlyozzák, sőt gyakran még ki is egyenlítik.

Az időbeli és térbeli összehasonlítások vázolt tapasztalatai alapján joggal vethető fel kérdésként:

— helytelenek voltak-e az ipari koncentráció növelésére irányuló gazdaságpolitikai törekvéseink;

— hol kell azoknak a problémáknak a gyökerét keresni, amelyekkel a személyes fogyasztás területén a krónikus hiánycikkek, a javító és szolgáltató hálózat „fehér foltjai” formájában, a termelői fogyasztás tekintetében pedig a sokat emlegetett alkatrészhiány stb. formájában nap mint nap találkozunk?

Az első kérdésre, véleményem szerint, alapjában véve nemmel felel-

hetünk. Bár a koncentráció színvonalának növekedését az államosítások után korántsem az optimális üzem nagyság objektív kritériumainak következetes érvényesítése eredményezte, mégis kétségtelen, hogy a profilisztítás ennek szükséges előfeltétele volt és társadalmilag szükséges koncentrációs folyamatokat hozott létre. Nem ilyen egyértelmű viszont az államosított kisüzemek nagyfokú összevonása, amelynek mértékét igen gyakran nem is termelési-ellátási funkciójuk mérlegelése alapján határozták meg, hanem főleg irányítástechnikai és szakemberellátási szempontok szerint. Az államosítások eredményeként létrejött ipari koncentrációban azonban az ellentmondásos tendenciák ellenére mégis a profilstisztítás tényezője dominált, amely megteremtette a szükséges „helyzeti energiát” az ipar gyors ütemű fejlesztéséhez. E lehetőségek kihasználásában éppen a szocialista államnak, a termelőeszközök tulajdonosának fölénye mutatkozott meg, amely a — tőkés termelési viszonyok között tervszerűtlenül, ellentétes erők kölcsönhatásának eredőjeként érvényesülő — koncentrációs folyamatot tudatosan irányíthatja és felhasználhatja gazdaságpolitikai céljainak elérése végett.

Az említett fogyatékokosságok forrását két tényezőben látom:

— a központilag kezdeményezett koncentrációs intézkedések végrehajtásakor nem vették kellően figyelembe a különböző iparágak eltérő termelési sajátosságait;

— a további fejlesztés túlzott következetességgel nagyüzemek létrehozására törekedett.

Ennek tulajdonítható például, hogy a megalakulásukkor még jobbra kisüzemeknek számító kisipari szövetkezetek vagy a helyiipari vállalatok telepei közül — a fejlesztés vagy összevonások eredményeként — egyre több és több került át a középüzemi kategóriába. (Az 1950. év végén működő 352 kisipari szövetkezet termelőinek száma átlagban 33 volt, 1955 decemberben az 1204 szövetkezetnél az átlag már 82, az 1966. év végén pedig a 799-re csökkent kisipari szövetkezetek átlagos termelői létszáma már 196.) *A kisüzemi kategóriából kikerülő egységek pótlása nem történik meg, így speciális termelési funkciójuk — a változó igényekhez gyorsan igazodó, egyedi vagy kissorozatú gyártás — is nagyrészt ellátatlan marad.*

Az említett tényezők elsősorban a könnyűiparban és az élelmiszeriparban, illetve a nehézipar közszükségleti cikkeket is gyártó ágazataiban térítették el erősen az üzemek nagyságrendi struktúráját a nemzetközileg szokásostól. A fontosabb ipari ágazatokra vonatkozó külföldi adatok ugyanis szemléltetően igazolják, hogy elsősorban a jelentős tőkebefektetést igénylő, erősen állóeszköz-igényes ágazatokban alakultak ki koncentráltabb termelőegységek (kohászat, vegyipar alapanagygyártó ágazatai stb.). Az állóeszköz-igény mellett a másik fontos meghatározó tényező a termelés spektrumának szélessége. Jól megfigyelhető ez a differenciálódás a gépipari ágazatoknál, ahol például a közlekedési eszközök gyártására (autóipar, vasúti járművek gyártása) világszerte a magas fokú koncentráció jellemző. A lényegesen nagyobb termékválasztékú, heterogénebb profilú gépipari ágazatokban (általános gépgyártás) már sokkal inkább az alacsonyabb koncentrálttság, a közép- és kisüzemek szélesebb körű kooperációs kapcsolata tekinthető jellemzőnek.

A fogyasztási — elsősorban a közvetlen létfenntartási — cikkeket,

élelmiszereket előállító ágazatokban szoros korreláció észlelhető az ország területe és a fontosabb élelmiszeripari ágazatok koncentrációs színvonalára között. A viszonylag nagy tömegű (esetleg gyorsan is romló) nyersanyagokkal dolgozó élelmiszeripari üzemeket általában a mezőgazdasági nyersanyagbázis közelében telepítik (konzervipar, cukoripar, szeszipar). A közvetlen napi fogyasztást szolgáló élelmiszercikket előállító üzemekre (pl. tejfeldolgozó, sütőipari üzemekre, cukrászati termékek gyártására) pedig kifejezetten a fogyasztói körzetekhez kapcsolódó, kistermelői egységek a jellemzőek.

Ezek figyelembevételével teljesen érthető, hogy — néhány „rendhagyó” esettől eltekintve — a fejlett tőkésországokban az alapanyag-termelő ágazatok koncentrációs színvonalára lényegesen eltér a zömében fogyasztási cikket gyártó ágazatokétól.

4. sz. táblázat

A koncentrációs színvonal nemzetközi összehasonlítása néhány ipari ágazatban

Ország	Év	Az 1000-nél több dolgozót foglalkoztató ipartelemek (üzemek) létszámaránya				
		kohászat	gépipar	vegyi- és gumiipar	textilipar	élelmiszeripar
NSZK	1964	69,2	47,4	54,5	18,2	11,9
Olaszország	1961	62,9	33,1	52,3	31,1	25,3
Belgium	1963	72,0	34,7	32,9	11,0	11,7
Kanada	1961	62,9	30,8	8,9	19,4	5,2
Franciaország	1962	49,6	30,9	24,1	10,3	2,2
Japán	1963	44,0	28,2	35,4	9,9	3,8
Magyarország	1965	83,5	64,5	55,7	71,0	31,6

Megállapítható tehát, hogy a kohászatban — Japán és Franciaország kivételével — a többi külföldi országnál egyaránt a 62—72⁰/₀-os határok közé esik a nagyüzemek részesedése. Közepes — 30—50⁰/₀ körüli — koncentrációs szint jellemző a kérdéses országok gépiparára és vegyiparára is. (Utóbbinál csak Kanada és kisebb mértékben Franciaország tekinthető kivételnek.) Viszont a textil-, illetve az élelmiszeriparra — Olaszország kivételével — az igen alacsony fokú koncentráció tekinthető jellemzőnek.

A magyar ipar ágazatainál ilyen éles különbségek nem állapíthatók meg. Bár a textilipar egészen kiugróan magas (71,0⁰/₀) koncentrációs színvonalára egyedi esetnek tekinthető, mégis tény, hogy a koncentráció színvonalára a többi hazai könnyűipari, illetve az élelmiszeripari ágazatban is általában és jelentősen meghaladja a vizsgált tőkésországok koncentrációs színvonalát.

A csaknem egybehangzó külföldi adatok alapján, nézetem szerint, megalapozott az a következtetés, hogy a szükségletekhez való rugalmas alkalmazkodás, a gazdag termékválaszték biztosítása stb. *szükségessé és valószínűleg gazdaságossá is teszi a* — megfelelő korszerű termelő berendezésekkel ellátott — *kis- és középüzemek nagyobb arányú fenntartását, elsősorban a fogyasztási cikket gyártó ágazatokban.*

A szervezeti koncentráció alakulása Az ipar vállalati struktúrája nemzetközi összehasonlításban

Államunk gazdaságszervező tevékenysége az ipar szervezeti struktúrájára — érthetően — még közvetlenebb és intenzívebb irányító hatást gyakorolt, mint a termelőegységek koncentrációjára.

Az iparvállalatok számában és nagyságrendi arányaiban a vizsgált húszéves periódus folyamán két időszakban történtek mélyreható változások: az államosításokat követően és 1963—64-ben, az ipar átszervezésének időszakában. Az államosítások utáni szervezések hatásairól már szó esett az ipartelepekkel kapcsolatban. A felszámolt telepek egy része önálló kisvállalat volt, így megszüntetésük egyúttal a vállalatok számát is jelentősen csökkentette. 1950—60 között szintén több ízben került sor vállalati összevonásokra, de ezt részben ellensúlyozta, hogy egyúttal számos új létesítmény kezdte meg önálló vállalat formájában működését. Végső soron e tíz év folyamán az állami vállalatok száma 6,7%-kal csökkent. Összehasonlításként jól érzékelteti az 1963—64. évi ipari átszervezés méreteit, hogy az állami iparba tartozó vállalatok száma 1965-ig — 1960-hoz képest — 37%-kal csökkent.

Igen nagy arányban növekedett ugyanakkor az állami iparban foglalkoztatott munkások száma (1950 és 1960 között 77,8%-kal, 1960—1965 között 16,3%-kal). E két ellentétes irányú folyamat hatására a vállalatok átlaglétszám rohamosan nőtt (1950 és 1960 között 90,8%-kal, 1960—65 között 84,6%-kal). A változások aránya csaknem hasonló volt mindhárom ipari főcsoportban.

5. sz. táblázat

Az állami iparvállalatok számának és átlagos munkáslétszámának alakulása

Év	Nehézipar	Könnyűipar	Élelmiszeripar	Állami ipar összesen
	Iparvállalatok száma			
1950	723	389	315	1427
1960	663	384	285	1332
1965	419	262	158	829
	Egy vállalatra jutó átlagos munkáslétszám (fő)			
1950	435	313	139	336
1960	857	549	261	641
1965	1545	966	580	1183

Az állami iparhoz hasonló folyamat zajlott le a szövetkezeti iparban is, ahol a kisipari szövetkezetek száma az 1960. évi kb. 1250-ről 1965-ig 811-re csökkent, az egy szövetkezetre jutó foglalkoztatottak számának csaknem 79%-os növekedése mellett.

Az ipari átszervezés időszakában végrehajtott szervezeti összevonások a konkrét termelőegységek; az ipartelepek számát általában nem érintették. Az egy vállalatra jutó — gyáripari jellegű — ipartelepek száma viszont az állami ipar szintjén az 1960. évi 5-ről 1965-ig 7-re emelkedett. Az iparcsoportok közül legmagasabb az átlagos telepszám a pa-

píriparban, ahol 22, korábban önálló iparvállalatot vontak össze a Papír-
ipari Országos Vállalat keretében. Ezt követi az élelmiszeripar az 1960.
évi 11 helyett vállalati átlagban 16, a textilruházati ipar 7 helyett 10, a
bányászat 7 helyett 9, az építőanyagipar 4 helyett 8, valamint a bőr-,
szőrme- és cipőipar 2 helyett 7 iparteleppel.

1965-ben az állami ipar munkáslétszámának már csak alig 10%-a
dolgozott 500-nál kisebb létszámú iparvállalatoknál, míg csaknem
35%-uk 5000-et meghaladó munkáslétszámú vállalatok keretébe tarto-
zott. Az iparvállalatok részletes, nagyságcsoportos struktúráját az aláb-
iak jellemzik:

Az állami ipar vállalatainak vázolt nagyságrendi arányaiban 1965
óta nem történt számottevő változás, az elmondottak 1968-ra is jellemző-
nek tekinthetők. A szövetkezeti iparban továbbra is az átlagléttség lassú
emelkedése, a kisipari szövetkezetek számának kismértékű csökkenése
figyelhető meg.

E nagyságrendi arányok lényegesen eltérnek — a hatvanas évek ele-
jén szintén jelentős átszervezéseket végrehajtó Csehszlovákia kivételével
— a többi szocialista ország iparvállalatainak megoszlási arányaitól. A vi-
szonylag nagy létszámot foglalkoztató vállalatok aránya a magyar ipar-
ban sokkal nagyobb, mint a KGST-országok bármelyikénél. Az 1965. évi
adatok alapján például a magyar ipar munkásainak mintegy 35%-a
5000 munkásnál többet foglalkoztató vállalatnál dolgozott, míg a hasonló
nagyságrendű vállalatok aránya a Csehszlovák Szocialista Köztársaság-
ban is csak 29,3%-ot, a Szovjetunióban 22,3%-ot tett ki, a többi KGST-
ország iparában pedig a 16%-ot sem érte el. A szocialista országok adatai
között a legnagyobb szóródás a kis- és középüzemek kategóriájában ész-
lelhető. A legfeljebb 500 munkást foglalkoztató iparvállalatok aránya
mindössze Csehszlovákiában (7,2%) és Magyarországon (9,7%) marad
10% alatt, Romániában 13,6%. Középen helyezkednek el Lengyelország
(21,2%) és a Szovjetunió (24,2%), míg Bulgáriában a kis- és középvlla-
latok aránya megközelíti a 32, az NDK-ban pedig a 43%-ot.

6. sz. táblázat

A munkáslétszám megoszlása a KGST-országokban,
az iparvállalatok nagyságcsoportjai szerint (1965)

Ország	Legfeljebb 500	501—1000	1001— 5000	5001— 10 000	10 001 és több	Összesen
	munkást foglalkoztató iparvállalatok aránya (%)					
Magyarország	9,7	7,9	47,9	20,0	14,5	100,0
Bulgária	31,8	20,9	39,2	4,3	3,8	100,0
NDK	42,7	16,8	29,8	8,2	2,5	100,0
Lengyelország*	21,2	16,5	47,2	11,9	3,2	100,0
Románia	13,6	20,2	51,9	8,8	5,5	100,0
Szovjetunió	24,2	16,5	37,0	11,1	11,2	100,0
Csehszlovákia	7,2	8,1	55,4	16,7	12,6	100,0

* 1964. évi adatok.

A magyar iparvállalatok túlméretezettsége, úgy vélem, a szovjet
adatokkal való összehasonlítás útján látható be legvilágosabban. Nem

igényel részletesebb ismertetést a két ország közötti hatalmas különbség a kiaknázható természeti kincsek, a rendelkezésre álló gazdasági erőforrások, a belső felvevőpiac stb. tekintetében. Ennek ellenére a szovjet iparvállalatoknak csak viszonylag kicsiny hányada tartozik a többezer fős létszámot foglalkoztató vállalatok kategóriájába.

7. sz. táblázat

A szovjet iparvállalatok számának és fontosabb mutatóinak megoszlása az iparvállalatok nagyságkategóriái szerint (1964)

A számítás alapját képező mutatószám megnevezése	100—500	501—1000	1001—3000	3001—10000	10000-nél több	Összesen
	munkást foglalkoztató iparvállalatok aránya (%)					
Az iparvállalatok száma ...	77,6	11,9	8,0	2,3	0,3	100,0
A munkáslétszám	24,2	16,5	26,1	22,0	11,2	100,0
A teljes termelés	26,2	15,0	25,5	22,6	10,7	100,0
Az ipari termelőberendezések év végi állománya ..	19,8	15,0	28,0	22,8	14,4	100,0

Forrás: Narodnoje hozajsztvo SZSZSZ, 1965.

Hozzá tartozik a kép teljességéhez, hogy J. B. Kvasa szovjet közgazdász egyik cikkében* — a magyarnál lényegesen egyenletesebb nagyságkategória-eloszlású szovjet iparra vonatkozóan — bírálja az iparvállalatoknak a nemzetközileg szokásosnál nagyobb átlagos méreteit és hangsúlyozza az önálló szervezetekként működő kisipar újjászervezésének szükségességét.

A szocialista országokon kívül — mint már utaltam rá — lényegében csak az NSZK esetében van mód a szervezeti koncentráció színvonalának részletesebb tanulmányozására.

Az NSZK Statisztikai Hivatala az 1964. évről több mint 130 ipari ágazatot tartalmazó speciális publikációban tette közzé a nyugatnémet iparvállalatok nagyságcsoportos bontású adatait. Ennek alapján a vállalati adatokból is világosan kifejezésre jut a korábbiakban vázolt alapvető különbség az alapanyag- és termelőeszköz-gyártás, illetve a fogyasztási cikkek termelésének eltérő koncentrációs színvonala között.

Az NSZK bányászatára a többi ágazatnál lényegesen magasabb (szervezeti) koncentrációs színvonal jellemző. Magas a nagyvállalatok aránya az alap- és egyéb anyagokat, illetve beruházási javakat gyártó ágazatokban is. Ugyanakkor a fogyasztási cikkek, illetve élelmiszereket és élvezeti cikkeket gyártó ágazatokban a legmagasabb nagyságkategória aránya csak 22,0, illetve 27,4⁰/₀.

A konkrét ágazatok közül különösen magas a 200-nál kisebb létszámmal dolgozó vállalatok aránya a téglaiiparban (77,6⁰/₀), a betonelemgyártásnál (73,6⁰/₀), a fafeldolgozó iparban (62,1⁰/₀), a nyomdaiparban (51,1⁰/₀), a ruházati iparban (51,5⁰/₀), a sütőiparban (59,8⁰/₀), a tejiparban (70,8⁰/₀), a szesziparban (64,1⁰/₀).

Bár megállapítható, hogy a szervezeti (vállalati) koncentráció az NSZK iparában is magasabb fokú a telepek koncentráltágánál, az eltérés aránya sokkal kisebb, mint a magyar iparban.

* Lásd J. B. Kvasa: A termelés koncentrációja és a kisipar című cikkét a Voproszi Ekonomiki, 1967. 5. számában.

Az NSZK iparában foglalkoztatottak megoszlása az iparvállalatok nagyságcsoportjai szerint (1964)

Megnevezés	10—199	200—499	500—999	1000 és több	Összesen
	munkavállalót foglalkoztató iparvállalatok aránya (%)				
Bányászat.....	1,4	1,1	1,3	96,2	100,0
Alap- és egyéb anyagok gyártása.....	18,5	9,8	7,7	64,0	100,0
Beruházási javak gyártása	18,1	13,8	11,1	57,0	100,0
Fogyasztási cikkek gyártása.....	41,8	22,0	14,2	22,0	100,0
Élelmiszerek és élvezeti cikkek gyártása.....	39,6	20,7	12,3	27,4	100,0
Ipar összesen.....	24,4	14,7	10,7	50,2	100,0

Néhány következtetés

A mintegy 20 éves időszak koncentrációs folyamatának áttekintése, a nemzetközi összehasonlítás tapasztalatai alapján, véleményem szerint, kellő biztonsággal állítható, hogy *iparunk koncentráltasága túlzott mértékű*. A kisüzemek rétege — részben tudatos intézkedések eredményeként, részben az ipari létszám általános növekedésének hatására — erősen leszűkült. Elméletileg nem teljesen tisztázott fejlesztési koncepciók alapján több olyan ágazatban is közép- vagy nagyüzemek kialakítására törekedtünk, ahol a termelés technológiai sajátosságai nem követelik meg nagy kapacitású berendezések közös telephelyen való üzemeltetését, illetve magas létszám együttes foglalkoztatását.

Még kevésbé tekinthetők gazdaságilag szükségszerűnek a lezajlott szervezeti koncentráció, és az ipar néhány évvel ezelőtt kialakított vállalati struktúrája. A végrehajtott vállalati összevonásoknak sok esetben elsősorban a központi irányítás és ellenőrzés megkönnyítése volt az — esetleg tudatosan meg sem fogalmazott — indoka. Hozzá tartozik ugyan a kép teljességéhez, hogy a létrehozott nagyvállalati szervezeteknek helyenként már a konkrét előnyei is jelentkeztek a műszaki fejlesztés, a piackutatás és az értékesítés vagy a termelés gazdaságosabb szervezése révén. Olyan területeken azonban, ahol a tömeggyártás előnyeit — akár az igények gyors változása, egyedi jellege (pl. javítások) vagy a tételek elaprózottsága stb. folytán — nem lehet fokozottan kihasználni, illetve a termelőkapacitások bővítése, a gyártmány- és gyártásfejlesztés nem igényli a gazdasági eszközök fokozott összpontosítását, ott a túlzott koncentrációnak elsősorban a hátrányai jelentkeznek: a választék szűkülésében, az igényekhez való alkalmazkodás hiányában és az adminisztráció felduzzadásában.

Ezek után viszont kézenfekvő a kérdés: mi lehet e tapasztalatok figyelembevételére esetén a fejlesztés további iránya, milyen módon lehet a jelenlegi kedvezőtlennek ítélt helyzetet javítani?

Elméletileg két út között választhatunk. Gyorsabb eredményekkel kecsegtetne a jelenlegi ipari szervezetek átalakítása, általános megoldásként azonban — dezorganizáló hatására, az átszervezésekkel együtt járó

konkrét gazdasági veszteségekre való tekintettel — nem volna helyes ezt az utat választani.

Némileg lassúbb, de — véleményem szerint — politikailag és gazdaságilag egyaránt előnyösebb megoldás volna, ha feltárnánk azokat a megoldási lehetőségeket, amelynek a kisüzem hagyományos funkcióinak pótlását a kialakult helyzetben célszerűen biztosítanák. A megoldási lehetőségek két variánsát tartom elsősorban reálisnak: 1. olyan gazdálkodási ösztönzési formák kialakítását, amelyek a meglévő vállalatok egy részénél a hagyományos kisüzemi profil helyreállítását eredményeznék; 2. olyan beruházásfinanszírozási konstrukciók kialakítását, amelyek ösztönöznének a hagyományos kisüzemi funkció ellátására alkalmas iparvállalatok létesítésére.

Ehhez elsősorban az iparszervezés tekintetében uralkodó felfogás felülvizsgálata és átalakítása szükséges. Az iparfejlesztési program kialakításánál tudatosan számolni kell a ténnyel, hogy számos ipari ágazatban — a nagy állami vállalatok gazdaságos működése érdekében — nem mellőzhető a kis- és középüzemek megfelelő arányú tevékenysége. A gazdasági életbe ezek a szükségletektől függően — vagy a fogyasztók közvetlen ellátóként, vagy az állami vállalatok kooperáló partnereiként, „bedolgozóiként” illeszkedhetnek be.

Több gazdaságirányítási szempont szól amellett, hogy a szóban forgó kisüzemeket főleg szövetkezeti formában lenne célszerű létrehozni. Az állami irányítás így elsősorban a pénzügyi eszközök, az adóztatás útján érvényesül, s a szövetkezeti tagok az eredmény alakulásában fokozottabban érdekeltek. Természetszerűleg ez csak akkor vezethet tartós eredményhez, ha a szövetkezeti iparban mielőbb szakítanak — az állami ipart másoló és a szövetkezetek tekintetében még indokolatlanabb — centralizációs irányzattal.

Az ipari kisüzemek új rétegének létrehozásánál — véleményem szerint — döntő részben a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre lehetne számítani, természetesen csak olyan profilokban, amelyekben a termelés állóalap-igényessége nem haladja meg a szövetkezetek beruházási lehetőségeit, megfelel a szövetkezeti munkaerő kvalifikációs színvonalának, biztosítja a mezőgazdasági és az ipari foglalkoztatás szezonális kiegyenlítődsét, valamint főleg a fiatal férfi munkaerő lekötését, továbbá az ipari tevékenység megfelelő jövedelmezőségét, amely ma elsősorban a hiánycikkek termékcsoportjainál érhető el. Véleményem szerint, ha a fenti feltételek teljesülnek, nem követelmény, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet olyan profilban létesítsen ipari üzemet, amely közvetlenül kapcsolódik a mezőgazdasági termeléshez. Emellett a jelenleginél fokozottabb lehetőséget kellene a helyi tanácsok részére is biztosítani a helyi szükségletek kielégítését elősegítő újabb ipari kisüzemek alapításához.

Az ipar egyes gyártási ágaira vonatkozó fejlesztési koncepciók kidolgozásánál pedig a jövőben nagyobb szerephez kellene juttatni az optimális üzem nagyságra vonatkozó számításokat, hogy az üzemek nagyságrendjéről hozott döntések alapjául konkrét gazdaságossági megfontolások szolgálhassanak.

HAVAS GÁBOR:

A beruházási hatáskör és források megoszlása az új gazdasági mechanizmus kibontakozásának időszakában

A gazdaságirányítás reformjának egyik alapvető célja volt, hogy a vállalatok hatáskörét a rendelkezésükre bocsátott termelőeszközök fejlesztésére, cseréjére és gyarapítására is kiterjessze, olyan mértékben, ahogy ezt egyfelől a vállalatok áttekintőképessége indokoltta, másfelől a beruházási összlehetőségek és ezen belül a központi feladatok lehetővé teszik. Ebben a cikkben arra a kérdésre keresünk választ, hogy a tervezett beruházási hatáskör miképp viszonylik a közgazdaságilag indokolt beruházási hatáskörhöz, illetve, hogy a vállalatfejlesztési alapok várható nagysága milyen mértékben teszi lehetővé a *vállalati beruházási önállóság* érvényesülését az új gazdasági mechanizmus kibontakozásának időszakában.

A beruházási források kategorizálása, összefüggésük az amortizációs és a felhalmozási alappal

A beruházások új kategorizálási rendszerében a beruházásokat alapvetően döntési hatáskörök szerint csoportosítják. A *centralizált* (központi hatáskörbe utalt) *beruházás* megvalósítása nagy volumene miatt a népgazdaság állóalap-struktúráját, kapacitásba lépése pedig a termelés szerkezetét számottevően befolyásolja. Ezen túlmenően is lehet központi döntésre szükség akkor, ha a profil teljesen új, ha az új létesítmény számos vállalat szükségletét elégíti ki, ha kezdeményezése a vállalatoktól az érdekek hiánya vagy ellentéte miatt nem várható. A *decentralizált* (vállalati és tanácsi hatáskörbe utalt) beruházásoknál az előbbi kritériumok általában nem állnak fenn.

A vállalati döntések körének bővítését a piaci hatások térnyerése tette lehetővé és az adott fejlesztési körben megalapozottabb vállalati ismeretek tették szükségessé. A folyamatban levő beruházások befejezésének terhe és más átmeneti problémák miatt az első évben még nem lehetett biztosítani a kívánatos vállalati döntési kört, az értékviszonyok fokozottabb érvényesülésével és a vállalati gazdálkodás megerősödésével azonban az természetszerűleg növekszik. Ez tendenciaszerűen igaz. A gazdasági fejlődés követelményei időszakonként és gazdasági területenként a *centralizált és decentralizált beruházások más-más egymás közti arányát követelhetik meg*, akkor is, ha a kritériumokat egyébként

helyesen határozták meg és következetesen érvényesítik. A döntési jogkörhöz párosított pénzügyi források hosszabb távú szabályozását ez megneghezíti.

A finanszírozás forrásai igazodnak ugyan a beruházások döntési jogkör szerinti csoportosításához, de felosztásuk nem azonos. *Elvileg* az amortizáció a decentralizált beruházási források alsó, a nemzeti jövedelem állóalap-felhalmozási hányada pedig a centralizált beruházási források felső határértékének tekinthető.*

Népgazdasági szinten és a termelőberuházások körében ilyen, *az eredeti forrást alapulvevő mérce* felállítása indokoltnak is látszik; mércére annál is inkább szükség van, mert az amortizáció és a felhalmozás arányától a döntések arányát bizonyos periódusokban tudatosan el kell téríteni.

Az ágazatonként — esetleg profilonként — azonban már külön-külön kell megítélni (és ez a források, döntések globális arányára is vizsgálható), hogy mennyiben indokolt az amortizációt a decentralizált döntési kör mércéjével használni. A piaci változásoknak jobban kitett, gyors igazodásra kényszerülő, a korszerűsítést fokozatos fejlesztésekkel is megvalósítani képes feldolgozó ágazatokban a vállalati döntés optimális köre ennél az amortizáció szintjén meghatározott mértéknél tágabb lehet, az alapanyaggyártásban pedig szűkebb, mert itt a fejlesztési pénzeszközök időben és térben való szétforgácsolása elvonná a forrásokat a korszerűséget egyedül biztosítani képes nagy rekonstrukciók elől. A differenciálásnak ugyanezt a jellegét indokolja az a megfontolás is, hogy az ár leginkább az alapanyagok körében kötött.

Visszatérve ahhoz az — *általában* érvényes és érvényesítendő — elvhez, hogy a vállalatok beruházási döntéseinek ésszerű körét ebben a periódusban az amortizáció nagyságrendje határozza meg, fel kell tenni a kérdést, hogy miért nem hagyták vissza a vállalatok szabad rendelkezésre a náluk képződő teljes amortizációt? Erre — mint ismeretes — nem volt mód. Nem azért, mintha az amortizáció központosított hányadát a régebbi gyakorlathoz hasonlóan központi beruházások fedezetére kívánták volna fordítani, hiszen abban egyetértés volt, hogy a vállalati döntés körének határvonalát valahol az amortizáció globális szintje körül célszerű meghatározni.

A vállalati jövedelemszabályozási konstrukció kialakításakor azonban nemcsak az a követelmény merült fel, hogy a vállalatok pótlási és bővítési lehetőségeit elvileg — legalábbis az első években — az amor-

* Az a tétel, hogy a decentralizált beruházási források alsó határértékének az amortizáció nagyságrendjét tekintjük, ebben a cikkben kutatási hipotézisként szerepel, ami a továbbiakban még közgazdasági megalapozást igényel. Ezt a munkahipotézist az alábbi okok miatt tartjuk alkalmazhatónak: Bár bővített újratermelés esetén az állóalapok dinamikus pótlása nem veszi igénybe a teljes amortizációt, és így annak egy része alappótlásra fordítható, az árképzés során mégis — társadalmi rendszertől függetlenül — a teljes amortizációt árképző tényezőnek tekintik, amit a piac is elismer. Ebben az esetben viszont a teljes amortizáció társadalmilag szükséges ráfordítás, olyan ráfordítás, mely az árbevételben a vállalat számára teljesen megtérül, függetlenül attól, hogy az amortizációt milyen hányada szabadul fel azok bővítésére. Aki tehát az amortizációt szükséges társadalmi ráfordításnak tekintti, annak természetesen az árbevételben megtérülő amortizációt kell a vállalati beruházási hatáskör alsó határértékének tekintenie.

Elképzelhető természetesen az is, hogy valaki az alappótló amortizációt tartja a vállalati beruházási hatáskör alsó határértékének, de akkor egyúttal azt is bizonyítani kell, hogy az amortizációnak miért csak az alappótló hányadát és nem a teljes amortizációt tekintik társadalmilag szükséges ráfordításnak és árképző tényezőnek. Az is előfordulhat, hogy valaki sem az alappótló, sem a teljes amortizációt nem fogadja a vállalati beruházási hatáskör alsó határértékének, akkor viszont meg kell határozni egy másik alsó határértéket, kivéve ha azt indeternálnak tekintti; ez azonban csak egy szélsőséges voluntarista álláspontnak (a centralizált beruházások korlátlan szabályozhatósága elvének) nyithat utat.

tizáció szintjén kell meghatározni, hanem az is, hogy ezzel egyidejűleg a vállalati nyereségérdekeltség is érvényesüljön, vagyis a vállalati bővítési lehetőségek elsősorban a vállalati jövedelmezőség függvényévé váljanak. E *kettős követelmény* azonban egyidejűleg csak akkor érvényesíthető, ha az alapbővítő amortizációt az állam elvonja a vállalatoktól. Amennyiben ugyanis a vállalatok nemcsak az alappótló, hanem az alapbővítő amortizációt is minden feltétel nélkül megkapnák, akkor a vállalati alapbővítő lehetőség nem válhatna a vállalati jövedelmezőség függvényévé, tehát az ilyen értelmű vállalati nyereségérdekeltség sem lenne kialakítható. Az alappótló amortizáció feltétel nélküli visszahagyása és az alapbővítő amortizáció központosítása esetén viszont kialakítható egy olyan önálló vállalati pénzügyi alap — ez a jelenlegi vállalati fejlesztési alap —, amely egyrészt a pótlás és a bővítés fedezeti forrásait nem választja el mereven egymástól, hanem rugalmasan kezeli, másrészt az alapbővítési lehetőséget a vállalati jövedelmezőség függvényévé teszi, és ezzel a nyereségérdekeltség rendszerét a fejlesztési lehetőségekre is kiterjeszti. *Az alapbővítő amortizáció elvonása ezért elengedhetetlen feltétel az amortizáció nagyságrendjének elvileg megfelelő vállalati döntési szint és a bővítés jövedelmezőségtől való függővé tétele követelményeinek egyidejű érvényesítéséhez.*

A források középtávú megtervezésénél a centralizált és decentralizált döntés kívánatosnak ítélt arányai az elsődleges meghatározók. Eszerint kell adóztatni a nyereség „c” arányos hányadát, szabályozni az amortizáció visszahagyását, elkészíteni a költségvetési előirányzatokat. A szabályozók kialakítása után azonban ezek maguk is okká, másodlagos meghatározókká lépnek elő; a vállalati állóeszközök értéke, az éves nyereség az előírt áttételeken keresztül szabályozza az adott vállalat fejlesztési lehetőségeit. Végső soron, súlyos aránytalanságok, „elfutások” esetén a kormányzatnak módja van az érvénybe léptetett szabályzókat módosítani, a perspektivikus gazdálkodás szempontjából azonban a gyakori módosítás rendkívül káros lenne; a szabályozók beállítását megalapozó számításoknak, a számítások megközelítő pontosságának ezért nagy a jelentősége.

Külföldi közgazdászok és Dániel Tamás tanulmányai* kimutatták, hogy az állóalapok statikus (a műszaki fejlődés követelményét figyelmen kívül hagyó) pótlási szükségletét hogyan lehet meghatározni az amortizációs ciklusidő és az állóalapok évi növekedési üteme függvényében. A számítások azt mutatják, hogy a magyar ipar fejlődési ütemét figyelembe véve az állóalapok dinamikus (a műszaki fejlődés hatását is tükröző) pótlási szükséglete megközelítően a teljes amortizáció 60%-ára tehető. A továbbiakban a pótlások (+ korszerűsítések) társadalmi alapját mi is a fenti nagyságrend szerint számítjuk és bővítési alapnak — az első években — a teljes amortizáció fennmaradó 40%-át tekintjük.**

* Lásd például Dániel Tamásnak a *Közgazdasági Szemle* 1965. 12. számában megjelent „Állóeszköz-gazdálkodás és vállalati önállóság” című cikkét.

** A kiinduló hipotézis általános jellegéből következik, hogy vállalatonként, és vállalatokon belül fejlődési szakaszonként annak érvényesülése eltérő. Ha az adott profilban nincs korszerűsítésre szükség (esetleg a vállalat új vagy modernizált, továbbá ha a pótlások ritmusa adott fázisban a pótlások alacsonyabb szintű kielégítését is lehetővé teszi), akkor a 60% kisebb fejlesztésekre is fedezetet ad. Tendenciaszerűen és általában azonban a visszahagyott amortizáció a folyamatos pótlások, folyamatos korszerűsítések forrásának tekinthető.

Ha a vállalati döntési szint a gyakorlatban egyenlő lenne a vállalatoknál képzett fejlesztési alapok összességével, akkor az elvileg meghúzott határvonal — a teljes amortizáció mértéke — eligazítást adna a képeztetendő vállalati alapok nagyságrendjére is. A gyakorlatban azonban elkerülhetetlen a centralizált beruházási fedezet egy kis részének vállalati kategóriában való felhasználása (például a volt értékhatár feletti, de 1968 óta vállalati hatáskörbe került beruházásokhoz való állami hozzájárulás) és a decentralizált beruházási fedezet egy hányadának a centralizált kategóriában való felhasználása (például vállalati hozzájárulás a célcsoportos beruházásokhoz).

Ezek a *kiegyenlítő finanszírozási formák* a beruházási források valószínűségi átcsoportosítását szolgálják és ezzel biztosítják a centralizált és decentralizált források, illetve döntések szinkronizálását. Ezzel feloldható az egységes alapképzés és a néhány ágazatnál átlagostól eltérő arányban indokolt központi-vállalati döntési arány már említett ellentmondása is.

Ilyen kiegyenlítő finanszírozási forma a bankhitel is. Közismert, hogy a vállalati fejlesztési alap folyamatosan képződik, de a jelentősebb beruházások sok esetben megkövetelik a pénzeszközök időbeli koncentrációját. Így a fejlesztési pénzek egy része átmenetileg pénzfelhalmozásként (vállalati bankbetétként) csapódik le. Ezeket a szabad pénzeszközöket a beruházási bankhitel kapcsolja be a gazdaság vérkeringésébe. A beruházási bankhitelnek ez a hányada tehát nem eredeti hitel, hanem csak a pénzeszközök technikai átcsoportosítása a vállalatok között; a hitelforma azonban ez esetben is felhasználható a vállalati beruházási tevékenység természetű befolyásolására.

A hitel másik forrása a bank „saját tőkéje”, amelynek funkcióját hazánkban az adott vonatkozásban a Magyar Beruházási Bank „hitelfedezeti alapja” tölti be. Ezt az állam a költségvetés terhére „tölti fel”; később a visszafolyó törlesztések a költségvetést fokozatosan tehermentesítik.

Ennyit kellett — sok szempontból talán csak ismereteink felfrissítéseként — előrebocsátani ahhoz, hogy a szocialista szektor beruházásainak fedezeti alapjait és az alapokkal kapcsolatos pénzmozgást sémába foglalhassuk.

A sémához a következő megjegyzéseket kell fűzni:

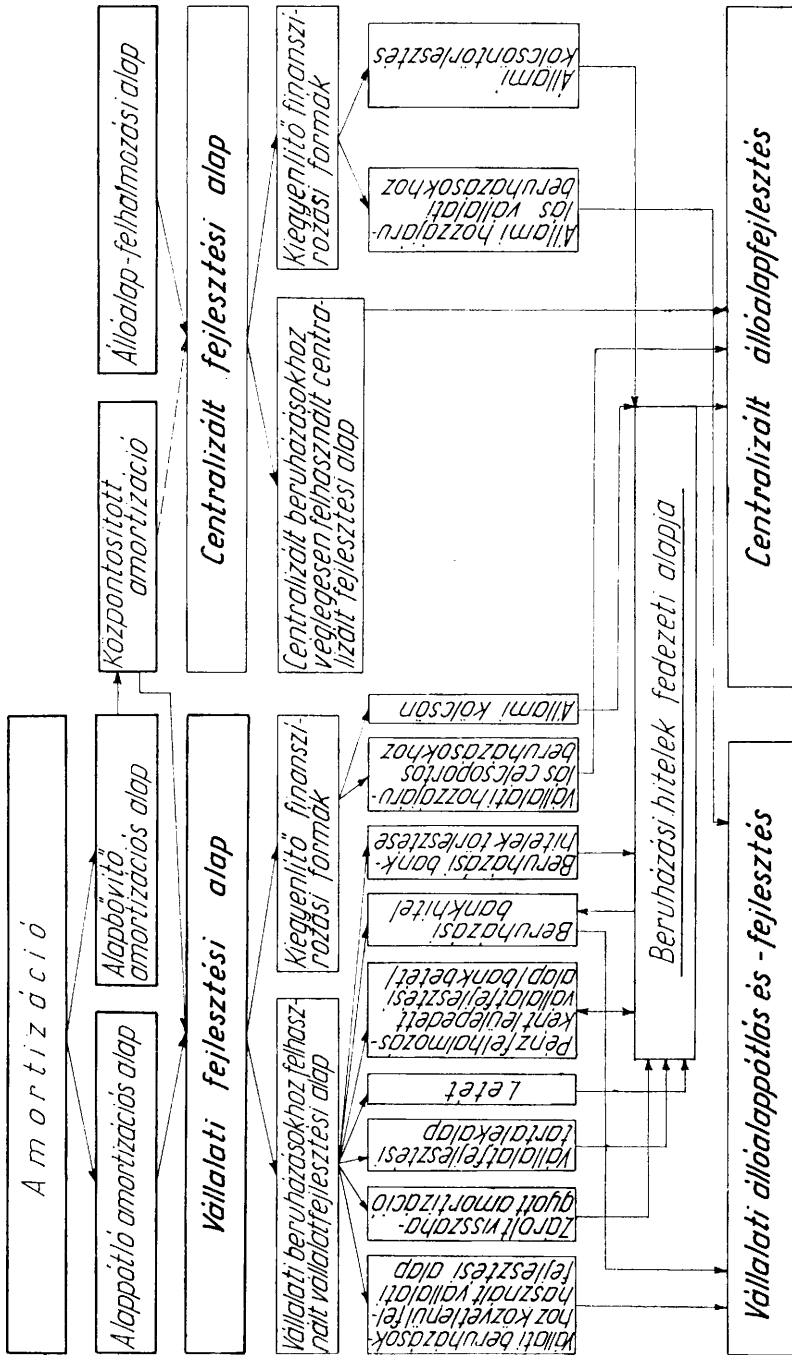
— Az amortizáció közgazdaságilag indokolt nagyságrendű *pótlási és bővítési* hányada nem feltétlenül azonos a *visszahagyott és az elvont* amortizációs hányaddal. Tendenciaszerűen azonban helyes, ha a pótlási alap feltétel nélkül minden vállalatnak a rendelkezésére áll, a bővítési lehetőség viszont csupán a nyereség (pontosabban: a nyereség és a lekötött eszközök) függvényében.

— Az amortizáció eredetére és jellegére tekintettel *vállalati* forrás, így a pótláshoz nem szükséges összeget csak bővítési rendeltetésű forrásnak tekinthetjük. Más kérdés, hogy a tényleges felhasználás fázisában ezt a forrást a központ más célokra, például kommunális állóalapot pótlására használja fel, és helyette a társadalmi tiszta jövedelem egy részét engedi át vállalatfejlesztési célokra.

— A *bankhitel* forrása más most és más később. A bankok hitelfedezeti alapját most nagyobb részt az állami költségvetés biztosítja (akkor is, ha ennek költségvetési előirányzását a bankrendszerrel való elszámolások nettósítása révén meg lehet kerülni). A hitel forrásai között a vállalati bankbetétek mellett a mechanizmus kifejlődésével egyre nagyobb arányt képviselnek majd a fejlesztési alaphoz kapcsolható *törlesztések*, s csak azért nem töltik ki a betétek mellett a hitelfedezet egészét, mert a gazdaság dinamikájából adódóan a hitelek szintje előreláthatóan évről évre emelkedik, s meghaladja a törlesztések volumenét.

— A középlejártú hitel lényegében a fejlesztési alap pénzeszközeinek idő-

A beruházások pénzügyi mechanizmusa

beli előrehozását szolgálja; a hosszúlejáratú hitel viszont csak a megjelölt célra vehető igénybe.

— A tanácsi fejlesztési alapokat* egyszerűség kedvéért külön nem tüntettük fel. Ezek részben a tanácsi vállalatoktól elvont amortizációból, részben a területen működő vállalatok fejlesztési alapjából (kommunális adó), részben fix összegű állami hozzájárulásból, részben pedig egyéb helyi bevételekből táplálkoznak.

— A folyamatos pótlások alapja egyes területeken — ahol nem lehet számottevő nyereségszintre számítani — kiegészül a kisebb fejlesztések fedezetével, melyet az elvont hányad rovására hagynak vissza a külön megjelölt ágazatok vállalatainál.

— Átmeneti jellegű szabályozó a „kényszertartalék”. Az elmúlt négy évben átlagosnál erősebb ütemben fejlődött vállalatoknak saját zárolt számlájukra 1968—70-ben meghatározott, az amortizáció 10—30%-át kitevő összegeket kell befizetniük. Ezt viszont az 1971—75. években egyenlő részletekben felhasználhatják.

— 1968. január 1-től a vállalatoknak forgóeszközeik növelését, vagyis a forgóalap-feltöltést is fejlesztési alapjukból kell fedezniük. Ennek forrása elvileg csak a felhalmozási alap — tehát vállalati szinten a fejlesztési alapba kerülő nyereséghányad — lehet. Gyakorlatilag a megkülönböztetésnek nincs jelentősége, a fejlesztési alap felhasználásánál nem tesznek — technikailag nem is tehetnének — különbséget az alapot tápláló források között.

A reform első évének, éveinek gazdálkodását, beleértve a vállalati önállóság fokozatos realizálódását is, bizonyára sok tanulmány fogja elemezni. Amikor a fejlesztési alapok várható nagyságrendjét az *előzetes* számítások tükrében bemutatom, céloom a tájékoztatás mellett az is, hogy a későbbi elemzések számára bázist adjak annak egybevetésére, miképpen alakulnak a későbbiekben ténylegesen kirajzolódó vállalatfejlesztési lehetőségek a számítottéhoz képest.

A vállalati fejlesztési alapok beszabályozását megelőző döntések

A források képződésének és felhasználásának közölt sémája első pillanatra zsúfoltnak látszik, de talán megkönnyíti a meglehetősen összetett valóságos folyamatok áttekintését, és annak felismerését, hogy nem lehet egyszerűen centralizált és decentralizált forrásokról mint a centralizált és decentralizált döntések fedezetéről beszélni. Sokkal egyértelműbb döntési szempontból magukat a beruházásokat szétválasztani centralizált és decentralizált beruházásokra. Ezek aránya mindig más és más lesz, a ténylegesen kialakuló arány megítélésében azonban hasznos mérce nék ígérkezik a teljes amortizáció nagyságrendje. Jelenlegi ismereteink mellett a centralizált és a decentralizált beruházások ésszerű népgazdasági arányára nézve sokkal többet aligha mondhatunk, hogy az minél inkább közelítse meg az amortizációs alap és az állóalap-felhalmozási alap mindenkori arányait. Ha a források aránya ettől eltér, akkor az eltéréseket *kiegyenlítő finanszírozási formák* beiktatásával kell áthidalni.

Az elmondottak szerint számunkra optimálisnak az a konstrukció kínálkozik, ahol a vállalatok döntési hatásköre társadalmi szinten a népgazdasági amortizációs alappal azonos nagyságrendű, ahol a beruházási hatáskör és források alakulásában hosszú távú szabályozás és azon belül megfelelő automatizmus biztosítja az összhangot, és ahol *a kiegyenlítő finanszírozási formák a centralizációs és decentralizációs tendenciák közötti ellentmondások kedvező feloldását szolgálják.*

* A továbbiakban „vállalati” alatt „nem központi” értünk, a vállalati beruházások fogalma tehát magában foglalja a tanácsi fejlesztési alapokat is.

Az új gazdasági mechanizmus jelenlegi rendszerében általánosnak mondható az a szabály, hogy a beruházásokkal kapcsolatos minden, az üzembehelyezés előtt felmerült és vállalatot terhelő költség csak a fejlesztési alapból fedezhető (közvetlenül a költség felmerülésekor, vagy — időben elcsúsztatva — hitel, illetve állami kölcsön formájában). A már realizált nyereség felhasználásában a részesedési és a fejlesztési alapot a szabályok mereven elkülönítik egymástól; mindkét alap rendeltetése elő van írva. Ez kiküszöböl minden olyan vállalati mérlegelést, hogy a visszahagyott nyereséget milyen mértékben osszák meg részesedésre, illetve fejlesztésre. Ezt a megoldást a baráti államok mechanizmus-reformjaival szemben mint jelentős vívmányt kell értékelni, mert azt jelenti, hogy a távlati jellegű pótlási-fejlesztési tevékenységet a jelenlegi részesedés maximumára irányuló rövid távú törekvés nem gátolhatja, és fordítva, a vállalati személyi jövedelmek növelését sem fékezheti az esetleg nagyszabású beruházási tevékenység. A vállalati nyereségnek bruttó fejlesztési és részesedési alapra való egyértelmű és központilag előírt felosztása, továbbá az a tény, hogy még a jelentős megnövekedett nyereség is csak fékezve, áttételeken keresztül csapódhat le a beruházási piacon vásárlóerőként, komoly biztosítékot ad a tervezett fogyasztási és felhalmozási alapok betartására. Ez jelentős pozitívum; ma még tapasztalatunk nem lehet a vállalati nettó (már megadóztatott) nyereség felhasználására vonatkozó szándékokról, s a vállalatok sem tudják még kellően áttekinteni hosszú távú személyes és fejlesztési érdekeltségüket. Megítélésem szerint az elkövetkező években nem is tudnánk a végső fogyasztásnak ezen az elkülönült két piacon biztosítani az egyensúlyt akkor, ha a központi szabályozás lehetősége nélkül, vállalati döntések alapján milliárdos nyereségrészek csapódhatnának le vagy a fogyasztási, vagy a beruházási piacon. A fejlesztési alap elkülönítése ezért a liberalizáló reformok első szakaszát általában fenyegető inflációs veszély kiküszöbölésének egyik hathatós eszköze.

A fejlesztési alap konkrét nagyságrendjének meghatározását és szabályozását a következő döntéseknek kell megelőzniük:

- a vállalati döntési szféra kívánatos nagyságrendjének kialakítása;
- a fejlesztési alapokat terhelő, de a vállalati döntések körén kívüli kötelezettségek meghatározása;
- a vállalati beruházások finanszírozásába a vállalati alapokon kívül bevonható források megtervezése.

Mint minden tervmunkában, a később kimunkált eredmények itt is módosíthatják a korábbi munkafázisok előirányzatait (iteratív módszer).

A várható vállalati beruházási hatáskör az 1968—70. években

Adott tervidőszakban a vállalati beruházási hatáskör kívánatosnak ítélt nagyságrendjét a lehetőségek és szükségletek egybevetésével alakítják ki. Bizonyos, hogy ebben az egyeztetésben a „centralizmus” és a „vállalati önállóság” híveinek véleménye is összecsap, a mérleg serpenyőiben azonban objektív érvek sorakoznak.

Azok, akik a vállalati beruházási hatáskör mértékét felülről, a lehetőségek oldaláról látták elsődlegesen megközelíthetőnek, arra hivat-

koztak, hogy a vállalati szféra igényei — már csak a sokéves elhalasztott pótlás miatt is — határtalanok, tehát nem adnak kiindulási alapot. Sokkal egzaktabban határozhatók meg — e nézet szerint — az egyedi nagyberuházások és a kommunális beruházások szükségletei; először ezeket kell kielégíteni és a népgazdasági beruházási alapnak (a népgazdasági amortizációs alap és az állóalap-felhalmozási alap együttes összegének) csak az ezek után még fennmaradó része fordítható vállalati beruházásokra.

A folyamatban levő beruházások időszerű üteme valóban objektív szükségletként jelentkezik, ezt azonban csupán az első évek felhasználását nagymértékben determináló, a korábbi tervidőszaktól „örökölt” szükségletnek tekinthetjük, nem pedig a centralizált beruházási hatáskör „örök” és közgazdaságilag indokolt mértékének. Az újonnan indítandó nagyberuházások, a célcsoportos és az egyéb állami beruházások a párt és a kormány gazdaságpolitikájából levezethető fontosságuk szerint már rangsorba állíthatók. Ezeknek a tételeknek az elemzése és mérlegelése alapján az a nézet alakult ki, hogy az elkövetkező években a népgazdasági beruházási alapnak mintegy 35—45⁰/₀-át célszerű központi hatáskörben meghagyni. A lehetőségek felülről való megközelítése tehát a vállalati döntési kör maximumát az összberuházási lehetőség 55—65⁰/₀-ában jelölte meg.

Azok, akik a vállalati kör kívánatos nagyságrendjét a *szükségletek* oldaláról kívánták meghatározni, arra hivatkoztak, hogy a régi mechanizmusban az alappótló amortizáció nagy részének elvonása központi beruházások finanszírozására olyan mértékű romlást és a korszerű követelményektől való olyan jelentős elmaradást idézett elő a hosszabb ideje üzemeltetett állóeszközök állagában, hogy a meglévő vállalati berendezések pótlása és cseréje a következő periódusban elsődleges szükségletté lépett elő. A nagyberuházásokra — e nézet szerint — csupán a vállalati szükségletek kielégítése után fennmaradó népgazdasági beruházási alap fordítható.

A vállalati szükségleteket jellegükből adódóan voltaképpen csak alulról, mikroökonómiai megfontolások alapján lehetne összesíteni. Majdnem minden, ami az egyes vállalatok pótlási-korszerűsítési szükségleteinek közös mércéje lehet (állóeszközérték, működési idő, erkölcsi kopás, igénybevétel mértéke), eleme az értékcsökkenési leírásnak is. Globálisan tehát — hosszabb időszakot tekintve és az eddigi elhanyagolásoktól eltekintve — az amortizáció százalékában lehet leginkább meghatározni a vállalati beruházási szükségleteket. Ha az amortizáció 100⁰/₀-át — a már elmondottak alapján — elfogadjuk a vállalati hatáskörbe utalható fejlesztési szükségletek minimumaként, akkor ez az összberuházási előírányzat 40—45⁰/₀-át veszi igénybe.

Gondosan mérlegelni tehát voltaképpen csak a felülről és alulról determinált 40—40⁰/₀ közötti, 20⁰/₀-ot képviselő indeterminált beruházási sáv felosztását kellett. Az adott gazdasági szakaszban az arányoknak a *központ* felé billentését indokolná, hogy a korábbi években indított beruházások — nagy volumenük és hosszú átfutási idejük miatt — elsősorban a központi szférában kötik le a népgazdasági beruházási alap magas hányadát, továbbá a korábbi határozatok, a jó előkészítettség és a mér-

legösszefüggések miatt is problematikus lenne a tervbe vett egyedi nagyberuházások zöménél a kezdés elhalasztása.

Nem kevésbé fontosak azonban az indeterminált beruházási sávnak a vállalati hatáskörbe tartozását indokló megfontolások sem. A korább-ról elhalasztott — kétségkívül jelentős — „rendkívüli” pótlási szükséglet az amortizáció mértékén felül jelentkezik. Nyilvánvaló az is, hogy az új érdekeltségi rendben a piaci versenynek inkább kitett vállalatok az első években nagy lendülettel fognak termelésük és termékeik korszerűsítéséhez, ezért az ehhez szükséges beruházások lehetővé tétele a reform fontos emelője.

Az adott lehetőségek keretein belül mindkét szempontot figyelembe kellett venni, de egyiket sem lehetett teljesen honorálni. 1967 őszén, a III. ötéves terv hátralevő három évére készülő számítások során az eredetileg kezdésre előirányzott nagyberuházásokból többet későbbre kellett sorolni, a korábban kezdett egyedi nagyberuházások magas igényei miatt az induló új beruházások számát az indokoltnál is jobban le kellett szorítani. Így alakult ki végül is a központi és a vállalati hatáskörbe utalt beruházások 50—50⁰/₀-os aránya.

1. sz. táblázat

A beruházási kategóriák részaránya
(1967. október—novemberi előzetes számítások alapján)

Kategóriák	1968		1969		1970		1968—70	
	md Ft	%	md Ft	%	md Ft	%	md Ft	%
<i>Egyedi nagyberuházások</i>								
1968. jan. 1-én folyamatban lévők	13,1	23	9,7	17	5,1	8	27,9	16
Új indulók	0,9	2	2,7	4	6,1	10	9,7	5
Összesen	14,0	25	12,4	21	11,2	18	37,6	21
<i>Célcsoportos beruházás .....</i>	14,7	26	12,0	20	12,7	21	39,4	22
<i>Egyéb állami beruházás .....</i>	5,8	10	2,8	5	2,8	4	11,4	7
Központi döntés köre	34,5	61	27,2	46	26,7	43	88,4	50
Vállalati döntés köre	22,4	39	31,8	54	35,3	57	89,5	50
Szocialista szektor összesen	56,9	100	59,0	100	62,0	100	177,9	100

A gazdasági mechanizmus új rendjéből következik, hogy a tényleges adatok jelentősen eltérhetnek a számítottól; 1968. derekán már látszik, hogy az éves források képződése, az éves teljesítés magasabb lesz. Ezeket a módosulásokat a cikkben szereplő számításokban következetesen figyelmen kívül hagyjuk.

A táblázatból mindenekelőtt a vállalati beruházási hatáskör 1968 és 1969 közötti ugrásszerű bővülése tűnik szembe, részaránya az összberuházáson belül 40⁰/₀-ról 54⁰/₀-ra növekszik. Ezt alapvetően két momentum teszi lehetővé: a központi beruházások volumenének erős csökkenése (a folyamatban levők fokozatos befejeződése folytán) és a vállalati források megnövekedése annak következtében, hogy a nyereségből képződő fejlesztési alapok az előző év minimális nagyságával szemben 1969-ben (az 1968. évi nyereségből) várhatóan 10 milliárd Ft körüli összeget tesznek

ki. 1970-ben a központi beruházások köre már alig csökken, de a beruházási szint egészének emelkedése így is lehetővé teszi a vállalati beruházások abszolút volumenének számottevő növekedését. Az 1970. évi tervezett szint valószínűleg a két szférának a kifejlett új mechanizmusra jellemző hatásköri megoszlását mutatja.

A fejlesztési alapokat terhelő kötelezettségek

A tervszámítások — ahogy ez az 1. sz. táblázat adataiból kitűnik — előíranyozzák a decentralizált beruházások mértékét. Ennél azonban nagyobb fejlesztési alapokat kell képeztetnünk, mert a fejlesztési alapokból teljesítendő az olyan kötelezettségeket is, amelyek nem a decentralizált beruházásokkal kapcsolatosak. (Később rátérünk azokra a kiegészítő forrásokra, amelyek viszont csökkentik a fejlesztési alapok szükséges nagyságrendjét.)

Az előírások szerint a fejlesztési alapokból kell leróni az éves bér 2⁰/₀-ának megfelelő *kommunális adót*. Bár az adó a vállalat szemszögéből nem képezi közvetlenül fejlesztések forrását, végső rendeltetése szempontjából mégsem tekinthető az alap funkciójától idegen kötelezettségnek. A kommunális adó a területileg illetékes tanács fejlesztési alapjába kerül, és itt válik beruházások forrásává. Jelentősége nyilvánvaló. A városok, települések közműellátottsága az új városrészek révén javult ugyan, de a régi településeken alig fejlődött. Az utóbbi években megkezdődött a lemaradások felszámolása, és ez hatalmas összegeket igényel; az utcák, a csatornák, a vezetékek építése amúgy is drága; finanszírozásuk problémáját csak növeli, hogy méretezésükben általában az eljövendő szükségleteket kell figyelembe venni. Ezek a létesítmények részben a lakosság, részben az üzemek szükségletét elégítik ki. A lakosság számával való összefüggést az adó alapja: a ténylegesen kifizetett bér fejezi ki, az üzemek kiszolgálása pedig magyarázatot ad arra is, miért a fejlesztési alaphoz kell ezt a kötelezettséget teljesíteni.

1968-ban a kommunális adó 750 millió Ft-ra tehető, a későbbi években enyhén emelkedik. A döntési lehetőségek alakulásánál nem kell figyelembe vennünk, mert a vállalatoknál kiadásba helyezett adó a tanácsi fejlesztési alapoknál bevételt képez, együttesen a decentralizált kör fejlesztési lehetőségeit nem módosítja.

Az új gazdasági mechanizmusban az állami költségvetés csupán az állami beruházások üzemeléséhez szükséges forgóeszközök első beszerzését finanszírozza, minden egyéb *forgóalap-feltöltést* — legyen az beruházással kapcsolatos, vagy attól független — a vállalatnak kell fejlesztési alapjából finanszíroznia.

A vállalati-banki kapcsolatok intenzitása, a bank áttekintőképessége és a forgóeszköz-állomány optimalizálása érdekében a reformra való átteréskor csak olyan mértékű forgóalapot engedtek képeztetni, hogy a vállalatok átlagosan forgóeszközeiknek 75⁰/₀-át fedezhessék saját forrásból (forgóalap + tartós passzíva). Ez az arány 1968-ban csökkent, az állami kötelezettségek szorosabb ütemű befizetései miatt ugyanis a tartós passzívák mértéke általában alacsonyabb. 1969-től a vállalatok maguk döntik el, milyen mértékben „váltják ki” saját forrásukból, fejlesztési alapjukból forgóeszközhitel-tartozásukat.

Korábbi elgondolás szerint a rövid lejáratú hitelek fokozatos csökkentésével rákényszerítették volna a vállalatokat arra, hogy ezt a „kiváltást” pár év alatt, talán már 1970-ig hajtsák végre. Ez a szemlélet azonban — a pénzügyi befolyásolás említett követelménye miatt — módosult. Az 1969-re figyelembe vett 2,7 és 1970-re számításba vett 2,9 md Ft forgóalap-feltöltés nem a forgóeszköz-hitelek helyettesítését, hanem csak a forgóeszköz-állomány természetes növekedését, annak is csak egy részét finanszírozza. A saját és idegen források globális aránya forgóeszközök finanszírozásában a legközelebbi években várhatóan nem változik érdemlegesen.

Azt a tényt, hogy a fejlesztési alapból egyaránt lehet az álló- és a forgóalapok gyarapítását finanszírozni, a reform jelentős pozitívumaként kell elkönyvelnünk. A „befektetés”, az érték tartós lekötése szempontjából valóban nincs különbség közöttük, az eddigi határ eltörlése a kétféle eszköz helyes arányára, esetenként helyettesítésére hatékony vállalati mérlegelést tesz lehetővé. A forgóalap-feltöltés népgazdasági megtervezésére és elkülönített megfigyelésére azonban a továbbiakban is szükség van, hiszen a karakterisztikusan másféle anyagi-műszaki fedezettség az eszközök e két szférájában csak így biztosítható.

Új — nemzetközi viszonylatban is érdeklődést keltő — konstrukciója a reformnak az *állami kölcsön*, az érintett vállalatok utólagos teherviselése a központilag eldöntött egyedi nagyberuházások finanszírozásában. Évi törlesztőrészletként — mint ismeretes — csupán az adott beruházás révén a fejlesztési alapon a *tervezett üzembehelyezést követően* keletkező növekményt írják elő. Ez azt az elvet fejezi ki, hogy a központi nagyberuházásban részesült vállalatnak a többiekkel szemben ne legyen több fejlesztési lehetősége csupán azért, mert nála az állam jelentős fejlesztést valósított meg.

Sok vita forrása volt, hogy a fejlesztési alapba kerülő növekmény egésze vagy annak csak egy része legyen-e a törlesztés fedezete? Nyilvánvaló ugyanis, hogy már az üzembehelyezést követő években is szükség van — ha minimális mértékben is — pótlásra; ez a *részleges* elvonás mellett szólna. Az érvénybe lépő konstrukció ezzel szemben általában a *teljes* növekményt elvonja, de csak annyi évig, ahány év alatt a fejlesztési költség az amortizációból és a nyereségből együttesen „megtérül”. Ez elvileg vitatható ugyan, de praktikusan megfelelő, mert — 5–6% éves leírást és 4–12% eszközarányos nyereséget számításba véve — általában 6–10 éves törlesztési időket eredményez.

Ha az elvonás teljes növekményre vonatkozik, a törlesztést csak a pótlási ciklusnál rövidebb időszakokra lehet előírni, különben nem lehetne időben akkumulálni a természetes pótláshoz szükséges fejlesztési eszközöket. Ezért a törlesztési időt 10 évben maximalizálták. Ha az alacsony nyereség miatt a nyereségből és az amortizációból való „megtérülés” a 10 évet meghaladná, akkor sem lehet hosszabb a törlesztés időtartama 10 évnél. (Ez megfelel az iparban kialakult átlagos leírási idő felének.) Az üzemetelési időszak második felében akkumulálódó amortizáció önmagában kevés lenne ugyan a pótláshoz, de kiegészíti a fejlesztési alapon lecsapódó nyereségrész is.

Az állami kölcsön látszólag egységes konstrukciója az érintett vállalatokat indokolatlanul különböző mérvű kötelezettségekkel terheli, szemben egy olyan differenciálással, amelynek nem a visszafizetés formája, hanem az *alapelve* lenne egységes. Pótlási szükségletek szempontjából sem megnyugtató ez a megoldás. Azoknál a beruházásoknál ugyanis, ahol a nyereség alacsony és az amortizációs kulcs magas, előfordul,

hogy 12—15 évi üzemeltetési időszakkal szemben 10 évi maximális törlesztési idő adódik. Ilyenkor az alpnövekmény elvonását követő 2—5 év alatt nem gyűlhet elegendő pótlási fedezet.

Az állami kölcsön törlesztése 1968-ban és 1969-ben még csak fél-milliárd forintot tesz ki, 1970-ben pedig várhatóan másfél milliárd forint lesz. Ezek az összegek kívül esnek a vállalati döntések körén, de vállalati áldozatvállalás nélkül teremtdnek meg a törlesztéssel azonos nagyságrendben képződő fedezetek, alpnövekmények is.

Másképpen valósul meg a vállalati teherviselés a *célcsoportos* beruházásoknál. A döntés itt is központilag történik, az érintett vállalat fejlesztési alapját azonban már a megvalósítás stádiumában, tehát az *üzembehelyezés előtt* bevonják a finanszírozásba. Ennek az az elvi alapja, hogy az érintett ágazatokban (főleg a szállításban, kőolajkitermelésben és a villamosenergiaiparban) a célcsoport keretében megvalósuló beruházások vállalati jellegűek, azok kezdeményezése voltaképpen a vállaltól is elvárható lenne, de e beruházások perspektivikus jellege, infrastrukturális célja, vagy az adott terület alacsonyabb nyereségszintje, a beruházás sokágú kapcsolódása szükségessé teszi a nagyobb áttekintéssel rendelkező központ döntését. A népgazdasági szinten 1968-ban 14,7 md Ft-ot kitevő célcsoportos beruházások éves előirányzatából az érintett — általában országos — nagyvállalatok 7 md Ft-ot viselnek.

Szemben az állami kölcsön konstrukciójával, a célcsoportos beruházásokhoz előírt hozzájárulás elvi alapjai nem nyertek egyértelmű rögzítést. A beruházási költségeknek állami-vállalati teherre való megosztása itt a középtávú tervezés feladatkörébe került. Kétségtelen, hogy a fejlődés szakaszaitól, a feladatoktól, a források alakulásától függően ebben a körben erősen eltérő helyzetekkel állunk szemben, ezek a körülmények azonban nem egyedibbek a nagyberuházásoknál, ahol viszont sikerült a teherviselés arányaira többé-kevésbé egységes koncepciót kialakítani.

Az első évek tapasztalatainak elemzése alapot szolgáltathat ahhoz, hogy mind a célcsoportos, mind az egyedi nagyberuházásokhoz megkívánt vállalati hozzájárulást elvibb alapokra helyezzük.

A bevezetett konstrukció szerint az üzembehelyezés előtt fennálló — tehát a növekedés szakaszában levő — hitelek kamatát a *vállalatfejlesztési alaptól* kell kiegyenlíteni, míg az üzembehelyezés utáni — a csökkenés szakaszában levő — hitelek kamata *termelési költségként* számonlandó el.

Ez a *kettős megoldás* közgazdaságilag indokolt. A beruházónak le-számlázott építmények és berendezések többnyire nem vehetők azonnal használatba, a beruházási javak számottevő része egyidőre befejezetlen beruházásként „befagy”. Ezek már nem elemei a kivitelezők-szállítók termelési ciklusának, tehát a kivitelezőknél már kikerültek az eszköz-lekötési járulék kötelezettsége alól, a beruházónál pedig még nem vesz-nek részt a termelésben, tehát itt még nem esnek az eszközlekkötési járulék fizetési kötelezettsége alá. A „befagyás” stádiumában a hitelek ka-mata szorítja a beruházót a befejezetlen állomány minimalizálására. Ezeket a kamatokat azonban nem lehet a vállalati eredmény terhére megkövetelni, mert a reform elvei szerint a vállalatok rendszerileg nem terhelhetők semmiféle olyan költséggel, amely valamilyen norma-tív mértékben az árképzésben nem szerepel. (A hitelkamat pedig nem

szerepelhet; a nem hitelből beruházó vállalatoknál ez a teher zérus, másoknál viszont jelentős lehet.)

Az egyedi nagyberuházásoknál a befejezetlen állomány minimalizálását az ott alkalmazott kamat, az ún. „beruházási járulék” hivatott ösztönözni. Ez a beruházási költség egyik elemét képezi, s így a végleges állami hozzájárulás és az állami kölcsön részarányában oszlik meg állami és vállalati teherre.

Szűkíti a fejlesztési alapok feletti rendelkezés lehetőségét a *hiteltörlesztés* is, s ez vállalatonként igen jelentős lehet. Itt azonban beruházásról, mégpedig a vállalat által elhatározott beruházásról van szó, csupán a finanszírozás terhe időben elcsúsztatva jelentkezik a fejlesztési alap felhasználási oldalán. A vállalati alapok összességét tekintve a kibocsátott hitelek növelik, a törlesztések csökkentik a vállalati döntések körét, globálisan tehát elegendő a kettő egyenlegével számolni; a hitelezés dinamikája folytán feltehetően mindig pozitív, a döntési kör szélesedését jelző egyenlegre számíthatunk.

A reform első évét a korábbi évvel szemben a beruházási hitel erős „felfutása” jellemzi, nagyságrendileg 2 md Ft-ról 7,5 md Ft-ra. Ez egyben azt is jelenti, hogy az esedékes törlesztések lényegesen alacsonyabbak a felvehető hiteleknél, a pozitív egyenleg 5—6 md Ft lesz. A következő években a törlesztések mértéke népgazdasági szinten fokozatosan megközelíti a hitelkibocsátást, a kettő egyenlege leszűkül az átlagos törlesztési idővel korábban és a tárgyévben kiadott hitelek között mutatkozó különbségre.

Végül a fejlesztési alap terhei között meg kell említenünk a fejlesztési alpból fedezett tőkésimport megrendeléseknél megkövetelt, a megrendelt gép ellenértékének másfélszeresét kitevő *letétet*. Az egyedi nagyberuházásoknál és a célcsoportoknál az egyedi döntések során, az egyéb állami és tanácsi beruházásoknál kontingensek formájában biztosítják a tőkés devizát, a hiteleknél pedig a bank engedélyezi a rendelkezésére bocsátott kereteken belül a devizafelhasználást. Ezek a mérlegelések, korlátok a vállalati alapoknál nem állnak fenn. Minthogy a reform indulásakor nem rendelkezünk kellő devizatartalékkal és kevés a remény a tőkésexport jelentős fokozására, továbbá a beruházási javak amúgy is korlátozottak, a letét átmeneti előírása nem látszott mellőzhetőnek.

Reprezentatív felmérések és különböző számítások alapján 1968-ban 1,1 md Ft importletéttel számoltak. Ez erősen lefelé kerekítettnek látszott, a tényleges igények azonban már sejteni engedik, hogy a letétben megnyilvánuló korlátozás — funkciójának megfelelően — visszatartja a vállalatokat a tőkés rendelkezéstől. A letét a képzésétől számított két év leteltével automatikusan felszabadul, visszatér a vállalat szabadrendelkezésű pénzeszközei közé. Ezért — globálisan — néhány év múlva már csak a *képzett és felszabaduló letétek különböző terhelései* majd a vállalati alapokat, országos szinten a vállalati döntési kör szűkítéseként csak ezzel a különbözettel kell számolnunk. Adott vállalatnál azonban a letét azonos nagyságrendű beruházás kényszerű elhalasztásával jár.

A vállalatok fejlesztési alapjait terhelő kötelezettségek 1968—70-ben — előzetes számítások szerint — a 2. sz. táblázat adatai szerint összegezhetők.

A vállalati fejlesztési alapokat terhelő kötelezettségek

A kötelezettség megjelölése	1968	1969	1970
	milliárd forint		
Forgóalap-feltöltés	—	2,7	2,9
Államkölsön-törlesztés . . .	0,5	0,6	1,4
Hozzájárulás célcsoportos beruházásokhoz	7,1	7,3*	7,6*
Hitelkamat	0,2*	0,3*	0,3*
Importletét állományvál- tozása	1,1*	1,4*	0,7*
Összesen:	8,9	12,3	12,9

A *-gal jelzett adatokra kevés számítási alap áll rendelkezésre. A célcsoportos hozzájárulásnál 1969-ben és 1970-ben az 1968. évi teherviselés arányát vetítettük ki, a hitelkamatnál és az importletétnél közgazdasági becslésre támaszkodtunk.

A fejlesztési alapokat tehermentesítő források

A vállalati fejlesztési alapokat tehermentesítő pénzügyi források egyik tényezője az *állami hozzájárulás* a volt értékhatár feletti és 1968-tól kezdve vállalati hatáskörbe került — 1968. január 1-én 20—80⁰/₀-os készülségi fokú — beruházásokhoz. Ez átmeneti finanszírozási forma, amely a szóban levő beruházások üzembhelyezésével végleg megszűnik. Feltehetően fennmarad azonban az állami támogatásnak egy másik formája: központi célok érdekében támogatást kell nyújtani néhány, elégtelen fejlesztési forrással rendelkező vállalatnak.

A fejlesztési alapokat tehermentesítő források között fontos szerepet tölt be a *beruházási bankhitel*. A bankhitel — egyik alapvető funkciója szerint — a pénzfelhalmozásként lecsapódó, átmenetileg felesleges vállalati pénzeszközök vállalatok közötti újrafelosztására szolgál, ennyiben tehát a felhasználható források globális szintjét nem emeli. Hasonló a helyzet a bankhiteleknek azzal a hányadával is, amely nem haladja meg a törlesztések szintjét. A hitel az azt igénybe vevő vállalatoknál forrásbővítést, más vállalatoknál a törlesztés forrásszűkítést eredményez. A hitelállomány növekedése azonban már emeli a források globális szintjét is.

Az új gazdasági mechanizmus átmeneti időszakában a fejlesztési alapokat tehermentesítő források nagyságrendje a 3. sz. táblázat szerint alakul.

A fejlesztési alapokat tehermentesítő pénzügyi források

A forrás megjelölése	1968	1969	1970
	milliárd forint		
Állami beruházási hozzájárulás volt értékhatár felettihez	1,7	1,0	0,7
Állami hozzájárulás egyéb vállalati beruházáshoz.	0,5	0,9	0,1
Beruházási bankhitel állománykü- lönbözete.	6,0	5,0	3,0
Összesen:	8,2	6,9	3,8

A decentralizált beruházási hatáskör és a képződő fejlesztési alapok összhangja

A fejlesztési alapokat terhelő és tehermentesítő tételek ismeretében most már kiszámíthatjuk a vállalati beruházások tervezett szintjével összhangban álló vállalati fejlesztési alapok globális nagyságrendjét, vagyis a képeztetendő forrásoknak azt a mértékét, amely realizálja, „visszahozza” a számításokban előirányzott vállalati döntési hatáskört.

4. sz. táblázat

Tervezett decentralizált fejlesztési alapok

Megnevezés	1968	1969	1970
	milliárd forint		
1. A decentralizált beruházási hatáskör mértéke a népgazdasági beruházási tervszámításokban ...	22,4	31,8	35,3
2. Kiegészítő finanszírozási formák: a fejlesztési alapokat terhelő kötelezettségek	+ 8,9	+ 12,3	+ 12,9
a fejlesztési alapokat tehermentesítő források	— 8,2	— 6,9	— 3,8
3. Tervezett decentralizált fejlesztési alapok*	23,1	37,2	44,4

* Tervezett alatt nemcsak a népgazdasági tervben kidolgozott tervmutatókat, hanem az azok alapján számítható bármely mutatót értjük.

Állítsuk szembe a tervezettel a várható decentralizált fejlesztési alapokat. Alapvetően két forrás, az amortizáció visszahagyott hányada és a nettó (adóztatott) fejlesztési nyereségrész áll rendelkezésre a vállalati fejlesztési alap képzésére. Ezekhez járul még néhány kisebb forrás — a kiseleztegetett állóeszközök és a bontási anyagok eladásából származó bevétel stb. —, globálisan azonban ezek is milliárdos nagyságrendet érhetnek el.

5. sz. táblázat

A fejlesztési alapok forrásai

Megnevezés	1968	1969	1970
	milliárd forint		
Amortizációból	19,2	21,0	22,9
Előző évi nyereségből	1,0	8,6	10,6
Egyéb források	1,0	1,2	1,4
Tanácsi fejlesztési alapok helyi forrásai*	1,1	1,1	1,0
Összesen:	22,3	31,9	35,9

* A kommunális adó nélkül, mert az nem jelenti a decentralizált források növekedését.

Az eddigi fejtegetések alapján meghatározhatjuk a decentralizált beruházási hatáskör elvi mércéjével (a népgazdasági amortizációs alappal)

összhangban álló decentralizált fejlesztési alapokat, mint azok elvileg szükséges mértékét. Ehhez az szükséges, hogy a népgazdasági amortizációs alapot kiegészítsük a tanácsi fejlesztési alappal és korrigáljuk a kiegyenlítő finanszírozási formák egyenlegével. Ugyancsak rendelkezésünkre állnak a 4. és az 5. táblázatok utolsó soraiban a tervezett, illetve a várható decentralizált fejlesztési alapok adatai. Az elméletileg szükséges, a tervezett és a várható decentralizált fejlesztési alapok adatainak felhasználásával két összehasonlítást is végezhetünk. Ha a várható decentralizált fejlesztési alapokat az elméletileg szükséges alapokhoz viszonyítjuk, akkor a *vállalati beruházási hatáskör érvényesülési fokát* kapjuk meg, ami azt fejezi ki, hogy az általunk felállított elvi mércéhez képest milyen mértékben érvényesül a vállalatok beruházási önállósága az új gazdasági mechanizmus kibontakozásának időszakában. Ugyancsak egybevehetjük a várható és a tervezett fejlesztési alapokat is, ezek *eltérési foka* azt tükrözi, hogy a tervezett decentralizált beruházási hatáskör érvényesülését pénzügyi szempontból milyen mértékben alapoztuk meg. A szóban levő összefüggéseket a 6. sz. táblázat adatai fejezik ki.

6. sz. táblázat

A vállalati beruházási hatáskör érvényesülési foka az 1968—1970. években

Megnevezés	1968	1969	1970
	milliárd forint		
A decentralizált beruházási hatáskör elvi mércéje (népgazdasági amortizációs alap)	25,4	26,2	27,9
Tanácsi fejlesztési alap*	1,1	1,1	1,0
Kiegyenlítő finanszírozási formák egyenlege	0,7	5,4	9,1
1. Elméletileg szükséges decentralizált fejlesztési alapok	27,2	32,7	38,0
2. Tervezett decentralizált fejlesztési alapok (4. számú táblázat utolsó sora)	23,1	37,2	44,4
3. Várható decentralizált fejlesztési alapok (5. számú táblázat utolsó sora)	22,3	31,9	35,9
A vállalati beruházási hatáskör érvényesülési foka (3 : 1)	0,82	0,98	0,95
A várható és a tervezett decentralizált beruházási alapok eltérési foka (3 : 2)	0,96	0,86	0,81

* Csak helyi forrásokból képződő alapok.

A táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy a *vállalati beruházási hatáskör érvényesülési foka* már 1969-ben megközelíti az *elméletileg szükséges mértéket*, vagyis a vállalatok már ebben az időszakban elérhetik a kifejlett új mechanizmusra jellemző minimális beruházási önállóságot. A várható és a tervezett decentralizált alapok jelentős eltérési foka

1969-ben és 1970-ben viszont arra utal, hogy a népgazdasági beruházási tervszámításokban rögzített decentralizált beruházási hatáskör és a népgazdaság pénzügyi tervszámításokban szereplő várható beruházási források összehangolása még nem történt meg, amit a népgazdasági tervezés következő fázisaiban pótolni kell.

★

A vállalatok fejlesztési alapjának konstrukciója elvi alapokra fektette az alapképzés 1966—67-ben kialakult rendszerét, és ezzel az új gazdaságirányítási rendszer egyik leglényegesebb bázisát építette ki. A korábbi mechanizmusból örökölt beruházások folytatási-befejezési szükséglete azonban az 1968—70. években csak fokozatosan teszi lehetővé a szükségletekhez közelítő nagyságú alapok képzését. Ez az alapvető oka annak, hogy a gazdaság többi területéhez képest a vállalatok beruházási önállósága nemcsak a hosszú átfutási idők, hanem a döntési körök fokozatos kialakulása miatt is csak lassan bontakozhat ki. A vállalati hatáskörbe átkerült, folyamatban levő beruházások szükséglete mind az alapok közvetlen felhasználásában, mind a beruházási hitelek frontján tovább szűkíti az első évek szabad vállalati döntéseinek körét.

A III. ötéves terv hátralevő szakaszában azonban a vállalati beruházási önállóság kibontakozása igen erőteljesen megy végbe, a beruházási szint emelkedése, a folyamatban levők befejezése, a központi szféra csökkenése következtében. A mai szűk lehetőség nem a vállalati tervek, elgondolások lehetetlenülését jelenti, hanem azok egy vagy két évvel való elhalasztását. Ez egyrésztől sajnálatos ugyan, másrésztől viszont lehetőséget ad a tervezett fejlesztés szélesebb megalapozására, a most kialakuló új piaci viszonyok hatékonyabb felhasználására.

A fentiek mellett természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy a beruházások előkészítési és kivitelezési ideje általában több év és így egy adott év beruházási döntési lehetőségét nem az adott, hanem a következő évek beruházási forrásai határozzák meg. Épp ezért a beruházási lehetőségek 1968. évi korlátozottabb volta az 1969—70. évi nagyobb lehetőségek mellett nem hat olyan mérséklően már az 1968. évi beruházási döntésekre sem, mint ahogy arra pusztán az 1968. évi beruházási források mértékéből következtetni lehetne.

A sok gonddal kimunkált, széles körűen megalapozott nyereségérdekeltégi és vállalatfejlesztési konstrukció és az abban várhatóan magas szintű hatékonysággal megnyilvánuló vállalati beruházási önállóság népgazdasági követelmény, a sokféle determináció miatt végbemenő fokozatos kibontakozás pedig a korlátozó feltétel. Szükségesnek látszik ezt sokoldalúan és a dolgozók különböző rétegei előtt megfelelő differenciáltsággal megvilágítani, hogy érthetővé váljon a meghirdetett vállalati önállóság és annak viszonylag szűk 1968. évi érvényesíthetősége közti ellentmondás.

Vállalati érdekeltség és munkaerő-gazdálkodás*

Az eddig végzett elemzés feltárta, hogy a bevezetett új jövedelemszabályozási és nyereségérdekeltségi rendszerben el nem hanyagolható szerepe van a vállalati létszámstruktúra változásának. A közgazdasági szabályozásrendszer lényeges összefüggéseinek „szinttartási követelmények” formájában való matematikai megfogalmazása jól szám-szerűsíthetővé is tette a létszámösszetétel változásának a dolgozók jövedelemszintje alakulásával való szoros kapcsolatát.

A továbbiakban terjesszük ki elemzésünket a vállalati akciók szélesebb körére: nézzük meg, hogyan módosulnak a rétegjövodelmek szintentartási követelményei akkor, ha a létszámstruktúrán kívül az összlétszám is változik.**

Az összlétszám változásával járó gazdasági akciók szintentartási követelményei

Aligha kétséges, hogy a vállalatok túlnyomó részének eszközállományában található olyan kihasználatlan vagy az eddiginél jobban kihasználható kapacitások, amelyek beruházás nélkül, de a munkaerő-állomány növelésével lehetővé tennék a termelés bővítését. Másrészt általában számos lehetőségük van a vállalatoknak arra is, hogy változtatlan eszközállománnyal, de a meglévőnél kisebb létszámmal hozzák lépne a bázisidőszakival azonos termelési volument.

A termelésbővítő, illetve termelékenység-növelő gazdasági akciók rendszerint más-más mértékben érintik a dolgozók különböző rétegeit: a pozitív vagy negatív létszámdifferencia összetétele nem azonos a vállalat bázisidőszaki (az akció előtti) összlétszámának struktúrájával.

Minthogy különböző korlátozó tényezők szinte sohasem teszik lehetővé, hogy a vállalat valamennyi lehetséges gazdasági akciót megvalósítson, dönteni kell, hogy közülük melyeket hajtsa végre és melyeknek megvalósításáról mondjon le. Ha a rétegjövodelmek szintentartási követelményét a vállalati akciók általános határfeltételeként kezeljük, *a vállalati döntésekben (a lehetséges gazdasági akciók sorolásában) a bevezetett szabályozásrendszerből következő sajátos tendenciák tárhatók fel.*

* E cikk szerves folytatása a szerző „Vállalati érdekeltség és létszámstruktúra” című cikkének. (Közgazdasági Szemle, 1968. 7-8. sz.) Megértése egyes részletekben feltételezi az előzmények ismeretét.

** Az eszközállomány változásának elemzésére e cikk keretében nincs módunk, de ennek a komponensnek konstansként való kezelése a lényeges következtetéseket nem érinti.

A vizsgálni kívánt gazdasági akciók nemcsak a létszámstruktúrát, hanem az összlétszámot is módosítják, ezért a rétegjövödelmek szintentartási követelményeinek képletein bizonyos módosításokat kell végeznünk. Az előző cikkben az új létszámstruktúrához tartozó szinttartó* átlagrészesedést a (8) képlet alapján határozzuk meg. Ebből a *szinttartó részesedési alap* (R_{01}):

$$R_{01} = \mathbf{b}_0^*(\mathbf{1}_1 L_1) - b_0 L_1 + \alpha_0 \mathbf{r}'^*(\mathbf{1}_1 L_1). \quad (12)$$

Az $\mathbf{1}_1 L_1$ szorzat a rétegenkénti létszámokból álló $\mathbf{m}_1$ „munkaerőállomány-vektorral” helyettesíthető. Így:

$$R_{01} = \mathbf{b}_0^* \mathbf{m}_1 - b_0 L_1 + \alpha_0 \mathbf{r}'^* \mathbf{m}_1. \quad (12/a)$$

Az összlétszám változása esetén azonban a képletet ki kell egészítenünk a *szinttartó fix részesedési alap különbözetével* is. A fix részesedési alap (R_f) lényegében a kommunisztikus elosztás elemének felfogható jövedelemrészek (étkezési hozzájárulás, segélykeret stb.) fedezetére szolgáló, három évre rögzített összeg. Az ezen jövedelemrészekre irányuló *szükségletet létszámarányosnak* tekinthetjük, ezért a fix részesedési alapra vonatkozó szintentartási követelmény az, hogy ennek *egy főre jutó összege legalább a bázisidőszaki szintet érje el*. Az összlétszám emelkedése esetén ez csak a nyereségből képződő részesedési alap egy részének elvonásával biztosítható, létszámcsökkenés esetén viszont a fix részesedési alap egy része felszabadul, növeli a felosztható részesedési alapot. Ez a különbözet:

$$R_f^{01} = R_f \left(\frac{L_1}{L_0} - 1 \right). \quad (13)$$

A *szinttartó részesedési alap* tehát, most már a fix részesedési alap különbözetét is figyelembe véve, a következő:

$$R_{01} = \mathbf{b}_0^* \mathbf{m}_1 - b_0 L_1 + \alpha_0 \mathbf{r}'^* \mathbf{m}_1 + R_f \left(\frac{L_1}{L_0} - 1 \right). \quad (14)$$

A szinttartó fajlagos bruttó részesedés (9) képlete alapján a *szinttartó bruttó részesedési alap* (*r-nyereségrész*) összege:

$$N_r^{01} = \frac{R_{01}}{0,9} + b_0 L_1 \mathbf{1}^* \mathbf{a}^{(6)}. \quad (15)$$

Végül a szinttartó fajlagos (1 főre jutó) nyereség (11/a) képlete alapján kiszámíthatjuk a *szinttartó nyereségtömeget* (a képlet az ún. „adóköteles nyereség”-re vonatkozik):

$$N_{01} = N_r^{01} \left(1 + \frac{E_1}{s' L_1} \right) \quad (16)$$

* A következőkben a „szinttartó” részesedési alap, nyereségtömeg stb. kifejezéseket alkalmazom a pontosabb, de körülményesebb „rétegjövödelmek szintentartásához szükséges” részesedési alap stb. megnevezés helyett.

Egy példavállalat néhány lehetséges gazdasági akciójának szinttartási követelményei

Alkalmazzuk az eddig elvont formulákkal levezetett összefüggéseket annak az „ipari átlagvállalat”-nak néhány lehetséges gazdasági akciójára, amelyet Révész Gábor vizsgál egyik tanulmányában*. Ott a kiinduló adatok a következők: nyereségtömeg (N_0) 100 mFt; elszámolható beralap (b_0L_0) 200 mFt; bruttó eszközérték (E_0) 1600 mFt; bérszorzó (s) 2. Az adatokból meghatározható (1968. évi adókulcsokkal és 10⁰/₀ tartalékalapképzéssel) a bázisidőszaki részesedési alap (R_0): 1386 eFt.

Modellünk azonban több tényezővel számol, ezért további — első sorban a létszámstruktúrával kapcsolatos — adatokra is szükségünk van. A példában — a könnyebb érthetőség végett — képezzünk csupán három réteget: 1. az I. és II. részesedési csoportba sorolt dolgozók (a számításban az egész réteget a II. kategóriába tartozónak tekintjük); 2. egyéb műszaki és adminisztratív alkalmazottak, szakmunkások, bonyolult betanított munkát vagy kedvezőtlen körülmények között nehéz munkát végző betanított munkások; 3. valamennyi egyéb dolgozó. Legyenek a vállalat kiinduló adatai a következők:

Összlétszám (L_0) 10 000 fő; a munkaerő-állomány vektora: $\mathbf{m}_0 = [1000, 5000, 4000]^*$; a réteglétszámok vektora: $\mathbf{b}_0^* = [40\ 000, 22\ 000, 12\ 500]$; a maximális rétegrészesedések koefficiensmátrixa: $\mathbf{C} = (0,5, 0,15, 0,15)$; a bázisidőszaki: $b_0 = 20\ 000$ Ft/fő; a maximális rétegrészesedések vektora: $\mathbf{r}'^* = \mathbf{b}_0^* \mathbf{C} = [20\ 000, 3300, 1875]$; a maximális felosztható részesedési alap: $R'_0 = \mathbf{r}'^* \mathbf{m}_0 = 4400$ eFt; a bázisidőszaki részesedési szint: $\alpha_0 = \frac{R_0}{R'_0} = \frac{1386}{4400} = 0,315$; fix részesedési alap: $R_f = 10$ mFt.

Tegyük fel, hogy a vállalatnak több különböző termelésbővítési, illetve termelékenységemelési lehetősége van. Vizsgáljuk meg a szinttartási követelmények mércéjével: *melyiktől milyen nyereség hozamot kell elvárnia, hogy megvalósítása ne legyen ellentétes dolgozóinak jóvedelemérdekeltségével?*

Mivel az itt vizsgálandó potenciális gazdasági akciók az eszközállományt nem módosítják, a rétegjövedelmek szinttartási követelményeinek meghatározásához elég, ha azt tudjuk, *milyen mértékű és összetételű létszámváltozás jár az egyes akciókkal*. Jelöljük x_0 -al a kiinduló helyzetet, x_i -vel ($i = 1, 2, \dots, 6$) pedig a különböző lehetséges akciókat, amelyek az alábbiak: $x_1 =$ régi, alacsony szakmunkaigényű gyártmány volumenének növelése, $x_2 =$ viszonylag új, közepes szakmunkaigényű gyártmány bevezetése, $x_3 =$ régi, alacsony szakmunkaigényű gyártmány fejlesztése, $x_4 =$ az anyagmozgatás és a gyártáselőkészítés átszervezése, $x_5 =$ új, magas szakmunkaigényű gyártmány bevezetése, $x_6 =$ 44 órás munkahétre való áttérés. Az egyes akciókhoz szükséges létszámtöbblet, illetve a megvalósításukkal járó létszámfelzabálás rétegenként az 1. sz. táblázat szerint alakul.

A különböző akciókhoz tartozó szinttartó nyereségtömeg kiszámí-

* Közgazdasági Szemle, 1968. 1. sz. 40. 1.

1. sz. táblázat

Réteg	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6
	gazdasági akcióval járó létszámváltozás (fő)					
1.	—	+ 10	—	—	+ 30	—
2.	+150	+200	+100	—	-130	+100
3.	+150	+ 90	+200	-300	-200	-100
Összesen:	+300	+300	+300	-300	-300	—

tását (és a megfelelő munkaerőállomány-vektorokat) a 2. sz. táblázat foglalja össze.

A termelékenység és személyi jövedelemérdekeltség ellentmondása*

A 2. sz. táblázat adataiból kiindulva a rétegjövedelmek szinttartáshoz szükséges nettó termelési értéket — nemzeti jövedelem hozzájárulást — is meghatározhatjuk, mint ahogy az a 3. sz. táblázatból látható.

Nem kétséges ugyan, hogy a jövedelemarányok nem teljesen hű kifejezői a különböző kvalifikációjú** munkaerők értékarányainak,*** azt azonban bizonyosra vehetjük, hogy a rétegek kvalifikációs foka és átlagjövedelme között szoros sztochasztikus kapcsolat van.

Ezért a legalacsonyabb kvalifikációjú réteg átlagos jövedelmét**** (példánkban: 12 500 Ft bér + 589 Ft részesedés = 13 089 Ft) az egyszerű munka jövedelem-egyenértékének foghatjuk fel. Ha feltesszük, hogy a különböző rétegek átlagos kvalifikációs foka és átlagos jövedelme arányos, akkor az egyes gazdasági akciókhoz tartozó szinttartó személyi jövedelem volumenéből — amely vegyes összetételű létszám jövedelme — kiszámíthatjuk azt az egyszerű munkát végző egyedekből álló létszámot, amely a tényleges létszámmal azonos munkaerő-volumen reprezentál, de minőségileg homogén. Az átszámított és a tényleges létszám hányadosaként kapott mutatót a munkaerő-állomány átlagos kvalifikációs fokának nevezhetjük.

Nyilvánvaló, hogy a kvalifikáltabb dolgozók — átlagosan — nagyobb mértékben járulnak hozzá a nemzeti jövedelem létrehozásához, mint a kvalifikálatlanabbak. Ezért a jövedelemegyenértékre átszámított — homogén — létszám egységére jutó nettó termelés sokkal inkább kifejezi a munka társadalmi termelékenységét, mint a tényleges — vegyes összetételű — létszámmal számított mutató. A jövedelem-egyenértékre átszámított termelékenységi mutatót az egyszerű munka bruttó hozadékának tekinthetjük. Az erre a hozadékra jutó jövedelem-egyen-

* Az itt vázolt gondolatmenet D. Szabó József egy kéziratban levő tanulmányának „A jövedelemegyenértékre átszámított termelékenység és a munkaerő értékelési együtthatója” című fejezetén alapszik.

** A „kvalifikáció” fogalmát itt tágan értelmezzük: a képzettség mellett a bérarányok alakításában lényeges szerepet játszó egyéb racionális tényezőket — munka nehézsége, felelősség stb. — is beleértjük.

*** „A társadalmi átlagmunkánál magasabb, bonyolultabb munka olyan munkaerőnek a megnyilvánulása, amely nagyobb kiképzési költségeket tartalmaz, amelynek termelése több munkaidőbe kerül, s amelynek értéke ezért nagyobb, mint az egyszerű munkáé.” (Marx: A tőke. I. kötet. Szikra, 1948, 212–213. l.)

**** A fix részesedési alapból származó jövedelemrész nélkül.

A szinttartó nyereségtömeg nagysága különböző gazdasági akciók esetén

Megnevezés	Számítás képlete*	x_0	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6
		kiinduló helyzet	gazdasági akció megvalósítása esetén					
Szinttartó béralap	$b_0^* m_{1i}$	200 000	205 175	205 925	204 700	196 250	195 840	200 950
- Elszámolható béralap	$-b_0 L_{-1i}$	-200 000	-206 000	-206 000	-206 000	-194 000	-194 000	-200 000
+ Szinttartó részesedési alap (fix részesedési alap nélkül)	$+ \alpha_{or} ** m_{1i}$	+ 13 860	+ 14 104	+ 14 184	+ 14 082	+ 13 683	+ 13 796	+ 13 904
+ Fix részesedési alap különbözőzete	$+ R_f \left(\frac{L_{-1i}}{L_0} - 1 \right)$	-	+ 300	+ 300	+ 300	-300	-300	-
Jövedelemszint-tartáshoz szükséges részesedési alap	R_{01i}	13 860	13 579	14 409	13 082	15 633	15 336	14 854
Ua. tartalékkal együtt	$R_{01i}/0,9$	15 400	15 088	16 010	14 536	17 370	17 040	16 504
+ Részesedési adó	$+ b_0 L_{-1i} 1^* a(b)$	4 600	3 964	4 886	3 512	7 626	7 130	5 756
Szinttartó bruttó részesedési alap	N_F^{01i}	20 000	19 052	20 896	18 048	24 996	24 170	22 260
Szinttartó nyereségtömeg	$N_F^{01i} \left(1 + \frac{E_0}{s^* L_{1i}} \right)$	100 000	93 040	102 046	88 137	128 072	123 840	111 300
Munkaerőállomány-vektor	m_{1i}							
1. réteg	m_1	1 000	1 000	1 010	1 000	1 000	1 030	1 000
2. réteg	m_2	5 000	5 150	5 200	5 100	5 000	4 870	5 100
3. réteg	m_3	4 000	4 150	4 090	4 200	3 700	3 800	3 900
Vállalati létszám	$1^* m_{1i} = L_{-1i}$	10 000	10 300	10 300	10 300	9 700	9 700	10 000

* Az „1i” index az akció sorszáma utal.

A rétegjövödelmek szinttartásához szükséges vállalati nettó termelés (nemzeti jövedelem) volumene a vizsgált gazdasági akciók esetén
(e Ft)

M e g n e v e z é s	X ₀	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆
	kiinduló helyzet	gazdasági akciók megvalósítása esetén					
Elszámolható béralap	200 000	206 000	206 000	206 000	194 000	194 000	200 000
Szinttartó részesedési alap	13 860	13 579	14 409	13 082	15 633	15 336	14 854
Fix részesedési alap	10 000	10 000	10 000	10 000	10 000	10 000	10 000
<i>Szinttartó személyi jövedelem</i>	223 860	229 579	230 409	229 082	219 633	219 336	224 854
Részesedési tartalékalap	1 540	1 509	1 601	1 454	1 737	1 704	1 650
Részesedési adó	4 600	3 964	4 886	3 512	7 626	7 130	5 756
Fejlesztési alap (nettó)	28 800	26 635	29 214	25 232	37 107	35 881	32 054
Fejlesztési adó	48 000	44 393	48 690	42 053	61 846	59 802	53 424
Fejlesztési tartalékalap	3 200	2 960	3 246	2 804	4 123	3 987	3 562
Bérfjárulék*	50 000	51 500	51 500	51 500	49 063	48 960	50 238
Eszközkötési járulék	80 000	80 000	80 000	80 000	80 000	80 000	80 000
<i>Szinttartáshoz szükséges vállalati nettó termelés (nemzeti jövedelem)</i>	440 000	440 540	449 546	435 637	461 135	456 800	451 538

* A bérfjárulék számítási alapja az x_4 , x_5 és x_6 akciók esetében nem az elszámolható, hanem a rétegátalgebérek szinttartásához szükséges – az elszámolható béralapnál 2250, 1840, illetve 950 eFt-tal nagyobb összegű, ezért részben a szinttartó részesedési alap terhére elszámolandó – béralap.

A munkaerő-állomány kvalifikációs fokának, a jövedelem-egyenértékre átszámított termelékenységi követelménynek és a munkaerő értékelési együttthatójának alakulása különböző gazdasági akciók esetén

Sor	Megnevezés	X ₀	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆
		kiinduló helyzet	gazdasági akció megvalósítása					
a	Szinttartó személyi jövedelem (eFt) ..	223 860	229 579	230 409	229 082	219 633	219 336	224 854
b	— Szinttartó fix részesedés (eFt)	—10 000	—10 300	—10 300	—10 300	—9 700	—9 700	—10 000
e	Szinttartó pénzbeni személyi jövedelem (eFt)	213 860	219 279	220 109	218 782	209 933	209 636	214 854
d	Szinttartáshoz szükséges vállalati nettó termelés (eFt)	440 000	440 540	449 546	435 637	461 125	456 800	451 538
e	Vállalati összlétszám (fő)	10 000	10 300	10 300	10 300	9 700	9 700	10 000
f	Jövedelem-egyenértékre* átszámított létszám	16 339	16 753	16 816	16 715	16 039	16 002	16 415
g	A munkaerő-állomány átlagos kvalifikációs foka (f:e)	1,6339	1,6265	1,6326	1,6228	1,6535	1,6497	1,6415
h	Jövedelem-egyenértékre számított (szinttartó) termelékenység Ft/kvalifikálatlan fő (d:f)	26 929	26 296	26 727	26 063	28 751	28 546	27 508
i	Munkaerő-értékelési együtttható (c:d)	0,4861	0,4978	0,4897	0,5022	0,4553	0,4585	0,4758

* Jövedelemegyenérték = 13 089 Ft/kvalifikálatlan fő.

érték azt mutatja, hogy a megtermelt nemzeti jövedelem mekkora hányada válik az előállításában részt vevő dolgozók közvetlen pénzbeni személyi jövedelmévé, és ezért a *munkaerő értékelési együtthatójaként* is értelmezhető. E mutató változását lényegében — rövidebb időszakon belül, egy adott vállalatnál — csak a termelési feltételek, az eszközellátottság változása (hosszabb időszakban, népgazdasági szinten a felhalmozás és fogyasztás arányának, a nem termelő fogyasztás, illetve a nemzeti jövedelem központosított hányadának változása) indokolja. Egyébként azt kell várnunk, hogy a jövedelem-egyenértékre átszámított termelékenység és a munkaerő értékelési együtthatója egyaránt közelítően konstans marad, míg a tényleges — vegyes és változó összetételű — munkaerő-állományra számított termelékenység az átlagos kvalifikációs fokkal azonos irányban változik. *Ha a munkaerő értékelési együtthatója az átlagos kvalifikációs fok változása esetén is konstans marad, ebben az fejeződik ki, hogy az adott gazdasági mechanizmus minden munkaerőt azonos mércével — kvalifikációs fokával arányosan — értékkel.* Ez a munkaerőpiac globális egyensúlya esetén egyben az észszerű munkaerő-gazdálkodás feltétele is.

Így áll-e azonban a helyzet a jelenlegi szabályozásrendszerben? A 4. sz. táblázat összefoglalja a példánk gazdasági akcióihoz tartozó — előbbieken tárgyalt — mutatókat.

A jövedelem-egyenértékre számított termelékenységi követelmény tehát, amely a rétegjövedelmek szintentartásához szükséges, nem konstans, hanem a munkaerő-állomány átlagos kvalifikációs fokával azonos értelemben (az akciók sorrendje a két ismérv szerint azonos), sőt annak változási ütemét sokszorosán meghaladó mértékben változik. (A legalacsonyabb, illetve a legmagasabb átlagos kvalifikációs fokot létrehozó x_3 és x_4 akció közötti relatív eltérés az átlagos kvalifikációs fokban csak 1,9%, a jövedelem-egyenértékre számított termelékenységi követelmény tekintetében viszont 10,3%.) Így természetesen *nem maradhat konstans a munkaerő értékelési együtthatója sem* (ennek változása — ellenkező előjellel — ugyanolyan mértékű, mint a jövedelem-egyenértékre számított termelékenységi követelményé).

A mutatók egyértelműen jelzik, hogy az érdekeltégi rendszer jelenlegi konstrukciója következetesen és *nagymértékben leértékeli a kvalifikáltabb munkaerőt a kvalifikálatlanhoz képest*, illetve — más oldalról tekintve — *a kvalifikált munkaerővel szemben aránytalanul magas, a kvalifikálatlannal szemben viszont irreálisan alacsony (sőt negatív) termelékenységi követelményt állít fel.**

Ez természetes következménye annak, hogy a bázisátlagbér beépült az érdekeltégi rendszerbe: a vállalat a részesedési alaptól függetlenül (közvetlenül a nyereség terhére) minden dolgozója után egyformán a bázisátlagbért használhatja fel. Ezért az átlagosnál kvalifikáltabb dolgozók bérének a bázisátlagbért meghaladó részét a részesedési alaphól kell fedezni, amihez sokszorosán nagyobb összegű nyereségtöbblet szükséges.

* Ha példavállalatunk (a kiinduló helyzetben) az 1. réteg létszámát 1 fővel növeli, akkor a rétegjövedelmek szintentartását csak a megtermelt nemzeti jövedelem 317 eFt-os növelésével érheti el. Ha az 1 fő létszámtöbblet a 2. réteghez tartozik, akkor már 54 eFt nemzeti jövedelem növekmény is elegendő. A 3. réteg esetében pedig a termelékenységi követelmény negatívvá válik; a réteg létszámának 1 fővel való növelése esetén 57 eFt-tal kisebb nemzeti jövedelem kitermelésével is eléri a vállalat a rétegjövedelmek szintentartását. (Mindhárom esetben a megfelelő rétegátlagbérrel számolva.)

séges; ezzel szemben az átlagosnál kevésbé kvalifikált dolgozók tényleges bére és a bázisátlagbér közötti különbséget automatikusan felszabadítja a részesedési alapból a megfelelő összeget, ami a vállalati kollektíva jövedelemérdekeltsége szempontjából ennek sokszorosát kitevő nyereségtöbblettel egyenértékű.

Mindebből következik, hogy az érdekeltségi rendszer jelenlegi szerkezetében *a termelékenységi követelmény és az anyagi érdekeltség azonnal ellentmondásba kerül egymással, ha a létszámstruktúra változása az átlagos kvalifikációs fokot is módosítja.*

A vállalat kettős érdekeltsége

A gazdálkodás mindig csak a gazdálkodó szervezet egészére értelmezhető, komplex tevékenység: a gazdálkodó szervezet tudatos törekvése arra, hogy a rendelkezésére álló és a megszerezhető erőforrások összességét a lehető leghatékonyabban használja fel az egész tevékenység közös céljának megvalósítására. A gazdálkodásban ez *a közös cél jelenti a rendező elvet*, s mögötte mindig valamilyen — tényleges vagy vélt, magasabb vagy alacsonyabb rendű — *érdek* áll.

A szocialista vállalat legdőntőbb érdekmotívumát, dolgozóinak anyagi érdekeltségét, az előzőekben a rétegjövedelmek szintentartási követelményeként fogalmaztuk meg. Ezt az érdekmotívumot a szocialista gazdasági alakulaton belül létrejövő bármely konkrét gazdasági mechanizmusban a szocialista vállalat egyik legfőbb érdekeltségének, akciói egyik fő mozgatójának, szelektálójának kell tekintenünk. *A gazdaságirányítás konkrét rendszerétől — elsősorban a jövedelemszabályozás közvetlen komponenseitől — függően azonban a vállalati kollektíváknak ez a jövedelemérdekeltsége más-más formában jelenhet meg.* Ez a konkrét megjelenési forma az, amely a vállalati akciókat ilyen vagy olyan irányba tereli, *s az adott gazdasági mechanizmusra jellemző általános tendenciákat, törekvéseket alakít ki a vállalatok tevékenységében.*

Az új gazdasági mechanizmus konkrét jövedelemszabályozási és nyereségérdekeltségi rendszerének fő jellemzőjét — elemzésünk alapján — abban láthatjuk, hogy *a vállalat számára kettős érdekeltséget hoz létre: a nyereségérdekeltség* mellett fellép egy erős „irracionális” érdekeltség is, amely a létszámstruktúra „hígítására” (az alacsonyabb kvalifikációjú rétegek arányának növelésére) irányul.*

Ez az utóbbi érdekeltség ma a vállalatok számára a rétegjövedelmek tényleges szintjének tartására és emelésére sokkal kényelmesebb és biztosabb utat kínál, mint az erőfeszítéseket és kockázatvállalást igénylő nyereségnövelő intézkedések. Még a vállalati nyereségtömeget (és az eszközarányos, létszám- vagy bérarányos nyereségrátát) csökkentő akciók is előnyösek lehetnek a vállalat számára, ha a létszámstruktúra „megfelelő mértékű” hígításával járnak.

* A jelenlegi szabályozásrendszerben a „nyereségérdekeltség” maga is összetett és problematikus. Az ezzel kapcsolatos kérdésekkel — amelyeket legmélyebben eddig Megyeri Endre tárt fel („Nyereségérdekeltség és gazdasági szabályozók”, Figyelő, 1968. júl. 17.) — e cikkben nem kívánok részletesebben foglalkozni. A szabályozásrendszernek ugyanis — elemzéseim szerint — *legsúlyosabb problémája* a „létszámhígítási” érdekeltség, ezért úgy vélem, hogy a megoldás megtalálásáig elsősorban erre kell figyelmünket irányítani.

A két érdekelttség határfeltétele. A nyereségérdekelttség határfeltétele az, hogy a nyereségnövelő akció legalább olyan mértékben növelje a tényleges részesedési alapot, mint amilyen mértékben a velejáró létszámstruktúra-„sűrités” miatt a rétegjövödelmek szintentartásához szükséges részesedési alap növekszik. A létszámhígítási érdekelttség határfeltétele viszont az, hogy a létszámhígítási akció legalább olyan mértékben csökkentse a szintentartáshoz szükséges részesedési alapot, mint amilyen mértékben a velejáró nyereségcsökkenés miatt a tényleges részesedési alap csökken. Ha a létszámhígító akciók az a részesedési szint csökkenésével járnak (ez növekvő nyereségtömeg mellett is bekövetkezhet), akkor a vállalat felső vezetőinek érdekeltsege is határfeltételnek tekinthető: ők az elszámolható beralapon belül felszabaduló bértöbbletből nem részesülhetnek, ezért érdekelték abban, hogy a felosztható részesedés (a csoportmaximumok összegéhez viszonyítva) ne csökkenjen. A felosztható részesedés ugyanis mindaddig nem csökkenhet, amíg az elszámolható beralapon belül — a létszámstruktúra hígításával — létrehozott béremelési lehetőség nem több, mint amennyit egyébként (ha létszámhígítás nem lenne) a részesedési alapból fordítana a vállalat bérfejlesztésre, premizálásra, jutalmakra, újítási díjakra.

A létszámhígítási érdekelttség következtében a vállalatoknak *nem érdeke* — egyebek között — olyan szervezési vagy technológiai megoldás, amely bármilyen sok tanulatlan, olcsóbb munkát bármily kevés kvalifikált, magasabb bérszintű munkával helyettesít, *nem érdeke* nagy fejlesztésigényű, bonyolult, magas műszaki színvonalú — sok kvalifikált munkát igénylő — gyártmányai arányának növelése, ilyen új gyártmányok bevezetése stb.

Várható tendenciák a „munkaerőpiacon”

Eddig hallgatólagosan feltételeztük, hogy a munkaerő kereslete és kínálata — összességében és rétegenként is — egyensúlyban van: a vállalat fel tudja venni az akcióhoz szükséges, megfelelő összetételű létszámot, a feleslegessé váló dolgozók pedig hamarosan el tudnak helyezkedni. A bevezetett szabályozásrendszerben *kialakuló vállalati érdekeltiségből azonban következik, hogy a kereslet a tanulatlan, alacsonyabb bérszintű munkaerő iránt egyre inkább növekszik, viszont a magas kvalifikációjú, tehát magasabb bérszintű munkaerő iránt egyre inkább csökken. Ez a tendencia pedig előbb-utóbb akkor is szükségyszerűen megbontja a munkaerőpiac egyensúlyát, ha az a szabályozásrendszer bevezetésekor még fennállt.*

A kereslet torzulása természetesen *kihat a kínálatra is*. A tanulatlan, alacsonyabb bérszintű rétegekben a nagy csábítás, sok új választási lehetőség miatt a kínálat — a fokozódó munkaerő-vándorlás ellenére — relatíve (a kereslethez képest) igen alacsonnyá válik. *A magas kvalifikációjú és bérszintű rétegekben a kínálat latens növekedését közvetetten érzékelhetjük olyan jelenségekből, mint a munkahely-változtatások ritkulása, a „személyi összeköttetés” szerepének fokozódása a munkahelyek betöltésénél, a függőség érzésének és a kritikátlan „alkalmazkodás” szellemének erősödése, annak az igen káros nézetnek a ter-*

jedése, hogy magasan kvalifikált munkaerő túlságosan is bőven áll a népgazdaság rendelkezésére, ezért a képzést korlátozni kell stb.

Nyilvánvaló, hogy a munkaerő keresletének és kínálatának ilyen alakulása *nem lehet hatástalan a bérarányokra sem*. Ha a vállalatok versenyeznek az alacsonyan kvalifikált munkaerőért, akkor szükség-szerű, hogy megtartásuk és megszerzésük érdekében az ilyen rétegek jövedelemszintjét gyorsabb ütemben növelik, mint a magasabban kvalifikált rétegeket, amelyek kereslete kicsi (itt az elvándorlás veszélye nem áll fenn, sőt kilépésük — a létszámhígtási érdekelttség miatt — bizonyos mértékig „kívánatos” is lenne).

A jövedelemszinteknek a munkaerő minősége, kvalifikációja szerinti fokozottabb differenciálódása helyett tehát — amelyeknek szükségességéről pedig nem kevés szó esett a mechanizmusreform előkészítése során — *a jövedelemszintek további nivellálódására irányuló tendenciával* kell számolni.

A rétegjövödelmek ilyen nivellálódását sem tekinthetjük a munka szerinti elosztás elvével összhangban levőnek, de még kevésbé mondhatjuk ezt el a *vállalatok között várható differenciálódási tendenciára*: az alacsony kvalifikációjú munkaerőért folyó „*létszámhígtási verseny*”-ben *lényeges előnyt élveznek azok a vállalatok, amelyeknek bázisátlagbére viszonylag magas*.

Tegyük fel ugyanis (ha ez a feltevés meglehetősen távol áll is a valóságtól), hogy a vállalatok bázisátlagbére közötti eltérés egyedül a bázisidőszaki létszámstruktúrák különbözőségéből ered, tehát az azonos rétegek átlagbérei a bázisidőszakban minden vállalatnál azonosak. Legyen két (különböző iparághoz tartozó, de a munkaerőpiacon versenyző) vállalat bázisidőszaki létszámstruktúrája és ennek megfelelően bázisátlagbére a következő:

$$\text{A vállalat: } b_0^{(A)} = \mathbf{b}_0^* \mathbf{l}_0^{(A)} = [40\ 000, 22\ 000, 12\ 500] \begin{bmatrix} 0,1 \\ 0,7 \\ 0,2 \end{bmatrix} = 21\ 900 \text{ Ft/fő}$$

$$\text{B vállalat: } b_0^{(B)} = \mathbf{b}_0^* \mathbf{l}_0^{(B)} = [40\ 000, 22\ 000, 12\ 500] \begin{bmatrix} 0,05 \\ 0,25 \\ 0,70 \end{bmatrix} = 16\ 250 \text{ Ft/fő}$$

A létszámstruktúra hígtásában mindkét vállalat érdekelt ugyan, a *B vállalatnak* azonban a tanulatlan dolgozók megtartása — termelési folyamatának jellegéből következően — az érdekelttségi rendszertől függetlenül is létérdeke, termelésbővítésének pedig e réteg létszámnövelése elengedhetetlen feltétele. A munkaerőpiaci helyzet miatt azonban ilyen dolgozóknak a vállalathoz való vonzása — megtartása, illetve létszámnövelése — már csak a bázis-szintnél magasabb bérral érhető el. Az *A vállalat* ezért — a 3. réteg létszámárányának növelése érdekében — ennek a rétegnek az átlagbérét jelentősebben — mondjuk 12%-kal — felemeli. Az új rétegátlagbér: 14 000 Ft. Ezzel a „manőverrel” valóban sikerül a létszámárányokat számottevően megváltoztatnia. Az új létszámmegoszlási vektorral és a bázisidőszaki rétegátlagbéreknek most már a 3. réteg megnövelt átlagbérevel módosított $\mathbf{b}_0^*$ vektorával az új helyzetnek megfelelő szinttartó vállalati átlagbér a következő lesz:

$$b_{0+}^* I_1^{(A)} = [44\ 000, 22\ 000, 14\ 000] \begin{bmatrix} 0,09 \\ 0,63 \\ 0,28 \end{bmatrix} = 21\ 380 \text{ Ft/fő}$$

Az *A* vállalatnál jól jár a másik két réteg is: a létszámhígítás még további 520 Ft/fő béremelési lehetőséget hozott létre, s ha ezt már csak az 1. és 2. réteg között osztják el, ott átlagosan 722 Ft/fő bérfejlesztést tesz lehetővé.

Nézzük a *B* vállalatot! A munkaerőért folyó verseny hamarosan őt is kényszeríti a béremelés végrehajtására. Hátrányosabb helyzete miatt (itt ugyanis valóban szükség van ezeknek a dolgozóknak a munkájára, tehát meg kell tőlük követelni a megfelelő intenzitású munkát) valószínű, hogy így is csak a meglévő létszámarányt képes fenntartani, ami azt eredményezi, hogy ez a kényszerű „manőver” *súlyosan megterheli részesedési alapját*. (Az új rétegátlagbérekkel és változatlan létszámstruktúrával ugyanis a szinttartó vállalati átlagbér közel 6,5%-kal magasabb, mint a bázisátlagbér.) De még ha a létszámstruktúrát sikerülne is az *A* vállalathoz hasonló mértékben megváltoztatni, akkor is maradna 160 Ft/fő (közel 1%) bérnövekmény, amit részesedési alapjából kellene fedeznie.

A magasabb átlagbérű vállalat tehát a létszámhígításban — még az alsó réteg béremelése árán is — sokkal inkább érdekelt, és erre jóval nagyobb is a lehetősége, mint az alacsonyabb bázisátlagbérű vállalatnak. Ezért feltételezhető, hogy az alacsonyabb bérszintű rétegek létszámárányát akkor is igyekszik növelni, ha erre az elvégzendő munkákhoz nem lenne szüksége. (Nem kell munkakör nélküli „vattaemberekre” gondolni: az 1000 dolgozó által is elvégezhető munkát nem különösebben nehéz például 1200 között sem felosztani.) Hogy az ilyen „munkaintenzitás-hígítás” mit jelent a munkafegyelem és termelékenység szempontjából, nem nehéz elképzelni. Népgazdasági szempontból azonban nem kevésbé súlyos veszély a rendelkezésre álló munkaerő-állomány eloszlásának — manipulációs indítékú — torzítása: A magasabb átlagbérű vállalatok a létszámhígítási érdekelttség hatására olyan — a nemzeti jövedelem termelésében lényegében részt nem vevő — munkaerőket kötnék le, akik másutt, a munkaerőhiánnyal küzdő, de alacsonyabb bázisátlagbérük miatt a munkaerőpiacon nem versenyképes vállalatoknál, társadalmilag szükséges, a nemzeti jövedelmet növelő munkát végezhetnének.

A problémák gyökere: a bázisátlagbér

Az új jövedelemszabályozási és nyereségérdekeltégi rendszer elemzése olyan következtetésekre vezetett, amelyek nyilvánvalóvá teszik, hogy a rendszerbe komoly veszélyt jelentő, káros tendenciákat kiváltó elemek is beépültek. Bár található a rendszerben néhány más olyan „mexevítő” is, amely véleményem szerint nincs összhangban a mechanizmusreform alapelveivel*, a káros hatásoknak a gyökerét elsősorban

* Így például a részesedési csoportok kötelező hármas tagolása és részesedési koefficiensik merev rögzítése (amely a felosztható részesedési alapot egymástól mereven elhatárolt részalapokra bontja).

a bázisatlégbérben kell keresnünk. Ez a mutató ugyanis olyan tényezőt épít be a vállalati jövedelemszabályozási rendszerbe, amely *szélsőséges formában valósítja meg az átlagbérelőnőrzést és hozza magával annak minden problematikus hatását.*

Ezek a problémák nem hiányoztak az eddigi — ugyancsak átlagbér-ellenőrzésem alapuló — jövedelemszabályozási rendszerből sem. Mozgási területet azonban behatárolta az állománycsoportbontás és a létszámeg-takarítás anyagi ösztönzése. Csak példaképpen soroljuk fel a problémák korábbi létezésének néhány jelét:

— A termelékenység viszonylag lassú fejlődése; különösen a viszonylag alacsony bérszintű raktározás, anyagmozgatás stb. aránytalanul nagy létszámlekkötése (ami a nemzetközi összehasonlításokból ismételtén kitűnik) és a krónikus segédmunkás-„hiány”.

— A létszámcsökkentés ösztönzése éppen az átlagbér-ellenőrzés következtében kialakult káros létszámemelési tendenciák ellensúlyozására vált szükségessé.

— A bérnivevellődési tendencia kialakulása és szívós fennmaradása.

— A fejlett ipari országokban általában a magasan kvalifikált munkaerő keresletének, a szakképzettség nélküli munkaerő kínálatának a túlsúlya jellemző — nálunk „csodálatosképp” fordított a helyzet.

— Minden fejlett és fejlődő ország nagy erőfeszítéseket tesz a magasan kvalifikált szakemberek számának lehetséges maximális mértékű növelésére; — nálunk viszont ebben a vonatkozásban „túltermelési” pszichózis érezhető.

Ha már az átlagbér-ellenőrzés több irányban korlátozott működése is ilyen tendenciákat váltott ki, nem kétséges, hogy ezeknek a korlátoknak a lebontása a káros tendenciák még erőteljesebb kibontakozása előtt nyitott utat. Talán szükségtelen részletezni, hogy ennek jeleivel már ma is milyen tömegesen találkozunk.

*A bázis átlagbér a jelenlegi jövedelemszabályozási rendszer centrális mutatója, s emellett a nyereségérdekeltségi rendszerben is fontos szerepet tölt be. Mindkét helyen úgy jelenik meg, mint a vállalat összlétszámát — minden egyes dolgozóját — egységesen értékelő együttható. Éppen ebben a szerepében kell keresnünk a hozzá tapadó problémák gyökerét: *strukturálatlan tömegként értékeli a vállalat erősen strukturált és változó összetételű munkaerőállományát.* Azonos „egységbérrel” értékeli a konstruktórt és a bérelszámolót, a nagy gyakorlatú szerzőkészítőt és a kezdő segédmunkást, az igazgatót és a fiatalokú kiegészítőt. Márpedig: bármennyire valljuk is, hogy „egyik ember annyi mint a másik”, elméleti és gyakorlati hiba ezt az egyenlőséget a „munkaerő”-re vonatkoztatni. Munkaerőn ugyanis nem magát az embert, hanem „azoknak a fizikai és szellemi képességeknek összességét értjük, amelyek egy ember testi mivoltában, élő személyében adva vannak, s amelyeket mindannyiszor mozgásba hoz, valahányszor valamilyen használati értéket termel”.**

Kétségtelen, hogy a munkaerő közgazdaságilag megalapozott értékelése — sem elméleti, sem gyakorlati szempontból — nem könnyű

* Marx: A tőke. I. kötet. Szikra, 1948. 181. 1.

probléma.* De nem kevésbé nehéz például az állóeszközök közgazdaságilag megalapozott értékelése sem; mégsem hinném, hogy el lehetne „megoldás”-ként fogadni egy olyan javaslatot, hogy minden vállalat számára határozzunk meg „állóeszköz-egységárat”, s ennek a mindenkori darabszámmal való szorzatát tekintsük „elszámolható állóeszköz-érték”-nek, az ebből egy szintén rögzített „átlagos amortizációs kulccsal” számított összeget pedig „elszámolható amortizáció”-nak. Úgy vélem, a bázisátlagbér okozta problémákra is csak *a minőségileg különböző munkaerőfajták differenciált értékelése irányában kereshetünk megoldást.*

Részleges, átmeneti megoldási javaslat a káros tendenciák csökkentésére

Nyilvánvaló, hogy az első néhány évben még akkor is célszerűtlen, az elérhető eredménynél nagyobb kárt okozó lenne a létrehozott szabályozásrendszer lényeges módosítása, ha egy jobb megoldás már bevezetésre érett formában rendelkezésünkre állna. Erről azonban természetesen nem lehet szó: *még sok időt igénylő elmélyült kutatásokra*, a lehetséges megoldási irányok beható elemzésére, előnyeik és hátrányaik mérlegelésére van szükség ahhoz, hogy olyan megoldást találjunk, amely — amellet, hogy *biztosítja azoknak a népgazdasági egyensúlykövetelményeknek a kielégítését is, amelyeknek a jelenlegi megoldás eleget tesz* — a vállalati jövedelemérdekeltséget kellő mértékben összehangolja a népgazdasági érdekekkel. Úgy vélem, hogy *a jelenlegi szabályozásrendszer — minden hibája ellenére — alkalmas lehet a továbbfejlesztésre, s éppen hibáinak beható elemzése szükséges ahhoz, hogy belőle — mint prototípusból — bontakozhasson ki néhány éven belül egy jól működő szocialista jövedelem szabályozási és nyereségérdekeltségi rendszer.*

A legkirívóbb „vadhajtások” lenyesése azonban nem várthat mágára évekig. E célra gyakorlatilag megvalósítható — átmeneti és részleges — megoldásként a vállalati „*bázis bérszínvonal*” *megmerevítetttségének* a következőkben vázolt korrekciós módszerrel való *feloldását* javasolom.

Központilag egységes előírások alapján határozzuk meg a havi átlagbérek osztályközeit (ami például 100 forintos osztályközők esetén a következő sor lesz: 0—599, 600—699, 700—799 stb.) és minden hónapban az egyes osztályközőkhöz tartozó létszámot, majd számítsuk át azt éves átlagos létszámmra. A fenti számítás egy létszámvektort ad eredményül, amelynek elemeit az éves átlagos összlétszámmal elosztva egy létszám-megoszlási vektort kapunk. Vegyük továbbá a havi átlagbérek osztályközőszoinek 12-szeresét és képezzünk ezekből a szorzatokból egy kalkulált bérvektort (ami esetünkben a következő elemekből áll: 300 • 12, 650 • 12, 750 • 12 stb. vagyis 3600, 7800, 9000 stb.). Állapítsuk meg továbbá a kalkulált bérvektornak azt az elemét, amely már nagyobb, mint a bázisátlagbér és az ezt megelőző elemekből, illetve a hozzájuk tartozó létszámmegoszlási viszonyszámokból képezzünk egy részleges kalkulált

* Hazánkban ennek elméleti és a számszerű értékek becsléséig is eljutó kutatásában Kovács János végzett úttörő munkát. (Szakképzés és népgazdaság. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1968.)

bérvektort és egy részleges létszámmegoszlási vektort. A fenti adatok felhasználásával a korrigált bázisátlagbér a következő képlet segítségével számítható:

$$b'_0 = b_0 - (\hat{\mathbf{b}}_k - b_0 \hat{\mathbf{1}})^* \cdot (\hat{\mathbf{l}}_0 - \mathbf{l}_1), \quad \text{ahol}$$

b'_0 = a korrigált bázisátlagbér,

b_0 = az előírt bázisátlagbér,

$\hat{\mathbf{b}}_k$ = részleges kalkulált bérvektor,

$\hat{\mathbf{1}}$ = olyan összegező vektor, amely ugyanannyi elemből áll,

mint a $\hat{\mathbf{b}}_k$ vektor,

$\mathbf{l}_0$ = bázisidőszaki részleges létszámmegoszlási vektor,

$\mathbf{l}_1$ = tárgyidőszaki részleges létszámmegoszlási vektor.

A vállalat ezzel a korrekcióval jelentős részben *elesik a létszámhígítás legkézenfekvőbb módjának előnyeitől*, tehát ez irányú érdekeltisége csökken. A megoldás természetesen korántsem „tökéletes”; a létszámhígítási érdekeltiséget nem szünteti meg teljesen és részben „legalizálja” az alacsonyabb bérszintű rétegekben végrehajtott béremeléseket. Minthogy azonban a létszámhígítási érdekeltiség lényegesen gyengébb, ezekben a rétegekben *helyreállhat a munkaerő keresletének és kínálatának lokális egyensúlya*, ami megszünteti az átlagosnál nagyobb mérvű bérfejlesztést kiváltó okot is ezen rétegekben. Egyensúlyi helyzetben ugyanis a rétegek közötti bérarányok csak igen lassan mozdulnak el: az egyik rétegben végrehajtott bérfejlesztés maga után vonja a többi réteg hasonló arányú bérfejlesztését is, a magasabb bérszintű rétegekben pedig ez már teljesen a részesedési alapot terheli.

A létszámhígítási érdekeltiség részleges fennmaradása szükséges — és véleményem szerint elégséges is — ahhoz, hogy az alacsonyabb képzettségű, illetve bérszintű rétegek (fiatalkorúak, nyugdíjasok, nők stb.) foglalkoztatásához fűződő társadalmi érdek — amit a jelenlegi szabályozás kétségkívül megold — adminisztratív eszközök nélkül is érvényesüljön.

★

Befejezésül megjegyzem, hogy tudatosan nem foglalkoztam az esz-közállomány változása esetén felmerülő további problémákkal, a fejlesztési alap és a beruházások, valamint — ezekhez kapcsolódóan — a vállalat távlati érdekeltiségének kérdéseivel. Ez sokkal szélesebb és — különös tekintettel arra, hogy szorosan összefonódik a vállalat dolgozóinak anyagi érdekeltiségével, a rétegjövendelmek szinttartási követelményével is — bonyolultabb problémakör annál, semhogy ennek a tanulmánynak a keretében érdemileg tárgyalható lett volna.

BENET IVÁN:

Az élelmiszer-termelés beruházásigényessége

Az ipar és a mezőgazdaság fejlődési üteme közötti összefüggés vizsgálata a közgazdasági kutatás fontos feladata. Ennek egyik részterülete a beruházásigényesség elemzése és ágazatok közötti összehasonlítása.

Ebben a cikkben a beruházásigényességi problémakör keretében néhány új összefüggésre kívánjuk felhívni a figyelmet. Mindezt annak tudatában kíséreljük meg, hogy az ágazatok fejlesztésének rangsoroláskor a beruházásigényességi mutatószámoknak *nem tulajdonítunk* alapvető jelentőséget.

Bevezetőként néhány módszertani megjegyzést kell előrebocsátanunk. A beruházásigényességi problémakör elemzésével kapcsolatosan a forgóeszköz-igényességet egyáltalán nem vizsgáltuk. A termelés állóeszköz-igényességét és beruházásigényességét azonosnak vettük. Úgy gondoljuk, ez az egyszerűsítő — de az általunk vizsgált időszakban különösen problematikus — feltevés talán megengedhető, mivel nem pontos számadatok közlésére törekedtünk, hanem csupán az arányok hozzávetőleges jellemzése volt a célunk.

A beruházási fajlagosok képzésénél két — számunkra megoldhatatlan — problémával is szembekerültünk. Az egyik a természeti erőforrások (pl. a föld, az ásványi kincsek) gazdasági értékelésének kérdése. Mivel ez még megoldatlan kérdés, mind az ipari, mind az élelmiszer-termelő blokkban figyelembevételüktől el kellett tekintenünk. A másik probléma pedig az, hogy az élelmiszer-termelő és az ipari blokk bruttó termelési értékében a halmozódás mértéke valószínűleg eltérő. Részint következik ez a munkamegosztás különböző fokából, részint a mezőgazdasági és az ipari bruttó termelési érték kiszámítási metodikájának eltérő voltából. Ezt a tényezőt tehát nem szabad elfelejteni a közölt számadatok értékelésénél.

Itt jegyezzük meg, hogy a mezőgazdaságot az élelmiszeriparral együtt vizsgáljuk, és élelmiszer-termelés elnevezéssel tárgyaljuk. Ezen ágazat adatait az iparral (kitermelőipar + élelmiszeripar nélküli feldolgozó ipar + építőipar) összehasonlítva közöljük. Mivel az anyagban kifejezetten az élelmiszer-termelő blokkot vizsgáljuk, ezért az ipari blokkra vonatkozóan csupán a tények egyszerű leírására szorítkozunk.

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar kapcsolatai*

Amikor iparról beszélünk, e fogalomba a kitermelő és feldolgozó ágazatokat egyaránt beleértjük. A történelmi fejlődés egy korábbi korszakában a mezőgazdasági termelés felölelte az élelmiszer-termelés egészét. A termelőerők fejlettségi fokának megfelelően napjainkban megfigyelhető tendencia, hogy a különféle országok mezőgazdasági üzemeiben a termelőeszköz-felhasználás egyre kisebb hányadosa származik saját termelésből, energiaforrásaik döntő részét sem maguk az üzemek állítják elő, s mind kevésbé rendezkednek be termékeik feldolgozására. A történelmi fejlődés során a mezőgazdasági termelés egyre inkább élelmiszeripari nyersanyagtermelő ágazattá válik. Az élelmiszeripar fejlődése piacot teremt a mezőgazdaság számára, de saját fellendülése is függ az őt ellátó mezőgazdaság fejlődésétől.

E folyamat jelei Magyarországon is jól láthatók. Mezőgazdaságunk nyersanyagtermelő jellegének erősödéséről tapasztalati tények és statisztikai adatok tanúskodnak.** Nem tekintjük feladatunknak most ezek felsorolását. Csupán utalunk arra, hogy 1959-ben például a mezőgazdaság összes termelésének 60 százaléka, 1965-ben pedig már 65 százaléka került termelőfogyászatra, azaz termelőeszközként a mezőgazdaságban maradó, illetve közvetlenül más népgazdasági ágazatokra jutó termékekre. Az élelmiszeriparba a termelő felhasználásra kerülő mezőgazdasági termékeknek 1959-ben 36 százaléka, 1965-ben 50 százaléka jutott. Mivel mezőgazdaságunk fejlesztésének együtt kell járnia a feldolgozó kapacitás növekedésével, és mivel minden tervkészítés egyik alapkövetelménye a nyersanyagtermelő és feldolgozó ágazatok fejlesztésének összehangolása, ezért *a hosszú távú tervezésben célszerű a mezőgazdaságot feldolgozó iparával együtt, élelmiszer-termelésként vizsgálni****

A beruházásigényességet is ezen a módon kívánjuk vizsgálni. Így az eddigiekhez képest pontosabban nyomonkövethetők a fejlesztési döntések tényleges beruházási konzekvenciái, és ezzel egyidejűleg helyesebben felmérhetők iparunk és mezőgazdaságunk fejlesztésének egymáshoz viszonyított beruházási igényei.

Az élelmiszer-termelő blokk beruházásigényességének vizsgálatakor azonban *nagyon fontos, hogy a más népgazdasági ágazatokban (iparban, közlekedésben stb.) jelentkező közvetett beruházási igényeket is felmérjük, illetve a hosszú távú tervezésben az élelmiszeripar a mezőgazdaság és az ezeket termelőeszközökkel ellátó ágazatok termelését vertikálisan koordináljuk*. Az élelmiszer-termelő blokk kibocsátása nagymértékben — sőt egyre nagyobb mértékben — függ attól, hogy ezek az ágazatok,

* A közölt adatok döntően „A magyar népgazdaság ágazati kapcsolatainak mérlegei 1959–1964.” KSH kiadványból valók. A kapott eredmények értékelésekor szem előtt kell tartani, hogy a mérlegek minden évre 1964. évi áron, 1964. évi szerkezetben vannak összeállítva és a népgazdaságot csak 13 szektoros bontásban tartalmazzák. A többi között ezért is felhasználtuk „A magyar népgazdaság ágazati kapcsolatainak mérlege 1965. évben” KSH kiadványt is, amelyben a népgazdaság 28, illetve 83 szektoros bontásban szerepel. E mérleggel kapcsolatosan viszont az a probléma, hogy adatai a korábbi évekével csak korlátozottan hasonlíthatók össze.

** Köztudott dolog, hogy az új mechanizmusban a mezőgazdasági nagyüzemek, elsősorban a termelőszövetkezetek feldolgozó tevékenysége bővül. Ez azonban egyáltalán nem hatálytalanítja ezt a megállapítást.

*** A mezőgazdaságot az élelmiszeriparral összevonva a magyar szakirodalomban először Máriás Antal vizsgálta „Népgazdaságunk struktúrája és gazdaságfejlesztési céljainak” című cikkében. Közgazdasági Szemle, 1966. 4. sz.

illetve a külkereskedelem milyen minőségű és mennyiségű termelősz-közzel látják el a mezőgazdaságot.*

Az élelmiszer-termelés állóeszköz-igényessége

A népgazdaság különböző ágazatainak állóeszköz-igényességét háromféle mutatóval kívánjuk jellemezni:

1. Közvetlen állóeszköz-igényesség:

$$a_k^z = \frac{\text{Állóeszközök bruttó értéke Ft}}{\text{Bruttó termelés Ft}}$$

Ez a mutató a termelés befejező szakaszának, az utolsó fázisának az állóeszköz-igényességét jelzi.

2. Halmozott állóeszköz-igényesség:

$$a_h^z = a_k^z(E - A)^{-1}$$

Ez a mutató a 100 Ft értékű végső felhasználás céljaira kibocsátott termelésre vonatkozik. Itt már nemcsak a közvetlen állóeszköz-lekötés, hanem a hazai anyagfelhasználáson keresztülgyűrűző úgynevezett másodlagos, harmadlagos . . . stb. állóeszköz-lekötések mértéke is figyelembe van véve.

3. Teljes állóeszköz-igényesség:

Ez az állóeszköz-igényességi fajlagos tartalmilag abban különbözik a halmozott mutatótól, hogy a nemzeti jövedelemben megtestesülő nettó kibocsátás 100 Ft-jára vonatkozik és nemcsak a hazai anyagfelhasználáson, hanem az amortizáción és az importanyagokon keresztül gyűrűztetett állóeszköz-igényt is számításba vesszük. Az importanyag-felhasználás állóeszköz-igényének kiszámítása azon a megfontoláson alapul, hogy az importért cserébe exportot kell adnunk. Ezért e számítási módnál relációs bontásban az importtal azonos devizaforint értékű exporthoz szüksé-

* Nagyon érdekes és elgondolkotató, amit Fekete Ferenc (Önköltség a szocialista mezőgazdaságban. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1965. 35. l.) az USA mezőgazdaságáról ír: „Jellemző, hogy míg 30 évvel ezelőtt az amerikai mezőgazdaság termelőeszközeinek 70-80 százalékát saját maga állította elő, addig most a termelésben felhasznált eszközök legalább 50 százalékát a piacról szerzi be. A polgári szakirodalom szerint a mezőgazdaság ma már annyira összefonódott a kapcsolódó ipari, kereskedelmi, szállítási, raktározási stb. tevékenységgel, hogy nem helyes a régi értelemben vett mezőgazdaságról (agriculture) beszélni, hanem új kifejezést kell találni rá (agribusiness). Ez a gazdasági ág, az »agribusiness« foglalkoztatja az összes munkaerő 40 százalékát és adja a társadalmi (az ún. nemzeti) termékek ugyancsak 40 százalékát az Egyesült Államokban.”

Fazekas Béla számításai szerint (Mezőgazdaságunk a felszabadulás után. Mezőgazdasági Könyvkiadó. Budapest, 1967. 69. l.) 1964-ben Magyarországon „... több mint 4 millió ember a gazdasági élet különböző termelő területein dolgozott. E létszám fele - 2 millió kereső - mezőgazdasági (és erdőgazdasági) termeléssel, mezőgazdasági termékek forgalmazásával és feldolgozásával, valamint a mezőgazdasági termelés céljaira szolgáló iparcikkek előállításával foglalkozott. A termelő szférában dolgozók e csoportjal állították elő a nemzeti jövedelem közel 40 százalékát (folyó áron számítva).”

ges állóeszköz-lekötést vesszük figyelembe. Hasonló módon számítjuk az amortizációs költségek állóeszköz-igényét is. Itt a keresztülgyűrtetés az amortizációval azonos nagyságrendű beruházási célokra való termék-kibocsátás állóeszköz-lekötése alapján történik.

Először célszerű az élelmiszer-termelés és az ipar nyersanyagtermelő, illetve feldolgozó ágazatainak közvetlen állóeszköz-igényességét egymással szembeállítani.

a) *A termelés közvetlen állóeszköz-igényessége*

1. sz. táblázat

100 Ft termelés közvetlen állóeszköz-igénye (Ft)

Megnevezés	1959		1964	
	Nyersanyag-termelés	Feldolgozás	Nyersanyag-termelés	Feldolgozás
Ipari blokk	132,2	42,9	147,7	43,9
Élelmiszer-termelő blokk	124,0	48,5	141,5	38,0

Ha a két blokk azonos funkciójú ágazatainak átlagos állóeszköz-igényességét összevetjük, mindjárt szembetűnik, hogy az *élelmiszer-termelő blokk adatai általában kisebbek a megfelelő ipari adatoknál*. Ez alól 1959-ben még a feldolgozó ágazatok kivételek voltak, az élelmiszer-ipari termelés állóeszköz-igényességének csökkenése következtében azonban 1964-ben már mindkét vonatkozásban az ipari termelés állóeszköz-igénye a nagyobb. Pedig időközben — az ismert okok folytán — a mezőgazdasági termelés állóeszköz-igényessége 1959-hez képest több mint 14 százalékkal fokozódott. Csaknem azonos mértékben — körülbelül 12 százalékkal — növekedett azonban a kitermelőipari ágazatok átlagos állóeszköz-igényessége is a fenti időszakban. Így 1964-ben — tehát a mezőgazdaság átszervezése után — is a *feldolgozóipari ágazatok nyersanyaggal való ellátása az élelmiszeripari nyersanyagtermeléshez képest magasabb fajlagos állóeszköz-lekötést igényelt*.

De hasonlítsuk össze az élelmiszer-termelő blokk egészének az állóeszköz-igényességét az ipari blokk állóeszköz-igényével.

2. sz. táblázat

100 Ft termelés állóeszköz-igénye (Ft)

Év	Élelmiszer-termelő	Ipari	Ipar = 100 százalék
	b l o k k		
1959	99,0	66,0	150
1960	103,7	64,0	162
1961	103,3	63,9	162
1962	104,8	65,0	161
1963	100,5	67,7	148
1964	98,8	68,2	145

A blokkvizsgálat legfontosabb tanulsága tehát mégiscsak az, hogy az élelmiszer-termelés az iparnál beruházásigényesebb. Tényáron szá-

molva az 1960-as évek első felében az élelmiszeripar és a mezőgazdaság együttes állóeszköz-igényessége 45—60 százalékkal nagyobb volt az ipari átlagnál. Ez a kép tehát úgy alakul ki, hogy mind a mezőgazdasági, mind az élelmiszeripari beruházásigényességi színvonal alatta marad a kitermelőipari, illetve a feldolgozóipari átlagnak.

Az élelmiszer-termelés viszonylag magasabb beruházási igénye több tényezővel hozható kapcsolatba. *Először*: a legfontosabb dolog kétségkívül az, hogy a feldolgozó ágazatoknak a nyersanyagtermelő ágazatokkal való összekapcsolódása a két blokkban nagymértékben eltérő, s a beruházásigényesség szempontjából az ipari blokkban a kedvezőbb. Míg 1964-ben például az élelmiszer-termelő blokkban az élelmiszeripar termelése a mezőgazdaságénak csak 70 százalékát tette ki, addig az ipari blokkban a feldolgozóipari ágazatok bruttó termelése a kitermelőipari ágazatokét több mint 200 százalékkal felülmúlta. Az iparban tehát a nyersanyagok megmunkálási foka magas, ezzel szemben az élelmiszeriparban a nyersanyagokra való költségrátrakódás alacsony. Az élelmiszeripar bruttó termelésének több mint 78 százalékát az anyag jellegű költségek teszik ki. (Az élelmiszeripar négy legfontosabb ágazatában: a malomiparban, húsiparban, cukoriparban és a tartósítóiiparban 1963—1965. átlagában 86 százalék, 85 százalék, 67 százalék, illetve 70 százalék az anyagköltség aránya.) A két blokkban a nyersanyagtermelő és a feldolgozó ágazatok eltérő összekapcsolódását jelentős részben a természeti-technológiai sajátosságok magyarázzák, de egyéb tényezők is okozzák.

Szerepet játszik az eltérő termékkibocsátási struktúra is. 1964. évi adatok szerint a kitermelőipar össztermelésének 31 százalékát bocsátotta ki végső felhasználási célokra, ugyanakkor a mezőgazdaság 39 százalékát. Mindkét nyersanyagtermelő ágazat termelőfogyasztásra kerülő termelésének körülbelül 90 százaléka a blokkon belül került felhasználásra. Nagyon lényeges eltérés azonban, hogy amíg az iparban a blokkon belül felhasznált nyersanyagoknak csaknem kétharmada a feldolgozó iparba kerül, addig az élelmiszer-termelő blokkban csak 45 százalékra tehető ez a szám. Ez utóbbi alapvetően a mezőgazdaság még viszonylag erősen ön-ellátó jellegével függ össze.

Nem elhanyagolható az sem, hogy az ipari blokkban az újratermelési folyamat természetéből következően a feldolgozó ipar termelése lazábban kapcsolódhat a kitermelőiparhoz. Lehetséges ugyanis a természetes alapanyagoknak mesterséges anyagokkal való helyettesítése, sőt esetenként kiszorítása. Magyarországon a mesterséges anyagok szerepének fokozódására csak egyetlen példát említünk. 1959—1964 között a vegyiparnak a könnyűiparba történő anyagkibocsátása csaknem megkétszereződött, ezzel egyidejűleg az egységnyi könnyűipari termelés vegyipari eredetű anyagtartalma 27 százalékkal fokozódott. *Másodszor*: az ipari blokk kedvezőbb állóeszköz-igényességében nagy szerepet játszik a külkereskedelem. Az ipar anyagfelhasználásában az import eredetű hányad nagyon jelentős.

Az a tény, hogy a feldolgozóipari ágazatok ilyen nagymértékben (sőt növekedő mértékben) importnyersanyagra támaszkodnak, arra utal, hogy az ipari blokkban a nyersanyagtermelés és feldolgozás kedvező aránya nemcsak a termelési technológiából következő sajátosság.

A magas import más vonatkozásban is a ténylegesnél kedvezőbbnek

Az importanyagok aránya az összes anyagfelhasználásban (százalék)

Ágazatok	1959	1964
Alapanyag és energia ...	19,9	26,4
Gépipar	13,5	19,0
Vegyipar	36,2	42,0
Könnyűipar	23,2	23,8
Építőipar	3,1	6,6
Mezőgazdaság	1,9	7,0
Élelmiszeripar	6,7	13,3
Népgazdaság	11,4	17,64

mutatja az ipari termelés beruházásigényességét. Az importanyagok hazai termelőfolyamatba kerülve közvetlen állóeszköz-lekötés nélkül növelik meg a termelési értéket. Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy az ágazatok beruházásigényességi fajlagosainak kiszámításánál az importot is valamilyen módon figyelembe kell vennünk.

Harmadszor: az élelmiszer-termelés alakulását a klimatikus tényezők nem elhanyagolható mértékben befolyásolják, a folyamatok lezajlását biológiai törvények determinálják. Ez utóbbiak következtében az újratermelési folyamat a mezőgazdaságban viszonylag hosszú, s ez a termelés fokozásának egyik legnagyobb akadálya. A természeti tényezők nagy szerepe következtében a mezőgazdasági termékek megtermelt mennyisége egyik évről a másikra jelentősen ingadozik (50—100 százalékos eltérést is mutathat), ami nemcsak a mezőgazdasági, hanem a feldolgozóipari állóeszközök kihasználását is érzékenyen érinti. Sőt, még a terveknek többé-kevésbé megfelelő termelés esetén is, a termékek különböző minősége folytán, az eltérő hasznosanyag-tartalom miatt problémák keletkeznek az élelmiszeripari gyártóberendezések kapacitásának összehangolásában és kihasználásában.*

A termelési ciklus másik lényeges sajátossága, hogy a termelési folyamat és a munkafolyamat elválik egymástól, ezért a mezőgazdasági állóeszközök kihasználása idényszerű. De a mezőgazdasági termelés sajátosságaiból eredően a szezonális állóeszköz-kihasználás az élelmiszeriparra is jellemző. Az élelmiszeripari ágazatok nagy részében kifejezetten idényjellegű a termelés. Sőt azzal is számolni kell, hogy bizonyos feldolgozó ágak (pl. konzervipar, cukorgyártás) szezonja és a mezőgazdaság munkacsúcsa egybeesik, ami a munkaerő-gazdálkodás területén okoz speciális problémákat.

Az idényszerűség azonban nemcsak a termelésben tapasztalható, hanem — részben ebből következően — a fogyasztásban is van hullámszerűség (például: sör, konzerv, mélyhűtött áruk fogyasztása). De az élelmiszervásárlás napi mértékében is vannak eltérések. Tejből, kenyérből, tökehúsból például a hétfői napok igényei 50—60 százalékkal is meghalad-

* A minőségi jellemzők változásának hatását részletesen elemzi Gerő György: Gyártási keresztmetszetek gazdaságos arányának meghatározása című cikkében. Élelmiszeripar, 1966/8. 240—245. 1.

ják a hételeji, illetve hétköznapi napok igényeit. Az idényszerűség és a napi ingadozások speciális kapacitáskihasználási problémákat vetnek fel az élelmiszer-termelő blokk termelésében, és az állóalap-igényességre kedvezőtlen hatást gyakorolnak.

Negyedszer: gazdasági fejlődésünk elmúlt 20 éve folyamán az élelmiszer-termelő blokk részesevé a termelőberuházásokból lényegesen alatta maradt a nemzeti jövedelemhez való *tényleges* hozzájárulásnak. Mezőgazdaságunk ugyan az 1960-as években több beruházást kapott a tervezettnél, de ezeknek egy része csupán a kollektívizálás következtében kieső kisüzemi termelőeszközök pótlására szolgált. Nagyüzemeink többségének eszközellátottsága még napjainkban is nagyon alacsony. A pótlási szükségletek miatt a terven felüli beruházások ellenére az 1959—1964 közötti időszakban a mezőgazdasági állóeszköz-állomány növekedése kisebb ütemű volt a népgazdasági átlagnál. Erre utal az a tény, hogy *1959-ben a népgazdasági összes állóeszköz-állományból a mezőgazdaság 24,1 százalékkal részesedett, 1964-ben pedig már ez az arányszám 22,4 százalékra csökkent.*

De az élelmiszeriparban is alacsonyabb ütemű volt az állóeszköz-állomány növekedése az ipari ágazatokhoz képest. 1955—1965 között ugyanis a nehéziparban az állóeszköz-állomány évente átlagosan 9,6 százalékkal, a könnyűiparban pedig 7,8 százalékkal nőtt, *az élelmiszeriparban az átlagos állománynövekedés csak 4 százalékos volt, ami kevesebb az ipari átlag 50 százalékánál.* Az élelmiszeripar azonban 1955-ig is nagyon kevés (sőt különösen kevés) beruházást kapott. Ennek oka a gazdaságpolitikában, valamint abban keresendő, hogy az élelmiszeriparban a termelőkapacitás a felszabadulás után felülmúlta a mezőgazdaság nyersanyagtermelő kapacitását.

Az alacsony beruházási volumen következtében az élelmiszeripari állóeszköz-állomány korösszetétele az ipari blokk ágazataihoz képest kifejezetten kedvezőtlen. Szemben a nehéziparral és a könnyűiparral, ahol az 1965. évi állóeszköz-állománynak 37, illetve 31 százaléka az utolsó 5 év beruházásaiból származott, az élelmiszeriparban az állóeszköz-állománynak csak 18 százaléka az 5 évnél fiatalabb. Ha az állóeszköz-állományt anyagi-műszaki összetétel szerint csoportosítjuk, kiderül, hogy az élelmiszeripari gépek, berendezések és felszerelések az átlagosnál elavultabbak. Ezen állóeszköz-csoport nettó értéke a bruttó érték 54 százaléka. Különösen szembetűnő a cukoriparban (43 százalék), valamint a boriparban (56 százalék) az állóeszköz-állománynak az iparági átlagnál nagyobb mértékű elöregedése.

b) *az élelmiszer-termelés halmozott állóeszköz-igényessége*

A mezőgazdaság „után” szükségszerűen lejátszódó folyamatok beruházási következményeit az élelmiszeripar-mezőgazdaság blokkban történő vizsgálatával *nagyrészt** sikerült felmérnünk, adósak vagyunk azonban az élelmiszer-termelő blokk fejlesztéséhez nélkülözhetetlen közvetett beruházási szükségletek bemutatásával.

Ezek a közvetett beruházási igények leginkább a mezőgazdasági termelőeszközöket gyártó iparágakban, illetve külkereskedelemben je-

* Azért csak nagyrészt és nem teljesen, mert a kereskedelmi tevékenységet a blokkon kívül hagytuk.

lentkeznek. Mezőgazdaságunk fejlődéstörténete folyamán ennyire még sohasem igényelte, illetve feltételezte ezen iparágak kibocsátó képességének fejlesztését, illetve az ilyen jellegű import megnövelését. A mezőgazdaság „előtti” lejártszódó folyamatok (gépesítés, műtrágya, vegyszerek) az üzemszervezéssel és az új fajtákkal együtt döntően meghatározzák a mezőgazdasági termelés fejlődését. De az ipari termelőeszközök az élelmiszeripari feldolgozás technológiájára is döntő hatással vannak.

A két blokk közvetlen és közvetett (nagyrészt a mezőgazdaságot termelőeszkővel ellátó ágazatokban keletkező) beruházási igényeit is tartalmazza a 4. sz. táblázat (a külkereskedelemtől egyelőre eltekintünk).

4. sz. táblázat

100 Ft termelés halmozott (közvetlen + közvetett)
állóeszkőigénye (Ft)

Évek	Élelmiszer- termelő-	Ipari	Ipar = = 100 %
	blokk		
1959	207,9	170,6	122
1960	217,4	152,7	142
1961	216,7	149,8	145
1962	219,6	148,8	148
1963	206,2	152,1	136
1964	205,5	149,3	138

Mint látható, a termelés közvetett állóeszköz-lekötései nagyon megnövelik a fejlesztés beruházásigényét. *Mind az ipari, mind az élelmiszer-termelő blokkban a közvetett állóeszköz-lekötések nagysága felülmúlja az egységnyi termelés közvetlen állóeszkőigényét.* 1964-ben például 100 Ft termelés közvetlen állóeszkőigénye 68 Ft, illetve 99 Ft volt, ezzel szemben a közvetett állóeszköz-lekötések 81 Ft-ot, illetve 107 Ft-ot tettenek ki.

Ha a két blokk közvetett beruházási igényeit egymáshoz viszonyítva vizsgáljuk, az egyik szembevetendő dolog, hogy az élelmiszer-termelő blokk fejlesztése már az 1960-as évek első felében is jobban rá volt utalva az ipari blokkra, mint fordítva. Ennek valószínűleg így kell lennie viszonylag modern termelőerőkkel rendelkező gazdaságokban, hiszen az ipari „A” csoport feladata az egész népgazdaság modern technikával való ellátása. Hazánkban viszont az is szerepet játszik, hogy a mezőgazdasági termelés színvonalára és szerkezetére következtében 100 Ft könnyűipari termelés mezőgazdasági eredetű nyersanyagtartalma 1965-ben például csak 3,3 Ft. Ez más oldalról azt jelenti, hogy a növénytermelés, illetve az állattenyésztés termelésének csak 2—4 százaléka jut a könnyűiparba.

A másik figyelmet érdemlő eltérő vonás a két blokkot illetően a feldolgozó és a nyersanyagtermelő ágazatok különböző relatív súlya. Mivel a feldolgozó ágazatoknak — a nyersanyag-termelőkhöz viszonyítva — általában nagy a közvetett állóeszköz-lekötésük, és az ipari blokkban ezek aránya nagyobb, *az ipari blokkban a közvetett állóeszköz-lekötés relatív — azaz a közvetlen fajlagosokhoz viszonyított — nagysága felülmúlja az élelmiszer-termelő blokkét.* Ennek következtében az 1960-as évek első felében a két blokk fejlesztésének népgazdasági szinten mért

beruházásigényessége között valamivel kisebb (35—45 százalék) az eltérés, mint ahogyan az a közvetlen beruházási fajlagosok alapján (50—60 százalék) mutatkozott. Tehát egy más aspektusból való közelítési mód alapján némi közeledés észlelhető az élelmiszer-termelő és ipari blokk beruházásigényessége között.

c) *Az élelmiszer-termelés teljes állóeszközigénye*

Az eddig bemutatott népgazdasági szintű beruházásigényességi elemzésnek még két nagy hiányossága van. Ennek következtében a halmozott állóeszköz-igényességi mutatók a népgazdasági szintű beruházásigényességi fajlagosok meghatározásában csak első megközelítésnek foghatók fel. Nincsen ugyanis figyelembe véve a külkereskedelem, azaz az importanyagok állóeszköz-tartalma, valamint az amortizáció nagyságának megfelelően a termelés szinten tartásához szükséges beruházások nagysága. Az úgynevezett teljes állóeszköz-igényességi mutatók meghatározásához ezeket is számításba kell venni (közvetlen + közvetett állóeszközigény + az import és az amortizáció állóeszköz-tartalma).*

5. sz. táblázat

100 Ft termelés teljes állóeszközigénye (Ft)

Évek	Élelmiszer-termelő	Ipari	Ipar = 100 százalék
	blokk		
1959	245,3	272,5	90
1960	263,8	247,0	107
1961	276,0	251,0	110
1962	283,2	244,9	116
1963	284,1	247,6	115
1964	282,0	241,8	116

Ez a kép több vonatkozásban is jelentősen eltér az eddigiektől. 1964-ben 100 Ft termelés teljes állóeszközigénye az ipari blokkban 242 Ft, az élelmiszer-termelő blokkban pedig 282 Ft volt, tehát 185, illetve 256 százalékkal nagyobb, mint amit a közvetlen állóeszköz-igényességi adatok jeleztek. Ha a halmozott állóeszköz-igényességi adatokhoz viszonyítunk, akkor 62 százalékkal és 37 százalékkal a különbség.

A táblázatból adódó legfontosabb következtetés azonban mégis csak az, hogy *népgazdasági szinten* (a teljes állóeszközigény alapján) *az élelmiszer-termelés és az ipar beruházásigényessége között nincsen számottevő nagyságrendi különbség.*** Ez a megállapítás annál is inkább igaz,

* Az AKM alapján számítható úgynevezett teljes ráfordítási mutatószámok kiszámításának módszerére vonatkozóan lásd Balsay Éva: Népgazdasági szintű ráfordítások meghatározása című cikkét. Statisztikai Szemle, 1965/11. 1115—1125. l.

** Ezen megállapítás kiegészítését, illetve ellenőrzését lehetővé teszi a cikk megírása után megjelent legújabb KSH kiadvány. (A magyar népgazdaság ágazati kapcsolatainak mérlegei 1964—1966. Budapest, 1968.). Ezek a mérlegek 16 szektorosok és 1966. évi tényáron kerültek összeállításra. E kiadvány alapján lehetőség nyílik majd a forgóeszköz-igényesség részletesebb vizsgálatára is. A két blokk teljes álló- és forgóeszköz-igényességi mutatói alapján az élelmiszer-termelés eszközigényessége 1965-ben 9 százalékkal, 1966-ban pedig 6 százalékkal magasabb az ipari blokkénál.

mivel az adatok tényárrendszerben vannak kiszámolva, s ez az élelmiszer-termelő blokkban felnagyítja, az ipari blokkban pedig kedvezőbbnek mutatja a beruházásigényességet, mint ami egy reálisabb árrendszer esetén mutatkozna.

Felvetődik azonban a kérdés, mivel magyarázható népgazdaságunk két alapvető blokkjának az 1960-as évek közepén mutatkozó *hözzevetőlegesen* azonos beruházásigényessége?

A kérdésre adandó egyik választ az eltérő közvetlen állóeszköz-igényesség kapcsán már érintettük. Ez a két blokk eltérő importigényességének problémája.

6. sz. táblázat

100 Ft termelés közvetlen importtartalma (Ft)

Ágazatok	1959	1964
Alapanyag- és energiaipar ...	11,0	14,4
Gépipar	7,9	10,5
Vegyipar	22,8	23,3
Könnnyűipar	11,4	11,5
Egyéb ipar	0,0	2,4
Építőipar	1,8	3,7
Mezőgazdaság	0,8	3,3
Élelmiszeripar	4,8	9,2
Népgazdaság	6,0	8,9

Ha az importból származó termelőeszközök állóeszköz-tartalmát — az érte cserébe adott export népgazdasági átlagos állóeszköz-lekötése alapján — figyelembe vesszük, akkor teljesen érthető, hogy az *ipari blokk beruházásigényessége sokkal jobban megugrik, mint a nagyrészt hazai nyersanyagra támaszkodó élelmiszer-termelő blokké*. Ez a megállapítás a vizsgált időszakban végig igaz, mivel — részben nyersanyag-szegénységünk miatt — külkereskedelmünk a korszerű termelőeszközökkel való ellátásban iparunknak nagyobb segítséget nyújtott, mint az élelmiszer-termelés ágazatainak.

Szólni kell azonban arról is, hogy az 1959 utáni időszakban — igaz ugyan, hogy alacsony bázisról — a termelés importigényessége az élelmiszer-termelő blokk ágazataiban gyorsabb ütemben növekedett, mint az ipar egészében, illetve az ipari ágazatok nagy részében. Nem feladatunk ennek okait részletesebben ismertetni. Ha azonban az import szerkezetére is figyelmet fordítunk, nem tarthatjuk véletlennek, hogy ez a folyamat 1959 után következett be. Mezőgazdaságunk nagyüzemi alapokra való helyezésével és a fogyasztói igények növekedésével ebben az időszakban jelentősen megnőtt a mezőgazdaság és az élelmiszeripar igénye a termelőeszközök iránt. Mivel a népgazdaság fejlesztésének nem volt fő elve az élelmiszertermelő ágazatok korszerű termelési eszközökkel való ellátása, az igények a külkereskedelemre kezdtek nagyobb nyomást gyakorolni. Az 1959 után lejátszódott folyamat arra int, hogy *a hosszú távú tervezésben az élelmiszer-termelő blokk termelési eszközökkel való ellátását a népgazdasági fejlesztés egyik fontos feladatává*

kell tenni, vagy pedig számolni kell azzal, hogy az élelmiszer-termelés importigényessége tovább fokozódik.

A másik oka annak, hogy a termelés szinten tartásához szükséges beruházási szükséglet az élelmiszer-termelő blokkban a kisebb, az állóeszköz-állomány eltérő anyagi-műszaki struktúrájában rejlik.

7. sz. táblázat

Az állóeszköz-állomány struktúrája 1965-ben

Megnevezés	100 Ft termelés közvetlen állóeszköz-igénye	
	Összesen	Ebből ingatlanok (százalékban)
Növénytermelés	156,5	51,6
Állattenyésztés	46,6	51,7
Élelmiszeripar	42,8	51,8
Élelmiszer-termelő blokk	86,7	51,7
Ipari blokk	79,2	36,4
Népgazdaság	96,8	44,4

Az élelmiszer-termelő blokkban tehát a hosszú élettartamú, alacsony amortizációs kulcsú ingatlanok aránya — a föld nélkül számolva — eléri az összes állóeszköz-állomány bruttó értékének 52 százalékát, azaz csaknem 1,5-szer nagyobb a részaránya, mint az ipari blokkban. *Az ingatlanok magas aránya a termelés természeti-technológiai sajátoságaiból folyó szükségszerűség.* Az élelmiszer-termelés sok ágazatában ugyanis a termelőtevékenység eredménye az évnek csak egy bizonyos szakában (viszonylag rövid időszakában) jelenik meg feldolgozandó nyersanyagként, illetve késztermékként, s emiatt nagyon jelentős a nyersanyag- és késztermék-tárolási szükséglet. Sőt a termékek romlandósága miatt az esetek nagy részében speciális tárolási létesítményekre van szükség. A raktározás különleges jelentőségét szemléltetik az 1963. évi felmérés adatai. Az élelmiszeripari épületek térfogatának százalékos megoszlása: 34,9 százalék üzemi épület, 42,5 százalék raktár, 22,6 százalék egyéb létesítmény* volt.

Mindennek eredményeként az amortizációs költségek relatív súlya az élelmiszer-termelő blokk termelési értékében kisebb, mint az ipari blokkban, következésképpen a pótlási szükségletek figyelembevétele (a beruházás-felújításra történő termékkibocsátás átlagos állóeszköz-tartalma alapján) az ipari blokk beruházásigényességét nagyobb mértékben növeli, mint az élelmiszer-termelő blokkét.

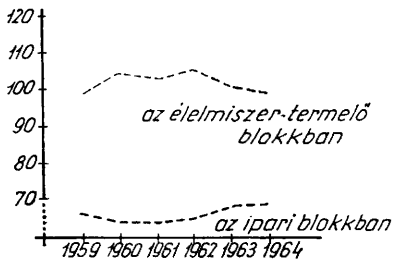
Az állóeszköz-igényesség dinamikus vizsgálata

Avégett, hogy a két blokk beruházásigényességéről még átfogóbb képet kapjunk, célszerű megvizsgálnunk a beruházásigényesség időbeli

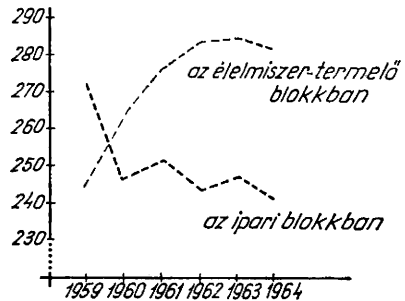
* Kis László: „Az állóeszközök hatékonyabb kihasználásának problémái a magyar élelmiszeriparban”. MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoport kiadványa. 8. l.

alakulását is. Bár az 1959—1964 közötti időszak túlságosan rövid meg-
alapozott trendvonalak felvázolására, de néhány tendencia megfigyelé-
sére némi támpontot azért adhat. Ebből a célból ábrázoltuk grafikonon
a közvetlen állóeszköz-igényességét.

1. sz. ábra

2. sz. ábra

Az 1. sz. ábra szerint az ipari és az élelmiszer-termelő blokk közvet-
len állóeszköz-igényessége a vizsgált időszakban párhuzamosan alakult.
1959—1964 között az élelmiszer-termelő blokk termelésének állóeszköz-
igényessége hullámzó mozgást mutatott és egészében véve stagnált. Ez
a kép tehát gyökeresen eltér attól, amit a mezőgazdasággal kapcsolatosan
ez ideig megszoktunk és megismertünk.

Mi lehet a magyarázata annak, hogy a mezőgazdasági termelés álló-
eszköz-igényességének határozott fokozódása ellenére a blokk egészének
állóeszköz-igényessége a 6 év alatt nem volt emelkedő irányvonalú? Az
eltérő irányú tendencia több tényezővel hozható kapcsolatba.

Először: a blokkon belül strukturális eltolódás történt. 1959-ben a
mezőgazdaság és az élelmiszeripar aránya — a bruttó termelés alapján
számolva — 100 : 50 volt, 1964-ben pedig 100 : 70. Ez a módosulás a
blokk állóeszköz-igényességére kedvezően hatott. (Az arányeltolódási
index 94 százalék.)

Másodszor: szerepet játszott az élelmiszeripari termelés beruházás-
igényességének csökkenése is. A struktúraváltozás ugyanis egymagában
nem lett volna elegendő a mezőgazdasági állóeszköz-igényesség több
mint 14 százalékos fokozódásának „eltüntetéséhez” a blokkra vonatkozó
mutatóban. Ehhez az élelmiszeripari állóeszközök hatékonyságának ja-
vulása is kellett, ami a 14 százalékot meghaladó emelkedést a blokk
szintjén 6,4 százalékra tompította. (A változatlan állományú index 106,4
százalék.)

Kérdés azonban: mi váltotta ki az élelmiszeripari termelés állóesz-
köz-igényességének csökkenését. A termelés állóeszköz-igényessége ipar-
ági szinten 1960—1965 között 12 százalékos átlagos hatékonyságjavulást
eredményezett. A legjelentősebb javulást az édesiparban, a szesz- és ke-
ményítőiparban, valamint a malomiparban regisztrálhatjuk. Az élelmi-
szeripar egésze szempontjából a malomipari állóeszköz-igényesség 29
százalékos csökkenése volt a legjelentősebb. Az eszköz-igényesség csökke-
nése azonban sajnos itt sem a korszerű technika térhódításával hozható

kapcsolatba (hiszen a malomipari állóeszköz-állomány az élelmiszeripari átlagnál is valamivel elavultabb), hanem sokkal inkább az ipari takarmánygyártás felfuttatására vezethető vissza. Az ipari takarmánygyártás térhódítása ugyanis lehetővé tette a leállított malmok épületeinek és berendezésük egy részének hasznosítását, azaz lényegében állóeszköz-növekedés nélkül növelhették a termelési értéket.

Az élelmiszeripari állóeszköz-igényesség csökkenése kapcsán még célszerű arra utalni, hogy 1960—1965 között az állóeszköz-állomány anyagi-műszaki összetétele változott. 1960-ban például a gépi eszközök aránya 38 százalék volt, 1965-ben viszont megközelítette már a 43 százalékot. Mivel a termeléssel a gépi jellegű állóeszközök közvetlenebb kapcsolatban vannak, ez a változás is némi szerepet játszhatott.

Harmadszor: továbbra is hangsúlyozni kell a külkereskedelem jelentőségét. Az 1959—1964 közötti időszakban, mind a mezőgazdaság, mind az élelmiszeripar importigényessége — mint említettük — gyors ütemben fokozódott. Következésképpen a blokk állóeszköz-igényességének stagnálásában része volt annak is, hogy a bruttó termelési értéket közvetlen állóeszköz-lekötés nélkül, termelőeszköz-importtal is növelték.

A népgazdasági szintű beruházásigényesség 6 év alatti változását szemlélteti a 2. sz. ábra.

A népgazdasági szinten érvényesülő tendenciákat egyik blokk esetében sem határozzák meg a közvetlen állóeszköz-igényesség alakulását jelző irányvonalak. Az ipari blokk esetében hullámzásokkal ugyan, de 1959-hez képest a csökkenés egyértelmű.

Ezzel szemben az élelmiszer-termelő blokkban az adatok egy másodfokú parabola képét mutatják. A két blokk között 1959-től 1962-ig terjedő években a beruházásigényességi rangsor előjelet váltott, s a mezőgazdasági blokké az iparétól fokozatosan eltávolodott. 1962—1964 között azonban a két irányvonal párhuzamosan mozgott.

Mivel magyarázható a népgazdasági szintű beruházásigényesség másodfokú parabolának megfelelő mozgása, hiszen a közvetlen állóeszköz-igényesség lényegében vízszintes irányvonalat mutatott?

Az 1959—1961 közötti gyors emelkedés nagyrészt azzal magyarázható, hogy mezőgazdaságunkban ekkor váltak uralkodóvá a nagyüzemek, ezzel egyidejűleg az ipari eredetű termelőeszközök szerepe gyors ütemben fokozódni kezdett. E folyamat eredményeképpen a közvetett beruházási szükségletek növekedni kezdtek. Ez a növekedés a valóságban meredekebb volt, mint ahogyan a mezőgazdaság halmozott állóeszköz-igényessége mutatja, hiszen sok mezőgazdasági rendeltetésű ipari termelőeszköz részben vagy (esetenként) egészben a külkereskedelemből származott. Ha az import állóeszköz-tartalmát is figyelembe vesszük, akkor 1959-től 1961-ig az élelmiszer-termelő blokk népgazdasági szintű beruházásigényességét főként a mezőgazdaság emelte.

1961-ről 1962-re azonban a mezőgazdaság népgazdasági szintű beruházásigényessége alig nőtt, s az élelmiszeripar népgazdasági szintű beruházásigényessége hirtelen emelkedett. Ebben a változásban több tényező játszott szerepet, de kimutathatóan az import hirtelen felugrásának volt meghatározó jelentősége.

1962—1964 között a vonal megtörése, illetve süllyedése szintén bonyolult kölcsönhatások eredője. A megtörést az élelmiszeripar váltotta

ki, annak ellenére, hogy a mezőgazdasági importnövekedés a mezőgazdaság népgazdasági szintű beruházási igényességét 1963-ban, az előző évről képest, magasabb szintre emelte. Az élelmiszeriparban azonban nagyon radikális csökkenést jelez a népgazdasági szintű mutató. 1963-ról 1964-re viszont fordított előjelű változás történt a blokk két ágazatában. Az élelmiszeripari import, s ennek következtében a népgazdasági szintű beruházási igényességi mutató is növekedett. Ezzel szemben a mezőgazdaságban az import is és a termelés teljes állóeszköz-igényessége is csökkent. A blokk egészére ez utóbbi tendencia nyomta rá a bélyegét.

A mezőgazdaság viszonylagos beruházási igényességének nagysága a köztudatban és a valóságban

Hazai közgazdasági körökben a magyar mezőgazdaság kiugróan magas beruházási igényességéről szoktak beszélni. Mindez persze olyan értelemben igaz, hogy *a mezőgazdaság a kitermelőipari ágazatokhoz hasonlóan az átlagnál nagyobb beruházási igényességű ágazat*. Nem helyes azonban ennek a mutatónak a fejlesztési döntések meghozatalakor túlzott jelentőséget tulajdonítani. Pedig sokszor ez történik. Hivatkozva a fejlett tőkésországok adataira, az így kirajzolódó magas beruházási igényességet a mezőgazdaság gyorsabb ütemű fejlesztése elleni érvként szokták megemlíteni. Jóllehet a fejlesztési döntések rangsorolásakor a beruházási igényességi mutatónak nincs alapvető jelentősége, mégis célszerű megnéznünk a mezőgazdaság viszonylagos beruházási igényességével kapcsolatos néhány problémát.

Először: A mezőgazdaság és az ipar eszköz-igényességének összevetésekor tulajdonképpen „különböző nemű” dolgokat hasonlítunk össze. A mai mezőgazdaság már egyre inkább nyersanyagtermelő ágazat, tevékenységi körébe már sok minden nem tartozik bele abból, amit a korábbi évtizedekben oda tartozónak tekintettünk. Az iparban a feldolgozó és a nyersanyagtermelő ágazatok együtt szerepelnek. Mivel pedig a feldolgozó ágazatoknak általános jellemzője az alacsony eszköz-igényesség, a nyersanyagtermelő ágazatoknak pedig a magas beruházási igényesség, ez az összehasonlítás szükségképpen a mezőgazdaságnak az iparénál lényegesen magasabb eszköz-igényességét mutatja.

Másodszor: Az eszköz-igényességi mutatók alakulását az árrendszer alapvetően befolyásolja. Köztudott dolog az ipari és a mezőgazdasági árrendszer közötti kétszintűség. Ha a mezőgazdaságot az élelmiszeriparral együtt vizsgáljuk — pedig így kell tennünk —, az árrendszer még inkább torzít. Az élelmiszeripari termékek tényleges árszínvona is a ráfordításarányos árszint alatt marad. 1968. évi adatok szerint például a tényleges árszint 6 százalékkal alacsonyabb a ráfordításarányosnál. Éppen ezért a két blokk beruházási igényességének vizsgálatakor hangsúlyozni kell, hogy a mutatók csak *hozzávetőlegesen* jellemzik az eszköz-igényesség tényleges nagyságát.

Harmadszor: Az összehasonlítás általában csak az ágazati fajlagosok alapján történt. Egy olyan népgazdaságban, ahol valamennyire is előrehaladott munkamegosztás van, a közvetett (kapcsolódó) beruházások felmérése (sőt hozzátehetjük: gyakorlati megvalósítása) a közvetlen be-

ruházási igények kimutatásával egyenrangú jelentőségű. Nagyon fontos az importanyagok „beruházásigényének” a bekalkulálása is. A magyar ipar és a mezőgazdaság egymáshoz viszonyított beruházásigényességénél a harmadik nagy torzítást éppen a külkereskedelem figyelmen kívül hagyása okozta.

Negyedszer: A mezőgazdaság kiugróan magas beruházásigényességének kialakulásában az is szerepet játszott, hogy a termelés közvetlen állóeszköz-igényessége — ez nemzetközi méretekben jellemző folyamat — a második világháború után növekedett. Érthető, hiszen hazánkban 1959 után a mezőgazdasági termelőerők modernizálását a nagyüzemű termelés térhódításával egyidejűleg kellett megoldanunk.

1960-ig szinte alig kapott beruházást a mezőgazdaság, 1960 után viszont a tervezettnél többet. Ez a tényező is hatott a nemzeti jövedelem növekedési ütemének lassulására. Hiba volna ennek jelentőségét tagadni, bár túlbecsülni sem volna helyes. A több mezőgazdasági beruházás nem az ágazat viszonylag nagyon magasnak vélt beruházási fajlagosai miatt hatott valamelyest csökkentően a nemzeti jövedelem növekedési ütemére. Sokkal inkább azzal magyarázható ez a hatás, hogy ebben az időszakban a termelésből nagy tömegben kieső kisüzemi termelőeszközök miatt, a beruházások jelentős része csak pótló jellegű volt. Következésképpen *a vizsgált időszakban a mezőgazdasági termelésnövekménynek nagyobb volt a beruházási szükséglete, mint ami az általunk is alkalmazott állóeszköz/termelés hányadosok alapján feltételezhető volna.*

Mit válaszolunk tehát arra a sokszor feltett kérdésre: mezőgazdaságunk beruházásigényessége hányszorosa iparunkénak? Erre azt kell felelnünk, hogy ez a kérdésfeltevés közgazdaságilag nem szerencsés. A hosszú távú tervkészítéskor sokkal inkább a vertikális kapcsolatokat kell nyomonkövetni, és azt a kérdést kell megválaszolni, hogyan alakul iparunk és élelmiszer-termelésünk egymáshoz viszonyított beruházásigényessége. Kutatásaink során arra a fő következtetésre jutottunk, hogy az 1960-as évek közepén népgazdaságunk két alapvető blokkja *megközelítőleg* azonos beruházásigényű.

Hangsúlyozni szeretnénk azonban, hogy a mezőgazdaság önmagában vett beruházásigényességének vizsgálatát továbbra is változatlanul szükségesnek tartjuk (sőt, az egyes mezőgazdasági ágazatokét is), csak nem helyeseljük az ipar egészével való összehasonlítását. A mezőgazdaság beruházásigényessége persze összevethető az ipari ágazatokéval, de lényeges következtetéseket levonni csak a hasonló funkciójú kitermelő-ipari ágakkal való szembeállítással lehetséges. Ez az összehasonlítás azt mutatja, hogy a mezőgazdaság állóeszköz-igényessége az 1960-as években Magyarországon valamivel alatta marad a kitermelőipari ágazatok átlagának.

SULYOK BÉLA:

A devizaárszorzó kérdéséhez

A Közgazdasági Szemle júniusi száma Esze Zsuzsa e kérdésről írt cikkét közölte.* Ebben a szerző főképp a devizaárszorzó és az árrendszer összefüggéseit taglalja, és feleleveníti az ún. átlagszorzó és határárfolyam körül a gazdaság irányítási rendszer reformjának kidolgozása során lefolytatott vitát. Úgy gondolom, e problémakörrel célszerű kifejtetni néhány gondolatot, egyrészt mert az a gazdaságirányítási rendszer reformjának továbbfejlesztése szempontjából igen fontos, másrészt mert nézetem szerint Esze Zsuzsa okfejtésének néhány lényeges részével nem lehet egyetérteni.

A cikk első részében a szerző helyesen veti fel a forintárok és devizaárak legfontosabb összefüggéseit, de amikor a devizaárszorzó problematikájára tér át, kiinduló- és nézőpontjában vitatható és vitatandó módszereket követ, s ezt persze következtetései is megcsinálják.

A fő baj, azt hiszem, hogy Esze Zsuzsa a devizaárszorzót kizárólag mint az árrendszer egy kérdését tárgyalja, és vizsgálatai is legfeljebb a külkereskedelemre gyakorolt hatásig terjednek. Pedig a devizaárszorzó önálló és igen alapvető közgazdasági kategória. Lényegében nem más, mint a valutaárfolyam előfutára, annak előkészítő, átmeneti formája. Az árfolyam pedig minden monetáris politikának legalapvetőbb eszköze. Ha reformunkban a tervezés mellett lényeges szerepet szántunk a piaci, tehát az áru- és pénzkategóriáknak, akkor ennek egyik középponti eleme a helyes, ún. „reális valutaárfolyam”.

A helyes árfolyam igen bonyolult összefüggésekből alakul ki. Különbéféle számításokkal megközelíthetjük, de egyetlen végleges próbaköve csakis a gyakorlat. Még azt sem lenne helyes állítani, hogy a külkereskedelmi vagy a fizetési mérleg egyensúlya a jó árfolyam kritériuma, mint azt az ún. egyensúlyi árfolyam hívei mondják. Hiszen az, hogy egy adott helyzetben egyensúly vagy aktív, illetve passzív és milyen nagyságrendű fizetési mérlegegyenleg kívánatos, számtalan körülménytől, például a gazdaság fejlettségi fokától, a társadalmi rendszertől, a nemzetközi politikai, gazdasági és pénzügyi helyzettől, az ország gazdaságpolitikájától stb. függ. Egy valuta hosszú éveken vagy évtizedeken keresztül helyes árfolyama a belső vagy külső körülmények változása folyamán megváltozhat, mint azt egy sor tőkésország valutájának le-, illetve felértékelése megmutatta.

Milyen számításokkal szokták megközelíteni a reális árfolyamot? A sokféle számítási lehetőség közül különösen kettőnek van nagy súlya, minthogy az ebben kifejeződő összefüggések vitán felül lényegesen kihatnak a „realitás” tényére. Az egyik a nemzeti termék belső és az összehasonlító valutában kifejezett áráránya. E számításnál azonban figyelmen kívül kell hagyni mindazokat a termékeket, amelyek valamilyen okból — főképp a fuvar költségeknek a termék árához viszonyított magas aránya folytán — a nemzetközi cseré-

* Esze Zsuzsa: A devizaárszorzó és az árrendszer. Közgazdasági Szemle. 1968. 6. sz. 676-686. 1.

ben nem vesznek részt. Világos például, hogy a kavics vagy homok, de még az alacsony kalóriaértékű szén exportja vagy importja sem szokásos, s egy sor nyersanyag inkább további vertikumban előállított féltermék formájában kerül nemzetközi cserére. A nemzeti termék legtöbb összetevője azonban, függetlenül attól, hogy a számítást végző országokban ténylegesen exportálják-e, illetve importálják-e, potenciális exportnak vagy importnak tekintendő, hiszen más, például stratégiai szempontokat kikapcsolva, ez az összehasonlítás dönti el, hogy az érdekelt vállalatok exportra, importra vagy csupán a belső piac kielégítésére fognak-e törekedni.

A másik ilyen lényeges kiindulópont a fogyasztói árak összevetése. Ezt az indokolja, hogy az utasforgalom a nemzetközi kapcsolatoknak igen lényeges eleme. Éppen ezért szokásos ezt az átlagos családi kiadások súlyozása mellett egy turista utazási kosarának összetételében is megvizsgálni, beleértve az utasforgalomban adódó szolgáltatásokat (főleg szálloda, vendéglátóipar, kulturális szolgáltatások stb.) is.

Világos, hogy sem egyik, sem másik számítás eredményét nem lehet a helyes árfolyam mércéjének tekinteni, hiszen azt — mint említettem — számtalan más körülmény is befolyásolja. De ezekre a számításokra tekintettel kell lenni.

Egy harmadik, lényegesen kevésbé elterjedt számítás az ország egy évben exportra került termékeinek árosszevetése. Ezt főleg abból a szempontból szokták vizsgálni, hogy az eredmény mennyire esik egybe a nemzeti termék alapján végzett, már említett számítás eredményével, vagyis hogy a kialakult exportstruktúrát mennyiben lehet kedvezőnek tekinteni. Hasonló okból ilyen számításokat szoktak elvégezni az importált termékekre vonatkozóan is.

Amikor a gazdaságirányítási reform kidolgozásánál a devizaárszorzóval kellett dönteni, az első (a nemzeti termékre vonatkozó) számítás nem állt rendelkezésre, és nem is lett volna elvégezhető, hiszen egy új árrendszer és új vámtarifa megalkotása még előttünk állt. De nem is lett volna helyes azt alapul venni — még ha a számításokat el is lehetett volna végezni —, hiszen a sok év óta működő régi mechanizmusban nem a komparatív költségek, nem a jövedelmezőség vagy a gazdaságosság, hanem egész más szempontok döntötték el az export struktúráját. Ugyanezen okból, mivel az optimális vagy legalábbis megfelelő exportstruktúra kialakulása az új mechanizmus hatására csak néhány év alatt volt remélhető — és persze más okokból is —, nem lett volna helyes hosszabb időre érvényes valutaárfolyam bevezetése és egy teljes valutareform végrehajtása.

A második számítás rendelkezésre állt. Saját számításaink és néhány külföldi statisztikai hivatalos szerv, például a Német Szövetségi Köztársaság Statisztikai Hivatala adatai egyaránt azt mutatták, hogy a fogyasztói árak és az utazási forgalom területén a nyugat-európai országokkal való összehasonlítás \$-ban kifejezve $1 \$ = 24\text{--}28$ forint közötti arányt ad. A reform bevezetésének időpontjára tervezett fogyasztói árváltoztatásokat és az utasforgalom ösztönzésének szempontjait is figyelembe véve, arra az elhatározásra jutottak az illetékes szervek, hogy a nem kereskedelmi, tehát főképp utasforgalomban $1 \$ = 30$ Ft árfolyamot állapítanak meg, s ebből kell levezetni az aranyparitás alapján a többi tőkésvaluta árfolyamát. Ez a számítás és elhatározás még világosabban megmutatta, hogy végleges valutareformra nem ért meg a helyzet. Az említett arány ugyanis nagyon lényegesen eltér az export-, illetve importtermékeinknél kiszámítható aránytól. Úgy kellett tehát dönteni, hogy a devizaárszorzó és a nem kereskedelmi elszámolások árfolyama különüljön el egymástól, és később, egy valutareformnál kell majd dönteni arról, hogy véglegesen is ez maradjon-e a helyzet vagy a tőkésországok gyakorlatában szokásos egységes árfolyamra kell-e törekedni.

Ezek után a harmadik megközelítési mód maradt mint a devizaárszorzó

kialakításának lehetséges támpontja. A reform ennek megfelelően az export átlagos devizaár-ráfördítésének szintjéből indult ki.

Ez a kiindulás azonban csak ideiglenesen és átmenetileg lehet célszerű. Említettem már, hogy a régi mechanizmusban az export összetétele attól függetlenül alakult ki, hogy milyen struktúra lett volna a legkedvezőbb számunkra. Arra sem voltak vállalataink tekintettel, hogy a vásárló tőkéség mely termékeknél és milyen terheket, vámokat stb. kellett hogy viseljen. A legkedvezőbb exporttermékek és -árak kiválasztása még csak a következő évek vállalati feladata, amit a nyereségnek és az abból adódó vállalati érdekességnek kell megfelelően ösztönöznie. E néhány év alatt, a valutareform előkészítésének időszakában, az exportdeviza-ráfördítések lényeges csökkenésével lehet számolni. Ellenőrizhető lesz majd akkor az is, hogy a társadalmi termék a nemzetközi munkamegosztásból elvben ki nem zárandó részének forint—dóllár aránya jobb vagy rosszabb az átlagos exportdeviza kitermelési aránynál, vagyis az exportstruktúrának a komparatív költségek alapján való átértégződése végbement-e és milyen mértékben. Ellenőrizhető lesz az is, hogyan viszonylik ez az arány a nem kereskedelmi árfolyamhoz. E két arány rendkívüli különbözősége ugyanis — sok más ok mellett — főképp két okból táplálkozik: az előbbi, hogy a nemzetközi munkamegosztásban nem a számunkra legkedvezőbb, ellenkezőleg, sokszor a legkevésbé kedvező termékekkel veszünk részt, mert e szerkezet kialakulására a hazai piaci hatás hiányában a tőkéspiacok ellenérdekű tendenciái hatottak nagyon is egyoldalúan, az utóbbi pedig a fogyasztói árainknak a tőkéspiaci, a ráfordítási arányokat és a piaci viszonyokat figyelembe vevő áraktól való eltéréséből.

Vegyük most kissé szemügyre az ún. átlagárfolyam — határárfolyam vitát. Úgy gondolom, a kérdést nem mindig tettük fel helyesen. Minden árfolyam a dolog természeténél fogva határárfolyam, hiszen azt a határt jelzi, amelyet a vállalat számításaiban figyelembe vesz, amikor döntenie kell arról, érdemes-e exportálnia, helyesebb-e, ha külföldön vásárol. Ha arra az eredményre jut, hogy nem, akkor a szigorú és nehézkes állami apparátushoz kell fordulnia, például tőkésországokban, hogy valamiféle kivételes állami támogatásra számíthat-e.

A mi helyzetünk a reform bevezetésekor azonban lényegesen különbözött ettől. A reform előtt semmiféle árfolyam nem működött. A társadalmi termék alapján számítható és a nem kereskedelmi árfolyamból való kiindulás pedig az export lehetetlenüléséhez vezetett volna, hiszen az átállás egyik napról a másikra nem következhetett be, a piaci hatások érvényesüléséhez idő kell. Ezért indokoltnak látszott az átmeneti — a valutareformig terjedő — időben a reális árfolyam fokozatos megközelítését célul kitűzni. Elindulásképpen egy a kedvező exportstruktúrát figyelmen kívül hagyó, az összes tőkés vám- és egyéb diszkrimináció terhét viselő, korábban kialakult exportkitermelési átlagból indultunk ki. Ez egy szélsőségesen kedvezőtlen, de még elfogadhatónak mondható, „józan” határárfolyamnak tekinthető. A valutareformig azonban a tényleges árfolyamnak a társadalmi termék alapján számítható szorzó és a nem kereskedelmi árfolyam közelébe kell kerülnie, ha használható és reális árfolyamot akarunk bevezetni.

Mi lenne a helyzet az export körül, ha Esze Zsuzsa vizsgálatra javasolt árszorzóemelési elképzeléséből indulnánk ki? Ahelyett, hogy az exportstruktúrának az új mechanizmus elveinek megfelelő egészséges javítására ösztönöznénk, különösen erős ösztönzést adnánk a jelenlegi és a javasolt árszorzó közötti nyereségessé váló sávban. Ezt Esze Zsuzsa azzal az elmélettel kísérli meg alátámasztani, hogy ezzel növelnénk „az átlagosnál rosszabb, de népgazdaságilag gazdaságos exportsávban” kivitelünket. De azt már semmivel nem bizonyítja, mert nem is bizonyítható, hogy ami az átlagosnál rosszabb, annak valamilyen része népgazdaságilag gazdaságos. Minden olyan megoldás,

amely a „reális árfolyam”-nál magasabban állapítja meg az árszorzót, szűkésképpen a belső piaccal szembeni kedvezményezést jelenti. Amint megpróbáltam kifejteni, ez az elviselhető mértékig megtörtént akkor, amikor árszorzónknál nem a társadalmi termék potenciálisan nemzetközi cserére kerülhető termékeinek arányaiból, hanem az egy sor kedvezőtlen elemet (pl. a gazdaságosságtól független, a mennyiségi szemlélet alapján kialakult exportstruktúra, a tőkésországokban érvényesülő vámok és egyéb diszkriminációk) tartalmazó exportkitermelési átlagból indultunk ki. Ennek további emelése súlyos gazdasági feszültségekhez és a mechanizmus struktúrajavító hatásának megbénításához vezetne.

Az teljesen igaz, hogy az állami visszatérítési rendszer keretében a vállalatnak nyújtott előny hatása nem azonos egy magasabb devizaárszorzó eredményével. Csak hogy az összefüggés éppen fordított. Az árszorzó növelése az exportstruktúra rontására ösztönözne, hiszen a gazdaságtalan sávban is új meg új gazdaságtalan termelés és kivitel megvalósítása irányába terelné a vállalatokat, éspedig nemcsak a már kialakult spektrumban. Ez már nem csupán az export-, hanem a termelési struktúra hibás befolyásolását is okozná.

Az állami visszatérítés viszont mint átmeneti kategória, a maga degresszivitásával — amely nyomon követheti az új mechanizmus hatására fokozatosan kedvezőbbé váló, és a társadalmi termékénél kiszámítható arányhoz közelítő, sőt perspektívában annál jobb arányt — éppen a struktúra javításának irányában hat. Persze azt nem akarom vitatni, hogy némely esetben bizonyos belső összefüggések miatt, vagy más nagyon is gazdaságos kivitelhez kapcsolódó külső piaci összefüggések miatt, a nem gazdaságos termék exportja is helyes lehet. De ezt magának a vállalatnak kell eldöntenie, másrészt ettől a nem gazdaságos export még népgazdaságilag is gazdaságtalan marad. A cikk megállapításával ellentétben bizonyosan állíthatjuk, hogy a jelenlegi devizaárszorzó alapján a vállalatok részére gazdaságos exporttermékek egy része — bizonyos sávon belül, amelynek szélességét azonban megbízhatóan nem ismerjük — népgazdaságilag nem gazdaságos, mert a nemzeti termékből kiszámítható aránynál kedvezőtlenebb, tehát nem illik bele a komparatív előnyökre épülő nemzetközi munkamegosztás elveibe. Hogy mekkora ez a sáv, ezt csak majd az átmeneti időszak egy-két évének nemzeti termékénél és tényleges exportunknál elvégzendő számításokkal és azok elemzésével lehet megnyugtatóan eldönteni. Amit Esze Zsuzsa úgy vet fel, hogy a jelenlegi támogatási rendszer mellett a vállalatnak pár év múlva újra be kell adnia igényét, az nemcsak hogy nem baj, éppen ellenkezőleg a rendszer nagy pozitívuma, mert a struktúra folytonos javítására ösztönöz.

Viszont kétségtelen, hogy a jelenlegi visszatérítési rendszert nem lenne helyes hosszabb időn keresztül változatlanul tartani. Már az első három évben is igyekeztünk degressziót, vagyis évről évre csökkenő mértéket alkalmazni az összetétel fokozatos javítása céljából. Minden ok megvan annak a feltételezésére, hogy az új mechanizmus hatása egyre fokozottabban fog a továbbiakban kibontakozni. Ilyen körülmények között megvizsgálandónak tartanám, hogy az első három év után nem lenne-e célszerű tovább lépni az exportvisszatérítési rendszerben. Persze erre csak egy-két év külkereskedelmének alapos elemzése után lehet végleges választ adni. Ésszerűnek látszana, ha a visszatérítési vállalati kategóriából szakmai kategóriává tehetnénk. Ha például a pamutméterárúnál vagy annak valamely cikksorozatjánál, vagy bármely más területen a devizakitermelési átlagból, vagy ennek kissé növelt összegéből kiinduló egységes visszatérítési összeget állapítanánk meg. Ez — a rendkívüli nyereség és az abból képezhető alapok folytán — erősen ösztönözné az export növelésére mindazokat a vállalatokat, amelyek ennél kedvezőbb exportra képesek és költségeik csökkentésére, a minőség javítására és jobb külföldi árak elérésére azokat is, amelyeknek versenyképességük javi-

tására van szükségük ahhoz, hogy piacaikat ne veszítsék el. Így ismét egy lépést tehetnénk a jobb exportstruktúra, a komparatív előnyök jobb kihasználása felé.

Külön kellene vizsgálat alá vonni a mezőgazdasági és élelmiszeripari exportcikkek visszatérítési rendszerét. Itt a visszatérítés az ipari termékektől eltérően termékre vonatkozó és nem vállalati kategória. Ez a rendszer azonban nem veszi kellően figyelembe, hogy a mezőgazdaságban és élelmiszeriparban a piac helyzete és ugyanakkor a protekcionizmus, a vámvédelem sokkal erősebben érvényesül a külföldi piacokon is, mint az ipari termékeknél. Hogy csak egy-két példát említsek: a vajat, a baromfit, a nem minőségi borokat fő piacunkon, a Közös Piac országaiban sokszor mélyen értékük alatt lehet eladni részben a leförlözési, részben a vámrendszer miatt, és egyéb okok következtében. Nyilvánvalóan nem fogadható el az a többekben felmerült gondolat, hogy amit konvertibilis devizáért el tudunk adni, azt értékesítsük, bármilyen áron, s a maradék szolgáljon a hazai ellátás alapjául. De ez a maradékélv sokszor megjelenik fordítva is: tervezzük meg a belső szükségleteket, s a felesleget a külkereskedelem értékesítse. Ez a régi mechanizmus gondolat-körében helyesebbnek látszó módszer nem veszi azonban figyelembe a gazdaságosság elvét, az értéktörvény szerepét. Nyilvánvalóan még alaposabb elemzésre lesz szükség, de a legésszerűbbnek látszana egy olyan rendszer, amely abból a tényből indul ki, hogy a mezőgazdasági termékek világszerte a belső és a külkereskedelmi forgalomban értékükön alul kerülnek forgalomba és támogatásra szorulnak. Ebből kiindulva olyan állami visszatérítési rendszer látszana ezen a területen indokoltnak, amely a termésbecslésből a belső igényeket és az ésszerű külföldi értékesítési lehetőségeket számba véve előír-nyozza a szükséges költségvetési összegeket. E felett egy operatív tárcaközi bizottság rendelkezne, amely megszabná a belső és külső támogatás egységnyi mértékét a piaci viszonyok figyelembevételével és ezt rugalmasan változtatná. Ilyen rendszerben nem állhat elő olyan helyzet, hogy (a termék egységére számítva) a belső ártámogatás többszörösét kitevő külkereskedelmi visszatérítés-re kerüljön sor, holott ennél sokkal kisebb támogatással a lakosság jobb el-látását és olcsóbb belső árát lehetne biztosítani. Meg kell jegyezni, hogy egy sor a mezőgazdasági termékeket támogató ország az elmondotthoz hasonló, vagy azzal rokon rendszerrel alakítja ki a lakossági és állami fiskális érdekeket a gazdaságossággal összhangba hozó politikáját.

Véleményem szerint nem helytálló Esze Zsuzsa érvelése a devizaárszorzó emelése és az infláció közti összefüggéseket illetően. Ezt mindennél látványo-sabban bizonyítja, hogy az egyes tőkésországokban végbemenő inflációs folya-matok előbb vagy utóbb szükségképpen leértékeléshez, vagyis az árfolyam emeléséhez vezetnek. Az persze igaz, hogy itt végső soron a kereslet és kínálat összefüggéseiről van szó. Csakhogy: ha a kínálatot a kedvező exportár tartó-san leförlözi, különösen olyan országban, ahol sokszor a külföldi értékesítés súlya igen nagy, előbb-utóbb a belföldi — legalábbis a rugalmas — árak ehhez alkalmazkodnak, és ez nyomást gyakorol a bérekre is. Az árreform egyszeri előkészítésekor tényleg „elosztottuk a társadalmi tiszta jövedelmet”, de egy már létező és rugalmas árendszerben nem egyszerűen elosztás megy végbe, hanem az árak, bár szabályozott módon, de kialakulnak.

Ami az importált termékekre való hatást illeti, itt a „hidak” természete merőben különbözik a támogatásokétól. Nem állítom, hogy vámrendszerünk mindenben kifogástalan és semmiféle módosításra nem szorul. Mégis látni kell a lényeges különbséget a visszatérítések (támogatások) és a vámrendszer kö-zött. A visszatérítések nagyobb része csak a valutareform megalkotásáig érvényesülhet. Ha a helyesebb exportstruktúra és a reális árfolyam létrejött, a támogatás csak kivétel lehet (pl. a mezőgazdasági termékeknél). A vámok rendszere azonban, mint azt a gyakorlat is mutatja, hosszú időn keresztül, tartósan — bár esetleg változó mértékben — érvényesülő kategória. A vám

nem egyszerűen ár-, hanem deviza-, kereskedelem- és iparpolitikai eszköz is. Érvényesülnie kell bármilyen árfolyam esetében, bár persze nagyságrendje nem független az árfolyamtól. Az a tény, hogy aránylag sok vámtételt semlegesítünk, feltehetően szintén arra utal (bár ez még elemzésre szorul), hogy a nemzeti termék egészének áreltérését kifejező, az átmeneti időszak után célba veendő „reális” árfolyam a jelenlegi árszorzonál alacsonyabban helyezkedik el.

A vámrendszerrel kapcsolatban éppen ezért nem helytálló az a kifogás — ami a visszatérítés rendszerénél indokolt —, hogy az sok egyedileg különböző mértékű „hidat” jelent. Ez a vámok természetrajzából következik, azoknak már előbb említett sokrétű kereskedelem-, deviza-, ipar- és árpolitikai szerepéből. Ha vámtarifánkat az ún. brüsszeli nomenklatúrával és más országok vámjaival összehasonlítjuk, nem arra az eredményre jutunk, hogy nálunk több a tarifa, mint ott; ellenkezőleg. Ez természetes is, hiszen egy árnyalt és az összes szempontokat kielégítő vámtarifa kialakításához sok időre és tapasztalatra is szükség van. Ezért, ami a jövőbeli fejlődést illeti, véleményem szerint e téren nem a tételek számának csökkenése, hanem ellenkezőleg az árnyaltabb és a finomságokat jobban figyelembe vevő tarifa felé fogunk haladni.

A Közgazdasági Szemle ez év júniusi számában megjelent cikk utolsó bekezdése arról szól, hogy a gyakorlati tapasztalatok alapján vizsgálni kell, hol van az exportban visszaesés és hol kell ez ellen tenni valamit. Ez elvileg persze helyes, de legalábbis az eddigi tapasztalatok egyáltalán nem utalnak az export visszaesésére. Az eddigi eredmények igen kedvezőek, bár óvakodni kell, hogy ebből végleges és messzemenő következtetéseket vonjunk le. Ugyanolyan hiba lenne ez, mint a vitatott cikk megalapozatlan íjedelme. Nem előre elkészített elméletek, hanem megfelelő idő után a tények gondos elemzése alapján szabad csak a nagy megfontoltsággal kialakított reformhoz és annak bármely szabályozójához hozzájárulni. Az általam javasolt vizsgálatnak főképp azt kell céloznia, hogy hogyan hatott a reform az export teljes volumenére, a gazdaságosságra, a kedvezőbb exportstruktúra kialakulására. Látni kell azt is, hogy e tendenciák helyes megítéléséhez lényegesen több időre van szükség, valószínűleg a reform másfél-két évi eredményeinek ismeretére. Akkor lehet célszerű dönteni a visszatérítési és a vámrendszer továbbfejlesztéséről, és további bizonyos idő eltelte után lesz mód állást foglalni a később feltétlenül szükséges valutareform kérdésében. A tények fogják megmutatni, hogy nemzetközi kapcsolataink a reform hatására valóban a vázlatosan jelzett irányba fejlődnek-e.

A harmadik ötéves terv első két éve gazdasági növekedésének statisztikai elemzése*

A fejlődést meghatározó főbb tényezők

1966—1967-ben népgazdaságunk fejlődése a megelőző ötéves periódus-hoz képest meggyorsult: az egy főre jutó nemzeti jövedelem — a gazdasági növekedés egyik legösszetettebb mutatója — az utóbbi két évben átlagosan 8⁰/₀-kal emelkedett, a megelőző ötéves időszak átlagos 4⁰/₀-os növekedésével szemben.

1. sz. táblázat

A gazdasági növekedés üteme

Évek	Az egy főre jutó nemzeti jövedelem évi átlagos növekedése (%)
1958—1960 között	7
1961—1965 között	4
1966	8
1967	8

1965-ben különböző intézkedésekkel — nevezetesen a fogyasztás, a beruházás, valamint az import előző évi szinten tartása és a csökkenő ütemű ipari és mezőgazdasági termelés mellett a kivitel jelentős (11⁰/₀-os) növeledésével — sikerült lényegesen javítanunk gazdaságunk külső és belső egyensúlyi helyzetén. Ezáltal kedvező

* A felhasznált adatokat a következő kiadványok, publikációk tartalmazzák: a Statisztikai Évkönyv és a Magyar Statisztikai Zsebkönyv megfelelő évfolyamai, a Statisztikai Havi Közlemények egyes számai; A nemzeti jövedelem hosszúsoros indexeinek felülvizsgálata 1938. és 1950—1965. évekre (KSH, 1967); Beruházási adatok 1960—1966 (KSH, 1967); Az ipar helyzete az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésekor (KSH, 1968); Deák Ferenc: Beruházások 1967-ben (Figyelő, 1968. 27. szám); Vályi Péter expozéja (Népszabadság, 1968. 162. szám).

feltételeket teremtettünk az új terv-időszak beindításához. Az elmúlt két-évi fellendülésnek a gyökerei tehát 1965-re nyúlnak vissza.

Az 1965. évi korlátozások („takarékosági év”) után mind a beruházók, mind a fogyasztók részéről megélenkült kereslet a meglévő kapacitások jobb kihasználását, illetve bővítését tette lehetővé.

A növekedési ütem gyorsulását kedvezően befolyásolták külső keresleti tényezők is; az 1966—1967. években a szocialista országok gazdasági fejlődése meggyorsult, némely szocialista országban már hoztak bizonyos intézkedéseket a gazdaságirányítási rendszer korszerűsítésére. A KGST-országok gazdasági életének fellendülése kedvező feltételeket teremtett exportunk, illetve nyersanyag- és gépimportunk növelésére. 1967-ben az 50 éves jubileum idején a Szovjetunióban jelentős lépéseket tettek a lakosság jobb ellátásának biztosítására, s ez különösen ipari fogyasztási cikkek tekintetében növelte meg értékesítési lehetőségeinket.

1967-ben a fellendüléshez hozzájárultak az új mechanizmushoz kapcsolódó várakozások és előkészületek is, amelyek pozitív hatásuk mellett néhány területen túlzottan is igénybe vették a népgazdaság erőforrásait (pl. beruházások, tőkésimport).

A termelés

A nemzeti jövedelem 1966—1967. évi növekedését elősegítette az építőipar és a mezőgazdaság termelésének az 1961—1965 közötti időszakot je-

lentősen meghaladó emelkedése. Bár az ipar teljes termelésének növekedése az 1961—1964. évek szintjén maradt, az ipar hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez — az ipar nettó termelése — az előző éveknél ugyancsak nagyobb volt, két év átlagában 9⁰/₀-ot tett ki. (1961—1965 között az ipari nettó termelés évi átlagban 8⁰/₀-kal nőtt.)

Az ipar leggyorsabban fejlődő ágazata továbbra is a vegyipar maradt. Második helyre az építőanyagipar lépett elő, és az átlagosnál gyorsabban növekedett továbbra is a gépipar termelése. A szénbányászat termelése — a gazdaságosabb energiahordozókra való átállás folytán — 1965-höz viszonyítva csökkent. Az ipari termelés 1966—1967. évi szerkezetváltozásának legszembetűnőbb vonása az volt, hogy a könnyűipari ágazatok termelése 1967-ben gyorsabb ütemben nőtt, mint a nehézipari termelés.

Különösen figyelemre méltó az építőipar teljesítményének emelkedése: két év alatt (1966—1967) a növekedés (23⁰/₀) csaknem annyi volt, mint a második ötéves terv egész időszakában (25⁰/₀).

2. sz. táblázat

Az építőipar termelésének átlagos évi növekedése

1958—1960	15 ⁰ / ₀
1961—1965	5 ⁰ / ₀
1966—1967	11 ⁰ / ₀

Az ipar termelése 1968 első félévében 6⁰/₀-kal nőtt. Ez azonos az 1966 első féléves növekedéssel, de 2⁰/₀-kal kisebb az 1967. első félévi növekedésnél. Az építőipari teljesítmények

első féléves emelkedése (10⁰/₀) ellenben magasabb volt az 1966—1967. évek első félévi növekedésénél (9⁰/₀).

A mezőgazdaság hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez az utóbbi két évben előnyösen változott: 1966-ban a mezőgazdaság hozzájárulása számottevően nőtt, 1967-ben az előző évinél ugyancsak magasabb volt. A mezőgazdaság nettó termelésének alakulása azonban nem minden vonatkozásban tükrözi a mezőgazdaságnak a gazdasági életben betöltött szerepét. A mezőgazdaság „iparosításának” velejárója a gépesítésnek és az ipari eredetű anyagok felhasználásának fokozódása, ennek változása, részben hatékonysági, másrészt árszínvonalbeli problémák miatt, a mezőgazdaság bruttó termelésének indexében jut kifejezésre.

3. sz. táblázat

A mezőgazdaság bruttó és nettó termelésének évi átlagos változása (%)

Évek	Bruttó termelés	Nettó termelés
1961—1965	1,3	-1,7
1966—1967	5,8	4,7

A mezőgazdaság termelési eredményei kedvező hatással voltak az elmúlt két év külkereskedelmi egyenlegére, a külső pénzügyi helyzetünkre: 1966-ban és 1967-ben kenyérgabona-szükségletünket lényegében hazai termésből biztosítottuk és csökkenthetjük a takarmány behozatalát.

Ami a mezőgazdaság anyagi-műszaki ellátottságát illeti, némi haladás ezen a téren is történt; a fejlődés

4. sz. táblázat

A mezőgazdaság műszaki fejlettségét jellemző főbb mutatók

Megnevezés	1965	1966	1967
Egy traktorra jutó szántóterület (kh)	138	131	127
Egy kh szántóra jutó műtrágya-felhasználás (hatóanyagban, kg)	41	44	56
Öntözött terület (1000 kh)	173	283	356

mértéke azonban nem volt számottevő. Az árrendszer torzításai, valamint a szükséges gépek, berendezések és felszerelések, alkatrészek, anyagok hiánya megnehezíti a technika térhódítását a mezőgazdaságban. Ezzel kapcsolatban például az is, hogy a több mint 700 000 kh öntözhető területből 1967-ben is csak a felét öntözték. Az öntözőberendezések hiánya 1968 első félévében sem mérséklődött, így a folyamatosan öntözött terület lényeges bővítésére nem kerülhetett sor.

A felhalmozás

Az elmúlt két év gazdasági fejlődésében jelentős szerepet kaptak a *beruházások*. Ennek kedvező és negatív következményei egyaránt voltak, illetve vannak. A beruházások üteme a kereslet oldaláról kedvező feltételeket teremtett az ipari és építőipari termelés számára, de a fizetési mérleg szempontjából — a beruházási javak importjának a növekedése következtében — fokozta nehézségeinket. A vállalati fejlesztési igények mellett, az elmúlt években elkezdett, de üzembe nem helyezett beruházások növekedése is hozzájárult a beruházási javak piacán ez évben is észlelhető feszültséghez.

A következőkben vizsgáljuk meg, hogy melyek voltak a beruházási volumen emelkedésének elsődleges és egyben meghatározó tényezői az 1966—1967. években.

Az 1966. évi növekedés elsősorban az új öt éves terv indulásával volt kapcsolatos (a tervidőszak elején általában több új beruházás kivitelezését kezdik el). Az 1966. és 1967. évi növekedést elősegítette az 1965. és 1966. években a szocialista viszonylatban keletkezett külkereskedelmi aktívum is. A beruházások 1967. évi 22%-os növekedését — sok más körülmény mellett — nagymértékben befolyásolták az új gazdasági mechanizmus előkészítésére hozott intézkedések, valamint a változásokra való felkészülés. A finanszírozás rendjét módosító rendelkezések arra ösztönözték a vállalatokat, hogy a kivite-

lezés alatt álló beruházásait 20, illetve 80 százalék készütség fölé emeljék, és ennek következtében az 1967-ben induló beruházásaira a tervezettnél lényegesen többet fordítsanak. (A rendelkezések értelmében a költségvetés részt vállal a beruházás további finanszírozásában, ha a teljesítés 1967 végén az előirányzat egyötödét legalább eléri. Azokat a beruházásokat pedig, amelyek készütségi foka magas — a teljesítés az összérték negyötödét teszi ki —, költségvetési juttatásból fejezik be.) A különböző határozatok néhány területen (pl. lakásépítés) megengedték a tervek túlteljesítését, illetve az értékhatár feletti beruházásoknál az 1967. évre számított ütem túllépését. Így az állami lakásberuházásokat több mint 600 millió forinttal, az értékhatár feletti beruházásokat kb. 1 milliárd forinttal túlteljesítették.

A beruházások 1967. évi növekedésében finanszírozási szempontból lényeges szerepet játszott, hogy a vállalatok beruházásra fordítható saját eszközei a tervezettnél és az előző évinél egyaránt nagyobb mértékben emelkedtek: a terv 11—12 milliárd forint saját forrással számolt, ezzel szemben 18 milliárd forint állt a vállalatok rendelkezésére, 5,4 milliárd forinttal több, mint egy évvel korábban. (Ennek az összegnek a teljes felhasználására 1967-ben nem került sor, ami szükségképpen kihat a beruházások 1968. évi alakulására.)

5. sz. táblázat

A beruházások növekedése (%)

Megnevezés	1961—1965 évek átlagos növekedési üteme	1966 1967	
		évi növekedés az előző évhez képest	
A szocialista szektor összes beruházása...	5	9	22
Ebből:			
Építési beruházások	4	9	18
Gépi beruházások	6	10	26

Az üzembehelyezett beruházások növekedési üteme 1967-ben (20%) elmaradt az összes beruházások volumenének az emelkedésétől. A befejezetlen beruházások állománya az elmúlt évben 6 milliárd forinttal tovább nőtt. Az üzembehelyezések színvonala a harmadik ötéves terv

első két évében alacsonyabb volt, mint a második ötéves tervperiódus azonos időszakában, az 1966—1967. években: az üzembehelyezett beruházások összege a tárgyidőszaki ráfordításoknak 88%-át tette ki, míg az 1961—1962. években 93%-át.

6. sz. táblázat

A szocialista szektor összes beruházásai

Időszak	Beruházások	Üzembe helyezett beruházások	Az üzembehelyezett beruházások aránya az összes beruházásokból (%-ban)
	milliárd forintban, összehasonlítható áron		
1961—1962 együtt	76,5	71,1	92,9
1963—1965 együtt	145,8	139,5	95,7
1966—1967 együtt	119,6	105,2	88,0

A beruházási eszközök iránti kereslet kielégítését a kínálat oldaláról az tette lehetővé, hogy az építőipari, az építőanyag- és gépipari termelés növekedése az átlagot meghaladta, továbbá számottevően nőtt a gépiport és az építőanyag-behozatal is. (A gépiport 1966-ban 2%-kal, 1967-ben 31%-kal, az építőanyag-behozatal 15, illetve 58%-kal nőtt az előző évhez viszonyítva.)

Az ipar egészében a termelő-álló-

alapot 1%-os növekedésére jutó termelésnövekmény az 1966—1967. években 70%-kal magasabb volt, mint az előző három évben és mintegy 10%-kal több, mint 1961—1962-ben. Különösen számottevő volt az építőanyagiparnál a növekedés. (A termelő állóeszközök bruttó értékének 1%-os növekedésére jutó termelésnövekmény 1966—1967-ben több, mint nyolcszorosára emelkedett 1963—1965. évek átlagához képest.)

7. sz. táblázat

Az ipari termelő-állóalapot kapcsolata a termeléssel
(évi átlagos növekedés, százalékban)

Megnevezés	1961—1962	1963—1965	1966—1967
	években		
A szocialista ipar bruttó termelésének növekedése	9,6	6,9	8,0
Ezen belül: Kohászat	7,7	3,8	6,7
Gépipar	13,1	7,4	8,6
Építőanyag-ipar	4,9	7,4	10,4
A szocialista ipar termelő-állóalapotjának növekedése	8,4	9,6	6,8
Ezen belül: Kohászat	10,7	11,1	5,3
Gépipar	9,0	8,0	6,8
Építőanyag-ipar	7,6	16,2	2,5
A termelő állóalapot 1%-os növekedésére jutó termelésnövekmény, %	1,1	0,7	1,2
Ezen belül: Kohászat	0,7	0,3	1,3
Gépipar	1,5	0,9	1,3
Építőanyag-ipar	0,6	0,5	4,2

A beruházások *népgazdasági ágak* közötti megoszlásában az 1966—1967. években — az ipari beruházások gyorsabb növekedése miatt — az ipar részesedése fokozódott, a mezőgazdaság pedig csökkent. (1961—1965

között — a mezőgazdaság szocialista átalakításának kapcsán — a mezőgazdasági beruházások növekedése nagyobb volt, mint az iparfejlesztésre szánt összegek emelkedése.)

8. sz. táblázat

A beruházások megoszlása népgazdasági ágak szerint (%)

Megnevezés	Az 1961—1965. évek átlaga	1966	1967
Ipar	41,0	43,0	44,5
Építőipar	2,2	2,0	2,1
Mezőgazdaság	18,3	15,8	15,0
Közlekedés	14,0	14,3	14,0
Kereskedelem	3,3	3,4	3,4
Kommunális ágazatok	21,2	21,5	21,0
Szocialista szektor összesen:	100,0	100,0	100,0

A beruházások *anyag-műszaki összetételében* a második ötéves terv időszakában kialakult tendenciák érvényesültek az elmúlt két évben is: a gépi beruházások aránya tovább

nőtt. A gépi beruházásokon belül a belföldi gépek részesedése az 1961—1965. évek átlagához képest valamelyest csökkent, ugyanakkor az importgépek aránya nőtt.

9. sz. táblázat

A beruházások összetétele
(százalékban)

Megnevezés	Az 1961—1965. évek átlaga	1966	1967
Építési beruházások	46,9	47,8	46,4
Gépi beruházások	42,8	41,7	42,9
Ezen belül:			
belföldi gép	24,0	21,8	21,2
importgép	18,8	19,9	21,7
Egyéb beruházások	10,3	10,5	10,7
Szocialista szektor összesen:	100,0	100,0	100,0

A második ötéves tervidőszak egyik központi problémáját a *készletképződés* magas aránya jelentette. A nemzeti jövedelemből a készletnövelésre fordított rész ugyanis egy adott időszakban nem kerül felhasználásra, csupán annak lehetőségét jelenti, hogy későbbi időpontban fogyasztásra, beruházásra vagy exportra felhasználható lesz, amennyiben a végső felhasználási célok valamelyi-

kének kielégítésére egyáltalán alkalmas.

1964 decemberében a készletképződés mérséklése, valamint a felesleges készletek felszámolása végett különböző intézkedéseket hoztak (csökkentették az ipari termelés 1965. évi ütemét, a vállalatok a központi keret terhére megszabadulhattak elavult készleteiktől). 1965-ben a forgóalapok (az anyag- és késztermékkészletek, a

félkésztermékek és befejezetlen termelés, a befejezetlen beruházások, valamint a tartalékok) növekedése az előző négy év átlagának még a felét sem tette ki. 1966-ban a gazdasági fejlődés ütemének emelkedésével a forgóalapok növekedése is meggyorsult, bár nem érte el az 1961—1965 közötti időszak legmagasabb értékét, ellenben 1967-ben már meghaladta (22 milliárd forintos csúcserővel). A forgóalapok 1966. és 1967. évi növekedésében közrejátszott a befejezetlen beruházások állományának jelzett, az utóbbi 4—5 évnél jóval

magasabb emelkedése. Ha a készletképződés elmúlt két évi mértékét a befejezetlen beruházások állományváltozása nélkül vizsgáljuk, a készletlerakódás 1965. év utáni újbóli gyorsulása akkor is kiderül: a készletek 1966. évi felhalmozódása ugyan 2,6 milliárd forinttal még elmaradt az 1961—1964. évek átlagos növekedésétől, de 1967-ben újból az 1961—1964. évek szintjén volt. 1968 első öt hónapjában a készletek az év eleji állományhoz képest mintegy 5—6 milliárd forinttal tovább nőttek.

10. sz. táblázat

A nemzeti jövedelemből a forgóalapok növelésére jutó rész

Időszak	A forgóalapok növekedése, összehasonlítható áron, milliárd forintban	A forgóalapok növekedése a nemzeti jövedelem %-ában
1961—1964 együtt	63,3	9,9
1965	6,7	3,9
1966	16,6	8,8
1967	22,2	10,9

A nemzeti jövedelem növekedésével az elmúlt két évben nem tartott lépést a fogyasztás növekedése, ennek következtében a *fogyasztás—felhalmozás aránya* eltolódott az utóbbi javára. Az elmúlt tizenhét év törté-

netében az 1967. évihez hasonlóan magas felhalmozási arányra nem volt példa. [1950 és 1960 között a felhalmozás arányának két szélső értéke 6% (1956), illetve 27% (1951) volt.]

11. sz. táblázat

A nemzeti jövedelem felhasználásának százalékos megoszlása

Megnevezés	1961—1965. évek átlaga	1966	1967
Fogyasztás	74,0	72,6	71,0
Felhalmozás	26,7	25,4	29,7
Kívülről többlet	—0,7	2,0	—0,7
Felhasználás összesen: ..	100,0	100,0	100,0

Az egyensúlyi helyzet

A gazdasági egyensúly kérdését két vetületben vizsgáljuk meg. A külső egyensúlyt — amelyet lényegében külkereskedelmünk egyenlege határoz meg — a külkereskedelmi

forgalom alakulásán keresztül elemezzük. A belső egyensúly alakulását a lakosság jövedelmeinek és kiadásainak egybevetésével tekintjük át. (A belső egyensúly egyéb vonatkozásban is vizsgálható, például költségvetési egyensúly, hitelegyen-

súly stb., de ezek elemzésétől itt eltekintünk.)

A külső egyensúly

A külkereskedelmi forgalom 1966-ban kisebb mértékben, 1967-ben gyorsabb ütemben nőtt, mint a termelés (a nemzeti jövedelem). Végeredményben a külkereskedelem népgazdasági jelentősége tovább fokozódott.

Az exportnövekedés áruösszetételében 1966-ban és 1967-ben eltérő tendenciák érvényesültek: a gépxport, amely 1966-ban az előző évhez képest 4⁰/₀-kal visszaesett, 1967-ben mintegy 7⁰/₀-kal nőtt. Gépxportunk szempontjából különösen számottevő volt a Szovjetunió gépvásárlásainak

12. sz. táblázat
A külkereskedelmi forgalom növekedése (%)

Megnevezés	1961—1965. évek átlagos növekedési üteme	1966. 1967.	
		évi növekedés az előző évhez képest	
Export	12	6	7
Import	9	3	13
Együtt ...	10	4	10

1967. évi növekedése (9⁰/₀). Az átlagot jóval meghaladóan nőtt a két év során — 26⁰/₀-kal — az ipari fogyasztási cikkek exportja is, ami elsősorban ugyancsak a szovjet import nagymérvű növekedésével volt kapcsolatban.

13. sz. táblázat

Az export összetétele

Megnevezés	1961—1965. évek átlaga	1966.	1967.	1967. év 1965. év százalékában
	százalékos megoszlás			
Gépek	34,6	31,3	31,1	102,8
Anyagok	23,4	24,6	23,9	112,5
Fogyasztási cikkek	20,8	22,5	23,1	125,6
Élelmiszerek	21,2	21,6	21,9	112,2
Összesen :	100,0	100,0	100,0	112,7

Az elmúlt két évben az importon belül tovább nőtt az ipari késztermék, elsősorban a gépbehozatal aránya. Ez a tendencia már a második ötéves terv időszakában is érvényesült,

szemben az 1950-es évekkel, amikor az import legnagyobb hányadában a hazai termelésből nem biztosítható alapanyag-behozatalra korlátozó-

14. sz. táblázat

Az import összetétele

Megnevezés	1961—1965. évek átlaga	1966.	1967.	1967. év 1965. év %-ában
	százalékos megoszlás			
Anyagok	56,6	57,6	52,8	108,9
Ipari késztermék	33,8	34,2	38,7	138,6
Ezen belül:				
gépek	28,7	28,4	32,3	133,5
fogyasztási cikkek..	5,1	5,8	6,4	157,1
Élelmiszerek	9,6	8,2	8,5	109,7
Összesen:	100,0	100,0	100,0	116,8

1961—1965 között az induló év kivételével külkereskedelmi mérlegünk egyenlege mindig passzív volt, azaz behozatalunk meghaladta kiviteltünket. Különösen 1963-ban és 1964-ben volt magas a külkereskedelmi deficit. A külső egyensúly megteremtése végett 1965-ben különböző intézkedéseket foganatosítottunk, amelyek következtében külkereskedelmi mérlegünk lényegében egyensúlyba került. 1966-ban, 1959 óta először, külkereskedelmi egyenlegünk aktív volt (327 millió devizaforinttal). Az 1965. és 1966. évi külkereskedelmi mérleg egyensúlya a szocialista relációjú aktívumból adódott (464, illetve 860 millió devizaforint). A nem szocialista országokkal lebonyolított kereskedelmünk mindkét évben passzívvá vált (592, illetve 532 millió devizaforint).

Az 1967. évi behozatal azonban ismét meghaladta (870 millió devizaforinttal) a kivitelt értékét. Ebben az évben a szocialista országokból is többet hoztunk be, mint amennyit kivittünk (191 millió devizaforinttal).

Az elmúlt év egyenlegének kialakulásában szerepe volt az 1968-ra való felkészülésnek. A belső egyensúly biztosítása mind a termelőszekción, mind a fogyasztási cikkek esetében az átlagosnál nagyobb tartalékok képzését kívánta meg. Ez viszont a vállalatok és a lakosság 1967. évi fokozott mértékű vásárlásai mellett csak a behozatal növelésével lát-

szott megoldhatónak. A behozatal tavalyi jelentős növelése viszont lehetővé teszi az ez évi behozatal méréséklését. (Tulajdonképpen itt egy volumenében számottevő előszállításra került sor.)

1968 első felében a kivitelt 6%-kal volt magasabb, mint az előző év azonos időszakában, a behozatal viszont az előző évi szinten maradt. Devizaforintban a behozatal értéke 760 millióval haladta meg a kivitelt. Ez mintegy 500 millió devizaforinttal kisebb a tavalyi első félévi passzívvá vált.

A belső egyensúly

A korábbi éveknél és a tervezettnél gyorsabb ütemű gazdasági fejlődés az utóbbi két évben együtt járt a növekvő termelési teljesítményekhez kapcsolódó pénzjövödelmek emelkedésével. Ezen belül a paraszti pénzbevételek növekedése 1967-ben is meghaladta a pénzjövödelmek átlagos növekedését. A lakosság vásárlóerejének, keresletének emelkedése nemcsak következménye, hanem jelentős tényezője is volt a gyors ütemű gazdasági növekedésnek. (A megnövekedett termelőtevékenység természetesen nagyobb bérkiáramlással járt, ez viszont értékesítési lehetőséget teremtett az ipari és a mezőgazdasági termékek számára.)

15. sz. táblázat

A reáljövödelmek növekedése

Megnevezés	1961—1965. évi átlagos növekedési ütem	1966.	1967.
		évi növekedés az előző évhez képest	
A munkások és alkalmazot- tak reáljövödelme	3	5	5
A parasztok reáljövödelme . .	4	7	10

A lakosság pénzbevételeinek döntő többségét áruvásárlásra fordította. A termelésből és importból rendelkezésre álló árualap biztosította a megnövekedett vásárlóerő lekötését. A

kiskereskedelmi forgalom 1966-ban 7%-kal, 1967-ben 10%-kal növekedett. Mindkét évben a vegyes iparcikkek forgalma emelkedett a legdinamikusabban.

A kiskereskedelem eladási volumenének éves növekedése

Év	Kiskereskedelem összesen	Ezen belül		
		élelmiszerek	ruházati cikkek	vegyes iparcikkek
1966	7	4	9	12
1967	10	9	7	13

A jövedelmek és vásárlások egyensúlyának kialakításához hozzájárult a fogyasztói árszínvonal mérsékelt emelkedése is.

A lakosság pénzbevételei 1966-ban és 1967-ben egyaránt meghaladták kiadásait. A pénzjövedelmek és a kiadások különbsége részben takarékbetétekben csapódott le, részben növelte a lakosság készpénztartalékait. A lakosság pénzbevételei az 1965. évet megelőző időszakban is meghaladták a kiadásokat, a különbség azonban nagyobb mértékben öltötte a megtakarítások formáját (jobban növekedett a takarékbetét-állomány).

17. sz. táblázat

A munkások és alkalmazottak
fogyasztói árándexe

Előző év = 100

1966	102
1967	101

18. sz. táblázat

A pénzjövedelmek és a takarékbetétállomány
növekedése

Évek	A lakossági pénzjövdel- mek (nettó pénzbevétel)	A takarékbetét- állomá- ny
	növekedése milliárd forintban	
1961—1965. évek átlaga ...	4,8	3,0
1966	7,6	2,6
1967	9,1	1,8

A lakosság takarékosága tehát 1966—1967-ben az előző évekhez képest mérséklődött. Ez különböző okokra vezethető vissza. 1966-ban az árintézkedések, valamint a kamatfeltételek megváltozása, 1967-ben pedig az új mechanizmussal kapcsolatos várakozó álláspont volt a döntő tényező.

A vásárlóerő és az árualap egyensúlya ez év első felében a tavalyitól eltérő módon jött létre: a lakosság pénzbevételei lényegében a tavalyival azonosan emelkedtek (9⁰/₀-kal), az áruvásárlásra fordított kiadások növekedése az előző évinél mérsékelt volt (folyóáron 7⁰/₀), ugyanakkor a lakosság takarékbetét-állomá-

nyának növekedése 1968 első hat hónapjában az előző év egészének majdnem a kétszeresét tette ki (3,3 milliárd forint). A lakosság kiskereskedelmi vásárlása volumenét tekintve — mivel az árszínvonal a tavalyi első félévinél kb. 1⁰/₀-kal alacsonyabb volt — az előző évinél kb. 8⁰/₀-kal magasabb lett.

★

1968 első félévének fejlődésére a rendelkezésre álló adatokból az alábbi következtetések vonhatók le:

Úgy tűnik, hogy a gazdaságirányítás új rendjére való áttérés nem okozott fennakadást, a fejlődés folyamatosága biztosított. A növekedés né-

mely területen valamivel alacsonyabb, mint 1967-ben volt (az ipari termelés, a külkereskedelmi forgalom vonatkozásában), de itt is elérte az 1966. évi szintet, de más vetületben eléri vagy meg is haladja azt (például a lakossági pénzjövödelmek, az építőipari termelés esetében).

A fogyasztási javak piacán a kereslet és a kínálat lényegében egyensúlyban volt; a folyóáras kiskereskedelmi áruforgalom növekedése ugyan elmaradt a pénzjövödelmek növekedésétől (amiben szerepe volt az árszínvonal vártnál kedvezőbb alakulásának), viszont a lakossági takarékbetétek 1,2 milliárd forinttal nagyobb összegben emelkedtek, mint egy évvel korábban. Külkereskedelmi mérlegünk behozatali többlettel zárult, de az első félévi passzívum a tavalyinak csak 60⁰/₀-át tette ki.

Bizonyos aránytalanságokat, amelyek az elmúlt két évben is problémát jelentettek, az idő rövidsége

miatt még nem sikerült felszámolni. A beruházási javak piacán a kereslet változatlanul meghaladta a kínálatot és a feszültséget csak fokozta az, hogy a vállalatok 1967. évi saját beruházási forrásaitak nem használták fel tavaly. Annak ellenére, hogy az ipari termelés növekedése idén az első félévben elmaradt a tavalyitól, az ipari eredetű készletek az első negyedévben ugyanolyan mértékben nőttek, mint egy évvel korábban.

Két és fél év kevés ahhoz, hogy abból messzemenő következtetéseket vonhassunk le egy ötéves időszak várható gazdasági eredményeire. Már most meg lehet állapítani azonban, hogy a harmadik ötéves terv több előirányzatának túlteljesítése várható: a terv például a nemzeti jövedelem 19—21⁰/₀-os növekedésével számolt, a tervidőszak első két évében az elért növekedés viszont 17⁰/₀ volt.

Szamosvölgyi Elemér

A gazdasági fejlődés kulcskérdései Japánban

1968-ban zárul le a több mint 100 milliós népességű távol-keleti szigetország tőkés fejlődésének első évszázada. Az ország rendkívül figyelemre méltó gazdasági eredményei és további fejlődésének jelentős problémái a határain túl is számos közgazdászt foglalkoztatnak, s az érdeklődés előterében állnak.

23 évvel a fegyverletétel után

Ázsia egyetlen magasan fejlett iparral rendelkező tőkésországának *bruttó nemzeti terméke* (GNP) az 1966/67-es pénzügyi évben haladta meg első ízben a 100 milliárd dolláros értéket.*

* A pénzügyi év Japánban április 1-től március 31-ig tart. A bruttó nemzeti termék értékét az 1967-es naptári évre — nem végleges adatok szerint — 114 milliárd dollárra becsülik. (Franciaországban 108,6, NSZK-ban 120, az Egyesült Államokban 781 milliárd dollár.) A folyó pénzügyi évben a kormány becs-

Ennek köszönhetően e téren nemzetközi viszonylatban az Egyesült Államok, a Szovjetunió és a Német Szövetségi Köztársaság után *negyedik lett a vezető hatalmak rangsorában*, s az 1968-as pénzügyi évben a harmadik helyre tör.

Japán fejlődésében nemcsak a vezető tőkésországokénál viszonylag gyorsabb növekedési üteme figyelemre méltó, hanem szinte töretlenül fokozódó aránya a tőkésvilág ipari termelésében. Ez annak köszönhető, hogy 1948-tól 1964-ig (beszámítva az 1954-ben, 1957-ben és 1962-ben jelentkező átmeneti megtorpanásokat is) a feldolgozó ipar fejlődési üteme átlagosan évi 16,4 százalék volt. Az 1964 végétől 1966 közepéig húzódo-

lése szerint a bruttó nemzeti termék eléri a 133 milliárd dollárt, s e szerint Japán (nemcsak Franciaországot, hanem Angliát és a Német Szövetségi Köztársaságot is valószínűleg túlszárnyalva) az Egyesült Államok után a második helyre kerül a tőkésvilágban. (Lásd: The Oriental Economist, 1968. február. 2. 1.)

belső piaci depresszió miatt azonban 1965-ben az ipari termelés csak 4,6 százalékkal nőtt, de 1966-ban már ismét 12 százalékkal, tavaly pedig mintegy 20 százalékkal emelkedett.

E cikkek zömét Japán ipara a II. világháború előtt egyáltalán nem, vagy kis mennyiségben gyártotta. Akkor az iparon belül döntő szerepe a könnyűiparnak, s főleg a textil-

1. sz. táblázat

Néhány vezető kapitalista állam részesedése a tőkés világ ipari termelésében (százalékban)

Év	Egyesült Államok	NSZK	Anglia	Japán	Franciaország
1938	36,6	12,0	15,7	4,8	6,3
1948	55,8	4,2	11,9	1,3	4,4
1965	44,8	9,5	8,1	5,7	4,4
1966	45,5	8,4	7,8	6,0	4,4
1967	44,6	7,9	7,5	6,9	4,4

Források: ENSZ adatok; 1967-re vonatkozó OECD becslések.

Bizonyos ipari termékek (hajók, tranzistoros rádiók, fehér-fekete televíziós vevőkészülékek, motorkerékpárok, fényképezőgépek és fotocikkek, pamut- és selyemárúk, továbbá halkonzervek) előállításával Japán az élre tört. A második helyet foglalja el a tőkésvilágban az autó, az acél, a villamos energia, a műszál, az ásványolaj feldolgozása, továbbá többféle villamos háztartási gép termelésével. Gépkocsiiparához hasonló ütemű viharos fejlődést mutat repülőgépgyártása is. Számológépek, varró- és textilipari gépek, csapágyak, turbinák, vasúti gördülőanya-

iparnak volt. Az elmúlt másfél évtizedben megváltozott az ipar szerkezete, rugalmasan és kivételesen gyorsasággal alkalmazkodott az új nemzetközi piaci igényekhez. Ez — más tényezők mellett — a növekvő behozatal miatt is létfontosságú volt. Az ipari nyersanyagszükségletnek döntő részét, az élelmiszerigénynek pedig mintegy 20—25 százalékát biztosítják import útján.

Figyelemre méltó, hogy a lendületes hazai iparosítás, valamint a lakosság növekvő fogyasztása miatt, a II. világháború előttihez képest számottevően csökkent a külkereske-

2. sz. táblázat

Néhány vezető kapitalista állam aránya a tőkés exportban

Ország	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Egyesült Államok	18,3	17,8	17,5	17,3	17,5	16,6	16,8
NSZK	10,2	10,9	10,8	10,9	10,8	11,0	11,3
Anglia	8,9	8,8	8,7	8,5	8,2	8,1	7,9
Franciaország ...	6,2	6,2	6,0	6,0	5,9	6,2	6,1
Japán	3,6	3,6	4,0	4,1	4,4	5,2	5,5

Forrás: UN. Monthly Bulletin of Statistics, 1967. május.

gok, bizonyos gyógyszerek és műszerek, órák, hangszerek (pl. zongora), cement és síkúveg kibocsátásával szintén a vezető országok csoportjába került.

delmi forgalomnak a bruttó nemzeti termék értékéhez viszonyított aránya, miközben volumene gyorsan bővült. Az ország nemzetközi árucseréje 1949-ben 1,8 milliárd, 1955-

ben 4,5 milliárd, 1967-ben pedig már 22,2 milliárd dollárt ért el.*

A kormány gazdasági prognózisa szerint a *relatív külkereskedelmi függőség az elkövetkező esztendőben fokozódni fog.* E vonatkozásban — más tényezők mellett — szem előtt kell tartani, hogy az ipari termékek nemzetközi versenyképességének a növelésére — főleg az utóbbi években — olyan kiterjedt és korszerű nagyszériagyártásra beállított új termelőkapacitásokat hoztak létre, amelyek a hazai keresletet messze felülmúló arányban állítanak elő különféle cikkekkel, s gazdaságos működtetésük csak jelentős exporttal biztosítható.

E trend erősödő érvényesülése egyben a „nekigyürkőzést” is tükrözi, amelyre Japán azért kényszerül, mert a hazai piacon is fel kell készülnie a nagy riválisokkal való fokozódó versenyre. Az utóbbi években ugyanis — jórészt külső nyomásra — a gazdaság liberalizálásának a politikájára tér át, amely új szakaszt nyit az ország fejlődésében.

A közel egy évszázadra terjedő protekcionista irányzat leépítése, a

indításához hasonló nehézség leküzdését teszi szükségessé.

A belső körülmények főbb jellemzői

A látványos eredmények ellenére, néhány sajátos tényező miatt Japán gazdasági helyzete — „érettségi foka” — még nem engedi meg a liberalizációs politika korlátlan alkalmazását. A távol-keleti gazdasági szakértők e véleményüket — a többi között — az ország gazdasági szerkezetének gyengeségeivel, a vezető nyugati államokéhoz képest mutatkozó hátrányokkal, s ezen belül az ipari szerkezet „dualitásával”, valamint a munkaerőeloszlás korszerűtlenségével indokolják. Kiemelik továbbá az exportbővítés bizonyos problémáit, amelyek a liberalizálás további szélesítését fékezik.

Az első érv alátámasztására közlik a nemzetgazdaság szerkezetének alakulását tükröző fontosabb adatokat.

A 3. sz. táblázat adataiból látható a Japán nemzetgazdaságban végbe ment jelentős szerkezeti változás, de az is, hogy viszonylag még mindig nagy a mezőgazdasági ágazatok ará-

3. sz. táblázat

A nemzeti jövedelem forrásainak megoszlása
(százalékban)

Megnevezés	1933—1937 évek átlaga	1946	1957	1965	1970
Mezőgazdaság, erdőszet, halászat...	19	38	18	12	10
Bányászat, gyárípar, építőipar.....	31	27	35	36	38
Kereskedelem, közlekedés és szállítás, bank- és biztosításügy, hírközlés és egyéb szolgáltatások...	50	35	47	52	52

Források: Japanese Economic Statistics. 1970-re pedig az Állami Tervező Ügynökség becslése.

„nyitott gazdaság” kialakítása — a japán közgazdászok tekintélyes részének véleménye szerint — számos, horderejében a modern fejlődés be-

nya a nemzeti jövedelemben. A kormánysszervek összehasonlító elemzései szerint erősen növelni kell a köz-eljövőben a szolgáltatások körét és a munka termelékenységét e szektorban, hogy megszűnjék az ország számottevő lemaradása a legfejlettebb tőkésállamokhoz képest.

* Statistical Survey of Economy of Japan 1957. 21. 1. és BIKI. 1967. február 15. 2. 1. adatai alapján végzett számítások.

További nem lebecsülendő problémát jelent az ipari arculat „dualitása”. Ezen a sajátos japán jelenségen a számban és gazdasági szerepükben egyaránt jelentősen gyarapodó óriás-cégek, valamint a rendkívül sok törpe-, kis- és középüzem szimbiózisát értik.

1964-ben az ipari üzemek 87,6 százaléka rendelkezett 100-nál kevesebb dolgozóval, s ezek az üzemek adták az ipari termelés 33 százalékát. A 200-nál kevesebb munkaerővel működő gyárakból került ki Japán ipari termelésének csaknem fele, s ezek tömörítették az összes feldolgozóipari munkahelyek kétharmadát. Az 500-nál több munkással rendelkező nagyüzemek aránya viszont tavaly is csak 0,3 százalék volt, de — az ipari munkaerő negyedrésszel — az ipari termelés 42,3 százalékát szolgáltatták.*

Ezek az adatok világosan utalnak a nagyüzemek termelékenységbeli előnyére.** De figyelmeztetnek arra is, hogy az ipar további racionalizálása elengedhetetlen. „Nyitott gazdaságban” nem képes megőrizni egzisztenciáját a sokszázvezernyi japán kisvállalkozó jelentős része. A tokiói kormánynak az ipari termelés és a tőke koncentrációját előmozdító sokoldalú tevékenysége egyelőre mégsem irányul a kisüzemek arányának oly mérvű csökkentésére Japánban, mint más vezető nyugati államokban. Ennek magyarázata főleg abban a sokrétű összefonódásban rejlik, amely a nagyoknál sokkal alacsonyabb — átlagosan alig fele akkora — bérszinttel dolgozó kisvállalkozók üzemeit jelentős részben a mammutgyárak periférikus műhelyeivé változtatta. Ez utóbbiak egyegy termék alkatrészeinek vagy bi-

zonyos felszereléseinek az előállítására szerződnek a nagy cégekkel, amelyek így jóval olcsóbban jutnak ehhez, mintha saját üzemükben gyártanák.

Míndez valószínűvé teszi, hogy a kisüzemek szerepe — a folyamatos korlátozás, a növekvő arányú „csődjárvány” és a „fúziós hullám” fokozódása ellenére — mégis tartósan viszonylag jelentős marad.

A mintegy félevezernyi mammutkonstrukción kivételével a távol-keleti vállalkozók zöme nincs megfelelően felkészülve a teljes külkereskedelmi liberalizálás miatt a belső piacokon drasztikusan éleződő versenyre.

A koncentráció fokát hozzávetőleg érzékelteti, hogy a 100 vezető ipari társaság — bár zömmel nem sorolhatók a világviszonylatban legnagyobbak közé* — a társulati tőke felét tartja tulajdonában. A modern japán iparágakban a termelés döntő részét általában 3—5 óriástársaság összpontosítja. Hasonló a helyzet a nemzetközi árucseré szférájában is, ahol hat mammuttársaság ellenőrzi a japán export mintegy 85, s az import 90 százalékát. Ritka azonban, hogy egy társaság uraljon döntő mértékben valamely ágazatot, mint például a Micubishi a hajóépítést.

Jellemző sajátossággá lett az utóbbi években, hogy a nagy japán cégek egymás vállalatainál 15—25 százalékos tulajdonrészesedést szereztek. Már régebben, az ötvenes évek elejétől jellemzővé vált az ipari fejlesztésre rendkívül nagy arányban igénybevetett bankkölcsön: 1965/66-ban a gyáripari üzemek zöme az általa felhasznált tőkének csak 27—30 százalékát mondhatta magáénak.** A különlegesen kiterjedt hazai hitelnyújtás és bizonyos részben az ide-

* Japan Statistical Yearbook. 1966. 186. és 191. l., valamint Fortune 1967. szeptember, 70. l.

** A gyáripari termelékenység 1950—1960 között esztendőnként átlag 12 százalékkal, ezt követően évente mintegy 8 százalékkal emelkedett Japánban, tehát jóval magasabb ütemben, mint más vezető tőkésállamokban. Ily módon a háború előtti jelentős hátrányát Nyugat-Európával szemben sikerült megszüntetnie. Némely ultramodern mammutüzem termelékenysége már az amerikaiakét is eléri. Tavalyi felmérések szerint a munka termelékenysége a korszerű nagy gyárakban kétszerese a kisebb üzemekének.

* Amerikai felmérések szerint az újvilágiakon kívüli 200 legnagyobb ipari társaság közül (az 1965. évi eladások értéke alapján) 38 volt japán. Csaknem fele tartozott az első 100-hoz. Leghatalmasabb a Hitachi társaság volt, amely a 18. helyet foglalta el a nemzetközi rangsorban, majdnem 1,4 milliárd dolláros üzleti forgalmával. (Lásd: Fortune, 1967. szeptember, 70. l. és 145. l.)

** Lásd: The Oriental Economist 1965. szeptember, 517. l. és The Bank of Tokyo Weekly Review 1967. január 23. 4. l.

gen tőke közreműködése alapvető fontosságú volt az ipari kapacitások megsokszorozása, átfogó modernizálása és a termelés szerkezetének radikális megváltoztatása szempontjából. A feldolgozó iparon belül a nehézipari termékek aránya 1937-ben 42, 1955-ben 49, 1967-ben mintegy 66 százalék volt, s 1970-re 73 százalékra kívánják emelni.

E hatalmas átalakulás rendkívül nagy beruházásokkal valósult meg, amelynek arányai messze túlszárnyalják a többi vezető tőkésállamok beruházási arányait. Az investíciók hányada a bruttó nemzeti termékben 1951—1955 között átlagosan 27,3 százalék, 1956—1960-ban 31,8 százalék, 1961—1967-ben pedig 32 százalék volt. Az állami beruházásoknak több mint 20 százalékát, a magánbefektetéseknek mintegy felét új technikai felszerelések beszerzésére fordították.*

A bevezetőben vázolt sikerek még ilyen nagyarányú beruházások esetén sem lettek volna biztosíthatók a legfejlettebb nyugati tudományos-technikai vívmányok tömeges átvétele, valamint a kiváló teljesítményt nyújtó, olcsó és kvalifikált munkások bősége nélkül. Az iparban dolgozók száma az 1950. évi 7,8 millióról 1967 júniusára 15,9 millióra emelkedett, s elérte az összes foglalkoztatottak 32,8 százalékát. A mezőgazdaságban dolgozók aránya ugyanakkor 45 százalékról 22,7 százalékra csökkent, de még így is túl magas. Ez akadályozza, hogy az ipar, és főleg a szolgáltatások szektora (ahol a foglalkoztatottak 44,5 százaléka dolgozik) erőtel-

* Az állam jelentős részvétele a beruházásokban az állammonopolista kapitalizmus erősödésének egyik fő jele. Kedvezett a nagyarányú termelőbefektetéseknek a katonai kiadások tartósan alacsony szintje (a bruttó nemzeti termék 1,1—1,3 százaléka, bár perspektívában az újrالفegyverzés gyorsítása miatt növekszik). A kormány ugyan nyilatkozataiban a gazdaságfejlesztési programokat állítja tevékenységé homlokerébe, de gyakorlatilag sokkal jelentősebb ennél költségvetési-, adó-, pénzügyi és monetáris politikája, valamint az ipar korszerűsítésében, és a hazai kutatás kiépítésében, továbbá az export támogatásában, és az idegen tőke vonzásában betöltött szerepe.

jesen növelhesse alkalmazottai számát.*

Az iparban az utóbbi években részleges munkaerőhiány (főleg bizonyos szakmunkásokban, szerelőkben, gépkarbantartókban és technikusokban, valamint különféle speciális mérnökökben és magasan kvalifikált vállalatvezetőkben) jelentkezik. A születési arány 1955 óta lecsökkent. Emiatt távlatilag elsősorban a foglalkoztatottak helyesebb elosztása, a nagyobb termelékenységre ágazatokba — mindenekelőtt a mezőgazdaságból a nagyiparba és a szolgáltatások szférájába — való átcsoportosítás válik szükségessé. Lehetőséget ad erre a mezőgazdasági termelés fokozott intenzifikálása, gépesítése és kemizálása, fékezi azonban — a fiatalok kivételével — az alapképzettség nem kielégítő korszerűsége. Nehezíti az erre megfelelő korosztály tömeges beköltözését a városokba a lakás- és szállítási kapacitások elégtelensége, s a közművesítettség viszonylag alacsony foka.

Akadályozza a munkaerő hatékonyabb kihasználását előmozdító átáramlást „az élethossziglani alkalmaztatás” tradíciója is. Japánban ugyanis a dolgozók zöme napjainkban is az első munkaadójánál marad. A béralakulásban — csakúgy mint a különféle egyéb juttatásoknál — döntő szempont egyelőre az *egyhelyben töltött szolgálati évek száma*, amit emellett jelentősen befolyásol a dolgozó kora, neme, az *üzem nagysága, valamint az ágazat nemzetgazdasági súlya* is. A nagyüzemek szervezett munkásai a fizetésekben nagy előnyöket harcoltak ki maguknak az azonos munkát végző kisüzemiekhöz képest. Ennek ellenére a japánok nagy részének — nevelése következtében — mentalitásával szögesen szemben áll, hogy anyagi érdekből elhagyják első munkahelyüket (hacsak a cég csődbe nem megy, vagy más, erre kényszerítő külső körülmény nincs).

E tradíció és a lecsökkent születési arány *nehezíti* az eddigi formákban

* Lásd: The Oriental Economist, 1967. szeptember. 608. 1

megvalósított *extenzív* — tehát viszonylag nagymennyiségű új munkaerő bevonásával történő — *iparfejlesztés folytatását*, amelyet oly eredményesen kombináltak a technikai korszerűsítéssel. Ez pedig jóval olcsóbb, mint az intenzív módszer és — a nemzetközileg alacsonyra értékelt valutája mellett — jelentős komparatív előnyöket biztosított Japának. (Hivatalosan 1949 óta 1 dollár = 360 jen, de vásárlóérték-paritásában számítva csak 200—220 jen.)

A kormánynak a „munkaerő politika korszerűsítését” szolgáló erőfeszítései és a részlegesen foglalkoztatottak millióinak nagyobb mérvű bevonása alapján, abban bíznak a japán vezető körök, hogy legalábbis a következő néhány évben még részben fenntartható a kedvező profithozamú, extenzív jellegű fejlesztés.

Az 1967/68 — 1970/71 közötti periódusra kimunkált kormánybecslések szerint a gazdasági növekedés átlagos rátája évenkénti reálértékben 9,3 százalékos lesz, az 1957/58-tól 1961/62-ig elért 11,9 százalékos átlaggal szemben. A „Sumitomo” bank kutatóirodájának számításai szerint a bruttó nemzeti termék értékét a célévre nominálisan az 1967/68-as pénzügyi évben elért szint 1,6-szeresére fogják növelni, az egy főre jutó nemzeti jövedelmet pedig a jelenlegi (1967/68. évi) 941 dollárról 1300 dollárra emelik. Ez hozzávetőlegesen megfelel a fejlett nyugat-európai államok szintjének.* Az előrebecslések bármelyikének realizálása szempontjából — a bővülő belső piaci igények kielégítése mellett — rendkívül fon-

tosnak tartják a nemzetközi árucserre (ezen belül főleg az export) erőteljes fokozását és az egyéb külső gazdasági kapcsolatok kiterjesztését.

A nyugati konkurrensok érdekeltek Japán átütő világgereskedelmi térhódításának korlátozásában. Különlétele váms- és egyéb kereskedelem-politikai eszközzel tartósan fékezik a japán áruk számottevő részének akadálytalan beáramlását piacaikra. Hátrányos intézkedéseik csökkentése előfeltételeként az áru- és tőkebehozatal fokozódó liberalizálását követelték meg, napjainkban pedig annak teljessé tételét sürgetik.

A külkereskedelem liberalizálásának fázisai és gondjai

A japán államférfiak hosszú évek óta töreksenek az ország gazdaságának „nemzetközivé tételére”. Ezen gyakorlatilag az ország világgazdasági és nemzetközi politikai szerepének fokozását értik. Komoly sikernek könyvelték el a GATT-ba és az ENSZ-be történt felvételt (1956). 1959-től fokozatosan liberalizálják az árubehozatalt, 1962-ben konvertibilitássé nyilvánították a jent (bár ez gyakorlatilag csak részlegesen valósult meg), majd 1964-ben az ország csatlakozott az OECD-hez, valamint a Nemzetközi Pénzügyi Alapon (IMF), belül a VIII. cikkelynek megfelelő státusú — azaz a legfejlettebb — államokhoz.

A külkereskedelem bővítésének eredményei és nehézségei

Az 1958. évi áruimporthoz képest Japán 1959 és 1967 között 93 százalékkal liberalizálta behozatalát. Ez kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy az elmúlt másfél évtizedben a világátlagnál közel háromszor gyorsabban növelte külkereskedelmét.

1950—1965 között a krónikus deficit főleg az Egyesült Államokkal való forgalomból adódott. Az 1965. és 1966. évi pozitív szaldó főleg az OECD-hez való csatlakozás, valamint a fokozódó importliberalizálás nyo-

* Japán az 1966/67-es pénzügyi évben az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem összege alapján a 20. helyen állt a nemzetközi rangsorban) a személyi fogyasztás itt sokkal alacsonyabb, mint más vezető tőkésországokban). E mutató értéke a folyó pénzügyi évben haladja meg várhatóan első ízben az 1000 dollárt, s 1962-höz képest több mint 100 százalékos növekedést (kb. 1040 \$-t) ér majd el. (Az egy főre jutó nemzeti jövedelem értéke 1951-ben, a külön szerződés megkötésének évében mindössze 150 \$ volt, 1962-ben 502 \$-t tett ki.)

A „Dai-Ichi” bank kutatói közössége szerint 1975-re 1500 \$-ra, 1985-re pedig 2500 \$-ra emelkedik Japánban az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem. (Lásd: BIKI. 1968. január 17., 2. 1.; The Oriental Economist, 1967. november. 700. 1. és 1968. február. 2. 1.)

Japán külkereskedelmi forgalma
(milliárd dollárban)

Megnevezés	1950	1955	1960	1964	1965	1966	1967
export (cif)	0,8	2,0	4,1	6,7	8,4	9,8	10,5
import (fob) . . .	0,9	2,4	4,4	7,9	8,2	9,5	11,7
	-0,1	-0,4	-0,3	-1,2	0,2	0,3	-1,2

mán kedvezőbbé váló áruehelyezési lehetőségeknek köszönhető. Nem utolsó sorban azonban a vietnami háború eszkalációjával kapcsolatban jelentősen növekvő „különleges” amerikai rendeléseknek is, amely az utóbbi három évben mintegy 1,5—2 milliárd dollárt tett ki.

A külkereskedelmi mérleg tavalyi deficitjét átmenetinek tekintik és elsősorban a nyersanyagkészletek jelentős feltöltésével magyarázzák. Ettől, továbbá a külkereskedelmi forgalom szerkezetének tökéletesítésétől és egyéb gazdaságpolitikai kezdeményezések „beérésétől” azt remélik, hogy a következő esztendőben ismét aktívává válik a szaldó.

A külkereskedelmi forgalom áruszerkezetének alakulására — exportban és importban egyaránt — mindenekelött a könnyűipari (kivitelben a textilipari) termékek folyamatos és erőteljes csökkenése jellemző. (A textilárak exportja a teljes export értékének 1937-ben 59,4 százaléka, 1950-ben 36, 1960-ban 30, 1967-ben pedig már csak 16,3 százaléka.) Az importban a különféle nyers-, alap-, valamint üzemanyagok dominálnak. Ez, valamint az élelmiszerek és italok behozatala arányának bizonyos növekedése lehetőséget ad arra, hogy Japán növelhesse kivitelét a fejlődő országokba. A gépek és berendezések súlya az importban — a hazai iparfejlesztés eredményeként — lassan korlátozódik. (1937-ben az import értékének 3,3, 1957-ben 6,7, 1960-ban 9, 1967-ben 8,9 százalékat tették ki e cikkek.)

Az exportstruktúra megváltozását legjobban a gépek és berendezések

arányának jelentős növekedése mutatja. (1937-ben 5,6, 1950-ben 9,9, 1957-ben 21,9, 1960-ban 26,4, 1967-ben 42 százalékos volt súlyuk külföldi áruszállításainak értékében). Ennek az ágazatnak a részesedése azonban még mindig jóval kisebb Japán kivitelében, mint a feldolgozó iparában. Éppen fordítva, mint a vezető nyugati hatalmaknál. A gép- iparhoz hasonlóan, de még élesebben mutatkozik meg ez a sajátosság a japán vegyipari termékek tekintetében. (A vegyipari termékek exportjának aránya — a gyógyszerekkel együtt — az 1937. évi 2,3 százalékról 1960-ban 4,8, 1967-ben 6,5 százalékra nőtt.)* Ez a kiviteli arány körülbelül a fele a feldolgozó ipar termelési értékében elfoglalt hányadhoz képest.

Japán a tőkésvilág legnagyobb készáruexportőrei között — több mint 10 százalékos részesedésével — az Egyesült Államok, az NSZK és Anglia után a negyedik helyen áll. Ennek ellenére a távol-keleti üzleti körök egyik legégetőbb gondja, hogy a kivitel áruszerkezete lassabban módosul és korszerűsödik, mint az ipari termelésé. Ez — szerintük — főleg a fejlett nyugati partnerek részéről számos japán áruval szemben indokolatlanul alkalmazott vám- és egyéb korlátozó intézkedéssel, illetve a strukturálisan bizonyos mértékben egyenlőtlen kereskedelmi kapcsolatokkal függ össze. Ezek viszonylag kevés nehézipari és vegyipari terméket vásárolnak Japántól, s emiatt

* Az adatok forrása: Japan Economic Yearbook megfelelő évfolyamai, valamint a Bülletín Inoztranoj Kommerceszkoj Informacii 1968. február 15. száma. 2. 1. (1967-re becsült adatok.)

Japán külkereskedelmi forgalmának megoszlása országcsoportonként

Megnevezés	Export			Import		
	1955	1966	1967	1955	1966	1967
Fejlett ipari államok	38,2	51,2	50,7	52,1	51,5	53,5
Fejlődő országok	59,8	42,6	44,2	45,3	41,3	39,3
Szocialista piacok	2,0	6,2	5,1	2,6	7,2	7,2
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Japan Economic Yearbook különféle évfolyamai és BIKI, 1968. február 15. 2. 1. alapján.

a terms of trade is kedvezőtlen számára e relációban.*

A nemzetközi árucserében Japán számára a legfőbb változást a II. világháború után az *Egyesült Államok kiemelkedő szerepe* jelzi. Az Egyesült Államok részesedése a japán árucserében (28—30 százalék) nagyobb, mint régebbi fő partnereié (a délkelet-ázsiai országoké) együttvéve, s több mint kétszerese a nyugat-európainak. A fegyverletétel óta — egy-két esztendő kivételével — állandóan deficitese árucserébe szaldó fokozza a távol-keleti szigetország egyéb téren is kiterjedt függőségét az Egyesült Államoktól. Ez indokolja Japán érzékeny konjunkturális reagálását Washington gazdaságpolitikájára, ami az 1963 óta alkalmazott különféle „dollármentő” intézkedések nyomán különösen erőteljesen tapasztalható. Johnson ez év elején hozott újabb rendelkezései súlyos többletkamatterheket rónak a japán adósokra s jelentős újjvilági befektetésektől fosztják meg. Ezen felül a várható amerikai importmegszorítások is fokozzák az exportproblémákat.

Az előre látható nehézségek csökkentésére Japán továbbra is ügyel világszállítási árversenyképességének biztosítására, s a *különféle relációkban differenciált kiviteli taktikája* folytatására, sőt finomítására törek-

* Japán exportárszintje erősen csökkent: 1966-ban, 1960=100-hoz képest 91, az importjé viszont nőtt: 103 százalék volt, azonos bázison. Figyelemre méltó a fenti periódusban a hazai fogyasztói árak mintegy 45 százalékos növekedése is, ami bizonytalan gazdasági közérzetet ébresztett a dolgozók körében.

szik. Továbbá fokozatosan szélesíti korszerű és jó minőségű exportcikkei körét, s szerkezetileg is egyre rugalmasabban alkalmazkodik a nemzetközi kereslet változásaihoz. Ezenkívül erőfeszítéseket tesz egy *ázsiai és csendes-óceáni integrációs szervezet létrehozására*. Ennek előkészítésére 1966-ban Japán, Laosz, Malajzia, Indonézia, Fülöp-szigetek, Szingapúr, Thaiföld és Dél-Vietnam kormányképviselői részvételével megalkult a Délkelet-Ázsiai Fejlesztési Tanács (amelybe be szeretnék vonni Burmát, és más fejlődő országokat is). Ha létrejön egy ilyen regionális integráció, abban Japán vezető szerephez jut, már azért is, mert ipari termelése nagyobb, mint a szóba jöhető partnereké együttvéve.

Ezzel az akcióval párhuzamosan Tokió azon is munkálkodik, hogy a csendes-óceáni térség *fejlett ipari államait* egy gazdasági együttműködési szervezetbe tömörítse. Ebben az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és Új-Zéland lennének társai. A távol-keleti üzletemberek ezt tartják valóban hatékony „ellensúlynak” a Közös Piac, valamint más integrációs szervezetek diszkriminációjával szemben. (Az említett öt ország bruttó nemzeti terméke eléri az 1000 milliárd dollárt — amely mintegy háromszorosa a Közös Piacban tömörült országokénak — és itt összpontosul a világkereskedelem hozzávetőleg negyed része.)

Bár Japán egy ilyen szervezetben az Egyesült Államok után „csak” a másodhegedűs lehet, de szerepét nő-

veli, hogy az ázsiai nemzetekkel neki vannak a legkiterjedtebb kapcsolatai. Hasonló jelentőségű az Ázsia-Fejlesztési-Bank megalapítása, amelyben Japán — az Egyesült Államokkal azonos értékű — 200 millió \$-os tőkerészesedést biztosított magának, s így — az elnöki poszt mellett — teljes áttekintést kap a tagországok gazdasági helyzetéről, sőt a jövőt illető gazdasági programjairól is.

A tőkeforgalom liberalizálásának a menetrendje és veszélyei

Az OECD-tagság, s mindenekelőtt a Nemzetközi Pénzügyi Alap (IMF) VIII. státusának felvétele a tőkeforgalom liberalizálására kötelezi Japánt. Bár partnerei a tempó lassúságát állandóan szemére vetik, az utóbbi években jelentős előrehaladás van e téren is. A háborút követő első két évzében főleg segélyek és kölcsöntőke nyújtása formájában, tehát indirekt úton vett részt a külföld a japán gazdaság fejlesztésében.* 1966-ban, majd 1967 második felétől fontos intézkedéseket hoztak Tokióban. Ezek értelmében „automatikusan” jóváhagyják a külföldi tőke részvételét, vagy vegyesvállalatok létesítését új cég- vagy üzemalapítás esetén, mintegy félszáz ágazatban, „ha az nem veszélyezteti a japán érdekeket”. A külföldi tulajdonrészesedés akár 100 százalékig is terjedhet 17 termék kategóriában (például cement, acél, motorkerékpár, pamutszövet, műselyem, zongora — s bizonyos nagyságig — hajógyártó üzemekben), amelyeknél a távol-keleti üzletemberek nem félnek különösebben a verseny éleződésétől.

További 33 áru kategóriában (például sikküveg, gördülőanyag, fényképezőgépek, halkonzerv, szappan) 50 százalék alatt engedélyezik „automatikusan” érdekeltség megszerzését

* A Fortune című amerikai folyóirat 1964 augusztusában közölt felmérése szerint a fegyverletétel óta mintegy 10 milliárd dollár áramlott be különféle formákban az „újvilágból” Japánba. (Tokió adatai alapján, az összes külföldi tőke értéke ennek felét sem érte el, nem számítva ugyanis bele a nagy katonai segélyeket, s egyéb — ezzel együtt körülbelül 6 milliárd \$ összegű — segélyszállományokat.)

idegenek számára. A stratégiai jelentőségű gép- és vegyipari ágazatokból viszont egyelőre kizárják a külföldi tőkét. Minden más ágazatban „automatikusan” jóváhagynak bizonyos arányú részvényvásárlást, amely az egyes külföldi magánszemélyeknél 7 százalékig terjedhet, de együttes részesedésük sem lehet 20 százaléknál magasabb.

Az idegenek számára nagy vonzerőt jelent a többi fejlett nyugati államokét felülmúló gazdasági növekedés: az OECD előrebecslései szerint 1970—71-ig évi 7—8 százalékos lesz Japánban a gazdasági fejlődés átlagos üteme, az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában viszont valószínűleg 4 százalék körül mozog majd.

Ugyancsak előnyös adottság Japánban a termelékeny és a viszonylag olcsó munkaerő. A bérek nemzetközi összehasonlítását nehezítik — a többi között — az eltérő élet- és munkafeltételek, valamint az irreális valutaárfolyam. A jelentős különbségekre azonban utal, hogy az angol és nyugatnémet szinthez képest mintegy 50—60 százalékkal, az olasz- és franciaországihoz képest pedig körülbelül 10—20 százalékkal volt kevesebb az azonos munkát végző japán dolgozók átlagkeresete, miközben termelékenységük gyorsabban nőtt ezekénél, s eléri szintjüket. Az amerikai bérekhez képest pedig alig több mint egyötödrésznyi nívón mozognak a japán gyáripari fizetések. (Ebben az összehasonlításban nem szerepelnek a japánoknál meghonosított különféle kiegészítő járulékok, melyek beszámítása némileg kedvezőbbé teszi anyagi helyzetüket külföldi relációban is. Hazai viszonylatban a reálbérek átlagosan mintegy két és félszeresükre nőttek a háború előttihez képest.)

Előnyös továbbá a külföldi üzletemberek részére a 100 milliót meghaladó lakosság korszerűsödő fogyasztási struktúrája és várhatóan növekvő vásárlóképesége, valamint a gazdasági fejlesztés igényeinek kielégítése alapján bővülő belső piac is. Emellett Japán fokozódó külső

gazdasági kapcsolatai (a többi között a jelentős ázsiai piactérfelülettel) Japánon keresztül a külföldieket is pozíciószerezési lehetőségekkel kecsegteti.

Óvatosságra inti ellenben az idegen befektetőket a japán gazdaság nagy konjunktúraérzékenysége, alacsony devizatartalékai és ingatag nemzetközi fizetési mérlege. Ez utóbbi deficitje az 1967/68-as pénzügyi évben 700 millió dollár volt, s a folyó finansziális esztendőben is körülbelül 400 millió dolláros passzívummal kell számolni. Pedig az exportot (a tavalyi 7,7 százalékhöz képest) idén 15,2 százalékkal, az importot pedig csak 8,6 százalékkal tervezik bővíteni (az előző évi 20,8 százalékos emelkedéssel szemben). Várható továbbá, hogy az angol font leértékelése fokozza majd a brit áruk versenyképességét több japán exportcikkkel szemben.

Számba veendő ezenkívül, hogy a távol-keleti szigetország úgynevezett láthatatlan exportja és importja 1960 óta mindig negatív, sőt ennek hiánya jóformán töretlenül növekszik: deficitje 1965-ben már 600 millió dollár volt. Ennek okai a tőkeimporttal kapcsolatban növekvő fizetési kötelezettségek (1950—1965 között összesen másfélmilliárd dollár) és egyéb tényezők, köztük a külföldi licencek díjai (évi átlagban 120—160 millió dollár). Emellett egyre jelentősebb összegeket igényelnek a fejlesztési segélyek is. (Bár az OECD ajánlása ellenére sem teszik ki a nemzeti jövedelem 1 százalékát, csak körülbelül 0,60 százalékát: 1964-ben 246, 1965-ben 414, 1966-ban 538, tavaly pedig 600 millió dollárt fordítottak erre a célra.) Japán ügyesen köti össze segélyeit látható és láthatatlan exportja növelésével a fejlődő országok relációjában; főleg a mezőgazdaság, a könnyűipar és a képzési rendszer fejlesztésével, know-how átadásával, szakemberek kiképzésével.* A távol-keleti tőkeexport is fo-

* A know-how-ból származó bevételek — gyarapodásuk ellenére is — csak töredékét teszik ki (körülbelül 18 millió dollárt) az ily célú importárfordításoknak. (Ezek 1965-ben már 160 millió dollárt értek el.)

kozódik (értéke mintegy 4 milliárd dollár, ebből 700 millió dollár közvetlen befektetés), főleg ázsiai és afrikai nyersanyagok kitermelésére és fiók-, valamint vegyes vállalatok létesítésére irányulnak itt és Latin-Amerikában is.

A láthatatlan export bővítése szolgáltatásban áll Tokió növekvő idegenforgalmi propagandája, és egyre jelentősebbé válnak nemzetközi szállításai, fuvarvállalásai is, amelyek óriás tartály- és egyéb hajóin egyedülálló gazdaságossággal bonyolíthatók le. Kiemelkedően gyümölcsözőnek remélik minden vonatkozásban az Osakában két év múlva megrendezendő Nemzetközi Világkiállítást, az „Expo 1970”-et, ahol a távol-keleti szigetország már igazi „ipari szuperhatalomként” kíván bemutatkozni.*

A külföldi befektetések liberalizálásából a japán üzleti körök is remélnék bizonyos előnyöket. Bízna abban, hogy az idegen tőke erősíti a távol-keleti cégeket a világpiaci és hazai versenyharcban. Szeretnék segítségével gyorsabban fejleszteni az erősen expanzív és legkorszerűbb technikát követelő modern ágazatokat (például a gépkocsigyártást, a petrokémiai és elektronikus ipart). Remélik az atom-, az űrkutatási és a biokémiai iparágak lendületes kibontakozását, amelyeknek kapacitása — éppen rendkívüli tőkeigényük miatt — viszonylag szűk. A külföldi vállalkozók közvetlen közreműködésétől nem utolsósorban a management módszerek racionálisabbá válását és hatékonyabb marketing-technika alkalmazását is várják.

A hátrányos következmények sorában felvetődik annak a lehetősége, hogy bizonyos üzemek, sőt ágazatok is külföldi ellenőrzés alá kerülnek. Feszültségeket teremthet, hogy a külföldi tőke céljai nem feltétlenül lesznek összhangban a japánéval. Az idegen vállalkozók növekvő súlya korlátozza a tokiói kormány hatókörét is a gazdasági életben, amivel mindeddig sokoldalúbban szolgálta

* S Eto tokiói professzor nyilatkozata a „The Sunday Times” részére, 1967. november 5.

és koordinálta a hazai burzsoázia — elsősorban a nagyobb társaságok — érdekeit, mint más vezető tőkésországok államvezetése.*

Az elért profitok megosztása, repatriálása, s egyéb kérdések is érdekellentéteket szülhetnek majd a partnerek között. Mindez érzékenyen és hátrányosan befolyásolhatja a japán gazdaság „Achilles sarkának”, nemzetközi fizetési mérlegének az alakulását. Ebben az irányban hathat az árubehozatal liberalizálásának további szélesítése is. Ily vonatkozásban külön is jelentős, hogy Japán de-

viza- és aranytartalékai az évi áruimport értékének mindössze 20 százalékra tehetők.

Kérdéses, hogy miképpen alakul a világkonjunktúra, milyen — esetleg nem várt — fejlődési trendek bontakoznak ki az amerikai és az európai földrészen, vagy másutt. Az azonban kétségtelen, hogy Japánnak újabb rendkívül nagy erőfeszítéseket kell tennie a vázolt problémakomplexumok körütekintő és eredményes megoldására. Ez előfeltétele annak, hogy lendületesen tovább növelhesse szerepét a vezető ipari és külkereskedelmi hatalmak körében, a nemzetközi munkamegosztásban, s egyidejűleg sikeresen szilárdítsa belső gazdasági helyzetét is.

Bíró Klára

* Az 1965/66. évi belső depresszió elhárítására például letértek a kiegyensúlyozott költségvetési politika alkalmazásáról. Azóta évente jelentős összegű államkötvényeket bocsátanak ki. Párhuzamosan csökkentették a társulati — valamint némileg a jövedelmi adókat s — időlegesen — a kamatlábat is.

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei új sorozat 1. száma.

Schmidtné Kigyóssy Éva:

A SZAKKÉPZÉS TÁRSADALMI RÁFORDÍTÁSAI

A szerző a szakképzés gazdaságosságának kérdésével kapcsolatban elemzi a szakképzési ráfordításokat. Megkísérli, hogy a népgazdaság szellemi és nem szellemi jellegű erőforrásait egy adott népgazdaság-optimalizálási modellben összekapcsolja. Megvizsgálja, hogyan lehet a szakképzési ráfordításokat a meglévő adatbázis alapján egy népgazdaság-optimalizálási modell céljainak megfelelően összeállítani. Az 1961-es és az 1965-ös évek adatai szerint az egyes népgazdasági ágazatoknak megfelelő bontásban közli a felsőfokú oktatás, a középfokú oktatás, valamint az iparitanuló-képzés ráfordításait. A felső- és a középfokú oktatáson belül külön kiemeli a műszaki, illetve az agrárjellegű oktatás, továbbá a nappali tagozaton tanulókra, illetőleg az összes tanulóra jutó költségeket. Felbecsüli a szakképzés teljes társadalmi ráfordításait is.

A függelék az adatforrások és számítási módszerek részletes leírását, táblázatokat, valamint irodalomjegyzéket tartalmaz.

A táblázatok (19 db elemző és 6 db modell-tábla) a mintegy tízezer alapadat feldolgozása révén nyert eredményeket foglalják magukban.

64 l., 25 táblázat.

Megjelenés: 1968. október.

Terjesztik az Akadémiai Könyvesbolt (Bp., V., Váci u. 22.) és a Közgazdasági és Jogi Könyvesbolt (Bp., V., Nádor u. 8.), valamint az Akadémiai Kiadó terjesztői.

FOLYÓIRATSZEMLE

François Perroux: Az integráció és a külkereskedelem hagyományos elméletének kudarca

(Économie Appliquée, Genf, 1968. 2. sz.)

A külkereskedelem hagyományos elmélete alkalmatlan a világszerte megfigyelhető integrációs intézmények és intézkedések megmagyarázására és irányítására.

Ez az elmélet a külkereskedelmet független vállalatok tevékenységeként, a szabad verseny alapján magyarázza. A valóságban azonban nagy szerepük van a monopóliumoknak és oligopóliumoknak. A vállalatok (mikroegységek) nem tekinthetők függetleneknek, azok komplex (makro-) egységekbe tömörülnek, s ezek döntései befolyásolják vagy meghatározzák viselkedésüket. Ilyen mikroegységek a kartellek, a szindikátusok stb., de ilyenek a nemzeti államok is. A külkereskedelem vizsgálatában a befolyási és hatalmi viszonyokat nem szabad figyelmen kívül hagyni.

A hagyományos elmélet nem ad számot a piacok kialakulásáról, csak már kialakult piacok működését írja le. Szabad kezét enged a monopóliumoknak, mert egyszerűen nemlétezőknek tekintti őket. A gyakorlati problémák megoldásakor, ha sokszor csak hallgatólagosan is, az általánosított elméletből szoktak kiindulni.

A hagyományos elmélet kudarcáról tanúskodik az integráció meghatározása körüli zavar. Haberler a kereskedelem szabadsága mellett gazdaságpolitika összehangolásáról beszél, de ennek célja szerinte csak az árak kiegyenlítése. Jan Tinbergen definíciója viszont — mint-hogy magában foglalja a tudatos összehangolás és egyesítés elemeit, valamint a legkívánatosabb struktúra kialakítására irányuló törekvést — ellentétbe kerül a hagyományos elmélettel.

A szerző szerint az integráció célja olyan struktúra kialakítása, amely elősegíti, hogy az integrált terület termelő-apparátusa az egész integrált népesség fejlődését szolgálja. Ez különösen akkor problematikus, ha az egyes országok között jelentős fejlettségbeli különbségek vannak. Az integrációs erők forrásai a dinamikus egységek. Ezek olyan termelési komplexumok, amelyek beruházást, műszaki fejlődést indukálnak befolyási területeiken. Dinamikus egységek és befolyási területeik összekapcsol-

ása — ez az integráció definíciója, egyben ez az a feladat, amelynek jó vagy rossz megoldásától függ az integráció sikere. A siker kritériuma, hogy az említett célt mennyire sikerült elérni.

Az integrációs eszközök közül a szerző foglalkozik a vámokkal. A Kennedy-forduló következtében csökkenő vámok az „európai Európával” szemben az „atlanti Európa” alternatíváját állítják, ezzel azonban egyenlőtlen verseny alakul ki, mert az európai vállalatok nem tudják amerikai versenytársaikkal szembeni nagyságbeli stb. hátrányukat behozni. Az európai vállalatok szorult helyzete — állapítja meg a szerző — rámutat a játékszabályok helyes kialakításának fontosságára.

A szabad verseny hívei szerint a piac módosítja a gazdaság szerkezetét. Ezzel szemben a tények azt mutatják, hogy a „Hatok” Európájában éppen a piaci feltételek kialakításának céljával hajtanak végre az államok bizonyos strukturális változtatásokat.

Az amerikai áru- és tőkeexport nagy nyomást gyakorol Európára. Az integrálódó európai országoknak dinamikus egységek hálózatát kell létrehozniuk, hogy az amerikai behatolást megfékezhessék. A hagyományos elmélet szemzőgéből nézve ez nem magyarázható meg. Hasonló a helyzet a műszaki fejlődéssel is. A szabadalmak, gyártási licenckek és know-how kereskedelme Európa szempontjából deficites, ezen a szabad verseny mechanizmusa nem változtathat, hanem az integrálódó államok összehangolt fellépése, a Massachusetts Institute of Technologyhoz hasonló jelentőségű közös európai intézmény létrehozása hozhat csak változást.

Az integrációtól sokféle hatást várnak. Ezek közé tartozik a gazdasági erőforrások optimális elosztása, ennek azonban bizonyos korlátai vannak. Például a konkurrenciaharcban nem feltétlenül a legkisebb hatékonysággal termelő, hanem a legkisebb hatalommal rendelkező vállalatok maradnak alul.

Az integrációtól azt is várják, hogy elősegíti az optimális nagyságú vállalatok kialakulását. Ebből a szempontból meg kell különböztetni az európai vállalatokat, amelyek az európai és külső piaci lehetőségek figyelembevételével optimális nagyság kialakítására törek-szenek és az amerikai társaságok európai leányvállalatait, amelyek nagyságát az amerikai társaságok „világvállalat”-törekvései szabják meg.

Abból, hogy elfogadjuk az iparok, területek nemzeti államok strukturális

heterogenitását, következik, hogy el kell vetnünk a valóban kifejező, az első közelítésnél többnek tekinthető terms of trade létezésének gondolatát mind az egyes országokra, mind az egész integrálódó közösségre nézve, amelyben strukturális és árrendszerbeli változások mennek végbe. A „Hatok” külkereskedelme, ezen belül külkereskedelmi árai szempontjából a jövőben nagy szerepük lesz a monopóliumoknak és az állami megegyezéseknek, s érvényesülni fog az uralkodó szerepet betöltő amerikai gazdaság hatása.

Nagyon nehéz valami bizonyosat állítani arról, hogyan hat a „Hatok” integrációja a népesség jövedelmére. Az integráció nagy vonzerőt jelent a külföldi beruházók számára. Az európai társaságok magas profitjai és az amerikai tőkével kötött és kötendő szövetségeik nagy beruházási lehetőségeket teremtenek. Ilyen körülmények között az integrációnak a népesség jövedelmére való hatása attól függ majd, hogy milyen hatékonyan fogják ellenőrizni a monopóliumokat és a vezető pénzügyi-ipari csoportokat.

A szerzők következtetései az alábbiakban foglalhatók össze:

A piaci mechanizmus nem alkalmas sem az európai, sem a latin-amerikai integráció interpretálására. Ez a Walras—Pareto-féle elméletet tükröző mechanizmus képtelen megmagyarázni a piacok kialakulását, csak már kialakult piacok működését írja le. Kizárja a befolyási és hatalmi viszonyokat, valamint a csoportokat (mikroegységeket), amelyek az integrációban elsőrendű szerepet játszanak.

A gazdasági, különösen az ipari rendszerek egyenlőtlensége a konkrét integrációkban mindig fennáll, ezt politikai beavatkozással kell ellensúlyozni, hogy az integráció ne pusztán a nagy társaságok profitjainak növelését, hanem a népesség fejlődését szolgálja.

Fel kell használni a modern gazdasági térelmélet eredményét: a befolyási övezet fogalmát. Egy vállalat, egy ipari komplexum befolyási és hatalmi hatással van környezetére, ez a hatása egyrészt saját struktúrájának, másrészt egy nagyobb csoporthoz (például egy nemzethez) való tartozásának függvénye.

Az integrációs politikát újra végig kell gondolni. Az integráció sohasem szorítózik a kereskedelem szabadságát korlátozó akadályok eltávolítására, pozitív tetteket: befolyási övezetekkel párosított dinamikus egységek létesítését is magában foglalja. Célja nem statikus,

a termelési tényezők, termékek árainak egyenlőségével kifejezhető optimalizálás, hanem egy meghatározott (preferált) összetételű termelés volumenének maximalizálása.

(Ism.: Soós K. Attila)

Branko Horvat: A felhalmozás szabálya tervgazdaságban

(Kyklos, Basel, 1968. 2. sz.)

A probléma, amelynek vizsgálatára Horvat vállalkozik, a következő: hogyan kell hatékony tervezéssel rendelkező országban a felhalmozást megvalósítani, ha a gazdaságpolitikai preferencia — a feltételezett közóhajnak megfelelően — a fogyasztás, az életszínvonal maximálása, azaz a lehető legnagyobb fogyasztásnövekedési ráta fenntartása? Horvat professzor ugyanis elvileg visszautasítja az olyan beruházáspolitikát, amely a „mai generációt ieláldozza a következőnek”, mivel az utóbbi mindenképpen „gazdagabb, mint elődjei”.

Tanulmánya elején a szerző áttekinti a kérdés megoldásáról a szakirodalomban napjainkig közzétett álláspontokat, amelyek nagyjából megegyeznek egymással: Joan Robinson „neoklasszikus elmélet”-nek, E. Phelps „a felhalmozás arany szabályának” nevezi azt a megoldást, amelyet Phelps így fogalmaz meg: „Az aranykort jelentő optimális úton, a természetes növekedés feltételei között, a beruházási ráta egyenlő a versenyképes (competitive) profitrátaival”. Itt egyenletes növekedésről van szó a teljes foglalkoztatottság és állandó hozamok feltételei között. A „természetes növekedési rátát a népesség, valamint a tőke és munka hatékonyságának növekedési rátája határozza meg, s mindhárom konstans”. A „versenyképes profitráta” azt jelenti, hogy az összes profitot a tőke határtermelőkenységének megfelelő bővítésével érik el, amely minden cégnél azonos. Ilyen feltételek között — idézi a szerző Phelpset — „minden profitot beruháznak és az összes bért elfogyasztják” abból a célból, hogy az egy főre jutó fogyasztás a legjobban nőjön. Az elmélet feltételezi a tiszta szabadpiaci versenyt.

Mivel a profitok és bérek meghatározott intézményesített egyezményektől függenek, ezt a szabályt olykor úgy fogalmazzák meg, hogy csak a mögötte meghúzódó technológiai kapcsolatot

hangsúlyozzák — teszi hozzá Horvat, s utal Samuelson koncepciójára, amely szerint a beruházásokat addig a pontig kell fokozni, ahol határhatékonyságuk azonos a növekedési rátával. Ha a növekedési ráta *konstans*, a beruházások minden további kiterjesztésének csökkenenie kell a fogyasztás lehetséges színvonalát.

A fenti modell három alapfeltevésen nyugszik tehát: állandó hozamok, teljes foglalkoztatottság és az ún. „természetes növekedési ráta”, amely független a beruházási kvótától. Horvat az első két feltételezést a maga számára nagyjából elfogadhatónak tartja, tekintettel arra, hogy tervezett gazdaságról van szó. A harmadik azonban — még ha matematikailag nagyon megfelelő is lehet — ellentétes a valósággal, s ezért elvetendő; ehelyett a szerző — N. Kaldorral valamint K. J. Arrow-val egyetértve — hangsúlyozza a növekvő beruházási ráta, a korszerűbb technika és módszerek, s a növekedési ráta közötti pozitív kapcsolatot, különösen, ha a kutatási kiadásokat is a beruházásokhoz számítjuk. Így az ismert Phelps—Robinson-féle neoklasszikus modell nem oldja meg a problémát elméletileg helyesen — hangsúlyozza Horvat, s hozzáteszi: Az idézett koncepcióval ellentétben nem egy, hanem három marginális folyamattal állunk szemben, amelyek a gazdasági valóságban egyidejűleg hatnak. Ezenkívül a háromfajta marginális elemzést Horvat nem a tőkeállomány és a termelés növekedésének, hanem a beruházási ráta és a termelés növekedésének összefüggésében végzi el, abból a célból, hogy hangsúlyozza az alapvető különbséget a tőke határhatékonysága („*thh*”) és a beruházás határhatékonysága („*bhh*”) között. Pozitív növekedési ráta esetén $thh > bhh$; s ha van technikai fejlődés, a „*thh*” sohasem lehet nulla, a „*bhh*” igen.

A már említett három marginális folyamat közül kettő makroökonómiai, egy mikroökonómiai szinten érvényesül, azaz az elemzésben is — a Robinson—Phelps koncepcióval ellentétben — háromféle „*bhh*”-ről beszélhetünk: a növekedést meghatározó „*bhh_g*”; az általános vagy statisztikai „*bhh_s*”, s a vállalati „*bhh_f*”. A „*bhh_g*” és „*bhh_f*” dinamikus jellemvonásai alapvetően különbözök. Az előbbi társadalmi döntésekkel, az utóbbi az egyedi termelő egészség szintjén hozott döntésekkel kapcsolatos, azaz a nemzetgazdaság növekedésében kétféle alapvető folyamatot, illetve döntési szintet látunk — hangsúlyozza a

szerző. Ennek következtében a tőkéletes verseny és más, csak mikroökonómiai intézményekre alapozott koncepciók nem vezethetnek semmiféle optimumhoz, bárhogy is határozzák azt meg; a „*bhh_g*”-vel leírt gazdasági folyamatokat az egyedi termelők, a „*bhh_s*” által leírtakat az egyedi beruházók nem észlelik — jóllehet a beruházási döntések természetüknél fogva társadalmi jellegűek. A gazdasági tervezés nélkülözhetetlen az optimális döntésekhez, s a tőkéletes piac elméletét a tőkéletes tervezés elméletének kell felváltania a gazdasági ésszerűség problémáinak megoldásához.

Horvat az utóbbi esetre állítja fel saját két — makro- és mikroökonómiai — felhalmozási szabályát, amelyekhez matematikai úton jut el, s amelyek a következők:

I. A makroökonómiai szabály: Ha a fogyasztás állandóan maximálандó egy adott időközön belül, a beruházásokat addig a pontig kell növelni, ahol összgazdasági határhatékonyságuk nulla lesz ($bhh_g = 0$). Ezen a ponton nem érdemes túlmenni, mert a beruházások, a beruházási ráta további növelése esetén az össztermelés csökkenni fog.

A változások gyorsaságának ugyanis abszolút határt szab a gazdaság alkalmazkodóképessége, s így abszolút határa van a beruházási kvóta nagyságának. Ezen túl a gazdaság a beruházásokat nem képes abszorbeálni.

Másrészt Horvat bemutatja, ha fenti esetben nem egy, hanem több, egymást követő időszakot veszünk egymásután, $bhh = 0$ esetén is kaphatunk olyan másik „*bhh*”-t, amelynek értéke pozitív. Ez az új beruházások hatását is tükrözi, amikor az előbbieken adottnak tekintett időközti mozgattjuk, kiterjesztjük. A szerző a növekedés meghatározó „*bhh_g*”-vel szemben ez utóbbit a statisztikailag megfigyelhető „*bhh_s*”-nek vagy termelési koefficiensnek nevezi. Az utóbbi értéke lehet pozitív ugyanakkor, amikor „*bhh_g*” lehet mind pozitív, mind negatív. Ez utóbbi esetben a gyakorlati tervező már szűk keresztmetszetekbe ütközik a gazdaságban, a fogyasztás növekedése nem az elérhető legnagyobb, bár az általános (statisztikai) termelésnövekedés ezt még leplezi.

II. A mikroökonómiai szabály: Minden cégnek (vállalatnak) addig a pontig kell növelnie beruházásait, ahol ezen vállalati beruházások határhatékonysága (bhh_f) éppen fedezi a vállalat határ-tőkeköltségét. A tőkeköltség színvonalát a tervehetőség állapítja meg — esetleg

kamatláb formájában — követve az említett első felhalmozási szabályt, azaz a kívánatos makroökonomiai beruházási rátát szem előtt tartva, szabályozza a vállalatok érdekeltségét a beruházásokban. A tőkeköltés, s így a vállalati beruházás határhatékonyága ily módon magasabb kell hogy legyen, mint zéró, s alacsonyabb, mint a beruházások általános határhatékonyága (a termelési koeficiens) $0 < bhh_a < bhh_i$. A vállalat termelésnövekedését nem fordíthatja teljesen beruházásokra, mert általában a beruházásokkal párhuzamosan a munkaerő-létszám is nő; a termelésnövekedés egy részét tehát pótlólagos bérekre kell fordítani. Ezért a jó igazgató addig a pontig fokozza beruházásait, amikor a pótlólagos egységnyi beruházás annyi jövedelmet hoz, amennyi a megnövekedett bérek levonása után még a fennálló kamatlábbal egyenlő nagyságú profitot hagy számára.

Horvat végül hangsúlyozza, hogy a megfelelő tervezésemélet birtokában — bár az nem ad optimális növekedés elérésére operatív módszereket — a gyakorlati tervező a szűk keresztmetszetek jelentkezése, azok dezorganizáló hatása nyomán tudja, hogy az optimális növekedés követelményeit (valahol) megsértették, elérték a gazdaság beruházást abszorbeáló képességének határát, az (optimális) növekedési kapacitást kimerült, bár a statisztikai termelési adatok még stabilak, esetleg javulók. A fogyasztás maximalizálását szem előtt tartó — feltételezett — gazdaságpolitikának ilyenkor azonnal változtatnia (csökkentenie) kell a beruházási kvótát.

(Ism.: *Becsky György*)

Erich Egner: A fogyasztói társadalom: valóság vagy feladat?

(Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Stuttgart, 1968. 6. sz.)

A fogyasztói társadalom vagy a jóléti állam elnevezés manapság általánossá vált a nyugati államokban. Első meghatározása D. Riesmantól származik, aki a gazdasági fejlettség ama szintjét nevezi fogyasztói társadalomnak, amelyen a társadalmi példaképet nem az ipari vezetők adják, mint a múltban, hanem a fogyasztó válik példaképpé és kialakul

a szabadidő-ideál. D. Potter 1954-ben megjelent könyve elsősorban a reklám szerepén keresztül vizsgálja a fogyasztói társadalmat, mivel a reklámban a „bőség társadalmának” tipikus jelenségét látja. A reklám szerinte intézménnyé változott, olyan intézménnyé, amely a társadalmi értéket és normákat formálja. J. K. Galbraith szerint a társadalomban téves szemlélet kezd kialakulni: a vállalkozók egyre újabb és újabb szükségleteket keltenek a fogyasztókban, ám ugyanakkor az oktatásra, a kultúrára, a közszolgáltatásokra kevesebb marad.

Szociológusok, pszichológusok, közgazdászok írnak és vitatkoznak a fogyasztói társadalomról, mégpedig optimista hangon. A cikk írója szerint épp ez az optimizmus a meglepő: a II. világháború előtt a közgazdászok többsége a fejlett országok jövőbeli fejlődési tendenciáit pesszimizsztikusan ítélte meg, a fejletlen országok fejlődését pedig optimistán, most viszont fordítva látják a helyzetet. A fogyasztói társadalom, a múlt ellentéte. Az ipari gazdaságnak ebben az új szakaszában megszűnnek az emberiséget eddig nyomasztó gondok. A szükségleteket élelmiszerben, de más javakban és kultúrában is ki tudják elégíteni. Túltermelés lesz, és az árubőség megengedi a luxust, a munkának mint termelési tényezőnek helyettesítésével pedig az emberek szabad ideje jóval több lesz.

Az NSZK-ban ezt az optimizmust a „gazdasági csoda” légköre is erősítette. Az optimista körusban azonban kritikus hangok is hallatszanak. J. Habermas a fogyasztók pauperizmusáról beszél. Felfogását Marxtól kölcsönözte, aki a termelők pauperizmusát elemezve, annak következményeként az ember elidegenedését tárta fel. A fogyasztói társadalomban az ember elveszti a munka örömét, hiszen egyre nagyobb fogyasztásra és egyre több szabad időre törekszik. Az ember egyre inkább a külső tényezőktől függ és most már nemcsak az üzemen belül, sőt hovatovább a szabad idejét is a reklám határozza meg. Ugyanezt fogalmazza meg élesebben H. Arendt, aki szerint szabadságról nem lehet szó akkor, „ha az emberek nem élnek másért, mint hogy gigantikussá nőtt igényeiket kielégíthessék”. G. Friedman — aki az új társadalommal kapcsolatban harmadik ipari forradalomról beszél, amelyet a tömegtermelés és a tömegfogyasztás jellemez — attól fél, hogy a technikán nem az ember fog uralkodni, hanem fordítva.

Milyen problémái vannak ennek a

fogyasztói társadalomnak? — teszi fel a kérdést ezek után a cikk szerzője. Tény, hogy a reáljövedelem az utóbbi években lényegesen nőtt, a létfontosságú cikkekre fordított kiadások pedig csökkentek az egyes háztartásokban. Megfigyelhető a jövedelmi különbségek csökkenése is, különösen a társadalom középső rétegeiben. Csökkent a munkaidő, de csökkent a munkában eltöltött életkor is, a hosszabb oktatási idő miatt. A fogyasztási lehetőségek nagymértékben kiszélesedtek, a luxustermékek helyét szériagyártmányok foglalják el. Emellett azonban megmaradt a szegénység is, mégpedig két vetületben: a fejlett országokban is sokan az átlagos jövedelmi szint alatt maradnak (Angliában például 6—7 millió ember), a lakosság 15 százaléka él a szegénység árnyékában, az Egyesült Államokban 20 százalék, a gazdaságilag fejletlen országokban élők nagy része pedig még ezt a szintet sem üti meg.

A természetben — különösen az utóbbi évtizedekben — példátlan rablógazdálkodás folyt, a történelem folyamán az ember még sohasem rontotta annyira létfeltételeit — a vizet, a földet, a levegőt —, mint ma, és ez visszahat az emberiség egészségére is. A városiasodás kisugárzik a falura, az emberek egyre inkább a technikai milliőbe kerülnek a természetes környezet helyett. A városi lakosság egyre nagyobb mértékben terjeszkedik és veszi igénybe a termőföldet — a szabadidő eltöltésére, de az infrastruktúrához is. Így az NSZK területének 10 százalékát ma már beton fedi. A városiasodásnak egyre nagyobbak a költségei, gondoljunk csak a csatornahálózatra, szennyvíztisztításra, a közbiztonságra, a közlekedésre. Az embert mint termelőt egyre több káros hatás éri. Növekszik a szellemi megterhelés, új civilizációs betegségek kerültek elő. Mint fogyasztó pedig állandó tanúja a minőség romlásának és a fogyasztási javak gyors elöregedésének a gyors divatváltozások következtében.

A gazdasági növekedés manapság mindenütt, Keleten és Nyugaton is, általános gazdaságpolitikai cél. E. Tuchtfeld szerint általános növekedési eufória van az egész világon, a gazdasági

növekedést fetiszizálják. Ez nem véletlen, hiszen a haladás optimizmusa kedvező jövőbeli perspektívát kínál és csökkenti az érdekelletéteket. Ez a gazdaságpolitika az iparon belül is igyekszik csökkenteni az ellentéteket azzal, hogy stagnáló vállalatokat tart életben és csökkenti a vállalkozók beruházási rizikóját kölcsönökkel, megbízásokkal. Ennek következménye a kvantitatív és formális gazdasági szemlélet, amely nem tudja megkülönböztetni az igazi és a rossz gazdasági teljesítményeket és rövidlátóvá válik. Elfelejtik végül is, hogy milyen áruk termeléséről van szó, és kinek a részére. A mindenáron való mennyiségi szemlélet helyett a növekedést is differenciálni kell. A fejlődő országok többségében a mindenáron és mindenben való növekedés helyes törekvés. A fejlett országokban viszont arra kell törekedni és az a feladat, hogy mindenki számára biztosítsák a konkrét minimumot, amely elég az emberhez méltó élethez.

A fogyasztói társadalom tulajdonképpen prosperitási ideológia, tehát széles körben elterjesztett illúzió, de nem a valóság. Ezt az illúziót a háború utáni gyors gazdasági fejlődés, a konjunktúra optimizmusa hívta életre, mivel ezt a kedvező tendenciát akarták vele stabilizálni. Ez az ideológia bizonyos érdekeket szolgál és igazol. A fogyasztókat a termelők és az állam érdekeinek megfelelő magatartásra akarja ösztönözni. Emellett azonban, ha a fogyasztói társadalmat olyan ideológiaként nézzük, amely a gazdasági tevékenység középpontjába az embert, mint fogyasztót állítja, akkor a fogyasztói társadalom megteremtése még előttünk álló feladat. Ebben a társadalomban minden embernek meg kell adni a lehetőséget képességei kibontakoztatására. Az életvitel szintjének emelése a növekvő árubőséggel még nem elegendő, a társadalom szempontjából csak úgy van értelme, ha szociális, emberi és kulturális funkciót teljesít. De emellett még mindig marad egy probléma, hogy a szabadság és a jólét hogyan férnek össze egymással.

(Ism.: *Mausecz Zsuzsa*)

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Kovács János: Szakképzés és népgazdaság

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968. 175 l.

A könyv mind a szocializmus politikai gazdaságtana, mind a gyakorlati gazdaságpolitika szempontjából igen fontos témáról szól: lényegében a közgazdaságtan egyik viszonylag új diszciplinájának, az oktatás gazdaságtanának első rendszeres hazai feldolgozását tartalmazza. Napjaink közgazdasági vitáiban immár közhelynek számít, hogy a szakképzés milyen fontos szerepet játszik a gazdaság fejlődésében. Kovács János jelentős érdeme, hogy ezt az „arany igazságot” számszerűsíti, matematikailag és közgazdaságilag konzisztens szimbólum-rendszerbe foglalja.

A könyv három alapvető fejezetre tagozódik. Az I. fejezetben (*Szakképzés és nemzeti jövedelem*) a szerző bemutatja a szakképzés költségei és a nemzeti jövedelem színvonala közötti összefüggést ábrázoló regressziós egyenest. Ismerteti a szakképzés közgazdasági vonatkozásaival kapcsolatos irodalmat, Marx és Lenin álláspontja mellett Smith, Hume, Ricardo, Stuart Mill, Say, I. Fischer nézeteit; bemutatja továbbá a human capital-lel és az oktatás programjával kapcsolatos alapvető nézeteket.

A szakképzés gazdasági hatékonyságával kapcsolatban mind a hozamokat, mind a ráfordításokat két csoportra bontja: megkülönböztet egyéni és társadalmi hozamokat, illetve ráfordításokat. A szakképzés egyéni hozamán a szakképzetlen munkához képest jelentkező jövedelmi többletet érti, ugyanakkor kifejti, hogy a szakképzetlen munka fogalma maga is tértől, időtől, körülményektől függő történelmi kategória. A szakképzés társadalmi hozamán a nemzeti jövedelemnek azt a részét érti, amely abból származik, hogy a termelésben részt vevők egy része az egyszerűnél magasabb bonyolultságú munkát végez. Hasonló módon definiálja a szakképzés egyéni és társadalmi ráfordításait is. A fejezet további részében a szakképzés egy gazdaságossági mutatóját határozza meg, majd pedig — elsősorban Sztrumilin és Zsanin nézeteivel vitatkozva — a bérarányok és a munka bonyolultsága viszonyát tárgyalja.

A II. fejezetben (*Szakképzés mint beruházás*) Kovács János lényegében az ágazati kapcsolatok mérlegét kibővítve vizsgálja az oktatás hatékonyságát és ráfordításait. Az általa kidolgozott oktatásgazdaságossági modell alapján a szerző becsléseket végez a szakképzés hatékonyságára és a munka átlagos bonyolultsági fokára az iparban, a mezőgazdaságban, az építőiparban és a közlekedésben.

A könyv III. fejezete (*Szakképzés és bérarányok*) a bérarányokat foglalja modellebe.

A IV. fejezet, sajnos a könyv legrövidebb része (*Az oktatásgazdaságossági modellből adódó néhány egyéb következtetés*). Ebben a fejezetben a szerző a szakképzésnek mint gazdasági tényezőnek az elemzéséből adódó néhány gazdaságpolitikai konklúziót tárgyal. Itt a legfontosabb — és egyben a legvitathatóbb — gondolat a munkaerő-lekötési illeték szükségszerűségének a felvetése.

A könyv a bonyolult és szerteágazó problematikát egységesen, következetesen, jó szerkezetben és jó arányérzékkel tárgyalja, az elméleti kérdések megválaszolásánál is bátran, biztonságosan — a formális megoldásokat általában elkerülve — alkalmazza a matematika apparátusát.

Ahhoz, hogy közgazdasági kérdéseket matematikai módszerességgel tárgyaljunk, sőt, ahhoz, hogy egyáltalán módszeresen és következetesen vizsgáljunk egy problémát, absztrakciók és feltételezések egész sorára van szükség. A tudományos vizsgálódásnak ez a társadalomtudományokban elengedhetetlen együttjárója azonban nehéz követelményeket támaszt a kutatóval szemben. Pontosan meg kell határozni, hogy a sokrétű valóság mely aspektusaitól vonatkoztat el, és állandóan tisztában kell lennie azzal, hogy milyen feltételezésekkel él.

Dicséri a szerzőt, hogy — véleményem szerint — munkájában nem találhatók

„kimondatlan” absztrakciók és feltételezések. A „kimondottak” pedig általában nem problematikusak, legalábbis nem annyira, hogy a munka gondolatmenetét, alapvető mondanivalóját veszélyeztetnék. Meg kell mondani azonban azt is, hogy mégis található e könyvben egy-két olyan absztrakció és feltételezés, amelyek helytállóságáról az olvasónak (egy esetben még a szerzőnek is) maradnak kételyei. Például: azt a tételt, hogy a szakképzés hozama arányos a kiképzési költségekkel, a zárt matematikai bizonyíthatóság céljából a következő — a programozás elméletében szokásos — feltételezések segítségével indokolja a szerző: 1. a szakképzési célokra rendelkezésre álló keretet optimálisan kell elosztani; 2. a különböző szak-képzési szektorokban az eredmény (hozadék) függvényeknek azonosan kell viselkedniük.

Mivel a szakképzés hozadékfüggvényeinek viselkedéséről számottevő, bizonyító erejű statisztikai adatokkal nem rendelkezünk, a második feltétel legalábbis nem mond ellent semmilyen tapasztalatnak. A szerző szavaival élve: „mindenesetre nem tekinthető eleve abszurdnak”. Hozzátehetem, hogy e tekintetben — legalábbis számomra — meggyőzően hat a hozadékfüggvények egyforma viselkedését elméletileg indokoló fejtegetése. Más a helyzet azonban az első feltétellel. E feltétel meg-létének vizsgálata — nézetem szerint — nem megnyugtatóan zárul: „Ami az első feltételt illeti, természetesen sohasem áll fenn pontosan. Amilyen mértékben meg-közelíti a népgazdaság struktúrája a nemzeti jövedelem szempontjából optimális szerkezetet, s közté az e szempontból optimális szakképzettségű munkaerő-szerkezetet, olyan mértékben válik reálissá ez a megközelítés”. (48. l.) Majd később: „Ott tartunk tehát, hogy egy racionálisan gazdálkodó társadalomban a különböző szak-képzettségűek termelési hatékonysága kiképzésük (társadalmilag szükséges) költségeivel arányos”. (49. l.) Sajnos, nem állapítható meg a továbbiakból, hogy ez a racionalitás jelen viszonyaink között milyen mértékben tekinthető *szükségesnek* és milyen mértékben *teljesültnek*. A későbbiekben a szerző maga is világosan kifejti véleményét arról, hogy az oktatási keretek elosztása, de főképpen a szakképzett munkaerő felhasználása még korántsem tekinthető optimálisnak nálunk.

A szerző körülbelül 22 milliárd Ft nagyságrendű veszteséget mutat ki, amely a szakképzett munkaerő képzettségének nem megfelelő foglalkoztatásából adódik. Felmerül azonban egy másik — sokkal nehezebben számszerűsíthető — probléma is: Milyen veszteségek érik a társadalmat abból, hogy speciális szakképzettséget igénylő munkaköröket alacsonyabb képzettségű személyekkel töltenek be? Úgy tűnik, ez utóbbi tényező, noha egykönnyen nem számszerűsíthető, lényegesen nagyobb veszélyekkel jár és veszteségeket okoz. Valószínű az is, hogy a szerző által kimutatótt veszteségek egy része is ebből adódik.

A bérrányokkal kapcsolatban vitathatatlannak érdeke a könyvnek — anélkül, hogy szellemi elődeinek érdemeit kisebbíteni akarnám —, hogy a munka bonyolultsága és a bérrányok kérdését „a fejéről a talpára állította”. Vagyis leszögezte, sőt, bizonyította, hogy a munka bonyolultsága nem a munkabérektől függ, nem azokon keresztül mérhető, hanem éppen fordítva: a munka bonyolultsága az, ami a munkabérek természetes centrumának tekinthető. Itt figyelembe kell venni azt is, hogy a munka bonyolultsága és a munkabérek között csak sztochasztikus kapcsolat lehetséges. A bérrányok tényleges alakulására számos véletlenszerű tényezőn felül állami és helyi preferenciák egész serege hat. A munkabérek szóródásának mértéke nem független az átlagos bérszínvontól. Vagyis az alacsony átlagos színvonal szocialista viszonyok között, sőt, általában a népjólétre és a minimális szükségletek kielégítésére törekvő gazdaságpolitika esetén, alacsony differenciálódással, a magas bérszínvonal pedig általában erősebb differenciálódással jár együtt.

Nem teljesen bizonyított számomra a szerzőnek az a felfogása, hogy a szakképzés *összes* költségei határoznák meg a munka bonyolultsági fokát. Ebben az esetben nem csupán az oktatás alapossága és intenzitása, hanem az a körülmény is közrejátszana, hogy az oktatáshoz milyen tárgyi feltételekre van szükség. Vegyünk például egy alkalmazott matematikust és egy vegyészét. Megfelelő adatok hiányában is úgy tűnik, hogy — a felhasznált kísérleti anyagokat, eszközöket és a szükséges beruházásokat figyelembe véve — a kémikus kiképzése jóval nagyobb folyó költségekkel és eszközleköltöttséggel jár.

Nem mondható el azonban ugyanez munkájuk bonyolultságáról, tevékenységük összetettségéről. Véleményem szerint a munka bonyolultságát elsősorban az optimálisan megállapított képzési idő határozza meg és az a körülmény, hogy az előző oktatási fokozatból kikérülők milyen hányada képes egyáltalán az adott munkakörhöz szükséges speciális képzést sikeresen elvégezni. Ez végeredményben

szintén a társadalmi költségek figyelembevételét jelenti, de magában foglalja a lemorzsolódottakra és az adott pályára alkalmatlanokra fordított (az előző oktatási lépcsőben felmerült) költségek arányos részét is. Az oktatás anyagi ráfordításainak és eszközökötésének tétele, szakmák szerinti figyelembevételével voltaképpen az kerülne bele a munka bonyolultságába, hogy a végzés után milyen munkaeszközökkel, milyen technológiával fog dolgozni a munkába álló szakember.

Nem teljesen meggyőző számomra, ahogyan a szerző a bérarányok szempontjából a munka intenzitását lényegében azonosítja a munka fizikai nehézségével. A szerző azzal — a fizikában egyébként helytálló okfejtéssel — érvel, hogy ugyanazon időszak alatt kétszer 25 kg-ot szállítani egy megadott távolságra voltaképpen megegyezik azzal, mintha egy másik munkás — ceteris paribus — 50 kg-ot szállított volna el. A szállítandó terhek azonban nem mindig, sőt csak igen ritkán oszthatók, és a szállításban egyáltalán részt vehető munkások száma is gyakran fizikailag korlátozott, s így az esetek többségében olyan munkásokat kell keresni, akik az egész terhet elbírnák, és vállalják is az ezzel járó fizikai erőfeszítést. Ennek a körülménynek (vagyis hogy bizonyos munkákhoz adott fizikumú dolgozókra van szükség), amíg a nehéz fizikai munkákat nem tudja kiküszöbölni a társadalom, a bérezésben is kifejezésre kell jutnia.

Nem bizonyított tehát, hogy a munka fizikai nehézsége és intenzitása egymásban feloldható fogalmak lennének. Valószínűleg meg lehet találni a munka nehézsége figyelembe vételének az értéktörvénynek nem ellentmondó motivációját. Így pl. a szerző maga is tárgyalja a különböző munkák eltérő kalória-igényét, az aktív élettartamra való kihatását. (Itt még finomítani lehetne az eljárást az azonos foglalkozásban várható aktív élettartam fogalmának a bevezetésével is.) Nyilvánvaló, hogy a munka intenzitása és a munka nehézsége azonos hatással van az aktív élettartamra, sőt a kalória-igénybevételre is, ez azonban nem jelenti azt, hogy ugyanarról a fogalomról van szó.

Mind a munka fizikai nehézsége, mind pedig a munka intenzitása társadalmi megítéléséhez és a bérezésben való figyelembevételéhez a par excellence közgazdasági problémákon felül természetföldrajzi, antropológiai és — a lakosság nemek és korok szerinti megoszlását is figyelembe véve — demográfiai kérdések is hozzájárulnak.

Valószínű egyébként, hogy éppen a nehéz fizikai munka az a terület, ahol a kereslet és a kínálat a legnagyobb mértékben téríti el a béreket a centrumtól.

Hasonlóképpen nem teljesen meggyőző a felelősség, valamint a szakképzettség — bonyolultság aspektusának egymásban való teljes feloldása sem. A szerző álláspontja szerint mindenki olyan felelősség vállalására képes, amilyenre kiképzést nyert. Ez alapján véve igaz is. Vannak azonban olyan, talán nem is nagyon magas szakképzettséget igénylő munkakörök, ahol a legkisebb figyelmetlenség vagy kihagyás óriási értékek vagy emberéletek veszélyeztetésével — tehát: felelősséggel — jár. Az ilyen munkakörökben dolgozók (például gépkocsivezetők, vasúti forgalmi személyzet, darukezelők stb.) munkája nem annyira különleges képzést, mint inkább fokozott munkaintenzitást, állandó figyelmet, a helyzet gyors felismerését, jó reflexeket, kezdeményezőkézséget és esetenként kockázatvállalást kíván.

A bíráló megjegyzésekhez hozzá kell azonban tenni, hogy a könyv feltáratlan, a szocializmus politikai gazdaságtanában mindeddig nem a kellő súllyal szereplő kérdéseket tárgyal. Anélkül, hogy ez Kovács János munkájának értékét a legcsekélyebb mértékben is csorbítaná, határozottan állíthatjuk, hogy e kérdésekről még évek múlva is lesznek viták a hazai és a nemzetközi irodalomban. Kovács Jánosnak talán éppen az a legnagyobb érdeme, hogy alapot, sőt megfelelő, konzisztens rendszerben kidolgozott alapot adott ezekhez a későbbi vitákhoz.

Frigyes Ervin

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Йозеф Биро

Внешнеторговые связи Венгрии с развитыми капиталистическими странами

В статье автор анализирует долю развитых капиталистических стран во внешнеторговом обороте Венгрии, развитие внешнеторгового оборота, товарную структуру, распределение оборота по группам стран. Он подчеркивает, что прочной базой внешней торговли Венгрии является торговля с социалистическими странами, наряду с развитием которой, однако, важным фактором является расширяющийся торговый оборот с развитыми капиталистическими странами. Автор детально рассматривает специфически рыночные проблемы развитых капиталистических стран, их влияние на внешнюю торговлю Венгрии с этими странами, а также связанные с этим проблемы торговой, валютной и производственной политики. Автор указывает на то обстоятельство, что в последние годы развитые капиталистические страны применяют более либеральную политику ввоза, но констатирует, что вопреки этому еще преобладают дискриминационные элементы. Автор показывает возможность использования введенной в рамках реформы экономического механизма новой венгерской таможенной тарифной системы в качестве орудия внешнеторговой политики. Отдельный раздел статьи посвящен связям со странами, объединившимися в западноевропейские экономические блоки, динамике торговли с ними и связанным с этим проблемам. В частности, автор детально рассматривает вопросы, связанные с ЕАСТ и ЕЭС.

В заключительной части статьи автор останавливается на торговых сношениях Венгрии с заокеанскими развитыми капиталистическими странами, указывая, что оборот с Канадой, Японией и Австралией — в отличие от США ввиду их дискриминационных мер — растет, хотя в общем объеме венгерского торгового оборота и не составляет значительной доли.

Наконец, автор устанавливает, что экономическое развитие страны, реформа экономического механизма создают благоприятные условия для расширения международных экономических и торговых связей. В интересах этого необходимо повысить активность торговой политики, улучшить рыночную работу, усилить гибкость приспособляемости производства к рыночным требованиям и на основании всего этого развивать устойчивые и долгосрочные связи страны.

Ференц Козма

Механизм международного сотрудничества социалистических стран и техническая революция

Важнейшая задача развития стран-членов СЭВ в последующем десятилетии — широко развернуть научно-техническую революцию. Эту цель можно достигнуть гораздо легче и быстрее совместными усилиями. В статье автор выдвигает некоторые проблемы, встающие на повестку дня в связи с необходимостью приспособления международного экономического сотрудничества к требованиям технической революции. В статье прежде всего различаются три уровня товарного хозяйства, являющиеся результатами роста производительных сил и развития экономической интеграции; уровень предприятий, уровень национального хозяйства и уровень регионального сообщества национальных хозяйств. Каждый из них располагает определенной автономией, одновременно проявляя и определенные формы активного приспособления к окружающей среде.

Хозяйственная деятельность в международных региональных единицах должна координироваться как на уровне предприятий, так и на уровне народных хозяйств. Для этого необходимо гармонизировать и внутреннюю систему хозяйственного управления отдельных сотрудничающих стран (т. е. взаимосвязь между сферами предприятий и народного хозяйства).

В дальнейшем автор анализирует конкретные условия развития стран-членов СЭВ и отмечает две главные причины настоящих проблем сотрудничества:

- 1.) Формы сотрудничества в целом устарели по сравнению с требованиями, предъявляемыми развращающейся технической революцией.
- 2.) Сотрудничающие страны по-разному подходят к решению этих задач, исходя из своих собственных условий, вследствие чего и в механизмах народнохозяйственного управления началась усиленная дифференциация.

Приспособление сотрудничества к требованиям технической революции, таким образом, должно осуществляться в условиях дифференциации систем управления. В связи с этим возникает ряд, пока нерешенных, теоретических и практических вопросов, прежде всего в области непосредственной кооперации между предприятиями, столь важной с точки зрения технической революции, и в отношении сотрудничества в Советском Союзе, занимающим ключевую позицию с точки зрения развития всего сообщества.

Ласло То

Концентрация промышленной деятельности в промышленных организациях

Автор промышленной концентрацией считает процесс, в котором данным — или сокращающимся — числом производственных единиц производится большая доля промышленного производства, чем в какой-либо предыдущий (базисный) период. Изменение масштабов предприятий — наступающей большей частью в результате организационных изменений, — автор разграничивает от действительной концентрации, называя его «организационной концентрацией». При динамическом и территориальном анализе она за основу принимает категории численности занятых в производстве, подчеркивая искажающее воздействие расхождений в уровне производительности труда.

Анализируя данные промышленных объектов в период между 1942—1965 гг., автор приходит к выводу, что концентрация венгерской промышленности происходила гораздо более радикально, чем это было принято в международных масштабах. Чрезвычайная концентрация наступила и в ряде таких отраслей легкой и пищевой промышленности, в которых гибкое приспособление к потребностям может лучше обеспечиваться на более низком уровне концентрации. Не произошло возмещения небольших производств, в результате чего осталась невыполненной большая часть их специфических производственных функций.

На основании сопоставления с социалистическими странами автор указывает на то обстоятельство, что по средней численности работников предприятий венгерская промышленность далеко превосходит осталь-

ные социалистические страны — в том числе Советский Союз. На примере ФРГ она обращает внимание на важную роль мелких и средних предприятий — в первую очередь, в отраслях производящих предметы потребления.

По мнению автора —, ввиду того, что в ряде промышленных отраслей в интересах экономически эффективной деятельности наших крупных производств, нельзя отказаться от функционирования мелких и средних производств в соответствующих масштабах, — в дальнейшем в этих отраслях следовало бы предоставить возможность для создания новых небольших промышленных производств и более целенаправленно следовало бы использовать стремления сельскохозяйственных производственных кооперативов создавать промышленные производства небольшой мощности.

Наряду с этим при разработке концепций по развитию отдельных производственных отраслей промышленности следует придавать большее значение расчетам по оптимальной мощности производств.

Габор Хаваи

Распределение источников капитальных вложений и компетенции в связи с их осуществлением в переходном периоде новой системы хозяйственного управления

В рамках экономической реформы компетенция предприятий была расширена и в отношении модернизации и расширения их основных фондов. В соответствии с этим из большей части ранее централизованных амортизационных отчислений и из определенной доли своей прибыли предприятия из года в год могут образовывать специальный фонд для покрытия возмещения и расширения своих основных фондов. Автор раскрывает, какого порядка взаимозависимость имеется между образуемыми таким образом фондами предприятий и их действительными возможностями по принятию решений относительно осуществления капитальных вложений. Ибо децентрализованная компетенция является, с одной стороны, более широкой, так как помимо собственных источников сюда относятся и банковские кредиты, а с другой стороны, — более ограниченной, так как даже суммой фонда развития предприятие не располагает полностью. В некоторых отраслях, как например, в транспорте и в добыче нефти централизованные (входящие в народнохозяйственную компетенцию) капиталовложения намечаются в централизованном порядке, но в их финансировании государство и затронутые предприятия участвуют совместно. Предприятия должны принимать участие и в покрытии крупнейших централизованных капиталовложений, в форме т. н. государственных займов, которые, однако, должны выплачиваться ими лишь после ввода в действие объекта.

Автор рассматривает фонды развития предприятий, образования которых можно ожидать в 1968—70 гг., в том принципиальном аспекте, что компетенция предприятий в отношении принятия решений по осуществлению капиталовложений целесообразно определить в таких масштабах, чтобы покрывались капиталовложения, соответствующие годовым амортизационным отчислениям. Если учесть различные отчисления из фондов предприятий, то окажется, что по сравнению с вышеуказанной принципиальной потребностью у предприятий образуются фонды на 20—25% меньше в 1968 году и на 10—15% меньше в 1969 году. И это естественно, так как на окончании крупных капиталовложений, начатых еще до реформы, мобилизуется значительная доля общих капитальных ресурсов, и, таким образом, принципиальная сфера компетенции предприятий может быть приближена лишь постепенно.

Автор выявляет, что банковский кредит, играющий значительную роль в балансировании действительного формирования капитальных ресурсов и намечаемого объема капиталовложений, может изменяться лишь в ограниченном диапазоне, так как между фондами, служащими покрытием возвращаемых ссуд, и выплачиваемыми кредитами имеется четкая взаимозависимость.

Иштван Антал

Заинтересованность предприятий в прибыли и использование рабочей силы

Данная статья является продолжением статьи автора «Заинтересованность предприятий в прибыли и структура рабочей силы». Продолжая анализировать систему заинтересованности предприятий при новом экономическом механизме, автор рассматривает, как складываются требования сохранения определенного уровня доходов различных слоев работников предприятия в случае таких хозяйственных мероприятий предприятия, при которых изменяется не только структура рабочей силы, но и ее общая численность, в то время как объем фондов остается неизменным.

Дав общую математическую формулировку проблемы, автор, приводя и анализируя цифровые задачи, показывает, какая масса прибыли требуется предприятию при осуществлении различных возможных для него хозяйственных мероприятий для того, чтобы сохранился определенный уровень личных доходов различных слоев работников предприятия, и в соответствии с этим как сложится порядок возможных хозяйственных мероприятий с точки зрения заинтересованности предприятия. Он доказывает, что при настоящей конструкции системы заинтересованности в прибыли требование повышения производительности труда и личная материальная заинтересованность не противоречат друг другу лишь до тех пор, пока влияние данного хозяйственного мероприятия на структуру рабочей силы не сопровождается изменением средней степени квалификации рабочей силы предприятия.

Поэтому в новой системе регулирования возникает двойственная система заинтересованности предприятия (одна из них является предельным условием для другой, и наоборот): система, направленная на увеличение массы прибыли и на «разбавление» структуры рабочей силы.

Корень проблемы автор видит в показателе исходной средней заработной платы — центральном показателе системы регулирования доходов, оцениваемом именованную определенную — причем изменяющуюся со временем — структуру рабочую силу предприятий посредством «единицы заработной платы» как бесструктурную массу. В качестве решения этой проблемы он набрасывает относительно быстро реализуемое, частичное и временное мероприятие, позволяющее устранить наиболее бросающиеся в глаза отрицательные тенденции.

Иван Бенет

Капиталоемкость производства продовольственных продуктов

Автор в своей статье рассматривает сельское хозяйство и пищевую промышленность как одно целое, называя его блоком производства продовольственных продуктов. По периоду 1959—1964 гг. удельные показатели капитальных вложений последнего он сопоставляет с соответствующими данными промышленного блока (промышленность минус пищевая промышленность плюс строительство). Капиталоемкость автор анализирует

на основании трех показателей, предполагая, что фондоемкость производства — в отношении основных фондов — тождественна его капиталоемкости.

Один из показателей капиталоемкости — это кратное валовой стоимости основных средств и валовой продукции. На основании этого показателя капиталоемкость т. н. блока производства продовольственных продуктов приблизительно в полтора раза выше капиталоемкости промышленного блока.

Вторым показателем капиталоемкости является куммулированная фондоемкость производства. Он содержит не только прямую потребность производства в основных средствах, но и т. н. косвенные основные средства. На основании этого показателя капиталоемкость блока производства продовольственных продуктов превышает капиталоемкость промышленного блока на 35—45%.

Наконец, третий показатель капиталоемкости — это т. н. полная фондоемкость производства. По мнению автора, именно на основании этого показателя можно наиболее основательно определить, какие последствия в отношении капитальных вложений имеет какое-либо решение по развитию. Показатель полной фондоемкости отличается от показателя куммулированной фондоемкости в том, что он содержит и дополнительные капиталоемкости, требующиеся для поддержания соответствующего уровня производства, а также «капиталоемкость» импортных материалов. Между удельными показателями полной фондоемкости блока производства продовольственных продуктов и промышленного блока имеется незначительное расхождение: капиталоемкость первого лишь на 10—15% превышает капиталоемкость последнего. По мнению автора такое значительное «сближение» объясняется главным образом тем, что в Венгрии вследствие нехватки сырьевых ресурсов промышленное производство требует существенно большего ввоза, чем производство продовольственных продуктов.

SUMMARY OF THE ARTICLES

József Btró:

Hungary's trade relations with the advanced capitalist countries

The article analyses the role of advanced capitalist countries in Hungary's foreign trade as well as the trends and commodity and market pattern of trade with these countries. It is pointed out that although the trade with socialist countries provides a firm basis for the external trade of Hungary, high importance is also attributed to the trade with advanced capitalist countries which is steadily expanding. The special market problems of the advanced capitalist countries, their effects on Hungary's trade with these countries, and the related problems of trade, foreign-exchange and production policy are dealt with in detail. It is emphasized that while more liberal import policies have in recent years been increasingly applied by the advanced capitalist countries, the discriminatory elements are still overwhelming. The possibilities of using the new Hungarian customs tariff introduced in the course of the economic reform as an active tool of trade policy, and the relating concepts are described. A separate section is devoted to the relationship with the west-European economic groupings and to the trends and problems of trade with the countries of these groups, with special regard to the problems relating to EFTA and EEC.

The last section of the article deals with Hungary's trade with the overseas advanced capitalist countries, pointing out that with the exception of the USA (which still employs discriminatory measures) trade is growing, especially with Canada, Japan and Australia, though their role in the overall external trade of this country is not particularly significant.

In conclusion the article states that the economic development of this country and the reform of the economic system create favourable conditions for the expansion of international economic and trade relations. It is, accordingly, imperative to pursue an increasingly active trade policy, to improve the market activities of the foreign-trading organs and to adapt them flexibly to market requirements, and to envisage on this basis a lastingly stable and long-term development of foreign-trading relations.

Ferenc Kozma:

The mechanism of socialist international cooperation and the technological revolution

The most important development task facing the CMEA countries in the decade to come will be the large-scale unfolding of a scientific and technological revolution. This task will be realized easier and quicker by joint efforts. The paper is raising some problems to which the adaptation of international economic cooperation to the requirements of the technological revolution lends a topical character. First of all, it differentiates between the enterprise, national, and regional international levels of commodity production, which are the result of the growth of production forces and of the development of labour division and integration. The three levels have a certain autonomous character, showing at the same time certain forms of active adjustment to the environment.

Within the international regional units, economic activities must be brought into har-

mony with each other both on the level of the enterprises and on that of the national economies, but this will require also the harmonization of the internal mechanisms (i. e. the linking of the national and enterprise levels) in the individual member economies. In the sequel, the paper analyses the concrete conditions of development in the CMEA countries and finds that the present-day problems of cooperation can be traced back to two motives:

- 1) The forms of cooperation are, on the whole, obsolete for the realization of the tasks set by the unfolding of a technological revolution;
- 2) The cooperating countries differ in their approach to the realization of the tasks, starting as they do from their individual conditions, a fact that results in a high degree of differentiation in the mechanism of control and management.

The adjustment of cooperation to the requirements of the technological revolution must thus be carried out under the conditions characterized by a trend of differentiation of the national systems of control and management. The fact raises a host of theoretical and practical problems awaiting solution and relating primarily to direct enterprise cooperation — which is of basic importance from the point of view of technological progress — and to the Soviet relation with its key position in the development of the whole group of countries.

Mrs. L. Túú:

Concentration of industrial activity and industrial organizations in Hungary

By the author's definition, concentration takes place if a given — or decreasing — number of productive units (plants) turns out a greater share of industrial output than in some earlier (base) period. Modifications in the proportions between enterprises — mainly due to changes in organization — are distinguished from actual concentration by terming them "organizational concentration". In dynamic and spatial analysis the distribution of employment by size-categories is taken for basis, but the possible distorting effects of differences in productivity level are emphasized.

Relying on an analysis of the data of industrial plants between 1942–1965 the author reaches the conclusion that the concentration process of Hungarian industry was much more radical than similar international trends. In several branches of the light and the food industries an exaggerated concentration has come about. In these a flexible adaptation to needs could be better secured on a lower level of concentration. Owing to the lack of smaller plants also the special production functions are absent which had been earlier fulfilled by them.

The article points out that the average staff of Hungarian enterprises by far exceeds that in the other socialist countries, inclusive of the Soviet Union. On hand of the example of the Federal Republic of Germany the author calls readers' attention to the important role played by small and medium-size enterprises mainly in the industries turning out consumer goods.

Since, in the interest of an efficient functioning of large-scale plants, the proper activity of small and medium-size plants cannot be dispensed with, the author advocates the possibility of founding new small plants in the industries mentioned. Also the efforts of agricultural cooperatives at establishing low-capacity industrial plants should be more purposefully utilized.

In addition, when drawing development conceptions about certain branches of industry, an increased role should be assigned to computations regarding the optimal scale of production, and of plants.

Gábor Havas:

Delegation of investment authority and distribution of resources in the transitory period of the new economic mechanism

The economic reform extended the scope of authority of the enterprises also to the modernization and expansion of their fixed assets. Accordingly, the major part of the earlier centralized amortization allowances and a definite part of enterprise profits can be transferred by enterprises into a separate fund to cover replacement and expansion of assets. The author analyses the connections between the enterprise funds thus formed and the actual possibilities for decision to be taken by enterprises. On the one hand, the decentralized scope of decision is wider since, in addition to the own resources, also the bank credits belong here, but it is also narrower because the enterprise cannot entirely dispose of the sums transferred to the development fund. In some industries, namely, (as e. g. in transport or in oil extraction) the sums to be used for centralized investments of national importance are decided upon centrally, but they are financed by the state and the enterprise in question in common. The enterprises also contribute to the costs of the so-called major investment projects in the form of a state loan to be repaid after putting into operation of the project.

The author analyses the expectable enterprise development funds to be formed in 1968–70 from the theoretical aspect that it would be expedient to determine the scope of enterprise investment decisions in a way that would conform to the annual amortization allowance. After taking account of the various burdens, obligations to be met from the development funds it seems that, in comparison to the theoretical needs, the funds will be lower by 20–25 per cent in 1968 and by 10–15 per cent in 1969 and 1970. As a matter of fact, this seems obvious since the completion of great central projects started before the reform claims a considerable part of total investment resources and thus the ideally expedient limit of enterprise decisions can be approached only gradually.

The author also points out that the bank credits, which play an important role in harmonizing the actual development of investment resources with the planned investment targets, can be changed only between narrow limits because of the exact relationship between the credits to be granted and the funds serving as a cover of repayment.

István Antal:

Interest in enterprise profits and manpower management

The article constitutes an organic continuation to the author's paper entitled "Interest in enterprise profits and the pattern of manpower". In a further analysis of the system of material incentives introduced in the enterprises under the economic reform, he investigates here the question, what are the conditions of maintaining the standard of personal incomes by manpower categories when economic operations are carried out by the enterprise which affect not only the pattern but also the total strength of manpower employed by the enterprise, leaving at the same time its fixed capital unchanged.

After a general mathematical formulation, the author proceeds to work out on hand of numerical examples and their analysis the amounts of profit necessary to maintain the standard of personal incomes by manpower categories within the enterprise in the case of realizing the possible economic operations, and to range the possible economic operations from the point of view of interestedness in enterprise profits. He proves that under the present system of profit sharing, the harmony between the requirements of productivity on the one hand and personal material interestedness will persist only as long as the effects of the given economic operation which modify the pattern of manpower do not at the same time modify also the average degree of qualification of the manpower employed by the enterprise.

As a result, under the new system a duality of interests will emerge for the enterprise (with the two sides constituting each the marginal condition of the other): an interest in increasing the amount of profits and an interest in „diluting” the pattern of manpower.

The author would see the root of the problem in a basic average wage which could value the highly – and over time variably – stratified stock of manpower within the enterprise as an unstratified mass by the standard of a „unit wage”. To solve the problem, the article outlines a proposed solution which, although partial and transitory, can be comparatively quickly realized and would enable the elimination of the most conspicuous harmful tendencies.

Iván Benet:

Investment intensity of food production

Agriculture and the food industry are analysed together in this article and called „food bloc”. The author compares the per unit investment requirements of food production in the years 1959–1964 with those of the „industrial bloc” (total industry – food industry + construction). He discusses his subject with the aid of three indicators and the symplifying assumption that the fixed asset intensity of production is identical with its investment intensity.

The first indicator is the quotient of the gross value of fixed assets and gross output. On this basis, the food producing bloc seems to be about one and a half-fold as investment intensive as the industrial bloc.

The second indicator is the cumulated fixed asset intensity of production, comprising also the so-called indirect fixed assets. According to this indicator, the investment intensity of food production is by 35–45 per cent higher than that of industrial production.

Finally, the third indicator is the so-called total fixed asset intensity of production, differing from the second one by comprising in addition also the replacement of assets necessary to maintain the level of production and the „investment intensity” of imported materials. In the author's opinion, the investment involvements of some development decision can be best assessed with the aid of this indicator. If these „total” indicators are considered, the differences between food production and the industrial bloc are but slight: merely 10–15 per cent, but still, food production requires more investment. In the author's opinion, this considerable „closeness” may be explained decisively by the fact that – owing to the scarcity of raw materials – industrial production is in Hungary substantially more import intensive than the production of foodstuffs.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

10

A tartalomból

ROMÁN ZOLTÁN:

Iparunk ágazati szerkezetének sajátosságai

TAKÁCS JÓZSEF:

A mezőgazdasági nagyüzemek
gazdasági növekedésének jellemzői

MEGYERI ENDRE:

A nyereségfelosztás szabályai
és a gazdasági mechanizmus működése

ÁDÁM GYÖRGY:

Vita az új technikáról
és Nyugat-Európa jövőjéről

RÉDEI JENŐ:

A komparatív előnyök realizálhatóságáról

XV. évfolyam

1968. október

TARTALOM

<i>Román Zoltán</i> : Iparunk ágazati szerkezetének sajátosságai ...	1141
<i>Takács József</i> : A mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági növekedésének jellemzői	1154
<i>Megyeri Endre</i> : A nyereségfelosztás szabályai és a gazdasági mechanizmus működése	1170
<i>Tardos Márton</i> : Az új gazdasági mechanizmus szabályozó rendszerének modellje	1185
<u><i>Ádám György</i></u> : Vita az új technikáról és Nyugat-Európa jövőjéről	1196
<i>Rédei Jenő</i> : A komparatív előnyök realizálhatóságáról	1208
VITA	
<i>Radnóti Éva</i> : A dualitásról	1219
SZEMLE	
Gazdasági vezetés és képzés az Egyesült Államokban (<i>Varga György</i>)	1231
Munkaszervezet és specializáció a szántóföldi növénytermesztésben (<i>Pete Géza</i>)	1244
FOLYÓIRATSZEMLE	
M. Lemesev: A mezőgazdasági tervezés módszertani problémái — Felix Paukert: A műszaki haladás és foglalkoztatottság színvonalja Nyugat-Európában — Monika Šestakova: A verseny és a gazdasági optimum — Emile Benoit: A fegyverkezési verseny befeyezése mint gazdasági kérdés — David Kelly: A ketős aranyár: kinek van igazsa?	1251
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Dr. Szita János: Magyarország gazdasági kapcsolatai a fejlődő országokkal (<i>Nyilas József</i>)	1260
Radovan Richta és kollektívája: Válaszúton a civilizáció. A tudományos-műszaki forradalom társadalmi és emberi összefüggései (<i>Irena Coufalíková</i>)	1263
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	1264

E SZÁM SZERZŐI:

Ádám György, a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó munkatársa; **dr. Megyeri Endre** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető docense; **dr. Nyilas József** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető docense; **Pete Géza** mezőgazdasági mérnök, a polgári Vörös Csillag TSZ agronómusa; **dr. Radnóti Éva** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Rédei Jenő** kandidátus, a Konjunktúra- és Piackutató Intézet igazgatója; **dr. Román Zoltán** kandidátus, az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának igazgatója; **dr. Takács József**, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezető-helyettese; **Tardos Márton**, a Konjunktúra- és Piackutató Intézet osztályvezetője; **dr. Varga György**, a Figyelő főszerkesztő-helyettese.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovic Mária, Bálint József, Bognár József, Cukor György, Csendes Béla, Csikós-Nagy Béla, Erdős Péter, Fekete Ferenc, Friss István, Ganczer Sándor, Garamvölgyi Károly, Háy László (elnök), Hetényi István, Huszár István, Kornai János, Nagy Tamás, Péter György, Ripp Géza (főszerkesztő), Szabó József, Szabó Kálmán, Vajda Imre

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztőség: Budapest, V., Széchenyi rakpart 3. I. emelet. — Telefon: 313-975, 116-460, 123-570

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca, 21. Telefon: 111-010
Terjedelem: 8 iv. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1968. szeptember 9.

68.1102 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:
az **AKADÉMIAI KIADONÁL**, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010. MNB egy számlaszám: 46., csekkbefizetési számla: 05.915.111-46; az **AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN**, Budapest, V., Váci utca 22. Telefon: 185-612; a **POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA** 1. számú **HÍRLAPBOLTJÁBAN**, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. és bármely postahivatalban, csekk számlaszám egyéni: 61 094, közületi: 61 066. MNB egy számlaszám: 8.
Előfizetési díj egy évre 120 forint.

ROMÁN ZOLTÁN:

Iparunk ágazati szerkezetének sajátosságai

A hosszú távú tervezést előkészítő elemző munka keretében az Országos Tervhivatal Iparpolitikai Osztályának megbízásából és közreműködésével a Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoportja tanulmányt készített az ipar ágazati szerkezetéről.* Az alábbi cikk e kutatás főbb eredményeit foglalja össze.

Az utóbbi években számos tanulmány foglalkozott iparunk ágazati szerkezetével. Vizsgálatunkban ezekhez kapcsolódva, a hosszú távú tervezés nézőpontjából a következő kérdésekre kerestünk választ:

a) Milyen sajátosságok jellemzik iparunk jelenlegi ágazati struktúráját?

b) Milyen tényezőkre vezethetők vissza e sajátosságok?

c) Melyek voltak struktúránk *változásának* sajátosságai?

d) Milyen következtetések vonhatók le ebből ágazati struktúránk tervezésére nézve?

Az ipari struktúra vizsgálatánál a statisztikai gyakorlatban szokásos 20 iparcsoportos bontásból indultunk ki. Néhány esetben egy-egy iparcsoport belső struktúráját is néztük, de még több esetben az iparcsoportokból nagyobb ágazatcsoportokat, összefüggő blokkokat képeztünk. Ez természetesen — a részletesebb bontással szemben — az ágazati szerkezet nagyobb hasonlóságát, kisebb időbeli változását mutatja. Mégis erre kényszerültünk, mert a nemzetközi adatok összehasonlíthatósága részletesebb ágazati bontás felé haladva rohamosan csökken. A párhuzamosan készített ágazati elemző tanulmányok részletesen foglalkoznak e nagyobb ágazatcsoportok belső struktúrájával is, s ily módon a kétféle vizsgálat eredményei kölcsönösen kiegészíthetik egymást e hiányosságok pótlásában. Emellett e nagy ágazatcsoportok szerint végzett vizsgálat önmagában is lehetőséget ad bizonyos következtetések levonására.

A vizsgálat alapjául szolgáló általános koncepció

A népgazdaság fejlődésének — az egyre inkább terjedő kifejezést használva: a gazdasági növekedésnek — mindenekelőtt két jellemzője van: a színvonalváltozás sebességét kifejező *növekedési ütem* és a növekedéssel együtt járó *struktúraváltozás*. A gazdasági növekedést

* Az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának munkatársain kívül a tanulmány alapjául szolgáló számanyag feldolgozásában Gerencsér László, Kiss Ferenc, Koczka Lászlóné, Krepuska Jánosné, Szabó Aladár és Zádor Györgyné, az elemzőmunkában Iván Endre, Kocsi András, Marcsányi Zoltán, Pócs Ervin, Simán Miklós és Szőnyi Péter vett részt.

ugyanis a gazdaság különböző paramétereinek *eltérő ütemű* növekedése jellemzi, ennek következtében a növekedés valójában szakadatlan *állapotváltozások* sorozata, s folytonos *struktúraváltozás* mellett megy végbe.

A legújabb vizsgálatok kimutatták, hogy eléggé szoros összefüggések figyelhetők meg

1. a *különböző* paraméterek *növekedési üteme* között,
2. a *különböző* metszetben vizsgált *struktúrák* között,
3. a *színvonal* és a *struktúrák* között,

és végül — kevésbé egyértelműen —

4. a *színvonal* és a *növekedési ütem* között.

Az említett összefüggések kutatásának lehetőségei meglehetősen korlátozottak, mert

- általában is kevés megfigyelhető egység (ország) van,
- még kevesebbről rendelkezünk megfelelő statisztikai adatsorokkal, és
- ezek között is olyan jellegzetes eltérések vannak (az ország mérete, földrajzi helyzete, történelmi körülményei stb. szempontjából), hogy általánosítás csak igen kevés megállapítás tekintetében kísérrelhető meg.

Ennek ellenére a gazdasági növekedés jó néhány eléggé általános sajátosságát sikerült megállapítani és statisztikai adatokkal is bizonyítani. Az így feltárt összefüggések azonban csak sztochasztikusan, nagy *valószínűséggel* érvényesülnek; ezektől igen sok — jórészt megmagyarázható — eltérés figyelhető meg. Hangsúlyozzuk emellett, hogy vizsgálataink tapasztalatai szerint *ezek az összefüggések a növekedés folyamataát írják le, de a növekedés ütemét csak kis mértékben determinálják*, ez a történelmi példák szerint is igen különböző lehet. Éppen ezért az általános összefüggések egy-egy ország további gazdasági növekedésének konkrét megrajzolásához csak bizonyos *kiindulási alapként* szolgálhatnak. Ilyen minőségükben viszont nagyon is hasznosak lehetnek. Ha felvázolható a gazdasági növekedés valamilyen eléggé általános folyamata, a különböző fejlettségű országok úgy tekinthetők, hogy ugyanazon folyamat más-más szakaszában vannak. Az alacsonyabb fejlettségű országok a magasabb fejlettségű országok példáján a magasabb fejlettségi fok és az arra való eljutás (s az ahhoz tartozó struktúra) számos sajátosságát tanulmányozhatják. Ennél azonban egy sor tényezőt kell még figyelembe venniük, mindenekelőtt:

- a) az egyes országok adottságait, eltérő kiinduló helyzetét,
- b) az egyes országok eltérő társadalmi célkitűzéseit,
- c) az időközben végbemenő általános műszaki-gazdasági fejlődés kihatásait.

Ez utóbbi tényező esetében arról van szó, hogy egy-egy ország fejlődését nem a gazdasági növekedés elvont, hanem naptári időhöz kötött saját koordinátarendszerében futja be. Ha sokkal több országról rendelkezni adatokkal, és nagy valószínűséggel tudnánk meghatározni: bizonyos adottságok, kiinduló helyzet és célkitűzések esetén meghatározott idő alatt általában hová és hogyan lehet eljutni, a *tényleges* fejlődés ekkor is eltérne ettől, mivel a növekedési folyamatban ugyan egymástól távoli ponton álló, de naptári időben egymás melletti

országokra igen sok azonos impulzus hat. Ezt is figyelembe véve, a hosszú távú tervezési munka *egyik* közelítéseként az alábbi módszer javasolható:

1. Állapítsuk meg, *milyen színvonalon állunk és milyen struktúránk van*; próbáljunk magyarázatot keresni arra, ha a színvonal- és struktúramutatóink közötti összefüggések az általánostól eltérőek.

2. Tűzzük ki — több alternatívában — *milyen ütemmel*, milyen színvonalra kívánunk eljutni.*

3. Keressük meg, hogy ezekhez a színvonalakhoz *milyen struktúrák* tartoznak általában és milyen struktúrák társíthatók a) adottságainknak, b) társadalmi céljainknak és c) a várható általános műszaki-gazdasági fejlődésnek megfelelően.**

4. Vizsgáljuk azt az *utat* és azokat az *eszközöket*, ahogyan a magasabb színvonalra és az ennek megfelelő struktúrához a legkedvezőbb körülmények között juthatunk el.

Vizsgálatunkkal az említett első feladat elvégzéséhez kívántunk hozzájárulni. Ebből következik, hogy a fő figyelmet nem annak felderítésére fordítottuk, *hogyan* jutottunk el a jelenlegi állapothoz, hanem annak elemzésére, *mi jellemzi ezt az állapotot*, és a gazdasági növekedés további szakaszában *milyen változása várható*. A vázolt tervezési koncepció ugyanis elsősorban ilyen elemzést igényel.

A vizsgálat alapjául szolgáló modell

A gazdaság „állapotát” elsősorban fő paramétereinek színvonalával és struktúrájával írhatjuk le (akár elemzésről, akár tervezésről van szó). Ha az *ipar* helyzetét kívánjuk jellemezni, vizsgálnunk kell

— termelésének, termelékenységének, műszaki fejlettségének stb. színvonalát,

— e színvonal összefüggését a gazdaság egyéb színvonalmutatóival,

— az ipar beilleszkedését a népgazdaság struktúrájába és végül

— az ipar saját, belső struktúráját.

E belső struktúra egyik legfontosabb jellemzője az *ágazati szerkezet****

Az ipar ágazati szerkezetének vizsgálatát két oldalról közelíthetjük meg: keresleti vagy kínálati oldalról.

Keresleti oldalról kiindulva az ipari termékek iránti keresletet (és ennek egyes elemeit) vizsgáljuk, ezt követően azt: mi az, amit ebből egyfelől import, másfelől belföldi termelés elégítheti ki, végül: hogy a termékek iránti kereslet milyen keresletet támaszt a termelés tényezőivel (munkaerő, álló- és forgóeszközök, import stb.) szemben.

Kínálati oldalról a termelés rendelkezésre álló tényezőiből (munkaerő, termelési kapacitások, importlehetőségek stb.) indulhatunk ki,

* Minthogy a foglalkoztatható munkaerő aránylag nagy biztonsággal tervezhető, a termelés növekedési üteme elsősorban attól függ, hogy milyen *termelékenységnövekedést* irányozunk elő. A távlati tervezés egyik kulcskérdése tehát ez.

** Az összefüggés a színvonal és a struktúra között a struktúra különböző jellemzői tekintetében nem egyformán szoros. A struktúra optimalizálására éppen ott — és annyiban — van mód, ahol és amennyiben az összefüggés kevésbé determinált.

*** Ágazatok alatt vállalatok meghatározott ismérvek szerint képzett csoportjait értjük; a legfontosabb csoportképző ismérv a termékek jellege, rendeltetése.

ebből határozzuk meg a termelési kínálatot és ezt vetjük egybe majd a *tényleges* kereslettel.

A kétféle közelítés egyaránt helyénvaló és végső fokon — a mérlegmódszer segítségével — ezek szintézisét kell megteremtenünk. A kapcsolatot a termelés és a termelés tényezői között mindkét közelítésnél ezek fajlagosai (különböző termelékenységi, állóeszköz-igényességi, állóeszköz-hatékonysági, importhányad stb. mutatók) képezik.

Mínt hogy *hosszabb távon* a keresleti tényezők dominálnak, a hosszabb távlatú tervezésben — és így a jelen elemzésben is, amely a hosszabb távlatú tervezés megalapozását szolgálja — a keresleti oldalról célszerű kiindulni. (Ebből az is következik, hogy elsődlegesen a *termelés struktúráját* vizsgáljuk.)

A termelés ágazati struktúrája különböző mutatók alapján elemezhető. Vizsgálatunkat elsősorban egy *teljes termelési* mutatókra épített modellre alapoztuk. E mutatókat ugyan — mint ismeretes — a vállalatok integrációjának eltérő foka, valamint a kooperáció és az ebből adódó számbavételi halmozódások különböző mértéke lényegesen befolyásolhatja, az összes — végső és termelői — kereslet azonban legjobban a teljes termelési értékkel hozható összefüggésbe.

Elemzésünk általános modelljét az alábbi mérlegegyenletre építettük:

$$P + I = F + B + K + E + T, \quad (1)$$

ahol P = a teljes termelés,
 I = a kiegészítő import,
 F = a fogyasztás,
 B = a bruttó beruházás,
 K = a készletváltozás,
 E = az export,
 T = a termelői felhasználás.

Ebből — az import célszerű megbontásával — kifejezhető a teljes termelés egyenlete:

$$P = (F + B + K + E - I_V) + T - I_T, \quad (2)$$

ahol I_V = a végső felhasználásra kerülő import,
 I_T = a termelői felhasználásra kerülő import.

A (2) egyenlet zárójelben levő része a (belföldi) termelésből fedezendő végső felhasználást adja. Az ehhez tartozó termelői felhasználást az ágazati kapcsolati mérlegek inverz mátrixa írja le. Az (1) alatti alap-egyenletünkben egyébként az következik, hogy vizsgálatainkhoz elsősorban az ún. „A” típusú ágazati kapcsolati mérlegeket használjuk fel, vagyis azokat, amelyek az egyes ágazatok termékei iránti keresletet, pontosabban e termékek belföldön termelt és importált mennyiségének *tényleges felhasználását* együttesen mutatják ki.

A (2) alatti egyenletből felírható a teljes termelés struktúrájának alábbi magyarázó egyenlete is:

$$P_i = a_1 F_i + a_2 B_i + a_3 K_i + a_4 E_i - a_5 I_{Vi} + a_6 T_i - a_7 I_{Ti}, \quad (3)$$

ahol

P_i = a teljes termelés struktúráját leíró együtthatók (megosztási viszonyszámok) vektora,

F = a fogyasztás struktúráját leíró együtthatók (megosztási viszonyszámok) vektora,

$B_i, K_i, E_i, I_{Vi}, T_i, I_{Ti}$ a hasonló értelmezésű vektorokat jelzi,

a_1 = az összes fogyasztás aránya a teljes termelés értékéhez viszonyítva,

a_2 = az összes bruttó beruházás aránya a teljes termelés értékéhez viszonyítva, és

a_3, a_4, a_5, a_6, a_7 hasonló együtthatók, s ezek adják az egyes felhasználási elemek strukturális együtthatóinak mérlegelési súlyait.

A (3) egyenlet segítségével számszerűsíthető, hogy két ország vagy két időszak termelési struktúrájának eltéréseiből mi tulajdonítható az egyes összetevőknek. Ezek — a fentiek szerint — egyfelől a fogyasztás, a (bruttó) beruházások, a készletváltozások, az export, a termelői felhasználások és az import struktúrája, másfelől — a fenti egyes összetevők aránya (súlya) a teljes termeléshez viszonyítva.

Modellünk tervezés alapjául is szolgálhat, figyelembe véve — egyebek között —, hogy a fenti tényezők közül

a fogyasztás struktúrája nagymértékben az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem színvonalától függ;

a beruházások iparcikk-struktúrája többnyire eléggé hasonló (a gépipar termékei dominálnak);

a készletváltozások struktúrája sok tényezőtől függően nagyon eltérő lehet (és a tartalékokon túlmenően kevéssé tervezhető);

az export és az import struktúrája szintén erősen különböző lehet, és ez a leginkább alakítható (s egyben a tervezés egyik fő problémája);

a termelői felhasználások struktúrája egyrészt a végső felhasználások (fogyasztás, felhalmozás, export) struktúrájától, másrészt a technológiáktól és a fajlagos felhasználások szintjétől, azaz a műszaki színvonalától függ (s ez utóbbi szempontból erősen alakítható, de meglehetősen nehezen tervezhető).

Ami az egyes összetevők súlyát illeti, ez szabja meg, hogy az egyes elemek struktúrájában levő különbségeknek milyen végső hatásuk van a termelés struktúrájára. E súlyarányokban különösen nagy eltérés lehet az export és az import súlyában (súlyuk a kisebb és a fejlettebb országokban általában nagyobb) és a termelői felhasználások arányában (ez részben a fajlagos felhasználások nagyságától, de jó részben szerkezeti, számbavételi különbségektől, változásoktól függ), de természetesen eltérő lehet a fogyasztás, a beruházás, a készletváltozás aránya is.

Jelenlegi ágazati struktúránk jellemzői

Korábbi KSH-vizsgálatok* iparunk termelésének ágazati szerkezetét a KGST-országokkal a teljes termelés, a fejlett tőkés- és a fejlődő

* Lásd: Az ipar ágazati szerkezete. Hivatalos használatra. 1966. — A magyar ipar nemzetközi összehasonlításban. Statisztikai Időszaki Közlemények 1967/10. — Összefoglalásuk megtalálható Román Zoltán: „Iparunk ágazati szerkezete” és „A magyar ipar nemzetközi összehasonlítások tükrében” c. cikkeiben. (Statisztikai Szemle, 1966. 6., illetve 1967. 12. sz.)

országokkal az anyagmentes termelés mutatói alapján hasonlították össze. A *KGST-országokkal való összehasonlítás* (a nemzeti árrendszerek különbségeinek nagyvonalú kiküszöbölése után) azt mutatta, hogy ezekhez az országokhoz viszonyítva *kohászatunk* és *gépiparunk* aránya közepes, *élelmiszer- és textiliparunk* aránya az átlagosnál nagyobb, *vegyiparunk* és *fűtőanyagiparunk* aránya az átlagosnál kisebb.

Megjegyezzük ehhez, hogy egy ENSZ-tanulmány (amellyel később még bővebben foglalkozunk*) azt állapította meg, hogy a hét vizsgált szocialista országra együttesen (a Szovjetunió ezek között nem szerepelt) az jellemző, hogy ágazati szerkezetükben a kohászat és a gépipar aránya viszonylag magas, a textil- és az élelmiszeripar aránya viszonylag alacsony.

A KSH-ban végzett összehasonlítások a *fejlett tőkés- és a fejlődő országokkal* arra a megállapításra vezettek, hogy iparunk struktúrája a gépipar nagy súlyát tekintve a fejlett, a textilipar viszonylag magas részesedését tekintve a fejlődő országok átlagos struktúrájához áll közelebb. Szembetűnt a vegyipar és a papíripar alacsony, a kohászat és még inkább a szénbányászat magas részesedése. Az élelmiszeripar részaránya közepesnek mutatkozott.

Ezeket az eredményeket először is abból a szempontból ellenőriztük, hogy milyen képet kapnánk struktúránkról, ha árrendszerünk nemzeti sajátosságainak hatását kiküszöbölnénk, iparunk ágazati szerkezetét nem belföldi, nemzeti árainkon, hanem *dollárárakon* vizsgálnánk. Ehhez 1961. évi ágazati kapcsolati mérlegünk dollárárakra való átszámítását használtuk fel,** amely egyébként az alább ismertetendő részletesebb vizsgálatok alapjául is szolgált. Tekintve, hogy ez a vizsgálat is alátámasztotta, hogy a nettó és az anyagmentes termelési érték mutatója *túlságosan érzékeny* a más árrendszerbe való átszámításokra, a teljes termelés mutatóit hasonlítottuk össze, mégpedig azzal az *Európai Gazdasági Közösségbe* tartozó öt országgal (NSZK, Franciaország, Olaszország, Hollandia, Belgium), amelyekről szintén rendelkezésre állnak nagyjából összehasonlítható ágazati kapcsolati mérlegek (az 1959. évről).

Ehhez az öt nyugat-európai országhoz hasonlítva, iparunk ágazati struktúráját az 1. sz. táblázat mutatja.***

Vizsgálataink szerint a struktúra ilyen összevont ágazatok szerint nézve rövid idő (néhány év) alatt nem változik lényegesen, tehát az 1961., illetve az 1959. év összehasonlításának fő megállapításai jelenlegi helyzetünkre is érvényesnek tekinthetők.

Az egyes országok ágazati struktúrájában igen sok hasonlóság van (ez elsősorban a fogyasztási struktúra és a technológia hasonlóságából következik), de jellegzetes eltérések is megfigyelhetők. Az eltérések egy része az egyes országok *gazdasági fejlettségében* fennálló különbségekkel, más része egyéb sajátosságaikkal magyarázható. Az említett ENSZ-tanulmány készítői matematikai-statisztikai módszerekkel kimutatták — többszörös regresszió számításával 53 ország 1953-ra és 42 ország 1958-ra vonatkozó adatai alapján —, hogy a *feldolgozó ipar* struktúráját három tényező jól megmagyarázza, nevezetesen: az egy lakosra jutó

* A Study of Industrial Growth, UN, 1963. 55 lap.

** A NIM Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézetének közreműködésével.

*** Az egyes jeleket így olvassuk le: az ágazat részesedése a másik országhoz képest nálunk + nagyobb, ++ sokkal nagyobb, - kisebb, -- sokkal kisebb, = körülbelül hasonló.

1. sz. táblázat

Iparunk ágazati szerkezetének eltérése öt nyugat-európai országtól

Ágazat	Milyen irányban tér el iparunk ágazati szerkezete az					a vizsgált országok átlagos
	NSZK	Francia-ország	Olasz-ország	Hollandia	Belgium	
	ágazati szerkezetétől					
Bányászat	+	+	++	++	=	+
Kohászat	—	++	++	++	=	+
Gépipar	+	—	+	+	++	+
Vegyipar	—	—	—	—	—	—
ebből: kőolajfeldolgozó- ipar nélkül	—	—	—	—	—	—
Textil-, bőr- és ruházati ipar	+	=	—	+	=	+
Élelmiszeripar	+	=	—	—	—	—

nemzeti jövedelem, a népesség száma és az iparosítás viszonylagos foka. Az e változókra épített regressziós egyenletek segítségével bármely ország számára meghatározható, hogy nemzeti jövedelme és népessége alapján mennyi lenne feldolgozó iparának „normál” termelési szintje* és milyen lenne „normál” struktúrája. Természetesen a „normál” vagy tipikus szerkezet nem norma vagy kívánatos állapot, hanem csupán ténytörvények statisztikai összefüggését fejezi ki. Ez csupán segédeszköz az elemzéshez, összehasonlítási alap, amelyhez viszonyítva az egyes országok ágazati szerkezetük jellegzetességeit, a „tipikustól” való — esetleg nagyon is indokolt — eltéréseit megvizsgálhatjuk.**

Az említett ENSZ-tanulmány *Magyarországra* vonatkozóan is tartalmaz számítást, mégpedig az 1957. évről, de hivatalos valutaátszámítási kulcsok felhasználásával; a számítást ezért realisabb dollár-kulcsok alapján megismételtük az 1965. évre. A kétféle számítás tehát nemcsak más-más évre vonatkozik, de módszerében is tartalmaz eltérést. Az eredményeket a 2. sz. táblázat mutatja.***

2. sz. táblázat

A „normál” struktúra és a tényleges struktúra eltérése a magyar feldolgozó iparban

Ágazat	A „normál” struktúrától való eltérés (%)		1965. évi struktúra (%)	
	1957	1965	„normál”	„tényleges”
Kohászat	+ 5,0	+5,5	6,5	12
Gépipar	+ 7,8	—2,5+2,5	32,5	30—35
Építőanyag-ipar	+ 0,1	+1,0	5,0	6
Vegyipar	— 2,3	—0,5	9,5	9
Faipar	— 2,1	—2,5	5,5	3
Papíripár	— 2,8	—2,5	4,5	2
Textil-, bőr- és ruházati ipar	+ 3,5	+2,0	13,0	15
Élelmiszeripar	—11,8	—2,5—7,5	17,5	10—15.
Egyéb feldolgozó ipar	+ 2,6	—1,5	6,5	5

* A „normál” és a tényleges feldolgozó ipari termelés aránya adja az iparosítás viszonylagos fokát, a struktúrát meghatározó egyenletek harmadik változóját.

** Az egyenletek parciális rugalmassági együtthatói önálló jelentéssel is bírnak: azt fejezik ki, hogy a hozzájuk tartozó változó (tehát az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem, a népességszám és a viszonylagos iparosítási fok) értékének egy százalékos változásához egy-egy ágazat termelésének milyen változása tartozik.

*** A gépipar és az élelmiszeripar anyagmentes termelésiérték-mutatói különösen érzékenyek az árrendszerre, ezért értéksávot adtunk meg.

A három vizsgálat — a korábbi KSH-elemzés (A), az öt nyugat-európai országgal való összehasonlítás (B) és a fentebb idézett regresszió számítás (C) — eltérő módszertani alapokra épült, mégis megkíséreltük eredményeiket egymás mellé állítani. Iparunk főbb ágazatainak részesedése e vizsgálatok szerint az alábbi irányban tér el az átlagos, „normál” struktúrától*:

3. sz. táblázat

Az eltérés iránya iparunk főbb ágazatainak részesedése és a „normál” struktúra között

Ágazat	vizsgálat		
	A)	B)	C)
Bányászat	+	+	.
Kohászat	+	+	+
Gépipar	+	+	=
Vegyipar	—	—	=
Textil-, bőr- és ruházati ipar ...	+	(+)	+
Élelmiszeripar	=	—	—

A különböző vizsgálatokra nagyjából az eredmények egybeesése jellemző, kifejezett ellentmondás sehol sem mutatkozik:

— viszonylag magas nálunk a bányászat (a szénbányászat), a kohászat, és — kevésbé egyértelműen — a gépipar; a textil-, bőr- és ruházati ipar részesedése;

— viszonylag alacsony nálunk a vegyipar (a papíripar) és az élelmiszeripar részesedése.**

Ágazati struktúránk sajátosságainak magyarázata

Iparunk jelenlegi ágazati struktúrájának fentebb jelzett sajátosságaira több oldalról kiindulva kereshetünk magyarázatot. Az eddig inkább szokásos történeti magyarázat helyett — az ismertett modell és az öt nyugat-európai országgal való összehasonlítás alapján — a kereslet és az import struktúrájából próbáltuk levezetni a termelés struktúráját.

E struktúra-összehasonlításokról rövid áttekintést ad (korábbi jelöléseinket alkalmazva) a 4. sz. táblázat.

Az adatok részletes elemzésére itt nincs módunk, csak néhány fontosabb összefüggést idézünk. A magyar fogyasztási struktúrára például a következő vonások jellemzők:

* A C) vizsgálat a feldolgozó iparra vonatkozott, a bányászatra vonatkozóan tehát nem adott választ.

** Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy az „alacsony” vagy „magas” megjelölés nem jelent értékelést, az eltérések okait, indokoltságát, célszerűségét külön-külön kell vizsgálni. Van bizonyos valószínűsége, hogy az átlagos, a „normál” struktúrához mi is közeledünk, de a cél nem ennek mielőbbi elérése, hanem az adottságainknak leginkább megfelelő struktúra minél harmonikusabb kialakítása.

**Iparunk termékei iránti kereslet (és az import) struktúrájának eltérése
öt nyugat-európai országtól**

Milyen irányban tér el az öt ország átlagos struktúrájától a	Bányászat	Kohászat	Gépipar	Vegyipar	Textil-, bőr- és ruházati ipar	Élelmi- szeripar
	termékei esetében					
fogyasztásunk struktúrája..	+	—	—	—	—	++
bruttó felhalmozásunk struktúrája ^{a)}	+	+	—	+	+	+
exportunk struktúrája.....	—	—	++	—	—	+
importunk struktúrája	—	+	++	+	—	—
termelői felhasználásaink struktúrája	=	+	—	—	++	+

a) Bruttó beruházás és készletváltozás együtt.

— a bányászati termékek fogyasztásának magas (a villamos energia fogyasztásának viszonylag alacsony) hányada,*

— a gépipari** és vegyipari***, valamint a textil-, bőr- és ruházati ipari termékek fogyasztásának viszonylag alacsony aránya, végül

— az élelmiszeripari termékek fogyasztásának egyértelműen magas hányada (ha hozzávesszük a mezőgazdasági termékek közvetlen fogyasztását, együttes arányuk viszonylagosan sokkal magasabb).

Az említett vonások nagyjából megmagyarázhatók azzal, hogy életszínvonalunk számottevően alacsonyabb, mint a vizsgált öt (vagy legalábbis ebből négy) országban. Mindebből eléggé egyértelműen lehet következtetni arra, hogy fogyasztásunk szerkezete a további években — az életszínvonal emelkedésével — milyen irányban fog változni.

Fogyasztási struktúránk e jellegzetességei megmutatkoznak a fogyasztói árakon való összehasonlításban is. Ha a magyar fogyasztást is nyugat-európai árakon fejezzük ki, 1965-ben fogyasztásunkból 6,3% volt ruházati cikk, 3,5% tartós fogyasztási cikk; ezek az arányok ugyanezek az árakon Nyugat-Európában 11,5, illetőleg 9,7, az Egyesült Államokban 8,9, illetőleg 12,4%. A magyar arányok magyar árakon: 11,7, illetőleg 5,1%, az iparcikkek viszonylagos árszínvonala tehát e cikkeknel közel kétszerese a nyugat-európainak, s bizonyára ez is hozzájárul alacsonyabb fogyasztási hányadunkhoz.

A *beruházások* iparcikk-struktúrájában nincs jelentős eltérés a vizsgált országok között (a gépipar dominál), annál inkább van különbség a *készletváltozások* (-növekedések) struktúrájában, s a növekedés ráadásul a vizsgált évben a magyar iparban különlegesen nagy összeget tett ki. E tényezőt igen nehéz önállóan értékelni, de a kép teljessége

* A bányászati termékek magas hányada a fogyasztásban nyilván főként arra vezethető vissza, hogy a háztartásokban viszonylag sok szénét használunk fel. Részben ez magyarázza az alacsonyabb villamosenergia-felhasználást is. Ha együtt nézzük a bányászat és a villamosenergia-ipar termékeinek felhasználási arányát, ez Magyarországon 5,2%, a tőkésországok átlagában 4,3% (3,0–6,6%-os határokkal).

** Alacsonyabb gépipari fogyasztási hányadunk részben a személygépkocsi-vásárlások kisebb arányával magyarázható.

*** A vizsgált tőkésországokban a fogyasztásra kerülő vegyipari termékek jelentős hányadát kőolajipari termékek alkotják. A vegyipart ezek nélkül nézve a magyar iparcikkfogyasztásban a vegyipar részesedése az átlag felett van.

végett mégis figyelembe kell venni. A fenti összeállításban bruttó felhalmozás megjelöléssel a (bruttó) beruházások és a készletváltozások együttes struktúráját szerepeltettük; az eltérések az utóbbiban adódnak.

Külkereskedelmi forgalmunk struktúráját a vizsgált országokhoz hasonlítva a gépipari termékek magas, a bányászati, valamint a textil-, bőr- és ruházati termékek alacsony hányada jellemzi. A forgalom *egyenlege* hazai bányászatunk és élelmiszeriparunk arányát növeli, kohászatunk és vegyiparunk arányát csökkenti.

A *termelői felhasználások struktúrájának* vizsgálatával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a vállalatok integrációjában és kooperációjában lehetséges különbségek, továbbá a vizsgálat alapjául szolgáló ágazati kapcsolati mérlegek összehasonlíthatósági problémái leginkább ezt a tételt befolyásolják. A közelítőleg összehasonlíthatóvá tett adatok szerint a termelői felhasználások magyar struktúrájában az öt nyugat-európai országhoz viszonyítva két ágazat részesedése kiugró: a vegyiparé a legalacsonyabb érték *alatt*, a textil-, bőr- és ruházati iparé a legmagasabb érték *felett* van. Valószínű, hogy a textilipari magas érték a jórészt kiszűrt számbavételi különbségeken túl a széles vertikális vállalatok kisebb arányának tulajdonítható, az alacsony vegyipari hányad viszont valóban a vegyiparitermék-felhasználás alacsonyabb színvonalát jelzi.

Gépiparunk részesedése az iparcikkek termelői felhasználásából az átlag körül, a kohászaté viszont efölött van. Az utóbbi jelenségnél bizonyára a gépipar magas arányának és a kohászati termékek magas felhasználásának van szerepe. Az élelmiszeripar részesedése szintén az átlag felett van, de e tétel összehasonlíthatósága — technikai okokból — legkevésbé ennél az ágazatnál áll fenn.

Az egyes keresleti elemek és az import struktúrája attól függően gyakorol kisebb vagy nagyobb hatást a teljes termelés struktúrájára, hogy értékük — az egész ipar teljes termelési értékéhez viszonyítva — milyen súlyt képvisel.

A teljes termelésből fogyasztásra kerülő rész nálunk jóval az átlag alatt, a bruttó felhalmozásra és termelői felhasználásra kerülő rész az átlag felett van. Az export és import aránya körülbelül átlagos, ami abból adódik, hogy *jóval* alacsonyabb, mint a két „kis” országban (Hollandia, Belgium) és magasabb, mint a három „nagy” országban.

Az 5. sz. táblázatban megkíséreljük annak bemutatását, hogy termelési struktúránk sajátosságaira elsősorban milyen tényezők gyakoroltak hatást.*

Az egyes ágazatok átlagostól eltérő részarányára kapott magyarázatot röviden a következőkben foglalhatjuk össze:

— *Bányászatunk* viszonylag magas részesedését elsősorban az import alacsony és a termelői felhasználások magas arányával magyarázhatjuk.

— *Kohászatunk* viszonylag szintén magas részarányát főként az okozza, hogy a termelői felhasználásra kerülő termelésből magas a ré-

* Ez lényegében az előbbi táblázat transzponáltja. Az arányszámok közül csak a két legjelentősebb hatásút idézzük. A + jel az ágazat részarányát növelő, a - jel az ezt csökkentő hatást jelzi, a 0 jel pedig arra utal, hogy e tényezőnek nem volt számottevő hatása.

A kereslet (és az import) struktúrájának hatása iparunk ágazati struktúrájára

Milyen irányú hatást gyakorol iparunk ágazati struktúrájára	Bányászat	Kohászat	Gépipar	Vegyipar	Textil-, bőr- és ruházati ipar	Élelmiszeripar
fogyasztásunk struktúrája.. bruttó felhalmozásunk struktúrája ^{a)}	+	0	—	—	—	+
exportunk struktúrája.....	0	—	+	—	—	+
importunk struktúrája	+	0	—	—	+	+
termelői felhasználásunk struktúrája.....	0	+	+	—	+	+
a fogyasztás és a bruttó fel- halmozás aránya*	0	+	+	—	—	—
a végső felhasználás és a ter- melői felhasználás aránya	+	+	—	+	0	—
A hatások eredőjének iránya	+	+	+	—	+	—

a) Bruttó beruházás és készletváltozás együtt.

szesedése. Ez jórészt a gépipar nagy arányának és (valószínűleg) a magas fajlagos kohászati termékfelhasználásnak a következménye. A vizsgált 1961. évben szerepet játszott a nagy készlethalmazódás is.

— *Gépiparunk* viszonylag magas részesedése egyrészt (főként) azal függ össze, hogy a fogyasztásból ugyan az átlagosnál alacsonyabb a részesedése, de a fogyasztás aránya a végső felhasználásban (beleértve a készletnövekedést is) nálunk kisebb, mint a többi vizsgált országban. Másrészt gépiparunk részesedése az exportból szintén magasabb az átlagosnál.

— *Vegyiparunk* viszonylag alacsony részesedése elsősorban a termelői felhasználásra (és fogyasztásra) kerülő termelésben elfoglalt kisebb arányára vezethető vissza. Megjegyzendő itt, hogy a kőolajfeldolgozó-ipar termékei nélkül a vegyipar részesedése csak kisebb mértékben marad el a többi ország mögött.

— *Textil-, bőr- és ruházati iparunk* az átlagosnál (kevésbé) magasabb részesedése elsősorban a termelői felhasználások magas arányával magyarázható. A fogyasztásból való részesedés ugyanis az átlagos alatt van, az export- és importrészesedés alacsonyabb aránya pedig körülbelül kiegyenlíti egymást.

— *Élelmiszeriparunk* részesedése az átlagosnál kissé alacsonyabb. Az élelmiszeripari termékek aránya a fogyasztásban ugyan az átlagosnál magasabb nálunk, a fogyasztás aránya viszont a végső felhasználásban jóval kisebb, mint a legtöbb vizsgált országban; az élelmiszeripar részesedésének növelését hozza még magával az export és a termelői felhasználásra kerülő termelés átlagosnál magasabb, a kiegészítő import átlagosnál alacsonyabb aránya is. Az élelmiszeripart illetően azt is figyelembe kell venni, hogy sok nálunk itt számba vett (tej-, húsipari stb.) tevékenységet a többi vizsgált országban részben mezőgazdasági vagy kereskedelmi üzemek, szervezetek végeznek.

Néhány gondolat az ágazati struktúra tervezésével kapcsolatban*

— Nagyszámú ország fejlődésének megfigyelése alapján megállapítható, hogy — legalábbis *nagy ágazatcsoportokat nézve* — magasabb fejlettségi fokon és a termelés növekedési ütemének mérséklődésével általában a szerkezeti változások sebességének csökkenése várható; valószínű tehát, hogy a következő 15 évben a szerkezeti változások iparunkban kisebbek lesznek, mint a megelőző 15 évben.

— Ugyancsak nagyszámú ország megfigyelése alapján megállapítható, hogy az ipar struktúrája és a gazdaság fejlettsége között eléggé általánosan érvényesülő összefüggések vannak. Ebből következtetni lehet arra, hogy magasabb fejlettség felé haladva — ha az általános tendenciák érvényesülnek — milyen irányú struktúraváltozásokra számíthatunk.

— Összehasonlítva jelenlegi struktúránkat különböző — s ezek között elsősorban hasonló nagyságú és hasonló fejlettségű — országok iparának struktúrájával, megállapítható, hogy iparunkban — az általános tendenciák érvényesülését *feltételezve* — milyen ágazatok részesezésének növekedése, illetve csökkenése várható; ezek szerint a főbb ágazatok közül a bányászat és a kohászat, valamint a textil-, bőr- és ruházati ipar részesezése előreláthatólag csökkenni fog, a gépipar, a vegyipar és az élelmiszeripar részesezése valószínűleg — nem sokkal — növekedni fog.

— Az egyes országokban természetesen jellegzetes egyedi sajátosságok is érvényre jutnak. Mind a szerkezeti változások sebességének csökkenése, mind a struktúraváltozások általános tendenciái csak sztochasztikusan — valószínűséggel — érvényesülnek. Külön, további vizsgálatot igényel, hogy a magyar iparra vonatkozóan nincs-e okunk más tendenciák érvényre jutását *feltételezni*, illetőleg *tudatosan elő is segíteni*.

— Az említett általános tendenciáktól való eltéréseket elsősorban két szempontból kell vizsgálnunk: egyrészt a termelési lehetőségek, az e téren megnyilvánuló, pontosabban távlatilag is várható komparatív előnyök oldaláról, másrészt a kereslet egyes elemeinek, valamint — az export mellett — az importnak az oldaláról. (Megjegyezzük itt, hogy a strukturális arány természetszerűleg az ágazat termelésének jelentékeny növekedése mellett is csökkenhet — csupán e növekedésnek az ipari termelés átlagos növekedésénél kisebbnek kell lennie.)

— Az ágazati struktúra tervezésének legmegbízhatóbb módszere — úgy tűnik — az, hogy nem egyenesen a termelés struktúráját tervezzük, hanem előbb az ezt meghatározó elemek struktúráját külön-külön, és a termelés várható szerkezetét ebből határozzuk meg. A fogyasztás struktúráját — elsősorban az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem alapján — eléggé megbízhatóan tudjuk tervezni, hasonlóan a beruházások iparcikk-struktúráját is (amely kevéssé változik). A készletváltozások várható struktúráját (a tartalékokon túl) csak nagyvonalúan tudjuk meghatározni, mert ehhez nincsenek pontos kiinduló adataink. A leg-

* Az ágazati struktúra változásával, valamint a struktúra és a hatékonyság összefüggéseivel foglalkozó vizsgálataink eredményeiről itt nem szóltunk, néhány az alábbi következtetések közül azonban ezekre épül.

több gondot — valószínűleg nem tévedünk — a termelői felhasználások és az export-import struktúrájának tervezése adja, itt van ugyanis a *legtöbb lehetőség helyettesítésre és a struktúra aktív alakítására*.

— További kutatást is — bizonyára — elsősorban ez a két feladat kíván. A termelői felhasználások struktúrája két tényezőtől függ: a *végső felhasználások struktúrájától és a fajlagos felhasználásoktól* (a műszaki színvonalat is kifejező technológiai együttthatóktól). Az ágazati kapcsolati mérlegekre épülő számítási módszerek segítségével a technológiai együttthatók ismeretében az adott *végső felhasználáshoz tartozó termelői felhasználások egyszerű algoritmussal meghatározhatók*, a fő figyelmet tehát a technológiai együttthatókra, változásaik tendenciáinak tervezésére kell fordítani. Az export-import struktúra optimalizálására több módszer ismeretes s elsősorban az kíván vizsgálatot, *hogyan alkalmazhatók ezek gyakorlati haszonnal és 15 éves távlatban* (természetesen előrevetített értékek alapján). Az elemzés és a tervezés módszertana itt a leghatározottabban elválik: a 15 évre előrevetített adatok bizonytalansága ugyanis számos — az elemzésnél mellőzhető — probléma beható kutatását kívánja meg.

Badacsonyi György:

A VÁLLALATI MUNKA ÁTFOGÓ ELLENŐRZÉSE ÉS ÉRTÉKELÉSE

(Az új gazdasági mechanizmus gyakorlata)

Melyek az ellenőrzési rendszer ismérvei? Milyen a súlya az ellenőrzési rendszerben az állami, a népi, a gazdasági és pénzügyi, illetve a fejezetszintű ellenőrzésnek? Mi helyettesíti, mi váltja fel az évi rendszeres ellenőrzést és mérlegfelülvizsgálatot? A hatósági ellenőrzés keretében mi a feladata a vállalati és szövetkezeti pénzügyi revízióknak, az árelőellenőrzésnek, a vám- és pénzügyőrségnek? Ezekre a kérdésekre ad választ a szerző a rendszert ismertető részben, amely az egyedi vizsgálatokra vonatkozó szabályokat is tartalmazza.

A rendszer ismertetése után a vállalati ellenőrzést tárgyalja, kialakít egy modellt és eszerint építi fel az ellenőrzési tevékenység vázát: előkészítés, okok kutatása, átfogó értékelés. Érdeme a szerzőnek, hogy nemcsak technikailag ismerteti a revizor feladatát, hanem a mélyebb összefüggésekre is rámutat. Így pl. a nyereségre ható főbb vállalati tényezők közé sorolja nemcsak az árat, a minőséget, a termelékenységét (mérhető mutatók!) stb., hanem a vezetői felkészültséget (nem mérhető mutató) is. A bő irodalomjegyzék és a hatályos jogszabályanyag megkönnyíti az eligazodást a téma részleteiben is. Gyakorlati és elméleti szempontból egyaránt segítséget ad a könyv az ellenőrzést végző revizoroknak, a vállalati vezetőknek, az ügyviteli, számviteli és pénzügyi szakembereknek.

192 l., füzve 21,50 Ft.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa.

A mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági növekedésének jellemzői

A legutóbbi években a gazdasági növekedés kérdése mind a hazai, mind a külföldi közgazdasági irodalomnak gyakran emlegetett és leginkább kutatott témája volt. A gazdasági fejlődés általános témáján belül a mezőgazdaság, illetve a mezőgazdasági üzemek növekedésének kérdései még fokozottabb érdeklődésre tarthatnak számot, mert itt a munkaerő és a termőföld egyidejű csökkenése mellett kell a termelést évről évre növelni.

Hazánkban a mezőgazdasági termékek túlnyomó részét (1967-ben például 85⁰/₀-át) már az állami szektor gazdaságaiban és a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben termelik meg, így a mezőgazdasági termelés növekedése ezeknek a gazdaságoknak a fejlődésétől függ. A mezőgazdasági termelés növelését szolgáló beruházások és ráfordítások jelentős része ezeknek az üzemeknek a termelőeszközeit gyarapítja, termelési színvonalukat növeli.

Az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek a mezőgazdaság legdinamikusabb és legkorszerűbb üzem típusai, de még — elsősorban a termelőszövetkezeteknek — nincsenek történelmi hagyományaik. Alig néhány éves fejlődésükben azonban érdekes jelenségek figyelhetők meg, amelyeket érdemes elemezni, mert olyan jelenségekkel is megismerkedhetünk, amelyek esetleg zavarják az egészséges fejlődést. A jelenségek megismerése pedig alkalmat ad az előidéző okok feltárására és a folyamatba történő beavatkozásra is.

A gazdaságok fejlődésének differenciáltsága

A népesség és az emberi igények növekedése következtében a mezőgazdasági termékek iránti kereslet évről évre nagyobb. A mezőgazdaság ezt a folyton növekvő keresletet csak úgy tudja kielégíteni, ha termelését évről évre fokozza. A termelés növekedése csak úgy mehet végbe, ha a mezőgazdaság termelőegységei, a gazdaságok állandóan gondoskodnak termelésük bővített módon történő megismétléséről. A mezőgazdasági termelés növekedése akkor lenne a legegyszerűsebb és a ráfordítások is akkor lennének a leghatékonyabbak, ha valamennyi gazdaság azonos mértékben tudná növelni termelését, azonos ráfordítás azonos termelésnövekedést eredményezne. Köztudott azonban, hogy a makroökonómiai folyamatok nem esnek egybe a mikroökonómiai folya-

matokkal. Népgazdasági szinten határozott tendenciának ismert jelenségek az üzemi szférában nagyon is különbözőek. Különösen vonatkozik ez a mezőgazdasági üzemekre, ahol a termelésben a természeti tényezőknek még jelentős a szerepük. Földrajzi és talajadottságaink mellett a természeti tényezők nagyon változatosak, szinte üzemenként eltérők. Ezenkívül sok egyéb objektív és szubjektív körülmény is befolyásolja az egyes üzemek termelését, s mindezek együttes eredményeként a gazdaságok nagyon eltérő módon és mértékben járulnak hozzá a mezőgazdaság összes termelésének növekedéséhez.

A mezőgazdasági termelés növekedése nálunk — a termőterület korlátozott volta miatt — egyet jelent a területegységre jutó hozamok növelésével. Ezt az objektív körülményt figyelembe kell vennünk az egyes üzemek fejlődésének a megítélésénél, és a fejlődés módját a rendelkezésre álló terület kihasználásának javulása vagy romlása alapján kell elbírálnunk. A rendelkezésre álló terület kihasználásának mérésére legalkalmasabbnak látszik a területegységre jutó termelési érték, és változásának a megállapítása. Ez ugyanis azt mutatja, hogy az üzem a művelése alatt álló területen milyen színvonalú termelést folytat és milyen mértékben tudta növelni termelését. Tanulmányunkban tehát a gazdaságok fejlődését a területegységre jutó halmozatlan termelési érték 1962. és 1966. évek közti változásával jellemezzük. Ez időszak alatt a halmozatlan termelési érték tartalma — elsősorban az árak változása miatt — némileg módosult, de a változás valamennyi üzemenlél azonos irányú volt, így az egyes üzemszoportok összehasonlíthatóságát egyáltalán nem zavarja. A fejlődés időszakának a megválasztásánál bizonyos mértékig kötött bennünket az, hogy a mezőgazdasági üzemekről, elsősorban a termelészövetkezetekről megbízható és összehasonlításra alkalmas adatok csak 1962-től álltak rendelkezésre, így viszonylag rövid időszak fejlődését tudjuk lemérni. De ennek az időszaknak az elemzése is alkalmas a fontosabb tendenciák feltárására.

Kiszámítottuk a területegységre jutó halmozatlan termelési értéknek az 1962 és 1966. évek közötti változását, és annak alapján csoportosítottuk a termelészövetkezeteket és állami gazdaságokat. A skála elég széles. Az alsó részén a gyengén fejlődő (legalján a visszafejlődő), közepén az átlagosan és legfelül a gyorsan fejlődő üzemeket találjuk. A gazdaságok fejlettség szerinti megoszlását az 1. és 2. számú táblázatok első sorai tartalmazzák. A táblázatok adatai szerint a 3181 mezőgazdasági termelészövetkezetből 319-nek, a 210 állami gazdaságból pedig 24-nek az egy kh. termőterületre jutó halmozatlan termelési értéke 1962. és 1966. évek között visszaesett. Ezzel szemben a skála legfelső részén lévő 152 termelészövetkezetben és 30 állami gazdaságban rendkívül gyors fejlődést láthatunk, mert négy év alatt átlagosan több mint 4000 Ft-tal, mintegy 130 százalékkal növelték a területegységre jutó termelési értéküket.

Másféle csoportosítást is alkalmaztunk. Ha az átlagos növekedés mértékétől mintegy fél szigmával való szórás alapján csoportosítjuk a gazdaságokat, akkor 824 termelészövetkezetet és 60 állami gazdaságot gyengén fejlődő (vagy visszafejlődő), 1699 termelészövetkezetet és 75 állami gazdaságot közepesen és végül 658 termelészövetkezetet, valamint 75 állami gazdaságot gyorsan fejlődő üzemnek minősíthetünk. Az állami

gazdaságok a három összevont fejlődési kategória között csaknem egyenlő arányban oszlanak meg. A termelőszövetkezetek nagyobbik fele azonban még a közepes, mintegy negyede a gyengén fejlődő (vagy visszafejlődő) és csak az ötödrésze tartozik a gyorsan fejlődő gazdaságok csoportjába. A fejlődés iránya a termelőszövetkezeteknél is minden bizonnyal azt fogja eredményezni, hogy a közepesen fejlődő gazdaságok egy része a gyorsan fejlődők, másik része pedig a lassabban fejlődők számát fogja gyarapítani.

Négy évvel korábban a termelőszövetkezetek között még nem volt ilyen nagy a termelési színvonalbeli különbség. 1962-ben a most leggyorsabban fejlődő termelőszövetkezeteknek még csak alig több mint 20 százalékkal volt nagyobb a területegységre jutó halmozatlan termelési értéke, mint a leggyengébben fejlődőkének. 1966-ban pedig ez a különbség csaknem három és félszeresére (330 százalékra) növekedett. Ez érthető is, hiszen 1962-ben a termelőszövetkezetek még alig voltak túl a megalakulás időszakán, nagyobb részük éppen hogy megkezdte a nagyüzemi termelés kialakítását. Hosszabb időre van szükség, amíg a megalakulást követő évek szellemi és anyagi befektetései a termelés növekedésére gyakorolt hatása megerősödik és felgyorsul. Minden bizonnyal a termelőszövetkezetek fejlődése a nagyfokú szóródás ellenére is a következő négyéves periódusban jóval gyorsabb lesz, mint volt az elemzésre kiválasztott időszakban. 1962 és 1966 között ugyanis a területegységre jutó halmozatlan termelési érték átlagosan 1220 Ft-tal növekedett.

Az állami gazdaságok fejlődésének átlagos mértéke ez alatt az időszak alatt nagyobb volt, mint a termelőszövetkezeteké. Itt a területegységre jutó termelési érték 1682 Ft-tal nőtt e négy év alatt. A termelési színvonalbeli különbség növekedése itt is megállapítható, mert a leggyorsabban fejlődő gazdaságok megduplázták a területegységen előállított termelési értéküket, jóllehet négy évvel korábban a különféle gazdaságcsoportok között még itt sem volt ekkora különbség. Az állami gazdaságoknál is lényegében úgy változtak az arányok, mint a termelőszövetkezeteknél, csak itt a szőlőtermelő állami gazdaságok nagy része is a leggyengébben fejlődő gazdaságcsoportba került, s emiatt a területegységre jutó halmozatlan termelési érték ebben a gazdaságcsoportban 1962-ben magasabb volt, mint a leggyorsabban fejlődőkben. Ez a fejlődési skála legalján levő gazdaságcsoport intenzitási viszonyait megemeli, ami később több helyen zavarja az elemzést. Megfelelő módon és helyen történő értékelésük esetén azonban következtetéseinket nem torzítja.

Az eddig elmondottakból annyi már most megállapítható, hogy az üzemek gazdasági növekedését befolyásoló tényezők a négy év folyamán az egyes gazdaságokban különböző mértékben halmozódtak fel, ami végül is meghatározta a gazdaság helyét a fejlődési skálán. Vizsgálatainknak tulajdonképpen az a célja, hogy megpróbáljuk megkeresni a fontosabb és számszerűsíthető tényezőket és rávilágítani ezek következményeire. Ezért azt a módszert választottuk, hogy a két legszélső üzemszoport adatait hasonlítjuk össze és ennek alapján vonjuk le fontosabb következtetéseinket.

A gazdasági növekedés fontosabb tényezői a mezőgazdasági nagyüzemekben

A fejlődés meghatározói ma már nemcsak a népgazdaság, hanem a mezőgazdaság vonatkozásában is eléggé közismertek. Az elmúlt években hazánkban is több értékes munka foglalkozott ezekkel a kérdésekkel.* A fejlődés meghatározóinak egy részét azonban hiába keresnénk, nem találunk meg a gazdaságokban, mert azok részben az üzemen kívülről hatnak. Ezek közé sorolhatók a társadalmi-politikai viszonyok, az ország átlagos technikai színvonala, a tudomány ismert eredményei, a közgazdasági viszonyok, értékesítési lehetőségek stb., amelyek alapvetően meghatározzák az egyes gazdaságok, gazdaságcsoportok fejlődési lehetőségét. Ezeket elismerve és hangsúlyozva, mi inkább az üzemen belüli tényezők hatását vizsgáljuk, jóllehet ez sem független az említett külső tényezőktől. A fejlődés külső tényezői meghatározzák az üzemek belső tényezőinek mennyiségét és minőségét is, az üzemen belüli tényezők pedig a külső tényezők kihasználási fokát.

Az üzemen belüli tényezők néhány adatát — a fontossági sorrend igénye nélkül — az 1. és 2. számú táblák is tartalmazzák.

A két szélső gazdaságcsoport között legfeltűnőbb az *eszközellátottság*beli különbség, amelyet a területegységre jutó álló- és forgóvagyon nagysága fejez ki. Ez a mutató utal egy-egy gazdaságcsoport műszaki felszereltségére, technikai ellátottságára, sőt a technológia színvonalára is. A leggyorsabban fejlődő termelészövetkezetekben mind az álló-, mind a forgóvagyon nagysága több mint kétszerese a leggyengébben fejlődőkénak. A két szélső gazdaságcsoport között 1962-ben még csak 1385 Ft volt az eszközellátottság mutatójának különbsége, négy évvel később már 4707 Ft. Ez tette lehetővé, hogy a leggyorsabban fejlődő termelészövetkezetek egy kh. termőterületre több mint kétszer annyi anyagjellegű költséget fordítsanak, mint a leggyengébben fejlődők.

Az állami gazdaságokra vonatkozó 2. sz. táblázat adatai látszólag nem ezt a tendenciát támasztják alá. Említettük, hogy a szőlős gazdaságoknak a leglassabban fejlődő gazdaságcsoportba való bekerülése a legalsó gazdaságcsoport mutatóit eltorzítja. E gazdaságok adatai nélkül az állami gazdaságok is ugyanazokat az arányokat és tendenciákat mutatják, mint a termelészövetkezetek.

A mezőgazdasági termelésben a *föld minőségének* a szerepe eléggé közismert. A ráfordítások növelése, a megfelelő termelésszerkezet kialakítása azonban jelentősen mérsékelheti a földminőség szerepét. Ez hazai adatokkal is igazolható, mert az állami gazdaságokban már jóval kisebb a földminőségnek a termelésre gyakorolt hatása, mint a termelészövetkezetekben. Mindezek ellenére a földminőség és a gazdasági fejlődés közti kapcsolat különösen a termelészövetkezetekben ma még elég szoros. A leggyorsabban fejlődő termelészövetkezetek átlagos földminősége 13,6, a leggyengébben fejlődőké pedig 9,1 aranykorona. A földminőség a leggyengébben fejlődő gazdaságoktól a leggyorsabban fejlődőkéig egyenletesen javul és a leggyorsabban fejlődők átlagos földminősége a

* Itt elsősorban Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonalai és a gazdasági növekedés, Fazekas Béla: Mezőgazdaságunk a felszabadulás után című könyvekre és Márton-Csete-Tóthné: A mezőgazdasági termelésben rejlő potenciálemek (Agrárgazdasági Kutató Intézet) kézirataira gondolunk.

A termelőszövetkezetek megoszlása a termelési érték változása szerint

Megnevezés	Év	Egy kh. termőterületre jutó halmozatlan termelési érték 1962—1966 között										Összesen
		növekedett (Ft)										
		1—400	401—800	801—1200	1201—1600	1601—2000	2001—2400	2401—2800	2801—3200	3201—felett		
Termelőszövetkezetek száma	1966	319	539	527	489	340	233	143	72	152	3 181	
Halmazatlan termelési érték	1966	2 662	2 180	2 267	2 252	2 425	2 446	2 627	2 580	3 233	2 376	
Termelési költség	1966	2 292	2 803	3 263	3 650	4 229	4 633	5 146	5 534	7 528	3 596	
Bruttó jövedelem	1966	1 937	1 852	1 932	1 989	2 117	2 256	2 263	2 430	2 763	2 018	
Állóvagyong	1966	2 214	2 380	2 549	2 737	3 033	3 191	3 476	3 580	4 616	2 752	
Forgóvagyong	1966	1 608	1 364	1 472	1 433	1 582	1 610	1 730	1 701	2 030	1 517	
Felhalmozás	1966	1 573	1 886	2 176	2 384	2 758	3 027	3 406	3 594	4 743	2 373	
Beruházás	1966	2 544	2 390	2 469	2 457	2 628	2 623	2 635	3 117	3 565	2 542	
Aranykorona érték	1966	2 677	2 762	3 035	3 247	3 584	3 531	3 892	4 028	5 546	3 213	
	1966	1 075	1 027	1 101	1 130	1 146	1 280	1 292	1 383	1 439	1 127	
	1966	1 532	1 491	1 846	1 978	2 198	2 425	2 572	2 629	3 370	1 974	
	1966	197	377	457	510	585	675	774	786	1 067	488	
	1966	569	609	733	800	878	908	1 100	1 024	1 582	778	
	1966	9, 1	9, 5	10, 3	11, 1	12, 0	12, 8	12, 9	13, 2	13, 6	10, 7	
					Egy dolgozó tagra jut							
Halmazatlan termelési érték	1962	23 992	20 435	20 802	20 259	21 131	21 322	21 967	22 051	25 213	21 383	
Termelési költség	1966	25 785	31 596	34 654	38 502	42 651	46 321	49 482	52 210	64 106	38 162	
Bruttó jövedelem	1962	10 450	9 592	9 915	9 725	10 293	10 563	10 995	11 291	11 613	10 120	
Állóvagyong	1966	11 166	12 252	13 414	14 483	16 306	17 302	19 033	19 140	21 111	14 509	
Forgóvagyong	1962	9, 0	9, 4	9, 2	9, 0	8, 7	8, 7	8, 4	8, 5	7, 8	9, 0	
Beruházás	1966	11, 2	11, 3	10, 6	10, 5	10, 1	10, 0	9, 6	9, 4	8, 5	10, 6	
					1000 Ft anyagiellégű költségére jut							
Halmazott termelési érték	1962	1 819	1 726	1 744	1 703	1 725	1 685	1 764	1 686	1 710	1 733	
Termelési költség	1966	1 517	1 632	1 714	1 746	1 807	1 845	1 890	1 929	1 965	1 740	
Bruttó jövedelem	1962	830	737	762	720	747	714	764	700	735	752	
Állóvagyong	1966	710	792	854	871	909	949	980	1 004	1 028	869	

Állami gazdaságok megoszlása a termelési érték változása szerint

Megnevezés	Év	Az egy kat. hold termőterületre jutó halmozatlan termelési érték 1962—1966 között										Összesen
		1— 500	501— 1000	1001— 1500	1501— 2000	2001— 2500	2501— 3000	3001— 4000	4000 felett	nővekedett (forint)		
Állami gazdaságok száma ...	1966	24	14	22	27	31	17	23	22	30	210	
Halmazatlan termelési érték	1962	6 099	2 963	3 588	3 556	3 678	4 167	4 279	3 819	4 201	3 941	
	1966	4 484	3 222	4 436	4 873	5 337	6 367	7 016	7 115	9 476	5 623	
Halmazott termelési költség	1962	7 387	4 471	5 414	5 777	5 932	6 178	6 534	6 346	7 369	6 049	
	1966	7 301	4 943	6 235	6 898	7 140	7 950	8 220	8 469	10 423	7 332	
Vállalati eredmény	1962	554	7	150	— 23	164	376	— 51	— 53	62	120	
	1966	— 633	— 6	+ 223	+ 42	+ 328	577	1 206	687	1 720	428	
Állóeszköz	1962	11 122	6 789	6 855	7 034	7 265	7 449	8 516	8 758	10 195	7 996	
	1966	17 807	10 245	11 038	12 053	12 413	13 050	14 174	15 568	18 637	13 458	
Forgóeszköz	1962	9 249	5 013	5 466	5 845	5 971	6 709	6 311	6 568	7 068	6 298	
	1966	10 987	5 674	6 546	7 562	6 984	8 340	8 462	8 941	10 392	7 936	
Munkanap	1962	37	19	24	25	25	28	29	27	33	27	
	1966	32	27	24	26	36	39	34	37	47	33	
Aranykorona érték	1966	10,3	8,1	9,8	10,8	11,2	14,7	13,4	13,4	12,2	11,3	
Halmazatlan termelési érték	1962	48 329	46 203	46 028	44 685	45 628	45 144	45 500	43 637	39 156	45 001	
	1966	44 114	57 848	61 445	61 529	65 730	70 674	74 499	76 286	78 953	66 051	
Évi átlagkereset	1962	17 596	18 623	18 162	18 040	18 525	17 956	17 548	18 578	17 771	18 072	
	1966	19 336	19 398	19 025	19 182	19 258	19 540	19 410	19 558	18 951	19 271	
Halmazott termelési érték ...	1962	1 771	1 501	1 612	1 554	1 572	1 646	1 427	1 381	1 486	1 546	
	1966	1 715	1 673	1 738	1 704	1 776	1 862	1 922	1 867	2 003	1 815	
Vállalati eredmény	1962	125	2	43	— 6	42	94	— 11	— 12	13	30	
	1966	— 175	— 2	60	— 10	78	121	— 240	— 135	278	99	

legjobb. Ez a tényező feltehetően még hosszú ideig befolyásolja az egyes termelőszövetkezetek fejlődését.

Az állami gazdaságokban a leggyorsabban és a leggyengébben fejlődő üzemek földminősége közt csak 1,9 aranykorona a különbség. De ha az említett szőlőtermelő gazdaságoktól eltekintünk, akkor a két szélső üzemszort földminősége közti különbség csaknem 4 aranykoronára nő. Itt a földminőség csökkenő szerepét bizonyítja az, hogy nem a leggyorsabban fejlődő gazdaságok gazdálkodnak a legjobb földeken, mert a 2. sz. táblázat adatai szerint a leggyorsabban fejlődő gazdaságokat megelőző három csoportban is jobb a föld minősége.

A földminőség nemcsak egy-egy termék átlaghozamát befolyásolja, hanem bizonyos mértékig meghatározza a gazdaság termelésszerkezetét is. A hegyes, dombos vidékek kevésbé alkalmasak például kertészeti kultúrák termelésére, mint a síkfekvésű, öntözési lehetőséggel bíró területek. A tenyészállat-nevelés viszont inkább igényli a legeltetésre, mozgásra alkalmas területet, mint a szőlő és gyümölcs telepítésére alkalmas vidéket. Ha viszont az ágazatok jövedelmezőségében nagyok a különbségek, és a különböző gazdaságok eltérő termelésszerkezettel gazdálkodnak, akkor ez a realizált jövedelem tömegén keresztül kihat az üzem fejlődésére is. A realizált jövedelem nagysága ugyanis nemcsak a személyes jellegű jövedelmek színvonalát, hanem a termelésbővítés lehetőségét is meghatározza. A termelésszerkezet kialakítását tehát nemcsak a természeti elemek, hanem a közgazdasági tényezők is befolyásolják, ezért a fejlődés külön tényezőjének tartjuk.

A fejlődés üteme szerint képzett gazdaságcsoportokban a *termelés szerkezete* nagyon különböző. A jobban fejlődő termelőszövetkezetekben például a kertészeti kultúrák aránya mintegy *háromszor akkora*, mint a leggyengébben fejlődőkben. A területegységre jutó jövedelem a kertészeti ágazatokban többszöröse a szántóföldi növénytermelésnek, így a kertészeti ágazatok növelése általában a gazdaság fejlődését jelentősen gyorsítja. Ezzel ellentétesen alakul az állattenyésztés hatása. Az állattenyésztés magas aránya ugyanis a gyengén fejlődő üzemekre jellemző. A gyengén fejlődő üzemekben az állattenyésztés baromfitenyésztés nélküli aránya eléri a 30 százalékot, a gyorsan fejlődő üzemekben viszont csak 20 százalék. A baromfitenyésztést azért célszerű különválasztani, mert annak mozgása az állattenyésztés többi ágazataitól eltér és a kertészeti ágazatokra emlékeztet. A baromfitenyésztés ugyanis a legjövedelmezőbb állattenyésztési ágazat és tenyésztésével is inkább a gyorsan fejlődő gazdaságok foglalkoznak. Erre utal az, hogy a baromfitenyésztés termelési értékének aránya a leggyorsabban fejlődő üzemekben *csaknem háromszor annyi*, mint a leggyengébben fejlődő üzemekben. A termelésszerkezet vizsgálatánál még egy jellemző arányra kell felhívni a figyelmet: a nem mezőgazdasági (feldolgozó-, mellék- és segédüzemi) tevékenység nagyságára. A mezőgazdasági ágazatokhoz viszonyítva a jövedelmezősége ennek is nagy. A leggyorsabban fejlődő üzemekben a kiegészítő tevékenység aránya *több mint háromszorosa* a leggyengébben fejlődő gazdaságokénak.

Az állami gazdaságoknál lényegében hasonlóak a jövedelmezőségi viszonyok, így a termelési szerkezet elemzése is hasonló arányokat mutat. A gyorsan fejlődő gazdaságokban magas a kertészet, a baromfi-

tenyésztés és a kiegészítő tevékenység aránya, a lassan fejlődőkben pedig a szántóföldi növénytermelés és az állattenyésztés uralkodó jellege a szembetűnő. Egy lényeges különbség azonban van az állami gazdaságok és a termelészövetkezetek termelésszerkezetek között. Erről már az előző fejezetekben szóltunk. A gyengén fejlődő állami gazdaságokban a szőlőtermelés aránya magas. A gyümölcstermeléstől eltérően, a szőlőtermelő állami gazdaságok a magas élő- és holtmunkafelhasználás ellenére is a leggyengébben fejlődők csoportjába tartoznak. Ennek okát a jelenlegi jövedelmezőségi viszonyokban találjuk meg. Az állami gazdaságokban ugyanis a termelési költséghez viszonyítva a bor termelői ára alacsony, emiatt a szőlőtermelés nem tartozik a jövedelmező ágazatok közé. A szőlőtermelő gazdaságok példája tehát, bár több helyen torzítja adatainkat, mégis a közgazdasági tényezők (az árak, árarányok) fejlődést befolyásoló hatását támasztja alá. Jelzi, hogy egy-egy ágazat tartósan alacsony jövedelmezősége gátjává válik nemcsak az adott ágazat, hanem a vele kiterjedten foglalkozó gazdaságok fejlődésének is. Ez természetesen fordítva is érvényes. Az elmondottakat szemléltetően mutatják a 3. sz. táblázat adatai.

3. sz. táblázat

Az 1966. évi termelési szerkezet megoszlása

Megnevezés	A leggyengébben	A leggyorsabban	Az átlagosan	A leggyengébben	A leggyorsabban	Az átlagosan
	fejlődő termelészövetkezetekben			fejlődő állami gazdaságokban		
Növénytermelés	63,0	58,4	62,5	58,1	48,1	48,5
Ebből: Kertészet	5,2	14,5	6,8	22,0	19,5	9,6
Szőlőtermelés	1,0	1,4	1,0	15,9	2,5	2,8
Állattenyésztés	32,2	27,0	30,8	31,8	39,4	41,3
Ebből: Baromfityésztés ..	2,6	6,9	3,8	3,6	17,8	5,8
Nem mezőgazdasági termelés	4,8	14,6	6,7	10,1	12,5	10,2

A munkaerő mennyisége és minősége a mezőgazdasági üzemben is a fejlődésnek a leglényegesebb eleme, annak ellenére, hogy az egész népgazdaság — és azon belül a mezőgazdaság — intenzív fejlődése folytán számuk jelentősen csökken. A nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés és a modernebb technika alkalmazása ugyanis sok ember munkáját tette feleslegessé a mezőgazdaságban, akiket a népgazdaság más ágában, a társadalom számára legtöbb esetben hasznosabban lehetett alkalmazni. A termelészövetkezetek egy részében azonban a technikai haladással egyáltalán nem indokolható mértékű munkaerő-csökkenés következett be. A dolgozó tagok száma például 1962 és 1966 között 12 százalékkal csökkent, de ezen belül a leggyorsabban fejlődőkben csak 8 százalékos, a leggyengébben fejlődőkben pedig 20 százalékos volt a csökkenés aránya. A legjobb termelészövetkezetek a dolgozó tagok számbeli csökkenését az alkalmazotti létszám növelésével nemcsak pótolták, hanem túl is haladták. A mezőgazdaságból elvándorló munkaerő jelentős része tehát a technikai színvonalnak is alacsonyabb fokán álló gyengén fejlődő termelészövetkezetekből ment el. A munkahely változtatásának —

amely ez esetben nemcsak munka-, de igen gyakran lakóhelyváltoztatással is együttjárt — elsősorban anyagi okai vannak. A leggyengébben fejlődő gazdaságokban ugyanis a személyi jövedelem az 1962. évi 10 400 Ft-ról 1966-ban csak 11 200 Ft-ra nőtt, a leggyorsabban fejlődőkben pedig 11 600 Ft-ról 21 100 Ft-ra emelkedett. A közösből származó jövedelem emelkedésének mértéke és színvonala között a két szélső gazdaságcsoportban csaknem kétszeres a különbség. Ennek alapján érthető a munkaerő eltérő viselkedése a fejlődési skála különböző gazdaságcsoportjaiban. Az alacsony és a stagnáló jövedelem lazítja, az emelkedő jövedelem pedig erősíti a gazdaság és a munkaerő kapcsolatát. Ezek eredményeként a legjobban fejlődő termelészövetkezetek egy kh. termőterület megművelésére csaknem kétszer annyi munkanapot tudtak fordítani, mint a leggyengébben fejlődők. Az említett adatok a munkaerőnek csak a mennyiségét mutatják meg, pedig legalább ilyen mértékű a különbség annak *minősége* között is. A munkaerő minőségét nehéz adatokkal mérni, de néhány tényezővel talán érzékeltetni lehet. A leggyengébben fejlődő üzemekben jóllehet kevesebb a munkaerő, de azok több mint 60 százalékáa már ötven éven felüli dolgozó. A gyorsan fejlődő termelészövetkezetek dolgozóinak viszont nagyobbik fele még ötven éven aluli. Hasonló vagy még ennél is nagyobb különbségek vannak a különböző gazdaságcsoportok szakember-ellátottságában is. A gyorsan fejlődő termelészövetkezetekben például 100 kh. termőterületre számítva hat-nyolcszor annyi szakember (mezőgazdasági, ipari szakmunkások, egyetemet, főiskolát végzetek) jut, mint a stagnálóknak. Ez az adat nem a gyorsan fejlődő üzemek jó, hanem a gyengén fejlődők nagyon rossz szakember-ellátottságát mutatja. A jó gazdaságok dolgozóinak szakmastruktúrája is még eléggé elmaradt a követelményekhez képest. A mezőgazdaság műszaki-technikai felszereltsége, és ennek következtében egyes technológiák, már az elmúlt évtized alatt is annyit változtak, mint amennyit korábban egész generációk alatt. Ez a technikai haladás — éppen a nagyüzemesítés és a műszaki forradalom szerencsés időbeli találkozása miatt is — fellendülőben van. Eredményes felhasználásához azonban hozzáértő, az új technika iránt vonzódó munkaerő szükséges. Ez pedig a mezőgazdasági üzemekben is a munkaerő további specializálását, ennek következtében sokféle szakma kialakulását fogja eredményezni. Az a szántó-vető paraszt, aki egy pár lóval kiválóan meg tudta művelni 10 kh. földjét, most a motorok, a biológiai anyagok, a kémiai szerek világában csak segédmunkási feladatokat tud ellátni. És ha ez az ember már idősebb is, akkor nem valószínű, hogy az új szakképzettséget meg fogja szerezni. Egy-egy üzem munkaerő-összetételének kedvezőtlen alakulása ilyenformán nemcsak az elmúlt négy évben fékezte a fejlődést, hanem minőségi változtatás nélkül a jövőben sem várható ennek a féknek a feloldása. Ennek a problémának a megoldása önmagában is a kérdés alaposabb tanulmányozását tenné szükségessé.

Az állami gazdaságokban, ahol a termelés műszaki-technikai színvonala jóval magasabb, a dolgozók szakmai és kormegoszlása is lényegesen jobb, mint a termelészövetkezetekben. A fejlődés és a munkaerő-ellátottság közti határozott kapcsolat mégis mindkét szektorban megállapítható. A leggyengébben fejlődő állami gazdaságok — ha eltekin-tünk a szőlős gazdaságok adataitól — területegységenként csak feleannyi

munkanapot használtak fel, mint a leggyorsabban fejlődők. A kh-ankénti munkanap-felhasználás emelkedése tehát itt is együtt járt a gyorsabb gazdasági növekedéssel. A munkaerő jelentőségét bizonyítják azok az adatok is, amelyek szerint az állami gazdaságok a műszaki fejlődéssel egyidejűleg az élómunka-felhasználásukat is növelték. Egy kh. megművelésére 1966-ban hat munkanappal fordítottak többet, mint 1962-ben (a termelészövetkezetek munkanap-felhasználását pedig tizenkét munkanappal haladták meg). Mindez a munkaerő jobb kihasználása mellett jelzi azt is, hogy a munkaerő száma gazdasági veszteség nélkül csak úgy csökkenthető, ha együtt jár a minőségi javulással.

A munkaerő-ellátottsággal rokon, de mégis különálló tényező a *gazdaság vezetési színvonala*. Ez eléggé szubjektív és adatokkal ugyancsak nehezen mérhető, de színvonala a gazdaság fejlődésére kétségtelenül kihat. A jó vezetés nemcsak a munka jobb megszervezését vagy a technológiai fegyelem betartását segíti, hanem a jobb munkalétkör megteremtésén keresztül a dolgozók alkotó képességét is jobban kibontakoztatja. Ez aztán a termelési eredményekben is bőségesen realizálódik.

Az említettek mellett nyilván még más, kisebb-nagyobb jelentőségű tényező is alakítja, befolyásolja egy-egy gazdaságcsoporthoz fejlődését. További felsorolásuk helyett célszerűbbnek látszik az eddig végzett elemzések alapján tanulságként néhány következtetést levonni.

a) Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy egy-egy üzem vagy üzemcsoport fejlődésének mértékét nem egy, hanem több tényező együttesen határozza meg. Láttuk, hogy a termelési érték volumenének változása mellett a leggyengébben és a leggyorsabban fejlődő üzemek között az eszközellátottságban több mint a kétszeres, a jövedelmező ágazatok arányában több mint háromszoros, az élómunka-felhasználásban több mint kétszeres, a szakember-ellátottságban ennél is nagyobb a különbség. Egy tényező önmagában a többi támogatása nélkül kihasználatlan lehetőség maradna a fejlődés szempontjából.

b) Megállapíthatjuk azt is, hogy a növekedést szabályozó tényezőknek egy bizonyos szintet el kell érni, hogy az üzem kellőképpen fejlődjön. Más szóval a tényezők felhalmozódásának mértéke meghatározza a gazdaság helyét a fejlődési skálán. Hasonló ez az elektromos áram teljesítőképességéhez, amelynek bizonyos erősséget kell elérni ahhoz, hogy meggyújtsa a villanykörtét és még nagyobb erősséget, hogy meghajtsa a villanymotort. Az alacsony termelési színvonalú gazdaságok is csak mérsékelt, a magas termelési színvonalúak pedig erőteljes fejlődésre képesek. Ennek igazolására az eddig elmondottak mellett érdemes megnézni a 4. sz. táblázat adatait.

c) Végül az is elmondható, hogy a tényezőknek nem elég csak felhalmozódniuk, de egymással egyensúlyi állapotban is kell lenniük. Egyensúlyi állapot akkor van, ha a gazdaság valamennyi erőforrását kihasználja és a ráfordítások megtérülése is a leghatékonyabb. Ekkor a legnagyobb mértékű a fejlődés. Mivel a fejlődés tényezői a termelés folyamán évről évre változnak, így a köztük levő arányok is felbomlanak. A tényezők bármelyikének a változása maga után vonja a többi tényező szükségszerű megváltoztatását is, különben a hatékonyság, ennek következtében a növekedés mértéke csökken. A termelés megisméltése tehát feltételezi az új arányokat is. A tényezők közti egyen-

A legalacsonyabb és a legmagasabb termelési színvonalú gazdaságok megoszlása a fejlődés mértéke szerint

A gazdaságok termelési színvonala, az egy kh termőterületre jutó halmozatlan termelési érték alapján	A lassan	A közepesen	A gyorsan	Összesen
	fejlődő gazdaságok száma			
	Termelőszövetkezetek			
1500 Ft alatt	151	29	—	180
8000 Ft felett	7	30	189	226
	Állami gazdaságok			
3000 Ft alatt	18	1	—	19
8000 Ft felett	3	3	30	36

súlyon tehát nem statikus, hanem dinamikus állapotot kell érteni. Minél távolabb van ettől az egyensúlyi állapottól a tényezők közti arány, annál erősebben fékezi, és minél közelebb van, annál jobban gyorsítja a fejlődést. Nem feladata ennek a tanulmánynak, hogy meghatározza az egyes tényezők közti arányokat, mert azok úgyis üzemszoportok, sőt valószínűleg üzemek szerint változnának. A gazdaság vezetésének viszont egyik legfontosabb feladata ezek figyelemmel kísérése és a fejlődési tényezők közti összhang megteremtése. Ez alól a legmagasabb termelési színvonalat elért gazdaságok sem kivételek, mert az egyensúly felbomlása — amit egy rosszul végrehajtott üzemszovetkezet, jelentősebb árváltozás, felesleges személycsere vagy éppen annak elmulasztása stb. előidézhet — könnyen gátjává válhat itt a fejlődésnek. Ez történhetett a 4. sz. táblázat magas színvonalon gazdálkodó, de lassan fejlődő hét termelőszövetkezetével és három állami gazdaságával is, amelyekről egyébként is érdekes monográfiát lehetne készíteni.

A növekedési tényezők differenciáltságának egyéb következményei

A növekedést befolyásoló tényezők adatszerű bemutatása és a köztük levő fontosabb összefüggés megismerése után érdemes még foglalkozni ezeknek a gazdasági tevékenység egyéb területeire gyakorolt hatásával is. Az eddig elmondottakból egyébként az is kiderült, hogy a gyorsan fejlődő gazdaságok egységnyi területre sokkal több élő és tárgyasult munkát tudnak fordítani, mint a gyengén fejlődők. Ahhoz, hogy a két szélső gazdaságcsoport között a termelési érték különbsége több mint háromszoros legyen, a leggyorsabban fejlődő üzemekben kh-anként mintegy kétszerannyi anyagjellegű költséget kellett felhasználni. A költségfelhasználás emelkedése mellett azonban sokkal szembetűnőbbek a *megettérülés gazdaságosságának eltérései*. Azonos ráfordítás lényegesen nagyobb eredményt ad a gyorsan, mint a lassan fejlődő üzemekben. Az 1. és 2. számú táblázatok adatai szerint például 1000 Ft anyagjellegű költség felhasználásával a leggyorsabban fejlődő termelőszövetkezetekben 448 Ft-tal, a leggyorsabban fejlődő állami gazdaságokban pedig 288 Ft-tal állítanak elő nagyobb termelési értéket, mint a leggyengébben

fejlődőkben. A gazdaságosság növekedése pedig a fejlődés újabb lehetőségét tárja fel, mert ezzel együtt nő a jövedelem mennyisége is. Ezer forint anyagjellegű költségráfordítás például a fejlődési skála legalsó fokán álló termelőszövetkezetekben csak 710 Ft, a legfelső fokán állókban pedig 1028 Ft bruttójövedelem-emelkedéssel járt. Mivel a leggyorsabban fejlődő termelőszövetkezetek területegységenként jóval több költséget használnak fel, mint a leggyengébbek, így az egységnyi területre jutó bruttó jövedelem nagysága már háromszoros különbséget mutat.

A gazdaságosság javulása az állami gazdaságokban is azt eredményezi, hogy a területegységre jutó jelentős összegű veszteségből a fejlődés mértékének megfelelően jelentős összegű nyereség lesz. A 2. sz. táblázat adatai szerint 1000 Ft anyagköltség felhasználása a fejlődési skála legalsó részén levő gazdaságcsoportban 175 Ft veszteséget, a legfelső részén levőkben pedig 278 Ft nyereséget eredményezett.

Ezek mögött — mind az állami gazdaságokban, mind a termelőszövetkezetekben — a fejlődési tényezők ismertetésénél elmondottakon kívül a technológiai fegyelem, a munkafegyelem különbözőségei, az ágazatok eltérő jövedelmezőségi viszonyai is meghúzódnak. A jövedelmezőség mellett ezek kihatnak az élő munka termelékenységére is. Amíg a leggyengébben fejlődő termelőszövetkezetekben az egy dolgozó tag által előállított termelési érték a négy év alatt alig növekedett 7 százalékkal, addig a leggyorsabban fejlődőkben csaknem két és félszeresére emelkedett. A fejlődési skála két szélső gazdaságcsoportja között levő gazdaságcsoportokban a munkatermelékenység a növekedés mértékének megfelelően javult. Igaz, hogy ezt jelentősen előmozdította a munkaerő technikai felszereltségének a fejlődése is, amire az egy dolgozóra jutó állóeszköz számottevő növekedéséből lehet következtetni.

A munkatermelékenység — az egy munkásra jutó halmozatlan termelési értékkel mérve — az állami gazdaságokban is a termelőszövetkezetekhez hasonló mértékben és arányban növekedett, bár itt a munka technikai felszereltségének színvonala korábban is és most is jóval kiemeltebb a különböző gazdaságcsoportok között. A leggyorsabban fejlődő állami gazdaságokban mintegy 80 százalékkal magasabb az egy munkásra jutó termelési érték, mint a leggyengébben fejlődőkben. Ez a különbség eltakarja azt, hogy a leggyorsabban fejlődő gazdaságokban négy év alatt megduplázódott, a visszamaradóknak pedig csökkent az egy főre jutó termelési érték. Itt azonban figyelembe kell venni a leggyengébben fejlődő gazdaságcsoport heterogén összetételét, aminek torzítására korábban már többször is hivatkoztunk.

A jövedelmezőség és a munkatermelékenység alakulásának továbbgyűrűző hatása is figyelemre méltó. Ezt viszont már csak a termelőszövetkezetekben érdemes vizsgálni, mert itt egyúttal meghatározza a jövedelem abszolút nagysága mellett annak egy főre jutó volumenét is. A személyi jövedelem színvonala pedig — amint láttuk — a legérzékenyebben katalizálja a munkaerő mennyiségét és minőségét. Az állami gazdaságoknál az elért eredmény — a termelőszövetkezetektől eltérően — nem befolyásolja az átlagkeresetek alakulását, ezért ennek a további következménye is kisebb.

A termelőszövetkezetekben a jövedelem tömege a személyi jövedel-

mek színvonala mellett a felhalmozásnak és a beruházásnak is meghatározója. A felhalmozás és a beruházás mértéke pedig a legközvetlenebbül érinti egy-egy gazdaság fejlődésének, gazdasági növekedésének mértékét. Az 1. sz. táblázat adatai szemléltetik, hogy e tekintetben milyen jelentős különbségek vannak a fejlődési skála különböző gazdaság-csoportjai között. A leggyorsabban fejlődő termelészövetkezetek például egy kh-ra vonatkoztatva több mint ötször annyit tudnak felhalmozni, mint a leggyengébben fejlődők. Ennek következtében a területegységre jutó évi beruházás értéke a leggyorsabban fejlődők 1582 Ft-jával szemben a gyengékben csak 569 Ft.

Ezek az adatok a fejlődési, növekedési esély különbözőségeit is kifejezik. A magas színvonalon gazdálkodó termelészövetkezetek gazdálkodási színvonalukat általában nemcsak tartani, de emelni is tudják a közepes vagy gyenge színvonalon gazdálkodókhoz képest. Elmondható, hogy a gazdálkodás mechanizmusához szükséges valamennyi tényező rendelkezésre áll, és az előző fejezet hasonlatához kapcsolódva, a mechanizmus működtetéséhez szükséges energiát is maguk képesek előállítani.

Ezzel szemben a gyengén fejlődő, alacsony színvonalon gazdálkodó termelészövetkezetek önerejükben csak mérsékelt fejlődésre képesek, közülük sokban a visszafejlődés veszélye is fennáll. A hosszabb ideig tartó visszafejlődés pedig ezeknek a termelészövetkezeteknek az elnéptelenedését jelentené, ami végül is a mezőgazdaság termelőerejét csökkentené. Különböző okok miatt nem rendelkeznek ezek az üzemek még a nagyüzemi termeléshez szükséges feltételekkel. Erre utal az is, hogy az alacsony színvonalú termelészövetkezetekben a kisüzemi hagyományokat őrző háztáji termelés értéke még nagyobb a közös gazdaság termelési értékénél, így az itt dolgozók jövedelmének csaknem kétharmada a háztáji gazdaságból származik. Fejlődésük előmozdítása, a gazdasági növekedéshez szükséges tényezők felhalmozódása végett ezért nagy jelentősége van az állami támogatásnak. Ezek az üzemek termelésük színvonalát nemcsak fejleszteni, de tartani sem tudnák az állam támogatása nélkül. Ezzel a „külső” segítséggel sem vehetik fel a versenyt a magas színvonalon gazdálkodó termelészövetkezetekkel. Nem mérsékli, hanem nagyobbítja ezt a problémát az üzemek önállóbb gazdálkodásának az új mechanizmus szellemében való megvalósítása. A jövedelmezőség növelésére, a piaci viszonyokhoz rugalmasabban alkalmazkodó gazdálkodásra, a beruházási hitel megszerzésére, a nagyobb anyagi lehetőségekkel rendelkező termelészövetkezetek lesznek jobban képesek, ami a differenciálódás növekedésének irányába hat. A termelészövetkezetek fejlődésének ezt a sajátosságát — a megfelelő intézkedések meghozatala végett — érdemes azért is figyelemmel kísérni, nehogy az egyes gazdaságok és a termelészövetkezeti parasztság jövedelmében a szocialista munka- és elosztási viszonyokat még tovább sértő különbségek keletkezzenek.

Az elmondottak alapján különösen a mezőgazdaság problémáit kevésbé ismerők közül bárki jogosan megkérdezhetné, hogy ha a gyengén fejlődő, alacsony színvonalon gazdálkodó üzemekben a felhasznált eszközök megtérülése, hatékonysága jóval rosszabb, mint a gyorsan fejlődőkben, akkor miért kell ezeket még államilag is támogatni? Nem volna hasznosabb a társadalom számára, ha ezt a támogatást a magas

színvonalon gazdálkodók kapnak, ahol a ráfordítás jóval nagyobb eredménnyel jár? A kérdés elől nem térhetünk ki, megpróbálunk rá válaszolni.

Az alacsony termelési színvonalú termelőszövetkezetek állami támogatása

A termelőszövetkezetek csaknem harmada rászorul a többiektől megkülönböztetett, jövedelemkiegészítő támogatásra. Ennek okát köztudottan elsősorban a mezőgazdasági árak színvonalában kell keresni. A mezőgazdaság termelői árai ugyanis eddig az átlagosnál rosszabb feltételek alatt gazdálkodó termelőszövetkezetek költségeit sem fedezték, nemhogy felhalmozásra adtak volna lehetőséget. Az 1966-ig érvényes mezőgazdasági árarányok a leggyengébben gazdálkodó termelőszövetkezeteket ráadásul még azzal is sújtották, hogy általában az állattenyésztés árai estek legtávolabb a termelési költségektől. Ezeknek a gazdaságoknak a többsége dombos, legelővel-réttel bőven ellátott területeken található, amelyek legjobban az állattenyésztés fejlesztésének kedveznek. Ezekben a termelőszövetkezetekben a termelési ár és költség különbözetét ki kellett egyenlíteni, ami „állami támogatás” néven honosodott meg nemcsak a közvéleményben, hanem a szakirodalomban is. Lényegét jobban megközelítette volna az „ártámogatás” kifejezés. Ez a körülmény önmagában is igazolja a legalacsonyabb termelési színvonalon gazdálkodó termelőszövetkezetek támogatásának szükségességét, de nem ad kielégítő választ a feltett kérdésre, ami ezek *termelésének* szükségességét vonta kétségbe.

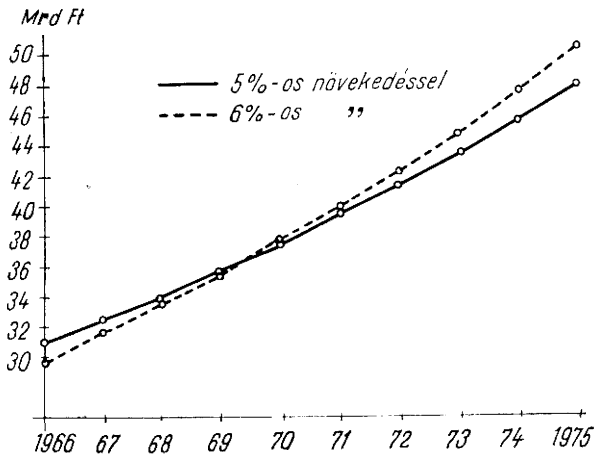
A legalacsonyabb termelési színvonalon gazdálkodó — egységnyi termőterületen 1500 Ft-nál kevesebb halmozatlan termelési értéket előállító — termelőszövetkezetek száma 1966-ban 180 volt. Ezekben csaknem 430 ezer kh-on gazdálkodott mintegy 30 ezer parasztcsalád. A 180 termelőszövetkezetnek 1962. évhez képest az elmúlt négy évben csaknem fele visszafejlődött, a másik fele pedig csak igen mérsékelt fejlődést ért el az ismert okok miatt.

Tételezzük fel, hogy a gazdaságosság fokozásának jelszavával valóban abbahagynák a termelést ezekben az üzemekben, s költségeiket az átlagosnál sokkal jobb gazdaságok használnák fel, nagyobb hatékonysággal. A jobb termelőszövetkezeteknek mindenekelőtt pótolni kellene a gazdálkodásukat megszüntető üzemek termelését, ami összehasonlítható árakkal számolva 500 millió Ft-ra tehető. A közös gazdaság termelése mellett természetesen ezeknek a háztáji gazdaságaiban termelt termelési értéket is pótolni kellene, mert a közös gazdaság segítése nélkül a háztáji termelés is egyhamar elsorvadna. A háztáji termelés értéke ezekben az alacsony színvonalon gazdálkodó termelőszövetkezetekben még meg is haladja a közös gazdaság termelését, 1966-ban 520 millió Ft volt. Együttesen tehát több mint 1 milliárd forint termelési érték pótlásáról kellene gondoskodni. Extrapoláció segítségével kiszámítható, hogy ha az alacsony színvonalon gazdálkodó termelőszövetkezetek ráfordításait a legjobbak használnák fel, az a termelőszövetkezeti közös gazdaságok termelési értékét évente alig 1 százalékkal, az egész mezőgazdaság termelését pedig 0,4 százalékkal növelné meg az előző évek üteméhez ké-

pest. Ennek eredményét a következő ábrán mutatjuk be, ahol azt tételezzük fel, hogy a termelőszövetkezetek termelése az „intézkedés” eredményeként a korábbi 5 százalék helyett ezt követően 6 százalékkal, az egész mezőgazdaságé pedig az eddigi 2 százalék helyett 2,4 százalékkal fog növekedni. Az adatok matematikai összefüggéseinek teljesülése esetén is a mezőgazdaság termelése visszaesne és a megnövekedett ütem ellenére is a grafikon szerint négy év kellene ahhoz, hogy az előző ütemmel elérhető szintet utolérje, majd meghaladja. Ha azonban a termelési szerkezet alapján az alapvető élelmiszerek — elsősorban állati termékek — terméskiesését vizsgálánk, akkor ezeknek a termékeknek a pótlásához jóval több időre volna szükség.

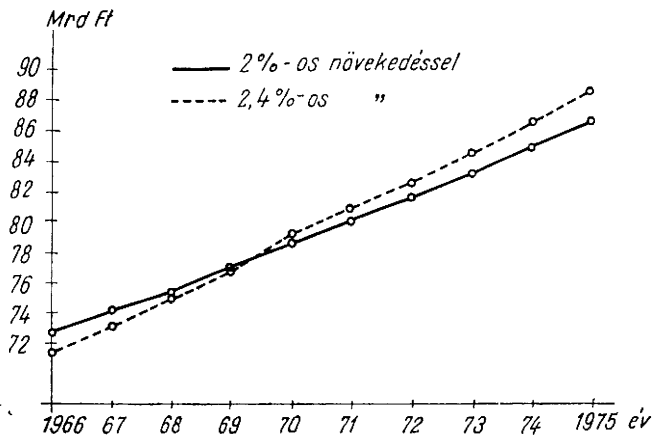
A termelőszövetkezetek termelése

1. sz. grafikon

A mezőgazdaság termelése

3. sz. grafikon

A termelés üteme tehát nő, de mértéke néhány évig csökken. Ezenkívül az alacsony színvonalon gazdálkodó termelészövetkezetekben dolgozó 30 ezer család más népgazdasági ágban történő foglalkoztatásáról is gondoskodni kellene. Ez új munkahelyek létesítését, a dolgozók szállítását, esetleg új lakások építését követelné meg, ami újabb megterhelést jelentene a népgazdaság számára. Számításaink szerint az itt dolgozók problémáinak kielégítő megoldása mintegy 6—8 milliárd forintba kerülne, ami megfelel a mezőgazdaság egy egész évi beruházási összegének. Ez az összeg természetesen a mezőgazdaság fejlesztési lehetőségeit is korlátozná, így az előző számításunkat módosítani kell. A számítás végeredménye szerint a grafikon által mutatott 4 év helyett 8—10 év kellene ahhoz, hogy az alacsony színvonalon gazdálkodó termelészövetkezetek kieső termelését a többiek pótolni tudják. A népgazdaság pedig ennyi ideig nem nélkülözhetné ezt a terméskiesést, mert az mind a lakosság ellátásában, mind a külkereskedelemben beláthatatlan zavarokat okozna.

A népgazdaságnak tehát nemcsak szüksége van az alacsony színvonalon gazdálkodó termelészövetkezetek termelésére, de még mindig gazdaságosabb ezek termelését fenntartani, mint helyettük más gazdaságokkal megtermeltetni, vagy esetleg importálni. De egyébként is megfontolandó egy több generáció áldozatos munkájával létrehozott és fenntartott mezőgazdasági terület hasznosításáról lemondani, amit később csak még nagyobb áldozatok árán lehetne pótolni. Ha pedig termelésük fenntartásának és fejlesztésének gazdasági fontosságát belátjuk, akkor az itt dolgozók élet- és jövedelmi viszonyain is segíteni kell. A termelés színvonalának a stagnálása, vagy igen lassú emelkedése ugyanis a személyes jövedelmek még vontatottabb növekedésére vezet. Az itt dolgozó termelészövetkezeti tagoknak a közösből származó jövedelme csak harmadát éri el a legmagasabb színvonalon gazdálkodóknak. Ez a különbség jelentősebb állami beavatkozás nélkül még nő. A végzett munka mennyisége és minősége által egyáltalán nem indokolt jövedelmi különbség néhány év múlva már nehezen egyeztethető össze a szocialista elosztás elveivel. Társadalmilag és politikailag is helyes az itt dolgozók keresetének a termelészövetkezeti átlag mértékéig való kiegészítése. Ezekben a termelészövetkezetekben ugyanis a kereseti viszonyoknak is meg kell változni, hogy az elnéptelenedés folyamata helyett a munkaerő mennyisége gyarapodjék és minősége is javuljon.

A személyes jövedelmek kiegészítésén kívül hozzá kell még segíteni ezeket a termelészövetkezeteket ahhoz is, hogy a növekedés tényezői mennyiségükben és arányaikban mielőbb elérjék az optimális mértéket és természeti adottságaikhoz igazodó gazdálkodásuk mielőbb korszerűvé váljon. Mindezekhez az állami támogatás volumenének növekedése mellett annak legcélszerűbb felhasználását is biztosítani kell. Ennek a kérdésnek a részletes, szinte üzemi szintű tanulmányozása további elemző-, kutatómunkát igényel.

MEGYERI ENDRE:

A nyereségfelosztás szabályai és a gazdasági mechanizmus működése*

Az új gazdasági mechanizmus egyik lényeges vonása, hogy a dolgozók személyes jövedelmének növekedését szervesen összekapcsolja a vállalat jövedelmének alakulásával. Ezáltal a vállalati érdek, amelynek egységét a társadalmi érdekekkel a terv és a gazdasági emelők egész rendszere hivatott biztosítani, sajátos tartalmat kap, s nagy alkotó energiákat hozhat mozgásba politikai és társadalmi céljaink szolgálatában. Ezt az új tartalmat korábbi tanulmányaimban *egy főre jutó* jövedelemérdekeltségnek neveztem. Mint e tanulmányokban** kimutattam, ez az érdekeltség nem „tömeg-”, hanem „hányadékeltség”, mert az egy főre jutó jövedelem maximumát nemcsak a vállalati jövedelem összege, hanem a felhasznált élőmunka nagysága is befolyásolja.

Az új nyereségérdekeltség az egy főre jutó jövedelemérdekeltség sajátos formája

Az *egy főre jutó jövedelemérdekeltségnek a vállalati jövedelemelosztás konkrét szabályaitól függően különböző formái lehetségesek.* Egyik formája az ún. *bruttó jövedelemérdekeltség*, amelynek alapvető sajátossága, hogy a vállalati jövedelemben nem különül el a bérköltség és a nyereség, hanem az árbevételből az anyagjellegű költségek és az adók levonása után fennmaradó részt fordítják személyes jövedelmekre és a fejlesztéssel összefüggő kiadások fedezésére. Bizonyos sajátosságokkal ilyen bruttó jövedelemérdekeltség érvényesül mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben is. Viszont *iparunkban a gazdasági mechanizmus irányelvei szerint a dolgozók személyes jövedelme és a vállalat jövedelme közötti kapcsolatot a jövedelmezőségre törekvő vállalati gazdálkodás feltételei között kellett megteremteni*, tehát olyan feltételek mellett, amikor a nyereség és a bérköltség elkülönül egymástól. Ennek a rendszernek lényeges vonása, hogy a személyes jövedelmek növekedése

* A cikk a szerzőnek „A nyereségérdekeltség konkrét rendszere és a mechanizmus működésének néhány kérdése” című részletesebb tanulmánya alapján készült. (Sokszorosított kézirat, 1968. február. Megtekinthető a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárában).

** Vállalati nyereségérdekeltség és termelési optimum az új gazdasági mechanizmusban. (A Nemzetközi Állóeszközgazdálkodási Szimpóziumon elhangzott előadás. Budapest, 1967. április 18–22. Megjelent a Közgazdasági Szemle, 1967. 7–8. számában) és az MKKE 1967. novemberi tudományos ülészakán elhangzott előadás; amelynek rövidített szövege a Közgazdasági Szemle 1967. 12. számában jelent meg „Nyerességérdekeltség, árrendszer és a termékek gazdasági rangsorolása” címmel.

alapjában a vállalati nyereségből táplálkozik,* s így a dolgozók egy főre jutó jövedelemérdekeltsége összefonódik a vállalat nyereségérdekeltségével.

Az egy főre jutó jövedelemérdekeltség és a vállalati nyereségérdekeltség összekapcsolásában fontos szerepe van a vállalati nyereség felosztására vonatkozó szabályoknak. E szabályoktól függően az egy főre jutó jövedelemérdekeltség a jövedelmezőségre törekvő vállalati gazdálkodás keretében is eltérő formákat ölthet.

Előző cikkemben — ezeket még az új mechanizmus tételes szabályainak kiadása előtt írtam — abból indultam ki, hogy a) a személyes jövedelmek növelése alapján a nyereségből táplálkozik; és b) a nyereséget adott arányban osztják fel a személyes jövedelmek növelését szolgáló részesedési és a vállalati befektetéseket szolgáló fejlesztési alagra.

Ilyen feltételek mellett az egy főre jutó jövedelemérdekeltség az egy forint bérre jutó részesedési alap növelésére irányuló törekvésben fejlődik ki, ez pedig az egy forint bérre jutó nyereség maximálásának feladataként is megfogalmazható. Ha ugyanis a részesedési alap a nyereség meghatározott hányada, az egy forint bérre jutó részesedési alap ugyanott veszi fel maximumát, ahol az egy forint bérre jutó nyereség. Az egy forint bérre jutó nyereséget bérjövedelmezőségi rátának, a maximálásához fűződő érdekeltséget pedig bérjövedelmezőségi érdekeltségnek neveztem.

Időközben megjelent a vállalati érdekeltségi alapok képzését szabályozó kormányrendelet. E rendelet értelmében a vállalat nyereségből képzett fejlesztési alapját az

$$(1) \quad \frac{E}{sV + E} = c$$

képlet alapján kell meghatározni, ahol

V = az elszámolható éves bérköltség (bázisátlagbér • tényleges létszám);

E = a lekötött eszközök értéke;

s = az éves bérköltség szorzó tényezője.

Ennek megfelelően a részesedési alap arányát az

$$(2) \quad \frac{sV}{sV + E} = 1 - c$$

határozza meg.

* Az új jövedelemszabályozási rendszer elvileg arra a feltételre épül, hogy a munka egységére jutó jövedelem — az átlagbérek engedélyezett növekedésén túl — csak a részesedési alap terhére növelhető. Azonban az átlagbérelenőrzés bizonyos maradványainak fenntartása és az adórendszer sajátosságai következtében ez a feltétel nem teljesen kielégítően: a vállalatok meglévő dolgozók átlagbérét a nyereség (és nemcsak a részesedési alap!) terhére is növelhetik, ha a bázisszintű átlagbérnél alacsonyabb fizetésű dolgozókkal bővítik a létszámot. Ez azonban irracionális elem a szabályozási rendszerben, mert például olyan esetben is bérémelésre nyújthat lehetőséget, ha a pótlólagos létszám az új értéket nem növeli. Ebben az esetben az önköltség növekszik, a nyereség csökken, de az alacsonyabb bérű dolgozó alkalmazása révén a bázishoz képest „átlagbér-megtakarítás” mutatkozik, ami felhasználható a meglévő dolgozók átlagbéreinek emelésére. Ez a béremelés tehát közvetlenül a nyereség terhére történik, s így nem terhelik azok az alapképzési és adófizetési kötelezettségek, amelyek a részesedési alapnál felmerülnek. Ez a konstrukció, minthogy a hatékonyság fokozásának követelményeivel is szembekerülhet, csak ideiglenes elemnek tekinthető. Tudomásunk szerint illetékes szervek megfelelő intézkedéseket készítenek elő e konstrukció hatásának semlegesítésére. A további tárgyalás során feltételezzük, hogy e problémát sikerül kielégítően megoldani. (A probléma részletesebb kifejtését l. Antal István: „Vállalati érdekeltség és létszámstruktúra”, illetve „Vállalati érdekeltség és munkaerő-gazdálkodás” című cikkeiben. Közgazdasági Szemle 1968. 7-8., illetve 9. sz.)

Azonban e képletek előírása azt jelentette, hogy azzal a modellel szemben, amelyben korábban vizsgáltam az egy főre jutó jövedelemérdekeltség várható hatásait, egy feltétel megváltozott. Nevezetesen: *a részesedési alap aránya a nyereségben nem állandó, hanem függvénye az elszámolható éves bérköltség és az eszközkötés arányának*. Ha a bérköltséghez képest növekszik az eszközkötés súlya, növekszik a fejlesztési alap aránya a nyereségben, és megfordítva.

Tehát az új jövedelemszabályozási rendszernek nemcsak az a sajátossága, hogy a dolgozók jövedelmének növekedését a nyereségből képzett részesedési alappal kapcsolja össze, hanem az is, hogy a részesedési alap nyereségben elfoglalt aránya meghatározott függvénye *az egy forint bérré jutó eszközkötésnek*, vagyis egy ágazatonként, sőt vállalatonként és az idővel is változó mutatónak. Nyilvánvaló, hogy az előző modellben vizsgált problémákat — e sajátosságokat figyelembe véve — újra meg kell vizsgálni. Ezt az igényt Révész Gábor joggal vetette fel cikkében*, néhány vonatkozásban kísérletet is téve erre az elemzésre. Vizsgálatai és következtetései azonban több szempontból kiegészítésre, illetve korrekcióra szorulnak.

A kapacitáskihasználás gazdaságossági határa és a részesedési ráta

Mint ismeretes, ha a vállalatok a nyereség tömegének növelésében érdekeltek, „U” alakú költséggörbék és az egységköltség-minimumnál magasabb egységárak esetén kapacitáskihasználásuk gazdaságos határa ott van, ahol a differenciális költséggörbe találkozik az egységárral. Ezen a kihasználási szinten lesz a nyereség tömege maximális.

Előző tanulmányaimban rámutattam arra, hogy a kapacitáskihasználás optimális pontjai megváltoznak, ha a vállalat nem a nyereség tömegének, hanem az egy főre jutó jövedelemnek a maximálásában érdekelt, s minthogy az új gazdasági mechanizmusban nem tömeg-, hanem egy főre jutó jövedelemérdekeltség alakul ki, ezzel mind a vállalati gazdálkodásban, mind a gazdasági szabályozó eszközök alkalmazásakor számolni kell. Ugyanakkor, feltételezve, hogy a részesedési alap meghatározott hányada lesz a nyereségnek, kidolgoztam azokat a kritériumokat is, amelyek konstans ár, továbbá „U” alakú költségfüggvény, illetve többtermékes modellben globális állandó költség és lineárisan változó egyedi költségek esetén a kapacitás optimális kihasználási szintjét meghatározzák. E vizsgálat ahhoz a következtetéshez vezetett, hogy az adott esetekben — amennyiben az egységár nagyobb az egységköltség minimumánál — *az egy főre jutó jövedelem növelésére törekvő vállalatnál ceteris paribus az optimális kihasználási szintek alacsonyabbak, mint a nyereség tömegében érdekelt alakmásánál*.

Révész Gábor említett cikkében viszont azt vizsgálta, hogy a tanulmányomban feltételezett bérjövodelmezőségi érdekkeltséggel szemben a vállalatok számára hogyan változik a kapacitáskihasználás gazdaságos határa, ha a részesedési alap a nyereségnek nem adott hányada, hanem

* Révész Gábor: Nyereségszabályozás és vállalati érdekelttség. (Közgazdasági Szemle, 1968. 1. sz.)

a nyereségfelosztás jelenlegi szabályainak megfelelően $\frac{sV}{sV + E}$ -szere-
se, és a vállalat, a szerintem statikusnak nevezhető

$$(3) \quad \frac{R}{V} = \frac{M \frac{sV}{sV + E}}{V} = \frac{sM}{sV + E}$$

rátá maximálására törekszik, ahol a már ismert jelölések mellett M a nyereség évi összegét jelenti. Vizsgálatát azonban csak egy speciális esetnek tekinthető számpéldára korlátozta, s ebből vonta le azt a következtetést, hogy ebben az érdekeltségi rendszerben az általam vázolt problémák „különösebb élességgel” nem vetődnek fel.

Először is rá kell mutatni arra, hogy leglényegesebb megállapításaim helyességét Révész Gábor összehasonlítása sem cáfolta meg, hanem ellenkezőleg, megerősítette őket. Így Révész Gábor példájából is kitűnik, hogy a gazdaságos kapacitáskihasználás határa ceteris paribus a nyereségfelosztás adott szabályai mellett is megváltozik a tömegérdekeltséggel szemben, s hogy a vizsgált feltételek mellett ez a határ alacsonyabb; cikkeimnek egyik alapvető következtetése éppen ez volt. Az eltérések mértéke természetesen függ a nyereségfelosztás konkrét szabályaitól. Ha például a részesedési alap aránya a nyereségben az $E : V$ arány függvénye, az optimumpontok nemcsak a tömegérdekeltségi rendszerhez, hanem az egy főre jutó jövedelemérdekeltség más formáihoz, például a tiszta bérjövodelemzőségi érdekeltséghez viszonyítva is eltolódhatnak. Révész Gábor figyelmét azokra a különbségekre összpontosította, amelyek az általam vizsgált feltételi rendszer és a nyereség szabályozás ténylegesen megvalósított rendszerre közötti különbségekből fakadnak. Ez természetesen nem kifogásolható. Mégis úgy érzem, hogy ezáltal az alapvető probléma háttérbe szorult. Az új gazdasági mechanizmus s ezen belül a közzgazdasági szabályozó eszközök rendszerének kidolgozásakor abból a feltételezésből indultak ki, hogy a vállalatok a nyereség tömegének maximálásában lesznek érdekeltek. A dolgozók személyes jövedelmének és a vállalat jövedelmének összekapcsolása azonban objektíve más érdekeltség, az egy főre jutó jövedelemérdekeltség kialakulásához vezet. Ebben a jövedelemérdekeltségben pedig megváltoznak a vállalati viselkedés törvényszerűségei, s ezáltal részben módosul a közzgazdasági szabályozó eszközök hatása is. Az alapvető probléma tehát az, hogy *összevessük a reform keretében szándékolt és az új mechanizmus belső logikájának megfelelő, majd a ténylegesen kialakuló törekvések viszonyát és hatását.* Ez egyik rendkívül fontos feltétele annak, hogy az új gazdasági mechanizmus határfokát növelni tudjuk.

Hogyan is alakul tehát a vállalatok számára a gazdaságos kapacitáskihasználás határa, ha a nyereségfelosztás jelenlegi szabályai mellett törekszenek az $\frac{R}{V} = \frac{sM}{sV + E}$ ráta maximálására?

Vegyük először azt az esetet, amit a Közzgazdasági Szemle 1967. évi 7—8. számában tárgyaltam. Tehát a vállalat egy terméket gyárt, a költséggörbe „U” alakú, az egységár adott és nagyobb az egységköltség mini-

mumánál. Viszont most a vállalat nem az $\frac{M}{V}$, hanem az $\frac{sM}{sV + E} =$
 $= \frac{M}{V + \frac{E}{s}}$ ráta maximálására törekszik.

Könnyű belátni, hogy ekkor az egy forint bére jutó részesedési alap mindaddig növekszik, amíg

$$(4) \quad \frac{M(x)}{V(x) + \frac{E(x)}{s}} \leq \frac{M'(x)}{V'(x) + \frac{E'(x)}{s}}, \quad \text{ahol}$$

$M'(x)$ = a differenciális nyereség;
 $V'(x)$ = a differenciális bérköltség;
 $E'(x)$ = a differenciális eszközkötés.

Tehát az egy forint bére jutó részesedési alap mindaddig növekszik, amíg a differenciális bérköltség és a differenciális redukált eszközkötés $\frac{E'(x)}{s}$ összegére jutó differenciális nyereség nagyobb a bérköltség és a redukált eszközkötés egységére jutó átlagos nyereségnél.

Szabályunkat azonban egyszerűbben is megfogalmazhatjuk, ha figyelembe vesszük, hogy a redukált eszközkötés bevezetése a képletbe nem más, mint a bérjövödelmezőségi ráta sajátos korrekciója. Az alkalmazott korrekciós tényező pedig:

$$(2. a) \quad 1 - c = \frac{sV}{sV + E} = \frac{1}{1 + \frac{E}{sV}}$$

vagyis a részesedési ráta. E korrekciós tényező felhasználásával a (4) alatti követelményt a következőképpen is felírhatjuk:

$$(4. a) \quad \frac{M(x)}{V(x)} \frac{1}{1 + \frac{E(x)}{sV(x)}} \leq \frac{M'(x)}{V'(x)} \frac{1}{1 + \frac{E'(x)}{sV'(x)}},$$

ahol

$\frac{M(x)}{V(x)}$ = az átlagos bérjövödelmezőségi ráta;

$\frac{M'(x)}{V'(x)}$ = a differenciális bérjövödelmezőségi ráta;

$\frac{1}{1 + \frac{E(x)}{sV(x)}}$ = az átlagos részesedési ráta;

$\frac{1}{1 + \frac{E'(x)}{sV'(x)}}$ = a differenciális részesedési ráta.

Így az $\frac{M(x)}{V(x) + \frac{E(x)}{s}}$ hányadost *korrigált bérjövodelmezőségi rátá-*

nak, az $\frac{M'(x)}{V'(x) + \frac{E'(x)}{s}}$ hányadost pedig korrigált differenciális bérjöv-

delmezőségi rátának nevezhetjük. Szabályunk tehát így is fogalmazható: *Az egy forint bérre jutó részesedési alap mindaddig növekszik, amíg a korrigált differenciális bérjövodelmezőségi ráta nagyobb a korrigált átlagos bérjövodelmezőségi rátánál.* Ez a fogalmazás egyébként azzal az előnyvel jár, hogy az egy főre jutó jövedelemérdekeltségi rendszer valamennyi olyan formájára érvényes — csak a korrekciós tényező változik —, amelyben a nyereség és a bérköltség elkülönül, továbbá az átlagbérek csak a nyereségből képzett részesedési alap terhére növelhetők.

Ez a szabály tehát abban az esetben is érvényes, ha a *részesedési ráta állandó*. Ekkor a specifikum abban van, hogy mivel az átlagos és a differenciális részesedési ráta egyenlő, ezekkel egyszerűsíteni lehet, tehát elegendő összehasonlítani az átlagos és a differenciális bérjövodelmezőségi rátákat.

Ezekből a szabályokból világosan látható, hogy mindazokban az esetekben, amelyeket a Közgazdasági Szemle 1967. évi 7—8. számában tárgyaltam, tehát amikor

- a bérköltség lineárisan változik a termeléssel, vagy
- a bérköltség görbéje szintén „U” alakú,

a vizsgált modellben az új érdekeltségi rendszernek megfelelő optimális kapacitáskihasználási pontok is ceteris paribus (például azonos eszközökötési járulék stb. mellett) alacsonyabbak a tömegérdekeltséghez tartozó optimumoknál. Az eltérés mértéke természetesen a függvények paramétereinek értékétől függ.

Hogyan viszonylanak ezek az optimumok a „tisztá” bérjövodelmezőségi érdekeltség optimumpontjaihoz?

Révész Gábor egy — legfeljebb nagyon is speciális esetnek tekinthető — konstruált számpéldából azt az általánosító következtetést vonja le, hogy a jelenlegi érdekeltséghez tartozó optimumok valahol a tisztán bérjövodelmezőségi és a tisztán eszközjövodelmezőségi érdekeltségnek megfelelő pontok között helyezkednek el. Ez a megállapítás ugyan az esetek többségére valószínűleg érvényes, azonban a viszonyok differenciálabb megértése végett célszerű figyelembe venni a következőket:

Révész Gábor olyan példát vizsgál,* amelyben a) az eszközökötés konstans és b) a nyereségtöbblet arányos a bérköltségek növekményével.

Ez utóbbi eset adott árak mellett csak akkor áll fenn, ha csupán az anyagköltségeknél lép fel progresszió, és ezt az eszközökötési költségeknél elért relatív megtakarítás ellensúlyozza. Aligha szükséges bizonygatni, hogy a normál kapacitás körüli termelési szinten a létszám jelentős (a példában 20%-os!) növelése esetén ezek a feltételek nem tekinthetők tipikusnak.

De ha mindettől eltekintünk, még mindig hátra van a feltételezett „változatlan eszközökötés” problémája. Nem lehet egyenlőséget tenni a

* Közgazdasági Szemle, 1968. 1. sz. 43–44. l.

termelőkapacitás, valamint az álló- és forgóeszközök kihasználása közé. A lekötött eszközök értéke rendszerint a kapacitások jobb kihasználásával is növekszik, legfeljebb a termelésnél lassúbb ütemben. Például a forgóeszköz-állomány nagy része elég rugalmasan reagál a termelés változásaira. De az esetek jelentős részében nagyobb létszámtöbblet nem állítható munkába az öltözők, a mosdók, az egyéb szociális létesítmények bővítése, sőt gyakran bizonyos (például szűk keresztmetszeteket feloldó) termelő beruházások nélkül. Ezért, miként a költségeknél, az eszközkötésnél is meg kell különböztetni állandó és változó részeket. Ezért vezettük be modellünkbe a változó bérköltség és nyereség mellett a *termeléstől függő eszközkötést* is.

Véleményem szerint az *optimumpontokat számottevően befolyásolhatja a differenciális bérköltség és a differenciális eszközkötés közötti viszony is*. Ebből a szempontból elméletileg két határesetet különböztetünk meg:

a) Ha $E'(x) \rightarrow 0$, vagyis a differenciális eszközkötés elhanyagolható, akkor a (4) alatti egyenlőtlenség jobb oldalán álló kifejezés

$$\frac{M(x)}{V(x) + \frac{E(x)}{s}} \rightarrow \frac{M'(x)}{V'(x)} \text{ és így}$$

a kapacitáskihasználás gazdaságossági határa korrigált bérjovedelmezőség esetén

$$(4. b) \quad \frac{M'(x)}{V(x) + \frac{E(x)}{s}} \leq \frac{M'(x)}{V'(x)}$$

Ugyanakkor tiszta bérjovedelmezőségi érdekelttség mellett ez a határ

$$(5) \quad \frac{M(x)}{V(x)} \leq \frac{M'(x)}{V'(x)}$$

Belátható, hogy a

$$\frac{M(x)}{V(x) + \frac{E(x)}{s}} = \frac{M(x)}{V(x)} = \frac{M'(x)}{V'(x)}$$

egyenlőség csak akkor állhat fenn, ha $\frac{E(x)}{s} = 0$. Minthogy azonban fel-

tételeink értelmében $\frac{E(x)}{s} > 0$, tehát

$$(6) \quad \frac{M(x)}{V(x)} > \frac{M(x)}{V(x) + \frac{E(x)}{s}}$$

Ezért, ha tiszta bérjovedelmezőségi érdekelttség esetén már a kapacitáskihasználás gazdaságos határán (x_0) vagyunk, vagyis

$$\frac{M(x_0)}{V(x_0)} = \frac{M'(x_0)}{V'(x_0)}$$

a (6) és a (4. b) alatti egyenlőtlenségek egyidejű fennállása miatt a differenciális bérjovedelmezőségi ráta egy darabig még akkor is nagyobb a korrigált átlagos bérjovedelmezőségi rátánál, ha a termelést az x_0 ponton túl növeljük. Ebből következik, hogy a kapacitáskihasználás gazdaságossági határát tiszta bérjovedelmezőségi érdekelttség mellett meghaladó termelés (vagyis az x_0 pontot meghaladó termelés) a szóban levő tartományban az átlagos korrigált bérjovedelmezőségi ráta további növekedését eredményezi. Tehát a jelenlegi nyereségszabályozási rendszerben a vizsgált feltételek mellett a vállalatok *ceteris paribus* magasabb kapacitáskihasználásban érdekeltek, mintha tisztán bérjovedelmezőségi érdekelttség lenne. Ha jobban szemügyre vesszük, láthatjuk, hogy említett példájában Révész Gábor tulajdonképpen ezt a határesetet vizsgálta. Azonban a (4. b) képletből világosan kitűnik, hogy amennyiben az egységár magasabb az egységköltség minimumánál, ez a kihasználási fok is alacsonyabb a tömegérdekelttségnek megfelelő optimumnál, hiszen az utóbbi ott van, ahol $M'(x)$, vagyis a differenciális nyereség nullává válik.

b) Ha $V'(x) \rightarrow 0$, vagyis a differenciális bérköltség elhanyagolható, akkor a kapacitáskihasználás gazdaságossági határa*:

$$(6 \text{ a}) \quad \frac{M(x)}{V(x) + \frac{E(x)}{s}} \cong \frac{M'(x)}{\frac{E'(x)}{s}}$$

Ha a differenciális bérköltség elhanyagolható, akkor a kapacitáskihasználás gazdaságos határa — mivel $V'(x) \rightarrow 0$ — $\frac{M'(x)}{V'(x)} \rightarrow \infty$, tehát

a termelést addig érdemes fokozni, amíg $M'(x) > 0$, vagyis addig, amíg a differenciális nyereség zérussá nem válik, azaz a differenciális költség — növekvő szakaszában — el nem éri az egységárat. Ezért, ha a differenciális bérköltség elhanyagolható, akkor a tiszta bérjovedelmezőségi érdekelttségnek megfelelő optimum egybeesik a tömegérdekelttségnek megfelelő optimummal. Ezzel szemben ugyanebben az esetben a korrigált bérjovedelmezőségi érdekeltségű vállalat kapacitáskihasználásának gazdaságos határa $\frac{M'(x)}{\frac{E'(x)}{s}}$, ahol $\frac{E'(x)}{s} > 0$, és így a differenciális bér-

jovedelmezőségi rátává transzformált eszközjovedelmezőségi ráta nem

$$\text{* Ugyanis} \quad \lim_{V'(x) \rightarrow 0} \frac{M'(x)}{V'(x)} \frac{1}{1 + \frac{E'(x)}{sV'(x)}} = \frac{M'(x)}{V'(x)} \frac{sV'(x)}{sV'(x) + E'(x)} = \frac{M'(x)}{V'(x)} \frac{s}{\frac{E'(x)}{s}} = \frac{M'(x)}{\frac{E'(x)}{s}}$$

Érdemes felfigyelnünk az $\frac{E'(x)}{s}$ tényező közgazdasági tartalmára. Mint a cikk alapjául szolgáló tanulmányban kimutattuk, az s tényező és reciproka sajátos „kulcsszámok”, amelyekkel a nyereségelosztás folyamatában a bérköltséget és az eszközköltséget „közös nevezőre” hozzuk, egymásra kölcsönösen átszámítjuk. Ebben az átszámításban $\frac{1}{s}$ azt jelenti, hogy 1 Ft eszközköltség hány forint évi bázisszintű bérköltséggel egyenlő. Így módon az $\frac{E'(x)}{s}$ tényező sajátos, „transzformált”, differenciális bérköltséget, az $\frac{M'(x)}{\frac{E'(x)}{s}}$ hányados pedig sajátos, differen-

ciális bérjovedelmezőségi rátává transzformált eszközjovedelmezőségi rátát jelent. Ebben a transzformációban az jut kifejezésre, hogy az egy főre jutó jövedelemérdekelttség, illetve annak sajátos, bérjovedelmezőségi formája, az eszközjovedelmezőséget is a saját prizmjában átszűrve, a bérjovedelmezőségre gyakorolt hatásában veszi figyelembe.

tart a végtelenhez. A fentiekből következik az alábbi egyenlőtlenség

$$(7) \quad \frac{M'(x)}{E'(x)} \leq \frac{M'(x)}{V'(x)},$$

8

amely azt fejezi ki, hogy a differenciális bérjovedelmezőségi rátává transzformált eszközkötési ráta „sokkal kisebb”, mint a differenciális bérjovedelmezőségi ráta vagy másként fogalmazva a korrigált bérjovedelmezőségek megfelelő optimum alacsonyabb a tiszta bérjovedelmezőségek megfelelő optimumnál. Ebből következik, hogy ha a differenciális bérköltség elhanyagolható, akkor a tiszta bérjovedelmezőségi érdekelttség nagyobb kapacitáskihasználásra ösztönöz, mint a jelenleg érvényben levő korrigált bérjovedelmezőségi érdekelttség!

E határesetek a mozgási irány szempontjából érdekesekek, és nem önmagukban, mint olyanok. Bár a gyakorlatban egyik határeset sem valószínűsíthető, legfeljebb a termelés egy-egy szűk intervallumában, vizsgálatuk mégis hasznos tendenciákat tárhat fel. Azokban az ágazatokban, illetve a termelés azon tartományában, ahol a változó eszközkötés viszonylag elhanyagolható, a korrigált bérjovedelmezőséghez tartozó kihasználás optimális szintje a tiszta bérjovedelmezőségnek megfelelő ponttól közeledik a tömegérdekelttséghez tartozó ponthoz. Ha viszont a változó bérköltség hanyagolható el, a tiszta bérjovedelmezőségi érdekelttséghez tartozó optimum a tömegérdekelttségnek megfelelő optimumhoz közelít, s magasabb a jelenlegi érdekeltégi rendszerhez tartozó optimális kihasználásnál. Igaz, az iparágak többségében az előző helyzet jellemzőbb. Azonban néhány ágazatban a forgóeszköz-készlet aránya az állóeszközökhöz képest viszonylag magas; ezekben az ágazatokban nem elhanyagolható változó eszközkötéssel is számolni kell. Például az 1965. évi ÁKM alapján 100 forint állóeszköz-lekötésre a gépiparban mintegy 70 forint, az élelmiszeriparban több mint 50 forint, a könnyűiparban pedig közel 40 forint forgóeszköz-készlet jutott. Különösen nagy a változó eszközkötés aránya a kereskedelemben, ahol 100 forint állóeszköz-lekötésre ugyanezen adatok szerint 310 forint volt a lekötött forgóeszközök értéke. Emellett ebben az ágazatban egy-egy üzemegységben általában a változó bérköltség is viszonylag alacsony.

Nem nehéz belátni, hogy *többtermékes modellben* a termékek gazdasági rangsorolására és a kapacitáskihasználás gazdaságos határának megállapítására értelemszerűen ugyancsak vonatkozik a (4) alatti formula, illetve a hozzáfűzött szabály. Tehát, ha a korlátozó feltételektől eltekintünk, és az egységárak adottak,

- egy cikket mindaddig érdemes termelni, amíg a korrigált differenciális bérjovedelmezőségi rátája magasabb az átlagosnál;
- és egy cikket érdemes egy másikkal helyettesíteni, ha az utóbbi korrigált differenciális bérjovedelmezőségi rátája magasabb.

Ezek a szabályok szintén eltérnek a tömegérdekelttségnek megfelelő racionális gazdálkodás törvényétől, mely szerint — a fenti feltételek mellett — minden cikket addig érdemes termelni, amíg differenciális költsége el nem éri az egységárat. Nyilvánvaló, hogy amennyiben az egységár az egységköltség-minimum mellett nyereséget biztosít, ceteris

paribus az új érdekeltségi rendszerhez tartozó optimális kapacitáskihasználás is alacsonyabb, mint tömegérdekeltség esetén. A bérjövodelemzőségi és a tömegérdekeltségi optimumhoz való viszony itt is függ a változó bérköltség és a változó eszközlekötés súlyától.

Végül megemlítem, hogy abban a modellben, amit a Közgazdasági Szemle 1967. évi 12. számában ismertettem, a statikus $\frac{R}{V}$ ráta maximalizálását mint programozási feladatot — figyelembe véve a részesedési alap jelenlegi szorzóját — a következőképpen írhatjuk fel:

$$(8) \quad \max \left\{ \frac{\mathbf{m}^* \mathbf{x} - G(o)}{\mathbf{v}^* \mathbf{x} + V(o) + \mathbf{e}^* \mathbf{x} + \frac{E(o)}{s}} \mid \mathbf{x} \geq \mathbf{0}; \mathbf{A} \mathbf{x} \leq \mathbf{b} \right\},$$

ahol

$\mathbf{m}^*$ = a termékek differenciális bruttó nyereségének (a fix egységár és a változó egységköltség különbözetének) sorvektora;

$\mathbf{v}^*$ = a termékegységre jutó változó bérköltség sorvektora;

$\mathbf{e}^*$ = a termékegységre jutó redukált (az s tényezővel osztott) változó eszközlekötés sorvektora;

$\mathbf{x}$ = az egyes termékek egyedi termelési volumenének oszlopvektora;

$\mathbf{b}$ = a korlátozó feltételek oszlopvektora;

$\mathbf{A}$ = a technológiai együtthatók matrixa;

$G(o)$ = a vállalati összköltség állandó része;

$V(o)$ = a bázis szintű bérköltség állandó, a termelés volumenétől és összetételétől független része;

$E(o)$ = az eszközlekötés állandó, a termelés volumenétől és összetételétől független része.

E feladatnál tehát az alábbi feltételekből indultunk ki:

— A vállalati költségek és ezen belül a bázis szintű bérköltség egy része állandó, vagyis független a termelés összetételétől és volumenétől;

— Az eszközlekötés egy része a fenti értelemben ugyancsak állandó;

— Csak egyedi (termékenkénti) változó költségek vannak, s azok az egyedi volumenekkel lineárisak, s a termékenkénti változó költségekben a bérhányad konstans;

— Csak egyedi változó eszközlekötés van, s ez szintén lineáris a cikk egyedi volumenével.

— A vállalati termelést különböző tényezők korlátozzák, s ezek termékfajtánkénti igénybevétele lineáris a cikk termelésének volumenével.

Mint a (8) formulából látható, az adott feltételek mellett az egy forint bérre jutó részesedési alapot maximáló vállalatnál a célfüggvény a jelenlegi nyereségszabályozási rendszerben is *lineáris törtfüggvény* alakját veszi fel, s egy *hiperbolikus függvény maximumát keressük lineáris mellékfeltételek között*. A célfüggvénynek ez az alakja is élesen tükrözi, hogy az új érdekeltségi rendszer lényegesen különbözik a tömegérdekeltségtől.

Az a körülmény, hogy az egy főre jutó jövodelemérdekeltséghez

ceteris paribus alacsonyabb optimális kihasználás tartozik, mint a tömegérdekeltséghez, nem okvetlenül hátránya ennek a rendszernek. Ward tanulmányára hivatkozva már korábbi cikkemben (Közgazdasági Szemle 1967. 7—8. szám.) megjegyeztem, hogy a közgazdasági szabályozó eszközök, például az eszközkötési járulék változtatásával az egy főre jutó jövedelemérdekeltség esetén is fokozottan ösztönözhető a kapacitások kihasználása. A dolog lényege abban van, hogy *a különböző érdekelt-ségi rendszerekhez eltérő célfüggvények, ezekhez pedig a különböző erőforrások eltérő vagy legalábbis nem szükségképpen azonos értékelése tartozik.* (Ez fejeződik ki az eszközarányos nyereségelosztás és az $\frac{R}{V}$ -ráták

kiegyenlítésére irányuló törekvés — előző cikkeimben kimutatott — el-lentmondásában is.) Ezért a különböző érdekelt-ségi rendszerekhez tartozó optimumok viszonyát a közgazdasági szabályozó eszközöket tekintve végső soron nem *ceteris paribus*, hanem az adott szabályozóknak az adott érdekelt-ségi rendszerekhez tartozó értékeivel összhangban kell vizsgálni. Más fogalmazásban: például az eszközjövedelmezőségi és a bérjövdelmezőségi érdekelt-séghez egyébként azonos feltételek esetén sem tartoznak szükségképpen azonos nagyságú közgazdasági szabályozók (eszközkötési járulék, árak stb.). Ebből viszont az következik, hogy a különböző érdekelt-ségi rendszerekhez objektíve tartozó optimumokat tulajdonképpen saját paraméter rendszerükben, saját értékelési rendszerükben kellene összehasonlítani.

Hogy mégis miért kellett azonos paraméterértékeket feltételezve elvégezni az összehasonlítást? Ezt az tette szükségessé, hogy az új gazdasági mechanizmus szabályozó rendszerének kialakításakor az eszközjövdelmezőségi érdekelt-ség, közkeletű kifejezéssel, a tömegérdekeltség hipotéziséből indultunk ki. Van tehát egy adott paraméterrendszer, s két eltérő hipotézis az ebben várható érdekelt-ségről. Ez a helyzet a kitűzött feladathoz vezet.

Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy az eszközkötési járulék vagy a kamat jelenlegi normáit, amelyeket még a tömegérdekeltség feltételezésével írtak elő, okvetlenül változtatni kell. Ez csak akkor lenne követelmény, ha az irányítás közgazdasági eszközeit a tömegérdekeltség követelményeivel összhangban, rendkívül pontosan tudtuk volna „beszabályozni”. Nyilvánvaló, hogy ilyen pontosságról szó sem lehet. A következő évek gyakorlatából fog kiderülni, hogy a különböző paramétere-eket a maguk kölcsönhatásában és az objektív feltételekkel való összefüggésében milyen irányban és mértékben kell módosítani.

A fejlesztési alap és az érdekelt-ség dinamikus jellege

Az előző fejtégek során a vállalati érdekelt-séget statikusan vizsgáltuk. Ez megnyilvánult abban is, hogy a nyereségből csak a részesedési alapot vettük figyelembe. Azonban a vállalatok egy főre jutó érdekelt-sége dinamikus érdekelt-ség, mert az új jövdelmezőszabályozási rendszerben a dolgozók jövdelme nemcsak egy-egy rövidebb időszakban, hanem hosszabb távlatban is a vállalat jövdelmének növekedésétől függ. Viszont a vállalati jövdelme alakulása függvénye a vállalatnál képződő fejlesztési alapnak és a fejlesztési alap befektetési hatékonyságának.

Ezért a vállalat a fejlesztési alappal szemben sem közömbös, hanem alapvető érdekeivel összhangban ezt is igyekszik alárendelni az egy főre jutó jövedelem növelésének. Tehát a fejlesztési alap is eszköze az egy főre jutó jövedelem emelésének, s ha ez elsősorban a részesedési alap fejlődéséből táplálkozik, a fejlesztési alap tulajdonképpen *késleltetett részesedési alappal tekinthető*.

A nyereségfelosztás adott szabályai következtében a vállalatoknál sajátos növekedési folyamat képe rajzolódik ki, amelynek fontos jellemzője a *nyereség részleges tőkésítése*. A nyereségből részesedési és fejlesztési alapot képeznek; a részesedési alpból közvetlenül növelhető a dolgozók személyes jövedelme, a fejlesztési alap hatékony befektetésével pedig bővül a nyereség, amely újra részesedési és fejlesztési alapra hasad, a részesedési alap növekménye szintén a személyes jövedelmek emelésére fordítható, a fejlesztési alap növekményének befektetése pedig újabb nyereségnövekmény forrásává válik stb. Tehát minden forintnyi hatékony befektetés egy olyan növekedési folyamatot indít el, amelyet a jövedelem részleges tőkésítése jellemez. Emellett a nyereségen belül a

befektetett rész arányát a $c = \frac{E}{sV + E}$, a részesedési alap arányát pedig

az $1 - c = \frac{sV}{sV + E}$ szorzó határozza meg. Tehát a nyereség tőkésített há-

nyada az s szorzótól és az eszköz-bér aránytól függ. Ha változik ez az arány, változik a nyereség tőkésített hányada is.*

E folyamat sajátosságainak a gazdaságossági vizsgálatok szempontjából meghatározott jelentősége van. Először is e jellemzők miatt a *gazdaságossági számításokban nem alkalmazhatók fenntartás nélkül a teljes tőkésítést feltételező kamatos kamatszámítás módszerei*. Másodszor: a gazdaságossági számítások ún. statikus formulái akkor sem tükrözik híven a gazdasági eredményt, ha a döntés által közvetlenül befolyásolt tényezők (például az eszközleltetés, a kibocsátás volumene, az egységár, a bérköltség stb.) időben állandóak, mert a különböző változatok eszköz-bér aránya eltérő, s ezért az egy forint bérre jutó részesedési alapok egyenlősége esetén egy forint bérre különböző nagyságú fejlesztési alapok jutnak. Emiatt a különböző változatoknál eltérő a személyes jövedelmek jövőbeli növelésének lehetősége. Ez a megállapítás vonatkozik az előzőekben tárgyalt gazdaságossági kritériumokra is. Igaz, a szabályozási rendszer jelenlegi paraméterei mellett ez az eltérés nagyságrendileg nem túl jelentős, mégis, mint olyan tényezőre, amely a gazdaságossági vizsgálatokat megnehezíti, illetve eredményüket torzíthatja, célszerű felhívni a figyelmet.

A nyereség felosztása és az árcentrum

A gazdasági mechanizmus komplex egészét alkot, amelyben a szabályozási rendszer különböző elemei egymással kölcsönös kapcsolatban

* E folyamat részletes leírását és a folyamatból levezethető jellemző képleteket (a nyereség, a részesedési alap, a fejlesztési alap felnövekedett összege stb.) lásd a szerző „A nyereségérdekeltség konkrétrendszere és a mechanizmus működésének néhány kérdése” című korábban említett tanulmányában.

fejtik ki hatásukat. Különösen szoros kölcsönhatás van az ármechanizmus és a jövedelemszabályozás mechanizmusának működése között. És ez érthető, hiszen *tágabb értelemben az ármechanizmus is része a jövedelemszabályozási rendszernek.*

Előző tanulmányomban még azzal a feltételezéssel elemeztem az árrendszer és a szűkebb értelemben vett jövedelemszabályozási rendszer kapcsolatát, hogy a részesedési alap a nyereség meghatározott hányada, s így a vállalat a bérjövédelmzőségi ráta maximálásában érdekelt. Most végezzük el a vizsgálatot a nyereségfelosztás jelenlegi szabályai mellett.

Az új érdekeltégi rendszerben a vállalatoknak addig érdemes termelésüket fokozni, amíg ez növeli az egy forint bérré jutó részesedési alapot. Az a körülmény, hogy a vállalat termékeit az egy forint bérré jutó részesedés, vagyis a korrigált bérjövédelmzőségi ráta szerint rangsorolja, azokon a területeken, ahol az áralakulás szabad, hatással van az árak centrumára. Nem nehéz belátni, hogy *a vállalatoknak elsősorban azokat a cikkeket érdemes gyártani, amelyeknél a növekménybérré jutó növekményrészesedés nagyobb az egy forint bérré jutó átlagos részesedésnél*; ezekből a cikkekből tehát növelni, a többi cikkből pedig csökkenteni igyekeznek a kínálatot. Ennek hatására viszont, a verseny logikája szerint, az előbbi cikkek ára csökken, az utóbbiaké pedig emelkedik. Az egyensúly akkor jön létre, ha a különböző termékekben akkora nyereség realizálódik, amely az egy forint bérré jutó átlagos részesedésnek megfelel. *Ez a mechanizmus tehát a nyereséget nem az átlagos profitrátára, hanem az egy forint bérré jutó átlagos részesedésre törekedve osztja el az árakban a különböző termékek között.* Ezért az új érdekeltégi viszonyoknak megfelelő árcentrum képlete:

$$p = \bar{o} + \alpha \beta v, \text{ ahol}$$

$\bar{o}$ = a termékegység önköltsége, beleértve az eszközkötés költségeit is (kamat, eszközkötési járulék);

v = a termékegységre jutó munkabér;

α = egységnyi bérré jutó átlagos részesedés;

β = az egységnyi kifizethető részesedéshez szükséges nyereség, amely a nyereségfelosztás és az adózás szabályaitól függ.

Az $\alpha \cdot \beta$ szorzat az egy forint bérré jutó nyereséget jelenti. Ha α és β konstans, mint előző tanulmányomban jeleztem, az árcentrumot az eszközkötési költségeket is magában foglaló önköltség + az átlagos bérjövédelmzőségi rátának megfelelő nyereség alkotja. Ha azonban figyelembe vesszük a nyereség részesedési és fejlesztési alapra való felosztásának jelenlegi szabályait, *a statikus egyensúlyt biztosító árcentrumot a következő képlettel írhatjuk le**:

* Ugyanis a jelenlegi szabályok szerint az egységnyi részesedési alap képzéséhez szükséges nyereség:

$$\beta = \frac{1}{sV} = \frac{sV + E}{sV}$$

így $\beta v = v \frac{sV + E}{sV} = v + \frac{E}{s}$, ahonnan a termeléssel való osztás után termékegységre kapjuk:

$$\beta v = v + \frac{e}{s}.$$

$$(10) \quad p = \delta + \alpha \left(v + \frac{e}{s} \right), \quad \text{ahol}$$

e = az egységnyi termékre jutó átlagos eszközlekötés.

Tehát a nyereségfelosztás jelenlegi szabályai mellett az egy forint bérre jutó részesedési alapok egyenlősége csak úgy biztosítható, ha a vállalatok az eszköz-bér aránytól és az s tényezőtől függően egy forint bérre, de egy forint eszközlekötésre is differenciált nagyságú nyereséget képeznek. Az árcentrum ilyen módosulása azonban már nem a vállalatok belső törekvéseiből, hanem a nyereségfelosztás adott szabályaiból következik. *A vállalat objektív érdeke „csak” abban a tendenciában jut kifejezésre, hogy a munka egységére jutó jövedelmeknek ki kell egyenlítődniök.* A nyereségfelosztás központilag előírt szabályai következtében ez a tendencia csak az említett differenciálódási feltételt kielégítve érvényesülhet.

Igaz, ez az árcentrum a paraméterek jelenlegi értékei mellett csak viszonylag kismértékben tér el a termelési ártól. Ha például az eszközök átlagos jövedelmezősége 5% és az átlagos eszköz-bérrányt $\frac{E}{V} = 10$ értékben vesszük fel, ami igen közel áll az ipari átlaghoz, akkor azokban az ágazatokban, ahol $\frac{E}{V} = 5$, az $\frac{R}{V}$ ráták egyenlőségét kielégítő eszköz-jövedelmezőség* 5,8%, azokban az ágazatokban pedig, ahol $\frac{E}{V} = 15$, a megfelelő eszköz jövedelmezőségi ráta 4,7%.

A nyereségfelosztás adott rendszere az árcentrummal kapcsolatban egy másik problémát is felvet. A termelési ár mint árcentrum, de az egy forint bérre jutó részesedési alapok egyenlőségét biztosító, (10) alatti „vegyes” árcentrum is, egy forint bérre vetítve a nyereségből eltérő nagyságú fejlesztési alap képzését teszi lehetővé a különböző eszköz-bérrányú ágazatokban. Ha tehát létre is jön az egy forint bérre jutó részesedési alapok egyenlősége, az eszközigényesebb ágazatokban a nyereségből egy forint bérre nagyobb, a kevésbé eszközigényes ágazatokban pedig viszonylag kisebb fejlesztési alap képződik.

Az egy főre jutó jövedelemérdekeltség dinamikus jellegét tárgyalva már rámutattunk arra, hogy a vállalat alapvető érdekeinek a fejlesztési alap olyan felhasználása felel meg, amely a leginkább hozzájárul az egy főre jutó jövedelem növeléséhez. A fejlesztési alap hatékony befektetése az egy főre jutó jövedelem növelésének is eszköze. Így azokban az ágazatokban, ahol a viszonylag nagyobb eszközigény miatt egységnyi bérre nagyobb fejlesztési alap képződik, egyébként azonos feltételek, például a beruházások egyenlő jövedelmezősége és egyenlő fajlagos bérmegettaka-

* Ugyanis $\frac{R}{V} = \frac{sM}{sV + E}$. Ha $k = \frac{E}{V}$ és $V = 1$, továbbá $m = \frac{M}{E}$, írható: $\frac{R}{V} = \frac{smk}{s + k}$.

Ha $m = 0,05$ és $k = 10$, $\frac{R}{V} = \frac{2 \cdot 0,05 \cdot 10}{2 + 10} = 0,083$. Ha valamennyi ágazatban ezt a szintet kívánjuk biztosítani, bármely j -dik ágazatban az az m_j eszközjövedelmezőségi ráta, amely ezt a feltételt kielégíti:

$$m_j = \frac{(s + k)0,083}{sk}$$

rító hatása esetén nagyobbak a személyes jövedelem növelésének jövőbeli lehetőségei. Ezért az $\bar{o} + \alpha \left(v + \frac{e}{s} \right)$ árcentrum csak a statikus egyensúly követelményeinek felel meg.

A nyereségfelosztás adott szabálya a statikus egyensúlyt biztosító árcentrum mellett szükségszerűen létrehozza az egyensúly megbontásának feltételét, mert ceteris paribus a munka egységére jutó jövedelmek jövőbeli, eszköz-bérraránytól függő differenciálódásához vezet. (A munka egysége alatt egységnyi egyszerű munkát értünk. Tehát egységnyi bonyolult munka több egység egyszerű munkát képvisel). Nem nehéz belátni, hogy például az eszköz-bérrarányt nem változtató, azonos jövedelmhezű beruházások esetén az alacsonyabb eszköz-bérrarányú ágazat — minthogy az egy forint bérré jutó fejlesztési alapja kisebb — a fejlesztési alap befektetésével kisebb mértékben tudja a személyes jövedelmeket növelni, mint az az ágazat, amelyben magasabb a „szerves összetétel”. Ezért a nyereségfelosztás adott szabálya egyébként azonos feltételek mellett a jövedelmek differenciálódásához és a statikus egyensúly megbontásához vezet.

Azonban az egész rendszer az egységnyi munkára jutó jövedelem kiegyenlítésére törekszik. Ezért, ha a jövedelem differenciálódás bizonyos fokot elér, megindul a folyamat (a munkaerő-áramlás, az árak, a kereslet és a kínálat változása stb. formájában) az egyensúly, az egységnyi munkára jutó jövedelem egyenlőséget biztosító $\bar{o} + \alpha \left(v + \frac{e}{s} \right)$ árak kialakítására. Ezek az árak azonban újra létrehozzák az egy forint bérré jutó fejlesztési alapok egyenlőtlenségét, s ezzel a munka egységére jutó jövedelmek differenciálódásának feltételeit, és így tovább. Vagyis a nyereség felosztását szabályozó adott regulátor, az $\frac{1}{1 + \frac{E}{sV}}$ szorzó szerkezete miatt

a szabályozás nem stabil, a szabályozást állandó lengések jellemzik.

Az egy főre jutó jövedelemérdekeltség mellett a nyereség bérrányos elosztása az egyensúly egyik alapvető feltétele. A nyereségből képzett részesedési és fejlesztési alapok egy forint bérré jutó egyenlősége a munka azonos hatékonysága esetén mind statikusan, mind dinamikusan biztosítja a személyes jövedelmek növelésének egyenlő lehetőségeit, tehát mind statikusan, mind dinamikusan megfelel az egyensúly követelményeinek. A nyereség bérrányos felosztása és az ehhez tartozó árcentrum mellett a jövedelmek differenciálódásának nem maga a jövedelem-szabályozási rendszer a forrása, hanem a munka eltérő hatékonysága, tényezői közé sorolva a kereslet és a kínálat egyensúlyának biztosítására tett erőfeszítéseket is. A jövedelmek ilyen okokra visszavezethető differenciálódása szükségszerű, s bizonyos határok között nem hátránya, hanem előnye az új gazdasági mechanizmusnak, különösen akkor, ha egyidejűleg, az elmaradókat is a hatékonyság növelésére kényszerítve, a jövedelmek kiegyenlítődsének tendenciája is érvényesül.

TARDOS MÁRTON:

Az új gazdasági mechanizmus szabályozó rendszerének modellje

Már több mint féléve, hogy bevezetésre került az új gazdasági mechanizmus. Hosszú hónapok áldozatos munkája nyomán az eszméből valóság lett. Először megfogalmazták és szankcionálták a törvényeket és rendeleteket, majd funkcionálni kezdett az új gazdaságirányítási rendszer.

A gazdasági mechanizmus reformjának megvalósítását négy elkülönült időszakra bonthatjuk. Az első időszak 1954-re nyúlik vissza, amikor a közgazdasági vitákban és publikációkban vetődött fel egy új gazdaságirányítási rendszer létrehozásának a szükségessége. A második időszak az MSZMP KB által létrehívott mechanizmus-előkészítő bizottságok munkájához kapcsolódik. E munka eredménye a KB határozatában látott napvilágot. A harmadik időszak 1966 közepétől 1967 végéig terjed, amikor törvényekben, rendeletekben és határozatokban megfogalmazták az új gazdaságirányítási rendszer szabályozóit. Végül következik az 1968. január 1 utáni időszak, az új gazdasági mechanizmus megvalósulása.

Az első két időszakban a gazdasági folyamatok és azok szabályozásának várható rendezését még csak általánosságban fogalmazták meg. A vélemények jelentős mértékben különböztek, majd a mechanizmus-reform elveivel foglalkozó határozatban szereplő állítások eltérő magyarázatokat tettek lehetővé.

Ebből az időszakból csupán az új gazdaságirányítási rendszer fő jellemzőit és a vele szemben támasztott főbb követelményeket lehet megfogalmazni. Ezek a következők voltak:

— A vállalatok önálló gazdasági egységek, amelyek termelési, értékesítési struktúrájukat maguk határozzák meg.

— A központi szervek a vállalatokat közvetlenül nem vagy csak kivételesen utasítják. A központi gazdaságirányító szervek a gazdasági folyamatokat szabályozók segítségével befolyásolják.

— A vállalatok a termelési és értékesítési struktúrájukat saját preferenciarendszerük alapján határozhatják meg.

A preferenciarendszer alapja a vállalati nyereség tömegének növelése. A nyereségből finanszírozzák a vállalat fejlesztését és javadalmazták a vállalat dolgozóit. A vállalati nyereség növelésére és a vállalat dolgozóinak kifizethető részesedési alap legkedvezőbb értékének elérésére való ösztönzést azonos célnak tekintik.

— A vállalatok az új irányítási rendszerben, megszabadulva a me-

rev utasítások hatásától, könnyen alkalmazkodnak a külső piaci feltételekhez.

— A központi szervek a gazdasági szabályozókat képesek úgy meghatározni, hogy ennek hatására a vállalatok a népgazdasági terv teljesítésében lesznek érdekelték.

E tanulmányban azt a célt tűztem magam elé, hogy a fentiekből kiindulva elemezzem az új gazdasági mechanizmus szabályozó rendszerét. Ehhez a mechanizmusreform harmadik időszakában kialakult szabályozó rendszert kellett matematikailag formalizálni, és az így nyert modell sajátosságait elemezni. Ezenkívül ismertetni kívánom az elképzelt és szankcionált szabályozási rend és a reform utáni valóságos folyamatok egzakt módon való összevetésére irányuló most induló munka célját és módszereit.

Az új gazdasági mechanizmus modelljének leírása

Az első lépés tehát az, hogy egy modellben formalizáljuk a törvényekben és rendeletekben megfogalmazott gazdasági rendszert.

Vállalati modell

Az új gazdaságirányítási rendszer formalizálásának alapeleme a termelővállalat. Minden termelővállalatnak van modellje, amely kifejezi termelési és értékesítési lehetőségeit és preferenciarendszerét, amelynek alapján a vállalat a lehetséges termelési és értékesítési struktúrákból a megfelelőt kiválasztja. Programozási modellel van tehát dolgunk, amelynek feltételi rendszere a könnyebb kezelhetőség végett lineáris, célfüggvénye pedig vagy lineáris vagy hiperbolikus.*

$$Ax \leq b$$

$$cx \rightarrow \max, \quad \text{ahol}$$

x = a vállalati termelési és értékesítési tevékenységek volumenének vektora. A vektor elemeinek száma egyenlő a lehetséges termelési és értékesítési tevékenységek számával.

A = a vállalat termelését és értékesítését kifejező technikai koefficiensek (kapacitásigény, munkaerőigény stb.) mátrixa.

b = a vállalat termelési tevékenységét behatároló korlátok vektora (kapacitások, értékesítési lehetőségek stb.).

c = a vállalati preferenciafüggvény legáltalánosabb formája, a nyereségfüggvény vektora. Egyes elemei az egységnyi termelési és értékesítési tevékenység bevételeinek és kiadásainak különbsége.

* Az új gazdasági mechanizmus vállalati és népgazdasági rendszerének formalizált modelljét részletesen lásd a „Népgazdasági számítások a gazdasági mechanizmus reformja pénzügyi intézkedéseinek összefüggéseiről” című, a PM Költségvetési és Mérleg Főosztálya által kiadott 1968. évi 7. sz. tájékoztatójában.

Az új gazdasági mechanizmus sajátos feltételei között alternatív preferenciafüggvényként kezelhető a bér után kifizetett részesedési alap maximuma.* Ennek a célfüggvénynek a formalizált alakja egy olyan racionális tört, amelynek nevezője és számlálója is másodfokú függvény és amelyet a sávós progresszív adórendszer is befolyásol. Ez a függvény programozási célokra közvetlenül nehezen használható.**

A $\mathbf{b}$ vektor kétféle elemből tevődik össze: a vállalatok tevékenységét közvetlenül korlátozó gazdasági és műszaki feltételekből (például kapacitási, értékesítési korlátokból) s olyan feltételekből, amelyek nem közvetlenül a vállalat gazdasági helyzetéből következnek, hanem állami

* Vannak olyan szerzők – például Megyeri Endre, Révész Gábor, Antal István –, akik e preferenciafüggvényt a vállalati gazdasági döntések kizárólagos alapjának tekintik.

$$\frac{\left[\sum_{h=1}^m \sum_{i=1}^3 x_{hi}' a_{hi}^{17} + a^{16} \right] \left[\lambda^{14} \left(a^{14} + \sum_{h=1}^m a_h^{13} x_h \right) \right]}{\left[\lambda^{10} \lambda^{11} a^{14} + \sum_{h=1}^m a_h^{13} x_h \right] + a^{10}}$$

$$\frac{\bar{a}^{11} + \sum_{h=1}^m a_h^{19} x_h}{1 - f(\alpha, \beta, \gamma)}$$

ahol j vállalatra vonatkoztatva

x_{hi} h termék i értékesítési célra történő termelése,

a^4 a vállalat állandó költségei,

a^{10} forgó- és állóeszköz-állomány,

$\bar{a}^{11}$ állandó bérköltség a részesedési alap bérkategóriánkénti maximumával korrigált összege,

a_h^{13} h termék munkaerőigénye,

a_h^{13} h termék előállításának átlagbére,

a^{14} állandó munkaerőigény,

a^{16} az állandó bérköltség és az állandó bázisbér különbsége
 $(a^{11} - a^{14} \lambda^{11})$,

a_{hi}^{17} h termék hozadéka i értékesítési cél esetében (árbevétel – változó költség),

$\bar{a}_{hi}^{17}$ h termék elszámolható hozadéka i értékesítési cél esetében

$$\bar{a}_{hi}^{17} = a^{17} + a^{12} (a_h^{13} - \lambda^{11}),$$

a^{18} $(-a^4 + a^{16})$ állandó,

a^{19} változó bér, a részesedési alap bérkategóriánkénti maximumával korrigált összege

$$a_h^{19} = a_h^{12} \cdot a_h^{13} \cdot 0,15,$$

λ^{10} bérszorító,

λ^{11} a vállalat bázisátlagbére,

$f(\alpha, \beta, \gamma)$ a progresszív sávós adórendszer paraméterei,

α = elszámolható nyereség

$$\alpha = \sum_{h=1}^m \sum_{i=1}^3 x_{hi}' a_{hi}^{17} + a^{18}$$

β = tényleges létszám x bázisbér

$$\beta = \sum_{h=1}^m \sum_{i=1}^3 (x_{hi}' a_{hi}^{12} + a^{14}) \lambda^{11}$$

γ = adókulcsok rendszere

mennyiségi szabályozás eredményei. Ilyen lehet a kiviteli engedély, az értékesítési kötelezettség stb.

A c vektor — amely egyszerűbb esetben maga a vállalati nyereség, azaz a bevételek és költségek különbsége — ugyancsak kétféle alkotóelemből áll: a szabadárás és a központi szabályozók (szabályozott árak, árszorozók, állami visszatérítések stb.) által meghatározott értékeléseket figyelembe vevő bevételekből, illetve kiadásokból.

A részesedési alap bérhez viszonyított összegének — az alternatív célfüggvénynek — a formája két ok miatt is igen bonyolult. Minden érdekeltégi rendszer tört formájú hiperbolikus alakú függvény, amely valamennyi vállalati dolgozót közvetlenül tesz érdekeltté a nyereségben és a nyereségből való részesedést a kifizetett bérhez arányítja. A magyar mechanizmus szabályozó rendszere továbbá azért is bonyolult, mert a részesedési alap formulájának meghatározásakor a jövedelmeket is szabályozták. Az átlagbér-emelkedés ugyanis a rendeletek szerint csak a nyereség terhére történhet. Ez a sajátos helyzet azt is eredményezi, hogy a progresszív sávós adórendszer nem csupán a kifizetésre kerülő részesedési alapot mérsékli — és ezzel egyidejűleg a nyereség növekedésével párhuzamosan a vállalati dolgozók érdekeltiségét mérsékli —, hanem befolyással van a vállalati tevékenységek struktúrájára is.

Népgazdasági modell

A népgazdaság modellje a fent jellemzett vállalati modellek összességéből, valamint központi feltételrendszerből áll. A központi tervnek megfelelő feltételek megközelítő pontosságú betartását pénzügyi eszközökkel biztosítják.

A népgazdasági modell megértéséhez tételezzük fel, hogy a vállalatok úgy vannak specializálva, hogy minden vállalat mást termel és a vállalatok egymásnak nem szállítanak. Ilyen esetben a népgazdasági modellben az egyes vállalatok egy-egy blokkot jelentenek. A vállalati blokkokat a központi feltételek — munka, álló- és forgóeszköz, deviza stb. — közös igénybevétele kapcsolja össze (lásd 1. sz. ábrát).

Abból a célból, hogy modellünk alkalmazkodjon a valósághoz, azonos terméket, illetve termékeket előállító — tehát egymással konkurráló — vállalatokat, továbbá a vállalatok egymás közti kapcsolatait is szerepeltetnünk kell.* A vállalatok összessége ily módon bonyolult rendszert alkot, de e rendszer alapvető sajátosságai az előbbivel azonosak.

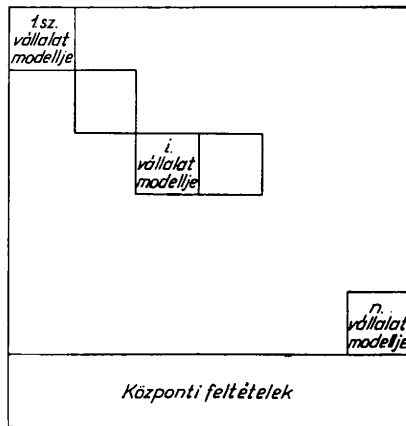
Ilyen modellben a központ számára két fontos kérdés van. 1. A vállalatok milyen mértékben veszik igénybe a központi erőforrásokat (munkaerőt, beruházásokat, devizákat, legfontosabb anyagokat stb.). 2. Milyen mértékben látják el a vállalatok a modellen kívül álló gazdaságot termékeikkel.

Erre vonatkozóan elkészül a központ gazdasági terve. Ez a terv két részből áll: megállapítja a rendelkezésre álló erőforrásokat és felméri, hogy a vállalatoknak a modellen kívüli világ ellátására mennyi és milyen összetételű terméket kell szállítani. A terv alapján a központ a tervuta-

* Az egyszerűség kedvéért az önálló nyereségérdekeltégű kereskedelmi vállalatokat figyelmen kívül hagyjuk.

A népgazdaság modellje

1. sz. ábra

sításos gazdálkodási rendszer keretei között meghatározta a vállalatok számára a központi erőforráskereteket (beruházás, munkaerő stb.) és a szállítási kötelezettségeket. Az új mechanizmus keretei között a központ gazdasági szabályozókat állapít meg és azzal számol, hogy azok hatására a terv — amit éppen ezért központi gazdasági elvárásnak nevezünk — elegendő pontossággal fog teljesülni.

A modell központi gazdasági elvárásai a következők:

- a belföldi áruellátás bizonyos tételei;
- a szocialista külkereskedelmi forgalom egyenlege és bizonyos tételei;
- a tőkés külkereskedelmi forgalom egyenlege és bizonyos tételei;
- az államháztartás egyenlege;
- az összes személyi jövedelmek;
- rövid és hosszú lejáratú indokolt vállalati hiteligények;
- a vállalati fejlesztési alapok összege;
- a vállalati tartalékalapok összege.

A központi gazdasági elvárások teljesítésére való ösztönzés céljából a központ kétféle szabályozót alkalmaz: árjellegű szabályozókat és mennyiségi korlátozásokat.

Gazdasági mechanizmusunk vállalati szabályozó rendszere a következő:

Az árjellegű szabályozók: a bérek terhe és a társadalombiztosítás; az eszközlekötési járulék; a forgóeszközök kamata; j vállalat termelési adója; j vállalat állami támogatása (árkiegyenlítés vagy dotáció); a szocialista devizaárszorzó (rubel); a tőkés devizaárszorzó (dollár); j vállalat szocialista exportja után járó állami visszatérítés; j vállalat tőkésexportja után járó állami visszatérítés; h termék vámtétele; j vállalat bérszorzója; a progresszív sávós részesedési nyereség adótáblája; j vállalat bázis átlagbére; j vállalat h termékének maximált ára; a fejlesztési alap adója; j vállalat részesedési alapjának rögzített része; a vállalati amortizá-

ciós alap vállalatnál maradó hányada (60 százalék); a vállalati nyereségből a tartalékalapba kerülő kötelező rész (10 százalék); j vállalat amortizációját korrigáló érték (a vállalat a költségvetésből kapja, illetve központilag előírt módon tartalékolja); j vállalat elszámolható nyeresége; j vállalat bázisbére; az adókulcsok rendszere.

Mennyiségi korlátozások vagy előírások mint szabályozók: j vállalat h termékének szocialista kiviteli engedélye; j vállalat h termékének tőkés kiviteli engedélye; j vállalat h termékének szocialista importengedélye; j vállalat h termékének tőkés importengedélye; j vállalat kötelező belföldi ellátási, valamint tőkés és szocialista exportfeladata.

Az új gazdasági mechanizmus formalizált modelljének néhány sajátossága

A népgazdaság itt vázolt absztrakt modellje egy sajátos modell. A programozás kérdésében járatos olvasónak nem nehéz felismerni, hogy nagyon hasonlít egy olyan programozási modellhez, amely vállalati egységekre oszlik. *Ha a központi szabályozó rendszert figyelmen kívül hagyjuk, akkor ez a modell a közgazdasági irodalomból jól ismert versenyegyensúly-modellnek Dorfman, Samuelson és Solow által egyszerűsített lineáris változatával lényegében azonos.** Éppen ezért az új gazdasági mechanizmus formalizált modelljének jellemzésére kedvező lehetőséget nyújt az ezzel való összehasonlítás.

A versenyegyensúly modellje egy olyan részegységekből (vállalatokból) álló népgazdasági modell, amelyről bizonyított, hogy meghatározott feltételek között van olyan megoldása, amely mind a részegységek (tehát a vállalatok), mind a népgazdaság szempontjából optimális.** Továbbá, ehhez az optimális megoldáshoz olyan árak tartoznak, amelyek automatikusan a kereslet és kínálat egyensúlyához vezetnek. Ezek az árak valamennyi részmodellben egységesek és megegyeznek a termékek határköltségével, az erőforrások határtermelékenységével.

A versenyegyensúly absztrakt modellje és az új gazdasági mechanizmus az előbbieken ismertetett modellje közötti különbségek első sorban négy tényezőben mutatkoznak:

1. A központi erőforrások ára a versenyegyensúly modelljében egységes valamennyi szektorra vonatkozóan, míg az új gazdasági mechanizmus szabályozó rendszerében több központi erőforrás, első sorban a külföldi devizák ára a különböző vállalatok részére gyakran eltérő.

2. A versenyegyensúlyi modell egységes termékárai biztosítják, hogy minden termelő ilyen ár mellett nyereséget érjen el, illetve ne legyen veszteséges, míg az új gazdaságirányítási rendszer ezt csak szubvenciókkal vagy a nyereség vállalatok közötti kötelező újraelosztásával és árkeveréssel tudja biztosítani.

3. A központ a termelést és a felhasználást nem egyedül árakkal szabályozza.

4. A negyedik és talán a legfontosabb különbség a vállalati célfügg-

* R. Dorfman—P. A. Samuelson—R. M. Solow: *Linear Programming and Economic Analysis*. Mc Graw Hill, 1958.

** A népgazdaságilag optimális megoldás alatt Pareto-optimum értendő.

vényben van. A versenyegyensúlyi modellekben a vállalatok célfüggvénye — típusát tekintve — költségminimálás vagy bevételmaximálás, vagy végül is a bevétel és a költség különbségének, a nyereségnek a maximálása lehet. Gazdasági mechanizmusunkban a vállalati célfüggvény a nyereség maximálásával egyenértékű, vagy — hatását tekintve — ennél erőteljesebb preferenciarendszert jelent a dolgozók részesedési alapjának maximálása. Figyelembe kell venni azt is, hogy minden olyan esetben, amikor a dolgozók jövedelmének egy részét a vállalat nyereségétől teszik függővé, akkor a részesedési alap növelése mint vállalati preferenciarendszer szerepel, ami azt jelenti, hogy a vállalat célfüggvénye egy racionális tört. A mi konkrét esetünkben — mint már említettük — a vállalati célfüggvény olyan racionális tört, amelynek a nevezőjében és számlálójában a változók másodfokon szerepelnek és egy progresszív sávós adórendszert is figyelembe vesznek.

Mi a közgazdasági különbség ezután az új gazdasági mechanizmus absztrakt modellje és a versenyegyensúly modellje között?

Az első eltérés az, hogy a mechanizmusmodellben a népgazdaság erőforrásait a különböző vállalatok — sőt egy vállalat a különböző üzletek alkalmával — nem egyformán itélik meg. Ha például a mi mechanizmusunk absztrakt modelljében a devizaszorzó dolláronként 60 forint és lehetőség kínálkozik 61 forintért 1 dollárt kitermelni, akkor azok a vállalatok, amelyek nem kapnak állami visszatérítést, elutasítják, mások pedig örömmel kapnak a lehetőség után, mert az állami visszatérítés következtében ez számukra nyereséges.

Ha egy vállalat állami visszatérítést kap és választási lehetősége van arra nézve, hogy exporttal vagy importhelyettesítő tevékenységgel fokozza termelését, akkor rosszabb gazdasági hatások mellett is az exportüzletet választja az importhelyettesítő üzlet helyett stb.

Az eltérések második csoportja egyrészt azt jelenti, hogy valamely terméket legelőnyösebben termelő vállalat nincs megfelelően ösztönözve a termelés fejlesztésére, másrészt a termék felhasználói kevésbé érdekeltek a takarékoságban, mint amennyire a legrosszabb eredménnyel termelők érdekeltek tevékenységük fokozásában. Az eltérések mindkét csoportjában — legalábbis a mechanizmusmodell absztrakt feltételei között — a szabályozó rendszer zavarja a racionális döntéseket, az optimális termelési és értékesítési struktúra kialakulását.

Az eltérések harmadik csoportja az, hogy gazdasági mechanizmusunk szabályozó rendszerében az árak mellett közvetlen mennyiségi szabályozók is szerepelnek. A mennyiségi szabályozás bizonyos körben való fenntartása a közgazdasági vizsgálatok alapján nem látszik indokolatlannak. A központi elvárások teljesítése ezek nélkül nem megvalósítható.

Amilyen mértékben ugyanis ragaszkodunk ahhoz, hogy a termelési tevékenységek mértékét központilag meghatározzuk, a versenyegyensúly modelljében is szükségünk van árakon kívüli szabályozókra. Mindez természetesen csak a direkt szabályozók jogosultságát támasztja alá, nem pedig az ilyen szabályozók alkalmazásának konkrét mértékét a gazdaságban.

Végül elérkeztünk a két modell közötti eltérések negyedik csoportjához: a részesedési alap maximálásának mint sajátos vállalati preferen-

ciafüggvénynek a hatásához. A probléma itt is kettős. Először is, minden olyan irányítási rendszernek, amely — a kifizetett bér és az elért nyereség alapján — formula segítségével határozza meg a részesedési alapot, közös sajátossága, hogy nem biztosítható benne az erőforrások határtermelékenységének a szektorokban vagy vállalatokban és központilag való megegyezése. Ha a részesedési alapot kizárólag a nyereségnek a bérhez viszonyított összege alapján kalkulálnánk — amit bérjövődolgozósági rendszernek neveznek —, akkor a következő problémával kell szembenézni: a vállalatok a népgazdaságilag hasznos, sőt a vállalati nyereséget is növelő tevékenységet a részesedési alap szempontjából kedvezőtlennek ítélnék meg minden olyan esetben, amikor a nyereség és bér növekményének a hányadosa csökkenni kezd.

Másodszor, további specifikus probléma is keletkezik, ha a részesedési alap kiszámításában a bér és a felhasznált eszköz is szerepet játszik. A központi források határtermelékenysége vállalatonként — a vállalati bér-eszköz arány eltérései következtében — ugyanis különböző lesz.

Harmadszor külön problémát okoz, ha a részesedési alappal a bérnövekedést is szabályozni kívánják. Mindez azt jelenti, hogy a modell a vállalati célfüggvények miatt sem konvergál egy egyensúlyi megoldás felé. Némely vállalat a nyereséges üzletekről is lemond, más vállalatok viszont veszteséget is vállalnak, vagy azonos üzleti lehetőséget az egyik vállalat elutasít, a másik örömmel megvalósítana.*

A vállalatok ösztönzését általában háromféle módon lehet megoldani:

1. A vállalat dolgozóinak jövedelmét nem kötik össze közvetlenül a vállalat eredményeivel. Ebben az esetben a vállalati célfüggvény a népgazdasági modell konvergenciáját nem befolyásolja. Hasonló a helyzet akkor is, ha csupán a vezetők jövedelme függ szerény mértékben a nyereségtől.

2. A vállalat dolgozóinak jövedelmét a kifizetett bérhez vagy a bérek és eszközök együttes összegéhez viszonyítják.

3. A vállalati részesedési alap a felhasznált eszközöktől és a bérektől függ és egyben a jövedelemszabályozás általános szabályozó eszköz is, mint ahogy ez gazdaságirányítási rendszerünkben van.

A második és a harmadik megoldás hibáiról már volt szó. Az első megoldás ellen csak az szól, hogy a vállalatok dolgozóinak anyagi elismerése nem függ közvetlenül a vállalat teljesítményétől. Ez a rendszer tehát csak akkor lehet hatékony, ha a vállalati eredmény erkölcsi elismerésnek megfelelő társadalmi jelentőségű és ha a vállalat felett álló állami szervek — amelyek a tulajdonosi funkciót teljesítik — helyes ítélőképességgel és megfelelő presztízzsel rendelkeznek ahhoz, hogy a vállalat dolgozóinak a nyereségből való premizálását előírások nélkül a népgazdaság érdekeit figyelembe véve meg tudják valósítani.

Ha ezeket a feltételeket biztosítani lehetne, akkor az ösztönzési rendszernek egy másik, eddig nem tárgyalt problémája is megoldódna. A vezetők tevékenysége ugyanis általában a vállalatok jövőjének meg-

* Ennek a nem kívánatos jelenségnek egyik speciális esete az az ismert szabályozási hiányosság, hogy munkásfelvétel többlettermelés nélkül is előnyös lehet. Meg kell jegyezni, hogy a fentiekben az átlagbér-szabályozás hatásával nem foglalkozom, mivel azt a mechanizmus-reformtól függetlenül ideiglenes szabályozásnak tekintem.

alapozása. Így nem helyes jövedelmüket az éppen elért eredményektől függővé tenni. Nem is beszélve arról, hogy az éppen elért kedvező eredmény ellentmondásban is lehet a távlati fejlesztési célokkal.

A két modellrendszer az előbbi négy alapvető eltérés mellett még egy jelentős kérdésben különbözik egymástól. A nyereségmaximáló versenyegyensúlyi modell célfüggvényrendszere jól áttekinthető. Az új gazdasági mechanizmus absztrakt modelljének áttekinthetőségét viszont a célfüggvény bonyolultsága is korlátozza. A bonyolult célfüggvény ugyanis azt jelenti, hogy a vállalatok vezetői a fejlesztési lehetőségek közötti döntésnél a variációk hasznosságát csak nehezen tudják együttesen — a részesedési alap szempontjából — áttekinteni.

A versenyegyensúly és a gazdasági mechanizmusunk szabályozó rendszere modelljeinek eltéréseivel kapcsolatban tudnunk kell, hogy a versenyegyensúly ideális világa csak az absztrakciókban létezik. A valóságban a közgazdaság feltételei sokkal bonyolultabbak, mint abban a modellben, amely a versenyegyensúly érvényesül. Nincsen olyan piacgazdaság, ahol a vállalati és népgazdasági optimum a vázolt módon egybeesik, vagy ahol az egyensúlyi árak a tárgyalt módon létrejönnek. A versenyegyensúly modelljének a valóságtól idegen legfőbb feltételezései a következők:

- a csökkenő hozadék elvének érvényesülése,
- az erőforrások oszthatósága,
- a vállalati preferenciák egyértelműsége.

Ismeretes továbbá az is, hogy a versenyegyensúly lineáris modelljében egy árrendszer nem határozza meg egyértelműen az optimális tevékenységeket, hanem alternatív optimumok lehetségesek.

Ez az összehasonlítás tehát nem ad alapot arra, hogy az eltérések miatt a bevezetett szabályozó rendszer említett sajátosságait egyértelműen kedvezőtlennek ítéljük meg.

Biztos, hogy indokolt a versenyegyensúlyi modellel összhangban lévő szabályozási rendszertől eltérni, ha ezáltal ennek a modellnek a hiányosságait korrigáljuk. Az általunk bevezetett szabályozó rendszer bizonyos sajátos vonásai azonban, úgy tűnik, nem hatnak az egyensúlyt zavaró tényezők kiküszöbölése irányában.

Az új gazdaságirányítási rendszer modelljének számszerűsítése

Az új gazdaságirányítási rendszer szabályozóinak és elvi viselkedésének formalizálása után figyelmünket az elképzelések és a valóság kapcsolatára kell fordítanunk. Első lépésként célszerűnek látszik, hogy a szabályozó rendszert matematikailag megfogalmazó modell segítségével valóságos gazdasági problémákat vizsgáljuk.

A Pénzügyminisztérium kezdeményezésére a Nemzeti Bank segítségével körülbelül 240 iparvállalat gazdasági tevékenységének lehetőségeit igyekszünk számszerűsíteni. Az így alkotott vállalati modellekből kívánjuk megszerkeszteni a népgazdasági modellt. Egyszerűsítés kedvéért a 240 vállalatot és azok egymás közötti és külső kapcsolatait azonosítjuk a népgazdasággal.

Ezt a népgazdasági modellt első megközelítésben prognosztikus cél-

lal használjuk fel. Feltételezzük, hogy a vállalatok valamiféle automatikus reaktorok, amelyek a gazdasági lehetőségek közül kiválasztják, amit preferencia rendszerük alapján a legjobbnak tartanak, tehát ami a legtöbb nyereséget, illetve részesedési alapot biztosítja számukra. Az így kapott vállalati tevékenységek összessége adja a népgazdaságban lejátszódó gazdasági folyamatokat.

Ezt a prognosztikai modellt három feladat elvégzésére kívánjuk felhasználni: először megvizsgáljuk, hogy a vállalatok, illetve a vállalatok összessége a gazdasági környezet megismert és számszerűsített feltételei között a gazdasági szabályozók hatására hogyan viselkedne, ha a vállalatok valóban mint automatikus reaktorok működnének.

Másodszor azt kívánjuk elemezni, hogy a feltételezett vállalati viselkedés eredményei milyen mértékben vannak összhangban a népgazdasági tervvel, illetve a szükséges összhang a szabályozók milyen változtatásával biztosítható.

Harmadszor arra keresünk feleletet, hogy a népgazdaság szabályozó rendszerének változtatásával milyen mértékben lehetne a népgazdaság hatékonyságát növelni.

Az új gazdasági mechanizmus modellje és a valóság

Mostanáig két fontos feltételezésen nyugodtak vizsgálataink. Feltételeztük, hogy a vállalati tevékenységet a vállalati nyereség vagy részesedési alap maximálása egyértelműen meghatározza. Ezenkívül feltételeztük azt is, hogy a modellben szereplő gazdasági és műszaki adatok helyesen tükrözik a gazdaság helyzetét, a népgazdaság és a vállalatok előtt álló reális döntési lehetőségeket.

Vizsgálatainknak valójában ez csak a kezdeti stádiuma. További elemzésekkel éppen ezt a két feltételezést szeretnénk alaposan ellenőrizni. Erre a programszámítások elvégzése és a programozási időszak eltelte után kerülne sor.

Először is ellenőrizni akarjuk, hogy a vállalatok helyzetére vonatkozó információk milyen mértékben tértek el a valóságos helyzettől. Az eltérés oka lehet:

- hogy a gazdasági helyzet a modell szerkesztése és a programozás célidőszaka között megváltozott;

- hogy a modell szerkezete (aggregáltsága, linearitása stb.) vagy a modell szerkesztői által elkövetett hibák nem tették lehetővé a valóság helyes tükrözését;

- hogy a vállalati szakértők a modellt szerkesztő központi szervezet félrevezették valóságos vagy vélt vállalati érdekeik védelmében.

A modell gazdasági paramétereinek a valósággal való egybevetését úgy kívánjuk megvalósítani, hogy a statisztikai tényt számokat vetjük össze a modellben szereplő adatokkal.

A modellben szereplő tevékenységek felső korlátaira vonatkozó adatokat is hasonló módon ellenőrizni kívánjuk. Végül a tételes eltérések okát szakértők tömegméretű kikérdezésével állapítjuk meg.

A következő lépés egy új, most már elmúlt időszakra vonatkozó ex post programozási modell szerkesztése lesz. Ennek exogén adatai a tény-

számokon nyugszanak. Ezután ebben a modellben keressük a vállalatok számára maximális nyereséget biztosító megoldást. Úgy gondoljuk, hogy a mechanizmus akkor érvényesül hatékonyan, ha a vállalati preferenciafüggvénynek megfelelő és a tényleges megoldás megközelítően egybeesik. Az eltérések nagysága arra ad feleletet, hogy milyen mértékben gátolják bizonyos körülmények a gazdasági mechanizmus kibontakozását. Az ex post programszámítások eredményeinek a tényektől való eltérése pedig véleményünk szerint azt fogja mutatni, hogy a vállalatok tevékenységét nem egyértelműen a feltételezett preferenciafüggvényük határozta meg. Ezzel kapcsolatban arra gondolok, hogy a vállalatokat, illetve azok vezetőit a nyereségnövelés mellett más tényezők is befolyásolhatják. Ilyen célok lehetnek a részesedési alap növelése, a nyereség összegének a rovására is, vagy a különböző állami, párt- és társadalmi szervek kifejezett, vagy csak érzékelt kívánságainak teljesítése. Továbbá a vállalati vezetők esetleges olyan elképzeléseinek a megvalósítása, amelyek nincsenek vagy nincsenek teljes összhangban a vállalati nyereség maximalásával.

A nyereség növelésétől eltérő célok például a következők lehetnek:

A felső szervek nyomására

- a belső piac zavartalan kielégítése,
- a szocialista export fokozása,
- a tőkés export fokozása,
- a munkáslétszám teljes körű foglalkoztatása.

A vállalat vezetőinek elképzelése vagy magatartása szerint

- a vállalati dolgozók részesedési alapjának növelése a nyereség összegének rovására;
- a konzervativizmus, vagyis a termelési és értékesítési struktúra konzerválása;
- olyan fejlesztési tervek megvalósítása, amely ellentétbe kerül a nyereségvolumennel.

A vállalat tevékenységét befolyásoló irányzatoknak megfelelő termelési és értékesítési struktúrák nagyrészt számszerűsíthetők is. Ennek alapján pedig kísérletezni lehet azzal, hogy a tényleges termelési és értékesítési struktúra a nyereségnövelő program, és az ettől eltérő, fent említett programok milyen kombinációjához áll a legközelebb.

Ez azonban csak kiegészítő módszer lehet. A vállalat tevékenységét befolyásoló nyereségérdekeltségen kívüli tényezők felmérésére, az előzőekhez hasonlóan, a tömegkikérdezés módszere látszik a legjobbnak. A vállalati preferenciafüggvény szerinti optimális és ténymegoldás közötti különbség okaira lehet így majd tételes magyarázatokat kapni. A vállalatok és a központi szervek helyzetének és kapcsolatainak ilyen módon elvégzett elemzése sok fontos kérdésre nyújthat feleletet. Az elemzés elvégzése alapján választ kaphatunk arra, hogy milyen a központi szervek informáltsága a gazdaság helyzetéről, alaposabban érthetjük meg a vállalatok magatartását és válaszreflexeit a központi szabályozókra, illetve azok módosítására.

Vita az új technikáról és Nyugat-Európa jövőjéről*

Számos jel mutat arra, hogy az amerikai közvetlen magánberuházások nagyságrendje komoly gondokat okozó problémává válik Nyugat-Európában. Mindenesetre jellegzetes tünet Jean-Jacques Servan-Schreiber művének, a *Le défi américain*-nek (Az amerikai kihívás) nagy sikere Franciaországban és az iránta más nyugat-európai országokban is megnyilvánuló érdeklődés. De nem ez az egyedüli jelenség, amely a téma időszerűségét jelzi. 1967 szeptemberében az ismert francia Jean Moulin klub és a belga La Relève csoport közösen rendezett szimpóziumának tárgya: *Európa és az amerikai beruházások*. Az elhangzott előadások közül az egyik legfontosabbnak a címe: *Amerikai beruházások: Európa hanyatló életképességének baljós előjele*.¹ 1967 októberében pedig a párizsi egyetem jogi és közgazdasági karának európai tanulmányi központja szervezett egy konferenciát az *Európai Gazdasági Közösségen belüli vállalati kooperációról, koncentrációkról és fúziókról*², amely — mint a *Le Monde* megállapította — lényegében arra a kérdésre kívánt választ adni, hogy miként lehetne sikeres ellenállást tanúsítani az amerikai technikai gyarmatosítással szemben. Az *Économie et Politique* 1967. decemberi számában G. Barron szentel terjedelmes tanulmányt az amerikai beruházásoknak.³

Mindez azonban nem szorítkozik kizárólag Franciaországra. Az NSZK-ban Kurt Blauhorn könyve: *Ausverkauf in Germany? (Kiárusítás Németországban?)* eredetileg 1966-ban jelent meg.⁴ 1967 októberében már a negyedik, átdolgozott és bővített kiadása látott napvilágot. Hasonló kérdésekkel foglalkozik az ugyancsak 1967-ben kiadott *Perspektive 1980 — Deutschland — Industriestaat ohne Zukunft?*⁵ Wilson brit miniszterelnök egy nemrég tett, s azóta is sokat idézett kijelentésében arról a veszélyről szövege, hogy Nyugat-Európa lakosai „ipari helótákká” válnak.

* A New Hungarian Quarterly 1968. évi őszi számában megjelent tanulmány kissé rövidített szövege.

¹ Colloque „Relève — Jean Moulin”: L'Europe et les investissements américains, illetve: Les investissements américains considérés comme un révélateur de l'effacement de l'Europe.

² Coopérations, concentrations, fusions d'entreprises dans la C. E. E. Colloque organisé par le Centre Universitaire d'Études des Communautés Européennes de la Faculté de Droit et des Sciences Économiques de Paris. L. Revue du Marché Commun, 1968. Január-február.

³ G. Barron: Les investissements américains en France, *Economie et Politique*, 1967. december, 35–60. l.

⁴ Kurt Blauhorn: *Ausverkauf in Germany? Ein Bericht über die weitgreifenden Besitzumschichtungen in der Bundesrepublik*. 4. aktualisierte Ausgabe, Modern Verlags GmbH, München, 1967.

⁵ Diether Stolze (szerk.): *Perspektive 1980 — Deutschland — Industriestaat ohne Zukunft?* Die Zeit Bücher, Christian Wegner Verlag, Hamburg, 1967.

Tények és adatok

Sorakoztassunk fel tehát néhány számszerű adatot, amely alkalmas annak érzékeltetésére, hogy Nyugat-Európában miért oly elterjedt és széles körű a „hanyatlási pszichózis”.

A leggyakrabban említett tényezők egyike az amerikai közvetlen beruházások meredek felfelé ívelése. Ez a következőképpen fest:

1. sz. táblázat

Amerikai közvetlen magánberuházások állománya Nyugat-Európában
(milliárd dollárban)

Megnevezés	1950	1957	1964	1965	1966
Nyugat-Európa	1,733	4,151	12,109	13,985	16,200
Ebből:					
Közös Piac	637	1,680	5,426	6,304	7,587
Nagy-Britannia . . .	847	1,974	4,547	5,123	5,652

Forrás: Survey of Current Business, 1967. szeptember. U. S. Department of Commerce.

Figyelemre méltó, hogy a közvetlen beruházások évi növekménye 1965 és 1966 között első ízben haladta meg a 2 milliárd dollárt.

Ezek az adatok azonban nem tükrözik híven az amerikai előrenyomulás mértékét Nyugat-Európában. A közvetlen magánberuházásokat könyvelési értékükön tüntetik fel, vagyis csupán az amerikai tőkeáramlást és az újrabefektetett nyereséget veszik figyelembe, de nem az amerikai társaságok terjeszkedésének finanszírozására az Egyesült Államokon kívül megszerzett alapokat, sem a beruházási javak értékében időközben bekövetkezett változásokat. A meglévő létesítményekkel kapcsolatos új termelőberuházások egy része, új és jobb termékek fejlesztésének költsége a kutatástól a költséges reklámig, szintén beruházás jellegűnek tekintendő. Az EGK-ban végzett beruházásokat például 1965 végén 8—9 milliárd dollárra becsülték, a hivatalos statisztikákban könyvelési értéként feltüntetett 6,3 milliárd dollárral szemben.⁶ Más szakértők a fenti, körülbelül 50 százaléknál is nagyobb eltéréssel számolnak. Ezenkívül egyes, harmadik országok eszközölte beruházások mögött is részben vagy egészben amerikai tulajdonban levő vállalatok húzódnak meg.

Az amerikai beruházások jellege

A számszerű megközelítés azonban nem elégséges annak eldöntéséhez, hogy vajon az amerikaiak a nyugat-európai ipar „aránytalantul” nagy részét vonták-e ellenőrzésük alá, s hogy az ezzel kapcsolatban hangoztatott aggályok kellőképpen megalapozottak-e.

Az amerikai közvetlen beruházás Nyugat-Európában a növekedő iparágakban a legnagyobb, ahol a piacok gyorsan bővülnek, a nyereség

⁶ Rainer Hellmann: Amerika auf dem Europamarkt. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1966. 46. l.

jelentős, és a műszaki fejlesztésben az USA-társaságok úttörő szerepet játszottak. Ezenkívül e beruházások jó része néhány óriásvállalatra jut, amelyek már több évtizede gyökeret vertek a kontinensen. Így Franciaországban, az NSZK-ban és Nagy-Britanniában a közvetlen beruházások 40 százalékát három (Esso-Standard Oil, General Motors, Ford), egész Nyugat-Európában pedig kétharmadát mintegy 20 vállalat szolgáltatja.⁷

A hatvanas években azonban mind több szolgáltató és közép vállalat is kezdett megtelepedni Nyugat-Európában. Egyesek közülük az „óriásokat” követik („kísérő beruházások”, amint Rainer Hellmann nevezi őket). Az amerikai leányvállalatok szívesen dolgoznak Nyugat-Európában is ugyanazokkal a bankokkal, vállalati tanácsadó- és reklám cégekkel, mint anyavállalataik az Egyesült Államokban. E szolgáltató cégek számára rendkívül fontos a jelenlét a külföldi közvetlen beruházások gravitációs központjában, mert hazai forgalmuk láthatja kárát, ha a leányvállalatok helyi ügyleteiket más cégek útján bonyolítják le. Az „óriásvállalatok” (így az autóipar három vezető nagyvállalatának) alvállalkozói és szállítói is megjelennek, mivel a General Motors, a Ford és a Chrysler 30—40 százalékos piaci részesedése számukra is üzleti lehetőségeket biztosít. A közép vállalatok szintén átvándorolnak, mivel a verseny erre őket is rákényszeríti.

A kísérőberuházások hatóköre azután messze túlterjed eredetileg megjelölt tevékenységi területükön (ti. az amerikai hídfők kiszolgálásán); nemegyszer több az európai ügyfelük, mint az amerikai. A vállalati tanácsadó cégek befolyása például rendkívül gyorsan terjed. A közép vállalatok többnyire betársulás révén igyekeznek meggyökerezni.

Az amerikai behatolás legszembeesőbb vonása azonban stratégiai jellege: főként az új és legfejlettebb iparágakra (elektronika, számítógépek, repülőgépipar, űr kutatás, mesterséges holdakon alapuló távhírközlés, atomenergia, bonyolultabb berendezések, különleges vegyipari termékek stb.) terjed ki, vagyis éppen azokra, amelyek révén az európai gazdaság leginkább tudna növekedni és prosperálni. Nyugat-Európa lemaradása az Egyesült Államokkal szemben éppen ezekben az iparágakban a legnagyobb.

Az űr kutatás vívmányainak a polgári termelésbe való átszivárgása különösen fontos, hiszen az állandó műszaki áttörések az ipar egészében éreztetik a hatásukat. Ha Nyugat-Európa elhanyagolja az űr kutatást, az sokak szerint hanyatlást, visszafejlődést idéz elő. A nyugat-európai űr kutatási program az Egyesült Államokéhoz képest legjobb esetben is csak „szerénynek” nevezhető; még ha az emberek részvételével történő expedícióktól el is tekintünk, az amerikai ráfordítások 7—8-szor akkorrák, mint egész Nyugat-Európáé. Még nagyobb jelentőség tulajdonítandó az elektronikának, mely a korszerű hírközlés és az ipari felszereltség kulcsa; az abban elért túlsúly nem egyszerűen ipari profitok, hanem nemzeti hatalom kérdése. Ami pedig a számítógépeket illeti: „A számítógép szerepe az automatizálás korszakában a gőzgépekével vethető össze a XIX. században, vagyis olyan erő, amely az egész gazdasági élet irányítását megváltoztatja.”⁸ Servan-Schreiber szerint a számítógépgyártás

⁷ Christopher Layton: *Trans-Atlantic Investments*. The Atlantic Institute, Second Edition, January 1968. 18. l.

⁸ Layton: I. m. 102. l.

1970 és 1980 között a harmadik legnagyobb iparágga zárkózik fel, közvetlenül az olaj- és autóipar mögé. Ugyanakkor itt a legnagyobb a veszély, hogy nem tudnak lépést tartani az Egyesült Államokkal. Nyugat-Európában a félvezetők gyártásának 50 százaléka, a számítógépekének 80 százaléka és az integrált áramkörökének 95 százaléka van máris az amerikaiak kezében.⁹ A szuperintegráció (LSI = Large Scale Integration), az elektronika legújabb — negyedik generációs számítógépekhez vezető — fejleményének költségessége előreláthatólag még tovább növeli e téren az amerikai fölényt.

Nyugat-Európa lemaradása a kutatásban és a fejlesztésben (a továbbiakban: K&F), nemkülönben a vállalatvezetésben, megannyi összetevője ama aggálynak, hogy az amerikai technikától való túlságos függés súlyos következményekkel járhat, azzal ti., hogy Nyugat-Európa permanensen az ipari fejlődés második vonalába szorul. „A fejlett alap kutatás fő színhelyévé az Egyesült Államok válik, Nyugat-Európa onnan vásárolja majd meg az (új) termékeket és fejlesztési vívmányokat, s két-három évvel mindig Amerika mögött kullog. Ezt pedig mind fizetési mérlege, mind gazdasági növekedése erősen megsínyli. A legtehetségesebb európaiak az Egyesült Államokba vándorolnak majd, mert ott hozzák a fontos döntéseket, mert ott jönnek létre a fontos felfedezések.”¹⁰ Más szóval: Nyugat-Európára az a sors vár, hogy 1—2 évtizeden belül az amerikai ipar alvállalkozója lesz, ami autonómiáját érintő gazdasági, politikai és kulturális következményekkel járhat.

S ez nem csupán valamiféle európai megszállottság: jó néhány amerikai gazdasági vezető és üzletember is eljutott annak megértéséhez, hogy „egyetlen ország sem látja szívesen, ha alapipara idegenek kezére kerül, még akkor sem, ha ezek hatékony és baráti idegenek . . . Minél nagyobbá válik az amerikai társaságok túlsúlya a külföldi országok gazdasági életében, az annál nagyobb félelmet és ingerültséget idéz elő.”¹¹

Hasonló nézeteket hangoztatott az IBM egyik főtisztviselője is: „Nem nehéz felfogni, miért nem látja egy angol vagy egy német szívesen, ha hazája biztonsága és fennmaradása, vagy gazdasági jövője szempontjából kulcsfontosságú iparágak teljesen idegen ellenőrzés alá kerülnek — miért nem akarja, hogy gazdaságának minden lényeges kérdésében több ezer mérföld távolságban levő külföldiek döntsenek, akármi-lyen előnyökkel is jár az amerikai vállalatvezetés és technika.”¹²

Az amerikai behatolás következménye, hogy a tudományos vívmányokon alapuló, kutatásigényes iparágak döntési központjai Európán kívülre kerülnek, hogy a nyugat-európai országok gazdasági életének alapvető jelentőségű szektorai elvesztik autonómiájukat.

A legtöbb műszakilag élenjáró iparágban elért amerikai fölény viszonylag lényegtelennek teszi mindazokat a számításokat, amelyek az amerikai közvetlen magánberuházásokat a bruttó tőkeképződéshez, a magán- és állami (közületi) beruházások összszövegéhez, az ipari beruházások összegéhez stb. viszonyítják az EGK-ban vagy Nyugat-Euró-

⁹ Servan-Schreiber: I. m. 151. és 25. l.

¹⁰ Layton: I. m. 96. l.

¹¹ Leo Model: *The Politics of Private Foreign Investments*. Foreign Affairs, 1967. július, 639–651. l. A tanulmány szerzője világgazdasági szakember és több nemzetközi társaság igazgatója.

¹² Thomas J. Watson Jr., az IBM elnöke, I. U. S. News & World Report, 1967. november 13. 60. l.

pában. A kulcsszektorok kézbentartása teljesen elégséges Nyugat-Európa tudományos és műszaki önállósága elidegenítésére, még akkor is, ha a gazdaság többi részében a befogadó országok dominálnak.¹³

A nyugat-európai aggályok egyéb okai

A fentiekkel kapcsolatban itt néhány más kérdésre is ki kell térnünk.

Az Egyesült Államok kormánya a fizetési mérleg deficitjének csökkentésére a nyugat-európai közvetlen magánberuházásokat illetően korlátozásokat vezetett be. Az amerikai társaságok erre masszívan igénybe vették a nyugat-európai tőkepiacot; amerikai források szerint 1966-ban, tehát egyetlen év alatt 600 millió dollár értékű, közvetlen beruházásaik céljaira szolgáló kötvényt bocsátottak ki.¹⁴ „Az amerikai vállalatok meglepő könnyedséggel teremtenek elő pénzt külföldön... Jó kockázatnak számítanak, külföldi dollárkötvényeiket az anyavállalat szavatolja, egyes esetekben részvényekre is átválthatók, így nem sok (nyugat-európai) cég tudja felvenni velük a versenyt a tőkepiacon.”¹⁵

Az amerikai leányvállalatok tehát a beruházási célokra rendelkezésre álló, viszonylag szűk európai pénzügyi erőforrások jelentős részét felszívják.

Ez azt a keserű észrevételt váltotta ki, hogy Nyugat-Európa saját erőforrásaiból finanszírozza az amerikai társaságok terjeszkedését. Eurodollár-emissziók, egyéb hitelek, ilyen vagy olyan formában nyújtott szubvenciók és az önfinanszírozás révén az amerikai beruházások mintegy 80 százalékát európai pénzekből fedezik. Ezt az a tény is megkönnyíti, hogy „míg az európai cégek nehezen jutnak kölcsönökhöz az európai tőkepiacon, New York a közvetítő szerepét tölti be ama európai beruházók vonatkozásában, akik pénzüket olyan amerikai konszernek papírjaiba fektetik, amelyek közül ismét sokan Nyugat-Európában hajtanak végre közvetlen beruházásokat”.¹⁶

Ennek további következménye a nyugat-európai tőkepiacon a kamatláb emelkedő tendenciája, aminek hatása Nyugat-Európa egész gazdaságában érezhető. Ezenkívül az amerikai fizetési mérleg deficitjének csökkentésével kapcsolatos nehézségek, a dollár helyzetének meggyengülése és ennek folyamányaképpen az arany teaurálása olyan mérvű tőkekivonáshoz vezetett, amely nagyságrendjét tekintve nem kisebb, sőt alkalmasint még nagyobb is, mint az amerikai társaságok euro-emisszióinak összege.

Mármost az amerikai gazdasági-társadalmi rendszer belső logikája hatalmas hajtóerőnek bizonyult abban a folyamatban, amelynek során Nyugat-Európa vált az Egyesült Államok közvetlen magánberuházásai preferált területévé: „... Amint az Európai Gazdasági Közösség kialakult, a Közös Piac lett a világ leggyorsabban növekedő piaca, az egyetlen Amerikán kívül, amely elég gazdag volt ahhoz, hogy nagy tételekben vásárolja az Amerika által gyártott termékeket: a magasabb jövedelmi kategóriáknak szánt fogyasztási cikkeket autóktól mosógépekig, valamint

¹³ Jean Meynaud-Dusan Sidjanski: *L'Europe des Affaires*. Payot, Paris. 1967. 96. l.

¹⁴ *Survey of Current Business*, 1966. március, 24. és 40. l. 1967. január, 26. l.

¹⁵ *Model*: I. m. 645. l.

¹⁶ *Layton*: I. m. 143. l.

a bonyolultabb gépeket és termelőberendezéseket. Az amerikai piac számos ilyen termékben a jelek szerint csaknem telítetté vált . . . Az Egyesült Államokban kifejlesztett piacszervezési és termelési technikát először lehetett az Egyesült Államokon kívül is kontinentális arányokban alkalmazni.¹⁷

Ilyen körülmények között mindinkább elmélyült az a meggyőződés, hogy a Közös Piac létrejöttének fő haszonélvezői nem a tagországok nemzetgazdaságai, hanem az amerikai társaságok; ezek egymás után állítják fel igazgatási központjaikat Nyugat-Európában, hogy kontinentális méretű vállalkozásaikat azokból irányítsák. A folyamat olyan méreteket öltött, hogy messze túlmegegyen azon a határon, amelyet a Közös Piac gazdasági szakértői valaha is elképzettek: az amerikai benyomulás sokkal gyorsabb ütemű, mint az európai vállalatok kooperációja és fúziói EGK- vagy kontinentális szinten. Az egyetlen, országhatárokat átszelő egyesülés az Agfa és a Gevaert közötti, amelyre annyit szoktak hivatkozni; egyébként a koncentráció főként nemzeti keretek között mozog.

Az amerikai vállalatokról sokszor és sokan állították, hogy a nyugat-európai integráció fő tényezői. Ezt az álláspontot azonban nem minden nyugat-európai közgazdász osztja. Az amerikai „óriások” közül sokan multinacionális (nemzetközi, kozmopolita stb.) konszernekké váltak vagy válnak, és olyan integrációs irányvonalat követnek, amelynek az EGK által eredetileg kitűzött célhoz kevés köze van.¹⁸

1968. január 1-én Johnson elnök új megszorításokat rendelt el. Ezek értelmében az Amerikából kiáramló tőke révén létesítendő közvetlen beruházásokat — amennyiben azok az 1 millió dolláros határt meghaladják — megtiltják; a közvetlen beruházások révén külföldön elért nyereségek egy részét legalább évenként egyszer repatriálni kell; a közvetlen beruházóknak külföldi likvid tőkájük állományát bizonyos, a korábbi éveknek megfelelő szintre kell csökkenteniük és a többletet dollárban az Egyesült Államokba átutalniuk. A külföldön elért nyereségből végrehajtandó közvetlen beruházások összege Nagy-Britanniában az 1965—1966. évek átlagának 65 százalékáig, Nyugat-Európa többi országában 35 százalékáig terjedhet.

Ez természetesen felveti a kérdést: feltehető-e, hogy ezek az új beruházási irányelvek különösebben érintik az amerikai pozíciókat Nyugat-Európában és az előbbieken említett problémákat megoldják? Eddigéle az említett megszorítások következményei még nem bontakoztak ki teljes mértékben, és az új helyzetről csak hozzávetőleges áttekintés adható.

A nagyvállalatok a közvetlen magánberuházások lefaragását előíró rendelkezésért nem lelkesednek éppen, de az előreláthatólag nem jelent súlyosabb bonyodalmakat a multinacionális konszernek számára,¹⁹ amelyek érdekeltiségei egész Nyugat-Európában megoszlanak: bíznak benne, hogy megtalálják a módját ügyleteik finanszírozásának. Már nehezebben gyúrik le az akadályt az „újoncok”, amelyek csak most készülnek megvetni lábukat a kontinensen.

A nyugat-európai visszhang közel sem egységes. 1968 januárja előtt sem gondoltak éppen a beruházások betiltására, hanem inkább arra,

¹⁷ Uo. 22—23. l.

¹⁸ Alessandro Sili: Les investissements américains en Europe sont-ils un facteur d'intégration de la C. E. E.? Le Monde, 1967. március 26—27. 7. és 10. l.

¹⁹ Not Much Pain for Big Business. Business Week, 1968. január 6. 16—17. l.

hogy az amerikai tőkekihelyezéseket korlátozzák, illetve megfelelő ismérveket találjanak annak megállapítására, hogy mely befektetések hasznosak (ezek aztán készsleges fogadtatásra számíthatnak) és melyek nem (utóbbiakat szerették volna valami módon „eltanácsolni”). Az amerikai kormányzat intézkedését ilyenképpen Nyugat-Európában sem fogadták egyértelmű örömujjongással. Egyrészt továbbra sincs biztosíték a beruházások „szelektív” megejtésére (vagyis hogy kizárólag olyan szektorokra szorítkozzanak, ahol a befogadó országok illetékes szervei szerint azokra szükség van). Másrészt, Nyugat-Európának a fejlett amerikai technikától és korszerű vállalatvezetési módszerektől való függősége — legalábbis egyes gazdasági körök véleménye szerint — oly mértékűvé vált, hogy bizonyos aggodalom kapott lábra: az amerikai vállalkozók edv megnyirbálása, a közvetlen beruházások drasztikus és hirtelen korlátozása magában véve aligha tekinthető a kialakult aránytalanságokat kiegyensúlyozó tényezőnek, sőt csökkentheti a gazdasági növekedés ütemét is.

Az aggodalmakat igazolni látszott, amikor az euro-kötvények piacán új amerikai roham volt észlelhető. Az EGK Bankjai Szövetségének (Banking Federation of the EEC) adatai szerint a nemzetközi kötvénypiac 3 milliárdos forgalmából már 1967-ben annak 20 százaléka (tehát mintegy 600 millió dollár) jutott az amerikai társaságok kibocsátásaira. 1968-ban végrehajtott vagy bejelentett új kibocsátásai összege már az első hat hét alatt meghaladta az előző évi összvolument!²⁰ A mozgósított tőke jelentős része a fejlett nyugat-európai országokból származik; az euro-kötvény piac helyi igénybevevői számára ez kétségtelenül azzal jár, hogy hitelforrásaik szűkebbé válnak, és a közvetlen magánberuházásokra vonatkozó korlátozó előírások következményeit részben az ő rovasukra hárítják el.

Ezenfelül a már meglevő beruházások dinamizmusa és kisugárzó hatása oly nagy, begyökerezettségük oly mély, hogy semmilyen — nyilvánvalóan ideiglenes — megszorító intézkedésekkel nem valósítható meg a status quo lényeges módosítása: Nyugat-Európának lényegében továbbra is ugyanazokkal a problémákkal kell szembenéznie, mint 1968 januárja előtt.

Tendenciák és elgondolások

A Közös Piac mai helyzetében aligha képes arra, hogy megakadályozza az Egyesült Államokkal szembeni pozíciójának további gyengülését. Az EGK-n belüli árucserre kielégítően fejlődik ugyan, de ez már nem mondható el olyan sürgősnek tekintett intézkedésekről, mint az európai méretű tudományfejlesztési és iparpolitikai irányvonal kidolgozása, a nemzeti határokat átszelő koncentráció és fúziók. Ami az „európai társaságokat” illeti, amerikai körök véleménye szerint létrehozásuk még optimális esetben is több évet igényel.²¹ A szuper-nacionalitás, nemzetek fölötti intézmények és szervek további kialakítása — akármik legyenek is előnyeik és hátrányaik — egyelőre határozott ellenállásba ütközik.

²⁰ C. Gordon Tether: American Invasion of the Euro-bond Market. The Financial Times, 1968. február 21., 15. l.: U. S. Demand Threatens German Capital Market. Uo., 1968. február 22., 5. l.

²¹ Business Week, 1968. február 17., 112. l.

Abban viszont eléggé széles körű az egyetértés, hogy valamilyen utat-módot kellene találni egész Nyugat-Európa erőforrásainak összefogására. Vizsgáljuk tehát meg, hogy ez az álláspont milyen gyakorlati elképzelésekben és javaslatokban testesül meg.

Az atlanti integráció szószólói (egyetlen nagy atlanti piac kiépítésének hívei, ami egyértelmű az erőforrások Amerikával való egyesítésével) a jelek szerint nem tudták meggyőző érvekkel alátámasztani azt a tézist, hogy Nyugat-Európa gazdasági függetlensége az amerikai közvetlen magánberuházásokkal még szilárdabbá ötvözött atlanti társasviszony keretén belül megvárható. Az olyan javaslatokat, mint az amerikai leányvállalatok „europaizálása”, nyugat-európai holdingok felállítása az amerikai konszernek által, amelyek tevékenységüket a kontinensen összefognák és az integrált vállalkozás részvényeit az európai piacokon bocsátánák ki, a közös vállalkozásokra való áttérés, a nyugat-európai országok Amerikában foganatosítandó közvetlen beruházásainak elősegítése: a nyugat-európai országok közvéleményének jelentős szektorai részben jámbor óhajnak, részben elégtelennek és kevésbé hatékonynak tartják.²²

A gaulleista elképzelést: a Hatok laza államszövetségét egyrészt a szorosabb egyesülés hívei bírálják, másrészt azok, akik az EGK kereteinek kibővítése mellett törnek lándzsát. Ellentétesek a gaulleista koncepcióval a brit erőfeszítések is, amelyek arra irányulnak, hogy az Egyesült Királyság is tagja lehessen az EGK-nak, és/vagy egy műszaki fejlesztési közösséget hozzanak létre. Ennek a tervnek akadnak ugyan támogatói a Közös Piacon belül is, megvalósításának időpontja azonban ez idő szerint nehezen konkretizálható.

Az utóbbi 1—2 évben Angliában felvetették egy Észak-Atlanti Szabadkereskedelmi Egyesülés (NAFTA = North Atlantic Free Trade Association) megteremtését, amely az Egyesült Államokat, Kanadát és az EFTA-t foglalná magában. A gazdasági és politikai élet mértékadó köreiben azonban ez a javaslat sem részesült lelkes fogadtatásban.

Ilyképpen talán érdemes közelebbről megvizsgálni Servan-Schreibernek *Az amerikai kihívásban* kifejtett gondolatait, mivel azok meglehetősen jellemzők bizonyos, a nyugat-európai dilemmából kiutat kereső törekvésekre.²³

A könyvben ajánlott „európai ellentámadás” lényege a következőkben összegezhető: európai iparfejlesztési irányvonalat kell kimunkálni és annak végrehajtását 50—100 kiválasztott nagyvállalatra bízni. Az új technika kívánalmainak megfelelő méretek elérésével ezek alkalmazni tudják a legfejlettebb gyártási módszereket és ágazataikban világviszonylatban élvonalbeli pozíciót harcolnak majd ki maguknak. E nagy termelőegységek tevékenységét — amelyek Nyugat-Európa autonómiájának megőrzését célzó, magas fokú műszaki fejlettséget igénylő, nagy programokat valósítanak meg — egy legalábbis minimális hatáskörrel rendelkező államszövetségi hatalom (akármit jelentsen is ez) segítené és szavatolná. Újfajta szoros együttműködést kellene kiépíteni a nagyvállalatok, az egyetemek és a politikai hatalom között, céljaikat és intézkedé-

²² L. pl. Meynaud—Sidjanski: i. m. 98—99. 1.

²³ Servan-Schreiber: i. m. IV. rész. Les voies de la contreoffensive. 169—206. 1.

seiket koordinálni. Mindez félreérthetetlenül magán vise modell bélyegét; nagyon is a „nagyvállalati társadalom” n változatának tűnik: az alapvető ösztönzéseket „vállalati megadni, azaz azok haszonélvezője néhány tucat nagyv Servan-Schreibert nem lehet azzal vádolni, hogy e tekint jezi ki magát világosan: „Az egyetlen lehetséges irányvor ségbe zuhanás elkerülésére az »erős pontok« aládúcolása.” azt is hozzáfűzi, hogy épp ezek az „erős pontok” azok, a magóg módon ezzel az általánosító és homályos megjelöl pólium« szoktak illetni”. Ezt nehéz másként értelmezni, r „trösztök Európája” mellett.

Itt helyénvaló néhány kritikus észrevétel, valamint nyek megvilágítása, amelyek nem mindenben egyeznek n *kai kihívás* szerzőjének álláspontjával. Már csak azért is, rikai ipar látszólag feltartóztathatatlan előrenyomulása N ba egyes körökben bizonyos hajlandóságot teremtett arra, rikai modellt tekintsék a legrövidebb útnak az ipari fej fokának eléréséhez. Ezek szemében a fegyverkezés + űrku — zömükben katonai rendeltetésű — K&F-i ráfordítások mek emberi erőforrásainak a magánipar teljes rendelkez sa + nagyvonalú állami szubvenciók és hatalmas összegű lések biztos és kizárólagos módszernek tűnik a műszaki é ség magas fokának eléréséhez.

A kétségtelenül nagy műszaki teljesítmények azonban lyosíthatják el az Egyesült Államok gazdasági és társadalm árnyoldalait. Az amerikai vállalatok nyugat-európai terjes talán nem összeférhetetlen az ipari struktúra torzulásaiva társadalmi feszültség létrehozásával.

A nagyvállalatok túlsúlya, amit Galbraith professzor *lam* című könyvében oly erősen domborít ki, vagy „a na gantizmus”, mint Nieburg professzor nevezi, egyáltalán sőt nagyon is sok köze van „a jövedelmek mind nagyobb géhez, a fokozódó elidegenedéshez a bőségben élő többség lió állampolgár között, akik krónikusan munkanélküliek v kellőképpen foglalkoztatva, akiket a társadalmi felemelkeo hetőségétől megfosztottak . . . ez a ma valósága . . .”²⁴

A gyorsaság, amellyel Amerika az új technikát a vilá meghonosítja, olykor nagyobb, mint amilyennel az Egyes belül előrehalad. Az amerikai ipar térképén hatalmas pa területek észlelhetők: a műszaki rés az Egyesült Államok

től is, hogy a fegyverkezést tették meg a gazdasági konjunktúra egyik alappillérvé.

A műszaki fejlődés bizonyos negatív aspektusai (a termelési folyamatot mesterségesen költségesebbé tevő improduktív automatizálás, a tervezés, a fejlesztés és a termelés költségeinek a termék hasznosságát kevéssé vagy egyáltalán nem növelő konstrukciók újításokkal való feltornászása, a régebbi és olcsóbb technológiák kényszerű elavulásra való kárhoztatósa stb.) szintén ismert tények.²⁵

Egyáltalán nem tekinthető kizártnak az a lehetőség, hogy az amerikai modell eme velejárói annak nyugat-európai lemásolása során ilyen vagy olyan formában az „atlanti közösség” eme szektorában is felbukkannának. Ehhez járul még annak veszélye is, amire Stephen Hymer, a Yale-egyetem professzora hívja fel a figyelmet: ha Amerikában és Nyugat-Európában egyaránt az óriásvállalatok dominálnak, végül hallgatólagos vagy nyílt „oligopolista összejátszás” alakulhat ki közöttük.²⁶ (Vagyis: Servan-Schreiber szerint 50—100 kiemelkedő nyugat-európai nagyvállalat az amerikaiakkal való helytállás jegyében az EGK-ban vagy annak valamely bővített változatában döntő súlyra tesz szert, a kormányzattól a szakszervezetekig mindenki érdekeihez igazodik, az amerikaiakkal való verseny helyett azonban kiegyezik velük . . .)

Az amerikai előretörés tényezői

Nyugat-Európában azonban egyéb áramlatok is vannak, amelyek — noha az erőforrások Servan-Schreiber javasolta összefogásával egyetértenek — más koncepciókat követnek.

Az „amerikai útnak” követendő modellként való, meglehetősen kritikátlan elfogadását, azt a feltételezést, hogy az Egyesült Államok valamilyen rejtélyes és csodálatos módon inherensen magasabb rendű termelési és vállalatigazgatási technikára tett szert, amit a helyi viszonyokhoz való némi hozzáigazítással simán át lehet venni, sokan nem osztják. Az Egyesült Államok élreugrását jórészt külső tényezőknek tulajdonítják, amelyeknek csak nagyon kevés közül van a „rendszerhez”. Külső tényezőkön pedig egyebek közt a két világháborút értik, amelyben az Egyesült Államok tőkés riválisai kölcsönösen felmorzsolták egymást. Ez a folyamat 1945-ben tetőzött, amikor Németország és Japán úgyszólván minden katonai és gazdasági hatalmát elvesztette, s Nagy-Britannia is súlyos veszteségeket szenvedett.

Azok a nagy lehetőségek, amelyek az amerikai nagytőke számára a két világháború alatt, majd az azt követő korszakban feltárultak, párosulva a világ legnagyobb és leghomogénebb belső piacával, döntően járultak hozzá az amerikai nagyvállalatok méreteinek megnövekedéséhez, nyereségeik felszökéséhez, s ennek következtében önfinanszírozásuk mérvének fokozódásához. Így már eleve pusztán saját eszközeikből is jóval többet fordíthattak K&F-re, mint nyugat-európai konkurenseik, s jóval nagyobb állami támogatásban is részesültek.

A műszaki fölény további gyökereit azokban a különleges feltéte-

²⁵ Uo.

²⁶ Stephen H. Hymer: *The Impact of the Multinational Firm*. Lásd franciául a *La Politique Industrielle de l'Europe Intégrée* (szerk. Maurice Byé professzor) című kötetben. PUF, 1968. Párizs.

lekben kell keresni, amelyek közt az Egyesült Államok hadigazdálkodása gyakorlatilag 1940 óta működött.²⁷ A katonai, technikai és tudományos téren egy nem tőkés riválissal: a Szovjetunióval folytatott verseny, amelynek különösen az első szputnyik felbocsátása kölcsönzött hatalmas lendületet (s ez olyan eseménynek bizonyult, amelynek jelentőségét csak utólag mérték fel kellőképpen), arra készítette az Egyesült Államokat, hogy a műszaki fejlődésnek ezzel az új tempójával mindenáron lépést tartson és gazdaságossági szempontokra kevésbé legyen figyelemmel, mint valaha. Ennek egyik — persze nagyon lényeges — mércéje, hogy a szövetségi kormányzat K&F-i költségvetése 1957 és 1967 között évi 6 milliárd dollárról 16 milliárd dollárra emelkedett. A katonai kutatás melléktermékei, továbbá a szövetségi kormányzat fegyverkezési rendeletei (itt különösen a fejlett fegyverrendszerekre gondolunk) és az ezek kapcsán a polgári termelésbe átszivárgó műszaki vívmányok lehetővé tették a kutatás és a fegyvergyártás technikai eredményeinek kereskedelmi alkalmazását, főként az elektronikában és a vegyiparban.

A nagyobb profit és az ebből eredő bőségesebb pénzügyi erőforrások révén az amerikai konszernek több olyan tőkével rendelkeztek, amelyet a műszaki fejlesztés kockázatosabb területein vehettek be, s ez rendkívül fontos körülmény, mert a műszaki fejlődés ma nagyobb mértékben igényli kockázatok vállalását, mint az ipar történetének talán bármely időszakában.

Fűzzük ehhez még hozzá, hogy az Egyesült Államokban, ahol hatalmas tőkefölösleg halmozódott fel és várt jövedelmező beruházásra, a telítettség tüneteit mutató belső piacon, a jól beépült érdekeltségek gyorsan megragadták az alkalmat, hogy a szükségből — vagy abból, amit szükségnek álcáztak — erényt csináljanak és a katonai kiadásokat meredeken feltornásszák, a foglalkoztatottság és a termelési szint fenntartása egyik fő eszközzé pedig olyan katonai potenciál („overkill capability”) megteremtését tüntessék fel, amely bármely ellenfél nem egyszeri, hanem többszöri megsemmisítésére képes.²⁸

A műszaki fejlesztés „amerikai útja”: megvalósíthatatlan Nyugat-Európában

Mindebből következik, hogy az „amerikai út” a műszaki haladásnak főként a technikai fejlettség magas fokán álló termékeknek és fegyverrendszereknek államilag szubvencionált fejlesztése és felvásárlása révén való előmozdítása, az erőforrásoknak a gyors elavulás folytán bekövetkező óriási pazarlásával együtt Nyugat-Európában nem járható, és semmiképpen sem amerikai méretekben.²⁹ Hogy csak egyetlen tényezőt

²⁷ Ernest Mandel: Die EWG und die Konkurrenz Europa–Amerika. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt/Main. 1968. 7. 1.

²⁸ Seymour Melman: Our Depleted Society. Holt-Rinehart and Winston, New York etc., 1968. 25. 1. „Emberi lényeket vagy közösségeket csak egyszer lehet elpusztítani. Ez a tény megszabja a katonai felkészültség korlátját, s ezen semmiféle elképzelhető technikai áttörés sem változtathat. Mégis, az Egyesült Államok hadi költségvetése és fegyverkezési irányvonala... a fenti megállapítás tagadását testesíti meg.” L. Ádám György: A gazdasági növekedés ellentmondásai az Egyesült Államokban. Közgazdasági Szemle, 1967. március, 321. 1. (Melman professzor művének recenziója.)

²⁹ L. Wedgwood Benn, a brit kormány volt műszaki fejlesztési miniszterének kijelentését: „Nem teszünk kísérletet arra, hogy a tudományos vívmányokon alapuló iparágakban végbement amerikai expanziót az Egyesült Államokéval összevethető nagyszabású állami kiadásokkal hozzuk be... Az ilyen méreteket nem engedhetjük meg magunknak...” Idézi a New Scientist, 1968. március 14., 571. 1.

említsünk: Nyugat-Európa országainak e célra számba jövő pénzügyi eszközei összehasonlíthatatlanul szűkösebbek, országai szétforgácsoltságáról és belső ellentéteikről nem is beszélve. Ilyen jellegű kísérlet tehát ez idő szerint és valószínűleg még jó ideig aligha jön számításba. Az amerikai modell utánzásával még leginkább Franciaországban próbálkoztak meg; sikerét és megalapozottságát, valamint jövőjét illetően a vélemények erősen megoszlanak.

Ennélfogva tökéletesen érthető, ha Nyugat-Európában sokan azt hangsúlyozzák, hogy az amerikai modell lemásolása helyett Nyugat-Európa sajátos körülményeinek megfelelőt kell kidolgozni, annak figyelembevételével, hogy a műszaki haladás — mint az amerikai példa mutatja — egyáltalán nem jár együtt szükségképpen társadalmi és kulturális fejlődéssel, s a tudományos-technikai forradalom követelményei kielégítésének nem kell elkerülhetetlenül „amerikanizálódáshoz” vezetnie. Az új Nyugat-Európa alapjainak lefektetése sokirányú kutatásokat igényel, és a „vén kontinens” egyik legnagyobb pozitívuma éppen a szellemi beállítottságnak ez a nyitottsága.³⁰

De az amerikai modell lemásolására való hajlandóság nem az egyetlen ellenvetés, amely Servan-Schreiber elgondolásaival szemben tehető. Az *amerikai kihívás* szerzője például élesen ellenzi az államosításokat, noha egyes nyugat-európai országok e téren szerzett tapasztalatai egyáltalán nem oly negatívak, hogy az ilyen kategorikus elutasítást indokolna. Mint bírálóinak egyike megjegyzi³¹, a kulcsiparok államosítása — a műszakilag legfejlettebbeket, így a számítógépipart is ideértve — nem politikailag légüres térben, hanem meghatározott körülmények között, széles népi támogatással menne végbe, s kiterjedne az adott ágazatok minden egyes vállalatára, a külföldieket sem véve ki. Még egy-egy ország — például Franciaország — belső piacának viszonylag szűk méretei is ellensúlyozhatók volnának széles körű, mind a kutatást, mind a termelést felölelő európai kooperációval. S Európán itt nemcsak a kontinens nyugati felét értjük. Vannak olyan elképzelések is³², hogy egyes állami tulajdonban levő konszernek, mint az ENI és IRI Olaszországban, Renault és az állami olajtröszt (Groupe Public de Pétrole) Franciaországban — egyebek közt diverzifikációjuk jóvoltából is — hatékony „ellenállási góccokat” alkothatnának az amerikai terjeszkedéssel szemben.

Hangzanak el figyelmeztetések az ipar túlzott koncentrációjával szemben is: monopolista vállalatok kialakítását a nyugat-európai piacon veszélyesnek tartják mind a fogyasztók, mind a műszaki haladás szempontjából. A baloldal számára a probléma úgy vetődik fel, hogy a munkásosztály és a demokratikus erők feladata a nemzeti függetlenség és a termelőerők internacionalizálódásának összeegyeztetése, aminek egyik lényeges feltétele az állam demokratizálása, a kulcsiparok államosítása, új kooperációs kapcsolatok kialakítása Európa minden országával.³³

³⁰ Meynaud-Sidjanski: I. m. 211. l.

³¹ Henri Claude: Quand J. J. Servan-Schreiber découvre l'Amérique. *Economie et Politique*, 1967. december. 105–111. l.

³² Paul Percie du Sert, a Renault Művek pénzügyi osztályának h. vezetője. L. *Les investissements étrangers en Europe*. Dunod, Párizs, 1968. 77. l.

³³ G. Barron: I. m. 60. l.

RÉDEI JENŐ:

A komparatív előnyök realizálhatóságáról

E cikkben vizsgálni kívánom, hogy

a) a komparatív előnyök milyen feltételek mellett érvényesülnek oly módon, hogy egymással külkereskedelmi cserét folytató két ország (példánkban *A* ország és *B* ország) egyes termelői (kereskedői) számára az áruk cseréje *nyereséges* ügylet legyen, továbbá

b) milyen szerepet játszik e feltételek teljesülésében a devizaárfolyam, illetve milyen legyen ennek a fenti cél megvalósulását lehetővé tevő szintje.

Ennek a vizsgálatnak — úgy vélem — nemcsak elméleti érdekessége lehet. Olyan gazdaságirányítási rendszerben, amelyben a külkereskedelem operatív irányítása nem direktív jellegű tervutasításokkal történik, hanem lényeges szerepet kap ebben a nyereségérdekeltség, az árrendszer és a devizaárfolyam, e gazdasági kategóriáknak olyanoknak kell lenniök, hogy a komparatív előnyök érvényesülését elősegítsék. Ez nem jelenti azt, hogy a tudatos iparfejlesztési és beruházási politikának e tervgazdasági rendszerben ne volna lényeges szerepe a komparatív előnyök kihasználásában, csak azt a követelményt szögezi le, hogy — amennyiben gazdasági szabályozó eszközöket, piaci kategóriákat alkalmazunk bizonyos cél eléréséhez — ezeknek ugyanolyan irányban kell hatniuk, mint a tervező központ tudatos cselekvéseinek.

Amikor most és a következőkben a komparatív előnyökről szólok, azt Ricardo és Smith értelmezésében használom. Nem veszem figyelembe — bár egyetértek vele — a komparatív előnyök Ohlin által megfogalmazott szélesebb, s a ricardói tételeket módosító értelmezését. Úgy vélem, hogy a bizonyítandó tételek szempontjából ez a kevésbé komplex megközelítés is elegendő.

Továbbá: eltekintek olyan tényezőktől, mint

— a szállítási díjak nagysága, a vámok, a kontingensek szerepe;
— az adott termékek termelésével arányosan csökkenő vagy esetleg egy ponton túl növekvő költségek és

— a fizetési mérleg különböző nem áruforgalmi tételeinek hatása, különösképpen a tőke mozgásnak és a szolgáltatásoknak lehetséges hatása a fizetési mérlegre, illetve a devizaárfolyam nagyságára és stabilitására.

Példánkban *A* és *B* ország szerepel. *B* ország nemcsak egy országot, hanem egy országcsoporthat is jelenthet, amellyel *A* ország azonos vagy nagyjából azonos kereskedelempolitikai feltételekkel kereskedik, és amellyel azonos vagy nagyjából azonos típusú árukat cserél.

A bizonyítás szükségessé teszi, hogy vizsgálatainkban ne csak két,

hanem több árucikk forgalmát is feltételezzük. A komparatív előnyök alapján való csere több árura is értelmezhető. A példában az 1., 2., 3., illetve 4. áruk árait (költségeit) úgy határoztuk meg, hogy nagyságuk sorrendje *A*, illetve *B* országban fordított (ami a legkedvezőbb költségű *A* országban, a legkevésbé az *B* országban). Ha az áruforgalomban *A* és *B* ország között *n* áru fajta vesz részt és *A* országnak *n-x* és *B* országnak *x* áru fajtaban van komparatív előnye (*n-x* és *x* egyenlő számként szerepel a példában), akkor ezt úgy tudják realizálni, ha a következő feltétel teljesül: a két ország között kiegyensúlyozott a kereskedelmi mérleg, vagyis *n-x* számú áru exportjának, illetve *x* számú áru importjának értékösszege megegyezik.*

E feltétel teljesülése függ *A*, illetve *B* ország árszintjétől és a valutaárfolyamtól. Az egyik vagy a másik tényező egymással nem arányos elmozdulása egy egyensúlyi pontról, megváltoztathatja a komparatív előnyben részesülő termékek számát, az export, illetve az import értékét, s megghiúsíthatja a jelzett feltétel teljesülését.

A komparatív előnyök realizálása a következőkben leírt modellben összefügg egy egyensúlyi helyzettel. Ha *A* ország árszintje mozdul, nem tudja — a komparatív előnyök ellenére — n_1, n_2, n_3 termékeit elcserélni, vagy a korábbi mértékben elcserélni, mivel ezek — mint egyes ügyletek — veszteségesé válnak.

Bár a komparatív előnyök elve valójában csak relatív árkülönbségeket fejez ki, a tényleges árszint (költségszint) mégis hatással van arra, hogy a komparatív előnyökből egyik vagy másik ország, pontosabban az áruforgalomban részt vevő termelők mit tudnak realizálni. Az az ország, amelynél e költségszint elmozdult egy magasabb szintre — változatlan valutakurzust figyelembe véve —, csak kisebb árutömeget, használati értéket tud realizálni, mint egy korábbi periódusban. A komparatív előnyöket ugyan relatív árviszonyokban (vagy költségfordításokban) mérik, az egyes külkereskedelmi ügyletek realitását és realizálhatóságát azonban a nyereségen keresztül.

A fentiek bizonyítására lássuk az alábbi egyszerűsített példát:

A és *B* ország közötti árucserében négy áru fajta vesz részt. *A* országban az egymást követő I., illetve II. időszakban eltérő árak voltak érvényesek. Mindkét időszakban *A* országban a devizaárfolyam *B* ország valutájának értékében kifejezve 10 : 1, azaz 10 *A* valuta egyenlő 1 *B* valutával.

Kiinduló adatok

1. sz. táblázat

Áruk	<i>A</i> ország termékének ára saját nemzeti valutájában		<i>A</i> ország termékeinek ára, <i>B</i> ország valutájában		<i>B</i> ország termékeinek ára saját nemzeti valutájában
	I. periódus	II. periódus	I. periódus	II. periódus	I. és II. periódus
1. áru	1000	2000	100	200	250
2. áru	1500	2500	150	250	200
3. áru	2000	3000	200	300	150
4. áru	2500	3500	250	350	100

* Csak azon absztrakció alapján, hogy a fizetési mérleg egyéb tételeit és a szolgáltatások értékét elhanyagoljuk.

Az árárányok összefoglaló táblázata

2. sz. táblázat

Az áruk sorszáma	1. áru árárához képest	2. áru árárához képest	3. áru árárához képest	4. áru árárához képest
1. áru árárának aránya	1 1	0,66 0,8 1,25	0,5 0,66 1,6	0,4 0,57 2,5
2. áru árárának aránya	1,5 0,8 1,25	1 1	0,75 0,83 1,33	0,6 0,71 2
3. áru árárának aránya	2 0,6 1,5	1,3 0,75 1,3	1 1	0,8 0,85 1,5
4. áru árárának aránya	2,5 0,4 1,75	1,6 0,5 1,4	1,25 0,66 1,16	1 1 1

A kockák felső sávja az *A* országban érvényesülő árárányokat tartalmazza az I. és II. időszakban, a kocka alsó sávja pedig a *B* országban érvényesülő árárányokat mutatja a következőképpen:

<i>A</i> országban I. periódusban	<i>A</i> országban II. periódusban

B országban I. és II. periódusban

Az 1. és 2. sz. táblázat adataiból kiolvasható, hogy *A* országnak komparatív előnye van minden olyan esetben, amikor valamely két cikk aránya nála alacsonyabb, mint ugyanazon két cikk aránya *B* országban. *B* országnak viszont komparatív előnye van minden olyan árucikk cseréjében, amelyben ugyanannak a két árucikknek az aránya kisebb *B* országban, mint *A* országban. A komparatív előny azt jelenti, hogy az érdekelt ország számára előnyös e terméket exportálni és helyébe a másik terméket importálni.

Ezek szerint:

A ország érdekelt

1. áru exportjában, ha érte 2., 3., 4. árut kap,
  2. áru exportjában, ha érte 3. és 4. árut kap,
  3. áru exportjában, ha érte 4. árut kap.
- Nem érdekelt a 4. exportjában.

B ország érdekelt

4. exportjában, ha érte 1., 2., 3. árut kap,
  3. exportjában, ha érte 1. és 2. árut kap,
  2. exportjában, ha érte 1. árut kap.
- Nem érdekelt az 1. exportjában.

A táblázat szerint tehát teljes *A* ország érdekeltisége az 1. áru exportjában és a 4. importjában, *B* ország érdekeltisége pedig a 4. áru exportjában és az 1. áru importjában. A 2. és 3. áru exportjában *A* ország és *B* ország érdekeltisége már nem ilyen egyértelmű: *A* ország főként a 2., *B* ország főként a 3. exportjában érdekelt.

Vizsgáljuk meg, hogyan alakul az előzőekben részletezett komparatív előnyök realizálása az I. és II. időszakban a cserében részt vevő egyes termelők nyeresége szempontjából A, illetve B országban.

Ennek megvilágítása végett feltételezzük, hogy ahol A országnak valamely termék exportjában komparatív előnye van valamely B országban termelt másik termék importja ellenében, ott a csere végbemegy. Az egyes cseréknél, tehát a különálló export-, illetve importügyleteknél az A és B országban érvényes árak és a devizaárfolyam alapján az egyes termelők és fogyasztók számára nyereség vagy veszteség mutatkozik.

3. sz. táblázat

A komparatív előnyök alapján realizált ügyletek nyeresége, illetve vesztesége A országban

Ügyletek	Hazai ár B ország valutájában*		Az ügylet eredménye (nyereség: + veszteség: -)
	B országban	A országban	
<i>I. periódus</i>			
A ország exportál 1. árut	100	250	150
A ország importál 2. árut	150	200	-50
A ország importál 3. árut	200	150	50
A ország importál 4. árut	250	100	150
Együtt	—	—	300
<i>II. periódus</i>			
A ország exportál 1. árut	200	250	50
A ország importál 2. árut	250	200	50
A ország importál 3. árut	300	150	150
A ország importál 4. árut	350	100	250
Együtt	—	—	500
<i>I. periódus</i>			
A ország exportál 2. árut	150	200	50
A ország importál 3. árut	200	150	50
A ország importál 4. árut	250	100	150
Együtt	—	—	250
<i>II. periódus</i>			
A ország exportál 2. árut	250	200	-50
A ország importál 3. árut	300	150	150
A ország importál 4. árut	350	100	250
Együtt	—	—	350
<i>I. periódus</i>			
A ország exportál 3. árut	200	150	-50
A ország importál 4. árut	250	100	150
Együtt	—	—	100
<i>II. periódus</i>			
A ország exportál 3. árut	300	150	-150
A ország importál 4. árut	350	100	250
Együtt	—	—	100

* Feltételezzük, hogy az összes kereskedelmi műveletek A és B ország között B ország valutájában folynak.

Amikor A ország termelői exportálnak, B ország fogyasztói importálnak (illetve fordítva), számukra nyilván nem a komparatív, hanem az abszolút előnyök jönnek számításba. Mi azt kíséreljük meg a következőkben nyomonkísérni, hogy ami az egész áruvilágot figyelembe véve A és B országban komparatív előny, *mennyiben bizonyul a termelők és fogyasztók számára abszolút előnynek is, azaz nyereséges ügyletnek.*

A 3. sz. és 4. sz. táblázatok azt mutatják, hogy az I. periódus áraival és a 10 : 1 árfolyammal számolva majdnem az összes komparatív szempontból kívánatos ügylet egyben az egyes termelők számára az abszolút árkülönbségek révén nyereséges üzletté válik. Kivétel ez alól A ország esetében a 2. áru importja és a 3. áru exportja, B ország esetében a 3.

4. sz. táblázat

**A komparatív előnyök alapján realizált ügyletek nyeresége,
illetve vesztesége B országban**

Ügyletek	Hazai ár B ország valutájában		Az ügylet eredménye (nyereség: + veszteség: -)
	B országban	A országban	
<i>I. periódus</i>			
B ország exportál 4. árut	100	250	150
B ország importál 3. árut	150	200	-50
B ország importál 2. árut	200	150	50
B ország importál 1. árut	250	100	150
Együtt	—	—	300
<i>II. periódus</i>			
B ország exportál 4. árut	100	350	250
B ország importál 3. árut	150	300	-150
B ország importál 2. árut	200	250	-50
B ország importál 1. árut	250	200	50
Együtt	—	—	100
<i>I. periódus</i>			
B ország exportál 3. árut	150	200	50
B ország importál 1. árut	250	100	150
B ország importál 2. árut	200	150	50
Együtt	—	—	250
<i>II. periódus</i>			
B ország exportál 3. árut	150	300	150
B ország importál 1. árut	250	200	50
B ország importál 2. árut	200	250	-50
Együtt	—	—	150
<i>I. periódus</i>			
B ország exportál 2. árut	200	150	-50
B ország importál 1. árut	250	100	150
Együtt	—	—	100
<i>II. periódus</i>			
B ország exportál 2. árut	200	250	50
B ország importál 1. árut	250	200	50
Együtt	—	—	100

áru importja és a 2. áru exportja. Tökéletes tükörképet, minden egyes komparatív árelőny abszolút árelőnyvé való változtatását csak két áru-fajta cseréjénél lehet megvalósítani. Amint több mint két eltérő arányú termék cseréjéről van szó, nem mindig hozhat abszolút árelőnyt minden — a komparatív előnyök alapján indokolt — csere.*

A második időszakban — az áremelkedés után — a helyzet megváltozik.

A ország nyeresége és ezzel érdekeltsege a komparatív előnyökkel bíró termékek exportjában csökken, a komparatív előnyök alapján folytatott importban növekszik. Fordított helyzet áll elő B országban: itt a komparatív előnyök realizálása esetén az exportnyereség nő és az importból származó nyereség csökken a korábbi helyzethez képest.

Ha a termelők nyereségének, illetve veszteségének van szerepe az árucserre-forgalom struktúrájában és intenzitásában, akkor a II. periódusban az áremelkedés után — az árfolyam színvonalának változatlan-sága mellett — olyan helyzet következik be, amelyben A ország termelői

* A fentieket az alábbi egyszerűsített példával illusztrálom:

Áruk	Árak	
	A ország	B ország
1. áru ...	a	a+b
2. áru ...	a+b	a

A országnak komparatív előnye van az 1. áruban, amelynek előállítására *a* munkamennyiséget kíván; B országnak pedig a 2. áruban, amelynek előállítására szintén éppen *a* munkaegységet kíván (teljes tükörkép!).

A ország elcseréli az 1. árut a 2. áruvá, azaz exportálja az 1.-t és importálja 2.-t.

B ország elcseréli a 2. árut az 1. áruvá, azaz exportálja 2.-t és importálja 1.-t.

A nyereség ezeknél a következőképpen alakul:

Ügyletek	Hazai árak		Nyereség
	A országban	B országban	
<i>A ország esetében</i>			
1. áru exportja	a	a+b	b
2. áru importja	a+b	b	b
Együtt	—	—	2b
<i>B ország esetében</i>			
1. áru exportja	a	a+b	b
2. áru importja	a+b	a	b
Együtt	—	—	2b

Ha már négy árurol van szó:

Áruk	Hazai árak	
	A országban	B országban
1. áru	a+b+c+d	a
2. áru	a+b+c	a+b
3. áru	a+b	a+b+c
4. áru	a	a+b+c+d

Itt például A országnak komparatív előnye van 4. áru exportjában és abszolút árelőnye is, komparatív előnye 3. áru exportjában (a 2. és 1. árucikkkel szembeállítva) és abszolút árelőnye is, komparatív előnye is van 2. exportjában az 1. áruval szembeállítva, de abszolút előnye már nincs.

az importot, B ország termelői az exportot erőltetik, illetve teszik ezt addig a határig, amíg a kereskedelmi, illetve fizetésmérleg-helyzet megengedi. Mindenesetre ez az áremelkedés, amelyet a devizaárfolyam megváltoztatása nem követett, megzavarta azt a viszonylagos egyensúlyi helyzetet, amely az I. periódusban fennállt.

Ha végiggondoljuk az előzőeket, világossá válik, hogy az egyes cselekvések szempontjából ideális helyzet kulcsa az I. periódusban az volt, hogy olyan devizaárfolyamot alkalmaztunk, amely a két ország árszintjét kifejezte.

Mérlegeletlen átlagot használva, a két ország árszintje a következő volt ($P_{A_I} = A$ ország árszintje az I. periódusban, $P_B = B$ ország árszintje):

$$\frac{P_{A_I}}{P_B} = \frac{A \text{ ország árszintje}}{B \text{ ország árszintje}} = \frac{1000 + 1500 + 2000 + 2500}{250 + 200 + 150 + 100} = \frac{10}{1}$$

mivel az alkalmazott árfolyam ezt a két árszintet fejezte ki, lehetővé vált a komparatív előnyök optimális, azaz nyereséges módon való realizálása mind A , mind B ország termelői számára. Az áremelkedés után a két ország árszintje a következő lett:

$$\frac{P_{A_{II}}}{P_B} = \frac{2000 + 2500 + 3000 + 3500}{250 + 200 + 150 + 100} = \frac{11000}{700} = 15,7.$$

Az árfolyam változatlanul $10 : 1$ maradt. Fejezzük ki most az árfolyamot a két ország árszintjében: $\frac{P_{A_I}}{P_B} = \frac{P_{A_{II}}}{P_B} \cdot k$

Példánkban $10 = 15,7 \cdot k$, ahonnan $k = 0,63^*$.

A k -tényező a devizaárfolyamnak két ország árszintjétől való eltérést fejezi ki. A komparatív előnyök realizálása szempontjából az az ideális helyzet, ha $k = 1$, mert ez esetben az árszintek eltéréseit a devizakurzus kifejezi és a komparatív előnyök érvényesülése úgy mehet végbe, hogy az árucere-forgalomban részt vevő termelők számára az egyes árupárok szembeállítására viszonylag a legkisebb veszteséggel jár.

Ha $k > 1$, akkor az árszintek arányához képest a deviza alá van értékelve. Ez esetben A ország termelőinek érdeke az export fokozása és nem érdeke az import növelése (ez történt B ország esetében). Ha $k < 1$, akkor a deviza túl van értékelve. Ez esetben A ország termelőinek érdeke az import fokozása és nem érdeke az export növelése. A komparatív előnyök realizálása szempontjából olyan helyzet kívánatos, amikor $k = 1$. Nyilván ezt a helyzetet csak megközelíteni lehet, de ha k akár lefelé, akár felfelé erősen eltér 1-től, a komparatív előnyök realizálása nehezzé válik.**

* Lásd Haberler: The Theory of International Trade 32–37. l.

** Az általam használt formulához közel áll, de nem azonos azzal, amit a pénzügyi irodalomban általában „vásárlóerő-paritás doktrínájának” neveznek. Gyakorlati kiszámítására is nagyszámú kísérlet történt és ezek általában azt mutatták, hogy meghatározott és tűrhető pontosságú határok között összefüggés áll fenn a devizakurzusok és a vásárlóerő-paritás között. (Leland B. Yeager: International Monetary Relation, 178. l.) A kiszámításnál általában nagykereskedelmi vagy létfenntartási költségindexeket használnak. Nem ezt az utat követtem abból az elvi megfontolásból, hogy az ideális árfolyamnak lehetővé kell tennie a komparatív előnyök realizálását, ehhez pedig olyan árindex szükséges, amely az exportban és importban tényleg meglevő „kompetitív” cikkek szerepelteti az indexben. (A cikkek kompetitívítása maga is rugalmas fogalom, hiszen nem lehet a komparatív előnyök érvényesítését sem az abszurdumig vinni.) Ez feltételezi, hogy azok a cikkek, amelyeket exportálunk vagy importálunk, a komparatív előnyök alapján vesznek részt az áruforgalomban. Ez nyilván csak megközelítően igaz, és valószínűleg nem érvényes forgalmunk azon szektorára, ahol a bilaterális és a kvótarendszer kölcsönös és egymást feltételező kötıtségei nagyon erősen érvényesülnek.

Az előzőekben tulajdonképpen két nem teljesen összehasonlítható kategóriát igyekeztünk kapcsolatba hozni: nevezetesen a *komparatív előnyöket*, amelyek a két ország abszolút árszínvonalától függetlenül is léteznek, és az *abszolút árszínkülönbségeket*, illetve a *devizakurzust* A és B ország között, amely tulajdonképpen az árucserre-forgalom konkrét realizálásánál, a veszteségek és nyereségek megoszlásánál játszik szerepet.

Az előzőekben kifejtett sematikus modellből közeledjünk a valóság felé. Nyilván összefüggés áll fenn az országok árszintje és a devizakurzus között. Ha az árszint mozgását nem követi a devizakurzus helyesbítése, akkor maga a nemzetközi áruforgalom áramlása hat abban az irányban, hogy az árszínvonalak korábbi arányát helyreállítsa. Legalábbis az áruk áramlása következtében valamilyen ármozgásnak kellene bekövetkeznie, ha az áruk áramlását nem fékezik adminisztratív akadályok. A országban, ahol az árszint emelkedik és ezért nő a kereslet B ország termékei iránt, csökken a foglalkoztatottság, a bérek és a többi termelési tényező ára is süllyed és ez nyomást gyakorol az árszintre. B országban viszont A ország keresletének hatására emelkedik a termelési tényezők ára, s ez az árszínvonalat emeli. Ilyen módon az áruk nemzetközi áramlása az új helyzetben is az árak korábbi szintjének helyreállítására irányában hat.

Mindez mint elméleti séma igaz, de a gyakorlatban mégis így, vagy nincs teljesen így. Mindenekelőtt az áruk új egyensúlyi helyzetet kialakító mozgásának szabadságát — amely az árkiegyenlítődést létrehozhatná — akadályozzák az importban a vámok és az adminisztratív protekcionizmus, az exportban pedig a nem rentábilis exportnak nyújtott különféle állami támogatások. Nyilvánvalóan nagy szerepe van a komparatív előnyök konkrét realizálásánál a fuvar költségeknek is. Továbbá figyelembe kell vennünk azt is, hogy az áruk B országból való egyoldalú áramlását az *arany* A országból való ellenkező irányú áramlásának kellene kísérenie. (Tulajdonképpen ez idézi elő az áremelkedést A, és az árcsökkenést B országban.) Azonban a kereskedelmi mérleg ilyen mérvű megbomlását, az arany kiáramlását egy ország sem engedi szabadon végbemenni. Ezért az árkiegyenlítődés végeredményben csak tendencia marad; az egyes országokban megmaradnak az árszínkülönbségek. A devizaárfolyamnak — hogy a komparatív előnyök realizálását elősegítse — tulajdonképpen ezt az árszínkülönbséget kellene kifejeznie két-két ország között. De az árfolyam — mint erről szó volt — nemcsak ezt a különbséget fejezi ki, hanem még egy k tényezőt is, amely egyébként magába zárhat gazdaságilag indokolt és gazdaságilag nehezen vagy nem indokolható eltéréseket. A gazdaságilag indokolt eltérések mindenekelőtt onnan származhatnak, hogy az egyes országok árucikkei iránt — és ezért valutája iránt is — nagy a nemzetközi kereslet.*

* A vásárlóerő-paritás doktrínájával szemben — amely az előzőekben idézett és a fenti képlethez kapcsolódó elvet fejezi ki — mindezek az ellenvetések a nemzetközi irodalomban sokszor felmerültek. Leland B. Yeager idézett könyvében ezekre az ellenvetésekre — nézetem szerint — megalapozott választ ad. Érvelésének lényege: „Ami a szállítási költségeket illeti, ezeknek csak az lehet a szerepük, hogy a ténylegesen érvényesülő devizakurzust megakadályozzák abban, hogy szorosan a vásárlóerő-paritáshoz közeledjék, de magát a vásárlóerő-paritás koncepcióját nem teszi kétségessé.” Ami a vámokat illeti: „A vámok, a kvótarendszer, a devizakontroll és egyéb mesterséges kereskedelmi akadály — bár restriktív természetű lehet — nyilvánvalóan nem tudja teljesen megsemmisíteni a forgalom érzékeny reagálását az árakra és így módon a vásárlóerő-paritás doktrínáját nem is teszi irrevelánsná.” (I. m. 175. l.)

Eképpen egy meglehetősen bonyolult helyzettel találjuk magunkat szemben, amelyre az jellemző, hogy

- eltérő a két ország árszintje,
- a devizakurzus nemcsak ezt az eltérő árszintet fejezi ki.

A komparatív előnyök realizálása ily módon is végbemehet, bár nem azzal a leegyszerűsített pontossággal, ahogyan ezt az előzőekben ábrázoltam, hanem tendenciaként. Nem állítható tehát, hogy csak azon termékek cseréjénél vannak komparatív előnyök, amelyeknél az egyéni termelő számára nyilvánvaló az ügylet nyeresége. Elképzelhető ugyanis, hogy — bár önmagában nem minden áru exportja, illetve importja nyereséges, amely komparatív előnyökkel járna — mégis egybeesik a csere A és B országok specializált termelőinek érdekeivel, annál is inkább, mivel az állam az egyes termelők számára veszteséges cserét export- vagy importszubvencióval segíti elő.

Az állam érdeke nyilván az, hogy minél kevesebb terméket dotáljon és egyben maximális mértékben biztosítsa a termelők számára a komparatív előnyök nyereséges realizálását.

Ez mindenekelőtt az árfolyam nagyságától függ. A kívánatos árfolyam nagyságát — mint mondattuk — a $\frac{P_A}{P_B}$ arány fejezi ki. Ez a tört

értelmezésünkben az A országban exportra és importra kerülő áruk hazai termelői árszintjének és a B országban exportra és importra kerülő áruk hazai termelői árszintjének arányát fejezi ki. Célszerűségi okok miatt A , illetve B ország importstruktúrájából a nem kompatitív cikket el kellene hagyni, mert ezek termelői ára A , illetve B országban a „laboratóriumi termékek” irreálisan magas árát adnák. Azaz csak olyan kompetitív árukat kell ebbe az árindexbe felvenni, amelyek akár az A , akár a B országban potenciálisan előállíthatók, habár rosszabb hatékonysággal, mint a másik országban.

Ebben az árindexben, amelynek számlálójában A ország cikkei A ország nemzeti valutájában, nevezőjében B ország cikkei B ország nemzeti valutájában szerepelnek, n számú áru van. Ebből $n-x$ árut A ország exportál B országba és x árut importál B országból, illetve fordítva.

Hogyan számítható ki ez az ideális árfolyam? A két árszínvonal összehasonlítása végett mind a számlálóban, mind a nevezőben azonos árucikkeknek kell szerepelniük, és pedig mindig az adott országban érvényes belföldi (termelői) áron. A ország esetében tehát szerepelnek mindazok az áruk, amelyek exportra kerülnek (vagy potenciálisan exportálhatók) és mindazok a termékek, amelyek kompetitív importcikkek, hazai előállítási áron. Ugyanezeknek az árucikkeknek kell szerepelniük a nevezőben B ország belföldi (termelői) árait figyelembe véve.

Végeredményben Yeager megállapítja: „Ez a doktrína alapján véve viszonylagosan szabad piacokkal számol és arra szolgál, hogy ennek működését mérje fel. Egy szigorú szabályozás esetén ez a doktrína, mint a közgazdasági elmélet sok más elve, a realitásnak nem tökéletes leírásává változhat át.” (Uo.)

Yeager könyvében ismertetett azt a nagyszámú számítást, amelyet a vásárlóerő-paritás doktrínájának igazolására végeztek, a többi között Keynes megállapítását is: „A vásárlóerő-paritás teóriája megközelítő formájában is jól működő teóriának bizonyult.” A második világháború óta eltelt időszakban végzett számítások is tűrhető pontossággal bizonyították a doktrína helyességét.

Ez a hányados — ezt hangsúlyozni kell — nem *A* ország általános devizakitermelési költségeit fejezi ki a *B* országban elért árakat figyelembe véve, hanem az *A*, illetve *B* országban előállított és exportált, valamint *A*, illetve *B* ország által importált kompetitív áruk hazai termelői árait hasonlítja össze.

Ez igen lényeges különbség, amelyet az alábbi képlet fejez ki:

Az átlagos kitermelési költség:

$$P_1 = \frac{\sum q_e p_{ed}}{\sum q_e p_{ef}}, \quad \text{ahol}$$

- q_e = az export mennyisége *A* országban,
 p_{ed} = az export termelői ára *A* országban,
 p_{ef} = az export külföldi ára *B* országban (*B* ország termelői ára).

Az árszint képlete (az ideális devizaárfolyam):

$$P_2 = \frac{\sum q_e p_{ed} + \sum q_i p_{ia}}{\sum q_e p_{ef} + \sum q_i p_{if}}, \quad \text{ahol}$$

- q_e = az export mennyisége *A* országban és a kompetitív import mennyisége *B* országban,
 q_i = a kompetitív import mennyisége *A* országban és az export mennyisége *B* országban,
 q_{ed} = az export termelői ára *A* országban,
 q_{ef} = a kompetitív import termelői ára *B* országban,
 p_{ia} = a kompetitív import termelői ára *A* országban,
 p_{if} = az export termelői ára *B* országban.

A két képlet összehasonlítása is világosan mutatja, hogy az ideális devizaárfolyam, azaz a két árszint hányadosa nem azonos *A* ország átlagos exportkitermelési költségével. Amennyiben a komparatív előnyök a cserében érvényesülnek és a devizaárfolyam a két árszint különbségét fejezi ki, akkor

$$P_2 > P_1,$$

mert a kompetitív import értéke $(\sum q_i p_{ia})$ feltétlenül nagyobb *A* országban, mint *B* országban (ahol ez az export termelői ára), és ily módon a P_2 értéke is nagyobb, mint P_1 értéke.

Mind ez ideig arányokról volt szó, amelyek indokolják a komparatív előnyök realizálását. De miért állítjuk azt, hogy a kompetitív import abszolút értéke nagyobb *A* országban, mint az export értéke *B* országban? Ez csak akkor igaz — és ezt kívántuk az előzőekben bizonyítani —, ha a devizaárfolyam *A* és *B* ország árszintjének arányát fejezi ki. Ez esetben valamennyi vagy csaknem valamennyi termék, amelyet *A* ország *B* országba exportál, illetve *B* országból importál, nyereséget is hoz az árucserében részt vevőknek. Következésképpen, ha az árfolyam ezt az ideális követelményt betölti, vagy legalábbis közelít ehhez, akkor biztosítva van, hogy a komparatív előnnyel rendelkező áruk nagy része a helyes árfolyam következtében nyereségesen exportálható, hasonlóképpen, az importálandó termékek zöme is nyereséget hoz.

Közelítve a valósághoz, mindenesetre meg kell mondani, hogy mindez csak akkor igaz, ha exportra valóban azok a termékek kerülnek, amelyekben A országnak komparatív előnye van, importra pedig azok, amelyeknél ez az előny nem áll fenn. Ha mindez nem így van és a devizahelyzet A országot arra készíti, hogy exportját ezen az ésszerű mértéken túl is növelje és az exportstruktúrába komparatív előnnyel nem rendelkező termékeket is bevon, akkor P_1 (az átlagos kitermelési költség) és P_2 (az ideális árfolyam) között nem áll fenn feltétlenül az az egyértelmű összefüggés, hogy $P_2 > P_1$. Ebben a kedvezőtlen esetben ugyanis, amikor komparatív előnnyel nem rendelkező termékeket is exportálunk, a P_1 -ben szereplő $\sum q_e p_{ed}$ értéke nagyobb, mint a P_2 -ben szereplő $\sum q_e p_{ed}$ értéke, mert a P_2 -ben csak azok az áruk szerepelhetnek, amelyekben A országnak valóban komparatív előnye van. Mégis, általában fel kell tételeznünk, hogy azok a cikkek szerepelnek az exportárúk között, amelyekben A országnak komparatív előnye van. Ennek az elvnek az érvényesülését az esetben fenyegeti valamilyen akadály, ha az importárúk sorába olyan termékek is bekerülnek, amelyekben B országnak nyilvánvalóan nincs komparatív előnye A országhoz képest. (A komparatív előny természetesen regionális és szezonális is lehet.) Ilyen extrém eset akkor állhat elő, ha például valamilyen bilaterális egyezmény keretében az érték kategóriák összemérése tökéletlenül valósul meg.

Az a tény, hogy A országban az exportdeviza kitermelési költsége, a P_1 viszonylag magas, még nem bizonyítja, hogy az árucserében a komparatív előnyök nem érvényesülnek, csak azt mutatja, hogy A ország átlagos munkatermelékenységi szintje B országhoz képest alacsony. A munkatermelékenység emelésének egyik módja éppen a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás, azaz a komparatív előnyök mind teljesebb kihasználása. Ez teszi ugyanis lehetővé, hogy A ország specializálódjék bizonyos termékek előállítására és annak költségeit — például a nagyobb szériákban való termelés következtében — csökkentse.

Egy olyan árfolyam viszont, amely ettől az ideális árfolyamtól nagyon eltávolodik (ahol k értéke lényegesen kisebb 1-nél), a komparatív előnyöket nem engedi a kívánatos módon érvényesülni, mivel az árucseré folyamatában számos, a komparatív előnynek megfelelő árucserét a termelő számára veszteségessé tesz az exportban és túlzottan nyereségesé az importban.

Mindez azonban csak az árfolyam kiszámítási elvére és nem az árfolyam nagyságára vonatkozik. Az exporttermékek belső termelői ára és külföldi devizaára alapján kiszámított árfolyam konkrét nagysága függhet — példának okáért — a belső árrendszertől, az árak szintjére kiható versenyviszonyoktól, az árak szabályozásának módjától és mértékétől, amelyek egy belföldi árszínvonalat viszonylag magasán, jelentős nyereséget elismerve alakíthatnak ki. Az elmondottakból nem lehet a külkereskedelmi mechanizmus egész hatékonyságára vonatkozó következtetéseket sem levonni, mert ebben a kérdésben számos egyéb tényező is szerepet játszik, ezek között: a vállalati nyereségérdekeltség hatékonysága, a termelés, a belső piac és a külső piacok összhangja, a kereskedelempolitikai feltételek.

RADNÓTI ÉVA:

A dualitásról

A dualitás matematikai fogalma és alkalmazása a programozásban

A programozás mind szélesebb körű közgazdasági alkalmazásával egyre általánosabban ismertté válik a dualitás fogalma, amely a matematika fogalmköréből származott a közgazdaságtanba.

A matematikában két feladatot akkor nevezünk duálisnak, ha mindkét feladatban ugyanazok a változók szerepelnek, s ezek a változók páronként úgy csoportosíthatók, hogy a változót duális párjával felcserélve és a műveleti jeleket ellentétjére változtatva az egyik feladatból a másik feladatot kapjuk meg. Ebből következik, hogy primális és duális egyenértékűek, kölcsönösen egymás duáljai. A matematika legkülönbözőbb területein találkozunk a dualitással.¹

A matematikai programozásban is jelentékeny szerepet kap a dualitás elve.

Az

$$\begin{array}{ll} \mathbf{Ax} \leq \mathbf{b} & \mathbf{A}^*\mathbf{y} \geq \mathbf{c} \\ x_i > 0 & \text{és az } y_i > 0 \\ \text{max. } \mathbf{c}^*\mathbf{x} & \text{min. } \mathbf{b}^*\mathbf{y} \end{array}$$

feladatok egymásnak duálisai.²

Első rátekintésre úgy tűnhet, mintha ez a duális feladatpár nem felelne meg a dualitásról adott definíciónak, mert az egyik feladatban csak az egyik változó, a másikban pedig csak a másik változó van feltüntetve. A kiegészítő eltérések gyenge tétele (complementary slackness) szerint azonban $\mathbf{x}$ és $\mathbf{y}$ akkor és csak akkor optimális megoldáspár, ha megengedett megoldás (vagyis az előírt korlátozásoknak eleget tesz), és ha kielégíti az

$$\begin{array}{ll} \mathbf{y}^*(\mathbf{b} - \mathbf{Ax}) = 0 & \text{és} \\ \mathbf{x}^*(\mathbf{c} - \mathbf{A}^*\mathbf{y}) = 0 & \text{egyenleteket.} \end{array}$$

Ezekben az egyenletekben már szembeűnően mutatkozik meg az $\mathbf{x}$ és $\mathbf{y}$ duális párnak dualitás általi kölcsönös meghatározottsága. S valóban, a primális feladat megoldási algoritmusá produkálja az $\mathbf{x}$ vektor mellett az $\mathbf{y}$ vektort is és a duális feladat megoldási algoritmusá az $\mathbf{y}$ vektor mellett az $\mathbf{x}$ vektort.

¹ A geometriában például homogén koordinátákat alkalmazva pont és egyenes egymás duáljaivá válnak, a megfelelő ellentétes műveletek az összekötés és a metszés. Vagyis, ha egy homogén koordinátákban felírt feladatban egyenest ponttal, pontot egyenessel, összekötést metszéssel, metszést összekötéssel cserélünk fel, akkor – ha az eredeti összefüggések helyesek voltak – az így nyert duális összefüggés is érvényes lesz.

² A feladatban $\mathbf{A}$ és $\mathbf{A}$ transzporált ($\mathbf{A}^*$), $\mathbf{b}$ és $\mathbf{c}$, $\mathbf{x}$ és $\mathbf{y}$, max és min, nagyobb és kisebb szerepelnek mint egymás duáljai.

A matematikai közgazdaságtanban szokásos a fenti feladatnak olyan értelmezést adni, amelyben x a teljes termelési szinteket, A a termékelőállítás ráfordítási együtthatóinak mátrixát, c a társadalmi értékeléseket (árakat), b az erőforrásokat jelenti. Az y változó szintén ár jellegű, s mivel a feladatban már egy ár (c) szerepel, az irodalom ezt árnyékáraknak (shadow price) szokta nevezni. Miért ár jellegű az y vektor?

Tekintsük a duális feladat feltételi egyenletrendszerét. $A^*y \geq c$; az árnyékáron számított ráfordítások nagyobbak vagy egyenlők a c áraknál. De ha nagyobbak, akkor csak nulla szinten kerülnek a programba, a programba bevont tevékenységre nézve tehát $A^*y = c$, az árnyékáron számított ráfordítások az árral egyenlők. Ha a primális program célfüggvényében csak fogyasztási cikkek szerepelnének, ami egyértelmű azzal, hogy a duális változatban csak a fogyasztási cikkek c árai jelentenék a korlátozást, akkor a kapott árrendszer teljesen egyértelmű volna. Ezt az árrendszert úgy nyertük, hogy a program szempontjából önkényesen — pontosabban kívülről adottan — vettük a fogyasztási cikkek árát, s meghatároztuk azokat az adott feltételek mellett elérhető termelési szinteket, amelyekre cx maximális. Továbbá meghatároztuk a termelési eszközök árát úgy, hogy az előállított cx értéket kiosztottuk közöttük a technológiai együtthatók mátrixa által meghatározott arányban, vagyis úgy, hogy rájuk az $A^*y = c$ egyenlőség fennálljon. Ez a követelmény az y (jelen esetben termelési eszköz-árakat jelentő) árnyékárakat egyértelműen meghatározza.

Nem lesz egyértelmű az árrendszerünk, ha a primális program célfüggvényében erőforrások is szerepelnek, vagyis ha a termelési eszközök termelésére vonatkozó termelési szinteket is meg akarjuk állapítani. Ebben az esetben ugyanis a termelési eszközökre két árát kapunk, a termelési eszköz x_i termelési szintjével duális y_i árnyékárát, és a termelési eszköz termelésének technológiai együtthatói alapján számított

$$c_i = \sum_{j=1}^n a_{ji}x_j$$

árát.

Igaz, hogy a kétféle árát használhatjuk kétféle rendeltetésben, az egyiket (y_i) a készletek, a másikat (c_i) a termelés értékelésére. Ez a kettős felhasználás azonban merőben ellentétes a programozás logikájával, amely az egymást helyettesítő termékeket következetesen a helyettesítés alapján értékeli. Márpedig nyilvánvaló, hogy adott termék készlete és termelése folytonosan, méghozzá tökéletesen helyettesíti egymást, s ezért indokolatlan, hogy rájuk nézve különböző árakat állapítsunk meg.

Az elismert társadalmi értékelés, c ár szerepeltetése a célfüggvényben olyan nyilvánvalóvá teszi az „árnyékár” nem egészen ár jellegét, hogy annak, aki az árnyékárát valódi árnak kívánja tekinteni, a c árakat valahogy ki kell dobni a programból. Ezt teszik azok a modellek, amelyek a célfüggvényben adott termékstruktúra, kombinált társadalmi termék maximálását írják elő. (Kantorovics típusú modellek.³)

³ Lásd erről még Radnóti Éva: Programozás és árképzés című cikkét a Közgazdasági Szemle, 1967. májusi számában.

A tervezett fogyasztási szerkezet bírálatának lehetősége a dualitási elv alapján a Kantorovics típusú modellekben

A kantorovicsi modell egységnyi $(\beta_1, \dots, \beta_n)$ arányokban összetett kombinált társadalmi termékeket maximalizál. Legyen ez a maximum λ . Akkor $\lambda\beta_i$ az x_i ($i: 1 \dots n$) teljes termelési szinteket adja. Ezek a termelési szintek és a nyert árnyékárak nem szükségszerűen optimális megoldáspárok, mivel az optimalizálást most nem az egyes termékek termelési szintjeire, hanem csak a kombinált társadalmi terméket előállító tevékenységek alkalmazásának szintjeire végeztük el. Ha azonban ezek a termelési szintek és a nyert árnyékárak optimális megoldáspárok volnának, akkor ki kellene elégíteniük az

$$\begin{aligned} \mathbf{y}^*(\mathbf{A}\mathbf{x} - \mathbf{b}) &= 0 \\ \mathbf{x}^*(\mathbf{A}^*\mathbf{y} - \mathbf{c}) &= 0 \end{aligned}$$

egyenleteket.

Mivel $x_i > 0$ minden i -re, hiszen adott összetételű terméket maximalizálunk, közülük egyik sem maradhatott ki a programból, tehát $\mathbf{A}^*\mathbf{y} = \mathbf{c}$ -nek is fenn kell állnia. Ebből pedig kiszámíthatjuk azokat a $\mathbf{c}$ árakat, amelyeket a kantorovicsi modell implicite tartalmaz. Sőt nem is csak implicite tartalmazza, hiszen ezek az árak önállóan is megjelennek mint a fogyasztási cikkek árnyékáron számított költségarai.

Adott termékösszetételből indultunk ki, s e termékösszetétel maximalizálásának feleltettük meg az árnyékárakat. De kiderült, hogy az adott összetételben maximalizált terméknek egy programból meghatározható társadalmi értékelés is megfelel. Egy olyan társadalmi értékelés, amelyre nézve elmondhatjuk, hogy ha $\mathbf{x}$ és $\mathbf{y}$ optimális megoldáspár⁴, akkor csak e mellett a $\mathbf{c}$ társadalmi értékelés mellett lehet az. Vagy e mellett a $\mathbf{c}$ társadalmi értékelés mellett az, vagy *nincs olyan társadalmi értékelés, amely mellett optimális megoldáspár volna*. Ez utóbbi eset egyben bizonyosága annak, hogy a fogyasztási szerkezet nem megfelelő, a program nem oldható meg ellentmondásmentesen, mert ellentmondás van a programban implicite benne rejlő társadalmi értékelés és a program között. Adott társadalmi értékelés mellett ugyanis nem ez, hanem egy másik fogyasztási szerkezet mutatkozik optimálisnak.

A kantorovicsi program tehát elsősorban a tervezett, célfüggvényben szereplő fogyasztási szerkezet bírálatára alkalmas. Kétféleképpen is módot ad a fogyasztási szerkezet bírálatára. Először is a programban implicite benne rejlő termékárakat összevethetjük a tervezett mennyiségekhez tartozó keresleti árakkal. Ha ezek eltérnek, akkor ez a tervezett fogyasztási szerkezet nem kielégítő voltára hívja fel a figyelmet. Másodszor, ha a modellben benne rejlő társadalmi értékelésekkel a termék termelési szintjeire nézve végezzük el a programozást, s ha az így nyert fogyasztási szerkezet nem azonos a kantorovicsi modellben szereplő, vagyis a tervezett fogyasztási szerkezettel, akkor a két fogyasztási szerkezet eltérése megint csak alkalmas a tervezett fogyasztási szerkezet bírálatára.

Mégis azt tapasztaljuk, hogy a kantorovicsi modelleket általában nem a tervezett fogyasztási szerkezet bírálatára, hanem a tervezett fogyasztási szerkezethez tartozó *árjavaslat* kidolgozására tekintik alkalmasnak. S ennek

⁴ Az $\mathbf{x}$ az ágazatonkénti teljes termelési szinteket, $\mathbf{y}$ pedig a kantorovicsi modell árnyékárait jelöli.

elsősorban nem elméleti okai vannak, hanem az ok azokban a gazdasági viszonyokban gyökeredzik, amelyek közt a programok létrejöttek. Azokban a viszonyokban, amelyekben a termelés szerkezetének meghatározását a gazdaságosság szempontjai a legcsekélyebb mértékben, s a piac követelményei még kevésbé befolyásolhatták, s ebbe a tudományos kutatásnak vajmi kevés beleszólása lehetett. A szocialista közgazdaságtudomány fejlődésének ebben a középkorában, amikor a közgazdaságtudomány csak a politika szolgálatára volt, a tudósoknak nem maradt más lehetőségük, minthogy ezt a szolgálatot igyekeztek a lehető legjobban ellátni. Ez az, amit a kantorovicsi modell meg is tesz. Mit nyújt tehát a kantorovicsi modell mint árképzési modell?

Kritika nélkül elfogad egy fogyasztási szerkezetet, amelynek bírálatára pedig a modell lehetőséget adna, s keresi azokat az árakat, amelyek ennek az esetleg mind a fogyasztói szükségletek, mind a termelés gazdaságossága szempontjából legelőnytelenebb fogyasztási szerkezetnek a betartására ösztönöznek, illetve amelyek e struktúra betartását olyan jól és olyan fájdalommentesen kényszerítik ki, amennyire csak lehetséges.

Joggal várhatjuk, hogy a tudományos kutatók élni fognak a megváltozott gazdasági feltételek nyújtotta új lehetőségekkel, s tudományukat a politika szolgálatából a politika segítő társává teszik. Már is biztató jeleket látunk, amelyek ebbe az irányba mutatnak. Az ex post programozási modellekre⁵ gondolkodnak, amelyeknek célja természetszerűleg nem „utólagos” árjavaslat tétele, hanem a múlt időszakbeli gazdasági struktúra elemzése. A kedvező fejlődés ellenére, ma még a kantorovicsi modelleket árképzési modelleknek tekintik. Előtte nem kétséges, hogy előbb-utóbb épp a gazdaság strukturális fejlődésére vonatkozó ismeretek gyarapodása fogja elvezetni mind a közgazdasági „köz tudatot”, mind magukat a programozási modellek készítőit ahhoz a felismeréshez, hogy a kantorovicsi modell *nem árképzési modell, hanem egy olyan modell, amely kiválóan alkalmas a gazdaság strukturális fejlődésének elemzésére.*

A dualitási probléma közgazdasági elmélet története

A dualitási probléma közgazdasági alkalmazására elsőnek Neumann János tett kísérletet⁶. A termék piaci ára és mennyisége közti függvényszerű kapcsolat vezette arra a gondolatra, hogy megkísérelje a matematikai dualitást erre a kapcsolatra alkalmazni. Nem tudott azonban elvonatkoztatni az átlagprofit jelenségétől, amit ő kamatnak nevez, holott nyugodtan elvonatkozathatott volna, hiszen vizsgálódásának középpontjában nem az árcentrum állt, hanem

⁵ Simon György: Az árnyékárak viselkedésének tanulmányozása ex post programozás alapján.

⁶ A modellt a Közgazdasági Szemle 1967. februári számában Bródy András cikke ismerteti. Az ő jelölését használva emlékeztetünk rá: j eljárás létrehoz t_{ij} mennyiséget az i termékből és felhasznál f_{ij} mennyiséget ugyanezen termékből. $F = (f_{ij})$ és $T = (t_{ij})$ mátrixokkal a következő ismeretlenek határozhatók meg:

$$x \text{ termelési szintek } x_i \geq 0$$

$$p \text{ árak } p_j \geq 0$$

α bővülési tényező

β kamat tényező

A modell:

$$\alpha Fx \leq Tx$$

és ha valamely i -re $<$ áll fenn, akkor $p_i = 0$

$$\beta pF \geq pT$$

és ha valamely j -re $>$ áll fenn, akkor $x_j = 0$

a piaci ár, márpedig az átlagprofit fogalma az árcentrum fogalmával kapcsolatos. Mivel nem tudott elvonatkoztatni az átlagprofit jelenségétől, ezért a dualitást csak minden termelési ágra azonos bővítési ráta mellett tudta értelmezni. Ezzel azonban nemcsak a valóságot hamisította meg alaposan, hanem a matematikai dualitás közgazdasági értelmezését is csak korlátozottan, nem tökéletesen tudta megvalósítani, mert a primális feladatban a mennyiséget tetszésünk szerint meghatározhatjuk, de a duális feladatban ezáltal csak a kamat, az árvektor aprofitráta válik minden esetben egyértelműen meghatározottá, az árvektor azonban nem. Ár és mennyiség tehát nem egyértelműen összetartozó duális megoldáspárok. Ami a Neumann modellben figyelemre méltó, az éppen a kísérlet a matematikai dualitás elvének közgazdasági alkalmazására. De Neumann-nak ezt a gondolatát a programozási modellek valósítják meg tökéletesen. Ha óhajtjuk, ezekkel a modellekkel megoldást adhatunk a Neumann modellnek is, de általánosabbá is tehetjük, tökéletesíthetjük is azt. A programozási modell teljesen elvonatkoztat az átlagprofit jelenségétől, nulla profitot feltételez. Ezzel megszünteti a minden termelési ágra azonos növekedési ráta feltételezésének szükségességét, s a mennyiséget és az árat egyértelműen összetartozó duális megoldáspárrá változtatja. A programozási modell általánosabb a Neumann modellnél, ami abból is nyilvánvaló, hogy a Neumann modellre megoldást adhatunk egy olyan Kantorovics típusú lineáris programozási modellel, amelyben az erőforrásokat kifejező $\mathbf{b}$ vektor a munkaerő újratermeléséhez szükséges fogyasztási cikkek is mint erőforrásokat tartalmazza, s a célfüggvényben szereplő társadalmi össztermék-struktúrát is a $\mathbf{b}$ vektor adja meg.⁷

A Neumann modell számára háromszorosan specifikált programozási modell ad megoldási algoritmust. Első specifikálás a linearitás feltételezése, második a társadalmi végtermék struktúrájának rögzítése (a kantorovicsi modellekhez hasonlóan), harmadik a rögzítésre vonatkozó specifikus kikötés, hogy azt a $\mathbf{b}$ vektor határozza meg. A Neumann modellt tehát könnyen átalkéíthatjuk egy nagyon specifikus programozási modellel, de az általános lineáris programozási modell átalakítása Neumann modellel, az általánosság megszorítása nélkül nem lehetséges.

A Közgazdasági Szemle 1967. szeptemberi számában Bródy András cikkében ezzel merőben ellentétes állítást olvashatunk. „... a modern tervezési modellek többsége, mint a lineáris programozás modellje, a játékelmélet modellje, az ágazati kapcsolatok modellje és ezek különféle változatai, sőt tulajdonképpen a gazdasági élet összes lineáris modelljei (a tisztán elméleti jellegűektől a praktikus — gyakorlati számításokig) valamennyien a Neumann modell egy-egy speciális eseteként foghatók fel, matematikailag transzformál-

⁷ A Neumann modell alapján kiválasztunk a modellben szereplő termelési eljárásokkal és a modellben nem szereplő, de általunk ismert erőforrásokkal előállítható termékstruktúrák közül egy tetszés szerinti. Ezt a termékstruktúrát adjuk meg egy $\mathbf{b}$ vektorral. A célfüggvényt állapítjuk meg $\max. (\lambda = \mathbf{a}^* \mathbf{b})$ -nek. Állapítsuk meg azokat a kombinált tevékenységeket, amelyek a kombinált $\mathbf{a}^* \mathbf{b}$ társadalmi terméket előállítják, s végezzük el a programozást egy kantorovicsi modellben. A modell megoldása az eredeti Neumann modellt is kielégíti. Tekintsük ugyanis a Neumann modell termelési eredményének a kantorovicsi modell $\max. \lambda$ eredményét, hozzáadva még a $\mathbf{b}$ erőforrás megmaradt elemét. Jelöljük a kantorovicsi modell maximalizálás utáni eredményét $\mathbf{a}^* \mathbf{b}$ -vel, akkor $\mathbf{T}\mathbf{x} = \mathbf{a}^* \mathbf{b} + \mathbf{b} - \mathbf{A}\mathbf{x}^*$, ahol $\mathbf{x}^*$ a kantorovicsi modell megoldása $\mathbf{x}$ -re.

A képlet lehetőséget ad a Neumann modell $\mathbf{x}$ értékeinek meghatározására. Így azonban $\mathbf{F}\mathbf{x}$ is meghatározható. Most tekintsük, $\left(\frac{\mathbf{T}\mathbf{x}}{\mathbf{F}\mathbf{x}} \right)_i$ hányadosok közül a legkisebbet, az legyen a Neumann modellben szereplő α , akkor nyilván teljesül $\alpha \mathbf{F}\mathbf{x} \leq \mathbf{T}\mathbf{x}$, és ha valamely i -re $<$ áll fenn, akkor $p_i = 0$, ahol p_i a kantorovicsi modellből nyert árnyékkárákat jelenti. Ezekkel az árakkal a $\beta \mathbf{p}\mathbf{F} \geq \beta \mathbf{p}\mathbf{T}$ és ha valamely j -re $>$ áll fenn, akkor $x_j = 0$ összefüggés is teljesül.

hatók Neumann modellé.” (1010. l.) Az általános lineáris programozási modell Neumann modellé „transzformálásának” elegáns, de nem hibátlan matematikai bizonyítását a Közgazdasági Szemle 1967. februári számában megjelent cikk tartalmazza.

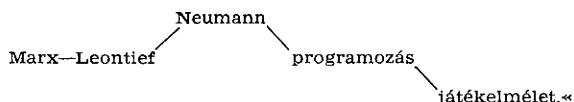
„A lineáris programozás modellje, mint láttuk: $\max \delta = \mathbf{c}^* \mathbf{x}$ az $\mathbf{A} \mathbf{x} = \mathbf{b}$, $\mathbf{x} \geq 0$ feltételek mellett.” (177. l.) Valójában a lineáris programozási modell célfüggvényében nem $\max \delta = \mathbf{c}^* \mathbf{x}$, hanem az ezzel nem azonos $\delta = \max \mathbf{c}^* \mathbf{x}$ szerepel.⁸ A szerző tehát nem az általános lineáris programozási modellt vezeti vissza a Neumann modellre. Ha azonban $\max \delta = \mathbf{c}^* \mathbf{x}$ összefüggést itt csak elírásnak tekintenénk, akkor a bizonyítás további részében kerülnénk kátyúba, mert a továbbiakban hol megszorozzuk, hol elosztjuk az egyenlet egyik oldalát $\mathbf{c}^* \mathbf{x}$ -szel, másik oldalát pedig δ -val, ami nyilvánvalóan csak a fenn nem álló $\delta = \mathbf{c}^* \mathbf{x}$ esetben volna lehetséges, illetve, ha az egyenlőséget csak $\max \delta$ mellett értelmezzük, akkor $\max \delta = \mathbf{c}^* \mathbf{x}$ esetén, ez azonban nem azonos a lineáris programozási modell célfüggvényével.

A matematikai tévedéstől eltekintve is a valóság negligálásának igen szép példája „legáltalánosabbnak” tekinteni egy modellt, amely olyan irreális és igen specifikus megkötést tartalmaz, mint a konstans növekedési ráta. Nyilván a modell „általánossága” kritériumának meghatározásánál a szerző teljesen eltekintett a modell közgazdasági tartalmától. Ha nem ment volna ilyen messzire a valóságtól való elvonatkoztatásban, akkor állításának közgazdasági értelemben való lehetetlensége ösztönözte volna, hogy az elkövetett matematikai hibát felfedezze.⁹

A Neumann modell figyelemre méltó elméletörténeti jelentőségű modell. Igen sokat tartalmaz abból, amit kifejlett formában egy évtizeddel később a programozási modellek fognak nyújtani. Neumann-nak a modell felállításakor az ugyancsak általa létrehozott játékelméletben megvoltak a matematikai eszközei a modell fejlettebb megfogalmazására is. Azért nem tudott mégsem a lineáris programozással legalább közelítőleg egyenértékű modellt felállítani, mert közgazdasági gondolatai még a termelési ár problémájával bíbelődő Marx utáni vulgáris közgazdaságtanhoz kapcsolódtak. Ehhez az iskolához képest a marginalisták jelentős haladást képviselnek. Mert míg a Marx utáni vulgáris iskola egy nagyot lép visszafelé Smithtől és Ricardótól, vagyis vulgarizálja őket, addig a marginalizmus új úton jár, olyan területre terjesztve ki figyelmét, amely a közgazdasági érdeklődés figyelmén — és hozzá kell tennünk, Marx figyelmén is — kívül rekedt, éspedig a fogyasztás mikroökonómiai szintű elemzésére, aggregálására és összhangba hozására a termelés lehetőségeivel. Ezen az új úton bőven nyílik mód a kapitalizmus közgazdasági

⁸ Az általános lineáris programozási modellben a korlátozó feltételeket nem egyenlőségrendszer, hanem $\mathbf{A} \mathbf{x} \leq \mathbf{b}$ egyenlőtlenségrendszer adja meg. A specifikálást ebben a vonatkozásban itt azért nem kifogásoljuk, mert a szerző ugyanezt a specifikálást az eredetileg egyenlőtlenségrendszerben felírt Neumann modellre is alkalmazza.

⁹ Feltehetően a szerző azért érzi, hogy az általánossággal valami nincs rendben. Erre utal, hogy az általánosság szót idézőjelbe teszi. »A mi szempontunkból tekintett „általánosság” rangsorát az alábbi ábra teszi érthetővé:

(Közgazdasági Szemle, 1967. február. 180. l.)

A „mi szempontunkból vett általánosság” alatt azt kell érteni, hogy szerinte az összes felsorolt modellek a Neumann modellé transzformálhatók. Ez kritériumnak elegendő is volna, ha igaz lenne.

apológiájára is, de új és lényeges közgazdasági igazságok felismerésére is. A közgazdasági vizsgálódásnak ezen az új területén a marxista közgazdászoknak kell majd rendet teremteni úgy, ahogy azt Marx megtette a Marx előtti közgazdaságtannal, elismerve és méltatva annak eredményeit, de bírálva hibáit.

A Neumann modellben tehát nem az a lényeges és pozitív, hogy a termelési ár problematikával foglalkozik. Hibája ez, nem érdeme. A pozitív, a lényeges, az előremutató, a méltatandó a Neumann modellben annak a gondolati csírája, ami a programozási modellekben valósult meg. A Neumann modell úgy „legáltalánosabb”, mintha egy magzatot a legáltalánosabb élőlénynek tekintenénk, azért, mert a békával is, hallal is és más élőlényekkel is mutat közös vonásokat. De a hozzáértő felismeri, hogy a magzat speciális élőlény csírája és nem legáltalánosabb élőlény. A Neumann modell a dualitás közgazdasági alkalmazásának gondolatán keresztül kapcsolódik a lineáris programozási modellekhez, de egyrészt — mint láttuk — a duális megoldáspárok nála nem egyértelműen meghatározottak, másrészt — véleményem szerint — a dualitási problémakör nem is a lineáris programozás leglényegesebb, legerősebb oldala. Mert noha matematikailag a primális és duális modell egyenértékűek és egymással átalakíthatók, de a közgazdasági interpretálás szempontjából mégis a modell (mindkét matematikailag egyértelmű modell) kétféle felhasználásáról lehet szó: 1. volumen-meghatározásra; 2. ármeghatározásra. A két feladat közgazdaságilag nem egyenértékű, s véleményem szerint a programozástól kiváltképp az első feladat megoldásában lehet jelentékeny eredményeket várni.

Felfogható-e a programozási modellek és a Neumann modell dualitási elve az érték és a használati érték kettősségként?

Eszünkbe se jutna felvetni ezt a kérdést, ha azt már előttünk más nem vetette volna fel, s nem adott volna rá igenlő választ. De vajon megalapozottan-e?¹⁰

A dualitás értelmezése nem teljesen azonos a rögzített termékösszetételű és az általános lineáris programozási modellben, de a dualitás egyik értelmezése sem azonosítható, mégcsak a csereérték és használati érték kettősségének felismerésével sem, nemhogy a munka kettős jellegének felismerésével.

A rögzített termékösszetételű modellekben, a Kantorovics típusú modellekben és a Neumann modellben (emlékeztetünk rá, hogy a Neumann modellre egy speciális Kantorovics típusú modellel adtunk megoldási algoritmust) a dualitást az „ár” és az adott összetételű végterméket előállító termelési eljárások alkalmazásának szintje közt mutatják ki. Ez az „ár” csak fogyaté-

¹⁰ A Közgazdasági Szemle 1967. februári számában olvashattuk: „A dualitás mindezen modellekben az ábrázolt gazdasági rendszer, vagyis a termelési folyamat két oldalának, a folyamat természetbeli és értékbeli összetételének, azaz »használati érték« és »érték« oldalának szigorú szimmetriáját jelenti, sőt nemcsak szimmetriáját, hanem a két oldal igen szoros belső összefüggését is.” (1011. l.)

„Kétségtelen, hogy a dualitás szempontjai az első kötetben világosan és következetesen ki vannak dolgozva.” (Ti. A tőke I-ben.)

„Elég, ha itt olyan világosan duális fogalomparra utalunk, mint a munkafolyamat és az értékesítési folyamat, a terméktöbblet és az értéktöbblet, vagy a tőke technikai és értékösszetétele.” (1016. l.)

„A dualitás közgazdasági elvét kissé leegyszerűsítve talán úgy lehetne megfogalmazni, hogy minden bonyolultabb munkafolyamatot két oldalról lehet és kell szemügyre venni — mint használati értéket teremtő természetes folyamatot és mint olyan folyamatot, amely ugyanakkor megteremti e használati értékek kapcsolatát, rendjét, értékelését, sőt értékét.” (1010. l.)

kosan azonosítható a csereérték hagyományos kategóriájával, mivelhogy a piaci kapcsolatoktól függetlenül jelenik meg, a termelési eljárások szintjei pedig egyáltalán nem azonosíthatók a használati érték kategóriájával. Sőt lehet mondani, hogy a használati érték kategóriája a kantorovicsi típusú modelleknél csaknem teljesen kívül reked. Talán ezért érzik ezeket magukhoz közelállónak azok a marxista közgazdák, akik nem tudják levetni a dogmatizmus korszakában rájuk ragadt idegenkedést a használati érték kategóriájától.

A Kantorovics típusú modell a fogyasztást közvetlenül szolgáló használati értéket kirekeszti a rögzített termékstruktúrával.¹¹ A termékösszetétel a modellben kívülről adott, s ezért a közvetlenül a fogyasztást szolgáló használati értékek sokfélesége helyett számára egyetlen egy kombinált társadalmi végtermék létezik. Az erőforrásoknak viszont csak az „a használati értékük”, hogy az általános egyenértékeshez hasonló szerepet játszó rögzített termék-kombináció mennyiségeiben kifejeződnek, vagyis, hogy csereértékszerűek. Ennyiben az erőforrások ára itt tényleg csereérték jellegű. Ezeknek duálisai a tevékenységek alkalmazásának szintjei. Ez azonban triviális módon volumen jellegű és nem használati érték jellegű kategória. A kantorovicsi modellben minden tevékenység azonos kombinált terméket előállító kombinált tevékenység. Különbség köztük csak abban van, hogy a kombinált termék kisebb vagy nagyobb mennyiségét állítják elő. Ez kifejezetten volumen jellegű különbség, és semmi esetre sem használati érték jellegű, hiszen valamennyi kombinált tevékenység használati értéke ugyanaz — ti. hogy a kombinált végterméket állítja elő. Itt tehát egy ár jellegű és egy volumen jellegű kategória alkotja a duális megoldáspárt. *A csereérték és használati érték kettőssége a modellel egyáltalában nem fér össze, mivel a használati érték a rögzített, kívülről adott termékstruktúra miatt alapjában véve a modellen kívül rekedt.*

Az általános programozási modellnél két matematikailag egyenértékű modell alkotja a duális megoldáspárt.

Az egyik:

$$\begin{aligned} \max \mathbf{c}^* \mathbf{x} \\ \mathbf{A} \mathbf{x} \leq \mathbf{b} \end{aligned}$$

A másik:

$$\begin{aligned} \min \mathbf{b}^* \mathbf{y} \\ \mathbf{A}^* \mathbf{y} \geq \mathbf{c} \end{aligned}$$

ahol adott feltételek mellett

$$\max \mathbf{c}^* \mathbf{x} = \min \mathbf{b}^* \mathbf{y}$$

Itt a modellben két ár jellegű kategória szerepel. Az egyik a $\mathbf{c}$ vektor, amely a primális feladat célfüggvényében a termékek társadalmi értékelését adja, a társadalmi súlyt, amellyel összegezzük őket. Ez tehát a hagyományos értelemben vett ár, amellyel kapcsolatban értelmezni lehet az érték és a használati érték *kettősségét*. A *duális* megoldáspárt azonban az ár jellegű $\mathbf{y}$ vektor és a volumen jellegű $\mathbf{x}$ vektor alkotja. Ez az $\mathbf{y}$ vektor nem hagyományos ár. Érvényességi köre szűkebb, mert ez csak a fogyasztást közvetve szolgáló termékek számára ár. Ezek a termékek itt nem is közvetlenül nyernek árformát, hanem a fogyasztást közvetlenül szolgáló termékek közvetítésével. Hasznosságuk a velük előállított termékek hasznosságában fejeződik ki, amit ezek értékformája ismer el. Ezért az ő áruk a velük előállított termékek ár-

¹¹ A Neumann modellben a termékstruktúra rögzítése nem oly szembetűnő, mint az általánosabb kantorovicsi modellben, gyakorlatilag azonban a konstans bővülési tényező feltételezése a termékstruktúrát is megköti.

összege. Ez az „árnyékár” szorosan kapcsolódik a használati értékhez, duális párja azonban nem használati érték, hanem megint csak kifejezetten volumen jellegű.

A programozási modell logikája tehát nem azt a marxi felismerést tükrözi, hogy miképpen az áru érték és használati érték, úgy az árutermelő munka az absztrakt és konkrét munka ellentmondásos egysége. Ellenkezőleg, a programozás logikája az áru azon tulajdonságának absztrakciója, hogy hasznosságával keresletet tud támasztani és mennyiségével kínálatot jelent. Itt az áru egyfelől mint mennyiség, másfelől mint használati érték jön számba. Ez a kettőssége fejeződik ki az árnyékárakban. A marxi értelemben vett érték és használati érték kettősségével már csak azért sem lehet a programozás duális páryait azonosítani, mert Marxnál az érték és használati érték kettőssége *minden egyes* árura teljesül, a programozásban viszont a duális megoldaspárokat nem lehet egyes párokba állítani. Itt csak vektorpárok vannak, amelyek elemenként általában nem párosíthatók, hiszen az x vektor n elemű, duális megoldaspárja, y viszont m elemű. Ezért teljesen indokolatlan, hogy a Közgazdasági Szemle 1967. szeptemberi számában A *tőke* megjelenésének 100. évfordulójára írt cikk Marxtól mint Neumann dualitási gondolatának szellemi előfutárát, illetőleg Neumannt mint az érték és használati érték kettősségének újbóli felfedezőjét méltatja.¹² Mert egyfelől az a matematikai dualitás, ami a Neumann modellben és a programozási modellekben megvan, nem értelmezhető az érték és használati érték kapcsolatára, másfelől az érték és használati érték kettősségének marxi felfogása lehetetlenné teszi e kategóriákra a dualitás alkalmazását. A matematikai dualitás alkalmazása két kategóriára ugyanis csak akkor lehetséges, ha azok bizonyos értelemben azonos struktúrájúak. Duálisok ugyanis csak akkor lesznek, ha egy függvénykapcsolatban egymás helyébe állíthatók. Ehhez azonban az kell, hogy meghatározásuk függvénykapcsolata azonos típusú legyen. Legalább annyit fel kellene tehát tételeznünk, hogy az érték nagyságát és a használati érték nagyságát pontosan ugyanannyi tényező határozza meg. Ez a feltételezés azonban a marxi munkaértékelmélettől teljesen idegen. Ezért anélkül, hogy Neumann vitán felül álló matematikai nagyságát, vagy akár a közgazdaságtudomány fejlődésére való hatását kisebbíteni akarnánk, mégis vissza kell utasítanunk azt, hogy a dualitás felismerésében Marx az ő szellemi előfutára lenne, egyszerűen azért, mert méltatlan volna őt idegen tollakkal ékesíteni.

Dualitás és Leontief modell. Alkalmos-e a Leontief modell értékelméleti következtetésekre?

Míg a programozási modelleket primális és duális változatuknak megfelelően volumenmeghatározó és árme meghatározó modellként is szokásos értelmezni, addig a Leontief modell tisztán volumenmeghatározó modell. Lehet-e mégis a Leontief modellre dualitást értelmezni?

¹² „... a modern matematikai közgazdaságtan, s ezzel a gazdálkodás egyik legalapvetőbb kiindulópontját és legskizerebb eszközét, a *dualitás elvét* Marx már száz évvel ezelőtt és éppen fő művében filozófiailag megfogalmazta, közgazdaságilag kidolgozta, sőt, hogy ez az elv éppen egyik sarkalatos pontja volt annak az átfogó szemléletnek, amelyen műve közgazdaságtudományi-szakmai szerkezete felépült.” (Bródy András: A gazdaság duális felfogása Marx „Tőké”-jében. Közgazdasági Szemle, 1967. 9. sz. 1009. l.)

„... nemcsak megadja a dualitás világos értelmezését (amit Neumann, a folyamat kettős jellegének újralfedezése alkalmából annyira hiányol), hanem...” (I. m. 1014. l. A kiemelés tőlem. – R. É.)

Oscar Lange „Bevezetés a közgazdasági kibernetikába” című könyvében a Leontief modellnek egy a dualitáshoz hasonló sajátosságát mutatja be.¹³ Először a ráfordítási együtthatók felhasználásával felírja az ágazati kapcsolatok mérlegét.

X_1	$a_{n1}X_1$	$a_{n2}X_2$	$\dots$	$a_{1n}X_n$	Y_1	
X_1	a_1X_1	a_2X_2	$\dots$	$\dots$	$a_{2n}X_n$	Y_2
.					.	
.					.	
.					.	
X_n	$a_{n1}X_1$	$a_{n2}X_2$	$\dots$	$\dots$	$a_{nn}X_n$	Y_n
V	v_1	v_2	$\dots$	$\dots$	v_n	
M	m_1	m_2	$\dots$	$\dots$	m_n	
	X_1	X_2	$\dots$	$\dots$	X_n	

A táblázatból nyilvánvaló az alábbi termékelosztási és ráfordítási mérleg-egyenlőségek helyessége:

- 1) $\dots \quad \mathbf{X} = \mathbf{A} \mathbf{X} + \mathbf{Y}$
- 2) $\dots \quad \mathbf{X} = \mathbf{A}^* \mathbf{X} + (\mathbf{V} + \mathbf{M}),$

ahol $\mathbf{X}$ = a teljes termelési szintek vektora (áron értékelve),
 $\mathbf{Y}$ = a végső termelés vektora ugyancsak áron értékelve,
 $\mathbf{V} + \mathbf{M}$ = a társadalmi tiszta jövedelem,
 $\mathbf{A}$ = a termelési eszköz ráfordítások mátrixa,
 $\mathbf{A}^*$ = $\mathbf{A}$ transzponált.

Ha Lange képletét úgy írjuk fel, hogy az ár- és volumenszorzatokat kifejező vektorokat e szorzatok formájában adjuk meg, akkor máris duális formához jutottunk.¹⁴

- 1) $\dots \quad \langle \mathbf{p} \rangle (\mathbf{A} \mathbf{x} + \mathbf{y}) = \langle \mathbf{p} \rangle \mathbf{x}$
- 2) $\dots \quad \langle \mathbf{x} \rangle [\mathbf{A}^* \mathbf{p} + (\mathbf{v} + \mathbf{m})] = \langle \mathbf{x} \rangle \mathbf{p},$

ahol $\mathbf{x}$ a teljes termelési szintek *volumen*vektora,
 $\mathbf{y}$ a végső termelés *volumen*vektora.

$$\langle \mathbf{p} \rangle = \begin{vmatrix} p_1 \\ \vdots \\ p_n \end{vmatrix}$$

$$\langle \mathbf{x} \rangle = \begin{vmatrix} x_1 \\ \vdots \\ x_n \end{vmatrix}$$

$(\mathbf{v} + \mathbf{m})$ = a termékegységben realizált társadalmi tiszta jövedelem.

¹³ Lásd erről i. m. 90. l.

¹⁴ $\mathbf{X} = \langle \mathbf{p} \rangle \mathbf{x}$ $\mathbf{Y} = \langle \mathbf{p} \rangle \mathbf{y}$

A két egyenlet $\langle \mathbf{x} \rangle$ -szel, illetőleg $\langle \mathbf{p} \rangle$ -vel egyszerűsítve az

1) $\dots \quad \mathbf{x} = \mathbf{A} \mathbf{x} + \mathbf{y}$

2) $\dots \quad \mathbf{p} = \mathbf{A}^* \mathbf{p} + (\mathbf{v} + \mathbf{m})$ alakra hozható.

Kimutattuk az ár és a mennyiség dualitását a Leontief modellen is, de igen figyelemre méltó, hogy *az árra vonatkozólag semmiféle kikötéssel nem élünk*. Ez az ár bármilyen ár lehet. A dualitást ezért kimutathatjuk akár értékarányos árral, akár termelési árral, akár árnyékárral (ti., ha azt előzetesen kiszámítottuk), akár a tényleges piaci árral vagy akármilyen irreális képzelte árakkal is. Ez a „dualitás” itt semmi többet nem fejez ki mint azt, hogy eszköz ráfordítás plusz az árak eszközráfordítás feletti többlete [ezt jelöltük $(v + m)$ -mel], vagyis munkabér és nyereség természetszerűleg magukat az árakat adja. Nem többet fejez ki, mint azt, hogy az ár költségkalkulációra alkalmas. Ami még erre sem alkalmas, az nem ár.

A Leontief modell közömbös az árformával szemben. Ár és volumen dualitása itt csak a volumen oldalon meglevő duális szimmetria visszfénye. Ez a dualitás nem oly teljes, mint a programozási modellekben, hanem olyan tökéletlen, mint a Neumann modellben. Ez a dualitás ugyanis (akár csak a Neumann modellben az ár és volumen dualitása) nem jelent kölcsönös meghatározottságot. Csak látszólagos, hogy két feladatunk van: primális és duális feladat, mert a duális nem alkalmas ármeghatározásra.

$$p = A^*p + (v + m) \text{ valójában } p = A^*p + (p - A^*p) \text{ tautológia.}$$

Ezt az egyenlőséget nyilván csak az árak előzetes ismeretében írhatjuk fel. (Ismertnek tekintem az árat akkor is, ha az eszközráfordítás ismert, és az eszközráfordítás feletti többlet kalkulálásának módjáról döntöttem.)

A Leontief modell tehát *tisztán volumenmeghatározó modell*. Az árforma iránti közömbösségében rokon Marx újratermelési sémáival. Valószínűnek tartom, hogy Marx éppen azért írta fel ezeket absztrakt értékformában, mert tisztában volt a forma iránti közömbösségükkel. Nyilván ezek a sémák bármilyen áron kifejezhetők, bármilyen áron számítva igaz az, hogy bővített újratermelésnél a nemzeti jövedelem nagyobb, mint a II. osztály termelési értéke. Nincs tehát igaza a centenáris megemlékezés írójának, aki Marx újratermelési sémáinak az árforma iránti közömbösségét észre sem véve így ír: „az egyszerű újratermelés absztrakt kategóriájához természetesen illeszkedik az értékarányos árak elmélete... A bővített újratermelés kategóriájának hasonló módon a termelési árak elmélete felel meg.” (I. m. 1016. l.) Nem indokolt az egyszerű árutermelés és egyszerű újratermelés, tőkés árutermelés és bővített újratermelés Marxnál világosan különböző fogalmának összekeverése sem. „És éppen újra a duális matematikai formák mutatnak rá arra, hogy értékek és termelési árak közt ugyanaz a különbség és összefüggés, mint az egyszerű és bővített újratermelés között.” (I. m. 1016. l.) Marxnál az egyszerű újratermelés a bővített újratermelés része, ezért is vizsgálja azt a tőkés újratermelés kategóriáival. „... ha felhalmozás megy végbe, akkor az egyszerű újratermelés ennek mindig része, tehát önmagában vizsgálható, és reális tényezője a felhalmozásnak.” (A tőke, II. 400. l. 1953-as kiadás.)

A Leontief modellt a programozási modellekhez hasonlítva azt kell mondanunk, hogy a Leontief modellnek nincs duális változata. A Neumann modellel összehasonlítva azonban azt mondhatjuk, hogy az árra és a mennyiségre vonatkozó dualitás a két modellben azonos színvonalú¹⁵, de a *Leontief modell általánosabb a Neumann modellnél*, mert a Leontief modell *nem felté-*

¹⁵ A Neumann modellben a kamat és a növekedési ráta közt van kölcsönös meghatározottságot feltételező szimmetria

telez konstans növekedési rátát. A Neumann modellt legfeljebb úgy tekinthetnénk a legáltalánosabb lineáris modellnek, ha előbb az összes többi modellt megszorítanánk azzal, hogy kötelezővé tennénk a konstans növekedési ráta feltételezését, vagyis velük szembe egy tőlük idegen irreális megszorítást alkalmaznánk. De még konstans növekedési ráta mellett sem feltétlenül a Neumann modellt kell a legáltalánosabbnak tekinteni. A Neumann modell ugyanis nem tartalmazza az erőforrások rendelkezésre álló volumenét mint feltételt (**b** vektort), amit úgysis értelmezhetünk, hogy kimeríthetetlennek, végtelennek tekinti azt, vagyis **b** vektort a végtelenben rögzíti, ami specifikus kikötés a bárhol rögzíthető **b** vektorhoz képest.¹⁶

Összefoglalva a cikk főbb állításait:

1. A Leontief modellre értelmezhető ugyan duális forma, de nem bontható két duális, volumenmeghatározó és ármeghatározó feladatra.
2. A marxi újratermelési sémák közömbösek az ár forma iránt.
3. A kantorovicsi modellek a) közömbösek a használati érték iránt, b) gyakorlatilag nem árjavaslat tételére, hanem a tervezett termelési struktúra bírálataira alkalmasak.
4. A matematikai dualitást a programozási modellek ár jellegű és volumen jellegű, nem pedig ár- és használati érték jellegű kategóriákra alkalmazzák.
5. A Neumann modell mind a Leontief modellnél, mind a programozási modelleknél specifikusabb modell.

¹⁶ Igaz, hogy az erőforrások kimeríthetetlenségének feltételezése feloldja a modellnek azt a megkötöttségét, hogy adott korlátozott erőforrásokkal számol, de helyette alkalmaz egy ennél jóval szigorúbb feltevést, azt, hogy a modellben minden fogyasztás a termelési tevékenységek eredményét fogyasztja, méghozzá maradéktalanul elfogyasztja.

HERBERT HAX:

DÖNTÉSEK KOORDINÁLÁSA

Az utóbbi időben megnövekedett az érdeklődés a vezetési kérdések iránt. A vezetőképző és továbbképző tanfolyamok megteremtik a feltételeket a vezetés színvonalának jelentős emelésére. Ezért szükség van a döntések előkészítését és meghozatalát tudományos igényvel, de a gyakorlati követelményeknek megfelelően tárgyaló könyvre.

Hax könyve az üzemszervezési kérdéseket új megvilágításban tárgyalja. Elemzi a döntési folyamatok tartalmát és több döntés közös hatását. Először olyan modellt állít fel, amelyben csak egy személy hoz döntést. Ehhez ismerteti az információk struktúráját és a döntéssel kapcsolatos célfüggvényeket. Azután vázolja magát a döntési folyamatot, amely teljes, részleges és változó információbázisra egyaránt épülhet. Felállítja ezek matematikai egyenleteit és kiszámítja a különböző választási lehetőségeket. Ugyanezt a számítást elvégzi arra az esetre is, ha több személy hoz döntést. Egy vállalatnál több döntést hozó vezető van és azok döntéseiket különböző hatások alapján hozzák.

312 l., füzve 35,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

Gazdasági vezetés és képzés az Egyesült Államokban*

A Kulturális Kapcsolatok Intézete és a Ford Alapítvány ösztöndíjasként 11 hónapot töltöttem az Amerikai Egyesült Államokban. A kiküldetés célja a *gazdasági vezetőképzés és továbbképzés — a management — rendszerének és intézményeinek tanulmányozása* volt.

A csaknem egyéves időtartam lehetőséget adott a téma kutatására és tárgyyszerű megismerésére. Mégsem mondható el azonban, hogy — a tapasztalatok alapján — a hazai körökben felvetődött kérdésekre minden tekintetben egyértelmű válasz adható. Ezt azért kell előrebocsátani, mert fokozott várakozás előzhet meg ilyen beszámolót és némelyek talán éppen az amerikai tapasztalatok alapján vélik eldönteni vagy megoldani a hazai körökben vitatott kérdéseket.

Egyesült Államokbeli tanulmányutam egyik fontos tapasztalata éppen az, hogy a management területén ma sem lezártak a kérdések, hogy az *oktatásban, a továbbképzésben és a gyakorlatban sokszínű a kép, sokféle felfogás, koncepció és módszer létezik*. A téma egyik jó nevű ismerőjének, Harold Koontz professzornak véleménye szerint még ma is „management-dzsungel”-ben élünk, ahol néha még elemi szemantikai problémák is nehezítik a megértést vagy az egyetértést.**

A managerképzésnek egymástól többé-kevésbé eltérő felfogású intézményeit, iskoláit látogattam meg. Így a Cornell Egyetemet, a Harvard

Business Schoolt és a Stanford Business Schoolt (az utóbbi kettőn hét hónapot töltöttem), továbbá a Massachusetts Institute of Technology-t (MIT), a California University-t (Los Angeles) és részt vettem az American Management Association 1 hónapos vezető-továbbképző tanfolyamán.

Beszámolómban személyes tapasztalataim mellett felhasználtam néhány, a téma amerikai szakértői által készített írásos jelentést és tanulmányt.*

A koncepció

A management — hivatalos neve: „business administration” (üzletvitel) — oktatása az Egyesült Államokban vette kezdetét. Néhány sikertelen kezdeményezés után az intézményes képzést 1881-től számítják, amikor megalapították a Wharton School-t.

A XIX. század végén csak 3 iskola működött (Pennsylvania—1881, California—1898, Chicago—1898). 1910-ben az iskolák száma egy tucat felett volt, 1929-ben 100-ra, 1939-re már 120-ra tehető a számuk. Ma mintegy 160 managerképző iskola működik az Egyesült Államokban. Ezekon kívül több mint 400 egyetemi fakultáson és intézményben lehet képesítést (diplómát) szerezni üzleti ügyvitelből.

Az intézmények fejlődésével együtt nőtt, terebélyesedett és diverzifikálódott a management elmélete is. A kü-

* 1. R. A. Gordon—J. E. Howell: Higher Education For Business. Columbia University Press, New York City, 1959. A Ford Alapítvány megbízásából készült tanulmány ma is „bibliája” a management oktatásával foglalkozó amerikai és külföldi szakembereknek.

2. K. R. Andrews: The Progress of Professional Education for Business. The M. B. A. 1967. október—novemberi szám.

3. BIB Report: Management Education in the U. S. Management Today, 1967. augusztus.

* Részlet a szerzőnek a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó gondozásában megjelenő könyvéből.

** Harold Koontz: The Management Theory Jungle. Academy of Management Journal. 1961. Dec. 174—188. I. A szerző ma is ezen az állásponton van.

lönféle management iskolákat lényegében az különbözteti meg egymástól, hogy képviselőik milyen szempontból ítélik meg a management-funkciót, milyen a probléma megközelítésének módja. Lényegében hat managementiskola — koncepció — különböztethető meg egymástól: a managementet mint eljárást és folyamatot felfogó iskola, az empirikus, a Human Relations, a közösségi rendszer, a döntéelméleti és a matematikai iskola.

A managementfolyamat iskola

Az elmélet magva, hogy a managementet olyan *eljárásnak és folyamatnak* tekintik, amely a célokat és a feladatokat szervezett csoportokban tevékenykedő emberekkel végezteti el. Ennek a megközelítésnek a célja az eljárás és a folyamat aprólékos elemzése. A managementet *univerzális* eljárásnak tartja, tekintet nélkül a vállalkozás *jellegére* és a vezetés *szintjére*, noha elismeri, hogy a managementre ható környezeti tényezők változatosságát és vezetési szintenként is különbözők.

Az iskola követői szemében az elmélet nem más, mint a tapasztalatok összegyűjtésének módszere. Az általánosítható igazságok feltárása céljából mindenekelőtt a management-funkciókat (a tervezést, az irányítást, az ellenőrzést és a szervezést) elemzik a gyakorlati tapasztalatok tükrében. A funkciók elemzésekor feltett legfontosabb kérdések:

- a) Mi a funkciók természete?
- b) Mi a funkció célja?
- c) Mivel magyarázható a funkciók struktúrája, egymáshoz való viszonya?
- d) Mi a magyarázata a funkciókhoz tartozó folyamatoknak?

Az iskola hívei csak kevéssé támaszkodnak a szociológia, a közgazdaságtudomány, a lélektan és a matematika eredményeire.

Az empirikus iskola

Az empirikus iskola hívei a managementet a *tapasztalatok általánosí-*

tásának tekintik. A management számukra nem más, mint eszköz a vezetői tapasztalatok tanítására és átadására. Az iskola képviselői a managementet a politizálás művészetéhez hasonlítják és e művészet elsajátításához vezető legjobb utat konkrét *esetek* elemzésében és tanulmányozásában jelölik meg.

E koncepció szerint, ha tanulmányozzuk a sikeres managerek tapasztalatait vagy a management által elkövetett hibákat, vagy ha konkrét üzleti esetek tanulmányozása közben mi magunk kísérjük meg megoldani a management előtt álló feladatokat és problémákat, akkor megértjük és egyben elsajátítjuk, hogyan kell alkalmazni a management rendelkezésére álló technikát és módszereket.

Miközben az iskola hívei a tapasztalatok tanulmányozását tartják fontosnak, arra is felhívják a figyelmet, hogy a management — a jogtudománytól eltérően — nem olyan eseteken és példákön alapszik, amelyek a jövőben éppen úgy ismétlődnek, mint ahogyan a múltban előfordultak. A management fejlődése szempontjából veszélyt jelenthet a múlt tapasztalataira való túlságos támaszkodás is. Ezért az esetek, az esettanulmányok vizsgálatokor *általánosítható* és éppen ezért a jövőben is alkalmazható következtetésekre kell jutni.

E koncepció érdeme, hogy hozzásegít a management problémáinak verifikálásához.

Human Relations (emberi viszonyok) iskola

Ez az iskola abból indul ki, hogy ha igaz az, hogy a management lényege a céloknak és feladatoknak szervezett csoportokban tevékenykedő emberekkel való elvégzése, a management tanulmányozásának az *emberek közötti viszonyok* alakulására kell koncentrálnia.

A Human Relations (HR) iskola új elméletek, módszerek és technikák kifejlesztését tette lehetővé a vezetéssel és irányítással kapcsolatos tár-

sadalomtudományokban azáltal, hogy beható vizsgálatnak vetette alá a személyiséget, a személyiség változását, az egyének egymáshoz és a társadalmi környezethez való viszonyát. Más szavakkal, ez az iskola a management „emberi” oldalára koncentrál.

A HR iskola követői kutatásaikban erőteljesen támaszkodnak a lélektanra. Az egyént társadalmi-pszichológiai lénynek tekintik és behatóan vizsgálják az egyénre ható motívumokat. Olyan módszereket dolgoznak ki, hogy az üzleti életben a lehető legjobb eredményeket érjenek el az emberek igényeinek kielégítése, motivációjuk figyelembevételére. A HR iskola koncepciója a management lényegét az egyének és csoportok *lelki magatartásának* elemzésében és az arra való reagálásokban látja. A HR olyan művészet, amelyet a managernek előnyösen fel kell használnia a közös célok elérésében.

Egyetérthetünk azzal, hogy a managementnek behatóan kell foglalkoznia az emberi magatartással, a személyiség szerepével. A managementet azonban nem azonosíthatjuk a magatartáselmélettel és az arra épülő Human Relations-szal.

A társadalmi rendszer iskola

Ez az iskola azokat a kutatókat egyesíti, akik a managementet *közösségi rendszernek*, pontosabban *a társadalmi kölcsönhatások meghatározott rendszerének* tekintik. Az erőteljesen *szociológiai* színezetű tudományos rendszer alapítója Chester Barnard. (Alapvető munkája: *The Functions of the Executive*; Cambridge, Mass. Harvard Univ. Press, 1938.) Barnard az egyén és a társadalom bonyolult kapcsolatrendszeréből kimetszett egy részt, létrehozva a kölcsönhatások bizonyos rendszerét, amelyet formális szervezetnek nevezett. A formális szervezetben részt vevők információcseréje akadálytalan, és az emberek hajlandók a közös cél érdekében tudatosan tevékenykedni.

Ez az iskola jelentősen hozzájárult a management fejlődéséhez. A szer-

vezett vállalatnak mint *társadalmi organizmusnak* az elismerése, amely nem mentes a társadalmi környezetből fakadó konfliktusoktól és hatásoktól, nagy segítséget jelentett a management-tudomány művelőinek és a gyakorló managereknek egyaránt.

Ezzel kapcsolatban említésre méltó az az aspektus, hogy tudatosította a szervezeti hatáskörök elhatárolásának fontosságát, a kötetlen, nem formális szervezetek és tömörülések hatását és egyéb társadalmi tényezők (a státuszrendszer, a kommunikációs rendszer, a jutalmazási és büntetési rendszer stb.) fontosságát.

Az iskola követői ma nagy hangsúlyt helyeznek a szociológiai ismeretekre, a társadalmi magatartás elméletének elemzésére és a csoportmagatartás tanulmányozására.

A döntéseméleti iskola

Ez a gyorsan növekvő iskola a *döntések racionális megközelítésének lehetőségét* vallja — a lehetséges alternatívák közötti választások révén. A kutatás tárgya lehet a döntés maga, vagy az egyének és a csoportok, akik, illetve amelyek a döntést hozzák. A koncepció magva a gazdasági racionalitás.

A döntéseméleti iskola gyökerei a fogyasztói választás elméletéhez vezetnek vissza, amellyel a közgazdászok a XIX. század eleje, Jeremy Bentham fellépése óta foglalkoznak. A döntésemélet — közelebbről — a hasznosság maximálásának problematikájából, a határhaszon-iskolából, továbbá a kockázat és a bizonytalanság körülményei között tanúsított gazdasági magatartástankból nőtt ki. Ezért nem meglepő, hogy a döntéseméleti iskola hívei elsősorban közgazdászok.

Munkamódszerükben a hangsúly a *modellezésen* van, tevékenységük messze meghaladja a lehetséges alternatívák értékelését és átfogja az emberi tevékenység egészét, beleértve a szervezeti struktúrák természetének, az egyének és a csoportok

pszichológiai és társadalmi reagálásainak vizsgálatát, valamint a döntéshez szükséges alapvető információk meghatározását.

Amidőn a döntéseméleti iskola a döntéshozatalra koncentrálna, valójában a vállalat egész tevékenységét és a környezeti tényezőket is kénytelen áttekinteni. Az eredmény, hogy a döntéseméleti iskola már nem egy szűk részterület tanulmányozásának, hanem a vállalkozások és a társadalmi környezet teljes komplexumának rendszertana.

Van olyan vélemény, amely attól tart, hogy ha a management lényege a döntés, akkor a jövőben a managementelmélet valamennyi egyéb eleme a döntésemélet függvényévé és alárendeltjévé válik. Ennek a véleménynek — úgy tűnik — van reális magva, mert a döntési folyamat átfoghatja a management valamennyi elemét.

Matematikai iskola

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy az előbb említett iskolák többsége felhasználja a matematikai módszereket. Létezik azonban a managementtel foglalkozóknak egy olyan csoportja, amely azt vallja, hogy a management nem más, mint *matematikai modellek és eljárások rendszere*. A legnagyobb hírnévre szertett iskola az operációkutatók tábora, akik magukat — gyakran — „management-tudósoknak” nevezik.

Koncepciójuk alapja az a feltételezés, hogy ha a management funkciók (a szervezés, a tervezés, a döntés stb.) logikus eljárások és folyamatok, akkor matematikai formulákban és viszonylatokban is kifejezhetők.

A management művelőinek többsége úgy látja azonban, hogy a matematika a management hasznos és ma már nélkülözhetetlen eszköze, de nem képez külön iskolát a management rendszerében, mint ahogy nem alkot iskolát a fizikában vagy a kémiában sem.

★

Az Egyesült Államokban kialakult management iskolák között objektíve nincs olyan nagy különbség, mint ahogy az egyes iskolák képviselői néha bizonyítani igyekeznek, hiszen vizsgálódásuk tárgya lényegében azonos.

A managerek és a management elméleti művelőinek többsége úgy látja, hogy a különböző koncepciók közötti hidverés végett mindenekelőtt meg kellene határozni a szükséges ismeretek körét, mégpedig meglehetősen rugalmasan és nagy vonalakban. Mivel a management realitás, való élet, gyakorlat, az ismeretek körét is a való életből nyert információk és tapasztalatok alapján lehet és kell meghatározni.

Az oktatási rendszer lényege a *management-* és nem a *managerképzés*. A managementet ugyanis mint koncepciót, mint meghatározott magatartást és mint *kollektív cselekvést*, mint tervezett rendszert fogják fel, amelynek az egyének és csoportok az alkotó elemei.

Az Egyesült Államokban a hozzáértő, képzelőerővel rendelkező vezetőkkel és a felelősségteljes vezetéssel szemben nagyobb az igény, mint bármikor azelőtt. Ennek szükségességét fokozza a gazdasági élet nagyságának és komplexitásának növekedése és a gyorsan változó gazdasági és társadalmi környezet hatása. A munka, a tőke és a föld mellett a management a negyedik *termelési tényező* lett. A managerforrásokat éppen úgy, mint a tőkét, fel kell halmozni és hatáskörrel kell alkalmazni vagy beruházni a produktív folyamatba. Valamely ország gazdasági fejlődése például korlátokba ütközhet azért, mert szűkében van ennek a speciális és nem helyettesíthető erőforrásnak vagy — éppen ellenkezőleg — meggyorsulhat a bőségesen rendelkezésre álló managerforrások révén. Ennek megfelelően Amerikában a managerek *társadalmi rangja* magas, ami a szakmáról alkotott társadalmi „image”-ban (elképzelésben) éppen úgy kifejezésre jut, mint a managerek jövedelmi színvonalában. „Foglalkozásom — manager”, vála-

szol az igazgató, a gyárrészlegvezető vagy a termelési osztályvezető, ha megkérdik, mi a hivatása. Egyik sem mérnök, közgazdász vagy jogász többé; ha egyszer olyan pozícióba kerül, hogy bizonyos feladatokat *más emberekkel* végeztet el, a mérnöknek, a közgazdásznak vagy a jogásznak managerré kell válnia.

A management szakértői között ma is vita tárgya: hogyan kell nevelni, oktatni a gazdasági vezetőket? A vita részben a különféle elméleti iskolák különböző koncepciójában gyökerezik.

Maga a gazdasági élet kétirányú húzóerőt gyakorol. Egyrészt olyan emberek iránt támaszt igényt, akik széles látókörűek, elég rugalmasak a változó környezethez való alkalmazkodásban és akiknek van elképzelésük a jövőről. Ugyanakkor igény van több, jobban képzett specialistára is, akik otthonosak azoknak a technikai problémáknak az elrendezésében, amelyeket a század műszaki és szervezési forradalma felvet. *A gazdasági élet tehát azzal a kettős követelménnyel lép fel a főiskolákkal és az egyetemekkel szemben, hogy azok specialistákat és általánosan képzett szakembereket neveljenek* — ha lehet, egy és ugyanazon személyben egyesítve a kettős követelményt.

Tény, hogy a professzionista képzésnek nincs ma olyan területe, amelyen nagyobb lenne a *bizonytalanság*, mint éppen a managementben. Maguk az elhivatott intézmények sem jutottak egyetértésre abban, hogy mik is a megfelelő, helyesnek ítélt célok és hogy e célok miként érhetők el. Nincs egyetértés abban, hogy mi legyen (vagy mi) a legjobb managementképzés tartalma, és hogy egyáltalán létezhet-e valamilyen ideális „legjobb”.

Egybehangzó vélemény viszont, hogy a sokszáz iskola és fakultás közül *csak kevés számú nyújt színvonalas képzést* abban az értelemben, hogy a képzés dinamikus, hogy érzékenyen reagál magának az üzleti életnek a változásaira és lépést tart az üzleti élet megértését lehetővé tevő tudományos ismeretek tanításá-

ban. Ezért ma sem nevezhető minden oktatás szakszerűnek, hivatásszerűnek. Ami önálló szakmává, hivatássá vált, az nem magának az üzletembernek a ténykedése, hanem a *management*. A management a központi folyamat a hatásos gazdasági szervezetek működésében.

A magas szintű vezetőképzés létjogosultságát már nemigen vitatják, tekintettel arra, hogy a management gyors ütemben professzionálódik. Peter Drucker szavaival élve: „az intuitív manager napjai meg vannak számlálva.” Új helyzet alakult ki, amelyben a gazdasági *vezetőket* tudományos szinten kell felkészíteni pályájukra. (Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a jövőben csak főiskolai vagy egyetemi végzettséggel lehet „belépni” az üzleti életbe. De elismert manager, tehát vezető, egyre inkább csak az lehet, aki intézményes keretek között elsajátítja vagy elsajátította ezt a szakmát.)

Melyek az amerikai gazdasági életben végbement jellegzetes változások, amelyek az intuitív vezetés helyett a tudományos management szükségességét helyezik előtérbe?

1. A termelőerők koncentrálódásával előtérbe került a nagyvállalat, és benne a szervezési-irányítási tevékenység szerepe nagy jelentőségűvé vált. A koncentrációt kísérő decentralizáció megnövelte az összehangoló tevékenységgel és a tervezéssel szemben támasztott igényeket.

2. E folyamat következményeként a vezetési funkció elvált a tulajdonosi funkciótól, azaz megnőtt a fizetett vezetési szakértők, az adminisztrátorok szerepe.

3. A tudományos és a műszaki fejlődés gyors üteme mély hatást gyakorol a managementre. A hosszú távú tervezés egyre bonyolultabbá és egyre fontosabbá válik. A rugalmasabb gondolkodásmód és a szervezeti rugalmasság fontos feltétele az új, s a gyorsan változó situációkhoz való alkalmazkodásnak.

4. Az egész managementet tudományos magatartás hatja át nemcsak

* Peter Drucker: *The Practice of Management*, 1954.

a termelés irányításában, hanem a vállalati élet minden területén. Ebben a társadalomtudományoknak és a statisztikának jelentős szerepük van. Ezek nélkül racionális vállalati döntés már nemigen képzelhető el.

5. Növekvő hangsúlyt kap az egyén és a csoport szerepe a szervezetben. Ezeket nem lehet adottaknak tekinteni. Az egyén és a csoport hozzájárulása a vállalati eredményhez változó tényező, s ezzel meg kell tanulni manipulálni. A hatásos management fontos részét képezik a Human Relations terén szerzett tapasztalatok és ismeretek alkalmazása.

6. Növekvő igény merült fel vezető testületi szakemberek, specialisták és ezek munkáját összehangoló adminisztrátorok iránt. A modern, komplex nagyvállalat dilemmával küzd: a specializáció, amely a mai nagy komplex szervezetek fontos eleme, egyre inkább a technikai természetű, gyorsan változó tudományos diszciplínarendszeren alapszik, amelynek alkotó elemei a természettudományok, a matematika és a statisztika. Másrészt egyre égetőbb a szélesebb adminisztratív készséggel rendelkező, különösen a management magasabb szintjein igényelt emberek nevelése. A dilemma megoldásának kulcsa olyan képzési rendszer kidolgozása, amely magában foglalja mind a fundamentális ismereteket, mind pedig a problémamegoldó-készségnek és a rugalmas gondolkodásmódnak a fejlesztését.

7. A külső környezeti tényezők hatása növekszik. Ezért a vezetői feladatok egyre bonyolultabbá válnak. Napról napra növekszik a kormány, a szakszervezetek befolyása, a különböző társadalmi csoportok, a közvélemény és különböző érdekvéviselői szervek szerepe és mindezekkel a vezetőknek számolnia kell.

Mindezen változások következtében a gazdasági vezetők társadalmi felelőssége is nagyobb és sokrétűbb.

Az elmondottak következtében a leendő menedzsernek elsősorban arra van szüksége, hogy rugalmas és a gyorsan változó viszonyokhoz alkalmazkodni képes ember váljék belőle.

Éppen ezért nem annyira a jelen gyakorlat szűk specializációt nyújtó ismeretére, mint inkább *alapvető, megalapozó tudásanyagra, meghatározott gondolkodásmódra és szemléletre van szüksége, amely lehetővé teszi a világ megértését, lehetővé teszi számára az alkalmazkodást és az előrelátást.* Ez az amerikai managernevelés alapvető filozófiája.

Miközben *üzleti életéről*, széles értelemben vett gazdasági vezetésről van szó, az amerikaiak nagy súlyt helyeznek arra, hogy ez az oktatás és nevelés ne különbözzen lényegesen egyéb szervezetek vezetőinek oktatásától. Szervezési szaktudás, problémamegoldó-készség, képzelőerő és előrelátás, a rendelkezésre álló erőforrások felhasználásának racionális megközelítése, társadalmi felelősségérzet: olyan minőségi jellemzők, amelyeknek *minden egyéb szervezetben érvényesülniük kell* — például az állami vezetésben, a kormányhivatalokban, a hadseregben, a szakszervezetekben, az egészségügyi intézményekben stb.

Az előzőeknek megfelelően az iskolák tematikájukat nem nemzetgazdasági vagy iparágankénti rendszerezésben, nem speciális intézményenként állítják össze, hanem *funkciónként* és a szervezési-irányítási *folyamatoknak* megfelelően. Tehát nem ipari vagy közlekedési, nem acélipari vagy olajipari szakértőket képeznek. (A specializációt nyújtó alapképzésben a vezetőképző iskolába történő beiratkozás előtt vesznek részt a tanulók.) Még akkor is, amikor közlekedési, kereskedelmi vagy bankproblémák szerepelnek napirenden, rendszerint azok management és nem technikai problémáira koncentrálnak. Ez azon a megfontoláson és széles körben elfogadott nézeten alapszik, hogy „aki menedzselni tud, az mindent tud menedzselni”.*

* Az amerikai kormány- és államgépezet kádereinek egyre növekvő száma az üzleti életben nőtt fel, ott szerezte vezetői tapasztalatait (Stevenson, McNamara és mások). Az időszakos politikai pályafutás sok esetben visszavezet az üzleti világba.

Az iskolarendszer

A mintegy 600 intézmény közül 160-ra tehető az önállóan szervezett vezetőképző iskolák száma, és hozzávetőlegesen ezek adják az összes fokozatok háromnegyed részét. Ezek az önállóan szervezett iskolák egy-egy egyetem egységei. Az önálló iskolák általában a mi egyetemi diplománknak megfelelő végzettséget biztosítanak (Master's Degree), míg a sokszáz fakultás, részleg ennél alacsonyabb (undergraduate) fokozatot nyújt.

Az önálló szervezeti rendszerben működő iskolák sem egységesek minden tekintetben. Egységesek abban, hogy az oktatás többé-kevésbé *autonóm* és az iskola dékánjának egyszemélyi vezetése alatt áll. Ezeknek az iskoláknak a létszáma egyre nő: ma már az évi 200 főt is meghaladja egy-egy iskolán a végzett hallgatók száma. Mindegyik tevékenységi köre szélesedik és általában két fokozat elérését — a master és a doktori fokozat elnyerését — teszi lehetővé. Szolgáltatásaik közé tartoznak az esti iskolák, továbbképzési tanfolyamok, konferenciák stb. A kutatómunka tekintetében már számottevőbbek a különbségek. Az iskoláknak mintegy a fele rendelkezik kutatórészleggel, ezeknek is egy részét azonban inkább a vállalati szolgáltatások céljaira használják.

Az iskoláknak az egyetemek keretében történő szervezése *előnyös*. Tekintettel arra, hogy a management a társtudományok egész sorát alkalmazza és felhasználja, az iskolák bőségesen meríthetnek az egyetem lélektani, szociológiai, közgazdasági stb. fakultásainak szellemi eredményeiből, és ezek tanszemélyzetét is bevonják a munkába. Ezzel egyidejűleg előnyös *kölcsönhatás* érvényesül a gyakorlatiasabb szemléletű vezetőképző iskolák és a teoretikusabb beállítottságú egyetemi karok között. Igaz, hogy az utóbbiak egy része — egyre fogyó számban — még ma is lenézi és tudománytalannak minősíti a manager-iskolákat, tény azonban, hogy a teoretikus kutatások is egyre gyakrabban merítik témáikat a ma-

nagement területéről; az új elméleti eredmények viszont ösztönzőleg hatnak a vezetőképző iskolákra és ez csökkenti a praktícizmusból való megragadás veszélyét.

Az iskolák közötti különbségek oly nagyok, hogy igen nehéz a „tipikus” iskola modelljének megrajzolása. Ennek ellenére néhány általánosabb típus meghatározható. E minősítés alapja az iskolák által nyújtott különböző oktatási színvonal és fokozat.

Az első kategóriába az a kevés számú iskola tartozik, amely csak olyan tanulókat vesz fel, akik már az alacsonyabb Bachelor-fokozattal rendelkeznek. Ezek az iskolák a következők: Berkeley; Carnegie Tech., Chicago; Columbia; Cornell; Harvard; MIT; New York University; Stanford; University of Virginia; Dartmouth (Amos Tuck School).

Ezek általánosan elismerten az Egyesült Államok *legjobb* vezetőképző iskolái, és általában széles alapon oktatnak, szoros kapcsolataik vannak a gazdasági élettel, a vállalatokkal és azok képviselőivel. A tanári kar tagjainak többsége vállalatoknál, bankoknál, biztosítóknál konzultáns.

E csoportban az oktatásnak alapvetően két koncepciója alakult ki. Az oktatás egyrészt lehet *manageri klinikai* jellegű, amely a döntéshozatalra koncentrál. Ezt lehet a vállalat belső életére vagy külső, környezeti tényezőkre koncentrálva művelni.

Néhány iskola, például a Harvard és Stanford a döntéshozatalban is a széles alapokon nyugvó képzést vallják. Az oktatás fő koncepciója: *általános managerek* képzése, akik állandóan a döntéshozatal feladatával állnak szemben. Ezek az iskolákon viszonylag szolidabb keretekben folyik kutatómunka, bár a Harvard az utóbbi években jelentős anyagi eszközöket fordít ezekre a célokra is. E csoportba tartozó iskolák tanítási módszerében fontos szerepe van az *esettanulmányoknak*. (Lásd a továbbiakban.)

Más iskolák (pl. a Cornell és a Columbia) sokkal akadémikusabbak. Noha nem tagadják meg a döntéshozatalt mint alapvető manageri cse-

lekvést, megközelítési módjukban nagyobb hangsúly van a *környezeti tényezőkön és az analitikus módszereken*. Többet foglalkoznak azzal a kérdéssel: miért és hogyan viselkedik a vállalat bizonyos környezetben és miért és hogyan alkalmazkodik annak változásához. Itt a *tárgyi* oktatás nagyobb szerepet játszik, mint az előző csoporthoz tartozó iskolákban. Ez megköveteli a hallgatóktól, hogy specializálódjanak. E csoportban a kutatómunka színvonalasabb.

A Carnegie Tech. és a MIT az előzőektől annyiban tér el, hogy hallgatóik mérnök vagy természettudományos képzettséggel rendelkeznek. Itt a legerősebb a kutatás iránti igény, jöllehet a döntés és a döntési folyamat ennek fontos része.

Az iskolák második nagy csoportja — kb. 100 intézmény — alacsonyabb és magasabb képzettséget is ajánl. Ezeknek a tevékenységi területe igen széles: oktatás, kutatás, továbbképző tanfolyamok, konzultáció vállalatok számára stb. Ezeknek az iskoláknak a tanítási szemlélete döntésorientált, bár többségük még tárgyszerűen, szűk specializációban oktat, és színvonaluk igen eltérő.

Az iskolák harmadik csoportjába tartoznak az alacsonyabb szintű végzettséget nyújtó iskolák, amelyeknek oktatási színvonala általában közepes vagy alacsony. *Szűk, specializált képzést nyújtó iskolák ezek*, általában nem management-orientált intézmények. Ezek — inkább követői és utánzóik az élenjáró intézményeknek.

Az iskolák célja:

— Előkészíteni a management pályára, tekintet nélkül a vállalat vagy a munka természetére, kivéve azt a feltételezést, hogy a jövő gazdasági vezetője olyan pozíciót fog betölteni, mely jelentős adminisztratív felelősséggel jár. A hangsúly tehát azon van, hogy a tanuló „manager”, „adminisztrátor” lesz.

— Életpályára való előkészítés, amely az üzleti élet néhány speciális területének tárgyszerű oktatását is magában foglalja (számvitel, marketing, termelés, biztosítás stb.). Ez a cél szűkebb az előzőnél. Ez annak a

felismerése, hogy az üzleti élet specialistákat is igényel, és hogy a fiatal manager pályájának első éveit specializált munkával tölti.

— Az első munkahelyre való felkészítés. Ez főleg az alacsonyabb fokozatot nyújtó iskolákban fontos. A legutóbbi évek fejlődése igazolta, elsősorban a „presztízs-iskolákat”, hogy a hangsúlyt az *első cél* megvalósítására helyezik. Ezek az iskolák vonzzák a jobb tanulókat, akikben megvan a készség és adottság nagy felelősség vállalására. (A folyamodó felvételéről egységes teszt-rendszer alapján döntenek.) A hangsúly a széles alapokon nyugvó, fundamentális ismeretanyagon és bizonyos készségek kifejlesztésén, bizonyos tapasztalati jártasság átadásán van. A specializációt általában — mint károsat — elvetik. A hallgató tehát inkább *konceptiókat* sajátít el, mint tényeket; az alkalmazási készség és magatartás a fontos — nem annyira az elsajátított tárgyi ismeretanyag mennyisége. A két éves program időszakában gyakorlatot és megfelelő jártasságot kell szereznük a döntéshozatalban. A tanulóknak nap nap után *dönteniük* kell. A jártasság megszerzése — elméleti tételek alapján nem lehetséges; jártasságot csak gyakorlással lehet szerezni. Ezeknek az iskoláknak a többsége management-orientált. Fontosnak tartják, hogy hallgatóikat megtanítsák tanulni. A tanulási folyamat tudatosítása az iskolák egyik nagy érdeme. A manager ugyanis egész életpályáján tanulni kénytelen. Az egyszer megszerzett ismeretanyag avulási ideje igen gyors.

Hazai szempontból is figyelemre tarthatnak számot bizonyos oktatási, tanítási módszerek, mindenekelőtt az esettanulmányok és az üzleti szimuláció.

Az esettanulmány (ET)

Esettanulmányokat 1920 óta alkalmaznak a management oktatásában. Lényegük valamilyen üzleti, gazdasági szituáció leírása.

Az ET-ok célja az emberek gondolkodási készségének javítása az állan-

dóan változó környezetben. Az ET-ok *aktuálisan* vetik fel a kérdéseket és nyílt vitára, valamint döntésre teremtenek lehetőséget. A tanulók tehát nem általános elvekkel, nem elméleti tételekkel ismerkednek meg és nem is hipotézisekről vitatkoznak. Az ET-ok többsége *management-orientált*, vagyis nem a technikai részletekérdésekre koncentrálnak, hanem az emberi kapcsolatokra és reagálásokra: a különböző döntésekre hogyan reagál a fogyasztó, a beruházó, a termelő, a bankár stb. Ilyen esettanulmányok keretében dolgozzák fel mindenekelőtt az üzletpolitikai döntésekhez szükséges információkat, szervezési és irányítási feladatokat, a motivációs problémákat stb. Az ET-ok egy része létező vállalatok valós stratégiai problémáinak megoldását tűzi ki célul.

Az ET alkalmazása, minthogy vitát vált ki tanuló és tanuló, tanuló és tanár között, növeli a döntésben való jártasságot. Mivel az üzleti döntéshozatal nem egzakt tudomány, a felvetődött problémák többségére nem adható *egyetlen helyes válasz*. Ilyet a tanárok sem tudnak adni.

Az a felfogás uralkodik, hogy a gazdasági életben aligha lehet mereven alkalmazható kész módszereket kidolgozni és a kész problémákra a kész válaszokat valamilyen gyűjteményes kötetben kiadni, hiszen *minden eset egyedi* és minden eset más relációk és más környezeti viszonylatok terméke.

Az osztályban (50—70 fő) demokrácia uralkodik abban az értelemben, hogy a tanár lényegében ugyanabban a pozícióban van, mint a tanuló. Viszont kötelessége minden véleményt rögzíteni, értékelni, a résztvevőket álláspontjuk megvédésére serkenteni.

Az esettanulmány-rendszer alkalmazásában nagyjából a következő fejlődési szakaszokon megy át a résztvevő:

1. A tanuló először úgy érzi, hogy képtelen az ET minden részletét megjegyezni, minden lehetséges tényezőt figyelembe venni, minden olyan viszonylatra és alternatívára gondolni, amelyenre osztálytársai gondolnak.

A hallgató először szinte reménytelennek érzi a helyzetét, mint aki nem képes egyedül megbirkózni a feladattal.

2. A második fejlődési szakaszban a hallgató igényli a kollektív munkát, kifejlődik a team work (csoportmunka) iránti igény.

3. A hallgatók felismerik, hogy a tanár sem minden esetben tudja a „legjobb” megoldást, és ők mint tanulók önálló vélemény képviselőiként léphetnek fel. Amikor a tanulók ebbe a fázisba kerülnek, növekszik felelősségtudatuk, ez pedig az önálló gondolkodás, a mérlegelő- és ítélőképesség javulását eredményezi.

Természetesen az ET-ok alkalmazása a nevelés nehezebb útját jelenti (mint előadások hallgatása), mert önálló gondolkodásra, aktív részvételre, a bonyolult helyzetek elemzésére, akcióprogram készítésére és megvalósítására készletet.

Ügyszólván valamennyi iskola óvakodik attól, hogy a döntésekben *teljes biztonságra* törekedjék, vagy teljes biztonságérzet impresszióját keltsse. Sőt, arra ösztönöznek, hogy a tanulók *merjék vállalni a kockázatot*. A profit, a nyereség immanens része (velejárója) a bizonytalanság és a kockázat, hiszen a „kielégítő” profitot az újra meg újra változó környezetben kell elérni. A reális kockázatot tehát nem elkerülni, hanem kalkulálni kell.

Az ET-ok kétségkívül legkiterjedtebb alkalmazója a Harvard Business School (HBS). Az itt alkalmazott ET-ok ugyan különböző típusúak lehetnek, közös vonásuk, hogy:

1. A központban a tapasztalat és a tapasztalatszerzés áll. Általában nem valamilyen ideális megoldásra törekednek („mi lenne jó”), hanem mi a reális, mi a realitás.

2. A hangsúly az egyesén, a különösen és nem az elméletileg általánosíthatón van. A döntés mindig különös, egyedi szituációkból fakad, és ezért az ET-ok között is inkább a különbségeket és nem az azonosságot hangsúlyozzák.

3. A tanuló érzelmileg és szellemi-

leg is azonosul az esettel, beleéli magát a szituációba.

Az ET előnye, hogy érdekes, valóságos, konkrét helyzetet ölel fel és tapasztalatokat ad át. (Például bizonyos szituációban az adott vállalat vezetői mint egyének és mint management-csoport milyen magatartást tanúsítottak vagy milyen tervet készítettek, milyen érvekkel védenek vagy támadnak bizonyos elgondolásokat stb.)

A Harvard Business Schoolon a hallgatóknak napi 2—3 ET-t kell előkészíteniük. Ez eleinte nagy megterhelést jelent, különösen a rendelkezésre álló korlátozott idő miatt. Az *időtényező mint korlát* hozzászoktatja és rákényszeríti a tanulókat arra, hogy kritikusan gondolkodjanak, hogy a döntés szempontjából lényeges elemeket elválasszák a lényegtelenektől. Az I. éves tanulók még sok nehézséggel küszködnek az ET-ok feldolgozásakor, a II. évesek viszont már szinte rutinszerűen készülnek fel a 25—30 oldalas ET-okra, azok vitájára. Két év múltán a tanuló megismerkedik a legfontosabb ágazatok és a legnagyobb vállalkozások gazdasági problémáival. (Például ET van az egész amerikai gyógyszeriparról vagy mezőgépgyártásról, és ezek mellett 1—2 ET foglalkozik az iparág egy nagy és egy kis vállalkozásával is.)

A Harvard filozófiájában, hogy az üzleti élet ma is alapjában a kockázat és a bizonytalanság világa és tudományos jellegével óvatosan kell bánni. Ezért nem is lehet hagyományos módon tanítani. Ezt át kell élni, és ezt az ET-ok alkalmazása segíti.*

Az ET-nak mint kétségtelenül a legelterjedtebb oktatási, nevelési módszernek azonban vannak *korlátai*, sőt *veszélyei* is.

Ilyen korlátok:

- az ET leegyszerűsíti a szituációt;
- nem szintetizálja az egész irányítási folyamatot;
- a tanár esetleges gyengesége vagy

* A Ford Foundation és az American Association of Collegiate Schools of Business támogatásával létrehozták az ET-ok kidolgozásának, központi nyilvántartásának intézményét, az *Intercollegiate Case Clearing House*-t. A Központ — elsősorban a Harvard közreműködésével — ET-ok megíratását is vállalja.

ellenkezőleg — annak a benyomásnak a keltése, hogy az egyedüli helyes válasz birtokosa —, rossz vágányra terelheti az egész módszert.

Az ET-ok alkalmazásakor a képzés *intellektuális* tartalma jóval szegényebb, mint olyan iskolákban (MIT, Stanford, Cornell), amelyek kritikussabb alkalmazói az ET-oknak. (Jelmező, hogy például a Harvard II. évfolyamán egy kérdés alapján kiderült, hogy egyetlen tanuló sem olvasta Keynes egyetlen művét sem.)

A tanulóknban nem alakul ki valamilyen rendszerezett ismeretanyag, inkább mozaikszerű szituációk. Az ET-ok kizárólagos alkalmazása azért is hátrányos lehet, mert háttérbe szorul az analitikus módszerek alkalmazása.

Tény, hogy a legjobb iskolák többsége arra törekszik, hogy az ET-módszert *összehangolja* az intellektuálisabb, elméletibb jellegű oktatási módszerrel. Itt egyelőre — néhány, az analitikai módszereket túlságosan előtérbe helyező iskoláktól eltérően — inkább tudatos törekvésről, mint lezárt fejlődési periódusról van szó. A Harvard által erőteljesen hangsúlyozott és egyoldalú pragmatikus megközelítési módszert a szakértő professzorok többsége bírálja. Úgy látják, hogy az elsekélyesíti a managementet mint tudományt, és nem ad kielégítő ismereteket, intellektuális felkészültséget, hogy az egyre jobban aktivizálódó környezeti hatásokra a jövő managere megfelelően tudjon reagálni.

Csak példaként említem, hogy a Harvardon két esettanulmány foglalkozott a szovjet gazdasággal (a moszkvai Bolseviciska Gyár régi és új gazdálkodási rendszerével). Az ET-ok igen érdekesek voltak, a vita azonban szegényes, néha naivan nevetséges volt, mert a tanulók nem ismerték a szocialista gazdaság alapvető kérdéseit, a tervgazdálkodási modell lényegét, a motivációs tényezőket stb.

Ezzel szemben előny, hogy az iskola *azonnal* reagál minden jelentősebb hazai és külföldi gazdasági eseményre. Egy adó- vagy kamatlábmódosítás nem múlhat el úgy, hogy a

Harvardon ne reagáljanak rá, hogy ne vitassák meg akár a tanrendi foglalkozásokat rendszeresen vezető tanárok vagy meghívott szakemberek vezetésével. Például, amikor az angol font leértékelését 1967 egyik novemberi vasárnapján bejelentették, hétfő reggel — félretéve a tanrend szerinti tárgyakat — a devalváció problematikáját, az amerikai gazdaság szükséges és kívánatos reagálását vitatták meg. Vonzónak találtam, hogy nem törekedtek „végleges”, „tisztázott” álláspont kialakítására, hiszen a rendelkezésre álló információk ezt nem is tették lehetővé. Ám nem is ez a fontos: *a magatartás kialakítása, a reagálásra való ösztönzés a lényeges.* Vagyis az, hogy a vezetőnek reagálnia kell a környezeti változásokra, és a reagálás időtartama néha éppolyan fontos, mint maga a döntés. Ez utóbbinak a fontosságát különösen az év eleji európai aranyláz idején tapasztaltam.)

Az üzleti szimuláció

A közelmúltban fejlődött ki az *üzleti szimuláció* módszere, amely a tanulót döntések megalapozására készíti. Ár-, pénzügyi, termelési, kereskedelmi stb. döntéseinek hatását — a szimulált gazdasági (üzleti) szituációban összevetik a versenytársak eredményeivel. A részeredményeket mint a következő döntési sorozatot megelőző és megalapozó információkat a számítógépes programozás után kézhez kapja a tanulócsoporthoz és annak valamennyi tagja. A szimulációs eljárás mint az üzleti játékok egyike, meglehetősen leegyszerűsíti a való életet, már csak azért is, mert a döntéseknek kvalifikálhatónak kell lenniük. A módszer előnye, hogy a tanuló (vagy a csoport) bizonyos tapasztalatra tesz szert a *korlátozott* informáltság melletti döntéshozatalban; saját döntéseinek eredményeit és következményeit egzakt módon látja. Az is világossá válik, hogy döntései láncolatot alkotnak, és nem kezdhet mindig „új életet”. A szimulációs eljárás a kockázatvállalásra és a dön-

tésben foglalt bizonytalansági és kockázati elemek reális értékelésére ösztönöz. E módszer előnye továbbá a csoportmunkára való készség fejlesztése.

A szimulációs módszernél ugyan sokoldalúbb az ET, de a tényleges akciók és az akciók eredményeinek értékelése szempontjából a *szimuláció értékesebbnek* bizonyul. A módszert legkiterjedtebben az American Management Association továbbképző tanfolyamain alkalmazzák. Mint az egyhónapos továbbképző tanfolyam résztvevője mondhatom, hogy a szimulációs módszer igen drámai demonstrációja a gazdasági életben működő koherens és ellentétes erőknél.

Továbbképzés

A továbbképzésben résztvevők száma igen nagy és egyre növekszik. A továbbképzés költségeit általában a vállalatok viselik. A továbbképzés nagy részét a vezetőképző iskolák végzik.

A továbbképzés programjai között meglehetősen sok a hasonlatosság.

1. Valamennyi program a tervezésre, a profitmechanizmusra, a döntéshozatalra és az információáramlásra koncentrálnak.

2. Általában széles alapokon foglalkoznak a management — főleg az ipari management — problémáival, nem pedig egy-egy ágazat speciális kérdésével.

A hasonlóságok ellenére a programok abban különböznek egymástól, hogy azokat:

— különböző *szintű* vezetők részére, valamint

— *nagy- és kisvállalati* vezetők részére szervezik.

Ennek megfelelően a megközelítés módszerei is eltérőek. Jelenleg 36 egyetemen folyik továbbképzés. A vezető beosztású (vállalat elnöke, al-elnöke, gyáregységvezető) menedzsereknek 20 egyetemen van lehetőségük továbbképzésben való részvételre. A résztvevők zöme 38—45 éves. Korhatár 55 év. A résztvevők száma 1—1 tanfolyamon 20—70 fő. A to-

vábbképzés ideje 2—13 hét. Egy-egy tanfolyam díja 300—3800 dollár.

A továbbképzésben jelentős szerepe van az Amerikai Management Társaságnak, az *American Management Association*nak (AMA), amely több mint 4 évtizede fejti ki működését e téren, és évi átlagban 1200—1500 fő vesz részt csak a felső szintű vezetők számára rendezett tanfolyamain. A tanfolyamok előadói, többségükben maguk is managerek. Fontos, hogy az előadó ne csak tapasztalt vezető, hanem jó előadó, néha bizonyos színészi készséggel is rendelkező játékvezető legyen.

Az AMA mintegy 60 féle *tanfolyamot* rendez, az általános management kérdéseitől egyes területek, funkciók szűken technikai jellegű problémáig. A tanfolyamok időtartama 1—4 hét.

Konferenciákat rendeznek egy-egy terület problémáinak összefoglalása céljából.

Az AMA nagy számú kiadvánnyal, információs szolgálattal áll tagjai rendelkezésére.

Az AMA vállalatoknál kihelyezett tanfolyamokat is rendez, melyeken a több mint 100 management témát feldolgozó filmoktatást is alkalmaznak.

Az AMA keretébe tartozik a Management-kutatás Amerikai Alapítványa, az *American Foundation For Management Research* (1960). Ez a managementoktatás technikai és módszertani kérdéseivel foglalkozik. Az Alapítvány működteti a *Manager Learning Center-t* (Manager Tanulmányi Központ). A Központ nagy mennyiségű elemzett vállalati tapasztalattal, döntési eljárással rendelkezik, ezért a vállalati management részére amolyan know-how típusú segítséget ad. A központ nagy tömegű adattal rendelkezik arra vonatkozóan, hogy ténylegesen működő vállalatok hogyan oldanak meg valós problémákat. Az információk iparcsoportonkénti és vállalatnagyság szerinti bontásban állnak rendelkezésre. A központ nem elméleti, hanem gyakorlati jellegű szolgáltatást nyújt, vagyis a résztvevők munkavégzés közben tanulnak.

A központban egy-egy vállalat vezetői dolgoznak valamilyen akcióprogramon, például a vállalat ötéves tervén. A managerek tehát világosan meghatározott célokkal térnek vissza vállalatukhoz. A tanulmányi idő alatt szakértő konzultánsok állnak a team (csoport) rendelkezésére. Ezen kívül gazdaságtörténeti könyvtár, az Egyesült Államok gazdaságára és a szóban forgó iparágra vonatkozó előrebecslések is rendelkezésre állnak.

A team munkában — ez tehát egy vállalat tényleges vezető testülete — legfeljebb 12 fő vehet részt.

A team egy- vagy többhetes ülésre jön össze (utóbbi esetben szünetet tartanak az ülések között) a management olyan területeire koncentrálni tevékenységét, amelyeken javítani kívánják vállalatuk teljesítményét, munkáját. A team a központ vezetőjének és konzultánsainak irányításával dolgozik. A tevékenység jellege hasonló az ET technikához, de ebben az esetben az *eset maga a szóban forgó vállalat tényleges helyzete*.

Nincs merev tanrend, tanmenet. A cél: valóságosan alkalmazható megoldás keresése. Ezzel egyidejűleg a team tagjai intellektuálisan is fejlődnek, újabb összefüggéseket, a management újabb problémáit ismerik meg, és a jövőben nagyobb biztonsággal kezelnek majd hasonló kérdéseket.

Ez a tanulási forma igen intenzív; viszonylag rövid idő alatt a megismerési folyamat átfogja a management úgyszólván legfontosabb funkcióit.

A döntést nem a központ, nem a konzultánsok, hanem a team vagy annak vezetője hozza. A felelősség tehát reá hárul. Az általában kéthetes munka levezetése (elszállásalással együtt) 10 ezer dollárba kerül teamonként. Az egyhetes munkaügyi tervezés levezetése 5 ezer dollár.

A központban *egyéni* továbbképzés is folyik. Az egyén maga választhatja meg a tanulmányozni kívánt területet és a tanulás időtartamát.

Visszatérve a négyhetes továbbképző tanfolyamra, amely az AMA legfontosabb és leglátogatottabb rendezvénye (800—1000 dollárért), a tan-

folyamot csak kivételes engedéllyel lehet „egy szuszra” elvégezni. Egy-egy tanulási hét között 2—3 hónap megszakítást javasolnak, hogy a tanfolyamon elsajátított ismereteket a résztvevők alkalmazhassák munkahelyükön, ellenőrizhessék az elvek, módszerek helyességét és új tapasztalatokkal gazdagodva térjenek vissza a következő heti tanfolyamra.

Az első hét témája a *management alapvető elvei és eszközei*. Ennek keretében a management funkciók természetét, a korszerű management filozófiát, a management hatáskörét és felelősségét vázolják fel. Az első héten a management számára legfontosabb szakismeretekre koncentrálnak: kommunikáció, döntés és vezető-kiválasztás.

A második hét tematikája: *tervezés, szervezés és irányítás*. Ezen a tanfolyamon az első héten megtanult általános elveket alkalmazzák a tervezésben és irányításban. Behatóan foglalkoznak a tervezés elveivel és technikájával. A munkacsoportok feladata olyan szervezeti és irányítási rendszer kiépítése, amely biztosítja a tervezett célok elérését.

A harmadik hét témája a *teljesítmények ellenőrzése és javítása*. A hangsúly az egyénen van. A résztvevők azt gyakorolják, hogyan kell meghatározni a teljesítményszínvonalat, hogyan javítható a manager teljesítménye, az anyagi ösztönzés rendszere stb. A résztvevőknek tervet kell készíteniük, hogyan javítható az ösztönzési rendszer és a munkahelyi légkör javításával beosztottjaik és saját teljesítményük.

A negyedik hét témája a *management akciókat tárgyalja*. A managementre ható gazdasági és környezeti tényezőkkel foglalkozik. Ezen a tanfolyamon teljeseedik ki a négy hét anyaga, itt teljes komplexitásában foglalkoznak a management gazdasági, emberi funkcióival és társadalmi felelősségével.

Szólni kell a tanfolyam általános módszeréről. A tanfolyamon előadások, esettanulmányok, viták, filmvetítések váltják egymást. Az idő nagy részét azonban a *team-munka* alkotja.

A mintegy 120 résztvevő 8—10 management team-et (vállalatot) alkot. Érdekes már a kezdet: hogyan választanak elnököt (igazgatót), hogyan vállalják a különböző funkciókat (marketing, tervezés, termelés, pénzügy stb.). Lehetőleg más funkciót vállalnak, mint amit az életben betöltenek.

A döntéseket a hét folyamán *egyre rövidebb idő alatt* kell meghozni. A szimulációs rendszer reális helyzetet teremt, hiszen a team-ek döntéseik eredményét és következményét a számítógéppel ellenőrizhetik. A csoportok egymással versenyeznek. A team-munka folyamán, napközben különböző kiegészítő információk érkeznek (egyesülés, kamatláb-módszítás stb.), amelyeket figyelembe kell venni a döntésben. A tanfolyam végén kiértékelik a csoportok munkáját, összehasonlítják a vezetési stílusokat, a döntések jellegét, a jobb vagy gyengébb eredmények okait. A szimulációs eljárás során a vállalati döntések nem csupán ökonómiai jellegűek, hanem a kvantifikálható emberi tényezők (például vállalati morál: a fluktuáció százalékos nagyságával kifejezve stb.) is fontos szerephez jutnak. A team-munkáról filmfelvételeket készítenek és ezeket utólag bemutatják a résztvevőknek. A filmek levetítése tanulságos: rádöbben a team tagjait, hogy mennyire volt szervezett a munka, a „vállalat” elnöke mennyire volt képes vezetni és szervezni az egész folyamatot. Kiderül, hogy a csoportban ki is volt a tényleges vezető; továbbá az, hogy milyen orientációjú volt a team (feladatorientált, célorientált), milyenek voltak az emberi kapcsolatok stb.

★

Amerikai tapasztalataim alapján levonható legfontosabb következtetés, hogy

a) a management területén célszerűnek látszik bizonyos tudományos eredmények és bizonyos módszerek hazai felhasználása és alkalmazása;

b) a társadalmi és gazdasági környezet eltérő jellege, sőt az emberi magatartás (lelki alkat, kulturális

háttér, az egyének és a társadalom értékrendszere stb.) eltérő vonásai egyaránt arra köteleznek, hogy *kritikus vizsgálódás* alapján döntsünk, mi az, amit átvehetünk, mi az, amit célszerű alkalmazni. És még ez sem elegendő. További lépés az átveendő

tapasztalatok adaptálása, a *hogyan* kérdése. A kritikátlan másolás az alapvető management-filozófiát sértené, amely mindig az adott emberek, az adott idő és az adott hely (-zet) koherenciájára épül.

Varga György

Munkaszervezet és specializáció a szántóföldi növénytermesztésben

Korunk mezőgazdaságának átalakulása, az új termelési módszerek, a kemizálás, a gépesítés térhódítása a munkaerő szervezésében és a munkaerő-gazdálkodásban az átmeneti formák sokaságát alakítja ki. Az átmeneti formák változatossága nehezíti a tájékozódást, a szakszerű tervezést. A távlati tervek, a munkaerőmérleg megközelítően pontos elkészítése nehézségbe ütközik.

Tanulmányomban e munkaszervezeti formákkal kapcsolatban néhány gondolatot szeretnék felvetni, remélve, hogy soraimmal és gyakorlati tapasztalataim ismertetésével némi segítséget nyújthatok az elméleti munkához. A jelenlegi néhány főbb munkaszervezeti forma bemutatása mellett megkísérlem a szántóföldi növénytermesztés munkaszervezésének jövőjét is meghatározni. Munkámban alapvetően saját gyakorlati tapasztalataimra támaszkodom, s elsősorban a termelőszövetkezeti sajátosságokat veszem figyelembe.

Az állami gazdaságok szabadabb munkaerő-gazdálkodása, az iparhoz közelebb álló munkaügyi szervezete és adminisztrációja a vezetők munkáját megkönnyíti. A termelőkénség növelésének, az élő munka és egyéb költségek csökkentésének nagyobb lehetőségei érvényesülhetnek. Az alás és fölérendeltségi viszonyok tisztábbak, egyértelműbbek, mint a termelőszövetkezeteknél. Így a szakvezetés több időt és energiát tud fordítani elsődleges feladatának elvégzésére, a jobb termelési eredmények elérésére. Az állami gazdaságokban a növény-

termesztési technológiák szervezettisége jobban megközelíti az ipari szintet, mint a termelőszövetkezetekben. Szervezettebb termelésük egyelőre magasabb színvonalú, de mivel területük aránya kisebb, viszonyaik az egész mezőgazdaságot tekintve kevésbé általánosak. Ezzel szemben a termelőszövetkezeti sajátosságok a mezőgazdasági lakosság nagyobb hányadára érvényesek.

A termelőszövetkezeti vezető és besztott kapcsolata inkább mellérendeltségi viszonyt fejez ki, ahol például a munkafegyelem megtartását főleg agitációval és anyagi ösztönzéssel lehet elérni. A meggyőzés lényegesen nagyobb jelentőségű, mint bármely más termelési formációban. Az állami gazdaság dolgozói kötött munkarend szerint meghatározott hosszúságú munkanapokon folyamatosan dolgoznak. A termelőszövetkezeti tag nem köteles minden munkanapon rendszeresen munkába állni.

Érdekelt a ház körüli, úgy nevezett háztáji gazdaságban is. Igénybe veszi azt a kedvezményt, hogy esetenként elmaradhat a közös munkától, mert a kötelező munka mennyisége csak globálisan, egy évre van előírva. Munkaerő-kapacitásával szabadabban rendelkezik, mint az alkalmazottak. A tagoknak ezt a jogát a vezetők azért is kénytelenek méltányolni, mert a legtöbb munkahelyen nem is tudják a szövetkezet tagjait folyamatosan foglalkoztatni.

Ezek a körülmények alapvetően befolyásolják a szántóföldi növénytermesztés munkaerő-szervezetének

kialakulását. A szakirodalom és a hivatalos rendelkezések a növénytermesztés alapvető munkaszervezetének a növénytermesztési brigádot ismerik el. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendeletéhez kiadott végrehajtási utasítás (19/1959. VII. 12. FM sz. r.) 89. §-a a termelőszövetkezetek alapvető munkaszervezeti egységeit az alábbiakban határozza meg: „(1) A termelőszövetkezet munkaszervezeteinek alapvető egységei a főbb munkaterületeken (növénytermelés, állattenyésztés, házi építkezés stb.) működő brigádok, amelyeket állandó jelleggel kell megalakítani.” „A brigádon belül a szükséghez képest munkacsoportokat kell szervezni.”

A rendelkezés a már korábban kialakult gyakorlatot rögzítette, s a rendelkezés időközben történt módosítása — a Termelőszövetkezeti Törvény — ezt a gyakorlatot nem változtatta meg. Ugyancsak így határozza meg a felsőfokú tanintézetekben használt üzemgazdasági tankönyv is a növénytermelés fő munkaszervezeti formáját.*

A gyalogos munkások, akik főleg a növénytermesztés különböző ágazataiban csoportosan vannak foglalkoztatva, már a régebbi időkben is egy szervezeti egységet alkottak. A kapitalista uradalmak az időszaki munkára szerződöttest munkásaikat így foglalkoztatták, szigorúan ügyelve arra, hogy a különböző növények ápolásának és betakarításának egymás után végzett műveletei folyamatosan kitöltsék a csoport munkaidejét, zökkenő nélkül kihasználva munkakapacitásukat. A gazdaság vetésszerkezetét úgy állították össze és az alkalmazott munkások számát úgy állapították meg, hogy a foglalkoztatás észszerű legyen, a gazdaság érdekének messzemenően megfelelően.

A régi mezőgazdasági nagyüzemben a szervező és felügyelő, minőségellenőrző munka a gazdaság állandó megbízottjának feladata volt, az érdekvédelem pedig, a csoport képviselője a munkaadóval szemben a cso-

port külön megbízottjának teendői közé tartozott. Ma ez a két funkció egybeolvadt, mindkettőt a brigádvezető látja el. Azonos a régi és a mai szervezeti forma abban, hogy a növénytermesztés ágazati szerkezete, a termesztett növények száma és területének nagysága szorosan kapcsolódik a dolgozók számához. Az összhang az állandó foglalkoztatottságot és a technológia igényének maradéktalan kielégítését eredményezi. Tekintve, hogy a termelőszövetkezeti tagok egyben tulajdonosai is a közös gazdaságnak, jogos igényük van az állandó munkalehetőségre. Más oldalról a szakvezetés jó munkájának eredményét bizonyítja a feltétlen szükséges élömlenék-ráfordítások segítségével elért alacsony önköltségű magas hozamérték. Így leegyszerűsítve a dolgozók és a munka, a dolgozók és a vezetők viszonyait, valóban úgy tűnik, hogy a csoport alapvető szervezete munkaszervezet és a növénytermesztési brigád fő ismerve a közösen végzett, a közösség érdekét szolgáló termelőmunka.

A valóság azonban nem mindig ilyen. A termelőszövetkezet nemcsak termelő, hanem szociológiai egység is. A termelőszövetkezet és tagjai között nemcsak munkakapcsolatok, hanem öngazgatási (vezetőségi-közgyűlési), jóléti (szociális alap felhasználása), gazdasági (háztáji és közös gazdaság), tulajdonosi (földjáraadék), külső szervekkel szemben érdekvédelmi (jogi tanácsadás, biztosítás) kapcsolataik is vannak, amelyek szélesebb körűek, mint bármely más gazdasági egység és dolgozói közötti kapcsolatok.

A brigád már megalakulásakor magán viselte azokat a csoport-jellemzőket, amelyek túlmutattak a munkakapcsolatokon. A brigádok alakításakor először kiválogatták a speciális brigádok tagjait, a szakképzetteket, a gyakorlati specialistákat; majd a növénytermesztő brigádokat lakóhely szerint csoportokra osztották. Az előzetes kiválogatás miatt a növénytermelő brigádokba a szakképzetlenek, a csekélyebb fizikai erejűek, a túlkorosak is bekerültek. A növénytermesztési brigád ezért szélesebb körű

* Lásd Dobos-Jankó-Tóth-Vágszellei: Mezőgazdasági Üzemtan 1965. 467-468. 1.

csoport lett, mint a speciális brigádok. Falun a lakóhely gyakran társadalmi rangot is jelentett. Az objektív kapcsolatok mellett gyakori a szubjektív kapcsolatok számtalan változata a brigádtagok között. Ezért úgy vélem, hogy a növénytermesztési brigád nem egyszerűen csak munkaszervezeti egység, hanem annál több: a közösség keretén belül kialakult igazgatási, szociológiai egység is, ahol a csoporttudat sajátos formái alakulnak ki és befolyásolják, meghatározzák a csoport tagjainak viselkedését, magatartását.

Az így kialakult csoportok jellemző tulajdonságai kihatnak a közösen végzett munka minőségére és mennyiségére is. Vannak például olyan munkák, amelyek csak bizonyos csoport tagjaival végeztethetők el. Termelőszövetkezetünkben például az úgynevezett falusi brigád tagjait nem lehetett vasárnapi munkára vagy állandó lekötöttséget jelentő munkára rávenni. Tagjai volt középparasztok, akiknek kiterjedt háztáji gazdaságuk van. Számukra az ünnep a házkörüli teendők ellátásának ideje volt. A polgárdi Vörös Csillag termelőszövetkezetben egyidőben bizonyos szervezeti változások előkészítésével kapcsolatban összehasonlító méréseket végeztem a növénytermesztő brigádok teljesítményéről. Ugyanazon munkakörülmények esetén az elért teljesítmények és napi keresetek tág határok között változtak. Például a cukorrépa és a kukorica növényápolásánál egy tízórás munkanap alatt az 1. sz. táblázat szerinti teljesítményeket figyeltük meg.

A munkák minősége is a III. brigádban volt a jobb, fegyelmezettebbek, szorgalmasabbak voltak a másik kettőnél.

A brigádok vezetői sajátos funkciót

látnak el. Kiválasztásukat nemcsak az elméleti szempontok döntenek el. Értékes vezetői tulajdonságokkal kell rendelkezniök, mert fontos, hogy mind a tagság, mind a gazdaság vezetőinek bizalmát kiérdemeljék. A jó brigádvezető nem csupán a munkaműveletek irányítója, hanem a tagok alapos ismerője, a társadalmi, rokoni kapcsolatok között eligazodó, diplomátikus tulajdonságokkal rendelkező vezető is. Személyében valósul meg a tagok és a szakvezetők mindennapi kapcsolata. Egyaránt védője a tagok érdekeinek és a közös gazdaság érdekeinek. Gyakran fontosabbnak ítéljük a brigádvezető jó vezetői képességét, mint gyengébb elméleti szak tudását, mert a szakismereteket menet közben elsajátíthatja, a vezetői képességhez azonban feltétlenül szükséges a rátermettség. Ebben látom az okát annak, hogy nem szívesen váltjuk fel a jól bevált, inkább gyakorlati, mint elméleti tudással rendelkező brigádvezetőinket fiatal szakemberekkel.

Ha a növénytermesztő brigád nem munkaszervezeti egység, milyen munkaszervezeti egységeket ismerünk a gyakorlatban, vagy milyen formákat lehet általánosítani? Úgy vélem, hogy a kérdés felvetése helytelen. Helytelen azért, mert a növénytermesztés gyűjtőfogalom, amely több növény sajátos termesztését foglalja magában, és egyetlen közös vonás ezekben a növényekben az, hogy termesztésük helye a szántó föld. Ezen az sem változtat, hogy bizonyos növények termesztésében sok a hasonlóság vagy a talaj előkészítése majd mindegyiknél azonos. A különféle növények termesztési technológiája csak addig mutat sok hasonlóságot, míg a kézi munka dominál a növényápolásban. A kézi vagy nagyon egy-

1. sz. táblázat

Megnevezés	Cukorrépa			Kukorica		
	I. brigád	II. brigád	III. brigád	I. brigád	II. brigád	III. brigád
Munkaegységek (átlag) ...	1,34	1,47	1,63	1,10	1,08	1,49
Napi kereset (Ft)	57,62	63,21	70,09	47,30	46,44	64,07

szerű gépekre alapozott munka a termelékenység további növekedésének gátjává válik, a terméshozamok ugrásszerű növelését nem teszi lehetővé, tartalékai kimerültek, a specializálódást akadályozza. Állításomat az alábbiakkal indokolom.

A kisparaszti egyéni munkára alapozott termelés és a régi típusú uradalmi nagyüzem termelése között minőségi különbség volt. Egyezett a két üzemi forma abban, hogy mindkettő főleg kézi munkával, és egyszerű, általában állati vonóerőre alapozott gépi munka segítségével látta el feladatát. Ezzel szemben a nagyüzem a munkamegosztás előnyeit teljes mértékben kihasználta. A munkaműveletek megosztása és nagy termőterületekre való koncentrációja fejlődést jelentett. Jobban értékesült az irányító szakértelem, a költségek számbavétele és csökkentése, a termékek egyöntetűsége. Ipari hasonlaltal élve, a termelésimód-változás a kisipari egyéni termelés és a manufaktúra közötti minőségi változással analóg. A termelészövetkezetek tömeges megalakulása után a közös termelésre szövetkezett paraszti gazdaságok dolgozói hasonló jellegű munkaszervezetbe tömörültek. Főleg kézi munkaerejükre támaszkodva termelték tovább ugyanazon növényeket, amelyeket a táj, az éghajlat, a termelési szokások meghonosítottak, amelyekre megfelelő termelési tapasztalatokat szereztek. A kézi munkára alapozott növénytermesztés eredményei azonban nem voltak lényegesen jobbak. A termésátlagok alatta maradtak a jobb középparaszti átlagnak. A termelékenység, azaz az egy dolgozóra jutó termékmennyiség mutatóit tekintve, természetesen figyelemre méltó eredmények születtek. De az egységnyi földterületről betakarított termék mennyisége nem volt lényegesen több, annak ellenére, hogy sok gépet alkalmaztunk. Ezek a gépek valójában a kieső emberi munkaerőt és az állati igaerőt póolták.

Javulást hozott a műtrágyaadagok növelése, de az első időben kiugró eredmény nem volt általános. Ami-

kor nyilvánvalóvá vált, hogy a végzett munka mennyiségében és minőségében van a hiba, meglepő gyorsasággal terjedt el a részesművelés. A részesműveléssel elértük a háború előtti nagygazdaságok szintjét, de még elmaradtunk a fejlett nyugati országokétól. A részesművelés a termelési mód fejlődése szempontjából nem a jövő munkaszervezeti formája. Az adott helyzetben azonban az anyagi ösztönzés konkrét, nyilvánvalóan eredményes formájának tekinthetjük. A géppel előkészített, bevett nagyüzemi táblákat parcellázzuk és azt egyéni művelésbe adjuk, ahol a tag kisparaszti munkamódszerekkel dolgozik. Magyarázható oka van, hogy miért eredményesebb ez a csoportos munkánál. A növényápolási munkák minősége nem állapítható meg azonnal. A végzett munka mennyisége ellenőrizhető és azonnal számba vehető, de a csoportban végzett növénytermesztő kézi munka mennyisége nem azonos a munkát végzők kapacitásának összegével. A csoport leggyengébb tagjai, a legkevesebb teljesítményre képesek határozzák meg a csoport munkaütemét. A nagy táblában haladó 30—50 fő közül a gyorsabbak és ügyesebbek csak a tábla végéig vannak előnyben, az újrakezdekor ismét sorba kell állniok. Ha nagy a csoport, az egymásnak való besegítés is nehézségbe ütközik. Az egyéni teljesítmény elszámolása pedig megoldhatatlan.

A mezőgazdasági termelés biológiai sajátossága, hogy nagy termést csak az optimális időben végzett minőségi munka eredményez, és a tenyészidő alatt elkövetett legapróbb hiba jövátéhetetlenül csökkenti az eredményt. Az egyén rugalmasabban alkalmazkodik a mezőgazdasági termelés e sajátosságához. Rövid ideig nagy erőfeszítésekre képes, és a család tagjai között az egymás segítése maradék nélkül érvényesül. A részesművelés az egyéni munkavégzésnek ezt a kedvező oldalát hasznosítja. A módszer bevezetése egyik évről a másikra sok termelészövetkezetet emelt ki a mélypontról és tett stabilan gazdálkodóvá.

A becsülendő eredmények mellett mégsem lehet a családi művelés a jövő fejlődésének útja. A magas termés-eredmények eléréséhez a növénytermelési munkákat gépesíteni kell úgy, hogy a biológiai fejlődést a legkedvezőbb időben végzett minőségi munkával biztosítjuk és a termelőkapacitás növelésével rövid időre csökkentjük le az ápolási, betakarítási munkákat. Ennek útja kétségkívül a gépesítés, mégpedig a komplex gépesítés. Nem érhetjük el a kívánt célt, ha a növények termesztése során akár egy ponton is labilis, gyenge láncszemet hagyunk, mert ezzel az összes többi befektetésünk eredményét veszélyeztetjük. A gépi munka természete a kézi munkával ellentétben az, hogy ott a gép kapacitása határozza meg az ember teljesítményét, és így a termelékenység növelése a technika fejlődése útján hosszabb távon szinte korlátlan. Az igaz, hogy a gépet is emberek vezetik, így végső soron az ember a géppel mint eszközzel dolgozik. De a gépet kezelő ember csak a gépe kapacitásához van kötve, nem pedig sok más, esetleg nála gyengébb munkaképességű emberhez.

Ismeretes, hogy a gépi növénytermesztésnek sok előfeltétele van. A gépi termelés nemcsak a munka technológiáját változtatja meg, hanem magát a növényeket is alkalmassá kell tenni gépi technológiára. A mai terméseredményeket jelentősen felemelni, a természeti körülményeken biztosan úrrá lenni csak túltényesztett, kényes és igényes fajtákkal lehet. Ezeknek mind talajrőben, mind tápanyagban, életfeltételekben, gyommentességben a legjobbat kell nyújtani, mert egyetlen hiányzó feltétel a termék a mai színvonal alá csökkenti. Ez a mezőgazdaság beruházási igényességének egyik oka. A magas terméseredmények fokozott gépesítettséget, az ipari eredetű anyagok szélesebb körű felhasználását igénylik, viszont a termések betakarítása, feldolgozása és tárolása is külön beruházási igény kielégítését követeli meg. Külön említést kell tenni a szellemi beruházásról. A mindenhez értő, széles körű szakismeretekkel rendel-

kezők helyett specialisták szükségese-
sek, akiknek a szakterülete szűkebb
ugyan, de azt alaposabban ismerik.

A fentiek ismeretében le lehet szűrni néhány alapvető tanulságot. Mindenekelőtt el kell ismerni, hogy egy-egy gazdaság a jövőben nem foglalkozhat sok növény termesztésével. A mai mezőgazdasági nagyüzem optimálisnak ismert formája a jól gépesített növénytermesztéssel, ezen belül jelentős árúnövény-termesztéssel foglalkozó, nagylétszámú állattal rendelkező gazdaság, ahol az adottságok kellően kihasználtak és a gazdálkodás szerkezete egyensúlyban van. Mit értünk egyensúly alatt? A takarmánytermő területek és az állattenyésztés egyensúlyát, a munkaerő és a növénytermesztés szerkezetének egyensúlyát, a gépi kapacitás optimális nagyságát stb. A közzgazdasági viszonyok szükségessé teszik, hogy az egyik ágazat veszteségeit a másik ágazat többlet hozamával ellensúlyozzák stb. Ezzel szemben kevesen gondolnak arra, hogy a túlbiztosítás egyben azt is jelenti, hogy sem az egyik, sem a másik ágazat nem nőhet magasra, nem lehet kiugróan jó. A megosztott erő, az a szemlélet, hogy mindenkinek egy keveset — helytelen. Ez népgazdasági szinten bebizonyosodott. Nem lehet másként a termelő gazdaságok szintjén sem. Ma egy gazdasági vezetőnek azon kell fáradoznia, hogy a sok rossz közül mindig a legkevésbé rosszat válassza, ahelyett, hogy egyre, de arra nagyon tudatosan és tervszerűen koncentrálhatná erejét. A biztonságot úgy is el lehet érni, hogy egy-egy jól sikerült év eredményéből tartalékolunk a szűk évekre, mert egy gazdaság életében egy év csak egy ciklus. Reális eredmények csak több év átlagában születnek.

A termelési koncentrációnak határt szab a gazdaság földrajzi kiterjedése. A szállítási távolságok a kedvező eredményeket, önköltséget károsan befolyásolják. De az ésszerű határon belül a növények számának csökkentése kedvező eredményt hoz. A gyakorlat ebben egy kissé az elmélet előtt jár. Ismerünk — bár szórványo-

san — olyan munkaszervezeteket, amelyek, nagyfokú gépesítettséggel, alig két-három növény termelésével mind termésmennyiségben, mind termelékenységben kiemelkedőt produkálnak. A Szekszárdi Állami Gazdaság, a Bólyi Termelőszövetkezet a gyakorlatban bizonyítja, hogy az úgynevezett komplex brigádok életképesek, termelékenyek és mind a vezetés, mind az adminisztráció munkáját megkönnyítik, az eddig ismeretknél a termelésben is jobb eredményeket érnek el. Ezek a komplex brigádok tagonként 100—120 kh szántóföldön néhány növény teljes gépesítettű termelésére vállalkozhatnak a termelési érték bizonyos hányadért. A gazdaságok a termelési eszközöket rendelkezésükre bocsátják és a brigád nagyfokú önállósággal, saját felelősséggel messzemenő anyagi érdekkeltséggel dolgozik. A forma még kialakulatlan, de biztató.

További előnyei is vannak a komplex brigádoknak. A növénytermesztés egyik alapvető problémája volt — és ma is az — a termelési ciklus periodikussága. A növények fejlődésének hosszú ideje, szakaszsága az emberi beavatkozást a fejlődés egy-egy rövidebb idejére tette szükségessé, és ezzel a munka folyamatos végzése lehetetlen volt. Egyébként is sajátossága a mezőgazdasági termelésnek, hogy benne nem az ember termel, alakít át, hanem az élő anyag. Az ember szerepe csupán az, hogy e növekedés, fejlődés elől az akadályokat elhárítsa, a fejlődés feltételeit messzemenően biztosítsa. A különböző fázisokban végzett munka szoros kapcsolatban van a növény igényével. A fejlődési ciklus alatt az egyes fázisok roppant rövidek. Szinte néhány nap alatt kell nagyon sok munkát végezni, hogy azután ismét hosszabb-rövidebb szünet következzen be. A klasszikus termelési szerkezet a munkaerő folyamatos foglalkoztatását növénytársításokkal oldja meg. A munkaerőigényt néhány munkacúchhoz méretezzük, és úgy igyekszünk egyéb növényeket a termelés szerkezetébe beiktatni, hogy az esetenként felszabaduló munkaerőt hasznosan ott foglalkoztassuk. A je-

lenlegi kötelezettség ezen túlmenően a termelőszövetkezeti tagok téli foglalkoztatását is előírja. A termelési cikluson kívüli foglalkoztatási kötelezettség egyik fő oka a termelőszövetkezetek széles körű melléküzemi tevékenységének. (A melléküzemi tevékenységek széles skálája nem jó és nem rossz, hanem szükséges.)

A nagyfokú termelékenység lehetővé teszi, hogy a gépek használatát azok karbantartási ciklusa kövesse. Ez folyamatos munkát biztosít a gépek mennyiségének növekedése és az érintett dolgozók lényegesen kisebb száma következtében. Ezzel megszüntethető a csúcsmunka, sőt talán elérjük azt az időt, amikor a mezőgazdasági dolgozók is termeszetesnek tartják a heti 48 órai munkaidőt.

A biológiai sajátosságok ma a vezetőt két lehetőség elé állítják. Ha a dolgozók felkészültsége, szakmai ismeretei, ösztönözöttsége megengedi, úgy kisebb létszámú munkacsapatot alakít, akik önállóan végzik a termelési ciklus alatt felmerülő munkákat. Ez a *komplex brigád* alakításának módszere, a vezetést megkönnyíti, a tagok felelősségét növeli, az elvégzett munka az anyagi érdekeltségen keresztül nagyfokú hatékonysággal párosulhat. A munkaszervezet állandó. A másik lehetőség esetén a vezető a kezdeményezést nem engedi vagy engedheti ki a kezéből. Nem szerezhet állandó csoportokat. A munka sajátosságai miatt minden feladatra külön csoportot kell alakítani, ahol a csoport tagjai csak a feladat végzésének idején vannak összekapcsolva. A feladat elvégzése után feloszlának, és az új soronkövetkező munkát már más összetételben, más kapcsolódásban végzik. Ilyenkor munkaszervezetről nem beszélhetünk, mert a csoport szervezettsége időleges, egyedi. A mezőgazdasági termelőmunka ma évről évre rohamosan fejlődik, változik. Nemcsak az új termelési eljárások, évről évre javuló gépek, hanem a növekvő tudás és szakmai tapasztalat is befolyásolja a munka technológiáját. Számba véve ezeken kívül az időjárás esetlegességét, biztosra vehetjük, hogy az

esetenként szervezett csoport ugyanúgy többé nem fog újjászerveződni. Ebben rendszert találni, a csoportok periodikus változásait munkaszervezetnek nevezni lehetetlen.

Ez évben gazdaságunkban, a Polgári Termelőszövetkezetben a kukorica vetésének munkáira a 2. sz. táblázat szerinti csoportokat szerveztük.

2. sz. táblázat

Feladat	Erőgépek	Munkagépek	Dolgozók
Műtrágya-előkészítés, keverés	—	—	5
Műtrágya-szállítás	2	2	2
Műtrágyaszórás	2	2	3
Talajelőkészítés	5	5	5
Vetés	3	3	5
Anyagszállítás vetéshez	1	1	2
Elmunkálás	1	1	1
Összesen	14	14	23
Előző évben	9	9	11

Ez évben a felemelt adagú műtrágya a kombinált gépek használata és a talajelőkészítés fokozott minősége a csoport létszámát növelte. Feltehetően a következő évben sikerülni fog jobb talajelőkészítő gépeket beszerezni, és ezzel az erőgépek számát csökkenteni. A változó időjárás természetesen tovább módosíthatja a csoport létszámát és beosztását. A csoport tagjai tudatában voltak annak, hogy munkájuk az egész folyamatban fontos, ezért lelkiismeretesen és szorgalmasan dolgoztak. A vetési munkafolyamatban fennakadás nem volt. A műveletek zökkenőmentes sorrendje a vetés idejének nagymértékű csökkenését eredményezte. Ez a csoport a vetés befejezése után feloszlott és más munkaterületeken, más formában szerveződött újjá. Nagyon bizonytalan, hogy valaha is az ideai formában fog megalakulni.

Összefoglalva mondanivalómat úgy

gondolom, hogy a specializáció, a komplex gépesítés a munkaszervezeti egységek új formáit hozzák létre. Ezek a formák gyakran laza kapcsolatok, amelyek a feladat elvégzésének idejére alakulnak és annak befejezése után feloszlanak. A korszerű gépesítés nem teszi lehetővé az állandó szervezeti formákat csak akkor, ha a szervezet anyagi érdekeltisége ezt szükségessé teszi. E munkaszervezeti forma összetartó ereje a közös felelősségen alapuló anyagi érdekeltiség és nem a technológia. A komplex gépesítés a gazdálkodás minden ágazatában, így a munkaszervezés területén is új helyzetet teremt a szakemberek számára. Az új megoldások figyelembevétele különösen a beruházások tervezésénél szükséges, mert a ma megvalósításra kerülő beruházások a holnap munkájának eszközei lesznek.

Pete Géza

M. Lemesev:
A mezőgazdasági tervezés
módszertani problémái

(Voproszi Ekonomiki, Moszkva,
 1968. 7. sz.)

Az SZKP XXIII. kongresszusa a Szovjetunió gazdasági fejlesztésének egyik legfontosabb feladatát az életszínvonal jelentős emelésében jelölte meg. Csupán arra az összefüggésre utalva, hogy a népgazdaság fogyasztási alapjának hozzávetőlegesen 75 százaléka a mezőgazdaságból származik, ennek a feladatnak sikeres teljesítése — érthetően — mindenekelőtt a mezőgazdasági termelés alakulásának a függvénye.

A mezőgazdaságnak ez a fontos szerepe fokozott felelősséget ró a népgazdasági tervezésre. Az egyik fő feladat: közzgazdaságilag megalapozottan előírni a mezőgazdaság optimális növekedési ütemét. Itt olyan tényezőkre kell figyelmet fordítani, mint a lakosság növekedése, a dolgozók jövedelemszintjének alakulása, a fogyasztási színvonalban és struktúrában valószínűsíthető változások stb. A terv másik fontos feladata pedig a kitűzött növekedési ütem biztosításában áll. Ezek a feladatok egyáltalán nem oldhatók meg csupán az ágazati tervezés tökéletesítésével, hanem megkövetelik az ágazatközi kapcsolatok figyelembevételét, illetve elemzését is.

A szovjet mezőgazdaság is fejlődésének abba a szakaszába lépett, amikor termelésének növekedése döntő mértékben anyagi-technikai ellátottsága színvonalának függvénye.

A mai időszakban a tervezés talán legfontosabb feladata az ipar és a mezőgazdaság fejlesztésének összehangolása. Következik ez egyrészt abból, hogy ez a két ágazat döntő hatást gyakorol a népgazdaság egészének fejlődésére, hiszen a társadalmi termék 80 százaléka, a nemzeti jövedelemnek pedig 75 százaléka itt kerül előállításra. Másrészt azal magyarázható, hogy a mezőgazdasági termelés színvonala és növekedésének üteme közvetlen összefüggésben

van az ipari termelés, különösen pedig a mezőgazdasági termelési eszközöket előállító ágazatok növekedési ütemével.

A mai fejlődési periódusban a növénytermesztés és állattenyésztés fejlesztését a mezőgazdasági rendeltetésű termelési eszközöket előállító iparágakban kell megalapozni.

Ha ebből a szempontból végzünk elemzést, akkor arra a megállapításra jutunk, hogy a szovjet ipar még napjainkban sem számol kellőképpen a mezőgazdaság termelési igényeivel.

1961—1967 között az ipar túlteljesítette tervelőirányzatát. 7 év alatt a bruttó termelés 80 százalékkal, az ipari „A” csoport termelése pedig 91 százalékkal növekedett. Ennek ellenére a mezőgazdaság nem kapott elegendő termelési eszközt az ipartól, és ennek következtében a tudományos és technikai forradalom előrehaladása ebben az ágazatban lassú. A Szovjetunióban az összes foglalkoztatottak mintegy egyharmada a mezőgazdaságban dolgozik, ezzel szemben fejlett mezőgazdasággal rendelkező országokban (például Egyesült Államok, Kanada, Svájc, Anglia) 5—8 százalék közé tehető ez az arányszám. Ezekben az országokban a termelő állóalapotnak 1 foglalkoztatottra számított értéke a mezőgazdaságban jóval magasabb, mint az iparban. A Szovjetunióban viszont a mezőgazdasági munka technikai felszereltsége az iparinak csaknem egyharmada.

A jövő feladata nem egyszerűen csak az eszközellátottság színvonalának javítása, hanem strukturaváltozással egybekötött növelése. 1966 elején például a kolhozok és szovhozok termelő állóalapjaiban az úgynevezett aktív rész (gépek és berendezések) aránya 26 százalékot ért el. Ha az aktív rész értékét a termelési rendeltetésű épületek értékéhez viszonyítjuk, az arány 0,5 : 1. Ezzel szemben az Egyesült Államok mezőgazdaságában ugyanez 1,1 : 1. Ismeretes, hogy 1950-ben az amerikai mezőgazdaságban a tudományos-technikai forradalom lényegében befejeződött. Erre az időpontra a termelés gépi bázison nyugodott. A szovjet ipar 1967. évi termelési szintje valamivel felülmúlta az

1950. évi amerikai színvonalat. Ennek ellenére a szovjet ipar még nem biztosította a mezőgazdaság komplex gépesítéséhez, a kézi munkának géppel való felváltásához szükséges termelésieszköz-tömeget. A szovjet népgazdaságban az egyik legfontosabb feladat az ipar mezőgazdasági rendeltetésű gépki-bocsátásának fokozása. Ebben a vonatkozásban is jelentős előrehaladás várható a most folyó 5 éves tervben. Sajnálatos azonban, hogy az 1966., 1967. évi tényszámok és az 1968., 1969. évi tervszámok alatta maradnak a XXIII. kongresszus előirányzatainak.

A központi tervezés csak úgy töltheti be a gazdaságfejlesztésben őt megillető kulcsszerepet, ha az egyes döntések népgazdasági kihatásait helyesen méri fel. Ebből következik az ágazati kapcsolati mérlegeknek a tervezésben való nagy jelentősége. Az ágazati kapcsolati mérlegek segítségével megalapozottan nyomkövethető valamely ágazati döntés népgazdasági kihatása. Ha például a szükségletekből kiindulva a mezőgazdaság bizonyos ütemű fejlesztése mellett döntöttünk, akkor ennek az iparban, illetve más népgazdasági ágakban jelentkező konzekvenciáit az ágazati kapcsolati mérlegekkel fel kell mérnünk. Egy ilyen döntés szükségszerűen „döntéseket követel” a gépipar, a vegyipar, az energiaipar, az élelmiszeripar, a könyvnyűipar stb. egyes ágazataiban is.

(Ism.: *Benet Iván*)

Felix Paukert: A műszaki haladás és foglalkoztatottság színvonala Nyugat-Európában

(British Journal of Industrial Relations, London, 1968. 2. sz.)

A technikai haladás a történelem folyamán már nemegyszer okozott számottevő gondokat. Klasszikus példa erre Nagy-Britannia a 18—19. században. A műszaki fejlődést kísérő szociális nehézségek közül a munkanélküliség a legszembetűnőbb. A II. világháború után Nyugat-Európában nem fordítottak túl sok gondot ezekre a kérdésekre, inkább az új technika bevezetése, az újból nekilendülő termelés kötötte le a figyelmet. A munkanélküliségi ráta ebben az időszakban alacsony volt, sőt a javuló foglalkoztatás mellett gyorsan emelkedett a termelékenység is. 1957 óta

az Egyesült Államok nagy munkanélküliségi arányszámai azonban — ezek még az expanzió időszakában is jelentkeztek — felhívták a figyelmet a technikai haladás munkaerő kihatásaira. A technikai változást elsősorban a termelékenység változása mutatja, a népgazdaság szintjén pedig a nemzeti jövedelem növekedési rátájának és a gazdaságilag aktív népesség növekedési rátájának a hányadosa. A munkatermelékenység mutatójában azonban nehéz kettéválasztani a beruházás és a műszaki haladás hatását, bár a kettő nem szükségszerűen azonos.

A Cobb-Douglas termelési függvényből megállapítható a műszaki fejlődés hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez. A számítás azonban csak 8 nyugat-európai országra van meg, az összehasonlító adatok hiánya miatt. Éppen ezért a szerző az ún. ICOR (L) mutatót használja, amely a termelésnövekedés tőkeigényességét fejezi ki, a tőkenövekedés és a kibocsátás hányadosát. 8 országra nézve a Cobb-Douglas függvény és az ICOR (L) mutató azonos tendenciát mutat, tehát ez az utóbbi felhasználható az előző helyettesítésére. A foglalkoztatottsági helyzet mérésére a szerző három mutatót használ: a munkanélküliség rátáját (aránya a gazdaságilag aktív népességhez), azaz ennek időbeli változását, mivel az egyes országok nem azonos szintről indultak; az aktív népesség növekedésének mutatóját és a gazdaságilag aktív népesség arányának változását a munkaképes korú népességben. A tanulmány az 1949—1959 közötti helyzetet elemzi, azzal a feltételezéssel, hogy a műszaki haladás kedvezőtlen irányba befolyásolja a foglalkoztatottságot. Módszerként a rangkorrelációt használja, mégpedig úgy, hogy ahol a legnagyobb ütemű a technikai fejlődés, ott a legrosszabb a foglalkoztatottsági helyzet.

A munkatermelékenység és az ICOR mutató alapján az első hat ország között találhatójuk Spanyolországot és Görögországot, Olaszországot és Nyugat-Németországot mellett. Ez meglepő, magyarázata azonban az, hogy a műszaki változás ütemét vették figyelembe. A munka termelékenysége ezekben az országokban jobban függ a műszaki változásoktól, mint a beruházástól, mivel a nemzeti jövedelemnek kis részét használják fel beruházásokra. A kevésbé fejlett nyugat-európai országokban a technika kiterjesztésének nagyobb a jelentősége, mint az automatizálás és az elektronika térhódításának a fejlettebb

nyugat-európai országokban. A 19 ország adataiból számolt rangkoefficiensek a következő kapcsolatot mutatták ki.

koztaatás között. Ezek a tanulmányok nem támasztják alá azonban azt a megállapítást, hogy a gyors műszaki fejlődés

1. sz. táblázat

A műszaki fejlődés és a foglalkoztatottság mutatói közötti rangkorreláció együtthatói

Megnevezés	A munkatermelékenység növekedése	ICOR (L)	Cobb-Douglas-féle „műszaki fejlődés”
Az aktív népesség növekedése	-0,507 (19 ország)	-0,388 (19 ország)	-0,435 (8 ország)
A munkanélküliségi ráta 1959-ben	+0,119 (8 ország)	+0,202 (8 ország)	+0,071 (6 ország)
A munkanélküliségi ráta változása 1959-ben 49-hez képest	-0,292 (8 ország)	-0,464 (8 ország)	-0,657 (6 ország)
A gazdaságilag aktív népesség és a munkaképes korú népesség arányának változása	-0,190 (13 ország)	-0,339 (13 ország)	-0,249 (8 ország)

Az 1949—1959 közötti időszakot nézve az adatok nem támasztják alá azt a feltevést, hogy a műszaki haladás a foglalkoztatási helyzet rosszabbodását okozná. A magas műszaki fejlődési koefficienssel rendelkező országok általában jobban csökkentették munkanélküliségi rátájukat, mint a többi ország. A nagyobb technikai fejlődés népgazdasági szinten általában növelte a foglalkoztatást. Az egyik legérdekesebb megfigyelés, hogy a műszaki fejlődési koefficiens nagyon szoros korrelációban van az aktív népesség növekedésével. Érdekes azonban, hogy a munkatermelékenység növekedésének koefficiense és az aktív népesség növekedése közötti viszony az egyes időszakokban változik: a korreláció 1950—1955 között gyenge, míg 1960—1965 között rendkívül erős.

A műszaki fejlődés szektorális és iparági hatása a foglalkoztatottságra is érdekes. A műszaki fejlődés ui. általában szélesen továbbgyűrűző hatású, az egyik iparágban bekövetkező fejlődés magával hozza más iparágakban is a változást, mérése azonban nagyon nehéz. Erre vonatkozóan már voltak vizsgálatok, így Kendrick tanulmányozta az Egyesült Államok iparában a műszaki haladás foglalkoztatottsági kihatásait a század elejétől fogva. Nagy-Britanniára vonatkozóan Salte végeztet számításokat az 1924 és 1950 közötti időszakokra és szoros korrelációt állapított meg az egy főre jutó kibocsátás változása és a foglal-

(a munkatermelékenység növekedésével mérve) alacsonyabb foglalkoztatást eredményez. Sőt, az angol adatokból éppen ennek ellenkezője állapítható meg. Az ágazatok műszaki haladására és a foglalkoztatás növekedésére 9 országra vonatkozó, s az 1949—1959-es időszakra számolt rangkorreláció azonban pozitív és ez csak részben támasztja alá azt a feltevést, hogy a technikai változás az adott szektor foglalkoztatottsági helyzetét kedvezőtlenül befolyásolja.

2. sz. táblázat

A munkatermelékenység növekedése és a foglalkoztatottság növekedése közötti rangkorrelációs koefficiensek a 7 fő ágazatban (mezőgazdaság, bányászat, ipar, közszolgáltatás, szállítás, szolgáltatás, építőipar)

Ausztria.....	-0,295
Belgium.....	+0,607
Franciaország	+0,420
Nyugat-Németország	-0,071
Írország	-0,545
Olaszország	+0,393
Hollandia.....	+0,670
Norvégia.....	+0,071
Egyesült Királyság	-0,018

Ezt az elemzést az 1954—1963 közötti időszakokra 8—10 fő szektorra vonatko-

zóna Belgium, Franciaország, Nyugat-Németország, Nagy-Britannia és Norvégia adatai alapján megismételték. Norvégia kivételével a többi 4 országban a technikai fejlődés következtében a szektorokon belüli foglalkoztatottsági helyzet mutatói romlottak.

Az eredmények tehát korántsem mutatnak egyértelmű képet, és éppen ezért további számítások szükségesek. Kiderült azonban, hogy a termelékenység jól mutatja a műszaki változások mértékét, e mutató különösen iparági szinten használható, ahol más mutatót nem lehet alkalmazni. A gyors műszaki változások nem rontották a foglalkoztatottság általános színvonalát 1949—1959 között, bár az 1960—1965 közötti adatok már kétségekre adnak okot. A fejletlenebb nyugat-európai országokban az ICOR mutató jobb, mint a munkatermelékenység mutatója, kérdéses viszont, hogyan hat erre a migráció. Míg a műszaki változások az ország egészének foglalkoztatottsági helyzetét nem rontották, az egyes iparágakban, szektorokban azonban kedvezőtlen hatásuk volt, de ezt a jelenséget is még tovább kell vizsgálni.

(Ism.: *Mausecz Zsuzsa*)

Monika Šestakova: A verseny és a gazdasági optimum

(*Ekonomický časopis, Bratislava, 1968. 3. sz.*)

A szerző elemzi, hogy a polgári gazdaságtan különböző irányzatai miképpen igyekeznek megoldani az egyes gazdasági alanyok döntései és a népgazdasági optimum közötti összefüggéseket különböző körülmények mellett. E vizsgálat célja megtalálni a szocialista gazdaságban is alkalmazható módszereket e kérdés megoldásához. Ez azonban — mint később kiderül — nem sok eredménnyel jár.

vények összességét, ha független egyének jó fogja fel. A gazdasági eszközök és források nélküli leghatékonyabb megválasztását a határfeltől teszi függővé. E feltevéssel abban áll, hogy az árpiacra a határráfordítás meg, stabilak és azonos sárló számára.

Ha ehhez hozzátesszük, melő az adott árakon bőségben vásárolhat termékeit bármely mennyiségben, akkor a tökéletességéből származó hasznot foglalkoztatásuk össze. A tökéletesség azonban, amely azonos optimummal, nem más egyensúly állapotot nyeresége az egyensúly nulla, akkor semmi érték a termelés bővítésénél, hanem az érdeklődésben ennélfogva a tevékenységben. Ennélfogva a tevékenység modellje semmiféle — rakt — gazdaságot sem is jelenti, hogy a Pareto optimum nem valósítható mechanizmussal és hordalmi-gazdasági alakzatok keretében a függvényt maximalizáló racionalizált gazdasági egység deményezésének korlát.

E probléma megoldása monopolista verseny elterjedése után különösen fontos. A monopolisták foglalkoztak. A monopolisták abból a tételből indulnak ki, hogy mivel a népgazdaság károsabb, ha a vállalatok között az egyes cégek monopolizációja következtében az árak emelkednek, mint ha a határráfordítás meg, stabilak és azonos sárló számára. E feltevéssel abban áll, hogy az árpiacra a határráfordítás meg, stabilak és azonos sárló számára.

be az optimum konvencionális feltételeit, akkor ez elegendő ahhoz, hogy a többi szektorokban se lehessen az optimumot megvalósítani.

R. S. Lipsely és K. Lancaster a különböző piacok kölcsönös összefüggéséből kiindulva kialakították az ún. „második legjobb” elméletet. Ennek az elméletnek fő gondolata az, hogy a monopóliumok létrejötte objektív tény, s hogy a monopolista vállalatok gyártmányai árának emelése módosítja az árviszonyokat az egész népgazdaságban. Éppen emiatt nem célszerű „darabonkénti” politikát folytatni és a monopolisták stratégiájának túlkapasait ex post korrigálni. A központi szervnek rendelkeznie kell a gazdasági rendszer mint egység működésének meghatározott, kívánatos koncepciójával, és ennek alapján megfelelő intézkedésekkel kell a monopóliumok hatalmának kedvezőtlen hatását semlegesítenie. Ez a fő gondolat helyes, csak az a probléma, hogy a központi szerv szükséges információkat szerezhessen, hogy a gazdasági rendszer működési koncepcióját kialakítsa. Ebben a tekintetben a szocialista gazdaság sokkal kedvezőbb feltételekkel rendelkezik, mint a tőkés. Az információk kapcsán felmerülő nehézségek miatt a „második legjobb” elmélete a nyugati közgazdászok körében nem talált kellő figyelemre és mindig a gazdaságpolitika előnyösebb alternatívája részmegoldási módszerének tekintik.

Amikor ma a polgári gazdaságtanban arról van szó, hogy milyen gazdasági mechanizmus legyen a gazdaságpolitika célja, akkor a hatékony verseny fogalmát használják fel. E fogalom azonban messzemenően nem egyértelmű. A leggyakrabban makroökonómiai kategóriának fogják fel, amelyet a mikroökonómiai elemzésben lazán fogalmaznak. Ennek megfelelően a központi szerv feladata lenne megállapítani a koncentráció és specializáció kívánatos fokát, az új vállalatok létrehozásának feltételeit, a szükséges információk beszerzési lehetőségét. Ezenkívül a központi szerv feladatához hozzátartozik a nyereség felső határának megállapítása, a technikai haladás ösztönző tényezői működésének biztosítása, az áruk minősége romlásának megakadályozása stb. Amint látható, ezek a mértékek, szabályok gyakran fedik egymást, az elsődleges összeesik a másodlagos jellegű, levezetett mértékkel. Továbbá, mivel a gazdaságpolitikai mértékek — eltekintve a már a kvantitatív kifejezésnél felmerülő nehézségtől — nem

függetlenek egymástól, ennek alapján semmiféle optimumot nem lehet meghatározni. A társadalom jóléti függvényének maximuma felé csak úgy lehet közeledni, ha a központ előírja a gazdaságpolitika céljával tekintett egyes mértékeket. A hatékony verseny pedig nem lesz más, mint a vállalatok közötti kapcsolatok olyan rendszere, amely a kitűzött célok megvalósítását nem akadályozza.

A piac szerkezete és a gazdasági optimum közötti viszony megoldása a társadalmi egység meghatározott felfogását tételezi fel. A társadalomnak mint célszerűen cselekvő alanyának kölcsönösen összefüggő, bonyolult módon összekapcsolt különböző célok kellene, amelyek között a gazdasági célok megfelelő helyet foglalnak el és világosan meghatározható gazdasági optimumkritériumokkal kell rendelkezniük. Enélkül a népgazdasági optimum elveszténé értelmét és a piaci folyamatok következményeit semmiféle mértékkel nem lehet összehasonlítani.

A gazdasági optimum kritériumairól a polgári gazdaságtanban folyó vitából két fő következtetés vonható le: 1. a központi szerv tüzze ki a társadalom jóléti függvényét, amely a végső fogyasztás kívánatos szerkezetét szabályozza. Ezután pedig a központ az árakat a határráfordítások szintjén állapítsa meg és a vállalatok az adott paraméterekhez a ráfordítások csökkentésével alkalmazkodnak. 2. a központi szerv az alapvető aggregát mutatókat és ezek növekedési ütemét szabja meg. Nyilvánvaló, hogy a szocialista társadalom gazdasági céljának gyakorlati megfogalmazásánál a két extrém feladatot bizonyos módon kombinálni kell — alapítja meg a szerző. A központra hárul a feladat, hogy makroökonómiai szinten meghatározza a gazdasági fejlődés kívánatos útját, kialakítsa az ágazatok közötti fő arányokat, amelyek biztosítanak a végső fogyasztás célszerű, tudományosan indokolt szerkezetét. Világos, hogy a központ nem képes a társadalmi célfüggvényt olyan részletesen kidolgozni, ami a jóléti elmélet hagyományos felfogása szempontjából kívánatos lenne. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt, hogy a szocializmusban a társadalom alanyiséga nemcsak a célok kiválasztásában nyilvánul meg, hanem a mechanizmus intézményes szerkezetében is, amelynek segítségével ezek a célok érvényesülnek. Amíg a kapitalizmusban az egyes ágazatok szerkezete a központ számára többé-ke-

vésbé adott, addig a szocializmusban a társadalom valósíthatja meg az ágazatok optimális szerkezetét (hosszabb időn belül), különböző eszközökkel biztosítva célszerű döntések hozatalát a népgazdaság mindenegyes szektorában és ily módon kialakítva a piaci mechanizmus célszerű működésének feltételeit.

(Ism.: *Makaruk Ludwik*)

Emile Benoit: A fegyverkezési verseny befejezése mint gazdasági kérdés

(Rivista Internazionale di Scienze Economiche e Commerciali, Milánó, 1968. június)

A New York-i Columbia Egyetem professzora azt a kérdést vizsgálja, hogy a fegyverkezési kiadások abszolút színvonalának nagymértékű csökkentése milyen következményekkel járna ma az amerikai gazdaságra.

Bevezetőben utal rá, hogy a II. világháború befejezése óta több ízben is voltak ilyen csökkentések: így az 1945, 1946, 1947, majd az 1954, 55, 56, 58, 59 és 60. években, jóllehet csak az első négy volt nagymértékű. Ezután ismerteti az USA fegyverkezési kiadásainak alakulását 1964—65 — a vietnami háború kezdete — óta:

retű emelkedése sem emelte a GNP-n belüli részarányukat történelmileg magas szintre: ez ugyanis még ma is csak 9%, míg az ötvenes évek második felében átlagosan 9,8%, 1953-ban (a koreai háború végén) 13,4%, s 1944-ben 41,6% volt. E jelenség oka a GNP gyorsabb növekedése. Ez már eleve megkönnyíti a gazdaság átállítást abban az esetben, ha — előbb-utóbb — mégis létrejönne egy vietnami megegyezés, valamint, ha a többi fegyverkezési terheket csökkentő szovjet—amerikai megállapodásokra (atomstopp, rakétabefagyasztás) kerülne sor.

A szerző hangsúlyozza, hogy a kapitalista gazdaság nem tudna sokáig fennállni olyan mechanizmusok nélkül, amelyek ne biztosítanák általában a források bármilyen szükségessé vált átcsoportosítását ésszerű gyorsasággal, rugalmassággal és hatékonysággal. A mai kapitalista gazdaságban, így az USA-ban is, ezek a mechanizmusok a következők: 1. a piac; 2. a költségvetés; 3. a monetáris és pénzügyi politika; 4. a kormány intervenciója segélyek, szubvenciók útján; 5. direkt kormányrendszabályok (gazdasági) szükségállapot idején — illetve speciális esetekben.

A szerző ezután utal saját, 1963-as ökonometria elemzésének az eredményeire, amely 32 milliárd dolláros nettó fegyverkezési kiadás kiesésével számolt, s az átállítás során alkalmazott, alternatív pénzügyi programok kihatásait vizsgálta meg. Következtetései ezek

Kiadások (milliárd \$)	Év				
	1964—65	1965—66	1966—67	1967—68 (becslés)	1968—69 (becslés)
1. Hadikiadások Vietnam nélkül	46,1	48,6	47,3	49,2	50,9
2. Vietnami hadikiadások	0,1	5,8	20,1	24,5	25,8
3. Vietnami gazdasági segély	—	0,3	0,4	0,5	0,5
4. Vietnam összesen (2+3)	0,1	6,1	21,5	25,0	26,3
5. Összes hadikiadás + vietnami segély (1+4)	46,2	54,7	68,8	74,2	77,2
6. (4) az (1) %-ában	2	13	45	50	51
7. Bruttó nemzeti termék (GNP)	655,5	715,3	763,1	(815)	(863)
8. (5) a GNP százalékában	7,0	7,7	9,0	(9,1)	(8,9)
9. 1) a GNP százalékában	7,0	6,8	6,2	(6,0)	(5,9)

A vietnami összes kiadások ma már az egyéb fegyverkezési kiadások 50%-ára rúgnak; 1965 óta az összes fegyverkezési kiadások mintegy 60%-kal emelkedtek. Meglepő azonban, hogy az összes fegyverkezési kiadások ilyen mé-

voltak: 1. Ha egyedül a piacra bízzák az átállítás mintegy spontán megvalósítását, ez gazdasági válsághoz vezet; 2. egy olyan politika, amely ez átállítás idején kiegyensúlyozott költségvetésre törekszik, mérsékelt visszaeséshez vezet,

ekkor 2—3 millióval nőne a munkanélküliek száma és a GNP 8—12 milliárd dollárral csökkenne; 3. magángazdaság olyan serkentése, amely alkalmas a recesszió elkerülésére, s amely kizárólag adócsökkentés útján valósulna meg, hatalmas és politikailag irreális költségvetési deficithez vezetne; 4. viszont a szerző által „kiegyensúlyozott ellentételek politikája” néven jelölt megoldás szerinte jól egyensúlyban tartaná a gazdaságot; csak kisméretű és átmeneti többlet munkanélküliséggel járna, ellenben a termelés nem csökkenne, s a költségvetési deficit is csekély (3,1 milliárd \$) lenne. Ez a politika egyidejűleg magában foglalna adócsökkentést és új, nem hadijellegű kormányprogramokat körülbelül egyenlő nagyságrendben, s a kettő együttes nagysága kb. egyhateddel volna nagyobb, mint a pótolni szándékozott fegyverkezési kiadások.

A szerző véleménye szerint ma az átállítás problémája — a felduzzadt vietnami hadikiadások ellenére — kevésbé bonyolult, mint öt évvel ezelőtt. Csökkent ugyanis a védelmi kiadások ultramodern, specializált jellegének viszonylagos jelentősége.

A beszerzések eltolódását mutatja az alábbi tábla:

Beszerzések	Korea, 1952	Hideg-háború, 1962	Az 1968. év hadikiadásai
Repülőgépek	46,0	35,7	40
Rakéták	1,0	26,3	9
Elektronika és távközlés	4,5	8,4	6
Hagyományos fegyverzet	48,4	29,6	45
	100,0	100,0	100

S amit a tábla adatai sem mutatnak: ma a „repülőgép” kategóriáján belül nagyobb a súlya azoknak a fajtáknak, amelyek polgári célokra is használhatók: szállító, vadászgépek, helikopterek, iskolagépek szemben a nehézbombázókkal. A hadiipar földrajzi koncentrációja is kisebb, mint korábban (Dél-Kalifornia, New-Mexico és Washington államok); jelenleg a hadiszállítások nagyobb része kerül ki a közép-nyugati és észak-keleti övezetekből, ahol sűrűbb a népesség és sokféle nem hadiipari ágazat és munkalehetőség van.

Ma sokkal nagyobbak a technikai és társadalmi-politikai lehetőségek is arra, hogy adókból, *kormányköltségen*, az ultramodern haditechnikai ágazatok is tömegesen *békes célokat* (űrutatás, Telstar, reurbanizáció, tengervíz sóltartása, óceánok ipari kihazarolása, szintetikus élelmiszerek elmaradott országoznak stb.) szolgáljanak; ugyanez vonatkozik általában a Nagy Társadalom jellegű általános jóléti programokra is. A költségvetési deficit, s a vele kapcsolatos államadósság ma már sokkal kevésbé érdekli az amerikai társadalmat, mint korábban, feltéve, hogy az adósság növekedése arra szolgál, hogy a termelés és a jövedelmek elégséges reálnövekedését váltsa ki, s ha az adósságszolgálat (kamatok, tiszta költségek) nem emészti fel a nemzeti jövedelem növekvő részét.

Jóllehet a hadiszállításhoz egyes csoportoknak és régióknak komoly érdeke fűződik, legalább olyan hatalmas és befolyásos a békegazdaságban érdekelt „lobby”.

A szerző végkövetkeztetése tehát az, hogy a fegyverkezési verseny befejezése — ellentétben a széles körben elterjedt közhittel — gazdaságilag megoldható, s a világ, valamint az USA számára csak üdvös hatással lehet.

(Ism.: *Becsky György*)

David Kelly: A kettős aranyár: kinek van igaza?

(The Banker, London, 1968. július)

A kettős aranyárat — három hónappal a bevezetéséről döntő washingtoni konferencia után — még mindig támogatások érik: egyrészt a gazdag európai és keleti (ázsiai) teaurálók vásárlásai a szabad aranypiacon tartós, bár nem túl magas, dollár diszáziót eredményeznek, másrészt közgazdászok és publicisták szüntelenül hangoztatják, hogy a mai hivatalos, jegybankközi aranyár (1 uncia arany = 35 \$) csak ésszerűtlen és szükségtelen gazdasági áldozatok árán tartható fenn. A szerző szerint legfőbb érveik a következők:

— a világ jelenleg abszolút aranyhiánnyal áll szemben, s ezért a szabadpiaci aranyár emelkedésének el kell érnie egy olyan pontot, ahol a hivatalos aranyár tarthatatlan lesz;

— a nemzetközi likvid tartalékok szü-

kösségét az új „papír-arany” (SDR) aktívák* nem képesek elég gyorsan és elég nagymértékben áthidalni. Ilyen körülmények között az Egyesült Államok azon makacs törekvése, hogy európai segítséggel a mostani hivatalos aranyárát fenntartsa, valószínűleg olyan fókú amerikai deflációhoz, tökemozgás-ellenőrzéshez, sőt esetleg kereskedelmi korlátozásokhoz vezet, amely rossz lesz az Egyesült Államoknak, s még rosszabb a világ többi államának;

— a dollár mindenképpen túl van értékelve; s így a nemzetközi monetáris rendszer normális működése csak a hivatalos aranyár nagymértékű emelésével (azaz a hivatalos dollárparitás nagymértékű leértékelésével) biztosítható; a dollárt nemcsak az aranyhoz, hanem más valutákhoz képest is le kellene értékelni s egyidejűleg a nyugatnémet márkát fel kellene értékelni.

A kritikákkal szemben a valutaparítások mai rendszerének fenntartása, illetve a likvid tartalékok lassú, fokozatos megreformálása mellett sorakoznak fel Franciaország kivételével az összes pénzügyileg fontos hatalmak jegybankjai és kormányai. A szerző itt hivatkozik az EGK öt tagállamának a márciusi stockholmi konferencián tanúsított magatartására, amelynek eredményeképpen — a francia ellenére — létrejöhett az SDR-megállapodás; másrészt — újabban — a sterlingadósságokból fakadó brit segítségigény kedvező elbírálására. Különösen fontos, kulcsszerepet játszik a dollár (s a font) védelmében az NSZK és Olaszország. A szerző — a közelmúltban tett látogatása és személyes információi alapján — a következőkben foglalja össze e két állam (jegybank) álláspontját a kettős aranyár fenntartásának kritikusaival szemben:

Mindenekelőtt elterjedt egy olyan gyanú, hogy a kettős aranyár angolszász (elméleti) kritikája jelentős részben azoktól a londoni és New York-i bankköröktől indul ki, amelyek létüknél fogva ellenzik nemzetközi műveleteik bármintemű korlátozását, s a hivatalos aranyár gyors emelésében látják a legjobb utat ahhoz, hogy — a nemzetközi likviditás növelése útján — a fennálló korlátozások eltűnjenek.

Mind a frankfurti, mind a római jegybankkörök visszautasítják a kritikusok által ajánlott módszereket. Mindenek-

előtt azért, mert súlyos akadályokat gördítenének az EGK-megállapodások megvalósításának útjába. A dollár leértékelése ellenállhatatlanul magával vonná a francia frank le- és a nyugatnémet márka felértékelését; így lerombolhatná a mai valutaparításokra alapozott közös mezőgazdasági árakat. A másik nem kívánatos alternatíva lehetne, hogy a Hatok fenntartsanak valutáik mostani aranyparitását, s ilyen módon olyan „aranyblokkot” képeznének, amelynek valutái a dollárhoz képest kollektíve felértékelődnek. Ebben az esetben viszont a nyugatnémet devizatartalékoknak a francia frankot kellene nagymértékben támogatniuk, mivel a francia valuta helyzetét egy dollárleértékelés rendkívül meglehezítené. Ezenkívül általában is akadályozná az EGK-országok fokozottabb bekapcsolódását a világkereskedelemben; s ezért például Carli, az Olasz Bank elnöke a közöspiaci „aranyblokknak” még a gondolatát is elutasítja.

Ezzel az alternatívával szemben a Bundesbank is előnyben részesíti a dollártámogatás mai rendszerét, amely nem károsítja a fenti értelemben a világkereskedelmet.

Ami magát az amerikai fizetésimérleg-deficitet és a dollár támogatását illeti, a nyugatnémet és az olasz politika eléggé összetett. Politikai okokból nem halmozhatnak fel vegy nélkül dollártartalékaikban, s nem finanszírozhatják ily módon a vietnami háborút. Így bizonyos nyomást kell kifejteniük (aranykonverzió útján) az Egyesült Államok kormányára: Amerika a fizetésimérleg-deficitet csökkentse olyan szintre, hogy a külföldi kézbe került dollárok abszorbeálhatók legyenek kereskedelmi célokra, s ne a hivatalos tartalékokat gyarapítsák. Ez a számukra elfogadható színvonal évi 500 millió — 1 milliárd dollár körül mozog. De emellett tudják, hogy nem fejthetnek ki nagy nyomást: az amerikaiak ugyanis jelezték, hogy minden nagyarányú jegybanki aranykonverzió esetén — válságintézkedésként — bevezetnék a teljes aranyembargót, „demonetizálnák” az aranyat, ami gyorsan leértékelendő, mozgó dollárárfolyamhoz vezetne. Ezt viszont a fenti jegybankok el akarják kerülni. Marad tehát a dollár (nem feltétlen) támogatása, s minél jobban támogatja az NSZK a dollárt, annál kevésbé követelik tőle a márka felértékelését.

A Bundesbank elképzelése szerint a kiút az, hogy az Egyesült Államok fizetésimérleg-deficitjét a fent megjelölt

* Lásd erről Kemenes Egon tanulmányát a Közgazdasági Szemle 1967. decemberi számában. — *A szerk.*

színvonalra kellene csökkenteni; s az SDR-t minél hamarabb be kellene vezetni. Ezzel nőne a hasznos nemzetközi likviditás, mivel a Nemzetközi Valutaalapnál jelenleg valutatámogatásra lekötött dollármilliárdok felszabadulnának. Így az eurodollárpiac is jobban számba jöhetne mint másodlagos tartalékforrás. Ezt kiegészíthetné az, hogy az európai országok eltűnének bizonyos csökkenést devizatartalékaikban az Egyesült Államok javára, s az Egyesült Államok fenntartaná azokat a tőkeozgás-korlátozó intézkedéseket, amelyeket 1968. I. 1-én meghirdetett. Az SDR párhuzamos életbelépése ugyanakkor a nemzetközi likviditás tartós növelésének fő forrása lenne.

Ez az NSZK-reformkonceptió tehát határozottan a mai aranydevizarendszer elvi alapján áll, kiegészítve bizonyos evolúciós elképzelésekkel.

Az Olasz Bank elnöke, Carli, tovább megy: mind a kettős aranyárban, mind az SDR életrehívásában a mai rendszer egy olyan szükségszerű fejlődési folyamatának kezdeti állomásait látja, amelynek végén az arany teljes nemzetközi méretű demonetizálása kell hogy bekövetkezzék. A nemzetközi likviditást pedig egy világméretű központi (jegy-) bank szabályozná tudatosan. Ez a hosszú távú elképzelés feltételezi, hogy *közben* semmilyen *egyoldalú* lépés (például aranyáremelés) sem zavarja a kialakuló — és a már kialakult — nemzetközi együttműködést.

A szerző benyomása végül is az, hogy a legfőbb érdekelt kormányoknak megvannak mind az eszközeik, mind az akaratuk arra, hogy a mostani átmeneti rendszert olyan hosszú ideig tartsák fenn, ameddig szükséges.

(Ism.: *Becsky György*)

Benedecki Jánosné:

A NEMZETI JÖVEDELEM ÉS TÉNYEZŐI

A könyv a közgazdaságtan és a gazdaságstatisztika szempontjából egyaránt rendkívül időszerű. A szocialista országok közgazdasági és statisztikai egyik központi vitatémájával — a nemzeti jövedelem fogalmával és számbavételének módjával — foglalkozik.

A szerző korszerű elemzési eszközök felhasználásával ad sokoldalú áttekintést a témakörrel, s részletesen kitér olyan — még közel sem megoldott — problémákra is, mint az árrendszer okozta torzítások a nemzeti jövedelem számbavételénél, dinamikájának vizsgálatánál. A nemzeti jövedelem és a gazdasági növekedés tényezőinek elemzésekor vitába száll néhány magyar közgazdász koncepciójával is. Érdekes tájékoztatást nyújt a népgazdasági elszámolások rendszerének módosítására irányuló törekvésekről.

A módszertani kérdések mellett a szerző bő számanyagot is közöl: bemutatja hazánk gazdasági fejlődését, s az abban bekövetkezett főbb strukturális változásokat 1949-től napjainkig.

A könyv a gazdasági szakemberek, hazánk gazdasági eredményei és problémái iránt érdeklődő széles rétegek körében, főképpen pedig az irányító szerveknél, a kutatóintézetekben és az egyetemeken dolgozó közgazdászok, statisztikusok között tarthat érdeklődésre számot.

352 l., fűzve 42,— Ft.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa.

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Dr. Szita János: Magyarország gazdasági kapcsolatai a fejlődő országokkal

Kossuth Könyvkiadó, 1968. 292 l.

Rendhagyóan, egy bíráló megjegyzéssel kell kezdenem Szita János ismertetését: a könyv eléggé általános címe nem orientálja az olvasót megfelelően annak tartalmáról, kevesebbet mond a szükségesnél. A könyvében ugyanis nemcsak hazánk és a fejlődő országok gazdasági alakulását, jelenlegi helyzetét elemzi, hanem saját tapasztalataink alapján — figyelembe véve a világgazdaság és a fejlődő országok által szerettek alapján — figyelembe véve a világgazdaság és a fejlődő országok várható fejlődését is — megkísérli a kapcsolatok várható, ill. jövőbeli alakulásának, fejlődésének meghatározását. *Elgondolások a szóban forgó kapcsolatok távlati fejlesztését célzó koncepció formájában, amely megfelel hazánk és az érintett fejlődő országok gazdasági érdekeinek*, s így a társadalmi haladás általános elősegítésén kívül a fejlődő országok tényleges függetlenségének kivívásához szükséges lépések megvalósítását szolgálja. A szerző a kapcsolatok fejlesztésének elveivel, távlati koncepciójával foglalkozó rész a munkának több mint a felét, ami nem derül ki a könyv címéből, és a főbb értéket pedig több szempontból is éppen a szerző vázolt törelmei adják meg.

Hazánk és a fejlődő országok gazdasági kapcsolatai nem ragadhatók meg a gazdaság, és közelebbről a szocialista világgazdaság összefüggéseiben, hanem helyesen, a munka első részében elemzi a világgazdaság, különösen a fejlődő országok gazdasági problémáival. Ezt követően külön részben foglalkozik a fejlődő országok és a fejlődő országok gazdasági kapcsolatainak áttekintésével, a fejlődő országok és a fejlődő országok gazdasági kapcsolatainak áttekintésével, alapoza meg átfogóbb értelemben Magyarország és a fejlődő országok gazdasági kapcsolatainak elemzését és e kapcsolatok távlati fejlesztésének koncepcióját.

A könyv legfontosabb része a fejlődő országok és hazánk gazdasági együttműködés fejlesztésére kidolgozott javaslatokat tartalmaz. E részben foglalkozik hazánk és a szóban forgó országok közötti gazdasági kapcsolatok fejlesztésének fő irányjaival és általános elveivel, valamint a gazdasági kapcsolatok megvalósulás lehetséges útjaival. Foglalkozik a többi között a gazdasági kapcsolatok fejlesztésének főbb szempontjaival, részletesen vizsgálva mind a belső, mind a külső viszonyok jelenlegi és lehetséges tényezőit. Foglalkozik ezenkívül a társadalmi haladás, a viszonylati megoszlás, a hitelezési politika, a multilateralizáció, a gazdasági kapcsolatok megvalósulásának lehetséges és számunkra legkedvezőbb alakításának formáival, részletesen vizsgálja a műszaki-tudományos együttműködés fejlesztésének lehetőségeit, hatékonyabbá tételének módzatait. Befejezésül számos más gazdasági és társadalmi problémát is érint, így a szállítás, a közlekedés, a biztosítás, a turizmus problémáit és a gazdasági kapcsolatok fejlesztésének koncepcióját.

séges gazdasági kapcsolatok tartósan csak a kölcsönös gazdasági előnyökre, a gazdasági érdekek azonosságára építhetők. Ez a tény nem zárja ki az egyoldalú segítségnyújtást, annak azonban különleges szempontok által indokolt kivételnek kell lennie. A kölcsönös előnyök érvényesítése sem jelenti azonban az együttműködés egyszerű üzleti megközelítését. Szita János szavaival: „A fejlődő országokkal való gazdasági kapcsolatokban a kölcsönös előnyök érvényesülésének specifikus voltát az jelenti, hogy a gazdasági kapcsolatok egyidejűleg tartalmazzák a kölcsönös előnyöket és a fejlődő országoknak nyújtott segítség elemeit is.” (149. l. Kiemelés tőlem — Ny. J.) Ez megnyilvánul abban, hogy a szóban forgó gazdasági kapcsolatok mentesek politikai feltételektől, hozzájárulnak a fejlődő országok gazdasági fejlődésének megszilárdításához, sőt, igen sok esetben a központi hatalom megerősítéséhez, az állami szektor kiépítéséhez. A segítség elemei közé sorolható továbbá, hogy a fejlődő országokkal a szocialista országok általában kliringezményt kötnek, s így azok saját termékeikkel fizethetik behozatalukat. Megemlíti még a szerző, hogy a kereskedelem kialakult struktúrája is tartalmazza a segítség elemeit, mivel a fejlődő országok importja jelentős részben olyan beruházási javakból áll, amelyek elősegítik a gazdasági fejlődésüket. Továbbá a szocialista országok által alacsony kamatra nyújtott hitelek és a műszaki-tudományos együttműködés is a segítség elemeinek tekinthetők.

Ez utóbbi három tényező segítség jellege azonban szerintem bővebb kifejtést igényelne, hiszen például a fejlett tőkésországok is szállítanak beruházási javakat ezekbe az országokba. A műszaki-tudományos együttműködés pedig csak akkor jelent segítségnyújtást, ha az együttműködés feltételeit annak megfelelően szabják meg. Végül: a szocialista országok által kért alacsony kamat véleményem szerint inkább az egyoldalú segítségnyújtás kategóriájába tartozik, mivel a kölcsönös előny 2—2,5 százalékos kamatláb esetén nem mutatható ki, ilyen kamatláb közgazdaságilag nem indokolható.

Gyakorlati szempontból is nagyon fontosak és újszerűek hazánk és a fejlődő országok közötti gazdasági kapcsolatok elméleti alapjaira vonatkozó megállapítások. A szerző azt javasolja (151. és 205. l.), hogy e kapcsolatok fejlesztését azokra a tendenciákra építsük, amelyek egyrészt Magyarország, másrészt a fejlődő országok nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedésénél jelenleg érvényesülnek. A nemzetközi munkamegosztás és a specializáció olyan előnyeinek kihasználására kell törekedni, amelyekben érvényesülnek a munkamegosztásban részt vevő felek gazdasági adottságai. A munkamegosztást jelenleg általában az jellemzi, hogy abban Magyarország bonyolultabb, a fejlődő országok viszonylag egyszerűbb termékekkel vesznek részt. A munkamegosztás állandó fejlődése azonban magával hozza, hogy hazánk és a szóban forgó országok is — ipari fejlődésüknek megfelelően — egyre több bonyolult, több szellemi munkát magában foglaló termékeket szállíthatnak egymásnak. Alacsonyabb színvonalról a magasabb fokozatok felé mutató fejlődés azonban úgy megy végbe, hogy a fejlődő országok által exportált termékek általában a jövőben (a következő 10—15 évben) is egyszerűbbek lesznek, mint a mi termékeink. Szélesedhet eközben a munkamegosztásban részt vevő termékek köre, lehetővé válhat a fejlődő országok ipari termékeinek exportja hazánkba. A munkamegosztás vázolt alakulása tükrözi az együttműködő feleknél az iparosítás, az általános gazdasági haladás tendenciáját. Helyesen hangsúlyozza azonban a szerző, hogy a) a kapcsolatok fejlesztésének e sémája csak olyan fejlődő országokra vonatkozhat, amelyekben főleg a foglalkoztatottság biztosítása miatt az iparosítás extenzív útja lehet a gyors felemelkedés fő eszköze, továbbá azt is, hogy b) még az ilyen országok esetében sem lehet teljesen általános, minden ágazatra kiterjedő ez a séma. Nyilvánvaló, hogy különösen a vegyiparban és a kohászat egyes ágaiban a fejlődő országoknak is a ma ismert legkorszerűbb technikát kell alkalmazniuk, a legkorszerűbb termékek előállítására célszerű berendezkedniük.

A munkamegosztás előrehaladásának az együttműködő feleknél a termelés folyamatos strukturális átrendezésével kell együtt járnia. A szerző ennek lehetőségét különösen a textiliparban, a bőriparban és a ruházati iparban látja. A fejlődő országok eleinte a termelés egyszerűbb fázisait, ágazatait alakítják ki, Magyarország pedig fokozatosan beszünteti az ilyen termékek termelését, s azokat tőlük szerzi be. Termelőapparátusát ugyanakkor átállítja magasabb műszaki színvonalú, nagyobb termelési kultúrát igénylő termékek gyártására. A termelés vázolt átrendezése azonban feltételezi a kapcsolatok biztonságát, szilárdságát, ezért az együttműködés e formája csak olyan fejlődő országokkal fennálló kapcsolatainkban alkalmazható,

amelyekkel ez a biztonság hosszú lejáratú egyezményekkel, vagy más eszközökkel elérhető.

Újszerűek és igen hasznosak a *multilateralizmus szélesítésével kapcsolatos javaslatok is*. Hazánk és a fejlődő országok kapcsolatai általában bilaterálisak. Ez számos hátránnyal jár, főképpen azzal, hogy fékezi a kapcsolatok bővülését, mert a kölcsönös forgalmat szükségképpen a kisebb volumen szállítására képes fél színvonalra szabja meg. Szita János szerint célszerű lenne a KGST-országok közötti multilaterális elszámolás kiterjesztése a fejlődő országokra, bár ez szerinte sem oldaná meg teljes egészében a problémát. *A szerző végső soron olyan elszámolási „háromszög” létrehozását javasolja, amely arra épül, hogy a fejlett tőkésországokból származó behozatal egy részét a fejlődő országokban szerzett követelésekkel fizethessük*. Ennek lehetőségeit mutatja az a gyakorlat (reexport, szabadon konvertálható valutájú országokban szerzett aktívumok), amely az elmúlt évtizedben kialakult a három országscsoport között. A javaslat e „háromszög” tudatos, lehetőleg tartós létrehozására irányul. A szóban forgó „háromszög” megteremtése közgazdaságilag reális, megvalósítása így elsősorban politikai tényezők függvénye. E javaslatok megvalósítása valamilyen formában más országok számára is szükséges lesz, hiszen például a szocialista országok fejlődő országokba irányuló exportjának növelése az előbbi országokba sok jel szerint a jelenlegi módszerek és együttműködési formák keretei között nem érhető el.

- E kapcsolatok szélesítése ugyanakkor szükségszerű, kölcsönös érdek. A szocialista és a fejlődő országok gazdaságilag egymás „természetes” partnerei lehetnek az iparfejlesztésben. Ennek igen nagy jelentősége van, hiszen a két országscsoport óriási erőt képvisel. Népeességük a világ népeességének 80 százaléka, együttes ipari termelésük jelenleg is már a világ ipari termelésének 45 százaléka, együttes külkereskedelmük pedig a világkereskedelem 32 százaléka. A közös gazdasági és politikai érdekek alapján számolni kell e két óriási egység között a kapcsolatok növekedésével. Ebben az irányban hat az is, hogy az imperializmussal vívott egyre bonyolultabb formákat öltő gazdasági és politikai harcban a szocialista országok jelentősége is nyilvánvalóan fokozódik a fejlődő országok számára. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy bár a szocialista és a fejlődő országok külkereskedelmi forgalma jelenleg nem több mint a világkereskedelem egy-két százaléka és a szocialista országok által nyújtott hitelek volume is viszonylag kicsiny a fejlett tőkésországok oda irányuló tőkemozgásaihoz viszonyítva, mégis, a kis volumen ellenére, e kapcsolatoknak jelentős szerepük volt abban, hogy a fejlett tőkésországok sok vonatkozásban engedményekre kényszerültek a fejlődő országokkal fennálló kapcsolataikban.

A fejlődő és a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok szélesedése bizonyos vonatkozásokban a fejlett tőkésországok érdekeinek is megfelel. A fejlődő országok fokozódó gazdasági nehézségeinek kialakulásáért ezek az országok és a fejlődő országok reakciós körei felelősek, s így azok társadalmi-politikai következményei is elsősorban ellenük irányulnak. De közvetlen gazdasági érdekük is e kapcsolatok szélesedése, amennyiben a vázolt elképzelések széleskörű megvalósítása kétségtől jelentős új lehetőségeket tárna fel mindenekelőtt a kelet-nyugati kereskedelem szélesítésére, a szocialista országok gép és berendezés importja számára a fejlett tőkésországokból.

A szerző röviden foglalkozik a fejlődő országokkal folytatott kereskedelmünk gazdaságosságával is. Az adott kép azonban számomra nem elég világos, ellentmondásos. Ez azonban csak kis részben írható a szerző számlájára — sokkal inkább e probléma beható vizsgálatának szükségességére hívja fel a figyelmet. Emellett a szerző helyesen figyelmeztet a gazdaságosság szűk értelmezésének a veszélyeire a fejlődő országokkal fennálló kapcsolatokban. Megállapítja: „a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat irányító gazdaságpolitikai elképzelések figyelmen kívül hagyása olyan hatást is gyakorolhat, amely ellentétben áll a fejlődő országokkal kapcsolatos gazdasági és politikai szempontokkal”. (264. l.)

A könyvben az érintetteknek kívül is előfordulnak vitatható megállapítások, ezek azonban szükségképpen együtt járnak az ilyen jellegű, újra törekvő munkákkal. Egészében véve Szita János műve valóban hiányt pótló, alapos, gyakorlati jelentőségű munka. Külön érdemes felhívni a figyelmet a könyvben található átfogó statisztikai anyagra.

Nyilas József

Radovan Richta és kollektívája: Válaszúton a civilizáció.**A tudományos-műszaki forradalom társadalmi és emberi összefüggései**

(Civilizace na rozcestí. Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce)

Svoboda, Prága, 1966, 236 l.

A könyv különböző tudományágak (filozófia, közgazdaságtan, szociológia, pszichológia, pedagógia, politikai tudományok, orvostudomány, az építészet és a társadalmi környezet elmélete, történelem, műszaki tudományok) tudósaiól alakult kollektíva műve, akik törekvésüket arra összpontosították, hogy kidolgozzák a tudományos-műszaki forradalom, valamint társadalmi és emberi összefüggéseinek önálló koncepcióját.

Az első fejezetben megvilágítják a tudományos-műszaki forradalom jellegét és összehasonlítják azt az ipari forradalom jellegével. A vizsgálatból levont valamennyi következtetés azt mutatja, hogy a termelőerők egész struktúrája változáson megy keresztül. Ennek a változásnak megfelelnek a termelési viszonyok változásai és a társadalom szociális struktúrájának változásai.

Úgy látszik, hogy a civilizáció fejlődése új dimenziókat ölt; az ipari forradalomban elsősorban a termelési eszközök és a felhasznált munkaerő mérve volt a meghatározó tényező. Ma mindinkább a tudomány fejlődése válik a civilizáció döntő paraméterévé.

A szerzők előrelátása szerint a következő évtizedekben a tudományos-műszaki forradalom az élenjáró országokban a legdinamikusabb tényező lesz — ha kedvező társadalmi talajra talál —, az évszázad vége felé pedig a civilizációnak új bázist teremt, teljesen felborítja a mai élet állandósult arányainak, formáinak és elképzeléseinek többségét. Ott azonban, ahol nem talál ilyen talajt, heves konfliktusba kerül korlátaival.

A szerzők a fejezet záró részében az általános vizsgálatok alapján jelzik Csehszlovákia helyzetének néhány specifikus sajátosságát a tudományos-műszaki forradalom küszöbén.

A második fejezet a civilizáció változásainak magvával, azaz a munkában, a szakképzettségben és a műveltségben végbemenő változásokkal foglalkozik. A szerzők rámutatnak, milyen változásokon megy át maga a munka természete, hogyan befolyásolják ezek a változások a munkaerő struktúráját, a munkamegosztást stb. Ahhoz, hogy a társadalom a változások időszakában ebből a szempontból is meg tudja állni a helyét, fordulatra van szükség a munkára való felkészülés területén is. Vázolják, hogyan befolyásolja vagy hogyan fogja befolyásolni a tudományos-műszaki forradalom nemcsak a társadalom egészének művelődési rendszerét, hanem minden egyén művelődését is. Beszélnek a művelődési rendszer adaptációjáról, a művelődési folyamat alapvető tendenciáiról. Az emberek és a műveltség szerepének növekedéséről szólva, megállapítják, hogy a legjobb tudományos és művelődési rendszerrel rendelkező társadalom a jövőben olyan helyet foglal el a világon, mint valaha az az állam, amely a legtöbb természeti kincssel, majd a legnagyobb ipari potenciállal rendelkezett.

A modern civilizáció és az ember fejlődése közötti kapcsolattal a harmadik fejezet foglalkozik. A szerzők ebben rámutatnak arra, hogyan változtatja meg a tudományos-műszaki forradalom az emberi élet, az emberi szükségletek struktúráját, az ember szabadidejét, pszichikai és kulturális fejlődését, életkörülményeit és az ember kapcsolatát a természettel.

A negyedik, az utolsó fejezet tárgyalja a társadalmi fejlődés új vonásait a tudományos-műszaki forradalom időszakában, amelyek egyrészt a tudomány és a társadalmi irányítás közötti kapcsolattal, másrészt a tudomány és technika korszakának társadalmi és eszmei problémáival függnek össze. Az első kérdéscsoportban a szerzők a többi között a tudomány stratégiájáról, a technika és az irányítás kapcsolatáról, az információs folyamat ésszerűsítéséről stb. beszélnek. A második részben a tudományos-műszaki haladás és a társadalmi rétegződés hatásával, a pártirányítással és az emberek gondolkodásával foglalkoznak.

A csehszlovák szerzőkollektívának ez a fontos kiadványa egyébként a legközelebbi időben néhány idegen nyelven (angolul, franciául, németül és oroszul) is megjelenik.

Irena Coufalíková

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Золтан Роман

Специфические черты отраслевой структуры венгерской промышленности

В статье обобщаются основные результаты исследований, проведенных в рамках обширных анализов, направленных на совершенствование методов перспективного планирования. Изложив некоторые методологические вопросы, связанные с перспективным планированием и изучением отраслевой структуры, автор в статье анализирует современную отраслевую структуру венгерской промышленности — а) на основании результатов прежних статистических анализов, б) с использованием регрессионных уравнений одного из исследований ООН и в) путем сопоставления пересчитанных в валютные пены венгерских показателей с показателями пяти западноевропейских стран (ФРГ, Франция, Италия, Голландия, Бельгия). Согласно приблизительно совпадающим результатам трех анализов, в венгерской промышленности относительно высоким является удельный вес горнодобывающей промышленности, металлургии и — менее однозначно — машиностроения, а также текстильной, кожевенной и швейной промышленности; относительно низким — удельный вес химической (бумажной) и пищевкусовой промышленности.

В дальнейшем автор пытается объяснить эти специфические черты структуры венгерской промышленности в сопоставлении с пятью упомянутыми странами. При определении полной производственной структуры промышленности он исходит из структуры спроса и импорта, анализируя и выявляя роль следующих факторов: потребление, валовые капиталовложения и изменение запасов, структура экспорта, импорта, производственного потребления, а также удельный вес этих элементов (по отношению к общему объему продукции). Посредством такого метода автор объясняет и причины вышеупомянутого относительно высокого или низкого удельного веса отдельных отраслей.

В конце статьи автор делает некоторые заключения относительно планирования отраслевой структуры. Он подчеркивает, что определенные выводы вытекают и из общих взаимосвязанностей между отраслевой структурой и степенью развития хозяйства, однако, наряду с этим, отдельные исследования требуют изучения национальной специфики и ожидаемых относительных выгод. Отраслевую структуру производства — аналогично вышеупомянутому методу — целесообразно планировать аналитически, исходя из структуры отдельных элементов потребления и импорта. Активное преобразование структуры возможно в первую очередь в отношении экспорта и импорта, а также производственного потребления: разработка метода их планирования в наибольшей мере требует дальнейших исследований.

Йозеф Такач

Характерные черты экономического роста крупных хозяйств в сельском хозяйстве

Степень развития крупных сельскохозяйственных хозяйств весьма различна. Автор в своей статье, желая раскрыть причину этого явления, анализирует некоторые факторы. Он различает факторы, действующие извне хозяйств и внутри них. Внешними факторами — общественно-политическими отношениями, средним техничным уровнем развития в стране, общеизвестными результатами науки, экономическими отношениями и т. д. — определяются количество и качество внутренних факторов хозяйств. А накопление внутренних факторов определяет степень использования возможностей, представляемых внешними факторами. В числе внутренних факторов, воздействующих на развитие хозяйств, автор детально анализирует различия в фондовооруженности, качестве земель, производственной структуре, количестве и качестве рабочей силы, уровне хозяйственного управления — не устанавливая при этом какой-либо очередности по степени важности этих факторов. Эти факторы в расчете на единицу площади в хозяйствах, ведущих производство на высоком уровне, во много раз превышают факторы хозяйств, ведущих производство на низком уровне. В результате их изучения автор отмечает следующее:

а) Степень развития той или иной группы хозяйств определяется не одним фактором, а их совокупностью. Один фактор сам по себе, без поддерживающего воздействия остальных факторов, остается неиспользованной возможностью с точки зрения развития.

б) Регулирующие рост факторы должны достичь определенного уровня, чтобы хозяйства могли развиваться должным образом.

в) Не достаточно того, чтобы накопились различные факторы — следует позаботиться и об их равновесии.

Данные свидетельствуют о том, что быстрое развитие характерно, как правило, для хозяйств, достигших высокого уровня производства, а медленное развитие — для хозяйств, производящих на низком уровне. В заключительной части статьи автор занимается общественно-экономическими вопросами, связанными с проблемами производства и роста производственных кооперативов с низким производственным уровнем.

Эндре Медери

Правила распределения прибыли и действие хозяйственного механизма

В новом хозяйственном механизме прибыль предприятия делится на фонды развития и распределения пропорционально вложенным средствам и расходам по зарплате с поправкой на определенный коэффициент. Фонд распределения служит источником роста средней заработной платы и участия в прибылях работников предприятия.

В первой части статьи автор рассматривает, какое влияние оказывает деление прибыли пропорционально вложенным средствам и заработной плате на оптимальную с точки зрения нагрузки мощностей, предприятия если предприятие стремится к максимизации фонда распределения в расчете на единицу зарплаты. Уровень нагрузки мощностей сопоставляется автором в трех системах заинтересованности: а) при суммарной

заинтересованности (предприятие стремится к максимизации суммы прибыли); б) при «чистой» заинтересованности в рентабельности зарплат (предприятие стремится к максимуму фонда распределения в расчете на единицу зарплат, когда фонд распределения является определенной долей прибыли); в) при скорректированной заинтересованности в рентабельности зарплат (предприятие стремится к максимуму фонда распределения в расчете на единицу зарплат, когда доля фонда распределения в прибыли зависит от пропорции вложенных средств и расходов по зарплате).

Во второй части статьи рассматривается динамический характер новой заинтересованности в прибылях и ее влияние на центр отклонения цен. Автор показывает, что скорректированная заинтересованность в рентабельности зарплат ведет к изменению центра отклонений цен. Автором дается формула такого типа цен и обращается внимание на то, что такой центр отклонений цен не в состоянии из-за распределения прибыли пропорционального вложенным средствам и зарплате удовлетворять одновременно требованиям статического и динамического равновесия.

Мартон Гардош

Модель системы регулирования нового хозяйственного механизма

Целью автора является математическая формализация системы регулирования и действия нового хозяйственного механизма и анализ особенностей такой модели. Основным элементом модели является производственное предприятие. Каждое предприятие имеет свою модель. Система условий моделей предприятий является линейной, их целевая функция при максимизации прибыли — также линейной, а при максимизации фонда распределения — гиперболической.

Модель народного хозяйства состоит из комплекса моделей предприятий и центральных условий. Центр разрабатывает план ожидаемой величины центральных ресурсов (рабочей силы, капитальных вложений, валютных ресурсов, важнейших материалов и т. п.) и того, сколько пролущий предприятия поставлять для снабжения потребителей вне модели. План содержит в себе хозяйственные ожидания центра. Центр же пытается обеспечить выполнение хозяйственных ожиданий путем экономических регуляторов, оформленных в постановлениях и законах. Регуляторы делятся на две группы: стоимостные регуляторы и количественные ограничения или предписания.

Оформленная таким образом математическая модель нового механизма тем отличается от общей модели конкурентного равновесия, что производство ресурсов регулируется центром не только ценами, что цена центральных ресурсов дифференцирована, и тем, что определенная система предпочтений предприятия явно отклоняет деятельность предприятий от центральных интересов. В дальнейшем автор вносит предложения для количественного оформления модели. Подготавливающаяся народнохозяйственная модель должна служить анализу действительного поведения предприятий и центра.

Дьердь Адам

Дискуссия о новой технике и будущем Западной Европы

Выход книги Сервана-Шрейбера «Вызов Америки» вызвал широкую дискуссию. Центральный вопрос этой дискуссии: каково будущее Западной Европы в век распространения новой техники, одним из следствий которого является рост прямых американских капиталовложений (1950: 1,7; 1966: 16,2 миллиарда долларов). Западная Европа особенно отстала в отраслях, основанных на научных достижениях, требующих сравнительно много исследований (как электроника, производство вычислительных машин, аэро- и космонавтика и т. п.). Опасаются, что Европа окажется постоянно во втором ряду промышленного развития. Это положение не меняют и те ограничения, которые были введены с 1 января 1968 года на новые капиталовложения, поскольку американские фирмы покрывают свои потребности в капитале главным образом за счет своих прибылей и на европейских рынках капитала. К тому же, осуществленные капиталовложения уже сейчас весьма значительны.

Предложение Сервана-Шрейбера (чтобы носителями примыкания Западной Европы к Америке были 50—100 крупных предприятий, которые при помощи правительства осуществляли бы программы, требующие высокого технического развития) как западно-европейский вариант американской модели многие отвергают, так как считают его неосуществимым для Западной Европы. Объединение ресурсов Западной Европы, как правило, считается необходимым, и для левых сил проблема встает таким образом, что необходимо разработать новые формы согласования интернационализации производственных сил и национальной независимости и создать новые формы сотрудничества со всеми странами Европы.

Энз Реден

О реализуемости сравнительных преимуществ

Автором рассматривается, при каких условиях могут сравнительные преимущества действовать таким образом, чтобы экспортеры и импортеры сделки были рентабельными и для производителей стран, участвующих в обмене, т. е. на микроэкономическом уровне. В проявлении сравнительных преимуществ и вместе с тем и рентабельности внешнеторговых сделок особую роль играет курс валют. Автор указывает, что сравнительные преимущества на микроэкономическом уровне проявляются в прибыли тогда, когда курс валюты отражает пропорцию уровня цен в двух странах. От такого «идеального курса валют» уровень действительного курса отклоняется из-за ряда обстоятельств: издержек транспорта, таможенных пошлин, административного протекционизма, различных государственных субвенций. Кроме того, и состояние платежного баланса и валютные резервы данной страны также оказывают влияние на действительный курс валют. Однако автор придерживается такого мнения, что рациональным зерном, определяющим в основном курс валют — и отклонения от уровня которого формируются из-за прочих обстоятельств, — является соотношение цен в двух странах, участвующих в товарообмене, несмотря на то, что все эти факторы появляются в действительных курсах валют.

По мнению автора, в расчет идеального курса валют должны включаться все товары, которые действительно имеют сравнительные преимущества в одной или другой стране. В интересах сопоставляемости двух уровней цен как в числителе, так и в знаменателе должны фигурировать одинаковые товары, причем, все товары страны, которые поставляются на экспорт или потенциально могут экспортироваться, а также и те товары, которые могут заменять импорт. Это, очевидно, ограничивает круг товаров, включаемых в экспорт или импорт. Вследствие этого, очень трудно сопоставить при помощи формулы уровень цен стран, распола-

ающих различной структурой товарного производства. Исходя из этого, автор отклоняет такой метод исчисления курса валют, который пытается установить валютный курс на основе внутренней и внешней цены товаров, участвующих лишь в экспорте. При этом автор подчеркивает, что изложенное им относится только к одной из возможностей исчисления и не содержит его отношения к вопросу об определенной величине курса валют.

Eva Radnoti

О двойственности

Статья излагает математическое понятие двойственности в такой задаче по программированию, в которой двойственную пару решений представляют полные производственные уровни и теневые цены. В отличие от такой общей задачи по программированию в модели Канторовича к двойственным парам решений кроме получаемых из программы теневых цен относятся не полные производственные уровни, а комбинированные деятельности, производящие комбинированный общественный продукт.

На основании модели можно исчислять и полные производственные уровни, а также оценки, вытекающие при данных теневых ценах и производственных уровнях из т. н. теоремы дополнительных расхождений (theorem of complementary slackness). Причем эти оценки появляются как исчисляемые по теневым ценам цены-затраты предметов потребления.

После выполнения общей задачи по программированию на основании полученных оценок при данных условиях получают производственные уровни и теневые цены, не тождественные получаемым из программы Канторовича, причем расхождения между ними могут быть использованы для критики структуры продуктов, фигурирующей в целевой функции модели Канторовича. Для этой же цели пригодны также и расхождения между теневыми ценами и рыночными ценами, относящимися к данным производственным уровням. По мнению автора, модели Канторовича пригодны в первую очередь для критической оценки планируемой производственной структуры, а не для установления предлагаемых цен.

Далее автор критикует опубликованное в сентябрьском номере журнала «Кэзгадшаги Семле» за 1967 год положение о том, что Маркс якобы в опознании двойственной связи между ценами и производственными уровнями был предшественником Яноша Неймана. По мнению автора, нельзя выявлять родственные черты между опознанием Марксом двойственного характера труда и математической двойственностью, и она доказывает, что с точки зрения марксовской схемы воспроизводства и родственной ей модели Леонтьева также безразличны формы цен. Выражаемые ими взаимозависимости могут быть выявлены по любым ценам.

Автор критикует также опубликованное в февральском номере журнала за 1967 год положение о том, что из всех моделей программирования наиболее объективной является модель Неймана. В доказательство тому, что модель Неймана является одной из самых специфических в числе специфических моделей программирования, автор приводит решение модели Неймана при помощи специфической модели Канторовича.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Zoltán Román:

Characteristics of the sector pattern of Hungarian industry

The article presents a summary of investigations carried out within the framework of extensive analytical research with the aim of improving the methods of long-term planning. The discussion of some methodological problems connected with long-term planning and with the examination of the sector pattern of industry is followed by an analysis of the present-day pattern of Hungarian industry, a) on the basis of the result of earlier statistical research work, b) by using the regression equations of a study published by UN, and c) by converting the Hungarian indicators into foreign-currency prices and comparing them with those of five west European countries (the German Federal Republic, France, Italy, the Netherlands and Belgium). According to the largely identical results yielded by the three methods, in Hungarian industry the shares of mining, metallurgy and — though less unequivocally — engineering, as well as the textile, leather and clothing industries are comparatively high, while that of the chemical (paper) and food industries are rather low.

The article then proceeds to the explanation of these characteristics of the Hungarian industrial structure, comparing it to that of the five west European countries mentioned above. The production pattern of industry is traced back to the structure of demand and imports, and the role of consumption, gross investments and inventory changes, exports, imports and production inputs is analysed together with the relative weight of these elements (their ratio to gross production). The method leads the author to the explanation of the causes of the comparatively high or low share of the individual branches in total output.

In conclusion, the article draws certain inferences concerning the planning of the sector pattern of industry. It is pointed out that although the general interrelations between sector pattern and the development level of the economy will yield some indications, the special conditions of the country and the comparative advantages to be expected require separate investigation. It will be expedient to plan the sector pattern in an analytical way, similarly to the method of analysis described above, and starting from the structure of the individual elements of demand on imports. An active shaping of the structure will be possible primarily in respect of exports, imports and productive inputs; it is, therefore, mainly the planning method of the latter that will require further investigation.

József Takács:

The characteristics of the economic growth in large-scale farms

As regards the rate of development, large-scale farms show a high degree of variation. Looking for the reasons of these differences, the paper analyses a number of factors, distinguishing, first of all, between those acting from within and those operating from outside.

The external factors — such as socio-political conditions, the country's general technological level, the available achievements of science, economic conditions, etc. — will determine the quality and quantity of the internal factors. The accumulation of the internal factors, on the other hand, will determine the degree to which the possibilities offered by the external factors can be exploited. Without pretention to ranging according to importance, the paper analyses from among the factors which affect development from inside, the differences in the degree of supply with implements, in the quality of the soil, in the pattern of production, in the quality and strength of manpower, and in the standards of management. As calculated by unit area, the farms with a high production level exceed in these factors several times those with a low level of production. As a result of the analysis, the author states that

a) the degree of development of the farms will be determined not by a single factor but by several factors collectively, and a single factor will in itself, without the help of the other factors, remain an unused potential of development;

b) the factors regulating economic growth will have to reach a certain level in order to enable the development of the farms; and

c) it will not be sufficient to accumulate the factors, their state of equilibrium must also be achieved.

According to the data available, rapid development is generally a characteristic of the farms with a high production level and slow development one of those with a low production level. In the concluding part of the paper, the author deals with the socio-economic problems of the collective farms with a low production level.

Endre Megyeri:

The rules affecting the division of profits and the operation of the economic mechanism

Under the new economic mechanism in Hungary the profits of the enterprise are divided between the sharing and the development funds according to the assets engaged and the wage bill (the latter corrected by a coefficient established by industries). The sharing fund serves to cover the rise in average wages and the profit shares of the staff.

The author examines in the first part of his article how the division of profits in said proportions affects the optimum utilization of capacities, from the point of view of the enterprise, if it aims at maximizing the volume of the sharing fund per unit of wages. He compares the level of capacity utilization—all other factors being equal—under three different systems of material incentives; a) interest in the absolute volume of profits, b) interest in maximizing the sharing fund per unit of wages where the sharing fund is a pre-determined percentage of profits, c) the same as under b) but the sharing fund's ratio to profits depends on the ratio between assets engaged and the wage bill.

The second part of the article deals with the dynamic character of the new system of interest in profits and with its effect on the price centrum. The author proves that the incentive system as defined under c) modifies the price centrum. He also presents the formula of this price type and calls readers' attention to the fact that—owing to the division of profits in proportion of assets to wages as prescribed by the prevailing rules—this price centrum cannot simultaneously meet the requirements of both a static and dynamic equilibrium.

Márton Tardos:

The model of the regulatory system of the new economic mechanism

The author's aim is to give a mathematical formulation of the regulatory system of the new economic mechanism and its functioning as well as to analyse the characteristics of the model thus derived. The basic unit of the model is the productive enterprise. Each productive enterprise has a model. The system of constraints is linear while the objective function is linear if profits are to be maximized and hyperbolic if the aim is to maximize the sharing fund.

The model of the national economy consists of the entirety of enterprise models and of central constraints. The centre draws up a plan on the expectable volume of the central resources available (labour, investments, foreign exchange, the most important materials, etc.) and on the shipments of the enterprises to supply the outer world, outside the model. The plan comprises the expectations of the centre. The centre wishes to secure the fulfilment of the expectations by means of economic regulators formulated in decrees. The regulators can be divided into two groups: those having the character of a price and those which prescribe or limit quantities.

The mathematical model of the new mechanism thus formulated differs from the general model of competitive equilibrium in that the centre regulates the production of resources not exclusively with the aid of prices, that the prices of the central resources are differentiated and that the definite system of enterprise preferences decidedly deflects the acti vii to the enterprises from the central interests. In the following the author proposes to quantify the model. The national economic model to be prepared will serve to analyse the actual behaviour of the enterprises and the centre.

György Adám:

Debate on new technology and the future of Western Europe

The publication of Servan-Schreiber's book: "The American Challenge" engendered a broad discussion, centering on the future of Western Europe with particular regard to the implications of New Technology and the spectacular rise of American direct investments in Europe (16,2 billion dollars in 1966 as against \$ 1,7 billion in 1950). Western Europe is lagging

SUMMARY OF THE ARTICLES

behind particularly in the science-based research-intensive industries (electronics computers, aerospace) and their are fears lest these countries permanently become "second hand economies". Nor can the new restrictions introduced on January 1, 1968 change this situation since the American corporations are able to cover their capital requirements largely from their own resources (earnings ploughed back etc.) and by emissions on the European capital market.

The proposal of Servan-Schreiber, according to which Western Europe should catch up with the U. S. by selecting 50-100 big corporations and entrusting them the implementation of projects of advanced technology with the aid of substantial government funds is largely seen as an imitation of the American model considered anyway as unfeasible in Western Europe. There is a sort of consensus, however, that Western Europe should find ways and means to coordinate the input of its resources. For the Left the problem poses itself in the form that new methods must be worked out in order to reconcile national independence and the internationalization of the forces of production and to extend cooperation with all countries of Europe.

Jenő Rédei:

On the realizability of comparative advantages

The author investigates how can comparative advantages be asserted in a way that the exports and imports of commodities should be profitable transactions for the producers of the countries participating in the exchange, that is, on microeconomic level. The rate of exchange has a particular role in realizing the comparative advantages and thus in the profitability of the foreign trade transactions coming about. The author states that the comparative advantages of foreign exchange appear in the form of profits on microeconomic level if the rate of exchange expresses the proportions to each other of the price levels in the two countries is question. This "ideal rate of exchange" is influenced and deflected from its level by several circumstances: transportation costs, customs duties, administrative protection, various state subsidies. In addition, also the balance of payments position of the given country and its foreign exchange reserves exert their influence. Still, the author's opinion is that though all these factors appear in the actual rates of exchange, the rational kernel that fundamentally determines the rate of exchange—from which deviations due to other causes come about—is the proportion to each other of the price levels in the two countries participating in the exchange of commodities.

According to the author's opinion, when working out the ideal rate of exchange, those commodities should be taken into account in respect of which one or the other country have real comparative advantages. In order to compare the price levels, in both the numerator and the denominator identical commodities must figure, namely, all commodities of one of the countries actually exported or exportable as well as the items of the competitive import. This requirement, obviously, restricts the scope of commodities to be taken into account. The consequence is that it is difficult to compare with the aid of this indicator the price levels of countries where the commodity patterns are entirely different. Accordingly, the author rejects that method of calculating the exchange rate when only the domestic and foreign prices of the commodities exported are considered. At the same time, he emphasizes that those expounded refer only to a calculation possibility and do not intend to take a stand in respect of a definite rate of exchange.

Eva Radnóti:

On the theorem of duality

The study reviews the mathematical notion of duality and its interpretation in a programming task where the levels of total output and the shadow prices, respectively, are the dual pair of solution. As opposed to this general programming task, in Khantorovich's model the dual pair comprises not the levels of total output but the combined activities turning out the aggregate social product and their shadow prices, derived from the program.

From the model also the total output levels and the valuations yielded by the theorem of complementary slackness with the given shadow prices and output levels can be calculated. These valuations will appear as the cost prices of consumer goods calculated at shadow prices.

By carrying out a general programming with the valuations obtained, the output levels and the shadow prices yielded will, generally, not be identical with those derived from the Khantorovich model and the difference between them provides an opportunity for criticizing the commodity pattern in the objective function of the Khantorovich model. Also the deviation between the shadow prices and the market prices belonging to the given output levels is suited for raising criticism against the production pattern. In the author's opinion, the Khantorovich-type models are suited mainly for criticizing the planned production pattern and not for making proposals on prices.

The author continues by criticizing the statement in an article of Közgazdasági Szemle (September 1967) according to which Marx should be considered as an intellectual precursor of John Neumann in recognizing the dual relation between prices and the output levels. According to the author there is no kinship between the Marxian recognition of the dual character of labour and the mathematical notion of duality. She proves that both the Marxian schemes of reproduction and the related Leontief-model are indifferent to the type of prices. The relations expressed by them are valid at any price.

Also the statement in another article in the February 1967 issue of this periodical is criticized, according to which from all linear models the Neuman model is the most general one. To prove the contrary — that the Neuman-model is even more specific than a specific linear programming task, — the author gives the solution of the Neuman-model with the aid of a specific Khantorovich-model.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

11

A tartalomból

CSIKÓS-NAGY BÉLA:

A magyar gazdaságirányítási reform
első tapasztalatai

ERDEI FERENC:

A mezőgazdasági termelészövetkezetek
differenciáltsága

SZAKASITS D. GYÖRGY:

A műszaki fejlesztés hatékonyságának
feltételeiről

KRZYSZTOF PORWIT:

A központi terv a többszintű tervezés
rendszerében

MÁTYÁS ANTAL:

A profit problémája
a modern polgári közgazdaságtanban

XV. évfolyam

1968. november

TARTALOM

<i>Csikós-Nagy Béla</i> : A magyar gazdaságirányítási reform első tapasztalatai	1269
<i>Erdei Ferenc</i> : A mezőgazdasági termelészövetkezetek differenciáltsága	1282
<i>Szakasits D. György</i> : A műszaki fejlesztés népgazdasági hatékonyságának egyes feltételeiről	1296
<i>Krzysztof Porwit</i> : A központi terv a többszintű tervezés rendszerében	1311
<i>Mátyás Antal</i> : A profit problémája a modern polgári közgazdaságtanban	1323
DOKUMENTUM	
<i>Lengyel Gyula</i> : A magyar hadikommunizmus	1338
SZEMLE	
A szovjet gazdasági reform fő vonásai (<i>Tóth Tamás</i>).....	1343
A gazdasági növekedés területi aspektusai, területfejlesztési koncepciók, irányzatok (<i>Köszegi László</i>)	1356
A termelészövetkezeti vezetés új feladatai (<i>Marillai Vilmos</i>)	1369
FOLYÓIRATSZEMLE	
J. Wilczinsky: A keleti—nyugati kereskedelem multilateralizálása — Konjunkturális fellendülés a tőkés világ gazdaságban — N. Smeljov: Fejlődő országok: a gazdasági mechanizmus kialakítása — M. Mieszcankowski: A közgazdaságtan ideológiai problémái Lengyelországban — George Katona: A fogyasztói magatartás — A. Kolař: Az imperializmus lenini gazdaságelmélete és a mai kapitalizmus — Symposion a nők foglalkoztatásáról az Egyesült Államokban	1375
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Dr. <i>Csikós-Nagy Béla</i> : Általános és szocialista árelmélet (<i>Bertóti László</i>)	1386
Piac és vállalati árpolitika (<i>Forgács Tibor</i>)	1388
Henrik Fizel: A beruházások hatékonysága és a termelés optimuma a szocialista gazdaságban (<i>Horváth Ferenc</i>)	1390
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	1394

F SZÁM SZERZŐI:

Bertóti László, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense; dr. **Csikós-Nagy Béla**, a közgazdaságtudományok doktora, az Országos Anyag- és Archiválom elnöke; dr. **Erdei Ferenc** akadémikus, az Agrárgazdasági Kutató Intézet igazgatója; dr. **Forgács Tibor** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető tanára; **Horváth Ferenc**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanársegéde; dr. **Köszegi László** kandidátus, az Országos Tervhivatal osztályvezető-helyettese; dr. **Marillai Vilmos**, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság gazdasági szakértője; dr. **Mátyás Antal** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanára; **Porwit, Krzysztof**, a Lengyel Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének igazgatóhelyettese; dr. **Szakasits D. György** kandidátus, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság tanácsadója; dr. **Tóth Tamás**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanársegéde.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovic Mária, Bálint József, Bognár József, Kukor György, Csendes Béla, Csikós-Nagy Béla, Erdős Péter, Fekete Ferenc, Friss István, Ganczer Sándor, Garamvölgyi Károly, Háty László (elnök), Hetényi István, Huszár István, Kornai János, Nagy Tamás, Péter György, Ripp Géza (főszerkesztő), Szabó József, Szabó Kálmán, Vajda Imre

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztőség: Budapest, V., Széchenyi rakpart 3. I. emelet. — Telefon: 313-975, 116-460, 123-570

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca, 21. Telefon: 111-010
Terjedelm: 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1968. október 9.
68.1219 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:
az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010. MNB egyzámblásám: 46., csekkbeíratási száma: 05.915.111-46; az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTEBAN, Budapest, V., Váci utca 22. Telefon: 185-612; a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA 1. számú HÍRLAPBOLTJÁBAN, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. és bármely postahivatalban, csekkzámlaszám egyéni: 61 094, közületi: 61 066. MNB egyzámblásám: 8.
Előfizetési díj egy évre 120 forint.

A magyar gazdaságirányítási reform első tapasztalatai

Az 1968. évi magyar gazdaságirányítási reform beváltotta a hozzáfűzött reményeket. Nem vezetett átmeneti visszaesésre, vagy akár csak a tervszerűség gyengítésére. Néhány pozitív hatása a vártnál hamarabb jelentkezett. Mutatkoznak a társadalmi kezdeményezés kibontakozásának első eredményei. Megindult a termelési struktúra egészséges átalakulása. Ésszerűbben, kevesebb bürokratikus megkötéssel fejlődik a nép-gazdaság. Erősödnek a termelés és a fogyasztás kölcsönhatásai. Mindez fokozatosan és a jobb gazdasági hatékonyság útján megy végbe. Az első tapasztalatok igazolják a reform alapjául szolgáló hipotéziseket. A gazdasági szabályok stabilizálása reális lehetőséggé vált, márpedig ez minden olyan irányítási rendszernek fontos feltétele, amely az anyagi érdekeltségén alapuló szabályozást helyezi előtérbe.

E pozitív eredmények minden bizonnyal a reform körülmekintő előkészítésének is köszönhetők. A gazdaságirányítási rendszer felülvizsgálatát 1964 végén határozták el és az új szabályozási rendszert három év munkájával alapoztuk meg. Ez idő alatt többször esett szó arról, miért van a gazdasági reform megvalósításához három évre szükség. Utólag megállapítható: a gondos előkészítés, a sokirányú kritikai elemzés, a közgazdasági szabályozók kölcsönös összefüggéseinek beható tanulmányozása — mindez fontos szerepet játszott a zavartalan átállásban és az egész társadalom felkészülésében.

A gazdaságirányítási reform persze nem oldott meg minden régi problémát, új típusúak is jelentkeztek. A fő kérdés most, milyen következtetéseket kell levonni ezekből a gazdaságirányítási rendszerre nézve.

Termelés és termelékenység

A gazdaságirányítási reformra kedvező körülmények között került sor. Jó eredménnyel zártuk az 1967-es évet; a gazdasági fejlődés meghaladta a korábbi évek ütemét. A nemzeti jövedelem átlagos évi növekedése az 1960—1966 közötti időszakban 5,3, 1967-ben pedig 8% volt. Ez az ipar 9%-os, az építőipar 14%-os fejlődése mellett jött létre. Az ipari termelés lendületes fejlődése 1968-ban is folytatódott; az év közepén 7%-kal haladta meg az előző évit. A mezőgazdasági termelés 1967-ben 2%-kal csökkent, de figyelembe kell venni azt is, hogy 1966-ban a mezőgazdasági termelés 7,7%-kal haladta meg a korábbi 5 év átlagát. 1967-ben a búza hektáronkénti termésátlaga már megközelítette a 26 má-

zsát. Ez ugyan még mindig elmarad néhány nyugat-európai ország eredményétől, de kétszerese a háború előtti szokásos átlagtermésnek.

Az új gazdaságirányítási rendszer pozitív hatásai már az 1967. évi eredményekben tükröződnek. A gazdasági reformmal összefüggő néhány intézkedést a mezőgazdaságban 1966-ban, illetőleg 1967 közepén fogantatosítottunk. Vonatkozik ez elsősorban a mezőgazdasági termékek ár-színvonalának felemelésére. Az iparban is hatott az új gazdasági mechanizmus. Az iparvállalatok 1967-ben viszonylag nagy önállósággal végezték a gyártmányprogramozást, noha tervezési önállóságuk átfogóan csak 1968. január 1-től érvényesül.

Az új gazdaságirányítási rendszerben a kifizetett munkabérek megfelelően alakulnak. Az átlagbér mintegy 3⁰/₀-kal emelkedett, ami megfelel a szokásos növekménynek. Az autonóm bérpolitikára való áttérés révén jelentkező differenciálódás is szolid keretek között mozog: az átlagbér-emelkedés termelési áganként (vállalatonként) 2—4⁰/₀ között alakul. Rendkívül pozitív tendenciaként fogható fel, hogy mind több vállalat alkalmaz korszerű, hatékonyabb bérformákat. A gazdaságirányítási reform előkészítésének időszakában széles körben merült fel az aggály, hogy a foglalkoztatási színvonal esetleg csökkenni fog. Ez nem következett be, ellenkezőleg, a foglalkoztatottság jelentősen emelkedett. Ez lehetővé tette, hogy a munkát keresők munkát találjanak és mindenekelőtt, hogy az iskolából kikerült fiatalok zavar nélkül elhelyezkedhessenek. Ez azonban a munkatermelékenység nem kielégítő növekedésével járt együtt. A legtöbb probléma talán éppen ezzel kapcsolatban vetődött fel.

A gazdasági szabályozók kialakításánál a következő három fő elvet tartottuk szem előtt. 1. Változatlanul biztosítani kell *a teljes foglalkoztatottságot*, de el kell érni, hogy a vállalatok a termelést a szükséges munkáslétszám mellett szervezzék, a felesleges létszám pedig ott helyezkedjék el, ahol a munkaerőhiány már eddig is akadályozta a termelésnek a szükségletekkel összhangban álló fejlődését. Ezért több vonatkozásban is feloldottuk a munkaerőmozgás jogi korlátait. Úgy ítéltük meg, hogy a racionális gazdasági struktúra kialakulásához nélkülözhetetlen munkaerőmozgásnak fokozatosan és szervezeten kell végbemennie. Ezért a termelés folytatását állami szubvencióval átmenetileg a veszteséges vállalatok számára is lehetővé tettük. 2. Szerveesebb összhangot kell teremteni *a személyi jövedelem és a vállalati eredmény között*. Ezért — bizonyos kööttségekkel — bevezettük az autonóm vállalati bérpolitikát. Munkakörönként megállapított alsó és felső határok között a bért a vállalat szabályozza, de a vállalati átlagbéremelésnek 1968-ra 4⁰/₀-os plafont állapítottunk meg. Ezzel a béremelésnek, valamint a bérek differenciálódásának állítottunk korlátot. 3. *termelékenység- és béremelkedés közötti szerveesebb kapcsolat* megteremtése céljából meghatároztuk a vállalati nyereség felhasználásának arányait a személyi, a fejlesztési és a tartalékolási alapok között. Ehhez igazítottuk a nyereségadó rendszerét.

Még ily körülmények között is sokan úgy vélték, hogy erőteljesebb munkaerőmozgás és ehhez kapcsolódó átmeneti munkanélküliség következhet be, ami társadalmi feszültségek okozója lehet. A munkahelyváltoztatások száma 1968-ban, a korábbi évekhez képest, valóban jelentősen növekedett. De ez a mozgás nagyjából a dolgozók kezdeményezésére

jött létre. A munkaerőmozgáshoz nem kapcsolódott átmeneti munkanélküliség, sőt *meggyorsult a foglalkoztatottak számának növekedési üteme*. Az első félév tényezői és az érvényesülő tendenciák alapján azzal számolunk, hogy az ipari termelés 1968. évi 7—9%-os emelkedése 4—5%-os létszámnövekedés mellett valósul meg. Eszerint az ipari növekmény mintegy felét a javuló termelékenység, illetve az új munkaerő biztosítja. Ez kedvezőtlenebb arány a korábbi éveknél.

Fel kellett vetődnie, mennyiben járulhatott hozzá az új irányítási rendszerre való áttérés *a termelékenységi arány romlásához*, ha pedig ilyen összefüggés valóban megállapítható, miben leli a magyarázatát. A termelékenységi arány romlását sokan egyoldalúan *a nyereségérdekeltség új rendszerének tulajdonítják*. A nyereségadó-előírások szerint 1968-ban a bért csak az 1967. évi „átlagbérszinten” lehet a termelési költségek között elszámolni. Az ezt meghaladó bért nyereségként kell kimutatni és ez az adó után fennmaradó részesedési (személyi) alapot terheli. A nyereségadóztatás így differenciáltan ítéli meg a vállalati bérnövekményt attól függően, hogy átlagbér-emelkedés vagy létszámemelkedés következménye. Az előbbi esetben a többletbér külön adózás alá esik, az utóbbi esetben mentesül az adózás alól. A Munkaügyi Minisztériumban egy szélsőséges példán szemléltették, hogy 1%-os létszámtöbblet bérköltségét a nyereségtömeg 1,5%-os növekménye fedezi, de 1%-os átlagbéremeléshez a nyereségtömeg 20%-os növelésére van szükség. Ilyen körülmények között a vállalatoknál a korábbi években jórészt az átlag alatti bérkategóriában elhelyezett fölös létszám leépítésére nincs reális lehetőség, mert ez automatikusan emelné az átlagbért, és így a szükséges létszámkereten belül béremelésre egyáltalában nincs vagy alig nyílnék lehetőség. Ugyanígy, ha a vállalatnak magasan kvalifikált új dolgozókra van szüksége, szinte belekényszerül, hogy a létszámot az átlag alatti bérkategóriákban is növelje, különben átlépi az átlagbérnél szabott korlátokat. Ebből vonták le azt a következtetést, hogy *a gazdasági szabályozók hatékonyan biztosítják a bérszint stabilitását, de a termelékenység ellen működnek; a dolgozólétszám indokolatlan növelésére ösztönöznek, így a kiáramló vásárlóerő indokolatlan emelkedését sem tudják megakadályozni*.

E probléma megoldására *a létszám-megtakarításban való külön érdekeltséget biztosító konstrukció* bevezetését javasolták. Eszerint azok a vállalatok, amelyek csökkentik a létszámot, az így megtakarított bértömeg 50%-át felhasználhatnák és ezt az engedélyezett átlagbérnövekménytől függetlenül számolhatnák el. Ez, és az ezzel rokon javaslatok nem voltak elfogadhatók, mert azokat a vállalatokat preferálják, amelyek piaci hatások következtében termelésük csökkentésére kényszerülnek. E javaslatok egyébként is néhány vállalat első reagálására születtek, amelyben a szűklátókörűségnek is szerepe van. Ezek a vállalatok elfelejtik, hogy a többletlétszám munkahelyének kialakítása külön költség, nem szólva a felesleges létszámnak a munkafegyelemre káros hatásáról, ami a légkört és a továbbfejlődést is nehezíti. Ez a vállalati magatartás a hosszabb távú vállalati érdekeket is szem elől téveszti. Ha ugyanis a rövid távon jelentkező előnyök miatt indokolatlanul növelik a létszámot, végsősoron a nyereségtömeget csökkentik és a fejlesztési alap bővülésének korlátozásával rontják a termelés bővítésének, a termelési feltételek

javításának lehetőségeit; hosszabb távon tehát előnytelenebb feltételeket teremtenek.

A következőkön is el kellett gondolkozni. A munkaügyi gazdálkodás jelenlegi elvei bizonyos eltérésekkel már 1957 óta érvényesülnek. Az állami bérszabályozás már korábban is a munkakörönkénti alsó és felső bérhatárok, valamint az átlagbérnövekmény megállapításán alapult. A különbség az, hogy 1968-ig a munkakörönkénti alsó-felső bérhatárok különbsége szűkebb volt, a vállalati átlagbérnövekményt pedig egységesen, tehát az iparág (vállalat) eredményétől függetlenül írták elő. A mechanizmusbeli változtatások tehát inkább a termelékenység fokozottabb szerepének kedveznek.

A gazdaságirányítási reformmal párhuzamosan két — ettől független — tényező is jelentkezett, ami az egyértelmű állásfoglalást megnehezíti. Az egyik a *rövidített munkahétre* való áttérés. 1968 első felében a foglalkoztatottak 12⁰/₀-a, de év végén már 48⁰/₀-a dolgozik rövidített munkahéttel. Bár ez az áttérés elvileg nem járhat termelési kieséssel, vannak olyan jelek, hogy ezt nem mindig tudják biztosítani, amikor is létszám-bővítéssel oldják meg a kiesést. A második, a már évekkkel ezelőtt meghirdetett *vidéki ipartelepítési politika*, amelynek eredményeként a vidék iparának fejlődése 1968-ban már lényegesen meghaladta a fővárosi ipar fejlődési ütemét. Az ipari fejlődésben elmaradott és jelentősebb munkaerő-tartalékokkal rendelkező területeken természetesen a munkaintenzív iparosítás útját járják. A vidéki iparosítás feltehetően végigjárja a maga extenzív és intenzív szakaszait. Ezzel függhet össze, hogy a termelékenységi arány romlása a vidéki ipar miatt következett be, hiszen a budapesti ipar a termelési növekményt 100⁰/₀-osan a termelékenység javításával biztosította.

Az a probléma, amellyel itt dolgozunk van, nemzetközi méretekben is kétségkívül egyike a legbonyolultabbaknak. Ha az ipar a béreket szabadon alakíthatja, akkor ez a teljes foglalkoztatottság állapotában levő és dinamikus fejlődő gazdaságban — általános szabályként — csak az ár-bér spirál veszélyének felidézésével képes működni! Bérrogzítás esetén viszont, általában pedig akkor, ha az állam tételes bérszabályozással helyettesíti a vállalati bérpolitikát, a termelőerők hatékony fejlődését korlátozza annak egyik lényeges pontján. Így a legtöbb ország számára csak az a reális alternatíva, milyen korlátokat állítson a vállalati bérpolitikának, vagyis miképpen egyeztesse a gazdasági hatékonyságot a gazdaságpolitikai magatartást szabályozó társadalmi normákkal. Ez pedig csak ellentmondásos formák között történhet. Egy olyan javaslat feltételeinek a kidolgozása, amely perspektivikusan nézve a nyereségérdekeltség kialakított konkrét rendszerénél jobb alternatívát jelenthetne, további kutatómunkát igényel.

Monopólium és verseny

Az új gazdaságirányítási rendszer szerves része a vállalatok közötti gazdasági verseny. A mechanizmusreform kapcsán kiadott rendelkezések több vonatkozásban is megteremtették a gazdasági verseny kibontakozásának előfeltételeit. A tervutasításos mechanizmusban érvényesült

„totális” monopólium tendenciája nagymértékben gyöngült a „profilozási” rendelkezések hatályon kívül helyezésével. A profilrozás monopol-szervezettséget biztosított. A vállalatok abban a jogi biztonságban szervezheték a gyártást, hogy nincs konkurenciájuk még akkor sem, ha egyébként léteznek vállalatok, amelyek a profiljukba tartozó termékeket elő tudnák állítani. A mezőgazdaság jogot kapott saját termelvényei ipari feldolgozására és kereskedelmi forgalmazására. Az iparban megengedjük a saját rezsiben végzett beruházást és megkönnyítettük a termelési struktúrának új profilokkal való kiegészítését. Az iparágak anyagellátására szervezett „elosztó bázisok” mint kereskedelmi vállalatok működnek; a termelőszköz-kereskedelem létrehozása — kivételektől eltekintve — biztosítja a szabad döntést a beszerzési forrás és az értékesítés körében (többcsatornás áruforgalom). Termelővállalatok jogot kaphatnak külkereskedelmi ügyletek lebonyolítására. Az ilyen joggal nem rendelkező termelővállalatok pedig a külkereskedelmi vállalatokkal közös érdekeltségben szervezhetik az export-import tevékenységet stb.

A magyar gazdasági mechanizmus reformjára így az a jellemző, hogy széles körben vezetett a monopol hatáskörök megszüntetésére, anélkül azonban, hogy megváltozott volna a *gazdaság szervezett struktúrája*. A szervezeti integráció változatlanul fennmaradt. Az volt az álláspont, hogy nem volna helyes a reformot az átszervezés bonyolult kérdéseivel terhelni. Úgy vélekedtünk, hogy az új körülmények között világosabb képet nyerhetünk arról, hol és milyen jellegű átszervezések indokoltak. Ezzel kapcsolatban különösen két kérdés érdemel nagyobb figyelmet. Az egyik a nagyüzemi integráció, a másik a kis- és középvüzek problémája.

A nagyvállalatok kialakításánál kétféle szervezési elv érvényesült. Bizonyos esetekben olyan vállalatokat vontak össze, amelyek korábban kooperációs kapcsolatban állottak, az összevonás tehát *vertikális* vállalat kialakulásához vezetett. Az ilyen összevonás általában előnyösnek bizonyult. Más esetekben rokontermékeket gyártó vállalatokat vontak össze nagyvállalatba. A gyáregységek között e vállalatoknál vagy nincsenek, vagy minimálisak a termelési kapcsolatok, és az összevonás gyakran csupán adminisztratív jellegűnek tekinthető. Természetesen nem lehet állítani, hogy minden összevonás célszerűtlen. Bizonyos azonban, hogy ahol a horizontális összevonás az iparág, vagy termékcsoport egészére kiterjed, ezzel szervezetiileg monopolisztikus helyzet áll elő. *Amíg tehát a vertikális összevonások a vállalatok közötti versenyt nem vagy alig érintik, a horizontális összevonások a versenyt korlátozzák.* A korlátozás mértéke attól függ, hogy az összevonás után az érintett termékcsoport előállításában egyetlen vagy több vállalat vesz-e részt, illetőleg, hogy a piacon jelen van-e importtermék. Természetesen nem a verseny az egyedüli szempont. Ez annál kevésbé lenne helyes, mert bizonyos iparágakban a termelőerők fejlődése indokolja és célszerűvé teheti a monopolisztikus helyzet fenntartását. Ez arra utal, hogy bizonyos iparágakat érintő szervezeti felülvizsgálatot csak hosszabb időszak tapasztalatai alapján célszerű végrehajtani.

Önálló problémaként vetődik fel *az üzemi koncentrálódási folyamat*. Magyarországon az elmúlt két évtizedben a nagyipart részben a lakosság és a nagyipari bedolgozás szükségleteinek kielégítésére rendelt kis-

és középüzemi hálózat összevonásával hoztuk létre. Ezáltal „úr” támadt a termelési szerkezetben. Amíg nálunk az ipari dolgozók több mint 50⁰/₀-át az 1000 főt meghaladó ipartelegeken foglalkoztatják, ez az arány az NSZK-ban 40⁰/₀, Nagy-Britanniában 35⁰/₀, az Egyesült Államokban 32⁰/₀ stb. A koncentrációs és centralizációs folyamat az indokoltnál nagyobb mértékben szüntette meg a kis- és középüzemeket. Szinte valamennyi ágazat szervezeti struktúrájára jellemző a kis- és középüzemek elégtelensége. Nemzetközi tapasztalatok arra mutatnak, hogy korszerű és hatékony nagyipar csak az öt megfelelően kiegészítő kis- és középipar mellett működhet. Csak egy ilyen harmonikus gazdasági szerkezet mellett lehet a kereslethez megfelelően igazodó rugalmas kínálati struktúrát biztosítani. Az erőteljesen koncentrált üzemi szerkezetben a magyar ipar kielégítően oldja meg a termelőerők fejlődésének nagyszabású feladatait, de a hiánycikkek egész sorával küszködik. E problémát az árak szabad mozgása önmagában nem oldhatja meg, noha megoldásához nagymértékben járul hozzá. Nem arról van tehát szó, hogy bizonyos termékek ára alacsony, gyártásuk nem kifizetődő. Ellenkezőleg, ezek drágán beszerezhető termékek, és az áremelkedés éppen azért állandósul, mert nincs kínálati reagálás.

A nagyüzem csak azokra a *piaci impulzusokra* reagál, amelyek nagyüzemi szervezést igényelnek. A nagyüzem — általános szabályként — nem reagál olyan piaci jelzésekre, amelyeknek számára nincs különösebb gazdasági jelentősége. A „kis” kérdésekkel szemben, jelentkezzenek azok bármennyire tömegesen a piacon, a nagyüzem semlegesen viselkedik, mert nincs olyan ár, amely mellett a nagyüzemi technológiát érdemes lenne feláldozni. A termelőegységek struktúrája akkor megfelelő, ha a piac mindenfajta jelzésre a maga helyén érdemesnek tartja a gyors reagálást. Ha nem ilyen a struktúra, akkor a piaci mechanizmus nem érvényesítheti azt a szervezőerőt, amit attól egyébként várni lehet. Mindezt figyelembe véve, 1968-ban sor került a kisipari jogosítványok kiadásának újbóli szabályozására, az állami vállalatokat pedig feljogosították bedolgozói munkaviszony létesítésére.

Termékforgalmazás

Az új gazdaságirányítási rendszer megteremtette a termelőeszközök piacát, az állam pedig ott köti meg a szabad áruforgalmat, ahol az egyensúlyt átmenetileg nem lehet biztosítani. Az 1968. évre várható termelési és ellátási helyzet számbavétele alapján úgy véltük, hogy a szabad áruforgalom a következő korlátozásokkal teremthető meg. 1. Termelési (szerződés-kötési) kötelezettség az államközi megállapodásokban vállalt exportszállításokra, megkezdett nagyberuházások kivitelezésére, gyógyszerekre és egészségügyi felszerelésekre stb. Ezek együttesen az ipari termelés mintegy 15⁰/₀-át képviselik. 2. Értékesítési monopólium (az egykéz politika) fenntartása 58 termékre, ami a vállalatok közötti termékforgalom mintegy 20⁰/₀-át jelenti. 3. Export-import kontingensek és a legnagyobb fogyasztók részére beszerzési kontingensek megállapítása mintegy 32 termékre, ami az áruforgalmi értéknek mintegy 15⁰/₀-át

teszi ki. 4. Az importengedélyezési eljárás keretei között érvényesített korlátozás, amit az ország devizális helyzetétől függően alkalmazunk.

Az 1968. évi tapasztalatok szerint a termékforgalmazás új rendje általában bevált és *a fennmaradt kötöttségek szűkítésére hamarabb kerülhet sor, mint azt korábban feltételeztük*. Úgy tűnik, hogy 1969-ben a termelési (szereződéses) kötelezettséget a termelési érték 15⁰/₀-áról 10⁰/₀-ra, a monopolforgalmazást az áruforgalmi érték 20⁰/₀-áról 10⁰/₀-ra, a kontingens gazdálkodásba bevont termékek körét az áruforgalom 15⁰/₀-áról 8⁰/₀-ára lehet csökkenteni. Mindez nem jelenti azt, mintha a termelési eszközök piacának megteremtése nem vetett volna fel eléggé jelentős problémákat. De ezek részben függetlenek az alkalmazott gazdasági mechanizmustól, részben pedig — megítélésünk szerint — leküzdésük is könnyebb, ha a vállalati gazdálkodás kötöttségeit tovább szűkítjük.

De hát milyen problémákat is vetett fel a termelési eszközök piacának létrehozása? E problémák alapvetően az *anyagok iránti kereslet volumenének növekedéséből és szerkezetének megváltozásából fakadnak*. A vállalatok érthetően éppen olyan anyagokból törekszenek készleteket felhalmozni, amelyek korábban a központi anyagelosztás „szigorú korlátozása” alatt voltak és amely politika a legkedvezőbb önköltséggel szervezhető ütemes gyártást leginkább korlátozta. Ez önmagában is megváltoztatta a növekvő kereslet anyagszerkezetét. A termelési eszközök piacán mutatkozó szerkezeti változások fő meghatározója azonban a termékminőség és korszerűség javításával kapcsolatos. 1968-ban az átlagosnál jóval nagyobb mértékben növekszik az igény a gépipar részéről a minőségi acélok, a textilipar részéről a szintetikus anyagok, az ipar részéről általában a műanyagok, az építőipar részéről a vasszerkezetek iránt. Továbbá általános a hajlam a korszerű csomagolási eljárások alkalmazására, ami új anyagigényekkel jár. Ezek rendkívül pozitív változások. Mindezek következtében fokozatosan bővül a fogyasztási cikkek választéka és javul a világpiacon a magyar exporttermékek versenyképessége.

Ha ezt a kérdést közelebbről szemügyre vesszük, a következő megállapításokat tehetjük. A magyar ipar által kibocsátott termékek műszaki színvonala korábban — legalábbis a termékek meghatározott körében — azért maradt el a nemzetközi standardtól, mert az ipar az anyaggazdálkodási kötöttségek miatt a termékek használati értékét kedvezőtlenül befolyásoló anyaghelyettesítési megoldásokra kényszerült. Az is kiderült azonban, hogy azonos cél vállalati megközelítésének egészen más az anyagszerkezeti háttere, mint ha azt a központi tervezés keretében valósítják meg. Legszenvedélyesebb ez a beruházásoknál vált. Amikor minden beruházást központilag határoztak el és készítettek elő, akkor első menetben rögzítették a gyártási technológiát, azután kialakították az ehhez legjobban igazodó építménykonstrukciót. Ezek az építkezések *vasbeton*-igényességükkel tűntek ki. A vállalatok viszont olyan építményeket preferálnak, amelyek mellett szabad döntési lehetőségük marad a gyártási technológia későbbi megválasztásához. Abból indulnak ki, hogy többéves átfutási beruházásnál a technológia változhat. Ilyen döntések esetén az ipari építkezések *vasszerkezet*-igényessége kerül előtérbe. Ez pozitív változás, mert a műszaki fejlődés világszintjéhez való rugalmasabb igazodást tesz lehetővé.

Ilyen fordulatokat azonban túl gyorsan, anyagutánpótlási nehézségek nélkül nem hajthatunk végre. Magyarország számára a külföldről behozott anyagok zömét a KGST-piac szolgáltatja. A KGST-országokkal kereskedelmi megállapodásaink vannak. Ezeket nem mindig lehet metközben változtatni. Marad a tőkés anyagimport. Ezt az importot viszont csak olyan mértékig tehetjük szabaddá, amilyen mértékig azt a tőkés világpiacon irányuló export finanszírozza. Ezért tettük a vállalatok számára lehetővé devizahitelek igénybevételét. Vagyis minden korlátozás nélkül biztosítjuk a tőkés valutát, ha az ipar ésszerű feltételek mellett tőkés exporttöbbletet vállal. De ez persze csak részproblémákat oldhat meg. Egy olyan problémával állunk tehát szemben, ahol

— ésszerű ütemet kell szabnunk a termelés műszaki fejlődését szolgáló anyagszerkezeti átalakulás folyamatainak, és

— mindezt a kötött anyaggazdálkodáshoz való visszatérés nélkül kell érvényre juttatnunk.

Úgy véljük, a probléma megoldásának kulcsa az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével működésbe hozott emelőkben van; végső soron a racionális vállalati magatartásban és azokban a korlátokban, amelyeket a népgazdaság lehetőségei állítanak a vállalati döntések elé. Miközben előkészítjük a termékgorgalmazás szabadabbá tételét, azon fáradozunk, hogy fokozzuk a pénzügyi szabályozók hatékonyságát.

Külkereskedelem

A külkereskedelem és így a nemzetközi fizetési mérleg 1968. évi alakulása lényegesen kedvezőbb, mint a megelőző években. Számítások szerint 1968-ban a kivitel mintegy 8⁰/₀-os emelkedése 3—4⁰/₀-os behozatali emelkedéssel mellett történt. Ez a reform figyelemre méltó hatása. Az 1968. évi külkereskedelem alakulásában jelentős szerepet játszik az export-„kényszer”. A belföldi piac felvevőképesége a fogyasztási cikkek körében az előirányzatnál jelentősebb korlátokat állít a termelés fejlesztésének útjába, mert a lakosság a pénzjövedelemnek a vártnál nagyobb részét takarítja meg. A gépiparban viszont az évek óta „visszafogott” kapacitásokat jórészt export révén lehet aktivizálni.

A korábbi években a tervezés tudatosan „fékezte” a termelés növekedési ütemét, mivel nagy méreteket öltött az inkurrens termékek gyártása. Nem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy az ipari termelés anyagszükségletének fele importanyag, ezért meghatározott arányt kellett teremteni az anyagimport és a készáruexport között. A dilemma az, hogy amikor a vállalatok saját elhatározásuk szerint szervezik a termelést, kielégítően oldják-e meg a realizálás problémáját, tehát nem ismétlődik-e meg az inkurrenciagyártás veszélye. Erre nézve ma még egyértelmű választ nem adhatunk. Úgy tűnik azonban, hogy a realizálási probléma a vállalati önállóság és így a kockázatvállalás mellett nagyobb eséllyel oldható meg, mint amikor a termelési terv teljesítésére való hivatkozás felmentést adhat a tekintetben, vajon szüksége van-e a népgazdaságnak és a világpiaconak azokra a termékekre, amelyek mellett a tervet teljesítették. A realizálási probléma minden bizonnyal a következő évek egyik kulcskérdése lesz, de az új feltételek között — úgy tűnik — ezzel meg fogunk tudni birkózni.

Mindenesetre lényegesnek tekintjük, hogy a *vállalati anyagi érdekeltségi rendszerben sikerült fenntartani, sőt fokozni az exporttevékenységet*. Ebben két tényező játszik fontos szerepet. Az egyik, a nemzeti valutának a külföldi valutához viszonyított reális értékelése. A másik, az átlagosnál rosszabb hatékonysággal működő termelési ágakban az exportprémium biztosítása. De a *viszonylati probléma* — a múltéhoz hasonlóan — ma is felmerül. A külkereskedelmi mérleg kedvező irányú változása a szocialista országok viszonylatában (a KGST-piacon) az export jelentős növekedése, a kapitalista országok viszonylatában (a nem KGST-piacon) az import jelentős csökkenése révén állt elő.

A magyar ipar két évtized során a KGST-kooperációban fejlődött. Így nem is képes kellő gyorsasággal azokhoz a követelményekhez igazodni, amelyek a kapitalista országokkal való áruforgalomból adódnak, amire viszont szükség van, hogy biztonsággal termelje ki a tőkésimport devizaszükségletét. Ezt eleve hosszabb időszak feladatákként fogtuk fel. Magyarország mindenesetre érdekelt a nemzetközi munkamegosztás olyan rendszerében, amely a termelőerők szabad kibontakozását hatékonyan támogatja. Ilyen alapon közelítjük meg a KGST együttműködési rendszerét, miután Magyarország nemzetközi áruforgalmának zöme e piacon bonyolódik le. Továbbá ilyen szempontból tartjuk fontosnak a KGST-n kívüli országokkal a kölcsönös előnyökön alapuló munkamegosztás fejlesztését. Egy ország mindent megtehet, amíg saját határain belül kell meghatározni a gazdasági folyamatok szabályozási rendszerét. Ugyanez a nemzetközi munkamegosztásban csak az államközi megállapodások rendszerében érvényesíthető. A dolog természetéből következik, ha megvalósulnak a gazdaságirányítási reformmal kapcsolatos nemzetközi várakozások, a reform pozitív hatásai is jobban érvényesülhetnek.

Árszabályozás

Az új árrendszerben szerzett eddigi tapasztalatok általában pozitívak. A *mezőgazdaságban* kétütemű intézkedéssel 17⁰/₀-kal emeltük a felvásárlási árszínvonalat. Az első intézkedésre 1966 elején, a másodikra általában 1968 elején (a sertésnél 1967 őszén) került sor, de az új árakat már az elmúlt év közepén meghirdettük. Így a termelőszövetkezetek már az új árak ismeretében készülhettek fel az 1967/68-as gazdasági évre. A jelek azt mutatják, hogy az új árak kedvezően hatnak a mezőgazdaság belterjes fejlesztésére. Az agrártermékek túlnyomó részénél a mai árak az 1968/69-es gazdasági évben is alkalmazhatóak.

Külön kell néhány szót szólni az 1968. évi aszályos időszakról. A kenyérgabona szempontjából az időjárási viszonyok kedvezőtlenebbek voltak, mint 1952-ben. Mégis, amíg 1952-ben 1 hektárról csak 13 q gabonát takarítottunk be, addig az idén 25 q-t. Itt már világosan megmutatkoztak a nagyüzemi korszerű agrotechnika, egyebek mellett a mélyszántás és műtrágyázás előnyei. Ugyanakkor az idei időjárás rendkívül szeszélyesnek is bizonyult. Az elmaradt csapadék jelentős része másfélhónapos késséssel lehullott. Ez nagymértékben megjavította az őszi kapásnövények terméskilátásait. Így a rendkívül kedvezőtlen időjárás okozta termés kiesés a burgonyán kívül inkább csak az árérzékeny zöldségnél, gyümölcs-

nél és a zöldtakarmánynál mutatkozott meg. A zöldtakarmány kiesését azonban a mezőgazdaság másodvetéssel legalábbis részben pótolja. A mezőgazdasági helyzet tehát — korábbi feltevésektől eltérően — nem ad aggodalomra okot. Ez egyébként is sokkal inkább érintette volna az ország devizatartalékait, mint a gazdaságirányítás rendszerét.

Az *ipari árrendszer* működésével kapcsolatban erősödtek a termelés és a fogyasztás kölcsönhatásai. Ez, valamint a külföldi piaci hatások közvetlen érzékelése fokozatosan növeli a gazdasági hatékonyságot. A különböző árformák (rögzített ár, maximált ár, szabad ár) alkalmazása helyesnek bizonyult. A kötöttebb árformák megakadályozták az árak emelkedését és inflációs tendenciák keletkezését ott, ahol egyébként az egyensúly hiánya áremelkedéshez vezetett volna. A lazább és szabad árformák viszont utat engedtek a piaci hatások érvényesülésének. Eddig nem jelentkeztek problémák amiatt, hogy a vállalatok számára e különféle árformák nem biztosítanak azonos lehetőséget, illetve előfeltételeket, a továbbiakban azonban a hatásokat ebből a szempontból is gondosan elemeznünk kell.

Problémákat ez idő szerint a *beruházási javak piacán észlelhető feszültség okoz*. Áremelési tendenciák különösen az építőiparban mutatkoznak. A fogyasztási javak piacán nyugodt és kiegyensúlyozott helyzet alakult ki.

1968-ban a lakosság pénzbevételeinek kb. 8%-os növekedésével számolunk. Feltételezéseink szerint ez nem jár együtt a vásárlások (áru és szolgáltatások) hasonló mértékű emelkedésével, elsősorban azért, mert a lakosság a jövedelmeinek a tervezettnél nagyobb hányadát takarítja meg.

Az ellátás jobb, mint az előző években. A korszerű termékek széles körében ugyan még van áruhiány, az előző évekhez képest azonban javult a kínálat szerkezete. A kereskedelmi üzletpolitika kibontakoztatásának legjelentősebb területe a *fogyasztói árak szabályozása*. Erre természetesen csak bizonyos korlátok között nyílik lehetőség, hiszen a legtöbb hatósági ármegkötést a fogyasztás körében tartottuk fenn. A közszükségleti cikkeknek és az alapvető szolgáltatásoknak az ára rögzítve van és rögzített marad a következő években is. A hatósági ár ugyanakkor széles körben maximális árként érvényesül, lehetőség nyílik tehát a fogyasztói árak csökkentésére is. A szabad áras cikkeknel pedig eleve a kereslet és a kínálat az árszabályozó.

Ez a korábbinál sokkal rugalmasabb fogyasztói ármechanizmus jól bevált. Amikor 1967-ben előkészítettük az 1968. évi fogyasztói árintézkedéseket, arról volt szó, hogy a fogyasztói árszínvonal 1968-ban 1—2%-kal emelkedik. Ennek megfelelően szabályoztuk az 1968. évi bérszintet is, biztosítva a reálbérek emelkedését. Miután nem lehettünk teljesen bizonyosak afelől, milyen áremelkedések következnek be ott, ahol az árakat felszabadítottuk, 1968. január 1-én 1%-kal csökkentettük a fogyasztói árszínvonalat. A helyzet valójában úgy alakult, hogy ez év közepén az árszínvonal egy százalékkal volt a tavalyi felett, tehát stabilabbnak bizonyult, mint feltételeztük. Az első félévi árszintemelkedés döntően három területen végbement áremelkedés következtében állt elő. Ezek: a szabaddíjas szolgáltatások, bizonyos textíliák és ruházati termékek, különösen a divatcikkék áremelkedése, végül az építési tevékenység drágu-

lása. A második félévben a fogyasztói árszínvonal némileg emelkedik. Ebben szerepet játszik a rendkívül kedvezőtlen időjárás okozta termés kiesés is, ami az árérzékeny zöldség- és gyümölcsstermékek nagy részénél átmeneti dráguláshoz vezetett. A fogyasztói ármozgás mégis az 1968-ra elképzelt keretek között marad, vagyis a jövedelmek és a reálbérek tervszerű alakulását az ármozgás nem befolyásolja.

A gazdaságirányítási reform előkészítésekor egyfelől meghatároztuk azokat az irányelveket, amelyek szerint a piaci mechanizmusnak a terven alapuló szabályozása megvalósul, másfelől megalkottuk a közgazdasági értékelések új rendszerét. Ez utóbbi volt érthetően a bonyolultabb feladat. E feladat bonyolultsága mindenekelőtt abból fakadt, hogy egy hipotetikus úton elképzelt makroökonómiai modellben, lényegében véve egy „idegen” gazdasági közegben kellett az értékelési rendszereket (árrendszert, vámrendszert, adórendszert stb.) kialakítani, amikor is fel kellett tételezni, hogy a mikroökonómiai reagálás összhangba jut a népgazdasági tervezéssel konkretizálódó gazdaságpolitikai célrendszerrel. A kérdés bonyolultsága továbbá abból folyt, hogy lehetséges pontossággal az 1968—70-es időszakra előre kellett vetíteni a termelési feltételekben és a piaci viszonyokban nemzeti és nemzetközi méretekben bekövetkezett változásokat, hiszen az új gazdaságirányítási rendszert stabil gazdasági szabályozókkal kellett megalapozni.

A hipotetikus értékelési rendszer kialakításában felhasználtuk a korszerű matematikai módszereket, a számítógéptechnikát, az absztrakt modellezést. A dolog természetéből folyik, hogy az értékelési rendszer végső formájában csak az abban érintett gazdasági intézményekkel való szerves együttműködésben volt meghatározható; azokkal együttműködve teremtettük meg, akiket az a költség, illetve haszon szempontjából érintett. Közreműködésük nem volt mellőzhető, de érdekelték is voltak, mert tevékenységük minősítése és anyagi megbecsülése az értékelési rendszerhez kapcsolódik. Ezért eleve feltételezhettük, hogy az értékelési rendszer alapjául szolgáló információk egzaktságához kétség férhet. Makroökonómiai modellezéssel és más módszerekkel az ebből adódó torzítások kirívó esetei feltárhatók és korrigálhatók voltak, de azt a fő tendenciát, amit az értékelési rendszernek ilyen módon történő megteremtése hoz magával, aligha lehetett semlegesíteni. Ezért a termelési folyamathoz kapcsolódó adók meghatározásakor feltételeztük, hogy a tőke után számított nyereségráta 1968-ban 1%-kal lesz nagyobb, mint ami a vállalati próbamérlegek szerint mutatkozott.

Az 1968. évi tényszámok (első félévi vállalati mérlegek) alapján a hipotetikus úton létrehozott közgazdasági értékelési rendszer már ellenőrizhető volt. Ebből kitűnt, hogy az árszínvonal a tervezettnek megfelelően, viszont a nyereségráta 1—2%-kal a várakozásnál kedvezőbb alakul. A mérlegszerűen kimutatott nyereségráta különbsége ennél nagyobb, de ez annak a következménye, hogy a működő tőke értékét túlbecsültük. Sokirányú elemzés után arra a következtetésre jutottunk, hogy csak kivételesen, szűkebb körben indokolt az 1968-ban életbeléptetett új rögzített (maximált) árak kiigazítása, viszont szélesebb körben merül fel az ún. kivételezések politikájának felülvizsgálata.

A gazdaságirányítási reform bevezetésekor rendkívül széles körben éltünk a kivételezésekkel. Az egyes termelési ágak (vállalatok) számára

biztosított kivételezések fő megnyilvánulási formái a következők: 1. Mentésítés, illetőleg kedvezmény a termelési költségként számbavett adók (illetményadó, eszközlekötési járulék) alól. 2. A nyereségadóztatás rendszerében biztosított kivételezések. 3. Importvám fizetése alóli mentésítés. 4. Exportprémium (visszatérítés). 5. Vállalati dotáció.

Az 1968. évi helyzet rámutatott egy sor kivételezés indokolatlanságára. A termelési ágak (vállalatok) a valóságnál sokkal előnytelenebbnek tüntették fel az új közgazdasági értékesítési rendszerből számukra adódó feltételeket. Így a kivételezések körének lényeges szűkítésére nyílik lehetőség. *Ezek a módosítások tökéletesítik a gazdaságirányítás új rendszerét*, mert ennek lényeges eleme az egyenlő feltételek elve. A kivételezést „fékként” fogtuk fel, amely a zavartalan átmenetet szolgálja.

Hitelpolitika

A direkt szabályozók helyett főként indirekt szabályozók alkalmazása, az adminisztratív megkötések minimalása növelte a pénzügyi politika szerepét. A pénzügyi szabályozók viszont ez ideig nem tudtak olyan hatékonysággal működni, ahogyan feltételeztük.

A már 1967-ben megmutatkozott élnék *beruházási kedv* 1968-ban talán még erőteljesebben bontakozott ki. A vállalatok számos új beruházási elgondolással készültek fel a gazdaságirányítási reformra, amit 1968-ban egyszerűen elővettek a fiókból és úgy vélték, most semmi akadálya nem lesz azok megvalósításának. Valójában nagyon sok beruházási hitelkérelmet kell visszautasítani. A vállalatok beruházási igénye persze a korábbi években is messze meghaladta a lehetőségeket, de a régi mechanizmusban a beruházási hitelek nem kellett visszafizetni. Az igények és a lehetőségek közötti jelentős különbség két negatív következménnyel járt. Először is a javaslatokban rendszeresen aláterveztek a beruházási cél költségkihatását; a jóváhagyott beruházások — általános szabályként — többbe kerültek, mint amit az engedélyezéskor feltételeztünk. Másodszor, a beruházási igények szelektálása, akarva, nem akarva, rendszeresen megbontotta az új létesítmények összefüggő rendjét, ami miatt az elhatározott beruházások gazdasági hatékonysága sokszor elmaradt a várakozástól.

A gazdaságirányítási reform előkészítésekor abból indultunk ki, hogy ha a tételes központi tervezés csak a struktúraátalakító nagyberuházásokra korlátozódik, akkor ezek a problémák „egycsapásra” megoldódnak. Úgy véltük, ha a beruházást a nyereségből kell finanszírozni, a beruházási hitel pedig vissza kell fizetni, akkor a beruházási hajlam a lehetőségek színvonalán normalizálódik, átmenetileg pedig inkább a beruházástól való tartózkodás okozhat problémát. Valójában nem ez történt. A vállalatok az évi hitellehetőséget már félév alatt kimerítették. Azóta is erős nyomást gyakorolnak az állami bankrendszerre új beruházási hitelek folyósítása iránt. Mindebben átmeneti tényezők is szerepet játszanak. A korábbi években, és így 1967-ben is, a reális lehetőségeket meghaladó mértékben indítottunk el új beruházásokat. Ezért a beruházási volumen már 1967-ben 15%-kal meghaladta a tervezett színvonalat és ez a dinamika 1968-ban sem szűnt meg. Így a központi elhatározásos-

kon alapuló beruházás a kapacitásoknak a tervezettnél nagyobb részét köti le; a decentralizált beruházásoknak az elképzeltnél szigorúbb korlátai vannak. Ez átmeneti jelenség, de az 1969—70-es évekre is rányomja a bélyegét. A fejlesztési politikának az önfinanszírozáson alapuló elemei így csak néhány éves eltolódással képesek a kívánt mértékben aktivizálódni.

A beruházásfinanszírozás rendezését közel két évtized rutinná vált gyakorlata is nehezíti. Általános szokássá vált minőségi különbséget tenni az új létesítmények (kapacitásbővítés) állóeszköz- és forgóeszköz-szükséglete között. A fejlesztés tökeszükségletét mintegy azonosították az állóeszköz-szükséglettel. A vállalatok ennek megfelelően a következőképpen gondolkoznak: a fejlesztési alapból fedezik a „tisztá” beruházást, a bank pedig automatikusan finanszírozza az ezzel járó forgóeszköz-szükségletet. A gazdaság azonban nem atomizálható. A forgóeszköz-lekötés ugyanúgy nemzeti jövedelmet fogyaszt, mint az állóeszköz-lekötés. A vállalati önfinanszírozás sem szűkíthető le az állóeszközökre. A vállalatok valójában nem beruházási, hanem fejlesztési alapot képeznek. Mégis, úgy tűnik, bizonyos időnek kell eltelnie, amíg ez tudatossá válik.

A rövid lejáratú hitelezések körében az állami bankrendszernek kommerciális szempontok szerint kell eljárnia és megtagadhatják a hitelfolyósítást, ha valamely vállalat nem hitelképes. A hiteligenybevételi korlátot korábban a forgóeszközök normalizálása jelentette. Ezt most a 8⁰/₀-os kamatnak kell biztosítania. A kamat azonban a tapasztalatok szerint a vállalatokat nem akadályozza készleteiknek a hitel igénybevételén alapuló jelentős növelésében. A szabad áruforgalom tehát nem kapott kielégítő támogatást a hitelpolitikától. E problémát nem lehet megoldani kamatemeléssel. A vállalatok az elmúlt évek tapasztalatai alapján a következőképp gondolkoznak: a kamatteher költségnövelő hatása kisebb, mint az a költségnövekedés, amely akkor áll fenn, ha a folyamatos termelést az anyagutánpótlás nehézségei zavarják.

A hitelpolitika hatékonyságát a gazdaságpolitika általános elvei is korlátozzák. Ha az állam a veszteséges vállalatok átmeneti szubvencionálásával nyugalmi helyzetet kíván fenntartani, akkor a hitelpolitika nehezen tagadhatja meg a hitelt valamely vállalattól. A rövid lejáratú hitelezések keretei között szerzett tapasztalatok világítanak rá leginkább a termelésszabályozással összefüggő kérdések bonyolultságára. Nem arról van szó, mintha a pénzügyi szabályozók teljesen hatástalanoknak bizonyultak volna. A pénzügyi szabályozók aktivizálása olyan problémákat állított előtérbe, amelyeknek létezésére korábban alig gondoltunk. De az kétségtelen, hogy bizonyos kérdéseket nem lehetett a bankpolitika rutinmunkájában megoldani. A termelés racionális módon történő átalakítási folyamata — úgy látszik — csak a gazdaságpolitika szervezett ellenőrzése mellett mehet végbe. Ez egyike azoknak az újszerű feladatoknak, amelyek számunkra adódnak.

ERDEI FERENC:

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek differenciáltsága

Termelőszövetkezeteink az átszervezés óta eltelt hat év alatt nagyot fejlődtek. Számuk — az egyesülések következtében — az 1961. évi 4204-ről 1967-re 3033-ra csökkent, viszont gazdálkodásuk színvonala minden vonatkozásban emelkedett. Az összes termelőszövetkezetekre vonatkozó átlagszámok évről évre határozott fejlődésről tesznek bizonyosságot, azonban a növekedés nagymérvű egyenetlenséget takar: a termelőszövetkezeti gazdaságok gazdálkodási eredményei között, még inkább a tagok személyi jövedelmében, igen nagyok az eltérések. Ez a differenciáltság a gazdaságpolitika számára is komoly problémákat okoz és a közvéleményben is nyugtalanító kérdéseket vet fel. Ezért kell ezzel ismételtén és mind mélyrehatóbban foglalkoznunk.

A termelőszövetkezetek differenciáltságát és az abból folyó problémákat természetesen több irányból meg lehet közelíteni. Legutóbb a Közgazdasági Szemlében Vági Ferenc két cikke („A termelés differenciáltságának okai és a különözeti jövedelem a mezőgazdaságban”, 1966. 5. sz., továbbá „A termelőszövetkezeti jövedelemkülönbségek kiegyenlítésének lehetőségei és korlátai”, 1966. 7—8. sz.) általános politikai gazdaságtani szemlélettel elemezte e problémákat, s ilyen értelemben jutott elvi következtetésekre. A jelen tanulmányban ezzel szemben a szövetkezeti gazdaságok konkrét fejlődési folyamatában és az aktuális gazdaságpolitikai következtetések szempontjából vizsgáljuk a kérdést.

A termelőszövetkezetek differenciáltsága

1967-ben 3033 termelőszövetkezet készített zárszámadást, s az összes termelőszövetkezetek átlagában a gazdálkodás minden mutatója jelentősen javult az előző évihez képest. Nem csökkentek azonban a különbségek a jobban és a gyengébben gazdálkodó termelőszövetkezetek között.

A területegységre számított termelési érték szerint az alsó csoportba tartozó, mintegy 1000 termelőszövetkezet átlagszintje alig a fele a legjobban gazdálkodó 1000 termelőszövetkezet elért átlagának. (Lásd az 1. sz. táblázatot.)

Ha 1 dolgozó tagra számítjuk a termelőszövetkezetek gazdálkodási mutatóit, úgy hasonló szintkülönbséget észlelhetünk, bár a 2. táblázat nem is a szélső értékeket mutatja, hanem az összes termelőszövetkezetek

1. sz. táblázat

A termelőszövetkezetek megoszlása az 1 kh termőterületre jutó halmozatlan termelési érték szerint (1967)

Megnevezés	Összes	3000 Ft-nál kevesebb	3001—4000 Ft	4000 Ft-nál több
Termelőszövetkezetek száma	3032	1033	748	1251
A termőterület százalékos megoszlása	100,0	31,7	24,6	43,7
A halmozott termelési érték százalékos megoszlása	100,0	20,7	21,7	57,6
A szövetkezeti bruttó jövedelem százalékos megoszlása	100,0	17,3	20,6	62,1

Forrás: MÉM. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1967. évi jövedelmi viszonyai, Budapest, 1968. május, 20. 1.

2. sz. táblázat

A termelőszövetkezetek főbb gazdálkodási mutatói az összes és a „gyenge” termelőszövetkezetek átlagában (1967)

Megnevezés	Összes tsz ¹	„Gyenge” tsz-ek ²
A termelőszövetkezetek száma . .	3 033	820
1 dolgozó tagra jutó Ft:		
halmozott termelési érték . . .	57 804	40 581
halmozatlan termelési érték . .	44 012	29 057
bruttó jövedelem	29 030	21 171
a tagok munka utáni részese- dése	14 832	8 939
a tagok személyi jövedelme . .	15 754	9 554
összes felhalmozás	6 739	5 514
üzemviteli állami támogatás . .	3 418	7 154

¹ Az összes termelőszövetkezetek száma 1-gyel több a KSH szerint, mint a MÉM kiadványaiban.

² A KSH meghatározása szerint: „A termőhelyileg gyenge, továbbá a gazdaságilag meg nem erősödött termelőszövetkezetek együttesen”, illetőleg „kedvezőtlen adottságú” termelőszövetkezetek.

Forrás: KSH: Statisztikai Időszaki Közlemények, 121. kötet, Mezőgazdasági adatok I., Budapest, 1968/6., 171–172. 1.

átlagát és a kedvezőtlen adottságok között gazdálkodó 820 termelőszövetkezet átlagát.

Más oldalról mutatja be a termelőszövetkezetek differenciáltságát, ha megyék szerint sorakoztatjuk fel főbb mutatóikat, szintén 1 dolgozó tagra vetítve. (Lásd a 3. sz. táblázatot.) Mint látható, alapvető mutatók tekintetében másfél-, két és félszeres különbségek is vannak megyék között is, megyén belül is.

Mindezek az egybevetések a termelőszövetkezetek csoportjai közötti eltéréseket mutatják, tehát nem is fejezik ki az egyes szövetkezeti gazdaságok szélsőségeit. Ha a legjobban és a leggyengébben gazdálkodó termelőszövetkezetek két kisebb szélső csoportját hasonlítjuk össze, akkor szinte hihetetlenül nagy a különbség. Ha az első tizes csoport átlagszint-

**A termelőszövetkezetek száma és egy dolgozó tagra számított főbb mutatói
megyék szerint
ezer Ft-ban (1967)**

Megyék	Tsz-ek száma		Halmazott termelési érték		Tagok személyi jövedelme	
	összes	„gyenge”	összes	„gyenge”	összes	„gyenge”
Budapest főváros	14	—	125,1	—	25,6	—
Komárom	61	8	90,6	61,4	20,4	9,9
Fejér	106	5	83,8	71,8	22,9	12,5
Szolnok	132	20	72,6	55,7	19,4	10,7
Veszprém	189	65	69,5	59,4	14,8	10,6
Tolna	117	11	66,8	46,9	18,7	10,4
Győr-Sopron	164	13	65,8	53,0	18,7	11,3
Pest	181	29	65,1	42,4	15,8	9,1
Bács-Kiskun	204	63	64,9	48,8	17,2	10,9
Vas	151	29	58,8	43,7	15,2	10,2
Baranya	116	23	58,4	46,4	14,0	8,9
Békés	146	13	57,7	42,0	17,1	9,5
Csongrád	131	40	56,9	32,7	17,1	10,5
Hajdú-Bihar	169	45	52,2	34,6	15,3	8,9
Somogy	225	62	50,2	39,6	13,5	8,7
Nógrád	93	67	49,4	44,5	12,7	10,3
Heves	127	39	46,9	38,3	15,2	10,9
Borsod-Abaúj-Zemplén ...	273	145	45,2	37,8	11,6	8,9
Zala	175	46	43,5	36,9	10,6	8,3
Szabolcs-Szatmár	259	97	37,4	28,8	12,4	8,9
Ország	3033	820	57,8	40,6	15,8	9,6

Forrás: KSH Statisztikai Időszaki Közlemények, 121. kötet, Mezőgazdasági adatok I., Budapest, 1968/6., 175. l.

jét 100-nak vesszük, akkor a másik tízes csoport átlaga ehhez képest a tagok részesedésében 1966-ban 14, 1967-ben 11; a területegységre jutó gazdálkodási eredményben pedig még rosszabb: 8, illetőleg 6.

A termelőszövetkezeti tagok évi jövedelemrészesedése érthetően még nagyobb szóródást mutat, mert az egyes tagok jövedelme a különböző gazdaságokon belül is széles skálán helyezkedik el. A 4. táblázat ezt a differenciálódást történeti változásaiban is érzékelteti.

**A termelőszövetkezetek dolgozó tagjainak százalékos megoszlása
évi részesedésük nagysága szerint**

Az évi részesedés	1963	1964	1965	1966	1967
5 000 Ft-nál kevesebb	27,4	31,6	29,8	25,6	23,1
5 000—10 000 Ft között ..	36,6	29,4	27,6	25,5	23,3
10 000—20 000 Ft között ..	27,0	27,8	28,8	30,5	31,0
20 000 Ft-nál több	9,0	11,2	13,8	18,4	22,6
1 dolgozó tagra jutó évi átlag ¹	11 232	12 140	12 462	14 508	15 754

¹ KSH adatok: a dolgozó tagok összes közös gazdaságból származó személyi jövedelme földjáraadékkal együtt.

Forrás: MÉM A mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1967. évi jövedelmi viszonyai, Budapest, 1968. május, 27. l.

A személyi jövedelmeknél még további differenciáló tényező a háztájiból származó jövedelem. Ha ezt is figyelembe vesszük, úgy a termelőszövetkezeti parasztság személyi jövedelme olyan széles skálán helyezkedik el, ami mind a munka díjazása, mind az életszínvonal alakulása szempontjából komoly feszültségek előidézője.

Köztudott tény, hogy a paraszti reáljövedelem, illetőleg reálfogyasztás *átlaga* alatta marad a munkás reáljövedelem *átlagának*, viszont elismert, hogy e különbség belátható időn belül kiegyenlítődjék, aminek a társadalmi-gazdasági alapjait a szocialista mezőgazdaság átszervezése lényegében megteremtette. Van egy olyan számítás, amely szerint az átlagosan 1 főre jutó munkás és paraszti reáljövedelem 1967-re már kiegyenlítődött. Ebből pontosan annyi igaz, hogy az 1 főre jutó munkás és a paraszti *személyes rendelkezésű jövedelem* között a különbség 1967-re lényegesen lecsökkent. Ez azonban még korántsem jelenti az életszínvonal kiegyenlítődését. Mégpedig a következők miatt:

— a jövedelmek másik nagy tételében, a meghatározott rendelkezésű jövedelmekben (családi pótlék, szociális juttatások stb.) — a szintén számottevő közelítés ellenére — továbbra is jelentős a különbség;

— az összehasonlítás módszere még nem alakult ki egyértelműen, ezért az összehasonlítás számszerű mutatói nagyrészt, illetőleg sok tekintetben vitathatók;

— az életszínvonal megítélésénél azt is figyelembe kell venni, hogy a számításba vett paraszti reálfogyasztás mögött kétszeres többletmunka van: egyszer a közös gazdaság 10 órás napi műszaknormája folytán, másodszor a háztájiban végzett kiegészítő munkákban;

— végül azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a paraszti jövedelem átlagszámái mögött olyan szinten aluli jövedelműek jelentékeny csoportja húzódik meg, amilyen a munkáskategóriában nincs.

Nemcsak az életszínvonal alakulása szempontjából van azonban el nem hanyagolható jelentősége a minimálisan szükséges szintet el nem érő szövetkezeteknek, hanem általános gazdaságpolitikai és politikai szempontból egyaránt. A ráfordítások rossz hatékonysága és az állami támogatások állandó igénye súlyos népgazdasági teher, a termelőszövetkezetek egy részének tartósan gyenge gazdálkodási eredménye pedig a mezőgazdaság szocialista átszervezésének politikai kihatású problémája.

A további fejlődés alapvető kérdése tehát, hogy a termelőszövetkezetek gazdálkodási színvonalának és eredményességének, valamint a tagok személyi jövedelmének a differenciáltsága hogyan csökkenthető, illetőleg mi a leghelyesebb gazdaságpolitikai törekvés e tekintetben. Ez nyilvánvalóan messzemenő közgazdasági összefüggéseket érintő kérdés, ami nagyon mélyreható és felelősségteljes elemzést kíván. Két dolog azonban bizonyos.

Egyik, hogy a differenciáltság sem a vállalati eredmények, sem a személyi jövedelmek tekintetében nem szüntethető meg, ez folyik a szövetkezetek jellegéből is, az új gazdasági mechanizmus alapelveiből is. De ilyet nem is akar senki. Vági Ferenc idézett második cikkében ugyan azzal az állásponttal vitatkozik, mintha Fekete Ferenc és még néhányan mi a társadalmilag szükséges munkadíj szintjén tartanánk szükségesnek egyenlő szintre hozni a szövetkezeti tagok személyi jövedelmét. Vaskos

tévedés. Mi a *munkadíjra* vonatkozóan vagyunk ezen az állásponton, azonban ehhez elválaszthatatlanul hozzátartozónak tekintjük (a szövetkezetek jellegéből folyóan) a vállalati tiszta jövedelemből való kiegészítő részeseledést, s e kettő együtt természetesen és szükségszerűen differenciálódást teremt. Nem könnyen eldönthető kérdés viszont, hogy hol vannak az ésszerű határai a differenciáltságnak mind a vállalati, mind a személyi jövedelmek szintkülönbségeiben. Ez azonban nem tárgya e tanulmányunknak.

A másik, ami bizonyos, az, hogy a gyenge eredménnyel, veszteségesen gazdálkodó termelőszövetkezetek olyan terhei mezőgazdaságunknak és népgazdaságunknak, amit mindentől függetlenül reálisan kell látnunk és helyzetük javításáért maximális erőfeszítést kell tennünk. És ez a tulajdonképpeni tárgya e tanulmánynak.

A differenciáltság okai

Termelőszövetkezeteink még fiatal intézmények, kézenfekvő tehát a következtetés, hogy differenciáltságuk egyik oka történeti: egyes termelőszövetkezetek még nem érték el megszilárdulásuknak az adottságaik között lehetséges fokát. Mezőgazdasági üzemekről lévén szó, az is nyilvánvaló, hogy földjük, illetőleg adottságaik különbségei is indokolják a differenciáltságot. Mélyrehatóbb vizsgálat mindkét következtetést alátámasztja, de további okokat is feltár.

1. *Az átszervezés utáni konszolidáció folyamata* viszonylag gyors volt, s a termelőszövetkezetek nagyobb része — még kedvezőtlen adottságok között is — néhány év alatt megszilárdult. (Ebben a kedvező időjárású éveknek is volt bizonyos szerepe.) Nyomban az átszervezés befejezése után csak a termelőszövetkezetek viszonylag kisebb része indult olyan rendezett körülmények között, hogy gazdálkodásuk már kezdetben kellő színvonalat ért el. Azok a szerencsésebbek voltak ezek, amelyekben kedvező volt a tagság összetétele és a megalakulás folyamata, illetőleg már volt összekovácsolt vezetőségárda vagy első lépésre sikerült ilyent létrehozni. Itt akadálytalanul előrehaladtak azok a társadalmi folyamatok, amelyek a közös gazdaság szervezeti megszilárdulásához vezettek. Ezek a termelőszövetkezetek a gazdaság termelési profilját és a fejlesztés szükséges feltételeit is hamarosan megalálták.

E folyamat sikeres előrehaladásában több tényezőnek volt szerepe, de különösen az alábbiaknak:

- az átszervezésnek az a lefolyása, hogy a termelőszövetkezetek nagy többségében maguk választották meg a vezetőiket;
- a korábbi szoros adminisztratív irányítás helyett kezdettől fogva rendelkeztek bizonyos önállósággal;
- sokféle állami támogatásban részesültek.

Abban az időszakban az „új vagy nagymértékben megnövekedett”, majd a „még meg nem erősödött” termelőszövetkezetek külön támogatásáról szóltak az állami rendelkezések is, s főleg a szakemberekkel történő megsegítés, továbbá meghatározott anyagi támogatások voltak hatásosak.

És ezek mellett különösen két szervezési tényező járult hozzá nagymértékben a konszolidáció sikeréhez. Egyik, hogy a termelőszövetkezetek belső viszonyaiban megszűntek a régi adminisztratív előírások, s üzemi és munkaszervezetüket, valamint munkadíjazási módszereiket maguk a termelőszövetkezetek alakították ki. Különösen nagy szerepe volt e tekintetben a munkatényes növények családi művelésének és más hatékony ösztönzőknek.

A másik kiemelkedő hatású szervezési tényező volt a termelőszövetkezetek egyesülésének a lefolyása. Egyfelől azzal, hogy a párt- és állami vezetés nem szervezett egyesítési kampányt és általában nem engedett óriási méretű termelőszövetkezetek létrehozni. Másfelől viszont az olyan ésszerű egyesüléseket támogatta, amelyeket az érdekelt termelőszövetkezetek közgyűlése ténylegesen kívánt, s az érdekelt helyi szervek is felelősen megindokoltak. Ily módon nagyszámú kezdeti nehézségekkel küzdő termelőszövetkezet találta meg szervezeti megszilárdulásának és gazdasági megerősödésének legegyszerűbb útját: egyesült a szomszédos megszilárdult termelőszövetkezettel. Így több mint 400, megalakulásától kezdve nehézségekkel küzdő termelőszövetkezet szűnt meg, illetőleg konszolidálódott az egyesülés eredményeképpen.

1967-re mindössze mintegy 70 olyan termelőszövetkezet maradt, ahol az objektív adottságok közepesek vagy kedvezőek, s a termelőszövetkezet mégis elemi nehézségekkel küzd és még ma sem érte el a megszilárdulás minimális szintjét. Az ilyen helyzetnek mindenütt megtalálható valamilyen szubjektív oka: a tagság összetétele, a vezetők alkalmatlansága, a helyi irányítószervek helytelen beavatkozásai vagy éppen bele nem avatkozásai.

2. A termelőszövetkezetek jelenlegi differenciáltságának fő okát, más szóval annak a magyarázatát, hogy bizonyos számú termelőszövetkezet az átlagnál rosszabb eredménnyel gazdálkodik, *kedvezőtlen adottságaikban* kell keresni. Néhány éve már az állami határozatok is nem a „még meg nem erősödött”, hanem a „kedvezőtlen adottságú” termelőszövetkezetekről beszélnek, s a „gyenge” termelőszövetkezet ma lényegében egyértelmű a mostoha adottságok, döntően a közepesnél rosszabb természeti viszonyok között működő termelőszövetkezettel. Tudatosan idézem e különféle kifejezéseket a „gyenge” termelőszövetkezetekre vonatkozóan, s az egész tanulmányban még szaporítom is a megjelölés variációit. Mégpedig azért, hogy elkerüljem a vitát a meghatározás kérdésében, de a dolog közgazdasági lényegét tekintve szilárd meggyőződésem, hogy a helyes fogalmazás a „veszteséges szövetkezeti gazdaság” lenne. Ez természetesen azt is jelenti, hogy következetesen alkalmazzuk az alapvető közgazdasági kategóriákat a szövetkezeti vállalatokra is (munkabér, vállalati nyereség stb.).

A MÉM számításaiban (az idézett összeállításban) 1967-ben 1033 olyan termelőszövetkezetünk volt, amelyben az 1 kh-ra jutó halmozatlan termelési érték nem érte el a 3000 Ft-ot. Ezek kh-ankénti átlagos aranykorona jövedelme 7,5, szemben az országos átlag 11 aranykoronájával.

Ugyancsak a MÉM számításai szerint (Statisztikai és Számítástechnikai Igazgatóság: A bővített újratermelés lehetőségének saját erőforrás szerinti vizsgálata..., S—6/1968) 1966-ban összesen 947 olyan termelőszövetkezet volt, amelyben a közös vagyona jutó saját erőből végezhető

felhalmozás nulla százalék alatt van, tehát gazdálkodásuk mérlege negatív. Ezek kataszteri jövedelme 1 kh-ra 8,4 aranykorona.

A KSH pedig az 1967. évi zárszámadások alapján 820 „kedvezőtlen adottságú” termelőszövetkezetet tart nyilván. Ezek 1 kh-ra jutó átlagos kataszteri jövedelme is messze az átlagos 11 aranykorona alatt van.

Az 1967-ben elhatározott új támogatási rendszer keretében pedig 846 termelőszövetkezetet jelöltek ki tartós (hároméves) támogatásra, s ezek a termelőszövetkezetek is általában 11 aranykorona kataszteri jövedelem alatti földön gazdálkodnak.

Szembeötlő, hogy e különféle közelítés alapján végzett csoportosítások szerint milyen közel esik egymáshoz a szint alatti termelőszövetkezetek száma: 1033, 947, 820 és 846. Az pedig teljesen egyező összefüggés, hogy ezek zöme a 11 aranykoronás szint alatti földön gazdálkodik. Ebből kiindulva az Agrárgazdasági Kutató Intézetben külön megvizsgáltuk a gazdálkodási eredmény és a kataszteri aranykoronában kifejezett földminőség összefüggését. Eredménymutatóul a „gazdálkodási eredményt” vettük (a szövetkezet tisztavagyon-gyarapodása + a tagok részesedése), mert ezt a termelőszövetkezetek a korábbi években egységes módszer szerint számították (1966-ra és 1967-re ugyanazon módszerrel kiszámítottuk). Határként pedig az 1200 Ft 1 szántóegységre jutó gazdálkodási eredményt fogadtuk el, mert éveken keresztül az e szintet el nem érő termelőszövetkezetek minősültek „gyenge termelőszövetkezeteknek”. Figyelembe véve azonban, hogy a termelőszövetkezetek egy részének évente változott a helye e határ körül, a „tartósan gyenge eredménnyel gazdálkodó” termelőszövetkezetek számát állapítottuk meg olyképpen, hogy ide soroltunk minden termelőszövetkezetet, amelynek a gazdálkodási eredménye 1967-ben 1200 Ft/kh alatt volt, továbbá amelyek a megelőző három év többségében e szint alatt helyezkedtek el. E számításaink eredménye az 5. sz. táblázatban látható.

5. sz. táblázat

A termelőszövetkezetek megoszlása gazdálkodásuk eredményessége és földminőségük szerint (1967)

Földminőség	A tartósan gyenge		A közepes vagy jó		Az összes termelőszövetkezetek	
	eredménnyel gazdálkodó termelőszövetkezetek					
	száma	%	száma	%	száma	%
11 ar. K. felett	106	9,6	1003	90,4	1109	100,0
%	13,1	—	45,1	—	30,6	—
11 ar. K. alatt	702	36,5	1222	63,5	1924	100,0
%	86,9	—	54,9	—	63,4	—
Együtt	808	26,6	2225	73,4	3033	100,0
%	100,0	—	100,0	—	100,0	—

Az 5. sz. táblázat számai első pillantásra nem mutatnak egyértelmű összefüggésre a gazdálkodási eredmény és a földminőség között. Sőt, az az arány, hogy a közepes vagy a jó eredménnyel gazdálkodó termelőszövetkezetek nagyobb része (54,9%) 11 aranykorona alatti földet művel, mintha ki is zárná ilyen összefüggés érvényesülését. Közelebbről nézve

azonban az adatokat, mégis bebizonyosodik az elég szoros összefüggés. A következők bizonyítják ezt.

A tartósan gyenge eredménnyel gazdálkodó 804 termelészövetkezet zöme 11 aranykorona kataszteri jövedelmet el nem érő földön termel. De megvizsgáltuk a 11 aranykorona feletti gyenge eredménnyel gazdálkodó 106 termelészövetkezetet, s kiderült, hogy ebből is kerekén 40-nél magasabb kataszteri minőségűk már nem felel meg a valóságnak, földjük azóta leromlott (vízjárás, szikesedés, erózió következtében).

Megerősíti ezt az összefüggést két további tény is. Egyik, hogy a tartósan gyenge eredménnyel gazdálkodó termelészövetkezetek nagyobb része a 8 aranykorona szintjét sem éri el; a másik, hogy nagy többségük földrajzi elhelyezkedése sem kedvez az általános mezőgazdasági termésnek (hegyes-dombos területen van 350, homokon 250, szikes-vízállásos területen 85).

Hogyan lehetséges azonban, hogy több mint 1200 termelészövetkezet annak ellenére elérte vagy meghaladta a közepes gazdálkodási szintet, hogy földje 11 aranykoronán aluli? Ennek többféle, de egyaránt tanulságos magyarázata van:

— az 1193 ilyen termelészövetkezetből kerekén 800 folytat kisebb-nagyobb melléküzemi tevékenységet (élelmiszeripari feldolgozás, faipar, építőanyagipar stb.), s ezek nyeresége javítja az egész gazdaság mérlegét;

— 200-nyi termelészövetkezet olyan speciális mezőgazdasági kultúrát (szőlő-gyümölcs, zöldség) fejlesztett ki, amely az általában kedvezőtlen adottságok ellenére jövedelmező (vagy nagyarányú állami támogatással jár);

— végül olyanok is vannak, ahol sem melléküzem, sem speciális kultúra nincs, de az egész termelés szerkezetét úgy alakították adottságaikhoz, hogy tűrhető gazdálkodási eredményt érnek el.

Végeredményben tehát úgy fogalmazható meg a kedvezőtlen adottságok szerepe, hogy a tartósan gyenge eredménnyel gazdálkodó termelészövetkezetekben döntően a kedvezőtlen adottságok a veszteségek forrásai, viszont ilyen adottságok között is nagyszámú termelészövetkezet elérte vagy meghaladta a közepes szintet azáltal, hogy mezőgazdaságon kívüli jövedelemforrásokat teremtett, illetőleg speciális mezőgazdasági ágazatokat fejlesztett ki.

3. Az *okok elemzése* tehát azt mutatja, hogy a konszolidáció folyamata sikeresen előrehaladt, s a tartósan, illetőleg jelenleg is veszteségesen gazdálkodó termelészövetkezetek zömükben objektív okból ilyenek (az említett mintegy 70 termelészövetkezet kivételével). Az objektív okok azonban *meghatározott közgazdasági feltételek között hatnak*, amelyek előidézői is a veszteségeknek, lehetőségei is a veszteségek megszüntetésének. Közelebről: a jövedelemszabályozás rendszere nálunk a közepes termelészövetkezetek adottságaira épül.

A kedvezőtlen adottságok azzal együtt idéznek elő a termelészövetkezetek jelentékeny csoportjában veszteséget, hogy az ár- és jövedelemviszonyok az adott szinten alakultak ki. Ez a szint megközelítően a közepes természeti adottságoknak felel meg, amit — szintén megközelítően — a 11 aranykorona fejez ki. E szint felett általában jövedelmező a termelészövetkezetek gazdálkodása. (Az 1200 Ft szántóegységre jutó gaz-

dálkodási eredmény természetesen szintén csak megközelítően fogadható el a jövedelmező gazdálkodás határának.)

Viszont ugyanezek az ár- és jövedelmi viszonyok lehetőségeket is teremtenek ahhoz, hogy azok a gazdaságok, amelyek általános mezőgazdasági termelésüket a közepesnél rosszabb hatékonysággal, illetőleg nagyobb költséggel folytatják, speciális mezőgazdasági ágazatokkal vagy nem mezőgazdasági tevékenységgel olyan jövedelemre tegyenek szert, ami ellensúlyozza mezőgazdasági termelésük veszteségét.

Így állt elő olyan helyzet, hogy a 11 aranykorona feletti termelőszövetkezeteknek általában aktív a gazdálkodási mérlege (kivétel csak a rosszul gazdálkodó kiszámú termelőszövetkezet), a 11 aranykorona alatti termelőszövetkezetek közül pedig passzív a gazdálkodási mérlegük azoknak, amelyek általános mezőgazdasági termelést folytatnak, viszont aktív ezek közül azok mérlege, amelyek jövedelmező — főleg nem mezőgazdasági — ágazatokkal egészítik ki termelésüket. A kiemelkedő jövedelmet elérő termelőszövetkezetek közé azok tartoznak, amelyek közepes vagy ennél kedvezőbb adottságok között folytatják általános mezőgazdasági termelésüket, s ezen felül az átlagosnál jövedelmezőbb mezőgazdasági ágazatokat fejlesztettek ki, illetőleg nem mezőgazdasági tevékenységet is folytatnak.

A kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek sorsa

Az a kereken 800 tartósan gyenge eredménnyel gazdálkodó termelőszövetkezet, amely az adott közzgazdasági feltételek között képtelen a saját erejéből fenntartani magát, nem elhanyagolható része mezőgazdaságunknak. Az ilyen termelőszövetkezetek arányát az összes termelőszövetkezetben belül a 6. sz. táblázat mutatja.

6. sz. táblázat

A tartósan gyenge eredménnyel gazdálkodó termelőszövetkezetek aránya

Megnevezés	Összes	Gyenge	Gyenge tsz-ek az összes %-ában
	termelőszövetkezetek		
Termelőszövetkezetek száma, ...	3 033	808	26,6
Terület, 1000 kh	8 197	2087	25,5
Taglétszám, 1000 fő	1 027	215	20,9
Bruttó halmozott termelési érték, 1000 Ft	44 094	7203	16,3

Mint a 6. sz. táblázat számaiból látható, a termelőszövetkezetek területének a negyedrészeről és a szövetkezeti tagok ötödrészeről van szó. E fölött két okból sem lehet napirendre térni. Egyik: ezek területének a termésére is szüksége van a népgazdaságnak; a másik pedig politikai ok: e termelőszövetkezetek tagjainak azt ígértük, hogy a szocialista mezőgazdaság az ő életviszonyaikat is megjavítja.

E termelőszövetkezetek további sorsára vonatkozóan a kérdés az, hogy a termelőszövetkezetek fejlődésének eddigi folyamata vajon nem halad-e úgy előre, hogy évről évre csökken a passzív eredményű terme-

lőszövetkezetek száma? A megállapítható tendencia azt mutatja, hogy az eddigi utakon nem érhető el gyökeres változás:

— a különleges állami támogatásra szoruló termelőszövetkezetek száma 1965 óta nem csökken (1965-ben 927, 1966-ban 955, 1967-ben a tartós támogatásra kijelölteket számítva 846, az egyszeri megsegítést is számítva 952);

— az egyesülés útján való szanálás lehetőségei kimerülőben vannak (a termelőszövetkezetek számának a csökkenése: 1964-re 198, 1965-re 135, 1966-ra 97, 1967-re 148);

— a belső megszilárdulási folyamat előrehaladása, illetőleg a vezetési színvonal emelkedése elsősorban azoknál a termelőszövetkezeteknél hozhat gyökeres javulást, amelyek közepes vagy jó adottságok között gazdálkodnak, ezek száma nem nagy (70).

Az új támogatási rendszer, mely ez évben lépett életbe, lehetséges, hogy hatékonyabb lesz a korábbinál, főleg annál fogva, hogy tartós, három éven át azonos szintű dotációt nyújt a kijelölt termelőszövetkezeteknek. Illúziókat azonban nem szabad táplálnunk két ok miatt. Egyik, hogy a dotáció szintje nem teszi lehetővé a veszteséges termelőszövetkezetek termelésének rekonstrukcióját, másik pedig az, hogy a lehetséges szanálás módjára a legtöbb ilyen termelőszövetkezetben nincs is megalapozott program.

Az állami támogatás eddig alkalmazott módja a most bevezetett hároméves támogatás rendszere is szükségképpen általános jellegű. Ez azt jelenti, hogy bizonyos feltételek között bizonyos kedvezményeket vagy dotációt kapnak a termelőszövetkezetek. Ebben a támogatási rendszerben olyan automatizmus érvényesül, hogy a termelőszövetkezet saját erején, vezetése képességein múlik, hogy a kapott támogatás emeli-e a termelőszövetkezet gazdálkodási színvonalát, vagy csak további vegetálását teszi lehetővé. A tapasztalat az, hogy az utóbbi az általánosabb, azért is, mert a támogatás mértéke sem tesz lehetővé fordulatot a termelőszövetkezet helyzetében, s azért is, mert nincs határozott fejlesztési cél szolgálataiba állítva. Az ilyen típusú támogatás azonban elengedhetetlenül szükséges, mert sem politikai, sem gazdaságpolitikai okból nem engedhető meg a termelőszövetkezetek nem jelentéktelen csoportjának a gazdasági lehetetlenülése. Viszont az ilyen típusú támogatástól nem várható az, hogy a veszteséges termelőszövetkezetek bizonyos időn belül saját lábukra állnak. Ez csak viszonylag kis részük esetében várható.

Éppen ezért más típusú támogatásra, illetőleg gazdaságpolitikai beavatkozásra is szükség van. Olyanra, amely e termelőszövetkezetek szanálási, reorganizálási programját állítja fel, s ezt finanszírozza állami támogatásként úgy és addig, hogy az illető termelőszövetkezet a maga lábán meg tudjon állni. Külön kell tehát választanunk a folyamatos gazdaságpolitikai-pénzügyi támogatásoktól a kedvezőtlen adottságok között tartósan rossz eredménnyel gazdálkodó termelőszövetkezetek szanálásának, illetve reorganizálásának a történetileg egyszeri akcióját. Ezt úgy is fel lehet fogni, mint a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a szükségszerűen bekövetkező kiegészítő részét.*

* A Szovjetunióban és Bulgáriában végre is hajtottak ilyen, döntően állami gazdaságokká való átszervezés vagy azokkal való egyesítés formájában.

És ennek éppen most van az ideje nálunk. Az új mechanizmus viszonyai között 1970-ig előirányzott új támogatási rendszer és ennek a pénzügyi fedezete megmenti a nehéz helyzetben levő termelőszövetkezeteket a gazdasági lehetetlenüléstől, és várható, hogy egy részük a támogatás segítségével önmagát reorganizálja. Most kell és lehet kidolgozni tehát olyan szanalási programot, amely az összes kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetekre kiterjed, s helyzetük gyökeres megváltoztatására irányul.

Ilyen program kidolgozásának több sarkalatos követelménye van:

— az elvileg lehetséges megoldások közül rugalmasan alkalmazza azokat, amelyek az adott körülmények között politikailag és gazdaságpolitikailag a legésszerűbbek és az érdekelték számára is a legalkalmasabbak;

— az egyes termelőszövetkezetekre konkrétan egyedileg kidolgozott programokra van szükség (aminek természetesen bizonyos típusai, modelljei dolgozhatók ki);

— minden esetben a leggazdaságosabb megoldásokat kell választani, különös figyelemmel a szanalási folyamat maximális lerövidítésére is;

— bármilyen szanalási program sikeres megvalósításának személyi feltételei vannak az illető termelőszövetkezet vezetésében.

De milyen elvi megoldási lehetőségeket vehetünk számításba? *Elvontan* szemlélve, szigorúan az *elvileg* lehetséges megoldási formákat tartva szem előtt, a következőket:

1. Általános gazdaságpolitikai megoldás lenne olyan közgazdasági feltételek megteremtése (árak, adórendszer stb.), amelyek között a még megművelésre alkalmas (és szükséges) legrosszabb adottságok között — átlagos ráfordítás-szint mellett — is megtérülnének a ráfordítások. Ez esetben a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek számára is reálissá válna a jövedelmező gazdálkodás elérése. Ilyen megoldás mellett azonban a nagyobb tömegű különbözeti járadék elvonását is meg kellene oldani a közepes vagy kedvező körülmények között gazdálkodó termelőszövetkezeteknél, azonkívül, hogy ilyen lépés messzemenő további gazdaságpolitikai következményekkel is járna. Ez a megoldás kívánna legnagyobb áldozatot a népgazdaságtól, viszont olyan mechanizmust hozna működésbe, amely a rosszabb hatékonysággal termelő gazdaságok számára is megnyitná a saját erőből történő fokozatos felemelkedés útját.

2. A szóban forgó termelőszövetkezeteket olyan mezőgazdasági vállalatokhoz — akár más termelőszövetkezetekhez vagy állami gazdaságokhoz — csatolni, amelyek a maguk eszközeivel e kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek termelőkapacitását is ésszerűen ki tudnák aknázni, s a szükséges befektetésekről, továbbá az átmeneti veszteségek pótlásáról jelenlegi forrásaikból tudnának gondoskodni. Ily módon eddig is megoldódott már nagyszámú gyenge termelőszövetkezet sorsa, de csak szövetkezetek közötti egyesülés formájában. Ha ezt a lehetőséget állami gazdaságokra is kiterjesztenénk, elég jelentős számú veszteséges termelőszövetkezet helyzetét lehetne gyökeresen megváltoztatni. Ily módon azonban csak a vállalati veszteség tüntethető el, maga a termelés

szintjének az emelése, ésszerűbb és gazdaságosabb termelés megvalósítása az adott területen automatikusan nem jönne létre. Viszont ez a feladat — gazdasági terheivel együtt — a befogadó erősebb gazdaságra hárulna (és nem terhelné az állami költségvetést).

3. A gyenge eredménnyel gazdálkodó termelészövetkezetek közös gazdaságának a mezőgazdasági termelését, illetőleg ennek a fejlesztését olyan ágazatokra korlátozni, amelyek az adott közzgazdasági feltételek között — de a szükséges műszaki fejlesztést és ennek finanszírozását feltételezve — jövedelmezővé tehetők; a többi ágazatokat pedig vagy megszüntetni, vagy a közös és a háztáji közötti munkamegosztást ennek megfelelően módosítani. Ilyen megoldás átmenetileg nagyobb állami támogatást tenne szükségessé, továbbá annak a lépésnek a politikai elviselését, hogy csökkenne a közös gazdaság kiterjedése és külterjes irányú fejlesztésre is sor kerülne. További korlátja e megoldás alkalmazásának, hogy a háztáji gazdaságok bővítésének csak bizonyos helyeken és itt is csak bizonyos határig vannak meg a lehetőségei. Ezen a módon viszont a leggazdaságosabban lenne elérhető a passzív mérlegű és fejlődésre nem képes termelészövetkezetek szanálása.

4. A mezőgazdasági termelést folytatni csak veszteségesen képes termelészövetkezetekben olyan kiegészítő, feldolgozó és szolgáltató vagy ipari ágazatokat kifejlesztetni, amelyek a maguk jövedelmével pótolják a termelészövetkezetek veszteségeit, s egyben a mezőgazdasági termelés racionalizálásához az anyagi forrásokat is szolgáltatják. Ily módon már eddig eltűnt elég nagyszámú termelészövetkezet mezőgazdasági vesztesége a nem mezőgazdasági jövedelmek folytán. Ez a megoldás azonban különösen csak a vállalati veszteséget tünteti el, s közvetlenül nem is érinti a mezőgazdasági termelést. Közvetve azonban igen, mert a jövőre nézve saját erőből teszi lehetővé az illető termelészövetkezet mezőgazdasági termelésének a racionalizálását és fejlesztését. (Az állami támogatás szempontjából ez a legolcsóbb megoldás.)

5. A legradikálisabb megoldás viszont a különösen kedvezőtlen adottságok között gazdálkodó termelészövetkezetek kikapcsolása lenne a mezőgazdasági termelésből és területük átadása erdőgazdaságoknak vagy más nem mezőgazdasági célra. Ez esetben a mezőgazdaság számára rendelkezésre álló erőforrásokat a nagyobb hatékonyságú, kedvezőbb adottságú gazdaságokba lehetne összpontosítani. Ez esetben azonban az érintett termelészövetkezeti tagokat megfelelő munkaalkalmakkal, a háztáji gazdaság növelésével és bizonyos esetekben egyéb térítéssel kellene re-kompenzálni. Ez a megoldás kétségtelenül a mezőgazdasági termőterület érzékeny csökkenésével járna, de ez reálisan ellensúlyozható a kedvezőbb adottságú területek belterjesítésével. Politikai jelentőségű kérdés viszont az ilyen megoldás szempontjából szóba jöhető termelészövetkezeti tagok helyzete.

Mindezek elvi lehetőségek és eleve ki kell zárunk azt, hogy a felsorolt öt elvi megoldás bármelyikét kizárólagosan vagy teljes következetességgel alkalmazhatnánk. Az 1. megoldást különösen úgy kell kezelnünk, hogy az a többitől eltérő természetű alapvető gazdaságpolitikai kérdés. A többi négygel azonban számolhatunk úgy, hogy azok a közvetlen gyakorlatban is hasznosíthatók oly módon, hogy mindegyiknek bizonyos elemei a megfelelő adottságok között alkalmazásra kerülhetnek.

Alkalmazásuk azonban csak az egyes termelőszövetkezetek konkrét vizsgálata alapján ítélnélhető meg reálisan. A konkrét vizsgálatokhoz és a szanálási, illetőleg reorganizálási programok kidolgozásához azonban — akár intézetek, akár igazgatási vagy érdekképviselői szervek végzik — mindenesetre szükséges az alkalmazásba vehető elvi megoldások meghatározása.

Ilyen gyakorlati szanálási program kidolgozásához és elfogadásához viszont előzetes tudományos kutatásra van szükség. E kutatásoknak kell tisztázni, hogy a passzív mérlegű termelőszövetkezetek milyen típusaira milyen szanálási alternatívák jöhetnek szóba, s melyik milyen gazdasági feltételeket igényel, továbbá, hogy milyen esetekben mennyi idő szükséges a kitűzött eredmény eléréséhez. Végül, az is nyilvánvaló, hogy a helyzetmegítélés és a kibontakozási alternatívák eldöntése nem végezhető el az illető szövetkezet vezetőinek és tagjainak a közreműködése nélkül.

A kiemelkedő jövedelmet elérő termelőszövetkezetek néhány kérdése

A termelőszövetkezetek differenciáltsága természetesen nemcsak a tartósan gyenge eredménnyel gazdálkodó termelőszövetkezetek problémáit veti fel, hanem a kiemelkedő jövedelmet elérőket is. Ebből folyik, hogy bár e tanulmány témája a gyenge szövetkezetek problémája, mégis néhány utalást kell tennünk az ellenkező póluson elhelyezkedő termelőszövetkezetekre is.

1. *A differenciálódás folyamata szükségszerű és normális folyamatnak tekinthető-e, vagy ennek a gazdaságpolitikai korlátozása indokolt?*

A szövetkezetek természetéből és az új gazdasági mechanizmus alapelveiből következik, hogy ez szükségszerű folyamat. A vállalati önállóság következetes érvényesítése olyan ösztönző erő, amely csak akkor fejt ki a hatását, ha az egyes gazdaságok fejlődésének „van kifutása”, tehát mind vállalati szinten, mind a szövetkezeti tagok szintjén magas jövedelmeket lehet elérni.

Ezzel együtt természetesen az is szükségszerű, hogy a kiemelkedő jövedelmek egy részének elvonásáról is gondoskodni kell. De a határ megvonása kényes gazdaságpolitikai feladat. Az elvonás nem lehet sem olyan nagyarányú, hogy az ösztönzőket hatástalanná tegye, sem olyan kismértékű, hogy társadalmilag megengedhetetlen nagyságú jövedelmeket engedjen realizálódni.

Ehhez a gazdaságpolitikai mérlegeléshez vannak bizonyos támpontok. A kialakult differenciáltságra nem az jellemző, hogy nagyszámú termelőszövetkezet ér el túlzottan magas vállalati és személyi jövedelmet, hanem fordítva, a kereken 800 tartósan gyenge eredménnyel gazdálkodó termelőszövetkezet zömében objektív okból veszteséges, és ugyanezekben nagyszámú tag személyi jövedelme tarthatatlanul alacsony. Ez azt jelenti, hogy ez utóbbiak támogatásával szemben nem tekinthető arányos ellentételnek a magas szövetkezeti jövedelmek elvonása. De időszzerűség szempontjából sem lehet egyenlőségjelet tenni a két szélső csoport közé. A veszteséges termelőszövetkezetek és a jóval a társadalmilag szükséges munkadíj alatt részesedő tagok viszonylag nagy száma

olyan feszítő politikai probléma, aminek a megoldása sokáig nem halasztható. A jóval kisebb számú kiugró szövetkezeti és egyéni jövedelmek ugyan szintén politikai problémaként is jelentkeznek, ezeket azonban az új mechanizmusban belépő szabályozások előreláthatóan magukban véve is mérsékelik. De a legfőbb tényező, ami a szélesebb kiterjedésű és nagyobb mérvű elvonás ellen szól, az, hogy a nagyobb szövetkezeti jövedelmek mögött általában arányos munka van, s az időről időre bekövetkező elháríthatatlan veszteség pótlására a szövetkezeteknek alapokkal kell rendelkezni. Ez még a termelési alapoknál is indokolt — ahol a biztosítás bizonyos mérvű védeltséget nyújt a károk ellen —, de még inkább szükség van ilyenre a részesedési, illetőleg munkadíjalap esetében, mert az ennél bekövetkező kieséseket döntő részben saját forrásból kell pótolni.

Ide tartozó kérdés az is, hogy a termelőszövetkezetek között szükséges és lehetséges kiegyenlítés a termelőszövetkezeti szektor körén belül megoldható feladatnak vagy népgazdasági szintű problémának tekinthető-e? Kiindulva abból, hogy mind a támogatás szüksége, mind az elvonások lehetősége általános közgazdasági feltételektől, illetőleg gazdaságpolitikai szabályozásoktól függ, nyilvánvalóan következik, bármily mérvű kiegyenlítés nem oldható meg a mezőgazdaságon belül, az népgazdasági feladat.

2. *A szövetkezeti alapok kérdése.* Ésszerűen kialakított elvonási politika mellett is törvényszerű, hogy egyes szövetkezeti gazdaságok kiemelkedő jövedelmekkel rendelkezzenek, és ez nem is helyteleníthető, ellenkezőleg, ez az új mechanizmus egyik legnagyobb hatású ösztönzője. Viszont a kiemelkedő jövedelmek politikai-társadalmi kérdéseket vetnek fel éppen a munkás-paraszt szövetség szempontjából.

A kiemelkedő jövedelmek a szövetkezeti alapokban halmozódnak fel, s annál nagyobb mértékben, minél inkább korlátozzák a tagok személyi jövedelmét. S ilyen korlátozást, illetőleg önkorlátozást szükségesnek is kell tartani. A kérdés tehát az, hogy a szövetkezeti alapok felhasználásában milyen utak követhetők. Két olyan útja van ennek, ami a mai elvonási arányok mellett akkumulálható alapok társadalmilag hasznos felhasználását belátható időre biztosítja.

A személyi jövedelmek ésszerű szabályozása — és a bővített újratermelés feltételeinek a megteremtése — mellett felhalmozódó alapok elsősorban a tartalékolás biztonsági célját szolgálják, de ezenfelül főképpen olyan társadalmi szükségletek kielégítésére fordíthatók ésszerűen, amelyeket kedvezőtlenebb feltételek között állami költségvetésből dotálnak (kommunális létesítmények).

Emellett az egyes szövetkezetek alapjaiból indokolt olyan szövetkezeti közti (szövetkezeti) alapok létrehozása is, amelyek általános szövetkezeti célokat és a gyengébb termelőszövetkezetek támogatását is szolgálják, anélkül, hogy a szövetkezetek közötti kiegyenlítés ily módon lényegében megoldható lenne.

A műszaki fejlesztés népgazdasági hatékonyságának egyes feltételeiről

A műszaki haladás szerepe a gazdasági növekedésben az elmúlt esztendőök során a növekedés elméletével foglalkozók egyik fő vitatémájává vált.

Az utóbbi években végzett számítások azt is kimutatták, hogy az ötvenes években, illetve az azt megelőző évtizedekben a gazdasági növekedésben mekkora szerep tulajdonítható a tudományos-technikai haladásnak.*

Tekintettel arra, hogy e számítások csak az Egyesült Államokban végbement fejlődésre vonatkoztak, különös figyelmet érdemel az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága Titkársága által elvéggeztetett számítás, amely az egyes európai országokban az ötvenes években végbement fejlődés alapján mutatja ki a technikai haladás hozzájárulását az anyagmentes termelés növekedéséhez.**

1. sz. táblázat

Az élő és holt munka, technikai haladás hozzájárulása az anyagmentes termelés (GDP) növekedéséhez
(1949—1959)

Ország	A GDP évi növekedése %-ban	A termelési tényezők becsült hozzájárulása a növekedéshez			A technikai haladás hozzájárulása a GDP %-ában
		munka	tőke	techn. haladás	
Nyugat-Németország	7,4	1,1	1,8	4,5	60,1
Olaszország	5,9	0,8	1,0	4,1	69,3
Jugoszlávia	5,5	0,8	1,5	3,2	58,0
Hollandia	4,8	0,8	1,4	2,6	54,1
Franciaország	4,5	0,1	1,0	3,4	75,5
Norvégia	3,4	0,2	1,4	1,8	53,0
Svédország	3,4	0,3	0,6	2,5	73,5
Belgium	3,0	0,2	0,8	2,0	66,6
Anglia	2,4	0,4	0,9	1,1	51,6

* Vö. F. Salomon „Basic Facts on Productivity” Occ. Paper No 63. National Bureau of Economic Research, New York 1959.; E. Denison: „The Sources of Economic Growth in the United States 1962. New York”; R. Solow: „Technical Change and the Aggregate Production Function”. Review of Economics and Statistics, Vol. XXIX. 1957., s végül M. Intriligator: uo. 1965. 1. sz.

** Economic Commission for Europe: Policy for Technical Progress 1967. Geneva. A növekedési ráta a Gross Domestic Product (a továbbiakban GDP) at factor cost alapján került kiszámításra, ami a ml értelmezésünkben az anyagmentes termeléshez áll legközelebb. A technikai haladás hozzájárulása a növekedéshez úgy nyert kiszámítást, hogy az élő- és holtmunka-ráfordításban mutatkozó növekedést levonták az anyagmentes termelés növekedéséből és a különbséget az élő és a holt munka integrált termelékenységének tekintették.

E számításokban rejlő minden pontatlanság és bizonytalanság ellenére megállapítható — jóllehet az EGB tanulmánya a technikai haladás komponenseinek vizsgálatával adós marad —, hogy a technikai haladás a gazdasági növekedésben egyre nagyobb szerepet játszik azokban az országokban, ahol a fejlődés extenzív tényezői kimerülőben vannak.

A technikai haladás fentiekben vázolt szerepének különös jelentősége van hazánkban, amely anyagi erőforrásokban viszonylag szegény, munkaerő-tartalékai is kimerülőben vannak, *ugyanakkor tudományos-műszaki kutatói (szellemi) potenciálja tekintetében a legfejlettebb európai országokkal egy szinten van.**

Gazdasági irányításunk reformjával megtettük az első lépéseket a műszaki fejlesztés meggyorsítására. Tudományos életünk állami irányításának felülvizsgálata ugyancsak folyamatban van. Tisztában vagyunk azonban azzal, hogy nem elegendő bizonyos minőségi összefüggések tudatosítása, hanem e kölcsönös összefüggések kvantitatív elemzése és ezek alapján hozandó döntések jól szervezett végrehajtása is fontos feltevéle műszaki fejlődésünk meggyorsításának.

A továbbiakban néhány ilyen kvantitatív összefüggésre szeretném a figyelmet felhívni. Ezek természetesen nem helyettesíthetik, csak kiegészíthetik azokat a minőségi paramétereket, amelyek alapján mind vállalati, mind népgazdasági szinten a fejlesztés irányai, üteme eldönthető.

Ismeretes, hogy a kutatási-fejlesztési ráfordítások növekedési üteme az elmúlt 10—15 év alatt meghaladta a társadalmi termelés, de a legdinamikusabb iparágak növekedési ütemét is. Már csak emiatt is érdemes megvizsgálni, hogy a társadalmi termelés növekedésében a tudományos-technikai haladás milyen áttételeken keresztül, milyen tényezők hatására, milyen gazdasági szervezeti feltételek mellett fejt ki a legnagyobb hatást?

A fenti kérdést tömören így is megfogalmazhatjuk: *Melyek a műszaki fejlesztés népgazdasági hatékonyságát biztosító arányossági feltételek?*

A kutatás és a termelés kapcsolatai

Az alábbiakban részletezett vizsgálatainkat mintegy húsz európai és három tengerentúli fejlett ipari ország anyagi és szellemi potenciálját jelző különböző mutatók összehasonlítása alapján végeztük el (2. sz. táblázat.) Az analízis matematikai-statisztikai módszerei ugyanazok voltak, mint amelyekről már egy korábbi cikkünkben beszámoltunk.** Jelen vizsgálataink során azonban megfelelő adatok birtokában lehetővé vált a tudományos-műszaki kutatások tényezőnkénti korrelációs vizsgálata és így a kizárásos módszer alkalmazása is.

Az első vizsgálat eredményei alapján matematikai-statisztikai módszerrel is megállapítható volt az az egyébként logikailag is könnyen belátható igazság, hogy *a lakosság száma, a terület nagysága, illetve az*

* Tudományos-műszaki kutatói (szellemi) potenciál fogalma alatt a 10 000 lakosra jutó kutató- és fejlesztőmérnökök számát értjük, akik teljes munkaidőben kutatói és fejlesztői munkahelyen dolgoznak.

** Tudományos kutatás, gazdasági növekedés és a népgazdaság hosszú távú tervezése. Közgazdasági Szemle. 1965. 11. sz.

A kutatás és fejlesztés népgazdasági szintű mutatói az 1964. évi adatok alapján (\$-ban)

Ország	10 000 lakosra jutó						1 kutatóra jutó K+F+L	1 lakosra jutó K+F+L
	A lakosság száma millió főben	Egy lakosra jutó NAT	K+F+L a NAT %-ában	felsőfokú képzettséggel rendelkezők száma	kutató fő	össz. kut. fejl. létszám		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
USA	193,0	3000,—	3,6	274	25,7	65,0	42 300,—	109,00
Anglia	54,2	1730,—	2,4	—	11,0	51,6	37 600,—	41,30
NSZK	56,0	1840,—	1,5	64	6,0	33,3	44 500,—	28,10
Franciaország	48,4	1690,—	1,8	86,5	6,7	32,5	44 000,—	29,60
Japán	97,0	730,—	1,4	102,0	9,2	30,0	9 000,—	10,60
Kanada	19,2	2000,—	1,4	110,5	6,7	19,5	40 700,—	28,30
Hollandia	12,1	1450,—	1,9	112,0	10,3	35,7	26 800,—*	27,20*
Olaszország	51,0	950,—	0,9	42,7	3,7	8,7	22 200,—	8,50
Svédország	7,7	2220,—	1,6	79,5	8,2	32,2	42 400,—	35,00
Ausztria	7,2	1070,—	0,5	67,1	4,4	9,2	11 600,—	5,20
Belgium	9,4	1460,—	1,4	89,4	8,5	22,6	24 000,—	20,20
Norvégia	3,6	1690,—	0,9	47,2	10,5	15,6	13 200,—	13,80
Svájc	5,9	2040,—	2,1	—	6,5	—	60 000,—	40,00
Finnország	4,6	910,—	0,7	—	3,3	—	11 000,—	11,70*
Spanyolország	31,3	550,—	0,5	47,1	3,2	2,7	8 600,—	2,80
Csehszlovákia	14,0	895,—	1,5	135,0	16,8	—	7 200,—	12,20
Lengyelország	31,2	495,—	0,8	115,1	16,0	—	—	3,70
NDK	17,0	885,—	1,3	—	—	—	—	11,20
Jugoszlávia	14,3	630,—	0,7	—	—	—	—	4,65
Magyarország	10,1	650,—	1,3	103,7	12,3	30,0	5 750,—	7,10
Szovjetunió	223,0	1030,—	4,3	197,2	21,0	78,0	21 400,—	45,00

A *-gal jelölt adatokban és a szocialista országok adataiban a licenckiadások nem szerepelnek.

NAT = Nemzeti Anyagtermelés.

K + F + L = kutatás, fejlesztés, licencköltség.

egyed-országok anyagmentes termelése között nem mutatható ki sztochasztikus kapcsolatot.

Ezután rátértünk a tudományos-műszaki kutatómunka és a termelés közötti összefüggések tényezőnkénti elemzésére. A tudományos-műszaki kutatói-fejlesztői tevékenységet termelőerőként tekintve, külön-külön, majd együttesen vizsgáltuk az élő- és holtmunka-ráfordítás szerepét az anyagmentes termelés növelésében.

Először a tudományos-műszaki kutatói (szellemi) potenciál és az egy lakosra jutó anyagmentes termelés (továbbiakban NAT) közötti kapcsolatot elemeztük. Itt arra a meglepő eredményre jutottunk, hogy negatív korrelációs együtthatót kaptunk. *Változott a helyzet azonban, amikor a 10 000 lakosra jutó kutatási-fejlesztési összlétszám (kutató-fejlesztő munkahelyen dolgozó összes alkalmazott) és az egy főre jutó nemzeti anyagmentes termelés közötti összefüggést vizsgáltuk.* Itt a korrelációs együttható már elérte a 0,7 értéket. (A számításokat a 2. sz. táblázat alapján végeztük.)

A 10 000 lakosra jutó kutató- és fejlesztőmérnökök száma, valamint az egy lakosra jutó NAT közötti negatív korreláció, illetve a 10 000 lakosra jutó kutatási-fejlesztési összlétszám és az egy lakosra jutó NAT közötti eléggé szoros pozitív kapcsolat azt bizonyítja, *hogy a kutatói-szellemi potenciál bár szükséges, de önmagában nem elégséges feltétele a gazdasági növekedésnek.*

E vizsgálatok megmutatták, hogy a kutatók és a segédszemélyzet közötti *optimális arány* biztosítása egyik feltétele a kutatómunka hatékonyságának. Magyarországon ez az arány megfelel a nemzetközi átlagnak. Itt azonban fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy hazánkban a viszonylag alacsonyabb bérszínvonal ellenére a kutatási-fejlesztési költségek bérhányada magasabb, mint a fejlett tőkésországokban, mert a kutatási szolgáltatások nagy részét az intézetek kiszolgáló személyzete biztosítja, a nyugati fejlett tőkésországokban viszont kutatási szolgáltatásokra specializálódott vállalatok vannak, amelyek teljesítményei így a kutatóintézetek anyagjellegű költségei között szerepelnek. Ezért számunkra *egyáltalában nem tekinthető megnyugtatónak*, hogy kutatási potenciálunk mutatója (a 10 000 lakosra jutó tudományos-műszaki kutatásban részt vevők összlétszáma) *megfelel a fejlett ipari országok átlagának.*

A fentiekben ismertetett vizsgálati eredmények összehasonlításából megállapítható, hogy a kutatók megfelelő tudományos és egyéb segédszemélyzettel való ellátottsága növeli a kutatásfejlesztés népgazdasági hatékonyságát.

A kutatói szellemi potenciál hatékony kihasználásának további alapvető feltétele a kutatók megfelelő anyagi-műszaki ellátottsága.

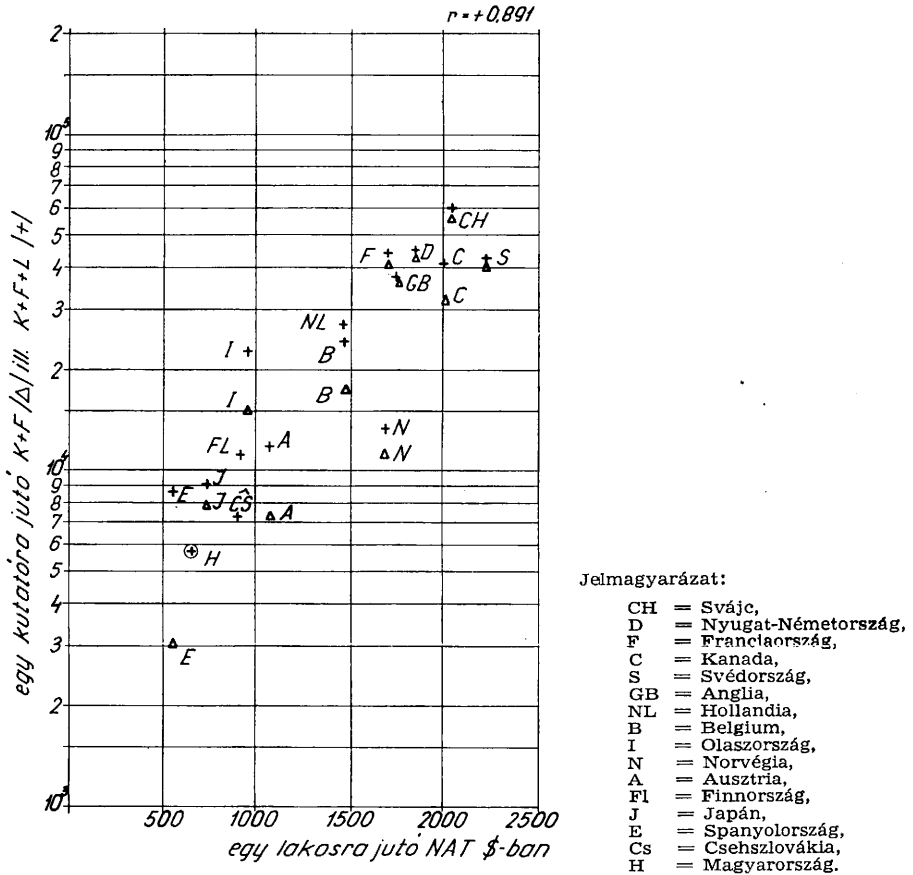
Amikor ugyanis azt vizsgáltuk, hogy milyen a kapcsolat az egy főre jutó anyagmentes termelés és az egy kutatóra jutó kutatási-fejlesztési ráfordítás között, meglepően szoros ($r = 0,868$) korrelációs együttható adódott. Az eredményül kapott regressziós függvény segítségével ($y = 1,090 x^{1,374}$) az egy kutatóra jutó teljes kutatási-fejlesztési ráfordítás az anyagmentes termelés függvényében számítható.

A ráfordítások között a licencvásárlásra fordított költségeket is szerepeltettük, s mind ezzel együtt, mind enélkül végeztük el a regressziós

elemzéseket (lásd: az 1. sz. ábrát). Az ábrán jól látható, hogy a licenc-kiadással növelt adatok szórása jóval kisebb, mintha anélkül számolunk. E jelenség részletesebb elemzésére a licencpolitikával kapcsolatosan még visszatérünk.

Vizsgálat tárgyává tettük az egy kutatóra jutó termelőeszköz-érték és az egy főre jutó NAT kapcsolatát is A korreláció ($r = 0,874$) még szorosabb volt, mint a teljes ráfordítással végzett számításoknál.

1. sz. ábra

A fenti tényezőnkénti vizsgálat alapján a tudományos-műszaki kutatás népgazdasági hatékonyságának másik arányossági feltételeként az egy kutatóra jutó teljes ráfordítás és ezen belül a költségarányok* optimális méretezését tekintjük.

* A teljes ráfordításban természetesen nemcsak a kutatás, hanem a kutatás eredményeinek bevezetése végett felmerült fejlesztési tevékenység költségei is belfoglaltak.

Egy speciális „termelési” függvény

A kutatás-fejlesztés személyi és anyagi feltételeinek, belső arányainak a gazdasági növekedéssel összefüggő elemzését azzal fejeztük be, hogy megismételtük az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem, illetve anyagmentes termelés, továbbá az egy lakosra jutó kutatási-fejlesztési költség, valamint licenckiadások közötti összefüggés feltárására irányuló 1962-ben, majd 1964-ben elvégzett vizsgálatainkat.*

Az elemzésből ezúttal kihagytuk a fejlődő országokat és csupán az 500—2500 dollár/fő anyagmentes termelés határai között elhelyezkedő országokat vizsgáltuk. A kutatási-fejlesztési költségeket ugyanakkor kiegészítettük az egyes országok licencvásárlási kiadásával. Sajnálatos módon ez a szocialista országok tekintetében — ismert okoknál fogva — nem volt lehetséges, ami azonban az általános tendencia felismerését nem tette lehetetlenné.

A licencköltségek figyelembevétele a tőkésországoknál — a régebbi vizsgálati eredményekkel szemben — a regressziós görbe alakulását kiegyenlítettebbé tette. A korreláció szorosságát kifejező együttható értéke ebben az esetben is, mint a két előzetes vizsgálatnál, 0,9 felett van, pontosabban: 0,927, ha csak a Szovjetunió — és 0,912, ha a Szovjetunió és az Egyesült Államok adatait figyelmen kívül hagyjuk.

Fentiek alapján ajánlható, hogy a gazdasági növekedés tényezőinek kvantitatív meghatározására irányuló számításoknál e mennyiségi összefüggést is figyelembe vegyünk. Ez természetesen távolról sem jelenti azt, hogy az egységnyi gazdasági növekedéshez tartozó kutatási-fejlesztési költségnövekedés biztosításával a gazdasági növekedés automatikusan bekövetkezik, csak annyit, hogy — egyéb feltételek megteremtése mellett — a gazdasági növekedéshez a gazdasági fejlettség függvényében több-kevesebb pontossággal meghatározható kutatási-fejlesztési ráfordítás is tartozik.

E függvénykapcsolat, kiegészítve a kutatói potenciál költségstruktúrája és az anyagmentes termelés között feltárt összefüggésekkel segítheti a népgazdasági tervezést a gazdaságfejlesztési koncepció tudományos-műszaki információs igényének gondosabb meghatározásában. (Az egyes gazdaságfejlesztési elképzelések tudományos-műszaki információs igényének meghatározásához szükséges ismérvekre cikkünk befejező részében térünk vissza.)

Az eddigiek során a kutatásfejlesztés teljes ráfordításszükségletéről beszéltünk, függetlenül attól, hogy ezt a hazai kutató-fejlesztő bázis vagy a szellemi import (pontosabban a nemzetközi tudományos-műszaki munkamegosztásba való szervezettebb és eredményesebb bekapcsolódás) formájában biztosítjuk.

A hazai kutató-fejlesztő bázis és a szellemi import

A tudománypolitika és a kutatásszervezés kérdéseivel foglalkozó szakembereink között ma már nincs vita arról, hogy még a leggazdagabb

* E régebbi vizsgálatok eredményeit lásd Szakasits D. György: A tudományos kutatás és a gazdasági fejlődés című munkájában. Budapest, 1965. Akadémiai Kiadó.

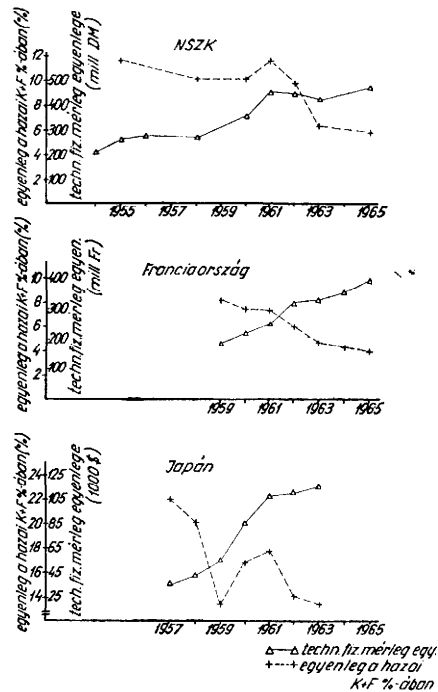
országok sem tudják a tudomány teljes spektrumát hazai kutatási bázissal lefedni. Az is bizonyítottan vehető, hogy a jól szervezett nemzetközi tudományos-műszaki munkamegosztásból az abban részt vevő országok viszonylag kisebb ráfordítás mellett nagyobb eredményt realizálhatnak, mintha maguknak kellene a kutatás-fejlesztés valamennyi anyagi-műszaki feltételét megteremteniük.

Nem tisztázott azonban kellőképpen, hogy a hazai kutatási bázis és a szellemi import között milyen arány kialakítására kell törekedni adott társadalmi és gazdasági feltételek, valamint gazdasági fejlettségi színvonal mellett.

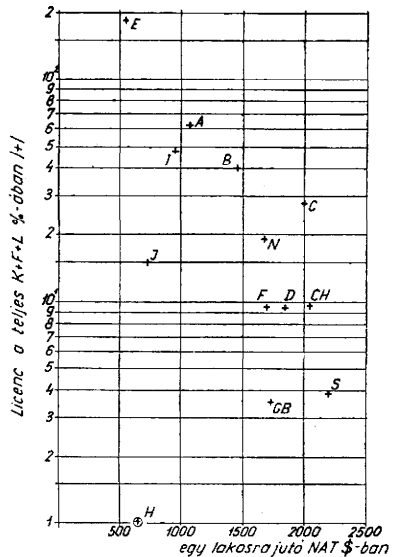
E vizsgálat elvégzéséhez sajnos csak a tőkésországok adatai álltak rendelkezésünkre, mert a szocialista országoknál a tudományos és műszaki információk egymás közötti cseréje értékben nem mutatható ki.

Az elvégzett számítások alapján nem állítható teljes bizonyossággal, hogy a felismert tendenciák általános érvényűek, mégis a 2. sz. ábrából — ha fenntartással is — bizonyos következtetések levonhatók. Ezen az ábrán jól felismerhető az a tendencia, hogy az országok licenckiadásai a teljes kutatási és fejlesztési költségekhez viszonyítva, a gazdasági fejlettség függvényében csökkenő tendenciát mutatnak. Hazánk műszaki politikájának kialakítása szempontjából ez az igen fontos kérdés mélyebb elemzésre szorul. Japán, NSZK és Franciaország technikai fizetési mérlegének adatai alapján e jelenséget az idő függvényében is külön vizsgálat tárgyává tettük (lásd 3. sz. ábrát.). Az eredmény mind a három országra vonatkozóan teljes mértékben egyező tendenciát tárt fel. E vizsgálat eredményei a következőkben foglalhatók össze.

2. sz. ábra

3. sz. ábra

A gazdasági növekedés intenzív szakaszába lépő országokban az első időszakban viszonylag magas a technikai fizetési mérleg passzív egyenlege. Ez az egyenleg bár abszolút értékben tovább növekszik, a hazai kutatási ráfordítások azonban ebben a periódusban még gyorsabban növekednek, s ezért a technikai fizetési mérleg passzív egyenlege a hazai kutatási-fejlesztési költségekhez viszonyítva csökkenő tendenciát mutat.

A nemzetközi munkamegosztásban való sokoldalú és különböző típusú részvételünk mellett a szellemi termékekben kialakuló külkereskedelemnek azért is célszerű különös figyelmet szentelni, mert ez egyben új alapokat nyújthat a gazdasági együttműködéshez, s ezen keresztül a gazdasági felemelkedéshez.

A 3. számú táblázatból világosan látható, hogy a külföldi tudományos műszaki ismeretekért kifizetett licencdíj még a fejlett nyugat-európai országokban is elérheti a hazai ipari kutatási-fejlesztési költségek 10—20 százalékát. Kevésbé fejlett országokban az iparfejlesztés tudományos-műszaki bázisa még ennél is nagyobb arányban épül külföldi kutatási-fejlesztési bázisra.

Egyes fejlett országok vezető iparágainál is kimutatható, hogy a termelés fejlesztése itt sem csupán a hazai kutató-fejlesztő bázison nyugszik.

3. sz. táblázat

A technikai fizetési mérleg iparági egyenlege millió dollárban

Ország	Bevétel	Kiadás	Egyenleg
NSZK (1963)			
Vegyipar	19,3	33,8	—14,5
Elektrotechnika	10,7	29,0	—18,3
Autóipar	14,2	45,2	—31,0
Franciaország (1963)			
Vegyipar	10,3	14,0	— 3,7
Elektrotechnika	1,7	12,6	—10,9
Gépgyártás	0,2	4,1	— 3,9

A nemzetközi, de a hazai szakirodalomból is ismert, hogy sok ország, elsősorban Japán, versenyképességét a nemzetközi piacon — a többi között — előrelátó kutatási és licencpolitikájával teremtette meg.

A 4. sz. táblázat alapján megalapozottnak tekinthető egy olyan hipotézis, hogy a gazdasági fejlettség meghatározott színvonalán bizonyos objektívnek tekinthető arányok alakulnak ki a hazai kutatói bázis fejlesztésére és külföldi kutatási eredmények vásárlására fordítandó anyagi eszközök között. Ezek az arányok a gazdasági fejlődés során jól követhető módosuláson mennek keresztül. E felismerés alapján álló tudatos licencpolitikával bizonyos idő alatt elérhető, hogy a külföldi műszaki-tudományos dokumentációk egyoldalú vásárlását a műszaki dokumentációk kölcsönös cseréje váltsa fel.

Véleményünk szerint ez a politika egyaránt érvényesítendő mind tőkés, mind szocialista viszonylatban a mindenkori gazdasági és politikai feltételek figyelembevételével.

Az ipar kutatási-fejlesztési összköltségei és licenctorgalma 1962/63-ban
(millió \$-ban)

Ország	A kutatás-fejlesztés összes költségei az iparban	Fizetett licenctíj	Kapott licenctíj	Egyenleg	Fizetett licenctíj a kutatási-fejlesztési költség %-ában
Svédország	117,0	10,3	8,7	— 1,6	8,8
Kanada	151,3	19,6	2,2	— 17,4	12,9
Franciaország	633,2	124,8	49,8	— 75,0	19,8
NSZK	661,0	135,3	49,7	— 85,7	20,4
Japán	575,8	133,6	5,4	—128,2	23,0
Norvégia	21,9	7,9	4,2	— 4,3	36,2
Olaszország	182,4	139,1	32,5	—106,6	76,5
Ausztria	14,7	14,4	3,9	— 10,5	100,0
Spanyolország	9,4	55,9	6,6	— 43,9	595,0

A kutatás és a fejlesztés viszonya

Felvethető a kérdés, hogy a rendelkezésünkre álló anyagi eszközöket a hazai kutatás és fejlesztés között nem megfelelően osztjuk el. Ezért amennyire egyáltalában lehetséges volt az alap- és alkalmazott kutatás, valamint a fejlesztés közelítően pontos elválasztása, megkíséreltünk arra is fényt deríteni, mennyiben tekinthető egészségesnek hazánkban a szellemi és anyagi eszközök kutatási szintek szerinti elosztása.

A magyar adatokat egy régebbi OMFb megbízás alapján készült kutatás-kutatás, kutatás-fejlesztés mátrix segítségével határoztuk meg. Az egyes tőkésországokra vonatkozó adatokat az OECD által készített és a tagországok által elfogadott egységes nomenklatúra alapján begyűjtött és rendszerezett statisztikai táblázatokból vettük át.

A fentiek alapján az 5. sz. táblázat szerinti eredményt kaptuk:

Az alap- és alkalmazott kutatás, valamint a fejlesztés arányai 1964-ben
(licencköltség nélkül)

Kutatás	US	GB	F	B	N	A	E	H
Alap	12,4	12,5	17,3	20,9	22,2	22,6	25,4	13,8
Alkalmazott ..	22,1	26,1	33,9	41,2	34,6	31,9	48,1	31,2
Együtt	34,5	38,6	51,2	62,1	56,8	54,5	73,5	45,0
Fejlesztő	65,5	61,4	48,8	37,9	43,2	45,5	26,5	55,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az 5. sz. táblázat adatai alapján a hazánkban kialakult arányokkal meg lehetünk elégedve. Változik azonban a kép, ha az egyes országok belföldi bázison végrehajtott fejlesztési tevékenységéhez a külföldről

vásárolt műszaki dokumentációk költségeit is hozzászámítjuk. Sajnos a szocialista országoktól átvett műszaki dokumentációk értékét — ismert okoknál fogva — nem tudtuk megállapítani.

6. sz. táblázat

Az alap- és alkalmazott kutatás, valamint a fejlesztés arányai 1964-ben
licencköltséggel együtt

Kutatás	US	GB	F	B	N	A	E
Alap	12,3	12,0	15,7	15,2	18,4	14,0	9,0
Alkalmazott ...	22,0	25,1	30,4	29,4	29,0	19,6	16,8
Együtt	34,3	37,1	46,1	44,6	47,4	33,6	25,8
Fejlesztő	65,4	59,5	45,1	27,0	36,6	28,0	9,2
Licenc	0,3	3,4	8,8	28,4	16,0	38,4	65,0
Együtt	65,7	62,9	53,9	53,4	52,6	66,4	74,2
K + F + L ...	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ha a 6. sz. táblázatból nehéz is megítélni a magyarországi fejlettségi szinthez tartozó szellemi importhányadot, a hozzánk gazdasági fejlettség és struktúra szempontjából legközelebb álló osztrák hazai és külföldi bázisú fejlesztési arány mégis iránymutatóul szolgálhat a jövőre. Amint a 2. sz. ábra is mutatta, Magyarország licenckiadásai messze kiesnek a trendvonalból.

A kutatói-fejlesztői munka „kritikus tömege”

A kutatás népgazdasági hatékonyságának feltételeit feltáró különböző vizsgálataink eredményei alapján nem nehéz arra a következtetésre jutni, hogy a hatékonyság egyik további közgazdasági feltétele a kutatás koncentrációja. Ilyen „koncentrációs mutatónak” fogható fel népgazdasági szinten a kutatók anyagi-műszaki ellátottságának mutatója és az egységnyi termékkibocsátásra jutó kutatási, fejlesztési ráfordítás. Még világosabban látható a kutatási-fejlesztési erőforrások koncentrációja és a termelés növekedése közötti kapcsolat, ha azt vizsgáljuk, hogy kisebb fejlett ipari országokban, ahol a szellemi potenciál és az anyagi lehetőségek korlátot szabnak a minden irányú fejlesztésnek, mekkora a vezető iparágak részesedése a teljes ipari kutatási-fejlesztési ráfordításból. Így például Svájc vegyipara használja fel a svájci teljes ipari kutatás és fejlesztési költség 62 százalékát, a holland elektronikai iparra jut a teljes ipari kutatási-fejlesztési költség 36 százaléka, a svéd gépiparra az összes kutatási-fejlesztési költség 70 százalékát fordítják, s ezen belül 36 százalék jut a gépgyártás fejlesztésére. Japánban a gépipari kutatás-fejlesztés 31 százaléka jut a közlekedési eszközöket gyártó ágazatra. Nem szorul viszont magyarázatra, hogy az Egyesült Államokban a gépipari kutatási-fejlesztési költség 46 százalékát a repülő- és rakétaipar használja fel.

Sajnálatos módon a koncentráció fokának mérésére az egy kutatási

témára jutó költség, vagy az egy témán dolgozó kutatók száma nem alkalmas, bár ilyen adatokat a hazai kutatási statisztika szolgáltat. Nem alkalmazhatók ezek az adatok azért, mert bár rendelkezünk a téma fogalmának definíciójával, az adatszolgáltató kutatóhelyek ezt nem alkalmazták egyértelműen, s így ezen az alapon nincs mód nemzetközi összehasonlításra. Ezért az ágazati koncentrációra utaló kutatásigényeségi együttítható és az egy kutatási témára jutó ráfordítás között elhelyezkedő és nemzetközi összehasonlításra alkalmas mutatót képeztünk. E mutató a *vállalati* (a vállalati gazdálkodási rendszerben dolgozó ipari kutató-intézeti) *kutatási programok évi volumene*.* Az 1966. évi magyar kutatási statisztika 48 ipari kutatóintézetre és 68 vállalati kutatóhelyre terjed ki.

A 68-ból 31 olyan vállalatot találtunk, ahol az 1966. évi vállalati kutatási program volumene az 5 millió Ft-ot, és 4 olyan vállalatot, ahol az 50 millió Ft-ot is meghaladta. A 48 kutatóintézet közül 40-nél az éves program az 5 millió, 4-nél pedig az 50 millió Ft-ot meghaladó kategóriában helyezkedett el.

Az 5—50 millió Ft-os programmal rendelkező kutatóhelyek a teljes ipari kutatási-fejlesztési költség 23 százalékát, az 50 millió Ft-nál nagyobb programmal rendelkező kutatóhelyek pedig 17,5 százalékát használták fel. A fennmaradó 59,5 százalék 734 vállalati és intézeti kutatóhelyen nyert felhasználást.

A nemzetközi összehasonlítás céljából az első kategóriába tartozó kutatóhelyek programjait 100 000 \$ felettinek, a második kategóriába sorolt kutatóhelyek programjait 1 000 000 \$ felettinek tekintettük. Ennek alapján készítettük el a 7. sz. táblázatot, amelyhez a tőkésországok adatait az OCDE által szervezett és 1964. évre vonatkozó tájékoztató szolgáltatta.**

A teljesebb kép kialakítása végett még egy számítást végeztünk a vizsgált kutatóhelyek éves programjainak átlagos nagyságára.

Úgy véljük, hogy a 8. sz. táblázatban ismertetett vizsgálatok alapján állítható, hogy hazánkban a kutató- és fejlesztőmunka nem kielégítő hatékonyságának másik alapvető oka az anyagi-szellemi erőforrások nem kielégítő koncentrációja.

A koncentráció egy másik jelzőszámának tekinthetjük a *kutatói csoportok átlagos nagyságát*. Itt a „kritikus tömeg” természetesen egészen más dimenziójú, ha alapkutatásokkal foglalkozó intézményekről van szó és ismét más az ipari kutatásban, bár ott is jelentős szerepet játszanak az ágazati sajátosságok.

Ennek előrebocsátása mellett mégis bizonyos tájékoztatást nyújt egy, az amerikai iparban 2000 kutatóhelyre vonatkozóan 1962-ben elvégzett vizsgálat eredménye, amely szerint a produktívnek*** tekinthető ipari kutatólaboratóriumok létszáma a 100 főnyi alkalmazotti létszám

* Ez nem más mint a vállalati profilba tartozó különböző kutatási-fejlesztési témákra fordított éves költség összege.

** *Ampleur et structure de l'effort global de la R-D dans les pays membres de l'OCDE.* Paris 1967. (A teljes kutatási-fejlesztési ráfordítások nagysága és struktúrája az OCDE tag-államaiban.)

*** A produktivitás kritériumának e vizsgálatnál azt tekintették, hogy a laboratórium fenntartására fordított költségek a kutatási eredmények felhasználásán keresztül 3–4 év alatt megtérülnek.

A kutatás koncentrációja a vállalati kutató-fejlesztő programok nagysága alapján

Megnevezés	A vállalati éves kutatási programok nagysága 1000 \$-ban				A megfigyelési körbe bevont cégek száma
	I. 100—999	II. 1000—9999	III. 10 000— 99 999	IV. 100 000 és e felett	
<i>USA</i> (1964)					
A cégek száma	1500	500	120	28	2130
A teljes ipari kutatás-fejlesztés %-ában..	3,7	11,7	20,8	62,7	98,9 ¹
<i>Franciaország</i> (1963)					
A cégek száma	327	97	16	—	440
A teljes ipari kutatás-fejlesztés %-ában..	15,7	39,4	43,4	—	98,5 ¹
<i>Svédország</i> (1964)		~			
A cégek száma	113	26 ²		—	139
A teljes ipari kutatás-fejlesztés %-ában..	28,9	63,6 ²		—	92,5 ¹
<i>Belgium</i> (1963)					
A cégek száma	48	12	—	—	60
A teljes ipari kutatás-fejlesztés %-ában ..	21,8	66,4	—	—	88,2 ¹
<i>Norvégia</i> (1963)					
A cégek száma	29	2	—	—	31
A teljes ipari kutatás-fejlesztés %-ában..	44,3	20,9	—	—	65,2 ¹
<i>Ausztria</i> (1963)					
A cégek száma	18	2	—	—	20
A teljes ipari kutatás-fejlesztés %-ában..	47,3	26,1	—	—	73,4 ¹
<i>Spanyolország</i> (1964)					
A cégek száma	23	1	—	—	24
A teljes ipari kutatás-fejlesztés %-ában..	67,5	13,6	—	—	81,1 ¹
<i>Magyarország</i> (1966)					
A cégek száma	71	8	—	—	79
A teljes ipari kutatás-fejlesztés %-ában..	23,0	17,5	—	—	40,5 ¹

¹ A teljes ipari kutatási-fejlesztési költség és a megfigyelési körbe bevont cégek által felhasznált összeg közötti különbség olyan programoknál kerül felhasználásra, amelyek kisebbek, mint 100 000 \$.

² A II. és III. kategóriájú éves kutatási programok együttesen.

körül kezdődik. E minimum természetesen az adott laboratórium fejlesztési profiljának a függvénye. A megvizsgált 2000 ipari kutatólaboratórium között kerekén 200 olyant találtak, ahol az alkalmazotti összetétel-szám 500 fő felett volt.*

Hazánkban az 1967. évi kutatási statisztika adatai szerint kutatóin-

* F. Hoffmann: Forschung und Industrie in den USA, Köln, 1962. 65. l.

A kutatóhelyek éves programjainak átlagos nagysága
(millió \$-ban)

Ország	I. kategória	II. kategória	III. kategória
Svédország	0,47		4,5*
Franciaország	0,31	2,6	17,5
Belgium.....	0,52	6,3	—
Norvégia	0,42	2,2	—
Ausztria	0,33	1,8	—
Magyarország	0,13	1,3	—

* II. és III. kategóriájú kutatóhelyek átlagos éves programja együtt.

tézeteink 43 százalékában az alkalmazotti látszám 100 fő alatt volt. Vállalati kutató-fejlesztő laboratóriumaink zömében is ez a helyzet.

Az elmondottak alapján most már feltehetjük a kérdést: *mekkora kutatási potenciállal kell rendelkeznie egy-egy vállalatnak az adott iparágban ahhoz, hogy versenyképességét a konkurrenciaharcban megőrizhesse?* A nyugat-európai adatok alapján — 1 : 2 kutató-segédszemélyzeti arányt véve alapul és évi 40 000 \$ egy kutatóra jutó költséggel számolva — egy kutatólaboratórium évi fenntartási költsége egymillió dollár körül van. A profiltól függően egy ilyen laboratórium 25—30 kutatóval és 50—60 segédszemélyzettel 2—5 kutatási, fejlesztési témán dolgozik 2—3 átfutási idővel. Ezek a számok azonban az alsó értékhez állnak közelebb, ha összehasonlítjuk ezeket a 7. sz. táblázatban szereplő vállalati programok nagyságával.

Látható tehát, hogy a kutatási csoportok alsó határa az USA-ban 100 alkalmazott, de jelentős számmal található 500 alkalmazottat foglalkoztató kutatóhely is.* A vállalati programok nagyság szerinti megoszlását feltüntető táblázatból ugyanakkor megállapíthattuk, hogy e kutatóhelyek éves programjai a százezer—egymillió, illetve az egy-tízmillió dolláros kategóriákba sorolhatók, és ez az általános helyzet Nyugat-Európában is, ha a katonai kutatásoktól eltekintünk. Ezen belül azonban a kutatási cél vagy célcsoport újszerűsége, az erkölcsi avulás mértéke tovább differenciál.

A kutatási csoportok, illetve a vállalati programok nagyságát, s így a koncentráció fokát is jelentős mértékben befolyásolja, hogy az adott kutatási célcsoportban milyen gyors a termékek, eljárások erkölcsi avulása, más szóval *a tudományos-műszaki haladás üteme.*

A National Institut of Economic and Social Research angol kutatóintézet részletes vizsgálatai alapján érdekes információt közölhetünk az amerikai és a nyugat-európai elektronikai iparban egyes elektronikai berendezések kifejlesztésének költségeiről és a fejlesztés időtartamáról. (Meggjegyezzük, hogy a 9. sz. táblázatban szereplő értékek nem foglalják magukban a bevezetési költségeket — felszerszámozás stb. — sem pedig a bevezetés időszükségletét.)

A tanulmány szerzői a különböző termelési területekhez rendelt

* Természetesen vannak az Egyesült Államokban olyan kutatóhelyek is, ahol több ezer kutató- és fejlesztőmérnök dolgozik. Így például a Bell Telephone 6000, a Du Pont de Nemours 5000, az IBM kerekben 12 000 tudóst és tudományos segédszemélyzetet foglalkoztat.

kutatási-fejlesztési költségeket az *ügynevezett defenzív fejlesztési politika minimális szintjeként* értelmezik.

9. sz. táblázat

A kutatási-fejlesztési költségek alakulása kutatási célcsoportonként

Kutatási célcsoport, illetve termékcsoport	K + F költségek	Átfutási idő	Évi átlagos K + F költség
	1000 \$-ban	év	1000 \$-ban
Rádióvevő berendezés	220—420	2	110—210
URH adó.....	670—1100	4	170—250
Laboratóriumi oscilloscop	840—1100	3	280—360
Hajóradar berendezés	300—600	3	100—200
Spektrumanalizátor	300—600	3	100—200
Szerszám gép vezérlés	840—1100	3	280—360
Kis teljesítményű tudományos célra készült számítógép	2800—5600	3	930—1860
Színes TV-készülék.....	4500—9000	4	1125—2250
Kis félig-elektronikus telefonközpont	5600—11 200	5	1120—2250
Nagy teljesítményű elektronikus telefonközpont	17 000—25 000	6	2830—4160
Nagy teljesítményű számítógép (EDP)	24 000—44 000	4	6000—10 000
Távközlési műholdak	28 000—100 000	5	5600—20 000

A 9. sz. táblázatban ismertetett adatok tájékoztató jellegűek, de mint a tanulmány szerzői megjegyzik, alapul szolgálhatnak annak eldöntéséhez, hogy egy tőkés vállalat milyen évi kutatási-fejlesztési költségráfordítás mellett remélheti, hogy az adott termékcsoport piacán versenyképes maradhat. Természetesen ez az évi ráfordítás a vállalat által meghódított piac nagysága, pontosabban az általa évente értékesíthető termékek volumene és a realizált haszon függvényében több-kevesebb is lehet — figyelembe véve a termékek cserélődési sebességének változását.*

Az elvégzett vizsgálatok alapján megállapítható, hogy hazánkban kevés olyan vállalati vagy intézeti kutatóhellyel rendelkezünk, ahol egy adott termékcsoport rendszeres fejlesztéséhez szükséges minimális szellemi potenciállal, illetve megfelelő technikai felszereltséggel rendelkezünk. A helyzetet súlyosbítja az is, hogy a kutatóhelyek és vállalatok közötti kooperáció, a munkamegosztás szintje is alacsony, és így még az ebből adódó előnyöket sem használjuk ki megfelelően.

Az állami irányítás e helyzeten segíthet a népgazdasági vagy tárca-szintű célprogramok kiválasztásával, a különböző kutatóhelyek kutatási potenciálvektorainak és célok irányába való rendezésével, a végrehajtás megszervezésével és ellenőrzésével. Általánosan alkalmazható receptet a koncentráció optimális méretére adni nem lehet. Ez mindig a kitűzött céltól, a megoldandó feladat jellegétől és egy sor egyéb gazdasági megfontolástól függ. *Egy-egy konkrét kutatási fejlesztési feladat esetében azonban gazdaságossági számítások alapján az anyagi és szellemi erők optimális koncentrációjának mértéke kiszámítható.***

* National Institute Economic Review No. 34. 1965. London.

** Ma már a magyar nyelvű szakirodalom is számos ilyen módszert ismertet. A gyakorlatban való elterjedésük azonban attól függ, hogy mennyiben kényszeríti rá a vállalatokat és a kutató-fejlesztő intézeteket gazdasági környezetünk arra, hogy ezeket alkalmazzák.

Úgy vélem, hogy a tudományos-technikai haladás élmezőnyéhez viszonyított helyzetünk ismerete is egy lépés a feladatok megfogalmazása, sőt megoldása útján. Hazánkban nem jelentéktelen összeget fordítunk kutatásra-fejlesztésre. 1967-ben ez az összeg — kutatási beruházásokkal együtt — a nemzeti jövedelem 2,4 százaléka volt. Különösen jól állunk a kutatói-szellemi potenciált illetően. Ezért az anyagi és szellemi erő célirányos koncentrációjával, a kutatóhelyek között kiépítendő tervszerű munkamegosztással, meglévő szellemi potenciálunk hatékonysága ugrásszerűen növelhető.

Az új gazdaságirányítási rendszer lehetőségeit e tekintetben rugalmasabban kellene alkalmazni, hogy minél jobban elmosódjon a határ — ami egyébként is csak szervezetenként áll fenn — a vállalati és költségvetési rendszerben dolgozó kutatóintézetek között, hogy közelítsük a termelővállalatok és a kutatóintézetek anyagi érdekeltiségét a kutatásban, illetve eredményeinek felhasználásában.

Iparunk műszaki színvonalában mutatkozó lemaradás a fejlett ipari országokhoz képest komoly figyelmeztetés. Ugyanakkor a gyors előretörés legfontosabb előfeltételeivel, a megfelelő kutatói-szellemi potenciállal rendelkezünk. Irányítási rendszerünk reformja a gazdasági vezetés korszerű módszereinek alkalmazását teszi lehetővé a kutatásban és fejlesztésben is. Kutatóink, mérnökeink, közgazdászaink és valamennyi szakemberünk alkotóképességét az új gazdaságirányítási rendszer feltételei között alkalmazandó korszerű tudományszervezési módszerekkel további gazdasági fejlődésünk alapvető forrásává tehetjük.

LADÓ LÁSZLÓ—DELI LÁSZLÓ:

AZ OPTIMÁLIS VÁLLALATI NYERESÉG SZÁMÍTÁSA

Ahhoz, hogy a vállalatok nyereségüket növelni tudják, számos más információ mellett ismerniük kell termékeik, szolgáltatásaik valóságos „nyereségbonitását”. A könyv bebizonyítja: a hagyományos kalkulációk ennek az igénynek — elsősorban a jövőre vonatkozó számításoknál — nem felelhetnek meg, ezért új szemléletű, az eddiektől sokban eltérő számítási apparátust igénylő eljárások szükségesek.

A műben ismertetett „költség- és nyereségfedezeti számítás” alapot nyújt a nyereségoptimumot biztosító vállalati terv elkészítéséhez, a lehetséges ár-engedmények helyes számításához, valamint műszaki-szervezési intézkedések és beruházások nyereségkihatásainak újszerű megállapításához.

A könyv első része — jórészt a kohó- és gépipari vezető-továbbképzés tapasztalatai alapján — technikai részletek nélkül az alapvető szemléleti, logikai kérdéseket és összefüggéseket tárgyalja. A második rész a téma számítási, tervezési, információrendszeri vonatkozásait ismerteti. A harmadik rész a nyereségoptimum számításának alapvető matematikai problémáit tárgyalja és az elektronikát igénybe vevő számításokhoz kíván kiinduló ismereteket nyújtani.

Vállalati igazgatókat, főmérnököket, főkönyvelőket, műszaki-gazdasági tervezőket, konstruktőröket, technológusokat, számítási szakembereket érdeklő, élvezetes, könnyed stílusban megírt jelentős munka.

268 l., füzve 23,50 Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

A központi terv a többszintű tervezés rendszerében

A többszintű rendszer vázlata

A központi tervezés módszereit és technikáját vizsgálva, szem előtt kell tartani a többszintű tervezés kulcsproblémáját, tudniillik azt, hogy a gazdaság egyes szektoraira tartozó, egyedi mikrodöntések megfeleljenek az egész népgazdaság elé kitűzött, globális társadalmi céloknak. Ez azt jelenti, hogy az egyedi szektorális döntéseket olyan ésszerű kritérium szerint kell meghozni, amely — a szocialista társadalom feltételei között — egyben a globális társadalmi ésszerűségnek is kritériuma (szemben a magán-mikroracionalitás ismérével).^{*} Ez a kritérium azt követeli, hogy a társadalom szükségleteit az egész társadalom rendelkezésére álló erőforrások segítségével maximális szinten elégítsük ki. Ez az ismerv közvetlenül alkalmazható a gazdasági elemzés és a tervezői elgondolások olyan formáiban, amelyek az egész népgazdaságot átfogó modellekkel dolgoznak. Ezeket a modelleket azonban nem lehet eszközül felhasználni az olyan szektorális, részleges döntések meghozatalánál, amelyeknek eredményei a gyakorlatban meghatározzák a gazdaság fejlődésének útját. Tehát a következő nehéz problémával állunk szemben: hogyan optimalizáljuk a részleges döntéseket egy sokkal nagyobb körre vonatkozó kritérium szerint, amely a szóban forgó szektorra nézve exogén.

Nyilvánvaló, hogy milyen irányban keressük a kérdésre a választ. Olyan módszert keresünk, amely lehetővé teszi, hogy az egész társadalom választási kritériumait kifejezzük a szektorális mikroszámításokban.

Félretéve most azt a kérdést, hogy hogyan kössük össze a szektorális számításokat a központival, vizsgáljuk meg először a többszintű tervezési rendszer egyes láncszemeinek jellemző vonásait.

Központi szinten az a fő probléma, hogyan lehet a társadalmi célokat és kielégítésük mértékét számszerűsíteni, hogyan lehet kifejezni mindazokat a tényezőket, amelyek befolyásolják a célok elérésére tett erőfeszítéseket és korlátozzák a választás szabadságát.

A társadalmi célok természetükre nézve heterogének. Kielégítésük mértékét nem lehet egyetlen számmal vagy indexszel kifejezni. Ezek a célok a társadalom szükségleteinek maximális kielégítését követelik meg, de a szükségletek különböző kategóriái között különbséget kell tenni jellegük szerint (élelmezés, ruházat, lakás, egészségügy, oktatás stb.), a kielégítés ideje szerint, különféle árukkal és szolgáltatásokkal való ellátás formája szerint (piaci elosztás vagy ingyenes szolgáltatások), valamint

^{*} Oscar Lange: *Politikai gazdaságtan I. kötet, Közgazdasági és Jogi Könyvtudó, Budapest, 1965,*

az egyes társadalmi, szakmai és területi lakossági csoportoknak a szükségletek kielégítésében való részesedése szerint. Az ilyen heterogén célok belső szerkezetének meghatározása (a fentiek szerint differenciált módon) nem alapozható kizárólag gazdasági elvekre, hanem főként társadalmi és politikai természetű döntésektől függ.* Nem helyes azonban feltételezni, hogy az ilyen döntések exogén módon történnek a tervezési folyamat megindulása előtt, sem azt, hogy végérvényesek, tudniillik abban az értelemben, hogy objektív korlátozó feltételként viselkednének a gazdasági választást optimalizáló számításokban. A döntéseket a tervezési folyamat során különféle gazdasági kritériumok alapján hozzák. Visszacsatolás áll fenn tehát a társadalmi, a politikai és a gazdasági kritériumok között. A tervezés egymásra következő szakaszaiban csak viszonylagosan „optimális” megoldásokat kaphatunk, amelyek a kérdéses szakaszban adott célok halmazának felelnek meg.

A korlátok egy másik kategóriája eltérő természetű, minthogy a fogyasztói kereslet áruszerkezetére, valamint az exportálható áruk és szolgáltatások külföldi keresletére vonatkozó becsleket és projekciókat tükrözi. Nagyjában-egészében nehéz feltételezni, hogy ezeket a struktúrákat tervezési döntésekkel közvetlenül befolyásolni lehet. Adott piaci árak mellett az ilyen strukturális feltételek exogének, és csak bizonyos közvetett befolyásolásuk képzelhető el árváltozások, minőségi változások, valamint a piaci szervezet sajátosságai révén.

Végül, az átfogó népgazdasági számítás alapján hozott döntések függnek egy sor olyan korláttól és paramétertől, amelyek a tőkére, a munkára és a devizaellátásra vonatkoznak, valamint ezen erőforrások újratermelési feltételeire, kihasználásuk gyakorlatilag lehetséges intenzitására, a ráfordítási tényezők helyettesítési lehetőségeire stb. Központi szinten mindezeket a tényezőket nem lehet pontosan, csak megközelítően figyelembe venni; ez következik abból, hogy aggregált megközelítést kell alkalmazni, valamint abból, hogy korlátozott információ áll rendelkezésre azokról a nagyszámú és különféle erőkről, amelyek a valóságban befolyásolják a gazdaság különböző kapcsolatait és szektorait.

Fontos, hogy a fenti jellegzetességeket szem előtt tartsuk, mert így azokra a problémákra koncentrálhatunk, amelyek csak központi szinten dönthetők el, és nem esünk olyan illúziókba, hogy az összefoglaló népgazdasági optimalizálási modellek valódi és végleges megoldásokat adhatnak a népgazdaság fejlődése szempontjából mérvado minden problémára. Ilyen megoldás csak a tervek egész rendszere segítségével közelíthető meg, amely különböző területeket átfogó (különböző szintű) és különböző időtartamú terveket foglal magában.**

* Oscar Lange: Optimalis döntések. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966, valamint „Od bilansowanía do wyboru optymalnego planu” (A mérlegmunkától az optimális terv kiválasztásáig). Nowe Drogi, No 2, 1965.

** Vesd össze az itt kifejtett nézeteket az alábbiakkal: N. E. Kobrinszkij, A. M. Matlin „Ekonomiko-matematiceszkije modeli planirovanija obszesztvennogo proizvodstva” (A társadalmi terme-és tervezésének gazdaságmatematikai modelljei), *Ekonomika i Matematiceszkije Metodi* (a továbbiakban: EMM) 1967. 2. sz.; K. J. Kacnelinbojgen, E. I. Fajerman „Centralizm i hozajsztvinnaja szamosztotajvelnosztv v szocialistsziceszkjoj ekonomike” (A centralizmus és a gazdasági önállóság a szocialista gazdaságban) EMM. 1967. 3. sz.; V. F. Pugacsov „Lokalnij kriterij narodnohozajsztvvennoj effektivnosztvi i resenije zadacs optimizacii” (A népgazdasági hatékonyság helyi kritériumai és az optimalizálási problémák megoldásai), EMM 1967. 5. sz.; B. N. Mihalevszkij „Szsiztyema modelej dlja raszcsota szbalanszirovannogo szrjednyeszrocsnogo plana” (Modellrendszer konzisztens középtávú tervekhez) EMM. 1967. 5. sz.; A. V. Volkonszkij „Tovarno-gyenezsnij mehanizim v optimalnom upravlenyii hozajsztva i cen oobrazovanyija” (Az áru- és pénzmechanizmus optimális gazdaságirányítás és árképzés mellett) EMM. 1967. 4. sz.

Minden olyan terv jellegű számítás, amely nem fogja át a népgazdaság egészét, *a részleges, szektorális számítások* kategóriájába tartozik. Ezeknek közös vonásuk, hogy a népgazdaság egy részét képviselő komplex tevékenységeket fognak át, de a döntés szempontjából hasznos lesz, ha az ilyen részleges számításokat két alkategóriára osztjuk: 1. a közvetlen operatív döntés alapjául szolgáló mikroszámításokra; 2. közbeeső számításokra, amelyek szükséges kapcsolatot létesítenek a népgazdasági és a mikroszámítások között; ezek összefoglaló ágazati és regionális számítások lehetnek.*

A központi népgazdasági számításokkal összehasonlítva, minden részleges számításnál nagyobb a külső korlátok száma, amelyek az adott komplexum végtermékei iránti keresletre és a komplexumon kívülről származó erőforrásokra vonatkoznak. A központi számításokban a végső felhasználást, valamint a népgazdaságban az adott időszakban nem termelt erőforrásokkal való ellátást korlátozzák. Ugyanezek a korlátok a részleges számításokat is befolyásolják, de ott ezenkívül még hatást gyakorol az adott komplexum végső termékei iránt más részkomplexumok által támasztott végső kereslet, valamint az adott időszakban más komplexumok által termelt erőforrásokkal való ellátottság. Az alapvető kérdés tehát a következő: mi legyen a forrása a részleges számítások exogén korlátaira vonatkozó külső információnak és milyen formában álljanak rendelkezésre?

Tekintettel a globális társadalmi racionalitás követelményére, világos, hogy a részleges számításnak a népgazdasági összefoglaló számítások fontos külső információs forrást kell hogy jelentsenek. De legalább két okból más források is szükségesek: 1. A központi számításokat, egyebek között, a fogyasztói kereslet és a külső piaci kereslet áruszerkezetére vonatkozó becslésekre és projekciókra alapozták, tehát a részleges számítások ezekre vonatkozólag javított becsléseket tartalmazhatnak; 2. a népgazdasági számítások aggregáltsága nem teszi lehetővé, hogy elég részletesen vegyük figyelembe a munkaerőre, a tőkeráfördítéskorra és a termelési technológia más jellegzetességeire vonatkozó korlátokat; a részleges számításokban ezekre a korlátokra is saját információkra van szükség. Ennélfogva a népgazdasági számításokból a részleges számításokra levezetett információkat kombinálni kell az adott területért felelős egy-egy autonóm becsléseivel.

A részleges számítások külső információi a következő formát öltetik: 1. a különféle erőforrások (munkaerő, tőke, nyersanyag) keresletére vagy kínálatára vonatkozó becslések, természetes mértékegységben; 2. a szektor végső termékeire és a szektor számára kívülről szállított erőforrásokra vonatkozó árinformációk.

Fontos megjegyezni, hogy a bázisidőszak árviszonyai (tudniillik abban az időszakban uralkodó árviszonyok, amikor a terv készül) nem adhatnak elégséges információt a távolabbi jövőre vonatkozó döntések számára. Ebben az esetben tervezett árviszonyokat kell figyelembe vennünk, amelyek a jövőbeli ráfordítási arányokat, valamint a keresletre és a kínálatra a jövőben ható tényezőket veszik tekintetbe. A hosszú távú

* Vess össze K. Porwit: Regional Models and Economic Planning (Regionális modellek és a gazdasági tervezés). Előadás a Regional Science Association 1965. évi krakkói kongresszusán. Megjelent az RSA kongresszusi közlemények XVI. kötetében.

tervezés egyik kulcskérdése, hogyan kell ilyen jövőbeli arányokat meghatározni. A probléma megoldásához a matematikai programozás és az elektronikus számítástechnika alkalmazási lehetőségei segítséget adhatnak. Ezek a lehetőségek két szempontból fontosak: 1. a tervezett arányok becslésére szolgáló módszert adnak (amely az optimális programozás duális tulajdonságain alapszik); 2. olyan technikai eljárást jelentenek, amellyel leküzdhetők a direkt (volumen) programozással járó nehézségek, ha a vonatkozó árviszonyokat a népgazdaság kisebb vagy nagyobb szektoraira meg akarjuk becsülni.

Az itt leírt rendszerben feltételezzük, hogy minden egyes szintnek specifikus szerepe van azokkal a problémákkal kapcsolatban, amelyeket azon a szinten hatékonyabban lehet figyelembe venni, mint másutt.

A *központi szinten* kell dönteni — átfogó népgazdasági megközelítés alapján — elsősorban a globális társadalmi célokkal összefüggő kérdésekről, az egyes célok közötti kölcsönös összefüggésekről (mint azt fent jellemeztük), valamint a fizetési mérleg korlátairól. Ez olyan direktív és indikatív mutatókban fejeződik ki, amelyek a részleges számítások számára külső információul szolgálnak.

A *regionális szintnek* kettős speciális szerepe van ebben a rendszerben: egyrészt a regionális számítások bizonyos értelemben párhuzamosak a központi számításokkal, minthogy a globális társadalmi célokkal kapcsolatos követelményeket kell kifejezniük a regionális struktúra szempontjából. Másrészt a regionális számításoknak arra kell törekedniük, hogy az erőforrásokat optimálisan használják ki, hogy olyan feltételek jöjjenek létre, amelyek növelik a gazdasági tevékenységek telepítésének hatékonyságát a régió belül. A regionális megközelítésnek ez a kettős jellege tükrözi, hogy a fejlesztés regionális szerkezetére vonatkozó döntéseknél konfliktus is lehetséges a társadalmi és a gazdasági hatékonysági kritériumok között.

Az *ágazati szinten* a fő feladatok a műszaki és szervezeti haladás kérdéseire kapcsolódnak, azaz a haladó termelési technika megválasztásához, a termékválaszték minőségi változásaihoz stb. Nyomatékosan hangsúlyozni kell az olyan minőségi változások fontosságát, amelyek lehetővé teszik, hogy a kínálati feltételek a belső és külső kereslet követelményeihez igazodjanak.

Az ilyen sokszintű tervezési rendszer működését, az egyes láncszemeknek összefüggő rendszerré való integrálódását tárgyaló elméleti tanulmányok főleg olyan koncepcióra irányultak, amely az optimális programok hierarchiájára épül és dekompozíciós eljárást alkalmaz a nagy rendszerek felbontására, továbbá iteratív információáramlást biztosít a rendszer láncszemei között.*

Az ilyen tanulmányok az alap kutatások egy fontos ágát jelentik, mégis szükséges olyan megoldásokat is keresni, amelyek a jelenlegi gyakorlatban alkalmazhatók, még akkor is, ha elméletileg kevésbé kielégíthetők. Az ilyen megoldások azon a feltételezésen alapulhatnak, hogy elő-

* Vessd össze Kornai János: A gazdasági szerkezet matematikai tervezése. Budapest, 1965.; K. Porwit: Central Planning Evaluation of Variants (Variánsok értékelése a központi tervezésben), Pergamon Press, Oxford, 1967.; V. F. Pugacsov: Model mnogostupencsatoj szasztyemi optimalnovo planirovanija (A többszintű optimális tervezési rendszer modellje). Előadás a budapesti kollókviumon a matematika közgazdasági alkalmazásáról. „Colloquium on Applications of Mathematics to Economics”, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.

ször meg kell próbálni minden egyes tervezési szinten egyidejűleg megjavítani a számítások minőségét és hatékonyságát, míg kölcsönös összefüggésüket csak a legfontosabb vagy összevont pontokon kell elemezni, teljes körű formális iteratív eljárás nélkül. Ebben az értelemben most néhány olyan tervezési módszerre és technikára koncentrálnak, amelyek központi szinten hasznosíthatónak bizonyultak. Tudatában vagyunk, hogy szükség van a többszintű rendszer működési elveinek specifikus vizsgálatára is, de feltételezzük, hogy ezt a kérdést más alkalommal elemezhetjük.

Az átfogó, népgazdasági megközelítés fő jellemvonásai

Egy hosszú távú fejlesztési modell tulajdonságainak elemzésével kimutatható, hogy a lehetséges *növekedési ütem* — amely a társadalom szükségleteinek kielégítését tükrözi — nagyobb lesz, ha a végső kereslet gyorsabban nő olyan termékek (ágazatok) iránt, amelyekben viszonylag gyorsabban csökken a végső kibocsátás egységére jutó ráfordítás. Az ilyen irányba ható tervezési döntések lehetővé teszik olyan megoldás megközelítését, amely a rendelkezésre álló erőforrások optimális felhasználását is eredményezi. Ebből az következik, hogy a növekedési ütem meggyorsítása végett *egyidejűleg* kell vizsgálni:

- a hazai végső kereslet lehetséges szerkezeti (összetételi) változásait, azzal a céllal, hogy tendenciájukban növeljék azoknak a termékeknek (ágazatoknak) viszonylagos részarányát, amelyeknél nagyobb lehetőség van a ráfordítások csökkentésére;

- hasonló irányú változásokat az exportszerkezetben, ellentétes irányú tendenciával az import szerkezetében;

- a termelési technikának a ráfordítások szerkezetében kifejezésre jutó olyan lehetséges változásait, amelyek eredményeként a ráfordítások gyorsabban csökkenő irányzatot mutatnak ott, ahol viszonylag könnyebb a végső felhasználás növelése (mind a társadalmi szükségletek kielégítése, mind pedig a piacokon jelentkező kereslet szempontjából).

Ezek az egyszerű megállapítások sok, a hosszú távú tervezés gyakorlata számára fontos következtetéshez vezetnek. Minden terv a múlt és a jelen erős befolyása alatt áll össze, hatnak rá a tapasztalatok, sikerek és balsikerek. Nem elég azonban folytatni a sikeresnek bizonyult politikát, és keresni a létrejött aránytalanságok és nehézségek megoldásának módját. Olyan jövőbeli társadalmi-gazdasági struktúrát kell keresnünk, amely a meglévő feltételeket nemcsak mennyiségben, hanem *minőségben* is megváltoztatja.

A fejlesztési politika különböző lehetséges variánsainak értékelésekor nem elegendő viszonylagos értéküknek a jelenlegi keresleti és kínálati feltételekből kiinduló megítélése. Az a fontos, hogy hosszú távon milyen lehetséges ütemben változhatnak ezek a feltételek. Hosszú távú tervezésben nem pozitív döntéseket kell hoznunk, amelyeket számos korlátozó feltétel és követelmény figyelembevételével kell végrehajtani a közvetlen nehézségek legyőzésére. Ellenkezőleg, a jövőre vonatkozólag olyan feltételeket akarunk létrehozni, amelyek a jövőben csökkentik a rövid és hosszú távú választási kritériumok közötti konfliktusok gyakoriságát.

A hosszú távú tervezés feladatait nem lehet azonosítani azzal, hogy a kínálati feltételeket egy előre meghatározott keresletnek megfelelően alakítjuk — de az ellenkező megközelítés sem alkalmazható. Kulcsfontosságú, hogy az összes felsorolt tényezőt egyidejűleg vizsgáljuk. A hosszú távú tervezés gyakorlatában már ismert*, hogy a fő választási problémák a hazai végső felhasználás és a külkereskedelem strukturális változásaival, valamint a termelési technikával függenek össze. A tervezés gyakorlati eljárásai azonban hajlamosak szétválasztani ezeket a problémákat, és lebecsülni a kereslet elemzésének fontosságát. A jövőbeli kereslet szerkezetét befolyásoló különböző tényezők és erők, valamint az ilyen erőkhöz kapcsolódó politika sokkal nagyobb figyelmet érdemelne. A többi között a keresleti nagyságrendeknek megfelelő jövőbeli arányokat is figyelembe kell venni.

Ha a jövőbeli végső felhasználás volumenének adott variánsait vizsgáljuk, ennek szerkezetét az árrendszer is meghatározza. Ha az elemzést csak a jövedelemhatásokból eredő szerkezeti változásokra korlátozzuk állandó arányok mellett, akkor csak a lehetőségek egy részét vesszük figyelembe. Ezt a nehézséget úgy is legyőzhetjük, hogy különböző szerkezetű végső keresleteket tételezünk fel, s ezek eltérnek attól a szerkezettől, ami a jövedelemhatások megfontolásából következnek. Ez a megközelítés megfelel annak a feltételezésnek, hogy más erők (egyebek között árváltozások is) új szerkezetű kereslethez vezetnek. Viszont, ha ezeket az erőket explicite nem vesszük figyelembe, fennáll a veszély, hogy némelyik feltételezett szerkezet lehetetlennek bizonyul.

Ezeknek a kérdéseknek explicitebb kezelése válik lehetővé, ha a tervezési modellen belül többféle árrendszert alkalmazunk. Ekkor a termelés és az erőforrások egyensúlyára vonatkozó összes alapvető számítások volumenben vannak kifejezve, változatlan áron. A külkereskedelmi számítások viszont változó külkereskedelmi áron vannak kifejezve, míg a végső fogyasztók jövedelmeire és kiadásaira vonatkozó számítások változó piaci árakon készülnek. Ez végrehajtható olyan árindexek segítségével, amelyek a külkereskedelmi árak, illetőleg a piaci árak arányát mutatják a volumenszámításoknál alkalmazott változatlan árakhoz. A fogyasztás és a külföldi kereslet jövőbeli szerkezetére vonatkozó minden egyes feltételezett variánshoz egy ilyen indexvariáns tartozik, amely lehetővé teszi a volumeneknek piaci értékre való átszámítását. Tekintettel arra, hogy az átfogó tervszámítások aggregált megközelítést alkalmaznak, meg kell jegyezni, hogy az árindexek variánsai a megfelelő aggregátumok belső áruösszetételére vonatkozólag is különböző feltételezéseket fognak tükrözni. Világos, hogy a keresleti szerkezetek és az árak közötti viszony variánsainak kidolgozása sok nehézséggel jár, és a szóban forgó feltételezéseket csak durva becslésként lehet elfogadni. Ez a gondolatmenet azonban további kutatás tárgya, amely a tervezési technika fejlesztését érintő problémákkal foglalkozik.

Mint második szempontként megjelöltük, egyidejűleg a termelői árakat is vizsgálni kell. Az ebből a szempontból vizsgált árak társadalmi

* Vessd össze M. Kalecki: Outline of a Method of Constructing a Perspective Plan. (A hosszú távú terv összeállítási módszerének körvonalai.) Varsó, 1962.; K. Porwit: The model for Long-Term Planning in Poland (A lengyel hosszú távú tervezés modellje) a Model Building in the Human Sciences (Modellszerkesztés a humán tudományokban) című Monacóban 1967-ben megjelent kötetben.

erőforrások ráfordítását jelentik. A programozás szempontjából jellemben különböznek az előbbieken említett típusú áráktól. A bázisidőszak változatlan árai, valamint a külkereskedelemhez és a fogyasztói piachoz kapcsolódó változó árak (árindexek) a program primál formájába kívülről bevitt paraméterek. A termelői árak azonban endogén változók, amelyek a program duális formájának a megoldásából származnak. Az optimális megoldás tulajdonságai vezetnek arra a következtetésre, hogy a termelői árak közötti kölcsönös arányok igyekeznek megfelelni a társadalmi ráfordítások közötti arányoknak — ideértve a munkát, a tőkét és a devizakiadásokat, valamennyit duális árukön értékelve. Technikailag a termelői árak indexek formájában fejeződnek ki, amelyek az endogén változók és a bázisidőszak exogén változatlan árai közötti arányt tükrözik. Átlagos szintjük és egymás közti arányaik változnak a szóban forgó hosszú távú terv által átfogott egymásra következő időszakokban. A termelői árak átlagos szintjének a tendenciája csökkenő, és a csökkenés üteme összefügg a társadalmi szükségleteket kielégítő végső kibocsátás maximálisan lehetséges növekedési ütemével.*

Ezek a tulajdonságok magyarázzák és indokolják az a követelményt, hogy ugyanannak az optimalizálási problémának két oldalát kell egyidejűleg elemezni. Tudniillik:

— a kereslet struktúrájának befolyásolását (azzal a céllal, hogy gyorsuljon azoknak a szektoroknak a növekedési üteme, ahol a termelői árak erősebben csökkenthetők),

— a ráfordítások befolyásolását (azzal a céllal, hogy jobban csökkenjenek a termelői árak azokban a szektorokban, ahol a kereslet viszonylag nagyobb növekedése várható).

Az itt leírt tulajdonságok rámutatnak a kutatási és fejlesztési tevékenységek fontosságára, és bizonyos irányt is mutatnak az ilyen tevékenységgel kapcsolatos politika számára. Hatásuk viszonylag jelentősebb lesz olyan esetekben, amikor segítenek új keresletet támasztani a potenciálisan kedvező kínálati feltételekkel bíró szektorokban, vagy javítják a kínálati feltételeket ott, ahol a kereslet növelése egyéb (biológiai, társadalmi stb.) okokból kívánatos.

Néhány példa az átfogó tervezési technikára

Ebben a részben néhány olyan eljárást mutatunk be, amelyek a gyakorlatban már alkalmazásra kerültek a fenti problémák megoldásának megközelítésére. Több szükséges egyszerűsítés folytán ezek a technikai eljárások csak durva megközelítést adják a valóságban sokkal bonyolultabb problémáknak.**

Az átfogó népgazdasági megközelítés fő előnye abban áll, hogy lehetőséget ad különböző fejlesztéspolitikai variánsok értékelésére, az összefüggő szektorális tevékenységek bonyolult hálózatával összefüggés-

* Vö. L. V. Kantorovics, V. L. Makarov: Optimalnie modeli perspektivno planirovanija (A hosszú távú tervezés optimalizálási modelljei) a Primenenijye matematiki v ekonomicseszkih iszledovanyiah (A matematika alkalmazása a gazdasági kutatásban) című kötetben, Moszkva, 1965.

** Ez a rész K. Porwit és J. Zurkowski: Input-output and Related Techniques in Central Planning (Az input-output és hasonló technikai eljárások alkalmazása a központi tervezésben) című sokszorosított tanulmányon alapszik, amelyet a 4. nemzetközi input-output konferenciára nyújtottak be Genfben, 1968. januárban.

ben. Egyszersmind aggregált megközelítésnek kell lennie, ami korlátozza annak lehetőségét, hogy fontos kérdésekkel külön foglalkozzunk, különösen ha minőségi jellegűek. Szükséges tehát hangsúlyozni, hogy az átfogó makroelemzést más tanulmányokkal kell kombinálni.

A makroanalízissel foglalkozó modellek a következő problémák értékelésére irányulnak:

1. Hogyan kell a társadalmi célok szerkezetét intertemporálisan alakítani, azaz milyen legyen a viszony a tervidőszakban a fogyasztók végső keresletének kielégítését szolgáló célok és a kapacitásokat az időhorizonton túl előkészítő célok között.

2. A különböző célkitűzéseknek milyen következménye lesz a külkereskedelmi mérlegre.

3. Milyen lenne a fejlődés útja, ha a végső kereslet belső szerkezete különbözőképpen alakulna. (Vonatkozik ez a közületi és lakossági fogyasztás arányára, valamint mindkét kategóriának a belső áruszerkezetére.)

A modelleknek nem célja, hogy egyetlen választ adjanak, azaz, hogy meghatározzák a felsorolt problémák optimális megoldását. A válaszokat olyan ismérvekre kell alapozni, amelyek részben alig kvantifikálhatók. Más szavakkal, nem tételezzük fel, hogy a modellek meghatározzák a különböző célok közötti helyettesítés feltételeit a társadalmi preferenciák szempontjából. Rámutathatnak azonban a helyettesítés eszközeire a társadalmi erőforrások hasznosítása szempontjából.

Ezen feladatok teljesítésére két fő módszer áll rendelkezésre:

- átfogó mérlegrendszerek összehasonlító elemzése,
- adott korlátokkal és adott célfüggvénnyel meghatározott programok relatíve optimális megoldásainak összehasonlító elemzése.

Az első ilyen technikai eljárás a klasszikus input-output mátrix szerkezetén alapul, kiegészítve a tőkeállományra, a beruházásokra, a munkaerőre (létszámban és munkabérben), a devizaráfordításokra és a kibocsátásra vonatkozó mátrixokkal és vektorokkal. A mátrixoknak és vektoroknak ez a rendszere lehetővé teszi, hogy a termelési tényezők teljes — közvetlen és közvetett — ráfordítási koefficienseit meghatározzuk. Ezeket a koefficienseket használjuk a belső és külső végső kereslet minden variánsának megfelelő teljes munkaerő-, tőke- és devizaigény kiszámításához. Összehasonlítva ezeket az igényeket a rendelkezésre álló kínálattal, eljutunk a lehetséges variánsokhoz, amelyek azután rangsorolhatók munka-, tőke- és devizaigényesség szerint.

Ezeknek a koefficienseknek többféle változata használatos, attól függően, hogy milyen mértékben tételezzük fel a termelői kereslet belső termelésből, illetőleg import útján való kielégítését. Az egyik ilyen változat nem tesz különbséget az input-output koefficiens mátrixban a belső és az importforrások között és az importot exogén vektorként kezeli, amely a végső kereslet vektorából levonandó. Egy másik változat az egyes ágazatokban adott arányt tételez fel a belső és a külső kínálati források között. Ezeket az arányokat a Leontief-mátrix fődiagonálisába bevitt koefficiensek segítségével fejezik ki. Az eljárás kiegészíthető egy olyan feltétellel, hogy az import és az export devizában mérve legyen azonos volumenű.

A teljes (kumulált) koefficienseken alapuló megközelítést nemcsak

ágazati aggregátumokra, hanem részletesebb termékcsoportokra is alkalmazhatjuk. Ebben az esetben a közvetlen ráfordításokat részletesebb statisztikai és műszaki információk alapján lehet meghatározni, míg a közvetett ráfordításokat az ágazati kapcsolatok mérlege segítségével.

Egyes esetekben hasznos lehet az adott ágazat ráfordítási struktúrájának lehetséges változására több variánst megvizsgálni. Ha például olyan variánsokat veszünk, amelyek a közvetlen tőke-, munka- és anyagráfordítások intenzitásában különböznek, akkor meghatározható ezeknek a hatása minden érintett ágazat teljes ráfordítási koefficienseire. Ennek segítségével megbecsülhetjük egy-egy lehetséges technikai variáns célszerűségét az átfogó egyensúlyi ismérvek szempontjából.

Mindezek a koefficiensek az egyes ágazatok végső keresletének egy-egyére vonatkoznak, de néha oly módon vizsgálhatók, amely megkülönbözteti a végső termékbe foglalt nyersanyagot és a feldolgozási eljárást. Így például az élelmiszerek iránti végső kereslet összekapcsolható a mezőgazdasági termeléssel és az ipari feldolgozással.

A fő ráfordítási kategóriák vizsgálata természetesen az ágazatok és a termékek különböző rangsorolásához vezet. Így például a strukturális változások különféle variánsai (értve ezen a végső kereslet vagy a külkereskedelmi struktúra változását) más és más arányokhoz vezetnek a munka és a tőke iránti teljes kereslet vonatkozásában, valamint a devizaegyenleg tekintetében. Hasonló módon lehetséges megbecsülni a közvetlen ráfordítási együtthatók variánsainak hatását a termelési tényezők ráfordítási arányaira.

Hogy közös értékelési skálát kapjunk, a ráfordítási kategóriákat súlyoznunk kell, illetőleg be kell áraznunk. Ha a teljes ráfordítási együtthatókat megszorozzuk az árakkal és azután összeadjuk, az eredmény az átfogó társadalmi kiadásokkal arányos elszámoló árak egy megközelítéseként értelmezhető. Ha ezt a megközelítést elfogadjuk, két problémát kell megoldani. Először, hogyan kell a különféle ráfordítások árai közötti helyes arányokat megbecsülni, másodsor, vajon az elszámoló árak közötti arányok el fognak-e térni a társadalmi ráfordítások arányaitól, és hogy hogyan kell ezeket a lehetséges eltéréseket megbecsülni.

Ezeknek a problémáknak a megoldása vezet a második fajta említett technika alkalmazásához, tudniillik az optimális programozás felhasználásához. Különbséget kell tenni az ilyen technikák felhasználásának két módja között. Egyrészt eszközként használják őket, amely segít a különböző árak közötti összefüggések megértésében és megmagyarázásában, az összefüggések lehetséges változási irányainak megítélésében, ami viszont lehetővé teszi az újabb javított árbecsléseket. Másrészt, az optimális programozás technikáját közvetlenül is felhasználják, azaz olyan numerikus megoldásokat állítanak elő, amelyek meghatározzák a döntési változók egy adott halmazát.

Az első alkalmazás az optimalizálási technika duális formájának tulajdonságain alapul. A gyakorlatban azonban még mindig eléggé nehéz átfogó népgazdasági modellek számszerű megoldása útján közvetlenül meghatározni az értelmezhető árakat. Így, ismelve az ilyen árak tulajdonságait (amelyek a duális forma elméleti elemzéséből vezethetők le), megközelítő módszerrel kell őket megbecsülni. A hosszú távú tervezés szempontjából lényeges a termelési tényezők árainak, valamint a termé-

kek (ágazatok) ebből következő elszámoló árának becslése az egymás-után következő időszakokra, a csökkenés ütemével együtt.

Tételezzük most fel, hogy az összes vonatkozó áratat megbecsültük (tulajdonságaik tárgyalására majd még visszatérünk). Így lehetővé válik az ágazatok (termékcsoportok) rangsorolása, elszámoló áraik színvonala alapján, és a rangsorolás összehasonlítása az egymás után következő időszakokban. Ezenfelül az elemzés megmutatja az elszámoló árakon számított költségek belső szerkezetét, azaz a kiadási kategóriák részarányát, valamint szerkezetük valószínű jövőbeli változásait. Ha az elemzés eredményeit összehasonlítjuk a belső és a külső végső kereslet szerkezetének valószínű és lehetséges változásaival, az összehasonlítás olyan érdekes következtetésekre vezet, amelyek megmutatják, hogy a hatékony kínálat kritériumai megfelelnek-e a kereslet várható feltételeinek.

Az ilyen következtetések egyszerre többféleképpen hasznosíthatók. Egyrészt jelzik, hogy milyen irányban lenne kívánatos a végső kereslet struktúráját befolyásolni, azaz hogy növelni kell azoknak az ágazatoknak a részesedését és viszonylagos növekedési ütemét, ahol kedvezőbb feltételei vannak a hatékony kínálatnak, ami a viszonylag alacsonyabb és csökkenő költségekben fejeződik ki. Másrészt rámutatnak, mely ágazatokban lenne különösképpen kívánatos jobb feltételeket teremteni az (elszámoló áron számított) költségek csökkentésére és hogy a kiadások mely elemei érdemelnek különös figyelmet ebből a szempontból. Megtörténhet, hogy kedvező keresleti kilátásokkal rendelkező termékek viszonylag kevésbé hatékonyak a ráfordítások szempontjából, amit esetleg különlegesen nagy munka-, tőke- vagy importintenzitás okozhat. Ilyenkor lényeges megvizsgálni, vajon műszaki-politikai intézkedések nem javítják-e a helyzetet. Harmadszor, az elszámoló árak és a külkereskedelmi árak összehasonlító elemzése — kölcsönös összefüggésük és irányzatuk szempontjából — némi fényt fog deríteni a gazdaság kívánatos specializációjának irányaira a nemzetközi együttműködés keretében.

Nyilvánvaló, hogy az ilyen jellegű elemzés csak olyan körülmények között lehet eredményes, amikor az alapvető információk, becslések és prognózisok minőségileg megfelelők a lehetséges ráfordítási koefficienssek, a belső és külső kereslet strukturális változásai, a deviza-árárányok stb. vonatkozásában. Ezért hangsúlyoztuk, hogy az input-output technikára és hasonló módszerekre támaszkodó összefoglaló elemzést fontos eszköznek kell tekinteni, de csak olyan eszköznek, amely javítja a tervezés minőségét.

Ez egészen világossá válik, ha népgazdasági direkt optimális programozási modellek szerkezetét tanulmányozzuk.

Egy ilyen program megoldásakor választ kapunk az alábbiakra: a végső kibocsátás maximálisan lehetséges üteme, a kibocsátás ágazati struktúrája és viszonylagos növekedési ütemei, import-export, beruházás, foglalkoztatottság. Formális szempontból ezek a válaszok optimális megoldást jelentenek, de érvényességüket gondos kritikával kell értékelni. Úgy is érvelhetnénk, hogy ennek a megközelítésnek a fő érdeme nem abban a lehetőségben van, hogy egyetlen és határozott optimális megoldást kapunk, hanem abban, hogy elemezhetünk egy sor viszonylagosan optimális megoldást, amelyek mindegyike az exogén változók és néhány paraméter különböző rendszerének felel meg (például önkénye-

sen felvett fogyasztási növekedési ütem egyik részidőszakról a másikra, vagy különböző devizaárbebecsések). Csak ilyen módon jellemezhetjük az elemek érzékenységét a különféle megoldásokban. Így azután megítélhető, hogy a gazdasági fejlődés mely irányai viszonylag biztosabbak, még bizonytalan és korlátozott információ feltételei között is. Ezt más módszerrel vagy elemzési technikával nem lehet elérni.* Különösen hasznos lehet ezen a területen a paraméteres programozás technikája, mivel segít az exogén változók bizonyos sávjaihoz tartozó megoldások rendszerezésében.

Számos fontos probléma elemezhető ily módon. Így például adott korlátok feltételezésével, amelyek összekapcsolják a fogyasztásnak a tervidőszakon túli növekedését a tervidőszakban elérttel és amelyek meghatározzák a fogyasztás szerkezetét, megkísérélhetjük a maximálisan lehetséges növekedési ütem meghatározását. Ez kapcsolódni fog a duális árak csökkenési üteméhez, amely viszont meghatározza az eszközök felhasználásának hatékonysági normáját. Az utóbbi exogén paraméterként használható fel a szektorális és a mikroökonómiai számításokban, amelyek a termelési technikák közötti választást is magukban foglalják (mint például beruházási létesítmények vagy ágazati beruházási programok értékelése).

A kínálat technikai és gazdasági feltételei által meghatározott belső duális árak összehasonlítása a várt devizaárakkal hozzásegít, hogy megbecsüljük a marginális elszámoló devizaárfolyamokat, ami viszont segítségünkre lesz az exportpolitikára és importhelyettesítésre vonatkozó szektorális számításokban. Ezek az elszámoló devizaárfolyamok azonosak az egyes piacok külkereskedelmi egyenlegére vonatkozó korlátozó feltételek duális áraival.

Ezután, ha feltételezzük, hogy a fenti elemzés olyan input-output koeficiensek adott halmazain alapul, amelyek megfelelnek a lehetséges termelési technikáknak (tudniillik a tervidőszakban használható műszaki kapacitásoknak), némi iránymutatást kaphatunk arra vonatkozólag, hogyan kell a kutatási és fejlesztési tevékenységet olyan irányban befolyásolni, hogy bizonyos műszaki szűk keresztmetszetek feloldásában segítségünkre legyenek. Utóbbiak olyankor keletkeznek, ha a lehetséges optimális technikai eljárások nem eléggé hatékonyak a belső kereslet, a strukturális trendek vagy a várt külkereskedelmi árak szempontjából.

Hasonló elemzési technika használható a regionális fejlesztési árnyok meghatározásánál, hogy némileg betekinthessünk az egyes régiók fejlődési potenciáljára és az elérendő társadalmi célok interregionális arányai közötti kölcsönös összefüggésekbe. A hosszú távú országos terv összeállításakor tehát sok fontos kérdéssel kell szembenéznünk: a) Az adott tervidőszakon belül mennyire lehetséges az egyes régiók egy főre jutó fogyasztása közötti különbségek csökkentése; b) hogyan befolyásoljuk a régiók közötti vándorlást (differenciált foglalkoztatási lehetőségek teremtésével, valamint mindenfajta szolgáltatás fejlesztésével, amelyek befolyásolják a különböző kategóriájú munkaerők kínálatát); c) hogyan esnek egybe az a) és b) szempontoknak megfelelő politikák a különféle

* Másrészt, ha csak egyetlen megoldást vizsgálunk, ennek eredményei mindig nagymértékben függenek a kereslet lehetséges struktúrájára vonatkozó exogén korlátoktól. Ez viszont kétségeket ébreszt aziránt, hogy ilyen megoldásban bízhatunk-e.

régiók fejlődési potenciáljával, tekintettel a meglévő tőkére és természeti feltételekre (például talajminőség, vízellátás, ásványi kincsek és a földrajzi környezet más vonásai).

Elképzelhető, hogy konfliktusok keletkeznek a hatékonysági kritériumok (az erőforrások népgazdasági szempontból történő optimális hasznosítása) és a társadalmi célok regionális elosztásának kritériumai között. Szükséges ezért közelítő mennyiségi becslést kapni arról, hogy a regionálisan elosztott célok különböző variánsaihoz mekkora „opportunity cost” tartozik. Azután, ha egy variáns már kiválasztásra került, meg kell becsülni a duális árak régiónkénti különbségeit, különösen a munkára vonatkozólag. Ezek a duális árak tartoznak a regionálisan differenciált célok adott rendszeréhez.

Nem nehéz belátni, hogy ezeknek a megfontolásoknak lényeges hatása van a tervezés gyakorlati feltételeire. Ezek olyan politikai intézkedések alapját képezhetik, amelyek lehetővé teszik, hogy az ágazati tervezők a saját hatékonysági kritériumaiknak megfelelően választhassanak és ne kerüljenek ellentétbe a regionális célok kritériumaival.

DR. HAVAS GÁBOR:

BERUHÁZÁS VÁLLALATI FORRÁSBÓL

1965-től 1970-ig a vállalatok saját pénzforrásaiból megvalósuló beruházások éves volumene hatszorosára, a beruházási bankhiteleké pedig mintegy tizenötszörösére emelkedik. Ez a jelentős változás valóra váltja a gazdasági reformnak azt az elvét, hogy a döntés ott történjék, ahol a feltételek a legteljesebben áttekinthetők.

A vezetőknek kell döntenük olyan kérdésekben is, mint pl.: felújítsák-e a régi berendezést vagy kicseréltessék, és helyette újat szerezzenek be? Gyűjtse a vállalat kamatozó betétben az évről évre képződő saját alapja nélkülözhető részét, és csak akkor hajtsanak végre nagyobb fejlesztést, ha elegendő pénz összegyűlt, vagy kezdjenek hozzá most a beruházáshoz és vegyenek fel hitelt? Vizsgálni kell, hogy az alapoknak milyen hányadával lehet számolni mint folyamatos szinttartásra szükséges összeggel? Az alapot tápláló források milyen dinamikájára számíthatunk a legközelebbi években? Mikor érdemes közép lejáratú és mikor hosszú lejáratú hitelt igénybe venni? Milyen a hitel-igénylés és sorolás új rendje? Milyen kockázatot érdemes vállalni, és milyen mértékben kell támaszkodni a tartalékalapra? Miképpen kapcsolódik össze az új gazdasági rendben az álló- és forgóeszközök finanszírozása?

Az ilyen és ezekhez hasonló kérdések megválaszolásával a leghatékonyabb fejlesztési változatok kidolgozását, illetőleg kiválasztását kívánja megkönnyíteni a vállalatok számára ez a könyv.

Összefoglalja a tervezési, gazdaságirányítási, a tanácsi apparátusban, a bankszervezetben és a vállalatok műszaki, pénzügyi és közgazdasági munkaköreiben dolgozók számára az átgondolt vállalatfejlesztéshez szükséges legfontosabb tudnivalókat a bankmódszerektől az optimumszámításokig, a kamatlábaktól a fejlesztési alapok képzési módszeréig.

276 l., fűzve 21,50 Ft.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

MATYÁS ANTAL:

A profit problémája a modern polgári közgazdaságtanban

A polgári közgazdaságtan az utóbbi évtizedekben tagadhatatlanul sokat fejlődött. Vannak azonban olyan alapvető problémák, amelyekkel éppen osztálykorlátai, illetve apologetikus jellege miatt nem tud megbirkózni. Ezek tudományosan megalapozott megoldását viszont Marx már annak idején megadta. Ilyen a profit problémája is.

A munkaérték-elméletet elvető modern polgári közgazdaságtan tudományos értékelméleti alap híján nem tudja a profitot az érték- és árelméletbe beilleszteni. A profit kérdésének tisztázatlansága s a profit-elméletben uralkodó zűrzavar az érték-többlet forrásának, a kizsákmányolásnak a lepezésére irányuló törekvésekből fakad.¹

A profit problémája a határtermelékenységi elméletben

Marx *A tőke* III. kötetében arról ír, hogy a profit kamatra és vállalkozói nyereségre történő megoszlásának okai „suba alatt átváltoznak a megosztandó profit, illetve érték-többlet létrejöttének okaivá”.² „A kamattal ellentétben tehát a vállalkozói nyereség a tőkés előtt mint olyasvalami jelenik meg, ami független a tőketulajdontól...”³ „A működő tőkés a vállalkozói nyereségre való igényét, vagyis magát a vállalkozói nyereséget is, nem abból vezeti le, hogy a tőke az ő tulajdona, hanem a tőke funkciójából.”⁴

A vulgáris közgazdaságtan pedig nem tesz egyebet, mint doktríner módon tolmácsolja, rendszerezi és védelmezi a polgári termelés szereplőinek, e termelési viszonyok rabjainak képzeteit.⁵

A polgári klasszikus közgazdaságtan érdemének tudja be Marx, hogy a kamatot meg nem fizetett munkatermékként ábrázolt profit egy részének tekintette. J. B. Say óta viszont a polgári közgazdaságtan egyebek között annak a látszatnak a rabja, mintha a kamat és a vállalkozói nyereség — a modern polgári közgazdaságtan az utóbbit nevezi profit-

¹ A tanulmány szándékosan csak az apologetikus jelleget kívánja a polgári profitelméletekben kidomborítani. Mellőzi a polgári profitelméleteknek a szocialista gazdaságban is felhasználható racionális elemeit, például a profitmaximalizálás piaci formáinként változó feltételeinek stb. a tárgyalását. Ezeket a szerző korábban megjelent cikkeiben, könyveiben részletesen elemezte. Nem vitatja a határrelemlzés felhasználásának jelentőségét a programozásban. A profit problémájának kapcsán csupán arra kívánja a figyelmet felhívni, hogy az áralakulásnak a tényezők határtermelékenységén alapuló magyarázata nem helyettesítheti a munka-érték-elméletet.

² Marx: *A tőke*, III. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 378. 1.

³ Uo. 377. 1.

⁴ Uo. 376. 1.

⁵ Lásd Marx: *A tőke*, I. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1961. 86. 1.

nak — két különböző forrásból fakadna. A passzív tőkés jövedelmében, a kamatban a modern polgári közgazdaságtan a tőke határtermelékenységeinek kifejeződését látja, az összhozam növekményét, egy parciális deriváltat, amelyet oly módon kaphatunk meg, hogy a tőke mennyiségét egy végtelen kis egységgel növeljük, miközben a többi termelési tényező nagyságát változatlan szinten tartjuk. Ezzel azután a kamatot teljesen elszakítja az értéktöbblettől, a tőke termékének, nem pedig ellenérték nélküli munkatermékeknek tekinti.

A határtermelékenységi elmélet mint jövedelemelosztási elmélet — amint arra a polgári bíráló is rámutat — nem mentes belső ellentmondásoktól, mégis szervesen beilleszkedik az általános egyensúlyi elmélet logikai konstrukciójába. Mind a mai napig a modern polgári jövedelemelosztási elmélet alapja maradt. Ahogy M. Blang angol professzor hangsúlyozta, jobb elmélet még nem tűnt fel a láthatáron.⁶

A profitot azonban a modern polgári közgazdaságtan nem tudja beilleszteni az áralakulás, a jövedelemelosztás keretei közé. Míg az értéktöbblet kamatkénti, földjáradékkénti megjelenési formáját egy-egy termelési szolgálat ellenértékének tekinti, a profitot a modern polgári közgazdák nagy része ellenérték nélküli jövedelemnek tartja. Azaz igazában a profitnak nevezett vállalkozói nyereség képviseli az értéktöbbletet a modern polgári közgazdaságtanban.⁷ Elvetve azonban a munkaérték-elméletet, hiányzik az elméleti alap ahhoz, hogy a profitot az ár szerves részeként lehessen ábrázolni. Ebből azonban súlyos ellentmondás fakad. A modern polgári közgazdaságtan vizsgálódásának súlypontja a fogyasztóról egyre inkább a vállalkozó felé tolódik el. A vállalkozót tekinti a gazdasági élet központi szereplőjének, aki megveszi a tényezők szolgálatát és úgy kombinálja őket, illetve felhasználásukkal annyit termel, hogy profitjának tömege maximális legyen. A profitnak ily módon alapvető fontosságot tulajdonít az egész tőkés gazdasági mechanizmus működésében. A határtermelékenységi elmélet azonban a profit létét nem képes megmagyarázni. Heuss írja: a vállalkozó a tényezőket határtermelékenységük alapján fogadja fel, az ő jövedelme azonban nem alakulhat a határtermelékenysége szerint, hiszen mint a termelés irányítója „nem tárgya, hanem alanya a határtermelékenységi elméletnek”.⁸

Az ún. Euler-tétel alapján a tényezők határterméke és mennyisége szorzatának összege elsőfokú homogén termelési függvény esetén kimeríti a tényezők együttes közreműködésével létrehozott összes hozamot. Vagy a határtermelékenységi elmélet egyik megalapítójának, az angol Wickstednek a gondolatmenetét követve, ha minden tényezőt megduplázunk, elsőfokú homogén termelési függvény esetén a hozam is megduplázódik. Így, ha egyik tényezőt egyoldalúan növeljük, amennyivel csökkent a határterméke, annyival nőtt az állandó tényezőké, azaz az össztermék teljes egészében munkabérként, kamatként és földjáradékként kerül kifizetésre.⁹

⁶ Lásd M. Blang: *Economic Theory in Retrospect*, London, 1968. 446. 1.

⁷ A szerző nem bocsátkozik a tényezők kínálati ára felett mutatkozó és egyéb járadék-szerű jövedelmek tárgyalásába. „A járadék elmélete valójában nagyon kis szerepet játszik az újabb elméleti vitákban.” *A Survey of Contemporary Economic*, Philadelphia, 1949. 45. 1.

⁸ E. Heuss: *Grenzproduktivitäts und Verteilungstheorie*. *Ordo. Jahrbuch für Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft*. 1955. 108. 1.

⁹ Ph. H. Wicksteed: *Commonsense of Political Economy*, London. 1910. 32. 1.

A profit számára tehát nincsen hely. Idézhetnénk szerzőket Walras-tól, J. B. Clarktól egészen Samuelsonig, akik elméleti rendszerük logikájánál fogva kénytelenek elismerni, hogy statikus egyensúlyi helyzetben, monopolelemekről mentes tiszta verseny esetén a vállalkozónak nincs profitja.

A profit léte azonban tény, s ezt valamiképpen magyarázni kell. Némelyek a zsákutcából való kiutat oly módon vélték megtalálni, hogy a profitot egyszerűen a tőke határtermékével, tehát a kamattal azonosították. Ez az eljárás azonban egyrészt visszatér a modern polgári közgazdák által elvetett klasszikus felfogáshoz, amely szerint a kamat is és a profit is azonos forrásból fakad, másrészt csupán a kérdés megkerülését jelenti, hiszen adós marad a vállalkozói nyereség magyarázatával.

J. B. Clark, egyike a határtermelékenységi elmélet első képviselőinek, a határtermelékenységi elmélet alapján tesz kísérletet a kamattól megkülönböztetett profit létrejöttének magyarázatára. Arra hivatkozik, hogy csak statikus feltevések mellett nincs a vállalkozónak nyeresége. Mintegy Schumpeter előfutáraként hangoztatja, hogy létrejötte dinamikus gazdaságban viszont már megmagyarázható. Egy új találmány növeli a tényezők határtermelékenységét. Nőnie kell a tényezők jövedelmének is. De a munkabér emelkedése — írja — „mindig visszamarad bizonyos intervallummal” a munka határtermelékenységének növekedése mögött, s így egy dinamikus folyamat átmenetileg profitot szül.¹⁰ Íme, még a határtermelékenységi elmélet alapján állva is, a profit meg nem fizetett munkatermékeknek tűnhet. De ebben az ábrázolásban csak átmeneti, frikcionális jelenség. Ha a verseny zavartalanul működne, a profit dinamikus gazdaságban sem jöhetne létre.

Átmeneti és amellet csak egyes tőkéseknél létrejövő jövedelemként tárgyalja a profitot a XX. század polgári közgazdaságtanának egyik legkiemelkedőbb alakja, J. Schumpeter is. A profitra vonatkozó magyarázata ma is része a modern polgári profitelméletnek. (Első kifejtését lásd J. Schumpeter: *Theorie der Entwicklung*, Leipzig, 1912.) Schumpeter szerint a vállalkozó igazi funkciója az, hogy újít, azaz új, addig ismeretlen fogyasztási cikkeket vezet be, új termelési és szervezési eljárást alkalmaz, új piacokat hódít meg, új nyersanyagforrásokat tár fel. Az újítás azonban kockázattal jár, a vállalkozónak újító tevékenységével nagy akadályokat kell leküzdenie. Nehéz a megszokott útról letérni, az új terméket a fogyasztókkal elfogadtatni stb., stb. Nem minden vállalkozó hajlandó és képes újítani, de aki vállalja az újítással járó nehézségeket, a költségek felett nyereségre tehet szert, mert az árak még egy ideig a régi termelési feltételeknek megfelelő költségek alapján alakulnak. Ez a nyereség azonban szintén csak átmeneti jelenség. A többi vállalkozó igyekszik az élenjárókhoz felzárkózni, ezzel a profit eltűnik, s mindenki csak a termelési költségeket realizálja az árban.

Schumpeternél kétségkívül pozitív elem annak a felismerése, miként serkent az értéktörvény érvényesülése az új technika bevezetésére. Ennek ábrázolása hiányzott a polgári klasszikus közgazdánknál, hiányzott a polgári közgazdaságtanra évtizedeken át jellemző statikus egyensúlyi elmélet képviselőinél is. A profit azonban ebben az értelmezésben nem általános jelenség, nem minden vállalkozónál jelentkezik. Ellenkezőleg,

¹⁰ J. B. Clark: *The Distribution of Wealth*, New York, 1902. 406. 1.

egyes vállalkozók csak azért juthatnak profithoz, mert az áralakulást szabályozó feltételek mellett működő vállalkozók csak a termelési költségeket realizálják. A Schumpeter-féle vállalkozó típusa egyébként csak a tőkés termelés kezdeti szakaszára volt jellemző, amikor a tőketulajdon és a tőkefunkció nem vált el egymástól, de nem a modern kapitalizmusra. A nagy részvénytársaságokban az újítás külön osztályok feladata, amelyeknek alkalmazottai utasításra dolgoznak, hivatalnoki fizetést kapnak, rutinszerűen dolgoznak. „... a pusztá igazgató — jegyzi meg Marx a részvénytársasággal kapcsolatban —, aki a tőkének sem kölcsön révén, sem más címen nem birtokosa, minden valóságos funkciót ellát, amely a működő tőkésre mint olyanra hárul — akkor csak a funkcionárius marad meg, a tőkés pedig mint felesleges személy, eltűnik a termelési folyamatból.”¹¹ És Schumpeter becsületesen levonja a profitelméletből adódó konzekvenciát. Rezigáltan elismeri: azzal, hogy fizetett alkalmazott végzi az újítás funkcióját, véget ért a kapitalizmus történelmi hivatása, át kell adnia helyét a szocializmusnak.¹² A kapitalizmus történelmileg átmeneti jellegének felismerése, még a schumpeteri felzárkózás formában is, kivételes jelenség a polgári közgazdák között.

A polgári közgazdaságtanban mind a mai napig Knight elmélete az egyik elfogadott magyarázata a profitnak. Knight is — Clarkhoz hasonlóan — igyekszik áthidalni az elmélet és a gyakorlat közötti ama ellentmondást, hogy a határtermelékenységi elmélet alapján az árban nincs hely a profit számára, a valóságban a vállalkozók mégis realizálnak profitot. Az elmélet szerinte feltételezi a tökéletes versenyt, amely mellett a jövőt előre lehet látni, a vállalkozók tehát előre fel tudják mérni, mennyiért lehet terméküket elkészültekor realizálni. „Ilyen feltételek mellett — írja — a termék értékének felosztása a termelési szolgálatok között mindig tökéletes és kimerítő, és nincs profit.”¹³ A valóságos gazdaságban azonban nincs tökéletes előrelátás. Knight különbséget tesz kockázat és bizonytalanság között. Kockázat esetén az eredmény valószínűségéről mennyiségi ismerettel rendelkezünk, s a kockázatot biztosítással át lehet a biztosítóra hárítani. A jövő bizonytalanságát azonban nem lehet előre felbecsülni. Egyetlen eladó sem tudhatja előre, hogy versenytársai mennyit fognak kínálni, miként fog a vevők vágya és kereslete alakulni stb.

A profit létrejöttének feltétele mármost Knight szerint a jövő alakulásának bizonytalansága. A termelés nagysága bizonytalan jövőbeli keresletre irányuló várakozásokon nyugszik. Ennek alapján támaszt a vállalkozó keresletet a jelenben a tényezők szolgálata iránt, s a tényezőknek a velük kötött szerződésen nyugvó díjazása nem a fennálló árak mellett értékelt határtermékük szerint történik, hanem a bizonytalan jövőbeli kereslettől függő várt árak szerint. És ha a vállalkozók a vártnál nagyobb bevételhez jutnak, bevételük meghaladja költségüket, és profitot realizálnak. Ellenkező esetben viszont veszteséget szenvednek. A profit tehát a jövő bizonytalansága folytán téves kalkuláció következtében jön létre, mint egy maradék a termelési költségek felett, az *ex ante* és *ex post* hozadék közötti különbség, amelyet a vállalkozók versenye a jövő bizonytalansága folytán nem képes eltüntetni.

¹¹ Marx: A tőke. III. kötet. 385. l.

¹² Lásd J. Schumpeter: *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York. 1942.

¹³ F. H. Knight: *Risk, Uncertainty and Profit*, New York, 1964. 198. l.

Knight szerint a profit nagysága a várakozások optimista vagy pesszimista jellegével fordítva arányos.¹⁴ Azt tartja, hogy a jövő alakulásának bizonytalansága akkor eredményezne általánosan minden tőkés vállalkozó számára pozitív profitot, ha a vállalkozók várakozásai általánosan pesszimistán alakulnának. Ez esetben alacsony bevételre számítanának, s így a tényezők díját is határtermékük realizált értékénél alacsonyabban állapítanák meg. Általános optimizmus esetén viszont a profit nagyon csekély, sőt, negatív nagyságot ölthet, azaz a vállalkozók veszteséget szenvednek.

A bizonytalanság, amelyre Knight hivatkozik, jórészt a profitra való termelésből fakadó anarchiával kapcsolatos, mégpedig magára hagyott tőkés gazdaságban. Knight viszont megfordítja az oksági sorrendet, az anarchiával kapcsolatos bizonytalanságból kívánja a profit létét magyarázni. A valóság azonban ellentmond Knight felfogásának. A vállalkozók általános pesszimizmusa vagy optimizmusa az elméleti rendszernek nem független változója. A tőkések általában a válság idején pesszimisták, amikor viszont profitjuk is rendkívül alacsony, sőt, egy részük veszteséget szenved, tönkremegy. A profitok a fellendülés idején magasak, amikor viszont a tőkések hangulata optimista.

Samuelson Knighttal szemben hangoztatja: az általa értelmezett profit nem lehet külön jövedelem, hiszen a jövő bizonytalansága folytán nemcsak a vállalkozó, hanem a termelési tényezők tulajdonosai is nem várt jövedelemhez vagy veszteséghez juthatnak. Az a munkás például, aki szerencsétlenségére olyan szakmát tanult, amely a technikai fejlődés folytán elavult, veszteséget szenved. Ellenkező esetben viszont rendkívüli jövedelemhez jut.¹⁵

Ha fel nem mérhető bizonytalanságra vezetjük vissza a profitot, akkor annak nagysága is meghatározatlan. De ez minden elemzésnek ellentmond. A jövő alakulását illetően tetszés szerinti hihető feltevést lehet felállítani, vagy ahogy Robinson asszony írja: „a közgazdaságtan abban a helyzetben van, hogy mindent bebizonyíthat, amit akar”.¹⁶

Megkerülük a profit kérdését azok a kísérletek, amelyek bizonyos profitnagyságot, az ún. normál profitot egyszerűen termelési költségként igyekeznek beilleszteni a darabköltségek közé. „A darabköltségnek tartalmaznia kell a vállalkozónak a termékegységre eső átlag-normálprofitját” jelenti ki Robinson asszony.¹⁷ „... hasznos lesz, ha a normál profitot belefoglaljuk az átlagköltségekbe” — olvashatjuk az egyik legdivatosabb angol politikai gazdaságtan tankönyvben.¹⁸ A normál profitot a profit ama minimális nagyságaként értelmezik, amely szükséges ahhoz, hogy a vállalkozó az iparágban maradjon, s úgy gondolják, hogy mint ilyen, termelési költség. A normál profit az utóbbi két szerző szerint nem átlagprofit, mert nem az előlegezett tőkéhez viszonyítják. Független tőle, hiszen a tőkével nem rendelkező vállalkozó nyereségét jelenti, adott nagyságú pénzüsszeget fejez ki.¹⁹

A profit a tőkés termelésnek valóban szükségszerű feltétele. Ha a

¹⁴ Vö. Knight: I. m. 285. l.

¹⁵ P. Samuelson: Economics. New York, 1955. 586–587. l.

¹⁶ J. Robinson: Grundprobleme der marxischen Ökonomie, Wien, 1951. 102. l.

¹⁷ J. Robinson: The Economics of Imperfect Competition, London, 1954. 93. l.

¹⁸ A. W. Stonier—D. C. Hague: A Textbook of Economic Theory, London, 1965. 128. l.

¹⁹ A. W. Stonier—D. C. Hague: I. m. 128–129. l.

vállalkozó nem ér el bizonyos minimális profitot, akkor gazdasági tevékenysége lehetetlenné válik. De ezzel a polgári közgazdaságtan még nem állapított meg semmit a profit keletkezéséről, igazi természetéről. Másrészt termelési költségként értelmezve a profitot, összekeveri a tőkés termelés célját a cél elérése végett előlegezett eszközökkel. Marx hasonló felfogásáért már Adam Smitht bírálta. „Itt a profitot — írja — már nem az értéktöbblet természetéből, hanem a tőkés érdekéből magyarázza. Ez pedig egyszerűen badarság.”²⁰ Még Knight is hangsúlyozza, hogy „a költségek . . . mások, mint a profit”.²¹ Hiába értelmezik azonban némely közgazdák a profitot költségként, a profit idegen test a darabköltségek között. A darabköltségek más elemeinek nagyságát a határtermelékenységi elmélet segítségével meghatározzák, de a darabköltség részeként értelmezett normál profit nagysága meghatározatlan marad. Legfeljebb annyit tudnak róla mondani, hogy mint transfer jövedelemnek olyan nagyságot kell elérnie, amennyit a vállalkozó máshol kapna, ha a szóban forgó iparágat elhagyná. Ezzel azonban csak elodázzák a kérdés megválaszolását. Adósok maradnak a magyarázattal: mennyit kell a vállalkozónak általában más iparágakban kapnia.

A határtermelékenységi elmélet csak úgy képes a profit mint ellenérték nélküli jövedelem létét az egyensúlyi elméletbe beilleszteni, ha feladja a monopolelemektől mentes szabadverseny feltevését. „Ahhoz, hogy profit keletkezessen — írja Jean Marchal — jelen kell lenniük a verseny szabad játékát akadályozó tényezőknek. Ez azt mutatja, hogy mély rokonságnak kell lennie a profit és a monopólium között . . . csak monopólium teszi lehetővé a szabályos és tartós profit realizálását.”²² A polgári közgazdaságtan éppen a profit nagyságán méri egyebek között a monopolizálás fokát, a monopólium erősségét. A verseny akadályainak a profit létezési feltételeként való feltüntetése a polgári jövedelemelosztási elmélet tehetetlenségét mutatja a profit uralkodó magyarázatát illetően, nevezetesen azt, hogy a munkaérték-elmélet helyébe nem tudnak olyan értékelméletet állítani, amely alapján a profit létét magyarázni lehetne.

A profit problémája a határtermelékenységi elmélet ellenfeleinél

Sraffa profitelmélete

Újabban a többi között a cambridge-i közgazdák megkísérelték, hogy a jövedelemelosztás folyamatát a határtermelékenységi elmélettől függetlenül magyarázzák, s így a profit kérdését is új oldalról közelítik meg. Ilyen törekvéssel találkozunk Piero Sraffánál, aki egyébként 1926-ban a hozadéki törvényről írt híres cikkével a piaci formák modern elemzésének egyik megindítója volt. Az 1960-ban megjelent, feltűnést keltő könyvének előszavában arról ír, hogy megállapításai bár „nem bocsátkoznak az érték és elosztás marginális elméletével vitába, mégis azt a célt szolgálják, hogy alapot teremtsenek eme elmélet bírálata szá-

²⁰ Marx: Értéktöbblet-elméletek, I. kötet, Kossuth Könyvkiadó, 1958. 61. l.

²¹ F. H. Knight: I. m. 18–19. l.

²² J. Marchal: The Construction of New Theory of Profit, The American Economic Review, 1951. szeptember. 552. l.

mára".²³ Sraffa rendezte sajtó alá Ricardo összes művét, s látta el az egyes köteteket bevezető tanulmánnyal. Ricardo tanaival való több évtizedes foglalkozás nagy hatással van nézeteire, bár — mint látni fogjuk — érték- és jövedelemelosztási elmélete távol áll Ricardo munkaérték-elméletétől.²⁴

Sraffa említett könyvében az értéknek termelési árrá alakulásával kapcsolatos reális problémákat feszeget. Ezeket azonban mindjárt bonyolult formájukban veti fel, anélkül, hogy az érték termelési árrá alakulásának folyamatát alapjaiban tisztázná. Ezért az általa bírált marginális elmélettel nem tud megfelelő elméletet szembeállítani, végkövetkeztetései közel állnak a határtermelékenység híveinek alapkonceptiójához.

Az áraknak Sraffa szerint hosszú távon olyan szinten kell alakulniuk, amely biztosítja az újratermelés feltételeit, megtéríti a termelési költségeket és azonos profitráta realizálását teszi lehetővé minden termelési ágban. Felhívja azonban a figyelmet arra, hogy ennek az árszintnek a meghatározása nagy nehézségekkel jár. Egyrészt a termékek nagy része vertikálisan kapcsolódik egymáshoz. Egyik termelési ág termékét más termelési ágban termelési eszközként használják fel. Ezért, ha a termelési költségek feletti többletet (surplus) az előlegezett költségekkel azonos arányban kívánjuk felosztani, hibás körbe kerülünk. Az azonos profitráta kialakulása feltételezi a termék (termelési eszköz) árának ismeretét. Az árak viszont az általános profitráta ismerete nélkül meghatározatlanok. Vagy marxista terminológiára fordítva Sraffa mondanivalójának racionális magvát, az összes értéktöbbletnek az előlegezett tőkével arányos felosztásakor az érték átalakul termelési árrá. De ezzel a termelési eszközök értéke is termelési árrá alakul át. A termelési költségek, illetve az előlegezett ösztőke nagysága megváltozik, s vele együtt az átlagprofitráta is, hiszen az összes értéktöbbletet most már más tőkenagysághoz kell viszonyítani. A termelési árak új szinten kell kialakulnia, ami a termelési eszközök árösszegét tovább változtatja, tovább módosítva az átlagprofitráta nagyságát és így tovább. A kérdést Marx is érintette, hangoztatva, hogy az állandó tőke elemeit is termelési áron kell számításba venni. Részletesebben azonban e probléma tárgyalásába nem bocsátkozott. Sraffa helyesen hangoztatja, hogy vertikális kapcsolódás esetén az árak alakulását és a termelési költségek felett mutatkozó ártöbbletnek arányos szétosztását szimultán egyenletrendszer segítségével kell meghatározni.

Az újratermelés feltételeit biztosító árszint meghatározásakor azonban felmerül az árak mércéjének a kérdése. A problémát Sraffa Ricardo nyomán veti fel. Az a körülmény — mutat rá —, hogy a termelési eszközök aránya a kifejtett munka mennyiségéhez termelési áganként különbözik, azt eredményezi, hogy a munkabér változása a profitok újrafelosztásán át az árak megváltozását vonja maga után. Akárcsak Ricardo, egy olyan standard áru után kutat, amelynek termelésében az alkalmazott termelési eszközök és munka között fennálló speciális arány

²³ P. Sraffa: *Production of Commodities by Means of Commodities*, Cambridge, 1960. VI. 1.

²⁴ P. Sraffa nézetének összefüggő elemzése mindenképpen külön tanulmányt igényelne, itt csak profitelméletére térhetünk ki.

folytán a munkabér változását az átlagprofitráta ellenkező irányú változása éppen kiegyenlíti. Hangoztatja, hogy ha ilyen árut választunk az árak mércéjeként, biztosak lehetünk abban, hogy a munkabér változása folytán bekövetkező árváltozás mindig a többi árunál ment végbe, de nem a standard árunál.

Sraffa tehát az általa felvetett problémákat a termelés úgynevezett standard rendszerének keretén belül kívánja megoldani. Úgy gondolja, hogy a standard rendszerben a termelési eszközök és a felhasznált munkamennyiség aránya, továbbá a profitráta megragadható azonos használati értékek mennyiségi viszonyaként. Ily módon kívánja a munkaérték-elméletet elvető határtermelékenységi elmélet ama alapvető problémáját megoldani, hogy a tőkejavak nagysága fizikai egységekben nem mérhető. Sraffa valóban a munkaérték-törvénynek tőkés viszonyok közötti érvényesülését vizsgálja. Olyan problémákat vet fel, amelyek az elméleti rendszerben az értéknek munkával való meghatározása során merülnek fel, s amelyek tudományos megválaszolása a munkaérték-elméletből kiinduló további vizsgálódásokat igényel. S míg Ricardónál a termelési ár és az érték azonosítása gördített leküzdhetetlen akadályokat a termelésiár-probléma helyes megoldásának az útjába, Sraffa a munkaérték-elmélet megkerülésével pusztán azonos használati értékek egybevetése útján kívánja a felvetett problémákat megoldani.

Hangoztatja, hogy a termelés tényleges rendszere matematikailag meghatározható multiplikátorok segítségével mindig átalakítható úgynevezett standard rendszerre. A standard rendszer csak bázistermékekből, azaz olyan termékekből áll, amelyek egymáshoz vertikálisan kapcsolódnak. A termelési ágak pedig olyan viszonyban állnak egymással, hogy a különböző termékeket éppen olyan arányban termelik, amilyen arányban a maguk összességében termelési eszközként használják fel őket a különböző termelési ágakban.

Világítsuk meg a standard rendszer fogalmát egy — a tanulmány szerzője által szerkesztett — egyszerű példán. Tegyük fel, hogy a társadalmi össztermék csupán két, egymáshoz vertikálisan kapcsolódó áruból, például vasból és szénből áll, s tekintsünk el az állótőkétől. Tegyük fel továbbá, hogy egy munkás egy napi munkájával a vastermelésben 1,5 egység vas és 2 egység szén felhasználásával 3 egységnyi vasat állít elő, a széntermelésben viszont 1,333 egység vas és 2,666 egység szén felhasználásával 12 egységnyi szenet. Ha mármost 60 munkás dolgozik a vastermelésben és 22,5 fő a széntermelésben, az 1 nap alatt felhasznált és megtermelt vas- és szénmennyiség aránya a következőképpen alakul:

a vastermelésben felhasználtak

90 egység vasat és 120 egység szenet, a termelt mennyiség 180 egység vas;

a széntermelésben felhasználtak

30 egység vasat és 60 egység szenet, a termelt mennyiség 270 egység szén.

A felhasznált összes vasmennyiség, 120 egység, úgy aránylik az összes felhasznált szénmennyiséghez, 180 egységhez, mint a megtermelt vasmennyiség, 180, a megtermelt szénmennyiséghez, 270-hez. A nettó termék vasból: $180 - 120 = 60$ egység, szénből: $270 - 180 = 90$ egység.

A standard rendszerben a nettó termék viszonya a felhasznált termelési eszközök mennyiségéhez, az úgynevezett standard ráta valamenyny termelési ágakban azonos. Sraffánál ez az arány fejezi ki standard

rendszerben a termelési eszközök és az eleven munka arányát, amely ily módon az árak bekapcsolása, azaz értékelméleti alap nélkül is megragadható azonos használati értékek mennyiségének egybevetésével. Példánkban a standard ráta a vastermelésben: $60/120 = 50$ százalék, a széntermelésben: $90/180 = 50$ százalék.

Ismerve a nettó termékéből a munkabérre jutó hányadot, a profitráta is meghatározható azonos használati értékek pusztá mennyiségi viszonyaként. Ha például a munkabér a nettó termék 50 százaléka mindkét szektorban (Sraffa homogén munkát és azonos munkabért tételez fel egységnyi munka után), akkor az általános profitráta a standard ráta fele, példánkban 25 százalék.

S mivel standard rendszerben a profitráta és a munkabér ellentétes mozgása mindig kiegyenlíti egymást, Sraffa a standard rendszer teljes nettó termékét, az úgynevezett standard nemzeti jövedelmet ideális mércének tekinti az árak színvonalának kifejezésére.

A termelés tényleges rendszerében a nettó termék és a termelési eszközök viszonyát, illetve a profitrátát csak az árak segítségével lehet kifejezni. De azonos termelési feltételek között működő nem standard rendszerben is, ha a munkások részesedését a standard nemzeti jövedelem bizonyos hányadaként, az árakat pedig a standard nemzeti jövedelemben fejezzük ki, az általános profitráta azonos lesz a standard rendszer általános profitrátájával. Ily módon a standard rendszer profitrátája szabályozza az azonos termelési feltételek között működő tényleges termelési rendszerek általános profitrátáját, és hat azon keresztül a tényleges termelési rendszerek árainak alakulására. S akárhogy is változzon a munkások részesedése, ha a munkások bérént a standard nemzeti jövedelem hányadaként fejezzük ki, az árak mozgása az általános profitrátát a termelés tényleges rendszerében is mindig olyan szinten alakítja ki, amilyen szinten kialakult volna standard rendszerben — használati értékek viszonyaként — a standard nemzeti jövedelemből való azonos arányú részesedés esetén. Következik mindez abból, hogy „a tényleges rendszer ugyanolyan bázisegyenletekből áll, mint a standard rendszer, csak különböző arányokban...”²⁵, az arányok különbözősége azonban nem változtatja meg matematikai tulajdonságaikat.

Van-e valamilyen racionális magva a Sraffa-féle standard rendszernek? Sraffa lényegében az egyes termelési ágak termelési költségeit a szobán forgó termelési ág saját termékében fejezi ki. (Előfutárként a fiziokratákra utal, akik a mezőgazdaságban ragadták meg a tiszta terméket hasonló módon.) A fennálló csereviszonyoktól függ azonban, hogy az állandó tőke elemeit a saját termék mekkora mennyiségében lehet kifejezni. Ezek a csereviszonyok viszont változatlan termelési feltételek mellett a termelési ágak egymás közötti arányának a függvényei. A Sraffa-féle standard rendszerben a termelési ágak között sajátos arányok, s ezek alapján sajátos csereviszonyok alakulnak ki. Ha az állandó tőke elemeit ezeknek a csereviszonyoknak alapján értékelik saját termékben, a termelési költségek feletti nettó termék minden termelési ágban azonos arányban áll a saját termékben kifejezett termelési eszközök mennyiségével.

²⁵ Sraffa: I. m. 23. 1.

A standard rendszerben a termelési ágak között fennálló sajátos arányok mellett az értékek termelési árrá alakulása során az egyes termékek, illetve termelési eszközök árösszegének csökkenését — termelési áruknak értékükhöz viszonyított csökkenése folytán — éppen ellensúlyozza más termékek, illetve termelési eszközök árösszegének növekedése, termelési áruknak értékükhöz képest bekövetkező növekedése következtében. Ily módon a társadalom által felhasznált állandó tőke és a megtermelt összetermék nagysága értékben és termelési árban kifejezve mindig megegyezik. S megegyezik a megtermelt értéktöbblet nagysága is az összes profit nagyságával. Standard rendszerben akár érték, akár termelési ár alapján fejezzük ki az átlagprofitrátát, mindig azonos nagyságot kapunk.

Nem ez a helyzet a termelés tényleges rendszerében. A termelési eszközként felhasznált termékmennyiségek nem arányosak a termelt termékmennyiséggel, így az értékek termelési árrá való módosulásakor az állandó tőke nagysága társadalmi méretekben termelési áron kifejezve csökkenhet érték kifejezéséhez képest, míg az adott nagyságú összetermék termelési áron kifejezve nőhet az értékben kifejezett nagysághoz képest, és fordítva. Ennek következtében az összetermék árösszegének és a termelési költségeknek a különbségeként megjelenő összes profit eltérhet a megtermelt összes értéktöbblet nagyságától.

Mivel azonban a tényleges termelési rendszerek átlagprofitrátáját a standard rendszerben kialakult profitráta szabályozza, ott viszont a termelési árak összege megegyezik az összes értékkel, az összes profit pedig az összes értéktöbblettel, így az értéktörvény szabályozó szerepe a tisztán vertikális kapcsolódást feltételező Sraffa-féle modellben a standard rendszeren át érvényesül. De Sraffának a standard-rendszer megkonstruálásával sem sikerült a határtermelékenységi elmélet oly alapvető problémáját megoldania, azt ugyanis, hogy miként lehetne a tőkét s a hozadékát pusztán azonos használati értékek összehasonlítása útján, tehát a tőkésosztály jövedelmét meg nem fizetett munkatermékként feltüntető munkaérték-elmélet megkerülésével egybevetni.

Sraffa az átlagprofitrátát pusztán mennyiségek arányaként igyekszik megragadni, megreked tehát a felszínen, anélkül, hogy feltárná, hogy a standard rendszerben általa ábrázolt volumenarányokat a mélyben a munkaérték-törvény szabályozza.

Sraffa tárgyalt művének felületes olvasása ugyan azt az illúziót keltheti, mintha szerzője Ricardo hatására a munkaérték-elmélet alapján állna. Sraffa a standard nemzeti jövedelem helyett kézzelfoghatóbb, vele teljesen egyenértékű ármercéként ajánlja a standard nemzeti jövedelem megvásárolható munkamennyiséget. (Előfutárként Smithre hivatkozik.) Ez a munkamennyiség ugyanis csak a standard nemzeti jövedelem bizonyos hányadát kitevő, s csupán a profitrátától függő munkabér nagysága szerint alakul, nem függ tehát az árak mozgásától, így felhasználható az árak standardjaként. Az árakat ily módon Sraffa, bár munkára vezeti vissza, de a munkát Ricardótól eltérően nem az érték szubsztanciájának, hanem az árak külső mércéjének tekinti csupán, amely a munkabér változásával együtt változik.

Művének egy másik helyén külön fejezetet szentel az árak munkamennyiségre való visszavezetésének. A felhasznált munkamennyiséget

azonban a kifizetett bérekkel azonosítja, ezzel kimondatlanul is a munka által létrehozott értéket a munkabérrel. Az áraknak munkamennyiségre való visszavezetése nála ily módon az áraknak munkabérben való feloldását jelentené. Mivel viszont a korábbi munkabérek mint költség-elem után profitot realizáltak²⁶, a korábbi bértételeket profittal növelve — minél régebben kifizetett bértételről van szó, a kamatos kamatszámítás analógiájára, annál nagyobb profittömegeggel növelve — állítja be. Az áraknak munkamennyiségre való visszavezetése így nála a valóságban munkabérben és profitban való feloldásukat jelenti. Hangoztatja is, hogy az árú relatív értéke csak akkor alakulna az áruban megtestesült munkamennyiségnek megfelelően, ha a profitráta nulla lenne, s az egész nemzeti jövedelem munkabérként kerülne kifizetésre.

Ilyen szemlélet mellett megválaszolatlanul marad a kérdés: mi a profit forrása? Abból, hogy a termelési eszköz és a felhasznált munkamennyiség arányát a termelési eszközök és a nettó termék közötti arányként ragadja meg, arra lehetne következtetni, hogy a profitot is a munka termékének tekintti. Ezt az illúziót azonban eloszlatja azzal a kijelentésével, hogy a termelési eszközök és a nettó termék viszonya igazában csak akkor fejezné ki a termelési eszközök és az eleven munka mennyiségének viszonyát, ha a teljes nettó terméket munkabérként fizetnék ki. Következtelensége abból fakad, hogy átveszi Ricardótól a munkaérték-elmélettel kapcsolatos problémát, megoldását azonban a munkaérték-elmélet megkerülésével kívánja megadni.

Mivel a munkát — mint említettük — csupán az árak külső mércejének tekinti, nem látja benne a profit forrását. Viszont a profit nála a termelésben keletkezik. Így csupán arra lehet következtetni, hogy forrása a termelés általában, a termelési tényezők a maguk összességében. De ezzel elmélete a marginális módszer elvetése ellenére is rokon az általa bírált jövedelemelosztási elmélettel, a termelési tényezők elméletével.

Sraffa árelméletének, amelyet az érték marginális elmélete helyébe kíván állítani, minden hiányossága ellenére kétségkívül vannak pozitív elemei. Így, szakítva a szubjektív szemlélettel, az áralakulás kérdését az újratermelés oldaláról közelíti meg, a profitot nem igyekszik eltüntetni az áru árából, nem is kívánja termelési költségként feltüntetni. Bár keletkezését nem magyarázza, de a költségek feletti ártöbbletnek tekinti. S létrejötté feltételeként nem köti ki monopolelemek létezését.

A jövedelemelosztás kérdésében azonban már nem tudott a marginális szemlélethez képest előrelépni, a nemzeti jövedelemnek osztályok közötti megoszlására vonatkozóan nem volt képes a határtermelékenységi elméleten felülemelkedő elméletet létrehozni. Első megközelítésben a munkabért fiziológiailag, illetve társadalmilag szükséges létfenntartási javak mennyiségével határozta meg. Mint ilyen, a munkabér nála termelési költség, a munkabérként felhasznált javak termelési eszközöként jönnek számításba, „akárcsak az üzemanyag a gép számára, vagy az élelem a marha számára”.²⁷ Bár megállapítása mutatja, hogy nem érzi az állandó és a változó tőke közötti különbséget, mégis ezzel a meghatározással a profit nagysága is meghatározottá válik. Az árak a termelési költségek

²⁶ Később utalunk rá, hogy Sraffa a folyó bérek után nem számít profitot.

²⁷ Sraffa: I. m. 9. 1.

kifizetése után megmaradó teljes többlete profitot jelent. A további fejtegetésekben azonban túlmegy a munkabérnek első megközelítésként adott meghatározásán, s arról kezd beszélni, hogy a munkás a költségek feletti ártöbbletből is részesedik. Sőt, a munkabérnek ezt az elemét tekintni döntőnek, s a profitráta kiszámításánál a profitot mindig csak a termelési eszközök értékéhez viszonyítja, a kifizetett munkabér után pedig nem is számít profitot.²⁸

Azzal azután, hogy Sraffa a költségek feletti többletből való részese- dést is munkabérelemnek tekinti, a munkabér s azon át a profit nagysága is teljesen meghatározatlanná válik. Sraffa érzi a törést jövedelemelosztási elméletében, s a kiutat abban véli megtalálni, hogy megfordítja a sorrendet. Míg az első megközelítésben a munkabért igyekezett elsődlegesen meghatározni, s a profitot tekintette maradéknak, most a profitot határozza meg elsődlegesen, s a munkabért ábrázolja maradékként. De vajon miként határozza meg a profitráta nagyságát? Egyszerűen azonosítja a kamat pénzbeli rátájával. Ezzel azután az önálló profitelmélet szertefoszlik. Ha a profitráta egyenlő a kamatlábbal, a vállalkozói nyereségnek nincs helye. Sraffa visszakanyarodik az általa bírált marginalisták magyarázatához. Sőt, álláspontja el is marad a határtermelékenységi elmélethez képest, hiszen az utóbbi a kamat pénzbeli rátáját a reál kamatlábbal, a tőke határtermelékenységgel határozta meg, Sraffa viszont adós a kamat pénzbeli rátájának meghatározásával. Elméleti rendszerén kívüli elemnek tekinti.

A profit problémája Káldornál

Az ugyancsak cambridge-i professzor, Káldor Miklós a keynesi elméleti apparátust használja fel a nemzeti jövedelem munkabérre és profitra jutó hányadának meghatározására.²⁹ A jövedelemelosztás kérdését makrosíkon veti fel.

Keynes szerint, ha ismert a szándékolt beruházás nagysága és a megtakarítási hajlam, a nemzeti jövedelemnek olyan színvonalon kell kialakulnia, hogy a megtakarításnak a tőle függő nagysága egyenlő legyen a szándékolt beruházás nagyságával. Káldor — Keynestől eltérően — hangoztatja, hogy egy növekvő gazdaságban a termelés általános színvonalát adott időpontban a rendelkezésre álló erőforrások korlátozzák csupán, nem pedig a hatékony kereslet. E feltevése visszalépést jelent Keyneshez képest. Különbözik Keynestől abban is, hogy a megtakarítás keynesi aggregát fogalmát az osztályviszonyok alapján felbontja a tőkés- és a munkásosztály megtakarítására. Külön ki kell emelni még Káldor kemény bírálatát a határtermelékenységi elméleten nyugvó jövedelemelosztási elmélettel szemben.

De vajon sikerült-e neki megfelelő elméletet állítani a helyébe?

Keynes nyomán azt tartja, hogy ha a beruházás meghaladja a meg-

²⁸ Kivételt csak az árnak munkára való visszavezetése jelent. Modelljét ugyanis csupán bázistermékekre redukálva, a termelési eszközökkel és munkával előállított termék Sraffánál más termelési ágban termelési eszközként kerül felhasználásra. A felhasznált termelési eszköz értéke után viszont átlagprofitot kell realizálni. Így a termelési eszközökben megtestesült munka bérét is az árnak munkára való visszavezetésekor profittal tetézve állítja be.

²⁹ Lásd N. Kaldor: *Alternative Theories of Distribution*, *The Review of Economic Studies*, 1955—1966.

takarítás nagyságát, az összes kereslet nagyobb az összes kínálatnál. Az egyensúly megvalósulása végett a megtakarításnak kell a beruházás szintjére emelkednie. Ez azonban nála — Keynestől eltérően — nem a termelés, nem a nemzeti jövedelem növekedése útján valósul meg, hiszen annak nagysága valamely időpontban adott. A jövedelemelosztási viszonyoknak kell a nagyobb megtakarítási hajlammal rendelkező tőkésosztály rovására addig változniuk, míg csak a megtakarítás egyenlő nem lesz a beruházással. Káldornál ily módon a jövedelemelosztási viszonyok változása valósítja meg a megtakarítás és a beruházás egyensúlyát.

Ennek mechanizmusát a következőképpen ábrázolja.

Ha a beruházás meghaladja a megtakarítást, a fogyasztási javak kereslete túlszárnyalja a fogyasztási javak kínálatát. A fogyasztási javak árszínvonala nőni fog. De mivel tőkés rendszerben nincs olyan mechanizmus, amely a nominálbér növekedését a fogyasztási javak árszínvonalának növekedéséhez igazítaná, a reálbér és azon át a munkásosztály részesedése a nemzeti jövedelemből csökkenni fog, a tőkésosztály részesedése viszont emelkedik. Adott beruházási hányad, a munkás- és a tőkésosztály adott megtakarítási hajlama mellett az adott nagyságú nemzeti jövedelem felosztása a munkás- és a tőkésosztály között Káldor szerint meghatározott. A beruházási hányad és a profithányad közötti függvényyszerű viszonyt is megadja. A munkabérhányad viszont: 1 — profithányad.

Káldor jövedelemelosztási elmélete tartalmaz bizonyos reális elemet. Tükrözi azt, hogy a jövedelemelosztási viszonyok alakulása nem független a két szektor, az első és a második szektor közötti aránytól. Ha az első szektor előresiet a másodikhoz képest, a fogyasztási javak növekvő árszínvonala folytán a reálbér csökken, nő a realizált profit nagysága és fordítva. Tükrözi azt, hogy bizonyos profittömeget akkor lehet csak realizálni, ha annyit ruháznak be, amennyi az összes profitnak el nem fogyasztott része.

A jövedelemelosztás egész folyamatát azonban Káldor teljesen a piac oldaláról ragadja meg. A nemzeti jövedelemnek úgy kell a munkabér és a profit között megoszlania, hogy adott beruházási hányad és az osztályok adott megtakarítási hajlama mellett a piaci egyensúly feltételeit kielégítse, az összes kereslet — összes kínálat egyensúlyát megvalósítsa. Csak arra kíván választ adni, hogy piaci egyensúly esetén mennyi munkabért és profitot realizálnak.

A határtermelékenységi elmélet a jövedelemelosztás folyamatát az érték-árelmélettel összhangban igyekezett magyarázni. Káldor elveti a jövedelemelosztásnak a határtermelékenységi elméleten nyugvó magyarázatát, makrosíkon vetve azonban fel a kérdést a jövedelemelosztás folyamatának nem is igyekszik olyan értékelméleti megalapozást adni, amely révén az egyes jövedelmek határelemzés nélkül is beilleszthetők az érték-árelméletbe.

• Adott nemzeti jövedelem és adott beruházási hányad mellett a nemzeti jövedelem megoszlása a munkások és a tőkések között Káldornál a munkás- és a tőkésosztály megtakarítási hajlamától függ. S elmélete érvényességének feltételeként köti ki, hogy a tőkések megtakarítási hajlandóságának nagyobbak kell lennie a munkások megtakarítási hajlandóságánál. Minél jobban felülmúlja a tőkésosztály megtakarítási hajlama

a munkásosztályét adott beruházási hányad mellett, annál nagyobb a profit részaránya a nemzeti jövedelemen belül a munkabérhez képest.

Piaci folyamatként ábrázolva a jövedelemelosztás folyamatát, nem derül ki, hogy a profit forrása a munkások által termelt értéktöbblet, és a tőkésosztály a részesedését a kizsákmányolás fokozásával is növelheti. A megtakarítási hajlamokat viszont Káldor Keynes nyomán jövedelemelosztási elmélete független változóinak tekinti. Így a jövedelemelosztási viszonyokban mutatkozó egyenlőtlenség, amit a határtermelékenységi elmélet a termelési tényezőknek a nemzeti jövedelem termeléséhez való különböző hozzájárulásával magyaráz, Káldornál pusztán a különböző osztályok független változóként feltételezett megtakarítási hajlama egyenlőtlenségéből, a munkás- és a tőkésosztály eltérő fogyasztói pszichológiájából fakad. Magyarozatában ott reked meg, ahol a lényeges összefüggések feltárása következne: a munkás- és a tőkésosztály jövedelmének nagyságát és eltérő fogyasztói pszichológiáját a termelési viszonyok közepette elfoglalt helyzetükből kellene magyarázni.

Káldor jövedelemelosztási elméletét az ugyancsak cambridge-i közgazdász, Luigi Pasinetti igyekezett továbbfejleszteni, de lényegében úgy, hogy tovább fokozta az elmélet belső ellentmondásosságát. Pasinetti szeméretveti Káldornak, hogy elfeledkezett arról, hogy ha a munkásosztály megtakarít, megtakarítását el is kívánja helyezni, tehát profitot kap utána. Az összes profitból ily módon, szerinte a munkásosztály is részesedik. A nemzeti jövedelem felosztása Káldornál a munkás- és a tőkésosztály között éppen ezért nem azonos a nemzeti jövedelemnek profitra és munkabérre való felosztásával. Az utóbbit Káldor nem magyarázta meg, noha szándéka éppen ez lett volna. Pasinetti a Káldor-féle jövedelemelosztási elméletet úgy egészíti ki, hogy a jövedelemelosztás magyarázatok bevezeti a munkásosztály részesedését is az összes profitból. Emellett viszont kimutatja, hogy a munkabérből eszközölt megtakarítást elensúlyozza a munkások többletfogyasztása a profitból. Ez a többletfogyasztás nem egyéb, mint a munkások fogyasztásának a növekménye ahhoz képest, amit a tőkésék fogyasztottak volna, ha ezek a profitok nekik jutottak volna. Eszerint hosszú távon tehát a munkások megtakarítási hajlama nem befolyásolja a nemzeti jövedelem felosztását profitra és munkabérre, és így „nincs szükség semmiféle hipotézisra a munkásosztály megtakarítási hajlamát illetően”.³⁰

A jövedelemelosztás új elmélete körül 1966-ban parázs vita keletkezett a határtermelékenységi elmélet hívei és a postkeynesi közgazdák között. Az előbbieket felfogását elsősorban Samuelson és Modigliani képviselték, az új elmélet védelmezői közé viszont Káldor és Pasinetti mellé Robinson asszony is felsorakozott. A vita marxista szempontból annyiban érdekes, amennyiben mindkét tábor igyekezett az ellenfél gyengeségeit kidomborítani.

Samuelson és Modigliani rámutattak arra, hogy Pasinetti jövedelemelosztási elmélete a munkások és tőkésék megtakarítási hányadának korlátozott tartományán belül érvényes csak. Ha a munkabérből eszközölt megtakarítási hányad eléri vagy meghaladja a beruházási hányad nagyságát, a nemzeti jövedelem megoszlása profitra és munkabérre a mun-

³⁰ L. Pasinetti: *Rate of Profit and Income Distribution . . . The Review of Economics Studies*. 1962. október. 274. 1.

kásosztály megtakarítási hajlamának lesz a függvénye és függetlenné válik a tőkés megtakarítási hajlamától. Ezzel feltárták az úgynevezett Pasinetti-féle paradoxont, rámutatva Pasinetti elméletének duális jellegére.³¹

Éppen a megtakarítási hajlamoknak független változókénti kezelése tette lehetővé Samuelson és Modigliani számára, hogy ad absurdum vigyék a postkeynesi jövedelemelosztási elméletből levonható következtetéseket és kimutassák: a munkásosztály megtakarítási hajlamának bizonyos nagyságán túl a postkeynesi elméletet nem képes a tőkésosztály jövedelmét megmagyarázni, tehát mint jövedelemelosztási elméletnek polgári szemszögből is nagyon korlátozott mondanivalója van.

★

A profit körüli vita a polgári közgazdaságtanban feltárja az uralkodó jövedelemelosztási elméletnek, a határtermelőkenységi elméletnek súlyos hiányosságait. Kielégítő profitelméletet azonban az ellenfelek sem tudnak a jövedelemelosztás marginális magyarázatával szembeállítani, hiszen náluk is hiányzik az értéktöbblet kérdésének tudományos megközelítése. Már pedig enélkül a profit problémája, s beillesztése az ár-elméletbe megoldhatatlan. Éppen az értéktöbblet kérdésének megoldása volt Marx egyik legnagyobb tudományos teljesítménye, és az értéktöbblet-elméletet tekintette a politikai gazdaságtan sarkkövének. Az értéktöbblet problémájának tisztázatlansága folytán a tőkés gazdaság számos alapvető folyamatára a modern polgári közgazdaságtan csak felszínes választ tud adni.

³¹ Lásd P. A. Samuelson—F. Modigliani: The Pasinetti Paradox in Neoclassical and More General Models, The Review of Economic Studies, 1966. október, 269—301. 1.

GAZDAG MIKLÓS—MEITNER TAMÁS:

A VEZETÉS EMBERI TÉNYEZŐI

A könyv az ember és a munka viszonyának különböző oldalaiával foglalkozik. Tisztázza a munkatevékenységet befolyásoló motivációkat és a munkateljesítmény feltételeit. Vizsgálja a munka és a közösség kapcsolatát, a munkacsoportok szociometriai szerkezetét és az egyén alkalmazkodását a munkacsoportok szabta normákhoz. A kötet végül a vezetési tevékenység személyi jellemzőit és a vezetés folyamatát tárgyalja.

Ez az első olyan munkaszervezési tárgyú mű, amely az emberi tényezőket és azoknak a munkafolyamatokra való hatását is részletesen elemzi.

Munkavezetők, szociológusok, gazdasági vezetők, személyzeti vezetők és beosztottak érdeklődésére tarthat számot.

376 l., fűzve 42,— Ft.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

LENGYEL GYULA:

A magyar hadikommunizmus*

A Kommunista Internacionálé programvitájában a magyar proletárdiktatúra tapasztalatai megfelelő figyelemben részesültek. A magyar proletárforradalom tapasztalatai lényeges részei a Kommunista Internacionálé forradalmi tapasztalatainak és a világproletariátus fegyvertárát eredményeivel, mind tévedéseivel egyaránt gazdagította. A magyar proletárdiktatúra gazdaságpolitikája legáltalánosabb vonalaiban a Kommunista Internacionálé hatodik kongresszusán a hadikommunizmus tárgyalásánál került megvitatás alá. A Kommunista Internacionálé programja az orosz és magyar tanácsköztársaságok tapasztalatai alapján a következőket mondja a hadikommunizmusról:

„A kapitalisták valószínű fegyveres beavatkozása, vagy egy tartós ellenforradalmi háború esetén a proletárdiktatúra ellen, a gazdaságvezetésnek mindenekelőtt a proletárdiktatúra védelmének érdekeit kell szem előtt tartani. Így szükségessé lehet egy hadikommunista gazdaságpolitika (»hadikommunizmus«). Ez nem egyéb, mint az ésszerű fogyasztásnak a katonai védelmet szolgáló megszervezése, mely együtt jár a kapitalista rétegekre gyakorolt erősebb nyomás rendszerével (konfiskálások, rekvi-rálások stb.). Ilyenkor a szabad kereskedelmet és a piaci kapcsolatokat többé-kevésbé likvidálják és nagymértékben megzavarják a kiszolgáltatások egyéni gazdasági érdekeinek kihatását, ami az ország termelő erejének csökkenésével jár. »A hadikommunizmusnak« ez a politikája abban leli történelmi igazolását, hogy az országon belül a munkásosztállyal ellenséges rétegek anyagi létét aláaknázza, a meglévő készletek ésszerű felosztását biztosítja és a proletárdiktatúra fegyveres harcát megkönnyíti. Ennek dacára nem szabad, hogy a proletárdiktatúra »normális« gazdasági rendszerévé legyen.”

A magyar proletárdiktatúrának „normális” gazdasági rendszere volt a hadikommunizmus. A magyar proletariátusnak a szocializmushoz való átmenet gazdasági megszervezésében, a szocializmus építésében nem állott más tapasztalat rendelkezésre, mint a Párizsi Kommunnek, Marx által értékelt és Lenin által a tanácsok rendszerében alkalmazott tapasztalatai és ezek első kipróbálása a nagy orosz proletárforradalom első másfél esztendejében, az imperialista intervenciós háború és a polgárháború hadi környezetében. A magyar proletárdiktatúra győzelme nem a pro-

* Ez év októberében ünnepeltük az 1919-es Magyar tanácsköztársaság népbiztosa és kiemelkedő gazdasági vezetője születésének 80. évfordulóját. Ebből az alkalomból közöljük a fenti cikket, amely az „Új Március” 1929 márciusi különszámában jelent meg először. A fogalmazáson – a történelmi hűség kedvéért – ott sem változtattunk, ahol ezt a nyelvhelyességi szempontok indokolták volna.

letariátus fegyveres felkelésének volt az eredménye, és a proletárdiktatúra négy és fél hónapos tartama alatt kisebb parasztlázadásoktól és a június 24-i ellenforradalmi felkeléstől eltekintve, nem volt az oroszországihoz hasonlítható méretű belső polgárháború. Ha a proletárdiktatúra néhány heti létezése után meg is indult az imperialista intervenciós háború, mely később körháborúvá fejlődött, ez a háború a Tanácsköztársaság határnélkülisége folytán és a frontok nagy szakadottsága mellett, egy folyton változó hadtápterületre támaszkodott, amely területen az egyes hadseregrészek általában önállóan látták el magukat, valósították meg a hadiállapotból folyóan szükségszerűen és spontánul a „hadikommunizmust”. Természetesen a proletárállam gazdaságpolitikája a proletárhaza védelmét első szempontnak tekintette és élt tudatosan is a „hadikommunizmus” fegyverével, amikor például a városok, elsősorban Budapest ellátásánál igénybe vette a Vörös Hadsereget. (Rekvirálások, evakuálások.) De ettől a hadiállapottól eltekintve is, a magyar proletárállam közvetlen átmenetre törekedett a szocializmushoz. Nem értékelte gazdaságpolitikájában helyesen a kis magángazdaságok (elsősorban a parasztgazdaságok) jelentőségét, megtagadta a piaci vonatkozások legalitását, igyekezett az áruforgalmat mielőbb beszüntetni és áttérni a rendelkezésre álló javak ésszerű, vagyis az uralkodó proletárosztály érdekeinek megfelelő elosztására.

A magyar proletárdiktatúra gazdaságpolitikájának útját nemcsak az az ideológiai előkészítés határozta meg, melyet a nemzetközi proletariátus addigi szocializmust szervező forradalmi tapasztalatainak ismerete adott, hanem megszabta ezt a gazdaságpolitikát a magyar proletariátus forradalmi marxista iskolázottságának hiányából származó utópizmusa és különösen a világháború és az Osztrák—Magyar Monarchia egységes gazdaságterületének szétesése által adott gazdasági és gazdaság szervezeti helyzet. Az imperialista háború utolsó szakaszának szörnyű gazdasági nyomorúsága, élelmiszerhiánya, anyagihiánya, katasztrofális termelési válsága, a fegyelem teljes felbomlása, mind több területre terjesztette ki a „hadikapitalizmus” gazdasági rendszerét. A háborút viselő kapitalista állam mindent megtett, hogy a nyomor „egyenletes” elosztásának látszatával (liszthivatal, textilközpont, bőrhivatal stb., stb.), a jegyrendszerrel, a háborús központokkal mint anyagelosztó hivatalokkal biztosítsa az imperialista háború folytatásának lehetőségét, az uralkodó burzsoázia bőséges ellátását a dolgozók nyomorának fokozódásával, fokozódó tömegfélrevezetés segítségével. A magyar proletárdiktatúra a háború által a végsőkéig kiszarolt, elszegényedett, minden készletnek híjában levő, nemzetgazdasági szervezeti egységéből kiszakított (Osztrák—Magyar Monarchia gazdasági területének szétesése), nemzetközileg blokkált gazdaságot vett át. Átvette a hadikapitalizmusnak erre a nyomorúságra beállított, a burzsoázia érdekét szolgáló gazdaság szervezetét és ennek a gazdaság szervezetnek technikai tapasztalatait. A magyar proletárdiktatúra gazdaságpolitikusi abból indultak ki, hogy ezt a gazdaság szervezetet, ezt az árueosztási rendszert a „szabad” kereskedelemnek ezek által való megszüntetését vagy korlátoltságát ki kell használni arra, hogy ezeket a szervezeteket átállítsák az új uralkodó osztály, a proletariátus szolgálatába, a piaci vonatkozásokat, a kereskedelmet a legsürgősebben likvidálják, és az így keletkezett szervezetek kiépítésével és to-

vábbfejlesztésével közvetlenül átmenjenek a szocialista gazdasági szervezethez. Ezt a gazdaságpolitikát „normálisnak”, sőt egyedül lehetségesnek, a proletariátus államához egyedül méltónak, egyedül lehetséges elvi gazdaságpolitikának tekintették és éppen a kommunista gazdasági vezetők harcoltak kétségbeesetten ennek az elvileg egyedül helyesnek tartott vonalnak minden megzavarása, a megmaradt magángazdaságok tényének minden piaci megnyilvánulása ellen (illegális kereskedés, batyuzás). És itt a magyar proletárdiktatúrának egy eddig nem eléggé figyelembe vett, nem eléggé köztudottá vált tanulságára kell kitérnünk.

Kétségtelen, hogy a magyar proletárdiktatúra gazdaságpolitikájában előtérben állottak a technikai szervezeti feladatok. Az anarchisztikus kapitalista árutermelésről és a piaci áruforgalomról a legegyszerűbb úton akartunk átmenni a szervezett szocialista gazdálkodásra. Figyelmünket erősen lekötötte a szervezethez kiépítésének feladata, minden dezorganizáció megakadályozásának célkitűzése és megfélekedtünk arról, hogy a döntő szervezeti feladat nem egyedül a technikai szervezetek kiépítése, hanem a tömegek aktivitásának felkeltése és megszervezése. A tömegek spontán gazdaságsszervező aktivitását, mely sokszor közvetlenül a régi szervezet dezorganizációiban nyilvánul meg (mint mondjuk a klasszikus példa: a nagybirtok forradalmi szétdarabolása esetében), a szocialista termelés dezorganizációjának, a szocialista szervezés akadályának, a proletárállammal szemben ellenséges akciónak tekintettük. Ezt a technikai szervezeti fetisizmust nagyon megerősítette a szociáldemokraták súlyos befolyása a kormányra, akik a „termelés folytonosságának” biztosítását, a „gazdasági rend” fenntartását akarták, nem a proletariátus forradalmi rendjének, a tömegek forradalmi akciójának központi irányítását, hanem egy utópisztikusan békés, zavartalan, senkit „privátéletében” nem zavaró „rendszeres” gazdaság-átszervezést láttak. Rá kell itt mutatnunk azokra a hibákra, melyeket a „hadikommunizmus” szervezeti túlhajtása mellett annak osztálylényegében elkövettünk. A hadikommunizmus leg-sürgősebb osztályfeladata: a burzsoázia alól radikálisan kivonni a gazdasági létalapot. A nagybirtokon meghagytuk a nagybirtokost és a gazdaszervezőket termelő biztosoknak, lényegében változatlan gazdasági és „urasági” helyzetben. A gazdagokat (pénztőkés, bankár, gyáros, nagykereskedő, háztulajdonos) a háború és forradalom bizonytalanságában felhalmozott élelmiszer és egyéb házi készleteik általában érintetlen hagyásán kívül, azon a pénzen kívül, amivel otthon rendelkeztek, bankbetéteik fölötti rendelkezési jogukban csak annyiban korlátoztuk, hogy havonta „csak” 2000 koronát vehettek igénybe. Hogy emellett a szociáldemokraták még élesen tiltakoztak az élelmiszer ellátásban és a közszükségleti cikk elosztásban az osztályadag rendszere ellen, hogy a szívük fájt az „igazságtalanság” miatt, hogy a 100 holdon aluli birtok az előbbi birtokos tulajdonában maradt, de az egyenlő vagy kisebb értékű házat, ipari üzemet, kereskedést szocializáltuk, az nem arra mutat, hogy a szociáldemokraták egy a hadikommunizmustól tudatosan eltérő, a kistulajdonból folyó piaci viszonylatoknak legális formát adó „normális” gazdasági rendszerét, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetnek keresték, hanem ellenkezőleg, keresték az utat sürgősen visszafelé, a „szabad” kapitalista gazdasági rendhez. Hogy így ez a hadikommunizmus jellegéből a burzsoá osztályokkal szemben vesztett, hogy a technikai, szervezési

munkának eredményei: a szakszerűen vezetett gazdasági szervezetek mindinkább a specialisták és szakszervezeti vezetők kezében biztosítékai, konzerválói lettek a kapitalista egyéni vagyonnak, szervezeti előkészítói annak, hogy minden kapitalista, lehetőleg károsodás nélkül vehesse vissza a proletárdiktatúra likvidálása után előbbi tulajdonát. A gyárak összefoglalása iparáganként, trösztszerűen, úgynevezett üzemi központokba, lehetővé tette, hogy az üzemi központok, ahol szakszervezeti vezetők ültek együtt az iparág „kitűnő” specialistáival, régebbi miniszteri hivatalnokokkal, iparfelügyelőkkel stb., az egyes gyári üzem fölé rendeltségüket arra használták ki, hogy bürokratikusán a „rend” és „szervezeti egység” nevében, a proletariátus „általános” érdekeire való hivatkozással, elnyomjanak minden helyi kezdeményezést, minden tömegaktivitást. Az üzleteket bezártuk, kivéve az élelmiszerüzleteket és néhány másfélét, hogy az üzletekben levő még el nem dugott, vagy a burzsoázia által a házikészletek kiegészítésére még szét nem hordott kevés árut az úgynevezett anyaghivatalokban, a proletariátus osztályérdekeinek megfelelő szétosztásra összehalmozzuk. A „szervezési” túlbuzgóság, a mindent „elkönyvelni” akarás, a félelem attól, hogy egyéni vagy csoportkiszajátítás, lopások történhetnek, arra vezetett, hogy minden egyes üzletnek pontos leltározása címén, minden egyes üzlettulajdonosnak árúját külön és díjmentesen megőriztük. Klasszikus példa erre az ékszerüzletek esete, ahol minden ékszerésznek készletét az ékszerészek és bankhivatalnokok gondos ellenőrzése mellett, az ékszermunkások szakszervezeti vezetőjének részvételével, bankdepotba helyeztük. Hogy ennek a szervezettel ideálisan elgondolt gyors és egyenes vonalú átmenetnek rendjét biztosítsuk, mindezek ellenőrzésére egy gazdasági szervező és ellenőrző népbiztosságot létesítettünk, mely azonban nem munkásellenőrzés volt, nem azt ellenőrizte, hogy az egyes gazdasági területeken eléggé érvényesül-e a proletártömegek gazdasági öntevékenysége, biztosítva van-e az üzemek és gazdaságok vezetésében a proletár osztályképviselő főlénye, hanem ellenkezőleg, azok a tanárok, revizorok, bankvezérek, akik ebben a népbiztosságban, mint valóban jó szakértői a technikai elszámolásnak és üzemszervezésnek, vigyáztak arra, hogy minden „becsületesen”, a kapitalista üzemvezetés mintaszerű formái között folyjon le.

A felsorolt tények, melyek nem arra valók, hogy leírását adják, hanem, hogy megpéldázzák a magyar proletárdiktatúra gazdaságpolitikáját, elegendők annak a tételnek igazolására, hogy az a „hadikommunizmus”, mely a magyar proletárdiktatúra gazdaságpolitikáját tette, a magyar proletárforradalom sajátos helyzetének megfelelően, sajátos hadikommunizmus volt, mely „baloldali”, szervezeti radikalizmusával, megszeméltve utópisztikus beállítottságával a kommunisták forradalmi vezetésének kezdetlegességét juttatta kifejezésre.

A kíméletlen önkritika, annak megállapítása, hogy a kommunista világorradalom első szakaszában a proletárállam tapasztalatlanul fogott hozzá a szocializmus praktikus építéséhez, szükséges ahhoz, hogy a forradalom, a magyar proletárforradalom dicsőséges hagyománya egészében hasznára váljék a győzelmes nemzetközi proletárforradalomnak, a szocializmus nemzetközi felépítésének. Azok a technikai szervezési tapasztalatok, amelyeket a magyar proletárdiktatúra gazdaságpolitikája szerzett, azok az eredeti szervezeti formák, melyeket létrehozott, igen nagy

pozitív értékkel bírnak minden szocialista gazdaságszervezésben és ha súlyos hibákat követtünk el abban, hogy ezeket a szervezeteket nem töltöttük meg a proletár osztálytartalommal, hogy túlságosan a dolgokat szerveztük és nem a proletariátust a gazdaság szervezésére, ez is értékes tanulságul kell, hogy szolgáljon.

A magyar proletárdiktatúra gazdaságpolitikája, dacára a röviden jellemzett hibáknak, nemcsak abban volt egy proletárállamnak proletár osztálypolitikája, hogy „a burzsoázia monopolista tulajdonát a proletár-állam tulajdonává változtatta át”, hanem a sajátos magyar hadikommunizmus betöltötte azt az osztályfeladatot, hogy megszervezte elsősorban a nagyipari proletariátusnak elsőbbséges élelmezését és közszükségleti cikkekkel ellátását, érezhetővé tette a városi és mezőgazdasági proletariátus számára, hogy a proletár-állam minden erejével törekszik a meglevő készleteket és az új termelést az ipari és mezőgazdasági munkások életszínvonalának emelésére fordítani. Ha, mint a fentiekből kitűnik, a burzsoáziára gyakorolt gazdasági nyomás nem is volt elég nagy, mégis a proletárok bekvártírozása a burzsoá lakásokba, alkalmi élelmiszer- és ruharekvirálások és azok eredményeinek a gyári munkások rendelkezésére bocsátása, a vidékről a tanácsállam szervei által a városba hozott élelmiszereknek a szabad piac elkerülésével, részben a munkásfogyasztási szövetkezetek útján, részben közvetlenül az ipari nagyüzemekben a munkásság élelmezésére fordítása, mind érezttette a burzsoáziával, hogy egy proletár osztályállam nyomása alatt él és érezttette a proletariátussal, hogy az osztályállam a proletariátus osztályállama.

A Kommunisták Magyarországi Pártja, mint őrizője az első magyar proletárdiktatúra dicsőséges forradalmi hagyományának, az új proletárdiktatúrában hasznosítani fogja az első diktatúra gazdaságpolitikájának tanulságait és tudatában lesz annak, hogy úgy, ahogy a burzsoá állami apparátust le kell rombolni, úgy a kapitalista vezető gazdasági szervezeteket is, a vállalatot, a kapitalista trösztöt, a bankokat személyi szervezetükben szét kell kergetni, hogy esetleg hasonló szervezeti formákban, de proletárösszetételben, mint a szocializmus építésének osztályszerveit újjászervezzék.

A szovjet gazdasági reform fő vonásai

I. A reform előzményei

Fő vonásait tekintve a szovjet tervgazdaság irányítási rendszere, amelynek reformja néhány éve napirenden van, 1930—32 körül, az első ötéves terv időszakában alakult ki. Ekkor következett be

- a termelés ágazati irányítását ellátó népbiztoságok felállítása;
- a kettős alárendeltség elvének megfogalmazása;
- a pártszervek átalakítása a termelés közvetlen pártirányításának céljai szerint.

Ekkor vette kezdetét a gazdasági erőforrások olyan centralizációja, amelynek keretében minden beruházást a termelőeszköz-termelés elsődleges fejlesztésének rendelték alá. A nagymértékű centralizálással függ össze, hogy az adott irányítási rendszer nem tesz különbséget a pótlási és a felhalmozási alap között.

Ekkor vetették meg az alapjait annak az árrendszernek, amely csak a fogyasztási cikkekre kivetett forgalmi adóban kíván realizálni szinte minden akkumulációt, hivatkozva arra, hogy csak azok tekinthetők árúnak. Az árrendszer sajátossága lett a mezőgazdasági termékek leszorított begyűjtési ára is.

Már az első ötéves tervek időszakában a túlzott központosítás mellett problémát okozott a tervmetodika is, amely a természetes mérlegeket helyezte a tervezés középpontjába. (Ez a kezdeti időszakban részben a természetes hadigazdálkodás valóságos elemeiből következett.) A hozraszcso elv és az úgynevezett rubellenőrzés bevezetésével a tervezés értékmutatónak megszokása elsősorban arra szolgált, hogy megkönnyítse a természetes

mutatók felbontását, és hogy az aggregálás ne történhessen a központi irányítás elképzeléseitől eltérő módon. (Nem vitatható persze a rubellenőrzés azon pozitív funkciója, hogy lehetővé tette a termelés és a realizálás anyagi tényezői mozgásának nyilvántartását.)

Ez az irányítási rendszer lényegét tekintve mintegy 30 évig fennállt. A különféle gyakorlati intézkedések (az iparági minisztériumok átmeneti megszüntetése, a tervmutatók számának változása stb.) révén az *irányítás centralizációja* nem csökkent.

Az 1953 óta a jelenleg folyamatban levő reform kezdetéig hozott intézkedések eredményeztek némi változást. Ilyen intézkedések voltak:

- a darabbér szerepének csökkentése;
- a vezető beosztásúak és műszaki anyagi ösztönzésének növelése;
- a folyó termelés műszaki fejlesztési költségeinek beépítése az önköltségbe (az így nyert fejlesztési alapot azonban központosították);
- vállalati egyesülések létrehozása (a felesleges vertikumok kiiktatása céljából).

Továbbra is megmaradt azonban a központi utasítások rendszere és a hozraszcso.

A gazdaságirányítás korábbi rendszerének eredményei és problémái

A fentebb vázolt irányítási rendszerben a szovjet gazdaság nagy eredményeket ért el. Mégis, már a múlt évtized vége felé többen úgy vélték, hogy gazdasági reformra van szükség. A kérdést felvetették már 1955-ben a májusi ipari konferencián

és a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának júliusi plénumán. Másfél évvel később a XX. kongresszus döntései nyomán került sor komoly vitákra. Többen már ekkor javasolták, hogy a rentabilitást és az alapok kihasználását is be kell kapcsolni a tervmutatók rendszerébe. Maga a mechanizmus természetesen a legváltozatosabb formákban állt el a változtatás szándékának, s korántsem a leglényegesebb a végrehajtók szubjektív ellenkezése. (Ezt saját tapasztalataink is tanúsítják.) A vitában fokozatosan érlelődött a reformkoncepció, az SZKP Központi Bizottságának 1965 szeptemberi plénumán pedig A. N. Koszigin előadása „Az ipar irányításának megjavításáról, a tervezés tökéletesítéséről és az ipari termelés gazdasági ösztönzésének megerősítéséről” már tulajdonképpen a gazdasági reform meghirdetett programja volt.

Mi indította a szovjet párt és kormány vezetőit egy gazdasági reform foganatosítására? A nagyon sok ok közül csak néhányat szeretnék kiemelni:

— 1950 óta egyenletesen, a hatvanas évek elején pedig fokozottan csökkent a szovjet gazdaság expanziója. (Ennek részletes számszerű elemzését lásd később.)

— Akárcsak nálunk, a Szovjetunióban is érdekellentétek mutatkoztak a terv végrehajtói között (a tervek lazítására irányuló vállalati törekvések stb.).

— A tervgazdasági adminisztráció jelenleg 10–12 millió ember munkajelét köti le.*

— Csökkent a gazdasági szervezet hajlékonysága, ami tetemes készletfelhalmozásban mutatkozott meg.

— Megsokszorozódtak a világszertei kapcsolatok, s ez a külkereskedelem viszonylag csekély aránya mellett is rávilágított, hogy az mennyiségen kívül a minőség és a „mibe kerül” is fontos.

* Egyes szovjet közgazdászok szerint a termelés megduplázásához az adminisztratív apparátust 3–4-szeresére kellene fokozni. Fedorenko akadémikus szerint a tervezési munka 1980-ban 100 millió ember kézi munkaerőjét kötné le.

Akárcsak nálunk, a gazdasági reform objektív előfeltétele volt a közgazdaságtudomány fejlődése. A reform-gondolat következtében megélénkült közgazdasági élet a szovjet közgazdaságtudomány fellendüléséhez vezetett, amelyben nem csekély szerepet játszott a nézetek polarizálódása, termékeny viták kibontakozása.

*A fontosabb közgazdasági viták**

A legelső komoly vita az értéktörvény szocializmusbeli szerepéről folyt és egyetértés alakult ki, hogy az áru- és pénzviszonyoknak a szocializmus mai fejlettségi fokán sokkal nagyobb szerepet kell tulajdonítani, mint ahogy azt korábban elismerték. Ezt követte a matematika rehabilitációja. A matematikai módszerek gazdasági alkalmazásának a Szovjetunióban vannak hagyományai, 1930-tól kezdve azonban a matematizáló közgazdászokat eltávolították a tervező és a statisztikai munkakörökből. 1959 óta számítják és elemzik a területi és ágazati kapcsolatok mérlegét. A többi között ez adott lökést a külkereskedelem gazdaságosságának vizsgálatához is.

A matematikai vita később átnőtt a kibernetikai vitába. Fokozatosan kiderült, hogy a matematikán és a kibernetikán messze túlnyúló kérdésről van szó, nevezetesen arról: növelni kell-e a vállalati önállóságot, vagy tovább kell centralizálni. A vita elindítója még az az egyszerű és racionális gondolat volt: nem lehetne-e a gazdasági információ szektorában foglalkoztatott sok millió ember munkáját gépekkel helyettesíteni. Később azonban tévesen, éppen a kérdésfelvetésből kiindulva, a közgazdasági kibernetika fogalmát a centralizált gépi gazdaságirányítás szinonimjaként kezdték értelmezni. Abból indultak ki, hogy az utasítások sok minden szinten lazábbakká válnak (a végrehajtó a partikuláris anyagi érdek vagy a számonkérés szigora

* Részletesen lásd: Vita a gazdaságirányítás rendszeréről a Szovjetunióban. (Cikkgyűjtemény, szerk.: Szamuely László.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966.

szerint rangsorol), s ellenszerként az ágazati és a területiális tervezés gépesítését javasolták. A gépesítés célja: a matematikai imitáció segítségével szolgáltatni a központilag kitzúzott feladatokhoz tartozó tervvariánsokat, s egységes rendszerbe foglalni minden információt a technológiai munkavázlattól a területközi és ágazati kapcsolatok mérlegéig. Kipróbálásra először egy csökkentett munkaprogramot javasoltak, amely „mindössze” másfél millió termék folyamatos központi tervezésével számolt (számítóközpontok többlépcsős struktúrában), ezt a modellt később az országban termelt összes termékre ki akarták terjeszteni. Itt tehát erősen túlcentralizált tervgazdaság elképzeléséről van szó, ahol egy 235 millió lakosú ország gazdasági életének minden mozzanatát úgy tervezik, mint ahogy egy üzem építésénél a technológiát. Eleinte ez a csoport igen erős támogatást kapott, rendelkezésükre bocsátották a számítóközpontok többségét. Ezzel az iskolával egyetértettek mindazok, akik veszélyesnek ítélték meg a gazdaságirányítási rendszer megváltoztatását, s alig hangzott el olyan kérés, hogy az ily módon gépesített gazdaságirányítás növelje a gazdasági hatékonyságot.

A csoport alapkonceptiója meghatározta az *árakról szóló vitához való* hozzáállásukat is, hiszen egy túlcentralizált tervgazdaság esetén továbbra is a naturális tervezés maradna a döntő, ez esetben pedig az áraknak (legalábbis a termelési eszközök árainak) csak formális szerep jutna. Velük szemben Kantorovics és csoportja amellelt állt ki, hogy az állóeszközöket kamattal, a természeti erőforrásokat pedig differenciált járulékkal kell terhelni. A kibernetikusok ellenkezése nagyon nyilvánvaló okból következett. Ha ugyanis a népgazdasági programokból vett árnyékarrendszer alkalmas arra, hogy egységes kritériumot nyújtson az alsóbb szintek gazdasági döntéseire, akkor könnyen megdőlhet az utolsó érv is, amellyel a tervutasítások aprólékos rendszerét (akár emberek, akár gépek útján történjék is az ilyen típusú

tervezés) el lehet fogadtatni. A. N. Koszigin beszéde az 1965 szeptemberi plénumon és a gazdasági reform eddigi tényei azt mutatják, hogy a túlcentralizált tervgazdaság modellje lekerült a napirendről, s a reform egy rugalmasabb és kevésbé centralizált gazdaságirányítási rendszer bevezetését célozza.

Természetesen ez nem egyoldalú folyamat. A. N. Koszigin mindig hangsúlyozta, hogy a reformnak két oldala van: 1. a központi irányítás érdemi erősítése, 2. a vállalatok önállóságának és anyagi felelősségének növelése, s hogy a két oldalt nem szabad elválasztani egymástól.

1962-ben jelentkezett javasolataival másodsor* Liberman. Javasolta, hogy a cikkenként lebontott terv helyett a felhasználók igényei legyenek a dominálóak, a felhasználó és a termelő előzetes szerződése legyen a vállalat terve; a központi terv csak a vállalati tevékenység fő irányait szabja meg, ne tartalmazzon előírásokat a termékkibocsátás mennyiségére, a létszámra és a beralapra; az elért nyereség rátája legyen a vállalati tevékenység fő mutatója és a dolgozók anyagi ösztönzésének alapja; a nyereségrata nagyságától függően meghatározott százaléku prémiumalapot lehesse kezdeni a nyereségből. Javasatait kezdetben üdvözölték, kísérleteket javasoltak, később azonban Libermant és koncepcióját komoly támadások érték. 1964-ben Trapeznikov akadémikus felújította a nyereségről szóló vitát és az 1965-ben elfogadott reformtervezetben a nyereség lényeges szerepet kapott.

A hétéves terv és a reform

A gazdasági reform életbeléptetéséhez, illetve a reform kísérleti bevezetéséhez a végső lökést a hétéves terv időszakában felmerült hiányságok adták. A terv megvalósítása kétségtelenül eredményes volt. Az ipari termelés 7 év alatt évi 9,1 szá-

* Először ezeket a gondolatokat már a Voproszi Ekonomiki 1956. 6. számában vetette fel.

zalékkal nőtt, míg az Egyesült Államokban (1958—1964 között) ez az ütem 3,9 százalék; Angliában 3,5, Franciaországban 5,6, Olaszországban 8,1, az NSZK-ban pedig 6,3 százalék. Minőségi változás volt, hogy ezekben az években már nemcsak az ipari termelés üteme, de az évi abszolút növekedés is nagyobb volt a Szovjetunióban, mint az Egyesült Államokban, olyan fontosabb termékek esetében, mint az acél, kőolaj, gáz, műtrágya, cement, cukor stb. Azoknak az ágazatoknak az aránya, amelyek biztosítják az egész népgazdaság technikai haladását (villamosenergia-termelés, kohászat és fémfeldolgozás, gépgyártás, vegyipar) 7 év alatt az ipari termelés 27 százalékaról 35 százalékra nőtt.

Az eredmények mellett azonban jelentkeztek komoly hiányosságok is. A mezőgazdasági termelés (amelynek évi átlagos volumene az öt éves tervek időszakai alatt csak 2,5-szeresére nőtt, miközben az ország lakosságának száma másfélszeresére emelkedett, és még jobban bővült a vásárlóképessége) a hétéves terv időszakában a korábbiánál is lassabban növekedett, mindössze 14 százalékkal. A mezőgazdaság elmaradottsága következtében nem teljesítette hiánytalanul feladatát a könnyű- és élelmiszeripar sem. Emiatt aztán szükségképpen csökkent a nemzeti jövedelem és a népjólét növekedési üteme.* A reáljövedelem viszonylag lassúbb növekedésében egy gazdaságon kívüli tényező, a nemzetközi helyzet kiéleződése is szerepet játszott.

A legfőbb probléma azonban az volt, hogy az utóbbi években a termelés növekedése elmaradt az alapvető termelési alapok növekedésétől, vagyis csökkent a társadalmi termelés hatékonysága. Jól illusztrálja ezt az 1. sz. táblázat.

Az adatok egyértelműen bizonyítják azt a korábbi állítást, hogy évtizedünkben csökkent a szovjet gazda-

* A mezőgazdasági termelés lemaradása tulajdonképpen más, később tárgyalásra kerülő hiányosságok következményeként is fel-fogható. Röviden: az extenzív fejlesztés erőltetése, a műszaki fejlesztés és a hatékonyság fokozására irányuló komoly törekvések hiánya okozta a problémákat.

A gazdasági növekedés fő mutatóinak alakulása a szovjet népgazdaságban
(A növekedés évi átlaga százalékban)

Megnevezés	1951— 1955	1956— 1960	1961— 1964
A nemzeti jövedelem növekedése	11,4	9,2	6,4
Bruttó ipari termelés	13,2	10,4	8,6
Ebből: „A” csoport	13,7	11,3	9,8
„B” csoport	12,1	8,5	5,8
Munkatermelékenység az iparban	8,3	6,5	4,6
A mezőgazdaság bruttó termelése ..	4,1	5,7	2,3
Ipari állóalapok	11,3	11,2	10,9

ság expanziója.* Másrészt az adatokból az is kiderül, hogy mindezt nem lehet csupán a mezőgazdaság és ennek következtében a „B” csoport elmaradásával magyarázni. Részben megmagyarázza ezeket a tényeket, hogy az „A” csoporton belül évről évre esett azoknak a termelési eszközöknek a részaránya, amelyek a fogyasztási cikkek termelő iparágak részére készülnek. (Arányuk a termeléseszköz termelésében 1950-ben 24 százalék, 1964-ben 18 százalék volt.) Ennek következtében a „B” csoport technikai felszereltsége lényegesen alacsonyabb volt, mint az „A” csoporté. 1964-ben az „A” csoport termékeinek részesedése az ipari termelésben már 75 százalék volt.** Mind-

* Ez bizonyos fókig szükségszerű is volt, mert körülbelül 1959-ig különleges expanziós tényezők hatottak. Ilyen volt például: az újjáépítés, a vetésterület kiterjesztése (1954—1959 között 25%-kal nőtt a vetésterület); az, hogy az erőteljes beruházási politika révén munkát lehetett adni a leszerelt katonáknak és a háziasszonyoknak stb. Az 1959-ig tartó időszak tehát egy elnyújtott helyreállítási periódus volt. Erthető, hogy mikor ezen expanziós tényezők hatása megszűnt, illetve csökkent, lassult a növekedési ütem. A cél viszont a korábbi növekedési ütem fenntartása volt, ami újabb beruházásokat követelt meg. Ezek a tények függetlenek a gazdasági irányítás rendszerétől.

** Szovjet közgazdászok szerint (lásd az 1965. évi statisztikai évkönyvet) a Szovjetunió nemzeti jövedelme mintegy 60 százaléka az Egyesült Államokénak. Tehát a Szovjetunióknak alig több mint fele akkora nemzeti jövedelemből kell védelmi képességét fokoznia a világéle és a szocialista országok biztonságá megvédésére. Természetesen ez is hozzájárul az „A” csoport magas arányához és gyorsabb növekedési üteméhez. S ez nem csak többlet anyagi terhet jelent, hanem a technikai tudás bizonyosfokú lekötését is.

ez a nem kielégítő hatékonyságról, az új technika gyenge kihasználásáról tanúskodott. A tudomány és technika eredményei a népgazdaságban — és különösen a fogyasztási cikkek termelésében — felettébb lassan honosodtak meg.

Az ipari *eszközhozam* (fondoott-dacsza: az ipari termelés és az állóalapok összegének hányadosa; sajnos a magyar terminológiában nincs pontos megfelelője, de azt hiszem ez az elnevezés körülbelül megfelel a tartalomnak) 1951—1955 között 8 százalékkal, 1956—1960 között 4 százalékkal nőtt, 1961—1965 között pedig 8 százalékkal csökkent. (Ez egyértelműen kiderül a táblázat második és utolsó sorának összevetéséből.) Legjobban csökkent az eszközhozam a vegyiparban, a könnyűiparban, a papír- és fafeldolgozó iparban, de csökkent a vaskohászatban is. Csak a gépgyártás eszközhozama nőtt töretlenül, ebben azonban szerepet játszott az új berendezések árának emelkedése is. Mindez azt jelentette, hogy a termelés növekedése extenzív úton ment végbe. Ez a tendencia természetesen szorosban összefüggött az „A” és „B” csoport növekedésének elszakadásával is, hiszen az utóbbi csoportban az eszközhozam az átlagnál magasabb. (A könnyűiparban négyszerese, az élelmiszeriparban kétszerese az ipari átlagnak.) A strukturális változás persze nem magyarázza az eszközhozam csökkenését az ipar szinte minden ágában.*

Sok mindenre választ ad az az összefüggés, hogy az eszközhozam csökkenése esetén a termelési volumen tervezett növekedésének biztosítására pótlólagos kereslet jelentkezik az „A” csoport termékei iránt, ami a strukturális változás miatt tovább csökkenti az átlagos eszközhozamot. Ez

* Szeretném megjegyezni, hogy a reformviták során annyit idézett „fondoottdacsza” mutatója közgazdaságilag meglehetősen egyoldalú. Elvileg: amíg a termelés eszközigényességének növekedését ellensúlyozza a munkaigényesség (pontosabban a munkaerő-felhasználás költségének) csökkenése, *addig hatékony* a helyettesítés. Ennek eldöntéséhez azonban olyan árakra van szükség, amelyek tükrözik a társadalmilag szükséges ráfordításokat.

fordítva is áll, nevezetesen. az eszközhozam növekedése csökkenti a termelőeszközök iránti keresletet (azonos hozam biztosításához kevesebb beruházásra van szükség), s ez megadja a reális feltételeket az „A” és „B” csoport növekedési üteme közelítéséhez. A valóságban a két kumulatív folyamat közül a Szovjetunióban az első játszódott le, s minél jobban csökkent az eszközhozam, az „A” csoport növekedési ütemének annál jobban meg kellett haladnia a „B” csoportét. A „B” csoport lemaradása pedig csökkenti az életszínvonal növekedésének ütemét, ami nyilván befolyásolja a munkakedvet, s ennek következtében a termelékenységet is, amely pedig a kumulatív folyamat megállításának, majd megfordításának döntő tényezője.

Az adott összefüggés alapján nem meglepő, hogy az 1961—1964. években az eszközhozam 8 százalékos csökkenése mellett a termelés növekedésének tervezett üteme eléréséhez 12—14 milliárd rubel pótlólagos igény keletkezett tőkebefektetésekre. (Ellenkező esetben ezt az összeget az életszínvonal emelésére lehetett volna fordítani.) Az eszközhozam változásának ilyen hatásával a tervezés nem számolt. (A tervezett 27 százalék helyett 47 százalékkal haladta meg az „A” csoport növekedési üteme a „B” csoport növekedési ütemét.)

Az eszközhozam csökkenésének okai

Érdeemes áttekinteni, milyen fő tényezőkben látják a szovjet közgazdászok az eszközhozam csökkenésének okát, hiszen a gazdasági reform fő célja ezeknek a csökkentő tényezőknek a kiiktatása, vagy legalábbis hatásuk mérséklése, s olyan tényezők előtérbe helyezése és támogatása, amelyek az ellenkező irányban (tudniillik az eszközhozam növekedése irányában) hatnak.

1. Az eszközhozam csökkenését az esetek többségében a termelés népgazdasági szervezetének, koordinált-ságának hiányosságaival magyarázzák. Az adott időszakokban ilyen je-

lenség volt például: át nem gondolt törés az ágazati arányokban. A vegyipar, a hidroenergetikai ipar, az építőipar termelése stb. a tervezettnél gyorsabban bővült, ez pótlólagosan tőkebefektetéseket követelt a nyersanyag-kitermelő és a -feldolgozó kapacitásokban is.

2. Az eszközhozam csökkenésének nemritkán fontos oka volt a működő vállalatok rekonstrukciójának mértéktelen növekedése, a rekonstrukció hatékonyságának kellő bizonyítéka nélkül.* A legtöbb vállalatnál a kapacitásnövekedés túlnyomóan új termelőhelyek felszereléséé révén ment végbe. (Sok helyütt 2—5-szörös volt a területnövekedés.) Sok vállalatnál a rekonstrukció után az állóalapokból csökkent a berendezések részaránya és az esetek többségében csökkent az eszközhozam. Mindez azzal magyarázható, hogy rekonstrukcióra került több, elavult berendezéssel, szűk helylyel stb. rendelkező vállalat. Ez különösen sok költséget és időt követelt, s közben megtörte a termelés normális folyamatát (például több gépgyártó vállalat rekonstrukciója 5—10 évig, de még néha tovább is eltartott). Persze mindaddig, amíg rendszerint könnyebb volt kapni tőkebefektetést a működő vállalatok rekonstrukciójára, mint új építésre, nem meglepő, hogy a gazdasági szervek gyakran fogadtak el határozatot egyes üzemek rekonstrukciójáról a gazdasági előny számbavétele nélkül.**

3. Az eszközhozam csökkenése irányában hatott a berendezések költségének növekedése és főként az új gépek és szerszámgépek árainak indokolatlan növekedése; különösen vonatkozik ez az automataberendezésekre. Két egyforma kapacitású gép közül az automatagép néha 2—5-ször

* A kép teljessége kedvéért meg kell jelezni, hogy a Szovjetunióban igen magas az új létesítmények aránya a beruházásokban.

** Természetesen az sem hanyagolható el, hogy: a) a korábbi 10—15 esztendőben még kisebb volt a pótlás, s most hirtelen tömeges rekonstrukciós igény jelentkezett; b) gyakran műszakilag elavult szinten folyt a rekonstrukció (pl. 1965-ben gyártott, de 1955-ben konstruált gépekkel).

drágább* Ez az eszközigényességet növeli, és ugyanakkor megdrágítja a kibocsátott termékeket is, mivel a tényleges önköltség rendszerint meghaladja a tervezettet. Hasonló a helyzet az építési költségekkel is.

Hangsúlyozni kell, hogy az eszközhozam csökkenését előidéző fő okot az új berendezések és új létesítmények megtervezésében és építésében jelentkező hiányosságok képezték, amelyek az új vállalat költségeinek drágulásához vezettek. Nem volt lényegtelen persze az sem, hogy az új kapacitások létesítési ideje, valamint az az idő, ami alatt elérték a tervezett gazdasági mutatókat, rendkívül hosszú volt. A tervezett kapacitások lassú belépése mindenekelőtt az építő- és szerelési munkák hiányosságainak, a termékek iránti kereslet hiányának és végül az üzemeltető káderek nem korszerű felkészültségének következménye. Időnként, különösen a távoli területeken, a kellő munkafeltételek hiánya, a nem kielégítő életszínvonal és kulturális ellátottság a munkaerő nagyarányú fluktuálásához vezetett, ami szintén lassította a kapacitások belépését.

A szovjet közigazdászok jelentős része egyetértett abban, hogy mindezen tényezőknek egyetlen közös alapja van: a tőkejavakra irányuló egyre növekvő kereslet, amelyre a termelők ösztönöztek (termelés növelése, folyó költségek csökkentése, termelékenység növelése stb.): Ehhez hozzá kell tenni, hogy mindez azért vezetett az állóalap-növelés hatékonyságának csökkenéséhez, mert a felhasználónak nem volt döntési joga és teljesen figyelmen kívül maradt a helyettesítés hatékonysága.

A hiányosságok megszüntetésére az 1964 októberi plénumig csak részleges és meglehetősen esetleges döntések születtek. A plénumon meghatározták a fő feladatokat, az elkövetkezendő évekre pedig a fő tennivalókat az új ötéves tervben (1966—1970) rögzítették. A bevezetett reformintézkedé-

* Tőkésországokban a gépgyártó és gépfelhasználó megosztódik az új gép extrajövedelmén. Az adott szovjet árrendszerben ez szinte teljesen a géptermelőnek jutott.

seknek egyik fő célja a tervcélok megvalósításához szükséges feltételek megjavítása.

II. A reform bevezetése és fő vonásai

Az új ötéves tervben rögzített fő célokból a reform megértéséhez a következőket emelem ki.*

— A társadalmi össztermék több mint 1,4-szeresére, a termelési álló-alapok volumene 1,5-szeresére emelkedik. A nemzeti jövedelem 38—41 százalékkal, a dolgozók reáljövedelme (egy lakosra számítva) 1,3-szeresére nő. Egyszerre kell gyarapítani a felhalmozást és a lakosság fogyasztását. Ezt a *gazdasági hatékonyság* és a *műszaki-tudományos fejlődés* meggyorsításával kell elérni.

— Egy dolgozóra számítva a munkatermelékenység évi emelkedési üteme az iparban 6 százalék, az építőiparban 6,6 százalék, a mezőgazdaság társadalmi szektorában 7 százalék lesz.

— Míg az egész ipari termelés 47—50 százalékkal emelkedik, az „A” csoport termelésének 49—52, a „B” csoport termelésének 43—46 százalékkal kell gyarapodnia. (Az előző 5 évben az „A” csoport növekedése 58 százalék, a „B” csak 36 százalék volt.) A közszükségleti cikkek gyártásának meggyorsítását úgy kell biztosítani, hogy meg kell *kétszerezni* a termelőeszközök gyártását azokban az ágazatokban, amelyektől közvetlenül függ a fogyasztás növelése.

— Szem előtt kell tartani, hogy az ipar anyagi ráfordításai csökkentésének minden egyes százaléka több mint másfél milliárd rubellel növeli a nemzeti jövedelmet. A vállalatok munkájának értékelésénél az *egyik legfontosabb mércének* annak kell lennie, hogy kihozza-e a vállalat — az értékesített gyártmányok mennyiségét és minőségét és a nyereség összegét tekintve — a lehető legnagyobb eredményt a rendelkezésére álló üzemi alapokból.

* Részletesen lásd Garamvölgyi István: A szovjet népgazdaság új 5 éves terve című cikkét a Közgazdasági Szemle 1966. évi 6. számában.

— A munkások és alkalmazottak átlagos havi bérének 5 év alatt legalább 20 százalékkal kell emelkednie, s a tervidőszak végén körülbelül 115, sőt a társadalmi fogyasztási alapokból származó juttatásokat és kedvezményeket is beleszámítva körülbelül 155 rubel jövedelem jut egy dolgozóra.

— Az új ötéves terv előirányozza a prémiumok és az egyszeri jutalmak hányadának a munkások és alkalmazottak beralapjához viszonyított növelését.

— Az új ötéves terv egyik nagy feladata az export szempontjából leghatékonyabb cikkek gyártásának bővítése.

A reformintézkedésekben ezeket a tervcélokat tartották szem előtt. A reform megvalósítása azonban nem egy időpontban meghatározott áttéréssel, hanem fokozatos változtatásokkal történt és történik. A reform első intézkedéseit úgynevezett gazdasági kísérletek előzték meg.

*Reformkísérletek és eredményeik**

Az első kísérlet volt, hogy a moszkvai Bolseviczka és a gorkiji Majak ruhagyárak termelési tervét a megrendelésekkel tekintették azonosnak. Tevékenységük másik fő mutatójával a nyereséget kapták. A gyár termékei nagy sikert arattak: ha megjelentek az üzletekben, azonnal elkapkodták őket. Viszont jó néhány probléma is felmerült. Például: az érvényes árrendszerben a drágább nyersanyag több nyereséget bírt el, mint az olcsó, a megrendelések pedig inkább az utóbbiból készült árua szóltak. Így a maximális nyereségre való törekvés esetén nem tudták volna teljesíteni a megrendeléseket, a megrendelések teljesítésére való törekvés pedig csökkentette volna a nyereségrátát. Ennél is nagyobb probléma volt, hogy a nyersanyagszállítók azt gyártották, ami a mennyiségi tervükben szere-

* A kérdéssel részletesebben foglalkozott Szamuely László: Gazdasági kísérletezés a Szovjetunióban című cikke a Közgazdasági Szemle 1965. évi 7-8. számában.

pelt, s nem azt, amit a vásárlók kerestek (őket a szokásos tervmutatók alapján ösztönözték). Kiderült, hogy így, izoláltan, nem lehet kimutatni az új rendszer előnyeit. Ezért a kísérletet kiterjesztették 400 könnyűipari vállalatra (ez a Szovjetunió ruházati iparának $\frac{1}{3}$ -a).*

A kiterjesztett kísérletek eredményei szintén pozitívak voltak. Az egész iparban 1966-ban a nyereség 11 százalékkal, az értékesítés 8—9 százalékkal nőtt, az új tervezési rendszerre és gazdasági ösztönzésre áttért vállalatoknál pedig a nyereség mintegy 25 százalékkal, az értékesítési volumen pedig 10 százalékkal. (Vagyis a nyereségnövekedés nagyobbik hányada nem a volumen növekedéséből, hanem például az önköltség csökkenéséből, a választék javításából származott.) Ezeknél a vállalatoknál 1966-ban 8 százalékkal nőtt a munka termelékenysége, szemben az 5,2 százalékos ipari átlaggal. (Az adatokat összevetve kiderül, hogy a termelés hatékonyságának növekedése elsősorban nem a munkatermelékenység növekedésének, hanem az anyagi ráfordítások csökkenésének eredménye.)

A nyereségből a vállalatok jelentős termelésfejlesztési alapokat hoztak létre, amelyek ésszerű felhasználása nagymértékben segítette a technika és technológia tökéletesítését. Az anyagi ösztönzési alap ezeknél a vállalatoknál 80 százalékkal, a szociális, kulturális és lakásépítési alap 60 százalékkal nőtt, s év végén 10 naptól 1 hónapig terjedő nyereségrészesedést fizettek ki.**

Kétségtelen, hogy az új viszonyok között működő vállalatok tevékenységének analizálásánál figyelembe kell venni, hogy eredményeiket olyan körülmények között érték el, amikor az ipar döntő többsége még nem tért át az új rendszerre, az anyagi-műszaki ellátás szervei még szintén a régi formában működtek, s magának a

kísérletképpen alkalmazott rendszernek a mechanizmusa sem volt még teljes mértékben kiforrott.

A reformkísérletek hatékonyságát az is gyengítette, hogy még nem voltak mindenütt (sőt, nagyon kevés helyen voltak) érvényben az új ipari árak, nem voltak teljes mértékben kidolgozva a vállalatok különböző saját alapjainak képzési normatívái sem. A vállalatok többségénél az ösztönzési alpból kifizetett prémiumok nem voltak túlságosan nagyok. A vállalatoknak különféle nehézségeik adódtak a kulturális és lakásépítési alap felhasználásában, például: gyakran nehézségekbe ütközött az anyagok megszerzése ilyen, nem központi beruházásokhoz.

Figyelembe kell venni azt is, hogy a reform kezdetén a legkönnyebben észlelhető tartalékokat mozgósították. Ilyen lehetőségek: a nyersanyag-talékok csökkentése, a normán felüli késztermékek értékesítése, a fölösleges állóalapok értékesítése, a gyártás-szervezés rendezése stb. Ezek az intézkedések kétségtelenül hatásosak, de az ilyen tartalékok korlátozottak. Fedorenko akadémikus több cikkében hangsúlyozta, hogy a reform hatásossága a termelés műszaki bázisa tökéletesítésére fordított eszközök eredményességén, a termékek minőségének javításán, az igényeknek megfelelő választék kialakításán mérhető. Több szovjet közgazdász állapította meg: helytelen az is, hogy a reform hatékonyságának jellemzésére gyakran hasonlítják a nyereség (vagy más mutató) alakulását a reformra áttért vállalatoknál és az ipar egészénél. Ez az összehasonlítás általában nem volt pontos, már csak azért sem, mert az új rendszerre az esetek többségében a legjobban működő vállalatokat állították át.

A reformra áttért vállalatoknál az állóalapok kihasználása javult, de több közgazdász óvott attól a feltételezéstől, hogy ez a reform teljes bevezetése esetén széles körben, gyorsan, s jelentős mértékben ugyanígy lesz. A termelőalapok kihasználásának növelése ugyanis először feltételezi az anyagfelhasználás növekedé-

* E kísérleteken kívül több olyan is volt, ahol a reform elemeinek csak egyikét-másikat próbálták ki. Legtöbbjük bérézési vagy prémiumformákkal volt kapcsolatos.

** Részletesen lásd B. Szuharevszkij: Reformtapasztalatok és problémák című cikkét. Pravda, 1966. november 12.

sét, ami az anyagelőállítás ágazatok beruházásainak növelését, termelésük hatékonyságának fokozását igényli. Másodsor: a berendezések leterheltségének növelését gátolják az üzem belüli szűk keresztmetszetek, amelyek megszüntetéséhez szintén beruházásra, vagy legalábbis a berendezések átcsoportosítására van szükség. A specializálás szintén megfelelő befektetést és időt igényel. A következőket: *az állóalapot kihasználása hatékonyságának nagymérvű növelése rövid idő alatt nem oldható meg.*

A szovjet közgazdászokat eleinte meglepte, hogy az új rendszerre áttért vállalatok egy év alatt állóalapjaik értékének csak 0,10 százalékát kitevő összegben értékesítettek felesleges berendezést. Ez az eredmény igen szerény, de — mint azt Fedorenko akadémikus egyik cikkében kifejtette — ez egyelőre nem is lehet másképpen. Arról van szó ugyanis, hogy a vállalatoknál nagyon kevés az abszolúte fölösleges berendezés, sokkal több a gyengén kihasznált. A gépek egy részének továbbadása és nagyobb fokú kapacitáskihasználása csak akkor lehetséges, ha a termelés folyamatosságát biztosítják. Ehhez speciális kapacitásokat kell létrehozni a biztonságos szerszám-, tartalékalkatrész-ellátáshoz stb. Az is gátolta a fölösleges berendezések értékesítését, hogy a termelésfejlesztési alap az állóalapot százalékában volt meghatározva.

A kísérletek pozitív tapasztalatainak egyik fontos tényezője, hogy a vállalatok nem kaptak a létszámra vonatkozó mutatót. Így az a különleges helyzet állt elő, hogy a reform keretében működő vállalatoknál a létszám 0,8 százalékkal kevesebb volt a tervezettnél. (Az eltérés talán még lényegesen nagyobb lett volna, ha az ösztönzési, szociális stb. alapokat nem a béralap százalékában határozzák meg.)

A reform kiterjesztése

A tapasztalatok alapján logikus volt, hogy a reform kiterjedjen a többi iparágra is, s sokan voltak olya-

nok, akik a vállalatok tapasztalatai alapján javasolták, hogy az anyagi-műszaki ellátást, a kereskedelmet és a fuvarozást (szállítmányozást) is be kell vonni a reformba.*

A reform kiterjesztésének problémáit, s a reform legfontosabb intézkedéseit a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1965 szeptemberi plenumán elhangzott, korábban már idézett beszédében A. N. Koszigin fejtette ki. Ez a beszéd a reform alapkövének tekinthető.

A programban és az azóta hozott intézkedésekben a fő figyelem az iparirányítás formáira és módszereire irányul. Az intézkedések abból indulnak ki, hogy az irányítás, a tervezés és az ösztönzés érvényes rendszere az iparban nem felel meg a korszerű technikai-gazdasági feltételeknek, a termelőerők fejlettségi színvonalának. A problémák megoldásának útja: ha a centralizált tervirányítást összekapcsolják a vállalatok és kollektívák gazdasági kezdeményezésével, a gazdasági emelők és anyagi ösztönzők erősítésével.

A fontosabb intézkedések

A következő intézkedéseket hozták a vállalatok érdekeltiségének növelésére feladataik teljesítésében:

— A vállalati önálló elszámolás ki-
szélesítése céljából az előírt mutatók számát csökkentették.

— A reform előtt a vállalatok részére a munkaerő-gazdálkodásra vonatkozóan négy kötelező mutatót határoztak meg. Ezek: 1. a munkatermelékenység, 2. a munkások száma, 3. az átlagos munkabér, 4. a béralap. Ezek közül csak a 4. maradt meg. (A többi is eleme maradt a tervnek, de nem írják elő központilag.) A béralap eltörlését még korainak tartják, mivel jelen időszakban csak így látják biztosítottnak a lakosság vásárlóereje és a termelt fogyasztási cikkek mennyisége közötti összhangot.

— Mivel a gyakorlat azt mutatta,

* Jelenleg mintegy 20 000 ipari vállalat dolgozik az új irányítási rendszer szerint.

hogy a bruttó termelés mutatója nem orientálja a vállalatokat az igényeknek megfelelő cikkek termelésére, e mutató helyett áttértek az *értékesített termelés* mutatójának alkalmazására. A népgazdaságnak bizonyos termékekre azonban feltétlenül szüksége van, s ezért a tervmutatók rendszerében megőrizték a legfontosabb termékek termelési volumenére vonatkozó feladatokat. (Perspektívában azzal számolnak, hogy jól szervezett vállalati kapcsolatok mellett és a szerződési rendszer fejlődése esetén lehetségessé válik a nőmenklatúra további szűkítése és nagyobb csoportokba történő összevonása.)

— Az értékesített termelés mutatója a fogyasztóval való szorosabb kapcsolatra ösztönöz. A hatékonyság erősítésére való orientálást az új rendszerben a nyereség összege és a rentabilitás mutatója biztosítja.

— A vállalatok nyereségéből a költségvetésbe történő befizetések korábban függetlenek voltak a termelési alapoktól, az új rendszerben azt összefüggésbe hozták az állóalapok és a forgóeszközök mennyiségével: bevezették az eszközkötési járulékot. Perspektívában azt tervezik, hogy az alapok utáni befizetés a költségvetési bevételek legfontosabb részévé válik és lényegesen csökken a többi befizetési forrás szerepe, köztük a forgalmi adóé is. A befizetési normatívák hosszabb időre történő megállapításánál azt az elvet tartották szem előtt, hogy a normálisan működő vállalatoknál a befizetések után maradjon elegendő eszköz a költségek fedezésére és ösztönzési alapokra.

— A vállalat a nyereség iparáganként differenciált kulcsok által meghatározott százalékkal és a normatíván felüli nyereség 60—80 százalékkal maga rendelkezik, s azt belátása szerint három alapra szétbonthatja:

1. Az *anyag* ösztönzési alaphoz történő jutalmazás mutatóit maga a vállalat dolgozza ki. Korábban a jutalmazás mértéke általában 10—12 napi fizetés volt. Az új rendszerben az első tapasztalatok alapján a fize-

tés 7—12 százalékkal számolnak, de nem látszik irreálisnak a 20—25 százalék sem. A mérnökök, technikusok és tisztviselők fizetési alapját az anyagi ösztönzési alapba fogják beépíteni.

2. A *kulturális, szociális és lakásépítési alap* nagysága a vállalat nyereségének alakulásától függően a *béralap* 2—7 százaléka lehet. A vállalat vezetősége a szakszervezettel együtt az 1. alaphoz a 2. alapba és fordítva a keret 20 százaléka erejéig átcsoportosíthat. A lakóházak építéséről maga a vállalat dönt. A kész házakba a kollektíva határozata alapján történik a beköltözés. Az ösztönzés e formájának hatását gyengíti a kötött anyaggazdálkodás, amely megnehezíti a rendelkezésre álló pénzalap felhasználását.

3. Az *üzemfejlesztési alap* a vállalat nyereségéből és az amortizációs költségek 30—50 százalékból alakul ki. Ebből végzik a rekonstrukciós munkákat, a szűk keresztmetszetek felszámolását, új technológiai folyamatok bevezetését. Ehhez az alaphoz a vállalatok meghatározott kamatú (és összegű) célhitelt is kérhetnek. Hiteltörlesztés csak az új kapacitás üzembehelyezése után kezdődik. A hitelkeret nagysága iparáganként változik.

A múltban a vállalatok a tervek túlteljesítésében voltak érdekeltek, s ez egy sor ismert problémához (terv-lazítási törekvésekhez stb.) vezetett. Az új rendszerben a már ismert mutatók teljesítéséért az ösztönzési alapba sokkal többet lehet visszatartani, mint a terv túlteljesítéséért. (Az ösztönzési alap növekedése függ az új termékek részarányától is, és a minőségjavítás következtében elért ártöbblet is ide kerül.) Mivel a termelési és önköltség szerkezet, sőt a béralap és a nyereség aránya is eltérő, ezért az ösztönzési alap normatíváit ágazatonként, sőt, esetenként, vállalatonként is differenciálják.

— A *beruházások* finanszírozásának kérdéséről a reform még nem döntött. (Eddig a finanszírozás a költségvetésből történt, visszafizetés nélkül.) Javaslatként felmerült a

hosszú lejáratú hitelezés alkalmazása. A már működő üzemeknél ez járható útnak látszik, az újonnan létesítendő üzemeknél viszont csak akkor, ha viszonylag gyorsan megtérülő beruházásokról van szó.

— Az új rendszerben a *forgóeszközök* esetleges hiányát a jövőben nem ingyenes kiegészítés, hanem hitelek igénybevételével pótolják a vállalatok.

— Erőteljesen megnövelték a vállalatok felelősségét a szállítási szerződéseikben foglaltak teljesítéséért, nem teljesítés esetén a kárt meg kell téríteni.

A vállalatok részére továbbra is központilag hagyják jóvá a következő mutatókat:

1. az értékesített termelés volumene;
2. a termelés alapvető nómenklatúrája;
3. a beralap;
4. a nyereség összege és a rentabilitás mutatója;
5. befizetések a költségvetésbe és kiutalások a költségvetésből.

Ezekon a mutatókon kívül még meghatározzák a vállalatok részére:

1. a centralizált beruházások volumenét és a belépő termelőkapacitásokat és állóalapokat;
2. bizonyos alapvető feladatokat az új technika meghonosítása terén;
3. az anyagi-technikai felszereltség mutatóit.

A gazdasági tevékenység többi mutatóját a vállalat önállóan tervezi és nem kell kikérnie felettes szerv jóváhagyását.

Az árreform

A gazdasági ösztönzés új formáira való áttérés megkövetelte az *árképzési rendszer* módosítását. Az új ipari árak megállapításánál a következőket tartották szem előtt:*

1. Az árak összhangban legyenek a társadalmi szükséges munkaráfordí-

tásokkal és ezáltal megszüntessék több iparágban (szénbányászat, vasércbányászat stb.) a rendszeres vásárciákat. A bányászati termékek árváltozása maga után vonja az árváltozást az egész iparban.

2. Az új ipari áraknak minden iparágban biztosítaniuk kell olyan szintű jövedelmezőséget (általában 15 százalékot), amely az új gazdálkodási elvek szerinti működéséhez biztosítja a megfelelő feltételeket. (Ágazati átlagról van szó. Természetesen továbbra is akadhatnak veszteséges vállalatok.)

Az árreform elvével a közgazdászok egyetértenek. Hangoztatják, hogy a népgazdasági és vállalati érdekek egybehangolásának feltételei közül legfontosabb az árképzés rendszerének tökéletesítése. Azonos kiindulópontból azonban többen bizonyos ellenvetéseket is tesznek.* Az ellenvetések lényege a következő: Ahhoz, hogy a gazdaság sikeresen fejlődjék, az szükséges, hogy az előirányzott termékek gyártása a vállalat számára gazdaságos legyen. Ez csak abban az esetben érhető el, ha a termék és az ár tervezése egyidejűleg, szoros kapcsolatban történik. Olyan árak kelljenek, amelyek szintjét a termelési feltételek összessége határozza meg (így például: a nyersanyagkészletek és kapacitások mennyisége, a technikai felszereltség foka, az adott termékek iránti szükségletek mértéke stb.). A természetes mutatók számának csökkentésében éppen az fejeződik ki, hogy központilag lehetetlen előre meghatározni a reálisan létező termelési feltételek egész sokaságát. Éppen ezért sok közgazdásznak az a véleménye, hogy a gazdasági reform továbbfejlődése során az összes ipari árak időszakonkénti együttes felülvizsgálása sem vezet jó árrendszerhez. A szigorú árelőírások emellett gyakorlatilag nem biztosítanak teret a vállalatok kereskedelmi, pénzügyi tevékenységére. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a központilag meg-

* Lásd V. K. Sztinyinnek a Szovjetunió Áruügyi Állami Bizottsága elnökének az olvasók kérdéseire az új ipari árakkal kapcsolatban adott válaszát a Trud 1967. április 17-i számában.

* Lásd például Fedorenko: Az ipari reform első eredményei, hatékonysága növelésének problémái. Planovoje Hozajsztvo, 1967. április.

állapított árak évekig változatlanok maradnak, a változó termelési feltételekre nem reagálnak. Ez nemcsak a régi, hanem a már bevezetett vagy a közeljövőben bevezetésre kerülő új árakra is vonatkozik. E megfontolások alapján javasolják, hogy át kell térni a folyamatos árszabályozásra, és az állami termelési terv lényegesebb változásai esetén egyidejűleg a megfelelő termékek árát is változtatni kell. Az adott gondolatmenetből logikusan következik az az álláspont is, hogy a központi szervek csak a fontosabb termékekre kell hogy megállapítsák az árakat. Szélesebb nomenklatúrában a minisztériumoknak kellene megállapítani az árakat, mégpedig az ágazati tervek összeállításával együtt. Rendkívül jelentősen növelni kellene a vállalatok jogát a szerződéses (vállalatok közti megállapodás alapuló) árak megállapításában.* Ilyen körülmények között az Árügyi Állami Bizottság az ármozgás ellenőrzésének funkcióját töltené be, és erősít az árképzés metodikai kérdéseinek kidolgozására koncentrálná.

A társadalmilag szükséges munkaráfordítások színvonalához közelítő új (ipari termékekre vonatkozó) termelői árak kidolgozását a Tervhivatal mellett működő Állami Bizottság végezte. A munka 1967-ben fejeződött be. Az új árakat nagyrészt már bevezették. A jobb minőségre való ösztönzés céljából az új ipari árak jegyzéke több ágazatban (például textilipar) minőségi felárakat is tartalmaz. Javaslat készült arról, hogy a vállalatok a minőségi felárból származó többletnyereségből milyen normatíva alapján növelhetik anyagi-ösztönzési alapjaikat.

Az Árügyi Állami Bizottság az árakat regisztrálja és amennyiben valamelyik minisztérium megsérti az árügyi rendelkezéseket, a Bizottság megsemmisítheti a minisztérium intézkedését. A Bizottság speciális pénzalappal rendelkezik, amelyből

* Ebben a tekintetben már részben megváltozott a helyzet. A termékek viszonylag széles körére a minisztériumok állapítanak meg árakat. Az új termékek esetében ma már meglehetősen széles köre van a szerződéses áraknak.

ideiglenesen megtérítik a vállalatoknak az ármódosításból keletkező veszteségeket, ha pedig nyereség keletkezik, azt be kell fizetni az alapba. (Ezt természetesen csak meghatározott ideig lehetséges, hogy pontosan meddig, az még nincs eldöntve.)

A központi irányítás rendszere

A vállalati önállóság növelése mellett a reform sokat foglalkozik a központi irányítás hatékonyságának fokozásával. Egyik előtérben álló probléma az ágazati irányítás szervezése. Tudvalevő, hogy 1959-ben a Szovjetunióban megszüntették az ipari ágazati minisztériumokat, és az irányítása a népgazdasági tanácsokon keresztül történt. Az ágazati bizottságok jogkör nélküli konzultáns szervekké váltak. Ebben a rendszerben a technikai fejlesztési terveket az egyik, a termelési és beruházási terveket a másik, az ellátási kérdéseket a harmadik szerv irányozta elő és oldotta meg. Sok olyan szerv keletkezett tehát, amelyek közvetlenül nem felelt az ágazat fejlődéséért. Az iparfejlesztés követelményei az iparszervezés olyan új formáját hozták létre, mint az önálló elszámolás elve alapján működő ágazati egyesülések. A reform egyik fontos határozata volt, hogy számolva az egyes iparágak termelés-technikai specialitásaival, ismét meg kell alakítani az ágazati ipari minisztériumokat. A legfontosabb ágazatok esetében (például gépgyártás) összszövetségi minisztériumok létrehozására került sor, másutt a minisztériumok csak szövetségi köztársaságok szintjén működnek.

Az ágazati minisztériumok újjáalakítása megkövetelte az Állami Tervbizottság (Goszplan) szerepének erősítését. A Tervbizottságot mint összszövetségi szervezet közvetlenül a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelték alá.

A reform irányelvei hangsúlyozták, hogy az új irányítási rendszerben nem egyszerűen a korábbi ágazati rendszerhez való visszatérésről van szó. A minisztériumok a reform

új körülményei között dolgoznak. Az ágazaton belül kibontakozik az önelszámoló egyesülések hálózata, amelyek közvetlenül vezetnek a hozzájuk tartozó vállalatokat. A minisztériumok sok operatív funkciót átadnak ezeknek az egyesüléseknek.

A központi irányítás kérdéséhez tartozik az a törekvés is, hogy a korábban sokszor változó tervek ismert káros hatásait elkerüljék. Jelenleg nagy gondot fordítanak arra, hogy a felülről meghatározott tervek szilárdak legyenek és számoljanak az iparág és a vállalatcsoport sajátosságai-val. A jövőben a hosszú lejáratú tervek vállalatokra történő lebontása előre megtörténik, hogy a vállalat előre tudjon készülni a következő évek feladatainak megoldására.

Reform és külkereskedelem

A reform eddigi határozataiból kiderül, hogy a Szovjetunióban nem tervezik a külkereskedelem mechanizmusának lényeges változtatását, s a reform során a külkereskedelmi szervek legfontosabb feladata a szorosabb kapcsolat kialakítása az ágazati minisztériumokkal és operatív kapcsolat létrehozása a termelővállalatokkal. A külkereskedelem háttérbeszorulása természetesen összefügg azzal, hogy szerepe, hatása a Szovjetunió belső gazdaságában még ma is szükségképpen és természetesen kisebb, mint például nálunk. Az igaz viszont, hogy sokkal nagyobb gondot fordítanak a külkereskedelmi tevékenység népgazdasági hatékonysági követelményeire, mint bármikor korábban. A külkereskedelem hatékonyságának vizsgálata a külkereskedelmi döntések meghozatala azonban szinte teljesen centralizált.

Bizonyos érdekeltégi formákat az utóbbi években érvényesítenek az export ösztönzésére. Egy 1965-ben elfogadott határozat alapján a termelő vállalatoknál az exportterv teljesítése esetén (valamint az exporttermékek minőségének javításából származó devizabevétel esetén) megmaradhat a gépipari vállalatoknál a valuta-

bevétel 3 százaléka (a többi vállalatoknál kevesebb), s ez az összeg abban a valutában áll rendelkezésére, amelyért az árut eladták. Ezen a vállalat gépeket vásárolhat. A Minisztériumoknak joguk van ezen összegek átcsoportosítására. Nem kizárólag a terv teljesítésére irányuló ösztönzés, hogy a vállalatok új exportáru előállítására esetén az érte járó valutaösszeg 70—80 százalékát megkaphatják. (Természetesen csak meghatározott ideig.) Érvényben van olyan intézkedés is, hogy terven felüli exportból befolyt valuta mintegy 50 százalékát visszakaphatja a termelő vállalat. A felsorolt export-visszatérítések a vállalatok a bankba helyezik, ezek felhasználása évente nem kötelező, mivel ez nem előnyös sem a termelővállalatoknak (elaprózás), sem az államnak. (A bankba helyezett valuta az állam részére forgótőkét jelent.)

★

A reform eddigi eredményeit és tapasztalatait legutóbb az 1968 májusi össz-szövetségi közgazdász-tanácskozás ülése értékelte.* A tanácskozás az eddigi tapasztalatokat kedvezőnek ítélte meg. 1968 első félévében a terveket szinte minden iparágban 2—3 százalékkal túlteljesítették, a reformra áttért vállalatok eredményei pedig ennél is jobbak voltak. Ebből következtetések levonása most már jogosabb mint korábban, mivel jelenleg 20 000 üzem dolgozik az új irányítási rendszerben (az ipari termelés 60 százalékát adják), míg kezdetben csak a legjobban dolgozó üzemekben vezették be a reformintézkedéseket. Kedvező jelenségnek tartják azt is, hogy 1966/67-ben a nemzeti jövedelem évi 7 százalékkal nőtt a tervezett 5,7 százalékhöz képest, s az egy lakosra jutó reáljövedelem növekedése (évi 6 százalékos) is meghaladta az előirányzatot (3,6 százalékos). Növekedett az eszközhozam is.

A reform alapelveit a tanácskozá-

* A tanácskozás plenáris üléseiről, az egyes szekciók munkájáról és a hozott határozatokról, illetve javaslatokról az *Ekonomicseszka*ja Gazeta ez évi július–augusztusi számaiban számolt be részletesen.

son résztvevők helyesnek tartották és általános volt a vélemény, hogy ezeken nem kell változtatni. A bíráló megjegyzések inkább egyes részproblémák, gyakorlati feladatok nem kielégítő megoldására vonatkoztak. Többen kifejtették, hogy bizonyos fókig az új irányítási rendszer is a tervek lazítására ösztönöz. Sokan bírálták az ösztönzési alapok ismertetett rendszerét, s javaslatok hangzottak el arra vonatkozóan, hogy az alapképzési normatívákat több évre stabilizálni kell. Foglalkoztak az anyagi felelősség kérdésével is, a szankciók növelését és differenciálását szorgalmazva. Sok szó esett a termékek minőségének javítására való ösztönzésről is.

Az ülés végén hozott határozatokban célul tűzték ki, hogy ez év végére az új irányítási rendszert ki kell

terjeszteni az ipar és a közlekedés (szállítás) egészére.

A tanácskozás a tervezés tökéletesítésére és a közgazdasági munka megjavítására ajánlásokat tett. Az elfogadott ajánlásgyűjtemény 109 javaslatot, illetve határozatot tartalmaz és felöleli az új gazdaságirányítási rendszer fentebb ismertetett elveinek konkretizálását, a gyakorlati megvalósításra, a rendszer differenciálására vonatkozó elhatározásokat a népgazdaság valamennyi területén. (A javaslatokat az *Ekonomicszeszkaja Gazeta* ez év 31. száma közölte.) A reform széles körű bevezetése és hatékonyságának javítása szempontjából ez ugyanolyan fontos dokumentum, mint amilyen a reform beindulásakor A. N. Koszigin többször idézett beszéde volt.

Tóth Tamás

A gazdasági növekedés területi aspektusai; területfejlesztési koncepciók, irányzatok

Ha valaki figyelemmel kíséri a közgazdasági gondolkodás fejlődését, úgy annak a legutóbbi évtizedekben megmutatózó egyik fő sajátosságaként kétségkívül a „tér” aspektus megjelenését, „komolyan vételét” ismerheti fel. Azt a törekvést, amely a gazdaság térdimenzióból adódó összefüggéseit és sajátosságait integrálni igyekszik az általános gazdasági (növekedési) elméletekbe.

A térbeliségnek ez az előtérbe kerülése egyrészt arra a felismerésre vezethető vissza, hogy a térbeli aspektusok figyelmen kívül hagyása szükségképpen olyan egyszerűsítő feltevessel egyenértékű, amely szerint a nemzet- vagy világgazdaság földrajzilag homogén térben funkcionál. Másrészt — és ez erős ösztönzést adott előbbinek is — a gyakorlat (a gazdaságpolitika, a népgazdaság tervezése stb.) egyre erőteljesebben szembekerült a regionális problémákkal, amelyek figyelmen kívül hagyása csak komoly hibalehetőség mellett

biztosíthatja a döntést a gazdasági növekedés általános kérdéseiben.

A jelzett tendencia a növekvő irodalmon túlmenően abban is megnyilvánul, hogy egyre inkább olyan vezető közgazdászok is foglalkoznak ezzel a problémakörrel, akik tulajdonképpen nem speciálisan a regionális gazdaságtan terén tevékenykednek, viszont általános közgazdasági vizsgálódásaik során elkerülhetetlennek érzik a tér dimenzió bekapcsolását. Ezt a folyamatot jelzi az a tény is, hogy a Nemzetközi Közgazdasági Társaság múlt év őszén Varenában (Olaszország) tartott konferenciáját is a regionális gazdaságtan problematikájába tartozó, a „Fejlett országok elmaradott területei” című témának szentelték. A következőkben ennek a konferenciának a tükrében és anyagai alapján szeretném felhívni a figyelmet az általános gazdasági növekedés és a regionális fejlesztés néhány alapvető összefüggésére és kölcsönhatására.

Általános gazdasági növekedés és regionális arányosság (kiegyenlítőds)

A varennai konferenciára beküldött referátumok többsége, de a hasonló egyéb nemzetközi tanácskozások is alapvető kérdésként tárgyalták azt, hogy van-e összefüggés az általános gazdasági növekedés és a regionális arányok, a regionális kiegyenlítőds* között, és ha igen, akkor ez az összefüggés egyoldalú-e vagy kölcsönös.

Bár az általános gazdasági növekedés és a regionális fejlődés (arányosság, kiegyenlítőds) összefüggései és fogalmai ma még nincsenek egyértelműen meghatározva, mégis úgy vélem, hogy bizonyos előzetes fogalmi elhatárolás fontos előfeltétele annak, hogy e szerteágazó problémakör lényegét jobban megérthessük és a varennai konferencián felmerült álláspontokat világosan értelmezhesük.

Regionális kiegyenlítődsnek a regionális polarizáció viszonylagos csökkenését tekintjük az ország különböző területi egységei (körzet, alkörzet, település) között. Ez vonatkozhat a szűkebben értelmezett gazdasági fejlettségre (az egy főre jutó nemzeti jövedelem termelésre) vagy a tágabban értelmezett gazdasági fejlettségre (az előbbi mellett figyelembe véve az egy főre jutó személyes jövedelmet, a foglalkoztatottságot, a munkaerő területi mobilitását, a migrációt, az infrastruktúra fejlettségét és egyéb tényezőket is). A regionális kiegyenlítőds objektív lehetőségei és feltételei az említett vonatkozásokban igen eltérőek, a közöttük fennálló sokrétű kölcsönhatás mellett is. Ennek megfelelően a regionális fejlesztési politikában általában disztingváltan kezelik a szűkebb értelemben vett gazdasági fejlettség (s még inkább ezen belül az egyes termelőágazatok szerinti fej-

lettség és a gazdasági szerkezet), illetve az életszínvonal-életkörülmények szempontjából vizsgált regionális kiegyenlítődsét.

A *regionális arányosság* megvalósulása a helyi (természeti, munkaerő stb.) erőforrások olyan kihasználását feltételezi, amely összhangban van a népgazdaság optimális növekedésével. Ebből következik, hogy a regionális arányosság követelménye — minthogy ez magában foglalja a nemzetgazdasági optimum térbeli követelményeit is — csak meghatározott mértékű és jellegű regionális kiegyenlítődsét enged meg. A helyi erőforrásoknak olyan mértékű kihasználása tehát, amely már nem szükséges a népgazdaság optimális növekedéséhez (vagy más népgazdasági optimumkritérium kielégítéséhez), ellentétes a regionális arányosság követelményével, még akkor is, ha lehetővé teszi az *adott régió* optimális gazdasági növekedését és ezáltal elősegíti a szociális vagy nemzetiségi problémák megoldását. A gazdasági fejlődés programozása során ugyanis az országos és a lokális optimumkritériumok ugyanúgy csak véletlenül eshetnek egybe, mint a népgazdasági és az ágazati optimumkritériumok. A regionális arányosság követelményének megfelelő népgazdasági tervek — elvileg — tehát egyaránt eredményezhetik a további regionális polarizálódást vagy a regionális kiegyenlítőds fokozódását. Az, hogy egy adott időszakban melyik tendencia kerekedik felül, jelentős részben a földrajzilag többékevésbé determinált, illetve indeterminált telepítésű termelési ágak fejlesztési arányaitól függ (például bányászat, kohászat, illetve textilipar, tömegcikkipar, mezőgazdaság stb.).

A regionális polarizáció — jelentősen eltérő motivációval ugyan — a különböző gazdasági fejlettségű és berendezkedésű országokra egyaránt jellemző, ezért alig találunk olyan országot, amelynek ne *regionálisan polarizált* (a fejlett országokban „ket-tős gazdaságúnak” nevezett) *nemzetgazdasága lenne*. A regionális polarizáció — amelynek egyik legszem-

* A regionális kiegyenlítődsét nem abszolúte, hanem fokozatos közelítésként, tendenciaként fogjuk fel, amely nem foglalja magában a különböző településkategóriák (például kisváros vagy főváros) minőségileg eltérő funkcionális, ellátási stb. szintkülönbségeinek nivellálását.

betűnőbb megnyilvánulási formája a túlméretezett ipari agglomerációk kialakulása — a kapitalista országokban alapjában véve spontán tendencia, amelynek korlátozására az állammonopolista kapitalizmus eddig még nem tudott elég hatásos gazdasági regulátorokat kialakítani. A regionális polarizáció továbbéléséhez a szocialista országokban egyrészt a kapitalista korszakban kialakult regionális aránytalanságok teremtenek objektív alapot, másrészt a tervszerűség regionális követelményének alacsony fokú érvényesülése, amely jórészt a hosszú távú népgazdasági tervezés fejletlenségének következménye. Ez az oka annak, hogy az általános gazdasági növekedés és a regionális kiegyenlítődésként problémát okozó napjainkban az egész világ közgazdasági közvéleményét foglalkoztatja.

A regionális kiegyenlítődésként — az általános gazdasági növekedésre gyakorolt hatása szempontjából — elvileg három alaptípusát különböztethetjük meg:

a) *Gazdaságilag közvetlenül determinált* a regionális kiegyenlítődésként akkor, ha az rövid távon az önálló vállalati döntések eredőjeként központi (állami) beavatkozás (preferenciák) nélkül is létrejön és ugyanakkor az általános gazdasági növekedés optimuma is megvalósul.

b) *Gazdaságilag közvetve determinált* a regionális kiegyenlítődésként, ha az csak hosszú távon és csak erőteljes központi beavatkozás (a vállalati döntések regionális befolyásolása) eredményeként jön létre úgy, hogy az általános gazdasági növekedés optimumát is biztosítsa.

c) *Gazdaságilag indeterminált* a regionális kiegyenlítődésként akkor, ha annak megvalósítása rövid és hosszú távon egyaránt korlátozza az optimális gazdasági növekedést, vagyis a nemzeti jövedelem területi újraelosztása nem elsősorban a helyi gazdasági erőforrások népgazdaságilag optimális kihasználásával szinkronban levő gazdasági fejlődést, hanem inkább a szociális vagy nemzetiségi ellentmondások enyhítését szolgálja.

A kérdés tehát ezek után az, hogy — általában és adott konkrét esetekben — a regionális kiegyenlítődésként mely típusai a jellemzők, illetve milyen feltételek mellett biztosított a *regionális kiegyenlítődésként és az általános gazdasági növekedés követelményeinek optimális egybeesése*, mi az összefüggés közöttük.

E. M. Hoover* szerint a regionális kiegyenlítődésként érvényesülésének előfeltétele a *prosperáló gazdaság*, mert a regionális fejlesztési problémák megoldásához szükséges erőteljes vállalati kezdeményezések, valamint a szükséges költségvetési és hirtelforrások csak ekkor állnak rendelkezésre és ilyenkor az általános társadalmi légkör is kedvezőbb. Depresszió esetében ugyanis csak a már meglévő üzemek fejlődnek, sőt esetleg ezek is csökkentik aktivitásukat, a költségvetési és hitellehetőségek is korlátozottabbak, tehát a regionális kiegyenlítődésként szükséges erőforrások nem halmozódhatnak fel.

A prosperáló gazdaság — mint ahogy ezt K. Mihajlovic** hangsúlyozta — azonban nem biztosítja automatikusan a regionális kiegyenlítődésként. Lehetnek területek, sőt — országrészek — ahogy ezt a jugoszláv példa is mutatja —, amelyeknél az általános gazdasági növekedés pozitív hatásai alig vagy egyáltalán nem érvényesülnek, minthogy a gazdasági növekedés sajátos szerkezete és a különböző körzetek ehhez mérten előnyös vagy hátrányos adottságai következtében a növekedés egyes körzetek gyors fejlődése bázisán megy végbe. Az országos prosperitás tehát csak az elvi lehetőségét teremti meg a regionális prosperitásnak és kiegyenlítődésként, sok tényezőtől függ azonban, hogy ez realizálódhat-e.

Nem ilyen egyszerű a kérdés, ha arról az oldalról keressük a választ,

* Edgar M. Hoover: Some old and new issues in regional development. (Néhány régi és új regionális fejlődési tétel.) Itt és a továbbiakban az ismertetett szerzők felhasznált publikációira ott történik utalás, ahol nevük a cikk szövegében legegyszerűbben előfordul.

** K. Mihajlovic: On the Yugoslav experience in backward areas. (Az elmaradott területekkel kapcsolatos jugoszláv tapasztalat.)

hogy mit jelent a regionális fejlesztés, kiegyenlítődség, az általános gazdasági növekedés szempontjából, segíti vagy éppen fékezi annak ütemét?

Gyakran társadalompolitikai oldalról közelítik meg a választ — nálunk sem ritka ez a felfogás —, úgy vetve fel a kérdést, hogy bizonyos politikai, társadalmi törekvések és okok miatt egyszerűen nem lehet megtúrni túlzott területi aránytalanságokat, nagyfokú területi színvonalkülönbségeket (gazdasági fejlettségben, foglalkoztatottságban, életszínvonalban). Ilyen esetben — amint azt több előadás hangsúlyozta — a regionális kiegyenlítődséget áldozatnak, segélynek, vagyis gazdaságilag indeterminált kiegyenlítődségek fogják fel.

P. Saraceno* utalt arra, hogy az észak-olaszországi vállalkozók a Dél fejlesztését a „társadalmi békéért hozott áldozatként” értelmezik, amely gyümölcsözően hasznosítható tőkéket von el a fejlett területekről.

M. C. Mac Lennan és D. J. Robertson** is érintik ezt a problémát, amikor a regionális politika jövőjét attól teszik függővé, hogy a kormány azt áldozatnak (gazdaságilag indeterminált kiegyenlítődségek) vagy az országos problémák megoldását elősegítő eszköznek (gazdaságilag közvetve determinált kiegyenlítődségek) tekinti-e. Előbbi esetben — a fejlesztések hatékonyságát rövid perspektívában ítélve meg — nyilvánvalóan általában a már fejlett területek mutatkoznak előnyösebbnek, s így a fejlesztési keretek (nem termelő beruházások stb.) csökkentése, a regionális aránytalanságok felszámolásának elodázása látszik kézenfekvő „takarékosági” intézkedésnek, bármilyen országos nehézség (például fizetési-mérleg-problémák stb.) esetében.

Más szerzők — például a már említett K. Mihajlovic, illetve a csehszlovák P. Turcan*** — saját országuk

gyakorlatából arra hoznak példát, hogy a nemzetiségi és szociális kérdések adott feltételek mellett meghatározó jelentősége az általános gazdasági növekedéssel szemben előtérbe állíthatja a regionális fejlesztés követelményeit; nagyobb fontosságot kaphat a regionális fejlesztés, mint amilyet a gazdaságossági (általános gazdasági növekedési) követelmények tükrében kaphatna.

Itt is az a gondolat érződik, hogy a regionális arányok javítása fékezi az általános gazdasági növekedést. Legalábbis abban a konkrét — úgy tűnik túlhajtott — formában és felfogásban, ahogy ez a politika első sorban Jugoszláviában érvényesült. Ugyanis a helyi (köztársasági) szervek egyoldalúan politikai (pl. helybeli foglalkoztatás) szempontokat helyeztek előtérbe a gazdasági aspektus rovására. Ez — a politikai (köztársasági stb.) határok merev kezelése mellett — a tőke és a munkaerő területi mobilitását csökkentette, s akadályozta valóban reális országos regionális fejlesztési politika kialakítását.

Az előbbi — egyes szerzők által idézett — felfogással szemben, amely a regionális kiegyenlítődséget általában gazdaságilag indeterminált kiegyenlítődsékként fogja fel, a varennai konferencia olyan felfogást tükröz, amely előbbinek gazdaságilag közvetve (perspektivikusan) determinált kiegyenlítődsékként való értelmezését jelzi, sőt bizonyos vonatkozásban gazdaságilag közvetlenül determinált jellegére is történt utalás.

A ma fennálló regionális aránytalanságok felszámolását célzó politika — amely az egyes területek alacsonyabb színvonalú gazdaságát gyorsabb ütemben fejleszti, megteremti és a fejlett területek színvonalához közelíti e körzetek infrastrukturális* hátterét, megfelelő munkalehetőség és jövedelmi viszonyok megteremté-

* Pasquale Saraceno: Development policy in an overpopulated area: Italy's experience. (Fejlesztési politika egy túlépésedett területen: Olaszországi tapasztalat.)

** M. C. Mac Lennan-D. J. Robertson: Regional policy in the United Kingdom. (Regionális politika az Egyesült Királyságban.)

*** Pavel Turcan: The development of a backward area in Czecho-slovakia (Egy elmaradott terület fejlesztése Csehszlovákiában.)

* Mind a termelés alakulására közvetlen hatást gyakorló ún. gazdasági infrastruktúrát (közlekedés, energetika, közmű), mind a lakosság életkörülményeit közvetlenül befolyásoló ún. szociális infrastruktúrát (lakás, kommunális, egészségügyi, oktatási, szociális ellátás).

sével mérsékeli vagy megállítja e területek legaktívabb és az új iránt legfogékonyabb korosztályainak tömeges elvándorlását, az ún. demográfiai eróziót — az általános gazdasági növekedés jövőbeni érdekeit, folyamatosságát és dinamikáját szolgálja. Ha tehát arról beszélhetünk, hogy a regionális aránytalanságok felszámolása „áldozat”-ot kíván, a gazdasági növekedés lehetséges maximális üteméhez mérten kisebb fejlődést eredményez, akkor ez *olyan jelenbeni áldozat, amely nélkülözhetetlen az általános gazdasági növekedés jövőbeni gyors üteme érdekében*, s az így adódó — a regionális arányosság követelményeit is kielégítő — növekedési ütemet tekinthetjük csak „optimális” ütemnek. (Erre az összefüggésre egyébként már Engels is utalt, kihangsúlyozva a termelőerők tervszerű területi elhelyezésének fontosságát a társadalmi-gazdasági élet fejlesztésében.*

A varennai konferencián Mac Lennan—Robertson, Hoover, Mihajlovic, Saraceno, de mások is felhívták a figyelmet arra, hogy ún. kettős gazdaságú — gazdaságilag fejlett és fejletlen körzetekből álló — nemzetgazdaságban az átlagos feltételek alapján konstruált növekedési modellnek nincs valóságtartalma, mert nem számol a regionális különbségekkel, nem fejezi ki sem a fejlett, sem a fejletlen területek fejlesztési feltételeit és követelményeit. Nyilvánvaló ugyanis, hogy egészen más megközelítést kíván a fejlett és az elmaradott területek esetében például a munkatermelékenység növelése, a beruházáspolitikai (új beruházás vagy rekonstrukció), az életszínvonal politika, a tökekoncentráció kérdése stb. Mindebből azt szűrjük le, hogy nélkülözhetetlen a gazdasági növekedés regionális tényezőit is bekapcsolni a növekedési modellek, a fejlesztési politika kialakításába, tehát számolni kell a regionális aspektus növekedést befolyásoló hatásaival is.

Ennek a követelménynek a jogosságát támasztják alá a hazai tapaszt-

alatok, az e témakörben végzett saját kutatásaim* és a hosszú távú népgazdasági tervezés területi bizottsága által végzett elemző munka is. Ezek feltárták, hogy a térbeliség és a természeti környezet a regionális arányokon és szerkezeten keresztül lényeges befolyást gyakorol az általános gazdasági növekedésre, ennek hatékonyságára, mindenekelőtt az alábbi módokon:

— közvetlenül kihat a termelési költségekre, a társadalmi termelési folyamat gazdaságosságára (termelőerők ésszerű telepítési orientációja, célszerű területi-gazdasági kapcsolatok kialakítása, optimális ellátó-termelő-fogyasztó körzetek és területi termelési koncentrációk létrehozása útján);

— befolyásolja a rendelkezésre álló természeti és munkaerő-potenciálok hasznosítását és annak hatékonyságát;

— befolyásolja a települési és az infrastrukturális létesítmények ésszerű hasznosítását és ezek fejlesztésének hatékonyságát;

— kihat az életszínvonal és az életkörülmények területi alakulására, ezek területi polarizáltságának mérséklésére és felszámolására; ez viszont a társadalompolitikai követelmények kielégítése mellett befolyásolja a népesség országos fogyasztási színvonalát és struktúráját, a lakosság általános és műszaki kultúrájának színvonalát, „társadalmi közérzetét”, ami mind igen lényeges tényezője a gazdasági növekedésnek.

A regionális aspektus reális érvényesítése, a gyengén fejlett körzetek erőforrásainak a nemzetgazdasági vérkeringésbe való fokozott bekapcsolása többek szerint *nem csak a távlati növekedés céljait szolgálja*, de — ahogy Mac Lennan és Robertson megfogalmazza — „*azonnali és profitáló útja a (gazdasági) expanzió*

* Kőszegi László: Magyarország természeti és gazdasági földrajzi adottságainak szerepe a gazdasági növekedésben. A Közgazdaságtudományi Intézet „Gazdasági növekedés és Tervezés Csoport” programja keretében készített tanulmány.

* Engels: Anti-Dühring. Szikra, 1948.

inflációs veszély nélküli fenntartásának”, tehát *rövid perspektívában is* fontos tényezője lehet a gazdasági növekedésnek. Az elmaradott területek fejlesztése ugyanis hozzájárul az itteni munkaerőforrások színvonalának és szakmai (valamint területi) mobilitásának növeléséhez, ezáltal segíti feloldani az ún. „strukturális munkanélküliség”*-ból adódó ellentmondást. Hoover szerint például az Egyesült Államokban 95—96 százaléknál nagyobb foglalkoztatottságot (a rendelkezésre álló tényleges munkaerő-volumenhez képest) nem tudnak elérni anélkül, hogy ez a strukturális munkanélküliség miatt inflációs szimptómákhoz ne vezetne. Egy reális — a regionális aspektust is figyelembe vevő — növekedési modellnél ezek az inflációs szimptómák csak a 95—96 százaléknál magasabb foglalkoztatottsági szintnél lépnek fel.

Ahhoz természetesen, hogy a regionális fejlesztés a gazdasági növekedést kedvező irányban befolyásolja, arra van szükség, hogy az egyes körzetek fejlesztési problémáit az említett növekedési modell szerint oldják meg. Lényeges különbség van — ahogy ezt főleg Mac Lennan és Robertson hangsúlyozza, de általánosságban is elfogadott nézet — az általános gazdasági növekedés és az egyes körzetek „igényei” alapján kialakítható regionális fejlesztési követelmények között.

Az általános gazdasági növekedés és a regionális kiegyenlítődés követelményeinek egybeesése számos tényezőtől függ, mint például az elmaradott területek természeti, közlekedési, földrajzi, demográfiai adottságai, az országos gazdaságfejlesztés szerkezete és ennek az előbbiekkal való — kedvező vagy kedvezőtlen —

* Mint ismeretes „strukturális munkanélküliség” alatt a nyugati közgazdasági irodalom azt érti, hogy szakmailag, kvalifikációs tekintetben és földrajzilag ellentmondás van a munkaerő-kereslet és -kínálat között. „Strukturális munkanélküliség” esetén, amíg némely szakmákban, bizonyos kvalifikációs fokon és földrajzi térségben a pótlólagos munkaerő-szükségletet nehezen és állandó béremelési tendenciák mellett lehet csak kielégíteni, addig másutt számottevő munkanélküli van.

összhangja, ami másrészt viszont a gazdasági fejlődés strukturájának is függvénye. Az iparosítás első szakaszában például az alapanyagipari-energetikai bázis kibővítése nagyrészt a már korábban is fejlődésnek indult (fejlett) bányászati-kohászati körzetek fokozott fejlesztését eredményezi, és korlátozza a többi körzettel való regionális kiegyenlítődést. Az iparosítás további szakaszában viszont a feldolgozó ipar előtérbe kerülése már nagyobb lehetőséget ad a regionális kiegyenlítődésre. Meghatározott körülmények (például új nyersanyagforrások feltárása stb.) már az első szakaszban is előidézhetik az optimális gazdasági növekedés és a regionális kiegyenlítődés követelményeinek fokozottabb egybeesését.

Ez utóbbi tendencia érvényesülése nem utolsó sorban azonban attól is függ, hogy „milyen jellegű” a regionális fejlesztés, hogyan választják meg annak „stratégiáját”, vagyis eléggé szelektív regionális fejlesztési politika érvényesül-e, mind a súlyponti területek, mind a fejlesztési módszerek kiválasztása szempontjából. A következőkben ezek közül néhány főbb összefüggést vizsgálunk meg.

A munkahelyek telepítése a lakóhelyekhez vagy a munkaerő áttelepítése

A munkaerőnek a gazdasági fejlődésbe való bekapcsolásakor felmerül a kérdés, hogyan történjek ez: a munkaerő (munkaképes népesség) szakmai és területi mobilitásának fokozása útján, vagy pedig oly módon, hogy a munkahelyeket vigyék a munkaerőhöz és ezen belül is milyen szinten (körzet, alkörzet, település) érvényesüljön ez az elv?

Általános tapasztalat, hogy a helyi szervek részéről igen nagy a nyomás a munkaerő lehető legnagyobb arányú helyben való foglalkoztatása iránt. Ez még olyan országokban is fennáll, mint például az Egyesült Államok, ahol pedig a munkaerő és a népesség mobilitása (szakmai és területi értelemben is) igen nagyfokú

és mondhatni tradicionális. Még inkább ez a helyzet olyan országokban, ahol — részben az ipari fejlettség alacsonyabb foka, de egyéb történelmi-szociológiai okok miatt is — a népesség helyhez kötöttsége nagyobb.

P. Turcan említi például, hogy a kisebb igazgatási egységek vezetői és lakossága részéről megnyilvánuló igen erős nyomás hatására Szlovákia iparosításában a munkaerő-igényes fejlesztések kerültek előtérbe, a technikai színvonal háttérbe szorult és igen nagyfokú ágazati és földrajzi szétszórtság érvényesült a fejlesztésben, ami végső fokon gátját képezi a korszerű iparosításnak és az ország-rész technikai felzárkózásának, gyorsabb fejlődésének.

Mint már láttuk, Mihajlovic is utal erre a jelenségre Jugoszlávia példáján. De E. M. Hoover, E. A. G. Robinson* és mások is foglalkoztak a kérdéssel — arról nem is beszélve, hogy nálunk is jól ismert és számos formában felvetődő problémáról van szó.

Elégé általános nézőpontként és felfogásként kristályosodik ki az az elv, hogy a kétféle megoldás (a munkaerő területi mobilitásának fokozása és a munkahelyeknek a lakóhelyekhez való telepítése) kombinált alkalmazása lehet kedvező a gazdasági növekedés szempontjából is.

Hoover szerint például nagyobb súlyt kell helyezni arra, hogy egyrészt jó információ legyen az egyes területek munkaerő-adottságairól és munkalehetőségeiről, másrészt arra, hogy az elmaradott területek legkevésbé „munkaképes” rétegeinek iskoláztatása és képzése nagyobb ütemben javuljon, s ez ne csak a „helyi” struktúra igényei alapján történjen, hanem az országos munkaerőigények strukturális követelményeinek figyelembe vételével. Ennek másik vetületeként nem kell arra törekedni, hogy feltétlenül a belső munkaerő elégítse ki a helyi szükségleteket. Véleménye szerint a munka-

erő szükséges mobilitását, a strukturális munkanélküliség felszámolását a spontán népességmozgás önmagában nem képes megoldani, ehhez tudatos regionális politika szükséges. Nem veti el a munkaerőre való telepítés elvét sem, de ezt — előbbivel együtt alkalmazva — az országos növekedés érdekeinek alárendelten tartja alkalmazandónak.

E. A. G. Robinson is nagy fontosságot tulajdonít a munkaerő mobilitásának. Iparilag fejlett országban — tapasztalatai szerint — általában a munkaerő mozog a munkahelyek felé és a munkanélküliség elől. Az iparban igen nagy a foglalkozási (ágazati) mobilitás és — bár ennél kisebb — a földrajzi mobilitás is. Az ipari munkaerő területi mobilitása azonban nagyobb, mint a mezőgazdaságból és a bányászatból felszabaduló munkaerő foglalkozási (ágazati) és földrajzi mobilitása. Szerinte ez az alapvető oka annak, hogy elsősorban a mezőgazdasági és a bányavidékek fejlesztési problémája éleződik ki a fejlett országokban.*

Éppen Robinson hívja fel azonban a figyelmet arra is, hogy ez a megfigyelhető tendencia nem feltétlenül perdöntő a felvetett kérdés megválaszolásában. Általános jelenség és törvényszerűség a gazdaság — s mindezekelőtt az ipar — koncentrációs tendenciája, nemcsak ágazati és vállalati, de földrajzi vonatkozásban is. Ezt számos — koncentrációból, agglomerációból adódó — objektív előny idézi elő. Egy bizonyos fokon túl azonban ezek a nagy területi agglomerációk nemzetgazdasági méretben egyre több olyan többletráfordítást okoznak (például a fajlagos urbanizációs költségek megnövekedése a bonyolult közlekedési, közmű stb. megoldási lehetőségek miatt), amelyek ezt a túlkoncentrált gazdaságot (mű-

* Hangsúlyozni szeretném, hogy a munkaerő mobilitását jellemző és Robinson által hangsúlyozott tendencia csak az iparilag fejlett országokra érvényes. A szocialista iparosítás és a mezőgazdaság kollektívizálása időszakában például a mezőgazdasági munkaerő ágazati és területi mobilitása a legerősebb, ezért csak a migráció e nagy hullámainak elvonulása után érvényesülhet az ipari munkaerő nagyobb mobilitása.

* E. A. G. Robinson: Location Theory, Regional Economics and Backward Areas. (Telepítéstudomány, regionális gazdaságtan és elmaradott területek.)

ködését és fejlődését) *már gazdaságtalanná teszik.*

Ilyen esetben nemzetgazdasági méreteken már előnyösebb lehet kevéssé feltárt területeken új termelőbázis, telephely megnyitása, a decentralizálás, a munkaerőhöz való telepítés (ezt ilyen szempontból sem ad abszurdum értve!) mint túlfejlesztett agglomerációk további bővítése. De a vállalkozók számára szóban levő összefüggések felismerése csak egy jóval későbbi fejlődési szakaszban válik világossá, amikor ez már kedvezőtlenül befolyásolja saját közvetlen gazdasági érdekeiket is. Még inkább fennállónak érzi Robinson ezt az ellentmondást olyan feltételek esetében, amikor valamilyen okból országosan egységes munkabérszínvonal létezik. Ilyenkor a gyengén fejlett területek munkaerőbősége nem hat a vállalkozókra, hiszen ez nem nyilvánul meg alacsonyabb bérekben. (A munkások számára tehát csak két alternatíva van ilyenkor: vándorolni vagy a munkanélküliséget választani; az alacsonyabb bérszinten, de helyben való munkavállalás alternatívája számukra is esik.)

Éppen emiatt tartja szükségesnek Robinson is — a gazdasági növekedés végett — országos, tudatos regionális fejlesztési politika érvényesítését. A decentralizációs politika előnyét, gazdasági növekedést segítő hatását — a túlfejlett területi agglomerációkban való további fejlesztés ellenében — döntően abban látja, hogy a *depressziós területeken* (bizonyos feltételek mellett a gyengén fejlett területeken is!) *szabad kapacitások vannak az infrastruktúrában*, ami relatív tökemegtakarítást tesz lehetővé adott termelési kapacitás növelésnél. Ezt tekinti egyben mérceének is az alkalmazott fejlesztési „stratégia” célszerűségének eldöntésében. Ha ugyanis az infrastruktúrális fejlesztés a munkaerőforrások területén is szükséges (az elégtelen kapacitások, illetve az elmaradott területek kiépítetlen infrastruktúrája miatt), akkor szerinte mindegy, hol történik a fejlesztés.

Véleményem szerint ez az állítást

erősen meg kell kérdőjelezni, illetve pontosítani kell. Egyrészt ilyen esetben is fennállhat a fejlesztés eltérő fajlagos költségkülönbsége, másrészt egyéb tényezők — mint például nyersanyag, energia, fogyasztók területi elhelyezkedése, előnyösebb vízellátás stb. — is befolyásolják a gazdaságos döntést, s emellett a demográfiai erózió elkerülése, a távlati növekedés érdekei is sokat nyomnak a latban.

Sok ágazatban nagyobb hatása lehet — amint Robinson felveti — a telepítésben a *személyes preferenciáknak és a kényelemnek*, mint a kismértékű költségeltéréseknek, ilyenkor a munkaerőre telepítés kerülhet előtérbe a költségjobblet ellenében is. Mi erre fordított példákat inkább ismerünk, amikor — viszonylag kisebb költségeltérés mellett — a fővároshoz való ragaszkodás személyes preferenciái válnak döntő telepítési tényezővé.

Az eddigiek is jelzik, hogy a felvetett „stratégiai” kérdésre a helyes — a gazdasági növekedés érdekeit szolgáló — válasz *nem irányulhat egyik telepítési orientációs elv abszolútizálására sem*. Azt ugyanis, hogy mennyiben célszerű a munkaerőre telepítést, illetve a munkaerő mobilizálását alapul veendő fejlesztési elvnek tekinteni, csak az adott konkrét feltételek — fejlettségi szint, országos és területi gazdasági szerkezet, a fejlődő ágazatok telepítési kritériumainak a különböző területeken való ki-elégíthetősége és ennek társadalmi költségei stb. — mérlegelésével lehet eldönteni.

P. Turcan helyes irányban keresi a megoldást, amikor — Szlovákia iparosításának példáján — hangsúlyozza, hogy a kisebb területegységek munkaerő-problémáját alá kell rendelni Szlovákia makroszintű fejlesztési feladatának (az ipar ágazati és területi konszolidálása, komplexitásának és belső termelési kapcsolatainak növelése, illetve az ágazati szerkezet modernizálása és az infrastruktúra gyors fejlesztése).

E kettős — makroszintű és mikroszintű — fejlesztési követelmények

együttes kielégítését abban látja megoldhatónak, ha egyrészt korszerű nagyüzemek létesülnek ebben az országrészben sok specializált üzemrészrel és leányvállalattal (tehát részben ésszerű szűkebb körzeten belül decentralizáltan), megfelelő kooperációs kapcsolatokkal; másrészt ha a kisebb munkaerőgócokban a helyi jelentőségű ipar és az idegenforgalmi ágazat fejlesztésével segítik a foglalkoztatottság javítását; végül szükségesnek tartja a munkaerőmozgásnak új, fejlődő centrumok felé való tervszerű terelését is.

Fejlesztési centrumra vagy fejlesztési körzetre alapozott regionális fejlesztés

A *fejlesztési centrum* olyan település, amelyben a helyi adottságoknak megfelelő, a település gazdasági struktúráját meghatározó és versenyképes iparágak (az úgynevezett helyi vezető iparágak) kifejlesztettek, egymás közti és a kiegészítő iparágakkal fennálló kooperációjuk (az úgynevezett „külső gazdaság”) kialakítható és gazdaságosan létrehozható a kulturált, magas civilizációs fokú és kellemes életfeltételeket biztosító infrastruktúra (az úgynevezett urbanizációs háttér). A fejlesztési centrum és környezete (az úgynevezett fejlesztési körzet) között szoros kölcsönhatás van; a fejlesztési centrum kialakulása növeli a fejlesztési körzetben a munkaerő területi mobilitását, lehetővé teszi nyersanyagforrásainak kihasználását és ezzel indukálja az iparfejlesztést a fejlesztési körzetben is, a jövedelmi viszonyok kiegyenlítése irányában hat stb.

A fejlesztési centrum sajátos típusát képviseli az úgynevezett „*ellenpólus*” település, mely a „külső gazdaság” és az „urbanizációs háttér” magas színvonalú és gazdaságos megteremtésére, az ipari és népességi koncentrálódásra különösen kedvező földrajzi, gazdasági és általános feltételekkel rendelkezik, s ezáltal alkalmas jelentős — országrésznyi —

körzetek vonzáscentrumának és egyes túlzott agglomerációk ellenlbasának szerepét betölteni.

A fejlesztési centrum és a fejlesztési körzet közötti szoros kölcsönhatás felismerése és elismerése azonban még nem ad választ arra a kérdésre, hogy milyen mértékben kell alapozni a regionális fejlesztést a fejlesztési centrumra és a fejlesztési körzetre, vagyis mennyire célszerű azt koncentrálni a fejlesztési centrumokba, illetve decentralizálni a fejlesztési körzetek nagyobb számú településeibe.

Elégg általánosnak mondható az a felfogás, hogy a fejlesztendő — mindenekelőtt a gyengén fejlett, de úgyszintén a depressziós — körzetek legelőnyösebb fejlesztési módja (stratégiája) a *fejlesztési centrumok bázisán való fejlesztés*. Igaz, hogy — amint erre Hoover utalt — nem eléggé feltárt még a fejlesztési centrum és körzete közötti kapcsolat, a köztük levő kölcsönhatás tartalma, mozgásmechanizmusa. Lehetségesnek tartja, hogy egy erősen decentralizált — a fejlesztési centrumokon kívüli településekbe irányuló — fejlesztés hasonló kedvező hatást gyakorolhat e centrumok fejlődésére, mint a fejlesztési centrumok közvetlen fejlesztése (iparosítása), feltéve, ha a körzet ellátását célzó bizonyos centrális funkciók is létrejönnek. Adott terület fejlődése szempontjából tehát elvileg mindkét fejlesztési mód előnyös lehet. Azonban — amint ezt ugyancsak Hoover nagyon szemléletesen bemutatta — a fejlesztési centrumokra alapozott fejlesztés jelentősége és előnyös volta két irányból is megközelíthető.

*Pozitív*e abból a tapasztalati tényből kiindulva, hogy — amint erről már szó volt — ezeknek a centrumoknak a fejlesztése sokrétűen kihat a környező települések életére és fejlődésére, foglalkoztatási és jövedelmi viszonyaira, infrastrukturális ellátottságára, piaci lehetőségeire és ezáltal elősegíti a regionális kiegyenlítődést.

*Negatív*e oly módon, hogy a korszerű iparfejlesztés igen magas köve-

telményeit a jelzett „külső gazdaság” és az „urbanizációs háttér” iránt egyáltalán vagy gazdaságosan csak meghatározott nagyságrendű népességi és ipari (gazdasági) koncentrációs fokon lehet kielégíteni. Ez az objektív alapja a világszerte megfigyelhető agglomerációs tendenciáknak, az ipar és a népesség fejlődésében tapasztalható koncentrációs jelenségeknek.

Ebből az objektív összefüggésből adódik az a következtetés, hogy a regionális kiegyenlítődés rövidebb, egy-két évtizedes perspektívában csak akkor jöhet létre optimális gazdasági növekedés mellett, ha olyan fejlesztési centrumokat, csomópontokat alakítanak ki, amelyek megfelelnek az alábbi követelménynek; egyrészt biztosítják a nagy ipari és népességi agglomerációkban már kialakult „külső gazdaság” és „urbanizációs háttér” jellegű előnyöket, másrészt még nem terhesek azoktól a problémáktól, társadalmi többletráfordítási terhektől, amelyek az előbbiekre már jellemzőek.

De azért is célszerű elvnek látszik ez, mert a regionális fejlesztésre rendelkezésre álló erőforrások általában korlátozottak. Ezek szétaprózott felhasználása sokkal kevésbé érzékelhető fejlődést eredményez, mintha viszonylag nem túl sok, a gyors fejlődésre leginkább alkalmas településbe koncentrálják az erőforrásokat, fokról fokra szélesítve ezt a kört és sűrítve térbelileg ezeknek a fejlesztési pontoknak a hálózatát.

Minthogy a növekedési centrumoknak éppen az adott terület fejlődését erjesztő góccokként kell működniök, ezért fontos, hogy folyamatos „önmozgást” biztosító gazdasági potenciálokkal rendelkezzenek. Éppen ezért — ahogy erre E. A. G. Robinson mutat rá — ezek általában valamilyen új tevékenység bázisán alakulnak ki (gondoljunk csak például a mi úgynevezett szocialista városainkra, ahol egy-egy nagy népességi fejlesztési program szolgált alapul a gyors kifejlődéshez).

Az, hogy milyen nagyságrendben, milyen sűrű térbeli hálózat formájá-

ban fejlődnek (fejlesztendő ki) ezek a centrumok, és hogy milyen körre terjed ki jelzett hatásuk, objektív gazdasági törvényszerűsüktől függ (bár ezek kellő feltárásával még nagyobb részt adós a közgazdaságtudomány).

Befolyásolja ezt mindenekelőtt — ahogy Mac Lennan — D. J. Robertson, valamint Hoover is rámutat erre — az, hogy olyan nagyságrendű ipari és városi (népességi, infrastrukturális) koncentrációt kell képezni, amely lehetővé teszi az optimális üzemnagyságból, a megfelelő gazdaságos szérianagyságból és a már említett „külső gazdaság” és „urbanizációs háttér” megfelelő szintjéből (sokrétúségéből és gazdaságos nagyságrendjéből) adódó követelmény kielégítését, és így biztosítja a fejlett területekkel, ezek nagy agglomerációival szemben a kedvező versenyfeltételeket.

Általában — Robertsonnal egyetértve — azt mondhatjuk, hogy a centrumok hatásterülete (tehát sűrűsége is) függ a szállítás és a termelés, illetve a népesség koncentrációjából („külső gazdaság”, „urbanizációs háttér”) adódó gazdasági előnyök arányától. A modern gazdaságban (iparban) érvényesülő tendenciák közül a növekvő tőkeigényesség (az optimális üzemméret növekedése), valamint a szállítási technika fejlődése és a szállítási költségek csökkenése a fejlesztési centrumok hatáskörének bővülése irányában hat. A jövedelmi szintek növekedése, a „piacsűrűség” fokozódása (tehát korábbihoz képest viszonylag kisebb területen kellő volumenű kereslet kialakulása az adott termékek iránt) viszont a centrumok hálózatának sűrűsödését eredményezi.

Nagyon érdekes gondolatot feszeget előadásában Hoover, amikor az úgynevezett „elegendő nagyság” kérdését veti fel a fejlesztési centrumokkal kapcsolatban, vagyis azt a szükséges nagyságrendet (ami természetesen meghatározott minőségi feltételeket is jelent egyben), amely ezeknek a fejlesztési centrumoknak az előnyös funkcionálásához szükséges.

Azt a hipotézist állítja fel, hogy

a társadalmi-gazdasági változások eredményeként ma már nagyobb szerepe van a regionális gazdasági fejlesztésben a hierarchikus, mint a területi tagolódásnak. Ebből következően — szerinte — az ipartelepítésben is nagyobb szerepe van a hely (település) nagyságának, mint a fejlesztési körzet kiválasztásának. Olyan tényezőkre hivatkozik ennek alátámasztásaként, mint a szállítási költségek nem lineáris növekedése, a specializáció és kooperáció fokozott szerepe, a „kellemességi” tényezők növekvő fontossága a telephelyválasztásnál, a tertiár ágazatok egyre nagyobb jelentősége. Ezek eredményeként — feltételezése szerint — a fejlett országokban ma már nagyobbak a különbségek a gazdasági struktúra és fejlettség tekintetében a hierarchikus települési fokozatok (például a nagyváros, a közép-, illetve a kisváros stb.), mint a körzetek között. Ebből azt szűri le, hogy a regionális fejlettségnél egyre inkább a megfelelő nagyságrendű centrum megválasztása, és kevésbé a megfelelő gazdasági körzetek és alkörzetek kiválasztása a lényeges.

Anélkül, hogy a településnagyság (s ami ezzel együtt jár, vagy pontosabban, amit ez alatt e fejezet keretében értünk: a gazdasági, infrastruktúrális fejlettségi szint és szerkezet) jelentőségét lebecsülnénk, az utóbbi megállapítás vitathatónak tűnik. Egyrészt azért, mert amint ezt a fejlett országok irodalma és gyakorlata eléggé sokszíniúen példázza, általában még igen jelentős területi különbségek is vannak a gazdasági színvonalban és szerkezetben. Másrészt azért, mert azonos színvonalú (nagyságú) fejlesztési centrumok esetében sem lényegtelen, hogy a szóban levő fejlesztéshez nélkülözhetetlen nyersanyag, kooperáció, piaci kapcsolatok mely körzetben, alkörzetben biztosíthatók a legnagyobb társadalmi hatékonyság mellett. Ezért legfeljebb néhány speciális esetben látszik reálisnak az előbbi állítás.

Mindemellett olyan gondolatról van szó, amely legalábbis megérdemli az alapos vizsgálatot. Hoover is javas-

latot tesz hipotézise ellenőrzésére, oly módon, hogy hosszabb időkeresztmetszetben vizsgálják meg a különböző iparágak eltérő körzet-, illetve településnagyság iránti érzékenységét. De függetlenül ettől a fontossági sorolástól, az kétségtelenül jelentősen előrevinné a területi gazdaságtan és területfejlesztési gyakorlat ügyét, ha megalapozott képet kaphatnánk arról, hogy a különböző iparágak és általában a különböző tevékenységek hatékony ellátásához milyen településnagyság (ismét hangsúlyozva ennek minőségi tartalmát!) szükséges, vagy másként fogalmazva, mi az a többlet (ha van ilyen), amelyet a nagyobb település, a magasabb települési hierarchikus fok (például 20, 50, 100, 200, 500 ezres stb. településfokozat) nyújthat az egyes ágazatok számára. Sokkal megnyugtatóbban lehetne megítélni és lezárni — hogy aktualizáljunk — a budapesti agglomeráció, az 5 ellenpólus város stb. fejlesztési perspektívája körül kialakult hazai vitákat is.

Hoover felhívja a figyelmet arra, hogy különbséget kell tenni a fejlesztési centrum „stratégiai” jelentősége tekintetében a fejlett és a fejlődő (gyengén fejlett) országok között. A fejlődő országokban a fejlesztési centrumokra való orientálódás általános érvényű „stratégiai” elemként szolgálhat, mivel itt az iparosítás a fő feladat; ez azonban feltételezi egyes országokban a kifejlődött egyetlen vagy 1—2 túlzott agglomeráció ellenőrzését, újabb fejlesztési pólusok létrehozását is.

A fejlett országokban ezzel szemben vannak elmaradott területek, ahol szintén az ipar megteremtése, az iparosítás a fő feladat, másrészt — és főleg — vannak depressziós területek, amelyek korábban viszonylag fejlett ipari területek voltak, csak a technikai fejlődés miatt váltak stagnáló vagy visszafejlődő területekké. A depressziós területeken ezért nem annyira az ipar és az infrastruktúra megteremtése, mint inkább annak korszerűsítése, a változott feltételeknek megfelelő átalakítása a fő feladat. Közös viszont mindkét jellegű terü-

letnél, hogy szükség van a munkaerő, a tőke, az infrastruktúra és az általános szemlélet korszerűsítésére. Szerinte a fejlesztési centrum „stratégiai” elvnek inkább csak a fejlett országok elmaradott körzeteinek fejlesztésénél van jelentősége.

Úgy tűnik azonban, hogy ennek a fejlesztési „stratégiai” elvnek a depressziós területeken is szerepe lehet, hiszen nem valószínű, hogy egyidejűleg a terület egészen megfelelő lehetőség van a szükséges modernizálásra, strukturális átalakításra. Célszerű lehet az erőforrásokat itt is először viszonylag kevesebb centrumra koncentrálni, éppen ennek a már korábban jelzett nagyobb hatékonysága miatt. Ezt a nézetet vallja Mac Lennan és Robertson is, mivel szerintük a depressziós területeken szintén meg kell indítani az úgynevezett „önmozgást”, ami először csak viszonylag kevés, legalkalmasabb, centrumban érhető el a fejlett területekhez hasonló kedvező feltételek (infrastrukturális fejlesztés, nagyfokú racionalizálás stb.) mellett.

A fejlesztési centrumokkal kapcsolatos fő kérdések áttekintése után már többet mondhatunk az előző pontban tárgyalt kérdéstről is. Az optimális gazdasági növekedéssel összhangba hozott regionális fejlesztést az szolgálja, ha a *munkaerőre telepítés elvét* mindenekelőtt a munkaerőforrásoknak fejlesztési centrumokban való lekötéseként értelmezzük. A fejlesztési centrumokban való munkaerő-lekötés azt jelenti, hogy nagyobb területrészek (országrészek, körzetek) munkaerőforrásait helyben foglalkoztatjuk, ami magában foglalja a fejlesztési centrumba való ingázást és bevándorlást is, de nem zárja ki a felesleges munkaerő más körzetekbe való elvándorlását sem.

Az ágazati és a területi arányok összefüggése

Ezt a kérdést több vetületben foglalmazták meg a varennai konferencián is (főleg K. Mihajlovic szentelt nagy figyelmet e kérdésnek).

Csak néhány fontosabb összefüggést emelve ki e problémakörből, mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy a *nemzetgazdaság ágazati struktúrájának változása a legközvetlenebbül kihat a regionális arányokra is*. Elsősorban a lengyel és a jugoszláv példákra célszerű utalni, de kicsit talán a legtöbb szocialista ország elmúlt két évtizedes fejlődésére is (annak is főleg az első felére), amikor a „vas és acél országa” jelszók alatt végbement energetikai és kohászati-alapanyagipari fejlesztés döntően a korábbi nehézipari vidékek fejlesztéséhez biztosítottak kedvezőbb feltételeket és viszonylag csak kevésbé segítették a gyengén fejlett körzetek iparosítását. Ebből a szempontból egy olyan országos fejlesztési struktúra, amelyben nagyobb szerepet kapnak a „*nagyobb szabadságok mellett telepíthető ágazatok*”, hasonlíthatatlanul kedvezőbb.

A másik lényeges összefüggés, hogy a *körzetek ágazati struktúrája erősen befolyásolja fejlettségi színvonalukat, gazdasági stabilitásukat*. Általános tapasztalat, hogy a fejletlen területekre általában az egyoldalú, tőkeigényes beruházási struktúra a jellemző (a mi esetünkben ettől részben eltérő tapasztalatok vannak), hogy az alacsony nyersanyag- és mezőgazdasági árak mellett kedvezőtlen e körzetek terms of trade-je. Emellett e területek egyoldalú szerkezete miatt nagyobb a gazdasági sebezhetőség is. Ezzel szemben a fejlett területekre kiegyensúlyozottabb gazdasági szerkezet és a nagyobb „hozzáadott értéket” produkáló ágazatok fokozottabb súlya jellemző, s részben emiatt is kedvezőbbek a jövedelmi viszonyok (kvalifikáltabb munkaerő). Mindezek miatt a színvonalkülönbség e területek között még a ténylegesnél is nagyobb (ha a jelzett arányok állnak fenn).

Ez az oka annak, hogy többen — például P. Turcan, de mások is — erősen hangsúlyozták: a gyengén fejlett területek problémája csak úgy oldható meg, ha az iparosítás együtt jár a korszerű ipari (gazdasági) struktúra megteremtésével is, ha nemcsak az megy a fejlesztendő területekre,

ami már „kifutóban” van, hanem olyan ágazatok is, amelyek a jelenben és a jövőben is dinamikus, fejlődő ágazatok lesznek. Különben csak konzerválódnak, esetleg elmélyül a területi fejlettségbeli különbség. (Magától értetődően még inkább fennáll ez a követelmény a depressziós területek esetében.)

Természetesen éppen ezeknél a dinamikus ágazatoknál kap fokozott jelentőséget a szakképzett munkaerő, a sokrétű „külső gazdaság” és a megfelelő urbanizációs háttér követelménye. Itt tehát megint visszajutunk a fejlesztési centrumok kérdéséhez. Ahhoz, hogy korszerű ágazati struktúra alakulhasson ki, a fejlesztendő területeken megfelelő nagyságú fejlesztési centrumok minél gyorsabb kialakítása szükséges.

Az utolsó — alapvető — kérdés; hogyan ítéljük meg az ágazati és a regionális területet, mint egyidejűleg egymás mellett, illetve egymás után érvényesülő két külön aspektust vagy mint az egységes gazdasági növekedés szervesen összetartozó két oldalát, aspektusát. Teljes mértékben osztom Mihajlovic nézetét, amikor az utóbbit tekinti helyesnek (lásd ezzel kapcsolatosan az e témakörben írt könyvemet is*).

Ebből viszont az következik, hogy *a gazdasági növekedés optimumának meghatározásakor a térbeli kombinációkkal is célszerű számolni*. Ezért a beruházás-gazdaságossági számításokban is figyelembe kell venni — mondja helyesen — az urbanizációs és a migrációs költségeket, a közvetett társadalmi hatásokat, vagyis a cikk bevezetőjében említett (a közgazdaságtan és gazdaságtervezés, valamint a térbeliség közötti) „integrációt” kell megvalósítani.

A sok kedvező jelenség mellett és ellenére nem mondhatnánk, hogy e téren túlzottan jól állnánk akár nem-

zetközileg, akár — vagy különösen — hazánkban.

Az előbbi összefüggésből szűri le Mihajlovic azt a következtetést, hogy a fejlődés (fontos) hajtóerői az ágazatok és a körzetek közötti és azokon belüli ellentmondások, amelyek elemzésekor a domináns változást kell feltárni. Ezek a domináns változások azonban — és ebben megint az előbbi ellentmondás jut kifejezésre — természetesen nem azonos hatást gyakorolnak a nemzetgazdaság egészére és az egyes körzetekre (például egy fokozott energetikai fejlesztés döntő eleme és motorja lehet adott szakaszban az országos gazdasági növekedésnek, viszont korlátozhatja a regionális kiegyenlítődést).

★

Az érintett kérdések természetszerűleg a varennai konferencián felmerült gazdag gondolat- és problémásornak csak egy részét — és azt sem teljes mélységben — reprezentálják. Azokat a kérdéseket igyekeztem első sorban kiemelni és a nemzetközi tanácskozás anyagai alapján bemutatni és elemezni, amelyek hazánkban is, különösen a most folyó hosszú távú tervezés szempontjából élő problémák, és ezért feltételezhető, hogy a nemzetközi szakmai „közvélemény” nem lebecsülhető részének állásfoglalásai, gondolatai termékenyítőleg hathatnak a hazai gondolkodásra, kutatásra és gyakorlati tervezésre.

Szándékosan kerültem a tárgyalat kérdésekkel kapcsolatosan a konkrét hazai feltételekre való aktualizálást, konkretizálást — bár ez sokszor igen nehéz volt, éppen az élő viták és problémák miatt —, minthogy nem szerettem volna elébe vágni a hosszú távú tervezés keretében folyó elemző- és koncepcionális munkáknak, amelyek során megkíséréljük e kérdések — és egyéb kérdések — eddiginél megalapozottabb és a hazai konkrét adottságokat tükröző megválaszolását.

Köszegi László

* Köszegi László: A területi tervezés főbb elvi és módszertani kérdései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. 353 l.

A termelőszövetkezeti vezetés új feladatai

A gazdaságirányítási rendszer reformjának bevezetésével előtérbe kerültek a termelőszövetkezetek gazdálkodási önállóságának kérdései. A gazdasági önállóság azt jelenti, hogy a gazdálkodó szervezetek az állam által tudatosan kialakított közgazdasági tényezők hatására (e tényezők keretein belül) nagyfokú önállósággal döntenek termelési, gazdálkodási és fejlesztési kérdéseikben. A mechanizmusreform e legáltalánosabb sajátossága a termelőszövetkezetek vonatkozásában a fejlődésnek azt az útját jelzi, amely végső soron a mezőgazdasági nagyüzemek *vállalatszerű gazdálkodásának kialakítására vezet.*

Az önálló vállalatszerű gazdálkodás megteremtésének *számos külső és belső feltétele van. A külső feltételek* körét a már említett közgazdasági tényezők alkotják, míg a *belső feltételek* azt teszik lehetővé, hogy az adott gazdaság a közgazdasági tényezőknek megfelelően hatékonyan működjék. A belső feltételek sokrétűek, jellegük és súlyuk szinte *gazdaságonként változik. Köztük kiemelkedően fontosak a szubjektív tényezők, a termelőszövetkezetek vezetésének magasabb színvonal.*

Amikor a termelőszövetkezeti vezetés néhány fontos oldalát kívánjuk megvilágítani, néhány olyan termelési, fejlesztési vagy ezekhez szorosan kapcsolódó egyéb kérdést kell felvetni, amelyek a vezetés számára ma és a közeljövőben közvetlen feladatként várnak megoldásra.

Mezőgazdasági nagyüzemeink termelésére, annak szervezetére a *rendkívüli sokrétűség, egy-egy gazdaságon belül a különböző üzemágak nagy száma jellemző. Ez legtöbbször nem az üzemágak ésszerű társításának követelményeiből fakad, hanem a termékek jövedelmezőségi viszonyaihoz igazodó, összességében és hosszú távon számos spontán jellegű (nem tervszerű) korábbi elhatározás következménye. Ez persze nem csupán a termelőszövetkezeti vezetéstől függ, hiszen a termelést, a fejlesztési*

kérdések eldöntését az állami ár- és pénzügyi politika korábban is számottevően befolyásolta. A termelés szétaprózottsága következtében termelőszövetkezeteinkben nem mindig alakulhatott ki a közgazdasági adottságoknak legmegfelelőbb (vagy ahhoz közelálló) termelési szerkezet, s nem realizálhatták a szakosított termelés technikai és gazdasági előnyeit sem. A termelés szakosítása és a specializáció körüli bizonytalanság leküzdése a termelőszövetkezeti vezetés legbonyolultabb feladatai közé tartozik.

A termelés specializációjával kapcsolatos a termelőszövetkezeteknek az a törekvése, hogy a második öt-éves tervidőszakban végrehajtott nagyarányú alapberuházásokat (szőlő, gyümölcs telepítések, öntözőberendezések stb.) járulékos beruházásokkal kiegészítsék. Ez a feladat az üzemméreteken túl az értékesítés jövőbeni lehetőségeit, a műszaki fejlesztés várható irányait is érinti, s mindezek a mainál *fejlettebb külső információs rendszer* kialakítását is feltételezik.

Részben a közös gazdaságok termelési szerkezetének sokrétűségével összefüggésben, de főleg a népgazdaság szempontjából kialakított diszparitások árendszers hatására, a termelési biztonság fokozása végett a legutóbbi időszakban a termelőszövetkezetek gazdasági tevékenységi körük kiszélesítésére törekednek. Ez a kiszélesítés főként három irányban figyelhető meg:

— *az üzemi vertikum kiépítése* végett élelmiszeripari feldolgozó, előfeldolgozó ágazatokat hoznak létre;

— *a mezőgazdasági termelési szükségletek* kielégítése végett beruházásaik részben önálló kivitelezésére törekednek;

— *a helyi lakosság és népgazdasági szükségletek* kielégítésére különböző szolgáltatói, illetve egyéb ipari tevékenységgel is foglalkoznak.

A gazdasági tevékenységi kör ki-

bővülését jellemzik a következő adatok: 1967 végén a termelőszövetkezetek által fenntartott elárúsító helyek száma 1813 volt (ebből a termelőszövetkezetek székhelyén kívül működött 777), 2075 volt a termelőszövetkezetek által működtetett élelmiszeripari (feldolgozó) üzemek száma. 537 termelőszövetkezet rendelkezett építőipari kivitelező részleggel, 1576 termelőszövetkezet folytatott egyéb — nem élelmiszer-feldolgozással összefüggő — ipari tevékenységet és 2415 termelőszövetkezet végzett bérfuvarozást.* E tevékenységi körök észszerű megszervezésével a termelőszövetkezetek gazdálkodása sokrétűbbé, bonyolultabbá válik. A gazdasági tevékenységi kör kibővítésével erőteljesen megnő a *belső információs rendszer*, az üzem belüli nyilvántartás és elszámolás jelentősége. Általános tapasztalat ma, hogy a termelőszövetkezetek melléküzemi és kiegészítő tevékenységeket érintő ráfordításait, illetve bevételeiket az alaptevékenység körében kezeltezőktől el sem különítik. Ha pedig egyidejűleg több tevékenységet végeznek, e tevékenységek eredménytellei könyveikben összevontan szerepelnek. Ezért a közös gazdaságok vezetői nem ismerik azokat a gazdaságossági számításokat és közgazdasági elemzéseket, amelyekre a melléküzemágak továbbfejlesztésekor, az észszerű üzemágtársítások kialakításakor döntéseikben megalapozottan támaszkodhatnak.

Tágabb értelemben ide tartozik az éves és középtávú tervezés rendszerbeli hiányosságainak kérdése is. A termelőszövetkezeti vezetés figyelmét mindmáig nem hívtuk fel a többvariációs tervekészítés nagy fontosságára. Erre egyébként a szövetkezetek rendelkezésére álló tervezési sémák, módszerek, tervezési segédletek nem is alkalmasak.

A termelőszövetkezeti vezetés helyzetének és színvonalának megítélése bonyolult feladat. Nincs egyetlen mutatószám, amely önmagában kifejezné akár csak egy-egy adott gazda-

ság vezetésének magas vagy kevésbé magas színvonalát. Bár a gazdálkodás mindenkori színvonala többé-kevésbé jól tükrözi a vezetők rátermettségét és munkáját, a kérdést több oldalról, egy-egy részösszefüggés megvilágításával közelíthetjük meg a legjobban.

Az elmúlt időszakban *termelőszövetkezeteink vezetésének színvonalára az is utal*, hogy a mintegy 3200 termelőszövetkezet közül csupán ezer azoknak a száma, amelyek gazdaságilag kiegyensúlyozottak, tagságuknak biztos jövedelmet adnak, termelési ráfordításait bevételeikből fedezi, sőt esetenként a termelés mérsékelt bővítéséhez szükséges eszközökkel is rendelkeznek. Termelőszövetkezeteink kétharmad része azonban a fentiekkel nem jellemezhető. Évről évre ugyancsak egyharmad a részaránya a gazdaságilag gyenge termelőszövetkezeteknek. Közülük néhányan megerősödnek, de körülbelül ugyanennyi, korábban „közepes” kategóriába tartozó gazdaság, a gyenge csoportba kerül. A gazdasági megerősödésben természetesen a vezetésen kívül sok más, objektív tényező is szerepet játszik, amelyek összességükben a különbözeti járadék meglétével vagy hiányával fejezhető ki.

Ugyancsak a vezetés helyzetére utal a még 1965—1967-ben is *erőteljes fluktuáció*. Hajdú megyében például a termelőszövetkezetek szakvezetőinek csupán 37 százaléka töltött egy-egy üzemben három évnél hosszabb időt. Borsod megyében az 1960—1966. években 426 vezető szakember hagyta ott termelőszövetkezetét. A Zala megyei Csömödéren 8 főmezőgazdász, 6 főkönyvelő, Botfán 4 elnök, 14 főmezőgazdász, 3 főkönyvelő, Rigyácon 4 elnök, 8 főmezőgazdász, 8 főkönyvelő, Belsőárdon 6 elnök, 6 főmezőgazdász és 5 főkönyvelő váltotta egymást 1960 óta. A *fluktuáció legáltalánosabb okai* az alábbiak:

— a követelmények állandóan növekednek, s ezekkel a vezetők egy része nem tud lépést tartani, ezért lemond megbízásáról vagy leváltják;

— szakemberhiány miatt a sze-

* A MÉM 1967. XII. 31-re vonatkozó öszszeírásának adatai.

mélyi alkalmasság, felkészültség körültekinthető mérlegelése nélkül javasoltak — gyakran vezető munkakörökből leváltott — személyeket;

— a vezetők egy része a termelőszövetkezetben csak jobb kereseti lehetőséget látott, s ezért vállalt itt munkát, s bizonyos idő után elment olyan termelőszövetkezetbe, ahol még magasabb jövedelemhez juthatott;

— esetenként előfordult, hogy a vezető a munkafegyelem megszilárdítása végett tanúsított szigorú magatartása miatt vált „népszerűtlenné”, s ezért kellett a szövetkezettől megválnia.

A tapasztalatok szerint *a vezető szakemberek fluktuációja és a termelési feltételek, valamint a termelési eredmények között szoros összefüggés van.* A fluktuáció mérséklése a közeljövő egyik igen fontos feladata. *A termelési feltételek megváltoztatására a legfejlettebb agrotechnikai módszerek egyre több lehetőséget kínálnak.* A nagyarányú fejlesztések — például a talajjavítás — elsősorban jelentős anyagi befektetési szükségletük miatt nagyrészt az állami, központi elhatározások körébe tartoznak, tehát az üzem döntési hatáskörén leggyakrabban kívül esnek. *A termelési eredmények fokozása* azonban az üzemi adottságokon nyugvó, közgazdasági mérlegelés alapján kialakított szerkezet mellett, úgy gondoljuk, termelőszövetkezeteink nagy többségében reális tartalékokat szabadítana fel. Mindezek nem teszik feleslegessé az *állami támogatási rendszer tökéletesítését*, amelynek formáját a jelenleginél jóval hosszabb időszakokra kellene kidolgozni.

A következőkben a termelőszövetkezeti vezetőkkel szemben támasztott követelmények ismertetésére térünk át. A termelőszövetkezetek sajátosságai némiképpen módosítják, de nem nélkülözhetik azokat a már kikristályosodott vezetésbeli funkciókat, amelyeket az önállóan gazdálkodó, sokirányú tevékenységet folytató modern mezőgazdasági nagyvállalatok eredményes működése meg-

követel. Ennek megfelelően termelőszövetkezeteinkben gyakorlatilag *kialakult a vezetés szervezeti felépítése*, ennek különböző szintű tagozódása. Jóllehet a vezetésbeli funkciókat egy-egy adott termelőszövetkezetben a vezetés más és más szintjén gyakorolják, mégis általánosítható az országos kép alapján a következő tagozódás.

A legfelső szintű vezetők az elnök és helyettesei, a főmezőgazdász (főmérnök) és a vezető- vagy főkönyvelő. Ez utóbbival kapcsolatban megjegyezzük, hogy a gazdasági mechanizmusreform kibontakozásával a főkönyvelői funkció várhatóan a gazdasági igazgató tevékenységének tágabb körévé bővül. Elég, ha csupán a *gazdálkodás* sokrétűbbé válására gondolunk: a tevékenységi kör bővülésére, a melléküzemágak, a termelőszövetkezetközi vállalkozások, az értékesítés stb. egyre jelentősebb kibontakozására.

A vezetés középső szintjét képviselik az úgynevezett beosztott mezőgazdászok (agronómusok), az üzemágvezetők, a későbbi időszakokban pedig különböző részlegvezetők (például az értékesítés vezetője). Végül *a vezetés alsó vertikumát* képezik az üzemegységvezetők, a brigádvezetők, a munkacsoportvezetők.

Az ismertetett általános vezetési tagozódás mellett természetesen gyakran egy személyben egyesülhetnek olyan funkciók, amelyek egyébként különböző vezetési szintek speciális feladatát képeznék. De ettől függetlenül is az a tapasztalat, hogy a már kiépített vezetői szintek között sincs meg a feladatköröknek megfelelő differenciálás, a személyes felelősség ésszerű elhatárolása és a munkamegosztás. Általános tapasztalat, hogy az elnök és a főmezőgazdász idejének és munkájának zömét *operatív, munkaszervezési feladatok* képezik, a gazdasági munka *elemzése, a szintetizáló tevékenység rovására*. Természetesen ez a közbenső vezetési szintek feletti „átnyúlással” jár együtt, és gyakran akadályává válik az egészséges brigárendszer kialakulásának.

A vezetőkkel szemben támasztott legáltalánosabb követelményeket a szakirodalom már viszonylag egyszerűen tisztázta.* Elsőként említhetjük meg a szervezői, koordinációs képességet, amely a vezetőket a különböző döntések, a tervezés, a szervezetek közti átfogó és összehangolt működés kialakítására teszi alkalmassá. Második követelmény az emberi kapcsolatokban való jártasság. A vezetőnek összhangba kell hozni a dolgozók (tagság) egyéni szükségleteit, valamint a vállalat (termelőszövetkezet) és a vállalaton belüli egység céljait úgy, hogy a vállalati célok a népgazdasági célokkal összhangban, hatékonyan valósuljanak meg. Végül a szakmai felkészültség követelménye a harmadik tényező (a termelési módszerek, eljárások ismerete stb.), amely elengedhetetlen feltétele az eredményes vezetői munkának.

E három követelmény szerves egységet alkot és rangsort aligha állíthatnánk fel közöttük, mégis meg kell őket különböztetni, attól függően, hogy a vezetési vertikum mely fokozatáról van szó. A vezetői szintek különböző fokain a három említett követelmény fontossága eltérő. Nem kétséges, hogy a legalsó szintű vezetésben az átfogó koordinációs képességnek kisebb, s meghatározott szakmai ismeretekben való jártasságnak nagyobb a jelentősége. A vállalat vagy gazdaság legfelsőbb vezetésében viszont a szakmai ismeretek mellett különösen fontos a tervezésben, hosszú távú döntésekben való jártasság és alkalmasság. Valamennyi fokon nagy jelentőségű az emberekkel való bánásmód, megértés, mégis, fontossága a vezetési szintekben alulról felfelé haladva egy kissé csökken.

Az említett követelmények jelentősége természetesen időszakonként is változik. Például a fejlődés vagy átszervezés szakaszában a szakmai

követelmények súlya a felsőbb vezetési szintekben viszonylag nagyobb, esetleg domináló jelentőségű lehet.

A vezetőkkel szemben támasztott követelmények fenti vázlatos áttekintésével nem valamiféle elvont tanulmányozás igényének kívántunk eleget tenni, hanem csupán jelezni akartuk, hogy a termelőszövetkezeti vezetés tudatos fejlesztésével szemben milyen tényezőkre kell nagyobb gondot fordítani. A mezőgazdaság szocialista átszervezése a termelőszövetkezeti vezetés kialakításában számos tervezett és spontán tényező közreműködésével járt. A középszintű vezetésben, de főleg a vezetés első fokain ma a kevésbé tudatosan kialakított tényezők a jellemzők, míg a felső vezetés kialakításában a kívülről ható tényezőké volt az uralkodó szerep. Mindkettőnél számos előremutató és jó néhány nem kedvező mozzanat is található. Gyakran a mai brigádvezetői funkció a korábbi időszak mintaszerű egyéni gazdálkodással kivívott tekintélyének egyes következménye (nem tervezett tényezők), ezzel szemben a vezetői fluktuáció már bemutatott sajátosságai a szakemberek kihelyezésének hibáira utalnak. Mégis a legtöbb probléma a középszintű vezetőknel van, mivel a termelőszövetkezetek középkáderekkel, szakmunkásokkal, betanított munkásokkal való ellátása nagyon kezdetleges stádiumban van. A brigádvezetők nagy többsége még szakmunkás képesítéssel sem rendelkezik, legtöbbjük több-kevesebb gyakorlati tapasztalat alapján lett brigádvezető, iskolai végzettségük — kevés kivételtől eltekintve — legfeljebb nyolc általános osztály. Emiatt az esetek nagy részében a brigádmunkaszervezet csak nagy ügyvel-bajjal, rossz hatékonysággal működik.

A brigádvezetők zöme nem tudja ellátni még az egyszerűbb szervezésű brigádok irányítását sem. Ilyen termelőszövetkezetekben sok esetben — mint már említettük — az elnök vagy a mezőgazdász kénytelen átvenni a brigádvezető felett és közvetlenül intézkedni a munka meg-

* Megjegyzés. A következőkben felhasználtam „Az ember és termelékenység” című tanulmánykötet néhány anyagát. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1966., a többi között Basil S. Georgopoulos—Floyd C. Mann tanulmányát.) 340. l.

szervezésében. Hasonló a helyzet a többi részlegvezetőnél is (raktáros, magtáros, munkaegység-számfejtő stb.).

Ezért tehát nagyon fontos lenne a *céltudatos káderfejlesztés*. Erre már eddig is történtek kezdeményezések. Például Szolnok megyében 10 éves szakemberfejlesztési és -utánpótlási tervet készítettek. Ez kellő részletességgel irányozza elő a különböző szakemberigényeket és intézkedik a feltételek megteremtéséről. De az országos összkép mégis kedvezőtlen, az eddig tett intézkedések nem elegendők.

A termelőszövetkezetekben működő *gyakornokok tevékenysége* eredményes, mégis a gyakornoki idő leltével sok esetben sem megfelelő fizetést, sem megfelelő beosztást nem adnak, némelyben kifejezetten eltanácsolják a gyakornokot. Általában nem vállalják azt a népszerűtlen feladatot, hogy a régi brigádvezető helyére tegyék a gyakornokot. Így a legtöbb fiatal szakember eltávozik a termelőszövetkezettől. A jelenlegi gyakorlat mellett a *szakemberek képzsére fordított költség* nagy része sem a népgazdaságnak, sem a termelőszövetkezetnek nem térül meg. Nem jobb a helyzet a szakmunkásképzéssel sem. Igen gyakori, hogy a szakmunkásokat nem a végzettségüknek megfelelő munkakörben foglalkoztatják.

A mechanizmusreform a tervszerűség növekvő szerepét feltételezi, ezért e kérdésekben a szakirányításra csakúgy, mint a termelőszövetkezeti vezetőkre egyaránt fokozott feladatok várnak, a különböző szintű vezetők kijelölése, továbbképzése, felkészítése stb. tekintetében.

Szóltunk az előzőekben arról, hogy a termelőszövetkezeti sajátosságok a vezetés egészét, annak szerkezetét befolyásolják, és a szövetkezeti vezetés jellegét — a vezetés általános jellegéhez képest — némiképp módosítják. Ez a hatás a *szövetkezeti demokrácia* kialakulásában, az alapszabályszerű munkán túl a választott szervek, bizottságok működésében ölt konkrét formát. Az általános ta-

paszlatatok azt igazolják, hogy a gazdasági eredmények fokozatos javulása maga után vonja, mintegy segíti a szövetkezeti demokrácia kiteljesülését, és ennek alapján megállapíthatjuk: szövetkezeteink túlnyomó többségében *alapszabályszerű* munka folyik. A *közgyűléseken* egyre inkább a gazdaság egész fejlődését érintő kérdések vannak napirenden, amelyeket a tagság aktív közreműködésével tárgyalnak meg.

Emellett tapasztalható több olyan probléma, amelyekkel már a közeljövőben kell foglalkozni. Ilyen az *alapszabályok módosítása* is. Az alapszabályok gyakorlatilag 8—10 éva változatlanok, nem igazodtak az időközben végbement fejlődéshez. A *vezetés kollektív jellegének* háttérbe szorítása azokban a közös gazdaságokban tapasztalható leginkább, ahol a vezetők nem, vagy csak kismértékben támaszkodnak a szövetkezeti választott szervek (fegyelmi bizottság, háztáji bizottság, szociális és kulturális bizottság stb.) munkájára. A termelőszövetkezetek gazdálkodásának sokrétűbbé válásával megnövekedett feladatok várnak az *ellenőrző bizottságokra*, amelyek mai összetételükben aligha lesznek képesek e feladatok ellátására. Az ellenőrző bizottságok ma még sok helyen a vezetőséggel szemben függőségi viszonyban vannak, amit súlyosbít a szakmai felkészültségből, az ellenőrzési munkában való járatlanságból fakadó bizonytalanság is. Az *új szabályozások értelmében* az ellenőrző bizottság éves általános ellenőrzéséhez külső szakértő közreműködését veheti igénybe. Kérdéses, hogy az anyagi ellenszolgáltatás fejében végzendő szakértői munka lehetőségével a gazdaságilag gyenge termelőszövetkezetek milyen mértékben fognak élni, pedig a belső ellenőrzésre itt volna különösen nagy szükség. Ezek miatt különösen a gyenge termelőszövetkezetek belső ellenőrzése továbbra is megoldatlan. Mindenképpen hasznos lépésnek ígérkezik például, ha a termelőszövetkezetek ellenőrző bizottságai az eddiginél *szorosabb kapcsolatot* építenek ki a köz-

ségekben működő népi ellenőri csoporttal. Ezáltal a bizottságok munkájában viszonylag rövid idő alatt jelentős szakmai színvonalbeli emelkedést lehetne elérni.

A fegyelmi bizottság működésében az utóbbi időben előrelépés tapasztalható. A fegyelmi kártérítési ügyek előkészítésében a termelőszövetkezeti jogtanácsosok jó munkája tükröződik, amely a munkafegyelem javulását, a közös vagyon fokozottabb védelmét, megbecsülését mozdította elő.

A szociális, kulturális bizottságok tevékenysége a legtöbb helyen az éves pénzügyi tervben a szociális alapra előirányzott összegek elosztására és idős, beteg termelőszövetkezeti tagok ügyeinek intézésére szűkül le.

A háztáji bizottságok a termelőszövetkezetekben legfeljebb a háztáji területek kimérését végzik. A vezetőségek a háztáji bizottság tagjait

bevonják ugyan alkalmilag, döntéseiket közösen hozzák meg, azonban a háztáji juttatások alapelveit a vezetőség határozza meg.

Ennyiben kívántuk a termelőszövetkezeti vezetés mai helyzetének legáltalánosabb jegyeit bemutatni. Megítélésünk szerint — s ezt talán a felvetett kérdések súlya is bizonyítja — a gazdaságirányítás új rendszerében a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vezetésében, irányításában, a tárgyi feltételek mellett, nagyon lényeges szerep vár a politikailag és szakmailag irányítóképes vezetőségekre. Az eredményes gazdálkodás megvalósítása soha ennyire nem igényelte az újszerű — anyagi erővé váló — vezetési stílus kialakítását, a gazdasági döntések megalapozottságát, valamint a vezetők morális és anyagi felelősségvállalását, mint napjainkban és a közeljövőben.

Marillai Vilmos

Simor János—Keresztúri Sándor:

GAZDASÁGI IRÁNYÍTÁS ÉS VÁLLALATI GAZDÁLKODÁS AZ ÉPÍTŐIPARBAN

(Az új gazdasági mechanizmus gyakorlata sorozat)

Az építőipar irányításával és a kivitelező vállalatok gazdálkodásával foglalkozó könyv azt kívánja elősegíteni, hogy az építőiparban dolgozó műszakiak, közgazdászok és technikusok a legfontosabb kérdésekről átfogó tájékoztatást kapjanak, könnyebben megtalálják az összefüggéseket a különböző rendelkezések célja és várható hatása között. Az így szerzett ismereteket munkafeladataik ellátásában hasznosítani tudják.

A könyv tehát elsősorban olyan gyakorlati szakemberek számára íródott, akik a mechanizmusreform céljainak megvalósítását a mindennapi feladatok ellátásakor szolgálják. Az építőipari dolgozókon kívül tájékoztatást nyújt azoknak a beruházási, pénzügyi, államigazgatási és oktatási területen működő szakembereknek, akik kapcsolatban vannak az építőiparral vagy érdeklődnek problémái iránt.

188 l., fűzve 21,— Ft.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa.

J. Wilczinsky: A keleti-nyugati kereskedelem multilateralizálása

(Economia Internazionale, Genova, 1968. május)

A szerző ismerteti a külkereskedelem multilateralitásának mérésére kidolgozott módszerét s azokat a számszerű eredményeket, amelyeket ezzel a módszerrel a kelet-nyugati, valamint a „Nyugaton”, illetve „Keleten” belüli külkereskedelmi forgalom multilateralitási fokáról nyert.

Egy adott ország külkereskedelmi forgalmának multilaterális elszámolásra kerülő részét (=külkereskedelme multilateralitásának fokát) egy-egy adott homogén országcsoport vonatkozásában úgy határozza meg, mint az illető országcsoport minden egyes tagjával folytatott kereskedelem egyenlegének összegét az illető országokkal folytatott teljes külkereskedelmi forgalom százalékában. Így:

$$D_m = \frac{\sum_1^n (X - M)}{\sum_1^n (X + M)} \cdot 100;$$

ahol:

- D_m = a külkereskedelem multilateralitásának foka;
- X = az export fob értéke
- M = az import cif értéke.

Ha például egy adott évben „A” ország 10 millió dollár értékben exportál a „B” országba, s ugyancsak 10 millió dollár értékben importál „B” országból, a kereskedelem multilateralitásának foka zéró; viszont ha „A” semmit sem importál „B”-ből, s teljes importját más forrásból szerzi be, a multilateralitás foka 100.

Ez a módszer nem kifogástalan, hangsúlyozza a szerző. A kapott számszerű eredmények ugyanis nem feltétlenül tükrözik a kereskedelmi egyenleg ren-

dezésének tényleges módját. Így például, ha „A” és „B” ország kereskedői elszámolásaikban konvertibilis valutát használnak, s szabadon importálnak bármikor bármit egymás országából, de a két ország külkereskedelmi forgalmában az adott évben történetesen nulla szaldó alakul ki, a fenti módszer értelmében a multilateralitás foka zéró. Másrészt, ha „Y” és „Z” országok között a kereskedelmet bilaterális klíring szabályozza, de az adott évben valamelyikük javára plusz szaldó alakul ki, amelyet csak a következő évben egyenlítenek ki *bilaterális* áruszállításokkal, a módszer értelmében kereskedelmük multilateralitásának foka formálisan nő, anélkül, hogy ténylegesen ez lenne a helyzet. Háromoldalú elszámolások, továbbá a kétoldalú segélyek és ajándékok ugyancsak úgy jelennek meg, mint amelyek növelik a külkereskedelem multilateralitásának fokát. Ezért a kapott mutatószámok (a „multilateralitás fokai”) túlértékelik a kereskedelem tényleges multilateralitását a Kelet és Nyugat közötti kereskedelemben, a Kelet tagországainak egymással folytatott kereskedelmében; s — a háború utáni időszakra — minden ország esetében.

A szerző számításai szerint a kelet-nyugati kereskedelem multilateralitási foka — szemben a Nyugaton, illetve a Keleten belüli kereskedelemmel, s az általános elképzelésekkel — a hatvanas években nemcsak nagyobb, hanem még növekedni is látszik, míg az utóbbi inkább csökkenő irányzatot mutat.

Milyen tényezők hatnak a kelet-nyugati kereskedelem multilateralizálásának irányába? A legfontosabbak a szerző szerint a következők: Nyugat részéről a koreai háború befejezése óta fokozatosan leépítették a mennyiségi (kontingens) korlátozásokat; ezzel párhuzamosan fokozatosan kiterjesztették a szocialista országok nyugati exportjöveldelmeinek transzferabilitását, s részben teljes konvertibilitását, különösen a nyugat-európai országok, valamint a sterlingövezet viszonylatában. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy a legtöbb európai tőkés- (kivéve Finn- és Görög-országot, Ausztriát) és szocialista or-

szág között megszűntek a bilaterális klíringegyezmények. Hasonló irányba hatnak egyes hagyományos — a negyvenes évek óta fennálló — három- vagy négyoldalú kompenzációs eljárások (például finn—lengyel—szovjet; NDK—finn—szovjet; román—finn—szovjet; dán—NSZK—NDK; csehszlovák—japán—VDK stb.). Az utóbbi években jelentősen növekedtek zürichi, amszterdami, londoni és bécsi magán kereskedelmi bankok kelet—nyugati switch-ügyletei is.

Keleti oldalról legfontosabb tényező egyes szocialista országok (főleg a Szovjetunió, Észak-Korea, Kína) nemesfém (főleg arany) eladásai, amelyekért természetesen onnan vásárolhatnak, ahol akarnak. Ezenkívül a Szovjetunió jelentős közvetítő kereskedelmet folytat; esetenként hajlandó különböző szocialista országoknak konvertibilis devizáért a világpiacon vásárolni és azt áruszállítás ellenében továbbítani. Hasonló eredményhez vezet, ha szocialista országoknak konvertibilis devizahitelt nyújt. Ugyancsak a multilateralitás fokát növelheti, ha egyes szocialista országok külkereskedelmi vállalatai szabadon vásárolhatnak konvertibilis devizajövedelmük egy részéért.

Wilczinsky felsorolja, hogy milyen messzemenő reformokat kellene a centralizált tervezési modellen végrehajtani ahhoz, hogy a szocialista országok külkereskedelme (s a kelet-nyugati kereskedelem) elvben teljesen multilaterális alapokra épüljön. Ezek: racionális belföldi árrendszer, amely megfelel a ritkasági preferenciaviszonyoknak, s amely a termelők döntéseit irányítani tudná; ezzel szoros összefüggésben a szocialista valuták paritását úgy kellene megállapítani, hogy azok tükrözzék a konvertibilis valutákhoz viszonyított tényleges vásárlóerejüket. Továbbá szükséges lenne ésszerűen nagy deviztartalékokat képezni; s megteremteni az árualapoknak azt a bőséget, amely biztosítaná a szocialista valuták „árkonvertibilitását”, azaz a versenyképes árualapot. Ekkor a szocialista országok devizaellenőrzési rendszerét úgy kellene módosítani, hogy a külföldi partner kezén levő szocialista valutában kifejezett követelések bármikor átválthatók legyenek aranyra vagy konvertibilis devizára, illetve azt, úgy s akkor vásárolhassanak értük az illető szocialista országokban, amit akarnak, s azt szabadon ki is vihessék az országból. (Eltekintve a piacgazdaságban is szokásos nem kereskedelmi ellenőrzéstől s ti-

lalmaktól — például stratégiai áruk esetében stb.) Ezzel párhuzamosan multilateralizálni kellene egymás közötti (s különösen a KGST-n belüli) kereskedelmüket is.

De — állapítja meg a szerző — egyetlen szocialista ország sem készül arra, hogy ilyen drasztikusan eltávolodjon a fennálló központi tervezési rendszertől. Áttekintést ad az egyes országok reformkísérleteiről, véleménye szerint ezeket a reformokat nem kifejezetten azért dolgozták ki, hogy megvalósítsák a szocialista valuták konvertibilitását s a ténylegesen multilaterális külkereskedelmet, jóllehet egyes rendszabályok úgy is tekinthetők, mint jelentős lépések a multilateralitás irányában. Hasonló a véleménye a KGST-n belüli multilateralizálási törekvésekről és a KGST-bank tevékenységéről is. Ez ma inkább csak a fennálló KGST-bilateralizmus működését teszi gördülékenyebbé s úgy tűnik — teszi hozzá —, hogy a szocialista országok — strukturális problémáik miatt — a kelet-nyugati kereskedelem helyett továbbra is az egymás közötti, s különösen a KGST-n belüli bilaterális kereskedelmet részesítik előnyben. Mindez (s a Nyugaton még fennálló diszkriminációk) nem teszik lehetővé, hogy a multilateralizmus elemei radikálisan növekedjenek a kelet-nyugati kereskedelemben.

Befejezésül azt a véleményét fejtja ki, hogy a fenti fejlődés előmozdítása inkább a Nyugattól függ, mint a Kelettől. Ha a Nyugat megfelelő konvertibilis devizahiteleket nyújtana (legalább) a KGST-országok strukturális problémáinak megoldásához, ha fokozná a diszkrimináció rendelkezéseinek leépítését, ezzel megkönnyítené a külkereskedelem liberalizálását és multilateralizálását a szocialista országok reformjai keretében.

(Ism.: *Becsky György*)

Konjunkturális fellendülés a tőkés világ gazdaságban

(Wirtschaftskonjunktur,
Berlín—München, 1968. 3. sz.)

1968 első felében a nyugati világ ipari országaiban — az 1967. évi eredményekkel ellentétben — a termelés és a termelékenység kielégítően emelkedett. Természetesen az egyes országokban

a helyzet korántsem alakult egyformán. Észak-Amerikában az ipari termelés növekedési üteme márciusban elérte a 4 százalékot, a Közös Piac országokban átlagosan 8, az európai OECD-országokban 7 százalék volt. Japánban az ipari termelés növekedési üteme 16—19 százalékot tett ki márciusban, és ez azért is szembetűnő, mivel az ipari termelés növekedési üteme már évek óta ilyen magas. Hollandia 11—12 százalékos, az NSZK 9—10 százalékos, Belgium és Franciaország 6—7 százalékos, Ausztria, Svédország 4—5 százalékos növekedési ütemmel következnek Japán után.

Az Egyesült Államokban az ipari termelés 4,5 százalékkal, a bruttó társadalmi termék pedig 8—9 százalékkal nőtt az év első felében (1967 októberétől 1968 májusáig). A bruttó társadalmi termék reálértéken azonban csak 5—6 százalékkal növekedett. Hasonló fejlődést várnak az év második felében is. A fejlődés legfontosabb tényezője az Egyesült Államokban a fogyasztói kereslet erőteljes növekedése volt, elsősorban a tartós fogyasztási cikkek iránt. A vállalatok igényei is nagyobbak voltak, mindegyiket az építőipari beruházásokban. Az állami kiadások változatlanul nőttek (reálértéken 7 százalékkal haladták meg az előző év hasonló időszakát).

Az amerikai gazdaság konjunktúrája nagyon labilis, ezt mutatta az 1967-ben bekövetkezett „minirecesszió” is, és egyes megfigyelők félnek attól, hogy a konjunktúra nem folytatódik. Hozzá kell tenni, hogy pár hónappal ezelőtt ugyanezek a megfigyelők még optimisták voltak. Ezt a pesszimista hangulatot a munkanélküliségi ráta növekedése is alátámasztja: újból 4 százalék felett van. Az okot elsősorban a kamatláb-politikában látják. Az árak emelkedése ismét jelentős, áprilisban a fogyasztási cikkek és szolgáltatások árszínvonala 4 százalékkal volt magasabb, mint az elmúlt év hasonló időszakában. Romlott a fizetési mérleg, és az exporttöbblet 9 év óta a legkisebb értékre: 1,5 milliárd dollárra esett. (1967. III. negyedévében még 5,4 milliárd volt.)

Nagy-Britanniában 1967 ősze óta az ipari termelés erősen megnövekedett, de a kilátások nem túl biztatóak. Az iparvállalatok a Confederation of British Industry kérdéseire válaszolva azonban, úgy tűnik, kedvezőbben ítélik meg a kilátásokat, mint korábban. Februárban a vállalatok 29 százaléka nyilatkozott optimistán a várható konjunktúráról, 4 hónappal később már 32 százaléka, és 22 százalékról 11 százalékra ment vissza a

rosszabbodást jósoló vállalatok aránya. Nőtt azoknak a vállalatoknak a száma, amelyek ki tudják használni kapacitásukat. Ezek a teszteredmények az 1964 óta eltelt időszakban a legkedvezőbbek. 1968-ra a bruttó társadalmi termék 3 százalékos reálértéken mért növekedésével számolnak. Az ipari termelés 1968 első negyedében 1967 utolsó negyedéhez képest 1 százalékkal növekedett. A növekedéshez a legnagyobb lökést a fogyasztói kereslet erős, 6 százalékos és a gépi beruházások 5 százalékos emelkedése adta. Az áremelkedések miatt erősen csökkent a megtakarítások aránya, és az import növekedése meggyorsult. A fontleértékelést a fizetési mérleg szempontjából még korai lenne megítélni; pesszimista és optimista véleményeket is hallani. Az azonban nyilvánvaló, hogy a fizetési mérleg egyensúlya, sőt többlete ebben az évben nem érhető el.

A Közös Piac országai igen változatos képet mutatnak: a francia gazdaság helyzete és kilátásai egyelőre áttekinthetetlenek, Olaszországban az előző évhez képest lassult a növekedés üteme, erős konjunktúrafelhajtó erőik működnek Hollandiában és az NSZK-ban.

A pillanatnyi francia gazdasági helyzet értékelése rendkívül nehéz, és a jövőre vonatkozóan is csak bizonytalan becsléseket lehet tenni; egyrészt mivel az ez évi adatok nem állnak rendelkezésre, másrészt pedig az új kormány gazdasági koncepciója nem ismert. A Nemzetközi Valutaalaptól Franciaország 883 millió dollárt vett fel a nemzeti valutatartalék megkímélésére; ezekkel az intézkedésekkel akarták a sztrájknak a fizetési mérlegre, az arany- és devizatartalékokra hátrányos következményeit elhárítani és a frank helyzetét megszilárdítani. Egyidejűleg a francia banktartalékok 9 milliárd frankkal csökkentek, bár ez még mindig elegendő manipulációs lehetőséget ad a következő hónapokban a fizetési mérleg kiegyenlítéséhez. A francia importgátak viszont egyelőre kevésnek bizonyultak, és nem tudták megakadályozni a behozatal növekedését. A cikk szerzője szerint a francia gazdaságra adható egyetlen előrejelzés az, hogy ha a vállalatok meg akarják tartani versenyképességüket — ami nem megy a termelés racionalizálása nélkül — akkor a munkanélküliség növekedésével kell számolni.

Az olasz gazdaság növekedési üteme 1967 második felében lassult. Ennek oka csak részben kereshető a gazdasági helyzetben, sokkal inkább a parlamenti választások után kialakult politikai kons-

tellációkban. Ez év első négy hónapjában az ipari termelés 4,3 százalékkal haladta meg az előző év hasonló időszakát. A fogyasztási cikkek gyártása a november—áprilisi periódusban stagnált, és a beruházási javak termelésének volumene 1967. IV. negyedévéhez képest nem változott. Az állami kiadások nem nőttek a tervezett 11 százalékos mértékben, a magánberuházási tevékenység pedig nem érte el az előző évi színvonalat. Az export 12 százalékkal emelkedett 1967 hasonló időszakához képest az első négy hónapban. A francia export kiesését a nyugatnémet és a holland felvevőpiac bővülése kiegyenlítette.

Olaszországban a felesleges munkaerő foglalkoztatása továbbra is gondot jelent, és visszahat a gazdasági fejlődésre. Valószínű egyébként, hogy a bruttó társadalmi termék 5,8 százalékos emelkedését, amely az utóbbi két évet jellemezte, ez évben nem sikerül elérni.

Hollandiában a bruttó társadalmi termék ez évben reálértéken a tervezett 3,5 százalékkal helyett 5 százalékkal fog emelkedni. Az ipari termelés az év első négy hónapjában 10 százalékkal volt magasabb, mint 1967 hasonló időszakában. A konjunkturális emelkedés a kivitel, az állami kereslet, a magánberuházások megélénkülésére vezethető vissza, bár az állam, úgy tűnik, eddig nem használta ki a konjunkturális helyzetet az egyensúlytalanságok kiküszöbölésére. A külkereskedelmi mérleg deficitje nem csökkent a kellő mértékben ugyan, de az importot az export sokkal nagyobb mértékben fedezi. (A kivitel 8 százalékkal nőtt, a behozatal 4 százalékkal.) A külkereskedelmi lehetőségek javulása valószínűleg még ez évben lehetővé teszi a fizetési mérleg kiegyenlítését.

Belgiumban a bruttó nemzeti termék növekedése 1967 első 9 hónapjában stagnált, és csak az utolsó negyedévben emelkedett. 1968 első negyedévének számai 4,5 százalékkal haladták meg az 1967. I. negyedévi számokat. A növekedést elsősorban az exportexpanszió (az export 11 százalékkal nőtt az előző évhez viszonyítva) megerősödése biztosította, az Egyesült Államokba irányuló export 50 százalékkal nőtt, de emelkedett az NSZK-ba és Belgiumba irányuló kivitel is. A munkanélküliség növekedett, ennek oka azonban a struktúraváltozásokban keresendő.

Luxemburgban a vas- és acélipar fejlődése határozza meg az ország fejlődését; az év első negyedévében azonban ennek termelése az elmúlt év színvona-

lán állt. A feldolgozó ipar termelése január óta lassabban növekszik. A második félére vonatkozóan feltételezhető, hogy a bruttó társadalmi termék körülbelül 3 százalékos növekedését sikerül elérni, ami a múlt évinél 1 százalékkal magasabb, a vas- és acélipari termékek iránti nemzetközi kereslet emelkedése folytán.

(Ism.: *Mausecz Zsuzsa*)

N. Smeljov: Fejlődő országok: a gazdasági mechanizmus kialakítása

(Mirovaja Ekonomika
i Mezsdunarodnije Otnosenija,
Moszkva, 1968. 8. sz.)

A nemrégiben függetlenné vált államok önálló fejlődésének eredményei azt bizonyítják, hogy ezen országok feltételei között a tervgazdaság alkalmasabb és hatékonyabb formája a termelőerők szervezetének, mint a spontán piaci mechanizmus. A tervgazdálkodás keretei között feloldódik a termelési tényezőknek az a korlátozott mozgási lehetősége, amelyet a csupán érték kategóriák (piaci ár, költség és haszon) alkalmazása nyújt.

Mint hogy a döntő termelő és infrastruktúrális ágazatokban megvalósított beruházások hatása nemcsak távlatilag, de jelenleg sem mérhető fel érték kategóriákban számszerűen, a makroökonómiai mérlegelés a tervgazdaság feltételei között önálló jelentőségre tesz szert, sokszor a mikroökonómiai mutatók alakulásától függetlenül.

Ez az elv vitathatatlan az infrastruktúra: a műszaki szakemberek képzési rendszere, a szállítás, a közlekedés, a hírközlés, a villamosenergia-termelés, az öntözés és a talajjavítás terén eszközölt állami beruházások vonatkozásában. A fejlődő országok terveiben az infrastruktúrát fejlesztő beruházások nagy súlyt képviselnek az állami beruházásokon belül: Indiában 42, Pakisztánban 29, Ceylonban 30, Burmában 37 százalékot. Az iparosodó gazdaság esetében a makroökonómiai elemzés alapján választják ki a tervezőszervek azokat a közvetlenül ipari termelőágazatokat, amelyek fejlesztése végett beruházásokat hajtanak végre. az ázsiai országokban ezek a beruházások teszik ki az

összes állami beruházások 25—30 százalékát.

A beruházásoknak a népgazdasági tervben való koordinálása lehetővé teszi, hogy kialakítsák és bővítsék a hazai piacot az egymással kölcsönösen összefüggő iparágak termékei számára. A kapcsolódó ágazatokban jelentkező tolvagyűrűző hatás az ipari beruházásokból származó eredmények és előnyök realizálásának olyan formája, amelyet számszerűen nem lehet kifejezni az egész láncreakció elindítójára, a vállalatra vonatkozóan. Csak a fő népgazdasági arányokat meghatározó tervrendszer biztosít lehetőséget arra, hogy egyik vagy másik iparosítási terv megvalósításának gazdasági következményeit előre, komplex módon felmérhessék. A tervgazdaság lehetőséget nyújt arra is, hogy megoldják a fejlődő országok legégetőbb problémáját, a növekvő munkanélküliséget és az agrártúlnépesedést. Ennek megoldása jelenleg még a termelés hatékonyságának fokozásánál is fontosabb feladat. A fejlődő országokban egyes becslések szerint a munkanélküliek száma ma 250 milliót tesz ki, míg az aktív népesség száma körülbelül 800 millió.

A nemzeti jövedelem növelésének ezt a potenciális tényezőjét csak akkor tudják kihasználni, ha az újonnan létesített munkahelyek száma meghaladja a munkaképes lakosság természetes szaporodását. Ezt figyelembe véve sok esetben választják a munkaigényesebb technológiák alkalmazását fejlesztési megoldásként annak ellenére, hogy az eszközigényesebb fejlesztési variáns a gépek alkalmazásával jobban, olcsóbban és hamarabb oldaná meg a kitűzött feladatot.

A fejlődő országok gazdasági fejlesztésének kezdeti szakaszában, amikor a mikroökonómiai értékmutatókban mért eredmények nem ösztönzik eléggé a kihasználatlan erőforrások kiaknázását, a gazdasági irányítás adminisztratív eszközei alkalmasak arra, hogy biztosítsák ezeknek az erőforrásoknak a termelésbe való bevonását.

A tervgazdálkodási rendszer sem a kezdeti, sem fejlődésének későbbi szakaszában elvileg nem teszi feltétlenül szükségsszerűvé a kialakult termelői árrendszer és az egyes árucsoportok közötti árarányok megsértését. A többlettermékek népgazdasági céloknak megfelelő elvonása tisztán a nemzeti jövedelem újraelosztását szolgáló adórendszeren keresztül is megvalósulhat.

Ily módon a picai árak fejlesztése a tervgazdaság feltételei között összhangban lehet a reális termelési költségek alakulásával. Sőt mi több, az államnak lehetősége lesz arra, hogy a termelési tényezők piaci árait tényleges értékeikhez közelítse oly módon, hogy megállapítja az indokolt bérminimumot, a kamatlábat és a valutaárfolyamot.

A fő népgazdasági arányok tervszerű kialakításának fontos eszköze a központi gazdasági szervek kezén felhalmozott pénzügyi alap, amely az új beruházások jelentős részének finanszírozását szolgálja. A beruházások hatékonyságát makroökonómiai méretben, tervgazdálkodás esetén, a stratégiai jelentőségű gazdasági döntések centralizált rendszerre biztosítja. A termelési eszközök és a munkaerő kihasználásának hatékonysága vállalati szinten nagymértékben függ az állam és az egyes vállalatok közötti kapcsolat jellegétől. A tervező szervek különböző, a termelést és értékesítést befolyásoló ösztönzők alkalmazásával irányítják az egyes ágazatok és a gazdaság egészének alakulását. Ezek az ösztönző eszközök lehetnek adminisztratív és gazdasági intézkedések; például az új beruházások ágazatok közötti elosztása, az árak központi felvásárlása, a nyereségelvonás differenciálása, az állami adópolitika, a kamatláb és a hitelek lejáratí idejének meghatározása.

A hatvanas évekre készített tervekben az állami beruházásokra jut az összes beruházások 64 százaléka Pakisztánban, 62 százaléka Ceylonban, 60 százaléka Szudánban, 55 százaléka Szenegálban, 52 százaléka Chilében és 48 százaléka Marokkóban. A tulajdonnak állami kézben való fokozott koncentrálása megteremti az anyagi feltételeket ahhoz, hogy ezek az államok fokozatosan átterjjenek a termelőerők egy hatékonyabb szervezeti formájára, a szocialista tervgazdaságra. A magánszektor teljes felszámolása jelenleg korai lenne még ezekben az országokban, erre sem az anyagi, sem a társadalmi feltételek még nem értek meg.

A fejlődő országokban a tervgazdálkodási rendszer megteremtésének kulcskérdése ma a központi tervezés összekapcsolása a mikroökonómiai szinten jelentkező széleskörű kezdeményezéssel és a gazdaságirányítás *gazdasági módszereinek* sokoldalú alkalmazásával. A fő kérdés ma nem az, hogy tervezni vagy nem tervezni, hanem az, hogy *hogyan* tervezni.

(Ism.: *Mózesné Bíró Emma*)

M. Mieszcankowski: A közgazdaságtan ideológiai problémái Lengyelországban

(Zycie Gospodarcze, Varsó, 1968.
23. sz.)

Az elmúlt 20 év alatt a közgazdaságtudomány jelentősen fejlődött Lengyelországban. Ez idő alatt kialakultak a szocializmus politikai gazdaságtana és az ágazati gazdaságtanok alapjai. Emellett azonban — ugyanúgy, mint a társadalomtudományok egyéb ágaiban — a politikai gazdaságtan fejlődésében sem sikerült elkerülni a kedvezőtlen jelenségeket. E negatív jelenségek a szerző szerint mindenekelőtt az idegen, főképpen a revizionista ideológia befolyásában nyilvánultak meg.

A politikai gazdaságtanban megnyilvánuló mai revizionizmust nem lehet úgy felfogni, mint az általánosan elfogadott és a gyakorlatban bizonyított szocialista gazdaságelmélet revízióját, mivel ez az elmélet csak születőfélben van és kialakulása hosszú időt venne igénybe. A revizionizmus lényegét a szerző abban látja, hogy olyan koncepciókat és megoldásokat dolgoz ki, amelyek a szocialista gazdaságnak nem adekvát részei, gyengítik a szocialista rendszer alapvonásait, gazdaságilag és társadalmilag káros következményekkel járnak.

A közgazdaságban megnyilvánuló revizionizmus — a szerző szerint — több forrásból is táplálkozik. Az egyik forrás az, hogy a revizionizmus nem lát alapvető különbséget a szocialista és a kapitalista gazdaság között, holott az alapvető különbségek miatt a szocialista gazdaság működési mechanizmusának másnak kell lennie, mint a kapitalista gazdaságénak. Ugyanúgy a szocialista gazdaságban az árutermeléssel kapcsolatos gazdasági törvények és kategóriák másképpen érvényesülnek, mint a kapitalizmusban.

A közgazdászok hibáztak, amikor kelletlen elméleti megalapozás és gyakorlati ellenőrzés nélkül olyan gazdálkodási módszereket is javasoltak, amelyek nem felelnek meg a szocialista társadalmi-termelési viszonyok lényegének. Itt mindenekelőtt a közgazdasági, főképpen az értéktörvény működésén alapuló ösztönzőkről van szó a népgazdaság tervszerű irányításával kapcsolatban. Mindaddig ezeknek az ösztönzőknek — a szerző szerint — nincs meg a szocialista gazdaságnak megfelelő alkalmazá-

si formájuk, enélkül pedig a szocialista gazdaság nem működhet zökkenőmentesen, s nem tudja az anyagi forrásokat és a munkaerőt ésszerűen felhasználni.

Nem kevésbé fontos, hogy eddig nem foglalkoztak a gazdasági növekedés, valamint a műszaki-szervezési haladás ösztönzőivel. Valószínűleg feltételezték — vélekedik a szerző —, hogy a közgazdasági ösztönzőknek a központi tervezéssel való összekapcsolása a technikai-szervezési haladást önmagában is biztosíthatja. Viszont az értéktörvény működése a maximális profitra való törekvés nélkül, ami a törvény működésének fő rugója, egyáltalán nem adhat ilyen ösztönzést. Mint hogy a szocializmusban a maximális profitra való törekvéstről nem lehet szó, ebből a szerző azt a következtetést vonja le, hogy az ilyen mechanizmus beépítése a szocialista gazdaság működési rendszerébe nem is ösztönözheti a gazdaság intenzív fejlődését.

Némely közgazdászok az anyagi érdekelttség jelentőségét túlbecsülik, a dolgozók aktivitásának szerepét a gazdasági fejlődésben pedig lebecsülik. E nézetek extrém formájukban a piac szuverén mechanizmusáról és a teljesen független vállalatról vallott revizionista koncepciókhoz hasonlítanak. Az ilyen koncepciók megvalósítása a gazdaság céltudatos irányításáról való lemondáshoz vezetne.

A szóban forgó befolyások más aspektusa, mintegy mellékterméke a szerző szerint az, hogy a gazdaságossági számítások széles területen történő alkalmazására irányuló alapvetően helyes törekvés mellett egyes közgazdászok szűk gazdasági praktikizmusba estek. Ez mindenekelőtt a munka szerinti elosztás abszolútizálásában és a béren felüli szociális-kulturális juttatások ellenzésében nyilvánult meg. E tendencia szerinte kedvezőtlen társadalmi-gazdasági jelenségek keletkezéséhez, így a tervezés szerepének csökkenéséhez, a helyi érdekeknek az össznépi érdekek elé való helyezéséhez, a népgazdasági fejlődés lelassulásához vezetne. Elősegítené a munkanélküliség keletkezését, az árak indokolatlan mozgását és a társadalmi differenciálódás fokozódását. Összegezve: a szocialista felépítmény tartalmatlanná válna.

A vázolt helyzet, valamint a szükséges változások lassú bevezetése miatt olyan koncepciók éledtek fel, amelyeket a szerző baloldali revizionizmusként jellemez. E koncepciók szerint a népgazdasági mechanizmusból ki kell dobnia, illetve nagymértékben korlátozni

kell az értéktörvényt, a nyereség és az önálló elszámolás kategóriáját, a kereslet-kínálat törvényét, az anyagi ösztönzést, a munka szerinti elosztást és a vállalati önállóságot. Bár az ilyen koncepcióknak nincs se tudományos, se gyakorlati alapjuk, mégis — mivel olcsó társadalmi és politikai demagógiát tartalmaznak — károsak, és harcolni kell ellenük.

A politikai gazdaságtan fenti fogyatékoságai és ideológiai hibái kisebb-nagyobb mértékben jellemzik a szocialista népgazdaság működésével és növekedésével foglalkozó tanulmányokat. A szerző hangsúlyozza azonban, nem lehet a közgazdászokat hibáztatni azért, hogy a szocialista gazdaság tökéletes működésének problémáját elméletileg eddig még nem dolgozták ki. Az elmélet és a gyakorlat előtt még hosszú út áll ahhoz, hogy közös erővel találják meg a legmegfelelőbb megoldásokat. De szigorúan bírálni kell azokat a szerzőket, akik nagyon elvont és kiforratlan koncepciókat az egész rendszer csodaszerének tekintették, és a gyakorlat szemére vetették, hogy tartózkodóan kezeli ezeket a koncepciókat. Az idők folyamán egyes teoretikusok a Lengyel Egyesült Munkáspárt politikájától eltávolodtak, sőt elene is fordultak. Az ilyen állásfoglalás azonban nem jellemző a közgazdászok túlnyomó többségére, és bízni lehet abban, hogy az idegen ideológia befolyásának leküzdése után a szocialista gazdaságtan sikeresen fog fejlődni.

(Ism.: *Makaruk Ludwik*)

George Katona: A fogyasztói magatartás

(*American Economic Review*,
1968. 2. sz.)

A michigani egyetem magyar származású professzora tanulmányában az „alkalmazkodó” („adaptív”) fogyasztói magatartás elméletét fejt ki, amely felhasználja az ismeretelsajátítás és a várakozások társadalomlélektani elveit.

A fogyasztói magatartás hagyományos elmélete két alapelvre épül:

1. A fogyasztók kiválasztják a legjobb alternatívát a számukra elképzelhető cselekvési lehetőségek közül.

2. A fogyasztói kiadások elsődleges meghatározója — eltekintve az ízléstől — az abszolút vagy a relatív jövedelem,

vagy ami jelenleg elterjedtebb, a háztartások normális vagy állandó jövedelme.

A szerző elveti azt a feltételezést, hogy a fogyasztói magatartás ésszerű cselekvési döntéseken alapszik. Az alternatív cselekvési lehetőségek gondos mérlegelésével hozott döntést inkább kivételnek, mint szabályszerűnek tekinti, de emellett hangsúlyozza, hogy a fogyasztói magatartás nem önkényes és nem érthetetlen még akkor sem, ha az egyén magatartása gyakran eltér a csoportos fogyasztók magatartásától.

Az általa javasolt fogyasztói magatartás-elmélet lényege, hogy a fogyasztók magatartása céltudatosan alkalmazkodik a megváltozott körülményekhez, elmentében azzal a feltételezéssel, hogy a magatartásnak meghatározott szabályai vannak, és ezek hosszú időn át szigorú rendben követik egymást.

Az alkalmazkodó fogyasztói magatartás elmélete négy fő elven alapszik:

1. Az emberi cselekvés a környezetre (külső ingerhatásokra) való reagálásnak és a „személyiségnek” a függvénye. A környezet azonban nem meghatározója, hanem csak kiváltója a reakcióknak, a személyiség indítékainak, magatartásának megfelelően. A múltbeli tapasztalatok alapján kialakult fogyasztói várakozás és magatartás ún. közbeeső változók, amelyek közvetítő szerepet játszanak a külvilág ingereit és a rájuk való reagálások között, ennél fogva lényegesek a gazdasági magatartás megértése szempontjából.

2. A fogyasztói csoportok, amelyekben az egyének (családok) a csoport részeként funkcionálnak, különbözőképpen képződhetnek. A közbeeső változóknak az a jellemzője, hogy csoportról csoportra különböznek, viszont egy-egy csoporton belül hasonlóak. A fogyasztó magatartását befolyásolja az általános gazdasági és politikai trendek érzékelése, saját pénzügyi helyzetének felmérése és értékelése, s ezek egyben előmozdítják vagy akadályozzák a fogyasztók vágyainak a kielégülését is.

3. A fogyasztók vágyai, várakozásai állandóan változnak a sikertől vagy a balsikertől függően. Amikor az emberek úgy érzik, hogy előrehaladást értek el, vagy optimista módon értékelik gazdasági kilátásaikat, akkor új vágyak keletkeznek, amelyek egyéb kívánságok kielégülése után egyre jobban felszínre törnek. Ellenkező esetben pedig, amikor az emberek képtelenek megvalósítani elhatározásukat, az alkalmazkodási

folyamat vágyaik hanyatlásában jut kifejezésre.

4. Gyakran előfordul, hogy a külvilág ingerei, hatásai nem elég erősek ahhoz, hogy az új döntést kiváltó problémák tudatosuljanak az emberekben. Ilyen esetben a fogyasztók továbbélik eddigi körülményeik között, s magatartásukat a szokások határozzák meg.

A társadalmi ismeretszerzés, az új véleményeknek, álláspontoknak sok ember által való megismerése lassan és fokozatosan történik. A kielégülés és a siker érzése olyan tényezők, amelyek elősegítik a társadalmi ismeretek elsajátítását, s ennél fogva az alkalmazkodási folyamat gyorsulását.

Az alkalmazkodó fogyasztói magatartás elveit empirikus kutatások alapján állították fel. A kutatás viszonylag egyszerű hipotézis kipróbálásával kezdődött, majd a hipotézis fokozatos újrazsrgálatával és kiszélesítésével folytatódott. Elmélete alátámasztására a szerző két fontos témakört ismertet összefoglalásszerűen az empirikus tanulmányokból.

a) *A tartós fogyasztási cikkek keresletében bekövetkező változások megértése és elősegítése.* A Survey Research Center avégett, hogy előrejelezze a fogyasztók tetszőleges kiadásainak egy bizonyos időszakra való összetorlódását, illetve egy másik időszakra történő elhalasztódását, különbözőfajta fogyasztói magatartásokat, várakozásokat, fogyasztói hangulatokat tanulmányozott, s ezeket számszerűsítve egy fogyasztói érzékenységi indexet konstruált, amely jól reprezentálja a fogyasztók vásárlási akaratát. Ez az index például már 1954-ben előrejelezte az 1955. évi autóeladások jelentős növekedését, vagy például az 1958-as recesszió már 1957 első felében előrevetítette árnyékát.

b) *A személyes pénzügyi kilátások hatása.* A különböző irányú jövedelemváltozások (csökkenés, növekedés, változatlan szint) értékelése után a fogyasztóknak különböző várakozásaik lehetnek a jövőre vonatkozóan (csökkenés, növekedés, stagnálás). A reprezentatív felmérés eredményei arról tanúskodnak, hogy a megkérdezetteknek egyre nagyobb része válaszol úgy, hogy jövedelemnövekedésre inkább újabb jövedelemnövekedést, mint más irányú jövedelemváltozást remélnék.

Az alkalmazkodó fogyasztói magatartás-elmélet központi tétele, hogy az emberek életében bekövetkező előrehaladás, siker új vágyakat, kívánságokat ébreszt bennük, s az életszínvonal javulá-

sát segíti elő. Ezzel az állítással összefügg a szerzőnek az a tapasztalata, hogy a fogyasztók személyes pénzügyi helyzetében végbemenő javulás az egyre növekvő arányú részletfizetésre történő vásárlással kapcsolatos.

A szerző szerint a fogyasztói magatartás elmélete még alacsony fokon áll, és ahhoz, hogy egy általánosabb elméletet konstruáljanak, további, különböző országokban folyó összehasonlító vizsgálatok szükségesek.

(Ism.: Kovács Ilona)

A. Kolař: Az imperializmus lenini gazdaságelmélete és a mai kapitalizmus

(Politická Ekonomie, Prága, 1968. 5. sz.)

Lenin „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka”, valamint más későbbi műveiben a kapitalizmusnak új fázisba való átmenetét elemezte és feltárta e szakasz alapvető gazdasági vonásait.

Lenin bebizonyította továbbá, hogy a termelőerők fejlődésével, a termelés társadalmisításával nélkülözhetetlenné válik a gazdasági folyamatok társadalmi irányítása, az állami beavatkozás. Nyilvánvaló azonban, hogy a kapitalizmus további változásait Lenin nem tudta előrelátni. Eppen ezért a marxizmus alkotószellemével ellentétben állna a lenini tézisekhez való dogmatikus ragaszkodás akkor is, amikor e tézisek már nem felelnek meg az objektív valóságnak.

A kapitalista gazdaságról alkotott elképzeléseink a 30-as évek kapitalizmusának képével függnek össze. A marxista politikai gazdaságtan hosszú évekig, még a második világháború után is ezt a képet tartósnak tekintette. A 30-as évek azonban különleges időszakot jelentenek a kapitalizmus fejlődésében. Az akkori kapitalizmus sajátosságait éppen ezért nem szabad abszolutizálni és ebből egyszerűsített, egyoldalú következtetéseket levonni a további fejlődési lehetőségekre. Bár a marxizmus klasszikusainak az alapvető gazdasági viszonyokra vonatkozó megállapításai ma is érvényesek, látni kell azonban, hogy a tőkés társadalmi rendszerben jelentős változások következtek be. A múltban olyan kapitalizmusról volt szó,

amely modern anyagi-technikai bázist teremtett, s amely csak később változott át érett, ipari társadalommá.

A kapitalizmus anyagi-technikai bázisának megteremtésekor a felhalmozás nagysága, a beruházások pénz- és anyagi forrásra jelentette a fő gondot. A felhalmozás miatt a burzsoázia a munkabérek és a munkásosztály fogyasztásának leszorítására törekedett. Ehhez kedvezőek voltak a társadalmi viszonyok is: a proletariátus még nem volt kellően szervezett, gyenge volt a szakszervezeti mozgalom — a bolsevik pártot kivéve —, nem léteztek erős kommunista pártok. A tőkés felhalmozás folyamatát plasztikusan ábrázolta Marx „A tőke” I. kötetében.

A XIX. századbeli kapitalizmussal ellentétben a XX. századbeli kapitalizmusban ellenkező problémák jelentkeztek — a megtermelt felhalmozási források nagyobbak lettek a reális felhalmozásnál. Ily módon a társadalmi megtakarítások és beruházások között ellentmondás alakult ki. Lenin elsőként tárta fel azt az ellentmondást, hogy a monopolkapitalizmusra a tőke viszonylagos feleslege jellemző. A nem marxista közgazdászok közül J. M. Keynes e jelenségben a tömeges munkanélküliség fő okát látta.

A marxista politikai gazdaságtan eddig nem eléggé foglalkozott a kapitalista gazdaság mechanizmusának működésében bekövetkezett változásokkal. Az utóbbi időben azonban erre a kérdésre egyre több közgazdász fordítja figyelmét. A szerző szerint e változások elemzését azon fejlődési szakaszok vizsgálatával lehet kezdeni, amelyek a termelés tőkeigényességében és a kapitalizmus monopolisztikus struktúrájában végbemenő változások szempontjából elkülöníthetők. Ennek megfelelően a XX. század első évtizedéig a kapitalista gazdaságot az extenzív tényezők vitték előre. A manufaktúráról a gépi termelésre való átmenet szükségszerűen növelte a termelés tőkeigényességét. Minden fontos ágazatban új kapacitások jöttek létre. A társadalmi terméken belül nőtt a felhalmozás részaránya. Az 1920–30-as évek óta azonban a gazdasági növekedésben az intenzív tényezők kezdtek dominálni. Ez mindenekelőtt a technikai haladás jellegével függ össze: korábban tőkeigényes technikai haladás ment végbe, most tökemegtakarító jellegű fejlődés lépett fel. Ennek következtében a tőkeráfordítások jóval lassabban nőnek, mint a termelésnek általuk előidézett növekedése. Ezenkívül az iparilag fejlett

országok termelőkapacitásukat jelentős mértékben a meglévő üzemek rekonstruálásával és tökéletesítésével bővítik, és a beruházások amortizációból való finanszírozása ahhoz vezet, hogy egyre kevesebb nettó beruházásra van szükség. A monopóliumok továbbá nem azért ruháznak be, hogy a termelést bővítsék, hanem, hogy a ráfordításokat csökkentsék. Ez pedig a beruházási volumen relatív csökkenéséhez és a társadalmi megtakarítások nem teljes felhasználásához vezet.

A beruházások társadalmi terméken belüli részarányának stagnálásával, illetve csökkenésével (a gazdasági növekedésben a fogyasztás kezd fő szerepet játszani) egyidejűleg — mivel a tőkésosztály fogyasztása a csekély létszám miatt nem növelhető — objektíve szükségessé vált a munkásosztály fogyasztásának emelése is. Ez az objektív szükséglet azonban a nemzeti jövedelem hagyományos megoszlásával ütközött. E megoszlási mód fékezni kezdte a termelés növekedését, stagnációt, tömeges munkanélküliséget és végül mély válságot idézett elő a 30-as években. Ez az objektív helyzet a tőkésosztályt arra kényszeríti, hogy az állami beavatkozással módosítsa a nemzeti jövedelem megoszlását és ezzel növelje a fogyasztást, a beruházásokat. Az állami beavatkozás térhódítására nagy hatással volt a munkásosztály harca is.

A szerző úgy véli, hogy a tőkés gazdaságban végbemenő hosszú lejáratú változásokat mindenekelőtt a gazdasági mechanizmus változásai idézték elő. Az a gazdaság, amelyben az egy főre jutó nemzeti jövedelem szintje magas, különösen érzékeny a fogyasztás színvonalára. Ahhoz, hogy a társadalmi termék új körülmények között realizálható legyen, hogy a tőke bővített újratermelése végbemelessen, meghatározott összes kereslet, mindenekelőtt a fogyasztási cikkek növelése szükséges. A tőkésosztály összes keresletét különböző úton és módon tudja növelni. A vezető monopóliumok és a többi társadalmi réteg között harc folyik az állami beavatkozás jellegéért. Mivel jelenleg az állami beavatkozásban a monopolista jelleg dominál, a haladó erők politikai nyomásával kell ezen fokozatosan változtatni. A fejlett tőkésországok kommunista pártjai azért küzdenek, hogy az állami gazdálkodás, a költségvetés, a kiadások s a beruházások fokozatosan szabaduljanak meg a monopóliumok leg-erősebb csoportjának döntő befolyásától

és a társadalom legszélesebb rétegeinek érdekeit szolgálják. Ezzel kialakulhatnak a szocializmusba való békés átmenet feltételei.

(Ism.: *Makaruk Ludwik*)

Symposion a nők foglalkoztatásáról az Egyesült Államokban

(Industrial Relations, Berkeley, USA, 1968. 3. sz.)

A folyóirat több cikkben közli annak a symposionnak előadásait, amely a nők gazdasági aktivitásának mértékével, az ezt befolyásoló tényezőkkel foglalkozott és az Egyesült Államok elmúlt 20 évi fejlődése alatt bekövetkezett változásokat elemezte.

E. Ginzberg „Fizetési csekk és kötény — Forradalom a női foglalkoztatottságban” című cikkében azt írja, hogy az utóbbi 20 évben a férfi foglalkoztatottak száma az Egyesült Államokban 14 százalékkal növekedett, míg a nőké 66 százalékkal. 1965-ben 33,8 millió nő dolgozott, 39 százalék közülük egész évben és teljes munkaidőben. Ezenkívül 900 000-re volt tehető azoknak a száma, akik munkát kerestek. A női foglalkoztatottság növekedése 1964—1967 között rekordot ért el: 3,1 millióval nőtt ebben az időszakban.

A kialakult helyzet a II. világháború idejére vezethető vissza, amikor szükség volt a háziasszonyokra a gyárakban és a hivatalokban. A nők beáramlása azonban nem maradt ideiglenes. A cikk írója szerint a nők megszerették azt a pénzt, amit saját maguk kerestek, az önállóságot és a szélesebb látókört, amelyet a munka adott számukra.

A női foglalkoztatás jellegzetessége az Egyesült Államokban, hogy viszonylag kevés szakmára koncentrálódik; például a gépiprók és gyorsírók 97 százaléka nő, arányuk 60—70 százalékos az egészségügyi foglalkozásokban és a tanítók között. Ha a női foglalkoztatottság ágazati szerkezetét vizsgáljuk, hasonlóan nagy koncentrációt találunk, elsősorban a következő ágakban: bankügy, biztosítás, igazgatás, egészségügy, tájékoztatás, hírközlés.

H. L. Wilensky „A női munka: gazdasági növekedés, ideológia, struktúra” című írásában kiegészíti ezt azzal, hogy a női munkák jellegzetességeit a következőkben állapítja meg: türelem, rutin,

minimális fizikai megterhelés, kézügyesség, nőiesség, jóléti és kulturális orientáció. A nők általában olyan foglalkozásokat választanak, amelyek kapcsolatban állnak a gyermekgondozással, és hagyományos háziasszonyi ügyességüket is hasznosítani tudják.

A női szakmák kérdését vizsgálva, Kincaide V. Oppenheimer megállapítja, hogy elsősorban a három legfontosabb női szakma (ápolás, tanítás, könyvtárosi munka) felel meg a női tulajdonságoknak. Ezekben a foglalkozásokban nagyszámú és olcsó munkaerő szükséges. Mindháromra jellemző, hogy a kiképzés a munkabábelépés előtt történik, és nem szükséges állandó önképzés, a munkaviszony folyamatossága a karrier szempontjából közömbös. Jellemző ezekre a foglalkozásokra, hogy széles körben elterjedtek az egész országban, így a munkaerő területi mobilitásának hiánya — ami a dolgozó nőkre jellemző — nem játszik szerepet. Ellátásukhoz szorgalomra van szükség, de egyik sem kíván nagy kitartást, nem támaszt állandóan új követelményeket.

1965-ben a bérből és a fizetésből élő nők évi átlagos jövedelme a férfiak átlagos jövedelmének 40 százalékát tette ki. Az alacsonyabb jövedelem egyik oka, hogy a nők általában nem képezik tovább magukat. Az anyagi előrehaladás egyik feltétele éppen a folyamatos munkaviszony, amely a nők többségénél nincs meg. Karrier vagy magasabb kereset reményében a nők nem mennek el lakóhelyüktől és férjüktől távolra dolgozni. Általában az alacsonyabb jövedelmi szintű szakmákban dolgoznak döntő többségben.

A női munkavállalást, illetve annak folyamatosságát elsősorban a képzettség szintje határozza meg. A főiskolát, egyetemet végzett nők 70 százaléka, a főiskolából kimaradók 40 százaléka, az általános iskolát végzett nőknek azonban már csak 30 százaléka dolgozik.

A másik legfontosabb tényező, amely a nők munkavállalását motiválja, a családi jövedelem nagysága. Ez egyben meg is határozhatja azt, hogy a nő egyáltalán keres-e munkát. Adatok szerint a nem dolgozó fehér nők 23 százalékánál a férj keresete 5000—5999 \$ között van, 40 százalékánál 7000 \$ felett.

A női foglalkoztatottság várhatóan növekszik az Egyesült Államokban és 1980-ra a foglalkoztatottak 40,6 százaléka lesz nő, az 1965. évi 37,5 százalékhoz viszonyítva. Különösen növekszik majd a 45—54 éves korúak munkavállalása. M. S. Gordon „A nők gazdasági aktivi-

tása" címmel írt tanulmányában hangsúlyozta, hogy a nők részarányának növekedése a gazdaságilag aktív népességben nemcsak az idősebb férfi népesség gazdasági aktivitásának csökkenésével magyarázható, hiszen a nők részvétele minden korcsoportban növekszik. Ennek természetesen sok pozitív, de negatív oldala is van. Különösen a 25—34 év közötti nők gazdasági aktivitásának növekedése (1967-ben 41,9 százalék) erősen befolyásolta már eddig is a születések számát: 1957-ben az ezer 15—44 éves nőre jutó születések száma 123 volt, 1966-ban csak 92,6. Különösen csökkent a második és a harmadik gyermeket szülő nők száma.

Gordon aggasztónak tartja, hogy a nők aránya alacsony azokban a szellemi foglalkozásokban, amelyek hosszú tanulási időt igényelnek. A másik fő probléma szerinte azoknak a fiatal nőknek a helyzete, akik viszonylag korán vállalják az anyaságot és kiesnek a képzésből.

A női foglalkoztatottak aránya a szellemi foglalkozásokban az 1940. évi 45 százalékról 37 százalékra csökkent 1966-ra. Ennek oka, hogy ezen a csoporton belül az utóbbi 20 esztendőben a műszaki értelmiség aránya és száma növekedett a legnagyobb mértékben, viszont a nők nem választják ezeket a foglalkozásokat. Kedvező jelenség a női foglalkoztatásban, hogy már nem koncentrálódik olyan mértékben a hagyományos női szakmákra, mint 2 évtizeddel ezelőtt. Még mindig viszonylag alacsony a nők aránya a hosszú gyakorlati időt és képzést igénylő foglalkozásokban. A jogászoknak, ügyvédeknek például csak 3,5 százaléka, az orvosoknak 6,8 százaléka nő. Ennek okát elsősorban abban látja, hogy a korai házasságok miatt a nők abbahagyják tanulmányaikat, és fennáll még a diszkrimináció az állások, ösztöndíjak elosztásában is.

(Ism.: *Mausecz Zsuzsa*)

Dr. Csikós-Nagy Béla: Általános és szocialista árelmélet

Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 422 l.

E tanulmányban a szerző tömör összefoglalását adja az árakra vonatkozó főbb elméleteknek, elméleti tételeknek. Bár nem célja a szerzőnek, hogy valamely új elméleti álláspontot bizonyító erejű részletességgel kifejtse, feladatát mégsem korlátozza arra, hogy a legkülönbözőbb közgazdasági irányzatoknak a tárgyra vonatkozó tanításait logikus, áttekinthető, a kitűzött célnak megfelelő rendbe rakja, hanem *kifejti a különböző nézetekkel kapcsolatban a saját álláspontját is.*

Az *Általános árelmélet* című első rész célja a szocializmusbeli ár problematikája jobb megközelítésének a megalapozása. Itt fejti ki a szerző az ár különböző megjelenési formáit, az árak funkcióit a különböző árugazdasági modellekben. Itt nem konkrét árugazdaságokról van szó, hanem elvont elméleti modellekről, nevezetesen „a tiszta piaci, az intervenciós piaci, a tiszta terv- és a szabályozott piaci modellekről”. Külön fejezetben olvashatunk az ár és az érték összefüggéséről, s ennek keretében a nemzeti és a nemzetközi érték problémájáról, a reálönköltség és a érték kiszámítási módozatairól, valamint az érték és termelési ár kapcsolatáról.

Az *Áruérték piaci megítélése* című fejezetben veti fel a szerző a *keresleti, a kínálati és az egyensúlyi ár* problémáját. Rövid kritikai elemzésben bebizonyítja, hogy a szubjektív polgári értékelmélet mint értékelmélet tarthatatlan, viszont használható következtetésekhez jut az áralakulásra vonatkozóan. Ezeket tehát be kell építeni az általános árelméletbe. A „határhaszon-elmélet” végeredményben „az értéket, amelyből kiindulva az árjelenséget kívánja megmagyarázni, magából az árjelenségből vezeti le”. De „ha tagadjuk a határhaszon-elméletet, akkor még egyáltalán nem kell tagadnunk, hogy van a fogyasztónak racionális magatartása és ez a magatartás szerepet játszik az árképzésben”. (86. l.)

A szerzőnek az a törekvése, hogy az általános árelméletben hasznosítsa mindazt, ami a polgári közgazdasági elméletekből hasznosítható, *egyáltalán nem jelent eklektikusságot.* Nem akarja ugyanis összeegyeztetni az összeegyeztethetlent, hanem az a célja, hogy *helyükre rakja a különböző elméleteket, koncepciókat,* s nem rejti véka alá saját álláspontját sem. A „kínálati ár” tárgyalása kapcsán egyértelműen elhatárolja magát azoktól a közgazdászoktól, akik szerint az árnak nem az átlagráfördításhoz, hanem a határráfördításhoz kell igazodni az iparban is. „Aki az iparban az áru társadalmi értékét a határráfördítással veszi egyenlőnek, az voltaképpen *nem is az értékre,* hanem a kínálatnak árki alakító szerepére gondol és még azt a hibát is elköveti, hogy a *kínálatnak a kereslettől elvonatkoztatott ár meghatározó szerepet tulajdonít.*” „Valójában a határráfördítés koncepciónak ugyanúgy nincs köze az értékhez, mint a határhaszon koncepciónak.” (102. l.)

A szerző kiemelendő érdemének tartom, hogy az „egyensúlyi ár” és az érték viszonyában is félreérthetetlenül, s szerintem helyesen foglal állást. Ismeretes, hogy az utóbbi években felelevenedett a marxai „piaci értékről” folyó vita. Vannak marxista közgazdászok, akik újólág felfedezték „A tőke” III. kötetének azt a helyét, ahol Marx arról ír, hogy bizonyos *kivételes körülmények* között az áru piaci értékét az iparban nem az átlagos, hanem a legrosszabb vagy a legjobb feltételek között kifejtett munkaráfordítás határozza meg. Ebből e tétel újbóli felfedezői a marxai értékelmélettel összeegyeztethetetlen következtetésre jutnak. Bár kimondatlanul és bizonyára nem tudatosan, de valójában ebben a tételben vélik megtalálni azt a pontot, ahol a marxista objektív értékelmélet találkozik a polgári szubjektív értékelmélettel. A híd szerepét a marxista és a szubjektív értékelmélet között „a társadalmilag szükséges munka” kategóriájának szánják, oly módon, hogy azon már nem társadalmilag szükséges átlag-munkaráfordítást, sőt bizonyos esetekben már egyáltalán nem valóságos munkaráfordítást értenek. Az érték és az ár vélegyes vagy

hosszú időre érvényesülő eltéréseit — ha az közgazdaságilag megalapozott — *érték-módosulásként* fogják fel, s megszületnek az olyan érték kategóriák, mint a „deklinált csereérték”, a „különvett érték”, a „felhasználási egyéni értékek” átlagaként, tehát nem a marxí értelemben vett „társadalmi érték”, s ezek mellett még külön megáll a „piaci érték”-mint az árak tényleges centruma.

Csikós-Nagy Béla nem foglalkozik különböző érték kategóriákkal, de kiderül, hogy álláspontja messze esik az ilyen felfogásoktól. Világosan látja és hangsúlyozza, hogy az érték elmélet még nem az árelmélet, viszont megalapozott árelmélet nem állhat meg érték elmélet nélkül. A szerző egyértelműen elhatárolja magát attól a koncepciótól, amely valamely formában az értéket azonosítja az egyensúlyi árral.

„Az egyensúlyi ár és a piaci érték számos közgazdász gondolkodásában úgy jelenik meg, mint az árú értéke, az egyensúlyi ár (piaci érték) viszonya a piaci árhoz pedig, mint az érték és az ár viszonya. A munkaérték tehát a maga klasszikus megfogalmazásában eltűnik. Az egyenlő munkamennyiségek cseréjének a termelési feltételeken alapuló törvényszerűsége a kereslet—kínálat dualista elméletévé alakul át. Az árelmélet érték elméleti mezbe van felöltöztetve. Az árú értéket eszmei ár helyettesíti.” (115. l.)

Az egyensúlyi ár és az érték azonosítása esetén éppen arra nem kapunk választ, hogy milyen törvényszerűségek törnek maguknak utat hosszú időszak átlagában. És ha az egyensúlyi ár választ adna erre is, akkor a munkaértékre való utalás az árelméletben nem volna más, mint „ideológiai szépségflastrom”. A lényeg az, hogy az értékstruktúrához közel fekvő árstruktúra mellett kialakuló termelési szerkezet biztosítja a társadalmi össz munka leghatékonyabb felhasználását, „... hogy az árak értékhez való közelítések a fogyasztott árukban foglalt munka mennyisége csökken, a termékek használati értéke viszont növekszik”. (116. l.) „Következésképpen az egyensúlyi ár önmagában még nem orientál racionális termelési (fogyasztási) szerkezetre.” (Uo.)

Csikós-Nagy Béla fentebb idézett — és a könyv egyéb részeiben kifejtett — tétéleivel, úgy tűnik, nemcsak az egyensúlyi ár és érték azonosítótól határolja el magát, hanem azoktól a nézetektől is, amelyekből a korábban említett újabb „érték kategóriák” fakadnak. De ezek a kategóriák, megalkotóik szerint, nem az egyensúlyi árral azonosak, hanem az átlag-munkaráfördítést olyan közgazdaságilag megalapozott módon eltérített árak, amelyek éppen a racionális gazdasági magatartásra ösztönzik mind a termelőt, mind a felhasználót. „Értékrangjukat” éppen ettől nyerik, annak ellenére, hogy nagyságuk jelentősen is eltérhet a társadalmilag szükséges átlag-munkaráfördítéstől. Véleményem szerint ez a marxí érték fogalom félreértése. Az árú értéke nem attól lesz érték, mert hosszú időszakra szóló, vagy akár egyszer s mindenkorra racionális ár, és még csak nem is attól, hogy ár centrum. „Miféle érték az, amellyel az ár soha nem eshet egybe?” — hangzik rendszerint az új érték kategóriák híveinek érvelése. Egyet kell érteni Csikós-Nagy Bélának e könyvben kifejtett ama álláspontjával, hogy az árnak minden időben, *rövid és hosszú időszak átlagában is*, szükségképpen el kell térnie az értéktől. Tehát nemcsak a rövid időszakra, hanem a hosszú időszakra szóló optimális árak sem esnek pontosan egybe az értékkel. Csupán arról van szó, hogy a hosszú időszak optimális árában érvényre jut az értéktendencia. Érvényre kell juttatni a hatósági árrendszerben is, mert... „az értéktől nagymértékben elrugaszkodott árviszonyok irracionális keresleti struktúrát jelentenek. A racionális fogyasztási szerkezetnek az a kritériuma, hogy az egyensúlyi feltételek az értékhez közel fekvő árakon alakuljanak ki”. (139. l.) Tehát csak az értékhez „közel fekvő” és nem vele egybeeső árakról van szó. A nagysága szerint átlag-munkaráfördítással meghatározott érték az ár objektív alapja, amely a hosszú időszakban érvényesülő árstruktúrát lényegesen befolyásolja, de egyértelműen nem szabja meg.

A könyv általános árelméletéről szóló része az állami árpolitika tárgyalásával zárul. Ennek keretében foglalkozik a szerző a népgazdasági eredmény maximálásával, a racionális népgazdasági programozással, a keresleti és kínálati ár állami befolyásolásával stb.

A *Szocialista árelmélet* című második rész három fejezetből áll. A különböző gazdasági modellek közötti különbségek és a gazdasági reformtörekvések hátterében meghúzódó közgazdasági megfontolások jobb megértése végett a szerző egyszerűsített formában tárgyalja a régi és az új népgazdasági modellt. A *tradicionális szocialista árrendszer* című fejezetben a régi gazdasági modell árrendszerét jellemzi, és a hatósági árképzés elveit, módszereit, valamint az árak tervezését tárgyalja. Külön fejezetet szentel a szocializmusbeli ár vitájának. Ezen belül az ár-

centrum kérdésében arra a következtetésre jut, hogy „minél fejlettebbek a termelőerők, annál inkább a termelési ár típusú árviszonyok felelnek meg a szocialista társadalom érdekeinek”. „Tendenciájában tehát az egész népgazdaságban a termelési ár típusának kell érvényre jutnia.” (232. l.)

A szerző tehát a termelési árban nem egyszerűen a tőkés tulajdonviszonyok tükröződését látja, hanem érvényesülésének szükségességét — nagyon helyesen — azzal hozza összefüggésbe, hogy a termelőerők bizonyos fejlettségi fokán a termelési ágak az eszközökötési igény tekintetében jelentősen differenciálódnak. Ebben a fejezetben kap helyet a KGST keretében lefolyt árvtá is. E jól sikerült részben világosan áttekinthető képet kapunk a KGST-országok közötti áruforgalomban alkalmazott külkereskedelmi árak problémáiról, a saját árbázisra való áttérés körüli vitáiról. Elismerve a tőkés világgpiaci ár adaptálásából fakadó hátrányokat, a szerző úgy látja, hogy „a problémák megoldásához az út mégsem az árképzés, hanem a piac-probléma megoldásán keresztül vezet. Nem közvetlenül a saját árbázis, hanem a saját piac megteremtését kell célul kitűzni”. (303. l.) Ennek pedig a valutakonvertibilitás, a multilaterális kapcsolatokra való áttérés, valamint a termelési kooperáció formáinak megváltoztatása a feltétele.

A *szabályozott szocialista piac árrendszere* című fejezetben a szerző a problémákat a magyar gazdasági modell példája alapján fejti ki. Külön pontokban foglalkozik a termelési tényezők, a termékek, az export- és importcikkek árának problémáival, az árszabályozás rendjével, az árpolitikai szervezethez, valamint az új árrendszer tökéletesítésének problémáival. Egyebek között kifejti, hogy miért nem valósíthatunk meg ez ideig olyan fogyasztói árreformot, amelynek eredményeként a fogyasztási cikkek árai is közelebb kerültek volna az értékhez. „Ha elismerjük, hogy a népgazdaság céltudatos fejlesztését tervezni kell, akkor a struktúráprobléma a tervezés problémája, következésképpen az érték és az ár kapcsolata nem közvetlen, hanem a terven keresztül áll fenn.” (417. l.) „Ahhoz, hogy a piaci egyensúly az értékhez közel eső árakon jöjjön létre, a kínálati struktúrának kell ezzel összhangban meghatározottnak lennie.” (Uo.)

E szakembereknek szánt kézikönyv az árakkal összefüggő nagyon sok kérdést tárgyal. Emiatt a könyv tartalmáról nem lehet e helyütt még viszonylag sem teljes képet adni. Kevesebb probléma felvetése lehetővé tette volna a sokoldalúbb és részletesebb elemzést. A többnyire tömör tárgyalási mód és bizonyos mozaikszerűség nehezíti a témában nem eléggé jártas olvasók tájékozódását. Ezért is kár volt elhagyni az irodalmi hivatkozásokat. Az árkérdések iránt érdeklődő olvasók a könyvben a felvetődő problémák *színvonalas összegezését* kapják.

Bertóti László

Piac és vállalati árpolitika

Összeállította: dr. Hoch Róbert
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968. 339 l.

A könyv több tanulmányt foglal magában Robert Dorfman: *The Price System* című művéből, a *Modern Marketing Strategy* kötetekből, a *Scientific Business* egyik számából. Ezenkívül megtalálható benne Hoch Róbert eredeti tanulmánya a fogyasztói keresletről.

Az új gazdasági mechanizmus körülményei között egyre égetőbb az igény olyan közgazdasági munkák iránt, amelyek segítséget nyújtanak a vállalatok helyes piaci magatartására, a vállalati termelési és értékesítési politika kialakítására vonatkozó elvek és módszerek, szervezési és szervezeti megoldások variánsainak kidolgozásához. A szocialista országok közgazdászainak ilyen irányú munkái egyelőre „hiánycikkek”. Ezért üdvözölni kell mind a kötet összeállítójának, mind pedig a kiadónak a munkáját és elhatározását, hogy magyar nyelven megjelentetve hozzáférhetővé tegyenek olyan sok vonatkozásban alkalmazható tanulmányt, amelytől beszerzési és nyelvi nehézségek miatt egyébként széles körök el vannak zárva.

A tanulmányok kiválasztásán érződik a gondos mérlegelés. Egyrészt a makro- és mikroökonomiai vonatkozások bizonyos aránya, másrészt és ez talán a döntő: az adaptálhatóság. Úgy gondolom ebből a szempontból a válogató munka sikeresnek

mondható. Ellenben ez a sokszempontúság nyilvánvalóan megnehezítette az összeállítás címének a tartalommal összhangban álló megfogalmazását. Véleményem szerint a címét illetően a sok szempont közül végül a „blickfang” győzött, kissé leszűkítve a tartalmat, és így olyan helyzet alakult ki, hogy a tartalom többet ad, mint amit a cím ígér.

Több helyen található a könyvben utalás arra vonatkozólag, hogy valóban a maximális profit minden áron való biztosítására való törekvés a tőkésvállalatok célja? (Például 46., 188. l.)

Sokoldalúan bizonyítják az egyes tanulmányok szerzői, hogy a vállalati célok ilyen megfogalmazása túlságos leegyszerűsítése a problémáknak. Áll ez a megállapítás annak ellenére, hogy ha felteszik a kérdést egy vállalkozónak: „Mi célból folytat Ön üzleti tevékenységet?” — a válasz általában a következő: „Még kérdezi? — Hiszen ez nyilvánvaló! Annyit akarunk keresni, amennyit csak lehetséges.”

A modern kapitalizmus komoly vállalkozói egyre inkább távlatokban gondolkoznak. Kiegészítik a fenti választ azzal, hogy „igen, annyit akarunk keresni, amennyi csak lehetséges, de lehetőleg minél hosszabb ideig”! — Tehát jelentkezik a különbségtétel a hosszabb és rövidebb időszak között. Emögött az a józan gondolatmenet húzódik meg, hogy az elérhető legmagasabb profitot legalábbis egybevetik a vállalat piaci pozícióinak megtartására, szélesítésére irányuló törekvéssel, mert csak ez biztosíthatja hosszabb távon a nyereséges működést, sőt egyáltalán a vállalat létét.

Nem árt felfigyelni erre a gondolatmenetre a mi vállalatainknak is. Nem kevesen vannak, akik az új gazdasági mechanizmusban úgy tekintik a vállalatot, mint valami nyereségmaximaláló intézményt.

Igen tanulságos „Az árak és a gazdaság” című fejezet egyik fő mondanivalója, amely felhívja a figyelmet a piaci mozgások bonyolult, összetett voltára. Az egyes áruk, árucsoportok piaca csak látszólag képez zárt egységet, önállósága illuzorikus. „Minden egyes piacon végbemenő kiigazítások befolyásolják más piacok kínálati és keresleti görbéit, és módosítják azokat.” (96. l.) Jól illusztrálja ezt a felhozott autógyártási példa is, és felhívja a figyelmet az ármozgások láncreakciószerű és veszélyessé válható visszahatására.

Igen színvonalas, érdekes Hoch Róbert tanulmánya. Viszont megbontja a könyv „műfaját”. Nem túlságosan meggyőző az előszónak az az indokolása, hogy fogalommagyarázat miatt volt rá szükség. Egyrészt a könyvben nem is szereplő fogalmakat is elég bőven tartalmaz, másrészt szükségszerűen nem tartalmaz és nem is tartalmazhat egy egész sor a tárgyalatknál sokkal ismeretlenebb fogalmakat, amelyek bőven találhatók a könyv egyéb részein. A problémát tehát nem Hoch Róbert tanulmányának színvonala, mondanivalója okozza, hanem e kötetbe való beillesztése. Legfeljebb annyit jegyeznek meg, hogy a tanulmány végén szereplő „A kereslet rugalmassága és a vállalati árpolitika” című rész terjedelme miatt csak étvágytelítő hatású. De ki fogja vajon kielégíteni ezt a hatalmas étvágyat?

Értekes gondolatok találhatók az „Új profitkoncepciók” ismertetésénél. Egyértelműen szembehelyezkedik a százalékos szemlélettel és egybeveti a befektetett tőkenagyságot az elért haszonnal. Erőteljesen hangsúlyozza a komplex — és nem ágazati — szemlélet szükségességét. „Néhány olyan termelő, aki érzékeli a verseny különböző új megjelenési formáit, a nagykereskedők és kiskereskedők útján történő elosztást, jelenleg már összproblémái részének tekinti. Néhány kiváló kiskereskedő úgy tekinti a termelő költségeit, mint amelyek beszerzési kalkulációjának körén belül helyezkednek el. Az értékesítési folyamatot úgy tekintik, mint ami a termelést is és az eladást is felöleli, és ily módon egy problémakört alkot. Ez a gondolkodásmód az innovációs verseny alappillére, és messze túlmutat azokon az elképzeléseken, amelyek még mindig a szabott árpolitika jogi akadályok révén történő konzerválásának kategóriáiban jelentkeznek.” (169. l.)

Egyébként külön is felhívom a figyelmet a „Piaci erőpróba” című fejezetre.

Igen érdekes és gondolatébresztő az a bizonyos szkepticizmus, amellyel a marketing gyakorlati alkalmazását illetően találkozunk. „A marketing hármas egysége” című fejezetben. Vannak nálunk akik hajlamosak a XX. század csodájának tekinteni a marketinget, amely csoda a mi gazdaságunkban is megold minden problémát, csak sorra kell venni a marketing összetevőit. A tanulmány szerzője nem ilyen biztos ebben és nagyon hangsúlyozza, hogy csak koncepciózus gazdasági szakemberek kezében lehet hasznot hajtó tevékenység. Rámutat arra is, hogy még az USA-ban sem egyértelműen tisztázott, mi tartozik bele a marketingbe.

Csak úgy ne járjanak a mi hazai marketing „szakembereink” a fejezet elolvasása után, mint az a bizonyos hályogkóvács.

Számos értékesíthető gondolatot talál az olvasó „A termékpolitika stratégiája” című fejezetben a termékek jövedelmezőségi számításával kapcsolatban, a kis- és nagyvállalatok lehetőségeiről stb.

Nagyon figyelemre méltó a termékminőség meghatározásával kapcsolatban kifejtett gondolatsor, a műszaki értelemben vett termékminőség és a vásárlók által elképzelt vagy megkövetelt minőségi jellemzők megkülönböztetéséről. Rámutat arra, hogy a fogyasztók preferenciái a termék műszaki tulajdonságaival kapcsolatban nem mindig vannak összhangban az érvényes szabványokkal. (216. és a további lapokon.)

„A kutatás beépítése a marketing tervbe” című fejezet szerzőjének nincs túlságosan jó véleménye a nemrég még az USA-ban agyondicsért motiváció kutatás Dichter-féle (freudista) felfogásáról. Teljes mértékben osztjuk a szerző véleményét.

A „Reális profitcélok kitűzése” című fejezet szerzője meggyőzően bizonyítja, hogy az „alultervezés” nem kizárólagos privilégiuma a centralizált szocialista gazdasági rendszernek. Az amerikai vállalatokkal kapcsolatban leírtak nagyon ismerősnek tűntek. Ahogy szokás mondani, nálunk is megtörténhetett volna. Szó esik e részből nemcsak az alultervezésről, de találkozunk a „visszatartás” szintén nem ismeretlen fogalmával.

A több mint 300 oldalas könyvből az előbbieken kiragadottak nem tükrözhetik eléggé azokat az érdekes, olykor izgalmas problémákat, amelyek oly nagy bőrségben találhatóak benne. Ebben az esetben én csak az étvágycsináló szívesen vállalt szerepét játszhattam, a tálalás elsősorban a válogatás és összeállítás sikeres végzői, s a fordítók érdeme. A könyv az ingyencsek számára is jó ízelet nyújt.

Forgács Tibor

Henrik Fiszel: A beruházások hatékonysága és a termelés optimuma a szocialista gazdaságban

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968. 226 l.

Henrik Fiszel könyve összefoglaló jellegű módszertani mű, amely az egyik legbonyolultabb közgazdasági témakomplexum problémáira keres választ. A módszertani megoldások azonban csak akkor lehetnek megalapozottak, ha a közgazdasági feltételrendszer, amelyre a módszertan felépül, szinkronban van a gazdasági mechanizmus adott rendszerével, tehát elvileg is tisztázott. Ma, amikor a gazdasági mechanizmus reformja a szocialista országokban a kibontakozás korszakában van és országonként eléggé differenciált megoldásokat eredményez, a beruházás-gazdaságossági számításokban tükröződő gazdálkodási funkciók is jelentős módosuláson mennek keresztül, amelyek tudományos feltárása hazánkban is épp hogy megkezdődött. Az a közgazdasági feltételrendszer, amelynek alapján a szerző a beruházások hatékonyságának módszertani kérdéseit kidolgozta, megítélésem szerint alapjában véve csak a tervutasításos gazdaságirányítási rendszerben, egyes esetekben pedig a tőkés gazdaságban érvényes, és így a szerző által adott módszertani megoldások a magyar gazdaságirányítás jelenlegi rendszerében részben túlhaladottnak tekinthetők, részben csak megfelelő adaptálás esetén alkalmazhatók. Az a körülmény viszont, hogy a beruházás-gazdaságossági számításokban tükröződő funkciók módosulása az új gazdasági mechanizmusban elvileg még nem eléggé tisztázott, nem teszi lehetővé, hogy egy könyvismertetés keretében még megközelítően is választ adjunk arra, milyen kérdésekben váltak túlhaladottakká a szerző által adott módszertani megoldások, továbbá milyen kérdésekben van szükség adaptációra és milyen mértékben. Mielőtt azonban a könyv ismertetésére rátérnénk, szeretnénk néhány olyan szempontot kifejteni, amelyek némi segítséget nyújthatnak a szerző igen színvonalas módszertani megoldásainak alkotó alkalmazásához a magyar gazdaságirányítási rendszer feltételei között és egyben utalnak a hazai közgazdasági kutatásnak az adott témakomplexumban már elért eredményeire is. Ezek a következők:

1. A beruházás-gazdaságossági kritériumok nem azonosak a tervutasításos gaz-

daságirányítási rendszerben és a szabályozott szocialista piacgazdálkodásban, továbbá érvényesítésük feltételei is különbözőek.*

2. A többszintű népgazdasági programozás modellje** lehetővé teszi, hogy olyan komplex népgazdasági termelési, beruházási, műszaki fejlesztési és külkereskedelmi tervet készítsünk, amely *közgazdasági kritériumok alapján* határozza meg a bruttó beruházás (fenntartás, rekonstrukció és új beruházás) ágazatok közti elosztását. A tervmodelleknek ez az összefüggő rendszere sok szempontból korrigálja az önálló beruházási modellek már elért módszertani eredményeit és módosítja az egyedi beruházásgazdaságossági számítások korábbi funkcióit.

3. A szabályozott szocialista piacgazdálkodás rendszerében a centralizált és decentralizált beruházási döntések kritériumai nem azonosak, az utóbbiaknak különösen szoros összhangban kell lenniük a vállalati jövedelemszabályozási és érdekeltégi rendszer követelményeivel, mert egyébként megvalósításuk nem biztosítható.

A fenti összhang létrehozása ezért feltételezi a vállalati érdekeltég típusának egyértelmű meghatározását az irányítási rendszer adott konstrukciójában. A közgazdasági kutatások csak nemrég bizonyították, hogy az új gazdasági mechanizmus konkrét szabályozásrendszerében a vállalati érdekeltég nem a nyereség tömegének, hanem a korrigált bérjöveldelmezőségi rátának a maximálásához fűződik, ami kifejezésre jut a beruházásgazdaságossági számításokban tükröződő gazdálkodási funkcióban is. Eszerint a vállalati gazdálkodás célfüggvénye a szocializmusban — dinamikus vizsgálatot feltételezve — a dinamikus korrigált bérjöveldelmezőségi ráta, amelynek alakulására a fejlesztési alap mint készletetett részesedési alap is hatást gyakorol.*** Az a körülmény, hogy a vállalati érdekeltég célfüggvényének dinamizálásában jelentős szerepet játszik a nyereség *részleges* tőkésítése, a gazdaságossági számítások módszereit is befolyásolja; nyilvánvaló, hogy a teljes tőkésítést feltételező kamatos kamatszámítás módszerei fenntartás nélkül nem alkalmazhatók.

4. A decentralizált beruházási döntések a szabályozott szocialista piacgazdálkodás rendszerében hosszú távú piaci döntések, amelyek csak akkor lehetnek meg-alapozottak, ha a döntési modell nem statikus, hanem dinamikus, tehát számol az árak, a bérék, az adórendszer stb. minden olyan jelentősebb változásával, amelyek a beruházás élettartama alatt bekövetkezhetnek. Mivel a közgazdasági szabályozók rendszere egy középtávú tervhez kapcsolódik, a beruházások élettartama pedig több középtávú terv időszakának felel meg, a decentralizált beruházási döntések egyik fontos problémája az, hogy hogyan lehet a közgazdasági szabályozók rendszerének (például az árrendszernek vagy a jövedelemelvonás szabványának) várható változását prognosztizálni és figyelembe venni a döntési modellben.

★

A szerző alapvetően három problémát tárgyal. Ebből az első kettő, szorosan összetartozó kérdéskör: a különböző szintű beruházások hatékonyságának vizsgálati módszerei és a beruházások optimális programozása. A harmadik, az előbbiekhöz kapcsolódó téma: a termelés optimális szintjének meghatározása szocialista gazdaságban.

A könyv első fejezete *a beruházások hatékonyságával*, illetve meghatározásának módszertani kérdéseivel foglalkozik, abból az általános esetből kiindulva, amikor egy adott termelési programhoz tartozó több lehetséges beruházási (műszaki) változat közül a társadalmi munka megtakarítása szempontjából legkedvezőbb variánst választjuk ki. A különböző időpontokban felmerülő egyszeri és folyamatos ráfordításokat azonos időpontra kívülről adottnak feltételezett kamatláb felhasználásával számítja át, a beruházási alternatívák közötti választás kritériumának pedig az egységnyi (természetes mértékegységben vagy értékben kifejezett) termelésre jutó költségek minimumát tekinti. Eltérő használati értékek termelésé-

* Lásd Dancs István—Mandel Miklós: Irányítási rendszer és gazdaságossági számítások. *Közgazdasági Szemle*, 1967. 5. sz.

** Lásd Kornai János: A többszintű népgazdasági programozás modellje, illetve A többszintű népgazdasági programozás gyakorlati alkalmazásáról című cikkei. *Közgazdasági Szemle*, 1968. 1. és 2. sz.

*** Lásd Megyeri Endre: A nyereségelosztás szabályai és a gazdasági mechanizmus működése című cikkét (*Közgazdasági Szemle*, 1968. 9. sz.), továbbá A nyereségérdekeltég konkrét rendszere és a mechanizmus működésének néhány kérdése című tanulmányát. (Sokszorosított kézirat, 1968. február. Megtalálható a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtárában.)

vel kapcsolatos beruházások gazdaságossági összehasonlításakor viszont a beruházási ráfordítást és a nettó eredményt — jövedelmet — tekinti a kalkuláció alapjának.

Mivel az alkalmazott metodika esetében a kamatláb nagysága meghatározza a megfelelő beruházási változat kiválasztását, a szerző számításaiiban felhasználja a *belső kamatláb* kategóriáját. Ez eltérő használati értékek előállítására irányuló beruházások változatai között gazdaságossági döntés esetén is alkalmazható — tulajdonképpen konkrét hatékonysági együttítható —, ha a döntés kritériuma önmagában a nyereség maximalizálása is lehet.

Belső kamatláb alatt azt a kamatlábat érti, amelynél adott időpontra diszkontált jövedelmek és költségek értéke egyenlő zérussal, vagy ami ezzel egyértelmű, amelyeknél a két sor (a költségek és jövedelmek) ekvivalens egymással. Ilyen típusú számításoknál a lehetőségek közötti választás alapját az egyes változatok összehasonlításából adódó belső kamatláb nagysága képezi. A számítások során rendszerint a diszkrét módszert alkalmazza, bár bemutatja a folytonos kamatozás módszerét is.

Kár, hogy a metodikai szempontból oly kevésbé megoldott kapcsolódó beruházási problémakört csak érinti a szerző. Az első fejezet érdekessége még a *létesítmények gazdaságos élettartamának* meghatározására szolgáló módszer bemutatása, és egy módszertani kísérlet a gazdaságossági számításoknál felhasználandó kamatláb meghatározására. Véleménye szerint a szocialista gazdaságban, mivel nem létezik tőkepiac, a kamatláb nem tud kialakulni úgy, mint a tőkés gazdaságban, tehát meg kell határozni annak nagyságát.

A szerző a második fejezetben a *beruházások optimális programozásának módszereivel* foglalkozik a népgazdaság különböző szintjein. Az első fejezetnek megfelelően itt is abból indul ki, hogy a szocializmusban a társadalmi munka elosztását az egyes termelési ágak között nem döntheti el egyszerűen a nyereség maximalizálása, mert ezt elsősorban a társadalmi szükségleteket magukba foglaló távlati tervek határozzák meg. Szerinte a kamatláb sem lehet a döntő tényező az eszközöknek a felhasználási lehetőségek közötti felosztásában. Emellett azonban célszerűnek tartja a különböző termelési ágakba irányuló beruházási eszközök hatékonyságának előzetes elemzését, és olyan gazdaságossági számítások elvégzését, amelyek az adott termelési ágazatban lehetővé teszik a tervezett eredményt minimális beruházási és üzemeltetési ráfordítások mellett megvalósítható variáns kiválasztását.

Az elsődleges beruházási döntéseket túlnyomóan politikai természetűeknek tartja — az ezekből következő döntéseket pedig a termelés technikai szempontjai által meghatározottaknak (a tisztán gazdasági döntések jogosultságát csak egyéb területeken, például helyettesítő termékek közötti választás esetén ismeri el).

Adott termelési program és adott rendelkezésre álló eszközmennyiség mellett azonban a beruházási eszközök végleges ágazatközi felosztását, pontosabban az alkalmazandó technikát szerinte a kamatláb nagysága dönti el.

A beruházási program optimumkritériumának az együttes beruházási és üzemeltetési ráfordítások minimalizálását tekinti — adott és ismeretlen kamatláb mellett. A beruházások optimális programozását az üzemek telepítésével összefüggésben is tárgyalja.

A könyv harmadik fejezete az általános gazdaságossági és programozási módszerek alkalmazását mutatja be egyes részterületeken a korábbi fejezetekben alkalmazott egyszerűsítő feltevések feloldásával. Az alábbi kérdéseket tárgyalja rendkívül színvonalasan: a műszaki fejlesztés jövedelmezősége a régi berendezések kicserélésének különböző eseteiben; a nyersanyagok minőségét javító beruházások hatékonysága. Az elemzésben a belső kamatláb kategóriáját alkalmazza.

Hasonlóan átfogóan tárgyalja a *termelőegységek optimális nagyságának* problémáját. Az optimális üzemnagyság kritériumának a szocialista gazdaságban a termelési költségeket tekinti, a tőkés gazdaságban pedig a várható nyereség nagyságát. Szerinte a szocialista gazdaságban is figyelembe kell venni az értékesítési lehetőségeket, de ha a szükségleteket a tervben helyesen állapították meg, akkor létezik olyan optimális üzemnagyság, amelyet kizárólag a termelési költségekben megnyilvánuló társadalmi munkaráfordítás nagysága határoz meg.

A fejezet további részében különösen népgazdasági és ágazati szinten ad érdekes programozási módszert a beruházások időbeli elosztására.

A *beruházások hatékonysága és a külkereskedelem összefüggése* elemzésének a szerző külön, sok példával illusztrált fejezetet szentel. Kísérletet tesz a szocialista

országok közötti termelés-szakosítás beruházási konzekvenciáinak — illetve az ezt megalapozó gazdaságossági számítások módszertanának kidolgozására. Hasonlóképpen érdekes a szóban levő fejezet azon része, amely egzakt módszerekkel törekszik a külkereskedelmi mérleget javító beruházások hatékonyságának meghatározására, elemzésére. A szerző olyan programozási módszert is kidolgozott, amelynek alapján a devizaárfolyamra és a kamatlábra nyert optimális adatok felhasználhatók a központi programban nem szereplő beruházások hatékonyságának vizsgálatánál is.

Elméleti és módszertani szempontból figyelemre méltóak a szerző azon fejtegetései is, melyek a könyv harmadik fő témakörére, a *termelési optimum* meghatározására vonatkoznak.

A termelési kapacitások kihasználását és a termelési költségek összefüggését elemezve, megfogalmazza azt a törvényszerűséget, hogy: „... a termelési kapacitás akkor van optimálisan kihasználva, ha a határköltség (vagyis a meglévő munkaeszközök segítségével előállított utolsó terméktételnek, mint egységnek a költsége) egyenlő a mindenkori műszaki állapotnak megfelelő új berendezésekkel előállított ugyanazon termékmennyiségnek az összköltségével.” (153. l.) Hangsúlyozza, hogy nem lehet előzetes feltevések alapján véleményt alkotni a költséggörbéről, mert az a termelés különböző területein csak tapasztalati adatok alapján határozható meg.

A szerző a szocialista gazdaságban kimutathatónak tartja a határköltségek növekedését — különösen olyan körülmények közt, amikor „... a szocialista gazdaságot a termelési kapacitások szinte teljes kihasználtsága jellemzi. A határköltségek leggyakrabban ugyanis akkor növekednek, ha a termelés abban az intervallumban változik meg, amelyben a termelő berendezések kihasználása megközelíti a műszaki lehetőségeket.” (150. l.)

A termelési optimum meghatározására a szerző gyakorlatilag is felhasználható módszert dolgozott ki, megkülönböztetve az abszolút és relatív optimumot, az utóbbira vonatkozóan feltételezve a termelő berendezések változatlanlanságát.

A könyv fenti fejezeteihez terjedelmes, konkrét gyakorlati alkalmazásokat bemutató függelék kapcsolódik.

Horváth Ferenc

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Бела Чикош-Надь

Первый опыт реформы хозяйственного управления в Венгрии

Автор исходит из того факта, что введенная в 1968 году венгерская реформа хозяйственного управления оправдала ожидания, и не привела к временному спаду или к ослаблению планомерности. При установлении мер экономического регулирования учитывались следующие три основных принципа: 1) неизменное обеспечение полной занятости таким образом, чтобы требуемая производством рабочая сила распределялась в соответствии с потребностями; 2) установление более тесной связи между личными доходами и хозяйственными результатами предприятий; 3) в интересах создания более органической связи между ростом производительности труда и повышением заработной платы были определены правила использования прибыли предприятий и приведена в соответствие с ними система налогообложения прибыли.

Усилившаяся миграция рабочей силы даже временно не сопровождалась безработицей, наоборот, ускорились темпы роста числа занятых. Автор оспаривает взгляды о том, что недостаточный рост производительности якобы связан с системой заинтересованности в прибылях, с мерами экономического регулирования. В своих доводах он обращает внимание на аспекты перспективной заинтересованности, на взаимозависимости, связанные с переходом на укороченную рабочую неделю и с размещением промышленности на периферии. Автор детально излагает и анализирует проблемы, возникшие в связи с конкуренцией и производственной концентрацией, организацией сбыта продукции, внешней торговлей, регулированием цен и кредитной политикой.

Ференц Эрдеи

Дифференциация сельскохозяйственных производственных кооперативов

Автор в своей статье на основе цифровых данных с нескольких сторон освещает дифференциацию сельскохозяйственных кооперативов и констатирует, что наиболее значительная и насущная проблема экономической политики — это поставить на ноги кооперативы с устойчиво слабыми хозяйственными результатами.

Основную причину дифференциации автор видит в неблагоприятных природных условиях. Он указывает, что кооперативы, хозяйствующие на землях с чистым кадастровым доходом свыше 11 золотых крон, за совсем небольшим исключением ведут успешную хозяйственную деятельность, в то время как кооперативы, хозяйствующие в менее благоприятных условиях, достигают удовлетворительных результатов лишь, если развивают побочные производства несельскохозяйственного характера или же выращивают специальные сельскохозяйственные культуры.

На основании этого автор приходит к выводу, что наряду с оказанием слабым кооперативам помощи общего характера (а затем вместо нее) требуется такая форма помощи, которая позволяет осуществлять уникальные программы оздоровления или реорганизации в соответствии с данными условиями. Разработка и осуществление таких программ может рассматриваться как объективно необходимый заключительный акт социалистической реорганизации сельского хозяйства.

Дьердь Д. Сакаишч

О некоторых условиях народнохозяйственной эффективности технического развития

Из числа условий, обеспечивающих эффективность технического развития, автор рассматривает условия, на которые может оказать воздействие централизованное, государственное управление.

Изучая связь между ресурсами научных исследований, технического развития и ростом чистой продукции (за вычетом стоимости материалов) по данным приблизительно двадцати стран, автор детально анализирует и критикует некоторые сложившиеся до сих пор взгляды. Исследования подтверждают подкрепляемые и практическим опытом выводы о том, что хотя число ученых и инженеров, занятых в сфере научного исследования и технического развития, и является предпосылкой технического и экономического прогресса, однако этот умственный потенциал не может быть использован без соответствующего вспомогательного персонала и, главным образом, материально-технической оснащенности. При помощи исчисленного автором регрессионных функций представляется возможным установить оптимальную величину материальных и умственных ресурсов, требующихся для достижения предусматриваемого уровня развития.

Автор далее рассматривает, как сложилось в странах, вставших на путь интенсивного развития, соотношение между отечественной базой научного и технического развития и умственным импортом. На основании выполненного им анализа можно констатировать, что на первом этапе развития основой для дальнейшего развития послужили закупаемые за границей научно-технические результаты (лицензии, патенты, know-how). В дальнейшем, однако, вопреки продолжающемуся увеличению пассивного сальдо технического платежного баланса, это сальдо проявляет убывающую тенденцию по сравнению с отечественными затратами на научное и техническое развитие.

В заключительной части статьи автор стремится осветить сложную проблематику концентрации научных исследований в свете данных, пригодных для выполнения различных международных сопоставлений. На основании этих исчислений можно считать доказанной гипотезу о том, что в сфере научного и технического развития «критическая масса» является объективной действительностью, с которой следует считаться при планировании.

Антал Матъяш

Проблема прибыли в современной буржуазной политической экономии

В современной буржуазной политической экономии в качестве прибавочной стоимости, как правило, фигурирует называемый прибылью предпринимательский доход. Без трудовой теории стоимости, однако, нет теоретической основы для того, чтобы в условиях чистой конкуренции, лишенной элементов монополии, в состоянии статического равновесия прибыль можно было изобразить как органическую часть цены. На основании теоремы Эйлера сумма произведений предельного продукта и количества факторов в случае однородной производственной функции первой степени исчерпывает продукт совместного действия всех факторов. Здесь нет места предпринимательскому доходу как не имеющему эквивалента доходу. Автор излагает и критикует попытки объяснения наличия прибыли на основании теории предельной производительности. В то же время, излагая взгляды кэмбриджских экономистов — Сраффы, Кальдора, Пазинетти — он показывает стремление объяснить процесс распределения доходов, а таким образом, и прибыль независимо от господствующей буржуазной теории распределения доходов, от теории предельной производительности. Однако из-за отсутствия научного подхода к вопросу прибавочной стоимости противники маргинальной трактовки прибыли также не могут противопоставить ей удовлетворительную теорию.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Béla Csikós-Nagy:

The first experiences of the reform of economic control and management in Hungary

The author starts from the fact that the reform of economic control and management implemented in Hungary in 1968 has come up to expectations. In formulating the economic regulators, the following three principles were kept in view: 1. full employment must be maintained in a way that manpower necessary in production should be situated at the places where needed, 2. a close connection should be brought about between personal incomes and the results of the enterprise, 3. in order to create a closer connection between the rise in productivity and in wages, the proportions in which enterprise profits can be used were predetermined and the system of profit taxation was fitted to these proportions.

The ensuing greater movement of labour has not been accompanied—even transitorily—by unemployment, in fact, the growth rate of employment has accelerated. The author enters into argument with the views which attribute the diminishing contribution of productivity to the growth of production to the incentive system. In his reasoning he calls the attention to the points of view of the connections with the transition to shorter hours of work and industrial location in the countryside. A detailed review and analysis is given of the problems connected with competition and production concentration, the trade in the means of production, foreign trade, price regulation and credit policy, — as they emerge under the new conditions.

Ferenc Erdei:

Differentiation of the agricultural producers' cooperatives.

By approaching from various directions, the study characterizes the differentiation of agricultural cooperatives quantitatively and states that the most urgent great task of economic policy is to strengthen the cooperatives which are farming permanently with poor results.

According to the study, the main cause of the differentiation are the unfavourable natural endowments. The author states that—apart from some negligible exceptions—the cooperatives farming on lands better than those where net income is eleven golden crowns per cadastral yoke obtain good results, while those farming under worse conditions can prosper only if they develop also additional non-agricultural branches of cultivation or special agricultural ones.

On these bases the study reaches the conclusion that beside (later: instead of) the general support given to the weak cooperatives a form is needed which would promote the realization of individual rehabilitation and reorganization programs conforming to the endowments of these cooperatives. The drawing up and implementation of such programs may be considered as the necessary concluding act of the socialist reorganization of agriculture.

György D. Szakasits:

On some conditions of the efficiency of technical development, measured on national level

From among the conditions assuring the efficiency of technical development the article deals only with those which can be affected by central measures of the state.

Analysing the correlation between the research and development resources and the growth of value added in about twenty countries, the author analyses and criticizes some established opinions. The examinations performed support the conclusion verified also by practical experience that, although an adequate number of scientists and engineers engaged in research and development is a necessary condition of technical and economic progress, this intellectual potential cannot be fully utilized without suitable auxiliary personnel and technical-material supply. With the regression functions computed the possibility is offered to work out the optimum size of material and intellectual resources necessary to attain a certain level of development.

Next the author analyses how the relation developed between the domestic research and development basis and intellectual imports in the countries having entered a phase of intensive development. Relying on the analyses performed he states that in the first phase of development the basis of further progress was created by technical and scientific results bought from abroad (licences, patents, know-how). Later, however, in spite of a growing passive balance in the technical balance of payments, this balance shows a decreasing tendency in comparison to the domestic research and development inputs.

In conclusion, the article wishes to highlight the complex problem of concentrating research as reflected by series of data suited for international comparison. On the basis of these calculations the hypothesis seems to be confirmed that in the field of research and development work the "critical mass" is an objective reality which should be reckoned with also in planning.

Antal Mátyás:

The problem of profits in modern bourgeois economics

In modern bourgeois economics the role of the surplus value is generally played by the gains of the entrepreneur, called profits. Without the labour theory of value, however, the theoretical foundation is lacking for presenting profits, in a state of static equilibrium and under conditions of a clean competition free of monopolistic elements, as an organic part of the price. On the basis of the Euler theorem the sum of the products of the marginal product by the volume of the factors will, in case of a homogeneous production function of first degree, exhaust the total yield brought about as the combined contribution of the factors. There is no place for the profits of the entrepreneur as an income without counter-value. The author surveys and criticizes the experiments which want to explain the existence of profits on the basis of the theory of marginal productivity. He also presents—through the views of the Cambridge school of economists, i.e. Sraffa, Káldor and Pasinetti—the efforts which explain the process of income distribution and thus also profits independently of the dominant bourgeois theory of income distribution, the theory of marginal productivity. Lacking however a scientific approach to the problem of surplus value, even these opponents cannot establish a satisfactory theory of profits.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

12

A tartalomból

TIMÁR MÁTYÁS:

A gazdasági növekedés feltételei
az új mechanizmusban

TURÁNSZKY MIKLÓS:

A beruházások és a külkereskedelmi
mérleg kapcsolata

SIMON GYÖRGY:

A termelés és a termelékenység
néhány törvényszerűségéről

GERGELY JÁNOS:

A közúti járműgyártás
fejlesztési programja

BAKOS GÁBOR:

Új vámrendszerünk fő vonásai

XV. évfolyam

1968. december

TARTALOM

<i>Timár Mátyás</i> : A gazdasági növekedés feltételei az új mechanizmusban	1397	
<i>Turánszky Miklós</i> : A beruházások és a külkereskedelmi mérleg kapcsolata	1404	
<i>Simon György</i> : A termelés és a termelékenység néhány törvényszerűségéről	1418	
<i>Burger Kálmánné</i> : A termékenkénti arányos jövedelmezőség elve a korszerű mezőgazdasági árarányok kialakításában	1433	
<i>Szabó László</i> : Rugalmas programozás	1446	
VITA		
<i>Kozma Géza</i> : Az árfolyam hatása a külkereskedelem költségeinek és jövedelmének elosztására	1460	
SZEMLE		
A közúti járműgyártás fejlesztési programja (<i>Gergely János</i>)	1475	
Új vámrendszerünk fő vonásai (<i>Bakos Gábor</i>)	1486	
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ		
Vita a szocialista gazdaságpolitika tudományos megalapozásának problémáiról. A Magyar Közgazdasági Társaság tudományos ülésszaka (<i>Bors László</i>)	1492	
A KGST-országok munkaügyi szakértőinek tudományos konferenciája Budapesten (<i>Mausecz Zsuzsa</i>)	1499	
FOLYÓIRATSZEMLE		1505
Jakov Liberman: A gazdaság optimális irányítása és az anyagi ösztönzés hatékonysága — Sz. Sztrumilin: Októbertől a kommunizmusig — B. F. Johnston: A mezőgazdaság és a gazdasági fejlődés. A japán tapasztalatok jelentősége — J. Górski: A szocialista gazdasági növekedés elméletéről — Walter McQuade: A világ lakóházainak magasra növekvő egyhangúsága — Donald Cochrane: Az egyetemi oktatás költségei — Paul Streeten: Az EGK-tagság hatása a brit fizetési mérlegre		
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ		
<i>Timár Mátyás</i> : Gazdasági fejlődés és irányítási módszerek Magyarországon (<i>Huszár István</i>)	1516	
<i>Bronislaw Minc</i> : Gazdasági haladás (<i>Adam Lipowski</i>)	1518	
<i>Czeslaw Grabowski</i> : A jelenkori kamatelméletek (W. S.)	1519	
A SZERKESZTŐSÉG POSTAJÁBÓL		
Hozzászólás Radnóti Éva: A dualitásról című vitacikkéhez (<i>Kondor György</i>)	1521	
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	1523	
A Közgazdasági Szemle 1968. évi számaiban megjelent cikkek jegyzéke	1526	

E SZÁM SZERZŐI:

Bakos Gábor, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; dr. **Bors László** kandidátus, a Közgazdasági Szemle munkatársa; dr. **Burger Kálmánné** kandidátus, a Kossuth Könyvkiadó osztályvezetője; **Gergely János**, a Kohó- és Gépipari Minisztérium főosztályvezetője; **Huszár István**, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének első helyettese; dr. **Kondor György** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Kozma Géza**, a Konjunktúra- és Piac-kutató Intézet munkatársa; **Mausecz Zsuzsa**, az Országos Tervhivatal munkatársa; dr. **Simon György** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet főmunkatársa; dr. **Szabó László**, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének munkatársa; dr. **Timár Mátyás** kandidátus, miniszterelnökhelyettes; dr. **Turánszky Miklós** kandidátus, a Magyar Beruházási Bank főosztályvezetője.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

Augustinovic Mária, **Bálint József**, **Bognár József**, **Cukor György**, **Csendes Béla**, **Csikós-Nagy Béla**, **Erdős Péter**, **Fekete Ferenc**, **Friss István**, **Ganczer Sándor**, **Garamvölgyi Károly**, **Háy László** (elnök), **Hetényi István**, **Huszár István**, **Kornai János**, **Nagy Tamás**, **Péter György**, **Ripp Géza** (főszerkesztő), **Szabó József**,
Szabó Kálmán Vajda Imre

TIMÁR MÁTYÁS:

A gazdasági növekedés feltételei az új mechanizmusban*

A Központi Statisztikai Hivatal a kilenc hónapi fejlődés tényezői alapján elkészítette az egész évre vonatkozó becslést. A becslés adatok igen érdekesek, figyelemre méltóak. Ezek közül a legfontosabbakat emelem ki. Az előrejelzés szerint — ami természetesen bizonyos mértékű tévedést is tartalmazhat — a nemzeti jövedelem az idén körülbelül 5 százalékkal nő. Ez a sokévi átlagnak felel meg, nem rosszabb és nem jobb annál. Úgy vélem azonban, hogy egy olyan évben, amikor hatalmas reformot valósítunk meg, amikor ez a reform nagy erőket mozgat meg a vállalatoknál, bizonyos termékeket visszaszorít, mások gyártását fokozza, profilokat változtat, egy ilyen mozgalmas esztendőben ez jó eredménynek tekinthető, és a növekedés mostani ütemével meg lehetünk elégedve. A következő években persze ezt fokozni akarjuk, de a reform első évében, az átmenet évében nem is lehet elvárni, hogy kiugró fejlődési ütem alakuljon ki.

A beruházási volument illetően 5 százalékos körüli emelkedést vár a Statisztikai Hivatal. Megjegyzendő, hogy 1—2 hónappal ezelőtt nagyobb növekedési számra gondoltunk, de ezt nem ítéltük meg pozitívnak. Ismeretes ugyanis, hogy a múlt évben, 1966-hoz viszonyítva, a beruházások több mint 20 százalékkal nőttek, ami rendkívül magas szám. Ez részben az átmenettel volt kapcsolatos és bizonyos veszélyeket rejtett magában. Ezért tudatosan törekedtünk a beruházási volumen visszatartására, mert a helyzet itt feszített, és legalább 1—2 év szükséges, míg megfelelő egyensúlyt tudunk teremteni. Az idei 5 százalékos növekedést tehát megfelelőnek lehet tartani, azzal a megjegyzéssel, hogy a múlt évi kiugrás túlfeszített volt.

Az ipari termelés várható emelkedése körülbelül 6 százalékos, az építőipari termelésé 7 százalékos tesz ki. Az 1 órára jutó termelési érték az iparban kb. 4 százalékkal nő, többel, mint az egy főre jutó termelési érték. Ez a munkaidő-csökkenéssel függ össze. A termelékenység emelkedésének ezt az ütemét — mint erről a továbbiakban még részletesebben szó lesz — nem tartjuk kielégítőnek.

A lakosság fogyasztását illetően a becslés körülbelül 5—6 százalékos növekedésről szól. A kiskereskedelmi forgalom várhatóan 7—8 százalékkal, a lakosság pénzbevételei 9 százalékkal nőnek. Az utóbbiakon belül a bérek kisebb mértékben, a termelőségvetkezeti pénzjövedelmek na-

* A Magyar Közgazdasági Társaság tudományos ülészakán 1968. október 25-én elhangzott előadás alapján.

gyobb mértékben nőnek, ami a jövedelemarányok fokozott figyelemmel kísérését írja elő.

Kedvező tendencia, hogy az import folyó árákon 4—5 százalékkal, az export 6 százalékkal bővül. Tökés viszonylatban az export és az import növekedése körülbelül egyforma lesz, szocialista viszonylatban az export az importnál nagyobb mértékben nő.

Mindent egybevetve elmondhatjuk, hogy a fejlődés vonala töretlen, és ez nem kis dolog, ha meggondoljuk, hogy egyes szocialista országokban az átmenettel kapcsolatban komoly gondok, zavarok álltak elő. Bár a mi reformunk egyikkel sem azonos, saját elképzeléseinkből indultunk ki, figyelemre méltó, hogy ez az első olyan átfogó reform, amelyet lényegében zökkenőmentesen sikerült bevezetni. Ez a magyar reform iránti nemzetközi érdeklődést is fokozta, s a korábbi kétkedő hangok helyett elismerő hangokat hallunk.

A közgazdászok előtt nem szorul részletesebb bizonyításra, hogy az átmenet nem egy, hanem több évet vesz igénybe. Úgy látjuk, hogy a vállalati struktúrában — minthogy a vállalatok tetemes számú új eszközt, lehetőséget kaptak — a változások viszonylag gyorsabban mennek végbe, mint a népgazdasági struktúrában, ahol a helyzet erősebben determinált, ahol nem lehet máról holnapra nagy változást végrehajtani. Ahhoz, hogy a népgazdaság szerkezetében lényeges változásokat érthessünk el, legálább néhány év szükséges.

A továbbiakban a megoldandó feladatokról szólok, mert a mi reformunkra is áll az a tétel, hogy a jó megoldások is újabb és újabb problémákat szülnek.

Gyökeresen, az alapelveket érintően nem akarunk a reformon változtatni, 1969-ben sem és előreláthatólag a további években sem. Bizonyos változtatásokat azonban már 1969-ben végre fogunk hajtani, és valószínű, hogy a további években ezeknél fontosabbakat is kell majd eszközölnünk. Az 1969. évi változások közül három kérdés-komplexummal kívánok foglalkozni: 1. a nyereség, anyagi érdekelttség, árak; 2. a beruházások; 3. a külkereskedelem.

Mint ismeretes, új gazdasági mechanizmusunk központi eleme a *nyereség és az érdekelttségi rendszer*. 1968-ban a nyereség körülbelül 20 százalékkal, 10 milliárd forinttal magasabb lesz a tervezettnél. Ez azt mutatja, hogy mindenki alaposan bebiztosította magát, és előzetesen nem sikerült a titkos tartalékokat felszínre hozni. Ebben persze egyszeri tartalékok is vannak, és az adatokat ennek megfelelően kell kezelni. A többlétekből a Pénzügyminisztérium számításai szerint körülbelül 2,5 milliárd forint kerül a fejlesztési alapokba — ami fokozza a beruházási javak piacán fennálló feszültséget —, több mint 1 milliárd forint lesz a részesedési alapok és 1 milliárd forint a tartalékalapok többlete. A többi a költségvetésbe folyik. Megjegyzem, hogy jelentős többletszükségletek is jelentkeznek a támogatások, beruházások tételeinél, így a költségvetési egyenleg nem javul.

Nemrég megvizsgáltuk a nyereség, a vállalati alapok alakulását, s a funkcionális és az ágazati irányító szerveknél is olyan vélemény alakult ki, hogy sok szabályozót lazán határoztunk meg, s jórészt ez az oka a többletek keletkezésének. Elsősorban az szükséges tehát, hogy felülvizsgáljuk azokat a dotációkat, szubvenciókat, egyéb olyan megoldásokat,

amelyeket az átmenet bizonytalanságai miatt iktattunk be a rendszerbe. Az illetékes szervek olyan feladatot kaptak, hogy vizsgálják meg alaposan, különösen egyes viszonylatokban, hol indokolt a szubvenciók fenntartása, hol lehet csökkenteni őket, és ezeket a csökkentéseket már 1969-ben határozottan érvényesíteni kell. A felülvizsgálat a reform alapelveinek megfelel. Eredetileg is azzal indultunk, hogy a szubvenciókat, dotációkat degresszíven kell alkalmazni, s szerződéses alapon kell egy-két évre rendezni, hogy ezeket a szerződéseket fel lehessen mondani, és ahol úgy látjuk, hogy a támogatások nem helyes irányban ösztönöznek, ott csökkenthessük vagy meg is szüntethessük őket. Ez fontos és nem könnyű feladat az 1969. évre, hiszen a vállalati támogatások a társadalmi tiszta jövedelem számottevő részét teszik ki.

A termelői árak változtatását illetően óvatosan járunk el, és 1969-ben csak néhány változtatást végzünk, de előrelátható az is, hogy a következő években itt is szükség lesz fokozatosan változtatásokat végrehajtani.

Ezzel kapcsolatban térek ki az *átlagbér* problémájára. Mint említettem, a termelékenység alakulása nem kielégítő, ennek okait keressük. Az eddigi elemzések nagyon összetett képet adnak. Közrejátszanak benne olyan tényezők, mint a munkaidő-csökkentés, amely bizonyos fokú óvatosságra készíteti a vállalati vezetőket a létszámgazdálkodásban. Ilyen összetevő némely vidéken a foglalkoztatás gondja is. A termelékenység ugyanis Budapesten és az iparvidékeken jól, viszont az egyéb területeken kedvezőtlenül alakul. A helyzet persze összefügg az állami támogatásokkal is. Reméljük, hogy ha keményebb kézzel nyúlunk ezekhez, a munkaerő-gazdálkodás is racionálisabb lesz. Az okok között elég nagy súllyal szerepel az átlagbér-szabályozás is. A vállalatok egy része azt mondja, hogy kevesebb munkással is el tudná végezni ugyanazt a munkát, ha béremelésre fordíthatná a megtakarított létszámra eső munkabért, ezt azonban ma az átlagbér-rendszer nem engedi. Alapos vizsgálat után egyelőre nem tudtunk a mainál jobb megoldást kidolgozni. Sokféle elképzelés merült fel, de a gondos vizsgálatok kimutatták ezek komoly hátrányait. Kiderült például, hogy ha megszüntetnénk az átlagbér mai szabályozását, ez a vállalatok közül azoknak kedvezne, ahol a termelés csökken vagy stagnál, s ennek következtében inkább tudnak létszámot csökkenteni. Azoknál a vállalatoknál, ahol a termelés felfut, az intézkedés kedvező hatása kevésbé érvényesülne. Ezzel kapcsolatban felvetődött, hogy a bérszabályozást a termelés alakulásához kössük. Ez azonban veszélyesen hasonlítana újabb tervmutatók előírására. Felmerültek más elképzelések is, de egyértelműen jobb rendszert eddig nem találtunk. Itt tipikusan arról van szó, hogy a rendszer fogyatékoságait ismerjük, de egyelőre nem találunk jobb megoldást. Valószínűnek tartom, hogy differenciáltabb megoldásokat, vagyis különféle területeken más és más megoldásokat kell keresni. A közeljövőben ismételen foglalkozunk majd ezzel a kérdéssel, és akkor el kell döntenünk, hogy 1969-ben kell-e, és ha igen, milyen mértékben a szabályozókon változtatni.

A következő mechanizmus-elem a *beruházások szabályozása*. Említettem, hogy a beruházások piacán feszültség van. Az elmúlt években több nagyberuházást kezdtünk meg, mint amennyi helyes lett volna. A beruházások helyzetét is alaposan megvizsgáltuk. Az a vélemény ala-

kult ki, hogy az új induló nagyberuházásokkal szigorúan kell bánni. Az előző években körülbelül évi 30—40 új beruházás indult, ebben az évben már csak 16, a következő két évben ennél kisebb számú fog indulni. Csak ha nagyon határozottan járunk el, segíthetjük elő a kívánt egyensúlyt. Komoly gondot okoznak az említett vállalati alapok többletei. Itt olyan dilemma előtt állunk, hogy egyrészt nem helyes korlátozni a reformot, tehát nem tehetjük azt meg, hogy a vállalati alapképzés rendszerét visszafejlesszük. Másrészt nem kevésbé fontos, hogy a népgazdaság se kerüljön túlfeszített helyzetbe, s hogy megteremtjük a beruházási piac egyensúlyát. Persze nem kerülhető el, hogy egyik elv se szenvedjen minimális sérelmet. Keressük a megoldási módozatokat, de bizonyos kompromisszumokra mindenképpen számítani kell.

Felvetődött egy új beruházási kategória létesítésének gondolata, a vegyes finanszírozású beruházásoké. Arról van szó, hogy az egyedi kategóriába eső beruházásoknál is vegyük igénybe a vállalati eszközöket. A vegyes — állami és vállalati — finanszírozás szabályait most dolgozzák ki. Már eddig is néhány nagyberuházást, például a Lenin Kohászati Műveknek épp e héten elhatározott finomhengersorát, amely 1,7 milliárd forintba kerül, ilyen megállapodással hozzuk létre. Ezt a gyakorlatot szélesíteni akarjuk. Egy ilyen finanszírozási forma a reform alapelveivel egybevág. Már a reform indításakor is felvetődött ui. az a probléma, hogy ha az állami beruházások és a hitelberuházások feltételei között túl nagy különbség lesz, akkor az igények az állami eszközök felé fognak fordulni. Ezért alakult ki az az álláspont, hogy az állami nagyberuházások körét le kell szűkíteni az infrastruktúrára, az alapanyag-termelésre és néhány kivételes nagy programra, a többinél pedig ezt a „vegyes” megoldást kell alkalmazni.

Általában elmondható, hogy a beruházásfinanszírozás hitelformája bevált. Amíg a beruházások területén visszanyerjük nagyobb mozgásszabadságunkat, egy-két év el fog telni. Annyit azonban máris elértünk, hogy a vállalatok a megnövekedett fejlesztési alapok birtokában a beruházási tevékenységgel jóval többet foglalkoznak, mint azelőtt, és keresik, milyen módon tudnának saját eszközeikből hatékonyabban kisebb befektetéseket megvalósítani. Azt reméljük, hogy az elmúlt két évtizedben megvalósított nagyberuházások ki nem használt tartalékai így napvilágra kerülnek, s az átlagos határfok javul.

Felvetődött a beruházásokkal kapcsolatban, hogy a további években teret kell engedni az úgynevezett szocialista tőkemozgásnak, vagyis annak, hogy a vállalatok között szabadabban áramolják a tőke. Ennek módszereit, eddigi tapasztalatait különböző országokban tanulmányozzuk. Ez olyan feladat, amely a reform továbbfejlesztésének lényeges, az alapelvek körébe tartozó kérdése lehet a jövőben.

A *külkereskedelmi szabályozással* kapcsolatos tapasztalataink — mint a számok mutatják — általában jók. Úgy látjuk, hogy a szocialista exportösztönzés egy-két viszonylatban túl erősnek bizonyult, a tőkésországokba irányuló kivitelnek azonban nem mindenütt sikerült a megfelelő ösztönzést biztosítani. A szocialista országokkal való együttműködés elmélyítésére — mint ezt Fock Jenő is említette a Parlamentben — magyar részről javaslatot dolgoztunk ki. A külkereskedelemben és a finanszírozásban rugalmasabban kell együttműködnünk, mint eddig.

Ezeket a nagy horderejű javaslatokat megküldtük a KGST-országok illetékes vezetőinek, és vitájuk a közeljövőben megtörténik. Ilyen javaslatokat más országok is kidolgoztak. E területen tehát lehet és kell is előre lépünk. Ehhez a nemzetközi szocialista bankot elevenebbé, ütőképesebbé, a hitelezést életteljesebbé kell tenni, a konvertibilitás kérdésével és számos más kérdéssel intenzívebben kell foglalkoznunk. Ezek a további években még előttünk álló feladatok, megoldásukat reformunk továbbfejlesztése is megköveteli.

Tőkés viszonylatban már 1969-ben akarunk bizonyos változtatást végrehajtani. Elsősorban a szubvenciók felülvizsgálatával, másrészt a kereskedelempolitikai alap fokozott felhasználásával jobban akarjuk a tőkés viszonylatú exportot ösztönözni. A kereskedelempolitikai alapot bizonyos direkt visszatérítésre használnánk, hogy ezzel a vállalatokat érdekelttebbé tegyük. Ez az intézkedés a vállalatoknak körülbelül 10 százalékát érintené — azokat, amelyeknél leginkább van lehetőség az erőfeszítések sikerére.

Az előadás keretében nem fér bele, csak érintem, hogy általában a mezőgazdaság, a *termelőszövetkezetek* vonatkozásában reformintézkedéseink beváltak, s abban, hogy az idei nehéz természeti viszonyok között terméseredményeink így alakultak, szerepe van a reformnak. A közeljövőben foglalkozunk majd a szarvasmarha-tenyésztés kérdéseivel. Bizonyos változtatásokat is fogunk 1969-ben tenni.

Általában: a reform eddigi eredményei feljogosítanak arra, hogy határozottan haladjunk tovább a reform útján, s igyekezzünk következetesen érvényesíteni a jövőben alapelveit, hogy előmozdítsuk a szocialista demokrácia széles körű kibontakoztatását az élet más területein is.

Gazdaságpolitikánk egyik célja, hogy az *életszínvonal* gyorsabban emelkedjék. Ebben a vonatkozásban a feladatok összetettek. A párt és a kormány álláspontja az volt, hogy a reformmal egyidejűleg fogyasztói árrendezést széles körben ne hajtsunk végre. A reform enélkül is olyan óriási mozgást jelentett, hogy a feladatokat nem akartuk tovább bonyolítani. A fogyasztói árreform még előttünk áll. Ezt három-öt év alatt kell végrehajtani — mondtuk pár évvel ezelőtt. 1975-ig azonban ezekben a kérdésekben lényeges előrehaladást kell elérnünk. A fő vonások nem lehetnek mások, mint az, hogy az értéket jobban tiszteletben tartjuk, s az árrendszert ehhez közelítjük. A dotált cikkek árát ezért meg kell emelnünk, míg más árakat csökkentenünk kell. Így némely élelmiszer árát fel kell majd emelni, bizonyos szolgáltatásokét is, a ruházati és iparcikkek tekintetében pedig az árakat le kell szállítani, köztük a tartós fogyasztási cikkek árait. Az árrendezés nagy részét a IV. ötéves terv során kell lebonyolítani, oly módon, hogy kombináljuk a nyugdíj, a családi pótlék és egyéb lakossági pénzjövödelmek emelésével, hogy végeredményben a lakosság valamennyi rétege életszínvonal-emelkedést, méghozzá az eddiginél gyorsabb ütemű emelkedést érjen el.

A feladat nagyon bonyolult. Az illetékes szerveknek — amelyek a jövő év első felében fognak az első változattal foglalkozni — nagy gonddal, körültekintéssel kell eljárniuk, ügyelniük kell arra, hogy a szakmunkásoknak, a teljesítménybéreseknek, az államapparátus alkalmazottainak, a nyugdíjasoknak és más rétegeknek az életszínvonala a megfelelő ütemben emelkedjék, és hogy a jövedelemarányokat a mostaninál

jobb irányba tereljük. Ezt a széles körű intézkedést folyamatosan valósítjuk majd meg. A belkereskedelem szerveinek is fel kell készülniük arra, hogy az intézkedések a fogyasztói kereslet összetételében változásokat fognak előidézni.

Az árintézkedések kapcsán valamelyest növelni akarjuk a szabad árak szféráját, erre valószínűleg már 1969-ben sor kerül. Jelenleg az összes fogyasztásnak körülbelül 25 százalékára terjed ki a szabad árak szférája. Ez 30 százalékra emelkedik.

A lakáskérdés megoldása megköveteli, hogy a lakásépítést kiemelt feladatként kezeljük. A jelenlegi évi 60—63 000 lakással szemben a következő ötéves tervben évente 80 000 lakást kell építenünk. Keressük a megoldásokat, hogy a vállalatok miként tudnának jobban hozzájárulni e feladat teljesítéséhez, és hogyan lehetne igazságosabbá tenni a lakásépítéssel és fenntartással kapcsolatos terhek viselését. Mindamellert az a tény, hogy a folyó ötéves terv 300 000 új lakásával szemben a következő öt évben legalább 400 000 épül, érezhetően fog javítani a lakásviszonyokon.

Gazdaságpolitikánk fejlesztési céljaival kapcsolatban számolni kell azzal, hogy — mint már említettem — a beruházások területén erős feszültség van, és kevesebb nagyberuházást tudunk indítani. Rendkívül gondosan kell ezért kiválasztani azokat a célokat, amelyek nagy fejlesztési programot indítanak el. Ilyen cél, hogy az energiagazdálkodásban erőteljesen vissza akarjuk szorítani a kevésbé rentábilis, illetve veszélyes szénbányászatot. Ugyanakkor a gáz és az olaj termelését és felhasználását — mind kommunális, mind ipari célokra — gyors ütemben akarjuk fejleszteni, részben a hazai, részben a Szovjetunióból érkező nyersanyagra építve. Emellett az új atomerőmű építése is meg fog indulni. Mindez olyan változást jelent, hogy elmondhatjuk, 1975-ben korszerű energiastruktúránk lesz. Tovább folytatjuk a magyar föld természeti kincsei közül a legjelentősebbnek, a bauxitnak a hasznosítását, egészen a feldolgozásig, ami szintén többmilliárdos beruházást jelent.

A vegyiparban a műtrágya-, a műanyag- és műszálgártás képezi a fő fejlesztési célt a következő években.

A gépiparban az elmúlt években túl széles fronton haladtunk előre, itt jobban kell koncentrálni. Jelenleg már folyik az autóbusz-program, amit a lehető legjobban kell megvalósítani. Emellett lehetőségünk van az elektronikus gépek gyártásába való bekapcsolódásra nemzetközi kooperáció útján. Úgy vélem, felesleges taglalni, mit jelenthet számunkra a részvétel e kétségtelenül jövőbe mutató iparág fejlesztésében. A gépipar egyéb területein arra kell törekedni, hogy növekvő mértékben vállalati erőből végezzünk beruházásokat, ott, ahol leginkább vagyunk versenyképesek (pl. Egyesült Izzó stb.).

Jelentős előrehaladást kell elérnünk az építőanyag- és az építőipar területén, ahol ma szűk a keresztmetszet. Házgyárakat, cement-, síkűveg-, betonelem- és más gyárakat kívánunk létesíteni.

Nagy fejlesztést kell megvalósítanunk a cellulóze- és papíripar területén. Ezek az anyagok milliárd devizaforintos nagyságrendű importtételt jelentenek ma. A szükséges hazai faanyagforrás az elmúlt évtizedben létrejött. Vállalatokat kell alapítani ennek feldolgozására.

A felsoroltakból is látható, hogy még a legfontosabb feladatok is

meglehetősen széles skálát ölelnek fel. Ezeket sem fogjuk tudni mind megvalósítani 1975-ig. Éppen ezért a tervező szervekre, a Tervhivatalra, a minisztériumokra rendkívül nagy felelősség hárul, hogy a legmodernebb, tudományos módszerekkel kiválogassák a lehetőségek közül azt, amely a legjobb, megtalálják a feladatok legésszerűbb sorrendjét. A nagyberuházások programja mellett áll a hitelből, vállalati erőből megvalósítható beruházások programja a mezőgazdaságban, az élelmiszeriparban, a könnyűiparban, más feldolgozó ipari ágakban, ahol gazdaságpolitikai célkitűzéseinket, irányelveinket következetesen kell érvényesíteni és gondoskodni arról, hogy ezek az eszközök a legfontosabb feladatokra összpontosuljanak.

Az eddig eltelt időszak bizonyítja: minden reményünk megvan arra, hogy sikerül a szocialista tervgazdaságnak egy olyan modelljét megteremtünk, amely jobb az eddiginél. Ez a modell nem tökéletes, további elemzésre szorul, és magában foglalja a továbbfejlesztés lehetőségeit. Azt, hogy tovább elemezzük a tapasztalatokat, hogy javítsunk a rendszeren, hogy évről évre intézkedéseket tegyünk továbbfejlesztésére, indokoltá teszi a rendszerek közötti verseny, amelyet mi nagyon komolyan veszünk. Hazánk a közepesen fejlett országok közé tartozik. Ez arra kötelez, hogy kutassuk azokat a lehetőségeket, amelyek a fejlődési ütem meggyorsítását célozzák. A lehetőség erre megvan. Ebben a munkában nagy feladatok várnak az irányító apparátus, a minisztériumok, a bankok, a vállalatok és az ország összes közgazdászára. Úgy gondolom, hogy a magyar közgazdászok eddigi munkája, a reform kidolgozása, az utóbbi években elért eredmények jogossá teszik azt a reményt, hogy ezt a gyorsabb fejlődési ütemet el is fogjuk érni.

A beruházások és a külkereskedelmi mérleg kapcsolata

A modern élet differenciált igényeinek kielégítésére egyre több és többféle termék szükséges. Egy-egy terméknel az előállítható mennyiségnek megvan a technológiai és a gazdasági alsó határa. Ez a határ a technika fejlődésével egyre inkább emelkedik. Országunk területi és népességi adottságai alapján a kis országok közé tartozik, amelyeknek nyersanyagbázisa eléggé korlátozott. Népgazdaságunk ezért az alapvető termékek egész sorát a múltban és a jövőben is csak a nemzetközi munkamegosztásban való részvétellel — import útján — tudja megszerezni. Az import volumene 1950 óta az alábbiak szerint alakult: 1950-ben 3706 (100 százalék), 1960-ban 10 700 (288 százalék), 1966-ban pedig 17 125 millió deviza Ft (462 százalék). Az import részesedése az 1950-es évek elején a belföldi teljes felhasználás 15—16 százalékát tette ki, ami 1959-re 25 százalékra növekedett. Az utóbbi években a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásunk tovább fejlődött: 1965-ben a fenti százalék 36-ra, 1967-ben pedig 42-re emelkedett.

A külkereskedelem fontosságát jól jellemzik a termelés teljes importtartalmára vonatkozó mutatók is, amelyek a közvetlen és a közvetett (a termelés hazai anyagszükségletének importtartalma) import együttes mennyiségét mutatják. A KSH az 1965. évi ágazati kapcsolatok mérlege alapján meghatározta a 100 Ft termelési értékre jutó teljes importtartalom mutatóit iparáganként.

1. sz. táblázat

100 Ft értékű termelés teljes importtartalma forintban

Az ágazat megnevezése	Szocialista	Tőkés	Összesen
Bányászat	14,64	6,84	21,48
Kohászat	30,96	13,56	44,52
Gépgyártás	22,28	12,96	35,24
Közlekedés	26,88	11,16	36,04
Műszeripar	14,96	12,96	27,92
Vegy- és gumiipar	27,28	18,00	45,28
Textilipar	16,88	26,16	43,04
Élelmiszeripar	11,96	15,12	27,08

Amint látható, kimondottan hazai nyersanyagot feldolgozó iparágainkban is, mint a bányászat és az élelmiszeripar, a termelés importigénye 21, illetve 27 százalék. Megállapíthatjuk továbbá, hogy ha a hazai termelés anyagszükségletéből az energiahordozók és az energia

költségeit levonjuk, a fennmaradó részben az importanyagok iparáganként 40—60 százalékot tesznek ki. A külkereskedelem részesedésének gyors növekedése a teljes belföldi felhasználásban, különösen az utóbbi 10 évben, a termelés struktúrájában alapvető változást eredményezett.

E változás fontosabb következményei közül tervezési gyakorlatunk vonatkozásában a következőket emelhetjük ki:

— A termelés importtartalmával arányosan növekszik egész gazdaságunkban a külkereskedelem szerepe, azaz a fizetési mérleg egyensúlyának és a külkereskedelem gazdaságosságának jelentősége.

— A termelés importtartalma növekedésének arányában csökken az iparágak közötti termelési kapcsolatok merevsége, minthogy a hazai termelés egyre szélesebb területen és nagyobb volumenben helyettesíthető importtal.

A termelés struktúrájában bekövetkezett változás fenti következményei jelentős mértékben kihatnak a népgazdasági tervezésre, különösen a beruházások tervezésére. A beruházásoknál — mint a fejlesztést alapvetően meghatározó tevékenységnél — elsőrendű követelménynek kellene tekintenünk *a külkereskedelmi mérlegre gyakorolt pozitív hatást és a fejlesztés külkereskedelmi gazdaságosságának fokozását.*

Annak, hogy a beruházásoknak a külkereskedelmi mérlegre gyakorolt hatását vizsgáljuk, elsősorban két fő oka van. Az egyik az, hogy a fizetési mérleg egyensúlyi problémái, különösen tőkés relációban, már hosszabb idő óta eléggé kiélezettek, a másik az, hogy a beruházásoknak az új gazdasági mechanizmus követelményeivel összhangban levő tervezési és döntési módszerei ma még kiforratlanok. Ebben a cikkben természetesen nem vállalkozhatom arra, hogy a szóban levő témakomplexum végleges vagy akár csak megközelítő megoldását adjam. Céлом csupán az, hogy magukat a megoldatlan kérdéseket megfogalmazzam és a megoldás egyik lehetséges irányát körvonalazzam. Megjegyzem, hogy hasonló jellegű vizsgálatokat végeztek a Külkereskedelmi Minisztériumban Deák János és a Beruházási Bankban Milutinovics László vezetésével és a közeljövőben más érdekelt szervek is foglalkoznak a kérdéssel, ami kedvező kiinduló feltételeket teremthet egy egységes álláspont kialakításához.

A beruházások egy jelentős csoportjára vonatkozó vizsgálat eredményei és tanulságai

A fenti megállapításokat szemléltetően illusztrálja a Beruházási Bankban végzett 48 (1968-ra átmenő) kiemelt nagyberuházásra vonatkozó vizsgálat is. E beruházásokat az 1962—1968. években kezdték meg, teljes összegük 47,7 milliárdot tesz ki, teljes termelési értékük 40 milliárd Ft. (Új áron.) A fontosabb ágazatok részesedése ebből a következő: szénbányászat 4330, bauxitbányászat 1230, villamosenergia-ipar 7700, kőolajfeldolgozó-ipar 3900, gyógyszeripar 1050, egyéb nehézszerkezetgyártás 3600, gumi- és műanyagipar 5160, gépipar 6010, vas- és acélgépgyártás 1050, könnyűfémkohászat 3170, nehézfémkohászat 3390, beton- és épületelemgyártás 1290, cellulóze- és papírgyártás 1370, papírfeldolgozó-ipar 1360 és tartósítóipar 1920 millió Ft.

A vizsgált beruházások közül 15 az egy milliárd Ft-nál nagyobb beruházás, a többi 200 millió és egy milliárd Ft közé esik. Bár darabszámuk nem sok, nagyságuknál fogva mégis jelentős reprezentációt

képviselnek, minthogy 48 milliárd forintnyi összegük majdnem két évi teljes ipari beruházás összegével egyenlő. A vizsgált beruházások üzembehelyezési időpontjai különbözőek és együttes hatásuk az összes beruházás üzembehelyezése után mutatkozik meg.

A szóban levő vizsgálat két kérdésre terjedt ki:

1. A vizsgálati egységek (a 48 kiemelt beruházás) *termelési-felhasználói* kapcsolatainak elemzése. Itt abból indultunk ki, hogy a beruházások *üzembehelyezése után* a vizsgálati egységek termelésének egy része a vizsgálati egységek anyag jellegű ráfordításait fedezi (az anyag jellegű ráfordítások *intern* fedezete), az anyag jellegű ráfordítások egy részét a népgazdasági terv — elsősorban az infrastrukturális kapacitások perspektivikus fejlesztése következtében — „automatikusan” biztosítja (az anyag jellegű ráfordítások *automatikusan* biztosított fedezete) és csak az anyag jellegű ráfordítások fennmaradó részét kell a vizsgálati egységekhez nem tartozó létesítmények termeléséből, illetve importból (az anyag jellegű ráfordítások *extern* fedezete) biztosítani.

Az üzemeltetés anyag jellegű ráfordításait a vizsgálat szempontjából három csoportba soroltuk:

Az *első csoportot* azok az anyag jellegű ráfordítások képezték, amelyeket a népgazdasági terv az eddig kialakult főarányok következtében „automatikusan” fedez. Az ehhez szükséges fejlesztéseket az *ipari beruházások szempontjából* infrastrukturális fejlesztésnek is nevezhetjük, mely magába foglalja a szűkebben értelmezett infrastruktúra fejlesztését, a közlekedés- és kommunális fejlesztést, az energiatermelést és szétosztást, az energiahordozók és az építőanyagok biztosítását, valamint a mezőgazdaságnak mint nyersanyagtermelő ágának a fejlesztését.

A fenti területek fejlesztése az egyes nagyberuházásoktól, sőt a feldolgozó ipar egyéb egyedi létesítményeitől is többé-kevésbé függetlenül történik.

A *második csoportot* a feldolgozó- és az alapanyagipari termékek képezték, az első csoportba sorolt energiahordozó- és energiatermelés kivételével. Továbbiakban ezeket „ipari termékek”-nek nevezzük.

A *harmadik csoportot* az importált anyagok alkották. A 48 kiemelt beruházás termelői felhasználói kapcsolatait a 2. sz. táblázat szemlélteti.

2. sz. táblázat

A 48 kiemelt beruházás összes üzemeltetési anyagfedezetének alakulása

Megnevezés	Infrastrukturális termékek		Ipari termékek		Importanyagok*		Együtt	
	millió Ft	%	millió Ft	%	millió Ft	%	millió Ft	%
Intern anyagfedezet	3310	58	2401	42	—	—	5 711	100
Automatikus anyagfedezet	1494	100	—	—	—	—	1 494	100
Extern anyagfedezet	—	—	3899	32	8396	68	12 295	100
Összes anyagfedezet	4804	25	6300	32	8396	43	19 500	100

* Közvetett import nélkül.

2. A másik vizsgálati szempont a beruházások *külkereskedelmi hatásának* elemzése volt. A külkereskedelmi hatás az első megközelítésben pozitív és negatív hatásokra bontható. Negatív hatásként kell szá-

mításba vennünk a közvetlen és közvetett importot, amely mind a beruházások kivitelezése, mind azok üzemeltetése folyamán felmerül. Pozitív hatással viszont csak a beruházások üzembehelyezése után számolhatunk, mert a közvetlen és közvetett export, illetve a tartós importpótlás csak ekkor következhet be.

A 48 kiemelt beruházás külkereskedelmi hatásának elemzésekor nem tudtuk figyelembe venni a közvetett exportot, a beruházások megvalósításának importszükségletét, valamint a közvetett üzemeltetési importot sem, így számításaink a reálisnál kedvezőbb képet mutatnak. A figyelmen kívül hagyott tényezők külkereskedelmi hatásának fontossága indokolja azt a törekvésünket, hogy a továbbiakban égy olyan számítási szisztémát vázoljunk fel, amely a beruházások összes külkereskedelmi hatásainak felmérését lehetővé teszi.

A 48 kiemelt beruházás külkereskedelmi hatását a 3. sz. táblázat mutatja.

3. sz. táblázat

A 48 kiemelt beruházás hatása a külkereskedelmi mérlegre

Megnevezés	Szocialista (millió Rb)	Tőkés (millió \$)
Közvetlen export	213,8	16,4
Tartós importpótlás	4,5	1,8
Közvetlen üzemeltetési import.....	-125,9	-35,1
<i>Egyenleg</i>	92,4	-16,9

A szóban levő 48 kiemelt nagyberuházás kimutatott külkereskedelmi hatása, amely 92 millió rubel pozitív és 17 millió dollár negatív szaldójával — mint már említettük — a reálisnál kedvezőbb képet ad, egyértelműen mutatja, hogy a termelőkapacitások bővítésének olyan programjával állunk szemben, amely a külkereskedelmi és fizetési mérlegünk fennálló relációs problémáját nemhogy csökkentené, hanem még tovább élezi.

A 48 kiemelt beruházás termelői-felhasználói kapcsolatainak alakulásából és külkereskedelmi hatásának eredményéből az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

a) Amint az a 2. számú táblázatból kitűnik, az üzemeltetés anyag jellegű ráfordításainak extern fedezete az, amit tulajdonképpen fedezetlen anyagszükségletnek tekinthetjük, ennek viszont több mint kétharmada az importált és kevesebb mint egyharmada a belföldi termék. Ilyen alacsony hányadú fedezetlen belföldi anyagszükséglet, figyelembe véve az importált és a belföldi termékek helyettesíthetőségét, természetesen a *legkülönbözőbb kapacitás- és termelési arányok* mellett elégíthető ki, amelyek megalapozott tervezésének elsősorban a várható importvolumen és -struktúra meghatározása az előfeltétele. A prognosztizálható importot ugyanakkor olyan exportvolumennel kell fedezni, amely biztosítja a külkereskedelmi mérleg relációnkénti egyensúlyát olyan exportstruktúrában, amely lehetővé teszi a nemzetközi munkamegosztásba való gazdaságos bekapcsolódást. Mindez egyidejűleg egy nyitott gazdaságban fennálló *egyensúlyi* (arányossági) és *gazdaságossági* követelmények kielégítését is jelenti.

b) A fentiekből következik, hogy nyitott gazdaságban a beruházási volumen és struktúra megalapozott tervezése nem lehetséges olyan *autark arányossági követelmények* alapján, amelyek elsősorban a belföldi termelői-felhasználói kapcsolatok egyensúlyának megteremtésére irányulnak és ennek alárendelve alakítják ki az export- és import-előirányzatokat, mert így a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásunk arányossági és gazdaságossági követelményeit (a külkereskedelmi és fizetési mérleg relációnkénti egyensúlyát és a külkereskedelem gazdaságosságát) csak következtetlenül érvényesíthetjük. Fizetési mérlegünk állandó feszítettsége tőkés relációban gazdasági fejlődésünk egyik legfőbb akadályát képezi, amelyet elsősorban egy autark arányossági követelményeken alapuló beruházáspolitiká determinál. Ezért a jövőben arra kell törekednünk, hogy a beruházási volumen és struktúra kialakításakor *a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásunk arányossági és gazdaságossági követelményeinek érvényesítését helyezzük előtérbe* és ennek alárendelve tervezzük meg a belföldi ágazatközi kapacitás- és termelési arányokat.

A nemzetközi munkamegosztásra orientált beruházáspolitiká kialakításának azonban ma még számos előfeltétele hiányzik. A 48 kiemelt nagyberuházás vizsgálata azt mutatja, hogy a jelenlegi tervezési módszerek mellett sem a beruházási, sem a külkereskedelmi terv nem tartalmazza azokat a legfontosabb információkat, amelyek alapján a beruházási döntést a külkereskedelmi mérlegre gyakorolt hatás szempontjából is megalapozottá lehet tenni.

A vizsgált két probléma (a beruházások termelői-felhasználói kapcsolatainak elemzése a külső kapcsolatok figyelembevételével és a beruházásoknak a fizetési mérlegre gyakorolt hatása) vizsgálata nyilvánvalóan meghaladja egy folyóiratcikk kereteit, ezért a továbbiakban csak az utóbbi problémával foglalkozunk.

A beruházások tervezésekor az exportra és az importra vonatkozó adatok sokszor nincsenek kellően megalapozva, gyakran csak az üzembelieyzés utáni első évre vonatkoznak. Az export-import hatást általában csak a közvetlen hatásokra szűkítik. A beruházás engedélyezésekor nem veszik számításba azokat a közvetett export-import hatásokat, amelyek a termelési összefüggések következtében más üzemben, illetve ágazatokban lépnek fel. A beruházások engedélyezésekor általában nincs egyértelmű állásfoglalás a termékeknek a belföldi szükséglet és az exportcélok közötti elosztásáról. A gyakorlatban még nem alakult ki az egyes beruházások fizetési mérlegre kifejtett hatásának egyértelmű számítási módszere és emiatt a külkereskedelmi mérleg javítására irányuló célok a beruházás elbírálásakor, illetve engedélyezésekor alig realizálhatók.

A beruházások külkereskedelmi hatása gyakorlati számbavételéhez és a külkereskedelmimérleg-javítás céljainak a beruházások engedélyezésénél való érvényesítéséhez az alábbiak megoldása szükséges:

a) az egyes beruházások külkereskedelmi mérlegre gyakorolt hatásának számítása,

b) egy-egy időszakban folyamatban levő vagy tervezett beruházások külkereskedelmi mérlegre gyakorolt együttes hatásának számítása,

c) a fentiek ismeretében a beruházások engedélyezésénél a külkereskedelmimérleg-javítás szempontjainak gyakorlati érvényesítése.

Az egyes beruházások külkereskedelmi hatásának számítása

A számítások kiinduló célja — a népgazdasági külkereskedelmi mérlegre gyakorolt hatás számbavétele. Ezért nemcsak a vizsgált beruházás közvetlen exporthatását és importigényét kell számba venni, hanem a létesülő üzem belföldi értékesítésén és az üzemeltetés belföldi anyagszükségletén keresztül érvényesülő, tovagyűrűző, illetve begyűrűző közvetett hatásokat is.

Nem vitatható, hogy bármely jelentősebb beruházás közvetett export- és importhatásának a számítása olyan népgazdasági összefüggések ismeretét is feltételezi, amelyek esetleg csak igen jelentős hibahatárok mellett adhatók prognózisok és tervelőirányzatok. Ilyen bonyolult kérdéskomplexum esetén azonban, véleményem szerint, már a lehetséges megoldási mód megközelítése sem lebecsülendő eredmény és a további kutatást ma még elsősorban abba az irányba célszerű kifejleszteni, hogy *a jelentősebb beruházások külkereskedelmi hatásainak egyedenkénti tervezése vagy legalábbis hozzávetőleges előrebecslése szerves komponensévé váljon a beruházási döntésnek*. Igaz ugyan, hogy bármely kiemelt beruházás csak a többi beruházással és a meglévő álló-alapokkal együtt határozza meg a népgazdaság termelő kapacitásának, vagyis a potenciális kínálatnak a volumenét és szerkezetét, illetve csak a piaci relációnként mérlegelt keresleti volumennel és szerkezettel kölcsönhatásban fejtheti ki a külkereskedelmi mérlegre gyakorolt hatását. Ez az összhatás azonban a részhatások integrálása, amely feltételezi, hogy a részhatásokat, amennyire csak lehet, ismerjük és azokat már az egyedi beruházási döntéseknél is következetesen érvényesítjük, ami már önmagában is jelentős előrelépés lenne.

A hatások — a külkereskedelmi mérleg rendszerének megfelelően — tőkés és szocialista relációban külön-külön vizsgálandók és relációnként összegezendők. Minthogy a hatások időben erősen változnak, ezeket a beruházás megvalósításának és üzemeltetésének éveire egyenként kell számítani. A hatásokat elvileg a beruházás kivitelezésének megkezdésétől a létesítmény élettartama végéig, 20—30 éves távlatra, kellene meghatározni. Azonban ennyire előre reálisan még becsülni sem lehet, ezért *célszerű a vizsgált időszakot a beruházás megvalósítási éveire és 5—10 évi üzemeltetésre korlátozni*.

A számítások realitásának biztosítása megkívánja, hogy a beállított termékek lehetség szerint ne csak a statikus állapotnak feleljenek meg, hanem a várható külkereskedelmi árváltozásokat is figyelembe vegyék.

Az egyes beruházásoknak a külkereskedelmi mérlegre gyakorolt számbaveendő hatásai a következők:

- a) pozitív hatások: közvetlen export (E_1),
közvetett export (E_2),
import-megtakarítás (I_m).

A pozitív hatások az üzemeltetés időszakában jelentkeznek.

- b) Negatív hatások: közvetlen import (I_1),
közvetett import (I_2),
az import kapcsolódó importigénye (I_3).

A negatív hatások mind a beruházás kivitelezése, mind üzemeltetése időszakában megmutatkoznak.

Az egyes évek export-import hatásait (jele: H) külön szocialista és külön tőkés relációban, az alábbi képlet mutatja:

$$H_a = E_{1a} + I_{ma} + E_{2a} - I_{1a} - I_{2a} - I_{3a} \text{ (rubel)}$$

$$H_t = E_{1t} + I_{mt} + E_{2t} - I_{1t} - I_{2t} - I_{3t} \text{ (\$)}$$

A képletek egyes elemeinek értelmezésével és számítási módjával kapcsolatos problémák a következők:

Közvetlen export (E_1)

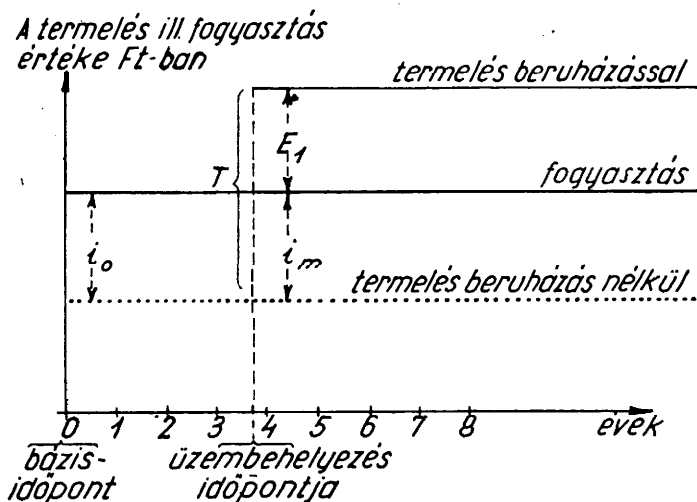
A közvetlen export a beruházás eredményeként létrehozott üzem termékéből exportra kerülő mennyiség értéke a vizsgált időszakban, évenként.

Eddig a beruházások engedélyezésekor a termelésből exportra kerülő rész nem szerepelt a jóváhagyandó mutatók között, csak mint többé-kevésbé megalapozatlan tájékoztató adatot tüntették fel, általában csak az üzembehelyezés utáni első évre. Ha a külkereskedelmi mérleg javítását mint célkitűzést érvényesíteni akarjuk a beruházások tervezésénél is, akkor ezen a gyakorlaton változtatnunk kell.

Az egyes beruházásokkal létrehozott új kapacitásokat lényegében a belföldi szükséglet közvetlen kielégítése, vagy a külkereskedelmi mérleg javítása céljából üzemeltetjük. (Ez utóbbi exportnövelés és importcsökkentés formájában lehetséges.) A két fő cél megkülönböztetése egyszerű akkor, ha az adott termék hazai fogyasztása és a vizsgált beruházás nélkül számított termelési színvonal között fennálló különbség állandó. (Lásd 1. sz. ábra.)

A külkereskedelmi mérlegre gyakorolt hatás számításánál ki kell választani egy bázisidőpontot. Ez az időpont egy beruházás esetében a

1. sz. ábra

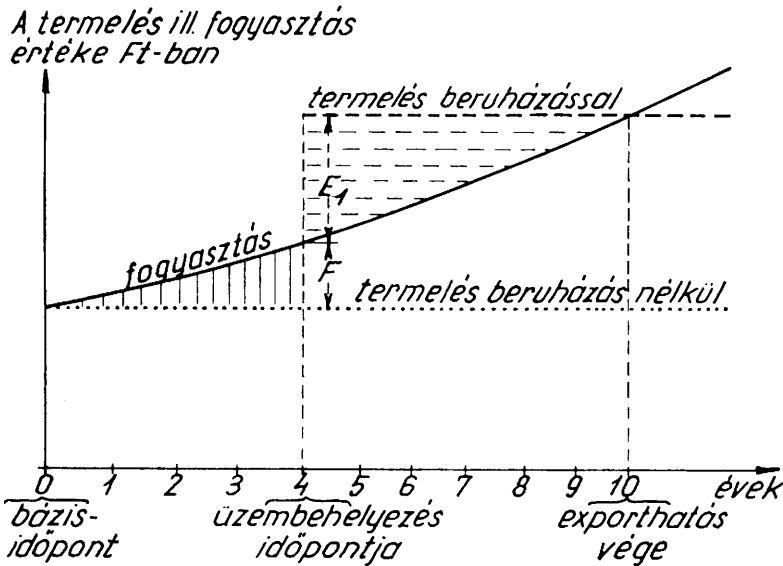

jóváhagyás időpontja lehet, több beruházás fizetési mérlegre gyakorolt hatásának együttes számítása esetén pedig az időrendben első beruházás jóváhagyását megelőző bármely időpont. Az ábrán vázolt esetben a fogyasztás és a hazai termelés nem változik, így a bázisidőpont megválasztásának nincs jelentősége.

A beruházás, 4 évig tartó kivitelezése után, T kapacitást eredményez. Üzembehelyezése a fennálló i_0 importot megszünteti és ezzel $i_n = i_0$ importmegtakarítást és E_1 exportot tesz lehetővé. Tehát az új kapacitás teljes egészében a fizetési mérleg javítását szolgálja.

Nem ilyen egyszerű a külkereskedelmi mérlegre gyakorolt hatás elbírálása a gyakorlatban, amikor a fogyasztás emelkedése meghaladja a meglévő kapacitásokon elért termelés emelkedését. A 2. sz. ábra egy olyan esetet mutat, amikor a beruházási döntés épp a termelés és a fogyasztás egyensúlya időpontjában történik, amikor még az import nulla. Ez az időpont egyben a bázisidőpont.

2. sz. ábra

A döntés időpontjában tudjuk, hogy a beruházással elérendő termelésnövekmény jelentős része már az üzembehelyezés évében a hazai fogyasztás előirányzott emelkedésének (F) kielégítését szolgálja és csak az ezen felüli rész (az E_1) mehet exportra. A beruházás a fizetési mérleget a döntés időpontjában fennálló állapothoz képest az üzembehelyezést követő évben csak az E_1 exportnöveléssel javítja. (Az importmegtakarításról később.) Az ábra világosan mutatja, hogyan köti le a fogyasztás növekedése a belépő új kapacitás termelésének egyre növekvő hányadát, és ezzel arányosan hogyan csökken évről évre az exportálható volumen. A tizedik év végén az export megszűnik.

A beruházásoknak a külkereskedelmi mérlegre gyakorolt hatását csak akkor lehet reálisan számításba venni, ha a beruházási program

központi jóváhagyásakor, illetve az állami hozzájárulás vagy hitel elbírálásakor az üzembehelyezést követő 5—10 évre rögzített értékesítési irányok (belföld, szocialista és tőkés export) és arányok megvalósításának feltételeit biztosítjuk. Első megközelítésben két feltételt emelhetünk ki.

1. Ha feltételezzük, hogy a termékminőség (a gyártmányparaméterek) szempontjából a tőkéspiac támaszt a legnagyobb követelményeket, akkor a tőkésexport-előirányzat realizálásának legkézenfekvőbb garanciája, hogy a szóban levő beruházás olyan műszaki változatát hagyjuk jóvá, engedélyezzük stb., amelynek technológiai korszerűsége a beruházás üzembehelyezése után lehetővé teszi a termékminőséggel és az árral szemben a tőkés piacokon felmerülő követelmények kielégítését. A *tőkés-piacra orientált beruházási variánsok* kidolgozása természetesen olyan tőkés piaci keresletprognózist igényel, amely a gyártmányparaméterek, az árak és a hozzájuk tartozó technológia együttes előrebecslését foglalja magában és igen sok, ma még csak sejtett szakmai probléma megoldását teszi szükségessé. Ilyen beruházási variánsok kidolgozása és megvalósítása tendenciájában azt eredményezné, hogy a három piac (belföldi, szocialista és tőkés) jelenlegi merev elkülönültsége fokozatosan csökkenne és egyre inkább megvalósulna az új kapacitásokon gyártott termékek piaci relációktól független értékesíthetősége. A szóban levő feladat megoldása természetesen a külkereskedelmi, a beruházó, a műszaki tervező stb. szervek konstruktív együttműködését feltételezi és a műszaki fejlesztés meggyorsítására hat. Ezek a követelmények a centralizált (központi döntés tárgyát képező), az állami hozzájárulással vagy állami hitelből jóváhagyott beruházásoknál egyaránt érvényesíthetők, sőt közvetve még a vállalati (hatáskörben eldöntött) beruházások korszerűségére is kedvező hatást gyakorolhatnak.

2. A tőkés piacra orientált beruházási variánsok maradéktalan megvalósulása esetén is igen valószínű, hogy az üzembehelyezés után kibocsátott termékek jövedelmezősége belföldi, tőkés és szocialista relációban eltérő lesz és a gazdasági szabályozók adott kombinációja nem biztosítja a beruházási program jóváhagyásakor, illetve az állami hozzájárulás vagy hitel elbírálásakor rögzített értékesítési előirányzatok megvalósítását. Ezért külön feladatot jelent, *hogyan lehet kialakítani a direkt és indirekt szabályozóknak azokat a formáit, amelyek a szóban levő rögzített értékesítési előirányzatok megvalósítását úgy biztosítják, hogy egyúttal az új gazdasági mechanizmus kereteibe is viszonylag könnyen beilleszthetők*. A szóban levő szabályozókat beruházási hatáskörök szerint differenciáltan célszerű kialakítani, külön a centralizált, a célcsoportos, az állami támogatással vagy állami hitelből megvalósított és a decentralizált (vállalati és tanácsi) beruházásokra.

Import-megtakarítás (I_m)

A hazai értékesítésre kerülő termékek egyik része a növekvő szükségletek kielégítését, másik része pedig importtermékek helyettesítését szolgálhatja. Az importhelyettesítés külkereskedelmi hatása importcsökkenésben nyilvánul meg. Ezért a hazai értékesítésre kerülő termékeket

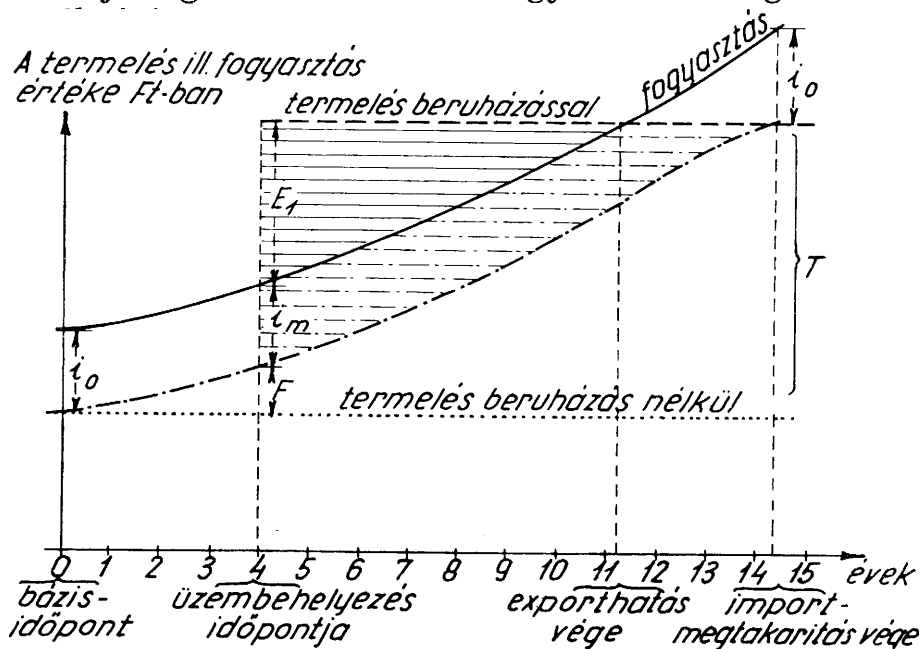
is osztályozni kell. Világos, hogy ezt a kérdést a beruházók nem tudják megválaszolni. A beruházás és a vállalat szempontjából a hazai szükséglet kielégítésére alkalmas termékeknél nem lehet különbséget tenni importpótló és nem importpótló felhasználás között, sőt közgazdasági aspektusból sem lehet az importpótlást a növekvő hazai szükségletek kielégítése elé vagy mögé helyezni. Véleményem szerint a két hatás jelentősége azonos. Különbséget tenni közöttük kizárólag a külkereskedelmi mérlegre gyakorolt hatás szempontjából lehet, az egyes termékek iránti hazai szükséglet és termelés várható alakulása alapján. A hazai kereslet és az importpótlás növekedése (mint a külkereskedelmi mérleget tehermentesítő tényező) egymást kölcsönösen korlátozza és az, hogy közülük melyiknek a primátusa érvényesül, attól függ, hogy a hagyományos népgazdasági terv többszintű népgazdasági programmá átalakított modelljébe felvehető alternatív célfüggvények (vagy esetleg azok kombinációi) közül a gazdasági vezetés hogyan választott. Ha a fenti módon értelmezett célfüggvény *a tőkés fizetési mérleg javítása, akkor egy rögzített belföldi kereslet mint korlátozó tényező mellett a tőkés fizetési mérleget tehermentesítő tartós importpótlás követelményének kell elsősorban érvényesülnie*. A szóban levő döntéseket csak népgazdasági szinten lehet megalapozottan előkészíteni és így az csak a központi tervező szervek feladatát képezheti.

Az import-megtakarítás meghatározásakor tisztázni kell, hogy *azt mely időpont importszínvonalához képest kell értelmezni és mérni*. Eddig a gyakorlatban általában a beruházás üzembehelyezésének időpontjában várható importszínvonalat tekintették bázisnak és közvetlenül a beruházás üzembehelyezése utáni állapot figyelembevételével számították az importmegtakarító hatást. Ez a megítélés sokszor azt eredményezte, hogy bár a beruházás üzembehelyezése után az illető termék importszínvonala magasabb volt a beruházás megkezdésének időpontjában fennálló importszínvonalnál, a beruházást mégis importmegtakarító beruházásnak minősítették. A valóság pedig az, hogy ezekben az esetekben *a beruházás a növekvő belföldi szükséglet kielégítésére létesült, amelyet átmenetileg importból elégítettek ki*. A fentiekből következik, hogy az importmegtakarító hatást csak a beruházás *megkezdésének* (jóváhagyásának) időpontjára vonatkoztatva lehet reálisan meghatározni és így minden olyan számítás, amely ezt követő időpontot vesz alapul, a belépő objektumok termelésének azt a részét is import-megtakarításként tünteti fel, amely a növekvő belföldi szükséglet kielégítését szolgálja.

Az importpótlás megítélésénél azt a körülményt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a beruházás üzembehelyezéséig a növekvő belföldi szükségletnek esetleg csak egy része fedezhető importtal, másik része viszont *kielégítetlen szükséglet* marad. Ilyenkor az import emelkedése a hazai fogyasztás növekedését mutatja, amely a bővülő szükségleteknek csak egy részét képezi, és így az üzembehelyezés után a beruházás termelésének egy részét a ki nem elégített szükségletek miatt ugrásszerűen kibővülő kereslet fedezésére kell előirányozni. (Az ábrákon ezt a hatást nem tüntettük fel.)

A másik vitatott kérdés, hogy az import-megtakarítással időben meddig számolhatunk? Ha a fogyasztás emelkedése oly nagy, hogy bizonyos idő múlva az import volumene eléri és meghaladja a bázisidőpont-

ban fennálló „eredeti” színvonalat, akkor az import-megtakarítás egy adott időpontban megszűnik és a beépített új kapacitás teljes egészében a többletfogyasztás kielégítését szolgálja.

A 3. számú ábrán a vízszintes vonallal jelölt terület az exporthatóságát és időtartamát mutatja, a vízszintes pontozott vonallal jelölt pedig az import-megtakarítás nagyságát és időtartamát tüntet. A terület alsó határát jelző „szerkesztési vonal”-at a fogyasztási görbe i_0 -val (a bázisidőszaki tényleges importtal) csökkentett értéke

Import-megtakarítás csak abban az esetben következik be, amikor egy hosszabb időszak viszonylag stabil importszínvonalát csökkentjük a beruházás üzembehelyezésével. Ez általában olyan termékeknél lehetséges, amelyeknél a belföldi szükséglet alakulása viszonylag állandó vagy lassan emelkedő. Számos esetben viszont, amikor a belföldi szükséglet emelkedése jelentős, a beruházás megvalósítása több évet vesz igénybe, és a kapacitás nem oly nagy, hogy a teljes szükséglet emelkedését meghaladná, import-megtakarításról nem beszélhetünk. Ezért véleményem szerint import-megtakarítás reálisan csak a centralizált nagyberuházásoknál és a jelentősebb hitelből megvalósuló beruházásoknál számítható, a kisebb fejlesztéseket viszont elméletileg is olyanoknak kell tekintelnünk, amelyek célja a növekvő belföldi szükséglet kielégítése.

Az illetékes központi szerveknek az egyes beruházások importpótló hatására vonatkozó állásfoglalásukat meg kell alapozniok. Ismerniük kell a beruházás adatain kívül a fizetési mérleg jelenlegi helyzetét és várható

alakulásának tendenciáját, továbbá a hazai fogyasztás „óhajtott” és reálisan tervezhető emelkedésének mértékét.

Közvetett export (E_2)

A közvetett export az üzem termékeiből további feldolgozásra más hazai üzemeknek átadott és azokban az exporttermeléshez felhasznált termékek értéke.

A közvetett export csak a félkésztermékeket és nyersanyagokat előállító üzemeknél jelentkezhet. A gyakorlati számításához általános módszer nem alakítható ki, meghatározása csak egyedi vizsgálatokkal lehetséges. Csak azokban az esetekben érdemes számításával foglalkozni, amikor a tervezők már a beruházási javaslat kialakításakor előírányozták mint egyik célkitűzést, a termékek továbbfeldolgozás útján történő exportját.

A közvetett export számításánál ismerni kell a továbbfeldolgozást végző üzemeket, az ezek részére átadásra kerülő évenkénti termékmennyiségeket. Az átadott termékmennyiségből annyi tekinthető közvetett exportnak, ahány százalékot az exportáló üzem teljes termelésének exporthányada kitesz. A közvetett export a beruházás jelentőségét csak speciális esetekben befolyásolja, de ilyenkor hatása lényeges lehet.

Közvetlen import (I_1)

A közvetlen import két részből áll: a beruházási összeg és a forgóeszköz-szükséglet importhányadából, valamint az üzemeltetés közvetlen importszükségletéből. A közvetlen import összetevői a beruházás és a tervezett üzemeltetés adatai alapján határozhatók meg.

Közvetett import (I_3)

A közvetett import a beruházás kivitelezéséhez és üzemeltetéséhez felhasznált hazai anyagok importtartalma.

A közvetett import nagysága a közvetlen importhoz viszonyítva iparáganként jelentősen eltérő, összességében azonban oly volument tesz ki, amely semmiképp sem hagyható figyelmen kívül az importszükséglet számításánál.

A hazai anyagok importtartalmát iparági átlagban a KSH által kidolgozott 100 Ft termelésre jutó \$, illetve rubel-importtartalom mutatói jellemzik. Olyan termékeknél, amelyek iparági szinten közel azonos importtartalmúaknak tekinthetők, az iparági átlagos importtartalom mutatói megfelelő pontosságú számítást tesznek lehetővé. Nagyobb volumenű anyagoknál, elsősorban az alapanyagoknál, az egyedi importtartalom-koefficienseket is meg kell határozni. Az iparági átlagos importtartalom-mutatók és az egyedi importtartalom-koefficiensek kombinált felhasználásával a közvetett import nagysága megfelelő pontossággal kiszámítható.

Az importhoz kapcsolódó többletimport (I_3)

Ahhoz, hogy egy-egy fejlesztési célnak, illetve beruházásnak a külkereskedelmi mérlegre gyakorolt teljes hatását megkapjuk, figyelembe kell vennünk még a közvetlen és a közvetett importhoz kapcsolódó többletimportot is. Ennek fontosságára a KSH-ban végzett ÁKM-számítások hívták fel a figyelmet. Ahhoz, hogy a szocialista importot megfizessük, szocialista relációban exportálnunk kell. A szocialista exporthoz szocialista és tőkésimport szükséges. Tőkésimport vonatkozásában ugyanez a helyzet. Minthogy ismerjük a szocialista export szocialista és tőkés importtartalmát, valamint a tőkésexport szocialista és tőkés importtartalmát, az importhoz kapcsolódó import értékei az alábbi képlettel számíthatók:

$$I_3 = I_d \cdot (K_1 + K_2) + I_t \cdot (K_3 + K_4),$$

ahol: $I_d = (I_{1d} + I_{2d})$

$$I_t = (I_{1t} + I_{2t})$$

K_1 = a szocialista export szocialista importtartalma Rb/Rb

K_2 = a szocialista export tőkés importtartalma \$/Rb

K_3 = tőkésexport szocialista importtartalma Rb/\$

K_4 = tőkésexport tőkés importtartalma \$/.\$

Az eddig elvégzett számítások szerint az importhoz kapcsolódó import a teljes importvolument mintegy 6—10 százalékkal emeli meg. Jelentősége inkább a relációk közötti különbségek számításánál van, mert kidomborítja a szocialista export tőkésimportot fokozó hatását.

Egy időszak beruházásainak együttes hatása a külkereskedelmi mérlegre

A népgazdasági tervezés munkáját nagymértékben segítené, ha nemcsak egy-egy beruházásnak, hanem az összes folyamatban levő és az indítandó beruházásoknak a tervidőszak külkereskedelmi mérlegére gyakorolt hatásait évenként meghatároznánk.

Ehhez a számításhoz az egyes beruházások hatásaiból kell kiindulnunk. Több beruházásnak a külkereskedelmi mérlegre gyakorolt együttes hatását vizsgálva azonban figyelemmel kell lennünk az adott beruházáscsoport egymás közötti termelési kapcsolataira is. Külön ügyelni kell arra, hogy az egyes beruházások hatásánál számításba vett közvetett hatások (a közvetett export, a közvetett import és az import kapcsolódó importszükséglete) kiszűrésre kerüljenek. Ha a vizsgált beruházások összetétele és ágazatok közötti megoszlása megfelel a népgazdasági terv főbb fejlesztési arányainak, az összesített hatás számításánál a közvetett hatásokat gyakorlatilag figyelmen kívül lehet hagyni, minthogy a beruházások egymás közti kapcsolódásainak eredményeképpen egyik üzem közvetett hatása a másik üzem közvetlen hatásaként jelentkezik és mint ilyen kerül be a számításba.

Minél több egységből álló beruházási halmaz hatását értékeljük, annál nagyobb mértékben lehet korlátozni a számításokat csak a közvetlen hatások számbavételére, az alábbi képlet alkalmazásával: $H = E_1 + I_m - I_1$.

Ha csak néhány beruházás együttes hatását kívánjuk számítani, akkor a közvetlen és a közvetett hatások halmozódását egyedenkénti vizsgálattal kell kiszűrni. Az együttes hatások is szocialista és tőkés bon-
tásban, a vizsgált időszak egyes éveire külön-külön határozandók meg.

A beruházások együttes külkereskedelmi hatására vonatkozó számítások hasznosítása

A tisztánlátást nagyban előmozdítaná *egy olyan számítás megszer-
vezése és elkészítése, amely „naprakész állapotban” mutatná a már engedélyezett beruházások külkereskedelmi mérlegre gyakorolt össz-
hatását fő relációk szerint.* E „terhelési táblázatot” folyamatosan kel-
lene kiegészíteni az újabb és újabb engedélyezésekkel. A számításhoz
szükséges adatokat részben a beruházások okmányai alapján, részben az
azokat kiegészítő beruházói, külkereskedelmi és tervhivatali információk
bekérésével lehetne biztosítani. Ezt a munkát bizonyos értékhatár felett
minden beruházásra célszerű elvégezni, tekintet nélkül arra, hogy azok
központi vagy vállalati döntési jogkörbe tartoznak-e. Az így kapott ösz-
szesített hatássorok naprakész állapotban tüntethetnék fel, például az
1968—1975. évekre, az eddig megkezdett és engedélyezett beruházások-
nak a külkereskedelmi mérlegre gyakorolt együttes hatását.

Arra a kérdésre, hogy a népgazdasági tervezés mely területén volna
felhasználható a már engedélyezett beruházások külkereskedelmi mér-
legre gyakorolt összhatásának ismerete, a teljesség igénye nélkül az aláb-
biakat jelölhetjük meg:

— a külkereskedelmi mérleg egyensúlya mint korlátozó tényező
veendő figyelembe a belföldi fogyasztás emelésének tervezésénél és a
nemzeti jövedelemből felhalmozásra fordítandó rész meghatározásánál;

— a beruházások összvolumenén belül még fokozottabban kell szá-
mításba venni a külkereskedelmi mérleg terhelését az importberendezé-
seket és gépeket igénylő beruházási volumen és importkeretek meghatá-
rozásakor;

— a beruházások külkereskedelmi mérlegre gyakorolt hatásának
ismeretében lehet csak reálisan továbbfejleszteni a devizagazdálkodást
befolyásoló ösztönzőket és szabályozókat, elsősorban a devizaszorzókat
és a hitelpolitikai irányelveket;

— a javasolt számítások fontos tájékoztatást nyújtanának az egyes
beruházási javaslatok és hitelkérelmek véleményezéséhez és lehetővé
tennék, hogy a döntést a külkereskedelmi hatás figyelembevételével hoz-
zák meg.

★

Az utóbbi években egyre inkább tért hódított az a felismerés, hogy
amilyen mértékben a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsoló-
dásunk az egész termelési tevékenységünkre kihat, olyan mértékben be-
folyásolja a külkereskedelmi mérleg várható alakulásának ismerete a
népgazdasági tervezés számos fontos területét. Ezért a beruházások és
a külkereskedelmi mérleg közötti kapcsolatok részletes feltárása rend-
kívül aktuális feladat.

SIMON GYÖRGY:

A termelés és a termelékenység néhány törvényszerűségről

A termelés és a termelékenység alakulása sok körülménytől (feltételtől, tényezőtől) függ, amelyek bonyolult kapcsolatban állnak egymással. Szinte nem lehet olyan jelenséget megnevezni, amely közvetlenül vagy közvetve ne hatna a termelőfolyamatra. Amennyiben a termelést befolyásoló körülmények nagyjából egyenrangúak és egymástól függetlenek lennének, akkor a termelés és a termelékenység véletlenszerűen alakulna. Valójában azonban *van néhány kiemelkedő jelentőségű tényező, amely hozzávetőlegesen meghatározza a termelés és a termelékenység változását.*

A sok kisebb jelentőségű, egymástól jórészt független tényező véletlenszerű hatása miatt a tényleges változások sztochasztikus jellegűek. Tendenciákat azonban az alapvető tényezők lényegében determinálják. Az utóbbi vonatkozásban foglalkozunk ebben a cikkben a termelés és a termelékenység néhány törvényszerűségével.

A vázolt megfontolásokból kiindulva több évtizede folynak termelési függvényvizsgálatok.¹ Ez a cikk azokat a főbb eredményeket tárgyalja, amelyekhez a magyar népgazdaság és ágazatainak fejlődési idősorai alapján jutottunk az 1950—1966-os időszak figyelembevételével.²

Először azt a termelési függvényt ismertetjük, amelyet vizsgálatunk folyamán kaptunk. Ennek kapcsán közgazdaságilag értelmezzük a függvényben figyelembe vett törvényszerűségeket, különös tekintettel a függvény sajátos tényezőire.

A továbbiakban a függvény paramétereire nyert számszerű értékeket tárgyaljuk, és megvizsgáljuk, miként alkalmazhatók a nemzeti jövedelem növekedésének vizsgálatára. Végül a termelési tényezők differenciális hozadékaival és a helyettesítési határrátákkal foglalkozunk.

A függvény általános alakja és tényezőinek értelmezése

Függvényünkben a következő *négy termelési tényezővel számolunk:*

1. a kifejtett munkaidő mennyiségével,
2. a felhasznált termelőberendezések mennyiségével,
3. a kutató-fejlesztő műszakiak részarányával,
4. a technikai felszereltséggel.

¹ Lásd a többi között a cikk végén található irodalomjegyzékből a következő munkákat: (1), (2), (3), (4), (7), (10), (12), (14) és (15); jó áttekintést ad (16), valamint magyar nyelven (9).

² Lásd Az ipari termelés hatékonyságát meghatározó főbb tényezők és összefüggéseik vizsgálata című OMF B tanulmányt (előkészületben).

Lényegében e négy tényező függvényében változik a termelés, illetve a nemzeti jövedelem volumene (a 3. és 4. tényező az időnek is függvénye), végső soron a termelékenység is. A szóban levő *termelési függvény általános alakja* a következő:

$$(1) \quad P = aL^\alpha (SB)^\beta \left(\frac{\prod_{t_0}^{T_0} u L_k^{(t)}}{\prod_{t_0}^{T_0} L^{(t)}} \right)^\lambda \left(\frac{\prod_{t_0}^{T_0} S^{(t)} B^{(t)}}{\prod_{t_0}^{T_0} v L^{(t)}} \right)^\gamma$$

ahol

P = a termelés (vagy az előállított nemzeti jövedelem) volumen-indexe;

a = arányossági szorzó (ideális esetben 1);

L = létszámindex (a munkaidőhossz változásával korrigálva);

B = a termelőberendezések (termelő állóeszközök, üzemi ingatlanok nélkül) volumenindexe (január 1-i bruttó érték alapján, összehasonlítható áron);

S = az átlagos műszakszám indexe;

$L^{(t)}$ = a kutató-fejlesztő műszakiak száma a t időszakban (évben);

$L^{(t)}$ = az összes foglalkoztatottak évi átlagos létszáma a t időszakban;

u = az átlagos üzemnagyság (az egy telephelyen foglalkoztatottak száma) figyelembevételével választott szorzótényező (vizsgálatuknál egységesen $u = 1000$ -et alkalmaztunk);

$S^{(t)}$ = átlagos műszakszám a t időszakban;

$B^{(t)}$ = a berendezésérték a t időszakban (január 1-én);

t_0 = a vizsgálat bázisidőszaka (esetünkben 1950);

T_0 = a vizsgálat tárgyidőszakát megelőző év (esetünkben például 1965);

v = minimális technikai felszereltség a vizsgált területen (esetünkben hozzávetőlegesen 2000 Ft/fő, 1959. évi áron);

α = a termelés (nemzeti jövedelem) százalékos változása a kifejlesztett munkaidő mennyiségének 1%-os változása esetén;

β = a termelés (nemzeti jövedelem) százalékos változása a felhasznált termelőberendezések volumenének 1%-os változása esetén;

λ , ill. γ = a termelés (nemzeti jövedelem) százalékos változása a 3., illetve 4. tényező 1%-os változása esetén.

Az (1) függvényben mind a függő változó (termelés, illetve nemzeti jövedelem), mind a független változók (a termelési tényezők nagysága) indexek, illetve viszonyszámok (a 3. és 4. tényező esetében viszonyszámokból képzett szorzatösszegek) formájában vannak kifejezve.³ Ez nem véletlen. Azért választottuk ezt a megoldást, mert az árrendszer torzító hatásának hozzávetőlegesen kiszűrése mellett módot nyújt a függ-

³ Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a 3. és 4. tényezőben szereplő $L^{(t)}$, illetve a 4. tényezőben felvett $(SB)^{(t)}$ értékek korábbi időszakokra vonatkoznak, mint az az 1. és 2. tényező L és (SB) értékei, továbbá az előbbieket az idő függvényei is.

vény paramétereinek sok idősor egyidejű figyelembevételével történő becslésére.⁴

A függvény általános (sok ágazatra, illetve a népgazdaság egészére történő) alkalmazhatóságának az az alapvető feltétele, hogy a benne figyelembe vett tényezők, valamint a tényezők feltételezett kapcsolata a termeléssel (nemzeti jövedelemmel) nagyjából a valóságot tükrözze, vagyis az, hogy a függvény a termelés tényleges törvényszerűségeit fejezze ki. Mielőtt azonban ezzel foglalkoznánk, nézzük meg, *milyen törvényszerűségeket tételez fel az (1) függvény*. Nagyjából a következőket:

1. a termelés, illetve a nemzeti jövedelem mennyiségi és minőségi (műszaki fejlesztési) tényezők hatásaira változhat;

2. a növekedés mennyiségi tényezői: a kifejtett munkaidő-mennyiség és a felhasznált termelőberendezések volumenének változása;

3. minőségi tényezők: a kutató-fejlesztő munka, valamint a termelőberendezések népgazdasági, illetve ágazati méretben folyamatosnak tekinthető tökéletesítése;

4. azonos létszám (változatlan munkaidőhossz) és felhasznált berendezésvolumen mellett a termelés annál gyorsabban nő, minél magasabb

— a kutató-fejlesztő munkát végző dolgozók részaránya;

-- a technikai felszereltség (feltételezve a termelésrugalmassági együtthatók pozitív voltát);

5. a két műszaki fejlődési tényező időben egymást követő mennyiségi egymással szorzódva növelik a termelést;

6. a különféle tényezők hatása konstans termelésrugalmassági együtthatók mellett szintén szorzódik egymással.

Az általános Cobb—Douglas termelési függvénynek a műszaki fejlődést is figyelembe vevő változata⁵ részben a fentivel azonos, vagy ahhoz hasonló feltételezéseken nyugszik. Az (1) függvény főleg az alábbi vonatkozásokban nevezhető sajátosnak.⁶

a) *konkretizálja az ún. meg nem testesült műszaki fejlődést, feltételezve, hogy*

— a kutató-fejlesztő tevékenységen belül az alkalmazott kutatás volumenétől függ közvetlenül a termelés;

— az alkalmazott kutatás mint termelési tényező mennyisége az ilyen munkát végző műszaki dolgozók számával arányos (e feltételezés jogosultságára még kitérünk);

b) a *megtestesült műszaki fejlődést szintén figyelembe vesszük, mégpedig a technikai felszereltség és az idő függvényében, itt lényegében a termelőberendezések korszerűsítést is jelentő részleges vagy teljes kicserélése hatásának figyelembevételéről van szó, amely annál je-*

⁴ Az idősoros és a keresztmetszeti vizsgálat kombinálása a termelési függvény adott szerkezete mellett lehetővé teszi, hogy a kiinduló feltételekben tükröződő trend- és strukturális eltérések ne a rugalmassági együtthatók, hanem a termelési tényezők értékeiben jussanak kifejezésre. Ebből következik, hogy módszerünk lényegében biztosítja a termelésrugalmassági együtthatók függetlenségét a kiinduló feltételrendszerrel szemben. Az idősoros és a keresztmetszeti vizsgálat kombinálásának a termelési függvények kialakításában játszott szerepére később még részletesen kitérünk.

⁵ Lásd pl. (14)-et és (6)-ot.

⁶ Részben hasonló gondolatokat vetettünk fel a (12) tanulmányban; ezt a gondolatkört fejlesztette tovább a (2) tanulmány is.

lentősebb többleteredményt biztosíthat, minél magasabb a technikai felszereltség. Ez a hatás időben halmozódik;⁷

c) az összes termelési alapok („tőke”), vagy az összes *állóeszközök helyett a termelőberendezésekkel* számolunk, mivel a termelés alakulása közvetlenül általában csak a kihasznált berendezésvolumennel függ össze.

A *harmadik tényező* kapcsán felvethető, hogy elhanyagolja a kutató-fejlesztő munka felszereltségében levő különbségeket, valamint az esetleges külföldi licencvásárlások hatását. Előbbi függvényünk szempontjából ez akkor lenne lényeges, ha népgazdasági vagy ágazati átlagban számottevően javulnának a kutató-fejlesztő tevékenység feltételei. Ez kifejezésre jutna a 3. tényező termelésrugalmassági együtthatójának (λ -nak) a növekedésében.

Ami a licencvásárlást illeti, a vizsgált időszakban viszonylag igen kicsi volt, és így elhanyagolása eredményeinket nem befolyásolhatta számottevően. A jövőben a helyzet remélhetőleg változni fog. Elvileg indokolt és lehetséges a 3. tényezőt oly módon korrigálni, hogy a licencvásárlással helyettesített kutató-fejlesztő műszakiak számát is figyelembe vegyük.

Tartalmát tekintve a *kutató-fejlesztő tevékenység felöleli mind a gyártmányfejlesztést, mind pedig a gyártás (technológia) fejlesztését, szervezési intézkedéseket stb.* Alapvető tartalmát a nagy kutatásigényű ágakban a gyártmányfejlesztés képezi.

Miért szorzódnak egymással a két műszaki fejlesztési tényező időben egymást követő mennyiségei? Ez azzal magyarázható, hogy a fejlesztés mind magasabb szintből kiindulva történik. Ha például valamely évben sikerül a kutató-fejlesztő munka, illetve a termelőberendezések korszerűsítése révén 10%-kal növelni a termelést (és a termelékenységet), a következő időszakban azonos mennyiségű kutató-fejlesztő munka, illetve a berendezések azonos mérvű korszerűsítése újabb 10%-ot eredményezhet, de most már magasabb szinthez képest. Vagyis a két évvel korábbi helyzethez viszonyítva 11%-ot ($1,1 \times 1,1 = 1,21$; $1,21 - 1,10 = 0,11$).

Az (1) összefüggés u szorzótényezőjének megválasztása vizsgálatunknál ($u = 1000$) azt jelentette, hogy a kutató-fejlesztő tevékenységnek akkor tulajdonítottunk mérhető pozitív szerepet, ha az azt végző műszakiak részaránya meghaladta az összes foglalkoztatottak egy ezrelékét. (Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy iparunk átlagosan kb. 1000 dolgozót foglalkoztató üzemekből áll.)

A v szorzótényezőre 2000-es értéket alkalmaztunk, vagyis feltételeztük, hogy a 4. tényező 2000 Ft/fő technikai felszereltség felett gyakorol mérhető hatást a termelésre, illetve termelékenységre.

Mint az (1) összefüggésből látható, a 2., 3. és 4. tényezőnél *időbeli késéssel* számolunk. A 2. tényezőnél ez abban jut kifejezésre, hogy az év eleji (nem pedig az évi átlagos) berendezésvolument vesszük figyelembe. Ez már csak azért is indokolt, mert a statisztika az évi átlagos berendezéserőértéket nem mutatja ki, s az új berendezések zömét rendszerint az év második felében helyezik üzembe. Másrészt az üzemeltetés

⁷ A technikai felszereltség hatását lényegesen másként értelmezzük, mint például a (2) tanulmány.

kezdeti problémái miatt az első hónapokban az új berendezések többnyire nem dolgoznak kedvező hatásfokkal.

A 3. tényező tekintetében egyéves időbeli késést vettünk számításba. Valójában a kutató-fejlesztő tevékenységek igen különböző időtartamúak. Népgazdasági és ágazati *átlagban* azonban az egyéves késés elfogadhatónak tűnik.

A 4. tényezőnél abból indultunk ki, hogy az első 1—2 évben az új berendezéseket még többnyire nem kell felújítani, korszerűsíteni. Ezért a figyelembe vett időbeli késés ennél a tényezőnél a leghosszabb (közel másfél év).

Termelékenységi összefüggések

Az (1) függvényből kiindulva megkapjuk a termelékenység alakulását meghatározó összefüggéseket is. A *munka termelékenységét* úgy határozzuk meg, hogy elosztjuk a függvény mindkét oldalát L -lel. Tehát

$$(2) \quad \frac{P}{L} = a L^{\alpha-1} (SB)^{\beta} k^{\lambda} f^{\gamma}$$

$$\text{ahol} \quad k = \frac{\prod_{t_0}^{t_1} u L_k^{(t)}}{\prod_{t_0}^{t_1} L^{(t)}}, \quad f = \frac{\prod_{t_0}^{t_1} S^{(t)} B^{(t)}}{\prod_{t_0}^{t_1} v L^{(t)}}$$

Analog módon nyerjük a *felhasznált berendezések volumenére jutó termelés* indexét:

$$(3) \quad \frac{P}{SB} = a L^{\alpha} (SB)^{\beta-1} k^{\lambda} f^{\gamma}.$$

Meglepőnek tűnhet, hogy a *termelékenységet ugyanazok a tényezők határozzák meg, bár részben eltérő hatványkitevőkkel, mint a termelést.* Ennek indokoltságát azonban nem nehéz közgazdaságilag sem belátni.

Nézzük a (2) összefüggést. Ebben a jobboldalon L^{α} helyett $L^{\alpha-1}$ áll. Ha $\alpha = 1$, akkor $L^{\alpha-1} = L^0 = 1$. Vagyis a létszámváltozás ilyenkor nem módosítja a termelékenységet, e tényező mintegy „kiesik” a függvényből.

Vizsgálataink szerint α 1-nél kisebb. Ebben az esetben ($\alpha - 1$) negatív érték, és az $L^{\alpha-1}$ kifejezés szintén kisebb 1-nél. Tehát a *létszámnövelés negatívan hat a munkatermelékenységre.* Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a létszámváltozás *parciális hatásáról* van szó. Más tényezők eredményeként rendszerint létszámemelkedés esetén is nő az egységnyi munkaidőre jutó termelés, bár lassabban, mint ha a létszám változatlan. A létszámváltozás parciálisan negatív hatása a munkatermelékenységre főleg azzal függ össze, hogy ha csupán a létszám nő, csökken a technikai felszereltség.

A (3) összefüggés a felhasznált berendezésegységre jutó termelés indexét adja. Ez akkor különbözhet az állóeszközegységre jutó termelés indexétől, ha változik a műszakkihasználás (S), illetve a berendezések részaránya az összes állóeszközökön belül. A vizsgált időszakban a két

említett körülmény oly irányban hatott, hogy az állóeszközegységre jutó termelés általában kedvezőbben alakult, mint a felhasznált berendezések egységére jutó termelés.

Rugalmassági együtthatók

Akár a termelést, illetve nemzeti jövedelmet, akár a termelékenységet akarjuk elemezni, ismerni kell a termelés-rugalmassági együtthatókat. Ez utóbbiak nagyságát statisztikai adatok alapján a legkisebb négyzetek módszerével becsülve arra is választ kapunk, hogy milyen mértékben illeszthető az adott termelési függvény a tényadatokhoz, s mennyire megbízhatóak paraméterei.

A termelésrugalmassági együtthatók megbízható becslése igen nehéz feladat. A probléma az ún. multikollinearitásban csúcsosodik ki. Egy-egy ágazat vagy a nemzetgazdaság fejlődését jellemző idősorokban, normális viszonyok között, általában mérsékeltek az egyes tényezők egymáshoz viszonyított változásai, s nem ölelnek fel minden főbb fejlesztési alternatívát. Ehhez járul, hogy maguk az idősorok is általában rövidek, és különösen azok a hazai statisztikai adottságok mellett. Ilyen körülmények között több tényező esetén rendszerint nem sikerül az egyes tényezők hatását (termelésrugalmassági együtthatóit) megbízhatóan mérni.⁸

A módszer, amelyet kutatásunk során a vázolt probléma kapcsán alkalmaztunk, az idősoros és keresztmetszeti vizsgálat kombinálása volt. Mint arra már utaltunk, a termelési függvényt olyan alakban (indexek, viszonyszámok felhasználásával) írtuk fel, amely lehetővé tette paramétereinek több idősor alapján történő egyidejű becslését, az árrendszer torzító hatásának hozzávetőleges kiszűrése mellett.

Az (1) függvény paramétereit a népgazdaság és az ipar különböző ágait felölelő 26 idősor felhasználásával becsültük, ötváltozós logaritmikusan lineáris regresszió számítással, a legkisebb négyzetek módszerével. Minden idősor 16 mérési adatot tartalmazott (1950-től 1966-ig minden évre), valamennyi változóra.⁹ Ily módon egy-egy változóra $26 \cdot 16 = 416$ mérési adatunk volt az (1) függvény 5 paraméterének (4 termelésrugalmassági együtthatójának, valamint konstans szorzójának) szimultán becsléséhez.¹⁰

A paraméterek becslését nemcsak az a körülmény könnyítette meg, hogy a függvényt nagyszámú — 400-nál több — mérési adathoz illesztettük, hanem elsősorban az, hogy viszonylag nagy volt a változók saját átlagukhoz és egymáshoz viszonyított szóródása. Ugyanis az elmúlt évtizedekben a népgazdaság és az ipar különböző ágaiiban nagyon sokféle fejlesztési politika érvényesült. Ennek illusztrálására megemlítünk néhány jellemző adatot.

- Ha 100-nak vesszük az 1950. évi értékeket, akkor a vizsgált területen a legalacsonyabb termelési index 74, a legmagasabb 1621 volt.

⁸ Lásd erre vonatkozóan például (4)-et, (6)-ot és (10)-et.

⁹ A kiinduló adatok meghatározásához felhasználtuk a (8), (17), (18), (19) és (20) munkákat, valamint a szakértői becsléseket. Ezzel kapcsolatban elsősorban Kupcsik Józsefnek tartozom köszönettel.

¹⁰ A regressziószámításokat a NIM IGUSZT Számítóközpontja végezte Eperjesi Sándorné irányításával.

A munkaidővel korrigált létszámra az analóg értékek: 70 és 440, a műszakszámmal korrigált berendezésvolumenre pedig 78 és 1249. A kutató-fejlesztő műszakiak részaránya az összes foglalkoztatottakon belül 1963-ban népgazdasági átlagban mintegy 4,6 ezrelék volt, az állami iparban pedig 12,2 ezrelék. Ugyanakkor a legalacsonyabb részarány csupán 0,2 ezreléket, a legmagasabb viszont 56,7 ezreléket tett ki. A technikai felszereltség (egy főre jutó berendezésérték az első műszakban 1959. január 1-i áron) legalacsonyabb értéke vizsgálatunknál 2,3 ezer Ft, legmagasabb értéke 973,6 ezer Ft volt.

A paraméterek becsléséhez meghatároztuk az (1) összefüggés mindkét oldalának logaritmusát, majd a változóknál a statisztikai tényezőmokat behelyettesítve, *ötváltozós korrelációt számítottunk*, ahol a függő változó $\log P$, a független változók pedig a négy termelési tényező logaritmusai voltak. *A tényezők termelési rugalmasságait a parciális regressziós együtthatók, az arányossági szorzó logaritmusát ($\log a$ -t) pedig a regressziós egyenlet konstansa adta.* Képletben:

$$(4) \quad \log P = \log a + \alpha \log L + \beta \log (SB) + \lambda \log k + \gamma \log f, \text{ ahol}$$

k és f a 3. és 4. termelési tényező [lásd a (2) összefüggést];
 $u = 1000$ és $v = 2000$ mellett.¹¹

Az (1) függvény paramétereire (4) alapján a következő *számszerű eredményeket* kaptuk (zárójelben a konfidencia intervallumok):

$$\begin{aligned} \alpha &= 0,7035 (0,0221), \\ \beta &= 0,1374 (0,0157), \\ \lambda &= 0,01847 (0,00081), \\ \gamma &= 0,002182 (0,000465), \\ a &= 1,091. \end{aligned}$$

Totális korreláció: 0,9733.

Megállapítható tehát, hogy *függvényünk jól illeszkedik a több mint 400 mérési adathoz*, s csupán az összes szórás kb. 5⁰/₀-át (0,9733² = 0,9473) hagyja megmagyarázatlanul. A részletes elemzésből arra lehet következtetni, hogy az eltérések elsősorban a mérés pontatlanságaival, valamint az ún. kváziciklikus gazdaságfejlődés hatásával függnek össze.

Közgazdasági szempontból még lényegesebb, hogy *valamennyi termelésrugalmassági együttható pozitív, a megbízhatóságuk mértékét jellemző konfidencia intervallumok pedig viszonylag kedvezőek.* A konfidencia intervallum a létszámtényező és a kutató-fejlesztő tényező esetében csupán 3—4⁰/₀-a a rugalmassági együtthatónak, a berendezéstényezőre kb. 11⁰/₀, a technikai felszereltségre pedig 21⁰/₀, vagyis a kapott termelésrugalmassági együtthatók a vizsgált terület egészét tekintve elfogadható pontosságúak.

Az együtthatók értékeiből nemcsak az állapítható meg, hogy a

¹¹ Az u és y számszerű értékeinek meghatározására vonatkozóan kívánatos lenne további vizsgálatokat folytatni. Az eddigi eredmények arra engednek következtetni, hogy az alkalmazott számszerű nagyságok nemcsak az előbbieken vázolt logikai megfontolásokkal indokolhatók, hanem viszonylag jól közelítik egy megfelelő érzékenységi vizsgálatssorozattal meghatározható vagy becsülhető legkedvezőbb értékeket.

4 tényező bármelyikének emelkedése a termelés növelését eredményezheti, hanem az is, hogy a két mennyiségi tényező azonos ütemű növelése esetén a termelés valamivel lassabban nő, mint a ráfordítások ($\alpha + \beta = 0,8409 < 1$). Ez azonban csak akkor következik be, ha nincs számottevő kutató-fejlesztő tevékenység és a technikai felszereltség nagyon alacsony. Az utóbb említett tényezők a legtöbb ágazatban és a népgazdaságban is növekvő hozadékot eredményeznek.

Mi okozza „tisztá” mennyiségi növekedésnél a csökkenő hozadékot? Ennek egyik oka a *természeti erőforrások* (bányakincsek, felhasználható földterület) *korlátozottsága*. Sőt ez tekinthető az egyetlen olyan oknak, amely nem a mérési adatok jellegével függ össze. Az utóbbinál konkrétan arról van szó, hogy az esetek nagy többségében (26-ból 21 időszornál) nem a hozzáadott érték (nemzeti jövedelem), hanem a bruttó termelés volumenindexét voltunk kénytelenek alkalmazni a függvényparaméterek becsléséhez. Ezért nem lehetett kellően kiszűrni az anyaghányad változásának hatását az eredményekből. Mit jelent ez a kapott függvényparaméterek tekintetében?

Hogy a kérdésre válaszolhassunk, az *anyaghányad változási tendenciáit* kell számításba venni. Ismeretes, hogy az ötvenes évek elején a „mennyiségi szemlélet” és a termelési kooperáció növekedése az átvitt érték részarányának emelkedéséhez vezetett iparunkban. A későbbi időszakban viszont az anyaghányad bizonyos mérvű csökkenése figyelhető meg. A fentiek miatt a bruttó termelés volumenindexe a vizsgált időszak első éveire „szépíti”, azt követően pedig a valóságosnál kisebbnek tünteti fel az eredményeket. Ezek persze csak a fő tendenciák, egyes ágazatokban ezzel ellentétes jelenségek is megfigyelhetők. Sajnos, iparági mélységben nem sikerült elfogadhatóan számszerűsíteni a nettó indexeket, ezért számoltunk az ipar tekintetében bruttó indexekkel.¹²

Az ötvenes évek elejének fejlődési tendenciája vizsgálati eredményeinkben elsősorban abban jut kifejezésre, hogy az arányossági szorzó (α) értéke 1-nél nagyobb (1,091). A későbbi tendenciaváltozás viszont a rugalmassági együtthatók viszonylag alacsony értékben mutatkozik, s így döntő oka annak, hogy $\alpha + \beta < 1$.

A termelési index problémái természetesen érintették a rugalmassági együtthatók egymáshoz viszonyított nagyságát is. Mivel azonban a legtöbb ágazatban egyidejűleg egyirányban érvényesülő eltérésekről van szó, a torzítás ebben a vonatkozásban feltehetőleg viszonylag mérsékelt volt. Ebből a megfontolásból kiindulva *megkíséreltük megbecsülni termelési függvényünknek a nemzeti jövedelem alakulására vonatkozó rugalmassági együtthatóit*.¹³

Rendelkezésre állt ugyanis a nemzeti jövedelem globális (a népgazdaság egészére vonatkozó) volumenindexe (P_n) a teljes vizsgált időszakra¹⁴ (1950—1966), továbbá zömmel a bruttó termelési érték alapján meghatározott termelésrugalmassági együtthatók. Ezek felhasználásával becsültük meg az (1) függvény (4) összefüggés szerint a *számított*

¹² Az ún. helyettesítősoros nettó index nem helyettesíti a valódi nettó indexet, mivel nem számol például az anyagmegtakarításokkal.

¹³ Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a zömmel a bruttó termelési érték alapján meghatározott termelésrugalmassági együtthatók behelyettesítésével is az aggregált nemzeti jövedelem indexek tényleges értékeinek jó közelítését kaptuk.

¹⁴ (19) alapján.

nemzeti jövedelem volumenindexeket (P'_n -et) a vizsgált időszakra egy-
ségnyi értékű arányossági szorzót ($a = 1$) feltételezve:

$$(5) \quad P'_n = L_n^\alpha (S_n B_n)^\beta k_n^\lambda f_n^\gamma,$$

ahol L_n , $S_n B_n$, k_n és f_n a népgazdaság egészére vonatkozó termelési tényező értékek.

Ezután meghatároztuk a tényleges és számított nemzeti jövedelem közötti logaritmikusan lineáris korrelációt:

$$(6) \quad \log P_n = \log a_n + \delta_n \log P'_n$$

ahol $\log P_n$ = függő változó,

$\log P'_n$ = független változó,

$\log a_n$ = a regressziós egyenlet konstansa,

δ_n = regressziós együttható.

A korreláció szorosnak (0,982) bizonyult. A (6) összefüggésből δ_n -re 1,176 értéket kaptunk, szemben a (4) összefüggésben értelemszerűen szereplő analóg paraméter 1-es értékével. Ugyanakkor az arányossági szorzóra (a -ra) 1,091 helyett 0,996, vagyis az *elméletileg indokoltat* (1-et) jól közelítő érték adódott.

A nemzeti jövedelemre vonatkozó rugalmassági együtthatókat a megfelelő termelésrugalmassági együtthatók és δ_n szorzataként határoztuk meg.¹⁵ Vagyis:

$$(7) \quad \alpha_n = \alpha \delta_n; \quad \beta_n = \beta \delta_n; \quad \lambda_n = \lambda \delta_n; \quad \gamma_n = \gamma \delta_n$$

A nemzeti jövedelem függvénye tehát az alábbi alakban írható fel:

$$(8) \quad P_n = a_n L_n^{\alpha_n} (S_n B_n)^{\beta_n} k_n^{\lambda_n} f_n^{\gamma_n}$$

Paramétereinek számszerű értékei a következők:¹⁶

$$\alpha_n = 0,8273,$$

$$\beta_n = 0,1618,$$

$$\lambda_n = 0,02172,$$

$$\gamma_n = 0,002566,$$

$$a_n = 0,996.$$

A két mennyiségi tényező rugalmassági együtthatójának összege alig kisebb 1-nél ($\alpha_n + \beta_n = 0,9891$), vagyis *majdnem konstans, csupán kismértékben csökkenő hozadékot kaptunk*, tehát az *elméletileg indokolt* érték (1) jó közelítését. Az 1-től való eltérés iránya és nagysága megfelel a bányászatban természeti okokból mutatkozó csökkenő hozadék népgazdasági hatásának.

Meg kell jegyezni, hogy a mezőgazdaságban termelt nemzeti jövedelem a vizsgált időszakban alig emelkedett, s így az ottani csökkenő hozadék nem hathatott számottevően a kapott rugalmassági együtthatókra.

¹⁵ A δ_n szorzótényező alkalmazása az anyag jellegű költségek változásából adódó torzító hatás közelítő kiszűrését célozza. Ha ilyen torzító hatás nem lenne, akkor a zömmel a bruttó termelési érték alapján meghatározott termelésrugalmassági együtthatók behelyettesítésével olyan számított nemzeti jövedelem indexet kapnánk, amelynek a tényleges nemzeti jövedelem indexekkel meghatározott regressziós együtthatója közelítően egységnyi értéket venne fel ($\delta_n \approx 1$).

¹⁶ A termelésrugalmassági együtthatók konfidencia intervalluma itt közvetlenül nem volt meghatározható. Feltételezhető, hogy értékük valamivel magasabb a bruttó termelés alapján meghatározott termelésrugalmassági együtthatók konfidencia intervallumainál.

A termelési tényezők szerepe a nemzeti jövedelem növekedésében

A (8) függvény alapján a nemzeti jövedelem növekménye a termelési tényezők hozadékaira bontható. Ily módon közelítően tisztázható volt például az, hogy a nemzeti jövedelem volumenének 1950-től 1966-ig végbement növekedésében mekkora volt a létszámnövelés, a kutató-fejlesztő tevékenység, a gépi berendezéseket növelő beruházások és a berendezések korszerűsítésének szerepe.

A megoszlási viszonzyszámok meghatározása céljából a (8) összefüggés mindkét oldalának logaritmusát vesszük:

$$(9) \quad \log P_n = \log a_n + \alpha_n \log L_n + \beta_n \log (S_n B_n) + \lambda_n \log k_n + \gamma_n \log f_n.$$

Meg kell jegyezni, hogy a (8) összefüggés nem teljesen pontosan adja meg a tényleges nemzeti jövedelmet. Az egyszerűség kedvéért a logaritmikus maradéktagot ($\log Z_n$ -et) külön nem tüntettük fel, hanem értékét számításainkban a konstans szorzó logaritmusához ($\log a_n$ -hez) adtuk hozzá.

Osszuk el a (9) összefüggés mindkét oldalát $\log P_n$ -nel. Ily módon az összefüggés bal oldala 1 lesz, a jobb oldal pedig a nemzeti jövedelem növekményének tényezőkénti megoszlását (valamint a logaritmikus maradéktag részesedését) mutatja. A számszerű eredményeket (százalékban kifejezve) alább ismertetjük.

1. sz. táblázat

Egységnyi nemzetijövedelem-növekmény megoszlása termelési tényezőként

Tényező		% -os részesedés
Sorszám	Megnevezés	
1.	Létszámtöbblet	9,4
2.	Berendezésnövekmény	24,9
3.	Kutató-fejlesztő tevékenység	52,9
4.	Technikai felszereltség (korszerűsítés)	14,9
5.	Egyéb	-2,1
1—5.	Nemzetijövedelem-növekmény	100,0

Mint látható, a vizsgált időszakban a gépi beruházások és a korszerűsítés együttesen mintegy $\frac{2}{5}$ -ét biztosította a teljes nemzeti jövedelem-növekménynek, a létszámnövelés viszont kevesebb, mint $\frac{1}{10}$ -ét (az iparban a létszámnövelés szerepe jóval nagyobb volt). A növekedés legfontosabb tényezője a kutató-fejlesztő tevékenység, több mint 50%-os részesedéssel.

Ha a mennyiségi és a minőségi (műszaki) fejlődés hatását akarjuk összehasonlítani, akkor az első két tényező együttes hozadékát kell összevetnünk a 3. és 4. tényező hozadékával. Mint a közölt adatokból látható, a vizsgált időszakban gazdasági növekedésünk mintegy $\frac{1}{3}$ -ad része mennyiségi, közel $\frac{2}{3}$ -ad része pedig minőségi (műszaki) tényezők hatásának tudható be.

Ezek az 1950—1966-os időszak népgazdasági arányai. Egyes ágazatokban vagy rövidebb időszakokban az arányok mások. Ezzel jelen cikk keretében nem foglalkozunk.

Differenciális hozadékok

Milyen mértékben növeli a termelést, illetve a nemzeti jövedelmet valamely termelési tényező egységnyi pótlólagos mennyisége, ha a többi tényező változatlan? Ezt kapjuk meg, ha a termelési függvény elsőrendű parciális differenciálhányadosait, a *differenciális hozadékokat* meghatározzuk.

A differenciális hozadékokat a *nemzeti jövedelem függvénye alapján* számítjuk ki, elemezve időbeli változásukat is. A továbbiakhoz a (8) összefüggést az alábbi alakban írjuk fel:

$$(10) \quad y = a x_1^\alpha x_2^\beta x_3^\lambda x_4^\gamma,$$

ahol y = a nemzeti jövedelem volumene 1966. évi árakon (milliárd Ft-ban),

a = konstans szorzó,

x_1 = foglalkoztatott dolgozók száma,

x_2 = berendezések bruttó értéke, összehasonlítható áron, Ft-ban,

$x_3 = k_n$; $x_4 = f_n$;

$\alpha = \alpha_n$, $\beta = \beta_n$, $\lambda = \lambda_n$, $\gamma = \gamma_n$.

Határozzuk meg a (10) függvény parciális deriváltjait.

1. tényezőre: $\partial y / \partial x_1 = \alpha a x_1^{\alpha-1} x_2^\beta x_3^\lambda x_4^\gamma$

2. tényezőre: $\partial y / \partial x_2 = \beta a x_1^\alpha x_2^{\beta-1} x_3^\lambda x_4^\gamma$

3. tényezőre: $\partial y / \partial x_3 = \lambda a x_1^\alpha x_2^\beta x_3^{\lambda-1} x_4^\gamma$

4. tényezőre: $\partial y / \partial x_4 = \gamma a x_1^\alpha x_2^\beta x_3^\lambda x_4^{\gamma-1}$.

Ismeretes, hogy a differenciális hozadék felírható a tényező termelésrugalmassági együtthatójának és „átlagtermelékenységének” (adott esetben a tényező egységnyi mennyiségére jutó nemzeti jövedelemnek) szorzataként. Vagyis

1. tényezőre: $\partial y / \partial x_1 = \alpha(y/x_1)$

2. tényezőre: $\partial y / \partial x_2 = \beta(y/x_2)$

3. tényezőre: $\partial y / \partial x_3 = \lambda(y/x_3)$

4. tényezőre: $\partial y / \partial x_4 = \gamma(y/x_4)$.

A differenciális hozadékok a tényezők ún. határtermelékenységét fejezik ki. Változásuk azonban konstans termelésrugalmassági együtthatók esetén *arányos* „átlagtermelékenységük” változásával.¹⁷

A tényezők átlagtermelékenységére és annak változására vizsgálattunk során az alábbi eredményeket kaptuk:

¹⁷ Lásd például (4)-et.

„Átlagtermelékenység” termelési tényezőnként

Jelölés	Megnevezés	Mértékegység	1950	1966	1966/1950
y/x_1	Egy dolgozóra jutó nemzeti jövedelem	Ezer Ft/fő	21,0	44,6	2,12
y/x_2	Berendezésgységre jutó nemzeti jövedelem	Ft/Ft	1,06	0,75	0,71
$y/\bar{x}_2$	Állóeszközegységre jutó nemzeti jövedelem	Ft/Ft	0,300	0,326	1,09
y/x_3	Egy ezrelék kutató-fejlesztő műszakira jutó nemzeti jövedelem	Milliárd Ft ezrelék	23,8	34,7	1,46
y/x_4	Technikai felszereltség egységére jutó nemzeti jövedelem	Milliárd Ft 2000 Ft/fő	5,03	3,90	0,78

Megállapítható, hogy erősen növekvő tendenciájú két tényező, a létszám és a kutató-fejlesztő munka „átlagtermelékenysége” és differenciális hozadéka. Ezzel szemben csökken a berendezéseké és a technikai felszereltségé (kb. évi 1,5—2⁰/₀-kal).

Ugyanakkor, paradox módon, az időszak egészét tekintve emelkedett az állóeszközegységre jutó nemzeti jövedelem. Meg kell jegyezni, hogy 1958 után az állóeszközegységre jutó nemzeti jövedelem lényegében nem változott. E mutató viszonylag kedvező alakulása az üzemi ingatlanok részarányának csökkenésével függ össze.

Nézzük meg a differenciális hozadékok abszolút értékeit, vagyis a tényezők fentebb közölt „átlagtermelékenységeit” szorozzuk meg a megfelelő termelésrugalmassági együtthatókkal:

$$(\alpha = 0,8273; \beta = 0,1618; \lambda = 0,02172; \gamma = 0,002566).$$

Differenciális hozadékok termelési tényezőnként

Jelölés	Megnevezés	Mértékegység	1950	1966
$\alpha (y/x_1)$	A létszám hozadéka	Ezer Ft/fő	17,4	36,9
$\beta (y/x_2)$	A berendezés hozadéka	Ft/Ft	0,172	0,121
$\lambda (y/x_3)$	Egy ezrelék kutató-fejlesztő műszaki hozadéka	Millió Ft ezrelék	517	754
$\gamma (y/x_4)$	2000 Ft technikai felszereltség hozadéka	Millió Ft 2000 Ft/fő	12,9	10,0

A harmadik tényező differenciális hozadékát egy kutató-fejlesztő műszakira átszámítva 1950-re 152 ezer Ft/főt, 1966-ra pedig 198 ezer Ft/főt kaptunk. Ezt kellett hozzáadni a létszám differenciális hozadéká-

hoz (mivel a kutató-fejlesztő műszakiak a létszámban is szerepelnek), hogy megkapjuk *egy kutató-fejlesztő műszaki évi munkájának teljes differenciális hozadékát*. Az utóbbi 1950-re 169 ezer Ft (152 + 17), 1966-ra pedig már 235 ezer forintot (198 + 37)¹⁸ tesz ki.

Milyen társadalmi (családi + népgazdasági) befektetések állnak szemben ezzel az eredménnyel? Egy mérnök képzésének teljes társadalmi ráfordítása jelenleg mintegy 800 ezer Ft, egy technikusé pedig kb. 200 ezer Ft.¹⁹ A kutató-fejlesztő műszakiak nagyobb része mérnöki, kisebb része technikusi és egyéb képzettségű. Mivel a kutatás-fejlesztés területén dolgozók jelentős része különlegesen magas ismeretekkel rendelkezik, amelyek megszerzése a főiskola elvégzése után is jelentős társadalmi ráfordításokat igényelt (aspirantúra stb.), ezért valószínűleg nem sokat tévedünk, ha a mérnökképzés ráfordításait fogadjuk el átlagának a kutató-fejlesztő műszakiakra.

A differenciális hozadék és a társadalmi ráfordítások hányadosa a kutató-fejlesztő műszakiakra 1966-os szinten mintegy

$$235/800 = 0,294, \text{ vagyis } 29,4\%.$$

Ez sokkal magasabb érték, mint a berendezések hozadéka, amely mint láttuk, 1966-ra számításaink szerint csak 12,1 százalék. Emellett berendezések üzembeállítása rendszerint további befektetéseket (üzemi ingatlanok létesítését stb.) is megkíván, és emiatt az állóeszközök pótlólagos egységére vetített differenciális hozadék például 1966-ban csupán 8,6⁰/₀-ot tett ki.

A kutató-fejlesztő munka viszonylag nagy volumenű alkalmazása bizonyos ágazatokhoz (jelenleg főleg a gépiparhoz és a vegyiparhoz) kötődik, ahol a tudományos-technikai forradalom intenzív gyártmány- és technológiai fejlesztést tesz lehetővé. A kutatásigényes ágak piacainak (beleértve a külföldi piacokat) bővítése feltétele annak, hogy ki lehessen használni a kutató-fejlesztő tevékenység fokozásában rejlő hatékonyságnövelési lehetőségeket. Másrészt viszont épp e tevékenység kiszélesítése teremtheti meg sok esetben a piacbővítés feltételeit. Továbbá eredménye, hogy részben közvetlenül is eladható, például licenciák stb. formájában.

A kifejtettek alapján végül is az a következtetés vonható le, hogy *népgazdaságunk fejlődésének meggyorsítása a kutatásigényes ágazatok és általában a kutató-fejlesztő tevékenység gyors kiszélesítését követeli meg.*

Helyettesítési határráták

A differenciális hozadékok ismeretében válasz adható arra a kérdésre is, hogy az egyes termelési tényezők milyen arányban helyettesítik egymást a termelés folyamatában. Meghatározható, hogy ugyanazon termelési volumen, illetve nemzeti jövedelem előállítása esetén *mennyivel kell növelni valamely tényező mennyiségét ahhoz, hogy egy másik tényező felhasznált mennyisége egységnyivel csökkenthető le-*

¹⁸ Ez jól egybevág egy mérnök-technikus dolgozó évi munkájának árnyékárával [lásd (13)-ban].

¹⁹ A (11) tanulmány eredményei alapján.

gyen. Ezt fejezi ki a helyettesítési határrátának nevezett hányados, amelynek számlálójában a *helyettesített*, nevezőjében a *helyettesítő* termelési tényező differenciális hozadéka áll.²⁰

Nézzük meg, *miként alakult számításaink szerint hazánkban a „klasszikus” helyettesítési határráta: a létszám és a „tőke”* (adott esetben a berendezések, illetve az állóeszközök) *közötti helyettesítési arány* az 1950—1966-os időszakban.

4. sz. táblázat

Az egy dolgozó helyettesítéséhez szükséges befektetés

Képlet	Megnevezés	1950	1966	1966/1950
		Ezer forint		%
$\frac{\partial y / \partial x_1}{\partial y / \partial x_2}$	Egy dolgozó helyettesítéséhez szükséges berendezés értéke	101,3	304,9	300
$\frac{\partial y / \partial x_1}{\partial y / \partial x_2^*}$	Egy dolgozó helyettesítéséhez szükséges állóeszköz értéke	201,6	429,9	213

* Jelképes jeltítés.

Amint a táblázatból látható, a vizsgált periódusban népgazdasági szinten háromszorosára nőtt az egy dolgozó helyettesítéséhez szükséges berendezés értéke. Az évi növekedés kb. 14 ezer Ft/fő volt, s az időszak végére a helyettesítési határráta meghaladta a 300 ezer Ft/főt.²¹ Az egy dolgozó helyettesítéséhez szükséges teljes állóeszköz-beruházás növekedése valamivel lassúbb volt, mivel a termelőberuházásokon belül megnőtt a gépi berendezések részaránya.

Függvényünk alapján más helyettesítési határráták is meghatározhatók. Így például vizsgálható, hogy mennyi gépi beruházás helyettesíthető egy pótlólagos kutató-fejlesztő műszaki dolgozó beállításával. Analóg számításokra nemcsak a népgazdaság egészére, hanem ágazatonként is mód van.

Végül fel kell hívni a figyelmet arra, hogy *a termelési tényezők tervezett nagyságát ismerve számítások végezhetők mind a közép- vagy hosszú távon várható nemzeti jövedelemre, mind pedig a differenciális hozadékok és helyettesítési határráták jövőbeli értékeire.*

IRODALOMJEGYZÉK

- (1) Cobb, C. W.—Douglas P. H.: A theory of Production. The American Economic Review, XVIII. (1928) 139—165. 1.
- (2) Hajós Gy.: A termelékenység növelése szempontjából leghatékonyabb ráfordítások változatainak meghatározása, OMF. 1968.
- (3) Kádas K.: Az emberi munka termelékenységének statisztikai vizsgálata a magyar gyáripárban; a Cobb—Douglas-féle statisztikai törvény kiegészítése. Magyar Statisztikai Szemle, XXII. (1944) 273—318. 1.
- (4) Kornai J.—Wellisch P.: A kalkulatív kamatláb és bértarifa a hosszú lejá-

²⁰ Lásd például (5)-öt.

²¹ Nagyságrendileg megegyezik a (13) tanulmányban árnyékárak alapján nyert helyettesítési határrátával.

- ratú gazdaságossági számításokban. Közgazdasági Szemle, X. (1963) 12. sz. 1456—1475. l. és XI. (1964) 1. sz. 76—91. l.
- (5) Kornai J.—Ujlaki L.: Összevont programozási modell alkalmazása az öt-éves tervezésben. Közgazdasági Szemle, XIV. (1967) 5. sz. 552—565. l.
- (6) Mátyás A.: A Cobb—Douglas-féle termelési függvény és Solow növekedési elmélete. Közgazdasági Szemle, XI. (1964) 7—8. sz. 821—837. l.
- (7) Mihalevszkij, B. N.—Szolovjev, J. P.: Proizvodstvennaja funkcija narodnogo hozajszta SZSZSZR v 1951—1963 gg. Ekonomika i matematiceszkije metodi. II/b. (1966) 823—840. l.
- (8) Rácz J.: Az állóalapot és a termelés összefüggése a magyar iparban. Akadémiai Kiadó, 1966, 331. l.
- (9) Rimler J.: A termelési függvények elméletéről, Közgazdasági Szemle, XIII. (1966) 9. sz. 1067—80. l.
- (10) Rimler J.: A munka és állóalapot korlátozott helyettesíthetőségéről. Közgazdasági Szemle, XIV. (1967) 9. sz. 1072—1082. l. és 10. sz. 1225—1234. l.
- (11) Schmidt J.: A szakképzés társadalmi ráfordításai. MTA Közgazdaságtudományi Intézet Közleményei, 1968.
- (12) Simon Gy.—Kupcsik J.: A technikai felszereltség növelésének hatékonysága a népgazdaság különböző ágazataiban, OMFB, 1966.
- (13) Simon Gy.: Árnyékárak és népgazdasági programozás. Doktori disszertáció, 1968.
- (14) Solow, R. M.: Technical Change and the Aggregate Production Function. The Review of Economics and Statistics. XXXIX. (1957) 312—320. l.
- (15) Szokolczai Gy.—Stahl J.: Ágazati termelési függvények a magyar iparban. Közgazdasági Szemle, XIV. (1967) 6. sz. 739—757. l.
- (16) Walters, A. A.: Production and Cost Functions: An Econometric Survey. Econometrica, 31. (1963) 1—66. l.
- (17) Ipari Adattár, KSH, 1966.
- (18) Beruházási Adattár, KSH, 1967.
- (19) Statisztikai Évkönyv, 1966. KSH, 1967.
- (20) A népgazdaság állóeszközei 1960—1965. Statisztikai Időszaki Közlemények 8. sz. KSH, 1967.

SAJTÓ ALATT

S. Chandrasekhar:

DEMOGRÁFIAI ROBBANÁS
(Világgazdasági Kérdések sorozat)

Alapvető mű, amely napjaink egyik legidősebb, az egész emberiség politikai és gazdasági jólétét érintő kérdéssel foglalkozik.

Egyes fejezetei a következő országokat tárgyalják: Kína, India, Japán, Indonézia, Malajzia, Tajvan és Ausztrália. A könyv szerzője — aki jelenleg India egészségügyi minisztere, korábban pedig az Indiai Népesedési Kérdéseket Kutató Intézet igazgatója — alapos áttekintést nyújt Ázsia népesedési problémáiról, amelyeket összefüggésbe hoz az egyes országok történelmi, kulturális, földrajzi és gazdasági adottságaival, valamint a világhelyzettel. Az egyes fejezetek ismertetik a tényeket, a problémákat és elemzik a lehetséges népesedési politikát, a születésszabályozást stb.

Kitűnő tájékoztató kézikönyv, amelyet szerencsés mértékben adagolt statisztikai adatok egészítenek ki. Ez a szakirodalomban a maga nemében egyedülálló mű a szakemberek és a széles olvasóközönség részére egyaránt hasznos és érdekes, eleven stílusban megírt olvasmány.

Kb. 290 l.

kötve kb. 30,— Ft

A KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ KIADVÁNYA

BURGER KÁLMÁNNÉ:

A termékenkénti arányos jövedelmezőség elve a korszerű mezőgazdasági árarányok kialakításában*

A kisüzemi termelési viszonyoknak megfelelő árarányok

A mezőgazdasági termelői árarányok a mezőgazdaság szocialista átszervezéséig a kisüzemi termelési viszonyoknak feleltek meg. A kisüzemi termelés célja alapvetően nem az árutermelés, hanem a személyes szükségletek kielégítése. A kisüzem elsődlegesen személyes szükségletre, a család létfenntartásának biztosítására termel. Mindenekelőtt megtermeli a család számára szükséges élelmiszert. A család egyéb szükségleteinek kielégítése végett a kisüzemi termelő egyrészt az élelmiszer-szükségletén túl fennmaradó feleslegeket értékesíti, másrészt olyan ágazatok termékeit adja el, amelyek kizárólag értékesítésre szolgálnak. A piacra vitt termékek mennyisége az időjárástól és a terméstől függően hol nagyobb, hol kisebb. Ezek az ágazatok azonban rendszerint kiegészítő jellegűek az élelmiszer-termelő ágazatok mellett. Az üzem jellegét, struktúráját alapvetően a saját szükségletre való élelmiszer-termelés sokágúsága határozza meg. Ez magyarázza a kisüzemek specializálódásra való képtelenségét vagy csak csekély képességét. Megjegyzendő azonban, hogy a saját fogyasztásra, illetőleg értékesítésre termelő ágazatok aránya az egyes üzemeken belül a hely, az idő és az általuk meghatározott gazdasági fejlettség függvénye. A néhány évtizeddel ezelőtti majdnem kizárólag csak saját szükségletre termelő kisüzemektől napjainkig mindenütt nagy volt a változás. A fejlett országok mezőgazdasági kisüzemeiben általában erősen növekedett a piaci értékesítésre szolgáló termelési ágazatok részaránya és a saját szükségletre való termelés leszűkült, illetőleg azon belül is végbement bizonyos specializálódás. Magyarországon az utóbbi másfél évtizedben már kevés volt az olyan kisparaszti gazdálkodó, aki ne az üzletben vásárolta volna a kenyeret és a búzát elsősorban ne értékesítésre termelte volna. Az árutermelés bővülése ellenére még mindig nagy helyet foglal el a kisüzemekben a saját fogyasztásra való élelmiszer-termelés. Annál nagyobb helyet természetesen, minél elmaradottabb a mezőgazdasági termelés színvonala. Mivel a kisüzem elsődlegesen saját élelmiszer-szükségletének kielégítése céljából

* Szerzőnek a kérdéssel foglalkozó műveit lásd még: A korszerű mezőgazdasági árképzés kérdései, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, 1966. június. Sokszorosítás. Einkommen und Preise in der ungarischen Landwirtschaft, 1967. december, 721–730. p. Land and Fixed Assets in Agricultural Price Determination, The Farm Economist, 1967. Vol. XI. No. 6. 255–261. 1.

termel — termelésének nagyobb részét tekintve —, árukinálatának összetételét nem a piaci értékesítési viszonyok, hanem elsősorban saját élelmiszer-szükségleti szerkezete határozza meg. Ez az árukinálat csak csekély mértékben reagál a piaci viszonyok változásaira, inkább az évenkénti terméshozam-ingadozások szerint alakul. A kisüzemek termelésének nagyobb, elsődlegesen saját fogyasztásra szolgáló részében így nagyfokú kínálati merevség tapasztalható. A termelés másik része, amely kizárólagosan eladásra szolgál (pl. ipari növények), már rugalmasabban alkalmazkodik a piaci viszonyokhoz, figyelembe véve a mezőgazdaság általános, az iparnál kisebb kínálati rugalmasságát és a kistermelők speciálisan is lassúbb és nehezkesebb reagáló képességét a nagyüzemekkel szemben. (Ez utóbbinak oka az, hogy nehezebben tekintik át a piacot, az árváltozásokat, maguk kevésbé képesek azokat befolyásolni, s a termelési szerkezet piaci igényeknek megfelelő változtatására nem vagy csak lassan képesek stb.)

Az a tény, hogy számos termékből csak élelmiszer-feleslegeiket értékesítik, meghatározza vállalkozói magatartásukat is a piaccal szemben. Ezen a körön belül nem mérlegelik külön-külön minden termék jövedelmezőségét — sőt még költségeik megtérülését sem —, hiszen a termékeiket eredetileg nem mint árut, hanem mint fogyasztási cikket termelték. Az értékesítésre kerülő feleslegnél viszont többnyire nem lehet termékenkénti jövedelmezőségi mérlegelést végezni, mert az értékesített rész az összes termelésnek csak egy maradék része. De nem is lenne értelme ilyen kalkulációnak, mert az értékesítés általában nem attól függ, hogy mennyire rentabilis egy-egy termék, hanem attól, hogy mennyi a piacra vihető felesleg. A termelésnek ebben a részében tehát nem játszik szerepet a termékenkénti jövedelmezőség.

Nem ez a helyzet a termelésnek már eleve piacra szánt részében. Általában még a legelmaradottabb üzemek is termelnek olyan termékeket, amelyeket egészében vagy nagyobb részben piaci értékesítésre szánnak. Ennek a termék résznek a termelése már nem érzéketlen a piaci viszonyokkal szemben. A kínálat rugalmasan reagál a piaci árakra és árváltozásokra (legalábbis a mezőgazdaság és a kisüzem kínálati rugalmasságának közismert határain belül). Ha az áralakulás miatt nem rentabilis valamely termék vagy termékek termelése, áttérnek mások termelésére, illetőleg értékesítésére, mindaddig, amíg a csökkent kínálat nem növeli újra a keresletet és az árakat. Az eladásra termelt termékeknél feltétlen követelmény, hogy rentabilitásuk a ráfordításokkal arányos legyen, hiszen a kevésbé jövedelmező terméket nem érdemes termelni a jobban jövedelmező rovására.

Míg tehát a kisüzemi termelő a piacra termelt termékek esetében cikkenként is mérlegeli jövedelmét, és ezzel összefüggésben az árakat, addig a saját szükségletre termelt termékeinél csak végső összes jövedelmét tekinti. Végső soron azt vizsgálja, hogy a termelt termékek összességükben — az elfogyasztottak és a piacra kerülők együttesen — elegendő összes személyi jövedelmet biztosítanak-e (ebbe a jövedelemben érteve a személyes fogyasztásra és a termelés fenntartására vagy bővítésére fordítható jövedelmeket is). Tekintettel a jövedelem összességének személyes jellegére, nincs merev határvonal a jövedelmek személyes fogyasztásra és termelő fogyasztásra való felhasználása között.

A kisüzemek sajátos reagálása az árakkal szemben, magyarázatot ad a magyar mezőgazdasági árrendszer kialakulására is.

A beadási kötelezettség megszüntetéséig bármilyen önkényes árak és ararányok működőképesek voltak, hiszen az értékesítés kötelező volt. A kötelező beadás megszüntetésével az árak (köztük is elsősorban a növényi árak) kismértékben emelkedtek, de az árszínvonal továbbra is alacsony maradt, azaz alacsony jövedelmezőséget biztosított. A kötelező beadás megszüntetése és a továbbiakban is alacsony árak ellenére számos termékből nem csökkent, sőt nőtt az értékesítés. Ezek a termékek elsősorban a mindenképpen megtermelt, mindenekelőtt saját szükséglet kielégítésére szolgáló növények és állati termékek voltak. A termelésnek ez a része ebben az esetben sem volt érzékeny az áralakulással szemben. Saját célra mindenképpen megtermelték a termékeket, a fölösleget pedig továbbra is értékesítették. Az értékesített fölösleg éppúgy, mint eddig, a beadási kötelezettség eltörlése után is elegendőnek mutatkozott (az állami gazdaságok és meglevő tsz-ek árutermelésével együtt) a lakosság ellátására.

Másképp alakult a helyzet az elsősorban vagy nagy részben értékesítés céljából termelt cikkeknel (ipari növények, búza, burgonya stb.). Ezekből a beadás eltörlése utáni áremelés ellenére hiány mutatkozott. A nem kielégítő jövedelmezőséget biztosító központilag megállapított árakra a termelés csökkenéssel, nem kielégítő kínálattal reagált. A kínálat fokozása végett több termék árát fokozatosan évről évre emelni kellett. A termelés és a kínálat annál jobban emelkedett ezekből a termékekből, minél jobban közeledett áruk ahhoz a színvonalhoz, amelyen az arányos jövedelmezőséget biztosított. Mi volt ez az arányos jövedelmezőség?

A KSH termékbontásban végzett ártípusszámításaiban az arányos jövedelmezőség a lekötött eszközök értékére és a bérköltségre számított tiszta jövedelem mértéke szerint alakul.*

A számításokban a termékárakat úgy állapították meg, hogy az egyes termékek termelésére fordított élőmunkaköltséget 40% élőmunkaköltségre jutó tiszta jövedelemmel pótlékolták, a lekötött eszközök értékére pedig 8% kamatot számítottak. A lekötött eszközök között a földet is figyelembe vették (csak a növénytermelésben), 1 kh szántót az 1936—38. évi átlagos földárak alapján a mezőgazdasági termékek árszínvonal-változásának megfelelően 6000 Ft-tal értékelték. A többi művelési ágat a szántóterülethez viszonyított átlagos aranykorona-érték figyelembevételével értékelték. Tiszta jövedelemként a földterület értéke után is 8% kamatot számítottak. A számításban 1959. évi adatokat (munkadíjköltség stb.) használtak fel. Ebben az évben még a kisüzemi termelés volt az uralkodó a magyar mezőgazdaságban. A számított árakhoz hasonlóan felhasznált tényárak szintén az 1959. évi tényleges árak voltak.

A számítások módszere vitatható. Így tényleges földárak hiányában bizonytalan a föld értékelése, magasnak látszik a földre és a lekötött eszközök értékére számított kamat, sőt még az élőmunkaköltség után

* Az adatokat lásd: A főbb népgazdasági arányok alakulása a társadalmi ráfordításokat tükröző árrendszerekben. KSH. 1965.

számított tiszta jövedelem is. Mivel azonban a mezőgazdaságban lekötött eszközök értéke 1959-ben még alacsony volt, maguk az árak — a magas kamatláb miatt — nem emelkednek meg nagyon. A bizonytalanságok ellenére a számítások bizonyos tendenciákra rámutatnak.

Megállapítható, hogy az 1959. évi növénytermelési árak és a számított árak között néhány esetben volt némi hasonlóság. A búza ára például — eszközigényét és földigényét figyelembe véve — megegyezik az 1959. évi tényleges árral, nagyjából a szalastakarmányoké is, viszont az árpa és a zab ára már számottevően alacsonyabb a ténylegesnél. Egyezés mutatkozik a kukorica áránál, magasabb viszont a burgonya és cukorrépa számított ára. A zöldség-, gyümölcs- és szőlőárak teljesen eltérőek. Az állati termékek ára — a sertés és a nagyüzemi baromfitenyésztés kivételével — igen alacsony volt a számított árakhoz képest. Figyelemre méltó, hogy elsősorban azoknak a termékeknek a tényleges ára közelítette meg a számított árat, amelyeknek árat az árutermelés serkentése végett többször emelni kellett (például a kenyér- és takarmánygabonáé, a kukoricáé, a burgonyáé, a sertésé).

Az áremelések következtében így néhány termék ára végül is kedvező — vagy az átlagnál kedvezőbb — jövedelmezőséget (például gabonafélék, takarmánynövények, burgonya, cukorrépa) biztosított, másoké viszont nem vagy alig adott jövedelmet. Egyes árak alacsony szinten tartása és mások emelése következtében viszont a már korábban sem ráfordításarányos árányok még jobban eltorzultak.

Az árak különböző hatóképessége a termelésre és a kínálatra meghatározta a mezőgazdasági árányokat, árszerkezetet is. *A főként saját fogyasztásra kerülő termékek körén belül az árányok eléggé véletlenszerűek lehettek, szemben azoknak a termékeknek az árával, amelyek nagy részben piacra kerültek, és amelyeknek a népgazdaság szükségleteit kielégítő termelése csak költségeik termékenkénti megtérítésével és arányos jövedelmezőségük biztosításával volt lehetséges.* Az árszerkezet így megfelelt azoknak a kisüzemi feltételeknek, ahol a termelők az üzemi termelés egészére vonatkozóan igényelnek kielégítő globális jövedelmet és csak egyes árutermékekre vonatkozóan külön-külön is megfelelő rentabilitást.

A nagyüzemi termelési viszonyokat kielégítő árányok

A nagyüzemi viszonyoknak megfelelő árrendszer legfontosabb jellemzőjéül azt kell tekintenünk, hogy az kielégítse az árutermelési viszonyokat. A mezőgazdasági árutermelés elképzelhetetlen oly módon, hogy az egyes cikkek ráfordításai és arányos jövedelmei külön-külön meg ne térülnének. A nagyüzemben nincs olyan körülmény, amellyel indokolni lehetne veszteséges vagy kevéssé rentábilis termékek termelését. A nagyüzem csak az olyan áruk termelésében érdekelt, amelyek árában megtérülnek költségei, és amelyek elegendő jövedelmet biztosítanak munkadíjazásához és felhalmozási szükségleteihez. Ha egyes termékek ezt inkább biztosítják, mint mások — a nagyüzemek specializálódására is tekintettel —, akkor azokat fogják termelni, bármilyen termékösszetételt kíván is a népgazdaság szükséglete.

A nagyüzemi viszonyoknak megfelelő áraknak olyan áraknak kell lenniük, amelyekben megtérülnek a ráfordítások, amelyek cikkenként arányos jövedelmezőséget biztosítanak.

Ez a követelmény a tőkés gazdaságban a termelési árak és az átlag-profitráta kialakulásán keresztül érvényesül. A szocialista gazdaságban érvényesülését az a ma már legtöbb európai szocialista országban elfogadott cél kívánja meg, hogy az üzemi termelés elsődleges ösztönzője a rentabilitásra, a maximális nyereségre való törekvés legyen. Hazánkban az új gazdasági mechanizmusnak megfelelően kialakított gazdálkodási elvek szintén ezt a célt kívánják érvényre juttatni. Hogyan érvényesülhetnek ezek az elvek a mezőgazdasági árakkal kapcsolatban?

A mezőgazdaság szocialista átszervezése után az önfogyasztásra már csak mellékesen termelő és főként árut előállító nagyüzemek számára elfogadhatatlanná váltak a kisüzemi termelési viszonyok között létrejött árarányok. A szocialista átszervezés óta eltelt időben végrehajtott kétszeri árrendezés során a termelés visszaesésének elkerülése végett elsősorban azoknak a termékeknek az árát kellett jelentősen emelni, amelyek kisüzemi viszonyok között kielégítő színvonalúnak látszottak. Ilyenek voltak például az állati termékek árai. Míg az állattartás a kisüzemek jelentős részében házkörűli, mellékes tevékenység volt, addig a nagyüzemben az állattenyésztés már fő ágazati tevékenység. Az üzem csak az esetben állít be és fejleszt állattenyésztési ágazatokat, ha azok megfelelő rentabilitást biztosítanak.

A korszerű, nagyüzemi viszonyoknak megfelelő árrendszerben minden terméknek jövedelmezőnek kell lennie. Árak megállapítása esetén a jövedelmezőség számítása a folyamatos és egyszeri élő- és holtmunka-ráfordítások alapján termelési ágakra és területegységekre vonatkozóan indokolt. Mindenki számára világos, hogy a termékegységek jövedelmezőségét nem lehet összehasonlítani. Egy mázsa búza és egy mázsa cukorrépa árában foglalt jövedelem éppúgy nem hasonlítható össze, mint tegyük fel egy hajóé és egy karóráé. Nem ilyen világos azonban, hogy a különböző termékek élőmunka-ráfordításra jutó jövedelme sem lehet azonos. Az élőmunka-ráfordítás nagysága nagymértékben függ a holtmunka-ráfordítástól. Míg a kisárutermelésben a ráfordítások között az eleven munka volt a döntő, tehát a jövedelmet is annak arányában várták a termelők, addig a modern gépi termelésben elenyészően csekély lehet az élőmunka-ráfordítás éppen ott, ahol igen nagyarányú a holtmunka-befektetés (pl. gabonatermelés). A jövedelemnek ezért az összárfordítás és nemcsak az élőmunka-ráfordítás szerint kell alakulnia.

Ebben a vonatkozásban a mezőgazdaság helyzete sem különbözik az ipartól. A mezőgazdasági kistermelő a termelésre kevés eszközt és sok élő munkát fordít. Kisárutermelő viszonyok között a termékek értékarányait a mezőgazdaságban is jól kifejezik az élőmunka-ráfordítási arányok. A gépesített nagyüzemekben azonban már akkor fejeződnek ki a valóságos ráfordítások az árakban, ha azokban az egyszeri beruházások értékét is figyelembe vesszük és bennük a termelésben lekötött eszközök arányában realizálódik a tiszta jövedelem. A mezőgazdaságban is érvényes az az állítás, hogy az értéktípus a nagyüzemi termelési viszonyokat megelőző kisárutermelési viszonyoknak megfelelő ártípus.

A mezőgazdaságban azonban az ipartól eltérően fontos termelőesz-

köz a föld is. Így az eszközök között a földet is figyelembe kell venni. A termelésben lekötött egyéb eszközökön kívül így a földterülettel is arányosnak kell a jövedelemnek lennie azért, mert a földterület egységére jutóan is hasonló a jövedelemigény a különböző termelési ágakban.

A földlekötés figyelembevétele

A mezőgazdaságban a legfontosabb termelőeszköz a föld. Hagyományosan mind a természetbeli hozamot, mind a termelési értéket egységnyi területre vonatkozóan számítják. Mivel a mezőgazdasági üzemek földterülete korlátozott, előnyösebb számukra az egységnyi területen nagyobb termelési értéket adó termékek termelése. Ha az árban nem értékelődik a földterület-lekötés, akkor a nagy területet lekötő termékek egységnyi területről többnyire kis értéket adnának, tehát termelésük az üzemek számára kedvezőtlenne válna. (Ezért kellett emelni a többi termékhez képest a ráfordítási arányoknál sokkal nagyobb mértékben például a búza árát.) A nagyobb területet lekötő és a földet figyelembe nem vevő, csak az egyéb ráfordításokat és eszközkötést értékelő árakon realizálható termékek termelése kedvezőtlen volna. Ezt a földterület lekötésének figyelembevétele ellensúlyozhatja az árakban.

A lekötött terület figyelembevétele az árban azonban nem csupán a nagy területet igénylő növények, hanem valamennyi növény ártermelésének előmozdítása végett indokolt. A mezőgazdasági üzemek gazdálkodásában egységnyi földterületnek kell meghatározott természetbeli hozamot és pénzbeli jövedelmet biztosítania. Megfigyelhető, hogy mind a tőkés, mind a nem tőkés gazdaságok — kis gazdaságok is — tőkebefektetések és beruházásaik értékesülését is azon mérik, hogy a beruházások által hogyan növekszik az egységnyi földterület természetbeli és értékbeli hozama. A gépesítés, a műtrágyázás stb. befektetései a földterület hozamának változásán keresztül hatnak. A mezőgazdasági értékeléseknek, így többek között az árképzésnek is, sajátossága lehet, hogy a beruházások következtében elérhető tiszta jövedelmet — a tőkekamatot vagy eszközkötési tényezőt — nem közvetlenül a termékre számítják, hanem a földterületre. A beruházott eszközök után számítható tiszta jövedelem az egységnyi földterületre jutó termékérték összességének tiszta jövedelmében fejeződhet ki.*

A földterület értékelése az árakban még nem megoldott, vitatott kérdés. A probléma kiindulópontja az, hogy Magyarországon előzőleg a föld adásvételének korlátozása, később kollektivizálása következtében nincsenek tényleges földárak.

Az eszközkötési értéknek, illetőleg eszközkötési tényezőnek mint tiszta jövedelemnek egységnyi földterületre való számítása azonban már önmagában is adhat egy az árakban érvényesíthető adatot. Ezáltal az egységnyi földterület-lekötés már bizonyos módon értékelve van (pl. ha 1 kh-ra valamely termelési ágban átlagosan 1000 Ft eszközkötési

* Mind az eszközök, mind a föld után számítható tiszta jövedelemről, illetőleg kamatról, csak mint ártenyezőről beszélünk és nem mint jövedelemelvonási formáról. Vizsgálatunkban tehát nem eszközkötési járulékról van szó. Az ilyen bevezetése az állami gazdaságokban jogosult lehet, de a termelőszövetkezetek saját tulajdonban levő eszközei és saját földje után nem lenne indokolt járulékot fizetetni a költségvetésbe. Üzemi alapként természetesen a tsz-ek is kezelhetnék a tárgyalat jövedelemforrásokat.

tényező jut, akkor ez kerülne az árakban tiszta jövedelemként elszámolásra). Ezenkívül helyes lehet még a földterületeket önálló értékkel is értékelni és egységnyi földterület után meghatározott eszközkötési tényezőt számolni.*

A földterület-lekötés figyelembevétele az árakban (az egyéb termelési eszközök kihasználásának fokozására való ösztönzéshez hasonlóan) a földterület jobb kihasználására és a belterjesség növelésére is ösztönöz. (Nagyobb termék esetén az árösszegben nagyobb lesz a kh-ra jutó földlekötés is. Például 10 helyett 13 q búzát termelve 1000 Ft helyett 1300 Ft jut egy kh-ra.)

Az iparban a lekötött termelőeszközök kapacitásának maximális kihasználására való ösztönzés végett vezették be a termelésiár-típusú árrendszert. A mezőgazdaságban a termelési árnak a föld kihasználására is ösztönöznie kell.

A lekötött földterülethez viszonyított jövedelmezőséget biztosító árrendszer

- a) a meglevő földterület maximális kihasználására,
- b) a földterület jobb kihasználásával a mezőgazdasági termelés színvonalának növelésére,
- c) a termelékenység növelésére, a belterjesítésre, továbbá
- d) a mezőgazdaságban létrehozható termelési érték maximálására ösztönöz,
- e) a munkadíjazásra felhasználható jövedelmek és a felhalmozásra szolgáló tiszta jövedelem maximálását segíti elő.

Mindez tehát a földterület eszközként való értékelése mellett szól.

A földterület-lekötést is figyelembe vevő ártípus így nem csupán a mezőgazdasági technika fejlődésének kedvez ösztönözve a technikai ellátottságot, a gépesítést és a beruházásokat, hanem a meglevő technika és a beruházások jobb kihasználásán kívül a földterület belterjesebb hasznosítását is előmozdítja.

Az MSZMP KB-ának a gazdasági mechanizmus reformjáról szóló határozatai hangsúlyozták, hogy a mezőgazdasági árrendszert úgy kívánatos átalakítani, hogy az árarányok kifejezzék a termelés eszköz- és földigényességét.

Első pillantásra úgy látszik, hogy az eszköz- és földigényességet kifejező árak termelésiár-típusúak. Az eszközigényesség figyelembevétele az árakban kétségtelenül ezt jelenti. A mezőgazdasági árakban is helyesnek látszik a tiszta jövedelem egy részének a lekötött eszközök alapján történő számítása, mivel a beruházások és az eszközráfordítások után várható jövedelem egyrészt ösztönzi a beruházásokat és a fejlesztést, másrészt segíti az eszközök jobb kihasználását. Koránt sincs azonban elméletileg tisztázva, hogy a földlekötés értékelése és a termelési ár között milyen kapcsolat van. Hiszen a földlekötés értékelését kívánatosnak tartották már az értékárrakkal összefüggésben is, sőt mindenfajta ártípustól függetlenül, pusztán gyakorlati indokok alapján.

* A földterületek értékelésére vonatkozóan több intézményben folytak és folynak számítások. A városi földterületek és egyéb lakóterületek értékelése már megoldott. 1968. január 1 óta az ipari létesítmények egyszeri vételárat adnak az általuk igénybe vett földért, továbbá mind az új, mind a régi létesítmények eszközkötési járulékot fizetnek az elfoglalt terület után.

A klasszikus termelésiár-elmélet és a föld utáni jövedelem

A marxi termelésiár-elmélet szerint tőkés termelési viszonyok között az árak úgy alakulnak, hogy az azonos tőkére azonos profit elve érvényesüljön. Ezt az áralakulási törvényszerűséget a profit maximalizálására irányuló törekvés és a kereslet-kínálat ingadozása hozza létre. Ha egyes iparágakban csökken a profit, akkor a tőke azokba az iparágakba áramlik, ahol magasabb profitot realizálhat. Az előző iparágakban csökken a termelés, ezáltal a kereslet meghaladja a kínálatot és az árak emelkedni kezdenek. Az utóbbi iparágakban viszont a tőke nagyarányú beáramlása következtében növekszik a termelés, növekszik a kínálat is és az árak csökkenni kezdenek. Ha a profit realizálási lehetősége a kereslet és kínálat — és velük összefüggésben az árak — alakulása következtében megint az előző, vagy más iparágakban lesz nagyobb, akkor a tőke átáramlik ezekbe. A tőke ide-oda áramlása és vele kapcsolatban a kereslet-kínálat alakulása tendenciálisan olyan árakat alakít ki, hogy a tőkések egységnyi befektetett tőkájükre nagyjából azonos, átlagos profithoz juthassanak. Az iparban tehát ilyen módon jön létre az átlagprofit és a termelési ár.

A mezőgazdaságban Marx szerint a tőkés termelőnek tőkebefektetésére szintén az átlagprofitot kell realizálnia. Ha tudniillik ezt nem realizálhatná, akkor tőkét az iparban helyezné el és nem a mezőgazdaságban. Ezenkívül azonban — mint Marx rámutatott — a tőkés bérlőnek az értékesítési árakban realizálnia kell még a földtulajdonosnak járó földjáradékot is. Ennek realizálása úgy lehetséges, hogy a mezőgazdasági árak nem termelési árak, hanem értékárak. A mezőgazdaságban ugyanis a tőke szabad áramlását és ezáltal a termelési ár kialakulását megakadályozza a földnek mint tulajdonnak és mint a gazdálkodás tárgyának a monopóliuma. Az értékárak a mezőgazdaságban szükségszerűen magasabbak, mint a termelési árak, mert a tőke szerves összetétele alacsonyabb, mint az iparban, magas az élőmunka-ráfordítás és ennek megfelelően magas a létrehozott érték többlet is. Az ilyen árak mellett a mezőgazdasági tőkés bérlő realizálhatja a tőkebefektetésére jutó átlagprofitot, s az értékár és a termelési ár közötti különbséget földjáradékként fizetheti ki a földtulajdonosnak.

A marxi törvényszerűségek a múlt századbeli klasszikus tőkés mezőgazdaságban érvényesültek. Az azóta eltelt időben azonban jelentős változások következtek be, illetőleg egyes változások nem a korabeli fejlődési tendenciák alapján várhatóan alakultak. A tőkésországok modern mezőgazdaságában 1. nem vált általánossá a földbérlés és elég jelentős a tőkés és egyéb réteg, amely saját tulajdonú földjén gazdálkodik; 2. a tőke szerves összetétele megközelíti, sőt helyenként meghaladja az ipari tőke szerves összetételét; 3. a mezőgazdaságba történt nagyarányú tőkeberuházások következtében a termelés olyan jelentős mértékben emelkedett, hogy a fejlett tőkésországok nagy részében állandósult a mezőgazdasági termékek keresletnél nagyobb kínálata; 4. a kereslet és a kínálat ilyen alakulása következtében a mezőgazdasági árak alakulása kedvezőtlenebb az ipari áralakulásnál és ezért a mezőgazdasági termelési kedv csak a jövedelmezőséget növelő különböző állami szubvenciókkal tartható fenn.

Mindezek következtében a mezőgazdaság értékesítési áraiban nem realizálódhat magasabb profit, mint az ipari termelési árakban. Valószínű, hogy tendenciájában itt is a termelésiár-alakulás törvényszerűsége érvényesül, mivel a tőkés gazdálkodónak ebben az ágazatban is meg kell kapnia a tőkéjére jutó átlagprofitot, különben más ágazatban helyezné el tőkéjét. De lehetséges az is, hogy egyes országok mezőgazdaságában a mezőgazdasági árakban az átlagprofitnál is alacsonyabb profit realizálódik és az azonos tőkére azonos profit elve csak az állami szubvenciók segítségével valósul meg.

Egységnyi azonos értékű földterületre nagyjából azonos profit elve

A mezőgazdaságban kialakuló termelési árak lényegükben nem különböznek az ipari termelési áráktól. Úgy jönnek létre, hogy a kereslet-kínálat változásaira keletkező áringadozás eredményeképpen egységnyi befektetett tőkére nagyjából egységes átlagprofit jut. Csakhogy a mezőgazdasági tőkebefektetések magukban foglalják a földre fordított tőkebefektetést is. A földtulajdonosnak a föld megvásárlására effektív tőkét kell fordítania. Ha nem tulajdonosa, hanem bérlője a földnek, akkor a bérleti díj is ráfordításai között szerepel.

A modern tőkés mezőgazdaságra vonatkozóan plauzibilisnek látszik az a megállapítás, hogy a mezőgazdasági tőkés összes tőkebefektetése, így a földre fordított tőkéje után is megfelelő átlagprofitot követel magának. Az is valószínű, hogyha ezt nem kapja meg, nem folytat tovább mezőgazdasági termelést. Magából a kívánságból azonban még nem lesz realizálható átlagprofit. A marxi elméletből világos, hogy hogyan jön létre a befektetett tőkére jutó átlagprofit. De milyen mozgatóerők hoznak létre olyan áralakulást, hogy a birtokolt földre is átlagprofit jusson?

A mezőgazdasági tőkés meghatározott nagyságú, korlátozott földterülettel rendelkezik. Törekvése ugyanaz, mint minden más tőkésé, hogy profitját maximalizálja. Meghatározott nagyságú földterületén olyan termelést kíván folytatni, amely a lehető legnagyobb profitot hozza. Ezért azokat a mezőgazdasági termékeket termeli, amelyek — azonos tőkefelszereltséget feltételezve — a földterület egységére számítva a legnagyobb profitot adják. Bizonyos növények értékesítési ára magasabb, másoké alacsonyabb profitot hoz. A mezőgazdasági tőkés termelő azokat a növényeket (illetőleg a takarmányozással az állattenyésztésre átgyűrűzően állati termékeket) fogja termelni, amelyeknek ára magasabb profitot biztosít a földterület egységére számítva, mint más növényeké. Egy-egy növény termelése ennek következtében visszaszorul. A kedvező áralakulású növényekből emelkedik a termelés, növekszik belőlük a kínálat és ezzel egyidejűleg csökken irántuk a kereslet. Áralakulásuk tehát idővel megfordul, az ár csökkenni fog. Más, a termelésben visszaszorított termékek iránt viszont a kínálat csökkenésével növekszik a kereslet. Tehát az árak emelkedik. Egy idő múlva ezeket a termékeket érdemesebb lesz termelni, mint az előzőeket, mert magasabb árak következtében magasabb profitot fognak adni a földterület egységére számítva. Ezek termelése tehát nő, míg fokozódó kínálatukkal csökken az árak, szemben az előzőekkel, amelyeknek kínálata csökken, ára nő, és

így tovább. A termelésnek, a keresletnek és a kínálatnak ilyen kölcsönhatása következtében, végeredményben olyan árak alakulnak ki, amelyek egységnyi földterületre minden termék termelésével azonos profitot biztosítanak.

A fenti eszmefuttatás a jobb megértés végett erősen elvonatkoztatott volt. Feltételeztük tudniillik, hogy minden termék termelése azonos tőkefelszereltséggel történik, hogy tehát a földön kívüli termelőeszközökre jutó profit nem differenciálja az árakat. A valóságban, ha valamely termék termelése kevesebb eszközt igényel, mint másoké, akkor a tőkés a földterület egységére számítva kisebb profittal is megelégszik. Megfordítva, ha valamely termékek termelése nagyobb eszközigényű másokénál, akkor ezek földterületén nagyobb profit realizálását igényli.

A nagyobb eszközráfordítással úgy jön létre a magasabb profit, hogy a nagyobb felszereltségű termelésben magasabb általában a termelékenység és nagyobbak a hozamok, mint a hasonló, kisebb felszereltségű termelésben. Ha valamely mezőgazdasági ágazat felszereltsége egy időszakban általában magasabb valamely országban másokénál, akkor az ágazat magasabb termelékenysége, hozamai és jövedelmezősége általános lehet mindaddig, amíg más ágazatok nem zárkoznak fel a jobb és korszerűbb felszereltség tekintetében az illető ágazathoz. Ha viszont egyes gazdaságok érnek el nagyobb ráfordítással (gépesítéssel, több trágyázószer, növényvédőszer stb. alkalmazásával) magasabb termelékenységet és magasabb hozamokat másokénál, akkor feltételezve, hogy az árak nem a legtermelékenyebbek és nem a legmagasabb hozamokat elérők ráfordításai szerint alakulnak, extraprofitot, különbözeti járadékot realizálhatnak.

A felszereltségen kívül a földterületek minősége és ezzel együtt pénzbeli értéke is különböző. A tőkés termelő nem arra törekszik, hogy összes földterületén azonosan maximalizálja a profitját — hiszen ez a minőségi különbségek miatt lehetetlen —, hanem arra, hogy a különböző minőségű és értékű földterületeken a földminőségnek megfelelően érjen el maximális profitot. A növények közötti verseny egy-egy földminőségi kategórián belül alakul, az azon a földminőségen megfelelően termelhető növények csoportjában. Ennek a versenynek és az előbb leírt keresletkínálati mechanizmusnak s vele összefüggésben az áralakulásnak az lesz az eredménye, hogy az átlagos profitráta *nem általában* a földterület egységére, hanem adott földminőségi kategórián belül fog kialakulni.

A földterület egységére jutó profitvárakozás a föld minőségén kívül, annak területi elhelyezkedésétől és fekvésétől is függ. Mivel pedig a kapitalizmusban a földet minősége és fekvése szerint értékeli — tehát ára is ezeknek a tényezőknek a függvénye —, végeredményben a földterület egységére jutó profit nagysága a föld tekeértékétől függ. Kimondhatjuk tehát, hogy a *tőkés mezőgazdasági termelésben olyan áralakulási tendencia érvényesül, hogy — feltételezve a különböző termelési ágak azonos tőkefelszereltségét — azonos értékű egységnyi földterületre azonos profit jusson.**

* Ez a törvényszerűség absztrakt jellegű. Kifejtésében eltekintettem számos befolyásoló tényezőtől, mint például az időjárástól, amely a termelő akaratától függetlenül befolyásolja a kereslet-kínálatot és az áralakulást, a termelés vetésforgó-szükségletétől, amely a termékek közötti szabadversenyt korlátozhatja, a mezőgazdaság viszonylag csekély kínálati rugalmasságától stb. A valóságban azonban minden absztrakt közgazdasági törvény módosul és mindegyik csak hosszabb időszak átlagában a módosító tényezőkön keresztül érvényesül.

Egységnyi földterületre azonos tiszta jövedelem

Ha a szocialista mezőgazdasági üzemekben — legyenek azok akár termelészövetkezetek, akár állami gazdaságok — az alapvető érdekelttség a rentabilitás növeléséhez fűződik, szintén érvényesülnie kell annak a törekvésnek, hogy a területegységre számítva minél nagyobb tiszta jövedelmet realizáljanak. A mezőgazdasági üzemeknek szintén korlátozott földterületen kell maximalizálniuk jövedelmüket. Ha valamely növény, illetőleg mezőgazdasági termék területegységre számítva nagyobb jövedelmet hoz, mint mások — egyenlő felszereltséget feltételezve a különböző üzemágakban —, akkor az üzemek a rentábilisabb terméket fogják termelni. Az új gazdasági mechanizmusban, ahol megszűnik vagy legalábbis erősen csökken a termelés központi, utasításos irányítása, feltétlenül számolni kell ezzel a körülménnyel.

Ha a gazdaságpolitika a különböző termékek szükségleteknek megfelelő termelését alapvetően a rentabilitásban való érdekeltséggel kívánja biztosítani, akkor olyan árrendszer kialakítására kell törekednie, amely figyelembe veszi az üzemek földterületre jutó jövedelmezőségben való érdekeltségét. Ezért látszik indokoltnak olyan termelési árakat kialakítani, amelyek azonos minőségű föld területegységén nagyjából azonos jövedelem realizálását teszik lehetővé. A felszereltség természetesen itt is módosító tényező lehet. A kevesebb eszközt igénybe vevő — és ezzel kapcsolatban alacsonyabb termelékenységgű és kisebb hozamú — üzemi ágazatok területegységére számítva is kisebb tiszta jövedelmet realizálhatnak, mint a nagyobb értékű eszközközléssel termelő ágazatok. *Ennek megfelelően a szocialista mezőgazdaság termelési ár-típusának kialakításában is kívánalom, hogy az azonos eszközközlésre és az azonos minőségű (értékű) területegységre azonos tiszta jövedelem jusson.*

Mint említettem és mint ahogyan már több közgazdász megállapította, a magyar mezőgazdasági árrendszer is úgy alakult, hogy többé-kevésbé területarányos jövedelmezőséget biztosítson.

Az árak ilyen alakulása — mint mondtuk — annak tulajdonítható, hogy az ármegállapító szervek a keresleti-kínálati arányokat nyomonkövették. Messzemenő és megalapozatlan következtetésekre ragadtatnánk magunkat, ha a számított termelési árak és a tényleges árak hasonlóságát kizárólag azzal magyaráznánk, hogy a kereslet-kínálat a lekötött eszköz- és földigényre jutó tiszta jövedelem realizálása felé mozgatta az árakat. Figyelemre méltó azonban, hogy a számított árak a leginkább gépesített, tehát a legnagyobb eszközigényű és földigényű termékek esetében voltak hasonlóak a valóságos árakhoz (például búzáé, szalastakarmányoké).

Az árarányokat a jövőben tudatosan is úgy lenne helyes kialakítani, hogy az árak biztosítsák a felhalmozáshoz szükséges eszközarányos és területarányos tiszta jövedelmet.

A termelési eszközök értékére jutó tiszta jövedelem területegységre történő számítása

Az árak megállapításával kapcsolatban figyelmet érdemel az a tény is, hogy a mezőgazdasági üzemek — akár tőkések azok, akár szocialisták

— beruházásaik és ráfordításaik értékesülését a területegység hozamának változásain keresztül vizsgálják és értékelik. A termelés gépesítésével, a meliorációval, kemizálással stb. általában a területegységek hozamát, termelési értékét és jövedelmezőségét kívánják növelni. Ha valamely ágazat hozamának növelésére nagyobb értékű eszközt fordítanak, illetőleg ha az ágazatban nagyobb értékű eszközt kötnek le, mint a másik ágazatban, akkor a terület egységéről is nagyobb jövedelmet várnak. Ez jogosult, mert hiszen, ha a beruházások mozzatója is a rentabilitásra való törekvés, akkor azért ruháznak be valamely ágazatba, hogy ott a jövedelem nagyobb legyen, mint korábban volt. Így a területegységre jutó tiszta jövedelem változása fejezi ki leginkább a beruházások értékesülését és az eszközráfordítások eredményességét is. *Ezért lehet indokolt az árképzésben a termelésben lekötött eszközök értékére jutó tiszta jövedelmet is területegységre számítani.* Az így számított területegységre jutó tiszta jövedelem még inkább ösztönöz a földterület — és azon az eszközök — jobb kihasználására, egységnyi területen nagyobb termékmennyiség elérésére. (Ha az árak számítása úgy történik, hogy adott területegység átlagos termékmennyiségére vonatkoztatják az eszközök, illetőleg a föld után járó tiszta jövedelmet, akkor az üzemek az átlagosnál nagyobb termelés elérésével különbözeti jövedelmet élvezhetnek.)

Úgy vélem tehát, hogy a mezőgazdasági termelési árakban a lekötött eszközök értéke után járó tiszta jövedelemként részben magának a földterületnek a kamatát lehetne érvényesíteni, részben a terület egységére jutó eszközérték kamatát. Az ilyen árak kialakulása párhuzamosan történhet az egész mezőgazdaság modernizálásával, az elmaradott agrotechnikájú ágazatok gépesítésével és nagy élőmunka-szükségletének csökkenésével. Ma még némely ágazat alacsony termelékenysége és az egységnyi termelés magas költségei nem teszik lehetővé, hogy termékeikben jelentős tiszta jövedelem realizálódjék. A gépesítéssel, továbbá a termelékenység emelkedésével ez majd mindinkább lehetővé válik. Ezért indokolt az árrendszer fokozatos átalakítása. Az átalakulásnak azonban nem feltétlenül kell mindig a termelés korszerűsítésének nyomában haladnia. Járhat helyenként és időnként előtte is azzal, hogy egy-egy ágazat számára fokozatosan magasabb tiszta jövedelmet biztosítva segíti és ösztönzi azok beruházásait.

Végezetül hangsúlyozni kívánom, hogy a vizsgált elvek nem árkalculációs elvek — már csak az árkalculációban figyelembe veendő valóságos tényezőknek a tárgyaltaknál sokkal nagyobb száma miatt sem lehetnek azok —, hanem olyanok, amelyek néhány elméleti kiindulópontot adhatnak a gyakorlati árképzéshez és a gazdasági fejlődés megkívánta irányba orientálhatják azt. A merev árreceptek kidolgozásának tarthatatlansága az árviták során egyébként is nyilvánvalóvá vált. Helytelen lenne megmerevíteni az árrendszert valamiféle eszmei ártípus feltétlen érvényesítése végett. Bár általában az a helyes, ha az árak a célszerű termelési és felhasználási arányok kialakítása végett a tényleges ráfordításokat — az egyszeri ráfordításokat is — tükrözik, még sok egyéb követelménynek is eleget kell tenniük. Így például ösztönözniük kell a gazdaságosan exportálható termékek termelésére vagy a kevéssé gazdaságos import megtakarítására, ösztönözniük kell néhány olyan termék

termelését, amelynek használati értéke nagyobb más helyettesítő termékekénél, továbbá olyanokét, amelyekre a népgazdaságnak valamely más okból az adott helyzetben nagy szüksége van és vissza kell szorítani azokat, amelyekből a szükséglet kisebb.

Mindez arra utal, hogy az áraknak a belföldi ráfordításokon kívül tükrözniük kell a külkereskedelmi értékesítési lehetőségeket is (például a külföldön jól értékesíthető termékeknek magasabb lehet az árak), a használhatósági, a helyettesítési arányokat stb., és a szükségletekhez rugalmasan kell igazodniuk.

Különösen tarthatatlannak látszik a merev ársémák alkalmazása a gazdasági mechanizmus átalakításával kapcsolatos árreform fényében, a rugalmasabb ármechanizmusra való általános áttérés során. Ebben az ármechanizmusban az áraknak fokozottabban kell a kereslethez-kínálat-hoz igazodniuk, illetőleg az árak a kereslettel-kínálattal való kölcsönhatásban alakíthatók ki.

Mindemellett azonban az árak kialakításában és tervezésében a jövőben még fokozottabban figyelembe kell venni azokat a követelményeket, amelyek elsősorban nem a rövid távú piaci kívánalmaknak, hanem a fejlődés hosszú távú objektív törvényszerűségeinek felelnek meg.

Pályázati felhívás

A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete pályázatot hirdet kutatói állások (tudományos főmunkatárs, tudományos munkatárs és tudományos segédmunkatárs) betöltésére.

Kutatási területek: A népgazdasági tervezés tudományos megalapozását célzó kutatások (matematikai és nem matematikai módszerek), a gazdasági mechanizmus továbbfejlesztésére irányuló kutatások (árak, vállalati jövedelemszabályozás és anyagi érdekelttség, a beruházási rendszer, a vállalatok helyzete és működése), a nemzetközi gazdasági együttműködés tudományos megalapozására irányuló kutatások, elsősorban a KGST-országok közti együttműködés.

Pályázhatnak azok az egyetemet végzett szakemberek, akik a fenti kutatási területek műveléséhez megfelelő felkészültséggel rendelkeznek. Az állás elnyeréséhez legalább három évi közgazdasági tapasztalat szükséges; nyelvismerettel rendelkezők előnyben részesülnek. A pályázatban meg kell jelölni, hogy kinevezés esetén a pályázó mely területen kívánja a kutatómunkát végezni.

A pályázatot a hirdetés megjelenésétől számított 4 héten belül kell az Intézet igazgatójának címezve benyújtani.

A betöltendő állások után a 127/1967/23. MüM sz. utasításban megállapított illetmény jár.

A pályázathoz részletes önéletrajzot kell mellékelni és közölni:

- a) a pályázó jelenlegi munkahelyét, beosztását és illetményét;
- b) tudományos fokozatát és nyelvismeretét;
- c) a pályázó eddigi szakmai munkájának és munkája eredményeinek részletes ismertetését, továbbá tudományos és kutatómunkájára vonatkozó jövőbeli terveit.

Rugalmas programozás

A matematikai programozási módszerek tervezésben való felhasználását ma már egyre több helyen kísérlik meg. E törekvésekre különösen az iparági középlejártatú tervek előkészítésénél találunk számos példát: gondoljunk csak az 1960-as évek elején végrehajtott pamutszövőipari, műszálipari, timföld- és alumíniumipari programozásokra és a közelmúltban befejeződött népgazdasági programozás 48 ágazati modelljére.

E számításokról a múltban és még ma is számos publikáció* látott, illetve lát napvilágot, amelyekből az érdeklődők ismételten meggyőződhetnek a matematikai programozási módszerek előnyeiről** s a középtávú ágazati tervezésben való alkalmazásuk hasznosságáról. Mégis, annak ellenére, hogy ma már logikailag és kísérletileg is eléggé bizonyítottnak tekinthetők a matematikai programozás középtávú ágazati tervezésben való alkalmazásának előnyei, gyakorlati eredményekről, a nyert ajánlások közvetlen megvalósításáról alig beszélhetünk.

A középtávú tervezésnek most ismét egy új szakaszához, a IV. ötéves terv előkészítésének időszakához értünk. A tervmunkák irányítóiban ilyenkor szükségszerűen felvetődik a kérdés: milyen tervezési módszerekre építsenek, illetve milyen mértékben számíthatnak a matematikai programozók segítségére, vagy még pontosabban — mivel a matematikai programozási módszerek alkalmazására a hajlandóság többnyire megvan*** — mit kell tenni azért, hogy számításaik eredményeit realizálni lehessen?

A kérdés megválaszolása nem könnyű feladat. Ehhez szükség van a probléma, tehát a realizálási nehézségek okainak előzetes tisztázására. Ezeket az okokat röviden a következőkben szokták összefoglalni:

1. Az eddig végzett számítások zömmel kísérleti, kutatási célokat szolgáltak, még akkor is, ha készítőik hangsúlyozták a munka gyakorlati

* Gondolok itt elsősorban Kornai János e folyóirat hasábjain megjelent cikkeire, a külföldi és a belföldi könyvpiacra egyaránt megtalálható könyveire vagy a népgazdasági programozás központi kutató csoportja által készített tájékoztatókra, továbbá az egyes ágazati kutatócsoportok zárójelentéseire, valamint szerzőik különböző témakörre vonatkozó — viszonylag szűkebb szakmai körnek szóló — publikációira.

** Ilyen előnyként szokták emlegetni például a következőket: 1. az eddigi tervezési gyakorlatban megszokott számnál jóval több döntési variáns figyelembevételét, 2. a modellen belüli konzisztencia, megengedettség biztosítását, 3. az adott célfüggvény szempontjából leg-hatékonyabb (optimális) program meghatározását, 4. a különböző alternatív helyzetek, gazdaságpolitikai elképzelések hatásainak tanulmányozhatóságát (érzékenységi vizsgálatok), 5. a figyelembe vett adatok változásainak viszonylag gyors keresztülvezetését a programon, vagy ha szükséges, új programok meghatározását stb.

*** Ennek a „hajlandóságnak” a jele, hogy számos minisztérium, illetve OT-főosztály található, amely matematikai programozási módszerek felhasználásával igyekszik fejlesztési koncepciókat kialakítani. Ilyen munkák kezdődtek például a Kohó- és Gépipari, a Könnypipari, az Építési és Városfejlesztési Minisztérium, valamint néhány tervhivatali főosztály megbízásából.

céljait. Ebből a tényből már sok realizálást gátló jelenség megmagyarázható, pl. a számításoknak a terv életbelépésén túli elhúzódása, a tapasztalat és rutin hiányából származó hibák, tévedések egy része, a zömmel elméleti szakemberek által szerkesztett modellek nem mindig megfelelő valósághűsége stb.

2. A számítástechnikai és információs bázis „mostoha” körülményei. Ezek következményei voltak a modellek viszonylag kis mérete, s a tapasztalt hibák kiküszöbölését, az alapszámítások eredményeinek pontosítását szolgáló számítás-sorozatok végzésének nehézségei, az érzékenységi vizsgálatok kis száma, a modellbe bevitt adatok különböző megbízhatósági színvonala stb.

3. Némely tervező hatóságok, szakemberek konzervativizmusa, az újtól, a több ismeretet követelő módszertől való húzódozása.

Ugyancsak ehhez a szubjektív természetű okhoz tartozik az az elég gyakran tapasztalt jelenség, hogy egyes vezetők, gyakorlati tervezők csak azokat az ajánlásokat fogadják el, amelyek az ő következtetéseikkel, álláspontjukkal egybeesnek, de elvetik és nem hajlandók alaposabban megvizsgálni azokat, amelyek a javaslataikkal ellentétes megoldásokat vetnek fel.

Az itt említett okokat időközben több vezető hatóság felismerte, s elhárításukra lépéseket tettek. Ezek alapján remélhető, hogy ezek a tényezők a későbbiekben a korábbiaknál jóval kevesebb nehézséget fognak okozni.

Ezt számos körülmény támasztja alá a többi között a módszer alkalmazásának eddig felgyűlt elég jelentős tapasztalata; számítástechnikai helyzetünk némi — bár korántsem minden igényt kielégítő — javulása; s az újonnan beindított programozási munkák korábbiaknál lényegesen kedvezőbb anyagi és személyi ellátottsága*.

A jelzett okok tehát zömmel a munka kísérleti, kutatási szakaszának időleges nehézségeit okozták, s így nyugodtan megjósolhatjuk, hogy a kutatási szakasz megszűnésével hatásuk — beleértve a szubjektív okokat is — elviselhető mértékűre csökken. Ennek ellenére, a kutatások természetének ismerete arra int bennünket, hogy ezeknek az okoknak a megszüntetése még nem mindig jár együtt az alkalmazás zavartalanosságával, a módszertől várt előnyök teljes érvényesülésével.

Ehhez egy közbenső „üzemesítési” szakaszra is szükség van, amelynek során a gyakorlati alkalmazás elvi és módszertani követelményeit kell tisztázni.

Az üzemesítés feladatai a mi esetünkben sajátos módon, az általános értelmezéstől némileg eltérő, annál kissé szűkebb értelemben jelentkeznek, és azt jelentik, hogy ki kell dolgozni a modellek valósághűségét, és a tervezés folyamatába való minél eredményesebb beilleszkedését biztosító elemzési és számítási módszereket, egyszóval a matematikai tervezés metodikáját. Az üzemesítés ilyen értelmezése tehát nem az egyes ágazatoknál felhasznált modellek „testhez szabását”, konkrét ágazati modellek szerkesztését, hanem a modell-technikának a tervezés folyamatába** való

* A KGM és a Könnyűipari Minisztérium területén most kezdődött modellezési munkákat már a jelentős személyi apparátussal rendelkező ágazati szervezőintézetek végzik.

** Tervezés címszóval itt és a későbbiekben is mindig középtávú ágazati fejlesztési tervek kidolgozását jelölöm.

átültetését, s a tervezés „technológiájához” való minél jobb igazítását jelenti. Itt érkeztünk el tulajdonképpen ahhoz a legfontosabb okhoz, amely korábban a legnagyobb akadálya volt és lehet még a jövőben is — ha nem teszünk ellene — a programozási eredmények tervezésben való felhasználásának. Ez a nehézség konkrétan úgy nyilvánult meg, hogy eddigi modelljeink ajánlásai — kevés kivételtől eltekintve* — a gyakorlat igényeinél összevontabbak. Röviden megfogalmazva, *számítási eredményeink elfogadtatásának eddigi legfőbb akadályai az absztrakciós és aggregációs hibák voltak.*

Ezeket a hibákat főként számítástechnikai és információs nehézségek idézték elő. Közismert, hogy a számítástechnikailag kezelhető modellek mérete nálunk viszonylag elég kicsi, s az is tudott, hogy lineáris modellen kívül más modell (gyakorlati feladatok megoldására alkalmas modell) megoldásának kitűzése már léggé illuzórikus lépés lenne. A döntések köre, valamint az ezeket befolyásoló tényezők, összefüggések száma azonban általában jóval nagyobb és bonyolultabb, mint amit mi a modelljeinkben figyelembe tudunk venni. Emiatt a döntési alternatívák összevonására, egy sor összefüggés, feltétel elnagyolására, esetleg elhagyására van szükség, ami a kívánatosnál aggregáltabb és elnagyoltabb modellekben jut kifejezésre. Természetesen ezeket az absztrakciókat és összevonásokat kellő előzetes megfontolás alapján végezzük, mégsincs azonban biztosíték arra, hogy későbbiek során feltételezéseink mindegyike beiga-
zolódjék.

Ennek igazságáról könnyű meggyőződni: elég ha meggondoljuk, hogy nekünk, modell-szerkesztőknek úgy kell végrehajtani ezeket az absztrakciókat és aggregációkat, hogy azok elsősorban a kapott optimális megoldás körülményei között legyenek elfogadhatók. Nyilvánvaló, hogy amikor egy-egy modell lehetséges megoldásainak száma általában elég nagy, ennek eltalálása szinte lehetetlen feladatnak tűnik. Ez aztán többnyire azzal jár, hogy az első eredmények, megoldások még sok problémás ajánlást tartalmazhatnak és *a matematikai értelemben vett konzisztencia ellenére egyáltalán nem biztos, hogy a valóságos viszonyok közt is megengedett, megvalósítható eredményekhez jutottunk.* Így tehát az első — matematikai értelemben vett — optimum meghatározásával még korántsem ért véget a programozók, matematikai tervezők feladata, hiszen még hátra van az eredmények valóságos — a modellben esetleg nem megfelelően figyelembe vett — viszonyok közötti kivihetőségének ellenőrzési feladata, s nyomában a megoldás olyan átalakítása, amelynek kivihetőségéről és helyességéről mindenki könnyen meggyőzhető. Ez természetesen nem könnyű feladat, ennek módszertana még nincs kidolgozva. Ezt kell tehát az üzemestőknek elvégezni, mert ez a módszer széles körű, folyamatos (üzemszerű) alkalmazásának a feltétele.

Az „üzemestítés” hasonlatánál maradván az is könnyen érthető, hogy ennek a feladatnak úgy lehet a legjobban megfelelni, ha mind a szóban levő gazdasági terület valóságos adottságaira, mind a modellezés sajátosságaira megfelelő tekintettel vagyunk. Nem lehet és nem szabad tehát egyoldalúan csupán a matematikai módszerek követelményeiből kiindulnunk, hanem ismernünk kell és fel kell használnunk a hagyományos ter-

* Ilyen volt például a pamutszövőipari és a selyemipari programozás.

vezés racionális elemeit, módszereit is. Ezek felhasználásával, a két módszer előnyös szintézisével meggyőződésem szerint el lehet hárítani a matematikai programozási módszerek eredményeinek realizálási nehézségeit és el lehet érni a tervezés színvonalának, terveink realitásának, valamint hatékonyságának lényeges javulását. Az előbbinek a hagyományos tervezés immár több évtizedes „életképessége”, az utóbbinak pedig a matematikai programozási módszerek elméletileg kimutatott előnyei jelentik a biztosítékát.

A hagyományos tervezés módszere jóval kevésbé komplex, mint a matematikai programozásé, viszont sokkal kevésbé kötött, mint az. Az ilyen lazább, szabadabban alkalmazható módszernek az az előnye, hogy a tervezés konkrét problémája szerint szabhatjuk meg a választott módszert és az aggregáció vagy dezaggregáció mértékét. Ez a rugalmasság, a szinte tetszés szerinti alkalmazkodóképesség jelentősen megkönnyíti, hogy a terv realitását biztosítsuk. *Ha tehát — tanulva a hagyományos tervezés módszereinek erőnyeiből — sikerülne a matematikai programozás alkalmazását is rugalmasabbá tenni, akkor megoldódhat néhány ma még jelentős probléma; sikerülhet komplex, hatékony és minden vonatkozásban megengedett (konzisztens), a gyakorlati tervezők által jól értelmezhető programok kidolgozása.*

Cikkemben ennek az „üzemesített”, rugalmas programozási módszernek az elveit igyekszem leírni, a matematikai programozási eljárásoknak azt az alkalmazási módszerét tehát, amelynek segítségével a fenti cél elérhető. Természetesen az itt leírtak még csak hipotézisek, eddigi tapasztalataim röviden leírt* általánosításának tekinthetők, kipróbálásuk, gyakorlati feltételek közti alkalmazásuk még hátra van. Ennek a feladatnak a közeljövőben, a IV. ötéves terv programozási munkáinál igyekszem eleget tenni. Gondolataim jelen formájú publikálását pedig azért tartottam célszerűnek, hogy más területek hasonló feladatainak dolgozói is megismerjék, s ha hasznosnak tartják, akkor már most, ebben a tervezési periódusban is figyelembe vehessék.

Az aggregációs és absztrakciós hibák hatásai

Az aggregációs és absztrakciós hibákról mind ez ideig csak általánosban volt szó. Most nézzük meg ezeket kissé részletesebben is.

A kiindulási alap tehát egy vagy néhány ágazati modell. Ezekről tudjuk, hogy változóik a kívántnál összevontabbak, aggregáltabbak. A termelési programok megvalósításakor tehát a modellben szereplő változók valamilyen bontására, részletezésére van szükség, hogy konkrétan értelmezhető, további számítások nélkül is felhasználható ún. *elemi döntésekig* juthassunk. Ezek az elemi döntések olyan kérdésekre adnak választ, mint például: mennyi AT 1511-es szovjet szövőgépet szerezzünk be (beruházási döntés példája), a jelenlegi gépek közül mely csoportokat szereljük le, melyeket korszerűsítsünk és ezt milyen formában hajtsuk végre (felújítási, korszerűsítési és kiselejtezési döntések példája), mennyi szintetikus körkötött harisnyát exportáljunk és milyen piacra (kül-

* Ezeknek a tapasztalatoknak a részletes kifejtése a szerző kandidátusi disszertációjában található.

kereskedelmi döntés példája) stb. Ezek a döntések, amennyiben minden lényeges — általános és speciális — feltételt figyelembe veszünk, minden különösebb módosítás nélkül megvalósíthatók.

Az eddigi középtávú ágazati fejlesztési kérdések eldöntését segítő programozási modellek ismerői előtt világos, hogy ennek a követelménynek — talán a pamutszövőipari és a hozzá hasonló selyemipari programozás kivételével — nem mindig tudtunk megfelelni.

Az aggregált döntések azonban nem csupán utólagosan tűnhetnek problematikusoknak, hanem a feladatok konkretizálásakor, az összevont tervszámok felbontásakor is: elképzelhető ui. ezek olyan összetétele, amely az alapul vett modellen belül inkonzisztenciához, meg nem engedett program keletkezéséhez vezet. Nézzünk erre egy konkrét példát.

Vegyünk például a népgazdasági programozás (1966—70) textil- és ruházati ipari modelljének egy aggregált döntést képviselő változóját, mondjuk a fésűs gyapjú típusú fonal rekonstrukciós változóját. Ez az összevont változó 5 vállalat bővítési lehetőségeit képviseli. Ennek az 5 vállalatnak a szóban forgó cikkszoport átlagaként megadható beruházási koefficiensei a következők voltak:

1. sz. táblázat

Vállalat megnevezése	Rekonstrukciós korlát t	Fajlagos beruházási keret-igény:				
		Bruttó beruházás eFt/t	Szocialista import gép eRb/t	Tőkés import gép e\$/t	Hazai gép eFt/t	Építés eFt/t
1. Richards	500	105,0	0,004	1,936	6,2	1,8
2. Finomposztó	600	93,3	—	1,377	11,2	11,7
3. Magyar Posztó	500	52,8	—	0,968	4,0	0,4
4. Magyar Gyapjúfonó	1200	60,0	—	0,933	5,8	7,5
5. Hazai Fésűs Kistarcsa ..	300	124,0	0,077	1,953	3,0	2,0
Összesen	3100	78,74	0,008	1,285	6,4	7,5

Az 1. sz. táblázat szerint az átlagtól, az összevont rekonstrukciós változó átlagos koefficienseitől való eltérések jelentősek: a Magyar Posztó és a Magyar Gyapjúfonó összes beruházási keretre vonatkozó fajlagos mutatója az átlag alatt marad, a többié fölötte van.

Az ilyen aggregált változóknál az átlagaként meghatározott koefficienseket csak akkor lehet jellemzőként elfogadni, ha a változó a programba a súlyok összegével kerül be. (A mi esetünkben — mivel előzetesen azt gondoltuk, hogy ezek a rekonstrukciók valamennyien kedvezőek lesznek — ez 3100 t volt.) Amennyiben ez a feltevés nem bizonyul igaznak, mondjuk ennél kisebb összegű rekonstrukciót javasolnak a számítások (a mi esetünkben például 1931 tonnát), már dönteni kell, hogy a részek milyen kombinációja a legkedvezőbb vagy egyáltalán melyik kombináció a megvalósítható?

Ennek az ajánlásnak a megvalósítási formáit megtalálni elég nehéz feladat. Itt nem is arra a nehézségre gondolok, hogy az 5 üzem kapacitásával csak megközelíteni lehet a számításokban javasolt 1931 tonnát — az 1., 2., 3. és 5. üzem rekonstrukcióinak megvalósításával ugyanis 1900

tonna termelhető —, hanem arra, hogy nagyon nehéz ilyen átlagtól eltérő részek mellett a megadott erőforráskeretek határában belül maradni. Vizsgáljuk meg ezt a mi esetünkben.

Még ha a javasolt integer megoldást megközelítő dezaggregációtól el is tekintünk, és az ennél jóval kedvezőbb beruházási fajlagosokat* eredményező 2; 3; 4-es üzemeket választjuk is, akkor olyan fajlagosokat kapunk, melyek ugyan az esetek többségében lényegesen kedvezőbbek, mint a korábbi átlagos koefficiensek, de egyik mutatójuk — a hazai gépköltség — rosszabb annál. Az új és a régi koefficiensek értékei a 2. sz. táblázat szerintiek.

2. sz. táblázat

Megnevezés	Mértékegység	Régi	Új
		átlag koefficiensek értéke	
Bruttó beruházási keret ...	Ft/t	78,74	67,10
Szocialista import gépkeret .	Rb/t	0,008	—
Kapitalista import gépkeret .	\$/t	1,285	1,056
Hazai gépkeret	Ft/t	6,40	6,80
Éptési keret	Ft/t	7,50	7,05

Ebben a kombinációban tehát a hazai gépkeret vonatkozásában — hã az előzetesen már kimerült** — meg nem engedetté vált a program, ilyen formában tehát még a modell által figyelembe vett feltételek mellett sem kezdhetünk hozzá a megvalósításhoz. Még több nehézséget okozhatnak azok a konkrét feltételek, amelyeket a mi összevont modellünk figyelembe sem vett, de amelyek adott esetben szintén lényegesek.

Az ilyen mellőzött feltételeket kezdetben nem csupán azért nem vettük figyelembe, mert a nagy összefüggések mellett kevésbé lényegesek voltak, hanem azért sem, mert többségük a tervezésnek ebben az első szakaszában nem is mindig volt felismerhető. A tervezés egyik lényeges, de a matematikai tervezők által eddig kellően figyelembe nem vett sajátossága, hogy a tervhez felhasznált adatoknak egy elég jelentős „érési” időre van szükségük, melynek során fokozatosan pontosodnak. Ez azzal függ össze, hogy a jelenlegi információs rendszer csupán kevés számú döntési variánshoz tud biztosítani megfelelő pontosságú (műszaki-tervezői színvonalú) adatokat. Ennek következtében — a tervezés első szakaszában (a koncepciók kialakításakor) — még csupán elnagyolt, kevésbé pontos adatokkal dolgoznak és szelektálják a variánsokat. E matematikai programozási módszerek mind ez ideig ebben a szelektáló szakaszban léptek be a tervezésbe, ennél tovább nem mentek. Így minél konkrétábbá vált a tervezés, annál kevésbé nyújtottak részleteiben is hasznosítható információkat, s a jelentős mértékű változás miatt egyre kevésbé bizonyultak helyesnek.

Ahhoz tehát, hogy a matematikai programozási módszerek eredményeinek hasznosításában haladást érjünk el, ki kell küszöbölni mind az

* Csupán a többnyire elég szűknek bizonyuló beruházási erőforrásokra fordítva a figyelmet.

** A kapott programban ténylegesen ez a helyzet, mintegy 800 ezer Ft a hiány hazai gépből.

absztrakciós, mind az aggregációs hibákat és figyelembe kell venni a tervezés természetét, a tervek és az adatok fokozatos konkretizálódásának, pontosabbá válásának szempontjait is.

A középtávú ágazati tervezés matematikai programozási módszerének továbbfejlesztése: a rugalmas programozás

A rugalmas programozás megvalósításának eszköze

A feladat már tisztázott, az eddiginél rugalmasabbá kell tenni, az alkalmazás feltételeihez jobban hozzá kell igazítani programozási módszereinket. A feladat tartalma is világos: lényegében egy ellenőrzést és ennek eredményei alapján egy sor javítási munkát kell elvégeznünk. Egy lineáris programozási feladat megoldásának javítási, korrigálási módszere a szakirodalomból már ismert. Bár ezt a módszert a szerzők az alkalmazás céljától függően különböző névvel* illetik, a lényeg mindegyiknél azonos: egy már előzetesen meghatározott optimális megoldás eredményeinek a szükséges helyen való helyesbítése.

Ezeknek az ún. „postoptimalizációs” számításoknak több — különböző nehézségi fokot jelentő — esete lehet, melyek a következők:

1. a **b** vektor komponenseinek (a felhasználható erőforrások, illetve a kibocsátások számszerű értékeinek) a változtatása,
2. a **c*** vektor komponenseinek (a célfüggvény-együtthatóknak) a módosítása,
3. az **A** matrix elemeinek (a technikai koefficienseknek) a változtatása,
4. új változók vagy feltételek bevitele a modellbe.

Ezeken a csoportokon belül két fajta számítás jöhet szóba: az egyik az esetenként felmerülő változások, javítások figyelembevételét szolgálja, a másik a már meghatározott eredmények érvényességi területét (a nyert eredmény optimalitásának alsó és felső határait) deríti fel. Ezek a számítások, eredménykorrekciók a jelzett négy típus esetében más-más nehézségűek: az első két esetben könnyebb, a másik kettőnél nehezebb az elvégzésük.

A jelzett számítások technikai részleteivel ehelyütt nem kívánok foglalkozni, ez megtalálható (mind képletes, mind példaszzerű formában) a már említett szakkönyvekben. Ehelyett inkább a módszer tervezési célokra való felhasználásáról, pontosabban a postoptimalizációs vizsgálatok módszerének alkalmazásáról, az általam „rugalmas programozásnak” nevezett eljárás metodikai elképzeléseiről kívánok írni.

A központi feladat javítási igényeinek meghatározása

Modellünkről tehát tudjuk, vagy előbb-utóbb megtudjuk, hogy az egy sor helyen aggregáltabb döntéseket tartalmaz a kívánatosnál. Ez felveti a modell dezaggregációjának igényét. Ez — mint láttuk — elég

* Krekó Béla például „variáns számításnak”, Dantzig az érzékenységi vizsgálatok egy fajtájának, Hadley pedig postoptimalizációs vizsgálatoknak nevezi. [Lásd (1), (2), (3) könyveket.] A magam részéről — a későbbiekben leírt — felhasználás jellemzői miatt az utóbbit, a „postoptimalizációs” vizsgálat elnevezést tartom a legmegfelelőbbnek.

bonyolult feladat: mert *ahhoz, hogy a kapott konkrét megoldás konzisztenciája megmaradjon vagy megteremtődjön, nagyon körültekintően kell eljárni*, minden lényeges feltételre tekintettel kell lennünk. Ez a feltételek és döntési alternatívák viszonylag nagy száma miatt meglehetősen nehéz feladat. A probléma lényegét jobban átgondolva, látható, hogy *ez is tipikus programozási feladat formáját ölti*.

Ahhoz, hogy a — bármely okból — felbontandó, tovább részletezendő változók ne okozzanak keret-túllépéseket, ne sértsék meg egyik feltételt sem, ezt a *felbontást*, „*kifejtést*” is programozni kell, s ezt a programozást *egy-egy kisméretű részmodellel kell elvégezni*.

Ilyen részmodellre természetesen nem minden központi változónál van szükség. A variánsok számának csökkentését, a központi ágazati modell változóinak a szelekcióját ez a modell előzetesen már elvégzi. A modell megoldásakor a változók egy része a programon kívül maradt. Ezek bontására tehát nincs szükség.

A programba került központi (aggregált) változók egy másik részén szintén nem igényel felbontást, mivel ezek nagyságrendje megfelel a program szerkezeti arányainak, összegük az előre feltételezett nagyság szerint alakult.

Az ilyen részmodellek segítségével végzett számításokra nemcsak a már ismert elemi döntések összevonása és átlagos értékkel történő jellemzése végett van szükség, hanem minden olyan esetben, amikor a program alakulása eltér az előre figyelembe vett arányoktól, összegektől. Hasonló problémát okoz például, ha egy új üzem létesítésére vonatkozó változó nem az eredetileg figyelembe vett üzemenagyság körüli összegben kerül a programba, vagy ha az export és termelési előirányzatok között feltételezett nagyságrendi számok megváltoznak stb. Az első esetben a beruházási és folyó költségek, a másodikban pedig az exportált cikk összetétele, s ezen keresztül ára, esetleg korlátja lesz eltérő.

Ha a központi modell eredményei valamilyen ok miatt eltérnek az általunk feltételezettől, akkor az alábbi két megoldás között választhatunk:

1. a részleteket, az alvariánsokat igyekszünk olyan összetételben kialakítani, hogy az megfeleljen az eredetileg feltételezett számoknak, koefficienseknek, vagy

2. az új feltételekhez igazítjuk az eredeti koefficienseket.

Az első eset egy szuboptimálást, a második pedig az eredeti megoldás korrigálását, a kapott eredmény iteratív (fokozatos) javítását igényli.

Az első esetben tehát csak a megvalósítás útját, lehetséges módokat kutatjuk, s nem törődünk azzal, hogy ez mennyire távolítja el a programot az optimumtól, a második esetben viszont lehetőség szerint igyekszünk megtartani a program optimális jellegét.

Bármelyik megoldás mellett döntünk is, a végrehajtás alapos vizsgálatokat igényel. Ezek a vizsgálatok a számítási eredmények és a tényleges gyakorlati döntési lehetőségek közti összhang meglétét kutatják, illetve rámutatnak a program inkonzisztens helyeire.* Ezért — röviden — *konzisztencia vizsgálatoknak* nevezzük őket.

* Inkonzisztenciáról itt a gyakorlat szempontjából és nem matematikai értelemben (a modell feltételei és a nyert megoldás között) van szó.

A felderített inkonzisztencia felszámolásának egyik eszköze a központi modell szóban forgó részeinek egy almodell segítségével való „ki-fejtése”. Az eredeti központi modell megszabta feltételekből indulunk ki: annyi erőforrást veszünk figyelembe, amennyit a vizsgált központi változó igényelt, annyi termelést írunk elő, amennyi a központi modellben szerepelt stb.

A könnyebb megértés kedvéért nézzünk erre egy példát. Tételezzük fel, hogy az aggregáció feloldására a már korábban is említett fésűs gyapjú típusú fonodák rekonstrukciós változójánál van szükség. Tudjuk azt is, hogy itt az 5 gyár rekonstrukciós változata közül kell kiválasztani azokat, amelyek segítségével biztosítani lehet a programba került 1931 tonna többletkapacitás létrehozását. Láttuk azt is, hogy ezt a döntést — annak sokféle hatása és kötöttsége miatt — jól csak programozási módszerrel lehet meghozni. Ha lemondunk arról, hogy integer megoldást kapjunk (ez, mint láttuk, teljesen szigorú formában meg sem oldható), akkor a központi program feltételeinek figyelembevételével a következő kis lineáris programozási modellhez juthatunk:

I. *A részmodell változói:* x_1, x_2, x_3, x_4, x_5 , melyek az 1., 2., ... 5. változat rekonstrukciójának megvalósítási színvonalát szabják meg.

II. *A részmodell feltételei:*

a) Központi ágazati modellből következő feltételek:

1. *Termelési előírás:*

$$(1) \quad x_1 + x_2 + x_3 + x_4 + x_5 = 1931$$

Tartalma: csak olyan felbontást engedünk meg, amely lehetővé teszi a központi ágazati modellben szereplő termelési számok betartását. Csupán így érhető el ugyanis, hogy a központi ágazati modell egy sor programrésze (a belföldi és termelői fogyasztás, az export és import száma) teljesíthető legyen.

2. *Központi erőforrásmérlegek.* Itt a fejlesztési változónkat a központi modellben korlátozó erőforrásmérlegek hatását juttatjuk érvényre. Ilyenek például a különféle beruházási keretek, a munkaerő- és béralapmérlegek, az anyag- és energiamérlegek stb. Általános szempont, hogy csak azoknak a központi erőforrásoknak a mérlegeit érdemes átültetni a részmodellekbe, amelyeknél a felhasználás mennyisége a választott megoldás függvénye.

Mindezek előrebocsátása után nézzük meg választott példánk néhány ilyen központi erőforrásmérlegét. Legyenek ezek a számításainkban legexponáltabbnak bizonyult beruházási keret-feltételek.

A *bruttó beruházási keret* képlete — ezek szerint — a következő lesz:

$$(2) \quad 105,0 \cdot x_1 + 93,3 x_2 + 52,8 x_3 + 60,0 \cdot x_4 + 124,0 \cdot x_5 \leq 78,74 \cdot 1931^*)$$

* A korlát összegét, mint látjuk, a központi modell koefficienseinek és a „kibontott” központi változó értékének szorzataként határozzuk meg.

A szocialista importgépkert:

$$(3) \quad 0,004 x_1 + 0,077 x_5 \leq 0,008 \cdot 1931$$

A tőkés importgépkert:

$$(4) \quad 1,936 x_1 + 1,377 x_2 + 0,968 x_3 + 0,933 x_4 + 1,953 x_5 \leq 1,285 \cdot 1931$$

A hazai gépkert:

$$(5) \quad 6,2 x_1 + 11,2 x_2 + 4,0 x_3 + 5,8 x_4 + 3,0 x_5 \leq 6,4 \cdot 1931$$

Az építési kert:

$$(6) \quad 1,8 x_1 + 11,7 x_2 + 0,4 x_3 + 7,5 x_4 + 2,0 x_5 \leq 7,5 \cdot 1931$$

3. *Speciális „mikro”-feltételek:* Ezek a felbontást befolyásoló részösszefüggéseket, feltételeket fejezik ki. Ilyenek például a vállalatok rekonstrukciós korlátai, vagy olyan feltételek, amelyek a központi modellben szereplő egyéb feltételezések, például a fonodai és szövödei fejlesztések részletekben való egyeztetését végzik. Ennek illusztrálására vegyünk egy olyan esetet, amikor az említett 5 vállalat közül csak kettő — mondjuk a 2. és az 5. — tervezi műszálfonal termelését, a másik három nem, viszont a fésűsszövetek műszáligényének fedezéséhez 400 tonna fonalra van szükség. Az ilyen speciális feltételek ezek után a következők lesznek:

Rekonstrukciós korlátok:

$$(7) \quad x_1 \leq 500$$

$$(8) \quad x_2 \leq 600$$

$$(9) \quad x_3 \leq 500$$

$$(10) \quad x_4 \leq 1200$$

$$(11) \quad x_5 \leq 300$$

A műszálfonal-szükséglet speciális feltétele:

$$(12) \quad x_2 + x_5 = 400$$

Végül a feltételek bemutatása után szóljunk néhány szót a célfüggvényről. Ennél sokféle megoldás képzelhető el. Lehet olyan eset, hogy a két modell célfüggvénye azonos, de választhatunk olyan megoldást is, amelyben a központi modell valamelyik magas árnyékárú feltétele a célfüggvény. (Mondjuk a munkaerő-felhasználás csökkentése, a termelési érték növelése vagy a villamosenergia-felhasználás mértékének a javítása stb.) Lehet — termelési változokról lévén szó — olyan célfüggvény is, amely a termelés költségeinek csökkentését szolgálja. Ezt a típust az előbb azért nem említettem, mert a népgazdasági programozás alapmodelljében a ráfordítások forint egyenértékei nem szerepeltek, a ráfordítások naturálisan vannak elszámolva. Ez természetesen olyan szempont volt (célja a sok tekintetben kifogásolható árrendszer hatásainak kiküszöbölése), amelyet a régi mechanizmus körülményei kívántak meg. Ma már sok tekintetben más a helyzet, így az utóbbi célfüggvény alkalmazására is sor kerülhet.

Az előzőkben tehát megismerkedhettünk egy konkrét részmodell összeállításának szabályaival. Ennek analógiájára már bármely más központi változó felbontására alkalmas modell összeállítható — természetesen

sen a megfelelő sajátosságok figyelembevételével. Ennek a kérdésnek a további tárgyalását így lezárhatjuk.

A kialakított részmodelleket ezek után külön-külön megoldjuk, végrehajtjuk a szuboptimalást.

Ha van megoldás, akkor az inkonzisztencia kiküszöbölhető, illetve a meghatározott összetételnél elkerülhető. A részmodell feltételeinek egy része (a központi erőforrások korlátja) biztosítja, hogy az erőforrások felhasználása, valamint a modell kötelezettségei tekintetében legfeljebb csak kedvező irányban térjünk el. A feltételek másik, speciális összefüggéseket szabályozó része pedig a korábban figyelmen kívül hagyott — mikrokörnyezetben jelentkező — összefüggések érvényesítését teszi lehetővé. Kedvezőtlen irányú eltérés legfeljebb a célfüggvény tekintetében alakulhat ki, mivel az is előfordulhat, hogy megoldásként a központi modellben számított célfüggvény értékénél kisebb összeget kapunk. Ennek veszélye kétségtelen megvan, bár a programozási módszerek természetének ismeretében még gyakoribb lehet az az eset, amikor ezen a területen is javulás következik be. (A bővítéssel tovább nőhet a modell szabadság-foka, ez pedig növelheti a célfüggvény értékét.)

A központi ágazati modell javítása

A szuboptimalással tehát a központi modell egyes változóinak új összetételét írjuk elő, amely így az eredeti technikai koefficiensek változását idézi elő: új átlagkoefficiensek számítására van tehát szükség.

E változások eredményeként — természetesen — a korábbi megoldás optimális jellege is megszűnhet, s a központi célfüggvény javulása és romlása egyaránt bekövetkezhet. Ez azonban nem baj, sőt, ha a nyert eredmény már értelmezhető, megvalósítható, valamint ha még ilyen módosítások után is kedvezőbb célfüggvényhez jutunk, mint bármely más módszer alkalmazásakor, akkor célunkat elértük: sikerült egy reális és az eddiginél kedvezőbb terv kidolgozása. Ez a lényeg, amit a programozás szakirodalmában jelentősen hangsúlyoznak: *hogy a matematikai programozási eljárások tervezésben való alkalmasságának jelentősége nem egy elméleti optimum meghatározásában, hanem a korábbiaknál jobb tervek készítésében van.*

Ennek ellenére, megoldható az optimalitás újbóli megteremtésének feladata is. Erre persze nincs is mindig szükség, nem minden változás jár együtt a korábbi megoldás optimális jellegének elvesztésével. Bizonyos változók több, mások kevesebb módosulást is elbírnak anélkül, hogy a program szerkezetében változás állna be. Ezeket a „tűrési határokat” s a változásoknak a megoldás optimális jellegére gyakorolt hatását az *optimalizációs vizsgálatok* segítségével lehet feltárni.

Az optimalizációs vizsgálatok eredményeitől függően — ha érdemesnek tartjuk —, sor kerülhet a *korábbi megoldás javítására*, az új, helyesebb optimum meghatározására. Ez utóbbi feladat elvégzésére szolgál az előbb ismertetett — rugalmas programozásnak nevezett — eljárás.

A központi ágazati modell újonnan kapott megoldásával természetesen ismét előfordulhat, hogy valamely pontjában eltér bizonyos reali-

zálási feltételektől, nem felel meg néhány részmodell eredményeinek. Ilyenkor az eljárás megismételhető, újabb konzisztencia és optimalizációs vizsgálatokra kerülhet sor, újabb javításokra lehet szükség. *Eljárásunk tehát egy iteratív természetű megoldást követ.*

Az iteratív matematikai módszerek egyik fontos követelménye a megfelelő, gyors konvergencia. Módszerünkénél, mint látható, erre teljes biztosíték nincs. Mégis, ilyen biztosíték nélkül is hasznos lehet alkalmazása, mert — mint utaltunk rá — a tervezésben nem az optimum, hanem a megfelelő megengedettség és a kellő hatékonyság a lényeges. Ebből a szempontból pedig eljárásunk — ha kellő körültekintéssel járunk el — mindenképpen jobb tulajdonságokkal bír, mint elődei.

Az eljárás megfelelő körültekintéssel való alkalmazása annyit jelent, hogy a részmodelleket lehetőség szerint egy-egy központi változóhoz kell kötni: egy-egy lépésben ezért egy központi változót bontunk fel, ennél engedünk meg módosítást s minden egyéb vonatkozást adottnak veszünk. Ezzel fokozatosan, lépésről lépésre, változóról változóra érjük el a megoldás megfelelő realitását. Ezzel az eljárással így viszonylag kis területen bolygatjuk meg a központi feladat megoldását, s kisebb a „földindulásszerű” változások veszélye. Ez az eljárás szintén nem új, a nem matematikai elemzések kedvelt fogásáról, az ún. „ceteris paribus” elvének érvényesítéséről van szó. Így például egy termelési-fejlesztési változó „kifejtésekor” adottnak vesszük — a központi változó által igényelt erőforrások mennyiségén túl — az export és import összegét, valamint a termelés különböző fejlesztési típusok szerinti megoszlását.

A vázolt eljárás — annak ellenére, hogy matematikailag nem a legkifogástalanabb, s az sem biztos, hogy megfelelően konvergál (ami bizonyos mértékig hiba) — egyben előnyt is jelent, mert mód van arra, hogy a számítások jelentős része a tervezők ellenőrzése alatt* történjék. Ezzel a matematikai módszerek legfőbb lényeges tulajdonságainak megtartásával sikerült néhányat a nem matematikai módszerek erényeiből is átvenni. Ezáltal a matematikai tervezés rugalmasabbá tehető, jobban alkalmazkodik az élet „sokszínűségéhez”. Innen ered a javasolt eljárás elnevezése: *rugalmas programozás.*

A rugalmas programozás előnyei

A rugalmas programozással tehát elérhető, hogy a „magasabb” szintű, makroökonómiai összefüggések mellett, azokkal együtt, a legfontosabb mikroökonómiai összefüggésekre is tekintettel tudjunk lenni. Emellett nem elhanyagolható szempont az sem, hogy ezt az eredményt viszonylag egyszerű módon, speciális számítástechnikai megoldások nélkül érhetjük el. (Meglévő elektronikus számítógépekre és programokra épülő eljárásról van szó.)

Az eljárás másik lényeges előnye, hogy a „hagyományos” tervezési módszerekhez hasonlóan részletes információkat csupán néhány, szá-

* A módszer jelenlegi formájában félautomata jellegű. (A két számítás közti kapcsolatot kiépitését nem gépi program végzi.) Az idevágó szakirodalmi részek [lásd pl. (4)-et] szerint annak sincs akadálya, hogy az egésze gépi program készüljön. Az egyes részek ilyenkor is elkülöníthetők, a menet közben való figyelés lehetősége tehát nem vesz el.

munkra érdekesnek mutatkozó változónál igényel. (Az előzetes számítások a kezdetnél figyelembe vett változók bizonyos *szelektálását*, számuk csökkentését teszik lehetővé.) Ezzel lehetőség van arra, hogy a variánsok kezdeti nagy száma ellenére részletes (nagy munkaigényű) információkra már csak néhány változónál legyen szükség.

Fontos momentum ennél a módszernél a pszichológiai szempontok fokozott érvényesíthetősége: a részmodellek kidolgozását, a „kifejtést” úgy lehet elvégezni, olyan részekre lehet összpontosítani, amelyeket a tervező hatóságok, valamint a terv végrehajtásában részt vevő szervek és személyek kívánatosnak tartanak. Ily módon „ki lehet húzni a talajt” az esetleges egyoldalú szemléletből eredő szubjektív természetű ellenállások, kifogások alól. Ezt azért tartom nagyon lényeges szempontnak, mert aggregált programjaink elfogadtatásakor épp az ilyen eredetű kifogások tömegével volt a legnehezebb megküzdenni.

Végül még egy jelentős előnnyel bír ez az eljárás. Nevezetesen azaz, hogy a központi ágazati modell eredményeit „kifejtő”, realizálhatóságukat ellenőrző részmodellek, mivel többnyire kisméretűek, nem csupán lineáris modellként, hanem — szükség esetén — nem lineáris feladatként is felírhatók és megoldhatók. Ezzel a megoldással jelentős lépést lehet tenni az eddigi programozási kísérletek egyik legfőbb problémájának megoldásában; lehetőség nyílik nem lineáris összefüggések megfelelő figyelembevételére.

Ennek számos döntési problémánál van különös jelentősége. Példaként csupán néhányra utalok.

A termelési változók egyik csoportja a meglévő üzemek továbbüzemeltetéséről dönt. Ez azonban nehezen végezhető el az „állandó” költségek figyelembevétele nélkül. Valamely cikk gyártásának bizonyos mennyiségénél tehát a költségek lépcsőzetes növekedése vagy csökkenése következik be, aszerint, hogy melyik gyárat tartjuk üzemben vagy állítjuk le. Az ilyen feladat tipikusan integer (egész értékű) programozási modellt igényel. Hasonló egész értékű programozást kívánnak az új üzem létesítésére, valamint rekonstrukciókra vonatkozó döntések is. Röviden szólva, egy sor iparágban, ágazatban a beruházási döntések helyesen csak így modellezhetők.

Ezen túlmenően még egy sor egyéb, speciális természetű, nem lineáris megközelítést igénylő döntés lehet. Példaként — ismét csak utalásszerűen — néhány külkereskedelmi változóra, valamint a fogyasztás változóként való szerepeltetésére célok. Előbbinél közismert, hogy az export tömegének fokozásával bizonyos elszakadás jöhet létre a modell termelési változóitól. (Fix belföldi fogyasztási előírások mellett a termelés fokozása már csak az export növelését szolgálja. Korábban viszont a termelés a belföldi és a külföldi fogyasztást egyaránt fedezte. Több fogyasztási célt szolgáló cikkcsoport esetén így előfordulhat, hogy az export miatt — bizonyos ponton túl — más összetételű termelésre van szükség.)

Közismert, hogy a fogyasztás alakulására nagy hatással van — sok egyéb kisebb jelentőségű tényező mellett — a jövedelem. A jövedelemváltozás hatására a különféle fogyasztási javak más-más módon reagálnak. Ezt fejezi ki a fogyasztás jövedelemrugalmassága. Ez utóbbiakról pedig közismert, hogy általában nem lineárisan változó értékek.

Összefoglalás

A tervezés, különösen a középtávú tervezés nagy követelményeket ró a tervező apparátusra. Ezeknek az igényeknek teljesen eddig sem a „hagyományos”, sem a matematikai (programozási) módszerek nem feleltek meg.

Elméletben — kétségtelen — bebizonyosodott a matematikai (programozási) módszerek fölénye. A jövő ezeké. A jelen azonban még nem, s hogy várakozásaink valóra váljanak, még további erőfeszítésekre van szükség. Az ennek érdekében teendő lépések egyik legfontosabbja — véleményem szerint —, hogy a programozási módszereket jobban közelítsük a tervezés igényeihez.

Ezt a célt — a hagyományos tervezés példáján okulva — úgy érhetjük el, ha rugalmasabbá, alkalmazkodóbbá tesszük a jelenleg felhasznált matematikai (programozási) módszereinket.

Cikkemmel, melyben az eddigi tapasztalataim felhasználása alapján leírt „rugalmas programozás” metodikai elgondolásait ismertetem, ezt a célt szeretném szolgálni.

Remélem, gondolataim, elképzeléseim hasznosaknak bizonyulnak — a textilipar mellett — más ágazatban is, s megfelelő kísérletek után hozzájárulhatnak a többi ágazat és ezen keresztül az egész népgazdaság középtávú terveinek javításához, s a tervezés rendelkezésünkre álló matematikai programozási módszereinek jobb alkalmazásához.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- (1) G. B. Dantzig: Linear programming and extension. A Rand Corporation Research Study. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1963.
- (2) Krekó Béla: Lineáris programozás, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962.
- (3) G. Hadley: Linear programming. — Addison—Wesley Publishing Company, Inc. Reading Massachusetts, U. S. A. — London, England.
- (4) C. Shetty: On analyses of the solution to a linear programming problem. — Operations Research Quarterly, 1961. 2. sz.

KOZMA GÉZA:

Az árfolyam hatása a külkereskedelem költségeinek és jövedelmének elosztására

Az új mechanizmus bevezetése előtt, a külkereskedelmi szabályozó eszközök kidolgozása idején a szakértők körében vita folyt a bevezetendő árfolyam típusáról. A vita résztvevői közül egyesek az úgynevezett egyensúlyi vagy határárfolyam, mások a vámmal és szubvencióval kiegészített átlagárfolyam hívei voltak. Ez a vita most — már az új mechanizmus első tapasztalatainak alapján — újraéledőben van.* Az árfolyamról folytatott elvi vita hozzájárul a gyakorlati kérdések tisztázásához is. Ezért úgy hiszem, hogy e cikk — elvontsága és statikus módszere ellenére — segítséget ad a gyakorlati problémák megoldásához is. A cikk gondolatmenete nem kapcsolódik közvetlenül az újraéledt vita érveihöz, hanem a külkereskedelem elméletének az árfolyamra vonatkozó alapvető megállapításaihoz nyúl vissza.

Az árfolyamon nemcsak a közhasználatban és hivatalosan árfolyamnak nevezett szorzószámot értem, hanem hozzászámítok minden olyan költség-tényezőt, bevételt, amely speciálisan az importot vagy az exportot terheli, illetve annak bevételét növeli. A szokásos értelemben vett árfolyamhoz hozzá kell tehát számítani az importvámok, importadók, exportvámok, exportadók, visszatérítések, szubvenciók összegeit. De természetesen nem számítom a deviza árához a jövedelmi adót, mert az nemcsak az exportot terheli, s az exportcsomagolás költségét sem, mert az valójában belföldi szolgáltatás díja.

A devizaárfolyam — vagyis az a szorzószám, amellyel a belföldi pénzben kifejezett árakat megszorozva megkapjuk azok külföldi pénzben kifejezett egyenértékét — a komparatív költségek elméletéből kiindulva egyértelműen meghatározott. Nagyságát — a tőkeforgalmat figyelmen kívül hagyva — az szabja meg, hogy azoknak a javaknak az árösszege, amelyeket előnyös exportra kínálni, és azoké, amelyeket importálni gazdaságos, egyenlő kell hogy legyen. A potenciális export- és importjavak sorrendje, a komparatív előnyök mértéke történelmileg alakult ki. Vagyis a társadalmi, gazdasági és műszaki adottságok, például természeti kincsek, bizonyos javak termelésében szerzett jártasság, új felfedezések, fogyasztási szokások stb. szabják meg végső soron az árfolyam szintjét.

A fizetési mérleg egyensúlyának követelményéből kiindulva viszont az árfolyam feladata, hogy az export és az import összegét egyenlővé tegye.

A két megközelítési módot az egyesíti, hogy adott időpontban egy ország számára csak egyetlen árfolyam teremtheti meg a kereslet és a kínálat egyensúlyát, az, amelyet a komparatív előnyökkel kapcsolatban említett feltételek határoznak meg.

Ha az árfolyam devizapiacon alakul ki, akkor ezen a piacon a mérleg-egyensúly stabilitását éppen az biztosítja, hogy — változatlan feltételek között

* Lásd Esze Zsuzsa: A devizaárszorító és az árrendszer (Közgazdasági Szemle, 1968. 6. szám) és Sullyok Béla: A devizaszorító kérdéséhez (Közgazdasági Szemle, 1968. 9. szám) és Rédei Jenő: A komparatív előnyök realizálhatóságáról (Közgazdasági Szemle, 1968. 10. szám) című cikkeket.

— csak egy árfolyam van, amely ugyanolyan mennyiségű exportot és importot tesz lehetővé.

Jelenleg különböző körülmények következtében, legalábbis gyakorlatilag, minden országban fix árfolyam van, s ezt a vele egyformán ható vámok, szubvenciók különféle fajtái egészítik ki. Az árfolyam, vámok, szubvenciók összességével szemben azonban szintén az a követelmény, hogy a fizetési mérleg egyensúlyát biztosítsa. Az ilyen, már létező fix árfolyam hosszú távú stabilitása azon múlik, hogy mennyire sikerül az ország belső feltételeit a hatóságoknak úgy szabályozniuk, hogy az ország belső gazdasági és külső fizetési egyensúlya ne bomoljon meg, hanem az egyensúlyt meghatározó tényezők az adott árfolyamhoz alkalmazkodjanak, a devizakereslet és -kínálat görbéje pedig ennek következtében a fix árfolyam magasságában találkozzon. Ily módon a görbék és az árfolyam viszonyának nagyon is reális jelentősége van akkor is, ha az árfolyamot nem a piac határozza meg.

Az egyensúly megteremtésének feltételeivel az alábbiakban nem foglalkozom. Elhanyagolom az árfolyamváltozás másodlagos hatásait is, tehát például a nemzeti jövedelem változását, amelyet az export vagy az import mennyiségének változása okozott. Azt vizsgálom, hogy a hatóságoknak az árfolyam magasságának megállapításakor az exportban és az importban milyen tendenciákat kell figyelembe venniük, adott technikai színvonalat és változatlan foglalkoztatottsági szintet, tehát lényegében azonos gazdasági tevékenységet feltételezve. Bizonyosnak tekintem, hogy a hatóságok az exportálható cikkek kínálatát és az importálható cikkek iránti keresletet nem akarják az árfolyammódosítással változtatni, hanem azt — szükség esetén más eszközökkel is — feltétlenül változtatlanul akarják tartani. Alapvető feltételezésem, hogy az exportőrök és az importőrök nyereségre törekednek, ezért a nyereséges export és az importörnek nyereséget hozó import megvalósul.

A kínálatot meghatározó tényezők alapján fel lehet rajzolni a kínálat, a keresleti tényezők alapján a kereslet görbéjét és a metszéspontban lesz az egyensúly. A devizapiaci kereslet és kínálat görbéjének e grafikonját — a fentiek alapján — fel lehet használni a fix árfolyam és az azt kiegészítő vámok, szubvenciók tanulmányozására. E statikus elemzési módszer azért hasznos, mert megmutatja, hogy a különféle árfolyamtípusok (egyensúlyi, átlag- stb. árfolyam) milyen irányú feszültséget támasztanak a fizetési mérlegben. Ez a szokásos elemzéstől eltérő kérdésfeltevés: az ugyanis azt vizsgálja, hogy egy létező egyensúlyzavar milyen árfolyammozgást okoz.

Tekintsük egy kis ország összes exportárut kínáló termelőjét egyetlen ágazathoz tartozónak, amely ágazat végső kibocsátása a népgazdaság felé a külföldi deviza. (A külföldi árak az ország külkereskedelmi tevékenységétől függetlenül alakulnak.) Természetes, hogy a külföldi deviza egységének ki-termelési költsége az ágazaton belül nem lesz egyforma. Ily módon az exportőrök adott időpontban (vagy rövid távon) az egységnyi devizakitermelés költségének nagysága szerint sorba rendezhetők. Ha az így sorba rendezett exportőrök kínálatát grafikusán ábrázoljuk, kínálati görbét kapunk (amely a tőkéletes verseny feltételei között egyenlő az ágazat határköltséggörbéjével). Az 1. sz. ábrán — és a továbbiakban is — P a devizaárfolyamot, illetve az egységnyi devizára jutó termelési költséget, Q pedig a devizamennyiséget jelöli.

Ha az árfolyam OB , akkor nyilvánvaló, hogy az exportőrök csak azokat az exportügyleteket fogják lebonyolítani, amelyeknek a költségei kisebbek, mint OB . Az árfolyam tehát megszabja az export (illetve az exportból származó deviza) mennyiségét. Az export árösszege, azaz az ország devizabevétele OM lesz. Ennek a hazai pénzben kifejezett értékét az $OBCM$ négyszög területe fejezi ki. Ebből az összegből $OACM$ négyszög a költségeket fedezi (beleértve a termelőknek az országban szokásos jövedelmét is), az ABC háromszög

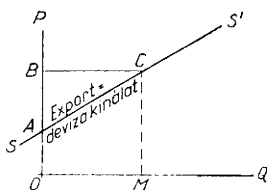
pedig az exportörök többletnyeresége (tőkés viszonyok között extraprofitja). A többletnyereségnek az a forrása, hogy az OB árat azok az exportörök is megkapják, akiknek a devizakitermelési költsége kisebb.

Hosszabb távon természetesen a többletnyereség a termelés növelésére ösztönöz, ahol az lehetséges, és ez a növekedés meg is szünteti a többletnyereséget. Ahol a növelés nem lehetséges, ott járadékként kell a többletnyereséget elképzelni. Amilyen mértékben tiszta — vagyis teljesen merev kínálatú erőforráshoz tapadó — járadékról van szó, olyan mértékben vonható el az export növelésének korlátozása nélkül.

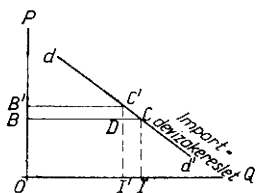
Az exportágazat terméke — a deviza — iránti keresletet azok a felhasználók — termelők és fogyasztók — támasztják, akik külföldi terméket akarnak felhasználni. Őket nevezzük importöröknek, a szokásosnál szélesebb értelemben használva ezt a szót. Az importörök is sorba rendezhetők aszerint, hogy mennyi belföldi pénzegységet hajlandók fizetni egységnyi külföldi devizáért. Ennek a sornak a grafikus ábrázolása a devizakeresleti görbe.

A devizaárfolyam határozza meg az import mennyiségét is. Az importörök csak azt az importártut fogják megvenni, amely az adott árfolyamon átszámítva nem lesz drágább, mint amennyit a felhasználók (ha egyúttal termelők, akkor a maguk tevékenységének *nyereségét* szem előtt tartva) hajlandók érte fizetni.

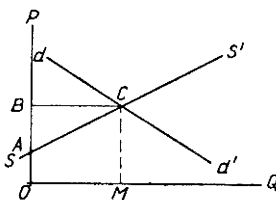
1. sz. ábra

2. sz. ábra

3. sz. ábra

Az importörök közül azok, akik bármilyen oknál fogva a külföldi devizaegységért nem hajlandók OB -nál többet fizetni, belföldi termékre fordítják a rendelkezésükre álló vásárlóerőt. Ha az árfolyam OB -ról OB' -re emelkedik, a devizakereslet mennyisége OI -ről OI' -re csökken.

Azoknak az importcikkeknek a behozatala szűnik meg tehát, amelyekért a felhasználók nem hajlandók a devizaegységre jutó magasabb költséget megfizetni. Ha ezek között van olyan, amely a korábbi árfolyamnál drágábban, de az új árfolyamnál kisebb költséggel előállítható, és a kereslet így sem szűnik meg iránta, akkor az ilyen terméket belföldön termelni fogják és az import helyett felhasználják. A felszabadult vásárlóerő többi része más termékek felé fordul, amelyeket a szó legszélesebb értelmében szintén importhelyettesítő termékeknek lehet nevezni, mivel az importált cikk helyett vásárolták őket.

A tökéletes verseny feltételei között kialakult árrendszerben feltételezhető, hogy az *importhelyettesítő termékek költsége és ára is összevethető a korábbi import egységnyi devizára jutó költségével*, az OB árfolyammal. A levonható következtetés: a helyettesítő termékek egységnyi devizával egyenértékű részének ára a régi és az új árfolyam között kell hogy legyen. Ha az árfolyamváltozás végtelenül kicsi, akkor az árfolyamot magát tekinthetjük

annak a szintnek, amely a devizaegységre jutó import helyettesítésének határköltségét mutatja.*

Az elmondottakból a továbbiak szempontjából az a lényeges, hogy adott pillanatban egy gazdaság számára az import mennyisége, az importárfolyam és az import helyettesítésének határköltsége egymást meghatározó, összetartozó mutatószám.

Ezek előrebocsátása után most vizsgáljuk meg az ismertetett görbék segítségével egy olyan ország helyzetét, amely külkereskedelmi mérlegének egyensúlyát adott exportkínálat és adott importkereslet mellett

1. a deviza egységes árával biztosítja, miközben a külkereskedelemben keletkező többletnyereséget nem vonja el;

2. az — alacsonyabb — devizaáron kívül szubvencióval teremti meg és kevesebb többletnyereséget enged;

3. vám — tehát importban magasabb devizaár — alkalmazásával hozza létre, egyúttal a külkereskedelmi szférából jövedelmet von el.

1. Az egyensúlyi devizaár

Az első esetben a deviza ára a két görbe, a devizakínálat és a devizakereslet görbéjének metszéspontjában van, ott, ahol akkor is volna, ha szabad devizapiacian alakulna ki az ár.

Ha a devizaár $\overline{OB}$, az exportörök és az importörök nyereségérdekeltsége automatikusan $\overline{OM}$ mennyiségű exportot és importot tesz lehetővé, azaz megteremt a kereskedelmi mérleg egyensúlyát. Az exportörök az ABC háromszögnek megfelelő többletnyereséghez jutnak (belföldi valutában). Ezt, valamint az export $OACM$ költségét (belföldi valutában) az importörök fedezik.

A kínálati és keresleti görbe metszéspontjával azonos magasságú devizaár azt jelenti, hogy az export költségeit és többletnyereségét egyaránt azok fedezik, akik az exportörök által eladásra kínált devizát megveszik, mert az export és az import értéke mind devizában, mind hazai pénzben egyenlő. Az export ráfordításait tehát azok fedezik, akik az importált javakat felhasználják. Az összes felhasználóknak és fogyasztóknak a rendelkezésükre álló vásárlóerőt úgy kell felosztaniuk belföldi eredetű és importált javak között, hogy az import fedezéséhez szükséges exportot megfelelő többletnyereséggel tudják ösztönözni.

Az $\overline{OB}$ devizaár ezenkívül szabadverseny esetén egyenlő az export (a devizakitermelés) határköltségével, de az import helyettesítésének határköltségével is. Ugyanis: ha a deviza ára a devizapiaci kínálat és a kereslet görbéjének metszéspontjával egyenlő magasságban van, akkor minden import, amely önmagában gazdaságosnak látszik, egyúttal népgazdasági megtakarítást is jelent, mert a megvásárlásához szükséges devizakitermelési költség bizonyosan kisebb, mint az ilyen import helyettesítésének költsége.

Az import szabályozása szempontjából az egyensúlyi árfolyam jelentősége az, hogy az import vállalati és népgazdasági rentabilitása egybeolvad. Ennek gyakorlati jelentősége könnyen megérthető, ha arra gondolunk, hogy más-képp az importbeszerzésre vonatkozó döntést olyan központi szervnek kell felülvizsgálnia, amelynek egyrészt egyoldalúan az import korlátozása a feladata, másrészt nem fűződhet olyan szoros érdeke a helyes beszerzéshez, mint a közvetlen felhasználónak, aki a döntés anyagi következményeiért felelős.

* Az importhelyettesítés és az import közötti ismertetett összefüggés akkor nem igaz, ha az árfolyammódosítás vagy egyéb ok következtében az importra vagy az azt helyettesítő termékre fordítható vásárlóerő megszűnik. Ez azonban pusztán az árfolyam módosítása következtében nem szükségszerűtlen.

Hiába feltételezzük, hogy a központban tájékozott és felelősségteljes emberek ülnek, akik elvileg éppen olyan jól, vagy még jobban tudnának dönteni, mint a közvetlen felhasználók — a korlátozó szempontok mégis túlsúlyban lesznek és a gazdasági mérlegelés nem lesz olyan pontos, mint az importálóé. Az importálónak érdeke az import; az importáló cég abból él, hogy importál; külföldön előnyösen beszerezhető termékeket kínál megvételre a felhasználóknak. Az ilyen tevékenységet azonban csak akkor lehet korlátlanul megengedni, ha az árfolyam magassága biztosítja, hogy a felhasználók túl drágának találják és nem veszik meg azt az importcikket, amelyik már passzívva teszi a fizetési mérleget. Minderről még lesz szó, amikor az egyensúlyinál alacsonyabb árfolyamból adódó problémákat tárgyaljuk.

Helyénvalónak látszik itt hangsúlyozni a két görbe metszéspontjának jelentőségét a külkereskedelmi forgalom optimális alakulása szempontjából. Nemcsak arról van szó, hogy az e ponttal azonos magasságú árfolyam esetén egyetlen a vállalatok számára gazdaságosnak mutakozó export a kívánatosnak látszó import mennyiségével; nemcsak az biztosított, hogy ilyen magas árfolyam mellett egyetlen importhelyettesítés sem tűnik gazdaságosnak, amelynek költsége nagyobb, mint a még szükséges utolsó export költsége; de az is nyilvánvaló, hogy az ilyen egységes árfolyam által megszabott mennyiségnél nagyobb export bevételéből származó devizát a belföldi importőrök már csak kevesebbet hajlandók megvenni, mint amennyibe az export termelése került; s ebből következően *az egyensúlyi mennyiségnél nagyobb import helyettesítése már bizonyosan olcsóbb, mint a kifizetéséhez szükséges deviza előteremtése.*

Az a körülmény, hogy az exportálható cikkek termelői többletnyereséghez jutnak, ezeknek a cikkeknek a belföldi árára is hat. Nyilvánvaló, hogy az exportálható cikkeket belföldön is a költségszintnél, tehát a tökéletes verseny által megszabott szintnél magasabb áron fogják kínálni.

A magasabb belföldi ár eredményeképpen az exportágazat többletnyeresége és a nemzeti jövedelemből való részesedése nagyobb, mint amennyit csupán a külföldi eladásai eredményeznek.

A görbék metszéspontjával azonos magasságú devizaárnak az importhelyettesítésre képes ágazatok és az importeredetű termékek árszínvonalára gyakorolt hatása egyértelmű. Az a körülmény, hogy az exportőrök összes költségeit és az exporteladásokból származó többletnyereséget az importfelhasználóknak kell fedezniük, szükségképpen azt jelenti, hogy az importált cikkek belföldi árának megfelelő magasnak kell lennie. Ez az árszint szabja meg, hogy milyen költségszintig lehetséges az importhelyettesítés, illetve az importhelyettesítésre képes ágazat milyen árszintig használhatja ki esetleges belföldi monopóliumát. Mindez azonban csak más szempontból megfogalmazva azt ismétli el, amit már korábban az import mennyiségének és a helyettesítés költségének összefüggéséről elmondtunk. Az elmondottakból azt a tanulságot szeretném kiemelni, hogy *a deviza ára a belföldi árszínvonalat és ennek révén a jövedelemelosztást és a termékek belföldi elosztását három módon befolyásolja: az exportőröknek jutott jövedelem szintjének meghatározása révén, amely jövedelem egyrészt az importőröktől, másrészt az exportálható javak belföldi felhasználóitól származik, továbbá az import eredetű cikkek és a belföldi eredetű cikkek viszonylagos árszínvonala révén, és végül a lehetséges importhelyettesítő tevékenységek meghatározása révén.*

2. Az egyensúlyi helyzetnél alacsonyabb devizaár

A devizakínálat és -kereslet görbéinek egyensúlyi pontjánál alacsonyabb devizaár megállapítása arra vezet, hogy az exportkínálat mennyisége kisebb, mint az importkeresleté. (A 4. sz. ábrán M_0 és M_1 A többi jelzés régi.)

Mivel feltételeink szerint a termékek kereslete és kínálata nem változhat, a kereskedelmi mérleg hiányának megszüntetése történhet:

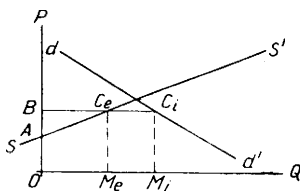
- tőkeimporttal,
- az import adminisztratív szabályozásával,
- az export szubvencionálásával,
- a fentiek valamilyen kombinációjával.

A fizetési mérleg tőkeimporttal történő kiegyenlítése az egész gazdaságra vonatkozó feltételeink módosítását kívánja, ezért ezzel a lehetőséggel a tanulmány végén külön foglalkozunk.

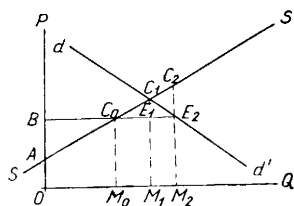
Az *import adminisztratív szabályozása* ütközik ugyan azzal a feltételünkkel, hogy az exportörök és importörök tevékenységét a nyereségérdekeltség szabályozza, de gyakorlatilag alkalmazható a mérlegegyensúly megteremtésének tartós eszközeként. Ellentétben az exporttal, ahol az utasítás és a nyereségérdekeltség egyszerre nem hathat, az import esetében a nyereségérdekeltség ösztönzésére kezdeményezett importtevékenység utólagos adminisztrációs korlátozása nem összeegyeztethetetlen feltételezéseinkkel. Az import gazdaságosságának mérésével kapcsolatos nehézségek azonban megoldhatatlan feladattá teszik a központi hatóságok számára, hogy a nyereségösztönzés hatására kezdeményezett importkérelmekből maguk válasszák ki azt az export mennyiségével (devizaértékben) *azonos* mennyiséget, amely egyben az egész népgazdaság szempontjából a *leggazdaságosabb* importösszetételt is jelenti. Ha az alacsony árfolyam miatt felsőbb hatóság dönt az importról, akkor a felhasználók számára a lehetségesnél több import látszik gazdaságosnak, ezért többet igényelnek, és az igények közül a központ azokat engedélyezi, amelyek jobban indokolható. Természetes azonban, hogy a már felhasznált termékekre vonatkozó dokumentáció tökéletesebb, és minél újabb, merészebb a még ismeretlen termék, amelyhez az import szükséges, annál kockázatosabbnak látszik az import engedélyezése. Ebből következik, hogy az importengedélyezési kérelmek közötti választásban nagyobb konzervativizmus érvényesül, mintha a közvetlen felhasználók kockázatvállalási hajlandóságán múlik a döntés. Ez nemcsak elméleti megállapítás, mert igazolják az adminisztratív importkorlátozás hazai és külföldi tapasztalatai is. Ezért a továbbiakban mint reális megoldással csak az export szubvencionálásával és az ezt kiegészítő kombinált eszközökkel foglalkozunk.

Az *export szubvencionálása* (a devizaár hatásának vizsgálata szempontjából) azt jelenti, hogy az árfolyammal átszámítva veszteségesnek mutató exporttermékekre (vagy termékcsoportokra, vagy exportörökre) egyenként különböző árfolyamot állapítanak meg, olyan árfolyamot, amely a kérdéses cikk exportját még éppen gazdaságossá teszi. (A gyakorlatban ennek a megoldási formája sokféle lehet. Általában nem termékenként egységes árfolyamot állapítanak meg, hanem csak az alapárfolyamhoz járuló differenciált támogatásokat, azt se mindig az árfolyammal azonos dimenzióban.) A szubvencionált export összegét a központi hatóságnak kell eldöntenie. A problémát az 5. számú ábra mutatja.

4. sz. ábra

5. sz. ábra

Ha a devizaárfolyam $\overline{OB}$, akkor csak $\overline{OM_0}$ mennyiségű export bonyolódik szubvenció nélkül. A központi hatóságok elhatározásától függ, hogy az egyensúlyi árfolyamnak megfelelő mennyiséget szubvencionálnak (OM_1), vagy pedig annyit, amennyi az alacsonyabb devizaár következtében lehetséges import ellensúlyozásához szükséges (OM_2). Az OM_1 exportmennyiség szubvencionálása esetén a kereskedelmi mérleg egyensúlya csak akkor valósul meg, ha az *exportszubvenciót az import adminisztratív korlátozása egészíti ki*. Ennek a megoldásnak az adminisztratív korlátozás már említett hátrányain kívül az a nehézsége is megvan, hogy gyakorlatilag nehezen állapítható meg az egyensúlynak megfelelő export és import mennyisége, ha a devizaár nem az egyensúlynak megfelelő magasságban van. Ennek ellenére először ezt a helyzetet tárgyaljuk, hogy az előző részben vizsgált esettel jobban össze lehessen hasonlítani.

Ha OM_1 összegű export realizálódik, akkor az exportörök ABC_0 összegű többletnyereséghez jutnak. Az export OAC_1M_1 költségéből a többletnyereségen kívül az importörök fedeznek $OAC_0E_1M_1$ összeget. $C_0C_1E_1$ a szubvenció összege. Ezt az államnak a bevételeiből kell fedeznie. A szubvenció tehát a többi állami teherrel együtt, azokkal arányosan sújtja a közteherviselőket. Lehetséges, hogy a szubvenciót csak az importörökre kivetett adóból fedezik. Ez magasabb importárfolyammal egyenértékű, ezért külön esetként később fogjuk tárgyalni.

Az 5. és a 3. ábrát összehasonlítva látható, hogy a szubvencióval kiegészített alacsonyabb devizaár az exportöröknek kevesebb többletnyereséget juttat az egyensúlyi árfolyamnál a nem szubvencionált export után (OM_0) és a belföldi versenyfeltételeknek megfelelő minimális nyereséget a szubvencióban részesülő exportért (M_0M_1). Ez utóbbi exportmennyiség exportőrei eltérő költségszintjük ellenére egyforma nyereséghez jutnak.

Statikus tárgyalásmódunkat egy pillanatra feladva, arra következtetünk, hogy az export lanyhább ösztönzése megnehezíti, hogy a fejlődő gazdaság növekvő importszükségletével az export növekedése lépést tartson. Az export többletnyeresége nem más, mint termékenként különböző nagyságú nyereséglehetőség, amely a belföldi értékesítéstől az export felé húzza a vállalatokat, a beruházási döntéseket ebben az irányban ösztönzi. De ha tökéletes versenyt feltételezünk, a nyereségek hamar kiegyenlítődnek, így a többletnyereséget csak mint potenciális tendenciát kell elképzelni. A valóságban az erőforrások átcsoportosítása nem elég gyors a nyereségek kiegyenlítéséhez, ezért a költségszintek bizonyos fokú különbözősége az állandó kiegyenlítődesi tendencia ellenére megmarad. Feltehető, hogy az export növelése még a nagyobb nyereség ellenére sem ott a leggazdaságosabb, ahol a többletnyereség igen nagy, mert ott a speciális erőforrások növelése többnyire nagyobb akadályokba ütközik. Ezért az export növelése valószínűbb a közepes, vagy ennél kevésbé nyereséges exportot adó kapacitásokon.

Az egyensúlyi szintnél alacsonyabb devizaár esetén azonban éppen ebben a sávban már csekély, vagy a belföldinél nem nagyobb a növekedés ösztönzése. Ezenkívül a szubvenció a sávon belül még ki is egyenlíti a költségkülönbségeket, tehát ha — illetve amilyen mértékben — a beruházási döntések decentralizáltak, nem ösztönzi a szubvencionált sávon belül a *leggazdaságosabb* exportlehetőségek kikeresését.

Magyarországon az egyensúlyi árfolyam bevezetésének fő gyakorlati nehézségét a vállalatok és még inkább a bevezetett exportcikkek gazdaságosságában mutatkozó nagy különbségek okozzák. Valószínű, hogy az egyensúlyi árfolyam egy lépésben történő bevezetése azt eredményezné, hogy az egyensúlyi árfolyamhoz tartozó külkereskedelmi forgalom mennyisége és összetétele nem volna optimális: eltérne attól, mint amilyen egyébként azonos természeti, műszaki feltételek között lenne, ha előzőleg közel 40 éven át nem

lett volna kötött devizagazdálkodás és majdnem 20 éven át tervutasítás. Ebből az következik, hogy az egyensúlyi árfolyamot csak fokozatosan előkészítve lehet bevezetni. Ez azonban nem egyszerűen azt jelenti, hogy a jelenlegi devizaszorító jó, s az állami visszatérítéseket néhány év alatt meg lehet szüntetni. Nem helyes ezt úgy felfogni, hogy a jelenleg visszatérítéssel járó exportcikknek mind „gazdaságtalanok, de népgazdasági szempontból szükségesegek”.

A statikus elemzéshez visszatérve: az exportörök kisebb többletnyeresége azt jelenti, hogy az országban termelt és importált javakból *az exporttól függő jövedelmek élvezői az első részben tárgyalt helyzethez képest kevesebbet vásárolhatnak.* (Függetlenül attól, hogy köztük miként oszlik meg az exportból szerzett jövedelem.) A többieknek tehát több jut.

Az exportköltségek egy részének a költségvetésből történő fedezése pedig azt eredményezi, hogy az import ellenértékét nem azok fizetik, akik az importot termelésükben vagy fogyasztásukban felhasználják. Mivel az importörök csak a szorosan vett behozatali tevékenység jövedelméből adózhatnak, csupán jelentéktelen mértékben járulhatnak hozzá a szubvencióhoz. Az exportköltségek egy része tehát *közvetett úton az adófizetőkre, a belföldi célú termelőkre és a hazai termékek fogyasztóira nehezedik.*

Azt kell megállapítanunk tehát, hogy a belföldi eredetű termékeknek az import eredetűeknél nagyobb terhet kell viselniük az egyensúlyi árfolyammal szabályozott helyzethez képest. Ezenkívül az importörök az exportöröknek kisebb összegű többletnyereséget is fizetnek. A hazai és az import eredetű cikkek árszínvonalának arányát ez is abban az irányban módosítja, hogy az import lesz olcsóbb. Ez feltétlenül hatással van a felhasználásra. *Azok a felhasználók járnak jól, akik több importeredetű terméket fogyasztanak, mert a többi fogyasztó tulajdonképpen őket szubvencionálja.*

Összefoglalva, az import felhasználói kétszeresen jól járnak az export-szubvenció megoldás esetén: az exportörökkel mint devizaeladókkal szemben, mint vásárlók „alkunyeresésre” tesznek szert az exportörök kisebb többletnyeresége miatt, a belföldi felhasználók pedig helyettük járulnak hozzá a devizafogyasztásuk költségeihez. Ilyen módon az exportnak és az importnak az egyensúlyi árfolyamhoz képest alacsonyabb és eltérő árfolyama a javakból való részesedés reális arányainak módosulását okozza.

Az egyensúlyi helyzetnek megfelelő devizaár és a szubvenció megoldás árviszonyai közötti eltérésben az arányoknak ez a módosítása a lényeg. Az exportörök költségeit és így versenyképességét az egyensúlyi devizaárhoz képest olcsóbb import kétségtelenül kedvezően befolyásolja, de ezt ellensúlyozza, hogy többet kell fizetniük a belföldi eredetű termékek felhasználásáért, hiszen ezeket drágítja a szubvenció. Ez az összes exportörököt, akár csak a többi felhasználókat is, fokozott importfogyasztásra ösztönzi.

A szubvencionált exportörök az egyensúlyi szintnél alacsonyabb devizaár esetén ezenkívül nyereségre tehetnek szert az import egyszerű reexportjával is. Mindenesetre érdekük, hogy minél kevesebbet értek tegyenek hozzá az importált anyaghoz, vagy félkészáruhoz, hogy az importárfolyam és a szubvencióval növelt exportárfolyam különbségének ingyen nyereséget képviselő része minél nagyobb legyen. Minél bonyolultabb a termelés, annál nehezebb tilalmazó beavatkozással megakadályozni ennek az importösztönzésnek az érvényesülését.

Az import OM_1 összegre való korlátozásának a jövedelemelosztásra gyakorolt még egy hatásával kell foglalkoznunk. A korlátozás következtében *az importkereslet M_1M_2 szakaszán az egyes importörök szempontjából az import lehetetlen, az importhelyettesítés viszont nem gazdaságos.*

Ha az adminisztratív importkorlátozás lehetőségét elejtjük, akkor (5. ábra) a gazdaságosnak tűnő OM_2 import teljes mennyisége bekerül az országba,

s a mérleg egyensúlya kedvéért $\overline{M_0M_2}$ összegű exportot kell szubvencionálni. A szubvenció összege $C_0C_2E_2$ lesz. Nyilvánvaló azonban, hogy *ebben az esetben az $\overline{M_1M_2}$ export költsége nagyobb, mint ennek az importmennyiségnek a helyettesítése volna, mert az export költséggörbéjének C_1C_2 szakasza az importkeresleti görbe C_1E_2 szakasza fölé esik*, ami azt mutatja, hogy az importörök már csak kevesebbet hajlandók a deviza egységért fizetni, mint amennyibe az exportöröknek a deviza kitermelése kerül. Ezenkívül az importmennyiség és az importhelyettesítés határköltségének összefüggése alapján bizonyos, hogy *ezen a szakaszon a határhelyettesítési költség már kisebb, mint az export termelési költsége. Ez azt jelenti, hogy a nemzeti jövedelmet a külkereskedelmi forgalom növekedése már csökkentti.*

A devizakeresleti és -kínálati görbe metszéspontjánál alacsonyabb és szubvencióval kiegészített devizaárfolyam tehát „feszített” külkereskedelmi mérlegre vezet, s a mérleg kiegyensúlyozásának mindkét lehetséges eszköze, az import adminisztratív korlátozása és az importnak megfelelő nagyobb összegű export szubvencionálása egyaránt indokolatlanul nagy ráfordításokat okoz, a komparatív költségek törvényének megsértését jelenti, azaz csökkenti a nemzeti jövedelmet.

3. Az export-devizaárfolyamnál magasabb import-devizaárfolyam

A fizetési mérleg egyensúlyára, illetve aktív egyenlegére való törekvés történetének legősibb eszköze a vám, vagyis az import egyoldalú megdrágítása. A vám azonban lényegében nem más, mint az exportárfolyamnál magasabb importárfolyam. A gyakorlatban cikkenként szokás megállapítani. *Ezek átlaga azonban az árfolyamot egyenlő arányban kiegészítő járuléknak tekinthető, ha a vámok nem befolyásolják a külföldi árakat.*

Bár a tanulmány kis országot, és ezért adott külföldi árakat feltételez, a vámokkal kapcsolatban külön érdemes kitérni rá, hogy az import esetében még ritkább, hogy az importőr ország a külső piac árait befolyásolni tudja, vagyis monopsonikus helyzetben van, mint az, hogy a monopolista exportőr tudja befolyásolni az árakat. Kis ország importőreinek helyzetét vizsgálva tehát még helytállóbb az a feltételezés, hogy a külföldi árak számukra a legtöbb termék piacán adottak. Ezenkívül a közgazdaságtan elméletében — és tendenciaként a gyakorlatban is — az az elképzelés helyes, hogy minden üzleti partner a lehető legtökéletesebben követi a maga érdekét. De ez esetben bizonyos, hogy — hosszabb távon és nem az egyedi eseteket tekintve — a belföldi vevő a külföldi partnertől minden előnyt kicsikart már, amit az országának kialakult költség- és nyereségszintje alapján meg tud adni, s valószínűleg, hogy az eladó az idegen államnak megad valamit, amit a vevőtől megtagadott. Ezért még ha az egyedi importőr monopsonikus helyzetben van is, a vámot az eladóra hosszú távon nem lehet áthárítani. (Ez nem jelenti azt, hogy az ár nem süllyedhet. Mert, ha a vám a belföldi keresletet csökkenti, monopsonikus helyzetben az ár mérséklődhet a rosszabb hatásfokú eladók kínálatának megszűnése miatt.)

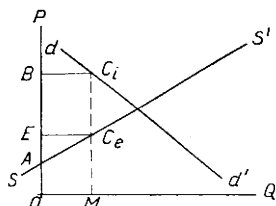
Feltételezhetjük tehát, hogy a külföldi árak adottak, a vám csak a belföldi árakat és keresletet befolyásolja. A vámtételek egymástól való eltéréseinek hatása ebben az esetben külön tárgyalható a vámnak az egész forgalomra gyakorolt hatásától. *A vámtételek eltérése az egyes importcikkekhez fűződő állami preferenciák eltérést fejezi ki, a jövedelmek belföldi elosztását módosítja, s a külkereskedelmi forgalom egésze szempontjából közömbös, hogy az egyes importcikkek mennyisége közötti arányt mennyiben a felhasználók szükséglete és mennyiben az állami preferenciák eltérése szabja meg.*

A külkereskedelmi forgalom egészét nézve tehát a vám alkalmazásának

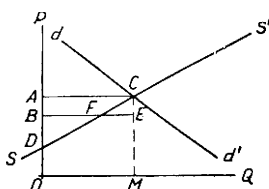
összhatása lényeges, ezt a hatást pedig az exportban és az importban érvényesülő devizaár egymástól való eltéréstésének vizsgálata mutatja meg. A devizakeresleti és -kínálati görbék grafikonja a 6. sz. ábra szerinti lesz.

Feltételezzük, hogy az importdevizaár nemcsak az exportdevizaárnál magasabb, de a két görbe metszéspontjánál is. (Ha mindkét ár a metszéspont alatt volna, akkor a lehetséges import mennyisége az exportárnál magasabb importdevizaár ellenére több volna, mint a lehetséges export.) Mivel a mérleg egyensúlya alapfeltételeink közé tartozik, csak az egyik árat állapíthatjuk meg szabadon, a másik már ettől függ. A 6. ábrán ezt a helyzetet látjuk.

6. sz. ábra

7. sz. ábra

Az exportörök $\overline{OM}$ mennyiségű export értékesítéséből $\overline{OE}$ devizaáron OEC_e M összegű bevételhez jutnak. Az importörök ugyanilyen a mennyiségű importált áruért $\overline{OB}$ devizaáron OBC_1 M összeget fizetnek. A devizával kereskedő bank útján az állam bevétele a két összeg különbsége: EBC_1C_e lesz. Ezt az összeget az állam a külkereskedelemtől elvonja és saját céljaira használja fel. Ennyivel csökken a belföldi célú termelést, illetve a belföldi javak fogyasztását sújtó közteher. A külkereskedelmi és a belső gazdasági szféra közti elosztás tekintetében tehát az exportdevizaárnál magasabb importdevizaár éppen a fordítottja az egyensúlyi árfolyamnál alacsonyabb és export-szubvencióval kiegészített devizaárfolyamnak.

Az exportképes termelésnek az alacsony árfolyamon gazdaságosan nem exportálható részét belföldön kell értékesíteni, egyúttal az importhelyettesítő termelés is nagyobb a drágább importnak megfelelően.

Az exportképes termékek hazai értékesítése és a fentiek szerinti importhelyettesítő tevékenység egyszerre és tartósan nem folyhat, mert az erőforrások korlátaiba ütközik, s inflációt okoz. Ezért fel kell tételeznünk azt, hogy az exportkapacitások konvertálhatók és — rosszabb hatásokkal — importhelyettesítő termelésre használhatók.

Az ilyen importárfolyam drágább importhelyettesítő termelést is lehetővé tesz, mint az elmaradt exporttermelés költségei volnának.

Ez azt jelenti, hogy az ország nem használja ki a nemzetközi munkamegosztásból adódó előnyöket, s hogy a külkereskedelmi szféra szubvencionálja a belföldit. Ebben az esetben az import felhasználóinak a közteherből nagyobb részt kell vállalniuk, mint a belföldi cikkek felhasználóinak — adó helyett vám folyik be az államkincstárba. Ennek hatására az import összege csökken. Ha előzőleg mérleghiány volt, s ez a vám hatására megszűnik, akkor az országot másutt éri veszteség: amiatt, hogy az export növelésének kevesebb ráfordítást követelő lehetősége helyett a drága importhelyettesítést választotta. Mindez akkor is igaz, ha a mérleg eredetileg kiegyensúlyozott volt. Ez esetben a vám bevezetésekor az exportárfolyamot süllyeszteni kell. (Hacsak nem a tőkeexport kikényszerítése a cél. Ekkor a fizetési mérleget az import oldalán az áruexportot kísérő hitel egyenlíti ki.) Ha az exportárfolyam süllyed, a kapacitások importhelyettesítésre állnak át, ahol hatékonyságuk rosszabb.

★

Bár nem tartozik szorosan a tárgykörhöz, mégis helyénvaló néhány szót szólni a vámokról fentebb kifejtett elmélet és a vámok elméletének szokásos tárgyalása közötti kapcsolatáról. A vámok egyik feladatát az elmélet az iparfejlesztésben, az iparnak a külföldi versennyel szemben való védelmében látja. Nyilvánvaló, hogy a vám ezt a feladatát csak akkor töltheti be, ha a vám terhe nem hárul át a külföldi eladókra, mert ha áthárul, akkor a belföldi ár nem emelkedik, s ezért a hazai ipar magasabb költségszintje miatt továbbra sem lesz versenyképes. A protekcionista elméletek ennyiben velünk azonos feltételekből indulnak ki.

Amennyiben a belföldi ár emelkedik, a fogyasztás ugyan csökken, de ha a belföldi lehetséges költségszint alacsonyabb a külföldi ár és vám összegénél, a termelés megindulhat a nevelő vám, illetve folytatódhat a védővám esetében. Tárgyalás módunk itt tér el a szokásostól, amikor egyrészt külön tárgyalja a vámoknak a külkereskedelmi forgalom egészére gyakorolt hatását a belföldi preferenciák megkülönböztető hatásától, másrészt a vámokat a devizaárfolyammal való összefüggésben vizsgálja.

Az átlagos vámnak mint a devizaárfolyamot kiegészítő és hatásában ezzel összeolvadó eszköznek az absztrakciója lehetővé teszi, hogy szisztematikusabban tárgyaljuk az import csökkenésének az export csökkenésével való összefüggését, amelyet a protekcionizmus ellenfelei mindig hangsúlyoztak. Az országnak a nemzetközi munkamegosztásban való részvételét az árfolyam szabályozza. A természetként különböző vámokra csak azért lehet szükség, hogy az állam valamilyen okból egyik vagy másik ágazatot előnyben részesítse. De ezt csak a többi ágazat hátrányára teheti.

Az iparcikkekre kivetett védővám működése például úgy érthető, hogy az iparcikkimport csökken, a mezőgazdasági export csökken, a felszabaduló erőforrások a hazai célra termelő ipar növekedését teszik lehetővé. Ezek az ágazatok közötti eltolódások azonban már a vámoknak a belföldi jövedelemelosztásra gyakorolt megkülönböztető hatásának az eredményei, amelyeket nem a külkereskedelem, hanem a belföldi ágazati struktúra szempontjából, vagy abból a szempontból kell megítélni, hogy az állam mikor és milyen eszközökkel avatkozhat be a struktúra alakulásába. Nyilvánvaló, hogy az elmondottak igazak akkor is, ha egyes termékek piacán monopozónia van, tehát egyes termékekből nemcsak az import mennyisége, hanem az importár is csökken.

4. Szubvenció és vám együtt. A fizetési mérleg

A valóságban a fizetési mérleg zavarával küzdő országok, ha valamely okból nem az árfolyam módosításával akarják az egyensúlyt helyreállítani, az export szubvencionálását és a vámokat egyszerre alkalmazzák. Ez a jelenlegi gyakorlat Magyarországon is. A kétfajta külkereskedelmi szabályozóról külön-külön elmondottak lehetővé teszik ennek a módszernek a jobb megértését is. Természetesen az együttes alkalmazás új problémákat is felvet. Ebben a fejezetben csak ezeket vizsgálom.

Képzelnék el, hogy az állam az exportőröktől el akarja vonni a többlet-nyereséget, vagy ennek jelentős részét, és az export szükséges mennyiségét szubvencióval teszi lehetővé. Az importot vámmal korlátozza. Tegyük fel, hogy kétféle vámtétel van: a *nyersanyagoké* alacsony, hogy a hazai árszint alacsony, az export pedig kevésbé szubvencióigényes legyen; a *késztermékek* vámtétele viszont magas, hogy a külföldi versenyével szemben védelmet nyújtson. A kereskedelmi mérleg kiegyensúlyozott. Újból érvényes az az eredeti feltételezés, hogy az export és az import mennyisége azonos az egyensúlyi devizaár által szabályozott mennyiséggel. (7. sz. ábra.)

Az *egyensúly* (OM összegű export és import) csak akkor valósulhat meg,

ha az átlagos vámmal kiegészített import árfolyam ($OB + BA$) egyenlő az egyensúlyi devizaárral. A vám nemcsak a szubvenciót (CEF) fedezi, de $ABCF$ összegű kincstári bevételt is. A többletnyereség összege BDF .

Annak, hogy az exportőröktől $ABCF$ mennyiségű többletnyereséget elvon az állam, csak akkor van értelme, ha (1) nem az export növelésére akarja fordítani, vagy (2) nem olyan összetételben kívánja növelni az exportot, ahogy csupán a többletjövedelem ösztönzésére történe. Ha az export növelésére kevesebb jut, az hosszú távon a mérleg egyensúlyának megbomlására vezet, akkor is, ha rövid távon egyensúlyt feltételeztünk. Ha az export növelésének csak a termék szerinti összetétele módosul az állami beavatkozás hatására, akkor a problémát a döntési hatáskörök helyes elosztásának szempontjából kell vizsgálni.

Az import mennyiségének szabályozása szempontjából a vám kedvezőbb az adminisztratív szabályozásnál, s természetesen kedvezőbb, mint ha — az ilyen korlátozás hiányában — túl nagy import ellenében a helyettesítési költségeknél nagyobb költséggel növelik az exportot.

A vámtételek differenciáltsága azt jelenti, hogy az import felhasználói nem egyformán viselik az export terhét. A nyersanyagok alacsony és a késztermékek magas vámtétele között a különbségnek olyannak kell lennie, hogy az összes importkereslet az exporttal egyensúlyban legyen. A két vámtétel eltérésének hatását elemezve abból kell kiindulni, hogy a népgazdaságilag helyes arányokat az egyensúlyi devizaárfolyammal átszámított árak fejezik ki, mert csak a külföldi ár és az ilyen devizaár szorzata fejezi ki egyszerre az egyes importcikkekre fordított áldozat egymás közötti helyes arányait és a külvilággal folytatott egyenértékű csere útján szerzett javak és a hazai termékek közötti helyes arányokat. Feltételeink szerint az átlagos vámmal növelt árfolyam azonos az egyensúlyival, így a vámtétel fentiek szerinti eltérése a nyersanyagokat olcsóbbá, a késztermékeket drágává teszi. Az importcikkek ára hatással kell hogy legyen a hazai kompetitív termékek árára is, ezért a vámetérések hatásának felméréséhez konkrétan ismerni kell az import struktúráját és a teljes belföldi kínálatban betöltött szerepét is.

Ha a vám és a szubvenció együttes hatása nem a két görbe metszéspontjánál valósítja meg az export és az import egyensúlyát, vagy egyáltalában nem egyensúlyi helyzetet teremt, akkor egyszerre érvényes mindaz, amit előzőleg az egyensúlyi árfolyamtól eltérített devizaárról az exportszubvenció és a vám külön-külön tárgyalása során elmondottunk.

Nincs hely itt a külkereskedelmi szabályozás árfolyammal összefüggő valamennyi problémájának megtárgyalására. De olyan félreértést mindenképpen szeretnék elkerülni, hogy a szubvenció és a vám együttes alkalmazása az egyensúlyi árfolyam szintjén szocialista gazdaságban különösen alkalmas lenne a külkereskedelem központi irányítására. Könnyen érvelhetne úgy valaki, hogy 1. a mérlegegyensúlyt összességükben biztosító szubvenciók és vámok eleget tesznek az egyensúlyi árfolyam követelményeinek, 2. egyúttal módot adnak a központi irányítás számára, hogy mind az exportban, mind pedig az importban érvényesítse cikkenként vagy relációnként eltérő preferenciáit, fejlesztési elképzeléseit, a megengedhető vállalati jövedelmekre vonatkozó döntését.

Az exportból származó jövedelmek pillanatnyi különbségei a dolog természeténél fogva nem azonosak a jövőben várható különbségeikkel. A beruházási összegek elosztásánál pedig az utóbbiból kell kiindulni. Ezért valamilyen módon, de *mindenképpen szükség van a külkereskedelemből eredő jövedelmeknek a vállalatok közti újraelosztására*. Véleményem szerint ez az újraelosztás akkor a legkedvezőbb, ha *nincs különbség a belföldi eladások jövedelmének és a külföldi eladások jövedelmének elvonási rendszere között*. Az elvonás egységes volta ugyanis nem csökkenteti az elosztás céljából országosan rendelkezésre álló alapot, viszont a vállalatok számára a saját döntési

hatáskörükben *országosan egységes kritériumokat tesz lehetővé* az erőforrásoknak, illetve a termelt és importált javaknak a belföldi és külföldi értékesítés közötti elosztása számára.

Ez az elosztási elv akkor valósul meg legtisztábban, ha az árfolyam egységes és nincs szerepe a nyereségnek a vállalatok közti újraelosztásában.

Ami az árunként differenciált vámtételeket illeti, az állami preferenciák ilyen érvényesítése mással is helyettesíthető. A vámok behajtásának könnyűsége csak bizonyos esetekben, főleg gyengén fejlett országokban teszi indokolttá, hogy a távlati fejlesztést szolgáló jövedelem-újraelosztás éppen a vámok segítségével valósuljon meg.

A viszonylatonként differenciált vámtételek kérdése bonyolultabb, mert tényleges hatásuk függ az export számára viszonzásképpen adott kedvezmények mértékétől. Fő hátrányuk éppen a hatások áttekinthetőségének hiánya. Tévedés azt hinni, hogy a megtorló vám jóváteszi a kárt, amelyet az országnak okoztak. Sőt, fokozza azt, mert az export gazdaságtalanabb viszonylatba való átterelését a kedvezőtlen importbeszerzéssel tetézi meg. A vám viszonylatonként való differenciálása paradox módon akkor a legkedvezőbb hatású, ha a partnerek végül megegyeznek és a differenciált vám tényleges alkalmazására nem kerül sor. A viszonylatonként mutatózó vámdifferenciát konvertibilis devizájú országban legjobb a szállítási költségek mesterséges módosításaként elképzelni. Bilaterális mérlegegyensúly kényszere esetén a problémát a viszonylati árfolyamok szempontjából kell megítélni. Mindenestre azt kell mondanunk, hogy jobb, ha az állami irányításnak nem kell viszonylatonként preferenciákat érvényre juttatnia. A vámdifferenciákról éppenúgy, mint általában a vámról mégis azt lehet mondani, hogy alkalmazásuk elvisehetőbb, mint a mennyiségi korlátozás, az adminisztratív utasítás, vagy tilalom, mert módot adnak a közvetlen felhasználónak is a mérlelésre.

Végül, e kitérő befejezéséül, arra kell utalni, hogy a vám esetenkénti engedése a vámtarifa további (különleges típusú) differenciálásával egyértelmű és csak tovább bonyolítja a felhasználók számára a belföldi és külföldi eredetű termékek közötti választást. Ez akkor is igaz, ha a vámot azért engedik el, mert a vámalandó alkatrészt vagy nyersanyagot exportcikk termeléséhez használják, hiszen ez esetben a vámok további differenciálása az észszerű exportstruktúrát is zavarja.

Eddig mindvégig kizártuk annak a lehetőségét, hogy a mérleghiányt vagy többletet tőkemozgás egészítse ki. Most röviden rátérünk a *tőkemozgás lehetőségére*.

Ezzel a problémával nemcsak azért kell foglalkozni, hogy a tanulmányban kifejtett gondolatoknak a jelenlegi tőkés gyakorlatra vonatkozó érvényességét elméleti szempontból vizsgáljuk. Valószínű ugyanis, hogy a kis szocialista országok bizonyos termelési ágakban csak akkor fogják tudni összeegyeztetni a növekvő hozadék előnyeit az ehhez szükséges nagy kockázatvállalással, ha megteremtik az egymás közötti tőkeforgalom lehetőségeit. Például a műanyagiparban csak az egészen nagy gyárak gazdaságosak, de a gyors műszaki fejlődés és erkölcsi kopás igen bizonytalanra teszi egy ország számára azt a döntést, hogy melyiket termelje. Ezt a nehézséget megoldaná, ha több ország létesítene több, más-más műanyagot előállító gyárat, s a költségeket és a hasznot elosztanák egymás között. Ezért a szocialista országok szempontjából sem csupán elméleti jelentőségű, hogy a kereskedelmi mérlegre vonatkozó megállapításaink mennyiben vonatkoznak a fizetési mérlegre.

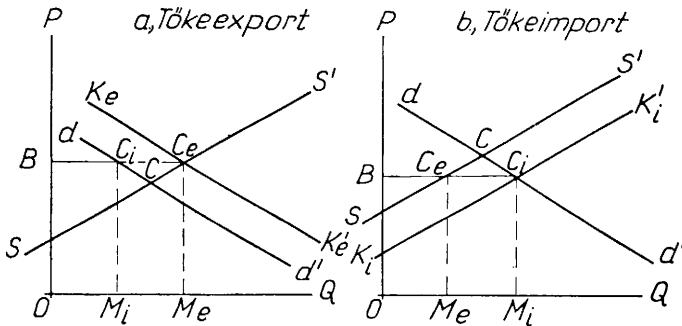
A tőkeszámla aktívumának, a tőkeimportnak az a célja, hogy (kamatvállalás terhe alatt) lehetővé váljon külföldi javak megvásárlása, azaz import, anélkül, hogy az export jövedelméből azonnal kellene fizetni érte. A tőkeszámla passzívumának, a tőkeexportnak a tartalma pedig az, hogy kamat-

nyereség céljából hitelben adnak el, tehát az ellenértéket nem lehet azonnal külföldön importra kiadni.

A tőkeforgalomhoz tehát természeténél fogva hozzátartozik az idő dimenziója, s így gondolatmenetünknek a tőkeforgalomra való kiterjesztése a statikus, rövid lejáratú szemlélet feladását kell hogy jelentse. Eddig a komparatív előnyöket meghatározó összes feltételeket adtuk meg tételezhetők fel. A tőkeforgalomnak az elemzésbe való bevonása azonban megköveteli, hogy ezeket a feltételeket változónak képzeljük el és egyúttal feladjuk a belső gazdasági egyensúly feltételét.

A tőkeexportnak az elmondottak szerint az egyensúlyi árfolyamnál magasabb, a tőkeimportnak pedig annál alacsonyabb árfolyam felel meg. A tőkeexportnak feltétele a beruházási lehetőségeknél nagyobb megtakarítás, alacsony kamatláb, a tőkeimportnak pedig a megtakarításokat felülmúló beruházási lehetőségek és a magas kamatláb. Ezért az importhelyettesítést és az exportot egyaránt ösztönző magas árfolyam valószínűleg nem ütközik a termelő kapacitások korlátaiba. Az alacsony árfolyamnak az exportot fékező hatása infláció felé hajló fejlődő gazdaságban nem káros. A keresleti és kínálati görbék elemzéséből világosan kitűnik, hogy mind tőkeexport, mind pedig tőkeimport esetén előnyösebb a népgazdaság számára, ha az import és az export árfolyama egyenlő. (A 8. sz. ábrán a K_e , K'_e egyenes a devizakereslet összegét jelzi tőkeexportot feltételezve, a K_i , K'_i egyenes pedig a devizakínálatot tőkeimport esetén.)

8. sz. ábra

Ha a tőkeimport csak az egyensúlyi helyzetnél nagyobb importot tenni lehetővé változtatlan exporttal, akkor az export kitermelési határkölsége magasabb volna, mint az import helyettesítésének maximális költsége, vagyis a vállalatok úgy éreznék, hogy feleslegesen nagy áldozatot hoznak az exportért. A tőkeexportnak megfelelő exporttöbblet költsége pedig szintén nagyobb, ha csak az export nő, és az import nem csökken, mintha az import csökkenése kisebb exportnövelést és bizonyos mennyiségű importhelyettesítést tesz lehetővé.

Az olyan tőkeforgalom, amelyet nem a jövedelmezőség szintjében mutatókozó különbség, hanem a nagyüzemi termelés előnyeinek kihasználása céljából történő nemzetközi kooperáció ösztönöz, akkor a legelőnyösebb, ha a tőkeszámla külön kiegyenlített.

★

E tanulmány érvelésében több ízben a tökéletes verseny feltételeire hivatkoztam. Nincs itt hely a bizonyításra, de a megállapítások az érvelés kis

változtatásával érvényesek akkor is, ha a gazdaságban monopóliumok vannak.

A tanulmány nem foglalkozott a fizetési, illetve kereskedelmi mérleg egyensúlyának belső gazdasági feltételeivel. Az egész gazdaság egyensúlyát adottnak tételezte fel.

Egy rugalmas árfolyam, amely a devizapiaci kereslet és kínálat pillanatnyi viszonyai szerint alakul, elvileg automatikusan biztosítaná, hogy a belső gazdasági feltételek változása ellenére a fizetési mérleg mindig egyensúlyban legyen. Mivel a rugalmas árfolyam alkalmazása nehezen egyeztethető össze a világkereskedelem és a nemzetközi tőkeforgalom ama követelményével, hogy *a követelések (illetve tartozások) értéke állandó legyen*, ezért a fejlett ipari országok a nemzetközi fizetési forgalom számára a rögzített árfolyamok rendszerének egyik fajtáját alkalmazzák.

A rögzített árfolyamnak viszont az a hátránya, hogy a komparatív költségek egymáshoz való viszonyának állandó változásaihoz való alkalmazkodást kizárólag az egyes országok belső áralakulására bízva, vagyis *olyan rugalmasságot követel az egyes államok belső gazdaságától, amely a valóságban sehol sem létezik. Elsősorban ennek a körülménynek tulajdonítható, hogy az államok a mérleg egyensúlyának zavara esetén az árfolyamot vámokkal, mennyiségi korlátozásokkal, illetve exportkedvezményekkel, szubvenciókkal egészítik ki.*

A kereskedelmi mérleg egyensúlyára vonatkozó megfontolások érvényességét a tőkeforgalom létezése eleve elhomályosítja. Ez is megkönnyíti az árfolyam hatását kiegészítő, illetve módosító ilyen eszközök alkalmazását.

Továbbá: a merkantilista előítéletek továbbélése és a külkereskedelem állami irányításának gyakorlata — gondoljunk a különféle érdekeltségek változó erőviszonyaira az államon belül — és hagyományai is hozzájárulnak ahhoz, hogy az árfolyamot kiegészítő szabályozó eszközök nem az egész forgalomra érvényes formában jelentkeznek, hanem a valóságban ismeretes bonyolult összevisszaságban. De az elterjedt nézettel ellentétben a monopóliumok létezése nem befolyásolja az egyensúlyi árfolyam lehetőségét, csupán az áron keresztül módosítja az ilyen árfolyam létrejöttének feltételeit, azaz a tényleges szintjét.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy az időtényezőnek és a való élet bonyolultságának figyelembevétele nem változtat a statikus modellből nyert felismerések érvényességén. Ebből az következik, hogy a tőkeforgalom, továbbá *a külkereskedelmi forgalmat gátló szabályozók értékelésénél tekintettel kell lenni arra a veszteségre, amely a kereskedelmi mérleg kiegyensúlyozatlanságából, illetve az export és az importhelyettesítés határkölttségének eltéréséből származik*, a magyar viszonyok között pedig törekedni kell az egyensúlyi árfolyam bevezetésére. Ez természetesen nem történhet átmeneti intézkedések nélkül: a struktúra szükséges átalakításának terhe nem sújthatja egyik napról a másikra az import felhasználóit és az export termelőit.

A közúti járműgyártás fejlesztési programja

A harmadik ötéves tervidőszak legjelentékenyebb gazdasági vállalkozásai közé tartozik a közúti járműgyártás fejlesztési programja, amelyet a Kohó- és Gépipari Minisztérium előterjesztése alapján 1964 decemberében határozott el a Gazdasági Bizottság. A program magában foglalja az autóbusz-, tehergépkocsi-, nyergesvontató-, dumper- és traktorgyártás nagyarányú fejlesztését, új típusú nagy teljesítményű gépjárműmotor kialakítását, hátsó futómű, dugattyú, szervókormány, sebességváltó és egyéb részegységek termelésének bővítését és műszaki színvonalának emelését.

A közúti járműipari termelés a programnak megfelelően 1970-ben az 1966. évinek mintegy háromszorosára emelkedik, s az egész szocialista ipar termelésének 6 százalékát, a gépipar készáru-termelésének körülbelül egy-egyedét teszi ki.

A nagyarányú fejlesztési program megvalósításában számos vállalat vesz részt, elsősorban a kohó- és gépipar vállalatai. A kooperációban közreműködik több nehézipari, építőipari könnyűipari vállalat és szövetkezet. Széles körű termelési kooperáció bontakozik ki a Szovjetunióval, az NDK-val, Lengyelországgal, Csehszlovákiával, Jugoszláviával.

A közúti járműgyártás fejlesztésére elhatározott beruházások a tervezett mértéknek megfelelően haladnak és a termelőkapacitások fejlesztésével folyamatosan lehetővé teszik a belföldi és az exportigények kielégítését. A termelési kapacitások nagymérvű fejlődése által hazánk közúti járműgyártása — főképp az autóbuszgyártás kiugró növekedése révén — európai szinten mérve is jelentékeny té-

nyezővé válik. A közúti járműgyártás termékeinek nagy része exportra kerül; 1970-ben a gépipari export 25 százalékát, a Szovjetunióba irányuló gépxport 30 százalékát ezek a termékek teszik ki. A közúti járműipar részesedése 1970-ben a teljes szocialista exportból előreláthatólag 8,5 százalék, az összes exportból 6,4 százalék lesz.

Piaci kilátások

A járműellátottság

A járműipari fejlesztési program megvalósítása nyomán létrejövő megnövekedett kapacitások termékeit a tervek szerint túlnyomórészt a szocialista országoknak és köztük is elsősorban a Szovjetunióknak fogjuk szállítani. Természetesen keressük az értékesítési lehetőségeket a fejlett tőkésországok piacán is, nagy volumenű vásárlásokra mégis elsősorban a szocialista országokból számítunk. A Szovjetunióba irányuló exportunk növelése elsőrendű jelentőségű feladat, hiszen egyre bővülő nyers- és fűtőanyagigényeinket nagyrészt szovjet forrásokból elégítjük ki. Az 1., 2. és 3. számú táblázatok, amelyek a járműellátottság színvonalát mutatják néhány országban, tájékoztatást nyújtanak a járműipari exportunk növelésének távlati lehetőségeiről, amennyiben jelzik az igények várható növekedését.

Mindhárom táblázat adatai azt mutatják, hogy a szocialista országokban a közúti járműgyártás legfontosabb késztermékeivel való ellátottság nem kismértékben elmarad a fejlett tőkésországoké mögött. (Figyelembe

1. sz. táblázat

Az egy autóbuszra jutó lakosok száma

Ország	1956 Fő/db	1965 Fő/db
Bulgária	6 856	3 240
Csehszlovákia	4 731	3 112
Magyarország	4 417	2 303
Lengyelország	15 670	2 435
NDK	8 500	3 497
Románia	9 490	8 552
Szovjetunió	8 000	3 480
Jugoszlávia	8 287	2 607
Kína	750 000	95 454
Franciaország	1 493	1 072
NSZK	2 404	1 551
Olaszország	2 742	2 079
Nagy-Britannia	700	535
Svédország	900	736
Japán	2 738	933

2. sz. táblázat

Tehergépkocsi-állomány
és az egy tehergépkocsira jutó lélekszám

Ország	Állomány db	Fő/db
	1965	
Bulgária	22 400	361
Csehszlovákia	115 000	121
Lengyelország	165 000	186
Magyarország	41 600	244
NDK	189 000	90
Románia	40 000	470
Szovjetunió	3 400 000	66
Jugoszlávia	66 600	289
Kína	196 000	3750
	1966	
Franciaország	1 814 300	26
NSZK	926 400	62
Olaszország	625 300	83
Anglia	1 707 200	32
Japán	454 900	21
Svédország	131 600	57
Ausztria	121 100	59

kell venni persze azt is, hogy az országoként eltérő viszonyok befolyásolják a közlekedési és szállítási struktúrát és így bizonyos mértékig eltérő arányszámokat is indokolhatnak.) Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a program szempontjából külön-

3. sz. táblázat

100 hektár szántó-, kert-, szőlő-,
gyümölcssterületre jutó traktorok száma

Ország	1962	1965
Bulgária	1,1	1,5
Csehszlovákia	2,5	3,3
Lengyelország	0,5	0,8
Magyarország	0,9	1,1
NDK	2,0	2,3 ^a
Románia	0,5	0,8
Szovjetunió	0,6	0,7
Jugoszlávia	0,5	0,5
Franciaország	3,7	4,6 ^a
NSZK	11,8	14,1
Olaszország	2,0	2,7
Ausztria	—	11,1
Hollandia	9,6	11,4 ^a
Spanyolország	0,4	0,7

a) 1964. évi adat.

nösen fontos jármű, az autóbusz esetében még a fejlődő országokhoz képest is elmaradás mutatkozik, amint azt a 4. számú táblázat mutatja.

4. sz. táblázat

Az egy autóbuszra jutó lélekszám
(fő/db)

Országok	1956	1965
Fejlett tőkésországok ^a	1 073	854
Fejlődő tőkésországok ^b	4 314	2972
Szocialista országok	23 140	9215
ebből: KGST-országok	6 372	3420

a) Franciaország, NSZK, Olaszország, Anglia, Japán, Svédország.

b) Megjegyezzük, hogy kivételesen a fejlődő országok körébe soroltunk három európai országot is. A vizsgált kör: Portugália, Görögország, Törökország, továbbá 15 fejlődő ország Afrikában és 10 Ázsiában.

Világosan látható az előző táblázatokból az is, hogy az utóbbi években a KGST-országok elmaradása csökkent. Az 1956. évi állapotot 100-nak véve 1965-ig a fejlett tőkésországok együttes autóbuszállománya 75 százalékkal, a fejlődő tőkésországoké 105 százalékkal, a szocialista országok autóbuszállománya pedig 150 százalékkal növekedett.

A jövőben a közúti járműgyártás termékeivel való ellátottság a szocialista országokban továbbra is és gyorsuló ütemben javul. Ez pedig szükségképpen a nemzetközi kereslet megélénküléséhez is vezet.

A piaci helyzet várható alakulásáról természetesen csak úgy alkothattunk képet, ha megvizsgáljuk a nemzetközi piacok trendjeit és a főbb termelők termelésének és exportjának várható alakulását is.

A piaci helyzet

Autóbuszexportunk lehetőségeinek felmérésében segít, ha megvizsgáljuk,

hogyan alakult az utóbbi években a vezető tőkés- és szocialista országok exportja.

Hat vezető fejlett tőkésország* 1956 és 1966 közötti években 157 százalékkal növelte exportját, a szocialista országok ugyanebben az időszakban 615 százalékkal. A tőkésországok exportjának volumene azonban csaknem hatszorosa a szocialista országokénak. Az export mennyiségileg az 5. sz. táblázat adatai szerint alakult.

A fejlett tőkésországok exportjának irányáról 1959-től állnak rendelkezésre adatok, eszerint a megoszlás a 6. sz. táblázat szerinti.

5. sz. táblázat

Az autóbuszexport növekedése

Országok	Az export mennyisége				
	1956 db	1966 db	1966-ban az 1956. évi százalékában	a termelés százalékában	
				1956	1966
Hat tőkésország . . .	16 720	26 190	256,6	54,6	33,8
Szocialista országok	710	4 370	715,0	5,1	9,1

6. sz. táblázat

A fejlett tőkésországok exportjának viszonylati megoszlása (%)

Az export iránya	1959	1965
Fejlett tőkésországokba	14,1	15,1
Fejlődő országokba	83,9	83,3 ^a
Szocialista országokba	2,0	1,6

a) 1964. évi adat.

A fejlett tőkésországok exportjának túlnyomó része tehát a fejlődő országok piacára irányul. A fejlődő országok piaca így a magyar export szempontjából sem lehet közömbös.

A fejlődő országok piacára való behatolás megkönnyítésére az exportáló tőkésvállalatok a szállítás első éveiben kis mennyiségeket (1—10 db) is eladnak, hogy a piacon maguknak nevet szerezzenek, a márkát ismertté tegyék. A jövő üzletkötések reményében vállalják a kis darabszámnál igen

kedvezőtlen magas különköltségeket is (vevőszolgálati költségek, bevezetési engedmények, alkatrészlerakatok létesítése, elaprózott alkatrészszállítások, reklám- és propagandaköltségek, bemutatók szervezése, utaztatás stb.). A részletes adatokból azonban megállapítható, hogy az alacsony darabszámú értékesítés évről évre csökkenő irányzatú.

A szocialista országok autóbuszexportja a termeléshez viszonyítva alacsony. 1961-ben a termelt volumen 7,3 százaléka, 1965-ben 9,2 százaléka került exportra. Az alacsony export magyarázata nézetünk szerint a következő:

— Az autóbuszok hosszabb időn át nem voltak elég korszerűek, s ez erősen korlátozta versenyképességüket.

— A vásárló országok többsége a szocialista országok gyártmányaival

* Egyesült Államok, Japán, Anglia, Franciaország, NSZK, Olaszország.

szemben néha indokolatlanul is bizalmatlan, aminek döntő oka, hogy a szocialista országok márkái nem eléggé ismertek.

— Sajnálatos, hogy a korábbi években exportált autóbuszok egyes nem kedvező üzemi tapasztalatai a világpiacra elterjedtek, és ezek is csökkentették olyan országok vásárlási szándékát, amelyek készségesen vásároltak volna korábban.

— A szervízt, az alkatrészellátást, a reklámot és a propagandát kevésbé fontosnak ítéltük, mint a tőkés exportőrök és ez az elérhető forgalomra negatívan hatott.

— A fejlődő országok piacain nem kerestük a honi gyárakkal a kooperációs lehetőségeket, mint a tőkés eladók. Pedig a fejlődő országok igen szívesen fogadják az ilyen együttműködést.

A fenti megállapítások a magyar exportra is érvényesek. Magyarország 1956-ban összesen 708 db autóbust exportált (ebből 80 darabot tőkésországokba), 1966-ban 2325 darabot (ebből tőkésországokba 48 darabot), miközben 17 ország piacán jelentek meg autóbuszaink.

Úgy véljük, hazánk lehetőségeit a jövőben is a szocialista országok igényei s az ezekre alapozva kötött hosszú lejáratú megállapodások biztosítják elsősorban. A jelenleg érvényben levő megállapodások értelmében az 1966—1970. években igen jelentős és évről évre növekvő mennyiségű szállítási kötelezettsége van Magyarországnak:

autóbusból a Szovjetunió, NDK, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország részére öt év alatt	17 870 db
tehergépkocsiból a Szovjetunió, NDK, Lengyelország, Románia, Csehszlovákia részére	5 739 db
dumperből a Szovjetunió, Bulgária, Csehszlovákia, Románia részére	3 071 db
traktorból az NDK és Lengyelország részére	6 060 db
hátsóhídból a Szovjetunió és Lengyelország részére kb.	20 000 db

Különösen jelentősek a szovjet megrendelések. A baráti országokban az 1970. utáni években az igények további jelentős növekedésére lehet számítani.

A fejlett gyártási eljárásokkal termelt korszerű színvonalú termékek értékesítését a nem szocialista piacon az eddiginél fokozottabb mértékben kell megszervezni.

Hasznosnak tűnik mielőbb kihasználni a fejlődő országok fokozódó érdeklődését a korszerű, nagy teljesítményű motorral ellátott magyar autóbuszok iránt (Kuvait, Egyiptom, Szíria stb.). A fejlődő országok piacain a komplett járművek mellett — mint erre utaltunk — a helyszínen összeszerelhető részegységek, illetve alkatrészek iránti igény nyomul erőteljesen előtérbe.

Nagyméretű járművekkel, 10 t teherbíráson felüli teherautókkal, autóbuszokkal tért lehet hódítani a nem szocialista piacokon. Szükséges azonban a szoros együttműködés az ipar és a külkereskedelem között.

A termelés méretei, beruházások, devizaegyenleg, műszaki fejlődés

A közúti járműgyártás fejlesztésének arányait jól szemlélteti, ha összehasonlítjuk a termelés 1970-re előirányzott mennyiségét az 1966. évi tényadatokkal, valamint a nyugat-európai és a szocialista országok termelésével. Magyarország termelése a program szerint a 7. táblázat szerinti lesz.

7. sz. táblázat

Magyarország termelési adatai (db)

Kiemelt végtermék	1966 tény	1970 program
Autóbusz	2931	7 000
Tehergépkocsi, nyergesvontató, különleges tehergépkocsi	3686	4 150
Dumper kicsi, nagy	1370	1 700
Traktor	3270	7 000
Futómű (hátsóhíd)	300	30 000

A következőkben vizsgáljuk meg, hogyan aránylik Magyarország program szerinti termelése a világ legnagyobb termelőihez.

Autóbuszgyártás

A magyarországi 1970-re tervezett termelési volumen (7000 db), mint a 8. sz. táblázat adataival való összevetésből látható, a világ legnagyobb termelői között is előkelő helyet biztosít. Részletesebb összehasonlításból kiderül az is, hogy az autóbusz üzemi sorozatgyártása olyan méretű lesz,

amilyen európai gyárban ez ideig nem jött létre. Különösen nagy számú a sorozat, ha figyelembe vesszük, hogy nagyméretű autóbuszokról és néhány típusról van szó. Azáltal, hogy az autóbusztermelést a nagy befogadóképesség irányába fejlesztik, lehetővé válik a szocialista országok olyan típusokkal való ellátása, amelyeket azok nem gyártanak (Ikarus 180 és 556-os típusok). Ezek az autóbuszok nem konkurálnak az egyes országok saját gyárainak termelésével, ezért ezeket választékbővítés céljából is vásárolni fogják.

8. sz. táblázat

Az autóbusztermelés évi volumene

Ország	1956	1966	1970 (számított*)
Franciaország	2 929	2 862	2 494
NSZK	4 596	8 524	9 648
Olaszország	2 453	2 747	3 330
Anglia	10 500	24 231	25 051
Japán	6 052	20 886	21 825
Egyesült Államok	4 064	15 900	18 989
Svédország	—	2 320	2 356
Szovjetunió	10 425	35 507	51 530
Csehszlovákia	1 215	1 381	1 516
Lengyelország	643	3 557	5 648

* 11 év adatai alapján lineáris trendszámítással számítva.

Tehergépkocsi-gyártás

A legfejlettebb gépkocsigyártó és exportáló nyugat-európai tőkésországok (NSZK, Anglia, Franciaország, Olaszország) tehergépkocsi-gyártása több nagyságrenddel múlja felül a hazait. Ugyancsak lényegesen többet termel a Szovjetunió, Csehszlovákia, Lengyelország. Kedvező jelenség, hogy az általunk gyártott típusból a hazai gyártás tömegszerűsége nemzetközi adatok alapján megfelelőnek mondható. A Csepel Autógyár termelésének zöme D—344, D—450, D—455 járművekből és azok változataiból áll. A legtöbb külföldi gyár gyakorlata szerint e fenti három típus (lényegében azonos főegységekből álló nor-

mál-, összkerékmeghajtásos- és hátrabilenő gépkocsik) a nyergesvontatókkal, háromoldalas billenőkkel, speciálkocsi alvázakkal együtt csak egy

9. sz. táblázat

A tehergépkocsi-gyártás volumene

Ország	Hasznos terhelés (t)	Termelés (db)
Anglia	3—7	3800
Franciaország	3,5—7,5	950
Olaszország	3,5—7	1880
NSZK	4,5—7	1920
Csepel D 344, D 450 és D 455	3—8	2681

jármű különféle változatainak tekintetűk.

Az említett tőkésországokban a közepekategóriájú teher- és speciálkocsi alvázak, illetve nyergesvontatók egy-egy típusára jutó 1965. évi átlagos kibocsátást a 9. sz. táblázat adatai mutatják.

Dumpergyártás

Különféle típusú dumpereket a tőkésországok legtöbb tehergépkocsi-, traktor-, illetve földmunkagép-gyára mellékprofilként gyárt. A dumperekre vonatkozó adatokat itt általában a speciális járművek közé sorolva szerepeltetik. Egy különálló adat áll rendelkezésünkre: az NSZK legnagyobb dumpergyára 10 tonna feletti hasznos terhelésű dumperekből 1962-ben 804 db-ot, 1966-ban 740 db-ot gyártott öt alaptípusban, 10,5 tonnától 40 tonnáig terjedő hasznos terheléssel. Következtetésként leszögezhető, hogy Nyugat-Európában a dumperek előállításánál a kis széria, illetve az egyedi gyártás jellemző. Ennek megfelelően exporteladásai sok apró üzletből tevődnek össze. Az NSZK hat gyárának (Faun, MAN, Daimler-Benz, Krupp, Henschel, Kaelble) összes dumperexportja meg sem közelíti a Vörös Csillag Traktorgyár exportját.

A magyar dumperexport az elmúlt 15 évben nemcsak a tőkés-, hanem a szocialista országokénál is sokkal jelentősebb volt. A kivétel 60 százaléka a Szovjetunióba, a többi zömmel az NDK-ba, elvértve a többi baráti országba irányult.

A legtöbb szocialista ország erőteljesen fejleszti a billenő tehergépkocsi gyártását, ami versenyt támaszt a Vörös Csillag Traktorgyár DR dumperének. Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Románia, NDK, Szovjetunió több gyára foglalkozik ezek előállításával. A billenő tehergépkocsi versenye természetesen nem teszi feleslegessé a dumper használatát, de alkalmazási területét egyre szűkebbre szabja és oda szorítja visz-sza, ahol ezek kedvezőbb műszaki

tulajdonságai maradéktalanul érvényesülni tudnak. A dumperek ott alkalmazhatók nagyobb mértékben, ahol a földmunkák gépesítése magas fokú.

Az utóbbi években az NDK, Lengyelország, Csehszlovákia és a Szovjetunió létrehozta saját rakodó-, ki-termelőgép-gyártását, jelentősen gépesíti a földmunkákat. Az egyre szaporodó, nagy teljesítményű rakodógépek nagy befogadóképességű járműveket igényelnek. Várható tehát, hogy ezekben az országokban a kereslet egyre inkább a nagyobb hasznos terhelésű dumperek irányában fog eltolódni.

Hátsóhídgyártás

A közúti járműprogram jelentős terméke a 10 tonnás teherbírású hátsóhíd, amely autóbuszokba, tehergépkocsikba egyaránt alkalmas. A Szovjetunióval és Lengyelországgal kötött hosszú lejáratú egyezményekben a hátsóhíd önálló exporttermékként is jelentős mértékben szerepel. Az évi 30 000 darabos termelésre épülő üzem a győri Magyar Vagon- és Gépgyárban már világviszonylatban is nagyszorozatú gyártásnak minősül.

Motorgyártás

A program keretében gyártandó nehéz kategóriájú motorokat (200 LE) ugyancsak a Győrött létesítendő motorgyár fogja termelni. Évi 13 000 darab előállítására képes kapacitás épül ki.

A Csepel Autógyár továbbra is gyártja a Steyr-licence alapján a 2, 4, 6 hengeres Diesel-motorokat a megnövekedett igényeknek megfelelően 22 000 darabon felüli mennyiségben.

A járműprogram beruházásai

A járműprogram keretében korszerű gyáregységek egész sora épül, amelyek alkalmasak a fejlett technológiájú gyártás megvalósítására. A

legfontosabb új létesítmények és rekonstrukciók: a győri Magyar Vagon- és Gépgyár új motorgyára, futómű üzeme; a Vörös Csillag Traktorgyár fejlesztése; a Gödöllői Gépgyár dumpergyára; a Csepel Autógyár üzemeinek korszerűsítése; az Ikarus Karosszéria- és Járműgyár autóbuszgyártásának korszerűsítése; a Kismotor- és Gépgyár, a Hajtómű- és Felvonógyár, az Autóvillamossági és Felszerelések Gyára, a Gamma Művek, a Fémfeldolgozó Vállalat, a Diósgyőri Gépgyár, a Szerszám- és Gép-elemgyár jelentékeny beruházásai. Ugyancsak fontos beruházásokkal korszerűsítik a melegüzemek többségét: több öntödét, kovácsolózemet, hőkezelőüzemet, amelyek a közúti járműgyártás alkatrészellátásában vesznek részt.

A beruházások összege 1966—1978. évek között — előzetes számítások szerint —7,8 milliárd forint, a forgóeszköz-növekedés 2,9 milliárd forint.

Kizárólag a fejlesztés következtében keletkező eredménytöbbletet véve számításba, a tiszta jövedelem-többlet és a fejlesztési költség összehasonlítása alapján megállapítható, hogy a program megvalósításához leköötött álló- és forgóeszközök együttesen előreláthatólag *mintegy 5,6 év alatt térülnek meg.*

Az állóeszköz-állomány 1970-ben 9,6 milliárd forint értékű lesz. A közvetlen igényeket kielégítő kooperáció állóeszköz-szükséglete további 6,5 milliárd forint. A többszörösen halmozott kooperáció állóeszköz-igényét figyelembe véve, a közúti járműgyártás 1970-ben 23 milliárd forint értékű állóeszközt köt le.

A program várható hatása külkereskedelmi mérlegünkre

Az alább közölt számítási eredményeink meghatározásánál 1970-ig a hosszú lejáratú egyezmények és magánjogi szerződések ismert számai szolgáltak alapul; az 1970 utáni időszak adatait a rendelkezésre álló piaci információk, illetőleg ez ideig lefolytatott tárgyalások és távlati tervek

alapján a külkereskedelemmel egyeztetve alakítottuk ki. Ez azt jelenti, hogy a számításoknak az 1970 utáni időszakra vonatkozó eredményeit a piaci helyzet, a termékösszetétel és több más-tényező alakulása befolyásolhatja, a számítás tehát — mint minden hasonló jellegű számítás — csak hozzávetőleges tájékoztatást ad.

Ennek figyelembevételével, az elemzés eredményeiből az 1966—1978. idősakra az alábbi fontosabb következtetések vonhatók le:

— az aktív rubel devizaegyenleg (nettó bevétel) meg fogja haladni a 2 milliárdot;

— a tőkés devizaráfordítások megtérülnek, azaz a dollár devizaegyenleg negatívról pozitívrá fordul;

— a határparitáson számolt, önköltséghez viszonyított rubelkitermelés mutatójának átlaga a közúti járműgyártásban lehetővé teszi — a traktorok kivételével — az export szubvenciómentességét;

— a határparitáson számolt, önköltséghez viszonyított dollárkitermelés mutatója az országos átlag körül fog kialakulni;

— a program megvalósításához leköötött eszközök együttesen számított megtérülési ideje kedvezőbb a preferált középlejratú hitelek ma érvényes feltételeinél.

A program végrehajtásának a devizaegyenleg alakulására gyakorolt hatását részletesebben vizsgálva, a számítás a következő eredményeket adja:

Szocialista relációban a várható exportbevétel 1970-ben az 1966. évinek mintegy 290 százaléka lesz, 1978-ban pedig 450 százaléka. Az importkiadások 1966-ban az export 7 százalékát teszik ki és ez a kooperáció növekedésével 1978-ra 15 százalékig emelkedik. A devizabevételek minden évben meghaladják a kiadásokat és az egész számított időszakban mintegy 2,5 milliárd rubel bevételi többlet mutatkozik.

A nem szocialista relációban a várható exportbevétel 1970-ben az 1966. évinek körülbelül 115 százaléka, 1978-ban körülbelül 600 százaléka.

Az importkiadások 1966-ban mint-

egy 40 százalékkal meghaladták az exportbevételt. A beruházási időszakban 1970-ig az importkiadások továbbra is jóval meghaladják a várható exportbevételt. *1971-ben fordul az egyenleg aktívá. 1978-ban az import az exportbevételnek csak mintegy 12 százalékát teszi majd ki.*

Az import tartalmazza a beruházási és termelési importot, sőt a beruházás hitelezési költségeit is.

A szocialista reláció devizaegyenlegének évről évre bekövetkező jelentős növekedése szilárd fedezetet biztosít nyersanyag- és egyéb import-szükségleteink ellenértékére.

A számítások lehetővé teszik a rubel- és dollárkitermelés várható alakulásának becslését is. A költségek magukban foglalják a fuvarköltségeket, a külkereskedelmi értékesítési költségeket és a külkereskedelem hasznát.

Szocialista relációban a rubelkitermelés (Ft/Rb): 1966-ban 39,59; 1970-ben 37,50; 1972-ben 37,0; 1975-ben 35,20.

A rubelkitermelés az évek során javuló gazdaságosságot mutat.

Nem szocialista relációban a dollárkitermelés (Ft/\$): 1966-ban 53,24; 1970-ben 55,60; 1972-ben 54,80; 1975-ben 55,60.

A nem szocialista relációra vonatkozó mutatókra két tényező van hatással: az egyik a fejlett és fejlődő nem szocialista országokba irányuló kivitel arányainak változása, a másik a vállalatonkénti kitermelési mutatók változása. A fejlett országokba irányuló export rentabilitása kevésbé kedvező, de fokozatosan javítható.

A gyártástechnológiai színvonal

A fejlesztés hatása elsősorban a gyártási technológia korszerűsítésében mutatkozik.

A *motorgyártás* technológiájának színvonala lényegesen fejlődik. A Renault—MAN—Ferrostaal konzorciumtól vásárolt licencia alapján a Magyar Vagon- és Gépgyárban gyártott 200 LE-s motor előállítására zárt ciklusban dolgozó gépsorokon történik, a kézmunkáló gépeken beépít-

tett speciális mérőberendezésekkel. A licencszerződés alapján a termelés a legkorszerűbb gyártástechnológiai színvonalon folyik. A győri motorgyárban alkalmazott technológia felülmúlja a nyugat-európai motorgyártásban jelenleg általános színvonalat.

A Steyr-licencia alapján a Csepel Autógyárban gyártott kisebb teljesítményű Diesel-motorok közép és középnehéz kategóriába tartozó közúti járművekhez készülnek. Az évi 22 400 darabos motorigény lehetővé teszi a gyártástechnológia korszerűsítését mind a meleg-, mind a hidegmunkálásban. A melegtechnológiát illetően a kooperációs vállalatoknál: Csepel Műveknél, Diósgyőri Gépgyárnál történik jelentős fejlődés. A Csepel Autógyárban kiépített gyártástechnológia korszerűbb, mint a licenciadó osztrák Steyr, az olasz Alfa Romeo vagy a Skoda gyárak technológiája.

Nagyarányú a *hátsóhidgyártás* fejlődése is. A gyártástechnológia eddigi szintje is igen fejlett volt. A megnövekedett igények kielégítésére teljesen új üzem épül évi 30 000 darab tíztonnás teherbírású hátsóhid termelésére. Ez a darabszám ebben a kategóriában már világviszonylatban is nagyszorozatnak minősül. Mind a meleg-, mind a hidegtechnológiáknál a legkorszerűbb eljárást vezetjük be. A szocialista országokban hasonló nagyságrendben csak jóval kisebb (három-, négytonnás) hidak készülnek, nagyobbakat a Skoda és a Jamz gyár készíti, jóval kisebb darabszámban.

A szervokormánygyártásban a Csepel Autógyárban évi 12 000 darabos kapacitás létesül, programvezérléses, számjegyvezérléses gépek beállításával.

A *kész autóbuszok gyártásának* technológiai színvonala is lényegesen fejlődik. Az Ikarus Karosszéria- és Járműgyár a program megvalósítására jelentős üzemfejlesztési munkálatokat hajtott végre:

— Új, nagy kapacitású sajtoló üzem épült.

— Sajtolószerszám-üzemet létesítettek a nagyméretű mélyhúzó és ki-

vágó szerszámok készítésére, elektronikus vezérléssel működő, speciális nagyméretű másolómarógépekkel felszerelve.

— A kocsitestet összeállító és festő üzemet korszerű készülékekkel, nagyszorozat gyártására alkalmas berendezésekkel szerelik fel.

A kocsitestekbe a részegységek és berendezések szerelése szakaszosan vagy folyamatosan működtethető szerelőszalagokon történik.

A termékek értékesítése, helytállása az éleződő versenyben messzemenően függ a minőségtől, a tartóságtól, a célszerűségtől. A gyártmány-színvonalat nagymértékben meghatározza a konstrukció, az alkatrészek minősége és a technológia fejlettsége. A kialakított konstrukciók és az autóbuszokba beszerelt részegységek a gyártmány magas színvonalát garantálják.

A felmerülő igények mind belföldön, mind a külföldi felhasználóknál egyre inkább differenciálódnak és specializálódnak. Az értékesítés volumenének és folyamatosságának fenntartása végett a gyártó vállalatoknak a változó igényekhez a *jövőben* is mind technológiailag, mind konstrukcióban alkalmazkodni kell.

Egyes járműgyártó vállalatok jelenleg is és folyamatosan több új terméket készítenek elő a piac igényeinek szem előtt tartásával munkálkodnak az értékesítési lehetőségek fokozásán.

Példaként említhető, hogy

— az Ikarus kialakította az új 200-as autóbuszcsalád terveit és még a sorozatgyártás előtt legnagyobb vásárlóinak kívánságára 250-es típusú luxus városközi autóbust fog szállítani a Szovjetunióknak és az NDK-nak;

— a Csepel Autógyár legyártotta az 566-os típusú speciális terepjáró gépkocsi prototípusait és 1970 utáni terveiben nagy értékesítési reményei vannak;

— a Vörös Csillag Traktorgyár dumpersorát új, 10 köbméteres típusal egészíti ki és kialakítja a rakodógépek különféle változatait, kifej-

leszti a földmunkagépek különféle típusait.

Pótalkatrészellátás, vevőszolgálat

A gépkocsik és haszonjárművek zavartalan üzemeltetését, gazdaságos kihasználását csakis jól megszervezett vevőszolgálattal és rugalmas, gyors pótalkatrészellátás mellett lehet biztosítani. Ezért a nagy gépkocsigyártó konszernnek alapvető törekvése a minden igényt kielégítő vevőszolgálat és pótalkatrész-ellátás feltételeinek megteremtése. A magyar közúti gépjárműprogram végrehajtásából adódó kedvező piaci lehetőségek stabilizálására és továbbfejlesztésére csak akkor számíthatunk, ha ezen a területen is felzárkózunk a nemzetközi színvonalra. Ennek legfontosabb feltételei a következők:

— Széles körű központi információs és statisztikai rendszer bevezetése, a várható specifikus pótalkatrészigények megalapozott tervezéséhez.

— A belföldi és külföldi járművásárlók pótalkatrészigényeinek kielégítésére szolgáló készletezés megszervezése.

— Korszerű vevőszolgálati hálózat kifejlesztése; vevőszolgálati szakemberek központi kiképzése; a járművek helyes üzemeltetésének szervezett oktatása.

— Reklamációk gyors, szervezett intézése.

— Az ismétlődő hibák okainak feltárása és kiküszöbölése a termelővállalatoknál.

— A pótalkatrész-ellátás és a vevőszolgálat szervezetének kiépítése és folyamatos funkcionálása.

A pótalkatrész-eladás a járműértékesítés időpontjától számított 8—10 évre biztosított forgalmat jelent, amelynek mértéke — tapasztalat szerint — eléri a járműérték 50 százalékát.

★

A viszonylag rövid idő alatt végrehajtott rendkívüli méretű beruházás — amellyel a közúti járműipart kor-

szerű, európai színvonalú termelőkapacitással fejlesztjük — modernizáló hatása egyéb területeken, úgyszólván az egész gépiparban érvényesül. Segíti a többi gépipari ágak fejlődését, húzóerőt gyakorol az ipari technológia nagy részére. Ez a nagymérvű korszerűsítés mind a meleg-, mind a hidegtechnológiára kiterjed. A közúti járműprogramba bedolgozó gyárakban az öntés, a kovácsolás, a fogazási műveletek, a hőkezelés, a célgépgyártás, a sajtolás, a sajtolószerszámgyártás, a járművek különböző alkotóelemeit előállító műszeripar, gumiiipar, üvegegyipar jelentékeny gyártástechnológiai fejlődést ér el.

A közúti járműfejlesztési program megvalósításával a gépipar különböző iparágaiban a termelési arányok kedvezőbben alakulnak: a korszerű, jól értékesíthető, túlnyomórészt exportra kerülő termékek termelése bővül gyorsabban.

A gyártási kooperáció

A közúti járműprogram megvalósításához szükséges egyrészt — mint az eddigiekből is következik — a hazai üzemek egész sorának rugalmas együttműködése, másrészt pedig elengedhetetlen különféle alkatrészek vásárlása kooperációban külföldi (szocialista és tőkés) partnerektől. Jól szervezett belföldi és külföldi kooperáció nélkül a program megvalósítása elképzelhetetlen.

Nem kell különösebben hangsúlyozni a kooperáció előnyeit. A széles körű nemzetközi együttműködés nagymértékben elősegíti a termelés hatékonyságát, így válik lehetségessé olyan részegységek, alkatrészek beépítése, amelyeket a legkorszerűbb technológiával, a legolcsóbban állított elő az arra specializáltan berendezkedett üzem. A járműgyártásban a kooperációnak különösen nagy jelentősége van. Világosan mutatja ezt Nyugat-Európa példája is.

A második világháborút követően Európában erőteljes tökekoncentrációk alakultak ki, elsősorban a gépjárműgyártásban.

A konszerneken belüli kooperáció

széles körű, jól szervezett, ami elősegíti a nagy kiterjedésű szervizhálózatok csereszabatos alkatrészekkel való ellátását. Figyelemre méltó kooperációt létesített például a francia UNIC és a nyugatnémet MAN, valamint az olasz OM (FIAT érdekeltség) és a nyugatnémet Klöckner Humboldt—Deutz konszern. Egymás fődarabjainak felhasználásával (többek között MAN és OM motorok beépítésével) kölcsönösen állítanak elő középnehéz és nehéz tehergépkocsikat.

Széles körű kooperáció alakult ki tőkés cégek között különösen a speciális nehézüzemű igénybevételnek kitett járműveknél, földmunkagépeknél. Egyes alkatrészek gyártására nem rendezkednek be, hanem szakcégektől szerzik be azokat. A kooperációs szállításokat minőség és szállítási határidő tekintetében szigorú feltételekkel biztosítják.

A nemzetközi kooperációnak egyik rohamosan fejlődő formája a *helyszíni összeszerelés*. Európai országokban és más világrészekben levő államokban, különösen gyengén fejlett országokban, összeszerelő üzemeket létesítenek, ahova a gyártó vállalat főegységeket előszerelve (SKD kivitel), vagy teljesen szétszerelt állapotban (CKD kivitel) szállít.

Európában, az elmúlt évtizedben, sajátos kooperációs forma alakult ki az autóbuszgyártásban. Karosszéria-építő szakvállalatok, különböző motorok és futóművek felhasználásával kis sorozatokban, egyedi megrendelés alapján, kívánság szerinti változatban készítenek autóbuszokat. Ilyen megrendeléseket adnak a városi közlekedési vállalatok, utazási irodák. Ebben a kooperációs formában működik az NSZK-beli Kässbohrer és Neoplan, a belga Van Holl, valamint számos angol autóbuszkarosszéria-építő cég. Ehhez hasonló kooperációban építi az Ikarus gyár a Saurer osztrák és a Volvo svéd cég által szállított alvázfutoműre a speciális kívánság szerinti karosszériát.

A nyugat-európai viszonyokból levezethető az a következtetés, hogy a járműgyártás a konszerneken belül és azokon kívül is, önálló specia-

lizált egységekkel is olajozott együttműködést igényel. Így a járműgyártás nagyarányú hazai fejlesztési programjának megvalósítása is különféle iparágak vállalatainak *sokrétű kapcsolatát teszi szükségessé.*

A kooperáció igen nagy mértékű lesz. Jól érzékelteti ezt néhány adat.

A közúti járműiparhoz tartozó vállalatoknál foglalkoztatottak száma 1970-ben 72 ezer fő. A halmozott kooperáció létszükségletét is figyelembe véve a közúti járműgyártás összesen 131 ezer főt foglalkoztat. A késztermékekben mintegy 60 százaléka olyan anyag- és alkatrész kerül bedolgozásra, amelyeket más gépipari ágazatokhoz, valamint a többi tárcák ágazataihoz tartozó vállalatok kooperációban szállítanak.

Az együttműködés módszerei még nem tekinthetők kiforrottnak. Keresük azokat a formákat, amelyek maradéktalanul biztosítják a kooperáció zökkenőmentességét és egyben összhangban vannak a gazdasági mechanizmus reformjával.

Kis ország számára különlegesen jelentős a *nemzetközi kooperáció*, hiszen ezzel csökkenthető az otthon gyártott alkatrészek, részegységek nomenklatúrája, másrészt lehetővé válik a nagyobb külföldi piacokra való behatolás. Ez a folyamat mind a szocialista országokkal, mind egyes tőkéségekkel már eddig is jó eredményekhez vezetett.

Megállapodás született arról, hogy üzemanyagadagoló-szivattyút, kardántengelyt, szervo-szivattyút, mechanikus sebességváltót, siklócsapágyakat, mellsőfutóművet, hidromechanikus sebességváltót, hidegindítót, teleszkópos lengéscsillapítót és egyéb alkatrészeket fogunk importálni a Szovjetunióból, Lengyelországból, Csehszlovákiából, Jugoszláviából.

Exportálni fogunk motorházöntvényt, dugattyút, hátsóhidat, dinamót, szervokormányt, motort a Szovjetunióknak, Lengyelországnak, NDK-nak, Jugoszláviának.

Tőkésvállalatoktól importálunk acélöntvényt, húzott, hántolt, csiszolt ötvözött acélt, szeleprugókat, siklócsapágyakat, tengelykapcsolót, légrugót, hűtőaggregátot és számos egyéb alkatrészt. Mint arról már történt említés, több *licenciát* vásárolunk a motorral és alkatrészeivel kapcsolatban. Ezzel párhuzamosan komolyan érdeklődik több nyugati gyár a magyar részegységek iránt. Magyar karoszeria iránt érdeklődés mutatkozik a Berliet, a Saurer, a Volvo autógyárak részéről. Hátsóhidvásárlási készséget mutat ez ideig a Renault cég, továbbá a jugoszláv autógyártás.

★

A közúti járműfejlesztési program a teljes befejezésig mintegy 10 milliárdos beruházással, jelentékeny munkaerő foglalkoztatásával, a gyárak egész sorának szervezett együttműködésével valósítható meg. A program megvalósítása gazdaságilag kedvező irányban módosítja a gépipar termelési struktúráját, az ipar számos ágazatát korszerű színvonalra emeli, olyan terméksorozatok előállítását teszi lehetővé, amely minőségileg európai szintvonalon van, nagy exportlehetőséget teremt a szocialista országokba, elsősorban a Szovjetunióba, exportképes árualapot hoz létre számos nem szocialista piac számára.

Mindezekből következik, hogy a közúti járműgyártás fejlesztése népgazdaságunk számára hasznos elhártozás. A programba foglalt célok megalapozottak, megvalósításuk jó irányban halad.

Gergely János

Statistikai források:

VDA évkönyv, 1966/67.

EFTA Bulletin, 1966. IX., X. 6. sz.

The Motor Industry of Great Britain, 1965-1967.

Die Automodelle, 1967/68.

Internationaler Nutzfahrzeug Katalog-Inufa, 1967.

Bolletino Statistico-Anfia, 1967. II. Industria Automobilistica Italiana, 1966/67.

Japan's Automotive Industry, 1967.

Nemzetközi Almanach, 1967.

Új vámrendszerünk fő vonásai

Hazánkban a külkereskedelmi forgalomnak a nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya 40 százalék. Külkereskedelmi kapcsolataink szabályozása már ezért is jelentős feladat egész népgazdaságunk szempontjából. De jelentős feladat azért is, mert hazánk az úgynevezett importérzékeny országok közé tartozik, ahol az elmúlt években a nemzeti jövedelem egy százalékos növekedése az import ennél nagyobb mértékű növekedésével járt együtt. A vámok elsősorban éppen az importforgalom alakulására hatnak (és csak közvetve befolyásolják az exportot), ezért is nyilvánvaló a vámok szabályozó szerepének fontossága.

A külkereskedelemben az új gazdaságirányítási rendszer egyik célja egy olyan vámrendszer létrehozása volt, amelynek segítségével a külkereskedelmi tevékenységet folytató vállalatok döntései hatékonyan befolyásolhatóak.

Új vámrendszerünk kialakítása a következő fő szempontok figyelembevételével történt:

— *kereskedelempolitikai szempontok*, vagyis az import termékösszetételére és viszonylatonkénti megoszlására vonatkozó elképzelések;

— *iparpolitikai szempontok*, amennyiben a vámok iparvédő funkciót is betölthetnek;

— *árpolitikai szempontok*, amelyek esetenként kereszttezhetik az egyéb szempontok érvényesítését. A kérdés az új vámrendszer kialakításakor konkrétan úgy vetődött fel, hogy az elhatározott árak és azok formáimennyiben teszik lehetővé a vámok külkereskedelem- és iparpolitikai funkcióinak érvényesülését;

— *devizapolitikai szempontból* azt várjuk új vámjainktól, hogy a gazdasági döntéseket befolyásoló szerepük révén ösztönözzenek a valutával és főképp a konvertibilis valutaeszközökkel való takarékoskodásra.

A vámok lényeges szerepet játszanak a központi külkereskedelmi terv és a külkereskedelmi vállalatok ön-

álló gazdasági döntései közötti összhang biztosításában: hosszú távú, differenciált hatású gazdasági szabályozóeszközök, amelyek felhasználhatók a külkereskedelem termék- és relációs struktúrájának befolyásolására, egyes külkereskedelempolitikai célok megvalósítására. A vámoknak ez a hatása az árakon keresztül érvényesül: a vámok az importált áru árát növelik, tehát árképző tényezők. Lényegében az árrendszer rugalmasságától függ, hogy a vámok milyen mértékben tölthetik be feladatukat. Fontos szempont az importengedélyezés mindenkori rendszere is, mert ez teszi lehetővé a beszerzési forrás többé-kevésbé szabad megválasztását.

Az árreform keretében új, a korábinál rugalmasabb árrendszert hoztunk létre, amely a devizaárszorzó következetes alkalmazásával szorosabb kapcsolatot létesített a külföldi devizaárak és a hazai forintárak között. A vállalatok jobban érzik a devizaárak változásait. *Ezzel létrejött a vámok érvényesítésének döntő feltétele. Külkereskedelmünk új alapokra helyezése pedig megkövetelte a vámok mint gazdasági irányítóeszközök felhasználását.*

Vámrendszerünk funkcionálásáról ma még korai lenne részletes értékelést adni. Az eddigi tapasztalatok általában arra mutatnak, hogy az új vámok betöltik funkcióikat. Probléma leginkább abban van, hogy érvényesülésük köre túlságosan korlátozott.

A kereskedelempolitikai célok érvényesítése

Új vámtarifánk differenciáltan megállapított vámtételeket tartalmaz, amelyek közvetlenül befolyásolják az importárstruktúra termékenkénti, valamint országrélációkénti alakulását.

Ami importunk relációnkénti befolyásolását illeti, megállapíthatjuk, hogy új vámtarifánk kialakítása-
kor messzemenően figyelembe vettük

a nemzetközi kereskedelemben általánosan alkalmazott legnagyobb kedvezmények elvét. A legnagyobb kedvezmény elve azt jelenti, hogy az azt alkalmazó ország mindazon kedvezményeket megadja partnerországának, amelyeket már eddig harmadik országoknak megadott, vagy a jövőben meg fog adni. A vámokra vonatkoztatva az előbbi elvet: az elv alapján szerződő ország áruai a másik országban azokat a legalacsonyabb vámtételeket viselik, amelyeket a másik ország harmadik országoknak már korábban megadott. Hazánk külkereskedelme túlnyomó részben a legnagyobb kedvezményt alkalmazó országokkal bonyolódik le. Fontos érdekünk, hogy ezekkel az országokkal folyó külkereskedelmünket a jövőben is a kölcsönös előnyök alapján fejleszük tovább. Ezt a fontos kereskedelempolitikai szempontot új árrendszerünkben úgy érvényesítettük, hogy az importtermék belföldi átadási árában — már amelyik termék árában ez lehetséges volt — a devizaárszorzóval átszámított importáron felül mindig a legnagyobb kedvezményben részesülő országok áruira előírt vámokat vettük figyelembe (a kereskedelmi vámtarifa II. hasábjában szereplő vámtételek).

Vámtarifánk lehetőséget nyújt az egyes országokból származó import preferálására (előnyben részesítésére), illetve diszkriminálására is.

Hazánk is magáévá tette a fejlődő országok támogatásának egyik fontos elvét, amelyet először az 1964-ben megtartott ENSZ Világkereskedelmi Konferencia (UNCTAD) foglalt határozatába: a fejlődő országok támogatásának egyik formája az, hogy a fejlett országok egyoldalúan (a viszonyosság igénye nélkül) preferenciákat (vámkedvezményeket) nyújtanak a fejlődő országok részére. Ezt a kereskedelempolitikai célt is figyelembe vettük: kereskedelmi vámtarifánk I. hasábjába kerülnek a preferenciális vámok, amelyek alacsonyabbak lesznek a legnagyobb kedvezmény elve alapján megállapított vámtételeknél. Megállapításukra csak akkor kerülhet sor, ha majd a nemzetközi fórumok is

elismerik a fejlődő országok részére nyújtandó preferenciákat, mint a legnagyobb kedvezmény elve alóli jogos kivételt. Bár a preferenciális vámok tényleges alkalmazása még csupán perspektivikus cél, új áraink kialakításakor már gondoltunk erre is: elvileg lehetséges lesz az alacsonyabb vámok kalkulálása az importátadási árakban, az alacsonyabb importárak pedig várhatóan a fejlődő országokból származó importunkat megnövelik.

Néhány ország, mint például az Egyesült Államok, Portugália a magyar árakra diszkriminációs vámot ró ki, és ezzel gyakorlatilag lehetetlenné teszi áruink ezen országokba irányuló exportját. Az ilyen diszkriminációs intézkedésekre mi is hasonló módon válaszolunk: a bennünket hátrányos megkülönböztetésben részesítő országok áruit úgynevezett maximális vámmal terheljük. Diszkriminációs vámjaink (a kereskedelmi vámtarifa III. hasábjában) általában 100 százalékkal magasabbak, mint az illető áruira vonatkozó, legnagyobb kedvezményben részesülő országok áruira kiszabott vámok (II. hasáb). Diszkriminációs vámjaink ténylegesen korlátozzák a megfelelő országokból származó áruk importját: aránytalanul megrágítják az importárut, amely így belföldön szinte eladhatatlan lesz. Mint ismeretes, új árainkban csak a legnagyobb kedvezményes vámokat vettük figyelembe, a diszkriminációs vámokat nem. Ha azonban az importőr az illető árut a diszkriminációs vámmal sújtott relációból kívánja beszerezni, ezt minden további nélkül megteheti, csupán azt kell eldöntenie, hogy a vámdifferencia miatti árkülönbözet felér-e az esetleges minőségkülönbséggel és nem rontja-e a nyereséget.

Új kereskedelmi vámtarifánk tehát három különböző vámtételeket tartalmazó hasábot foglal magában:

Az I. hasádba a fejlődő országokból származó termékekre alkalmazandó vámok kerülnek.

A II. hasáiban szereplő vámokat alkalmazzuk mindazon országra, ame-

lyek velünk szemben is a legnagyobb kedvezmények elvét érvényesítik.

A *III. hasábjában* a diszkriminációs vámok kaptak helyet, ezeket a vámoakat retorzióként alkalmazzuk azon országok áruira, amelyek a magyar árukra büntető vámoakat vetnek ki.

Ezzel új vámtarifánk *szerkezeti szempontból* is változást mutat korábbi vámtarifánkhoz képest: új tarifánk háromhasábos, míg a korábbi csak két hasábot tartalmazott (az elsőben a legnagyobb kedvezményes vámok, a másodikban a diszkriminációs vámok szerepeltek). Jelenlegi tarifánk II. és III. hasábjába megfelel korábbi tarifánk első, illetve második hasábjának. A preferenciális hasáb alkalmazása mellett további lényeges szerkezeti változást jelent a nemzetközileg általánosan használt *Brüsszeli Nomenklatúra* átvétele. Előnye az, hogy a nemzetközi kereskedelemben szereplő valamennyi áru besorolására egységes rendszert ad, nemzetközi „vámnyelvet” hoz létre az egyes áruk pontos definiálása révén és ezzel kiküszöböli az eltérő árubesorolásból és értelmezésből adódó félreértéseket, vitákat, összehasonlíthatóvá teszi a különböző országok vámtaszitikaikat.* (Persze *tartalmi szempontból alapvető* különbség van a régi és új vámrendszer között. Régi vámtarifánk vámjai nyilvánvalóan nem, vagy csak korlátozottan funkcionálhattak az árkiegyenlítés és a tételes kontingentálás rendszere miatt, új vámjaink viszont effektíve érvényesülő vámok, érvényesülésük lehetőségét pedig a korábbinál rugalmasabb árrendszer és a devizaárszorzó alkalmazása teremtette meg.)

Vámok az árakban

Új vámjaink *közvetlenül* az importtermékek devizaárszorzóval átszámított *importárán felül* érvényesülhet-

* A nomenklatúra ezt azáltal biztosítja, hogy az áruk besorolására *egységes elveket* és a tarifaszámokból álló *egységes keretet* ad, amely utóbbin belül a nomenklatúrát átvéző minden ország figyelembe veheti saját külkereskedelmi forgalmának jellegzetes, specifikus vonásait, anélkül, hogy ez a nemzetközi egységességet csorbítaná.

nek, *közvetve* pedig *belföldi termelői árainkban is*, amennyiben a vámmal terhelt terméket a belföldi termelés felhasználja. Ha ezek a termékek bármilyen formában exportra kerülnek, akkor a vám *exportárainkban* is szerepet játszik.

A vámok árakban való érvényesülésének lehetőségét az árreformmal létrehozott új vegyes árrendszer adta meg. A négy árkategória (1. hatóságilag rögzített árak, 2. maximált árak, 3. korlátok közt mozgó árak, 4. szabad árak) közül elvileg az utolsó három tényleg lehetővé vámn beépítését. Gyakorlatilag azonban *csak a szabad árak* biztosítják ténylegesen is a vámok teljes érvényesítését, mert igen sok esetben a kereskedelempolitikai szükségesség nagyságú vámok nem „fértek bele” az előre kialakított árakba, illetve árlimitekbe. Ez utóbbinak oka főleg a vám- és az árrendszer létrehozásának párhuzamosságában keresendő; több esetben már előzetesen kialakították a többé-kevésbé végleges árakat és csak ezután kezdtek hozzá a vámok megállapításához. De tisztában kell lennünk azzal is, hogy az árpolitikai szempontok és a vámpolitikai célok amúgy sem mindig esnek egybe, sőt ellentmondóak lehetnek. Ez azt indokolja, hogy mérlegeljék a különböző szempontok jelentőségét.

A *szabad árakban* az importtermék szorzóval átszámított devizaára a teljes vámöszeggel növekszik. A szabad árak azonban az összes áraknak csupán egynegyedét teszik ki, s ez már eleve korlátozza a vámok érvényesíthetőségének területét.

A *rögzített és a kötött árformákban* a megadott árból (árhatárból) kellett kiindulni, és az ár (árhatár), valamint az importtermék szorzóval átszámított devizaára közti különbség *áthidalására* (vagyis legfeljebb a különbség mértékéig) lehetett vámoakat közbeiktatni. Ezekben az esetekben a vámok áremelő hatásuk révén korlátozottan ugyan, de befolyásolják a felhasználókat gazdasági döntéseikben; a kereskedelempolitikai szempont azonban, ami a vám abszolút nagyságához kapcsolódik, szinte mindig hát-

térbe szorult, mert a vám nem fért bele teljesen (vagy egyáltalán) a limitárba. A kereskedelempolitikailag szükséges nagyságú vám tehát szerepel a vámtarifában, de az importáadási árakban csak részben vagy egyáltalában nem érvényesül. *Technikailag* ezt úgy oldottuk meg, hogy a deklarált vámtételeknek azt a részét, amelyet az illető termékek importáadási árában az árszint tartása miatt nem lehetett érvényesíteni, a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan a vámfelfüggesztés, az engedélyjegy és a vámkontingens alkalmazásával semlegesítettük.*

Ami az importstruktúra befolyásolását illeti, a legfontosabb momentum az, hogy a késztermékiportot viszonylag magas vámmal sújtjuk. Ez megfelel a nemzetközi kereskedelem gyakorlatának: valamennyi ország magasabb vámot vet ki a késztermékekre, mint az alacsonyabb vertikumú termékekre, hogy ezáltal saját iparát védje.

A *nyers- és alapanyagokra* alacsony (0—5 százalékos) vámokat állapítottunk meg, mert nyersanyagban szegény országunk számára különösen fontos a nyers- és alapanyagok minél akadálytalanabb importja. Hazai nyersanyagtartalmaink mozgósításának követelményét is figyelembe vettük: ha a belföldi termelésű nyersanyagok ára indokoltan magasabb volt, mint a külföldi és az árat nem a külföldi és belföldi ár átlagolásával alakítottuk ki, iparpolitikai (iparvédő) vámot érvényesítettünk.

A nyers- és alapanyagok közül az *energiahordozók és a kohászati anyagok* vámja általában alacsony. Az energiahordozókra hatóságilag megállapított árak összhangban vannak a vámok érvényesülésével: az energiahordozók csoportjába tartozó termé-

* A *vámfelfüggesztés* a vámtételek teljes vagy részleges automatikus elengedését jelentő a felfüggesztés időtartamára.

Az *engedélyjegy* külön kérésre, meghatározott célra vagy felhasználási területre adható, vámentes vagy csökkentett vámmal történő behozatalra.

A *vámkontingens* meghatározott mennyiségig vagy értékhatárig (kontingensig) csökkentett vámu vagy vámentes behozatalt tesz lehetővé.

keket a szocialista országokból hozzuk be, és a szocialista világpiaci árak több évre meghatározottak. A szocialista forrásból csak részben beszerezhető energiahordozókra (például repülőbenzin, kohókoksza) és kohászati termékekre (színes fémek, speciális kohászati termékek, például húzott rúdacél, varrat nélküli acélcső) 0 százalékos vámot állapítottunk meg, hogy a hazai ellátás zavartalan legyen.

A *vegyipari anyagok és termékek* vámja a többi nyers- és alapanyag vámjához képest viszonylag magas (10—35 százalék), de ezek egyelőre általában úgynevezett konstrukciós (semlegesített) vámok, részben gazdaságpolitikai okokból, részben csak azért, mert nem értek bele a hazai árakba.

A magas névleges vámtételek célja általában a hazai vegyipar későbbi (potenciális) védelme. Közismert tény, hogy az iparilag fejlett országok exportjában a vegyipari termékek jelentős hányadot képviselnek. Hazánkban a vegyipar jelenleg kiemelt iparág, de fejlesztése még kezdeti stádiumban van, s védelemre kifejlődése után szorul majd. Ezt szolgálják majd a magas vámok. Pillanatnyilag azonban a modern vegyipar kiépítésének fázisában vagyunk, ehhez pedig szükségünk van vegyipari alapanyagokra és termékekre is. Ezért ezeket a vámokat átmeneti időre felfüggesztettük.

A vegyipari termékek vámjának viszonylag széles körű semlegesítése nemegyszer a *túlzott óvatosság* következménye volt. Bizonyos termékeknek ugyanis fix belföldi csoportárak van, de ezen belül az egyes termékek ára változhatna. Ennek ellenére az érvényesülő vámok itt is ki vannak zárva az árváltozást előidézőhetők tényezők közül.

Az importált termékek közül leginkább a *gépekre* van árakban is effektíve érvényesülő vám. Ezen a területen érvényesül a legteljesebben a vámok árképző funkciója: a vámmal terhelt tőkés gépiport árszínvonalja átlagosan 25—30 százalékkal haladja meg a belföldi termelésű gé-

pek árszintjét. A viszonylag magas vám alkalmazásának az a célja, hogy más konstrukciókkal együtt (például letéti rendszerrel) megakadályozza a tőkésországokból származó gépimport túlzott felfutását és ezáltal tőkés fizetési mérlegünket kímélje. A vámok érvényesítését a gépipari termékek rugalmasabb árformája tette lehetővé: a hazai gépipari termékek árának csaknem fele a szabad árformába tartozik. A vámok érvényesülésének lehetőségét növeli a jövőre vonatkozóan az, hogy a gépipar termelési kapacitásai széles körben konvertálhatóak viszonylag alacsony költséggel és megfelelő hatékonysággal, ezért az egyik árformából a másikba történő átjutás a termékek megválasztásával bizonyos korlátok között lehetséges. Mivel az importált termékek közül a gépeknél mérhető le legjobban a vámok hatékonysága, ezért indokolt a gépvámok részletesebb elemzése.

A gépekre kivetett vámok megállapításának általános elve az volt, hogy a tőkésimportból származó azon gépekre és berendezésekre, amelyeket hazánkban is előállítanak, vagy amelyek beszerezhetők a szocialista országokból, prohibítív (65 százalékos) vámot kell megállapítani. Azokra a gépekre, amelyeket belföldön nem gyártunk, s a gyártás potenciális lehetősége, valamint a szocialista relációból történő beszerzésük sem biztosított, viszonylag alacsonyabb (30—35 százalékos) vámot állapítottunk meg.

A gépipari termékek különféle csoportjaiban más-más szempontok szerint történt a vámok megállapítása:

1. A villamos gépek és készülékek vámja általában *alacsonyabb*, mint a nem villanyárammal működő gépeké. A fejlettebb technikai színvonalat képviselő gépeket, köztük a villamos gépeket azért nem célszerű magas vámmal terhelni, mert ezzel magunk gördífenénk akadályt a fejlettebb technika átvétele elé. Ezt a szempontot egyébként majdnem valamennyi ország figyelembe veszi.

2. A Brüsszeli Nómenklatúra szerint „Egyéb” megnevezés alatt szereplő, a népgazdaság szempontjából kevésbé fontos gépek vámtételei álta-

lában az illető tarifaszám alatt szereplő kiemelt, a népgazdaság szempontjából fontos gépek legmagasabb vámtételének szintjén vagy ennél *magasabb* szinten kerültek meghatározásra. Ez a népgazdaság részére fontos gépek importjának elősegítését szolgálja.

3. A produktív alkatrészek vámtételeinek átlaga mintegy 35 százalék. A produktív alkatrészek vámjainak meghatározásakor több vállalat érhetően a vámok semlegesítése mellett foglalt állást, mivel azok számukra költségtényezőként jelentkeztek. Mégis sor került azonban a vámok alkalmazására. Gépiparunk ugyanis az utóbbi időben sok külföldi alkatrészt használ fel. Ez végeredményben kedvező jelenség lenne. Problémát az okoz, hogy a tőkésországokból behozott alkatrészek beépítve gyakran szocialista exportra kerültek. Ez lényegében országunk fizetési mérlegére kedvezőtlenül ható „switch-ügyletként” fogható fel: a tőkés devizafelhasználással szemben szocialista aktívum keletkezett. Igen fontos kivétel is van: ha a produktív alkatrészek *kooperációs célból* kerülnek behozatalra, a vállalat vámentesen hozhatja be őket, amennyiben vállalja, hogy az alkatrészt tartalmazó termékből meghatározott mennyiséget exportál tőkésországokba.

Ami a *fogyasztási cikkek* vámtételeit illeti, a fő szempont az volt, hogy a vámoknak az árakban történő figyelembevétele ne okozzon lényeges változást az életszínvonal alakulásában, valamint, hogy továbbra is érvényesíteni kell bizonyos társadalmi preferenciákat. Ennek megfelelően, ha az illető importált fogyasztási cikk devizaárszorzóval átszámított devizaára *magasabb* volt, mint az árreform előtt érvényben levő ára, vám alkalmazására ritkán került sor. Jelenleg a fogyasztási cikkek egyharmadának árában nem szerepel a vám. A vám egyedül az importált luxus fogyasztási cikkek (különféle szeszesitalok, autók, gépipari fogyasztási cikkek) esetében okoz lényeges és indokolt áremelkedést.

★

Új vámrendszerünk alkalmazásával lehetővé vált a Nyugat-Európába irányuló magyar exportot sújtó vámteher ellensúlyozása. Eddig ugyanis a nyugat-európai országok magas vámjai miatt a magyar exportörnek lényeges árengedményt kellett adnia, ha versenyképes akart maradni a piacon. Az ilyen árengedmények összege évente mintegy 50—60 millió dollárt tett ki. Új vámtarifánk átlagos vámszintje megfelelő nagyságúnak mutatkozik ahhoz, hogy az elkövetkezendő időben eredményes vámtárgyalásokat folytassunk, amelyek keretében kölcsönös vámengedmények nyújtása révén csökkenthetjük majd az exportunkat sújtó magas vámokat. Másrészt vámjaink érvényesülnek az importárakban is, ezért a magyar importőr kalkulációjában is helyet kapnak: ha a külföldi termék megközelítően annyiba kerül, mint a hazai, akkor a magyar importőr törekedni fog az importárnak a vámmal való csökkentésére.

Új vámrendszerünk már csaknem egy éve működik. Az elmúlt időszak tapasztalatainak értékelése napirenden van. Bebizonyosodott, hogy új vámrendszerünk életképes. A vámok alkalmazása egyes területeken valóban hozzájárult az import korlátozásához, az import relációs megoszlásának szabályozásához, a vállalatokat gazdasági megfontolásokra készítette és nemzetközi vonatkozásban lehetővé tette kölcsönös vámengedményekre vonatkozó vámmegállapodások létrehozását.

A vámok alkalmazása is hozzájárult az export- és importszorzó közötti különbség kialakításához. Az importtermékeket felhasználó vállala-

latok általában a tervezettnél nagyobb nyereséggel zárták az első félévet, s ezért is valószínű, hogy a tapasztalatok értékelése után sor kerül jelenleg semlegesített vámtétel effektívvé tételére.

Új vámrendszerünk vámjai az *összes importnak csak viszonylag kis hányadát érintik*. Ennek leglényegesebb oka, hogy *új vámjainkat csak korlátozottan lehetett érvényesíteni az árakban*: a túlzott óvatosság miatt egyes esetekben ott sem alkalmazták a vámokat, ahol ezt az árforma lehetővé tette volna. Jelenlegi vámrendszerünk hatékonyságának fokozása a vámfelfüggesztések megszüntetésén túlmenően végeredményben a vámoknak az árakban való nagyobb érvényesíthetőségét, vagyis a szabad árformába sorolt áruk körének bővítését kívánja meg, mert az importőr és a belföldi felhasználó az áron keresztül érzi a vámok hatását.

Végezetül néhány szót új vámrendszerünk nemzetközi szerepéről.

A szocialista országok közül Magyarország nagymértékben aktivizálta vámtarifáját, és ezáltal úttörő szerepet vállalt magára. Valószínű, hogy a szocialista országokban folyó gazdasági reformmunkák másutt is a vámok szerepének lényeges növelése irányában vezetnek. Ez idővel felveti majd a szocialista országok fokozott vámegyütműködését. Az elméleti elemzések és a vámtörekvések egy-egy koncepciójának kialakítását azonban minél előbb el kellene kezdeni, mert *csak így vehetjük fel sikeresen a harcot a nyugat-európai gazdasági integrációk exportunkat akadályozó vámjai ellen*.

Bakos Gábor

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

Vita a szocialista gazdaságpolitika tudományos megalapozásának problémáiról

A Magyar Közgazdasági Társaság tudományos ülészaka

A Magyar Közgazdasági Társaság 1968. évi rendes közgyűlésével együtt október 25—26-án tudományos ülészakot szervezett a magyar szocialista gazdaságpolitika tudományos megalapozásának legfontosabb problémáiról. E szerteágazó és bonyolult összefüggéseket felölelő téma aktualitását fokozza az a körülmény, hogy napirendre került a következő középtávú (1970—1975-ig terjedő ötéves) és egy hosszú távú (1970—1985-ig terjedő 15 éves) népgazdasági terv kidolgozása. A Közgazdasági Társaság tudományos ülészaka különböző aspektusok középpontba állításával fórumot teremtett a széles körű érdeklődésre számot tartó kérdések megvitatására.

Timár Máttyás, a Minisztertanács elnökének helyettese „A gazdasági növekedés feltételei az új gazdasági mechanizmusban” címmel tartott előadást.* A plenáris ülésen mondta el referátumát *Hetényi István*, az Országos Tervhivatal elnökének helyettese a „Gazdasági fejlődés és hosszú távú tervezés” témájáról.

A vitát négy szekcióban folytatták le, amelyről másnap a vitavezetők számoltak be.

Gazdasági fejlődés és hosszú távú tervezés

Hetényi István előadásának bevezetőjében utalt a hosszú távú tervezés sajátos funkcióira. Számos távlati tervezési kérdést az ötéves tervezésben oldhatunk meg. Ilyen feladatok például a piac által nem szabályozható olyan gazdaságpolitikai követelmények meghatározása, mint a foglalkoztatás szintje, a fogyasztás és a felhasználás arányai; a fejlődés reális ütemének felmérése; a gazdaság egyensúlyi követelményeinek megtervezése; konkrét gyártmányok és technológiák tervezése stb. Vannak azonban olyan nagy jelentőségű folyamatok, amelyeknek gazdasági hatásai messze túlhaladják egy ötéves tervperiódus kereteit. Ezek egy részének reális felmérése, fejlesztési irányaik és sorrendjük kialakítása csak összehangolt hosszú távú tendenciák (terv) alapján lehetséges. A hosszú távú tervezés jelenleg rendelkezésre álló reális lehetőségeinek figyelembevételével olyan problémák elkerülését segíti elő, amelyek nélküle később, esetleg 8—10 év múlva, fejlődőnének ki. A legfőbb kérdés az — emelte ki az előadó —, hogy reálisan megvalósítható feladatok reálisan alkalmazható módszerekkel való megoldását irányozzuk elő.

A hosszú távú tervezés nemzetközi és hazai tapasztalatai alkalmazásának szükségességéről és korlátairól kifejtett gondolatok után az előadó vázolta a hosszú távú tervezésben figyelembe veendő tendenciák jellegét, típusait. Mindenekelőtt az elhatározásainktól lényegében nem függő folyamatokra kell prognózisokat, hipotéziseket felállítani.

Hipotéziseket a nemzetközi politikára, a tudományos technikai forradalom jellemzőire, a világgazdasági folyamatokra és a hazai adottságok jövőjére vonatkozólag kell kialakítani. E folyamatokra rendszerint alternatív hipotézisek állíthatók fel, amelyek szükség szerint tervezési alternatívák kidolgozásához vezetnek. Prognózisnak azt az esetet tekinthetjük, ha valamely alternatíva annyira valószínű, hogy más alternatív hipotézis szóba sem jön.

Ilyen prognózisok, hogy a világpolitikában az időnként konfliktusokkal tarkított békés egymás mellett élés politikájának folytatásával számolunk (ebből következmények adódnak a védelmi terhekre, a szocialista gazdasági együttműködésre és a tőkésvilággal való nemzetközi munkamegosztás fejlesztésére stb. vonatkozólag); hogy folytatódik a gyors tudományos technikai fejlődés (amelyben a Szovjetunióval való együttműködésre támaszkodva a népgazdaság progresszív ágaiban a tudományos és fejlesztő tevékenység fejlődése gyorsabb lesz, mint a gazdasági fejlődés, és számos ágazatban a kapacitások gyorsabban nőhetnek, mint a globális szükséglet).

Mai hazai adottságaink nem mechanikus előrevetítéseként is adódnak prognó-

* Lásd e számunkban az 1397—1403. lapokon.

zisként kezelhető következmények. Így például a demográfiai előreszámítások alapján 1985-re a munkaképes korú népesség 6,3 milliós nagyságával számolhatunk, de a tervnek azt is figyelembe kell vennie, hogy ez a szint egy 1975 körüli magasabb csúcs után alakul ki. Számolni kell továbbá annak az iparunk versenyképessége szempontjából „előnyös” helyzetnek a gyorsabb fogyasztási növekedésből adódó megváltozásával, hogy a munkaerő szakképzettségének és bérezésének viszonya viszonylag kedvező általános fejlettségi szintünkhöz képest. Mezőgazdasági adottságainknak is megmarad a jelentősége, ha technikailag alkalmazkodni tudunk az exportkövetelményekhez. Tartósan számolhatunk a közlekedés és az idegenforgalom szerényen növekvő, a bányászat csökkenő szerepével. Az 1970-es évtized második felére prognosztizálható olyan helyzet — emelte ki az előadó —, amikor az intenzív irányú fejlődés valamennyi előfeltétele megteremtődik, s egymással kölcsönhatásban fejlődik.

A szocialista tervezés és gazdaságfejlesztés célja az életkörülmények minél gyorsabb javítása. Ehhez nem elegendő a fogyasztási alap növekedését tervezni, helyesebb az *élet- és munkakörülmények alakításának célrendszeréről* beszélni, amely természetesen a gazdasági fejlettség függvénye. Ennek meghatározásánál az életszínvonal-politikából kell kiindulni, mert ez egyben a fejlődés ütemét is befolyásolja (munkaidő, lakásépítés stb.) és — közvetlen politikai hatása miatt — független a fejlettség megítélésének kisebb (például ± 15 százalékos) változásaitól. E tényezők közül a strukturális jelentőségű és a fejlődés aktív feltételeit képező problémákkal kell foglalkozni.

Ilyenek például, hogy milyen arány (tendencia) legyen a munka szerinti és az egyéb jövedelmek (társadalmi juttatások) fejlődése között. Ha a következő években az ösztönzés szempontjait kell jobban figyelembe venni, akkor a keresetek differenciálódásával és a fogyasztási struktúra gyorsabb átalakulásával járó tendenciát csak a foglalkoztatási növekedésének lelassulásakor vagy már előbb célszerű-e érvényesíteni. A hosszú távú tervezésben egységesebb családpolitikát kell érvényesíteni, amelynek összefüggésére a lakásépítés-politikát hozta fel az előadó példaként.

Az életkörülményekre és a növekedési ütemre vonatkozó elgondolások alapján alakulnak ki a foglalkoztatási, a jövedelmi, a fogyasztási tervképzések, segítve a termelési és az infrastrukturális fejlesztések megalapozását.

Hosszabb távra a *növekedés ütemét* csak bizonyos sávban és hipotetikusan állapíthatjuk meg. A tervezett ütem függ az erőforrások mennyiségétől és felhasználásuk tervezett hatékonyságától. Számítások alapján Hetényi István arra a következtetésre jutott, hogy az iparban ledolgozott munkaidő 1985-ben az 1967. évinek 93 és 104 százaléka között lehet, tehát gyakorlatilag változatlan. Ily módon az egy órára jutó termelékenység évi 6,5 százalékos növekedésével számolva ez határozza meg az ipari fejlődés feltételezhető ütemét is. Ebből, valamint az ipari és építőipari termelés mai árákon számított 60—65 százalékos részesedési arányából a *nemzeti jövedelem évi 5,4 százalékos növekedése* adódik, amelyet ($\pm 0,5$ százalékos sávon belül) *egy* tervvariánsnak tekinthetünk. Feltételezve a többi között, hogy a termelés és a nettó állóalap értékének, valamint a feldolgozó ipari beruházásoknak az aránya nem változik, s a beruházások és a nemzeti jövedelem növekedési üteme is azonos, az előadó lehetségesnek tartotta, hogy a feldolgozó ipari beruházások évi 5,4 százalékos növekedése biztosítja a feldolgozó ipari állóalapok nettó értékének évi 6,8 százalékos növekedését. Emellett az úgynevezett tercier ágak beruházásainak alakulása is megfelelő lehet, ha a készletek viszonylag csökkenthetők, s a beruházásokból nagyobb arányban részesülnek.

A feltételezett növekedési ütem esetén — figyelembe véve Jánossy és Ehrlich trendszámításait — hazánk általános gazdasági fejlettsége valamelyest meg fogja haladni a Közös Piachoz tartozó országok közelmúltban kialakult szintjét.

A felvázolt keretek között kiemelkedő szerepe lesz az *infrastruktúrába* tartozó ágakra vonatkozó fejlesztési koncepciók kialakításának. Ezzel szoros kölcsönhatásban vannak a *területi tervezési* problémái.

A termelés tervezésével kapcsolatban hosszú távú tervezési feladatokat az előadó két fő csoportba sorolta: a) a termelési szint, a makrostruktúra és a ráfordítások kapcsolatainak a tervezése; b) a fejlesztési programokat megalapozó struktúraváltozások tervezése. A módszerek kialakulatlanságának hangsúlyozása mellett Hetényi István két megközelítési lehetőségre hívta fel a figyelmet. Az egyik: jól körülhatárolt szükségletek korszerű kielégítéséhez szükséges strukturális előfeltéte-

lek tervezése (például az energiaszükséglet, az úgynevezett szerkezeti anyagok szükséglete és gyártása, vagy annak a megtervezése, hogy milyen kombinációkkal oldhatjuk meg a népesség állati fehérjével való olcsó és kielégítő ellátását). A másik: a várható kereslet és a termelési feltételek szempontjából viszonylag jól felmérhető nagy volumenű homogén termékek távlati szükségletének és termelési feltételeinek a megtervezése.

Olyan műszaki-gazdasági koncepciók készítéséről van szó, amelyek a népgazdaság egészét vagy nagy részét érintik és új technológiai szintek elérésére vonatkozó fejlesztési irányokat jelölnek ki.

A tervezés metodikai problémái közül az előadó arra az összefüggésre hívta fel a figyelmet, hogy valódi mérlegelés csak akkor alakulhat ki, ha egybevetjük az egyes ágazatok, területek fejlesztési *variánsait*. Ezért a részkonceptiókra vonatkozólag több javaslatot kell kidolgozni, mert a népgazdasági optimum nem feltétlenül az egyes területek optimális variánsaiból alakul ki.

Az életszínvonal-politika, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok és a regionális fejlesztés kérdéseiben néhány alapvető gazdaságpolitikai koncepciót, fő fejlődési útvariantát kell kijelölni. A termelőágazatok számára pedig nem elsősorban a gazdasági tevékenységek előirányozandó színvonalát kell meghatározni, hanem a tevékenységek fajlagos ráfordításait és fajlagos eredményeit a különböző alternatív hipotézisek és elhatározások számára. A központi, népgazdasági szintű tervezésnek pedig arra kell kijelölnie, hogy képes legyen ebből a nyersanyagból néhány, különböző társadalmi-politikai preferenciákat tükröző, jól körülhatárolt és konzisztens tervváltozatot előállítani.

Kádas Kálmán egyetemi tanár, a vita vezetője, beszámolójában ismertette azokat a szempontokat, amelyekkel a felszólalók az előadás fő téziseit kiegészítették. Így például foglalkoztak a gazdasági növekedés történelmi tapasztalataiból adódó elemzések szerepével, a növekedési modellek eredményeinek felhasználási lehetőségeivel a távlati tervezésben. Vita alakult ki arról, hogy a matematikai módszerek alkalmazhatóak-e az optimális beruházási hányad meghatározására, vagy csupán alsó és felső határának számítására. Felmerült, hogy a matematikai módszerek mennyiben befolyásolják a gazdasági összefüggések elemzését. Többen is hangsúlyozták, hogy a térbeli aspektus figyelembevétele nélkülözhetetlen a reális távlati népgazdasági terv elkészítéséhez. Ezzel szorosan összefügg az infrastruktúra fejlesztése, amelynek jelentőségét a vízgazdálkodás példáján is bemutatták. Született javaslat a fejlesztési célok rendszerének az újratermelés szintjén történő megfogalmazására is. A több fejlesztési variáns kidolgozásának a szükségességét elismerve hangsúlyozták a vitában, hogy ez a hosszú távú tervezés egyik legnehezebb problémája.

Az életszínvonal-politikáról

Huszár István (a Központi Statisztikai Hivatal elnökének első helyettese) vita-indító előadásában abból indult ki, hogy a szocialista építés időszakában és eredményeként a lakosság életkörülményeinek javításában túl nem becsülhető eredményeket értünk el. Mégis a folyamatok átfogó és kritikai elemzésére, a fogyatékoságok, ellentmondások feltárására kell a hangsúlyt helyezni ahhoz, hogy a távlati céljainkat helyesen határozhassuk meg. Megállapította, hogy a jelentős eredmények ellenére a szocialista rendszerben levő lehetőségeket nem használtuk ki megfelelően.

Az életszínvonalat — mindenekelőtt a fogyasztás fejlődési ütemét — alapján véve a nemzeti jövedelem növekedése határozza meg. A nemzeti jövedelem 1950 és 1965 között átlagosan évi 5,1 százalékkal nőtt, ami alacsonyabb az európai szocialista országok többsége, sőt néhány tőkésország által elért mértéknél. Ezenkívül a fogyasztás növekedése elmaradt a nemzeti jövedelem emelkedésétől (1 százalékos növekedésére a fogyasztás 0,8 százalékos emelkedése jutott), vagyis nőtt a felhalmozási hányad. A beruházások hatékonyságának a növelése helyett a beruházások szintjének és arányának növelésével tartottuk fenn a gazdasági növekedés ütemét. Fokozta a problémát, hogy a felhalmozás arányának ez a növekedése nem gyorsította gazdasági fejlődésünket és így az életszínvonal növekedését. Az 1958 utáni gazdaságpolitikánk egyik legnagyobb eredménye, hogy a gazdasági növekedés bizonyos ingadozásai ellenére is lényegében sikerült a fogyasztás egyenletes növekedését biztosítani. Reálisan látni kell azonban, hogy a fogyasztás, az

életszínvonal alakításában — kiegyensúlyozott társadalmi, gazdasági fejlődés esetén — a gazdasági vezetés szabadsága korlátozott.

Az életszínvonal bármilyen fontos eleménél a fejlesztés visszafogása vagy csökkentése központi döntésekkel, súlyos társadalmi-gazdasági ellentmondások, politikai bajok forrása. Másképp kell tehát megítélni a felhalmozás, és másképp a fogyasztás növekedésének az ingadozásait. A központi irányításnak arra kell törekednie, hogy a tervszerűség szempontjából véletlenszerűnek tekinthető tényezők kedvezőtlen kizökkentéseit — tartalékokkal és más módon — elhárítsa.

A nemzeti jövedelem fogyasztási alapjának a felhasználását lényegében a munka társadalmi elosztásával összefüggő jövedelempolitika határozza meg. Magyarországon a felszabadulás után fokozatosan csökkent a munkából származó, és nőtt a társadalmi juttatásból eredő jövedelmek aránya. Ez — hangsúlyozta az előadó — önmagában nem mond ellent a munka szerinti elosztás elvének, nem sérti az anyagi ösztönzés elvét. A magyarországi egyenlősítési folyamat azonban — úgy tűnik — túlmel a társadalmi, gazdasági szempontból helyes, az objektív követelményekkel megmagyarázható mértéken, és indokolatlanul csökkentette a magasabb képzettséget igénylő, bonyultabb munkát végző dolgozók kereseti különbségeit az egyszerűbb, a kisebb képzettséget igénylő dolgozók keresetéhez képest. Lényegében ez a folyamat hat kedvezőtlenül az anyagi ösztönzésre. A munka hasznosságától függően differenciált keresetek ösztönző hatása csak akkor érvényesülhet hatékonyan, ha csökkentjük a demográfiai tényezők befolyásoló szerepét.

Az életszínvonal-politikáknak egyfelől az a rendszerező elve, hogy nem lehet olyan jelentősebb számú társadalmi csoport vagy réteg, amelynek életszínvonala hosszabb időn át stagnál vagy csökken, másfelől az a követelmény, hogy az életszínvonal növekedése érezhető legyen, megszabja — legalábbis elméletileg — az életszínvonal növekedésének alsó határát. Mindezek tehát szoros összefüggésben vannak a gazdasági növekedés ütemével, a nemzeti jövedelem elosztásának belső arányaival. Parancsoló követelmény a gazdasági növekedés ütemének gyorsítása, a gazdasági hatékonyság fokozása. Ennek társadalmi, gazdasági feltételei sokkal inkább adóttak, mint bármikor korábban.

Mód Aladárné (a Központi Statisztikai Hivatal közigazgatási főosztályának vezetője) az *életszínvonal társadalmi rétegenkénti alakulásáról* tartott korreferátumot. Az akutális elvi-módszertani kérdések között ismertette a munkaszórtályhoz, illetve a parasztsághoz tartozás megítélésének vitáit. Ma a munkások közé soroljuk a népgazdaság bármelyik ágazatában, szektorában alkalmazási viszony alapján fizikai munkát végzőket, a parasztsághoz pedig a szövetkezeti tagságot és az egyénileg gazdálkodókat. A vegyes családokat a domináló jövedelem alapján a munkásoknál vagy a parasztságnál vesszük számba. Bizonyos összefüggések jellemzésére azonban e módszerek nem alkalmasak.

Az sem teljesen egyértelmű, hogy milyen jövedelmeket milyen jövedelmekkel kell összevetni ahhoz, hogy helyesen értelmezhető választ kapjunk. A munkások és a parasztszok munka- és életkörülményei ugyanis nagymértékben különböznek. A parasztság egészének kereseti feltételeit például az állandóan és csak időszakosan dolgozók együttevéné határozzák meg. De nemcsak a tagság munkakészségén és munkaképességén múlik, hogy ki mennyit dolgozhat. Az összehasonlítás tehát lényegében csak a családi jövedelem alapján lehet reális. Végül a munkások és a parasztszok életszínvonalának összehasonlítására vonatkozó adatokat, a jövedelmek szóródását és a jövedelemelosztási formákat elemezte.

Timár János (az Országos Terhivatal főosztályvezetője) az *életszínvonal és a foglalkoztatás kölcsönhatásával* foglalkozott korreferátumában. Kiemelte, hogy ha gazdaságilag racionális a foglalkoztatás, akkor bővítése meggyorsítja a nemzeti jövedelem növekedését. Ha a felhalmozás volumene és a lakosság száma ennél lassabban nő, akkor bővül a lakosság fogyasztási alapja. Ha a munkaerő-kínálat — társadalmi méretekben és a struktúráját is figyelembe véve — nem haladja meg a munkaerő-keresletet, akkor kialakul a foglalkoztatás egyensúlyi állapota. Ezt nevezte teljes foglalkoztatásnak, amely egyik alapvető gazdaságpolitikai cél a szocializmusban.

Cáfolta azt az elterjedt véleményt, amely szerint gazdasági növekedésünkben és az életszínvonal emelkedésében a foglalkoztatottak számának növekedése — nem pedig a termékenység emelkedése — lett volna döntő. Ennek ellenére sem elhanyagolható az előbbinek a szerepe a nemzeti jövedelem növekedésében. (A lakosság reáljövedelmében mérve körülbelül egyhatedével lett volna kisebb.)

A továbbiakban foglalkozott a termelékenység gyorsabb növelésének szükség-szerűségével, a munkaerő-mozgékonyág növelésének feladataival. Végezetül meg-állapította, hogy jövőbeli munkaerőhelyzetünk nemcsak feltételezi, de elő is segíti a jövedelemelosztási struktúra kívánatos változását, a munka szerint elosztásra kerülő pénzbeli jövedelmek gyorsabb emelését és differenciálását.

Friss István akadémikus, a vita vezetője, beszámolójában a kérdések komplex jellegének, bonyolultságának jellemzéséből indult ki. A vita folyamán többen is a további kutatások fontosságát (demográfia, az életszínvonal-számítás módszerei stb.) hangsúlyozták. A sokoldalú összefüggések, a lehetőségek és a feladatok kör-vonalai jobban kirajzolódtak. Így például több felszólaló is foglalkozott a családi jövedelmek szerepének értékelésére, az életszínvonalnak a termelés és a termel-ékenység növekedési ütemére gyakorolt hatásával. Kritikai megjegyzés is elhang-zott azzal a felfogással szemben, amely szerint bizonyos mértékű fogyasztói ár-emelkedés, infláció az életszínvonal kedvezőbb alakulására adna lehetőséget. Ja-vaslatok is születtek arra vonatkozóan, hogyan és milyen területeken lehetséges már a közeljövőben a természetbeli juttatások és pénzbeli jövedelmek arányának az utóbbi javára történő megváltoztatása.

A vita főbb következtetéseit összefoglalva Friss István a többi között kiemelte, hogy a keresetek ösztönző hatása csak akkor érvényesülhet hatékonyan, ha csök-keneni lehet a demográfiai tényezők hatását a jövedelemelosztásra. A döntési sza-badság az életszínvonal-politikában is sok szempontból korlátozott, de nagyobb mértékben érvényesülhet akkor, ha a nemzeti jövedelem tervezett növekedési üteme megvalósul. A hosszú távú döntéseknél az életszínvonal-politikai elképzeléseknek jelentősebb a javulást formáló hatása, ha következetesen meghatározott célok el-érésére irányulnak. A tudományos kutatás a munka szerinti elosztás követelmé-nyeinek feltárásában is fontos feladat, hiszen ennek tartalma ma még inkább poli-tikai jelszó, mint tudományosan feltárt összefüggés. Az új gazdasági mechaniz-musnak az életszínvonalra és a jövedelemelosztásra gyakorolt hatása — a rendel-kezésre álló kevés tapasztalat miatt — hosszabb távon még nem mérhető fel. Kívá-natos azonban a központi bérszabályozás lazítása, a munkaerő-mobilitás fokozása, valamint a fogyasztói árarányok bizonyos mértékű megváltoztatása.

Nemzetközi munkamegosztás, külkereskedelem

Bacsoni Jenő (a külkereskedelmi miniszter első helyettese) vitaindító előadásá-ban utalt arra az összefüggésre, amelyet a külkereskedelem (a külgazdasági kap-csolatok) mint a nemzetközi munkamegosztás legfontosabb materiális közvetítője a világgazdaság fejlődési folyamatában betölt. Ezért jellemző világviszonylatban is, hogy a külkereskedelmi forgalom gyorsabban nő, mint a nemzeti jövedelem. Megvizsgálta a társadalmi, a politikai és szervezeti tényezők, valamint a termelő-erők legfőbb változásainak hatását a világgazdaságra.

Az országok — a Szovjetunió és az Egyesült Államok kivételével — egyre in-kább szembe kerülnek azzal az ellentmondással, amely a fogyasztási színvonal nö-vekedéséből adódó áruválaszték bővülése és a versenyképesen előállítható termé-kek szűkülése között jelentkezik. További probléma, hogy az új technikai vívmá-nyok hasznosítása a fejlődő országok számára fokozott erőfeszítéseket igényel, viszont az általuk jelenleg előállított termékek jelentős része iránt a kereslet vi-szonylag csökken. A KGST-országokban is a termelés korszerű struktúrájával kí-vánják elsősorban az országok gazdasági potenciálját növelni. Mindehhez új ke-reskedelmi és nemzetközi együttműködési formák keresése, a munkamegosztás fej-lesztése szükséges.

Jellemezte az előadó Magyarországnak a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódását általában, majd a szocialista, a fejlett tőkés- és a fejlődő országok vonatkozásában külön-külön is. Ismertette a többi között, hogy 1950 és 1955 között a száz forint nemzeti jövedelemre jutó export értéke mintegy 20 százalékkal, 1960 és 1965 között viszont már 30 százalékkal nőtt, s volumene magasabb, mint például Franciaországé vagy Olaszországé, nem alacsonyabb, mint Svájcé vagy Svédor-szágé, de nem éri el az olyan iparilag fejlett országokét, mint Belgium vagy Hol-landia.

A fejlődés általánosan pozitív. A felvetődő problémákat, s az ebből követ-kező feladatokat Bacsoni Jenő a többi között a következőkben jelölte meg: 1. A

külkereskedelem hatékonyságát csökkentette, hogy gazdálkodási rendszerünk nem tette lehetővé a termelés és értékesítés hatékonyságának népgazdasági szempontból való megítélését. 2. Túlsúlyba kerültek az importhelyettesítő fejlesztési elgondolások, nem sikerült elérni, hogy olyan súlyponti exportprofilokat alakítsunk ki, amelyek általában világválszonylatban versenyképes áru megjelenését teszik lehetővé. 3. Bár külkereskedelmünk szerkezetének kétségtelenül az egyik legjelentősebb változása a gépexport arányának a megnövekedése (az 1949. évi 17,6 százalékról 1967-ben 33,2 százalékra nőtt, ami volumenében több mint tízszeres növekedés), de a tőkésországokba irányuló exportban ez csak 8—10 százalék, s problémák mutatkoztak a szocialista országok piacain is. 4. A piaci hatásokat nem tudtuk elég hatékonyan közvetíteni a termeléshez. A kellő termelési érdekelttség hiánya, a nem eléggé ütőképes piacszerkezet stb. miatt csak lassan tudtuk követni a nemzetközi munkamegosztásban kibontakozó új irányzatokat.

A nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk hatékonyságának a növeléséhez alapvető feltétel, hogy a gazdaságfejlesztési célok meghatározásánál komplex módon vegyük figyelembe annak követelményeit, a kibontakoztatható előnyöket és lehetőségeket.

Szita János (a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságának a vezetője) előadott korreferátumában a *szocialista országok gazdasági együttműködésének és az integrációnak a problémáival* foglalkozott. Megállapította, hogy ez az együttműködés eddig is jelentős tényezője volt egész gazdasági fejlődésünknek, de napjainkban új követelmények merülnek fel. A gyors technikai fejlődés, a két rendszer versenyének a fokozódása, valamint több országban a belső mechanizmus reformja a szocialista országok szorosabb gazdasági összefonódását, integrációját követeli meg. A gazdasági fejlődés optimumát tehát nemcsak a nemzeti határokon belül, hanem nemzetközi méretekben is kell keresni.

Az integráció megvalósítása természetesen hosszú időt igényel, a probléma azonban már ma is időszerű. A megoldásban két fő utat jelölt meg az előadó. Az egyik a gazdaságpolitika és a népgazdasági tervek összehangolása, a másik a piaci kapcsolatok tervszerű szélesítése, kölcsönös megnyitása.

A gazdaságpolitika koordinációja alapvető eleme a szorosabb együttműködésnek, még akkor is, ha ez először kevesebb kérdésre terjed ki. A tervkoordinációt is a legfontosabb kérdésekre kell összpontosítani, ezért valószínűleg a problémakör szűkítése és tartalmi elmélyítése szükséges. A piaci intézkedésekkel kapcsolatban kiemelte az előadó a külkereskedelem és az árrendszer rugalmasabbá tételét, egy aktív és összehangolt vámpolitika létrehozását, valamint egy olyan pénzügyi és hitelrendszer megteremtését, amely hatékonyabban segíti elő a KGST-országok tervszerű együttműködését. A szorosabb gazdasági összefonódás távlataiban át kell vizsgálni az együttműködés szervezeti kereteit, s ezzel kapcsolatban el kell határolni az állami és egyéb gazdálkodó szervek, valamint a vállalatok feladatait.

Bognár József akadémikus, a vita vezetője, beszámolójában kifejtette, hogy a hozzászólók az előadás és a korreferátum fő tételeivel egyetértettek. Így például a termelés és a fogyasztás közötti ellentmondás — amely természetesen nem érvényes minden országra egyenlő mértékben, különösen nem a Szovjetunióra, az Egyesült Államokra vagy Kínára és Indiára —, ha létrejön, akkor nyilvánvaló, hogy a nemzetközi gazdasági együttműködést az ellentmondás feloldásának szolgálatába kell állítani. Ez az elgondolás egybeesik azzal a felfogásunkkal, hogy a magyar gazdaságon belül is olyan stádiumba jutottunk, amikor az „importmegtakarító” fejlesztési koncepciót az „exportnövelő” fejlesztési koncepcióval kell felváltani. A feladatok bonyolultságából következik, hogy a kifejezések nem tökéletesek, nincsenek merev elválasztó határok. A lényeges, hogy a hangsúlyt kell a magyar gazdaságban is az egyikről a másikra áthelyezni. Ez azt jelenti, hogy a végtermékszerméletű iparosításról az olyan gyártmány, részegység stb. szerinti munkamegosztásra, a szakosítás olyan fejlesztésére kell áttérni, amely a gazdaságosságot helyezi előtérbe. A nemzetközi együttműködésben tehát a vállalati szintnek nagyobb szerepet kell kapnia.

A legnagyobb érdeklődést a KGST-országok együttműködésének a problémái váltották ki, amelyekről részben Timár Mátyás az előadásában, részben Szita János korreferátumában adott tájékoztatást. A fő feladatok: a gazdaságpolitika koordinálása, bizonyos szabad piacok kialakítása, a multilaterális valutarendszer kialakítása, a rugalmas árpolitika kiépítése, a rubel KGST-n belüli, majd teljes nemzetközi konvertibilitásának a megteremtése, bizonyos szervezési formák megváltoztatása

stb. Egyetértünk abban — hangsúlyozta Bognár József —, hogy ezek felé a fő tendenciák felé kell terelni a KGST fejlődését. De számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy különböző gazdasági mechanizmusok vannak az egyes országokon belül. Ezek áthidaló megoldásait kell megtalálni. A vita nem vezethetett egy kielégítő megoldás megformálásához, de sok kérdés világosabbá vált, s mindenekelőtt megvilágította azt, hogy milyen bonyolult körülmények között kell átgondolt rendszabályokat kialakítanunk.

A szocialista gazdaság monetáris rendszere

Csikós-Nagy Béla (az Országos Anyag- és Árhivatal elnöke) a magyarországi árvita és árrendszer fejlődéséből kiindulva vizsgálta meg, hogy milyen feltételek mellett biztosít egy piaci mechanizmus jobb megoldást, mint egy hatósági árszabályozás. E feltételek között felsorolta a vállalati önállóságot, a vevők piacának a kialakulását, egy nem konform és szelektív gazdaságpolitika szükségességét, a tőke-mozgás lehetőségét a vállalatok között és a KGST-országok valutájának konvertibilissá tételét.

Az árviták közös jellemzője volt — hangsúlyozta —, hogy elvonatkoztatta az árkatégoriát a népgazdaság monetáris rendszerétől. A gazdaságpolitika dilemmája az irányítási rendszer alakításánál annak eldöntése, hogy mely eszközökhöz nyúljon a népgazdasági tervben megfogalmazott célok eléréséhez és miképpen alkalmazza ezeket az eszközöket. A szabályozott piac gazdaságpolitikai eszközrendszere: 1. A költségvetési és a pénzpolitika eszközei. 2. Az ár- és bérpolitika eszközei. 3. A természetes szabályozók. Kétségtelen, hogy a második jobb, mint a harmadik, s az első a legjobb, a pénzügyi szabályozók körében pedig jobbak az indirekt, mint a direkt szabályozók. Ezért kell a népgazdaság monetáris rendszerét a mechanizmus vizsgálatainak a középpontjába állítani. Ha a gazdaság monetáris rendszere kielégítő, akkor pénzügyi eszközökkel hatékony piacsabályozás valósítható meg, mert ilyenkor érvényesülnek a pénzmozgás sajátos törvényei. Hangsúlyozta, ha nem tudunk egy problémát indirekt eszközökkel megoldani, az még nem jelenti azt, hogy a direkt eszközök alkalmazása célra vezet.

Az új gazdaságirányítási rendszerben is fennmaradt az állami egybankrendszer és a bankhiteles-monopólium. Úgy véltük, hogy ha a direkt szabályozók helyett főként indirekt szabályozókat alkalmazunk, akkor az áru- és pénzkapcsolatok tervszerű alakulását csak centralizált bank- és hitelszervezet képes biztosítani. Az új problémák miatt célszerű a kérdést újra elemezni. A népgazdaság intézményeit célszerű a pénz- és tőke-mozgások számára alkalmazni, a pénzügyi szabályozókat pedig az így létre jövő feltételeknek megfelelően alakítani. Felvetette az előadó a kereskedelmi áruhitel visszaállításának a szükségességét is. Végül a valuta-mechanizmus fejlesztésének kérdéseit tárgyalva állást foglalt a KGST-országok közötti valutakonvertibilitás megteremtése mellett, amelynek kezdeti lépéseiként az együttműködési rendszer megjavítását jelölte meg.

Gádó Ottó (az Országos Tervhivatal fősztályvezetője) korreferátumában a *tőkepiac megteremtésének és a valutakonvertibilitás létrehozásának a feltételeivel* foglalkozott. A tőkepiac megteremtése szükséges — hangsúlyozta —, de ez elsősorban az egymással termelési és forgalmazási kapcsolatban álló vállalatok közös *beruházásaival* valósítható meg. A más jellegű tőke-mozgást a bankrendszeren keresztül kell megoldani. Állást foglalt az álló- és forgóalapok hitelezésének egységesítése, valamint a jegybanki és a hitelbanki funkciók egymástól való elválasztásának a szükségessége mellett. Nem időszerű viszont kereskedelmi hitelről beszélni a jelenlegi időszakban — hangsúlyozta —, amikor még az eladók piaca a jellemző, hiszen ennek bevezetése ezt csak erősítené. A KGST-országok valutáinak konvertibilissá tételével kapcsolatban kiemelte, hogy ehhez az országok gazdasági mechanizmusainak bizonyos konformitására van szükség, ezért ez bonyolult és sok éves munkát igényel.

László Andor, címzetes egyetemi tanár, a szekcióvita vezetője ismertette a témával kapcsolatos főbb álláspontokat. A szabályozók közül a monetáris és a költségvetési jellegűeket emelték ki, mint a gazdaságpolitika érvényesítésének legfontosabb eszközeit. A költségvetési szabályozók az állam rövid távú koncepcióit érvényesítik, a monetárisak viszont közvetlenül reagálnak a piaci jelenségekre. A tőkepiac lehetséges szervezeti formái közül a felszólalók többsége — az előadótól és

a korreferenstől eltérően — a részvényformához hasonló megoldást tartotta a legcélravezetőbbnek, hangsúlyozva, hogy a közös vállalkozás felel meg a szocialista gazdaság tőkepiaci követelményeinek. Ez ugyanis a működő tőke társulását, nem pedig egy járadékos tőke kialakulását jelentené. Ezzel összefüggésben felvetődött egy olyan forma kialakításának a szükségessége, amely a lakossági megtakarításokat hosszabb lejáratra és a betéti kamatnál magasabb kamatozással köthetné le lakásépítési vagy kommunális jellegű beruházások céljaira.

Az álló- és forgóeszközök finanszírozásának kettéválasztása célszerűtlen. Az elsődleges feladat — hangsúlyozták a felszólalók — a jegybanki és a hitelbanki funkciók szétválasztása, amelynek szervezeti formájában a célszerűséget és a gazdaságossági szempontokat is figyelembe kell venni. László Andor hangsúlyozta, hogy több bankrendszernek akkor van közgazdasági jelentősége, ha a hitelpiac kínálati oldalán verseny alakul ki és az ágazati bankok monopolhelyzete az ágazaton belül biztosított. Bár a kereskedelmi hitel szükségessége mellett meggondolkoztató érvek is elhangzottak — például a gazdaságos szérianagyság és az értékesítési forgalom közötti ellentmondás feloldása —, kétségesnek minősült időszerűsége az adott termelési struktúra és áruösszetétel mellett. Az előadónak a valutakonvertibilitás megteremtésével kapcsolatos tézisének a felszólalók a tartalékok és a hitelképesség jelentőségének a hangsúlyozásával egészítették ki.

A tudományos ülésszak Bognár József elnök méltató szavaival fejeződött be.

Bors László

A KGST-országok munkaügyi szakértőinek tudományos konferenciája Budapesten

A KGST Közgazdasági Állandó Bizottsága magyar tagozata 1968. szeptember 25—27 között tartotta meg munkaügyi szakértőinek első tudományos konferenciáját Budapesten. Az együttműködés valójában már korábban megkezdődött, az 1965. évi szófiai, majd az 1966-ban megrendezett berlini tanácskozáson. Az első, budapesti hivatalos konferencia alapreferátumát *E. Sachse* irányításával az NDK Berlini Közgazdaságtani Főiskolájának Munkagazdaságtani Intézete állította össze „A munkaerőforrások racionális kihasználása és a foglalkoztatottság strukturális változása a szocialista országokban” címmel. A referátum régi hiányt pótol: összehasonlító adatok alapján elemzi a szocialista országokban az utóbbi negyed évszázadban a munkaerő-struktúrában végbement változásokat, a foglalkoztatottság szintjének és ágazati szerkezetének alakulását, a foglalkoztatottak szakmai szintjének emelkedését és így tovább.

A résztvevő hét országból (Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, NDK, Magyarország, Románia, Szovjetunió) az alapreferátumhoz 24 előadás érkezett be. Ezek részletesebben elemezték az egyes országokban kialakult munkaerőhelyzetet és a gazdasági fejlődés adott szakaszában jelentkező munkaerőproblémákat.

A 7 országból 46 szakértő vett részt a tanácskozáson, és a háromnapos élénk vitában 33 hozzászólás hangzott el. A konferencián résztvettek a KGST Titkárság képviselői is.

Nagy Imre, a magyar delegáció vezetője üdvözlő szavai után a háromnapos tanácskozást *Friss István* nyitotta meg. Kiemelte a konferencia témájának fontosságát és az ezzel kapcsolatos kutatások növekvő szerepét.

Ezután *Timár János*, a szervező bizottság megbízásából megtartotta vitaindító referátumát. Ismertette a beérkezett előadásokban elhangzó legfontosabb és nem-egyszer egymástól eltérő véleményeket, utalva ezzel a vitában feltétlenül tisztázandó kérdésekre. A vita az előadások alapján két egymástól elhatárolható témakörre osztható fel: az egyik a munkaerőforrások racionális felhasználásával és a foglalkoztatottak ágazati struktúraváltozásával, a másik nagy témakör a szakember-ellátottság, a technikai fejlődés és az oktatás kérdéseivel foglalkozott. A beérkezett előadásokban egyébként az első téma szerepelt nagyobb súllyal.

Az előadásokban — és a későbbi vitában is — az egyik leggyakrabban felmerülő probléma a *teljes foglalkoztatottság értelmezése* volt. A szocialista országokban az elmúlt két évtized alatt sikerült megszüntetni a munkanélküliséget és jelen-

tősen emelni a foglalkoztatottak számát. Több országban azonban már elérték a foglalkoztatás felső határát. Sokan vetették fel ezzel kapcsolatban, hogy a teljes és a maximális foglalkoztatottság nem azonos fogalmak és figyelmeztettek arra, hogy a teljes foglalkoztatottságot a munkaerő gazdaságos és racionális felhasználása mellett kell megvalósítani. Ezzel kapcsolatban többen foglalkoztak a termelékenység és az élő munka hatékonyságának problémájával is.

Az előadások jelentős része a *női foglalkoztatás*, az idők és az ifjúság foglalkoztatásának kérdéseit tárgyalta. Napjainkban már több szocialista országban a nők foglalkoztatásának kiterjesztése az egyetlen lehetséges munkaerő-tartalék, s ezért nem kis hangsúlyt kapott a vitában a nők munkájának könnyítésére való törekvés. Mivel azonban a női foglalkoztatás kiterjesztése erősen befolyásolja pl. a születésszámot, ha ehhez a tartalékhoz intenzívebben nyúlunk, nagyon sok más tényezőt kell még figyelembe venni.

Az előadások adataiból és következtetéseiből világosan kitűnt, hogy a foglalkoztatottság ágazati szerkezetének eddigi változása és a várható *változások iránya csak tendenciájában azonos a szocialista országokban*, a fejlődés ütemében, az ágazatok közötti megoszlásban viszont jelentősek a különbségek. Több szerző a gazdasági struktúráváltások munkaerő-kihatásait elemezte, hangsúlyozva, hogy a jövőben minden bizonnyal még nagyobb figyelmet kell majd fordítani erre az összefüggésre is. Mások a területi foglalkoztatás problémáit állították előtérbe. Timár János erre utalt, amikor — mintegy összegezésként — leszögezte, hogy „a szocialista országok közötti *munkaerő-kooperáció* ma már szinte elengedhetetlenül szükséges és indokolt”. Több szerző előadásában szintén hangsúlyt kapott ez a kérdés.

A második témakör a *tudományos és műszaki fejlődés, az oktatás színvonala, a lakosság szakképzettsége és iskolázottsága közötti összefüggéseket ölelte fel*. Ismeretesebb azok az eredmények, amelyeket a szocialista országok például az oktatás színvonalának emelésében elértek. Az eddigi fejlődés értékelésében mégis különböző álláspontok tükröződtek a beküldött hozzászólásokban. Többen hívták fel a figyelmet például arra, hogy a jövőben fokozottabb figyelmet kell fordítani a képzés minőségére is. Sokan szóltak a kiképzett szakemberek munkájának hatékonyabb felhasználásáról. Az előadásokból kiderült, hogy az *oktatási rendszer reformja már valamennyi baráti országban napirendre került* és a továbbfejlesztést illetően az egyes országok részben azonos, részben különböző utakon járnak. Igen élesen vetődött fel az a kérdés is, hogy vajon az a nagymértékű oktatási beruházás, amely a szocialista országokra jellemző, struktúrájában és színvonalában megfelel-e az országok gazdasági fejlettségének és a várható fejlődésnek. Sok szerző az oktatás, szakképzés problémáit az ifjúság munkavállalásának, elhelyezkedésének gondjaival tárgyalta együtt.

A referátumot követő, lényegében háromnapos vita, sok érdekes szemponttal, adattal és információval egészítette ki az előadások anyagát, de ami a leglényegesebb, ez a vita a várakozásom felül élénk volt. A vita résztvevői igyekeztek valamennyi felmerült problémának mélyére hatolni, megnyugtatóan tisztázni az álláspontokat és közelebb hozni egymáshoz a különböző véleményeket.

A vita első felszólalója V. Kosztakov (Szovjetunió) elsősorban azt fejtegette, hogy a szocializmusban a munkaerő-tartalékok kihasználásának hatékonysága és a teljes foglalkoztatottság között nincs és nem is lehet ellentmondás, mivel a szocialista állam befolyásolni tudja mind a munkaerő-keresletet, mind a -kínálatot. Ily módon a hatékonyság is megfelelő mértékben elérhető. Az összhangot pedig a munkaerő-kereslet oldaláról elsősorban a beruházásokkal lehet és kell biztosítani. Az utóbbi évek folyamán azonban egyre fontosabb az a kérdés, hogy a lakosság munkahelyigényeit milyen tényezők határozzák meg, és ez hogyan befolyásolható. Erre azonban eddig kisebb figyelmet fordítottak a szocialista országokban.

A következő hozzászóló E. Manyevics (Szovjetunió) a teljes foglalkoztatás elméleti problémáival foglalkozott. Véleménye szerint, a szocializmus véglegesen megszünteti a munkanélküliséget, és biztosítja a munkaerő-tartalékok racionális felhasználását. Példa erre a Szovjetunió, de a többi szocialista ország is. A megváltozott termelési viszonyok és az, hogy hatással tudunk lenni a munkaerő-kínálatra és előre látjuk a munkaerőigényeket, kiküszöböli a munkanélküliséget. A szocializmusnak egyben lehetővé kell tennie a munkaerő leggazdaságosabb és legracionálisabb felhasználását és amennyiben ez eddig nem sikerült, ez azt jelenti,

hogy a munkaerőt nem tudtuk megfelelően alkalmazni a szocializmus szolgálatában.

M. Minkov (Bulgária) véleménye szerint, a foglalkoztatottság tágan és szűken is értelmezhető. Így az egyik értelmezés szerint a foglalkoztatottak közé be kell azokat is számítanunk, akik a társadalmi munkában részt vesznek, függetlenül attól, hogy ezért bért kapnak vagy csak a családi jövedelemből részesednek. Ilyen alapon számolva, Bulgáriában a háziasszonyokat is foglalkoztatottnak tekintve és levonva a tanulókat, a nyugdíjasokat, Bulgáriában a munkaképes lakosságnak csupán 2,4 százaléka nem vesz részt a társadalmilag hasznos munkában. *Horányi Péterné* (Magyarország) ellenvetése az volt, hogy foglalkoztatottnak csak azok tekinthetők, akik a társadalmilag szervezett munkában közvetlenül részt vesznek.

A. K. Dobrev (Bulgária) kiemelte, hogy a kevésbé fejlett szocialista országokban a teljes foglalkoztatottságot ellentmondások kísérik, például az alacsony termelékenység és az alacsony jövedelmek. Az alacsony termelékenység abból adódik, hogy a technikai szint nem elég magas, noha az akkumuláció jelentős részét a korszerű termelőeszközökre fordították. Emiatt viszont a jövedelmeket kellett alacsony szinten tartani. Az ún. extenzív gazdasági fejlődés azonban ugyanakkor lehetővé tette a munkanélküliség megszüntetését. Az extenzívől az intenzív fejlődési szakaszba való átmenet idején most már előfordulhat, hogy a munkaerő-kínálat meghaladja a keresletet és ha nincs elegendő tőke, felléphet a munkanélküliség veszélye, hiszen az intenzív fejlődésnél sok munkahely válik gazdaságtalanná és feleslegessé. A munkanélküliség elkerülésére vagy az intenzív fejlődés ütemét kell csökkenteni, vagy lehetővé tenni a munkaerő külföldön való foglalkoztatását. Nem szabad azonban olyan elvont véleményekkel melegekedni, hogy a szocializmus biztosítja a teljes foglalkoztatottságot, mert ez törvényeiből következik.

K. Vignalik (Csehszlovákia) szerint, a jelenlévő szakértők valamennyien egyetértenek abban, hogy a teljes foglalkoztatottság a cél, csakohy mintha ez alatt mindannyian mást értenének. Ugyanis — mint mondotta — a teljes foglalkoztatás meghatározásánál abból kell kiindulni, hogy a munkaerőt racionálisan kell felhasználni és a kereslet-kínálat egyensúlyának területenként és rétegenként is meg kell valósulnia. A szocialista építés során sok rendkívül fontos gazdasági kérdést kell megoldanunk, azonban meglehet, hogy ennél még több és komolyabb szociális kérdés megoldása is vár ránk. A munkanélküliség, véleménye szerint, szociális probléma. Hosszú évek során azonban nem választottuk külön a gazdasági és a szociális kérdéseket, s ezért nem tudtuk megkeresni megoldásukhoz a legmegfelelőbb eszközöket. Figyelemmel kell lenni azonban arra, hogy a gazdasági kérdések mindegyikében elsődlegesek, mivel csak a gazdasági fejlődéssel biztosítható a szociális problémák megoldása. A múlt évben például Csehszlovákiában munkanélküliség-nyelvi-rendszert vezettek be, ennek célja, hogy a gazdaságban végbemenő struktúra-átváltozások hatásait enyhítse s nem az, hogy egy szociális gondot megoldjon.

E. Voronyin (Szovjetunió) szerint, a munkanélküliség a szocializmusban tudatosan csak átmeneti és ideiglenes jelleggel engedhető meg — mint gazdaságpolitikai eszköz, tartósan, elfogadhatatlan. Tartaléksereg nem létezhet a szocializmusban. Ha a gazdasági fejlődés következtében munkaerő szabadul fel, szervezeten kell átképezni az embereket, és gondoskodni elhelyezésükről.

T. Dimitrov (Bulgária) azt a véleményét fejtette ki, hogy a szocialista rendszer éppen abban különbözik más rendszerektől, hogy abban tervgazdálkodás folyik, és így előre meg lehet állapítani a termelési feladatokhoz szükséges munkaerő mennyiségét és összetételét. Az összhang létrehozása tehetségüktől függ, tehát nem alakul ki automatikusan, hanem meg kell találni hozzá a megfelelő eszközöket. A teljes foglalkoztatottságot a racionális foglalkoztatással együtt kell megoldani, előtérbe helyezendő azonban az emberek igényeinek komplex vizsgálata.

A magyar delegáció tagja *Gadó Ottó* kifejtette, hogy tervezéssel, igaz, el lehet érni a munkaerő-kereslet és -kínálat egyensúlyát, a probléma azonban akkor jelentkezik, amikor a népgazdasági tervecélokat meg kell valósítani a gyakorlatban. Ez nem megy kötelező tervszámmal, az egyensúly megteremtéséhez más eszközök is kellenek. A teljes foglalkoztatottság és a gazdasági racionalitás között pedig, ha van is ellentmondás, azt a szocialista országok semmiképpen sem oldhatják fel munkanélküliséggel. A szociális és gazdasági kérdések különválasztása esetén viszont azt is meg kell vizsgálni, mit lehet és kell a vállalat, és mit a népgazdaság szintjén megoldani. A teljes foglalkoztatottság nem kezelhető vállalati célként, az társadalmi és népgazdasági feladat.

Rózsa József (Magyarország) felszólalásában kiemelte, hogy a gazdasági fejlődés célja az ember boldogulása, éppen ezért az ember hasznosítása a társadalmi fejlődés szempontjából döntő jelentőségű. A munkaerő racionális felhasználása akkor valósul meg, ha a foglalkoztatás több hasznot hoz, mint annak költségei; nem kell a foglalkoztatási szintet mindenáron növelni, hanem a racionális foglalkoztatásra kell törekedni.

A fejlődés extenzív útja már nagyon kevés szocialista országban járható — fejtegette hozzászólásában Nagy Imre (a magyar delegáció vezetője) —, és ma már egyetlen szocialista ország sem tűzhet ki maga elé olyan célt, hogy nem fejleszt intenzíven, még akkor sem, ha az áttérés az intenzív fejlesztésre foglalkoztatási gondokat okoz. Ha pedig ilyen gondok jelentkeznek, akkor azok megoldása csakis gazdaságpolitikai kérdés lehet.

A foglalkoztatottság gazdasági oldalról való értékelését meghatározó jelentőségűnek tartja J. Kormnov, a szovjet delegáció vezetője. Az ember azonban nemcsak termelő, hanem alany is, akit a társadalom összes termelői kiszolgálnak. A foglalkoztatottságot nem szabad fetisizálni. A hatékony foglalkoztatás a fontos és ilyen szempontból komplexen kell vizsgálni az összes termelési tényezőket. *Az ember és az idő nem elraktározható tartalék; mindkettő felhasználásának meg kell sokszorozni a gazdaságot.* Ha valaki lehetségesnek tartja a korlátozott munkanélküliséget, akkor ez azt bizonyítja, hogy nem akarja felhasználni a tartalékokat. Ez ellentmondásra utal, ott hibás a gazdaság tervezési és irányítási rendszere.

Timár János (Magyarország) hozzászólásában hangsúlyozta, hogy a szocialista állam nem törekedhet arra, hogy a gazdasági racionalitás követelményeit a munkanélküliséggel oldja meg. Azonban ellentmondások léphetnek fel a fejlődés folyamán a teljes foglalkoztatottságra való törekvés és a gazdasági követelmények között. Így például műszaki fejlesztésnél a feleslegessé váló embereket nem küldik el. Az ellentmondások feloldásának egyik útja éppen a munkaerő mobilitásának fokozása. A munkanélküli segélyrendszer bevezetése — amelyet tulajdonképpen helyesen újraelhelyezkedési segélynek kellene neveznünk — hatékony eszköz lehet ezeknek az ellentmondásoknak feloldására és elősegíthetné az ésszerű munkamegosztás kialakítását.

Nagyon sok hozzászólásnak témája volt a munkaerő mobilitása. Többen hangsúlyozták, hogy különbséget kell tenni a népgazdaság számára káros munkahely-változtatások és a gazdasági fejlődéshez feltétlenül szükséges mobilitás között. Így E. Manyevics kiemelte, hogy a megnyilvánuló munkaerőhiány egyik oka éppen a munkaerő nem megfelelő mobilitásának tudható be, valamint annak, hogy 1967-ig a Szovjetunióban nem gondoskodtak szervezeten a valahol felszabaduló munkások áthelyezéséről.

E. Sachse (NDK) a munkaerő-felszabadulás két fajtáját különböztette meg. Az egyik az, amikor a munkaerő fokozatosan szabadul fel a technikai fejlődés következtében, ez azonban a népgazdaság struktúrájára nincs hatással. A másik fajta mobilitás az egyes iparágak megszűnésekor keletkezik, amikor is szervezeten kell gondoskodni a munkások átképzéséről és áthelyezéséről. L. Danyilov (Szovjetunió) szerint a népgazdaság érdekében történő szervezett átcsoportosítás a végbenő munkahelyváltoztatásoknak átlagosan egyharmada. Ez szükséges folyamat, mivel csak így biztosítható a fejlődő ágazatok munkaerőigénye. A mobilitás miatt kieső idővesztés azonosan átlagosan 30 napot tesz ki, s ennek függvényében a termelékenység is alacsonyabb. Rózsa József a mobilitás jelentőségét éppen abban látja, hogy ennek révén esetleg mindenki megtalálja a neki legjobban megfelelő munkahelyet. Az új gazdaságirányítási rendszer egyik célja Magyarországon éppen az, hogy a munkaerő oda áramoljon, ahol a legnagyobb hatékonysággal lehet foglalkoztatni.

A munkaerő mobilitása azért is fontos téma, mivel a szocialista országok jó részében a következő években nem növekszik a munkaképes lakosság száma, sőt bizonyos előregedés figyelhető meg. E. Jakovleva (Szovjetunió) hozzászólásában ezeket a tendenciákat elemelve megállapította, hogy a legtöbb országban a mezőgazdaság sem jelent már tartalékot, éppen ezért kell az összes munkaerő-tartalék kihasználására törekedni és a mobilitást nem adminisztratív, hanem gazdasági eszközökkel elősegíteni. E. Voronyin kiegészítette ezt azzal, hogy a tanulók számának növekedése is csökkenti a munkaerőforrásokat.

A konferencián sokan szóltak sürgető feladatként a szocialista országok közötti mielőbbi munkaerő-kooperáció megvalósításáról. A. K. Dobrev sürgette az

ehhez szükséges feltételek kidolgozását. *A. Rajkiewicz* (Lengyelország) kiemelte, hogy ennek alapja az egyes országok különböző demográfiai helyzete. Munkaerő-felesleg esetén lehetővé kell tenni a más országokban való munkavállalást. *J. Kormnov* ismertette, hogy a Szovjetunió és Bulgária között van ilyen kooperáció, ez az ideiglenes mozgás azonban lényegesen különbözik a kapitalista országok közötti munkaerő-vándorlástól. A bolgárok foglalkoztatásánál például államközi megállapodás szabályozza a kooperációt. A legfontosabb itt annak beismerése — mondotta —, hogy a nemzetközi munkamegosztás keretében a munkaerőt nemegyszer racionálisabban lehet foglalkoztatni külföldön, mint otthon. *K. Vignalik* ismertette, hogy Csehszlovákia nagy hagyományokkal rendelkezik e tekintetben; 1945-ben Olaszországgal, 1945—1948 között Bulgáriával, 1947-ben Romániával kötöttek ilyen megállapodást. A jelenlegi cseh—lengyel szerződés keretében kb. 8000 lengyel álmepolgár — többségében nő — dolgozik a csehszlovák textiliparban. Hangoztatta, hogy náluk mindig az volt a vélemény, hogy a munkaerő szabad áramlása a szocialista országok között meggyorsítja az országok fejlődését és a szocialista országok ebben a tekintetben elmaradtak. Véleménye szerint tanulmányozni kellene az ezzel kapcsolatos nyugati tapasztalatokat is.

A nők foglalkoztatottsági szintjével majd minden hozzászóló foglalkozott. Egyeseknek mondható vélemény alakult ki abban, hogy a női foglalkoztatottság növelése csak a szolgáltatások erőteljes fejlesztése esetén valósítható meg.

V. Kosztakov hangsúlyozta, hogy a nők munkába állítása törvényszerű történelmi folyamat és hosszú időszakra előretekintve a nők foglalkoztatottsági színvonalra nem térhet el a férfiakétól, más kérdés azonban az, hogy ezt mennyi idő alatt sikerül elérni. Mindenesetre az ütem gyorsítása a szolgáltatások bővítése és a háztartási munka megkönnyítése nélkül nem lehetséges. Felmérések bizonyítják — mint mondotta —, hogy a Szovjetunióban a nők második műszakja átlagosan még mindig napi 5—6 órát vesz igénybe.

H. Müller (NDK) is a női foglalkoztatottság kérdésével foglalkozott. Az NDK-ban a továbbiakban lényegesebb számban már csak női munkaerő aktivizálható olyannyira, hogy ezt az NDK-ban már politikai feladatnak is kell tekinteni. A női foglalkoztatottság további növelése ugyanakkor csak a nők szakképzettségének fokozásával együtt látszik megvalósíthatónak, és a nők képzettségének emelésére most különleges formákat kell kidolgozni.

Kovács János a női foglalkoztatás gondjait elsősorban abban látja, hogy eddig nem vettük kellőképpen figyelembe a nők sajátos problémáit, például a háztartásban való lekööttségüket, de fizikai, fiziológiai adottságaikat sem. Éppen ezért érdemes volna a jövőben már az iskolarendszerben is tekintettel lenni erre.

K. Vignalik szerint a női foglalkoztatásnak létezik egy felső határa, amelyet az NDK-ban és Csehszlovákiában már minden valószínűség szerint elértek, és így — ebben a két országban — a női foglalkoztatottság esetleg már nem is növelhető. *M. Dragan* (Románia) ismertette, hogy Romániában a foglalkoztatottak 30 százaléka nő, és a jövőben fontosnak tartják, hogy a nők foglalkoztatottságának arányszáma elérje a nők népességen belüli arányát. Véleménye szerint — és a román adatok szerint is — a születésszámot nem befolyásolja a nők gazdasági aktivitásának növekedése. *Horányiné* (Magyarország) a magyar és nemzetközi adatok alapján, vitatta a román delegáció vezetőjének álláspontját: kifejtette, hogy a gazdasági aktivitás emelkedése igen jelentős születésszám-csökkenést idéz elő.

★

A vita második részében a hozzászólók a *szakképzés és az oktatás* problémáival foglalkoztak.

Nagy Imre, a magyar delegáció vezetője kiemelte, hogy a munkaerőt előkészítő szféráknak, például az oktatásnak igazodnia kell a fejlettebb technika és a változó gazdasági struktúra igényeihez. Az oktatás részben társadalmi, részben gazdasági szükségleteket elégít ki. Egyfelől tehát növeli az általános műveltséget, hogy a társadalom tagjai helyesen igazodjanak el az őket érintő kérdésekben. Másfelől számolni kell azzal, hogy a gyors technikai fejlődés új követelményeket állít az emberek és így az oktatási rendszer elé is. El kell jutni oda, hogy a szakemberképzés megelőzze a technikai fejlődést, és hogy létrejöhön az oktatásban az általános és speciális ismeretek összhangja.

O. Csulja (Románia) fontos feladatnak tartja a kiképzett emberek *alkalmazkodóképességének* fokozását és ezzel kapcsolatban a szakképzés mobilitásának fejlesztését.

A hozzászólásokból kiderült, hogy valamennyi szocialista országban nagy erőfeszítéseket tesznek az oktatási rendszer továbbfejlesztésére. V. Nyemcsenko (Szovjetunió) szerint a mai oktatási rendszer azért nem hatékony, mivel szakadás van az általános képzést adó iskola és a szakmai nevelés között, és így az ifjúság sem szakmai, sem szociális szempontból nem hagyja el teljesen felkészítve iskoláit.

V. Kosztakov az egyetemi képzéssel foglalkozott hozzászólásában; „ha a nemzetközi összehasonlító adatokat nézzük — mondotta —, akkor elégedettek lehetünk, azonban ha az egyetemi szakképzés színvonalát, minőségét vizsgáljuk, elégedettségre már koránt sincs okunk.” K. Vignalik beszámolt arról, hogy Csehszlovákiában új iskolareformot készítenek elő — és ez már a negyedik reform a második világháború óta. Az iskolarendszer szerinte csak megalapozhatja a szakképzést, de nem adhat végleges szakmai szintet. Vignalik az iskolarendszer egyik hibájának azt tartja, hogy túl későn választja ki a tehetséges embereket, viszont nem oldja meg a nehezen nevelhető gyermekek iskolázását. A gyerekek 18 százaléka nem végzi el az általános iskolát. Ennek megváltoztatására pedig valamit tenni kell, hiszen ez korántsem elhanyagolható etikai kérdés. M. Hendel (NDK) elmondta, hogy mind az általános képzésben, mind pedig a szakképzésben reformot hajtanak végre. A szakmunkásképzés új alapelveit már kidolgozták és ennek keretében jelentősen csökkentették például a szakmák számát. A képzés idejét az eredeti 3-ról 2 évre csökkentették. 250 alapvető szakmát határoztak meg és a szakképzésben részt vevő fiatalok 80 százaléka ezt sajátítja el.

Többen foglalkoztak a *pályaválasztás, szakmaválasztás* problémáival is. V. Ducar (Csehszlovákia) elmondta, hogy felmérésük szerint az ifjúság 1/4-e véletlenül választ szakmát, mégpedig a szülők tájékoztatása, ösztönzése alapján. Ebből pedig az következik, hogy elsősorban a szülőket kell megfelelően informálni.

A hozzászólók egy része rendkívül élesen vetette fel a *szakképzett munkaerő racionális felhasználásának* kérdését. V. Ducar szerint égető probléma a szakképzett emberek megfelelő foglalkoztatása. Vannak üzemek, ahol a főiskolát végzett szakemberek 20—30 százaléka dolgozik csak képzettségének megfelelő munkakörben. A szakképzett munkaerő kihasználását is érdemes lenne nemzetközi összehasonlító adatok alapján vizsgálni.

Valamennyi e témakörben felszólaló kiemelte, hogy az oktatás és a szakemberszükséglet tervezése csak hosszú távú tervek alapján történhet.

Kovács János ismertette, hogy Magyarországon 1963-ban kezdődött meg a távlati szakemberszükséglet terveinek a kidolgozása. A további munkához feltétlenül szükséges a matematikai módszerek felhasználása. A többi között azt is meg kellene nézni, hogy a népgazdaság struktúraváltozásai várhatóan hogyan befolyásolják majd a szakemberszükséglet mennyiségi és minőségi előirányzatait.

Eihangzott olyan vélemény is, hogy nemcsak 1980-ig, hanem 2000-ig kellene tervezni.

★

A további együttműködést illetően a résztvevők egyetértettek abban, hogy ilyen tanácskozásokra feltétlenül szükség van, s ha lehetséges, akkor a továbbiakban sűrűbben kellene hasonló nemzetközi méretű vitákat rendezni. A vita alapján olyan témák bontakoztak ki, amelyeket érdemes lenne szűkebbkörű szakértői tanácskozásokon tovább elemezni, vitatni. A német delegáció vezetője, E. Sachse bejelentette, hogy 1969 őszén „népgazdasági munkaerő-tervezés modellezése” témakörben szívesen vállalná egy konferencia megszervezését.

Végezetül Nagy Imre zárszavában értékelte a konferenciát; kiemelte, hogy a tanácskozás lehetővé tette a közvetlen, nyílt tudományos szintű együttműködés bővítését és ösztönzést adott további munkagazdaságtani kutatásokra. Sok még a nyitott kérdés, akad még gond ezen a területen — tette hozzá —, de remélhető, hogy éppen az ilyen viták és a további együttműködés hatékonyabban segítik majd ezek megoldását.

Mausecz Zsuzsa

Jakov Liberman*: A gazdaság optimális irányítása és az anyagi ösztönzés hatékonysága

(Ekonomika i Matyematyicseszkiye
Metodi, Moszkva, 1968. 5. sz.)

Az optimális tervezés nem helyettesítheti a gazdasági ösztönzés modelljének kialakítását. A gazdasági optimum kialakulása ugyanis nemcsak elemző számítások kérdése, hanem az egész gazdasági organizmus működésének eredménye is, ami viszont feltételezi az össztársadalmi érdekek és az alsó irányító szervek érdekeinek legkedvezőbb kölcsönhatását. A terv itt a közvetlen szabályozás, a piac pedig a visszacsatolás csatornájaként működik.

Az áru- és pénzviszonyokra épülő irányítás az érdekek bonyolult rendszerén keresztül valósul meg. A tervezés önmagában egyáltalán nem biztosítja az érdekek horizontális és vertikális egyezését: ezt a gazdaságirányítás optimális rendszerének kell biztosítania.

A gazdasági érdekek pénzjövelmekkel függnek össze, így minden pénzjövdelem egyben gazdasági ösztönző. A gazdasági ösztönzés elsősorban a vállalati nyereség elosztásának és felhasználásának rendszeréhez kapcsolódik.

A nemzeti jövedelem elosztásában és újraelosztásában is mind a direkt tervszabályozás, mind a piaci önszabályozás érvényesül. Az utóbbi szerepét az egyenértékű csere követelménye tölti be, amellyel együtt azonban meghatározott szerepe van az értékek közvetlen, ellenérték nélküli átcsoportosításának, elsősorban az új beruházások körében. Bizonyos körön túl az ellenérték nélküli átcsoportosítás negatív szerepet játszik, mert sérti az önálló elszámolást. Szükségszerű tehát az a tendencia, hogy a nemzeti jövedelemnek egyre kisebb hányada kerüljön be a költségvetésbe, ma azonban még mindig túl nagy ennek a központosításnak a mértéke. Emellett az

ellenérték nélküli jövedelemátcsoportosítás formáit is jobban össze kell kötni a vállalatok anyagi érdekelttségével.

A gazdasági ösztönzés mostani rendjét: az ösztönzési alapok stabil kulcsok szerinti képzését, a jövedelmezőség szerinti ösztönzést, a minél magasabb tervfeladatok vállalásában való érdekeltséget magától értetődőnek tekinti mindenki a Szovjetunióban, még korábbi ellenzői is. Ez nem csoda, hiszen ezek az intézkedések csak minimális eltérést jelentenek a régi, a reform által megszüntetendő irányítási rendszerhez képest, és csupán más formában termelik újra annak ellentmondásait.

Jelenleg a vállalatokat az értékesített termékvolumen és a nyereség (jövedelmezőség) szerint jutalmazzzák. Az elsősorban kapcsolatban problémát okoz, hogy az ösztönzés feltétele nincs közvetlen kapcsolatban az ösztönzés forrásával (a nyereség tömegével), és a kettő eltérően is mozoghat.

Az értékesített termékvolumen szerinti ösztönzés emellett felesleges, hiszen a realizált termelés alakulása a nyereségben is kifejezésre jut.

A jövedelmezőség színvonalához kapcsolt ösztönzés oda vezet, hogy a jövedelmezőség a fejlesztés kritériumává, minimális hatékonysággá válik. A jövedelmezőség vállalatonként különböző, ezért ez a hatékonysági kritérium egyedi, esetleges lesz, és az ilyen ösztönzés a beruházásokat a kevésbé jövedelmező ágazatok, vállalatok felé tereli.

A jövedelmezőség színvonalához kapcsolt ösztönzés egyúttal akadályozza a műszaki fejlesztést, mert az új technika bevezetése átmenetileg csökkenti a jövedelmezőséget. Hasonló a helyzet a gyártmányfejlesztéssel is. A jövedelmezőség rossz iránytű, nem honorálja a perspektivikus gondolkodásmódot.

A megoldás a nyereség tömege szerinti ösztönzés lehet, amely mellett az eszközköltési járulékok válik hatékonysági minimummá.

A minél magasabb, feszített tervfeladatok vállalásának ösztönzése nem ért célt. Egyrészt gátolja a termelési tartalékok kiaknázását. Mivel a rendszer lényegében bünteti a tervtúlteljesítést, a

* Nem tévesztendő össze Jevszej Liberman harkovi professzorral. — A szerk.

tervjóváahagyáskor még fel nem tárt vagy bizonytalan lehetőségeket a vállalatok eltitkolják a következő évi tervjóváahagyásig. Másrészt a fészített tervre való ösztönzés hiábavaló, mert az értékesített termékvolumen nem annyira a termelési lehetőségek, mint inkább a fogyasztói kereslet határolja be, amely viszont jó néhány termékből közel áll a telítettséghez.

A fészített tervfeladatokra való ösztönzést ugyanazok az — azóta túlhaladott — körülmények szülték, mint korábban a tervek túlteljesítésére irányuló ösztönzést. Ma a tervfeladatok korlátlan növelésére irányuló ösztönzés anakronizmus, ellentmond az optimális tervezés elveinek, hiszen az optimális tervtől semmilyen irányban sem szabad eltérni. A mostani rendszer ezzel szemben a terv idejétmúlt felfogásán alapul, amely az elérhető legmagasabb termelési szintvonalat tekinti tervnek.

A fészített tervfeladatokra irányuló ösztönzés a nyereség- és jövedelmezőségi tervvel kapcsolatban sem vált be. Nem a hatékonyságot, hanem annak pontos előrebecslését jutalmazza.

A termelőkollektívák anyagi érdekességének kialakítása feleslegessé teszi, hogy minden vállalat tervfeladatot kapjon. A tervutasításnak itt át kell adnia helyét az anyagi ösztönzőknek, amelyeknek közvetlenül kell elősegíteniük a nyereség és jövedelmezőség növelését, nem pedig a fészített tervfeladatok vállaltatásán keresztül. Nyereségtömeg-érdekelttség mellett ennek felülről történő előírása teljesen feleslegessé válik, ha figyelembe vesszük, hogy központiilag állapítják meg a költségvetési befizetések kulcsait. Még inkább feleslegessé válik a fészített tervekkel irányuló ösztönzés.

A mostani rendszer fő eleme, az ösztönzési alapok képzésének normalizálása nehézkés, megoldhatatlannak bizonyult. Amellett, hogy újratermelve a bázisszemlélet ellentmond a fészített tervfeladatokra irányuló ösztönzésnek (hiszen az alapképzés kulcsai annál magasabbak, minél alacsonyabb a tervszám) és hogy nem valósítható meg a kulcsok akárcsak részleges egységesítése és stabilizálása, fő hibája az ún. szabad nyereségmaradék képződése a vállalatok többségénél az eszközkötési járuléknak a nyereségből való befizetése és az alapok képzése után. Ezzel ugyanis fennmarad a vállalatok és a költségvetés 1930 óta fennálló viszonya: a szabad nyereségmaradéknak a pénzügyi szer-

vek által megállapított változó, egyedi normák szerinti befizetése a költségvetésbe. Ez akadályozta eddig is a nyereségérdekelttséget: az ösztönzést elszakítja a nyereségtől, formálissá teszi az önálló elszámolást, az ösztönzési alapok nem fejezik ki a vállalati munka hatékonyságát, és nem hat az eszközkötési járuléknak sem.

Nem célszerű az olyan ösztönzési rendszer, amelyben a hosszú távú kulcsok segítségével képezik az ösztönzési alapokat, a vállalat és a költségvetés viszonya pedig a szabad nyereségmaradékon nyugszik. Helyesebb a stabil kulcsokra a vállalat és a költségvetés kapcsolatát, a szabad nyereségmaradékra, azaz az összes pénzügyi kötelezettség teljesítése után fennmaradó nyereségtömegre pedig az anyagi ösztönzést alapozni. Így az ösztönzés feltétele és forrása egybeesik, mégpedig a tiszta nyereség mutatójában, a hatékonyság legjobb kifejezőjében, és a rendszer egyszerűbbé is válik.

A stabil kulcsokon alapuló (adó jellegű) költségvetési befizetések igen fontosak az optimális terv szempontjából, mivel alapját képezik a vállalati szintű gazdaságossági számításoknak. A különböző befizetéseknek és pénzügyi kötelezettségeknek meg kell felelniük ama erőforrások viszonylagos normatív hatékonyságának, amelyek igénybevételéhez fizetésük kapcsolódik. Így a vállalat számára a társadalmilag optimális fejlesztési döntés kritériumát jelentenek.

Az adó jellegű költségvetési befizetések funkciói: 1. a költségvetés bevételeinek biztosítása; 2. az erőforrások hatékonyabb kihasználásának ösztönzése; 3. a vállalat munkájától és annak hatékonyságától független tényezők (eltérő technikai felszereltség, természeti feltételek stb.) hatásának kiküszöbölése; 4. a vállalati jövedelmek olyan kialakítása, amely megfelel az alapok terv szerinti mértékének és kellőképpen ösztönöz is; 5. a gazdasági folyamatok központi befolyásolása, a vállalati szintű gazdasági döntések optimalitásának biztosítása. Megkönnyítik továbbá az ár-kalkulációt, s az árakat az optimális terv áraihoz közelítik. Mindent összevéve, feleslegessé teszik a konkrét, egyedi vállalati tervutasításokat, azok helyébe a gazdasági folyamatokat magasabb szinten szabályozó társadalmi normatívákat állítják.

(Ism.: Bauer Tamás)

Sz. Sztrumilin: Októbertől a kommunizmusig

(Voproszi Ekonomiki, Moszkva,
1968. 9. sz.)

A szerző cikke a csaknem egy évvel korábban, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója alkalmából elhangzott előadását tartalmazza, s ebben ahhoz a vitához szól hozzá, amely napjainkban folyik a szovjet közgazdaságtudományban a kommunizmus építésének elméleti kérdéseiről. A cikk — kapcsolódva az említett vitához — csak a legfontosabb kérdéscsoportokkal foglalkozik.

Az egyik ilyen problémacsoport a szocialista gazdaság árujellegének felfogása. Az árutertermelés okát a szocializmusban némelyek a társadalmi tulajdon két formájával kísérelték megmagyarázni. Néhányan pedig a tények ellenére tagadják a termelés árujellegét a szocializmusban. Erre vonatkozóan I. Sz. Malisevnek, a közelmúltban elhunyt szovjet statisztikusnak egy korábbi, 1960-ban kifejtett álláspontjára utal, amely szerint az árutertermelés és a szocialista tulajdon egymást kölcsönösen kizáró fogalmak. Sztrumilin akadémikus síkra száll amellett, hogy a termelés árujellege a szocializmusban objektíve szükségszerű, és ennek megértése egyik nélkülözhetetlen feltétele a kommunizmus sikeres felépítésének.

A másik nagy problémacsoport a produktív-improduktív munka. Sztrumilin hangsúlyozza, hogy a szükséges és a többletmunka elhatárolása a kapitalizmusban a kizsákmányolás fokát mutatja, de a burzsoázia felszámolásával ez a szempont teljesen elesik. Sokkal nagyobb jelentőségű azonban a szocializmusban a fogyasztási és az anyagi termelés bővítésére szolgáló alapok elhatárolása. Nagyon sajnálatosnak tartja, hogy nem kevés azon közgazdák száma, akik megtartva a többletmunka és többletermék hagyományos fogalmát, arra az álláspontra helyezkednek, hogy a többletmunkából nemcsak az egész társadalmi felhalmozási alap, hanem a nem termelő szféra egésze is „táplálkozik”. Ez utóbbinak a megjelölése a tankönyvekben az olyannyira idejétmúlt hagyományt követi. Sokak szerint ugyanis az orvosok, tanárok, tudósok stb. munkája improduktív munka. Az nem szorul hosszas bizonyításra, hogy napjainkban, amikor a tudomány közvet-

lenül termelőerővé válik, semmi alapunk sincs a tudományos munka termelő jellegét tagadni. Mi a helyzet azonban az orvosok, a tanárok, illetve a szolgáltatási szféra egyéb dolgozóinak munkájával? Sztrumilin úgy véli, hogy ez a kérdés egy marxi idézet segítségével megválaszolható. Marx erre vonatkozóan, egyebek között, azt mondta, hogy az orvos és a tanár munkája nem hozza közvetlenül létre azt az alapot, amelyből őket kifizetik, bár az ő munkájuk is beleszámít a termelés költségeibe, nevezetesen a munkaerő előállítási költségeibe. Az anyagi termelésben foglalkoztatott munkaerő társadalmunknak változatlanul legfontosabb termelőereje. Azt a kiegészítő munkát azonban, amely ezen alapvető termelőerő termelési költségeibe beleszámít, nem lehet a nem termelő jelzővel illetni. Azt mondhatjuk, hogy mindkét szférának a dolgozói — ki közvetlenül, a munkaerő népgazdasági méretekben vett újratermelését szolgálva, ki pedig közvetlenül az anyagi javak termelésében tevékenykedve — az ország „együttes” munkaerejének az állományában teljes mértékben részt vesznek a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem előállításában. A nem termelő munka helytelen értelmezéséből ered azután, hogy a nemzeti jövedelem számításának gyakorlata sem felel meg a szigorú elméleti követelményeknek. A munkatermelékenységet sem tudjuk pontosan mérni, hiszen figyelmen kívül marad a szolgáltatások szférájában foglalkoztatott munkaerő tevékenysége.

A harmadik nagy problémacsoport a nyereség kategóriájának megítélése. Az utóbbi években a Szovjetunióban a vállalatok, illetve gazdasági egységek összehasonlító elemzések a gazdaságosság legfőbb kritériumaként a munkatermelékenység helyett mind gyakrabban a rentabilitást emlegetik. Nyugaton még napjainkban is dicsőítik J. G. Liberman harkovi professzort, aki meghirdette, hogy a szovjet vállalatok hatékonyságának legjobb kritériumaként a magas nyereségrátát kell tekinteni. Ő és követői az optimális tervezés legfontosabb feladatának a „nyereség maximalizálását” jelölték meg. Sztrumilin szerint azonban a magas nyereségráta burzsoá ideál. Ezzel a tervezés is új ízt nyer. A nyereség ilyen felfogásának sok hasonlósága van a NEP idején kifejtett koncepciókkal, de egy fontos különbség is van. Az akkori szélsőségek a magas nyereségrátát csak a legközelebbi évek-re vonatkozóan tartották célszerűnek, a

mai forrófejűek viszont — elektronikus számítógépparkkal felszerelve — már ennek a rátának mindenfajta korlát nélküli maximalizálását követelik. A szerző szerint a magas nyereségráta feltételezi a magas piaci árak politikáját. Az ilyen árak előnyösek ugyan a termelőknek, de hátrányosak a fogyasztóknak, mindenekelett a dolgozók egészének.

A szerző e nézeteket vallókkal szemben Marx azon megállapítását idézi, hogy a profit oly mértékben emelkedik, amilyen mértékben a munkabér súlyyod. Ebből azután azt a következtetést vonja le, hogy azok, akik a nyereség maximalizálását követelik, egyben a reálbérek csökkentése mellett törnek lándzsát. Ilyen politika pedig aligha felelhet meg a szocializmus elveinek. A nyereség persze a szocializmusban a dolgozók érdekeit szolgálja. Elsősorban a jövő nemzedék érdekében történő termelésbővítésre fordítják. Viszont ezzel egyidejűleg a folyó fogyasztási alapnak is növekednie kell. Csak olyan terv és olyan árak lehetnek optimálisak, amelyek a legjobban biztosítják a különféle alapoknak a növekedését. Következésképpen nem egyik vagy másik alap maximalizálására van szükség, hanem sokkal inkább arra, hogy a terv által biztosított nemzeti jövedelmet a lehető legelőnyösebben osszuk fel.

Az árképzéssel kapcsolatban Sztrumilin hangsúlyozza, hogy itt rendkívül sok, heterogén, ellentmondásos nézettel lehet találkozni. Némelyek az „objektíve meghatározott értékelések” talaján kívánják az árakat felépíteni, azaz — mint a szerző hangsúlyozza — a számunkra idegen határhaszonelméletből indulnak ki. Olyan, a munkaértékeltől eltérő elképzelésekkel is találkozhatunk, hogy az árak alapjául a különböző javak viszonylag eltérő használati értékeit kell venni. Sztrumilin arra az álláspontra helyezkedik, hogy az optimális áraknak egyenértékű cserét kell biztosítaniuk, azaz a valóságos munkaértékekre kell épülniük.

Bővebben foglalkozik a termelésiár-típus koncepciójával. Véleménye szerint, mivel az egyes vállalatoknak munkaeszközökkel és energiaforrásokkal való ellátottsága különböző szinten áll, rentabilitásuk sem lehet a szocializmus-

ban azonos mértékű. Nincsen tehát alapja az olyan törekvéseknek, amelyek a lekötött eszközökhöz viszonyítva azonos nyereségrátát követelnek. Annál kevésbé, mivel az új értéket csak az élő munka hozza létre. Avégett, hogy az ágazatok között a munkaráfordításokhoz viszonyítva azonos felhalmozási rátát biztosítsunk, elegendő, ha a realizálásra kerülő termékek árait azok társadalmi értékével tesszük egyenlővé. Arra azonban önmagában ez sem alkalmas, hogy a termelők számára azonos versenytételeket teremtsünk.

Külön foglalkozik az önálló elszámolás problémájával is. Sztrumilin is rámutat, hogy az új gazdaságirányítási rendszer — a korábbihoz képest — nagyobb lehetőséget biztosít a munka vállalaton belüli ösztönzésére. Ez különféle vállalati alapok képzése útján valósul meg. Vannak azonban olyanok is, akik az önálló elszámolás fejlesztésében ennél többet követelnek. Annak a véleményüknek adnak hangot, hogy az egyes vállalatok az eszközökötési járuléka, valamint az egyéb költségvetési befizetési kötelezettségük teljesítése után — mint az állam munkaeszközeinek bérlői — elidegeníthetetlen „tulajdonjogot” élvezzenek a visszamaradó tiszta nyereség egész tömegét illetően. Egy ilyen rendszer természetesen megvalósítható lenne. Sőt, lennének is bizonyos előnyei. Például fokozná a vállalatok érdekelttségét a felhalmozás növelésében, megsokszorozná a dolgozók ösztönzésének lehetőségeit, megkönnyítené a helyi kezdeményezés kibontakozását, enyhítené a tervezés mértéktelen központosítását, talán az is elképzelhető, hogy átmenetileg meggyorsulna a társadalmi össztermék növekedési üteme is. Ezeket a nem lebecsülendő pozitívumokat azonban Sztrumilin szerint felülmúlnák a negatív hatások. Véleménye szerint egy ilyen rendszer a szocializmusnál a szindikalizmushoz való letérést jelentene, ezzel pedig a központi tervezést nagy veszély fenyegetné. A társadalmi erőforrások ilyen nagy hányadának helyi felhasználása elkerülhetetlenül a közös társadalmi érdekekkel való szembekerüléshez, illetve termelési aránytalanságokhoz vezetne.

(Ism.: *Benet Iván*)

B. F. Johnston: A mezőgazdaság és a gazdasági fejlődés. A japán tapasztalatok jelentősége

(El trimestre economico, Mexico, 1968. április—június)

A szerző — aki a sikeres japán fejlődésben nagy szerepet tulajdonít a mezőgazdaság termelékenysége, felhalmozóképesége fokozódásának, az ipar és a mezőgazdaság szimultán fejlődésének — tanulmányában a japán mezőgazdaságfejlesztési stratégia azon aspektusai-val foglalkozik, amelyek a mai elmaradott országok számára tanulságosak lehetnek. A japán mezőgazdaság által megtett utat jól szemlélteti, hogy 1880 és 1960 között a mezőgazdasági népesség aránya 79 százalékról 26 százalékra csökkent, ugyanakkor 1 termelő munkája 1,3 személy helyett több mint 7 személy éllelmzését tette lehetővé.

A látványos mezőgazdasági fejlődés sikerkomponensei között a szerző megemlíti az úgynevezett nemzeti-pszichikai tényezőket, a szamuráj réteg hatékony közigazgatási és gazdasági elitte válasának folyamatát, a helyi viszonyokhoz alkalmazott növekedési stratégia kidolgozását és megvalósítását.

A felülről végrehajtott „Meiji forradalom” kezdettől fogva nagy figyelmet szentelt a mezőgazdaság fejlesztésének. A korlátolt felhalmozóképeség, külső erőforrások hiánya következtében a fejlesztési program költségminimalizáló jellegű volt: a már meglevő mezőgazdasági potenciál hatékonyabb megszerzésére, kihasználására irányult. Ennek megfelelően a gazdaságpolitika a kedvező növekedési környezet kialakítására törekedett, első lépései mezőgazdasági intézetek, kutatóközpontok kialakítására, az általános és szakoktatás fejlesztésére, tapasztalatcsere, együttműködést lehetővé tevő helyi társaságok létrehozására, szaktanácsadás kifejlesztésére irányultak. Már az 1870-es években megíúsultak az úgynevezett nyugati nagyüzemi módszerek átültetésére tett kísérletek, ezután alakult ki az úgynevezett Meiji-technológia, a kisüzemi gazdaság hatáskóának javítására irányuló, a helyi know-how-t szelektíve „nyugati” módszerekkel kombináló gyakorlat. Számottevő állami támogatást kapott a helyi agrotechnika kialakítását, alkalmazását, a hozamok fokozását elősegítő ipar is, a műtrágya-, rovar- és gyomirtószerek, egyszerű munkaigé-

nyes gépeket (például lábhajtasú cséplőgépeket, állati erővel vont gépeket), szerszámokat gyártó üzemek kedvezményezése formájában. A kormány általában törekedett a költség- és árviszonyok stabilizálására (ehhez paradox módon hozzájárultak a Japánra kényszerített egyenlőtlen szerződések, amelyek a vámprotekcionizmus korlátozásával kizárták a később iparosodó fejlődő országok esetében elterjedt ártorzulásokhoz, növekedési akadályokhoz vezető szélsőségesen protekcionista politika folytatásának lehetőségét), ami a termelőket a mezőgazdasági termelés bővítésére ösztönözte.

A növekedési stratégia egyrészt minimális tőkeigény mellett, az adott kisüzemi keretek között, a szociális-kulturális struktúra megrázkódtatása nélkül tette lehetővé a mezőgazdasági fejlesztést, másrészt hozzájárult ahhoz, hogy az ipar egy része is erősen munkaintenzív módon fejlődjen. Az egyszerűbb, munkaintenzív agrotechnikával összefüggésben a mezőgazdaság iparcikk-szükségletének nagy része kisipari, kézműipari forrásokból is gazdaságosan kielégíthető volt.

Ha felvetődik a kérdés, hogy a mai elmaradott országok mennyiben követhetik a japán modellt, mindenekelőtt utalni kell olyan lényegi sajátosságokra, mint a fejlődő országok magas népszaporodási rátái, növekedési alkatuk tőkeigényesebb jellege, a közvetlen földtulajdon megadóztatását nehezítő politikai viszonyok, a segély igénybevételének lehetősége. A magas népszaporulat következtében illuzórikusnak tűnnek a mélyreható strukturális változásokhoz fűzött remények. Olyan országokban például, ahol a növekedési folyamat kezdetén a mezőgazdasági lakosság részaránya 80 százalékra rúg, a munkaerő évi 3 százalékos és a nem mezőgazdasági munkaerő évi 4,5 százalékos növekedését véve alapul 50 év alatt érhető el a mezőgazdasági népesség részarányának 59 százalékra való leszorítása. A nem mezőgazdasági foglalkoztatottak számának évi 4,5 százalékos növelése is igen távol esik a gyakorlat tapasztalataitól, hiszen 1959—60 között csupán Mexikó és Tajvan ért el 4 százalékhoz közelítő foglalkoztatottságnövekedési rátát ezekben az ágazatokban. A demográfiai nyomás tehát a japán munkaintenzív növekedési folyamat tapasztalatainak átvételét teszi erősen indokolttá.

A külső erőforrások igénybevételének lehetősége elvileg kedvező tényező a

mai elmaradott országok számára. Japán különösen a Meiji-időszak kezdetén erre nagyon kis mértékben támaszkodott. A nagy segélynyújtási gyakorlat következtében azonban a külső erőforrások gyakran a belső erőforrások mozgósítására irányuló erőfeszítéseket helyettesítik. Az úgynevezett mezőgazdaságfejlesztési segélyek áldásaiban lényegében a nagybirtok részesül, részben politikai tényezőkkel, részben a lebonyolíthatóság egyszerűségével összefüggésben, így mind a segélynyújtó, mind az igénybe vevő abban érdekelt, hogy a segélyeket tökeintenzív technika forgalmazására használják fel.

Nagyon eltérő a mezőgazdaságnak a japán, s a mai elmaradott országok gazdaságainövekedés-finanszírozásában játszott szerepe. 1888—92 között a japán költségvetési bevételeknek 85 százaléka, 1918—1922 között is még 40 százaléka származott mezőgazdasági adókból. Ha figyelembe vesszük, hogy 1887—1936 között a japán bruttó beruházások 30 százalékat kormányforrásokból fedezték, látjuk a mezőgazdaság fejlesztésfinanszírozó szerepének érvényesülését. A mai elmaradott országokban ilyen hatás — mezőgazdasági egyenes adó híján — nem mutatható ki. Igaz, hogy a növekedés finanszírozásában a többnyire agrárjellegű exporttermékekre kivetett adók, valamint a protekcionista iparosítás terhei révén közvetve nagy szerepet játszik a mezőgazdaság, ezek a terhek azonban éppen a hatékony termelőt sújtják, csökkentik a mezőgazdaság érdekelttségét a termelésbővítésben, s egyáltalában nem mozgósítják a ki nem használt erőforrásokat.

Az elmaradott országok számára optimális stratégia nem fér egy receptbe, a szerző megkülönbözteti a japán és a mexikói modellt mint a dinamikus agrárfejlesztés alternatíváit. A két modell közötti legfontosabb különbséget abban látja, hogy Japánban a termelékenységemelkedés általános volt, a korszerű technikát a termelők döntő többsége alkalmazta, Mexikóban azonban a háború utáni létérővesztés, fejlődés néhány

valósítható japán példa fejlesztési energiákat az hozamnövelést lehetővé kell irányítani. Adott között a gépesítés másod meglevő állati igavon nemzetgazdasági haszon ki. Elítéli azokat a kor ket, amelyek helytelenü gépesítés célszerűségét, sítéssel összeegyeztethető üzemek létesítésére irány adó-, vám-, beruházási kel ösztönzik, holott a m érdek éppen ellenkező é deéseket kívánna, például és üzemanyag-import tenné szükségessé.

A mezőgazdaságfejlesztés a globál fejlesztési stratégia tani. A mezőgazdasági leg következtében a gép üzemi kommercializált létesítése hibás gazdaság vezet. A japán út — sok ellenére — követhető talalmaz. Az oktatás, a m talitás kialakítása, a g súlypontmódosítások, a r — hozamnövelés elsődle gyelembevétele más orsz üző eredményeket hozhat

(Ism)

J. Górski: A szocialista növekedés elméje

(Zycie gospodarcze,
27. sz.)

A szocialista gazdaság méletével foglalkozó len ban az utóbbi években képviselt irányzat uralk általános formális növe kialakítására törekedett. vedelem növekedésének

vizsgálat azonban a gazdasági kutatásnak csak kiinduló pontjául szolgálhat, amely a marxista elemzési módszernek megfelelően nem általában a termelést, hanem a termelés történelmileg meghatározott szakaszát kell hogy elemezze.

A szerző a gazdasági növekedés formális elmélete alapján folyó kutatásokat általában pozitívan értékeli, de szükségesnek tartja, hogy néhány ellenvetést tegyen. Ezek egyike, hogy a modellvizsgálatoknál — más kutatásokhoz hasonlóan — bizonyos határon túl a változatlan formális módszerekkel folytatott kutatás hasznossága egyre csökken. Csökken a növekedési modell értelmezési értéke, és amint az adott elemzési módszerből levonható megállapítások megtörténnek, a vizsgálat továbbvitele egyre formálisabbá válik és a tényleges gazdasági folyamatoktól egyre távolodó következtetésekhez vezet, annál is inkább, mert az így elért „vívmányok” a gazdasági növekedés elméletének szempontjából semmi újat nem adnak.

A marxista közgazdaságtan éppen a gazdasági valósággal való szoros kapcsolatából merítette mindig az erejét. A valóságtól való túlzott mértékű elvonatkoztatás, amely az aggregálások következtében mindinkább sokasodik, és a valóság szemszögéből mind kevésbé válik ellenőrizhetővé, egyre inkább modellezési játékká válik. Az így kialakult helyzet a polgári közgazdaságtan húszas és harmincas évekre jellemző állapotára hasonlít, amikor a neoklasszikus és a lausanne-i iskola elméletének alapján mindjobban belebonyolódtak az általános és részleges egyensúly, a fogyasztói választás és a termelés optimális feltételeiről kialakított elméletieskedés nemlétező világába.

A szerző úgy véli, hogy a gazdasági növekedés beruházási modellje már elavult. E modell fő elgondolásai arra az egyszerű tézisre vezethetők vissza, hogy a termelés növelése végett a termelési kapacitást kell bővíteni. Ehhez a fogyasztási cikkek termeléséből megfelelő eszközöket kell elvonnunk a termelési eszközök gyártására. Egy bizonyos idő elteltével ez hátrányosan befolyásolja az életszínvonalat, de a bekövetkező termelésnövekedés — ha a tőkekoeficiens nem növekednek túlzottan — lehetővé teszi a jövedelemkiesés ellensúlyozását és a fogyasztás olyan szintre való emelését, amely a növekedés fokozása nélkül elérhetetlen lett volna.

A lengyel közgazdászok a gazdasági növekedés elemzésében nem fordítottak kellő figyelmet a munkatermelékeny-

ség növelésének „társadalmi” tényezőire. Pedig feltételezhető, hogy a munka minőségi javulása lehetőséget ad a munka termelékenységének állandó fokozására és a termelő tőke kisebb arányú bővítése mellett is elérhető ugyanaz a növekedési ütem. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az új tőkének az egész népgazdaságra gyakorolt hatása korlátozott, hiszen az új tőke csak része az ösztőkének. Ezzel szemben a munka minőségi javulásának hatása az ösztökre terjed ki. Így a munka termelékenységének viszonylag kisebb mértékű növekedése nagyobb hatású lehet a termelés összeredményére.

A munkatermelékenység növekedésének társadalmi feltételeit vizsgálva ma már a helyes, de általános megállapításokon túl kell lépünk. Konkrét, főképpen empirikus vizsgálatok alapján megvilágításra szorul, hogy milyen hatással vannak a munka termelékenységére a termelés társadalmi megszervezésének különböző elvei és formái, az ösztönzési módszerek, a népgazdaság képessége a műszaki fejlesztés adaptálására, a párt és a szakszervezet szerepe a népgazdaság szervezeti formáinak és a termelés humánusabb körülményeinek kialakításában stb. E. Denison, valamint Sz. Sztrumilin kutatásai is alátámasztják azt a feltételezést, hogy a munka termelékenységének növelése nem kisebb mértékben függ össze a dolgozók szakképzettségével, általános műveltségének és kulturális színvonalának emelésével, mint a beruházásokkal.

A szocialista gazdasági növekedés elméletének továbbfejlesztése nem valószínű, hogy sokoldalú empirikus kutatás nélkül. Lengyelországban viszont a közgazdaságtudomány híjával van az ilyen vizsgálatoknak. Bizonyos értelemben paradoxon, hogy a Kalecki-féle modell hívei meg sem kísérelték a modell ellenőrzését népgazdasági adatok alapján. Természetes, hogy a termelés tőke- és beruházásigényességét, annak a termelés szerkezetével és a műszaki fejlődés típusaival való összefüggését továbbra is kutatni kell. E kutatások segítségével jobban megközelíthető konkrét gazdasági viszonyok között az optimális tőkeigényesség, valamint a munkatermelékenység optimális növekedési üteme.

Különösen szükséges a szociológiai-társadalmi tényezők hatásának vizsgálata makro- és mikroökonomiai szinten, minthogy megvizsgálásra szorulnak a

társadalmi rétegződésben végbement változások a szociológia e téren elért eredményeinek felhasználásával.

(Ism.: *Makaruk Ludwik*)

Walter McQuade: A világ lakóházainak magasra növő egyhangúsága

(Fortune, Chicago, 1968. július)

„Amióta az ember lemászott a fáról, hogy a földön éljen, nem történt olyan változás a lakóhelyi szokásokban, mint amilyen napjainkban történik, amikor az ember újból visszamegy a levegőbe élni” — kezdi cikkét a szerző. — „Most azonban nem mászik, hanem liftek tömege viszi vissza a levegőbe, a magas házakba.” Bérházak már a régi Rómában is voltak, de a lakások egymásra rakásának ez a mértéke — amely az egész világ nagy városaira jellemző — viszonylag új jelenség. Egy évszázaddal ezelőtt még New Yorkban is kevés ilyen ház volt. Manapság Moszkvában csak magas házakat építenek, és az elmúlt 5 év alatt 600 000 lakást építettek; az előregyártott elemek nagymértékű felhasználása következtében jelentősen javult a lakások minősége is. Nyugat-Németországban 1949-től ez év novemberéig tízmillió lakás épült. Az olasz kormány megállapította, hogy 1970-ig 20 millió új lakószobát kellene építeni, az építkezések mai üteme mellett azonban az igényeknek csak egyharmadát tudják kielégíteni. A különböző nagyvárosokban gyorsan felnövő lakótelepek a világ minden táján hasonló képet mutatnak: a háttérben félig befejezett iskolák és bevásárló központok, az előtérben pedig nagy, tíz- vagy annál több emeletes magas házakkal, egyenként 150—200 lakással.

A magas épületek növekvő arányát nem építészeti okok indokolják, hanem a lakosság nagymértékű növekedése és állandó áramlása a városok felé. A föld 3 milliárd emberéből 1 milliárd 20 000 lakosnál nagyobb városokban él már ma is, és a század végén a 6 milliárd emberből — egyes becslések szerint — 60 százalék városi lakos lesz. A városba való vándorlás a lakáshiány ellenére is mindenütt folytatódik. Az ENSZ szakértőinek becslése szerint a világon legalább 200 millió lakóegységre tehető a hiány. Más becslések szerint évente 40

millió lakást (ebből 15 milliót a nagyvárosokban) kellene építeni ahhoz, hogy a lakásviszonyok ne romoljanak. Ma 10 millió lakást építenek évente a világon.

Ma már kevés olyan ország van, ahol nem erőltetik a lakások építését a politikai, társadalmi és gazdasági indokok alapján, mind a tőkés-, mind a szocialista országokban. Eppen ezért az állam a tőkésországokban is növekvő részben vesz részt a lakásépítés finanszírozásában.

Ha a falusi lakosság áramlása a városokba tovább folytatódik, és fokozódik a lakáshiány, ez politikai dinamiként is hathat, elsősorban a fejletlen országokban. Mintegy 300 millióra tehető a világon azoknak a száma, akik a közeljövőben városalakók akarnak lenni és a külvárosokban vagy azok környékén laknak. Csak az Egyesült Államokban a „slumok” felszámolása az ország 5 évi nemzeti jövedelmének 10 százalékát tenné ki (283 milliárd dollárt), a föld sok országában azonban ennél sokkal nagyobb a lakáshiány.

A magas házak építésének sok ellenége volt és van. Az egyik indok a nagy építési költség, mivel a felhőkarcolók építése többbe kerül, mint a hagyományos magasságú házaké, ha nem vesszük figyelembe a telekárakat. A leg erősebb érv azonban szociológiai és egészségügyi. Elhangzottak olyan vélemények, hogy a felhőkarcolók személytelenné teszik az embert, kedvezőtlenek a gyermeknevelés számára.

Mindezen érvek ellenére, a világon egyre nő a magas házak száma, mivel a levegő még mindig jobb fent, mint lent, másrészt pedig az alacsony épületekhez egyáltalán nincs hely a nagyvárosokban. A Szovjetunióban a megengedett legnagyobb magasság a városokban ma 30 emelet, de ez 1970-re várhatóan 38 emeletre növekszik. Az oroszok naponta 6000 lakást készítenek el, és náluk a legnagyobb a magas házak aránya.

Az új lakások építésében azonban a svédek vezetnek: 1966-ban évente 1000 főre 12,4 új lakás jutott, Hollandiában 9,8, és a Szovjetunió áll a harmadik helyen 9,7-del, az Egyesült Államokban ez a mutató 6,4. Mivel Európában a lakosság növekedése a második világháború után viszonylag alacsony volt, Észak-Amerika és Nyugat-Európa a két, lakással legjobban ellátott kontinens. Franciaországban és Belgiumban 1000 lakosra több lakóegység jut (351 és 349), mint az Egyesült Államokban (342). A Szovjetunióban ez a szám 240.

Szakemberek véleménye szerint a világ évtizedekig nem tudja megoldani a lakásproblémákat, hacsak nem áll rá a tömeggyártásra, gyárilag előkészített típuselemek összeállítására. A kevés kommunista ország kivételével azonban ez nem történt meg. Pillanatnyilag a lakásépítésben mennyiségileg a Szovjetunió a legeredményesebb, Angliában a legjobb a lakások minősége, Franciaország az újítások bevezetésében vezet, Izrael pedig mindháromban jeleskedik. Az Egyesült Államokban az előregyártott háztípusok még alig terjedtek el, az építkezési törvények következtében, de az építőipari szakszervezetek is ellene vannak az új módszerek bevezetésének.

(Ism.: *Mausecz Zsuzsa*)

Donald Cochrane: Az egyetemi oktatás költségei

(The Economic Record, Melbourne, 1968. június)

Az oktatásra fordított összegek mint fogyasztási és beruházási kiadások vizsgálhatók. Képzelnünk el egy olyan társadalmat, amelyben a kormánykiadások között nem szerepel az oktatás, s minden család maga határozza meg, jövedelméből mennyit költ oktatásra. Mérlegeli egyrészt az oktatási és a többi fogyasztási kiadások arányát, másrészt megvizsgálja mint beruházási kiadást, amely a család jövedelmét a jövőben növeli. A legtöbb országban azonban az oktatás „közügy”, közvetlen vagy közvetett formában, eltérő mértékben ugyan, de az állam finanszírozza, az állami költségvetés növekvő jelentőségű tétele.

Vajon az oktatási kiadások kedvező befektetésnek tekinthetők-e? A kérdés első megfogalmazói és a kiadások megtérülésének első vizsgálói közé tartozik T. W. Schultz és G. S. Becker (USA) professzor, a hatvanas évek elején; nem érdektelen megjegyezni, hogy Sz. G. Sztrumilin professzor 1925-ben lényegében ugyanazt a módszert dolgozta ki a Szovjetunióra.

A megtérülési ráta számításának alapja az összes (alap-, közép-, felső fokú) költségek egybevetése a különböző képzettségű munkaerő keresetének előreszámított életösszegével. Így társadalmi — s megfelelő kiigazításokkal — egyéni megtérülési ráták számíthatók.

Az oktatási költségek egyik alapeleme a továbbtanulás miatt kiesett kereset, amely a felső fokú oktatásban részt vevők esetében meghaladja az oktatás közvetlen évi költségeit. Ezenkívül felmerül még számos társadalmi és egyéni költség: az oktatási intézmények kiadásai, tandíjak, könyvek, utazás stb. A kereseteket kor és képzettség szerinti jövedelemkeresztmetszet-tanulmányokból nyerik, társadalmi szinten a jövedelemadó levonása nélkül, egyéni szinten a jövedelemadót levonva.

Az egyetemet végzettek társadalmi megtérülési rátája az Egyesült Államokban az ötvenes években 11—13%, Angliában 1963-ban középiskolásokra 12%, egyetemistákra 8%. Az egyéni megtérülési ráták mindkét országban magasabbak, 12—17% között mozogtak. A hasonló számítások ausztráliai eredményei a Melbourne-i Egyetem diákjaira 15%-os társadalmi megtérülési rátát mutattak ki. Az egyéni megtérülési ráták kiszámítását a különféle ösztöndíjak számbavétele nehezíti meg.

Az egyik legérdekesebb ellenvetés a megtérülési ráták alkalmazásával szemben, hogy az a haszon, amelyet az oktatás közvetve eredményez, sokkal nagyobb, mint az, amit a számításokban figyelembe vesznek, igaz, hogy annál nehezebben számszerűsíthető. Ilyen közvetett haszon a jövedelemnövekedés az oktatás következményeképpen azoknál, akik nem vesznek részt az oktatásban, a további kutatás és fejlesztés kedvező körülményeinek megteremtésére való hatás stb. S mivel a munkanélküliség mértéke fordítottan arányos a szakképzettséggel és a magasabb iskolai végzettséggel, sok társadalmi költség elkerülhető az oktatás fejlesztésével. Ezek a tényezők természetesen kedvezőek a megtérülésre.

Az oktatási kiadások csaknem minden egyéb költségvetési kiadásoknál kedvezőbb megtérülést mutatnak, még ha az alkalmazott definíciók és számítások fellelhető hiányosságait figyelembe is vesszük. Ez erős érv az oktatási kiadásoknak a többinél gyorsabb növelése mellett.

Az oktatás gazdasági hatása mérésének egy másik módszere egyenesen elkövető eredményt mutat. E. F. Denison, amikor a gazdasági növekedés forrásait számszerűen igyekezett felbecsülni, arra az eredményre jutott, hogy az Egyesült Államokban, 1929—57 között, az egy főre jutó reál nemzeti termék 1,60%-os évi növekedéséhez az oktatás közvetlenül 42%-kal járult hozzá a

munkaerő minőségének megjavításával és 36%-kal közvetve, a termelési ismeretek fejlődésének elősegítésén keresztül, beleértve a vezetési és technológiai változásokat is. Így az 1,60%-ból 1,25%-ra közvetve vagy közvetlenül az oktatás általános hatásának tulajdonítható. A szerző mindehhez csak annyit fűz hozzá, hogy ha más kiinduló feltételekkel mindennek csak a fele igazolható, az oktatás akkor is nagyon fontos tényező a gazdasági fejlődésben.

Az érvek és számok mind az oktatási költségek növelése mellett szólnak. Most már csak az a kérdés: milyen mértékben, milyen határig növeljük az oktatási költségeket? Ennek egy folyóiratcikk csak globális és egyszerűbb, de nem feltétlenül kevésbé eredményes megközelítést adhatja.

Ausztráliában az oktatásra fordított összes kiadások 1956—57-ben a GNP 2,5%-át, 1966—67-ben már 4%-át tették ki. Ugyanezen idő alatt a kormány által fedezett rész 75%-ról 85%-ra nőtt. Ezt az arányváltozást a felsőoktatási kiadások gyors növekedése okozta, az összes oktatási kiadásokban való részarányuk megkétszereződött, a GNP-hez viszonyított arányuk háromszorosára nőtt. A következő években kisebb arányú növekedés várható.

Mindenképpen fontos megvizsgálni, miből tevődik össze a kiadások növekedése és hová „szívódnak fel” ezek az összegek. Itt csak felsoroljuk a tényezőket, amelyek az elemzések kiindulópontjával szolgálnak: az oktatási korban levő lakosság száma (P_s), az átlagos beiratkozási ráta (e), az oktatási személyzet átlagos keresete (W), az egy diákra jutó oktatók száma (r), az összes költségek aránya az oktatás személyzet költségeihez viszonyítva (k). E tényezők szorzata adja az oktatás folyó kiadásait. A részletes strukturális és időbeli elemzés a folyó költségek a GNP-hez viszonyított arányának kifejezésével folytatódik, s a következő öt tényező szorzataként írható fel:

$$\frac{P_s}{L} \cdot e \cdot \frac{W}{Y} \cdot r \cdot k. \quad (L \text{ a}$$

munkaerő száma, Y az egy munkásra eső jövedelem). A GNP százalékában kifejezett folyó oktatási költségek 1961—66 között 39%-kal növekedtek Ausztráliában. Ennek a folyamatnak tényezőkre felbontott vizsgálata sok általánosítható következtetést tartalmaz és hiányosságot tár fel. A demográfiai hullámmal, a születési, beiratkozási arányszámmal, az oktató-diák arányszámmal, az oktatási intézmények felszereltségé-

vel, az oktatók jövedelmével, a felvételhez szükséges érettségi eredmények színvonalával stb. foglalkozó fejtegetések közül válasszunk ki egyet, például a televízió, a nyelvi laboratóriumok, az egyéb gépi segédeszközök szerepét. A gyakori vád, hogy az egyetemek nem használgatják ki az e téren rendelkezésre álló lehetőséget, azzal magyarázható, hogy ezek a valóban hatékony eszközök nagymértékben igényelnek pótlólagos kiadásokat, épületeket, berendezéseket, oktató- és segédszemélyzetet — általában az összes költségeken belül a nem közvetlenül oktatási költségek növekedését —, ezek növelésének lehetősége viszont általában hiányzik.

(Ism.: *Koltay Jenő*)

Paul Streeten: Az EKG-tagság hatása a brit fizetési mérlegre

(*Intereconomics*, Hamburg, 1968. 10. sz.)

Lassan egy évtizede tart már Anglia Közös Piacba való tagfelvételének huzavonája. Az esetleges tagság várható gazdasági hatásait szinte teljesen feltérképezték már. Az angol szerző a fizetési mérlegre gyakorolt hatást próbálbájlja felmérni. Először az átmeneti időszak problémáit tisztázza, s csak azután a hosszú távon érvényre jutó hatásokat.

Anglia esetében nem kétséges, hogy a fizetési mérleg a belépés után rosszabbodna. Ennek főbb okai:

— Az élelmiszerimport 10—14 százalékkal megdrágulna, ami a megélhetési költségek 2,5—3,5 százalékos emelkedéséhez vezetne.

— Importadót kellene kivetni a Közös Piacon kívülről behozott élelmiszerekre és ezt vissza kellene fizetni a Közös Piacnak. Becslések szerint ez évi 175—250 millió font költséget jelentene.

— A megélhetési költségek növekedése valószínűleg felveri a béreket és más pénzjövedelmeket, ami minden bizonyonnal az export csökkenéséhez vezet. Ezt némiképp ellensúlyozhatja a kezdeti időszakban a verseny kiváltotta termelékenység-növekedés.

— A Nemzetközösség és az EFTA országaiba való szabad bevétel megszűnése. Az utóbbi két pont által okozott veszteség újabb 200 millió font évente.

— Megnőne a késztermékek angliai importja, ami évi 75 millió fontot jelenthet.

— A tőke mozgásokkal kapcsolatos valutaellenőrzések megszüntetése legkevesebb 100 millió font veszteséget okozna évente a tőkeállományban. Ezt kompenzálhatja bizonyos mértékig a belépés esetén megnövekvő amerikai tőkebeáramlás.

Vannak még egyéb költségek is, amelyek érezhetően rontják a fizetési mérleget. Ilyen például a „value added”-re kivetett adó befizetése vagy a társadalombiztosítási hozzájárulások összehangolása. A fizetési mérleg évi terheinek növekedése összesen 500—1000 millió fontra rúgna.

A hosszú távon érvényesülő hatások több olyan bonyolult kérdést vetnek fel, amelyekre ma még nehéz határozott választ adni. Vajon Nyugat-Európa mint egységes egész sebezhető lesz-e a fizetési mérleg oldaláról a világ többi részének viszonylatában? Fenyegeti-e valamelyik európai országot fizetésimérleg-válság a többi európai ország vonatkozásában? Mely fizetésimérleg-hiányokat kell ellensúlyozni és melyeket finanszírozni? Az ellensúlyozást szolgáló gyógyszerek közül melyek lesznek hozzáférhetőek? A felhasznált gyógyír hatékonyabb lesz-e, mint az integráció előtt lett volna?

Sajnos egyelőre az valószínűbb, hogy a fizetésimérleg-gondok súlyosbodni fognak. Elég valószínűnek látszik, hogy Nyugat-Európa kereskedelmi mérlege a világ többi részével szemben romlani fog. Ugyanakkor a Nyugat-Európán belüli kereskedelem növekedése is érzékenyebb teszi ezeket az országokat a fizetésimérleg-változásokra, hacsak nem növelik kellően a likvid készleteket és a hiteleket. A legnagyobb baj az, hogy míg tendencia van a fizetésimérleg-helyzet rosszabbodására, a felhasználható gyógyszerek száma egyre keve-

sebb lesz, mert nagy részük az integráció céljával ellentétes hatásokat váltana ki. Például az importkorlátozások (kivéve a szigorúan átmeneti jellegűeket) bevezetése értelmetlenné tenné az integráció létét. Kifejezetten rövid időre hatásosan lehetne alkalmazni őket, de itt is baj van, mert általában nem tudunk különbséget tenni a zavarok átmeneti jellegű és állandóan ható okai között.

A deficitek finanszírozása szintén csak átmenetileg oldja meg a problémát, bár megfelelő szervezeti keretek között a hosszú távú javulást is elősegítheti. Ennek egyik legmegfelelőbb formája a cikkben ismertetett Európai Központi Bank lehetne. Sokan a leértékelésre vagy a mozgó valutaárfolyamokra esküsznek mint legmegfelelőbb eszközökre, de a szerző véleménye szerint ezek kifejezett ellenségei az európai integrációnak. Szerinte az Európa közti rövid és hosszú lejáratú hitelek ennél szerencsésebbek, mert nemcsak enyhítőszer, hanem a nemzetközi fizetések egyensúlyának fenntartásához szolgálnak eszközül.

Szükség lenne még a teljes pénzügyi integrációra, az Európai Központi Bankra, egy európai adóügyi hatóságra, egy Európai Értéktőzsdére és közös valutára. Végül a szerző két utolsó javaslata a sajátos angol gondokat tükrözi:

— A fizetésimérleg-hiányok kiegyenlítésére olyan módszert kell találni, amely nem jár együtt a munkanélküliség növekedésével és a termelés visszaesésével.

— Az európai integráció sokkal megalapozottabb lenne, ha szélesebb körre terjedne ki (nyersanyagtermelő tengerentúli országokra is), tehát ha egy nagy, potenciálisan sokkal komplementárisabb kereskedelmi övezetet hoznának létre.

(Ism.: Müller János)

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Timár Mátyás: Gazdasági fejlődés és irányítási módszerek Magyarországon

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968. 238 l.

Timár Mátyás könyvéről nehéz recenziót írni.

Először: az örvendetesen gyarapodó és növekvő színvonalú hazai közgazdasági tudományos irodalomban ritkán lehet találkozni ilyen átfogó, a gazdasági életünk, a közgazdasági kutatás szinte valamennyi fontos kérdését tárgyaló, színvonalas, világos okfejtésű művel.

Másodszor: nehéz tartalmi ismertetésre vállalkozni. A mű tömörsége szinte lehetetlenné teszi a hamisítás veszélye nélkül a tartalmi kivonatolást. A szerző négy évtized távlatából közelíti meg a népgazdaság jelenlegi struktúrájának kialakulását. Ismeretes, hogy a két világháború, s közötté az 1929—1933-as nagy világgazdasági válság, a Horthy-korszak gazdaságpolitikája milyen kiinduló feltételeket jelentettek a szocialista építés számára. A földreform, a stabilizáció, az újjáépítés sikerei után a hibás gazdaságpolitikai koncepciók erőltetett megvalósítására való törekvés ismét csak torzulásokat hozott gazdasági-társadalmi életünkben. Az 1957-től eltelt alig több mint egy évtized az igényesebb, felelősségteljesebb, tudományosabb politikai-gazdasági irányítás eredményesebb, a lakosság jólétének egyenletesebb emelkedését biztosító gazdasági fejlődéshez vezetett. Ebben az évtizedben fokozatosan — a párt ösztönzésével és irányításával — létrejöttek annak a feltételei, hogy a gazdasági irányítás átfogó reformját valósítsuk meg, s hogy kímunkálásra kerülhessenek a hosszú távú gazdaságpolitikai programok. A szerző nagy realitásérzékkel tárgyalja a gazdasági fejlődésnek ezt a menetét, jól emeli ki a meghatározó momentumokat. Nem pusztán leírja, hanem minősíti, értékeli a fejlődést, eredményeit s ma is ható ellentmondásait.

Harmadszor: Timár Mátyás aligha hagyott teret a bírálatnak. Nehéz vele nem egyetérteni. Az marad tehát hátra, hogy a recenzió szerzője méltassa a művet. Ez pedig nem mindig hálás feladat, figyelemmel a szerző személyére, a gazdasági életben betöltött szerepére.

A műben a szerzőnek az az alapállása vonul végig kimondatlanul is, amit a könyv előszavában leszögez, hogy a szocialista gazdaság jelenlegi rendszerét nem tekinthetjük teljesen kialakult, kiforrott rendszernek, amely már ma is alkalmas a termelőerők társadalmi méretű szervezettségéből eredő összes előnyök kiaknázására. Végző fokon a gazdasági fejlődés kritikája — számos összefüggésben eredménytelensége — figyelmeztetett bennünket az irányítási módszerek fogyatékoságára, s vezetett el a gazdasági irányítás szükséges módosításához. A nagyszabású és a magyar nép történelmében példa nélkül álló eredmények nem takarták el az elmúlt évtized felelősségteljes politikai és gazdasági vezetése előtt azokat a gondokat, amelyekkel megbirkózni nem volt erőnk, hogy a ráfordítások, az erőfeszítések nem mindig voltak arányban az elért eredményekkel. A gazdasági fejlődés elmúlt 17—20 évi üteme végeredményben a nemzetközi küzdőtéren, a békés gazdasági versenyben Magyarország helyzetén lényegében nem, vagy csak keveset javított. A szerző az a meggyőződés vezeti, amikor egyfelől áttekinti gazdasági fejlődésünket, másfelől ezt a fejlődést a nemzetközi fejlődés tényeivel egybeveti, hogy rendszerünkben olyan erők és lehetőségek rejlenek, amelyek alkalmasak a fejlődési ütem gyorsítására. Ezeket az erőket kell hogy kibontakoztassa a gazdasági irányítás reformja, fejlesztési programjaink és távlati terveink tudományos megalapozottságú kidolgozása. (201. l.) A gazdasági fejlődésről kritikusan, de nem szélsőségek között mozgó módon úgy ír a szerző, hogy az eseményeket és jelenségeket, a népgazdaság egyes ágazatait, területeit nem epizódyszerűen sorakoz-

tatja fel, mindig az egész fejlődését tartja szem előtt, az egész megítélésére ad támpontot.

A szerző nézőpontjában nem tartom az előbbinél kevésbé jelentősnek, hogy egyfelől az irányítást, a mechanizmust és a gazdasági fejlődés tényeit, a gazdaságpolitikát, másfelől a gazdasági és a politikai szférát szoros kölcsönhatásban vizsgálja. Az irányítás, a mechanizmusbeli problémák vizsgálata nem lehet öncélú, hanem mindezeket a gazdaságfejlesztési célok sikeresebb, eredményesebb teljesítésének eszközeként fogja fel. Vagy a második összefüggésre utalva: a politikában levő gondok, problémák, csakúgy, mint egy helyes politikai vonalvezetés érvényesítése nem lebecsülhető hatást gyakorol a gazdasági élet menetére is. Az előbbiek gazdasági ellentmondásokhoz, aránytalanságokhoz vezetnek, míg az utóbbiak a gazdasági eredményekben is kifejeződnek. Természetesen fordított összefüggés is létezik. Hibás gazdasági döntéseknek káros politikai következményei vannak, illetve gazdasági sikereink politikai céljaink minél eredményesebb megoldását segítik.

A könyv ez év tavaszán jelent meg. Alig később tehát, mint ahogy az új gazdasági irányítási rendszerre tértünk át. A szerző — aki személyesen is részt vett a bevezetett változások kimunkálásában — széles horizontban, tartalmasan ábrázolja azt a folyamatot, amely *szükségyszerűen* vezetett el a módosításokhoz. A gazdasági fejlődés elemzéséből — erre utaltam az előbb — következtek részben a módosítások, de volt számos elméleti előzmény is. A szerző összefoglaló képet ad azokról a vitákról, állásfoglalásokról, amelyek jó néhány évvel ezelőtt megindultak és közvetlenül vagy közvetlen módon a ma élő gyakorlat elveinek kimunkálását is segítették. E folyamat áttekintése után a szerző összefoglalja az 1968. I. 1-én bevezetett reform lényegét, s világos választ ad számos, a közvéleményt ma is foglalkoztató problémára.

A könyv megírása, illetve megjelentetése időszakában a reform értékeléséhez szükséges tapasztalat, történelmi távlat még nem állhatott rendelkezésre. Ilyen körülmények között a kötet külön érdeme, hogy nem gondtalan, hibátlan, ellentmondásokat nem tartalmazó tökéletes irányítási szisztémának állítja be mindazt, amit 1968. év elején kezdtünk bevezetni. Feltárja azokat a nehézségeket is, amelyek ma, az átállás időszakában okoznak problémákat. Több kérdés megválaszolásával — hangoztatja — még adósak vagyunk, keressük a helyes választ, illetve bizonyos megoldások kényszerűségéből születtek, átmeneti jellegűek, már ma látjuk, hogy módosításukat kezdeményezni kell. Közhely, hogy a hibák felismerése feltétele azok kijavításának. Ehhez csak azt kell hozzátenni, időben kell látni eredménytelenségeinket, gyengeségeinket. Timár Máttyás e könyvében a keletkezőben levő egyes ellentmondásokra, az élet által felvetett problémák gyors megoldásának szükségességére hívja fel a figyelmet, s saját munkánknak ez a kritikus szemlélete, az ilyen értelmű jövőbelátás biztosíthatja a vezetés komolyságát, tudományosságát és nagyobb eredményességét. Ez ad nagyobb hitelt a mai megoldásoknak is.

A reform számos elemét hajlamosak vagyunk mintegy önállóan látni, esetleg „tudományt” csinálunk egy-egy részterület leírásából, megmagyarázásából. Timár Máttyás könyvében igyekszik arra rámutatni, hogy egy-egy gazdálkodási elv gyakorlati alkalmazása hogyan kapcsolódik a népgazdaság egészének hatékonyabb működését szolgáló általános elvhez. Ez a szintetizálásra való törekvés jellemzi a könyvnek „A gazdaságirányítás új útjai” című fejezetét is.

Külön érdemes kiemelni az utolsó fejezetben (Gazdaságfejlesztési kérdések) felvetett összefüggéseket. A szerző aláhúzza a gazdaságfejlesztési programok tudományos kimunkálásának a szükségességét, véleményt mond arról, mit tart lényegesnek a népgazdaság fejlesztésében az elkövetkező években, évtizedekben. A tudományos technikai forradalom évek óta tart és bár egyes országokban, egyes periódusokban időlegesen megtorpan, mind nagyobb hatással van a gazdaság általános fejlődésére. Hazánknak lépést kell tartania ezzel a folyamattal. Ez nemzeti és egyben proletárinternacionalista kötelességünk is — hangsúlyozza a szerző. Távlati fejlesztési koncepciónk alapvető célja a gazdasági fejlődés ütemének gyorsítása oly módon, hogy ráfordításaink mind hatékonyabbak legyenek. Ez — népgazdaságunk konkrét viszonyainak ismeretében — tulajdonképpen azt a követelményt is tartalmazza, hogy ma és még hosszabb ideig fejlesztési koncepcióink eldöntésének meghatározó mozzanata lesz: milyen hatással van a fejlesztés a népgazdaság belső és külső egyensúlyára, különös tekintettel a konvertibilis devizaegyenlegre. Leszögezi a szerző, hogy a népgazdaság szerkezetének átalakítását célzó időszerű és jelentős

fejlesztési koncepciók több összefüggésben nem eléggé tisztáztak. Régóta vitát folytatunk több alapvető gazdaságfejlesztési témában (az energiahordozók fejlesztési üteme, a vegyipar, a gépipar és más beruházások rangsorolása, a mezőgazdasági beruházások nagyságrendje, a vásárlóerő növekedésének a megítélése stb., stb.).

Az általános követelmények megfogalmazása után néhány fontosabb fejlesztési elgondolást ír le a szerző, mindenekelőtt a legfontosabb ipari kérdésekben (energiabázis, alumíniumipar, műtrágyaipar, műszálgártás, gyógyszeripar, gépipar, építőanyagipar és építőipar, könnyűipar stb.). A többi népgazdasági ágról is ad bizonyos áttekintést. A szerző hangsúlyozza, hogy a fejlesztési gondokkal együtt számos területen a „visszafejlesztésre” is gondolnunk kell. Az új gazdaságirányítási rendszer, az új árak, a dotációk és szubvenciók a korábbinál talán nagyobb biztonsággal teszik világossá, hol vannak népgazdaságunknak, iparunknak erősebb és gyengébb pontjai. Nagy gonddal kell mérlegelni azokat a területeket, ahol fejleszteni indokolatlan lenne, vagy ahol éppen profilváltásra, vagy a jelenlegi termelési színvonal csökkentésére van szükség.

Nehéz volna megítélni, hogy a fejlesztési elgondolásokról, például a könnyűiparról vagy a műszálgártásról írt fejtegetésekben igaza van-e a szerzőnek vagy sem. Lehetséges, hogy az utat, amelyet ma a szerző helyesnek tart, a későbbi számítások nem indokolják, helyességét nem igazolják. Mégis: vitatni nehéz ezeket. Az biztos, hogy művének ez a fejezete az, amelyben a jövő fejlődés irányáról a leginkább figyelemre méltó gondolatokat fogalmazza meg. Mindazt, amit a szerző e könyvben javasol, még vitatni kell, sokoldalúan kontrollálni, hogy ne pusztán tetszetős, meggyőzőnek tűnő benyomások alapján, hanem tudományos megfontolások és számítások után lépünk valamilyen fejlesztési útra. Félreértések elkerülése végett, számomra meggyőzőek voltak a szerző fejtegetései, indokai, de ennél is lényegesebb, hogy az általa javasolt fejlesztési programot gondolatébresztőnek tartom, hogy műve olyan fejlesztési vonalakat vázol fel, amelyeket hosszú távú népgazdasági terveink kimunkálásakor figyelmen kívül hagyni nem lehet, ezek választ várnak, igazolást vagy cáfolatot.

Az örövendesen növekvő közgazdasági irodalmunkban a gazdaságpolitikai kérdésekkel foglalkozó művek, tanulmányok száma aránylag kevés. Az ilyen tartalmú publikációknak gyakran deklaratív s legfeljebb magyarázó jellegük van. Timár Mátyás műve bizonyítja, hogy ezt már lehet és célszerű túllépni, hogy lehet önállót, eredetét és egyénit alkotni a legátfogóbb gazdaságpolitikai kérdésekben is.

Huszár István

Bronislaw Minc: Gazdasági haladás

(Postep ekonomiczny)

PWN, Varsó, 1967. 391 l.

A könyv két részből és 14 fejezetből áll. Az első rész tárgya a gazdasági haladás fogalma, a gazdasági haladás kapcsolata szociológiai tényezőkkel (a társadalmi öntudat színvonala) és gazdasági tényezőkkel (a gazdaság irányítási módszerei). A továbbiakban e részben tárgyalja a szerző a gazdasági struktúra fogalmát és fejlődését, a műszaki haladásnak és tiszta hozamának problémáját, a beruházások hatékonyságának vizsgálati módszereit. Foglalkozik a gazdasági növekedés tipológiájával is, végül pedig demográfiai kérdésekkel. A második rész a gazdálkodó egységek, a vállalatok és az egyesülések szempontjából vizsgálja a gazdasági haladás kérdését. E részben külön foglalkozik a vállalatok tevékenységének elemzésével a szocializmusban.

A gazdasági haladást a szerző igen szélesen értelmezi: mint a gazdasági viszonyok alakulását, a termelőerők növekedését, a műszaki haladást és a szervezetek változását, az egy főre jutó társadalmi jövedelem növekedését stb. Hosszú időszakot nézve a gazdasági haladás — a szerző véleménye szerint — valamennyi elemének fejlődését jelenti, bár rövid időszakban egyes elemei változatlanok lehetnek. Egész sor eddigi értelmezéssel polemizálva a szerző úgy véli, hogy a gazdasági haladást meghatározó fő erő a termelési viszonyok és a felépítmény kölcsönhatása a termelőkre való visszahatás alapján.

B. Minc lehetségesnek tartja ennek alapján, hogy egy-egy időszakban a gazdasági haladásnak egész sor fékje jöjjön létre. A gazdaság irányítási módszereiről szóló második fejezetben a szerző amellet a tézis mellett érvel, amely szerint a jelenkori fejlett gazdaságban egyre inkább csökken a piac termelést és cserearányokat szabályozó szerepe. Ez a vállalatok nagysága növekedésének és ezzel kapcsolatosan tevékenységük időhorizontja meghosszabbodásának a következménye. Ennek folytán a piac termelésszabályozó szerepe túlélte önmagát, mert nem egyeztethető össze az optimális vállalati méretek kialakulásával és a műszaki haladás megfelelő feltételeinek biztosításával. A szerző a kapitalizmus második világháború után elért lényeges gazdasági eredményeinek okait éppen a hagyományos piaci módszerek elhagyásában látja. Ez nagy jelentőségű tanulság a szocialista gazdaság számára, amelyben a piac hatóköre a kapitalizmussal összehasonlítva még inkább szűkült. A szerző ezzel kapcsolatosan polemizál azokkal a koncepciókkal, amelyek szerint az ár- és nyereségrendszer az úgynevezett szocialista termelői árra kell alapítani (M. Todorovics, M. Popovics, I. Malüsev, L. Vaag, O. Sik és mások munkái).

A szerző vitázik a fogyasztási cikkek és a termelőeszközök termelése közötti arányról vallott bizonyos nézetekkel. B. Minc nem ért egyet azzal, hogy az I. osztály termelésnövelésének elsőbbsége a bővített újratermelés általános és abszolút törvénye lenne.

A szerző a gazdaságossági számításokkal kapcsolatosan megállapítja, hogy a megtérülési idő számítása a beruházási variánsok értékelésénél igen pontatlan vizsgálati eszköz, tekintettel a ráfordítások nagyságának, az építési időnek, az üzemeltetés költségeinek stb. várható mértékének bizonytalanságára.

A szerző a tőkésvállalatokkal foglalkozva a második részben tárgyalja a szabadverseny kis tőkésvállalatának gigászi növekedését az állammonopolista kapitalizmusban. Két nyugat-európai konszern elemzése alapján arra a következtetésre jut, hogy a jelenkori tőkésvállalatra jellemző a tervezés, főleg a hosszú távú tervezés térhódítása.

A szocialista vállalat mint gazdasági kategória elemzésében a szerző a tulajdon fogalmát gazdasági és jogi értelemben különbözteti meg. Bemutatja a vállalatokon belüli társadalmi csoportokat, és ebből kiindulva vázolja a szocialista vállalat belső ellentmondásait és megoldásuk útjait. A két utolsó fejezetet a szerző az optimalizálás problémájának szenteli. Tárgyalja az optimális dinamikus modell elveit és az optimalizálással kapcsolatos problémákat vállalati és egyesülési szinten.

Adam Lipowski

Czeslaw Grabowski: A jelenkori kamatelméletek

(Wspóczesne teorie procenta)

Panstwowe Wydawnictwo Ekonomiczne. Varsó, 1966. 511 l.

A mai nyugati kamatelméletek bemutatását a szerző a közgazdasági kategória különböző értelmezési módjának ismertetésével kezdi, elsősorban a marginalista irányzat egyensúlyelméletében (Walras, Marshall, I. Fisher), valamint az osztrák iskola elméletében (Böhm—Bawerk). Alapvető osztályozási kritériuma az a mód, ahogyan az adott szerző a kamat jelenségét a gazdasági növekedés folyamatában elhelyezi. A könyv ennek megfelelően három fő részre oszlik: a kamatelméletek statikus feltételek között, áttérés a statikából a dinamikába, valamint a tőkekamat dinamikus feltételek között.

Az első rész két fő problémája: a kamatláb mint az állami beavatkozás eszköze (J. M. Keynes); és a kamatláb mint egyensúlytényező (a marginalista irányzat statikus egyensúlyi koncepciója, valamint a pénzegyensúly problémája — Wicksell, Lindahl, Myrdal, Hayek).

A második rész kiindulópontját a keynesi elmélet statikus jellege körüli viták és a várakozásoknak dinamikus elemként való bevezetése képezik. Különös jelentősége volt itt a svéd iskola eredményeinek (Ohlin). Ezt követi a kamatláb dinamikus feltételek közötti (J. R. Hicks), valamint a kamatlábnak a konjunkturális ciklusban való szerepére (Lundberg, Hawtrey) vonatkozó elemzés. Végül ebben a

részben találjuk az idő mint gazdasági jószág Paretótól származó koncepcióját (Allais, Baudier, Debreu, Malinvaud). Ott szerepelnek a neoklasszikus elméletek körüli újabb ellentétek is. Szó van a tőke határhatékonyágának dinamikus értelmezéséről (Lerner, Scitovsky), a megtakarítások és beruházások áramlásának egyensúlyáról (Knight) és Don Patinkin módosított neoklasszikus elméletéről.

A harmadik rész tárgya: a kamat szerepe a fejlődési folyamatban (a kamat és a fejlődő országok problematikája, J. Schumpeter elmélete, a kamat mint gazdaságpolitikai eszköz — Shackle, Keirstead —); a kamat szerepe az erősen fejlett tőkésországokban (tárgyi beruházások és pénzügyi befektetések — Lutz —, a kamatláb nagysága és a struktúravizsgálat, a kamat szerepe a beruházási folyamatban, a legújabb elméleti ellentétek); végül pedig K. Marx elmélete a jelenkori elméletek fényében.

W. S.

SAJTÓ ALATT

Öze Katalin:

CSODÁLATOS ETIÓPIA

(Világ gazdasági Kérdések sorozat)

Egy nagy kiterjedésű, természeti szépségekben bővelkedő, de középkori viszonyok között megrekedt, súlyos ellentétekkel terhes, ugyanakkor modernizálódni vágyó ország életéről, embereiről szól ez a könyv. A szerző több mint három évet töltött Etiópiában és személyes élményeit, a helyszínen nyert közgazdasági tapasztalatait dolgozza fel könnyű, élvezetes formában, de szakmai igényvel, kritikus szemmel.

A könyv első része lényegében tarka élménybeszámoló. De a színes útirajz, az új környezet hétköznapijainak és ünnepnapjainak furcsaságairól szóló epizódok szinte kivétel nélkül az ország életének egy-egy jellegzetességét vilantják fel. Már ez a rész is sok földrajzi, néprajzi, történelmi és társadalmi ismertetést nyújt az olvasónak.

A második rész átfogó ismertetés az ország gazdasági és politikai életéről. A szerző foglalkozik a főbb gazdasági ágakkal, elsősorban a rendkívül kezdetleges és a feudális kötöttségeket legjobban megsínylő mezőgazdasággal, amely a lakosság túlnyomó részét foglalkoztatja. Tárgyalja a lassan modernizálódó közlekedés, a kézműipar és a fejlődés kezdeti stádiumában levő, jórészt állami vagy külföldi tulajdont képező gyáripár és a külkereskedelem problémáit. Felvilágosítást ad a szerző azokról az indítékokról, amelyek a császári kormányt a nemzetközi fórumokon az alapvető nemzetközi kérdésekben többé-kevésbé pozitív magatartásra, odahaza pedig haladó reformprogram megvalósítására készítik.

Kb. 300 l.

kötve kb. 30,— Ft

A KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ KIADVÁNYA

Hozzászólás Radnóti Éva: A dualitásról című vitacikkéhez

Radnóti Éva cikkében* néhány nem teljesen összefüggő gondolatát fejti ki.

Amikor a szerző vitacikkéhez megjegyzéseket fűzök, nem vitatkozom a szerző minden egyes téves állításával és nem térek ki mindenre, amivel nem értek egyet.

A szerző több helyen visszatér az árak, árnyékárak, értékelések kapcsolatának kérdésére. Szerinte, ha a célfüggvényben nemcsak fogyasztásra kerülő jószágok, de termelési eszközök is vannak, a programozás árai nem egyértelműek (1220. l.). Véleményét azzal indokolja, hogy ekkor a szóban forgó erőforrásnak mint terméknek a célfüggvényben szereplő c_i koefficiense eltérhet az illető erőforrásnak mint termelési tényezőnek árnyékárától.

A szerző téved abban, hogy egy értelmesen megfogalmazott modellben egy jól meghatározott jószágfajtának lehetséges több ára. Egy jószágának több ára csak úgy lehetséges, ha azok eltérő időpontokra vonatkoznak, ez esetben azonban a matematikai-közgazdasági irodalom *eltérő* jószágokról beszél. E disztinkció fedi a valóságot, hiszen egy gép 1968-as ára nemcsak raktározási és kopási költségek, veszteségek miatt térhet el az 1969-estől, de a termelési körülményekben beálló változások miatt is. Ha egy jószág azonos időben jelenik meg mint termék és mint termelési tényező, értékeléseiknek szükségképpen azonosoknak kell lenniük. Egy jól felépített modellben ugyanis matematikailag is bele van építve, hogy egy jól meghatározott jószág mint fogyasztási cikk és mint termelési tényező ugyanannak az eljárásnak (vagy eljárásoknak) az eredménye. Ha egy modellből nem ez adódik, úgy az hibás, rosszul felépített modell.

A szerző, megítélésem szerint, azzal a nézettel kívánt a továbbiakban vitatkozni, amely a programozási modellekben az árképzés elvi és (vagy) gyakorlati eszközét látja. Véleménye szerint ezek a modellek a fogyasztási szerkezet ellenőrzésére használhatók fel; ha a modell árnyékárjai és a fogyasztási árak eltérnek, úgy az a következtetés vonható le, hogy a kiindulásul feltételezett fogyasztói szerkezet és a fogyasztási árak között ellentmondás van. Ez így korrekt. Azonban a szerző ezt szembeállítja azzal, hogy a programozási modellek nem tölthetik be egy ármodell szerepét (1222. lap közepe).

A matematikai-közgazdasági iskola nem tulajdonít az árnyékáraknak fogyasztói árfunkciót, illetve csak azon aláhúzott (és megkérdőjelezett) feltétel mellett, amely szerint a célfüggvény a társadalom preferenciáját fejezi ki. Létezik azonban olyan állítás, hogy egy központi tervezőszervvel ellátott társadalomban az árnyékár betöltheti a *termelői ár* funkcióját. Ha az Országos Tervhivatal árakkal akar ösztönözni saját céljai megvalósítása végett, úgy az árnyékárak segítségével — lineáris, illetve csökkenő hozadékú gazdaságban — „lebeszélheti” a vállalatokat a számára nem gazdaságos tevékenységek alkalmazásáról és egyben megvalósíthatja az egyenlő rentabilitást is. Természetesen ez magában nem szüntetheti meg (sem elvileg, sem gyakorlatilag) a termelői és fogyasztói árak között létező szakadékot (ami a központi tervintézeti és a „társadalmi” — termeltetési és fogyasztási — preferenciák eltéréséből fakad).

Nem értek egyet tehát a szerzőnek azzal a véleményével, hogy a programozási modellek az ármodellek szerepére nem alkalmasak. Szerintem elvileg is, gyakorlatilag is az ellenkezője lehetséges, habár sem az elvi, sem a gyakorlati alkalmazás nem könnyű. Az alkalmazás lehetősége nem feltétel nélküli, ezek gyakorlati érvényét természetesen mindenkor tisztázni szükséges.

A dualitási probléma közgazdasági elméletörténete című fejezetben Radnóti Éva azt írja, hogy Neumann János „Nem tudott... elvonatkoztatni az átlagprofit jelenségétől, amit ő kamatnak nevez, holott nyugodtan elvonatkozathatott volna, hiszen vizsgálódásainak középpontjában nem az árcentrum állt, hanem a piaci ár, márpedig az átlagprofit fogalma az árcentrum fogalmával kapcsolatos. Mivel nem tudott elvonatkoztatni az átlagprofit jelenségétől, ezért a dualitást csak minden

* Közgazdasági Szemle, 1968. 10. sz. 1219–1230. l.

termelési ágra azonos bővítési ráta mellett tudta értelmezni. Ezzel azonban nemcsak a valóságot hamisította meg alaposan, hanem a matematikai dualitás közgazdasági értelmezését is csak korlátozottan, nem tökéletesen tudta megvalósítani" (1222. l.).

Számomra ez elejétől végéig értelmetlenségnek tűnik. E modellben egyáltalában nincs szükség az átlagprofit fogalmára és kétségtelen, hogy Neumann a (β) diszkonttényező vizsgálatai során érdekes összefüggésekre mutatott rá. Ennek ellenére, Radnóti nemtetszésének ad kifejezést. Miért hamisította volna meg Neumann a valóságot? Feltételeit pontosan leírta és a mai napig senki sem képzelte, hogy Neumann azt akarta volna elhitetni, hogy ezzel a modellel a valóság hű képét adja. Mindenféle — verbális és matematikai — modell a valóságnak csak egy-egy oldalát képes tükrözni és ugyanakkor elvonatkoztat a valóság számos egyéb összefüggésétől.

Neumann János az optimális megoldáshoz tartozó optimális értékelésekkel foglalkozott, amelyek árcentrumnak tekinthetők — ellentétben Radnóti állításával. Neumann modellje bizonyos programozási modellek dinamikus aspektusait emeli ki, ilyen dinamikus programozási modellekkel rokon. Ezek árnyékarvektorairól pedig Arrow, Hurwicz és mások kimutatták, hogy a piac *egyensúlyi áraival* azonosak és hogy bizonyos kedvező feltételek esetén ezek éppen a *mozgási középpont* (árcentrum) szerepét játsszák.

A szerző az 1227. lap alján azt állítja, hogy „... a Leontief-modell tisztán volumenmeghatározó modell”. Nem világos a továbbiak elolvasása után sem, miért is gondolja ezt Radnóti. Ugyanis kétségtelen, hogy a Leontief-modellcsaládba beilleszthető az ún. értékarányos árak modellje, amiből meghatározható a jószágok halmazott élő- és holtmunka-ráfordítása, ami az árak legalábbis egyik legfontosabb eleme. S mi több, egy olyan „programozási” modellben, ahol a maximálás egyetlen korlátja a rendelkezésre álló munka, az árnyékarakat is éppen az értékarak adják, vagyis a „dualis” feladat is értelmezhető és az értékarányos árakat ennek megoldásaként is megkaphatjuk.

Kondor György

Pontrjagin—Boltyanskij—Gamkrelidze—Miscsenko:

OPTIMÁLIS FOLYAMATOK ELMÉLETE

A négy kiváló szovjet szerzőnek ez az összefoglaló munkája ma már klasszikusnak tekinthető. A könyv nyomán világszerte megjelent cikkek, tanulmányok bizonyítják, hogy a szerzők a matematika alkalmazása terén lényeges problémakörben maradandóan újat nyújtottak. A kiadó alkalmat kíván adni az érdeklődő olvasóknak, hogy magyar nyelven is megismerhessék és használhassák ezt az új távlatokat nyitó művet.

A könyv célja, hogy megmutassa: miképpen lehet a különböző természeti, műszaki és gazdasági folyamatokat valamilyen értelemben optimalizálni. Éppen ezért kitűnő segítséget nyújt a matematika egzakt módszereivel a folyamatok optimalizálását megoldani próbáló matematikusoknak, közgazdászoknak, mérnököknek, elméleti fizikusoknak és a természettudományok más művelőinek.

A szerzők a matematika egyik legklasszikusabb ágában, a differenciálegyenletek elméletében alkottak lényegesen újat, mert ezek alkalmasak arra, hogy a folyamatokat jó közelítéssel leírják. A problémák egész sorának megoldásához felhasználják a modern valószínűségszámítást, s ezzel nemcsak a könyvben felvetett kérdéseket sikerült megoldaniuk, hanem egyben módszert is adtak analog feladatok kezelésére.

A mű nagy sikerét nemcsak az mutatja, hogy angolra és németre is lefordították, hanem az is, hogy megjelenése óta sok kutatót inspirált az elmélet továbbfejlesztésére.

464 l.

kötve 64,— Ft

A KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ KIADVÁNYA

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Миклош Турански

Взаимосвязь капитальных вложений и внешнеторгового баланса

В вводной части статьи автор знакомит читателя с результатами ревизии, проведенной Инвестиционным банком по 48 крупным объектам капитального строительства, фигурирующим в центральном народнохозяйственном плане и не завершеным на 1-ое января 1968 года. Общая сумма капиталовложений по ним составляет 43,3 миллиарда форинтов. Их полные эксплуатационные издержки материального характера составляют 19,5 миллиарда форинтов в год, причем их 43% — импортные материалы. Влияние этих капитальных вложений на внешнеторговый баланс выражается в отношении капиталистических стран дополнительным импортом в 17 миллионов долларов, а в отношении социалистических стран — дополнительным экспортом в 92 миллиона рублей. Эти данные указывают на необходимость более тщательного анализа планирования капитальных вложений и их влияния на внешнеторговый баланс.

Отдельные капиталовложения воздействуют на внешнеторговый баланс отчасти положительно, отчасти же отрицательно. Положительный эффект выражается в прямом экспорте, косвенном экспорте и сокращении импорта. Отрицательный эффект — в прямом импорте, в содержащемся в отечественных материалах косвенном импорте и в связанном с импортными потребностями дополнительном импорте. При определении ожидаемой внешнеторговой эффективности капитального вложения должны суммироваться эти шесть различных эффектов.

В статье подробно объясняются понятия отдельных эффектов и представляются методы их исчисления. Автор указывает на то обстоятельство, что как эффект экспорта, так и сокращение импорта изменятся во времени, и поэтому было бы недостаточным определить их лишь по одному году после ввода в действие капиталовложения. Вследствие увеличения внутреннего потребления по ходу времени уменьшается положительное воздействие капитального вложения на внешнеторговый баланс, поэтому ожидаемую динамику положительных эффектов следует предусматривать по отдельным годам периода в 5—10 лет.

В интересах большей обоснованности народнохозяйственного планирования представляется необходимым определять воздействие капитальных вложений на внешнеторговый баланс и в совокупности по всем незавершенным капиталовложениям. Таким образом можно установить на предстоящие 8—10 лет ожидаемую годовую «нагрузку», связанную с уже утвержденными капитальными вложениями. И только располагая этими данными, следует взвешивать внешнеторговые цели, устанавливаемые при рассмотрении новых капиталовложений, и определять косвенные стимуляторы (коэффициенты пересчета валют, надбавки и субвенционирование экспортных цен), отвечающие принципам нового экономического механизма.

Дьердь Шимон

Некоторые закономерности производства и производительности

В статье автор представляет своеобразную 4-х факторную производственную функцию и некоторые важнейшие результаты расчетов по ней. Он выявляет, что при аналогичной численности и объеме оборудования продукция, как правило, растет тем быстрее, чем выше доля работников, занятых научно-исследовательской и конструкторской работой, и техническая оснащенность (объем оборудования в расчете на одного занятого).

Комбинируя методы изучения динамики показателей и отдельных «сечений», на основании широкого анализа (при помощи исчисления логарифмически линейной регрессии с 5-ю переменными, на основании более 400 данных по каждой переменной) удалось определить относительно надежные числовые параметры функции. Была определена также и роль учетных в функции факторов в формировании национального дохода.

Автор анализирует в статье тенденции изменения «средней производительности», а также дифференциальной продукции отдельных производственных факторов. Кроме того он занимается также и вопросом предельных соотношений взаимозаменяемости. Автор сопоставляет также эффективность вложений в расширение производственных фондов и в научно-исследовательскую и конструкторскую деятельность. На основании этого он приходит к выводу, что ускорение развития народного хозяйства требует быстрого расширения отраслей с высокой потребностью в исследованиях, а также исследовательской и конструкторской деятельности.

Кальманне Бургер

Принцип пропорциональной рентабельности различных продуктов при формировании требуемых сельскохозяйственных ценовых пропорций

В условиях мелкого производства сельскохозяйственные производители производят в первую очередь для удовлетворения личных целей. Значительная часть их продукции идет в собственное потребление. В кругу продукции, поступающей в собственное потребление на мотивы производства влияет скорее величина собственных потребностей, и лишь в небольшой мере или же совсем не влияет динамика цен и рентабельность. Рентабельность мелким производителем принимается во внимание лишь в отношении товаров, производимых исключительно или большей частью для сбыта. Он в конечном счете заинтересован в совокупном — потребляемом им и продаваемом из сбыта — производственном доходе.

В противоположность этому крупное хозяйство ведет производство не для собственного потребления, это является для него второстепенным делом; основная цель его деятельности — товарное производство. А в товарном производстве целью является достижение максимального дохода. Максимизация дохода возможна в случае, если рентабелен каждый продукт. В крупном хозяйстве ничем не мотивируется производство нерентабельных или малорентабельных продуктов, в то время как в мелком производстве таким мотивом может послужить удовлетворение собственных потребностей.

Крупное хозяйство производит продукты, которые можно реализовать по ценам, обеспечивающим пропорциональную рентабельность. Пропорциональная рентабельность означает, что на единицу земельной площади одинакового качества приходится равный доход. Равный доход ожидается и на единицу стоимости вложенных в производство средств. Ввиду того, однако, что в сельском хозяйстве наиболее важным средством производства является земля, доход, приходящийся на вложенные в производство средства, также рассчитывается на единицу земельной площади.

Таким образом, потребность крупных хозяйств в рентабельности требует такого формирования цен, при котором реализуемый в ценах на отдельные продукты чистый доход пропорционален стоимости вложенных в производство средств и используемой земельной площади.

*Ласло Сабо***Гибкое программирование**

В Венгрии был уже сделан ряд попыток составления планов развития на среднюю перспективу. Эти попытки теоретически большей частью оправдали ожидания: они доказали, что метод математического программирования — при наличии соответствующих условий — позволяет разрабатывать лучшие планы, чем это обеспечивалось прежними, «традиционными» методами планирования.

Вопреки теоретически доказанным преимуществам все же результаты осуществленных до сих пор математических программирований — за редким исключением — не были включены в утверждаемые планы. Главная причина этого заключается в том, что рекомендации прежних программ были чрезвычайно агрегированными, более агрегированными, чем это требовалось для выяснения возможности выведения результатов. При таких обстоятельствах часто оказывалось, что часть полученных результатов, вопреки их допустимости внутри модели, на практике — по какой-либо специфической причине — не допустима.

Автор в своей статье, используя общезвестный из специальной литературы метод «последующей оптимизации», дает описание такого метода планирования — «гибкого программирования», при помощи которого результаты программирования могут быть проверены и в отношении специфических требований практического осуществления, а в случае надобности могут быть произведены и необходимые поправки.

SUMMARY OF THE ARTICLES

*Miklós Turánszky:***Interrelations between investments and the balance of foreign trade**

In his introduction the author reviews the results obtained by an analysis performed by the Investment Bank, of 48 major investment projects under construction on 1st Jan., 1968. The aggregate amount of the investments in question is Ft 43.3 billions. From their annual operation costs, material inputs will be Ft 19.5 billions, 43 per cent of which will be imported materials. The effect of these investments on the balance of trade will be an import surplus of \$ 17 millions in capitalist relation and an export surplus of 92 million Roubles in socialist relation. These data raise the necessity of a more careful examination of interrelations between the planning of investments and the effects on the balance of trade.

The article reviews in detail the concepts of the individual effects and the methods of partly negative. The positive effects are: direct export, indirect export and import substitution. The negative ones: direct imports, the indirect imports via the domestic materials and the additional imports coupled with total import requirements. To assess the expected effect of an investment project on the balance of trade, these six effects must be summed up.

The article reviews in detail the concepts of the individual effects and the methods of their calculation. It is pointed out that the effects of both exports and import substitution vary over time and, therefore, it is insufficient to determine them only for the year after putting the project into operation. Owing to the rise in domestic consumption the positive effects of the investment on the balance of trade will diminish as a function of time and thus their expected development must be estimated for 5-10 years after putting the investment into use.

In the interest of a better foundation of national economic planning, it seems necessary to determine the effect of the investments on the balance of trade also for all investments in process. Thus, the expected annual "burden" due to the investments already authorized can be estimated for about 8-10 years ahead. In its knowledge should the foreign trade objectives be weighed up when deciding on investments to be started and the indirect stimulators conforming to the principles of the new economic mechanism (foreign exchange coefficients, export surcharges and subsidies) must be established on these grounds.

*György Simon:***On some laws of production and productivity**

The article reviews a particular four-factor production function and the major results obtained with its aid. He shows that with the same staff and volume of equipment the rate of growth is the higher the higher the share of those engaged in research and development and the higher the technological equipment of labour (volume of equipment per person employed).

The parameters of the function were sufficiently satisfactorily quantified with the aid of broad investigations, by combining the time series and cross-section analyses (with the aid of a 5 variable, logarithmic-linear regression analysis, based on more than 400 measurement data for each of the variables.). The contribution to national income of the factors taken into account in the function has been also determined.

The article analyses the tendencies of changes in the "average productivity" and the differential yields of the individual factors of production. The problem of the marginal rates of substitution is also dealt with. The efficiency of investments expanding the production funds and of those serving research and development is compared. The author reaches the final conclusion that the acceleration of economic development requires a quick expansion of research-intensive branches and of research & development activity.

Mrs. K. Burger:

Role of the principle of proportionate profitability in shaping up-to-date agricultural price proportions

Under conditions of small-scale production the farmers produce mainly for their own needs. A considerable part of their output is consumed by themselves. In the scope of products destined for own consumption the output targets are not or only slightly influenced by the development of prices and profitability, rather the volume of own needs is decisive. Small-scale producers observe profitability only in connection with those products which are excelsively or in their majority produced as commodities to be sold. In the final analysis the small-scale producer is interested in the total income derived from the own consumption of his products and from their sale combined.

The large-scale farm, however, does not produce for own consumption, or only incidentally, the main purpose of its activity is commodity production. In commodity production the objective is to obtain maximum of income. Income can be maximized if the production of all products is profitable. In the large-scale farms there is nothing to justify the production of the non-profitable or hardly profitable products as is the case in the small-scale farm where own consumption may justify it.

The large-scale farm produces such products which can be sold at prices securing proportionate profitability. Proportionate profitability means that income expected per unit of land of the same quality is on the whole the same. Expectation per unit of assets engaged in production is also the same. Since however, in agriculture the most important means of production is the land, the income expected after the assets engaged is also calculated per unit of land area.

Thus, the income expectations of the large-scale farm demand a price formation where the net income realized in the prices of individual products is proportionate both to the assets engaged in production and to the area used.

László Szabó:

Flexible programming

Several attempts have been made already in Hungary at drawing up medium-term development plans. The experiments have mostly verified the theoretical expectations: they have proven that—in case proper conditions are secured—the method of mathematical programming enables to draw up better plans than could be made with the earlier "traditional" planning methods.

In spite of the theoretically proven advantages, the results of the mathematical programs have still not entered—apart from a few exceptions—the approved plans. One of the main reasons is that the recommendations of the programs were too much aggregated, much more than would have been desirable to clarify the feasibility of the results. Under such conditions it was often found that although part of the results is feasible in the model, it is—for some special reason—unfeasible in practice.

The author describes in his article—using "post-optimization" analyses known from the economic literature—a planning procedure called "flexible programming" with the aid of which the results obtained by programming can be analysed also according to the special requirements of practical feasibility and the necessary modifications can be carried out.

Géza Kozma:

Effect of the exchange rate on the distribution of the costs and incomes in foreign trade

The supply curve of the export articles of a country transacting trade at given world market prices is identical with the marginal cost curve of procuring foreign exchange. The import demand curve, however, shows the marginal cost of import substitution belonging to a certain rate of exchange and quantity of imports, assuming that a change in the rate of exchange will not involve any changes in the aggregate domestic demand. Starting from these, with the aid of the curves of supply of and demand on foreign exchange, the nature of the equilibrium rate of exchange and that of one deflected by means of export subsidies can be studied. The equilibrium rate of exchange assures not only that the volume of exports and imports be identical but also that the cost of exports should be paid by those who use the imports and that no such imports should be substituted as can be covered by cheaper exports. As opposed to that, a rate of exchange lower than the equilibrium rate and supplemented by export subsidies means that 1. export promotion is weakened by the collection of a rent, 2. the cost of import utilization must be paid also by those using domestic products and 3. uneconomic imports are either restricted by means of administrative measures or such imports are admitted whose substitution would be cheaper than their balancing with exports. From the point of view of the subjects treated the customs duties on imports can be considered to be uniform since the differentiation of tariff rates by commodities affects only the distribution of income between the importers. An import exchange rate higher than the equilibrium rate and supplemented by a uniform customs duty means—if the requirement of a balanced turnover is maintained—an export exchange rate lower than the equilibrium rate would be. In this case, the users of imports subsidize the domestic products and such an import substitution would be needed which costs more than the production of the balancing exports.

A Közgazdasági Szemle 1968. évi számaiban megjelent cikkek jegyzéke

		Folyó- irat- szám	Lap
1. Cikkek			
Ádám György:	Vita az új technikáról és Nyugat-Európa jövőjéről	10	1196
Antal István:	Vállalati érdekelttség és létszámstruktúra	7—8	925
Antal István:	Vállalati érdekelttség és munkaerő-gazdálkodás	9	1072
Augustinovics Mária:	Az ágazati kapcsolati modell általánosításához	5	583
Ausch Sándor:	A bilateralizmus és multilateralizmus problémái a KGST-országok külkereskedelmi és fizetési forgalmában	6	687
Ausch Sándor:	A multilateralitás és transzferabilitás megteremtésének előfeltételei a KGST-országok egymás közötti forgalmában	7—8	836
Balassa Ákos:	Új módszerek a népgazdasági tervezésben	3	285
Balassa Ákos:	Új módszerek a népgazdasági tervezésben	7—8	808
Bartke István:	A termelékenység és a hatékonyság területi különbségei az iparban	7—8	907
Benet Iván:	A mezőgazdaság beruházásigényességének néhány problémája	2	213
Benet Iván:	Az élelmiszer-termelés beruházásigényessége	9	1087
Berend T. Iván:	A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez (Történelmi előzmények)	3	308
Berend T. Iván:	A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez (Integráció és szocialista gazdaságpolitika)	5	547
Biró József:	Hazánk kereskedelmi kapcsolatai a fejlett tőkésországokkal	9	1009
Bontó László:	Vegyiparunk fejlesztésének irányai	5	535
Burger Kálmánné:	A termékenkénti arányos jövedelmezőség elve a korszerű mezőgazdasági arányok kialakításában	12	1433
Cukor György:	Gazdasági kapcsolataink a fejlődő országokkal	1	20
Csikós-Nagy Béla:	Az új magyar árrendszer	3	265
Csikós-Nagy Béla:	A magyar gazdaságirányítási reform első tapasztalatai	11	1269
Deák Andrea:	A reformot előkészítő pénzügyi számítások néhány tapasztalata	7—8	854
Dimény Imre:	A mezőgazdaság és az élelmiszeripar 1967. évi eredményei	7—8	793
Dobos István:	Az 1968. évi népgazdasági terv	1	1
Ehrlich Éva:	Nemzeti jövedelmek dinamikus nemzetközi összehasonlítása természetes mutatókkal	2	191
Erdei Ferenc:	A mezőgazdasági termelőszövetkezetek differenciáltsága	11	1282
Esze Zsuzsa:	A devizaárszorzó és az árrendszer	6	676
Facsády Kálmán:	Világpiaci tendenciák és a magyar gépkülkereskedelem	2	143
Faluvégi Lajos:	A pénzügyi politika a reform kezdetén	4	409
Forgács Zoltán:	A magyar szénbányászat termelékenységének nemzetközi összehasonlításban	7—8	869
Földes Károly:	Az érték mint dinamikus szabályozó	7—8	820

		Folyó- irat- szám	Lap
Friss István:	Közgazdasági kutatások a népgazdasági tervezés szolgálatában	6	653
Gelei Anna:	A tőkés vállalatelmélet átalakulása	5	600
Groó István:	A nyugati fogyasztásméletek újabb állomásai	7—8	946
Havas Gábor:	A beruházási hatáskör és források megoszlása az új mechanizmus kibontakozásának időszakában	9	1055
Hetényi István:	A népgazdasági tervek nemzetközi összehangolása és a távlati tervezés	1	10
Husztai Ernő:	A népgazdaság pénzforgalmi kapcsolatainak összevont mérlege (1961—1966)	6	702
Kardos Zoltán— Tusnádi Győző— Vanger Éva:	Növekedéstervezés a mezőgazdaságban	4	440
Kárpáti Andorné— Turánszky Miklós:	A lakóterületi rekonstrukció gazdasági hatékonysága	4	426
Korán Imre:	A kutatások eredményeinek mennyiségi értékelése	7—8	936
Kornai János:	A többszintű népgazdasági programozás modellje	1	54
Kornai János:	A többszintű népgazdasági programozás gyakorlati alkalmazásáról	2	173
Kozma Ferenc:	A szocialista nemzetközi együttműködés mechanizmusa és a technikai forradalom	9	1026
Lukács László:	Az iparosítás lehetősége Fekete-Afrika fejlődő országaiban	6	721
Madas András— Molnár Ferenc:	A műtrágya-felhasználás hatékonyságának néhány kérdése hazánkban	3	296
Marx, Karl:	A tőkérről szóló fejezetből („Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie”)	5	517
Mátyás Antal:	A profit problémája a modern polgári közgazdaságban	11	1323
Megyeri Endre:	A nyereségfelosztás szabályai és a gazdasági mechanizmus működése	10	1170
Meznerics Iván:	A gazdasági verseny jogi szabályozása az új mechanizmusban	2	158
Mihályffy László— Szakolczai György:	A gazdasági fejlődés decentralizált tervezésének modellje I.	3	327
Mihályffy László— Szakolczai György:	A gazdasági fejlődés decentralizált tervezésének modellje II.	4	448
Porvit, Krzysztof:	A központi terv a többszintű tervezés rendszerében	11	1311
Rédei Jenő:	A komparatív előnyök realizálhatóságáról	10	1208
Révész Gábor:	Nyereségszabályozás és vállalati érdekelttség	1	38
Román Zoltán:	Iparunk ágazati szerkezetének sajátosságai	10	1141
Simon György:	A termelés és a termelékenység néhány törvényszerűségéről	12	1418
Stojanovic, Radmila:	Beruházási ciklusok a szocialista tervgazdaságban	7—8	888
Szabó László:	Rugalmas programozás	12	1446
Szakasits D. György:	A műszaki fejlesztés népgazdasági hatékonyságának egyes feltételeiről	11	1296
Szakolczai György— Mihályffy László:	A gazdasági fejlődés decentralizált tervezésének modellje I.	3	327

		Folyó- irat- szám	Lap
Szakolczai György— Mihályffy László:	A gazdasági fejlődés decentralizált tervezésének modellje II.	4	448
Szeben Éva:	A teljesítménymérés nehézségei és a munka szerinti elosztás	5	568
Takács József:	A mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági növekedésének jellemzői	10	1154
Tardos Márton:	Az új gazdasági mechanizmus szabályozó rendszerének modellje	10	1185
Timár Mátyás:	A gazdasági növekedés feltételei az új mechanizmusban	12	1397
Turánszky Miklós— Kárpáti Andorné:	A lakóterületi rekonstrukció gazdasági hatékonysága	4	426
Turánszky Miklós:	A beruházások tervezése és a külkereskedelmi mérleg kapcsolata	12	1404
Tusnádi Győző— Kardos Zoltán— Vanger Éva:	Növekedéstervezés a mezőgazdaságban	4	440
Tüü Lászlóné:	Az ipari tevékenység és az ipari szervezetek koncentrálttsága	9	1039
Vajda Imre:	Integráció, gazdasági unió és nemzeti állam	4	393
Vanger Éva— Kardos Zoltán— Tusnádi Győző:	Növekedéstervezés a mezőgazdaságban	4	440
Wilcsek Jenő:	A tervszerű iparfejlesztés szabályozói a gazdaságirányítás új rendszerében	2	129

2. Vita

Erdős Tibor:	A mai tőkés újratermelés ciklikusságáról	4	459
Kozma Géza:	Az árfolyam hatása a külkereskedelem költségeinek és jövedelmének elosztására	12	1460
Radnóti Éva:	A dualitásról	10	1219
Sulyok Béla:	A devizaszorzó kérdéséhez	9	1102

3. Dokumentum

Lengyel Gyula:	A magyar hadikommunizmus	11	1338
----------------	--------------------------	----	------

4. Szemle

Báger Gusztáv:	A norvég gazdasági tervezés	1	100
Bakos Gábor:	Új vámrendszerünk fő vonásai	12	1486
Biró Klára:	A gazdasági fejlődés kulcskérdései Japánban	9	1117
Buzás József:	Az osztrák gazdasági helyzet néhány vonása	5	628
Gergely István— Mausecz Zsuzsa— Soós Attila:	Az ipar felkészülése az új gazdasági mechanizmusra	1	83
Gergely János:	A közúti járműgyártás fejlesztési programja	12	1475
Gulyás József— Jakus Pál:	A Közös Piac agrárpolitikájának hatása néhány fontos agrártermékünk kivitelére	3	343

		Folyó- irat- szám	Lap
Hegedüs Miklós:	Mezőgazdaságunk fejlesztésének lehetőségei a nemzetközi munkamegosztás tükrében	5	618
Iván Pál:	A foglalkoztatottság várható alakulása 1970 végéig	2	227
Kemenes Egon:	A pénzügyi politika lehetőségei az afrikai országokban	7—8	976
Kiss Tibor:	Új forma a magyar—csehszlovák kereskedelemben	1	94
Kőszegi László:	A gazdasági növekedés területi aspektusai, területfejlesztési koncepciók, irányzatok	11	1356
Kövesi János:	Sertésciklusok a tőkés és a szocialista gazdaságban	6	753
Maczek József:	Szíria gazdasága és a magyar—szír gazdasági kapcsolatok	4	482
Marillai Vilmos:	A termelészövetkezeti vezetés új feladatai	11	1369
Molnár Ferenc:	Vietnam: második Korea?	2	236
Pete Géza:	Munkaszervezet és specializáció a szántóföldi növénytermesztésben	10	1244
Pócs Ervin:	A fejlett tőkésországok gazdasága 1967-ben	3	352
Pócs Ervin:	Az európai szocialista országok 1967. évi gazdasági fejlődése	4	473
Szabó Gábor:	Földérték — földár — földhasználati díj	4	491
Szamosvölgyi Elemér:	A harmadik ötéves terv első két éve gazdasági növekedésének statisztikai elemzése	9	1108
Timár Sándor:	Munkaidő — munkaidő-csökkenés — szabadidő	7—8	965
Tóth Tamás:	A szovjet gazdasági reform fő vonásai	11	1343
Varga György:	Gazdasági vezetés és képzés az Egyesült Államokban	10	1231

5. Tudományos tájékoztató

B. L.:	Doktori értekezés vitája	6	767
Bors László:	Vita a szocialista gazdaságpolitika tudományos megalapozásának problémáiról	12	1492
Mausecz Zsuzsa:	A KGST-országok munkaügyi szakértőinek tudományos konferenciája Budapesten	12	1499
Simon Péterné— Bors László:	Doktori értekezések vitája	3	362

6. Folyóiratszemle

	Algéria gazdasági helyzete	6	778
	Ausztria gazdasági helyzete 1967 őszén	2	248
	Az Egyesült Államokon kívüli 200 legnagyobb vállalat	3	381
	Konjunkturális fellendülés a tőkés világ gazdaságban	11	1376
	Symposion a nők foglalkoztatásáról az Egyesült Államokban	11	1384
Baumol, W. J.:	A kiegyensúlyozatlan növekedés makroökonomiája: az urbanizációs válság anatómiája	1	115
Bearwood, R.:	A négerek mai hangulata	7—8	988
Benoit, E.:	A négyverkezési verseny befejezése mint gazdasági kérdés	10	1256
			1529

		Folyó- irat- szám	Lap
Boccaro, P.:	Az állammonopolista kapitalizmusról	1	112
Bogomolov, O.:	A gazdasági együttműködés növekvő lehetőségei	7—8	985
Brus, W.— Kovalik, T.— Sachs, I.:	A jelenkori gazdaságtan kutatási területei és elemző eszközei	1	111
Busschau, W. J.:	Az aranytermelés jövőbeli irányzatai	1	114
Cagno, V. A.:	Az ENEL, az olasz állami villamosenergia-vállalat	3	379
Cholaj, H.:	A föld ára mint közgazdasági kategória a szocializmusban	7—8	986
Cochrane, D.:	Az egyetemi oktatás költségei	12	1513
Cseremuskin, Sz.:	A föld értékének becsléséről	3	380
Dixon-Fyle, S. R.:	A magánberuházások gazdasági ösztönzői Afrikában	7—8	990
Drasmanovic, V.:	A világgazdaság fejlődésének néhány irányzatáról	5	643
Egner, E.:	A fogyasztói társadalom: valóság vagy feladat?	9	1131
Faltermayer, E. K.:	Több dollár, több diploma?	7—8	988
Franklin, R. S.:	Adalékok a városi néger-fehér gazdasági különbségek elemzéséhez	7—8	988
Górski, J.:	A szocialista gazdasági növekedés elméletéről	12	1510
Horvat, B.:	A felhalmozás szabálya tervgazdaságban	9	1129
Johnston, B. F.:	A mezőgazdaság és a gazdasági fejlődés. A japán tapasztalatok jelentősége	12	1509
Kahn, J.:	A font, a dollár és a francia gazdaság	6	776
Kantorovics, L. V.— Vajnstejn, A. L.:	A beruházások differenciális hatékonyságának kiszámítása aggregált makroökonómiai modell alapján	6	775
Katona, G.:	A fogyasztói magatartás	11	1381
Kelly, D.:	A kettős aranyár: kinek van igaza?	10	1257
Kolař, A.:	Az imperializmus lenini gazdaságtanelmélete és a mai kapitalizmus	11	1382
Kotrc, J.:	Az új gazdasági mechanizmus működésének egy éve Csehszlovákiában	2	246
Kozlova, K.:	J. K. Galbraith „Új ipari társadalom”	5	639
Kvasa, J.:	A többműszakos munkarend vélt és igazi tartalékai	4	501
Kromphard, J.:	A kamat fő meghatározói és funkciói a növekedésben	4	502
Lemesev, M.:	A mezőgazdasági tervezés módszertani problémái	10	1251
Leontief, W.:	Az input-output analízisban és a nemzetgazdasági számvitelben végzett aggregálás egy alternatívája	6	780
Lieberman, J.:	A gazdaság optimális irányítása és az anyagi ösztönzés hatékonysága	12	1505
Löbl, E.:	A terv és piac: egyetlen két ismeretlennel	2	250
Lutz, Ch.:	Technikai „szakadék” az USA és Nyugat-Európa között	5	641
McQuade, W.:	A világ lakóházainak magasra növekvő egyhangúsága	12	1512
Mieszczan- kowski, M.:	A közgazdaságtan ideológiai problémái Lengyelországban	11	1380

		Folyó- irat- szám	Lap
Panic, M.:	Bruttó állótöke-beruházás és gazdasági növekedés Angliában és Nyugat-Németországban 1954—1964	4	505
Paukert, F.:	A műszaki haladás és foglalkoztatottság színvonalja Nyugat-Európában	10	1252
Perroux, F.:	Az integráció és a külkereskedelem hagyományos elméletének kudarca	9	1128
Rudnyev, K.:	Az iparág új rendszerben termel	2	247
Rurarz, Z.:	Az új ipari állam a kapitalizmus kapitulációja?	5	639
Samuelson, P. A.:	Az amerikai gazdaság 1968. évi prognózisa	4	503
Šestakova, M.:	A verseny és a gazdasági optimum	10	1254
Sieber, H.:	A terms of trade szekuláris alakulása a fejlődő országok és a fejlett ipari országok között (Kísérlet Prebisch tézisének empirikus bizonyítására)	2	249
Shonfield, A.:	Stabilizációs politika Nyugaton — a kereslet szabályozásától a kínálat szabályozásig	3	378
Smeljov, N.:	Fejlődő országok: a gazdasági mechanizmus kialakítása	11	1378
Streeten, P.:	Az EGK-tagság hatása a brit fizetési mérlege	12	1514
Sztrumilin, Sz.:	A természet „ajándékainak” áráról	1	110
Sztrumilin, Sz.:	Októbertől a kommunizmusig	12	1517
Tarn, A.:	A Szovjetunió és az USA ipari termelésének összehasonlítása dollárban és rubelben	7—8	993
Triffin, R.:	A nemzetközi gazdasági integráció monetáris oldalai	5	638
Uszijevics, M.— Mukulszkij, K.:	A szocialista világgazdaság növekedési üteme: a jelenlegi szakasz problémái	3	376
Wilczinsky, J.:	A keleti-nyugati kereskedelem multilaterálisálása	11	1375
Zaubermann, A.:	A szovjet tervezési módszerek legújabb fejlődési eredményei	4	499
Zevin, L.:	A szocialista és a fejlődő országok közötti munkamegosztás néhány tendenciája	1	117

7. Szakirodalmi tájékoztató

	A műszaki haladás problémái (Mausecz Zsuzsa)	5	647
	Jogi kérdések az új gazdasági irányítás köréből (Sárándi Imre)	2	255
	Piac és vállalati árpolitika (Forgács Tibor)	11	1388
Adorján Bence:	A termelés koncentrálásának új szervezési irányai (Gergely István)	7—8	1001
Anděl, Vladimír:	A szocialista termelőfelhalmozás (Jana Fojtiková)	3	388
Andorka— Dányi— Martos:	Dinamikus népgazdasági modellek (Sivák József)	1	119
Dr. Berényi József:	Foglalkoztatottság és életszínvonal (Kovács János)	3	385
Bognár József:	A gazdasági növekedés irányítása a fejlődő országokban (Cukor György)	7—8	995
			1531

	Folyó- irat- szám	Lap
Dr. Csikós- Nagy Béla:	Általános és szocialista árelmélet (Bertóti László)	11 1386
Dr. Fazekas Béla:	Mezőgazdaságunk a felszabadulás után (Fekete Ferenc)	4 507
Fiszel, Henrik:	A beruházások hatékonysága és a termelés optimuma a szocialista gazdaságban (Horváth Ferenc)	11 1390
Grabowski, Czeslaw:	A jelenkori kamatelméletek (W. S.)	12 1519
Dr. Jávorka Edit:	A fogyasztói árak és dotációk (Balázs Sándor)	2 252
Kádár Béla:	Gazdaságfejlesztés és nemzetközi munkamegosztás a fejlődő országokban (Orosz Árpád)	7—8 999
Kövér Károly:	A tőkés világ valutarendszeré (Becsky György)	1 122
Kalecki, Michal— Sachs, Ignacy:	A „vegyes gazdaságú” országok fejlesztésének finanszírozásáról (Jan Kulig)	1 123
Dr. Kovács Géza:	Gazdaságpolitikai célok és a mechanizmus (Bors László)	6 782
Kovács János:	Szakképzés és népgazdaság (Frigyes Ervin)	9 1133
Lange, Oskar:	Politikai gazdaságtan II. (Radnóti Éva)	3 383
Minc, Bronislaw:	Gazdasági haladás (Adam Lipowski)	12 1518
Neményi István:	Beruházási politikánk (Horváth Ferenc)	5 646
Papp Sándor:	A különböző földjáradék és a gazdaságpolitika (Halasi László)	6 785
Richta, Radovan és kollektívája:	Válaszúton a civilizáció. A tudományos-műszaki forradalom társadalmi és emberi összefüggései (Irena Coufaliková)	10 1263
Simka István— Tóth Béla:	A gazdaságirányítás új rendszere a mezőgazdaságban (Benet Iván)	1 120
Dr. Stark Antal:	A helyiipar Magyarországon (Ferenc Tibor)	4 510
Dr. Szita János:	Magyarország gazdasági kapcsolatai a fejlődő országokkal (Nyilas József)	10 1260
Timár Máttyás:	Gazdasági fejlődés és irányítási módszerek Magyarországon (Huszár István)	12 1516

8. A szerkesztőség postájából

Kondor György:	Hozzászólás Radnóti Éva: A dualitásról című vitacikkéhez	12 1521
----------------	--	---------

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó Igazgatója
Szerkesztőség: Budapest, V., Széchenyi rakpart 3. I. emelet. — Telefon: 313-975, 116-460, 123-570

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca. 21. Telefon: 111-010

Terjedelem: 8½ iv. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1968. november 11.

68.1354 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010. MNB egy számlaszám: 46., csekkbefizetési számla: 05.915.111-46; az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN, Budapest, V., Váci utca 22. Telefon: 185-612; a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA 1. számú HÍRLAPBOLTJÁBAN, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. és bármely postahivatalban, csekk számlaszám egyéni: 61 094, közületi: 61 066. MNB egy számlaszám: 8. Előfizetési díj egy évre 120 forint.